VIKTOR NOVAK

MAGNUM CRIMEN

POLA VIJEKA KLERIKALIZMA U HRVATSKOJ

ZAGREB
MCMXLVIII

BEOGRAD
MCMLXXXVI

Viktor Novak

MAGNUM CRIMEN

Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj
Zagreb, 1948.

Reprint
Beograd, 1986.

Izdavač
RO „Nova knjiga"
Ada Ciganlija 6
Beograd

Direktor i glavni urednik
Slobodan Filimonović

Predgovor reprinta
Jakov Blažević

Korektor
Branka Ivanković

Dizajn
Ranko Novak

Štampa
Beogradski izdavačko-grafički zavod
Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17
1986.

NAPOMENA IZDAVAČA UZ DRUGO IZDANJE

Ovo je integralni tekst knjige „MAGNUM CRIMEN" prof. dr Viktora Novaka koja je objavljena u Zagrebu 1948. godine.

Novo su u njoj jedino predgovor Jakova Blaževića i ova napomena izdavača.

Omot na knjizi je napravljen prema originalu koji je sačinio Pjer Križanić za prvo izdanje.

Izdavač je smatrao da su teme i ideje o kojima govori prof. dr Viktor Novak u ovoj knjizi, danas, veoma aktuelne, naročito njihova jugoslovenska usmerenost. Ostaje nam da čitalac iz 1986. godine to potvrdi.

Svesni smo toga da je čitalačka publika heterogenog sastava i različito motivisana za čitanje ove knjige. Ali, bez obzira, slagao se neko sa idejama i zaključcima ove knjige ili ne, ne pročitati je znači lišiti sebe veoma važnog i funkcionalnog saznanja o odnosima među Južnim Slovenima, njihovom opiranju i podložnosti stranim uticajima i interesima . . .

A, u mnogo čemu istorija se ponavlja ili poraženi hoće reprizu predstave . . .!

Ova knjiga, moglo bi se reći, na jedan subliman način obeležava i ispoljava vekove dramatične istorije južnoslovenskih i drugih naroda na jugu Evrope.

Prof. dr Viktor Novak, nekadašnji naučni saradnik Vatikanskog arhiva, znalac nekoliko svetskih jezika, istoričar, svakako je jedan od najvećih južnoslovenskih, a posebno hrvatskih intelektualaca, odraslih u okviru katoličke crkve. On je, prirodno, imao najviše dispozicija da izvrši radikalnu kritiku klerofašizma, konzervatizma i reakcionarnog dela katoličke crkve. Oslobađajući katoličku crkvu, u Jugoslaviji, ovog istorijskog surogata, on misli da bi tako preporođena crkva mogla više da posluži pravim interesima naroda, da bude koheziona sila u povezivanju naroda na Balkanu, a ne duhovni vođa u stvaranju katoličke države Hrvatske, dezintegraciona sila jugoslovenske zajednice i tvorac genocida nad drugim narodima . . .

Značajan je naročito i metod pisanja ove knjige, jer sve što je autor u njoj kazao on je i dokazao, kao da je pretpostavio budućeg oponenta, veoma lucidnog i elokventnog, kome nije hteo ostaviti prostora za špekulaciju pa je odmah izneo temeljne dokaze i uputio na njihove izvore. Zato je knjiga u prvom izdanju i prošla bez dostojne polemike pa je tiho povlačena i spaljivana, a kod široke publike kao „satanska knjiga" anatemisana . . .

Ali, danas, 1986. godine, odnos prema ovoj knjizi nije kao 1948. godine. Ona sada izlazi pred savremenog čitaoca, mirna i dostojanstvena kao stara grčka boginja mudrosti i lepote.

Dijalog, dakle, može da počne!
Samo, pre toga, treba dobro proučiti ovu knjigu.
Čitalac ima reč!

Februar, 1986. godine.
u Beogradu

direktor, glavni urednik
Slobodan Filimonović

JAKOV BLAŽEVIĆ

PREDGOVOR REPRINTU

Divide et impera. Spram stranih i inostranih tuđinskih hipoteza i shema, koje su taj živi, ranjeni organizam („hrvatski") uvijek ponovo razrezivali oštrom britvom svojih interesa, mi smo sveukupnoj našoj inteligenciji govorili, da za hrvatski narod nema drugog rješenja nego da se odredi i koordinira spram ostalih balkanskih naroda, a naročito spram srpskog i da u solidnoj zajednici s njima pristupi preispitivanju svojih takozvanih zapadnjačkih i latinskih kulturnih predrasuda i obmana. U prvom redu mi smo to govorili našem visokom kleru i gospodi biskupima: vjerujte, gospodo, što hoćete i kako hoćete, ali ne vjerujte, da vam mi vjerujemo da vi vjerujete u interesu našeg naroda. Vi vjerujete u interesu Vatikana, a Vatikan je dosljedan i hladnokrvan neprijatelj našega naroda."

M. Krleža „Republika" 1947. br. II 767.

Od dolaska slavenskih politeističkih pagana iz sibirskih tajgi na balkanske prostore datira perfidna politika rimsko-vatikanskih pretenzija, da pod svaku cijenu kotroliraju ili određuju, blagosiljaju ili proklinju, raduju se ili obuzimaju „žalošću i zbunjenošću" onim što se zbiva kod „barbarskih došljaka", kojih se Sveti Otac Grgur I. toliko prepao u svojoj „De Sclavorum gente".

Povijest uči onoga tko je zna, da su cezaropapistički politički interesi, uglavnom u punoj posrednoj ili neposrednoj harmoniji sa političkim planovima i akcijama svih vjekovnih neprijatelja Južnih Slavena. Sa svima njima rimski Apostolikusi ulaze u saveze da bi pokorili „pomorske bandite", „prestupnike i nasilnike", „zao porod", „protivnike kršćanstva", „zemlju šizmatika, heretika i ostalih zavjerenika". To je kolekcija „epiteta ornantia" Vicariusa Christi od Ivana VIII preko Bonifacija VII i Klimenta VI do Gregorija XI kad govore o Hrvatima i ostalim Slavenima.

I tako stoljećima: Normani, Franci, Arpadovci, Mlečani, Habzburgovci, Germani.

„Bečka i Vatikanska diplomacija samo o tome rade da bi zatrli male narode" — dobro reče Strossmayer davne 1897. i zaista, ako postoji neka konstanta u povijesti južnoslovenskih naroda onda je to vjekovna stalna borba za slobodu jezika, pisma, svoje kulture, svoga mora i svoje zemlje.

Negiranje i otpor svemu što se nameće iz Doma Nazarenčevog navodi pape na stalno traganje za poslušnim slavenskim vladarima.

Traže im se kraljevi još od XI stoljeća diljem Evrope. Tada je to trebao biti neki danski kraljević Estridsonske loze umjesto glagoljaša Petra Krešimira IV, a u maju 1941. to je Aimone di Savoia, vojvoda od Spoleta, nećak V. Emanuella III, kome Pavelić nosi krunu Zvonimirovu „koja predstavlja suverenitet NDH". Usput rečeno, nesuđeni Tomislav II, koji je trebao biti okrunjen na Duvanjskom polju, prvo je oklijevao, onda je u pijanom društvu izvrgavao ruglu svoju krunu i kraljevinu i napokon odbacio ovu ustašku farsu. Nakon ovog sramnog čina Pavelić predaje Mussolliniju ono što je još 1939. Maček nudio — najveći dio Dalmacije s otocima. Po obavljenom veleizdajničkom zadatku prima ga najozloglašeniji ovovjeki crni Petar Angelicus Pio XII. — da bi izrazio svoje zadovoljstvo.

A neposlušni gube i glave. Na Spasovdan 879. godine Pontifex Maximus u crkvi Svetog Petra u Rimu blagosilja ubistvo hrvatskog kneza Zdeslava, ubijenog zbog političkog koketiranja sa Bizantom, a protiv franačkih osvajača. A kad je Papin vazal Dimitrije Zvonimir ubijen, zbog toga što je svoju domovinu pretvorio u papinski feud, onda čitav narod dobija pokoru. Stoljećima se kotrljaju glagoljaške glave . . .

Međutim, narod se ne da. On instinktivno ćuti istinu. A istina potresa ovo tlo i uprkos imperijalnim principima, petnaest vijekova provaljuje kao lava protiv vladavine koja hoće da ga podredi stranim interesima.

Stoljetna upornost u borbi za slavensko bogoslužje za pravo glagoljanja, izraz je te nonkonformističke volje. Hrvatski je glagoljizam nasuprot rimskom latinizmu političan i nacionalan. On čuva dušu i život narodnog jezika. Odupirući se stranoj supremaciji, on afirmira vlastiti govor i pismo. Narodni svećenici to znaju: od Grgura biskupa Ninskog na čijoj je strani i njegov kralj Tomislav, do Strossmayera biskupa đakovačkog na čijoj je strani dobar dio nižeg klera. Glagoljaška hereza pretvorit će se u pučku književnost, u neobično rano datiranu literaturu, u jedan južnoslavenski jezik.

Rimska kurija tu međutim vidi „error" koji treba zatrti. U XI vijeku podrškom Mađarima, da osvoje hrvatsku krunu osnuju zagrebačku biskupiju, (zagrebačka katedrala i danas nosi ime Sv. Stjepana, madžarskog kralja, koja osim što ima zadatak da guši glagoljizam, treba da posluži i za mađarski Drang nach Süden — do mora, a na pragu XX vijeka sa dva teroristička akta na narodne svetinje — „Decretales" od 1898. i „Actes de liturgico" od 1906. Sve pod devizom uspostavljanja u Kristu.

Pozivajući se na ove akte zatiru talijanski okupatori glagoljicu i svećenike glagoljaše u istarskim krajevima.

Još opasnijom pobunom smatralo se bogumilstvo koje se u XI stoljeću širi poput prerijske vatre od Bospora do Pirineja. Ova „manihejska hereza" i „kuga" istrebljavana je u Bosni i Dalmaciji ognjem i mačem mađarskih vlastodržaca.

Nema teološkog obračuna sa učenicima popa Bogumila, krstjanima, patarenima, katarima i drugima koji vjeruju da je Isus Krist stariji, a Sotona mlađi, odmetnuti sin Božji, koji odbacuju crkveno ustrojstvo, Stari zavjet, kult Marije, crkvu, križ i liturgiju. Na njih se ide šutnjom i fizičkim istrebljenjem po utvrđenim pravilima ove krvave pljačkaške igre rimske katoličke crkve — prethodnice kolonijalnih klanja i genocida. U ovim se pohodima proslavio Nikola Tavelić, godinama istrebljujući bogumile po Bosni i napokon zaglavivši u Palestini u nekoj od sedam — papinskih križarskih katastrofa, da bi ga kao apostola Hrvatske, novopronađenog blaženika i „ . . . katoličkog borca protiv vjerskih zabluda koje su dolazile preko Drine", iščeprkao iz arhivskog mira, tko drugi, nego Stepinac, i kandidirao ga 1939. godine za prvog hrvatskog sveca.

Eto primjera kako se danas mnogo toga zaboravilo ili se krivo tumači i prisvaja od onih koji su u našoj povijesti išli, ne na strani svog naroda — koji iskazuje snagu svog duha u tadašnjoj evropskoj pustoši — nego protiv njega.

Tu crvenu nit otpora nastavlja u 16. stoljeću labinjanin Flacius Mathias Illyricus, taj „Ahil čistog luteranstva" koji kao bjegunac luta svijetom i postavlja princip Historia Est Fundamentum Doctrinae.

Onu zatiruću nit nastavljaju Venecija i Beč uz izdašnu pomoć Congregatio Inqvisitionis.

Gore knjige, autorima pucaju kosti. . .

Čak i u krvavim turskim osvajanjima izvršenim uz punu indiferentnost zapadnih sila, Vatikan vidi šansu i ne propušta priliku. Ovaj puta za unijačenje pravoslavnog življa izbjeglog ispred turskog zuluma. I sa ovim najkrvavijim petstoljetnim neprijateljem Slavena šuruje se ispod žita, jer neprijatelj šizmatičkih pravoslavaca ne može biti i neprijatelj Rima.

Uostalom, fanatično histeriziranje biskupske crnožute četvorke Bauer, Stadler, Jeglić, Šarić nakon sarajevskog atentata i objave „pravednog" rata „zločincima i neprijateljima Božjim" u Srbiji, uz punu podršku Sancta Sedes i Pia X koji u Srbiji vidi „razornu bolest" — najbolje ilustriraju stoljetnu netrpeljivost, neprijateljsku i militantnu obuzetost klera kad je u pitanju pravoslavlje.

Sprovođenje politike katoličenja, koštalo je čovječanstvo nekoliko desetina miliona života. Čitava plemena, narodi, kulture i civilizacije zbrisani su sa lica zemlje u ime katoličkog Boga i Božje Matere, u vrijeme kad je u borbi za svjetsku prevlast, crkva kao ideolog i prethodnica, ruku pod ruku sa kolonijalnim osvajačima učvršćivala vlast i pozicije na novoosvojenim teritorijama.

Najdrastičniji primjer novovjekog oživljavanja sredstava i metoda najcrnjeg srednjevjekovnog mračnjaštva desio se na ovim našim povijesnim vjetrometinama.

Listajući ponovo Novakovu „Krvavu žetvu", to stravično svjedočanstvo, kruže mi pamćenjem kao mračne ptice, slike i uspomene na to vrijeme kojeg sam bio živi svjedok. „Jedan dio Srba ćemo pobiti, drugi raseliti, a ostale ćemo prevesti na katoličku vjeru . . ." ježe kožu riječi ministra klerofašističke NDH, Budaka, javno rečene u Gospiću 41. godine dvadesetog stoljeća.

I starija i novija historija puna je događaja koji potvrđuju dijaboliziranu politiku rimske katoličke crkve.

Ilirizam kao politički plan ujedinjenja svih južnoslavenskih naroda, javlja se kao logična formula i sugestivan program otpora bezobzirnoj denacionalizaciji i prijetećem naletu mađarizacije, germanizacije i latinizacije.

On je doduše izraz intelektualne fermentacije vrlo tankog sloja hrvatske inteligencije, koja se budi

iz letargičnog sna, ali povjesno znači javu stvaranja prvih nacionalnih, političkih i kulturnih koncepcija o jedinstvu i bratstvu naših naroda na Balkanu.

Ilircima je jasno, da se mogu osloboditi samo zajedničkom borbom za ujedinjenje u jednu slobodnu i jaku nacionalnu državu: ili zajednički ostvarena budućnost ili propast.

Nosilac ilirističkih ideja otpora Beču i Budimu bilo je niže svećenstvo trpeljivo prema pravoslavlju, blisko svom narodu i njegovim htijenjima.

Ono je i kasnije vjerno tradicijama hrvatskog preporoda i mislima najistaknutijih narodnih svećenika Račkog, Strossmayera, Mesića, Dobrile, Pavlinovića i drugih.

Klerikalno habsburška osovina opravdano se osjeća ugroženom. Svi protivnici ilirskih ideja i nastojanja dižu dreku, a prevratničke ideje, pa i samo ilirsko ime zabranjuje se kraljevskim policijskim reskriptom.

Panslavistički bauk i ideje zbližavanja katolika i pravoslavaca, zatiru sa Bachovim apsolutizmom uz izdašnu pomoć klerikalnog bukača protiv ilirizma, biskupa Haulika Juraja (koji usput rečeno i dandanas ima svoju ulicu u Zagrebu), da bi se već 60-tih godina jasno pokazalo, kako je opasno ućutkivati duhovnu memoriju naroda, jer ona redovno prije ili kasnije uskrsne novim neodoljivom snagom.

Oživljene ideje oslobođenja, ujedinjenja, jedinstva jednokrvne braće podijeljene vjerama i crkvama postaju programska platforma Strossmayerove Narodne stranke.

Zajedno sa kanonikom Račkim, borcem za načela kozmopolitske nauke, Strossmayer je simbol težnje narodne svijesti za afirmaciju kroz otpor. On je simbol koji pokazuje kako jedan od najviših svećenika Katoličke crkve u Hrvatskoj, može svoje fizičke, umne pa i materijalne pomoći staviti u službu svog naroda: dobrotvor je mnogih kulturnih ustanova, utemeljitelj Hrvatskog sveučilišta, osnivač Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu — najzaslužnijeg političkog lučonoše vremena, zagovornik glagoljizma kao mosta između pravoslavlja i katoličanstva, inicijator štampanja glagoljskih misala, inicijator kulta slavenskog bogoslužja Ćirila i Metodija, itd.

Ciceronskom elokvencijom zalagao se za demokratizaciju crkve i kritizirao hegemoniju kardinalskog kolegija. Zalagao se za ekumensku crkvu biskupa i svećenstva, a ne svevlasti Rimske kurije, ustao protiv oštrih osuda protestantizma, tražio zabranu bavljenja klera trgovačkim poslovima. Suprotstavio se dogmi o papinoj nepogrešivosti cum ex catedra loquitur na Vatikanskom koncilu 1869—70. godine i izbezumio svojim stavom brojčano nadmoćne i organiziranije ultramontance, koji su raskupusali svoje biblije udarajući ih o klupe, da bi zaglušili govornika. Služenje Bogu za Strossmayera znači služenje svome narodu.

Premalo se o njemu danas zna.

Njegovim dugogodišnjim naporima pružili su otpor i ultramontanci i bizantinci, podjednako zadojeni nesnošljivošću i vjerskim fanatizmom.

Iz laboratorija reakcionarnog crno žutog klerikalizma kolaju parole protiv slavenske i južnoslavenske solidarnosti. Klerikalizam se uključuje u politička zbivanja razbijanjem nastojanja već obeshrabrenog Strossmayera i drugih rodoljuba (F. Rački, N. Nodilo, F. Potočnjak, F. Supilo, A.G. Matoš). On postaje sve organiziraniji, smišljeniji, opasniji.

U tom organiziranom klerikalizmu, o tim „protivnarodnim snagama, kao sijačima mržnje i nesloge među narode vjerama podjeljene" i njihovom kasnijem apokaliptičkom pohodu na stvaranje svoje države, koja će se povijesno promovirati kao krvava parafraza najcrnjih stranica naše historije — govori nam ova iz prašine debelog zaborava izvučena knjiga.

Profesor Viktor Novak ostavio nam je kolosalnu građu i istinito pisano svjedočanstvo o izvorištima i

crpilištima energije katoličkog klerikalizma u Hrvatskoj. On zorno pokazuje kako se davno prisutne tendencije, organizacijski i kadrovski zgotovljuju i kako se u fašističkoj togi ostvaruje „željkovani ideal" — Nezavisna država Hrvatska, — monstruozni prijetvor klerikalne ideje u životnu stvarnost.

U obilju citata iz stenografskih bilježaka, klerikalnih novina, revija i brošura i knjiga, ustaške štampe, i publicistike, sudskih zapisnika, istraga i procesa, iskaza optuženih i svjedoka i druge građe i dokumenata — autor strasno traži i nalazi duboka i krvava značenja onih nastojanja koja služenja Bogu upređu u kola izdaje i služenja tuđinskim interesima, onih što su vjeru i crkvu koristili za ostvarenje svojih monstruoznih političkih ciljeva.

Neshvatljivo je kako je i zašto to obilje historiografske građe, koje kao na dlanu pokazuje ne vjersko, nego političko djelovanje crkvenih ljudi, nestalo iz vidokruga čitavih generacija. Kako je napokon i Novakova knjiga, djelo koje sa toliko uvjerljivosti i obiljem citata omogućava čitaocu nepristrasne konkluzije — također nestale. Signum temporis?

U oktobru 1901. vraćaju se jezuiti u Zagrebu, iako ih je nadbiskup Haulik htio dovesti još prije 40 godina, pa mu se tome suprotstavilo Gradsko vijeće, s obrazloženjem da se plaše mogućih uličnih nereda povodom dolaska „ježuvitah". Toliko je taj isusovački soj bio omražen zagrebačkim purgerima prije 125 godina (i oni danas imaju trg u Zagrebu). Sada se vraćaju, da preuzmu ulogu kičme i žile kucavice ostvarivanja klerikalnog programa stoljeća, utvrđenog na Stadlerovom „Prvom hrvatskom katoličkom kongresu", popovskom saboru održanom godinu dana ranije u Domu Hrvatskog sokola u Zagrebu.

Napredna hrvatska omladina otvara antiklerikalni front oko „Hrvatskog đaka" ranopreminulog J. Janušića. Potpomognuta rodoljubima i političarima F. Supilom, N. Nodilom i F. Potočnjakom, u Rezoluciji 1907. godine, ona otvoreno ukazuje na vatikanski Rim kao neprijatelja hrvatskog naroda.

Klerikalizam odgovara drsko i bezobzirno „Hrvatstvom", „Hrvatskom stražom", „Danom", „Vrhbosnom", „Katoličkim listom", itd.

Frankovci ironijom sudbine „ukamaćuju" Antu Starčevića za sebe, isto onako kao što će to i sa Stjepanom Radićem kasnije napraviti njegovi najljući protivnici klerikalci.

Starčević je smatrao da hrvatski narod svu svoju nesreću treba zahvaliti popovima a „ludi Stjepan" (Radić) kako ga je krstila klerikalna štampa, da će „Hrvatski narod biti tek onda sretan kad ga prokune Rim", a seljaku govori: „Vjeruj u boga, ali ne i u popa". Zato ga urednik „Vrhbosne", naziva „papožderom" i „popožderom".

Au Krašiću septembra 1924. god. pred desetcima hiljada seljaka Radić reče: „Svećenici, odnosno biskupi su učitelji vjere i njih kao takve slušamo u crkvi, pa i izvan crkve. Ali kad vjeru pomješaju sa politikom i to sa ovakvom poganom politikom osvete, krvi, oholosti i proždrljivosti, onda nisu učitelji, nego rušitelji vjere i crkve."

Još 1904. Stjepan Radić u „Hrvatskoj misli" o klerikalizmu kaže: „Klerikalac je komu je pojam crkve viši od vjere; klerikalac je, tko Papu zamjenjuje sa crkvom; klerikalac je tko vjeruje, da je kraljevstvo Božije na ovom svijetu i da je u moći Petrova ključa i svjetska vlast nad vladarima i narodima, kako je to tvrdilo srednjevjekovno papinstvo; klerikalac je ko si umišlja, da se vjerska osvjedočenja može silom stvoriti ili uništiti; klerikalac je ko je vazda pripravan da čistu zapovjest svoje savjesti žrtvuje tuđem autoritetu."

Antiklerikalci Starčević i Radić i njihova životna borba, posmrtnom tragikom ostaju na barjacima klerikalnofurtimaške i steklićke politike dr Josipa Franka i dr Vlatka Mačeka.

Nakon sudbonosnog Vidovdana 1914. austrofilska klerikalna kontaminacija kulminira.

Nadbiskup Ante Bauer pozivajući u bratoubilački „opravdani i sveti rat" kliče u Crnomercu: „Hrvati junaci, ljubljeni naš kralj, zove Vas u boj".

Naši službeno čelni popovi beskrupulozno učestvuju u promociji vremena krvi, laži, mraka, gluposti i smrti. U nastojanjima da se pod svaku cijenu onemogući zbližavanje i ujedinjenje naših naroda oni u ime Božje, i punu podršku od Vatikana, huškaju „puk božji" na klaonicu, da srlja u krvave ralje ratne hijene, ne bi li očajnički spriječili brodolom katoličkog neizlječivog crno žutog bolesnika.

Napokon i Majska deklaracija iz 1917. godine izraz je klerikalističkog neodustajanja od habsburškog žezla, iako se funebralni zvuci zakucavanja lijesa nad lješinom dvoglavog orla — vrlo dobro čuju. „Nota per la pace" Benedikta XI. sličan je pokušaju spašavanja „bedema katolicizma". No njemu spasa nije bilo.

Evropskom scenom počinje kružiti novi bauk, bauk boljševizma. „Časni naslov" Antemurale Crhistianitatis, a što znači pogibanje od „barbara i nekrsta" za „materijalni i duhovni probitak Europe", sada podrazumijeva i borbu protiv crvene opasnosti i „rušilačke kuge komunističke opasnosti".

Papi se „stežu očinske grudi" od „teškoća, briga i skrbi za duše".

Ta skrb manifestira se na ovim našim stranama, vjerskim progonima i internacijama u istarskim krajevima pod talijanskom okupacijom. Tu katolička crkva punim plećima podupire talijanski ekspanzionizam i politiku odnarođivanja amenovanih nešto kasnije ugovorom u Rapalu.

Počinje era Lateranske srdačne sloge Vatikana i fašizma. Fašistički cezaropapizam.

Nekadašnji antiklerikalac Benito Musolini, „il duce Latino", „čovjek poslan od providnosti" useljava u „tople molitve" Pia XI — pape koji Katoličkoj akciji tj. ideologiji tzv. rekristinizacije društva daje definitivnu formu, organizaciju i ideologiju.

Pod firmom širenja Kristova kraljevstva, i „spasavanja duša" a kao odgovor na „kugu" laicizacije, i narastajućeg radničkog pokreta, crkva ovom akcijom otvoreno želi i teži preuzeti u svoje ruke čitav društveni i politički život — i tako — ostvariti stari papinski san.

Orlovsko i križarsko bratstvo, listovi „Domagoj" i „Nedjelja" pretvaraju se u efikasan instrument klerikalizma za mobilizaciju „katoličkih sila" i ostvarivanje luciferskih političkih aspiracija klerofašističke simbioze.

Marširaju Merzove i Protulipca garde. Utire se staza Paveliću i ustaštvu, a „Dux populi Croatici" V. Maček „s posebnim simpatijama i povjerenjem prati križarski rad" (1937. god.) raspaljivanja šovinizma i vjerske netrpeljivosti.

Compania Jesù iz Palmotićeve ulice, oni isti kojima zagrebački purgeri nisu dali u Zagreb 1860. godine, oni isti za koje Krleža reče da su „spalili, iskorijenili čitavu našu pučku poeziju i narodnu književnost", sa devizom Ad maiorem Dei gloriam uzimaju sve više stvari u svoje ruke.

Nakon višegodišnjeg natezanja upravo oni nalaze ostarjelom nadbiskupu zagrebačkom, Anti Baueru, nasljednika. Coadjutorem cum iure succesonis postaje 35-godišnji biskupov ceremonijal dr A. Stepinac — đak jezuitskog Germanicuma u Rimu. Stepinčev jezuitski fanatiziran antikomunizam i formalno i zakašnjelo solunsko dobrovoljaštvo u koje dospjeva iz zarobljeništva, bili su Aleksandru Karađorđeviću dovoljan razlog da pristane na polaganje zakletve vjernosti kralju, ovog križarskog bojnika. Nakon zaklinjanja kralju, Stepinac se sastaje sa srpskim patrijarhom Varnavom i dogovara o sinhronizaciji borbe protiv komunističke aveti. Njegovo posvećenje u Zagrebu vrši se uz križarsku bakljadu.

Crkveno politička alijansa Maček—Stepinac stvaraju klerofašističku aparaturu.

Mačekove seljačke i građanske zaštite dobivaju oblik vojnih formacija.

Pogromi komunista, antifašističkih boraca, progresivnih Hrvata i židova u Banovini Hrvatskoj sve su učestaliji.

Stepinčeva antikomunistička propaganda ima u tome lavovski udio. Napokon ona je papinski legalizirana enciklikom „Quadragesimo anno" još 1931. godine, a 1937. godine enciklikom „Divini Redemptoris" — poznatim platformama — antikomunističke političke akcije Katoličke crkve.

Čitajući V. Novaka otvara nam se zastor povjesne scene i tadašnjih zbivanja.

U Mariji Bistrici Stepinac govori o „nemani krvave Kominterne". U Kloštru Podravskom obraća se seljacima da ne slušaju „glas komunističkih zločinaca koji ih upućuju na ubijanje djece". U Sv. Križu Začrtju da „hrvatski narod mora paziti da mu se komunistička kuga ne uvuče u kuću". U selu Glogovnici govori o družbi komunističkih zločinaca „koje Bog ne smije pustiti nekažnjene".

I nebesa uslišavaju molbe nadbiskupove. Koristeći Mačeka, Subašića i ostalu družinu kao sredstvo, osnivaju se novi koncentracioni logori i u njih, uz pomoć Mačekovih i Kenfeljinih seljačkih i građanskih straža (kasnije ustaških organa), trpaju komuniste i antifašističke borce, da bi po dolasku Hitlera i Pavelića bili izručeni zvjerima ravno u ralje.

Kult Majke Božje u prastarom zavjetištu u Mariji Bistrici i legende o hiljade njenih „čudesa" opisanih u „Libri miraculorum", vjerski i svjetovni „vođe" hrvatskog naroda pretvaraju u manifestaciji ofenzivnog klerikalizma. crkveni se rekviziti vješto, uz klerikalni žongleraj, interpoliraju na politički teren. Uz suglasnost Mačeka, — Coadiutor Stepinac od 1935. godine (do 1945.) na čelu procesije pješači Via crucis od Zagreba do Marije Bistrice, manipulirajući iskrenim vjerskim osjećajima masa, kao što to uostalom i dandanas čine nastavljači njegove „crkve", pritajeni zagovornici njegove politike.

O procesiji 1941. godine, ustaški „Novi list" od 14. jula kaže, da je učešće bilo „izuzetno veliko (oko deset hiljada)" upravo zbog toga što je to bilo prvo hodočašće Majci Božjoj u NDH. Na Marijinom svetištu se na „posebno načinjenom oltaru vijala ustaška zastava". Svetilište je pretvoreno u simbol ustaštva. U ustaški Lourdes.

Ni o tome se danas „ne zna".

Pod Mačekovom „mirnom i muževnom rukom", Stepinčeva uporna nastojanja i vatikanski blagoslov, rađa se „nagrada Božja za hiljadugodišnju vjernost Hrvata Svetom ocu" — Nezavisna država Hrvatska.

„Zrenje je pri kraju" — slikovito kaže V. Novak —„žetva je na pomolu".

Sramni pakt koji Dragiša Cvetković uz suglasnost Mačeka potpisuje na Belvederu, logičan je završetak politike nacionalne izdaje jugoslavenske buržoazije.

Čuvajući svoje klasne privilegije i pozicije i sama naslućujući, da joj odzvanjaju povijesna zvona, ona je spremna na savez sa crkvom, sa fašizmom, sa crnim vragom.

Kratkovidna i nezajažljiva ona je slijepo, sistematski pripremala svoje političko samoubistvo. I sad se u njega sunovraćuje uz euforičan angažman klerofašističke propagande i petokolonaške samohvale.

U četvrtak, 10. aprila u 16 sati Kvaternik proglašava Nezavisnu državu Hrvatsku. Maček proglasom poziva hrvatski narod da se pokorava fašističko ustaškim vlastima. Stepinac zapisuje u svoj dnevnik: „Veliki četvrtak. Današnji dan je prekretnica u životu hrvatskog naroda. Jugoslavija se raspada, a Hrvatska postaje nezavisnom državom . . .". A zatim dodaje: „Narod je proglašenje primio sa velikim oduševljenjem, te su bile odmah izvješene hrvatske zastave. Isto tako narod je njemačkoj vojsci pripremio srdačan doček". (IV knjiga Dnevnika str. 190.)

Eto intelektualnih, moralnih i političkih horizonata tog studenta agronomije i doktora filozofije i teologije. On nezavisnost i nije u stanju da sagleda drugačije, nego pod vatikanskom duhovnom knutom i okupatorskom čizmom.

Uz služenje Bogu i ljekoviti balsam molitve, veleizdaja je logičan i neminovan, voljom svevišnjeg i unutrašnjim diktatom, dirigirani postupak. Uostalom da mu moralni i politički portret nije odgovarao kriterijima Grada Pastira Gospodnjeg, on nikada ne bi ni postao nadbiskupom. U vatikanskoj kadrovskoj politici tog vremena prolaze samo oni koji su spremni svim sredstvima moralnog, političkog i vjerskog uticaja da se bore protiv svega što ima veze sa marksizmom i komunizmom, protiv svega što bi moglo ugroziti klasni poredak stvari i imetak i interese rimske katoličke crkve, protiv svega što je u povjesnom kontinuitetu stoljetne borbe hrvatskog naroda za slobodu.

U subotu 12. aprila Kvaternik imenuje vladu i ministre. Na uskršnju nedjelju Pavelić dolazi u Karlovac. Tamo sa svojom grupicom ustaša čuči do utorka, čekajući da se Maček i Stepinac konačno dogovore sa specijalnim izaslanikom Fürera i Ribbentropa, Edmundom Veesenmayerom o svim modalitetima „nezavisnosti". U utorak Pavelić stiže u Zagreb.

Stepinac sa neskrivenim oduševljenjem pozdravlja Pavelićevu Nezavisnu državu Hrvatsku, sastaje se sa ustaškim prvacima, Žanićem, Kvaternikom, Pavelićem, razvija proustašku propagandu, organizira svečane prijeme, prisustvuje svečanim priredbama i paradama.

Ustaške „Hrvatske novosti" (u uskršnjem broju od 1941. godine) konstatiraju da je „... uspostavljena uska suradnja između ustaškog pokreta i najviših predstavnika rimokatoličke crkve i vlasti u državi Hrvatskoj". Crkvene institucije i župni uredi postaju instrument režima spreman za „Dom i Poglavnika". U uskrsnoj nedjelji 1941. godine Divi Filius nije Isus Krist, nego Ante Pavelić.

Stepinac je u svojoj poznatoj Poslanici, koja je krajem travnja 1941. godine brujala iz „krugovala" i javnih razglasa, zaklinjući se Poglavniku, pozvao svećenstvo na uzvišeni rad na očuvanju i unapređenju NDH i objašnjavajući da je NDH „Ruka Božija na djelu" tražio da se moli za najvećeg krvnika hrvatskog i srpskog naroda.

Njegov, Kolarekov i Penićev „Katolički list" (kontinuitet njegova imena danas čuva „Glas koncila" — u podnaslovu Katolički tjednik) objavljuje „Načela ustaškog pokreta iz 1933. god., da „čitatelji upoznaju osnovnu liniju po kojoj se upravlja život u NDH".

Taj isti „Katolički list" (Zagrebačke nadbiskupije) u rubrici „Crkvene vijesti" kasnije će u sljepilu antikomunističke histerije, objavljivati imena lica nad kojima je pokretni prijeki ustaški sud izricao smrtne kazne.

Stepinac je odobrio prisustvo svečeničkih delegata u Pavelićevoj pratnji, kada je Musoliniju i fašističkoj Italiji sredinom maja predao Dalmaciju i otoke ...

U lipnju 1941. on dovodi Paveliću cijeli hrvatski episkopat ispred crkve Sv. Marka „pozdravljajući ga od srca kao državnog glavara s obećanjem iskrene i lojalne suradnje".

Vjenčava, sahranjuje i propovijeda ustaškim prvacima.

Katolička akcija sa Stepincem na čelu pomaže ustaške vlasti, a Križari kao najbrojnija organizacija Katolitičke akcije, daju najviše „dobrovoljaca" za istočni front.

Stepinac je u srpnju 1941. primio iz Rima akt o pokrštavanju Srba. Još ranije Srbi se pozivaju pamfletom iz biskupske štamparije, da napuste pravoslavlje. Iza zločinstava pokrštavanja stati će na način koji jedva poznaje i mračni Srednji vijek — vrh Katoličke crkve u Hrvatskoj sa Stepincem na čelu, a prećutno Rimska kurija, koja nikada nije intervenirala, da se stane sa zvjerstvima.

Naime, 17. novembra 1941. plenum Biskupske konferencije izabrao je tzv. Odbor trojice na čelu sa Stepincem, za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu i osnovao radni izvršni odbor, da provodi pokatoličavanje u dogovoru sa ustaškim ministarstvom pravosuđa i bogoštovlja.

Stepinac se nije protivio rušenju pravoslavnih crkava.

Naredio je da se svake godine crkvenim svečanostima obilježavaju godišnjice proglašenja NDH i Pavelićev imendan i rođendan.

Sa čitavim zagrebačkim svećenstvom učestvuje u otvaranju ustaškog Sabora.

Prima od Pavelića najviše ustaško odlikovanje, Velerd sa zvijezdom, koji redovno nosi na ustaškim proslavama preko svog natpastirskog križa.

Imenovan je vojnim vikarom ustaške vojske tj. bio je najviši vojni svećenik ustaša i domobrana. Odobrio je Ceceljin molitvenik za ustašku vojsku „Hrvatski vojnik" i svečanu misu zadušnicu u katedrali za vođu Crne Legije Juru Francetića.

Krajem 1941. godine Pio XII potiče na izvršavanje vojničkih dužnosti, a Stepinac božićnom porukom poziva hrvatske radnike otjerane na rad u Njemačku, da dobro rade, jer je to njihova vjerska i patriotska dužnost.

Trudeći se da dokaže neophodnost NDH i braneći je, Stepinac u promemoriji Papi Piju XII navodi, da je to potrebno već i radi 240.000 pravoslavaca „prelaznika na katolicizam" itd, itd.

Sa ustaškog programa i odlučne obrane NDH Stepinac nikad ne silazi. On taj program razvija do kraja 1945. godine, podstrekavajući i obavezujući vjernike na protunarodni rad, a nakon oslobođenja zemlje na terorizam križara.

Jasno je da on nije ništa popuštao u svom ustašluku od prvih dana okupacije pa do kraja, već naprotiv, da je još žešći neprijatelj naroda, branič ustaša i ustaške NDH i njihov podstrekač što je narodna pobjeda bliža, a ustaški zločini i izdaja veći.

I preko groba NDH, Stepinac ostaje njen zatočenik, gurajući svečenike i ostale u avanturu ustaško-križarskog terorizma, sramoteći crkvu svojim zločinima i zločinima svojih svećenika.

Krajem rata, srpnja 1944. u Mariji Bistrici on ovako govori o antifašističkoj savezničkoj i narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji: „Smatra li možda ratujuća stranka, dok strahotama pogađa našu zemlju, da je zločin, što hrvatski narod svom snagom svog bića stoljećima teži za slobodom i danas brani svoju državnu samostalnost uz nečuvene žrtve? ... Već se dva desetljeća pokušavalo, sad ovom, sad onom prilikom, narinuti komunističko naziranje na svijet. Hrvatski ga je narod plebiscitarno odbio ..."

Na Josipovo 1945. godine, kad je rat već dobijen, on se u bazilici u Palmotićevoj ulici, grozi vremenom u kojem će se „klevete i laži raskrinkati", da „su eventualne pogreške kojeg svećenika, sitnica prema onom što se zbilo na drugoj strani, kojoj možda neupućena svjetska javnost plješće. I zato nas malo dira grožnja, kojom se, zagrebački nadbiskup uvrštava među ratne zločince. Iako se dotični utvaraju da strahujemo prema njima, neka znadu, da vedra čela, mirne savjesti „stojimo na svom mjestu, došlo mu što drago ..."

Ovo o „vedrom čelu", „mirnoj savjesti" ponavljati će kao papagaj i na suđenju koje već sluti, jer mu na „mirnoj savjesti", između ostalog, leže „sitnice": popovi koljači od komandanta Jasenovačkog logora Miroslava Majstorovića alias Vjekoslava Filipovića iz Petričevca, koji je učestvovao u pokolju školske djece u Drakuliću pokraj Banja Luke, pa preko Sidonija Scholza iz Našica, fra Zvonka Brekala, pomoćnika Majstorovića u Jasenovcu, fra Srećka Perića iz Livna, fra Vjekoslava Šimića iz Knina, fra Petra Glavaša itd, itd. do zvjerstava časnih sestara u dječjem logoru u Jastrebarskom.

U momentu sloma fašizma on je zajedno s Pavelićem i Mačekom stvarao planove o prijelaznoj vladi, povezivanju sa Rožmanom, Rupnikom, Dražom Mihajlovićem, i klerikalnim dijelom izbjegličke vlade u Londonu, pripremao stranu oružanu intervenciju i okupaciju, te je preko Poslanice od 24. 3. 1945, razaslane na engleskom i francuskom jeziku u inozemstvo, stanje u zemlji prikazivao kao građanski rat, koji traži anglo-američku intervenciju. Ta antipartizanska poslanica

objavljena u „Katoličkom listu", sastavljena je u Poglavnikovom kabinetu kao „plebiscitarna biskupska izjava protiv boljševizma i partizanskog divljanja", jer Zapad je obmanut „morem laži, neistina i kleveta".

Četiri mjeseca nakon pobjede i sloma fašizma, Stepinac jatakuje ustaškom pukovniku i bivšem glavnom ravnatelju za javni red i sigurnost Erihu Lisaku u svom nadbiskupskom dvoru, a još u studenom 1945. kontaktira ustaške špijune i budno prati teroristička-diverzantska ubacivanja u zemlju.

On je tzv. pastirskim pismom od 20. 9. 1945. nastojao pred međunarodnom javnošću prikazati Jugoslaviju kao zemlju u kojoj se proganjaju nevini svećenici, klevećući narodne sudove koji su sudili ratnim zločincima.

Stepinac je dobio ustaški orden i „radi raskrinkavanja odmetnika u zemlji". Pred sam kraj rata on treba da služi kao „locum-tenens". Na Kaptolu sakriva ozloglašene ustaše, pohranjuje ustaške arhive, Pavelićeve govore snimljene na gramafonske ploče, opljačkano srebro i zlato stradalnika iz logora smrti itd.

Krivnja Stepinca za vrijeme okupacije predmet je mnogih dokumenata i nju nije potrebno naročito dokazivati. Iz niza tih pisama i dokumenata proizlazi da je on vezao sudbinu crkve uz NDH i time stvorio osnovni preduslov, da on i veliki broj katoličkih svećenika aktivno učestvuje u ostvarenju njenog programa, počevši od organizacije njenih kotarskih poglavarstava, ustaških stožera, logora, milicije, vojske itd, pa do pokrštavanja, krvavih ubistava po logorima, ubijanja, pljačke, paljevina itd.

Stepinac na čelu katoličke crkve nije samo glavni ideolog ratnog zločina već on stvara organizacijsku i kadrovsku snagu NDH.

Viktor Novak će to lijepo reći: „Tako je dakle, nadbiskup Stepinac, kao vrhovna glava katoličke crkve u ustaškoj NDH, njen stub pri njenom izdisaju, kao što je glavni oslonac pri njenom porođaju — poteklom iz nezakonitog priležništva fašizma, nacionalizma i vatikanskog klerofašizma".

Krivnja Stepinca kao organizatora nasilnog prevođenja Srba na katolicizam u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini potpuno je dokazana. Ta „prekrštavanja" pod Akšamovićevim geslom — „Natrag vjeri otaca" — spadaju među najveće ustaške zločine i nasilja. Svima je bilo poznato tada, da su ustaše, a ustaše svećnici, napose, prijetili Srbima, da ako ne pređu na katoličku vjeru, da će biti ubijeni, poslani u logore, otjerani sa svojih ognjišta itd. Nitko ži onda nije vjerovao i svima je bilo jasno da ustašama i Paveliću nije stalo do vjere, već do nasilja i terora nad srpskim narodom. Svima je bilo poznato da su i prekršteni bili ubijeni i proganjani, a u mnogo slučajeva da je narod bio domamljen u ustaška uporišta gdje je masovno pobijen, kao na primjer u Glini, Štikadi i drugdje. Svi su znali, da nitko u ono vrijeme nije dobrovoljno prešao na katoličku vjeru već iznuđeno, i sa ustaškim nožem pod vratom.

Suđeno mu je kao ratnom zločincu na osnovu dokaznog materijala i brojnih svjedoka, na 16 godina zatvora. Nakon što je odležao 5 godina, bio je interniran u rodno mjesto Krašić i tamo umro 10. februara 1960. od leukemije.

Ako je itko zaslužio deveti krug pakla, onda je to on. Međutim, za našu zvaničnu kaptolsku gospodu, s kojom s toliko obzira i takta postupamo, taj ratni zločinac je: „Blagopokojni Pastir velikih nakana", „kojem su na srcu crkva složna u ljubavi, mir i pomirenje među narodima i bolji svijet bez nepravde, mržnje i osvete." (Iz okružnice kardinala Kuharića od 18. I 1985. kojom traži da se u svim crkvama zagrebačke nadbiskupije održi misa zadušnica za ratnog zločinca povodom 25-godišnjice njegove smrti).

On je neumorni zaštitnik čovjeka" koji je „s iskrenim rodoljubljem tumačio pravo hrvatskog naroda na dostojan život u miru, slobodi i pravednosti", on se „zauzimao za prava i dostojanstvo svake ljudske osobe" bez obzira na nacionalnost, vjeru i opredjeljenje", „neprolazni etički principi bili su stijena na kojoj je stajao kao svjetionik" i napokon „on je najhrabriji biskup Evrope onog tragičnog vremena" (iz „prigodne homilije" kardinala F. Kuharića u zagrebačkoj katedrali istim povodom).

Ali svjedočanstva su tu. Sakupljena su i u knjizi — putokazu — Viktora Novaka. I eto odgovora na moguće pitanje: „Zašto ponovo „Magnum Crimen"?

Zato što snage pomrčine o kojima govori ova knjiga još žive. Drsko nastavljaju svoju politiku. Organiziraju se. Pokušavaju kroz razne sprege dobiti uporišta. Svoj poraz smatraju privremenim. Okrenuti prošlosti, potkupljenih srca i pameti, impregnirani mržnjom prema komunizmu, oni žude da poraz pretvore u pobjedu. Oni bi osvetu. Iz njihvogo braka sa kontrarevolucijom može se roditi samo nakaza novog „Velikog zločina".

Zato ponovno „Magnum Crimen". Kao povijesno pamćenje i odlučna opomena koja glasi: „Nikad više nećete proći. Nikada!"

A mudrovanje o tome kako postoje dokazi o Stepinčevu nesuglasaju sa ustašama, o njegovim prosvjedima u vezi klanja, o ljudima koje je spasio od ustaške kame, o „famoznom" kamenu u leđa od ustaša iz Meštrovićevih memoarskih senilija — to su tlapnje. Nakon pada Italije, Vatikan već počinje igru sa zapadnim saveznicima, a vjerni izvršilac Stepinac mora igru prihvatiti. Uostalom, ustaški ministri Vokić i Lorković uz Poglajena povlače poteze u skladu sa pravilima vatikansko Čerčilovske igre koja je u toku. Otuda povremena „neslaganja" sa Pavelićevim kabinetom.

A i rođeni mu brat stradava od fašističke ruke... što može ali i ne mora imati upliva na nadbiskupovo „distanciranje" od ustaškog ostvarivanja „Civitas dei" raspelom, bombom, kamom i Jasenovcem.

Stotine godina povijesti pokazuju (a povijest Drugog svjetskog rata najočiglednije), da Vatikan, odnosno vrhovna hijerarhija Rimske Katoličke crkve, uvijek i u svakoj prilici stoji na strani neprijatelja naših naroda, da je protiv njihovog jedinstva i bratstva, što jasno dolazi do izražaja u politici vrhova katoličkog klera u vrijeme tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Međutim, činjenica je, da je uprkos ovakvom stavu vrhova crkvene hijerarhije, pod nacionalnu i crvenu zastavu narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije stao ogroman broj vjernika i dio svećenika katoličke vjere.

Želja crkve za vlašću i pohlepnost za imetkom toliko je zasljepljujuća, da ona niti vidi, niti hoće da zna, da su vjernici, masovna osnova revolucionarnih prevrata: od srednjevjekovnih seljačkih buna do radničkih istupanja na povijesnu scenu, od Pariške komune do Oktobarske revolucije i drugih revolucija 20. vijeka, od naše revolucije do onih u Latinskoj Americi.

Iako to još nije dovoljno, a pogotovo do kraja istraženo, broj katoličkih svećenika, za koje se pouzdano zna, da su, prema nekim istraživanjima i evidencijama, bili učesnici NOB je oko stotinu. Onih koji su uglavnom pobijeni od četnika, ustaša, Nijemaca i Talijana zbog suradnje sa NOP-om je preko 40. Onih „bezimenih" koji su samozatajno pomagali, broj je zasigurno daleko veći.

Uz rijetke i časne izuzetke i tu je naša historiografija zatajila.

Treba podsjetiti da je stav Partije prema vjeri i vjerovanju i prije rata i u toku rata često falsificiran kao negativan. Tvrdilo se da su komunisti u načelu protiv svakog vjerovanja i da između njih i vjernika nema ni mira, ni sporazuma, ni suradnje. Ovakav navodni negativni odnos komunista prema vjernicima uvelike su eksploatirali svi neprijatelji NOP i NOB. U stvari problem treba obrnuti. Ne komunisti, nego konzekventni antikomunizam katoličkih crkvenih vrhova bio je kamen spoticanja i osnovni izvor zaziranja dijela svećenstva i vjernika.

Tito je na primjer još 1936. godine u Beču napisao članak za „Proleter" pod naslovom „Komunisti i katolici". Obraćajući se vjernicima i predlažući zajedničku borbu protiv zajedničkog neprijatelja koji nastupa — fašizam, istakao je principe slobode vjere i vjeroispovijedanja.

Rukovodstvo NOP-a je na toj liniji, a to je bila linija Partije, odmah u početku borbe protiv okupatora proglasio princip okupljanja svih rodoljubivih snaga bez obzira na nacionalnu, vjersku i drugu pripadnost. Glavno mjerilo patriotizma bio je odnos pojedinca prema fašističkom okupatoru, a osnovno načelo, načelo slobode i ravnopravnosti.

To se sve vrlo jasno vidi iz obilja dokumenata, uputa, proglasa, partizanskih zakona i novinskih članaka koji ističu principe slobode vjere i vjerovanja.

Katolički župnik Alojz Ocvirk iz Jezerana daje izjavu „Vjesniku" br. 17 od listopada 1942: „Na oslobođenje Jezerana i na dolazak partizana ja gledam kao Slaven i kao svećenik, kao na oslobođenje ovdašnjeg naroda i mene samoga. Smatram, da bi bez pobjede partizana, sa pobjedom fašističkih baraba i svećenstvo i sav naš narod sasma nestao. Svaka pobjeda naroda i njegove vojske — partizana, mene kao Slavena i kao svećenika veseli.

Nikakvih smetnji ni zapreka od strane partizana nisam imao niti ih imam, bilo ja lično, bilo kao katolički svećenik u vršenju svojih vjerskih obreda.

Mislim ostati s narodom i sa partizanima u svim prilikama do narodne pobjede, i ukoliko dođe do potrebne evakuacije neću se od naroda odvojiti, jer vrlo dobro znam, da mi je mjesto uz narod i sa narodom".

U lipnju 1942. pri vojnim jedinicama NOB osnivaju se zvanja vjerskih referenata. Naredbom Vrhovnog komandanta NOP, Tita, Štabovima brigada nalaže se, da se prema ukazanoj potrebi ustanovljuju zvanja svećenika pri brigadama sa nazivom Vjerski referent. Vjerski referenti kao znak raspoznavanja nose na lijevoj ruci križ (kršćanski) i polumjesec (muslimanski) sa jedan ili dva širita ispod znaka. Njihove su dužnosti vođenje knjiga poginulih i umrlih drugova i drugarica, vršenje svih vjerskih obreda besplatno, ukoliko to narod zahtijeva, i populariziranje narodnooslobodilačke borbe u krajevima kuda prolaze partizanske jedinice.

Postoje brojni dokumenti o vršenju vjerskih obreda u partizanima. Na primjer foto-dokument crkvenog pokopa 27 partizanskih ranjenika, poklanih od ustaša u bolnici u Otočcu između 12. i 13. rujna 1943, kojima kanonik Grga Starčević drži opijelo. Isto tako o partizanskim grobljima obilježavanih križevima.

U Sloveniji su bile poznate partizanske vojničke zakletve sa crkvenim obredom, a davane su i mise zadušnice za poginule borce, kao napr. za komandanta Glavnog štaba NOV i POS Staneta Rozmana. Također je poznato da su se borci fakultativno mogli crkveno vjenčavati. Poznati su i slučajevi blagosiljanja partizanske zastave.

Pri Izvršnom odboru AVNOJ-a osnovan je krajem studenog 1942. vjerski odsjek (kao preteča vjerskih komisija pri državnim organima).

O odnosu prema vjerskim nekretninama govori „Uputstvo o odnosu rukovodilaca i boraca NOV i POJ prema vjeroispovijedanju i o odnosu vjerskih službenika prema NOB". Kaže se između ostalog, da je u pogledu vakufskih imanja, crkvenih i manastirskih dobara „... sva ta imovina je neprikosnovena i ostaje i dalje svojina, džamije, crkve, manastira i njome upravljaju kao i do sada za to određena lica od strane vjerske uprave".

U izvještaju o radu Prosvjetnog odsjeka Izvršnog odbora AVNOJ-a krajem 1942. godine i u Uputstvu za rad osnovnim narodnim školama o nastavi vjere i vjeronauke kaže on: „U mjestima gdje postoje vjerske škole, klosteri i mektebi, treba ih ostaviti, da rade dalje, kontrolirajući njihov stav prema NOB a ne miješati se u pitanja vjere i nastave. A o vjeronauku: „Bez smetnje odobrava se predavanje vjeronauka za katolike, pravoslavne, muslimane i ostale vjeroispovijesti". Propisano je također, da se nastava vjere u osnovnim narodnim školama treba izučavati u duhu uzajamne vjerske trpeljivosti, vjerske discipline i dužnog poštovanja drugih vjeroispovijesti.

Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a objavio je 1944. godine nastavni plan za osnovne škole u kojem se kaže, da program za vjeronauk u osnovnim školama i nižim razredima gimnazije određuje vjeroučitelj i da vjeronauk pohađaju ona djeca čiji roditelji to žele.

U partizanima „neprijateljima vjere i crkve" slavio se kršćanski blagdan Božić. Usred rata 1942. godine u centru partizanske države Bihaću, zvonila su crkvena zvona pozivajući na polnoćku. Božić se slavio svuda. U Sloveniji glasilo Osvobodilne fronte donosi o Božiću 1942. članak „Na božićnu

noć". Na Hvaru Božićnu priredbu 1943. godine organizira Propagandni odjel Oblasnog NOO Dalmacije. Za pravoslavni Božić 7. siječnja 1943. okupljenim Krajišnicima govori Tito: „Ja vam predajem pozdrav Vrhovnog štaba, čestitam vam božićne praznike i Novu Godinu. . . Ovaj Božić slavimo u znaku borbe, ali i duboke vjere i sigurnosti u pobjedu pravedne narodnooslobodilačke borbe . . . Ovaj veliki praznik koji su praznovali vaši očevi, djedovi i pradjedovi vaši, vi danas praznujete sa vjerom u bolju budućnost . . ."

Publicist Ćiril Petešić prikupio je obimnu dokumentaciju i napravio je dobar prikaz vršenja vjerskih obreda u partizanima: krštenja, sklapanja crkvenih brakova, pogreba, misa, ispovijedi, pričesti, propovijedi, slavljenja blagdana, primanja posljednjih pomazanja, nastave vjeronauka, zaštite crkava i bogomolja, blagosiljanje zastava itd.

Puno poštovanje i uvažavanje imali su svećenici koji su se odlučivali za narodnooslobodilačku borbu i stvaranje narodnog jedinstva u borbi protiv fašizma. Oni su to poštovanje višestruko zaslužili, jer se radilo, pogotovo kad je riječ o katoličkom svećenstvu, o vrlo hrabrim iznad svega poštenim rodoljubima, ljudima koji su dovodili u pitanje i svoj život i svoj poziv, jer su prkosno odbili poslušnost crkvenoj hijerarhiji, koja je tako reći listom stala na stranu okupatora, tzv. Nezavisne Države Hrvatske i antikomunizma.

Ovaj etički čin partizana svećenika koji su uprkos zvanične ideologije i poliike svoje hijerarhije, opredjeljuju protiv zločina prema vlastitom narodu, izraz je njihove visoke svijesti, savjesti i morala, a njihove sudbine, često tragične, ostaju u neizbrisivom pamćenju svih naših naroda.

Od onih koje se ne mogu i ne smiju zaboraviti svakako su stariješine samostana u Pleterju dr Leopold Edgar Lavov, čiji je samostan bio partizansko uporište, 12 svećenika partizana iz okupirane Štajerske, još najmanje dvostruko toliki broj ubijenih, umrlih i izmučenih u koncentracionim logorima, 20-tek svećenika iz franjevačkog i Finžgarovog kruga u tzv. „Ljubljanskoj pokrajini", svećenstvo Julijske krajine i njegova najistaknutija figura dr Ivo Juvančić, istarsko svećenstvo sa Josipom Štifaničem, Zvonkom Brumnićem i Josipom Pavišićem, zatim katolički župnik Franc Žužek iz Gline, fra Grga Starčević iz Otočca, mostarski biskup koji je osudio nedjela protiv Srba 1941. godine, hercegovački franjevci fra Zlatko Sivrić, Serafin Dodig, Veselko Milas i Ivan Primorac-Škopo.

Zatim, tu su Janko Petan, Anton Rantuša jedini preživjeli iz Jasenovca i osmorica njegovih ubijenih drugova: Franc Glober, Franc Kač, Janez Kodrič, Anzelm Polak, Janez Rančigaj, Franc Rihar, Jakob Sem i Franc Orešnik.

Dalje, tu je đakon Živan Bezić, Bogomil Krušić, fra Gavro Gavrančić, fra Srećko Franjkić, don Ivo Suljić i don Ante Adžija, cjepanicom ubijen brat streljanog Božidara Adžije, Dragutin Štimac, obješen 1943., ubijeni dalmatinski franjevac Karlo Čulum, fra Jozo Markušić učesnik II zasjedanja AVNOJ-a, fra Pile Vuković i mnogi franjevci iz Dalmacije, don Srećko Pavić, don Ante Oštrić, zatim zadarski i hvarski svećenici, svećenici iz Primorja, okoline Karlovca i Bjelovara sa članom IO JNF Kockovićem, Slavonije sa dr Franjom Didovićem, Hrvatskog Zagorja itd., itd.

Apostolski protonotar, poznati povjesničar slavenskog bogoslužja, župnik crkve Sv. Marka u Zagrebu, monsinjor dr Svetozar Ritig, najznačajnija je ličnost među katoličkim svećenicima koji su učestovali u NOB. Na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a održao je svoj poznati govor. Vijećnik Ritig tom je prilikom rekao i ovo:

„Nikada nije bilo ni jednog hrvatskog sabora, ni jedne narodne skupštine koja je bila ovako složna kao što je ova, ovako požrtvovna kao što je vaša. U našim saborima i našim skupštinama vazda su stranke i partije nastojale više na svojim partijskim, nego zajedničkim i narodnim interesima. Ovu prednost naročito vam priznajem, dragi komunisti. Vi ste upoznali jednu veliku potrebu, ne samo upoznali, nego je i proglasili čitavom narodu kao najveću dužnost. Ne samo proglasili, nego je i ostvarili, da se jedino slogom i odanom službom i žrtvom za narod može izvojevati potpuna pobjeda. (Dugotrajni poklici: Živio! Tako je!). Zato je cio narod pristao uz vas. Vi ste pokazali narodu pravi put narodnoga političkog rada. Pod dojmom ove velike historijske činjenice, mogu slobodno ovdje naglasiti, da je samo ova sloga omogućila vaše velike vojničke i političke uspjehe. Vaši vojnički

uspjesi su po svojim rezultatima i po svojoj vrijednosti daleko nad uspjesima drugih i većih vojska. Vaša je vojska bila mala i goloruka, pa ipak ste svojim divnim junaštvom kroz ove dvije i pol godine izvojevali veće uspjehe nego mnoge druge velike vojske (Poklici: Tako je!). Malobrojni i nenaoružani u početku svoje borbe, vi ste s neviđenim elanom othrvali dušmaninu, obranili rođenu grudu, spasili čast i obraz svog naroda, suzbili teške ofenzive neprijateljeve i do sada oslobodili velike dijelove Jugoslavije. Kad se vojska jugoslavenska razbjegla, vi ste preuzeli njezinu dužnost i obranili zemlju, narod i domovinu. Naš narod nije se poklonio neprijatelju. Francuska je podlegla, Belgija je podlegla. Druge jače države su podlegle. Jugoslavija nije podlegla. Vi ste je obranili svojim mišicama u svojim šumama. Koji narod može se iskazati ovakovim djelom? — To je najveća slava našeg naroda za ovo 1200 do 1300 godina što smo ovdje. Ali to je najjače jamstvo za opstanak i budućnost našega naroda. Vi ste, drugovi, izvršili još drugo veliko djelo. Vi ste uspostavili i uskrsnuli bratstvo i slogu između srpskog i hrvatskog naroda. I tim ste pokazali budućim pokoljenjima, kako je ovo naša zajednička domovina, koju jednako ljubimo, pa zato za nju jednako i umiremo. (Tako je!). Vi ste se sastali da položite temelje novom i boljem uređenju države Jugoslavije. Već ovo što ste dosad u vrijeme ovog rata učinili, znači temeljni preokret na bolje. Vi ste od svojih vođa netom čuli velikih riječi. Usadite ih duboko u svoju dušu. Kako ste veliki vojnici i junaci, tako, budite i veliki učitelji i novih, zdravih narodnih političkih misli i načela što ste ih ovdje čuli. Moram vam reći još nekoliko riječi kao svećenik. Mi svećenici bili smo uvijek narodni ljudi . . . Poznat vam je naš veliki hrvatski biskup Strosmayer koji nas je učio slozi i ljubavi hrvatskog i srpskog naroda (odobravanje). Nažalost u posljednje vrijeme mnogi su naročito mlađi svećenici zaboravili na ovu svoju narodnu i kršćansku dužnost. Ovo što su mlađi svećenici sada učinili jeste izdaja narodnih ideala. To je peta kolona, koja je izdala osjećaje svoga naroda. Tako ja završavam i to vam kao svećenik i kao čovjek iskreno kažem. Došao sam i oduševio sam se mnogo. Vjerujem, da uskrs našeg naroda nije daleko. Bog će nam ga dati". („Vjesnik" JNOF Hrvatske broj 28 od 20. XI 1943").

Djelovanje Ritiga u toku NOB bilo je vrlo svestrano. Kraj rata dočekao je oduševljen pobjedom nad fašizmom, a kad se vratio u Zagreb, služio je 1945. godine u svojoj crkvi Sv. Marka na Radićevom trgu misu zahvalnicu u prisustvu novoizbarane prve hrvatske vlade u kojoj je bio ministar i predsjednk vjerske komisije. Tom prilikom je rekao: „U ovaj historijski nezaboravni trenutak, kakvoga još nikada ne biješe pod divnim svodovima crkve svetoga Marka, dižemo svoja srca put nebesa i prikazujemo svoje molitve za našeg velikog predvodnika Maršala, za našu hrabru oslobodilačku Jugoslavensku armiju, njezine slavne generale i oficire i sve junačke borce koji najviše pridoniješe za našu pobjedu i narodnu slobodu . . . Neka nam Božja milost bude na pomoći".

(Svetozar Ritig nema ulice u Zagrebu. Nema ni u Slavonskom Brodu gdje je rođen).

Ustavom FNRJ od 1946. godine i republičkim ustavima crkva je odvojena od države.

Međutim, od prvih dana stvaranja Nove Jugoslavije hijerarhija Katoličke crkve zauzima izrazito neprijateljski stav. Ni posljednju šansu pruženu mu susretom sa Titom u junu 1945. godine (u staroj zgradi „Lovačkog doma" u Nazorovoj ulici) Stepinac i Katolička crkva u Hrvatskoj nisu iskoristili da sa sebe speru ljagu i blato nagomilano na crkvi tijekom rata kroz suradnju sa okupatorom i ustaškim kvislinzima. Tradicionalno vatikanstvo vazalstvo i politički klerikalizam zagrebačke crkve i tada je prevladao.

Impregniran po diktatu tuđinskih interesa, Stepinac odbija ono za što se Stipica Radić zalagao u julu 1925. godine — za hrvatsku crkvu nezavisnu od stranih manipulacija i stranih interesa, za crkvu blisku svom narodu i njegovima težnjama.

Taj antikomunistički, umobolno fanatizirani jezuita i podstrekač zločina, zajedno sa Vatikanom špekulira, očekuje, podstiče i režira (Pastirske poslanice od septembra 1945.) građanski rat i intervenciju zapadnog Bloka. Nikad im krvi dosta . . .

Vatikanska politika u svom konzekventnom antikomunizmu daje i organizira prikupljanje financijskih i drugih sredstava, da bi spriječila izručenje ratnih zločinaca Jugoslaviji. Ona ih šverca po desetinama samostana Evrope. Napokon, i Ante Pavelić uz pomoć Vatikana, prerušen u fratra prelazi iz Austrije u Italiju, a potom u Južnu Ameriku. Artuković, nekadašnji đak Širokoga Brega kojem je kler pomogao pri usponu do ustaškog ministra, također bježi uz pomoć klera, a danas ga

kao „istinskog kršćanskog đentlmena" „kojeg je Stepinac visoko cijenio" brani isto društvo na čelu sa jezuitom Stjepanom Lackovićem — Stepinčevim tajnikom.

Poslijeratno razdoblje je vrijeme tzv. hladnog rata između dva suprostavljena bloka. Vatikan u sprezi sa atlantizmom harangira i preko crkvenih i preko političkih faktora protiv socijalističke Jugoslavije, što je politička osnova visoke hijerarhije katoličke crkve u Jugoslaviji prema novom socijalističkom poretku. Vatikan u to vrijeme otvoreno favorizira neprijateljski nastrojene svećenike i postavlja ih na odgovorne crkvene položaje (za pomoćnog episkopa Bauerleina, pomoćnog biskupa A. Tokića, te za biskupa dr Banića, dr Čelika, dr Butorca — sve proustaše i ustaše).

I dok svijet nakon završetka rata ide ulijevo, Vatikanska politika svojoj antikomunističkoj zaslijepljenosti upreže se u kola najagresivnijih imperijatlističkih ciljeva i pruža im punu podršku.

Iako ogoljen i dotučen antikomunizam Vatikana i dalje se kuha u istom kotlu sa krajnjom desnicom. Dekretom „Vrhovne svete kongregacije S. Officii" od jula 1949. predviđa se automatska ekskomunikacija svih katolika koji „svjesno i slobodno brane i propagiraju komunizam". Vjernicima se zabranjuje da se učlanjuju u komunističke partije, da za njih glasaju na izborima, da čitaju komunističke knjige.

Vjernike i patriote, uključujući tu dio crkvenog klera, Vatikan stavlja pred ozbiljnu moralnu diasporu između intimne religioznosti i dubokih ljudskih moralnih principa i svoje zvanične politike. I dok je svima jasno da je rimsko katolička crkva strateška rezerva mračnim političkim ciljevima, Vatikan gluh i zaslijepljen, ustrajava na dosljednom kontinuitetu vlastite kompromitacije.

Kao tipično oličenje bezobzirne samovolje, vrhovi crkvene hijerarhije gube moralne bitke ravno dvadeset stoljeća.

Uprkos takvim stavovima Vatikana, dobar dio katoličkog nižeg narodnog svećenstva stvara svoja staleška udruženja (prvo je bilo Udruženje svećenika Istre 1948. godine) protiv kojih ustaje, po direktivi, hijerarhijski vrh katoličke crkve na biskupskoj konferenciji 1952. godine.

Vatikan zauzima nedvosmisleno antijugoslavenski stav i u vrijeme tršćanske krize.

Zakulisno djeluje kod pojedinih vlada da ne uspostavljaju diplomatske odnose sa FNRJ.

U vrijeme Rezolucije Informbiroa on se zalaže protiv pružanja ekonomske i vojne pomoći Jugoslaviji.

Vrhunac Vatikanske provokacije je imenovanje ratnog zločinca Stepinca kardinalnom i kažnjavanje najtežim crkvenim kaznama svećenike koji su učestvovali u NOB.

Zbog nagomilanih problema u uzajamnim odnosima 17. 12. 1952. godine vlada Jugoslavija prekida diplomatske odnose sa Svetom Stolicom i upozorava Vatikan na njegovu odgovornost za taj ishod. Prekid u odnosima trajao je 14 godina. Do nove uspostave dolazi 1966. godine, nakon potpisivanja tzv. Protokola između Svete Stolice i vlade SFRJ.

U međuvremenu razdoblje vojujuće crkve završava otprilike sa smrću Stepinca. Već 1960. godine Predstavkom SIV-u biskupi Jugoslavije prihvaćaju društveni sistem i pravni poredak SFRJ kao okvir u kojem će djelovati crkva.

Politika pape Pia XII počinje odzvanjati u prazno. Na razvalinama kolonijalizma, pregaženim 50-godišnjim naporima da se zaustave pokreti masa, ideološki možda nepročišćeni i politički šaroliki, ali usmjereni na revolucionarni preobražaj kapitalizma, na činjenici da politički, društveni i ekonomski razvoj afirmira socijalizam kao svjetski proces, pojavi masovne sekularizacije u svim društvima — konačno preovladavaju shvaćanja da vrijeme gazi i udaljava crkvu u izolaciju i da ona mora izaći iz zatočeništva ideologije davno pokojnog Leona XIII i njegove enciklike „Rerum Novarum" (1891) socijalno-političke doktrine očuvanja kapitalizma i zaoštravanja prema marksizmu i socijalizmu.

Ivan XXIII Roncalli i Pavao VI Montini, pape su ažurnog velikog prilagođavanja — dovođenja crkve u sklad sa vremenom, u povjesnu primjerenost.

Enciklike „Pacem in terris" i „Populorum progressio" i ostale silne pisanije koncila koji se protegao na četiri godine (1962—1965) grčeviti su pokušaji aggiornamenta: ekumenizma, priznavanja prava radničke klase, zalaganje za socijalnu pravdu i napuštanje antisocijalizma, dijaloga različitih ideoloških pozicija, napuštanja klerikalizma, zalaganja za novi ekonomski poredak u svijetu, za mir, nuklearno razoružanje i gašenje ratnih žarišta, za jačanje UN i uspjeh KEBS-a.

Na toj platformi Sveta Stolica mogla je normalizirati odnose sa socijalističkim zemljama.

Iz zatvorenosti i izolacije kreće se prema postupnoj normalizaciji odnosa. Jedan od prvih bilateralnih akata koji je Vatikan nakon koncila zaključio sa nekom državom je „Protokol" potpisan u Beogradu 25. juna 1966.

Prvi puta zaključuje Vatikan sporazum o pravnom položaju katoličkih vjernika u jednoj samoupravnoj socijalističkoj zemlji, o međusobnim obavezama i pravima, koji je „stavio u stranu" famozni Konkordat oko kojeg je za vrijeme stare Jugoslavije bilo toliko peripetija.

Sveta je Stolica priznala Ustav, zakonodavstvo, socijalistički poredak, što znači da se saglasila sa slobodnim prostorom za isključivo vjersko djelovanje i sa odustajanjem od upotrebe crkvenih funkcija i vjerskih osjećaja u političke svrhe.

Duh Protokola je smrt klerikalizma.

Protokolom su državno pravno utvrđeni odnosi socijalističke Jugoslavije i Vatikana kao i preuzimanje međusobnih obaveza u ponašanju jedne i druge strane.

Vrhunac trenda dobrih odnosa bio je susret Tita i Pavla VI 29. marta 1971. godine u Vatikanu, kad Papa potvrđuje svoj pozitivni stav prema našoj socijalističkoj, samoupravnoj, nezavisnoj i nesvrstanoj poziciji i izražava da visoko cijeni ugled, autoritet i povijesnu ulogu Tita.

Sve to otvara široke perspektive za djelovanje Katoličke crkve u našem socijalističkom društvu.

Ali vrag ne miruje . . .

Tradicionalne snage otpora netolerancije i mržnje su žilave. Kompromisi s njima dovode do dominacije praznog verbalizma, različitih interpretacija i krize realizacije obnoviteljstva.

Umjesto „krasnog sunčanog dana za povijest Crkve" nakon koncila došli su „dani oblaka, oluje, sumnji, traženja i nesigurnosti" — kako to reče Pavle VI.

Otpora je bilo još za života Ivana XXIII, ali se oni ofanzivnije manifestiraju za Pavla VI. Ova dvojica Papa „popuštaju bezbožnom komunizmu" i organizirane snage mračne klerikalističke tradicije, snage socijalno-ekonomske doktrine pupčane vezanosti crkve uz kapitalizam — dižu glavu.

Kakav je realan odnos snaga lako je zaključiti iz zadnjeg izbora Pape. Vojtila, papa Ivan Pavle II bliži je papama od Leona XIII do Pia XII, nego ovima čija je imena uzeo. S njim je rimska Katolička crkva ponovno u kandžama politike stege i vlasti.

Na sceni je katolička ljevica koncilskih lojalista i desnica „apokaliptički uplašena komunizmom."

U Katoličkoj crkvi kod nas koja dugo vremena nosi naziv „Crkva šutnje" javljaju se tzv. „slučajevi", jer hijerarhija očigledno ne trpi dijalog. Politička suština sukoba je u alternativi: koncilsko otvaranje prema socijalizmu ili pretkoncilski anti-socijalizam.

Suština kritike restrukturalista polazi od kritike kapitalizma kao nehumane i evanđelju neprimjerene društvene formacije, koju treba prevladati jasnim opredjeljenjem za socijalizam kao alternativu. Na pitanje kako prevladati kapitalizam katolička ljevica ima odgovor: socijalnom revolucijom.

U Latinskoj Americi a posebno centralno američkom regionu stvoren je poligon na kojem sjeverno američka politika ima za cilj likvidiranje pokreta za nacionalno oslobođenje. To je polazna točka „pax americana" i sastavni dio Reganove strategije prevazilaženja krize koja drma kapitalizam i učvršćenja američkog hegemonizma. U toj istoj Latinskoj Americi u kojoj diktature dižu društvenu napetost do ključanja, javlja se „teologija oslobođenja" i stav da „institucionalizirano nasilje i nepravda zahtijeva da se revolucionarno nasilje legalizira kao politički instrument otpora nepravdi".

I dok pod Ivanom XXIII i Pavlom VI „teologija siromašnih" i „teologija oslobođenja" kojom katolička crkva Latinske Amerike nastoji da se približi masama, da izrazi i usmjeri, pa čak bude na čelu socijalnog bunta i zahtjeva za promjenama i tako održi korak sa poviješću, dobijaju zvanični blagoslov na biskupskoj konferenciji u Kolumbiji — Vojtila u „teologiji oslobođenja" vidi avet marksizma i komunizma.

On se ne usuđuje usmjeriti svećenike protiv sirotinje, ali im zabranjuje da se bore za promjene, jer sirotinji nakon što skapa izrabljena, gladna, izmrcvarena i isprebijana — osigurano je kraljevstvo nebesko.

Crkva se po oficijelnom Vatikanu ne može aktivno angažirati u dnevnoj političkoj, ekonomskoj i socijalnoj borbi za promjene, dakle ona je za status quo: za bijedu, za smrt od gladi, za eksploataciju, za terorističke vojne režime, za povećavanje famoznog broja od 100.000 ljudi nestalih bez ikakvog traga u Latinskoj Americi, za bogate, za ugnjetavače.

Tu je današnji papa gvozdeno konzekventan, a s njim i rimska katolička crkva (sa rijetkim izuzecima) od kad zna za sebe.

Glavna optužba Pape jest, da propovjednici „teologije oslobođenja" padaju pod utjecaj marksističke ideologije u kojoj „ulogu boga preuzima povijest".

U objavljenom dokumentu optužnice Vatikanske kongregacije za doktrinu vjere sa Ratzingerom na čelu protiv brazilskog franjevca Leonarda Boffa i njegove knjige „Crkva, karizma, moć", doslovno stoji da su komunistički režimi u zemljama tzv. realnog socijalizma „sramota našeg vremena" jer drže „čitave narode u uvjetima ropstva".

Tim povodom Giusepe Cjarante sekretar KP Italije javno je postavio pitanje: „Ne srlja li Vatikan u vrtlog hladnog rata"?

Jasno da srlja.

U savezu sa svojim američkim protestantskim istomišljenicima, s kojim razrađuje strategiju američke pacifikacije Zelenog kontinenta i „crvenih svećenika", koje tamo u San Salvadoru kolju za oltarom u nadbiskupskoj odori, kao što su to učinili u ožujku 1980. sa Oskarom Arnulfom Romerom i kao što bi to učinili sa onom trojicom hrabrih svećenika, ministara u sandinističkoj vladi Nikaragve da se ne boje ne boga, nego naroda.

Tako u Latinskoj Americi.

Kako je katolička crkva u Hrvatskoj iskoristila koncilsku šansu?

Slabo. Iako je kiša koncilskog obnoviteljstva kod nas mogla pasti na izvanredno plodno tlo i dati bogatu žetvu, zahvaljujući ranije pokazanoj jakoj klerikalističkoj tradiciji i orijentaciji vrhova njene hijerarhije, — do toga nije došlo.

Za razliku od svjetskih gibanja, postkoncilska podvajanja kod nas su uglavnom u vjersko-crkvenim pitanjima ali i u pitanjima za ili protiv klerikalizma.

Ne može se reći da koncilska zbivanja kod nas nisu ostavila traga. Međutim, zagovornici i djelatnici klerikalizma su brojniji i agresivniji posebno u zagrebačkoj crkvenoj hijerarhiji. Očigledno i tako rekuć svakodnevno krše duh Protokola, beskompromisno, posebno u zadnje vrijeme isticanjem „pozicija snage" i utjecaja u masama (Marija Bistrica 1984.). Prijete jačanjem onih snaga koje su „sklone tradicionalnoj borbi za čast križa". Elastičnijim formama vjerskog okupljanja („molitveni

pokreti") vjernika iz različitih društvenih struktura, vrše pokušaj obnavljanja „katoličke akcije u skladu sa politikom intenziviranja katoličkog laikata. Intenziviraju nezakonito djelovanje na planu socijalne, karitativne, kulturno-zabavne djelatnosti u zemlji i inozemstvu. Zaoštravaju ideološke konfrontacije religija — marksizam i legaliziraju svoje pravo antimarksističke borbe kao vid suprotstavljanja sistema. Militantno potiskuju i pokušavaju izdiferencirati i likvidirati one brojne progresivne snage u KCH koje zagovaraju pozitivan odnos između kršćanske biti i socijalističkog samoupravnog društva.

U ovakvoj strateško-političkoj orijentaciji imaju podršku Vatikana. Da bi se to pokazalo ne treba ići čak ni do Papinog blagoslova koncepciji, sadržaju i porukama tzv. Nacionalnog euharistijskog kongresa, tipičnom i povijesno već dobro isprobanom primjeru klerikalističke manipulacije vjerskim i nacionalnim osjećajima hrvatskog naroda. Tu nedavno usred Zagreba u „prvostolnici" uz spektakl u kojem učestvuje preko 150 popova „prigodna homilija" Franje Kuharića najsvježije je primjer klerikalističkog mešetarenja uz 25-godišnjicu smrti Alojzija Stepinca.

Opet uz Papin blagoslov.

Vojtila tim povodom upućuje telegram prefektima Vatikanske kongregacije, a kardinal Pietro Palacini služi misu zadušnicu.

Zar se nešto drugo moglo i očekivati?

Rimokatolička crkva u Hrvatskoj je crkva prečesto propuštenih šansi.

Njena klerikalistička infekcija predugo traje, da bi bolesna, neurotična obuzetost njenog vrha, imala šanse za brže izlječenje nekom blagotvornom terapijom. A da svojim patološkim stanjem ne šteti okolini treba je držati u granicama Protokola — što znači oštro u okvirima našeg Ustava i slova i duha našeg zakona.

Protokol i istančana i pametna politička akcija prepoznavanja klerikalizma i klerikalističke manipulacije i odvajanje ovog od iskrenih vjerskih osjećaja, moraju postati trajni orijentiri naše akcije.

Sjajan udžbenik i priručnik za prepoznavanje klerikalizma je knjiga „Magnum Crimen" od Viktora Novaka. O toj knjizi, ako se ponovno štampa, sud će vjerojatno izreći i kvalificirana znanstvena kritika. Tu će vjerojatno biti i osporavanja jer se uvijek, pogotovo u nas danas, nađe netko tko mora zatamniti pozadinu, da bi se njegov plamičak što bolje zamjetio.

Bez obzira na to smatram njeno ponovno objavljivanje prvorazrednim kulturno-političkim događajem, jer je autor kao rijetko tko od naših historiografa iz ogromne građe stvorio fundamentalno djelo za političko snalaženje u prostoru i vremenu.

Historia est magistra vitae.

„Međutim, naši vatikanolozi nama uglavnom govore o nekakvoj pozitivnoj evoluciji vatikanske politike, prateći je od pape do pape, uz napominjanje da se tu evoluciju ne smije ometati „neprikladnim" izjavama i konkretnim akcijama pa i podsjećanjima, na to, šta kaže „učiteljica života".

Treba da bude jasno, da mi vatikansku politiku, sve do ovog sadašnjeg pape, cijenimo prema tome kako se drži, ponaša i djeluje naša katolička crkva i njena vrhunska hijerarhija.

Ako vrhovi te crkve smatraju da su u kontinuitetu sa Stepinčevom crkvom, onda to znači krajnje neprijateljski odnos prema našem zajedništvu, našem bratstvu i jedinstvu, našem sistemu socijalističkog samoupravljanja. To znači opravdanje zločina i mi to moramo razobličavati i goniti svim raspoloživim sredstvima. Posebno udarati u vrhove zagovaranja, kreiranja i prakticiranja Stepinčeve crkve, jer danas je Stepinčeva crkva najorganiziranija kontrarevolucija. Za to je na mjestu da razgovaramo o obavezama Svete Stolice iz Protokola 1966. godine, kojega treba čitati." — rekao sam u intervjuu „Borbi" augusta prošle godine.

Neka vrijeme i događaji pokažu da li sam bio u pravu.

Zagreb, veljača 1985.

MAGNUM CRIMEN

VIKTOR NOVAK

MAGNUM CRIMEN

POLA VIJEKA KLERIKALIZMA U HRVATSKOJ

ZAGREB
MCMXLVIII

ZNANIM I NEZNANIM ŽRTVAMA KLEROFAŠIZMA

P. P.

OMOT CRTAO PJER KRIŽANIĆ

SADRŽAJ

		Strana
	Posveta	V.
	Predgovor	IX.—XVI.
I.	PRVA ŽETVA KLERIKALIZMA. Od Vidovdana 1914. do Majske deklaracije 1917.	1— 42
II.	VUK U JAGNJEĆOJ KOŽI. Majska deklaracija i njezino pravo značenje u odnosu prema njezinu porijeklu i njezinim ciljevima	43— 65
III.	OBRAĆENICI. Ulazak klerikalaca u Jugoslaviju. Od 29. oktobra 1918. do 1. decembra 1918.	67— 81
IV.	POBUNA ANĐELA. Kriza u redovima hrvatskog katoličkog svećenstva	83— 103
V.	MAJKA ILI MAĆEHA. Vatikan i Jugoslavija u prvim godinama poslije ujedinjenja	105— 128
VI.	ANTIPODI. Crkveni ljudi i klerikalne stranke u Privremenom narodnom predstavništvu i u Ustavotvornoj skupštini. — Borba oko Kancelparagrafa	129— 148
VII.	IZMEĐU DVIJE VJERSKE ANKETE. 1921.—1922.—1923.	149— 176
VIII.	ANATHEMA SINT! — ODBAČENI ANĐELI. Osnivanje starokatoličke crkve	177— 201
IX.	»PAPOŽDER I POPOŽDER«. Antiklerikalizam Stjepana Radića	203— 252
X.	SVETA BAŠTINA. Sudbina hrvatskog glagolizma u prvoj Jugoslaviji. — Uloga episkopata i Rimske Kurije	253— 278
XI.	ŽUTI I CRNI MRAVI. Katolička akcija. — Klerikalci između sebe	279— 316
XII.	DJECA I PASTORČAD. Pijo XI. prema Jugoslavenima pod Italijom	317— 392
XIII.	OBEĆAVANA ZEMLJA. Prosperitet katolicizma u bivšoj prekumanovskoj i kumanovskoj Srbiji	393— 410
XIV.	DRAMATSKI USPON. — Konkordatska borba	411— 468
XV.	ZRENJE PRED ŽETVU. Klerofašizam je spreman	469— 523

KRVAVA ŽETVA

XVI. ZANOSNI DOČEK. — NDH — »Davno sanjani i željkovani ideal.« . . . . . 525— 597

XVII. TEROR I KATOLIČENJE. — »Sveta-Božja-Kristova-Vojujuća-Hrvatska« . . . . . 599— 804

XVIII. IDEOLOGIJA I PROPAGANDA . . . . . 805—1100

Pismo kotorskog biskupa F. Uccellini-Tice

REGISTAR IMENA

ERRATA CORRIGE

PREDGOVOR

Daleko prije drugog Svjetskog rata imao sam u planu da napišem veće djelo, u kome bih u tri knjige, u tri dijela, prikazao sekularni razvoj uloge katoličkog klera u historiji hrvatskog naroda. I to od početka ilirizma, hrvatskog preporoda, u tridesetim godinama prošlog stoljeća pa dalje kroz čitavih stotinu godina. Izvođenje toga plana bilo je do pred rat znatno napredovalo. Prva knjiga bila je posve završena. U njoj je prikazano svećenstvo u svom veoma aktivnom sudjelovanju u razvoju ilirizma. Žar jozefinističkog racionalizma još se nije ugasio. Niži kler bio je u najvećem dijelu u službi svog naroda, pretpostavljajući rad za narod, koji je trebalo iz opasne letargije probuditi, svima interesima vrhovnog vodstva crkve, u zemlji i u Rimu. A ti su interesi često puta suprotstavljani općim težnjama naroda za slobodom ispod jarma društvenog i političkog, feudalističkog i austrijsko-madžarskog. U borbi naroda protiv germanizacije i madžarizacije niže svećenstvo bilo je uza svoj narod. Ono se isticalo svojim naprednim shvaćanjem i tolerancijom prema braći drugih vjeroispovijesti ne samo u Hrvatskoj, nego i prema svima ostalim Slavenima, bez obzira na vjersku pripadnost. Ovaj dio hrvatskog svećenstva znao je da spoji svoje vjerske i crkvene dužnosti s onima prema narodu, pa je i ono, nošeno ilirskom idejom bratstva i jedinstva južnoslavenskih naroda kao i opće slavenske solidarnosti, bilo u tome smjeru pozitivan činilac. Naročito u krajevima gdje su, jedni pored drugih, živjeli katolici s pravoslavnima, Hrvati sa Srbima. No, dakako, i tada je bilo izrazitih protivnika ovoj širokoj slavenskoj ideji. Bili su to iz viših redova crkve. Ti se u svom crkveno-feudalističkom egoizmu nisu umjeli sroditi s općim potrebama naroda, izdvajajući se iz njegove službe, a stavljajući se svijesno i nesvijesno, posredno i neposredno u službu tuđinu, stalno s tobožnjom brigom za crkvu i vjeru, ugroženu od novih, za njih prevratničkih ideja. Ovi su smatrali preporoditeljske težnje Iliraca i njihovu široku toleranciju opasnima za vjeru i crkvu. Odatle je stigla (1835.) znamenitog Ilirca, Frana Kurelca ekskomunikacija od strane zagrebačkog kanonika Haramusteka, — »kajti se podufal reći, da da je Kollar svet i kreposten človek,« — što se divio velikom Slavenu, ali i protestantskom svećeniku.

Prema tome i u ovom prvom periodu moderne hrvatske historije vidljive su i te kako izrazite klice protivnarodnih težnji tuđinskog klerikalizma, koji će se u svim sudbonosnim pitanjima saglašavati s reakcionarnim interesima Rima i Beča. Unatoč tome s razvojem ilirizma snažila su se u pozitivnom pravcu napredna shvaćanja rodoljubivog svećenstva. Njegova su nastojanja dostigla svoju kulminaciju 1848./9 u razbuktalom svećeničkom reformnom pokretu, koji je zahtijevao emancipaciju od najviše rimske hijerarhije, autonomiju, nacionalizaciju i demokratizaciju crkve. Dakako ovaj uistinu revolucionarni pokret osudio je teokratski apsolutizam Rimske kurije poduzevši

sve, da ga uz pomoć austrijske kontrarevolucije uguši. Zato se kontrarevolucija u Habsburgovim zemljama oborila i na taj pokret. Reakcionarne snage višeg klera dobile su sada na snazi i stale se grupirati oko svoga vođe i rodočelnika klerikalizma u Hrvatskoj. To je bio J. J. Haulik, zagrebački biskup, a onda i nadbiskup i kardinal, vjerni i predani izvodilac jednako politike cara Franje Josipa kao i samodršca na Tiberu. Franjo Josip, protivnik slobodâ svojih naroda, naročito Slavena, koje po slomu revolucije dariva germanizatorskim Bachovim apsolutizmom, i Pio IX. zakleti protivnik i neprijatelj Risorgimenta i težnji talijanskog naroda da se ujedini, zajedno će biti stubovi reakcije protiv svih slobodoljubivih težnji naroda u Evropi. Klerikalizam u Hrvatskoj bit će tada kao i kasnije njihov najodaniji saveznik. Tako se u deceniju crnožutog i jezuitskog Bachova apsolutizma ruše sve tekovine, kojima se ilirizam mogao da ponosi. Sve određenijim planom sukobljuju se suprotnosti klerikalizma i zaostalih snaga nekadašnjeg jozefinističkog racionalizma. To je, dakle, tematika prve knjige.

U drugoj knjizi obuhvaćena je druga polovina XIX. stoljeća. Ona se podudara s djelovanjem đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera. U ovome dijelu izlaze na scenu ne samo pristalice Strossmayerovi, nego i njegovi protivnici. Njegovi lični i ideološki, koji su već sada pobijali njegova nastojanja oko bratstva i jedinstva jugoslavenskih i ostalih slavenskih naroda. Na obje strane političkih protivnika stali su i svećenici. U ovim suprotnostima, političkih i kulturnih shvaćanja, odvija se druga polovina XIX. stoljeća. U njima dolazi do izraza sva izobličenost rasističke koncepcije Starčevićeva pankroatizma, antijugoslavenskog i antislavenskog. Tabor svećenika-starčevićanaca sve je više dobivao na snazi, i proces historijskog zbivanja daje sve negativnije vidove. Reakcionarni klerikalizam još je u podređenom stavu prema starčevićanizmu. Ali samo za izvjesno vrijeme sazrijevanja odluka, da se u podesnom trenutku pojavi sa svim svojim skrivenim pretenzijama u javnom političkom životu kao njegov određeni činilac. Taj dio hrvatskog klera sve se više udaljavao od Strossmayerovih kulturnih i političkih stremljenja, pa se na kraju njima i sasvim suprotstavio s fanatičnom ogorčenošću neprijatelja. Već godine 1876. toliko važne za balkanske Slavene, Strossmayer je toliko razočaran i ozlojeđen, kad u pravom očajanju piše svome intimnome suradniku i prijatelju kanoniku i historičaru F. Račkome: »Duša mi je dosta ogorčena. Ne možete si misliti, koliko me žalosti ponašanje fratara« (9. jula). Ili, još teže i oštrije: »Žalibože da nam je upravo svećenički stalež, rekao bih, najdivljiji i najzlobniji, koji niti svoje poštenje zna čuvati niti tuđe. Piše mi čak Nikola iz Rima, kako su prilikom instalacije biskupa senjskoga na mene navalili.« (22. septembra).

U ovim suprotnostima političkih strujanja i u nemaloj borbi, u kojoj i kler već vidno učestvuje, odvija se sve do smjene dva stoljeća težak period hrvatske historije, naročito u posljednja dva decenija satrapskog režima bana Khuen-Hedervarya. Gotovo neopaženo za velik dio naroda klerikalizam se sve određenije uključivao u politička previranja tadašnjeg hrvatskog malograđanskog društva, na kome su se odražavali još uvijek vidljivi tragovi opterećenja feudalističke prošlosti, u kojoj je i crkva imala svoju veliku riječ. Tako su se postepeno stvarali i razvijali uvjeti za organiziranu pojavu klerikalizma kao političkog činioca, koji se stao da nameće i selu, radniku, seljaku i intelektualcu, svima slojevima društva. Potpuno svijesno i planski. Ovime se završava jedan znatan dio priprava za organizirani klerikalizam, koji se još pred Strossmayerovu smrt (1905.) pokazao u svom nakaznom vidu s težnjom falsificiranja

Strossmayerovih nastojanja želeći iskoristiti njegov veliki autoritet u svoje i tuđinske ciljeve. Međutim, ma da je starac bio u visokim godinama, veliki duh je prozreo falsifikatore i mistifikatore, i njegova oznaka toga klerikalnog nastojanja riječju »furtim« dala je i klerikalnom pokretu u Hrvatskoj ime »furtimaština«, koja će ga obilježavati za sve vrijeme njegova postojanja. I onda, kad se bude povezao s frankovcima i postao »frankofurtimaština«, ili kad se bude fašizirao i izradio kao puni klerofašizam. Uvijek će njegovo osnovno sredstvo biti — *furtim*, krađa, neistina, falsifikat i mistifikacija, — maskirano brigom oko spasenja hrvatskih duša, staranjem za crkvu i vjeru, koja mu je uvijek bila progonjena. Sve to samo zato, da se posluži interesima najvećih i najupornijih neprijatelja naroda. Ova druga knjiga nema još svoje završne redakcije. Naprosto stoga, što će ličnost Strossmayerova moći da bude tek onda potpuno i u svoj objektivnosti prikazana, ako se još istraže i sovjetski arhivi, u kojima ima nesumnjivo veoma mnogo građe, koju su množili Strossmayerovi odnosi s raznim predstavnicima ruske nauke i politike u drugoj polovini XIX. stoljeća. Prema tome, bez ispitivanja ove dokumentacije ne može se pristupiti konačnom završavanju djela. Zato je potrebno organiziranje ovog posla u sovjetskim arhivima, i već su prvi koraci u tome poduzeti.

U trećoj knjizi prikazuje se taj organizirani klerikalizam i njegov pohod na osvajanje vlasti od trenutka kad je 1900. na »Prvom hrvatskom katoličkom kongresu« u Zagrebu (1900.) stvoren klerikalni program za čitavo XX. stoljeće. Za ovaj treći dio historije klerikalizma u Hrvatskoj skupljao sam građu već veoma dugo, prateći stalno više od 40 godina rad klerikalizma, iz neposredne blizine. I kao omladinac-gimnazijalac i kao student sveučilišta u Zagrebu, kao član Austrijskog historijskog instituta i Vatikanske paleografske škole u Rimu, a onda poslije prvog Svjetskog rata kao profesor sveučilišta, stalno ga nailazeći na frontu negativnih, protivnarodnih snaga kao sijača mržnje i nesloge među narodima vjerama podijeljenima. Već tada sam stekao uvjerenje, da je ovaj period klerikalizma samo jedan određeni dio u njegovu općem razvoju i da on sve agresivnije teži dalekim svojim ciljevima. Prva mu je Jugoslavija omogućivala punim pregrštima da se množe bogatstva uvjeta za njegovo reakcionarno djelovanje. I klerikalizam u Jugoslaviji našao se uvijek uz one, koji su se suprotstavljali konstruktivnim i naprednim snagama u najraznovrsnijim vidovima osobitih protivrječnosti pomaganja ili pobijanja režima, tražeći u mutnom stalno svoju korist, a to znači i onih neprijateljskih snaga, koje su izvan Jugoslavije po svaku cijenu željele njeno komadanje. Naprosto zato, da bi mogli što uspješnije voditi svoju imperijalističku politiku na štetu jugoslavenskih naroda. U tome je fašizam i njegov subrat klerofašizam imao u Jugoslaviji svoga odanog saveznika, koji se sve više fašizirao bilo pod vidom ustaškim, bilo križarskim. Sve što je bilo iole naprednije, bijaše od strane klerofašizma anatemisano. U crkvenim propovijedima kao i u razgranatoj dnevnoj, revijalnoj i ostaloj klerofašističkoj štampi. Klerofašizam je vješto zauzeo svoje mjesto i u t. zv. hrvatskom narodnom pokretu, sklopivši s V. Mačekom najprisniji »sporazum«. Od Münchena se vidjelo, da će klerofašizam odigrati punu ulogu, koju mu je namijenio njegov vrhovni zapovjednik. Jer, slom Čehoslovačke i osnivanje klerofašističke Slovačke izazvalo je kod klerikalaca u Hrvatskoj oduševljeno odobravanje i suglasnost sa prvim potezom Hitlerove agresije. Ova slavenska nesreća označavala se u novinama i propovijedima klerikalaca kao »pobjeda katoličke i vjerske misli nad bezbožnim materijalizmom.« Sve što se sada odigravalo pod režimom Cvetković-Mačekova »sporazuma« slutilo je na pripremanje najveće izdaje. I ona je naišla; čim je agresor položio svoju

pljačkašku ruku i na Jugoslaviju. Za mnoge je to došlo neočekivano i nenaslućivano. Za manji broj bila je ta izdaja samo dosljedna posljedica svega ranijeg prikrivenog i javnog rada. Treći dio projektiranog studija klerikalizma u Hrvatskoj množio se sve više novom i novom građom.

Rat je aprila 1941. zatekao mnoge Hrvate i izvan Hrvatske. Tako i mene. U Srbiji, gdje se nalazim na univerzitetu još od 1924. Neslavni slom digao je u Srbiji, pod zaštitom okupatora, najstrahovitiji kvislinški talog, koji se dao u službu protiv svega, što je bilo istinski slobodoljubivo i napredno. Tome nisu mogli da izbjegnu ni Hrvati. Ubrzo su se ispunila naslućivanja, da će beogradska policija za okupatorov račun početi s hapšenjima. I ja nisam dugo čekao. I meni je ukazana »čast« da budem među prvom desetoricom Beograđana, koji su imali da agresoru garantiraju svojom glavom »bezbjednost srpskog prostora.« Poslije ove desetorice, već u posljednjoj nedjelji aprila, dolazile su nove stotine i hiljade, u beskraj. Već tada se znalo, da je u Hrvatskoj nikla Hitler-Mussolinijeva nakaza »NDH«, predana ustašama i njihovim saveznicima, klerofašistima, da iz nje stvore ustaško-klerikalnu »Civitas Dei« novog fašističkog tipa. I oni su se na taj posao dali najspremnije, od samog početka. 10. aprila započela je ustaško-klerikalna strahovlada, koja će trajati sve do dana Velike Pobjede NOP-a Maja 1945.

Kroz ćelije beogradskog Gestapa u Aleksandrovoj br. 6, prošao je prvih mjeseci okupacije — povremeno — i izvjestan broj Srba i Hrvata prečana, uhvaćenih i dovedenih iz raznih razloga na saslušanje beogradskim krvnicima. Ti naši supatnici bili su prvi i autentični izvori o stradanjima Srba u Hitler-Pavelićevoj monstruoznosti, u »NDH«, ali i Hrvatâ, koje su već Mačekovi konclogori naprosto izručili ustašama na klanje, da za njima slijede nove beskrajne hekatombe. Stalno su se množile vijesti, da je u toj »NDH« sve što je bilo napredno i slobodoljubivo, bez obzira da li su to Srbi ili Hrvati, izloženo najsvirepijim progonima. Pa opet, sve što se saznavalo, činilo nam se u prvi mah ne samo pretjerano, nego gotovo nemoguće. Sve u svemu kao plod fantazije izbezumljenih preživjelih stradalnika. Međutim vijesti su se postepeno provjeravale i podudarale, i to s raznih strana, u jednom vremenskom procesu, i postajale su na užas svih zatvorenika jedna strahovita stvarnost. Povrh toga učvršćivala se istina, da sav taj ustaški teror, zaštićivan i planski podjarivan od oba okupatora, ne bi ni izdaleka dobio toliko na zamahu i širini, da ga nije pomagao i raspaljivao najborbeniji neprijatelj svega što je bilo slobodoljubivo u »NDH« — katolički klerikalizam, pravi nakazni klerofašizam. Što je više odmicalo vrijeme, s njime su se množile strahote okupacije i stjecalo se uvjerenje, da u infernalnoj politici okupatora i njihovih ustaških plaćenika učestvuju ne samo viši i niži »predstavnici neba«, nego i sav ostali razgranati klerofašistički aparat, koliko god ga je bilo odnjegovanog u prvoj Jugoslaviji. U užasima srednjevjekovnih inkvizitorskih fenomena, koji su se povampireni razbuktavali u mnogobrojnim konclogorima »NDH«, naročito u onom najstrahovitijem, u Jasenovcu, gdje su se pored ustaških zvijeri nalazili kao aktivni izvodioci svih tih nečovječnosti i predstavnici najjače organizacije Katoličke akcije, križari, i njihovi nekadašnji odgajatelji i voditelji, — svećenici! Sav ostali klerofašistički aparat, koji nije bio angažiran neposredno u teroru, ideološki se zalagao za Pavelić-Hitlerov režim i kroz crkvu kao i štampu utvrđivao je svoje pristajanje u svim pravcima njegove borbe protiv NOP-a i NOB-e. Sve to obuhvatiti, shvatiti i objasniti u prvim mjesecima okupacije nije bio ni lagan ni jednostavan posao. Ipak sve se uglavnom susticalo u mislima, da je sve to samo

u tako strahovitoj izraženoj formi zato moguće, što je i to bilo za okupacije produženje rada i nastojanja svih reakcionarnih elemenata, koji su se sada ponadali, da će pod zaštitom okupatora konačno stići svome cilju, i za tuđi račun prigrabiti svu vlast u svoje ruke. Ili, određenije i jasnije, sve ove strahote, ne samo u hrvatskim i slovenskim zemljama, nego i u srpskim, mogle su sada da budu za okupacije toliko izrazite samo kao davno spremano zlo. Uistinu je, dakle, »politika protivnarodne reakcije u godinama 1941.—1945. bila ... produženje njene stare politike u novim uslovima rata i inostrane okupacije Jugoslavije.« (Boris Ziherl). U toj sprezi protivnarodne reakcije u »NDH« klerofašizam je od samog početka zaigrao pored ustaša glavnu ulogu.

I u ćelijama Gestapa, kao i u konclogoru na Banjici, u toj kući smrti, vodile su se često duge i uzbudljive diskusije o mnogobrojnim uzrocima, koji su doveli do tako brzog sloma Jugoslavije. U izmjenama misli, svakako nije bila izostavljena ni uloga klerofašizma. Sada su mi se pojavljivale sve određenije, logičnije i uvjerljivije slike iz bliže kao i daljnje prošlosti klerikalizma u Hrvatskoj, i sve su se postepeno povezivale u jednu organsku cjelinu sa svime, što se odigralo u »NDH«. Postalo mi je jasno, zašto je za naše narode bio jednako jeziv furor ecclesiasticus kao i njegov dvojnik, furor teutonicus. Tu je dakle sazrijevala misao i odluka, da se u historijskom procesu prikaže sva izobličenost militantnog klerikalizma, toliko razornog među narodima triju vjera. Tako je treći dio knjige dobio svoje formulirane zadatke. Da bi se pravilno shvatila i ocijenila uloga klerofašizma u vrijeme okupacije, i da bi se vidjela sva vrela, iz kojih je crpao svoje snage, i svi uslovi, pod kojima se on uopće razvijao, odakle su mu dolazili svi mogući poticaji, trebalo ga je obuhvatiti u njegovu širokom rasponu dugog historijskog procesa, od pola vijeka. Tada ovaj njegov kratki, ali najstrahovitiji period, nije neka slučajnost sticaja ratnih okolnosti i obračun za navodne nepravde prošlosti, nego kao sistematsko i plansko izvođenje davnih političkih težnji i akcija. One su bile stalno u računu vanjskih i unutrašnjih neprijatelja naših naroda, u oba Rima, kao i svih njihovih imperijalističkih i reakcionarnih saveznika. Sada u »NDH« otpale su u jednom olujnom zamahu sve njegove licemjerne maske, kao što je recimo ona srednjevjekovnih kanonista i inkvizitora, da »Ecclesia non sitit sanguinem«, pa se pošlo predano i bez ikakvih rezervi zajedno s ustašama k zajedničkom cilju. Klerofašizam je iskoristio uslove okupacije i poletio je k svojoj kulminacionoj točki, kako bi se nametnuo, sada definitivno, cjelokupnom životu naroda. Ovome cilju imala su da posluže sva sredstva, fizičkog i duhovnog terora. Ako je »Prvi Hrvatski katolički kongres« politički sračunato identificirao katolicizam s hrvatstvom (dakako u Hrvatskoj), onda je teroristično katoličenje u »NDH« bilo zajednički posao ustaša i klerofašista. Stvarala se rasističko-ustaška »NDH« a istodobno i jedan ovčinjak s jednim pastirom, klerofašistička »Civitas Dei — pa ma i pomoću Jasenovca i ostalih konclogora. Tome su klerofašistima imali da posluže jednako ustaše kao i okupator, sva aparatura moderne inkvizicije, kakvu nije sanjao ni sadist veliki inkvizitor Torquemada. Sva ta sredstva imala su da opravdaju i ostvare davno već postavljeni cilj. A njegovo dostignuće činilo se već tako blizu. Odatle tako intimna simbioza ustaša i klerofašista. Odatle su je pomagala oba Rima. Oba njihova Dranga nach Osten, fašistički i Propagandae fidei, jednako opasni katolicima kao i nekatolicima Jugoslavenima, i ostalim Slavenima. Odatle je tako eksplozivno manifestirana proustaška orijentacija najvećeg dijela klera suprotstavivši se svima nacionalnim i slobodarskim težnjama širokih narodnih masa, koje je protiv porobljivanja i svih tuđinskih imperijalizama organizirano poveo

u domovinski rat NOP i s oslobođenjem od okupatora zauvijek srušio i snove i ciljeve klerofašista i ustaša.

Odmah čim sam se oslobodio talaštva na Banjici, odlučio sam da pristupim izvođenju velikog posla studija ovog problema, s kojim sam se i prije rata toliko zanimao. Pod stalnim nadzorom Gestapa i beogradske »specijalne«, tom aveti za svaki iole mirniji naučni rad, nije bilo lako organizirati sav prijeko potrebni naučni aparat. Narodnu biblioteku uništio je novovjeki vandalin, a iz moje privatne odnio je velik dio toliko potrebne i mnogim godinama skupljane literature. Osim toga, veoma dragocjen materijal, koji sam također decenijima prikupljao i koji je bio već sistematski sređen, nalazio se na univerzitetu u mome kabinetu. Na dan moga hapšenja 23. aprila 1941., kako sve to nije uspjelo ranije prenijeti na sigurnije mjesto, uništen je, da ne bi dospio u ruke neprijatelju. Jer, među tim stvarima nije bilo samo opasnih za mene već i za jedan niz lica, koja bi, da je to stiglo do ruku Gestapa, bila nesumnjivo izložena neugodnostima. Nije bilo vremena za odabiranje i moralo se pristupiti paljenju. U suglasnosti sa mnom to je gotovo dva dana izvodio i na kraju ne bez opasnosti izveo drug asistent. Jer, u dvorištu univerziteta logorovali su njemački vojnici. Na sreću nisu se dosjetili odakle po njima pada toliko pepela od hartija, koji je raznosila aprilska košava i njih njime posipavala. Kad sam pristupio organiziranju posla, onda sam tek osjetio, koliki je to bio za mene veliki gubitak, te su pojedina pitanja i njihova razrada morala da izostanu i da sačekaju vrijeme, kad bude moguća njihova rekonstrukcija. Dopremanje publicistike iz »NDH«, kao i provjeravanje vijesti nije bio jednostavan posao, jer je Nedićeva policija po naređenjima Gestapa to zabranjivala, ma da su se zajednički starali da raspiruju svim zamahom bratoubilačku mržnju, protiv koje se herojski borio NOP. Pod tako složenim, teškim i neprirodnim uvjetima naučnog rada, djelo je sporo napredovalo. S oslobođenjem Beograda oktobra 1944. omogućen je mirniji i opsežniji rad te se moglo pristupiti detaljnijem provjeravanju suvremenih podataka i utvrđivanju manje pouzdanih događaja. Na kraju je novembra 1946. dovršena knjiga i moglo se pomišljati na štampanje. Tako je nastala treća knjiga jedne historijske i trilogijske cjeline. Prvi je dio nazvan *Magnum tempus* (Veliko doba — Ilirizam), drugi *Magnus sacerdos* (Veliki svećenik, t. j. Strossmayer i njegovi protivnici) i treći *Magnum Crimen* (Velika optužba — ili pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj).

Treći dio izlazi iz štampe prije druga dva naprosto uslijed svoje aktuelnosti. U ovom dijelu dat je prvi pokušaj, da se ovo važno pitanje raspravi u tako velikom vremenskom rasponu u svim njegovim suprotnostima, izraženima u historijskom procesu kroz pola vijeka, koji je ustvari opet organski vezan s prethodnom polovinom stoljeća. U djelu će se uzalud tražiti ma trunak diskusije o dogmatskim pitanjima ma koje crkve. U njemu nema ničega, što bi bilo protiv ma koje vjere, pa tako niti protiv rimokatoličke. Jer ne postoje dogme, da se politička djelovanja crkvenih ljudi, pa i onih na najvišim položajima, ne bi smjela analizirati i ocjenjivati, pa se tako ni historičaru ne može odreći pravo da istražuje i prikazuje ovakva historijska zbivanja, koja su vezana s političkim djelovanjem crkvenih ljudi. Klerikalizam je u Hrvatskoj odbacio Strossmayerovu misao, da je »služenje narodu služenje Bogu« i mjesto nje postavio tezu, da je služenje Rimskoj kuriji, t. j. vladi Rimskog pontifika kao svjetovnog poglavara, služenje Bogu. U tome je osnovna oprečnost između shvaćanja velikog narodnog svećenika i onih, koji su svijesno i nesvijesno služili ovakvoj tuđinskoj zapovijesti, toliko stranoj i opasnoj za naše narode. Kao pisac mnogih rasprava, većih i manjih, u kojima

se ističu i pozitivne strane djelovanja mnogih svećenika, na kulturnom, naučnom i političkom polju (M. Vrhovac, Strossmayer, F. Rački, M. Dvornik, Š. Milinović, F. Uccellini, P. Stoos, M. Topalović, A. Filipović, M. Mesić, F. Bulić, J. Bijankini, Vj. Spinčić, F. Ivanišević) zapažao sam na drugoj strani mračne strane pojedinih crkvenih ljudi, koje sam smatrao da treba prikazati u punoj svjetlosti istine i izvesti historijske korekture, neophodne za tu istinu. Zato kao oni prvi ne zrače svojim pozitivnim vrijednostima za narod, kome su pripadali i u kome su djelovali, ni kardinali Haulik ni Mihalović ni nadbiskupi Rajčević, Stadler, Bauer, Šarić, Stepinac, ni biskupi Jeglič, Nagel, Flapp, Nakić, Šimrak, ni svećenici Korošec, Šegvić, Lukas i čitava ostala legija, o kojoj će biti riječi u ovoj knjizi. Nikako nije krivica do portretiste za nakazne izglede, već do modela i realističkog gledanja slikanog objekta.

Da bi izlaganja problema bila što uvjerljivija i pristupačnija samostalnom zaključivanju čitaoca, trebalo je pozivati se ne samo na dokumentaciju u jednom kontinuiranom sintetičnom prikazivanju, nego je i u svim važnijim momentima i od česti citirati. Odatle tolika množina uvučenih tekstova radi svih onih, koji žele da se valjano i dokumentarno obavijeste o problemu, kojemu će se još dugo prilaziti radi istraživanja i utvrđivanja neophodnih dopuna. No, ova je metoda ovdje upotrebljena još i zato, da bi se i protivnicima dala mogućnost da se upoznaju s dokumentacijom ne samo u njenoj interpretaciji nego i u čistom obliku. Stoga će se čitalac susretati kroz djelo više s dokumentacijom nego sa samim piscem. Da sam sada pravo postupio, inače poučen i ranijim iskustvima u polemikama s klerikalcima, uvjerio sam se još prije nego što je djelo ušlo u štampu. Već tada je ono bilo napadano i kritizirano, ma da u stvari poznato tek u svojim osnovnim linijama. Kao što su se poslije prvog Svjetskog rata demantirale izjave pape Pija X. i njegova državnog sekretara Merry del Vala, koje su oni dali u prilog agresoru na Srbiju, i te izjave, koje je i diplomacija i historiografija utvrdila kao autentične, ipak tendenciozno označile kao falsifikati bavarskih komunista, — tako je već sada počela da pljušti kiša raznovrsnih demantija kroz redove talijanske klerofašističke štampe o odgovornim djelima klerofašista u »NDH«.[1] S time u vezi bili su i napadaji u toj istoj štampi na moja predavanja na beogradskom radiju, na Kolarčevu narodnom univerzitetu, kao i na moje napise u »Politici« i »Republici« (1945.—1947.). Jer, kod svega toga ja sam se već pozivao na svoje rezultate i obećao da će biti objavljeni u djelu, koje sada izlazi. Ali, nije se ostalo samo na tome. Ti su rezultati, u falsificiranoj formi, napadani i u crkvenim propovijedima. Tako je to učinio i Msgr. dr. Matija Petlić »komornik Nj. Svetosti, prosinodalni ispitivač, cenzor, član Vijeća Vigilancije, župnik Krista Kralja i dekan u Beogradu«, i to 15. IV. 1945. Ali ne samo do podne kod mise, nego i poslije podne kod večernje. U toj je propovijedi kanonik Petlić polemizirao s moja dva predavanja »Klerikalizam u Jugoslaviji« (održanom 13. II. 1945.) i »Vatikan i naš narod u Italiji« (9. IV. 1945.). Niz neistina i izvrtanja očiglednih stvarnosti ispunio je njegove propovijedi. No te neistine bile su zaštićene svetošću mjesta, na kome su one iznošene i poštivanjem crkve, koju klerikalci zloupotrebljuju u svoje niske ciljeve. Od toga nije bio oslobođen ni njegov nad-

[1] Od njih se odvaja naučenjak-historičar, Ernesto Buonaiuti, do 1931. profesor crkvene historije na rimskom univerzitetu, a onda uklonjen na zahtjev Mussolinijeva saveznika u Vatikanu. On je saznao o mojem djelu iz sinteze u mome članku »Politike«: »Vatikan i naši narodi« (1. XI. 1945.) koji je prenijela i ostala štampa. Na žalost ovaj antifašist nije doživio da dâ ocjenu djela, jer je umro 20. IV. 1946. Iste godine objavljena je njegova studija *Pio XII.* (Roma), u kojoj govori i o »Magnum Crimenu«.

biskup, koji je poslije mojih predavanja uputio predsjedništvu Kolarčeva narodnog univerziteta protestno pismo, koje rječito govori o klerikalnim izopačenim shvaćanjima nauke i njenih dužnosti. Nije čudo, da se tako produžilo odmah poslije oslobođenja Beograda, jer su još bili blizi i živi refleksi postupaka iz okupacije. Teško se bilo od njih odviknuti. Za knjigu, to jest za njeno pisanje, saznali su i Pavelić i Stepinac. O tome također govori i jedan pravi špijunski izvještaj, do danas sačuvan (od 4. III. 1945.), koji je stigao iz Beograda preko diplomatskog predstavnika »NDH« pri okupatoru u Beogradu, njegovu Ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu, a od ovoga ustaškom Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost u Zagrebu, Odsjek II. B. pod: V(eoma) T(ajno) 1589-2-43. Porijeklo tog izvještaja i veze s njegovim autorom nije teško ustanoviti. Izvjestilac već zna, da ja spremam knjigu, koja da je »uperena protiv katolicizma u Hrvatskoj. Djelo se izrađuje najvećom brzinom, a prof. Novak posjeduje bogato svjetlopisno (fotografsko) tvorivo .... Djelo se drži u najvećoj tajnosti, i čim se koji dio dogotovi, odnosi se iz njegove kuće, tiska i sakriva. Namjera nije napasti čitavu katoličku crkvu, nego samo u Hrvatskoj, pa prema tome ima namjeru poslati jedan primjerak Vatikanu, kako bi dokazao Papi, da hrvatsko katoličko svećenstvo treba podvrći istrazi za nekršćansko djelovanje.« !?!

U svemu ovome, u ovoj denuncijaciji, ima istine tek u toliko, da sam radio na tome djelu. A sve ostalo je laž, kao što su lažna i sva ona predikatorska izlaganja klerofašiste, koja su se prosula ispred oltara u crkvi Krista Kralja. S takvim protivnicima može se diskutirati samo s dokumentima u ruci. No i njima nije lako dokazati istinu ni njihovim vlastitim dokumentima. Radi se o neupoznatima i objektivnima, željnima istine. Zato se u ovoj knjizi čitalac i provodi kroz šumu citiranih dokumenata, da bi na kraju sâm o svemu mogao donijeti svoj vlastiti sud. Jednako svaki Jugoslaven, kao i stranac, kome su dosad mnoge stvari izgledale nemogućima u XX. stoljeću, morat će da izmijeni svoja ranija uvjerenja u saznanju svih strahota istine. Takvima je i namijenjena ova knjiga, kao i svima odvažnima, koji žele spoznati istinu. A i zato treba imati hrabrosti, upravo kao što i za izricanje istine.

Da sam mogao ustrajati na tom poslu, stalno me je poticala data obaveza u logoru na Banjici, a iznad svega saznanje, koje je dolazilo od hiljadâ hekatombi klerofašističkih žrtava, rasijanih po svim mogućim logorima Jugoslavije. One su zahtijevale, da se jednom i u ovakvom vidu progovori o problemu, koji je progutao toliko krvavih žrtava, u krvavim žetvama klerikalizma za prvog Svjetskog rata i klerofašizma za drugog Svjetskog rata. Svima njima odužujem se ovim mojim naporom, koji će biti uspješan već onda, ako bude i druge potaknuo, da i dalje istražuju ovaj toliko razgranat problem, da se i nadalje nastavi studijem pitanja, koje će naši vanjski neprijatelji sigurno još dugo stavljati ispred naših naroda u cilju da ugroze najveće tekovine pobjede NOB-e i domovinskog rata, bratstvo i slogu, ljubav i jedinstvo jugoslavenskih naroda. Kad nisam bio u mogućnosti da domovini poslužim za njenu slobodu puškom u ruci, odlučio sam da to učinim perom, svijestan težine i odgovornosti te vrste borbe.

Svima, koji su me ma u čemu pomogli, a tih ima i mrtvih i živih, da ovo djelo ugleda svijetlo dana, neka je duboka i trajna hvala.

U Beogradu, marta 1948.

Dr. Viktor Novak

I.

PRVA ŽRTVA KLERIKALIZMA

Od Vidovdana 1914. do Majske deklaracije 1917.

Prvi decenij XX. stoljeća predstavlja u historiji jugoslavenskih zemalja bivše Habsburgove monarhije period važnih političkih, socijalnih i kulturnih prekretnica. Formiranje novih duhovnih strujanja zapaženo je naročito u fazama političkog previranja u hrvatskim pokrajinama. Ono je okarakterizirano ne samo rascjepom u starim strankama, nego i pojavom novih političkih grupacija i stranaka. U prvom planu ovih novih stremljenja k naprednijem duhovnom i socijalnom životu hrvatskog društva nalazi se realistično naprednjaštvo novih generacija, odgojenih u Pragu pod utjecajem filozofskih i sociooloških učenja demokrate profesora Tomaša Masaryka. I ova omladina započela je borbu sa dva jaka protivnika u jednoj društveno nedovoljno razvijenoj sredini, pritisnutoj opterećenjima prošlosti. S isključivošću šovenskog samo- i velikohrvatstva starčevićanaca i frankovaca, ali i s beskompromisnom nesnošljivošću već organiziranog militantnog klerikalizma.

Uvjeti za borbu bili su neobično teški i nemalo složeni uslijed posljedica, koje su XX. stoljeću namrli u baštinu prethodni deceniji. I sada, u osvit XX. stoljeća, izbijaju na površinu različita opterećenja, politička i socijalna, duhovna i kulturna kroz još izrazite ostatke feudalstva, samoživog i nenarodnog, natražnjačkog i gotovo degeneriranog, ali i kroz bijednu strukturu zaostalog i slabo obrazovanog, učmalog i bezvoljnog, konzervativnog i nadasve pauperiziranog malograđanstva, do kmetstva eksploatiranog seljaka a do ropstva uniženog još malobrojnog radnika. Dvadesetgodišnji satrapski režim mađarskog eksponenta bana grofa Khuen-Hedervarya povrh svega toga udara svoj sramni pečat. Planska mađarizacija nije išla samo za tim da Hrvatsku što čvršće politički i ekonomski podredi kao svoje historijske »partes adnexae«, nego da ih izgradi kao svoj mostobran za imperijalističku penetraciju na Jadransko more,. čemu je već puna tri decenija služio riječki »Corpus separatum«. Nosilac toga nenarodnog režima bila je Khuen-Hedervaryeva »unionistička« ili »mađaronska« stranka, koju su jednako sačinjavali Srbi kao i Hrvati. Ma da su bili u ovoj stranci i Srbi i Hrvati, oni su ne samo služili austrijskom i mađarskom »Divide et impera«, nego su uveliko krivi za razjedinjavanje Srba i Hrvata u hrvatskim zemljama. Opozicija pravaška i narodnjačka, sa svojim međusobnim uskogrudnim borbama trošila je svoje snage i održavala nenarodni režim.

Istodobno, u Bosni i Hercegovini, identičnu austro-mađarsku misiju razjedinjavanja izvodi kroz dvadeset godina ministar za te pokrajine, zloglasni Benjamin Kallay (1883.—1903.) uz stalnu i vjernu saradnju sarajevskog nadbiskupa Josipa

Stadlera i njegovih izvodilaca velikohrvatskih i dalekosežnih rimskoklerikalnih planova, jezuita, dovedenih u Bosnu odmah poslije okupacije.

Pravašku i jugoslavensku tradiciju potkraj XIX. stoljeća predstavljaju u Hrvatskoj, — a to je važno za politička strujanja i u drugim pokrajinama gdje žive Hrvati, koji stoje pod utjecajem političkih shvaćanja i ideja u Hrvatskoj — »Hrvatska stranka prava«, koju su osnovali Ante Starčević i Eugen Kvaternik, i »Nezavisna narodna stranka«, s duhovnim vođom u njenim početnim i daljnjim razvojnim fazama, đakovačkim biskupom Strossmayerom, istinskim propovjednikom bratstva i jedinstva južnoslavenskih naroda. Međutim, na smjeni dvaju stoljeća, zvijezda velikog đakovačkog biskupa sasvim je na zalazu u devetom deceniju njegova života (1815.—1905.). Ideologija Antuna Starčevića i njegova političkog nasljednika dra Josipa Franka, prekaljena je pravim rasističkim koncepcijama o »čistom« hrvatstvu, očišćenom od svake »tuđinske zduhe«. Pod tom »tuđinskom zduhom« smatrano je Strossmayerovo jugoslavenstvo, sveslavenstvo, a iznad svega starčevićancima i frankovcima mrsko »slavoserbstvo«. Ovaj Starčevićev i Frankov rasistički nacionalizam neobično je borben i netolerantan, (prozvan od Strossmayerovih pristalica »steklištvo«, po kajkavskom nazivu za bijesno pseto »stekli pes«,) isključiv, antisrpski, antipravoslavni, antijugoslavenski i antislavenski. Starčevićeve parole citirale su njegove pristalice kao zapovijesti evanđelja. »Hrvatska Hrvatima«, — »Slobodna, ujedinjena, cjelokupna, nezavisna Hrvatska«, — »U hrvatskim zemljama samo je jedan politički narod«, — »U Hrvatskoj se ne priznaje nikakva srpska narodnost ni srpsko ime« i t. d. Dok je Starčević uvjereni i ogorčeni neprijatelj Austrije, za koju je govorio da je »najveći dušmanin Hrvatske«, dotle nije ovako ni mislio ni osjećao njegov nasljednik. Naprotiv, njegov rad i njegove stranke bit će u tuđinskoj i nenarodnoj službi Beča i Pešte, unatoč radikalnim šovenskim parolama. Dr. Josip Frank, pokršteni židov, s njemačkim materinskim jezikom, nekadašnji je urednik protunarodnih listova »Agramer Presse« i »Kroatische Presse«, plaćeni konfident najomraženije vlade pored Khuenove u XIX. stoljeću, zloglasnog baruna Levina Raucha, istoga bana, koji je 1868. proveo »ugarsko-hrvatsku nagodbu«. Ovaj tuđin, i po porijeklu odgoju i mentalitetu, postao je vođa najradikalnijeg hrvatstva.

Otada je u hrvatski politički život uveden jedan novi termin »frankovluk« i »frankovština« za pravašku politiku, koju je vodio dr. Frank, uvijek u službi tuđina, crnožute austrijanštine, s kojom je uvijek paktirao i ispod žita šurovao, ma da se pred širokim masama pristalica grlato isticao parolama najradikalnijeg pankroatizma. Dok se zavedenim pristalicama objašnjavalo, da Hrvati mogu do svoje nezavisnosti doći samo pomoću Beča, dr. Frank je u stvari bio vješti izvodilac austrijskog Drang nach Osten. Uostalom, to on nije ni tajio, jer je o tome otvoreno rekao u bečkoj štampi 1904., da »Hrvatska treba da bude most, preko koga će Austrija na Balkan.«[1]

Međutim, dr. Frank se ne će zadržati samo na ovom falsifikatu Starčevićevih političkih načela. Ovaj falsifikat bit će okarakteriziran i u monstruoznijim vidovima, kad se Starčevićev liberalizam i antiklerikalizam transformirao pomoću Frankove »Čiste hrvatske stranke prava«, ovako nazvane poslije egzodusa iz matice stranke, u najnazadniji ali i najagresivniji klerikalizam. Ma da je Starčević bio najborbeniji antiklerikalac i protivnik svakog učešća klera u politici, postat će u ovoj mistifikaciji pred

[1] Milan Marjanović, Frankovci u javnom životu Hrvatske. »Javnost«, 1936., br. I., 60.

novim neobaviještenim generacijama u izobličenom vidu idol frankovačko-klerikalne simbioze i duhovni vođa budućeg klerofašizma. Dakako, klerikalci su namjerno prešućivali što je o njima govorio i pisao Starčević, koristeći se njegovom mržnjom na srpstvo i jugoslavenstvo i praštajući mu stoga uvrede, koje im je ne jednom bacio u crn obraz. U vrijeme sudbonosnih borbi na Balkanu Starčević je 1876. objavio svoju »Pasmina slavoserbska po Hervatskoj«, u kojoj je o tadašnjem katoličkom svećenstvu rekao: »A u puku zapadne cerkve gde potiče štogod dobra i poštena, to prečesto dolazi odtuda, što on ne sledi popa. Da ovaj puk ne bi bio poživinčen, on bi uz redke iznimke, u popu smatrao najpervoga svoga neprijatelja. U istinu, narod hervatski ima svu svoju nesreću najvećma popom pripisati...[2] Bio je dakle, A. Starčević dosljedan svome gledanju, koje je objavio u uvodniku »Hrvatske« 1871. (u br. 1), karakterizirajući »Naše popove« ovom teškom ocjenom: »Politički rad popova sprema hrvatskom narodu očitu gotovu propast; taj rad drži narod u sužanjstvu, ne da mu dihati; rad taj je pravi ubojnički.«

Uza sve to, Starčevićeva ideologija ne će biti smetnja da se frankovačka i klerikalna struja nađu u istom koritu rasne i vjerske nesnošljivosti u formalnom stapanju poslije sloma Khuenova režima u Hrvatskoj i Kallayeva u Bosni. Ova izrazita povezanost tih reakcionarnih grupa ubrzavala je na suprotnoj strani okupljanje pozitivnih narodnih snaga s naprednim socijalnim i nacionalnim programskim shvaćanjima. Slabo razvijena hrvatska industrija nije još zahtijevala velike radničke mase. Ono malobrojno radništvo ipak se stalo okupljati devedesetih godina prošlog stoljeća oko »Socijalne demokratske stranke«, koja je s velikim zakašnjenjem unosila u hrvatsko društvo socijalističke ideje. Seljaštvo nije još imalo svoje stranke. Zanemareno od građanskih stranaka, u veoma oskudnim agrarnim prilikama i ekonomski eksploatirano kao zemljoradnička snaga, dakako bez zemlje na latifundskim prostorima veleposjednika, crkvenog i svjetovnog, a politički neprosvijećeno i nezainteresirano, postaje tek početkom XX. stoljeća elemenat, koji će ustrajnim radom prvih ideologa i proučavatelja seljaštva, braće Antuna i Stjepana Radića biti i politički činilac. Dakako, u postepenom i polakom razvoju.

Zato, nema sumnje, pored sveobuhvatne nacionalne akcije hrvatske napredne omladine, u nacionalnom i socijalnom smjeru razvoja hrvatskih društvenih i političkih odnosa, bit će zapažena dva najvažnija historijska momenta sa znatnim razvojnim posljedicama. To su osnivanje »Hrvatske pučke seljačke stranke« (1904.—1905.) i »Hrvatsko-srpske koalicije« (1905.). Treba da se kaže, da u to vrijeme nema ni seljaštvo ni radništvo nijednog svog predstavnika u Hrvatskom Saboru, dok su u njega bez izbora, već po takozvanom feudalnom virilnom pravu ulazili pojedini velikaši, biskupi i veliki župani pored biranih advokata, svećenika, profesora, novinara i manje zavisnih građana. Postojeće građanske stranke nisu je dočekale ni radosno ni s pravim shvaćanjem novoga, što će poslije nepuna dva decenija razvoja postati jedan od odlučnih faktora u političkom životu Hrvata. Osnovne programske misli novih političkih i socijalnih zahtjeva, koji su već ranije tumačeni u »Domu« Antuna Radića u ekonomskom, političkom i kulturnom interesu seljaka, sintetizirane su u programu stranke od 1905. Zahtijeva se potpuna izmjena dotadašnjeg poretka s uklanjanjem ostataka feudalizma i plutokracije kao i zamjenom ropski pokornog i štreberstvom prožetog birokratskog

[2] Zagreb, 1876., 103—104.

aparata sa činovništvom, koje će biti u službi širokih narodnih slojeva. Ili, kratko rečeno, puk t. j. narod ima da dođe do pune vlasti.

> »Riječ puk znači sav narod, osim najviših činovnika, velikaša i kapitalista. Kolikogod ima danas u prosvijećenom svijetu pravice za seljaka, radnika i građanina, sve se to postiglo na temelju pučke politike poslije duge i teške borbe proti spomenutomu trojemu zlu: naime proti birokraciji, oligarhiji i plutokraciji. Ime seljačka stranka znači u političkom smislu to, da se u Hrvatskoj ima posvema odstraniti činovnička, vlastelinska, fiskalna i popovska vladavina, a to se može samo na taj način, *da u hrvatskom državnom saboru mjesto fiškala, činovnika, velikaša i popova imadu većinu baš seljaci . . .*«[3]

Ovaj živopisni partijski mozaik u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji (u Banovini će se pojaviti još »Hrvatska pučka napredna stranka«, u Dalmaciji »Demokratska napredna stranka«, u Bosni i Hercegovini »Hrvatska zajednica«, koju će voditi bosanski franjevci, i »Hrvatska katolička Udruga« na čelu sa Stadlerom i jezuitima) obilježavat će uglavnom dva antipodna bloka. Slobodoumniji i napredniji na jednoj strani, a na drugoj reakcionarni i nazadnjački, jugoslavenski i velikohrvatski, unitaristički i ekskluzivistički. Ovaj posljednji bit će organiziraniji i snažniji pojavom hrvatskog klerikalizma kao odvažnog političkog činioca odmah na početku XX. stoljeća. To ne znači, da ga nije bilo i ranije. Samo njegova nastojanja nisu mogla da uhvate dubljeg korijena ni kod svećenstva, koje se politički orijentiralo najvećma prema Starčevićevim političkim koncepcijama, a manjim dijelom u bivšoj Narodnoj stranci, a kamoli kod širih narodnih masa. Nesumnjivo njegov začetnik i prvoborac je u četrdesetim godinama prošloga stoljeća zagrebački biskup, a onda kasnije nadbiskup i kardinal Juraj Haulik de Váralya (1837.—1869.), a u okupiranoj i anektiranoj Bosni i Hercegovini prvi nadbiskup novoosnovane vrhbosanske dijeceze dr. Josip Stadler.

Godina 1900. je prekretnica u formiranju i organiziranju klerikalizma u Hrvatskoj. Kao što klerikalizam četrdesetih godina prošloga vijeka nije bila samonikla biljka, nego je u Hrvatsku prenijeta preko direktiva i inicijativa Rimske Kurije Pija IX., tako je i pojava klerikalizma XX. stoljeća vezana i opet s Rimom, ali i s Bečom, u kome je stao cvjetati kršćanski socijalizam pod vodstvom bečkog gradonačelnika Karla Luegera. Crnožuti antiliberalni pokret bit će kasnije oslonac hrvatskim klerikalcima kao i politika Rimske Kurije Pija X. pod općom klerikalnom devizom »Omnia restaurare in Christo«. Bečka orijentacija frankovaca naći će potpore i shvaćanja u njihovih skorih klerikalnih saveznika. Rimsko-bečki import vezan je s ponovnim dolaskom jezuita u Hrvatsku. Iako su tokom XIX. stoljeća postojala razna nastojanja, koja su išla za tim da se jezuitima omogući njihov povratak u Zagreb, protivila se tome stalno budna antiklerikalna svijest hrvatske inteligencije, među kojom nije izostalo ni narodno svećenstvo, kojega je još uvijek bilo pod utjecajem đakovačkog biskupa Strossmayera. Dovoljno je upozoriti na akciju zagrebačkog nadbiskupa Haulika, koji je g. 1854. odredio veliku sumu novca za izgradnju budućeg jezuitskog samostana i crkve u gradu Zagrebu kao metropoli svega hrvatstva. Štoviše,

[3] Program Hrvatske Pučke Seljačke Stranke. Zagreb, 1905. Prema: Dinko Tomašić, Politički razvitak Hrvata. Zagreb, 1938., 75.

nadbiskup Haulik je želio povjeriti im i nastavu u školama, što je tek nadbiskupu Stepincu uspjelo u četrdesetim godinama XX. stoljeća, dakle, gotovo poslije jednog vijeka. Kad je nadbiskup Haulik zatražio 1860. od zagrebačkog gradskog vijeća, gradske općine, dozvolu za boravak jezuita, to je vijeće 29. X. 1860. odlučilo da ne udovolji molbi svoga nadbiskupa. Motivacija ovog odbijanja jasno kazuje o raspoloženju vijećnika ali i građanstva prema ovom španjolskom redu. Jer, »Obćinsko vijeće je na zaključak proti uvedenju ježuvitah u ovdašnji konvikt, sklonuo strah, da se povodom njihovoga uvedenja ne porodi nered u varoši«[4] Poslije četiri decenija, sasvim nezavisno od poznavanja ovog naprednog shvaćanja starih zagrebačkih purgera o redu Ignacija Loyole, izrekao je teški prijekor tim građanima jedan od nasljednika nadbiskupa Haulika.

Gledište zagrebačkog nadbiskupa Posilovića, koji je pregnuo da oživotvori ideal svoga prethodnika, branio je u Hrvatskom saboru 1899. profesor Zagrebačkog teološkog fakulteta dr. Ante Bauer, budući nasljednik nadbiskupa Posilovića. On je rekao među ostalim: »Protiv isusovaca bio je onaj isti duh, koji je neprijatelj crkvi i svakoj pozitivnoj vjeri... To je duh koji je protivan svakom ljudskom i Božjem autoritetu. Taj duh je rodio revolucijama a plod toga duha je i hidra anarhizma«.[5] Dr. Ante Bauer zacijelo nije htio da zna, da je Hrvatski sabor 1861. bio odlučno protiv toga, da se ma kakva nastava povjeri jezuitima. Predsjednik toga školskoga odbora tad je bio znameniti svećenik Franjo Rački, najveća naučna vrijednost hrvatskog XIX. stoljeća. A nije ni čudo da je i Rački tako gledao, jer je iste poglede imao i njegov intimni prijatelj biskup Strossmayer. Kad se spremalo osnivanje novog sveučilišta u Zagrebu, pisao je Strossmayer Račkome 22. II. 1874. u vezi s budućim profesorima teološkoga fakulteta i ovo: »Za naš bi narod bilo od velike štete, da se u teološki fakultet u Zagrebu uvriježi jezuitizam. Nevjerstvo i jezuitizam ravno su našem narodu opasni. Gledajte, molim vas, da prepriječite à tout prix naimenovanja jezuitska. Ti ljudi fanatizmom sve nevaljalštine pokrivaju.« A godinu dana poslije 6. I. 1875., istome Račkome piše: »Malo tko u nas misli, kolika pogibelj u jezuitizmu za nas leži«.[6] Unatoč tome što je dr. Ante Bauer znao zbog kakvih su prljavih i sramotnih razloga morali jezuiti napustiti svoje samostane u Požegi 1871., u Dubrovniku 1887., u Zadru 1893., on obilježava duh Strossmayera i Račkog kao i svih naprednih rodoljuba, koji su se tome protivili kao »neprijateljski crkvi i svakoj vjeri«. Dok su 1860., 1861. i 1874. davali kulturnim nastojanjima Hrvata osnovno obilježje dva propovjednika jedinstva južnoslavenskih naroda, koji su nastojali da uklanjaju sve zapreke, koje su tome stajale na putu, naročito svojim vjerskim tolerantnim stavom, dotle 1899. i 1900. predstavljaju sasvim suprotne tendencije nadbiskup Posilović i profesor Ante Bauer, koji će poslije jednog decenija tom istom Posiloviću biti dodijeljen kao njegov nadbiskup-koadjutor. Iako je javnost negodovala tom nastojanju nadbiskupa Posilovića, ban Khuen-Hedervary na kraju je udovoljio zahtjevu nadbiskupa Posilovića, iza kojih su stajali moćni intervenienti u Beču i Rimu. Izraz antijezuitskog stava predstavlja brošura Hrvatka Hrvatovića, (očevidno pseudonim jednog svećenika iz Strossmayerove dijeceze kao i njegova

[4] »Pozor«, 30. X. 1860.
[5] Prema: Ivan Nevistić, Klerikalizam. »Pravda« (Beograd, 27. VI. 1934.).
[6] Ferdo Šišić, Korespondencija Rački—Strossmayer. I. Zagreb, 1928., 285, 332.

pristalice): »Jezuitska propaganda u Hrvatskoj. — Hrvatska Riječ Hrvatskome narodu«. Hrvatović se odlučno usprotivio da se jezuitima povjeri odgoj omladine, onako kao što su to nekad mislili i radili Strossmayer i Rački.

> »Dandanas, kad mladež mora da se uzgaja u duhu XX. vijeka, u duhu općega i svestranoga znanja, čvrsta značaja, zdravoga morala, međusobne ljubavi i vjerske snošljivosti, osobito među jednokrvnom braćom; u ovo doba povjeriti uzgoj hrvatske mladeži jezuitima, značilo bi htjeti vratiti se natrag k prijašnjim vremenima, kada smo morali skoro batinama u ruci tjerati jezuite iz naše domovine; značilo bi izložiti naš narod, našu mladež teškim kušnjama, značilo bi htjeti stvoriti nepremostiv jaz među braćom jednog plemena, a različite vjeroispovijesti; značilo bi htjeti uzgajati licumjerstvo, mržnju, pakost, zlobu i svih sedam grijeha... Neka se samo sjeti (zagrebački nadbiskup) riječi pape Klementa XIV. (koji je ukinuo jezuitski red 1773), dobačene jezuitima: Brouillons! c'est vous qui troublez l'Eglise![7]

S pravom je uznemireni liberalac Strossmayerova kova sa strahom očekivao ponovni povratak jezuita. Međutim, stvari su pošle svojim nezaustavljenim tokom. Taj fatalni datum bio je obilježen 10. oktobra 1901., kad je nadbiskup Posilović blagoslovio temeljni kamen za jezuitski dom i za crkvu u Zagrebu, uz učešće provincijala austrougarske jezuitske provincije patra Antuna Forstnera. Svakako jezuitima je bio pripravljen teren već ranije radom klerikalaca i njihovih vođa u Hrvatskoj i Bosni, koji su za svoja nastojanja morali potražiti vješte i prokušane vođe militantnog klerikalizma u borbi protiv duha omraženog naprednog slobodoumlja. A taj je duh na smjeni ova dva stoljeća uzeo maha u čitavoj Evropi pa tako i u jugoslavenskim zemljama Habsburgova carstva. Uzaludna su bila nastojanja naprednih rodoljuba, koji su, daleko od ma kakvog sektaštva, ali svijesni historijske opasnosti od rada jezuita za narode vjerama podijeljene, u duhu Strossmayera upozoravali na zlo, koje će snaći Hrvatsku od njihova naopakog rada diktiranog iz Rima od »crnoga« pape, kao i bečkih crnožutih filijala, eksponirajući se za imperijalističke i katoličke ciljeve jednako Habsburgove dinastije kao i rimskog klerikalnog Drang nach Osten. Uzalud je učeni historičar Natko Nodilo i sa sveučilišne katedre, kao i sa publicističke tribine zalagao sav svoj um i srce za slobodu svoga naroda i slobodu misli i savjesti. Uzalud je taj intimni prijatelj i poštovatelj Strossmayera i Račkoga, a i sam iskreni i religiozni katolik tvrdio, pozivajući se na znamenitog belgijskog pravnika s katoličkog sveučilišta, F. Laurenta, koji je također za slobodu zemlje strahovao od rada jezuita dokazujući, da »jedan narod koji se do slobode dovine, tjera jezuite, kao prirodne neprijatelje svoje slobode«.[8]

Uzalud su bila protivljenja, uzalud svi napori. Jer, Rim i Beč su odlučili, a pokorni sluge u Zagrebu izveli. Trebalo je dovesti vođe novom militantnom klerikalizmu, vatikanski žutom i austrijski crnožutom. I oni su došli u Hrvatsku i svojim prokušanim metodama stali djelovati na svim poljima javnog hrvatskog života, udarajući vidljivo i skrovito, mnogim političkim potezima svoj crni pečat.

Prvi snažni izraz organiziranog klerikalizma bio je »Svehrvatski katolički kongres« održan u Zagrebu prvih dana mjeseca septembra 1900.. Treba da se kaže

[7] Prema: Viktor Novak, Natko Nodilo, Novi Sad, 1935., 149.
[8] Natko Nodilo, Jezuiti. »Naše jedinstvo« (Split), 29. VII. 1905.

da su klerikalci održali ovo zborovanje u domu Hrvatskog sokola, koji je i 1900., kao i 1935. (kad je sokolstvo od episkopata napadano) imao isti uzor u ideologiji osnivača sokolstva, Tirša, kasnije stavljenog na indeks. Ovaj katolički kongres objasnio je Ante Radić svojim seljačkim čitaocima kao »popovski sabor«.[9]

Duša toga kongresa bio je nadbiskup Stadler. Njegov programski govor obilježio je tadašnji urednik sarajevske »Vrhbosne«, dr. Ivan Šarić, kasniji nasljednik Stadlerov, kao »n a š k l e r i k a l n i p r o g r a m z a n o v i XX. v i j e k.« U tome govoru Stadler je označio papu Lava XIII. kao »zaštitnika vjerskih i domovinskih prava svega hrvatskoga naroda«. Stadler je istaknuo, da će hrvatstvo moći biti spašeno jedino pod vodstvom hrvatskog episkopata. Nadbiskup Stadler održao je ovaj znameniti govor, koji je toliko puta kasnije citiran i označivan kao najmisaoniji i najdalekosežniji program, na drugoj svečanoj sjednici, i oduševio je svu prisutnu »preuzvišenu, presvijetlu i ostalu visokocijenjenu gospodu«, kojoj se obraćao povišenim tonom, kad god je naglašavao vezu između hrvatstva i katolicizma. A nadbiskup je u svome govoru hrvatovao više nego ma koji savremeni političar na partijskom zboru licitirajući s najradikalnijim hrvatstvom, koje je za njega kao i za sve ostale klerikalce došlo u opasnost upravo toliko kao i sam katolicizam.

> »Mi se sastadosmo ovdje iz sve širom Hrvatske, da usred nasrtaja sa strane neprijateljske a i prijateljske očuvamo svoje svetinje i unaprijedimo što nam je najdraže na svijetu: dom svoj i vjeru svoju...
>
> Mi smo Hrvati i katolici, i to hoćemo da budemo. I zato se sastadosmo, da to pred cijelim svijetom izjavimo, od kojega nam mnogi ne daju, da se zovemo Hrvati, a drugi nam hoće da krate, da smo katolici. Mi smo jedno i drugo...
>
> Ovaj svijet, dakle, i mila nam Hrvatska, postoji jedino radi pravednika Kristovih... Dužni smo dakle i te kako ne samo kao katolici, nego i kao Hrvati sve učiniti, da u našoj domovini bude što više pravednika Kristovih, jer je Gospodin Isus mnoge gradove, a i narode i kraljevstva i prije reda razorio i uništio upravo stoga razloga što nije našao u njih pravednika. Zato i mi odlučismo ovim katoličkim sastankom izraziti osobito počitanje i ljubav k našem Gospodinu Isusu, ter koje dobrom odgojom mladeži, koje ispunjavanjem dužnosti nametnutih nam od istoga Gospodina Isusa, sve učiniti, da u našoj miloj domovini bude što više pravednika Kristovih, a da tako odstranimo mogućnost da bi Gospodin Isus Krist mogao kazniti Hrvatsku, tu milu nam Hrvatsku, što nema u njoj dovoljan broj pravednika...«

Nadbiskupov govor, naročito na onim bojovnijim mjestima, izazvao je buru oduševljenja. Jedan prisutni velikodostojnik, kako priča izvjestilac Šarić-Stadlerove »Vrhbosne« vidio je Stadlera kao srednjevjekovnog bojovnika *»sa znakom svoga uzvišenog zvanja na prsih i britkim mačem o pasu, gdje predvodi svoj mili narod u borbu za krst časni i slobodu zlatnu«*. Dakle, krst i mač, sadržaj su ovog klerikalnog sekularnog programa, koji je, kako kaže dr. Ivan Evangelista Šarić, »odnio palmu« na tom kongresu. Daleko, kroz čitavo jedno stoljeće imaju Hrvati da se opet vrate u vremena, kad su za ostalu Evropu bili »Antemurale«,

[9] »Dom« 1900., br. 17. Sabrana djela Antuna Radića, II., 257—260.

da bi, kako savjetuje Šarić Hrvate, ako se budu tog programa pridržavali» doživjeli sigurno lijepih stečevina na intelektualnom, na praktičnom i na političkom polju...«[10]

A ovaj je program smišljeno i planski postavljen već na samom kongresu shvaćen u duhu njegovih tvoraca i prvih izvodilaca.

Na tom se izrazitom katoličkom euharističkom kongresu uveliko i politiziralo. Štoviše, i o vanjskoj univerzalnoj katoličkoj politici s obzirom na izgubljenu papinsku državu, za čije se uspostavljanje izjasnio ovaj kongres. Na kongresu je naročito podvučena skladnost, koja vlada u svim pitanjima između apostolskog cara Franca Josipa i pape Lava XIII. Predsjedavajući grof Miroslav Kulmer rekao je doslovno za ove odnose: »Taj sklad najbolje nam pokazuje put, kojim imamo ići, da se vazda uzdrži sklad između državne vlasti i crkve. Kad je hrvatski narod postavio na Cetinju sjajnu krunu Zvonimirovu na glavu Habsburgovcu, znao je komu je na čelo stavlja — kršćanskom vladaru, čiji su preči vazda bili zatočnici katoličke crkve«. Bilo je sasvim dosljedno i u duhu govornika na kongresu, nadbiskupa Stadlera, da je ovaj »svehrvatski« katolički kongres identificirao katolicizam s hrvatstvom. Isti grof Kulmer, starofeudalski konzervativac i odani sluga Beča i Rima, rekao je na banketu i ovo:

> »Nastojmo izbaviti naš narod od kojekakvih ljudi, koji se u nj znadu ušuljati pod krinkom da ga tako truju. Treba nastojati da u nj ne dođu krive nauke. Bio sam uvjeren narodu našemu nema spasa, dok se ne okupi oko načela crkve katoličke, dok se ne okupi pod jednim geslom: Branimo svetu vjeru hrvatsku... (burno povlađivanje), jer ja kao Hrvat identificiram katoličtvo s hrvatstvom. Sačuvaj, hrvatski narode, ovu podlogu, koja ti je jedina kadra održati narodne osobine... Samo u katoličkoj vjeri leži moguće ostvarenje naroda hrvatskoga.«[11]

Brojne rezolucije, koje je donio ovaj kongres, daju osobitu građu za početke konsolidacije klerikalnih elemenata, svijesnih svojih političkih namjera. U prvoj rezoluciji podvučena je želja: »da se svjetovna naobražena ruka (laikat) uzgoji u dubljem poznavanju dogmatičkih istina, prava, ustrojstva i povijesti katoličke crkve, u svrhu da je uzmogne braniti u javnom životu o boku svećenstva i pod vodstvom episkopata. U pogledu odnosa države prema crkvi kaže se u trećoj rezoluciji da su »katolici dužni vršiti građanska prava i dužnosti u suglasju sa crkvenim zakonima; ako to državne uredbe priječe, dužni su pod vodstvom episkopata rabiti sva moralna, zakonita sredstva u tu svrhu, da država dokine one zakone, koji su oprečni sa crkvenima«. Dakako, osnovna i ostale škole moraju biti potpuno pod rukovodstvom crkvenim, pa će nastojati, da se religiozni sistem uvede i na samo sveučilište.[12]

Dakle, Stadlerove i svih ostalih klerikalaca misli, izražene na tom kongresu uistinu postaju »klerikalni program za XX. vijek«. Vjera je stalno u opasnosti i zato treba sve pod vodstvom episkopata »obnoviti u Hristu«. Ili, sve treba vratiti u srednji vijek. Ali ovaj je »klerikalni program za XX. vijek« izazvao otpor svega iole naprednijeg svijeta u Hrvatskoj.

Napredniji elementi, naročito omladina. s jedne strane ona, koja se već 1898. okupila oko »Narodne misli« kao i ona oko »Novog doba«, »Nove nade«, »Nezavi-

[10] »Vrhbosna« 1900., br. 18, 306—310.
[11] Prema: Viktor Novak, Natko Nodilo, 150.
[12] Vlastimir Vimpulšek, Klerikalni pokret u Hrvatskoj. »Slobodna misao« 1910., 14—18.

snosti« i »Hrvatske misli«, a dijelom odgojena na stranim sveučilištima naročito u Pragu pod utjecajem profesora Tomaša Masaryka, sva je bila naprednim, slobodoumnim duhom prožeta, istinski nacionalna i voljna da za svoja načela stupi u borbu sa svim reakcionarnim, ekskluzivističkim i klerikalnim strujanjima. Poslije svoje prve vidnije pobjede na zagrebačkom sveučilištu nad klerikalnim i ostalim separatističkim grupama, 1902., napredna omladina obilježila je svoj program u značajnoj brošuri »Poraz i slavlje« objavljenoj 1902. pri čijem su sastavu imali najviše udjela Milan Marjanović i M. Cihlar-Nehajev. Dok su se klerikalci na prvom kongresu zagrijavali čistim samohrvatstvom, svehrvatstvom i velikohrvatstvom, dotle ovaj omladinski elemenat, na raskrsnici, otvoreno kazuje svoj program, napose u odnosima prema narodima druge vjeroispovijesti. »Umjesto negacije Srba koju propagiraju pravaši, tražimo bolje međusobno upoznavanje između Hrvata i Srba, a umjesto da tražimo krivca neslozi, nastojmo o tom kako ćemo izgladiti opreke. Klerikalizmu stavljajmo nasuprot slobodu uvjerenja i slobodu misli... Naprednom prosvjetom treba da dođemo do naprednih kulturnih jedinica u narodu...« Na drugom mjestu ovi po svojim pogledima već zreli politički realisti otkrivaju svoja gledanja na političku pozadinu hrvatskog klerikalizma, kad ga ocjenjuju toliko točno, kao da je već decenijima bio u organiziranom razvoju.

> »A što da reknemo o žalosnoj komediji političkog klerikalizma? Spojivši na silu pojam ne vjere, ne kršćanstva, nego baš pojam katoličke crkvene organizacije s pojmom hrvatstva, htjela se spasiti ona Hrvatska koja broji velik dio žiteljstva hrvatske narodnosti, no i ne vjere, ona Hrvatska, kojoj ti isti ljudi hoće da pripoje Bosnu, da joj privedu elemenat muslimanski, da pohrvate elemenat pravoslavni. Pokušaše kao što prije pet godina formulom o civilnom braku, tako nedavno katoličkim kongresom i još nekim manifestacijama, interese naroda hrvatskoga identifikovati s interesima jednoga staleža; i narod imao je da se stavi pod vodstvo episkopata, onog episkopata, koji ga je, uz male časne iznimke u novijem političkom i kulturnom životu uvijek ostavljao na cjedilu. Svećenstvo, kao jedini most među strankama i seoskim pukom, imalo je da postane najvažniji, pače jedini faktor našeg političkog razvitka, faktor ne u narodu, nego nad njim i izvan njega. Možda se iza zadnjih izbora, koji su najbolje pokazali bankrot te najnovije taktike, neće više poći tim putem. No fakat je, da se tijekom zadnjih godina svećenstvo počelo smatrati nekom »državom u državi«, nekom organizacijom nad narodom i izvan njega, — a to je, protiv česa mora da ustane svaki misaoni rodoljub. Bit će samo zasluga toga reakcionarskoga pokreta, razvije li se u nas danas, dok još ne smijemo da cijepamo naših sila, borba o velike probleme zapadne civilizacije, za koju još jedva da smo i zreli i u kojoj bismo mogli izgubiti uvjete našeg narodnog opstanka. Slobodu misli i uvjerenja neka prati sloboda iskrenog vjerskog osjećanja; no pitanje napretka naroda, pitanje općih interesa mora biti uvijek nad interesima bilo koje grupe, bilo koje organizacije.«[13]

Snažniji zamah i živost unijela je u duhovna strujanja, politička i kulturna, pojava »Pokreta«, glasila hrvatskih naprednjaka, čiji je prvi broj 17. IV. 1904. pod uredništvom dra. Milana Heimerla, obilježio nesumnjivo datum u borbi, koju je postepeno izazivao organizirani klerikalizam. Odredivši u uvodniku svoj demokratski

[13] Poraz i slavlje. Zagreb 1902., 11. Vidi i Viktor Novak, Natko Nodilo, 151—152.

politički stav prema svim dosadanjim političkim formacijama, dodirnut je i problem klerikalne akcije, koja je propagirana parolama isfantaziranih napadaja na vjeru, crkvu i svećenstvo.

»U nastojanju, da cijelo društvo prožmemo duhom prave demokracije, koja je osnovka i sadržaj našoj narodnoj misli, budno ćemo paziti, da od narodnog organizma odbijemo štetne spoljašnje utjecaje koji se, zastrti raznim krinkama, žele uvući u našu narodnu sferu, da nas iznutra rastruju i oslabe, a prema vani ocrne i odvoje od naše braće, htijući nas pripravljati za razne tuđinske svrhe. Protiv tih štetnih pokušaja radit ćemo bez obzira, odakle k nama dolaze. U posljednje vrijeme nastoji se s izvjesnih strana izazvati u našem narodnom životu spor između svećenstva i inteligencije, te se izvraćanjem i neistinama sugerira pučanstvu potreba neke klerikalne stranke, da brani vjeru i svećenstvo, koje da naša skupina ugrožava i nastoji rušiti. Skupina hrvatskih naprednjaka nije u vjerske principe nikad i nigdje dirala, niti će to činiti u buduće, smatrajući vjerske istine pitanjem savjesti i uvjerenja svakog pojedinca, u koje nije vlastan nitko dirati, o kojima svaki pojedinac suvereno odlučuje i obračunava. Pitanja vjerska ne smiju biti predmet ni sredstvo političkih sporova, ni stranačkih agitacija, jer se inače iznose pred forum, kamo ne spadaju i kamo se bez opasnosti, da će se dirnuti u čije najnježnije osjećaje, ne smiju iznositi.

... Ovakve pokušaje koji hoće da umjetnim načinom izazovu razdore u našem narodnom društvu, te bezrazložno stvaraju jaz između dosele skladnim neodvisnim elementima hrvatske inteligencije — koji se ne žacaju pitanja vjerska povlačiti u dnevnu borbu — naše će glasilo odlučno odbijati kao svaku drugu protunarodnu i tuđinsku najezdu, u čvrstom uvjerenju, da se hrvatsko svećenstvo, vjerno tradicijama hrvatskog preporoda i mislima velikih narodnih svećenika Račkoga, Strossmayera, Mesića, Žužela. Pavlinovića, Dobrile i dr., koji su uvijek svoje svećeničko zvanje znali držati u skladu s velikim narodnim zadacima, — ne će dati u službu misli, koja bi hrvatsku narodnu misao otuđila ideji slavenstva, koje nas je preporodilo i ponovo dozvalo u život.«

I »Pokret« je ostao vjeran svome programu. Dosljedan prvoborac napredne misli pravim mladeničkim zanosom branio je »Pokret« ove ideje, uvijek akademski i s mjerom, ali i pravim rodoljubljem. Pa opet, on je u klerikalnoj štampi označivan kao bezbožnički i najneprijateljskiji vjeri i svećenstvu. Jer, klerikalci su identificirali svakog svećenika, pa i onog amoralnog, na koje je koji put ukazao »Pokret«, sa crkvom, vjerom i s progonima i napadajima na svećenstvo, pa i ono izopačeno.

Omladina je pregla da ore zapuštenu njivu tolikim idealizmom, kakav se ranije kod nje nije zapažao. Realistički oslobođena od politike nazdravičarstva ona je shvatila svoj zadatak u borbi protiv mraka, koji je obavio njenu otadžbinu i spremao se da je još više pritisne. U tome nastojanju nadaleko zrači vanredno svijesno stremljenje snažnog novatora, studenta, a onda i mladog profesora, publiciste i pjesnika, Jurislava Janušića, koji je svojim organizatorskim sposobnostima ustalasao ne samo studentsku omladinu nego i onu srednjoškolsku, kad je (1907.) pokrenuo, već dobro upoznat i cijenjen, a od protivnika napadan i osuđivan kao bezvjerac, časopis »Hrvatski djak«, kome je bio i prvi urednik.

»Hrvatski djak«, svi njegovi saradnici, pretplatnici i čitatelji, a iznad svih njegov nekompromisni i borbeni urednik Jurislav Janušić, postali su ne samo za

klerikalce nego i za konzervativne školske vlasti, koje su ih stale i te kako odlučno progoniti i isključivati iz škola prema klerikalnim denuncijacijama, — pravi sinovi Belzebuba. Tako su ih i u klerikalnim novinama, ali i s propovjedaonica označavali nepomirljivi protivnici. Međutim, klerikalce nije uznemirila samo napredna i revolucionarna misao, oslobođena tradicije i posvećenog gledanja na prevlast crkve u školi, nego i njihovo zalaganje za bratstvo i jedinstvo južnoslavenskih naroda. Uvodni, programni članak prvog broja »Hrvatskog djaka« to je naglasio odlučno i bez kolebanja. Klerikalcima i svim njihovim crnožutim saveznicima bile su strašne odluke ove napredne omladine, koja je odlučila, da svim svojim javnim, školskim i privatnim radom treba da teži formiranju novog hrvatskog inteligenta sa ciljem *»utiranja putova političkom zbližanju Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara«*.[14]

Samo nekoliko manifestacija ove omladine školske godine 1906.—1907. pokazale su kojim su smjerom krenuli ovi novi pioniri razbijanja mraka i srednjevjekovne zaostalosti i teokratske zloupotrebe kao najmoćnije kočnice svakom duhovnom napretku. Inauguralni govor novoga rektora, na početku školske godine (19. X. 1906.) dao je prilike da omladina izrazi svoje negodovanje. Rektorom je izabran, po turnusu, profesor bogoslovskog fakulteta, dr. Ante Bauer, kasnije koadjutor i nadbiskup zagrebački. Omladina je smatrala, da su Bauerove misli u njegovim izlaganjima o odnosu vjere i nauke pravi izazov, koji im je uputio rektor, pa je ona dala tome nezadovoljstvu bučnog izraza. To je onda dalo povoda, pogotovu, kad su vlasti zauzele oštar stav prema demonstrantima, da je omladina stala diskutirati o pitanju inkompatibilnosti postojanja bogoslovskog fakulteta na jednom modernom univerzitetu, na zborovima kao i u člancima, o čemu rječito govori i načelan članak »Za odijeljenje bogoslovije od sveučilišta« — u kome se iznijelo i protivljenje pojedinih hrvatskih narodnih zastupnika, kad se u Hrvatskom Saboru 1873. raspravljalo o novom sveučilišnom zakonu.[15]

Dakako, ovaj sukob na sveučilištu prenio se ubrzo i u dnevnu štampu, pa se razmahala žestoka polemika, naročito između »Hrvatstva« i »Pokreta«, a nisu zaostali ni klerikalni časopisi. Klerikalci sa sveučilišta dobacili su rukavicu svojim naprednijim drugovima jednom brošurom, koju su izdali o Božiću 1906. kao predstavnici hrvatskih klerikalnih studenata, na sveučilištima u Zagrebu, Beču, Innsbrucku i Grazu. U toj brošuri apeliraju ovi klerikalni studenti na hrvatski narod da izbaci iz svojih kuća »Pokret«. »Novi list«, »Hrvatski narod«, »Slobodu« i »Savremenik«, jer »ovi listovi hoće uništiti vjeru, a po njoj i domovinu i dušu narodnu, plaćeni novcem framazunske lože, koja je zakleti neprijatelj katoličke vjere i hrvatskog naroda«.[16]

Napredna omladina je reagirala odgovorivši klerikalcima svojom brošurom »»Klerikalci i istina«, ali još više čitavim nizom značajnih manifestacija. Kad je hrvatski narod zahvatio talas ogorčenja uslijed dekreta Vatikana protiv slavenskog bogoslužja,[17] tom narodnom revoltu pridružila se i napredna sveučilišna omladina na zboru, održanom u auli sveučilišta 25. II. 1907. Rezolucija, koju je toga dana jednodušno izglasalo napredno đaštvo zagrebačkog sveučilišta, nije bio samo izraz negodovanja protiv austro-vatikanskih presizanja na hrvatske narodne svetinje, bez

[14] »Hrvatski đak« 1907., br. 1, 4.
[15] »Hrvatski đak« 1907., br. 1., 16—18.
[16] »Hrvatski đak« 1907., br. 2., 50.
[17] Vidi Poglavlje X.

obzira da li ih brane osvjedočeni katolici ili i takvi, koji su uslijed raznoraznih razloga ohladnjeli prema crkvi. Omladini je ovo bio jedan dokaz više kako se Vatikan uvijek nađe na strani hrvatskih narodnih neprijatelja, pa je i ona koristila ovu priliku da iskaže svoja osjećanja ali i misli, osnovane na historijskim saznanjima, koja su često od strane apsolutno i slijepo pokornih klerikalaca prikazivana kao najveće blagodati rimske crkve, ukazivane Hrvatima. A široke su mase mistifikacije, vješto kamuflirane i servirane, primale za gotovu, historijsku istinu. Rezolucija je naskroz antirimska i antipapska. Iz nje se nazire skori poklič, koji će zahvatiti šire slojeve hrvatskog naroda, kad će se i kroz Hrvatsku prolomiti buntovni »Los von Rom«.

U toj velikoj rezoluciji, kroz historijsku prizmu gledanih događaja, omladina u naletu svojih ogorčenja iskazuje oštrije i nepomirljivije svoje negodovanje prema Rimu i klerikalizmu, nego što se to ma gdje u to vrijeme općih protesta moglo čuti.

Između ostaloga hrvatski studenti izjašnjavaju se, da bi hrvatski narod za sve što mu se od strane Rima dešavalo, morao da prekine sve odnose s Rimom.

> »Hrvatsko đaštvo sjećajući se sviju žrtava i stradanja hrvatskoga naroda za Rim, crkvu i vjeru i sjećajući se istodobno sviju nepravda nanesenih mu po Rimu, tako navlastito u najnovije doba, da ne spominjemo tolike krvave činjenice iz prošlosti... *prinuždeno je konstatovati kao pozitivnu činjenicu, da je Rim neprijatelj hrvatskog naroda, dosljedno da od Rima neima hrvatski narod više ništa očekivati.*
>
> Stoga hrvatsko đaštvo drži, da braneći pravo, karakter, osjećaje, ponos, kulturu i interes hrvatskog naroda protiv centralističke i internacionalističke težnje Rima u vjerskom, a to će reći u duševnom pogledu uopće, nije samo dužno prosvjedovati protiv toga... nego se obračunavši u načelu jednom za svagda s Rimom, obraća na čitav hrvatski narod, a napose na njegovu inteligenciju, da *svim raspoloživim silama i sredstvima uznastoji oko toga, kako bi u dogledno doba u hrvatskom narodu dozrela odluka za posvemašnje odcjepljenje od Rima.*«[18]

Ovo je, dakako, bilo ne samo neočekivano, nego i toliko teško za klerikalce, da su poslije izvjesnih priprema odgovorili na sve ovo na svom velikom »Prvom hrvatsko-slovenskom katoličkom sveđačkom sastanku« održanom mjeseca augusta 1907. u Zagrebu, koji je sazvao zagrebački »Domagoj«, a na inicijativu zagrebačkog »Hrvatstva« i njegova vodstva. Ovaj sastanak hrvatskih klerikalnih studenata u stvari je ponovio odluke s kongresa iz 1900. Rezolucije govore o nepokolebljivoj odanosti Sv. Stolici, o potrebi da svi Hrvati složno ustanu »protiv svih napadaja i neprijatelja katoličke vjere i Crkve u Hrvatskoj«, i da se organizuju protiv bezvjerskog duha, koji se stao da uvlači u Hrvatsku. U pogledu motivacija odanosti Sv. Stolici kaže se, da »prvi hrvatsko-slovenski sveđački katolički sastanak izražava svoju nepokolebivu odanost Sv. Stolici osobito stoga, što moderni vijek hoće da uništi ugled Sv. Stolice i položaj, što ga ona zauzima u katoličkoj crkvi i civiliziranom svijetu...«[19]

Olujina je krenula i ona je zahvatila u svoje virove i vrtloge dva antipodna strujanja, koja su se nepoštedno sudarila i jedan drugoga suzbijala i lomila. Sva su sredstva korištena. Malo je bilo intelektualaca, koji su ostali u zavjetrini. Već 1909., na sastanku Hrvatske Napredne Omladine mjeseca augusta na Trsatu, u Hrvatskoj

[18] »Hrvatski đak« 1907., br. 3., 80—81.
[19] »Hrvatski đak« 1907., br. 8-9, 243.

čitaonici, prihvaćena su »Temeljna načela« koja će biti kičma, oko koje će se vezivati sva razvojna struktura napredne omladine i njenih stremljenja. Suprotnosti su bile sasvim jasno ocrtane i utvrđene i one su osnovni motiv čitavog političkog i kulturnog razvoja čitavog jednog decenija. Tražeći u svojim »Temeljnim načelima« punu duševnu slobodu, koju su klerikalci toliko perhorescirali, na svim područjima, a naročito u školskom odgoju, zahtijevajući potpuno »slobodnu školu oslobodjenu od pritiska države i crkve«, u sedmoj točki ovi omladinci traže: »Vjera je privatna stvar. Zato treba crkva kao vjersko udruženje da bude posve rastavljena od države. Konsekvencije ovoga načela treba provesti svuda u javnom životu pobijajući svima silama klerikalizam, pojavio se on ma u kojem obliku, a osobito u školi«.[20]

Omladina, napredna i jugoslavenska, pošla je odlučno svojim putem ne zaustavljajući se pred zaprekama, koje su sa svih strana bile postavljene. Vlasti su bile na strani reakcionarnih elemenata, koji su stali da trube, kako su vjera, a s time i hrvatstvo ugroženi, i da treba protiv tih opasnosti mobilizirati sve snage. Klerikalne vođe snašle su se, i vješto su vezivali vjeru i crkvu s radikalnim parolama hrvatskog nacionalizma, pa se na tom putu, koristeći ovo prokušano sredstvo, ne će zaustaviti čitava pola vijeka.

Jasno određenim borbenim stavom za slobodu misli, za sve napredne ideje, a istodobno protiv organiziranog klerikalizma, »Hrvatski đak« je prije prvog svjetskog rata uzorao duboke brazde u formiranju napredne mlađe hrvatske inteligencije. Sve su to bile zasluge neustrašivog omladinskog pionira Jurislava Janušića, koje su bile od dalekih, zamašnih posljedica, duboko posijano sjeme, čiji su se plodovi dugo zapažali. I njegova rana smrt i sahrana bile su prva vidna, buntovna manifestacija, koja je bila izvedena u Zagrebu na užas klerikalnih protivnika. Sahrana bez svećenika bio je događaj, koji se dugo prepričavao. Spomen mu je bio sačuvan u omladinskim organizacijama, koje su dugo nosile njegovo ime i djelovale u smjeru njegovih ideala, naročito se sukobljujući s klerikalnim ustanovama na sveučilištu i u srednjim školama.

Međutim, klerikalizam je išao svojim određenim putem prema smjernicama povučenim na prvom »Svehrvatskom katoličkom kongresu«. Pored već postojećih klerikalnih listova, na Krku je pokrenut novi časopis »Hrvatska straža«. On će se ubrzo pokazati kao prava kula klerikalizma pod duhovnim vodstvom biskupa Slovenca, Antuna Mahniča. Sve što je bilo izrazito napredno i slobodoljubivo u štampi, bilo je izloženo oštroj kritici. »Hrvatska straža« označuje da je moderni liberalizam, čedo velike francuske revolucije, iz koje crpe sva svoja naučanja, zarazio dobrim dijelom i hrvatski narod. Međutim »Hrvatska straža« kao list namijenjen filozofiji i drugim naukama, nije prodirao u šire slojeve. Zato su klerikalci u Sarajevu, Zagrebu, Krku i Splitu odlučili da osnuju jedan dnevni list, pa da tako kroz novine propagiraju svoja klerikalna načela. Godine 1904. pokrenuta je akcija za osnivanje »Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva«, kojemu je bio navodno cilj širenje vjerskog i moralnog štiva. Tako je to bilo predstavljeno i biskupu Strossmayeru, kad se od njega tražio i potpis i novčana pomoć. Međutim, uskoro se pokazalo, da je devedesetgodišnjeg starca prevario posrednik zagrebačkih klerikalaca svećenik Matija Seigerschmidt, jer se u stvari radilo o pokretanju klerikalnih novina, iza kojih su bili i Beč i Rim. Tako

[20] Prilog »Hrvatskom đaku« 1909., br. 9-10, str. 10.

je klerikalna reklama, da je za njihove ciljeve predobijen i veliki autoritet đakovačkog biskupa, bila samo kratkotrajna obmana i zabuna. Sam Strossmayer obaviješten o točnom stanju stvari od strane predsjednika Jugoslavenske akademije Tadije Smičiklasa i urednika »Katoličkog lista« u Zagrebu Stjepana Korenića, uglednog člana zagrebačkog Kaptola, označio je ovu klerikalnu mistifikaciju kao pravu duhovnu krađu spomenuvši da je od njega potpis izmamljen furtim (kradom). Ova izjava biskupa Strossmayera obilježila je ove klerikalne pokretače i dala im u hrvatskoj političkoj historiji ime: furtimaši, a pojam, povezan s njihovim radom i metodom, kao furtimaštvo. I doista novine »Hrvatstvo« koje su počele izlaziti mjeseca maja 1904., pokazale su, da je taj list bio daleko od onoga kako je to bilo predstavljeno đakovačkom biskupu. Vjersku toleranciju, koju je propovijedao Strossmayer, militantni klerikalizam »Hrvatstva« stavio je na indeks, a jednako i frankovački mentalitet ljudi u vodstvu oko »Hrvatstva« bili su nespojivi sa Strossmayerovim životnim i zavjetnim djelom. Tako klerikalcima nije uspjelo da za života Strossmayerova falsificiraju njegov svijeli lik, dok će na drugoj strani uspjeti da vješto povežu svoja nastojanja s onima Ante Starčevića u interpretacijama Josipa Franka. Pojava »Hrvatstva« bio je velik događaj u klerikalnim redovima. Naprotiv, na drugoj strani pisanje »Hrvatstva« otkrilo je prave namjere klerikalaca, pa je i konzervativni »Obzor« krajem 1904. podvukao, da »Hrvatstvo« pod maskom vjere i crkve nije ništa drugo, »nego prosti stranačko politički pokret, prosta frankovština, u kom pokretu Jozef Frank s mitrom na glavi i s biskupskim štapom u ruci vodi hrvatski episkopat i svećenstvo ad limina apostolorum, — u Budimpeštu.«[21]

Dok je omladina sa svim svojim žarom zašla na front odlučne i žestoke antiklerikalne borbe, nju su od izrazitijih političara razumjeli i pomogli tek nekolicina. Od naučenjaka je u prvom planu historičar i rodoljub Natko Nodilo, a od političara dr. Franko Potočnjak i Frano Supilo. Omladini su dobro došli sabrani članci Franka Potočnjaka, jednoga od boraca za narodno jedinstvo Srba i Hrvata, u knjizi »Pogledi na klerikalizam u Hrvatskoj« (1904.), štampani zbog stroge cenzure u Hrvatskoj, u Budimpešti. Upravo na smjeni dvaju stoljeća dr. Franko Potočnjak, odlučan borac protiv Khuenova režima, zagledao je u dubine zakulisnih političkih intriga hrvatskih klerikalaca i razotkrivao ih je svom oštrinom i bespoštedno. Zato su i njegovi članci u »Narodnoj misli«, koju je izdavao, ili u »Slobodi«, ali još više njegovi odvažni i napredni govori u hrvatskom saboru imali živa odjeka kod omladine. On je dosljedan, kad upotrebljava riječ klerikalizam i eksploataciju vjere, da bi pokazao protivnicima u crnim mantijama, da diferencira vjeru od svega onoga, što se iza nje skriva i njome pokriva. Ovu crnu i istodobno crnožutu kamuflažu samo je još Frano Supilo razotkrivao i ukazivao na svu hipokriziju fraza da je vjera u pogibelji i da je treba spasavati sredstvima, kako je to činilo zagrebačko »Hrvatstvo« ili krčka »Hrvatska Straža«. Kad je Supilo pokrenuo na Rijeci svoj »Novi List«, napadan od svih saučesnika protivnarodnih režima, imao je da se na toj mrtvoj straži, stalno sukobljuje i s klerikalcima, koji su njegovu borbu neobično otežavali. Jedan od glavnih tvoraca Riječke rezolucije, i tako dosljedno Zadarske i Hrvatsko-srpske koalicije, kao poslanik u hrvatskom i ugarskom saboru, Supilo je uvijek bio u prvim redovima boraca za naprednu, uistinu slobodarsku hrvatsku misao, koja je isključivala klerikalnu, kao

[21] Viktor Novak, Natko Nodilo, 159.

najštetniju za hrvatski narod, i tako za sve Južne Slavene. Kad je g. 1911. objavio svoje članke iz svoga »Riječkog Novog Lista« u knjizi »Politika u Hrvatskoj«, osjetilo se koliko je Supilo bio prvoborac, ali i poznavalac protivnika s kojim se tako strastveno uhvatio u koštac. To se vidi na nekoliko mjesta njegovih studioznih pogleda, proživljenih i poređenih s općim svjetskim razvojem političkih i kulturnih strujanja. Evo, samo nekoliko redaka iz tih njegovih vanrednih zapažanja, koja iz njegove savremene perspektive ulaze u kasniju historiju kao savršeno zapažene historijske činjenice.

»No pravi, ultramontanski klerikalizam u Hrvatskoj, organiziran i upućen stanovitoj svrsi, nastao je tekar nakon narodnog pokreta god. 1903. Onda je u Vatikanu bio »izabran« za papu mletački patrijarka Josip Sarto, koji je još od prije po svim našim obalama Jadranskog Mora, a nadasve gdje se radilo o glagoljici u crkvi, bio poznat kao velik protivnik Hrvata i Slavenstva uopće. On je postao papa uslijed veta Austrije protiv kardinala Rampolle, koga se — onda — trojni savez bojao kao prijatelja Slavena. Papa Pio X. jest dakle kreatura trojnoga saveza i njegove politike i mi vidimo, čim je on zasio na papinsku stolicu, da je vatikanska politika promijenila svoj pravac. Ona se stavlja u službu politike Dranga i pod tobožnjom devizom »uspostavljanja u Hristu«, uvodi u Hrvatsku ultramontanski duh, koji se je imao paralelno razvijati sa kulturtregerskim pionirstvom i imperijalizmom na Balkanu. Superior svih po balkanskom poluotoku rasijanih milosrdnica, čije institucije, uz poslane jezuvite i fratre, znadu da budu političke ekspoziture; taj superior u Zagrebu, za koga se do onoga časa nije skoro ni znalo čijeg je naroda sin, (toliko se malo bavio javnim poslovima), najednom, kao u kakvom biblijskom preobraženju, otkriva, da milomu hrvatskomu narodu prijeti jedna užasna i smrtna pogibelj, da bi mogao ohladiti naprama jedinospasavajućoj rimokatoličkoj vjeri, ili ju dapače izgubiti. Tu se odmah užurbali biskupi i ostali prelati, pokesaše se, osnovaše tiskaru, organ, kome dadoše pravaško-klerikalnu zduhu i pokret je bio gotov ... U jednu riječ: klerikalizam, ili furtimaštvo, imalo je u Hrvatskoj veliku i širu zadaću, da zarobljivanjem duhova i terorizmom sa Vragom, Paklom i Framasunima vražjim anđelima, skuči hrvatsku narodnu politiku u kolotečinu pokornosti jezuvitima, episkopatu, dakle, in ultima linea, vlastodršcima i sistemu, *tješeći ga fatom morganom velike i slobodne Hrvatske, samohrvatske i katoličke, koja se po takvoj politici nikada ostvariti ne će i ne može.* U tu svrhu trebalo je vjerom i crkvom usavršiti proces izolacije Hrvata, kao ustuk onoj zasadi novoga kursa, da su nam Drang nach Osten i njegov sistem najopasniji i da treba tražiti sporazuma sa svima, kojima ista pogibelj prijeti. Tu vidimo zametak dvaju skroz oprečnih pravaca i tendencija u politici našoj i vidimo kako je frankovačkoj tendenciji, sa novom strujom u Vatikanu, juzuvitska politika proti novome kursu stavila u Hrvatskoj na raspoloženje vjeru, crkvu, kuriju i ogromne dohodke višega klera ...«[22]

I u ostaloj neklerikalnoj i nefrankovačkoj štampi pojava organiziranoga klerikalizma bila je odlučno osuđivana. Odsad će klerikalizam u Hrvatskoj biti stalni saveznik frankovštine, pa će se ta dva pojma tokom prvog decenija XX. stoljeća iskristalizirati u jedan zajednički, u frankofurtimaštinu. (»Hrvatska kršćanskosocijalna stranka« na kraju će se potpuno fuzionirati 1910. s frankovačkom »Čistom strankom prava«). Sve važnije događaje u političkoj historiji ovaj frankofurtimaški borbeni

[22] Frano Supilo, Politika u Hrvatskoj. Rijeka 1911., 38—39, 43.

elemenat koči, i predstavlja ih pred bečkim i peštanskim vlastima u svijetlu izdajstva protiv opstanka Habsburgove monarhije. Treba samo podsjetiti na aneksiju Bosne, veleizdajnički proces u Zagrebu i protivnarodnu politiku frankofurtimaša! Sva je njihova štampa ispunjena denuncijacijama i napadajima na omladinu koja je krenula revolucinarnim putem k ujedinjenju i oslobođenju jugoslavenskih naroda od Habsburgovaca. Ali ne samo denuncijacijama, nego i terorom, zaštićenim od policije. Godine 1910. mogao je konzervativni »Obzor« (7. juna) u jednom uvodniku da karakterizira teroristička metode sjedinjenih frankovaca i klerikalaca. Tu se među ostalim kaže i ovo:

»Klerikalizam je k nama umjetno unesena struja. Naš je narod pobožan ali nije klerikalan. Nalazi se u njemu mnogo praznovjerja kao posljedice opće kulturne zaostalosti, ali nema u njemu vjerskog fanatizma... Strossmayer i njegovi drugovi sljedbenici znali su cijeniti duboki vjerski osjećaj naroda i ne povlačiti ga u vrevu dnevne borbe, jer su bili uvjereni, da će ga ovako najviše sačuvati... Legionaški razbojnici i njihovi kapetani dolaze pred narod u ruhu *križara,* no pod ruhom se krije isto oružje, toljaga i kleveta, a u njima isti duh i ista želja, himba i pohlepa za vlašću. No ne hvata nas strah već samo gnušanje od ove vojne *križarskih* pustolova... Furtimaška gospoda bila su kroz godine jataci frankovačke klike, sakrivajući nedjela njihova i svoja za svojim časnim mantijama. Oni su blagosiljali noževe i bodeže kojima je frankovština iza leđa napadala narodne branitelje. Sada kad je frankovština doigrala, uzalud se frankovački legionaši pretvaraju u pobožne *križare,* a furtimaški njihovi jataci u različite legionaše. Moralna niskoća dovela ih je davno već skupa, politički bankrot ih je udružio u jednu cjelinu, a očaj demaskiranih političkih pustolova goni ih u borbu za opstanak.«

Ova karakteristika izrečena pod utiskom teških događaja, u kojima su frankofurtimaši stajali na braniku crnožutih interesa, ostaje na snazi u svim važnijim prekretnicama političkog života Hrvata. Napredna i revolucionarna omladina pobijala je na svakom koraku zatrovanost plemenske isključivosti i vjerske nesnošljivosti, kojom su se frankofurtimaši tako odlikovali. Ta je omladina bila svijesna da je frankofurtimaština glavni neprijatelj oslobađanju od austrijskog ropstva kao i fanatički protivnik ideji ujedinjavanja južnoslavenskih naroda. Godine 1911. mjeseca augusta, održala je »Hrvatsko-srpska napredna omladina« svoj veliki sastanak u Splitu na kome je bilo zastupano oko 150 delegata hrvatskih i srpskih udruženja. Svih pet točaka splitske rezolucije HSNO odzvanjaju zdravim antiklerikalnim mislima, jer omladina »pod klerikalizmom razumijeva misao, nastojanje klera i rad klera da građansko društvo podvrgne svojoj izravnoj zapovijedi u svrhu obnove sredovječnog duševnog i političkog gospodstva« pa se stoga omladina obavezuje da će gajiti i propagirati slobodnu misao i antiklerikalizam na svim stranama, u obitelji, društvu i narodu«.[23] Razarački bijes koji se u klerikalnim listovima »Hrvatstvu«, »Danu«, »Hrvatskoj straži«, »Vrhbosni«, »Katoličkom listu« i tolikim drugim listovima stalno obarao protiv vjerske snošljivosti savršeno je poslužio svima neprijateljima, unutrašnjim i vanjskim, koji su pobijali duhovno srodstvo južnoslavenskih naroda. Hrvatski frankofurtimaši, kao i Beč i Pešta, pa i Rim, bili su istinski, vjerni saveznici. Ovu istinu vidjeli su i ispovijedali i slobodoumniji pravaši, priznajući da je ona istodobno

[23] Viktor Novak, Natko Nodilo, 189—190.

i za hrvatsku politiku kao i njenu kulturu najveća sramota i nesreća. Književnik A. G. Matoš u jednoj svojoj epistuli »Ad Zvecanum monachum«, u kojoj satirički polemizira s frankofurtimašem Kerubinom Šegvićem, za Mahničevu »Hrvatsku stražu« kao i za frankofurtimaše kaže:

»U stvari taj dvomjesečnik nije list za prosvjetu niti za pravu filozofiju već antiprosvjetni i antifilozofski list. Antemurale obscurorum virorum. Bedem najcrnije, najzasukanije, najborniranije, one najzatucanije struje, koju je karakterizirao jedan biskup, imenom Josip Juraj Strossmayer, groznim izrazom, furtim, kradomice. I strašna riječ furtimaši ostade ime toj crnoj gospodi, crnom sjemenu Lojolinu, kako bi rekao Preradović, jer se odista furtim, kradom uvukoše u naš život. Osvanuvši nekako istodobno sa jezuitima čudne kraljevičke uspomene:[24] sa crnom, podzemnom sektom ježuvana, koje već odavna ožigosa najveći kršćanin i veliki puritanac Carlyle, u svojoj »Filozofiji svinje«. Tjerana iz cijeloga svijeta ne samo kao opasnost za napredak i slobodu već i za pravu vjeru, furtimaština bacila se kao sedam gladnih misirskih godina na naše krajeve, osiromašene i nepismene podižući tu tajnim sredstvima novi mrak u mraku, novo ropstvo u robovanju, i ne navaljujući samo podmuklo i kriumčarski na laičku našu inteligenciju, i onako gonjenu i teškom mukom podržavanu, već i na naše svećenstvo. U Bosni baciše omrazu između franjevaca i štreberskih crnorizaca. Na našem univerzitetu stvoriše grupu furtimaških antikulturnih fanatika oko pamfletskog polupismenog listića »Luč«. Poistovjetujući naš viševjerski nacionalizam sa katoličanstvom, odbijaju tako od njega inovjerce, i maskiraju svoje tamne poslove šovinističkim lozinkama. Uzeše u zakup i veliku, svijetlu sjenu prvog našeg javnog liberala, A. Starčevića, pa vidimo nevjerovatnu pojavu širenja furtimaštine pod imenom prirodnog i najvećeg njegovog neprijatelja... »Hrvatska straža« prikazuje liberalizam kao protivjersku struju pa već to bi bilo dosta za dokaz neizlječive ignorancije tog bojovnog lista. Liberalizam je tolerancija, sloboda mišljenja i poštivanja tuđe slobode savjesti, a furtimaštvo je netolerancija, ropstvo misli i proganjanje svake nefurtimaške misli. To je razlika između nas liberala i furtimaša...«[25]

Svi zagovornici ideje bratstva i jedinstva naroda na Slavenskom Jugu, gledali su u klerikalizmu najvećega neprijatelja toj ideji. Dosta je spomenuti velikog rodoljuba i historičara hrvatskog Natka Nodila ili srpskog naučenjaka i političara Jovana Skerlića, koji je 1911. rekao da »Jugoslovenska ideja, srpskohrvatska narodna misao, ili će biti antiklerikalna ili je neće biti.«[26]

Slobodarska ideja koja je naročito obuzela revolucionarnu omladinu u vrijeme balkanskih ratova bila je na udaru u svim frankofurtimaškim listovima.

Klerikalna štampa se unizila do najvulgarnijih izraza. Štoviše, ni Stadlerova »Vrhbosna«, ni Mahničeva »Hrvatska straža« nisu bile slobodne od te ružne osobine, ma da su bile namijenjene višem, učenijem dijelu svećenstva i klerikalnog laikata. U polemikama s protivnicima da održi mjeru, jednako dnevna i povremena, kao i ona klerikalna štampa. Klevetanja, podmetanja, strastvena i slijepa mržnja prema protivnicima izbijala je iz redova ovih duhovnih križara. Tu pojavu nisu zapa-

[24] Ovdje misli Matoš na strahovitu aferu krivokletstva jednog jezuite u Kraljevici, koju je demaskirao Hinko Hinković 1905. godine. Poslije te afere morali su jezuiti napustiti Kraljevicu. (H. Hinković, Krađa kod kraljevičkih jezuita. Jedno pravosudno umorstvo. Rijeka 1905.).

[25] Viktor Novak, Natko Nodilo, 194—195.

[26] Jovan Skerlić, Slobodna misao u Srbiji. »Slobodna misao« 1911., br. 1., 2.

zili samo domaći protivnici, pa i umjereniji dio svećenika, nego je ona zapela za oko i stranim promatračima hrvatskih duhovnih strujanja. Poljski profesor univerziteta i poznati katolički pisac Marijan Zdziechowsky proučavajući hrvatsku klerikalnu publicistiku, naučnu i političku, došao je do poraznih, negativnih ocjena. Duh i metodu rada klerikalaca označio je profesor Zdziechowsky, na zaprepaštenje klerikalaca u hrvatskim zemljama, naročito biskupa Šarića, kao opasnost za hrvatski narod kao pravu pestis perniciosissima, zarazu i kugu najpogubniju.[27]

Sav talog od jednog decenija fanatičke mržnje i nacionalnog šovinizma izbio je na površinu u jezivom obliku mjeseca juna i jula 1914. godine, poslije sarajevskog atentata. Crnožuti klerikalizam je orgijao, uvjeren da je došao trenutak za prvu žetvu sjetve kroz jedan i po decenij. Zato ima i odviše dokumenata razasutih po velikom broju klerikalnih listova ali i u uspomenama savremenika koji su preživjeli tu nesreću i sramotu. Sada, više nego ikada, uočio je rodoljubivi svijet u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Sloveniji, (gdje je već dugo vremena klerikalizam, organiziran u »Slovenskoj ljudskoj stranci«, vođen od dr. Ivana Šušteršiča, bio povezan s austrijskim interesima i Habsburgovom politikom na Balkanu), da je klerikalizam a naročito frankofurtimaštvo uistinu najogorčeniji austrijski saradnik na poslu razjedinjavanja bratskih jugoslavenskih naroda. Tuđinska politika kojoj su služili hrvatski i slovenski klerikalci kao i frankovci sada je bila u svoj svojoj grubosti, koji su izvodili ovi službenici bečke i rimske kamarile, izražena u strahovitim terorističkim ekscesima pod zaštitom policija u Zagrebu, Sarajevu, Splitu, Ljubljani, ali i po unutrašnjosti, naročito gdje god su bili pomiješani Hrvati sa Srbima ili i sami jugoslavenski orijentirani Hrvati i Slovenci. Tada je sa sarajevskim atentatom bila ugrožena ideja i njeno oživotvorenje »Nezavisne« Hrvatske u koncepciji rimskog klerikalizma i bečkog perfidnog prodiranja na Balkan. Ciljevi pa i pozadine klerikalizma i frankofurtimaštva, Beča i Rima, sada su se manifestirali sasvim i bez ikakva ustezanja. Sloga i bratstvo Srba i Hrvata uveliko je bila moćna brana njemačkom i rimskom Drangu. Slobodarski »Los von Rom«, koji je 1910. odjekivao gdje god je bilo slobodoumnih i slobodoljubivih Jugoslavena u Habsburgovu carstvu, a značio je ne samo dalje od Rima nego i dalje od Beča i Pešte — izazvao je sada, poslije atentata, odmazdu bečkih i rimskih frankofurtimaša.

Jezivo uzbudljivi bili su krvavi dani poslije Vidovdana 1914. Čini se po svemu, najstrašniji u Bosni i Hercegovini. Pobjesnjelo frankofurtimaštvo, potpomognuto od iznenađenog i razjarenog crnožutog imperijalizma, a ugroženog i napadnutog od stihijske ruke mladih osvetnika, smatralo je da je došao čas da se ne samo naplate za mnoge dosadašnje poraze nego da iste pretvore u svoju konačnu pobjedu. Zahuktala, a hipokritski maskirana ogorčenost zbog ubistava prestolonasljednika Franca Ferdinanda i njegove žene Sofije, imala je prvenstveno da posluži njihovim političkim, ekskluzivističkim ciljevima. Bratoubilački poklič odjekivao je sa svih strana julskih dana 1914. Austrijske tamnice, koje je srpska, hrvatska i slovenska omladina punila a isto tako i starija inteligencija, bile su uveliko zajedničko djelo udruženog frankofurtimaštva i slovenskog klerikalizma uz punu zaštitu austrijskog policijskog sistema. Jer, konfidenti austrijske policije i agenti provokatori rekrutirali su se upravo iz redova ovih političkih jednomišljenika. Ogroman broj žrtava jugoslavenske omladine

[27] Viktor Novak, Natko Nodilo, 170.

zahvaljuje svoja stradanja i teška iskušenja upravo takvim konfidentima. Mnogobrojni napisi klerikalnih i frankovačkih listova uzbudljivim su riječima zahtijevali osvetu za poginulim prijestolonasljednikom — »tom nadom i uzdanicom Hrvata i Slovenaca«, kako su ga tada oplakivali. Klerikalne dnevne i nedjeljne novine, pa i poneki crkveni pastoralni list, unosili su u antisrpski huk veliki broj svojih priloga. Na sve se strane denuncirala hrvatskosrpska koalicija, kao i srodne stranke revolucionarne omladine, radi veleizdaje. Tako iz dana u dan. U novinama, crkvama, na procesijama, na zborovima, demonstracijama i demoliranjima, paljenjima i uništavanjima, gdje god bi se naišlo na srpsku imovinu. Jeziv i barbarski vid pobješnjelog terora. Nema sumnje da su svi ti izrazi jednog neshvatljivog revolta morali imati i svoju pozadinu. I imali su je. U Beču a tako i u Rimu. Treba samo zagledati u izvjesne kronološke podudarnosti, pa će se onda lako uočiti povezanost i uzročnost izvjesnog zbivanja.

Politika Beča i klerikalne rimske propagande išle su ruku pod ruku decenijima, po sistematski izvođenom planu. Ne samo u Austrougarskoj nego i u svim onim zemljama, koje su spadale u njihovu interesnu sferu. Rječitije i uvjerljivije nije mogao nitko drugi dati o tome dokaza nego što su to učinili najviši predstavnici Rimske Kurije. I to upravo u ovim presudnim danima koji su prethodili prvoj svjetskoj kataklizmi.

Austrijski car koji je objavio rat Srbiji u božje ime, zacijelo zato što je bio najkatoličkiji od svih katoličkih vladara i apostolski kralj ugarski, želio je da ima punu podršku Svete Stolice za ovaj rat. I on ju je u punoj mjeri i dobio. O tome svjedoči jedna depeša upućena iz Rima 29. jula 1914. u Beč austrougarskom ministarstvu vanjskih poslova. Uputio ju je austrougarski poslanik pri Vatikanu grof Moritz Palffy. Ovaj dokument izazvao je, pošto je objavljen prvi put 1926., veliku polemiku, u kojoj je vatikanska štampa kao i ostala klerikalna tvrdila, da nije autentičan. Taj se dokument čuva u bečkom državnom arhivu. (P. A. 801. Interna. LXX.), i kao takav dostupan je nauci. Istina njime su se pozabavili i političari i diplomati koji su mu dali određenu interpretaciju. Unatoč demantijima klerikalne štampe između dva svjetska rata, kao i poslije drugoga, ovaj dokument uživa punu historijsku autentičnost.

Svakako u ovoj literaturi o tom dokumentu od važnosti je gledanje i poznavanje toga dokumenta od strane grofa Carla Sforze.[28] Uostalom dokument je objavljen i dešifriran u službenoj publikaciji Komisije za noviju austrijsku historiju, a od učenjaka neosporenog autoriteta.[29] Uslijed velike važnosti ovoga dokumenta donosimo ga u prijevodu i u cijelosti.

> »U vremenima najveće političke zategnutosti, kakva su današnja vremena koja mi sada proživljavamo, radi čovječja fantazija dvostrukom snagom i često, a da to i ne misli, prekoračuje granice razumnog rasuđivanja. Tako je među ostalim ovih posljednjih dana opetovano u javnosti uskrsla vijest da je također i papa u konfliktu sa Srbijom intervenirao i obratio se Njegovu

[28] Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope. II. izdanje. Beograd 1933., 123—126. Comte Sforza, Synthèse de L'Europe. Paris 1937., 28—38.

[29] Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908. bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des oesterreichisch-ungarischen Ministeriums des Äussern. Ausgewählt von Ludwig Bittner, Alfred Francis Pribram, Heinrich Srbik und Hans Übersberger. Bearbeitet von Ludwig Bittner und Hans Übersberger. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Oesterreichs. 26). Wien 1930., 893—894.

cesarsko kraljevskom Apostolskom Veličanstvu s molbom da kršćanskim narodima uštedi strahote rata.

Jedan članak objavljen u listu »L'Italia« u naivnosti ide tako daleko, da uspostavlja direktni odnos između Srpskog konkordata[30] i ultimativne note austrougarske vlade, i tvrdi, da ta nota ide za svrhom, da u drugoj formi pribavi monarhiji ono, što je ona izgubila ugovorom, zaključenim između Srbije i Svete Stolice. Dakle revanš za konkordat! Iz te apsurdne premise bez daljnjega izlazi isto tako logičan kao i lažan zaključak o papinoj intervenciji. Nasuprot ovim kombinacijama štampe nije neinteresantno upoznati pravi način mišljenja Kurije. Kad sam prije dva dana posjetio kardinala državnog sekretara, svrnuo je prirodno razgovor odmah na velika pitanja i probleme, kojima se danas bavi Evropa. Nemoguće je bilo osjetiti u napomenama Njegove Eminencije neku naročitu blagost ili pomirljivost. On je, istina, označio notu upućenu Srbiji kao vrlo oštru, ali ju je ipak odobrio bez ograde i izrazio u isto vrijeme na jedan posredan način nadu, da će monarhija ići do kraja. Dakako mislio je kardinal da je šteta, što Srbija nije već mnogo ranije »učinjena manjom«, jer tada bi se ovo moglo možda izvesti bez tako velikih opasnosti kao danas. Ova izjava odgovara mišljenju pape, jer u toku ovih posljednjih godina, Njegova Svetost je u više mahova izrazila svoje žaljenje, što je Austrougarska propustila da kazni svog opasnog dunavskog susjeda. Moglo bi se upitati zbog kakvih se razloga katolička crkva pokazuje tako ratoborna u vrijeme kad njome upravlja poglavar koji je pravi svetac i sav prožet istinski apostolskim idejama? Odgovor je vrlo jednostavan. Papa i Kurija vide u Srbiji razornu bolest, koja malo pomalo nagriza monarhiju do srži i koja će je, vremenom, rastočiti. Pored svih drugih pokušaja koje je Kurija poduzimala u toku posljednjih decenija, Austrougarska jeste i ostaje katolička država par excellence, najjači bedem koji je preostao u ovome vijeku Kristovoj crkvi. Rušenje toga bedema značilo bi za crkvu gubitak najčvršćeg oslonca; u svojoj borbi protiv pravoslavlja, ona bi izgubila svoga najjačeg pobornika.

S tih razloga, dakle, kao što je za Austriju neodložno potrebno da zbog samoodržanja oslobodi, po potrebi silom, svoj organizam od zla koje ga nagriza, tako je i za katoličku crkvu posredno nužno da učini sve, ili da odobri sve, što bi moglo poslužiti postizanju toga cilja. Ako stvari promatramo u ovoj svjetlosti, možemo vrlo lako otkriti vezu između papinih osjećanja i ratničkog raspoloženja.[31]

Nema sumnje, da su ove misli, iskrene i neuvijene jednako Pija X. kao i njegova državnog sekretara kardinala Merry del Vala zadovoljile ne samo grofa Palffya, nego i njegove šefove ministra grofa Berchtolda i apostolskog cara Franca Jozefa. Iz njih zrači ne samo njihovo političko shvaćanje sukoba između Austrougarske i Srbije poslije sarajevskog atentata, nego i njihova gledanja u vezi sa stavom Srbije kao i svih Jugoslavena u vrijeme aneksione krize kao i za balkanskih ratova.

[30] Ovdje se misli na konkordat sklopljen između Srbije i Vatikana mjeseca lipnja 1914.

[31] Autentičnost ovog dokumenta utvrđuje još i jedan drugi sačuvani dokument. To je brzojavka barona Rittera, bavarskog opunomoćenika pri Vatikanu, upućena 26. jula 1914. u München poslije razgovora koji je imao baron Ritter s kardinalom-sekretarom. Tu se kaže: »Papa odobrava, što Austrija vrlo oštro istupa protiv Srbije. Ne cijeni uveliko ruske i francuske armije u slučaju rata protiv Njemačke. *Kardinal državni sekretar nada se, da Austrija ovaj put ne će popustiti pa makar i svojim vojskama satrla stranu agitaciju koja je dovela do ubojstva prestolonasljednika a koja na kraju ozbiljno prijeti, pod savremenim okolnostima opstanku Austrije. Sve ovo utvrđuje koliko veliki strah ima Kurija od panslavizma.*« I ovaj je dokument bio u izvjesno vrijeme osporavan od strane službenog vatikanskog organa »L'Osservatore Romano«. Međutim i taj je dokument ušao u službene bavarske dokumente u vezi s početkom rata. (Bayerische Dokumente zum Kriegsausbruch. III. Ed., 206. — Comte Sforza, Synthèse de L'Europe, 36.).

Grof Sforza pokazao je da je takozvano naređenje Pape Pija X. njegovu bečkom nunciju da ukori cara i kralja u ime Svevišnjega što je car objavio rat Srbiji, i da je papa nastojao da spriječi rat, u stvari samo legenda, »lažna od početka do kraja«, a jednako i vijesti klerikalne štampe da je papa umro 20. augusta 1914. svisnuvši od bola, pošto nije uspio da spriječi rat.[32] Kako se vidi, ovi su dokumenti pravi izraz historijske istine a s time i pune saglasnosti Kurije i Pape Pija X. s agresivnim namjerama Austrougarske monarhije protiv Srbije. Ali, ne samo i Kurije. Oni su imali identične poglede i shvaćanja i kod hrvatskog i slovenskog episkopata. Kao što je austrougarski diplomat, predstavnik najkatoličkijeg vladara i apostolskog kralja rekao, u neposrednom saznanju papinih shvaćanja s obzirom na rat, »da se pod takvim svijetlom može vrlo lako otkriti veza između papinih osjećanja i ratničkoga raspoloženja«, tako to isto može da kaže historija i o vezi osjećanja i govorenja jugoslavenskog episkopata i njihova ratničkog raspoloženja, u početku rata 1914., kad se svima činilo, da će Austrija i Njemačka biti pobjednice.

Za taj i takav stav jugoslavenskog episkopata evo samo nekoliko potvrda.

Zagrebački nadbiskup dr. Ante Bauer bio je vjerni tumač austrofilske i antisrpske politike u ovim za sve jugoslavenske narode sudbonosnim trenucima. Kao pravi ratni propagandist nadbiskup se ističe i onda kad blagosilje hrvatske domobrane, kojima je neprijatelj turio u ruke pušku i bodež da idu na ubijanje svoje rođene braće, ili kad vodi velike procesije, frankofurtimaškim poticanjem okupljene mase, da izmole od Matere Božje pobjedu nad neprijateljem, t. j. nad Srbima.

Prilikom vojničke svečanosti održane u Černomercu blizu Zagreba 31. jula 1914., dakle samo tri dana nakon objave rata Srbiji, nadbiskup dr. Ante Bauer u svome govoru rekao je i ovo:

> »Hrvati junaci, ljubljeni naš kralj zove Vas u boj. Vi srčano i oduševljeno polazite, jer se Hrvat nigda nije oglušio glasu svoga kralja. U najtežim vremenima stajali su djedovi Vaši vjerno uz prijestol, pa ćete i Vi u staroj vjernosti za kralja dati krv i život svoj.
>
> »Hrvati junaci! Domovina vas zove u boj. Domovina kojoj dušmanin prijeti da je komada, Domovina koja je u pogibelji da može i svoje časno ime i svoju svetu vjeru izgubiti. Domovina Vas zove, a Hrvat je vazda znao ginuti za dragi svoj dom.
>
> Hrvati junaci! Bog Vas zove u Boj. Bog, vječna Pravda, zove Vas, da u rukama njegovim budete osvetnici onoga nedjela u Sarajevu koje je kralju našemu otelo čvrstu potporu u starim danima, a njegovim vjernim narodima smjeralo ugrabiti nadu u veliku budućnost.
>
> Hrvati junaci! hrabro pođite u boj i znajte da se u najteže časove Vaše ruke milijuna dižu Gospodu na pobožnu molitvu. Neka pobjedu dade Vama i sreću oružju Vašem.
>
> Hrvati junaci! pođite junačno i blagoslov božji svuda bio s Vama.«[33]

Dok je nadbiskup Bauer ovako govorio pred postrojenim trupama, mjesec dana kasnije on će se u Remetama, blizu Zagreba, širokim masama, podstaknutima već ranije frankofurtimaškim provokacijama i njihovom štampom, a pozvanima da uče-

[32] Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope, 123—124.

[33] »Narodne novine« 1. VIII. 1914. (Prema: Franko Potočnjak, Iz Emigracije. III. Zagreb 1927., 39.

stvuju u procesiji, pokazati ponovo kao najratoborniji Austrijanac. Sada je dokazivao, da je rat protiv Srbije pravedan i svet, pa stoga na toj strani mora biti Bog koji će po zagovoru Matere Božje izvojevati pobjedu Austrijancima i Nijemcima.

»Kršćanska braćo! Strašni su dani što ih proživljujemo. Gotovo čitava Evropa nalazi se u ratu. Milijuni i milijuni najkrepčijih ljudi pograbili su oružje — strašno moderno oružje — i kolju se i ubijaju i ljudskom krvlju natapaju zemlju... Radionice i tvornice i uredi i dvorovi, kuće i kućerci opustješe. Možda nema nikoga među nama, kao što ni obitelji u čitavoj domovini, koja ne bi imala koga od najbližih svojih — u tom strašnom ratu. Mi, koji smo ostali u kućama svojim, imademo u ovo ratno vrijeme također velikih dužnosti. Jednu od njih ispunjujemo i danas. Pošli smo ovamo, da kao pravi katolici skrušenim i poniznim srcem zaprosimo božju pomoć našoj hrabroj vojsci, da se što prije pobjedonosno vrati, da se skoro i što prije dokrajče ratne strahote. Došli smo ovamo k Majci Božjoj Remetskoj, da, slijedeći primjer katoličkih predaka naših, položimo molitve svoje u njezino presveto srce, da ih ona s presvetom molitvom i svemogućim zagovorom iznese pred prijestol milosrđa božjega, da ih izruči božanskom sinu svojemu.

A u što hoćemo da upremo pouzdanje naše, da će molitve naše biti uslišane?

Prvo u to, što znademo, da je rat, što ga prisiljeni vodimo, zaista pravedan, svet. Sijedi naš vladar, koga poznaje cio svijet kao vladara mira, nije trgao mač, da osvaja, već da pribavi zadovoljštinu nevinoj krvi prijestolonasljednika Ferdinanda i njegove uzorite supruge Sofije, što ju proli zločinačka ruka. I kao da je trebalo da se prolije ova plemenita krv, da se otkrije u potpunoj jasnoći pogibao za kraljevinu našu, da je nestane, za narod naš, da izgubi svoje ime i narodnost, a i za katoličku vjeru našu, da bude izvrgnuta najvećim kušnjama. Rat za obranu tako velikih državnih i narodnih, vremenskih i vječnih dobara, pravedan je i svet. I mi se smijemo obratiti na Gospodara neba i zemlje, da ustane na obranu pravedne borbe naše.!

Kao pravi katolici mi čvrsto vjerujemo u sveti promisao božji, koji upravlja i pojedincima i narodima, Bog naš je nad vojskama, koji daje hrabrost i srčanost, koji ponizuje i uzvisuje, probija lukove i lomi oružje. Smijemo se dakle i mi poniznom molitvom k njemu obratiti, da dade pobjedu pravednoj borbi našoj.

Sa stvarne, dakle, strane molitva je naša jaka i osnovana, a da bude i uspješna stoji do nas. Braćo kršćani! Rat je u ruci premudrog promisla božjega često puta bič, kojim hoće da kazni grijehe naše i da nas prizove svijesti. Nije li i ovaj svjetski rat sa svim strahotama svojim ovakav bič u ruci Božjoj? O, kako je u velikom svijetu zavladao otpad od Gospoda Boga našega! A i u našoj domovini nijesu li se divlje zatalasali valovi vjerskog nehaja i bezvjerstva? Nijesmo li i mi svojim nehajem i mlitavošću krivci pred licem Boga našega? O, kršćanska braćo moja! Kajmo se i skrušenim srcem odlučimo, da ćemo naš vlastiti život udesiti po pravoj vjeri Sina Božjega. Ne dajmo da bi Gospodin Bog morao tek ratnom nesrećom prizvati nas svijesti, nego mu svi danas redovno obećajmo, da ćemo mu posebice i kao narod vjerno služiti. Budemo li s ovakvim srcem goruće molitve svoje položili u krilo presvete Majke i Djevice Marije — nemojmo sumnjati — ona će uslišati vapaj naš i svemoćnim zagovorom svojim isprosit će kod Boga pobjedu oružja hrabre vojske — a ta pobjeda neka donese pravu sreću i blagostanje premilostivog kralja našega najvjernijoj kraljevini Hrvatskoj.

Po molitvi našoj, što je vršimo ujedinjeni sa svetom crkvom, po zagovoru Blažene Djevice Marije, a po beskrajnom milosrđu svome, Gospodine, ponizi oholost neprijatelja naših i tvrdokornost njihovu jakošću desnice svoje satri. Amen.«[34]

Na ovaj način je objašnjavao vrhovni predstavnik katoličke crkve u Hrvatskoj značenje i potrebu rata koji je poveo car Franc Jozef protiv Srbije. Ovako se u crkvi Matere Božje s propovjedaonice govorilo neukom i zavedenom svijetu da je taj rat protiv Srbije pravedan, da je svet, štoviše, da je Hrvatska u pogibelji, da je narod u opasnosti da izgubi svoje ime i narodnost, a crkva izložena najvećim iskušenjima. Na kraju, sve ovo uvjerenje dovodi ih pred Boga i Mater Božju da oni pomognu caru i njegovoj napadačkoj vojsci i da zajednički izvojuju pobjedu u pravednoj i svetoj borbi.

Tako se širokim masama u bratoubilačkim aluzijama i namjerama lažno predstavljalo, sve u vidu molitava, da su Hrvati od strane Srba izazvani i da je u tom ratu Hrvatska bila u središtu zbivanja. Samo zato, da bi se mase što dragovoljnije odazivale pozivu u vojsku. Ova nesumnjivo ratna propaganda u svom blasfemičnom vidu maskirana molitvama Materi Božjoj, pretvarala je hramove kršćanskog Boga Ljubavi u hramove poganskog Boga Marsa. Poslije toga, po primjeru vrhovnog natpastira krenuli su na propovjedaonice legije zatrovanih klerikalaca i na svoj su način poticali u masama ratni zanos i ratno raspoloženje, slično onome, o kome govori u svojoj depeši grof Palffy.

Misao izazova i prisiljavanja Hrvata da pođu u rat ponavljala se u čitavoj klerikalnoj štampi. Tome su imale poslužiti i službene molitve, za to skrojene, u stilu i duhu nadbiskupovih govora. Sačuvala se štampana »Molitva u vrijeme rata« koju je odobrio zagrebački Nadbiskupski duhovni stol 2. X. 1914., pod brojem 6749. U njoj se moli da Bog blagoslovi oružje, ma da i to klerikalci danas odriču. Tu se odmah kaže:

»Bože, ti si nam tako dugo darovao blagodati mira. A, eto, sada si dopustio, da su nas zločinci neprijatelji (t. j. Srbi — op. pisca) prisilili na krvavi rat... Ufamo se u pravednost tvoju. Ti ćeš dakako neko vrijeme kušati sluge svoje, ali ne ćeš dopustiti da nevini propadnu, a zločinci da se uvijek vesele. Stoga te molimo, Svemogući vječni Bože, pogledaj milostivo na hrvatski narod, koji ti se moli! Izbavi nas od neprijatelja koji su izvazvali rat (t. j. i opet od Srba). Prosvijetli naše vojskovođe, jačaj naše branioce, *blagoslovi oružje naše.* Svojom milosti i svemogućnosti daruj pobjedu našim vojskama, da nepravda uzmakne pred pravdom, laž pred istinom, neprijateljska prijetnja pred pravim mirom!

Ufamo se u tvoje milosrđe. Pruži svoju ruku blagoslivajući i štiteći nam naše mile i drage, koje smo poslali na neprijatelja!«

Ova molitva, otštampana u stotinama hiljada primjeraka, razdavala se i po gradskim i seoskim crkvama vjernicima, a jednako i vojnicima. Nema sumnje, da je ona svoju proaustrijsku i protivsrpsku misiju izvršila ulijevajući u duše pod vidom molitve otrov neistine i mržnje. Sasvim u duhu i stilu ostale klerikalne štampe, koja je išla ruku pod ruku u ratnom huškanju s onom frankovačkom, frankofurtimaškom u svim centrima klerikalizma. Jednako u Sloveniji kao i u Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji.

---

[34] »Katolički list«, 1914., br. 37, 431.

Ljubljanski biskup — »knezoškof« dr. Anton Bonaventura Jeglič nije u tim danima najveće ratne propagande zaostao za dr. Antonom Bauerom. Jer, ovaj biskup dao je već dotad brojnih svjedočanstava o svome austrofilstvu — smatrajući da je katolicizmu najbolje zagarantiran razvoj u monarhiji s apostolskim vladarem. Osjećanja ratničkog raspoloženja, o kojima govori grof Palffy u svojoj depeši 29. jula 1914., odrazuje se i u govorima biskupa Jegliča. Takav jedan govor održao je 11. kolovoza poslije odslužene službe božje pred slovenskim vojnicima. A u tom govoru je isti duh, isti cilj. Od Rima i Beča preko Zagreba, Ljubljane, Sarajeva i Splita. Biskup Jeglič, u crkvenom ruhu i s mitrom na glavi, uputio je vojnicima prave ratničke misli:

»Muževi! Zove vas car da osvetite oružjem u ruci krajnje nepravedno, već višegodišnje nastojanje komadanja i uništenja naše divne Austrije, pod skiptrom naše staroslavne Habsburške carske porodice. Zove vas car da osvetite lukavo zavođenje naše omladine na izdajstvo otadžbine i cara, da, na crno sramno izdajstvo.[35]

Muževi! Zove vas car da oružjem u ruci branite katoličku Austriju, našu katoličku carsku porodicu od zakletih neprijatelja samog Isusa, prisutnog u sakramentu ljubavi. Da li vam je poznato otkada postoji ta naročita mržnja protiv naše carevine, protiv svijetlog vladaoca, otkad su napori protiv carevine i carske porodice postali naročito bezobzirni, naročito divlji? Od septembra 1912. godine, od onog slavnog (euharističkog) kongresa u carskom Beču, kad smo se sa carskom kućom klanjali svome Isusu, svome Gospodu i Bogu. Zato u boj protiv neprijatelja božjih, protiv neprijatelja katoličke Austrije, protiv neprijatelja katoličke Habsburške kuće!

Muževi! Kako uzvišen, kako svet, kako Bogu ugodan je boj u koji ste pozvani! S vama je pravda, s vama je Bog, Gospod vojnih četa! Muževi! u srednjem vijeku odjekivao je kroz cijelu Evropu poklič: »Tako Bog hoće!« I hiljade su ostavljale svoje domove i pošle da oslobode Jerusalem iz ruku nevjernika. Poklič »Tako Bog hoće!« digao je i vas u sveti boj za predobrog cara, u kazneni boj protiv nesavjesnih zločinaca. Dakle naprijed! S vama je Bog, naprijed s odličnim vojskovođama, naprijed k slavnoj pobjedi![36]

Dakle, rat objavljen Srbiji, za biskupa Jegliča je uzvišen, svet, Bogu ugodan, kazneni boj, a Srbi su nesavjesni zločinci i zakleti neprijatelji samog Isusa, prisutnog u sakramentu ljubavi. Zato i on potiče slovenske vojnike da pođu na Srbiju i da oružjem u ruci osvete katoličku carsku porodicu i da brane katoličku Austriju. Biskup Jeglič govorio je i istim riječima i istim osjećanjima kao što su na rat poticali austrijske vojnike austrijski biskupi. A nije ni čudo, kad se zna, da je ovaj crkveni velikodostojnik proizašao iz škole sarajevskog nadbiskupa Stadlera, kao njegov dugogodišnji saradnik (od 1882.—1897.). Već tada se na daleko pročuo kao intransigentan klerikalac sa svojim člancima u sarajevskoj »Vrhbosni«. U svom borbenom i nepomirljivom stavu klerikalizma koji je imao da utire putove carskoj politici u Bosni on je uveliko pomogao politiku nadbiskupa Stadlera oko razjedinjivanja naroda triju vjera. Nije čudo da ga o njegovoj smrti (jula 1937.) klerikalni »Slovenec« naziva »Apostolom Bosne«. U Ljubljanu je on ponio sa sobom sistem Stadlerovih metoda, pa je kao takav za slovenski klerikalizam, a preko njega i za Slovensku ljudsku stranku bio najsnažniji oslonac u borbi protiv naprednih, slobodoljubljivih, antiaustrijanskih i jugoslavenski orijentiranih stranaka. Zato se Jeglič i u ovom do krajnosti ratnom govoru oborio na slovensku omladinu, na »Preporodovce«, kojih su glavne vođe bili August Jenko i Ivan Endlicher. Jenko je jedan od prvih jugoslavenskih dobrovoljaca koji je prešao prvih dana rata u Srbiju i prijavio se srpskoj vojsci. Pao je u bitki pod Cerom, u noći od 16. na 17. augusta 1914. Među dvije hiljade palih Srba je i ovaj slovenski idealist. Dakle samo peti dan poslije govora Antuna Bonaventure Jegliča, možda baš od taneta iz puške blagoslovljene od Jegliča ili Ante Bauera. Ivan Endlicher mučenik je za jugoslavensku ideju. Umro je u tamnici u Grazu 4. IX. 1915., u koju je doveden denunciran od svojih klerikalnih protivnika.

[35] Tu misli biskup na grupu slovenskih revolucionara »Preporodovaca« — koji su za ideal slobode svoje zemlje i ujedinjenje s ostalim južnoslavenskim narodima dali bezbroj žrtava. (Ivan Janez Kolar, Preporodovci. 1912-914-918. Kamnik 1930).

[36] Hrvatski tekst ovog govora uzet je iz »Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije.« 1935. i 1936. 1, 108. Originalni tekst nalazi se u: Dokumenti Koroščeve stranke iz ljeta 1914. I. Ljubljana 1920, 61-62.

Riječi biskupa Jegliča izazvale su na klerikalnoj strani silno oduševljenje. Jer o ovom ratničkom govoru modernog Petra iz Amiensa, kojim je pozvao Slovence na križarski rat protiv Srbije, za ugroženu Austriju, napisao je organ Slovenske ljudske stranke »Slovenec« 12. augusta: »Ovo su krasne, *apostolske* riječi, koje neka prate sve slovenske vojnike u pravednoj borbi. Donijeli smo ih, jer nam *patriotska* dužnost nalaže da se objave svima!«

Veliki broj slovenskih rodoljuba, naročito omladinaca, ispunili su austrijske zatvore, a bezbrojnim vojnicima pribijen je na čelo žig P. V. (»Politisch Verdächtig« = politički sumnjiv), upravo zbog denuncijacija klerikalaca. Da ovo nije jedno neosnovano sumnjičenje, neka posluži dokument koji otkriva svu suštinu proaustrijske i konfidentske uloge slovenskih klerikalaca. To je cirkular, koji je uputila Uprava Slovenske ljudske stranke jula 1914. svima povjerenicima stranke.

»Strogo povjerljivo. Cirkular sekretarijata SLS.

Gospodi povjerenicima SLS.

Grozni zločin u Sarajevu, životinjski surovo ubojstvo plemenitog i moćnog zaštitnika Slovenaca i Hrvata i njegove preblage supruge, otkrio je rakranu na narodnom tijelu Jugoslavena: zločinačku srpsku zavjeru! — Nema nikakve sumnje, da ta zavjera djeluje također i u Sloveniji i da pokušava na primamljiv način otuđiti vjerni slovenski narod njegovoj vjeri i Austriji. U tom smislu rade razni listovi, koji se doduše koji put pretvaraju, ali je njihov pravac dosljedno pokrenut uništenju kršćanstva, naroda i trovanju otrovom velikosrpskog protiv austrijskog nacionalizma.

Radi se o zavjeri protiv opstanka katoličkog, slovenskog naroda! U tom ozbiljnom času dužnost je u prvom redu SLS da sačuva naš narod od opasnosti koja mu prijeti. Obraćamo se svima našim povjerenicima s hitnom molbom da toj stvari obrate najveću pažnju i da o svemu što saznaju neodložno izvijeste sekretarijat SLS u Ljubljani. Naročito se umoljava za izvještaje o slijedećim točkama:

1. Da li se opaža u vašem kraju kakva pojava u smislu velikosrpstva, odnosno protiv Austrije? S koje strane?
2. Da li se širi u vašem kraju štampa i tko je širi?
3. Tko je u vašem kraju pretplatnik kakvog lošeg lista kao što su: »Slovenski narod«, »Dan«, »Naš glas«, »Slovenski dom«, »Učiteljski tovariš«, »Sava«, »Zarja« i t. d.?
4. U kojim je gostionicama ili drugim javnim lokalima izložen koji od tih listova i koji?

Molimo za najhitniji odgovor na ta pitanja, kako bi vodstvo stranke moglo pravodobno poduzeti sve potrebne korake.
Otadžbina je u opasnosti, zato svi muževi na palubu!
Sve za vjeru, dom i cara!
U Ljubljani u julu 1914. godine[37].

Kakve su bile strahovite posljedice ovog cirkulara i denuncijantske revnosti povjerenika i članova SLS, mogle bi da pričaju hiljade slovenskih stradalnika, o kojima je govorio u Senatu Jugoslavije, 23. marta 1936. jedan od žrtava Ivan Pucelj. Ovi konfidenti bili su pravi ratoborni križari, koji su pjevali pjesmu Marka Natlačena, (u kasnijoj Jugoslaviji bana Dravske banovine), pjesmu »Srbe na vrbe« ili »Bojni grom« koji je »Slovenec« objavio 27. jula 1914.

»Krvava pesma do nebes upije,
Krv Ferdinova je v mes Zofije.

Zvali ste nas dolgo dni na klanja . . .
Iz dolge vstali smo noči in spanja.

S kanoni vas pozdravimo, vi Srbi,
Dom hladan vam postavimo ob vrbi . . .

V imenu Božjem pride k vam armada,
Pogledat, kaj se sveti tam z Belgrada.

Očistimo vam sveti križ od praha,
Za nas je bojni grom in piš bez straha.

Nožnicam meč izderemo bliskavi,
Da prestol vam operemo krvavi.

Z zeleno vas odenemo odejo,
Na veke vam zaklenemo vso mejo.

Pravične stare plačamo dolgove,
Zmagalci spet se vračamo v domove.«

Dr. Marko Natlačen kao jedan od istaknutih članova klerikalne partije isticao se svojim proaustrijskim propagandističkim akcijama kojima bi mogao pozavidjeti i mnogi austrijski rođeni Nijemac, luegerovski austrijski Christlichsozial! Takav je bio njegov govor održan 29. VII. 1914., kad je masi dokazivao, da su Slovenci svijesni da je njihova budućnost moguća samo u Austriji u jednoj mnogonarodnoj velesili. Podvukao je, da će »slovenski narod ostati također u ovom času vjeran tradicijama svojih djedova, vjeran svome caru i vjeran Austriji.«[38]

Slovenski klerikalci kao i znatan dio njegova svećenstva pod direktivama Slovenske ljudske stranke bili su naročito prvih godina rata snažan oslonac austrijskog i njemačkog furora.

[37] Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije. 1935. i 1936. I, 108.
[38] »Slovenec«, 29. VII. 1914. Objavljujući govor Marka Natlačena reporter je dodao da je »narod govornika burno aklamirao i klicao: Dolje Srbija! Živio rat! Živjela Austrija i slične rodoljubive poklike«.

Najnakazniji vid proaustrijskog i frankofurtimaškog orgijanja ostvaren je u samom mjestu izvedenog atentata na austrijskog prestolonasljednika. Vjerne pristalice nadbiskupa Stadlera povele su zavedene, jednako katoličke kao i muslimanske mase, da razaranjem i paljenjem srpske imovine dadu izraza svome političkom odgoju, tako brižljivo njegovanom i decenijima planski izvođenom. Politika razjedinjavanja u tim pokrajinama triju vjera bila je već u planu još prije same okupacije Bosne i Hercegovine, koju je Austrija izvela poslije Berlinskog kongresa. Tome planu služilo se predano i svim mogućim sredstvima više od tri decenija. Tome planu imala je poslužiti i uspostava crkvene hijerarhije. I ona je ovome najodanije i poslužila na nesreću naroda vjerama podijeljenog. Autor toga plana je Benjamin Kallay, mađarski diplomat i odličan ekspert za balkanska pitanja tih vremena. Još 1877. diskutiralo se na carskim konferencijama u Beču o Kallayevu Memorandumu (od 10. aprila iste godine), pod predsjedništvom samog cara. U memorandumu se raspravlja o budućoj upravi i politici, koju će trebati voditi u okupiranim turskim pokrajinama. Kallay je vidio, da će vjerske prilike zadavati velike teškoće austrijskoj upravi, ali i kroz crkvu moći će se provoditi plan duhovnog austrijskog osvajanja Bosne i Hercegovine. Najveću teškoću vidio je on u suprotnostima između islama i kršćanstva. Više ne će moći da se održi privilegirani položaj muslimanstva i morat će se objaviti ravnopravnost svih vjeroispovijesti. Što se tiče kršćana, pravoslavnih i katolika, Kallay je sasvim jezuitski predlagao prividnu ravnopravnost, a u stvari favoriziranje katolicizma. Ne vidno ali osjetno Kallay, strahujući od panslavističke ideje, kojoj su skloni pravoslavni, vjerovao je, da će, favorizirajući katolike, u njima naći branu protiv ovog austrijskog i mađarskog bauka. Katolicizam, dobro organiziran, moći će da prozelistički djeluje u dva suprotna smjera a k istome cilju, ka katoličenju, jednako prema muslimanima kao i pravoslavnima. Duh i misao Kallayeva Memoranduma sadržani su i u instrukcijama koje je dobio i komandant okupacione vojske general Filipović 1878. I on je imao da obrati najveću pažnju katolicima, ali i muslimanima, za koje mu je preporučeno da ih zbližava, dok mu se stavljalo na dušu da sprečava zbližavanje pravoslavnih i muslimana.[39]

Sve je ovo rečeno zato, da bi se razumio Kallayev plan, koji je on sam mogao da izvodi u Bosni sve do 1903. kao zajednički ministar financija i ministar za Bosnu i Hercegovinu — pomoću odanog i spremnog aparata, a najviše sarajevskog nadbiskupa i jezuita, koje je doveo Stadler, da bi paralizirao nekadašnji široko nacionalni rad franjevaca. I stoga je i u ovim antifranjevačkim neraspoloženjima, koja Kallay nije krio, a koja je usvojio i Stadler i Rim, i kasniji sukob između franjevaca i Stadlera. Ali, više na ekonomsko-administrativnoj osnovi nego na vjerskoj i profano-političkoj.[40] Jezuiti su savršeno izvodili plan Habsburgove politike, koja nije nikako išla u raskorak s onom Vatikana. Franjevci su bili stalno potiskivani a favorizirano svjetovno svećenstvo, odgojeno pod Stadlerovom rukom. Svijetla tradicija franjevačka iz prve, a dijelom iz druge polovine XIX. stoljeća, sve je više blijedjela u borbi sa Stadlerom i jezuitima, a posve se istrošila u težnji da i franjevci politički vode. Zbog takmičenja sa Stad-

[39] Vasilj Popović, Kallayev plan o Bosni. »Prosvjeta« 1936.
Vasilj Popović, Kallayeva ideja o pokatoličenju bosanskih muslimana. »Pravda«.
[40] O čitavom problemu raspravlja fra Berislav Gavranović u na široko zasnovanoj i dokumentarnoj disertaciji »Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. Prilog političkoj historiji Austrougarske monarhije na Balkanu.« Beograd 1935.

lerom oni su se, poslije perioda jugoslavenske orijentacije priklonili pravaštvu radikalnog tipa. U međusobnom natjecanju, u XX. stoljeću, tko će više pristalica na političkom terenu privezati uz sebe, da li franjevačka politička organizacija »Hrvatska zajednica« ili Stadlerova »Hrvatska katolička udruga«, odvija se borba, koja u stvari, nije bila štetna za austrijske interese. Njih obje strane brane, jer uobražavaju, da će njihovom podudarnošću očuvati i snažiti hrvatske interese protiv srpskih, protiv pravoslavnih. U tome je i karakteristika prividnih neslaganja jezuita i franjevaca, ma da svijesno i nesvijesno idu istom cilju. Bilo je samo pitanje tko će od njih do njega prije stići i tko će zahvatiti veći dio vlasti. I, što je samo po sebi razumljivo, kojom taktikom i pomoću kojih sredstava

Ovakav je rezultat toga međusobnog takmičenja pred jednim te istim gospodarom pokazalo i izbijanje rata Austrije sa Srbijom. Habsburške koncepcije imale su na obje strane, franjevačkoj i stadlerovsko-jezuitskoj jednake borce, jednake fanatičke neprijatelje protiv sviju onih koji su se zalagali za ideale antiaustrijske i jugoslavenske. Sarajevski atentat našao ih je udružene. To nisu zapažali samo rodoljubi u Bosni i Hercegovini, pa i oni rijetki poklonici Strossmayerovi u franjevačkim samostanima, nego i stranci koji su proučavali ovaj problem.

»Dosta oštro suparništvo zapažalo se između domaćih franjevaca i jezuita sa strane; ono je imalo reperkusije na sudbinu dviju hrvatskih grupa. Ali za vrijeme svjetskog rata obje su se pokazale isto tako frankovačke i antisrpske.«[41]

Stvarnosti su utvrdile tu istinu, unatoč časnim, ma da rijetkim izuzecima, kojih je bilo i na franjevačkoj strani, u nekadašnjim zaostacima iz vremena kad su franjevci vodili opću narodnu, a ne tuđinsku politiku. Njihova kolebljivost od okupacije, a naročito od aneksije, pretvorila se sasvim u politiku austrijskog prestolonasljednika Ferdinanda, koji je s idejom trijalizma povezao gotovo sve ranije kolebljive krugove uz politiku kamarile. A ona se činila mnogim neupućenima i zavedenima kao politika kroz koju se čuvaju i ostvaruju vjekovni interesi Hrvata o jednoj, velikoj Hrvatskoj, u kojoj će Bosna i Hercegovina biti središnji, sastavni dio. Habsburgovske koncepcije imale su i kod franjevaca kao i jezuita, kod gvardijana kao i Stadlerovih monsignora i jezuitskih prvaka, kod franjevačkih biskupa u Mostaru i Banja Luci, a tako i kod nadbiskupa i biskupa u Sarajevu, svoje odane pristalice. I jedni i drugi nastojali su da Bosnu i Hercegovinu osvoje isključivo za tu buduću veliku Hrvatsku. Odatle sukob sa Srbima i s tezom da su te pokrajine srpske i sastavni dio buduće velike Srbije.

Obje suprotne strane, koje su se ranije u svojim interesima pobijale, dale su velik prilog junsko-julskom teroru u Bosni 1914. Samo nekoliko potvrda pokazuje, da su franjevačko starćevićanstvo i Stadlerova frankofurtimaština imale ne samo teške i odvratne izraze nego i iste ciljeve. Svi su oni, osim spomenutih izuzetaka bili na istoj borbenoj liniji. Tako se uopće ne može govoriti o nekoj podvojenosti ni među ova dva ranije neprijateljska tabora, a tako ni među samim franjevcima.

[41] Albert Mousset, Un drame historique. L'attentat de Sarajevo. Paris 1930, 43. Ovo mišljenje želi osporiti Ante Malbaša (Bosansko pitanje i Austro-ugarska u svjetlu političkog dnevnika J. M. Baernreithera. Sarajevo 1933, 30-31). Međutim Moussettovo izlaganje je sasvim točno za prve godine rata, t. j. do nove orijentacije Vatikana u 1917. godini, pa dosljedno i jugoslavenskih klerikalaca.

»Crna knjiga« Vladimira Ćorovića, strašna u svojim pojedinim stvarnostima, samo je blaži refleks plodova u Krvavoj žetvi, koju je decenijima pripravljao Kallayev režim uz suradnju i izdašnu pomoć politike crnožutih jezuita i nadbiskupa Stadlera.[42]

Jednako štampa Stadlerove »Hrvatske katoličke udruge« a tako i franjevačke »Hrvatske narodne zajednice« nisu nimalo zaostali za direktivama zagrebačke frankofurtimaške »Hrvatske«, koja je 29. VI. 1914. poručila svim Hrvatima ma gdje se oni nalazili bojni poklič za istrebljenje Srba.

> »U našem krugu, na našem tijelu nalazi se sva sila krpuša u spodobi Srba i Slavosrba, koji nam prodaju grudu i more, a eto i kralja ubijaju! S njima moramo jednom za uvijek obračunati i uništiti ih. To nek nam bude od danas cilj ... Ubojico, ime ti je Srbin! I jesi Srbin, prokleto ti sjeme i pleme, što ga je vjetar natrunio po našem hrvatskom tlu, da rađa zločin i zlobu, sije neslogu i razbojnički prolijeva krv.« A taj isti list 3. jula još određenije poručuje: »Narod navješćuje Srbima borbu na život i smrt i progonstvo iz Bosne i Hercegovine.«

Kosta Hörmann, bivši odjelni predstojnik bosansko-hercegovačke zemaljske vlade za unutrašnje poslove, a za rata pomoćnik građanskog komesara u okupiranoj Srbiji, inače jedan od najpoznatijih predstavnika vojnih i klerikalnih krugova u Sarajevu, uskliknuo je na dan atentata pred sarajevskim muzejem: »Sa stotinama vješala ne bi se mogle platiti dragocjene ubijene glave!«[43] Sve ovo jasno pokazuje, da su se planski raspirivale strasti, kako bi se u danom trenutku povele demonstracije toliko potrebne Austriji, da se pred svijetom pokaže, kako je najveći dio bosansko-hercegovačkog pučanstva odan monarhiji i Austriji. Te su demonstracije prevršile sve dotadašnje 29. jula 1914. Uistinu, one bi bile prosta nemogućnost u ma kojoj pravnoj i kulturnoj državi, da se nije na sve strane i od svih glavnih činilaca proaustrijskog političkog života podjarivalo rušilačko bjesnilo periferijskog ološa. Proglas koji je izdala općina u vezi s objavom rata bio je iskra koja je zapalila barut. Strahovita nedjela bila su neizbježna. Jednako muslimanski kao i katolički ološ sakupio se pred katedralom nadbiskupa Stadlera i iza otpjevane carske himne pošao je da razara i pali srpske ustanove. Svuda s mirnim promatranjem policije a na pojedinim mjestima i uz njeno učestvovanje.

Nije ni čudo, kad se u proglasu »poziva stanovništvo i pučanstvo da takve elemente koji se daju na ovakove zločine (atentate) iz svoje sredine istrijebi. Bit će sveta dužnost pučanstva da tu sramotu opere.«[44]

Ove demonstracije koje su započete već na dan atentata, a sutradan dobile svoj puni zamah, imale su punu podršku i od strane klerikalne štampe kao i same nadbiskupove Kurije. Postoje svjedoci koji tvrde, da su izvjesne vođe demonstranata poslije demonstracije 28. VI. uveče bili na sastanku kod nadbiskupa Stadlera, gdje

[42] Vladimir Ćorović, Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata 1914-1918. Beograd 1920.

[43] Vladimir Ćorović, Crna knjiga, 25-26.

[44] Vladimir Ćorović, Crna knjiga, 35-36.

se nalazilo i nekoliko političkih vođa. Smatra se, da je upravo na tom sastanku bio spremljen plan za sutrašnje i daljne progone.[45]

Frankofurtimaše potaknuo je i pjesnik, biskup-koadjutor nadbiskupa Stadlera dr. Ivan Šarić pjesmom, koju je objavila štampa, a bila je i zasebno odštampana i razdavana svijetu pred crkvama. Ispjevana je još istoga dana atentata pa je i ona pridonijela svoj udio razaralačkom bijesu pomahnitalog šovinizma.

MUČENIK NADVOJVODA

»Šeher-Sarajevo plače, plače, plače, plače,
Zaplakali s nama psalmi po crkvama,
Zaplakali s nama svi pošteni ljudi,
Gnjevom zadrhtale sve junačke grudi,
Ružnija od Kainove ubi te crna ruka . . .

Gospode, nedohitni su putovi tvoji,
Stoput blagosloveno se Tebe boji.
U ruci je Tvojoj Pravda i Osveta,
Nek se samo vrši Tvoja volja sveta.
Ti grdnoj zvijeri i gujama sudi,
Gospode, obazri se s neba, nas pogledaj,
I milostiv i ne daj, ne daj,
Da nam se odrodi rugaju hudi,
Ti im, vječni Suče, Pravdom svojom sudi,
Brani i čuvaj svejedini puk,
Da ga ne rastrga grabežljivi vuk!«

Ovako biskup Šarić govori o osveti i poziva Boga da Srbima ili kako on poetski i alegorijski kaže »Grdnoj zvijeri i gujama sudi«. Da su i te riječi podigle mnogu kamenicu u tim demonstracijama i da je mnogi plamen mržnje iz zatrovanog srca probio, zasluga je i ove pjesme. A da ne govorimo o propovijedima, što su u crkvama držane povodom misa zadušnica za ubijenog prestolonasljednika, koje su u stvari bile ne samo strahovito rasplamsavanje bratoubilačkog bijesa i mržnje nego i vješto izvođen propagandni plan. Tako je u Sarajevu ratničko raspoloženje, o kome tako sugestivno govori grof Pallfy išlo sasvim pod ruku s onim u Vatikanu, Beču, Zagrebu, Ljubljani, Splitu i t. d.[46]

[45] Vladimir Ćorović, Crna knjiga, 35. Stadlerov »Hrvatski dnevnik« opisujući demonstracije i demoliranje srpskih ustanova, konstatira da: »sav onaj kraj pruža tužnu sliku, a razvaline, grozne i teške razvaline, svjedoče, kako se teško Sarajlija dojmilo zlodjelo razbojničke ruke.« (V. Ćorović, o. c., 59).

[46] »Prve je dane život u tamnici u Splitu prolazio u strahu i neizvjesnosti . . . Vani, na obali, pred tamnicom, austrijska soldateska, poduprta ološom Splita: talijanašima klerikalima, frankovcima, demonstrira i viče: »Dolje izdajice, na vješala s njima!« — autobiografski crta prve dane rata u Splitu Oskar Tartaglia. (Veleizdajnik. Moje uspomene iz borbe protiv crnožutog orla. Zagreb—Split 1928, 83). — Splitska »Sloboda bila je desetak dana pred rat obustavljena, a urednik i saradnici odvedeni u zatvor. Klerikalni »Dan« koji je denuncirao sve jugoslavenske nacionaliste, tvrdio je na zgražanje svega rodoljubivog Splita, da je »Sloboda« zato obustavljena, što je više nitko ne će da čita i »što je sav narod uz Beč, a protiv srbofilske i jugoslavenske politike.« Klerikalci su pomogli austrijske vlasti u bečkoj akciji čišćenja Dalmacije. Grof Athems, novi namjesnik Dalmacije, bio je poslat u Zadar u sporazumu sa Šušterčičem, vođom slovenskih klerikalaca i u saglasnosti s vođom klerikalnih pravaša i klerikalaca oko »Dana«. Sve je to bilo pod vidom obrane od »bezbožnog liberalnog jugoslavenstva«, kako bi se spasilo »ugroženo katoličko hrvatstvo.« Eksponent Konrada von Hetzendorfa, splitski okružni načelnik Silvas, tada je uveo režim terora protiv čitavog nacionalnog Splita, uz odobravanje domaćih klerikalaca, na čijim savjestima leže stradanja velikog broja rodoljuba. (Ljuba D. Kovačević, Iz prošlosti naše nacionalne borbe. »Krug«, 1938, br. 14-15.)

Biskup Šarić, kasniji himnopojac caru Francu Jozefu, dr. Vladimiru Mačeku i Anti Paveliću, ostajući tako stalno na istoj sadržajnoj liniji, bio je osobito ratoboran govornik pri blagoslovu oružja vojnikâ katolika i muslimana u Sarajevu. I on, kao i njegova sabraća u drugim klerikalnim centrima, potiče bojni duh i zaziva Boga u pomoć za svet i pravedan rat protiv neprijatelja cara i kralja, katoličke vjere i hrvatske Bosne. Ratnički polet i pjesnički zanos ratničkog poete oduševio je i vojne i civilne vlasti u Bosni. Odmah poslije objavljene mobilizacije, Šarić je u svom elementu i ne skriva svoj borbeni zanos, vjerujući da je došao trenutak istrebljenja neprijatelja katolicizma i frankofurtimaškog velikohrvatstva. Poglavar bosansko-hercegovačke vlade general Oskar Potiorek kao i svi ostali mjerodavni vojni i civilni krugovi bili su veoma zahvalni biskupu Šariću za njegov austrijski patriotizam. O tome najrječitije i najobjektivnije govori pismo baruna Colaša, šefa Prezidija bosanske vlade, upućeno 2. VIII. 1914. »Presvijetlom gospodinu dr. Ivanu Šariću, biskupu, komturu reda Franje Josipa I.« Ovo pismo kazuje kakvim je duhom bio prožet njegov ratnički govor upućen vojnicima koji su krenuli na Drinu. Baron Colas uputio je ovo pismo u ime poglavara, generala Potioreka.

»Preuzvišeni poglavar zemlje i zapovjednik četa naložio mi je, da vam, Presvijetli Gospodine, u njegovo ime zahvalim na dirljivim riječima, koje ste kao duhovni pastir prije polaska u boj progovorili vojnicima katolicima.

Ja ovaj visoki nalog mnogim i prešnim poslovima zaokupljenog Preuzvišenog Gospodina ispunjujem s osobitim veseljem, jer će riječi Vaše Presvijetlosti ostati duboko usađene u srcima svih vjernih podanika naše slavne monarhije, a napose naših hrabrih junaka, koji na poziv našeg premilostivog cara i kralja sada s božjim blagoslovom i pod zaštitom nebeske majke i zaštitnice tvrde vjere polaze u boj na obranu svojega cara i kralja i domovine svoje.

Ja vam se, Presvijetli Gospodine, na isprošenom blagoslovu, na dirljivim i oduševljenim riječima najljepše zahvaljujem i završujem: Dao Bog, da naša hrabra vojska bude pobjednikom i da se božjom pomoći povrati u domovinu, okićena lovor vijencem.«[47]

Dakako, ne samo sarajevska štampa nego i zagrebačka donijela je ovaj izraz austrijske odanosti prema biskupu i »komturu reda Franje Josipa« kao svome odanome saradniku na zajedničkom poslu pri navali na zajedničkog neprijatelja. Stadlerov »Hrvatski dnevnik« prepun je građe koja govori o jednom te istom duhu mržnje i zatrovanosti, kojom se mislilo zauvijek odvojiti katoličke Hrvate od pravoslavnih Srba. Uistinu, s pravim sadizmom, objavljuje taj list sve detalje demonstracija u Sarajevu kao i po unutrašnjosti, označujući taj stvarni bestijalni nagon razaranja »kao značajno djelo nacionalnog heroizma«.[48] Nigdje ni jednom riječi, ni jednom gestom

[47] »Hrvatska« 7. VIII. 1914. Karakteristično je, da je ustaški list »Hrvatski narod« 17. VIII. 1939., dakle poslije puna četvrt vijeka, donio u cijelosti taj govor s jasnom ustaškom propagandnom tendencijom.

[48] Vladimir Ćorović, Crna knjiga, 37-39.

nije se pokazao duh evanđeoskog praštanja, pomirljivosti ili ljudskog osjećanja prema sugrađanima, koji su uistinu bili stavljeni izvan zakona. Treba da se kaže, da je ipak bio jedan crkveni prelat, koji se nad tim što se dešavalo i po planu izvodilo zgrozio i upozorio svoju pastvu da se ne da zavesti na neljudska nedjela. Bio je to fra Alojzije Mišić, biskup u Mostaru, potresen nad svim što se dešavalo i u Hercegovini, pa je uputio svećenstvu i pastvi naročitu poslanicu u vezi s julskim događajima. Biskup je među ostalim rekao:

> »Saznali smo, ojađeni u duši, da su neki između vjernoga stada minulih dana daleko se zaboravili svojih kršćanskih dužnosti i dali se zavesti od objestne mlađarije, koji siju mržnju, nemir i nesklad, odvojili se od pravoga kršćanskoga stada i ubrojili se u četu, kojoj nije sveto poštivati tuđi imetak, te s kojim u društvu okolo po gradovima u raznim navratima revolucionarno obilažahu i na štetu bližnjem poganskim i upravo divljim načinom kuće razvaljivahu, kvar po trgovini i po zgradama veliki prouzrokovahu.«[49]

Ali ove uistinu kršćanske misli bile su i jedina svijetla zraka kroz mrak »poganskog i upravo divljeg načina«, da se poslužimo riječima ovog starog biskupa, dostojnog nasljednika nekadašnjih franjevaca-ujaka koje je nekada poštivao i volio jednako pravoslavac i musliman kao i katolik. Međutim najveći dio njegovih franjevaca pošao je u svome pravaštvu i furtimaštvu tako daleko, da je svojim austrofilstvom sasvim stigao a ponegdje i ponekad i prestigao liniju Stadlerova austrofilstva, licitirajući političkim parolama pred širokim nepismenim masama.

Jedan od istaknutih franjevačkih političara ovoga tipa koji je bio dugi niz godina u prvom planu sukoba sa Stadlerom, ponekad oportunistički raspoložen prema Srbima i srpskim političarima u Bosni i Hercegovini, ali oduvijek na liniji pravaštva koje se nije daleko udaljavalo ni od frankovluka kao ni od crnožute austrijanštine, — bio je od franjevaca mnogo izvikan i slavljen fra Didak Buntić.[50]

Fra Didak Buntić razgalio je svoje srce ispunjeno austrofilskim osjećajima 7. jula 1914., kada je uputio iz svoga samostana na Širokom Brijegu pismo dr. Izidoru Kršnjavome, profesoru Zagrebačkog sveučilišta i jednome od prvaka frankovačke stranke, a intimnom prijatelju nadbiskupa Stadlera.[51] Fra Didak poslije kratkog uvoda nastavlja svoja zapažanja o sarajevskom atentatu.

[49] Vladimir Ćorović, Crna knjiga, 81-82.

[50] Fra Didak Buntić učestvuje 1908. — poslije aneksije Bosne, pri sastavljanju adrese na cara Franca Jozefa, zajedno s biskupom fra Paskalom Buconjićem, da se Bosna i Hercegovina sjedine s Hrvatskom »pod svojim zakonitim vladarima iz dinastije Habsburga.« (Zahtjev hercegovačkih Hrvata 1908. »Spremnost« 1942. br. 3, 10.).

[51] Dr. Izidor Kršnjavi velik dio vremena posvetio je nastojanju da dvije protivne klerikalne struje u Bosni sjedini i da im i metode i ciljeve kanalizira u jednome smjeru. Imao je na obje strane prijatelja, a takav mu je naročito bio Stadler. Još pred rat on je u tome smjeru utjecao i na Stadlera kao i na Didaka Buntića. Iako se demantiralo da Stadler pripada Frankovoj stranci prava, postoje dokumenti koji pokazuju da su ti demanti veoma udaljeni od istine. U jednom pismu upućenom 1. IV. 1911. dr. Kršnjavome u predizborno vrijeme kaže nadbiskup Stadler i ovo: »Čujem da se milinovci nama približuju. Dao Gospodin da *naša stranka prava* dobije većinu. Nastojte svakako, da se Vi ne povučete natrag, kao što je to sada jedno kratko vrijeme bilo slozi za ljubav. Kvar je velik, da svojih sposobnosti ne uložite svom snagom u korist domovine. Nemojte dakle dvojici trojici za ljubav povlačiti se natrag. Najbolje je, da se *sa našim prijateljem posavjetujete, naime sa dr. Josipom Frankom, koga lijepo pozdravite.*« Ovako je tri godine pred svjetski rat nazivao Frankovu stranku prava kao svoju i Kršnjavijevu njegov, kako se sam potpisuje, »najodaniji i pravi prijatelj Josip nadbiskup.«

»Silno sam potresen, dakako sarajevskim atentatom bezbožni i nevjerni rišćana,[52] jer osim prestolonasljednikove sklonosti nama Hrvatima, njegove muževnosti i njegovih zaista rietkih vrlina dolazi još lično poznanstvo. U oči 28. vidjeo sam ga posliednji put na manevrima koje sam do kraja i sam pratio. Bio je kriepak, veseo, zadovoljan i upravo razdragan nad dočekom u Mostaru, a sutradan na putu čujem tužnu vjest.

Vas će sigurno zanimati kakav je dojam učinio ovamo kod nas. Na nas Hrvate katolike i muslimane porazan i prežalostan, jer u njemu gubimo jedinu našu nadu i uporište. Vjerujte mi, presvietli gospodine, da je to katastrofa potpuna monarhije i dinastije. To Vam je početak svrhe. Bože daj da se prevarim i da to ne bude, nikad ne bude, ali što ovca ležeć vidi nije daleko. Srbi su pogodili i nas i monarhiju i vladarsku kuću uprav u srce i smrtonosnu ranu zadali. Toga možda i ne opažaju još velika gospoda. Zato su oni svi bez iznimke radosni i veseli pače to veselje i zadovoljstvo vani pokazuju i očituju. I doista mogu zadovoljni biti i svog Principa više slaviti nego Obilića, jer Miloš nije sa smrću Murata satro vlast i moć Turaka kao što je to učinio Princip. Mnogima je to sada nješto poneugodno i izjavljuju svoju bizantinsku lojalnost do koje može samo budala nješto držati. Ako regnum in se divisum ne učini prije Čabrinu i Principa hofratima to će im Srbi podignuti dostojne spomenike. I s pravom jer se mogu uistinu s njima i s njihovom rabotom ponositi i zadovoljni biti više nego kumanovskom bitkom. Ne gleda se u politici quod honestum sed quod utile est.

Kako vidite ja sam podpunoma izgubio svaku više nadu u daljni opstanak monarchije kao takove. Po mom mnienju pogrieške su njezine previše a da bi se popraviti dale. Jedini još spas i zadnja njezina kabula bilo bi kad bi svu onu bagažu iz četiri sabora[53] istjerala, dotično sva četiri dokinula te sve naše zemlje pod jednoga pravedna i umna diktatora stavila kroz koju godinu dana, a medjutim i u tom iznimnom stanju koga su Srbi stvorili i izazvali, te potpunoma pred svim svietom opravdali, da bi taj diktator svečano proglasio narodno jedinstvo, koje eto i Srbi toliko žele i propovjedaju. Naime da se oslije pošto je narod jedan ima nositi i jedno ime, Hrvat, zemlja Hrvatska, jedan sabor, jedno pismo, jedna zastava, jedna i jedinstvena obuka. Ćirilicu, srpsku zastavu, konfesionalne škole odmah dokinuti za sva vremena.[54] Službe napose viša mjesta dati jedino Hrvatima, velim Hrvatima kao što su se Hrvati zvali i prije te propagande. Kad bi se tako ojačao hrvatski živalj, osnažila Hrvatska, mogla bi gospoda u Beču mirna biti i ne tugovati. Inače... Ali tko da to učini? to je mogao učiniti jedini pokojni a drugi nitko. I zato ja velim finis. Gle kako Srbi u Macedoniji pametno rade, zašto se ne ugledaju u nju. Čujem za Leopolda Salvatora[55] mnogo štošta, ali taj niti može imati upliva ni moći, o energiji i ne govorim jer ga ne poznam. Ako ga pak Vi presvjetli poznate možete mu poručiti da su još i u dvanaestom satu Hrvati spremni i na okupu spasiti monarchiju. Ali ne više proti volji monarchije. Vi ste presvjetli i meni prebacivali srbofilstvo. Jest ja sam lojalan i kao lojalan te našoj upravi dušom i tjelom odan čovjek moram biti srbofil jer tako hoće odozgor pa neka im bude. Nikad kod ovakova ustroja i ovoga kurza neću ja ustati proti Srbova pa ma šta oni učinili

[52] Pod »Rišćanima« razumijevaju se u Bosni pravoslavni Srbi, koji su, kako vidimo, fra Didaku Buntiću »bezbožni i nevjerni.« Tekst pisma dat je sa svim ortografskim osebinama pisca.

[53] Fra Didak Buntić ovdje misli na sabore, hrvatski, dalmatinski, bosanski i istarski. U zagrebačkom saboru frankovci su u zajednici s klerikalcima nekoliko dana strahovito demonstrirali optužujući i Srbe i članove srpsko- hrvatske koalicije za veleizdajstvo.

[54] Fra Didakove sugestije Austrija je od sebe u svim hrvatskim zemljama sprovela, jer su za rata i ćirilica i srpska zastava bile zabranjene.

[55] Ovaj princ je član carske, Habsburgove familije.

i ne znam kakovo nedjelo izveli. Nije liepo da mi budemo lojalniji od tajnih savjetnika Njegova Veličanstva, to niti je pametno niti probitačno. Ako se ne varam već sam vam jednom zgodom pisao zašto da se borimo za Hrvatsku, za hrvatstvo i to proti onim čiji život i opstanak ovisi o tome. Mene tješi još jedino to što ako propanemo nećemo ni sami ni neslavno propasti.

Oprostite što ću sada reći. Nije nimalo ni pravedno, ni patriotično, ni plemenito što pišete o odgovornosti i nesposobnosti dr. Mandića.[56] Dr. Mandić nije civilni guverner nego zamjenik. Nije ni to što je podban u Hrvatskoj, jer je šef nutarnjega odielenja naš slatki Srbin Zurunić koji baca svuda klipove Mandiću pod noge. Atentati su se činili i kod Vas i drugdje, a i u Bosni, pa ne kazaste Skerlecu[57] pa ni Benki[58] pod kojim je zavjera i nakon atentata ostala skrivena i nekažnjena. Zar bi volili Vi da je na tom mjestu kakav Švaba oli Madjar nego naš čovjek, koji je sjegurno i spreman i toga mjesta ako ne i višega i dostojan. On je uostalom jedan činovnik i sluga onoga sistema u kome se nalazi i kako mu se nalaže, pa njega uslied tolike nevjere učiniti odgovornim samo za taj prežalosni i sudbonosni dogadjaj mjesto njegova pročelnika i šefa, to nije nimalo u redu. Ako je Mandić slab policajni čovjek nije slab upravnik. Neka Mandića dignu s onoga mjesta, ali neka si dobro predoče i uvaže poslijedice toga čina. Nitko nekriv i nedužan neće svoje volje kaznu trpiti pa tako ni mi. I onaj drugi atentat na uspomenu blagopokojnog prijestolonasljednika i na naše čovječno čuvstvo što se dogodilo u Beču, najneugodnije nas se dojmio.[59] Slava Tebi Franjo Ferdinande, slava Tvojoj plemenitoj supruzi Sofiji!«

Biograf fra Didaka Buntića, njegov sabrat dr. fra Oton Knezović, spomenuvši njegovu veliku prepisku kaže da se iz nje najbolje vidi »njegov rad i sav on od glave do pete«.[60] Uistinu, u ovome se saglašavam s ocjenom fra Knezovića, jer i u ovom je pismu fra Didak Buntić »sav on od glave do pete«. Ali ne samo on, nego i ogroman broj njegovih istomišljenika u Bosni i Hercegovini i svuda gdje je njegovana proaustrijska i frankovačka misao samostalne i nezavisne Hrvatske pod Habsburgovim skiptrom.

A ova je misao upravo kroz svu klerikalnu štampu, a jednako i frankovačku, uzimala rat Austrije sa Srbijom, kao rat Hrvata sa Srbima. Na vijest o mobilizaciji u Austriji sva je klerikalna i frankovačka štampa u pravom ratničkom oduševljenju pozdravila tu odluku, koja je u stvari značila već i objavu rata, iako je ona iza dva dana uslijedila. Istina, rječnik ove štampe i njen stil je bojovniji i vulgarniji nego zagrebačkog nadbiskupa. Ali, u osnovi, govore se iste misli i izražavaju ista ratnička raspoloženja. Treba samo pogledati nekoliko redaka ove odvratne štampe i osjetiti sramotu koju je taj plaćenički ološ bacao na obraz hrvatskog naroda. Frankofurtimaška »Hrvatska«, u nedjelju 26. jula 1914., puna je najužasnijih denuncijacija ne samo

[56] Dr. Nikola Mandić visoki činovnik u vladi bosansko-hercegovačkoj, kao klerikalac stoji u pozadini, ali znatno utječe na politički život obiju suprotnih klerikalnih struja. Koliko je bio sroden s proaustrijskom i frankovačkom politikom i koliko je bio dosljedan vidi se i po tome što je u ustaškoj vladi Pavelića, u vrijeme okupacije za drugog svjetskog rata, bio predsjednik te vlade.

[57] Ban hrvatski.

[58] Barun Izidor Benko, pomoćnik bosanskog zemaljskog poglavara.

[59] Ovdje se misli na zabranu carevu da se žena prestolonasljednikova sahrani zajedno s poginulim mužem, jer nije pripadala carskoj porodici.

[60] Fra Oton Knezović, Život i rad fra Didaka Buntića. Zagreb 1938, 9. — Ovaj biograf jednoga od preteča ustaške ideologije i metodologije od 1941. do 1945. i sam je bio vatreni ustaša i klerofašist, ostavši na liniji modela koji je u spomenutoj biografiji portretirao.

protiv Srba nego i protiv Hrvata koji su se užasavali ovih ratnih huškača pod mitrom, kao i bez nje. U uvodniku »Živio rat!« oduševljava se prekaljeni frankofurtimaš odlukom koja na kraju znači rat.

»Odluka je pala, a glasi — rat! Rat sa Srbijom, da se ta zemlja bombaša i atentatora, zemlja kraljoubica jednom za vazda osjetljivo, teško kazni. Čaša strpljivosti monarkije punila se sve više i više, dok se nije prepunila, dok nije srbska drzovitost prevršila mjeru.

Živio rat! — ori se danas monarkijom, jer kao da je na taj glas pala teška mora, koja je svima pritiskivala grudi. Živio rat! — orilo se sinoć čitavim hrvatskim Zagrebom, a orit će se i svim hrvatskim zemljama, koje su bile na udaru velikosrpske propagande i koje u ratu gledaju i moraju gledati trajno oslobodjenje od požudnih aspiracija Srbije...

Živio rat!... Kobni udarac od 28. lipnja ostat će kao trajna grozna spomen djelotvornosti velikosrpske propagande, koja je zavapila žestokim glasom: odmazdu, odmazdu! Dolje krvnici! Dolje urotnici! Dolje Srbija!

Živio rat! za to mora danas biti jednodušan klik svih vjernih podanika, naročito Hrvata, ove monarkije. Odluka je pala, odmazda je došla. Rat će konačno odlučiti da će velikosrbska propaganda zauvijek prestati u našim hrvatskim krajevima. Živio rat! Bože živi kralja Franju Josipa! Slava Franji Ferdinandu! Živila Hrvatska!«

U drugom članku, istog broja, obraća se pisac hrvatskom narodu i objašnjava mu, kao i nadbiskup Bauer u Remetama, da je ovo rat koji je car poveo da obrani Hrvate i da im sačuva njihove zemlje. Da oslobodi te zemlje od propagande koja se

»šuljala hrvatskim zemljama, da uzbuni grčkoiztočno pučanstvo protiv zakonitog njegovog vladara, da i od pamtivijeka vjerno i odano hrvatsko katoličansko pučanstvo zavede u nevjeru...

Danas monarkija ustaje da obrani posjed hrvatskoga naroda na jugu, a hrvatski narod ne može nego se staviti na raspoloženje odgovornim faktorima te doprinijeti opet svaku žrtvu, da se očuva njegova djedovina, da okrutna i moralno propala Srbija ne izvede svojih gnjusnih nakana, stajala pod čijim mu dragom okriljem...

Hrvatski narode! Rat je ovaj pravedan i pošten! To je rat koji tebi mora donieti bolji život. Podjimo oduševljeni proti neprijatelju, koji nam prijeti uništenjem. Podjimo oduševljeno za kralja i monarkiju i za milu našu Hrvatsku!«

Dala bi se sastaviti čitava antologija frankofurtimaške kampanje koja je bila ustremljena jednako na srpstvo kao i na one Hrvate koji su se zalagali za bratstvo i jedinstvo, za slogu i ljubav, svijesni da će se samo tako moći obraniti od sve agresivnijeg i brutalnijeg imperijalizma, razbuktalog u ovom ratu. Iz Zagreba je na daleko zračio u unutrašnjost Hrvatske ratnički bijes frankofurtimaša. Ali ne samo iz Zagreba. Jednako iz Ljubljane, Sarajeva i Splita. A sve ovo bio je samo reljef osjećanja i težnji Pija X. njegovoj sekretara Merry del Vala kao i četive Rimske Kurije.

No nije samo u dnevnoj štampi na ovaj i sličan način tretirano pitanje rata. I crkveno pastoralni listovi nisu za njom zaostali. Dovoljno je samo podsjetiti na »Vrhbosnu« u Sarajevu ili zagrebački »Katolički list«. Nije za njima zaostala ni »Hrvatska straža« biskupa Mahniča. I taj list za filozofiju i teologiju zove u pomoć svetog Augustina da pokaže kako je upravo ovaj rat protiv Srbije dozvoljen. Prvog

septembra 1914. »Hrvatska straža« raspravlja o ovome problemu. Ratu je povod sarajevski atentat »u kome je pao naš prijestolonasljednik Franjo Ferdinand i njegova prejasna grofica Chotek-Hohenberg. Dva Srbina ubiše ih bombama iz srbijanskog arsenala u Kragujevcu, kako je utanačila istraga. Na to nije mogao inače naš vladar nego da zatraži od Kraljevine Srbije dovoljnu zadovoljštinu. Ova je to odbila. Naravna je mužda onda nastala, da sijedi vladar pozove svoje narode na oružje i njime se posluži u ime pogažene pravednosti«. Da to još više opravda, urednik dr. Ante Alfirević, kasniji jezuit, poziva se na sv. Augustina koji tvrdi da je rat dozvoljen ako ga naredi zakonita vlast, ako je pravedan povod i ako se vodi u dužnim granicama pravednosti i ljubavi.[61] I dogodine je »Hrvatska straža« ostajala uporno na gledištu austrijske službene interpretacije povoda rata, tvrdeći da je Srbija kriva za atentat u Sarajevu i što je nepravedno omalovažila zahtjeve Austrije. Svemu je tome kriv »nacionalni pokret« koji je u »sebi krio liberalstvo i prevrat«, na što je »Hrvatska straža« upozoravala još prije rata.[62]

Kroz shvaćanja klerikalnih vođa u vrijeme prvog svjetskog rata, naročito u prvoj njegovoj polovini, ozarava se sav misaoni i instinktivni, psihološki i politički kompleks povezan s dva žarišta, u Beču i Rimu. U čitavoj ogromnoj klerikalnoj i frankovačkoj publicistici, a ta je u stvari jedna i nedjeljiva i u metodama i ciljevima vođenja svoje politike, kroz najprofanije i najvulgarnije izraze njihovih shvaćanja i argumentiranja, provlači se i crvena nit prave, gotovo patološke blasfemičnosti, kad se i crkva i propovjedaonica, oltar i procesija, Bog i Mater Božja mobiliziraju za ratnu propagandu. Kroz govore Bauera, Stadlera, Šarića, Jeglića i tolikih drugih crkvenih dostojanstvenika izbija duh boga Marsa a ne tesara iz Nazareta. Ovome je davao inicijativu jednako Beč kao i Rim. Bečki kardinal Piffl nije oslobođen od sličnih nastupa. Jer, i on tvrdi da su uspjesi austrijskog prestolonasljednika Karla postignuti u mjesecu maju, »kod kojih mu je očevidno bila u pomoć nebeska kraljica«, u mjesecu maju posvećenom Majci Božjoj, čiji je naročiti poštovalac bio spomenuti prestolonasjednik. Dakako, ove kardinalove misli prenijela je i klerikalna štampa u Hrvatskoj, pa i pobožni »Dušobrižnik«![63]

Ali, nisu se klerikalci zadržali samo na propagandnom terenu. Oni na svim stranama denunciraju protivnike, kako bi ratni napori centralnih sila bili što efikasniji. Takvom se rabotom nisu služili samo slovenski klerikalci. Oni su u tom smjeru aktivni svuda i na svakom mjestu i svakoj prilici. U svim manifestacijama političkog i kulturnog života. Jer, stalno ih progoni misao da sada, za rata, definitivno obračunaju sa svojim naprednim protivnicima. Zagrebačke klerikalne »Novine« (25. III. 1915.) bez stida i bez kolebanja objavljuju jedan svoj zakulisni protest iz mjeseca februara protiv zagrebačkog dramaturga i antiknog grčkog satiričara Aristofana. Jer, nesumnjivo denunciraju ti duhovni križari, kad upozorava vlasti 2000 klerikalnih potpisnika, da se na 7. II. 1915., »kad su katolici u Hrvatskoj slijedili uzvišeni primjer svoga sijedog vladara Njegova cesarskog i kraljevskog apostolskog Veličanstva u ovim časovima i molili da uskori pobjedu naše vojske nad neprijateljem«, u zagrebačkom kazalištu izvodilo »pogansko djelo krivobošca Aristofana, čim je ponižen značaj i uzvišenost

[61] »Hrvatska straža«, XII, 6.
[62] »Hrvatska straža«, XIII, i. I u: Sima Simić. Jugoslavija i Vatikan. Zagreb 1937, 9.
[63] Prema: »Jugoslavenska njiva« 1920. br. I. 7.

svečanosti toga dana.« Ali, oni nisu samo time bili zadovoljni. Oni su od bana zahtijevali za te bezbožnike u hrvatskom teatru i kaznu, pozivajući se na zakon iz 1886., na osnovu kog je trebalo povesti protiv njih kazneni sudski postupak. A ovaj svoj denuncijantski gest zaodijevaju maskom rodoljublja, jer su uvjereni da »zastupaju potpuno patriotičnu stvar posve suglasnu sa zakonima zemlje«.

Tako zagrebačke klerikalne »Novine« 1915., dok su bile ovakve vanjske instrukcije. Poslije dvije godine, one će sasvim drukčije promatrati stvari u svojoj zemlji. Naprosto zato jer su se izmijenile direktive. U Beču kao i u Rimu.

Odviše ima dokumenata, očuvanih u raznim izrazima dnevne i povremene publicistike, da bi se mogli stvarati krivi zaključci, ili možda stvari promatrati u mračnijim bojama nego što su se one u stvari pojavljivale tokom prvog svjetskog rata. Sigurno je, da su svi savremeni rodoljubi, koji nisu bili zaraženi crnožutim klerikalizmom, osjećali i predviđali opasnost od plodova, koje će jednom dati ovo otrovno sijanje mržnje i kopanje jaza između narodâ, vjerama podijeljenih. Osjećalo se, da će ovakva otrovna sjetva dati jednako otrovnu a možda i krvavu žetvu poslije njegovanja i zrenja tog posijanog otrova. Vidjelo se, da je već za prvog svjetskog rata ranije sijanje mržnje i razdvajanja srodnih naroda dalo samo poslije jednog decenija plodove monstruoznih oblika. Dovoljno je ponovo dozvati u pamet misli i opomene mostarskog biskupa Mišića, koje su bile uistinu među njegovim drugovima i dostojanstvenicima istoga stepena nažalost samo glas vapijućeg u pustinji. Jer, uzalud će historičar tražiti slične kršćanske misli u poslanicama ostalih duhovnih pastira. Naprosto stoga što su i oni bili srođeni s austrijskom propagandom, koja ih je decenijima trovala da im je vjera u opasnosti, ako budu sjedinjeni s inovjernim. ma i srodnim narodima. Zato je značajan dio episkopata s pravim žarom propovijedao svojoj pastvi da je rat Austrije sa Srbijom u stvari rat koji se vodi i za interese Hrvata i njihove »ugrožene« vjere. Ova zanosna laž kružila je na sve strane. i po direktivama kao i po posrednim i neposrednim instrukcijama sve dotle, dok nije otrežnjenje, koje je nastupilo poslije definitivnog razočaranja da će centralne sile pobijediti, oduzelo i ovim križarskim duhovnim ratnicima svaki moralni oslonac. A sve to koincidira s otrežnjavanjima, jednako u Beču kao i u Rimu. Jer, kao što su vidljive veze između ratnog furora u početku rata u Rimu, Beču i Zagrebu, tako su one izrazite i onda kad su u Vatikanu osjetili i spoznali da će centralne sile izgubiti rat. Povlačenje na svim linijama nastupa istodobno u Zagrebu kao i Ljubljani. Nestao je onaj zanos kojim se zvonjavom jednako sa zagrebačke katedrale, kao i one u Beču, nesumnjivo ne samo dozvolama nego i inicijativama jednako nadbiskupa Bauera kao i kardinala Piffla, mjeseca oktobra 1915. objavljivao vjernoj pastvi »pad Beograda, slavodobitni ulazak Nijemaca i Austrijanaca u prijestolnicu Srbije, gdje će odsad zauvijek biti uništeno žarište svih neprijateljstava protiv prejasnog Habsburgova doma, našeg premilostivog kralja, njegovih naroda i zemalja«.

Iščezli su s ulica demonstranti, uvukli su se denuncijanti, i tek tu i tamo odjekivao je još kroz našu štampu promukli glas njihove sramotne službe tuđinu, koji je bio tako snažan prvih mjeseci rata. Podudara se ovo ne samo zatišje nego i gotova klonulost s novim instrukcijama, novim direktivama i novim koncepcijama kojima se ti poklonici germanske sile nastoje izvući iz situacija s potpuno zamagljenim perspektivama. Bjesnilo pomahnitalih demonstranata iz jula 1914., zasićeno zatrovanom

mržnjom i klerikalnom mržnjom prema svemu što je bilo srpsko, napredno, Srbima naklonjeno, jugoslavenski i slavenski orijentirano, bilo je samo u svježem sjećanju na te mračne dane u dušama rodoljuba koji su s užasavanjem promatrali ove podivljale poslenike na prvoj klerikalnoj žetvi. Znali su dobro frankovci i klerikalci da nisu slomili duh hrvatskog otpora, koji se tako izrazito manifestirao na julskim sjednicama Hrvatskog sabora, znali su dobro da su mase hrvatske i slovenske inteligencije u sasvim drugom taboru. A omladina, koja je svijesno dočekala austrijski i njemački napad ne samo na Slavenski Jug, nego i na sve slobodoljubivo čovječanstvo, ostala je neslomljiva i u zatvorima i pod vješalima. Nitko od njih nije sumnjao u kraj, pobjedonosni kraj i slom monarhije i njenih domaćih branitelja.

Klerikalci su bili zaprepašteni već u početku rata nad smionošću herojskog otpora i pravog bunta koji je prkosio tada još svemoćnom gospodaru. Iz zatvora i tamnica. Na procesima i pod vješalima.

A ta je revolucionarna omladina, jednako hrvatska kao i srpska svijesno i odlučno prkosila u najtežim situacijama. Na procesu sarajevskim atentatorima, Vasa Čubrilović ,tada tek đak šestog razreda gimnazije, misaono razvija na pitanja predsjednika shvaćanja te omladine odlučnošću koja je i stare prokušane suce zbunila i iznenadila, a sarajevske klerikalce užasavala.

»Predsjednik: Jeste li Vi Srbin ili Hrvat?
Čubrilović: Ja sam Srbohrvat.
Predsjednik: Razjasnite nam, što to znači Srbohrvat?
Čubrilović: Znači da sam oboje. Da sam Srbin i Hrvat, da moram raditi i za Srbe i Hrvate.
.....
Predsjednik: U istrazi ste rekli ... da ste nacionalist, a da je svrha nacionalista da se Srbi, Hrvati, Slovenci i Bugari ujedine u jednu državu.
Čubrilović: Jest, to sam kazao.«[64]

Tako on, tako mnogi drugi znani i neznani, na zaprepaštenje najvećih austrijskih slugu i plaćenika, hrvatskih i slovenskih klerikalaca, koji su u »prejasnom nadvojvodi i prijestolonasljedniku« izgubili svoju uzdanicu za planiranu frankofurtimašku crnožutu »Civitas Dei«.

Kad se danas prelistavaju, na primjer julski brojevi splitske »Zastave«, hrvatskog lista dalmatinskih revolucionara, lista koji vjerojatno jedini u monarhiji ne samo da nije požalio smrt prestolonasljednika, nego nije osudio ni sam atentat, onda se mogu tek osjetiti identična shvaćanja onih Srba na procesu i Hrvata na slobodi i u zatvorima. Splitski klerikalni »Dan«, kao i drugi klerikalni listovi u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni, pa i neki u Austriji, denuncijantski su ukazivali na ovaj stav i urednika »Zastave« kao i njegovih odvažnih saradnika. Gotovo su pobješnjeli, kad su vidjeli smjelog urednika koji još prvog jula objavljuje članak u obranu Srbije, Srba i samog Principa! I to u obranu od napadaja crnožutog klerikalizma! Dakako da je cenzura stavila na taj broj svoju ruku, zabranivši ga u cijelosti, »jer svojim sadržajem indirektno nastoji opravdati djelo nećudoredno i po zakonu zabranjeno.

[64] P. Slijepčević, Jugoslavenstvo sarajevskih atentatora. »Nova Evropa« 1925, XI. br. 16, 494.

a uz to vrijeđa i dužno poštovanje prema prejasnom pokojniku«.[65] Iako su slijedile zabrana za zabranom, urednik neustrašivo odgovara napadačima tonom i rječnikom kao da je bio izvan austrijskih granica. Osmog jula reagira na klerikalne napadaje, ali i neprikrivene prijetnje, domaće i austrijske, prezrivo odbijajući denuncijacije.

»Mnoge naše i strane novine denunciraju i tuže naš list i našeg urednika naravno klerikalne i vladine novine. Tako »Grazer Volksblatt« tuži i denuncira naš list i urednika mu, pa veli: već se je pobrinulo, da njihovi sitni plodovi postanu mekši. Mi ovu prijetnju dobro razumijemo, a i znamo, da su se neki pobrinuli, da i mi i naši plodovi postanu mekši. Mi mirno čekamo sve progone, uvjereni, da će sve to koristiti stvari i ideji. Kad smo pokrenuli ovaj list i otvoreno stupili u borbu svete stvari i ideje, mi smo odmah znali, što nas čeka. Znademo i danas, ali vedra i ponosna čela stupamo napred, visoko vijući zastavu ideje naše: Jedinstva Srba i Hrvata. Za ideju smo spravni i pretrpjeti sve; a progonima ćemo se pokoriti i veseliti, jer to će biti za nas najbolja svjedodžba, da smo svoju dužnost vršili odlučno i pošteno, a to je za nas glavno.«[66]

Još 15. jula piše »Zastava« da želi:

»da se naš glas čuje, naše ideje šire, naša »Zastava« vije i prkosi nasrtajima i vjetrovima. Progoni nas ne plaše, dapače oni nas jačaju i dokazuju nam, da i mi nešto vrijedimo i brojimo, da smo i mi neka sila i moć, koja nekome smeta. Nas se može goniti i progoniti, ali uništiti naš glas i ideju, to se više ne može. Naša ideja, ideja narodnog jedinstva Srba i Hrvata je već na putu pobjede i triumfa i mi idemo dalje, dok na tornju zgrade te ideje, za koju smo dali sve i žrtvujemo sve — ne podignemo našu zastavu ...«[67]

24. jula izašao je posljednji broj »Zastave«, a 26. jula urednika je odvela policija u tamnicu gdje je odrobovao za ideju do jula 1917.! A s njime i mnoge hiljade znanih i neznanih heroja za ideju koju je frankofurtimaština pobijala svim sredstvima, ne ustežući se i prokazivanja neprijateljima naroda.

Treba da se kaže, da u ovom teškom i mračnom periodu rata nisu klerikalci i frankovci imali na svojoj strani čitavo svećenstvo. Naprotiv, tada je još zračila snaga uspomene na đakovačkog biskupa Strossmayera i njegove su ideje imale još uvijek svojih zagovornika i boraca. Jer treba ukazati samo na svijetla imena slavnog biskupa kotorskog Frana Ucellini-Tice, mostarskog A. Mišića, dubrovačkog Josipa Marčelića, senjskog Josipa Marušića ili splitskog Antuna Djivoja, od kojih nijedan nije pošao tragom Bauerovim, Stadlerovim, Šarićevim ili Jegličevim. Sam Uccellini-Tice sa užasom se spominjao takvog nenarodnog i proaustrijskog agitiranja svojih crkvenih drugova, kad smo i o tome u razgovoru poveli riječ. Da, ali to je bio prevodilac Danteove »Divne Glume«, koji je taj svoj pjesnički i naučni rad posvetio 1910. »slozi i ljubavi Hrvata i Srba, jednokrvne istojezične braće«. Bio je to biskup, koji je znao da muški odbije i prigovore i prijekore, carske i papinske ,i da ostane na visini, vjeran ljubavi prema rodu i otadžbini.

Treba da se oda priznanje i ostalom tada još lijepom broju, starijih i mlađih narodnih svećenika, koji i danas svojim imenima kroz historiju svijetle i osuđuju

[65] Oskar Tartaglia, Veleizdajnik, 78.
[66] Oskar Tartaglia, Veleizdajnik, 79.
[67] Oskar Tartaglia, Veleizdajnik, 79-80.

zabludjele i u službi tuđina. Kad bi ih i bez hijerarhijskog reda i mimo godina ili azbuke nanizali, bio bi ih uistinu lijep broj, s kakvim se ne ćemo sresti u početku drugog svjetskog rata. Evo, samo nekoliko, koji nam padaju na pamet, s izvinom, za one koje smo zaboravili, bez vlastite krivice. Don Frano Ivanišević, don Frano Bulić, don Juraj Biankini, Vjekoslav Spinčić, Jovan Hranilović, Matko Mandić, don Mašo Bodulić, J. V. Perić, don Luka Jelić, Celestin Medović, don Jakov Ćuka, don J. Bervaldi, don Radoslav Katalinić, Vicko Skarpa, don Niko Grškovič, don Kažo Perković, dr. Mirko Perković, don Antun Milošević, don Niko Luković, don Jozo Grabovac, dr. Mato Novosel, don Vito Rešić, don Miho Barada, Msgr. dr. Svetozar Rittig, Julije Nemec, Mirko Veslaj, dr. Ante Mišura, ili franjevci fra Andjeo-Marija Miškov, fra Julijan Jelenić, fra Dominik Mandić, fra Vjekoslav Marun, fra Ambro Miletić, fra Ante Ivelić, fra Božo Milošević, fra Augustin Čičić, fra dr. Roko Vuković i zacijelo toliki drugi. Bez njih nisu bile ni austrijske tamnice, kao što su to don Anić, don Škarica, don Šeparović. Svima njima, kao i njihovim istomišljenicima, kojima je više od Beča i Rima bila uistinu Hrvatska te sloga i ljubav sa stradalničkom, ma i pravoslavnom braćom, može da zahvali katolička crkva, da već tada nisu narodne mase širom katoličkih jugoslavenskih pokrajina identificirale klerikalizam s pojmom katoličke crkve.

II.

VUK U JAGNJEĆOJ KOŽI

Majska deklaracija i njezino pravo značenje u odnosu prema njezinu porijeklu i njezinim ciljevima

Papa Pio X. umro je 20. augusta 1914. U času smrti papa je bio uvjeren da ništa na svijetu ne će moći spriječiti potpun slom Francuske, a potom i male Srbije, i da će njemačko-austrijsko oružje odnijeti punu pobjedu. »Njegov pošteni ali ograničeni duh vidio je u njemačkom nastupanju nach Paris samo kaznu, što ju je Bog poslao na »najstariju kćer Crkve«, koja mu je za njegova pontifikata zadala najviše jada... Pio X. je u protestantskim četama Njemačke gledao oruđe, koje je sam Bog odabrao da njime kazni Francusku... Samo (poraženi Francuzi) tako će shvatiti, da opet treba da postanu pokorni sinovi Crkve...«[1] Njegov nasljednik bio je bolonjski kardinal Giacomo della Chiesa, koji je uzeo ime Benedikt XV. U ovoj se smjeni mogu potražiti objašnjenja za izvjesne unutrašnje i vanjske crkveno-političke promjene, koje su se vrlo brzo zapazile. Novi papa bio je diplomat po zvanju i znao je na kakve će sve teškoće naići njegove intervencije u korist mira o kojima je bilo riječi kod njegova prethodnika. U jugoslavenskim zemljama Habsburgove monarhije nastupila su također promijenjena shvaćanja u vezi s unutrašnjom i vanjskom politikom monarhije. Naročito od vremena kad se saznalo, da je s jedne strane osnovan u maju 1915. Jugoslavenski odbor u Londonu, a u Americi Jugoslavenska narodna odbrana u Antofagasti. Obje ustanove jasno su se pred velikim saveznicima izjasnile za sjedinjenje Jugoslavena u jednu državu. Pitanje ulaska Italije u rat bilo je već u svojoj završnoj fazi. Sve je to utjecalo da je najprije u Sloveniji nastupilo otrežnjenje i da su predstavnici najveće slovenske stranke, klerikalne, stali pod uplivom dr. Janeza Kreka mijenjati svoje koncepcije u vezi s krajem rata. Nove orijentacije zapažaju se i među hrvatskim klerikalcima. Prvi se Slovenci obraćaju Vatikanu i papi. No to ni u kom slučaju nije obilježavalo prekid s monarhijom. »U času kad se već naslutila vojna intervencija Italije, — piše jedan slovenski klerikalac da pokaže koliko su slovenski klerikalci zaslužni za osnivanje Jugoslavije, — sastala se nekolicina političkih vođa kod ljubljanskog biskupa dr. A. B. Jegliča (dr. Korošec, dr. Krek i dr. Šušteršič), biskup dr. Mahnič sa Krka i dalmatinski narodni poslanici dr. Dulibić (Hrvat) i dr. Vuković (Srbin). Sastavili su opširan memorandum na papu Pija X.[2] u kojem su za orijentaciju vatikanske diplomacije izrazili želju Slovenaca i Hrvata da ostanu zajedno u jednoj i istoj državi pa makar koja to bila. Namjera ovog memoranduma je bila da se putem vatikanske diplomacije već unaprijed upozori svijet na to da Slovenci i Hrvati nipošto ne bi htjeli da poslije rata Italija otkine

[1] Karlo Sforza, Neimari savremene Evrope. 125 i 129.

[2] Svakako je to lapsus calami, jer tada je bio već gotovo godinu dana papa Benedikt XV.

jedan dio od teritorija na kojem žive Slovenci ili Hrvati. Kasniji događaji potvrdili su zle slutnje Slovenaca«.[3]

Svakako je važna činjenica da su od prisutnih četvorica bili duhovna lica, a peti, dr. Šušteršić, predsjednik klerikalne »Slovenske ljudske stranke«. Stoga nije ni čudo da slovenski klerikalci svoje preorijentiranje u ovim sudbonosnim trenucima vezuju s političkom orijentacijom Vatikana koja se u stvari iz osnova izmijenila poslije smrti pape Pija X. Ili, drugim riječima, jednako kao što je episkopat u jugoslavenskim zemljama svoju orijentaciju u vezi s izbijanjem rata vezao s onom u Vatikanu, tako i sada nastoji da za svoja katolička shvaćanja predobije Vatikan. Čitav tok događaja koji se odvija od ulaska Italije u rat i stalnost klerikalnih odnosa prema bečkoj kamarili dovode u odlučnu sumnju dio misli da je u memorandumu bilo rečeno da Slovenci žele ostati zajedno s Hrvatima »u jednoj i istoj državi pa makar koja to bila«. Ta država bila je i u njihovim očima, kao i u očima vatikanske diplomacije, samo katolička Austrija. U to se uopće ne može sumnjati.

Treba da se kaže da je nezavisno od akcije slovenskih klerikalaca postojala i jedna hrvatska, kojom je i opet rukovodio Slovenac, krčki biskup A. Mahnič, koji se već prije pogibije austrijskog prestolonasljednika Ferdinanda zagrijavao za trijalizam, dajući mu potrebne podatke, kako o tome govori u svojim uspomenama jedan od inicijatora hrvatske klerikalne akcije u Vatikanu dr. Fran Binički.[4]

Dr. Fran Binički bio je ranije saradnik biskupa Mahniča. Još u samom početku rata želio je taj klerikalac i frankovac da dvojica članova klerikalnog Seniorata, istaknuti klerikalni prvoborci koji su proizašli iz klerikalnog akademskog udruženja »Domagoja«, dr. Rudolf Eckert i dr. Petar Rogulja, pođu u Berlin da razviju akciju u cilju uspostavljanja nezavisne Hrvatske. Poslije izvjesnog kolebanja dr. Binički je ovoj dvojici predložio da se obrate na Benedikta XV., i ti na kraju odluče da to učini biskup Mahnič. Na prvom sastanku, na kome se raspravljalo o angažiranju Vatikana za hrvatske stvari, bili su pored biskupa Mahniča još i provincijal konventualaca fra Jozo Milošević i dr. Fran Binički. Sastanak je održan kod riječkih kapucina. Kad je stvar sazrela, pročitana je na jednom novom sastanku, kome su prisustvovali još i don Frano Bulić, dr. Janez Krek, pa i stari dr. Matko Laginja, jedini laik među samim svećenicima, i spremljena spomenica naslovljena na Benedikta XV. U spomenici se apelira na papu da zagovori hrvatske interese na budućoj konferenciji mira, vjerujući da će na nju biti pozvan i predstavnik Svete Stolice. Spomenicu je potpisao u ime sviju sam biskup Mahnič, a odneli su je u Rim fra J. Milošević i fra M. Škrivanić. »Papa primi vrlo ljubezno izaslanike i obeća, da će za hrvatski narod učiniti sve, što uzmogne, ako ga puste na mirovnu konferenciju. Usput spomenu papa o. Miloševiću, da je Rusija izdala Hrvate . . .«[5]

Sve se ovo događalo još u prvoj polovini 1915. S ulaskom Italije u rat bile su otežane veze hrvatskog i slovenskog klera s Vatikanom, koji je imao sada za šefa papu-diplomatu, Benedikta XV. Pred njegovim su očima bili neprestano interesi katoličke crkve koje je trebalo osigurati i kroz budući mir između zaraćenih strana.

[3] Jugoslavicus, Borba Slovenaca za Jugoslaviju. (Dr. Krek. dr. Korošec i drugovi u austrijskom parlamentu). Beograd 1934., 33.

[4] Fran Binički, Moje tamnovanje. Zagreb 1942. 32.

[5] Fran Binički. Moje tamnovanje. 13-14.

Odatle njegovo veliko interesiranje za sva nastojanja koja bi vodila k miru. U prvoj polovini 1917. kao da je za Vatikan sazrelo ovo pitanje. Zato se i odlučio na energičniji korak.

Benedikt XV., kad je 1917. poduzeo akciju za mir među zaraćenim stranama, ni u snu nije pomislio da bi Austrija smjela da nestane kao velika sila. Vatikan se nesumnjivo mogao saglasiti samo s takvom koncepcijom slovenskih biskupa i svećenika, kao i hrvatskih, koja nije ni u čemu dirala u suverene prerogative apostolskog kralja. Svakako je sigurno da je Benedikt XV. u svim svojim diplomatskim koncepcijama imao pred očima isključivo jačanje katolicizma po kome bi obnova katoličke Poljske, oslobođenje Belgije, odstranjenje ruskog utjecaja na Balkanu došlo također do vidnog izražaja i u reformiranoj Austriji u kojoj bi i katolički Jugoslaveni bili zadovoljeni. Odatle i podudaranje vatikanskih kao i hrvatskih i slovenskih klerikalnih shvaćanja u stvarima obnovljene Austrije kojoj bi trijalistički Ferdinandov plan trebao da produži život. Ovaj papin mir spasavao je Austriju, a kroz nju i svoje ugrožene pozicije u Italiji i u svijetu.

Autor papine note, upućene zaraćenim poglavarima 1. VIII. 1917., bio je general jezuitskog reda Ledochowsky. Posrednikom kod Nijemaca bio je tadašnji nuncij u Münchenu E. Pacelli. Konačni odgovor bio je negativan, jer je Wilson utvrdio da se papa u stvari vraća na stanje prije rata, što nikako ne predstavlja neko jamstvo za pravedan mir.[6]

Nije bez značenja da se s ovim nastojanjem Vatikanske Kurije podudara i nastojanje izvjesnog broja slovenskih političara, manifestirano u bečkom parlamentu 30. maja 1917. Njihova deklaracija imala je da označi zahtijevanja Jugoslavena u vezi s novim uređenjem monarhije na načelu narodnom i hrvatskog državnog prava pod habsburškom dinastijom. Nema sumnje da su potpuno antipodne koncepcije o budućem uređenju jedne jugoslavenske države bile kod jugoslavenske emigracije, predstavljene u Jugoslavenskom odboru, i političara koji su pripremili Majsku deklaraciju. Da bi se pravilnije shvatila pozadina i duh Majske deklaracije, treba upozoriti na izvjesne činjenice. O smrti cara Franca Jozefa, kad njegov prijesto zauzima nasljednik car Karlo koji je trebao da bude krunisan i za kralja Ugarske i Hrvatske, Jugoslavenski odbor u Londonu dao je 18. XII. 1916. izjavu kojom se Jugoslaveni odriču te dinastije.

> »Ova je teutonska dinastija postala sredstvom pangermanizma. Protjerana iz Njemačke, ona se pohlepno bacila na Balkan i predavši sudbinu svojih naroda imperijalističkoj i osvajačkoj politici Hohenzollernovaca, ona je izazvala ovaj strahoviti sukob, koji još i sada traje, nakon što je u nezavisnoj Srbiji uništila prvoborca jedinstva i nezavisnosti jugoslavenske. I u tom času kad je naša domovina pretvorena u jednu bespravnu zemlju, i kad se službeni krugovi spremaju da proslave krunisanje novoga cara i kralja, Jugoslavenski odbor svečano izjavljuje pred leševima svoje ubijene braće, da je naš narod prost od svake podložnosti i vjernosti spram dinastije Habsburgovaca i od svake veze s Austrougarskom monarhijom. Jugoslavenski odbor sada podjedno protestira protiv svakog pokušaja reorganizacije, kojom bi se htjelo naći načina da se dalje zadrži naš narod u granicama ove mo-

[6] Karlo Sforza. Neimari savremene Evrope. 137.

narhije. To ne bi na našu nesreću bilo drugo, nego nova makinacija u cilju. da posluži politici germanske ekspanzije na Balkan.«[7]

Nema sumnje da su ove osnovne misli Jugoslavenskog odbora u potpunoj suprotnosti ne samo s izrazima najveće lojalnosti i ljubavi prema carskoj kući Habsburgovoj, prema Austriji i čitavoj monarhiji, koje su davali predstavnici »Slovenske ljudske stranke«, nego i s idejom Majske deklaracije koja rješava jugoslavensko pitanje u okviru Austrougarske monarhije. Njezin glavni nosilac dr. Anton Korošec nije se još u januaru 1917. odrekao svog austrijskog patriotizma. O tome daje dragocjeno svjedočanstvo sam dr. Ivan Šušteršič, tridesetogodišnji vođa »Slovenske ljudske stranke«. On je zacijelo najbolje poznavao svoje članove, a kao političar neprestance je priželjkivao ujedinjenje Slovenaca i Hrvata unutar Austrougarske, kao što su ga u tome sve do Majske deklaracije slijedili dr. Korošec, dr. Krek i toliki drugi. U svojim objavljenim zapamćenjima u vezi s ovim on kaže i ovo:

»Nehoté se spominjam, kako me je okoli začetka l. 1917. ministrski predsednik grof Clam-Martinitz vabil k sebi in me naprosil, naj mu napišem za Wilsona določeno pismo, kjer naj proglašam v imenu svoje stranke zvestobo do Avstrije in protestujem zoper podtikanje, da hočemo Slovenci proč od Avstrije. Odgovoril sem mu, da moram preje govoriti z dr. Korošcem, kot načelnikom našega državnozborskega kluba. Kar seže Clam-Martinitz v predalček svoje pisalne mize in mi *pomoli pod nos tozavedno pismo dr. Korošca, ki se je kar cedilo avstrijskega patriotizma in kjer je obljuboval, za se in za narod, da žrtvuje vse kar ima in zadnjo srago svoje krvi za Avstrijo in nienega cesarja!* Osupnjen, sem rekel: No, saj imate itak Koroščevo pismo, kaj pa hočete še več! Toda ministrski predsednik je nastojal, da bi ravno moje pismo bilo važno.[8]

Meni, ki sem bil takrat iskren habsburški patriot, se je zdelo to Koroščevo pismo naravnost otročje in v takratnih razmerah politično pogrešno. Kakor nas je avstrijska vlada skrbno držala v nevednosti svetovnega položaja. sem vendar takoj slutil, da se mora nahajati Avstrija v močnih škripcih, ker sicer ne bi beračil ministrski predsednik za taka pisma. Četudi sem bil trdno odločen, dati pod gotovimi kavtelami zahtevano izjavo, ki je odgovarjala mojemu takratnemu prepričanju in strankinemu programu, sem pa vendar preje hotel izkoristiti to prilikom za narodno stvar. Kajti od avstrijskih vlad je bilo le tedaj kaj doseči za nas Jugoslovane, kad so bile v škripcih. Zato klubov načelnik ni bil opravičen, izročiti podobne iziave brez klubovega sklepa ali vsaj brez pritrdila parlamentarne komisije. Razun tega je bilo treba kako pismo sestaviti z malce politične modrosti, ne pa s šolarskimi frazami. Zlasti pa je bila situacija ravno takrat taka, da ni bilo podajati take izjave *brezpogojno*. Moj patriotizem je bil zasnovan na določen narodno politični program in jaz sem vedel in ravno tako je moral vedeti dr. Korošec, da je Clam-Martinitz pripravljal državni udar v prilog nemškim nacionalcem, hoteč usiliti z apsolutičnim činom novo ustavo, ki naj bi bila za vse čase zasigurala nemško gospodstvo v državi in potisnula Jugoslovane in Čehe definitivno pod nemško kopito. Življenski interes naroda je tedaj narekoval skrajno previdnost. In v taki situaciji taka naivna postrežljivost načelnika Hrvatsko-slovenskega kluba! — Potrt sem zapustil ministrsko predsedstvo in takoj brzojavil Koroščcu, naj brzo pride na Dunaj radi važne politične konjunkture. Več brzojaviti ni bilo tak rad mogoče, radi cenzure. A Korošec ni prišel, sklicujoč se na bolezen nekega urednika, kojega da mora sam namestovati.

Potem šele sem pisal, ne Clam-Martinitzu, temveč ministru vnanjih zadev Czerninu, pismo, kjer sem v resni besedah označil stališče, ki je odgovarjalo takrat bez dvoma mišljenju velike večine našega naroda . . .

Stvar sama je seveda po razsulu Avstrije brez vsakega pomena. Navedel sem jo le, kjer kaže v bengalični luči tedanje slepo avstrijakantstvo današnjega voditelja SLS., (t. j. dr. Korošeca).

Iz mojega pisma je Wilson prav lahko čital, da Jugoslovani z razmerami v Austriji nismo zadovoljni, med tem ko je moral sklepati iz Koroščevega pisma, da vlada med Slovenci in Hrvati pod habsburškim žezlom sama zadovoljnost in vojno navdušenje!

Tako je bilo takrat. Avstrijski potriotizem sedanjih voditeljev SLS je bil tako hud, da sem ga še jaz moral popravljati, ker je že kar degeneriral v hlapčevsko servilnost. Na tem nič ne spreminja, da so servilni hlapci skrivno zapustili svojega gospodarja, ko se mu je začelo slabo, prav slabo goditi in se ga zlasti nisu več bali. To je utrjen hlapčevski običaj.«[9]

Ovakvim su austrijskim patriotizmom bile prožete misli dvojice vođa slovenske klerikalne partije. Jednoga na zalazu, a drugoga na pomolu. A jedan i drugi svojatali su pravo da su začetnici Majske deklaracije. Međutim, Šušteršič u svojim zapamćenjima otkriva da je ista ideja Majske deklaracije prožimala njegove koncepcije o aneksiji Bosne i Hercegovine — i da je na tome sarađivao sa prestolonasljednikom Francom Ferdinandom. Šušteršič, naime, u svojim zapamćenjima citira pasus iz svoga govora koji je održao 15. januara 1909. na sjednici »Kranjskega deželnega zbora« iz koga se vidi da je zagovarao trijalističku ideju kao što je to još opširnije iznosio i sutradan. Dakako, takva Jugoslavija koja je bila u koncepciji austrijskih patriota poslije aneksije Bosne i Hercegovine mogla je samo da bude pod habsburškim skiptrom.[10] Istu ovu ideju Šušteršič je razradio i u memorandumu koji je uputio »do svojega velikoga pokrovitelja, prestolonasljednika Fran Ferdinanda«, dokazujući da se dinastični interes pokriva s narodnim interesima Jugoslavena apsolutnom punoćom.[11]

I doista, kad se uspoređuju tekstovi govora dr. Šušteršiča ij 1909. s tekstom Majske deklaracije iz 1917., onda se vidi potpuna identičnost osnovne političke misli. Zato je dr. Šušteršič, odgovarajući svojim klerikalnim protivnicima s kojima se razišao, s pravom mogao reći da je on uistinu preteča i otac Majske deklaracije koju je nekad odobrio Franc Ferdinand, a kasnije zacijelo i papa Benedikt XV. u već spomenutom memorandumu ljubljanskih klerikalaca 1916.

»Razumljivo je tedaj, da sem za Majsko deklaracijo iz globočine svojega prepričanja in v skladu s svojim dolgoletnim narodnim delom ne le glasoval in jo podpisal. tem več da sem oboje storil z veseljem in iskrenim navdušenjem.«[12]

[7] Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. 1914-1919 Zagreb, 1920, 83-84.

[8] Šušteršič ne spominje datum tog famoznog Koroščeva pisma, ali se ono nalazi u knjizi Maxa Rongea, posljednjeg šefa obavještajnog odjeljenja austrougarske vrhovne komande i evidencbiroa. Bilo je to 19. januara 1917. (Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, Zagreb 1937, 65).

[9] Ivan Šušteršič, Moj odgovor, 88-91.

[10] Ivan Šušteršič, Moj odgovor, 59-62.

[11] Ivan Šušteršič, Moj odgovor, 63.

[12] Ivan Šušteršič, Moj odgovor. 69.

Taj isti Šušteršič, od tih istih i takvih austrijskih patriota kao što je bio i dr. Korošec još u mjesecu januaru 1917., biva proglašen novembra 1918. za neprijatelja Jugoslavije, kako bi mu se oduzeo svaki politički utjecaj pri stvaranju Jugoslavije. »Tako sem toraj postal sovražnik »Jugoslavije.« Oni drugi pak so postali »Veliki Jugoslovani«, ker so med mogočnim čin-bumom svojega tiska nosili jugoslovansko krinko. Še nikdar se ni grše in uspešnejše zlorabila vzvišena ideja. Človeška tragika in zavratna komedija!«[13]

Sasvim točno. I sada se postavlja pitanje gdje treba tražiti razloge i uzroke i da li su ti austrijski patrioti mjeseca maja drugačije osjećali nego januara 1917.? Dakako, samo u njima samima i njihovim karakterima, a onda, dosljedno, te misli i ta osjećanja nisu ni nedosljedna ni drukčija. Ona su u mjesecu maju jednaka onima iz mjeseca januara. Tada formulirana u pismima Clam-Martinitzu i Czerninu, a maja u bečkom parlamentu za austrijske Jugoslavene, koji ni izdaleka nisu mogli nazreti suštinu političkih tendencija koje je u svojoj pozadini nosila Majska deklaracija kakve su zamislili njeni začetnici. Štoviše, ni izvjesni neklerikalni potpisnici i Jugoslaveni koji su nesumnjivo bili potpuno saglasni s radom Jugoslavenskog odbora u Londonu. Ovu deklaraciju pročitao je 30. maja predsjednik novoosnovanog »Jugoslavenskog kluba« u bečkom parlamentu dr. Anton Korošec.

> »Potpisani narodni zastupnici u »Jugoslavenskom klubu« udruženi, izjavljuju, da na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje sviju zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, *pod žezlom Habsburško-Lorenske dinastije*, te će se svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda.[14]

Nema sumnje, da je za jedan dio potpisnika fraza »pod žezlom Habsburško-Lorenske dinastije« bila samo formula koja je morala da se spomene kako bi se moglo s tom rezolucijom agitirati u širokim masama bez protivljenja vlasti.[15] Svakako to važi recimo za Vj. Spinčića ili don J. Bijankinija, dva prava narodna svećenika, ili za političare dra O. Rybaža, dra V. Ravnikara ili dra J. Smodlaku. Ali to ne može da važi za sve ostale, a naročito ne za začetnike i tvorce te deklaracije, za Šušteršiča i dr. Korošca. Da je to tako, pokazat će i interpretacija same deklaracije kao i agitiranje za nju od strane najmjerodavnijih vođa klerikalaca.

Jedan od najizrazitijih propagatora Majske deklaracije u Sloveniji bio je biskup dr. A. B. Jeglič, Jer, on je stupio na čelo akcije za oživotvorenje programa Majske deklaracije. Mjeseca septembra slovenski vođe, klerikalni i napredni, objavili su rezoluciju u kojoj se solidariziraju s deklaracijom »Jugoslavenskog kluba«. Među ostalim, tu se kaže da je po njihovu uvjerenju budućnost Habsburške monarhije moguća samo na načelu istinske slobode naroda, a budućnost našega naroda na načelu sjedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba u monarhiji, kao »Jugoslavenska država pod

[13] Ivan Šušteršič, Moj odgovor, 75.

[14] Ferdo Šišić, Dokumenti, 94.

[15] Jugoslavicus, Borba Slovenaca za Jugoslaviju, 40. Jednako se ne može primiti rezoniranje Josipa Horvata da je ta fraza za sve bila »samo smokvin list, sigurnosna rezerva shvatljiva obzirom na postojeće zakone.« (J. Horvat, Politička povijest Hrvatske. Zagreb 1936. 480).

žezlom habsburške dinastije«. U drugoj točki potpisnici, među njima na prvom mjestu knezoškof ljubljanski, zatim dva kanonika (Andrej Kalan i dr. Josip Gruden), dr. Šušteršič i drugi, pridružuju se i mirovnoj želji pape Benedikta XV. Štoviše, oni su uvjerenja da će se među narode vratiti mir ako države budu primile za osnovu mirovnih pregovora misli zacrtane u noti Benedikta XV. Svakako je od izuzetnog interesa da je i ovu misao prihvatila Slovenska narodno-napredna stranka čiji su predstavnici potpisali ovu Jegličevu izjavu, (dr. I. Tavčar i dr. K. Triller). Dakako, slovenski socijalisti odbili su da potpišu takvu klerikalnim duhom prožetu izjavu.

Ljubljanski knezoškof A. B. Jeglič uistinu je bio na jednoj te istoj liniji od sjednice u njegovu dvoru, s koje je 1915. upućen Benediktu XV. memorandum o rješenju jugoslavenskog pitanja unutar monarhije, do Majske deklaracije i njegova saglašavanja sa njom u ovoj izjavi potpisanoj 15. septembra 1917. Jeglič nije ni za dlaku odstupio od svojih političkih koncepcija vezanih s politikom habsburške dinastije, s politikom katoličke Austrije, koju su i Benedikt XV. kao i Pijo X. jednako branili i pomagali kao svoj najjači oslonac u srednjoj Evropi. Štoviše, kad se u jugoslavenskim zemljama saznalo za Krfsku deklaraciju, koja stoji antipodno prema Majskoj deklaraciji kao i izjava Jugoslavenskog odbora iz decembra 1916.,[16] onda je pročelnik akcije za oživotvorenje Majske deklaracije dao svečane izjave kojima se protestira protiv težnja Jugoslavenskog odbora u Londonu. Kad su njemački i austrijski listovi stali kritizirati Majsku deklaraciju, onda je biskup Jeglič dao u odgovoru svoju interpretaciju njezina značenja i njene misije. Biskup je svečano izjavio da je *njegov potpis pod Majskom deklaracijom protest protiv svih pokušaja Antante i besavjesnih emigranata koji žele da Jugoslavene otkinu od habskurške dinastije.*

Intimni saradnik biskupa Jegliča dr. Aleš Ušeničnik, profesor teologije napisao je čitavu knjigu, da Nijemcima i Austrijancima pokaže kako je slovenski narod caru vjeran i kako Majska deklaracija iskreno zastupa ideju ujedinjenja Jugoslavena pod habsburškom dinastijom.[17] Ovakvu interpretaciju Majske deklaracije mogao je dati samo dobar poznavalac intencija biskupa Jegliča, Slovenske ljudske stranke kao i njenih vođa. Tako se o Majskoj deklaraciji mislilo i govorilo ne samo 1917., nego još i augusta 1918., kad je ta knjižica primila svoj imprimatur od ljubljanskih duhovnih vlasti. Profesor Ušeničnik, kao pravi učeni ideolog SLS trudi se da velikim brojem dokaza pokaže lojalnost Slovenaca i prema Austriji i prema caru, unatoč težnjama, manifestiranim za ujedinjenjem Jugoslavena u okviru Austrougarske monarhije.

> »Antanta želi jednu jugoslavensku državu pod dinastijom Karađorđevića, naš narod želi jednu Jugoslaviju pod habsburškom dinastijom. Antanta želi jednu Jugoslaviju izvan monarhije i protiv monarhije, naš narod želi jednu Jugoslaviju u monarhiji i s monarhijom . . . A koliko se samo postupanje ljubljanskog knezoškofa dr. A. B. Jegliča kritiziralo pa i grdilo! A samo je uzorni, posvetom vjere uzdignuti patriotizam odredio njegovu odluku

[16] Manifest Jugoslavenskog odbora novembra 1916. traži ujedinjenje Jugoslavena izvan Austro-ugarske monarhije (F. Šišić, Dokumenti, 72-74), a tako isto i Krfska deklaracija (Jugoslav. odbora i predsjednika Min. savjeta Srbije 20. VII. 1917.). Šišić, Dokumenti, 96-99.

[17] Alexius Ušeničnik. Um die Jugoslavija. Eine Apologie. Laibach 1918.

da se stavi na čelo jugoslavenskog pokreta. Biskup nije htio da stoji ravnodušno po strani, gdje njegov narod ide u susret tako velikim iskušenjima i opasnostima. On je želio da svome narodu u teškim časovima koje je on predvidio na putu vjernosti bude vođa, da ga svojim primjerom pouči, da unapređuje što je pravo, a da sam nekome ne učini nepravo. On je želio naročito da očuva svoj narod, da ni sumnjičenjem ni došaptavanjem s bilo koje strane ne bude potisnut s pravoga puta na stramputicu. On se bojao da bi jednu mlitavu ravnodušnost u ovako važnoj prilici narod mogao rđavo shvatiti i pokloniti moguće pažnju zavodnicima ili se šikanama dati zavesti i s drugima kao pravnim sredstvima pokušati da nadomjesti, što mu se uskraćuje načelno i postojano unatoč svim pravednim zahtjevima. *Radi toga je knezoškof svečano izjavio da je njegov potpis pod Majskom deklaracijom protest protiv svih pokušaja Antante i nesavjesnih emigranata da Jugoslavene odvrate od nasljedne habsburške dinastije*, ali također protest protiv svake nepravde koja se počinila na slovenskom narodu, caru vjernom još u ovom ozbiljnom i teškom vremenu. Samo jedno grubo neznanje odnosa ili drska zloba mogu sumnjičiti poklonika vjernosti ljubljanskog biskupa, *iako je također inače dosta poznato, s kojom ljubavlju i poštovanjem knezoškof Jeglič pripada prejasnoj carskoj kući i kako on tako rado i tako često i gotovo uvijek s uzbuđenjem narodu govori o caru Karlu i carici Ziti i o dragom prestolonasljedniku.*«[18]

Ova jasna i određena potvrda Jegličevih shvaćanja o Majskoj deklaraciji daje autentičnu interpretaciju ciljeva koju je imao pred očima jedan od vođa akcije s Majskom deklaracijom.

Prema tome Majska deklaracija, zatim Septembarska Ljubljanska deklaracija knezoškofa Jegliča u interpretaciji dra Ušeničnika, kao i njegova apologija austrofilskog stava ljubljanskog biskupa, koji se stavio na čelo akcije za oživotvorenje Majske deklaracije, jesu jedna jedinstvena i sastavna cjelina. Zato se interpretacija Jugoslavicusa o pasusu »pod žezlom habsburško-lorenske dinastije« ne može nikako primiti kao »potreba iz taktičkih razloga«. Svakako ne za klerikalni dio potpisnika.

Ne može biti sumnje da je Majska deklaracija upravo s pasusom, za koji kažu klerikalci da je u nju ušao iz taktičkih razloga, bila potpuno u duhu Rimske Kurije. Sada 1917., kao i ono prije dvije godine, kad su ljubljanski klerikalci podnijeli Benediktu XV. molbu za rješavanje njihova pitanja. A opet, Vatikan u mirovnoj noti nijednom riječi ne spominje taj jugoslavenski problem ni u ovom razvodnjenom obliku Majske deklaracije. Sasvim shvatljivo, jer bi time, kad bi to pitanje pokrenuo. u srce dirnuo apostolskog mađarskog kralja i austrijskog cara, za koga je u prvom redu pokušao intervenirati. Dosljedno tome ne može također biti sumnje da Krfska deklaracija, kojoj je osnovna misao bila osnivanje jedne jugoslavenske države izvan okvira Austrougarske, nije mogla dobiti saglasnost vatikanske diplomacije. Ili, drugim riječima, Jegličev protest protiv Krfske deklaracije, također nema sumnje, naišao je u Vatikanu na potpuno razumijevanje. Sigurno je, da je u onoj promemoriji ljubljanskih klerikalaca Vatikanu 1915. bilo riječi i o jednoj naročito povoljnoj situaciji za katoličku crkvu, ako bi se Jugoslaveni Austrougarske sjedinili u monarhiji, jer će tako povoljne prilike utjecati na mogućnost ne samo približenja katolicizma pravoslavlju nego i vraćanja pravoslavne crkve Rimu! I u tome je Ušeničnik određen i jasan.

[18] Alexius Ušeničnik, Um die Jugoslavija, 37.

Jer, podvlači Ušeničnik, ljudi koji teže najvišim idealima, smatraju da bi takva Jugoslavija mogla biti zlatna spona koja bi mogla da istočne Slavene opet privuče k zapadnoj crkvi.[19] Ovdje svakako Ušeničnik misli na Jegliča i Mahniča, koji su o tome dali i opširna svoja tumačenja. Pogotovo Mahnič kad se stao zalagati za oživotvorenje Majske deklaracije.[20] Ušeničnik je i odviše jasan a da bi moglo biti sumnje, da ga se krivo shvaća. Protiveći se jednoj Jugoslaviji, kakva bi mogla da nastane na osnovu Krfske deklaracije, Ušeničnik kaže da je možda bilo i srbofila u Sloveniji, pa dopušta da ih je rat nekolicinu izbacio na površinu, ali sam narod kao takav nije pošao za njima. *»Prema ćudorednim osnovama našega katoličkog naroda svaka je izdaja grijeh, a svaka veleizdaja težak prestup. Da bi pak netko mogao da izda svoga cara za nekog kralja Petra, to naš narod uopće ne bi mogao shvatiti«.*[21]

Ovakav austrijski patriotizam slovenskih klerikalaca, koji su se kroz Majsku deklaraciju zalagali za Jugoslaviju cara Karla, nikako nije izmijenila ni Majska deklaracija ni njezini kasniji branitelji i propagandisti. Pogotovo, otkako je za rata vodstvo stranke preuzeo u stvari sam biskup Jeglič. Tko drukčije misli o Majskoj deklaraciji, uslijed toga što su je potpisali i neklerikalci i nesumnjivi neprijatelji Austrije, u zabludi je. Jegličeva proaustrijska osjećanja ostala su neizmijenjena. Njegovi savremenici iz drugoga tabora to najbolje znadu. Oni s uvjerenjem i s dokumentima tvrde, da je »ljubljanski škof dr. Anton Jeglič s svojo prisotnostjo dajal pogum in vso sankcijo vsem zverinskim napadom, ki so se izvršili na našo sveto idejo«.[22] Jer, iako su članovi SLS pod pritiskom događaja na ratištima stali da se hlade i otrežnjavaju, navukavši na se jagnjeću kožu Majske deklaracije, nisu izmijenili svoju austrofilsku ćud. Savremenici im nisu mogli zaboraviti nedjela koja su počinili na svome narodu koji nije bio u njihovoj SLS.

> »Dokazati hočemo, kazuju protivnici, s citati iz glavnih strankarskih glasil SLS, da je *stranka v onih najtežih časih za naš troimeni narod izgubila vsaki čut dostojnosti in morala, da je skušala kovati iz dogodkov onih dni samo strankarski kapital ter da je izrabljala z infernalno brezsramnostjo vsako najmanjšo priliko, da bi svoje strankarske nasprotnike očrnila kot veleizdajnike, ter ih privedla do vislic. Zlata doba denuncijantstva je našla naše klerikalce v bratskem objemu z Nemci in ze vsemi, ki so sovražili Slovane, pri tem so pa trkali na prsi. češ, glejte nas prave Slovane ki smo spoznali kje je naš rešitev!* Da ni mogel v teh časih nikdo stopiti tem patriotom na strupeni jezik, če ni hotel izgubiti lastne glave, je jasno. Dočim pa smo drugi rajše molčali ter ostali zgolj pasivni pri vsem avstrijskem klerikalnem in nemškem humbugu, so se oni očitno ponosili s svojo črnožuto kokardo.«[23]

Upravo ovo je stvarno naličje klerikalnih tvoraca i nositelja Majske deklaracije. U ovome je i suština najiskrenije Ušeničnikove apologije austrijskog patriotizma slovenskih klerikalaca pred njihovim njemačkim i dinastičkim gospodarima. A

[19] »Männern, die den höchsten Idealen nachstreben ist Jugoslavija zugleich das goldene Band, das die östlichen slawischen Völker wiederum mit der abendländischen Kirche vereinigen könnte. So ist die Jugoslavija dem slowenischen Volke der Inbegriff alles dessen, wonach es sich sehnt und was es erhofft.« Ušeničnik, Um die Jugoslavija, 34.

[20] Vidi niže.

[21] Ušeničnik, Um die Jugoslavija, 24.

[22] Dokumenti Koroščeve stranke, 6.

[23] Dokumenti Koroščeve stranke, 5-6.

završne riječi ove uistinu uvredljive apologije za sve rodoljubive Slovence, kojima nikad nije mogla da bude pred očima Jugoslavija Majske deklaracije, premašuju sve što je dotad Aleš-Alexius Ušeničnik govorio. »Naš se narod uzdaje iznad svega u svoga cara Karla, koga je na prvi pogled uvelike zavolio. Sve ovo talasanje i previranje na jugu nije ništa drugo nego jedan elementarni kliktaj narodne duše: Ave, Caesar — Morituri te salutant.«[24]

Ovako je mislio, osjećao i govorio slovenski klerikalac u isto vrijeme kad je predsjednik USA Wilson 28. VI. izjavio: »All branches of the Slav race should be completly freed from Germann and Austrian rule« — »da se svi ogranci slavenske rase imaju osloboditi od njemačke i austrijske vlasti.«[25] Znači da neposredni uzrok tom upornom stavu branjenja Austrije i interesa Habsburškog carstva treba tražiti samo u većim garancijama koje je katolicizam nalazio u apostolskoj carevini, nego što bi ih našao u Jugoslaviji u kojoj bi većina pučanstva bila pravoslavna. Ili, linija Vatikan—Beč u najočajnijim trenucima za Habsburgovu monarhiju ostaje stalna i nepromijenjena za austrougarske klerikalce, pa tako i za njihove hrvatske i slovenske saveznike.

Svakako pada u oči da je iz Ljubljane inicirana agitacija za Majsku deklaraciju naišla na topli prijem u svim ostalim jugoslavenskim pokrajinama, naročito u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji. Štoviše, ovu su agitaciju uglavnom vodili klerikalci, dakako njihove vođe i njihova štampa. Naročito je veoma aktivan na tom poslu »Hrvatski katolički seniorat«. Razumljivo je i zašto. Za hrvatske klerikalce bilo je mjerodavno držanje krčkog biskupa Antona Mahniča. Treba da se kaže, da je i biskup Mahnič u svojim političkim shvaćanjima u čitavom jednom deceniju evoluirao od klerikalnog frankofurtimaštva do jugoslavenstva Majske deklaracije. U doba aneksione krize i frankovačkih denuncijacija koje su uvelike pomogle veleizdajničkom procesu bana Raucha, biskup Mahnič u »Hrvatskoj straži« savjetuje svojim pristalicama da se priklone pravaštvu, t. j. frankovluku, što je poslije dvije godine i formalno izvedeno. Evo tih njegovih misli:

> »Danas stoji neoborivo za svakog poštenog katoličkog Hrvata, što se tiče političkih aspiracija, jedino pravo pravaško stanovište; ta danas je tako zvano obzoraštvo dotjerano ad apsurdum, pravi spectaculum mundo, angelis et hominibus; danas nitko više ne sumnja, da su realizam i naprednjaštvo izdajničke struje, koje životare od stranih novaca, od strane misli; (Tu biskup misli svakako kao i državni tužilac na zagrebačkom veleizdajničkom procesu). Danas se sve jasnije uviđa, da je s postojećim pravaškim strankama fuzija moguća samo onda, ako one kao osnovnu točku u svom programu prihvate katoličko načelo . . .«

Zacijelo, da bi se i dalje radilo na »klerikalnom programu za XX. vijek« koji je postavio prvi »Svehrvatski katolički kongres« (1900.)!

Ovakav pobornik klerikalno frankovačke partije iz 1907. i 1908., poslije deset godina zalagat će se za Majsku i Ljubljansku deklaraciju u zagrebačkim klerikalnim »Novinama«, preteči »Narodne politike« i »Hrvatske straže«, pod naslovom »Politika hrvatskih katolika«. (Ili »Jugoslavenstvo i katolicizam«, ili »Srpski problem«,

[24] Ušeničnik, Um die Jugoslavija, 64.

[25] Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske. Zagreb 1936., 491

ili »Sloga s pravoslavnom braćom«, ili »Za bratsko ujedinjenje«). Članci su objavljeni mjeseca maja 1918. o prvoj godišnjici Majske deklaracije. Ti članci imali su, s jedne strane, ne samo propagandni karakter nego i polemički s onim klerikalcima koji nisu htjeli ništa znati ni o Jugoslaviji cara Karla, već samo o velikoj Hrvatskoj Franca Ferdinanda. U tome je bio naročito uporan sarajevski nadbiskup Stadler koji je protiv Majske deklaracije postavio zahtjeve »Rješenja državo-pravnog pitanja na jugu monarhije u hrvatskom smislu, na temelju hrvatskog državnog prava, te uz neoskvrnjeno očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti«.[26]

Svakako ove misli biskupa Mahniča iz 1917. stoje u antipodnoj proturječnosti s onima biskupa Mahniča iz aneksione krize. Da bi se ta antipodnost još vidnije istakla, potrebni su neki navodi iz tih članaka.[27]

> »Svibanjski program *prima* u državnu zajednicu uz Hrvate i Slovence također Srbe. Ova je točka uzrujala izvjesne duhove, te je poglavito radi nje svibanjski program naišao na svakojake prigovore i sumnjičenja, kojima se nastojanje oko njegova ostvarenja svijetu prikazuje u ružnom svijetlu. (Tu biskup misli ne samo na domaće protivnike nego i na one austrijske, s kojima Ušeničnik polemizira u svojoj apologiji). »Stojeći vi na programu hrvatsko-slovensko-srpskog ujedinjenja u jednu državnu skupinu, činite se krivima trostrukog atentata na katoličtvo, izdajući katoličku stvar srpskom pravoslavlju; na hrvatstvo, stupajući u državnu zajednicu sa srpstvom; na Austriju, idući za političkim ciljevima, koji ugrožavaju opstanak monarhije!« — Što mi na to?
>
> Kako stvar stoji s atentatom na katoličtvo, razabire se iz onoga što i izložismo u prošlom članku (Članak je u cijelosti zaplijenjen). Preostaje, da se osvrnemo na srpsko pitanje, da se vidi, da li smo uistinu izdajice hrvatstva i katoličtva *primajući* Srbe u državnu zajednicu . . . Srbi živu s nami i među nami. Srpstvo je činjenica. Ma kako se ustručavali priznati ovu činjenicu, tim je nećemo ukinuti. Razboritost propisuje, da se s činjenicama računa. Pita se tek: što je razboritije, što za hrvatsku i katoličku stvar bolje: navijestiti rat srpstvu do istrage, ili tražiti s njim prijateljski modus vivendi? . . . Najposlije, je li uistinu pogibao, koja od srpstva prijeti hrvatskoj i katoličkoj misli nesavladiva, tako da je ne bismo mogli ukloniti nego navijestivši srpstvu rat? Pogledajmo najnovije događaje i prilike, u kojima se nalazi savremeno srpstvo. Rusija je uzdrmana; srpska je inteligencija decimirana i svakuda raspršena; (Biskup misli na austrougarske Srbe); političke su aspiracije za dugo vremena neostvarive! — Braćo Hrvati, braćo katolici! Nemojmo poslušati glas političke strasti. *Istina, Srbi nijesu katolici, ali oni su ipak kršćani; no k nama ih privesti može jedino ljubav, dok će ih mržnja i preziranje katoličtvu i hrvatstvu još više otuđiti, te ih ogorčiti. Povedimo se za primjerom Benedikta XV.!* Kada su nedavno Englezi osvojiti Jerusalim, Benedikto im je čestitao i naredio da se Bogu pjeva hvala, te je pred čitavim svijetom očitovao želju da sveti grad nikad više ne padne u nekršćanske ruke. A Englezi nijesu katolici, Englezi su protestanti, pa kao protestanti nama dalji nego pravoslavni Srbi, koji su nam uz to i braća po krvi i jeziku. Tako Otac naš Benedikto. A mi njegovi sinovi da sa Srbima na sve vijeke ostanemo zaraćeni? Vjeran svom geslu: Divide et impera! neprijatelj je uckao, kako se ucka pas, Hrvata na Srbina, Srbina na Hrvata. Fanatizirao i jedne

[26] Ferdo Šišić, Dokumenti, 103-104.

[27] Tekstove uzimam iz brošure svećenika i njegova nekadašnjeg sekretara Antuna Pilepića, In Aedificationem. Split 1938. 38-44.

i druge. Pleme zamrzilo na pleme. A i u vjerskom pogledu, uza sve to da smo pravoslavlju najbliži, ipak smo voljeli da nam njemački protestantizam i nacionalizam truje inteligenciju i kvari srca . . .«

(U posljednjem stavu ovog prvog članka »Jugoslavenstvo i katolicizam« biskup Mahnič brani se od svih prigovora gotovo istom argumentacijom kako to čini i Ušeničnik).

U drugom članku »Politika hrvatskih katolika« daju se u stvari crkveno-politički i vjerski razlozi zbog kojih se biskup Mahnič tako gorljivo zalaže za Majsku deklaraciju.

»Prihvaćam za svoj politički program svibanjsku deklaraciju. Ne vode me pri tom samo politički razlozi, nego i drugi, viši. Razlozi su ti naravski i svrhunaravski.

Balkan i Istok jesu slavenski, pa i neslavenske su narodne skupine sa svih strana opkoljene Slavenima, natopljene slavenskim elementom. Poradi toga se može na Istoku i Balkanu voditi samo slavenska politika. Svaka je druga politika imperijalizam, koji sam sebe žigoše kao nasilje, teško vrijeđa prirodni zakon po kojem su narodi među sobom braća, jednakopravni, te svaki u svojoj zemlji gospodar. Ovakovom se politikom zameću klice novoj međunarodnoj borbi i ratovima bez kraja i konca.

Ili, misle li zaista pangermanski vikači, da će se dati stotine milijuna slavenskih i drugih istočnih naroda tako glatko ujarmiti? Pa kada bi to za čas i uspjelo, hoće li ovi narodi mirno i odano nositi nametnuti jaram? Zar se nijesu imperijaliste ama ništa naučili od sadašnjeg svjetskog rata . . .

No nas, dok pristajemo uz svibanjski program, potiču i *svrhunaravni razlozi*. Uz njemačku se kulturu i politiku nerazdruživo spaja protestantizam. Nemojmo smetnuti s uma, da je njemačko carstvo protestantsko, pa nije ni moguće, da svoj protestantski značaj više manje ne odaje. Pangermanska se politika poistovjetuje s protestantizmom. Ona se na pr. u Austriji pojavljuje kao propaganda za protestantizam u obliku antikatoličkoga pokreta poznatoga pod imenom »Los von Rom Bewegung«.

Možemo li očekivati da će protestantizam na Istoku napustiti ovu svoju religijsko-političku taktiku? Nemojmo se varati. I u prošasto su se doba opet i opet sa strane njemačkih protestanata činili pokušaji, ne bi li se pravoslavlje približilo protestantizmu, te se među njima stvorila nekakva unija. Tä protestantizmu i nije do drugoga nego kako bi presjekao put do sjedinjenja katoličkih i pravoslavnih srdaca. U ovu je svrhu pripravan prinijeti svaku žrtvu. Ovo je nastojanje njemačkih protestanata dosele nailazilo na najveću zapreku u ruskom caru papi. *No sada je u Rusiji proglašena sloboda vjeroispovijesti. Stoga, ako se, kako rekosmo, nam otvara tom slobodom ispovijedanja vjere sveza s pravoslavnim Istokom, nemojmo misliti, da se neće i protestantizam tim okoristiti.* Premda se nijesu prilike na Istoku još ustalile, ipak njemački protestantizam već sada ozbiljno razmišlja o tome, kako bi stekao u pravoslavnom svijetu odlučan utjecaj. Stvar je ozbiljna! Ma kako je razmak između pravoslavlja i protestantizma, to će se ipak naći ljudi, koji će iz opozicije prema katolicizmu zagovarati taj savez. Povijest crkvena bilježi sijaset ovakvih primjera. Nu protestantizam ne znači samo udaljenje od katoličke crkve, nego on vodi izravno u vjerski racionalizam, koji je istovjetan s odmetnućem od pozitivnog kršćanstva, a ovo ima za posljedicu potpuno bezvjerstvo. Ovim se putem povela protestantska Njemačka,

a istim bi putem udarilo i pravoslavlje, stupivši u zajednicu s protestantizmom.

Braćo katolici! Vama govorim. *Nećemo li sve što je u našim silama poduzeti, da odvrnemo od slavenskoga pravoslavlja ovu pogibao? Hoćemo li prekrštenih ruku gledati, da nam neprijatelj slavensku njivu posije kukoljem bezvjerstva? Ovo je pitanje od najdalekosežnije religijske i kulturne zamašitosti za slavenstvo.* Naš bi nemar značio isto, što slavensku braću, koja se odlikuju dubokim osjećajem, na milost i nemilost predati duševnome procesu, što ga je od Lutera do danas prošao protestantizam na vjerskom i filozofskom polju, procesu, koji svršava Hartmannovim pesimizmom, Haeckelovim monizmom, nietzscheanizmom.

Promatrajući s ovog gledišta — a to i mora nama kao katolicima biti kod prosuđivanja javnih prilika svuda i svagda odlučno — stupa narodna politika tek na drugo nuzgredno mjesto, dok *svibanjski program dobiva mnogo idealnije — vjersko i kulturno značenje. Upravo vitalni interesi katolicizma traže, da se svim silama odupremo ekspanzivnoj politici na Balkanu i na Istoku.*

Stoga se po našem sudu odvažni istup našega »Hrvatskoga katoličkoga seniorata« za politički pravac, određen svibanjskom deklaracijom, može najodlučnije odobriti, jer se posve podudara s duhom naše katoličke organizacije. Politikom svibanjskog programa ne branimo i zaštićujemo hrvatstvu, srpstvu i slavenstvu samo narodno-političke aspiracije i interese, nego u eminentnijem smislu također vjersko-kulturne. Seniorat u ovim kritičnim vremenima i nije mogao drugačije postupati. Niti ko može zagrebačkom senioratu prigovarati, da tjera ovu politiku na svoju ruku, jer je senioratski sastanak u srpnju prošle godine jednodušno prihvatio svibanjsku deklaraciju. Ako se, dakle, zbog postupka našega zagrebačkog senioratskog vodstva pojavilo u našim redovima neko nesuglasje i napetost, nadamo se da će ga do skora nestati, jer će *svaki uviđavan pristaša katoličkoga pokreta doskora priznati, da se jedino od politike, vođene u smislu svibanjske deklaracije, možemo nadati pravome napretku i hrvatstva i katoličtva kako na Balkanu tako i na Istoku uopće.* Toliko sine ira et studio! Ove mi riječi kazivaše u pero duboko uvjerenje i ljubav.«

Ova iskrena ispovijest vođe katoličkog pokreta pokazuje kakve su pobude utjecale na njega kao i na njegove pristalice da se sada odjednom, kad je bilo već čitavome svijetu jasno da je slom centralnih sila neizbježan, založi svim svojim autoritetom za taj politički pravac. To je proširenje ne samo crkvenog utjecaja nego i njegov prozelitički cilj, t. j. sjedinjenje pravoslavnih sa rimskom crkvom. Tako je on gledao na Majsku deklaraciju prije osnivanja Jugoslavije, koju je on dogledavao i želio u okviru Habsburgove monarhije, jer je nju iskreno u srcu nosio kao i biskup Jeglič, tako je on mislio i pred svoju smrt (1920.) kad poručuje svojim pristalicama:

»To jedinstvo (katoličkog pokreta) moramo sačuvati, *jer imamo veliku zadaću da se s rastavljenom braćom ujedinimo u jednom ovčinjaku Kristovom. O, kad bismo mi Slovenci i Hrvati shvatili tu svoju misiju! Moramo se čvrsto držati u tom radu stijene Kristove, na kojoj je Krist sazidao svoju Crkvu. Rim je princip našeg jedinstva. On je izvor sve istine. I uz Episkopat moramo čvrsto stajati, jer je to veza koja nas veže s Petrovom stolicom.*«[28]

[28] A. Alfirević, dr. Antun Mahnič. Knjiga života. Osijek 1923. 8.

Dakle, i opet na liniji Stadlerova »klerikalnog programa za XX. vijek«. Jer, i ovdje biskup Mahnič u poglavlju »Zar smo protiv Monarhije« ni u snu ne pomišlja da bi se Hrvati odrekli habsburške dinastije, koja je i za njega najsigurniji oslonac katolicizma na Balkanu, a taj se samo pomoću monarhije može širiti na Istok!

Svakako, ovakve su crkveno političke misli mogle imati ne samo puno razumijevanje nego i potpunu podršku Vatikana u njegovoj politici prema bliskom, slavenskom Istoku. Treba priznati da je biskup dr. Mahnič u svom katoličkom idealizmu bio sada potpuno iskren, kao što je bio i nadbiskup Stadler u spomenutoj izjavi protiv Majske deklaracije, u čijoj 4. točki kaže:

> »Vidimo u jakoj Habsburškoj monarhiji najbolji štit proti svojim historijskim neprijateljima, koji lakomo pružaju ruke za hrvatskim teritorijem. Ostat ćemo kod svoje tradicionalne vjernosti vladaru i državi, ali zahtijevamo, da se državno-pravno pitanje na jugu monarhije riješi u smislu točaka I. i II. (t. j. da se sjedine Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina te Hrvatska Istra u »jedno političko i financijalno autonomno s Habsburškom monarhijom kao s cjelinom nerazdruživo spojeno državno tijelo«) i da država napusti kobnu politiku od zadnjih 50 godina protiv Hrvata, jer mora voditi do kriza i katastrofa, kao godine 1908., 1912. i 1914.«[29]

Međutim, najveći dio klerikalaca pošao je za shvaćanjima i ciljevima biskupa dr. Mahniča. U samom Sarajevu bude objavljena u »Hrvatskom dnevniku« 26. novembra 1917. deklaracija kojom su se pojedini raniji pristalice Stadlerovi, među njima i pojedina duhovna lica, solidarizirali s Majskom deklaracijom protiv Stadlerove izjave.[30] Isto tako solidarizirao se s Majskom deklaracijom mjeseca decembra 21 bosanski franjevac[31] kao što će se tih dana izjasniti i hercegovački franjevci, njih sedamdesetak. Ali ovi hercegovački franjevci još su sasvim u austrijskim vodama, jer u prvoj točki svoje izjave »s velikom zahvalnošću pozdravljaju mirovnu pripravnost našega kralja Karla, kao prvi — ako Bog da — tračak blizoga mira«. U drugoj oni »žele da se predstojeći mir sklopi na temelju pravednosti i slobode prema vječnim zasadama kršćanstva, razvijenim od svetog Oca Pape Benedikta XV.«; u trećoj točki »traže da se u Habsburškoj monarhiji provede potpuna ravnopravnost naroda«; na kraju, u četvrtoj solidariziraju se s Majskom deklaracijom »kojom se za sve Hrvate, Srbe i Slovence u monarhiji na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijeva ujedinjenje i državna samostalnost pod uzvišenim žezlom Habsburga«.[32] Prema tome u shvaćanju Majske deklaracije sa strane bosanskih i hercegovačkih franjevaca bilo je vidne razlike.

Nesumnjiva dva autoriteta, biskupi Jeglič i Mahnič, dali su Majskoj deklaraciji svojim interpretacijama i uputama izrazite katoličko-propagandne osnove. S njima je njihova štampa udruženim snagama i veoma glasno i samosvijesno propagirala jugoslavensku misao zaodjenutu u njihove klerikalne planove. Odatle i njihovi pozivi na slogu i jedinstvo, bratstvo i ljubav, okupljanje pozitivnih snaga a osuđi-

[29] Ferdo Šišić, Dokumenti, 104.
[30] Ferdo Šišić, Dokumenti, 104-105.
[31] Ferdo Šišić, Dokumenti, 107.
[32] Ferdo Šišić, Dokumenti, 108.

vanje onih koji su njihovo jugoslavenstvo promatrali sa skepsom pa i neprikrivenim nepovjerenjem i kritikom. Jer, generacije koje su punile austrijske zatvore i koje su se 1914. onako odlučno suprotstavile austrijskom kao i frankofurtimaškom teroru, nisu mogle u ovom klerikalnom jugoslavenstvu vidjeti jednu iskrenu politiku. Smatralo se, s jedne strane, da se klerikalci kamufliraju od straha pred odgovornošću, ako bude nastupio potpun slom monarhije i osnovana Jugoslavija izvan okvira Austro-ugarske monarhije.

Ostale političke stranke, osim austrofilskih frankovaca, u svom su političkom oportunizmu u stvari bile bez utjecaja na duhovni i politički razvoj kao i previranje koje se stalo talasati u širim slojevima hrvatske inteligencije pod utjecajem politike Jugoslavenskog odbora u Londonu. Štoviše, službeni stav Hrvatsko-sprske koalicije obilježen je punom pasivnošću prema svemu ovom talasanju političkog stremljenja. Žalosna je činjenica politike oportuniteta, nadmudrivanja i — čekanja bila i u odluci većine Hrvatskog sabora mjeseca februara 1917. kad je obnavljajući u svojoj adresi, u najužoj servilnosti »starostavni zavjet vjernosti« molila Krunu milost da joj pomogne doći do ujedinjenja u okviru Habsburške monarhije. U isto vrijeme, ili nešto ranije Korošec i Šušteršič dali su Martinitzu i Czerninu svoje izjave najogavnije servilnosti ali najiskrenije lojalnosti!

Nekompromisni, napredni i vrlo odlučni politički aktivizam u smjeru punih i širokih narodnih aspiracija pod teškim uslovima za štampu, 1917. i 1918. zastupala je »Hrvatska njiva«, zagrebački tjedni političko-kulturni časopis. U njoj se prvi put i na nedvosmislen način ne samo analizira Majska deklaracija, nego se ukazalo na njenu pozadinu i njenu misiju, koju je trebala da izvrši u bližoj i daljoj budućnosti. Povod za to dale su same klerikalne novine koje su pod vidom narodne koncentracije koja se od svih rodoljuba tražila, stale da napadaju sve iole naprednije nazore, a naročito one objavljivane u »Hrvatskoj njivi«. Bilo je napadaja ne samo u zagrebačkim »Novinama« i Katoličkom listu« nego i u splitskom »Danu« i Mahničevoj »Hrvatskoj straži«. Klerikalci su zahtijevali od svojih naprednijih saveznika da se u ime sloge i koncentracije odreknu slobodoumnosti i da se podvrgnu autoritetu katoličke crkve. Redakcija »Hrvatske njive« stala je na gledište da je to odvojeno pitanje i da je povezano sa slobodom savjesti na koju baš uvijek udara vješta klerikalna politika. Klerikalci su doista vješto manevrirali i svojim gestama htjeli da u isti mah postignu dva cilja: da oni budu u prvom planu vodstva, a s druge strane da se svi od reda odreknu slobodoumnih i antiklerikalnih shvaćanja. »Hrvatska njiva« je još početkom aprila 1918. zauzela uslijed toga određen stav, pa je ukazala i na pravo značenje klerikalne aktivnosti u općem narodnom previranju. U članku »Sloboda savjesti i narodno jedinstvo«[33] raspravlja se o toj slobodi i o njenoj potrebi kao faktoru narodne i duševne slobode, pa je to pitanje u ovim trenucima važnije i osnovnije za narodni uspon iz ropstva u slobodu nego što je problem svih oportunističkih tendencija klerikalaca. A one su se u jednoj nevjerojatno drskoj pozi, od strane klerikalaca ispriječile kao uslov za narodnu slogu i koncentraciju. Naime, ti isti koji su još 1914. bili najveći progonitelji jugoslavenske misli, sada, kao neki pokajnici, zahtijevaju u ime tobožnjeg pokajanja od svih ostalih, a naročito onih, koji su davali besprimjerne žrtve u patnji i krvi, u zatvorima i pod vješalima, da se odreknu osnovnog motiva njihove nacio-

[33] »Hrvatska njiva« 1918. br. 14. 229-331.

nalne borbe. Štoviše, smjelost klerikalaca bila je tolika, da je upravo te jugoslavenske borce stala prikazivati kao one koji sprečavaju da se izvede puna koncentracija. Odbijajući odlučno da se ta nova »kulturna« politika koju klerikalci žele inaugurirati u ime koncentracije i sloge prihvati kao uslov za saradnju u velikim trenucima narodnih aspiracija, konstatira »Hrvatska njiva« da je upravo klerikalci razbijaju svojim netolerantnim stavom i nesrazmjernim apetitom za diktiranje. »Naprotiv, ako je tko na smetnju jedinstvu, onda su to baš ovi nadribogoslovci, ljudi u bogoslovskoj uniformi, ali često bez ikakve religije. Otkada se u nas rodila ideja nacionalnosti, otada su joj svagda davali šire značenje jugoslavenskog jedinstva, koji su mogli da se oslobode od crkvenih i konfesionalnih predrasuda, a oni koji su bili u prvom redu vjernici svoje crkve (pravoslavci ili katolici), bijahu glavni predstavnici narodnoga raskola.« Klerikalno-šovenske ponore mogli su premostiti samo napredni i slobodoumni nacionalisti, ne dirajući u stvari religije kao najosnovnije nepovredljivosti slobode savjesti. Odatle i osnovni zaključak, koji se dijametralno razlikuje od klerikalnog jugoslavenstva.

> »Ono, što mi hoćemo, nije kulturkampf, nego težnja za zajedničkom prosvjetom u sva tri dijela našega naroda, t. j. Hrvata, Srba i Slovenaca. Jer, zajednička nam osnovka i prosvjete i nacionalne kulture može biti samo izvan crkve, a ne u njoj. No svaki od nas može i mora (prema svojoj savjesti) da vjeruje onako, kako osjeća. Ali neka znade da mu je vjera lična stvar. I neka na zborovima, gdje se raspravlja o pitanjima jedinstva ne susreće brata svojega s pitanjem: Zašto ne vjeruješ u što ja vjerujem?, te neka od njega ne traži: Vjeruj kao i ja! i neka znade da je pogotovo besmislena i uzaludna grožnja njegova da liberalizam upropašćuje narodno jedinstvo. Naprotiv, neka znade, da je liberalizam baš ona neutralna zona na kojoj ćemo se najbrže i najtrajnije naći u čvrstom nerazriješivom narodnom jedinstvu. Eto, tako mi mislimo i u tom smjeru želimo da radimo bez obzira na to, da li se klerikalci iz oportunističkih razloga odluče u svojoj većini za jugoslavenstvo ili protiv njega. Istina je, da bismo željeli poradi uspjeha narodne stvari da i oni pojačaju narodne redove, a to tim više da okaju na taj način one grijehe što ih počiniše do sada. Ta oni nam upravo kao protunarodni agenti Rima upropastiše Hrvatsku državu za narodne dinastije u Hrvatskoj i u Bosni! Oni nas podržavahu u pokornosti prema Beču i Pešti s pozivom na zasadu, koja ovjekovječuje gospodstvo jakih nad slabima: Svaka je vlast od Boga! Oni nas zavadiše s krvnom braćom, te je samo plod njihova stoljetnoga cijepanja našega naroda ona kuga naša, što se zove frankovština! Neka, dakle, sada pristupe narodnom djelu u svoj poniznosti svojoj kao skrušeni pokajnici da okaju grijehe svoje radeći za narod nesebično i pomažući bez težnje za hegemonijom dosadašnjim radnicima za narodno jedinstvo! Neka ih spoznaja, da se radi o našem narodnom bitku, preporodi u ideji narodnosti tako, te će tuđinski svoj poziv što ga vjekovima izvršivahu, zamijeniti iskreno i do posljednjih konzekvenca sa pozivom narodnim!«

Nema sumnje da su klerikalnu ofanzivu pod novim parolama i novom vješto kamufliranom tendencijom prozreli savremenici koji su ih dobro, u dušu znali. Sasvim je shvatljivo da su ovakva rezoniranja »Hrvatske njive« i u Mahničevoj »Hrvatskoj straži« kao i u ostalim klerikalnim listovima izazvala ogorčene proteste.

Mahničeva »Hrvatska straža« i njezin urednik jezuit dr. Ante Alfirević još su uvijek zabacivali demokratsko načelo samoodređenja naroda kako su ga shvaćali talijanski revolucionari i sva jugoslavenska revolucionarna omladina kad kaže da »nama (t. j. Hrvatima) niti nije dozvoljeno apsolutno samoodređenje naroda, ako je taj narod zakonito vezan, t. j. narod ne može da kida bezobzirno svoje obaveze« Prema tome ovo jugoslavenstvo klerikalaca bilo je sasvim drugo nego ostalih rodoljuba koji su tražili njegovo realiziranje izvan Austrougarske monarhije. Štoviše, za to klerikalno jugoslavenstvo, za koje se sada zalažu pristalice Majske deklaracije, Alfirević kaže da ono »iz novije politike na jugu monarhije nije isto što i prijašnje koje je bilo istovjetno sa srbofilstvom. Sada katolički Slovenci vode politiku Južnih Slavena«.[34]

Ova i ovakva interpretacija jugoslavenske misli kakvu daje jezuit Alfirević jest uistinu pravo naličje klerikalnih koncepcija za koje su se svi klerikalni listovi toliko zalagali. Štoviše, oni su smatrali da imaju prava da zahtijevaju i od ostalih slobodoumnih narodnih redova da se priklone takvom shvaćanju jugoslavenske ideje.

Anonimni kritičar »Spectator« u članku »Vjera i politika«[35] analitički je ušao u suštinu Majske deklaracije kad analizira Mahničevo gledanje na misijsku ulogu oživotvorenja Majske deklaracije u našemu narodu, kao zlatnom mostu preko koga ima da prijeđe opće katoličenje pravoslavnog Balkana. Mahnič je, naime, podvukao da je Majskom deklaracijom narodna politika stupila »u službu politike kraljevstva božjeg«. Od ujedinjenja Mahnič očekuje ne samo jačanje političke svijesti nego i jačanje katoličke svijesti na Slavenskom Jugu.

> »Stojimo na pragu, Mahničeve su riječi, nove dobe. Težište svjetovne politike prelazi od Zapada na Istok, a tu, kako pokazuju svi znakovi, namijenjena je hrvatstvu uloga nalik na onu, što se označava riječima »Antemurale Christianitatis« ... *Njiva na Istoku dozrijeva. A tko će biti prvi, koga će gospodar poslati na katoličku žetvu istočne njive, ako ne opet narod hrvatski, koji neposredno međaši s Istokom, koga uz to s istočnim narodima vežu veze krvi i jezika? Evo, narode hrvatski, na umu Providnosti, u savjetu je Trojednog Boga zaključeno, da preuzmeš među rođenom braćom, koja bijahu krivnjom kobnih slučajeva kroz tisuću godina podijeljena, poslanstvo ujedinjenja.*«

Mahnič je bio tvrdo uvjeren da se »jedino od politike, vođene u smislu svibanjske deklaracije, možemo nadati pravomu napretku i hrvatstva i katoličtva, kako na Balkanu tako i na Istoku uopće«. Nema sumnje da je ovim Mahnič otvoreno ispovjedio i naglasio princip klerikalizma u jugoslavenskoj politici, princip vjerski koji je imao da pomoću jugoslavenske politike izvrši misiju rimske Propagandae fidei, koja je oduvijek od svog postojanja stalno gledala na Balkan, i u raznim vremenima i u raznim vidovima vršila svoju misionarsku akciju. Zato je i sasvim dosljedno zaključivanje da je klerikalizam u svojoj osnovnoj i posljednjoj liniji »zloupotrebljavanje vjere u političke svrhe, kao i zloupotrebljavanje politike u vjerske i crkvene svrhe. Kao takav on je već sam po sebi opasnost za svaki narod, jer njegove najsvetije duhovne osjećaje stavlja u službu političkih interesa crkve kao organizacije, koja

[34] Prema: »Hrvatska njiva« 1918, br. 15, 261-262.
[35] »Hrvatska njiva« 1918., br. 18-19, 325-326.

teži za svjetsko-političkom moći. No klerikalizam u neslobodnom narodu znači još i daleko veću opasnost. Tu biskupi, postavljeni po tuđinskoj moći, upravljaju političkim djelovanjem svojih podređenih organa, a preko njih vode i narod. Vode ga zloupotrebljavajući vjeru eventualno i u korist faktora koji su izvan njega«. Takav je rad nadbiskupa Stadlera, koji je u stvari prvoborac protunarodnih sila, a sa stalnim pozivom u toj borbi na autoritet crkve, za vjeru, koju uvijek vide napadanu i ugroženu. Naprosto stoga, što će se samo tako pomoću mobiliziranih i zavedenih masa, domoći prevlasti svoje i ostalog episkopata. I opet, u duhu »klerikalnog programa za XX. vijek«. Prema tome, Jugoslaveni moraju da budu protivnici klerikalizma, jer upravo on na kraju dovodi do vjerskih borbi, a time do razbijanja sloge i jedinstva vjerama podijeljenih naroda. Svakako najtužnije primjere u tom pogledu dale su vjerski pocijepane Bosna i Hercegovina. Najveću odgovornost za to snose nadbiskup Stadler i njegovi jezuitski saradnici koji su austrijskom imperijalizmu i njegovu prodiranju na Balkan bili prvi pri ruci, naprosto stoga što su se poklapali interesi Rima i Beča.

Splitski »Dan«, polemizirajući o značenju Majske deklaracije s naprednom »Hrvatskom njivom«, na svoj je način protumačio Mahničeve misli. Jer, u klerikalnom taboru nisu svi podjednako gledali na stvari niti su jednako vješto maskirali svoje težnje. U istom trenutku, kad se govori o jedinstvu sa Slovencima i Srbima, splitski klerikalac zamjera naprednjacima i »pokretašima« što su ranije pokušali demoralizirati hrvatsku inteligenciju, ucjepljujući u nju bacile rastvaranja hrvatstva idejom jedinstva sa Srbima! A opet »Dan« se iskreno oduševljava Mahničevom *idejom poslanja hrvatskog naroda na Balkanu,* pa uza sve to govori najnegativnijim tumačenjem o osebinama Srba u carevoj monarhiji kao i u Srbiji. »Srbi su u skupu uzeti pravoslavan narod. Njihova je vjera skup formalnosti, poganskog praznovjerja, bez mnogo praktičnog vršenja vjerskog i bez pravoga života prema načelima kršćanske vjere. I sami njihovi predstavnici su nereligiozni. Malo je još kod inteligencije, vrlo malo starijeg svijeta, u koga ima još vjere. To pokazuje njihov javni život u nas, a pogotovo se to vidjelo u Srbiji . . . «

Ovim stvarnostima, izraženim u klerikalnoj štampi, želio je Spectator dočarati čitaocu suštinu istine i pokazati, kakvim očima gledaju klerikalci na Mahničevo »poslanstvo ujedinjenja«. Ono u ovakvom shvaćanju dobiva svoje pravo naličje. A da bi se pristalice zatrovane frankofurtimaštinom i fanatičnom austrijanštinom ipak što više predobile za politiku i ciljeve Majske deklaracije, onda im se moralo otvoreno govoriti, kao što se recimo otvoreno — u četiri zida raspravlja o sličnim propagandnim ciljevima u rimskoj kongregaciji De propaganda fide. »Hrvatska Straža« (1918. br. 5), proučavajući splitski »Dan« izjašnjava se kao i njezin patron, biskup Mahnič, za jugoslavensku tezu, izraženu u Majskoj deklaraciji. Naprosto stoga, što će katolički Hrvati i Slovenci postati *»most za uniju na Balkanu«*, kako bi popravili »što je zloba ljudska i loša politika pokvarila«. Treba da se za taj ideal založe i Slovenci i Hrvati, kako bi i oni sudjelovali u *»djelu spasavanja svoje braće, e se ispuni želja Isusova, te budemo što prije s njima jedan Isusov ovčinjak«*. Urednik Alfirević, unijevši se sav u misiju hrvatstva, na principima Majske deklaracije i njezine buduće primjene, otvoreno iskazuje svoje, a zacijelo i Mahničeve zadnje namjere.

»Sada je kucnuo čas, kad treba ovo zvanje (t. j. Propagande i misijsko, rimsko i prozelističko), istaknuti. *Doslije je vas Balkan stajao pod uplivom moćne Rusije. Srbija su i Crna Gora bile gotovo ruski vazali, u Bugarskoj je radi Rusije prešao u istočnu crkvu i prijestolonasljednik. Jedino se katolička crkva širila u Macedoniji i Albaniji za turske uprave te u Bugarskoj u zadnje doba. Rusija je bila zaštitnica »svetog pravoslavlja« na Balkanu, dakako iz političkih ciljeva. Sada je taj lanac pao* (misli se na Oktobarsku revoluciju!) *i balkanski su narodi slobodni, da postanu ono, što su i prije bili — katolici. Hrvati su u IX. vijeku pokrstili Srbe (!?), pak je zgodno da im i sada donesu katoličanstvo.* Bugari su doduše u IX. vijeku primili kršćanstvo s istoka, ali je taj sada skizmatičan, te smo im sada hrvatski katolici preko Srba susjedi. *Nama je dakle i braći Slovencima namijenila Providnost, da se pobrinemo kod njih za uniju.* Na to nas navodi i naša ljubav spram iskrnjega.«

U svojoj iskrenosti i otvorenosti jezuit Alfirević misli i na sredstva pomoću kojih će se izvesti ta akcija srpskog unijaćenja. On kaže:

»U Albaniji su djelovali prije rata većinom talijanski misionari. Tamo, ne samo uz more, nego i u unutrašnjosti ima mnogo mjesta, gdje bi uspješno mogli da djeluju naši redovnici. Isto vrijedi o Macedoniji do Soluna, uzduž vardarske željeznice. *Srbija će nova rado pripustiti katoličke misionare k sebi, posebno u Beograd.* Gdje je stari i novi dio Bugarske? I mi Hrvati možemo da dademo svjetovnih svećenika. Ima nas. Nu još više možemo da dademo redovnika i redovnica. Sestre sv. Križa (Đakovo) već djeluju kao i one sv. Vinka (Zagreb) po Bugarskoj, ove zadnje po Albaniji i Macedoniji. Franjevačka redodržava u Banovini ima malo župa, kao i franjevačka sv. Jeronima u Dalmaciji ili ona konventualaca u Istri, te bi mogle da raširе lako na Balkanu svoju novu djelatnost. I franjevačka redodržava Presvetog Otkupitelja kao i dominikanci dalmatinski mogli bi barem koju podružnicu otvoriti po balkanskim zemljama. Čujemo da se oo. kapucini na to spremaju.«

Klerikalni program za XX. vijek« iz 1900. dobivao je ove konkretne oblike.

Međutim, to nisu bila samo pia desideria jezuita sa Krka koji je dogledavao veliki posao na njivi Gospodnjoj, veliku sjetvu i još veću žetvu — pomoću Majske deklaracije. I visoki crkveni rukovodioci zabavili su se ovim velikim planom rimske Propagande. A vjerojatno stoga i Alfirević tako spontano govori o toj misiji, jer zna da je upravo o ovom pitanju održana kod ljubljanskog knezoškofa Jegliča anketa o Uskrsu 1918!

»Radošću doznajemo, da je u tu svrhu održana i *posebna anketa za ovu misionarsku misao na Balkanu sa strane Slovenaca i Hrvata na ovogodišnji uskrsni ponedjeljak kod presvijetlog ljubljanskog biskupa Jegliča* (usporedi »Vzajemnost« maj 1918). *Svi katolici moramo živo poraditi, da se katolička naša crkva raširi po Balkanu.«*[36]

[36] Nije slučajno podudaranje živog interesiranja pojedinih istaknutih vođa slovenskog i hrvatskog klera, pod vodstvom biskupa Jegliča i Mahniča, za misiju katoličke crkve na Balkanu, prema pravoslavlju, s interesiranjem Rimske Kurije za historijske promjene koje su se izvršile revolucijama u Rusiji 1917. Rimska Kurija ispunjena je najvećim nadama, da nastavi tamo gdje je 1595. tako uspješno započela s unijaćenjem ukrajinskih pravoslavaca pomoću imperijalizma šljahtovske Poljske. Tako zvana Brestovska unija bila je veliki početak izvođenja planova, koji su bili stalno pred očima Rimskoj Kuriji, i manifestirali se u najraznovrsnijim političkim i crkvenim potezima Kurije. 1917. je obilovala takvim izrazima. Kao što je Pijo X. gledao na početak rata kroz naočare interesa Crkve, i nastojao da ojača one koji su bili protivnici Rusije, tako je kom-

Za ovakvo jugoslavenstvo mogao se zalagati austrofil Jeglič i njegova SLS, za njega se mogao zalagati i biskup Mahnič i »Hrvatski katolički seniorat«, taj pravi duhovni vođa hrvatskih klerikalaca u novoj preorijentaciji, pod vodstvom dra Petra Rogulje, organizatora klerikalnih akcija. Sada su oni vješto povezali ciljeve hrvatske politike u Austriji, koja je bila pred slomom s ciljevima Vatikana, zacijelo, predviđenima i utvrđenima u Memorandumu iz 1915. — predhodniku Majske deklaracije u 1917! Za ovakvu Majsku deklaraciju mogao se zalagati i biskup Mahnič, koji je sa hrvatske strane učestvovao 1915. u akciji da se Vatikan predobije za trijalističku tezu »u okviru« carske monarhije. Nema sumnje da je vrlo značajno naslućivanje dra F. Biničkoga s obzirom na vezu Mahničeve spomenice papi (1915.) i Majske deklaracije (1917.). »Ne mogu stalno tvrditi, ali mogu nagađati, da je svibanjska deklaracija posljedica Mahničeve Spomenice. Tko će se čuditi, da i ja (t. j. frankofurtimaš) s prijateljima potpisah onu deklaraciju«.[37]

Ovo je u stvari i osnovna potka na kojoj se plela sva složenost nove »jugoslavenske« politike hrvatskih klerikalaca. Samo jedna etapa u »klerikalnom programu za XX. vijek« utvrđenom 1900! U tome je i sve naličje i pravi duh Majske deklaracije, kako su je klerikalci nametnuli velikom dijelu jugoslavenske javnosti za vrijeme posljednje dvije godine u Austrougarskoj. Ali i Jegličevo i Mahničevo nastojanje nije bila knjiga zapečaćena sa sedam pečata. »Hrvatska njiva« mogla je da u samom razvoju ovog problema ukaže na svu pozadinu kao i ciljeve kuda vodi ovo i ovako shvaćano »jugoslavenstvo«. Sa sigurnošću ukazuje se na Mahničevo i Jegličevo »poslanstvo ujedinjenja« t. j. na otvoren plan unijaćenja Balkana, kao na pravi rimski Drang nach Osten — po uzoru Stadlerovog gotovo četirideceniskog djelovanja u Bosni i Hercegovini. »To je politika Mahnič-Bauer-Jegličeva, koja se samo prikazuje jugoslavenskom, da bolje uspije, a u stvari je oružje vatikanske propagande za pokatoličenje Balkana! Žalosno je samo, što ima kod nas još uvijek dosta lakovjernih ljudi, koji to kraj očiju ne vide«. Pisac ovog članka odbija da ga vodi težnja da razbije koncentraciju narodnih snaga u konačnom obračunu s Austrijom, već govori po dužnosti i uvjerenju da treba unošenje razdora upravo pomoću vjere odmah suzbiti upravo sa hrvatske strane kako ne bi Srbi mogli da pomisle da tako

promisni mir Benedikta XV. koji je zamišljao, imao u stvari svu oštrinu koja je išla na račun Rusije. Zato je trebalo da dođe do izmirenja dva protivnička bloka: germanskog i anglofrancuskog. Rusija, koja se nalazila na najsudbonosnijem prekretnom momentu svoje cjelokupne historije, postala je Kuriji sada privlačna za njene interese, računajući na slom njene Revolucije. Odatle toliko živo protivničko nastojanje Kurije, do svršetku rata u svim njezinim diplomatskim akcijama, da oteža konsolidaciju Rusije i sovjetske vlade. Odatle podjarivanje Poljske u ratu sa Sovjetskim Savezom (1920.). Ali za velike stvari, Vatikan je uvijek činio i velike pripreme. Jedan od tih poteza Kurije za daleke ciljeve bilo je i osnivanje Istočnog Instituta za pravoslavni Istok, koji pada pravo na 15. oktobra 1917. Benedikt XV. oživotvorio je ovime već davnašnji plan koji je sada preuzeo na se ovaj Pontificium Institutum Orientalium Studiorum. Dakako ruski studij bio je najvažniji. Prvi profesori Rusi na tom Institutu bili su konvertiti Jevreinov i knez Aleksandar Volkonsky. Kad su vodstvo Instituta preuzeli jezuiti, na čelu s Ocem Mihaelom d'Herbigny-em razgranali su se ruski studiji. O. D'Herbigny kao »vrsni poznavalac i ljubitelj (!) ruske crkve« uz izdašnu pomoć pape (sada već Pija XI., razvio je Institut u prvoklasnu naučnu ustanovu s velikom bibliotekom i znatnim brojem naučnih snaga. S razvojem katedara došlo je na red i ispitivanje boljševizma kao »Instituclja boljševizma,« koja je bila povjerena jezuitu J. Leditu. 1928. osnovan je i samostalni Institutum Russicum, čiji su članovi bili veoma aktivni u vrijeme Hitlerove agresije na SSSR, naročito u Ukrajini 1941-1942. (Vidi o tome XX. poglavlje.) O Istočnom Institutu vidi podatke u člancima dra Djuke Marića, člana toga Instituta, kasnijeg ustaše. Papinski istočni Institut. »Glasnik biskupija bosanske i srijemske« 1941. br. 4-6.

[37] Fran Binički, Moje tamnovanje, 14.

misle svi Hrvati, pristalice narodnog jedinstva bez odlučne borbe s makinacijama imperijalističkog klerikalizma. »Jer, koliko je našem narodu opasan njemački Drang nach Osten, toliko mu je opasan i rimski Drang nach Osten. Štoviše, ovaj mu je još opasniji, budući da mu je tendenca, da razori temelj i preduvjet ujedinjenja i oslobođenja Jugoslavena — narodno naše jedinstvo. Zato i opet: dalje od klerikalizma«.[38]

Kao što je pri kraju prvog poglavlja naglašeno, da nisu svi hrvatski i slovenski svećenici dijelili gledišta frankofurtimaša i Jegličevih pristalica i članova SLS, tako je i u ovom ratnom periodu bio ne mali broj svećenika, koji su, doduše bili pozdravili Majsku deklaraciju, ali je nisu tumačili na način Jeglič-Ušeničnik ili Mahnič-Alfirević. Štoviše, oni se nisu zadovoljavali s okvirom unutar koga su njeni tvorci željeli tu novu i njihovu Jugoslaviju. Oni su je vidjeli veću i širu, nikako ne »pod žezlom habsburško-lorenske dinastije«. Ovi svećenici došli su do izraza naročito u Dalmaciji, gdje je jugoslavenski pokret imao najveći domet. Dalmacija je, pored Bosne, i to njena omladina kao i njena inteligencija, dala najveći broj žrtava za jugoslavensku stvar, ali nikako ne uokvirenu u trijalističkoj monarhiji. U Splitu je održan 2. jula 1918. narodni zbor, na kome je donijeta rezolucija, daleko šira, slobodoumnija i jugoslavenskija od Majske deklaracije, koja se u bivšoj Jugoslaviji gotovo i ne spominje. Jer dalmatinski su rodoljubi bili vezani s nastojanjima Jugoslavenskog odbora kao i Wilsonovim načelima samoodređenja naroda. Toga je dana organizirana »Narodna organizacija Srba, Hrvata i Slovenaca u Dalmaciji« — u čiju su upravu izabrana i dvojica katoličkih svećenika (don Ante Anić i dr. fra Roko Vuković) i jedan pravoslavni (pop Jovo Bučin).[39]

Klerikalnom splitskom »Danu« nije se svidjelo da se šutke prelazi preko *njihove* Majske deklaracije i da se pledira za brisanje svih postojećih stranaka. Klerikalcima, koji su smatrali da će tek sada osjačati svoju stranku, bilo je sve ovo mimo njihova računa. Kad je Pero Čingrija u »Novom dobu« dodirnuo pitanje da mnogi pokušavaju da riješe jugoslavensko pitanje na svoj osoben način koji ne će uvijek odgovarati općim narodnim interesima — »Dan« je 12. VII. 1918. bio naročito pozlijeđen što je Čingrija izrekom spomenuo crkvene starješine s nadbiskupom Stadlerom na čelu. Reagirajući, »Dan« je podvukao da je to kleveta kojom Čingrija upire prstom *»u tu crnu skupinu koja ometa slobodu južnim Slavenima!«* Ovo klerikalno samopriznanje nije moglo bolje da označi smjernice klerikalne politike za »čitavi XX. vijek!«

Majska deklaracija je prvo kompromitiranje i prva zloupotreba jugoslavenske misli.

[38] J. D., Klerikalizam i narodno jedinstvo. »Hrvatska njiva« 1918. br. 32, 551-552.

[39] Ferdo Šišić, Dokumenti, 141-142. Jednako je značajan stav nekolicine sarajevskih svećenika koji su imali odvažnosti da potpišu veoma odlučan Memorandum bosanskih Hrvata i Srba, katolika, pravoslavnih i muslimana, predan grofu Tiszi 20. IX. 1918.

III.

OBRAĆENICI

Ulazak klerikalaca u Jugoslaviju
Od 29. oktobra 1918. do 1. decembra 1918.

Vojni i politički događaji u drugoj polovici 1918. odvijali su se vanrednom brzinom ka vojničkom slomu centralnih sila, a potom, i Austrougarske monarhije.

Slaveni u Habsburgovoj monarhiji odlučili su da zauvijek raskinu s vjekovnim tiranskim gospodarom. Tri kulturne manifestacije još u prvoj polovini 1918. obilježavaju da je uistinu nastupio predsmrtni suton nekad svemoćne a za Slavene najneprijateljskije države. To su bile prije svega u Zagrebu dvije proslave, jedna, književnika Ive Vojnovića i druga, proslava stogodišnjice pjesnika Petra Preradovića, velikog jugoslavenskog i sveslavenskog barda. Proslava Narodnog Divadla u Pragu, 13. aprila 1918., bila je sasvim izuzetna manifestacija solidarnosti slavenskih naroda, osobito Čeha, Slovaka i Jugoslavena u njihovoj vjekovnoj borbi sa Habsburgovcima. Tada je proglašena znamenita čehoslovačko-jugoslavenska deviza »Vjernost za vjernost« — poslije svečano date međusobne zakletve da će Čehoslovaci i Jugoslaveni »nepokolebljivo ustrajati u borbi za potpuno narodno oslobođenje i državnu samostalnost«. Sve te tri manifestacije jasno su pokazale da su široke slavenske mase u Austrougarskoj prerasle sve one okvire koje su i jugoslavenski i češki poslanici u bečkom parlamentu iznijeli za rješenje svojih problema 1917. Ustezanja, strah, kolebljivost i oportunost mnogih političara zamijenila je sada hrabrost i odlučnost da se kida s Austrougarskom bez ikakvih obzira i ograda.

Dabome, u toj općoj atmosferi širokih narodnih masa sada su morali da se radikaliziraju i političari svih boja, pa i klerikalci. Da prilagode svoja konzervativna shvaćanja novom duhu vremena i njegovom političkom diktatu. Pogotovo od onda, kada je i Wilson krajem juna 1918. jasno i odlučno poručio svemu svijetu da se Slaveni mogu potpuno osloboditi od njemačke i austrijske vlasti.

Proboj na Solunskom frontu u polovici septembra, poslije samih 48 sati, bio je strahoviti udarac posmrtnog zvona dunavske monarhije. Sa srpskim trupama napredovali su i ostali borci Jugoslaveni iz Austrougarske, formirani u Jugoslavenskoj diviziji. Kod udaranja klinova u lijes Austrije, i ta je Jugoslavenska divizija dala svoj udio na Kozjaku.

Nije čudo da su se u septembru sastali najistaknutiji predstavnici svih jugoslavenskih naroda u Austrougarskoj monarhiji i potpisali rezoluciju kojom se traži osnivanje nezavisne jugoslavenske države Slovenaca, Hrvata i Srba. Među jedanaestoricom potpisnika pojedinih stranaka nalazio se na prvom mjestu kao predsjednik »Narodnog Sveta za sloveniju i Istru«: dr. Anton Korošec, a među predstavnicima izvanstranačke skupine bio je i dr. Janko Šimrak, urednik klerikalnih »Novina«,

kasnije »Narodne politike« i famozne »Hrvatske straže«, koji je u 1918. još kratko vrijeme prije toga polemizirao na veoma reakcionaran način s »Hrvatskom njivom«, dakako pod pseudonimom dr. K. Bohačevski.[1]

Svakako za dr. Korošeca i dr. Šimraka ogroman evolutivni potez, kad se izazivaju u uspomenama julski dani 1914. ili možda januarski 1917., kad dr. Korošec piše najlojalnije pismo carskoga patriote Clam-Martinitzu.

Odsada, bila je karijera dr. Antona Korošeca utvrđena u smjeru prema Jugoslaviji i za Jugoslaviju. 6. oktobra osnovano je u Zagrebu Narodno vijeće pod predsjedništvom dr. Antona Korošeca. To je bilo političko predstavništvo svih Slovenaca, Hrvata i Srba, koji žive u Hrvatskoj i Slavoniji s Rijekom, u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Istri, Trstu, Kranjskoj, Gorici, Štajerskoj, Koruškoj, Bačkoj, Banatu, Baranji, Međumurju i po svim ostalim krajevima jugozapadne Ugarske. 8. oktobra ušla je u Narodno vijeće i Hrvatsko-srpska koalicija. U plenumu Narodnog vijeća bilo je i svećenika. Pored već spomenutih dr. Korošeca i dr. Šimraka bili su dr. Svetozar Rittig. Don Stanko Banić, fra Ljubomir Galić i poznati iz prvog poglavlja fra Didak Buntić. Kasnije bio je kooptiran i dr. Fran Barac, profesor zagrebačkog Teološkog fakulteta. Predsjednik Narodnog vijeća bio je dr. Anton Korošec. Manifest cara i kralja Karla 16. X. 1918., kojim proglašuje slobodu ujedinjavanja njegovih naroda u zasebne države, pošto je usvojio da Austrija ima da bude savezna država. bio je prazan udarac po vodi. Sila vanjsko-političkih događaja i vojnički uspjesi Antante na svim frontovima bili su lavina koja se rušila na Habsburgovu dinastiju i njenu monarhiju.

19. oktobra Narodno vijeće u Zagrebu izdalo je proglas na narod, da uzima u svoje ruke vođenje narodne politike i traži ujedinjenje cjelokupnog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovu etnografskom teritoriju u jedinstvenu suverenu državu na načelima političke i ekonomske demokracije. Dakako i ovu deklaraciju, kao i sve ostale čine, koji će sada slijediti u ime Narodnog vijeća potpisivat će dr. Anton Korošec kao njegov predsjednik.

28. oktobra 1918. Austrougarska moli pobjedonosne saveznike za mir, a ujedno priznaje da njezini narodi mogu posve nesmetano odrediti i provesti svoj budući razvoj prema vlastitoj želji.

29. oktobra sastao se Hrvatski sabor u Zagrebu te je na prijedlog Svetozara Pribićevića i drugova primio zaključak kojim se prekidaju svi državopravni odnosi između Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne, i kraljevine Ugarske i carevine Austrije s druge strane, i proglašuje Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju s Rijekom nezavisnom državom, koja pristupa u zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca te priznaje Narodno vijeće u Zagrebu kao vrhovnu vlast. Dan ranije proklamirali su u Pragu Čehoslovaci svoju samostalnu državu.

Treba da se kaže da je na toj sjednici predstavnik frankovačke grupe poslanika dao izjavu kojom je, pod pritiskom elementarne provale narodnog oduševljenja za ideju jedinstva Hrvata sa Slovencima i Srbima, izjavio da i Stranka prava prihvaća prijedlog, da se sva državna vlast prenese na Narodno vijeće. Dr. Vladimir Prebeg rekao je među ostalim, da je »program Stranke prava ispunjen u onim točkama u kojima zahtijeva obustavu nagodbe i prelom s Ugarskom te ujedinjenje sviju hrvatskih zemalja u jednu samostalnu neovisnu državu, i predložit će Saborski klub Stranke prava stranačkom svomu vijeću, koje će se sazvati u najkraće vrijeme, da se Stranka prava raziđe. Novo doba ište nove programe i nove stranačke tvorevine. Završujem ovu izjavu s usklikom: »Živjela slobodna, suverena država Slovenaca, Hrvata i Srba. Cvala i ojačala tako da će moći odoljeti svakom vanjskom neprijatelju i svakoj napasti nutarnje nesloge!«[2]

[1] Ferdo Šišić. Dokumenti, 165-167.

Ovom gestom službeno se Stranka prava, koju je nekad Frank vodio i zarazio austrijanštinom, za trenutak povukla. Ali to ne znači da su prestale da djeluju njezine pristalice koje je ta kapitulacija uveliko ogorčila kao što ih je ožalostio slom monarhije. Ovime su također službeno prekinuti odnosi frankovaca s klerikalcima, čiji je politički smjer i taktika bila obilježena Majskom deklaracijom. Ali samo službeno, jer će nezadovoljne pristalice, kojih nije bio mali broj, naročito onih oko Stadlera i Šarića u Sarajevu ili onih oko splitskog »Dana« i dalje produžiti intimno kritiziranje svojih prvaka. Naročito onih, s kojima se nikako nisu mogli složiti i nikako da shvate da im je sada novo doba nametnulo svojom stvarnošću i iskreno zalaganje za slogu i bratstvo s pravoslavnim Srbima, ma i pod vidom Mahnič-Jegličeva »Poslanja« na novoj Gospodnjoj njivi, i na radu za jedan ovčinjak s jednim pastirom.

Sveopćem narodnom oduševljenju prvih dana poslije objavljivanja prekida s Austrougarskom, nije ni s jedne strane učinjena ni najmanja pozljeda. Protivnici ujedinjenja uvukli su dušu i čekali su momente kada će se ovo ogromno narodno uzbuđenje smiriti, da onda i oni sa svojim raspoloženjima izađu na javu.

Treba da se kaže da je najveći dio svećenstva s episkopatom u svojim izjavama i manifestacijama jednodušan sa historijskim odlukama Hrvatskog sabora i Narodnog vijeća. A taj nas odnos svećenstva i episkopata prema ovim novim događajima i najviše zanima, pa sve ostalo političko zbivanje koje se kanaliziralo kroz Narodno vijeće, puštamo po strani.

Već sutradan, 30. oktobra 1918., uputio je nadbiskup dr. Bauer »Časnome svećenstvu metropolije zagrebačke« svoju poslanicu u kojoj objavljuje nove događaje.

»Jednodušnim zaključkom Hrvatskoga sabora u sjednici od 29. listopada t. g., prešla je vrhovna vlast za čitavu našu domovinu u ruke Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, pošto su se prekinuli državopravni ugovori s kraljevinom Ugarskom i carevinom Austrijom. Domovina je naša slobodna i nezavisna! Koliko oduševljenje, kolika radost napunja srca svih nas i vjernoga puka našega! Nada sve tešku zadaću ima Narodno vijeće dok se potpuno provede i izgradi naše državno uređenje. Sudbo-

[2] Ferdo Šišić, Dokumenti, 203-204. Frankovci su tokom rata ostali dosljedni svojoj antislavenskoj i austrofilskoj politici i poslije Majske deklaracije. Krajem rata, 1918. mogao je ban Mihalović u Hrvatskom saboru da utvrdi nepobitnim dokumentima konfidentsku rabotu prvaka frankovaca. Tajni dokumenti koje je ban Mihalović u Saboru iznio utvrđuju da su dr. Ivica Frank, sin Jozue, dr. Aleksandar Horvat, predsjednik Kluba čiste stranke prava poslije smrti Jozue Franka i dr. Vladimir Sachs bili ne samo konfidenti vojnih austrijskih vlasti nego su spremali i zavjeru protiv Hrvatskog sabora i autonomije zemlje. Frankovci su predlagali austrijskom generalštabu i dvoru da raspuste Hrvatski sabor i uvedu vojnu vlast, jer je »čitava Hrvatska puna veleizdajnika koji svi rade na propasti Habsburške monarhije.« U toj Hrvatskoj vjerna je i lojalna samo frankovačka partija koja je kako oni sami kažu »malo ostrvo u moru veleizdajnika.« Poznato je da je na osam dana prije znamenitog 29. oktobra pošla u Beč deputacija kod cara Karla u kojoj su bili dr. Horvat, dr. Ivo Frank i dr. Josip Pazman, profesor Teološkog fakulteta u Zagrebu, ne bi li ispitali mogućnosti za održanje monarhije. Prebegova izjava bila je nesumnjivi znak kapitulacije frankovaca. (Milan Marjanović, Frankovci u javnom životu Hrvatske. »Javnost« 1936, br. 2, 30).

nosni su dakle dani, što ih proživljujemo, te treba, da je svaki na svom mjestu, da je svaki čitav čovjek. Prokušano rodoljublje vaše, predraga braćo svećenici, jamči mi, da ćete primjerom i poukom svojom Narodno vijeće živo poduprijeti u teškom njegovom poslu, i u narodu utvrđivati povjerenje u nj. Čuvajte autoritet duhovnih i svjetovnih poglavara, jer će se samo tako sačuvati u ovo vrijeme najpotrebniji mir u zemlji. Nastojte i oko toga, da se sabiru što obilniji novčani prilozi, potrebni za vođenje posala. Nada sve pak, predraga braćo, molite puno, i sami, i s narodom svojim, da milosrdni Bog čiji presveti promisao upravlja narodom, blagoslovi našu državu i da je povede putem pravednosti do sreće i napretka.«[3]

Ovako je završio Antun, metropolit zagrebački svoju rodoljubivu poslanicu kojom se saglasio s novostvorenim stanjem. Ovaj antipodni stav zagrebačkog nadbiskupa prema njegovu ličnom uvjerenju iz 1914., kojemu je dao izraza u svojim proaustrijskim i antisrpskim govorima, od mnogih je dobronamjernih rodoljuba ocijenjen kao izraz istinskog pokajanja i obraćenja. Vjerovalo se da je to ujedno i njegov definitivan stav kojim će rukovoditi u novoj državnoj tvorevini. Međutim, bilo ih je i to ne mali broj, koji su odricali i Baueru kao i svima hrvatskim klerikalcima, dosljedno i slovenskim, iskrenost njihova sadašnjeg jugoslavenskog manifestiranja. Tok događaja, već u prvim godinama života nove države pokazat će da su skeptici imali pravo i da su njihova predosjećanja predskazivala punu stvarnost i istinu.

Prije nego ukažemo na razloge onih koji su odricali klerikalcima iskreno saosjećanje u saradnji na jugoslavenskom poslu, treba da se ukaže još na dva dokumenta koja je objavio čitav hrvatski episkopat, a onda i jugoslavenski, koji ga prikazuje u najpovoljnijem svijetlu još prije proklamiranja ujedinjenja države SHS sa Srbijom i Crnom Gorom, t. j. prije 1. XII. 1918. To su okružnica hrvatskog episkopata od 19. XI. 1918. kao i zaključci konferencije katoličkog episkopata od 29. XI. 1918. kojoj je uz hrvatske biskupe učestvovao i predstavnik slovenskoga klera biskup Jeglič. Iz tih dokumenata očigledno zrači težnja da se prilike u novoj državi što prije konsolidiraju i da se pri njihovu sređivanju prijeđe k punom stišavanju duhova koje je izazvao kraj rata. U talasanju socijalnih kao i političkih stremljenja sasvim suprotnih koncepcija i na uređenje društva i države bilo je očiglednih simptoma koji su nagoviještali moguće bure i potrese, a naročito neželjene crkvi. Socijalna nezadovoljstva koja su uzela maha u širokim narodnim slojevima jednako među radništvom kao i osiromašenom seljaštvu dolazila su postepeno do sve bučnijih izraza. Od toga je naročito strahovala bogata feudalno privilegirana crkva. Na drugoj strani očekivalo se da će prvi dani slobode i novog stanja riješiti i sva ta teška pitanja koja su se tek sada u svoj svojoj težini i obilnosti izrazila na sceni javnoga života. Odatle i pouke »Velečasnomu dušobrižnomu svećenstvu crkvene pokrajine zagrebačke« u kojima se govori o čitavom nizu socijalnih i političkih problema koji su iskrsli na dnevnom redu. Istina, za neupućenoga nesavremenika nejasne, ali za svjedoke tih dana i odviše jasne. U prvoj točki ove okružnice od 19. novembra upozorava se svećenstvo na poslanicu Narodnog vijeća koje je uputilo i poučilo seljake o novom stanju. Svećenstvo se poziva da prione uz tu poslanicu Narodnog vijeća, da je narodu protumači i da se za nju zalaže. Naime, narod bezemljaš, smatrao je da je došao trenutak da sam prisvoji ono što mu je vjekovima bilo uskraćivano. Pri tim seljačkim istupima

[3] Ferdo Šišić. Dokumenti. 213-214.

bilo je i neželjene pljačke i uništavanja tuđe imovine. Da ne bi nastupila anarhija, naročito u trenucima agresivnosti talijanske okupacione vojske, Narodno je vijeće prvi put objavilo narodu da će se provesti agrarna reforma i da će svaka obitelj dobiti dosta plodne zemlje i zato ne treba činiti nasilja, nepravde i štete, jer će se sve provesti po zakonu. U trećoj točki poslanice Narodnog vijeća podvuklo se da će »svaka vjera i crkva u državi SHS biti slobodna i zaštićena. Službenici crkve bit će oslobođeni od svega što ih smeta u njihovu svetom zvanju, u njihovu duhovnom poslu pa će moći da u narodu goje ljubav i pravu pobožnost.«

U drugom dijelu episkopatske okružnice govori se o političkoj aktivnosti svećenstva u sudbonosnim danima. Naročito u pogledu shvaćanja forme nove države: monarhije ili republike. Episkopat, nema sumnje, bio je na visini objektivnog prematrača, kad je skrenuo pažnju svećenicima, (koliko znamo, sada prvi i posljednji put) *da ne zloupotrebe crkvu kao političku tribinu, ostavljajući svima slobodu političkog opredjeljivanja izvan crkve.*

> »Glavna je stvar ujedinjenje i sloboda naša; a u tom smo, hvala Bogu, svi složni. Nije ipak moguće, da bi u svima glavama bila jedna misao za sva pojedinačna pitanja po ustroju nove naše slobodne države. Nije nam ni na kraj pameti, da sprečavamo građansku slobodu i kojemu svećeniku, ali kao od Boga postavljeni čuvari dobrobiti svete crkve dužni smo upozoriti vas, draga braćo svećenici, na neke stvari.
>
> a — Crkva i propovjedaonica nije i ne smije biti mjesto za politiziranje. Zato najstrože i pod osobnu odgovornost svakoga pojedinog svećenika zabranjujemo u crkvi govoriti o politici.
>
> b — U novinstvu se već raspravlja pitanje: hoće li Jugoslavija biti kraljevina ili republika. Sveta vjera naša ne sadržaje o državnom obliku nikakve objavljene nauke, već jedino to, da svaka vlast kao takva imade svoj izvor od Boga, jer su od Boga i čovjek i sve prirodne potrebe njegove, a takva je potreba i društveno i državno uređenje ljudi koje se ne može ni zamisliti bez vlasti u društvu.
>
> Kršćanska pak filozofija uči, da od svih državnih oblika: naime monarhijskog, oligarhijskog i republikanskog nema nijedan apsolutne prednosti pred drugim. Katolička crkva, raširena po svem svijetu, živi i napreduje pod svim državnim oblicima, a već je i stradala pod svim. Zato strogo zabranjujemo zagovarati bilo koji oblik tobože u ime svete crkve. Samome narodu Slovenaca, Hrvata i Srba pripada pravo, da o tomu odluči, a sveta crkva vjerno će pristati uz odluku naroda. Kad bi se tko ogriješio protiv ove naše zabrane, mogle bi za svetu crkvu nastati teške pogibli.
>
> c — Uopće pak molimo vas, braćo svećenici, neka je vaše istupanje uvijek trijezno i dostojno, uopće takvo, kakvo dolikuje svećeniku i službeniku Krista, koji nam govori: Discite a me, quia mitis sum et humilis corde.«[4]

Svakako je značajno da se episkopat (t. j. dr. Anton Bauer, dr. Josip Marušić, biskup senjski i modruški, dr. Dionizije Nyaradi, apostolski administrator križevački dr. Andjelko Voršak, kapitularni vikar đakovački, potpisnici ove okružnice samo sa područja zagrebačke metropolije), služi imenom jugoslavenskim, da tu novu državu naziva »jugoslavenskom državom«, čak je na jednom mjestu naziva i Jugoslavija. Štoviše u drugoj svojoj poslanici koju će potpisati pored ranijih potpisnika i ljubljan-

[4] Ferdo Šišić. Dokumenti, 254-255.

ski biskup Jeglič, splitski biskup dr. Juraj Carić, banjalučki fra Josip Garić, za sarajevskog nadbiskupa Stadlera dr. Ivan Šarić, a za kotorskoga Uccellini-Tice, Antun Milošević, nazvat će se ovaj skup hrvatskih biskupa uz koje učestvuje i slovenski kao »Jugoslavenski katolički episkopat«. Ovo ime, znači, prihvaćeno je od episkopata spontano. Kasnije neki od ovih potpisnika pa i novi, naročito nasljednik dr. Bauera perhorescirat će to jugoslavensko ime kao šizmatičko. Štoviše, nasljednik dr. Ante Bauera iako je tek za Jugoslavije postao svećenik i nadbiskup, nikad nije htio da u svojim poslanicama spomene ni jugoslavensko ime, ni ime države Jugoslavije.

Ova konferencija koja se održala od 27. do 29. novembra donijela je neobično važne i značajne zaključke koji su se imali uputiti Narodnom vijeću SHS u Zagrebu. Prije svega episkopat je odaslao Svetom ocu Papi »najsmjerniji pozdrav cjelokupnoga katoličkoga episkopata države SHS i sinovsko poklonstvo«. Zaključci su podijeljeni u pet dijelova. U prvoj točki prvog dijela »sakupljeni jugoslavenski katolički episkopat radosno pozdravlja ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu neovisnu državu; priznaje Narodno vijeće kao vrhovnu provizornu vlast. a priznat će također onu definitivnu vlast, koju će stvoriti volja naroda po konstituanti«.

»2. Jugoslavenski katolički episkopat nastojat će da se svim vjerskim sredstvima uspostavi dugotrajnim ratom uzdrmani kršćanski moral: nastojat će napose da katolicima bude svet socijalni poredak, osnovan na pravednosti i kršćanskoj ljubavi, svet kršćanski brak i nepovredivo zasebno vlasništvo«.

Nema sumnje da je ovime episkopat podvukao svoje smjernice za daleku budućnost crpući za njih razloge iz savremenih zbivanja koja su ga uvelike zaplašila. Sa svih strana odjekivale su oštre kritike, usmjerene feudalno privilegiranom visokom i višem kleru, dakako prvenstveno na osnovu demokratskih socijalnih načela naročito radničke klase, koja je i u hrvatskim stranama formulirala svoj određeni stav. Crvena zastava, koja se pojavila pri prvim gradskim izborima na Gradskoj vijećnici u Zagrebu uznemirila je Kaptol i Nadbiskupsku kuriju. Zato se i episkopat stavio u odlučnu opoziciju prema svemu ovome na temelju načela utvrđenih u tradiciji katoličke crkve. Jer, napredna i socijalna gibanja tih dana ugrozila su uvelike postojeće privilegije crkve. Odatle i ovaj odlučan stav u drugoj točki koji u stvari predstavlja i izvjesni iako ne određeno izrečen uslov prema prvoj točki zaključaka.

U trećoj točki episkopat se čvrsto nada da će »Jugoslavenska država priznati prava katoličke crkve, te da će sve dodirne točke urediti dogovorno sa Svetom Stolicom«.

U četvrtoj točki priznaje episkopat da je potrebna agrarna reforma veleposjeda pa je zato i on »sa svoje strane spreman ishoditi privolu Svete Stolice, da se uz pravičnu otštetu od crkvenih velikih posjeda u tu svrhu nužno zemljište odstupi«.

U petoj točki episkopat »želi i hoće da živi u kršćanskoj ljubavi i najboljim odnošajima sa svakom u Jugoslaviji priznatom vjeroispovijesti, a naravno u prvome redu s pravoslavnom hijerarhijom i pravoslavnim pukom«.

U drugom dijelu zaključaka vidi se da je Jugoslavenski episkopat stao jednodušno na gledište, poslije decenija velike borbe i naroda i znatnog dijela narodnog svećenstva, da se u crkveno bogoslužje uvede staroslavenski jezik. Stoga je episkopat odlučio da se:

»1. zamoli svetog Oca, neka bi pravo što ga neki naši krajevi glede upotrebe staroslavenskoga jezika u svetoj misi (po rimskom obredu) od najstarijih vremena uživaju, protegnuo umah na cijelo područje naše države;

2. zamoli svetog Oca, da dozvoli transkripciju glagolskih slova u latinska, jer je glagolsko pismo vrlo teško čitljivo;

3. zamoli svetog Oca, da bi dozvolio upotrebu hrvatskoga, odnosno slovenskoga obrednika na cijelom području naše države.«

Ovakav jednodušni stav Jugoslavenskog episkopata u pitanju rješavanja hrvatskog glagolizma, bilo je veliko iznenađenje za sve napredne krugove, jer su ranije, osim časnih iznimaka, biskupi u Austrougarskoj monarhiji prema želji carskoj bili odlučno protiv ove baštine braće Ćirila i Metodija.

Prvi put, a vjerojatno i jedini put, crkveni velikodostojnici stali su ovako solidarno na branik svetinje, koju je ugušivala germanizatorska politika austrijskog dvora kao i antislavenska osjećanja Rimske Kurije. Kao što će simbolično ime Jugoslavija blijediti u političkim potezima Jugoslavenskog episkopata, tako će i ovaj uistinu vanredan historijski i gotovo neočekivan gest Jugoslavenskog episkopata postati u skoroj budućnosti samo jedno sjećanje na velike dane nacionalne solidarnosti u oktobru i novembru 1918.

U trećem poglavlju izjasnio se episkopat za jugoslaviziranje znamenitog i starog Zavoda svetog Jeronima u Rimu koji nikad nije ni Kurija kao ni austrijska vlast dopuštala da njime isključivo upravlja Jugoslavenski episkopat, iako je taj zavod zadužbina samo nadarbenika jugoslavenskih naroda. Bogata imovina ovoga zavoda korištena je uglavnom za unutrašnje potrebe vatikanske Kurije, ma da je ta velika imovina bila vlasništvo Jugoslavena, prvenstveno Hrvata.[5] Tu se izrijekom kaže da je »zaključeno da se poduzme sve nužno, kako bi se taj zavod spasio za naš narod«.

Četvrto poglavlje ovih zaključaka ima svoj naročit politički karakter. Tu se naime kaže da »jugoslavenski katolički episkopat jednodušno odobrava gorljivost i rad »Hrvatskog katoličkog seniorata« za katoličku stvar, pa želi da seniorat u što tješnjoj vezi s Ordinarijatom nastavi svoje djelovanje«. To znači da se episkopat u stvari saglasio i sa predstavnikom političke grupe mladih klerikalaca koji su potekli od bivših »Domagojaca«, članova akademskog katoličkog klerikalnog udruženja, koje je dalo i najveći broj saradnika oko »Novina« kao zagovornika bivše Majske deklaracije. Predstavnik ove grupe u Narodnom vijeću bio je dr. Janko Šimrak. Svakako ovo samopriznanje episkopata jasno je i određeno potvrdilo da će jedna politička grupa katolika sarađivati u tijesnoj vezi s Ordinarijatom. A to nesumnjivo znači i po njegovim direktivama.

U petom dijelu tih zaključaka odlučeno je da se zajednička poslanica upravi jednako na katoličko svećenstvo kao i narod cijele države SHS.[6]

Ovo okupljanje klerikalnih elemenata na novim političkim osnovama, s jugoslavenskom koncepcijom, a pod direktivama episkopata, izazivalo je u naprednijem dijelu Jugoslavena nepovjerenje u iskrenost njihovih nastojanja. Jer, treba da se kaže, da su pored ranijih naprednijih strujanja naišla i nova, naročito ona, koja je

[5] Viktor Novak, Zavod svetog Jeronima u Rimu. »Nova Evropa« 1921. II. br. 4. 128-138.
[6] Ferdo Šišić, Dokumenti, 262-263.

po čitavu svijetu objavila Oktobarska revolucija u Rusiji. Zato je sasvim shvatljivo bilo da su se uz nacionalno revolucionarne elemente pojavili i novi živi, socijalni, uslovljavani decenijima strahovitom socijalnom nepravdom koja je pritiskivala široke slojeve naroda do rata, a pogotovo za vrijeme svjetskog rata. Zato su se i u Narodnom vijeću kao i u javnosti pojavljivali u raznim stepenima jasni znaci da se mora mnogobrojnim zahtjevima socijalno eksploatiranog radnika i seljaka, kao i intelektualnog građanina, zadovoljiti i primiriti ga obećanim reformama sviju vrsta. U javnosti se raspravljalo i o agrarnoj reformi kao i o ratnim bogatašima i o eksploatatorima koji su se na narodnoj nevolji obogatili, favorizirani ratnim, protunarodnim režimom. Zato se zahtijevalo da se narod oslobodi od takvih štetočina i da se eksproprijacijom veleposjeda a naročito crkvenih dobara riješi goruće agrarno pitanje, koje je narod već pokušavao da sam na svoj način riješi. Ovo potpuno oslobođenje tražilo je ograničenje vlasti kapitala, kako bi se radniku zajamčio njegov život i opstanak osiguranjem protiv besposlice, za slučaj bolesti i invaliditeta. Tako je proces transformiranja države, koja je ranije apsolutistički i birokratski upravljala svojim podložnim narodima, u državu narodnu i socijalno demokratsku, zahtijevao u revoluciji brz i energičan rad, koji je prvenstveno trebao da socijalizira cjelokupnu privredu. A tome su se opirali ne samo stariji konzervativni nego naročito reakcionarni elementi pogođeni u živac od svih tih zahtjeva koji su se elementarnom silinom stavljali na dnevni red.[7] Unutar reakcionarnih krugova bili su naročito aktivni zaostaci nezadovoljnih frankovačkih grupa koje su počele da se organiziraju odričući dr. Prebegu pravo i osuđujući ga što je predložio raspuštanje Stranke prava. Uz Stjepana Radića koji je kao vođa Hrvatske seljačke stranke stao da zagovara republikansko uređenje države i pored njegovih načelnih ideoloških razloga, protiv kojih je istupao u Narodnom vijeću kao i van njega velik broj Hrvata jugoslavenski orijentiranih, stali su se u građanskim redovima okupljati i donedavni carski monarhisti. U stvari bili su to javni i skriveni protivnici i nezadovoljnici sa planovima i prijedlozima, koji su raspravljani u Narodnom vijeću, da se država SHS na teritoriju bivše Austrougarske monarhije, sjedini sa Srbijom i Crnom Gorom.

5. novembra održana je u Zagrebu skupština velikog Jugoslavenskog demokratskog saveza, sa ciljem da potakne konzervativne jugoslavenske elemente, koji su u najvećem dijelu sačinjavali Narodno vijeće, na življi, napredniji i socijalniji rad a naročito da prekine sa svim kompromisima koji su išli za tim, da se separatističke, frankovačke i klerikalno asocijalne ideje suzbiju u korijenu. U stvari JDS imao je da okupi sve pozitivne snage u jedan front na organizaciji protiv reakcije koja je unosila zabunu i smutnju iskorišćujući s jedne strane slabost ili popustljivost jugoslavenskih demokrata, a s druge tešku vanjsku situaciju. Jer i u Austriji, Mađarskoj a naročito Italiji najvećim dijelom stari političari bili su neprijateljski raspoloženi prema stvaranju Jugoslavije. Deset točaka rezolucije donijetih na toj skupštini uvelike su uznemirile grupu oko »Novina« kojoj je naročito šesta točka bola oči, jer se zahtijevalo da konstituanta provede eksproprijaciju svega veleposjeda pa i crkvenih dobara.[8]

Svakako je nastupilo antipodno grupiranje naprednijih i konzervativnijih elemenata liberalnih i reakcionarnih, jugoslavensko-unitarističkih i hrvatsko-ekskluzivi-

[7] »Hrvatska njiva« 1918, br. 43, 722.
[8] »Hrvatska njiva« 1918, br. 44, 737-740.

stičkih. Nema sumnje da se je naročito svom žestinom razmahao separatistički element koj je bio uvelike podstican, ispod zemlje diktiran, od strane zagrebačkih jezuita koji su ostali u stalnoj vezi sa Stadlerovim saradnicima i nezadovoljnicima, odlučnim protivnicima sjedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom. Jednako kao i njihovi dosljedni saveznici — frankovci. Iz naprednih krugova potekla je misao da bi trebalo s tom grupom definitivno obračunati, u uvjerenju da je to neophodna potreba za buduće konsolidiranje države. Inače, bude li se ostavilo to žarište u Zagrebu, iz njega će na sve strane zračiti raznorazne inicijative protiv konsolidiranja mlade države koja je bila tek u nastajanju. O tome su bili načistu i napredniji elementi Narodnog vijeća. Znatan dio Narodnog vijeća saglasio se s prijedlogom da treba energično i radikalno prečistiti s jezuitima. Oni su naime rasturali letke tvrdeći da je katolička crkva u opasnosti i od Srba, od beogradske vlade kao što i od nove države u kojoj se prijeti i kršćanskom braku i vjeronauku u školama. O tome je bio službeno izviješten i zagrebački nadbiskup od koga se zahtijevalo da svojim autoritetom enrgično svemu tome stane na put ako želi da održi potreban sklad između crkve i države. Dakako, nadbiskupu Baueru, iako je obećao i želio da u tome smjeru nešto poduzme, bilo je teško ogorčiti jezuite, jer su oni bili najvještiji agitatori za novu buduću Pučku stranku po uzoru talijanske klerikalne partije. Štoviše, ban Mihalović obavijestio je nadbiskupa da će se poduzeti i oštre mjere. I doista u Odjeljenju za bogoštovlje i nastavu Narodnog vijeća pristupilo se naredbi o zabrani nastanjivanja jezuita u Hrvatskoj i Slavoniji. Ta naredba izrađena je u svim svojim pojedinostima još mjeseca novembra te je ona u svome konceptu djelo potpuno hrvatsko, i bez ikakvoga utjecaja od strane beogradske vlade. Ta kratka naredba u cijelosti glasi:

NAREDBA

Predsjedništva Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu od .... novembra 1918. godine, Br.... bogoštovlja i nastave o zabrani nastane Družbe Isusovaca u Hrvatskoj i Slavoniji.

§ 1.

Družba Isusovaca isključuje se iz Hrvatske i Slavonije. Pošto Družba Isusovaca nema propisane dozvole za nastanu u Hrvatskoj i Slavoniji, zabranjuje joj se u tom području nastana.

§ 2.

U Zagrebu postojeći samostan Družbe Isusovaca dokida se, a imovina njegova postaje vlasništvo orfanotrofija u Zagrebu i u Požegi, svakoga u polovini.

§ 3.

Ova naredba stupa na snagu danom njezina proglašenja u Narodnim novinama i od toga dana počevši zabranjuje se svako djelovanje Družbe Isusovaca u Hrvatskoj i Slavoniji.

§ 4.

Provedba ove naredbe povjerava se povjereniku Narodnog vijeća za bogoštovlje i nastavu.«[9]

[9] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 15. Simić je objavio taj dokumenat iz rasturenog arhiva Narodnog vijeća, koji je već 1920. u stvari bio nestao, kako to spominje Ferdo Šišić u predgovoru svojih Dokumenata. Originalne akte ove Naredbe Narodnog vijeća imao je Sima Simić,

Da se vidi da je cijela stvar bila privedena tako reći do formalnog objavljivanja te naredbe, čekalo se samo da se ubaci datum i administrativni broj arhiva. štoviše, bilo je spremljeno i sprovodno pismo za uredništvo Narodnih novina u Zagrebu »s pozivom da gornju Naredbu uvrsti u onaj broj Narodnih novina koji će se naknadno odrediti kratkim putem«. Drugo jedno pismo bilo je spremljeno za uredništvo »Narodnih novina« — »Za uvrštenje«, a treće za »Povjereništvo Narodnog vijeća za pravosuđe«, kome se »Pod 0/0 dostavljaju dva primjerka Naredbe u svrhu uvrštenja u Zbornik zakona i naredaba«. Štoviše, bilo je spremljeno i četvrto za nadbiskupa Bauera kojim se pozvao da izvrši ovu Naredbu ukoliko ona dolazi pod njegovu jurisdikciju.[10]

Iz autentičnih saopćenja izvjesnih lica koja su bila blizu Kaptolu saznalo se da je nadbiskup Bauer, čim je saznao za taj plan jednog broja odlučnijih članova Narodnog vijeća, ma da mu nije bilo još pismo uručeno, (ta u Narodnom vijeću je imao svog intimnog prijatelja dr. Frana Barca kao i predstavnika Seniorata dr. Janka Šimraka), odmah je pošao u Narodno vijeće i najodlučnije se založio da spriječi publiciranje ove Naredbe. Intervencija nadbiskupa Bauera nije se samo sastojala iz obećanja da će se, bude li se odustalo od te nakane, odužiti Narodnom vijeću svojim zemljama pri rješavanju agrarne reforme, kao i većim novčanim sumama, nego i radi prijetnji kojima se zagrozio da će odlučno sa svojim pristalicama istupiti ako se ma šta jezuitima desi. Istina je, da je obećao da će sve učiniti da prestane svaka propaganda od strane njegovih štićenika. To su i oni obećali dakako sa cjelokupnom svojom aparaturom mentalne rezervacije. Teška situacija u kojoj se nalazilo Narodno vijeće povodom diskusije o prijedlozima pojedinih političkih grupacija o metodi provedbe ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom, bila je u prilog nadbiskupovoj intervenciji. Iako je Narodno vijeće samo odložilo to pitanje, ono više nikad nije imalo mogućnosti da ga rješava, pa je ono još samo jednom iskrslo na dnevni red, poslije 15 godina.

Među članovima Narodnog vijeća, naročito članovima Središnjeg odbora, koji su forsirali da se ujedinjenje što prije provede sa Srbijom i Crnom Gorom, ako se ne želi da bude djelo revolucije dovedeno u pitanje od unutrašnjih i vanjskih neprijatelja, bio je i predstavnik klerikalne grupe, dr. Janko Šimrak. U tadašnjoj situaciji i klerikalna reakcija je u tome vidjela svoj siguran oslonac — jer im je i »zeleni kader« i zamah »crvenih« utjerao strah u kosti. U diskusiji koja se vodila 23. i 24. novembra dr. Janko Šimrak govorio je o potrebi narodnog jedinstva kritizirajući strančarstvo radikalnih Hrvata, Slovenaca i Srba, koji su podvlačili naročito separatističke principe. Za njega je pitanje monarhije i republike formalne prirode, dok je bitno unutrašnje uređenje države, koje treba da je demokratsko, a kralj samo nasljedni predsjednik. Šimrak se izjasnio za federalizam, iako vidi u nacionalnom federalizmu s državnim granicama velike teškoće. Njemu je pred očima koncepcija pokojnog slovenskog klerikalca dr. Janeza Kreka koji se zalagao za jedan kulturno ekonomski federalizam s jakom centralnom zajedničkom vladom. Dr. Šimrak je smatrao da je nemoguće da se bez takve snažne centralističke vlade riješe teška

pa i ja sam imao priliku da provjerim njihovu autentičnost. Pri bombardiranju Beograda 6. IV. 1941. zapaljena je kuća, u kojoj je stanovao Simić i u požaru stradao je, s njegovom bibliotekom, i taj važni dokument.

[10] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 15-16.

pitanja kao što su agrarno, financijsko, obrane i prehrane.[11] Svakako, dr. Šimrak ovdje je još politički pod utjecajem Janeza Kreka kao i prihvaćene ideologije Majske deklaracije. Ali samo tada, jer će u Privremenom narodnom predstavništvu koje će se samo poslije pola godine sastati, ići sasvim u raskorak s ovim svojim novembarskim pogledima. A ova njegova opet nova orijentacija podudarat će se s oslobađanjem od početnog straha. Odonda će evoluirati u nazadnom smjeru, prema najradikalnijem ekskluzivizmu prijeratnog frankofurtimaštva, da na kraju završi kao ideolog ustaške NDH.

Na kraju, 24. novembra na poticaj dalmatinske, slovenske i bosanske vlade u Splitu, Ljubljani i Sarajevu, Središnji odbor Narodnog vijeća zaključio je da proglasi ujedinjenje države SHS na teritoriju Austrougarske monarhije s kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Istodobno bude izabran odbor od 28 lica sa zadatkom da izvrši organizaciju jedinstvene države. U taj su odbor pored ostalih ušla i tri svećenika, dvojica klerikalaca dr. Korošec i dr. Šimrak, a dr. Fran Barac, ma da predstavnik starčevićanaca, u svim crkveno-kulturnim problemima kao i crkveno-političkim, bio je solidaran s klerikalcima, a naročito povezan s nadbiskupom Bauerom.

Među izaslanicima koji su imali predati u Beogradu adresu Narodnog vijeća sa željom svih Jugoslavena bivše Austrougarske, da se ujedine sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu, bio je i opet dr. Janko Šimrak. Izaslanici su stigli u Beograd svečano dočekani 28. novembra. 1. decembra 1918. regent Aleksandar Karađorđević primio je u prisutnosti ministara Stojana Protića, Ljube Jovanovića, Momčila Ninčića te Vojvode Mišića delegate Narodnog vijeća. Poslije čitanja adrese Narodnog vijeća u kojoj se izražava želja svih Jugoslavena bivše Austrougarske da se ujedine sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu, regent Aleksadar je u ime kralja Petra proglasio ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.[12]

Od toga dana počinje historijat prve Jugoslavije.

U prvi ministarski kabinet pod predsjedništvom Nikole Pašića ušao je kao potpredsjednik dr. Anton Korošec. Među prvim aktima novog državnog ministarstva bila je odluka da se pri Ministarstvu vjera osnuju tri odsjeka za sve tri glavne vjeroispovijesti (pravoslavnu, rimokatoličku i muslimansku), koji će se interesirati svim vjerskim pitanjima. Prvi ministar vjera bio je katolik, književnik dr. Tugomir Alaupović, istaknuti prijatelj bosanskih franjevaca.

Međutim, već poslije samog proglašenja ujedinjenja tokom mjeseca decembra stali su se jasno ocrtavati smjerovi, kojih će se držati klerikalci u novoj državi. Postepeno su nicali novi znaci silovitog i militantnog klerikalizma, koji su ranije bili odjeveni u proaustrijskim izrazima. Potkraj godine 1918. Spectator »Hrvatske njive« u članku »Klerikalne prognoze i osnove« dao je sažetu sintezu klerikalnih stremljenja i težnji da se klerikalci oforme u jednom izrazitom, organiziranom pokretu. U tim nastojanjima zapazit će se svi klerikalni činioci od najvišeg predstavnika, kao i intelektualaca oko »Novina« (koje su se preobrazile u »Narodnu politiku«) pa do onih nižih i najmanjih u raznim sastavnim dijelovima hrvatskog klerikalizma, u brojnim »Mari-

[11] Ferdo Šišić, Dokumenti, 273.

[12] Ferdo Šišić, Dokumenti, 278-283.

jinim kongregacijama«, do skromnih čitalaca jezuitskog »Glasnika srca Isusova«. Nadbiskup Bauer preuzeo je materijalno osiguranje lista »Narodne politike« kao što je pomogao i »Seljačke novine« u stvari bivši klerikalni list »Nedjelja«, koje su se imale suprotstaviti Radićevu antiklerikalnom »Domu«. Antiklerikalne i antifeudalističke tendencije seljaka bile su naročito žive otkako su se seljaci-vojnici vratili s fronta svojim kućama, gdje ih je dočekao spreman seljački tribun Radić. Klerikalna štampa imala je da se sada stavi u službu teokratsko-feudalnog sistema koji je s poratnim previranjima bio uvelike ugrožen. Ali klerikalizam nije želio da se samo na tome zaustavi. On je svijesno pošao da zauzme u prvom planu svoje mjesto pri rješavanju svih državnih i političkih problema. »Narodna politika« (14. XII. 1918.) predviđa uglavnom tri stranke, koje će se u Jugoslaviji formirati. To bi bile: stranka liberalne buržoazije, socijalistička i centrumaška. Dakako tu je hrvatski klerikalac još pod opterećenjem razmjera u bivšem austrijskom parlamentu, ili u njemačkom Reichstagu. Taj klerikalac računa da će tu centrumašku grupu, koju će voditi klerikalci pod vodstvom episkopata, sačinjavati i »čestiti dio frankovaca, starčevićanci, radićevci i ljudi od konzervativnih grupa«.[13] Ovaj klerikalni vrač-pogađač, zacijelo sam urednik dr. Rogulja, ljuto se prevario, kad je mislio da će za njima radićevci! Naprotiv, što se tiče frankovaca nije mu trebalo nikakve vidovitosti, jer se uistinu stara ljubav ubrzo obnovila.

Bez obzira na točnost ovih prognoza, kojim će se smjerom razviti politički i partijski život u toj Jugoslaviji, svakako je od interesa da se u samim počecima formiranja Jugoslavije može zapaziti kako se svijesno i podsvijesno, posredno i neposredno ponovno javljaju stare nesahranjene, već samo prividno zamrle ideologije. Takve, koje svakako Jugoslaviji ne će pružati potrebnu pomoć. Klerikalci će biti prvi koji će atavistički opterećeni zaokrenuti luk revolucije unazad već u prvim danima Jugoslavije. Štoviše, i mlađi dio grupe klerikalnog Seniorata, ma da se stalno pozivao i na Mahniča i na dra Janeza Kreka, možda jedinog klerikalca koji je iskreno težio za Jugoslavijom,[14] i taj se ubrzo izgubio i pošao starim stazama velikohrvatskih i slovenskih separatizama i ekskluzivizama, ali i direktiva koje su pristizale iz Vatikana, neraspoloženog državom u kojoj će pravoslavci majorizirati katolike. I sada, kad je Jugoslavija postala stvarnost, i kad je trebalo prema mislima velikih ujedinitelja Italije, — naročito Cavoura, koji je rekao: »Stvorena je Italija, stvarajmo Talijane« — i u Jugoslaviji stvarati Jugoslavene, klerikalci će biti na tom putu najkonzekventniji i najuporniji protivnici. Pa opet, oni su prvih dana Jugoslavije bili najglasniji samohvalisavci da su upravo i jedino oni srušili dvoglavog austrijskog orla!

Klerikalci, želeći da djeluju na široke mase, koje su se u prvim mjesecima spontano izjasnile ne samo za kidanje sa carskom monarhijom, nego i za sjedinjenje sa Srbima i Slovencima, stalno su ponavljali koliko su oduvijek bili propovjednici jugoslavenske misli. Dakako, i bez stida i crvenila u obrazu, svijesno falsificirajući i po drugi put na ovaj način komromitirajući veliku slobodarsku i naprednu misao. Tu smišljenu agitacionu tendenciju klerikalaca, tih nekadašnjih najupornijih branilaca austrijskog dvoglavog orla karakterizirao je pjesnik, bolje i snažnije nego ma koji političar toga vremena u jednoj alegoričnoj priči.

[13] »Hrvatska njiva« 1918, br. 50, 844.
[14] Ferdo Šišić, Dokumenti, 320-325.

»I bio je orao sa dvije glave. Crna i stravna ptica. Doletio je negdje sa sjevera i na jugu uništio sva gnijezda sokolova. Ali pilad Sokolova[15] bez gnijezda i stana ne dala se, ne klonula, već se kupila na osami u pustim zaklonicima, jačala mlada krila za ljutu borbu. Jastrebi, vrane i gavrani ometali rad snažnih poletaraca i ne dali da svane.[16] Ugađala im noć i tama na jugu, jer su znali da je dan jasni i svijetli smrt orla sa dvije glave. Mnogo je sokolova nastradalo u teškoj borbi protiv crne i stravne ptice ... al je u osvit dana pao i orao sa dvije glave i nestalo je njegove moći i slave ... I svanuo je dan vedri i svijetli, a sad, za smiraja sunca čudnu priču pričaju, kad se sumrak hvata, jastrebi, vrane i gavrani: kako su oni srušili orla sa dvije glave — a vele, da ima već piladi sokolove, što vjeruju bajci strvinara.«[17]

I ova »vjera bajci strvinara« u Jugoslaviji za dugo je bila na snazi, i često se ponavljala.[18]

Međutim, čim je nastupilo razočaranje u njihovo majskodeklaracijsko »jugoslavenstvo« i u njenu misiju, oni su se odricali te svoje galame i tako zvanog učešća u događajima koji su doveli do 1. XII. 1918. U polemici sa Stjepanom Radićem, 1924., »Katolički list« donosi slijedeću konstataciju: »Kod najsudbonosnijih časova godine 1918. kler je minimalno sudjelovao«.[19]

A ovo je istina, i s obzirom na broj, kao i na osjećanje. Ćud vuka nije izmijenila jagnjeća koža Majske deklaracije.

[15] Tu pjesnik misli na prijeratnu revolucionarnu omladinu.
[16] Pod njima misli na frankovce i klerikalce.
[17] Rikard Katalinić, Stara priča za veliku djecu. »Jugoslavenska njiva« 1919, br. 4, 64.
[18] Jugoslavicus, Borba Slovenaca za Jugoslaviju. Dr. Krek, dr. Korošec i drugovi u austrijskom parlamentu. Beograd 1934.
[19] »Iskrena riječ« — »Katolički list« 1924., br. 40, 487.

IV.

POBUNA ANĐELA

Kriza u redovima hrvatskog katoličkog svećenstva

Pored klerikalnih tendencija političkog karaktera, kojima je podlegao ne baš mali broj svećenika, pojavili su se već tokom rata izvjesni znaci koji su ukazivali na vrlo snažno previranje unutar samih svećeničkih redova. Bile su to pojave vezane s moralnim, disciplinskim, ekonomskim i socijalnim uzrocima koji su pritiskivali najveći dio nižeg klera. Već početkom 1917. ti znaci izbijaju na površinu i za njih saznaje i šira hrvatska javnost. Prvi takav javni izraz negodovanja ove vrste potekao je od jednog dalmatinskog svećenika. On se nalazi u knjižici solinskog nadpopa Nika Petrića, na značajnim i za ono ratno vrijeme u Austriji, neobično smjelim naslovom: »Rane u katoličkoj crkvi«. Prema disciplinskom redu, kad je splitski biskup dr. Antun Djivoje primio rukopis na čitanje i odobrenje, biskup mu je 18. I. 1917. rekao: »Sinko moj, sve je ovo istina što si mi pisao, ali ako izađe u javnosti, i ja ću i ti stradati«. Više za volju dobrog biskupa, Petrić je povukao rukopis iz štampe. Međutim po smrti biskupa Djivoja, u februaru 1917., stvari su se među mlađim svećenstvom toliko razvile, da je poslije jednog sastanka svećenika (2. IV. 1917.) u Solinu, odlučeno da se knjižica štampa i mimo cenzure, a autora će drugovi pomoći rasturanjem knjige. Brošura je odmah uzvitlala i uznemirenje, a još više ljutnju na strani pretpostavljenih crkvenih vlasti, dok je u širokim redovima mlađih svećenika naišla na odobravanje i na intimna diskutiranja. Naime, Niko Petrić raspravlja o trima glavnim ranama koje pritištu crkveni organizam. To su farizeizam ili formalizam, klerikalizam i celibat. Sva ta pitanja dodirnuta su u jednom slobodnom, gotovo buntovnom stavu ogorčenog i razočaranog svećenika, koji iskreno želi poboljšanje u crkvi koja je s ta tri zla, s te tri rane, teško pozlijeđena i njeno zdravlje ozbiljno ugroženo. Misli don Nika Petrića nisu bile ni nove ni iznenađujuće za one koji su dobro poznavali hrvatski klerikalizam kao i formalističku stranu tumačenja Kristove nauke od velikog broja farizejskih svećenika, kojih život nije nikako bio u skladu s njihovim riječima i opomenama, što su ih upućivali vjernima s propovjedaonica i oltara. Iznenađenje je bilo samo u tome, što su te misli objavljene štampom, potekle od jednog mladog svećenika, čija je savjest bila uznemirena u promatranju života svećenika, neskladnog s naukom osnivača religije. Dok je Nika Petrića i njegovu dobronamjernost razumio biskup Djivoje, njegov nasljednik biskup Vicko Palunko bio je mnogo odrešitiji i nepristupačniji. Protiv don Nika Petrića podignut je kanonski proces, koji je na kraju završio njegovom suspenzijom.[1]

[1] Niko Petrić, Uspomene iz reformnog pokreta. Kalendar »Grgur Ninski« 1934, 46.

Ovaj proces bio je naročito zanimljiv stoga, jer je široj javnosti ukazao na kakvim moralnim temeljima počiva unutrašnja disciplina kojoj podliježe rimokatolički svećenik u svom podređenom odnosu prema nadležnom biskupu. Ocjena Petrićeve brošure bila je veoma teška. Biskup je, prema njegovu shvaćanju i njegovih savjetnika našao mnogobrojne sablažnjive i skoro heretičke poglede, pa i to da je napisana u protestantskom, modernističkom duhu. Biskup je osudio tu knjigu i zatražio od Nike Petrića da kroz tri dana dostavi biskupu sve štampane primjerke, da se rasturi slog i da u isto vrijeme pismeno izjavi da spomenutu brošuru osuđuje.[2] Time je započela borba između moći biskupa i neznatnog mladog ali upornog svećenika koja je uslijed žestine s obje strane morala da završi razlazom za sva vremena. Petrić je (21. maja 1917.) zatražio da mu se inkriminirani prijestupi dokažu, da li je što heretički učinio ili izjavio. Cenzuru je naročito uznemirila i sablaznila Petrićeva tvrdnja, koja je uostalom utvrđena istina i poznata već stotinama godina, da »talijanskoromanski klerikalizam ne samo što je prisvojio vodstvo u Katoličkoj crkvi već je suzio i biskupsku vlast tako, da sada biskupi nemaju one punine vlasti koju im je sam Gospodin Isukrst dao«. Naravno i Petrićeva misao, da je vatikanski koncil (1870.) prekinut stoga što ni papa ni kardinali nisu htjeli da katolička crkva bude reformirana od katoličkih biskupa čitavog svijeta, već samo od rimskog pape i kardinala, bila je obilježena kao protestantska.[3]

Nema sumnje, takav se ima barem utisak kad se čita Petrićeva knjiga, da sve ovo govori lice, koje u svom protestnom bolu i razočaranju još ne piše protiv katoličke crkve, već u njezinu interesu, kako uostalom to i sam izjavljuje u odgovoru na osudu biskupova cenzora. Između Nika Petrića i njegova ordinarijata izmijenjen je niz akata polemičko-disciplinske prirode, koja je na kraju završila suspenzijom »Ab officio et beneficio«. Niko Petrić morao je napustiti svoju solinsku župu, ma da je apelirao i na Svetu Stolicu.[4]

Dakako, nepoznati don Niko Petrić nije ni poslije sedam mjeseci čekanja u svećeničkom odijelu dočekao odluke Svete Stolice, jer, kako on kaže »crkveni apsolutizam ne priznaje niti temeljna pravila društvene skladnosti i elementarna prava«. Kad je crkva riješila Nika Petrića svih prava i beneficija, ne dobivši nikakva odgovora, on se na kraju odriješio i svih svojih dužnosti.[5] Po svemu se vidi da je Niko Petrić tražio zakonskim putem zadovoljenje, jer je mjeseca augusta 1918. podnio žalbu bečkom nunciju. Taj ga je vrlo lijepo primio i poslije razgovora rekao mu: »Gospodine župniče, mnoge stvari su istinite (u brošuri) ali istina se uvijek ne smije govoriti.[6] Međutim, Rim ni u ovom slučaju nije bio popustljiv.

Dok se u Splitu pojavio jedan više ideološki protest, u gornjem, Hrvatskom primorju, sastali su se svećenici grada i sreza bakarskog i donijeli su 27. aprila 1917. rezoluciju, koja je govorila o nepodnošljivosti socijalne i ekonomske podređenosti, u stvari prave bijede u kojoj se nalazilo niže svećenstvo. Sušačke »Primorske novine« objavile su 12. maja 1917. njihovu rezoluciju, iz koje se ogleda bijedno materijalno stanje nižeg svećenstva, uslijed čega je ono zatražilo od episkopata da ga se pomogne

[2] Niko Petrić, Kad rimska crkva progoni. Zagreb 1920, 5. 3. Idem, 7-15, 15-25.
[3] Idem, 7-15, 15-25.
[4] Idem, 25-43.
[5] Idem, 44.
[6] Niko Petrić. Uspomene iz reformnog pokreta, 47.

iz imovine crkvenih dobara. U samoj rezoluciji, zapaža se jasna tendencija koja traži demokratizaciju crkve. Ovaj slučaj bakarskog svećenstva nije bio lokalnog karaktera. Naime, najveći dio nižeg svećenstva, nije imao svoje prihode u vidu plaće, u hiperkatoličkoj Habsburgovoj monarhiji, nego najvećim dijelom oni su se sastojali u podavanju naroda u prirodninama. To je u teškim gladnim ratnim godinama pogoršalo njihovo stanje do prave bijede. Ovo je ponukalo nekog »svećenika demokratu« da u »Hrvatskoj njivi« objavi o tom pitanju jedan informativni članak. Ali misli ovoga svećenika kao i način izlaganja uznemirile su toliko državnog cenzora, pa je članak na mnogim mjestima izašao s bijelim prostorima. Ovi brisani prostori, kojima obiluje članak, najuvjerljivije pokazuju kako je državna vlast ne samo štitila ugled visokog klera nego i njegovo bogatstvo čiji su posjedi premašivali mnogomilijunsku vrijednost. Iz piščevog zaključka koji je ostao necenzuriran može se vidjeti da je cio članak bio umjeren i dobronamjeran, u stvari tek jedan težak izraz nevolje u koju je zapao veliki dio hrvatskog klera. Tu se odgovara i na pitanje šta je imala značiti akcija primorskog svećenstva. »Prvo da mu se dade bezodvlačna materijalna pomoć iz dobara crkve katoličke u Hrvatskoj i Slavoniji, na koju ono kao i ostali bijednici iz klera Hrvatske i Slavonije imaju jednako pravo, kao što i visoki prelati. Drugo, da se pristupi zajedno s državnim faktorima k uređenju i osnutku autonomije Hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine. Time bi se pomoglo našem narodu, nestalo bi ovog žalosnog stanja u kleru, episkopat Hrvatske i Slavonije podigao bi sebi spomenik a naša bi se javnost time posvema zadovoljila.«[7]

Međutim od tog apela bilo je malo koristi ovom bijednom svećenstvu. Da je visoki kler i htio izaći u susret svome svećenstvu, jedva je bio u mogućnosti, jer je najveći dio crkvenih fondova bio plasiran u austrijski ratni zajam. Svakako ovo kritiziranje visokog klera, poteklo iz materijalne nevolje prati i prodiranje demokratskih ideja koje su stale osvajati jedan dio nezadovoljnog klera. Morala je doći nevolja do grla pa da se u apsolutističko-aristokratskoj crkvenoj instituciji čuju riječi gladnih i nezaštićenih svećenika, bačenih u lice sitima i presitima. Osim ove demokratske tendencije koja je prostrujala kroz spomenicu primorskog svećenstva ima i jedna nova, za visoki kler gotovo revolucionarna misao, da je crkveno dobro zapravo narodno dobro, pa da narodu pripada nesumnjivo pravo da raspolaže njime u interesu narodne sirotinje, dakle i svećeničke, koja u narodu i drži tu crkvu. Sve ovo prisililo je nadležne, umjesto da uvide opravdanost zahtjeva svojih podređenih, da ih svojim disciplinskim sredstvima prisile da povuku svoje zahtjeve kao neopravdane i neumjesne. Tražilo se opozivanje, i dosljedno gaženje njihove savjesti. Crkvenim poglavarima bila je zazorna svaka odlučna i muževna riječ nezadovoljnih svećenika. Najviše stoga, što je ona bila istinita i osvajala je na sve strane.[8] »Bogatsvo velikih nadarbenika u Hrvatskoj i Slavoniji s jedne strane, a krajnji pauperizam najveće većine klera s druge strane jest doista sramota današnjeg vijeka i protivi se duhu crkve, duhu Krista, duhu današnjeg vremena.«[9] bio je samo jedan glas vapijućeg u pustinji.

Takvo je stanje bilo među znatnim dijelom mlađeg svećenstva 1917., pa su Petrićeve »Rane« kao i bakarska »Spomenica« nesumnjiv izraz jednog nezadovoljstva koje se ne će tako brzo ni ukloniti niti će se previranje zaustaviti.

[7] »Hrvatska njiva« 1917, br. 13, 224.
[8] »Hrvatska njiva« 1917, br. 13, 231.
[9] Niko Petrić, Uspomene iz reformnog pokreta, 46.

Tokom 1918. pored ovih pitanja stalo se raspravljati i u javnosti a ne samo u svećeničkim krugovima o neizdržljivosti i neprirodnosti celibata, koji je uveliko pred narodom moralno unakažavao ne mali broj onih svećenika, koji ga se stvarno nikad nisu pridržavali. Ovo je pitanje u Hrvatskoj bilo već jednom pokrenuto 1848. i to sa svom silinom. Ali sa slomom ilirizma kao i čitavog tadašnjeg liberalnog reformnog pokreta svećenstva, bude ugušeno 1849. i slijedećih godina u općim apsolutističkim nevoljama Bachova klerikalnog crnožutog sistema. Zato je bio neobično zaslužan zagrebački biskup, a onda i nadbiskup Juraj Haulik. Sada, 1918. započelo je raspravljanje ovog pitanja s gledišta strogo crkvenih propisa kao i sociološkim u vidu jednog nesavremenog i škodljivog sistema koji se u crkvi provodi tek formalno. Naprotiv bio je poznat, naročito u Hrvatskoj, konkubinatorni, u velikom dijelu slučajeva, poročni sistem gazdarica, s ilegitimnim porodom. Mnogi su se iživljavali seksualno poput opreznih bećara, držeći se jezuitskog savjeta: »Si non caste, tamen caute«. U »Hrvatskoj njivi« objavljena su tri članka, dva od anonimnih svećenika, a jedan od katolika laika. U njima je uglavnom iznijeto sve ono što ih je navelo, da ustanu protiv celibata kao uredbe koje se pridržavao vrlo mali broj svećenika. Nema sumnje da je ovaj pokret u vezi sa celibatom vezan s izvjesnim inicijativama raznih interpelacija učinjenih i u bečkom parlamentu (Stanek-Zahradnik), kao i u Hrvatskom saboru (Stjepan Radić). U dnevnoj štampi pojavilo se nekoliko članaka koji su bili zaplijenjeni, jer je državni cenzor morao da vodi brigu o visokom kleru.[10] Jedan katolički svećenik tvrdi da preko 80% seoskog svećenstva krši celibatsku uredbu, ma da se takvi svećenici po konsekvencijama katoličke crkve ne bi smjeli u ispovijedi apsolvirati, osim na samrtnoj postelji! Po sudu toga svećenika celibat nanosi štetu državi, ljudskom društvu pa i samoj crkvi. U toj svojoj raspravi daje pisac veliki niz argumenata iz samoga evanđelja i historije prvih kršćana. Pisac je završio svoja izlaganja mračnim pogledima za budućnost crkve u Hrvatskoj, ako se odlučno ne pristupi najhitnijim reformama. »Više je nego sigurno da će doći do sekularizacije crkvenih dobara, da će prestati protektorat države nad crkvom i još mnoga druga zla. Ako još i Crkva sama svojim nehajem za reformu vlastitog svećenstva ne će da se probudi iz tvrdoga sna, onda je to tentatio Dei, kad se čeka da će se Bog već za sve pobrinuti.«[11]

Laik — katolik podvrgao je analizi i pitanje celibata, za koje on tvrdi da se ne tiče samo crkve nego naroda i države, jer celibat u religioznom i moralnom pogledu dodiruje sve društvene slojeve a državu i njene interese i u političkom pogledu. Celibat je u crkvi rodio konkubinat, koji inače crkva osuđuje kod ostalih svojih vjernika. Najbrutalniji primjeri sablazni mogu se navesti pa da se uoči strahota te uredbe koja se tako slabo poštuje. Znajući da episkopat ovo pitanje ne će krenuti kod Svete Stolice iz vlastitih pobuda, to predlaže da se za to provede zasebna organizacija klera po svim crkvenim okruzima u kojima bi se donijele potrebne odluke i zahtjevi episkopatu da ih proslijedi vrhovnom poglavaru crkve. Samo organizirani mogli bi nešto postići, jer pojedinačno oni moraju ili da pogaze svoju savjest ili da napuste svoje zvanje. Ovakvo svećenstvo naići će na pomoć i razumijevanje ne

[10] Svećenik, Ženidba katoličkih svećenika. »Hrvatska njiva« 1918, br. 22-23, 382-386.
[11] Idem, 386.

samo inteligencije nego i širokih narodnih masa koje preziru čovjeka koji ne živi čestitim bračnim životom.[12]

Jedan drugi svećenik dao je bolnu ispovijest svog moralnog sloma uslijed nesklada između crkvenih zapovijesti i nužnog kršenja tih zabrana u realnom životu. Jeziv je pogled u dušu ovog razočaranog pokajnika koji priznaje ne samo svoju farizejštinu, nego i ogromnog broja drugova, koji jedno narodu govore u crkvi, a drugo sasvim suprotno čine. Bolne su završne, istinite riječi ovog pokajnika koji kaže da tu svoju ispovijed ne potpisuje vlastitim imenom, »jer je ona ispovijed ne samo osobna, nego stotine i stotine drugova svećenika.«[13] Shvatljivo je da ovaj nesretni mladi svećenik upozorava omladinu da ne ide u svećenička sjemeništa i da se ne odaje tome pozivu, jer sigurno ne će imati toliko snage da u sebi savlada i uguši nesavladivi zakon prirode.[14]

Sva ova pojedinačna nastojanja, kao refleksi jednog općeg uznemirenja i traženja da se zla stanja poprave, stalno su bila od crkvenih poglavara obilježavana kao komunistička. Međutim, iako to nije bilo točno, nesumnjivo je da je ruska revolucija koja je svojim prvim velikim rezultatima uzbudila cio svijet, potakla i one male i nevoljne u svim redovima društva, a naročito one u Austrougarskoj, da do dna sagledaju zla koja ih tište i da u općem buntovnom psihološkom raspoloženju potraže lijeka svojim ranama i nevoljama. Trajanje rata i sve njegove strahovite teškoće koje su pritiskivale svijet nisu poštedjele ni katolički kler. Uostalom slične su pojave naročito bile zapažene u Čehoslovačkoj i Austriji, ma da među tim pokretima u pojedinim zemljama nije bilo koordinirane akcije s kojom bi se moglo istupiti pred Rimsku Kuriju. Tako ih je ona preko podređenih episkopata, vrlo lako i veoma energično pojedinačno lomila i suzbijala, i na kraju suzbila.

Sa slomom Austrougarske ovo je pitanje reformi u katoličkoj crkvi stavljeno odmah na dnevni red među pojedinim grupama mladih svećenika Poslije raznih priprema sastali su se u Zagrebu predstavnici ovih nezadovoljnika (10. II. 1919.) kojima su tada bili na čelu župnik Rikard Koritnink, za koga kaže don Niko Petrić, da je bio svećenik »gvozdene volje i organizatorskog duha«, i župnik Stjepan Menciger, »svećenik praktičnog duha i dalekovidnog pogleda.« Posljedica vijećanja bila je jedna poveća rezolucija koja je nazvana kao djelo »Užeg odbora Jugoslavenskog katoličkog svećenstva primljena na sjednici od 10. veljače u Zagrebu u pogledu uređenja crkvenih i staleških prilika na teritoriju države SHS.« Uz ovu rezoluciju izdat je i jedan komunike 11. II. 1919. kao uvod u tu rezoluciju pod naslovom »Pokret u nižem katoličkom kleru države SHS«. Uvod kao i rezolucije i njihovo obrazloženje objavljene su zatim u knjižici kao »Savremene želje katoličkog nižeg klera države SHS.«[15] Kako je boja omota ove knjižice bila žuta, to su klerikalni protivnici ovoga pokreta taj pokret nazvali »žutim«, a svećenike »žutima«.

Iz uvoda se vidi da su pripremni radovi učinjeni kao jedna osnovna potreba za informacije svega ostalog hrvatskog svećenstva za akciju koja bi imala da organizira jedan opći pokret. U komunikeu se kaže da su u vrijeme kad se svi slojevi naroda

[12] Katolik-Svjetovnjak, Ženidba katoličkih svećenika. »Hrvatska njiva« 1918. br. 36, 618-619.
[13] Jedan svećenik, Ispovijest jednog svećenika. »Hrvatska njiva« 1918. br. 40, 689-681.
[14] »Hrvatska Njiva« 1918., 681.
[15] Štampano je u Bjelovaru početkom 1919. odmah poslije održanog sastanka.

okupljaju u redove da za svoja staleška prava izvojšte najpovoljnije uslove prvenstveno materijalne prirode, i predstavnici katoličkog nižeg klera sa čitavog područja države SHS na povjerljivom sastanku vijećali o crkvenim i staleškim prilikama unutar katoličke crkve. Oni podvlače da je »bitni preduvjet vijećanja bila sanacija socijalnih nepravda koje pritištu sav niži kler katoličke crkve u državi SHS.«

Iz svih rezolucija donijetih 10. i 11. februara vidi se, da je inicijatorima prvog sastanka, kao i prisutnim jugoslavenskim svećenicima, bila pred očima težnja da zaštite duševne, moralne i materijalne interese nižeg svećenstva. Sazivači bili su uvjereni da je sve ono, o čemu su diskutirali i u čemu su se složili, od tolike životne važnosti za sav kler da će se njima pridružiti i svi ostali svećenici, još neupoznati s pokrenutom akcijom. Oni su još puni optimizma kad kažu: »Stojimo uz naše oltare i svete istine pa vjerujemo u siguran uspjeh. Naše pak rezolucije može svatko kritizirati i na njih stavljati primjedbe, pa će one biti temeljem budućeg svećeničkog sastanka.«

Rezolucije imaju četiri paragrafa. U prvom se govori o »konkordatu između države SHS i biskupske stolice u Rimu«. Među ostalim sugestijama koje predlažu ovi svećenici oni žele »da se na čitavom teritoriju države SHS što više realizira jedinstvo duhova a da se po mogućnosti pospješi zbliženje istočne crkve sa zapadnom«, zatim, »da konkordat prihvati ustanovu, da svi biskupi, kanonici i svećenici mogu nositi bradu; da se uvede fakultativno moljenje časoslova ili ne bar pod smrtni grijeh; da se za niži kler ukine disciplina celibata i s tim u savezu prepreka svetog reda; da se uvede slavensko bogoslužje staroslavenskim jezikom ali transkribirano ćirilicom dok se za obrede uvodi narodni jezik; da se ukine obvezatno nošenje talara izvan službe, a u običnom životu, da se uvede civilno odijelo po volji; da se dopusti svećenstvu baviti se javnim radom i svako pošteno zanimanje na profanom polju. U tom pogledu izuzima se svećenik ispod vlasti biskupove, pa nema mjesta cenzuri kanonskoj. Sva odlikovanja, sastojeći se u raznim titulama i u različitom odijelu, te insignijama, ukidaju se izvan službe crkvene.«[16] U drugom paragrafu traži se autonomija »Po mogućnosti uz pridržaj postojećih kanona novog corpus juris canonici«. To bi trebalo kodificirati konkordatom. Tu se predlaže, da uz crkvene predstavnike i svećenike sudjeluju i lajici na crkvenim kongresima. U djelokrug kongresa naročito je spadalo rukovanje i nadzor nad crkvenom imovinom. Kongres predlaže na upražnjena mjesta biskupe i kanonike pitajući prije toga za savjet sindikat nižeg klera, dotično savez sindikata. Predlaže se da se sva patronatska prava ukinu, a da barem dvije trećine kanoničkih i jedna trećina biskupskih mjesta bude popunjena iz redova nižeg klera. Inače za biskupska, kanonička, župnička, katehetska, profesorska i kapelanska mjesta imaju se raspisivati natječaji. Osim toga sve biskupije i župe imaju se uz učešće zasebne komisije crkvenog kongresa nanovo omeđašiti. Nijedna župa ne smije imati više od tri hiljade duša a biskupija više od trista hiljada. U djelokrug kongresa pripadale bi i teritorijalne promjene biskupija i župa kao i podizanje novih biskupija kapitula i župa.[17]

U trećem se paragrafu traži da se dotadašnje ustrojstvo župa napusti. a uvedu bogoštovne općine koje ne postaju subjektom crkvenog imetka.[18]

[16] Savremene želje katoličkog nižeg klera, 3-4.
[17] Idem, 4-5.
[18] Idem, 5-6.

Na kraju u četvrtom paragrafu zahtijeva se uvođenje dijecezanskog statuta koji bi uredio odnos župnika i kapelana prema biskupu, a kapelana prema župniku. Time bi se dokinuo stari patrijarhalni odnos pa bi odsad biskup bio samo šef, a župnici i kapelani njegovi činovnici i namještenici. Ovim statutom imalo bi se urediti pitanje materijalne nagrade za vršenje službe, koje je dosad veoma teško pogađalo niži kler i bilo je nedostojno zbog načina kako su te nagrade ubirane od naroda. Statut kako ga ovi reformatori predviđaju, trebao bi da zajamči slobodu profesionalnog udruživanja, pa bi njihove pojedine grupe sačinjavale sindikat nižeg klera katoličke crkve.[19]

U dodatku ovim rezolucijama sugerira se kako da se dođe što prije do pomlatka klera, kada da se drže dijecezanski sinodi, kao i o potrebi reforme korona (parohijskih sastanaka).[20]

Svećenici su zaključili da ove rezolucije dostave svima župnicima i kapelanima i da se o njima izjasne najdulje kroz četrnaest dana. Tako dopunjene imale bi se uputiti biskupima da ih prime k znanju. Osim toga zaključeno je da se te njihove »Savremene želje« dostave svim političkim strankama, ministru vjera u Beogradu, povjereniku za bogoštovlje u Zagrebu, predsjedništvu Privremenog narodnog predstavništva, a kasnije i Konstituanti, kao i svemu novinstvu. Sastavljači rezolucija daju iza toga vrlo iscrpna obrazloženja za sve svoje rezolucije kao i namjeravane akcije .Oni ističu da imaju prije svega pred očima jednako interes crkve kao i zahtjeve demokracije. »Pokušali smo, kazuju sastavljači, zbližiti konzervativno katoličko-crkveno pravo s naprednim idejama današnjeg doba, a da ne dođemo u sukob s vrhovnim poglavarstvom crkve.«[21]

Nema sumnje da su ovi nazori iznijeti u »Savremenim željama« morali djelovati na episkopat kao strahovit revolucionarni bunt koji se diže da ruši vjekovima utvrđen i čuvan teokratski i hijerarhijski apsolutizam. Pogotovo, jer se pri završetku izričito iskazuje sumnja u razumijevanje episkopata. »Biskupi do dana današnjega nijesu za nas ništa ili malo učinili. Nešto je počeo naš metropolita dr. A. Bauer ali ne toliko iz ljubavi prema nama koliko zato, što vidi da lađa tone . . . Ovaj naš korak neka se ne smatra da se mi dižemo proti crkvi i proti biskupu; ne, mi želimo sa biskupom ujedno raditi, ako je moguće. Ako ne, a mi ćemo i mimo biskupa. Mi nastavljamo rad pokojnog Stoosa, stubičkog arciđakonata od g. 1848. i drugova, iako na široj bazi.«[22]

Mjerodavni crkveni činioci bili su kao gromom ošinuti, zapanjeni i iznenađeni, ogorčeni i ljuti nad smionošću kojom su se ti mladi buntovnici javili i tako glasno i javno istupili. Oni su u tome vidjeli samo jedan pad morala, discipline i autoriteta kao neizbježnu posljedicu ratnih vremena, zaboravljajući da su i oni s naročitim ushićenjem blagosiljali taj rat i hrvatske vojnike kad su polazili na klaonicu za apostolskog kralja.

Sazivači prvog sastanka bili su svijesni teškoća i borbe koja je imala da se povede. Oni su pravilno ocijenili da će i nadbiskupi kao i biskupi najodlučnije ustati i usprotiviti im se svim sredstvima da se te njihove želje oživotvore. Očekivale su se

[19] Idem, 6-8.
[20] Idem, 9.
[21] Idem, 10.
[22] Idem, 24.

represalije moralne i materijalne prirode, lomljenja karaktera i gaženja savjesti, kako bi se po starom prokušanom sistemu, u zametku ugušio širi razmah pokreta. Najveći dio sazivača, uza sve to, smatrao je da će se moći sva ta složena i teška pitanja riješiti unutar same crkve. Pored učenog i uistinu dalekovidnog Rikarda Koritninka, koji je na žalost pokretača ovog pokreta umro uskoro poslije samog sastanka, bilo ih je koji su odmah dogledali potpunu nemogućnost rješavanja i rješenja ovakvih pitanja u okviru rimokatoličke crkve. Jasno je da iz glavnih točaka ovih rezolucija izbijaju principi na kojima bi mogla da bude sazdana jedna narodna hrvatska crkva odvojena od Rima. Tako je sudio i Stjepan Menciger kada piše 10. VIII. 1919. don Niku Petriću o čitavom kompleksu ovog problema. »Katolička crkva imade duh imperijalistički, koji je u nju ucijepio sveti Augustin sa svojom »Civitas Dei«. Ta će »Civitas Dei« biti tada kada će namjesto civilnog klera zavladati redovnički kler, što se neosporno opaža na svim linijama katoličke administracije. Borba je naša ne s papom ni sa crkvom, već s fratrima i s drugim parasitima socijalnog pokreta, kojima kao takovima konvenira današnja hijerarhija i organizacija katoličke crkve. Nama ne preostaje drugo, već se prilagoditi toj organizaciji ili posegnuti za drugom. Ta druga bila bi po mom mnijenju starokatolička crkva, koja točno odgovara našim pravednim zahtjevima. Ona je katolička, ali nije imperijalistička, ona je iskrena, narodna, ona mora biti prava.«[23]

Kamo sreće, uzvikuje Niko Petrić, poslije prvih proteklih pet godina borbe, da se već tada poslušao savjet Stjepana Mencigera. Time bi se dobilo ne samo na vremenu, pošto je pet godina utrošeno u kolebljivom lutanju i drobljenju početnih snaga, a tako i stišavanju njihove borbenosti, nego i na snažnijem okupljanju razasutih i neorganiziranih nezadovoljnika. Neobično mnogo vremena izgubilo se zadržavanjem na terenu legitimnosti i čekanja izricanja pravde u samoj katoličkoj crkvi. Visoka hijerarhija najprije se obratila slabijima i manje otpornima pa ih je raznim obećanjima kao i datim privilegijama ponovo zadobijala i izvlačila iz samog pokreta. Radilo se na sve strane i milom i silom da se redovi oslabe i stanje, pa će se onda lako s ostalima izaći na kraj, rezoniralo se na zagrebačkom Kaptolu kao i u jezuitskom domu u zagrebačkoj Palmotićevoj ulici.

Na novom sastanku svećenika u Dugom Selu (20. V. 1919.) odlučeno je da se izdaje časopis, »svoje vlastito o biskupu sasvijem nezavisno glasilo«. Časopis je trebao da unutar pokreta omogući izmjenu misli i intenzivnije provođenje njegove organizacije.

Prvi broj »Reforme«, — »smotre za crkveno-politička te staleška pitanja katoličkog nižeg klera i katoličke crkve u kraljevstvu SHS« izašao je juna 1919. U uvodnom članku urednik dr. Juraj Cenkić, uistinu buntovnim poklikom zove sve svećenstvo »Na okup!« Borbenost i nezavisnost odišu iz svakoga retka. Tu se nalaze sasvim neobične riječi, gotovo nemoguće još prije samo nekoliko mjeseci, kojima se ti svećenici ograđuju od rada svoga biskupa. »Mi držimo s biskupom zajedno u stvarima vjere i ćudoređa. Mi priznajemo i njegovu disciplinarnu vlast. Ali biskupi, a i papa, nijesu nepogrešivi u upravljanju crkvom. Ako mi žigošemo crkveno-politički rad kojega biskupa, ako mi nijesmo zadovoljni s njegovim favoritizmom kod podjele crkvenih beneficija; ako se mi ne slažemo s njegovom despotskom i tiranskom vladavinom,

[23] Niko Petrić, Moje uspomene, 47-48.

ako on sam krši disciplinu celibatsku, a nas toga radi progoni, zar smo mi protiv crkve? Ako crkva katolička još sada podržaje celibat a mi smo uvjereni, da bi po ugled i dobro crkve i klera bilo mnogo bolje, da se uvede bar fakultativna ženidba svećenika, zar smo mi onda protiv crkve, protiv biskupa? Na posljetku mi se svećenici hoćemo i želimo organizirati, zašto da je biskup protiv toga?«[24]

Ovako u lice zagrebačkom nadbiskupu dotada javno nikad nije nitko govorio, iako se po župničkim kurijama često pričalo u tonu »škakljivih priča« iz života zagrebačkog nadbiskupa. Pogotovo u vezi s istragom koju je u ime Rimske Kurije još prije svjetskog rata proveo u Zagrebu biskup šibenski Vicko Pulišić.

Crkvene vlasti povele su disciplinski postupak protiv sazivača sastanka od 10. II. 1918., i to zato, jer su ga održali bez prethodnog odobrenja nadbiskupa. Nadbiskup je već 15. februara osudio taj sastanak. Unatoč tome sazivači su kroz »Reformu« poručili nadbiskupu da se nisu ogriješili ni o jedan pozitivni zakon i da će se i dalje sastajati bez prethodne molbe za dozvolu, tek će svoje sastanke prijavljivati da ih se primi k znanju. Štoviše oni ukazuju na propuste kurije, jer je biskupova dužnost da barem svake desete godine saziva dijecezanski sastanak a ne da ga za to svećenstvo moli. »Mi nijesmo krivi da biskupi ne vrše svoje dužnosti, da se za nas ne brinu i ne staraju. Tko će nam onda zamjeriti, da se sami dižemo, a da zaštitimo radi novo nastalih činjenica svoju crkvu i svoj stalež«. A onda: »Mi znademo da su biskupi autokrati, da će nas oni svojom velikom vlasti htjeti silom ili milom ušutkati, ali mi toj vlasti suprotstavljamo drugu vlast, koja se zove staleška organizacija i pravo«.[25]

Pojava »Reforme« bila je u cjelokupnoj štampi zapažena i o njoj se mnogo govorilo i pisalo. Ona je bila kritizirana i napadana (»Katolički list«, »Vrhbosna«, »Narodna politika«), ali i shvaćena i hvaljena (»Jugoslavenska njiva«, »Obzor« i »Hrvat«). Dok su liberalni listovi odobravali pokret, dotle je »Katolički list« (1919. br. 23) nazvao sastanak od 10. II. 1919. »boljševičkim sinodom«. Njega je najviše uznemirila želja za ukinućem celibata. Jednako i klerikalna »Narodna politika« (13. II. 1919.) obarajući se na taj pokret kao i na pojavu ovoga lista vezuje pokret s boljševizmom. »Jedno je uzrok svemu nemiru u dušama tih ljudi koliko ih nije obuhvatila opća psihička kriza u organizmu ovoga svijeta, koja se zove boljševizam, jedno je uzrok: žena«.

Anonimni svećenik odgovorio je na ove prve napadaje klerikalne štampe jednim načelnim člankom »Farizejstvo u katoličkoj crkvi«. Farizejima nikako nije milo da se razotkriva istina i da se ukaže na negativne strane u redovima katoličkoga svećenstva. Stoga i katolička crkva bojeći se istine i ozdravljenja od farizejštine koristi cenzuru najvećom strogošću. Farizeji se zgražaju što se pojedini svećenici pojavljuju i u neklerikalnim, liberalnim listovima. Veoma oštre riječi upućuje spomenuti anonim tim farizejima koji žele da udobno i mirno uživaju, šute i zabranjuju govoriti i kritizirati o prilikama u crkvi. Već ovo traži reforme. Ne bude li ih crkva sprovela, onda će to uraditi drugi činioci izvan crkve, kao što to već pokazuju »đačka vijeća koja traže da se izbaci vjeronauk iz škole«. Polemičar se ne koleba da primi sumnjičenje urednika »Narodne politike« da je te svećenike zahvatila psihička

[24] »Reforma« 1919. br. 1, 1.
[25] Idem. 1-2.

kriza pod kojom on misli boljševizam, jer da u tome ima i istine i da se oni njome ponose. Oni doista žele da otkrivaju svu istinu ma kolika gorka bila, koju čovječanska farizejština nastoji zabašuriti. Njihov ustanak i njihova borba jednako je protiv vjerske kao što je i protiv državne farizejštine, protiv bolnih i gnojnih rana u čitavom društvu. U retrospektivnim pogledima ovaj svećenik upozorava na one tužne dane kad je crkva blagosiljala oružje kojim se čovječanstvo međusobno uništavalo te preko svojih svećenika i propovjednika raspaljivala mase jedne protiv drugih. Sve to ističu socijalisti. Ali njih ne boli što to socijalisti ističu, već što je to nažalost istina, boli ih što je ta oštra kritika došla od socijalista, a ne od samih katoličkih svećenika i biskupa.[26]

Boli ih što socijalisti zahtijevaju dijeljenje crkvenih latifundija, na kojima se obogaćuju »nećaci i nećakinje«, (ironički termin za ilegitimnu djecu svećenika raznih stupnjeva). Boli ih doista ne zato što socijalisti i s pravom traže, nego što to nije sama crkva učinila svojom voljom i spriječila takve zloupotrebe. Boli ih, kad liberalni listovi iznose prljavštine iz svećeničkih redova, slike pijanstva, razbludnosti i raskošnosti. Ne boli ih što se te sramote iznose na javnost nego što iz samih crkvenih krugova ne dolaze optužbe a tako i zahtjevi da se to reformira. Svemu je tome kriv sistem zabašurivanja stvari i farizejskog pretvaranja, zakonsko zabranjivanje slobodne kritike crkvenih prilika, cenzura, suspenzije i izopćenja kojim se prijeti svakome tko bi htio da o svemu tome povede riječ i da javno izusti istinu, bolnu i tešku. Kriv je tome, podvlači pisac, onaj farizejski sistem na koji su se oborili pristalice »Savremenih želja«.[27]

Drugi svećenik polemizira s nadbiskupom Bauerom, odnosno s njegovom okružnicom koju je izdao 15. II. 1919., odmah poslije zagrebačkog sastanka mlađih svećenika. Nadbiskup je osudio sastanak, naglašujući da bi odatle, kad bi se svećenici sastajali bez dozvola poglavara, mogle nastati velika zla i teške posljedice za crkvu, »ako i svećenstvo zahvate prevratne misli... te i oni zagaze putem svojih misli.« Anonimni pisac zadržao se nešto više i na samoj ličnosti nadbiskupa najveće metropolije na Balkanu. Pobijajući autokratsko shvaćanje nadbiskupa Bauera, pisac je mračnim bojama nacrtao nadbiskupov portret.

> »Zabranjuje to onaj, — kazuje ovaj ogorčeni svećenik, — koji bi to nastojanje trebao podupirati. Zaboravlja kraj toga, da će tim svojim postupkom prekinuti i onu slabu nit koja ga je dosad spajala s njegovim svećenstvom. Ništa očinskoga nijesu dosada imali od njega njegovi svećenici, osim nekih njegovih ljubimaca. Ovima se je okružio, sakupivši ih s raznih strana, a druge mnoge i mnoge ne pita. Hoće li dokaza tomu? Napokon, još nešto. Svi znamo kako i zašto je on postao kanonik, kasnije i koadjutor. Nije li uskočio među mađarone za Tomašićeve ere i kao takav kandidirao, pa time pogazio svu svoju opozicionu prošlost? Nije li za vrijeme ovog strašnog rata bio oduševljen Austrijanac? Nije li slao mnoge okružnice, u kojima upućuje vjernike i kler, da se mole za pobjedu austrijskog oružja? Nije li sam dao mnoge hiljade u vojničke svrhe austrijske? Nije li dao zvoniti najvećim zvonom u stolnoj crkvi, kad su austrijske vojske zauzele Beograd? A sada? On kao da želi da zaboravi, pa da još bude nekakav autoritet! Ali naša javnost nije zaboravila i ne će mu to zaboraviti. Nemojte se zato g. nadbiskupe stavljati u pozu suca, koji prijeti kaznama, jer to danas slabo koristi. Uspjet ćete mnogo bolje, uzmete li sam kao pokajnik ulogu liječnika, pa vidajte rane onom vašem svećenstvu koje ste vi do danas zapustili posvema...[28]

[26] Ovdje se misli na kritike socijalista Bukšega i Koraća u Privremenom narodnom predstavništvu.

[27] »Jugoslavenska njiva« 1919, br. 10, 154-156.

Dakako, sve ove polemike, kao i dobronamjerni savjeti činjeni s raznih strana, nisu nimalo približile crkvene vlasti svećenstvu koje je tražilo reforme. Naprotiv, sa vrhova je odmah odlučeno, da se ovim »buntovnicima« suprotstavi jedna čisto klerikalna svećenička organizacija, koja bi imala braniti shvaćanja visokog klera u svima tima pitanjima. Već mjeseca marta organizirana je »Svećenička zajednica«, u čiju su upravu ušli najprononsiraniji klerikalci, a među njima i već proslavljeni frankofurtimaš dr. Josip Lončarić, prvi urednik klerikalnog »Hrvatstva«, koji će ostati dosljedan na toj liniji sve do ustaške NDH.[29] Tako je nadbiskup Bauer odgovorio na »reformaciju« nižeg klera sa svojom »protureformacijom«, odlučno i s pravim zelotskim žarom. Ovaj Bauerov protupokret prihvaćen je i u Sarajevu, gdje je kod biskupa Šarića održan sastanak i prihvaćena ideja da se i u vrhbosanskoj nadbiskupiji osnuje »Svećenička zajednica« sa devizom: »Posluh i željezna disciplina!« Ni ova organizacija nije mogla da prijeđe preko materijalnih nevolja nižeg klera. No, njoj je bio glavni cilj »prečišćavanje savremene orijentacije«, ili drugim riječima, suprotstavljanje svim nastojanjima koja bi se pojavljivala u kleru izvan episkopata. U sarajevskoj »Svećeničkoj zajednici« uzeli su glavnu riječ i vodstvo sarajevski jezuiti. A oni su zamislili da ta »Svećenička zajednica« bude istodobno osnova jednoj »narodnoj organizaciji« t. j. jednoj političkoj stranci, klerikalnoj po uzoru one u Italiji, »Partito popolare«. Dok su reformni svećenici od početka stali na gledište potpune slobode političkog samoopredjeljenja, dotle su klerikalci htjeli ovaj staleški protupokret da iskoriste i politički, pa da povedu za sobom neobaviještene i neprosvijećene seljačke mase. Provincijal fra Jozo Andrić zahvaljujući se biskupu Šariću što ih je sazvao na osnivanje ove zajednice rekao je »da je sam Duh Sveti nadahnuo biskupa Šarića kad ih je sazvao na sastanak na kome se zaključilo osnivanje vrhbosanske »Svećeničke zajednice«.[30]

Međutim, ovim pokretom nezadovoljnika unutar redova crkve, zabavio se i cio episkopat na konferencijama, održanim od 15. do 20. jula 1919. Pored mnogobrojnih ostalih pitanja, koja su se već ranije stavila na dnevni red, o kojima je referirao u Rimu izaslanik episkopata Mgr. Svetozar Rittig, bilo je riječi i o mjerama protiv tih nezadovoljnika. Njih je objavio nadbiskup Bauer 18. VII. 1919. Prije svega zabranio je svome svećenstvu da čita, kupuje ili se pretplaćuje na »Reformu«, a pogotovo da sarađuje. Svi članovi užeg odbora ovih reformaša pozvani su da u roku od 14 dana istupe iz tog odbora i prekinu svaku vezu s »Reformom«. Ne budu li to učinili, potpast će pod cenzuru suspenzije »a sacris ordinibus«. Zasebno je nadbiskup pozvao dra Juraja Cenkića, da napusti uredništvo »Reforme«.[31] Bilo mu je naređeno

[28] Svećenik, Za slobodu mišljenja u katoličkoj crkvi. »Jugoslavenska njiva« 1919, br. 22, 348-349.

[29] »Reforma« 1919, br. I, 17.

[30] »Nova reforma«, 1919, br. I, 32.

[31] »Nova reforma« 1919., br. I, 34-35. Nema sumnje da je »Reforma« izmijenila naslov samo stoga, što je htjela da izigra nadbiskupovu prijetnju koja se odnosila na urednika »Reforme«. »Nova reforma« imat će samo dva broja do kraja godine. Početkom 1920. pojavit će se »Preporod«, a onda će dr. Cenkić napustiti uredništvo, otišavši u Canossu, kao što je to uradio već

da javno požali svoje pisanje, inače će biti suspendiran. Treba da se kaže, da su na konferenciji s najvećim nerazumijevanjem, a još više s neumoljivom strogošću promatrali cio kompleks ovih pitanja, upravo nadbiskup Bauer i biskup Jeglič. Oni su bili za najstrože mjere, dok je splitski biskup Carić bio za blaži postupak. Na sve je od reda djelovao izvještaj Mgra Rittiga o pokretu klera u Čehoslovačkoj kao i o korektnom prijemu izaslanika toga klera u Vatikanu, koji su predali papi promemoriju koju je potpisalo do 3000 svećenika! Protiv reformi se izjasnilo svega 700 svećenika.

Konzervativni »Obzor« (19. VII. 1919.) nije se složio s oštrinom kojom je nadbiskup Bauer istupio protiv jednog dijela nezadovoljnih svećenika. Štoviše »Obzor« je uzeo u zaštitu cio ovaj pokret. Promatrajući s višeg narodnog gledišta cijelo ovo gibanje, koje je izazvalo tako tešku reakciju od strane visokog klera i njegovih odanih pristalica, »Obzor« vidi u svemu tome nastojanje da se osnuje jedna narodna crkva, a protiv te ideje najodlučnije istupa episkopat kao čuvar ustaljene tradicije katoličke crkve koja se uvijek tome opirala. »Obzor« smatra, da materijalno poboljšanje kao i celibat u stvari i nisu osnovni elementi toga pokreta. Svakako je pokretu daleko dublji sadržaj. »Svećenstvo hoće da bude ljudsko, ono hoće da bude sasvim članom modernog društva, ali i naroda kojemu pripada. To mogu samo, ako im se dadu svi preduvjeti da žive kao ljudi i kao članovi svoga naroda. U tom pokretu je prvi velik korak našeg svećenstva: ostvariti ideju, koja je lebdjela Strossmayeru i Račkomu pred očima — ideju narodne crkve«.

Pored ovih reformista, koji su, kako se vidi, pošli već dosta ulijevo, pojavio se još jedan radikalniji i samostalniji zamah protiv disciplinske stege kao i cjelokupnog autokratskog sistema koji je vladao vjekovima u katoličkoj crkvi. Ovaj pokret je poveo eksfranjevac Božo Milošević. Fra Božo Milošević je u svom splitskom predavanju, kojim je i započeo svoj pokret, ukazao na velike opasnosti koje očekuje naš narod od Vatikana. Suština njegovih nastojanja je bilo osnivanje narodne crkve. Dakako napredni Split se sav zagrijao, dok je onaj istinski ultramontanski oko kurije, zaprepašten najodlučnije protestirao.[32] Svakako je bio to novi simptom u previranju unutar crkve, jer su se stali javljati i prvi apostati iz monaških redova. Iza fra Bože Miloševića javio se u javnosti i drugi eksfranjevac, fra Jozo-Ante Ivelić, koji je poput Bože Miloševića napustio redovničku ćeliju i pošao u svijet da mu otkrije svoju dugo vremena mučenu dušu. Ogorčen zbog duševnog terora koji nad franjevcima izvode njihove starješine, fra Jozo poručio je svojim bivšim starješinama teški prijekor.

> »O, oci provincije! Prozirne su vaše nakane, podli su vaši ciljevi. Vi želite da nas duševno zarobite, a pomoću nas da u klerikalni tor utjerate sav naš narod, pa da tako budete gospodari crkve i države i obnovite ono sredovječno doba, kada su pape i crkveni dostojanstvenici imali goleme države i dobra. Vi hoćete da izvrnuvši smisao sv. Pisma sagradite kraljevstvo božje zemaljskoga ovog svijeta, dok Krist bistro veli: »Kraljevstvo moje nije od ovog svijeta.«[33]

prilično broj »reformaša«, naprosto radi materijalnih interesa. Slom dra Čenkića, koji je bio u početku pokreta najagilniji, ipak nije pokolebao ostali dio drugova, osnivača pokreta.

[32] Fra Jozo-Ante Ivelić. Moja apostazija. »Narod« 1919, br. 6.

[33] Idem: D. Prohaska. Franjevci i Rim. »Jugoslavenska njiva« 1919. br. 30, 478-480.

Sasvim izuzetnu pojavu predstavlja mladi kapucin iz riječkog samostana, D. Tomac, inače ugledni član Katoličkog seniorata koji je također bio obuzet strujom obnove. Promatrajući svoj red i sve okove kojima je disciplinski bio jedan kapucin vezan, zatim dvije jasne tendencije, koje su išle za reformama u crkvi, Bože Miloševića i pristalica »Savremenih želja«, zauzeo je i on jedan sasvim nov stav s istim ciljem, ali drugim metodama. Dok je fra Božo Milošević težio da osnuje novu, narodnu crkvu »u duhu i istini«, a reformni pokretači su željeli reformu unutar same crkve, dotle je fra Tomac odlučio, zagrijan za te reforme, da pođe do samoga pape i njega da zadobije žarom svojih uvjerenja za te reforme. Unatoč najraznovrsnijim teškoćama kojima je bio izložen on je dospio do papina državnog sekretara, kardinala Gasparrija. S njime je bio u dva maha. Četvrtog i sedmog decembra 1919. Kardinalu je izložio svoje planove i zamolio ga da mu isposluje prijem kod Sv. Oca. Kardinalu je predao poslije diskusije svoju promemoriju, koja je obuhvaćala u šest poglavlja i 43 propozicije sve ono, što bi po njegovu sudu moglo da obnovi crkvu. To su reforma svjetovnog klera, reforma redovnika, reforma odgoja vjernika, reforma unutarnje uprave u crkvi, reforma odnosa crkve prema državi kao i pitanje sjedinjenja sa šizmatičkim crkvama. Fra Tomac nije raspravljao o celibatu, saznavši da je taj zahtjev čeških reformista bio već odlučno odbijen. Sedmog decembra odgovorio mu je kardinal, da ne može biti primljen od pape, a što se tiče njegovih prijedloga, rekao mu je oštro i odlučno, latinskim jezikom, da »takvih branitelja ne treba Sveta Majka Crkva«. U Rimu, stanujući u kapucinskom samostanu, došao je u sukob sa svojim drugovima, kad je stao braniti ideju saradnje s komunistima, u času najnapetijih političkih situacija u Italiji i stranačkih grupiranja u talijanskoj komori. »Neki su se nad tim zgražali, te me izazvaše da potanje obrazložim svoje simpatije za komuniste. No čuvši moje nazore, isti dan prijaviše me P. Generalu, da širim »boljševizam« u kolegiju, te me P. General pozove preda se i podijeli mi ukor radi smućivanja mladih duhova«. U duševnoj krizi nalazio se mladi kapucin još neko vrijeme sve do 27. aprila 1920., kad je apostazirao, istupivši iz kapucinskog samostana na Rijeci, i pristupio drugima koji su se kupili oko Pokreta za reformu katoličke crkve.[34]

Kao što se nasmijao kardinal Gasparri, kad mu je neznatni kapucin među ostalim, kao najosnovniji elemenat obnove predložio demokratizaciju crkve, tako su s olimpske visine i jugoslavenski biskupi sa smijehom odbijali heretičku pomisao o mogućnosti demokratizacije crkve. I kao što je kardinal odrekao mogućnost da se dozvoli slobodno diskutiranje o svim tim pitanjima, tako je i jugoslavenski episkopat odlučno ustao i protiv »Reforme« kao i »Nove reforme«, a i svih onih, koji su se anonimno pojavili u liberalnoj hrvatskoj štampi. Ne baš mali broj apostazija nije nimalo zbunio uporni episkopat. Jer, ta pojava nije bila ni nova ni rijetka. Dakako nikad ranije tako mnogobrojna u razmjerno kratkom vremenu.[35] Tim se pitanjem zabavio i sam papa u jednoj svojoj okružnici, kad je odlučno odbio mogućnost ublažavanja celibatskih obaveza. U toj je svojoj epistoli papa strogo naredio episkopatima, »neka glasno i žestoko naglase da Apostolska Stolica ne može dozvoliti uopće nikakvo raspravljanje o zakonu svećeničkog celibata«. Sveta Stolica se zgranjava nad smionošću onih svećenika koji se usuđuju da održavaju skupštine na kojima

[34] D. Tomac, Jedan pokušaj reforme u katoličkoj Crkvi. »Nova Evropa« 1923, VII, 264-276.

[35] Svećenik, Apostazije katoličkih svećenika. »Jugoslavenska njiva« 1919, br. 25.

raspravljaju o dokidanju najsvetijih zakona crkve.[36] Ovaj sasvim negativan stav Rimske Kurije prema zahtjevima reformista u Čehoslovačkoj, Austriji i Jugoslaviji, uvjerio je i one najpomirljivije i najumjerenije unutar pokreta da će se jedva što moći da izbori od onoga što je iznijeto u »Savremenim željama«. Klerikalna štampa sada je likovala, jer je s najautoritativnijeg mjesta dobila potvrde za svoje protupokretske postupke. Kontrareformatorska borbenost dobila je jaku podršku iz samoga Rima. Ovime su za pokret nastupili dani najvećih kušnji, jer su se od pokreta sada stali odvajati svi slabiji karakteri. Naprotiv oni koji su ostali, i novi koji su se pridružili, nisu napustili borbu. Ali, oni su još uvijek na terenu legalne borbe, iscrpljujući sva moguća sredstva da urazume crkvene poglavare i da ih sklone na popuštanje. Na jednom sastanku svećenika u Koprivnici, 5. II. 1920. odlučilo se da se ustraje i da se počne s izdavanjem novog lista »Preporod«, umjesto »Nove reforme«. Za urednika bude izabran ugledni svećenik i raniji političar, Stjepan Zagorac. Na ovom sastanku zastupano je gledište da se još jednom obrate nadbiskupu Baueru, javno i s potpisima svih pristalica reformnog pokreta. U spomenici, koju je devedesetak svećenika uputilo svome nadbiskupu sa željom da se ona dostavi papi, govori se da se osnovalo »Udruženje hrvatskog katoličkog klera«, koje treba da bude inicijator takve organizacije za sve jugoslavenske zemlje. U spomenici se ponavljaju već poznati zahtjevi i želje ali i nove o sjedinjenju svih kršćanskih crkava i o samostalnoj crkvenoj pokrajini na čelu s primasom za Jugoslaviju. Ovdje se također upozorava Sveta stolica na teške posljedice koje bi zbog odbijanja njihovih molbi mogle nastati za samu crkvu. Spomenica ne sadrži nikakve kritike i pisana je s mjerom i svom potrebnom ozbiljnošću bez ikakvih aluzija na krivice ma koje ličnosti, u vrhovima nesklone njihovu pokretu. Štoviše, pri kraju spomenice potpisnici podvlače da još uvijek stoje na potpuno legalnom stanovištu, jer mole a ne uzimaju, savjetuju i stavljaju prijedloge a ne zapovijedaju, pa misle da je time isključen svaki razlog da ih se progoni crkvenim kaznama.

> »Ako bi se to ipak dogodilo ma i jednom članu našeg pokreta, izjavljujemo, da ostajemo solidarni, a takav bi postupak morali smatrati nepravednim i nezakonitim. Ovim časom započinjemo muževno i odlučno javno raditi za svoja načela. Molimo Boga, da nas potkrijepi u radu i da ga čim prije ovjenča uspjehom. A Vašu Presvijetlost molimo, da naš pokret smatra onim što doista jeste, ne rušenjem Crkve, nego pomlađivanjem i jačanjem, pa da nam dobrohotno i s ljubavlju ide na ruku.«[37]

Spomenici dodan je i komentar župnika Stjepana Zagorca, urednika »Preporoda«, koji je i prvi objavio u cijelosti Spomenicu. Sam komentar je u stvari historijat pokreta unutar katoličke crkve u Hrvatskoj, ali i u ostaloj Evropi. Pri kraju potpisnici pozivaju sve svećenstvo svih ostalih biskupija da im se pridruže. »Sada je došao čas, da se pokaže, jesmo li značajevi; da li smo kadri u javnosti progovoriti onako, kako to činimo međusobno. Treba da imademo toliko odvažnosti, iskrenosti i značaja, da otvoreno govorimo, kad nas se bude pitalo i pred biskupima i pred konzistorijama, kako to govorimo jedan drugomu«.[38]

[36] »Nova reforma« 1919, br. II, 23.
[37] »Preporod« 1920, br. I, 1-4.
[38] »Preporod« 1920, br. I, 5-6.

Međutim ni ovaj neobično lojalan i potpuno legalan korak nije urodio plodom kakav su očekivali najumjereniji članovi pokreta. Jer, umjesto da je episkopat pozvao na sastanak i dogovor glavne predstavnike pokreta, on je o toj februarskoj Spomenici na svojim konferencijama koje je održao od 13—21 aprila 1920. osudio cio pokret onako kako se on ispoljio u »Preporodu«. Episkopat se pozvao na papinsku poslanicu i na njene odluke uopće o raspravljanjima o tim pitanjima, koja je Sveta Stolica zabranila. Značenje odluka hrvatskog i slovenskog episkopata dobilo je još više na snazi time, što je konferencijama prisustvovao i papinski nuncij pri kraljevskom dvoru u Beogradu, Francesco Cherubini. Dakako, episkopat se zabavio i drugim pitanjima, koja su već ranije bila na dnevnom redu. Naročito s bolnim za njega pitanjem, agrarnom reformom. Svakako je zanimljivo da je episkopat, zacijelo na zahtjev senjskog biskupa zauzeo stav protiv odcjepljenja Rijeke od senjske biskupije, što je D' Annunzio sa svojim arditima već u stvari i proveo.[39] Ovaj put nije episkopat raspravljao niti ponovio svoje ranije zahtjeve i molbe u vezi s uvođenjem slavenskog bogoslužja u sve crkve Jugoslavije. Nema sumnje, da se žar iz 1918. za taj problem već stao gasiti, jer su ga dobro zalijevali hladnom vodom njegovi protivnici i u episkopatu kao i izvan njega u klerikalnim redovima, naročito u Sloveniji![40]

Nema sumnje da je ovaj odrešiti stav episkopata do krajnosti nepomirljiv i u stvari neprijateljski na kraju osvijestio najveći dio članova pokreta uvjerivši ih da u krilu crkve kojoj su još uvijek pripadali, ne će biti moguća nikakva reforma. Zbog toga se jedan dio odmah pokolebao i prošao je kroz pokajničke klance povukavši potpise i napustivši pokret, naprosto iz oportunističkih materijalnih razloga. Preostali su zbili svoje redove i produžili borbu.

Veoma agilan i vatren pobornik pokreta, dr. Stjepan Vidušić odgovorio je episkopatu odlučnim tonom i oštrim riječima, analizirajući razloge zbog kojih je episkopat otklonio prijedloge i želje svećenika.

> »Oni ne razumiju, kako se svećenik može drznuti i pomisliti na kakove reforme a kamo li ih tražiti. A jer smo to ipak učinili, osuđuju nas. Poručuju nam u okružnici, da su nam duše zarazila ona tri temeljna grijeha o kojima govori sveti Ivan: Concupiscientia carnis, concupiscientia oculorum, et superbia vitae. Tražimo, da se dokine javno i tajno konkubinarstvo i kršenje celibata a uvede čist obiteljski život među svećenstvom po onom sakramentu, koji sv. Pavao naziva »velikim«. Osuđujemo načelo koje nam se toliko puta utuvljuje u glavu: si non caste tamen caute, jer je nemoralno. Našim je dakle srcem zavladala concupiscientia carnis — pohota tijela. Protivimo se prevelikom bogatstvu višeg i nižeg klera, jer se ne slaže s primjerom i naukom Krista i apostola. Ugnijezdila se dakle u našoj duši concupiscientia oculorum. U nama je superbia vitae — oholost života, jer tražimo da biskupi siđu s visokih prijestolja, na koja ih nije postavio duh Kristov nego duh svijeta, pa da se približe svom svećenstvu i puku. Do te je osude moralo doći i ne čudi joj se nitko, tko pozna mentalitet naših poglavara. Ne smije se dirnuti u njihovu vlast ni džepove, ne smije se dirati u stare običaje, jer je bolje da propadnu milijuni duša nego običaj. A mi smo u sve to dirnuli. Koje je dakle čudo što nas osuđuju.«[41]

[39] Vidi u slijedećem poglavlju.
[40] »Preporod« 1920, br. 2, 36.
[41] Stjepan Vidušić, Nakon osude. »Preporod« 1920, br. 3, 1.

Jasno je bilo sada na obje strane da je pun i neopoziv prijelom nastupio i da se više ne će moći natrag. Svakako ni vođe, ni oni najborbeniji ni najsvjesniji u pokretu. Treba da se kaže da su se klerikalci poslužili opet svojim sredstvom denunciranja kojim su se tako izdašno koristili u vrijeme početka svjetskog rata. Budući da je tada Stjepan Radić bio republikanac, pa odatle za dinastiju, monarhiju i beogradsku vladu bauk prvoga reda, »Narodna politika« uspješno je denuncirala da je reformni pokret opasan za državu SHS, jer ga vodi radićevac Stjepan Zagorac. Tako za Beograd i u Beogradu. A u Zagrebu, u četiri oka i ispod žita na sve strane, da reformisti hoće da »povlaše«, da posrbe Hrvate. Isto onako, kako se je ranije u frankofurtimaško doba govorilo za srbofile i jugoslavenski orijentirane Hrvate. Na drugoj strani tajnik HRSS (Hrvatska republikanska seljačka stranka) dr. Kežman, inače svećenik, u »Slobodnom domu« odriče da bi se reformisti mogli smatrati radićevcima, jer su se oni obratili i centralnoj vladi u Beogradu. Ovako je složenost političkih prilika u Hrvatskoj tih godina bila vješto korištena od strane klerikalaca da zakoče i oslabe zamah pokreta. I upravo stoga što su se vođe pokreta s arale da sačuvaju pokret od bilo kakvih partijsko-političkih tendencija, protivni politički tabori ili su s njima nezadovoljni. Oni iz liberalnih krugova u najblažem slučaju prestali su se zanimati za njih. Štoviše, bilo ih je koji su u potpunom nerazumijevanju stvari i napadali taj pokret već prema njihovim političkim časovitim interesima. Stjepan Zagorac odbijajući prigovore, morao je dokazivati da je pokret reformista uistinu nacionalan, jer traži upotrebu živog narodnog jezika u bogoslužju, demokratizaciju crkve i ukidanje obvezatnog celibata. Što se tiče šireg nacionalnog stava, Stjepan Zagorac ponavlja raniju istinsku i jednodušnu odluku da pokret ide i za tim

> »da se unese u naš narod raznih vjeroispovijesti ona toliko nam potrebna i korisna vjerska snošljivost i ravnopravnost, koja će uroditi uzajamnom kršćanskom ljubavi i bratstvom. Jedino tako doći ćemo do zbližena kršćanskih crkvi a potom do željenog mira, sreće, napretka i blagostanja na čitavom našem Slavenskom Jugu. I mi idemo napose za sjedinjenjem istočne i zapadne crkve, za čim već preko tisuću godina teži cijelo kršćanstvo — a do toga velikoga cilja moći će doći samo i jedino putem traženih reforama. Jasno je da u tom radu treba pomoći i suradnje i braće Srba tako da mi ostanemo, što jesmo, Hrvati.«[42]

Stjepan Zagorac pokušao je da lično utječe na nadbiskupa Bauera. Međutim nadbiskup je ostao uporno nepopustljiv i zaprijetio je da će najoštrije postupiti sa svima onima koji još ne će da se pokore njegovim naređenjima. Nadbiskup Bauer nije ostao samo kod prijetnji. Tokom mjeseca oktobra suspendirao je osmoricu najviđenijih članova odbora pokreta (župnike, kapelane i katehete). Sada je doista već svima bilo jasno da se molbama i legalnim sredstvima ne će ništa više postići. Spomenuti ekskapucin Dragutin Tomac, sada već jedan od oduševljenih ideologa pokreta, vrlo energičan i vješt organizator podvlači ovo svoje saznanje u pismu upućeno don Niku Petriću (1920.) kad kaže: »S legalnim je putem svršeno. Trebalo je ili se pokoriti ili se dati suspendirati. Većina se pokorila, a ja, Zagorac, Haberštok,

[42] Stjepan Zagorac, Pokret hrv. kat. reformnog svećenstva i Talijani. »Preporod« 1920, br. 3, 17-18.

Vidušić, Cerjak, Andres i Hitrec smo suspendirani. Privremeno smo obustavili akciju oko organizacije klera, pak smo se bacili na organizaciju naroda, što je od najveće važnosti a pokazuje već sad lijepe uspjehe«.[43]

Tome smjeru obavještavanja narodnih masa, znači i najvećeg sastavnog dijela crkve, bila je namijenjena brošura koju je napisao svećennik Nikola Cerjak: »Katolički svećenici svojemu narodu«, a u drugom i trećem izdanju ove brošure, kazuje se da su tu knjigu napisali Ante Donković i Stjepan Vidušić. U toj se knjižici na sugestivan način objašnjava u čemu su želje i nastojanja svećenika koji teže za obnovom u katoličkoj crkvi. To su prije svega samostalnost i nezavisnost hrvatske katoličke crkve, nova crkvena uprava koja će zajedno s narodom voditi brigu o postavljanju biskupa i župnika i o upravi sa crkvenom imovinom, hrvatski jezik u svetoj misi i ostalim obredima kao i uređenje pravog kršćanskog obiteljskog života i kod svećenika. Protivnici su osjetili da je ovo veoma opasna pojava kad su se reformisti obratili narodu. Zato je trebalo paralizirati učinak Cerjak-Vidušić-Donkovićeve brošure. Anonimni pisac — klerikalac knjižice »Reformni pokret u Hrvatskoj« (Zagreb 1920.), odobrene od nadbiskupa Bauera, obraća se također hrvatskom katoličkom narodu od koga prije svega traži da nikako ne čita knjigu protivnika »Katolički svećenici svomu narodu«, jer mu to brani crkveni zakon, koji zabranjuje čitati one knjige koje rade protiv crkvene stege. »Žuti pak svećenici nagovaraju te da tu knjigu čitaš. Da je ta knjiga opaka, vidjet ćeš kad pročitaš ovo, što ti mi napisasmo s dopuštenjem zakonite crkvene vlasti. Juda je uz pomoć židovskih svećenika, Farizeja i rimskih vojnika izdao svoga Učitelja, Gospoda Isusa Krista. Tako hoće i Žuti svećenici da izdadu svoju crkvu uz pomoć liberalaca, slobodnih zidara pa i same države. A i tebe hrvatski katolički narode, zovu da im pomogneš u njihovu Judinu nastojanju.« Anonim se ljuti što je ta reformistička brošura izišla troškom »Udruženja hrvatskih katoličkih svjetovnjaka« (koje je 1920. osnovano u Koprivnici). U ovoj anonimnoj brošuri sažeti su u stvari svi argumenti kao i način pobijanja »Savremenih želja«, kojima se služi i ovaj, kao i mnogi ostali klerikalni pisci. Tu se tvrdi da su želje reformista u stvari laži i klevete ne bi li se tako zavarala katolička hrvatska srca. Oni love u mutnome, a Žutima nije ni do vjere, ni do crkve, već do njih samih, njihovih strasti, do žena. Dok su pisci brošure »Katolički svećenici svomu narodu« na kraju donijeli svoju Spomenicu, upućenu nadbiskupu Baueru, anonim donosi na kraju svoje knjižice nadbiskupovu poslanicu koju je tim povodom uputio vjernicima.[44] U njoj nadbiskup razlaže na popularan način da crkva Kristova nije »nikakvo slobodno udruženje, da bi članovima pripadalo urediti je, kako bi sami htjeli; već je ona djelo, ustanova Sina božjega, kojoj je On sam dao bitno uređenje. Tko prema tomu hoće da je član Crkve Kristove, mora priznati njezino glavarstvo i pokoravati mu se, jer je to jasna naredba Kristova; a tko to ne će, prestaje biti u crkvi.«[45]

Objasnivši konstituciju Kristove crkve, nadbiskup upozorava vjernike, da ih na otpad od crkve savjetuje tek nekolicina otpalih svećenika, kojima »pomažu zakleti neprijatelji Krista, kršćanstva, a napose Crkve katoličke: židovi, framasuni i bezvjerci.« Nadbiskup opominje vjernike da se čuvaju lukavosti kojom se protivnici

[43] Niko Petrić, Moje uspomene, 49.
[44] Svećenik nadbiskupije zagrebačke, Reformni pokret u Hrvatskoj. Zagreb 1920., 18-23.
[45] Idem, 19.

služe pogotovo da ne slušaju parola o narodnoj katoličkoj crkvi kao i o uvođenju narodnog jezika u bogoslužju. Jer oni, boreći se narodnu crkvu, u stvari »navaljuju na Svetog Oca Papu, na biskupe, kao najgori heretici svih vjekova, pa već tim dokazuju, da su otpali od Krista i Svete Crkve katoličke.« Nadbiskup opominjući svoje vjernike moli ih da čuvaju crkve i kapele i da ne daju da ih obeščaste otpadnici. A onda što je najzanimljivije, dok u početku ove brošure tvrdi anonim da i država pomažu Žute, nadbiskup savjetuje potom da protiv tih reformista i »onih koji im govore o obnovi crkve, traže pomoć i zaštitu oblasti, koja vam je mora dati ali budite na oprezu i sami.«[46]

Između obiju strana nije moglo doći do izmirenja. Pitanje je samo bilo koliko će jaki biti reformisti kad se budu jednoga dana morali da odvoje od crkve u kojoj su tražili reforme. Odlučniji i svjesniji, videći da crkva ne će popustiti, stali su sami ostvarivati svoje želje. Oni su prije svega počeli da se žene i da u svoje mise uvode živ narodni jezik, a s tim u vezi stali su predobijati narod za svoje ideale. Slušanje hrvatskih misa izazvalo je u narodu ne samo zanimanje nego još više i na mnogim stranama živo odobravanje. Jednako kod seljaka, a tako i inteligencije. Prva misa na hrvatskom jeziku bila je održana u Koprivnici 15. augusta 1920., u Križevcima 8. septembra a u Virju 12. septembra. Sve ove mise bile su priređene pod vedrim nebom na velikim trgovima jer reformisti nisu željeli da u crkvi dođe do sukoba. Naime latinaši, kako su reformisti zvali svoje protivnike, stali su se obraćati vlastima da ih zaštite »od nasilnog otimanja crkvi«.Ušavši u narod i predobivši već prilično pristalica, reformisti stali su postepeno organizirati i prve župe. Nema sumnje da je sve to ukazalo na sasvim novu fazu pokreta. Sada se konačno prešlo na agitaciju i organizaciju otpora čim su se stale osnivati samostalne hrvatske župe. Državne vlasti bile su često puta u neprilici kako da postupe u pojedinim slučajevima, kad su latinaši zahtijevali da se zabrani hrvatska misa, a narod se skupio i tražio da se održi. Takva jedna misa u Koprivnici naročito je izazvala vlasti o Božiću 1920. Vlasti su zabranile da se misa održi u crkvi. Ipak, i pored zabrane, održana je hrvatska misa uz silno oduševljenje naroda u gradskoj gimnastičkoj dvorani. Oduševljeni izvjestilac s te svečanosti javio je pun pretjeranog optimizma kako je u Koprivnici rimskom klerikalizmu odzvonilo. »Vide rimski klerikalci da se drmaju temelji njihove zgrade pa poduzimaju sve i sva, da ga uguše. Ali uzalud sve! Brzo će nam kucnuti čas oslobođenja od rimskog klerikalnog duševnog ropstva, čas porođenja *naše hrvatske katoličke crkve«*.[47]

Da se reformisti koliko toliko zaštite od neprijatnosti koje su vlasti mogle da prirede upravo pred samu službu, jer te su se dozvoljavale još po starom austrijskom zakonu kao sastanci u zatvorenim ili otvorenim prostorijama, izradili su se »Pravilnici za hrvatske katoličke župe« koji su se podnosili na odobrenje državnim vlastima. Takav je bio izrađen 19. I. 1921., na sastanku vođa reformnog pokreta u Zagrebu u prostorijama Gradske knjižnice u Kamenitim Vratima. Na ovome je sastanku prihvaćen i nacrt Pravilnika za reorganizaciju reformnog pokreta koju je tražila s jedne strane i živa protivnička akcija a s druge strane nadbiskupu Baueru i njegovim zahtjevima naklonjene državne vlasti. Ma da su zagrebački reformisti živo nastojali da dođe što

[46] Idem, 22.
[47] Svete mise na hrvatskom jeziku. »Preporod« 1921, br. 1, 4.

prije do jedne vidne manifestacije ovoga pokreta u glavnom gradu Hrvatske, oni su je mogli realizirati tek 8. decembra 1921., kada je i odslužena prva misa na živom hrvatskom jeziku. Misa je održana u svečanoj dvorani pjevačkog društva »Kolo«, kome je nekad bio prvi pokrovitelj biskup Strossmayer. U toj lijepoj prostoriji nisu mogle da nađu mnoge stotine mjesta koje su željele da prisustvuju tom važnom događaju u reformnom pokretu. Misu je služio dr. Stjepan Vidušić uz asistenciju A. Donkovića i J. Luketića, a bilo je prisutno još deset reformnih svećenika. Poslije otpjevanog evanđelja održao je Luketić propovijed čiji je moto bio stih iz 137 psalma: »Kako da pjevamo pjesmu Gospodnju u zemlji tuđoj?«

U poređenju primanja kršćanstva Hrvata s jedne strane iz Rima, ali i od Franaka, posredstvom akilejskog patrijarhata, a s druge od učenika slavenskih apostola Ćirila i Metodija, propovjednik je evocirao historijska vremena iz prelaženja s poganstva na kršćanstvo i ukazao na razlike u kojima je izvedeno. Dok su Franci s naučavanjem vjere širili i svoju imperijalističku politiku, dotle su slavenski apostoli spasili znatan dio Slavena da ih ne zadesi sudbina polapskih Slavena. S rimske strane htjelo se i djelo Ćirila i Metodija sahraniti. Međutim otpornost narodne svijesti i velika ljubav toga naroda prema ovoj svetoj baštini očuvala je do danas slavensku riječ u službi božjoj u pojedinim primorskim dijecezama. Upravo tamo gdje su Hrvati bili najviše izloženi opasnosti, drugog rimskog imperijalizma.

Poslije službe održao je veliki propagandni govor dr. Stjepan Vidušić koji je prikazao osnovne linije težnji reformista i cjelokupni dotadašnji njihov rad. Rezultat ove prve mise bio je da se u novu zagrebačku hrvatsku župu upisalo oko pet stotina pristalica.[48] Tako je poslije dvije godine kolebanja i stalnog traženja izlaza iz situacije pomoću molbi i predstavki, reformni pokret ušao u jednu određeniju fazu, u kojoj je mogao da punim zamahom razvije svu svoju aktivnost, oslobođen od pretpostavki da će unutar crkve i od poglavara dobiti rješenja i odgovore na postavljena pitanja, želje, molbe i zahtjeve. Jer, Crkva je pošla putem suspenzije da doskora završi ekskomunikacijama. Reformisti, neshvaćeni i odbijeni oslobodili su se i posljednjih veza koje su ih spajale s autoritetom vrhovnog crkvenog poglavara u Rimu. Talijanstvo Rimske Kurije i njen stav prema slavenskim manjinama u Italiji samo je to nastojanje uvećao i ubrzanim tempom razvio do osnovnog programa čitavog pokreta.

[48] Prva hrvatska misa u Zagrebu. »Preporod« 1921, br. 4, 1-4, 7-9.

V.

MAJKA ILI MAĆEHA

Vatikan i Jugoslavija u prvim godinama poslije ujedinjenja

Kraljevina Srbija sklopila je 1914. konkordat s Vatikanom. 26. jula 1914. prihvatila ga je i ratificirala Narodna skupština u Nišu, pa je on objavljen u službenim »Srpskim novinama« 3. IX./16. IX. 1914. Uza sve to Pijo X. nije odaslao u Srbiju svoga nuncija. Razumljivo je i zašto kad se znaju njegova antisrpska raspoloženja kao i zalaganje za austrijsku stvar. Unatoč tome od strane Srbije došli su u Rim dr. Mihailo Gavrilović i dr. Lujo Bakotić kao delegati srpske vlade u Vatikanu. Poslije oslobođenja stvari su se iz osnova izmijenile. Vatikan se našao pred situacijom kakvu nije ni predviđao a ni želio da se razvije na Balkanu. Planovi iz 1915. i 1917. nisu bili više savremeni. Štoviše, ni one pretpostavke koje su bile vezane sa klerikalnom Majskom deklaracijom. Pa opet Vatikan nije napuštao ideje da se afirmira na Balkanu. Previranja, koja su se na političkoj sceni u mladoj SHS manifestirala, bila su praćena najbudnijom pažnjom Vatikana. Njemu je pred očima naročito bio katolički dio Jugoslavena, Hrvati i Slovenci. Separatističke tendencije, koje su se izražavale u raznim političkim vidovima, nailazile su na puno razumijevanje Vatikana. O tome, nema sumnje, veoma rječito govori mišljenje državnoga sekretara kardinala Gasparrija objavljeno u jednom intervjuu koji je kardinal dao dopisniku pariskog »Petit Parisien-a« početkom aprila 1919. Kardinal je govorio u prilog slovenskoj i hrvatskoj autonomiji, štoviše u republikanskoj formi.[1] Dakako ne stoga što bi kardinal bio republikanac, nego naprosto stoga što mu je bila pred očima druga kombinacija s katoličkim blokom u centralnoj Evropi. Ova misao državnog sekretara Sv. Oca — da se katolički Hrvati i Slovenci na bilo koji način izoliraju od pravoslavnih Srba, a približe ostalom katoličkom bloku pojavljivat će se kroz daljnu budućnost kao crvena nit u raznim svojim vidovima. Naročito u doba fašizma. A zna se i zašto, u oba Rima. Unatoč tome, željelo se i s jedne i s druge strane, da se uspostave pravi diplomatski odnosi. To je želio i jugoslavenski episkopat, pa je i s njegove strane zagovarano da Sv. Stolica pošalje u državu SHS svoga delegata. Tu je misiju u Vatikanu, od strane nadbiskupa Bauera izložio Msgr. dr. Svetozar Ritig.[2] Vatikan je na kraju 6. novembra 1919., znači tek poslije jedne godine dana, priznao

[1] Luigi Salvatorelli, La politica della Santa Sede dopo la guerra. Milano 1937, 44. — Doslovno on je rekao (Maurice-u Praxu): »Selon l'éminent prélat, la question yougo-slave n'est point de plus simples. Je crois bien qu'il est d'avis qu'une certaine autonomie, de forme, par exemple, républicaine, devrait être accordée dans le nouvel Etat yougoslave aux Croates et aux Slovènes.« (»Le Petit Parisien«, 3. avril 1919.). Kardinal je u ovoj izjavi podvukao svoje žaljenje za komadanjem Austrije koja bi po njegovom sudu bila brana protiv nadiranja boljševizma!

[2] Svetozar Ritig, Promemoria ad S. Sedem. Romae, 1919., 14-15.

osnivanje države SHS. O tome je izvijestio predsjednik vlade Stojan Protić Privremeno narodno predstavništvo 5. III. 1920. Iza toga su slijedile diplomatske protokolarne formalnosti. Jugoslavenska vlada zatražila je agreman za svog prvog poslanika pri Vatikanu dr. Luju Bakotića koji je Benediktu XV. predao 13. marta 1920. akreditivna pisma. Ovom svečanom audijencijom uspostavljeni su redovni diplomatski odnosi između Kraljevine SHS i Svete Stolice i potrajat će do sloma Jugoslavije aprila 1941.

Dvanaest dana poslije ovog svečanog prijema uputio je Benedikt XV. regentu Aleksandru pismo o prihvaćanju dr. Bakotića i na kraju spomenuo: »Na posljetku prizivajući molitvama svaku sreću i zdravlje za Tebe, molimo svemogućega Boga da Te milostivo htjedne sjediniti s nama potpunom ljubavlju«.[3] Znači i bez blagoslova za državu i bez blagoslova za narod. Uskoro potom došlo je do prijema nuncija određenog od Benedikta XV. pri regentu Aleksandru. Bio je to Francesco Cherubini, titularni biskup Nikodijski. U popratnom pismu pape Benedikta XV. od 10. marta 1920. kojim papa preporučuje svoga nuncija regentovoj naklonosti kaže papa »da štogod bude u naše ime htio reći ili učiniti, da u sve vjeruješ kao što bi i nama samima vjerovao«.[4] Nuncij Cherubini predao je svoja akreditivna pisma 6. aprila 1920., a odmah poslije toga otišao u Zagreb, gdje je prisustvovao konferenciji Jugoslavenskog episkopata na kojoj se raspravljalo i o reformnom pokretu hrvatskog svećenstva.

Oči mnogih jugoslavenskih katolika, ali i nekatolika, odsad će biti često uperene u predstavnike najveće duhovne organizacije u svijetu. Dok će ga katolički episkopat i vjerne klerikalne mase, pa i oni katolici koji baš nisu bili sasvim u klerikalnim vodama, slušati i braniti, na suprotnoj strani javljat će se kritike i prigovori. Naročito, čim su počeli da stižu nepovoljni glasovi o progonima Jugoslavena pod okupacijom u Italiji, kao i u zonama koje je Italija pripojila kao jedna od pobjednica nad Austrougarskom monarhijom, pa i u onim dalmatinskim krajevima, koje je Italija okupirala kao mandator velikih sila do konačne odluke na Mirovnoj konferenciji. Položaj nuncija bio je nesumnjivo delikatan i složen a u pojedinim zbivanjima veoma mučan i težak. Pogotovo, u vezi s progonima katoličkog svećenstva u talijanskim okupiranim zonama. Unatoč najsvečanijem obećanju talijanske vrhovne vojne komande da će se poštivati sva ljudska i nacionalna prava slovenskih manjina, a to su obećanje kasnije ponavljali tokom 1919. pa i 1920. najviši talijanski državnici, pa i sam talijanski kralj, Hrvati i Slovenci osjetili su prve udarce protiv njihovog nacionalnog osjećanja i prve opasnosti od denacionalizacije. A nije ni čudo, jer je pored ovih izjava, koje su u stvari bile prašina bacana saveznicima u oči, sva talijanska štampa odobravala najšovinističkije ispade nekadašnjih iredentista, sada prvih fašističkih avangardista. Sva je štampa glorificirala D'Annunnzija poslije njegovog govora održanog u Rimu 4. maja 1919. pred najvišom rimskom političkom elitom kad je poručio Jugoslavenima u okupiranoj zoni Julijske Krajine: »Fuori la schiaveria bastarda, colle sue lordure e colle sue mandrie di porci!« (»Napolje kopilje roblje, sa svojim izmetinama i sa svojim čoporima svinja!«).[5]

[3] Sima Simić, Vatikan i Jugoslavija, 12.
[4] Idem, 13.
[5] Fran Barbalić, Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici. Zagreb 1931., 7-8.

Bijes pobjedničkog pritiska i nasilnost strastvenih mrzitelja Slavena nije se zaustavio ni pred crkvenim vratima. Unatoč tome, što je u proglasu generala Petitti di Roreto stajalo: »Vaša će se vjera poštivati, jer je katolička vjera — vjera čitave Italije«.[6] Međutim, ubrzo se pokazalo da je to bio naprosto samo vojnički trik, kako bi trupe bez ikakvih smetnji kao saveznici i prijatelji Jugoslavena, zaposjele određene teritorije, koje su Talijani svojatali i koje im je Londonski pakt (1915.) za ulazak u rat zagarantirao. Velike riječi ovog proglasa ostale su prazno i lažno slovo na papiru. »Jugoslaveni! Italija, velika država slobode, dat će vam ona ista prava, kao i svim ostalim državljanima. Budite uvjereni da će se jaka i pobjedonosna Italija brinuti za sve svoje državljane, kakva god bila njihova narodnost.«[7] Vjerojatno bi prvaci Risorgimenta i održali datu riječ. Ali, spomenuti general Petitti di Roreto sam je pogazio svoju riječ. Već 29. XI. 1918. izdao je naređenje ovlastivši vojne vlasti da hapse i deportiraju sve one osobe koje im se čine sumnjivima ili opasnima. Ovo je naređenje ostalo na snazi sve do 1920. Među prvim sumnjivim ličnostima koje je pogodilo ovo naređenje bili su julijskokrajinski svećenici, koji su se sasvim saživjeli s narodom iz koga su i ponikli. Ali okupacione vlasti nisu se oborile samo na niži kler, svjetovni i redovnički, nego i na visoki, želeći da prečiste sa svima onima, koji nisu talijanofilski raspoloženi, a pogotovo s onima, koji su bili nacionalno obojeni.

Prvi na redu bio je krčki biskup dr. Antun Mahnič, poznati pobornik Majske deklaracije u vatikansko-misionarskom cilju. Odmah, prvih dana okupacije Krka, šaka talijanaša počela je terorizirati zajedno s okupatorom domaći hrvatski svijet. Prve su bile na udaru narodne čitaonice, koje su bile ili zatvorene ili demolirane. Sva je štampa zabranjena. Biskupska palača izlijepljena plakatima s parolama »O Italia, o morte!« Bila je i napadnuta od strane ardita i talijanske fukare, koja se htjela dodvoriti okupatoru. Biskup je podnosio svakovrsne provokacije i dopuštao da se u crkvama propovijeda talijanski, ali kad se od njega zatražilo da se kod svečanih misa moli i za talijanskoga kralja, odgovorio je da Krk još nije pripojen Italiji. Tako su odgovarali i pojedini rodoljubivi svećenici, od kojih se isto tražilo, ali su ih zato vojne vlasti stale da hapse i da deportiraju na Sardiniju. Među tima su bili i biskupov kancelar i tajnik. Biskup Mahnič videći da nasilja svake vrste ne prestaju, uputio je vojnim vlastima energičan protest. Istodobno uputio je 31. XII. 1918. i Mirovnoj konferennciji u Parizu isto takav apel, u kome je opisao sva stradanja Hrvata i Slovenaca u okupiranim pokrajinama.

> »Ja kao biskup apeliram protiv takvog postupka u ime svoje, u ime svoga klera i svoga naroda na taj slavni međunarodni sud, koji treba da dade narodima uslove trajnoga mira. Taj se rat vodio za potlačene narode i protiv imperijalističke politike. Bog je blagoslovio oružje boraca slobode. Najdragocjenije dobro naroda je sloboda vjerovanja i savjesti. Prokletstvo svim silnicima, koji se usuđuju u hram Gospodnji s mačem u ruci. Kao pastir svoga mukotrpnoga naroda, koji je osigurao teškom mukom svoj opstanak u vrijeme tiranije njemačko-austrijske, ja dižem svoj protestni glas. Protestiram u ime zakona, koji nalazi svoju jeku u petoj i sedmoj zapovijedi: Ne ubij! Ne

[6] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle of a National Minority. (The Jugoslavs in Italy). Ljubljana 1945., II ed., 96-97.
[7] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, 13.

ukradi! Protestiram u ime zakona Isusa Krista, koji je došao ne da uništi prirodni zakon, već da ga upotpuni i usavrši, koji naređuje: Ne čini drugomu ono, što ne bi rado da ti drugi učini. Po pravilima Evanđelja propovijeda se pravednost, a bez pravednosti nema ništa. Ako se želi osigurati svjetski mir, odnosi naroda moraju biti uređeni na bazi pravde. Ako je primjenjivanje ovoga pravila igdje prijeko potrebno, a to je svakako u ovim stranama gdje trinaest vjekova živi naš narod Hrvata, Slovenaca i Srba. Svaka griješka u rješavanju pitanja Jugoslavije mogla bi sobom nositi teške posljedice za cijelu Evropu.

Jugoslaveni konačno zaslužuju iza dugog robovanja pod igom njemačkim, mađarskim, turskim, da jednom počnu živjeti životom dostojnim naroda, koji je kroz vjekove lio svoju krv za kršćansku kulturu i za slobodu Evrope. Jugoslaveni odbacuju novoga tlačitelja, koji se nametnuo silom i tvrdo se nadaju, da nas slavodobitni saveznici, koji su krenuli u rat za slobodu potlačenih naroda, ne će zaboraviti. Krajevi, koji su uzduž Jadranskoga mora, za Jugoslaviju su pluća, kroz koja ona diše, za njih Jugoslavija živi, za njih će umrijeti. Svaki pokušaj, da je ma tko udalji od mora, naići će na krajnji otpor. Jugoslaveni ne će nikad dopustiti da se otrgne od njihova tijela jedan organ, bez koga nije moguć njegov život.«[8]

Nema sumnje da je ovaj muževan i patriotski gest potekao iz dubina ojađenog i povrijeđenog srca. Ali taj nije bio i jedini potez koji je on učinio u ovo teško doba. Admiral Cagni dobro je znao koliko je biskup odlučan i uporan u svome otporu. U slučaju dra Kvirina Bonefačića župnika u Malom Lošinju, koga su talijanske vlasti prisilile da se odrekne župe, kako bi ga mogao zamijeniti Talijan, biskup je veoma hrabro protestirao kod admirala. On je konstatirao da je tobožnja dobrovoljna izjava Bonefačićeva iznuđena i stoga na osnovu kanona 185 ništetna. »Ako stvari pođu tako dalje, ne će preostati drugo nego da se 85% pučanstva odavle iseli ... Imam još mnoge žalbe. Postupak protiv stanovništva ovih otoka ... zaslužuje naziv persekucije.«[9]

Kad je admiral Cagni zatražio od biskupa da mu pošalje spisak glagoljaških župa, biskup je to energično odbio upozorivši admirala na njegovu nekompetentnost u tom pitanju. Među ostalim biskup je rekao i ovo:

[8] Ignacij Radić, Antun Mahnič, biskup Krčki, 192-193.

[9] Fran Barbalić. Vjerska sloboda, 28. — 4. XI. 1918. bio je dr. Bonefačić pozvan na vojnu komandu u Malom Lošinju gdje se od njega zahtijevalo da odsad ima da propovijeda narodu samo na talijanskom jeziku, jer »gdje je talijanski vojnik, tu je i Italija.« Kad nije htio da se pokori, već je produžio da propovijeda hrvatski, bio je silom odveden i konfiniran u Baški, na otoku Krku, koji je i poslije ugovora u Rapallu (1920.) bio pod D'Annunzijevom upravom, kao »regentom Kvarnera.« Na Božić 1920. zahtijevali su D'Annunzijevi arditi da toga dana pjeva misu latinski, pošto se inače glagoljalo. Naime arditima bila je glagoljica kao najrječitiji svjedok slavenstva ovih strana najizazovniji objekat. Glagoljske crkvene knjige kao i ostali rukopisi ispisani ovim starim slavenskim pismom, zatim mnogi natpisi na kamenu kao i na crkvenim zvonima, izazivali su pažnju ovih prvih »misionara i pionira« talijanske civilizacije. I budakom kao i vatrom oni su uništavali ova stara slavenska svjedočanstva kako bi njihovim nestankom tai okupirani teritorij dobio drugi neslavenski, latinski i talijanski značaj. Odatle i akcija admirala Cagnija protiv svećenika glagoljaša.

Kad je dr. Bonefačić počeo da po običaju pjeva na Božić misu slavenskim jezikom, trojica ardita izazivali su pravu paniku u crkvi prijeteći narodu i Bonefačiću revolverima ako ne bude nastavio latinskim jezikom da pjeva misu. Sukob koji je poslije toga nastao, završio je sa trojicom mrtvih. Ovaj krvavi Božić u Baški 1920. simbolički predstavlja cjelokupnu talijansku okupaciju pod kojom je naš narod morao da izdrži preko četvrt stoljeća. Dakako protesti koje je biskup Mahnič uložio nisu urodili nikakvim plodom. Jer sistem talijanizacije obuhvatio je sve pa i samu crkvu. Ovaj slučaj u Baški nije bio osamljen. Barbalićeve i Čermeljeve knjige daju čitav niz optužbene dokumentacije protiv službenih izjava i vojnih vlasti kao i civilnih predsjednika vlade, ministara vanjskih poslova pa i samoga kralja.

»U tom vašem zahtjevu vidim intenciju da nadzirete moj rad i da vidite, da li se ja držim propisa mojih poglavara. Što bi Vaša Ekscelencija rekla, kad bih je pitao, koje ste naloge dobili, kad ste bili pozvani u Pulu, u svrhu, da se uvjerim, da li se oni vrše. Ja imadem svog poglavara jedino u Rimu. Neka se Vaša Ekscelencija izvoli tamo obratiti.«[10]

Svakako, to je bilo odviše za nasilnog talijanskog admirala. Stoga je uskoro pala odluka da se takav nepoželjni i nesavitljivi crkveni poglavar ukloni iz okupacione zone, smatrajući da će se time i otpornost ostalog stanovništva efikasnije lomiti. Iako su prijetnje dolazile sa svih strana, biskup u svojoj odlučnosti nije popuštao. On je želio da pođe u Rim da se požali papi. Poslije dvomjesečnog čekanja okupatorske vlasti odbile su da mu dadu dozvolu. Kad to nije dobio, zatraži dozvolu da pođe u Jugoslaviju radi liječenja pošto se u to doba uistinu razbolio. Talijani mu ponude da će ga torpiljerom prevesti do Senja. Bilo je to 2. aprila 1919. Kad je torpiljer »Espero« krenuo i izašao na pučinu, kapetan saopći biskupu da je primio radio-telegram od admirala Cagnija da mora promijeniti smjer prema Anconi. Tako, prijevarom doveden na brod, biskup bude upućen za Anconu. Odatle je pod vojničkom pratnjom odveden u Rim, a onda interniran u Frascattiju. Tu se nalazio sve do 11. februara 1920. pošto nisu uspjele platonske intervencije same Rimske Kurije.[11]

Kad se biskup Mahnič iz internacije vratio kući u svoju rezidenciju, bilo je jasno da tu ne će moći dugo da boravi. Na kraju bude prisiljen da prijeđe preko demarkacione linije u Jugoslaviju. Teško bolestan još je poživio nekoliko mjeseci i umre u Zagrebu 14. decembra 1920. Tu je i sahranjen u glagoljaškom manastiru na svetom Ksaveru gdje su našli utočište redovnici oci trećoreci prognani s okupiranog teritorija.[12]

Sudbinu biskupa Mahniča dijelili su i mnogi drugi svećenici i redovnici, franjevci, konventualci i trećoreci iz njegove biskupije. Tako je posve dokinuto glagoljanje, a iz Italije su dovedeni talijanski svećenici kao i fratri, dakako sa znanjem i inicijativom njihovih pretpostavljenih crkvenih starješina, biskupa i provincijala. Tako je to bilo na Krku, Cresu, Lošinju, Malom i Velom. Nisu uvedene samo latinske mise, nego se svuda u propovijedima, kao i u ostalim crkvenim funkcijama upotrebljavao isključivo talijanski jezik.[13] Ovi talijanski fratri i svećenici imali su da pomognu talijanske vlasti u denacionalizaciji Jugoslavena i talijanizaciji čitave Julijske Krajine.

Tako je to bilo i u istarskoj porečko-pulskoj biskupiji. Od 56 svećenika Hrvata zadržalo se samo 11, ali i njima bude uskoro suđeno da pođu u zbjeg, kao

[10] Ignacije Radić. Antun Mahnič, biskup krčki. 194.

[11] Iz internacije uputio je Mahnič mjeseca oktobra 1919. jedan članak koji je tajno prenio u Zagreb jedan jugoslavenski dobrovoljac koji je posjetio biskupa. Taj članak objavila je »Narodna politika« u br. 245. Biskup poručuje narodu da bude složan i da čuva mukom stečeno jedinstvo na koje nemilim okom gledaju njegovi neprijatelji. Među ostalim on je napisao i ove misli: »Osvanuo nam je veliki dan (t. j. dan ujedinjenja), na nebu nam se ukaza SHS. Narode moj, u ovome ćeš znaku pobijediti! Hrvati, Srbi i Slovenci! Božja je volja, da ostanete na vijeke nerazdruživo ujedinjeni. Promisao odredila vas je za visoke ciljeve. Samo u jedinstvu je vaš spas, vaša budućnost. Gdje je izdajnička ruka, koja se usuđuje rušiti ovo jedinstvo? Što je Bog združio, čovjek neka ne rastavlja.« (Ignacije Radić, Antun Mahnič. 198). Nema sumnje da su ove misli bile iskrene i istinite, upućene iz ropstva jugoslavenskim narodima koji su se u to vrijeme već uveliko politički sukobljavali i slabili svoje snage prema vanjskim neprijateljima. Biograf biskupa Mahniča, fra Ignacije Radić, dodao je ovim biskupovim rodoljubivim mislima sasvim nestilski komentar.

[12] Ignacije Radić, Antun Mahnič, biskup krčki, 236-237.

[13] Fran Barbalić, Vjeska sloboda, 27-28.

što su to ranije mnogi morali da učine prisiljeni da spase živote. I tu su ukinute hrvatske propovijedi, a gdje su se održale narod je morao da ih sluša bilingues, hrvatski pa onda talijanski. Kako je najveći dio svećenika Hrvata prognan, jedva se mogao naći svećenik kome bi se mogao netko da ispovijedi hrvatski, jer su novi svećenici došljaci bili Talijani. I u toj dijecezi nisu bili rijetki slučajevi da su arditi napadali na svećenike i u samoj crkvi, ako bi se oni usudili da progovore narodu riječ božje utjehe na hrvatskom jeziku. Također nisu bili rijetki slučajevi da su se ti talijanski svećenici došljaci usudili da s propovjedaonice napadaju i vrijeđaju Hrvate.[14]

U senjsko-modruškoj biskupiji same okupacione vlasti otele su znatan dio župa, na čelu s gradom Rijekom, ispod jurisdikcije senjskog biskupa. Nije bez značenja da je Rimska Kurija, čim su 1918. Talijani okupirali Rijeku, postavila za ovaj grad apostolskog upravitelja.[15] Iz Rijeke bili su protjerani najprije oci kapucini a onda župnik dr. A. Kukanić i kapelan dr. A. Juretić. Na Rijeci, u čijoj se katedrali u velikoj sedmici uvijek pjevala Muka Gospodnja na hrvatskom jeziku, od 1920. umukla je svaka narodna riječ. Tako su ukinute i hrvatske propovijedi u župama Rijeka, Lovrana, Opatija. U đačkom sjemeništu zabranjeno je djeci da se na svom materinjem jeziku ispovijedaju, da čitaju iz hrvatskih i slovenskih molitvenika i t. d. i t. d. Dakako sve je to bilo sa znanjem apostolskog upravitelja, štoviše i po njegovoj inicijativi. Zato je točna ocjena, iako veoma blaga kad se u publikaciji izdanja klerikalnog društva svetog Jeronima kaže: »Vjerske su prilike u riječkoj biskupiji žalosne krivnjom crkvenih vlasti. Rekao sam »žalosne«, ali je to preblago rečeno«.[16]

Stanje u tršćansko-koparskoj biskupiji bilo je jednako bijedno i teško za slovenske i hrvatske svećenike. Zatvorenih, interniranih i protjeranih svećenika bio je velik broj. 56 ih je prebačeno preko jugoslavenske granice, a u taj broj nisu uračunati franjevci iz Pazina i Kopra i konventualci iz Pirana čija je sudbina bila naročito teška.

Tršćanski šovinisti, talijanaši i došljaci arditi nisu 1919. poštedili ni biskupa dr. Andreja Karlina. Masa je prisilila biskupa da potpiše svoju rezignaciju, jer će ga inače ubiti. Biskupski dvor bio je opljačkan i demoliran kao i privatni stan biskupa Karlina. Iz ukradenih dokumenata oni su sastavili jedan izmišljen zapisnik koji je onda nekažnjivo štampan u »Era nuova«. I takvu ostavku primila je Rimska Kurija, ma da bi ona kanonski morala da bude odbijena. Pogotovo kad se zna da biskupa može da razriješi dužnosti samo papa, onda je jasno da se papa nasilju civilnih vlasti i gomile ili nije mogao ili nije htio da odupre. Nema sumnje da je odlazak biskupa Karlina bio u potpunoj saglasnosti sa Svetom Stolicom. Na mjesto dr. Karlina poslan je u Trst jedan pravi Talijan Angelo Bartolomasi, vojni biskup, koji inače nije poznavao jezik svoje povjerene pastve.[17]

Nasilja ardita su u toj biskupiji prešla sve mjere. Tu su se događale stvari kojima bi zavidio i srednji vijek. Što je najsimptomatičnije, u harangama protiv Jugoslavena nisu učestvovali samo talijanaši i arditi nego i sami talijanski svećenici. Na primjer franjevac Pasquale Giannini kad je 1920. u hrvatskom selu blagoslovio

[14] Fran Barbalić, Vjerska sloboda, 32-33.
[15] Poslije pripojenja Rijeke Italiji 31. V. 1925. osnovana je samostalna dijeceza.
[16] Fran Barbalić, Vjerska sloboda, 37.
[17] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, 97.

novo otvorenu talijansku školu, koja je bila na mjestu stare hrvatske, spalio je na lomači sve hrvatske knjige tamošnje hrvatske škole, među kojima je bilo i hrvatskih molitvenika. Septembra 1920. u crkvi svetog Antuna pucali su fašisti nišaneći na propovjednika Slovenca. U Krkavcima je (1920.) rulja provalila u crkvu za vrijeme službe božje i spriječila daljni tok službe, jer je svećenik govorio na narodnom jeziku. Vrlo su česti slučajevi bili da su župnički domovi bili napadani bombama, pljačkani, pa onda zapaljeni kako bi se prikrili tragovi odvratne pljačke. Gdje god bi na crkvama arditi naišli na glagoljske natpise, odmah bi ih uništili smatrajući da su time uništili i hrvatsko porijeklo dotičnog mjesta. Poznata je širokoj svjetskoj javnosti metoda talijanske policije s ricinusovim uljem, pa su i mnogi katolički svećenici bili prisiljavani da piju ricinusovo ulje.[18] Tako je to bilo i u Zadru, kamo je odmah poslan apostolski upravitelj kao i na Rijeku. Iz Zadra su protjerani svi redovnici franjevci i trećoreci.[19]

Svećenici, slovenski i hrvatski, koji su imali odvažnosti, da i pored nevjerojatnog terora propovijedaju narodu na njegovom jeziku, bili su stalno izloženi najvećim neprijatnostima. »Il Popolo di Trieste« piše najpogrdnijim riječima o tim svećenicima koji održavaju slovensku i hrvatsku svijest u svojim župama. »Slovenski su svećenici zmije otrovnice«, tvrdi u arditsko-fašističkom ogorčenju novinar u »Il Popolo di Trieste«.[20]

Nevjerojatno je, ali istinito, da je o svemu tome bio pravilno i na vrijeme obavještavan Vatikan. Međutim, taj nije poduzeo nikakve mjere. O svim tim zločinima kao i uvredama i oskvrnjivanjima crkava govori veoma rječito i uvjerljivo u svim pojedinostima veliki memorandum, podnijet papi Benediktu XV. od strane jedne posebne delegacije slovenskih svećenika s okupiranog teritorija 6. marta 1920.[21]

Nasljednik biskupa dr. Karlina Talijan Angelo Bartolomasi, ma da je bio talijanski patriot, a kasnije i fašista, i on je morao uvidjeti da je taj cijeli teror više na štetu ugleda katoličke crkve, nego u korist talijanizacije Istre, Trsta i Slovenskog Primorja. Ima svjedoka koji tvrde da se i sam Bartolomasi nad svime time zgražao. Pogotovo kad je saznao da vojnici, arditi i fašisti prate svaki korak svećenika, u crkvi, procesijama, sprovodima, samo stoga, da ne bi zapjevali slovenski ili hrvatski. Bilo je slučajeva da su vojnici zaustavljali svećenika u trenutku kad je nosio umirućem pričest i posljednju pomast da bi ga na ulici, u svećeničkom ornatu, identificirali.[22] Koliko je bilo svećenicima došljacima, koji su zamijenili slovenske i hrvatske, do spasa duša povjerenih vjernika Slovenaca i Hrvata, vidi se i iz ophođenja, koje su oni pokazivali prema narodu koji uopće nije znao talijanski. Kad su franjevci sa Cresa, Pazina i Pirana morali napustiti manastire, (a ti su odmah bili odvojeni od svoje ranije hrvatske provincije i pripojeni onoj u Padovi, prema naređenju dekreta generalnog vikara Dom. Tavanija od 30. I. 1919.), gvardijan manastira u Piranu suznim očima upitao je novog talijanskog gvardijana, kako će se ubuduće ispovijedati slovenski pokajnici, a ovaj mu je sasvim nekršćanski i cinički

[18] Fran Barbalić, Vjerska sloboda, 38-49.
[19] Fran Barbalić, Vjerska sloboda, 53.
[20] Fran Barbalić, Vjerska sloboda, 54.
[21] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed. br. 98.
[22] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, 98.

odvratio: »Si privino dei sacramenti, fin tanto che non avranno imparato la lingua italiana!« (»Bit će im uskraćeni sakramenti sve dotle dok se ne nauče talijanski!«)[23] Na takav su način talijanski fratri zamijenili hrvatske i preuzeli ne samo njihovo mjesto, nego i njihovom radinošću stečenu imovinu.

Koliko su ti novi talijanski došljaci-svećenici imali zadatak da pomognu vojničke i civilne vlasti u talijanizaciji Julijske Krajine, pokazuju otkriveni izvještaji kapelana mornarice don Giovanni Battista Quincija, koji se nalazio u službi kod Glavne komande pomorske baze u Puli. Njemu je povjereno da posjeti župe i župnike južnog dijela Istre i da o tome podnese izvještaj svojoj Komandi. To je i učinio 6. II. 1919. i 22. II. 1919. civilnom komesaru u Puli, kapetanu Markizu Della Franca. Iz tih se izvještaja vidi da je imao zadatak, da po raznim župama gdje su se nalazili porazmješteni talijanski vojnici, izvidi da li župnici, ma da su Hrvati, drže talijanske propovijedi. Osim toga imao je pravo da sve takve svećenike koji ne vrše zapovijedi talijanske vojne komande, udalji iz službe. Samo nekoliko citata iz tih izvještaja otkrivaju pravu funkciju koju su za denacionalizaciju i asimilaciju Jugoslavena u Julijskoj Krajini civilne vlasti još prije dolaska fašista na vlast, namijenili kleru u u Julijskoj Krajini.

»Krenuvši na put uzeo sam za zadatak da dođem u kontakt sa časnim dekanima, župnicima i kapelanima mjesta koja imam posjetiti, da ih predobijem za talijansku propagandu, a ako ne drugo za njihovu dobru namjeru za takvu propagandu, ali i najvažnije da sondiram duh župnika i upravitelja Slavena, za koje sam saznao da su se nekoji već obratili za našu stvar, dok su drugi indiferentni, a veći dio je protivan.« Tako govori don Quinci o svećeniku u Vodnjanu za koga smatra da se priklonio novom stanju i da bi mogao zato biti pošteđen od izgona. Na pravoslavnog popa u Peroju računao je da bi se mogao pridobiti za talijansku stvar materijalnim sredstvima a možda i za prijelaz na uniju. Don Quinci je predložio da je svakako potrebno prije svega u Peroju, posve crnogorskom mjestancu bez ijednog talijanskog čovjeka, osnovati talijansku školu. U Marčani, gdje se ranije nalazio don Mate Škabić, za koga kaže izvjestilac da je »fanatički Slaven i bundžija, zbog čega je izagnan i poslan u vojnički zatvor radi političke krivice«, vrši službu na zadovoljstvo talijanski pop don Pietro Zeni. Don Quinci namjerio se u Loboriki na don Antuna Nikolića koji se protivio da na misi i u liturgijskim funkcijama služi latinskim jezikom i da propovijeda talijanski. Zato, kaže ovaj svećenički agent »smatrao sam potrebnim, čim dođem u Vodnjan, da se sporazumijem i sa kapetanom Rottiglieri, komandantom tamošnjeg odreda da dade spomenutog župnika nadzirati po agentu koji dobro zna slovenski, da li vrši što sam mu naredio.« U Rovinjskom Selu sastao se izvjestilac sa poručnikom Crevatto, Istraninom, koji je bio u uredu za propagandu »Izmijenili smo misli o što efikasnijim i zgodnijim sredstvima za talijanizaciju Slavena«.

Na kraju prvog izvještaja ima i jedan prilog sa naslovom: »Prijedlozi«. U točki osmoj kaže se:

> »Brzo treba izraditi od biskupske Kurije u Poreču naređenje da se župnici i kapelani obavežu, da eliminiraju upotrebu hrvatskog jezika iz mise, kao i obavljanje sakramenata, a tako i iz svih čisto liturgijskih funkcija, a nasuprot

[23] Idem.

> tome da moraju propovijedati talijanski, jer na misu dolaze i talijanske obitelji i vojnici, a Slaveni, osobito muškarci, razumiju dobro talijanski, štoviše i govore.«

Don Quinci zatim preporuča da bi se trebalo sporazumjeti sa porečkim biskupskim legatom u Puli za imenovanje župnika Talijana i Talijanima sklonih Hrvata. Dakako, riječ je o onima koje treba ukloniti.[24]

Slučaj don Quincija svakako nije bio usamljen. Ima i odviše dokumentacija s kojima ćemo se kasnije susresti, iz kojih se vidi puna kolaboracija znatnog dijela talijanskog importiranog svećenstva u te krajeve i prije aneksije, (koja je izvedena novembra 1920. poslije ugovora u Rapallu), kao i poslije nje, do pojave fašizma. U čitavoj fašističkoj eri ona je bila očigledna za svakoga tko se želio da upozna ma i površno sa tužnim stanjem slovenskog i hrvatskog naroda pod fašističkom vlašću. Mučeništvo Slovenaca i Hrvata prije i poslije aneksije produžilo se u novo administrativno organiziranoj pokrajini Venezia Giulia. Ovaj geografsko-administrativni termin dobio je jugoslavenski adekvatni naziv: Julijska Krajina.[25]

Još za same okupacije, prije aneksije, bilo je zatvoreno oko stotinu slovenskih svećenika, deportirano ili protjerano preko granice u Jugoslaviju.[26] Stradanja i mučenja uistinu porobljenog naroda teško su se doimala braće u Jugoslaviji. Nisu bili rijetki izrazi ogorčenja kad se saznavalo za nova i sve strašnija iskušenja kojima su bili izloženi jugoslavenski sunarodnjaci u Julijskoj Krajini. Čuli su se protesti protiv takve barbarske uprave pod kojom je stenjao naš narod u Istri i Slovenskom Primorju, i u beogradskom Privremenom narodnom predstavništvu. Don Juraj Biankini, svećenik i znamenita ličnost iz preporoditeljskog vremena Dalmacije, kao i Istranin svećenik Vjekoslav Spinčić u nekoliko su mahova prikazali nevoljno stanje u okupiranim zonama. Don Biankini je naročito 28. maja 1920. teškim riječima optužio ne samo Italiju, kao mandatora velikih sila, nego i čitavu Antantu koja je mirno posmatrala talijanski teror. Ogorčen i uzbuđen don Biankini je u svom govoru iz te očigledne nepravde, koja se stalno ponavljala prema Jugoslavenima od strane nekadašnjih saveznika, povukao i logične pouke ne samo za Jugoslavene nego i za sve ostale Slavene. Don Biankini razočaran i uvrijeđen okrenuo je svoje poglede od Zapada i usmjerio ih prema Istoku, prema Rusiji, iako je ona tada bila u svojoj najtežoj borbi za održanje tekovina revolucije u ratu sa Poljskom. Stari slavjanofil gleda upravo providencijalno kroz sve mračne zavjese u budućnost, pa bez straha i nekolebljivo očekuje za Jugoslavene, kao i sve ostale Slavene, dobro samo s Istoka, iz Rusije. U svom višesatnom govoru, saslušan u pravom grozničavom uzbuđenju čitavoga Predstavništva, ljevice i desnice, podvukao je Biankini opće poglede Jugoslavena razočaranih u saveznicima koji su ih prepustili na milost i nemilost barbarskom ugnjetaču koji je svojatao za se naziv civilizatora.

> »Taman smo skinuli prokleti austrijsko-mađarski jaram, tekar smo bili primaknuli k ustima slatku čašu slobode, a nametnut nam je talijanski jaram, stoput teži, okrutniji, perfidniji. Ostadosmo kao gromom ošinuti iz vedra

[24] A. I., Svećenici i odnarođivanje. »Glas Istre« 21. VIII. 1945. Faksimil ovog originala nalazi se u: Documents sur la denationalisation des Yougoslaves de la Marche Julienne. Beograd 1946,45-49.

[25] Oko Trsta. Beograd 1945, 374-376.

[26] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, 97.

neba... Naše ropstvo, naše mučeništvo traje preko godinu i pô dana, a od nikud pomoći, od nikud ni oružja, da barem sami pokušamo ili slavno umrijeti ili osloboditi se naših talijanskih zulumćara... Najviše smo kivni na naše velike saveznike i prijatelje iz svjetskog rata, koji nas sasvim zapustiše i ostaviše, izručujući nas na milost i nemilost talijanskih horda... Ostaviše nas bez ikakva razloga, bez ikakva obzira na naše napore i na neprocjenjive žrtve našeg slavnog Piemonta, s kojim znadu da smo jedna krv, jedan jezik, jedna duša i s kojim hoćemo da budemo i jedna narodno-državna zajednica.«

Zato don Biankini optužuje Antantu, koja dopušta da Italija u okupiranim krajevima gazi sve internacionalne ustanove i obaveze Haške konvencije. »Mi ih optužujemo što oni trpe, da Italija postupa sa našim narodom, kao da je ove krajeve osvojila na junačkom megdanu, a kao da ih nije sramotnim hinjenjem i vjerolomstvom mirno okupirala.« Ogromna je to optužba, čitav niz jauka istinskog bola i razočaranja od pune tri strane.

»Mi, robovi Antante, optužujemo negdašnje saveznike i prijatelje, što dopuštaju da Italija u okupiranim krajevima vrijeđa i vjerska čuvstva naroda, da vrši silu i zulum na njegove patriotske svećenike i da profanira i njegove crkve. Dogodilo se je više puta i u Dalmaciji da je okupatorska vlast bez ikakva razloga zabranila starinske crkvene funkcije, javne litije, propovijedi i da oružani karabinjeri svetogrdno provališe i u pravoslavne i katoličke crkve. I neki dan je strogo zabranila javnu procesiju na slavnom, na junačkom našem Visu. Zašto? Odgovorio je talijanski komandant: »Jer je narod pri zadnjoj procesiji molio i pjevao hrvatski.« U glavnom gradu Dalmacije (Zadar) zabranila je lani kulturna Italija pijetetnu komemoraciju velikih naših narodnih mučenika Zrinjskog i Frankopana. Vojničke horde tom prigodom u gluho doba noći prodriješe u glagoljašku crkvu Svetog Mihaila u Zadru i porušiše mrtvački odar priređen za svečane zadušnice... U Šibeniku je okupatorska talijanska vlast htjela da kapitularni vikar uvede u drevnu šibensku katedralu propovijedanje na talijanskom jeziku. Savjesni starina Vicko Skarpa nije htio nikako da čuje da on to može dopustiti, uvjeren da bi u Šibeniku talijanske propovijedi bile sasvim suvišne da bi, kao puko sredstvo talijanske propagande, ljuto vrijeđale narodno čuvstvo. Kad to nije učinio, onda su ga noću od 29. do 30. IV. silom odveli na torpiljeru i internirali na Hvaru. (Skupština jednodušno manifestira starini kapitularu V. Skarpi).«

Pri kraju svoga govora don Biankini osvrnuo se po čitavom slavenstvu, zaustavivši svoje poglede na Rusiji, upirući u nju oči ispunjene nadama kao u jedinog pravog zaštitnika, prijatelja i brata.

»Naša je jadranska obala škakljiva točka, gdje se sreću dva sasvim različita svijeta — slavenski i latinski — točka puna čara i obmane u koju je germanski svijet odavna upirao svoje požudne oči. Ali to je prirodna južnozapadna granica ne samo države SHS nego i čitavog Slavenstva, kojemu su još uvijek uskraćene baltičke obale, kojemu se još uvijek uskraćuje Carigrad, usprkos svih ogromnih žrtava, koje je u svjetskom ratu doprinijelo. Naša je jadranska obala najpodesniji izlaz kroz koji dolaze na slobodni svjetski promet i novoustrojene slavenske države. Naša je jadranska obala pitanje svjetskog prometa, kulture i napretka cijeloga Slavenstva.

Stoga na svojoj južno-zapadnoj granici preko dvije stotine miliona Slavena ne bi nikad mogli da trpe tuđe gospodstvo bilo pod kakvim, ma i najblažim oblikom. Otkinuti nam sada i najmanji dio naše prirodne granice na moru, značilo bi baciti rukavicu pod noge ne samo Jugoslaviji, nego cijelome Slavenstvu, značilo bi stvoriti otrovni osinjak na granici čitavog Slavenstva, na ogranku Sredozemnog mora, te drevne kolijevke svjetske povijesti jedne od najvažnijih točaka svekolike Evrope. *Složni, odlučni i puni pouzdanja u pobjedu svoga prava, čekajmo događaje! Budimo na svaku pripravni! Odmazda bi mogla doći možda i prije nego to neki misle... Osvanut će i slavenski dan! Slavenstvo se budi na nov život. Slavenstvo ne može i ne smije više da bude kao do sada krotko janje, da podnosi samo grijehe i opačine evropejskog svijeta. Predosta smo mi Slaveni bili iskorišćeni. I današnje nebu vapijuće poniženje, da se o nama, bez nas i proti nama odlučuje u svjetskom areopagu, nećemo više nikada moći da trpimo. Nevjerojatno ali istinito! Ni ciglog slavenskog predstavnika nije se pozvalo ni u Urhovno vijeće ni na Mirovnu konferenciju! Ni ciglo pleme velike slavenske obitelji, ni malo, ni veliko, nije ondje paritetno zastupano! Odlučuju o našoj koži samo Latini i Anglosaksonci! Mi Slaveni, koji nemamo ma baš nizašto da se stidimo pred cijelim svijetom, mi Slaveni moramo čekati njihove osude pred vratima, kao da smo mi njihova prosjačka siročad ili kao da smo mi inferiorna rasa, narod druge ili treće klase! Sramota i skandal! Ovakvim postupanjem, gospodo zastupnici, zapadna Evropa će kasno već kada zadobiti simpatije slavenskog istoka. Slavenstvo će stvoriti nove političke orijentacije, postati će samostalnim odlučujućim faktorom u svjetskoj politici. Rusija se već kao feniks počinje dizati iz pepela svoje strašne revolucije. Velika preporođena Rusija. Rusija prekaljena krvlju i ognjem, pomlađena svijesnim demokratskim lahorom, neće već nikada biti caristička Rusija, nego slobodna, jaka, prava slavenska Rusija, Rusija Wilsonovih načela, moćan faktor slobode, kulture i napretka, kakvu proročanskim okom predvidješe njezini velikani Pera i Uma.* (Odobravanje i pljeskanje). *To će biti ona Rusija, iz koje će, po misli genijalnog Dostojevskoga, doći matoroj izrođenoj Evropi »novi čovjek, novi svijet, novo carstvo zemlje i duha.«* (Burno odobravanje). *Uz takvu Rusiju okupiće se svekoliko Slavenstvo. Uz nju će biti i njezina najmlađa, najnadobudnija i najljepša sestra: Država SHS — naša Jugoslavija.* Gospodo poslanici! Nema sumnje da napokon i izmučenom Slavenstvu sviću vedri dani, U Slavenstvu koje se preporađa, bujno raste i naša snaga, jer smo mi živo udo slavenskog tijela, krv od njegove krvi, kost od njegove kosti. *Stoga, ma kakve nam nepravde još načinili u zboru evropskih kadija; ma bilo na kakav nepravedan način riješeno i naše jadransko pitanje, to može da bude samo provizorno krparenje i nova drska provokacija cijelom Slavenstvu.«*

Pri kraju don Biankinijeva govora, kada je starac svećenik svim Jugoslavenima uputio apel da budu složni, dosljedni, odlučni i radini, Skupština se dugo nije utišala od jednodušnog odobravanja svih prisutnih poslanika.[27]

Međutim, vladi nisu bili po volji ovi govori, jer se bojala represalija i diplomatiskih neprijatnosti. Don Biankini je izazvao u jednoj svojoj interpelaciji 7. jula 1920. u vezi sa stradanjima našega naroda pod Italijom, zastupnika Ministra vanjskih poslova dr. Ninčića. Don Biankini, odbijajući nimalo junačan odgovor dr. Ninčića, uzeo ga je na nišan odmjerivši samo onako kako je to umio stari parlamentarac Biankini, koji se i u bivšoj Austriji nije ustručavao da i samome caru u lice

[27] Stenografske bilješke Privremenog narodnog predstavništva. 1920., IV, 494-507.

dobaci stvari koje bi mnogi mogli da smatraju kao crimen laesae majestatis. Don Biankini je jakim akcentiranjem upozorio poslanike, da je zacijelo i njih »bez sumnje jako ožalostio i sablaznio odgovor gospodina zastupnika Ministra vanjskih poslova, kao što je i njega ožalostio i sablaznio.« Don Biankini se zgrozio što dr. Ninčić nije dovoljno informiran ni o onome o čemu piše opširno beogradska štampa, na osnovu izjava pedesetorice izbjeglica. Mjesto očekivane osude postupka talijanskih vlasti dr. Ninčić čini komplimente talijanskoj vladi, tvrdeći da se pod Giolittijem odnosi ne će pogoršati. Frenetično odobravanje velikog dijela Narodnog predstavništva popratilo je pakljućne misli don Biankinija, kad je podvukao u punom ogorčenju: »Mi nećemo i ne smijemo komplimentirati onu vladu, koja naš narod muči, koja ga mrcvari, koja ubija jadne naše podanike u Dalmaciji i u čitavim okupiranim krajevima.«[28]

Ovako odlučno kao što je govorio stari don Biankini, taj sjajni još živi predstavnik Strossmayerova kruga narodnih svećenika, koji su umjeli da spoje svoje obaveze prema crkvi s onima prema narodu, progovorili su mjeseca augusta i splitski svećenici. Oni su odvažno podvukli da se na sva ta nasilja koja su činjena od strane vojnih i civilnih vlasti nije u stvari osvrtala vrhovna crkvena vlast. Savremenicima svih tih strahovitih događaja izgledalo je da je »Vatikan zahtjeve talijanske bez skrupula, i bez obzira na duševnu štetu vjernika, slijepo izvršivao.«[29] Splitsko svećenstvo podnijelo je papinskom nunciju u Beogradu Mgru F. Cherubiniju mjeseca augusta 1920. spomenicu u kojoj se iznose činjenice svih stradanja u Julijskoj Krajini, a naročito ona koja su vezana s pitanjem progonjenih svećenika i oskvrnjivanjem crkava. Najglavniji saradnik na stilizaciji ove promemorije bio je župnik u Jesenicama don Frano Ivanišević, urednik »Pučke prosvjete«. Spomenica, koja je bila i odštampana u vidu letka i razaslana čitavoj štampi kao i rodoljubima duž čitave zemlje, odgovornost za nevolje koje snalaze crkvu u Julijskoj Krajini, stavlja odvažno i odlučno na teret Rimske Kurije.

»Preuzvišenosti!

Nakon tisućljetne borbe »za krst časni i slobodu zlatnu« naš se je troimeni a jedinstveni narod historijskog dana 29. listopada 1918. napokon oslobodio tuđinskoga jarma i ujedinio u samostalnu državu SHS. Ali njegovo veselje nad svečanom slobodom bilo nažalost ubrzo pomućeno, jer malo dana iza toga ponajljepše biserje jugoslavenske krune — Istra, Rijeka i dobar dio Dalmacije — uslijed okupacije talijanske vojske pade iznova pod tuđinski jaram.

Kakovi su žalosni politički odnošaji u tim krajevima, bit će dovoljno poznato Vašoj Preuzvišenosti iz najnovijih tragičnih događaja, što su se tamo zbili. Potpisanima nije namjera ovim retcima, da se pobliže bave takovim pitanjima političko-narodnosne naravi, iako im to kao odanim sinovima svoga naroda vruće leži na srcu — ali kao svećenici smatraju svojom svetom dužnošću, da upozore Vašu Preuzvišenost na druge žalosne prilike, koje su u uskom odnošaju s time, te na kobne posljedice po vjeru i tradicionalnu odanost našega katoličkoga pučanstva prema Petrovoj Crkvi i Njezinom vrhovnom Poglavaru u Vatikanu, kojega Vaša Preuzvišenost ima čast da zastupa u našoj Kraljevini SHS.

[28] Stenografske bilješke, 1920, V, 201-204.
[29] X, Vatikan i naša država. »Nova Evropa« 1921, III, br. 4, 103.

Od prvog dana talijanske vojne okupacije od konca 1918. do danas zbilo se je u tim predjelima, obitavanim jugoslavenskim urođenim žiteljstvom, toliko neugodnih i neispravnih događaja na polju crkvene administracije, da je proizvelo silno ogorčenje u dušama vjernika, iskreno prožetih čuvstvom vjere i odanosti svojoj katoličkoj crkvi.

Navest ćemo samo nekoliko činjenica.

Odalečenje biskupa Karlina iz tršćanske biskupije, koju većinom sačinjavaju Slovenci i Hrvati, i namještenje biskupa Bartolomasia, koji ne pozna niti jedne jugoslavenske riječi, dakle jezika većine sebi povjerenog stada; interniranje biskupa Mahniča iz Krka, a da Rimska Kurija nije proti tomu barem prosvjedovala; izgon Otaca Konventualaca iz Cresa i zamjena istih sa redovnicima iz Padove; odalečenje župnika dr. Kukanića sa Rijeke i vjeroučitelja iz crkvene službe, te namještenje Celsa Constantinia i drugih svećenika iz Italije, ne radi vjerskih potreba onoga naroda, nego radi političke propagande nasilnika D'Annunzia, a to sve bez znanja i prethodnog sporazuma sa senjskim biskupom, pod čiju jurisdikciju spada grad Rijeka i okolica, dapače protiv njegove pritužbe i povrh svih izričitih odredaba kanonskoga prava — sve je ovo proizvelo silno ogorčenje u našem cjelokupnom narodu, a osobito u onom katoličke vjeroispovijesti, te je zavladalo sveopće uvjerenje, *da se je u sporu Jugoslavena sa Italijom Rimska Kurija postavila u službu talijanskog imperijalizma.*

Pri ovakovom stanju stvari, u kakvom se teškom položaju nalazi jugoslavensko katoličko svećenstvo, koje živi i osjeća sa svojim narodom, i kakove bi ozbiljne posljedice iz toga mogle uslijediti, prepuštaju potpisani Vašoj Preuzvišenosti i nadležnim crkvenim čimbenicima, da prosude i omjere svu težinu moralne odgovornosti.

Današnjem ogorčenju bez sumnje je mnogo pridonijelo i prijašnje nezadovoljstvo našeg jugoslavenskog naroda sa Rimskom Kurijom, što je zadnjih godina postavljala poteškoća i ograničenja uporabi staroslavenskoga jezika u južnim i sjevernim slavenskim krajevima, koji po slavenskim Apostolima Ćirilu i Metodu bili su ovim jezikom privedeni u krilo katoličke crkve, te istoj do dana današnjega, usprkos teških kušnja, ostali vjerni.

Iza preminuća svete uspomene velikog Pape Lava XIII., koji je svojom znamenitom enciklikom »Grande Munus« iskazao najveću počast evanđeoskom radu slavenskih Apostola i potvrdio za sva vremena uporabu staroslavenskog jezika u službi božjoj, nastale su iz njemačko-mađarskih krugova Beča i Pešte, u bivšoj Austrougarskoj monarhiji ponovne spletke političkih diplomatskih krugova.. zastupanih i po inovjercima, protestantima, židovima i pripadnicima framasonskih loža — te je ovaj crkveni jezik i opet postao žrtvom tih spletaka, pa je njegova uporaba bila sasvim ograničena, gotovo onemogućena uslijed dekreta Sv. Kongregacije za obrede 5. kolovoza 1898. i 18. prosinca 1906.

Rasulom Austrougarske monarhije prestale su s te strane sve diplomatske spletke te je katolički jugoslavenski episkopat odmah nakon postignute slobode na svojoj konferenciji od 27. do 29. studena 1918., zatražio od Svete Stolice, neka dozvoli, da se uporaba staroslovenskog jezika neograničeno proširi na sve područje Kraljevine SHS. Na ovaj jednodušni zahtjev našeg episkopata Rimska Kurija nije našla shodnim, da ni jednom riječi odgovori i udovolji; a koliko se doznaje iz pouzdanog vrela, pod dojmom i pritiskom talijanskog imperijalizma na Jadranu, ona nije voljna ni udovoljiti.

Koje čudo dakle pri ovakim žalosnim okolnostima, da naš jugoslavenski narod počinje gubiti svoje povjerenje u Rimsku Kuriju! Kobne posljedice već su na vidiku. U jugoslavenskim krajevima, po Talijanima okupiranim, nastao je živ pokret za prelaz iz katoličke na grčko-istočnu crkvu. Takav istup

naći će odjeka i u drugim dijelovima našega naroda, koje sa onim, danas nasilno vojnički zauzetim, sačinjavaju sastavnu etnografsku i vjersku cjelinu.

Nastao je nadalje u našem narodu drugi pokret za takozvanom »narodnom crkvom«, koji, uz ostalo, ide za uporabom živog narodnog jezika u službi božjoj.

Preuzvišenosti! Potpisani svećenici, zabrinuti kao čuvari vjerskih svetinja, smatraju se dužnim, dok je još vremena, podignuti svoj glas i upozoriti Vašu Preuzvišenost na sve ove nemile činjenice i njihove dalekosežne posljedice. Na svom novom visokom položaju Vaša će se Preuzvišenost brzo uvjeriti, od kako velikog je interesa po katoličku crkvu, da se katolici u Jugoslaviji ne stavljaju dalje na ovakve teške kušnje, te da se njihovim opravdanim željama neograničene uporabe staroslavenskog jezika čim prije udovolji.

Jedino ovakovim smjernicama moći će se sačuvati tradicionalna odanost našega naroda prema Svetoj Stolici, a preko naše mlade jugoslavenske države, Stolici Svetog Petra odane, moći će se baciti široki pogledi na druge velike skupine slavenskog plemena na istoku Evrope, koji su preko velikih svojih umova Solovjeva, Strossmayera, Gagarina i drugih tražili odavna duševnog doticaja i vjerske sveze sa Vrhovnim Poglavarom Petrove Crkve, imajući pred očima divni ideal — sjedinjenje crkava, da bude, »unum ovile et unus pastor.«

Umoljava se Vaša Preuzvišenost da ovu predstavku stavi do znanja nadležnim krugovima u Vatikanu, jer je skrajnji čas, da jugoslavenski narod, s kojim njegovo svećenstvo stoji i pada dođe napokon do svojih prava.

Ako se pak ni danas, u ovom svjetskom haosu, pored silnih socijalnih revolucija, kojima je na čelu Slavenska Sovjetska Rusija, pored događaja u Čehoslovačkoj i drugdje, ni jugoslavenski narod ne bude zadovoljio u svojim tako čednim, a opravdanim željama, mogao bi nadoći čas, da ovaj zapostavljeni i ponizivani narod ne bude više uopće mario obraćati se Rimu.«

Ovu je spomenicu predao u Beogradu nunciju Cherubiniju tadašnji poslanik u Privremenom narodnom predstavništvu don Kerubin Šegvić,krajem septembra ili početkom oktobra. U pismu koje je Šegvić uputio don Franu Ivaniševiću (7. oktobra 1920. iz Osijeka) vidi se kako je nuncij reagirao na ovu spomenicu. On je prigovorio oštrini forme pa je stao da točku po točku pred Šegvićem pobija.

> »Glede biskupa Karlina reče, da Sveta Stolica nije mogla odoljeti navali Italije kad je Mirovna konferencija definitivno odredila Trst Italiji. U buduće kad se stvari smire, nastat će pitanje: »Može li uspješno djelovati pastir koji ne pozna jezik svoga stada.«

Nuncij se Šegviću požalio rekavši da jugoslavnske vlasti postupaju kud i kamo gore sa katolicima u Albaniji i u Ugarskoj, (tu misli zacijelo na krajeve koji su pripali Jugoslaviji), i da ne uživaju nikakove zaštite. Ali, nuncij je otkrio Šegviću još i jednu osobito kamufliranu i perfidnu ulogu pojedinih jugoslavenskih biskupa u pitanju zahtjeva koje je episkopat postavio Svetoj Stolici radi proširenja upotrebe glagolice.

> »Za glagoljicu reče, da od svih katoličkih biskupa Jugoslavije samo dvojica traže rješenje dok svi ostali misle, da se to pitanje odgodi, jer je pogibeljno. Narod viče da su ga popovi porišćanili. Na ovoj zadnjoj točki smo najviše govorili. Zamolio me je da vam isporučim sve ovo i da vas zamolim, da i vi shvatite težak položaj Svete Stolice. Glede konventualaca reče da je ona bila cattiveria dei frati di Padova, koji su zaskočili Svetoga Oca. Priznaje da je redovnicima nepravda učinjena i da će se stvar ispraviti.«[30]

Dok je nuncij nastojao da ublaži stanje crkvenih prilika u okupiranim krajevima zamjerajući jugoslavenskim vlastima zbog njihova postupka prema svećenicima koji su se u Vojvodini kao i u Makedoniji sasvim negativno odnosili prema državi; zatim objašnjavajući kako je došlo do postavljanja apostolskog vizitatora na Rijeci, dotle je propustio, da kaže zašto Vatikan nije, analogno svom postupku na Rijeci, postavio apostolskog administratora u Vojvodini, koja je jednim dijelom još uvijek tada bila pod jurisdikcijom mađarskih biskupa.

Dakako, Spomenica nije doživjela odgovora ni nuncijeva, ni Svete Stolice — a antijugoslavnski kurs u prefašističkoj Julijskoj Krajini produžio se i uz pomoć crkvenih velikodostojnika i uljeza talijanskih fratara i svećenika.

U ovim teškim vremenima za Slavene u Julijskoj Krajini najveći dio svećenika Slovenaca i Hrvata bio je izložen na milost i nemilost fašističkih bandi. Da dadu izraza svome nezadovoljstvu kao i ogorčenju obratili su se ti svećenici na svoga biskupa Msgra Angela Bartolomasija zatraživši od njega i zaštitu i javni protest protiv ovih barbarstava kao i protiv vlasti koje su se prema njima činile slijepima. Na kraju, morao je priznati i uvidjeti Msgr. Bartolomasi da je razbješnjeli teror uzeo tolike razmjere, da je i on, ma da fašistima veoma naklonjen, (kasnije je postao vikar fašističke milicije), u svom službenom listu objavio svoja negodovanja i proteste. U »Acta curiae episcopalis Tergestino-Justinopolitanae« 21. III. 1921. izišle su njegove teške optužbe i osude postupaka civilnih vlasti. Među ostalim biskup je rekao da ga »dužnost njegove službe i duboko uzbuđenje njegova srca sile, da pun gnjeva podigne svoj glas u znak protesta protiv nasilja i žalosnih čina koji su izvršeni nad duhovnim licima i crkvenim objektima . . .«

> »Protestiram proti pretnji i zastrašivanja pomoću oružja, protiv divljačke torture, protiv tjelesnih pozljeda i zbog zlih postupaka prema župnicima i kapelanima, koji su bili istjerani silom i prisiljeni da bježe u šume. Tako je sada više od deset župa opustjelo i lišeno sakramenata i duhovne pomoći. Nikako se ne mogu složiti da bi skupine građana gazile državne zakone pravednosti i čovječnosti, bez obzira na crkveni i državni autoritet, i da uzurpiraju pravo sumarnog postupka, i to samo na osnovu klevetanja ljudi koji su zadahnuti političkim strastima. Takva djela nisu samo plodovi nepravde nego su pravi čini okrutnosti i javnog nasilja naročito kad se vrše protiv nezaštićenih ljudi, lišenih svake pomoći i zaštite. Ja moram otvoreno priznati da nisam mogao nikad pretpostaviti da bi mogao doći takav dan kad ću biti pozvan da ispunim jednu tako žalosnu dužnost.«

Svoje pastoralno pismo završio je biskup Bartolomasi apelom da se organizira javno sabiranje novaca u korist žrtava izbornog terorora koji je prethodio izborima u maju 1921.[31] Sve je to bilo tako prije i poslije Rapalla, prije dolaska Mussolinija na vlast — unatoč svečano datim riječima Viktora Emanuela i tolikih drugih državnika, a među njima i conte Carla Sforze.

---

[30] Iz originala.
[31] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, 100.

Važno je i treba podvući da je biskup Bartolomasi uporedo o svemu tome obavijestio i papu Benedikta XV., iznijevši u načelu i pojedinostima teško stanje progonjenih svećenika.

Međutim, fašisti su se slabo obazirali na ovaj biskupov protest. Jer, kako su se bližili izbori, tako je i nasilje vlasti i fašista raslo iz dana u dan, da bi se terorom zaplašio narod da ne glasa za slovenske kandidate.[32] Poslije izbora fašisti su se i dalje uplitali u crkvene poslove, kako to lijepo ilustrira jedan cirkular Fascia u Pazinu (21. VII. 1921.) upravljen svim župnim uredima. U tom se cirkularu određuje da pošto je u Italiji jedini službeni jezik talijanski, imaju da budu svi tekstovi pečata sastavljeni na talijanskom ili latinskom jeziku a svi ostali pečati sa drukčijim tekstovima imaju se predati Fasciu ili sudu. Dakako to vrijedi i za sve ostale dokumente (kao što su krsni, vjenčani, smrtni listovi i t. d.). Svako suprotstavljanje ovoj fašističkoj odluci smatrat će se kao dovoljna osnova za mjere, koje treba poduzeti protiv takvih lica.[33] Dakako, primjer Fascia iz Pazina ne će ostati usamljen. Iza njega nizat će se i drugi brojni slučajevi u raznim vidovima uplitanja svjetovnih vlasti u izrazito crkvene poslove. Uvijek sa ciljem denacionalizacije svih slavenskih elemenata, koji uvjerljivo govore da su ti krajevi uvelike nastanjeni Slavenima.

Pošto je o tim slučajevima veoma mnogo pisano, govoreno i štampano, ne samo u Jugoslaviji, u dnevnoj kao i povremenoj štampi, na političkim zborovima i u parlamentu nego i u inostranstvu, to je izvještaj biskupa Bartolomasija, upućen papi, imao svoje iznenađujuće djelovanje. Naime, politički teror u vrijeme majskih izbora pogađao je uvelike pored Slavena također i klerikalnu stranku »Partito popolare« u Italiji, i Vatikan je, udarajući na nasilja učinjena protiv Slavena na vjerskom polju, talijanskim vlastima posredno govorio i o nasiljima učinjenim protiv don Sturzovih pristalica. Svakako gest pape Benedikta XV. prvi je slučaj poslije oktobra 1918., da se vrhovna vlast u Italiji zauzela za progonjene Slavene na crkvenom polju. Taj gest nije bio samo prvi, nego jedini i posljednji u vremenu terora koji je trajao puna četvrt vijeka.

»Časnom bratu Angelu Bartolomasi, biskupu tršćanskom i koparskom papa Benedikt XV., pozdrav i apostolski blagoslov.

Sa velikom žalošću saznali smo sa različitih mjesta da neki agitatori muče i progone veći dio onih istarskih svećenika, čijoj su brizi povjereni hrvatski i slovenski vjernici. Znamo naime da su ti svećenici postali žrtve krvavih surovosti i raznovrsnih ponižavanja, iako ih se ne može teretiti ni radi čega drugog osim što su iste narodnosti i istoga jezika, kao i njihovi vjerni, koji su im povjereni od zakonite crkvene vlasti, da se za njih brinu i da te vjerne ljube i štite. Ali još više uznemiruje naše srce što se te strahote, kako čujemo, vrše nekažnjivo. To povećava bestidnost spomenutih zločinačkih ljudi, podupire njihovo nasilje, te ulijeva još veći strah i još veću obeshrabrenost u duše nezaštićenih žrtava. Uza sve to čvrsto smo uvjereni da ljudi koji dobro misle osuđuju ove čine, a također ne sumnjamo, da će se poslije smirenja političkih borbi, *svi oni koji su počinili te čine, za njih pokajati i da će ih se stidjeti.*

[32] U prvim izborima za rimski parlamenat izabrana su petorica Jugoslavena. U kasnijim izborima izabrana su samo dvojica (1924.) dok se na tako zvanim plebiscitarnim izborima za fašizam (1929.) nije kandidirao ni jedan Slaven.

[33] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, 105-106.

Ipak moramo radi našeg papinskog dostojanstva da odlučno požalimo da se radi nezdravih političkih načela tako teško i tako bez mjere zloupotrebljava pravednost i čovječnost. Time se čini očigledna šteta i onim ciljevima u čije se ime ta nasilja vrše. Ali samo da nije tako neprirodan položaj Svete Stolice! (Atque utinam ne tam abnormis esset Apostolicae Sedis conditio!) Prilike u kojima živimo, naprotiv takve su da sprečavaju da bi naš glas mogao doprijeti do onih koji bi morali braniti slobodu svete službe i štititi nepovredivost svih naših sinova koji su bili lišeni svojih pastira.

Svakako pak, ništa ne ćemo da propustimo da bi se učinio kraj tolikoj sramoti. Što više ne dostaje ljudske pomoći, to ćemo se iskrenije moliti za pomoć dobrostivosti božje, moleći ga za onaj mir, za kojim toliko vremena žudi cio svijet.

To smo htjeli, časni brate, da ti pišemo. Jer, nema ništa slađeg zajedničkom Ocu, nego da saučestvuje u patnjama svojih sinova i da im pruži utjehe koliko to može. Želimo tebi, časni brate, cijelom istarskom kleru i čitavom istarskom narodu, nebeskih darova uvjeravajući te o našoj očinskoj naklonosti i šaljući ti iz dna duše Apostolski Blagoslov.

U Rimu, kod Svetog Petra, 2. augusta 1921., sedme godine našeg Pontifikata.«[34]

Nema sumnje da je ovo pismo, ma da je stiglo tek poslije gotovo tri godine krvavih progona, pročitano u svim župama i crkvama tršćanske dijeceze, bilo melem ranjenim srcima, katoličkoj crkvi odanih slovenskih i hrvatskih seljaka. Ova osuda, prva i jedina svoje vrste koja je potekla iz Rimske Kurije, pokazala je očigledno čitavom svijetu s kolikom je nepravdom, surovošću i beskrajnom bezobzirnošću talijanska vlast još prije nastupa fašizma vršila nasilje nad narodom koji je odlučila da denacionalizira. Najstrahovitije naličje obećanjima talijanske vrhovne komande, talijanskog kralja i ministara Tittonija, Sforze i Giolittija. Najuvjerljiviji i najrječitiji odjek govora i težnji D'Annunzija iz 1918. i prolog djelima Benita Mussolinija.

Talijanska vlada, zaštićena svojim prekidom odnosa s Rimskom Kurijom, niukoliko se nije obazirala na tu težnju njezinih postupaka prema jednom dijelu svojih državljana, koje je u stvari stavila izvan zakona. Uslijed toga sasvim je točna konstatacija da »glas tršćanskog biskupa Bartolomasija i Svetog Oca Pape godine 1921. nisu nimalo opametili ni talijanske vlasti, ni talijansku javnost. Novine su i dalje bile pune žuči i mržnje protiv svega što je hrvatsko i slovensko. Progonstva su se nastavljala, a posljedica je svega toga bila, da je naš narod počeo napuštati crkvu i vjeru otaca«.[35]

Svakako je onda shvatljivo, što su istarske novine »Pučki prijatelj« ispunjene pravim ogorčenjem upravo na crkvu. Tako one pišu:

»Naš narod sada znade, da mu naša crkva nije više mati nego maćeha Naš je narod do krajnosti uzrujan i odlučno zahtijeva od crkvenih poglavara, ako im je štogod stalo do katoličke vjere, a ne do sramotne politike u crkvi, da učine kraj svakom i najmanjem nasilju nad narodnim svećenicima, jer će inače naš narod istupiti iz katoličke crkve i stupiti u pravoslavlje... A što da kažem o Svetoj Stolici, onoj Svetoj Stolici koja se brine za kršćane u Ana-

[34] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, 101.

[35] Fran Barbalić, Vjerska sloboda, 60.

toliji (Aziji), a nas smatra za bezvjerce, premda živimo u državi u kojoj ima svoje sijelo poglavar katoličke crkve, gdje živu gotovo svi njezini najviši dostojanstvenici. Ne, ne, ni u svetoj kući božjoj ne možemo se potužiti i iskati utjehe u Onoga, komu nas vodi vjera. I u svetoj kući božjoj nas progone. Još se jedanput obraćamo na presvjetlu gospodu biskupe, da učine kraj, jer će biti kasno zvoniti poslije tuče, a naša će savjest biti mirna.«[36]

Jer, osamljen slučaj sa poslanicom pape Benedikta XV., a neizmjerni broj nepravednih postupaka pojedinih biskupa protiv slovenskog naroda u pogledu saglašavanja sa postupcima talijanskih vlasti još u periodu predfašističkom, zacijelo pokazuju da Rimska Kurija nije u dovoljnoj mjeri koristila svoj autoritet nad podređenim episkopatom. Sigurno je, ako papa nije imao mogućnosti da natjera fašističke organizacije na čovječna postupanja s manjinama, to je svakako bio u mogućnosti da naređuje i zapovijeda talijanskim biskupima i prelatima u Julijskoj Krajini da postupaju u duhu crkvenih zakona, t. j. da svećenike ne odvajaju od svoje pastve, svećenike, koji su jedini znali njihov jezik, i da joj ne šalju takve, koji taj jezik ne znaju. Znao je papa za postupak prema biskupima Mahniču i Karlinu, pa opet Vatikan nije odbio nasilno iznuđenu ostavku nego ju je primio. Sigurno je da je Vatikan najviše požalio raspad Austrije i da se nije obradovao osnivanju Jugoslavije. Njemu je bilo politički podesnije ujedinjenje katoličkih zemalja Hrvatske i Slovenije izvan Jugoslavije nego u njoj. O tome je, kako je već spomenuto sasvim određeno govorio i državni sekretar kardinal Gasparri kad je dao intervju za »Petit Parisien« Osim njega i vatikanski službeni organ »L'Osservatore Romano« dao je u nekoliko mahova izraza svome negodovanju s Jugoslavijom kao i političkim prilikama koje se nisu odvijale po njegovom ukusu a tako ni prema političkim tendencijama Rimske Kurije na Balkanu.

Kad je regent Aleksandar 1920. posjetio Ljubljanu i u jednom svom govoru naglasio da se pod tuđim jarmom još nalazi velik broj Srba i Hrvata, »L'Osservatore Romano« (u broju 166) osudio je ovaj govor. »Poštovani je Giolitti... u raznim i drugim zgodama svoje karijere, a nadasve u ovim momentima, pokazao da je spreman i srećne ruke ukrotitelj nasrtljivih protivnika. Može se dakle dogoditi da skoro legendarni čar njegove ličnosti utječe i na Jugoslavene, i na njihova regenta. To bi doista bio najveći uspjeh današnjega dana, uostalom i pošteno zaslužen od onoga koji je jednom spasio Srbiju od napada Austrije. Zahvalnost je vrlo lijepa vrlina sve i kad se ne pojavljuje dobrovoljno.« — Ovim je ovaj vatikanski organ progovorio upravo tako kao što su pisali i Giolittijevi listovi ili Mussolinijevi, fantazirajući o nekakvom spasavanju Srbije od strane Italije za koje znaju samo šovinističko-imperijalističke fantazmagorije talijanskih megalomana. Ili u 255. broju, iste godine, »L' Osservatore Romano« obavještavajući svoju publiku o započetim talijansko-jugoslavenskim pregovorima, koji su doveli do nasilja u Rapallu, kaže: »Italija će biti uvijek dobrohotno raspoložena; ali s obzirom na prošlost i s obzirom na držanje Jugoslavena u Koruškoj, ima se nesumnjiva razloga za traženje sigurna jamstva«. Dakle, tom vatikanskom listu kao i prijefašističkoj i fašističkoj Italiji, Julijske Alpe a s njima i čitava Julijska Krajina i preko 600.000 porobljenih Jugoslavena bili su to

[36] Prema: Ante Donković i Stjepan Vidušić, Katolički svećenici svojemu narodu o hrvatskoj katoličkoj crkvi, 1921, 30.

»sigurno jamstvo« koje je conte Sforza dobio od tada nemoćne Jugoslavije. Zacijelo, na veliko zadovoljstvo i Rimske Kurije koja se, kako se vidjelo, na svoj poseban način ophodila i u vjerskim pitanjima prema slavenskim manjinama.

»L'Osservatore Romano« 3. VIII. 1921. u članku »Poslije izglasanja u Senatu« koji je napisao glavni urednik conte della Torre ukazuje na pravo raspoloženje Rimske Kurije koju su u njenom talijanskom osjećanju uznemirile tim povodom prepirke u Senatu. Štoviše, urednik vatikanskog lista gotovo licitira s talijanstvom samog Sonina kojemu nije mogao da oprosti što je u Londonskom ugovoru preventivno isključio papu od Konferencije mira. Za vatikanski organ zemlje koje su po Londonskom ugovoru imale pripasti Italiji, jesu talijanske. Urednik tvrdi da ih se »Italija nije smjela nikada odreći«, i žali »nestalnu sudbinu Delte i Luke Baroš koje Londonski ugovor nije umio da osigura... već je Rijeku, cijeli corpus separatum, sa njenim morem i otočjem, predao neosporivo Hrvatskoj.« Da se poslušalo papu, koji je 1. augusta 1917. intervenirao za mir, ne bi bilo došlo u »Senatu do ovih prepiraka koje će imati kobnih posljedica, i prema pravednim narodnim aspiracijama u papinom pozivu bile bi pripale ove zemlje Italiji, dočim su po Londonskom ugovoru ostale... Hrvatskoj...«[37]

Već sada je bilo jasno onima koji su i površno poznavali odnose Vatikanske Kurije prema Jugoslaviji da su italolatinski imperijalizmi, jednako na Kvirinalu kao i u Vatikanu, ma da oba još u protivnim taborima, na istoj borbenoj liniji protiv jugoslavenskih naroda.

Talijanska klerikalna pučka stranka (Partito popolare), koju je vodio militantni duh don Sturza, gotovo u svim pitanjima koja su se ticala Jugoslavije, bila je na strani njenih protivnika. U jadranskom kao i u svim ostalim pitanjima. U pitanju Crne Gore ona se jednako zagrijavala talijanskim imperijalizmom lomeći koplje tobože za nezavisnost Crne Gore, a u stvari za rimski Drang nach Osten. I ona je insistirala da »jadransko pitanje mora da nađe slobodan izlaz u smislu svojih praktičnih ciljeva, jer nijedan vladin čovjek u Italiji nije imao mandat da proda saveznički i prijateljski narod kao što se prodaje životinja na bilo kojem trgu... Nema ravnoteže na Jadranu, ako se ne uspostave Crna Gora i Albanija... Službena diplomacija prodala je Crnu Goru na visokoj internacinalnoj banci.« Ovako su se branili interesi kralja Nikole i njegovih emigrantskih ministara koje je Italija u svom interesu financirala.

Ili kad je Giolitti na kraju bio prisiljen da raspusti novcem i terorom održavan crnogorski logor u Gaeti i one Crnogorce koji su tražili, uputio preko Barija njihovim kućama »L'Osservatore Romano« (1921. br. 151), odobravajući interpelaciju od strane poslanika Pučke stranke, radi navodnog izručenja crnogorskih vojnika, na kraju se pita, iz kakvog razloga i na osnovi kojeg zakona je mogla talijanska vlada da izvrši jednu takvu povredu međunarodnog prava, jednu takvu nečuvenu povredu onog legalnog gostoprimstva kojim se diče svi civilizirani narodi i kojemu su se bili povjerili ostaci crnogorske vojske. Pogotovo kada ih se izručuje državi koja je za njih očiti neprijatelj. Ovaj vatikanski organ (12. VIII. 1921.) sa naročitim zadovoljstvom prenosi dugi članak iz jezuitske revije »Civiltà cattolica« — sa naslovom »Bolni vapaj potlačenih malih naroda«. Dakako nije tu riječ ni o

[37] Prema: X, Vatikan i naša država. »Nova Evropa« 1921., III, br. 4, 104.

Slovencima i Hrvatima iz Julijske Krajine, nego o crnogorskim emigrantima kralja Nikole. Tu se govori o Crnoj Gori, Makedoniji i Albaniji, kojima da je bilo uskraćeno samoopredjeljenje, te ih se napustilo »na smrt potlačene od bahate Srbije«. Tu se govori o isfantaziranim krvološtvima Srba, o svim mogućim okrutnostima što ih vrše u onim predjelima; o klanju, pustošenjima polja, paljenju sela, ubijanju djece, žena, staraca; o žrtvama koje su radije išle u smrt samo da izbjegnu sramotu. I sve to sada Srbi čine pred očima Antante i same Italije koja je, kaže vatikanski organ, preko conta Sforze izdala Crnu Goru. Ali Katolička crkva i Papa ne zaboravljaju potlačene, te se njegov glas diže u obranu prava i pravice...«[38] U pitanju Zavoda Svetog Jeronima u Rimu kao i kočenja od strane Vatikana da se taj sekvestrirani institut kao vlasništvo Hrvata i Primorskih Slovenaca preda Jugoslaviji, bilo je dovoljno osnova, da se vidi da je Vatikan na strani jugoslavenskih protivnika pa i u izrazitijim crkvenim pitanjima.

Jedan jugoslavenski katolički svećenik koji je bio pristalica Strossmayerovih ideala i poznavao vrlo dobro koliko je štete nanosio u Austrougarskoj našem narodu talijanski osjećaj Rimske Kurije, upozorava savremenike, a naročito episkopat, kojim bi smjerom trebao da pođe u svojim crkveno političkim potezima, naročito u odnosu prema državi.

Ovaj svećenik čuvao je svoju anonimnost iz razumljivih razloga, kao Dalmatinac upoznat s vatikanskim kurijalnim sistemom, koji se u mnogome oslanjao i daleko prije Mussolinijevog Lateranskog ugovora na politiku službene Italije, naročito na onu vanjsku.

> »Mnogi naivni ljudi misle, da nama protivna politika potječe iz nepoznavanja naših prilika. Varaju se. Vrlo se dobro poznaje cijelo stanje stvari i, kad tako stoji, ne bi pouzdano ni naši biskupi, prvo zvani zato, mogli bolje uputiti vatikanske prelate u pravedno shvaćanje naših prilika, ili to, bar, ne bi pomoglo. Jer u vatikanskim koridorima duše talijanski vjetar i dok toga ne nestane, mi možemo iz Rima očekivati samo politiku štetnu po naše državne interese. A naša je glavna nesreća što stojimo u neposrednom dodiru.
>
> Da li će za ovakvo djelovanje katolička crkva pobrati kod nas rđavih plodova, idemo da vidimo. Katolički dio našega naroda svakako ne bi smio da asimilira i dalje svoje vjersko uvjerenje čisto svjetovnoj i nama štetnoj politici Vatikana, kako se ona danas vodi u njegovim dvoranama. Neka, kao dokaz, posluži što je vođa fašista, Mussolini, 28. juna 1921. izjavio uredniku »Messaggero« glede izjava slovenskih poslanika u talijanskom parlamentu izrečenih kao odgovor na kraljevu besjedu:
>
> »Što se tiče slovenskih poslanika, već se opazila odmah razlika u naglasku između advokata Vilfana rođenog u Trstu i Ščeka poslanika Gorice. Samom činjenicom da se kod ovog drugog radi o jednom popu katoličke vjere, on se lakše asimilira našim idejama i našoj civilizaciji, ukoliko je u vršenju svoje službe prisiljen da gleda na Rim, što, uzgred rečeno, može lijepo da potvrdi tezu koju sam nedavno iznio u parlamentu o mogućim odnosima između Italije i Vatikana.«[39]

Evo, upravo ova porazna konstatacija koju je učinio Mussolini na čitavu godinu dana prije dolaska na vlast, zapazivši valjanu razliku između stava dr.

[38] Idem, 105.
[39] Idem, 106-107.

Vilfana i klerikalca Ščeka, obilježava u stvari već sada onaj dio destruktivnih jugoslavenskih sila, koje će biti u svijesnoj i nesvijesnoj, posrednoj i neposrednoj službi Vatikana, pomažući interesima fašističke Italije, ne samo neprijateljice konsolidacije, nego i samog opstanka Jugoslavije.

Poznato je naime da je Mussolini, iako nekad fanatični socijalista, ateista i antiklerikalac već 1920. znatno izmijenio svoj radikalni stav prema crkvi. On je u svom novom tajnom programu fašističke stranke unio i veoma značajni postulat, »utilizacije katoličke crkve kao elementa talijanskog ekspanzionizma«. I u tome je zapravo sadržan sav smisao Mussolinijeve politike prema crkvi, prema Vatikanu. Već 1921. on je otvoreno u parlamentu izjavio da će zastupati novu orijentaciju prema Vatikanu i da će govoriti protiv onog utjecaja koji je nekad vršio veliki pjesnik Carducci na talijansku inteligenciju u antipapinskom duhu. Njegove su završne riječi bile ove:

> »Ali sve to, što se čini sjajno dok ostaje na području književnosti, izgleda nama fašistima, ljudima bez predrasuda, ponešto nesavremeno. *Naglašavam, da su latinska i imperijalna tradicija Rima danas zastupane u katolicizmu. Kako je govorio Mommsen da ne možeš biti u Rimu bez univerzalne ideje, tako mislim i tvrdim ja, da je jedina univerzalna ideja koja danas postoji u Rimu ona ideja koja plamti iz Vatikana. Veoma me uznemiruje kad vidim da se ustanovljuju narodne crkve, jer mislim da time otpadaju milioni i milioni ljudi koji se više ne obaziru na Rim. Stoga smatram da bi morala svjetovna i laična Italija, ako se Vatikan odreče svojih sanja svjetovnih, dati Vatikanu materijalne pomoći i olakšice za škole, crkve, bolnice i drugo, što ima na raspolaganju država. Jer razvoj katolicizma u svijetu i djelovanje da četiri stotine miliona ljudi iz svega svijeta gleda na Rim, na ponos je i korist također i nas Talijana.*«[40]

Vatikan je bio stalno obavještavan o stanju u Jugoslaviji te je na osnovi pozitivnih i sigurnih informacija podešavao svoj stav prema Jugoslaviji. Dr. Fran Barac, profesor Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, inače poslanik u Privremenom narodnom predstavništvu na proljeće 1919. češće je komunicirao između Jugoslavije i Pariza održavajući tijesne odnose, kao član hrvatske zajednice i nekadašnji starčevićanac sa Ministrom vanjskih poslova dr. Antom Trumbićem koji se tada nalazio u Parizu na Mirovnoj konferenciji. U izvjesno vrijeme nalazili su se u Parizu i biskupi splitski dr. Juraj Carić i ljubljanski dr. Antun Jeglič. Tadašnji jugoslavenski poslanik u Francuskoj dr. Miroslav Spalajković mogao je da izvijesti predsjednika jugoslavenske vlade u Beogradu Stojana Protića o jednom razgovoru koji je vodio dr. Fran Barac 2. juna 1919. sa biskupom Jegličem u hotelu Campbell. Pismo je »lično, strogo povjerljivo«. Ono glasi:

> »Danas u podne posetio je dr. Barac, profesor Bogoslovije u Zagrebu, slovenskog biskupa dr. Jegliča, koji stanuje u sobi br. 166.
>
> Između ostalih stvari (o crkvenim imanjima, o otkupu putem bonova, o agitaciji Stjepana Radića, i t. d.), dr. Barac je rekao dr. Jegliču: da smatra za dužnost saopštiti biskupu izvesna obaveštenja do kojih je došao u Parizu i o kojima je trebalo izvestiti i Svetog Oca u Rimu. To je potrebno i radi

[40] Luka Kostrenčić, Mussolini, Crkva i Jugoslaveni. »Jugoslavenska riječ« 17. IX. 1932.

budućeg držanja i akcije u novoj kraljevini SHS. Dr. Barac je rekao: da je od najplemenitijih Srba čuo i dobio izjave o krajnjoj religioznoj toleranciji, da je za Srbe religija formalnost, a da je nacionalno osećanje sve i sva za svakog Srbina; da su srpski sveštenici, iako stoje u pogledu obrazovanja i morala na niskom stupnju, (nižem od katoličkog svećenstva), ipak veliki patrioti i da je njihova snaga u silnom nacionalnom osećanju. Zatim je dodao: sve to katolici treba da imaju na umu i o tome treba da bude obavešten Sveti Otac, jer sad svi katolici u novoj državi moraju postati misionari; sve što je najbolje, najaktivnije i najjače među katoličkim sveštenstvom treba da bude u Beogradu, i da tamo vrše i ispunjuju svoju misiju ne samo nacionalnu nego i religioznu i moralnu. To sve treba tako izvesti da Srbi osećaju, kako se iz Beograda razvija i širi najprijatniji miris, koji zapaja i opija polako sve, ali se nikako ne vidi kako i od kuda dolazi.«

Dr. Barac je završio, da smatra za dužnost da o tome obavesti biskupa Jegliča, koji treba to da saopšti Svetom Ocu u Rimu. Zatim se oprostio sa biskupom, rekavši mu da je o svemu tome već govorio sa gospodinom Trumbićem i da se večeras kao kurir vraća natrag.«[41]

Ovo pismo, zacijelo s autentičnom sadržinom, nesumnjivo uvjerljivo ilustrira nekadašnjeg glavnog protagonistu Majske deklaracije (dr. Jegliča) kao i njenog idejnog interpretatora u cilju unijaćenja Balkana (biskupa Mahniča), i čitav niz izvodilaca i pristalica, političara i nepolitičara, ove tako vješto kamuflirane crkvene političke koncepcije (dr. Fran Barac, dr. Anton Korošec i t. d.), s kojom se saglasio Vatikan već 1915., a i 1917. kad je Benedikt XV. intervenirao među zaraćenim silama.

Unatoč tome što su i klerikalci stali da uviđaju da od strane Rimske Kurije ne dolazi nikakva utjeha, naročito ne prema slavenskim manjinama u Julijskoj Krajini, i da se u Vatikanu ne vodi politika naklonjena Jugoslaviji i Jugoslavenima, ipak su oni bili stalni izvodioci vatikanske politike, ostajući joj slijepo pokorni i na političkom području kao što su bili na vjerskom. Biskup Jeglič ostao je i dalje na vatikanskoj strani, iako je od samog kardinala-državnog tajnika Gasparrija bio grubo odbijen, kad se zalagao za progonjene svećenike u Julijskoj Krajini. »Vi se usuđujete tražiti, riječi su Gasparrijeve, da mi pomažemo iredentu u našoj domovini? Vi tražite da mi zaštićujemo veleizdajnike?«[42] Bilo je to početkom aprila 1921., kad je istinsko ogorčenje prema Vatikanu, koje je izbilo iz jugoslavenskih masa imalo utjecaja i na same klerikalce, jer je došlo dotle da i Jeglič-Koroščev »Slovenec« (1921., br. 105) mora da prizna *»da narod sasvim gubi pouzdanje u pravednost crkvene vlasti«*.

Nema sumnje da je ovaj duh Vatikanske Kurije, duh kardinala Gasparrija iz 1919., kad daje izjavu »Petit Parisienu«, gotovo identičan, recimo sa duhom Ministra vanjskih poslova kraljevske talijanske vlade ili Ministra policije kraljevine Italije, a ne vrhovnog rukovodioca papinske vanjske politike, rimske univerzalne crkve.

[41] Ovo originalno pismo nađeno je u papirima pokojnog Stojana Protića. Na upotrebu ustupio mi je njegov sin dr. M. Protić, na čemu mu i ovdje zahvaljujem.
[42] Istra - Jeglič - Rim. »Preporod« 1922, br. 1, 5.

VI.

ANTIPODI

Crkveni ljudi i klerikalne stranke u Privremenom narodnom predstavništvu i u Ustavotvornoj skupštini. — Borba oko Kancelparagrafa

Privremeno narodno predstavništvo počelo je s radom u Beogradu 16. marta 1919. Već u samom Privremenom predstavništvu ocrtavale su se dvije antipodne struje u diskusijama o uređenju države kao i o budućoj Konstituanti i pripremama za izbore na kojima će se izabrati poslanici za Konstituantu. Centralističke, autonomističke, federalističke i ekskluzivističke ideje bile su stalno predmet govora pojedinih predstavnika koji su ušli u to Privremeno narodno predstavništvo, s jedne strane određeni od Narodnog vijeća u Zagrebu, a s druge poslanici bivše Srpske narodne skupštine. U tom Predstavništvu ocrtale su se i dvije antipodne grupe katoličkih svećenika koji su bili politički opredijeljeni ili kao klerikalci ili kao starije pristalice Strossmayerova jugoslavenstva. Dakako, ova je grupa bla malobrojna prema onoj klerikalnoj. Treba samo podsjetiti na sjajni stav don Jurja Biankinija ili Vjekoslava Spinčića, dva narodna borca, jednog iz doba preporoda Dalmacije, a drugog iz preporoda Istre. Na suprotnoj strani isticali su se već dobro poznati fra Didak Buntić iz jula 1914., don Kerubin Šegvić, dr. Korošec, dr. Šimrak i slični, hrvatski i slovenski klerikalci. Ove suprotnosti ispoljile su se ne samo na izrazito političkim mjestima nego i u pitanjima kulturnih klerikalnih ili antiklerikalnih tendencija. Da se spomene samo diskusija o pitanju otvaranja Bogoslovskog fakulteta na Beogradskom univerzitetu ili o pitanju načela izbornog zakona za Konstituantu koji je predviđao kazne za svećenike kad bi zloupotrebili crkvu u političke agitacione svrhe. Heterogene političke, psihološke, socijalne i kulturne tendencije kao baštine raznovrsnih gentilističkih atavizama, koji su se u bivšoj Austrougarskoj monarhiji od tuđinske vlasti naročito podsticali, izbili su sa svim svojim negativnim izrazima i u Privremenom narodnom predstavništvu. Od naročitog negativnog učinka bilo je apstiniranje predstavnika Hrvatske republikanske seljačke stranke koju je vodio Stjepan Radić a na suprotnoj strani kruto i dogmatski tumačeno unitarističko jugoslavenstvo, ali i silom provođeno pod vodstvom Svetozara Pribićevića. Dala bi se napisati čitava knjiga antipodnih političkih i kulturnih shvaćanja koja su se odražavala kroz govore narodnh predstavnika. Socijalisti i komunisti izdvajaju se svojim antišovenskim i antiklerikalnim stavom unoseći u diskusije široke socijalne poglede s obzirom na radikalne reforme pred kojima je imala da stoji buduća Konstituanta. Hrvatski i slovenski separatizam na srpskoj je strani izazvao sve osjetljivosti koje su proizlazile iz ogromnog broja žrtava datih ne samo za oslobođenje Srbije nego i za čitavu Jugoslaviju Odatle formiranje antipodnih tendencija koje su se odrazivale kod Srba ili u forsiranom jugoslavenstvu jakog centralističkog oblika ili u velikosrpskim tendencijama. Još prije samog zasjedanja Privremenog narodnog predstavništva vladala je psihološka atmosfera dvaju suprotnih do krajnosti nepomirljivih političkih neslaganja s obzi-

rom na novo osnovanu državu. Ta su dva antipodna gledišta izražena već u tumačenju znaka SHS. Dok je biskup Mahnič u talijanskom ropstvu protumačio SHS kao nebeski Konstantinov znak, dotle su Mahničevo in hoc signo ove dvije struje tumačile prema svojim shvaćanjima, Srbi Hoće Sve, dok je suprotna strana govorila: Samo Hrvati Smetaju.[1] Klerikalci koji se nisu poveli za savjetima i uputama biskupa Mahniča stali su zajedno s frankovcima, da unose u narod nemir i nezadovoljstvo. Već 20. II. 1919. mogao je Ministar vjera Alaupović da upozori nadbiskupa Bauera, da se našlo među svećenstvom ljudi koji su se »svojim nepromišljenim izjavama, govorom i agitacijom stavili u opreku s novim državnim stanjem, i to na takav način da neke njihove izjave i pokušaji spadaju pod krivični zakon.«[2] Sve je to našlo odjeka i u Privremenom narodnom predstavništvu. Klerikalci su bili neobično drski u Predstavništvu pa su sa svojim stavom izazvali oštru kritiku s protivne strane. Tako dr. Grga Anđelinović, nekadašnji član Starčevićeve stranke prava, a sada član novo osnovane Demokratske stranke, analizirajući u svome govoru (10. III. 1920.) opozicione grupe i stranke u Privremenom narodnom predstavništvu, naročito je kritizirao Pučku stranku, čiji su se članovi našli u Jugoslavenskom klubu Predstavništva. Za tu je Stranku, a naročito za njenu jezgru, dr. Anđelinović podvukao, da je to bila stranka koja je bezuslovno htjela da podrži Austrougarsku monarhiju. Izuzimajući časne ali rijetke iznimke, svi su se oni rodili u reakciji, a sada se više oko njih nego oko Narodnog kluba kupe ostaci stare reakcije. U Dalmaciji se oko te stranke okupljaju samo reakcionarni elementi. Oni su se stavili na jedno natražno kulturno, konfesionalno vjersko stanovište. Zato u pitanju škola i odgoja stoje na gledištu da školama rukovodi crkva.[3]

Dr. Janko Šimrak istoga dana pokušao je obraniti Pučku stranku od tog prvog izrazitog napadaja i kritiziranja. Šimrak je priznao da su oni imali 1914. ljude koji su denuncirali, šta više i njih. Među njima je spomenuo i samog dr. Šušterčiča, dok je zaboravio ili namjerno prešutio ostale prvake, o čemu je bilo dosta riječi u prvom poglavlju.[4] Međutim odlučnije su se obratili klerikalcima socijalisti Vitomir Korač i Vilim Bukšeg, ne štedeći pri tom ni izvor za sve klerikalne akcije, Rim i papu Benedikta XV. Bukšeg je naročito osudio Vesnićevu vladu koja se pokazuje tako popustljiva prema vanjskim i unutrašnjim neprijateljima klerikalcima, i pokazuje servilnu blagonaklonost prema akcijama Benedikta XV., a ističe se svojim grubostima i odrešitošću protiv komunista.[5] Sutradan 28. V. 1920. Koračev drug Vilim Bukšeg oštro kritizirao beogradskog nuncija Cherubinija što je prisustvovao konferenciji episkopata u Zagrebu, na kojoj su doneseni određeni zaključci, s ciljem da se crkva umiješa u unutrašnje odnose Jugoslavije. Bukšeg je ukazao na izvjesne simptome aktivnijeg ispoljavanja klerikalnih tendencija upravo u vezi s intenzivnijom saradnjom klerikalaca i papinskog nuncija u Beogradu. Štoviše, Bukšeg iznosi favoriziranje klerikalaca od strane države, jer je Stojan Protić dao za slet klerikalskih gimnastičara »Orlova«, t. j. »Orlovski tabor«, koji se u to vrijeme spremao u Mariboru a na koji je trebao da dođe i Cherubini kao naročiti papin delegat, naro-

[1] Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske. 2, 192.
[2] »Reforma« 1919, br. 1, 9.
[3] Stenografske bilješke, 1920, IV, 283-284.
[4] Stenografske bilješke, 1920, IV, 285-286.
[5] Stenografske bilješke, 1920, IV, 480.

čitu pomoć. Osim toga tadašnji ministar saobraćaja dr. Korošec dao je za taj slet veliki popust na željeznicama, dok se ta pažnja nije ukazala od strane vlade »Sokolima« kad su tražili pomoć za svoj slet. Bukšeg, ironizirajući ove postupke vlade i uskraćujući povjerenje vladi, podvukao je, da je to vlada valjda stoga učinila što su slovenski »Orlovi« bili najsnažniji kadar za austrijske dobrovoljce protiv Srbije, dok su se »Sokoli« istodobno grupirali u jugoslavenske dobrovoljačke divizije i punili austrijske zatvore. Upravo ova mezalijansa vlade, klerikalaca i radikala, kao i bezidejnost i beskičmenost njena sile ga da uskrati povjerenje takvoj vladi. Potpredsjednik ove vlade bio je dr. Korošec.[6]

Vitomir Korač još se jednom osvrnuo (16. VII. 1920.) na rad klerikalaca, ne samo savremeni nego i za vrijeme svjetskoga rata.

> »Mi smo postali jedna država preko noći, nakon jednog teškog rata, nakon teške revolucije koju smo u Austriji obavili i kod nas se to ujedinjenje dogodilo protiv volje ekstremnih elemenata, protiv volje reakcionarnih elemenata u Jugoslaviji, protiv volje feudalaca, protiv volje begova, protiv volje klera i nišeg i višeg, i katoličkog i pravoslavnog. Jer, gospodo moja, tko je blagoslovio oružje Austrougarske? Sve vladike i obrijane i neobrijane. (Dr. Barac: To nije istina). Gospodine Barče, to je istina, nemojte se time naći pogođeni! (Dr. J. Šimrak: Gospodine Koraču, takve riječi s ovoga mesta ne smijete govoriti). Gospodo, ja ne govorim o pojedinostima, ja znam da je bilo katoličkih svećenika, a isto tako i pravoslavnih, koji su bili iskreno zauzeti za jedinstvo, i ja mislim, da su mnogi omastili vješala zbog toga. Ja dakle ne govorim o pojedincima, nego o sistemu koji je vladao prije, ja govorim o crkvi kao o organizaciji i o vrhovnim poglavarima, da su bili crkveni poglavari takovi i to mi ne može nitko poricati.«

Pri kraju, osvrnuvši se na prigovore Kerubina Šegvića, Korač je još rekao i ovo:

> »Zabadava, gospodo, vi skrivate vaše namjere, zabadava se opravdavate da je danas druga politička situacija, te da možete mijenjati svoja politička mišljenja; jučer ste bili monarhisti, a danas republikanci; jučer uslovne pristaše narodnog jedinstva, danas bezuslovne pristaše narodnog jedinstva, a preko noći opet republikanci i uslovne pristalice narodnog jedinstva. Tako se, gospodo, ne radi. Tako se politika ne vodi nigdje, niti se na taj način može itko zavaravati pa ni naš narod. Ja poštujem svačije političko mišljenje, a nemojte jedno govoriti, a drugo raditi. Nemojte govoriti da štitite slobodu našega naroda, a ovamo idete na to da podupirete samo jednu reakciju.«[7]

Izbori za Konstituantu dali su (29. novembra 1920.) najveći broj mandata (92) Demokratskoj stranci koja je pošla u izbore s parolom unitarističke jugoslavenske ideje. Radikalna stranka dobila je jedan mandat manje. Komunistička stranka izborila je u čitavoj državi 58 mandata. Dok je četvrta stranka po svojoj snazi bila Hrvatska republikanska seljačka stranka s 50 mandata. Zemljoradnička stranka imala je 37 mandata, Slovenska ljudska stranka 27, Jugoslavenska muslimanska organizacija 24, Socijalno demokratska stranka 10, Narodni klub 7, Džemijet

[6] Stenografske bilješke, 1920, IV, 515.
[7] Stenografske bilješke, 1920, V, 260.

(Organizacija Muslimana u Makedoniji) 8 mandata, Hrvatska zajednica 4, Republikanska stranka 3, Obnovljena Hrvatska stranka prava (frankovci) 2 mandata, Lista Trumbić-Drinković 2 i Srpski liberali 1.

Prema sastavu stranaka, koje su poslale u Ustavotvornu skupštinu svoje predstavnike, jasno se ogledao duh borbe koja će se odvijati sve do izglasanja prvog Ustava države SHS.

Ustavotvorna skupština sastala se prvi put 12. decembra 1920. Od strane Hrvata nisu se odazvali pozivu da učestvuju u radu Skupštine poslanici HRSS, kao ni dvojica zastupnika Hrvatske stranke prava (frankovci). Tako, zbog apstinencije najvećeg broja hrvatskih poslanika, u Ustavotvornu skupštinu ušlo je svega 343, mjesto 419 poslanika. Cio decembar 1920. i januar 1921. protekao je u diskusiji oko Poslovnika Ustavotvorne skupštine, kad je na kraju 28. januara 1921. prihvaćen. Motiv kritike i nezadovoljstva s privremenim Poslovnikom bio je naročito u pitanju načina izglasavanja Ustava, t. j. da li će Ustav nove države biti izglasan jednostavnom većinom ili dvotrećinskom i to kvalificiranom, kako je bilo predviđeno u Krfskoj deklaraciji. Kad je u Poslovniku za Ustavotvornu skupštinu odbačena dvotrećinska većina, Narodni klub, (u čijem je sastavu bio i klerikalni jugoslavenski klub), kao najaktivniji faktor opozicije odlučio je ostati u Ustavotvornoj skupštini u cilju pokušaja sporazuma između Srba i Hrvata.

Regent Aleksandar otvorio je Ustavotvornu skupštinu prijestolnom besjedom u kojoj je, među ostalim, zacijelo još u saglasnosti s odgovornom vladom o vjerama rekao:

> »Ustav ima da državu okruži svim modernim uslovima trajnosti, stabilnosti i daljeg razvijanja. Istražujte i utvrđujte gospodo poslanici, te uslove. U tome su vaša prava i vaša sloboda potpuni i ujemčeni. Ja svraćam pažnju na jedan od tih uslova. Mislim, najvažniji to je pravda, pravda svima delovima našega naroda; pravda svima veroispovestima; pravda velikim i malim, jakim i slabim; pravda i svima koji nisu našeg imena i plemena, ali su naši građani . . . Verske borbe među ljudima i narodima nestaju ili odlaze u pozadinu.«[8]

Još prije nego je došao pred Ustavotvornu skupštinu vladin prijedlog Ustava, znatan dio poslanika, opstruirajući protiv privremenog Poslovnika, nije htio da položi zakletvu. Kad je na kraju Predsjedništvo skupštine odlučilo da se svima takvima poništе mandati, onda su se članovi Slovenske ljudske stranke, Hrvatske pučke stranke i Bunjevačke šokačke stranke, koji predstavljaju grupu Jugoslavenskog kluba, zakleli 29. I. 1921. U ime tih stranaka dao je načelnu izjavu dr. Anton Korošec, u kojoj je naveo razloge zbog kojih nisu dotad položili zakletvu. Među tim razlozima bila je i želja da se »odbiju svi napadaji štampe njihovih političkih protivnika koji ih kleveću i predbacuju da su protudržavni elementi, pa da im ujedno dokažu da je alfa i omega našega političkog programa narodno i državno jedinstvo ustavne države SHS.«[9]

[8] Stenografske bilješke, 1921., 8.
[9] Stenografske bilješke, 29. I. 1921. 8.

Nova Pašićeva vlada ,koja je zamijenila Vesnićevu, kao izrazita radikalsko-demokratska koaliciona vlada, podnijela je 25. januara 1921. svoj Nacrt ustava Konstituanti, a ta ga je predala na pretresanje Odboru od 42 člana.

Dr. Korošec, kao i ostali njegovi klerikalni drugovi, bili su veoma ogorčeni na predloženi 12. i 13. paragraf, u kojima se govorilo o zloupotrebama crkve za političke agitacije. Već ova debata u odboru ukazala je na dvije oprečne struje, liberalnu i klerikalnu, koje su jedna prema drugoj pokazale svoj nekompromisni stav. Kao što je već ranije u Privremenom narodnom predstavništvu, klerikalna pruga zauzela odlučan stav protiv takozvanog Kancelparagrafa,[10] tako će s još većom odlučnošću istupati protiv njega i u odboru kao i u samoj Konstituanti. Uopće, Jugoslavenski klub bio je sada radikalno opoziciono raspoložen protiv radikalno-demokratske koalicije. U odboru je glasalo 23 člana za vladin Nacrt a 19 protiv. 5. aprila podnio je odbor Konstituanti svoj Nacrt a 14. IV. započela je diskusija. Čitava debata kretala se oko osnovnog problema unutrašnjeg uređenja i podjele države. T. j., da li će ona biti uređena centralistički ili ne. Grupa stranaka koje su zastupale centralizam branile su ga svom žestinom ne štedeći protivnike proglašujući ih antidržavnim, separatistima, reakcionarima, saboterima, a onda i austrofilima.

Dr. Korošec u svom govoru 15. aprila oštro je kritizirao indicirano ograničenje općenja biskupa sa Svetim Ocem što je smatrao atakom uopće na slobodu Crkve. Njegova argumentacija nije bila bez prijetnji.

> »Iako vi mislite da će takva zabrana biti efikasna, ja mislim da se onda strašno, užasno varate. Nije više katolički biskup član naše organizacije, nego je izdajica, ako biskup ne bi slobodno, kako on hoće, i kako zna, općio sa Svetim ocem.«

Dodirnuvši pitanje Kancelparagrafa Korošec je otvoreno priznao »da se griješi u katoličkoj crkvi i u predikaonici i kao što se u ovom staležu (t. j. svećeničkom) griješi«. Ali ako to postoji, onda se ne bi smjeli svećenici stavljati pred drugi sud osim crkveni. Budući da je svećenikova dužnost da propovijeda svake nedjelje i svakog blagdana, a u političkom životu ima pitanja za koja se i crkva interesira, to je za njega logično da svećenik može da i s propovjedaonice dodiruje politička pitanja. Jer, crkva nije samo jedna apstrakcija nego je osnova čitavog života. Ustavni član, koji ograničava svećenika u njegovim dužnostima, doveo bi u konflikt svećenika sa zakonom, a to nije nikako u duhu demokracije i slobode. U donošenju ovakvih članova Ustava Korošec gleda protivnost i averziju protiv katoličke crkve. Osim toga s Kancelparagrafom onemogućuje se svaki sporazum sa Svetim Ocem. A on misli, da je u interesu i naroda kao i države, ako se ima miran i lijep savez sa Svetim Ocem.[11]

Čitav niz klerikalnih poslanika govorio je o Ustavu i naročito kritizirao Kancelparagraf. Prirodno je, da je sa suprotne strane bilo žestokih odgovora i nemilih prigovora. Dr. Janko Šimrak govorio je 20. aprila 1921. još u duhu jugoslavenstva

[10] Zloupotrebu propovjedaonice u crkvi u političke svrhe ograničio je Bismarck u borbi s Katoličkom Crkvom naročitim članom zakona. To je t. zv. Kanzelparagraph (130a st. G. 3.). Slična ograničenja crkve nazivana su i u drugim državama ovim terminom. S tim u vezi postoji i t. zv. Kulturkampf, borba između crkve i države, koji je termin prvi put upotrijebio Virchow.
[11] Stenografske bilješke, 15. IV. 1921, 19.

Majske deklaracije kritizirajući centralizam kao opasnost za daljni razvoj države. Smatra, da će ovakvim izglasanjem Ustava pasti odium na Srbe, jer se za Ustav zalažu 137 Srba, 9 Hrvata, 1 Bunjevac, 11 Slovenaca, 22 Muslimana i 3 zemljoradnika, dok su svi ostali protiv njega, pa je jasno da će Ustav biti izglasan srpskom većinom i s hrvatskom i slovenskom manjinom. Prema tome to će biti majorizacija jednoga naroda protiv ostala dva, i to će sve odvesti u hegemoniju srpskog naroda nad ostalima. Dr. Janko Šimrak branio je Nacrt ustava koji je podnio Jugoslavenski klub a taj ne traži federaciju nego široke autonomije, koje su osnovane ne na plemenskoj, već na socijalno-ekonomskoj osnovi. Veliki dio njegova govora posvećen je njegovu shvaćanju jugoslavenske ideje unutar koje on ne vidi tri naroda već samo tri plemena. Dr. Šimrak će ovo shvaćanje kasnije posve napustiti. Objašnjavajući načela Hrvatske pučke stranke odlučno je odbio prigovore kao da ta stranka ima veze s Vatikanom. Dr. Janko Šimrak tada je još govorio kao takozvani kršćanski socijalist, izjavivši da je Pučka stranka proleterska stranka! Da ona nije nikakva svećenička stranka, nikakva biskupska, niti kanonička. Štoviše, on kaže da klerikalizam znači hegemoniju i diktaturu popova, a Hrvatska pučka stranka odbija svaku diktaturu. Tako klerikalizam uključuje u sebi feudalizam i aristokratizam, a taj crkvi najviše škodi, pa je Hrvatska pučka stranka najodlučniji protivnik feudalizma.[12] Don Kerubin Šegvić[13] govorio je 21. aprila 1921. a fra Janko Pašalić (26. IV.) i oborio se na teško stanje koje proistječe od raznovrsnih nasilja koje vrše predstavnici vlasti. To su batinanja, pogibije, špijunaže i druge vrste sitnijih i težih rekriminacija. Klerikalni poslanik dr. Velimir Deželić[14] (17. maja 1921.) usprotivio se uveliko Kancelparagrafu. Dr. Deželić zalagao se za naziv države: Jugoslavija, kao što je to predlagao Jugoslavenski klub. Od bunjevačkih klerikalaca govorili su Blaško Rajić i Ivan Evetović.[15] Oba su kritizirala školsku nastavu i poučavanje vjere od strane učitelja a ne kateheta.

Od slovenskih klerikalaca kritizirali su Kancelparagraf sa čitavom aparaturom stručne, crkvenopolitičke argumentacije, dr. Andrej Gosar (25. IV. 1921.), dr. Josip Hohnjec (23. V.) i Josip Klekl (25. V. 1921.). Dr. Gosar je priznao mogućnost da se u crkvi vršila i politička propaganda protiv neke političke stranke, ali nikada protiv države. Smatra da je Kancelparagraf ušao u Nacrt ustava bilo iz bojazni pred klerikalizmom bilo radi neprijateljstva prema njemu. Da postoji klerikalizam kriva je liberalna inteligencija. On dopušta da će se klerikalizam, koji predstavlja »nadvladu duhovčine« pojaviti i u stvarima koje se ne tiču vjere. U pogledu školske nastave dr. Gosar je istupio, uz burno negodovanje Konstituante, protiv vjerske snošljivosti. On je doslovno kazao: »Beseda o verski strpljivosti pa kaže v zvezi z določbo o verskom pouku, da vi hočete, naj bi se splošni pouk vršil tako, da bi bil vsled te strpljivosti protiven vsakemu duhu. Vsaka vera je po svojem bivstvu nestrpna«. Negodovanje Konstituante potaklo je dr. Gosara da je istu misao ponovio rekavši ako se ona ne razumije, da se onda uopće ne zna šta je vjera. »Vsaka vera ima v sebi

[12] Stenografske bilješke, 20. IV. 1921. 19-26.
[13] Inače je Šegvić u svom opozicionom stavu bio agresivan u svojim interpelacijama u kojima je nastojao prikazati korumptivnost i nemoralnost administrativnog aparata. Jedna takva doživiela je veliku neprijatnost pošto mu je nadležni ministar dokazao lažnost njegovih informatora. Tu je interpelaciju potpisao i dr. Korošec. Stenografske bilješke, 13. V. 1921., 5-6.
[14] Stenografske bilješke, 17. V. 1921., 14.
[15] Stenografske bilješke, 23. IV. 1921., 38; i 9. V. 1921., 13-14.

tendenco, da se razširi; vsaka vera trdi da je edino prava. Če to trdi, mora biti nestrpna. Zato pa vaša zahteva po verski strpnosti nima drugoga smisla, nego da hočete mladino vzgajati v nekom duhu, ki ni ne verski, ne brezverski, ki je neka limonada«.[16]

Dr. Josip Hohnjec dao je pravu studioznu filozofsko-juridičku analizu u kritici Ustava, naročito u vezi s kulturnovjerskim problemima, dokazujući da je religija potrebna državi i da je stoga dužna država da je pomaže. Državni bi princip morao biti sloboda religije, a ona zahtijeva slobodu vjeroispovijesti. On se zalaže za takozvanu praktično-državljansku susretljivost koja se sastoji u ličnom poštovanju i ljubavi što izviru iz kršćanskoga zakona o ljubavi prema svima, pa i onima koji su druge vjere i drugog mišljenja. Odbija Cavourovu tezu o slobodnoj crkvi u slobodnoj državi, kao što misli da je odvajanje crkve od države više na štetu države nego crkve. Stoga se zalaže za takve odnose u kojemu bi svaka ustanova ostala na svom području. A da to bude, treba da se briše Kancelparagraf, za koji kaže da se protivi 1260. kanonu. Jednako treba školu prilogoditi crkvenom odgojnom organizmu i protivi se monopolizaciji škola od strane države. U jugoslavenskim zakonima zapaža antiklerikalne tendencije koje po njegovu sudu idu za dekristijanizacijom škole i odgoja omladine.[17]

Josipu Kleklu je Kancelparagraf jedno nelegalno sredstvo, jer je crkva suvereno društvo, koja sama uređuje svoje unutrašnje prilike. Kancelparagraf presiže u kompetencije crkve pa je stoga pravo nasilje. Crkva ima svoje legalno sredstvo koje zabranjuje profaniranje vjere. To sredstvo je, kako Klekl kaže, crkveni Kancelparagraf. A prvi crkveni Kancelparagraf potječe od samoga Hrista koji je zapovjedio apostolima da propovijedaju Evanđelje. Ali samo Evanđelje, a ništa drugo. Međutim i on sa žalošću konstatira da su se ipak neki svećenici ogriješili o naređenja crkvenog Kancelparagrafa koji je izdao Benedikt XV. Kad je Klekl spomenuo da su se o te propise ogriješili tek neki slovenski svećenici, bilo mu je dobačeno s liberalne strane slovenskih poslanika da takvih svećenika ima 90%. Kancelparagraf pape Benedikta XV. jasno i određeno zabranjuje svećeniku kao učitelju vjere svaku političku agitaciju u crkvi. U enciklici »Humani generis redemptionem« (1917.) priznaje se da je papu potakla činjenica da izda encikliku što su se pojedinci u tom pogledu ogriješili u objavljivanju vjerskih istina. Zato on smatra da ne bi bio potreban politički Kancelparagraf kad se dobro zagleda u crkveni Kancelparagraf. Međutim, s protivne strane dobačeno je Kleklu, da je to zabluda, jer se i sami biskupi ne drže tog svog Kancelparagrafa.

Crkvene vlasti višeg i nižeg stepena utjecale su u toku skupštinske debate na pojedine općine, u Sloveniji, Hrvatskoj i Dalmaciji da upute Konstituanti proteste protiv Kancelparagrafa. I doista čitav niz općina kao i jugoslavenski episkopat apeliraju na Ustavotvornu skupštinu da izbaci iz Nacrta ustava Kancelparagraf (23. V. 1921.).

Sva je klerikalna štampa bila tih mjeseci puna diskusije i kritike člana 13. iz Nacrta ustava o kome se debatiralo u Konstituanti. Smatralo se i podvlačilo da »duh galikanizma, njemačkog febronionizma i austrijskog jozefinizma oživljuje u

[16] Stenografske bilješke, 20. V. 1921., 10-12.
[17] Stenografske bilješke, 23. V. 1921., 5-9.

političkim leaderima Jugoslavije; gvozdeni okovi, kojim je veliki Bismarck sapinjao djelovanje crkve, već se bliš'u u rukama poslanika naše Ustavotvorne skupštine, da ih nakon glasanja prenesu na ruke i noge, srce i grudi katoličkog klera, e ne bi govorio u slobodi ono što mu nalaže crkva, nego pod paskom državne cenzure ono, što se ne protivi nekoj političkoj vladajućoj stranci.[18]

O Kancelparagrafu raspravljalo se i na konferencijama jugoslavenskog katoličkog episkopata u Zagrebu, održanim od 30. IV. do 6. V. 1921. Njihove odluke i kritika člana 13. nacrta Ustava upućena je bila Konstituanti pa je ona, uz ostale proteste, pročitana na sjednici od 20. maja 1921. Vrlo je odlučan protest svećenstva nadbiskupije zagrebačke koji je također upućen Konstituanti. U sedam točaka daju svećenici, organizirani u klerikalnoj, antireformističkoj »Svećeničkoj uzajamnosti« oštru i jetku analizu toga stava koji zabranjuje zloupotrebu duhovne vlasti u partijske svrhe. Članovi »Uzajamnosti« smatraju da se time

> »dira u jedan od temeljnih dogmata katoličke crkve: u njezinu slobodu i potpunu nezavisnost od države u naučavanju i vjerskom odgoju naroda. Propovijedanje Evanđelja ne može već po naravi svojoj biti ograničeno tek na teoretsku eksplikaciju Kristove nauke, nego po prvotnoj svojoj svrsi teži upravo na to, da evanđeoske zasade aplicira na život pokazujući ne samo, kako ih treba vršiti nego i prekoravajući svaku životnu pojavu, koja s tim Evanđeljem nije u skladu. Ako se dakle i koja politička stranka u svom djelovanju ogriješi o te principe, ne može se crkva odreći prava a da je ne žigoše, ne ukoliko je ta stranka nosilac nekih određenih političkih ciljeva, nego ukoliko svojim kulturnim radom dolazi u sukob s evanđeljem«.

Ovi svećenici smatraju da je član 13. ustavnog nacrta još i uvreda za sav katolički kler, jer se njime stavlja u sumnju patriotizam katoličkog svećenstva te da se upravo s najviše državne strane želi izraziti nepovjerenje u lojalnost, u pravu domovinsku ljubav katoličkog klera. Pri kraju, ovi se svećenici i prijete, ako bude taj član prihvačen, da će se oni i dalje pridržavati glasa svoje savjesti i crkvenih dužnosti, jer se više treba pokoravati Bogu nego ljudima.[19]

Čitanje tih predstavki i protesta izazvalo je raznovrsne komentare kao i kritičke osvrte u toku debate, u kojoj su učestvovali i antiklerikalni poslanici.

Iz čitavog stava slovenskih i hrvatskih klerikalaca u Konstituanti opaža se da su oni još čvrsto na državotvornom gledištu s obzirom na njihovu političku parlamentarnu akciju, a da je njihov opozicioni stav protiv Nacrta ustava rukovođen jedino autonomističkim tendencijama. One su se uvelike osnivale na strahu od srpsko-pravoslavne hegemonije kao i na nesposobnoj administraciji, koja je doista pokazala svoju strahovitu fizionomiju unakaženu i korupcijom. U neposrednom kontaktu s pravoslavljem i sa Srbima jugoslavenski klerikalci stali su se poslije dvije godine vraćati svojim orijentacijama, uviđajući da su Mahničevi planovi, kao i oni Rimske Kurije u pogledu unijaćenja Balkana bile utopističke fantazmagorije. Stoga je trebalo tražiti sva moguća sredstva, kako bi se zaštitili od presizanja u njihova stečena prava. Kancelparagraf je za njih bio strahovit bauk kojim su, po

[18] Placetum regium i Kanzelparagraf. »Katolički list« 1921. br. 8. 93.

[19] Protest je potpisao predsjednik »Uzajamnosti« dobro poznati frankofurtimaš, dr. Josip Lončarić. »Katolički list« 1921, br. 19. 219-220.

njihovu sudu, liberalizam i pravoslavlje spremali napadaj na katolicizam. Klerikalizam, identificirajući se s katolicizmom, osjetio se ozbiljno ugrožen. Odatle tako jednodušan i buntovan otpor, koji se pokazivao ne samo u njihovoj štampi nego i u crkvenim propovijedima kao i u ostalim agitacijama, naročito među neukim seljačkim masama. U široke mase ubačena je parola: »Vjera je u opasnosti!« Po selima svećenici su izražavali žaljenje što vladalac nije katoličke vjeroispovijesti, kao što je to bio austrijski car. Naročito su aktivni bili dalmatinski klerikalci s kojima je mjeseca aprila te godine došao u dodir dr. Korošec. Pri njegovoj posjeti u Sinju nije se samo demonstrativno klicalo protiv Pašića i Pribićevića, nego su se čuli i povici »Dolje Srbija!«, »Živjela sveta vjera!«, »Dolje Jugoslavija« »Dolje Kralj Petar!«, »Živio car Karlo!« Štoviše, demonstranti su pjevali još nezaboravljenu staru carsku austrijsku himnu.[20] Sve je ovo zaplašilo naprednije redove Jugoslavena, koji su s još većom ustrajnošću tražili da u Ustav uđe Kancelparagraf, s konkretnim sankcijama. Tim povodom dubrovački »Narod« (24. IV. 1921.) raspravlja o tom pitanju i zalaže se protiv svake zloupotrebe vjere u svjetovne političke svrhe. Stoga je potpuno opravdano da je u Ustav unesena odredba koja zabranjuje svećenicima pri vršenju njihove službene dužnosti poslužiti se vjerom u političke svrhe. Kao što su episkopat, sva klerikalna štampa pa i političke vođe klerikalaca, na čelu s dr. Korošcom ponavljali da je u Jugoslaviji katolička crkva i vjera progonjena, tako su oni stalno na sve strane širili vijesti da im je nametnuta kulturna borba, pravi Bismarckov Kulturkampf. U toj borbi oni su se služili i očiglednim neistinama, tvrdeći na primjer, da je antikomunistička »Obznana«[21] bila uperena samo protiv Hrvata. To je tvrdio sam dr. Korošec koji je bio član Vesnićeva kabineta, autora zloglasne »Obznane«. Da je pri »Obznani«, učestvovao i Korošec i njoj se radovao ispričao mi je dr. Mirko Komnenović, ministar, koji je pri povratku iz Rusije imao žestok sukob s Korošcem i njegovim fanatičnim neprijateljstvom protiv komunista. Znali su to i mnogi drugi, pa i svećenici. Naročito su ga osuđivali stari narodni borci u Dalmaciji. Jedan svećenik, iz redova još živih Strossmayerovih poštovalaca i saradnika na preporoditeljskom djelu u Dalmaciji, promatrajući rad hrvatskih i slovenskih klerikalaca, a naročito dra. Korošca, javno je ocijenio njihovu akciju kao nenarodnu. S velikim poznavanjem savremenog političkog previranja i uloge klerikalaca,ovaj je svećenik odlučno ustao protiv ovakvog rušilačkog rada klerikalaca. U uvodu svoga članka podvukao je dotični svećenik misao kako su odjednom izvjesni političari koji su još prije kratkog vremena govorili o bratstvu i jedinstvu jugoslavenskih naroda odjednom počeli širiti sjeme razdora.

> »Tako je ovih zadnjih dana došao u Dalmaciju da baci zublju razdora malo simpatični dr. Korošec. I on, svećenik, došao je kod nas baš velike sedmice, da profanira one dane, pune značenja za svako kršćansko srce. Velika je sedmica određena. da kršćani na osobiti način razmišljaju muku Isukrstovu, da se tim duhovno okoriste. A Korošec dolazi u Split da baš na veliki četvrtak drži sastanak, da okuplja svoje pristaše, ali ne da propovijeda Isukrsta raspe-

[20] Članak 13. nacrta Ustava: O vjeri i slobodnoj savjesti. »Narod«, 24. IV. 1921.

[21] To je rješenje Ministarskog savjeta od 29. XII. 1920. koje je bilo izdato u cilju »suzbijanja komunističke i druge antidržavne propagande,« kako je to ustvrdio komunike izdat o tome. Ova »Obznana« poslužila je kao osnova kasnijem Zakonu o zaštiti Javne bezbednosti i poretka u državi (2. VIII. 1921.), usmjerena u prvom redu protiv komunista, bez obzira da li su Hrvati. Srbi ili Slovenci.

toga i njegovu uzvišenu nauku ljubavi. Isukrst je s križa molio i za svoje neprijatelje i umirući na križu propovijedao je ljubav i samo ljubav. Naprotiv Korošec, mjesto ljubavi propovijeda po Dalmaciji mržnju; raspaljuje razdor i podiže strančarstvo. Njemu je više do strančarstva, do interesa svoje stranke negoli do općeg interesa našeg naroda. Korošec je govorio u Splitu o svemu i svačemu... *Slobodno mu govoriti, što mu se bolje svida, ali ne bilo mu slobodno što hoće da prikaže kao da se progoni naša vjera u našoj kraljevini i da se vodi kulturna borba. U nas vjera uživa najveću slobodu. Nitko nikomu ne priječi da vrši svoje vjerske dužnosti. Crkva je pak tako slobodna, kako nije bila nikad do sad kod nas u svim prošlim vremenima, najmanje pak za vrijeme pokojne Austrije.* Kod nas svećenika svak poštuje, samo ako je dotičnik dobar svećenik. Kod nas kulturne borbe nema, niti je može biti, dok naši državnici budu ljudi umni i razboriti. *Ako pak jednom dođe do te kulturne borbe, morat ćemo kriviti prije Ljubljanu i Zagreb, nego Beograd.* Po svemu izgleda da Korošec i njegovi trabanti hoće na silu da bude te kulturne borbe — radi lova mandata. Poznato je i svim našim političkim analfabetima da je Vesnićeva vlada izdala u svoje vrijeme onu »Obznanu« protiv komunista, a sad Korošec kaže, da je ona »Obznana« izdata ne toliko protiv komunista koliko protiv hrvatskog življa. Pa dok ovako on tvrdi jednu veliku neistinu, znajući da govori neistinu, hoće da tim pravi smutnju i da ucka dobroćudne Hrvate. Na veliku sablazan našega kršćanskoga svijeta uspoređuje sebe i svoju stranku sa Isusom Spasiteljem, govoreći blasfemiju da se je njemu i njegovim »dogodilo kao Kristu kad je kritikovao korupciju, te ga zato proglasiše, da je protiv vlasti.« Slične blasfemije mi ne čusmo!... Mi smo iz uvjerenja proti klerikalizmu Koroščevu, jer nam je jasno da nam od tog klerikalizma prijeti najveća opasnost, pa prema tome svi svijesni rodoljubi, kojima stoji na srcu napredak i boljitak naše kraljevine, moraju poraditi, da toga klerikalizma Koroščeva u nas ne bude. Ne smije se podnipošto dozvoliti, da se vjera zlorabi u političke svrhe i za stvaranje i širenje ma bilo koje političke stranke.«[22]

Kao što je ovaj svećenik istupio protiv destruktivnog rada klerikalaca u narodu, tako su ih i pojedini poslanici kritizirali u Ustavotvornoj skupštini ukazujući na opasnosti koje od njihova rada dolaze za državu. Nekompromisan sukob sve se većom žestinom razmahivao, te su i centralisti, braneći Ustav često dodirivali i klerikalizam, naročito u vezi sa članovima na koje su se toliko oborili klerikalci. Jugoslavenstvo bez rezerve i ono sa svim mogućim rezervama uklopljenim u autonomističke i federalističke koncepcije, suprotstavili su se jedno protiv drugoga. Ili Jugoslavija, ili Velika Srbija, Radićeva Hrvatska republika i Koroščeva dežela uglavnom su bile krajnosti, u kojima se kretala debata u Ustavotvornoj skupštini kao i na političkim tribinama, u dnevnoj štampi i ostaloj publicistici. Sve te suprotne političke koncepcije vješto su koristili klerikalci u svoje svrhe, i onda kad su bili zastupani u vladi, kao i onda kad su bili u opoziciji. Predloženi Ustav bio je osnovan na načelima integralnog jedinstva i centralističkog uređenja države. Gravaminalna politika recidivnog pravaštva u Narodnom klubu išla je usporedo s onom klerikalaca u Jugoslavenskom klubu. Nepovjerenja su stvarala sve dublje provalije nesporazuma pa su se sile razjedinjavanja našle na istom frontu, često puta maskirane tobožnjom ogromnom brigom za interese same države. Ova očigledna neiskrenost i pretvaranje bili su stalna pojava u političkoj igri klerikalaca. Politički atavizmi razbudili su frankovluk,

[22] Zlorabljenje vjere u stranačke svrhe. »Narod« 24. IV. 1921.

a korumptivni i nesposobni državni aparat dao je svim tim elementima snažnu podršku za opravdavanje radikalnih opozicionih, antibeogradskih postupaka znatnog dijela opozicije takozvanih prečanskih poslanika. Pored toga, dinastija je pošto poto željela osigurati za sebe naklonost katoličke crkve kao što ju je uživala i eksploatirala od strane pravoslavne crkve, donedavna još, državne crkve. Na objema stranama, centralističkoj i anticentralističkoj, nedostajala je snaga, volja i sposobnost da bi se utjecalo na suprotan smjer razvoja u mladoj državi, na smjer koji bi učvršćivao, podizao i gradio, a ne slabio, kidao i razgrađivao. Autokratski stav Regenta Aleksandra a onda i kralja, rušeći i lomeći autoritete i pozitivne snage, izigravajući jedne protiv drugih, a svojatajući sav utjecaj na razvoj situacije još je više snažio fatalnost nacionalnih sukoba i njegovih posljedica. I onda kad je s čitavim nizom političkih poteza uvjeravao i Jugoslavene kao i ostali svijet da ga vodi samo i isključivo briga za dobrobit naroda. A ovu su toliko puta podvlačenu tendenciju i od strane peltrorističkih političkih krugova kao i uvelike dirigirane štampe vješto koristili upravo klerikalci, ma da vječito snaženi i favorizirani, kako bi im se utišalo njihovo nezadovoljstvo.

Među prvim govornicima koji su odlučno polemizirali s klerikalcima u Ustavotvornoj skupštini bio je dr. Edo Lukinić (18. IV. 1921.). Lukinić je izazvao pravo uzbuđenje klerikalaca kad je osporavao pravo da se biskupi bez kontrole sporazumijevaju s Rimskom Kurijom, jer takvo pravo ne pripada niti vladaocu bez kontrole odgovorne vlade. On smatra da bi sami svećenici trebali da traže uvođenje Kancelparagrafa u cilju zaštite svetosti crkve, koji bi trebao da jednako poštuje i svećenik kao i vjernici koji polaze u crkvu. Pogotovo je Kancelparagraf potreban ovako mnogovjerskoj državi kao što je Jugoslavija. Kao što se mora zaštititi svećenik u crkvi kad vrši svoje funkcije, tako se mora jednako zaštititi i država kao i političke stranke od zloupotrebe svećenika u crkvi. Unošenje Kancelparagrafa u Ustav rezultat je teških iskustava stečenih ne samo iz ranijih vremena u bivšoj Habsburgovoj monarhiji nego i od osnivanja države SHS. U Ustavotvornom odboru je dr. Žerjav iznio upravo porazan dokumenat o političkim zloupotrebama crkvenih poglavara u Sloveniji pri vršenju njihove vjerske službe. Dr. Lukinić zadržao se na slučaju sinjskog župnika Delamarića koji je u crkvi održao pravi politički govor protiv pojedinih neklerikalnih stranaka podbadajući svijet protiv političkih protivnika. Završivši svoje razlaganje kako politiku treba ukloniti iz crkve, obratio se pri kraju klerikalcima i rekao je:

> »Ako ne ćete da se crkva koristi samo za vjerske stvari, nego hoćete privilegij da kao namještenici Kristovi na zemlji, sa štolom oko vrata i raspećem u ruci vršite u crkvi političke i stranačke akte, onda treba da vam se stane zavrat Kancelparagrafom kao Majka Božja zmiji, jer se ogrešujete o vjeru.«[23]

Pravu buru negodovanja kod članova klerikalnog Jugoslavenskog kluba izazvao je govor Slovenca Josipa Drofenika, člana Samostalne kmetijske stranke (20. V. 1921.). Poznavajući odlično rad slovenskih klerikalaca, za rata i poslije njega, založio se sa čitavim nizom argumenata za Kancelparagraf, jednako u interesu države kao

[23] Stenografske bilješke, 1. IV. 1921., 21-22.

i crkve. S nekoliko karakterističnih konkretnih slučajeva pokazao je kako su pojedini slovenski svećenici pretvorili crkvu u političku tribinu. Štoviše bilo je slučajeva da je ratoborni govornik s propovjedaonice savjetovao svoje odane slušaoce da s njegovim i njihovim političkim protivnicima i fizički obračunaju. Takav sluga božji, župnik Petar Pavlič, prema Drofenikovim riječima, agitirao je s propovjedaonice kao s prave političke tribine. »Vi morate biti za Slovensko Ljudsko stranko zato, ker mi hočemo stran od Srbov. Samostojna kmetska stranka vas hoče spraviti pod srbski klobuk. V torek so občinske volitve. Zato glejte, kako bodete volili: ali bodete volili Samostojno kmetsko stranku, ki vas hoče spraviti pod srbsko kapo, ali pa hočete voliti Slovensko Ljudsko stranko, ki hoče avtonomijo«. Dosljedan svom političkom agitiranju, poslije službe božje taj je svećenik poveo svoje vjernike na zbor Drofenika, gdje je pokušao da razbije zbor i da se fizički razračuna s kmetijcima. Ostali slučajevi, koje je iznio Drofenik, svakako su uvjerljivo govorili kako su djelomična priznanja Korošca i Kleka o takvim svećeničkim prijestupcima blijeda slika prema pravom stanju zloupotreba u kome kao moćno sredstvo igra vidnu ulogu propovjedaonica, zaštićena od ma kakve odgovornosti pred nadležnim vlastima. Odatle i tolika vika klerikalaca protiv Kancelparagrafa, jer se boje da će izgubiti s Kancelparagrafom veoma moćno političko uporište: propovjedaonicu. Drofenik je priznao, da ima i takvih svećenika, koji propovjedaonicu ipak ne zloupotrebljavaju. Drofenik je mogao da prikaže i niz slučajeva zloupotrebe ispovjedaonice, naročito kod ženskog svijeta. Drofenik stojeći na gledištu da je crkva svojina naroda a ne svećenika koji želi da crkvu učini služavkom svećenstva koje politizira, odlučno je preporučio da se uvede strogi Kancelparagraf[24]

U ime zemljoradnika živo se zalagao Miloš Moskovljević (24. V. 1921.) za uvođenje Kancelparagrafa. S konkretnim primjerima on je ukazao na zloupotrebu poznatu svima koji se i malo interesiraju za probleme Jugoslavije. Primjeri su iz Slovenije i Dalmacije toliko sugestivni, da bi sami klerikalci trebali da o njima povedu računa više nego njihovi protivnici. Diferencira se crkva od klerikalizma, koji je sredstvo da se jedna privilegirana kasta održava na vlasti.[25]

Slovenski socijalist Edbin Kristan (21. V. 1921.) smatra da je Kancelparagraf nedostatan pa se on protivi njegovu uvođenju, jer bi najbolje i najefikasnije sredstvo bilo posvemašnje odvajanje crkve od države. Budući da je vjera privatna stvar, odvajanjem bila bi zaštićena i sloboda savjesti i sloboda vjere pa ne bi uopće trebalo Kancelparagrafa, o kome se toliko debatira i gubi dragocjeno vrijeme. Po njegovu sudu Kancelparagraf ne predstavlja nikakav progres kao što bi to značilo odvajanje crkve od države.[26]

Iza Edbina Kristana obrazlagao je potrebu odvajanja crkve od države (23. V. 1921.) komunistički poslanik profesor Ljuba Radovanović, istaknuvši da su sloboda savjesti i sloboda misli najveće nepovredljivosti, koje bi građanima morala država zajamčiti i osigurati. Međutim, u nacrtu Ustava ima i pored Kancelparagrafa protivurječnosti u članovima koji govore o slobodi savjesti, jer oni dolaze u sukob sa slobodom savjesti. Jer, slobodu savjesti treba zagarantirati ne samo onima koji su religiozni, nego i onima koji su iz toga stadijuma izišli. Budući da su predviđene izvjesne funkcije, koje se u općini, srezu i državi vezuju s religijskim ceremonijama, zakletvom, onda je atak na slobodu savjesti ako se, recimo, nekog ateistu prisiljava na zakletvu. Logična posljedica priznanja slobode savjesti je odvajanje crkve od države. Država ne smije favorizirati nijednu vjeru, nijedno uvjerenje. Odvajanje ne znači propast jedne religije. Ako religija ima svojih socijalnih osnova, ako u njezinu korijenu ima još svježine da može crpsti snagu iz samoga društva, onda je neosporno da odvajanje crkve od države ne će niukoliko utjecati na samu religiju. Ako je ta religija preživjela i ako nema uslova za život, onda, iako se pod silu hoće da održi, ne će moći da uspije. Kad su jakobinci pokušali da diskreditiraju vjeru, oni nisu to mogli. Kraj religijama može učiniti samo nauka, kultura i stvaranje pogleda na svijet. Državna potpora davat će se priznatim religijama iz sredstava koje će država ubirati ne samo od religioznih nego i nereligioznih građana pa se ta nepravda ne bi smjela dopustiti. Ako se proklamira princip slobode savjesti, onda se religija ima ukloniti u prvom redu iz škola. Dok je religija privatna stvar i dok se za crkvenu zajednicu imaju starati jedino oni koji pripadaju toj zajednici, dotle škola ima da se stara za odgoj svih građana i za nju se ima starati država. Religijska nastava sprečava kulturu i duhovni razvitak cijeloga društva. Komunistički poslanici živo su aplaudirali Radovanoviću, kad je ustvrdio, da asketizam, isposništvo, uvođenje legija raznih svetaca jasno dokumentiraju da je crkva protivna radu, pa su i sami kaluđerski redovi personifikacija nerada. Ako se školi postavi za zadatak rad, ako joj se postavi kao zadatak napredak, mora se odvojiti vjera od škole. Ako je vjera privatna stvar, a ona to jeste, ona se ima prepustiti roditeljima i crkvenim zajednicama, da se one staraju za vjersku nastavu, ako im je ona potrebna. Prema tome religijska nastava nije stvar škole nego crkve. Crkvi se ostavlja potpuna sloboda u granicama njenih pravila i slobodno je tko vjeruje u crkvene dogme da ih i ispovijeda.[27]

Protiv Kancelparagrafa govorili su muslimanski poslanik Valija Sadović (24. V. 1921.) smatrajući da će se njime otvoriti široko polje denuncijantima.[28] Dr. Momčilo Ivančić isto tako pobijao je Kancelparagraf, jer da ga policijske vlasti zloupotrebljavaju.[29]

Dr. Ante Trumbić u dva je maha govorio o nacrtu Ustava. Dok se s jedne strane vidi da je dr. Trumbić potpuno i iskreno prožet jugoslavenskom idejom, unatoč kritici predloženog nacrta vladina Ustava, s druge strane Trumbić se veoma slobodoumno opredijelio u pitanju odnosa države prema crkvi. Prvi ministar vanjskih poslova, iako u toku debate u opoziciji, on se izjasnio i protiv federalizma a za uređenje države s izvjesnim decentraliziranim ustanovama u organizaciji upravne vlasti. Govoreći o dvanaestom članu koji govori o vjerskim odnosima on je u stvari razočarao članove opozicije okupljene u Jugoslavenskm klubu. Za njega su vjerski odnosi u državi neobično važni u svakom narodu, a naročito u Jugoslaviji, gdje su narodi vjerama podijeljeni.

»Držim da, — riječi su dr. Trumbića, — kad između Hrvata i Srba ne bi bilo vjerske razlike, ne bi imali uopće međusobnih plemenskih sporova

[24] Stenografske bilješke, 25. 1921., 12-15.
[25] Stenografske bilješke
[26] Stenografske bilješke, 21. V. 1921., 5-6.
[27] Stenografske bilješke, 23. V. 1921., 10-12.
[28] Stenografske bilješke, 24. V. 1921., 4.
[29] Stenografske bilješke, 25. V. 1921., 3-4.

i da se uopće ne bi mogli diferencirati jedni od drugih i da bi se i pitanje narodnog imena bilo riješilo. Jer, gospodo, ime srpsko, nema sumnje, u narodu našem znači pripadnost narodnosti srpskoj, ali u isto vrijeme i pripadnost pravoslavnoj crkvi. Hrvat u isto vrijeme znači i katolik. Ali ako se nađe koga od pravoslavnih Hrvata ili koga katolika Srbina, to su samo individualni izuzeci, koji na pravilu ništa ne mijenjaju. Konfesionalne prilike u našoj zemlji jesu vrlo važno pitanje o kome moramo voditi računa. U kraljevini Srbiji vlada princip državne vjere pravoslavne. (Čuje se iz centra: Vladao je!) Ovaj je princip vladao i on faktički vlada i danas i nije lako da se to odjednom briše. To je uzak odnos između crkve i države. Crkva pravoslavna slobodna je u svojoj unutrašnjoj upravi. a inače ona je u odnosu s državom pod zaštitom vladaoca i zemaljskog zakona i taj je princip kroz Ustav kraljevine Srbije bio konsekventno proveden. Pravoslavna crkva u zemljama bivše Austrougarske nije bila u takvom odnosu s državom. Ona je imala režim crkveno-školske autonomije, i ona se je na tome temelju razvijala. Taj razvitak pravoslavne crkve onamo i pravoslavne crkve ovamo u Srbiji, imao je za posljedicu da još danas, iako je već jedna ujedinjena crkva, jedna organska vjerozakonska cjelina, pod jednom hijerarhijom, ipak, kao što je poznato i javna je stvar, nije to sve jednako u jednom i drugom dijelu iste crkve, jer se izjednačenje ne da u čas provesti. Shvaćanje i kod jednog i kod drugog dijela u svim pravcima nije jednako. (Čuje se iz centruma: Sad se provodi!) Istina je da se unutrašnja organizacija pravoslavne crkve sada provodi, kako bi postala potpuno homogena cjelina. To ima tek da bude, a ja govorim o faktičkim prilikama. U Hrvatskoj kod katolika vladao je režim konkordata. U zemljama bivše Austrougarske, pa i u Bosni i Hercegovini vladao je takozvani režim pariteta ... Naši su odnosi konfesionalni kompplicirani. Cilj za kojim treba da teži naša država jeste stvaranje načela na kojima će se osnovati konfesionalni mir. I sad, gospodo, nastaje pitanje kako i kojim putem treba da se kreće naša državna politika i koju principijelnu soluciju treba da dobije u reguliranju svih konfesionalnih odnosa. Ja cijenim, gospodo da je najveći državni interes, a u isto vrijeme i interes moralni i vjerski, da država nastoji što više emancipirati se od konfesije i obratno, konfesije od države, da, prema ovakim prilikama, kao što sam pomenuo, iako nisam dao iscrpnu sliku, nego tek nekoliko kratkih poteza, za našu državu jeste najbolje, najkorisnije i da će najbolje odgovarati našem budućem nacionalnom i moralnom razvitku, *ako budemo težili ka principu rastave crkve od države*. (Odobravanje). Jer smatram, po svome najdubljem uvjerenju, da u ostvarenju toga principa možemo doći najbolje do ostvarenja konfesionalnoga mira u našoj zemlji, do emancipiranja narodnosti od vjere. Gospodo, nije moja namjera, niti čas danas da kažem kako bi se imali likvidirati današnji konfesionalni odnošaji i kako bi se imao da provede i na kome sistemu princip rastave crkve od države. Znamo, da se taj princip, koji je primijenjen u Evropi i Americi, razvija raznoliko. Znamo da nije lako doći do sretne primjene principa rastave crkve od države. Ali, gospodo, dok možemo da se učimo iskustvom tuđega svijeta, u isto vrijeme treba da imamo pred očima kao što su imali svi narodi, da su principi odcjepljenja crkve od države u svakom narodu provođeni sasvim samostalno rukovodeći se prilikama i interesima svojim vlastitim. Tako bi trebalo da postupimo i mi, ne podražavajući tuđim prilikama, nego vladajući se prema vlastitim i imajući pred očima objektivno osnovnu bazu, koja bez ikakvih strasti, odgovara vrhovnim interesima našega naroda u pravcu njegova budućeg razvitka nacionalnog i moralnog. Iako ova pitanja još nisu kod nas posve dozrela za konačno meritorno izvršenje, ipak mislim da nije preuranjeno ako već danas govorimo o tome,

da se *u naš Ustav unese princip rastave crkve od države*. Mislim, da bi se princip kao takav imao unijeti, a pitanje likvidiranja konfesionalnog odnosa kakvi su danas u našoj zemlji u pitanju stvaranja novog pravnog stanja u tom pravcu bit će posao redovnog zakonodavstva koje će se, imajući pred očima glavni cilj, rukovoditi i stvarnim obzirima koji će se u tom pravcu namećati. U ovom stavu ustavnog nacrta mjesto je i čas da se o ovome odluči. Od moje strane živo plediram za to, jer vidim da je takva solucija najbolja za rješenje novih pitanja, u prvom redu za utvrđivanje konfesionalnog mira.«[30]

Dr. Trumbić, koji je u to vrijeme u stvari predstavljao sasvim individualan i nezavisan politički stav, izazvao je kod klerikalaca i ostalih ekskluzivističkih obojenih pravaša negodovanje i razočaranje. Njegovo liberalno shvaćanje, koje je u to vrijeme bilo istodobno i iskreno jugoslavensko, jer on je bio taj koji je u istom ovom govoru predlagao da se državi dade ime Jugoslavija, nikako nije mogao biti shvaćen, kao što će kasnije razočaran i ogorčen, od tih istih separatista biti smatran kao vođa najradikalnijeg i najreakcionarnijeg ekskluzivizma i crnog klerikalizma.

Dr. Trumbić nije se pridružio klerikalcima u Jugoslavenskom klubu kad su u znak protesta napustili Konstituantu. Motivacija njihovu koraku predana je bila Predsjedniku dr. Ivanu Ribaru (14. VI. 1921.) koju su potpisali Predsjednik Jugoslavenskog kluba i oba potpredsjednika Stjepan Barić i dr. Nikola Mandić.[31]

Stav Jugoslavenskog kluba upravo je u ovoj predstavci najsažetije obilježen u odnosu i prema Ustavu kao i prema državi, koji stoji u potpunoj antipodnoj suprotnosti s njihovim stvarnim djelovanjem u narodu kao i kasnijim političkim opredjeljenjem klerikalaca, u štampi i crkvi. Stoga je važno da se pozna ovaj stav klerikalaca u Konstituanti.

»Jugoslavenski klub kao parlamentarni predstavnik Hrvatske pučke stranke i Slovenske ljudske stranke te Bunjevačko-šokačke stranke zastupa u svome državo-pravnom programu načelo, da se putem Ustava u ovoj Ustavotvornoj skupštini imade organizirati jedna nacionalna, jedinstvena, na demokratskim temeljima izgrađena ustavno-parlamentarna država SHS. Kako se unutrašnja organizacija ovakve države s istaknutim atribucijama u sporazumu plemenskih većina sviju triju plemena može da provede, predložio je Jugoslavenski klub u nacrtu svojega odvojenoga mišljenja o Ustavu, koji je priložen Nacrtu Ustavotvornog odbora. Najglavnije načelo ovoga Nacrta Jugoslavenskog kluba, uz odredbe, koje imadu zajamčiti socijalno ekonomsku pravdu, jest autonomni princip, koji se imade provesti putem delegiranoga zakonodavstva u pokrajinama s granicama kako ih je naše narodno ujedinjenje zateklo, dočim je princip jedinstvene nacionalne države sačuvan u jednoj državnoj suverenoj zakonodavnoj vlasti, i jednoj državnoj centralnoj vladi. Vladina većina nije do danas uvažila naše stanovište, nego je u poslovniku za Ustavotvornu skupštinu radi konačnoga prihvata Ustava u cjelini ustanovila nadpolovičnu većinu od ukupnoga broja poslanika. Time je omogućila donošenje Ustava pomoću plemenske majorizacije, t. j. protiv plemenske većine Hrvata i Slovenaca. Pošto smo duboko uvjereni, da centralističko ure-

[30] Stenografske bilješke, 24. V. 1921.. 12-14. Treba da se kaže da je jedina Jugoslavenska republikanska stranka u svoj program unijela još 26. I. 1920. »postupno odvajanje crkve od države i sprovođenje svetovnosti nastave.« Vidi: Načela, program i statut Jugoslavenske republikanske stranke od 26. I. 1920. s izmjenama i dopunama od 9. I. 1924., Beograd 1924., 13.

[31] U ustaškom periodu predsjednik ustaške »vlade« Ante Pavelića.

đenje naše države prema vladinu nacrtu Ustava, ne samo ne učvršćuje nego i potkapa i ruši naše narodno i državno jedinstvo, toga radi držali smo, da će vladina većina kroz vrijeme, dok ovo pitanje kod osmog odjelka dođe u specijalnoj debati u pretres, tražiti dodirne točke s našim stanovištem i s plemenskim sporazumom riješiti ovaj najosjetljiviji problem naše unutarnje državne organizacije. Premda je vladina većina imala dosta vremena do danas za ovaj posao, ipak ona nije u tom pravcu ništa učinila, nego je pretres osmog odjeljka premjestila na konac specijalne debate, da naš Jugoslavenski klub kao najveću državotvornu specijalnu grupu zadrži do kraja specijalne debate bez ikakvog pokušaja da bi se makar u dvanaestom času sporazum postigao. Pošto je, dakle, izvan svake dvojbe, da će ovaj Ustav biti primljen samo od jednoga dijela našega troimenoga naroda, pri čemu bi naša daljna opozicija izgubila svoje svarno obilježje: Zato predstavnici Jugoslavenskog kluba kao iskreni prijatelji narodnoga i državnoga jedinstva ovim protestiraju protiv ovakvog donošenja Ustava, te otklanjaju od sebe svu odgovornost za zle posljedice, što će iz toga za narodno i državno jedinstvo neminovno nastupiti, u znak protesta za vrijeme dok još traje specijalni pretres i konačno glasanje o ustavnom nacrtu napuštaju Ustavotvornu skupštinu. Poslanici Jugoslavenskog kluba, kao predstavnici stranaka, koje su se borile za stvaranje ove države, slobodnom voljom sviju triju plemena, ne će prestati da se i dalje tako dugo za nju bore, dok dobije Ustav koji će zadovoljiti sva tri plemena u političkom, socijalno-ekonomskom i kulturnom pogledu.«[32]

Na kraju Ustav je izglasan na Vidovdan 1921. Članovi koji su toliko uznemirili klerikalce u Ustavotvornoj skupštini jesu: dvanaesti, šesnaesti i dvadeset i osmi.

»Član 12.

Ujemčava se sloboda vere i savesti. Usvojene veroispovesti ravnopravne su pred zakonom i mogu svoj verozakon ravno ispovedati.

Uživanje građanskih i političkih prava nezavisno je od ispovedanja vere. Nitko se ne može osloboditi svojih građanskih i vojnih dužnosti pozivajući se na propise svoje vere.

Usvajaju se one vere, koje su u ma kom delu već dobile zakonsko priznanje. Druge vere mogu biti priznate samo zakonom. Usvojene i priznate vere samostalno uređuju svoje unutrašnje verske poslove i upravljaju svojim zakladama i fondovima u granicama zakona.

Niko nije dužan da svoje versko osvedočenje javno ispoveda. Niko nije dužan da sudeluje u verozakonim aktima, svečanostima, obredima i vežbama, osim kod državnih praznika i svečanosti ukoliko to odredi zakon za osobe koje su podložne očinskoj, tutorskoj i vojnoj vlasti.

Usvojene i priznate vere mogu održavati veze sa svojim vrhovnim verskim poglavarima i van granica države, ukoliko to traže duhovni propisi pojedinih veroispovesti. Način kako će se te veze očitovati, regulisaće se zakonom.

Ukoliko su u državnom budžetu predviđeni za verozakone svrhe izdaci, imaju se deliti među pojedine usvojene i priznate veroispovesti srazmerno broju njihovih vernih i stvarno dokazanoj potrebi.

Verski predstavnici ne smeju upotrebljavati svoju duhovnu vlast preko verskih bogomolja ili preko napisa verskog karaktera ili inače pri vršenju svoje zvanične dužnosti, u partiske svrhe.

[32] Stenografske bilješke, 14. VI. 1921.

Član 16.

Nauka i umetnost slobodne su i uživaju zaštitu i potporu države.

Univerzitetska nastava je slobodna.

Nastava je državna.

U celoj zemlji nastava počiva na jednoj istoj osnovi, prilagođavajući se sredini kojoj se namenjuje.

Sve škole moraju davati moralno vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnog jedinstva i verske trpeljivosti.

Osnovna je nastava državna, opšta i obavezna.

Verska nastava daje se po želji roditelja, odnosno staralaca, podvojeno po veroispovedima, a u saglasnosti sa njihovim verskim načelima . . .

Ukoliko će privatne škole i pojedine vrste njihove i pod kojim pogodbama biti dopuštene, odrediće se zakonom . . .

Član 28.

Brak stoji pod zaštitom države.«[33]

Iako je primanje Vidovdanskog Ustava ozakonilo Kancelparagraf, diskusija se o tom pitanju još i dalje održavala u dnevnoj štampi kao i u književnim i socijalnim revijama. Svakako predstavlja zanimljivo gledište o Kancelparagrafu, koje je objavio dr. Vojislav Janjić, pravoslavni svećenik i jedan od sekretara Konstituante. Dobro informiran o svemu što se u to vrijeme radilo i unutar vlade za vrijeme debate u Konstituanti, on je dao podatke o raspoloženjima srbijanskih poslanika u vezi s Kancelparagrafom, koji se nisu u Konstituanti izjasnili o tom pitanju. Poslanici iz granica kumanovske Srbije slabo su učestvovali u toj debati, a kad je to bio slučaj, zauzimali su pomirljiv ton između pristalica i protivnika Kancelparagrafa. Pri kraju debate gotovo svi Srbijanci, tvrdi dr. Janjić, bili su za to da se on izbaci iz Ustava. ali nepomirljivo držanje Slovenaca i Hrvata iz vladine većine obavezalo je vladu da primi taj predloženi član u cijelosti. Dr. Janjić bio je mišljenja da Kancelparagrafu nije bilo mjesta u Ustavu. I to radi toga što ne će imati nikakve praktične vrijednosti. Dr. Janjić odbija svaku sumnju da je kod donošenja Kancelparagrafa imala ma kakav udio pravoslavna crkva.

»Crkva pravoslavna kao i Srbi uopšte ne snose nikakvu odgovornost za donošenje Kancelparagrafa. On nama nije potreban. Njega su doneli antiklerikalci i slobodni mislioci iz Slovenačke i Hrvatske, koji često puta u svojoj borbi protiv rimokatolicizma idu i suviše daleko. Pretstavnici rimokatoličke crkve u svome radu katkada greše ali im ne treba svaku pogrešku uzimati za velik greh. Errant, sed bona fide errant.«[34]

Dakako, ovo nije bilo samo lično shvaćanje dra Janjića i radikala — nego i dvora, koji se zaplašio od prve tolike snažne reakcije klerikalaca. Odatle i savršeno izigravanje i nepoštivanje ovih članova Vidovdanskog Ustava.

Po donošenju Vidovdanskog Ustava, kroz jedan decenij, koliko je on bio na snazi, nijednom nije bio primjenjen u vezi s Kancelparagrafom, iako se za to bezbroj puta ukazala potreba, jednaka u Hrvatskoj kao i u Sloveniji. Klerikalci pak, ostali su dosljedni svom nekompromisnom stavu prema ovom Kancelparagrafu. i iskorišćivali njegovo postojanje na hartiji za sredstvo napadanja na državu. Mladi

[33] Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Zagreb. 1921.. 6-7. 8-9. 12.
[34] Vojislav Janjić, O Kancelparagrafu. »Novi život« II-VI, 1921. 65-68.

kanonist dr. fra Ante Crnica u svojoj kritici Ustava u vezi s Kancelparagrafom obećao je stalnu i dugotrajnu borbu.

»Ista ova borba navješćuje se crkvi i sa spomenutom stavkom Kancelparagrafa. Crkva s najvećom neugodnošću i bolju prima nametnutu joj borbu. Ali će je ipak izdržati s jednakom odlučnošću i voditi je svojim nadnaravnim herojstvom sve do uništenja ove stavke, sve do izvojštenja božanskim pravom podane joj slobode. Vjerujemo, da naša gospoda državnici iskreno misle urediti svoje odnošaje sa Svetom Stolicom posebnim konkordatom. No je li moguć konkordat ondje, gdje se niječu temeljna, najelementarnija prava katoličke crkve? Ne! Konkordat je nemoguć dok se bilo u temeljnom ustavnom ili kojem drugom zakonu nalaze ovakove stavke. Glasajući za Kancelparagraf, načelno se odbija svaki sporazum sa Svetom Stolicom, jer ona ne može pristati na to da joj se ograničuje općenje s njezinim vjernicima i obratno ili da njezini akti ili akti drugih crkvenih poglavica dolaze pod ičiju kontrolu. Stoga, ako gospoda državnici žele sporazum sa Svetom Stolicom, treba da na vrijeme odstrane iz Ustava sve one stavke, koje diraju u temeljna prava crkve i njezinu slobodu. Dok država ne prizna katolicima temeljnih njihovih prava, Sveta Stolica ne može s našom državom ni u kakve pregovore o konkordatu.«[35]

[35] Ante Crnica. Kancelparagraf i konkordat. »Katolički list« 1921., br. 27, 313-315.

VII.

IZMEĐU DVIJE VJERSKE ANKETE

1921. — 1922. — 1923.

Borbena aktivnost katoličke crkve zapažena je od samog početka Jugoslavije. Isticana nezadovoljstva privukla su pažnju čitave jugoslavenske javnosti, a naročito katoličke kao i pravoslavne. Nezadovoljstva nisu bila vezana samo s konkretnim razlozima koje su nametali spremani projekti agrarne reforme, školskih zakona, naročito tako zvane lajicizacije, ukazivanja na nejednakosti u podjeli budžetskih kredita pogotovo s obzirom na pravoslavnu crkvu, za koju je katolička tvrdila da je u svemu favorizirana, a katolička namjerno prikraćivana. Nezadovoljstva su bila vezana i s rješavanjem političkih pitanja, jer su se klerikalci zalagali za široke autonomije zbog svojih osnovnih separatističkih koncepcija, kako bi bili što više odvojeni katolički dijelovi od pravoslavnih. Ali, ta nezadovoljstva imala su i psihološke osnove i ona su izvirala iz straha da će velika moralna i intelektualna sila koju je predstavljala katolička crkva u Habsburgovoj monarhiji postepeno biti svedena u Jugoslaviji na podređenu ulogu protiv čega se ona svim svojim unutrašnjim, a još više vanjskim, vatikanskim silama usprotivila. Odatle i poznato političko shvaćanje državnog sekretara kardinala Gasparrija o širokim, republikanskim autonomijama koje bi trebale da dobiju Hrvatska i Slovenija. O tome je savremena jugoslavenska štampa, dnevna i revijalna, ostavila dovoljno dokumenata iz kojih se mogu jasno da uoče antipodna gledišta liberalnih i klerikalnih strujanja svih mogućih vidova. U svim glavnim centrima, katoličkim i pravoslavnim. Ova su se pitanja svom silinom nametala javnom mnijenju ne samo u toku debata za vrijeme donošenja Vidovdanskog ustava nego i poslije njega. Ovim su se problemom morali na kraju da zabave i mjerodavni državni činioci.

Biskupska konferencija, održana u Zagrebu od 15.—20. jula 1919., zabavila se čitavim nizom pitanja, crkvenim i crkveno-političkim. Predsjedao je nadbiskup dr. Bauer. Na konferenciju je stigao pozdrav i blagoslov pape Benedikta XV., na koji se odgovorilo posebnom adresom. Konferencija je među ostalim zaključila, da se isposluje kod Svete Stolice potvrda prijedloga za jedinstveno predstavništvo katoličke hijerarhije u kraljevini SHS. Zaključeno je bilo da se izradi statut za autonomiju u pogledu školstva i uprave crkvene imovine; da se zamoli potvrda privilegija staroslavenske službe božje za cijelu državu SHS; da se što prije sklopi konkordat sa Svetom Stolicom; da se zamoli Sveta Stolica za daljnju zaštitu Zavoda svetog Jeronima; da se intervenira za interniranog biskupa Mahniča, za redovnike prognane iz Pirana i Cresa, kao i uopće za progonjene u okupiranim krajevima od strane Talijana. S obzirom na agrarnu reformu episkopat je zaključio da se sporazumije s pravoslavnom hijerarhijom i da s njom zajedno poduzme shodne korake. Vladi je upućena predstavka radi poboljšanja materijalnog stanja svećenstva, a također je poslana za-

sebna predstavka u stvari vjeronauka u srednjim školama protiv namjeravane reforme koja bi isključila svećenike od poučavanja vjeronauka u osnovnim školama. Episkopat je odobrio vjersko-prosvjetni program »Pučke stranke«, pa je napose zatražio da se i praktično osiguraju interesi crkve i vjere. Na kraju je episkopat s pohvalom priznao djelovanje »Seniorata« i »Hrvatskog katoličkog narodnog saveza« koji je nedavno osnovan. Od važnosti je da je na tu konferenciju stigao iz Rima Mgr. dr. Svetozar Rittig, koji je bio izaslanik nadbiskupa Bauera kod Svete Stolice. Naime od oktobra 1918. održavale su se veze sa Svetom Stolicom jedino preko nuncija u Beču, koji je ostao tamo kao zastupnik Svete Stolice u crkvenim poslovima za sve nove države baštinice bivše Austrougarske monarhije. To je tako bilo sve do priznanja države SHS od strane Vatikana i uspostave diplomatskih odnosa između Vatikana i države SHS.

Iscrpan izvještaj dr. Rittiga pokazuje o čemu je radila promemorija koju je on predao papi.[1] Promemorija je doživjela u Rimu izvjesne promjene i dopune »nakon informacija crpenih u službenim krugovima Kurije«. Promemoriju je potpisao sam dr. Svetozar Rittig, ali je bila autorizirana u svim djelovima od biskupa Mahniča, s kojim se sastao u samostanu Camaldoli blizu Frascatija gdje se nalazio interniran. Uglavnom čitava promemorija sadrži elemente sa biskupskih konferencija iz 1918. i 1919., (kao što su jedinstvena hijerarhijska organizacija, crkvena autonomija katolika kako je već imaju pravoslavni, muslimani, staroslavenština, jedinstvo zapadne i istočne crkve i t. d.), a govori se još i o »potrebi uređenja unutarnje crkvene jurisdikcije u Srbiji, dokle se ne provede konkordat 1914.«, »o crkvenim prilikama u Bačkoj i Banatu, gdje se nadležni biskupu nalaze izvan područja države SHS«, »o crkvenim prilikama u zaposjednutim krajevima na Jadranu«, »o eksproprijaciji crkvenih beneficija, koja će nužno tako zvanom agrarnom reformom nastupiti i traži nadležno mnijenje o držanju biskupa o tome pitanju«, »o crkvenim prilikama na Rijeci«, i na kraju »o potrebi da bi Sveta Stolica službeno izaslala jednog apostolskog delegata, kako je to bila učinila u Poljskoj«.

Ova promemorija predana je kardinalu Gasparriju 2. jula, a Svetome Ocu 10. jula. Sutradan primio je dr. Rittig od kardinala Gasparrija i pismeni odgovor na neka pitanja, koji je odgovor poslužio episkopatu kao direktiva za njegovu konferenciju, održanu od 15. do 20. jula 1919. Najvažnija i najteža pitanja nalaze se pred jednom kongregacijom kardinala kojoj je promemorija predana na proučavanje. Svoj izvještaj o toj promemoriji dr. Rittig ovako završava:

> »Mogu reći, da je Sveta Stolica našem narodu očinski sklona. To dokazuje i brzojav Sv. Oca upravljen na biskupsku konferenciju, o kojoj je od nas saznao, a da nije sačekao njihova pozdrava. Kada nakon svestranih informacija Sveta Stolica bude crpla uvjerenje, da naše tražbine ne smjeraju niti na osnutak nezavisne narodne crkve niti na odvojenje od katoličkog središta, nego naprotiv na ojačanje katolicizma, i da su od najvećega zamašaja za pitanje crkvenoga sjedinjenja, ono sam tvrdo osvjedočen, da će molbama episkopata izaći najspremnije u susret. Vjerni puk i kler jedinstven stoji uz svoje pastire.

[1] Pro-Memoria ad S. Sedem Msgr. dr. Svetozar Rittig, parochi ad S. Marcum Zagrabiae delegati Zagrabiensis archiepiscopi quoad negotia ecclesiastica in Regno SHS (Jugoslaviae).

> Ali valja da i vlada učini dužnost svoju. Na njoj je da poduzme korake o uređenju diplomatskih odnosa sa Sv. Stolicom i iznese pitanje konkordata.«[2]

Benedikt XV. odgovorio je pismom na adresu koju mu je episkopat uputio. Papa je upravio pismo nadbiskupu Baueru. Osnovna misao toga pisma nalazi se u samom uvodu.

> »Primili smo preradosna srca pismo puno odanosti što si Nam ga nedavno poslao također u ime ostalih biskupa Hrvatske, Srbije i Slovenije, koji se s Tobom sastadoše u Zagrebu, da se brižno posavjetuju o poslovima i potrebama svojih biskupija. To pismo naime potvrđuje priklonost spram Rimskoga Pape i privrženost ovoj Apostolskoj Stolici u ime svih Vas i zajedno Vaših vjernika te posvjedočuje, da ćete, kako Ti, tako i Tvoji u biskupskoj službi drugovi svu svoju pomnju poglavito svratiti na to, da religija i vjera nakon tolikih i takovih pogibelji ponovno s pomoću božjom posvuda procvatu, da se vjernici Vašega stada u Kristu preobraze i obnove, da svećenstvo i puk naredbe i pravila Zakonika Crkvenog Prava poštuju; napokon da se postigne preželjeni povratak nesjedinjenih Crkvi u središtu Apostolskog jedinstva... Užgani... Očinskom ljubavlju dijelimo iz dna duše zajedno s Vama zgode i nezgode, radost i žalost, kojima ova tužna i nestalna vremena obiluju.«

Promemorija dr. Svetozara Rittiga nesumnjivo je, a još više adresa episkopata, obilovala čitavim nizom nezadovoljstava i teškoća o kojima je episkopat morao na konferenciji da govori. Uostalom na to i sam papa aludira:

> »Stoga ne samo da shvaćamo već i kao svoje usvajamo one tjeskobe, brige i skrbi duša Vaših, što proizlaze iz preteških nevolja ovih godina za koje držite, da ih morate otkriti Nama kao Kristovu Namjesniku i Ocu Kršćanske Obitelji, a koje ponajčešće prate poremećenje javnih prilika i teške promjene i događaje. Mi dakle tugujemo s Vama i od žalosti Nam se stežu očinske grudi; te u tolikoj ojađenosti duhova ništa ne želimo više nego da Vam pružimo neku utjehu, kako smo to i do sada s velikim veseljem nastojali činiti, kadgod nam se pružila prigoda, da zasvjedočimo ljubav i brigu svoju prema biskupima i prema vjernicima tih krajeva. A jer znamo, da u ovom teškom stanju javnih prilika, što su ga naročito stvorile teškoće prošloga rata i novi razvoj prema budućnosti, imate i još ćete imati časova, kad ćete osjetiti potrebu ili korist saobraćaja s Ocem svih vjernika, to Vas sve od srca ponukujemo, da se ne ustručavate obraćati se, odstranivši sve zapreke sinovskim načinom na Vrhovnoga Pastira, kako to i dolikuje stadu i pastirima kršćanskim, te da od njega tražite i svijetlo i pravila i utjehu i pomoć za što podesnije ravnanje u Crkvi...«[3]

Dakle, nijedne riječi ni o državi ni o novom stanju koje je nastalo poslije sloma Austrougarske monarhije. Nesumnjivo, i iz ovoga zrači duh kardinala Gasparrija, toliko nesklonog novoosnovanoj Jugoslaviji. S tim u vezi pada i način imenovanja biskupa dr. Antuna Akšamovića za nasljednika slavnog djakovačkog biskupa Strossmayera. Naime, Vatikan nije smatrao potrebnim da o tome izvijesti vladu Jugoslavije. Kad je 26. jula o tome izdano službeno saopćenje, našao se ponu-

[2] Svetozar Rittig, Naša crkvena pitanja pred Svetom Stolicom. »Katolički list« 1919., br. 31, 361-362.

[3] Odgovor Svetog Oca Jugoslavenskom episkopatu. »Katolički list« 1919., br. 42, 493-494.

kanim zagrebački nadbiskup, iako stvarno kanonski zato nenadležan, da o tome izvijesti vladu i da telegrafski kaže da »nije znao, da li je ovo imenovanje uslijedilo nakon obavijesti kraljevske vlade ili nije. Saznavši pak iza povratka Akšamovićeva iz Beča, da Apostolska Nuncijatura nije o imenovanju izvijestila kraljevsku vladu, smatrao sam se ponukanim da ja to učinim.«[4] Ovako nadbiskup Bauer govori nakon mjesec dana što je bio obaviješten od nuncijature u Beču o imenovanju biskupa Akšamovića. Nema sumnje, prvi odlučni pokušaj ataka Vatikana kao i nadbiskupa Bauera na suverenitet države. A kad je ona odlučno reagirala, onda je tek uslijedila Bauerova izvina nimalo povoljna ni za nuncija ni za njegova šefa, kardinala sekretara.

Poslije održane biskupske konferencije pošli su u Beograd kao delegati episkopata biskupi dr. Jeglič i dr. Šarić pa su bili i u audijenciji kod regenta Aleksandra i ministra vjera.[5]

Mjeseca augusta pošao je u Rim biskup dr. Jeglič. Samo je po sebi razumljivo, da je njegov put bio u neposrednoj vezi s odlukama biskupske konferencije kao i njegovom misijom u Beogradu kod regenta Aleksandra. O svome putu dao je biskup Jeglič izjavu u »Slovencu« iz koje se vidi jedan dio njegovih razgovora kao i njegove misije. Biskupa je, da ide u Rim ponukala misao što

> »u našem kraljevstvu prevladava javno mnijenje, da nam je Sveta Stolica protivna. Kao dokaz za tu tvrdnju navodi, da Sveta Stolica još nije priznala naše države, da »Osservatore Romano', službeni vatikanski list piše o nama neprijateljski, da talijanski katolički listovi pod tajnim uplivom Vatikana pišu protiv nas žešće nego vladini listovi, i da Sveta Stolica nije osobito sklona dopustiti nam slavensko bogoslužje. Osim toga čuo sam pritužbe, da se Vatikan ništa ne zauzimlje za internirane svećenike i druge naše zarobljenike, koji su razbacani po Italiji i vrlo trpe. Radi toga da postoji neka napetost između Beograda i Vatikana.«

Tokom svojih razgovora kaže biskup Jeglič mogao je da uoči u Vatikanu dvije stranke, službenu i neslužbenu. Svoje pritužbe predao je državnom podsekretaru, jer je kardinal Gasparri bio na odsustvu. U audijenciji papa mu je rekao: »Novome kraljevstvu SHS nemam ništa prigovarati. Ali dok nijesu uređene međe, dok se ne zna koje će biskupije biti u novom kraljevstvu, dok nije potpisan mir, ne smijem ga i ne mogu službeno priznati. S najvećim ću veseljem priznati kraljevstvo, kad se sve to uredi. Meni nije poznato, da bi »Osservatore Romano« pisao protiv Jugoslavije. Molim vas ako nađete u tom listu članke ili opaske neprijateljske Vama, pošaljite mi ih i pobrinut ću se, da se to više ne dogodi«. U daljnjem razgovoru papa je bio mišljenja da bi se odnosi između države SHS i Vatikana mogli urediti na taj način što bi se srpski konkordat mogao protegnuti na novu državu. Veoma je važna činjenica koju priznaje dr. Jeglič, kad je spomenuo da ga je papa »vrlo rado slušao, kad sam mu pripovijedao, da nam je beogradska vlada naklonjena, da tražimo zbliženje s pravoslavnima i da međusobno prijateljski općimo. Rekao mi je, da se za katoličku crkvu u toj državi upravo nimalo ne boji.« Biskup Jeglič izvijestio je papu pismeno i usmeno o katoličkoj organizaciji u Sloveniji i cijeloj državi, (t. j. o obje klerikalne stranke slovenskoj Ljudskoj i hrvatskoj Pučkoj). »Samo se po sebi

[4] Izjava nadbiskupa dr. Antuna Bauera. »Katolički list« 1919., br. 31. 369.
[5] »Katolički list« 1919., br. 31. 371.

razumije da je sve to vrlo veselilo Svetoga Oca«. Dr. Jeglič priznaje da onaj neslužbeni Rim nije naklonjen Jugoslaviji. »Mnogi dostojanstvenici, svećenici i laici zauzeti su za talijansku narodnu politiku. Uvjereni su da je Jadransko more neophodno potrebno za opstanak Italije. Za svećenike dolazi još nepotreban strah, da ćemo se katolici potopiti u srpstvu kao u kakvom moru. Po tome se može razumjeti zašto i talijanski katolički listovi vrlo neprijateljski pišu. Boljelo me je, kad sam sve to gledao i morao reći da smo i mi sami nešto krivi ovakvom mišljenju o našoj državi.« U državnom tajništvu govorio je Jeglić također i o slavenskom bogoslužju u kome su bili mišljenja da to slavensko bogoslužje vodi u pravoslavlje. Tome se protivio biskup Jeglić, smatrajući da će upravo ta dozvola podignuti ugled Svetoj Stolici kod Jugoslavena. Dotični je biskup obećao da će o svemu tome izvijestiti Svetog Oca«.[6]

Nema sumnje da dr. Jeglič nije mnogo toga rekao što je još bilo predmet razgovora, pogotovo u vezi sa žalbama, koje je episkopat dostavio i vladi i regentu. Tako je moralo biti riječi i o onim stvarima iz adrese episkopata kao i općih problema koje su crkveni i drugi klerikalni listovi u diskusijama kritizirali i protiv njih digli svoj glas.

U to je vrijeme najviše uznemirio crkvene krugove projektirani nacrt zakona za osnovne i učiteljske škole. U svojoj protivnosti prema ovakvom nacrtu klerikalci su isticali da to dolazi u prvom redu od strane Srba i Beograda, iako se dobro znalo da u toj komisiji učestvuju pored pravoslavnih i katolici i muslimani. »Katolički list« je u nekoliko mahova zauzeo odlučan stav i oborio se čitavim nizom argumenata protiv tog nacrta.[7] Ali on nije ostao samo na crkvenom nego je to pitanje povezao sa svojim političkim, separatističkim osjećanjima. Među »Crkvenim vijestima« govori se o »udarcu kršćanskoj prosvjeti« koji se sprema

> »od beogradskog Ministarstva prosvjete. I naše se škole žele nivelirati sa srpskima, pa će odatle biti mnogo štete. Tako bi svrha pučke škole imala biti odsada samo narodan i moralan uzgoj, a ne više religijsko moralan. Time bi bio pomaknut temelj škole. U višim razredima srednjih škola kane vjeronauk posve ukinuti, a u preparandijama smanjiti za jedan sat. Kateheti pučkih škola ne bi imali pravo da budu imenovani privremenim ili redovnim učiteljima. Svećenik ne bi imao virilnog prava niti u mjesnom niti u okružnom školskom odboru, dok bi to pravo imalo biti priznato pače inženjerima. Ispiti iz vjeronauka imali bi se svuda ukinuti. Sve bi to imalo biti da se »provede dosljedno misao o nezavisnosti škole od vjerskih vlasti«, kako to ističe Tumač 55. i 62. članka »Nacrta zakona za osnovne i učiteljske škole«. Kako se čini, pišu se vjerskoj obuci u školi crna slova. Duhovne oblasti svoju dužnost vrše. Trebalo bi žurno pokrenuti živu akciju da i kršćanski roditelji podignu svoj glas protiv presizanja na prava crkve.«[8]

Crkveni ljudi nisu ostali skrštenih ruku, nego su poduzeli akciju skupljanja potpisa kod katoličkih roditelja za vjersku nastavu u osnovnim školama. Tim poslom rukovodio je »Hrvatski katolički narodni savez«. Dakako znatan dio potpisnika odazvao se pozivu više iz političkih nego crkvenih razloga.

[6] Dr. Jeglič u Rimu. »Katolički list« 1919., br. 36. 431.
[7] A. Messner-Sporčić, Škola bez vjeronauka i narod. »Katolički list« 1919., br. 32. 376-379.
[8] Udarac kršćanskoj prosvjeti. »Katolički list« 1919., br. 33. 394.

Kao što su se u pitanju agrarne reforme sjedinili interesi katoličke i pravoslavne crkve, tako je i pitanje vjerske nastave sjedinilo dva suprotna tabora, pravoslavnih i katoličkih crkvenih krugova. U tom cilju osnovan je »Permanentni odbor katoličkih i pravoslavnih kateheta u kraljevstvu SHS«. Jedan od tih kateheta profesor Ferdo Heffer, objašnjavajući cilj odbora, kaže da su se vjerske i disciplinarne diferencije pustile po strani, a uzeto je u obzir samo ono što ih spaja. Svrha je bliža i daljna. Bliža prije svega da se organiziraju pravoslavni katehete ne samo na čisto staleškoj osnovi, nego i s ciljem pedagoško metodičkim koji će se odrazivati u stručnim časopisima. A to bi sve moglo odvesti i onamo, gdje već danas stoje katolički svećenici u vezi s utjecajem na široke mase u političkom smislu. »Ovdje može čitač gledati u viziji, kako se udružuje i pravoslavno pastoralno svećenstvo s vjernicima da ujedinjenim silama osnuju svoj politički dnevnik na strogo kršćanskim načelima, da obrazuju nabožna i prosvjetna društva i t. d. Mučan rad, ali neodgodiv«. Ovo bi dakle bila bliža svrha ovog Permanentnog odbora, dok bi daljna svrha bila da udruženi pravoslavni katehete zajedno s katoličkim rade protiv

> »nekršćanskog materijalističkog smjera moderne kulture, koja ruši sve pozitivno i vjersko, pa da složno i u bratskoj ljubavi učvršćuju u srcima omladine Kristovu vjeru kako ih njihove crkve naučavaju... Pastoralno bi svećenstvo obiju crkvi imalo da zajednički poradi u širim slojevima naroda oko istoga cilja, što ga imadu katehete u školi kod omladine... Tolerancija se ima razumijevati u smislu građanskom i socijalnom. Dogmati i druge posebnosti obiju crkvi ne smiju smetati u zajedničkom radu protiv antikrista... Zajednički neprijatelj treba da nas spoji u zajedničku vojsku... Našemu SHS odboru je to nešto: boriti se s Kristom protiv antikrista — u školi.«[9]

Tokom 1920. uznemirili su se crkveni krugovi sa stavom školskih vlasti protiv djelovanja takozvanih Marijinih kongregacija unutar škole. Pošto se konstatiralo da se u tim crkvenim ustanovama na sastancima omladine raspravlja i o aktuelnim političkim pitanjima, pri čemu su se donosile oštre kritike protiv vlade i države, stalo se na gledište da ih treba zabraniti. Počelo je najprije s diskusijama u liberalnim novinama na koje su klerikalne vrlo oštro reagirale. Kako su to bile crkvene institucije i prema tome bile isključivo pod nadzorom crkvenih činilaca, to je država smatrala, — da ne bi došla u sukob sa crkvom, — da se takve organizacije ne mogu osnivati u okviru škole. Ta će se borba gotovo pune dvije godine produžiti do konačnog raspuštanja tih kongregacija u školama 1922. Nije čudo da su sada na obje suprotne strane nicali članci koji govore o nastalom Kulturkampfu.

Niz ovih sukoba, koji se s jedne strane očitovao prema državnim vlastima, a s druge prema izvjesnim naprednim nacionalnim ustanovama, umnožen je i sukobom klerikalnog orlovstva sa sokolstvom.

Klerikalna antisokolska organizacija u Češkoj bio je Češko-slovenski Orel (od 1909.), po čijem su se uzoru osnivala orlovska udruženja u Sloveniji. Protiv naprednog i širokog jugoslavenskog shvaćanja sokolstva, organiziranog u Jugoslavenskom sokolskom savezu SHS, imala se provesti slovenska i hrvatska organizacija

[9] Ferdo Heffler, Permanentni odbor katoličkih i pravoslavnih kateheta u kraljevstvu SHS. »Katolički list« 1919., br. 52, 679-680. Do tog odbora došlo je po odobrenju nadbiskupa Bauera i katehetske konferencije 5. augusta 1919.

Orlova. U tu svrhu imao se održati prvi slovenski orlovski tabor u Mariboru za koji je obećao sam papa Benedikt XV. da će poslati svoga delegata na slet. Katolički Seniorat već je mjeseca aprila 1920. kroz crkvene listove kao i klerikalnu dnevnu štampu uputio poziv hrvatskim katolicima da učestvuju u velikom broju na tom sletu koji se imao održati od 29. jula do 3. augusta 1920. Ovaj poziv ujedno obilježava i program borbenoga i organiziranoga klerikalizma u Hrvatskoj. Jer Maribor ima da bude »početak novoga rada i nove sretne budućnosti!«[10] Poslije te velike manifestacije borba sa sokolstvom bila je otvorena i nepoštedna. Klerikalci su tvrdili da je Soko osnovan na Tyrševim načelima iz 1862. koja su antireligiozna, kroz koja vije antikatolički, antirimski, husitski duh. Zato im je dao naročito povoda veliki svesokolski slet u Pragu jula 1920., na kome je učestvovalo i Jugoslavensko sokolstvo.[11] Budući da se školskoj omladini dozvoljavalo da radi u sokolskim društvima, to je i tu činjenicu i klerikalna štampa, kao i episkopat uzeo kao veliku povredu ravnopravnosti osnovnog principa slobode savjesti i vjerskog odgoja u školama.

Kroz svu ovu prilično zatrovanu atmosferu stalno se ponavljala misao uređenja svih tih crkvenih problema ili pomoću jednog interkonfesionalnoga zakona ili konkordata između države SHS i Vatikana. Osim toga, razgraničenje dijeceza onih biskupija čija su sjedišta bila izvan granica Jugoslavije, (u Austriji, Mađarskoj i Italiji) također je zadavalo državnim vlastima ne baš male teškoće u pitanju konsolidacije i normaliziranja crkvenih pitanja. A ta nisu bila samo unutrašnja nego i međunarodnog karaktera. Da bi se imalo jasan uvid u autorizirane zahtjeve, želje i prijedloge crkava, ministar vjera dr. Milivoje Jovanović inicirao je jednu anketu koja je pokazala da se crkvenim pitanjima posvetila uistinu puna državna briga. Na konferenciju u Beograd bili su pozvani predstavnici priznatih vjeroispovijesti, srpsko-pravoslavne, rimokatoličke, evangeličke, muslimanske i židovske. Konferencije su se održale od 15. do 21. novembra 1921.

Prema programu imalo se raspravljati o pravnom položaju svih u Ustavu priznatih vjeroispovijesti prema državi, o uređenju interkonfesionalnih odnosa i na kraju o materijalnom osiguranju vjerskih službenika. Namjera je bila da se zakonskim putem riješe najhitnija vjersko-politička pitanja, ukoliko su ona u vezi s unutrašnjom državnom konsolidacijom. Svi članovi konferencije bili su podijeljeni prema vjeroispovijestima u sekcije. Svaka sekcija je za sebe raspravljala, a plenum sekcija održan je 22. XI. Od strane ministra vjera pri katoličkoj sekciji kao izvjestilac bio je profesor ljubljanskog Univerziteta dr. Rado Kušej. Sjednicama katoličke sekcije predsjedao je đakovački biskup dr. A. Akšamović. Na prvoj sjednici katoličke sekcije donijeti su zaključci povodom raspravljanja o pravnom položaju katoličke crkve prema državi SHS.

I.

> »Katolička crkva je vjerska zajednica s posebnom svrhom, koja se bitno razlikuje od svrhe države. Crkva se naime skrbi za duhovno, svrhunaravno dobro ljudi, dok je zadaća države, da se brine za vremenito blagostanje svojih državljana.

[10] »Katolički list« 1920., br. 10, 73-74.
[11] D., Kulturna načela češkog sokolstva. »Katolički list«, 1919., br. 37-38, 287-289.

Kad je crkva prvi put stupila u svijet, pojavila se odmah kao pravna organizacija, namijenjena svim ljudima, svim narodima, svim državama i time je pored prava državnoga nastalo i pravo crkveno. Katolička crkva je na svojim pravnim temeljima gradila samostalno kroz stoljeća i dogradila sustav svetoga prava davno prije nego što se je porodila i razvila ideja suverene države.

Suglasno sa svojim pravnim sustavom istupala je katolička crkva uvijek, a istupa i danas kao jedna jedinstvena cjelina, koja je kao takova priznata u međunarodnom životu, a ovu cjelinu predstavlja Sveti Otac Papa u Rimu kao vrhovna njena glava.

Prema tome nije katolička crkva obično udruženje u državi, niti obična javno-pravna korporacija, a nije ni kao druga udruženja u svom postanku, uredbi i upravi od države ovisna.

Budući da gore spomenuti dvojaki pravni red postoji i danas, to imademo i dvojaku pravnu kompetenciju.

Kako povijest uči, postoji već od davnine spor između crkvene i državne vlasti o granicama kompetencije. Za rješenje toga spora praktički je jedini i za obje vlasti izlaz međusobni sporazum. Oblik, u kojem se ovaj sporazum izražava, jesu ugovori, koji se sklapaju između najviše crkvene i najviše državne vlasti, a obično se nazivlju konkordati.

Stoga zastupnici katoličke crkve traže, da naša država stupi u pregovore sa Svetom Stolicom i da sporna pitanja uredi takvim ugovorom. *Jedino na taj način bit će dovoljno osigurana autonomija katoličke crkve, osiguran sklad i međusobna potpora crkve i države, a i uklonjena svaka pogibelj vjerskih trzavica i vjerskoga boja.*

II.

U *nesretnom slučaju* da ne dođe do konkordata, predstavnici katoličke crkve traže, da se državnim zakonom zajamči crkvi:

a) Potpuna sloboda u vjerskom naučanju u crkvi i školi, u dijeljenju svetih sakramenata i u vršenju javnog bogoslužja; potpuno nesmetani saobraćaj između vjernika i crkvenih poglavara, a napose sa Svetom Stolicom; nadalje sloboda u osnivanju i djelovanju crkvenih redova i vjerskih društava;

b) Pravo osnivanja i upravljanja konfesionalnih škola, osnovnih, srednjih i visokih; nadalje vjerska obuka u svim razredima osnovnih i srednjih državnih škola po licima ovlaštenim od nadležnih crkvenih poglavara i pod njihovim nadzorom;

c) Pravo sticanja i slobodnog upravljanja pokretnom i nepokretnom imovinom i *pravo raspisivanja nameta svojim vjernicima za pokriće crkvenih potreba uz državnu pomoć pri utjerivanju;* slobodno i neovisno osnivanje i popunjivanje crkvenih službi, te državna pomoć pri izvršivanju odluke protiv crkvenih službenika.«

Na drugoj sjednici 17. XI. bio je predmet raspravljanja međuvjerski odnos. I katolička sekcija je zauzela gledište da se državnim zakonom urede međuvjerski odnosi, na osnovnom principu potpune ravnopravnosti svih usvojenih i zakonom priznatih vjera,

»koja se sastoji u tome, da se sa svakim vjerskim udruženjem postupa prema njegovoj nauci, bitnosti i svrsi: ne svima jednako, nego svakomu svoje.

1. Usvojene vjere.

Usvojenim vjerama ne smatraju se one, koje na današnjem području kraljevine SHS nisu imale nijedne bogoštovne općine u času kad je Ustav stupio na snagu. Takove su starokatolička vjera, evangelička bratimska crkva, menoniti i baptisti. U državnom zakonu trebalo bi taksativno nabrojiti usvojene vjere.

2. Crkveni službenici.

Namještanje i svrgavanje katoličkih državnih službenika stvar je isključivo nadležnih crkvenih oblasti, a vrši se prema propisima kanona.

3. Autonomija katoličke crkve.

Katoličko crkveno pravo isključuje vrhovni nadzor države nad vršenjem katoličke vjerske autonomije uopće i nad upravom katoličke crkvene imovine napose.

4. Vjerska pripadnost djece.

Po propisima katoličke crkve imadu u mješovitim brakovima u kojima je jedna stranka katolička, sva djeca slijediti vjeru katoličkog roditelja.

5. Prijelaz na drugu vjeru.

koju drugu vjeru. S kršćanskoga gledišta uopće držimo pogubnim, da se državnim zakonom dozvoli prijelaz sa kršćanstva na nekršćanstvo ili na

Prema propisima katoličke crkve zabranjen je katolicima prijelaz na beskonfesionalnost.

U državnom propisu o načinu vjerskog prijelaza trebalo bi odrediti, da se izjava ima dati osobno i pred dva svjedoka prvostepene upravne vlasti; o tom se sačinjava zapisnik, koji se u prijepisu dostavlja dušebrižniku one vjere u koju kani stupiti. Prijelaz je dovršen, čim dušebrižnik dotične crkve izjavi prelazniku, da ga prima. Za slučaj da je prelazniku fizički nemoguće pristupiti osobno prvostepenoj upravnoj vlasti, ima se prizvati upravni organ mjesne općine, te pred njim i dva svjedoka dati izjavu.

6. Bračno pravo.

Država treba da za katolike prizna mjerodavnim njihovo konfesijsko bračno pravo. Izvršeni brak, pri čijem je sklapanju barem jedna stranka katolik, razrešuje se samo smrću.«

Na trećoj sjednici raspravljalo se o materijalnom osiguranju crkvenih službenika katoličke crkve.

»Uprava crkvene imovine spada u djelokrug crkvene autonomije. Statutom dat će se primjereni utjecaj vjernicima svjetovnjacima (laicima) kako gledom na upravu crkvene imovine, tako i na upravu konfesionalnih škola.

1. Prvo vrelo za podmirivanje crkvenih potreba tvore crkvena dobra koja su uredbama o provedbi agrarne reforme i sličnima crkvenoj upravi oduzeta i glede prihoda na minimum svedena, neka se crkvi vrate u potpunu slobodnu upravu i potpuno uživanje. Crkvena dobra, ukoliko će to iziskivati racionalno gospodarenje, dat će se u zakup ili će se otuđiti, a prihodi od toga upotrebiti za namirenje crkvenih potreba.

2. Drugo vrelo tvore doprinosi crkvenih nadarbenika čiji dohoci premašuju visinu kongrue. Visinu toga doprinosa odredit će nadležna za to crkvena vlast.

3. Treće vrelo sačinjavaju doprinosi vjernika bilo u prirodninama (lukno = bir), bilo u radnjama, bilo u novcu. Podavanja u prirodninama, gdje postoje, bit će prema mjesnim prilikama ili u cijelosti otkupljena, ili svedena na potrebe kuće službenikove, a ostatak otkupljen. Prihode otkupa uživat će dotični službenik. Podavanja u radnjama, ukoliko se ne tiču gradnji i popravaka crkvi, crkvenih zgrada i groblja, otkupit će se u cijelosti. Podavanja

u novcu sastoje se u stalnim godišnjim prinosima te pristojbama kancelarijskim i stolarijskim.

4. Četvrto vrelo čine doprinosi crkvenih patrona, koji imadu značaj realnih tereta a tiču se crkve i crkvenih zgrada, te uzdržavanje službenika. Ovi doprinosi, ukoliko se dosadanje stanje ne bi moglo održati, imaju se u korist dotične crkve odnosno službenika otkupiti i za slučaj državnog izvlaštenja tim doprinosima opterećenih dobara.

5. Peto vrelo čine crkvene zaklade (fondovi). Oni fondovi koji su vlasništvo crkve, a nalaze se u upravi države (vjerozakonske i nastavne zaklade), imaju se predati u upravu crkve.

6. Šesto vrelo čini pripomoć iz državnog budžeta te iz budžeta samoupravnih jedinica. Pripomoć iz državnog budžeta tražit će se za pokriće kongrue crkvenih službenika, ukoliko gornja vrela nedostaju. Visina kongrue određuje se i aktivnim i umirovljenim crkvenim službenicima analogno prema svakovremenoj pragmatici državnih službenika. Jednako, ukoliko gornja vrela nedostaju, tražit će se iz državnog budžeta pripomoć za uzdržavanje crkvenih zavoda mirskog i redovničkog klera i za gradnje i popravke crkvi i crkvenih zgrada. Državna subvencija daje se crkvenim poglavarima (svjetovnim i redovničkim) koji će ih privesti namijenjenoj svrsi. Ovom subvencijom ne dira se u značaj crkvenih službenika i ne postaju time državnim činovnicima. Oni crkveni službenici, koji obavljaju službu na državnim nastavnim i drugim zavodima, kao i vojni dušobrižnici, smatraju se državnim činovnicima. Pripomoći iz budžeta samoupravnih jedinica molit će se za izvanredne mjesne crkvene potrebe.«

Prema sugestijama Ministra imali su predstavnici religija da izraze svoje želje i u pogledu praznikovanja glavnih crkvenih svetkovina. Stoga je dat

Dodatak
o nedjeljnom počinku i državnim normama.

1. Tražimo, da se za cijelu državu zakonom uvede što potpuniji nedjeljni počinak.

2. Što se tiče državnih norma, treba da je njihov broj što manji. Kao takove mogla bi se odrediti po dva najveća blagdana dviju najbrojnijih konfesija u državi. Od katoličkih blagdana bili bi državne norme Božić (25. XII.) i Tijelovo, (četvrtak iza duhovske osmine). Državni blagdani ne bi imali biti norme.

3. Na ostale zapovjedne blagdane katoličke crkve (Nova Godina, Bogojavljenje, Spasovdan, sv. Petar i Pavao, Velika Gospa, Svi Sveti i Neoskvrnjeno Začeće Bl. Djevice Marije — 8. XII.) ne smiju se pripadnici katoličke crkve siliti na rad.«

Ministrov izvjestilac pri katoličkoj sekciji profesor R. Kušej sproveo je zaključke katoličke sekcije s jednim referatom pravne prirode u kome se komentiraju sva tri glavna pitanja koje je sekcija raspravila. Njegove sugestije osnovane su na objektivnim razmjerima cijeloga problema i pokazuje stručnjaka koji cio problem posmatra s višega gledišta. Glede uređenja odnosa države prema vjeroispovijestima, a naročito prema katoličkoj, on predviđa ili samostalne unutrašnje zakone ili konkordat. Šta bi trebalo preporučiti ili da država postupa samostalno ili da traži sporazum s Rimom nije pravno nego političko pitanje koje treba da riješi vlada. On

smatra kako konkordat sam po sebi ne bi trebao da dođe u sukob s Ustavom. Isto tako, pitanje crkvene autonomije nije juridičko nego političko pitanje.[12]

Pravoslavna sekcija, kojoj je predsjedao mitropolit skopski Varnava imala je devet sastanaka. Ona je stala na gledište da Ustav SHS zajamčuje samostalno uređenje i upravljanje vjerskih propisa u granicama zakona. »Prema tomu Ustav naše kraljevine zajamčuje na zakonima osnovanu samostalnost srpske pravoslavne crkve. U granicama zakona, dakle, imao bi se zabilježiti samo obim državnog nadzora, koji mora biti takav, da ne povrijedi samostalnost. On bi bio obilježen općim potezima u zakonu, a u pojedinostima u organizatornom statutu vjeroispovijesti. Srpska pravoslavna crkva zadahnuta je željom, da svoju organizaciju usavrši tako, kako bi prema božanskom pozivu svome mogla biti od što veće moralne i državotvorne koristi za državu i narod; a svijesna je toga, da će to moći učiniti samo na temelju vjeroispovjedne samostalnosti uz zaštitu države«.[13]

Muslimanska sekcija je zaključila i predložila, da se odnos Islama uredi na principu punovjerske i vakufsko-mearifske autonomije. Rad Islamskog predstavništva ima se bazirati na propisima šerijata, koji ne poznaje raznolikosti. »On je jedan za sva plemena i sve nacije, pa se to njegovo načelo ima poštovati, tim prije, što se ono priznalo i pripadnicima ostalih konfesija u našoj državi. Kako Uredba o upravi Vakufa od 12. IX. 1919. ne odgovara tim načelima, to se ona otklanja.« Zahtijeva se da se vrate islamske zgrade i traži se slobodna veza s kalifom. Islamska sekcija dopušta pravo državnog vrhovnog nadzora nad vjerskom upravom.[14]

Evangelička sekcija u pogledu odnosa evangeličke crkve prema državi traži da crkva bude slobodna. A atributi slobode su: sloboda vjere i savjesti, autonomija, vlastito zakonodavstvo, pravo izdržavanja svojih škola i osnivanja novih i priznanje crkve kao institucije javnog prava. I ova sekcija izjasnila se odlučno za potpunu ravnopravnost svih konfesija. Sekcija je iznijela svoja gravamina i traži povratak svojih konfesionalnih škola, u kojima djeca treba da budu odgajana u materinjem jeziku, (t. j. njemačkom).[15]

Mojsijevska sekcija nije iznijela nikakvih naročitih zahtjeva osim da se vjeroispovjednim općinama prizna karakter samoupravnih tijela s pravom stjecanja privatne svojine i raspolaganja.[16]

23. i 25. novembra 1921. sastala se kod ministra vjera uža komisija, koja je imala formulirati prijedloge za praktično rješenje vjersko političkih problema. Kako je ministar vjera postao ministrom unutrašnjih poslova, to se cijelo pitanje odložilo ad Kalendas Graecas.[17]

---

[12] Rado Kušej, Verska anketa u Beogradu i njeni zaključci. S kritičkim primedbama i praktičnim predlozima za popravljanje materijalnog položaja sveštenstva. Ljubljana, 1922., 15-20, 20-24.

[13] Rado Kušej, Verska anketa u Beogradu, 24-25.

[14] Rado Kušej, Verska anketa u Beogradu, 27-28.

[15] Rado Kušej, Verska anketa u Beogradu, 30.

[16] Rado Kušej, Verska anketa u Beogradu, 31.

[17] Rado Kušej, Verska anketa u Beogradu, 48. Profesor Kušej u uvodu svoje knjige dao je veoma zanimljive crkveno-pravne primjedbe kao profesor crkvenog prava. Tu iznosi čitav niz teškoća koje se javljaju pri rješavanju postavljenog problema. On se zalaže da međuvjerske odnose mora da uredi država i to na strogom principu ravnopravnosti. Zanimljivo je da profesor Kušej smatra da briga za svećenstvo spada u prvom redu na samu crkvu a tek u drugom na vjernike, a na državu principijelno uopće ne. Pa i sam Codex iuris canonici ne predviđa državnih potpora crkvi, ma da ih je crkva sa zahvalnošću primala, ali je umjela da bude i bez njih.

Izvjestilac »Katoličkog lista« o toj anketi kaže kako su članovi ankete, nemajući nikakvog prethodnog nacrta, mogli da istaknu tek katolička načela u pojedinim pitanjima na osnovu katoličkog crkvenog prava. To je vrijedilo naročito u pitanjima međuvjerskih odnosa pojedinih vjera. Članovi katoličke sekcije smatrali su da nisu ovlašteni upuštati se a priori u ma kakve koncesije, budući da te može činiti samo Sveta Stolica u pregovorima s vrhovnom državnom vlasti, a i katolički episkopat, ako vlada na svoju ruku iznese nacrt zakona o međuvjerskim odnosima. Na plenarnoj sjednici 22. novembra pročitan je najprije izvještaj katoličke sekcije kao i referat dr. Rada Kušeja. Članovi sekcija bili su iznenađeni, »gdje ministar hoće da čuje najprije mnijenje katolika, dok se inače svuda pravoslavni spominju na prvom mjestu«. Pri čitanju zaključaka o konfesionalnim školama ministar je učinio primjedbu o takvim školama, kad je i onako dužnost države da se brine za nastavu. Jednako i s obzirom na prijedlog o nametu i prirezu vjernika za crkvene potrebe prigovorio je ministar da je to novo opterećenje državljana porezom, a država treba da pazi da se državljani što manje terete porezima i nametima. Treba da se kaže da je na konferenciju kao predstavnik Ministarstva bio pozvan i kotorski biskup Frano Uccellini koji je došao u Beograd kad je katolička sekcija već svršila svoj posao. »Možemo na koncu spomenuti to, da su sve konfesije tražile potpunu crkvenu autonomiju i konfesionalne škole. Pravoslavni bili su najčedniji. Oni imadu potpuno povjerenje u državnu vladu«. Osim zaključaka donijetih na sjednicama, predala je katolička sekcija ministru vjera zasebnu predstavku, u kojoj se traži hitno materijalno osiguranje crkvenih službenika na osnovu novog zakona po kome bi se katolički svećenici izjednačili s pravoslavnima u Srbiji i Crnoj Gori.[18]

S pravne točke promatrao je zaključke katoličke sekcije ministar pravde dr. Lazar Marković i dao je o tome svoje ponegdje odvojeno mišljenje. Marković priznaje ostvarenje ideologije katoličke crkve koja tvrdi da je jedna posebna cjelina i da kao pravna organizacija postoji nezavisno od države, da je priznata kao međunarodna jedinica na čijem se čelu nalazi papa. Međutim, on odriče tvrdnju da je katolička crkva stvorila svoje pravo davno prije nego što se porodila i razvila ideja suverene države. Naime, državno je pravo starije od svakog crkvenog, pa i od katoličkog crkvenog prava. Bez konkordata u državi su lako mogući sukobi između crkve i države. Osnovne misli — kojima se prikazuju načela — a po kojima bi trebalo da se urede odnosi između katoličke crkve i države, kad ne bi došlo do konkordata, pokazuju da u katoličkim krugovima prevladava tendencija da se iskoristi država za crkvu, a ne obratno. Ne mogu se razumjeti zahtjevi s obzirom na vjersku obuku u državnim školama pod upravom i kontrolom katoličke crkve. U državnim i od države plaćenim školama nadzor države je prirodan u svim pitanjima pa i u pitanjima vjerske nastave. Vjerska autonomija i njeno shvaćanje kojim se odbija nadzor države nad upravom crkvene imovine, u tome nije prihvatljiva. U bračnom pravu traži se pretežnost katoličkog shvaćanja, a to ne odgovara načelu ravnopravnosti vjeroispovijesti. U pogledu državne pomoći sve su vjeroispovijesti našle kontakt s državom. Svakako, anketa je bila korisna, jer su se saznali glavni zahtjevi katoličke crkve. »Oni nisu poslednja već prva reč za razgovore. Ta prva reč je ozbiljna, pro-

[18] Anketa o rješenju nekih vjerskih pitanja. »Katolički list« 1921., br. 48, 565-568.

mišljena i pogodna za diskusiju«.[19] Nema sumnje da je mišljenje člana vlade, ministra pravde i pravnika koji je u trećoj, četvrtoj i petoj vladi Nikole Pašića, (od 24. XII. 1921. do 27. III. 1924.), bilo ujedno i mišljenje Radikalne stranke pa i samog Predsjednika vlade.

Poslije održane ankete za dugo se nisu vidjeli od strane vlade nikakvi konkretni potezi, koji bi to pitanje ma u čemu pomakli s mrtve točke. Pa niti jednim interkonfesionalnim zakonom. Ali to nije značilo da se vlada nije starala o tom pitanju. Naprotiv. Jer, ako je država bila u punoj sigurnosti od lojalnog i državotvornog shvaćanja ostalih vjeroispovijesti, to su nezadovoljstva katoličke crkve u Jugoslaviji, koja su nerijetko isticana od strane njenih predstavnika, imala negativnih odjeka ne samo u zemlji nego su i u neprijateljskom inostranstvu, gdje ima katolika, za Jugoslaviju vrlo nepovoljno eksploatirana. Zato profesor Kušej upozorava na tu činjenicu i kaže da je »katolička crkva etička sila prvoga reda na cijelom svijetu i nepravična politika prema njoj ne bi uznemirila samo veliki dio domaćeg stanovništva nego bi našla odjeka i među katolicima izvan jugoslavenske države kao i kod vrhovnog poglavara«.[20] A ova nezadovoljstva koristila su se i kao vrlo efikasno političko sredstvo. Ne samo od hrvatske i slovenske klerikalne stranke nego i od ostalih opozicija gdje je bilo katolika. Dr. Korošec nalazio se u opoziciji pune tri i po godine (od 1. I. 1921. do 27. VII. 1924.). Ove tri i po godine Koroščeve opozicije uveliko su razmahale neraspoloženje prema Beogradu i njegovim glavnim strankama. Odatle i ima jedno sasvim naročito osvjetljenje postupak ministra vanjskih poslova i predsjednika vlade Nikole Pašića u vezi s obrazovanjem komisije za proučavanje pitanja zaključenja konkordata kraljevine SHS s Vatikanom.[21]

S imenovanjem komisije bio je istodobno određen i njen prvi sastanak za 7. augusta 1922.

Tako je to pitanje stavljeno u pokret, ma da su se s mnogo strana činile smetnje i oštre kritike. Spomenuto je da je jugoslavenski episkopat predlagao zaključenje konkordata još od prvih dana sloma Austrougarske monarhije i da je taj prijedlog ponavljao kroz nekoliko svojih konferencija. On je uputio svoj apel i na Ustavotvornu skupštinu u vezi s članom 12. Nacrta ustava, ustajući tada protiv Kancelparagrafa. Isto su pitanje pokrenuli i klerikalni poslanici u odboru Ustavotvorne skupštine tražeći da se odnos katoličke crkve i države SHS riješi konkordatom. Tada su protiv toga odlučno ustali demokratski poslanici dr. Gregor Žerjav i Juraj Demetrović. Oni su zastupali antikonkordatsko gledište i izjasnili se za državni zakon, kojim će država posve samostalno rješavati crkvene odnose svojih građana.[22]

Međutim na srpskoj strani vlade 1921. i 1922. prevladalo je mišljenje prokonkordatskog rješenja svih pitanja. I to stoga, što se mislilo, da će sva nezadovoljstva, koja su se u narod prenosila s vrhova crkvene uprave, ukloniti.

Još prije nego što je u Ustavotvornoj skupštini izglasan Ustav, živo se debatiralo u javnosti pitanje konkordata. Tako su privukli pažnju članci dr. M. Lanovića,

[19] Lazar Marković, Katolička crkva i država. »Novi život« II-VII. 1921., 321-323.
[20] Rado Kušej, Verska anketa u Beogradu, 5.
[21] Stevan K. Ćirković. Zaključenje konkordata s Vatikanom. Pravni položaj katoličke crkve. »Novi život« 1923., IV-XV, 34.
[22] Juraj Demetrović. Konkordat između Jugoslavije i Vatikana. »Jugoslavenska njiva« 1923., br. 2, 82-83.

(objavljeni mjeseca marta 1921. u zagrebačkom »Obzoru«). U njima je budući načelnik Ministarstva vjera i kasniji profesor crkvenog prava na Zagrebačkom sveučilištu, zauzeo antikonkordatski stav. Njegova pravna razlaganja o korisnosti ili nekorisnosti sklapanja konkordata nisu zanemarila ni takozvane prednosti. Osnovna misao njegova razmatranja je u tome što država priznaje katoličkoj crkvi izuzetan i bez sumnje privilegiran položaj u svom području, kakav ona po općem državnom pravu ne bi imala. »Ako će se konkordatom zagarantirati samo ono što nam po našem općem crkvenom pravu pripada, onda nemamo računa ni da se upuštamo u konkordatske pregovore. Mi, dakle, ne smijemo uopće sklapati konkordat s Vatikanom, ali kad bismo i smjeli, ne bismo imali računa da ga sklopimo, jer tada moramo grdno mnogo dati, a dobili bismo malo ili ništa«.[23]

Lanovićevo gledište nije ostalo bez odgovora. Sa crkvene strane raspravio je u tom problemu profesor Teološkog fakulteta dr. Ivan Ruspini. Njegovi sudovi podudaraju se s mislima u zaključcima katoličke sekcije na Vjerskoj anketi u Beogradu novembra 1921. Dakako, profesor Ruspini zalaže se svim znanjem za konkordat. Međutim njegova argumentacija ima ne samo crkvenu nego i političku osnovu.

> »Veliki je dio našega naroda, skoro polovica, katoličke vjere te svojoj vjeri i Crkvi odan i privržen. Ovaj je dio našega naroda i kulturno napredniji. Katolicima dakako ne može biti svejedno, kako će država njihove vjerske i crkvene prilike urediti, a u konkordatu vide jamstvo, da će se to učiniti na korist vjere i Crkve ili barem ne na štetu i uštrb vjere i Crkve. Samo takovo uređenje može zadovoljiti katolike, a njihov je zahtjev to opravdaniji, što je i do sada u daleko pretežnom dijelu naše države (Hrvatska i Slavonija, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora) vladalo konkordatsko uređenje. U nas ima, žalibože, na pretek nezadovoljstva i trzavica, napose i zato, što se na narodno mišljenje, osjećaje, historiju, predaje i osebine ne uzima obzir pak će mudra politika izbjegavati nove, pogotovo vjerske, jer su ove najgore i mogu da djeluju poput dinamita. *Bez konkordata neminovne* su u nas vjerske borbe. Sam dr. M. veli, »da mu je nemoguće da si pretstavi ma kakav opstanak naše države u borbi protiv pozitivne religije.« Pri tom nijesu još u račun uzete spoljašnje prilike naše države! ... Ograniči li država saobraćaj (s papom), mora doći do sudbonosnog sukoba. Nijedan biskup i nijedan ini crkveni službenik neće položiti prisege na Ustav ili drugi zakon, koji ovaj saobraćaj ograničuje a nužna će biti posljedica: boj između države i crkve do zadnjega daha.«[24]

Mišljenje profesora Ruspinija, sa svim svojim izrečenim prijetnjama bilo je mišljenje i bile su prijetnje i njegova intimnog prijatelja zagrebačkog nadbiskupa Bauera kao i najvećeg dijela episkopata, koji vjerno i pokorno slušaju obje klerikalne stranke.

Komisija za izradu Nacrta konkordata sastala se 7. augusta 1921. Tu je izabran uži odbor pod predsjedništvom Ljube Jovanovića, u kome je od strane katoličkog klera bio dr. Jakov Čuka, dalmatinski svećenik i književnik, rodoljub široke jugoslavenske orijentacije. Uži odbor održao je 22 sjednice od 21. VIII. do

[23] M. Lanović, Konkordat s Vatikanom. »Obzor«, 16-22. III. 1921. Vidi i: Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 73-74.
[24] I. A. Ruspini, Protiv konkordata! »Katolički list« 1921., br. 14, 157-161.

21. X. 1922. Odbor je prije svega stao na načelno gledište da je najbolje regulirati pravni položaj katoličke crkve zaključenjem konkordata s Vatikanom. Savremena međunarodna i državopravna nauka o državi i državnom suverenitetu bile su osnovna direktiva s koje su članovi započeli svoj rad.

Komisija je imala nesumnjivo veoma složen zadatak. Jugoslavija je baštinila u naslijeđe neobičnu raznovrsnost pravnih odnosa svojih katolika vezanih uz razne krajeve zemlje. Za sve jugoslavenske krajeve ujedinjene u Jugoslaviji važila su četiri međunarodna ugovora sa Svetom Stolicom. To su bili: 1. srpski konkordat (24. VI. 1914.) koji je važio za Srbiju i Makedoniju; 2. crnogorski konkordat (18. VIII. 1886.) za Crnu Goru; 3. bosansko-hercegovačka konvencija — konkordata od 8. VI. 1881. za Bosnu i Hercegovinu i 4. austrijski konkordat od 18. VIII. 1855. koji je važio za Hrvatsku i Slavoniju. Ali nisu samo ovi konkordati regulirali odnose jugoslavenskih katolika. Bilo je zasebnih zakona bečkog i madžarskog parlamenta, koji su važili za pojedine naše pokrajine. Tako je u Sloveniji i Dalmaciji došao poslije konkordata austrijski državni zakon tako zvani Oesterreichisches Staatskirchenrecht U Vojvodini je bio od važnosti mađarski zakon, dok su za Hrvatsku i Slavoniju kasnije dodani i oni Hrvatskog sabora. Svemu tome treba dodati i činjenicu, da su na vojvođanskom terenu imale ranije jurisdikciju biskupije pečujska, kaločka i temišvarska, čija su sjedišta biskupa ostala izvan našeg teritorija u Mađarskoj i Rumuniji. Jednako je bilo nezgodno i s pitanjem Zadra i Rijeke, koje su Talijani okupirali. Zadar je bio sjedište nadbiskupije, dok je Rijeka bila sastavni dio senjske biskupije, kamo je Vatikan odmah uputio apostolskog delegata, što je izazvalo pravu provalu neraspoloženja i ogorčenja prema Vatikanu u svim dijelovima naroda. Ova nesređenost najviše se odrazivala u pitanju bračnog prava. Osim toga postavilo se pitanje da li je konkordat Srbije s Vatikanom, (za koji je kardinal Merry del Val rekao da je jedan od najboljih konkordata)[25] još na snazi ili mu je pravovaljanost utrnula s osnivanjem nove države, ma da je Benedikt XV. smatrao, da bi taj konkordat trebalo proširiti na cijeli teritorij nove Jugoslavije. Ali izgleda sada, poslije smrti Benedikta XV. Vatikan nije mislio da protegne Srpski konkordat i na ostale katoličke dijelove Jugoslavije.[26]

Članovi komisije naročito su se zadržali na dva pitanja. Prvo je bilo u vezi s gledištem kakva institucija ili ličnost ima da predstavlja katoličku crkvu u Jugoslaviji, kao što je to bio slučaj s pravoslavnom crkvom. Stalo se na gledište, koje je potjecalo iz krugova šire komisije, da biskupske konferencije budu jedinstven reprezentant katoličke crkve u Jugoslaviji. Drugo je pitanje bilo u vezi s postavljanjem biskupa. Ono je unekoliko bilo već i prejudicirano praksom kakva je vladala u pojedinim dijelovima kraljevine prema propisima koji su bili regulirani s Vatikanom. Naime, država je uvijek zadržavala za sebe posljednja, najviša i odlučujuća prava u pogledu imenovanja nadbiskupa, biskupa i ostalog katoličkog ordinarijata. Katolička crkva mogla je i može imati inicijativu za imenovanje crkvenih organa, da predlaže svoje izabrane kandidate, ali ako je državna vlada našla da izvjesni razlozi političke ili javne prirode stoje na putu imenovanju dotičnog kandidata, onda do postavljenja nije moglo doći. Tako je to bilo po članu 4. Srpskog konkordata. Po

[25] Voja Janjić, O Kancelparagrafu. »Novi život«, 1921., II-VI. 66.
[26] Stevan K. Ćirković, Zaključenje konkordata. 36-37.

članu 2. Crnogorskog konkordata. Po §§ 1. i 2. austrijskog zakona od 7. maja 1874., po naredbi Gemeinsames Ministeriuma za Bosnu i Hercegovinu od 23. IV. 1885., pa i po članu 18. Austrijskog konkordata od 1855.[27]

Prema tome uži odbor predložio je, da se u Nacrtu izrijekom kaže, da se »zahtijeva od strane nadležnih katoličkih crkvenih organa da prilikom imenovanja dostavljaju kraljevskoj vladi imena kandidata, da bi se vidjelo kao i po sadašnjim propisima, ima li razloga političke prirode, koji bi stajali nasuprot imenovanju i postavljanju dotičnih kandidata.«

Profesor Ruspini osvrnuo se na ovaj zaključak i označio ga nemogućim zahtjevom da bi vlada imala pravo prijedloga ili imenovanja na upražnjene biskupske stolice.

> »Ovo je nemoguć zahtjev! Tko iole pozna povijest katoličke crkve i njena osnovna načela, mora znati, da Sveta Stolica nekatoličkoj vladi ili vladaru još nikada nije takovo pravo podijelila, pa da ga neće, jer ne može, niti našoj vladi ili vladaru dati. Zašto se dakle takav zahtjev stavlja? Možda samo zato, da se bar nešto od toga dobije, ili da se popuštanjem u ovoj stvari u drugoj uspije? Ne vjerujemo, da će taj zaključak, kako sada glasi, uopće do Rima doći!«[28]

U pitanju autonomije crkvene imovine predviđeno je kontroliranje te imovine preko državnih organa, kao što je to bilo ustanovljeno i u sedmoj glavi austrijskog zakona od 7. V. 1874., član 16. i čl. 17. Srpskog konkordata i čl. 7. do 8. imovinskog zakona za Crnu Goru. Štoviše, tu se kaže, da je »u tu svrhu naročito ustrojeno zemaljsko povjerenstvo za popis dohodaka katoličkih crkvenih nadarbina«. (Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke, 2. VII. 1914.). Dakle, u Nacrtu se predviđalo na osnovu ranijih uzakonjenih odnosa pravo imovinske autonomije pod državnom kontrolom.[29]

Pitanju školske nastave posvećeno je veoma mnogo sugestija i zahtjeva od strane predstavnika katoličke crkve. Ranije je katolička crkva po konkordatu od 1855. imala suvereno i neposredno pravo nadzora nad nastavom uopće i obrazovanjem omladine u svim školama. Po čl. 5. toga konkordata, cjelokupna nastava u svima javnim i privatnim školama morala je biti u skladu s katoličkim vjeroučenjem. Biskupi i njihovi pomoćnici imali su pravo da cenzuriraju sve one knjige, koje su po njihovu slobodnom nahođenju štetne za katoličku vjeru. Međutim, ukidanjem konkordata sedamdesetih godina katolička crkva ne samo što je izgubila u Austrougarskoj monarhiji svu svoju vlast nad državom, nego su zakonima koji su došli mjesto konkordata i koji su i sada na snazi, uskraćena mnoga prigrabljena prava a naročito ova u pogledu suverene i neposredne kontrole nad školskom nastavom i obrazovanjem omladine. Odredbama austrijskog zakona o odnosima škole i crkve od 25. V. 1868., koji je još sada važeći u Sloveniji i Dalmaciji, izvršena je potpuna emancipacija škole od katoličke crkve. Tako su nastava i cjelokupan odgoj potčinjeni isključivom državnom nadzoru prosvjetnih vlasti. Isto je to bilo i sa školskim zakonom Hrvatskog sabora za Hrvatsku i Slavoniju. Jedino je u Vojvodini pod mađarskom upra-

[27] Stevan K. Ćirković, Zaključenje konkordata, 65-66.
[28] I. A. Ruspini, Naš konkordat. »Katolički list« 1922., br. 47. 565-566.
[29] Stevan K. Ćirković, Zaključenje konkordata, 66-67.

vom katolička crkva imala pravo kontrole u osnovnim školama. Država nikako nije bila voljna da u tom pogledu popusti zahtjevu katoličke crkve, tim više što to katolička crkva nije imala ni u katoličkoj Austriji i što se to pravo ne daje nijednoj vjeroispovijesti.[30]

Članovi komisije užeg odbora predali su ministru vanjskih poslova 25. oktobra 1922. svoje poglede na osnovne točke problema koje su tretirane ili bi trebale da budu ozakonjene u konkordatu. Samo je po sebi razumljivo, da su se za rad komisije interesirali ne samo predstavnici crkve i vlade nego i sva javnost. Ona je bila podijeljena u dva tabora. Za i protiv zaključenja konkordata. Bilo je pristalica i protivnika i kod katolika i kod pravoslavnih. Dok je u Beogradu antikonkordatsko gledište zastupao demokratski »Novi list«, dotle je radikalski »Novi život« bio odlučno zato da se pravni odnosi katoličke crkve ozakone konkordatom. Tako je pored Voje Janjića, Laze Markovića i Stevan Ćirković branio tezu donošenja prijedloga i odluke da se s Vatikanom sklopi konkordat, jer od religioznog mira, a on misli da ga konkordat uslovljava, u jednoj zemlji zavisi u mnogome njen bolji razvoj.[31]

Ministar vanjskih poslova dr. Momčilo Ninčić, koji je brzo poslije završetka rada ove komisije, u polovici decembra preuzeo novi resor, stao je pripremati teren za pregovore između Jugoslavije i Vatikana pogotovo kad je o svemu tome zatražio dr. Korošec pobliža obavještenja svojom interpelacijom u Narodnoj skupštini 25. VI. 1923. Poluslužben odgovor na to pitanje došao je od strane jednog člana užeg odbora komisije, dr. M. Lanovića, kad je dao izjavu »Politici« (2. VII. 1923.) o čitavom problemu. Lanović je ovdje podvukao, da je jedno od najvažnijih pitanja postavljenje biskupa. Komisija je bila mišljenja da vlada mora imati kao minimum pravo veta, t. j. da može primiti za biskupa samo onog kandidata Svete Stolice koga bude htjela. Pored toga mora se nastojati da vlada dobije pravo predlaganja kandidata. Jednako to važi i za postavljanje ostalih svećenika. Župnikom može biti samo ono lice, za koje nadležni ministar dade svoj pristanak. Osim toga konkordat mora da izvrši reorganizaciju biskupija u Bačkoj i Banatu, gdje sad postoje samo apostolski administratori. Dakako, ova Lanovićeva izjava izazvala je crkvene krugove, a klerikalna štampa odlučno ju je odbila. Raspravljalo se i u pravničkim časopisima kao i u jezuitskim revijama.[32]

Svakako je od interesa da je Vatikan bio obaviješten o toku rada komisije, koja je izrađivala Nacrt konkordata. Naročito su vatikanski krugovi bili iznenađeni da se u komisiji nalazio svećenik, koji je bio za načelo da se vladi dade pravo predlaganja kandidata za upražnjenu dijecezu. Tako se to pitanje odugovlačilo sve do kraja sedme vlade Nikole Pašića krajem jula 1924., koju je za kratko vrijeme zamijenila vlada Ljubomira Davidovića, u kojoj se nalazio dr. Korošec kao ministar prosvjete.

Međutim, to nije bila krivica samo jedne strane, jugoslavenske. Na suprotnoj strani, u Vatikanu, nema više pape Benedikta XV., koji je umro 22. januara 1922. Osim toga na vlast je zasjeo fašizam, za koji vatikanski »L' Osservatore Romano«

[30] Stevan K. Ćirković, Zaključenje konkordata, 68.
[31] Stevan K. Ćirković, Zaključenje konkordata, 69.
[32] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 83-86.

nije imao nijedne riječi osude. Naprotiv, klerikalne su novine javljale, da su preporučene od strane crkve za kralja molitve, a pored toga se savjetovalo svećenstvu da se prilikom svojih duhovnih vježbi sjete u molitvama i vođe fašista Benita Mussolinija da mu Bog podijeli dovoljno jakosti za pobjedu nad svima unutarnjim i vanjskim neprijateljima.«[33]

Sada je ovakav Rim, ovakav Vatikan, stajao nasuprot Jugoslavije, s kojim je ona imala da zaključi konkordat. S Vatikanom čiji je državni sekretar kardinal Gasparri, toliko nenaklonjen Jugoslaviji, još u samom početku fašizma pozdravio Mussolinija kao oslobodiltelja Italije.[34] A tok razvoja događaja dao je dovoljno dokaza da su se jugoslavenska crkveno-vjerska pitanja preplitala s političkima i nacionalnima, s pitanjima opće državnima. Jer, jasno se nazrijevalo da klerikalizam svoja gravamina, kao što su pitanje Kancelparagrafa, konkordata, agrarne reforme, laiciziranja vjerske nastave, tobožnje nejednakosti u primanju budžetskih kredita i t. d. uzima još i kao montažu u crkveno-političkoj borbi i unošenja gravamina u unutrašnje nacionalne političke međuplemenske sukobe. S druge strane inostranstvo je imalo da stekne uvjerenje da je katolicizmu u Jugoslaviji veoma zlo i da mu se ne daju ni najosnovnija prava, unatoč tome što je za svakog i površnog poznavaoca stvari bilo jasno da su konkordati i crkveni zakoni koji su važili u krajevima bivše Austrougarske monarhije bili daleko nepovoljniji za katoličku crkvu nego što je to bilo u Jugoslaviji bez konkordata. Da se i domaći kao i strani nepristrani promatrači uvjere o pravom stanju ovoga pitanja, pokušavala je štampa da u dokumentiranim studijama raspravi ova pitanja. Tako je to pokušala i zagrebačka »Nova Evropa«, koja je mnoga pitanja javnog života, politička i kulturna, uzimala u studiozna razmatranja. Svakako, njoj nisu mogla biti indiferentna pitanja, koja je u državi na dnevni red postavila katolička vjera. Već od samog početka njezina izlaženja od 1920. kao i tokom 1921. bilo je objavljeno nekoliko rasprava, u kojima se govorilo o crkvi s pravnog i političkog gledišta. Kao što je vjerska anketa u Beogradu, održana 1921., imala da obavijesti službene krugove o zahtjevima i gledištima svih vjeroispovijesti prema državi, tako je i uredništvo »Nove Evrope« odlučilo da konsultira sve glavnije predstavnike vjeroispovijesti, da oni kažu svoju riječ i objasne svoja gledišta pa i nezadovoljstva za široku javnost. Uredništvu su se odazvali najeminentniji crkveni velikodostojnici, a među njima i katolički. I onda, kad su objavljeni njihovi članci, a još više danas, u retrospektivnom razmatranju, imaju vid jedne prave dokumentacije, ne samo za ličnosti koje su ih napisale, nego i za probleme o kojima su oni mogli da s najvišim autoritetom govore. Već su savremenici bili iznenađeni, kad su vidjeli, da s jednog te istog foruma govore pravoslavni, katolički i protestantski, pa i starokatolički predstavnici. To je bilo u početku Jugoslavije. Pred njen slom 1941. takva pojava bila bi nemoguća. Štoviše, kad se upozori i na vanjski vid štampe, t. j. da su članci nadbiskupa Bauera, biskupa Jegliča, dr. Korošeca, profesora Griveca štampani ćirilicom, a prote Jakšića i vladike Irineja Ćirića latinicom, onda se tek pravo može uočiti takva nemogućnost poslije nepuna dva decenija. Pisci su bili svećenici i laici, klerikalci, antiklerikalci.

[33] I., Isusa obliše suze. »Preporod«, 1923., br. 1-2, 4.
[34] T., Zar više nema hrvatskog ponosa? »Preporod«, 1923., br. 17-18, 115.

Od Srba pravoslavaca sudjelovali su u toj anketi vladika bački Irinej Ćirić (»O našim verskim prilikama«), prota M. Jakšić (»Crkva u ujedinjenoj državi« i »Vera i razum«), K. Djurić (»Položaj crkve prema državi u raznim kulturnim zemljama«), B. Adžija (»Odnos crkve prema državi u historiji«). Od rimokatolika Hrvata zagrebački nadbiskup Ante Bauer (»Katolička crkva i država«), i dva dalmatinska svećenika Radoslav Katalinić (»O složnom radu katolika i pravoslavnih u našoj državi«) i don Frano Ivanišević (»Pitanje glagoljice«), profesor Univerziteta Marko Kostrenčić (»Katolička crkva i država«) i F. Galić (»Državni izdaci za vjeroispovjedne svrhe«), od Slovenaca biskup A. B. Jeglič (»Katolička crkva u državi SHS«), Anton Korošec (»Odnos između katoličke crkve i države«) i profesor Teološkog fakulteta Fran Grivec (»Katolički vjerski problem u Jugoslaviji«). Od strane hrvatskih starokatolika učestvovao je u anketi dr. D. Tomac (»Jedan pokušaj reforme u katoličkoj crkvi«), a od strane jugoslavenskih Nijemaca dr. F. Pop (»Evangelička crkva i njen odnošaj prema državi«). Jugoslavenskim muslimanima posvetilo je uredništvo i ranije kao i kasnije mnogo pažnje sa svih osnovnih gledišta obuhvaćajući veoma složen problem.[35]

Sam pregled naslova ovih uistinu u Jugoslaviji zapaženih članaka pokazuje, da se najviše raspravljalo o pitanjima katoličke crkve. Na ovom mjestu nas upravo ovi naslovi najviše i interesiraju.

Nadbiskup Bauer u svom izlaganju iznenadio je svojim jugoslavenskim mislima, kojima je započeo objašnjavati odnos katoličke crkve i države u Jugoslaviji. Nikad od 1918., ni u javnosti ni na biskupskim konferencijama, ni u memorandumima kao ni u propovijedima, nije tako progovorio dr. Ante Bauer. Isto tako nikad ni poslije toga. Kao da je to bio refleks onog Bauera, koji je zacijelo jednom u izvjesnim trenucima iskreno sarađivao u hrvatsko-srpskoj koaliciji. Možda su i te uvodne riječi rodoljubive i slatke bile date zato, da bi se lakše podnijela gorčina kasnijih njegovih žalbi.

> »Svaki, koji istinski ljubi ovu našu Jugoslaviju, i koji joj želi trajan i sretan opstanak, — bio on Srbin, Hrvat ili Slovenac, — mora željeti, da se ona tako uredi, da bude jednako draga maika svoj djeci svojoj, da se u njezinu krilu jednako voljko osjeća svaki građanin ove države.
> Samo uzajamna sloga i ljubav kadra je to izvesti, i tko ide za tim da se to poluči, ide zaista za uzvišenim i plemenitim ciljem. Zato pak treba ponajprije da se odstranjuju povodi za smutnje i razdore, koji bezuvjetno slabe državu i unutra i vani.
> U našoj tekar ujedinjenoj domovini imade mnogošto iz čega bi se mogli roditi povodi za smutnje i razdore, kad je zaseban državni život od toliko vjekova i historijski razvitak pojedinih dijelova danas ujedinjenog naroda našeg stvorio u njemu toliko osobina. Mi ćemo se ovdje osvrnuti na vjersko i crkveno pitanje.«

Nadbiskup Bauer započeo je svoja izlaganja o neophodnosti odnosa crkve i države za koju su moralna snaga vjere i vjerskih organizacija apsolutna potreba. On tvrdi da su se u državama koje su pokušale izvesti svoja uređenja bez vjere ili protiv nje, pojavile borbe i katastrofe. Stoga država mora podupirati vjerske institucije,

[35] »Nova Evropa«, 1923., VII. br. 1, 1-32; br. 8-9, 283-280.

koje se brinu oko religiozno-moralnog pridizanja njenih građana. Takva se potreba više nego ikad ukazala sada poslije svjetskog rata, koji je iza sebe ostavio pravu moralnu pustoš, a ta se uvelike osjeća i kao neprijatelj države.

Analizirajući čl. 12. Ustava, sve pozitivne dijelove njegove, mimoišavši pasus takozvanog Kancelparagrafa, nadbiskup dodaje, da je uz ove odredbe Ustava trebalo imati nešto više obzira na historijski razvitak, na pravno stanje i uredbe pojedinih vjeroispovijesti, koje su ušle u sklop nove države, pa bi se izbjeglo mnogim trzavicama i tužbama, koje on smatra da su opravdane. »Ali opća politička jednostranost sadašnjega upravnoga sistema, koja je na svim područjima izazvala gotovo općenito nezadovoljstvo i ogorčenje, rodila je istim plodom i na crkveno-političkom polju«. Nadbiskup ističe, da katolička crkva u Jugoslaviji po svojoj aktivnosti i po bujnosti svoga razvoja stoji na prvome mjestu. Katolička crkva imala je mnoge svoje privatne škole, koje Srbija nije imala i za koje srpski zakoni ništa ne znaju. Budući da se ti zakoni primjenjuju u Vojvodini, zatvaraju se redovničke škole i po srpskom zakonu pretvaraju se u javne neutralne škole. To ga boli i vrijeđa tim više, što se svemu tome ne protivi ni čl. 16. Ustava. Drugi primjer njegova nezadovoljstva daje mu izvođenje vjerske nastave na način kakav je ranije bio u Srbiji. Dok su u krajevima bivše Austrougarske monarhije vjeronauk predavala duhovna lica, sada se nastoji katoličke svećenike protjerati iz škola, a vjeronauk dati učiteljima, možda i inovjercu, a možda i bezvjercu. Sličnih primjera mogao bi nadbiskup da navede više. On dopušta da sve to nije bilo učinjeno u neprijateljskoj namjeri protiv katoličke crkve. Ali posljedice su veoma teške i izazvani su sporovi, koji remete skladnu saradnju crkve i države. U budžetskom nesrazmjeru vidi zapostavljanje katoličke crkve, a Marijine kongregacije koje se stavljaju pod državnu kontrolu, također su bolno pitanje koje dira katoličku crkvu. Stvar je još više kompliciran time, što po njegovu sudu državne vlasti podupiru reformni pokret katoličkog klera. »Svako komu je na srcu da što prije dođe do sređenih prilika u našoj domovini, mora željeti i nastojati da dođe do mirne i skladne saradnje naše kraljevine s katoličkom crkvom, tom najveličanstvenijom svjetskom organizacijom. To bi pak prema ugledu koji ona napose u današnjim prilikama uživa u svijetu bez sumnje znatno podiglo i ugled naše države.« Nadbiskup postavlja pitanje kako da se to postigne i daje za to i odgovor na temelju enciklike pape Lava XIII. od 1. novembra 1885., u kojoj se govori o suverenosti crkve na duhovnom području kao što je državna vlast suverena nad svjetskom. Budući da se obje vlasti nalaze nad istim ljudima, odatle izviru često sukobi, naročito kad te dvije vlasti protivno zapovijedaju. Kad bi država udesila prema crkvenom naučanju svoje držanje i sa crkvom sklopila takvu slogu, utvrđenu sporazumom i zakonom i toga se pridržavala, tada se katolička crkva nikad ne bi tužila niti bi tražila promjene. Nadbiskup izrijekom kaže, da »za skladnu saradnju katoličke crkve i države nije upravo potreban konkordat. Katolička crkva lijepo živi i napreduje i kraj potpune rastave od države, kao na primjer u Americi; jer rastava ne mora nipošto značiti neprijateljstvo i progon crkve, kako je to u Francuskoj bio zaveo Combes — kod nas, dakako, uslijed historijskoga razvitka, o rastavi ne može biti govora«. Zbog toga smatra, pošto bi se učestalim sporovima između crkve i države mogla izazvati i vjerska borba, da bi najbolje rješenje svih pitanja bilo u zaključenju konkordata. Pravoslavni neka ne vide u konkordatu ugrožavanje pravoslavlja, a pojedini katolici ugrožavanje Slavenstva, kao da je Vatikan neprijateljski raspoložen

prema Slavenima i prosto oružje talijanskog imperijalizma. On to sve odbija, jer je po njegovu sudu Svetoj Stolici na umu i srcu dobro ćudoređa, kao i prava u korist države i naroda. U konkordatu mogu obje strane da zaštite svoje interese.[36]

Neposredniji i konkretniji je u svome članku »Katolička crkva u državi SHS« ljubljanski biskup Jeglič. Biskup Jeglič počeo je iz velike daljine zadržavši se u prvom dijelu izlaganja na uzrocima rascjepa Istočne i Zapadne crkve, koje on dakako, objašnjava antipodno prema tumačenju prote Jakšića u istom broju »Nove Evrope«. Unatoč tome i on podvlači težnju za sjedinjenjem obiju crkava kao i činjenicu da između tih crkava ima dosta međusobnih veza i ne baš mnogo osnovnih razlika. Elementi koji stoje na putu jedinstva jesu primat, nauka o ishođenju Svetoga duha, o čistilištu i o braku. Ove razlike potječu još iz vremena prije rascjepa, dok se poslije rascjepa dodaju dogme o papinskoj nepogrješivosti i o bezgrješnom začeću Bogorodice. Biskup Jeglič ističe da su katolički biskupi dogovorno poslije ujedinjenja odbacili riječi »raskol« i »šizma«, a prihvatili riječ »jedinstvo« i upotrebljavaju s ljubavlju riječi »pravoslavni« i »približenje«. On savjetuje pravoslavnim bogoslovima da se vrate u prve vjekove kršćanstva i da upitaju svoje svete oce, što oni drže do ovih razlika koje dijele ove dvije razdvojene crkve. Moli ih da odbace mržnju prema rimskome papi, na koju se, kako on kaže, tako često nailazi kod pravoslavnih. Za njega ta mržnja potječe još iz Bizanta od Grka, čiji su patrijarsi svojatali prvu čast i vlast iza rimskih biskupa, ili i jednaku, bar za Istočnu crkvu iz političkih razloga. Ovu mržnju još je više podjarivala, prema Jegličevu sudu, protestantska literatura, kojoj se utječu pravoslavni bogoslovi i koja stalno podržava uvjerenje da su pape prijevarom osvojile mjesto poglavara cjelokupne crkve. Mjesto te protestantske literature preporučuje Jeglič pravoslavnima katoličku bogoslovnu literaturu. Na kraju ovog prvog dijela ističe kao dodirnu točku koju bi mogli da prime pravoslavni o učenju spasavanja pravoslavnih u strašnom sudu, jer Gospod nikoga ne će zabaciti, ako je bez vlastite krivice bio u zabludi. A biskup Jeglič smatra kao i sva katolička crkva, da su svi pravoslavni, naročito prost svijet, bez svoje krivice u zabludi po tome što su pravoslavni. U drugom dijelu svoga raspravljanja dotiče se Jeglič odnosa katoličke crkve prema državi, a napose prema Jugoslaviji. Prema poznatom stavu crkve i on odriče državi kao da je ona izvor svakog prava, jer država po naučanju katoličke crkve ima puno granica, koje ne smije prekoračiti. Među prvima je prirodno pravo koje potječe od Boga, koji jedini može obavezati u savjesti. A taj zakon kaže da se sluša zakonita vlast, ako se njene naredbe slažu s prirodnim zakonom, s voljom božjom. Jugoslavija se protiv takvog prirodnog zakona već dosta puta ogriješila. Tako na primjer s atakom na privatnu svojinu, t. j. s pitanjem agrarne reforme, zatim oduzimanjem roditeljskog prava da odgajaju djecu u onom vjerozakonu koji oni drže da je spasonosan. Prema tome čl. 16. Ustava koji kaže da je nastava državna, protivi se po njegovu sudu prirodnom pravu obitelji i crkve, »te zato nikada ne može dobiti važnost, ma da ga Parlamenat sto puta izglasao«. Biskup je pokušao objasniti i one granice, koje državnoj vlasti stavlja ne samo prirodni zakon nego i katolička crkva. Objasnivši šta sve o tom uči katolička crkva, Jeglič kaže da država ne može crkvi skučiti pravo da stječe imetak i da njime upravlja sama i nezavisno od države.

[36] »Nova Evropa«, 1923., 7, br. 1, 6-10.

Kad bi tako nešto država uradila, ona bi se ogriješila o prirodna prava crkve. Jedino bi to moglo da bude uz pristanak Svetog Oca. Država ne može da postavlja biskupe, jer je to isključivo pravo poglavara crkve, a papa ima od Boga dato pravo da opći s biskupima i vjernicima. Takvom pravu ne može država da postavi ograničenja. A čl. 12. alineja 5. predviđa da uredi međusobno općenje između pape i biskupa posebnim zakonom. Crkva mora biti zaštićena punom slobodom, koju bi mogle da ograniče svaka nekatolička, liberalna, bezvjerska ili slobodnozidarska vlada. Iako biskup uvjerava, neka se vlada ne plaši da će papa i biskupi nastojati da državi nanose štetu ili da je ruše, ipak on i prijeti. »Crkva želi mir u državi, i ona je protivna svakoj buni: ona samo čuva svoja prava, te nasuprot nepravdi koju bi joj učinila država, u najgorem slučaju, naređuje pasivan otpor. A država može lako dobaviti od crkvenih poglavica njihove službene listove, pa će znati za sve crkvene naredbe«.

Još jednom se biskup vratio na pitanje vjerske nastave, postavljanja biskupa kao i osnivanja novih redova. Izlaganja svoja je završio željom da bi ona pomogla svima, »a napose našoj pravoslavnoj braći svih staleža da stvore sebi što objektivniji i istinitiji sud o nastojanjima katoličke crkve. Što mi katolici tražimo za sebe, isto želimo također i svim ostalim vjeroispovijestima. A vlada neka naša prava uvaži, pa će naša država biti mirna, sretna, napredna i slavna.«[37]

Ovako je zamislio biskup Jeglič da bude uređena po shemi svetog Augustina jugoslavenska Civitas terrena.

Šef najveće klerikalne stranke i svećenik Antun Korošec u eri čiste radikalsko-srpske vlade bio je u svom opozicionom stavu neobično ogorčen i s obzirom na nezadovoljstva izazvana crkvenim pitanjima. Dakako, mnogo više, glasnije i naočitije nego što je to bio dok je bio ministar u nekoliko prvih vlada. I on raspravlja o odnosima između katoličke crkve i države. Za njega su tri najveće kulturne sile vjera, znanost i umjetnost. Dok moderne države smatraju za svoju dužnost da unapređuju nauku i umjetnost i da im štite slobodan razvoj, prema vjeri zauzima većina država sasvim suprotno gledište. Naročito prema katoličkoj crkvi. Tako je to i u kraljevini SHS, u kojoj, po njegovu sudu, ne uživa katolička crkva potpunu slobodu ni potrebnu naklonost, ni u zakonodavstvu a niti u upravi. I on se ljuti na čl. 12., koji predviđa državno pravo da regulira zakonom općenje biskupa s vjerskim poglavarom izvan granica države. Dok se nadbiskup Bauer nije okomio na Kancelparagraf. dr. Korošec to ne propušta. Za njega ni u državnoj upravi katolička crkva ne uživa naklonost državnih vlasti. Predbacuje državnoj upravi što su pojedine dijeceze bez viših pastira te podvlači da nema države na svijetu, koja bi se u tome mogla uporediti s državom SHS. Dr. Korošec zamjera državi što slabo pomaže katoličke bogoslovije, dok su pravoslavne u povoljnijem položaju. Jednako je to i sa svećenicima od najnižih do najviših. Marijine kongregacije dijelom su ili zabranjene ili stavljene pod nadzor vlasti u školi. Gimnastička organizacija »Orlovi« nije ni u školi ni u vojsci ravnopravna sa »Sokolom«. Konfesionalne škole samostana ili općina u Vojvodini zatvorene su ili podržavljene, a zgrade otete bez otštete. Vojnici ne mogu svuda da vrše svoje vjerske dužnosti. Prema Nacrtu konkordata država ima pravo da se miješa u unutrašnje prilike katoličke crkve, kao što je na primjer liturgijski jezik ili postavljanje katoličkih biskupa. Sve to pokazuje, da je držanje vlade i njenih organa nesklono i neprijateljsko prema katoličkoj crkvi. »Ukoliko vlasti postupaju jednako prema pravoslavnima i katolicima, biva to iz kulturno-borbenih namjera, ili pak iz obične mržnje na svaku crkvu; a ukoliko se katolička crkva zapostavlja drugima, naročito pravoslavnoj crkvi, biva to iz još gorih razloga«. Dr. Korošec prigovara, što je vladika Dositej iz Niša pomogao da uredi crkvu katoličkih odmetnika u Češkoj i što u Potkarpatskoj Rusiji razvija propagandu za prijelaz grkokatolika u pravoslavlje. Štoviše, i među jugoslavenskim grkokatolicima vodi se agitacija za otpadanje od katoličke crkve i prijelaz na pravoslavlje. Zamjera vladi, što još nije postavljen katolički nadbiskup u Beogradu. Dr. Korošec je u saglasnosti sa znatnim dijelom slovenskih klerikalnih naučenjaka, kad se i on protivi uvođenju staroslavenskog jezika u službu božju, čemu se nekad tako odlučno opirao i car i kralj Franz Josef, kako bi se »ukinuo latinski, sa svojom jakom kulturnom pozadinom i da bi katolička crkva kod nas dobila isti liturgijski jezik kao i pravoslavna.« Sve ga to učvršćuje u uvjerenju da sadašnja crkvena politika nikako ne ide za tim da zbliži i sprijatelji obje kršćanske crkve nego da oprezno i postepeno priprema i utire put pravoslavlju.

> »Vlasti se ne usuđuju da otvoreno progone katoličku crkvu, nego je samo zapostavljaju i šikaniraju, i svojim postupcima jasno obraćaju pažnju, da bi nam bolje bilo u pravoslavnoj crkvi, gdje bismo uživali svu njihovu naklonost. U tome nas još više utvrđuje to, što iza kulisa čujemo da treba katoličku crkvu u našoj državi dovesti polako do kapitulacije pred pravoslavljem. Dakle, ne zbližavanje i ujedinjenje putem sporazuma između dvije najveće crkve u državi, nego namjeran, promišljen prijelaz katolika u pravoslavlje! U pravoslavnim krugovima nitko ne misli na to, pa ni areligiozni elementi, da bi mogla započeti otvorena borba protiv organiziranih crkava; priznaju, da pravoslavna crkva ne bi mogla kod nas izdržati kulturnu borbu. Zato sam i uvjeren, da za izvjesno vrijeme ne će doći do otvorenog kulturnog boja: ali će se, iz već navedenih razloga, nastaviti zapostavljanje i šikaniranje katoličke crkve u našoj državi.«

Ovako militantno i sasvim političko stranački gledao je dr. Korošec na sva ta pitanja. On nije zadovoljan čak ni sa jugoslavenskim katoličkim crkvenim krugovima, koji »nisu svijesni kakvu svrhu imaju podzemni rovovi koji se u posljednje vrijeme sistematski kopaju pod njihovim nogama. Uvjereni su izgleda, da su to samo obične teškoće, koje su samo nešto veće nego što su bile u bivšoj Austrougarskoj, i koje se mogu ukloniti dužim ili kraćim intervencijama. Da su oni na krivom putu, o tome imamo dosta dokaza. Položaj katoličke crkve je svakako težak, jer je ona u obrani osamljena. Prema njoj se postupa drugačije nego prema brojno jačoj pravoslavnoj crkvi. Ali bez obzira na to, morat će ona, ako želi izbjeći još većim neprilikama tražiti otvoren razgovor s državnom vlašću, i morat će do posljednje točke raščistiti međusobne odnose.«[38]

Ono što nisu mogli ni smjeli da kažu Bauer i Jeglič, prepušteno je političaru, da okrivi Sremske Karlovce, t. j. Patrijaršiju kao izvor za sva moguća neprijateljstva prema katoličkoj crkvi koja dolaze od strane državnih vlasti. Štaviše, ovdje je prvi put javno i jasno podvučeno zašto je 1922. promijenio episkopat svoje gledište u pogledu

[37] »Nova Evropa« 1923., VII, br. 1, 10-16.

[38] »Nova Evropa«, 1923., 7, br. 1, 21-23.

proširenja slavenskog bogoslužja, kao što je to potkraj prošle godine uvijeno rekao profesor Ruspini.[39] Koliko su navodi političara-svećenika Korošca u suprotnosti s istinom s obzirom na neprijateljski stav pravoslavne crkve prema katoličkoj kao i ometanja razvoja katolicizma u Srbiji, koji je pokazao jedan izvanredan polet, o čemu nijedan od ovih velikodostojanstvenika nije spomenuo nijedne riječi, vidjet će se u poglavlju ove knjige: »Obećana zemlja«. Upravo ovo prešućivanje poletnog razvoja katolicizma u Srbiji ukazuje na stepen moralne čvrstine i visine s koje promatraju klerikalni predstavnici odnos države i pravoslavlja prema katoličkoj crkvi u Jugoslaviji. Međutim, dr. Korošec, koji je poslije toga bio još nekoliko puta član vlada kao što je još jednom bio i predsjednik vlade nikad nije poveo taj preporučeni otvoren razgovor s državnom vlašću niti je pokušao da do »posljednje točke raščisti međusobne odnose«.

U sasvim suprotnom duhu i tonu stoje izlaganja ostalih katoličkih svećenika koji su se odazvali da progovore o izvjesnim crkvenim pitanjima.

Profesor ljubljanskog Bogoslovskog fakulteta dr. Fran Grivec raspravljajući o katoličkom vjerskom problemu u Jugoslaviji kao odličan poznavalac Ćirilometodijanskog historijskog problema, zalaže se iskreno i dobronamjerno za sjedinjenje Istočne i Zapadne crkve u smjeru Velehradskog Ćirilometodijanskog katoličkog pokreta. Međutim, ni on, iako najširokogrudniji među slovenskim klerikalcima, ne može da se oslobodi sasvim od jednostranosti koja ga vezuje i zamračuje njegove poglede, kad iznosi svoje žalbe.[40]

Pravi duh Strossmayerova shvaćanja može da se nađe tek u člancima Radoslava Katalinića, koji se u svom zalaganju za složan rad katolika i pravoslavnih u Jugoslaviji oslanja na ideale velikog propovjednika bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda.[41] U istome duhu i plemenitom žaru djeluju sugestije don Frana Ivaniševića kad se, dosljedan svojoj ranijoj borbi za glagoljicu, zauzima za njeno uvođenje u sve katoličke crkve u državi SHS.[42]

Složan rad crkve i države moguć je prema mišljenju profesora Marka Kostrenčića samo onda, kad budu obje strane stekle jedna u drugu povjerenje koje danas ne postoji. On smatra da bi se spor u kome se nalaze crkva i država mogao da riješi izmirenjem savjesti, kako su ga riješili dva velika hrvatska svećenika. Prof. Kostrenčić iznosi opće utvrđenu misao, kad kaže, da je jedan od najvećih ljudi našeg naroda bio svećenik katoličke crkve, i to dobar i valjan svećenik.

> »Strossmayer je pokazao put kako dobar svećenik katoličke crkve može da bude i vođa narodni u najboljem smislu riječi. Drugi je primjer iz dalje naše prošlosti, — katolički svećenik koji je bio u neku ruku preteča Strossmayerov, i koji je također znao, u mnogo težim prilikama nego što su današnje, da u sebi izmiri katoličkog svećenika i narodnog čovjeka, — Juraj Križanić. U te i slične primjere treba da se ugledaju svećenici katoličke crkve, i na njima treba da uče kako pojedinac može izmiriti u sebi oba ova stajališta. Ali isti ti primjeri treba da razbiju i nepovjerenje države prema katoličkim svećenicima uopće te na tom osnovu treba po našem mišljenju, da se izgradi saradnja crkve i države kod nas.«[43]

[39] I. A. Ruspini, Naš konkordat. »Katolički list«. 1922., br. 47. 566.
[40] »Nova Evropa«, 1923., br. 8-9, 244-247.
[41] »Nova Evropa«. 1923., VII, br. 8-9, 254-257.
[42] »Nova Evropa«. 1923., 7. br. 8-9. 257-259.

Ovo idealističko gledište, nažalost, u daljnjem toku razvoja političkih prilika i sukoba crkve s državom nije na strani crkvenih krugova naišlo ni na najmanje razumijevanje, a kamoli na njegovu primjenu.

Istina je da je bilo još svećenika koji su djelovali u duhu Strossmayerovu i koji su se solidarizirali s Kostrenčićevim mišljenjem, ali oni su bili rari nantes. Jedan od takvih bio je spomenuti don Frano Ivanišević. I tada kao i ranije i kasnije, sve do danas. O prvoj godišnjici ujedinjenja objavio je jednu programsko-političku studiju »Prava i dužnosti u novoj državi«. Ta je studija uistinu vanredan izraz ljubavi i odanosti rodoljubivog svećenika prema svojoj otadžbini. U njoj se govori o stjecanju prava, ali i o dužnostima, koje imaju svi od reda prema novoj državi, pa dosljedno i svećenici. Objašnjavajući ova prava, a još više dužnosti političara i državnika, građana, radnika, seljaka i činovnika, dr. Ivanišević ne propušta, a da ne kaže o dužnostima svećenika prema svojoj državi.

> »U novoj državi neka svećenik ispita strogo svoju savjest i postavi sebi ovu dužnost: moja je župa čest, jedinica Jugoslavije, ako i maleni sastavni dio državnog organizma, za koji radi Boga, čigov sam službenik na zemlji, toli moga naroda, čigove sam gore list, kao njegove krvi, ja se moram posvema — omnibus omnia factus — da žrtvujem za dobro moje državc; u ispovijedaonici, na propovijedaonici, u školi, na seoskom zboru, da učim narod radinosti, štedljivosti, poštenju, ljubavi iskrnjega poštovanju i vršenju zakona u novoj državi, da ga sjetim na njegova prava i dužnosti, da ga obnovim novim duhom bratske sloge i duševne slobode, a da onaj moj župljanin postane potpun čovjek, Jugoslaven na uhar, diku sebi i domovini. — Kada bi svakome župniku uspjelo podignuti svoje stado na ovu moralnu visinu, kada bi se sve seoske jedinice koncentrirale prema vrhovnom cilju države, eto nam čestite Jugoslavije. Mladim svećenicima u nevelikim župama nameće se osobito rodoljubiva dužnost, da dođu u susret mladoj državi, te u oskudici pučkih učitelja preuzmu pučke pomoćne škole prema slobodnom vremenu što im preostaje od njihove službe. Tim će iskazati narodu i vjeri veliku uslugu. Oltar i škola dva su ognjišta pučke prosvjete. a župnik i učitelj dva glavna lučonoše na selu.«[44]

Ovakve misli don Frana Ivaniševića nisu se mogle otkriti niti u klerikalnim listovima niti su se mogle čuti na zborovima hrvatske Pučke stranke i slovenske Ljudske stranke. Prema uzoru talijanskih vođa Risorgimenta don Ivanišević stalno je ponavljao da poslije stvorene Jugoslavije treba stvarati Jugoslavene. Zato, po njegovu sudu, ideal profesora i svećenika mora biti da »u svakome učeniku odgoji dobra Jugoslavena, svijesna svojih prava i dužnosti.«[45] Zato se don Frano Ivanišević obraća svećenicima i poziva ih da se nadahnu narodnim idealom i uzvišenim moralom.

> »Budimo jaki i svladajmo sebe, te povrh stranačkih i osobnih obzira uzdignimo se, razvedrimo i složimo duhove na horizontu narodnog jedinstva; ogrijmo srca naša na ognjištu bratske ljubavi; uputimo se stazom razbora,

[43] »Nova Evropa«, 1923., 7. br. 8-9, 247-254.
[44] Frano Ivanišević, Prava i dužnosti u novoj državi. Split. 1920., 17.
[45] Frano Ivanišević, Prava i dužnosti, 18.

političke zrelosti i napretka a da na slavnoj prošlosti i dobro upućenoj sadašnjosti postavimo čvrste temelje sjajnoj budućnosti. Naša je dakle sudbina u našim rukama. Vanjska organizacija države ne će nam mnogo vrijediti, akoli svaki državljanin ne provede unutarnju organizaciju u svojemu duhu, u svojoj svijesti, u osjećanju svoje dužnosti. Budimo sveđ svijesni svoje dužnosti i teške odgovornosti pred Bogom i narodom. Na tezulji prava i dužnosti jezičac više naginje ovoj drugoj pretežitoj strani. Pravo smo stekli, vršimo dužnosti.«[46]

Međutim, glas don Frana Ivaniševića bio je uistinu glas vapijućega u pustinji. Ova anketa 1923., na kojoj su se diskutirala crkveno-politička pitanja, bila je i posljednja.

[46] Frano Ivanišević, Prava i dužnosti, 29-30.

VIII.

ANATHEMA SINT! — ODBAČENI ANĐELI

Osnivanje starokatoličke crkve

Kriza u redovima katoličkog svećenstva u Hrvatskoj uzela je naročiti obrat u onom trenutku, kad se nadbiskup Bauer poslije suspenzije izvjesnog broja svećenika, koja nije imala uspjeha, odlučio za najtežu crkvenu kaznu, za ekskomunikaciju. Dakako, najprije, te su mjere imale biti primijenjene na istaknutije svećenike iz redova reformnog pokreta, kako bi ovaj energični istup utjecao na one kolebljive i manje otporne. Hrvatske mise u Koprivnici i u Zagrebu, koje su služili reformni svećenici, ali još više veliki interes hrvatskih vjernika, koji su tim misama pravim zanosom, vjerskim i patriotskim, prisustvovali, prisilili su nadbiskupa da se lati najteže kazne kojima se nekad u srednjem vijeku izdašno služio predstavnik crkve kad je dolazio u sukob s nasilnim građanima na suprotnom gradu Griču, ili, kad su se poluslobodni kmetovi opirali da daju zlohudu desetinu, ili kad su uskratili kulučku radnu snagu za velike posjede biskupske i kaptolske. Zagrebački nadbiskup odlučio se na taj korak tek poslije služenja hrvatske mise u Zagrebu.

Ovo je objavio nadbiskup na sam Božić pri svečanoj službi božjoj, za vrijeme propovijedi. Tada je on isključio iz crkve trojicu svećenika, glavnih vođa pokreta, Antuna Donkovića, Josipa Luketića i dr. Stjepana Vidušića. U svome govoru nadbiskup je podvukao da je u doba opće pokvarenosti i otpada od Krista, otpalo i nekoliko katoličkih svećenika od katoličke crkve a time i od Krista.

> »Oni doduše govore, da jesu i da hoće ostati katolici. Ne vjerujte im. Oni vas, kad ovako govore, hotimice zavaravaju, jer i oni dobro znadu, da je član katoličke crkve samo onaj, koji je sa svojim biskupom i sa Svetom Stolicom. Ovi pak svećenici od svojih su biskupa suspendirani, t. j. dignuti sa svećeničke službe, pa se ipak usuđuju svetogrdno vršiti javne bogoštovne čine i ostaju tvrdokorni u neposlušnosti. Time su se oni sami izopćili iz crkve katoličke, a to ja sada samo svečano izričem i proglašujem, za ravnanje vjernika. Ne dajte se smesti. Oni će možda gdjekojega i za sobom povući i to vas ne smije zbuniti.«[1]

Ovu odluku nadbiskupa Bauera objavio je »Preporod« — »Vjesnik za reformu katoličke crkve u SHS«, u svom prvom broju 1922. u uvodniku: »Izopćeni — prokleti«. Svakako je zanimljivo, da su reformisti reagirali na taj nadbiskupov gest na način, koji ih još uvijek vezuje uz crkvu u kojoj su primili svećenički čin. Osjeća se, doduše, da su veze pocijepane, ali oni još goje neku nadu da bi se te veze mogle ipak još jednom, kad bi se Rim urazumio, ponovno uspostaviti. Kao da im nije bilo

[1] Propovijed preuzvišenoga gospodina nadbiskupa na Božić. »Katolički list«, 1921., br. 52. 614-615.

još u svijesti potpuno jasno, da tu nije više moguć povratak ni izmirenje. Istina je, oni kazuju:

»Mi ćemo poći svojim putem, onim putem, na koji nas sili savjest i naš Bog, ne mareći za izopćenje. Poći ćemo dalje svojim putem učeći narod, da čuva katoličku vjeru, ali da ne da gaziti svoja prava. Učit ćemo ga da razlikuje bitno od nebitnoga, pa da sam poradi na uklonjenju onoga, što je u crkvi zlo, a da uvodi ono što je bolje, a kad to provedemo, onda ćemo tražiti, da i Rim odobri ono, što će uz pomoć božju i uz svijest hrvatskog katoličkog naroda učiniti. Pa kad je Rim priznao tolike nacionalne crkve na Istoku, kad je priznao i grčku katoličku crkvu, priznat će i hrvatsku katoličku crkvu. A mi želimo da to doživi i nadbiskup Bauer, koga neka Bog blagoslovi i mir Kristov neka bude s njime.«[2]

Štoviše reformisti se trude još mjeseca marta iste godine, da ostanu na legitimnim osnovima, ma da im je to sasvim odricano od vrhovne crkvene vlasti. Trojica ekskomuniciranih svećenika uputili su nadbiskupu Baueru otvoreno pismo kao njihov odgovor na njegovo prokletstvo. Ovaj odgovor nesumnjivo je dokumenat svoje vrste koji u mnogom osvjetljuje odnose i shvaćanja obiju strana. Oni se pravdaju što se javno brane, jer su bili javno izopćeni, i od njega kao što je bilo i od sviju njemu odanih svećenika, koji su po njegovu nalogu saopćili tu njegovu odluku svima vjernicima zagrebačke dijeceze. Još jednom oni razlažu u formi pitanja i odgovora i analiza nadbiskupovih razloga zbog kojih su osuđeni tako teškom crkvenom kaznom. Nadbiskup se naime nije zadovoljio samo svojom propovijedi i svečanom ekskomunikacijom, nego je to saopćio vjernicima svoje dijeceze u jednoj naročitoj poslanici. Ovu je poslanicu uputio nadbiskup vjernicima, da ih odvrati od pristajanja uz taj pokret i da ih upozori na čisto »nepoštenu varku, kojom se služe ti otpali svećenici«. Nadbiskup završava ovu poslanicu i političkim aluzijama, jer smatra da taj pokret u postupanju protiv tih svećenika. Štoviše, priznaje, da bi ga se prije moglo prekoriti što je bio previše obziran. Pri kraju te poslanice u toč. 5 kaže nadbiskup da su ti svećenici za koje je ranije ustvrdio da su šizmatici i raskolnici a ne katolici izopćeni, ali ali ne samo oni nego pored njih i oni, »koji svijesno uz njih pristaju, njihovo nastojanje podupiru, njihovoj misi prisustvuju, u njihovu se sljedbu upisuju, također iz crkve katoličke izopćeni i prema tomu od svetih sakramenata i crkvenog pogreba isključeni.« Nadbiskup završava ovu poslanicu i političkim aluzijama, jer smatra da taj pokret dovodi do novih borbi u hrvatskom narodu pa je tako samo jedna karika u lancu raznih pothvata koji idu za tim da oslabe hrvatski narod u teškim danima njegova narodnog bića i života. »Svaki pravi katolik i Hrvat trebao bi da najodlučnije odbije ovu pošast, ovu narodnu nesreću, koja nam još k tomu oteščava zakonito nastojanje biskupa za slavenskim bogoslužjem.«[3]

Reformisti su u svom odgovoru veoma odlučni, i onda kad se brane, kao i kad napadaju. Štoviše, oni na nekoliko mjesta tvrde da nadbiskup u ime crkve širi neistinu, naročito u onom stavu kad odbijaju nadbiskupovu tvrdnju da sarađuju s neprijateljima katolicizma. Ili, kad ih objeđuje da napadaju Svetu Stolicu.

[2] »Preporod«, 1922., br. 1, 1-2.
[3] Poslanica nadbiskupa Antuna: Predragi vjernici! »Katolički list«, 1922., br. 13, 149-150.

»Mi doista kritikujemo crkvenu upravu, kažu potpisnici odgovora, a pogotovo onda, kad se što učini proti interesima našeg naroda, a to nije izraz mržnje, nego vapaj za pravdom, koju smijemo tražiti od svakoga pa i od Rima. Iznositi stvari zajamčene poviješću ne znači mrziti, a da je na Rimu bilo i ima stvari, koje se moraju osuditi, to se može nijekati samo sa stanovitom namjerom. Ne možemo se složiti s onima, koji iz poštovanja prema papi zabašuruju i samu povijest, nego želimo da se vjernici uče razlikovati čast od njezinog nosioca, ne slažemo se s time, što se čovjeka, pa makar i u najvećoj časti, nastoji prikazati nekakvim božanstvom, jer kad se tako zavaravani vjernici uvjere, da je drugačije i nađu razočaranim, izgubit će ne samo preveliko nego i dužno poštovanje, a možda i samu vjeru.«

Što se tiče suspenzija, kojim se nadbiskup zaprijetio onim svećenicima, koji budu zahtijevali da se ukine celibat, pitaju ga zašto ne suspendira i ne može da suspendira odlike svecenike koji žive kao oženjeni. »Crkveni zakoni ne poznaju suspenzije za nezakonite očeve, ti mogu doći do visokih pa i biskupskih časti, ne poznaju suspenzije za one svećenike, koji odvedu tuđe žene ili učine još gore stvari, a vi ste zaprijetili suspenzijom onima, koji samo zatraže da se i svećenik slobodno oženi, da pred svojim Bogom i narodom pošteno živi. Mi doista vjenčamo braću svećenike i Vi već u svojoj najbližoj okolini niste sigurni, da nije koji vjenčan. Vjenčamo ih, jer Bog ženidbe svećenicima nije zabranio, jer Bog zapovijeda: »Ne čini preljube« i mi taj zakon više poštivamo od zakona ljudskoga, koji trpi i preljub i druge grijehe, trpi dakle gaženje zakona božjeg, da se uzdrži zakon ljudski. Ako poradi toga zaslužujemo prokletstvo, onda smo ga pripravni primiti«.

Pri kraju svoga odgovora oni ponovno podvlače da ne će mariti za prokletstva nego će poći dalje na svom putu ne tražeći ništa osim pravednosti. »A ne budete li dopustili, da naše pristaše ispovijedaju, pričešćuju i pomazuju rimokatolički svećenici, učinit će to hrvatsko-katolički i to hrvatskim jezikom. Mir Kristov neka bude s vama.«[4] Međutim ni Kristova ni ljudskog mira nije bilo između ova dva zaraćena tabora. Svakako je zanimljivo da su potpisnici aludirali i na političke aluzije nadbiskupove kad tvrdi da će taj pokret unijeti rascjep u hrvatski narod, koji se nalazi u teškim danima svoje historije. Ovdje oni sada prvi put, a kasnije će imati češće prilike da ponove, konstatiraju, jednu nesumnjivu karakterističnu činjenicu koja osvjetljuje karakter borbe episkopata i klerikalaca protiv reformista, da ih se u Beogradu prikazuje kao separatiste i radićevce, a u Zagrebu kao srbofile i beogradske plaćenike.

Ovim odgovorom reformisti doista posljednji put opravdavaju svoja načela želeći ostati na legitimnim osnovama. Svakako je pokret dobio novi i praviji smjer, kad se napustilo kolebanje, koje u stvari nije ničemu vodilo. Vođe pokreta na kraju su odlučili da pristupe organizaciji hrvatske katoličke crkve. U tome su i glavni napori tokom čitave 1922. kao i početkom 1923. Na drugoj strani, nadbiskup Bauer još je jednom iste ove godine ponovio svoju raniju ekskomunikaciju, 25. XI. 1922., dodavši spomenutoj trojici još i starca župnika Ivana Cerovskoga. Važna je ova nova ekskomunikacija još i stoga, što je u njoj nadbiskup podvukao da to čini po nare-

[4] Donković-Luketić-Vidušić. Odgovor na nadbiskupovo prokletstvo. »Preporod«, 1922., br. 3, 17-18.

đenju Svete Stolice, koja je u potpunosti odobrila strogost i odlučnost nadbiskupa Bauera.

> »Već sam ponovno proglasio da su svi oni, koji pristaju uz pokret od katoličke crkve otpalih takozvanih svećenika reformaša, zajedno s njima iz crkve katoličke izopćeni. Budući pak da neki od njih neće nikako da se smire, već zavode na odmetništvo pripadnike svete crkve katoličke, po nalogu Svete stolice i u njezino ime proglašujem, da su iz crkve katoličke kao kolovođe pokreta poimence izopćeni: dr. Stjepan Vidušić, Antun Donković, Ivan Cerovski. Što se svima vjernicima ovime saopćuje.«[5]

Ni ovu ponovljenu ekskomunikaciju nisu reformisti ostavili bez odgovora. Njih nije ni ta nova osuda preplašila niti zadržala na njihovu putu, ma da je ona došla sada od samoga pape. Za njih ovo izopćenje iz crkve »nije ništa drugo nego jedino sredstvo, koje je još latinašima preostalo da uzdrže na upravi latinski duh i talijansku prevlast, da očuvaju najstrašniji centralizam, koji u Kristovoj nauci nema nikakvog temelja.« Pri kraju, ironizira se navod da su sva trojica svećenika iz vodstva pokreta. Naime, »moramo uglaviti važnu stvar, to izopćenje nije izrečeno pod utjecajem Duha Svetoga, jer On dobro znade, da od izopćene trojice svećenika spada samo jedan u vodstvo pokreta. Gospoda su se dakle malo prevarila.«[6]

Kad je tako svima bilo jasno da su iscrpena sva sredstva da se ostane na legalnim osnovima unutar rimokatoličke crkve, prešlo se na organiziranje institucije, hrvatske katoličke crkve, izvan rimokatoličke crkve. Trebalo je da se napusti put molbi i uvjeravanja i da se prijeđe na put stvaranja, da se napusti što je nepopravljivo, nepravedno i učini ono što je po dubokom uvjerenju i čistoj savjesti bilo bolje, pravednije i — za crkvu i narod, korisnije. Tako su tvrdili stariji i mlađi ideolozi ovog u stvari sada već izrazitog antirimskog pokreta.[7]

Prvi vidljiv znak nove aktivnosti i odlučnosti bio je u osnivanju prvih hrvatsko-katoličkih župa. Da se one organiziraju, tražili su pristalice, jednako svećenici kao i svjetovnjaci. Međutim tek su sada sva ta njihova nastojanja naišla na otpor zagrebačkog nadbiskupa, koji će upotrebiti sva sredstva da pomoću vlasti zabrani djelovanje reformista kao nezakonito. Jedna od prvih karakterističnih pojava u ovom smjeru bila je zabrana da učenici preparandija ne smiju posjećivati hrvatske mise »pod prijetnjom disciplinskih kazni«. Ovu je zabranu izdalo Povjereništvo za prosvjetu i vjere u Zagrebu na zahtjev nadbiskupa Bauera. Dok su se neki predstavnici vlasti blagonaklono odnositi prema pokretu, dotle su instrukcije koje su dolazile iz Predsjedništva Kraljevskog Namjesništva u Zagrebu, osnovane na rđavoj interpretaciji zakona o udruživanju i sastajanju, zavele mnoge predstavnike vlasti na primjenu grubih i teških policijskih mjera. Zagrebački nadbiskup stalno nezadovoljan šalje svoje predstavnike u Beograd — i moli i prijeti. A ministri u toku zatezanja i odlaganja rješavanja konkordatskog pitanja nastoje, ne poznavajući i ne interesirajući se za značenje samoga pokreta, da zadovolje koliko je više moguće nadbiskupa i njegove antireformističke zahtjeve. Uporne tvrdnje klerikalaca pa i službenih pred-

[5] Izopćenje vođa »Reformnog pokreta«. »Katolički list«, 1922., br. 48, 586.
[6] Novo izopćenje. »Preporod«, 1922., br. 12, 106-107.
[7] D. Tomac, Preteče organizacije Hrvatske starokatoličke crkve u Zagrebu. Kalendar »Grgur Ninski« za 1934., 43-45.

stavnika katoličke crkve da je reformni pokret katoličkog svećenstva u Hrvatskoj, naišao u Beogradu ne samo na razumijevanje nego i na forsirano i tendenciozno pomaganje, ne slažu se s istinom. Treba da se kaže da je pokret od samoga početka u Beogradu naišao na potpuno političko nerazumijevanje. Dok bi sasvim prirodno trebalo očekivati, da će napredniji i slobodoumniji redovi, a naročito odgovorni čimbenici razumjeti i osjetiti od kolike bi koristi općoj narodnoj stvari mogao poslužiti ovakav pokret, on nije bio ni moralno ni materijalno poduprt. Naprotiv, on je nerijetko poslužio za potkupljivanje vječito nezadovoljnog nadbiskupa. Da je tome tako treba samo upozoriti na tri akta Ministra vjera dr. Ivana Krstelja, i to dva od 29. III. 1922, a jedan od 23. VI. 1922. Ministar dr. Krstelj odgovara nadbiskupu Baueru 29. III. 1922. na njegovo ranije pismo u stvari reformnog pokreta. Ministar Krstelj u aktu uvjerava dr. Bauera

> »*da nije u skladu s intencijama Kraljevske vlade da se od strane državnih vlasti bilo na ma koji način podupire agitacija protiv jedinstvene arganizacije katoličke crkve.* Ako je dakle koji čin Hrvatsko-slavonske Pokrajinske uprave i izgledao možda kao da vlast podupire reformni pokret katoličkog svećenstva, što meni nije poznato, moglo se kod toga raditi samo o nesporazumku od strane organa, koji nisu pravo poznavali stanovište Kraljevske vlade u tom pogledu, ili od zainteresovanih faktora, koji su tom činu pridavali značenje, kojega on nema. Ali da se takovim nesporazumcima za ubuduće predusretne, obraćam se podjedno na Gospodina Pokrajinskog namjesnika sa detaljnim uputama, kako da se držanje Hrvatsko-slavonske zemaljske vlade spram reformnog pokreta katoličkog svećenstva udesi, da bude isključena mogućnost i najmanje opravdane sumnje, kao da državne vlasti taj pokret bilo ma u kojem pogledu podupiru.«

Ministar vjera doista je uputio istoga dana akt Pokrajinskom namjesniku Jurju Demetroviću, koji je u očima nadbiskupa Bauera bio pravi neprijatelj katoličke crkve, poznat sa svojih antiklerikalnih shvaćanja još iz vremena prije osnivanja Jugoslavije. Još i stoga, jer su zagrebačke pristalice reformnog pokreta tražile odobrenje osnivanja prve hrvatske župe kao i njenih pravila. Ministar vjera u tom aktu objašnjava odnos čl. 12. Vidovdanskog ustava s pravnim stanjem postojećih religija, kao i njegovom pravnom primjenom koju je samo Namjesništvo na svoj vlastiti način interpretiralo, a ta je primjena uznemirila zagrebačkog nadbiskupa Ministar kaže da Vidovdanski ustav ne daje ustavnim načelima i propisima de lege lata nikakve veće formalne pravne snage nad običnim zakonima. Ustav je postojeće zakone samo u toliko izmijenio, ukoliko sadrži specijalne norme protivne dosadanjim zakonskim propisima, dok opća njegova načela ostavljaju i nadalje na snazi i one specijalne zakone, koji se ne daju s njima u sklad da dovedu, jer lex posterior generalis non derogat legi priori speciali. Pa kako o vjerama, vjerskim udruženjima, Vidovdanski ustav sadrži samo opća načela, koja traže detaljne zakonske provedbe, da budu uistinu u život privedena, prirodno je da je on postojeće pravno stanje u tom pogledu jedva u čemu izmijenio, već je tek de lege ferenda izdao nalog i upute kako da se šarolike norme brojnih naših pravnih područja izjednače i dovedu u sklad s njegovim slobodoumnim načelima. O pitanju, da li su Ustavom usvojene sve one vjere, koje su ma i u načelu bile usvojene u pojedinim dijelovima Kraljevine zakonito priznate, ili

pak samo one od zakonito priznatih vjera, koje u pojedinim područjima imaju i faktično svoje organizacije, izjasnilo se Ministarstvo kao nekompetentno da o tome da autentično tumačenje. Ministarstvo smatra da će se to riješiti novim interkonfesionalnim zakonom.

Međutim ministar vjera dalje obrazlaže kako Vidovdanski ustav nije stavio izvan snage ona osnovna načela Hrvatsko-slavonskog zakona o vjeroispovjednim odnosima od 17. I. 1906., po kojima svaki zavičajnik hrvatsko-slavonskog područja mora pripadati jednoj od zakona priznatoj vjeroispovijesti, kao i ona odredba od 12. XI. 1895. (Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade), prema kojima sljedbenici vjera, koje nisu zakonom priznate smatraju se pripadnicima one zakonito priznate konfesije kojoj su pripadali prije otpada. Roditelji pak, mogu se prisiliti, ako ne bi htjeli da krste svoju djecu ili odgajaju u toj zakonito priznatoj vjeroispovijesti eventualnim oduzimanjem očinske vlasti (tu se misli na nazarene i baptiste).

»Pogotovo se pak ne smije rečena naredba da primijeni na pristaše reformnoga pokreta u katoličkoj crkvi, jer Vidovdanski ustav dozvoljava u čl. 14. udruživanje građanima samo u ciljeve, koji nisu po zakonu kažnjivi, a reformni pokret katoličkog svećenstva sadrži sva kriterija objektivnog učina prestupka §§ 302, 303 i 304, a u mnogo slučajeva i zločinstva § 122 d) kričnog zakona od 27. V. 1852. Uz to reformni pokret katoličkog svećenstva znači bez sumnje otvoreni napadaj na jednu od najjačih Ustavom usvojenih vjerskih organizacija, kojima i Vidovdanski ustav kao javno pravnim organizacijama, garantuje naročitu državnu pomoć i zaštitu. Pogodovati dakle od strane države ma u kojem pravcu taj pokret značilo bi se postaviti na proti ustavno stanovište zvaničnog pobijanja katoličke crkve u Kraljevini SHS. *Ali kad svega toga ne bi bilo ... danas, u ovoj fazi razvitka našega državnog života, na ovome stepenu kulture našega naroda, ne bi bilo od nas ni državnički mudro ni politički oportuno, da podupiranjem reformista žrtvujemo dobre odnose sa jednom tako jakom vjerskom organizacijom kao što je katolička crkva, za volju jednoga sasvim problematičkoga pokreta, o kojemu još nismo načistu, kakvo mu je zapravo vrelo i koja mu je uistinu svrha.* Zato vas kao odgovorni vodilac državne konfesijske politike, učtivo molim Gospodine Namjesniče, da izvolite priloženoj osnovi statuta Hrvatske katoličke župe u Zagrebu bezuslovno uskratiti nadležno odobrenje, a i čitavo držanje Hrvatsko-slavonske zemaljske vlade prema reformnom pokretu katoličkog svećenstva udesiti tako, gdje će biti isključena mogućnost i najmanje sumnje, kao da državne vlasti taj pokret bilo ma u kojem pogledu podupiru.«

Namjesnik Demetrović odgovorio je ministru vjera (26. V. 1922.) s pravnopolitičkim argumentima odbijajući shvaćanja ministra vjera dr. Krstelja u pogledu interpretacije čl. 12. Ustava kao i politike vlade prema hrvatskom reformnom pokretu. Zagrebačko Nadodvjetništvo kao kompetentni faktor pri tumačenju kričnih djela i ogrešenja o državne zakone, stalo je na gledište da postoji posvemašnja krivična neodgovornost promicatelja reformnog pokreta. Međutim sve to nije uvjerilo dr. Krstelja koji u polemičnom odgovoru 23. VI. 1922. stoji na istom gledištu kao i mjeseca marta. Sasvim advokatski brani dr. Krstelj svoje razloge protiv reformnog pokreta u duhu interpretacije čl. 12. Vidovdanskog ustava. U toj polemici ponovo podvlači ministar vjera da je ono ranije i ovo sadašnje mišljenje u stvari »oficijelno stanovište Kraljevske vlade prema ovom pokretu od prvoga njegova početka, o čemu ste se mogli osvjedočiti i iz upute bivšeg ministra unutrašnjih poslova blagopokojnog dr. Milorada Draškovića, Banu Hrvatske i Slavonije od 30. X. 1920. Povjereništvu H. S. Br. 642, a iz akta sadašnjeg gospodina Ministra unutrašnjih poslova (dr. Vojislava Marinkovića), kojim vam je kako sam obaviješten, naređeno da se u pogledu reformnog pokreta među katoličkim svećenstvom i vjernicima striktno pridržavate mojih uputa. I kad dakle ne bi bilo onih zakonskih i crkveno i državno-političkih razloga, što sam Vam ih u obrazloženju izdatih uputa naveo za Vaše držanje kao povjerenika Kraljevske vlade, mjerodavno nadležnim putem saopćeno Vam je službeno njezino stanovište«. Na kraju ministar dr. Krstelj podvlači da smatra ovo raspravljanje zaključenim i da očekuje izvještaj Kraljevskog namjesnika o njegovim izdatim naređenjima u smislu uputa od 23. III. 1922. kao i ranijih ministara policije.

Ova tri akta ministra vjera[8] otkrivaju jasnu sliku načina nadbiskupove borbe o biranju sredstava da slomi reformni pokret svoga klera. Kad nadbiskupu Baueru nisu pomogla ni uvjeravanja, ni suspenzije a niti ekskomunikacije, on je i preko ministara policije (dr. M. Draškovića i dr. Marinkovića, i ministra vjera dr. Krstelja), pokušao izraditi da se reformni pokret uguši državnom intervencijom našavši za to advokatska opravdanja tih ministara i mimo jasnih načela Ustava o zajamčenoj nepovredljivosti ljudskih prava u pogledu zaštite slobode savjesti.

Na ovo saznanje da je vlada u Beogradu podlegla nadbiskupovu utjecaju, reformisti su u bolnom razočaranju i ogorčenju stisnuli čvršće redove svijesni odakle u stvari duše opasni vjetar, čiju opasnost ne zapažaju odgovorni čimbenici u Beogradu. »Sluge ne Kristova Rima, piše uvodničar »Preporoda«, nego talijanskog Rima, rade lukavo poput zmija. Oni izrabljuju teške prilike, u kojima se nalazimo, pa kako nemaju savjesti, lažu na sve strane. S jedne strane dižu proti nama narod, s druge strane lete u Beograd i prikazuju pogibao, koja od nas prijeti. U onaj isti čas, dok narodu šapću da smo se prodali Beogradu, na zahtjev njihova nadbiskupa izdaje jedan ministar najstrožu naredbu protiv nas. Vrijeme je burno, duhovi su uzrujani, pa se mogu lako progutati i najveće jezuitske laži. A dokle ide njihova podmukla zloba, koja im je svrha, neka posvjedoči njihova odluka s obzirom na Sokolstvo; Mi ćemo nastojati da oba Sokola (Jugoslavenski i Hrvatski) čim više zavadimo, jer nam je to od koristi.«[9]

Samo je po sebi razumljivo da su instrukcije koje su dolazile od policije na mnogim stranama dovodile do žalosnih pojava zabranjivanja javnog služenja mise i držanja propovijedi, naprosto stoga što je policija tvrdila da su reformisti republikanci.[10]

Jugoslavenski episkopat održao je svoje konferencije od 24. do 29. aprila, na kojima su pored mnogih drugih pitanja bila na dnevnom redu i ona u vezi s reformnim pokretom. Memorandum, koji je s konferencija upućen kralju, predsjedniku vlade i ministru vjera dotiče se ovog pokreta, i traži zaštitu i progon reformista.

»Od katoličke crkve otpali svećenici, koji dižu formalnu bunu u katoličkoj crkvi, uživali su sasvim očitu potporu pokrajinske vlade. To se može

[8] Objavljeni su u cijelosti u »Starokatoliku«, 1926., br. 8.
[9] Naš pokret i politika. »Preporod«, 1922., br. 6. 49-51.
[10] Naš pokret i politika. »Preporod«, 1922., br. 6. 50.

samo tako shvatiti, da vlada nalazi svoj interes u tom pokretu, a to opet znači, da vlada očekuje neke probitke za sebe, ako se u katoličkoj crkvi podupiru smutnje, ako se ona oslabi. *Rado priznajemo istinu, da smo od centralne vlade u Beogradu već ponovo primili protivna uvjerenja, dapače i protivne odredbe osobito u najnovije vrijeme.* Ali do danas se ne opaža u praksi ništa od toga i ako dalje tako ostane, moramo doći do uvjerenja, da nekome više vrijedi rovarenje desetak otpalih svećenika, bez ikakve religiozne ideje, nego li crkva katolička. To pak ne može biti na istinitu korist države SHS.«[11]

Međutim, vodstvo i pristalice hrvatske katoličke crkve nisu se dali smesti ni aktivnom borbenošću zagrebačkog nadbiskupa, njegovim zakulisnim intrigama kod odgovornih faktora u Beogradu, kao ni odlukama ministara vjera i policije. Ma da su oni podnijeli na odobrenje »Statut hrvatsko-katoličke župe« kao osnovu na kojoj će se izgrađivati organizacija nove hrvatske narodne crkve, vlasti su po direktivama ministra vjera i policije uskratile takvu potvrdu. Ali su svećenici i vođe reformista, unatoč tome konstituirali prvo župno Vijeće hrvatsko-katoličke župe Svetog križa u Zagrebu, koje je 20. VII. 1922. jednoglasno izabralo za svoga prvog župnika Ivana Cerovskog, »dičnog starinu ,zagrebačkog sina, koji je svom svojom dušom, već u večeri svog života prionuo uz hrvatsko-katoličku ideju, koga su baš poradi toga časni oci jezuite, prije tri mjeseca, proglasili izopćenim i zatvorili mu vrata od svoje crkve, u kojoj je prije svakog jutra služio svetu misu.«[12]

U nedjelju 23. jula 1922. pristupio je novi župnik hrvatsko-katoličke župe oltaru okružen desetoricom hrvatsko-katoličkih svećenika i u svom materinjem jeziku zapjevao je »Slava na visini Bogu«. Pored velikog broja zagrebačkih vjernika prisustvovali su i izaslanici raznih hrvatskih mjesta gdje se već ovaj pokret udomio.

Da bi se reformisti zaštitili od iznenađenja i nerazumijevanja, i da se za budućnost osiguraju jednim zakonskim priznanjem, kako bi mogli da sprovedu svoje organizacije u skladu s postojećim državnim zakonom, odlučilo je zagrebačko Župno vijeće da se obrati u ime hiljada katoličkih državljana Narodnoj skupštini u Beogradu. Želja Vijeća bila je da Narodna skupština u smislu čl. 12. Ustava unese i hrvatsku katoličku narodnu crkvu od rimokatoličke crkve odvojenu, u spisak javno priznatih vjeroispovijesti. Ova predstavka je nesumnjivo od velike važnosti. Ne samo za obrazloženje motiva postanka reformnog pokreta unutar rimokatoličke crkve, nego i za posljedice borbe, koju je pokret imao da izdrži na dva fronta, crkvenom i državnom. Jer, osim zaštite koju je upravo na temelju čl. 12. Ustava koji garantira slobodu savjesti, ne samo uzakonjenim vjeroispovijestima, nego i onima koje bi se mogle pojaviti, pružao pokretu reformnog svećenika zagrebački namjesnik Demetrović, sve ostale vlasti radile su po sugestijama zagrebačkog nadbiskupa. Svuda se širila vješto smišljena vijest da je ovaj pokret u stvari nesklon novoj državi. Ova mistifikacija trajala je dosta dugo dok je u stvari kratkovidnim državnicima puklo pred očima gdje se nalazi stvarni neprijatelj države. Ustajala konservativnost oportunih političara, koji nisu mogli shvatiti napredne i nacionalne ideje hrvatskog reformnog svećenstva, bila je jednako neprijateljski raspoložena kao i ultramontanstvo nekadašnjih crnožutih himnopojaca. Jer Drašković-Marinković-Krsteljevim postupcima do godine će se poslužiti i ministar vjera Ljuba Jovanović, koji je prisustvovao decembarskim konferencijama episkopata 1922. gdje je bio u nadbiskupovu dvoru obilno počašćen i predobijen uz pune čaše za antireformističku akciju.[13]

[11] Predstavka Jugoslavenskog katoličkog episkopata o nepravdama protiv katoličke crkve u Jugoslaviji. »Katolički list«, 1922., br. 18, 211.

[12] Hrvatsko-katolička župa Svetog križa u Zagrebu. »Preporod«, 1922., br. 8, 69.

Predstavka upućena Narodnoj skupštini dokumenat je jedne tužne ispovijesti o nimalo utješnoj prošlosti. U njoj se traže samo izmjene i poboljšanje. Rijetko su kada svećenici bilo koje crkve ovako iskreno iznijeli pred jedno zakonodavno tijelo toliko mračnu sliku uzroka i razloga za poboljšanje njihova moralnog i socijalnog stanja.

Evo je u cijelosti.

»Potpisano Župno vijeće »Hrvatsko-katoličke župe Svetog križa u Zagrebu« u ime tisuća katoličkih državljana Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, upravlja Narodnoj skupštini prešnu molbu, da čim prije uzme u pretres osnutak hrvatsko-katoličkih župa u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca i da ih u smislu čl. 12 Ustava unese u broj priznatih vjeroispovijesti.

Na zahtjev brojnih pristaša u Zagrebu i pokrajini, Međumurju, Vojvodini, Bosni i Dalmaciji, osnovana je »Hrvatsko katolička župa Svetog Križa u Zagrebu« prema priloženom »Statutu«, a već se osnivaju i nove župe, koje će se spojiti u hrvatsko-katoličku biskupiju, odnosno hrvatsko-katoličku narodnu crkvu. Razlozi, koji dovode do tog osnutka tako su zamašni, da im Narodna skupština mora priznati opravdanost, a uglavnom su slijedeći:

Oni krajevi naše države, koji su do nedavna spadali pod vlast Habsburgovaca, bili su u političkom i vjerskom pogledu izvrgnuti krutom ropstvu. Da dostignu svoj cilj, ponijemčenje i pomađarenje brojnih narodnosti monarhije, nisu se Nijemci i Mađari žacali ni zloporabe vjere ni crkve. S teškom boli gledali su mnogi rodoljubi, a ujedno dobri katolici, i svećenici i svjetovnjaci, kako po zapovijedi bečkih birokrata i mađarskih oligarha i sama crkva i vjera mora služiti kao plaćeno službinče njihovim šovinističkim ciljevima i kako se na taj način uzvišena Kristova ideja vuče po blatu.

Kod postavljanja za crkvene službe, najviše i najniže, pazilo se samo na to, daju li osobe, koje su dolazile u obzir, potpuno jamstvo, da u svom položaju neće ometati ciljeve austro-mađarske politike. Naše crkve imale su postati mjesta, s kojih će se širiti ljubav i poštovanje prema tuđoj dinastiji i tuđoj državi, u kojoj su trebale izginuti tolike narodnosti, pa i milijuni Srba, Hrvata i Slovenaca. Zato su uz njemačke činovnike i učitelje po slovenskim krajevima postavljani i njemački svećenici, da narod i u crkvi zaboravi svoju riječ, da tuđu smatra boljom i ljepšom od svoje materinske, da djeca ni u školi ni najobičnije molitve ne mogu moliti slovenski. Zato su Mađari osnovali »Mađarsku unijatsku biskupiju«, da po njoj stotine hiljada unijatskih Rusina odnarode i stvore od njih »čistokrvne« Mađare. Zato su toliko puta tražili odcjepljenje Rijeke od senjske i Međimurja od zagrebačke biskupije. Zato su stotine hiljada »Bunjevaca«, »Šokaca« i »Vodenih Hrvata« dobivale mađarske svećenike, te mnoge župe kroz desetke godina nisu čule u crkvi svoje riječi, a svog biskupa nisu nikada razumjele.

Na zapovijed bečkih i peštanskih ministara moralo se i u crkvama poticati na rat i mnogi su slabići onima, koji u bratoubilačkom ratu budu pali za slavu monarhije, obećavali krunu Kristovih mučenika. U crkvama pozivani su vjernici na nalog ministara i biskupa na davanje ratnih zajmova, bez ijednog prosvjeda davali su biskupi u te zajmove milijune crkvenog novca i

[13] S konferencije biskupa i Ministra vjera. »Preporod«, 1923., br. 1-2, 5.

tako upropastili sve crkvene fondove, bez ijedne riječi puštali su, da se odnosi crkveno posuđe i zvona.

Zaručnica Kristova, crkva, bila je zarobljena, pa mjesto da služi oplemenjivanju duša i srdaca, širenju mira i ljubavi, služila je cilju vrlo dalekom od nauke njezina božanskog osnovatelja. Taj nedostojni položaj bolio je teško mnoge prave svećenike, odbijao od crkve i vjere rodoljubne svjetovnjake, ali se nije dalo pomoći. Crkveni poglavari, grijani na suncu bečke i peštanske milosti, nisu ni osjećali tog ropstva, nisu ni osjećali da su lanci teški, pa makar i od suhog zlata bili. A bili su doista zlatni, jer su naši lukavi neprijatelji, da po crkvenim poglavarima zarobe vjernike one obasuli svim zemaljskim častima i dobrima pa su tako i crkva i tuđinska država stupale ruku uz ruku, da se provedu ciljevi onih koji su radili složno na propasti Slavenstva.

Svaki pokret, koji je težio za oslobođenjem crkve od takve države, ili za ukinućem mnogih nepravda u samoj crkvi, bio je silom ugušen. Tek nakon propasti monarhije mogli su i katolički svećenici i svjetovnjaci podići svoj glas, oni su to i učinili po svim katoličkim zemljama, gdje su to političke prilike iole dopuštale, a tako i kod nas. Stotina svećenika zagrebačke nadbiskupije predalo je početkom godine 1920. svom nadbiskupu dr. Baueru memorandum, s molbom, da ga uz preporuku pošalje Svetoj Stolici u Rim. U tom memorandumu traži svećenstvo uglavnom:

Samostalnu crkvenu pokrajinu za našu državu sa živim narodnim jezikom u cijelom bogoslužju, a toj bi crkvenoj pokrajini imao biti na čelu zagrebački nadbiskup kao primas ili patrijarha.

Potpunu rastavu crkve od države, odnosno crkvenu autonomiju, kako bi se crkva mogla nesmetano posvetiti svome cilju, moralnom uzgoju vjernika.

Demokratizaciju crkvene uprave, koja je sredovječna i skroz apsolutistička i u kojoj je svećenstvo podvrgnuto volji svog biskupa bez ikakve zaštite.

Reformu bogoslovskih nauka prema zahtjevima sadašnjosti i reformu svećeničkog odgoja.

Izjednačenje svećeničkih dohodaka prodajom velikih crkvenih imanja i osnutkom vjerozakonskog fonda za uzdržavanje svećenstva.

Ukinuće školarine, lukna i rabote, tih ostataka sredovječnog kmetstva.

Sudjelovanje vjernika u postavljanju duhovnog pastira, te svećenstva i vjernika u upravi crkvenog imetka stvaranjem crkvenog katoličkog sabora.

Ukinuće prisilnog neženstva svećenstva, tog preteškog zla, koje tišti katoličku crkvu.

Taj memorandum nije zagrebački nadbiskup nikada predao Svetoj Stolici, što više, on je na zahtjev nekih mlađih zanešenjaka iz klerikalnog tabora i jezuita počeo nemilice progoniti svako nastojanje oko tih potpuno opravdanih reforma, koje se posvema slažu s naukom Krista i apostola i koje su kroz stoljeća postojale u prvotnoj crkvi. Nadbiskup je vođe pokreta lišio službe i dohodaka, ali nije postigao cilja.

Uvjerenje o potrebi zatraženih reforma tako je jako u srcima vjernika i svećenika, da je ono počelo sve jače probijati sebi put. Želja za živim narodnim jezikom ne da se ugušiti, ona je u našem narodu stara već tisuće godina i mi smatramo zloporabom vlasti osuditi naš narod, da u bogoslužju trpi tuđi, potpuno nerazumljiv jezik. U tom tuđem jeziku osjećamo kod najsvetijih čina i najuzvišenijih molitava prevlast tuđeg naroda i zapostavljanje našeg lijepog materinskog jezika pred Bogom. Ne možemo nikome priznati pravo, da nam brani moliti se Bogu u onom jeziku, koji otac svih ljudi i naroda jednako razumije kao i tobože »sveti« latinski.

Tužan život naših svećenika osuđenih na neprirodni zakon celibata, duboko je uzdrmao našim vjernicima poštovanje prema svećenstvu, podrovao je vjeru i u mnogima ju potpuno uništio. Svećenik, redovno dijete nepokvarenog sela, pun najsvetijih ideala i domovinske ljubavi, prisiljen na griješan život, prestaje biti svijetlo svijeta i sol zemlje, pa onaj koji bi oženjen pružao najljepši primjer pravog obiteljskog života, našemu narodu baš danas tako potreban, daleko je od toga, da bude kome uzor. Prečesto je uzor zla.

Žalosna činjenica, previše poznata jer prečesto dokazana, da je vatikanska crkvena politika uperena na štetu našeg naroda, da bezobzirce gazi naše narodne svetinje, da je više talijanska nego kršćanska, urodila željom, da se i crkvena uprava potpuno reorganizira, pa da se u ime crkve na užas našega naroda ne događa ono, što se je dogodilo s ocjepljenjem Rijeke, skidanjem biskupa Karlina, progonom naših svećenika u Istri, itd., pa je tako opravdana želja za što većom crkvenom samostalnošću svih onih krajeva u kojima živi naš narod katoličke vjere.

Poradi tih razloga počeli su uz pokret pristajati u sve većem broju i svjetovnjaci i svećenici, od kojih je osobito veliki broj tajnih pristaša, koji jedva čekaju legalizaciju hrvatsko-katoličkih župa sa strane države, pa pokret nije prestao ni onda, kad je zagrebački nadbiskup javno izopćio iz crkve sve pristaše i uskratio im sakramente, pa i sam crkveni ukop.

Hiljade katolika ne mogu se uslijed toga ispovijedati, ne mogu primiti svete pričesti, ne mogu se vjenčati, ne smiju dobiti odrešenje u času smrti, ne smije ih svećenik mrtve sprovesti na groblje, ako nisu prije pogazili najuzvišenije ideale svoje duše. Ne spadaju u nijednu crkvu, ovce su bez pastira, lišeni su svake duhovne utjehe, nikad ne mogu sklopiti braka, nego su osuđeni da žive u konkubinatu, a to samo zato, jer ljube svoju vjeru i svoj narod. Naravno posljedice toga stanja je pristup samostalnoj crkvenoj organizaciji, osnivanju hrvatsko-katoličkih župa, da se katolici, pristaše reformnih ideja, mogu moliti Bogu i vršiti svoje vjerske dužnosti po nauci Kristova evanđelja. To je uostalom jedini put da se uzdrži katolička crkva i da uzmogne vršiti svoju uzvišenu misiju.

Poradi toga molimo Narodnu skupštinu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca:

Da prema članu XII. Ustava, koji predviđa zakonsko priznanje i onih vjeroispovijesti, koje još kod nas ne postoje, to priznanje proširi i na »Hrvatsko (slovensko) katoličke župe« na cijelom području Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

Mi nismo nikakva nova vjeroispovijest, nego već priznata katolička sa istim vjerskim istinama, koje iziskuje božje i naravno pravo i čast našeg naroda, a koje će i te kako blagotvorno utjecati, da se u katoličkom dijelu našeg naroda razvije pravi vjerski život, taj temelj za opći čudoredni napredak. Naš pokret je boj unutar crkve, a ne protiv crkve, a na samostalnu organizaciju sile nas prilike.

Stojeći na stanovištu, da se vjera ne smije miješati u političko-strančarske stvari, baš kao što ne smije služiti tuđinskim interesima, hrvatsko-katolička crkva poći će onim putem, koji joj je odredio Isus Krist, šireći ljubav prema Bogu i bližnjem.

Ne sumnjamo ni najmanje, da će Narodna skupština shvatiti veliki čas i odobriti ono, zašto se katolički dio našeg naroda bori još od vremena slavnog Grgura Ninskog i da se neće dati nikakvim obzirima sklonuti na uništenje pokreta, koji je po svojoj važnosti ravan najvećim pokretima u našem narodu.«[14]

[14] Predstavka Hrvatsko-katoličkog svećenstva Narodnoj skupštini. »Preporod«, 1922., br. 9, 77-78.

Međutim ni Narodna skupština kao ni mjerodavni državni funkcioneri nisu shvatili taj veliki čas. Ne samo da nije uzeta u pretres ova predstavka nego ni ona ponovljena iz 1923.[15]

Svakako je od interesa da je novi rimski nuncij Pellegrinetti zaželio da razgovara s predstavnicima reformista i da ih vrati u crkvu unatoč tome što je već postojala ekskomunikacija. Posrednik između nuncija i reformista bio je predsjednik klerikalne »Uzajamnosti«, dr. Josip Lončarić. Do tog je sastanka došlo i s nuncijem su razgovarali baš ekskomunicirani svećenici. Kao što se i očekivalo nuncij nije baš pokazao nimalo volje da se ma kakvim popuštanjem ili reformama ma kojeg obima kompromisno izgladi spor.

»Kroz cijelo vrijeme nismo iz njegovih usta čuli nijedne Kristove rečenice, — opisuju taj razgovor sagovornici, — nije gotovo ni spomenuo Krista, a da to nismo mi učinili ne bi se ni znalo da se o vjerskim stvarima razgovaraju Kristovi svećenici. On je govorio samo o Rimu. Nuncij nije dao da opravdamo svoj postupak, nije pustio da iznesemo svoje želje. Držao nam je dugi govor i tek se teško dao sklonuti, da od njega zastrani. O hrvatskom jeziku u službi božjoj nije htio ni čuti. Uvjeravao nas je, da Hrvati mogu biti sretni i presretni, što im se dozvolila uporaba materinskog jezika u obredima (t. j. što su nam vratili maleni dio od onoga što su nam oteli). On nije htio shvatiti da mi uopće nismo došli moliti nego istaknuti i naglasiti svoje pravo, ali za njega prava naroda ne postoje nego samo volja Rima. Naglasili smo mu, da bez odobrenja hrvatskog jezika u službi božjoj ne može biti nikakvih razgovora. Nuncij, razumije se, kovao je u zvijezde sveti celibat, to čedo rimskog nasilja. On u celibatu, u prisilnom neženstvu svećenika, gleda ono, što o njemu pišu, a neće da čita ono, što je celibat napisao u knjigu života svećenika i crkve.«[16]

Pri kraju je nuncij ponudio ekskomuniciranima da će im se sve oprostiti, sve zaboraviti i sve izgladiti, ako se pokore i napuste svoje zahtjeve. Nuncij je povišenim glasom govorio o apsolutnoj pokornosti Svetoj Stolici i o bezuslovnom slušanju Rima. Govorio je i o sudu božjem i o paklu i htio je ekskomunicirane uvjeriti kao da su za njih širom otvorena paklena vrata. Međutim ovi svećenici kažu da su se sjetili pri tom stavu Pellegrinetijevu da ne će poslije smrti stajati pred nuncijem nego pred Kristom.

[15] »Preporod«, 1923., br. 7, 48.

[16] Upravo u to vrijeme bio je osuđen jedan od »najboljih« svećenika zagrebačke nadbiskupije«, slatinski župnik Lesni, jedan od vođa klerikalne stranke, pred sudbenim stolom u Zagrebu zbog »silovanja i zavođenja mladih djevojčica na dvije godine teške tamnice.« Reformisti optužuju više zakon celibata i njegove branitelje nego prestupnika Lesnia kad kažu: »Neka se sjete da se mnogi Lesnii još slobodno kreću, neka se sjete da mnogi na slobodi plaču baš kao Lesni u zatvoru i svi su ti njihova braća.« Međutim Lesni nije bio ni suspendiran, a kamoli ekskomuniciran! (Žrtva celibata. »Preporod« 1922., br. 10, 90.). Štoviše zagrebački nadbiskup uzeo ga je u zaštitu povjerivši mu kasnije da upravlja voćinskom župom. (Šta to znači? »Preporod« 1922., br. 11, 96-97). Uskoro su i drugi žalosni slučajevi bili rječiti demanti procelibatskim pobornicima. U Koraču kod Dervente odveden je u zatvor župnik Glasnović zbog zločina »poradi kojeg je propala Sodoma i Gomora, poradi kojeg su isusovci bili protjerani zaključkom Hrvatskog sabora iz Hrvatske, i koji žalibože nije baš rijedak.«« (Nova Sablazan. »Preporod« 1922., br. 11, 97.) 7. II. 1923. zagrebačka štampa donijela je prikaz sablažnjivog načina života župnika Kolba i njegovih kapelana u Orahovici, inače žestokih antireformista ali najnemoralnijih tipova, na domu i u javnosti. Teorijski branitelji celibata u praksi ga bestidno gaze živeći na pravu sablazan svijeta. Međutim niiedan od ovih nije bio suspendiran od strane nadbiskupa. (Nove sablazni. »Preporod« 1923., br. 4, 24-25).

»I vidio je nuncij četiri Hrvata, koji ne klecaju pred prijetnjama u pravednoj borbi za pravednu ideju. Vidio je, da u Hrvatskoj još imade ljudi, koji bezobzirce idu pravim putem. I dokazao je svoju ljubav s prijetnjom: »tada ću ja najoštrije postupati.« Zaboravio je, da je vrijeme inkvizicije prošlo. Zaboravio je, da se »buntovnici« više ne tjeraju na poslušnost lomljenjem kostiju i ognjem. Zaboravio je, da je Krist kod tih riječi pokazao na silan broj onih, koje je rimska mržnja i nepoznavanje Kristova duha na mukama poslalo na drugi svijet... To su bile zadnje riječi papinskog nuncija, to je bio odgovor na želje hrvatskog katoličkog naroda. To je pozdrav papinskog nuncija našoj braći. Proganjajte, gospodo Rimljani, proklinjite, mi pred tim ne dršćemo! Doći će vrijeme, pa ćete biti mekši.«[17]

Unatoč svim mogućim teškoćama koje su izazvale s jedne strane kaotične političke i ekonomske prilike tih vremena, unatoč svim mogućim zaprekama koje su dolazile od strane crkve, te i od ministarskih smetnji i prijetnji, pokret je dobivao na snazi. Osnivanje hrvatske katoličke župe u Koprivnici (8. X. 1922.[18]), kao i u Karlovcu (11. marta 1923.[19]), pri čemu su velike mase uzele učešća, pokazalo je da pokret zauzima razmjere koje nisu nikako očekivali njihovi ogorčeni protivnici. Zato je trebalo apelirati na državne vlasti da se ovaj poletni zamah potisne i uguši. Oduševljenje i pravi zanos kojim je narod prisustvovao u Koprivnici i Karlovcu svečanim hrvatskim misama bili su vidni znaci da bi taj pokret mogao postati ne samo neprijatan nego i opasan moćnoj rimokatoličkoj organizaciji u Hrvatskoj. Zato je trebalo posegnuti za radikalnijim policijskim mjerama protiv reformista. Nadbiskup Bauer je upravo u tu svrhu pozvao početkom 1923. novog ministra vjera Ljubu Jovanovića u Zagreb da prisustvuje sjednicama episkopata. Ljuba Jovanović se odazvao i u Zagrebu je podlegao ambijentu kojim je bio okružen u vezi s optužbama protiv reformista. On je mogao da izađe u susret episkopatu o najvećoj pripravnosti vlade za ubrzavanje konkordata, ali je znao da će još više episkopat u njegovu nezadovoljstvu protiv države umiriti, ako pokaže spremnost da će s njima sarađivati u progonu reformista. Tako je došlo do prvog, izrazitog progona hrvatskih reformista od strane Ministarstva vjera. Odluka ministra vjera Ljube Jovanovića je od 6. aprila 1923., koju su na samu Veliku subotu objavile zagrebačke službene »Narodne novine«. Tako je i Ljuba Jovanović u svojim državničkim shvaćanjima ovog pitanja bio na visini svojih drugova Draškovića, Marinkovića i Krstelja. Akt je sastavljen u Beogradu, (V. k. br. 356) koji je isto tako mogao da bude od riječi do riječi napisan i u dvoru zagrebačkog nadbiskupa. U najmanju ruku višednevni boravak ministra Jovanovića kod zagrebačkog nadbiskupa omogućio je da se snabdije dovoljnom zakonskom interpretacijom za svoje antireformističko naređenje.

»U posljednje se vrijeme dešava, da svećenici, pristaše takozvane hrvatske reformne crkve, javno obavljaju bogoslužje, krste, vjenčaju i pokapaju na području ove pokrajinske uprave, te ove funkcije unose u svoje matične knjige.

Tim se povodom prema naređenju Ministarstva vjera od 6. o. mj. V. K. Br. 356 određuje ovo:

[17] Prijetnje rimljana. »Preporod«, 1922., br. 10, 85-86.

[18] »Preporod« 1922., br. 10, 92.

[19] »Preporod« 1923., br. 5, 32-35.

S obzirom na propis čl. 12. Ustava smatraju se usvojene samo one vjere, koje su u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca već od prije dobile zakonsko priznanje. Samo pripadnici tih usvojenih vjera imadu pravo na javno ispovijedanje, dok pripadnici ostalih nepriznatih konfesija tog prava nemaju. Pripadnici ovakovih nepriznatih konfesija pripadaju prema propisima zakona od 17. januara 1906. pravno onoj priznatoj konfesiji koje su bile pripadnici prije negoli su od nje otpali. Ta načela i propisi zakona vrijede i za pripadnike hrvatske reformne crkve. Prema tome imadu se i pripadnici te crkve u smislu §§ 14. i 19. Zakona o vjeroispovjednim odnosima od 13. januara 1906. smatrati pravno i dalje pripadnicima rimokatoličke vjeroispovijesti, te ne mogu javno vršiti bogoslužje, već imadu pravo jedino na kućno bogoslužje, na ispovijedanje vjere u domu i porodici. Zato se imadu u pogledu sastajanja u svrhe bogoslužja na pristaše te crkve primjenjivati slična načela, kakova su naredbom bivše hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu i odjela za unutarnje poslove od 12. studenoga 1895. br. 12.200 postavljena za postupak sa sektom nazarena i baptista, dočim za vjerozakonsku pripadnost i odgoj djece važe odnosne ustanove od 17. siječnja 1906. o vjeroispovjednim odnosima i provedbene od 15. travnja 1906. br. 6.889.

S obzirom na zakonske propise, koji postoje na ovdašnjem području glede sklapanja ženidbe, ne može se pred reformskim svećenikom uopće sklopiti valjani brak, a djeca rođena u ovakovom braku jesu nezakonita, te ih stizavaju sve posljedice, koje su propisane u općem građanskom zakoniku za nezakonitu djecu. To naravski vrijedi i za brakove samih reformaških svećenika, koji su također ništetni, a djeca potekla iz takvih brakova, jesu danas nezakonita.

Ni pokapanje mrtvaca uz asistenciju hrv. reformaškog svećenika nije dozvoljeno, jer bi to bio jedan čin javnoga vršenja bogoslužja, na koji pristaše reformnog pokreta nemaju prava.

Reformaški svećenici ne mogu voditi matice krštenih, vjenčanih i umrlih s dokaznom moći. Za vođenje takvih matica nadležni su jedino dušobrižnici i župski (parohijalni) uredi priznatih vjeroispovijesti. Lica, koja su po postojećim propisima obvezana na prijavu poroda i preminuća voditeljima matice, imadu to svaki put prijaviti voditeljima matice one zakonito priznate vjeroispovijesti, kojoj interesirane stranke prema postojećim zakonima pravno pripadaju.«[20]

Ova Jovanovićeva zabrana javnog bogoslužja, te prava sklapanja brakova i pokapanja umrlih imala je ne samo da ukoči reformni pokret nego da ga kao nelegalnu akciju u njezinu zametku uništi. Sasvim izvanredan paradoks je da se jedan ministar Jugoslavije poziva na naredbu famoznog bana Khuen-Hedervarija i na zakone raspale Austrougarske monarhije. Čitav niz pravnika kao i političara vidio je u ovoj Jovanovićevoj interpretaciji Ustava potpuno nerazumijevanje ili svijesno izvrtanje samog Ustava. Ustav nikako nije mogao zabraniti, proklamiravši načelo slobode vjere i savjesti, mogućnost stvaranja i organiziranje novih vjera i crkvenih organizacija. A to je moguće upotrebom čl. 14. Ustava koji kaže da građani imaju prava udruživati se u ciljevima koji nisu po zakonu kažnjivi. Kako vjerski reformni pokret nikako ne smeta državi već samo rimskoj katoličkoj crkvi, njega bi trebala da zaštiti upotreba čl. 14.

[20] Progon. »Preporod« 1923., br. 7, 50-51.

Osim toga po objavi ove ministarske naredbe digla se po svim krajevima prava bura ogorčenja. Najavljenu protestnu skupštinu zabranila je policija. Sam se ministar morao opravdati i priznati da je izdao naredbu da se hrvatsko-katolička crkva »rasturi«.

»Bič progonitelja uzdigao se nad nas, piše uvodničar »Preporoda«. Rim, talijanski Rim, neprijatelj naroda našega našao je saveznike u sinovima našeg naroda. Nedavno je rimski papa upozorio bečkog kardinala da austrijskim Hrvatima ne dozvoli propovijedi na hrvatskom jeziku. Nedavno, u velikom tjednu i na sam Uskrs, zabranio je tršćanski biskup i talijanska vlast Slovencima da kod mise zapjevaju svoje pučke pjesme, kako su ih pjevali kroz stoljeća. Onaj isti papinski talijanski Rim, koji je puštao da se iz Istre protjeraju naši svećenici i redovnici, koji ih je i sam rastjerao, našao je pomoćnike u sinovima našeg naroda, našao je ljude, koji će nas udariti po nogama da padnemo na koljena pred talijanskim nasiljem, koji će nam zatvoriti usta, da ne možemo Bogu zapjevati hrvatskim jezikom, a silom otvoriti uši da slušamo tuđinsku riječ u službi božjoj. Jedan Hrvat, nadbiskup Bauer, jedan Slovenac, dr. Korošec, i jedan Srbin, ministar vjera Jovanović, pružiše si ruke na zator hrvatsko-katoličke crkve... Već tri godine slušamo i čitamo svijesne latinaške laži, kako naš pokret vodi u Beograd. Već se tri godine gnjušamo nad nepoštenjem latinaša, koji su kod beogradskih ministara iznuđivali odredbe za odredbom proti nama i u isto vrijeme propovijedali: »Hrvatsko katolički pokret naručen je iz Beograda«... Nasilje kojim nas se progoni ne služi na čast ni ministru vjera ni latinašima. Nećemo kritikovati Ustav, jer takova pitanja ne spadaju u naš list, ali svojim progonom radi ministar vjera proti čl. 12. Ustava, koji svima građanima zajamčuje slobodu vjere i savjesti. Kakova je to sloboda, ako nas se silom tjera u latinaše, kakva je to sloboda, kad se hrvatsko-katolička crkva ima »rasturiti«? Ili je možda sloboda, kada nas državna vlast sili, da budemo Rimljani: Ili je to sloboda, to je Ministarstvo odredilo, da državni činovnici koji kod nas dadu krstiti djecu, na nju ne dobivaju dohodak? Zar su ta djeca osuđena na smrt od gladi? Zar ne moraju jesti i obući se, ako smo ju i mi krstili? Bit će sigurno sloboda, što ne smijemo mise oglasiti, što nam je bila zabranjena prosvjedna skupština?... Neka vlada ne razbija glavu kako će se Hrvati moliti Bogu. Neka se ne brine za spas duša onih, koje je Rim izopćio... Pod progonom smo. Narod bježi od latinaša i državna vlast treba da ga natjera na pokornost. Nas neće slomiti ni taj progon.«[21]

Na uskrsni ponedjeljak 8. aprila 1922. održane su dvije protestne skupštine poslije službi božjih u Zagrebu i Karlovcu. Dok je skupštinu u Zagrebu policija zabranila, pa je mogao da bude održan samo sastanak, u Karlovcu je manifestirala u »Zorin domu« ogromna masa za reformni pokret, a protiv naredbi ministra vjera, izdate na zahtjev nadbiskupa i ostalog episkopata.

Obje skupštine bile su gromka manifestacija antiklerikalne svijesti, a onda i pravi revolt protiv reakcionarnog saveza zagrebačkog klerikalizma i oportunizma i radikalske vlade Nikole Pašića. Kritika postupka Ljube Jovanovića bila je teška i za tog političara porazna. Na oba ova zbora, na kojima su održani protestni govori prihvaćene su rezolucije koje su upućene Ministarskom savjetu u Beogradu,

[21] Pod progonima. »Preporod« 1923., br. 7, 45-46.

kao i Namjesništvu u Zagrebu. U obje se najodlučnije protestira protiv progona kao i nasilja protiv državljana koje ih tjera u jednu crkvu, u kojoj oni ne će da ostanu. Sve je to povreda Ustava i slobode savjesti. Pri kraju su zahtijevali da se njihova ponovljena predstavka od 26. II. 1923. upućena Narodnoj skupštini uzme u pretres kao i njihove molbe o priznanju župa i organiziranju hrvatsko-katoličke crkve. Dosljedno tome da se izjednače s ostalim crkvama u Kraljevini SHS. Do konačnog rješenja Ministarskog savjeta i Narodne skupštine kojoj će se uputiti nova predstavka traži se sloboda širenja njihovih načela i održavanja bogoslužnih činova »vjerujući da će u svojoj slobodnoj državi uživati više vjerske slobode nego neoslobođena braća u Italiji.«[22]

Uistinu pokret se našao u veoma složenoj situaciji. Ministar vjera uopće se nije obazirao na te proteste i na predstavke pristajući uz njihove najljuće neprijatelje. Nije bez značenja da se upozori da je ministar Ljuba Jovanović bio pored svega toga još i u prisnim odnosima s papinskim nuncijem Pellegrinettijem. Vođe pokreta ohrabrila je činjenica da je poslije ovih protestnih skupština porasla zagrebačka župa za nekoliko stotina novih članova. Isti je slučaj bio i u provinciji, u raznim gradićima pa i selima. Sa svih strana požurivalo se da se pristupi široj organizaciji, unatoč postojećim zabranama. Tome se svećenici nisu mogli oglušiti i poslije veoma smišljeno izvedenih priprava došlo je do Prvog hrvatskog katoličkog sabora. Održan je 9. semptembra 1923. u dvorani pjevačkog društva »Kolo« kome je nekad prvi pokrovitelj bio biskup Strossmayer.

Saboru su prisustvovali zastupnici zagrebačke, koprivničke i karlovačke župe kao i drugih mjesta (Bjelovara, Čakovca, Križevaca i Špišić-Bukovice). Svjetovnih izaslanika bilo je oko 40. Prvi govornik bio je svećenik reformist Ante Donković. U velikom informativnom govoru istaknuo je svoju osnovnu misao osnivanja hrvatske katoličke crkve, kao produženje rada starog glagoljaškog borca biskupa Grgura Ninskog iz vremena prije hiljadu godina. Došao je trenutak da se izađe iz katakomba u koje je turila svećenstvo rimska zloba. »Treba da raširimo krila i poletimo po hrvatskoj zemlji i pozovemo sav naš narod da se s nama sjedini«. Sabor je jednodušno primio savjesno razrađen Ustav hrvatsko-katoličke crkve.[23] Poslije donošenja Ustava[24] prihvaćena je rezolucija u kojoj se motivira osnivanje hrvatsko-katoličke crkve. Tu se kaže, među ostalim, i ovo:

»Pošto nisu uspjele molbe, da se našemu narodu povrati oteto pravo na živi narodni jezik u bogoslužju;

pošto se u hrvatskim i slovenskim krajevima, koji su potpali pod vlast Italije, sve više i više i sa strane rimske crkve zaoštrava borba protiv našemu narodu, da ga se odnarodi, pa su rastjerani naši biskupi, svećenici i redovnici, zabranjene svete mise na staroslavenskom jeziku, pa i na najveće blagdane, a nametnuti svećenici Talijani sve bahatije postupaju s našim narodom;

pošto rimska crkva ne pokazuje ni najmanje volje da vjernicima dade učešće u izboru dušobrižnika, nego to pravo još i skučuje, niti svećenstvu i

[22] Prosvjedna skupština pristaša hrvatsko-katoličke reformne crkve u Karlovcu, održana 8. travnja 1923. u velikoj dvorani »Zorin doma«. »Preporod«, 1923., br. 7, 46-49. — Prosvjedni sastanak u Zagrebu. »Preporod« 1923., br. 7, 51-52.

[23] Prvi hrvatsko-katolički crkveni sabor. »Preporod«, 1923., br. 15-16, 103-105.

[24] »Preporod« 1923., br. 15-16, 93-103.

vjernicima daje udjela u vođenju crkvene imovine, pa se ta uništava i upotrebljava u svrhe, za koje nije određena;

pošto rimska gospoda, premda su im dobro poznate žalosne posljedice svećeničkog celibata po cijelom katoličkom svijetu, ne miču ni prstom, da tom svećenstvu silom nametnuti nenarodni zakon ublaže;

pošto rimska crkva kroz vijekove zauzima neprijateljsko stanovište prema Hrvatima i Slavenima uopće, zaključuje:

da se osnuje hrvatsko-katolička crkva, koja će bez ikakove promjene potpuno čistu čuvati i ispovijedati katoličku vjeru i sve vjerske istine...

Da ta hrvatska katolička crkva ostane potpuno samostalna pod predstavništvom hrvatskog katoličkog metropolite i hrvatskog katoličkog sabora...«[25]

Na saboru je izabrano i Vrhovno vijeće hrvatske katoličke crkve kojemu je stavljeno u zadatak da vodi crkvene poslove do izbora i ustoličenja biskupa, da provede organizaciju i spremi građu za narodni crkveni sabor. Početkom oktobra Vrhovno vijeće hrvatsko-katoličke crkve obavijestilo je svoju pastvu poslanicom o stvorenim odlukama na prvom hrvatsko-katoličkom saboru.[26]

U isto vrijeme pada u Beogradu, dakako na zahtjev zagrebačkog nadbiskupa, nova i najteža odluka zabrane rada hrvatskoj staro-katoličkoj crkvi. Naredba ministra Ljube Jovanovića bila je objavljena u zagrebačkim »Narodnim novinama«.

»Već više puta je izdalo ovo Ministarstvo nalog, da se zaprieči rad takozvane hrvatsko-katoličke crkve. Unatoč tomu vrše prema novinskim vijestima svećenici pristaše reformnoga pokreta na raznim mjestima ovdašnjega područja javno razne bogoslužne čine, obdržavaju javno takozvane »hrvatske svete mise«, osnivaju takozvane »hrvatske katoličke župe«, dapače je zasjedao i »Hrvatski katolički crkveni sabor« sve to protiv odredaba državnoga našega Ustava, usprkos zabranama postojećih državnih zakona te naređenja Ministarstva i ove pokrajinske uprave, a da pozvane upravne vlasti protiv prekršitelja ovih zabrana nisu propisno postupale.

Zato se prema naređenju Ministarstva vjera u Beogradu od 12. oktobra 1923., V. K. Br. 2570 sve podređene oblasti ponovno upozoravaju na gore navedena naređenja te pozivlju da bez odlaganja i energično poduzmu sve potrebite mjere, da se takozvani reformni pokret otpalih katoličkih svećenika u ovdašnjem području svede u granice, koje su mu određene državnim Ustavom i postojećim zakonima. Prema samoj navedenoj naredbi Ministarstva vjera pristaše takozvanog reformnog katoličkog pokreta kao ustavno ne usvojene i zakonito ne priznate konfesije ograničeni su po Ustavu na ispovijedanje vjere u domu i porodici, i na takozvano kućno bogoslužje (exercitium privatum) a nisu nipošto ovlašteni na javne sastanke u bogoslužne svrhe ni onda, ako bi se ti sastanci imali da održe u privatnim zgradama i ako bi bili ograničeni samo na »pozvane«, jer i privatni se sastanci smiju da obdržavaju samo u zakonom dopuštene svrhe, a skupno bogoslužje pristaša zakonito nepriznatih sekti nije po Ustavu dozvoljeno.

Poziva se naslov, da o tome smjesta obavijesti sve podređene oblasti, te da ih pozove na strogo obdržavanje ove naredbe kao i na to, da protiv onih koji se ogriješe o ova naređenja smjesta povede kazneni postupak.

[25] »Preporod« 1923., 15-16, 105.

[26] »Preporod« 1923., br. 17-18, 109-111.

Istodobno se glavari kraljevsko-županijskih i kraljevsko-kotarskih oblasti te kraljevsko-redarstvenog ravnateljstva i redarstvenog povjereništva pozivaju, da svaki pokušaj mimoilaženja ovih odredaba najstrožije kazne i spriječe, te se istodobno odgovornim čine za propuste učinjene po gornjim odredbama.«[27]

Uistinu, ova naredba ministra vjera koju je proveo zagrebački kraljevski namjesnik značila je za reformiste i njihove pristalice, kako kaže »Preporod« tamnice i globe. Jer do sad, tko bi zaželio da sluša misu hrvatsku, čitanu ili pjevanu, treba da bude novčano kažnjen i utamničen. Tko bi poželio da mu dijete krsti hrvatsko-katolički svećenik bit će novčano kažnjen i utamničen. Tko želi da mu se nad grobom pomoli hrvatsko-katolički svećenik, bit će novčano kažnjen i utamničen.

»Tako to hoće papa u Rimu, to traži zagrebački nadbiskup, to zapovijeda gospodin ministar. Tamnicama i globom ima se uništiti hrvatsko- katolička crkva u koju su se upisale tisuće vjernika, tamnicama i globom nas sile na slušanje nerazumljivih latinskih misa, vuku nas od križa Kristova, koji smo objeručke zagrlili i tjeraju da padnemo na koljena i poljubimo nogu rimskog pape kojom on gazi naša narodna prava.«[28]

Ovo su bili neposredni odjeci jedne neočekivane stvarnosti koju je nametnuo pravoslavni ministar vjera, kao branilac interesa rimske Kurije i njenih predstavnika u Jugoslaviji.

Ovako izgleda takozvano beogradsko zalaganje za reformiste! Ovako dolazi u pravo svijetlo klerikalna agitacija da je Beograd podržavao reformni pokret.

Ovaj korak ministra vjera Ljube Jovanovića bio je neposredan povod da se u redovima reformnoga pokreta stalo na gledište da nema izmirenja i da treba kidati s Rimom. Ne samo idejno nego i formalno. Situacija je bila gotovo bez izlaza. A kod pojedinih vođa depresija preogromna.[29] Ali drugi su bili odlučniji, pribraniji i hrabriji da izvrše prijelom s Rimom. Ogorčenje i uvreda rodili su saznanjem da je reformnom pokretu sada »jedini spas u potpunom prekidu s Rimom, te u ustavno usvojenoj i zakonsko priznatoj starokatoličkoj crkvi«.[30] U toj situaciji don Marko Kalođera, kanonik splitski koji je već od ranije bio tajni pristalica pokreta, uzima energično stvar u ruke. Poslije konsultiranja pojedinih vijeća hrvatskih katoličkih župa bude odlučeno da don Kalođera stupi u pregovore s predstavnikom starokatoličke crkve u Beču. Naime znalo se da u pojedinim dijelovima Jugoslavije postoji zakonom priznata starokatolička crkva, koja je nastala poslije vatikanskog koncila 1870., osnovana od onih katolika, koji nisu mogli da prime dogmu o nepogrješivosti rimskog pontifeksa. Ta je crkva bila odobrena u Austriji posebnim zakonom 1877. Znači da je ona bila ranijim zakonom dozvoljena na teritorijima nekadašnjih austrijskih pokrajina, Slovenije i Dalmacije.

Tako se dogodio paradoks da su ujedinjenim silama Vatikan i beogradska vlada prisilile hrvatske reformne svećenike i njihove pristalice da sada traže izvan

[27] »Preporod« 1923., br. 19, 1-2.
[28] »Preporod« 1923., br. 19, 2.
[29] Niko Petrić, Moje uspomene, 50.
[30] Niko Petrić, Moje uspomene, 51

svoje države crkvenog poglavara mjesto da su se oni samostalno razvili i oformili u Jugoslaviji bez ikakvog vanjskog vrhovnog vodstva. Starokatoličke crkve u Austriji, Njemačkoj, Švicarskoj, Čehoslovačkoj, Holandiji, Americi i t. d. bile su samostalne i neovisne od drugih starokatoličkih crkava. Sve su one i nacionalne, sa svojim živim narodnim jezikom u bogoslužju, sa necelibatskim svećenstvom. Vjerske stvari uređuje sabor. Tako se poslije pet godina borbe pošlo putem na koji je ukazao intuitivno pri prvim počecima rada reformnoga svećenstva profesor Stjepan Menciger. U Beč je pošao don Marko Kalođera koji je kod tamošnjeg predsjednika sinodalnog vijeća starokatoličke crkve u Beču, Adalberta Schindelära stvar svršio na opće zadovoljstvo. Schindelär je naprosto priznao hrvatsko-katoličku organizaciju i primio je za dionika svih prava i povlastica koje uživa starokatolička crkva, kao crkva državno priznata. Ujedno je potvrdio da spomenuta crkvena organizacija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca prema općim načelima starokatoličke crkve, kao narodna potpuno posjeduje crkvenu autonomiju i neovisnost.[31]

O ovome uspjehu izvijestilo je vijeće hrvatsko-katoličke, sada već hrvatsko-starokatoličke crkve jednako pastvu kao i Ministarstva vjera 7. decembra 1923.

U naročitom broju »Preporoda« objavljena je poslanica upućena hrvatskom katoličkom narodu kojom se objašnjavaju uzroci i povodi ove promjene, koja je u stvari bila samo formalne prirode, jer se u suštini već duže vremena posve podudarala s načelima starokatoličke crkve odvojivši se idejno od Rima. Jer jedna od motivacija, koja je osnovna i zajednička objema ovim institucijama jeste i odvajanje crkve od despotizma i imperijalizma Rimske Kurije. A ovaj se podudarao uvelike s onim Mussolinija. Odatle i strahovanje Mussolinijevo od pojava narodnih crkava koje se izdvajaju ispod vlasti Rimskoga prvosvećenika. Jer Mussolini je ustvrdio da je »latinska i imperijalna tradicija Rima danas zastupana u katolicizmu. Stoga me veoma uznemiruje kad vidim da se ustanovljuju narodne crkve«.[32] To je vidio Mussolini, ali ne i kratkovidni beogradski državnici koji su izilazili nesvijesno u susret Mussolinijevim težnjama. Mussolini je mogao biti zadovoljan ne samo s Bauerom, nego i s beogradskim ministrima.

Ministarstvu vjera upućena je predstavka 7. XII. 1923. — kojom se u stvari ponovo traži odobrenje, ali sada za Hrvatsku starokatoličku crkvu. Ovo je presudan dokumenat kao završni akt jedne petogodišnje borbe, koja je upornošću protivnika, jednako crkvenih vlasti, a tako i državnih (Drašković-Marinković-Krstelj-Jovanović), dovela do rješenja, koje u svojim počecima nikako nije bilo tako ni zamišljeno niti se k njemu svijesno polazilo. Sam akt dovoljno objašnjava zašto je tok razvoja ove borbe hrvatskih reformista u posljednjem trenutku, jedne gotovo bezizlazne situacije, uzeo ovakav obrat.

»Uslijed strogog provedenja naredbe Ministarstva vjera od 12. oktobra 1923. V. K. br. 2570, kojom se ima »najoštrije kazniti« svaki rad Hrvatsko-katoličke crkve i koja zapravo znači njezino potpuno uništenje, saopćilo je Vrhovno Vijeće Hrvatsko-katoličke crkve u Zagrebu preko Župnih vijeća svim vjernicima, da se nemaju nadati ne samo zakonskom priznanju svoje crkvene organizacije, nego niti bilo kakvoj toleranciji iste u kraljevini SHS.

[31] »Preporod« 1923., br. 19, 2-3.
[32] Vidi naprijed poglavlje V.

Vjernici Hrvatsko-katoličke crkve odgovorili su putem svojih Župnih vijeća, da sasvim i potpuno usvajaju ime, nauku i Ustav Starokatoličke crkve i žele da njihove crkvene općine sačinjavaju Hrvatsku Starokatoličku crkvu u kraljevini SHS.

Na temelju te izjave stupilo je Vrhovno Vijeće u pregovore sa Starokatoličkom crkvom u njemačkoj Austriji, pod koje jurisdikciju spadaju starokatolici naše države. Predstavnici Starokatoličke crkve u Beču službeno su priznali dosadašnju Hrvatsko-katoličku crkvu sa svim njezinim vjernicima, svećenicima i župama sastavnim dijelom Starokatoličke crkve pod imenom: »Hrvatska Starokatolička crkva« priznavši ujedno istoj prema općim načelima Starokatoličke crkve crkvenu autonomiju.

Tu službenu izjavu prilažemo u ovjerovljenom prijepisu i prijevodu, a tako i Ustav Starokatoličke crkve u njemačkom izvorniku i hrvatskom prijevodu.

Prema tomu ne postoji više dosadašnja Hrvatsko-katolička crkva u državi SHS, pošto njezini pristaše prelaze u Starokatoličku crkvu pod imenom »Hrvatska Starokatolička crkva«, koja usvaja nauku Starokatoličke crkve prema zakonski odobrenom warnsdorfskom katekizmu, a tako i njezin Ustav zakonski odobren za zemlje bivše austrijske države.

Sve to ovim javljamo Ministarstvu vjera, dotično po njemu Kraljevskoj Vladi u Beogradu, dok prijepis dostavljamo Kraljevskom Povjereništvu za prosvjetu i vjere u Zagrebu, te ujedno primjećujemo, da je Starokatolička crkva bila zakonom priznata vjeroispovijest u bivšoj austrijskoj državi za sve zemlje zastupane na Carevinskom Vijeću, prema tomu i u onima našima pokrajinama, koje su prije ujedinjenja potpadale pod Austriju, dakle u Dalmaciji, Istri (Krk), Kranjskoj, Štajerskoj (Lavant) i to dekretom Ministarstva bogoštovlja i nastave u Beču od 18. oktobra 1877., koji dekret također prilažemo. Ista je vjeroispovijest priznata i u našoj državi Ustavom od 28. juna 1921., čl. XII. koji izričito usvaja sve one vjere, koje su na ma kom dijelu Kraljevine već dobile zakonsko priznanje, pa prema tomu i Almanah Kraljevine SHS, izdanje 1921/1922., II. 2, 51 i 55, navodi Starokatoličku vjeroispovijest kao priznatu.

Što se tiče samog stupanja u Starokatoličku crkvu, naši će vjernici ispuniti sve vjerske propise odnosnih interkonfesionalnih zakona, a ujedno će sve postojeće državne propise kao i one što ih određuje Ustav Starokatoličke crkve ispuniti sve naše organizacije, te isto priopćiti Ministarstvu vjera.

Molimo gospodina Ministra vjera, da ovo uzme do znanja i naloži podređenim organima, da s pristašama Starokatoličke crkve imadu postupati kao s pripadnicima zakonom priznate vjeroispovijesti.

Potpuno smo uvjereni, da će gospodin Ministar vjera odbiti svaki pokušaj, došao on ma s koje strane, koji bi potlačivanjem Starokatoličke crkve značio gaženje državnog Ustava.«[33]

Time je i službeno bilo objavljeno odvajanje reformnih hrvatskih svećenika i od hrvatske kao i rimske vrhovne uprave. Sada se ni u Beogradu nije mogao da izigra Ustav — bez očigledne povrede. Stoga je Ministarstvo vjera 18. XII. 1923. donijelo odluku kojom se potvrđuju navodi Predstavke od 7. XII. 1923. i priznaje Starokatolička crkva u kraljevini »sa svim pravima i povlasticama, što ih državni Ustav i zemaljski zakoni daju ustavno usvojenim i zakonito priznatim vjerama.«[34]

[33] »Preporod« 1923., br. 19, 3-4.
[34] Naše priznanje. »Preporod« 1923., br. 23-24, 1.

Sve što sad slijedi samo je prirodan tok razvoja u vezi s legaliziranjem pokreta kao samostalne i od Rima odvojene crkve. Zato, daljnji život i historija Starokatoličke crkve, njene teškoće koje će se pojavljivati na ličnim i načelnim pitanjima, kao i borba koju će i dalje svim mogućim sredstvima protiv nje voditi rimokatolička crkva, ne spada u djelokrug ove rasprave. Svakako je hrvatski klerikalizam u jednoj ovakvoj ustanovi našao novog antiklerikalnog protivnika, koji je nepoštedno otkrivao zakulisne intrige klerikalaca.

Uspjeh reformista izazvao je u klerikalnim redovima pometnju i ljutnju, o čemu tako rječito govori klerikalna štampa. Napisi najvulgarnijih napadaja, naročito ličnih kao i moralno-političke motivacije za otpad od Rima, pokazuju koliko ih je ovaj poraz neprijatno dirnuo. Oni su, štoviše, smatrali da je to izvedeno gaženjem Vidovdanskog Ustava! Kao što su klerikalci pred svojim separatističkim pristalicama u četiri oka, u ispovjedaonici pa i na propovjedaonici govorili da su reformisti oruđe srpske hegemonije i da svojim radom žele da Hrvate odvedu u pravoslavlje, oni su to i napisali u »Katoličkom listu« — na vijest o dozvoli rada Starokatoličkoj crkvi. U nizu nepoštednih pogrda ima i denuncijacija, upućenih hrvatskim separatistički raspoloženim masama, da ih ozlojede na hrvatske »izdajice«. Jednako, u klerikalnoj Pučkoj stranci, koja je sada Hrvatska, napustivši svoj Jugoslavenski atribut, vrativši se na svoja iskonska, predmajskodeklaracijska vremena i frankovačka politička shvaćanja. »Katolički list« (1923. br. 52) govoreći o reformistima, kaže za njih da su to od »vjere otpali svećenici ... koji su u službi tatskog, protukatoličkog, protukršćanskog, da i bezbožnog liberalizma ... pa su te svrzimantije bacile u blato svoj katolički, hrvatski i svećenički značaj. Oni su puko svijesno oružje u rukama naših narodnih neprijatelja ...« A da se vidi tko su ti narodni, t. j. prvenstveno hrvatski neprijatelji, a onda i katolički, jer to su za tog pisca u stvari sinonimi, on je kasnije malo jasniji za one koji ga ranije eventualno ne bi valjano razumjeli. »Reformaški svećenici postali su prije svijesno negoli nesvijesno puko oruđe u rukama onih naših narodnih i vjerskih neprijatelja, koji nastoje hrvatski narod prevesti na pravoslavlje, a u nas je pravoslavlje istovjetno sa srpstvom.«[35] Isti taj »Katolički list« 1924. upozorava vladu da su reformisti otišli u pangermane i osnovali pangermansku stranku! T. j. jučer je bio zadatak ovih ljudi da Hrvate posrbljuju, a već danas da ponjemčuju. Iz kruga ovih ispitivanja izlaze polemike koje su vođene između novih hrvatskih starokatolika i starih rimskih klerikalaca. Svakako bi bile više interesantne za psihopatologa nego historičara.

Hrvatski starokatolici dali su se živo na posao. Već 21. i 22. januara 1924. održan je prvi hrvatski starokatolički crkveni sabor. Na saboru je izabran i prvi biskup u ličnosti don Marka Kalođere, bivšeg kanonika i župnika grada Splita. Kada je Ministarstvo vjera priznalo ovaj izbor, biskup je svečano posvećen 25. II. 1924. od strane utrechtskog nadbiskupa Franje Kennincka i harlemskog biskupa J. van Vlimena.[36] Rastanak sa svojim dotadašnjim župljanima objavio je don Marko Kalođera u jednoj poslanici poslije izbora za biskupa, kojom je opravdao svoj korak. Sada je bilo Marku Kalođeri da izdrži najteže napade, mahom lične prirode koje je

[35] Latinaško mahnitanje. »Preporod« 1923., br. 20-21, 9.
[36] »Preporod« 1924, br. 1-3, 1.

na njega upravila klerikalna štampa. Do nedavna još uveliko cijenjen prelat rimske crkve, a od trenutka prijelaza na starokatolicizam, postaje u očima donedavnih hvalitelja, čovjek najrđavije prošlosti. Napadaji su imali za cilj da se pastva u rimokatoličkoj crkvi ne pokoleba i da se redovi starokatolika ne pojačaju. Zato je trebalo sve moguće poduzeti, da se zamah i polet starokatolicizma u Hrvatskoj što više umanji. Odatle vijećanje jugoslavenskog episkopata 28. i 29. februara 1924. Odatle izjava zagrebačkog svećenstva od 11. marta 1924. protiv starokatolika, odatle zahtjev i naredba zagrebačkog nadbiskupa da se s tom izjavom imaju solidarizirati svi svećenici njegove dijeceze.[37] Prema zaključku episkopata trebalo je izobličiti prvo starokatoličkog biskupa, na izričiti prijedlog nadbiskupa Bauera. Zbog napadaja »Katoličkog lista« na Kalođerinu ličnost, kao što je to učinio i sam nadbiskup Bauer u svojoj uskršnjoj poslanici, odgovorio je jednim pismom Ante Donković, prikazavši crnu sliku moralnog naličja koje je pripadalo rimokatoličkom svećenstvu prije, kao i poslije ujedinjenja. Nesumnjivo težak, mučno optužujući dokumenat za amoralne prilike u zagrebačkoj dijecezi.[38] Ante Donković nikad nije bio za ove teške optužbe zvat na sud da se opravda, naprosto stoga što ga nitko nije predao sudu da se ispita da li su njegovi navodi točni ili proizvoljni. Taj veliki dokumenat apologije biskupa Kalođere svršava refleksivnim mislima koje također teško udaraju na obraz napadača.

> »Mi jako dobro poznajemo našega biskupa, i zato ga štujemo i cijenimo. Ali da smo u izboru slučajno pogriješili, — što nijesmo, — sva bi ljaga pala samo opet na rimsku, latinsku crkvu. Naš biskup, do par dana pred izborom za biskupa u našoj crkvi, bio je u rimskoj, u Vašoj crkvi, i u njoj je obnašao najčasnije, najvažnije, najdelikatnije službe; bio je odgojitelj klerika, tajnik biskupski, župnik u Splitu, kanonik stolne splitske crkve, upravitelj sestara milosrdnica, crkveni sudac, prosinodalni ispitatelj, kateheta u srednjim školama, biskupov zastupnik u školskim vijećima, član Narodnog vijeća i Općinskog predstavništva u Splitu, duša svih karitativnih ustanova splitskih. I u svim tim službama bio je uvijek obasipan pohvalama i priznanjima te cpetovano od biskupa predlagan za biskupa u Splitu.
>
> Ili je gospodin biskup Marko Kalođera zaslužio te sve pohvale i priznanja ili nije. Ako ih je zaslužio, kao što i jest, mi smo jako dobro pogodili u izboru; a ako kažete da ih nije zaslužio, e, onda bi samo vaša, rimska crkva dala sebi najnemiliju svjedodžbu, što takvim počastima i povjerenjem dariva nedostojne svećenike.«[39]

Nadbiskupu Baueru, koji je u svojoj uskršnjoj poslanici dodirnuo ovaj rascjep u njegovoj dijecezi i teško napao moralnu pozadinu pokreta, ne štedeći ni novog biskupa hrvatske starokatoličke crkve, posvetio je isti Ante Donković zasebno pismo u kojem analizira svu političku, nacionalnu, crkvenu i moralnu prošlost zagrebačkog nadbiskupa. Svi ovi detalji daju jednu kaleidoskopsku sliku i oduzimaju prava da se s visokog piedestala dijele moralne lekcije drugoj ličnosti pa ma one bile u protivnom crkvenom taboru.[40] Ova teška optužba koja je u javnosti izazvala veoma mučan

[37] »Preporod« 1924., br. 7-8, 11-12.
[38] Ante Donković, Prvo pismo gospodinu nadbiskupu A. Baueru. »Preporod« 1924., br. 1-3, 13-15.
[39] »Preporod« 1924., br. 1-3, 15.
[40] Ante Donković, Drugo pismo nadbiskupu Baueru. »Preporod« 1924., br. 4-6, 10-14.

utisak ostala je ne samo bez odgovora nego i bez tužbe. Nadbiskup Bauer smatrao je da velikodostojnički prijeđe preko svih tih optužbi kao nedostojnih kleveta. Ovime nije završen proces međusobnog optuživanja. On će se dugo vremena voditi na raznovrsnim sektorima javnog rada u državi.

IX.

„PAPOŽDER I POPOŽDER“

Antiklerikalizam Stjepana Radića

Ličnost Stjepana Radića, političara i narodnog tribuna, vođe seljačkih masa odmah od prvih dana ujedinjenja, kao i u danima koji su mu prethodili, ostavlja bez sumnje jednu izuzetno uvjerljivu sliku u razvoju cjelokupnog političkog previranja mlade države. Kroz teško školovanje u gimnaziji, a poslije na univerzitetima u Zagrebu, Pragu, Moskvi, Parizu, kroz zatvore i svakojaka stradanja, izgradio je Stjepan Radić svoju ličnost, koja je i na one koji su mu bili protivnici ostavljala jake utiske političara širokih, naprednih, gotovo revolucionarnih pogleda. Istinski uvjeren Slaven, sa jakim socijalnim osjećajima, zračio je Stjepan Radić i kao mladić i kao zreo političar. Njegov stav u Narodnom vijeću, a tako i u HRSS, koja je oduševljeno prihvatila i propovijedala federalističko i republikansko uređenje države, izazvao je na suprotnim stranama oštru kritiku i nepomirljive protivnosti. Odmah u početku, nastao je jedan žestok i nekompromisan sudar dviju ideologija, centralističke i federalističke. Uz prvu se vezivala jugoslavenska misao, a uz federalističke kod Hrvata i Slovenaca, separatističke i ekskluzivističke. Paradoks je da su se uz njega, velikog Slavena i Jugoslavena vezivale nade najupornijih separatista. Jedina republikanska ideja koja je tada vezana i sa federalističkim i sa široko jugoslavenskim gledištem, bila je predstavljena u Jugoslavenskoj republikanskoj stranci, koju su vodili Ljuba Stojanović i Jaša Prodanović. Ovaj politički sudar dvaju tabora, koje s jedne strane predstavlja Svetozar Pribićević, a s druge Stjepan Radić, uvelike će kočiti konsolidaciju zemlje. Sedmogodišnji politički rat, koji je vodio Stjepan Radić, završava u fazi kad napušta republikanizam i površinski separatizam, i prilazi unitarizmu i monarhizmu (1925.). Ovaj Radićev gest prešao je svu dotadašnju elastičnost njegovih ranijih političkih poteza. Jedni su ove psihološke permutacije tumačili nedosljednošću jednog kolebljivog značaja, drugi su bili voljni da u tim manama vide samo realnog političara koji cijeni i odmjerava situacije i prema njima podešava postupke, da bi tako za stranku i za narod postigao najveći dio predviđenih uspjeha. Treći pak, najnepomirljiviji i najodsudniji protivnici Radićevih metamorfoza tumačili su ovaj njegov prijelom samo kao najvještiji manevar savršene političke taktike da se, ma da to izgleda paradoksalno, kroz monarhizam, kroz kompromitirani monarhizam, dođe do željenog cilja — samostalne Hrvatske republike.

U prvom periodu tako zvane sedmogodišnje pasivne rezistencije Radićeve Hrvatske republikanske seljačke stranke, klerikalci ne sarađuju sa Stjepanom Radićem. Naprosto zbog ranijih i savremenih Radićevih načelnih gledanja na hrvatski klerikalizam. Do izmirenja sa Radićevom seljačkom strankom doći će mnogo kasnije, u stvari tek poslije njegove smrti, kad će se svi separatistički redovi sjediniti u jednom

frontu protiv Beograda, povedeni HSS-om kao najmoćnijom strankom Hrvatske. U ovom prvom periodu klerikalci ne sarađuju s Radićem, ne možda zbog svog jugoslavenstva koje je izviralo iz mutnih dubina crnožute Majske deklaracije, nego naprosto zbog Radićeva notornog antiklerikalizma. A s njime je Stjepan Radić bio srođen još od prvih dana svoje rane mladosti, kad je u gimnaziji počeo da samostalno sudi o savremenim političkim nevoljama Hrvata. Jednako on kao i njegov brat Ante. Pogotovo od vremena kad su se pojavile njihove prve seljačke novine »Dom« 1900., i otkad je osnovana Hrvatska pučka seljačka stranka (1904.). U ovome smjeru i u ovim načelima Stjepan Radić je nepokolebljivo dosljedan od najranije svoje mladosti pa do groba. Nepromjenljivo stalan protivnik klerikalizma i zloupotrebe vjere i crkve u političke ciljeve. S tim uporedo prate ga na čitavom životnom putu stalna i snažna osjećanja i vjera u Slavenstvo i njegovu ulogu u čovječanstvu unatoč svim krizama koje su ga snalazile kroz vjekove. Od rane mladosti kad je kao svršeni šestogimnazijalac posjetio Rusiju, gdje je kasnije studirao, kao i u Pragu, Radić ostaje vjeran Slavenstvu i kao političar i kao propovjednik kulturne solidarnosti svih Slavena. A i na tome polju Stjepan Radić stoji antipodno prema klerikalcima.

Da bi se sasvim razumjelo ovo neslaganje klerikalaca i Stjepana Radića za prvih sedam godina Jugoslavije, treba malo zahvatiti i u raniji život Stjepana Radića. Odatle se bolje razumije i sva ona grmljavina, koja se podizala i s jedne i s druge strane. S jedne tribine na drugu.

Stjepan i Ante Radić djeca su seljačkog porijekla. Stjepan kao i brat Ante u neposrednom su dodiru sa seljakom od rane mladosti, otkad se sasvim saživljavaju sa njegovim nevoljama i nadama na bolji život, socijalni i politički. Stjepan Radić uspio je da zaroni u dubine seljačke duše više nego ma i jedan hrvatski političar prije njega. U njoj on nailazi svojim dodirom na harmonički odjek, pun i razuman, shvatljiv i topao. Uvijek, i onda kad pita ili kad upućuje, onda kad moli ili zapovijeda. Stjepan Radić je pravilno vidio da svećenstvo u velikom dijelu nije prilazilo tome seljaku onim evanđeoskim kršćanstvom kako bi to trebalo da bude po zapovijedi Učitelja iz Nazareta. Tu su i prvi njegovi sudari sa svećenicima ove vrste. Kao mladić dolazi u priliku da ih kritizira i da im zamjera njihov socijalni egoizam kao i često eksploatiranje, duhovno i materijalno neprosvijećenog seljaka. On je već u ranoj mladosti dosta toga razumio što je još mnogima starima bila tajna sa sedam pečata. On je shvatio na mnogim primjerima zašto je Ante Starčević tako nepovoljno sudio o hrvatskim popovima, ma da su vrlo rano mnogi uz njega pristajali.

Ove antiklerikalne Starčevićeve ideje bile su duboko usađene i u oba brata Radića. Oni su do njih doprli vlastitim životnim iskustvima, u borbi koju su oni izdržavali, kad su stali da otimaju seljaka ispod klerikalnog tutorstva na prijelomu XIX. i XX.stoljeća. Tu su oni nepomirljivi i odlučni učitelji naroda kad ga upozoravaju odakle mu izviru mnoge nevolje i opasnosti. Stjepan Radić a tako ni brat Ante, ipak nisu uopćavali niti su prema svima odreda svećenicima zauzimali negativno držanje. Naprotiv. Nikad oni nisu bili škrti u pohvalama i priznanjima prema onim crkvenim ljudima koji su uistinu pravo vršili svoj poziv, u crkvi a tako i u narodu. Zato je Stjepan Radić savršeno razlikovao vjeru i crkvu, pa je lako mogao da ukazuje i na njene zloupotrebe od strane onog svećenstva koje je htjelo da se politički nametne svojoj pastvi.

Na trnovitoj stazi svoga životnog, političkog i naučnog školovanja, Stjepan Radić još je u ranoj mladosti došao u bliži dodir s mnogim prvacima iz naroda, čija su imena zračila ne samo u hrvatstvu nego i u čitavom Slavenstvu. Bila su to upravo duhovna lica, biskup Strossmayer i Franjo Rački, prvi vođa Jugoslavenske akademije. Još kao petnaestgodišnji gimnazijalac Stjepan Radić je upoznao biskupa Strossmayera u Đakovu, na prolazu za Beograd. Od Trebarjeva, rodnog mjesta Radićeva, do Beograda mali dječak je per pedes apostolorum stigao do svoja dva glavna cilja koja je u svom romantičarskom zanosu imao pred očima, do Đakova i Beograda. Na tom putu mnoga gostoljubiva svećenička kuća, katolička i pravoslavna, ugostila je temperamentnog pobornika budućih političkih strujanja, koja su već tada u njegovoj glavi bila konstruirana i formulirana. Neizbrisiv je bio dojam koji je na nj učinio Strossmayer. Nakon dvije godine došao je Radić ponovo u Đakovo, kad je poslije prvih svojih demonstracija zatvoren i izdvojen iz škole,[1] da zamoli Strossmayera da ga preporuči kod mitropolita Mihaila u Beogradu, koji bi ga opet imao snabdjeti preporukama za put u — Rusiju. Obojica udovoljiše njegovoj molbi ostali su u Radićevu srcu trajno i duboko usađeni. Kasnije za sveučilišnih studija Radić je bio česti gost u Kuriji kanonika Franje Račkoga. Tu je on s učenim ideologom jugoslavenske misli izmjenjivao mnoge i mnoge političke misli. Ove posjete kod Franje Račkoga Radić je visoko cijenio i sam ih je nazvao svojom prvom političkom školom.[2] Kao što je Radić bio dosljedan cijelog života svojim pogledima na zadatke svećenstva, tako je on dosljedan i Jugoslaven i Slaven, ma da u ponekom periodu njegova života izgleda kao da je to jugoslavenstvo bilo potisnuto od elementarnoga zamaha vanjskog hrvatstva koje je bilo više njegovih masa nego njegovo. Svakako je vrlo značajno da mladi političar Radić, a tako i zreo vođa stranke, nikad ne zaboravlja na velikog biskupa i na njegovu ulogu u političkoj i kulturnoj historiji Hrvata u XIX. stoljeću.

Još je Strossmayer bio živ, kad dvadesetšestogodišnji Radić piše u Strossmayerovu duhu o narodnom kao i vjerskom jedinstvu naroda. U »Hrvatskoj misli« (1897. u Pragu), i kasnije u Zagrebu, gdje je taj list izdavao. U sukobima hrvatsko-srpskim Radić se nije dao zavesti šovenskim ispadima radikalnog nacionalizma frankovaca. U tim borbama jezuitsko-stadlerovske metode bile su naročito u Bosni, povodom pitanja pripadnosti Bosne i Hercegovine, stalni kamen spoticanja i smetnji slozi vjerama razjedinjene braće. Radić iskreno želi da Bosna i Hercegovina budu ona pokrajina na kojoj će se stvoriti pravi trajni temelj posvemašnjeg »narodnog jedinstva hrvatskoga *ili* srpskoga naroda«, umjesto da bude uporište s kojeg će narodni neprijatelji jednim mahom osujetiti sve hrvatske i srpske planove.

Za Radića je već 1897. posvemašnje narodno jedinstvo ideal.

> »Nećemo sloge, kompromisa; slogu uglavljuju različiti elementi, slogu treba ugovarati, kod ugovaranja treba popuštati, kod popuštanja se tuži i sudi, a to vazda ostavlja žalac koji prije ili poslije dovodi do ponovnoga

[1] Stj. Radić je kao đak VI. razreda zagrebačke gimnazije 30. IV. 1888. prilikom izvođenja opere »Nikola Šubić Zrinski« (od I. Zajca) usklikuo: »Slava Zrinskome, dolje tiran Hedervary.« Biskup Strossmayer, kad je saznao za tu prvu Radićevu demonstraciju, iz novina, rekao je: »Ovaj mladić je skinuo ploču sa grobnice, u koju je uzidana hrvatska sloboda.« (»Nova Hrvatska« 13. IX. 1942.) Kasnije, dogodine, došao je u sukob sa profesorom koji je batinao đake. (Isključen je odlukom vlade 15. XI. 1889.). Milan Marjanović, Stjepan Radić, Beograd 1937., 12-15).

[2] Viktor Novak, Iz poslednje godine školovanja Stjepana Radića. »Politika« 6. I. 1941.

rascjepa. Naša je narodna duša jedna. Sad treba to jedinstvo manifestirati. Na jedan hrvatski ili srpski narod valja da se oslone na zapadu Slovenci a na istoku Bugari, kao najsrodniji narodi hrvatskomu ili srpskomu, narodi koji danas imadu posebne svoje težnje, ali je pouzdane nade, da će se tečajem vremena u težnjama zbližiti tu s narodom hrvatskim, tamo sa srpskim. Narodno jedinstvo postostručuje narodnu snagu. Ono je prvi uvjet da narod ne propadne... S hrvatskim ili sa srpskim narodnim jedinstvom počnimo, sa zdravo shvaćenom slavenskom uzajamnošću nastavimo. S ozbiljnim i temeljitim proučavanjem zapadno-evropske kulture završimo. *Tvrdo smo uvjereni, da će ova dva naša narodna ideala obasjati zrake i trećeg našeg ideala, vjerskoga jedinstva katoličkih i pravoslavnih Slavena. Ne mislimo jedinstva formalnoga, koje bi se proglasilo papinskom bulom ili zaključkom crkvenog sabora, nego ono jedinstvo koje i danas postoji, ako i rijetko, u kršćanskim srcima.* Što je na oko naša najveća nesreća, može biti najjača poluga svih naših težnja kad kažemo istinu: »Hrvat ili Srbin, Hrvat (Srbin) ili Slaven, katolik ili pravoslavni.«[3]

U ovako strosmayerovski shvaćenoj ideologiji jedinstva naroda i vjere kojoj je Stjepan Radić ostao vjeran i onda kad je grmio protiv klika koje su Beogradom ovladale, izgradio je svoje antiklerikalne poglede kojih se također nikad nije odrekao. Više nego ikad antiklerikalno i antijezuitski, Radić se izjasnio u času smrti velikoga biskupa (1905.). Tada je on u nekoliko napisa prikazao biskupovu fizionomiju i istodobno pokazao koliko su osnovne Strossmayerove misli nailazile na skladan odjek u njegovu intelektu i njegovim osjećajima, hrvatskim, jugoslavenskim, slavenskim i liberalno kršćanskim, u stvari antijezuitskim i antiklerikalnim. Jer Strossmayerova smrt dala je prilike upravo ovima da na svoj klerikalni način ozobliče plemeniti lik rada i života velikog Slavena, dostojna učenika svete braće. Tom prilikom Radić je sugestivno prikazao u sjećanjima posljednji susret, peti sa biskupom u Đakovu, kad je bio njegovim gostom sa svojom ženom. Bilo je to 26. VI. 1903., malo dana pred pad bana Khuen-Hedervarya. Stjepan Radić je naišao na još svježa starca čiji je duh zablisto kad su poveli riječ o njegovim omiljelim temama, Slavenstvu, glagolizmu, boljoj budućnosti jugoslavenstva, neoslobođenog i razjedinjenog, vjerski i politički. Kad su govorili o Češkoj, Radić mu je spomenuo da je Strossmayer hrvatski Hus, samo s tom razlikom, što biskupa nisu još spalili. Za trpezom, pred velikim brojem svećenika održao je Radić govor u kome je podvukao šta je upravo značilo podizanje Sveučilišta i Akademije u borbi s Mađarima i Nijemcima. Biskup Strossmayer bio je prijatno dirnut i tako izazvan održao je govor u kome je opet bljesnuo svijetli duh velikog oratora.

»I sav kao pomlađen, priča Stjepan Radić — odgovaraše mi biskup, doduše sjedeći, ali uzdižući se duhom tako visoko da su se svi gosti pogledavali, kao da se pitaju, govori li to starac, koji je više nego jednom nogom u grobu. Taj Strossmayerov odgovor pokazao je pred mnogim svjedocima, svećenicima i svjetovnjacima, da je Strossmayer još uvijek svoj i naš, da nije ničije oruđe i da ničije oruđe neće nikad postati. I da iz svih svojih susretaja s tim dostojnim nasljednikom slavenskih apostola nemam druge uspomene nego na ovaj dan, bio bih dosta stalan i jak da

[3] Prema: »Jugoslavenske novine« 19. XI. 1936.

svim jezuitskim nametnicima, koji posižu za svetinjom njegova groba, a kaljahu čast njegova života oštro i glasno doviknem: *»Prste k sebi, sinovi tmine. Naš je ovo grob, jer i sav ovaj njegov život bijaše naš, hrvatski, slavenski, kršćanski; a vi idite i služite onom čiji jeste, ocu laži i djeci njegovoj.«*[4]

Tko je taj otac laži i tko su djeca njegova bilo je jasno svakome tko je znao Radića i poznavao Strossmayerov duh.

U članku »Što nam je bio Strossmayer«, Stjepan Radić dao je jedan osobit portret biskupa kako su ga vidjeli njegovi savremenici i one generacije koje su s pijetetom ulazile u sadržinu i tendencije ideologije đakovačkog biskupa. Naročito je on podvukao njegovu misiju kao predstavnika jedne istinski narodne crkve, kao antipoda latinaštvu i jezuitizmu ultramontanaca. Radić tvrdi da će Strossmayerova ličnost biti svetija i veća što se budu savremenici više od njega udaljavali. Misli su to, koje je o Strossmayeru izrekao i proslavljeni astronom i književnik Camille Flamarion, u svom na indeks stavljenom djelu: »La fin du monde«.

»Sav naš politički odgoj, naša štampa, piše ogorčen Stjepan Radić, pa i naša knjiga zadahnuta je mislima, zbog kojih je Strossmayer tuđ mnogo hrvatskom srcu, a da je političko stekliŝtvo sad u mađaronskom, sad u frankovačkom duhu kod nas preovladalo, bio bi Strossmayer tuđ već i našoj savjesti. A ta savjest kazuje što je biskup bio Hrvatima i kao Hrvat i kao Slaven. Kao Hrvat čvrsto je branio hrvatsko državno pravo, a kao Slaven to je pravo pomladio Jugoslavenstvom i Slavenstvom. On je tomu pravu otupio svaku oštricu koju bi ono moglo da ima protiv Srba, otkrivajući osnove na kojima mogu Hrvati s ostalim Slavenima u monarhiji graditi sporazumno svoju budućnost. Kao Slaven je osjećao da je sudbina svih malih slavenskih naroda nerazriješivo vezana s napretkom i veličinom Rusije.«

Zato je on 1888. o devetstogodišnjici ruskog pokrštenja uputio onaj znameniti pozdravni telegram zbog koga je došao u sukob s carem Franjom Josipom. Kao Hrvat, Jugoslaven i Slaven posvećuje Strossmayer svoju katedralu jedinstvu crkava, slozi i ljubavi svoga naroda (1882.). Ovaj veliki biskupov gest tumači Radić dubokim slavenskim osjećajem i dalekovidnim ciljevima.

»Gdje se vjersko jedinstvo propovijeda na slavu božju slogom i ljubavlju našega naroda, tu morade umuknuti vika i jezuitskih i fanariotskih bjesomučnika, da ostane samo veličajno djelo, koje je i po zamisli i po izvedbi kao uzvišeni simbol jugoslavenske i sveslavenske duševne harmonije. A da taj duševni sklad bude potpun trebalo je otstraniti i sve vanjske znakove slavenskoga poniženja i osvajačke proždrljivosti bilo rimske, bilo bizantske. Pa kako je pred uskrsnutom Bugarskom i Srbijom morala uzmaći nadutost grčka, tako se po Strossmayerovoj osnovi preporođena Hrvatska ima osloboditi latinaša. Ali naš biskup išao je još i dalje, prodahnut nepokolebljivom vjerom u božanstvo Kristovo i svetost svih apostola, a osjećajući duboko, da je na stolici slavnoga i svetoga Metodija dvostruki apostolski nasljednik, planuo je pravednim gnjevom na zlosretni pokušaj, da se katolička crkva centralizuje poput kakve azijatske despotije, a biskupi, apostolski nasljednici ponize na pokorne sluge glavara jezuitskoga reda.

[4] Stjepan Radić, Moji susretaji s našim biskupom. »Novi vijenac« 1905., 141-144. Prilog »Hrvatske misli« 1905., br. 9.

Krivo se veli, da je naš biskup mrzio jezuite do posljednjega daha života svoga. Ta Strossmayer je znao pružiti ruku i onomu koji nije mogao napisati stranice bez poruge njegovu geniju i bez zavisti njegovu dostojanstvu. (Tu Radić misli na nadbiskupa Stadlera). Nego Strossmayer je dobro uviđao da u savremenoj Evropi kršćanstvu uopće, a u katoličkoj crkvi napose ne može nitko toliko škoditi koliko jezuitska disciplina i jezuitski moral, pa je zato proti političkom katolicizmu postavio katolicizam vjerski, te nema jednog jedinog njegova pisma, u kom ne bi govorio, i svima nam vruće preporučivao ne jezuitske pokornosti nego kršćansku ljubav i molitvu, poput ljubimca Isusova Ivana Evanđeliste .. . Kao biskup nije se dao zastrašiti ni zborom kardinala, ni spletkom jezuita . . .«[5]

Još snažnije i buntovnije izrazio je Radić svoje negodovanje nad jezuitskim eksploatiranjem ličnosti biskupa Strossmayera nad samim njegovim odrom, kad je podvrgao kritici posmrtni govor nadbiskupa Stadlera pri Strossmayerovoj sahrani. Prije nego što je prikazao sam govor, Radić je okarakterizirao pisanje Stadlerove »Vrhbosne«. Dojam tih članaka, obavljenih u »Vrhbosni«, koju uređuju sarajevski jezuiti, od 1900. na ovamo bio je, kaže Radić, upravo sramotan i porazan za sve prave Hrvate rodoljube i istinske kršćane.

»Dapače i poslije svih najnovijih sramotnih i nedostojnih napadaja u »Vrhbosni« za koju više nema ni poštena lista, ni poštena čovjeka, izvan onoga kruga, koji se ropski pokorava svakomu jezuitskom migu i poslije svega toga nisi mogao vjerovati da se i Stadler slaže s tim duhom političkoga katolicizma bez ikakve vjerske sadržine, s tim duhom poganske mržnje i osjetljivosti.«

Međutim upravo govor nadbiskupa Stadlera nad Strossmayerovim odrom uvjerio je Radića da je duh »Vrhbosne«, ujedno i duh nadbiskupa Stadlera. Nad odrom trebalo je da govori semeljački župnik Pavić, »po mnijenju prijatelja i neprijatelja svojih, možda najuzorniji, najučeniji, najrječitiji, i što je kod ove zgode bilo vanredno važno, možda najnarodniji svećenik čitave Strossmayerove biskupije«. Međutim Stadler je svojim dostojanstvom izvojevao prvenstvo nad neznatnim župnikom. Osnovna Stadlerova misao bila je da prikaže Strosmayera kao najodanijega sina Svete Stolice. Prema tome, u tom svom nastojanju, morao je sa svog klerikalnog gledišta da mimoiđe upravo osnovne ideje vodilje cijeloga Strossmayera. Govoreći o podizanju katedrale Stadler je izrekao misli koje su prenerazile Radića. Naime nadbiskup je rekao da »ova crkva opovrgava tvrdnju, da Strossmayer nije bio odan Svetoj Stolici. Ona je dokaz kako je ljubio Isusa — Gospodina, tako je ljubio i svetu mater crkvu i Isusova namjesnika na zemlji«. Na ove misli užasava se Radić.

»Međutim, mene prođoše srsi: pogledam na propovijedaonicu i vidim nadbiskupa u njegovu žaru kao da se hoće s nekim pograbiti. Kao da sam osjeća, da bi na ove riječi stotinu glasova moglo poviknuti: »Dakle tako! Nema nikakve, baš nikakve razlike u ljubavi k Isusu, živom Bogu i u priznavaniu vrhovničtva rimskoga pape! Ili je prema tome i Krist Strossmayeru bio puki čovjek, ili mu je Kristov namjesnik na zemlji također bio pravi Bog. Jest,

[5] Stjepan Radić, Što nam je bio Strossmayer. »Hrvatska misao«, 1905., VIII, 337-340

takova svetogrdna misao neumoljivo slijedi iza gornje tvrdnje Stadlerove. Ali revnomu »Rimljaninu« ni to ne bijaše dosta. Okrene se k ulazu hrama i pročita onaj divni napis na vratima. Ali čitajući ispusti redak: »Jedinstvu crkava«. Zašto? Očito zato, jer se jedinstvo Istočne i Zapadne crkve, za koje se mole i katolici i pravoslavni, ne da ni zamisliti s pomoću jezuitske vlasti i bizantinske lukavosti, nego se dade postići jedino kršćanskom ljubavlju i tvrdom vjerom u živoga Boga.«

U Radiću je izazvao »nadbiskup — latinaš — « pravu sablazan, kad je stao da tumači sliku nad Strossmayerovim grobom koji kleči pred Bogom a pod zaštitom Ćirila i Metodija, jer Stadler ni u toj slici nije vidio ništa drugo nego Strossmayerovu odanost Svetoj Stolici. Pri kraju spomenuo je Stadler želju da da Bog da se dva naroda sjedine.

Ali »ni u propovjednikovu glasu ne bijaše ni traga kršćanskoj poniznosti, pokori i kajanju, nego je naprotiv iz njegovih usta zvučao kao oštar nož krik vlastohlepnosti jezuitske. Drugi vapaj ostao je uzaludan stoga, što se jednomu od dvaju bratskih naroda nije ni njegovo ime spomenulo, kao da bi se prolomio velebni onaj hram, kad bi se pod njegovim svodom začulo ime Srbin.«

Tako je Strossmayer bio ne samo neshvaćen nego i izobličen od glavnog govornika nad samim njegovim odrom. Zato je neobično teško ovo palo Radiću, pošto je Strossmayer još prije dvije godine kad je bio posljednji put s njim, jasno osuđivao svaku tuđinsku politiku, pa ma se ona krila i pod plaštem katolicizma i mahala koliko joj drago Isusovim krstom. »I zato ne pojmim — osuđuje Radić odgovorne za sahranu, što je poznata četa rijetkih, ali uglednih Strossmayerovih prijatelja mogla dopustiti, da jezuitizam uzme pa bilo i mrtvog našeg biskupa pa ma i na čas u zakup, kako je to bio frankovluk učinio još sa živim Starčevićem.«[6]

Samo je po sebi razumljivo da su klerikalci sa svih strana osuli paljbu na Stjepana Radića, njegovu »Hrvatsku misao« i njegovo »bezbožništvo«, gledajući u ovom slučaju samo produženje njegova antiklerikalnog rada i kao saradnika svoga brata Antuna u »Domu« i kao vođu mlade seljačke stranke. A njeno je jačanje dolazilo u stalni sukob sa akcijama klerikalaca u Zagrebu koji su se već pribrali i politički organizirani istupali. Zagrebačko klerikalno »Hrvatstvo« i Stadlerova sarajevska »Vrhbosna« stalno uzimaju na nišan braću Stjepana i Antu Radića »ludog Stjepana« i »crnog Antonija«, kako ih je pred klerikalcima željela omraziti »Vrhbosna« još 1904. Dakako, da im obojica nisu ostali dužni uzvraćajući im udarcima kojima su seljaci odobravali, razumijevali ih i pozdravljali. »Psovke, izrugivanja, podmetanja, bijes«, — kako »Dom« karakterizira pisanje »Vrhbosne«,[7] — uistinu su jedini argumenti kojima klerikalci obasiplju braću Radiće. Opće je poznat epiteton koji je urednih »Vrhbosne« označio za urednika »Doma« — »Papožder i Popožder«! Poslije jednog bezočnog i vulgarnog napadaja »Vrhbosne« na Stjepana i Antuna Radića, Stjepan je okarakterizirao pisanje ovog klerikalnog organa (1904. u svojoj »Hrvatskoj Smotri«, 633) učinivši odgovornim za takva pisanja i nadbiskupa Stadlera kao

[6] Baćuška (= Stjepan Radić). Stadlerova propovijed nad Strossmayerovim grobom. »Hrvatska misao« 1905., br. 8.

[7] »Dom« III, 192, 205.

i dra. Šarića. »Za obojicu sam držao, da nisu samo iskreni i dobri katolici, nego i pravi kršćani i pošteni ljudi; ovakvo pisanje, koje odaje i surovost i zlobu, i koje se sustavno nastavljaju, tu je moju vjeru uzdrmalo«.

Ali nisu se braća Radići, njihov »Dom« i HSS napadali kamo u klerikalnim listovima. Tome je trebala da posluži i crkva. I sa propovjedaonica seoskih župa grmjelo se često protiv seljaka pristalica Seljačke stranke, čitalaca bezbožnog »Doma«, kao i njihovih urednika. Jezuiti na svojim misama u seoskim crkvama napadaju također seljački pokret i izjavljuju svoje nade da će njihove misije tek onda pokazati uspjeh kad Hrvati ne budu više čitali Radićev »Dom«. Ali često se događalo da su jezuitske propovijedi imale upravo suprotan učinak, jer su seljaci baš tada stali da se pretplaćuju na njima još nepoznati list«.[8]

Ali ne samo kroz »Dom« nego i kroz svoju »Hrvatsku misao« namijenjenu hrvatskoj naprednoj omladini u »mjesečniku za narodno gospodarstvo, književnost i politiku u slavenskom demokratskom duhu« Stjepan Radić nepomirljivo razotkriva kleraklne makinacije izobličujući na svoj osobeni način duh i metode klerikalizma. Dakako, da je kao takav izazivao najogorčenije napadaje, naročito od strane najžešćih bojovnika militantnog klerikalizma, jezuita. Jer i Radić preuzima karakteristike klerikalizma od predstavnika reformatorskog katolicizma, historičara umjetnosti i kulture Fr. Krausa, a te su oznake postale suština klerikalnog katekizma. Naime, »klerikalac je, komu je pojam crkve viši od vjere; klerikalac je, tko papu zamjenjuje s crkvom; klerikalac je tko vjeruje, da je kraljevstvo Božje na ovom svijetu, i da je u moći Petrova ključa i svjetska vlast nad vladarima i narodima, kako je to tvrdilo srednjovječno papinstvo; klerikalac je, tko si umišlja, da se vjersko osvjedočenje može silom stvoriti ili uništiti; klerikalac je, tko je vazda pripravan, da čistu zapovijed svoje savjesti žrtvuje tuđem autoritetu«, »Hrvatska misao« 1904., 575).

Učio je Stjepan Radić i odvraćao hrvatski narod od klerikalnog zaludivanja da će mu pape i njegova vjernost Svetoj Stolici pribaviti državnu samostalnost i slobodu. Mlađoj hrvatskoj inteligenciji prilazio je Radić jednakim zanosom kao i svojoj seljačkoj braći, očekujući od nje, da se ne će povoditi za starim buržujskim shvaćanjem ostarjelih i sterilnih političara, što pođoše tragom klerikalaca, koji su poslije prvog hrvatskog Euharističkog kongresa 1900. stali da polažu svu svoju nadu u Rimsku Kuriju i u papu Pija X.

> »Oni naši političari, — izlaže Stj. Radić u studioznom članku »Kako se danas brani domovina?« — (»Hrvatska misao« 1904.647) —, koji su u rimskom papi odkrili i hrvatskoga političkoga spasitelja, neko su se vrijeme pošteno znojili, da rimskoga papu i rimske kardinale dobro i temeljito upute, kolika bi to bila korist za katoličku crkvu, da Hrvati, kao katolički narod obnove i učvrste svoju staru hrvatsku državu. Osobito se sarajevski nadbiskup Stadler mučio, da rimskim crkvenim velmožama dokaže, kako bi hrvatska država bila najjači i najsigurniji katolički most na putu do Carigrada i dalje na istok. Stadlerova revnost dopala se pokojnomu papi Lavu XIII, ali današnji papa Pio X mnogo više sluša bečke i berlinske Nijemce, nego ovoga odanoga Hrvata, a kako je još po svom srcu i po odgoju dobar Talijan, ne mari

[8] »Dom« V, 1904., br. 3, 44. (S. D. VI = Sakupljena djela).

> Hrvatskoj nimalo pomagati već zato, što misli, da bi ojačana i povećana Hrvatska bila na nepriliku njegovoj domovini Italiji. A onda treba spomenuti i to, da je današnji papa iz Mljetačke, i da je u Mljetcima ili u Veneciji gotovo sav svoj život sproveo, a nama je dobro poznato, da nas Hrvate baš mljetački Talijani najviše preziru i mrze. *I tako danas iz Rima nema za nas nikakve pomoći, a kamo li spasa. Dapače iz Rima otimlju nam sada i ono malo prava, što smo ga jedva jedvice sačuvali: pritištu naime, ili čak tjeraju slavensku službu božju i iz onih župa, gdje se do danas od božjega žrtvenika čuje narodni naš slavenski posvećeni jezik . . .«*

Ovakve slobobodoumne i napredne misli 1904. godine izazvale su upravo mahnitanje na klerikalnoj strani. Kao vidoviti pretkazivač, Stjepan Radić je pravilno ocijenio Pija X. na samom početku njegova pontifikata. A sva ta izlaganja bila su za jezuite heretička i neprijateljska i crkvi i vjeri, pa ih je trebalo svim sredstvima pobijati .Njih je osim toga uznemiravalo što je on tvrdio i govorio, pisao i štampao, da između pravoslavlja i katolicizma u stvari i nema razlike, te da te dvije crkve ne smiju da budu smetnja za bratstvo i slavensku solidarnost između katoličkih i pravoslavnih Slavena, naročito ne između Srba i Hrvata. A za frankofurtimaše to je bio u stvari pravi otpad od prave i jedino spasavajuće crkve .Na velikoj seljačkoj skupštini u Velikom Grdjevcu 14. I. 1904. Radić je dodirnuo pitanje hrvatsko-srpskog razdora i naglasio je da Srbe i Hrvate ne bi smjele da dijele vjere, jer su obje gotovo iste i jednake. Njega je za govora prekinuo stari župnik iz Rače Ivan Mikac, koji je pred 10.000 seljačkog svijeta imao kuraži da kaže, da su te dvije vjere iste, samo su s dvije crkve. Ma da taj župnik nije bio neki »Slavosrb«, kako to kaže Radić, ipak je imao ovako uzvišeno i pomiriteljno shvaćanje o crkvama koje rastavljaju Srbe i Hrvate. Zato je Radić, pišući studiju o »Slavenskoj narodnoj svijesti« i »Dva nepremostiva ponora, što za uvijek dijele Slavenstvo« — (»Hrvatska misao« 1904.), — izveo iz ove misli starog župnika, a i svojih slobodoumnih i naprednih težnji, zaključak da katolicizam i pravoslavlje ne smiju da budu po svojoj suštini oprečni i smetnja moralnom i duhovnom jedinstvu Slavena.

Takva shvaćanja i zanos kojim su se ona iznosila, oštrina demaskiranja politike klerikalaca uzbuđivala su ih i njihova je štampa, dnevna, nedjeljna i revijalna, dizala drvlje i kamenje na oba Radića.

U takvim oštrim sudovima o braći Radićima nije zaostajala ni filozofska Mahničeva »Hrvatska straža«, reagirajući na svaki njihov članak ili govor. Za »Hrvatsku stražu« (1903.), »čitava djelatnost »Doma« ide za tim, da otrgne hrvatski narod od crkve, od Rima, od svećenstva. U politici hoće da se stvori velika seljačka stranka, što bi u svemu bila mjerodavna, ali svećenika bi iz nje trebalo isključiti, te izručiti seljake drugim vođama . . . Tako na primjer u članku »Hrvati, vratimo se na pravi put« i na drugim mjestima, gdje tako govori o Rimu i papi, da neuki čitatelj mora zaključiti: Što dalje od Rima, to bolje . . .« ili, na drugom mjestu: »Zna se da je Radićev »Dom« veoma poguban list za naš narod. Svojim napadajima na vjeru katoličku, na rimskog papu, na biskupe i svećenike, svojom smutljivom i protuvjerskom pisanijom, »Dom« kao da je rad u prostoga puka omrziti i crkvu i njezine službenike, svećenike«. Uznemirena je i uvrijeđena »Hrvatska straža« što je Radić narodu govorio, da se otkako ga ima stalno bori s Rimom i Bečom. »Mi smo Hrvati u zabludi, što smo se okrenuli k Zapadu, a odvratili od Istoka . . . Sve što je na Za-

padu — to je Hrvatu neprijatelj — pa bio to sad Nijemac, bio Talijan, bio Beč, ili Rim . . .«[9]

Međutim, braća Radići, naročito Stjepan, nije ostajao samo na ideološkim disputama sa svojim klerikalnim protivnicima. Učeći narod, na užas klerikalaca, da je narod suveren u svojim zahtjevima u unutrašnjoj kao i vanjskoj politici, tražeći svoje puno nacionalno i ekonomsko samoopredjeljenje, Stjepan Radić je zahtijevao da se zemlja vrati seljaku, fabrika radnicima a trgovina kooperativima. Ova sažeta formulacija Radićeve ekonomske politike, koju je seljak shvaćao i prihvaćao, išla je konkretno za diobom velikih posjeda. Tu se, dakako, morao da sukobi sa feudalnom strukturom društva, koje je u to vrijeme bilo i te kako starostaleško. Programske misli o parcelaciji velikih posjeda dovele su do zabrane prvog programa seljačke stranke. Veleposjednici osjetiše revolucionarnu snagu ovih zahtjeva, pa su odmah starim oprobanim sredstvom denuncijacija zatražili intervenciju bečkog dvora. Među tim tužbama bila je jedna i zagrebačkog nadbiskupa Posilovića.[10]

Stoga je klerikalno »Hrvatstvo« u prvom svom broju napalo Radićev »Dom« i nazvalo ga bezbožnim listom. Naravno da je i »Dom« uzvratio pozdrave prikazavši jezuitsku fizionomiju tog lista u borbi za ugroženo »veliko« i »slavno« hrvatstvo. Radić dovikuje zgranutim klerikalcima da je samo u slozi i jedinstvu naroda istoga jezika i plemena na Slavenskom jugu njegova budućnost, od Triglava i Jadrana do Crnoga mora. A »samo-Hrvati ,kako neki hoće da budu, to su samoubojice ili tuđinske sluge« poručuje »Dom« hrvatskim klerikalnim i neklerikalnim separatistima.[11]

Udruženim snagama pobijale su klerikalne novine i revije Radićev »Dom«. Stoga su braća Radići zaključili da se jednim načelnim stavom odgovori svim tim klerikalnim protivnicima. Međutim, cenzura naklonjena klerikalcima, zaplijenila je čitavu stranu ili kako stoji prema Radićevoj terminologiji: »Zarobila«.[12]

Crkveni poglavari bili su često uznemireni i ljuti kad su saznavali da i pored svih opomena koje su se upućivale svećenstvu, po koji svećenik ipak pristaje uz ideje braće Radića i pomaže propagiranje načela njihove stranke. Crkvene vlasti zabranjivale su svećenicima da ni u kom slučaju ne smiju da budu pretplatnici »Doma« a pogotovo ne njegovi povjerenici. U prvo vrijeme crkvene su vlasti u tome imale i uspjeha. Naročito je »Katolički list« podigao protiv »Doma« veliku galamu i optužio je sa krivovjerstva sve one koji bi čitali »Dom«. God. 1903. primalo je »Dom« kojih pedesetak svećenika. Sam Radić piše da je »sad stvar gotova. Popovi su proti »Domu« i neće se više k njemu okrenuti. Pa će i ovo nekoliko njih o novoj godini za onima drugima«.[13]

Međutim ni ove smetnje nisu zaustavljale Radiće, niti su se njihove pristaše kolebali da li treba istrajati. A ta njihova upornost i postepeno pristajanje naprednijih i odrešitijih seljaka uz njihov pokret povela je za sobom ponekog, naročito mlađeg svećenika. Kad bi nadbiskup za takav slučaj saznao, odmah bi poveo postupak i uputio takvom prestupniku niz pitanja na koja je trebao da odgovori. Pitanja su bila tako sastavljena, kako bi mladi prestupnik osjetio svu težinu svoga velikoga

[9] Povodom proslave braće Radića. »Javnost« 1936., br. 25, 562.
[10] Stjepan Kranjčević, Hrvatski seljački pokret. »Selo i seljaštvo.« Sarajevo 1937., 27-28.
[11] »Dom« 1904., br. 18, 280 (S. D. VI).
[12] »Dom« 1903., br. 2, 169-171. (S. D. V).
[13] »Dom« 1903., br. 17, 269 (S. D. V).

grijeha. U ovakvom jednom aktu koji je nadbiskup uputio kapelanu Stjepanu Ruščuu, pita se:

»1. Je li vam poznato, da je Stjepan Radić javno ustvrdio, da naš narod neće biti sretan, dok ga rimski papa ne prokune?

2. Je li vam poznato, kako je Ante Radić u svom »Domu« napadao crkvu katoličku i katoličko svećenstvo i odvraćao naš katolički narod od svete pričesti porugljivo govoreći o »krušnom Bogu« i kako braća također u svojim novinama huškaju naš katolički narod proti njegovom svećenstvu zavodeći ga na otpor proti odredbama crkve?

3. Je li vam poznato, da je Preuzvišeni Ordinarij naš (t. j. dr. Posilović) poradi svega toga svojemu svećenstvu zabranio pristajati uz Seljačku stranku braće Radića i širiti njihova načela?

4. Ako vam je sve to poznato, kako opravdavate vaše ostentativno držanje prema rečenoj stranci prigodom vaših primicija, i ako ste pristaša te stranke, čime to opravdavate?«[14]

Na ovo je uredništvo »Doma« dalo jedan svoj karakterističan komentar i neke vrste demanti. Prije svega, urednik nije ni znao kako je dotični mladi svećenik, koji je tek obavio svoju prvu misu, odgovorio Duhovnom Stolu u Zagrebu. Jer to nije bio prvi slučaj da se pristalice Seljačke stranke izlažu neprijatnostima radi njihova političkog uvjerenja. Uredništvo se stoga nije dosad osvrtalo na podmetanja od strane klerikalaca kao da se u »Domu« »napada crkva katolička i katoličko svećenstvo«, i kako »braća Radići još svedjer huškaju narod proti njegovom svećenstvu zavodeći ga na otpor proti odredbama Crkve«. Urednik je miran, jer se dosada kao napadaj na crkvu uzimala kritika postupaka nekog nevaljalog popa. Međutim s ovim aktom, koji je u ime Duhovnog stola potpisao vikar, biskup Krapac, sasvim je druga stvar. Jer, tu se radi o službenom objavljivanju jedne izmišljotine kao da je Radić negdje rekao da će Hrvati tek onda biti sretni, ako ih papa prokune. Isto to važi i za izmišljotinu da je negdje govorio o »krušnom Bogu«.[15]

Međutim ovaj demanti uredništva »Doma« nije oslobodio Radića od ovog tvrđenja. I to ne samo kod klerikalaca i ostalih njegovih protivnika, koji su često citirali ovu »njegovu« misao, nego i kod svih njegovih poštovatelja i svih naprednih rodoljuba. Ona je rasla s imenima Stjepana i Ante Radića, naročito Stjepana, pa je kasnije Radić nikad više nije ni demantirao, primivši je kao da ju je i izrekao. Ova se tvrdnja pripisivana Radiću stalno ponavljala kroz dnevnu i ostalu štampu, otkako ju je prvi put objavio »Katolički list« prema nekim obavještenjima od lica koje je bilo u Beogradu, gdje je navodno Radić u jednom vatrenom antiklerikalnom govoru (1904.) napao hrvatske klerikalce kao neprijatelje narodnog jedinstva. Tadašnja franko-furtimaština bila je još više i zato izazvana što je ta izjava pala u pravoslavnom Beogradu! Tako je ta misao bila srođena sa fizionomijom Stjepana Radića. Klerikalce nije mogao Radić još i stoga da uvjeri, jer je postojao jedan drugi njegov demanti, poslije nekog napadaja »Hrvatstva«, u kome je on 17. X. 1904. doista rekao *»da nije nikad nikomu kazao niti mogao da kaže da je katolik, nego da nastoji biti samo pravi kršćanin«*.[16]

[14] »Dom« 1906. 154. (S. D. VII, 134)
[15] »Dom« 1908., br. 35, 200-202; (S. D. X. 200-202).
[16] S. D. XVIII. 224.

U postepenom poučavanju seljačkih masa »Dom« je dodirnuo mnoga, za tadašnja shvaćanja upravo revolucionarna pitanja. Odnos crkve prema državi u apostolskoj monarhiji imao je da ostane na ustaljenoj srednjevjekovnoj tradiciji. Kojeg li zaprepaštenja kad je »Dom« jednoga dana stao da zagovara odvajanje crkve od države, ukazujući na stav »Hrvatstva« koje teži za »samostalnošću« crkve.[17]

Za vrijeme prvog svjetskog rata mogli su se klerikalci uvjeriti da će im Stjepan Radić biti stalan i nepomirljiv protivnik. Otkako je 1908. ušao u hrvatski Sabor sa prva svoja dva druga, (a 1910. porastao je broj poslanika njegove stranke na devetoricu, među kojom su bila petorica seljaka), klerikalci su imali prilike da čuju Radićeva nepovoljna mišljenja i sa saborske tribine. Teške prehrambene prilike, kao i eksploatacija seljaka za ratna podavanja, dala su povod za oštru kritiku, u kojoj je dodirnut veleposjed, svjetovni i crkveni, kao favorizirani u podnošenju tereta. U svojim oscilativnim shvaćanjima prema svjetskim događajima tokom rata, Stjepan Radić bio je stalno na strani Rusije, pogotovo onda, kad su 1917. počele u Rusiji revolucije. Na užasavanje klerikalaca i konzervativne buržoazije Radić je juna 1917. ustvrdio, da još nema ruske revolucije, jer će se ona tek pojaviti.[18] A u Oktobarskoj revoluciji dogledavao je Radić pravog činioca koji će preporoditi i Rusiju i čovječanstvo. I dok su malodušni, a još više neskloni i neprijateljski raspoloženi prema velikom djelu oslobađanja ruskog seljaka i radnika od vjekovne tiranije, stali u front protiv Rusije, Radić naprotiv sav oduševljen tumači svojim seljacima da se »Rusija ne kida i ne raspada, nego se Rusija roji i obnavlja... I eto san postaje java: Rusija se obnavlja, Rusija se roji i zato tko je slavenski Hrvat među nama — a to treba da smo svi — *taj neka se istom sada za našu budućnost ništa ne boji*«.[19]

Nije čudo da su članci Stjepana Radića o Rusiji tih dana bili pod udarom cenzure, jer je dokazivao, da je Rusija upravo Oktobarskom revolucijom stvorila temelje novom međunarodnom pravu, srušivši dotadašnje međunarodno nepravo, a ono će »osigurati slobodu, pravicu i sreću svakome iole svijesnome i sposobnome narodu«. Sve je ovo zaprepaštavalo hrvatske klerikalce i stvaralo nepremostiv jaz. A Radićeva nastojanja za ožitvorenjem »pravicâ za radničku i seljačku sirotinju«[20] pogađala su sred srca feudalne privilegije hrvatskog visokog klera, s kojim se već niži stao da razilazi. Klerikalci, koji su za prve tri godine rata strahovali od eventualne pobjede Rusije zbog njenog pravoslavlja i njenog utjecaja na pravoslavne balkanske narode, ubrzo su poslije Oktobarske revolucije, prema diktatu iz Beča i Rima, stali da u toj novoj Rusiji vide drugog socijalnog protivnika, koga treba svim silama suzbijati. Kao što su to klerikalci činili sa svojim ranijim protivnicima u Hrvatskoj, označavajući ih pred masama kao bezbožnike i nevjernike, tako su se sada stali obarati na marksistička načela o religiji i crkvi, vjerujući da će se moći za dugo vrijeme održati u svojim pozicijama kad i u Hrvatsku stane nadirati talas novog socijalnog stremljenja. Odatle, od samih početaka novih datuma u Rusiji, pooštreni napadaji na Radića, uslijed njegovih odobravanja velikog preporoda koji je inaugurirala u Rusiji Oktobarska revolucija. Međutim, Radića to nije nimalo smetalo,

[17] »Dom« 1904., br. 9.
[18] »Dom« 1917., br. 22.
[19] »Dom« 1917., br. 49.
[20] »Dom« 1918., br. 7.

jer je znao, da će njegove mase više vjerovati njemu, nego svećenicima i klerikalcima, koji su ga označivali kao bezbožnika.

Ovakav Stjepan Radić, iz vremena prije Jugoslavije ostao je dosljedan i u Jugoslaviji. Čitav jedan decenij, kolikogod je poživio do tragične posljedice fatalnog 20. juna 1928., († 8. VIII. 1928.).

Ali ni klerikalci nisu izmijenili svojih uvjerenja o njegovu »bezbožništvu« i antiklerikalizmu koji je njih pred širokim masama seljaka toliko teško pogađao. A klerikalce je veoma uznemirilo, kad je i Radić u program HRSS 1921. unio i stav o vjeri. U trećem poglavlju se kaže da je »vjera temelj moralnoj kulturi. Vjera uopće, a kršćanski nauk je temelj poštenoga odgoja. Kršćanske crkve i sve javne vjerske zajednice posvema su slobodne u naučanju i u ispovijedanju vjere, u izvršivanju svih vjerskih obreda i u vjerskom saobraćaju sa svojim vjerskim poglavarima također izvan vanjskih granica republike«.[21] Dakako, Radić je i sada samo na liniji, koju je zacrtao još 1904. u osnovnim političkim i kulturnim načelima HSS pri njenom osnivanju. Mora da se kaže da Radić nije bio za vjerski indiferentizam, poznavajući dobro onovremeni mentalitet hrvatskog seljaka, ali je odlučno zastupao gledište, u vezi sa školskom politikom »da se svaki klerikalni prohtjev mora iz škola odstraniti, poticao on s katoličke ili pravoslavne strane«. Ovako je Radić govorio i pisao 1904. u »Hrvatskoj misli« kad je objašnjavao potrebu jedne seljačke stranke, njen program, načela i taktiku. Ovako do ujedinjenja 1918., ovako u opoziciji, a jednako i kao Ministar prosvjete! Uvijek jednako i nepromjenljivo, napredno, slobodoumno i — antiklerikalno. Sve su njegove pristalice, ali i protivnici dobro znali, da Stjepan Radić i ovim stavom programa o vjeri u stvari podvlači misao koja odvaja religiju od politike. Tako je to on shvaćao, a takvim je duhom prožet sav njegov daljnji rad u eri njegova najžešćeg republikanstva, prije i poslije polaska u Rusiju.

Svakako je Radić ovim htio da zaštiti svoje političke interese od klerikalnih intriga. Osim toga u stranci se sada nalazio već i priličan broj svećenika, čiju je savjest morao zadovoljiti ma i ovakvom formulacijom. Pored toga u isto vrijeme diskutirano je u Konstituanti o istom problemu u vezi sa XII. članom Nacrta Ustava, pa je i Radić bio primoran da pred svojim masama zauzme određeni stav. Tim više, što su klerikalci podvlačili da je ovim Nacrtom Ustava došla u pogibelj i vjera i crkva. Ovako je parirao klerikalcima u njihovu licitiranju s opasnošću vjere, koja je dolazila od klerikalnih fantazmagorija, a te i nisu bile tako bezopasne, jer su ih klerikalci vješto povezali s ugroženim hrvatstvom.

Radić je već 1919.—1920. suvereno vladao nad narodnim masama u Hrvatskoj o čemu su dali rječit dokaz izbori za Konstituantu, kao i gradski izbori u Zagrebu, žarištu klerikalizma u Hrvatskoj. Dok je Hrvatski blok, koji je formiran poslije izglasavanja Ustava, i poslije Obznane i represalija koje su vođene svom strogošću, od 28.000 zagrebačkih izbornika izborio 15.297 glasova, dotle su klerikalci mogli da zabilježe jednu bijednu cifru: svega 366 glasova! Pa opet, njihova dreka na sve njihove protivnike bila je tolika kao da su oni najmoćniji predstavnici hrvatskog naroda. Ne, to oni doista nikad nisu bili. Samo, veoma vješti znali su se vezati uz najradikalnije nezadovoljnike i pomoću njihovom steći ugled moćnog političkog činioca. Oni su

[21] Stjepan Radić, Temeljni nauk ili program Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS). Zagreb 1921., 6.

bili samo najvještiji i najradikalniji eksploatatori političkih nezadovoljstava u državi i njima se koristili u svoje političke svrhe.

Stjepan Radić nije propuštao prilike a da ne zada klerikalcima potreban udarac, naročito onda kad su se nametali kao tutori »veliko« i »samo« hrvatstva. Kad se 11. XII. 1921. saznalo za rezultat izbora u Zagrebu, Stjepan Radić je sazvao komers u veliku dvoranu »Hrvatskog Sokola«. U velikom govoru Radić je istaknuo značenje pobjede »Hrvatskog bloka«. U dvorani i izvan nje sakupila se ogromna masa pristalica, koja je u pravom zanosu odobravala temperamentnom govorniku. U naročito sarkastičnom i oštrom tonu Radić nije poštedio ni klerikalce, ili kako ih on nazva »popovce«, u stvari »onih nekoliko nesolidnih i ambicioznih mladića i hrvatski katolički episkopat«.

Na ovo je »Katolički list« ljutito i odlučno odgovorio Radiću. Njemu je strašno, da je masa, kad se Radić obori na episkopat, najoštrijim i najgoropadnijim izrazima dala maha svome nezadovoljstvu s episkopatom, kao i sa hrvatskom Pučkom strankom.

> »To ne smijemo prešutjeti, kaže »Katolički list«, nego moramo odlučno osuditi ovakav postupak. Hrvatski katolički biskupi dobro su razumjeli duh pravoslavlja i ne vode svoga puka u pravoslavlje, i stoga ne trebaju pouke od — gospodina Stjepana Radića. Hrvatski katolički biskupi nijesu petolisci niti ne pjevaju po beogradski (t. j. velikosrpski ili pravoslavno), ali nijesu ni — gospodin Stjepan Radić. Držimo, da je svećenicima kojima je polaskao gospodin Stjepan Radić, da su narodni, da nijesu popovci i da su protiv svojih biskupa, ovo laskanje velika uvreda. Sada znademo i to, da nije slučajno, što »hrvatski narodni svećenici«, otpadnici od katoličke crkve, izabiru uvijek prostorije »Hrvatskog Sokola«, (kojega su članovi i neki svećenici, usprkos zabrane sveukupnog i hrvatskog, i slovenskog i srpskog katoličkog episkopata), za svoje »hrvatsko narodno bogoslužje«, koje vodi — poput češke narodne crkve — u pravoslavlje. To su putevi gospodina Stjepana Radića i »Hrvatskog Sokola« i »hrvatske narodne crkve« koji grade samo na živoj pećini, t. j. živoj svijesti hrvatskog naroda i druge pećine ne trebaju, po riječima gospodina Stjepana Radića, jer će — po nekadašnjim njegovim riječima — *hrvatski narod tek onda biti sretan, kad ga prokune Rim.*«[22]

Klerikalci su pokušavali i druge metode, da preko svojih svećenika ublaže samog Radića, ali im to nije uspijevalo. I u »Domu« kao i na zborovima, Radić nemilosrdno svojim naročitim demagoškim rječnikom šiba klerikalce. Pa i onda, kad bi u podne, na glas crkvenog zvona, s narodom na glas izmolio »Oče naš«. Tako su pokušavali dr. Josip Lončarić, predsjednik klerikalne »Uzajamnosti«, tako je pokušavao i »Katolički list«, ali uzalud. Pogotovo, kad su vidjeli, kako im tlo izmiče ispod nogu. Poslije svih neuspjeha digli su i od takvih pokušaja ruke. Pa opet, stalno poručuju Radiću da se kler kupi u redovima najradikalnijeg hrvatstva ne bi li ga barem time ublažili.

> »Novinstvo i ljudi iz redova Hrvatskog bloka često ističu, kuka »Katolički list«, da je velika većina ili barem dobra polovica hrvatskog klera zadojena političkom ideologijom, kojoj je predstavnik Stjepan Radić. Već sama ta okolnost, *bez obzira na časnu tradiciju našega klera, koji se uvijek kupio u redovima najradikalnijeg hrvatstva*, morala bi barem za čas pridušiti u g. Radića onaj animozitet, koji u njegovoj duši ključa prema katolicizmu i katoličkom kleru onamo iz najmlađih njegovih dana. Velik dio hrvatskog svećenstva nije danas u organizacijskoj vezi s katoličkim pokretom u našim krajevima baš radi toga, jer hoće najprije u nekom primirju s obzirom na kulturna i socijalna pitanja da poluči politički ideal, koji hoće da ostvari Radić. Dok je ovako svećenstvo pošlo u susret Radiću, navaljuje on svakom zgodom i na katolicizam i na čitav svećenički stalež. Nije to tek sporadična pojava, to je u Radića sistem — *proračunani sistem s očitom tendencijom, da poruši auktoritet klera i za svagda onemogući svaki utjecaj svećenstva na narod.* U ovome je Radić neizlječiv, kao što je uopće svako njegovo nastupanje samovoljno, autokratsko. Ni opomena vidjenijih članova njegovih političkih pristaša, ni molba predsjednika naše »Uzajamnosti«, koji je u ime čitavog svećenstva zamolio Radića, da ne vrijeđa klera, ne koriste ništa. Da su naše tvrdnje istinite, dokazom je gotovo svaki broj »Doma« i Radićevi govori, od kojih je rijetko koji bez povrijeda časti i ponosa svećeničkoga . . .«

[22] Predsjednik »Hrv. Bloka«; hrvatski katolički episkopat. »Katolički list« 1921., br. 50, 596.

»Katolički list« bio je neobično ljut, što je »Dom« objavio pjesmu »Pravo oslobođenje«, u kojoj se govori o svjetskom ratu, kad je Švaba napao na Slavene, a Švabe su pomagali »fratri i popovi«, koji su mjesto da braću zavađenu mire, sijali otrov mržnje. Kad su seljaci uvidjeli da su svećenici sluge ropskog monarhističkog režima, stali su se od njih odvraćati i spremati za puno oslobođenje. Još više je Radić ogorčio klerikalce kad je održao nadgrobni govor na pogrebu gradskog zastupnika Krpić-Močilara. Ovdje na groblju, na svetom mjestu, Radić se obori horribile dictu i na popove za koje je rekao da u njih ima najmanje vjere. »Popovi se najmanje mole, i onda kad mole, misle na kuharicu«.

> »Čovjek, koji se ni u ovakvom momentu ne može da svlada, reagira »Katolički list«, a da ne prokipi mržnjom na čitav stalež, pokazuje također, kako je njegovo istinsko mišljenje o katoličkoj religiji, koju tako hipokritski ispovijeda pred seljaštvom, za koje znade, da do te religije jošte nešto drži. Što ćemo doživjeti od g. Radića za vrijeme, dok dobra polovica klera koraca za njim — predvodnikom!«[23]

Klerikalcima stoga nije drugo ostalo nego da licitiraju s Radićem u kritici hegemonizma i centralizma, napadajući jednako žestoko beogradske vlade kao i srpstvo i pravoslavlje. Radićeve krilatice: »Vjeruj u Boga, ali ne i u popa!« — ostala je na snazi i onda kad se uz Radića povezao najveći broj katoličkih svećenika, u HRSS kao i kasnijim fazama Radićeva političkog osciliranja. A ove kratke i jednostavne riječi osvajale su seljaka, koji je imao stoljetna iskustva sa svojim svećenikom. Ova je misao, kaže jedan svećenik, u masama izvodila svoje ogromne, svijesne i podsvijesne učinke. »Stari satrapski popovski ugled raspao se kao što nestaje gusta magla na suncu. Narod je prestao da vjeruje u popa, ali zato nije izgubio svoje kršćanske vjere. Time je najbolje oborena u prah ona popovska doskočica, da oni čuvaju vjeru u narodu. Ne čuvaju je oni, nego je čuva narod od njih . . .[24]

[23] Stjepan Radić i hrvatsko svećenstvo. »Katolički list 1922., br. 26, 316.
[24] »Starokatolik« 1928., br. 8.

Klerikalci su još jedino imali nade da će paralizirati uspjehe Radićeve kod širokih masa, da ga pred njima, u vrijeme njegove sedamgodišnje apstinencije, denunciraju kao prijatelja Srba, pa ma to bili i srpski seljaci, zemljoradnici.

> »Mi Hrvati moramo zapamtiti, piše »Katolički list«, da je baš u zadnje vrijeme toliko puta istakao Radić, vođa hrvatskih seljaka, da mu je zemljoradnička (srpska) stranka najbliža. Nije mu bliza po političkom programu obzirom na unutarnje uređenje naše države, ali mu je bliza po socijalnim i kulturnim pogledima. Radić napušta malo po malo dosadašnje državopravno stanovište i hoće da svojoj stranci dade socijalni i kulturni značaj, a u ovom pogledu nema zapreke, da se složi sa protuvjerskim stanovištem srpskih zemljoradnika, jer je on sistematski i do sada radio, da hrvatski narod otudi katolicizmu.«[25]

To je bilo u onim trenucima kad su se stale lomiti republikanske ograde, mjeseca marta 1924., koje su Stjepana Radića i njegovu stranku držale u pasivnoj rezistenciji. Poznato je da su 23. marta 1924. stigli u Beograd poslanici HRSS i položili u Narodnoj skupštini zakletvu na Ustav i odrekli se republikanske ideje. Dakako u punoj saglasnosti i inicijativi samog Stjepana Radića. Istina, Stjepan Radić će još čitavu godinu dana biti izvan Skupštine. Augusta 1924. vratio se Radić iz Rusije, gdje je mnogo vidio i naučio,[26] a onda je opet pošao u inostranstvo, u Švicarsku. Između ta dva svoja putovanja Radić je u nekoliko mahova došao u dodir sa širim seljačkim masama na zborovima. Tu je on pripremao teren za svoje obraćenje! Tu je on tražio u stvari odobrenje za saradnju sa Beogradom, koju dotle nije nikako narodu tumačio niti se za nju zalagao. Jedan od tih održanih govora bio je i onaj u Krašiću, (28. IX. 1924.), koji je u klerikalnim redovima izazvao nezapamćenu oluju. Prava bura negodovanja osula se na Radića u svim klerikalnim listovima. Iza njih nije izostao ni list zagrebačke kurije, zagrebačkog nadbiskupa, »Katolički list«.

Povod za Radićev žestok napadaj na kler uopće, a napose na episkopat, dala mu je poslanica epikopata, koju su biskupi izdali u Đakovu, gdje su se sastali na konferenciju. Oni su pored ostalih pitanja odlučili da iskoriste proslavu hiljadugodišnjice hrvatskog kraljevstva, koja se imala proslaviti godine 1925. Da bi ovu proslavu imali svu u svojim rukama, klerikalci su je povezali s namjeravanim velikim hodočašćem u Rim, pošto je papa godinu 1925. proglasio za svetu, jubilarnu godinu, kad katolici sa svih strana hodočaste u Rim i tamo ostavljaju svoje bogate poklone. Svakako jugoslavenski, prvenstveno hrvatski, episkopat imao je namjeru, kao i ostali klerikalci da se u toj svečaosti nametnu svemu narodu kao vođe ove proslave, želeći povezati hiljadugodišnju hrvatsku historiju sa historijom rimskih papa, od kojih je, kako su to oni tvrdili, dolazilo za Hrvate samo svako dobro, jer su mu oni bili jedini i najiskreniji prijatelji i zaštitnici. Pri hrvatskom poklonstvu u Rimu, imao se papi da preda zlatan kalež, za koji je trebao da dade priloge cijeli hrvatski narod. Ovo je bio za sve iole naprednije duhove pravi izazov, na koji ni Radić nije mogao da šuti.

[25] »Katolički list« 1924., br. 13.
[26] »Dom« 1924. obiluje dopisima iz Rusije, iz kojih se vidi koliko je Sovjetska Rusija osvojila Stj. Radića. (Vidi: E. Stanić, Stjepan Radić o Sovjetskoj Rusiji. Zagreb 1945.).

Uistinu, ova episkopatska poslanica nije naišla na kritiku i osudu samo u redovima HRSS, nego i Hrvatske zajednice, a da se posebno ne naglašava i u redovima demokrata i svih ostalih naprednih krugova Hrvata. Zajedničarski »Hrvat«, dan poslije Radićeva govora, donio je veoma oštru ocjenu ovog episkopatskog plana, gledajući u njemu izraze jedne očigledno nepoželjne politike.

> »Prenoseći crkvenu katoličku proslavu na nacionalno polje, piše uvodničar »Hrvata«, episkopat je prevršio mjeru na više mjesta okružnice, u kojoj pored dobrih mjesta, dolazi i ovo: »... srasla se vjera katolička s hrvatskim narodom«. Pri tom se zaboravlja, da hrvatski narod nije samo katolički, već da ima u njemu i muslimana, koji sačinjavaju tako važan i znamenit dio hrvatskoga naroda, da bi o tom morali voditi računa i katolički biskupi, koji se smatraju Hrvatima, kad progovaraju o hrvatskim narodnim stvarima. Ne može biti nacionalni Hrvat i katolički ekskluzivista, niti će Hrvati radi ijedne crkve dopustiti, da se lomi ili slabi njihovo nacionalno jedinstvo. Kako je u ovom pitanju okružnica netaktična i pogibeljna, tako je i u drugima. U njoj se tvrdi, da je katolička vjera »stvorila povijest« hrvatskoga naroda. Biskupi moraju radi svoga ugleda i crkve paziti, što pišu, a najbolje je, da se u narodne stvari ne miješaju, ako im neće ili ne smiju koristiti. Nije istina, da je ikakva vjera stvorila povijest hrvatskoga naroda. Takva fraza vjeri ništa ne koristi, a može biti ugodna samo onima u Beogradu, koji naučaju da su Hrvati pokatoličeni Srbi, narod koji je stvorio Rim i Austrija. Jesu li na to mislili biskupi kad su napisali frazu, koja nije istina? A i inače svojim duhom okružnica ne odgovara duhu i težnjama hrvatskoga naroda u nacionalnim pitanjima. Ovo zanosno slavljenje prolijevanja krvi za »najkatoličkije kraljevstvo« sigurno nije odraz ni kršćanskoga ni hrvatskoga narodnoga duha.«[27]

»Hrvat«, kao organ tada još republikanske Hrvatske zajednice, bio je uistinu ogorčen na ovaj episkopatski gest. Značajno je da se podvuče da su pretplatnici pristalice toga lista bili mnogobrojni svećenici, a njoj su pripadali i dva nadbiskupova intimna prijatelja dr. Fran Barac i dr. Svetozar Rittig. Ovakvom pozdravu nisu se mogli ni u snu nadati biskupi. Demokratska »Riječ« bila je još odlučnija, ali sa svog partijskog i monarhističkog gledišta. Po njoj su episkopi mnogo pogriješili što vezuju proslavu hrvatskog kraljevstva s jubilarnom proslavom u Rimu. Mjesto da vide u Jugoslaviji ostvareno Tomislavovo kraljevstvo i da tom prilikom manifestiraju svoju snažnu volju za daljnjim progresom na svim linijama

> »Hrvati bi po mišljenju kaptolskih glavešina trebali da upotrebe ovu zgodu za metanisanje papi i skrušeno klečanje po crkvama u Rimu i u Hrvatskoj!...« Dakle: »Hrvati će tisuću godina nakon Tomislava manifestirati svoj napredak i moderno shvaćanje o svom položaju i ulozi u Evropi time što će papi i Talijanu dati zlatan dragocjen kalež i dvije crkve! Pa da se Bog ne smiluje tim mračnjačkim klerikalcima i frankovcima, kojima će se možda pridružiti i radićevci.«

Međutim, ova je ironička prognoza zagrebačke »Riječi« bila sasvim pogrešna, ukoliko se odnosila na radićevce. Jer, već 1. oktobra bio je u cijelosti objavljen

[27] »Hrvat« 30. IX. 1924.

čitav govor Stj. Radića, koji je održao na skupštini 28. IX. u Krašiću, pred desecima hiljada seljaka. Čitava poslanica episkopata bila je podvrgnuta jednoj rijetko oštroj političkoj analizi.

Ovaj Radićev govor neobično je značajan i po svojoj formi, žestini i oštrini kojom se oborio na kritizirani objekat, na episkopatsku poslanicu, pa dosljedno i na njene autore. Ona je karakteristična zbog tipičnog načina Radićeva izražavanja, objašnjavanja i tumačenja vrlo složenih pitanja na jedan tako shvatljivi i neposredan sugestivni način kojim se on isto tako uvijek približavao seljačkom shvaćanju. U svom govoru Radić je u punoj mjeri svoj i daje sebe punim zamahom raspojasane strastvenosti. U trenucima, kad su njegovi poslanici već u Beogradskom parlamentu, on još uvijek predstavlja pobornika republikanske ideje, kojoj sad klerikalci odjednom suprotstavljaju ideju hrvatskog hiljadugodišnjeg monarhizma. On se još uvijek izražava sa svom terminologijom svoga opozicionog rječnika i ne odriče se još svojih osnovnih prigovora koje upućuje Beogradu. Svakako je ovaj govor dobar kliše metoda kojim se ovaj politički temperamenat tribuna obarao na svoje protivnike. Demagoške parole bez obzira za njihov uvredljiv domet upravo pršte, kako bi što uvjerljivije izazvale željene efekte kod seljačkih slušalaca. U šibanju je Radić nemilosrdan. Tako su ovdje vrlo rđavo prošli ne samo katolički biskupi nego i njegovi politički protivnici u Beogradu i Zagrebu. Karikature sa grubim poređenjima i teškim ozbiljnostima izmjenjuju se u njegovim kaleidoskopskim slikama blještavih boja koje su toliko prijatne oku primitivca-slušatelja. Fizionomija antiklerikalca i tribuna Radića u tom je govoru savršeno fotografirana. Objavio ga je u cijelosti i »Katolički list« kako bi u potpunosti zgrozio svoje odane pristalice i naslikao Radića kakav je doista. I doista iz toga govora struji cijeli duh nepatvorenog Radića, koji napadajući popove govori istodobno s poštovanjem o Bogu i vjeri.

»Seljački narode! Vi ćete biti danas osam dana u nedjelju 5. listopada, kao obično u nedjelju, u crkvi. I imam vam javiti žalosnu i strašnu vijest. Sastali su se svi naši biskupi u Đakovu i sastavili su pismo, okružnicu, koja će se po crkvama zagrebačke nadbiskupije čitati buduće nedjelje. Ja sam je čitao više puta i nisam mogao vjerovati da katolički biskupi mogu napisati *ovako pogansko pismo*. To je ozbiljna stvar, pa je potrebno da je dobro shvatite i razumijete. *Vi znate, da je drugo Bog, drugo vjera, a drugo pop.* To svi možete lijepo razumjeti i koji čovjek to malo razumije, može znati, da li je Bog gospodar svemu, što živi. I narod više puta gubi vjeru, ali ga njegov život ispravlja, ispravljaju ga muke i teškoće njegove. On nema vremena, da ga zapregne vrag u svoja kola, jerbo je i on sam zapregnut i mi vidimo da je baš sirotinja najbolji čuvar vjere! Zato je vrlo drzovito, kad gospoda govore: »Nama ne treba vjere, te dodaju: Mi smo dosta pametni, a vjera je potrebna samo za bedake. *Ti naši biskupi i oni su gospoda i njih se je primilo isto mišljenje i oni ne vjeruju.* Mi to vidimo najbolje po tom, tko je komu pravi prijatelj, s kim se tko druži, pa vidimo da se druže sa židovima i s najpokvarenijom gospodom. Rijetko je, da bi koji župnik došao u seljačku kuću kao k prijatelju, to mu je preprosto, osim ako je u toj kući lijepa snaša. (Smijeh). I naši biskupi imaju vrlo loše društvo. Vi još niste čuli da je koji biskup pozvao na objed seljaka, a Isus je seljacima prao noge. Nego grofovi, bankiri i bogataši mogu za biskupski stol, kad mu lažu i premda u njima nema kršćanskoga duha. Sad će biti tisuću godina, što su naši pradjedovi rekli banu Tomislavu: »Svi naši susjedi imadu kraljeve, pa budi i ti, da bude veći ugled«.

Radi toga gospoda naumiše slaviti tisućgodišnjicu kraljevstva. Ali kraljevstvo nije navršilo tih hiljadu godina, jer od 1918. već nije bilo kod nas kraljevstvo, jerbo je Narodno vijeće bilo zapravo republika. Mi dakle ne slavimo ni krunu, ni kralja nego slobodu, državu i duh našega naroda, koji je već u ono vrijeme bio tako složan, da se nije dao slomiti ni od talijanskih Mlečana ni od mongolskih Mađara. Bugari su bili silni, Srbe su protjerali sve do nas, bilo je zla više nego danas. Narod se hrvatski složio i obranio. To je vrijedno slaviti. A sad čujte, što o tom vele biskupi. Cijeli narodi došli su pod tuđa gospodstva i propali su, jedino hrvatski narod bio je spasen i samo njemu nije bilo uskraćeno ono, što je bilo drugim i većim narodima. Tko je to učinio? Biskupi kažu: Bog je naš. Mi imamo dakle svoga posebnoga Boga, onda su i svi drugi narodi za svojega posebnoga Boga. Baš tako su i poganski Rimljani imali svoje posebne bogove i svaki narod koji su pokorili svoje, i tako je u svemu bilo u cijeloj rimskoj državi preko trideset hiljada bogova, koje su Rimljani proglasili sve za zajedničke, sagradili za sve bogove jedan hram, Panteon; *i ti pogani su bili po tom bolji od naših biskupa i bliže k istini o jednom Bogu svih ljudi.* Pravedni Bog uskraćuje drugim narodima, što nama daje, jer s nama drži. (Smijeh).

Onda dalje vele, kako smo bili slavni u prošlosti i dični, i kako je u tom bila veličina Hrvatske. Sva Hrvatska nije velika, a kad bi i bila, što to znači? Može li biti čovjek velik, pa lijen, velik i bolestan, velik i bedast, onda mu drugi kažu: Kako si velik, pa si bedast! (Smijeh). To dakle nije istina da smo bili veliki i nama toga ne treba, *to su divljačke, poganske ideje.* Nama treba pravice, rada i slobode. *Na jednom mjestu kažu, da smo veliki, a na drugom kažu da smo zadnji, jer griješimo.* Da imamo velikih narodnih grijeha i kažu doslovno: »Strašna psovka i kletva naša okužila je selo i grad.« Da li oni znadu, što govore? Imaju li pojma o životu? Recimo, da je koji seljak sam u šumi i pridigne kladu i poklizne se, klada mu padne na nogu, izleti kletva, prokune. To nije lijepo, i ja to ne branim. Ali uzeti vanjštinu, da je to mjera, po kojoj se mjeri, a ne pitati što misli taj čovjek, kakva mu je duša, to je poganski. A što veli katekizam? Tamo je pitanje: Mogu li se bez ispovijedi oprostiti grijesi? Odgovor je: mogu. A mogu li bez pokajanja? Ne mogu. Kad znate, da je naša vjera duboka kao more, da je tako plemenita i da nije samo etiketa ili cimer, kako se onda može narod po vanjštini suditi i osuditi. Dalje kažu: prazne su crkve. Naravski, ako župnik ne moli nego samo špota. Ima mjesta, gdje pop stare ljude ćuška i naziva svinjama, marvom, naravski da se onda tamo ne ide u crkvu. Ima i takvih, koji s propovijedaonice na ljude prstom pokazuju, što su radićevci i republikanci. Ti naši ljudi imadu toliko ponosa, i ne idu u crkvu gdje je takav pop. Dalje kažu ti biskupi, da prazne crkve plaču nad izrođenim potomcima prvoga katoličkoga kraljevstva. Mi smo se dakle izrodili. *I dalje nastavljaju, da Hrvati mogu postati narod božji i narod svet, ako sakupe novac i pošalju ga papi u Rim. To je poganski.* U cijelom pismu se govori: Bog je upropastio mnoge narode, Bog je srdit. Ovako su o Bogu govorili Židovi, a Isus je o tom govorio ovako: Čitali ste, kako je starima bilo kazano: Oko za oko, zub za zub, a ja vam kažem: Ljubite i neprijatelje svoje i učinite dobro onima, koji vas progone, jer ste vi djeca jednoga Oca nebeskoga. Doći će vrijeme i već je blizu, kad se nećete moliti Bogu ni na gori, ni u Jerusolimu, nego u duhu i u istini. I još je Isus nastavio: Kad se hoćeš moliti Bogu, otiđi u komoricu, tamo se zaključaj i neka bude tvoja duša sama s Bogom. A i katekizam veli da je molitva razgovor duše s Bogom.

Po tom se jasno vidi, da naša kršćanska, katolička vjera nije nikakova parada i da ona nije popovska, ni biskupska, nego kako veli katekizam: Vjera

je od Boga darovana krijepost, kojom tvrdo držimo za istinu sve što je Bog objavio i što nam po svojoj crkvi predlaže vjerovati. Sada se najedamput 14 biskupa sastane i pozivaju hrvatski narod, da tisućgodišnjicu svoje povijesti proslave baš po njihovom receptu, jer inače će ti biskupi narod proglasiti izrodima, kojima će se Bog osvetiti i u svojoj ih srdžbi uništiti. A posluša li hrvatski narod taj biskupski recept, onda će narod biti božji i svet. U tom pismu od 20. kolovoza 1924. nema nigdje riječi mir, ali ima rat, čak se tamo veli, da mi Hrvati bijemo za Isusa boj i da je Isus naš vječni kralj. Sada više nije Otkupitelj i Spasitelj i Sin božji, nego je najprije kralj, kao da nije bilo svjetskoga rata, što su ga kraljevi izazvali i radi kojega su gotovi svi narodi svoje careve i kraljeve skinuli. Nema u tom pismu ni riječi pravednost, nema ni riječi seljak i radnik, naravski, da onda nema ni riječi Republika i jednom riječi ništa od onoga, što ispunjava i sačinjava čitavi današnji javni ili politički život. *Ipak je to pismo čisto političko, politički mu je povod: tisućgodišnjica krunisanja kralja Tomislava — i politička svrha: javna proslava u čitavom narodu te tisućgodišnjice.*

Da su naši biskupi napisali jedno vjersko pismo, u kojem bi govorili o vjeri, ja u to ne bih dirao. Da li biskupi vjeru krivo ili pravo naučaju, o tom ima odlučiti vrhovni poglavar katoličke crkve rimski papa. *Ali kad naši biskupi pišu političko pismo i kad oni hoće da budu hrvatskom narodu i politički vođe, onda je moja i naša dužnost, da to prosudimo i ako treba i osudimo.*

Kroz punih šest godina beogradski su vlastodršci batinali hrvatsko seljaštvo i nijedan od tih 14 biskupa nije u ime evanđelja ustao i kazao: »Ne smijete batinati ovaj narod!« Baš naprotiv svi su oni otišli u Beograd, ili su se inače poklonili Beogradu, samo da zaštite svoja biskupska imanja, a za narod ne pitaju. Tako je nažalost bilo i u svjetskom ratu, kad između svih svećenika i biskupa po cijelom svijetu nijedan nije ustao i zagrmio: »Rat je proti Svetomu pismu i u ime Boga prestanite s klanjem i ubijanjem!« *Nego ste vi svi bili svjedoci, da su baš svećenici blagosiljali oružje i da je svaki kao u ime Boga gonio narod u rat i da je svaki molio svoga Boga za pobjedu. To je pravo i potpuno poganstvo, u tom nema ni iskre kršćanstva i tomu moramo za uvijek stati na kraj. Svećenici i biskupi koji su tako izdali Isusa i kršćanstvo, nemaju nikakova prava da jednom čitavom kršćanskom mirotvornom narodu daju propise, kako će on slaviti svoje znamenite povjesničke zgode.* Hrvatski organizirani seljački narod slavit će ne tisućgodišnjicu kraljevstva, nego tisućgodišnjicu svoga narodnog i državnog života, svoga gospodarskog i kulturnoga napretka i slavit će to naravski kršćanskom vjerom u duši, s republikanskom pjesmom na ustima, sa svojim krasnim seljačkim zabavama, sa slobodnim političkim predavanjima, otvorenjem svoga Hrvatskoga seljačkoga doma u Zagrebu i možda još mnogim Seljačkim domovima u Hrvatskoj; slavit će to osnutkom seljačkih čitaonica i društava Seljačke sloge; jednom riječju slavit će to još jačim političkim, kulturnim i gospodarskim radom u duhu čovječanske pravice i republikanske slobode. A kad vam svećenici stanu čitati ovo pismo, vi ga ili mirno slušajte, prosudite i vagnite, ili mirno izađite iz crkve, jer radi svoga poganskoga sadržaja i ne zaslužuje da se sluša.

Biskupi su mogli odrediti, da se tom prilikom prirede svečani ophodi i da čitav narod cijele godine vrši pokoru. Samo se meni čini, da bi najveću pokoru morali vršiti baš ti biskupi, koji su hrvatsko seljaštvo izdali latinašima, koji su zatajili čak našu domovinu Hrvatsku i naš hrvatski narod, koji su priznali centralizam, koji briše Hrvatsku i Hrvate kao narod, pokorili se centralizmu i svim beogradskim vlastodršcima i još su vas savjetovali, pa i silili da i vi to činite.

Sve sam vam ovo morao reći osobito zato, jer su ti naši biskupi tako zaboravili na Isusov nauk ljubavi i mira, da su ovim svojim pismom iz redova hrvatskoga naroda isključili oko osam sto tisuća muslimanskih Hrvata, od kojih šest sto pedeset tisuća živi u Bosni i Hercegovini, a oko sto pedeset tisuća u Novom Pazaru i u Makedoniji.

Svi ti naši muslimani vjeruju u jednoga Boga, kao i mi katolici, svi oni vjeruju i u Isusa samo što je njima Isus manji prorok od Muhameda. Ali što je glavno taj naš muslimanski svijet tako je pošten, kao i mi katolici, a više puta i pošteniji nego katolici.

A vi svi znate dobro za nauk Seljačke stranke koji glasi: Ne pita se, kako se križaš i da li se križaš sa tri prsta ili sa cijelom rukom, ili se možda ne križaš, jer nisi kršćanin, nego se pita kako živiš i kakav si čovjek. Samo je po tom naša vjera prosvijećena, samo tom kršćanskom ljubavlju za svakoga bližnjega čovjek postaje uistinu najplemenitiji stvor Božji na zemlji. Naši biskupi za to sve ne mare, nego jednim potezom pera umanjuju hrvatski narod za četvrtinu, čime čine od nas Hrvata u Bosni neznatnu manjinu i prepuštaju Bosnu i Hercegovinu Pašićevim radikalima i Pribićevićevim batinašima, da ju po miloj volji dave i zadave. *Da u ovom pismu nema ništa drugo, nego to, što se na pet šest mjesta upravo tvrdokornom glupošću ponavlja, da smo mi Hrvati katolički narod, već je to dosta, da za uvijek odbacimo ovakvu poganske biskupsku politiku.*

Ovo je jedna vrlo ozbiljna stvar, a bila bi za nas i teška, da vi niste hvala Bogu tako prosvijećeni i organizirani. *Ovo je pismo puno sotonske oholosti,* za koju veli katekizam da je početak sviju grijeha. Biskupi su nas Hrvate tu izuzeli između svih naroda i proglasili nas za narod izabrani, kojega Bog posebno čuva, štiti i brani. To je tako nedostojno, to je tako bedasto, dapače i tako podlo, da se ne da izreći. Kako je to samo podlo kazati narodu da će biti svet. Ta Isus je i za samoga Boga rekao: jedan je dobar, a to je Bog. Nije čak ni za Boga rekao da je svet. Ovu stvar prosudite sami i vagnite po svojoj duši i po svome razumu, a ja vam velim ovo: *Ovo je biskupski juriš na Hrvatski seljački republikanski pokret. Juriš iz busije u ime naše vjere i tobože u ime božje.* Svi ti biskupi zajedno ne ufaju se sazvati jednoga seljačkoga sastanka i jedne seljačke skupštine, da tamo usmeno objave *ovu poganski politiku.* Nego su se sastali kod najgorega između sebe, kod đakovačkog biskupa Akšamovića, kod beogradskog plaćenika.

Taj nesretnik ide iz katoličke crkve u pravoslavnu, ali ne zato da tamo govori o tom, da je katolička i pravoslavna vjera u bitnosti jedno te isto, nego, da i u katoličkoj i u pravoslavnoj crkvi u ime jednostrukoga i dvostrukoga križa slavi državno i narodno jedinstvo, t. j. slavi naše ropstvo i kaže da nema nikakve razlike između onoga koji batina i onoga, koga batinaju, između militarista i pacifista, između pljačkaša i radiša, između centralista i federalista, između monarhista i republikanaca. Govori svud za batinaško narodno jedinstvo, t. j. proti životu i opstanku hrvatskoga naroda. Govori, da su Srbin, Hrvat i Slovenac jedno, a ne misli da onda dvije glave moraju pasti i da ostane samo Srbinova glava. *Taj je Akšamović prodao sada šuma za osamnaest milijuna i onda je pozvao sve te biskupe na gozbu, iz koje je moralo izaći pismo puno ne duha svetoga, nego duha vinskoga.*

Da su ti biskupi otišli u kakav samostan i tu u postu i molitvi smislili poslanicu dostojnu svoje uzvišene časti, ili bar da su to učinili u zagrebačkom biskupskom dvoru, gdje je domaćina uman čovjek i svećenik, ako i jest politički slabić, to bi pismo sasvim drukčije izgledalo. Ali k svemu zlu, još je bilo i to, da se i Akšamović u posljednje vrijeme sasvim napuhnuo otkad su mu u Beogradu digli sekvestar s njegovih imanja i *otkada je čestim i obilnim*

darovima sasvim za sebe pridobio papinskoga nuncija, ili poslanika u Beogradu, koji se zove Pellegrinetti, koji se radi tih darova ponaša danas više kao Akšamovićev ministrant, nego kao njegov kontrolor. *To je prava sablazan još gora od Pašićeve korupcije.* Već je to sablazan što se nad biskupskim imanjima ne provodi agrarna reforma, a kad se ovako biskup pretvori u srednjovjekovnog spahiju, onda je to pravi pravcati poganluk. *I zato vidite u tom pismu pravi poganski duh, a od kršćanstva su tamo samo riječi.*

Ovo biskupsko pismo ima i tu svrhu, da popovskoj stranci koliko toliko prokrči put za buduće izbore. To se naravski neće dogoditi, jer gdje su ti poganski lovci, koji bi svojim vražjim šapama mogli uloviti i jednu jedinu seljačku kršćansku dušu. Nema dakle straha da bi nam to pismo moglo politički škoditi. Ali je to velika sramota i prava strahota, kad biskupi ovako napadaju na našu katoličku vjeru i na kršćanski duh mira i ljubavi, kad od vjere prave samo jedan gospodski cimer, a od kršćanstva samo bič, koji narod tjera u gospodski jaram militarizma i monarhizma.

Ovo je pismo za nas trostruka sablazan. Za ljude kao ljude, kao kršćane i kao Hrvate. Već kao ljudi, moramo biti za jednakost, a kao kršćani moramo biti za pravednost, a kao Hrvati moramo čuvati sve dijelove svoga naroda, čak i onu šaku pravoslavnih Hrvata, pak Hrvata protestanata i Hrvata židova i t. d., koji su nam tim dragocjeniji, što su malobrojniji. Jer, ako to ne činimo, onda smo ono isto što su i Pašićevi pravoslavci, koji javno govore da za svakoga, tko nije pravoslavac imaju u pripravi kolac i konopac.

Naročito kao kršćanima ne smije nam se lagati, da jesmo ili da možemo biti sveti narod, jer je to glupa oholost i odgovorna podlost.

Ti biskupi na jednoj strani plaše cijeli narod božjom srdžbom i prokletstvom, na drugoj strani mame ga obećanjem svetosti i sigurne nagrade božje. I ovo je poganstvo.

Kršćanstvo nije vjera ni straha ni mita, nego unutrašnje ljubavi i čiste spoznaje božanske istine. Evo Seljačka stranka nije vjerska organizacija, pa se kod nas ništa ne radi niti iz straha, niti radi nagrade. Na čiju bi zapovijed došlo vas do deset tisuća i po više sati hoda po ovom kišovitom i hladnom vremenu? I kakav bi to strah morao biti ili kakovo obećanje, koje bi vas skupilo s ovolikim zastavama, sa svim tim konjanicima, sa tolikim glazbama, u tom svečanom ruhu i republikanskom duhu? Vi svi znate skupa sa mnom, da samo za bedake treba dokazivati da ima Bog. Vi svi na svakom koraku vidite i prepoznajete božja čudesa. Sada u jesen priroda je puna čudesa, puna ih je osobito u proljeće, puna ih je uvijek. Svaki je grozd čudo; ove bujne livade i ove guste šume, sve te silne promjene i sav taj prividni nered, a uistinu i te kakav red, jedno je neprekidno čudo, koje i našem umu, a još više našem srcu govori: ima Bog. *Ujeru vjerujemo, Bogu se molimo, a popa prosuđujemo. Ako je službenik božji: Živio!, ako je vražji: Dolje!*

Već sam vam rekao, da nam popovi politički ne mogu škoditi, ali ne damo da nas sramote pa da i kod nas bude doskora, kako je u Kranjskoj, gdje popovi na ispovijedi žene pitaju, kakve novine čita njihov muž ili kakvoj stranci pripada, pa ako to nije popovska stranka, onda joj veli, da ona više nije žena njegova i veli joj baš to onako prosto, da se to ovdje ne može ponoviti. Ovo je vidite najveći grijeh proti duhu svetomu, grijeh proti našoj prosvjeti i proti svemu našemu napretku i mi Hrvati toga ne damo, jer nećemo biti druga Kranjska.

Svaka duša ima svoj ravan put k Bogu. I po svaku dušu dolaze božji anđeli, *a ne vode je u nebo nikakvi popovski mešetari.*

Svećenici, osobito biskupi, su učitelji vjere i mi ih kao takve slušamo u crkvi pa i izvan crkve. Ali kad vjeru pomiješaju sa politikom i to s ovakvom poganskom politikom osvete, krvi, oholosti i proždrljivosti, onda nisu učitelji,

nego su *rušitelji vjere i crkve.* Na svu sreću katolička vjera i crkva tako je jaka, da ju i svi biskupi ne bi mogli srušiti, a kamo li ovih četrnaest. Jaka je osobito zato, jer narod zna, da bi propao, kad bi izgubio vjeru. Jaka je zato, jerbo nije prazna, nego je puna božanskoga duha, ljubavi i istine. Velim vam još jednom: sve ovo prosudite i dobro vagnite i onda se prema tome vladajte. Živio seljački narod! Živila seljačka republika!«[28]

Dok je na jednoj strani narod gutao svaku Radićevu riječ i odobravao mu, osjećajući instinktivno s njime problem o kome mu je govorio vođa i učiteljski ga poučavao, dotle su njegovi protivnici bili zgranuti i užasnuti nad smjelošću i brutalnom iskrenošću koju nisu mogli da očekuju ni od samog Radića. Jer ako su biskupi sablaznili Radića, to je još u većoj mjeri Radić episkopat. Nije bilo klerikalnog lista u Jugoslaviji koji se nije osvrnuo na ovaj Radićev žestoki istup. U dva članka raspravlja »Katolički list« o ovom govoru koji je za nj »bjesomučni napadaj na biskupe i svećenstvo«, »bezočno izvrtanje«, »drski i besciljni izrazi«. Na taj se govor osvrnuo »Katolički list« naročito još zbog onih svećenika, koji posredno ili neposredno pomažu Radića i podižu mu ugled u narodu. Ujedno i radi onih Radićevih pristalica, koji žele da budu i dobri katolici pa opet ne reagiraju kad Radić ruši crkveni autoritet, izvrgava ruglu njihove vjerske svetinje i potkapa vjeru u narodu. Zato je i »Katolički list« donio u cijelosti ovaj Radićev govor.

> *»Ono, što je izrekao u Krašiću prevršuje već svaku mjeru, i mi ne razumijemo kako mogu neki katolici ma samo još i čas da ga pomažu«,* zaključuje urednik dr. Stjepan Bakšić. »Mi doduše razumijemo gospodina Radića. On ne može više da održi na okupu narod zavaravajući ga s republikom kao što je to dosad činio. Ne može da opravda svojih naglih političkih skokova s terena samostalne, mirotvorne, čovječanske republike, na teren monarhije i Vidovdanskog ustava, na koji će za koji dan priseći njegovi ministri. On vidi da je počeo dolijavati i da mu se tlo izmiče ispod nogu, i sad traži način kako da ipak zadrži svoj utjecaj na narod. Misli pak da će mu to uspjeti vikom i lupanjem po popovima, jer je to uvijek bila najzahvalnija tema. To je razlog, da sad tako bjesomučno napada »popove« služeći se izrazima, *koji se ne običavaju čuti ni na najordinarnijim skupštinama komunista i socijalista. I ove je gospodin Radić natkrilio.«*

»Katolički list« je naročito ogorčen, što je Radić označio okružnicu episkopata poganskom, a tako i episkopatsku politiku. Za urednika »Katoličkog lista« ovaj Radićev govor nedostojan je i zadnjeg pokvarenog uličnjaka. Radić je i u ovome dosljedan mržnji svoje rane mladosti na katolicizam i katoličko svećenstvo. Jer sve što je on govorio u Krašiću, to i misli i osjeća i govori već od mladosti kad se vratio iz Praga, sa Pribićevićem i Lorkovićem, sa ciljem da uništi i katolicizam u hrvatskom narodu. Stoga »Katolički list« misli da je Radićeva osnovna misija da dekristijanizira hrvatski narod. *»Tako je mislio onda, kad je u mladosti prokletsvo papino zazivao na hrvatski narod, jer da će samo tada biti sretan; tako je mislio i u Krašiću, kad je govorio, da je svejedno križa li se neko s tri prsta ili s cijelom šakom ili se uopće ne križa.* Kad čovjek imade to na pameti i kad pomišlja na njegovu političku kameleonštinu, — kad gotovo daje pravo onima, koji govore, da je njemu u

[28] »Katolički list« 1924., br. 40, 491-494.

cijelom životu politika bila samo sredstvo, da se domogne utjecaja na narod u cilju da ga odvrati od crkve i katolicizma«. »Katolički list« se poziva na svoja ranija upozoravanja na takav »razoran« Radićev rad, pa su mnogi zbog toga negodovali, opravdavajući da to on čini iz neznanja. Međutim »Katolički list« ovim nevjernim Tomama sada ukazuje na posljednji govor, iz koga ne izbija neznanje, nego zloba i cinizam i svijesno iskrivljivanje činjenica, što je za »Katolički list« dokaz da je njegov sud o Radiću bio uvijek točan.[29]

Zanimljivo je da je u isto vrijeme jedan anonimni svećenik u članku »Iskrena riječ«, objavljenom u »Hrvatu« (26. IX. 1924.) dakle istog dana kad je Radić održao svoj govor u Krašiću, raspravljao o postavljenom pitanju zbog čega opada u narodu ugled svećenstva. Anonim je rekao da najveći dio uzroka leži na političkom polju. Ili jasnije, što je veći dio klera drugačije politički orijentiran nego što je to većina naroda. Pisac je podvukao da je starije svećenstvo frankovačkog mentaliteta, dok mlađi pristaju uz Hrvatsku pučku stranku. Zato ovaj svećenik prekorava svoje drugove što se ne mogu da sprijatelje sa politikom većine naroda, t. j. sa politikom Radićeve HRSS. Za Radićeve napadaje na klerikalizam, ili kako klerikalci tvrde na katolicizam, kaže da nisu principijelni, nego su to samo sporadičke pojave vezane sa političkom polemikom. Štoviše, pisac smatra da je vodstvo prožeto katoličkim duhom, što pokazuju Radićevi skupštinski pozdravi: »Hvaljen Isus i Marija«, »Vjera u Boga i seljačka sloga«. Ove argumentacije anonimnog župnika izazvale su urednika »Katoličkog lista« da još jednom progovori o Radićevu antiklerikalizmu i da suzbije mišljenje spomenutog dopisnika u »Hrvatu«.

»Katolički list« smatra da nije čista politička koncepcija, uz koju pristaje dobar dio klera, onaj formalni razlog, koji danas dosta rastavlja narod i kler. Razloge treba tražiti drugdje. »Katolički list« ne odriče da ima griješaka i na strani klera koje bi trebalo što prije iskorijeniti. Ali glavni razlog nalazi se po njemu u neslaganju naroda sa svojim klerom, u zaraznoj, nemoralnoj Radićevoj demagogiji koja je otrovala narodnu dušu. Sada, dodaje urednik ovome još jednu dragocjenu ličnu ispovijed i opću konstataciju, odričući se u stvari jugoslavenstva, koje sada pobija HRSS, priznajući da je jugoslavenstvo majsko-deklaracijske Pučke stranke u stvari njen istočni grijeh. Jer, »Katolički list« kaže doslovno: »Kod najsudbonosnijih časova 1918. kler je minimalno sudjelovao. Nitko prema tome, koga vodi poštenje, nije mogao reći, da je svećenstvo krivo novoj političkoj situaciji. A ipak već u to doba demagogija odalečuje narod od svećenstva podmetajući mu krivnju za rat, poričući mu patriotizam i u prošlosti i u sadašnjosti«. Ovaj klasični demanti svega onoga što je povezano sa tako zvanim jugoslavenstvom Majske deklaracije daje vanredno osvjetljenje za neiskreno zalaganje najprije jugoslavenske a onda hrvatske Pučke stranke za jugoslavenstvo, na koje su se oni tako bučno i rado pozivali u Hrvatskoj kao i u Sloveniji oktobarskih dana 1918.

»Katolički list« uporno stoji na gledištu da je cijela krivica do Radića, do njegove nesavjesnosti i nemoralne demagogije. Radić želi da ostane, da bude vođa hrvatskoga naroda, a tu mu je, tvrdi »Katolički list« najopasniji takmac hrvatski svećenik. I ovo istinito samopriznanje klerikalnog urednika bit će poslije smrti Stjepana

[29] Napadaj gospodina Radića na naš episkopat. »Katolički list« 1924., br. 40, 486-487.

Radića, krivicom njegovih baštinika, uistinu prvi i glavni otimač ogromnoga kapitala koji će ostaviti Radić, s time da ga podijeli sa svojim saveznikom iz vremena prije Majske deklaracije, sa frankovlukom. Urednika naročito buni što Radić želi da stvori novi socijalni poredak sa takvim etičkim i heretičkim načelima kojima se svaki pravi katolički svećenik mora da protivi. Stoga po njegovu sudu Radić i ruši ugled klera, i partikularne zle pojave u kleru uopćava, te iznosi savremene i historijske laži, kako bi izložio ruglu svećenike. Pobijajući Radića »Katolički list« kaže da ni republikanizam nije samo Radićev specijalitet. Jer, i »Pučka stranka« je u svome programu i na svojim zborovima uvijek naglašavala da je ona po temeljnoj svojoj ideologiji republikanska. Ona je to dokazala i Ustavotvornoj skupštini. Pučka stranka je jedino naglašavala da pitanje kraljevstva ne smije biti takve prirode, da bi se na njemu razbio sporazum Srba i Hrvata. Uostalom i Radić je prema nedavnim zborovima u Zagrebu, Prelogu i Rečici prihvatio isto gledište. Znači ni jugoslavenstvo ni monarhizam nisu elementi koji bi u narodu mogli da razdvajaju kler od povjerene pastve. Otuđenje naroda od svoga klera leži mnogo dublje, u potpunom protukatoličkom shvaćanju čitavog Radićeva naziranja na narodni život i odgoj. A ako je tako, kako to tvrdi i urednik »Katoličkog lista« i kako on to zaključuje, onda se ne bi smio nijedan katolički svećenik da pridruži ni HRSS, ni samome Radiću. Jer za njega je Radić »najopasniji protivnik katoličke crkve i katoličkog svećenstva kao nosioca katoličke ideologije u hrvatskom narodu«. Ili drugim riječima najopasniji protivnik hrvatskog klerikalizma, t. j. katoličke ideologije. I ovdje »Katolički list« ponavlja da je Radić ostao vjeran svojoj mladenačkoj devizi da Hrvati ne će biti sve dotle sretni dok ih ne prokune rimski papa.

> »Pred tisućama radnika rugao se prije par godina katoličkoj nauci o Presvetom Trojstvu; pred stotinama je na zagrebačkom groblju ocrnio s nemorala sav katolički kler; svakom zgodom poriče svaku potrebu posredništva između čovjeka i Boga preko svećenika; konstantno udara na crkvu i kler podmićući joj na najogavniji način, da je u svojim molitvama, litanijama te i u istom Očenašu, koji je sam Krist naučavao, pogodovala monarhizmu na račun republikanizma.«

Pobijajući redom argumente anonimnog župnika, »Katolički list» ostaje pri tvrdnji da Radićevi ispadi i napadaji nisu ni sporadični ni posljedica polemične prigode. Oni su, za njega, naprotiv, sistem koji stoji pod utjecajem Masarykove koncepcije kršćanstva, misterioznog ili bolje maglovitog tumačenja evanđeoskog nauka bez onih formi kako je on protumačen u katoličkoj crkvi. I Radićev pozdrav »Hvaljen Isus i Marija« samo je jedna profinjena demagogija koju on farizejski upotrebljava kao narodnu katoličku religioznu dispoziciju u svoje političke svrhe. Pošto Radić ipak zasada vidi da njegov rad još nije sasvim sazreo i da još nije došlo vrijeme da započne sa potpuno radikalnim i razornim prijedlozima protiv egzistencije katoličke crkve, zato još zauzima prema vjeri kompromisan stav. Za urednika je mjerodavno, što je Radić samo jednom kazao da HRSS ne dira u seljačko vjerovanje u Boga i crkvu sve dotle dok tako hoće narod. Dakle treba samo sačekati čas kad bude narod htio da prihvati otvoren poziv za napadaj na katoličku crkvu. Da Radić sprema takav čas, o tome nema sumnje, tako misli »Katolički list«, jer on infiltrira »u svakom svom govoru u narodnu dušu dobru dozu onih otrovnih načela iz kojih se konačno logičnom konzekvencom izvodi potpuni prezir vjere i crkve.«

I poslije svega izloženoga izveo je ipak urednik »Katoličkog lista« zaključak, u suštini neočekivan, da *politička* ideologija kakvu zastupa Stjepan Radić nipošto ne bi mogla da odijeli svećenstvo od vodstva HRSS. Ali razlozi tome udaljivanju jesu na kulturno-vjerskom polju. Radić je nesumnjivi zagovornik vjerskog liberalizma, pa je uslijed toga nemoguća saradnja niti se može vući njegov bezbožni jaram. Činjenica, što je Radiću makijavelistički uspjelo da pomoću laži i iskrivljavanja začas zavara široke mase ne smije da smeta svećenstvo. Zato se katolički list« nada da će narod progledati. I to uskoro poslije napuštanja republikanizma i otpora protiv Beograda i primiti dličnu odmazdu za svoju demagogiju, jer narodno oko ne će ostati dugo zatvoreno. »Do tog pak časa, gospodine župniče, čekat ćemo i raditi, jer toliko ponosa imademo, da smo za pravdu voljni za čas trpjeti ruglo svijeta i progonstvo, što nam ga nanose sinovi laži«.[30]

Ovaj govor Stjepana Radića uzbudio je i vatikanski »L'Osservatore Romano«. I taj je kao i hrvatski klerikalac izrazio nadu da će hrvatski narod ostaviti Radića i poći za svojim biskupima.[31] Međutim, klerikalni vođe u Zagrebu i Vatikanu kao da nisu dovoljno bili svijesni da je u ovim trenucima Radić suvereno vladao svojim pristalicama i magijskom moći svoje riječi mogao da zatraži od svojih pristalica da kliču danas monarhiji jednako oduševljeno kao što su to juče klicali republici. Stjepan Radić sada još nije imao takmaca u vladanju nad njegovim masama. Zato će »L'Osservatore Romano« prije svega morati da sačeka smrt Radića, da Hrvati na kraju pođu putem njihovih želja. Dakako ne cio narod već frankofurtimaštvom sjedinjeni šovinisti i ekskluzivisti, koje je pod svoje okrilje uzeo Radićev nasljednik dr. Maček, a svi zajedno će frankofurtimaštinu pretopiti pod Antom Pavelićem u ustaški klerofašizam. A do te pojave trebat će mnogo napora da se Radićeve antiklerikalne mase pod nedoraslim vodstvom njegova nasljednika povedu putem klerofašističkih težnji za samostalnom, Božjom i svetom Hrvatskom.[32] Dakle, nakazom, kako bi je Radić u kršićkom govoru obilježio, poganstvom, nekršćanstvom!

Na slijedećem zboru, održanom u Vrpolju 13. X. 1924., opet je Radić udario na klerikalizam i na svećenstvo, ponovivši optužbe da su u Austriji popovi blagoslivljali sve ono što su žandari radili protiv seljaka. A na tom je zboru Radić kazao i ono od čega su strahovali klerikalci da će jednoga dana reći, t. j. da se omogućiti premošćivanje dotad nepremostivog jaza između Srba i Hrvata, tog jedinstvenog cilja klerikalne politike ovih godina. Tada je on rekao:

> »Mi ne velimo kao frankovci: nećemo Vlaha. Naše je hrvatstvo čovječno; ono je duboko kao kršćanska vjera a široko kao svijet, jer svagdje na svijetu ima Hrvata. Naše hrvatstvo nije u zastavama, nego u grudima našim, tko najviše trpi, nama je najbliži. Kad se kliče: Živjela republika, to ne znači: Dolje monarhija. To znači mir, znači seljačko pravo i seljačku državu, a nipošto ne znači: Dolje Karađorđevići. Ja sam vam prije šest godina jasno rekao: Mi jesmo republikanci, a ako Srbi hoće monarhiju. Bog im ju blagoslovio. I zato sam dobio dvije godine tamnice, pak se toga dobro sjećam. Sada se radi o tomu da li se hrvatski republikanski narod može sporazumjeti sa monarhijom .Ja sam rekao, da se ne samo može, nego se sada i radi na tomu, jer to traži međunarodni položaj . . .«[32]

[30] Iskrena riječ. »Katolički list« 1924., br. 40. 487-489.
[31] »Preporod« 1924., br. 11. 5.
[32] Vidi poglavlje XIX. u kome se prikazuje naličje one »božje« i »svete« klerofaštističke NDH.

Slijedeći Radića stopu u stopu tih dana, kad se tako ljutito oborio na episkopat, do njegova ulaska u vladu značilo bi pisati jednu psihološku studiju i njegovog kao i općeg previranja u vrlo složenim prilikama jedne kolebljive državne politike, koja nikako nije umjela da pogodi svoj najsretniji i najsigurniji put. Nema sumnje da su izvjesni Radićevi postupci tokom 1924. pokazivali da će se on na kraju, svakako u određenom trenutku, riješiti za prijelom sa samim sobom i svojom dosadašnjom taktikom, sa politikom pasivne rezistencije. Iako su mjeseca marta 1924. ušli poslanici HRSS u Narodnu skupštinu, trebalo je prijeći još jedan težak i trnovit put. Štoviše, i kroz novi zatvor Stjepana Radića od januara do jula 1925. u kome je Radić izvršio definitivnu preorijentaciju svojih ličnih načela, a tako i programa stranke. Patriotske konsideracije, pod »Obznanom« teško optužen sa svojim drugovima, dovode ga na kraju do njegovih odluka. Ne valja zaboraviti da je Radić upravo u tom zatvoru bio na vrhuncu svojih najsilnijih uspjeha koje može da dosegne jedan političar samo poslije decenija teških i mučnih napora. Radić tada vlada slijepo odanim seljačkim dušama, ali i ostalim velikim dijelom hrvatske opozicije. Svi su oni skoncentrirani u njegovoj volji i u njegovim nastojanjima kao da su kroz njega uistinu prolazile težnje i volja čitavog jednog naroda. Zato su lamentacije »Katoličkog lista« bile samo pia desideria nemoćnih kritikanata iz pozadine i busije, ali bez ikakvog značenja za opasnost Radićevih odluka, pa ma kako one izgledale vratolomne ili rizične za shvaćanje njegovih masa. One će mirno priznati i monarhizam i Vidovdanski ustav, iako su oba pobijale u ratu do istrage onda kad je to tako Radić naređivao. Sada se bližio onaj trenutak kada će, na užas svojih klerikalnih protivnika, zapovješću svoje riječi pretvoriti vukove u jaganjce. Svaki sporazum sa Srbima, bez obzira tko bi ga izveo u ime Hrvata, za hrvatske klerikalce bio je poraz sa nedoglednim posljedicama koje njihove planove kvare za duge nove periode. Zato je trebalo poduzimati sve kako bi se tim masama zamjerile, da ne kažemo, ogadile Radićeve transformacije i njegovi politički skokovi. Pogotovo skokovi iz pasivne rezistencije u aktivnu saradnju. Štoviše, klerikalcima nije bio ni sam Radićev put u Moskvu, gdje je pokušavao da internacionalizira svoj seljački pokret, tako strašan kao avetinja sporazuma, koji je već od »Markova protokola« (aprila 1923.) lebdio u uzduhu. Jer Radić je bio stalan u učenju suvereniteta naroda, a taj suverenitet anatemisao je Syllabus, a po njemu i prirodno hrvatski klerikalci, zabacujući za njih tu strahovitu zabludu. A bude li narod prihvatio ovu tezu i bude li se ona ukorijenila u njegovoj svijesti, onda će klerikalizmu za svagda odzvoniti u Hrvatskoj. U sporazumu između Srba i Hrvata klerikalcima su propadale mnoge nade i iščekivanja. To su dakle bile osnovne muke hrvatskih klerikalaca, a Radićev tako zvani liberalni katolicizam samo maska da se njome sakriju njihovi političko-crkveni klerikalni ciljevi. To je trebalo po svaku cijenu dostići i tako Radića onemogućiti a s njime i njegove političke uspjehe.

Ma da je 1. januara 1925. vlada na prijedlog Bože Maksimovića, ministra unutrašnjih poslova primijenila Zakon o zaštiti države protiv HRSS i vodstva, naročito

[33] Josip Horvat. Politička povijest Hrvatske, II. 353.

Stjepana Radića »jer je HRSS i radom svoga predsjednika i radom ostaloga vodstva izjasnila se za tuđinsku protudržavnu komunističku propagandu i u pogledu ciljeva i u pogledu metoda«, kako glase uvodne riječi Maksimovićeve optužbe, upravo sada Radić prolazi kroz jednu psihološku katarzu prije svoga puta u beogradsku Canossu. Odmah poslije izbora, održanih 8. II. 1925., u kojima je Radić još porastao za novih 60.000 glasača, (svega 532.872), napisao je u zatvoru članak, a objavio ga anonimno u »Jutarnjem listu«. Iz članka izbija težnja za srpsko-hrvatskim sporazumom. Dva zatrovana tabora čula su sada riječi zatvorenika sa maslinovom grančicom. Niz Radićevih članaka, na užas hrvatskih klerikalaca, pripremali su Radićevo obraćanje. Slovenski klerikalci sve više se odvajaju od hrvatskih i vode odsada svoju zasebnu klerikalnu i slovensku politiku etapnih faza uspjeha i iznuđivanja. Već 4. III. 1925. objavljuju poslanici HRSS u saglasnosti sa zatvorenicima odluku, da »ulaze u blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije«. U taj su blok ušli Jugoslavenski klub (dr. Korošec), Klub demokratske stranke (Ljuba Davidović), Hrvatski seljački klub (Pavle Radić) i Klub Jugoslavenske muslimanske zajednice (dr. Hrasnica). 27. III. 1925. dao je Pavle Radić u ime HSS izjavu, podvukavši da je ona u saglasnosti sa čitavim vodstvom pa i predsjednikom Stjepanom Radićem. Uostalom ovu je izjavu diktirao Pavlu Radiću sam Stjepan Radić. Ovom izjavom HSS, sada više ne republikanska, priznaje cjelokupno političko stanje, Vidovdanski ustav i dinastiju Karađorđevića. Ovu izjavu odobrila je 26. VI. 1925. cijela HSS.[34]

Ovaj Radićev prijelom bio je neobičan udar za jedan dio njegovih opozicijskih saveznika, koji su tek jučer postali republikanci, dakako najviše Radiću za volju. To su bili poslanici Hrvatske zajednice, koji će još neko vrijeme ostati takvima. Jula 1925. dr. Ante Trumbić, kao vođa Hrvatske zajednice pronalazi formulu, pa se i on, kao i HZ solidarizira s izjavom Pavla Radića. Uskoro je došlo do pregovora između šefa najveće srbijanske stranke, Nikole Pašića i šefa najveće hrvatske stranke, Stjepana Radića. Osnove je dalo pismo Stjepana Radića, diktirano u zatvoru još 22. IV., a predano Pašiću već 24. IV., za kralja. Ovo je pismo objavila »Politika« tek 17. VII. 1925. kao interview dopisnika sa Stjepanom Radićem. Dakako, za »Politikom« i sva ostala jugoslavenska štampa. Ovo je bilo i pogrebno zvono vladi PP (Pašić-Pribićević), — jer već sutradan, sastavljena je i nova vlada, deseta Pašićeva, u koju su ušli i poslanici HSS.

Ovdje nas zanima Radićevo pismo, odnosno interview sa dopisnikom »Politike«, jer je ono u stvari ispovijest i geneza Radićeva konvertitstva. Stjepan Radić objašnjava zašto je postao monarhista, zašto je bio republikanac, i zašto je priznao Vidovdanski ustav. »S republikom smo poništavali habsburgovštinu i anarhičnost, a sa sporazumom dižemo monarhiju i Karađorđeviće!« — riječi su Radićeve. U ovom pismu Radić nije nimalo naklonjen ni slovenskim klerikalima, a tako ni samostalnim demokratima. Međutim, daleko važnije, barem na ovom našem sektoru, jesu Radićeve misli kad govori o klerikalizmu i vjeri.

> »*Drugi je razlog* (zašto je ušao u republikansku agitaciju), *koji nije poznat i koji vam ja sad kažem, opasnost od klerikalizma. To je velika opasnost.* Eto, Korošec je tu, i on je patriota i nacionalista slovenski, ali glava — glava mu je u Rimu. Znate, *po mom mišljenju klerikalizam je tolika opasnost da se naš hrvatski narod neće nikada pravo sliti sa srpskim, dok se Hrvati ne oslobode Rima i to posvema.* Ne mogu Hrvati preći u pravoslavlje — to nije ni potrebno, jer bi tu bilo odmah velike i jake kontraakcije. *Ali ja sam uvijek o tom razmišljao da bi trebalo stvoriti hrvatsku crkvu, nezavisnu od Rima, nacionalnu, koja bi se lako tokom vremena spojila sa srpskom pravoslavnom.* Zato, naravno, treba mnogo rada, jer nije dosta za to predobiti inteligenciju, već to moraju prihvatiti mase. A to je jako osjetljivo, — seljaci i vjera, tu treba mnogo takta i mnogo obazrivosti, ako nećete da napravite džumbus. Možda će vremenom bit moguće upotrebiti za to starokatoličku hrvatsku crkvu — to ja sada samo mislim, još ne znam da li je tako, ali možda. No svakako to može sprovesti samo tako široka i jaka organizacija kao što je na primjer ova naša seljačka HSS. Sve to treba dobro promisliti, a onda upotrebiti za to zgodni momenat. Taj sada nije, ima još vremena za to, dok se smirimo, i dok srpsko-hrvatska saradnja sredi državu. Poslije oslobođenja, dakle, porastao je, kako znate, klerikalizam i među Hrvatima. Čitava sela, čitavi kotari, pa i čitave županije dolazile su pod utjecaj klerikalaca, naročito u Slavoniji. E to je bilo vrlo kritično. Klerikalci su agitirali, da će Srbi »poplaviti« i t. d. i već je izgledalo da su uspjeli. A znate kako se teško skida klerikalna vlast s naroda. Eto vam Slovenije. To je, dakle, bio drugi razlog zbog kojeg smo banuli u narod sa »šlagerom« republike, jer je to bilo nešto novo, nepoznato i izgledalo je nešto veliko. Drugog »šlagera«, uostalom, nijesmo ni imali u ono vrijeme, i tako smo uspjeli da u Hrvatskoj utučemo i klerikalizam. A treći razlog kazat ću vam kasnije. Sad mogu da kažem samo to da je psihološke naravi.
>
> *Znate ja mislim, da nema potpunog narodnog ujedinjenja bez vjerskog.* Zato si je svaki veliki narod stvorio svoju crkvu. Kod pravoslavlja je bilo lako. Tu nije bilo onoga što ima katolicizam, i pravoslavlje se lako decentraliziralo, separiralo i nacionaliziralo. Ali kod katolicizma je to teško. Tu je Rim, papa, ogromna kultura i golema tradicija. Tu je borba teška, gotovo bezizgledna. Zbog Rima katolicizam se sve više romanizira, i zato je prirodna vjera za romanske narode. No za druge narode nije. Englezi su si napravili svoju vjeru, Nijemci također, ukoliko nijesu — njima manjka potpuno duhovno jedinstvo. Baš evo Nijemci: velik narod, jak i silan, usprkos porazu — ja sam to vidio vani — svagdje prodiru, i svagdje se već njemački govori, gotovo više nego francuski. Sad već i Francuzi uče njemački. A opet, nemaju onog duševnog jedinstva, što ga imaju na pr. Francuzi. Zašto? Uzalud tražite druge razloge, uvijek vam oko opet zapinje o podjeli na protestante i katolike. A protestantizam i katolicizam manje su oprečni od katolicizma i pravoslavlja. Zato mi koji hoćemo da izgradimo ili barem stvorimo preduvjete za potpuno duhovno srpsko-hrvatsko jedinstvo, moramo stvoriti jednu svoju vjeru. Naravno to nije sada aktuelno; proći će tu generacije. *No naša bi generacija morala ispuniti bar jedan preduvjet, a to je da se Hrvati oslobode Rima.* To će biti za par godina, ako mi, Hrvati i Srbi, budemo složni i ako sredimo državu, pa dobijemo vremena i mogućnosti da dobro pripravimo široke hrvatske slojeve, pa makar i za hrvatsku starokatoličku crkvu.«[35]

Treba da se kaže, da su ova Radićeva shvaćanja još jače podvučena stoga, što je episkopat odveo maja iste godine veliki broj Hrvata na hodočašće papi sa znamenitim poklonima, kako su to još prošle godine objavili narodu u svojoj poslanici koju je toliko odlučno napao Radić u govoru, održanom u Krašiću.

[34] U cijelosti je donosi Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske. II. 373-380.

[35] Prema: »Hrvat« 18. VII. 1925. Nova politika Stjepana Radića. Radićeve poruke mjerodavnim faktorima u Beogradu.

Da bi se razumjela ova tako odlučna Radićeva izjava o klerikalizmu i Vatikanu, treba upozoriti, da su toj izjavi prethodili izvjesni događaji, koji su uvelike izazvali Radića, ma da se nalazio u zatvoru. On je imao mogućnosti da prati sve vanjske događaje i bio je vrlo dobro obavještavan o svemu. Tako je saznao da su biskupi, kako su prošle godine obećali u svojoj poslanici, koju je on tako žestoko napao na skupštini u Krašiću, bili u Rimu sa velikim hodočašćem Hrvata. Tada su bili i Slovenci u Rimu, ali su bili od pape odvojeno, sami primljeni. U štampi je bilo podvučeno, da je papa na pozdrav nadbiskupa Bauera odgovorio *talijanski.* Osim toga, julijskokrajinski Hrvati i Slovenci su očekivali da će njihovi biskupi i nadbiskupi iz Jugoslavije ovu priliku iskoristiti i zamoliti papu, da uzme progonjenu crkvu u Julijskoj Krajini u zaštitu. Razočaranje je bilo veliko, s tim talijanskim govorom još veće, kad se saznalo da su govornici samo glorificirali pape u prošlosti kao i sadašnjeg papu, koji nije ničim pokazao da bi se zauzeo za progonjene svećenike i narod. Ovo sve je palo u oči naročito u Dalmaciji, jednako u svećeničkim kao i u laičkim redovima.[36]

Drugo, vrlo važan događaj, koji je Radića uvelike još u zatvoru zabrinjavao, bila je odluka beogradske vlade da s Vatikanom sklopi konkordat. Strahujući, da će vlada ma u čemu sudbonosnom popustiti, bio je veoma protivan da se taj konkordat uopće sklopi. Sve ga je to izazivalo, i čim mu se dala prilika, Radić je izlio sve svoje srce i svoje poglede na te krupne probleme, u kojima je hrvatski klerikalizam bio u prvome planu za račun Vatikana. Čim je Radić ušao u vladu, dao je izraza svome negodovanju uslijed intencija vlade za sklapanje konkordata. Kad se jedan od delegata (dr. Voja Janjić) vratio iz Rima, i referirao o toku pregovora, kod kojih su tada prisutni biskupi mutili i otežavali posao delegaciji, Radić je na jednoj ministarskoj sjednici, (na kojoj su se u Ministarstvu vanjskih poslova nalazili pored ministara Ninčića još i Miša Trifunović, dr. V. Janjić, Stjepan i Pavle Radić), napao vehementno predloženi Nacrt konkordata i nazvao ga odviše klerikalnim. Tada je Radić rekao da Hrvati ne će nikad pristati na takav konkordat. »Još je pok. Stjepan Radić predbacio dru. Vojislavu Janjiću, da je on i suviše klerikalan kad predlaže, da se primi ovakav konkordat«. Nato je zaključeno, da se stvar odloži, jer predstavnik Hrvata, kojih se stvar najviše tiče, ne pristaje, da se ovakav konkordat usvoji, jer ne odgovara interesima naroda i države.[37]

Ovo spominjemo već na ovom mjestu, da bi se vidjela sva struktura Radićeve antiklerikalne fizionomije pred njegov izlazak iz zatvora, i pred spomenutu izjavu u »Politici«. Dakako, ovako nedvosmislena antiklerikalna i antirimska Radićeva izjava djelovala je i senzacionalno ali i poražavajući za sve jugoslavenske klerikalce.

Eksplozije negodovanja izazvala je u klerikalnim redovima ova Radićeva ispovijest. U štampi, novinama i časopisima, na propovjedaonici i u ispovjedaonici, u Marijinim kongregacijama i Orlovskim organizacijama, u redovima franjevačkim i jezuitskim, na kaptolima kao i u biskupskim kurijama, samostanima kao i seoskim

[36] »Razgovor« 26. VI. 1925. Prema saopćenju urednika prof. Stj. Roce ovako je ocijenio ovo hrvatsko i slovensko hodočašće u Rim don Frano Ivanišević.

[37] Projekti konkordata. Sremski Karlovci 1937. Uvod. Treba da se kaže da je to potvrdio i sam Stjepan Radić u jednoj izjavi 2. IX. 1927. u beogradskoj »Politici«, povodom tako zvanog Bledskog sporazuma. »Bitnost je Bledskog sporazuma *da bude Konkordat onakav, kako ga hoće dr. Jeglič, a koji sam ja do sada uvijek osujetio, kadgod je dolazio pred Ministarski savjet, ili kad mi se za obavještenje obraćao dr. Ninčić.*« O Konkordatu vidi kasnije u poglavlju koje opširno prikazuje konkordatsku borbu.

župnim dvorovima, svuda kuda je dospijevao klerikalni čovjek. Svuda se odražavao duh negodovanja, na mnogim stranama i pravog zaprepaštenja, a razočaranja među pristalicama koje su se kolebale između Radića i klerikalaca. Jer, u njihovim očima ovo je bilo najveće izdajstvo narodnog tribuna, ali i nemoć pred njegovim svemoćnim odlukama, koje su mase slijepo slijedile. Mnogima je zastao dah kao da se nalaze pred nekom neizbježnom katastrofom. Jer, Radić je bio na ulazu u vladu! 18. VII. pušten je iz zatvora, a već 20. VII. primio ga je u audijenciju kralj Aleksandar na Bledu, i 22. VII. dočekan je u Beogradu sa triumfalnim pozdravima kao rijetko koji političar prije njega. Nije bez značenja da je Radić prvu posjetu u Beogradu učinio Neznanom junaku na Avali. Na užas svih separatista i klerikalaca rekao je Radić i ovo na grobu:

> »Mi smo se svi okupili u moru narodnog sporazuma. Stavili smo se pod okrilje velikog genija, kome je ovaj spomenik podignut, pod okrilje genija Neznanog junaka. Djelo sporazuma nije djelo lično, nego je djelo narodnog genija. Mi smo pristupili narodu, a narod je pristupio nama, to jest samomu sebi. Narodni genij Srba, Hrvata i Slovenaca danas bilježi jednu stranicu historije, kakvih će biti sve više. Zato kličemo: Slava Neznanom junaku, a nama ustrajnost i bratska sloga i ljubav.«[38]

Kako je Rijeka bila definitivno odcijepljena od Jugoslavije, papa ju je definitivno odijelio od Senjske dijeceze i osnovao samostalnu Riječku dijecezu s Talijanom biskupom. U jednom interviewu Radić je ovo dodirnuo negodujući prema papi: »Treba razlikovati religiju od crkvene politike, papa ima crkvenu politiku, on je nama *oteo* našu Rijeku. On je našu nacionalnu crkvu (t. j. glagoljašku) tamo proglasio latinskom i svaki kamen na njoj latinskim«.[39]

Odsada će Radić — još tri godine — sve do svoje smrti biti u stalnom dramatskom usponu svog političkog borbenog previranja, ali uvijek dosljedan i jednako uporan i nepomirljiv protivnik hrvatskog klerikalizma. Klerikalci su smatrali ovaj Radićev korak, kad je prešao na teren konstruktivne borbe, kao posljedicu vjersko moralne krize.

Dr. Protulipac, jedan od vođa hrvatskog aktivnog klerikalizma, vođa borbenog i čvrsto organiziranog orlovstva, a kasnije križarstva, nije Radiću ni poslije godine dana zaboravio ovaj napad kad se na taj eminentno krupan politički događaj osvrnuo sa klerikalnog gledišta (1926.).

»Uz vjersko-moralnu krizu nadošla je nacionalna kriza, misli su dra. Protulipca, kakve hrvatstvo još nikada nije proživjelo. Sve narodne sile bile su usredotočene u političkim i nacionalnim borbama, tako da je za kulturu i prosvjetu malo ostalo. Još je fatalnije bilo, što su se na čelo ove narodne borbe stavili elementi s anarhijskim, socijalnim i moralnim pogledima (t. j. Stjepan Radić). Oni su uz nacionalno vrijenje proveli i duboki potres svih pojmova i osjećaja. U ovako razbuktalu moralnu krizu ulili su novo ulje i iskoristili je što su bolje mogli«.[40]

[38] Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske, II, 396.

[39] »Politika« 6. VIII. 1925.

[40] Dr. Protulipac, Hrvatsko orlovstvo, 1926., 82. 84. Prema: A. Pilepić, In aedificationem. Split 1938., 46.

Dok je dr. Protulipac mislio da je fanatizam širokih masa, vezanih sa Radićevim vodstvom splasnuo, izbori su 1926. kao i daljnji tok razvoja pokazali, da su mase primale s gotovo jednakim, istim povjerenjem sve odluke šefa stranke, koji je i dalje produžio svoju antiklerikalnu borbu. Na zborovima kao i u Narodnoj skupštini.

Jedan od povoda da Stjepan Radić otvori puno svoje srce i da iskali svu svoju ljutnju na klerikalce, dao mu je papinski nuncij E. Pellegrinetti. Nuncij je prilikom svečanosti Svetoga Vlaha u Dubrovniku (3. II. 1926.) pošao kroz Dalmaciju, pa je u raznim mjestima održao govore, kao i u Dubrovniku. Pojedini dijelovi tih govora mogli su se da protumače i politički. U Dubrovniku je, naime, ovoj svečanosti prisustvovao i ministar Stjepan Radić. Kako se Radić na licu mjesta uvjerio o nedelikatnom uplitanju nuncija u izvjesna kulturno-politička pitanja Jugoslavije, to je Radić smatrao za potrebno da osudi taj nuncijev postupak u jednom vehementno izgovorenom govoru, i to (11. II. 1926.) u Narodnoj skupštini. Radić je bio sasvim određen i jasan kad je istaknuo da je nuncij došao u Dubrovnik da i tu zasadi klerikalnu grančicu svojom rukom, gdje se ona dosad nikako nije mogla primiti. Radić je podvukao da je hrvatski narod još od vremena Grgura Ninskog imao svoju samostalnu politiku prema Rimu. Pojačanim tonom rekao je da su Hrvati uvijek bili za katolicizam, jer taj predstavlja kršćanstvo i svetinju, dok su protivni klerikalizmu, koji je rugoba. Klerikalizam znači zloupotrebu najsvetijih osjećaja religije da se razruši porodica, da se razruši narod radi političke vlasti.[41]

Ovaj Radićev govor je daleko odjeknuo. Papinski nuncij našao se povrijeđen pa je uputio ministru vanjskih poslova dr. Ninčiću protestnu notu žaleći se na ministra Radića što ga je obijedio da je u Dalmaciji agitirao za hrvatske klerikalce. Međutim, ovaj nuncijev gest uznemirio je i ostale napredne krugove pa i predstavnike naroda u Narodnoj skupštini, pa i one, koji su bili u opoziciji prema Radiću. Naime, svi su osjetili i vidjeli u tome neželjen i vrlo nezgodan presedan miješanja predstavnika strane vlasti u unutrašnje poslove i političke prilike Jugoslavije. Tim povodom pojavile su se dvije interpelacije. Jedna samostalnog demokrate V. Vildera, a druga slovenskog klerikalca dr. Hohnjeca. Vilder je tražio obavještenje da li će vlada poduzeti korake da se takvo držanje predstavnika Svete Stolice ne ponovi i da zatraži garanciju da će se ubuduće držati onih granica dužnosti koje su vezane sa njegovim položajem. Ministar Ninčić je 20. II. 1926. odgovorio da po obavještenjima, koja on ima, nuncij nije prešao granice svojih dužnosti. Međutim poslanik Hohnjec postavio je svoja pitanja u drugom duhu i sa drugom namjerom. S jedne strane da napadne Radića, a s druge strane da prigovori ministru Ninčiću, koji je dopustio da dođe do tih ispada. Štoviše, on je zapitao kakvo će se zadovoljenje dati nunciju radi ovakvih uvredljivih napadaja, i kako će da zabrani ubuduće ovakve nekvalificirane ispade. Diplomatskom frazeologijom Ninčić je u stvari zaobišao sva tri pitanja Hohnjecova dok se zadržao na četvrtom, posljednjem, sa punom antiklerikalnom odlučnošću. »Ali je najčudnovatije četvrto pitanje, produžio je ministar Ninčić. Na njega isto tako ne mislim da odgovorim, jer jedan naš državljanin nije trebao da pita kakva će se satisfakcija dati jednom stranom izaslaniku, ma koliko taj izaslanik zasluživao naše poštovanje i ma koliko davanje satisfakcije«. (Ministar Radić: Tako je!) Ministar Ninčić izjavio je nunciju žaljenje što je u vatri diskusije spomenuto njegovo ime, tim više što

[41] »Nova revija« 1926., br. 1. 67-68.

ga je Radić ovlastio da nije imao pri tome nikakve namjere da nanese uvredu nunciju i veoma žali ako bi se njegov govor mogao tako tumačiti. Ninčić podvlači da nuncij dosad nikad nije izašao iz granica svojih dužnosti. I do njega su dopirala pogrešna obavještenja o nuncijevu putovanju. Treba da se ima u vidu da nuncij nije samo predstavnik Svete Stolice kod nas, nego je i Apostolski delegat. Kao takav ima prava i dužnost da obilazi crkve i drži propovijedi u granicama svoje religiozne misije. Pri kraju se Ninčić osvrnuo na završnu misiju interpelacije poslanika Hohnjeca, koji je rekao: »Ako sve ovo stoji što iz Radićeva govora proizlazi, onda bi bio znak Vaše velike averzije protiv katoličke crkve i njenog zastupnika kod našeg dvora i katolički narod ne bi mogao podnositi ovakav postupak sa vaše strane«. Ministar Ninčić je podvukao da su interpelantove premise netočne, pa dosljedno i njegovi zaključci, koji su tendenciozni«.

> *»Ovo sumnjičenje u skladu je sa onim stalnim naglašavanjem da je Beograd neprijatelj katoličke crkve, da on ne želi dobre odnose sa Vatikanom, da je položaj katoličke crkve u našoj zemlji užasan. I te klevete bacaju se u svetsku javnost.* Tu skoro, u poslednjem broju rimskog časopisa »La civiltà cattolica« štampan je jedan dopis iz naše zemlje, u kome se govori o strašnom gonjenju katoličke crkve kod nas na osnovu neistinitih ili tendenciozno iznetih činjenica. Ja, gospodo, protestujem protiv ovakve akcije. (Ministar Stjepan Radić: Tu smo mi da o tome govorimo, jer zastupamo većinu katolika a ne gospodin Hohnjec; vi ste, »libre penseur« u službi katolicizma). Ja sam već toliko godina ministar u ovoj zemlji, i nikad ni ja, niti ma koji od mojih kolega nisu pokazali ni najmanju averziju prema katoličkoj crkvi. Naprotiv moji su napori uvek bili upravljeni na to, da omogućim što bolje odnose sa Vatikanom. Najveća smetnja u tome pogledu dolazi iz naše zemlje i to iz onih krugova koji se pretstavljaju kao monopolizirani branioci katoličke crkve. U našoj zemlji nikakvi branioci nisu potrebni katoličkoj crkvi. Crkvi, kojoj pripada bez malo polovina našeg stanovništva i koja uživa nepodeljeno poštovanje sveg kršćanskog sveta našeg, ne preti niti može pretiti ma kakva opasnost.«[42]

Govor ministra Ninčića izazvao je u štampi punu saglasnost naročito sa njegovim zaključnim mislima. Klerikalcima nije bio drag ovako odlučan stav ministra Ninčića, niti tako autoritativno tumačenje intriga koje su se pri Vatikanu vršile upravo iz najviših klerikalnih redova. A tih je bilo u formi i sadržini koja se nikad ne bi očekivala od profesionalnih propovjednika evanđeoske istine.[43]

Svakako su sukobi Stjepana Radića sa klerikalcima bili od naročitog interesa, jer on je jedini bio u stanju da ih izazove i da se prikažu u pravoj boji. Tako je iritirani klerikalni poslanik Josip Klekl odgovorio Stjepanu Radiću na njegovo pitanje zašto oni uopće sjede u Skupštini, sa priznanjem o karakteru »samostalnosti« klerikalnih poslanika. Zapravo, o njihovoj punoj ovisnosti u njihovom političkom radu i od strane biskupa i Vatikana. Jer, taj je poslanik 3. marta 1926. rekao:

> *»Mi smo ovdje po naredbi crkvenih propisa, po želji i dopuštenju Svete Stolice, po odredbi crkvenih kanona 139 § 4., po naredbi naših biskupa i*

[42] M. Ninčić, Vanjska politika Kraljevine SHS u godini 1925-1926., Beograd, 1926., 41-47. Stenografske beleške Narodne skupštine, 1925-6. II. 1926., 593-594.

[43] O tome će biti riječi u poglavlju o glagolizmu.

bićemo dotle tu dok oni to budu htjeli i određivali, jer mi nemamo nikog drugog da slušamo i nikome drugom da se pokoravamo, nego samo crkvenim propisima i našim crkvenim poglavarima, biskupima. Mi ćemo biti birani od naroda dok nam to crkva dozvoljava.«[44]

Ovo samopriznanje slovenskog klerikalca bila je jedna potvrda više pod čijim uplivom i direktivama stoje klerikalni, ne svećenički poslanici i javni radnici. Kad je gotovo čitava Skupština ovu izjavu Klekla primila s negodovanjem i zgražanjem, Klekl se utekao neistini tvrdeći, da su stenografi rđavo reproducirali zabilješke.

Klerikalci su bili nezadovoljni s antiklerikalnom politikom Stjepana Radića još i zbog njegove sasvim osobite vjerske tolerancije prema muslimanima. Klerikalcima je iznad svega bio preči interes vjersko-crkveni nego narodni, o čemu je on dosta rekao u krašićkom govoru. Na zboru u Sarajevu (1926.) on je pred ogromnim brojem muslimana kao i katolika dodirnuo ovo vjersko-političko pitanje. Radić ga je objasnio na njemu svojstven način.

> »Ako Srbi i Hrvati kažu: »Mi smo braća«, to je u prvom redu zato, jer nas vjera ne dijeli; vjera je jedna, crkve su dvije; a i muslimanima Bog je jedan, Allah je jedan, a nisu tri. I kad nam je Bog jedan i jezik jedan i jedna domovina, zašto ne bismo imali jedno veselje, a veselo se kolo igra, kad se bratski ruka drži i kad znaš, da u tomu kolu možeš biti kolovođa, kad na tebe dođe red.«

Ove Radićeve misli bile su povod za nova klerikalna polemična i apologetička razmatranja u kojemu su se Stjepanu Radiću dijelile lekcije iz katekizma kao opće religije. Fra Ante Cikojević uzeo je na nišan upravo ove Radićeve riječi, da na njihovu osnovu isprede čitav članak kojim želi da pobije »na prvi mah duhovite i pune idealizma riječi, a u suštini jako površne i prazne«. Naravski fra Cikojević nikako nije mogao da shvati Radića da bi sve to mogla da bude jedna vjera, pogotovo kad se tome protivi papinski epiteton za Hrvate: Antemurale Christianitatis. »Sve borbe naših junaka, sva krv prolivena po bojnim poljanama, sve patnje i suze jadne raje kroz stotine godina za krst časni i slobodu zlatnu, bile su ništa, bile su jedna golema samoobmana sa strane potlačene raje, jer nikakve razlike nije bilo između njih i Turčina. Prolijevali su krv za vjeru, a bili su iste vjere, jer im je jedan Allah — Bog. Ovo je svečano proglašenje našega naroda luđakom, a njegovu povijest poviješću krajnjega ludila. No, tko zdrave pameti nešto takvo može ustvrditi?« Ljutiti fra Ante proglasio je tako jednim potezom bosansko-hercegovačke muslimane Turcima i ustvrdio da je Stjepan Radić sve vjere pomiješao u jednu kašu, koju nijedna religiozna duša ne može da proguta. Fra Cikojević tvrdi da je Radić to učinio zato da razori narodnu dušu i u njoj katoličku vjeru. To su i drugi pokušavali parolama »Dalje od Rima«, s ultramontanstvom, crnom Kurijom i t. d. I kad bi Radić uspio, tada bi za njega osvanuli veseli dani, jer bi se tada ostvarilo narodno jedinstvo tvrdo i potpuno, jer ga ne bi dijelila vjera. »No mi velimo, zaključuje franjevački polemičar, da jedinstvo narodno ne traži i jedinstvo vjere, a nacionalna crkva najmanje pomaže jedinstvo naroda i sreću njegovu«.[45]

[44] Prema: Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 42.
[45] »Nova revija« 1926., br. 1, 61-63.

Franjevci su i dalje s Radićem u učenim apologetskim diskusijama, ali i u političkim polemikama. I onda, kad ih on izaziva, ali i tada, kad su sami željeli da izazovu raspravljanje, uznemireni refleksima Radićevih izjava u narodnim masama. Međutim sve je ovo dovoljno jasno pokazivalo da su franjevački polemičari sašli sa terena crkvenih i apologetskih diskusija, na teren dnevne, klerikalne politike. A Radić je upravo na ovo bezobzirno udarao. Znajući da je hrvatski klerikalizam dirigiran iz Vatikana, Radić nije zaobilazio u ukazivanju izvora hrvatskom militantnom klerikalizmu.

Tako je Radić na zboru u Tuzli rekao: *»Mi ne ćemo da se vjerom vežemo uz Rim, niti da se podvrgavamo papi«.*[46]

U istome mjestu je Radić održao 6. VIII. 1926. i jedno političko predavanje, koje je onda preštampano u njegovoj »Božićnici« za 1927. Tu je Radić jasno podvukao da diferencira vjeru od politike, ali da je uočio svu strahotu klerikalnog djelovanja za vrijeme rata.

> »Mi smo razlučili vjeru od politike. Kazao sam da su biskupi organizacija rimskog pape. Šta bi popovi s nama učinili za vrijeme rata, da nije bilo Seljačke stranke, to mi ni pojma nemamo. Jedno je sigurno: nas Hrvata danas ne bi bilo. Ali mi nismo dali. Rekli smo: »Vjeru primamo i poštujemo, a i crkvu, kako je do nas došla, ali politiku mora voditi narod.« Trebalo je najprije osloboditi seljački narod, umno i moralno, dokazati mu da se razumom može poslužiti, ako želi svoj život poboljšati. *To je značilo uništiti korijene najstrahovitijem ropstvu: klerikalizmu. A od svih laži klerikalizma najružnija je i najgluplja, da je još danas DANAS vjera u opasnosti.«*

Svuda, kud je Radić 1926. stizao, imao je prilike da kaže po koju o klerikalcima. Na zboru u Varešu, održanom na jesen te godine, razmahnuo se Radić nad franjevačkim glavama svom bujicom svojih antiklerikalnih teza. Tu se naročito oborio na franjevce kao i na Orlove, koji u narodu mjesto ljubavi i sloge šire mržnju i nesnošljivost. U vatrenom govorničkom zamahu, na užas sarajevskih klerikalaca i nadbiskupa Šarića, Radić je uskliknuo: *»Je li Isus bio orlaš? Čuo sam da je nadbiskup Šarić odredio da se pomažu Orlovi. Ako je tako, onda je on proklet po tridentinskom koncilu!«* Bosanski franjevci i klerikalci bili su užasnuti tim Radićevim postupkom pa su na jednom zboru protestirali protiv ovih napadaja »na svećenike i na cvijet njihove mladeži« (t. j. Orlove). U šest rezolucija govori se o zaslugama hrvatskog svećenstva napose o franjevcima i njihovim zaslugama za hrvatski narod. Ovu su priliku koristili da protestiraju protiv starokatolicizma za koji kažu da ga pomažu ne samo Srbi nego i Stjepan Radić.[47]

Međutim, o savremenim bosanskim franjevcima imao je Stjepan Radić jedno posve negativno mišljenje, unatoč tradiciji koja se podržavala kroz literaturu još iz preporoda Bosne u prvoj i drugoj polovici XIX. stoljeća, kad su kroz Bosnu i Hercegovinu i preko njih zračila svijetla imena kao što su Jukić, Nedić, Martić. Radić je bio veoma ljut što ga nisu u njegovu prijelomu slijedili bosanski franjevci, nego su se priklonili radikalnom kroatizmu i separatizmu. Radić je prvi koji se usudio da sred

[46] »Katolički list«, 1926., br. 33, 428.
[47] »Katolički tjednik«, 1926., br. 49, 51. 1927., br. 2.

Narodne skupštine uzdrma ovo tradicionalno mišljenje i da pojedina lica stavi na pravo mjesto. Kad su se njemu obratili franjevci molbama za pomoć da dograde na Širokom Brijegu gimnaziju, Radić se žestoko oborio na tu franjevačku gimnaziju kao nepotrebnu i nekorisnu, štaviše štetnu za narod. Kao da je Radić vidio u dalekoj perspektivi razornu djelatnost ove škole koja je kasnije odgajala najbjesnije klerofašiste i ustaše.

> *»Ja sam nekada držao mnogo do kulturnoga i nacionalnoga rada bosansko-hercegovačkih franjevaca, ali sam se najzad razočarao i uvidio da su to ljudi neiskreni i lašci«*, podvukao je u Skupštini Stjepan Radić. *»Čitav njihov život i nacionalni i kulturni rad nije ništa drugo nego zavaravanje i zaglupljivanje toga naroda sa tendencijom da ga onda mogu lakše guliti i pljačkati. Ukoliko je taj narod još neprosvijećen, nepovjerljiv i zaostao, to je jedino njihova zasluga, jer su ga oni tako učili. Crkvu, propovjedaonicu i ispovjedaonicu iskorišćavali su i iskorišćavaju samo u svoje niske i sebične svrhe. To su vrste zelenaša, koji deru narod, imaju svoje banke i zajme sirotinji novac uz zelenaške kamate. Oni državu samo lažu, da ne mogu dograditi svoju školu; i ja ću nastojati ne da je potpomažem, nego da je zatvorim. Moja je glavna briga da rastavim narod od njih. Fra Didak Buntić*[48] *je bio lažac i varalica, a najmanje prijatelj toga naroda. Uostalom ja sam protiv franjevaca, a ne protiv popova.«*[49]

Ova osuda franjevačkog idola od strane ministra prosvjete Stjepana Radića teško se dojmila franjevaca kao i ostalih klerikalnih krugova, koji su u franjevcima gledali jedan izuzetan red koji se naročito u Bosni Hercegovini saživio s patnjama svoga naroda. Ovo razotkrivanje naličja političko-klerikalne aktivnosti franjevaca, koji su i poslije ujedinjenja u najvećem dijelu produžili isti rad kakav su vodili u početku prvog svjetskog rata, učinilo je dubok utisak. Međutim, samo prosvjećeniji i upućeniji mogli su da priznaju da je Radić izrekao jednu apsolutno točnu historijsku istinu.

Na ovu oštru kritiku Stjepana Radića odgovorila su dvojica provincijala franjevačkog reda u Bosni i Hercegovini. (25. II. 1926.). Fra Petar Ćorkvić, provincijal bosanskih franjevaca i fra Lujo Bubalo, ne ulazeći u pojedinosti, energično odbijaju uvrede nanesene prošlosti franjevačkog reda, ma da je Radić govorio o savremenicima, kao što su fra Didak Buntić i drugovi, i ma da je rekao da je držao mnogo do kulturnog i nacionalnog rada njihova, dakako u prošlosti. »Bolno osjećamo i odbijamo uvrede nanesene grobovima i svijetloj uspomeni naših slavnih predaka. Rad današnjih franjevaca na vjerskom, prosvjetnom i socijalno-gospodarstvenom polju mirno prepuštamo sudu budućih pokoljenja i ocjeni nepristrane historije«.[50]

Odatle su franjevci, u najvećem dijelu, Radićevi nepomirljivi neprijatelji pa ga napadaju na svakom koraku. Anonimno i neanonimno. Naročito su oni ljuti na Radića što diferencira katolicizam od klerikalizma, što oni sami uostalom uistinu identificiraju, pa to koji put i priznaju.

[49] »Nova revija« 1926., br. 1, 89-90.
[50] »Nova revija« 1926., 1. 87-88.

> »Katolička crkva kao živa organizacija ona je bila svetinja našeg hrvatskog naroda. U današnjoj socijalnoj i političkoj situaciji svi bezvjerci bez razlike, ne izuzimajući ni gospodina Radića, hoće da ubiju ovoj organizaciji svaki ugled u životu za volju svojih bezbožnih, laičkih težnja. Danas liberalci svake dlake lukavo razlikuju katoličtvo i klerikalizam, a to je za svakog katolika jedno te isto i jer se jedino traži u naše doba pobjeda kršćanskih i katoličkih načela u našem privatnom i javnom životu, ne radi prevlasti kojega staleža, nego radi vjere i naroda, koji je otrovan modernim bezvjerjem i nemoralom u obitelji, i u državi, a i u narodu.«[51]

Ovaj franjevac iskreno je ispovijedio jednu misao koju su u stvari svi odreda klerikalni redovi od najvišeg do najnižeg jednako tumačili i u život provodili, ma da se sa mnogog autoritativnog mjesta o tome nije htjelo ni da čuje.

Ovakvo mišljenje o Radiću kao antiklerikalnom borcu kao i o identificiranju klerikalizma i katolicizma, nisu dijelili samo savremeni hrvatski sinovi sveca iz Assisija, prebacivši se sasvim na političko polje, na kome se njihov osnivalac nikad nije nalazio. Treba samo pročitati članak dr. Brkaševa »Savremena franjevačka ideologija« i vidjeti kako ta ideologija ide u raskorak s idejama manastirskog života u duhu strogih pravila brata i prijatelja pticama nebeskim, čiji su ih sinovi zamijenili s idejama militantnog klerikalizma hrvatske Pučke stranke.[52]

Još za života Stjepana Radića pokušao je da dade jedan političko-publicistički presjek ličnosti i antiklerikalne ideologije Stjepana Radića dr. Fran Binički, jedan od prvaka klerikalizma u Hrvatskoj, nekadašnji saradnik biskupa Mahnića i vatreni pobornik militantnog klerikalizma, pisac mnogih brošura i članaka, u časopisima i dnevnicima, koji će svoj život dosljedno da završi kao okorjeli ustaški klerofašist.

Binički je pošao u svom razmatranju od karakteristika koje je o braći Radićima dao još biskup Mahnič u svojoj »Hrvatskoj straži«. (II, 637) Biskup Mahnič je ukazao da katolički liberalizam uzmiče prema ljevici.

> »A tu evo ruke mu pruža u zagrljaj slavensko-demokratskim duhom zadojena Seljačka stranka braće Radića, što nije drugo nego pravi pravcati radikalizam (Radix — Radić: nomen omen) u ruhu hrvatskom! Jest doći će doskora doba, kad će nestati i obzoraštva i naprednjaštva i starčevićanstva i realizma i liberalizma i liberalnog katolicizma, a ostat će samo dvije skrajnosti: hic Guelfe hic Ghibelline: tu Krist tu Belial! A među tima će doći do sukoba na život i smrt.«

Binički je shvatio ove Mahničeve misli kao pravo proroštvo koje se poslije 23 godine ispunjuje. Jer, dok je za prevrata 1918. Seljačka stranka imala samo šaku pristalica, 1925. ta je stranka sve ostale nadvladala. Ova stranka je široke slojeve namamila u republikanizam da zajedno sa njim prizna monarhiju i Vidovdanski ustav i time izda hrvatstvo. To se dogodilo i kod izbora 11. septembra 1927. kad su uz njega ostala sva hrvatska sela unatoč svim klerikalnim naporima. Žali se Binički da su frankovci dobili samo dva mandata, a hrvatska Pučka stranka samo jedan. Ova bilansa

[51] »Nova revija« 1926., br. 1, 67-68.
[52] »Nova revija« 1926., br. 3-4, 428.

frankofurtimaških nastojanja u tako poraznom razmjeru mandata boli i zaprepašćuje frankofurtimaškog klerikalca. On se zgraža nad činjenicom kad se pita da li je uistinu hrvatski narod zaboravio na »neutralnu mirotvornu republiku« i svijesno se odrekao svojih prava, te priznao da je bio igračka u rukama svoga vođe. Sve je to za njega neobično zagonetno. Dok je hrvatski narod dosad stupao utrtim putem katoličke vjere i u sjeni križa dizao hram svoje prosvjete, sada ga prvaci Seljačke stranke vode nepoznatim pravcem. Paradoksalno je da su upravo Radiću pomogli zagrebački klerici i seoski svećenici utirući put njegovu »Domu«, pa uza sve to je Radić ostao nepokoleban u svom antiklerikalizmu. Međutim, Radićeva »vjera u Boga«, tvrdi Binički, nije kršćanska ni katolička. Taj njegov Bog nije trojedini Bog kršćanske objave. I Binički također podsjeća na Radićevu tezu da hrvatski narod ne će biti sretan dok ga rimski papa ne prokune. Za njega su biskupi pogani, a popovi su iskvarili božju objavu. Štaviše oni su iskvarili i Očenaš i ne treba više posrednika između Boga i ljudi. Prema tome ova seljačka vjera u Boga uopće ne računa na svećenstvo. Radić Boga izjednačuje s Allahom. Za njega je seljak suveren, izvor istine i prava. Njega treba proučavati, a ne poučavati. Znači da je seljak apsolutno božanstven. Za Biničkoga je vjera Seljačke stranke pravi seljački panteizam. Demos je božanstvo. Za ovo božanstvo misli samo jedna glava kojoj se slijepo pokorava, jer ima prava da nepoćudne isključuje iz redova stranke i hrvatskog naroda. A kad nestane toga vođe, ostat će bez glave seljak, novobožanstvo. Dakle ateizam. Zna se, da je vođa Stranku svojevoljno upisao u seljačku internacionalu. A za Biničkoga je boljševizam u svojoj jezgri ne ateizam nego pravi rogati antiteizam. To se zapaža već i kod seljačkih vođa po selima, jer oni mrze crkvu i Boga. Lucifer se znade prikazati nosiocem svijetla, a njegovi službenici prema prilikama spominju Boga i vjeru. Dijele vjeru od svećenstva, mrze popove, biskupe i papu. Oni znaju, ako odvoje hrvatski narod od katoličke crkve, da će mu lako iščupati Boga iz njegova srca. I na takvom se seljačkom antiteizmu ima izgraditi novi društveni poredak, novi moral, novo pravo. Stjepan Radić je relativist. Danas nešto tvrdi i dokazuje, a to isto sutra poriče. Za njega je dobro i istinito čime se može postići svrha. Nema načela, nema stalnih moralnih zasada. U Zagrebu predstavništvo hrvatskog naroda prisiže republici, u Beogradu monarhiji. Svi su neseljaci neprijatelji seljaku, iako su svi potekli od seljaka. Popova ne treba, jer svatko može s božanstvom uređivati svoje poslove. U pacifističkoj seljačkoj državi uopće ne će biti staleža, pa ni vojnika. Mirotvorna republika ne treba vojske te se ne će plaćati ni poreza, ne će trebati činovnika i sve će biti zajedničko. Gledajući u daleku prošlost Hrvata dr. Binički žali, što je u periodu kad je Hrvat stekao slavni papinski naslov Antemurale Christianitatis, klao katolik svoga brata muslimana, da stekne taj papinski naziv. Sa muslimanom se borio, u koga je prema Anti Starčeviću »najčišća hervatska kerv«. Ali ne treba tim hrvatskim precima zamjerati, jer su se borili za najkatoličkije hrvatsko kraljevstvo. I u kršćanskom su se duhu žrtvovali za kršćansku prosvjetu i slobodu kršćanskog zapada. Sva je hrvatska prošlost, a napose prosvjeta, crpla snagu iz katoličke vjere. Sva se zgrada hrvatske prosvjete dizala na Petrovoj stijeni. U najvećim nevoljama Hrvati, po sudu Biničkoga, nailaze na pomoć i okrilje kod rimskih papa. Zato je Hrvatska najstarija, najdosljednija i najvjernija katolička kraljevina. I u takvu se Hrvatsku ušuljao bezbožni liberalizam. Naprosto stoga, što čuvari Siona, t. j. biskupi, nisu bili oprezni. Hrvatski svećenici trošili su vrijeme, snagu i novac na liberalne

stranke, koje su ih samo iskorišćivale. Kad je započeo katolički pokret, ustali su protiv njega mnogi svećenici. Zato se, poslije ovih meditacija, Binički pita, šta treba da se sada radi kad su se Hrvati, poslije ovih izbora 1927. našli na raskrsnici. On vjeruje, da je Radić dobio zato toliki broj glasova, što se nadaju da će se Radić vratiti svom ishodnom načinu borbe sa beogradskim režimom. On se nada, da će možda seljak u zgodnom momentu napustiti svoje vodstvo i prikloniti se onima, koji zastupaju prave interese hrvatstva. Nije teško pogoditi tko je za Biničkog, starog frankovca i klerikalca, taj koji pravo zastupa interese hrvatstva. *»Hrvatski katolici napose svećenici vide, da je krajnji čas da se hrvatski narod svrne na pravi put, na utrenik naših pređa. Zato bi se morali okaniti svih zadjevica i trzavica, te povući u zajedničko kolo sve koji osjećaju hrvatski«.*[53] Ovim dr. Binički odriče članovima HSS i onim stotinama hiljada glasača, koji su se izjasnili za politiku Stjepana Radića, da osjećaju hrvatski, kao da je to privilegij samo frankovaca i njihovih nerazdvojnih saveznika klerikalaca. A ubrzo će doista doći vrijeme, kad će poslije smrti Stjepana Radića ovaj klerofašistički monstrum i doista postaviti ovakvu tezu da izvan njega nema ni Hrvata ni hrvatstva. Zato sada 1927. upućuje dr. Binički onim svećenicima koji ne slijede politiku njegovih shvaćanja teške prijekore. »A oni jadni svećenici, kazuje Binički, slijepci i vođe slijepcima, što mirne duše gutaju sve klevete i pogrde protiv svećenstva, koji ne mare da su »popovi lopovi«, neka se sjete Judine plaće ali i Judina udesa. *Skrene li hrvatski narod u bezdan oni će Bogu odgovarati više nego nesavjesni vođe i vikači«.* Uistinu, dr. Binički je naslutio jednu istinu kao da je u viziji vidio ustaški kler.

Radić je također na svakom koraku ukazivao na sva ta zla koja dolaze bilo od klerikalizma izravno, bilo od veza koje je ovaj imao sa sistemom najraznovrsnijih saveznika, prvenstveno frankovaca, koji su već tada u talijanskom fašizmu gledali uzore svojih političkih planova. Zato Radić nesmiljeno udara na fašizam i na Mussolinija, čiju je imperijalističku politiku razotkrivao na svakom koraku, znajući da je u prvom redu uperena protiv hrvatskih interesa. Ali, tada je upozoravao i Hrvate kao i mjerodavne činioce u Jugoslaviji da treba obnoviti prijateljstva s Rusijom. Sve je to, dakako, bio strahovit bauk za klerikalce. Na zboru u Klanjcu, 1926., prikazao je Radić seljacima što hoće Mussolini kad govori o svome programu kao programu staroga Rima.

> »Mussolini ne govori do kraja, ali mi moramo misliti do kraja. Program staroga Rima veli: Ja ću Dalmaciju, ja ću Bosnu: ja hoću bosanske šume, ja drva nemam; ja hoću bosanske ugljenike, jer ugljena nemam. Tko to ne čita, pa misli da je to šala, onda ne misli daleko. Zato ja svugdje velim: *Treba obnoviti prijateljstvo s Rusijom.* To kažem otvoreno, čisto i bistro. Jer, nijesmo se složili, da se rastepemo. Složili smo se da se uredimo.«[54]

Na žalost, ovaj glas Radića bio je tada još glas samotnika u pustinji. Međutim, Radić, nije ni sada, kao ni ranije u tome popuštao. Radić je iste godine izazvao nova klerikalna uzbuđivanja, kad je u seljačkom »Domu« objašnjavao svojim seljacima socijalnu revoluciju u Meksiku, protiv koje se digla sva reakcija na svijetu, na čelu sa svim klerikalizmima, vođenim iz Vatikana. Bio je to samo jedan momenat više da se

[53] »Nova revija«, 1927., br. 3, 271-277.
[54] »Slobodni dom« 1. VIII. 1943.

Radićev politički stav kritizira i pred masama izobličuje, dakako, kao bezbožnički i protuvjerski.

Stjepan Radić uznemirio je klerikalce širom čitave Hrvatske kad je progovorio u svome »Domu« o prilikama u Meksiku, i zauzeo stav za široke meksičke mase koje su tražile da im se da zemlja koju su one obrađivale a bile vlasništvo klera i malog broja veleposjednika. Bilo je to 1926., kad je crna internacionala po komandi u svijetu širila lažnu propagandu da je taj agrarni pokret jedan bezbožnički i protuvjerski pokret. Stjepan Radić bio je na strani seljaka u Meksiku i za odlučne vlasti koje su rješavale problem u interesu širokih eksploatiranih masa.

Ova Radićeva izlaganja nisu bila po volji hrvatskom visokom kleru, koji je također imao velike posjede i očuvao ih unatoč pokušajima reformi, koje su na kraju ipak zaštitile povlašćene srednjevjekovne feudalce, samo zato da bi bili što odaniji državi koju su unatoč tome mrzili i rušili na svakom koraku. Velika je bila klerikalna ucjena, pa uza sve to, iako im je bila i plaćena, nije dala reakcionarnim vladama ono što su one tražile od nasilnih vođa klerikalne stranke.

> »U velikoj srednjo-američkoj republici Meksiku došlo je do žestoke borbe između popovske stranke i domaće republikanske radničko-seljačke vlade. Kao u cijeloj južnoj i srednjoj Americi, tako je katolička crkva u Meksiku imala još nedavna blizu polovice sveukupnog zemljišnog posjeda i drugoga narodnoga bogatstva, naročito šuma i rudnika. Još prije 70 godina, kada je francuski car Napoleon III. bio pokušao da s pomoću austrijskoga nadvojvode Maksimilijana, brata pokojnoga cara i kralja Franje Josipa, pretvori Meksiko u monarhiju, već onda je donekle bila stegnuta prevelika materijalna moć katoličke crkve u Meksiku. Ali su doskora popovi svojom političkom akcijom neuko seljaštvo sasvim predobili za se, a budući su u Meksiku bile sve same slabe vojničke vlade, to su i popovi ostali glavni, a katkada i jedini faktor. Istom u vrijeme svjetskoga rata godine 1917. ojačao je radničko-seljački pokret tako, da je ustavom od 1917. katoličkoj crkvi doduše priznata potpuna vjerska sloboda i ostavljeno joj je toliko zemljišta i drugoga imetka, da može potpuno udovoljiti svojoj vjerskoj zadaći, ali joj je oduzet najveći dio šuma i rudnika, te nepregledni pašnjaci, njive i livade. Ali popovci nisu mirovali, te su doskora opet dobili natrag najveći dio izgubljenog zemljišta, a to ih je osililo, da su otvoreno počeli raditi protiv republike uopće, a protiv sadašnje radničko-seljačke vlade napose. Naročito su tu vladu s uspjehom optuživali u Americi i Engleskoj, da je bezvjerska i komunistička, te je i Amerika i Engleska pravila dosta neprilika sadašnjoj meksičkoj vladi, s kojom je imala i još sada ima nekoliko sukoba. Meksičkoj je vladi napokon dodijalo ovo vječno rovarenje popovske stranke proti vlastitoj domovini i narodu, te je dne 3. srpnja ove godine izdala dekret, kojom se katoličkoj crkvi ponovno za posljednji put uzima sav onaj imetak, koji joj nije potreban za izvršenje vjerske zadaće i koji naprotiv samo odvraća svećenstvo od uzvišenog njegovog zvanja i od svete službe k oltaru, te ga prečesto dovodi u napast, da pleše oko zlatnoga teleta, mjesto da u crkvi propovijeda i uči kršćanski nauk. Osim toga je odredila vlada da svećenikom može biti samo onaj katolik, koji je rođen u Meksiku i da svećenici stranci moraju odmah ostaviti Meksiko. Mjesto da se popovska stranka pokori ovoj odredbi, ona je digla otvorenu oružanu bunu, te je već došlo do oštrih sukoba između vojske i onih seljaka, koji su još zaslijepljeni da ne vide ni to, koliki je zločin kad se vjernici pozivlju na prolijevanje krvi u ime onog Isusa, koji je čisto i bistro kazao sv. Petru: »Metni svoj mač u korice, jer tko se mača laća, od mača će i poginuti.«[55]

Dakako, hrvatski klerikalci po komandi iz centrale u Rimu, i po crkvama kao i novinama udariše u galamu oko progona vjere i crkve, identificirajući svoja bogatstva sa vjerom i Bogom. Međutim, Stjepan Radić je i dalje na svoj osobit način prosvjećivao hrvatskog seljaka upućujući ga u pravo stanje i u istinu od koje je cijeli klerikalni svijet zazirao.

> »Radničko-seljačka vlada u Meksiku u Srednjoj Americi sve se više učvršćuje usprkos tome, što je sveukupno katoličko svećenstvo, na čelu sa svim biskupima i nadbiskupima pozvalo meksikanski narod kao katolički, da se svim sredstvima bori proti toj tobožnjoj komunističkoj vladi. Iz sjeveroameričkih novina, koje također vrlo rado svuda njuše i vide komunizam, jasno se vidi, da je sadašnji predsjednik meksičke republike Calles (Plutarco Elias Calles) i prema katoličkoj crkvi posve pravedan i da nije katoličkoj crkvi oduzeo nijednog prava, a naročito da nije nimalo povrijedio vjerske slobode te izvršivanje katoličkih obreda i naučavanje katoličke vjere, nego je samo stegnuo, dotično ukinuo premnoge povlastice katoličke crkve i katoličkog svećenstva, koje je u Meksiku bila prava država u državi. Crkva je imala blizu polovice zemljišnog posjeda, te su naročito pojedini samostani bili čitavi pašaluci u kojima su seljaci bili ne samo kmetovi, nego pravi i potpuni robovi. Ovome je predsjednik Calles učinio kraj i to ne samo odlučno i mudro, jer je i u najnovijem svom proglasu na meksikanski narod čisto i bistro naglasio, da se katolička vjera ima poštivati kao narodna svetinja, a i katolička crkva toliko, koliko vjeru nauča i kulturno radi, ali da se nipošto ne smije dopustiti da katoličko svećenstvo i još k tome katolički svećenici inostrani drže meksikanski seljački narod u kmetstvu, pa i u ropstvu s pomoću prevelikih i preobilnih zemaljskih dobara, radi kojih se to svećenstvo kvari i podaje najvećoj raskošnosti i razbludnosti, dok seljačka sirotinja skapava od gladi. Nema dakle ni traga svemu onomu, što su po čitavom svijetu razglasile razne popovske i druge gospodske novine, da je meksikanska vlada tobože boljševička i da progoni katoličku crkvu još gore nego su je progonili francuski revolucionarci prije 100 i više godina.«

Sve je ovo shvaćanje, napredno i slobodoljubivo, socijalno i pravično bilo strahoviti bauk za hrvatske klerikalce, kao i za episkopat koji se u svojoj jednoj poslanici zauzeo za bijedno meksikansko svećenstvo radi progona koje tobože nad njim vrši radničko-seljačka vlada i predsjednik Calles. Štaviše, postojala su njihova ozbiljna nastojanja da se protjeranim meksikanskim jezuitima dade utočište u Hrvatskoj.

Nije čudo što je Stjepan Radić gdjegod bi stigao uzvraćao klerikalcima udarce za njihove napadaje. Tako je još u tragičnoj 1928. održao 6. marta u Narodnoj skupštini govor povodom svoga prijedloga da se takozvano župničko lukno (bir — redovina), ne može ni u jednom slučaju ovršno utjerivati, a naročito ne uz žandarsku asistenciju. Govor je pun karakterističnih primjera samovolje i eksploatatorskog egoizma seoskog svećenstva. Naročito u vezi s neuređenim i nesnosnim podavanjima crkvi od njegove pastve, na još zaostali feudalistički način. Tu je on rekao i ovo:

[55] »Dom« 1926., br. 34, 8.

»U novije doba — znači otkad je ova vlada gospodina Vukićevića — otkad su se fratri udružili sa žandarmima, a naročito sada u zadnjih nekoliko dana otkad se policija udružila sa jezuitima, ove su pritužbe još oštrije i strašnije... Po čitavoj Dalmaciji, a još više po Bosni i Hercegovini župnici, svećenici neće da krste, neće da vjenčaju, neće da pokopavaju dok im se ne plati dužna redovina za pet, šest, sedam i osam pa i više godina... Taj naš svijet u Bosni i Dalmaciji kome je religija čista kao biser, onaj vukodlak dođe i u ime Isusa kaže: Daj deset hiljada dinara, inače te neću vjenčati... I to vlasti gledaju mirno, a najgori su oni koji su bili radikalni korteši, kandidati, oni su išli sa deset-dvanaest žandarma i tri do četiri fratra. Ala ih je krasno bilo vidjeti, kada dođu zajedno da rasturaju naše zborove. Svuda gdje sam išao po Dalmaciji išli su zajedno fratri sa žandarmima... Gdje svećenik nije agent, agitator i huškač klerikalac, ljudi se s njim sa nadčovječnim naporom slože i daju mu često više nego on i traži. Ali tamo gdje je sukob, gdje oni dođu u sukob, prva im je riječ: Badava se vaš Radić i vi radićevci križate, nećete Boga niti jedan od vas vidjeti. To ide tako redovno u cijeloj Hrvatskoj i Dalmaciji. Kad smo osnivali Seljačku stranku, mi neznabošci protivu kojih još i sada vrijede okružnice da smo bezbožnici, mi smo kazali: Vjeru i katoličku crkvu primamo onako kako je do nas došla. Primamo je i priznajemo. Samo podavanja koja narod ima da daje imaju se urediti prema novim prilikama i novim potrebama. Eto, to je naše bezboštvo...«

U svom daljnjem izlaganju Radić je spomenuo kako je prikupio ogroman materijal sa svih strana, gdjegod su se nalazile njegove pristalice o teškoćama i gramzivosti nesavjesnih svećenika. Spomenuo je da ga je nadbiskup Bauer molio da o tome ne piše u svojim novinama. Radić mu je odgovorio da to i ne čini, jer bi inače sa primljenim materijalom ispunio stotine brojeva, a on je napisao samo jedan članak.

»Ja to ne iznosim samo zato da to narodnu pažnju potpuno ne skrene na sebe, nego iznosim dva tri puta godišnje, samo da narod vidi da se mi ne bojimo ni crkve niti ikoga, da to iznosimo. Ali kad bi se to iznosilo iz dana u dan, znate šta bi se dogodilo, sav bi narod ostavio katoličku crkvu. Ali ja neću da u tom sudjelujem ni direktno ni indirektno. Mi imamo toliko nevolja i teškoća, takva pitanja gospodarska, kulturna i politička, da mi moramo političke osnovne slobode spasavati, *i zato sam pitanje vjersko ne radi vas, nego radi naroda, odložio, da narod vidi da Seljačka stranka nije osnovana da ruši te i te popove nego u sasvim drugu svrhu. Ja kažem oni su srušeni politički zauvijek dok su ovakvi, to je za mene najveća satisfakcija, jer svi popovi u Hrvatskoj nisu mogli dobiti nijednog mandata, a i onaj u Dalmaciji kupili su za žito pa i taj su dobili prevarom.*

Gospodo i slavna skupštino! Molim vas da ono gledate u ovom hitnom predlogu što on jeste onaj dio naše brige za *tu našu sirotinju, da je zaštitimo od onih, koji s križem u ruci govore i propovijedaju ljubav bližnjega, a koji su takvi licemjerci i to opaki, ne svi, ima odličnih iznimaka, ali nažalost malo,* da narod ne zna šta bi. Naši ljudi pišu što da učinimo da ih se oslobodimo. Jedni idu u starokatoličku vjeru, drugi pomišljaju da idu u pravoslavce, ali u Dalmaciji i kod pravoslavnih popova je ista pripovijest samo u manjim dimenzijama. E, sad šta. I jedan od velikih razloga što se želi otići u Ameriku jeste i taj što nema čovjek nigdje mira. Kaže, nemam nigdje mira, dođem u crkvu da se bar u crkvi mirno Bogu pomolim, a tu sad opet Radić i radićevci i čovjek uteče van. Oni su učinili kako bi rekao Isus: »Iz kuće oca moga učinili ste špilju razbojničku«; iz oltara i propovijedaonice učinili ste kortešnice. To vam je sadržaj Bledskoga pakta. Boji se dr. Korošec, jer ima nečistu savjest, da će biti u kaznenom zakonu, da se sa propovjedaonice i ispovjedaonice ne može govoriti protiv naroda i države. Eto to oni znaju i zato su se tamo zaklonili da mogu tamo uvući i razarati našu državu dok se još ne konsolidira. (Aplauz kod opozicije). *I ako hoćete zato, što naš narod od ovoga najopasnijeg protivnika, ne od vjere, jer narod vjeruje, ne i od crkve kao cjeline katoličke ili pravoslavne, nego od ovih zalutalih, zabludjelih, nesvećenika i neduhovnika, od njihove gramzivosti, od takve opakosti želi, da se oslobodi.*«[56]

Ministar dr. Korošec morao je od Stjepana Radića da čuje jednako dan ranije kao i ovoga veoma neprijatne stvari, upućene njemu lično, kad ga je uporedio s pravim narodnim neprijateljima. Dr. Korošec je za Radića član grupe svećenika-janjičara, »a opasno je janjičara metnuti za ministra unutrašnjih poslova«, koga je još nazvao i »vražjim ministrom«,[57] koji sa svim sredstvima pomaže jednako hrvatske kao i slovenske klerikalce na djelu.

Dakako, klerikalci videći opasnost koja im od Radića prijeti nisu propustili nijedne prilike da Radiću ne uzvrate milo za drago. Oni najogorčeniji očekivali su neki sretni čas kad će se mase osloboditi magijske moći svoga vođe. Tada su oni očekivali i nadali se da će njegova stranka opet poći onom starom stazom destruktivne pasivne rezistencije na kojoj bi se zajedno našli. Ovaj je trenutak iznenadno došao sa fatalnim i tragičnim 20. junom u Narodnoj skupštini, kad je političko bezumlje počinilo zločin nedoglednih, sudbonosnih posljedica u razbijanju gotovo svih spona koje su vezale Beograd i Zagreb.

Naročito otkada je Radić svom snagom razmahnuo po klerikalcima u meksikanskom pitanju, klerikalci su ga stalno napadali i na sve strane širili vijesti da je Radićev seljački pokret u stvari komunistički. Cilj je ovih napadaja bio kako bi ga onemogućili još više pred reakcionarnim hegemonističkim elementima koji su imali svu vlast u svojim rukama. Stjepan Radić je prikazivan kao najrevolucionarniji, kao pravi anarhistički tip. »Ovog društvenog razornog tipa, koji unaša u Hrvatsku boljševizam najgore vrsti treba zgrabiti za vrat i povući na odgovornost«.[58] Ili: »Radić je nepopravljiv. S Radićem se ne može ništa uraditi. On je boljševik, koji se u današnjem političkom kaosu samo pritajio, da tako zaobilaznim putem može provesti ono, što su Sovjeti u Rusiji sproveli. Radićevci su u posljednje vrijeme marljivo po selima osnivali tako zvane »Seljačke sloge«, koje međutim nisu ništa drugo nego političke organizacije u kojima se kupe oni »oštri« mlađi članovi stranke. Državne vlasti morale bi... da ispitaju rad tih organizacija, da se vidi istinitost naših navoda... jesu li te »Seljačke sloge« prosvjetna društva, ili su one samo tu, da se sakriju Radićeve teroristične organizacije«.[59]

Uistinu Stjepan Radić je stalno zagovarao misao obnove prijateljstva sa SSSR. I onda, kad je bio u vladi, i kad je poveo 1927.—1928. najbezobzirniju opozicionu borbu. U svome kalendaru »Božićnici« za 1928. govori Radić svojim seljacima

[56] Stenografske bilješke Narodne skupštine, 1927/1928., IV, 274-280.
[57] Stenografske bilješke Narodne skupštine, 1927/1928., IV, 224.
[58] »Narodna politika« 1927., br. 49.
[59] »Narodna politika« 1927., br. 62. (Prema »Slobodnom domu« 28. XI. 1945.).

o Rusiji sa toliko ljubavi i poštovanja, kao da su iz njega progovorile ne samo sve generacije starih slavjanofila, nego kao jedan duboko uvjereni poznavalac stvari, koji zove Jugoslavene i sve ostale Slavene pod zajednički barjak moćnog slavenskog prvoborca. Na užas sve beogradske i zagrebačke reakcije Radić je tada napisao i ovo: »Po svojoj povijesti i kulturi mi spadamo k Zapadu, *ali po svojem osjećanju i po svojim idealima mi pripadamo k Istoku, i mi ćemo ostati privezani na Zapad samo dotle, dok se ruski sistem opet ne proširi do Dunava«.*[60]

Na skupštini u Ljubljani, 27. II. 1928. na bijes tamošnjih klerikalaca, Radić je obarao klerikalne laži o progonima religije u SSSR. Ističući, koliko mudro Staljin prosljeđuje velike smjernice Lenjinove, spomenuo je i Staljinovu zaštitu religije u SSSR. »... Time je Staljin učinio to, da je religija priznata u Rusiji, da je ono što je na Kremlju napisano »Religija je opium za narode«, da je samo ideološki, a realnost ta, da se seljak Bogu moli, ali se popu više ne klanja. To je veliki napredak ... Zato je Rusija danas cijelom svijetu postala blizu. To možete čitati i u revijama, ne u našim, jer ne smiju pisati ...«[61]

Klerikalci su bili ogorčeni i poduzimali su sve moguće denuncijantske trikove kako bi u Beogradu Radića ocrnili i zaplašili dvor i reakciju, da poduzme energične mjere protiv ovako otvorenog zagovaratelja prijateljstva sa SSSR, gdje najistaknutiju ulogu ima ruski narod. Radić je znao za sve ove intrige i hrvatskih klerikalaca kao i srpskih šovinista, koji su očekivali također odlučnije poteze protiv Radića. O tome je sam Radić, na 18 dana pred ubistvo u Skupštini, gotovo proročanski sagledao ulogu Sovjetske Rusije u sudbini Južnih Slavena, kad je optužio i ministra predsjednika Velju Vukičevića i ministra dvora D. Jankovića, da mu rade o glavi »Protiv Radića D. Janković i Vukičević sabiru materijal da podržava veze sa Moskvom. Ja ih podržavam javno. *Ja sam za to da se te veze održavaju ... jer je to pitanje života i smrti naše. A ovo što mi činimo, to je ludost i ovakvim nepravilnostima i ludostima mi se otuđujemo«.*[62]

Radić je predviđao, da mu doista rade o glavi. A u taj su se splet intriga protiv Radića veoma vješto i upravo paklenski uključili i hrvatski klerikalci.

Denuncijantskim stilom napadali su klerikalci Stjepana Radića u Šimrakovim novinama, u »Narodnoj politici«, u listu Seniorata, a pod zaštitom zagrebačkog nadbiskupa. Ulje na vatru u hrvatsko-srpskom sukobu, koji se sve više rasplamsavao za četvrte Uzunovićeve vlade u kojoj su bili Koroščevi klerikalci, kao i za obje vlade Velje Vukičevića, za koje je i došlo do tragedije u Narodnoj skupštini, — sipali su sa svih strana klerikalci i frankovci osjećajući da će u tom metežu za sebe iščupati najveći dio. I sam Radić kao i njegovi drugovi iz SDK (Seljačko-demokratske koalicije) naslućivali su, da će se protivnici poslužiti i atentatom, samo da Radića uklone sa scene političkog rada. Sam Radić je 19. juna 1928. god. u jednoj bilješci označio dva imena lica, za koja je mislio da mu rade o glavi. To su bili Velja Vukičević, predsjednik vlade i Dragomir Janković, ministar dvora. Međutim, hrvatski klerikalci i frankovci su o Radiću sa jednakom strastvenošću govorili da ga treba ukloniti kao i svi reakcionari i hegemonisti usred Beograda. Četiri dana prije ubistva u Narodnoj skup

[60] Eugen Stanić, Stjepan Radić o Sovjetskoj Rusiji. Zagreb 1945., 71.
[61] Eugen Stanić, Stjepan Radić o Sovjetskoj Rusiji, 72.
[62] Eugen Stanić, Stjepan Radić o Sovjetskoj Rusiji, 78.

štini u osječkom »Hrvatskom listu«, dakle 16. juna 1928. don Kerubin Šegvić je isto tražio što je u beogradskom »Jedinstvu« zahtijevao novinar Ristović. Frankofurtimaš Šegvić, kasnije Pavelićev ustaša, napisao je jedan članak u kome je ironizirao Radićevo naslućivanje da će ga terorom maknuti iz političkog života.

> *»Radić je nekoliko puta naglasio, da ga se nastoji maknuti iz javnog života. Tim hoće da steče sućut i simpatije javnosti ... A kad bi nekom doista uspjelo odstraniti iz javnoga života vođu zavedenih, zaslijepljenih i pijanih, učinio bi najveće djelo, što ga pamti hrvatska povijest. Odstranio bi neprestanu opasnost za javni poredak i za međunarodni mir u svijetu.«*[63]

Isti ovaj frankofurtimaški list iz Osijeka, na sam dan atentata u Beogradu, javio se u Osijeku ujutro, dakle, nekoliko sati prije zločina Puniše Račića — sa senzacionalnim naslovom: *»Radić prikazuje svoj život u strašnoj opasnosti — Najnovija Radićeva senzacija i kortešacija«.* Sve samo zato, da prikaže jednu stvarnost, koja se osjećala u zraku kao Radićevo demagoško sredstvo. Iako, zacijelo, nije bilo direktne veze između ubice Puniše Račića i hrvatskih klerikalaca, idejno su se ove dvije reakcije sasvim podudarale i našle su se, kao toliko puta, na istom planu težeći za istim ciljevima, iako će se one, kad bude za to došao podesan trenutak, pobijati do istrebljenja, vršeći svoj osnovni cilj, razjedinjavanje bratskih naroda sijanjem mržnje i bratoubilačke strasti. Dok je Stjepan Radić uklonjen, don Kerubin Šegvić i njegovi ortaci u klerikalnim i frankovačkim krugovima, koristit će Radićevu smrt, da utru putove krvoločnom i sverazornom klerofašizmu i Pavelićevu ustaštvu.

Naime u kratkom razmaku od dana atentata u Skupštini od 20. juna do 8. augusta t. j. do dana smrti Stj. Radića, klerikalci su nastojali da se vješto prilagode novostvorenoj situaciji i da u njoj kao i 1918. zaigraju svoju vidnu ulogu. Jedini dr. Šimrak bio je i u tim trenucima Radićeva umiranja pun slijepe mržnje, napisavši u svojim novinama (5. VIII. 1928.), da »pod političkim vodstvom Radića hrvatski narod ide samo novim porazima u susret«.

Radić je bio još na samrtničkoj postelji kad su njegovi dojučerašnji krvni neprijatelji stali da falsificiraju i izobličuju njegovu fizionomiju. Jednako kao što su prije nekoliko decenija učinili sa antiklerikalcem Antunom Starčevićem. Započeo je to isti onaj koji je Starčevićevu tezu »Bog i Hrvati«, protiv koje se kao bezbožne podigao u »Katoličkom listu« kanonik Matija Stepinac, označio kao ideju vodilju klerikalnoga hrvatstva. Bio je to nadbiskup Šarić. Onaj isti nekadašnji urednik »Vrhbosne« koji je Radića nazvao »papožderom i popožderom«. Nadbiskup Šarić je na sva usta govorio i davao izjave kako Radić treba da povede cijeli hrvatski narod, iako je znao da je na samrti. Naprosto je htio pred širokim masama da se opravda za sve one napadaje koje su klerikalci izveli na tog antiklerikalnog borca. Šarić je u polovici jula dao izjavu koja stoji u potpuno antipodnom stavu sa svim onim što se o Radiću unutar klerikalnih redova govorilo, što je i on mislio i govorio tada, dakako samo u četiri oka.

»Nije Radić protiv vjere, nije Radić protiv Boga ni protiv svećenstva. On je protiv onih nevaljalaca, protiv kojih treba da bude, a takovih ima svugdje. On je Bogom poslan, da vodi u ovim teškim časovima hrvatski narod i sama Providnost

[63] Božidar Magovac, Nekoliko misli za novu povjesnicu. »Slobodni dom« 8. VIII. 1943.

božja mu je dala tu zadaću ... Hrvatski narod je danas jednodušan u svemu i svima nama je jedini vođa Stjepan Radić, koji jedini može da obračuna sa cincarijom. On govori svima i svećenstvu, a naročito onima, što nisu htjeli da zvone za zadušnice«.[64] Šarić misli na opstrukciju franjevaca povodom requiema za Pavla Radića i Basaričeka.

Iako je Radić na operacionom stolu na beogradskoj klinici otklonio, da mu bude nadbiskup Rodić posrednik između njega i Boga, trebalo je preko svega toga svijesno prijeći i Radića zaodjeti crkvenim i religioznim misterioznim plaštem, gotovo jezuitskom haljinom, kako se to desilo antiklerikalcu i antipapisti Starčeviću, a to samo zato, da se pozlijeđeno hrvatstvo u ovome trenutku poveže sa klerikalizmom koji je tvrdio da je spas hrvatstva samo u katolicizmu. Osim toga, strah pred narodnim masama bio je toliki, da je trebalo biti nedosljedan i nenačelan, ma i pod cijenu historijske optužbe koja je klerikalce neminovno za takav licemjerni stav čekala. Ali, ipak svi odreda nisu mogli da pređu preko svega toga vještinom i lukavstvom jezuitskog majstora u Sarajevu. Bili su to njegovi kao i Radićevi protivnici. Franjevci, koji su u Makarskoj izdavali svoju »Novu reviju«. Ona nije u času Radićeve smrti zaboravila svoj i Radićev nepomirljiv stav, a ni onu staru latinsku: De mortuis nihil nisi bene! Zato franjevac sa jadranskog primorja ulijeva u posmrtnu žalost i na zanos širokih masa dosta hladne vode, sa svojih »par kritičkih objektivnih crta«. Unatoč tome, što u žalosti učestvuje crkva sa dotad neviđenim sjajem, kakav se nije nikad ukazao ni jednom papi, ma u kojem vremenu. Nema sumnje, vješta psihološka priprema za otimanje i uništenje velike baštine. Ali »Nova revija« ništa nije zaboravila i ništa oprostila.

»Oko ničijeg odra nije se sakupila tolika množina Hrvata i Hrvatica kao njegova. Toliko zvonjave, toliko sprovoda, toliko zadušnica za nikoga se po katoličkim crkvama ne održava kao za Radića. Prema žalobnim manifestacijama činilo bi se, kao da je pokojni Radić bio najveći i najzaslužniji Hrvat a u isto vrijeme, da je bio i najuzorniji katolik, kada su se sve crkve natjecale, od zagrebačke katedrale do posljednje zapuštene zagorske kapelice, kako će mu koja što bolju počast iskazati pri smrtnom času ovoga zaista u hrvatskom narodu najpoznatijeg čovjeka.

Povodom njegove smrti, makar da naš list slične događaje po svom pravcu ne prati, pisati ćemo i mi par kritičkih i objektivnih crta, koje bi imale unijeti malo svijetla u ovaj posmrtni zanos za vođom hrvatskoga naroda. Naše je pisanje tim opravdanije, jer Radić i njegova djela imadu velikog odjeka i u vjersko-kulturnom životu. Današnji retci upotpunjuju naš članak: Vjersko značenje radićevštine, još iz godine 1924. (»Nova revija« III). Radić je kao nitko prije njega oko sebe okupio hrvatske narodne mase u Hrvatskoj seljačkoj republikanskoj stranci. Ako se može zvati zaslugom, njegova je zasluga u ovom okupljanju, jer je znao spretno baratati sa poratnim raspoloženjem širokih slojeva, koji su bili željni vremenih užitaka bez obzira na društvene, državne, vjerske i moralne obveze, što im je punom pregršti obećavala Radićeva stranka bez poreza, bez vojske, bez kralja i bez popa. Staleško obilježje »seljaštva« kod urođene antipatije protiv gospode, i hrvatski ekskluzivizam u svom početku u odnosu prema pravoslavnim Srbima, u sposobnim i vještim rukama nečuveno nadarenog demagoga listom su privabljivale i privabile gomile seljačkih birača. Dakako, pri ovakom raspoloženju i još više pri ovakom uspjehu, da je pokojni Radić postao najpoznatiji

[64] Bosanski nadbiskup Msgr. dr. Šarić za slogu svih Hrvata. »Obzor« 1928., 20. VII.

Hrvat. Kod lanjskih rujanskih izbora počele su i seljačke mase da ga pomalo ostavljaju, jer su vlastitim iskustvom i radom drugih stranaka počele uviđati ništetnost mnogovrsnih, promjenljivih Radićevih obećanja te su se počele priklanjati drugim, realnim političkim strujama. Ovaj bi se proces raspadanja bezdvojbeno nastavio, da nije zlikovački atentat Puniše Račića na 20. lipnja opet radićevštinu — možda — barem ovoga časa kao nikada dosad učvrstio i ujedinio. Novinstvom i ličnom agitacijom uspjelo je uvjeriti hrvatskoga seljaka da je atentat Puniše Račića atentat cijeloga srpskoga naroda protiv Hrvata i zločin sve tobože pokvarene gospode, ne izuzimajući ni samoga »krvavog popa Korošca«,[65] protiv tlačenog i izrabljivanog, još k tome i siromašnoga seljaka. Mi znamo, da kritički duh drukčije i umjerenije o svemu sudi. No vjera je mase ovakva pa treba s njom računati. Radić je poslije umorstva u Skupštini postao mučenik i spasitelj, pa je za neke zaluđene Bog, Isukrst hrvatskog i drugog potlačenog naroda.

Smrt Radića je silno odjeknula kod Hrvata. Sugestiji mase pridružila se i hrvatska i druga liberalna inteligencija sa raznim čuvstvima, pri čemu je bilo i političkih šićardžija. Crkva i svećenstvo, koji su znali za nekršćansko mišljenje i djelovanje Stjepana Radića i koji su znali i to, da se on i njegovi nijesu brinuli za kršćansku smrt, t. j. da se pri svijesti, po dužnosti oboruža sakramentima umirućih, bili su u neprilici. Još su više bili u neugodnosti oni, kojima je bilo poznato da je pokojni Radić, kada mu je nadbiskup Rodić ponudio svoju uslugu u teškim časovima, nju prijazno otklonio, a da mu kasnije nije ni palo na pamet da zovne svećenika. Posljednja mu je pomast data u nesvjesti, pa se nadamo da mu je milostiv Bog oprostio sve ono što je teška i sablažnjiva učinio. I ova okolnost crkvi je olakoćivala pogrebne svečanosti i dolazila im je u najobilnijoj mjeri u susret, daleko više nego svetom ocu papi, biskupima pa i samom svetom biskupu Langu.

Susretljivost crkve ne dokazuje uzornost života pokojnog Radića. Ona je bila i jedna mjera opreznosti protiv neobuzdane zanešenosti njegovih pristaša, koji su i terorističkim sredstvima tražili, da se udovolji njihovim neopravdanim i protucrkvenim zahtjevima. Pri tom su sudjelovali i inače dobri katolici, koji su gledali u čuvanju crkvenih propisa i običaja sa strane crkve i svećenstva mržnju i prezir njihovom tobože najvećem, najzaslužnijem pa i najsvetijem branitelju. Bezumno je obožavanje kod nekih išlo dotle, da su pred likom Radića i žrtvenike napravljali (Seljački dom — Zagreb), kandila i svijeće palili. Da se i pokojniku dignuti, možda bi i on ovaj božanski i svetački kult uklonio, kada ni za svoga života nije htio dati mjesta ni pravome Bogu, ni istinskim svecima! Crkva je dobro učinila, što je pri smrti Radića zaboravila njegove uvrede i došla u susret njegovim zanešenim pristašama, jer ukočenost i nepopustljivost mogli su biti izvorom velikih vjerskih zala i apostazije. Njoj će poći za rukom svojim pozitivnim vjerskim radom pomalo popravljati vjerski indiferentizam i praktični ateizam, što je radićevština pod vidom seljačkih interesa i njegove slobode uturila u neuki, dobroćudni i neobaviješteni narod.

Pojave, koje smo gledali i koje gledamo poslije Radićeve smrti na naše vlastite oči nukaju nas da budemo na oprezu. Nije bez vjerske pogibelji usilno i namjerno udešavanje zadušnica za gospodina Radića. Mnogi prirediváči malo do njih drže. Ne drže ih ni za svoje pokojne roditelje! Sveta ih misa ne viđa ni na dan Boga Božića; a na zadušnice pohrliše kao na kakav

[65] Dr. Anton Korošec bio je u vladi ministar unutrašnjih poslova u trenutku kad je izvršen atentat na Radića i drugove. Poslije toga on će od kraja jula 1928. do zloglasnog 6. januara 1929. biti i dalje ne samo ministar unutrašnjih poslova nego Predsjednik vlade, odgovorne za događaje koji su vodili u diktaturu.

pir?! Po srijedi nije vjera nego nekršćanski i politički motivi. Po zadušnicama se drže (na primjer Sinj) tako bezvjerski govori, da ih je jedva naći i kod oca modernih bezvjeraca samoga Voltaira. Ucka se protiv vjere, crkve, pape, svećenstva. Ovo sve kaže kud kreće posmrtna radićevština, ujedinjena s demokratskim kulturkempferskim demokratizmom Pribićevića. Svi mi, koji cijenimo kršćanstvo kao najveće dobro našega naroda i koje je oslon svakoj pravoj narodnoj civilizaciji, treba da budno pazimo, da bezvjerski val narodni konačno ne potopi našu narodnu i kršćansku egzistenciju. Nama je žao u duši, što moramo i kao katolici i kao Hrvati uprijeti prstom u sve loše pojave pokojnoga Radića i radićevštine, ali to opći interesi traže. Milosrđe je božje neizmjerno, pa mi vjerujemo, da je Bog seljačkom nekrunjenom kralju grijehe oprostio! Nadamo se u božju pomoć, da neće Bog dopustiti da zlokobnim plodom rode bezvjerske biljke zasađivane u narodnu, hrvatsku, kršćansku dušu! Po božjem milosrđu: kršćanskog se raja nauživala Radićeva radina duša!«[66]

I doista, klerikalizam se dao svim svojim snagama, svim sredstvima i svim svojim vještinama da »popravi vjerski indiferentizam i praktični ateizam« koji je Radić, kako to klerikalizam tvrdi, unio u narod, A sa tim »popravljanjem« da ga prevede u svoj i frankovački, klerofašistički tabor. Vještom i prepredenom taktikom prilagođivanja, stvorenim situacijama poslije smrti Stjepana Radića, u hrvatskom pokretu, koji će voditi Radićev nedorasli nasljednik dr. Vladimir Maček, odigrat će jednu savršeno organiziranu razornu ulogu. I to sa svim svojim organizacijama koje su se u zajedničkom frontu takozvanog hrvatskog pokreta stavile u službu antibeogradskog, antisrpskog, a za njih još i antipravoslavnog borbenog stava. U tome je i posmrtna tragika Radićeve životne borbe i njegovih općeljudskih ideala. Pojačali su je i doveli do paroksizma upravo njegovi mali i beznačajni nasljednici, koji su po onoj biblijskoj zakopali baštinjeni talenat, da ga izvadi i ukamati za sebe Radićev najveći protivnik — hrvatski klerikalizam.

[66] »Nova revija« 1928., VII, br. 3, 291-293

X.

SVETA BAŠTINA

Sudbina hrvatskog glagolizma u prvoj Jugoslaviji — Uloga episkopata i Rimske Kurije

Hrvatski glagolizam predstavlja milenijsku borbu za slavensko bogoslužje u katoličkoj crkvi. Taj glagolizam ima tri velika razdoblja. Prvo pada u doba hrvatske narodne dinastije, koja nije umjela da ga ojača i podupire protiv njegovih neprijatelja; drugo u vrijeme tuđinskih vladara, mađarskih i austrijskih, koji su od reda bili njegovi protivnici, i na kraju treće u državi Jugoslaviji od 1918. do odbijanja vatikansko-jugoslavenskog konkordata 1937.

Da bi se ovaj posljednji period mogao posve razumjeti i da bi se u njemu mogli pravo uočiti njegovi stari i novi protivnici i neprijatelji, treba u nekoliko poteza dati pregled ove borbe kao i karakteristiku neprijatelja toga glagolizma.[1]

Iako je problem hrvatskog glagolizma za obično oko, kao i u tvrdnjama učenih klerikalaca, isključivo crkveno vjerski problem, ipak se od početka odvijanja ove uistinu milenijske borbe vidi da je taj problem izrazito politički i nacionalan. Od vremena Grgura Ninskog do pregovora za vatikansko-jugoslavenski konkordat.

Ovu historijsku istinu potvrđuje ogromna dokumentacija, iz srednjega vijeka, novoga, a naročito iz druge polovice XIX. stoljeća, otkad se uz borbu glagolizma vezuje ime biskupa Strossmayera kao i čitave plejade dalmatinskih svećenika glagoljaša, pa i onih boraca iz XX. stoljeća, koji su se zalagali za tu baštinu slavenskih apostola.[2]

Treba upozoriti da je značenje ove borbe za pobjedu hrvatskog glagolizma samo jedan snažan refleks slavensko-romanskog sukoba između etnički autohtonih relikata zaostalih Romana i pobjedonosnog slavenskog gospodara istočne obale Jadrana u početku VII. stoljeća. Taj je sukob u svojoj historijskoj dinamici jedinstven. Među dvije suprotne rase nikad nije bilo kompromisa, nikad asimilacije, kao što je to bio slučaj na terenima drugih rimskih provincija u vrijeme invazije poslije propasti carstva. Romanske čahure, zaostale na dalmatinskoj obali, vegetirale su ponekad podržavane i snažene prilivom raznih kulturnih i bioloških snaga iz mletačke Serenissime, koju je kasnije zamijenila Habsburgova Austrija, favorizirajući ih protiv probuđene narodne svijesti dominantnog jugoslavenskog elementa. Serenissimi I Austriji bit će stalan saveznik latinizam rimske crkve u mnogim političkim i kulturnim nastojanjima. Stoga je prirodno da se ovaj političko-crkveni sukob izražava u raznovrsnim oblicima u toku vjekova. Štoviše on poneki put potresa i temeljima

---

[1] Ovdje ću se poslužiti mojim pregledom o tom pitanju, koji sam dao u časopisu »Javnost« 1937. u dva članka: »Tragična trilogija hrvatskog glagolizma« (160-168) i »Poglavlje o glagoljici« (527-538).

[2] O cjelokupnoj historiji glagolizma u rukopisu je spremljeno moje djelo: »Slavensko bogoslužje kod Hrvata«. Što nije naročito citirano, uzeto je iz spomenutih članaka.

hrvatskog narodnog razvoja. Te je narodne katastrofe neprijatelj uvijek koristio. Uz njih je često pristajao i domaći visoki kler, ne saosjećajući one elementarne uslove koji su branili i čuvali dušu naroda od sigurne smrti.

Utvrđena je činjenica da su tek popovi glagoljaši, kojih je bilo u hrvatskim stranama već krajem IX. stoljeća, uspjeli da učvrste u širokim narodnim slojevima ranije početke kristijanizacije, koja je u te strane došla s mačem frankovačkog osvajača, uvelike posredstvom akvilejske patrijaršije. Misli glagoljaša, bile su i misli Ćirila i Metodija »da vjera ima proniknuti svekolike odnose domaćeg i javnog života, da ona ima biti temeljem i promicateljem narodne prosvjete, da se ima brinuti ne samo za crkveno uređenje povjernoga naroda nego i za njegovu obrazovanost pomoću materinskog jezika.« (Franjo Rački). Naravno, ove misli bile su strane popovima — latinašima koji su u glagoljašima i u penetraciji glagolizma gledali ne samo svoje ideološke protivnike nego i ekonomske suparnike. I upravo, prvi sukob između biskupa iz Nina i nadbiskupa u Splitu jednako je na ideološkoj kao i na ekonomsko-političkoj osnovi. Pitanje jurisdikcije splitske crkve nad ninskom dijecezom daje zato obilje potvrda. O tom sporu rješavali su splitski koncili još prije hiljadu i više godina, 925.—928. godine.

Papa Ivan X. piše »svome sinu i kralju Hrvata« — Tomislavu: »Ta koji da se odabrani sin svete rimske crkve kao što si ti, naslađuje kad se služba božja obavlja barbarskim ili slavenskim jezikom i opominjemo te da u svemu slušaš naše legate, biskupe Ivana i Lava i da im sve vjeruješ«.

Kralj Tomislav je rimskim legatima uistinu sve povjerovao i u svemu ih poslušao, ma da su zaključci na splitskom saboru bili takvi koji su sred srca pogađali glagoljaški pokret. Među tim zaključcima ovdje su važni X. i XI.

»Nijedan biskup naše biskupije t. j. splitske ne smije da promiče jezik slavenski; mogu ga upotrebljavati samo popovi nižih redova i monasi. No ni u jednoj crkvi ne smije se dozvoliti u njem čitati misu (liturgija), osim ako bi nastala nestašica svećenika, ali i to dozvolom pape.

XI. Biskup Hrvata u Ninu ima da bude, kao što i svi ostali biskupi, podređen splitskoj crkvi«.

Na žalbe biskupa Grgura iz Nina, koje je on uputio u Rim, drugi crkveni sabor očigledno po instrukcijama iz Rima 928. ukinuo je ninsku biskupiju. Rim je prema savjetu tog sabora t. j. najvećim dijelom latinaša, potvrdio tu odluku. Tadašnji latinski Split pobijedio je Grgura iz Nina i glagoljaše, jer uz njih nije stajao njihov kralj, pošto je on »u svemu poslušao legate svetog oca«. Tako je to bilo i u XI. stoljeću, poslije četrnaest decenija, kad se i opet na neprijateljski način rješavala sudbina glagolizma. Taj se upornošću i neposlušnošću glagoljaša, unatoč zabranama iz Rima, održavao i sigurno spasavao narodnu dušu od tuđinske latinizacije i romanizacije.

Katolički svećenik, Dalmatinac i historičar don Lovro Katić pišući o hrvatskoj politici za narodnih vladara, (dok još nije pao pod utjecaj klerofašista) priznao je kao što su to već ranije podvukli i drugi historičari nesvećenici i neklerikalci da su »hrvatski kraljevi u tom pitanju popuštali Latinima da ih bolje drže uza se i nisu se protivili papi, koji je po naputku Latina za to doba uništavao glagoljicu. Baš najjači naši kraljevi koji drže u svojoj vlasti dalmatinske gradove, Tomislav i Petar Krešimir

IV. prisustvuju u Splitu saborima, koji zabranjuju glagoljicu, a ni riječju oni kao vladari, ne kušaju braniti popove glagoljaše.«[3]

Pored malog broja papa koji se nisu protivili ovoj glagoljaškoj težnji (Ivan VIII., Inocent IV., Urban VIII. i samo donekle Lav XIII.) bilo ih je odlučnih neprijatelja (Ivan X., Aleksandar II., Pijo X. i PijoXI.). Jednako žestoko kao i latinaši dalmatinskih primorskih gradova ili talijanaši i iredentisti, popovi i nepopovi, u drugoj polovici XIX. i prvoj XX. stoljeća. Međutim, glagolizam je crpao svoje snage s narodnog tla iz dubokih, širokih seljačkih slojeva, mimo i protiv državnih upravljača. Tako je glagolizam sačuvao »barbarskom jeziku« njegov lik, duh i život.

Giuseppe Praga, prikazujući u zadarskim »Atti e memorie della società Dalmata di storia patria« (I. 1926.), djelo slavista Artura Cronie »L'enigma del glagolismo in Dalmazia delle origini all'epoca presente« (Zadar 1923.), odaje pravi duh talijanskog gledanja na zagonetku glagolizma. Za taj on kaže da je »Požar koji od vjekova, štoviše kroz jedan milenij gori u krajevima neposrednog istoka Italije, katkad živ i razoran, katkad skriven, ali uvijek gotov da bukne mnogo češće nego prije.« Ovako sa strahom dovikuje ovaj određeni Dalmatinac Kvirinalu i Vatikanu, upozorujući ih na mogućnost požara koji će jednom i posljednje znake romanskih relikata u Dalmaciji spaliti, ako Jugoslavenima katolicima Rim Pija XI. dade neograničeno pravo upotrebe slavenskog jezika u bogoslužju!

Biskup Strossmayer u pismu Franji Račkome 9. VII. 1870. definirao je jasno svoj stav i prema Rimu, kao i prema državnim vlastima u Hrvatskoj. »Naš narod da je zreo oteo bi se i tuđemu tutorstvu u politici i romanizmu na religioznom polju..«[4] A 29. VIII. 1887. još jasnije i određenije: »Najveće zlo Kurije i prelature rimske jest talijanski nacionalizam, koji na prsima rimske crkve leži kao mora«.[5] A za jurišanje na ove bedeme s težnjama i molbama da se dopusti Hrvatima slavensko bogoslužje zbog približenja svojoj pravoslavnoj braći Srbima, bile su i divovske snage jednoga Strossmayera, preslabe.

Uvođenje starog slavenskog jezika u bogoslužje katoličkih Hrvata Strossmayer je punih pet decenija smatrao kao jedno od sredstava za zbliženje zapadne s istočnom crkvom. Napori Strossmayera, koje je on učinio za te ideale u Rimu, Petrogradu, Beogradu i na Cetinju, ogromnih su razmjera.

Već pri prvom svom pohodu Piju IX. (1859.) Strossmayer je predao papi promemoriju o tom problemu s obzirom na Slavenski jug. Ova promemorija djelo je Franje Račkoga, koji se tada nalazio na studijama u Rimu i dovršavao veliko djelo o svetoj braći. Tako ova promemorija postaje ugaoni kamen od koga počinje zapravo preporod hrvatskog glagolizma u XIX. stoljeću, ma da je već i revolucija 1848. u gotovo eksplozivnoj formi također ovo pitanje pokrenula, da bude u počecima Bachova apsolutizma u korijenu uništeno.

Otada su Strossmayer i Rački neprestano u akciji nadajući se da će ih Rim, ako ne Pija IX. a ono Lava XIII. shvatiti i pomoći, unatoč najvećim smetnjama koje je činila austro-ugarska diplomacija prema izričitim zapovijestima samoga cara. Zato

[3] Lovro Katić, Hrvatska politika za narodnih vladara. »Pučka prosvjeta« 1925., br. 8, 124.
[4] Ferdo Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer. I. Zagreb 1928., 108.
[5] Ferdo Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer. III. Zagreb 1930, 324.

je i car odmah intervenirao već pri ovoj prvoj Strossmayerovoj akciji kod Pija IX. Papa je uznemirenog cara umirio čuvenom frazom: »Nec volumus, nec possumus!« »Niti hoćemo, niti možemo!« A ova papina misao bit će stalno na dnevnom redu o ovome pitanju. Na nju se ne pozivaju samo pape nego i austrougarski državnici. Još 1881. pozvao se pred carem na te riječi svemoćni šef mađarske vlade grof Koloman Tisza, upozorujući na opasnosti koje prijete monarhiji od eventualnog uvođenja glagolizma u hrvatskoj crkvi. Car je pak bio uvjeren, o čemu je ostavljeno traga u dokumentima, da bi uvođenje glagolizma u hrvatskim zemljama izbrisalo osnovne razlike između Srba i Hrvata. Prokušani »Divide et impera« nije dopuštao da iz svojih ruku ispusti i ovakvo jedno sredstvo.

Arhivi Beča i Pešte najbolje osvjetljavaju kako su Beč i Pešta gledali na Strossmayerovu akciju, i u ovom glagoljaškom pitanju kao i u vezi sa sklapanjem konkordata Srbije i Crne Gore s Vatikanom u cilju da se tamošnji katolici izuzmu ispod austrijskog protektorata. Kad je Strossmayer uspio da je i Crna Gora 1886. zaključila konkordat, u Bečkom Balplatzu zavladalo je veliko ogorčenje. Poslanik Austrougarske pri Vatikanu grof Paar izvijestio je, poslije audijencije kod Pape Lava XIII. 23. IV. 1887. svoga Ministra vanjskih poslova grofa Kalnokya i o ovome: »Monsignor Strossmayer korača od etape k etapi. I što mu nije uspjelo u Rimu na direktnom putu, on je sada zaobilaznim putem preko Crne Gore polučio, odakle će se kao iz jednog novog centra prenositi agitacija iz Srbije u Dalmaciju i Hrvatsku«. Protestne note redaju se sada iz Beča u Rim i gomilaju materiju protiv glagolizma u nedogled.

Uzbudila se i mađarska vlada, jer je, i na teritoriju njene interesne sfere u Hrvatskom Primorju, bauk glagolizma prijetio iz senjske dijeceze. Koloman Tisza izjavio je banu Khuen-Hedervaryu, da se u borbi Hrvata za glagoljicu kriju elementi koji drmaju temeljima monarhije i upozoruje ga da sve učini, kako ne bi panslavistička agitacija uzela maha i na njegovu terenu.

U spletu najraznovrsnijih intriga i progona protiv sve više probuđenog interesa za glagolizam, koji koincidira s uvođenjem glagolizma u Crnoj Gori, ima izvanrednih dramatskih sukoba u kojima znatan dio dalmatinskog i istarskog svećenstva vodi pravu herojsku borbu.

Takav neprijateljski akt protiv glagolizma u Dalmaciji i Istri jesu Decretales Sacrae Rituum Congregationis de usu linguae Slavicae od 5. VIII. 1898. Ovih 14 odredaba Svete kongregacije obreda, koje je odobrio Lav XIII. kako kaže »u očinskoj brizi za Slavene« — a upućenih nadbiskupima, biskupima i ordinarijatima goričke, zadarske i zagrebačke arhidijeceze — smišljeno su djelo Rimske Kurije, austrougarske diplomacije, bečkog nuncija Galimbertija i visokog klera, dijelom domaćeg a dijelom i stranog. Naime ovim se odredbama ponajprije klasificiraju sve župe u glagoljaške i latinske. Za glagoljaške se kaže da mogu biti one, koje mogu dokazati da se u njima glagoljalo neprekidno kroz 30 godina (1868.—1898.). Međutim, uslijed izvjesnih teškoća i smetnji koje su se pravile pri školovanju bogoslova, opadao je broj bogoslova glagoljaša pa je često na čiste glagoljaške župe, kad bi umro pop glagoljaš, bio postavljen latinaš. Već sama namjera za izvođenje klasifikacija novih župa, izazvala je ogorčenje u Dalmaciji, a u Istri pravo zaprepaštenje. Jer na primjer porečko-puljski biskup Flapp, već mjeseca septembra 1898.

na osnovu ovih Decretales proglasio je da u njegovoj dijecezi nema nijedne takve župe, pa stoga nijedna nema prava na slavensko bogoslužje. Biskup je bio nepravedan i nezakonit, jer je svoju odluku osnovao na očiglednoj neistini. Odmah iza te njegove odluke 19 župa umolilo je da se povuče ova nepravedna i na neistinitostima osnovana odluka biskupa Flappa. Međutim i biskup Flapp i austrijska vlada su se postarali da je Rim odobrio Flappovo rješenje, a odbio Hrvate i Slovence. Tako kao što je uradio Flapp nije postupio tršćansko-koparski biskup Slovenac Andrija Štrk, ma da ga je pri njegovu postavljanju 1896. naročito obavezao car da u svojoj dijecezi uništi još preostalo slavensko bogoslužje. Biskup Flapp koji je, kako kaže rodoljub Vjekoslav Spinčić, bio vjeran sluga Beča i Rima, za ovo svoje nedjelo postao je poslije uništenja glagolizma u svojoj dijecezi rimskim grofom. Kakve su učinke proizvele ove Decretales u Istri prikazao je narodni borac i uzorni svećenik Vjekoslav Spinčić u svojoj knjizi »Slavensko bogoslužje u Istri«.[6]

Ogorčenje svećenstva i naroda u Dalmaciji bilo je toliko, da je izvođenje Decretales bilo otežano i samim izričitim protivnicima glagoljice, kao što su na primjer bili zadarski nadbiskup Rajčević i splitski biskup Nakić, rimsko-bečki poslušni izvodioci protivnarodnih zapovijesti. Dok se Rajčević 1899. spremao da objavi da u zadarskoj dijecezi nema nijedne glagoljaške župe, splitski biskup Nakić, pravim jezuitskim metodama i mimo Decretales gasio je iz dana u dan već i onako slabu žižu glagolizma. U Splitu umuknu glagoljica, dok se ranije i u katedrali glagoljalo. Naime svi su glagoljaši bili premješteni iz Splita.

Na konferenciji dalmatinskih biskupa aprila 1899. protiv Rajčevića i Nakića odlučno su branili glagolizam kotorski biskup Uccellini-Tice i dubrovački Marčelić. Ma da je biskupska konferencija konstatirala opasnost koja prijeti crkvi od općeg narodnog uzbuđenja, ma da su se javili oštri i bučni protesti starih i mladih, iako su zaredale po čitavoj Dalmaciji i Hrvatskoj, demonstracije najširih razmjera, rimska Sveta Kongregacija Obreda bila je saglasna sa diktatom Beča.

Nisu pomogle ni brojne spomenice svećenika, napose ona 1900. upućena u Rim i potpisana od 535 svećenika, nije pomogao ni čuveni splitski miting 1902. na kome se zaista manifestirala jednodušnost čitavog naroda, ne samo u Dalmaciji, nego i u svim ostalim jugoslavenskim pokrajinama s obzirom na progon ove narodne svetinje. Ovaj zbor kome je predsjedao »civilni biskup«, narodni borac, načelnik Splita Vicko Milić, dok je glavni govornik bio dr. Josip Smodlaka, manifestirao je »da je glagoljica sveopće pravo, i da zato ne smije da bude ograničena na pojedine župe i svećenike kako se traži u naredbi 5. VII. 1898. Svete Kongregacije Obreda, koja mora da bude opozvana.«

Jula 1903. predala je splitska delegacija na čelu sa V. Milićem papi Lavu XIII. obrazloženu rezoluciju splitskog narodnog mitinga od 1902. Lav XIII. u razgovoru s delegatima dao je izjavu koja u mnogom pogađa srž ne samo tadašnjeg nego i svagdašnjeg stanja glagolizma. »Nesloga vaših biskupa uzrokom je tomu sporu« — papine su riječi — istina je koju su i drugi, upoznati s historijom problema, konstatirali.

[6] Pula 1913.

To se naročito lijepo vidi iz pisma primasa Serbiae, barskog nadbiskupa, velikog rodoljuba i Strossmayerova prijatelja Šime Milinovića koje je uputio 10. jula 1904. svećeniku Ivši Tkalčiću, jednom od historičara hrvatskog glagolizma.

> »Sve pretstavke što se budu makar od koje strane slale u Rim za glagoljicu, piše Milinović, ostat će uvijek bezuspješne, dok se zato ne zauzme složno episkopat hrvatski, a ovaj se neće nigda u tomu složiti, jer dobro mi je poznato, kada naši biskupi dohode u Beč da polože zakletvu, tada im se izričito preporučuje, da iz svoje biskupije nastoje proćerati sablažnjivu glagoljicu, koja da vodi na rusizam i na pohrišćavanje. U tom smislu daju neki biskupi i izvještaje Svetoj Stolici, (— kao da je pokojni Milinović na djelu vidio pojedine hrvatske biskupe u Rimu 1925. —) a ova zbilja misli da je tako, i da oni, koji brane staroslavenstvo nisu nego zanešenjaci i varalice, koji se tim služe za svoje svrhe, koje su pogubne u vjeri i domovini (t. j. Austriji). Tim se nastoji uništiti glagoljicu koju u Beču mrze da ne može biti gore, i u Rimu je prikazuju kao najpogibeljnije sredstvo za katoličku vjeru.«

Ma da je papa Lav XIII. obećao da će dati pitanje ponovo proučiti, (stalna fraza koja se često puta ponavljala dobronamjernim i naivnim Hrvatima), ostalo je sve pri ranijoj odluci od 5. VIII. 1898. Istog mjeseca 28. jula 1903. umro je Lav XIII. Njegovo mjesto zauzeo je poslije carskog veta protivu kardinala Rampolle Pio X., raniji mletački patrijarh Sarto, neprikriveni talijanski patriot, najveća nada austrijskih talijanaša i austrougarske vlade. Kako je sudio o njemu samo poslije godinu dana njegova pontifikata Stjepan Radić, pokazano je u prethodnom poglavlju.

Hrvatski i dalmatinski klerikalizam, poduprt od austrijskog i slovenskog, sada se otvoreno, očigledno po diktatima Rima i Beča stavljaju na stranu neprijatelja glagolizma. U horu označuju cio pokret za opću upotrebu slavenskog bogoslužja kao djelo liberalaca i tendencija protivnih katoličkoj crkvi, s težnjom da se hrvatski redovi odvoje i odbiju od Rima. Jugoslavenska klerikalna štampa puna je takve i slične argumentacije, koja se ni u koliko nije razlikovala od one u Beču ili u Rimu.

Sve nove i nove molbe svećenstva, kao i molbe i žalbe pojedinih općina na biskupe i nadbiskupe ostaju neuslišane. Naprosto stoga, jer se tako htjelo u Beču i Rimu. Na kraju i novi papa Pio X. odlučio se da tu stvar konačno prečisti, ali na način da zadovolji žalbe — Beča. 1905. sazvao je dalmatinske biskupe na konferenciju u Rim. A ta konferencija nije urodila ničim dobrim za glagoljicu. Jedina je novost bila da se je pojavio jedan novi odlučni branitelj glagoljice, novi zadarski nadbiskup Matija Dvornik, koji je odmah u početku svoga nadbiskupovanja poništio rješenja svoga nadbiskupa prethodnika Rajčevića. I upravo na osnovu istih Decretales, na užas bečkog dvora i Vatikana, a još više talijanske iredente, proglasio je prema stvarnom stanju, sve župe svoje dijeceze za glagoljaške. Tako je nadbiskup Dvornik nesumnjivo spasio čitavo zaleđe Zadra za buduću Jugoslaviju. Uz njega su u Rimu bili jednako odlučni biskupi Uccellini-Tice i Marčelić.

Rezultat ove konferencije, a tako i stalnog neprijateljskog pritiska na Vatikan bio je novi famozni papinski dekret Acres de liturgico (18. XII. 1906.) koji samo objašnjava Decretales od 1898., ali na način s kojim se posvema zadovoljio austrijski car. Iako su i protiv ovog dekreta Svete Kongregacije ustali najodlučnije i

hrvatski kao i dalmatinski sabor, osjetivši uzbuđenost čitavog naroda zbog uvrede i nepravde koja ga je snašla iz Rima na zahtjev Beča, ta »španska barketa«, (kako su dalmatinci po državnom sekretaru Španjolcu Merry del Valu) prozvali ovaj dekret, ostade na snazi ne samo do kraja rata nego i poslije rata do današnjeg dana.

Stoga treba pri svim razmatranjima glagoljskog pitanja stalno imati pred očima upravo ova dva rješenja Svete Kongregacije Obreda iz 1898. i 1906., da bi se uočila monstruoznost podvale, koja je s oba ova dva dekreta učinjena neznalačkim ugovarateljima s Vatikanom u 1935. godini.

Nakon ovih rješenja Vatikana dalmatinski talijanaši su triumfirali. Drskost ulice prešla je i u crkvu. Mjeseca marta 1907. usudio se u zadarskoj crkvi kapucin Luka iz Padove napasti hrvatski glagolizam s propovjedaonice, našto mu je blagodarna talijanska iredenta aplaudirala s uzvicima: »Bravo!« — »Evviva!« — »Fora le cavre!«

U bečkom parlamentu za budžetske debate govorio je i o progonima glagolizma don Juraj Biankini. Kad mu je s njemačke strane doviknuto: »Roma locuta — causa finita!« (1898.—1906.), uzbuđen don Biankini, ne oklijevajući, iako rimokatolički svećenik, povišenim tonom uzvrati: »Roma locuta et sibi smentita!« (»Rim je rekao i sebe oblagao«.).

Dekret od 1906. objavljen u službenim Acta Sanctae Sedis Apostolicae tek 1909., označen je po duhu i po izvođenju pojedinih biskupa kao najgrublji atentat na narodne svetinje i kao najreakcionarniji apsolutistički zakon.

Žrtva rodoljubivog stava bio je zadarski nadbiskup Dvornik. Protiv svih kanonskih propisa, tobože zbog imputirane bolesti, prisiljavali su ga Pijo X. i njegov sekretar Merry del Val, da se povuče u penziju. Sam Dvornik, za sebe je jedno tužno poglavlje historije glagolizma, koje u gruboj slici predstavlja prave odnose Rima i Beča prema Jugoslavenima kao i onu moralnu visinu s koje je Rimska Kurija dijelila Hrvatima i Slovencima milosti i zaštite u Austrougarskoj monarhiji. Nadbiskup Dvornik morao je u penziju, jer nikad nije htio da objavi Acres de liturgico Pija X., smatrajući taj dekret nepravednim i nezakonitim.

Daljni narodni protesti, na zborovima i u općinama, spomenice svećenstva, konferencije biskupa (1911.—1914.) održale su ipak i kroz najteže uslove »in suspenso« spomenute dekrete, naročito u Dalmaciji.

Srpsko-vatikanski konkordat, zaključen 1914., zagarantirao je pravo glagoljanja katoličkim svećenicima u Srbiji.

Još u samom početku rata odmah po smrti Pija X. uputilo je 124 svećenika splitske dijeceze novoizabranom papi Benediktu XV., septembra 1914. jednu novu osobito dokumentiranu spomenicu u prilog glagolizma. Ovi svećenici mole papu da u Dalmaciju »pošalje naročitog delegata, koji će na licu mjesta ispitati, saslušati i uvjeriti se o neophodnoj potrebi sačuvanja staroslavenskog jezika u neograničenom opsegu; a dok se ti izviđaji ne obave, neka se odluke svetog zbora od 5. VIII. 1898. i 18. XII. 1906. ne provode u djelo«. Dakako i ova je spomenica, kao i tolike druge, ostala bez odgovora za rata kao i poslije rata, sve do danas.

Kad se srušilo Habsburško carstvo, jugoslavenski episkopat vijećao je u Zagrebu od 27. do 29. novembra, dakle u državi SHS u kojoj je suverenu vlast vršilo

Narodno vijeće. Taj se episkopat nije mogao oglušiti o tolike zahtjeve i molbe i svećenstva i naroda prije svjetskog rata. Na samu konferenciju stigle su predstavke onog istog dalmatinskog rodoljubivog svećenstva koje je uvelike zaslužno da se je u svijesti naroda zadržala uspomena, na jednu veliku svetu baštinu, koju su mu pređi izborili i sačuvali. Zato episkopat među ostalim zaključuje:

»1. Zamoliti Svetog Oca neka bi *pravo* što ga neki naši krajevi glede uporabe staroslavenskog jezika u svetoj misi po rimskom obredu od najstarijih vremena uživaju, protegnuo umah na cijelo područje naše države.
2. Zamoliti Svetog Oca da dozvoli transkripciju glagoljskih slova u latinska, jer je glagoljsko pismo vrlo teško čitljivo.
3. Zamoliti Svetog Oca da bi dozvolio uporabu hrvatskog odnosno slovenskog obrednika na cijelom području naše države.«[7]

Sugestija, da se glagoljska slova u novom staroslavenskom misalu transkribiraju latinicom, potječe od predsjednika Permanentnog odbora za glagoljicu u Splitu, arheologa don Frane Bulića, starog i oduševljenog pobornika glagolizma. On je ponovo oživio svoj raniji naučno obrazloženi prijedlog od prije trideset i šest godina, kad je s don Ivanom Danilom podnio splitskom ordinarijatu štampan prijedlog, a preko njega i papi.[8]

U isto vrijeme veliki dio Hrvata i Slovenaca pao je pod talijansku okupaciju. Talas talijanske invazije i okupacije nosio je sa sobom razoran bijes protiv svih izraza stare slavenske kulture. I kao što su se talijanske vojničke vlasti odmah u početku, a s njima i arditi, okomili na narodne svećenike u Julijskoj Krajini i u okupiranim dijelovima Dalmacije, tako su se odmah oborili i na sve sačuvane spomenike staroslavenske glagoljice. Zato je trebao da iščezne u svim tim stranama svaki i najmanji trag glagolizma. Poslije skidanja hrvatskih i slovenskih natpisa na svim javnim zgradama, na župnim i crkvenim zdanjima, došle su na red crkve i samostani. Nisu se samo otimale i palile crkvene glagoljaške knjige, nego su sa crkava morali nestati svi glagoljaški natpisi, nesumnjivo vjekovni svjedoci autohtone slavenske kulture. Sve je to bilo nesumnjivo učinjeno po već unaprijed spremljenom planu. U crkvama su hrvatske i slovenske propovijedi zamijenjene talijanskima! Osjetilo se da se sada tek javio pravi izvršilac Decretales Svete Kongregacije Obreda iz 1898. i 1906., sada, kad je ovaj slavenski narod zamijenio austrijsko, s još gorim, talijanskim ropstvom. Talijanska soldateska sada je ubirala plodove zajedničkog sijanja Merry del Vala, austrijske diplomacije, kao i nenarodnih slovenskih i hrvatskih biskupa i nadbiskupa. Zato je mogao da kaže svećenik i rodoljub istarski Vjekoslav Spinčić, na protestnoj skupštini protiv okupatora, da je istarski rob, koji je vjekovima žudio za slobodom, zamijenio samo svoga gospodara, a da slobode nije stekao.[9]

Samo jedan detalj iz progona glagolizma u prvim danima okupacije. Admiral Cagni zatražio je od biskupa Mahniča, na otoku Krku, da mu na osnovu

[7] Ferdo Šišić, Dokumenti, 262-263.
[8] Fr. Bulić, Memoria sulla conversione dell'alfabeto glagolito nel latino pei libri liturgici Slavi di rito Romano presentata dai sacerdoti delle diocesi di Spalato e Macarsca al reverendissimo ordinario. Zara 1882.
[9] »Narodna politika« 7. I. 1919.

papinskog dekreta Acres de liturgico iz 1906. sastavi i preda spisak glagoljaških i latinaških župa![10] Biskupov otpor protiv admirala koji želi da bude izvršilac papinskih dekreta odvodi ga u talijansku internaciju, a za njim nemali broj rodoljubivih istarskih svećenika, kao i iz ostale Julijske Krajine.

Mračni glasovi dopirali su u Jugoslaviju iz Julijske Krajine i okupiranih dijelova Dalmacije. Mračni za slobodu naroda, a mračniji za glagolizam. A s ovim, sasvim se podudarala šutnja Vatikana da odgovori na zahtjev episkopata da se glagolizam proširi na cijelu Jugoslaviju.

Jugoslavenski episkopat je sa svojih konferencija, održanih 15.—20. VII. 1919. ponovio svoju prvu molbu iz 1918., više pritisnut zahtjevima i agitacijom reformnog klera za upotrebom živog narodnog jezika, nego radi vlastitog uvjerenja, koje je sve više hladnjelo, što su se prilike u Jugoslaviji razvijale mimo želja klera i klerikalizma. Štoviše, pojavili su se već i prvi »stručni« zagovornici krzmanja i čekanja, koji su savjetovali da se s tim pitanjem ne treba žuriti. Naprosto stoga što ga ne požuruje narod, ili ga uopće ne traži.[11] Nesumnjivo su to prvi jasni refleksi separatističkih političkih strujanja, odraženih i na crkvenom području.

Unatoč tome, u Rimu se izaslanik zagrebačkog nadbiskupa, dr. Svetozar Rittig, od ranije poznat kao učeni zagovornik proširenja glagolizma, u poznatoj promemoriji zalagao za glagolizam.[12] Promemorija je bila predana ne samo državnom sekretaru kardinalu Gasparriju, nego i samom papi Benediktu XV. Ma da se Msgr. Rittig vratio iz Rima pun optimizma, pitanje glagoljice nije bilo pomaknuto s mrtve točke. Nema sumnje da su u Vatikanu bili i sa drugih strana informirani, jer su bili upravo prema ovom zahtjevu rezervirani, što se lijepo može zaključiti iz Rittigovih riječi: »Kad nakon *svestranih* informacija Sv. Stolica bude crpla uvjerenje, da naše tražbine ne smjeraju niti na osnutak nezavisne narodne crkve, niti na odvojenje od katoličkog središta, nego naprotiv na ojačanje katolicizma, i da su od najvećeg zamašaja za pitanje crkvenog sjedinjenja, ono sam tvrdo osvjedočen, da će molbama i željama episkopata izaći najspremnije u susret. Vjerni puk i kler jedinstven stoji uz svoje pastire«.[13] Međutim, optimizam Msgra Rittiga nikad nije dobio svoje potvrde. Tako su njegovi argumenti, kojima je napao protivnike Vatikana, koji da se služe klevetama, kao da Vatikan ne će da dopusti staroslavensko bogoslužje Hrvatima i Slovencima, bili grubo demantirani historijskom stvarnošću.

Međutim, uskoro se pokazalo, da niti su bili biskupi u tome solidarni, niti su bili jedinstveni kler i narod. A cijeli tok događaja, koji je slijedio kroz puna dva decenija, uvjerio je sve da Sv. Stolica nije stekla potrebno uvjerenje, ma da je mnogo puta imala mogućnosti da se svestrano informira, da treba izaći u susret željama episkopata iz 1918. i 1919. Uostalom, pokazat će se, ukoliko su bili uopće biskupi, dakako ne svi, u tom pitanju iskreni kad su dali svoj glas na konferencijama za proširenje glagoljice u čitavoj državi.

[10] Fran Barbalić, Vjerska sloboda. 7. Prva intervencija jugoslavenske vlade Stojana Protića, od strane Ministra vanjskih poslova bila je učinjena u prilog zatočenika pored Frascatija. »Narodna politika« 5. V. 1919.
[11] Dragutin Kniewald, Narodno bogoslužje. »Katolički list« 1919., br. 5-6, 54-56, 67-68.
[12] Svetozar Rittig, Naša crkvena pitanja. »Katolički list«, 1919., br. 31, 362. Pro-memoria ad S. Sedem. Romae 1919., 5-7.
[13] Idem.

Splitski Permanentni odbor svećenika za obranu glagoljice nikako nije bio zadovoljan ovakvim odugovlačenjem odgovora, koji se očekivao iz Rimske Kurije. Uz don Frana Bulića bio je još agilniji i zauzetiji za glagoljaštvo don Frano Ivanišević. Pored njih su još 124 svećenika potpisali predstavku na episkopat, da se preko njega dostavi papi Benediktu XV. (17. II. 1920.) s velikim obrazloženjem, da se ovo pitanje ozakoni u budućem konkordatu. U njega je trebala da uđe stavka:

> »U čitavom Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, priznaje se neograničena uporaba staroslavenskog jezika u službi Božjoj po svim katoličkim crkvama, povjerenim svjetovnom i redovničkom svećenstvu pri tihoj i svečanoj Misi, u koju svrhu priredit će se Misal u staroslavenskom jeziku sa transkripcijom u latinska slova, dočim za obrede i drugu službu Božju priredit će se Ritual i Epistular u hrvatskom, dotično u slavenskom pučkom jeziku, prema dosadašnjem običaju.«

Nema sumnje, paradoksalno je da je splitski Permanentni odbor svećenika bio sada u Jugoslaviji u težem položaju, nego što je bio u Austrougarskoj monarhiji, kad je svećenstvo uveliko sarađivalo na tom poslu s narodom. Sada je akciju uzeo u ruke episkopat i čitavu je stvar umrtvio, dok su se široke mase, vođene Radićem, dezinteresirale za taj problem, jer je Radić to u početku prepustio svome stranačkom svećenstvu, naročito svome sekretaru, popu dru. Lj. Kežmanu.[14] Ovaj je dopuštao da je staroslavenština dobra u Primorju kao obrana od talijanske kulturne penetracije, dok bi u banskoj Hrvatskoj mogla da izazove najveću smutnju, pošto su već nezadovoljni klerikalci puštali na sve strane glasove, da se uvođenjem staroslavenskog bogoslužja hoće Hrvate »povlašiti«, posrbiti, a time i popravoslaviti. Sama stranka u to vrijeme sva u najvećem naponu opozicijskih borbenih stremljenja, nije mogla da se zagrije za takav široko postavljen jugoslavenski program, kako će to uraditi Radić, kad je iz opozicije prešao u vladu. Kežman je naprosto zaključivao, da je centraliziranje u politici veliko zlo, i da takvo i u crkvi ne može da bude dobro. »A da bi onda pravoslavni radije pristupili u katoličku crkvu, rezonira Kežman, u odgovoru na pitanje zašto se protivi glagolizmu, to si izbijte što prije i što temeljitije iz glave gospodo. Nama više treba jedinstva sa Zapadom i Evropom«, zaključuje sekretar Radićeve stranke koji okreće glavu od Istoka prema Zapadu. Nasuprot osnovnim shvaćanjima samoga šefa stranke, zatim, sasvim antipodno glagoljašu don Jurju Biankiniju, koji je u isto vrijeme okrenuo svoje oči od Zapada k slavenskom Istoku. Upravo u to teško doba političkih previranja u Hrvatskoj i agresije Italije prema Jugoslaviji, kad je dr. Kežman za svoj račun koketirao s prvom hrvatskom emigracijom (Frank—Sachs—Gagliardi) koju je financirala talijanska špijunaža. Tako je ovo momentano neinteresiranje najveće hrvatske stranke za hrvatski glagolizam bilo posredno u prilog klerikalizmu, koji je na sve strane iz već poznatih motiva, širio nepovjerenje prema glagolizmu. Ovo je jednako paradoksalan i tragičan stjecaj okolnosti, kad su široke mase otkazale, u momentima najvećih nada za konačan uspjeh, svoju potporu i pomoć. A to se zbiva i u onim časovima, kad je i Beograd pokazao

[14] Ljudevit Kežman, Katolička crkvena reforma u Hrvatskoj i među Hrvatima. »Slobodni dom« 1. VI. 1920.

svu dobru volju da to pitanje brani, u prvim nacrtima za zaključivanje konkordata. Sve je to, opet klerikalcima, olakšavalo kontraakciju. Dalmatinski i istarski glagoljaši bili su nemoćni i prepušteni sami sebi i nesklonom episkopatu. Dakle, kad je trebalo uložiti posljednji minimum napora, da se okonča jedna izvanredno svijetla hiljadugodišnja borba, napušta i vojska, a i generali uveliko, bojište, na iznenađenje ne samo domaćih nego i vanjskih protivnika ove nacionalne svetinje. Ovo je bilo poznato i Rimskoj Kuriji. To joj je bilo od velike pomoći, ne samo za njenu šutnju, nego i za ciničan podsmijeh u ironiziranju pitanja od samog državnog sekretara 1925.

Vatikan, valjano informiran o pozadini snaga koje su stajale iza svih tih predstavki, episkopata i svećenstva, odgovarao je na njih svojom upornom šutnjom.

Ova šutnja Vatikana na sve jugoslavenske peticije, a još više progoni slavenske riječi u julijskokrajinskim crkvama, kao i u okupiranoj Dalmaciji, pokrenuli su stare glagoljaške borce u Splitu da još jednom dignu glas svoga negodovanja i protesta.

Don Frano Ivanišević odlučio je da sazove svećenstvo splitske dijeceze na sastanak, 12. augusta 1920., na kome se imalo čitavo ovo pitanje da pretrese i stvore izvjesne odluke za mjere, koje će trebati poduzeti. Sastanak je održan i rezultat je bio već poznati Memorandum, upućen beogradskom nunciju za papu Benedikta XV.[15] Zaključne misli ovog značajnog Memoranduma, u kojem se kaže, da se u sporu Jugoslavena s Italijom Rimska Kurija stavila u službu talijanskog imperijalizma pokazuju, da su i svećenici-patrioti jednako mislili, kao i svi ostali napredni rodoljubi, čije je mišljenje 1919., Msgr Rittig u svojoj Promemoriji neopravdano povezao samo sa slobodnim zidarima. Međutim, u splitskoj biskupskoj kuriji bili su veoma ljuti na don Frana Ivaniševića i njegove drugove, što su održali taj sastanak.[16] Iz kurije su potekli u klerikalnu štampu članci, kojima se namjeravalo utjecati na kolebljivi dio klera, da ne pristane uz rezoluciju donijetu na tome sastanku. Ali zato je na suprotnoj strani ovaj odlučan i rodoljubiv korak klera splitske dijeceze pozdravljen punim razumijevanjem i odobravanjem. »Predstavka svećenstva, piše konzervativno »Novo doba«, pisana je dužnim poštovanjem prema Svetoj Stolici, ali zato puna je iskrenih i osnovanih žalba i razboritih opomena. U interesu je same crkve, da joj pokloni svu pažnju i da je uvaži, jer je u narodu veliko ogorčenje koje datira još iz davnih vremena. Neka se ljudi koji danas kormilaju Petrovom lađom, dobro zamisle nad onom stavkom koja je naglašena u predstavci rodoljubivog svećenstva: da bi mogao nadoći čas, kad se ovaj zapušteni i ponizivani narod ne bude više mario obraćati Rimu«. A to su riječi umjerenog uvodničara »Novog doba«.[17] Nikako ne komuniste ili slobodnog zidara.

[15] Vidi naprijed. čitav Memorandum V. poglavlje.

[16] Kako ovaj svećenički sastanak nije bio prijavljen splitskom ordinarijatu, to je don Frano Ivanišević imao da se opravda pred splitskim biskupom. Akt biskupskog ordinarijata, br. 2456/20. 17. VIII. 1920. tražio je od don Ivaniševića o tom pitanju izjašnjenje. Don Frano Ivanišević 20. VIII. 1920. odgovorio je biskupskom ordinarijatu, sa svom odlučnošću i dostojanstvenošću prokušanog borca za glagoljicu. Na ovaj odgovor uslijedio je novi akt biskupskog ordinarijata, (br. 2726-20. 20. IX. 1920.) na koji je opet uslijedio odlučan odgovor don Frana Ivaniševića 3. X. 1920. Ovi dokumenti pokazuju u pravom svijetlu rimsko-antiglagoljašku struju splitske biskupske kurije, kao i prve izraze budućih klerofašističkih nastojanja biskupa dr. Kvirina Bonefačića.

[17] Protest svećenstva. Vatikanska politika proti našemu narodu. »Novo doba« 13. VIII 1920.

Naprotiv, splitski klerikalni »Jadran« odrekao je da objavi ovu spomenicu, odlučno protivan ovom načinu izlaganja narodnih zahtjeva. Naprosto stoga, jer su mu interesi Rimske Kurije bili preči od onih naroda i crkve u Julijskoj Krajini i u okupiranim dijelovima Dalmacije. Hrvatski klerikalci preporučivali su strpljenje i mirovanje, čekanje odgovora na episkopatske predstavke! Tako je rezoniralo jedno lice, blizu splitskoj kuriji. Već sam naslov: »Prije poslušnost, pa onda narodno pravo«, jasno je pokazalo kakvim duhom diše ova Rimu pokorna duša.[18]

Jedan od svećenika, zagovornika odlučne spomenice, polemizirajući sa spomenutim klerikalcem, upitao je javno kakvu to političku konjukturu čeka Rim, da udovolji opravdanim zahtjevima znatnog dijela jugoslavenskog svećenstva. Članak, ma da anoniman, zna se da potječe od don Frana Ivaniševića.

> »Zar nije, on, Sveti Otac Papa namjesnik Kristov, otac svih vjernika, koji mora krojiti narodima pravicu, ne gledajući ni lijevo ni desno, daleko od svih političkih i diplomatskih intriga, kojima se služe državnici raznih imperijalističkih naroda, kojima nije ništa do vjere? Zar nije žalosno, da mi već deset vijekova ne mogosmo isprositi glagoljice, a samo stoga, jer smo bili politički zasužnjeni, jer smo bili slabiji u okovima ropstva? Zar se politika Svete Stolice ima kretati u okviru oportunističkih svjetovnih načela ili ona mora provoditi politiku Kristovih načela, da bude na oči svih naroda svijeta kao žarki svjetionik najuzvišenijih božanskih načela pravednosti, ljubavi, bratstva, jednakosti, slobode i mira među narodima? Da svojom velikom moralnom moći brani prava slabijih pred jačima? Oni pak koji hotimice iskrivljuju smisao splitske spomenice, ma da su svećenici, za njih svećenike, prve potpisnike spomenice, nisu kršćani.«[19]

Da bi što očiglednije klerikalcima predstavili stanje našeg svijeta u Istri i odnarođivanje hrvatske i slovenske djece, ukazuju upravo narodni svećenici na klasičan ali i blasfemičan primjer katehizacije četvorice Talijana na Rijeci. Uz pitanja su štampani i odgovori, kao u svakom dobro uređenom katehizmu.

> »Cosa sono i Jugoslavi? Serbi.
> Cosa sono i Serbi? Greci, scismatici, eretici, infedeli, nemici della chiesa.
> Può Jugoslavo essere cattolico? No!
> Cosa sono Italiani? Cattolici.
> Cosa sono cattolici? Amici fedeli della chiesa cattolica e del Papa.
> Dove abita il Papa? A Roma in Italia!
> Dunque, chi è cattolico anche è Italiano!«[19/a]

Ovako su pravi učenici i štićenici D'Annunzija na Rijeci, u svom katehizmu vezivali talijanski klerikalizam i papinstvo zajedno s talijanskim imperijalizmom. Ovako se vršila na Rijeci u ime Kristova evanđelja denacionalizacija Hrvata. Na Rijeci, na kojoj se još 1918. u katedrali pjevala Muka Gospodnja u Velikom petku na hrvatskom jeziku.

[18] »Novo doba« 17. VIII. 1920.
[19] Vjerski momenat splitske spomenice. Iz svećeničkih krugova. »Novo Doba« 19. VIII. 1920.
[19a] Vjera i narodnost. »Novo doba« 28. V. 1920.

I pored svega toga, splitski i ostali klerikalci nisu mogli da se osvijeste, nego su i dalje vršili janjičarsku dužnost u svom vlastitom narodu, a za interese klerofašizma, prvenstveno uperenog protiv jadranskih Slavena.

Spomenica, koja je odmah, kako je usvojena na sastanku 12. VIII. 1920. naišla kroz štampu na živ odjek, izazvala je upravo među narodnim svećenstvom osobite komentare.

Takav je bio napis don Vita Rešića, župnika iz Orašca, koji je sam od svoje strane nunciju u Beograd uputio otvoreno pismo, ogorčen nad nepravdama koje su se survale nad njegov narod. Don Vito Rešić vidi u politici Vatikanske Kurije prema Slavenima očigledno gaženje odredaba kanonskog prava, dok u mlitavom stavu episkopata u pitanju slavenskog bogoslužja nazire poltronstvo koje ničemu ne vodi. Buntovan i razočaran predlaže da se u tom pitanju uopće ne treba obraćati na Svetu Stolicu, naprosto stoga, jer se narod nikad nije odrekao prava koje je jednom stekao. Narod je bio samo nemoćan u protivnarodnoj politici njemačko-madžarskog imperijalizma, kojemu je Rimska Kurija s jugoslavenskim episkopatom stalno povlađivala. Talijanski imperijalizam koristi se tradicijom austromadžarskom, kojemu je Kurija stalno bila na pomoći.[20]

Kao što se moglo očekivati, rezultat spomenice bio je jednak svim ostalim ranijim naporima dalmatinskog i istarskog svećenstva. Kad je don Frano Ivanišević saznao iz Beograda, poslije predaje te spomenice, da se unutar episkopata nalaze ličnosti koje koče ovo pitanje,[21] uputio je nadbiskupu Baueru telegram, izvijestivši ga o svome saznanju, za koje ranije nije mogao da vjeruje. Pogotovo, kad su i sami biskupi u tri maha na svojim konferencijama isto zaključili kao i dalmatinski svećenici. Don Ivanišević upozorio je nadbiskupa da ovakav samovoljan stav pojedinih biskupa izaziva i u svećenstvu veliku zlovolju, uslijed čega mogu nastati teške posljedice za samu crkvu, ali i za narod.

Interesiranje za glagolizam bilo je živo i u Sloveniji. I tu je bilo protivnika, ali i njenih branitelja. Zanimljiv je slučaj omladine u Celju, koja je krajem 1920. na jednom svom zboru donijela rezoluciju u prilog uvođenja glagoljice u službu Božju. U njoj se među ostalim podvuklo da

> »političko oslobođenje i ujedinjenje u kraljevstvu SHS zahtijeva, da se i kulturno oslobodimo i ujedinimo. Vjersko pitanje, napose pitanje obrednog jezika smatramo veoma važnim kulturnim pitanjem. Nismo za prijelaz u pravoslavlje. Hoćemo pak, da se svi vjerski obredi vrše u slavenskom jeziku, kako su ih vršili slavenski apostoli sv. Ćiril i Metod, i kako još dandanas vrše rimokatolički Hrvati glagoljaši. *Time ćemo se osloboditi upliva talijanskih kardinala koji su od pamtivijeka tako kruto proganjali sve, što je slavensko, i približit ćemo se hrvatskim glagoljašima i pravoslavnim Srbima,* učinit ćemo

[20] Vito Rešić, Msgr. Franju Cherubiniju, papinskom nunciju. »Narod« 18. VIII. 1920. Protiv don Rešića istupio je njegov ordinarijat i zatražio od njega da opozove sve misli objavljene u spomenutom otvorenom pismu. Štoviše, zabranjeno mu bude svako daljnje pisanje o tome pod prijetnjom suspenzije a divinis. Međutim don Rešić odgovorio je i Ordinarijatu, jednako otvorenim pismom, kao i nunciju, ostajući dosljedan mislima, izrečenim u pismu koje je upravio nunciju. I opet se oborio na politiku talijanskog imperijalizma koji provodi Rimska Kurija. (V. Rešić, Tužaljka na katoličko svećenstvo. »Narod« 17. IX. 1920.).
[21] Vidi naprijed V. poglavlje.

dubljim vjersko čuvstvovanje i dovest ćemo ga u sklad sa svojim narodnim čuvstvovanjem. Zato potpisani đaci celjske gimnazije zahtijevamo da se od sada u buduće vrše svi vjerski čini, namijenjeni đaštvu, isključivo u slavenskom obrednom jeziku.[22]

O prazniku svete Braće 1921. u Dalmaciji, održane su ne samo crkvene svečanosti nego i veliki mitinzi na kojima se narod izjasnio za uvođenje glagoljice u sve crkve Jugoslavije. Takav zbor je održan na Dobrome u Splitu 10. jula, poslije glagoljaške službe koju je pjevao don Frano Ivanišević. Poslije službe održana je velika akademija u splitskom Narodnom kazalištu koju je priredila Jugoslavenska matica. Ova akademija imala je cilj da vidno manifestira kako glagoljica nije još posve zaboravljena i da je traži i sadanja generacija.[23]

Staro glagoljaško sjedište Omiš također je progovorilo svom odlučnošću u obranu glagoljice. I Omišani su se sastali 10. jula na veliki zbor poslije glagoljske službe božje i donijeli su jednodušno rezoluciju da se pitanje glagoljskog bogoslužja što prije riješi.

»Smatrajući da glavno obilježje naroda našega, jezik naš, treba da dominira u javnom i privatnom životu, u školi i crkvi, smatrajući da smo dužni da se odužimo uspomeni onih, koji su svoj život bili posvetili, da nam očuvaju tu našu narodnu svetinju, našu glagoljicu, smatrajući da će uvođenje glagoljice pri crkvenom obredu u mnogo doprinijeti, da se čim prije amalgamuju istokrvna plemena naša, smatramo našom nacionalnom dužnošću, da najenergičnije, spravni da povučemo i najskrajnije konzekvence, zatražimo da se to pitanje definitivno riješi prema našim potrebama i našoj volji. Apeliramo na crkovne pretstavnike i rodoljubno svećenstvo naše krvi da na nadležnom mjestu najenergičnije zatraže uspostavu tog našeg prava, koje nam je bilo i u prošlosti zajamčeno, a protupravno osujećeno na štetu vjere i narodnosti naše.«[24]

Ovih dana je u Dalmaciji uistinu izgledalo kao da se stao buditi široki narodni interes u svim slojevima naroda, koji je u ranijoj, predratnoj borbi svećenstva pružao sjajne moralne podrške. Sada, kad je nestalo Austrougarske monarhije, na koju je toliko puta u Vatikanu ukazivano kao na protivnika glagolizma, uslijed čega nije mogao papa da dolazi u sukob s najkatoličkijim i apostolskim vladarom, pitao se narod tko je to danas što smeta Vatikanu da na kraju ne udovolji narodu. Tim više što nije sada više bilo protivljenja Austrougarske.Sasvim otvoreno postavljalo se pitanje u štampi, kad je to Rim bio istinit i iskren? Prije četrdeset godina, kad je izdao »Grande munus« (enciklika kojom se Ćiril i Metodije proglašuju za svece zapadne crkve) ili sada? Pred sam početak svjetskog rata postojao je plan da se zada konačni i smrtni udarac glagoljici. Sada ga je doživjela Istra. Ali, Istra je pripojena Italiji. Pa zašto se onda ne da slobodno Jugoslaviji čiji episkopat ponavlja svoje prijedloge za proširenje glagoljice na čitavo područje Jugoslavije. Jasan je bio odgovor za sve one koji su mogli da zagledaju koja sve sredstva ima da po-

[22] »Preporod« 1921., br. 2, 7.
[23] Prvislav Grizogono, Crkvena slavenština u životu našega naroda. »Novo doba« 11. VII. 1921; J. Arambašin, Za naš jezik u crkvi. »Novo doba« 1. VIII. 1921.
[24] Rezolucija za glagoljicu. »Novo doba«, 14. VII. 1921.

služe talijanskom imperijalizmu za denacionalizaciju slavenstva u Julijskoj Krajini. Fašizmu je u tome bila pri ruci i rimska crkva.[25]

Kako je pitanje glagoljice bilo povezano s konkordatom čije je zaključivanje zapinjalo o tri glavna pitanja, o agrarnoj reformi, postavljanju biskupa i općoj upotrebi slavenske službe božje pa i o drugim manje važnima ali svakako političkim razlozima, zatezalo se i sa rješavanjem pitanja glagolizma. U štampi se stalno održavao interes za pitanje konkordata, naročito s klerikalne strane pa se dosljedno tome s raznih gledišta promatralo i pitanje proširenja glagolizma. Dok je u Hrvatskoj opadao interes za sudbinu glagoljice, dotle je antiglagoljaška aktivnost u Sloveniji uzimala sve organiziraniji i smišljeniji zamah. Sve je to ukazivalo na pravi otpor protiv glagolizma kakav se dotad u klerikalnim redovima nije pojavljivao. Pogotovo onda otkako se saznalo za stanovište jugoslavenske vlade, koja se odlučno izjasnila u prilog glagoljice. Međutim, stanovište Rimske Kurije bilo je u crkveno pravnom obziru prema svim zaključenim konkordatima, da se crkveni jezik nikako ne rješava konkordatom, jer on dodiruje samo interese crkve i države političko-crkvenog značaja. Profesor Rado Kušej, jedan od učesnika pri vjerskoj anketi u Beogradu[26] smatra da pitanje rješavanja crkvenog jezika ne spada u državnu kompetenciju, jer se ono ne sudara ni s jednim državnim interesom. Prema tome to bi bilo nedozvoljeno posezanje u unutrašnji djelokrug crkve kojoj je zajamčena samostalnost.[27] Svakako je ovaj slovenski crkveno-pravni historičar previdio dva ranija presedana, koja je učinila Rimska Kurija u dodacima konkordata Crne Gore 1886. i Srbije 1914., u kojoj se to pitanje onako riješilo kako su to željele Crna Gora i Srbija. Slovenski klerikalci u svome su rezoniranju pošli korak dalje i stali braniti tezu da to pitanje uopće ne treba rješavati, a najmanje pomoću konkordata.

Ljubljanski klerikalni »Slovenec« oborio se oštro na odbor za konkordat pri Ministarstvu vanjskih poslova. Članak odiše neprikrivenom antipatijom prema Srbima, najviše radi problema staroslavenštine kao i postavljanja biskupa. Prema »Slovenčevu«. sudu to su dvije glavne zapreke koje čini vlada da ne dolazi do zaključenja konkordata, jer Vatikan ne može niti smije da pristane na takva dva zahtjeva. Rimska Kurija našla je u »Slovencu« odlučnog branitelja svojih interesa.

Dalmatinski svećenik korčulanski opat don Miša Bodulić, analizirao je ovo »Slovenčevo« gledište, s nacionalnog kao i crkvenog ugla promatranja, zalažući se za one uslove i prerogative koje je imala Austrija. Miša Bodulić ukazuje na slabe strane vodstva kao i širih redova klerikalaca, uslijed čega dolazi do nepotrebnih sukoba i trzavica crkve sa državom.

»Mnogi od njih nijesu zadojeni bratimskom ljubavlju, snošljivošću ni u privatnom životu sa jednokrvnom braćom pravoslavnom, pak nije čudo da im ovi odvraćaju istom mjerom, jer nepouzdanje rađa nepouzdanje, a ljubav prije ili kasnije slavi pobjedu, priteže iste neprijatelje a kamoli ne jednokrvnu braću ... Rad, organizacija, ljubav, to su tri poluge kojima će katolici zadobiti lijep upliv u državi; a kad budu takovi u prvom redu naši svećenici teško će se naša narodna vlada protiviti njihovom imenovanju. Ne gledajmo

[25] Jedna četrdesetgodišnjica. »Novo dob a«, 5. VII. 1921.
[26] Vidi naprijed VII. poglavlje.
[27] Rado Kušej, Konkordat in liturgični jezik. »Slovenski narod 16. XI. 1922.

na današnje ljude koji su u vladi, to je sve prolazno, nego gledajmo na vladu kao takvu, koja ima potpuno pravo da vrši svoj upliv na izmirenje svećenika, a katolici imadu s druge strane dužnosti da rade kako će i oni sudjelovati u vladi.«[28]

Misli Miše Bodulića nisu se doimale klerikalnih srdaca. On je neustrašivo upozoravao da su često slovenski i hrvatski klerikalci papskiji od pape, jer smatraju da je Latinac i katolik jedno te isto i kao da se bez latinskog jezika ne da shvatiti katolička crkva. Ovo sve je potaklo učeni dio klerikalaca da i s naučne strane obrazlože potrebu da se latinski jezik uščuva i dalje u službi božjoj.

S hrvatske strane javio se u ljubljanskom »Času« liturgist dr. Dragutin Kniewald. Raspravljajući o obredniku na živom narodnom jeziku, koji je za službe izvan liturgije i za sakramente odobrio Benedikt XV. 17. IV. 1925.,dotaknuo je i staroslavenštinu u liturgiji. Dr. Kniewald se pita da li je u današnje doba uputno forsirati uvođenje hrvatskih obreda mjesto latinskih. Dakako, on smatra da nije.

»Obred svete mise, koja je žrtva, dakle se u prvom redu odnosi na slavu božju, razlikuje se od obreda svetog sakramenta, koji se u prvom redu odnosi na naše spasenje. I zato je Tridentinski Koncil udario izopćenjem svakoga tko bi tvrdio, da se sveta misa mora čitati u živom narodnom jeziku. Time bi se naime porekao objektivni, žrtveni karakter svete mise kao što je faktično učinio protestantizam. I zato je posve zgodno, da je crkva ostala kod objektivne i universalne latinštine u obredu svete mise.«[29]

Učeni liturgist nije dovoljno objasnio, zašto ima latinština svetu prednost pred svim ostalim jezicima, o čemu tako uvjerljivo govori diskusija svete braće sa talijanskim »trojezičnicima« pogotovo kad se zna da Isus Krist, osnivalac ove Žrtve, sigurno nije govorio latinski već židovski. Osim toga i sam je rekao neka svi jezici slave Gospoda. Međutim, zanimljivija su tri antiglagoljaša, tri učena slovenska profesora, sada još 1923., koji će uskoro zaposjesti biskupske i nadbiskupsku stolicu. Oni su se odlučno izjasnili protiv glagoljice a za tezu Rimske Kurije da se ne dozvoli upotreba ni proširenje staroslavenštine u sve jugoslavenske katoličke crkve. Najveći je paradoks, da su dvojica od ove trojice dobili sjedišta, koja su imala to pravo. To su dr. Josip Srebrnič, antiglagoljaš koji dolazi u Mahničev glagoljaški Krk i dr. Josip Ujčić u Beograd, u Srbiju koja je od 1914. imala to pravo, a da sam kao nadbiskup nikad ne zaglagolja u svojoj dijecezi.

Budući nasljednik biskupa Mahniča imao je uvjerenje da bi bila »neiskazana šteta kad bi se izmijenila opća naobrazba i to onda, ako bi se mjesto staroslavenštine uzela latinština«. Na to ga navodi to što se za staroslavensko bogoslužje zauzimaju najviše otvoreni liberalci, bezvjerci, otpadnici od katoličke crkve tj. narodni svećenici, inovjerci i otpadnici od Rima. »Ta pak činjenica kaže Srebrnič, daje naslutiti da se možda ide za tim, da se sensim pripravlja teren narodnoj crkvi, odcijepljenoj od Rima«.[30] S ovakvim mislima pošao je dr. Srebrnič u Krk da »njeguje« i »proširuje« glagolizam!

[28] Miša Bodulić, Pitanje konkordata. »Novo doba« 7. XII. 1922.
[29] »Čas« XVIII, 1923., 149.
[30] Josip Srebrnič, Staroslavenski obredni jezik pa vjersko življenje in narodna prosvjeta. »Čas« XVIII, 1923., 153-163.

Drugi su otvorenije ispovijedali svoje motive protiv uvođenja glagolizma u čitavoj Jugoslaviji. Budući nadbiskup Beograda je protumačio svoje negodovanje prema glagoljici sasvim osobitim razlozima. Nije ni čudo, jer je dr. Ujčić bio nekadašnji sekretar tršćanskog biskupa Nagla, crnožutog sluge Beča i Rima, a strahovitog protivnika Slavena i glagolizma, kod koga je mnogo toga naučio kako treba da se suprotstavlja staroslavenštini u liturgiji. On nikako ne vjeruje da bi staroslavenska misa mogla biti uzrok za bolje odnose s pravoslavnima. Slovenski katolici, podvlači Ujčić, trebaju latinsku liturgiju ne samo iz važnih crkveno-disciplinskih razloga, nego naročito danas, iz kulturnih razloga. Katolička liturgija je važila kao nositeljica stare časne latinštine. Tko nije znao latinski, nije mogao postati svećenik. Ovaj momenat djelovao je na priprosti svijet pa je poštovao latinski jezik i slao svoju djecu u »latinske škole«. Taj jezik ima nimbus hiljadugodišnjih tradicija, a upotrebljava ga sav kulturni svijet; u njemu su čuvane najljepše crkvene molitve i važni dogmatski kanoni; u njemu su pisali stari crkveni oci, skolastici i teolozi, u njegovu lapidarnom stilu govori danas papa sinovima svih naroda. (Ali ne i Hrvatima i Slovencima 1925. u Rimu, nego talijanski!) I taj jezik, kaže Ujčić, sada se želi postepeno ukinuti u srednjim školama, kad se već ionako grčkom jeziku pokazala vrata. To ga podsjeća na Julijana Apostatu koji je zabranio kršćanima da polaze škole u kojima su se predavali klasici. Zato budimo radosni da postoji »pri nas in mnogih milijonov kulturnih narodov še ena neprecenljiva moralna sila ki govori za klasične jezike, in ta je — latinska liturgija«.[31]

Kniewaldu, Ujčiću i Srebrniču pridružio se i dr. Gregorij Rožman, profesor crkvenog prava na Bogoslovskom fakultetu u Ljubljani, budući koadjutor knezškofa Jegliča i na kraju sam ljubljanski knezškof. I profesor Rožman nada se da jugoslavenski konkordat ne će ozakoniti glagoljicu.[32] I valjano je bio obaviješten!

Sasvim je u skladu, kad su slovenski teolozi zauzeli ovakvo antiglagoljaško gledište da se je i klerikalna Slovenska ljudska stranka opredijelila antiglagoljaški. Njen šef dr. Korošec dao je o tom pitanju jednu sasvim smišljenu izjavu koja je unijela u klerikalno protivljenje protiv glagoljice i pravo osvjetljenje političkih motiva koji su klerikalce potakli da zauzmu antiglagoljaški stav.

»U nacrtu konkordata, riječi su dr. Korošeca, traži se kao liturgijski jezik mrtav staroslavenski jezik, da bi se ukinuo latinski, sa svojom jakom kulturnom pozadinom, i da bi katolička crkva kod nas dobila isti liturgijski jezik kao i pravoslavna. Sve me to uvjeruje, da sadašnja crkvena politika naših vlasti ne ide za tim da zbliži i sprijatelji obje kršćanske crkve, nego da oprezno i postepeno priprema i utire put pravoslavlju.«[33]

Međutim dr. Korošec nije se samo time zadovoljio. On je antiglagoljaški djelovao u duhu ove izjave na raznim sektorima i na zborovima propagirao antiglagoljašku ideju. Uz dr. Korošca izjasnio se protiv uvođenja glagoljice u službu božju

[31] Josip Ujčić, Rimski misal v hrvaščini in nekai misli o liturgičnem jeziku. »Bogoslovni vestnik«, III. 1923., 77-79.
[32] Gregorij Rožman, K problemu jugoslavenskoga konkordata. »Bogoslovni vestnik« 1923, 313-318.
[33] A. Korošec, Odnosi između katoličke crkve i države. »Nova Evropa« 1923., br. 1, 22.

i drugi vođa stranke dr. Hohnjec. Na suprotnoj strani, naročito kod dalmatinskih svećenika, starih branitelja glagoljice ovakav stav izazivao je razočaranje. Na ova pisanja slovenskih klerikalaca oštro je reagirao doduše anonimno u »Hrvatu« listu Hrvatske zajednice, stari glagoljaš don Frano Ivanišević osudivši takav klerikalni stav kao protunarodan.[34] Don Frano Ivanišević također je sa zebnjom i čuđenjem promatrao ovakvo antiglagoljaško agitiranje, i to u času, kad se očekivalo da je nastupio trenutak sretnog okončanja te hiljadugodišnje borbe. Sve ove slovenske prigovore označio je don Ivanišević kao neosnovane, a pogotovo Koroščevu bojazan za prelaženje u pravoslavlje, kao što su neki s pravoslavne strane strahovali da će ih katolici pomoću staroslavenskog jezika prevesti u rimokatolicizam.

> »Neopravdana je bojazan i s jedne i s druge strane — sve se je to davno prokuhalo i iskipjelo u mađarskim i u austrijskim razbijenim loncima. Ova tjesnogrudnost koja vuče svoj žalac iz partijske i plemenske osjetljivosti, ni iz daleka ne smije utjecati na ovo veliko i dalekosežno pitanje, kojemu je u budućnosti Slavenstva namijenjena velika uloga u crkvenom narodnom životu ... Tko je prijatelj glagoljice, taj je i prijatelj narodnog jedinstva. U sretnom rješenju ovog crkvenog jezika potpuno se pokrivaju i dopunjuju interesi crkve i države, a to je u ovom času sklapanja konkordata najglavnije.«[35]

Kako je episkopat sada rezervirano gledište zauzeo o tom pitanju, lijepo se vidi iz mišljenja profesora A. Ruspinija, kad raspravlja o nacrtu konkordata, u koji je trebalo ući i pitanje proširenja glagolizma. Poznato je da je Ruspinijevo gledište ujedno i zagrebačkog nadbiskupa.

> »Prema izvještaju novina, piše Ruspini, zaključio je uži odbor da se traži staroslavenski jezik u liturgiji. Kako je poznato, izjavio se naš episkopat umah poslije sloma, dakle daleko ranije nego uži odbor, za staroslavenski jezik u liturgiji. *Nebratsko prisvajanje hegemonije po jednom plemenu, koje se poistovjetuje sa pravoslavljem a biva sustavno uz povredu ravnopravnosti podupirano sa strane državne vlasti, dovelo je konačno do toga, da je u širokim katoličkim krugovima danas pitanje staroslavenskog jezika u liturgiji dobilo posve drugo lice.*
>
> *Sigurno je, da Sveta Stolica neće dozvoliti staroslavenski jezik u liturgiji, ako ne bude uvjerena, da je to od koristi za katoličku vjeru.* Bez zbiljske velike potrebe crkva ne žrtvuje jedinstvo liturgijskog jezika, koje u sebi toliko dobra sadrži. Takove pako potrebe naravno da neima, gdje je vjernici ne osjećaju ili se pače uvedenju protive. Bude li Sveta Stolica, u konkordatu ili inače, dozvolila staroslavenski jezik, naći će granice i način, koji će biti svima prilikama primjeren.«[36]

Upravo ovo Ruspinijevo gledište o sasvim novom tumačenju stava episkopata u pogledu glagoljice odrazit će se u čitavom nizu antiglagoljaškog rada najvećeg dijela episkopata.

[34] Glagoljaš, Oberbiskupi i novi protivnici glagoljice u hrvatskom narodu. »Hrvat« 14. II. 1923.
[35] Frano Ivanišević, Pitanje glagoljice. »Nova Evropa« 11. III. 1923., 258-259.
[36] A. Ruspini, Naš konkordat. »Katolički list« 1922., br. 47, 566.

Ivaniševićeva teza, da je prijatelj glagoljice ujedno i prijatelj narodnog jedinstva, primijenjena na stav jednog dijela jugoslavenskog episkopata, pokazala je da su neprijatelji narodnog jedinstva bili i neprijatelji glagoljice. Ovo je došlo naročito do izraza kada je vlada obnovila svoju akciju za zaključenje konkordata. Tada se očigledno manifestirala nepatriotska akcija tog dijela episkopata, a tako i njegova antiglagoljaškog stava u samom Vatikanu.

Pitanje konkordata, poslije dužeg vremena, pomaklo se s mrtve točke krajem 1924., kad su se u Rimu nalazili predstavnik vlade Nikola Pašić i Ministar vanjskih poslova M. Ninčić. Ministar Ninčić vodio je razgovore sa kardinalom sekretarom Gasparrijem, pa su se sporazumjeli da osnova za jugoslavenski konkordat bude srpski konkordat iz 1914. Štoviše, oni su se sporazumjeli i u pitanju Zavoda svetog Jeronima, institucije koja je u stvari bila svojina hrvatskog naroda, a njome je upravljao Vatikan uz učešće austrougarskih vlasti do 1918. Kad se 1924. talijanska vlada odrekla sekvestra i priznala svojinu Jugoslaviji, trebalo je urediti još i odnose sa Vatikanom, glede samostalne uprave zavoda, koji je inače predstavljao ogromno bogatstvo. Tom prilikom bili su kod pape Pija XI. Pašić i Ninčić. Tu se povela riječ o konkordatu, pa je Pašić napomenuo da se to nije moglo okončati dok se ne riješe druga vjerska pitanja.[37]

I doista, Ministar Ninčić se poslije preliminarnih razgovora i pregovora odlučio da započnu formalni pregovori. U aprilu i početkom maja 1925. Ministar Ninčić odredio je članove delegacije bivšeg Ministra vjera dr. V. Janjića i dr. Josipa Smodlaku, poslanika pri Vatikanu. Eksperti su bili bivši Ministar vjera dr. Tugomir Alaupović, dr. M. Lanović i Msgr Niko Moscatello, činovnik pri vatikanskom poslanstvu u Rimu.

Sa strane Vatikana vodio je pregovore državni podsekretar Msgr. Borgongioni Duca na osnovu nacrta konkordata, kako ga je predložila jugoslavenska komisija. Treba da se kaže da se u to vrijeme nalazilo u Rimu veliko hodočašće hrvatskih i slovenskih klerikalaca povodom jubilarne godine, koju je papa na kraju prve četvrtine vijeka proglasio za svetu i pozvao katolički svijet da pođe u hodočašće u Rim. Klerikalci su osim toga htjeli podvući i hiljadugodišnjicu vazalskih odnosa hrvatskih kraljeva prema Svetoj Stolici.[38] Tu je priliku koristio dr. Janjić i poveo razgovore s Predsjednikom jugoslavenskog episkopata, koji se tada gotovo u potpunom broju nalazio u Rimu. Dr. Janjić je nagovarao nadbiskupa Bauera da i episkopat primi konkordat u nacrtu vlade, koji jednako brani interese crkve i države. Dr. Janjić je skrenuo nadbiskupu pažnju i na oštru konkordatsku kampanju, ne samo protiv ovakvog konkordata, nego uopće protiv svakoga. Ma da je nadbiskup obećao sa svoje strane, da će se založiti za taj konkordat, ipak nije mogao da prodre sa svojim prijedlozima u krugu jugoslavenskog episkopata. Opozicija, ili bolje rekavši neprijateljski stav biskupa Jeglića i nadbiskupa Šarića, koji su bili najglasniji i najnekompromisniji, nametnula je većini episkopata mišljenje ove dvojice. A njihova gledišta više su se uvažavala u Rimskoj Kuriji, nego li kompromisna shvaćanja nadbiskupa Bauera. U svim glavnim pitanjima konkordata, o agrarnoj reformi, upravljanju

[37] Sima Simić, Vatikan i Jugoslavija, 95.
[38] Vidi naprijed IX. poglavlje.

crkvenom imovinom, pitanja postavljanja biskupa, širenju vjerskih redova i proširenju glagoljice. Ovome se sada većina biskupa odlučno protivila iz već poznatih motiva, o kojima se raspravljalo u bogoslovskim časopisima i u ostalim klerikalnim listovima. Sinteza svega bila je svakako Ruspinijeva politička motivacija o rezerviranosti episkopatskog stava prema glagoljici.

Utvrđeno je da su biskupi u Vatikanu u tim časovima njihova boravka upravo bezočno intrigirali. Naročito u pogledu pitanja glagoljice, podmećući joj ciljeve, kakve joj je otvoreno namijenio dr. Korošec. Delegati Smodlaka i Janjić, naprotiv, zahtijevali su priznanje glagoljice za cijeli katolički narod slavenskog porijekla. Štoviše, smišljeno i obazrivo, savjetovalo se i tražilo da o njezinu vraćanju u katoličke crkve ima da odlučuje biskupska konferencija većinom glasova, a ne jednoglasno, pošto je više nego sigurno da glagoljica nema jednodušne podrške u episkopatu. Jasno je bilo da je sadašnji stav ovog episkopata bio u apsolutnoj suprotnosti sa njegovim odlukama iz 1918. i 1919. Postoji u arhivu Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu veoma važan dokumenat koji ilustrira i razotkriva u potpunosti držanje pojedinih biskupa tih dana u Rimu. To je izvještaj delegacije za zaključenje konkordata sa Svetom Stolicom. Potpisali su ga Josip Smodlaka i Vojislav Janjić, a uputili iz Rima u Beograd 2. juna 1925.

Potpisnici ovog dokumenta kazuju u uvodu da su pregovori trajali s Vatikanom tokom čitavog juna. Poslije svestrane izmjene misli o svim pitanjima pregovori su početkom jula dogovorno odloženi a nikako ne prekinuti kako je to pogrešno javila jugoslavenska i strana štampa. Uz ovaj izvještaj priloženo je sedam priloga o konferencijama u Vatikanu i deset priloga zapisnika sjednica i rješenja delegacije. U ovom sintetičnom izvještaju od 2. jula kaže se doslovno i ovo:

»Kako se razabira iz priloženih zapisnika, postignut je u većini tačaka sporazum sa predstavnicima Svete Stolice. U tačkama gdje još nije došlo do sporazuma, konstatovana je kod predstavnika Svete Stolice dobra volja da se dođe do prijateljskog kompromisa. Samo u nekim pitanjima izgleda da će Vatikan vrlo teško da popusti (naročito u pitanju vladine kontrole nad crkvenom imovinom, u pitanju širenja verskih redova i u pitanju predlaganja kandidata za biskupe).

Koliko se Vatikan približio našim predlozima, to se potanko razabira iz zapisnika ovdje priloženih (od P, Q i R) u kojima je sadržano mišljenje delegata za kraljevsku vladu. Radi lakšeg pregleda prilaže se pod ./. S u celini II. nacrt delegata, koji odgovora našem prvobitnom nacrtu konkordata sa izmenama, na koje delegati misle da bi se moglo pristati u cilju postignuća sporazuma.

Delegati smatraju za svoju dužnost da ovom prilikom istaknu kako je njihova zadaća i pozicija u Vatikanu bila znatno otežana držanjem jugoslavenskog episkopata, koji se istovremeno s delegacijom, skoro u potpunom broju nalazio u Rimu. *Mesto da poravnaju puteve jednom pravednom sporazumu između katoličke crkve i države, biskupi su preteranim, a i sasvim neosnovanim žalbama protiv vlade, radili da je Vatikan nepovoljno raspoložen prema nama. O tome su delegati mogli da se uvere neposredno iz riječi samih predstavnika Svete Stolice.* Zato su delegati morali uložiti veliki deo vremena i truda da dokažu neopravdanost žalba episkopata, što im je u najvećem delu pošlo za rukom.

Ukoliko nam Vatikan još uvek stvara smetnje i zapreke i iznosi prekomerne zahteve, to se po uverenju delegata ima najviše pripisati nepomirljivom stanovištu episkopata i njegovom zaista malo patriotskom držanju.

Najgore su se biskupi poneli u pitanju glagoljice (staroslavenske službe). Pošto su sami u svojem nacrtu konkordata izrazili želju da bi se u sve naše katoličke crkve uvela glagoljica, sad su tražili od Vatikana da odbije isti taj zahtev našoj delegaciji. Dok nam sam predstavnik Vatikana kaže da je ovo čas kad moramo tražiti glagoljicu, jer ne dobijemo li je sada u sklapanju konkordata da ćemo je teško ikad više dobiti, naši biskupi predlažu Vatikanu da se pitanje glagoljice isključi iz konkordata. Da delegati nisu svojim očima videli zapisnik o tome zaključku biskupa, ne bi to zaista mogli poverovati. Koliko su se oni zgrozili nad ovakvim postupkom biskupa, toliko je predstavnik Vatikana ostao iznenađen kad su mu delegati pokazali predašnji i protivni zaključak biskupa u prilog glagoljice.

Pojedini biskupi su išli tako daleko da su u svojim usmenim i pismenim predstavkama upravljenim Vatikanu svesno i namerno radili da neistinitim ili iskrivljenim prikazivanjem stvari kompromitiraju našu državu. Stvar je došla dotle da je jedan od najuglednijih kardinala rekao delegatu Janjiću da neki jugoslavenski biskupi nastupaju u Rimu kao neprijatelji svoje države.

Neki su biskupi imali smelost da javno protestiraju protiv toga što se na zavodu svetog Jeronima vije državna zastava, a već Vam je poznato, Gospodine Ministre, kako su oni pismeno izjavili Vatikanu da oni ne trpe da poslanstvo naše Kraljevine ima svoj ured u zgradi svetog Jeronima niti plaćaju kiriju.

Štaviše pojedini biskupi su protestirali čak i protiv toga što se u salonu zgrade svetog Jeronima nalazi slika njegova veličanstva Kralja. I morali smo doživeti to da je jedan rođeni Talijan, nadstojnik zavoda, Msgr. Biaziotti morao da uzme u obranu sliku našeg vladara protiv njegovih podanika i da ih pouči da je slika njegova veličanstva postavljena u naš zavod sa znanjem i odobrenjem njegove svetosti pape.

Papa je glavom morao da dade lekciju ispravnosti i patriotizma i slovenskim biskupima, koji su u separatističkom duhu hteli da odvoje slovensko hodočašće od ostalih državljana, te su tek na papin nalog morali pošto su već bili izveli svoju separatističku demonstraciju da ponovo učestvuju u audijenciji jugoslavenskog hodočašća iz kraljevine.

Radi ovakvoga neispravnog držanja ne mogu se doduše kriviti svi biskupi. *Među svima je prema državi najgore raspoložen sarajevski nadbiskup Šarić, kao što je najfanatičniji ljubljanski biskup Jeglič.* Ali je žalosno da među onim biskupima, koji su ispravni građani i dobri rodoljubi nema nijednoga koji bi imao hrabrosti da suzbije teror koji nadbiskup Šarić sa svojim pristašama vrši nad čitavim episkopatom. *S ovakvim držanjem naših biskupa neće biti nikakvo čudo ako bude osujećeno zaključenje konkordata. Dođe li do* toga, najveći deo odgovornosti past će na episkopat.«

Ovaj dokumenat je nesumnjivo najteža optužba protiv jugoslavenskog episkopata koji je janusovskim licem govorio jedno narodu a drugo predlagao Vatikanu. Štaviše ovaj dokumenat optužuje episkopat ne samo s neistine, već i radi laži, jer je neistina svijesno turena u javnost poslije povratka u domovinu, da se episkopat i dalje energično zauzima za glagoljicu.

O nadbiskupu Šariću i njegovom intrigantskom poslu u cilju da zatruje odnose između Jugoslavije i Vatikana u javnosti je progovorio Voja Janjić kad je bio

intervjuisan zbog odlaganja pregovora. Janjić je rekao da mu se čini da se Vatikan vraća ponovo politici kardinala Rampolle, koga je Austrija 1903. srušila pri izboru Pija X. Nema sumnje da dr. Janjić nije bio dobro upoznat sa tadašnjom vatikanskom politikom kad je mogao da podvuče ovakvu nemoguću misao. Sva je ova politika Vatikana bila antipodna onoj Lava XIII. i njegova sekretara Rampolle. Janjić je optužio u toj izjavi Šarića da je u svom listu »Istina« širio najveće neistine i to samo zato da ne dođe do normalnih odnosa između države i rimokatoličke crkve.[39]

Porazan utisak koji ostavlja ovaj dokumenat nalazi svoje karakteristično osvjetljenje u izjavama biskupa Bonefačića i Akšamovića, kojima su obojica htjela da preciziraju svoja gledišta u vezi sa zaključivanjem konkordata. Oni su se najodlučnije ogradili kao da je episkopat neprijatelj naroda i države i odbili su od sebe sve intrige koje se vezuju oko episkopata kao cjeline, želeći ga podvojiti. Izjave su dali ova dva biskupa, čija se imena tada nisu mogla još da vezuju s onima protivnika glagoljice. Međutim, u njihovoj je izjavi nesumnjiva laž kad govore o jednodušnosti zalaganja svih biskupa za glagoljicu, o kojoj tako rječito govori izvještaj iz Rima od 2. VII. 1925. Njihova izjava puna je neistina i pretvorstva.

> »Katolički biskupi onako kako su u novembru 1918. jednodušno donijeli odluku, zamolili su Svetu Stolicu da povlasticu staroslavenskog jezika u svetoj liturgiji, gdje narod hoće i želi, proširi na cijelu državu, pa i na ovoj konferenciji *oktobra 1925.* su to ponovili, bez i *najmanjeg prigovora* sa strane bilo kojeg biskupa. Biskupi se pouzdano nadaju da će Sveta Stolica to uvažiti, kao što su biskupi uspjeli da je dopušten ritual na narodnom živom jeziku i kao što su uspjeli da se već štampa rimski misal na staroslavenskom jeziku za upotrebu biskupija u Jugoslaviji.[40] Što se tiče pitanja glagoljice u novom konkordatu, ono stanovište koje su biskupi, izabrani od kraljevske vlade i pozvani da sudjeluju kao eksperti u anketi za konkordat, ono stanovište koje su izložili i zastupali na sjednicama u Beogradu u oktobru 1921. godine, to su isto stanovište svi biskupi zastupali i u Rimu, gdje su bili pozvani isto tako kao eksperti i *nisu igrali nikakvu dvoličnu ulogu.*«

Kad se ova izjava usporedi s izvještajem delegacije za sklapanje konkordata, onda se vidi pravo moralno osvjetljenje janusovskog zalaganja i pobijanja jednog te istog problema. Biskup Bonefačić i Akšamović htjeli su da i pomoću svijesno izrečene neistine obrane episkopat zbog dvolične uloge o kojoj je u javnosti progovorio Voja Janjić.[41]

Zategnutost odnosa između Jugoslavije i Vatikana koja je zahvaljujući držanju episkopata sve više dobivala na snazi postepeno je odlagala za duži period konkordatsko pitanje. O ovome se pitanju povela diskusija i na sjednici Ministarskog savjeta 2. XI. 1925. pod predsjedanjem Nikole Pašića. Sjednici je uz ostale članove vlade HSS prisustvovao i Stjepan Radić. Poslije dužeg govora i obrazloženja Stjepana Radića odlučeno je »da se ne može odstupiti od jugoslavenskih zahtjeva da se

[39] »Obzor« 9. VIII. 1925.

[40] Ovaj misal, u latiničkoj transkripciji, i redakciji češkog slavista profesora Josipa Vajsa, uz ogromnu materijalnu pomoć jugoslavenske vlade, odštampan je u Rimu 1927. (Vidi: Josip Vajs, Novo izdanje staroslavenskog misala. »Sveta Cecilija« 1927., br. 6.).

[41] Pitanje glagoljice i svetog Jeronima. »Novo doba« 22. X. 1925. Biskup Akšamović dao je još jednu izjavu u »Politici« 11. XI. 1925.

staroslavenska služba obavezno uvede kod nas s postepenim širenjem, jer je on u stvari zahtjev cjelokupnog hrvatskog naroda kao i svih faktora«.[42] Uistinu intervencija Stjepana Radića učinila je konačno, da je konkordatsko pitanje odloženo za čitav jedan decenij. Na ovo je reagirao Vatikan sa poznatim prepadom na zavod svetog Jeronima uzevši tu nacionalnu zadužbinu u svoje ruke.[43]

Dr. Kvirin Bonefačić kao župnik glagoljaš a kao biskup u sjedištu dijeceze koje je bilo žarište borbe za glagolizam nije ni izdaleka ni svojim administrativno crkvenim postupanjem pokazao da je u skladu sa svojom izjavom datom javnosti. Da se vidi kakav je on u stvari branitelj glagolizma, neka posluži samo jedan slučaj, koji ga ilustrira kao najodanijeg izvršitelja rimskih naređenja, dakako protiv glagolizma. Don Frano Ivanišević, koji je u svojem zalaganju za glagoljicu koristio svaku priliku, kao urednik »Pučke prosvjete«, koja se mnogo čitala ne samo u Dalmaciji nego i u Americi, objavio je jednu napomenu (1925. br. 45) da će u slijedećem broju pisati opširnije o glagoljici. Na to ga je pozvao biskup 5. XI. da podnese rukopis na cenzuru, pozivom na kanon 1386,1,

> »Tim više smo na to prinukani što u ovo zadnje doba mnogi s malo *razumijevanja i poznavanja pitanja*, i ne iz *ljubavi za glagoljicu*, već iz političkih razloga, o tomu govore i pišu, čime samo idu na lijepak neprijateljima crkve i škode dobroj stvari. Ovom prigodom opažamo Vam, da ste se i vi i u drugim pitanjima u »Pučkoj prosvjeti« i drugdje netaktično i neispravno izrazili, što je samo na štetu svećeničkog ugleda i crkovne discipline.«

Don Frano Ivanišević, koji je bez sumnje dotada radio za glagoljicu sa najviše razumijevanja, poznavanja i ljubavi, bio je pored toga dvostruko pozlijeđen. S jedne strane zbog nepovjerenja i cenzure, a još više zbog zaključne opomene biskupove u kojoj ga sumnjiči da je »netaktično i neispravno« pisao na štetu svećeničkog ugleda. Don Frano Ivanišević nije ostao dužan odgovora biskupu koji je upravo tih dana bio zauzet velikom brigom kako bi neistinom, zapravo laži, prikrio jednu tešku i istinitu stvarnost. Don Frano Ivanišević odgovorio je biskupu Bonefačiću 15. XI. 1925. požalivši ove biskupove opomene i zatraživši da mu konkretizira u kojim se slučajevima ogriješio o svećenički ugled i crkvenu disciplinu. Teške su riječi časnoga rodoljuba-svećenika kad mora da brani svoju čast od biskupa ove vrste.

> »Potpisani je svijestan svoje svećeničke dužnosti i kroz 38 godina svog svećeničkog života uvijek je nastojao perom i riječju da stavi u sklad vjeru i nauku, crkvu i domovinu, prema devizi biskupa Strossmayera: Sve za vjeru i domovinu! »Pučka prosvjeta« stoji na kršćanskom i jugoslavenskom temelju, tiskala je članaka duboko religioznih, da su ugledni svećenici, upitajte prečasnog dekana iz Omiša, takove članke s oltara preko svete mise čitali. U narodnom pogledu pak stoji nepokolebljivo na integralnom *i narodnom jedinstvu, nadahnutom ne mržnjom i razdorom prema braći Srbima, nego kršćanskom evanđeoskom ljubavi*. Ako li pojedini predstavnici katoličke crkve zastupaju načela stanovite političke stranke, koja se bori za autonomiju ili sepa-

[42] Akt uz izvještaj delegacije za zaključenje konkordata u arhivu Ministarstva vanjskih poslova.

[43] Prepad na zavod svetog Jeronima. »Politika« 12. XI. 1925.

ratizam, dakle proti državnom jedinstvu, tomu nije kriv urednik »Pučke prosvjete«, niti se ogriješio o crkvenu disciplinu ili svećenički ugled, ako li je takovo nepatriotsko političko stanovište osuđivao, a niti ima crkvenih kanona, koji će mi nametnuti drugu političku orijentaciju.«[44]

Biskup Bonefačić još će u nekoliko prilika doći u sukob sa don Franom Ivaniševićem atakirajući njegovu savjest. Biskup Bonefačić ostat će samo dosljedan sebi i zapovijedima koje su dolazile iz Rima sve do sloma prve Jugoslavije, da poslije njega, u drugom svjetskom ratu, u ustaškom periodu, razotkrije puninu svojih pravih političkih misli i osjećanja. Glagolizam u prvoj Jugoslaviji još će jednom biti profaniran od obiju strana, koje su zaključivale vatikansko-jugoslavenski sporazum (1935—1937.).

[44] Biskup je već 18. XI. 1925. vratio don Ivaniševiću cenzurirani rukopis u kome pravda svoj postupak na osnovu crkvenih propisa, ali bez ijedne riječi na prekor i žalbu od strane Ivaniševića. Zanimljivo je da je biskup zatražio da se u rukopisu briše riječ »pravo« i da se zamijeni sa »povlastica«. Zatim njemu je ominozna misao »Jedan narod, jedna crkva i jedan jezik«, za koju kaže da je »krilatica koja se može vrlo slabo tumačiti i zlo izrabiti i protiv vaše dobre namjere, pa će dobro biti da se uopće ispusti iz članka.« Na kraju biskup preporučuje da se poslije riječi »u listopadu 1918.« izrazi misao: »Tim je i glagoljica postala slobodna od svakog neprijateljskog utjecaja i Beča i Pešte.« Dok je biskup ovako postupao u pogledu glagoljice, prema don Ivaniševiću kao penzioneru nije se ni najmanje naklonjeno ponio. Pri određivanju državne pomoći biskup je dodijelio don Ivaniševiću najmanje mogući iznos. Iako se na to don Ivanišević žalio 15. XI. i 15. XII. 1925. Ordinarijat nije dao nikakva objašnjenja. Ali don Frano našao ga je u uvjerenju da je to samo stoga što njegov jugoslavenski stav izgleda biskupu Bonefačiću kao neoprostivi crimen, koji treba i ovozemaljski kazniti. (Korespondencija don Ivanišević — dr. Bonefačić).

XI.

ŽUTI I CRNI MRAVI

Katolička akcija. — Klerikalci između sebe

Stručnjaci, strani i domaći, koji su pisali o Katoličkoj Akciji (= K. A.), njenu značenju i zadacima, a tako i o toku njezina historijskog razvoja, nailazili su na nejasnoće, koje su, i poslije njihovih objašnjenja, ostale. Odatle nastaju teškoće za one koji žele da proniknu u suštinu značenja K. A., jer je njena primjena, kao i njeno tumačenje, bilo u raznim zemljama podvrgnuto ličnim shvaćanjima njenih vođa, t. j. vrhovne hijerarhije dotičnih zemalja. Da bi se djelovanje K. A. u Jugoslaviji pravilno shvatilo, treba je sagledati u svim njenim osnovnim načelima onako kako su ih postavili njeni stvaratelji.

Kao najmjerodavniji interpret K. A. kakvu je papa Pio XI. razvio, primivši je u naslijeđe od svojih prethodnika Pija X. i Benedikta XV., važi u crkvenim redovima Msgr. Giuseppe Pizzardo, sekretar Svete Kongregacije za izvanredne poslove, vrhovni duhovnik talijanske K. A. i glavni pomoćnik pape u provođenju K. A. u svijetu.[1] Od domaćih pisaca od vrijednosti su za ovo pitanje dr. Zvonimir Marković, profesor Bogoslovije u Đakovu[2], dr. fra A. Guberina[3] i nadbiskup dr. Ivan Šarić.[4] Za historijat i primjenu K. A. u Jugoslaviji treba konsultirati Antuna Pilepića, nesumnjivo najboljega poznavaoca unutrašnjih prilika K. A. u Jugoslaviji.[5]

K. A. je u stvari jedan poduži evolutivni pravac otpora prema takozvanim antiklerikalnim i protukatoličkim strujama i tendencijama koje su u svijetu uzimale maha pri kraju XIX. i u početku XX. stoljeća. Tek za Pija XI. provedena je sistematska razrada ideologije K. A. Stoga se i Pijo XI. smatra kao »Papa K. A.«, jer se on iz čitavog niza razloga neobično mnogo zauzimao za K. A., jednako u Italiji, kao i u ostalome svijetu, očekujući od nje renesansu kršćanske misli. Od Pija XI. potječu jasno određene definicije K. A., a tako i sva potrebna objašnjenja u jednom nizu njegovih enciklika, pisama i alokucija.

Ideje novoga građanskog društva poslije velike Francuske Revolucije razrađivale su principe o suverenitetu naroda i države, o slobodi savjesti, slobodi kulta, slobodi misli, slobodi štampe, što je dovelo do laiciziranja društva pa dosljedno i države u kojoj vjera postaje privatna stvar pojedinca. Uvođenje civilnog braka oduzelo je crkvi i porodicu, koju crkva stavlja pod isključivo svoju kompetenciju. *A*

---

[1] Citirat ćemo je u prijevodu hvarskih bogoslova: Giuseppe Pizzardo, Katolička akcija. Zagreb 1934. Predgovor je napisao nadbiskup dr. Antun Bauer.

[2] Zvonimir Marković, Ideologija Katoličke Akcije. Đakovo 1927.

[3] Fra A. Guberina, Katolička Akcija, Sarajevo 1935.

[4] Ivan Šarić, Katolička Akcija. (Vrhbosanske Savremene knjižice. Sv. 15. Sarajevo); Za Katoličku Akciju (sv. 19); Vjerski preporod u Župi (sv. 34); Duh Katoličke Akcije (sv. 35); Dan Katoličke Akcije (sv. 37).

[5] Antun Pilepić, »In aedificationem«. Pismo svećenika braći svećenicima o problemima naše Katoličke Akcije. Split 1938. (Tiskano kao rukopis).

ovi se principi provode u život, tvrde crkveni ljudi, od liberalaca svih boja, slobodnih zidara i pristalica treće i četvrte internacionale. Sve je to dovelo do laiciziranja svih političkih i socijalnih ustanova, svih državnih službi i škola, koje su došle pod isključivu kontrolu države. Ili drugim riječima: društvo se stalo oslobađati od neposrednog i posrednog utjecaja crkve i svećenstva. Stoga su i društvo kao i država, prema njihovu shvaćanju, potpuno areligiozni. Tako je religija ostavljena savjesti pojedinaca i zatvorena u hramove, žale se crkvenjaci.

Kao reakcija na tu takozvanu protukatoličku akciju javlja se u XX. stoljeću K. A., koja sebi stavlja u zadatak da provede katoličku restauraciju društva. K. A. ima da se suprotstavi protukatoličkoj akciji i da svim sredstvima i na svim linijama obnovi dekristijanizirano društvo, da ga rekristijanizira. Ili kako se to kaže u stilu katoličko-akcijske terminologije: K. A. želi dovesti Krista opet natrag u cijeli privatni, socijalni i državni život.

Pijo XI. prihvatio je definiciju K. A. kako ju je dao Pijo X. u enciklici »Il fermo proposito« i precizno ju je razradio u nizu enciklika (od «Ubi arcano« 1922.) i alokucija. Na njihovu osnovu dao je Msgr. Pizzardo autoritativno tumačenje karaktera i ciljeva K. A.

K. A. je prema njemu: sudjelovanje katoličkog laika u hijerarhijskom apostolatu. Sudjelovanje u hijerarhijskom apostolatu pak znači »sudjelovanje u onom prvom apostolatu koji je proizašao neposredno iz srca, života i ruku Našega Gospodina i koji se nastavlja u svim pokoljenjima sa svjetskim i vjekovnim širenjem i razvojem Apostolskog Kolegija, episkopata.«[6] Svrha K. A. je za njega natprirodna, a tako i ona hijerarhijskog apostolata, t. j. spas duša i širenje Kristova kraljevstva u pojedincu, obitelji i društvu. K. A. time, kao i crkva, promiče opće dobro. Neposredni cilj K. A. je izgrađivanje savjesti u duhu posve kršćanskom, koji obuhvaća čitava čovjeka, neograničeno odanog hijerarhiji. K. A. je u detaljnoj analizi apostolat laikata koji pozvan od hijerarhije i pod njenom neposrednom i potpunom ovisnošću sarađuje na spasavanju duša. Sve je to usredotočeno u načelu »Nil sine Episcopo«, — »Ništa bez biskupa!« Pijo XI. u spomenutoj enciklici »Ubi arcano«, objašnjavajući značenje K. A. poručio je: »Recite svojim vjernicima svjetovnjacima, da, ako oni u slozi s biskupima i svećenicima, sudjeluju u apostolskom djelovanju i spasavanju pojedinaca i društva oni tada bivaju više nego igda »izabrani rod«, »kraljevsko svećenstvo«, »sveti puk«, »puk božji, što ga sveti Petar uzvisuje«.[7] Razlozi kretanja i organiziranja K. A. jesu prema Piju XI. trostruki: 1. nestašica svećenstva, 2. težina zala koja pritiskuju rod ljudski, a među njima je najstrašnije zlo: laicizam, i 3. živa želja da laikat pruži kleru svoju odlučnu saradnju za mironosnu pobjedu kraljevstva Isusa Krista. Potreba K. A. za cijeli svijet vidi se iz brojnih poziva Vrhovnog prvosvećenika, nasljednika svetoga Petra i namjesnika Isusa Krista na zemlji. »Glava svete crkve najbolje će prosuditi, koja su sredstva najzgodnija da doskočimo potrebama crkve, jer On uživa posebnu asistenciju Duha Svetoga u njezinu vođenju.«[8]

[6] Giuseppe Pizzardo, Katolička Akcija,5.
[7] Giuseppe Pizzardo, Katolička Akcija, 9.
[8] Giuseppe Pizzardo, Katolička Akcija. 10.

Iako bi K. A. po svom osnovnom zadatku imala da bude religiozna i natprirodna, ona se ipak bavi i nereligioznim djelatnostima. Dakako, kako to kažu njeni osnivači, uvijek i jedino u mjeri, ukoliko su one potrebne i usmjerene ka izvršenju njenih ciljeva. Tako su to još pored religiozne djelatnosti intelektualna, obiteljska, školska, moralna i ekonomsko-socijalna djelatnost.

O političkoj djelatnosti K. A. veoma se mnogo raspravljalo i razno tumačilo njen obim i njen osnovni cilj. Pizzardo izričito kaže da se K. A. ne smije miješati s organizacijama usmjerenim čisto političkim ciljevima, jer je njena priroda, a tako i cilj, stavljaju izvan i iznad stranačkih borbi. Ali ipak ostajući iznad političkih stranaka K. A. razvija veoma korisnu djelatnost za javno dobro, bilo da odgaja dobre građane, koji će uvijek znati dobro upotrebljavati politiku, bilo da širi katolička načela, a ona su načela reda i štovanja autoriteta. Ukoliko pak politička pitanja imaju i svoju moralnu i religioznu stranu, K. A. može i mora da utječe izravno okupljajući disciplinirano akcijom, bez obzira na pojedinačna mišljenja, sve katoličke snage za više interese duša i crkve.[9] Već iz ove neobično elastične interpretacije o odnosu K. A. prema politici kao i o svim mogućnostima širokih shvaćanja zadataka morala i religije koja se manifestiraju i kroz politički život, nastaju opasnosti u primjeni zadataka K. A. To se pokazalo u raznovrsnim shvaćanjima i nedosljednostima o tom pitanju u raznim zemljama. Zato je trebalo dati jednu naročitu instrukciju i interpretaciju, u vezi s talijanskom K. A. (1930.). Uopće kad Pijo XI. govori o oblicima K. A. kao i o svim njenim granama, onda on stalno ima pred očima primjer talijanske K. A., koji preporučuje za uzor nasljedovanja svim ostalim zemljama. Prema papinim objašnjenjima politika je u svom pravom i osnovnom značenju nauka i umijeće pomoću koga se realizira opće dobro po zakonima i ustanovama, saglasnim sa kršćanskim principima. Ona sobom nosi nastojanje i brigu oko javnog blagostanja te pravog napretka socijalne dobrobiti: ona se podudara sa socijalnim moralom, šta više i s najvećom i najširom zapoviješću, zapoviješću ljubavi. Očigledno je da se K. A. ne može da dezinteresira za ovu politiku; to bi bilo isto kao da se dezinteresira za ljubav općega dobra. To opće dobro, koje se promiče na hiljade načina u individualnom, domaćem i socijalnom životu, ostvareno je pomoću zakonodavnih mjera, koja svaki građanin mora promicati po svojim silama. A ta riječ »politika« označuje sredstva što ih građanin upotrebljuje da direktno sarađuje u izgrađivanju ovih zakona i ovih mjera. Od apsolutističkog pa do parlamentarnog režima, misli Pizzardo, tražilo se ostvarenje javnog blagostanja na najrazličitije načine, s većim ili manjim sudjelovanjem građana. Kako vlada razlika mišljenja o načinu i sredstvima, kojima se postizava opće dobro, građani se grupiraju već prema interesima pojedinaca i klasa, ili prema njihovu mišljenju, kako tko od njih promatra politička i socijalna pitanja. Ove grupe jesu političke stranke. Ovo pak predstavlja drugo značenje riječi »politika«. To je popularna riječ »politika«. *A ako se sada promatraju stranke kakva ih načela inspiriraju za stanovište K. A., t. j. crkve i onih, koje nisu protivne toj nauci, ili štaviše, priznaju tu nauku crkve i njome se inspiriraju, onda će to biti klerikalne »Pučke stranke«, kojima se služi Crkva za svoje ciljeve u odnosu prema državi.* Ima stranaka, koje su zadahnute ideologijom, protivnom moralnom zakonu, te su i od

[9] Giuseppe Pizzardo, Katolička Akcija. 18-19.

crkve osuđene. Takve i K. A. odbacuje. Stranke, kojima katolici mogu pripadati jesu one, koje se ne upravljaju prema ideologijama, protivnima vjeri. Prirodno je da K. A. ne može biti indiferentna prema strankama, koje u većoj ili manjoj mjeri primjenjuju katoličke principe; isto tako ona ne može braniti svojim pristašama da pripadaju dopuštenim strankama koje poštuju njihove katoličke osjećaje. K. A. prepušta svojim članovima da se opredjeljuju na onu stranu koja im se čini najboljom. Prema svemu izlazi, tvrdi Pizzardo, K. A. je u stavu prema političkim strankama, izvan i iznad stranaka. Oni koji upravljaju K. A. ne smiju se staviti na čelo političkih stranaka. K. A. prema strankama ima dužnost da ih opominje, da nikad ne pretpostave interes stranke, ma bio on ma kako velik, uzvišenim interesima Boga i duša, što se često može desiti kod svakidašnjih slučajeva radne politike. K. A. nastojat će da odvrati stranke od žestine borbi, da ih navede na mirno razmatranje stvari, na uzajamnu ljubav u neizbježivim praktičnim nesuglasicama. K. A. ima dužnost ujediniti i izmiriti katolike koji su politikom podijeljeni u različitim strankama, prema načelu: ako nas politika dijeli, vjera nas ujedinjuje. Ova misija mira, jedinstva među katolicima i promicanja jedino pravih dobara, daje K. A. uzvišeno dostojanstvo, zaključuje ideolog K. A. Pizzardo.[10]

Kako je u Italiji Pijo XI. ustvari bio ugušitelj klerikalne don Sturzove Partito Popolare, koja je došla u sukob s fašizmom (1924.), to Pizzardo i mnogo ne raspravlja o ulozi katoličkih stranaka prema inicijativi K. A. Postoji značajan fakt da Pio XI. nije bio sporazuman s osnivanjem novih političkih katoličkih stranaka, štaviše ni onda gdje je crkva bila od režima progonjena. Fra Ante Guberina odvajajući se unekoliko od interpretacije Pizzarda smatra, da se ima zabaciti kao necrkvena ona teorija po kojoj bi članovi K. A. morali pristajati samo uz katoličke stranke, jer vanstranačnost K. A. nije samo formalna, nego prije svega stvarna.[11]

Međutim sam spomenuti ideolog talijanske K. A., koja se inače stalno ističe za model svim ostalim K. A. u svijetu, razrešuje ovu nejasnoću i gotovo metafizičku zamagljenost odnosa K. A. prema politici, kao ustanovi »iznad i izvan stranaka« čim iz njega progovore njegova vlastita politička shvaćanja. Sve je to, dakle, samo maska, da se ne sagleda prava fizionomija svrhe K. A. — t. j. preko nje uzeti u svoje ruke sav javni i privatni život društva. K. A. imala je u Italiji da izdrži teške dane prije i poslije Lateranskog sporazuma (1929.), pa i onog dodatka sporazuma iz 1931. Jer, fašizam se nije dao tako lako obmanuti i potisnuti, da njegove tekovine preuzme K. A. ma i pod vidom izrazito religioznih akcija. Tu su se našla dva jednaka prepredena protivnika, koji su htjeli da jedan drugoga iskoristi u svoje ciljeve. Ustvari, kakvom cilju ima da služi i ta talijanska K. A., vidi se iz interpretacije predsjednika udruženja omladine talijanske K. A., koju je dao 12. IV. 1931. (dakle poslije novog fašističko-vatikanskog sporazuma 1931.). O tome je izvijestio 12. IV. »Lavoro Fascista«, dakako sa svojim komentarima, koje nije teško predvidjeti.

»Naše manifestacije moraju izgledati prividno samo kao religiozne manifestacije, da ne pružimo protivniku bok u koji će udariti. A ako se ipak na nas udari, potrebno je da se to dogodi na vjerskom polju, da tako možemo optužiti fašizam javnom mišljenju Italije i čitavog svijeta da na nas udara ne za to što se pripravljala

[10] Giuseppe Pizzardo, Katolička Akcija, 37-44.
[11] Fra A. Guberina, Katolička Akcija, 42.

politička akcija protiv vlade, nego isključivo radi našeg vjerskog osjećaja i radi naših manifestacija, koje imaju čisto vjerski karakter«. Prepuštajući fašističkom »Lavoru« autentičnost ove izjave, ovu karakteristiku značenja i misije K. A. primamo doslovno za hrvatsku i slovensku K. A., čija je historija pokazala da se stalno rukovodila upravo ovim načelima, kakva je po tom fašističkom listu imala ova omladinska K. A. u Italiji.

Ali, i sam Pizzardo, dao je u jednom nastupu iskrenosti sličnu izjavu na glavnoj skupštini talijanske K. A. 17. IV. 1931. kad je naglasio da se Sv. Otac pred cijelim svijetom zauzeo za opstanak K. A. Tada je Msgr. Pizzardo dodao još i ovo:

»Treba osobito imati pred očima što se danas događa u Španiji... Tamo se, kao i u Meksiku, uslijed diktature događaju vjerski progoni. *To se ne bi dogodilo, da su španjolski katolici imali čvrstu i široku socijalnu organizaciju, kao što je K. A.... i da su joj dali sredstva, po kojima bi to danas bio organizam, sposoban ne samo da reagira na protuvjerske manifestacije nego i da preuzme vlast u svoje ruke.«*[12]

Pa opet, takva K. A. koja bi preuzela vlast u svoje ruke, za kojom Pizzardo uzdiše i koja je mogla da izvede želje Rimske kurije, bila bi zacijelo po shvaćanjima Pizzarda, a sigurno i svih K. A. pa i hrvatske, »izvan i iznad stranaka«.

Ili, sasvim jasno, prema primjenama K. A. u Jugoslaviji do 1941., ova je ustanova učila i zahtijevala da se svaki građanin-katolik ima bezuslovno pokoravati svojim crkvenim starješinama, a samo uz njihovu privolu i saglasnost i svojim državnim zakonima. U podesnom momentu, takva organizacija, *kao što je recimo slučaj u Frankovoj Španjolskoj,* ma da je K. A. »iznad i izvan stranaka«, mogla bi da zamijeni dotadašnje vlasti. K. A. u Jugoslaviji bila je vješto kamuflirana ustanova, koja je interpretirajući Pijevu K. A. *stalno bila nezadovoljna državom, jer joj ni ova ipak nije mogla dopustiti da presiže u njena suverena prava.* A to sve zato, da bi se kroz sve svjetske K. A., na kraju oživotvorilo moderno papinstvo novog Grgura VII., u stvari jedna univerzalna vrhovna zemaljska vlast, na čijem bi vrhu bio Rimski Pontifex.

Sam Pijo XI., u jednome pismu (1928.), upućenom breslavskom nadbiskupu rekao je uistinu ovo isto što su rekli i autoritativni interpreti K. A. Svakako, on najmjerodavniji u naučanju i tumačenju zapovijesti koje je on izdavao i u čije su ime biskupi svijeta rukovodili učešćem svjetovnjaka u apostolatu hijerarhije. Pijo XI. je među ostalim naglasio, da je u stvari K. A. s malom razlikom, isto što je i božanska misija crkve, što je i apostolat hijerarhije. Štaviše, on podvlači da K. A. nije materijalnoga nego duhovnog reda, te da tako ima značaj religiozni, a ne politički. Međutim, misao koja slijedi iza ove, u stvari je u suprotnosti s naprijed iskazanom konstatacijom, kao što je doista K. A. u cijeloj svojoj primjeni, gdjegod je uzeli u razmatranje. Jer, K. A. *»iako nije partijsko-politička, ne isključuje katolike iz učešća u politici. Naprotiv, načinit će ih podobnijim, bolje će ih potaći da uđu u politiku, i da, formirani u katoličkoj vjeri, budu društvu najbolji građani, a državi iskusne i časne vođe«.* Dakle sasvim isto, što misli kardinal Pizzardo, kad govori o šteti što nije u Španjolskoj bilo dobro organizirane K. A., koja bi u danom trenutku preuzela svu vlast u svoje ruke, ili po papinom, da njeni članovi »budu

[12] Ljubo Tomašić, Konkordatska politika Vatikana. »Riječ« 13. VI. 1931.

državi korisne i časne vođe«. Logično je, da Pijo XI. završavajući svoja razmatranja, i dajući upute breslavskom nadbiskupu, traži pri kraju, da K. A. treba da pomognu i građani, a s njima državnici i vlada. »K. A., koja je nama zjenica našega oka, treba da dobije naklonu potporu ne samo biskupa i župnika, nego i državnika i vlada. *K. A. je neka vrsta škole za izgrađivanje političkih vođa u narodu. Ona se ne vezuje za ovu ili onu političku stranku, ali želi i teži da uzme u svoje ruke cijeli društveni i politički život naroda.«*[13]

Prema ovim nesumnjivo autentičnim mislima Pija XI., ne može se i ne smije da zaključi drugo, nego što i sam kaže da K. A., *»želi i teži da uzme u svoje ruke cijeli društveni i politički život.«* A to je cilj svake političke stranke, ili nekog pokreta, koji, recimo, nije formalno organiziran niti zvan strankom, ali ima za cilj, koji imadu sve političke stranke. Odatle je jasno zašto je došlo u Italiji do sukoba između fašizma i Vatikana u pogledu K. A. Jer, naprosto u Italiji, nije bilo mjesta za dva fašizma, za Mussolinijev i za vatikanski Pija XI. Mogao je da bude samo jedan. Tako prije, tako i poslije Lateranskog pakta. I na kraju ostao je pobjednik Mussolinijev, s kojim se na kraju sasvim slio i vatikanski, ostajući jedan i jedinstven, i pored svega tavorenja K. A., pod kontrolom nekompromisnog fašizma, koji nije dopustio da K. A. bude nezavisna od njegove vlasti.

Ova misterioznost koju je izazivala interpretacija K. A. u svijetu, a još više nedosljednosti u njenoj primjeni u raznim zemljama, ponukala je mnoge javne radnike, političare i publiciste da se o njoj pravilno obavijeste na licu mjesta, studirajući je u samoj Italiji. Jedan od takvih istraživalaca je i engleski publicist J. W. Poynter, čije je rezultate učinio pristupačne jugoslavenskim krugovima političar i diplomat Jovan M. Jovanović. Tu su dati zaključci ovih ispitivanja, koji se odnose na odnose crkve prema državi, na prinudnu vlast crkve, na slobodu savjesti i svijesti, na političke sisteme, na građanske zakone, na brak, na odgajanje omladine i na nepovredljivost duhovnih lica. *Utvrđeno shvaćanje katoličke crkve kroz svemoć papa još od srednjeg vijeka, kroz Syllabuse Pija IX. i Pija X., nalazi u zadacima K. A. svoje pravo i potpuno izvođenje.* Zato sasvim pravilno izvodi Jovanović svoje zaključke na osnovu Poynterovih ispitivanja, kad tvrdi, da se K. A. zasniva na načelima nepogrešivosti jednog čovjeka i na autoritetu istoga čovjeka, na apostolatu hijerarhije.

Prema tome »jedan čovjek, sa svima njegovim konstitucionalnim osobinama živoga bića, određuje šta je dobro a šta zlo, šta je pravo a šta krivo. Glava katoličke crkve određuje da li zakoni jedne države vezuju katolike ili ne, on određuje dokle će ih oni poštivati u svojoj državi i ispunjavati. Svaki katolik treba da smatra zakone svoje zemlje, ako ih glava njihove crkve ne odobri, samo kao nužno zlo. Sloboda štampe, savjesti i svijesti, dobra su stvar samo ukoliko ih odobrava crkva, u protivnome sloboda javnoga ispovijedanja vjere i misli smatra se kao zločin. Glava katoličke crkve ne odobrava narodu da može sam sobom upravljati i vladati. *Temelj toga shvaćanja socijalnoga i političkoga života jeste puna klerikalna vlast s punim sankcijama propisanim od same vjere. Puna potčinjenost katolika može biti samo*

[13] Jovan M. Jovanović, Katolička Akcija. »Pregled« (Sarajevo) 1937. XIII. sv. 165. 561—562.

duhovnoj vlasti, a potčinjenost državnim vlastima samo ukoliko ih odobri duhovna vlast.«[14]

Sva stremljenja K. A. u Jugoslaviji s njenim primjenama u javnom životu, naročito kroz njenu najmnogobrojniju i najagresivniju organizaciju — Križarstvo — bila su rukovođena upravo ovim načelima i smjernicama K. A. Doduše, ne baš mnogo vješto ni dovoljno inteligentno i kamuflirano, jer je tome odgovarao i intelektualni nivo samih vođa. Plodove je žela u Pavelićevoj NDH, izvršivši zadatke, kakve je K. A. namijenio glavni interpret K. A., kardinal Pizzardo za španjolsku K. A.

K. A. imala je u Jugoslaviji razne peripetije i faze, ali sva njena uspinjanja i padanja pojavljivala su se s jedne strane uslijed nesloge oko otimanja, tko će biti stvarni njen glavni vođa, a s druge strane uslijed raznovrsnih interpretacija njenih osnovnih zadataka i ciljeva. Svakako, poslije sloma Jugoslavije, u Pavelić-Mussolini-Hitlerovu monstrumu, »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, mogla se u retrospektivnom obuhvatanju ranijih faza sagledati sva niskoća kamuflaže »izvan i iznad stranaka.« Međutim, sva interpretacija K. A. u Hrvatskoj je njena pravilna primjena, kako su je željeli njeni tvorci. Naprosto stoga, što je najviša hijerarhija kao njen vođa nikad nije skrenula s ovog puta.

Još jednom, treba da se kaže, da je enciklika Pija XI. »Ubi arcano Dei« (objavljena 22. XII. 1922.) ugaoni kamen K. A. U njoj je papa izložio da je potrebno da se Kristu vrati njegov kraljevski skiptar u porodici i društvu, te da se na mjesto starih katoličkih političkih stranaka nađe nova forma organizacije koja će obuhvatiti cijelo katoličanstvo i služiti općoj i zajedničkoj ideji. Dakle, na mjesto stare političke organizacije stranaka, nešto novo, možda onako novo, kako je to bilo Križarstvo prema Orlovstvu u Hrvatskoj. A da je takva bila i K. A. u shvaćanjima svih hrvatskih klerikalaca, to je pokazala njena historija i ovo nekoliko podataka, iz kojih se vide osnovne linije primjene te K. A., ili njene političke »apolitičnosti«. S ovime je u vezi i kult Krista kralja, čiji je praznik osnovan tek 11. II. 1925., povodom jubilarne 1925. godine. Enciklika »Quas primas« koja je objavila taj novi praznik katoličkom svijetu, nije toliko bezazlena kao što bi se to u prvi mah činilo. U njoj se Pijo XI. vraća starim aspiracijama o univerzalnoj moći Katoličke crkve, pod jedinstvenom vlašću Krista kralja, čiji je zemaljski namjesnik Rimski Pontifex. Imperium Krista, u stvari je Imperium rimskog pape. Kristu kao čovjeku treba priznati vlast kralja u svijetu u potpunom značenju te riječi. Tu se naime, kaže, da je to Kristovo kraljevstvo duhovno, ali se dodaje, *»da sramotno griješi tko bi Kristu kao čovjeku osporavao vlast i nad svim građanskim stvarima.«* Prema tome ovaj praznik treba da svake godine opomene državne vlasti da su i one, kao i vladari država, dužne da Krista javno poštuju i pokoravaju mu se, jer kraljevsko dostojanstvo njegovo zahtijeva da cijela država u zakonodavstvu, u suđenju kao i u odgajanju omladine, bude upravljana po kršćanskim načelima. Prema tome je jasno, da su K. A. i kult Krista kralja jedna jedinstvena cjelina i služe velikom cilju univerzalne dominacije rimskih papa, otkako su izgubili svoju državu.

[14] Jovan M. Jovanović, Katolička Akcija, 563-564.

Dr. Lujo Bakotić, kao odličan poznavalac vatikanskih tendencija, pravo zaključuje, kad kaže koliko se K. A. i kult Krista kralja međusobno dopunjuju. »Oni su vidljive točke obnovljenog i modernizovanog starog takmičenja između Crkve i Države. Enciklike »Ubi arcano Dei« i »Quas primas« daju toj staroj borbi novi impuls. *One su naredbe za mobilizaciju katoličkih sila.*«[15]

U Hrvatskoj tu su mobilizaciju prvi proveli Orlovi, a onda njihovi nasljednici Križari. U času smrti pokretača moderne K. A. i kulta Krista kralja, Pija XI., u Hrvatskoj je već bilo 336 križarskih bratstava, od kojih na području zagrebačke dijeceze 194. I oni su u stvari jedna naročita ustanova Krista kralja. Križari polažu zakletvu Kristu kralju i njegovu zamjeniku na zemlji, Sv. Ocu papi.

Do formiranja K. A. u Jugoslaviji borbeni katolicizam zračio je iz dva žarišta: samozvanog Hrvatskog katoličkog pokreta i Slovenske ljudske stranke. Hrvatski klerikalizam u svome razvoju od 1900. odmah je pokazao tendenciju za osnivanjem političke stranke, čiju je ideologiju predstavljalo frankofurtimaško »Hrvatstvo«. Kasnije je sa preorijentacijom klerikalaca, formuliranom u Majskoj deklaraciji, u »Novinama«, a onda u »Narodnoj politici«, nastala najprije Jugoslavenska, pa onda Hrvatska pučka stranka, koja se s jugoslavenskog programa postepeno vraćala u naglašeno velikohrvatstvo starih frankofurtimaša, da se onda postepeno pretopi kroz »Hrvatsku stražu« i na kraju kroz »Hrvatski Glas« u pravu ustaško-klerofašističku organizaciju.

Postoje među glavnim ideolozima K. A. u Jugoslaviji suprotnosti i neslaganja pa nam ona objašnjavaju ne samo neslaganja i trvenja, nego i prava neprijateljstva unutar redova K. A. i »hrvatskog katoličkog pokreta.«

Nadbiskup Šarić tumačeći K. A. kaže za nju da je »zadaća klera i dužnost laika. K. A. jest katolički apostolski rad *pod* vodstvom pape, *pod* biskupom dijeceze, *pod* župnikom župe, poduprt od svjetskog apostolata dijeceze i župe, od svjetovnjačkog apostolata, što je učlanjen u hijerarhiji *proti* laicizmu, *za* Krista kralja, *za* preporod i obnovu župe, župske obitelji«.[16]

Promatrajući razvoj klerikalizma u Hrvatskoj do formiranja prve K. A. 1924., nadbiskup Šarić nije zadovoljan s postignutim rezultatima. Za taj neuspjeh, ma da je postojala klerikalna stranka, on nalazi uzroke i razloge u tome što je većina hrvatskih katolika susretala ovaj organizirani klerikalizam kao nepotreban, nesavremen i suvišan. U njemu radilo se na brzinu, bez temeljite pripreme, bez K. A., u kojoj se postiže takva priprema. Dosljedno, prema Šarićevim mislima, K. A. ima da pripremi katolički pokret, čiji bi glavni sastavni dio bila i politička stanka. U Šarićevoj alegoriji katolički pokret je jedno čitavo stablo, a njegovi su organi vjerska društva, K. A. i katolička politika. Pa ako se ova važna distinkcija uvaži, u teoriji i praksi, nada se nadbiskup, da će odmah nestati nesuglasice, koje danas izbijaju u katoličkoj javnosti, ustvari u klerikalnim redovima. »Nestat će nesuglasica i nezadovoljstva zbog »nastalih izvjesnih tendenca« u katoličkom pokretu, zbog našega »izvanstranaštva« i zbog naše »depolitizacije«. Nestat će suvišne ljutnje na »neke teoretičare« i na »neke sakristijske katolike«, koji da prosuđuju naš život »samo po gotovim tuđim shemama«. »Autoritativne riječi, produžuje Šarić u aluzijama na nezadovoljne struje

[15] Lujo Bakotić, Papa Pije XI. »Vidici« 1939., br. 4, 83-84.
[16] Ivan Šarić, Vjerski preporod u župi, 8.

u K. A., i disciplinarne izjave Svetoga Oca nijesu ipak nikakve tuđe sheme. One su, sigurno, najbolja smjernica katoličkog pokreta. I puno će još toga ponestati u našoj ideologiji, kulturnoj, nacionalnoj i socijalnoj, kad se disciplinirani stavimo u pravi red i sustav katolički. A pravi je red i sustav, po svemu katoličkom svijetu pa i u nas ovaj: katolički se pokret sastoji: 1. od crkvenih (vjerskih udruženja); 2. od Katoličke Akcije i 3. od Katoličke političke stranke. Ovo se troje ne smije poistovjetiti i pomiješati. »Malo više vježbanja u distingviranju« rekao bi naš Sveti Otac Pijo XI. I treba vjerska udruženja uzeti kao temelj katoličkoj politici. Bez katoličkog društva ne može biti prave, uspješne i trajne katoličke politike.«[17]

Protiv ovog Šarićeva izlaganja raspravlja fra Ante Guberina o odnosu K. A. i katoličkog pokreta i nastoji da izvede suprotni zaključak. On smatra da nesporazumci dolaze odatle što se stvar ne shvaća u čitavoj svojoj dubini i opsegu, što se K. A. opredjeljuje obim i smisao ne prema jasnim i nedvosmislenim direktivama Svete Stolice već više prema faktičnim prilikama pojedinih zemalja i zasebnim koncepcijama koje su razni ideolozi dali katoličkom pokretu. Govori se o sintezi K. A. i katoličkog pokreta, a zaboravlja se, kaže fra Guberina, da je K. A Pija XI. korektura krivoga stanja. Prema tome ne može biti sinteze između katoličkog pokreta i K. A. A ako se to čini, onda će se neizbježno izobličiti cilj, struktura i djelokrug K. A. Šta više on tvrdi da sa K. A. Pija XI. prestaje i katolički pokret, pošto vjerski momenat katoličkog pokreta prelazi prema direktivama Svete Stolice u djelokrug K. A.[18]

Sasvim je shvatljivo zašto je nadbiskup Šarić insistirao na očuvanju hrvatskog katoličkog pokreta, čiji sastavni dio predstavlja i politička stranka, kroz koju treba klerikalna načela da prodru u cjelokupni državni život. Čitavo djelovanje nadbiskupa Šarića išlo je zatim da K. A. sintetizira i sinonimizira sa svojim frankovačkim političkim koncepcijama, koje je on tako uporno provodio u Vrhbosanskoj nadbiskupiji.

Najbolje podatke o stanju i razvoju K. A. među Hrvatima prikupio je i izložio splitski kanonik Antun Pilepić. I on se u svojim općim razmatranjima o K. A. oslanja na autoritativnog Pizzarda, razlikujući se u shvaćanju od sarajevskog »Katoličkog tjednika«, u stvari glavnog organa K. A. u Bosni i Hercegovini, koji je po propisima K. A. pod neposrednim nadzorom nadbiskupa Šarića.

Prema Pilepićevu sudu začetnik K. A. među Hrvatima je biskup A. Mahnič. Njegovom inicijativom osnovali su hrvatski studenti u Beču katoličko društvo »Hrvatska« (1903.). Ova »Hrvatska« krajem 1905. počela je izdavati đački časopis »Luč« a već 1906. osnovano je u Zagrebu katoličko akademsko društvo »Domagoj«. Članovi »Domagoja« prenijeli su svoju djelatnost i među školsku omladinu. Godine 1909. održan je prvi kongres katoličkog đaštva u Splitu. Rezultat kongresa bilo je osnivanje Hrvatskog katoličkog đačkog saveza. Odmah po osnivanju đačkog saveza pojavljuje se Seniorat, u koji ulaze svršeni studenti i bivaju proglašeni starješinama. Međutim, Seniorat ostaje u uskoj vezi i saradnji s omladinom na sveučilištu a tako i u srednjim školama, dajući osnovne inicijative za rad, i pripravljajući ih za buduće Seniore, između kojih su se trebali regrutirati spremne vođe kato-

[17] Ivan Šarić, Katolička Akcija, 22-26.
[18] Fra A. Guberina, Katolička Akcija, 58.

da nastave u novoj državi SHS. Poticaj da se obnove katolička omladinska udruženja dao je Hrvatski katolički narodni savez u Zagrebu. U njegovu krilu osnovana je omladinska sekcija na čije čelo bude postavljen jezuit Kujundžić, dok su glavni saradnici bili svećenici Jesih i Ivšić. Obnavljanjem čitavog niza omladinskih udruženja osnovan je omladinski podsavez (1921.) unutar Hrvatskog katoličkog narodnog saveza. Omladinski savez bit će zaslužan za osnivanje Orlovstva, ustanove koja je imala da parira rad Sokolstva. 19. jula 1919. osnovano je Omladinsko društvo »Kačić« koje je uvelo gimnastiku i stupilo u vezu sa ljubljanskom Orlovskom zvezom. Odmah bude uvedena Orlovska himna i Orlovski slovenski pozdrav »Bog živi!«. Na Orlovskom sletu u Mariboru 1920. sudjeluje već oko pet hiljada Hrvata, pa su ovdje hrvatski srednjoškolci održali i svoj prvi Orlovski tečaj. Orlovstvo se sada sve više snažilo (1921. osnovana je Jugoslavenska orlovska zveza) sa podsavezima u Zagrebu i Ljubljani. Za vrijeme Euharističkog kongresa u Zagrebu (augusta 1923.) učinjeni su prvi koraci da se ujedine Omladinski i Orlovski pokret. U novo Predsjedništvo Orlovskog pokreta ulaze dr. Merz i jezuit Foretić. Među funkcionerima nalaze se uz predsjednika dr. Andrića i Ivan Oršanić, kasnije vođa Ustaške mladeži i prononsirani ustaški »ideolog«. »Svima je lebdio pred očima veliki i jaki pokret, koji bi svojom jakošću, brojem i nastupom mogao stvoriti jaku katoličku frontu«, kazuje skorašnji predsjednik Orlovstva dr. I. Protulipac, jedan od glavnih vođa, sada već osnovanog Hrv. orlovskog saveza (11. XII. 1923.). U tom Orlovskom savezu bilo je učlanjeno 40 omladinskih i 20 đačkih omladinskih društva. Tako je Orlovski pokret postepeno apsorbirao sva omladinska katolička društva. Upravo taj postupak orlovskih vođa i ideologa, kaže A. Pilepić, »jest istočni grijeh od posljedica kojega trpi sve katoličko gibanje, a napose K. A. među Hrvatima. Orlovstvo je nastupilo u uvjerenju da je ono savršenija organizacija od prijeratnog i poslijeratnog tipa ostalih katoličkih organizacija«. Stoga Protulipac samosvijesno podvlači misao da se otad Orlovstvo izgrađuje u najmoćniju prosvjetnu organizaciju koja određuje smjer cijelom narodnom odgoju. Orlovstvo su prihvatili gotovo svi Seniori, svećenici i svjetovnjaci kao i đaštvo organizirano u »Domagoju«.

Katolički episkopat na svojoj izvanrednoj konferenciji, održanoj u Zagrebu od 29. I. do 2. II. 1924. uputio je Hrvatskom orlovskom savezu svoju poslanicu. U toj poslanici episkopat pozdravlja Orlovski savez kao organizaciju cjelokupne hrvatske katoličke omladine, »koja želi pod vrhovnim direktivama Svete Crkve da vodi brigu oko ispravnog odgoja hrvatske katoličke omladine po Kristovim načelima, a isto da *paralelno sa svojom izgradnjom vodi borbu protiv svih protivnika svete vjere i crkve*.

Da se ispuni ta sveta želja Hrvatskog orlovskog saveza katolički episkopat od svega srca blagosivlja organizaciju Hrvatskog orlovskog saveza i sav njegov radni program koji je izrečen u njegovoj divnoj lozinci: Žrtva, Euharistija, Apostolat. Katolički episkopat pozdravlja svu našu katoličku omladinu, sve naše Orlove i Orlice, u svim njihovim žrtvama, u svom njihovom štovanju Presvete Euharistije, i u svom njihovom apostolskom djelovanju... To se zna da će katolički episkopat najtoplije preporučiti svojem svećenstvu i katolicima diljem naše države, da Hrvatskom orlovskom savezu idu na ruku oko organiziranja katoličke omladine... *Napokon katolički episkopat, znajući da je borba uvjet za uspjeh raduje se obećanju Hrvatskog orlovskog saveza da će odvažno i junački ući u borbu protiv svih protivnika naše vjere i crkve*«.[19]

Ova osnovna misao i Orlova kao i episkopata pratit će ovu ustanovu, kao i njezina nasljednika Križarstvo, od prvih početaka do njegova ulaska u ustašku NDH. Orlovstvo, a onda Križarstvo, bili su najmnogobrojniji član K. A., koji je »junački ušao u borbu protiv svih protivnika vjere i crkve«, a pod vodstvom episkopata. Militantna franjevačka »Nova revija«, objavljujući ovu poslanicu episkopata Hrvatskom orlovskom savezu u Zagrebu, poziva svoje čitaoce i suborce da se odazovu pozivu episkopata:

> »Na nama je, duhovnoj djeci naših crkvenih poglavara, da se svojski za nj zauzmemo (t. j. Orlovski pokret). Moramo u tome biti jedinstveni i katolički laici i svi svećenici bez razlike. Ovdje se radi o interesima vjere i crkve. Tu ne smije da bude razlike mišljenja. Jednodušna preporuka episkopata za nas je katolike zakon! Dakle na posao, svaki prema svojim duševnim i tvarnim silama za naš Hrvatski orlovski savez.«[20]

Mjeseca augusta godine 1924. održan je u Đakovu prvi Orlovski slet poslije osnivanja H. O. S. Prije održanja skupštine, koja je bila vezana sa sletom, dr. Protulipac uputio je vodstvima društava okružnicu u kojoj je objasnio razloge zašto je došlo do osnivanja H. O. S. i apsorbiranja omladinskih društava. I sada, kao i prije rata, pojavile su se dvije struje, radikalnija i umjerenija. Prva je bila ona oko Mahničeve »Hrvatske straže«, uz koju je bio i Seniorat zajedno sa djaštvom, dok su drugu struju predstavljala gospoda iz vodstva Hrvatskog katoličkog pokreta, koja su se vrlo slabo afirmirala, kako za njih tvrdi još 1913. biskup Mahnič, kroz 13 posljednjih godina od spomenutog Prvog svehrvatskog katoličkog sastanka.

Novi vođa Orlovstva nije bio zadovoljan sa dotadašnjim radom omladine, koja je smatrala da je dovoljno da se samo vjerski odgaja bez ikakvih nacionalnih smjerova. Religiozna i apolitička orijentacija trebala je da se popuni i popravi onom političkom nacionalnom orijentacijom koju će formirati i provoditi Orlovstvo, ma da će dr. Protulipac stalno zamjerati Senioratu što se ne depolitizira. Prema tome, zaključuje Ante Pilepić, Hrvatski omladinski savez, prije sjedinjenja s Hrvatskim orlovskim savezom, bio je na pravom putu da se ideološki razvije u duhu prave K. A. i da nikako nije trebalo da dođe do apsorbiranja Hrvatskog omladinskog saveza od Hrvatskog orlovskog saveza. Ovo apsorbiranje, tvrdi Pilepić, bila je velika početna griješka za čitav kasniji katolički pokret.[21] Đačke organizacije bile su učlanjene u Jugoslavenskoj katoličkoj đačkoj ligi i dolazile su do sporova sa H. S. O. u pitanjima kompetencije rada. Taj se spor prenosio i na Seniore, štaviše i na biskupe, koji nisu odlučno istupili ni za jednu stranu. Tako su se postepeno formirala dva tabora koja su se od momenta do momenta sukobljavala i strastveno pobijala. Aktivniji i borbeniji Orlovi radili su na likvidaciji Lige. Sukob se naročito manifestirao 1925. kad su članovi Lige držali odvojeno svoj tečaj, dok su članovi H. O. S. imali svoj

[19] Antun Pilepić, »In aedificationem«, 6-13.
[20] »Nova revija« 1924., br. 1, 95-96.
[21] Antun Pilepić, »In aedificationem,« 16.

tečaj koji su vodili svećenici Gunčević, kasnije istaknuti ustaša, i jezuiti Foretić i Grabić, pored dr. Deželića, dr. Merza i dr. Protulipca. Ova neslaganja održavala su se i kod starijih vođa pokreta naročito Seniorata. »Seniorat je rastrojen, kaže jedan od članova, Stjepan Barić. Postoje dvije zavađene grupe koje imaju svoje posebne sastanke, svoje društvo i svoje tajne... Nema više jednog mentaliteta, nema zajedničke reakcije na napadaje na pokret, gubi se lično povjerenje i prijateljstvo... Ako prilike ovako potraju, sigurno ćemo imati dva pokreta«. To su bile impresije sa sjednice Seniorata održane 4. maja 1926. Poslije nje izdala su oba tabora svoje spomenice u kojima se Nehosovci (t. j. on članovi koji nisu bili učlanjeni u H.O.S.) opravdavaju zašto je došlo do rasprava i prepiraka. Njima su odgovorili Hosovci odmah deset dana kasnije.

Ovaj pojav analizira Pilepić punom iskrenošću.

> »Mislim da je ovo početak onoga cjepidlačarenja, onoga međusobnoga otuđivanja i prebacivanja, prikazivanjem stvari sa stanovišta onih koji pišu i prešućuju ono, što bi tom stanovištu smetalo, svega dakle onoga, što je stvorilo prilično obilnu literaturu koja je rastrovala i još truje hrvatske katoličke redove. Posljedica je dakle toga bila da je stvoreno između jedne i druge strane nepovjerenje koje je katkada graničilo, a još i sada graniči, s mržnjom. Najgore je pak to što je ovo duševno stanje koje je zavađalo ljude koji su na đačkim klupama i na sveučilištu zajednički oduševljeno radili za rekristijanizaciju Hrvatske, prešlo na omladinu, koja za tradiciju zajedničkog rada ne zna i koja prema tome raste potpuno otuđena, kad nije neprijateljska, od one koja radi u drugom taboru, komu svakako treba priznati, da pripadaju pioniri pokreta.«[22]

Ova mračna slika nije potekla od nekog liberalca zaraženog »kugom vladajućeg laicizma« (Pije XI.), već od prekaljenog klerikalca, pobornika Mahničevih ideala i zagovaratelja K. A. Kad se uoči ovo stanje, koje proistječe iz međusobnog odnosa prvaka hrvatskog klerikalizma koji su odreda članovi K. A. onda se prema intencijama Pija XI. vidi kakav su to oni »izabrani rod«, »kraljevsko svećenstvo«, »sveti puk«, »puk božji«, i da su oni bili sve drugo samo ne prve dužnosti K. A. »dužnosti ljubavi«, niti između sebe samih, a kamoli prema onima koji su bili izvan tabora K. A. Jer, prema Pilepićevim riječima, koji je zacijelo svoje društvo najbolje poznavao, oni su znali najviše za dužnost mržnje i nepovjerenja, koja je u stvari i osnovna karakteristika čitave K. A., čitavog klerikalnog pokreta, čiji će se plodovi požnjeti u krvavoj ustaškoj državi. Iako papa Pijo XI. traži, »da vlada među ustanovama i K. A. izmjenična naklonost i srdačna sloga«,[23] među hrvatskim klerikalcima vladalo je sve drugo samo ne sloga i ljubav. Njih je sjedinjavala samo zajednička mržnja protiv protivnika. A. Pilepić okrivljuje za taj razdor jednako dr. Protulipca kao i Seniorat. Elan mladih Orlova nesumnjivo je stajao pod utjecajem organiziranja fašističke Italije, dok su članovi lige bili u strožoj disciplinskoj ovisnosti prema starijima. 1926. bio je dr. Ivo Protulipac isključen iz Seniorata, pa uza sve to ostaje na čelu H. O. S., najveće klerikalne organizacije, na koju se oslanja hrvatska K. A.

[22] Antun Pilepić, »In aedificationem«, 21.
[23] Giuseppe Pizzardo, Katolička Akcija, 15.

Seniorat koji je polagao pravo da vodi sve ogranke hrvatskog katoličkog pokreta nailazio je na kritike mlađih i samostalnijih koji su se htjeli osloboditi »tutorstva« Seniorata. Svakako je najzanimljivije da se i sam Seniorat u izvjesnim slučajevima nije htio povijati odlukama episkopata. Znači, da najosnovnije načelo K. A. nije bilo poštovano od vođa hrvatskog katoličkog pokreta. Ili drugim riječima »Nil sine episcopo« bila je za njih nepoznanica unutar K. A., unutar »svete borbe za vjeru« (Pio XI. »Ubi arcano«). »... Kao da je jedna od glavnih briga Seniorata bila kako da izigrava ne samo biskupa i episkopat nego i samoga biskupa Mahniča«, kaže Pilepić crtajući odnos Seniorata prema crkvenoj hijerarhiji, pod kojom ima da stoji K. A. i bez koje se ona uopće ne da ni zamisliti.[24]

Nema sumnje da je bilo i političkih osnova za neslaganje ovih dvaju tabora. Senioratu, »Domagoju« i Đačkoj ligi činili su se teški prigovori zbog vanjske oznake njihova Jugoslavenstva, koje nije starije od datuma Majske deklaracije (1917.). Njihovi protivnici, t. j. Orlovi, kasnije Križari, kaže Pilepić, svijesno ignoriraju historiju i predratne prilike, i, da zadrže za sebe simpatije današnjeg klerikalnog naraštaja »ne žacaju se da se pred njim grade kao neki čistokrvni Hrvati, dok na Domagojsku i Seniorsku stranu stavljaju za sadašnje vrijeme mrski žig jugoslavenstva.«[25] Ovdje Pilepić u punoj iskrenosti ustvari otkriva kako su klerikalci prihvatili »jugoslavenstvo« Majske deklaracije, kojega se sada odriču, jer im nije poslužilo svrsi, koju su postavili Mahnič i njegovi saradnici. Zato im je ono odjednom »mrski žig«, zaboravljajući na ideološke dispute iz 1917.

Braneći Seniorat i »Domagoj« od tog prigovora i toga teškog prijekora o »mrskom žigu«, Pilepić otkriva, dok su »Domagoj« i Seniorat bili jugoslavenski orijentirani, da su i ti isti koji danas dižu kuku i motiku na jugoslavenstvo »Domagoja« i Seniorata bili također jugoslavenski orijentirani. Jer Protulipčevo Hrvatsko orlovstvo došlo je iz Slovenije kao slovenski pokret te je u Ljubljani osnovana Jugoslavenska orlovska sveza u kojoj je bio Hrvatski orlovski podsavez bez oznake hrvatski. Dakle u doba kad se H.O.S. svađao sa drugom hrvatskom katoličkom organizacijom i njoj predbacivao njeno jugoslavenstvo, on je bio kao član Jugoslavenske orlovske zveze u društvu sa Slovencima.[26] Ustvari dr. Protulipac mijenja svoju naklonost ka jugoslavenstvu Majske deklaracije tek po isključenju iz Seniorata i tek onda smatra to jugoslavenstvo »mrskim žigom». Time je svakako dr. Protulipac došao u punu protivnost s načelima i shvaćanjem biskupa Mahniča o Majskoj deklaraciji. Ali kao što se desilo vođi slovenskog klerikalizma Janezu Kreku, da su ga njegovi epigoni iznevjerili, tako se to u još većoj mjeri desilo biskupu Mahniču. Da pokaže antipodnost, Pilepić je iznio i dva, već ranije citirana, članka biskupa Mahniča o Majskoj deklaraciji i njezinoj misiji, koju kroz nju treba da izvedu hrvatski i slovenski katolici.

Osim toga Pilepić otkriva još i to da Orlovi predbacuju Senioratu da politizira i da hoće da i K. A. politizira »pomoću stranke koja je jednom postojala i koju je on vodio, a koja bi danas napravila rascjep u hrvatskom narodnom pokretu«.[27]

[24] A. Pilepić, »In aedificationem«, 32.
[25] A. Pilepić, »In aedificationem«, 36.
[26] A. Pilepić, »In aedificationem«, 37.
[27] A. Pilepić, »In aedificationem«, 46.

Prema tome Orlovi se i stavljaju protiv politike Hrvatske pučke stranke i zalažu za Hrvatsku seljačku stranku. Tu priliku koristi Pilepić i prikazuje antiklerikalnu ideologiju Stjepana Radića protiv koga je jedino ustala Hrvatska pučka stranka, koju je vodio Seniorat. Štaviše, za ovu stranku još 1919 založio se čitav episkopat, kad je donio zaključak, da se odobrava rad i program stranke kao i Seniorata. Naime, episkopat je od srca zaželio, da se katolici, jednako svećenici kao i vjernici nađu u Pučkoj stranci.

U svom zaključnom razmatranju Pilepić tvrdi da nisu ni crkveni, ni kulturni, ni politički, ni ideološki radovi skrivili diobu Orlovstva i Domagojstva, nego samo neki razlozi organizatorske a najviše lične prirode. Pilepić također ukazuje još na jednu veoma pikantnu činjenicu kad kaže da je *Seniorat tajna i zakletvom vezana organizacija*. Naime, »Seniorat, kao tajna i zakletvom vezana organizacija,[28] htio je, da bude vrhovni vođa katoličkog političkog pokreta, K. A. i svih svjetovnjačkih katoličkih organizacija, te da se cijeli smjer rada i razvoja katoličkog gibanja odvija tako, da sve to izlazi iz Seniorata i u njegovoj se vlasti usredotočuje. Ovu vlast Seniorata zanijekao je kod nas prvi Hrvatski orlovski savez i tako je došao u sukob sa Senioratom.«[29] Dakle iz ovih osnova potekla je borba, i Orlovstvo je, da eliminira Seniorat, ustvari da bude jedini faktor koji će voditi pokret. naglašavalo da crkva ima da vodi K. A. a ne Seniorat, ma da je Seniorat našao formulu da crkva vodi, ali preko Seniorata. Kad se i ovo ogleda i usporedi s jasnim instrukcijama načela K . A., onda se vidi kakvim je duhom prožeta hrvatska K. A. ili jasnije, koliko je K. A. savršena maska za skrivene ciljeve klerofašizma u Hrvatskoj.

Diktatura od 6. januara 1929. ukinula je sva udruženja osnovana na »plemenskim« ili vjerskim temeljima, bila su likvidirana i sva Orlovska udruženja. Međutim vođe klerikalnog pokreta, a naročito Orlovstva, odmah su se snašli i na mjesto Orlova oni su osnovali posve »religioznu« ustanovu unutar K. A. Bilo je to Križarstvo kao strogo crkvena organizacija sa starom Orlovskom devizom Žrtva, Euharistija, Apostolat. Budući je to bila crkveno-vjerska organizacija, to i nije trebalo nikakve naročite dozvole državnih vlasti.[30] Dakle ustvari na oko jedna nedužna i posve religiozna ustanova kakvu je samo mogla da poželi K. A. Međutim to je bilo sasvim prividno. Ova je ustanova bila vješto kamuflirano sredstvo koje je imalo poslužiti interesima klerikalnog ekskluzivizma i političkog separatizma, koje će uza sve to moći mirno da uživa blagodati šestojanuarskog »jugoslavenstva«, i da uz njegovu zaštitu postepeno utire staze Pavelićevu ustaštvu. Međutim već i sam postupak pri osnivanju Križarstva kao i organiziranja Križarskih bratstava pokazuje pravo naličje ove ustanove Apostolata molitve.

Pilepić priznaje da je ukinuto Orlovstvo u novom režimu bilo prisiljeno »da formalno poprimi novo vanjsko lice: Križarstvo«. S organiziranjem Križarstva nije išlo lako u splitskoj dijecezi, gdje je bio biskup Bonefačić, koji iz izvjesnih ličnih

[28] A. Pilepić, »In aedificationem«, 53-54.
[29] A. Pilepić, »In aedificationem«, 58.
[30] Priručnik Križarske organizacije, Zagreb 1929. U § 1. kaže se da su Križari rimokatoličko crkveno vjersko prosvjetno udruženje. Osnivaju se odobrenjem crkvene vlasti. Pripadaju organizaciji općeg crkvenog udruženja »Apostolata molitve«. U § 2. kaže se da je svrha Križara, da okupe i odgoje preko omladine zdrave katoličke snage za rad na vlastitom posvećenju i općoj vjerskoj i vjersko-prosvjetnoj obnovi narodnoga života po načelima Evanđelja. Na poseban se način posvećuju Križari odgoju omladine, koju privode duhovnom životu i Euharistiji te upoznavanju pune katoličke istine, dižući znanje i solidarnost . . .

razloga ranije nije bio naklonjen pojedinim vođama Orlovstva. A i sam je zastupao gledište da bi se Orlovstvo imalo prilagoditi duhu K. A.

Dr. Protulipac je znao ranije da ima pojedinaca u episkopatu koji su bili nenaklonjeni militantnim metodama Orlovstva unutar K. A. Stoga, da bi dobio odobrenje pravila od svih ordinarijata, pošao je u tražnju tih dozvola od onih za koje je bio siguran. Ovako je s odobrenjem jednoga ordinarijata činio presiju na drugi. Biskupa Bonefačića je trebalo predobiti samo time ako mu se dokaže da je Križarstvo ustanova posve crkvenog, religioznog karaktera, ma da to nije bio cilj vođi Križara-Orlova. Dakle, i sada je trebalo da se pribjegne već prokušanoj klerikalnoj metodi iz 1904., kad je i od Strossmayera furtim iznuđen potpis za sasvim drugu stvar nego što mu je bila predstavljena. U jednom je pismu dr. Protulipac odao svoje prave namjere.

> ». . . Morate paziti, (piše dr. Protulipac don A. B., župniku blizu Splita), da previše informacija ne dajete van, da gg. seniori ne učine druk, kao što su ga u Zagrebu učinili. Organizacija će se dati provesti. *Držat ćemo se, kao da se radi o crkvenoj organizaciji, a radit će se faktično kao do sada* . . . (t. j. orlovsko-politički). Čim dobijete odobrena pravila od biskupa, možete početi raditi u Splitu . . . *Razmislite i dogovorite se s oo. Isusovcima i nađite najpametniji način, kako će se to pitanje potvrde za Split riješiti.* Mi danas u Zagrebu počinjemo provoditi i već se društva u tom pogledu konstituiraju. Novi list Križ izlazi tokom ovoga tjedna. Još jedanputa: pazite da stvar ne dobije nepoželjan publicitet, da ne bude nepotrebnih intervencija preko stvari . . .«[31]

Dakle sasvim onako, kao što su to radili i predstavnici K. A. u Italiji, prema njihovim vlastitim izjavama.[32]

Dr. Protulipac je zamjenjujući Orlovstvo sa Križarstvom imao pred očima da klerikalizam ne ispusti iz ruku svoje najmoćnije sredstvo, svoju najmnogobrojniju i najdisciplinirani ju organizaciju, kroz koju je on mogao da provodi svoje političke ciljeve i namjere. Prema tome, trebalo je obmanuti i vlasti, a tako i manje kuražne biskupe. On je znao da će mu nadbiskup Šarić biti najčvršći oslonac pri tome poslu, ali nije bio tako siguran u druge, kao što je to pokazao slučaj s biskupom Bonefačićem. Pogotovo onda, kad je pismo dra Protulipca šestojanuarska policija na pošti zaplijenila i preko Ministarstva unutrašnjih poslova uputila na daljnji postupak samome dru Bonefačiću.

»Razumljivo je da je ovo pismo strašno djelovalo na preuzv. dra Bonefačića kad je za nj saznao. Gospoda iz križarskog tabora nastojala su ublažiti riječi dra Protulipca ili ih drugačije tumačiti . . . Ovaj »uvod« križarskoga pokreta u splitskoj biskupiji nagovješćuje prvu manu Križarstva: gdje ne može direktno, ono se ušulja polagano, sa strane, a kad se pokaže prstom na njegove mane, on čini tako bezazleno lice kao da je nevino janje . . .«[33]

Ovako rezonira u počecima, o »uvodu«, jedan prekaljeni klerikalac, koji je imao mogućnosti, da izbliza promatra i ličnosti i ustanove u svoj njihovoj »iskrenosti« u poglavlju, kome je dao naslov: »Neiskrenost«.

[31] A. Pilepić, »In aedificationem«, 72.
[32] Vidi n prijed.
[33] A. Pilepić, »In aedificationem«, 73.

Prema tome ova ispovijest, da će se Križari »držati kao da se radi o *crkvenoj organizaciji,* a raditi faktično kao do sada« tj. politički, razotkriva svu perfidnu kamuflažu pod zvučnim religioznim i crkvenim riječima, pod kojima se sakrivala sasvim ordinarna i profana klerikalna politika. Riječi: Žrtva, Euharistija i Apostolat Molitve ostaju plašt kojim će se pokrivati i sakrivati »radikalni nacionalizam«, o kome tako rado otvoreno govore od 1941. ustaše-Križari, za koji su se oni toliko zalagali, dakako još prije NDH.

Križari su, dakako odmah od početka novog transvestitstva, u ustanovu »Žrtve, Euharistije i Apostolata Molitve« započeli među omladinom u svim školama gdjegod je bilo katolika i njihovih organizacija. Ma da su bili odlično kamuflirani, a prepuni vike o crkvenosti i religioznosti njihove ustanove, zapaženo je od strane školskih vlasti, da su te ustanove sve drugo samo ne religiozne i apolitičke. U jednom raspisu Ministarstva prosvjete od 7. X. 1933. upućenom banskim upravama i njihovim prosvjetnim odjeljenjima govori se o zloupotrebi tih crkvenih i takozvanih religioznih ustanova u školama. Tu se naročito spominju Križari i Marijine kongregacije.

> »Mjesto da obrazuju omladinu u nacionalnom duhu i da se trude, da, usavršavajući svoje članove u istinskom duhu vjere, uzgajaju njihov moral i karakter, *ova društva su sve više prelazila na čisto politički teren, raspaljujući kod omladine pored vjerskog ekskluzivizma i plemenski separatizam. Pod takvim utjecajima omladina je u nekim mjestima, učinila i teže ispade, učestvujući u manifestacijama koje su imale čisto politički karakter, sa smjerom separatističkim i u osnovici suprotnim sa duhom državnog i narodnog jedinstva . . .*«[34]

Ovaj dokumenat objavila je ustaška štampa kao dokaz više za križarsko proustaško djelovanje još u prvoj Jugoslaviji, za što su sami u svojim ispovijestima na početku NDH, a i kasnije, dali obilje samopriznanja, koja su utvrdila autentičnost konstatacija tadašnjih prosvjetnih vlasti. Pa, uza sve to i tada, kao i kasnije, klerikalna štampa, visoki kler i vođe K. A. stalno su puni ljutnje kad im se spomenulo o političkom djelovanju K. A. Tada bi se sa svih strana u horu odgovaralo, da je K. A. posve apolitička ustanova »izvan i iznad stranaka« a Križari da su ustanova religiozna i crkvena, ustanova »Žrtve, Euharistije i Apostolata Molitve.« Koliko su i K. A., a naročito njena najvažnija i najmnogobrojnija organizacija Križari, Veliko Križarsko Bratstvo i Veliko Križarsko Sestrinstvo bili nepolitičke ustanove, bit će dovoljno riječi, naročito u ustaškom periodu najvišeg klerofašističkog uspona.

Pored svega toga među članovima i grupama K. A. nije bilo ni sklada niti mira. Međusobno su se mrzili i jedan drugome podmetali na najvulgarniji način. Neiskreni farizeji stalno vide u očima svojih protivnika (klerikalaca) brvno, dok u svojima ni truna. Ma da je Antun Pilepić u svojim jadanjima prilično opširan, još ni iz daleka ne kazuje sve, niti prikazuje svu mračnost ovih klerikalnih suparnika.

Zatrovanost sukoba između pojedinih grupa K. A. bila je zacijelo na vrhuncu početkom 1936., kad je na kraju nadbiskup-koadjutor odlučio da prečisti sve te su-

[34] Josip Gunčević, Neprijatelji iza busije. »Katolički tjednik« 1942., br. 8.

kobe jednom energičnom mjerom, isključivši iz vodstva glavne istaknute aktere, naročito dra Ivana Protulipca, nadajući se da će tako magijskom moći i solomunskim rješenjem povratiti disciplinu jednoj ustanovi sa uistinu pokolebanim moralom i krajnom političkom neskrupuloznošću.

Kod nadbiskupa-koadjutora održan je 3. aprila 1936. sastanak svih predstavnika K. A. Na tome sastanku se raspravljalo o problemu *»kako da se najbolje usklade postojeće katoličke organizacije među omladinom, da bi se osigurao mir i potrebna harmonija u katoličkim redovima«.* Pred odbor iznijeta su tri suprotna gledišta. Prvo je bilo dra I. Protulipca i drugova, drugo Petra Grgeca i drugova, a treće Dušana Žanka i Ivana Oršanića, kasnije poznatih vatrenih i organiziranih ustaša. Iz velikog referata dra Protulipca,[35] ogleda se zamršenost i gotovo nerješivost složenog pitanja nesklada i neprijateljstava u suprotnim taborima. Iz svega se vidi osnovna misao, da je u mnogome tome pridonijela težnja za prevlašću jedne struje nad drugom. Govoreći o bolestima, kao ostacima iz ranijih vremena dr. Protulipac na prvom mjestu spominje »strah pred novom prevlasti i pred obnovom starog stanja prije našeg sastanka iz sklopa u kojem smo nekad bili«. Kao druga bolest označuje se »nepoštivanje tuđeg truda i njegovo prikazivanje u krivom svijetlu«, da se na kraju, ne propusti da kaže da »imade i drugih bolesti koje treba liječiti, a premalo je vremena da se ovdje iznosi. *Nema dvojbe da među njih spada i danas pitanje političkog djelovanja, san K. A., i t. d.«.*

I dok se u nadbiskupovu dvoru diskutira o bolestima K. A., dotle njeni šefovi za javnost daju izjave o njezinu zdravlju. Dok se od strane zagrebačkog nadbiskupa daju autoritativne izjave o izvan i nadstranačkom karakteru K. A., dotle se u nadbiskupovu dvoru govori o bolesti: pitanju političkog djelovanja K. A., *a ta bolest ujedno je i san K. A!* Svakako nedosljednosti koje još više ukazuju na licemjernost kao i na netočno, neistinito prikazivanje značaja K. A. od njenih najviših funkcionera. Sasvim je razumljivo, da su odluke nadbiskupa-koadjutora od 12. IV. 1936., kojima je mislio likvidirati bolesno stanje unutar K. A., među kojima je bilo i skidanje dra. Protulipca, izazvalo na strani nezadovoljnika oštre proteste i još veća negodovanja. Ta su bila tolika, da su prešla okvir unutrašnjih obračunavanja i pojavila se u javnosti, u klerikalnoj štampi, nadbiskupa Šarića, gdje su Križari imali najviše podrške. Tako je »Katolički tjednik« 26. IV. 1936. izgubio potrebnu ravnotežu i mir, pa se sav otkrio, ali time i svu mizeriju, koja je vladala u K. A.

> »Diktat, gospodarenje, nastup s visoka, zapovjednički ton, slijepa, vojnička subordinacija, sve su to elementi posve tuđi svetoj svećeničkoj službi. Tako postupaju svjetski mogućnici; to je sistem brahijalne vlasti; to je upravna metoda, kojom se služe zemaljski auktoriteti: »reges gentium« . . . A katolički svjetovnjaci i vjerni puk nijesu ovce, što aminaju, a ne govore, nego su punoljetni sinovi i suradnici naši na djelu Božjem, koje valja upravljati i voditi sa štovanjem i više razlogom i savjetovanjem, nego batinama i diktatom . . .«

[35] Vjeran izvještaj primio sam odmah, kako je održana konferencija, od jednog povjerljivog lica dra Protulipca. Uostalom, o njemu je pisano i u »Javnosti« 1936. br. 28, 620—622.

Međutim, »Katolički tjednik« nije se samo na tome zaustavio, nego je javno i dalje produžio, ne samo da raspravlja, nego da i napada, ogorčen, što se htjelo likvidirati križarstvo. 3. V. nastavlja se borbena polemika, branjenjem križarstva.

»Pred našu je javnost postavljeno postepeno pitanje likvidacije križarstva. Na njegovo mjesto imao bi da stupi novi, jedinstveni tip omladinskih organizacija u K. A.... Mi smo protiv likvidacije križarstva, jer smo u načelu za slobodu inicijative u K. A.... Mi smo protiv likvidacije križarstva, jer stvar, u najmanju ruku, nije još zrela za odluku... Preuranjene odluke mogu samo pogoršati situaciju. *I mogu uzrokovati još veći razdor, nego što je bio dosadašnji...*«

Na kraju se prešlo i na teren ličnih napadaja, ma i pod vidom alegoričkih slika i ne imenujući izrično ime nadbiskupa Stepinca. Ipak svi su iole upućeni vidjeli o kome se radi. Pisac članka, »Vatreni jezici« (7. V.) ustvari je namijenjen nadbiskupu Stepincu, i po shvaćanju sarajevskih križara, kao i zagrebačkih, njegovoj zloupotrebi visokog crkvenog autoriteta. A militantni križar strahuje od posljedicâ ovakvog stava nadbiskupa Stepinca.

»Kad se previše traži, ne postizava se ni ono malo. Tako je i sa eksageriranjem u respektiranju auktoriteta. Od ovakvih je ljudi Crkva samo veliku štetu imala... A kad i danas imade takovih krivih interpretatora respekta prema crkvenom auktoritetu, mene upravo strah hvata. *Pred nama su već rastvorene ralje boljševičke zvijeri i morala bi nam svima biti glavna dužnost brinuti se za krajnji Isusov radikalizam u našim redovima.* A onamo i u tim sudbonosnim vremenima imade ljudi, koji diktiranjem neevanđeoskoga, nekatoličkoga respekta prema pretpostavljenima stvaraju mekušce, profesionalne kimavce, beskičmenjake, laskavce, neprijatelje istine, a sljedbenike laži. Zar će takav biti kadar zagrmjeti u lice silniku, koji htjedne klati njegove ovce, kad mu ovaj zaprijeti okovima i tamnicom, zazvekeće sabljom, uperi u njega revolver? Ljudi katolici, bojte se Duha Svetoga...«

Odatle je došlo do njihova međusobnog optuživanja, podvaljivanja i vrijeđanja pa i najviših lica, kao što je na pr. nadbiskup Stepinac. U protivničkim taborima uzmutio se sav amoralni talog. Svakako je naročito karakteristično pisanje Šarićeva sarajevskog »Katoličkog tjednika«, koji se nije ustručavao da napadne zagrebačke klerikalce na sablažnjiv način, pa i samog zagrebačkog nadbiskupa Stepinca. Na ovaj napadaj odgovorio je dr. Josip Lončarić, predsjednik Svećeničke uzajamnosti nadbiskupije zagrebačke juna 1936. u vidu pisma razaslatog opet povjerljivo »samo radi informacije!« Ovo pismo nosi naslov: *»Jedna neobična pojava«*. Da se vidi kakav je duh i sklad vladao među klerikalnim vođama, do koje se mjere razmahao spor i razdor među njima, dovoljno je upozoriti samo na nekoliko uvodnih rečenica.

»Sa zgražanjem u duši i dubokom boli u srcu pišemo ove retke. Ne ćemo putem javnosti, da ne bi još uvećali sablazan i pošli stramputice za onima, koji su na užasno zaprepaštenje ispravnog katoličkog mišljenja, duha i osjećaja duboko zabrazdili.

O čemu se takle radi? Nije li protestantski, poganski, kad katolici dapače i svećenici, — ne samo u raznim novinama (»Obzor«, »Jutarnji list«, brodska »Istina«, »Hrvatski dnevnik«) nego i u katoličkom glasilu, sarajevskom »Katoličkom tjedniku«, — dakle i u pučkom listu, pred običnim katoličkim pukom: kritiziraju, napadaju, grde ne samo odluke jednoga nadbiskupa koadjutora, nego i njegovu vlastitu ličnost diraju, ismjehavaju njegove najnježnije osjećaje i čine pobožnosti, savjetovanja sa samim Bogom, pa mu u tom pogledu poriču i intelektualnu doraslost i prebacuju — horribile dictu — grijeh proti Duhu Svetome.

Ovakvi napadaji zaredali su, otkako je naš opće omiljeli, mladi, revni i poduzetni nadbiskup-koadjutor uredio pitanje K. A. u nadbiskupiji zagrebačkoj pod datumom 12. IV. 1936.

Poznatu konačnu odluku o K. A. stvorio je prema pismenom savjetu ogromne većine dušobrižnog klera, a nakon dugog razmišljanja, strpljivog čekanja, uzaludnog poziva i pokušaja za slogu i mir, bezuspješnih viječanja imenovanih laičkih odbornika sa strane svake grupe i konačno, kako je sam priznao, nakon devetnica i mnogih odsluženih svetih Misa u tu svrhu.

I odmah poslije tako i toliko promišljene odluke složili su se nezadovoljni istomišljenici iz Zagreba sa Sarajevom da na nepojmljiv, necrkveni, poganski način neprestano navaljuju na odluku našega nadbiskupa koadjutora dr. Stepinca.«

Dr. Lončarić, da bi potvrdio ovu tako oštru kritiku protiv pisanja Šarićeva i križarskog »Katoličkog tjednika«, dao je nekoliko izvoda iz tri članka toga lista. Sav taj sukob bio je samo u tome tko će glavnu riječ voditi u cjelokupnom klerikalnom pokretu, da li Križari, Seniori ili episkopat. K. A. ostala je i dalje politička, vješto maskirana religioznim i crkvenim ciljevima. Pa opet, borba o prevlast unutar klerikalnih redova bila je borba za osnovne političke ciljeve. Svakako ilustrira ovu borbu kritika dra Lončarića, koja grubim potezom otkriva pravo stanje jednog izvanrednog licemjerja kod onih, koji su stavili sebi za devizu velike parole: Žrtva, Euharistija, Apostolat Molitve, kojima i nuncij Pellegrinetti nije samo jednom donio pozdrave i blagoslove Pija XI., a o njima »L'Osservatore Romano« pisao u ditirambima. A oni opet, u očima dr. Josipa Lončarića, izgledaju posve ovako, kako ih to predsjednik Svećeničke uzajamnosti gleda i vidi. U početku svoje apologije, kao i na kraju.

»No ovo necrkveno revoltno pisanje nije se samo ograničilo na samu stvar, nego je prešlo na lične napadaje na samoga nadbiskupa koadjutora i na najnježnije osjećaje Njegove pobožnosti i umnih sposobnosti. Ta se revolta iznosi pred svećenike i laike, u pučkom glasilu. Ona dapače potiče organizirane katolike na otpor, a pogrđuje svećenike zagrebačke nadbiskupije, nazivajući ih mekušcima, beskičmenjacima, laskavcima... Zato što imadu dužni respekt prema svom nadbiskupu!

Ovo je jedan nezapamćeni i besprimjerni boljševizam u crkvi. Naš nadbiskup koadjutor šuti ukoliko se to odnosi na njegovu osobu. Prema dubokoj svojoj asketskoj prirodi strpljivo snosi i čeka kraj.

Ali ne možemo šutjeti mi svećenici zagrebačke nadbiskupije. *Bog nam ga je poslao.* Svi smo ga obječuške primili. Ne damo ga vrijeđati ni ponizivati od lajika i stranaca, nažalost svećenika. Narod ga zavolio. Plače i ne pušta ga iz svoje sredine, kad se pojavi dijeleći mu svetu Potvrdu. Ne damo konačno vrijeđati ni sebe. On je naš, dragi, mladi, revni i energični nadbi-

skup. On je naš vođa i otac. Jedva smo ga dočekali. I kakvi bismo mi bili sinovi, kad bismo stajali skrštenih ruku, kako ga vrijeđaju i ponizuju laici, stranci, svećenici tuđe biskupije, i još k tomu u listu koji imade u našoj nadbiskupiji četiri hiljade pretplatnika, u svemu pak šest hiljada. Iz ovoga je očito, da »Katolički tjednik«, dok ovako piše, nema mjesta u svećeničkoj kući, niti ga svećenici mogu preporučiti puku, koji se opravdano njegovim pismom sablažnjuje. Svećenstvo pak, trebalo bi energično prosvjedovati protiv njegova pisanja, jer je ovo najveća povrijeda našeg obljubljenog nadbiskupa koadjutora, teška uvreda klera i velika sablazan puku.«[36]

Svakako treba reći, da ovaj uistinu besprimjeran dijalog sarajevskih i zagrebačkih klerikalaca nije nikakva posljedica intriga bezvjernika i njihovih neprijatelja, na koje oni imaju da napadaju, kako bi se izvojevala »mironosna pobjeda kraljevstva Isusa Krista«, kojoj ima da služi K. A. Rekristijanizaciju Hrvatske izvodila je ovakva klerikalna vojska, kakvu je vodila hrvatska K. A. »izvan i iznad stranaka«. Nema sumnje, da ova shvaćanja sarajevskih klerikalaca pokazuju stepen njihove gorljivosti, koja nije bila zadovoljna s onom nadbiskupa Stepinca. Za nju se opet znalo da nije bila mala, što će naročito pokazati daljna aktivnost njegova u i izvan K .A. Zato ova razmimoilaženja samo su izvirala iz gledanja na metode rada, a ne i cilja, koji im je bio zajednički. Pitanje je bilo da li će u vodstvu biti Križari ili Seniori, ili nad obojima autokratski šef K. A., ordinarij.

Sablazan, koju je izazvao »Katolički tjednik« i na koji je jednako žestoko reagirao dr. Josip Lončarić, samo je jedan od tolikih refleksa iz amoralne baruštine K. A.

»Katolički tjednik« i zagrebačka »Nedjelja« išli su pod ruku, i na kraju je ostalo sve na njihovu, i oni su na svoj vlastiti način izvodili »nepolitične« zadatke »Apostolata molitve, Euharistije i Žrtve«. »Katolički tjednik« bio je ogorčen i otrovan i onda, kad je za trenutak »za volju mira« ublaživao svoje napadaje, koji su izbijali za obaviještene samo iz veoma skrivenih, ali dovoljno jasnih za posvećene, kritika i ironiziranja svojih suparnika, na velikom djelu »obnavljanja svega u Kristu.«

Ali takav nije bio samo »Katolički tjednik« kako ga je prikazao dr. Lončarić, pa i dr. Pilepić. Dr. Pilepić je dao i sam nekoliko karakterističnih dokaza o *pretvorstvu i neiskrenosti* iz križarske štampe.[37] Može se reći, takvim je duhom prožeta gotovo sva klerikalna štampa. Sam Pilepić pokazuje kakva je u tomu i u objektivnosti famozna zagrebačka »Hrvatska straža« kojoj je urednik dr. Janko Šimrak, za ustaštva ustaša-vladika križevačke dijeceze. Sasvim je točno zapažanje A. Pilepića[38] kad kaže: »Ako je »Hrvatska straža« ovako objektivna prema katoličkim organizacijama i katoličkim priredbama, onda se može pojmiti kakva izgleda njena objektivnost prema nekatoličkim organizacijama i nekatoličkim priredbama«. A »Hrvatsku stražu« blagosivljao je episkopat i preporučivao svećenstvu, da o njoj govori narodu u crkvama da je preporuči kao najbolje katoličko štivo i najuzorniju kato-

[36] Josip Lončarić, Jedna neobična pojava. Zagreb 1937. (Štampano kao letak).
[37] A. Pilepić, »In aedificationem«, 73.
[38] A. Pilepić, »In aedificationem«, 74.

ličku štampu! Nijedan »Dan katoličke štampe« nije prošao a da se nije uzvisivala važnost i vrijednost ovog kako sama »Hrvatska straža« kaže za sebe »jedinog katoličkog dnevnika«.

Kao što se moglo očekivati, nadbiskup Stepinac nije uspio da unese u klerikalne redove ni mir ni slogu. Oni su se i dalje otimali o vlast, i sasvim vulgarno napadali, kao dva veoma zaraćena tabora. Jedan list je drugome odricao pravo da predstavlja katoličke tendencije u Jugoslaviji. Kad je pripreman kongres hrvatske katoličke štampe (1939.) sarajevski klerikalci, na čelu s »Katoličkim tjednikom« osuli su paljbu na zagrebačku »Hrvatsku stražu«, koja je odjeknula daleko u svim klerikalnim redovima. Sarajevski kritičar je proglasio »Hrvatsku stražu« kao nedostojnu da predstavlja ma koga iz katoličkih redova.

»H. S.«, dokle je god u rukama jedne partikularne skupine katolika, ne može biti opći katolički organ, niti može, u kojem bilo smislu, govoriti ispred Crkve i Katoličke akcije, koja je nad svim katoličkim skupinama . . . »H. S.« ne može biti — osim po vrlo nezgodnoj ekvivokaciji — »hrvatski i katolički dnevnik« kat'eksohen; dnevnik, koji bi imao puno prava da nastupa sa autoritetom cjeline našeg katoličkog života iza sebe i da zahtijeva od sviju da respektiraju njegove ideje i da ga moralno i materijalno pomažu . . .«

»H. S.« nije ostala dužna odgovora, iako se je zaklonila iza naređenja biskupske konferencije, da se obustave sve polemike o pitanjima K. A.[39] A sve ovo se zbivalo u vrijeme izložbe katoličke štampe u Vatikanu, na kojoj je ta ista štampa primila od vatikanskih mjerodavnih faktora najljepše pohvale, blagoslove i odlikovanja.

A »H. S.« nije samo ovako žestoko razgovarala sa sarajevskim klerikalcima. I zagrebačka križarska »Nedjelja«. I »Nedjelja« se žali da »H. S.« protivno naređenjima episkopata, kao i rezolucijama prošlog kongresa katoličke štampe napada »Nedjelju«, kao i križarsku organizaciju. Tu se izričito kaže da se »H. S.« služi izvrtanjima i neistinama i zato nam nitko ne može braniti, da se napadnuti od toga ne branimo . . .«[40]

Sva je ova štampa i onako zatrovane odnose još više mutila, ma da su u svojim političkim stremljenjima svi od reda bili na istoj liniji planova, težnji i ciljeva. Dakako, iz štampe se sav ovaj talog slivao i u prve baze klerikalizma, u biskupska i nadbiskupska sjemeništa, gdje su se spremali budući vojnici Kristovi za borbu u poganom i bezvjerničkom svijetu. Pa opet, zagrebački nadbiskup, kao da je više naginjao Senioratu nego križarskim organizacijama, naprosto stoga, što su Križari imali svoga drugog crkvenog vođu: nadbiskupa Šarića. A ti su križari imali svoju odvojenu politiku s obzirom na sva nacionalna pitanja koja su se u Hrvatskoj stavljala na dnevni red. Oni su znali da je u stvari generalštab bivše Hrvatske pučke stranke bio na čelu K. A., pa se znalo tko je iza toga vrhovni rukovodilac.

[39] »Jugoslavenska pošta« (Sarajevo) 24. I. 1939.
[40] »Novo doba« (Split) 24. V. 1939.

Odatle ona spomenuta akcija protiv nadbiskupa Stepinca u sarajevskom »Katoličkom tjedniku«.

Nastojanje pojedinih biskupa, da se na tako drastičan način ne pere vlastito prljavo rublje baš tako javno, čime bi se i najprosječnijem građaninu pokazalo, koliko je naivno vjerovati, da je K. A. »apolitična« — nije uspijevalo. Nije bilo moguće pored svih sredstava, pa i drakonskih mjera protiv pojedinaca, da se redaktori protivničkih listova urazume. Vjerujemo, da nije potrebno više podataka, za to pitanje, jer zacijelo nema nijednog klerikalca, koji bi to mogao da odriče, jer je njihova štampa i odviše toga ostavila. Možda više nego išta, osvjetljuje ovu pojavu odluka biskupa Bonefačića.

Nije čudo da je u Splitskoj bogosloviji biskup Bonefačić zabranio bogoslovima primanje i čitanje novina pa i katoličkih, dozvolivši samo provincijalne katoličke tjednike, te bogoslovske, asketske i znanstvene časopise. Protiv toga pobunili su se bogoslovi, ili kako kaže Pilepić da su to učinili oni »koji su odgojeni u križarskom duhu, i nisu primili biskupovu naredbu u duhu posluha. O tomu volim šutjeti. Ali tko je javno odobrio njihov stav? Nitko drugi nego »Katolički tjednik«. U broju od 31. X. 1937. napisao je Sns. histeričan podlistak, od koga citiram samo neke odlomke:

> »... A šta onda ako su te naredbe i zapovijedi uperene protiv dobrih pojava; protiv časopisa i knjiga koje bi, u interesu dobre stvari, trebalo među omladinu samo širiti (na primjer članke »O infantilnom katolicizmu«?); protiv organizacija, koje bi omladini, iz ljubavi prema Bogu, crkvi i narodu, trebalo samo preporučivati. To više nije nerazboritost i nespretnost. *Objektivno je to jedan od najstrašnijih zločina.*«[41]

Svakako je od značenja da je križarska organizacija svoje članove odgajala ne u duhu svoje devize: Žrtva, Euharistija i Apostolat Molitve, nego u krajnje nacionalnom hrvatskom duhu pripravljajući tako teren za krajnji hrvatski radikalizam, za ustaštvo. »Krajnji nacionalni hrvatski duh« i »hrvatski radikalizam« jesu omiljeli termini klerofašista — koji su njima sinonimizirali ustaštvo i ustaške težnje. Šibenski »Katolik« (24. X. 1937.) objavljujući predavanje vođe Križara dr. Protulipca od 2. X. 1937., upoznat sa podzemnom i vješto kamufliranom aktivnošću križarskog hrvatskog katolicizma kaže, da se na križarskim sastancima ističe kao njihov cilj, da bi »narod i domovina sutra u njima imali čelični vez, koji će povezati stanice narodnog bića.«[42]

I doista Križarstvo je išlo tome cilju i zato se u obaviještenim krugovima svih iskrenih rodoljuba moglo naslućivati od kolike je opasnosti ova organizacija koja je uživala sve blagodati šestojanuarskog režima, ma da si je dozvoljavala da u širokim masama istupa i protiv Beograda, protiv srpstva, pravoslavlja i jugoslavenstva. Riječi šibenskog »Katolika«, izrečene 10. X. 1937. vodile su pravo u ustašku NDH. *»Križarstvo će u svom naletu pobjedonosno kročiti ostvarenju velikih nacrta nove, mlade i božje Hrvatske, u kojoj će imati riječ samo Bog i Hrvati«.* Bio je to

[41] A. Pilepić. »In aedificationem«. 77.
[42] A. Pilepić. »In aedificationem«. 78.

program, s kojim će se poslije nekoliko godina, 1940. potpuno saglasiti ustaški klerofašizam. Sam Ante Pilepić kaže, da se slične izjave mogu čitati neprestano u križarskoj štampi, a svatko ih može čuti iz usta mnogih križara. *»Oni su jedina obrana protiv komunizma, oni su jedina prava K. A., oni su jedini pravi Hrvati, oni su jedini poslušni Svetom Ocu i t. d.«*[43]

A s ovim shvatanjima potpuno se podudaraju i ona njihovog najmoćnijeg i najiskrenijeg zaštitnika, nadbiskupa Šarića. Koliko su Križari i njihovi zaštitnici otišli daleko od 1929. do 1936. vidi se iz jedne izjave nadbiskupa Šarića o K. A. Tada je maja 1936. na proslavi Napretka u Sarajevu nadbiskup Šarić podvukao da *»K. A. nije ništa drugo nego ostvarenje velike devize hrvatskog apostola Starčevića, koji je rekao Bog i Hrvati. Ne samo da odobravamo svaku riječ dr. Mačeka, nego kažem još i to, da dr. Maček govori onako, kako treba da govori i svaki naš svećenik i svaki naš biskup.«*[44] Znači, da su već nastupili trenuci, kada je nabujalo ustaško osjećanje i praktično političko stremljenje u stvari probilo kroz kamuflirani plašt: Žrtve, Euharistije i Apostolata Molitve. Nema sumnje, da je ova Šarićeva izjava, u kojoj se dr. Maček i njegove riječi identificiraju sa čuvarima Siona, jednim potezom falsificirala ideologiju najvećeg antiklerikalca Antuna Starčevića, a tako isto i Stjepana Radića odnosno njegove stranke, kad je njihove misli identificirala sa K. A.

Izjava nadbiskupa Šarića izazvala je zaprepaštenje na drugoj strani klerikalnog tabora. Splitska »Katolička riječ« usudila se da podvrgne kritici tezu i geslo Antuna Starčevića »Bog i Hrvati« odlučno se protiveći da bi moglo da bude geslo K. A. »U ustima bezbožnika«, (tu se misli na Antuna Starčevića), riječ Bog znači ono što je značilo za Mazzinija: Bog je božansko utjelovljenje čovječanstva. Ili može značiti ono što neki pjevaju, iskrivljujući smisao Starčevićeve himne: Bog je radnik! Ali mi katolici ne zaboravljamo da između Boga i naroda stoji Krist, čije je mistično tijelo crkva koju vode papa i biskupi. I da naše pravo geslo u politici ima da bude: Bog, crkva, narod.«[45]

Pilepić, obuhvativši u čitavom nizu primjera rad Križara, dolazi do konstatacije da i čitavo provođenje križarske organizacije nije u saglasnosti s osnovnim principima K. A. kako ju je zamislio i formulirao Pio XI. Ako je depolitizacija K. A. njeno osnovno načelo, onda je najmoćnija organizacija hrvatske K. A. uistinu i najveći demanti same ustanove K. A. kako ju je zamislio Pio XI. Međutim i sam Pilepić pokazuje, da je Križarstvo uistinu *»politizirano katoličko udruženje.«*[46]

Samo iz 1937. daje Ante Pilepić za tu svoju tvrdnju nekoliko karakterističnih podataka. Među ovima ima i takvih koji jasno ukazuju da se križarstvo ukopčalo u tadašnji front hrvatske opozicije i da se na svim stranama za taj front, dakako imajući u vidu svoje dalje ciljeve, zalagalo kao rijetko koji pobornik toga fronta. Dakako, radi svojih specijalnih klerikalnih interesa. Kada je dubrovački biskup Carević blagosivljao križarsku zastavu u Mandaljeni, održano je poslije toga javno zborovanje, na kome je kum zastave dr. Ivo Protulipac *»pozdravio Križare u ime vođe*

[43] A. Pilepić. »In aedificationem«. 79.
[44] »Politička smotra«, 1936., 17. V. br. 2 (Beograd).
[45] »Katolička riječ«, 16. VII. 1936.
[46] A. Pilepić, »In aedificationem«, 87.

hrvatskog naroda dr. Vlatka Mačeka, koji sa posebnim simpatijama i povjerenjem prati križarski rad.«[47]

A dr. Protulipac je bio izvjesno vrijeme ne samo predstavnik Velikog Križarskog Bratstva nego i K. A. u zagrebačkoj nadbiskupiji. O jubileju nadbiskupa Bauera (16. II. 1936.), spomenuvši izjavu dr. Mačeka, koja je išla za tim da se unificiraju sve stranke i da se klerikalci ne izdvajaju iz općeg fronta, dr. Protulipac u svojstvu predstavnika K. A. obećao je za to punu saglasnost, kad je podvukao: »Kada sve to znamo, onda će nam biti jasno, da kod nas Hrvata ne će više biti moguć ni takozvani politički klerikalizam, stvaranje takozvanih katoličkih stranaka za obranu vjere. Isto tako, kao što ćemo se kao lavovi boriti za vjeru našu, borit ćemo se iz sve snage protiv pojava, da se na račun vjere stvori stranačka politika.«[48] Dok je dr. Maček mislio da koristi klerikalce za pojačanje svoga fronta, dotle su klerikalci, naročito Križarstvo, veoma vješto koristili ovaj antibeogradski front za svoj daljni politički cilj, u crkvi i izvan nje. Franjevac A. Guberina, inače veoma vatreni Križar, na praznik Uzvišenja svetog Križa održao je u crkvi propovijed u kojoj je bilo riječi ne samo o Svetom Križu nego i o dr. Mačeku i njegovu zdravlju, kako to tvrdi A. Pilepić.

Nije bio osamljen Ante Pilepić kad je osuđivao politički rad Križara. Taj su i drugi vidjeli. Don Miljenko Radunić, svećenik splitsko-makarske dijeceze inače oduševljeni pobornik K. A., osuđivao je rad Križara u svojoj dijecezi za koji kaže, da im je *»jedan od glavnih motiva mržnja* i napadaji na nekakvu »kliku« koja je zasjela u Društvu svetog Jeronima i katolički dnevnik, (t. j. »Hrvatsku stražu«)«[49]

Križari su na svojim i drugim katoličkim svečanostima, na kojima su prisustvovali pojedini biskupi, demonstrativno klicali svome velikom zaštitniku nadbiskupu Šariću, dru Protulipcu i »križarskom Papi«. Križari su pjevali u povorkama »Marširala Protulipca garda«, a zaklinjali su mu se na vjernost kao fašisti Mussoliniju: »Bit ću vjeran u kući i van kuće svojoj organizaciji, svojem Križarskom imenu i vrhovnom vođi Križara dr. Protulipcu, dok bude života u meni.«[50]

Samo je po sebi razumljivo da je Pilepić morao konstatirati da je duh križarski sve drugo samo ne duh Žrtve, Euharistije i Apostolata Molitve. *»Naveo sam nekoliko stvari da dokažem tvrdnju da današnje Križarstvo nema duha K. A., da ono nije čista K. A., nego je akcija nekolicine katolika, akcija politiziranja, akcija lukava i nasrtljiva, koja svoju nestrpljivost zove prodornošću, akcija koja ruši red u crkvenim institucijama.«*[51] Ili malo dalje:

> *»Križarstvo je* po mom sudu išlo krivim putem, što mislim da sam dokazao i zato ono je *više manje jedna negativna pojava u našem katoličkom životu,* jer je odgojilo mladu generaciju punu pretenzija, uvjerenu da je ona jedina na pravom putu, da ona jedina spasava hrvatski katolicizam, i da je onaj koji se ne pokorava volji Vođe, pa bio taj biskup ili nadbiskup, na krivom putu.«[52]

[47] A. Pilepić, »In aedificationem«, 88.
[48] A. Pilepić, »In aedificationem«, 88.
[49] A. Pilepić, »In aedificationem«, 90.
[50] A. Pilepić, »In aedificationem«, 92.
[51] A. Pilepić, »In aedificationem«, 93.
[52] A. Pilepić, »In aedificationem«, 95.

Ante Pilepić koji je posvetio najveći dio svoje kritičke analize Križarima, nije previdio ni mane onih sa druge klerikalne obale t. j. Seniorata i grupe oko »Hrvatske straže«. I oni su kao članovi K. A. također bili više na političkom nego na vjerskom terenu. Tako se politiziralo i na Domagojskom jubilarnom kongresu u Dubrovniku, na kojem su neprestano isticani nacionalni problemi, a pljeskalo se i odobravalo samo onim govorima i aluzijama, »koje su bile politički obojene, dok o problemima apologetike, duhovnoga života, apostolata, svete čistoće, misija, na kongresu nije bilo govora«. Kad je Pilepić to prigovorio jednome od priređivača, ovaj mu je uzvratio: da je *»sada ugroženo Hrvatstvo, pa o tomu treba govoriti; kad bude ugrožen katolicizam, onda ćemo govoriti o njemu.«*[53]

Pilepić zamjera ovoj strani i politici kakvu vodi »Hrvatska straža« po kojoj se u javnosti ocjenjuje duh Domagoja i Seniorata u Zagrebu, iako u tome Seniorat nije jedinstven. Mnogi od tih Seniora nisu zaboravili što su braća Radići učinila katolicizmu, dok je »Hrvatska straža«, svakako iz političkog oportuniteta, prešla preko toga.

> *»Osim toga,* riječi su A. Pilepića, *duboko smo uvjereni, da kolikogod svi pristajemo uz političke revindikacije narodnoga pokreta,* ipak dobro Hrvatskoj i hrvatskom narodu može da dođe jedino od primjenjivanja katoličkih načela na javni život. A to ne možemo očekivati od skupine gdje vode glavnu riječ u kulturi Herceg, Miškina, dr. Tomašić i slični, nego to mora biti djelo jedne skupine katolički odgojene inteligencije, u uskoj vezi sa širokim slojevima naroda i u duhu kršćanske demokracije. To bi imali biti redovi hrvatske K. A., koja bi zato morala biti jedinstvena, te bi morala imponirati, unutar narodnih redova, svojom solidnošću, svojim jasnim načelima, svojom kulturom i svojom kompaktnošću. To bi značilo depolitizirana K. A.«[54]

Ostali niz primjera koje navodi A. Pilepić ukazuju na jednu nevjerojatno slijepu političku pristranost »Hrvatske straže«, koja se diskvalificirala da bude predstavnik ideje vanstranačke K. A. Slučaj smrti biskupa Uccellinija registriran je u »Hrvatskoj straži« samo sa četiri retka, naprosto stoga što je veliki biskup bio Jugoslaven Strossmayerove koncepcije. Međutim, kad bi se iz godine u godinu, iz mjeseca u mjesec analizirala »Hrvatska straža«, njen vulgarni ton i strastvenost polemiziranja, kao i njene tendencije, mogla bi se sabrati prava antologija antikatoličke akcije, ili bi se mogao sabrati jedan ogroman zbir dokumentacije da se kroz nju vidi koliko je »Hrvatska straža« bila udaljena od suštine K. A.

Treba da se konstatira, da su oba ova suprotna tabora, koja su se međusobno mrzila i potirala samo za prevlast u klerikalnim redovima bili jednodušni u svom antibeogradskom frontu već od 1937. Jer sa Domagojskog kongresa održanog jula 1937. uputio se dr. Franu Biničkom, poznatom frankovcu i klerikalcu slijedeći pozdravni telegram: »Ti si prvi dao našemu pokretu ime Domagoja, hoteći da i to ime simbolizira junačku borbu hrvatskoga naroda protiv novih Saracena, novih Bizantinaca, novih Mlečana, Franaka i domaćih smutljivaca, mlakonja i izdajica.«[55]

[53] A. Pilepić, »In aedificationem«, 94.
[54] A. Pilepić, »In aedificationem«, 94.
[55] »Jugoslavenske novine«, 5. VIII. 1937.

Kad su klerikalne pristalice, članovi K. A., a naročito najmoćniji član K. A. — Križari sve više isticali svoju naklonjenost prema t. zv. hrvatskom pokretu dra Mačeka, i kad se od vodstva tog pokreta tražilo jače organizirano učestvovanje klera, s izvjesnim zamjerkama i kritikama, nadbiskup Stepinac bio je primoran, da dade izjavu početkom juna 1936., da odbije tvrđenja, kao da je koji dio K. A. protivan tom t. zv. narodnom pokretu. Osim toga želio je nadbiskup Stepinac da demantira i ostali niz prigovora, kako bi dao autentično tumačenje samoj K. A. — o kojoj se i u Senatu govorilo s velikim nepovjerenjem.

> »U hrvatskoj javnosti postoji veliko interesovanje za K. A. To je svakako očiti znak njezine važnosti. O njoj raspravljaju često i oni koji su u to nedovoljno upućeni. Na prvom mjestu stavlja se kod tog pitanje odnosa Katoličke Akcije prema politici. Taj odnos potpuno je jasan, neopoziv i definitivan. On slijedi iz same prirode crkve koja je savršeno i suvereno društvo od Krista ustanovljeno za spasavanje duša. Zato K. A. niti hoće niti smije da se miješa u stranačku politiku. Ona je iznad i izvan stranaka . . .«

Dakako, ovdje dr. Stepinac ne govori o tome kako njegovi najmnogobrojniji članovi K. A. shvaćaju ovo načelo, o kome sa toliko sigurnosti govori nadbiskup, koje je u tolikoj suprotnosti sa »bolešću« i »snom« K. A. — t. j. politikom, o čemu je bilo riječi na sjednici K. A. u nadbiskupovu dvoru 3. aprila iste godine, u kojoj govori nadbiskup o apolitičnosti K. A. Nadbiskup ističe da građanima katolicima nije zabranjeno da se opredjeljuju za stranku za koju misle da najbolje odgovara njihovu uvjerenju. Stoga se K. A. ne može vezati uz neku političku stranku ili stranačku političku tendenciju.

> »Prema tome su, kaže nadbiskup, ako ne proste klevete, a ono svakako bez temelja sva pitanja koja pokazuju ovaj ili onaj dio K. A. u zagrebačkoj nadbiskupiji kao protivan hrvatskom narodnom pokretu . . . Prema tome su bez svakog temelja primjedbe i pisanje kao da su u K. A. u nadbiskupiji zagrebačkoj dobili neki povlašćeni položaj ljudi koji su pripadali nekada drugim stranačkim organizacijama nego kakvoj danas pripada hrvatski narod . . . Katolička crkva ima u ovo teško doba toliko velikih zadataka u duhovnoj obnovi društva da može s punim pravom očekivati potporu čitave naše javnosti, koja se bori protiv destruktivnih elemenata i tendencija boljševizma i protiv svih radikalnih neprijatelja kršćanske kulture i civilizacije.«[56]

Svakako, kad se upozori na drugu stranu K. A., koju su predstavljali Križari i nadbiskup Šarić, koji je tako odlučno stao iza dra Mačeka i njegove politike, pa ga je stavio u svojim govorima za uzor svima biskupima, onda se ima jasno naličje ovoga što je govorio zagrebački nadbiskup. Ili, što je, nekoliko dana kasnije govorio njegov prvi saradnik dr. Pavao Lončar o K. A. On je rekao, da u K. A. »biskupe treba da slušaju uopće svi i u svemu, ne samo u stvarima vjere!«[57] Jer, »u crkvi nema

[56] Nadbiskup koadjutor dr. Stepinac o K. A. »Politika« 7. VI 1936.
[57] »Katolički list« 1936., br. 24, 307.

mjesta nikakvom demokratizmu odozdo« niti »u njoj može da bude demokratskog presizanja«, pošto je »crkvena vladavina uređena monarhistički«, i »u njoj je monarh (pored pape) i svaki biskup za svoju biskupiju«, i on je »suvereni vladar svoje biskupije«. Prema tome »ima crkva koja zapovijeda i crkva koja sluša«. Biskup ima »suvereni monarhijski autoritet« i »njega se ne može stavljati pred sud vjernika« niti ga se »može vući na sud javnog mišljenja«, pošto *»biskup za svoj rad nije nikomu odgovoran nego Bogu i Svetoj Stolici, pa mu nema pravo suditi nego Bog, a nikakvo javno mišljenje, koje uopće ima rutavu savjest.«*[58]

Sasvim je razumljivo, kad se ovakav »suvereni monarhijski autoritet«, koji je u dijecezi vođa K. A., založi za izvjestan politički sistem ili stranku, da će već to samo po sebi utjecati na članove K. A. kako da i oni slijede primjer svoga prvog vođe, »suverenog vladara svoje biskupije!«

Tako je radio dr. Protulipac, tako nadbiskup Šarić, ali tako i ona takozvana umjerenija struja, oko Seniorata — zalažući se za tendencije, koje je provodio dr. V. Maček.

Kada su pristalice Mačeka god. 1936. mjeseca jula spremili o rođendanu dra Mačeka jednu svečanu spomenicu, dakle upravo u vrijeme diskutiranja o apolitičnosti K. A. — dakle u godini kad se kod zagrebačkog nadbiskupa raspravljalo »o snu K. A.«, t. j. i o političnosti K. A., koju inače tako odlučno nadbiskup Stepinac odbija — sarajevski nadbiskup ispjevao je za ovu spomenicu alegorijsku pjesmu »Hrast«, koju je posvetio dru Mačeku. Međutim ovu pjesmu je jedva dočekala klerikalna štampa. Ona ju je preštampala, a među ostalima i dva najvažnija lista, jedan sa križarske, a drugi, s »druge obale« klerikalnog tabora, ili druge strane K. A. Dakle, oba zavađena tabora, jednako odani i vođeni drom. Mačekom, čiji je ugled i čije misli sam nadbiskup stavio za primjer i samim biskupima!

HRAST

»Neka te, hraste, moja pjesma slavi,
Kad joj je draga tvoja kruta snaga!
Ni pred kim ti još koljena ne savi,
A sjena tvoja tako nam je blaga.

Ponosit stojiš gori na vrhuncu,
Prkosiš vjetru i ljutoj mu moći,
Ne klanjaš ti se ni mraku ni suncu.
Spokojan vazda, po danu, po noći.

Korijen tvoj se spušta duboko,
Temelje Bog Ti za vjekove sazda.
I grane tvoje šire se široko,
Pa se planina diči s tobom vazda.

[58] »Katolički list« 1936., br. 24, 306—308.

Što je tvrd kedar jugu i Libanu,
To si ti gordim sjevernim gorama,
Preboliš lako i najljuću ranu,
Divi se tebi i svjetlost i tama.

Ljubimac drag si i sinjemu moru.
Mio stanovnik i magle i leda,
Osvojiš brzo i dolinu i goru,
Nebo i zemlja u te se zagleda.

Divna je, hraste, tvoja sugestija,
Od tvoga debla škola ponajbolja,
U njoj čvrstoća i duh se razvija,
U njoj je prva energična volja.

Stoga te, hraste, ja volim beskrajno,
I Boga molim, da ti budem sličan,
Ko ti da stojim čvrsto i ustrajno,
Orilo, gorilo, ko hrast nepomičan.«[59]

Tako, dakle, ova križarska strana, sa najvećim svojim zaštitnikom i prvim protagonistom, založila se za t. zv. »Hrvatski narodni pokret«, za koji se, kako se vidjelo, zalaže i nadbiskup Stepinac odbijajući sve »klevete... koje pokazuje ovaj ili onaj dio K. A., kao protivan hrvatskom narodnom pokretu.«

Euharistijski kongresi, kao najizrazitije manifestacije K. A., dakle kategzohen religijske i crkvene manifestacije, poslužile su također za ovu vrstu »apolitičkog« politiziranja K. A.

Evo primjera.

Na euharističkom kongresu u Slavonskoj Požegi, koji je održan 15. VIII. 1937. pročitao je dr. Josip Andrić govor prof. Petra Grgeca, koji su u ustaško vrijeme postali oba veoma agilni saradnici na poslu klerofašiziranja. U ovom govoru bilo je riječi i o K. A., a tako i o njezinu odnosu prema politici, dakako savremenoj u Hrvatskoj, ali na sasvim »apolitički« način.

»K. A. ostati će uvijek izvanstranačka. Ne agitiramo ni za koju stranku, nego samo konstatiramo golu činjenicu, kad kažemo, da se danas čitav hrvatski narod okupio u hrvatskom narodnom pokretu pod vodstvom dra. Vlatka Mačeka. Mi poštujemo tu činjenicu. K. A. u Italiji je talijanska, u Francuskoj francuska, u Madžarskoj madžarska, a među hrvatskim narodom mora biti hrvatska. I kao što K. A. drugih naroda štuje i ljubi svoje narodne vođe, *tako i mi štujemo i ljubimo svoje narodne vođe, to jest one, za koje ne samo Hrvati, nego i drugi narodi priznaju, da su zakoniti politički i nacionalni vođe hrvatskog naroda. Naravno hrvatska K. A. kao poseban tabor imade svoje posebne duhovne vođe.*

[59] »Katolički tjednik« 24. VII. 1936. — Jedan katolički svećnik, anonim, spievao je jednu parodiju na ovu nadbiskupovu pjesmu »Bukva«, u kojoj se naveliko izrugao pjesniku-nadbiskupu.

Kao članovi hrvatskoga naroda mi smo vjerni svojim crkvenim poglavarima.

Vjerni smo svojim nadbiskupima dru. Antunu Baueru i dru. Alojziju Stepincu. Vjerni smo svojim župnicima i duhovnicima.«[60]

Dok je u Hrvatskoj K. A. bila sva uz dra Mačeka, u Sloveniji je ona bila na strani Jugoslavenske radikalne zajednice, pošto je Slovenska ljudska stranka zajedno sa svojim šefom i ostalim prvacima učestvovala u pravoslavno-katoličko-muslimanskoj koaliciji. Tu je kler i K. A. i opet na naročito protumačeni »apolitički« način pomagala režim, koji su kao antihrvatski i antikatolički pobijali hrvatski klerikalci. Paradoksi, ali ipak stvarnosti, koje su rastakale otpornost države prema vanjskim neprijateljima.

Nema sumnje da je ova pometnja o K. A. koja je vladala u shvaćanjima o ciljevima i zadacima K. A. među samim ustanovama i vođama tih ustanova, koje su bile članice K. A., još više ovladala i profanim krugovima izvan klerikalnih redova, među katolicima kao i pravoslavcima.

Svakako, bilo je jasno ipak svima, izvan redova K. A., da ona služi konačnim ciljevima velike i dalekosežne, sveobuhvatne politike Rimske Kurije.

Friedrich Muckermann, poznati jezuit u Njemačkoj, još prije dolaska Hitlera na vlast, 1928., u svojoj knjizi K. A podvukao je misao kako on shvaća K. A.

»Papa zove na novi krstaški pohod K. A. On je vođa koji nosi zastavu Kristova kraljevstva. Ne radi se samo o crkvi, radi se o državi, o nauci, o umjetnosti. K. A. treba da obuhvati univerzum. Papinski suverenitet je najviši na zemlji, najviše i najsvetije dobro čovječanstva, i zato taj suverenitet mora imati pravo i dužnost da sve druge oblasti vladanja drži u ogradama koje su im postavljene... K. A. znači sabiranje svjetskog katolicizma. Ona mora proći kroz svoje junačko doba, jer je u krvi mučenika nikla prva era zapadnog kršćanstva, i novo doba može se dobiti samo žrtvom krvi za Krista.«

Ovako militantno gledao je na zadatak K. A. njemački jezuit, kome je napisao predgovor kardinal i tadašnji njemački nuncij E. Pacelli, sadašnji Pijo XII.! Sve je ovo bilo u duhu, svijesti, volji i odlukama hrvatskog Križarstva, najsnažnijeg dijela hrvatske K. A.!

Tako u isto vrijeme, dok se u Jugoslaviji, kao i u Austriji prije Anschlussa u klerikalnim službenim crkvenim redovima govorilo o depolitizaciji K. A., nije se prestajalo govoriti o kristijanizaciji politike. Prema sudu bečkog kardinala Innitzera, u koga je toliko gledao nadbiskup Bauer, osnivanjem K. A. dobivaju se novi oblici utjecaja crkve na svijet i na njegov poredak, na društvo i sve njegove članove, na državu, privredu i politiku. Logično je bilo, a naročito iz same primjene te »apolitične« ustanove, da je ona bila samo novi oblik klerikalizma, zaodjenutog u više i neodređenije norme. U Austriji, gdje se prije Anschlussa vladalo prema načelima političkog katolicizma, u stvari klerikalizma, za razliku od njemačkih katolika, koji su odbijali

[60] Šta je i kome je vjerna Katolička Akcija? »Jugoslavenske novine« 26. VIII. 1937.

mogućnosti postojanja političkog katolicizma, uzimao se klerikalizam kao oznaka, kojom treba da se svaki Austrijanac ponosi.[61]

Gruba primjena K. A. u raznim zemljama doista je sinonimizirana sa političkim klerikalizmom, koji je u stvari dirigiran od visoke hijerarhije, ili kako se katoličkoakcijski kaže: »suradnja i sudioništvo laika u hijerarhijskom apostolatu.« Nije onda bila daleko od istine teza francuskog publiciste, koji je K. A. nazvao zapravo Akcijom vatikanskog fašizma.

Stroga primjena apsolutistički shvaćene suverenosti, koju ima biskup u svojoj dijecezi, kako ju je jasno protumačio u »Katoličkom listu« dr. Pavao Lončar, izazivala je mlađe i nemirnije duhove u samoj K. A. na oštru kritiku. A to je značilo pravu pobunu u klerikalnom taboru. Ta je kritika u Zagrebu ponikla u križarskim redovima, koji su već od ranije pokazali velika nezadovoljstva sa svojim hijerarhijskim vodstvom.

Kritika, koja se pojavila u križarskoj »Nedjelji«, svojom je smjelošću zaprepastila mjerodavne u K. A., a naročito visoku hijerarhiju nad takvom sasvim osobitom »suradnjom i sudioništvom laika (križarskog) u apostolatu hijerarhijskome«!

Krajem 1936. i početkom 1937. objavio je niz članaka dr. Vladimir Cicak jedan od vođa V. Križarskog Bratstva i K. A., u kojima se oborio na infantilni, površni nesocijalni katolicizam. Kao primjer, kako ne treba da se radi, a radilo se u Hrvatskoj, dr. Cicak daje Španjolsku sa svim njenim strašnim posljedicama. Za odnose u K. A. svakako od osobitog značenja.

»Misticizam i fanatizam stvorili su španjolski duh, koji je tokom stoljeća ipak zaboravio da se katolicizam ne sastoji samo u punim crkvama i dugim te sjajnim procesijama, nego u provođenju u djelo Kristove pravde i ljubavi, u prvom redu imućnih prema siromašnima ... I došlo je ono, što je moralo neminovno doći. Reakcija na nesmiljeni kapitalizam ... Kolektiv treba da dovede katolike pameti. Da nije bilo infantilnog katolicizma izostale bi socijalne revolucije ... Možete li si zamisliti stotine hiljada ovakvih razočaranih i izbezumljenih radnika i radnica, kada izađu na ulice i ceste velikih gradova da traže ostvarenje svoje pravde! Zar će je tražiti milom, kad izgube vjeru u čovječanstvo? Ne, ne mogu! Zato je traže, iako bezuspješno, silom. A tko nosi krivicu? Kršćanski narodi, a među njima u prvom redu katolici, jer se ti najviše razmeću Kristovom pravdom i ljubavi. Među katoličkim narodima najveći su krivci i upravo zločinci na prsima svojih naroda oni, koji imadu i novaca i posjeda u izobilju, u isto vrijeme kada radnik gladuje i stradava! ... Prošla su vremena, kada se je glupo smatralo kritiziranje gospode katolika navalom na vjeru i Crkvu. To danas više ne upaljuje. Takovom se shvaćaniu danas svaki i malo ozbiljan čovjek smije! Danas se kritizira sve. Ne znači kritizirati Crkvu, ako se podvrgne opravdanoj kritici čovjek, a pogotovo katolik svjetovnjak, kojemu je katolicizam samo na jeziku, a na djelu taj je isti najbezobzirniji kapitalista.[62]

[61] Časopis »Der Christliche Standensstaat« 22. IX. 1935., ima i ovo: »Kao polazna teza za ova razmatranja neka se prije svega utvrdi da političkog katolicizma ima, i da se svaki katolik mora odlučiti da tu oznaku primi kao počasnu titulu mjesto da se protiv nje buni kao protiv difamacije.«

[62] Pobuna u klerikalnom taboru. »Javnost« 1937., br. 3. 38.

Očigledne aluzije na španjolske crkvene latifundije, bez kojih nisu ni hrvatski biskupi ni bogati kanonici, uznemirile su i nadbiskupski dvor i kaptol, koji se tek stao oporavljati od propalih zajmova u vrijeme prvog svjetskog rata, kad ih je založio za pobjedu austrijskog oružja, a time i svojih privilegija. Reakcija u klerikalnoj štampi, ali i iza kulisa K. A. bila je stroga i energična »Hrvatska straža«, »Katolička riječ«, »Katolički list« i toliki drugi, nekrižarski listovi, osuli su tešku paljbu na protivnički tabor. Užasnut »Katolički list« otkriva pravo stanje u K. A., a tako uopće u crkvenim redovima, u vezi sa kritikom visokih crkvenih ljudi. koja pojava nije rijedak slučaj.

»Načelo opravdane kritike crkvenih službenika putem štampe, govora itd. nije crkveno. A mi smo doživjeli, da mladi katolici, svećenici i laici, u štampi, otvoreno kritiziraju odredbe biskupa, govore o njima na način, koji izazivlje opravdane prigovore klera. Mi smo doživjeli, da se privatni listovi upravljeni visokom crkvenom dostojanstveniku, u kojima se kritizira njegov rad, cirkularno šalju među kler i laike. Doživjeli smo, da se dugi razgovori u četiri oka između biskupa i laika, reproduciraju i cirkularima šalju među nekompetentne. Doživjeli smo da dr. Cicak u »Nedjelji« ovako tumači crkvenu hijerarhiju: »Crkvenu hijerarhiju predstavljaju crkveni knezovi, biskupi i nadbiskupi, viši i niži svećenici, do onoga zadnjega župnika i kapelana u najmanjoj i najsiromašnijoj župi. Svi su oni jednaki, svi su oni isti pred Bogom, no i u poštovanju pred svojim narodom ... ako ih svakog pojedinog rese one krijeposti ... i t. d.«[63]

Samo je po sebi razumljivo da na takav postupak jednog buntovnog člana K. A. nisu mogle ostati pasivne vrhovne vlasti K. A. One su povele jedan dug i opsežan inkvizitorski proces — modo antiquo, — i bez saslušanja optuženog! Dosljedno tome, dr. Cicak bio je i kažnjen od strane nadbiskupa Bauera, da ne smije više držati ni govore, ni predavanja u katoličkim društvima, niti smije pisati u novinama. List dra Mačeka zgranuo se nad takvim postupkom, naravski zato, što su Križari bili njegovi najodaniji bojovnici. U polemici koja se razvila između »Katoličkog lista« i Mačkovog »Hrvatskog dnevnika« dr. Cicak je doista dokazao kako je »Katolički list« u svojim navodima bio na mnogo mjesta ne samo netočan, nego je i svjesno izvrtao istinu. Dr. Cicak završio je svoju polemiku izjavivši da bi »onaj tko kaže, da se bori za istinu, morao i u pisanju da se služi istinom.«[64] Da bude zabuna među klerikalcima što veća i da se skandal ne zataška o svemu ovome, pokazao je opet Šarićev križarski »Katolički tjednik« kad se zgrozio nad metodama zagrebačkih nadležnih crkvenih vlasti.

Sve ovo trvenje između dva suprotna klerikalna tabora postepeno je prodiralo u javnost i prikazivalo je koliko je visok moralni stepen klerikalnih čistunaca i visoke crkvene hijerarhije, koja je trebala kroz K. A. da podvrgne svom autoritetu i svojoj suverenosti cjelokupni javni i privatni život. Međutim, ono što se u javnosti saznavalo, prema svemu izgleda, da je samo blijedi refleks svega onoga što je ustvari

[63] Pobuna u klerikalnom taboru. »Javnost« 1937., br. 3, 39-40.

[64] Klerikalci između sebe. »Javnost« 1937., br. 50, 944. Vidi i »Izjavu dra V. Cicka« u »Obzoru« 4. XII. 1937.

ovaj truli organizam, zaražen najraznovrsnijim otrovima opterećenja iz prošlih vremena, rastakalo, a činilo ga sposobnim jedino da posluži najdestruktivnijim političkim strujama. Sve je to bilo samo jedno naličje vješto okrečenog groba, u kojemu nije više bilo ni truna od »ideala« o kojima su se tako rado raspisivali ideolozi Katoličke Akcije. U tome nije bilo bolje ni u Sloveniji. Tamo je cijelu K. A. ustvari apsorbirala klerikalna Slovenska ljudska stranka, kojoj su gotovo sve crkvene organizacije, od Marijinih kongregacija do tolikog broja vjersko religioznih društava, laičkih i crkvenih, odano i disciplinirano služili. Dakle, bila je to jedna samo vanredna simbioza sui generis, koja je bila usmjerena konačnom cilju klerikalizma ili političkog katolicizma, ili pored svih demantija K. A.: preuzimanje sve vlasti u svoje ruke, kako je to Msgr. i kardinal Pizzardo rekao 1931. za špansku K. A.

Naličje K. A. i klerikalnog pokreta u Sloveniji dao je slučaj Edvarda Kocbeka, poznatog slovenskog javnog radnika i jednog od istaknutijih mladih katolika, suradnika starog klerikalnog časopisa »Dom in svet«. Za jubilarni broj ovog lista napisao je jedan studiozno komponiran članak: »Razmišljanja o Španjolskoj«. Utisak koji je taj članak proizveo na mjerodavne klerikalne funkcionere jasno je pokazao koliko su bila heterogena strujanja također i među klerikalcima u Sloveniji. Profesor Kocbek je u svojim razmatranjima o uzrocima i povodima koji su doveli do građanskog rata u Španjolskoj, veoma oštro optužio ne samo aristokraciju nego i svećenstvo, bacajući na njih zajedničku krivicu odgovornosti za rat. Hipokriziju klerikalizma, a tako i Rimske Kurije, ocrtao je Kocbek oštrim i odlučnim potezima, iskreno i buntovno, po diktatu razbuđene savjesti bez obzira na disciplinirano st u K. A., toliko traženu od strane episkopata. Svakako je značajno da je taj opće načelan članak u vezi sa jednim teškim historijskim zbivanjem, objavljen u jubilarnom broju o pedesetogodišnjici izlaženja mnogo čitanog časopisa. Misli, koje je Kocbek iznio, svakako premašuju granice teme o kojoj on raspravlja, pošto on dodiruje probleme u svijetu vezane uz ulogu katoličke crkve. Samo nekoliko karakterističnih pasusa o ratu u Španjolskoj, o toj uvertiri drugom svjetskom ratu, pokazuju koliko je smjelosti pokazala razbuđena savjest jednog nesumnjivo odanog praktičnog katolika, kršćanskog socijalista.

»Sto hiljada ljudi je držalo u svojim rukama dvanaest miliona hektara zemlje, milion seljaka je posjedovalo samo šest miliona hektara, a dva miliona nisu imali ni mrve zemlje, pored druga dva miliona poljskih radnika. Zemljoposjednici među kojima je bila i crkva, plaćali su neznatne poreze i gomilali golema bogatstva ... Crkva se zbog svojih prelata sve više udaljivala od naroda, a vjera je postajala domena samo viših slojeva. Svi plemićki dvorovi imali su vlastite kapelane, dok seljaci nisu znali ni za katekizam, a u Estremaduri ni jedan od sto seljaštva nije vršilo uskršnje vjerske dužnosti. Mnoge, a naročito južne provincije, postale su gotovo poganske, a na hiljade ljudi u Španjolskoj nije ni kršteno. Vjera je postala navikom jednog jedinog staleža; a odatle, pa do vjere kao privilegije nije daleko ... Svećenici su bili samo činovnici monarhije, odgojeni u feudalnom duhu ... I pored toga, u mnogo slučajeva to su bili neuravnoteženi i arcligiozni tipovi, bez smisla za pravu kršćansku prirodu, pohlepni za novcem, redovnici čiji je vrhovni ideal bio bezbrižno življenje po manastirima ... Španjolska crkva je nagomilala golema bogatstva i na taj način postala jedan od najstrašnijih tlačitelja radništva. U bankama, u zalagaonicama, u brodarskim društvima, u privatnim željeznicama i u rudarskim poduzećima, svuda se nalazi crkveni kapital, koji se penje na milijarde ...«

Objasnivši uzroke i povode građanskom ratu, Kocbek ističe svu izobličenost i pretvorstvo, manifestirano pri početku rata, a poslije svega ulogu svećenstva koje je u najvećem dijelu stalo na stranu feudalaca i pobunjenih generala, bez obzira što su prekršili zakletvu prema zakonitoj vladi. A onda prikazuje stvari, koje su poznate iz talijansko-abesinskog rata, u kome je također svećenstvo odigralo nesumnjivo jednu sasvim neevanđelsku ulogu.

»Vidio sam kako su krštavali tenkove ... Najdrzovitije im davali imena »Karmelske Djevice« i drugih Madona i tako vršili oskvrnuće svetinja ... Svećenici u kratkim sutanama i puškama na ramenima vodili su pastvu u boj. Morali su doći divlji mavarski vojnici, Muhamedovi vjernici, sa znakom Srca Isusovog na grudima, da kolju Španjolce u katoličko ime, i sa poklikom »Živio Krist Kralj!«

Dok se u Španjolskoj ovako ponio najveći dio svećenstva prema svome narodu, dotle je fašizam, podvlači Kocbek, u ime vjere najokrutnije progonio i mučio baskijske katolike i baskijsko svećenstvo. Dakako, katolička štampa u Španjolskoj je o svemu tome šutila, ma da je »broj poubijanih baskijskih svećenika veći od broja ubijenih katoličkih svećenika u Meksiku, i ma da je baskijski katolicizam na daleko višem stepenu negoli je meksički.«

Koliko su se Frankove trupe i klerikalne pristalice borile protiv vladinovaca, vidi se po pisanju katoličkog »La Croix« koji tvrdi da Francova vojska uopće nema zarobljenika pošto ih se smjesta ubija. Kocbek tvrdi da je pobuna generala Franca imala za cilj očuvanje feudalne reakcije, a nikako ne obranu vjere kao ni obranu od komunizma. Jer, komunističkih je poslanika u Španjolskoj bilo svega 15 na 415 ostalih.

»Kršćanin ne može nikako da prihvati komunistička načela — produžuje Kocbek — ali po tvrđenju mnogih trezvenih katolika, komunističke Španjolske nije uopće ni bilo. Komunizam služi španjolskim fašistima kao izgovor, da mogu nastupati protiv radničke klase. U času kad je građanski rat buknuo, nije bilo nikakve opasnosti da se komunizam presadi u Španjolsku, ali je pobuna generala tu mogućnost povećala«.

Razmotrivši sve uslove pod kojima se je španjolski rat vodio, dovikuje tada već bivši slovenski klerikalac Kocbek svima u svijetu a tako i na domu, koji tvrde da je španjolski rat vjerski rat, da je to »najdrzovitija fašistička laž«, jer su uzroci tog rata socijalni, a ne vjerski. Unamuno je još pred smrt rekao: »To što se sprema kod nas nije fašizam, već karikatura hitlerizma«. A španjolski fašizam je, kao i drugdje »reakcija kapitalizma na političkom, socijalnom i ekonomskom polju, koja liberalni kapitalizam hoće da zamjeni sa državnim«. To je »rafinirani i maskirani materijalizam, koji negira ličnost i njenu slobodu.«[65]

[65] Rad. J. Pavlović. Razmišljanje o Španiji i ostalome. »Javnost« 1937., br. 19. 356-357.

Svakako ove toliko slobodno i odvažno izrečene misli morale su da uznemire svu klerikalnu štampu, ne samo slovensku nego i hrvatsku, jer su se obje oduševljavale za pobjede generala Franca. A na drugoj strani, nikad nisu prošaptale ni riječi zaštite za baskijsko svećenstvo i za baskijske katolike koji su na strani crvenih branili svoju grudu od imperijalizma Francovog fašizma. Svi su ti ustali jednodušno protiv Kocbeka i njegovih istomišljenika. Jer, profesor Kocbek nije bio osamljen. Ta u istom br ju »Dom in sveta« objavio je književnik Javornik članak o Unamunu, koji odiše također novim, sasvim smjelim duhom, drugim nego što bi se to moglo očekivati od jednog klerikalnog lista. Sva je klerikalna štampa jednodušno osuđivala Kocbeka. Ali inkvizitorski aparat tražio je i Kocbekove istomišljenike. Odatle napadaj »Slovenca« na svećenika Barlea, za kojega je ustvrdio, da je prof. Kocbek crpao svoje znanje od »takvih katoličkih svećenika kakav je na primjer župnik Barle«. Barle se osjetio povrijeđenim i tužio je uredništvo »Slovenca«. Rezultat je bila osuda urednika »Slovenca«, koji je time bio službeno utvrđen kao klevetnik jednog člana tog istog klera.[66] Tako je »Slovenec« sve one, koji nisu mislili kao on obilježavao kao sumnjive katolike ili katolike druge kategorije, pošto je zacijelo smatrao one iz Slovenske ljudske stranke kao katolike prve kategorije. »Na kraju krajeva, za nas nije važnije — rezonira »Slovenec — mišljenje nekog vođe mlađe katoličke inteligencije ili nekog trezvenog duhovnika, ili nekih uglednih katolika, nego mišljenje pape . . .«[67]

Naravno nikoga nije iznenadila odluka ljubljanskog ordinarija, koji je poveo postupak protiv Kocbeka i kaznio ga time, što mu je zabranio da drži predavanja pred katolicima »dok ne popravi sablazan koju je prouzročio u katoličkim redovima, svojim člankom o Španjolskoj.«[68]

Kad su se čitavo uredništvo i velik broj suradnika »Dom in sveta« solidarizirali s Kocbekom, ne htijući da donesu ma kakve isprike ili ispravke članka, koji je napisan na osnovi provjerenih istina, to je vlasnik lista »Katolička tiskara« obustavila »Dom in Svet«. I to upravo o jubileju pedesetgodišnjice njegova postojanja, stoga što je revija prešla na druga područja i što je bez ikakve ograde donijela tvrdnje koje nisu u skladu sa načelima katoličkog Štamparskog društva.«[69]

Svakako nije bez interesa da je u tom posljednjem broju »Dom in sveta« urednik časopisa profesor Koblar naštampao i ove misli: *»Jedino u slobodi leži odvažnost da se dođe do posljednje istine i zato je vrijednost duhovne neovisnosti u tome da stvarima pođemo do dna, te da rješenja nema samo u apsolutnoj doktrini«.*

Poslije obustave lista »Dom in svet« grupa slovenskih mladih katolika oko profesora Kocbeka i Koblara, koja je nesumnjivo predstavljala jedan značajni krug mlađe i demokratski orijentirane katoličke inteligencije, počela je da izdaje list »Dejanje«. U prvom broju objavio je profesor Kocbek da će časopis biti namijenjen »svima onima koji su pristalice načela slobode, demokracije, socijalne pravde i samoodređenja naroda.« Samoj reviji, prema programu profesora Kocbeka, ne će biti cilj neki jednostavni pokret, već namjera da okupi »sve ljude željne akcije koje veže vjera u ljudsko dostojanstvo.«[70]

[66] »Javnost« 1937., br. 39, 728.
[67] »Javnost« 1937., br. 19, 358.
[68] »Javnost« 1937., br. 50, 945.
[69] »Javnost« 1938., br. 2, 35.
[70] »Javnost« 1938., br. 5, 98.

Međutim ova Kocbek-Koblarova akcija ustvari je bila antipod K. A. Jer svi oni iskreniji i saživljeniji sa pravim duhom evanđelja, koji su težili k ovoj po Koblaru iskazanoj istini, morali su prolaziti kroz gorka iskušenja i razočaranja u saznanjima da su u vrhovima K. A. u Hrvatskoj, a tako i u Sloveniji, ovakve ideje i ovakva nastojanja bila strana, ako ne i heretička. Stoga je protiv njih trebalo istupiti sa svom strogošću i osuditi takvu slobodu izricanja istine.

Kad se kroz prizmu svih ovih samo fragmentarno izloženih zbivanja između glavnih suprotnih struja unutar K. A., koje su se progonile, zagleda u dubine i pozadine tih korporacija što su formalno sačinjavale K. A., onda se vidi kako je malo, vrlo malo plemenitih misli poticalo s jedne i druge strane. A kad bi se takva i pojavila, ona je imala da bude ugušena i satrvena inkvizitorskim sredstvima bez dubljeg zagledavanja problema i motiva koje je iznosila na javu pobuna savjesti i istinske kršćanske misli. I to smjesta i zauvijek, strogo i bez obzira da li je takvo lice svećenik ili najugledniji laik. Naprotiv takve se mjere nisu uopće poduzimale, ili ako su činjene, niti je bilo ni takve brzine ni takve oštrine za sve one iz dva glavna neprijateljska tabora, koja su se nalazila pod vrhovnim nadzorom episkopata, iz kojih se i dalje prosipalo i prolijevalo more mržnje i nesnošljivosti, izobličene nacionalne isključivosti i autoritativne samouvjerenosti, pravog pravcatog neprijateljstva i najzatrovanije histerične pakosti. Tu su se in camera caritatis dijelile opomene i savjeti, ne popravljajući ni liječeći trulo stanje, ili kako je u svome referatu kazao dr. Protulipac, »bolesti K. A.« Zato nije teško naći i odgonetku. Ona je naprosto i u jednoj njihovoj zajedničkoj osobini. Naime, obje strane sačinjavale su svakako jednu borbenu vojsku šovinističkog i antipravoslavnog klerofašizma, ali i svih onih nastojanja protiv naprednih i slobodoumnih i slobodoljubivih rodoljuba, čijom pomoći je tako lako vršio svoje obračune rimski Drang nach Osten. Kad se pak uoči, da je taj i takav duh, zatrovan mržnjom, pakošću i neprijateljstvom obuzimao njihove duše i njihova međusobna obračunavanja, onda tek mora biti jasno kakav je to bio njihov duh prema njihovim zajedničkim protivnicima. A taj duh je ispisivao jedno crno i tužno poglavlje, u kome će se uzalud tražiti Galilejčeve riječi i misli.

Nije onda čudo da jedan od najdisciplinranijih članova K. A., koji u njoj surađuje od njenih početaka sa svim žarom praktičnog katolika, A Pilepić, kad se pita zašto je napisao svoju knjigu »In aedificationem«, odgovara, da su to: »jaz između dviju glavnih struja u našem katoličkom pokretu i u K. A., drugo

> *»Križarstvo, koje u svojoj težnji da monopolizira cijelu hrvatsku K. A. uteklo se sredstvima koje nisu uvijek u skladu s istinom, a još manje s toliko izvikanom depolitizacijom.«* I treće: »Seniorsko domagojska struja . . . U političkom pogledu ta se struja dala previše zahvatiti od političke strasti, tako da katkada prosuđuje događaje i osobe ne po tomu kako se oni odnose prema interesima vjere i crkve nego prema Hrvatstvu, Srpstvu ili Jugoslavenstvu. Osobito u tomu griješi »Hrvatska straža«. Zlo je, što njezini neki ispadi, po kojoj njezinu nepotrebno političko zadirkivanje, po koja njezina polemika protivnicima kasnije služi kao oružje protiv katolicizma i K. A.«[71] Ante Pilepić daje i sugestije kako bi se to stanje popravilo i predlaže »promjenu

[71] A. Pilepić, »In aedificationem«, 96-97.

čitavih vodstava nekih sadašnjih organizacija, čime bi se uklonilo mnogo razloga međusobnih prepiranja i predbacivanja.«[72]

Međutim ova i ovakva K. A. još će nekoliko godina u svom razvoju sazrijevati u takvom smjeru da bude na početku ustaškog klerikalizma sposobna da postane njegov najmoćniji faktor. Svakako sa zaslugama vrhovnog vodstva K. A., koja je u Hrvatskoj i Sloveniji uistinu bila divna »suradnja i sudioništvo laika u hijerarhijskom apostolatu.« Ova će biti gotovo ista, kad bude došlo vrijeme krvavoj žetvi, kao što je bila i u španjolskom ratu, o čemu je tako kuražno progovorio još 1937. profesor Kocbek.

[72] A. Pilepić. »In aedificationem«, 98. Svoja konačna izlaganja A. Pilepić završava optimističkim gledanjima kad kaže da bi biskupi »mogli pristupiti konačnom uređenju pitanja koje nas već 15 godina muči, koje slabi naše sile prema nutri i prema vani. i koje koči svaki rad većega zamaha te stvara i od nas svećenika dvije vojske na stalnoj ratnoj nozi.« (Idem, 99).

XII.

DJECA I PASTORČAD

Pijo XI. prema Jugoslavenima pod Italijom

I.

»Essendo il papato cattolico, ma di origine e d'indole per eccellenza Italiano . . .«

»Non vi sarà certo un solo Italiano per quanto animato dal più puro ed universale amore della scienza, il quale possa non riconoscere la storica verità di questa ragione«.

Achille Ratti, 1902.

»Archivio storico Lombardo« — 1902. — »Il Popolo di Trieste« — 21. IV. 1932.

II.

»Ja sam protestant, ali ja sam i Talijan. Ja gledam na crkvu kao na najveću talijansku ustanovu, na glavnog posrednika za proširenje »talijanstva« po čitavom svijetu. Njena vladajuća hijerarhija je uglavnom talijanska. Uistinu, ako crkva ima da ostane rimska, onda treba da zadrži ovu prednost. Mi Talijani ne bismo mogli nikad podnijeti jednog stranca kao papu niti stranu hijerarhiju u našoj sredini. *Mi želimo da je Vatikan talijanski . . .*«

Barun Sidnev Sonnino Wilfridu Wardu u razgovoru o rješavanju tako zvanog Rimskog pitanja. (Decembra 1898.)

Henry Wickham Steed, Through Thirty Years. 1892.—1922. London 1924., I, 135—136.

III.

»Iz sto sitnih stvari vidi se, da koji god duh naprama Slavjanom civilne Italije, taj je isti i crkvene. Među Talijanom i Talijanom u tom obziru nema razlike, nosio on ili frak ili prelatsku mantiju«.

Biskup Strossmayer Franji Račkome 27. III. 1877.

IV.

»Rim (Vatikan) nas očevidno po glavi bije, pak bi još rad, da ne plačemo. Narod krepak imao bi barem apsolutnim pasivitetom dokazati, da mu nezasluženi i upravo bogogrdni udarci od strane crkve, koja bi nam majka bit imala, bol i tugu prouzrokuju«.

Biskup Strossmayer Franji Račkomu 18. XII. 1887.

Carlo Sforza, diplomat i publicist, upoznat odlično s odnosima i zakulisnim akcijama Vatikana i Kvirinala, završujući slikanje portreta pape Benedikta XV. rekao je pri kraju i ovo:

»... Jasan i hladan uvid u granice svoje moći objašnjava zašto Benedikt XV. nije učinio nikakav potez, kojemu jedan demagog na njegovu mjestu sigurno ne bi mogao da se odupre, potez koji bi mu donio za trenutak bučnu popularnost, ali poslije kojega bi crkva ostala još više pocijepana. Kad je umirao, Benedikt je mogao reći da svome nasljedniku predaje jedinstvo crkve neokrnjeno, pored svega dugog trajanja i žestine oluje. On je uspio u tome nastojanju, koje je, na koncu konca, i bilo njegova najviša dužnost, jer je umio da smjerno ispuni svoj zadatak. U toj smjernosti sastojala se njegova veličina i njegova mudrost. Ne će nam trebati dugo vremena da vidimo jesu li i pape koje su htjele da izvode teatralne geste i da idu protiv struje života jednoga naroda isto tako sretno služile interesima vjerskoga mira.«[1]

Nasljednik Benedikta XV., papa Pijo XI. politički nije pošao utrtim putem svoga prethodnika. On je imao svoje smjernice, svoje vlastite poglede na odnose crkve prema talijanskoj državi, koji su izvirali iz njegovih naučenjačkih pogleda na značaj katoličke crkve, njeno porijeklo i njenu prirodu, što je sve za njega bilo talijansko. On je još kao Achille Ratti, kao učeni bibliotekar milanske Ambrosiane, 1902. iznio za katoličku crkvu i dosljedno za papinstvo i ove misli: »Essendo il papato cattolico, ma di origine e d'indole per eccellenza Italiano... Non vi sarà certo un solo Italiano per quanto animato dal più puro ed universale amore della scienza, il quale possa non riconoscere la storica verità di questa ragione«.[2]

Učeni historičar, koji je već u zrelim godinama svojih naučnih studija imao ovakav pogled o značenju i karakteru univerzalnoga papinstva, identificiranog s talijanstvom, njegovim porijeklom i prirodom talijanskom, mogao je kao kasniji papa da usmjeri s puno odlučnosti sva svoja crkveno-politička nastojanja k izmirenju Vatikana i Italije, s kojom se smrtno zavađen razišao 20. septembra 1870. Od prokletstva Pija IX. i nepomirljivih zategnutosti do Pija XI., dakle kroz puna pola vijeka u nizu najraznovrsnijih okolnosti ti su se odnosi ublažili do jednog ustvari tolerantnog i poštovanja dostojnog modus vivendi. Ma da se nijedna od suprotnih strana nije odrekla svojih prava, stečenih ili izgubljenih. Papa nikako ne izgubljenog suvereniteta jedne svjetovne države. Poznavajući te odnose vrlo dobro, Sforza kaže da oni nisu bili nepodnošljivi, da vatikanske zidine nisu predstavljale neprelazni kineski zid. Jer kroz vatikanska su vrata prolazili, ako ne pape, a ono njegovi kardinali, u vrlo česte posjete raznim ministrima da rješavaju mnoga zajednička pitanja. Dakako pape nije smetalo da svake druge ili treće godine izdadu poneku encikliku, u kojoj bi govorile o svom nepodnošljivom sužanjskom položaju, u koji ih je dovela talijanska vlada. Talijanske vlade čuvale bi se da dadu ma kakav odgovor. Tako se stvorio jedan odnos situacija, koji je većina evropskih država ocijenila kao remekdjelo praktične mudrosti. Sam Sforza može kazati iz svojih ličnih iskustava, da su sutradan, poslije takvih protestnih enciklika, kao i prije toga, povjerljive ličnosti Vatikana dolazile, i s ministrima rješavale pitanja, koja su se odnosila na primjer na one iste misionare i biskupe u inostranstvu, koji su već tada bili pridobiveni za Italiju, a za koje apologeti Lateranskog ugovora tvrde, da su tekovina tek toga ugovora.[3]

[1] Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope, 139.
[2] »Il Popolo di Trieste«, 21. IV. 1932.
[3] Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope, 278.

Ja smatram da se u shvaćanjima Pija XI., koja su plod njegovih nacionalnih osjećanja historijske stvarnosti u vezi s talijanstvom papstva i papske Kurije (1902. — Achille Ratti) imaju tražiti još psihološki razlozi koji su doveli do sporazuma s fašizmom. Naprotiv Sforza ih nalazi u zajedničkoj mržnji, koju je Pijo XI. imao protiv političkih sloboda isto tako, kao i fašistički vođa Benito Mussolini.[4] Iako ova Sforzina pretpostavka nije bez značenja za formiranje političkog katolicizma Pija XI. ili bolje rekavši njegove politike koja se razlikovala u pitanjima sloboda socijalnog i političkog života od njegovih prethodnika, ipak oni su sekundarne prirode. Oni su usputni, a osnovi su na strani svijesnih i podsvijesnih elemenata njegova nacionalnog osjećanja, kojemu se nije mogao oteti ni predstavnik univerzalne crkve, koja je, upravo za perioda Pija XI. i Benita Mussolinija daleko više talijanska nego rimska.

Žarki talijnski patriotizam i živa nacionalna osjećanja prožimaju i politički svu ličnost učenog historičara, a onda i diplomata, kojemu je pod kraj rata u Poljskoj povjerena znamenita misija na terenu sanitarnog kordona, sad više ne toliko protiv pravoslavlja već novih tekovina ruskih i čovječanskih poslije Oktobarske revolucije. Msgr Ratti, tada još prefekt Vatikanske biblioteke, došao je već maja 1917. kao »apostolski vizitator za Poljsku i Litvaniju« u Varšavu, gdje je ostao dobre četiri godine. U formiranju Poljske poslije prvog svjetskog rata ima i veoma mnogo misli, nastojanja i napora Achila Rattija. »I kao katolik, i kao Talijan, s dubokim saosjećanjem za nesretni poljski narod, znameniti prelat, koga je Proviđenje kasnije uzdiglo na najvišu čast u rimskoj crkvi« posvetio se svojoj dužnosti s neutrudivim žarom. I upravo talijanski diplomat, koji je upoznao Rattija već 1919. u Varšavi, gdje je Ratti od 30. marta iste godine nuncij, sa svojim sekretarom Msgr. Pellegrinettijem, kasnijim nuncijem u Jugoslaviji. Diplomat Paulo G. Brenna, autor djela o papi Piju X., kao njegov veliki glorifikator, bio je već pri prvom susretu zadivljen patriotskim i talijanskim nacionalnim osjećanjima varšavskog nuncija. I to u samih dvadeset minuta prvog razgovora, potvrdila su se njegova saznanja da je Ratti ne samo »un diplomatico prudentissimo« nego i »un ardente patriota«. Jer, kao što je bio red tih dana, kad je Italija punim šakama grabila uspjehe svoga savezništva s Antantom, na štetu porobljenih manjina, donoseći slavenskim manjinama najstrahovitije ropstvo, zamjenjujući propalu apostolsku monarhiju, govorili su Talijani među sobom u tuđini samo o svojim velikim pobjedama, i o onoj najvećoj kod Vittorio Veneto. Msgr Ratti bio je sav zagrijan, kad je govorio o svojim sinovcima koji su također učestvovali u ratu. Njegov patriotizam, kaže Brenna bio je sasvim neobičan za prelata Svete Rimske Crkve, u ovakvoj službenoj dužnosti. A sve je to bilo još u vrijeme takozvanog diplomatičkog prijeloma između Italije i Sv. Stolice, kad se nije moglo očekivati da će ga jedan predstavnik pape zadržati dvadeset minuta govoreći o talijanskim pobjedama s pravom nacionalnom gordošću.[5] Godine 1921. posta Msgr. Ratti nadbiskup Milana, a nekoliko mjeseca iza toga i kardinal.

Kad je poslije četrnaestog skrutinija 6. II. 1922. na konklavama poslije smrti Benedikta XV. izabran milanski kardinal Ratti za papu, izabrao je za svoje papsko ime Pijo XI., i to stoga, kako je izjavio, što želi da pođe utrtim stazama Pija IX. i X.

[4] Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope, 283-284.
[5] Paulo G. Brenna, Il papa della vittoria, Pio XI. Firenze, 1937, 375-381.

Obojica znameniti po svojoj naročitoj ideologiji, manifestiranoj u njihovim Syllabusima, ali i u odnosima prema državama, prvi prema Italiji, s kojom je 1870. raskinuo veze, a drugi zbog prekida odnosa s najkatoličkijom zemljom, s Francuskom. A obojica su mu bili uveliko slični sa svojim izrazitim talijanskim osjećanjima, poznati kao pape izrazite talijanske Rimske Kurije. Njegov izraziti talijanski osjećaj, o kome tako sugestivno priča Brenna, nesumnjivo mu je diktirao, da je prekinuo dotadanji običaj poslije 1870., te je svoj blagoslov Urbi et Orbi dao sa vanjske balustrade bazilike sv. Petra.

Ovaj talijanski osjećaj Msgra Rattija ostao je stalan i snažan i u Piju XI., i onda kad je s Mussolinijem zaključio Lateranski sporazum, kao i kad je zajedno s fažizmom radio na veličini i izgradnji talijanskog imperijalizma, kroz fašizam jednako Palazzo Venezia kao i Vatikana.

Pio XI. je u općem upravljanju crkvom bio zadahnut isključivo idejom politike disciplinskog jedinstva, pravno centraliziranog u njegovoj ličnosti, pa i u svim onim pitanjima koja su vjekovima spadala u djelokrug kongregacija i biskupa. Tu su dakle začeci ideje i razrade K. A. koja je imala da zamijeni rad političkih katoličkih stranaka, tada već dobro zaraženih demokratskim duhom. Sve je to imao da zamijeni i stegne apsolutistički razrađen hijerarhijski sistem. Zato je Pio XI. laka srca dopustio da žrtvuje na radost fašizma talijansku Partito Popolare, koju je vodio antifašista don Luigi Sturzo čije osnivanje imao je hrabrosti da dopusti Benedikt XV. Borbeni vođa te stranke don Sturzo, kao nepomirljivi neprijatelj fašizma i njegova šefa Mussolinija, morao je napustiti Italiju naprosto stoga što se Duceu približavao sve više vrhovni svećenik. Ovi osnovni njegovi potezi zapažaju se i u ostaloj Evropi. Njegovo je djelo da je u Njemačkoj rastavio katolički centar od socijalista, a povezao ga sa nacional-socijalističkom i militarističkom desnicom za račun zakona o konfesionalnim školama. Paradoksalno je ali istinito i stvarno da je u Španiji bio na strani protivnika kršćanskog demokratskog i republikanskog pokreta u Kataloniji i pomogao je njegove neprijatelje, isto tako kao i njegov tada već saveznik Benito Mussolini. U Belgiji je nametnuo Katoličku uniju i žrtvovao je konzervativnoj struji flandrijskih demokrata, dok je u Francuskoj osudio pokret Action Française, a na njeno mjesto postavio katolički moralni zakon i K. A. Kroz nju je kao i kroz apsolutnom pokornošću podloženu hijerarhiju vezivao sve svoje zapovijedi. Tako je sva ova teokratskim duhom prožeta potčinjenost služila da se sve više divinizira ličnost apsolutnog autokrata. Ove Sforzine karakteristike Pija XI. kroz K. A. u čitavome svijetu prate manifestacije koje daju pravo za ovakve tvrdnje. Ovoj univerzalnoj moći papa imao je da posluži i novi praznik Krista Kralja — osnovan od Pija XI.[6]

Samo nekoliko primjera iz hrvatskih i slovenskih žarišta.

»Orlovska straža« koja je izlazila u Zagrebu 1927. u članku »Suza svetog Oca Pape« kaže se da je papa živi Krist na zemlji. Isti list ima na drugom mjestu i ovo: »Našli smo Isusa Krista u Euharistiji i u papi!«[7]

[6] Vidi naprijed poglavlje XI. o K. A.
[7] »Orlovska straža« 1927, br. 1, 8, 38.

Tako su govorili i jugoslavenski biskupi. Dubrovački biskup dr. Josip Carević u svom svečanom govoru na dan krunisanja pape 18. II. 1931. rekao je: »Da je rimski papa živući Krist na zemlji«.[8] Krčki biskup Srebrnič u svome govoru na Euharističkom kongresu rekao je u Ljubljani ovo: »To svoje poslanstvo Krist neprestano i danas vrši po svom zamjeniku — Papi u Rimu. Katolicizam čitave Jugoslavije poklonit će se na Kongresu ne samo Kristu u Presvetoj Euharistiji, nego i Kristu u Papi, u komu je usidren reflektor vjerske istine u svim vremenima do svršetka svijeta. *Krist u Presvetoj Euharistiji i Krist u Papi je isti Krist.* To je naša vjera«.[9] Ovakvim divinizatornim i u stvari nedogmatskim tumačenjem Krista, Euharistije i Namjesnika njegova pape, vezao se najjačim sponama katolički svijet s Rimom, s Vatikanom, s papom. Tako u Jugoslaviji, a tako isto i po čitavom ostalom svijetu. Tako određen hijerarhijski sistem u čitavome svijetu, tako vrhovna glava crkve u Rimu. Pijo X. jednom je rekao: »Tko ljubi papu, ne razglaba njegove zapovijedi ili zabrane, niti dokle se prostire poslušnost prema njemu; *nek ne pripisuje nejasnoću njegovim zapovijedima i ne sumnja u nju tvrdeći, da zapovijesti ne ovise o vlasti papinoj i da nitko nije nad autoritetom njegovim* . . . Jer takvi ljudi pa najučeniji nisu srasli s Kristom.« Ovako litvanski jezuiti u svome časopisu »Žvenidže« (1935.) raspravljaju o papi, govore o njemu kao o Euharistiji, svetootajstvu oltara. Kad je jednom posjetio urednik toga lista papu, on je rekao, da Sveti Otac u njegovim očima izgleda kao druga Euharistija. Na to mu je Sveti Otac, potvrdivši te njegove riječi podvukao: »Vrlo dobro činiš, sine moj, ovako sudeći, jer je to istina.« Zato i litvanski jezuiti poučavaju litvanske katolike, da se vrate u prošla vremena, kada su svi katolici, bez izuzetka, u dubini svoga srca osjećali, da su pravi vojnici papini, koji su smatrali, da je časno proliti krv za papu. Sjetimo se velike katoličke istine: ljubavi i štovanja pape, pa bila i najveća, nikad ne će biti prevelika, jer je *papa naš vidljivi Krist.*«[10]

Kao litvanski jezuiti isto su i hrvatski jezuiti tumačili veličinu, božansku veličinu Kristovog zamjenika. *»Papa je u istinu Kristov zamjenik. Treba ga, dakle, slušati! I slušat ćemo ga i ljubit ćemo ga, jer je on drugi Krist na zemlji!«*[11]

Ovako divinizirano biće moglo je da pomišlja na najveći gest u historiji savremene crkve da se oslobodi sužanjstva pomoću Mussolinijeva fašizma. Oprostio je Pijo XI. bivšem radikalnom socijalisti, ateisti i antiklerikalcu, slavitelju Jana Husa, sve ono što je nekad na zborovima govorio pa i to da nema Boga, da je religija apsurd u nauci, nemoral u praksi i bolest ljudi. Ali, takav je bio Mussolini u vrijeme Pija X. i Benedikta XV. U prvom programu fašističkog pokreta 1919., Mussolini je još uveliko neraspoložen prema crkvi. Prema Syllabusima Pija IX. i Pija X. on je eo ipso osuđen. U tom programu predviđa se sekvestriranje svih dobara religioznih kongregacija i aboliranje svih prihoda biskupskih Kurija, koje tvore ogromnu pasivu za naciju i privilegij za jednu manjinu. U transformiranju Mussolinijeva internacionalizma u fašistički imperijalistički hipernacionalizam Mussolini 1920. iz osnova mijenja svoje poglede na crkvu. Odjednom Mussolini vidi u crkvi veliku realnu silu, koja mu može biti od znatne pomoći pri izvođenju njegovih dalekosežnih imperija-

[8] »Narodna svijest« (Dubrovnik) 18. II. 1931.
[9] »Slovenec« 23. XII. 1934: »Naši škofje kličejo na Euharistički kongres«.
[10] »Starokatolik« 1938., br. 7-8.
[11] »Glasnik Srca Isusova« 1932., br. 2.

lističkih planova. U novom tajnom programu fašističke stranke nalazi se pravo makijavelistički postavljena teza, koja je bila savršeno sprovođena prije i poslije Lateranskog sporazuma. To je: »Utilizacija katoličke crkve kao elementa talijanskog ekspanzionizma«. Odatle i prvi veliki i emfatični bljeskovi u Mussolinijevim govorima kad god bi dodirnuo problem crkve koja ima biti korištena u cilju talijanskog imperijalizma i njegove penetracije preko granica Italije u sfere starog rimskog imperija. Ova njegova orijentacija nije mogla ostati samo tajna programa i njegovih posvećenih izvršilaca. Godine 1921. Mussolini je javno u Parlamentu istaknuo tezu jedne sasvim nove i iznenađujuće orijentacije, kojoj se Italija od Cavoura do njegovih dana uklanjala zbog neprijateljskog stava Vatikana. Štoviše, Mussolini, nekadašnji antiklerikalac prekorava Carduccija zbog njegovog antipapskog utjecaja na talijansku inteligenciju. Na ogromno iznenađenje ne samo »L'Osservatore Romana« nego ljudi napredne Italije Mussolini se s divljenjem okrenuo prema crkvi:

> »Ali sve to, što se čini sjajno dok ostaje na području književnosti izgleda nama fašistima, ljudima bez predrasuda ponešto nesavremeno. *Naglašujem, da su latinska i imperijalna tradicija Rima danas zastupane u katolicizmu.* Kako je govorio Mommsen, da ne možeš biti u Rimu bez univerzalne ideje, tako mislim i tvrdim ja, da je jedina univerzalna ideja, koja danas postoji u Rimu ona ideja koja plamti iz Vatikana. *Veoma me uznemiruje kada vidim da se ustanovljuju narodne crkve.*[12] Jer vidim da time otpadaju milijuni i milijuni ljudi koji se više ne obaziru na Rim. Stoga smatram da bi morala svjetovna i laička Italija, ako se Vatikan odrekne svojih svjetovnih sanja, dati Vatikanu materijalne pomoći i olakšice za škole, crkve, bolnice i drugo, što ima na raspolaganju država. *Jer razvoj katolicizma u svijetu i učinak da četiri stotine milijuna ljudi iz svega svijeta gleda na Rim, na ponos je i korist također i nas Talijana.*«[13]

Ovako se budući diktator Italije, Duce Mussolini, približavao Vatikanu i rimokatoličkoj crkvi. Svakako ne iz religiozno-konvertitskih razloga nego iz dalekosežnih političkih namjera i planova. Za njih je prije svega trebao da u Italiji ima pomagača i saveznika pomoću koga će i u ostalom svijetu moći da nađe u izvjesnoj mjeri legitimnog interpreta njegova režima. Sve ove pojave još prije pohoda na Rim, i te kako su zapažene u Vatikanu, i o njima se raspravljalo u državnom sekretarijatu, a tako i u samoj papinoj kancelariji. U godini Mussolinijeva pohoda na Rim umro je Benedikt XV. i zamijenio ga Pio XI.[14]

S pohodom na Rim (1922.) započelo je i formalno provođenje fašističkog programa. Naravno ovaj sada nije nikako antiklerikalan, štoviše, može se reći, da je klerofilski, i pored svih shvaćanja o uzurpaciji svega, javnog i duhovnog života Italije. Benito Mussolini kad je došao na vlast bio je inspiriran osnovnom idejom da katolicizam treba da uđe u novi režim kao sastavni elemenat.[15] Za uzvrat bio je Mussolini obasut pažnjama od strane Vatikana kakve nisu dotad ukazivane nijednom predsjedniku talijanske vlade od 1870. Zabrana masonerije i skidanje masonskih

[12] Tu Mussolini misli na Čehoslovačku kao i na reformni pokret u Jugoslaviji.
[13] Luka Kostrenčić, Mussolini, Crkva i Jugoslaveni. »Jugoslavenska riječ« 17. XI. 1932.
[14] Vidi naprijed poglavlje XI. o K. A.
[15] Luigi Salvatorelli, La politica della Santa sede dopo la guerra. Milano 1937, 176.

emblema s Garibaldijeva spomenika, koji sa Gianicola prkosno prijeteći gleda prema Vatikanu, primljeno je u Vatikanu s osjećanjima zahvalnosti, priznanja i velikim nadama. Heroj preporoda i jedan od osnivalaca masonerije u Italiji jednim prostim gestom izmijenio se u fašistu i klerikalca. Znači, nisu dakle samo Starčević i Radić bili osamljeni klerikalni falsifikati ovakve vrste. Zato je Mussolini, svijestan svojih koncepcija o obnovi silne Rimske imperije, odlučio da popušta, da se prilagođuje, da daruje i nudi, a ako zatreba i prijeti nasiljima sviju vrsta, samo da u punoj mjeri iskoristi autoritet, snagu rimske crkve za svoje dalekosežne imperijalističke planove. U izraze osobite pažnje Vatikana prema diktatoru Italije spadao je naročit gest nepoznat dotad u protokolima crkve. Naime poznato je, da katolička crkva naređuje svećenstvu da u misi i molitvama spominju vladare dotične države i mole za njega. To je dotada vrijedilo samo za šefove države, tek je jedino talijanski kralj bio izuzet, jer se ime ekskomuniciranih nije smjelo spominjati u crkvi. Pio XI. je preko toga prešao i naredio je svome svećenstvu, kako to javlja 1923. klerikalni »Corriere d'Italia« da moli za kralja Viktora Emanuela a osim toga da se »mora osobito prilikom duhovnih vježba toplim molitvama sjetiti Mussolinija, *da mu Bog podijeli dovoljno jakosti za pobjedu nad svima unutrašnjim i vanjskim neprijateljima.*«[16] Ova, izgleda prva službena veza između Vatikana i fašizma odnosno njezina šefa, nesumnjivo je kod julijsko-krajinskih Slovenaca i Hrvata koji su već dosad imali prilike da iskuse teška razočaranja sa crkvom koja se stavila u službu njihove denacionalizacije, proizvela mračne slutnje. Molitve za najvećeg neprijatelja julijsko-krajinskih Slavena koji su od iredente te predhodnice fašizma, smatrani kao barijera na putu prodiranju fašističkom imperijalizmu, a koje su morali moliti i julijsko-krajinski svećenici, Slovenci i Hrvati, bio je nesumnjiv znak u kome će se smjeru odvijati crkvena politika Pija XI. u odnosu prema fašizmu i njegovu režimu i prema slavenskim manjinama.

Postoji ogroman niz dokumenata koji daju jasan uvid u saradnju između fašizma i Rimske Kurije. Od njegovih početaka 1922. pa sve do njegova sloma 1943. Pa opet sa strane službene i poluslužbene štampe Rimske Kurije nastojalo se poslije sramotnog pada Benita Mussolinija i njegova režima dokazivati svijetu da takve saradnje i ovisnosti crkve od fašizma nije uopće bilo. Dva izrazita antifašista, političari i naučenjaci historičari, Gaetano Salvemini i Giorgio La Piana, pokazali su to u svojoj naučno političkoj publikaciji »What to do with Italy« u četvrtom poglavlju u kome se govori o Vatikanu i fašizmu, o Vatikanu i predsjedniku Rooseveltu, o Vatikanu i ratu, a tako i poslijeratnim planovima u vezi s Rimskom Kurijom. Jednako i sedmo poglavlje daje osobite poglede na crkvu i državu u poslijeratnoj Italiji, naročito u vezi s Lateranskim ugovorom i fašističko-vatikanskim konkordatom.[17]

Kad je klerikalno-badoglistički list »L'Idea« (25. III. 1944.) stao polemizirati s jednim navodnim napisom G. Salveminija u kome je govorio o Vatikanu i njegovoj odgovornosti za tri rata, etiopski, španski i drugi svjetski, Salvemini je odgovorio u bostonskom »La Contocorrente« (septembra 1944.), u kome je dao u sintezi osnovne linije dokumentacije kroz koju se vidi ta povezanost i suradnja fašizma tokom puna dva decenija, unatoč tome što se branitelji klerikalnih teza pozivaju na

[16] I Isusa obliše suze. »Preporod« 1923, br. 1-2, 4.
[17] New York, 1943, 80-140, 243-260.

osude, koje je Pijo XI. izrekao protiv fašizma, kad je taj u izvjesnim pitanjima vjerskog karaktera pošao u raskorak sa crkvenim naučanjima u pogledu odnosa crkve prema državi.

Da bi sam odnos klerofašizma, da tako nazovemo jednim imenom politiku Rimske Kurije i fašizma prema jugoslavenskoj manjini u Julijskoj Krajini, bio jasniji i određeniji, potrebno je da se ogledaju ovi klerofašistički elementi, koje navode Salvemini i La Piana, a tako i neki drugi.

Salvemini podvlači da dvije osobe mogu da se ne slažu u izvjesnim točkama, ali se mogu složiti i sarađivati (»fare causa comune«) u mnogim ostalim točkama. Don Sturzo, šef Partito Popolare, koja je od samoga početka fašizma bila s njime u sukobu, morao je osjetiti odmah pri dolasku Pija XI. da će on kao i njegova stranka biti žrtvovani za račun fašizma.[18] A taj don Sturzo nije se slagao s fašizmom u toliko točaka, da se nije nikad mogao s njime složiti niti s njime sarađivati, dok se Pio XI. nije slagao u ponekim točkama, a složio se u mnogim ostalima. To je i osnovna razlika između ova dva stava, klerikalne partije u Italiji i Vatikana prema fašizmu. Pijo XI. kritizirao je fašizam samo u onim točkama, gdje se fašistička doktrina suprotstavila katoličkoj i kritizirao je samo crkvenu politiku Mussolinijevu, kad se ona ne bi slagala sa doktrinom katoličkom. Ali Pijo XI. nikad nije kritizirao unutrašnja i međunarodnu politiku Mussolinija, unutar i izvan ovih granica. Salvemini kaže da bi za saradnju Mussolinija i Pija XI. mogao nanizati čitavu knjigu dokaza, ali on se zadržava na pojedinim.[19]

Januara 1923. imao je kardinal Gasparri, državni sekretar Pija XI., tajni razgovor s Mussolinijem u kući grofa Santuccija, predsjednika Banco di Roma. Složili su se da je potrebno riješiti Rimsko pitanje. Osim toga Mussolini se obavezao da će spasiti Banco di Roma od pada na račun talijanskih poreznika. Naime Banco di Roma čuvala je imetak mnogih katoličkih ustanova kao i vatikanskih prelata. Govorilo se, da je ovaj razgovor koštao talijanskog poreznika jednu milijardu i dvije stotine milijuna. Da li je cifra apsolutno točna, nije se dalo utvrditi, ali to i nije važno, kaže Salvemini, jedan milijun više ili manje, već je glavno, da su Pijo XI. i Mussolini učinili »causa comune«, da su se složili da spase Banco di Roma.

Kardinal Vannutelli, dekan Svetog Kolegija, javno je izrazio svoje poštovanje Mussoliniju 21. II. 1923., »za njegovu energičnu požrtvovnost domovini« i izrazio je uvjerenje, da je »izabran da spasi naciju i obnovi njenu sreću«. A to je bilo u vrijeme, kad su još ubojstva i krv antifašista u Turinu i u Speziji bili svježi. Običan svijet, koji se borio u Partito Popolare nikako nije bio saglasan s kardinalom Vannutellijem, da bi Mussolini mogao spasiti naciju s takvim metodama.[20]

Na proljeće 1923. Mussolini je pokušao prisiliti parlamenat (Camera dei Deputati) da proguta izbornu reformu, koja bi osigurala fašističkoj partiji većinu od dvije trećine na budućim izborima. Tome se protivio generalni sekretar Partito Popolare. S don Sturzom protivili su se reformi još sto i sedam poslanika njegove stranke odbivši da izdaju svoje birače. Međutim, dok se sve više razmahivala ova borba, 19. juna iste godine firentinski nadbiskup kardinal Mistrangelo, pri jednome prijemu u

[18] Luigi Salvatorelli, La politica della Santa Sede, 176.
[19] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo. Gli atti del clero cattolico in favore dell'uomo della Provvidenza. Roma 1945., 2.
[20] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 2-3.

čast Mussolinija, demostrativno je na užas članova Partito Popolare prišao Mussoliniju, zagrlio ga i poljubio. 11. jula, kad se u parlamentu diskutiralo o izbornoj reformi, don Sturzo bio je kod državnog sekretara kardinala Gasparrija i poslije toga sastanka don Sturzo je napustio svoju stranku dizorijentiranu i obeshrabljenu. Rezultat je bio da je zakon u parlamentu prošao. Don Sturzo morao je da se podloži želji Vatikana. Nema sumnje da je ovaj gest i ova usluga Vatikana fašizmu bila od ne male pomoći u njegovu učvršćivanju na vlasti.[21]

Malo poslije toga u augustu 1923. župnik u Argenti, don Minzoni, član Partito Popolare, bio je ubijen, jer je smatrao, da čini dobro ako djecu drži podalje od omladinskih fašističkih organizacija. Na ovaj insult Pijo XI. nije reagirao. Karakterizirajući ovaj događaj Salvemini kaže da su »šutljiva saučesništva gora od otvorenih, jer sjedinjuju hipokriziju sa saučesništvom«.[22]

Odnos, koji je zavladao između Vatikana i Mussolinija, i pored svih sitnijih nesnalaženja i neslaganja, naročito ukoliko je još Partito Popolare smetala da taj sklad bude učvršćen i opet priznat, pokazao je ipak sasvim dirljiv izraz solidarnosti ova dva talijanska faktora. Kad je na dan proslave pobjede (1925.) pokušan atentat na Mussolinija, »L'Osservatore Romano« progovorio je o fašizmu na način koji nedvosmisleno tumači stav ne samo vatikanskog organa, nego zacijelo i čitave Rimske Kurije.

> »Zločinci su morali shvatiti, da se na dan proslave pobjede u kome su usredotočeni veliki ideali i nade cijeloga naroda nije smjelo posegnuti za udarcem, koji je bio uperen protiv režima. Jednim takvim udarcem nije se mogla slomiti nova struja, nove snage, novo stanje duha i nov režim, čija historijska realnost i politički utjecaj stoje iznad svakog stranačkog shvaćanja kao neosporne blagodati. Odatle je potekla varava nada da se politička zgrada koja je sagrađena 1922. može srušiti novim potresom. Ta je varava nada bila obuzela, poslije Matteotijeva ubojstva, mnoge političare, koji su na njoj zasnivali svoje držanje. Oni su još u januaru imali prilike da se razočaraju i da konstatiraju da se novi pokret nije zaustavio. Držimo da je one koji su ustrajali u slijepoj zabludi obuzelo zločinačko ludilo i to baš u trenutku kad je domovina bila napela sve sile da ukloni čak i posljednje tragove nedisciplinranosti da državi, jedino državi, stvori potreban autoritet i snagu za zaštitu javnog poretka.«[23]

Ove misli službenog vatikanskog organa prostrujale su ne samo kroz Italiju nego i kroz sav ostali katolički svijet, gdje su bile zapažene kao izrazita naklonjenost i simpatija za jedan sistem za koji treba da se zalaže i da ga se pomaže.

Nema sumnje da je u traženju što bližeg i intimnijeg dodira sa šefom fašističke stranke bila i ponešto komična težnja da se tog nekadašnjeg antiklerikalca i ateistu prikaže svijetu kao vjerskog branitelja i zaštitnika. Jer, samo tako moglo se protumačiti imenovanje Benita Mussolinija kao drugog počasnog predsjednika Bratstva Trećeg Reda Svetog Franje. Prvi počasni predsjednik bio je već talijanski kralj.[24]

[21] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 3.
[22] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 3.
[23] »Starokatolik« 1925., br. 11.
[24] »Starokatolik« 1926., br. 12.

Poslije toga atentata najviše su se crkveni dostojanstvenici natjecali tko će ljepše i pohvalnije govoriti o ugroženom životu vođe fašizma. Mise zahvalnice služili su biskupi i kardinali. Održane su prigodne propovijedi u kojima su se isticale zasluge državnika i Bogu se zahvaljivalo za spasen život, toliko dragocjen za čitavu Italiju. »Bog je i ovaj put pokazao, kazivali su biskupi, da štiti Italiju«. Livornski biskup nazvao je Mussolinija »il Duce latino« i hvalio je u crkvi njegovu politiku, koja ima viši, svakom pravom Talijanu veoma dragi cilj: proširenje talijanskog suvereniteta na zemlje, koje su i prije bile rimske. Livornski biskup je pozdravio zaštitnika jedne takve politike i obećao mu pomoć cijele talijanske katoličke crkve. »Evo, nastavio je biskup, zar je to možda slučaj, što upravo danas, u času kad i sam prvi ministar polazi u Afriku, odlazi onamo i moj drug, nadbiskup genoveški, Moretti? *On nosi onamo kip Matere Božje od Milosti. Glavni smisao njegova putovanja u Libiju jest taj, da svijet vidi kako ovdje talijanske vlasti i državna i crkvena, idu usporedo putevima, što ih je jednom udario stari i slavni Rim.*« Dakako jasnije i određenije jedva bi se mogla izraziti ne kolaboracija nego jedinstveno gledanje na imperijalističku politiku Italije obiju vlasti, svjetovne i duhovne, fašističke i crkvene. A ovako kao Livornski biskup osjećali su i govorili toliki drugi velikodostojnici crkve. Njihovi govori bili su izraz jednog programa, koji je bio već u izvođenju. Tršćanska »Istarska riječ« mogla je da necenzurirano spomene tom prilikom da je jedan od najvećih uspjeha Mussolinijeve politike taj što je i Vatikan saglasan s njegovom politikom pa je stoga i podupire.[25]

Prirodno je da se u ovako spremanoj atmosferi postepeno razrađivala na obje strane ideja rješavanja i okončanja Rimskog pitanja otvorenog 1870. sa nestajanjem papske države, poslije definitivnog sjedinjenja Italije. S gašenjem Partito Popolare rasle su osnove za prve razgovore koji su započeli oktobra 1926., a završili se februara 1929. Ma da su ti razgovori bili nevezani između dvojice pravnika, Mussolini i Pijo XI. bili su u stalnom dodiru, svaki sa svojim delegiranim stručnjakom. Papin stručnjak referirao je ništa manje nego 129 puta, dok se nije prešlo na službene razgovore.

Upravo u času kada su počeli ti prvi razgovori, održao je govor 31. X. 1926. kardinal Merry del Val, kao papski izaslanik na Katoličkom kongresu u Assisiju. Kardinal je izrazio zahvalnost »Onome koji drži u svojim rukama uzde talijanske vlade; očevidno zaštićen od Boga on je mudro poboljšao sreću nacije, umnoživši svoj ugled u svijetu«. Sam Pio XI. je 20. decembra 1926. u svečanoj alokuciji obilježio Mussolinija kao »čovjeka poslanoga od Providnosti«.[26]

Čitav niz pojava potvrđivao je sve bliži i prisniji odnos dviju, službeno još uvijek rastavljenih vlasti. Štoviše i pored oštrijih istupa fašista protiv onih svećenika i ostalih popolara koji se još nikako nisu dali u fašistički jaram. Međutim, upravo zato se na vrhovima pazilo, da se odstojanja sve više smanjuju i poneke oštrine otupljuju. Koristila se redovno svaka važnija prilika da se taj intimni odnos između crkve i fašizma podvuče i na vidljiv način dostavi svijetu. Jedan od takvih izraza zapažen je prilikom velikih manevara talijanske flote u Tirenskom moru juna 1927. Lađe su defilirale ispred Ducea. Među velikodostojnicima bio je prisutan i kardinal Vincenzo

[25] »Starokatolik« 1926., br. 4.
[26] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 4.

Vannutelli i to ne kao privatna ličnost i Talijan nego kao predstavnik crkve. Štoviše, on je blagoslovio talijansku flotu. Na iznenađenje nefašističkog svijeta, Vannutelli je u govoru povezao osnovne tendencije Duceova fašizma. »Iz ovog mora koje pripada Rimu, gdje je visoko podignuta nova bazilika (u Ostiji) posvećena Kraljici mira, ove će lađe, uvijek i svuda otploviti s božjim blagoslovom za sreću i veličinu otadžbine«. Kardinal Vannutelli, veliki dostojanstvenik rimokatoličke crkve, kojoj pripadaju mnogi narodi, govorio je jasno, ali papa nije ispravio njegov govor. Fašisti su bili oduševljeni. Zato je njihova »Illustrazione Italiana« (24. VII. 1927.) registrirajući govor kardinala dekana Svetog Rimskog Kolegija interpretirala sasvim pravilno kardinalove misli. »Nije se o ratnim stvarima moglo govoriti smišljenije, stavljajući ratne oklopne lađe u sjenu Zaštitnice Mira. Svakomu onomu, tko bi se u inostranstvu i ubuduće bojao imperijalizma talijanskog rimskog klera, eto mu odgovora! Ali, međutim, kardinal je rekao ono što je htio da kaže«.[27]

Iste godine mjeseca decembra u tajnom konzistoriju, Pio XI. ponovno je veličao Mussolinija kao čovjeka božje Providnosti: »Ni sama Italija, koju nam i priroda i vjera s mnogo razloga čine osobito milom, nije pošteđena od oluje. Ona je naime čitava uzdrhtala od gnjeva i groze, kad je doznala za zločinački pokušaj protiv onog čovjeka (Mussolinija), koji tako velikom snagom i oštroumljem drži u ruci kormilo države, da se s pravom može reći da čitava država dolazi u pogibao, kad god on dođe u pogibao«.[28]

Nijedan papa nije ni po jednom državniku poslije 1870. izgovorio, ni u četiri oka, a kamo li u konzistoriju, takve pohvale, identificirajući jednu ličnost sa čitavom državom. Osjećalo se da teokratski apsolutizam stoji na sličnom ideološkom postolju kao i fašistički totalitarizam. Stoga je i istim duhom prožet i »L'Osservatore Romano« kad je prilikom praznika osnivanja Rima podvukao, da »nije daleko dan kad će ponovo nad svijetom triumfirati Rim u kome će biti nerazdvojno združene osnove njegove moći, naime duhovna i svjetovna vlast«.[29] Jer, od početka XIV. stoljeća, kad je Bonifacije VIII. progovorio o dva mača svjetske monarhije, o »duo universi monarchiae gladii«, ove misli ponavljaju se kroz vijekove u Rimu. Odakle neugasiva želja i nenapušteno načelo, kojega su se jednako hvatali i na kraju sjedinjavali i sjedinili, Mussolini i Pio XI., Duce i papa, stvarajući moderni fašistički cezaropapizam.

U ovakvim obostranim približavanjima sazrijevali su plodovi potreba, političkih i crkvenih, fašističkih i vatikanskih, u ovakvim međusobnim priznavanjima spremala se toliko potrebna atmosfera za likvidiranje šezdesetogodišnjeg spora. Dakako, na obostranu korist. Prednosti sužanjske izolacije od 1870., koje su se neminovno javljale u cjelokupnom izvanitalijanskom katolicizmu i stvarala i stalno podržavala aureol nekog mučeništva i paćeništva, odjednom su za Rimsku Kuriju, za Pija XI., ali i Crnog Papu, generala jezuitskog reda Ledochovskog, postala manje važna. Ona su blijedjela ispred sve to većih opasnosti nenaklonjenog i vjerski nimalo razrađenog fašizma, koji je bio već u svom obijesnom porastu. Za Kuriju je bilo od važnosti da će se ovakvim jednim sporazumom likvidirati i sva antiklerikalna i soci-

[27] »Pobjeda« (Split 29. VII. 1927.).
[28] »Starokatolik« 1929. br. 10. 3.
[29] Prema: »Starokatolik« 1929., br. 10. 3.

jalistička stremljenja, te dvije more koje su pritiskivale dušu upravljača Crkve. Zato je trebalo prijateljstvom i sporazumom obuzdati ove opasnosti, koje su bile jednako i u rukama diktatora, bez obzira na njegov nekadašnji ateizam. Dosta je bilo da se Duce približavao Crkvi, ma da su njega vodili u tome sasvim drugi ciljevi, drugi interesi, označeni još u prvim godinama formiranja stranke, vodila ga je ideja »utilizacije katoličke crkve kao elementa talijanskog ekspanzionizma«. Crkva je težila k svojoj punoj slobodi, da u njoj izvede misiju, označenu u Bonifacijevim bulama »Ausculta fili« i »Unam sanctam« ne napuštajući ideje primata nad vladarima i državama. Ovome je imao da bude moćan instrumenat savršeno organizirana K. A. Međutim, crkva nije ni izdaleka bila svijesna, da je njen visoki moralni prestiž u svijetu bio upravo u to vrijeme »sužanjstva« na najvećoj visini, da je međunarodnom suverenom slobodom, pod uobraženim sužanjstvom, vršila svu svoju ogromnu duhovnu vlast. Pijo XI. nije bio svijestan, da će sloboda, koju će mu podariti Mussolini i fašizam, značiti stvarno zarobljenje! Nije smetalo Rimsku Kuriju ni to, da je Mussolini izjavio Emilu Ludwigu, da ni sada nije po uvjerenju ni katolik ni kršćanin. Pa opet, taj i takav Mussolini bio je u očima upravljača Crkve »poslan od Božje Providnosti«. Ma da je u fašizmu bilo i cezarizma, i makijavelizma, i ničeizma, s neprikrivenim veličanjem principa sile i nasilja, bez obzira na pravdu i čovječnost, prave kopirane ničeanske volje k moći, pravog paganizma, to Vatikan, ponekad i ponešto samo dodiruje i osuđuje iz tog mozaika protivština učenjima katoličke crkve. Zacijelo, iz velikih dalekosežnih razloga. Vjerujemo, da bi i u Vatikanu danas tako i brzo odgovorili na pitanje tko je bio veći i korisniji za Crkvu, Cavour ili Mussolini? Nema sumnje, da bi Cavourovo ime zasjalo još svjetlije i sadržajnije u jednom vatikanskom pokajanju. Ali njega ne će dočekati čovječanstvo. Jer, nepogrješivi ne zna za šta da se kaje. Jedno je više nego sigurno, da su već prve godine fašističko-vatikanske simbioze. poslije Lateranskog ugovora i konkordata, pokazale da Pijo XI. nije od »zatočenika« postao slobodni suveren. »Ima griješaka koje čovjeka zarobe za sav život, analizira grof Sforza izmirenje Pija XI. s Italijom, onako kao što ga zarobe izvjesni zločini: Pijo XI. nije htio ili nije smio da vjeruje u slobodu, u koju je njegov prethodnik imao puno povjerenje, i on je postao žrtva i istinski zarobljenik bijedne diplomatske zaštite koju je sam stvorio ... Svi oni koji se s užasom stresaju već i na samu pomisao vjerskih gonjenja, antikatoličkih nasilja, moraju priznati s dubokim žaljenjem da je Pijo XI. sa svojim ugovorom od 1929. stvorio za takva gonjenja i nasilja u budućnosti najšire mogućnosti, i to s više uspjeha od ikakve akcije volterijanaca i slobodnih zidara«.[30]

Takozvani Garancijski zakon, koji je talijanska vlada predložila 1870. za reguliranje odnosa između Italije i Vatikana, i u kome su bile predviđene sve prerogative Pape kao suverena i Sv. Stolice, Pio IX. je odbio, i ostao je »zatočenik«, da iz toga »zatočeništva« crpe nemale koristi.[31] O njima su govorili mnogi, ali kao da ih

[30] Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope, 288-289.

[31] Garancijski zakon, u stvari njegov nacrt izradio je znameniti borac iz epohe Risorgimenta ministar vanjskih poslova Visconti Venosta, koji se pri tome poslu savjetovao s đakovačkim biskupom Strossmayerom, glasovitim govornikom na Vatikanskom koncilu, gdje su se ova dvojica i poznala, za vrijeme boravka Strossmayera u Rimu. O tome je dao podatke W. Steedu sam ministar V. Venosta. Henry Wickham Steed, Through Thirty Years. 1892-1922. London 1924., I, 118. Ovaj važni Steedov podatak potvrđuje i Stefano Castagnola u svojim memoarima koji je bio 1870. također član vlade koja je donijela Garancijski zakon. Na sjednici vlade, održanoj 23. I. 1870. pročitana je velika promemorija biskupa Strossmayera, koga on naziva hrvatskim nadbiskupom, u kojoj među ostalim savjetuje vladu da se nikako ne liši prava učestvovanja pri postavljanju biskupa koje neka prepusti kaptolima, župnicima i istaknutim vjernima. Sugestije biskupa Strossmayera dostavio je vladi biskupov tajnik N. Voršak, i bile su prihvaćene, od većine ministarskog savjeta. (Stefano Castagnola, Da Firenze a Roma. Diario storico-politico del 1870—1871. »Biblioteca del Risorgimento XI. Torino 1896, 131-133).

je najbolje karakterizirao decembra 1898. barun Sidney Sonnino u razgovoru s engleskim katolikom rođakom vojvode od Norfolka Wilfridom Wardom, kojem je razgovoru prisustvovao engleski publicist Wickham Steed. Bio je to jedan od onih brojnih katolika onoga vremena koji su bili zabrinuti za sudbinu pape, i predlagali raznovrsna rješenja, koja bi mogla da zadovolje obje strane, Vatikan i Kvirinal. Ali, u Vatikanu su kardinali, kao što su Rampolla, državni sekretar i Mocenni, odlučno odbijali, kao nepraktična i neizvodljiva proponiranja. Razgovarajući sa Sonninom o Rimskom pitanju, poslije razgovora s admiralom Canevarom, koji ga je uveliko oneraspoložio, pošto mu je razbio iluziju o takozvanom neprijateljstvu između vlade i Vatikana, Sonnino ga je uvjerio da je admiral govorio suštu istinu. Naime, Sonnino mu je rekao, da su svi od reda kardinali bili uvjereni da je Rimsko pitanje bilo uistinu riješeno kad su talijanske trupe ušle u Rim (1870.). Ali nije u njihovu niti u talijanskom interesu da se dođe do izmirenja. Da bi mu to bolje objasnio, iznio mu je Sonnino svoj slučaj.

> »Ja sam protestant, ali ja sam i Talijan. Ja gledam na crkvu kao na najveću talijansku ustanovu, na glavnog posrednika za proširenje »talijanstva« po čitavom svijetu. Njena vladajuća hijerarhija je u glavnom talijanska. Uistinu, ako crkva ima da ostane rimska, i da bude uspješno rukovođena onda mora da zadrži ovu prednost. Mi Talijani ne bismo mogli nikad podnijeti jednog stranca kao papu niti stranu hijerarhiju u našoj sredini. Mi želimo da je Vatikan talijanski. Kad bi došlo do izmirenja između kralja i pape, tad bi papa prestao protestirati protiv njegova »zatočenja«, i vi biste strani katolici uskoro sumnjičili Vatikan da je više talijanski nego katolički, i vi biste navaljivali za nešto što sliči na srazmjerno zastupanje u Svetom Kardinalskom Kolegiju. Kroz vrijeme, mi bismo imali Sveti Kolegij s većinom stranaca, Francuza, Nijemaca, Španaca, Amerikanaca, Austrijanaca i što još ne. Jednoga dana oni bi izabrali jednog stranca za papu kojeg bismo mi morali da protjeramo iz Rima. Svijet u Vatikanu zna to vrlo dobro. Uslijed toga oni održavaju takav antitalijanski stav i protestuju protiv talijanskog »tlačenja«. Ali čim se ukaže prilika da se unaprijede interesi crkve, pa i s manjim sporazumima s talijanskom vladom, oni su sasvim spremni da je prihvate, pod uslovom da se o tome ne govori.«[32]

Evo, ovako je izgledalo u stvari zarobljeništvo, zatočeništvo »vatikanskog sužnja« od 1870. do momenta, kad su Mussolini i Pio XI. sve to htjeli postaviti i na novo stvorene osnove, nadajući se, da će oba iz toga izvući maksimum svojih vlastitih koristi.[33]

I taj veliki događaj zbio se 11. II. 1929. u Lateranskoj palači.

S jedne i druge strane izrečeni su govori i misli koje veličaju to djelo. Mussolini je u nizu svojih opservacija dao i ovu: »Ovo rješenje koje se postiglo bez

[32] H. W. Steeed, Through Thirty Years, I, 135-136.

[33] Cio razvoj takozvanog Rimskog pitanja dao je u pregledu sve do 1929. i Gaetano Salvemini u svome najnovijem djelu »Mussolini diplomatico« (Roma, 1945., 295-319).

ikakvog stranog uplitanja mi pozdravljamo s velikim zadovoljstvom kao fašisti, jer je ono vezano uz naš režim i uz revoluciju crnih košulja. Pozdravljamo ga kao Talijani, jer je diglo posljednju tešku sumnju o legalnom posjedu Rima. Pozdravljamo ga kao katolici, jer priznavajući otvoreno papi suverenitet dali smo vanjski lik i čvrstoću njegovoj pastoralnoj misiji. *Vatikanski grad malen po teritoriju a prostran duhom s jedne strane, a monarhistički i fašistički Rim s druge strane, stoje jedan uz drugoga kao srce i duša jedne velike i pobjedničke nacije, priznajući jedan drugoga kao lojalni prijatelji«.*[34] Dva dana poslije potpisivanja pakta, 13. februara 1929. Pijo XI. opet je definirao Mussolinija kao »čovjeka koga je Providnost dopustila da ga sretne.« Pijo XI. je protumačio kako Lateranski ugovor ne bi bio moguć, da »na drugoj strani nije bio jedan čovjek kao prvi ministar«.

17. februara 1929., na jednom prijemu koji je u Vatikanu dala Guardia Nobile del Papa, učestvovala je papska aristokracija i drugi visoki dostojanstvenici crkve, da se dive jednom filmu u kome se prikazuje u svoj slavi Duce. Kad se Duce pojavio na platnu, aplaudirali su jednodušno svi ti dostojanstvenici crkve u Vatikanu Pija XI.

Svi kardinali koji su se nalazili u Rimu 9. marta 1929. uputili su papi adresu, u kojoj govore i o *»onom izvanrednom mužu države*, t. j. o Mussoliniju, *koji upravlja Italijom po odluci Božje Providnosti«.*

Salvemini ističe ovo nekoliko primjera da pokaže kako su te misli bile upravljene lično Mussoliniju kao najzaslužnijem za oživotvorenje Lateranskog sporazuma. Znači da su to priznanja, koja se ukazuju Mussoliniju, a ne talijanskoj vladi. Naime sadašnji branitelji Rimske Kurije žele skinuti odgovornost s Rimske Kurije kao da je ona raspravljala i sklapala sporazum s talijanskom vladom, a ne i s Mussolinijem, šefom fašizma.[35] Međutim kad svećenik u misi recitira molitvu »za kralja i za Ducea« (»pro Rege et Duce«) zacijelo ne moli za talijansku vladu nego za Mussolinija.

Kardinal Pacelli, današnji papa Pio XII., održao je kao državni sekretar Pija X. 13. X. 1934. veliki govor u Buenos Airesu, i *»zazvao je blagoslov božji na Onoga koji upravlja domovinom i bdi nad njenom srećom«.*[36]

Kardinal Pacelli, prilikom otvaranja ciklusa predavanja u Zavodu za rimske studije, održao je govor u kome je dokazivao da je Krist u stvari Rimljanin, jer je Providnost Rim odredila da bude duhovni centar religije. U prisutnosti brojnih crkvenih velikodostojnika, pa i kardinala i visokih fašističkih funkcionera, odmah u početku svoje riječi, kardinal je odao poštu papi, kralju, ali i Duceu.[37]

Kroz buru negodovanja, koju je izazvao osvajački abesinski rat, čuo se ponovo glas državnog sekretara Pija XI., kardinala Pacellija. Bio je to glas pun divljenja za Mussolinija. Bio je to hvalospjev, kakav je samo mogao da poželi Duce. Nekadašnji ateista bio je sada identificiran sa samim kršćanstvom. »Rim je, rekao je kardinal, bio stvoren i određen od Providnosti, da postane prijestolnica svijeta i centralno sjedište vjere. Carski Rim bio je historijska priprema za duhovno univerzalno carstvo Isusa Krista ... Nikakav grad ne će pobijediti misiju Rima, grada Božijeg, grada inkarnirane mudrosti ... *Uništiti Mussolinija, to je cilj protivnika, a to znači*

[34] Rim i Rimsko pitanje. »Starokatolik« 1929., br. 8, 8.
[35] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 4.
[36] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 5.
[37] »Istra« (Zagreb), 28. II. 1935.

pogoditi srce Rima, glavu kršćanstva, uništiti svece i ubiti Boga. I kako se može tražiti onda, da crkva ne podupre svog velikog križara, Mussolinija?«[38]

Međutim ubrzo poslije zaključenja ugovora i konkordata, moglo se zapaziti u klerikalnoj i fašističkoj štampi razmimoilaženje o značenju zaključenog ugovora, kao i o zaslugama onoga tko je najviše doprinio za rješenje Rimskog pitanja. Dok se na fašističkoj strani smatralo da su se sada katolička i fašistička ideja identificirale, dotle su klerikalci to odlučno odbijali. Fašistički publicist Francesco Coppola u članku »La Croce e l'Aquila« slavio je izmirenje crkve i Italije i, dosljedno Mussolinijevim mislima, a tako i općem uvjerenju Italije, ustvrdio je da se odsad katolička crkva identificira s Italijom. Uslijed toga će se religiozna politika Italije kretati u sferama vanjske politike Italije. *Križ i Orao, Crkva i Država, moraju biti tako koordinirani, da crkvena religiozna politika bude subordinirana vanjskoj politici Italije.* Međutim ova fašistička iskrenost, koja je otkrila suštinu fašističkih nadanja, nije bila prijatna Vatikanu. Zato se »L' Osservatore Romano« nije složio s ovakvim shvaćanjem, ma da je papa Pio XI., kao historičar 1902. ustvari jedno te isto tvrdio. Stoga je sasvim prirodno da je zagrebački konzervativni »Obzor« (25. II. 1929.) koji je tada uveliko ugađao svojim napisima hrvatskim klerikalcima zaključio da je sada rimska crkva upregnuta *»u izvođenje rimskog imperijalizma«.* Sve je to isto što je i milanski fašistički »Libro e Moschetto« (7, 1929.) otvoreno i iskreno podvukao: »Prvo je kršćanstvo osvojilo rimsku državnu organizaciju. Humanizam je ispravio tu nepravdu osvojivši kršćanstvo pomoću katoličkog nepotizma. *Fašizam s Lateranskim ugovorom apsorbira i taj humanistički katolicizam. Fašizam će zamijeniti Svetu Stolicu ne kao centar crkve, već kao centar katoličke organizacije usvajajući njezine metode i tradicije* ... Ako znači zbliženje fašizma katolicizmu, da fašizam nasljeđuje katolicizam, tad fašistička omladina u njemu pozdravlja genij Ducea koji je izabrao divan put da Italiju Liktorija dovede do Imperija preko Crkve«.

Na ovo, sva zgranuta, odgovara franjevačka »Nova revija«, tvrdeći da je Lateranskim ugovorom priznata papi nezavisnost od bilo koga, pa i od Italije.[39] Međutim zagledajući u stvarnost fra Krsto Kržanić, iako uobražava da je Mussolini rješavanjem Rimskog pitanja pošao u Canossu, gdje se imao pokloniti pobjednici crkvi, ipak sa strahom dogledava daljni tok razvoja. »Bez obzira na političke reperkusije pri rješavanju tog pitanja, kao katolici i sinovi pape želimo, da što prije Sveta Stolica dobije svoju potpunu političku slobodu. Pravi interesi crkve od tog će imati samo koristi«.[40] Ista »Nova revija« dok u jednom broju podvlači, da je »zasluga osobito talijanskog diktatora B. Mussolinija, što je ovaj posao sa željenom pospješenošću sretno kraju priveden«[41] dotle već u slijedećem broju odriče Mussoliniju njeno nedavno priznanje. Sada je samo papa zaslužan za taj Lateranski ugovor. »Rješenje Rimskog pitanja Njegovo je (tj. papino) djelo, epohalno djelo. Da je Njegovo vidi se iz toga što je riješeno iz religioznih motiva. *Nije Mussolini riješio Rimsko pitanje, riješio ga je Pio XI.*, jer je stupivši na najviši tron na zemlji, blago-

[38] Crkva i rat u Africi. »Javnost« 1936., br. 19, 426-427.
[39] Pio XI. i kritičari Lateranskog traktata i konkordata. »Nova revija« 1929., br 3-4, 505-510.
[40] Fra Krsto Kržanić, Aktuelnost Rimskog pitanja. »Nova revija« 1929., br. 1, 73-76.
[41] Lateranski ugovor. »Nova revija« 1929., br. 2, 188-189.

slovivši Urbem et Orbem s Petrove vanjske lože najavio Crkvi da je misija Njegova pontifikata — pacifikacija svijeta«.[42]

Ova rezoniranja dalmatinskih franjevaca samo su refleks polemika koje su se počele voditi između klerikalne i kurijalne štampe s jedne strane i s druge fašističke.

U toj polemici nije izostao ni sam Duce. Izazvan od vike klerikalne štampe Mussolini je 13. maja 1929. u parlamentu rekao da je Città del Vaticano jedna stvar, a kralj Viktor Emanuel druga, sasvim različita. Štoviše Mussolini se nije ustezao da kaže da »crkva nije suverena u državi, niti je slobodna«. Na užas Vatikana i samoga pape, Mussolini je sasvim heretički izjavio, da je kršćanska religija »rođena u Palestini, ali je postala katolička tek u Rimu. Da je bila ostala u Palestini, mnogo je vjerojatno da bi ostala jedna od tolikih sekti koje su u onom žarkom ambijentu cvjetale, kao na primjer one Esejaca i Terapeuta; a mnogo je vjerojatno da bi se i ugasila ne ostavivši iza sebe ni traga«. U zamahu svojih antiklerikalnih misli, Mussolini je ocrtao širokim potezima svjetovnu vlast papa, a tako i Rimskog pitanja, (t. j. odnosa Italije prema papskoj državi, Vatikanu, koji je sprečavao ujedinjenje Italije), naročito od početaka Risorgimenta. Stoga su za njega Lateranski ugovori samo produženje, a nikako ni improvizacija niti prevrat. *»Mi nismo oživjeli svjetovnu vlast papa: mi smo je sahranili.«* U aluziji na stipulaciju čl. 1. Konkordata s obzirom na svetost grada Rima, Mussolini je dopustio, da je Rim svet, »Sacra Roma« zato jer je postao prijestolnica imperije, a svet još i stoga, jer je postao kolijevka katolicizma, svet radi neznanog junaka i zbog žrtvenika palih fašista. Mussolini obećaje katolicima, da će ostati nesmetani, a što se tiče zahtjeva, da se ukloni spomenik Giordanu Brunu, rekao je, da će ostati gdje se i nalazi. »Sad već imam utisak, da bi tako postupanje bilo okrutno protiv ovoga filozofa, koji ako je griješio i ustrajao u grijehu, platio je«, završio je diktator govoreći s energijom o etničkom karakteru fišističke države. Na kraju, da bude još izazovniji i neprijatniji, Mussolini je spomenuo i grofa Cavoura, koji je 1861., na Uskrs nudio crkvi izmirenje. »Njegovu maslinovu grančicu mogao bi on sad da ponese na njegov grob, jer je danas njegova nada realizirana, i njegova je goruća želja ispunjena«.[43]

Ogromnu je senzaciju u čitavom svijetu izazvala polemika u kojoj sada učestvuju Duce i Pijo XI. 30. maja 1929. Pijo XI. uputio je kardinalu sekretaru Gasparriju pismo, u kome govori o dubokom uznemirenju i žalosnom ishodu na početnu radost izazvanu događajima od 11. februara. Za papu su ovi Mussolinijevi izrazi ne samo heretički, nego i poganski kad se o bitnosti kršćanstva i katolicizma, na takav strahovito ponižavajući način govori.

Tako se je u život provodio Lateranski ugovor i Konkordat u jednoj stalnoj oscilaciji neraspoloženja i nadanja, kritiziranja i uzmicanja, ustvari ostajanjem obiju strana pri ranijim shvaćanjima i težnjama, da jedan drugoga iskoristi. Na osnovi Konkordata bila je jasno određena djelatnost K. A. kao i religiozni odgoj omladine. Međutim Mussolini je htio biti jedini gospodar u odgoju omladine pa je stoga držao na uzdi K. A. Suprotnosti su naročito došle do izraza 1931., kada su teroristički sukobi morali dovesti obje strane do ponovnog izmirenja. Poslije papine enciklike »Non

[42] Catholicus, Pio XI. i kritičari Lateranskog traktata i konkordata. »Nova revija« 1929., br. 3-4. 505-510.

[43] Luigi Salvatorelli, La Politica della Santa Sede. 204-207.

abbiamo bisogno« od 29. juna 1931. i čitavog niza polemičkih natpisa između »L' Osservatore Romana« i fašističke štampe, ova je olujina sa svom svojom grmljavinom na kraju rezultirala u novom sporazumu između fašističke Italije i Vatikana početkom septembra 1931. Bio je to novi dodatak Lateranskom ugovoru. U enciklici, papa je naročito naglasio da nije imao namjere osuditi partiju i režim kao takav. On je želio samo ukazati na izvjesne stvari u programu i u fašističkoj aktivnosti koja se suprotstavila sa svojom doktrinom katoličkoj praksi.

Salvemini ukazuje na to »da je osuđivanje fašističke doktrine i fašističke crkvene politike, a u isto vrijeme suradivanje s fašističkim režimom, postalo tehnika Vatikana od 1922. do 1943. Branitelji Vatikana zahtijevaju da se Talijani sjećaju samo osuda a da se zaboravljaju suradnje. Veoma udobno!«[44]

Ovaj novi sporazum, ustvari bio je nova kapitulacija Vatikana. Sva je svjetska štampa posvetila tom dokončanom sporu dovoljno pažnje. Tri su točke bile u pitanju. Ponovo se konstatira da je K. A. u Italiji isključivo crkvena organizacija, koja je direktno podređena biskupu. Biskupi određuju članove uprave ove organizacije između duhovnih i svjetovnih lica. Za članove uprave ove organizacije ne će moći biti postavljena lica koja su pripadala ili pripadaju partijama koje su neprijateljske sadašnjem režimu. Cilj K. A. bit će isključivo vjerski i ona se ne će baviti politikom, a najmanje partijskom agitacijom. Zastava K. A. i svih njenih organizacija bit će talijanska nacionalna zastava. U drugom dijelu sporazuma određuje se da K. A. ne će u svom programu imati da izvodi nikakvu socijalnu akciju, pa prema tome ne će organizirati sindikalna udruženja radnika i zanatlija. U trećem i posljednjem dijelu točno se određuje kako treba da budu organizirana omladinska udruženja kojima će rukovoditi K. A. I ove organizacije primit će nacionalnu talijansku zastavu kao svoju vlastitu i ne će se upuštati u organiziranje sportskih društava za fizički odgoj, nego će se samo baviti prosvjetnom i religioznom akcijom. Vatikanski »L'Osservatore Romano« oduševljeno je pozdravio ovaj sporazum i naročito istaknuo da će u K. A. moći da aktivno učestvuju i članovi fašističke stranke. S druge strane glavni organ fašističke stranke »Il Popolo d' Italia«, u članku svog direktora Arnalda Mussolinija (3. IX. 1931.) također je istaknuo znatnu važnost ovog sporazuma. Ona je u tome što fašizam nije nikad pomišljao da Italiju stavi u položaj u kome je bila za vrijeme prošlih režima, koji su imali izrazito masonski, liberalni i antiklerikalni karakter. Fašizam je uspio u svojim namjerama, jer će iz K. A. biti isključeni ljudi koji su bili ranije pristalice antifašističkih partija i koji su u vrijeme fašizma provodili dvoličnu politiku. Sada više ne će biti katoličkih sindikata nego samo fašističkih. Osim toga katoličke omladinske organizacije, poslije ovog sporazuma, ne će moći više da dolaze u suprotnost s programom fašizma i smjerovima fašističkog režima. Arnaldo Mussolini na kraju je podvukao, da se neprijatelji fašizma u inostranstvu sada mogu uvjeriti da između katoličke crkve i fašizma ne postoje načelno suprotnosti i da sve špekulacije protiv fašizma nemaju uspjeha. U minuloj borbi najžešće je napadao Vatikan i K. A. »Il Lavoro Fascista«. Sada taj list pozdravlja sporazum i ističe, da je talijanska država katolička i da prema tome svi katolici u Italiji mogu biti dobri Talijani a time i dobri katolici. »Il Giornale d' Italia« vidi u ovom sporazumu nov dokaz

[44] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 6-7: G. Salvemini — G. La Piana, What to do with Italy. New York, 1943., 103-104.

političke mudrosti Mussolinija. Fašizam je postigao ono što je htio. Odgoj omladine isključivo je pravo države i u tom fašizam ne poznaje kompromisa. Po sporazumu zaključenom s Vatikanom K. A. moći će sprovoditi samo vjersku propagandu, dok se u političku ne će smjeti miješati. Prema tome fašizam je dozvolio rad K. A., dao je Bogu što je božje, ali pod uslovom da se caru da što je carevo.[45]

Koliko je Vatikan imao da plati na drugim stranama za postignuti sporazum, vidjet će se kasnije, naročito u vezi s denacionalizacijom Julijske Krajine, koja će se otad još ubrzanijim tempom provoditi. I to uz pomoć i suradnju crkve.

Dakako, ovaj sporazum 1931. nije istodobno značio i potpuno dokončanje trvenjâ koja su od časa do časa nicala u raznim sitnijim i krupnijim pitanjima. Takve nesuglasice pokazalo je na primjer i otkrivanje spomenika bersaljera u Rimu septembra 1932. na mjestu gdje je skršen otpor branilaca papske države (1870). Ovaj spomenik imao je da simbolizira zauzimanje Rima od strane talijanskih trupa i definitivno ujedinjenje Italije, ma da je tadašnji papa Pijo IX. bacio na uzurpatore anatemu. Polemika koja se tim povodom razvila pokazala je koliko se obje strane u izvjesnim pitanjima razilaze.[46] Pa opet, ljubav je bila toliko duboka da do rastave nije moglo doći. O desetogodišnjici fašizma objavila je vatikanska Revija »Jus Pontificium« članak u kojem veliča fašizam i sve ono što je fašizam kroz deset godina rada postigao na svim područjima. Štoviše fašizam je mnogo učinio na polju učvršćivanja božanskog prava crkve u Italiji. Prema tome listu Mussolini je vratio javnu čast crkvi, uveo je vjersku obuku u škole, dao slobodu papi i riješio mnoga druga sporna pitanja između države i crkve. Stoga nije čudo da fašizam izaziva udivljenje i u crkvenim krugovima. Članak se završava molitvom Bogu da čuva diktatora Mussolinija koji je učinio mnogo za crkvu, za dobro religije i civilizacije.[47] Nije čudo da »Jus Pontificium« piše s ovakvim oduševljenjem o fašističkom desetgodišnjem jubileju kad je iste godine Mussolini odlikovan najvišim odlikovanjem koje papa daje samo vladarima, o trogodišnjici Lateranskog ugovora. Tada je talijanski diktator primljen u Vatikanu s kraljevskim počastima. Na dan posjete Mussolinijeve Vatikanu dao je papa svečano osvijetliti crkvu svetoga Petra. Unatoč tome što je Mussolini nebrojeno puta uputio omladini misli, kojima ju je odgajao u ratničkom raspoloženju, sa zahtjevanjima da nauči mrziti. Njegova parola »Imparate a odiare!« — »Naučite mrziti « razrađivana je od ideologa novog omladinskog odgoja na najpoganskiji način. Mržnja protiv protivnika fašizma postaje za fašiste najplemenitija forma obrane fašističke ideje, koja je, kako kaže vođa omladine Carlo Scorza, religijska ideja. Scorza tvrdi da je fašizam najoriginalniji fenomen, tipično talijanski, pa se i ne može ugledati ni u kakav drugi pokret prošlosti, nego jedino može da primi pouku od jednog drugog velikog rimskog fenomena, a to je katolička crkva. Ali da se razumijemo, nastavlja Scorza u časopisu »Giovantù Fascita«, fašizam ne uzimlje pri tome u obzir onaj dio crkvene historije u kojoj sve vrvi od poniznih i skromnih figura, koje su, uza svu svoju nedvosmislenu svetost, dovodile crkvu u faze velike dekadencije, jer ljubav i slatkoća ne koriste ničemu . . . Fašizam se ugleda u konstruktivnu stranu katolicizma, u doba velikih stubova crkve, velikih papa, velikih biskupa, političara i ratnika, koji su znali pograbiti mač a tako i križ, a znali su da

[45] Sporazum između Italije i Vatikana. »Politika« 4. IX. 1931.
[46] Fašistička Italija i Vatikan. »Politika« 20. IX. 1932.
[47] Vatikanska revija veliča fašizam. »Starokatolik«, 1933., br. 2, 7.

se služe lomačom kao i ekskomunikacijom, a isto tako i mučilištem i otrovom. To su bile ponosne i divne pojave, oduševljava se moderni fašist, pred kojima su se hereze sakrivale u biblioteke i udaljena brda, kneževi i kraljevi prigibali koljena pred Rimom. Sve su to fašistički uzori, sve su to bili borci i što je važno, »mrzitelji«, od kojih su neki prešli sasvim zasluženo s prijestola svetoga Petra u red nebeskih svetaca. Upravo zato se održala crkva dvije hiljade godina, tvrdi ovaj fašista, jer je imala u svom vodstvu »mrzitelje«. Zato treba i fašizam da se ugleda u ovu školu nepomirljivosti i mržnje. Stoga u prvom redu treba da se inspirira mlada generacija tim duhom, ako želi postati vojska nove religije.[48]

Mussolini i njegovi vjerni ideolozi ovako su kroz naučanje mržnje duhovno oružali fašističke organizacije i generacije omladine za rat, koji će ostvariti san velike imperije, san obnove rimskog carstva. Već tada su u planu bile Abesinija, Albanija, Grčka, Jugoslavija. Već sada su se ocrtavale konture budućeg velikog inperijalističkog fašističkog rata. Jer dok je cio svijet raspravljao o razoružanju i tražio mir, dotle Mussolini 7. VII. 1932. u »Il Giornale d' Italia« govori o miru i ratu i konstatira da fašizam ne vjeruje ni u mogućnost ni u korisnost svjetskog mira. Zato fašizam odbacuje pacifizam, o kome je ali kao o Pax Romana, sanjao Pijo XI. od prvog trenutka svoga uspinjanja na vlast. Rat dovodi do najvećeg napona svih ljudskih energija i on daje pečat plemenitosti onim narodima, koji imaju hrabrosti da zagaze u rat.[49]

Mussolini je ovakvim evanđeljem talijanskog fašizma, u kome su mržnja i rat osnovna potka, pripravljao svoje mase za Etiopski rat. U tome je bio Mussolini dosljedan, sve od prvog svjetskog rata, kad je napustio socijaliste i stao da propovijeda i provodi princip snage i sile protivu principu prava. Zato je i Mussolini poslije prvog svjetskog rata bio najgrlatiji slavitelj rata kao fašističke doktrine, pomoću koje se opravdavaju težnje Italije za obnovom Rimske imperije. Antipacifizam i imperijalizam njegove su osobine.

Mussolini bio je spreman, da učini prvi skok u Veliki rimski imperij. 5. septembra 1935., upravo na dan, na koji je započelo Društvo naroda da diskutira abesinsko pitanje, održavao se u Teramu nacionalni Euharistički kongres, na kome su bili pored papinskoga legata, još 19 nadbiskupa i 57 biskupa. U tom momentu Euharistički kongres, demonstrirajući protiv odluka Lige naroda, izlažući se za spremanu agresiju, izglasao je aklamacijom poslanicu Mussoliniju, u kojoj se reklo: »Katolička Italija moli za rastuću veličinu ljubljene domovine, učinjenu najčvršćom od vaše vlade«.[50] Međutim i sam Pio XI., kako dolikuje patrioti koji sanja o realiziranju Imperije, sekundirao je Musoliniju u abesinskom ratu. Prilikom međunarodnog kongresa bolničarki u Rimu koji se održao u drugoj polovici augusta 1935., primio je papa u audijenciju kongreskinje, pa im je iznio i svoje poglede na rat. U govoru bile su očigledne aluzije i na opasnost rata između Italije i Abesinije. Papa se već od same pomisli na rat užasava od strahota koje su s ratom povezane. »Već vidimo da se u inostranstvu govori o *osvajačkom, o navalnom ratu: to je predpostavka, na kojoj se mi ne ćemo čak ni zaustaviti, predpostavka koja zbunjuje.* Rat

[48] Evanđelje talijanskog fašizma — Mržnja i rat. »Novosti« 15. VII. 1932.
[49] »Starokatolik« 1932., br. 8-9, 3.
[50] G. Salvemini, Il Vaticano e il fascismo, 8.

koji ne bi bio drugo nego osvajački bio bi očigledno nepravedan rat... Mi ne možemo ni misliti na nepravedni rat, ne možemo predpostaviti njegovu mogućnost, a da ga odlučno ne odbijemo: mi ne vjerujemo i ne ćemo vjerovati u nepravedan rat. S druge strane, govori se u Italiji, da bi se radilo o pravednom ratu, jer se obranbeni rat za osiguranje granica protiv neprestanih pogibelji, rat potreban za ekspanziju stanovništva koje se iz dana u dan povećava, *rat poduzet da se obrani ili zaštiti materijalna sigurnost jedne zemlje, takav rat sam po sebi je opravdan*... Jedna stvar čini nam se da je izvan svake sumnje, a to jest da je potreba ekspanzije fakat, o kojem treba voditi računa i da pravo obrane ima granice i mjere na koje treba paziti da ne bi obrana bila kriva«.[51] Pio XI. da opravda svoju savjest talijanskog patriote stao je, unatoč kasnijoj odluci, da je Italija napadač i da je rat osvajački, na gledište da je rat Italije protiv Abesinije osvajački samo jedna hipoteza, dosljedno da je pravedan i kao takav, po načelima katoličke Crkve, naročito osnovani na mislima sv. Augustina, opravdan i dopustiv.

A Mussolini i nije drugo tražio nego da mu papa definira kakav je rat dopušten, jer je on imao u svojoj organizaciji sve ono, što je i Pijo XI. za jedan takav rat predvidio da ga dopusti, ako ne i blagoslovi. T. j. obrana, osiguranje granica, neprestane pogibelji i potreba za ekspanziju stanovništva, koja se iz dana u dan povećava i na kraju materijalne sigurnosti jedne zemlje. Zato sasvim pravo kaže Salvemini da su ovi argumenti Pija XI. prije neposrednog izbijanja italo-abesinskog rata potpuno identični s argumentima fašističke propagande, vršene za ovaj Mussolinijev rat još od 1933.[52] 7. septembra, dok je Skupština naroda u najvećem uzbuđenju raspravljala ovo pitanje, papa je održao još jedan javni govor, u kome je izrazio da se moli za mir ali da također želi da bi »nade, prava i potrebe talijanskog naroda bile zadovoljene, priznate i garantirane naravski s pravom i mirom«.[53] Sutradan je Mussolini izjavio da talijanski narod također želi mir koji će biti praćen pravdom, a 3. oktobra 1935. započeo je — bez objave! — vojničke operacije. Ma da je Italija osuđena u Ligi Naroda kao napadač, katolička crkva bila je na strani napadača koji je u ime ukidanja ropstva, nosio crnom svijetu novo i strašnije, fašističko ropstvo.

Međutim s rimskim prvosvećenikom nije se u emigraciji složio znameniti šef bivše talijanske klerikalne partije, don Sturzo. On je bio u svojoj antifašističkoj orijentacije daleko bliže istini nego nepogrješivi interpret Evanđelja. U jednoj izjavi, don Sturzo je naglasio da je »rat u Africi posljednje nasilje koje je Mussolini izvršio nad Italijom... *Ma kakav bio tok vojnih operacija, afrički rat će se zaključiti propašću za našu zemlju, osudom bez apelacije za onaj režim, koji je provocirao taj rat*...«[54]

Sada slijedi opće poznata činjenica da se za taj osvajački i najsuroviji rat u kome je bila na visini divljačka upotreba plinova, koje je Badoglio morao upotrijebiti da slomi herojski otpor nenaoružanog naroda, založila najjednodušnije čitava hijerarhija talijanske katoličke crkve. Kardinali, nadbiskupi, biskupi natjecali su se ne samo da i govorima i zlatom pomognu osvajanje Abesinije, nego da i pomoću znamenitih čudotvornih svetih slika, izbore pobjedonosni pohod u Imperiju. Na sve strane

[51] Sveti Otac Papa protiv rata. »Glasnik beogradske nadbiskupije« 1935., br. 36.
[52] G. Salvemini. Il Vaticano e il Fascismo. 9.
[53] G. Salvemini. Il Vaticano e il Fascismo. 9.
[54] »Istra« (Zagreb) 10. IV. 1936.

blagoslivljanja oružja, zastava, vojnika, lađa, topova, aviona itd. itd. Salvemini je izbrojio sedam kardinala, 29 nadbiskupa i 61 biskupa koji su se svom snagom zalagali za taj agresivni talijanski rat.

8. XII. 1935 biskup iz Cività Castellana govoreći u prisutnosti Mussolinija zahvalio je Bogu, što mu je »dopustio da vidi ove epske dane koji su posvetili naše jedinstvo i našu vjeru«.[55] Biskup iz Nocera Umbra Msgr. N. Cola uputio je u pastoralnom pismu svoje misli vjernima i istaknuo da »kao građanin talijanski misli da je ovaj rat *pravedan i svet* za obranu jednog vitalnog dijela domovine, zapravo naših kolonija, kao i neizbježne potrebe za ekspanzijom naše energije. Mi taj rat smatramo pravednim i svetim, i radi afirmacije našeg prava na civilizaciju, koje nam je bilo priznato vjekovnom tradicijom, pjesnika, umjetnika, junaka, svetaca, mornara i istraživača«.[56]

Gorički nadbiskup Margotti, fašistički nasljednik Slovenca Frana Sedeja, naredio je da se u svim crkvama njegove dijeceze u Julijskoj Krajini moli za pobjedu talijanskog oružja kao i za pobjedu protiv sankcija, koje je Liga naroda odredila protiv agresora. Štoviše. Msgr Margotti je, upravo na petogodišnjicu tragične Sedejeve smrti, poslao sekretaru goričkog Fascia svoj zlatni lanac i jednu zlatnu vatikansku monetu kao svoj poklon za produženje rata u Abesiniji koji se nije onako pravedno i sveto odvijao kako su to zamislili napadači. Dakako, Msgr Margotti nije ni sada propustio priliku da blagoslovi goričkog fašističkog sekretara »i sve članove organizacije, koji o njemu ovise«.[57]

Riječki biskup Santin 14. X. 1935. rekao je u svome govoru prilikom svečanosti proširenja riječkog sjemeništa, da je abesinski rat, rat za civilizaciju, pa će se i on kao i njegovi sjeminištarci svakodnevno moliti za talijanske vojnike, koji se bore za civilizaciju.[58]

U natjecanju crkvenih velikodostojnika u abesinskoj kampanji nije bio u posljednjem planu nadbiskup rimski Msgr. Pizani, koji je uputio od svoje strane veliku količinu zlatnih predmeta s pismom, u kome daje izraza svome patriotskom oduševljenju u vezi s borbama u Abesiniji. Biskup Pinerola pozvao je svoju pastvu da surađuje i riječju i djelom na jačanju talijanskog otpora protiv sankcija. U svome apelu nije biskup zaboravio da spomene da želi Abesincima koji se nalaze u barbarstvu i ropstvu svjetlost evanđelja i blagodati rimske civilizacije.[59] Biskup iz San Miniata je izjavio, da je »za pobjedu Italije kler spreman da rastopi zlato crkve i bronzu zvona.« Biskup iz Siene pozdravio je »Italiju, našeg velikog Ducea i naše vojnike, koji se bore za pobjedu istine i pravde.«[60] Svakako, najvatreniji ratnički govornik bio je milanski kardinal Schuster, koji je označavao abesinski pohod kao pravi krstaški rat. Kardinal je najizrazitije predstavio stav Vatikana i katoličke crkve u abesinskom ratu — na sasvim klerofašistički način. O danu svečanosti Marcia in

[55] G. Salvemini. Il Vaticano e il Fascismo. 8.
[56] »Istra« (Zagreb) 26. X. 1935.
[57] »Istra«, 3 XII. 1935.
[58] »Istra« 26. X. 1935.
[59] »Novosti« 27. XI. 1935. Tarantski nadbiskup je u unutrašnjosti podmornice, na 30 m dubine služio misu, u prostoru odakle se puštaju torpeda, u prisutnosti vojnih i fašističkih funkcionera, slavio talijansko oružje koje donosi svijetu rimsku civilizaciju, spas duša i blagostanje. (»Istra« 28. II. 1936).
[60] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 8-9.

Roma 26. X. 1935. kardinal je održao propovijed u milanskoj katedrali pred predstavnicima Camicie Nere za pomen žrtvama fašističke revolucije. Kardinal je podvukao, da je »28. oktobar«, t. j. dan pohoda crnih košulja na Rim, »otvorio novo poglavlje u historiji Italije, a isto tako katoličke crkve u Italiji«. Kardinal je spomenuo i zaključivanje konkordata i prvi triumfalni izlazak Svetog Oca pape poslije 1870. Raspeće se opet vratilo u škole, katekizam se predaje »ballillama, avangardistima i mladićima, kojima domovina hoće da osigura odgoj u duhu pravog kršćanstva i talijanstva. Ogromni su dokazi božanske milosti, kojima je Italija odlikovana, naročito time, što se u njoj već dvadeset vjekova nalazi apostolska stolica«. Kardinal je pozvao prisutne da surađuju s Bogom na narodnom i katoličkom poslu, naročito u ovom času »kad talijanska zastava nosi triumfalno križarski krst skidajući okove robovima i otvarajući put misionarima, propovjednicima evanđelja. *Dobru volju sviju Bog će nagraditi pobjedonosnim mirom zahvaljujući hrabroj vojsci, koja pokoravajući se zapovijesti domovine otvara uz cijenu krvi vrata Abesinije katoličkoj vjeri i rimskoj civilizaciji.* Taj mir, to je mir istine, dobrotvornosti i pravde, koji Rim po riječima Vrhovnog svećenika, objavljuje dvadeset stoljeća svijetu ukidajući ropstvo, rasvjetljujući mrak, dajući Boga narodima i pružajući cijelom svijetu istinsku vjersku civilizaciju. *Ujedna misija katoličke Italije jest misija mira i Dantea, po kojoj je Krist Rimljanin.*[61] Ovako bogohulno nije govorio možda neki ateista, koji se htio da naruga ovakvom evanđelju koje tenkovima, topovima, mitraljezima, avionima i otrovnim plinovima »nosi triumfalno u Abesiniju Kristov krst«, — nego kardinal rimske crkve, koji tvrdi, da je Krist Rimljanin, to jest, da je katolicizam talijanski, koji nosi mir — pobjedonosni — poslije najbrutalnijeg, najokrutnijeg klanja. Govorio je to knez rimske crkve, kardinal Schuster, lice, koje bi moglo da bude izabrano i za nasljednika Kristova. A sa Schusterom bio je jednodušan gotovo cio talijanski episkopat. Zato je 21. XI. 1935. pisala rimska »Tribuna« i ovo: *»Prvi put sudjeluje episkopat otvoreno i uspješno u velikoj političkoj akciji u koju je umiješana Italija, i to ne pojedinačno i sporadičnim manifestacijama i sumnjivim izjavama, nego jednodušno i slobodno. Danas . . . talijanski episkopat stavlja u službu talijanske stvari autoritet svog visokog položaja.*[62] 3. marta bila je mobilizirana i znamenita Bogorodičina slika iz Napulja kako bi pomoću nje, koja će se poslati vojsci u Afriku izmoliti pobjedu za talijansko ubijanje Abesinaca.[63] Ta ikona Madone donesena je iz Pompeja u Napulj od jedne množine veterana, invalida, majki i udovica palih u svjetskom ratu, dok su aeroplani bacali letke u kojoj se glorificira Bogorodica i pobjeda talijanskog oružja. Napuljski nadbiskup kardinal Ascalesi, skočio je na kola na kojima se vozila sv. slika i blagoslovio je mnoštvo. Salvemini utvrđuje da u vrijeme prvog abesinskog rata 1895. do 1896. nijedan biskup nije blagoslovio talijanske vojnike, koji su odilazili u rat. Ali, tada Vatikan nije progutao jednu milijardu i sedam stotina pedeset milijuna lira (kao što je slučaj poslije Lateranskog pakta) i nije surađivao sa talijanskom vladom. A to je upravo golema razlika između

[61] »Novosti« 30. XI. 1935.

[62] »Novosti« 22. XI. 1935.

[63] Ona je bila u Pompejima krunisana već mjeseca veljače iste godine. Posvetu je izvršio nadbiskup Bartolomasi. Prisutni su bili vojvotkinja od Aosta i papinski legat, patrijarh Rossi. U Pompejima je Msgr Bartolomasi među ostalim rekao da će talijanski vojnici crpsti od te mistične slike moć za neizbježnu silu jer rimski vojnici nose sa sobom civilizaciju. (»Istra 28. II. 1936).

prvog i drugog abesinskog rata. Ako kritičari ovih prigovora, koji se čine Vatikanu i visokom kleru, nastoje da obrane Vatikan time što tvrde da biskupi nisu Vatikan, Salvemini odgovara da su biskupi prema konkordatu od 1929. dužni da se ustežu od svake aktivne politike, onda je papa bio obvezan da spriječi biskupe da ne prekrše ovu obavezu. Prema tome očigledno je da je Pio XI. u vrijeme abesinskog rata bio odgovara za političku aktivnost talijanskih biskupa.

Ali, kao što je klerikalna štampa Italije branila stvar fašističkog imperijalizma, jednako su u ovoj stvari zauzimali svoja gledišta i klerikalci drugih zemalja, naprosto stoga, jer je takvo shvaćanje bilo ne samo talijanske hijerarhije, nego i same vatikanske kurije. I francuski klerikalci dali su ovom stavu svoju podršku I tamo se jezuitski prenemagalo u raznim izjavama i člancima revija i novina, kako »pravi kršćani ne vole rat. Međutim mi vidimo da talijanski svećenici, počevši od najviših dostojanstvenika pa do najskromnijih seoskih župnika, izjavljuju kategoričku odanost Duceu, te daju darove u zlatu otadžbini, kao i ostali građani. Zašto? Zato što oni razumiju da je talijansko-abesinski rat bio skovan od vjekovnih neprijatelja Rima, te da taj *rat u stvari predstavlja vjerski rat, u kome Italija brani kršćanstvo protiv koalicije boljševizma i masona, vođenih od engleskog egoizma . . .*[64]

Jer sav katolički svijet morao je da prema instrukcijama koje su bile vješto dirigirane i rasprostirane iz Vatikana na sve strane, zauzme gledište da je ovaj agresivni rat pravedan rat, pa je prema tome ova služba katoličke crkve u interesima fašizma i njegova imperijalizma imala da dobije karakter jednog katoličkog legitimiteta, a s time i opravdanje za taj fašistički prepad na slobodu jednog još nedovoljno civiliziranog svijeta. Dakako, sve pod vidom rimske civilizacije i rasprostranjenja pravog evanđelja, jer ono, koje je došlo do Abesinaca sa koptskom crkvom bila je hereza koju je sadašnji ratni pohod uz avione i otrovne plinove imao da ukloni i da za svagda spase nesretne etiopske pristalice monofizitskog kršćanstva.

Jezuitska »Civiltà cattolica« na čelu s jezuitom Messineom objavila je početkom 1936. čitav niz članaka, u kojima je dokazivala da jedan narod ima prava da zauzme teritorij drugoga naroda, kada je taj teritorij potreban za vlastito pučanstvo, kao što može jedan individuum da zagospodari dobrima drugoga, kada je u krajnjoj potrebi. Treba reći da redaktora tog jezuitskog lista postavlja sam papa Nema sumnje da papa nije pokušao zaustaviti ovog jezuitskog apologetu najkriminalnije agresije i zabraniti mu da dalje produži s ovakvom nekršćanskom motivacijom i obranom opravdanosti za takvu agresiju. Sve je to bilo, kaže Salvemini, saučesništvo s Mussolinijem. Jer 1895. do 1896. talijanski jezuiti su živo kritizirali teritorijalne ambicije talijanske vlade u Abesiniji i njen rat označili kao agresiju. Ali tada, ponavlja Salvemini misao, Vatikan nije od talijanske vlade očekivao da primi jednu milijardu sedam sto pedeset milijuna lira. Kad su otrovni plinovi otvorili put prema Addis Abebi, papa je 12. maja 1936. sudjelovao u pobjedonosnom jubileju. »Ako je ikada bilo kooperacije između Vatikana i fašističkog režima, onda je tipičan slučaj rečene kooperacije rat italo-abesinski iz 1935. do 1936. Dakako da je koopera-

[64] Crkva i rat u Africi. »Javnost« 1936 br. 19. 426.

cija bila maskirana svim sredstvima koje može prepredenost i hipokrizija zamisliti, da izbjegne skandal saučesništva koje je odviše bestidno brutalno«.[65]

Kad je papi Piju XI. javljeno da je poslije najstrahovitejg načina ratovanja talijanskim trupama uspjelo zauzeti prijestolnicu Abesinije, Addis Abebu, papa je izjavio svoje zadovoljstvo, kako tvrdi službena Agenzia Stefani »jer smatra da je time došao kraj neredima i opasnosti, kojoj su bili izloženi Evropljani u Addis Abebi«.[66]

Na pozlijeđenu savjest čovječanstva, kad je vidjelo konačni triumf sile nad pravdom, koju je izazvao jedan od čitavog svijeta označen agresivni rat, vijest Agenzie Stefani djelovala je porazno. Rat je dokončan, ali ne i uznemirenost savjesti čovječanstva. Istina, Mussolini je 9. maja 1936. mogao objaviti svijetu osnivanje carstva, što je fašistički parlament 14. maja potvrdio aneksijom Abesinije. Ma da je brončani spomenik imao da ovjekovječi Duceovo djelo, uz podršku crkvene hijerarhije, don Sturzovo predviđanje bilo je fatalno. U svijetlu njegovih historijskih naslućivanja, koja su se ispunila prije nego što je jedan decenij trajalo to carstvo, koje je i Vatikan priznao[67], govor papskog legata Msgra Castellanija, održan 23. X. 1936. otkriva svu perfidiju jedne hipokrizije, u stvari svu suštinu jednog ne baš naročito vješto kamufliranog saučesništva. Govoreći u katedrali u Addis Abebi, Msgr. Castellani je među ostalim rekao i ovo:

»Pozdravljam sve junačke vojnike koji pripadaju vojsci, koja je iznenadila svijet, ali ne i nebesa koja su bila saveznik. Vi doživljujete slavne časove, koji ne će trajati samo jednu godinu već navještaju nepromijenjenu slavu kroz vijekove. Rekao bi da je to zapisano poglavlje u velikoj knjizi Božje Providnosti. Italija je zemlja, kojoj je Bog odredio da ponese u svijet višu civilizaciju i slavu Crkve. Rimski imperij ponijet će u svijet Kristov krst, po uzvišenom radu Ducea koji sjedinjuje s hrabrošću junaka mirnu i trijeznu ravnodušnost. On će u društvu naroda uvijek nositi ideju pravednoga i uzvišenoga mira. Radi toga ćemo uvijek moliti Boga, da mu bude pored njega i da ga štiti. Pozdravljam kraljevsku i carsku savojsku kuću, koja je dala Crkvi toliko svetaca i toliko junaka domovini. Pozdravljam Ducea i pozdravljam maršala Badoglija i vicekralja Grazianija. Pozdravljam vojsku, koja je došla da izvrši kulturnu misiju.«[68]

Sasvim u suglasnosti sa samim papom, koji je pri otvaranju izložbe katoličke štampe održao govor u kome je upozorio na opasnost od komunizma, da se zaustavi na pobjedi Italije u Africi. »Jedan veliki narod, riječi su Pija XI., koji nam je bliz i drag slavi sada mir, koji bi trebao da bude uvod u opći mir.«

Dakle, mir, izvojevan novim ropstvom još nedovoljno civiliziranog svijeta, i uslovljen strahovitim i krvavim žrtvama onih koji su branili slobodu, imao je da bude Pax Romana pobjedonosnog, carskog fašizma, kome je do pobjede ukazao ne male pomoći Vatikan i talijanska hijerarhija i klerikalizmi širom svijeta. Pa opet, taj mir, nije bio ni siguran ni trajan, kako su to pokazale razvojne linije luđačkog

[65] G. Salvemini, »I Vaticano e il Fascismo«, 9-10.
[66] Crkva i rat u Africi. »Javnost« 1936., br. 19, 426.
[67] »Novosti« 16. II. 1937.
[68] »Istra« 30. X. 1936.

i megalomanskog fašističkog imperijalizma, ali i riječi prezrenog i pobijeđenog Haile Seilasija, koji je poslije poraza rekao antifašisti Talijanu Sergeju Alu, da je fašizam upotrijebio iste nasilničke metode, koje je upotrebio da uzme slobodu talijanskom narodu. »Mi ćemo nastaviti borbu dok ponovo ne steknemo slobodu«.[69]

I Haile Seilasi, kao i don Sturzo, bili su vidovitiji nego Pijo XI. na vatikanskoj izložbi katoličke štampe. Jer, fašistički rob nikome nije mogao da donese slobodu pa ni Etiopljanima.

Nema sumnje, da je spomenuto saučesništvo fašizma i Vatikana tokom abesinskog rata još čvršće povezalo oba talijanska faktora. O tome su osim djela, dali i ostavili dokaza klerofašisti sviju dlaka, raspravljajući o ovom problemu, učvršćujući ga i produbljujući. Fašistička, mnogo čitana i od fašista uvažavana revija »Gierarchia«, kojoj je osnovalac B. Mussolini, objavila je članak »Filozofija i religija«, u kome se govori i o odnosu svjetovne fašističke vlasti i crkvene, papske u Rimu. Pojedini njegovi dijelovi otkrivaju svu srdačnost i plansku smišljenost koja je obje ove vlasti povezivala.

»Nije bez razloga, da se fašizam i katolicizam danas osjećaju toliko bliski i nije bez razloga, da latinski narodi preko Oceana još uvijek osjećaju da ih privlači Rim, onaj Rim, koji jedini spaja univerzalnost Cezara s univerzalnošću apostola Petra. Međutim je isključiva zasluga fašizma, što je iz jednog postepenog i samo idealnog spoja umio da stvori ono konkretno duhovno jedinstvo, što ga predstavlja sadašnja suradnja dviju vlasti.

U svome aktivizmu i voluntarizmu fašizam održava neposredno onu obnovljenu intuiciju božanskog, koja će jednom postati polazna točka za novo preuzimanje vlasti, sekularne i duhovne. Ova posljednja treba da bude integrirana u jednu još univerzalniju interpretaciju kršćanstva, na način da može riješiti problem univerzalnosti prava katoličke crkve u stvarnoj univerzalnosti jedne crkve, koja će u svom krilu okupiti sve kršćane, pa i ostale narode.

Država i Crkva, to su polovi vječnog rimskog grada (polis Romana), koji ide za organizacijom »Grada Gospodnjeg«, konačnog i idealnog cilja fašističke revolucije. Idući k vrhovnoj realizaciji Države i Crkve, ove dvije pružaju uzajamno jedna drugoj i snagu i život. Pa ako je univerzalnost Rimske imperije pripremala univerzalnost kršćanstva, — univerzalnost ovog posljednjeg, bar što se tiče katolicizma, vraća sada dug državi, pružajući fašizmu embleme imperije... Jedan jedini, neprekidni proces imperijalnosti emanira iz Rima, koji predstavlja vječnu sintezu dvaju polova, imperija Cezarova i imperija apostola Petra...«[70]

Ovako jasno i otvoreno, u filozofsko-političkoj terminologiji, raspravljalo se o snovima fašizma da zavlada globusom pomoću Katoličke Crkve, koja mu je dala toliko divnih dokaza odanosti i pripravnosti da ga na tome putu pomogne. Na istoj osnovi stoji i misao kardinala Pacellija, kao i kardinala Schustera, da je Krist Rimljanin. Da bude jedna država, jedna crkva, s jednim stadom i jednim pastirom

[69] »Istra« 17. VII. 1936.
[70] Fašistička Država i Crkva. »Javnost« 1937., br. 1-2. 14.

kako bi fašistička Civitas Dei, kakvu nije mogao ni da sanja ni sam sveti Augustin, još u ranom petom stoljeću, postala stvarnost XX. stoljeća.

Simbioza i identičnost opće univerzalnih stremljenja fašizma i crkve, pokazala se vidljivo čitavome svijetu i u španjolskom ratu, u kome je linija Mussolinijeve imperijalističke politike, politike velikog rimskog carstva, produžena za korak dalje.

Iako nema tako očiglednih dokaza, bilo je jasno čitavome svijetu da je Pijo XI. unaprijed odobrio Mussolinijevu intervenciju u španjolskom građanskom ratu. Čitavome svijetu bilo je jasno, da su papa i visoki kler u Italiji, a tako i u ostalome svijetu, pogodovali i zaštićivali onu stranu za koju je Mussolini pošao da intervenira oružjem. Salvemini sasvim pravilno podsjeća da je ova kolaboracija bila tako bučna, da je još uvijek pred očima i u pamćenju svima koji su je pratili u vrijeme te krvave borbe španjolskog naroda za slobodu.

10. januara 1938. primio je Mussolini u Palazzo Venezia 600 nadbiskupa i biskupa i oko dvije hiljade svećenika, koje je trebalo nagraditi konkursom bitke za žito (»Battaglia del grano«). Iako ta »bitka za žito« nema nikakve veze s religioznim pitanjem, oni su ipak došli da prime nagrade iz Mussolinijevih ruku s kojih je još curila krv abesinska, krv španjolska i krv talijanska. Ali ti nadbiskupi, biskupi, župnici i svećenici nisu se zadovoljili samo time, nego su tražili i audijenciju za njih same poslije opće ceremonije. Predvođeni zastavama, koje su nosili svećenici dekorirani u ratu, pošli su najprije da se poklone grobu Neznanog junaka, ali također žrtveniku palih za fašističku revoluciju. Kad se pojavio Mussolini, dočekali su ga svećenici najburnijim i najtoplijim uzvicima i skandiranjem za njih ekstatične riječi: Duce! Duce! Duce! Nadbiskup iz Udina (Videm) Msgr. Nogara pozdravio je Mussolinija istaknuvši njegove zasluge kao i fašističkog režima za vjeru, a osobito za izmirenje države i crkve. *»Duce!* Vi ste stekli tolike pobjede. Stekli ste također pobjedu žita! *Uz vas stoji Gospod! Mi ga molimo i molit ćmo ga da vam dopusti pobijediti sve bitke kojima vi mudro i energično upravljate za dobrobit, veličinu i slavu kršćanske Italije, ovoga Rima gdje je središte kršćanstva, ovoga Rima koji je prijestolnica carske Italije«.* Kada se stišao entuzijazam, progovorio je župnik don Minossi. On je istaknuo da je njihovo učestvovanje u ovoj bitci potvrdilo »patriotsku volju surađivanja s organima režima... Tako u bitci za žito, tako u osvajanju imperije i za sve ciljeve autarhičke, nagovještene od Ducea... Jer Italija treba da bude duhovno, ekonomski i vojnički spremna da brani svoj mir protiv eventualnih neprijatelja svoje carske veličine... *Kler autarhičke fronte je s bezgrješnom odanošću na raspoloženju Ducea, osnivača carstva, za veličinu i prosperitet talijanskog naroda«.* Pri kraju don Minossi je izrekao molitvu. *»Neka sađe na vas blagoslov neba. Svećenici Italije zazivaju i zazivat će na vašu osobu, na vaša djela kao obnovitelja imperije, na vladu fašista, blagoslov Gospoda i vječni aureol mudrosti i kreposti rimske. Duce! Sluge božje, oci naroda seoskoga iskazuju vam odano čast, blagosiljaju vas, pružaju vjernost. Saluto al Duce! A noi!«* Kada je Mussolini stao odgovarati na ove pozdravne svećeničke riječi, dočekan je bio opet urnebesnim klicanjem svećenika. Duce je zatim u govoru u kome je govorio o najčvršćem izmirenju između Italije i Svete Stolice, koje su jednako željeli on i papa, spomenuo i *»djelotvornu suradnju koju je cjelokupno svećenstvo pružilo protiv abesinskih hordi i protiv takozvanih civiliziranih hordi sankcionizma«.* Spomenuo je također primjer velikog patriotizma

koji su dali biskupi stavljajući svoje zlato na raspoloženje fašističkim organizacijama, dok su s druge strane svećenici poticali na otpor.[71]

Ovaj sastanak Mussolinija i ogromnog broja svećenstva najočiglednije je upozorio svijet na najintimniju suradnju fašizma i katoličke crkve u Italiji. Ma da je Mussolini u početku svoga govora rekao da je ovaj sastanak svoje vrste i da je »nov u historiji Italije«, on je bio samo nova potvrda stare ljubavi i starog saučesništva na zajedničkom poslu imperijalističke talijanske politike.

Ovako za abesinskog rata, ovako za španjolskog, ovako u najvećoj agresiji nad čovječanstvom, u drugom svjetskom ratu. Da napomenmo samo nekoliko podataka.

Mussolini je ušao u rat na strani Hitlerovoj 10. juna 1940. Već 4. septembra 1940. papa je primio pet hiljada članova K. A. koje je potaknuo da budu spremni dati svoj život za domovinu. 30. oktobra, dakle dva dana poslije ludog i zločinačkog napada na Grčku, Pijo XII. primio je dvije stotine činovnika u uniformama, »koje predstavljaju talijansku vojsku« i rekao je da mu je »osobito drago« blagosloviti »ljude koji služe vjerno i s ljubavlju dragu otadžbinu«. Dakako, nijedna riječ osude za napad na Grčku. 4. februara 1941., Pijo XII. primio je pedeset njemačkih avijatičara i dvije stotine talijanskih vojnika, sve u uniformama i izjavio je da je »sretan primiti ih i blagosloviti«.

Maja 1941. primio je Pijo XII. Duca di Spoleto, designiranoga hrvatskog kralja, a dan kasnije 18. maja u svečanoj ceremoniji Antu Pavelića i ustašku delegaciju.[72] Pijo XII. mogao je sačekati kraj rata, pa da pođe u pomoć pobjedniku. Ali je bio nestrpljiv, a da ne učini zajedničku stvar s Mussolinijem, kako Salvemini karakterizira suradnju Vatikana i fašizma, pape i Ducea. Također 13. augusta 1941. Pijo XII. primio je tri hiljade hodočasnika, među kojima šest stotina talijanskih vojnika u uniformama i rekao im je: »Danas ima velikog heroizma na poljima bitaka, na nebu i na moru. Ma da je rat strašan, ne može se odricati, da on oživljuje veličinu mnogih herojskih duša, koje žrtvuju svoj život, da izvrše dužnosti nametnute od kršćanske savjesti«.

Salvemini prikazujući dvije fizionomije Pija XII. kaže, da je Pijo XII. kad je govorio na radiju čitavome svijetu, molio za mir i poticao na mir. A kad je govorio njemačkim i talijanskim vojnicima, divio se heroizmu ratnika.[73] Svi ovi vojnici borili su se na strani Mussolinijevoj i Hitlerovoj. Nema sumnje, da je sve ovo u taboru Osovine bilo protumačeno veoma povoljno, dok je sav ostali svijet takav postupak smatrao kao pružanje nesumnjive moralne podrške Mussolinijevoj politici.

Tako je Pijo XII. primio još nekoliko puta tokom 1941. i do polovine 1942. njemačke i talijanske vojnike, a primio je i ustašku omladinu, ustaške policajce i ustaške funkcionere u raznim prilikama.[74] Tada su se odjednom vrata Vatikana za-

[71] G. Salvemini, »Il Vaticano e il Fascismo«. 10-12. Msgr. Nogara poznat je još iz abesinske kampanje, jer i on je, kao i napuljski nadbiskup, angažirao Mater Božju za ovaj agresorski rat. Slaveći fašističku Italiju i blagosivljajući zastave ratnika, dozvao je u pomoć Majku Božju Pomoćnicu, »koja će u Africi čuvati vojnike i radnike, koji su pozvani na civilizatorsko djelo, dok ne dođe dan pobjede i triumfa.« Tim istim »civilizatorima« s otrovnim gasovima. Msgr. Nogara »poručuje pozdrave Majke Božje Pomoćnice i čestitku da će naša (t. j. fašistička) zastava silovito zalepršati...« (»Istra« 8. V. 1936.).

[72] O tome vidi u detaljno kasnije.

[73] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 14.

[74] O tome vidi detaljno kasnije.

tvorila ratničkim posjetnicima, da se opet otvore, poslije izvjesnog kolebanja, anglosaksonskim pobjednicima poslije okupacije Rima. Jer sasvim točno konstatira Salvemini, treba biti uvijek u dobrim odnosima s pobjednikom. Usporedivši papu sa znamenitim tenorom Giglijem, koji je pjevao i vojnicima Osovine, kao i anglosaksonskim osvajačima Italije, zaustavio se da ga usporedi s advokatom, koji je uz onoga tko ga plaća. Ako Mussolini pobjeđuje i daje papi Konkordat, papa je s njime. Ako pobjeđuju Anglosaksonci i daju mu nade da će mu dati jedan bolji Konkordat, on je i s njima. On je neutralan dotle, dok se ne dovrši pobjeda, i uvijek je s pobjednikom, pa i sa samim đavlom, kako reče Pijo XI., ako se radi o spasenju duša. A toga posla u ratno doba bilo je odviše. Ovakvu politiku Dante nije u svoje vrijeme nazvao kao spasavanje duša nego kao »puttaneggiar con tutti«.[75]

Dok je papa od 1940. — 1942. govorio i poticao na izvršivanje vojničkih dužnosti i slavio heroizam onih koji su umirali za domovinu, u govorima održanim Englezima, Amerikancima, Francuzima, Poljacima, Senegalcima i kome sve ne, 1944. i dalje, samo o miru, pravdi, o ljubavi i nuždi, da rat vodi k jednom pravednom miru. Sada ni riječi ni o kakvom heroizmu, ni o kakvom slavljenju vojničkih vrlina! Da li bi se moglo biti više neutralan i više kršćanski nego tako, pita se Salvemini? Svaka stvar u svoje vrijeme.[76]

Ovo sve trebalo je reći i ukratko objasniti, kako je Vatikan stajao uz i iza fašizma u njegovu cjelokupnom razvoju, od njegovih početaka pa sve do njegova sramotnoga pada, do valjanja u prašini milanske pijace nekad svemoćnog diktatora Italije, »čovjeka poslanog od Božje Providnosti«, kako su ga nekoliko puta obilježili Pijo XI., kao i državni sekretar kardinal Pacelli, kasniji Pijo XII. i ostali Mussoliniju odani kardinalski kolegij.

Osim toga ovo je trebalo podvući još i stoga da se vidi kakve su nevolje izvirale iz ove klerofašističke simbioze za slavenske manjine u Italiji.

Ovo je priznao i sam Carlo Sforza, kad je upozorio kako je upravo ova suradnja Vatikana i fašizma odjekivala i u Jugoslaviji, gdje su i konzervativni krugovi došli do uvjerenja, da je Vatikan neprijatelj Jugoslavije, naročito u vezi s progonima Slavena u Julijskoj Krajini, kojima je uveliko asistirala i crkva. »Vatikan je naš neprijatelj, (konstatiraju u Hrvatskoj), a takva raspoloženja sigurno nisu popustila poslije politike bezobzirnog ugnjetavanja talijanskih Slavena, koja je doživjela svoju kulminaciju u krvavim smaknućima u Trstu, mjeseca septembra 1930., politike koja je u suprotnosti s talijanskim tradicijama i koju je uveo prvi talijanski režim koji je papa blagoslovio«.[77]

Ovo nas ovdje u prvom redu i interesira. Do i poslije Lateranskog Sporazuma.

Lateranski sporazum bio je samo vanjsko i formalno utvrđivanje jednog stanja, koje je već odavna bilo stvarnost. Iz Rimske Kurije zrači uglavnom duh talijanski, a nikako ne univerzalni. U XIX. stoljeću to su naročito osjetili Jugoslaveni, a poslije prvog svjetskog rata zato se nanizao bezbroj dokumentacija.

[75] G. Salvemini, Il Vaticano e il Fascismo, 15.
[76] Idem.
[77] Carlo Sforza, Neimari savremene Evrope, 281.

Ovako su o Vatikanu sudili u drugoj polovini XIX. stoljeća dvojica najvećih tadašnjih Hrvata, oba katolika i oba crkvena velikodostojnika. Đakovački biskup Strossmayer i njegov intimni prijatelj Franjo Rački, kanonik i predsjednik Jugoslavenske Akademije. Ta dvojica nisu ništa drugo rekli nego što je rekao fašistički ministar Di Stefani kad je katoličku crkvu proglasio talijanskom institucijom, ili kad je Host Venturi rekao za katoličku crkvu i vjeru da je ona božanstvena kreacija talijanskog genija pomoću koje »već danas vladamo dušama naroda, na koje ćemo, kako svi znaci kažu, doskora protegnuti i našu fizičku vlast«.[78]

Samo nekoliko citiranih misli biskupa Strossmayera o talijanstvu Rimske Kurije osvijetlit će problem više nego ma koja druga ispitivanja i dokazivanja.

Misli su uzete iz korespondencije ovih dvaju velikih rodoljuba.

(27. III. 1887.): »Iz sto sitnih stvari vidi se, da kojigod duh naprama Slavjanom civilne Italije, taj je isti i crkvene. Među Talijanon i Talijanom u tom obziru nema razlike, nosio on ili frak ili prelatsku mantiju.«[79]

(29. VIII. 1887.): »Rim sve dublje i dublje propada... Rim je čak i nadbiskupu Milinoviću — ko što mi isti iz Sinja piše — zabranio da se k meni uputi... Ujedno sam dodao da Rimska Kurija apsolutno ne razumije slavensko pitanje i da nikakve na svijetu volje nema sretno ga riješiti. Najveće zlo Kurije i prelature rimske jest nacionalizam talijanski, koji na prsih crkve rimske kano mora leži. Kurija i prelatura rimska, isključivo talijanska, ne bivši providena specijalnom inspiracijom, ne razumije ona najveća pitanja mondijalna, koja je Bog sam na dnevni red postavio i crkvi svojoj, da i sretno riješi, preporučio«.[80]

Na ovo je Rački uzvratio (15. IX. 1887.) i posve se složio sa Strossmayerom.

»Što pišete o politici rimskoj, živa je istina. Sada im se po glavi vrza dominium temporale, pa si traže saveznike, gdje ih god našli.«[81]

(21. IX. 1887.): »Sad u Rimu misle, da će po Bismarcku, Tiszi, Spevcu i Mihaloviću kardinalu dobiti dominium temporale, a to im je danas sve ili skoro sve.«[82]

(24. IX. 1887.): »Slavenstvo je posvuda danas predmet mržnje i aversije, pak se i Crkva i Sveta Stolica povela za općom strujom. Na zdravlje joj bilo!«[83]

(18. X. 1887.): »Moj brate, sa neizrecivom žalosti priznati moram da su u Rimu najnesposobniji za najuzvišeniju svrhu svetoga otkupljenja našega, t. j. za promaknuće onoga svetoga jedinstva, koje je Isus na drvetu križa iz srca svoga iznio i baštinom svega svijeta učinio, prem bi oni u Rimu po neumrlom zvanju svomu najviše upravo toj svetoj svrsi živiti i nju najviše u svih svojih činih pred očima imati morali. Žalost i nevolja nedokučiva! Ali će tako uvijek dotle ostati, dok crkva rimska proti naravi i opredjeljenju svomu ostane isključivo crkva talijanska i dok se u Rimu ne bude zdravije i jednostavnije shvaćalo ono: »Regnum meum non est de hoc mundo.« i ono,

[78] »Starokatolik« 1926., br. 12.
[79] F. Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer. III. 299.
[80] F. Šišić, Korespondencija, III. 324.
[81] F. Šišić, Korespondencija, III, 326.
[82] F. Šišić, Korespondencija, III, 327.
[83] F. Šišić, Korespondencija, III, 333.

što se o Isusu veli, kad su ga htjeli kraljem proglasiti: »Et fugit in montem ipse solus.«[84]

(18. X. 1887.): »Rim nas očevidno po glavi bije, pak bi još rad, da ne plačemo. Narod krepak imao bi barem apsolutnim pasivitetom dokazati da mu nezasluženi i upravo bogogrdni udarci od strane Crkve, koja bi nam majka biti imala, bol i tugu prouzrokuju.«[85]

(2. V. 1888.): »Ne možete, moj mili brate, misliti, kako nisko stoje prelati rimski, koji Kurijom vladaju. Kolika bi nužda bila da se crkva rimska po naravi i vječitom opredjeljenju svomu univerzalizira. Ovako potalijančena crkva rimska ni izdaleka ne odgovara božijoj svojoj destinaciji.«[86]

I poslije smrti svoga prijatelja Račkoga, Strossmayer o ovom pitanju ne mijenja svojih pogleda. U jednom pismu upućenom 1897., dr. Dinku Viteziću, znamenitom istarskom rodoljubu i preporoditelju, dodirnuo je ovo pitanje saopćujući mu neke rimske odluke, nepovoljne za Hrvate. »Katolička crkva koja bi po svom bitiju morala biti univerzalna, nažalost je talijanska... Bečka i vatikanska diplomacija samo o tom rade kako bi zatrle male narode«.[87]

Izloženi sudovi potječu od čovjeka, koji je nesumnjivo bio odan katoličkoj crkvi, ma da je s njom došao u raskorak na Vatikanskom koncilu. Svakako, ove Strossmayerove ocjene su teške i presudne za tumačenje pitanja, koje nas zanima. Međutim ako nekome ne bi on bio dovoljno autoritativan svjedok jedne istinite i za Slavene nepovoljne stvarnosti kao i za konstatiranje općeg uvjerenja koje je vladalo u velikom svijetu o Rimskoj Kuriji i o katoličkoj crkvi, vođenoj tom Rimskom Kurijom, onda treba konsultirati također već spomenuto dragocjeno priznanje, koje je na dvadeset godina prije dolaska fašizma izrekao 1902. Achille Ratti, historičar, a kasnije papa Pijo XI. Ratti je o talijanstvu katoličke crkve objavio misli, koje kasnije kao tumaču univerzalnosti rimske crkve zacijelo nisu bile tako drage i prisne, kao onda 1902., barem ne in foro publico. A ako je, prema kardinalu Paccelliju (kasnije Pijo XII.) i prema kardinalu Schusteru, Krist Rimljanin, to je dosljedno, da njegov namjesnik ima biti Talijan, ali uz njega i sva Kurija, jer je i ona Rimska.[88]

Stoga nikako nije čudno da su političke smjernice koje su vodile Lateranskom sporazumu bile također nenaklonjene Slavenima, a naročito onima koje je poslije prvog svjetskog rata u Istri, Trstu i Gorici, u čitavoj Julijskoj Krajini, ugovor o miru dodijelio Italiji. Julijsko-Krajinski Slovenci i Hrvati, koji su i na crkvenom polju osjetili nemilosrdnu ruku fašizma, koji je išao za denacionalizacijom, ponadali su se, da će ih vatikansko-talijanski konkordat zaštititi od denacionalizacije barem u crkvi. Ali, to je bila grdna zabluda. Jer oči nezasitnog fašističkog imperijalizma nisu bile uprte samo u julijskokrajinske Slovence i Hrvate, nego i one u Dalmaciji. Fašistički Oče naš — Pater noster bio je posvećen djeci i Talijanima u Dalmaciji. Njen autor je fašistkinja Luisa Zeni, zacijelo inspirirana italo-vatikanskim konkordatom.

[84] F. Šišić, Korespondencija, III, 341. »Carstvo moje nije od ovoga svijeta«. - »I pobježe sam na brdo.«
[85] F. Šišić, Korespondencija, III, 343.
[86] F. Šišić, Korespondencija, III, 364.
[87] Dinko Trinajstić, Na pučkaška zanovetanja. »Slobodna tribuna« 18. VI. 1927.
[88] Vidi naprijed.

»Padre nostro che sei nei cieli, sia ricordato e benedetto il nome di Spalato, di Ragusa, di Sebenico e della Dalmazia tutta; venga il Mare Nostro purificato; sia resa giustizia al diritto del popolo offeso e irriso. Rendici, o Signore, la nostra gloria, il nostro antico splendore; liberaci dal giogo jugoslavo; guidaci sulla via della speranza e della salvezza; fa trionfare il nostro Diritto e la nostra Ragione.

I vivi e i morti di Dalmazia son pronti, con suprema fede, con suprema conscienza, con passione infinita a morire, a rimorire per la Patria e la libertà. COSÌ SIA.«[89]

Kroz duh ovakve molitve Gospodnje, unakažene fašističkim imperijalizmom, saživljavao se fašizam sa crkvom i crkva s fašizmom, unatoč izloženim trvenjima koja su među njima postojala. Ali ta trvenja nisu nikako potjecala s terena talijanskog imperijalizma koji je pred očima odmah prvih dana poslije svjetskog rata imao talijanizaciju talijanskih manjina. Na tom terenu nisu se nikad njihovi interesi sukobili. Tu je vladala puna harmonija.

Čl. 2. i 22. objavljenog Konkordata između Svete Stolice i Italije izazvao je nadanja, da će julijsko-krajinski Slovenci i Hrvati moći da se posluže u crkvi svojim jezikom. Jer, u čl. 2. govori se o jeziku, kojim mogu papa i biskupi da opće sa svojom pastvom. »Publikacije, ukoliko ih izdaje Sveta Stolica, mogu biti napisane bilo kojim jezikom, a one koje izdaju biskupi, imaju biti napisane na talijanskom ili latinskom jeziku, no uz talijanski tekst crkvene vlasti mogu dodati i prijevode na ostalim jezicima«. U čl. 22. kaže se: »Postojeće beneficije u Italiji ne mogu dobiti svećenici koji nisu talijanski državljani. Biskupi i župnici moraju pored toga znati talijanski jezik. Ako se pokaže potreba, bit će im dodijeljeni pomoćnici, koji osim talijanskoga razumiju i govore također i jezik, koji se u odnosnim mjestima obično govori u cilju da bi mogla pružiti vjersku utjehu na jeziku vjernika, kako to propisuje crkva«.[90]

Međutim ove odredbe bile su mrtvo slovo na papiru. Sve je ostalo u tradiciji koja se stvorila uzajamnom suradnjom fašističkih vlasti i fašističkim duhom prekaljenih biskupa i nadbiskupa u Julijskoj Krajini. Talijanizacija slovenskih i hrvatskih crkava koju su fašističke vlasti provodile, ne samo da nije nailazila na otpor talijanske crkvene hijerarhije, nego je i kod nje naišla na puno razumijevanje i solidarno podupiranje. Bez ijednog poziva na ugovoreni Sporazum i Konkordat. A tako je to isto bilo i davno prije. Zato postoje svjedočanstva, nikako ne malobrojna prije Lateranskog sporazuma i Konkordata. Poslije toga nije bilo nikoga tko bi mogao posumnjati da i Vatikan nije sporazuman s tim sistemom prisilne i uistinu poganske denacionalizacije Slavena, kojoj je trebala da posluži crkva. Ona crkva, koja je inače takvu denacionalizaciju izvan Italije označavala poganskom. Ova dva člana Konkordata ostala su bez svoje primjene, bez intervencije od strane Vatikana pri fašističkim vlastima u cilju da se svakodnevno pozlijeđenom i zajamčeno ugovorenom pravu da nužno zadovoljenje.

[89] »La Volontà d'Italia« 12. V. 1929. »Oče naš, koji si na nebesima, neka je spomenuto i blagoslovljeno ime Splita, Dubrovnika, Šibenika i čitave Dalmacije. Neka bude Naše More očišćeno. Neka se prizna pravo uvriježenom i ismijanom narodu. Vrati nam, o Gospode, našu slavu, naš stari sjaj. Oslobodi nas od jugoslavenskog jarma. Vodi nas putem nade i spasa. Daj da triumfira naše pravo i naše prosuđivanje. Živi i mrtvi Dalmacije su spremni, s najvećom vjerom, s najvećom sviješću, sa bezgraničnom strašću umirati i ponovo umrijeti za domovinu i slobodu. — Tako neka bude (Amen).«
[90] Ljubomir Tomašić, Zbirka konkordata, Beograd 1934, 112, 122.

Kongres evropskih narodnosnih manjina raspravljao je pitanje manjina u Italiji 1932. i donio je odluke, da se rezolucije upute Savjetu Društva naroda. Raspravljena pitanja su promatrana s vjerske točke ovog veoma složenog političkog problema. Društvu naroda upućene su jula 1933.[91]

Već sam uvod ovog dokumenta baca sasvim određeno osvjetljenje na jedan dio motiva koji su fašizam prisilili na izmirenje s Vatikanom.

»Manjinska politika, koju Italija vodi u velikom opsegu sistematski, ima među evropskim državama naročiti značaj i u religioznom smislu. Kada je Italija poslije višegodišnje uporne borbe, morala utvrditi da nije mogla postići željeni cilj: da denacionalizira stanovnike tuđe narodnosti, i pored vršenoga pritiska na sve njemačke i jugoslavenske škole, i pored potpunoga talijaniziranja sudova i javne uprave, i pored rasturanja svih njemačkih i jugoslavenskih kulturnih organizacija, i pored nasilnoga uvlačenja manjinske omladine u talijanske omladinske organizacije, i pored rasturanja njemačkih i jugoslavenskih udruženja, i pored zabrane dnevnih listova u Južnome Tirolu i zabrane cjelokupne povremene štampe u Julijskoj Krajini, i pored intenzivne službene akcije za talijaniziranje krsnih i porodičnih imena: tada je vodećim političkim krugovima bilo jasno da ne će ni ubuduće moći ostvariti krajnji cili svoje manjinske politike, za koju su podnesene tolike žrtve, ako Mussoliniju ne pođe za rukom da za to denacionaliziranje pridobije pomoć katoličke crkve, te druge velike sile u Italiji. Mussolini, kao realni političar, došao je do uvjerenia da je talijaniziranje Južnoga Tirola i Julijske Krajine praktično neizvodljivo, dok se tome talijaniziranju protivi utjecaj koji ima katolička crkva na duhovni život njemačkog i jugoslavenskog stanovništva. *Katolička crkva, koja je starija od fašizma i starija od talijanske države, osigurala je svojim preko hiljadugodišnjim uplivom na pobožne mase njemačkog i jugoslavenskog katoličkog stanovništva jak i nepokolebljiv utjecaj, pa je u borbi za duševnim osvajanjem kod manjina mogla lako potisnuti svoga protivnika — državu — i osujetiti sav trud na talijaniziranju stanovništva u Južnome Tirolu i Julijskoj Krajini. U tome uvjerenju donio je Mussolini odluku da otpočne akciju, koja je u borbi protiv nacionalnih manjina u Evropi jedinstvena po svojoj odvažnosti: jer ne samo što je odlučio da snažno prodre u oblast religioznoga života, koji se inače smatra za svetinju u koju se ne smije dirati, već je vjerovao da može očekivati da će katolička crkva, odnosno Sveta Stolica, pod pritiskom njegove energične politike — i protiv svojih načela i tradicija od dvije hiljade godina — pristati da se uplete u odnarodjavanje njemačkih i jugoslavenskih katolika.«*[92]

I pored sve utučenosti, koja je nastupila, kad se saznao tekst ugovora, manjine u Italiji bile su ipak ispunjene velikom nadom. Obnavljanjem službenih veza između talijanske vlade i Svete Stolice ovoj je priznalo i formalno pravo da kod raznih vladinih organa istupa protiv svakog pritiska i gonjenja njemačkih i jugoslavenskih svećenika.

[91] Congress of the European National Minorities. — Mitteilungen über die Lage der nationalen Minderheiten in Italien. 10. VII. 1933. Njemački i hrvatski primjerak ustupio mi je predsjednik ovog Kongresa evropskih manjina, dr. Josip Vilfan, član talijanskog parlamenta u prvim godinama poslije prvog svjetskog rata.

[92] »Mitteilungen«, 1-2.

»Praktična primjena Konkordata, međutim, mogla je, u jednoj pomirljivoj atmosferi između dvije sile, biti izvršena bar u duhu najvećih mogućih obzira prema manjinama. Na primjer, jedno tako važno pitanje, kao što je vjerska nastava u oblastima tuđih jezika u novim provincijama nije Lateranskim ugovorom uopće bilo regulirano. Mi znamo da je Mussolini zabranio njemačku i slovensku vjersku nastavu po školama, ali zato je Sveta Stolica imala prava da zabrani talijansku vjersku nastavu po njemačkim i jugoslavenskim školama. Takvim postupkom koji ne bi nimalo bio protivan tekstu odredaba Konkordata, bila bi Svetoj Stolici data mogućnost da popravi i žalosnu pogrešku učinjenu prilikom zaključenja Lateranskog ugovora.«[93]

Dakako, uskoro su nastupila prva teška razočaranja. Očekivalo se, naime, da će se barem poštivati zagarantirana prava, data manjinama. Jer čl. 22. konkordata nikako nije mogao spriječiti, da se vjerska nastava može vršiti izvan škole na jeziku vjernika. U tu vjersku nastavu spada pored bogoslužena s njemačkim i jugoslavenskim propovijedima, molitvama i crkvenim pjesmama još i privatna vjerska nastava po crkvama i parohijama. Očekivalo se, da će ova nastava poslije zaključenja Konkordata biti najzad obranjena od fašističkih organizacija i mjesnih vlasti, koje su je ranije uvijek sprečavale i borile se protiv nje. A u čl. 1. ugovora, Italija garantira katoličkoj crkvi slobodno i javno ispovijedanje vjere, a tako i juridisdikciju u crkvenim stvarima na osnovi propisa Konkordata.

Ove odredbe bile su neobično jasne i iza njih su stajali i kralj i Duce, koji su se obvezali da će crkvu zaštititi pomoću svoje vlasti od svakog eventualnog pritiska. S druge strane papa Pijo XI. i kardinal Gasparri obvezali su se svojim visokim autoritetom da će u takvim slučajevima zatražiti zaštitu diplomatskim putem.

Ovakvu dvostruku garanciju nesumnjivo su zahtijevala dotadašnja mučna iskustva, jer se dobro znalo na oba područja vlasti u Italiji, kako je i koliko je dotad fašizam onemogućivao u mnogim mjestima jugoslavenske propovijedi, pa i same ispovijedi s čitavim nizom terorističkih mjera, uperenih protiv jugoslavenskih svećenika. Bilo je talijanskih učitelja koji su, da bi lukavstvom i silom onemogućili vjersku nastavu na materinjem jeziku, tražili od đaka da donesu u školu svoje jugoslavenske molitvene knjižice, a onda su ih po službenoj dužnosti oduzeli i zamijenili talijanskim molitvenicima. U Istri su bila na dnevnom redu nasilna sprečavanja bogoslužja s molitvama i pjesmama na slovenskom jeziku. Štoviše, događalo se, da su predstavnici vlasti zlostavljali svećenike koji nisu htjeli odustati od bogoslužja na materinjem jeziku. Objavljivanje Lateranskog ugovora i Konkordata izazvalo je nadanja, da će se prekinuti sa svim tim prestupima i krivicama, nanošenim jugoslavenskim katolicima. Tim prije što su i fašistička i vatikanska štampa isticale, kako je između vlade i Vatikana postignut potpun i srdačan sporazum u svima pitanjima, pa dosljedno i u pitanjima manjina. Očekivalo se da će crkvene kao i fašističke vlasti uputiti podređene organe da je sada nastupilo novo vrijeme mira sa svima građanima Italije, barem u crkvenim stvarima. Međutim takvi cirkulari nikad nisu razaslani kako to ističe spomenuti izvještaj Kongresa evropskih manjina, upućen Savjetu Društva naroda.[94] Podređeni pak, pošto nisu dobili nikakvih uputstava, smatrali su

[93] »Mitteilungen«, 20.

[94] »Mitteilungen«, 22-23.

šutnju vlade i Rimske Kurije kao prećutno odobrenje svega što se dotad radilo. Sve je to njima izgledalo kao smjernice za daljnje produženje rada u istom duhu i s istim metodama. I mjesto očekivanog popravljanja, ne samo da nije ostalo kako je bilo, nego se stanje još i pogoršalo, o kome je nekad Benedikt XV. još 1921. rekao, da su mu sve te grozote parale srce, jer su se vršile nekažnjeno.[95]

U Julijskoj Krajini, od prilike mjesec dana prije potpisivanja Konkordata, bila je zabranjena ne samo politička nego i cjelokupna vjerska periodična štampa na slovenskom i hrvatskom jeziku. Budući Mussolini i pored sporazuma s Vatikanom nije opozvao ove zabrane, Jugoslaveni su postali jedina katolička manjina u Evropi, kojoj je bilo zabranjeno da za odgoj naroda ima religioznu štampu. Sveta Stolica nije pokazala nikakav interes prema toj činjenici i nije učinila nikakve korake da se ta zabrana opozove. Štoviše i K. A. jugoslavenskih manjina podlegla je rasturanju svih udruženja u Julijskoj Krajini s prvim januarom 1928. I ovo naređenje nikad nije bilo opozvano, pa ni poslije novog dodatka Sporazumu od 1931.

Već ovo dovoljno pokazuje kakva je bila primjena Lateranskog ugovora. Protivnici manjina, fašisti i njima naklonjeni talijanski predstavnici crkve u Julijskoj Krajini, uslijed pasivnog stava vlade i Rimske Kurije prema izričitim pozljedama Lateranskog ugovora i Konkordata postali su smjeliji i bezobzirniji prema Jugoslavenima. Prijetnje i gonjenja svećenika i vjernika, koja su se ranije vršila najviše u Istri, proširena su i na oblasti Trsta i Gorice. Pri tome se nije ustezalo ni od upotrebe fizičke sile. U nekim su mjestima primoravali jugoslavenske roditelje da potpisuju izjave kojima za svoju djecu traže vjersku nastavu. S takvim iznuđenim izjavama odlazili su fašisti mjesnome svećeniku i tražili da ispuni ovu želju roditelja te da obustavi vjersku nastavu u crkvi ili u svećeničkoj kući. Kad bi se tome svećenici oduprli, znajući dobro kako je do tih izjava došlo, nastajali bi teški sukobi s Talijanima, u kojima su uvijek stradali takvi svećenici i rodoljubi.[96]

Druga metoda fašističkog denacionaliziranja sastojala se u zahtjevima nekolicine došljaka u čistim, hrvatskim i slovenskim mjestima, da se za njih drže u crkvi talijanske propovijedi. To su bili učitelji i policajci i državni činovnici, koji su to zahtijevali u većini slučajeva po naređenju vlasti. Takav zahtjev ovakve nekolicine Talijana župnik nije smio odbiti. Taj način susretljivosti oni su zloupotrebljavali kao oružje protiv slobode nastave. Naime, učitelji su zahtijevali da talijansku propovijed moraju pored njih slušati i jugoslavenski učenici, koji su kao članovi »Ballile« potpadali pod disciplinsku vlast škole i učitelja, koji je tu vlast tumačio i izvodio. Iz protivljenja roditelja i pojedinih svećenika nicali su sve novi i teški slučajevi sukoba.

Učitelji su u školi učili djecu pjevanju crkvenih pjesama na talijanskom jeziku. Kad su djeca napredovala u tome, učitelj je zahtijevao od svećenika da dopusti jugoslavenskoj djeci pjevanje crkvenih talijanskih pjesama, i to onda kad su misama i drugim crkvenim obredima prisustvovali i njihovi roditelji i rođaci. Tako se postepeno izvelo izbacivanje jugoslavenskog pjevanja iz crkve. Bilo je slučajeva da su u crkvi, kad je narod uz orguljaša pjevao narodnim jezikom, odjednom odjeknule pjesme na talijanskom jeziku. Tako se u isti čas pjevalo na dva jezika i

[95] Vidi naprijed poglavlje V.
[96] »Mitteilungen«. 24-25.

s dvije melodije, s pravim skandaloznim necrkvenim neskladom. Ali ovim talijanskim molitvama nije bio cilj da se slavi Bog i uzdižu duše k Bogu nego slava i moć talijanske riječi i uzdizanje k prijestolju Ducea i njegovoj nasilnoj ideji potalijančavanja jugoslavenskih krajeva. Ove su, dakle, crkvene i pobožne pjesme imale poslužiti uništavanju tuđe narodnosti. Da se to oruđe protivilo božjim zapovijestima o tome nisu vodili računa pojedini talijanski biskupi, dok je još jedini preostali slovenski crkveni velikodostojnik, nadbiskup u Gorici dr. Fran Sedej bio primoran da broji prestupe i da se užasava poslije svih njegovih neuslišanih predstavki i molbi u Vatikanu, i da konstatira, kako ni otkuda ne dolazi ni zaštita ni pomoć!

Svećenik u Svetom križu, Ivan Rejec, u čijoj se crkvi odigralo dvostruko korsko pjevanje, pošto se požalio na taj događaj, izazvan od strane talijanskog učitelja, bio je najprije bačen u zatvor, a zatim osuđen na tri godine progonstva i poslat u Južnu Italiju, u mjesto Monte Fusco. Ista sudbina postigla je i prisutnog slovenskog dirigenta Černegoja, koji je, jer je dirigirao slovenskim pjevanjem, osuđen na godinu dana progonstva.

Šef policije u Gorici, Mario Modesti, prijetio je progonstvom u južne krajeve Italije čitavom nizu drugih slovenskih svećenika. Pored toga mnogi su bili kažnjeni političkim pritvorom i zabranom izlaženja iz mjesta boravka, kao što nisu imali slobode noćnog kretanja. Velik broj takvih svećenika bio je premješten od strane vlasti s motivacijom, da još uvijek drže propovijedi na slavenskom jeziku i što drže djeci vjersku nastavu na materinjem jeziku. U rezoluciji upućenoj Savjetu Društva naroda označuju se ove metode kao zajednička suradnja fašizma i crkve na odnarođavanju manjina. »Kad predstavnici vlasti mogu slati takve prijedloge, a predstavnici crkvenih vlasti ih bez ikakva protivljenja izvode, to onda ne znači ništa drugo do službeni zahtjev od crkve, da pruži ruku vladi radi zajedničkog istrebljivanja, Lateranskim ugovorom zajamčenog bogoslužja na materinjem jeziku kod katolika drugih narodnosti u Italiji.[97]

I manjinama, a tako i njihovim sunarodnicima u susjednim državama, bilo je jasno da je Mussolini odlučio da u potpunosti iskoristi crkvu za svoje planove punog denacionaliziranja svojih talijanskih manjina. Dok se do Lateranskog Konkordata moglo još neupućene zavarati, da takvi postupci talijanskih fašističkih svećenika i biskupa nisu od strane Vatikana odobreni, poslije potpisanog Konkordata ova je zabluda morala otpasti. Često su se čuli iz Kurije glasovi takvog izvinjavanja uslijed neuređenih odnosa između crkve i države. Poslije objavljivanja Konkordata i njegove primjene bolje neprimjenjivanja, bilo je jasno, da odgovornost za pogoršano stanje sa svim mogućim progonima i pritiscima na prirodno i nadprirodno pravo katolika, kako je Pijo XI. nazvao svete obrede na materinjem jeziku u audijenciji dr. Berninga, biskupa iz Osnabryka, aprila 1928., pada jednako na Vatikan kao i na fašističke vlasti.

Analiziravši čitav niz slučajeva povreda i progona na vjerskom polju, u rezoluciji Kongresa evropskih manjina od 1932. jasno se izvode zaključci za odgovornost Vatikana i za njegovo saučesništvo pri nedjelu odnarođavanja manjina.

[97] »Mitteilungen«. 28-29.

»Ova odgovornost objektivno pada na nadležne biskupe novih i starih provincija Italije i — ma kako da je teško izgovoriti, na Vatikan. Crkvenopolitičke prilike... bez sumnje su vrlo ozbiljne. Ono što se događa na religioznom polju u Južnom Tirolu i Julijskoj Krajini mora izazvati u duši katoličkog stanovništva drugih plemena najdublju potresenost. Ova borba Italije, koja se vodi sistematski i bezobzirno, pogađa dva katolička naroda, koji su u toku cijele svoje povijesti obilježeni kao narodi s dubokom religioznošću, s nepokolebljivom vjernošću prema crkvi i s odanošću Svetoj Stolici koja je već ušla u poslovice. Dva naroda takvoga vjerskoga obličja moraju sada doživjeti, da u vremenu najvećeg iskušenja, kad treba održati svoja najsvetija prava, ostanu bez zaštite svoje rođene crkve, štoviše, da se uvjere da pozvani predstavnici crkve, kojima se oni s puno povjerenja obraćaju za pomoć, surađuju u gaženju njihovih prava, u rušenju njihove narodnosti. *I kad vide da su primorani u Italiji braniti tradicije i načela katolicizma, ne samo od prepada fašizma, već i od samih crkvenih vlasti, onda im to uništava sve predstave o katoličkoj crkvi koje su dosada imali, i ubija njihovo najdublje osjećanje odanosti i prema njenoj vrhovnoj upravi. Velika tragedija njemačkih i jugoslavenskih katolika u Italiji leži u tome, što se sve ovo neizlječivo produžuje, a da nitko za to ne snosi krivicu, već se to produžuje kao neizbježna posljedica jedne crkvene politike koja se, uprkos hitnim molbama i očajnim naporima ne može više promijeniti.* Ali moramo reći još i to da i katolička crkva, zajedno s manjinama, preživljuje tragediju. Njenim protivnicima pošlo je za rukom da svima mogućim sredstvima politike po smišljenom planu, izvojuju jedno za drugim razna popuštanja, tako da je crkva postepeno, sa gotovo neprimjetnim prijelazima, došla u sudbonosnu situaciju u kojoj je vječita vrijednost religije postala potčinjena privremenim potrebama i interesima jednoga prolaznoga političkoga režima.«[98]

Da bi se sve to neposrednije osjetilo, potrebno je upozoriti na niz karakterističnih slučajeva. Prije i poslije Lateranskog sporazuma i Konkordata.

Kako je fašizam progonio jugoslavenske svećenike u Julijskoj Krajini pokazuje akt podprefekta Pazina koji je uputio prefekturi u Puli 19. januara 1923. Kao predmet akta zabilježeno je: »Protjerivanje župnika opasnih stranaca«. Akt glasi:

> »Kako je poznato tom višem uredu župnik u Pasjaku i župni upravitelj Boljuna, don Franjo Jurinčić, protjeran je iz kraljevine. Budući da je dobivena obavijest od potprefekture iz Poreča, da je također i župnicima Gologorice i Šumberka, don Ljudevitu Žvačeku i don Franji Halarni bilo definitivno odbiveno talijansko državljanstvo, ova potprefektura smatra potrebnim da predloži njihovo protjerivanje iz kraljevine, s jedne strane zato, jer su opasni po javni red, a s druge pak zbog inkompatibilnosti da stran. državljani zauzimaju javne položaje. Očekuje se, osim toga, da se molbe župnika Krbuna, Čepića, Lindara, Vranje, Dićna i Novaka definitivno odbiju, da bi se predložilo i njihovo protjerivanje iz kraljevine, jer su svi jugoslavenski propagandisti i ogorčeni neprijatelji Italije. Ovaj je ured, međutim, zabrinut mogućnošću da u slučaju tako velikog eksodusa svećenika, mnogi uredi za anagrafske poslove, ostanu bez voditelja, što bi imalo ne male posljedice za tu službu, pa je slobodan upozoriti na oportunost brze intervencije biskupa, koji bi trebao hitno popuniti te župe, koje već jesu i koje će postati upražnjene.«[99]

[98] »Mitteilungen«, 68-69.

[99] Documents sur la denationalisation des Yougoslaves de la Marche Julienne. Beograd 1946., 50-51. (Document 13).

Ministarstvo pravde i vjere 4. decembra 1925. piše prefektu Rijeke u stvari slovenskog svećenstva u toj provinciji.

> »Ovo je Ministarstvo upozoreno, da bi bilo vrlo korisno po nacionalne interese, prisutnost svećenika talijanske narodnosti, a koji poznaju slavenski jezik u okrugu Volosko—Opatija, gdje je sada dušobrižništvo povjereno svećenicima slavenske narodnosti i osjećaja. Uzevši u obzir ono, što je ta prefektura izvijestila u tom pogledu notom od 19. XI. 1924., br. 1938, preporučuje se Vašem Gospodstvu, da nastavi aktivnim nadzorom nad političkom akcijom spomenutog klera, a naročito nad djelom, koje razvijaju oni svećenici, čije se držanje čini sumnjivim. U međuvremenu treba skrenuti živu preporuku lokalnoj crkvenoj vlasti, da bi se ona postarala, kako bi u spomenuti okrug došli na vjersku službu svećenici sigurnih talijanskih osjećaja.«[100]

Talijanske vlasti bile su veoma podozrive prema slovenskim svećenicima, za koje se znalo da djecu poučavaju vjeronauku izvan škole, sumnjajući da tako uče djecu čitati i pisati slovenski. Protiv takvih se naročito strogo postupalo. Proveditor za školstvo Julijske Krajine uputio je strogo povjerljiv akt prefektima Trsta, Videma, Pule, Rijeke i Zadra o »tajnim slavenskim školama«, 1. juna 1926.

> »Pozivajući se i potvrđujući u cijelosti moju okružnicu br. 24 o tajnim školama, slobodan sam izraziti Vašem Gospodstvu moju opravdanu sumnju, da u raznim mjestima pokrajine svećenici, koristeći se okolnošću, da su ovlašteni poučavati vjeronauk u mjesnim osnovnim školama, otvaraju tajne škole za učenje slovenskog jezika, s očiglednim ciljem, da izigraju odluke narodne vlade o jezičnoj reformi. Treba imati na umu, da svećenici u novim pokrajinama imaju zakonsko pravo poučavanja vjeronauka i imaju mogućnost služenja materinjim jezikom u prva tri razreda osnovne škole, pa i onda, ako te škole imaju nastavu na talijanskom jeziku. Ta okolnost povezana s naklonošću koju svećenik uopće uživa kod pučanstva i kod djece, omogućuje prikupljanje učenika za učenje materinjeg jezika i izvan škole. Kao što sam već imao čast javiti, u takvim slučajevima predajem okrivljene sudbenim vlastima, (čl. 434.), ali pošto se radi o svećenicima, zadržao sam sebi pravo postupka u svakom pojedinom slučaju, kao što sam se i dogovorio s Vašim Gospodstvom. Najprije ne ću se sustezati da im oduzmem pravo poučavanja vjeronauka, ako ga vrše. Preporučio sam i preporučujem školskim nadzornicima najoštriji nadzor. U isto vrijeme molim Vaše Gospodstvo da ispita oportunost da se odredi, koliko se drži potrebnim, da se razotkrije pokušaj, za koji smatram da nije sporadički, već mudro smišljen i koordiniran kao organska protuofenziva slovenskog elementa protiv odredaba o jezičnoj nastavi u školama.«[101]

U nizu dokumenata nisu bez značenja i oni koji su vezani s progonom svećenika Aleksandra Šuperine iz Drenove u riječkoj provinciji. Komesar riječke općine Piva optužuje prefektu riječke provincije 15. IV. 1926. župnika Šuperinu, koji nikako ne će da služi misu na latinskom jeziku, nego i dalje glagolja u Drenovi. Zato komesar općine traži od prefekta da »s obzirom na akciju za asimilaciju drugo-

[100] Originalni faksimil dokumenta nalazi se u Institutu za proučavanje međunarodnih pitanja u Beogradu. (Institut Yougoslave d'études internationales).

[101] Faksimil dokumenta nalazi se u Institutu za proučavanje međunarodnih pitanja u Beogradu. (=IPMP — Beograd).

rodnog elementa« poduzme mjere protiv tog svećenika. Ako to stanje ne bi prestalo, komesar se prijeti, da će, ne bude li se u tome stanje izmijenilo, poduzeti odgovarajuće *ekonomske mjere.*[102]

Poslije mjesec dana istupila je protiv župnika u Drenovi komanda karabinjera, koja je uputila prefektu riječke provincije akt (22. V. 1926.), u kome je zatražena intervencija protiv toga svećenika, koji još uvijek propovijeda hrvatski i dopušta da djeca za vrijeme mise pjevaju crkvene pjesme na hrvatskom jeziku. Optužuje ga se da je narodu rekao u crkvi kako je dobio naređenje od »viših crkvenih vlasti da propovijeda i vrši vjerske obrede talijanski i latinski, ali on je protiv toga, budući da ga narod ne bi razumio jer ne zna talijanski jezik«. Osim toga komandi karabinjera je veliki zločin što se u crkvi još uvijek čuvaju tri crkvene zastave vjerskih društava, s hrvatskim napisima. Komanda smatra da bi trebalo župniku zabraniti da i dalje ostane u Drenovi, već stoga što djecu koja polaze talijanske škole upućuje, da se još uvijek služe hrvatskim jezikom. Ovakvim svojim postupkom župnik Šuperina »otežava akciju nacionalnog odgoja, koji provode talijanski učitelji i šteti prestižu Italije, držeći budnom iluziju, da je suverenitet Italije nad ovim krajevima nesiguran«.[103]

Prefekt, čim je primio ovaj akt, uputio ga je riječkom biskupu Sainu, s time da mu izrazi svoju želju da daljni boravak župnika Šuperine nije više poželjan u Drenovi, jer je protivan ciljevima »koje političke i administrativne vlasti moraju postići«. Prefekt moli biskupa da primijeni najpodesnije mjere, kako bi se »afirmiralo pravo talijanske općine Rijeke da i svećenici poštuju njezine tradicije zdravom i legalnom propagandom u našem jeziku i za naš jezik«.[104]

Dakako, fašistički biskup je udovoljio želji prefekta, odnosno komande karabinjera, dopustivši, da se u njegovu pastorizaciju miješa civilna i vojna vlast. Pa opet, tvrdi se na klerikalnoj talijanskoj strani, da toga nikad nije bilo!

Civilni komesar u Puli javlja onome u Poreču, telegrafski, da su desetorica svećenika, kojih se imena spominju iz porečkog sreza »opasni slavenski propagatori« i preporučuje »oportune mjere koje treba provesti u tom pogledu«. Kao naročito tešku okolnost ističe pulski komesar, što su ti svećenici po njegovu saznanju vrlo aktivni suradnici »Pučkog prijatelja«, koji je tada još izlazio.[105]

Uopće uzevši, riječka karabinjerska komanda bila je u tom pogledu veoma agilan suradnik na Sainovoj pastorizaciji u duhu fašističkih načela. 4. XI. 1926. bio je opet prefekt obaviješten od spomenute komande da treba uzeti na oko svećenika Rafaela Morela u Zagorju, jer je »vješt propagandist, koji je stoga upisan u registru osoba na političkoj liniji, te u registru osoba koje treba internirati u slučaju mobilizacije«.[106]

I tako dalje, u nedogled. A crkvene vlasti, išle su na ruku svim tim željama i mjerama policijskih vlasti, surađujući s njima na zajedničkom djelu denacionalizacije Hrvata i Slovenaca. Biskup Izidor Sain bio je uistinu fašist. Kao takav i sam je svojom inicijativom učinio ogromnih usluga utvrđivanju fašizma u naskroz hrvat-

[102] Faksimil dokumenta nalazi se u IPMP — Beograd.
[103] Faksimil dokumenta nalazi se u IPMP — Beograd.
[104] Documents sur la denationalisation, 52-53. Dok. br. 14.
[105] Faksimil dokumenta čuva se u IOMP — Beograd.
[106] Documents sur la denationalisation, 54. Dok. br. 15.

skim selima oko Rijeke. Zato ga je odlikovala fašistička »Vedetta d'Italia« (29. I. 1932.) kad je pisala o njegovim zaslugama prilikom njegove smrti, počasnom titulom: *»Vatikanski fašist!«*

Rijeka je već od 1918. proživljavala teške dane okupacije, D'Annuncijade i na kraju aneksije 1924. Poslije odlaska papinskog legata, intimnog D'Annuncijevoga suradnika i lica povjerenja Msgra Constantina, prvi riječki biskup bio je Izidor Sain, poslije osnivanja biskupije, (31. V. 1925.). Prije toga je Rijeka sa cijelim okrugom spadala pod senjsko-modrušku dijecezu. On je izvršio veliki fašistički napor u cilju denacionalizacije svoje dijeceze. Već ranije je spomenuto, kako je i za administracije papinskog legata sve krenulo k cilju, kome je kasnije i fašizam pošao, samo ubrzanijim tempom. Kad je bilo raščišćeno s hrvatskim klerom Rijeke, (protjerani kapucini, a tako i pojedini svećenici, župnici i kapelani, koji su propovijedali u riječkim crkvama na hrvatskom jeziku), redom su slijedile mjere, koje su pogađale i svećenstvo kao i pastvu. Biskup Sain je svim svojim raspoloživim sredstvima utjecao na podređeni kler, kako bi ga prilagodio novom stanju i pomirio s fašističkom tezom, da u Italiji mogu biti samo Talijani, Prije svega ukinute su sve hrvatske propovijedi, te je tako preko pola pučanstva Rijeke ostalo bez ikakve religiozne hrane na svom materinskom jeziku, ma da su se tome protivili crkveni kanoni. Jednako kao i poslije Lateranskog sporazuma i Konkordata. Unatoč tome, što je ugovor italo-jugoslavenski iz 1924. predvidio jednaka prava za obostrane manjine. Još Apostolski administrator Constantini počeo je i izvan teritorija grada Rijeke postupati na isti način, kao i u samome gradu. U sasvim hrvatskim mjestima, kao što su Lovrana i Opatija, postavio je talijanske svećenike, koji nisu uopće znali jezik pastve za koju su postavljeni. Biskup Izidor Sain krenuo je u tome već ukazanim smjerom apostolskog administratora. Jer, on ne samo da je produžio rad svoga prethodnika, nego ga je i proširio. Kad su vlasti stale progoniti pojedine svećenike uslijed toga što su narodu govorili o istinama vjere u njegovu materinjem jeziku, oni nisu imali nikakve zaštite kod svoga biskupa. Naprotiv. Njemu se nisu ni htjeli ni smjeli obraćati, jer su znali da će samo pogoršati svoju situaciju. U đačkom sjemeništu, koje je bilo pripravna škola za buduće teologe i svećenike, zabranio je učenicima da upotrebljavaju slovenski i hrvatski jezik. Štoviše, zabranjeno je bilo i čitanje slovenskih i hrvatskih knjiga kao što im je zabranio i dopisivanje na materinjem jeziku. Smjeli su se dopisivati sa rodbinom samo na talijanskom jeziku. Dakako, iako je pučanstvo pretežno hrvatsko, u kaptolu nije bilo nijednog Hrvata kao kanonika! Sve pastoralne poslanice biskup Sain je još prije Konkordata sastavljao talijanski, bez ikakvog prijevoda na hrvatskom ili slovenskom jeziku. Jednako pastvi kao i svećenstvu i kongregacijama[107]

Da se vidi kako je Msgr. Sain očinski postupao sa svojim podređenim svećenicima Jugoslavenima pokazuje uveliko slučaj don Atilija Frua, rođenog Omišanina, inače od 1927. župnika u Velom Brgudu (općina Matulje). Frua je bio glagoljaš i kao takav produžio je da glagolja i pod novim riječkim biskupom. Dakako, na njegov užas pogotovo i onda, iako ga je nekoliko puta opomenuo da prekine s tom svojom praksom. Na kraju mu je biskup najoštrije zabranio da dalje glagolja. Međutim

[107] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 124-125.

Frua na radost svojih vjernika, nije mario za tu zabranu. Kad se biskup nije dao urazumiti Fruinim razlozima, da je to u interesu njegove pastve, kojoj on govori na jeziku koji ona razumije, a da latinski ni talijanski ne zna pa ni ne razumije, naišli su za rodoljubivog svećenika teški dani iskušenja i progona. Na kraju je biskup Sain pozvao u pomoć policijske vlasti i Fruu je dao 31. X. 1930. zatvoriti u ludnicu. Dok se Frua oslobodio ludnice, iz koje je odveden u zatvor, proteklo je nekoliko mjeseci. Patnje don Frua zaslužile bi pero jednog Dostojevskog ili Poa, toliko su strašne i nevjerojatne, pogotovo kad se ima u vidu da su potekle od jednog biskupa! Ali, fašističkog.[108] Biskup se unizio i do najobičnijeg fašističkog propagandiste, djelujući na područni kler svim mogućim sredstvima. Pojedine svećenike je nagovarao da utječu na hrvatske roditelje da šalju svoju djecu u talijanska zabavišta.[109]

Po smrti »vatikanskog fašiste«, prvog riječkog biskupa, naslijedio ga je kao biskup Msgr. Antonio Santin. I on je pošao tragom svojih prethodnika. I on nije dopuštao da se u hrvatskim crkvama propovijeda na narodnom jeziku, iako je to dopustio za šaku Mađara, kao i njegov prethodnik. Ali, to je on, kao i svi fašisti, činio iz naročitog žara za pobjedu fašističkog plana potpune denacionalizacije Julijske Krajine. I on se dao na to da još zaostale hrvatske svećenike zamijeni s talijanskima. Prvi sukob sa Slovencima imao je Msgr. Santin sa slučajem oca Tabackoga u Ilirskoj Bistrici. Od njega se već ranije zahtijevalo da propovijeda u crkvi talijanski za nekoliko talijanskih doseljenika. Osim toga, učitelj u Trnovu, zabranio je slovenskoj djeci, koja su bila silom upisana u Ballile, da ne prisustvuju njegovim propovijedima niti misama u crkvi. Protiv toga je odlučno protestirao svijesni rodoljub Tabacki. Tada ga je vlastima prijavio talijanski kapelan. O svemu tome bio je obaviješten i biskup Santin. Samo nekoliko dana kasnije uhapsili su ga karabinjeri i kod Rijeke ga prebacili preko granice. Župljani u Ilirskoj Bistrici bili su toliko ogorčeni zbog toga postupka, te su slijedeće nedjelje kad je talijanski svećenik, koji je došao poslije Tabackoga, propovijedao talijanski, demonstrativno napustili crkvu. Jedan stari slovenski svećenik, već na smrt bolestan, uputio je biskupu pismo, u kome ga je učinio odgovornim za te incidente. Kad ga je biskup pozvao na odgovornost, zbog ovog protestiranja, svećenik mu je odvažno odgovorio: »Ja ću skoro umrijeti i stajati pred licem Vječnog Suca. Vi ćete me slijediti iza toga dana i, ako vi produžite dalje ispunjavati vašu dužnost kao što ste je dosad vršili, bit ćete osuđeni. Ja sam zabrinut za vašu dušu. Pisao sam vam za vaše spasenje«.[110]

Biskup Santin zahtijevao je od hrvatskih i slovenskih svećenika da u osnovnoj školi i hrvatskoj i slovenskoj djeci drže vjeronaučku pouku na talijanskom jeziku. Štoviše on je zaprijetio i suspenzijom, ako se ne budu pokoravali njegovim naređenjima. Kad je naišao na jednodušnu otpornost svećenstva, zatražio je specijalna ovlaštenja od samog pape Pija XI. marta 1934., koga je upozorio na sve one pojave. Kad se vratio iz Rima, uputio je svećenstvu poruku pape, koju je Pijo XI. preko Msgra Santina uputio slovenskim i hrvatskim svećenicima. Ova je papina poruka djelovala najporaznije na jugoslavenske svećenike. Jer u njima mjesto razumijevanja za njihove patnje i progone od strane fašističkih vlasti, mjesto prijekora

[108] »Naša sloga« 8. III. 1931.
[109] F. Barbalić, Vjerska sloboda, 38.
[110] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 125.

biskupu Santinu koji radi protiv svih kanona i tradicija, da se pastva poučava u vjerskim istinama u jeziku koji ona razumije, a ne u jeziku osvajača, štoviše i protiv samog Konkordata, koji je Pijo XI. zaključio s Mussolinijem, Pijo XI. stao je na stranu fašističkih zavojevača. Naime, papa je prekorio jugoslavenske svećenike i zahtijevao od njih da slijede naređenja svoga biskupa koji traži od njih da propovijedaju Hrvatima i Slovencima na talijanskom jeziku!

> »Kaži tim svećenicima da si vidio papu i da je on bio ožalošćen. Mi smo neiskazano tužni uslijed takvoga stanja stvari. I svećenici riječke dijeceze mogu da ponove svojoj duhovnoj braći u tršćanskoj i goričkoj dijecezi da su vjerska pitanja i naređenja problem koji se mora promatrati s nadnaravnog gledišta, a ne s nacionalnoga. Mi moramo posluživati duše gdje god se one nalazile. One su bile sve jednako otkupljene krvlju Kristovom. *Stav slavenskog svećenstva ne može se odobriti: treba ga osuditi.* Mi ne bismo htjeli biti u njihovoj koži. Lokalni osjećaji ne će poslužiti dobroj stvari i treba s tim prestati. Takva je želja pape. Duh kojim se ovi svećenici nadahnjuju nije ispravan duh. To nije svećenički duh. Neka ti svećenici slijede duh Krista, koji nikada za vrijeme rimske vladavine nije rekao ni jedne riječi protiv stranog vladara.«[111]

Prema tome, Pijo XI., nije ništa drugo poručio slovenskim i hrvatskim svećenicima 1934., što im nije već rekao prije deset godina fašistički izaslanik Host Venturi, na kongresu istarskih fašista (23. maja 1925.). Prije jednog decenija kao i poslije njega, jedno te isto. U fašističkoj Palazzo Venezia kao i u Vatikanu. Prije Lateranskog sporazuma, kao i poslije njega. Bilo je to one godine kad je Msgr. Sain bio odabran za staratelja duša riječke biskupije. »Vatikanski fašist« uveliko je išao stazama koje je utirao u Istri fašizam. Host Venturi govorio je da fašizam ima samo tri stožera . . .

> »Boga, Otadžbinu i porodicu. Stoga je fašizam religiozan i zaštitnik religije. Crkva, osim toga ima veliku historijsku i talijansku funkciju u Italiji. Ima, ipak, izvjesnih svećenika u zemlji, koji nisu Talijani, ili u najmanju ruku ne razumiju što to znači biti Talijanom i koji uporno nastoje i misle da je u redu ako crkvene funkcije obavljaju na slavenskom jeziku. Apostolom religije u ovim krajevima ne može biti nitko tko nije talijanske narodnosti . . . *Mi ne možemo nikome dopustiti da upotrebljava mantiju kao zaštitu svoje politike koja je opasna i neprijateljska duhu ove zemlje, vlade i fašizma.*«[112]

Sasvim je dakle prirodno, da su i Santin kao i Sain, oboružani ovakvim autoritetima, kao što su Host Venturi i Pijo XI., radili u duhu politike crkvenog fašizma i fašističke crkve, a nikako ne u duhu univerzalnog katolicizma. Dakako, kad su se Sain i Santin oborili na hrvatske propovijedi i molitve, kad su zahtijevali da se vjeronauk djeci u školi predaje na talijanskom, oni su s najvećom ogorčenošću i upornošću navalili i na staroslavensko bogoslužje, koje je bilo u upotrebi u senjsko-modruškoj dijecezi još od polovine XIII. stoljeća. Kako je Rijeka sa svojim

[111] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 126.
[112] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 106.

okružnim dijelovima bila ranije sastavni dio senjsko-modruške dijeceze, to se i u njoj zadržao taj stari običaj. Međutim Msgr. Santin je taj stari privilegij, koji je doduše bio ograničen dekretom Svete Kongregacije Obreda iz 1906., ali ne i dokinut, proglasio kao abuzus i stao ga je najenergičnije pobijati i zabranjivati. 1. juna 1934. izdao je Santin odredbu protiv upotrebe staroslavenskog jezika, pokazavši njome očigledno jedno namjerno i svijesno izigravanje ranijih papinskih dopuštenja ili neznanje čovjeka koji nije poznavao prilike u dijecezi ili u dijelu dijeceze koju mu je Vatikan povjerio s odobrenjem i misijom fašističkih vlasti. Naime, u toj se odredbi govori o slavenskom bogosluženju kao o zloupotrebama koje su se mimo Svete Stolice uvukle u crkve Hrvata i Slovenaca.

»Biskupska stolica je obaviještena o izvjesnim zloupotrebama koje su se postepeno uvodile u liturške obrede. U nekim župama upotrebljava se staroslavenski jezik mjesto latinskog kod celebracije sakramenata kao i kod sahrana. Ove zloupotrebe moraju prestati. Mi bismo željeli podsjetiti na činjenicu da je Kongregacija Obreda zabranila mijenjati pjevanje liturških pjesama i himni na narodnom jeziku na procesijama ... Stoga određujemo da se prestane sa svim tim nabrojenim zloupotrebama. Gdje god je to potrebno, svećenici će narodu to objasniti razboritom revnošću kako je latinski univerzalni jezik crkve.«[113]

Drugo Santinovo naređenje je od 23. VIII. 1934. koje se također tiče upotrebe hrvatskog i staroslavenskog jezika, koju treba dokinuti. U tome naređenju Msgr. Santin citirao je instrukcije Svete Kongregacije Obreda od 9. marta 1933., koje je on prethodno zatražio.

»Poslije zrelog razmatranja podnijetog predmeta, Sveta Kongregacija Obreda odlučila je na sjednici od 10. III. 1934., da dade slijedeći odgovor: Neka biskup gleda da se u svim liturškim funkcijama upotrebljava isključivo latinski jezik, bez obzira na ustanovljenu upotrebu. koja se uopće mora dokinuti.«[114]

Tako je i Sveta Kongregacija Obreda porekla i ukinula nešto što su ranije pape dozvolile. Dakako, sada u stilu fašističkih biskupa i fašističkih vlasti čine se smetnje i zabrane, kao ranije na zahtjev austrijske diplomacije pri Vatikanu. Ovakvo autoritativno mišljenje Svete Kongregacije koristio je Msgr. Santin pa je svom odlučnošću istupio protiv neposlušnih jugoslavenskih svećenika. Jer, on je ovoj odluci Svete Kongregacije Obreda dodao i svoja tumačenja.

»Odgovor je jasan i sadrži zapovijest koju mi moramo izvršiti. Mi smo već odredili instrukciju s obzirom na župnike koji govore slavenski. Mi sada to ponovo naređujemo da se te zloupotrebe imaju dokinuti također i u hrvatskim župama do kraja 1934.« U svojim objašnjenjima biskup se nada od svećenstva da će mudrom revnošću objasniti narodu ovo naređenje kako je ukidanje starih i mladih zloupotreba »mudro, razborito i potrebno!« A onda je produžio biskup Santin:

[113] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 126.
[114] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 127.

»Neka naši ljubljeni svećenici govore *vatrenim oduševljenjem* o jedinstvu i univerzalnosti katoličke crkve koja se podesno izražava u jedinstvu latinskog jezika. Nikakvi motivi ljudske politike, za koje nema mjesta u kući Gospodnjoj, nego samo religiozni motivi i obziri za liturgiju uzrokovali su ponovo potpuno uvođenje latinskog jezika. Svećenstvo i narod naše čitave dijeceze neka se razvija ka sve savršenijem jedinstvu u službi božjoj. To je veliki ideal koji sjaji pred nama, i za njegovo oživotvorenje bez prestanka molimo Boga. Neka se naši velečasni svećenici sjedine u našim molitvama i našim radovima. Ovo naređenje daje im priliku da istaknu duh ljubavi i jedinstva i da rade konstruktivno u tom duhu. Mi ćemo postići ovaj zadatak što lakše u skladnosti ako s riječju Kristovom budemo tražili kraljevstvo Božje i njegovu pravednost.«[115]

Biskup Santin, izdao je na mjesec dana poslije spomenute odredbe Svete Kongregacije, koja zabranjuje upotrebu glagoljice u službi Božjoj, jednu novu, koja još više osvjetljava fašistički i denacijalizirajući metod riječkog biskupa. Naime, svećenici dobivaju svake godine da izrade izvjesna temata iz morala, koja se kasnije rješavaju i raspravljaju na pastoralnim konferencijama. Prije toga, izrađeni temati imaju se poslati biskupu na ocjenu i pregled. Ovaj put je biskup izričito naglasio da ti temati imaju biti napisani na latinskom, ili talijanskom ili *njemačkom* jeziku »radi lakše kontrole« biskupa.[116]

Ova jedinstveno nepravedna, a tako i neznalačka odredba Svete Kongregacije Obreda, kao i hipokritsko-fašističko objašnjenje Msgr Santina, ogorčile su sve slovenske i hrvatske svećenike. Da udovolje zahtjevu svoje savjesti i diktatu pozleđenog srca uputili su toj istoj Kongregaciji jedan velik i iscrpan memorandum u kom brane staro uzakonjeno pravo protestirajući protiv nepravedne ove naredbe. Ma da nije bilo nikakve nade da će memorandum imati uspjeha, oni su čekali odgovor. Ali, uzalud. Jer, ni ovaj protest kao ni svi ostali nisu uzeti u razmatranje. Naprotiv, biskup je nastojao da svećenike prisili svima raspoloživim sredstvima, da napuste staroslavenštinu, zaprijetivši im i suspenzijom ako budu produžili s glagoljanjem. Međutim sva su ova naređenja fašističkog biskupa propala i razbila se o upornost i ustrajnost ovih glagoljaša. Tako je Santin bio poslije dvije godine prisiljen da izda ponovno pooštreno protivglagoljaško naređenje. Bilo je to 1. novembra 1936.

»Ponovo smo usmeno i pismeno upozorili velečasno svećenstvo biskupije na potrebu da upotrebljava latinski jezik u svetoj liturgiji. Svako znade jasno odredbe Svete Stolice i naša naređenja o toj stvari. Ostavili smo dovoljno vremena na raspoloženju za promjenu, bili smo produžili dozvoljen rok, pokazali smo svestrano strpljenje, ali smo također dali jasno razumjeti da naredba koja je bila stroga i koja je teško obavezivala savjest, mora biti na svaki način izvršena. Uprkos tome nažalost nisu svi poslušali ove date naredbe. Ne razumijemo, kako svećenici, koji su pozvani da naučavaju vjernike poslušnosti, svećenici koji svakoga dana prikazuju u Božanskoj Žrtvi Onoga, koji je bio do smrti na križu poslušan, svećenici koji su svečano obećali poslušnost crkvi i biskupu, kako mogu ti svećenici postupati na takav način. I kako mogu mirne savjesti da se prikazuju pred Gospodom? Srećom, čini se da je malo tih sinova, koji nam takvom upornom neposlušnošću pro-

[115] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 127.
[116] Akt: Br. 254, 1935. »Istra«, 1935.

uzrokuju toliku žalost i *koji podržavaju u biskupiji uzroke pocijepanosti* ... Na svaki način svijesni naše velike odgovornosti, iza kako smo razmotrili svaku stvar pred Bogom, odlučili smo da učinimo kraj s takvom nedisciplinranošću slijedećom naredbom:

Određujemo da se suspendiraju a divinis ipso facto svi svećenici koji budu upotrebljavali u našoj biskupiji kakav drugi jezik osim latinskog: 1) pri kazivanju svete mise, bilo tihe bilo pjevane, osim pri pjevanju poslanice i evanđelja, koji mogu biti pjevani i u pučkom jeziku, iza kako su otpjevani latinski u onim župama, gdje još postoji taj običaj; 2) pri podjeljivanju svih sakramenata, osim kada je predviđeno za pitanja i molitve pri krstu i pitanja pri ženidbi; 3) u liturgijskim molitvama koje se vrše pri sahranama i zadušnim molitvama za pokojne; 4) pri pjevanju Pange lingua i Oremus koji su obavezni pri svim svečanim i nesvečanim euharističkim blagoslovima; 5) suspendirani će biti, kako je gore navedeno, i svi upravitelji crkava koji dozvoljavaju, da pri pjevanim misama zbog odgovora ili pjevanja određene dijelove u drugom jeziku koji ne bi bio latinski.

Obzirom na ozbiljnost sankcija i da se izbjegnu neredi, smatrali smo da je primijenimo pri najobičnijim funkcijama, ne uzimajući u obzir duh i slovo naših odluka obzirom na liturgički jezik. Ova naredba obavezuje svakog svećenika čim dozna za nju i važi do 31. decembra 1938. Dano na Rijeci u našoj biskupskoj palači 1. novembra 1936. Antonius Santin, Episcopus Fluminensis.«[117]

Kad bi se htjelo iscrpno prikazati povrede koje su učinjene Lateranskom sporazumu, a na koje Vatikan uopće, ukoliko se one tiču Julijske Krajine, nije obratio ni najmanju pažnju, kao povrede koje su učinjene i od strane fašističkih vlasti i biskupa fašista, jedva bi dostojala jedna velika knjiga.

Biskup Santin poduzimao je sve moguće, kako bi što potpunije izveo talijanizaciju povjerene mu dijeceze. U tu svrhu pozivao je na Rijeku znamenite talijanske propovjednike i ličnosti od autoriteta. Ali ti su u svom fašističkom i klerikalnom nastojanju često prekršili mjeru dozvoljenoga, kršćanskog i civiliziranog. Tako je kao velikoposnog propovjednika pozvao rektora milanskog katoličkog univerziteta učenog i u svijetu poznatog patra Gemellija. Fašistička riječka »Vedetta d'Italia« prethodno je na veliko reklamirala ovog klerofašističkog velikodostojnika. 2. marta održao je, taj inače intimus pape Pija XI. propovijed, u kojoj je glorificirao Italiju i fašizam. Dakako glorificirajući Ducea on je istodobno napao i njegove protivnike, Slavene, koje je on počastio ne baš lijepim epitetima, niti dostojnim mjesta u kome su izgovorene, i ukazujući prstom preko granične Riječine. Među ostalim Gemelli je rekao: »kako se talijanstvo u ovom gradu (Rijeci) *nalazi opkoljeno tolikim neciviliziranim i barbarskim narodima i kako je talijanska granica u ovom kraju najnesretnija granica*«. Kad su za to saznali sušački katolički svećenici, od Hrvata koji su s Rijeke dolazili na Sušak, javno su izrazili svoje negodovanje, objavivši svoj protest.

»Protestiramo najsvečanije i najodlučnije protiv teških uvreda, — kazuju desetorica katoličkih hrvatskih svećenika, — što ih je nanio otac dr. Gemelli, rektor Katoličkog sveučilišta u Milanu, našemu narodu u svojoj propovijedi održanoj dne 2. III. 1934. u župnoj crkvi Blažene Djevice Marije na Rijeci. S onog mjesta moraju da odgovaraju riječi kršćanske ljubavi i bratskog pomirenja, a otac dr. Gemelli oskvrnuo je to mjesto sijanjem prezira i mržnje. Taj nekršćanski ispad oca dr. Gemellija je to žalosniji i manje razumljiv, što otac dr. Gemelli uživa odavna glas trijeznog učenjaka te je i agilan predstavnik katoličkih redova u Italiji. Jasno je, da je otac dr. Gemelli dužan prema svome izrađenom kršćanskome karakteru, da ispita svoj nekršćanski istup protiv naše zemlje, te da dade primjerenu zadovoljštinu teško povrijeđenoj kršćanskoj ljubavi i pravdi.«[118]

[117] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 128.

Koliko se fašistički i talijanski s propovjedaonica djelovalo na mase, pokazuje i slučaj talijanskog svećenika koga je biskup Santin poslao u Opatiju, na mjesto uklonjenog svećenika Hrvata. Taj Talijanac održao je 16. XII. 1934. propovijed u kojoj je govorio o talijanstvu rimske crkve, koje je on doveo u vezu i sa samim Isusom Kristom. On je među ostalim rekao: »Talijanski je narod onaj koga Bog najviše voli. (Nazione preferita). Rimsko je carstvo utemeljeno zato, da bude kolijevka kršćanstva, a i grad Rim osnovan je u svrhu da bude stolicom namjesnika Isusova na zemlji, Svetog Oca Pape. A kako je namjesnik Kristov u Rimu Talijan, jasno je da je Isukrst također Talijan«.[119] Ovakvom fašističkom logikom imali su biti zadahnuti opatijski Hrvati koji su napuštali crkvu sa zgražanjem kad su čuli ovakvo šovinističko ludovanje. Prisutni su govorili: »Ča ćemo tamo? Danas govore, da je Isus Talijan, jutra će reć da je bio fašist, ta drugi dan da je Bog Furlan i Duh Sveti Napolitan — sve po redu«.[120]

Ništa bolje nije bilo ni u drugim julijsko-krajinskim dijecezama. U porečko-puljskoj dijecezi kojoj pripada južni i zapadni dio Istre, razmahala se fašistička kampanja s naročitom intenzivnošću bijesa protiv narodnog jezika u crkvama. Ta je kampanja započela s okupacijom i produžavana je i dalje, prije kao i tokom fašističkog režima. Biskup Trifone Pederzolli pružio je fašistima svu svoju pomoć pri njihovu djelu denacionalizacije. Biskup Pederzolli dozvoljavao je da se civilne vlasti miješaju u stvari koje su spadale isključivo u njegovu kompetenciju. Kad je prefekt Pule početkom 1935. razaslao preko načelnika i starješina pojedinih općina akt o skidanju hrvatskih natpisa na takozvanim kalvarijskim stajalištima, slikama i ikonama u crkvama, protiv takve ilegalne intervencije Pederzolli nije ništa poduzeo, a kamoli da bi se odlučno odupro ili protestirao. Biskup je samo uputio svećenike da

[118] Napadaj rektora Katoličkog univerziteta u Milanu na našu zemlju. »Novosti« 13. IV. 1934. Za Gemellija kaže »Nova revija« da je najpriznatiji ideolog talijanske K. A. i najintimniji savjetnik Svetog Oca.« (Nova revija« 1928., 419-420).

[119] »Novi list« (Sušak 2. XII. 1934).

[120] Idem. — Postoji sačuvan faksimil dokumenta koji je biskup Santin uputio prefektu riječke provincije 30. juna 1938. u kojem objašnjava svoje mjere u slučaju svećenika Milića u Pregari, kojega su političke vlasti optuživale da djeluje nacionalistički među Slovencima. Santin u tom pismu konstatira izvjesne karakteristične momente. »U Pregari pučanstvo je sasvim slovensko, pa kako je rađeno uvijek i od sviju dosada i svećenik don Milić propovijeda i poučava u crkvi katekizam na slavenskom jeziku. Kad bi činio drugačije, on bi ozlojedio pučanstvo. Spomenuti svećenik je Slovenac pa će sigurno takav ostati do smrti, jer je nemoguće da čovjek promijeni osjećaj i jezik; potrebno je međutim, da bude lojalan građanin i da se kao takav ponaša. Činjenicu da radije čita slovensku štampu treba pripisati njegovu jeziku. On je od mene upozoren na dužnost da ne nameće nikome slovenski za pozdrav i razgovor. To ću učiniti još jednom i to strogo, kao što ću mu preporučiti da nastoji pokazati smisao za saradnju na svakom polju socijalnog života.« (Faksimil dokumenta nalazi se u IPMP — Beograd). Dakle iako je Pregara »completamente Sloveno«, biskup ipak strogo upozorava svećenika da je nedozvoljeno pozdravljanje i razgovaranje na slovenskom jeziku.

lično svojim rukama ne skidaju te napise, ali da dozvole njihovo uklanjanje rukama općinskih vlasti. Dakako, općinske vlasti uz ovakav prešutni pristanak biskupov izvršile su taj posao potpuno na zadovoljenje rimskih fašista.[121] U porečko-puljskoj dijecezi, u kojoj je u pretežnoj većini stanovništvo hrvatsko, od pedesetak župa trideset ih je ostalo bez propovijedi i religioznih pouka u maternjem jeziku ili su uopće bili bez svojih svećenika. Njima su najvećma upravljali i duhovno ih vjerski »odgajali« talijanski svećenici koji nisu znali ni riječi hrvatske. U gradovima pak gdje su Talijani u većini, hrvatski katolici, kojih je bilo preko četrdeset hiljada, u crkvi nisu nikad čuli ništa na svom rođenom jeziku niti su se mogli na njemu ispovijediti. Slovenska djeca mogla su se koristiti slovenskom religioznom nastavom samo u 15 župa i to samo za školskih praznika i u vrijeme priprave za primanje sakramenata. Redovnu religioznu nastavu ona su primala u školi i na talijanskom jeziku koji ona nisu dobro poznavala ili ga uopće nisu znala.[122]

Napadaji na slovenske i hrvatske svećenike u Julijskoj Krajini kao i na njihovo kanonsko vršenje pastorizacije, u duhu nekad posvećene tradicije rimske crkve, da se propovijedi drže narodu u njegovu materinjem jeziku, dolazili su i s najviših fašističkih položaja. Novembra mjeseca 1930. uputio je fašistički poslanik Coselschi, poznat sa svoje mržnje protiv Slavena, na Mussolinija kao Ministra unutrašnjih djela interpelaciju u vezi s otporom svećenika Slovenaca i Hrvata u Julijskoj Krajini. Coselschi pozvao se na Ducea u ime fašizma i religije protiv agitacije slavenskih svećenika. Coselschi je smatrao da je politička agitacija, ako se u crkvi vjernicima govori na jeziku kojim oni jedino vladaju. Coselschi je tražio da se na temelju Konkordata poduzmu potrebne mjere te da se ovi svećenici zamijene s drugim pobožnijim svećenicima iz starih talijanskih pro incija. Državni podsekretar Ministarstva unutrašnjih djela Arpinati odgovorio je u ime Mussolinija i izjavio je da su i Ministarstvo i vlada informirani o agitaciji izvjesnih svećenika u Julijskoj Krajini »protiv interesa nacije i direktiva režima«. Izvjesne su mjere već poduzete i o njima su obaviještene vrhovne instancije crkve. Vlada pak pouzdano očekuje da će crkvene vlasti spontano »ukloniti taj teški skandal«, ili će »inače fašistička vlada biti prisiljena da sama poduzme korake na radikalan način sredstvima koja joj stoje na raspoloženju.[123]

Međutim pravu namjeru vlade izrazio je mnogo očiglednije nego Arpinati, prvi državni tužilac u Trstu, Mandruzzato, u svom inauguracionom govoru o novoj sudskoj godini, januara 1931. Prvi državni tužilac oborio se na još uvijek postojeću upotrebu netalijanskog jezika onih rodoljubivih svećenika, koji su spajali svoje crkvene dužnosti s onim prema svome narodu. Takav sistem, koji je to još ponegdje tolerirao, po njegovu mišljenju, ali i svih fašista, treba da prestane.

> »Mi ne smijemo zaboraviti da je taj slovenski jezik, a jezik je bitni elemenat u jasnom izražavanju misli, jezik onih koji čine zavjere na našu štetu, i stoga potiče njihovu kriminalnu akciju. Štoviše i svećenstvo se s njime služi zato. Naravski čuje se o plemenitim primjerima, ali kao po pravilu svećenici u pograničnim krajevima upotrebljavaju jezik koji nitko na talijanskom tlu nije obavezan da pozna. O tome se čulo i s govornice parlamenta kao o izdajničkoj propagandi, čija je svrha da se snaži divljački slavizam, u protivljenju prema školi i talijanskom osjećanju. Mi smo opravdani da se branimo od takvih svećenika. U isto se vrijeme mora dozvoliti da je izbor podesnih svećenika oprobanog talijanskog mentaliteta, čija bi aktivnost bila u harmoniji s državnim organima, neobično težak pod sadašnjim uslovima. I stoga mi treba da tražimo od svakog svećenika, bez obzira odakle je, da ne će izazivati i njegovati mržnje, nego da će je stišavati, držeći uvijek pred očima uslove Konkordata koji daje prvenstvo talijanskom jeziku i na duhovnom polju.[124]

[121] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 129.
[122] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 130.
[123] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 112.

Samo je po sebi razumljivo da su ove prijetnje, namijenjene slovenskim i hrvatskim svećenicima s takva dva visoka položaja, a s hipokritskim pozivom na konkordatske uslove, imale svoj neizostavan učinak. Nema sumnje, da su Arpinati i Mandruzzato htjeli svojim prijetnjama pozivom na radikalna sredstva, aludirati i na one septembarske događaje, kojih se kao Talijan stidi i Carlo Sforza. Riječ je o događajima septembra 1930. Tad su naime pred fašističkim Il Tribunale speciale osuđena četvorica Istrana na smrt zbog tobožnje zavjere koja je išla za otkidanjem čitave Julijske Krajine i njenim prisajedinjenjem Jugoslaviji. Četiri tršćanska mučenika — Miloš, Bidovec, Marušić i Valenčić, — poslije Vladimira Gortana i drugova, postali su simbol stradanja i iskušenja Jugoslavena u Julijskoj Krajini. Pucnji sa pedeset šest metaka ispaljeni u leđa 6. septembra 1930. na Bazovici odjeknuli su u čitavoj Evropi, kao gnjusno nedjelo fašista. Samo ga crkva u Italiji nije vidjela, niti je za nj čula, pa ga dosljedno nije mogla niti osuditi. Ovaj muk crkve, koja se gotovo u svemu što je bilo antislavensko solidarizirala s fašizmom, nadahnuo je hrvatskoga pjesnika Milana Dobrovoljca (Žmigavca) da ispjeva pjesmu u kajkavskom dijalektu: »Nad grobom naših žrtava«. Zbog te pjesme morao je autor odgovarati pred jugoslavenskim sudovima radi »izazivanja vjerskog razdora«, na poticaj jugoslavenske vlade, kad su kod nje i biskupska Kurija u Šibeniku i nuncij u Beogradu intervenirali. Zato i donosimo ovu vrlo značajnu pjesmu.

NAD GROBOM NAŠIH ŽRTAVA

Kakvi to čuju v nočni se kmici
Vu Istri našoj puščani hici?
Kakov mrtvački krik se to ori
V temni noči spram Učkoj Gori?!
To naše sine... strela?
Zgraža se nad tim Evropa cela...
Samo ni vezda »Namesnik Kristov«
Zmogel ni reči protiv fašistov!
Ne protestira Otec sad Sveti,
O zapovedi ne misli peti.
A mi smo bili v cajti... stari

[124] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 112-113.

Papama rimskim samo barbari!
Znamo kak nazval jezik naš divan
Papa jen rimski nazvani Ivan.
— — — — — — —
— — — — — — —
A ipak pri nas takvih još ima
Kojim sva nada Papa je iz Rima.[125]

Samo je po sebi razumjivo da je javnost u Jugoslaviji bila uveliko pod utiskom događaja u Italiji. Stradanja i iskušenja Jugoslavena naročito u Istri i Gorici izazvala su u širokim slojevima naroda u Jugoslaviji veliko negodovanje. S jedne strane protiv servilnih vlasti i beskičmenog Ministra vanjskih poslova, ali i protiv crkvenih katoličkih vlasti, koje nisu ništa poduzimale da interveniraju kod vrhovnog svećenika u Rimu za braću, a naročito za progonjene svećenike u Julijskoj Krajini. Da se ublaži barem unekoliko ovo opće negodovanje izvan klerikalnih krugova, zagrebački nadbiskup dr. Ante Bauer uputio je svome svećenstvu u sporazumu s jugoslavenskim katoličkim episkopatom, 31. I. 1931. poslanicu, u kojoj je tražio da se u Jugoslaviji vrše molitve za vjersku slobodu naših sunarodnjaka u Italiji. Dakle, molitve u Jugoslaviji za vjersku slobodu u Italiji gdje je sjedište vrhovnog crkvenog poglavara koji je regulirao i politička i crkvena pitanja s talijanskom državom i fašizmom Lateranskim sporazumom i Konkordatom! Ali, poslanica, kao da ima pred očima u prvom redu namjeru da obrani papu od prigovora zbog njegove pasivnosti s jedne strane, a s druge da episkopatskom solidarnošću s općim narodnim bolom ukaže kako se i biskupi zauzimaju za stradalničku braću u Italiji. Barem pred neupućenima željelo se da se od službene crkve otkloni svaka odgovornost. Nema sumnje, da bi apel na samu Svetu Stolicu bio pravilniji i efikasniji put nego što su molitve jugoslavenskih svećenika, za koje fašistički vođa kao čovjek Božje Providnosti nije svakako mnogo mario. U svakom slučaju i ovakva poslanica težak je dokumenat vremena, da se kršćani katolici izvan Italije mole za vjersku slobodu u zemlji i sjedištu

[125] Proces protiv M. Dobrovoljca vodio se u Šibeniku, jer je pjesmu objavila i šibenska »Nova zora« — 15. XI. 1930. Obrazloženje tužbe državnog tužioca ukazuje na nesumnjiv utjecaj i argumentaciju biskupske kurije. Nju je još pomogao Nuncij u Beogradu Pellegrinetti koji je zahtijevao zadovoljenje za nanijete uvrede stranom suverenu! Okrivljeni je za tu pjesmu predložen na kaznu od godine dana tamnice i globe 10.000 dinara po čl. 47. Zakona o štampi. U svojoj obrani podvukao je optuženi da je u pjesmi želio samo utvrditi činjenicu da se tadašnji papa Pijo XI. nije zauzeo za četvoricu strijeljanih jugoslavenskih sunarodnika u Istri. Da je njegovo rezoniranje bilo točno, vidjelo se i iz vijesti koje je donio poluslužbeni fašistički »Il Giornale d'Italia«, a iz niega prenijele zagrebačke »Novosti« 4. III. 1931., u kome taj fašistički list odlučno odriče da je papa više puta digao svoj glas u obranu progonjenih Slovenaca i Hrvata u Julijskoj Krajini. Talijanski, zacijelo odlično obaviješten list, kategorički proglašava takvu vijest nekih novina kao neosnovanu. Nuncij Pellegrinetti uputio je sudu pismo, u kome je javio i ustvrdio da se papa zauzeo za Gortana i drugove, ali bez uspjeha. M. Dobrovoljac je na sudu odrekao Nunciju pravovaljanost dokaza bez »ovjerovljenog prijepisa spisa Njegove Svetosti Pape kojim se je on zauzeo kod kr. talijanske vlade za Gortana, kao i prijepisa odgovora talijanske vlade kojim se odbija intervencija.« U obrani Dobrovoljac je još rekao: »Ja ne moram da vjerujem pismima Gospodina Nuncija da je papa intervenirao kod kr. talijanske vlade za Gortana i drugove, jer toj vladi na čelu stoji gospodin Mussolini o kojem je sadanji papa rekao: »I možda nam je trebao čovjek koga nam je Proviđenje poslalo.« (»Život«, X. br. 3, 1929. Urednik A. Alfirević Družbe Isusove). A protiv čovjeka poslanog po Proviđenju, dakle po samom Bogu, neće ni Papa ustati.«
Ovu su pjesmu Dalmatinke izrezivale iz novina i nosile je u svojim molitvenicima, kako je to na sudu utvrdio advokat optuženog. Ni obrana Dobrovoljca ni advokata nisu pomogle. Dobrovoljac je bio osuđen po Zakonu o štampi 9. IV. 1931. Vidi »Novu Zoru« 12. V. 1931.

pape, koji je tu »slobodu« zagarantirao Konkordatom, zaključenim sa fašističkim Duceom. Potresan i težak signum temporis, kad je crkva bila okovana zlatnim lancima fašizma!

Govoreći o raznim progonima, kojima je navodno izložena katolička crkva u Litvi i Meksiku, nadbiskup Bauer posvetio je pažnju stradanjima Slovenaca i Hrvata u Italiji.

»A nije bolji udes naše po krvi i jeziku braće, Hrvata i Slovenaca koji su uslijed međunarodnih ugovora ostali pod Italijom. Svećenici i učitelji slavenske narodnosti skoro svi su izagnani, a što su još ostali krate im služiti se hrvatskim i slovenskim jezikom u školi i crkvi. Nema dakle koga, da djeci drobi nauku vjere, Kristovu nauku u materinskom jeziku, koju ona jedino razumiju. *Ujernici ne smiju javno da se Bogu mole u hrvatskom ili slovenskom jeziku, a svećenike koji se usude propovijedati u narodnom jeziku, povlače na sud, na odgovornost.* Težak je zaista udes njihov, a bol njihova djeluje u našim srcima, jer su nam braća ne samo po vjeri, već i po krvi i po jeziku. Ovu bol to jače osjećamo, što kao katolici znamo, kako težak je to grijeh protiv naravnog i božjeg zakona... Jasno je kako teško griješe oni, koji nasiljem sprečavaju da nauk Spasiteljev dopire do srca i duše odraslih i nevine djece u svom jeziku, koji je za njih jedino razumljiv. Posve je razumljivo da zbog ovog nasilja kojemu su izvrženi naši sunarodnjaci osjećaju duboku bol i u samoj Italiji svi oni, koji uistinu ljube crkvu, njezinu slobodu i napredak, kojima spas duše vrijedi više nego li upravo poganska načela šovinističkog nacionalizma. Tako je Sveti Otac već više puta ustao na obranu naše progonjene braće[126] i koliko je bilo moguće u njegovoj moći, u Lateranskom ugovoru zaštitio je upotrebu hrvatskog i slovenskog jezika kod katekizacije djece u školi i javne vjerske pouke u crkvi. Jednako su i neki biskupi pred državnim vlastima odlučno istupali na obranu povrijeđenih sunarodnika.[127]. Ali *poganskim nacionalizmom zaslijepljene vlasti* neće da uvide i poprave ove grube povrede naravnog i božjeg zakona. Jasno je da se kraj takovih prilika vjera naših sunarodnjaka nalazi u teškoj kušnji i oni sami u pogibelji, da u vjerskom moralnom pogledu sasvim propadnu...«[128]

Objasnivši moć molitve, nadbiskup je pri kraju svoje okružnice naredio da se na blagdan Svetoga Josipa (19. III. 1931.), zaštitnika katoličke crkve, ili u nedjelju poslije toga blagdana, u svim katoličkim crkvama, u cijeloj državi, obave javne molitve za vjersku slobodu naših sunarodnjaka. Nema sumnje, ma da ni ove određene molitve, kao ni protest nadbiskupa Bauera nisu nimalo pomogle, nego još i više naljutile fašističke vlasti kao i njihova šefa i svu talijansku štampu, ipak je bilo utoliko uspjeha, što se cio svijet još jednom mogao zgroziti nad slučajem, da se čitav jedan episkopat obraća Bogu za pomoć protiv progona i stradanja katolika u zemlji, gdje je katolicizam državna vjera. U zemlji Italiji, gdje se nalazi glava katoličke crkve.

[126] Osim slučaja iz 1921. kad je Benedikt XV. izdao poznatu poslanicu, nije poznat ni jedan slučaj interveniranja njegova nasljednika Pija XI. Osim ako nadbiskup Bauer nije ovdje predvidao onaj prijekor koji će Pijo XI. uputiti sasvim u fašističkom duhu progonjenim hrvatskim i slovenskim svećenicama. Vidi naprijed.

[127] Kako su to činili biskupi dosta je upozoriti na biskupe Saina, Santina i Pederzollija. U dva slučaja izuzetak su činili tršćanski biskupi Bartolomasi i Fogaro.

[128] »Katolički list« 1931., br. 9. F. Barbalić, Vjerska sloboda, 60-62.

gdje je sjedište Svete Stolice, koja je regulirala vjerske odnose međunarodnim ugovorom s državom koja za ova pitanja kao i da ne mari. Svijet je bio zgranut i užasnut nad pojavama koje su ukazivale na srozavanje morala i međunarodnog prava u vezi s osnovnim izvojevanim pravima kršćana još 313! Svakako čini se da je nadbiskup dr. Bauer bio krivo obaviješten o takozvanim čestim ustajanjima Svetoga Oca na obranu naše progonjene braće jednako i nekih biskupa u Julijskoj Krajini, i zacijelo nije bio upoznat sa glorificiranjem fašizma od strane tolikih kardinala, jer ga sigurno ne bi nazvao »poganskim nacionalizmom«.

Nadbiskupu Baueru ipak nije uspjelo da odbije od pape opće prigovore, koji su se sa svih strana podizali i u Julijskoj Krajini, a tako i u Jugoslaviji. O takozvanom ustajanju na obranu ugroženih prava i vjerske slobode ne će biti govora ni u ovoj godini jugoslavenskih molitava protiv progona crkve u Italiji. Naprotiv bit će pune suradnje crkve s fašističkim vlastima u progonima protiv svećenika, ne samo onih malih i neznatnih, nego i protiv još jedinog preostalog slovenskog crkvenog velikodostojnika, goričkog nadbiskupa Frana Sedeja. A njegov slučaj objasnit će čitavome svijetu kolika je solidarnost bila između fašizma i Vatikana, kad se radilo o njihovim međusobnim interesima.

U Julijskoj Krajini, a tako i u Jugoslaviji ovladalo je uvjerenje da se u Svete Stolice ne može naći zaštite. Ovako nisu rezonirali samo napredniji rodoljubi, nego su nepodijeljeno ovako promatrali rad Rimske Kurije i mnogi narodni svećenici. Jedan svećenik iz julijsko-krajinskih strana, koji se sakrio iz razumljivih razloga pod pseudonimom *Vigilans* napisao je dvije brošure *»Papa Pijo XI. proti Slavenima«* (Split 1932.) i *»Italija pruža ruku«* (1937.), u kojima je živim bojama ocrtao patnje Jugoslavena u svim smjerovima pa i u vjerskom. Kao istarski primorac, koji je dobro poznavao svoj narod još prije talijanske dominacije, zapazio je očigledan duševni preokret, koji je uveliko nastupio uslijed stava Rimske Kurije i episkopata, a naročito poslije dovedenih talijanskih svećenika i fratara, koji su vršili misiju denacionalizacije Slovenaca i Hrvata. Vigilans tvrdi da je do svjetskog rata papinstvo uživalo u tim krajevima ugled kao malo gdje u svijetu. Samo liberalci nisu bili odani papinstvu, dok je to uistinu bila sva ostala inteligencija i sav seljački narod. Sada poslije rata nastupio je postepeno takav preokret, kakav nitko ne bi mogao zamisliti prije desetak godina. Vigilans je to sintetizirao samo pomoću nekoliko činjenica.

> »1. Sav slavenski rod Julijske Krajine misli i govori danas s prezirom o papi, kletve proti njemu danas su na dnevnom redu.
>
> 2. Ako tko u slavenskom društvu u Julijskoj Krajini govori proti papi, ne ćeš danas više naći ličnosti, ni laika ni svećenika, koji bi se usudio iz uvjerenja i otvoreno braniti papu.
>
> 3. Danas ne smije si niti jedan ni hrvatski ni slovenski svećenik u Julijskoj Krajini dozvoliti, da u crkvi hvali i uzvisuje papu, ako ne će da u najkraće vrijeme sam izgubi svoj auktoritet među narodom. Dok su u prijašnje vrijeme svećenici barem jedamput u godini (na dan, kad se ubire Petrov novčić) govorili vjernicima oduševljeno o papi, badava ti je čekati danas na takvu propovijed u crkvama Julijske Krajine.
>
> 4. Bude li to raspoloženje potrajalo još par godina, okrenut će hrvatski i slovenski narod u Italiji papinstvu hrbat i dozreti posvema za crkveni raskol. Tome se Hrvati i Slovenci slobodomislioci vesele, dok katolici gledaju s velikom žalošću na taj razvoj, a pomoći si ne mogu.
>
> 5. Iz Julijske Krajine iselilo se je već oko 100 hiljada Hrvata i Slovenaca. I među tima širi se sve više i u sve oštrijem obliku protupapinsko mišljenje i nema sumnje da će mnoštva, raspršena po cijeloj državi, s vremenom vrlo snažno uplivati na duševnost milijuna Hrvata i Slovenaca u Jugoslaviji.«[129]

Ono što nije mogla postići predratna antiklerikalna štampa ni sve akcije slobodnih mislilaca, to je uspjelo samoj Rimskoj Kuriji od trenutka kad se sasvim udružila s fašizmom. Vigilans još i više čini odgovornim lično Pija XI., koga prikazuje kao talijanskog nacionalistu. Optužba je teška i podudara se sa činjenicama koje su očigledne. Nema sumnje da je u Mussolinijevoj autobiografiji značajan podatak o prekoravanju Benedikta XV. koji za Ducea nije bio dovoljno dobar Talijan, dok je Mussolini 1929. odao Piju XI. najsjajnije svjedočanstvo u talijanskom parlamentu o njegovu talijanskom nacionalizmu, uz burno odobravanje čitavog fašističkog parlamenta. Stoga je hrvatski i slovenski narod u Istri, Trstu, Gorici i na Rijeci dobro zapamtio ovu fašističku manifestaciju ukazanu Piju XI.[130] Da dokaže svoju tvrdnju o talijanskom nacionalizmu Pija XI. Vigilans navodi pasivan stav Pija XI. prema talijaniziranju hrvatskih i slovenskih samostana u Pazinu, Cresu, Zadru, Kopru, na Rijeci, u Gorici, na Kastanjevici i u Svetom Križu u Vipavskoj dolini, o progonu onih jugoslavenskih redovnika i talijanskoj zamjeni koji nisu poznavali ni riječi jezika naroda kome su trebali da propovijedaju riječ božju. Teško optužuje Vigilans iznoseći slučaj osnivanja Riječke biskupije, uklanjanje biskupa Karlina i nadbiskupa Sedeja, a sve prema željama fašista. U Konkordatu nije rečeno da svećenik mora znati jezik naroda u kome vrši svoje duhovničke dužnosti, već mora da zna talijanski, dok se pored župnika Talijana može dovesti i kapelan, bez plaće, koji će biti posrednik između župnika i naroda.

> »Jedini posao koji preostaje takovom župniku — kaže Vigilans — jest taj da vrši službu političkog agenta vlade i fašizma. Po čitavom je svijetu do sad vrijedila praksa da svećenik koji ne poznaje jezik vjernika ne može biti i imenovan župnikom. Tu praksu koja vrijedi kroz dugi niz stoljeća po čitavom katoličkom svijetu, načelno je u Julijskoj Krajini dokinuo papa Pio XI. i to na volju najvećem neprijatelju i progonitelju našega naroda, poganskom talijanskom fašizmu![131]

Primjena Konkordata bila je za Jugoslavene u Italiji najteže razočaranje. Svi su osjetili da su izručeni na milost i nemilost fašizmu i njegovu talijaniziranju. Upravo poslije Konkordata stanje se izmijenilo na gore. Dok je prije Konkordata postojalo nekoliko crkvenih listova, poslije Konkordata svi su bili odreda zabranjeni. Dok je prije Konkordata bilo dozvoljeno izdavanje kalendara Bratovštine družbe Svetog Mohora, koja stoji pod pokroviteljstvom crkvenih vlasti, poslije Konkordata fašističke vlasti svake godine su zabranile taj kalendar. Dok je Konkordatom zagarantirana djelatnost talijanske K. A. hrvatska i slovenska nisu se smjele osnovati, ma da Pio XI. kao papa K. A. pozivao sve katoličke narode da osnuju svoje K. A.

---

[129] Vigilans, Papa Pio XI. proti Slavenima, 3-4.
[130] Vigilans, Papa Pio XI. proti Slavenima, 6.
[131] Vigilans, Papa Pio XI. proti Slavenima, 14.

Međutim, talijanskim Jugoslavenima se preporučilo da se upišu u talijansku K. A. A službeni znak te talijanske K. A. nije ni križ ni papina zastava, nego talijanska trobojnica. Borba oko molitve i oltara, koju je vodio jugoslavenski elemenat u Italiji, spadat će u neshvatljive stranice historije, ispisane šovinističkim nacionalnim osjećanjem Rimske Kurije. Došlo je dotle da je »Corriere Istriano« (2. II. 1930.) otvoreno predložio da se svi Slaveni u Julijskoj Krajini uzmu kao zločinci, odreda svi, žene i djeca i neka se svi jednim energičnim gestom rasele po afričkim kolonijama, a na njihova ognjišta nasele Talijani iz stare Italije.[132] Vatikanski »L' Osservatore Romano«, koji je uvijek savjesno i iscrpno referirao o Jugoslaviji, pogotovo kad je imao da zabilježi ma kakav više ili manje osnovani ili potpuno neosnovani napadaj ili kritiku beogradske vlade ili vječitih žalba stalno nezadovoljnog episkopata, nije ni registrirao postojanje okružnice zagrebačkog nadbiskupa za molitve u svim jugoslavenskim katoličkim crkvama za progonjene katolike i za vjersku slobodu u državi u kojoj ima sjedište Sveta Stolica. Ma da je »L' Osservartore Romano« znao, kao i za sve ono što se o toj stvari govorilo u ostaloj Evropi, on je preko svega prelazio šutnjom, koja je ipak neobično mnogo govorila. Bilo je to jezivo priznanje zla o kome se nije smjelo govoriti u zemlji, koju je vodilo lice »Providnošću podano«. Svakako, »L' Osservatoru« bilo je mjerodavnije gledište fašističkih vrhova. Pa i onda kad je, štoviše, fašistička štampa zahtijevala, da vrhovni talijanski forum poduzme mjere kod Rimske Kurije da ona pozove na odgovornost zagrebačkog nadbiskupa zbog njegova antitalijanskog i antifašističkog stava. Reakcija talijanskih vlasti pokazala je svoje nezadovoljstvo uskoro kad je biskup Ljubljane dr. Jeglič htio doći u Goricu na proslavu 25-godišnjice nadbiskupovanja dr. Sedeja, pod čiju je jurisdikciju u vrijeme Austrije potpadao, državne su ga vlasti zadržale na granici, ma da mu je pasoš bio u potpunom redu i vratile ga natrag slijedećim vlakom. Ovaj postupak toliko je ogorčio starog biskupa, da je Mussoliniju vratio orden koji mu je on podario nekoliko godina ranije. Fašistički organ u Rimu nazvao je biskupa Jegliča »zmijom«.[133]

Još prije nego prikažemo jednu od najtežih krivica Rimske Kurije i najočigledniju i najintimniju suradnju Kurije i fašizma u slučaju uklanjanja goričkog nadbiskupa Sedeja, treba s nekoliko pogleda dopuniti ovu sliku crkvenog života u Julijskoj Krajini, u zadarskoj kao i u tršćansko-koparskoj dijecezi.

Odmah poslije Rapalla uređena je zadarska dijeceza, u kojoj je, još ranije bio, poslije uklanjanja zadarskog nadbiskupa Pulišića, apostolski administrator. Međutim, 1933. ustoličen je kao zadarski nadbiskup dotadašnji apostolski administrator Pietro Munzani. Tršćanski je »Piccolo della Sera« donio 24. IV. 1938. veliki članak »Obnova zadarske nadbiskupije«. Tršćanski list sasvim jasno i otvoreno upire u političke ciljeve toga akta Rimske Kurije. U ovom imenovanju vidi fašistički list još jedan dokaz više da Lateranski sporazum između Vatikana i Mussolinija nije bio običan diplomatski čin, nego interpretacija i izraz narodne volje i jedne nove epohe. Vitalitet ovoga sporazuma osjeća se uz granicu. Zato za fašiste ovo uspostavljanje zadarske nadbiskupije ima historijsko i političko značenje, kaže »Piccolo«:

[132] Dragovan Šepić, Zemlja muka. Jugoslaveni u Italiji. Paris 1931., 23.
[133] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 114.

> »Crkva na dalmatinskoj obali nastavlja svoju sjajnu tradiciju: crkva je tamo uvijek bila vezana s političkom historijom, crkva i politika u Dalmaciji stapale su se uvijek u divno svijetlo latinske civilizacije. Ako se s te strane gleda uspostavljanje zadarske nadbiskupije, onda je njezino značenje tim veće. A pogotovo ako se zna, da je Zadar samo jedan mali odlomak Dalmacije koja je ostala u ropstvu. Zadar ima veliku zadaću prema ostaloj Dalmaciji, koju ona država, kojoj je pripala, želi asimilirati. U očekivanju slobode za Dalmaciju, slobodna Italija nastavlja direktive Cezara i mudrih duždeva. Zadarska provincija je etapa na tome putu. Ako se uoči ova situacija, crkvena administracija nije mogla, a da o tome ne vodi dužnog računa. Uspostavljanje zadarske nadbiskupije bila je historijska potreba . . .«[134]

U tom svom članku »Il Piccolo della Sera« oborio se na Grgura Ninskog kao i na protivljenje glagolizma talijanskom latinizmu. Jer »Vjera Rima ima jezik Rima«. — »La fede di Roma ebbe la lingua di Roma«. Kristov krst sjao se u Dalmaciji uvijek u slavnom svijetlu Rima koje je obasjalo kvadratne rimske hramove i one ponosne iz renesanse. Obnavljanje zadarske nadbiskupije to je zraka onog starog rimskog svijetla na Dalmaciju. To je vraćanje na tragove starih historijskih misija, a ujedno je to i najpozitivnija reakcija na abnormalno stanje u Dalmaciji.

> »Zbog svega toga, zbog dubokog značenja i historijskih odnosa i zbog intimne svijesti o dalekosežnosti ovog događaja, entuzijazam kojim je ovih dana okružena njegova preuzvišenost nadbiskup Pietro Munzani, talijanski sin *najtalijanskijeg i vjernog* Zadra, prelazi opravdano zadovoljstvo sugrađana, koji vide svog dostojnog sugrađanina podignutog na sjajnu čast. Duša naroda, koju je fašizam naučio da pronikne u pravo značenje historijskih činjenica, pozdravila je događaj kojim se obnavlja vjekovna religiozna funkcija glavnoga grada Dalmacije i u kojem je zalog sretne budućnosti za Dalmaciju.«

Sasvim logična i stvarna bila su rezoniranja hrvatske štampe, kad je zaključila da je papa uspostavio zadarsku nadbiskupiju kako bi ta nadbiskupija vršila iredentističku misiju u hrvatskoj Dalmaciji. koja je u ropstvu i čeka talijansko oslobođenje. U duhu »Očenaša« fašistkinje Zeni. Zadarska nadbiskupija, koju je papa uspostavio u duhu Lateranskog sporazuma, a u znaku apsolutnog slaganja s Mussolinijem, značila je u političkom smjeru imperijalistički svjetionik koji Vatikan za fašizam diže na drugoj obali Jadrana. Sve je to bilo u skladu s Rimom Cezara i Papa. To je bilo u skladu i s rezolucijom talijanske kraljevske akademije koja je primila kardinala Gasparrija za svoga člana. U toj se rezoluciji kaže da je akademija ponosna što može konstatirati zajedno sa svim Talijanima snagu ekspanzije novog Rima, ujedinjenog s kršćanskim Rimom. Italija odakle dolazi svijetlo koje ozaruje čovječanstvo, zauzimlje sve više imperijsku ulogu i radi na raščišćavanju odnosa među narodima snagom duboke i plemenite političke misli. To se dakle budio Rim, o kojem piše univerzitetski profesor Ferrari u »Il Piccolo della Sera« (20. IV. 1933.) » . . . Rim u znaku orla i krsta. Rim pobjeda krštenih krvlju i urezanih u triumfalnim lukovima i na kolonama u riječima: »Veni — Vidi — Vici« Cezara, u »Christus vincit — Christus regnat — Christus imperat« katoličke crkve«.[135]

[134] I. M., U što Rim uvlači katoličku crkvu. »Novosti«. 11. V. 1933.
[135] I. M., U što Rim uvlači katoličku crkvu »Novosti« 11. V. 1933.

Zadarski fašisti sasvim su pravilno shvatili kako treba da se služi Rimu Orla i Krsta. Kako da se toj vjeri Rima s kojom je vezan i jezik Rima oduže u Zadru, u kome je u jednoj crkvici a u nekima u neposrednoj blizini Zadra još uvijek postojalo slavensko bogoslužje? Oni se nisu žacali da za vrijeme službi prodru u crkve i tu od svećenika zatraže da se prekine s glagoljanjem. Tako je te iste godine posvećenja zadarskog nadbiskupa Munzanija, na dan Male Gospe, jedna grupa fašista provalila u crkvicu Svetog Ivana izvan Zadra, gdje je župnik vršio službu i propovijed na našem jeziku. Od njega se zahtijevalo da prekine s glagoljanjem i da nastavi na latinskom odnosno na talijanskom jeziku. Kad je svećenik to odbio bio je prisiljen da skine svoje crkvene haljine, da ga zamijeni pripravljen talijanski svećenik, koji je produžio prema želji fašista. Za ovakvo oskvrnavljenje crkve nije bio pozvan ovaj talijanski svećenik ni od koga na odgovornost.[136] Štoviše, ni od svoga nadbiskupa, koji je za zadarske fašiste bio »nobilissima figura di prelato e di patriota«.[137] Jer, pravim fašističkim duhom prekaljen nadbiskup glorificirao je, pored ostalih velikodostojnika, i on 1936. »pobjedu imperijalne Italije, tog blještavog cilja, dostignutog željeznom voljom najvećeg čovjeka našega stoljeća — Ducea!«[138]

Treba kazati da su Slovenci i Hrvati u tršćansko-koparskoj dijecezi u nekoliko mahova bili zaštićeni od biskupa Msgr. Luigi Fogara, furlanskog Talijana, nasljednika biskupa Angela Bartolomanija. Uslijed toga, imao je biskup Fogaro ne mali broj neprilika s fašističkim vlastima, koje su poslije, a naročito u 1934., i dalje stale poduzimati u Rimskoj Kuriji čitav niz koraka kako bi ga uklonili iz Trsta. Fašisti mu nisu mogli oprostiti, što je prilikom jubileja goričkog nadbiskupa Sedeja napisao u tršćanskom katoličkom časopisu »La Vita Nuova« (21. III. 1931.) članak, u kome je prikazao blagoslovljen život svoga metropolite pod čiju je jurisdikciju potpadala i tršćansko-koparska dijeceza. Fašisti su bili neobično ogorčeni na biskupa Fogara što je u tom članku, o njima toliko mrskom nadbiskupu Sedeju rekao da je historija pokazala veliku štetu »koju nanosi religiji i domovini pretjerani nacionalizam presaden u crkvu; historija će u budućnosti potomcima dokazati, od kolike je koristi crkvi i Italiji vaše držanje strogo katoličko«.

Nema sumnje da je Fogaro mogao prema Kuriji da zadrži ovakav stav stoga, što se upravo Kurija u to vrijeme ponovo našla u razmimoilaženju sa šefom fašizma, u pitanju zabrane udruženja K. A. i spremanju dodatka Lateranskom sporazumu. Veličajući ove zasluge Sedejeve, Fogaro je istaknuo da je Sedej »kroz vremena prevažna s političkih zgoda i strasti, radikalnih promjena starinom ukorijenjenih institucija, neporočan prošao štovan i voljen od svih onih, koji su shvatili njegove svete namjere; održao je dostojanstveni mir, kreposnu mudrost i evanđeosku razboritost«. Ovaj svoj članak Fogaro je na zaprepaštenje fašista završio evanđeoskim mislima, kojima je, jer se znalo za opće poznatu mržnju fašista prema nadbiskupu Sedeju, posredno osudio fašiste. On je naime rekao: »Tko Tebe blagosilja, bio blagoslovljen, tko Tebe proklinje bio proklet« odjeknulo je s usana na dan Tvoga biskupskog posvećenja. Tko Tebe blagosilje, bio blagoslovljen« ponavljaju vjerom i ljubavlju zadahnuti i kler i narod čitave katoličke crkvene provincije«.[139]

[136] Fašisti u Zadru progone hrvatskog katoličkog svećenika. »Novosti« 8. X. 1933.
[137] »Istra« 28. VI. 1935.
[138] »Istra« 19. VI. 1936.
[139] F. Barbalić, Vjerska sloboda, 63-64.

Istoga dana uputio je i papa Pijo XI. nadbiskupu Sedeju pismo, kojim mu riječima priznanja i hvale čestita zasluženi jubilej, podijelivši mu i apostolski blagoslov, a tako isto i svećenstvu i vjernicima njegove dijeceze.[140]

Nekoliko dana poslije objavljenog članka, biskup Fogaro imao je da posveti zastave »talijanskih« pokrajina Zadra, Dalmacije, Istre, Gorice i Trsta koje su bile navodno oskvrnute u Jugoslaviji prilikom demonstracija u Dalmaciji, (što uostalom nije bilo istina). Tom prilikom održao je biskup Fogaro govor, u kome je rekao, da

> »crkva blagosilje ove zastave i upozoruje sve građane bez razlike da treba kršćanskom vjernošću služiti domovini. Moja mi savjest nalaže, da svečano izjavim, kako crkva ne će da bude sluškinja stanovite štampe i stanovitih novinskih tumačenja. Zazivam božji blagoslov na ove zastave i molim Boga, da podijeli mir svim građanima, kako bi u slozi i bratskoj ljubavi radili u duhu kršćanske pravde na slavu Boga i korist domovine. Gospodo, ne zaboravite, da smo ovdje na granici domovine, ali da ovo nije granica i crkve . . . U ovoj pograničnoj zoni dužnost je crkve to veća što je u hiljadugodišnjem iskustvu pokazala i dokazala, da umije odgajati dobre građane. Talijane iz Julijske Venecije molim danas i zaklinjem, da podupru crkvu u ovoj njezinoj velikoj i plemenitoj zadaći. Poduprite je iskreno pa ćete time učiniti najveću uslugu domovini. Od današnjeg dana kada je izvršena ova *svečana ceremonija, neka među vama zavlada mir i sloga.*«[141]

Međutim ove opomene i savjeti biskupa, prožetog nesumnjivim talijanskim osjećajima, ali i čovjeka koji je imao odvažnosti da vidi koliku štetu nanosi fašizam katoličkoj crkvi, odbili su da prime k srcu julijsko-krajinski fašisti. Njih nisu razumjeli ni u Rimskoj Kuriji. Tvrdi se, da je biskupu Fogaru, kad je bio u audijenciji kod Pija XI. kome je izlagao fašistički pritisak u cilju denacionalizacije julijsko-krajinskih Jugoslavena i progona jugoslavenskog klera rekao papa: »E perchè abbiamo fatto la guerra?« Dakle »zašto smo ratovali?« pita se Vrhovni svećenik. kao da je i on bio na strani intervencionista, kakav je bio Mussolini za vrijeme prvog svjetskog rata. Ili, isti onaj, kakvog je upoznao diplomata Berna u razgovoru u Varšavi 1919.

Shvatljivo je sada da su u Kuriju neprestano dolazili upiti i intervencije od strane vrhovnog fašističkog foruma i fašističke vlade za takav postupak biskupa Fogara. Sva fašistička štampa stala je vehementno napadati nadbiskupa Sedeja i biskupa Fogara. Fašističke pismene žalbe od najnižih njihovih ustanova pa do same vlade stalno su bile upućivane u Vatikan. S druge strane nisu mirovali ni nadbiskup Sedej, ni biskup Fogar, ni mnogobrojno istarsko i julijsko-krajinsko svećenstvo, koje je također upućivalo svoje žalbe u Rim. Prije nego što je Rimska Kurija odlučila da pošalje u Julijsku Krajinu apostolskog vizitatora, dakle lice koje će u ime Svetog Oca ispitati cjelokupno stanje, dogodila se u Gorici velika demonstracija prilikom nadbiskupova jubileja. 25. marta 1931. imale su se održati crkvene svečanosti u goričkoj katedrali. Na slavu je došlo na hiljade Slovenaca i Hrvata sa svih strana prostrane dijeceze u kojoj je pretežna većina Slovenaca i Hrvata. Fašistička milicija opkolila je katedralu sa stotinama policajaca i silom sprečavala seljacima ulazak u katedralu. U isto vrijeme ogromna masa fašista u crnim košuljama s prefektom

[140] F. Barbalić, Vjerska sloboda, 65.
[141] F. Barbalić, Vjerska sloboda, 64-65.

i kvestorom na čelu, priredila je pred katedralom burne demonstracije. Dok se napolju demonstriralo čitalo se u katedrali papino pozdravno pismo, u kome Sveti Otac podjeljuje »apostolski blagoslov s potpunom ljubavlju u Gospodu, Tebi, časni brate, Tvojemu svećenstvu i vjernicima koji su Ti povjereni, neka ti donese nebesku naklonost i neka ti bude dokazom naše blagonaklonosti«.[142]

Međutim od kakvog je učinka bio ovaj apostolski blagoslov, kakva nebeska naklonost i kakva papska blagonaklonost, kakva je sve to bila iskrenost u tom pozdravnom pismu, vidjelo se kad je u Julijsku Krajinu došao u apostolsku misiju papin izaslanik biskup-kapucin Luka Passetto. Ovaj izaslanik izveo je osobitom vještinom povjereni zadatak. On je obilazio gradove i sela, posjećivao župe, ali i fašističke vlasti, koje su ga dočekivale kao lice njihova najvećeg povjerenja. Te su ga vlasti uvjeravale da je conditio sine qua non mirnoga života u Gorici i Istri, odlazak Sedeja sa stolice goričke metropolije. Papinski izaslanik mogao se uvjeriti o kršćanskom odnosu fašista prema crkvi kad je ugledao na biskupskoj palači veliki naslov ispisan fašističkim rukama: »A Morte Sedej!« I tako na smrt osuđen Sedej morao je prije svoje fizičke smrti biti i moralno ubijen, na zahtjev fašista od strane Rimske Kurije. Znalo se dobro da je Mussolini kategorički postavio kao uslov za dodatak Lateranskom sporazumu, smjenjivanje nadbiskupa Sedeja. Apostolski vizitator biskup Passetto, bio je snabdjeven ne samo instrukcijama, nego i ovlaštenjima Svetoga Oca, kad je pošao u vizitaciju. On je imao da skloni nadbiskupa da preda ostavku i da sam zamoli razrješenje, kako bi Vatikan bio čist od svakog prigovora sa strane vjernika, u Julijskoj Krajini, a tako i u Jugoslaviji. Zacijelo, ponegdje još u svijetu, gdje nije izumrla prava kršćanska svijest. Jer, u takvom slučaju, papa će samo udovoljiti molbi jednog vrijednog nadpastira, koji uslijed visoke starosti i slaba zdravlja, želi poći u mir. Iako je Passetto bio samo kapucin, operirao je pravom jezuitskom metodom, želeći da uvjeri starca u opravdanost ove papine želje, kako bi se vlastima izašlo u susret i time postigao mir između crkve i fašista. Sijedi nadbiskup je odolijevao sve dotle dok mu nije kapucin izjavio da je to želja samog Svetog Oca.[143] Nadbiskup je bio uveliko iznenađen i nikako nije mogao dovesti u sklad papinu čestitku od 21. marta iste godine, u kojoj mu je papa rekao da mu je poznato »kakvom je savjesnošću kroz čitavo vrijeme od 25 godina vršio poslove dobroga pastira ne samo u tome, što je unapređivao disciplinu svoga svećenstva i produbljivao kršćanski život među svojim narodom, nego nada sve u tome, što je prije svega svojim vrlinama davao dobar primjer«.[144]

Kad se na kraju nadbiskup Sedej, iako veoma povrijeđen i iznenađen, odlučio da udovolji papinoj želji, zatražio je kao uslov svojoj ostavci i pristajanju da zamoli papu da ga razriješi dužnosti, da njegovim nasljednikom bude čovjek pravedan i obazriv jednako prema Talijanima kao i prema Slovencima, kao što će biti upoznat i sa jezikom svoje pastve. Kad je kapucin Passetto pristao u ime Svetog Oca da primi taj Sedejev uslov, potpisao je stari nadbiskup slomljena srca svoju ostavku. Luka Passetto je tada izgovorio riječi, koje je po odlasku apostolskog vizitatora nadbiskup saopćio nizu danas još živih svjedoka. »Nessuno sarà successore che non

[142] F. Barbalić, Vjerska sloboda, 65.
[143] Vigilans, Papa Pijo XI, 1.
[144] F. Barbalić, Vjerska sloboda, 65.

sappia lo sloveno a perfezione. In nome del Santo Padre Le garantisco che il successore sarà un uomo giusto«.[145] Dakle, kad je sveti čovjek, kao što je bio Sedej, čuo da mu apostolski vizitator obećaje da će njegov nasljednik biti pravedan muž i savršen poznavalac slovenskog jezika, i da mu garantira u ime samog Svetog Oca, povjerovao je ovim riječima, ne sluteći da je to bila samo makijavelističko-jezuitska zamka. Kad su mu pojedini prijatelji skrenuli pažnju da Rimska Kurija ne će održati obećanje Pape dato u tako kategoričkoj formi, starac se svom žestinom opro takvom mišljenju. Dakako, prvi je tu radosnu vijest objavio »L' Osservatore Romano«, a onda su je smjesta prenijeli svi fašistički listovi, kao radostan glas o jednoj svojoj pobjedi. »Njegova preuzvišenost Msgr. Franjo Sedej ,nadbiskup goričko-gradiški, uslijed svoje visoke starosti i slaboga zdravlja molio je Sv. Oca neka bi ga razriješio vladanja nadbiskupijom. Njegova Svetost *blagohotno* je udovoljila molbi i izvolila ga premjestiti kao titulara k nadbiskupskoj crkvi u Egini«. Koliko je ova vijest vatikanskog organa bila istinita, jasno je svakome, tko zna način i uslove kako je došlo do ostavke. Niti je bila radi starosti, niti radi slaba zdravlja, pošto nadbiskup nije poslije uspjele operacije zatražio niti koadjutora, osjećajući se dovoljno zdrav i sposoban da obavlja sam sve poslove. Riječ je mogla da bude samo o tome da je »L' Osservatore Romano« samo vjerno reproducirao stilizaciju ostavke, a ne i njenu sadržinu i njenu pozadinu.

Naprotiv, »Il Corriere della Sera«, bio je iskreniji, jer je podvukao, da će ovakvo rješenje ovog pitanja imati radosna odjeka u čitavoj Italiji. »Tom demisijom riješeno je za fašiste delikatno pitanje goričko-gradiške nadbiskupije i pitanje talijanske crkve uz granicu. Nadbiskup Sedej, pak, nije nikad skrivao svojih slavenskih osjećaja«.

Dok se tako na strani fašista likovalo nad tom klerofašistički izvojevanom pobjedom, dotle je na strani poniženih i uvrijeđenih julijsko-krajinskih Slovenaca i Hrvata ova ostavka odjeknula poražavajući, otvarajući nove mračne perspektive. Za-Zagrebačka »Istra« označilo je ne samo svoj načelan stav, nego i svih Slovenaca i Hrvata, okrivivši Vatikan za taj udarac. Sveti Otac žrtvovao je nadbiskupa Sedeja za volju fašizma. Bilo je to uostalom opće uvjerenje u čitvoj Jugoslaviji kao i među Slovencima i Hrvatima u Julijskoj Krajini.

> »Ovo nije naša proizvoljna tvrdnja. Mi pouzdano znamo, da je tako, mi s pravom konstatiramo, da je za svoje drugo izmirenje s rasizmom, Vatikan žrtvovao sveta prava jugoslavenske manjine u Julijskoj Krajini, a odstranjivanje nadbiskupa Sedeja nije ništa drugo, nego prvi korak u davanju koncesija fašizmu na crkvenom polju, dok crkva u Julijskoj Krajini ne postane doista ono što fašizam želi to jest sredstvo za provađanje asimilacione politike. To je papa za volju fašizma žrtvovao čovjeka, kojemu je još u martu prilikom 25-godišnjice biskupovanja, pisao jedno vrlo značajno pismo, koje je bilo tim značajnije, jer je dolazilo dva mjeseca iza poslanice zagrebačkog nadbiskupa dra. Bauera i u kojemu je bilo vanredno toplih osjećaja očinske blagonaklonosti i jedna molba Bogu da bi ga još dugi niz godina ostavio zdrava na čelu svoga stada ... Ostavka nadbiskupa Sedeja odjeknula je vrlo neugodno među našim narodom u Julijskoj Krajini koji gotovo čitav prema crkvenoj administraciji spada pod goričku nadbiskupiju. Nad-

[145] Vigilans, Papa Pio XI. protiv Slavenima, 18.

biskup Sedej nije u našem narodu uživao veliko povjerenje i poštovanje samo kao uzorni crkveni starješina, nego i kao ispravni i nepokolebljivi branitelj i zagovornik narodnih prava i interesa. Ličnost kneza-škofa Sedeja u tamošnjem je narodu gotovo legendarna, čemu su u velikoj mjeri doprinijeli i bezobzirni napadaji fašističkih rulja i fašističke štampe na njegovu uzvišenu osobu.«[146]

Postoje svjedoci, obaviješteni od samog Sedeja, koji znaju da Sedej nije tražio koadjutora upravo stoga što se osjećao vanredno svježim ranije, prije posjete biskupa-kapucina Passetta i nije uopće pomišljao na napuštanje nadbiskupije. Zle slutnje, koje su predosjećali prijatelji Sedejevi, da Vatikan ne će održati obećanje dano nadbiskupu u ime Svetog Oca, uskoro su se pokazale kao točne. A tako, kao što je pisala zagrebačka »Istra« rezonirala je i beogradska »Politika«. U uvodnom članku bila je podvučena misao da za tu ostavku nisu bili mjerodavni razlozi vjerskog karaktera nego oni sasvim političkog.

»Ustupak koji je Vatikan učinio fašističkom režimu i italijanskom režimu, donio mu je očigledne izvesne koristi, ali historijska će ostati istina da su ove koristi bile stečene na štetu malog, slabog i proganjanog naroda koji je imao po svim principima čovječanstva i hrišćanstva pravo da bude energički zaštićen, a nipošto ne i ni pod kojim uslovom žrtvovan svojim progoniteljima.«[147]

Rimska Kurija postavila je na mjesto resigniranog Sedeja kao apostolskog administratora Msgra Giovannija Sirottija, opće poznatog zatrovanog slavofoba u Kopru. Ma da taj administrator nije imao prava da uvodi ma kakve promjene u crkvenom životu ove provincije, on je iz osnova izmijenio sav dotadašnji administrativni sistem. Msgr. Sirotti najbestidnije je pogazio sva obećanja data u ime Svetog Oca pape nadbiskupu Sedeju. Činilo se po postupcima prvog Sedejeva nasljednika da je fašistima bilo potrebna ne samo Sedejeva ostavka, nego i drsko gaženje date riječi, a tako i uniženje starog i zaslužnog nadbiskupa, učinjeno u ime Kristova Namjesnika, o čijoj je nepogrešivosti u tolikim prilikama govorio isti taj čestiti i čisti idealist, nadbiskup Sedej. Apostolski administrator započeo je svoje fašističko djelo zaštićivanjem i pomaganjem progonitelja protiv progonjenih. Zato su i prva saznanja, koja je neposredno imao nadbiskup Sedej o svome nasljedniku, zgazila srce starog nadbiskupa, zgazila su dušu koja je vjerovala riječima Vrhovnog Pontifika. Jer, dolaskom Msgra. Sirottija ustalasao se novi val progonstava u Gorici i Istri. U nadbiskupskom dvoru u koji se uselio pravi antislovenski zloduh, apostolski administrator i predestinirani nasljednik sada već titularnog nadbiskupa u Egini, starac Sedej je svakodnevno saznavao za užase koji su stizali njegove svećenike kao i pastvu od strane fašističkih nasilnika. Nadbiskup Sedej mogao je da sazna ubrzo još i to, da je prefekt goričke policije Modesti izveo jedno okrutno djelo nad svećenikom Bogumilom Nemcem, okrivljenim da je održao slovensku propovijed u Komesu. Pretučen u tamnici svećenik je umro u bolnici 22. XI.[148] Srce exnadbiskupa Sedeja

[146] I. M., Zašto je goričkí nadbiskup Sedej otstupio? »Istra« 10. XI. 1931.
[147] »Politika« 7. XI. 1931.
[148] »Politika« 3. XII. 1931.

svakog dana se sve više ispunjalo gorčinama i bolima, ali i saznanjima bez nade u popravku teškog stanja.

Apostolski administrator goričke dijeceze pokazao je prvih dana poslije dolaska kojim će smjerom kretati njegovo upravljanje dijeceze. Sirotti je bio poznat već od ranije kao upravnik dječačkog seminara u Kopru kao strahovit progonitelj svega što je slovensko. Tako je on i ovdje u Gorici produžio sa svojim antislavenskim iskustvima. Zabranio je prije svega slovenskim đacima da govore u sjemeništu između sebe slovenski. A svi profesori, koji su predavali na slovenskom, ili su bili otpušteni, ili im je bila zabranjena nastavnička služba. Sva slovenska posluga u biskupskom dvoru bila je zamijenjena talijanskom. Sve je trebalo da dobije talijanski vid. Prirodno je, da je taj progonitelj Slavena, koji je kao takav bio poznat svemu svećenstvu, pa tako i nadbiskupu Sedeju, bio za starog nadbiskupa najveća uvreda i provokacija u vezi sa datim obećanjima, koja je nadbiskupu isporučio u ime Svetoga Oca njegov apostolski vizitator biskup-kapucin Luka Passetti. Sve je to porazno utjecalo na srce rodoljuba Sedeja, koje je osjetilo u najstrahotnijem razočaranju, da za njegov narod nema više nigdje pravde, nigdje zaštite, pa ni kod Kristova Namjesnika. Zgaženo i slomljeno srce nije moglo više podnijeti ni uvrede ni bolove. To nije mogao podnijeti ni heroj Fran Sedej. Od svih tih poniženja prepuklo je njegovo plemenito srce. Ovako je razumio i osjetio sav narod u Julijskoj Krajini i u Jugoslaviji vijest o smrti nadbiskupa Sedeja, 28. XI. 1931. Uistinu Fran Sedej svisnuo je od bola i uvrede nanesene od strane onoga kome je kao uzorni svećenik najviše vjerovao. Razočaranje i poniženje djelovalo je tragično. *»Nadbiskup dr. Sedej,* — sintetizira beogradska »Politika« misao i opće uvjerenje čitavog naroda, — *umro je kao mučenik jedne velike ideje, u njemu se zasijala u veličanstvenom sjaju još jedanput slava našega plemena«*[149]

Mračna antanta fašizma i Rimske Kurije pokazala je u slučaju smrti nadbiskupa Sedeja, da će sjedinjena nepoštedno ići za svojim unaprijed stvorenim imperijalističkim planovima. Smrt nadbiskupa Sedeja odjeknula je ne samo u Julijskoj Krajini i Jugoslaviji, nego i u velikom svijetu daleko više nego li se to moglo u prvi mah pretpostaviti. Točno je bilo rezoniranje znatnog dijela neklerikalne štampe u Jugoslaviji u prvim trenutcima saznanja o smrti staroga nadbiskupa.

»Prvi rezultat najnovijega sporazuma i komplota koji su stvorili fašizam i Vatikan protiv našega naroda u Julijskoj Krajini nije mogao biti tragičniji i teži za naše sunarodnjake u Italiji, ali je taj prvi rezultat te mračne antante bio fatalan i za Vatikan. Prva je žrtva, koju nosi taj sporazum, jedna smrt, koja će u svem svom značenju odjeknuti svijetom, ne samo kao smrt jednog crkvenog velikodostojnika, nego u prvom redu kao protest i optužba, otvorena i pravedna, protiv politike, koju je Vatikan počeo voditi protiv našeg naroda. Nije pretjerano, nije tendenciozno, nego je to strašna istina: goričkí metropolita knezoškof dr. S. Sedej bio je na smrt ranjen, teško pogođen, prosto satrven nečuvenim postupkom, kojim je Vatikan posljednjih dana nastupio protiv našega naroda ... On nije mogao podnijeti taj udarac, koji mu je došao sa strane one, u koju je imao najviše povjerenja i pouzdanja, — od pape ... Još je bilo naših velikih crkvenih hijerarha, koji su ujedno bili u nacionalnom pogledu apostoli, a koji su se u Vatikanu razo-

[149] »Politika« 3. XII. 1931.

čarali... Udarac koji su nanijeli udruženi fašizam i Vatikan našemu narodu u Julijskoj Krajini, time što je dr. Sedej maknut s nadbiskupske stolice u Gorici, možda i ne bi odjeknuo ovako jako, kao što će odjeknuti sada po smrti dr. Sedeja; taj udarac od zamašite važnosti sa svakog gledišta, ne bi ušao ni u historiju našega naroda, ni u usmenu predaju, od koje će proisteći legenda, ovako upečatljivo, ovako snažno obilježen, kao što ga obilježuje ova smrt... Kod »Predziđa kršćanstva «Vatikan se dakle još jedanput kompromitirao, a kompromitirao se je i pred čitavim svijetom.«[150]

Smrt Frana Sedeja ostavila je najdublji utisak i u Julijskoj Krajini kao i u čitavoj Jugoslaviji. Komemoracije, koje su na svim stranama Jugoslavije spontano nicale govorile su, da je bol za velikim rodoljubom bila opća, svenarodna. Smrt Sedejeva bila je smrt zastavnika na bojnom polju, čiju je zastavu prihvatio čitav jedan narod.[151]

UZ ODAR NADBISKUPA SEDEJA

† 28. XI. 1931.

Hrast stoletni klonu i sekire zamah se čuo
što žile mu potrga jedre i zlaćane skresa mu grane.
A jošte je mogao nad njim siv soko da krilima mane,
po granama tići da panu, u zlatno se odenu ru'o.
Naš hrast, ko medjaš za večnost, uz lomljavu strašnu i kletu,
u Gorici sruši se tužnoj, iz korena izvaljen pade.
A poplašen soko odletje da žalost objavi svetu,
Slovenstvu tugu i jade.

Zlom sudbom pogodjena potamne i Gorica cela,
i nebo se smuti i smrači, protrnuše Istra i Rijeka;
kad hrastovi ruše se steći, što tanane šibljike čeka,
lijehe šarenog cveća i redove vitijeh jela?
Tek čempresi uviti gusti, stražari na primorju našem,
odrvat se sudbini mogu (kad sekira ne bi ih takla).
— Procvilile slovenske Vile nad palim Orijašem,
kud zloguka Sudba ga makla.

Na pomedji on je Slovenstva razvijao krošnjaste grane,
na Jadranu našemu plavom sure pozlaćujuć stene,
vezivajuć nebo i zemlju i narode na bratimljenje,
jubileja proslaviv dane.
Al' aveti klete i kobne, na zlosretne ustale kvari,
u srž mu brizgale otrov, s domorodne zavidne sreće,
pa ponosni Libanski kedar što Crkvi ga nebo podari,
salomio se. Dignut se neće.

Odonud sad vetrovi veju, praznina i potmula tama,
i oblaci naduveni na prolome beskrajne prete,
nad deblom povaljenim preletaju aveti klete — —
pustoš je onde sve sama — —
U tugu se povio rod mi, i s Udesa u suzam se guši
rad nemile Smrti i Sudbe što snašle ga poslednjih dana
ni odbrane sad više nema ni utehe smućenoj duši
sa krvavijeh rana — —

[150] I. M., Vatikan prema našem narodu. »Novosti«, 1. XII. 1931.

[151] Karakteristične su dvije pjesme ispjevane u počast nadbiskupa Sedeja. Obje potječu od svećenika. Prva je od fra Augustina Čičića (»Uz odar nadbiskupa Sedeja«), a druga od anonima »Istarskom mučeniku nadbiskupu Sedeju«.

Donosimo prvu — jer potječe od jednog franjevca, i jer je inspirirana vidovitim gledanjem u jednu buduću stvarnost.

Al' šta ću vam plakati više i žalobno jaditi jade:
Sokolovi makli su sivi iz Gorice prerušene.
I naše prevališe gore, u Uralske navili stene
gde zaveti sveg' su Slovenstva i združene čežnje i nade.
Pa svane li ikad — a mora! u osvit vedrijih dana,
kad zazvone velika zvona u zoru pred svanuće,
Sokolovi lakijeh krila sa Uralskih pasti će strana
u Goricu na uskrsnuće.

Sedejeva smrt izazvala je interesiranje i u čitavoj evropskoj javnosti. Francuska, njemačka, čehoslovačka i švicarska štampa poklonile su ovom slučaju veliku pažnju i načelno su diskutirale ne samo o ličnosti i žrtvi, nego i o uzrocima ove tragedije, o fašizmu i Vatikanu.

Od osobitog učinka bio je članak dr. Evalda Amende, generalnog sekretara Kongresa evropskih manjina, (u »Rigasche Rundschau«) u kome je gorički slučaj označio kao događaj od »najvećeg značenja ne samo za slovenske i hrvatske katolike iz Julijske Krajine, nego uopće za sve nacionalne manjine katoličke vjeroispovijesti u Evropi«. Ovo što se dogodilo u Gorici, kaže dr. Amende, može se sutra dogoditi u Brixenu a prekosutra u Barceloni, ili ma gdje drugdje gdje žive narodne manjine katoličke vjere.

»To je pitanje koje dira upravo u nacionalnu i vjersku egzistenciju katolika pripadnika narodnih manjina. Pitanje da li će crkva u borbi, koju oni vode za svoj jezik, njih pomoći ili će naprotiv olakšavati — direktno ili indirektno — njihovo odnarođivanje, postalo je danas pitanje njihove sudbine. Za crkvu nije više moguće da ostavi ovaj problem i dalje neriješen. Zainteresirani smatraju danas i kompromisna riješenja kao nepodnošljiva.«[152]

Još je širu pažnju pobudilo pisanje »Kölnische Zeitunga«, koji je ponovio opće jugoslavensko gledište, kad je tvrdio, da je »Vatikan kupio drugi sporazum s fašizmom žrtvujući ne samo Msgra Sedeja, nego i svoje dotadanje političko držanje prema narodnim manjinama.«[153]

U ovoj polemici i oštroj kritici Vatikana nije mogao da ostane nezainteresiran »L' Osservatore Romano«. Poslije dotadanje uporne rezerve i šutnje mogao je da u drugoj polovici decembra 1931. obilježi i stav Vatikana prema tom pitanju. Profašističko i antimanjinsko gledište Rimske Kurije moralo se demantirati. Ovo demantiranje bilo je izraženo na naročiti »Osservatorski« način.

»Svaki ozbiljan i razuman čovjek, koji makar malo zna *s kakvom obazrivošću postupa Sveta Stolica u pitanjima koja se odnose na imenovanja na čelo dijeceza* i na uvažavanje ostavki preuzvišenih biskupa, i koliko je stalo Svetoj Stolici da u takvim slučajevima očuva apsolutnu nezavisnost od svakog neopravdanog utjecaja od strane državnih vlasti, može i sam ocijeniti, koliko vrijedi tvrđenje spomenutog njemačkog dnevnika. Ovo tvrđenje daje nam ipak priliku da i prema drugim insinuacijama drugih stranih listova, istaknemo opet stav Svete Stolice, da se ona u odlukama takve prirode inspirira i da će se uvijek inspirirati jedinim principom: višim dobrom duša. Pred ovim se principima mora ukloniti svaki ljudski obzir kao što bi mogao

[152] Vatikan i narodne manjine. »Politika« 17. II. 1932.

[153] Idem.

to biti posebni politički interes ove ili one vlade. *Što se tiče ostavke Msgra Sedeja, istina je, da je ona bila sasvim spontana?!* Neistinitost tvrdnje ne samo »Kölnische Zeitunga«, nego i drugih listova, najbolje je dokazana pismom koje je sam Msgr. Sedej uputio Svetom Ocu 3. XI. 1931. i u kom pismu Sedej izražava papi najdublju i najodaniju zahvalnost što ga je razriješio dužnosti u goričkoj dijecezi«.

Dakako, ovakav odlučan demanti, gdje se izvjesne stvari prikazuju na neistinit način, a naročito da je ostavka bila sasvim spontana, dobio je i svoj zasluženi odgovor sa dvije strane. S njemačke i sa srpske. Dopisnik »Kölnische Zeitunga« odgovorio je 4. III. 1932. utvrdivši niz stvarnosti koje su u suprotnosti s tvrdnjama »L' Osservatore Romana«. Naime čitav tok moralnog pritiska na nadbiskupa Sedeja da preda ostavku, koju je izvršio biskup Luka Passetto »u ime Svetog Oca« i »u saglasnosti« i s izričitim uputama Svetoga Oca kao i obveznim jamstvom u vezi s ličnošću nadbiskupova nasljednika. Tek poslije toga nadbiskup je sastavio i potpisao svoju ostavku.

»Odstupanje nadbiskupa Sedeja bilo je dakle vezano za uslov, da se izvrše data jamstva, koja postavljanjem Msgra Sirottija, poznatog gonitelja Slovena, za apostolskog administratora goričke dijeceze, nisu bila uzeta u obzir. Uvrijeđen u dubinu svoje duše Msgr. Sedej napisao je 3. novembra pismo koje »L'Osservatoro Romano« samo djelimično citira. Istina je, da je nadbiskup Sedej u ovom pismu zahvalio papi, što je uvažio njegovu ostavku, ali istovremeno je na veoma jasan način upozorio Svetu Stolicu i na uslove svog odstupanja. Nije pretjerano ako kažemo da je sijedome službitelju crkve, koji je bio teško uvrijeđen što na njegovo pismo nije došao nikakav odgovor, upravo zbog toga srce prepuklo. »L'Osservatore Romano« koji je objavljivanjem samo jednog dijela pisma od 3. novembra pokazao toliko »obazrivosti« i »promišljenosti«, neka ima sada hrabrosti da prizna cijelu istinu i objavi pismo u potpunosti. Ove činjenice dokazuju svakako da je Vatikan popustio pred politikom koju vodi Italija protiv slovenske manjine, i da je on ovoj politici žrtvovao jednog vjernog slugu.«[154]

Ovoj polemici između njemačkog lista i vatikanskog organa dodala je beogradska »Politika« niz vlastitih zapažanja koja zacijelo nisu bila nimalo prijatna ni »L'Osservatore Romanu«, a tako ni beogradskom nunciju Pellegrinettiju. »Politika« u svom uvodniku pita »L'Osservatore Romano«, zašto tako uporno šuti kad je riječ o Sirotitiju? Zašto ne odgovara, kad i jugoslavenska štampa kao i inostrana tvrde, da je unatoč postavljenom uslovu i prihvaćenom od strane biskup-kapucina u ime Svetoga Oca, ipak postavljen ne samo gonitelj Slavena i njihov od ranije ozloglašen protivnik, nego i čovjek koji još ne poznaje jezika ogromnog dijela svoje pastve.

[154] Idem. Gotovo isti takav pojam »objektivnog« i »istinitog« prikazivanja vatikanskog organa bio je u sličnom slučaju s takozvanom ostavkom zadarskog nadbiskupa Matije Dvornika (1909-1910) koji je bio prisiljen i od kardinala Merry del Vala i pape Pija X. na želju Franca Jozefa, zbog njegova glagoljaškog stava. Iako je vatikanska štampa tada odricala da je Dvornik bio prisiljen dati ostavku i tvrdila je da je sam molio papu da ga razriješi, originalna pisma pape Pija X. i njegova sekretara od 18. XI. 1909. i 7. XII. 1909. svjedoče da je na drugoj strani istina a na njihovoj neistina. 1909. bio je Franc Jozef čijoj je želji i volji ugodio Vatikan, a 1931. bio je Mussolini i fašizam. Prema tome sve drugo nego »obazrivost« i »promišljenost« pri postavljanju ili smjenjivanju nadbiskupa Sedeja ili Dvornika, osim u slučaju apostolskog administratora Msgra Sirottija.

Zacijelo, takvo lice je materijalno i fizički spriječeno da djeluje u duhu principa, koji rukovodi Svetu Stolicu kad postavlja ili smjenjuje kojeg biskupa, a to je »više dobro duša!«. Dok slučaj nadbiskupa Sedeja pripada već historiji, koja će zabilježiti kako je Vatikan postupao s posljednjim biskupom slavenske krvi u Julijskoj Krajini, kako bi se upoznao duh koji je vladao u Rimskoj Kuriji, prisutnost jednog talijanskog šovinista na metropolitskoj stolici u Gorici je živa aktuelnost od presudne važnosti za dobru i zlu sudbinu Slovenaca i Hrvata u Julijskoj Krajini. Službeni organ je priznao, da Sveta Stolica postupa pri postavljanju nadbiskupa i biskupa »obazrivo« i »promišljeno«, pa je prema tome logično, da je Sveta Stolica i »obazrivo« i »promišljeno«, dakle svijesno i hotimice postavila za nasljednika nadbiskupa Sedeja jednog izrazitog talijanskog nacionalistu i šovinistu, koji mrzi narodnost vjernika, čije je »više dobro duša« povjereno upravo njemu. Pri kraju uvodničar »Politike« zaključuje mislima, koje su zapažene i u znatnom dijelu evropske štampe.

»1. Istoriska je istina da je Vatikan pogazio svečanu reč datu nadbiskupu Sedeju u pogledu postavljanja njegovog naslednika i time obmanuo njega i preko pola miliona jugoslovenskih vernika.

2. Vatikan je imenovanje jednog italijanskog šovinište za upravitelja religiozno-duševnog života slovenske manjine izvršio namerno i promišljeno, i time preuzeo javno odgovornost za sve posledice, koje mogu proisteći iz toga čina.

3. Vatikan je potpao pod uticaj italijanskog nacionalizma i mesto da štiti prirodna prava jedne zapuštene manjine, počeo je da se bori protiv nje upotrebljavajući pri tome sredstva koja nisu dozvoljena jednoj tako velikoj moralnoj sili, kao što je vrhovno vođstvo katoličke crkve.«[155]

Kad se samo letimično razmotri, što se sve dalje dešavalo u goričko-gradiškoj metropoli i njenim sufraganskim dijecezama pod novim apostolskim administratorom Sirottijem, koga su vlasti nazivale kao »episcopo-fascista«, onda se može priznati koliko su točna bila razmatranja evropske štampe i njezini zaključci o ciljevima smjenjivanja nadbiskupa Sedeja i o postavljenju apostolskog administratora Sirottija u prvim trenucima samih događaja.

Svima je bilo dobro poznato u Istri i ostaloj Julijskoj Krajini da su postojale ranije molbe jugoslavenskih katolika i crkvene vlasti, da se Msgr. Sirotti ukloni iz sjemeništa u Kopru, gdje je kao širitelj fašističkog šovenskog nacionalizma izazivao kod klerika pravo ogorčenje, kad je bestidno usađivao mržnju mjesto ljubavi prema narodu, u kome će ovi jednom djelovati kao vjerovjesnici. I takav je produžio da radi i kao apostolski administrator u Sedejevoj dijecezi. Čitav niz postupaka govore koliko je Sirotti bio u službi fašističke ideologije i njihovih planova za denacionalizaciju julijsko-krajinskih Slavena. Prije svega, Msgr. Sirotti nastojao je da slovenske svećenike zamijeni talijanskim, ili rodoljube korumpiranim tipovima, koji su slušali njegova protivslovenska naređenja. Msgr. Sirotti talijanizirao je potpuno đački konvikt »Aloysianum« koji je bio još od 1891. u rukama slovenskih svećenika. Vladin komesar koji je bio postavljen na prijedlog apostolskog vizitatora, otpustio je iz zavoda sve slovenske nastavnike i vicedirektora koji je bio također Slovenac. Otpu-

[155] Idem.

štena je također i slovenska posluga te zamijenjena talijanskom, a zatim i slovenske milosrdne sestre koje su vodile domaćinstvo. Djeci je zabranjeno pjevanje crkvenih pjesama na slovenskom jeziku za vrijeme službe božje, pa su ukinute i uobičajene slovenske propovijedi, koje su zamijenjene talijanskima. Zabranjene su bile i slovenske molitve, a onda i razgovori u maternjem jeziku pod prijetnjom najoštrijih kazni. Djeca od deset do dvanaest godina, koja su uprkos zabranama govorila slovenski bila su kažnjavana smanjivanjem obroka u hrani, za koju su inače roditelji plaćali. U goričkom sjemeništu javili su se sporovi između slovenskih i talijanskih klerika, uslijed fašističke nacionalne nesnošljivosti. Nesklad i sukobi bili su toliki, da su na kraju prodrli glasovi i u fašističku štampu koja je zahtijevala energične mjere protiv slovenskih sjemeništaraca. Kako su u sjemeništu imali prava da se školuju i pitomci tršćansko-koparske dijeceze, to je biskup Fogaro pokušao da djelu je na pitomce pozivajući ih na slogu i snošljivost. Iako je govor biskupa Fogara bio posve privatan, fašistički klerici su ga u cijelosti dostavili fašističkoj štampi. 28. maja 1934. ušla je u sjemenište policija i uhapsila vicedirektora Rutara i profesora Mušicu koje su kasnije vlasti izagnale na pet godina u Južnu Italiju. Ostali profesori bili su kažnjeni policijskom opomenom od strane komisije za interniranje i stavljeni pod policijski nadzor. Ma da su ovi fašistički postupci bili u očiglednoj suprotnosti s Lateranskim ugovorom i Konkordatom, apostolski administrator Siroti nije uopće protestirao nego je dopustio da u njegovoj prisutnosti izvrše vlasti spomenutu intervenciju.[156]

Drugog septembra 1934. održan je u Mariboru treći kongres jugoslavenskih emigranata iz Julijske Krajine. Poslije izvještaja predsjednika dra. M. Čoka i izvještaja tajnika direktorija donijeta je jedna rezolucija, koja je u vezi s izlaganjem dra. Čoka, u kojoj je podvrgao teškoj kritici i stanje katoličke crkve u Julijskoj Krajini. Već iz referata dra. Čoka vidjelo se koliko je Vatikan na čitavoj liniji popustio fašizmu na štetu julijskokrajinskih netalijanskih katolika. Rezolucija je sažela svu težinu optužbe koja je usmjerena na vrhovno vodstvo katoličke crkve.

»Sa najvećim bolom Kongres emigranata iz Julijske Krajine konstatira, da su prilike do kojih je dovela sadašnja vjerska politika, postale za naš narod prosto neizdržive i da će, ako se stanje ne promijeni, 600.000 Jugoslovena u Julijskoj Krajini u najskorijoj budućnosti izgubiti sva svoja prava, crkvena i prirodna. Kongres podvlači činjenicu, da je pet biskupija Julijske Krajine u kojima Slaveni imaju većinu, povjereno biskupima Talijanima; da se sistematski izbacuje svaki trag slavenskog jezika iz crkve, da se sprovodi, pjevanje, vjerska obuka, pa i samo podjeljivanje Svetih Sakramenata (ispovijedi) vrši na talijanskom, narodu nepoznatom jeziku, i da se slovensko svećensko proganja, premješta, zatvara i konfinira. *Pred svim nasiljima i nepravdama Sveta Stolica stoji prekrštenih ruku, zatvara se u grobnu tišinu. Na taj način nastaje utisak o prećutnom odobravanju svih tih zločinačkih mjera fašističkih vlasti. Kongres konstatira da je Jugoslavenski narod u Julijskoj Krajini sa svojim svećenstvom na čelu veoma ogorčen i razočaran takvim držanjem Rimske Kurije i da postepeno stiče uvjerenje o sporazumnoj suradnji najviših državnih i crkvenih vlasti u Julijskoj Krajini.*

[156] Lavo Čermelj. »Life-and-Death Struggle«, II ed., 116-117.

Nadležni vatikanski krugovi trebali bi imati u vidu nezadovoljstvo i pometnju koju izaziva ovaj namjerno pasivan stav visokih crkvenih organa među čestitim i strogo katoličkim stanovništvom Julijske Krajine.

Takvo ustupanje pred političkim zahtjevima talijanske službene politike moglo bi imati neželjenih i dalekosežnih posljedica za najveće interese katoličke crkve u Julijskoj Krajini jer se teško može razumjeti takvo naplaćivanje »sinovske ljubavi« koju je uvijek katolički elemenat Julijske Krajine pokazivao prema Svetoj Stolici.

Kongres emigranata kao najpozvaniji direktni predstavnik našega naroda u podjarmljenim krajevima, tumačeći intimne osjećaje jugoslavenskog katoličkog stanovništva i njegovog klera u Julijskoj Krajini, *protestira pred cjelokupnom svjetskom javnošću protiv sadašnje vatikanske politike, koja ide za tim, da sveta i prirodna prava našega naroda pretvori u »sredstvo plaćanja«, kojim Sveta Stolica regulira svoje političke obaveze prema fašizmu.«*[157]

Treba da se kaže, da je na tom kongresu, kome je prisustvovalo nekoliko hiljada emigranata, bilo i julijskokrajinskih svećenika, koji su također glasali za ovu rezoluciju, kojom se osudio stav vatikanske politike prema Jugoslavenima Julijske Krajine. Među njima je bio i rodoljub i župnik-emigrant J. Soklič, koji je istog dana kongresa odslužio sv. misu kojoj su prisustvovali članovi kongresa, i na njoj održao uzbudljivu propovijed u kojoj je prikazao stradanja podjarmljenih Slonaca i Hrvata u Julijskoj Krajini.[158]

Na ovom kongresu pojavile su se jednako uzbudljive i optužujuće litanije emigranata Julijske Krajine, inspirirane po Adamu Mickiewiczu, koje također sugestivno crtaju stanje robova, koji su valjano spoznali blagodati rimske civilizacije, blagosivljane po Rimskoj Kuriji

Emigrantske litanije

»Gospod, usmili se! Kristus usmili se!

Bog Oče ki si izpeljal svoje ljudstvo iz egiptovske sužnjosti in pripeljal v obljubljeno deželo, vrni nam domovino našo!

Bog Sin, Odrešenik sveta, ki si mučen in križan, pa si vstal od mrtvih in kraljuješ na veke, zbudi od smrti domovino našo!

Bog Sveti Duh, Tolažnik, tolaži nas v trpljenju in razsvetli mogotce, da nam vrnejo naš dom!

Mati Božja, ki so ti naši predniki zidali Sv. Goro, Sv. Višarje, Log v Vipavi, Barbano in Strunjan, reši našo domovino!

Vsi sveti zavetniki naše domovine prosite za nas!

Dobrila, ti naš Mojzes, Sedej naš dobrotnik, Mahnič, naš prerok, prosite za nas pri Večni Pravici!

Gregorčič, pevec naše zemlje, otmi čolnič naše zemlje!

Sužnjosti tujca — reši nas, o Gospod!

Po mučeništvu naših preganjenih bratov — reši nas o Gospod!

Po krvi mledeničev — herojev iz Istre in Bazovice — reši nas, o Gospod!

[157] »Istra« 7. VII. 1934.
[158] Idem.

Po trplenju zaprtih in mučenih — reši nas, o Gospod!
Po bridkosti izganih duhovnikov — reši nas, o Gospod!
Po krvi vseh, ki so padli za vero in svobodo — reši nas, o Gospod!
Zaradi požganih domov in izropanih hiš — reši nas, o Gospod!
Za grob našim kostem v naši zemlji — prosimo Te, sliši nas!
Za moč, skupnost, svobodo in srečo naše domovine — prosimo Te sliši nas!
Molimo!
Bratje! Molimo! Bog je z nami! Pravica in resnica bosta zmagali!
Kvišku srca![159]

Još prije nego što je Msgr. Sirotti započeo svoju fašističku pastorizaciju, počele su se graditi dvije crkvice u Brnjama u Gorici i Podgradu u riječkoj dijecezi, koje su imale biti posvećene svetoj braći Ćirilu i Metodiju. Kad je 1932. došlo do završetka gradnji, podigla se fašistička štampa da se te crkvice ne mogu posvetiti imenima svetitelja, importiranim s Balkana od strane slovenskih rusofila, koji su u Istri osnovali prosvjetnu ustanovu »Družbu svetog Ćirila i Metodija«. Iredentistička talijanska štampa za denacionalizaciju Julijske Krajine »Lega Nazionale« i »Dante Alighieri«, stale su zahtijevati da se ti balkanski sveci uklone iz njihovih crkvi. To su — tvrdila je fašistička štampa, — politički sveci i njima se želi protutalijanski demonstrirati. »Il Piccolo di Trieste« energično je zahtijevao da se crkvica mora posvetiti nekom drugom svecu. »Takva se nacionalna akcija ne smije dozvoliti. Bilo bi nerazumljivo kada bi imale javne zgrade, kao što su crkva, *strana izazovna imena*, dok se s druge strane dozvoljava da se djeca krste tuđim netalijanskim imenima. Time što u Julijskoj Krajini posvećuju crkve časti svetog Ćirila i Metoda, mora biti svakomu jasno, kako su drski neki individui u svojoj protutalijanskoj mržnji«. [160] Dakako, Msgr. Sirotti poslušao je savjete fašističke štampe. Stoga nije neshvatljivo da je i on najodlučnije stao da iskorjenjuje još preostale zaostatke slavenskog bogoslužja. Jula 1934. primili su slovenski svećenici preko općinskih predsjednika, cirkular policijskih vlasti iz Gorice, u kojima se zabranjuje upotreba netalijanskog jezika u crkvi.

»1. Crkvene funkcije, proslave, procesije i religozne svečanosti koje se vrše izvan mjesta, a služe za bogoslužje bit će dozvoljene samo pod uslovom da se sve himne koje bi se imale pjevati, pjevaju na talijanskom ili latinskom jeziku.

2. Zabranjeno je razvijanje crkvenih zastava, standarda i drugih crkveno-društvenih zastava s natpisima koji nisu latinski ili talijanski.

Sadašnji slovenski natpisi na crkvenim zastavama moraju se zamijeniti latinskim ili talijanskm tekstom do 1. septembra ove godine. Parohijski svećenik bit će odgovoran za eventualno neuvažavanje ovog propisa unutar njegove jurisdikcije.«[161]

Ova jasna povreda crkvenog prava zaštićenog Lateranskim sporazumom i Konkordatom kao i svečanim izjavama Pija XI., nije naišla ni na kakvu osudu Msgra Sirottija. Naprotiv, on ju je potvrdio i još pooštrenije izrazio u službenom listu svoje

[159] Idem.
[160] I svetaca se boje. »Novo doba« (Split) 14. VII. 1932.
[161] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle. 119.

dijeceze, pozivajući podređene rektore crkava da izmijene te natpise, kako se ne bi takve zastave isključile iz javnih ceremonija i procesija. Rezultat ovih propisa fašističkih i crkvenih vlasti bio je da su slovenske procesije posve umuknule i na njima se više nije ni pjevalo ni na glas molilo.[162] Ovako su ruku pod ruku radile crkvene i fašističke vlasti, očigledno ne u onom duhu, o kome u polemici s »Kölnische Zeitung« govori »L'Osservatore Romano«, znači nikako ne po principu »višeg dobra duša«. Na kraju se i Vatikan uvjerio, ukoliko je Msgr. Sirotti bio »obazrivo i promišljeno« postavljen za nasljednika nadbiskupa Sedeja. Više radi glasa i savjesti Evrope bio je na kraju Sirotti uklonjen, pa je mogao prodati svoje tri skupocjene mitre koje je još pred Božić 1931. kupio, nadajući se, da će ga fašisti intronizirati.[163] Za nadbiskupa bude postavljen biskup Carlo Margotti krajem jula 1934.[164] Bio je to bolonjski Talijanac koji nije znao ni riječi slovenski. Kako nije bio poznat širokom svijetu, pojavile su se nade da će možda novi nadbiskup poći drugim putem nego što je to išao Msgr. Sirotti. Tim više, jer je uzeo za svoju nadbiskupsku devizu »Justitia et pax«, a narod je bio željan već jednom i pravde i mira. Međutim ova nada bila je kratka vijeka. Jer u inauguralnom govoru, podvukao je Msgr. Margotti da traži od podređenog svećenstva ne samo lojalnost, nego vjernost i zahvalnost prema državi u kojoj djeluje. Na sam fašistički praznik Pohoda na Rim, 28. oktobra 1934. izdao je Margotti novi pravilnik za goričko centralno sjemenište, kako bi ga doveo u sklad s pravilima Svete Kongregacije za Sjemeništa i Univerzitete. Pod prijetnjom isključenja iz sjemeništa, nadbiskup je zahtijevao od sjemeništaraca, da nose isto tako odijelo i šešire kao i njihovi drugovi u ostalim talijanskim provincijama, da ih tako i vanjskim izgledom izjednači s ostalim klericima Talijanima. Istodobno je talijanski jezik označen kao službeni za sve poslove unutar sjemeništa. Isto je naređenje protegnuo i na »Aloysianum« i zadržao je sve talijanske profesore i odgojitelje. Inače je svuda postavljao talijanske svećenike koji su vršili pastorizaciju na talijanskom jeziku. Nisu bili rijetki slučajevi, da je narod, kad je čuo da mu s propovjedaonice govori svećenik talijanskim jezikom, napustio crkvu. Ali pred crkvom su već čekali karabinjeri koji su prisilili narod da se vrati u crkvu i da pod stražom sluša propovijed koju uopće njie mogao razumjeti. Naročito teške scene izazvao je u Doberdobu fašistički svećenik Bressan, koji je slovenskim majkama kad su ga došle moliti za njihovu djecu da im vjeronauk predaje na maternjem jeziku, grubo odbio. Štaviše, on je s propovjedaonice agitirao za fašizam, govoreći djeci da je njihova »dužnost da ljube Italiju i Ducea; ako netko od vas mrzi Italiju, taj će onda prouzrokovati da će Mati Božja zaplakati!«[164a] Posljedica ovog političkog vjeronauka i političko-vjerske misije oca Bressana bila je da se narod Doberdoba i Jamlja odbio od crkve i prestao da u nju ulazi. Slične su prilike bile i u drugim župama, gdje su talijanski svećenici zajedno s fašistima ruku pod ruku vršili duhovnu odgojnu misiju! U Gorici su vlasti zaplijenile 15000 slovenskih molitvenika, koji su bili u Gorici odštampani za slovensku djecu! Jednako i one molitvene knjižice koje su bile poslate

[162] Vigilans, Papa Pijo XI. protiv Slavenima. 18.
[163] Vigilans, Papa Pio XI. protiv Slavenima, 18. Da bi ga fašisti utiešili, odlikovao ga je kralj. na Duceov prijedlog. Dobio je orden »Commenda della Corona d'Italia.« (»Istra« 1934. br. 47.).
[164] »L'Osservatore Romano« objavio je 27. VII. 1934. Margottijevo postavljanje. Ranije je bio tajnik komisije za Rusiju, a onda apostolski legat u Turskoj i Grčkoj. (»Istra« 3. VIII. 1934).
[164a] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, 119-120.

iz Jugoslavije. Dakako Msgr. Margotti nije ni jednom riječi protestirao.[165] Msgr. Margotti je u stvari odgovoran i za progone slovenskih lazarista koji su imali svoj samostan u Mirenu pored Gorice. Ti su redovnici bili izloženi najtežim persekucijama decembra 1934. od strane fašističkih vlasti, zatvoreni, i na kraju deportirani u Južnu Italiju. Msgr. Margotti na traženje ostalih svećenika nije htio da se za zatvorenike zauzme prepustivši ih posvema fašistima. Štoviše, on je dozvolio da se taj samostan aprila 1935. preda talijanskim lazaristima iz Torina, koji su bez odlaganja zauzeli samostan. Čim su Talijani zauzeli taj samostan svi su slovenski laici i časne sestre morali napustiti Miren. Tako su ovi talijanski uljezi nastavili da u duhu fašisizacije i talijanizacije djeluju među slovenačkim pučanstvom. Msgr. Margotti pokazivao je svakom prilikom svoja neraspoloženja prema Slovencima, i to ne samo u Julijskoj Krajini, nego i onima u Jugoslaviji. Marta 1935. je u svom dijecezanskom listu polemizirao s izvjesnim komentarima jugoslavenske štampe i zabranio je svome svećenstvu kao i pastvi, da čitaju jugoslavenske novine, ma da je dobro znao da je sva jugoslavenska štampa bila zabranjena za Italiju.[166]

Prilikom otvorenja izložbe katoličke štampe, koja si je dala samodopadni naziv *»Arma veritatis«*, ma da je to oružje često branilo neistinu i laž, maja 1936. na kojoj je bila i soba u kojoj je i slovenska i hrvatska klerikalna štampa izložila sve svoje primjerke dnevne, nedjeljne, povremene i revijalne štampe, upriličeno je iz Hrvatske i hodočašće Sv. Ocu, koje su predvodili nadbiskup Šarić i biskup križevački dr. Dionizije Njaradi. Prije prijema čitavog hrvatskog hodočašća bio je u audijenciji nadbiskup Šarić, koji je papi predao jednu adresu, u kojoj se govori o zaslugama

[165] »Istra« 15. II. 1935.

[166] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, 121-122. — Na pisanje zagrebačke »Istre«, ali i ljubljanskog »Jutra«, u kojima je bilo često riječi o progonima Slovenaca u Goričkoj dijecezi, pa tako i o djelima Msgra Margottija, nadbiskup je žestoko reagirao i zaprijetio svome svećenstvu, koje je slalo informacije u Jugoslaviju o njegovim nedjelima i fašističkim zalaganjima za denacionalizaciju povjerene pastve. Tim povodom izdao je Msgr. oštru opomenu svećenstvu, otkrivši da su s ovakvim pisanjem ovih listova nezadovoljna i njegova braća u Kristu, jugoslavenski biskupi. U tom Monitumu (opomeni), Margotti kaže kako se posljednjih nekoliko mjeseci u pojedinim listovima u Jugoslaviji napada i on »nepoštenim klevetama i izvještajima potpuno lažnima ili namjerno pretjeranima. Najviše pak treba žaliti, nastavlja nadbiskup, što se čini, da se začetnici tako žalosnog zlodjela nalaze u ovoj nadbiskupiji. Dok ovo žalosna srca objavljujemo, *pomišljajući na veliku štetu duša, koja, po svjedočanstvima drage naše braće jugoslavenskih biskupa proizlazi iz ovoga načina rada* sve i pojedine svećenike i vjernike naše nadbiskupije da opomenemo, da se ne zaklanjajući ni za kakav razlog spomenute dnevnike i ostalo slično potpuno odbace i ne pišu ništa što bi oni trebali objelodaniti.« (»Istra« 31. V. 1935). — Stavivši tako na indeks sve jugoslavenske novine, koje su stale otkrivati njegovu fašističku pastorizaciju, Margotti je i dalje produžio da svim sredstvima pomogne fašističke vlasti u njihovim nastojanjima. Ali, ako su ovi liberalni listovi bili za njega i jugoslavenske biskupe na indeksu, nije bio Jegličev ljubljanski »Slovenec« koji je u momentima otrežnjavanja, ma i rijetkim, i sam također ukazao na težak život u Julijskoj Krajini, ne samo politički nego i crkveni. »Slovenec« pišući 12. II. 1935. o 13-godišnjici papstvovanja Pija XI ,govoreći o njegovim zaslugama osvrnuo se i na bijedno stanje klera u Julijskoj Krajini. Stoga, vezujući svoje misli s papinim nastojanjem da se u svijetu odgaja u misijskim općinama domaći kler, »kako bi odgovorio prirodnom pravu i starodrevnom običaju crkve«, »Slovenec« izražava »goruću želju, neka bi se to načelo kršćanskog pastirstva duša uspostavilo i štitilo protiv nakana i prakse poganskog nacionalizma također i tamo gdje obitavaju naša braća po krvi i trpe s čitavim mističnim tijelom crkve nepravedno proganjanje i zapostavljanje svoga jezika i kulture po svetim božjim hramovima, da bi se papin program obistinio posvuda.« Nije nam poznato, kako je na ovaj napis reagirao Msgr. Margotti. Zacijelo bez obzira, što je to list njegova brata u Kristu, koji osuđuje liberalne listove, pa i onda kad pišu o progonima crkve u Julijskoj Krajini, da je i »Slovenec« doživio sudbinu svog protivnika, ljubljanskog »Jutra«. Pa opet, sve to nije smetalo hrvatske klerikalce da i dalje najdevotnije primaju iz fašističkih i vatikanskih ruku obećanja puna varavih nada koje su ih pred širokim masama i dalje vezivale s Vatikanom koji se tako malo starao za njihovu braću u Julijskoj Krajini.

hrvatske katoličke štampe »o najvećoj današnjeg vremena zemaljskoj vlasti«. »I mi Hrvati i Slovenci, makar brojem maleni i blagom skromni, uvijek smo sinovski odani svetoj Crkvi Kristovoj i apostolskoj Stolici, i slušali smo glas Petrov, i nastojali smo, što smo više mogli, oko Štampe Katoličke. To pokazuje naš zajednički Paviljon, što smo ga posvetiti svetom Jeronimu najboljem zaštitniku Katoličke Štampe. Blagoslovi nas, Sveti Oče, da i unapredak još snažnije poradimo na tom djelu Božjem. A mi Sveti Oče, Tebi i Tvojim nasljednicima obećajemo vječnu vjernost i ljubav«.

Sveti Otac primio je adresu i pročitao s velikom razdraganošću, kako kažu novinski izvjestitelji, zanimao se za prilike kod Hrvata katolika i izrazio svoju radost, što i hrvatska štampa učestvuje na toj svjetskoj izložbi.

Poslije toga je došao Sveti Otac dočekan s trokratnim usklikom: »Živio Papa! Živio Papa! Živio!«

Pozdravio se ponovno veoma srdačno sa nadbiskupom Šarićem i biskupom Njaradijem, a »tada je zaredao svima nama ostalima, pruživši svakom ruku, koju smo sa strahopočitanjem klečeći poljubili«.

Nakon izvršene deifikatorske proskinezis, »Hrvatske na koljenima« Sv. Otac se obratio klečećim Hrvatima značajnim govorom.

»Naše je srce puno radosti, što ste došli kao članovi velike obitelji u dom svoga zajedničkog Oca, kojemu su svi sinovi uvijek dobro došli, a posebno su mu mili i dragi sinovi iz Hrvatske i Slovenije, jer znamo da su oni među najboljim i najodanijim sinovima Crkve. Hrvate i Slovence poznajemo po njihovoj ljubavi prema Nama, a tu njihovu ljubav dokazuje evo i to, što su i sada došli sa željom vidjeti Oca, i to baš ovom prigodom, kad je otvorena, Naša i vaša svjetska izložba katoličke štampe. Naša je velika radost, što na toj izložbi sudjeluju svi narodi katoličke Crkve, a među njima i Hrvati i Slovenci, pa se vaše nacionalno odjeljenje na ovoj po nama inauguriranoj izložbi odlikuje lijepim oblikom, pokazuje intenzivan vaš rad i znatne uspjehe na polju katoličke štampe, te zauzima među ostalim narodima ovdje dostojno, odlično i časno mjesto. U znak radosti nad svim tim i što vas vidimo ovdje, podjeljujemo vam rado svoj blagoslov, i to ne samo vama, nego i vašoj domovini, vašim obiteljima, vašim roditeljima i djeci vašoj, te svima onima, koji su vam posebno na srcu i za koje posebno želite Naš blagoslov«.[167]

Novi nadbiskup, koji je došao s devizom »Pravda i Mir«, svuda je sijao nepravdu i nemir. A sve je bilo dobro pripremljeno već od samog Margottijevog dolaska u Goricu. Obespravljeni Slovenci mogli su da iz nadbiskupova lista saznaju, kako je sada došao trenutak da se u sve župe postave talijanski svećenici, jer u svakoj slovenskoj župi ima i po nekoliko Talijana. U istom je smislu javljala i katolička rimska agencija »Corrispondenza« jednom notom »iz vatikanskog službenog izvora« i u istom je duhu obilježila misiju Msgra. Margottiia. Vatikan se pri tome poslužio statistikama tršćanskog fašističkog »Il Piccolo di Trieste« od 22. IX. 1934.

[167] Sveti Otac papa o Hrvatima i Slovencima. »Hrvatska Straža« 20. V. 1936. — »Istra« 22. V. 1936. Nije smetalo ove hrvatske klerikalce ni to, što je papa povodom abesinskog rata upravo ovom prilikom govorio o sretnoj podudarnosti okončanja rata »nama najbližeg i dragog naroda!« (»Istra« 29. V. 1936.). O toj izložbi daje sugestivnu i preglednu sliku »Guida della esposizione mondiale della stampa cattolica.« — Città del Vaticano. 1936. Jugoslavija bila je u XXIX sali. Vidi 69-71.

Ova nota, koja je potekla iz »službenog izvora« počinje ovakvom konstatacijom: »Da bi se dalo približnu sliku grandioznog rada crkvene reorganizacije kojemu je prionuo s udivljena vrijednom apostolskom gorljivošću gorički nadbiskup Msgr. Margotti dovoljno je nekoliko rječitih brojeva«. Ovako je dakle ozvaničena misija asimilacije, koju je savršenim fašističkim metodama izvodio Sedejev nasljednik na opće zadovoljstvo Kurije i Kvesture. Nadbiskup Margotti je na dan stupanja na Sedejevu stolicu depeširao goričkom fašističkom sekretaru da blagosilje »valjane crne košulje«. Zato i nije čudo, da je fašistički »Regime Fascista« (31. X. 1934.) odao nadbiskupu naročito priznanje kad je za nj rekao da je »svećenik dostojan svoga vremena, Evropljanin, Talijan i fašista«. Na dan 12-godišnjice Marša na Rim, Margotti je, spriječen službom u crkvi da prisustvuje fašističkoj paradi uputio goričkom fasciu pismo u kojem veliča »slavni Marcia su Roma«. Šaljući iz dubine srca pozdrave »zanosno želi da što više triumfira nacionalna stvar naše Italije«.[168] Bilo je to u stilu njegovih stalnih pozdravljanja i blagosiljanja crnih košulja, koji su za njega »odvažni pioniri nove Italije«.[169] A Duce mu je velik i nepobjediv, pa za njega moli u svima svečanosnim prilikama.[170]

Proslavljujući Te Deum — za onu pobjedu u Abesiniji Msgr. Margotti je u katedrali pred Sanctissimum-om izrekao i ove za fašiste uzbudljive riječi: »O, blagoslovi Euharistični Isuse, prisutne... Blagoslovi našega kralja, *Ducea, voljenog od talijanskog naroda*, vladu i cio narod. Blagoslovi ispred sviju naše hrabre vojnike i talijansku vojsku«. Tom prilikom izdao je Msgr. Margotti okružnicu kojom je naredio, da se u svim župama crkvenim svečanostima proslavi abesinska pobjeda. Uz okružnicu dodat je i Mussolinijev govor, čije riječi su bile »blagi balzam za njihove duše«.[171] Nije onda čudo, da je Msgr. Margotti naredio svećenicima da se u crkvama moli i za pobjedu španskih Francovih pobunjenika! A, kad je Franco uz pomoć fašizma i nacizma uspio, onda je Msgr. Margotti u jednoj okružnici tvrdio »da katolici vide u Francovoj pobjedi pobjedu kršćanstva nad barbastvom«.[172] Zato su današnji vojnici — talijanski legionari »zaslužniji nego nekadanji križari... branitelji Krista i njegova oltara...«[173]

Ovakav nadbiskup fašist zacijelo je zaslužio Orden sv. Mauricija i Sv. Lazara s lentom, koji mu je podario kralj na Duceov prijedlog.[174]

Kad je gorički kvestor opomenuo 27. VIII. 1936. svećenike u katedrali i crkvi svetog Ignacija u Gorici, a tako i ostale župnike čiji su vjernici bili u većini Slovenci, da smjesta prestanu sa slovenskim propovijedima, molitvama i pjevanjem u crkvama, nadbiskup nije na to uplitanje civilne vlasti u crkvene stvari uopće reagirao. Kad su mu na tu očiglednu povredu Lateranskog sporazuma i Konkordata opomenuti svećenici skrenuli pažnju i zahtijevali od njega da kod vlasti posreduje, odbio ih je, i stvar je primio kako je želio prefekt. Tri sedmice kasnije oficijelni list goričke nadbiskupije objavio je nova naređenja o romanizaciji slavenskog svećenstva

[168] I. M., I kroz crkvu po Jugoslavenima. »Novosti« 1. XII. 1934.
[169] »Istra« za III. 1935.
[170] »Istra« 8. III. 1935.
[171] »Istra« 15. V. 1936.
[172] »Istra« 4. IX. 1936.
[173] »Istra« 27. I. 1939.
[174] »Istra« 16. IX. 1936.

u pogledu njihove vanjštine. I njima je naredio, kao ranije pri dolasku klericima u goričkom sjemeništu, da nose odijelo i šešire isto tako kao i svećenici u Italiji. U istom broju pozvao je nadbiskup svoje stado, da ga prati pri hodočašću u Rim, »odakle će se vratiti još odaniji stolici svetog Petra, još više rimski u njihovim srcima i akcijama, *tako Rimljani kao što je bio sam Krist*«.[175]

Msgr. Margotti pokazao je koliko se umije založiti za fašizam i kod svoje slovenske pastve, agitirajući i propagirajući, kad je u uskršnjoj poslanici 1937. otvorio svoje fašističko srce. A Margotti tada nije samo goričko-gradiški nadbiskup, već i apostolski administrator tršćansko-koparske dijeceze, pošto je biskup Fogar 1936. bio smijenjen na zahtjev fašista, ne hoteći im udovoljavati svima zahtjevima i osuđujući njihovo uplitanje u čisto crkvene poslove. Tako je Vatikan protegnuo vlast fašiste Margottija i na Slovence i Hrvate u tršćansko-koparskoj dijecezi. Margottijeva poslanica, imala se čitati u slovenskim crkvama na nedjelju prije Pepelnice 1937. Ovaj put, izuzetno slovenski, kako bi do slovenskih srdaca prodrlo njegovo fašističko zalaganje. U poslanici, u samom uvodu ima i ovo:

> »Nema sumnje da je veliki rat izliječio mnogu ranu, očistio mnogo nečistoća, i fašizam koji je poslije opće olujine došao i uzeo uzde i vodstvo našega naroda u cilju da ga spasi i da mu dade pravu pobjedu i mir, i to pomoću Božjeg, političkog i socijalnog reda: i taj fašizam ne zanemaruje moralnu i duhovnu obnovu talijanskog naroda. Ako je danas u Italiji religija poštovana i ako se ime našeg Gospoda više ne psuje bezbožno, — ne govoreći o drugim zemljama, ako nije više u prometu amoralna štampa, ako je svetost praznika poštovana, ako su prijestupi koje osuđuje božanski zakon progone i zakoni naše zemlje, ako je crkva slobodna u vršenju svoje apostolske misije, ako je Rimsko pitanje sretno riješeno, *ako su dvije vlasti, civilna i crkvena ujedinjene u korisnom skladu, ne dugujemo li ovom pokretu, jakom i plemenitom, velike planove i plemenite ideje koje njihov incijator i šef tj. Duce-Mussolini nosi kroz sve teškoće do svemoćnog razvoja do koga je stigao do ovog dana i do buduće savršene realizacije njegova širokog i neustrašivog programa do ponovnog uspostavljanja carstva u Italiji koga bi paklene kohorte izgubile mržnjom svoje vjere. Ovo sve je providencijalno i mi moramo biti blagodarni ovoj Providnosti i diviti se čovjeku, koji je njegovo glavno sredstvo!*«[176]

Ovo fašističko zalaganje nadbiskupa Margottija osvjetljava unekoliko i materijalnu pomoć koju je Ministarstvo unutrašnjih poslova davalo Margottiju za njegovo fašističko djelovanje među Slovencima i Hrvatima. Postoji dokumenat od 5. januara 1935. iz koga se vidi da je gorički prefekt intervenirao kod Ministra unutrašnjih poslova. Taj je obećao da će specijalnim subvencijama izaći u susret prefektovu prijedlogu »uvažavajući upravo naročito delikatno djelo s političkog stanovišta, koje on mora razvijati u toj nadbiskupiji.«[176] Prema tome je jasno, dakle, da je nadbiskup Margotti za svoju antislavensku akciju i za rad na talijanizaciji u Julijskoj Krajini bio posebno subvencioniran iz fondova Ministarstva unutrašnjih poslova. Vjeran izvršitelj Mussolinijevih antislavenskih direktiva, nadbiskup Margotti bio je

[175] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 124.
[176] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle. II ed., 123.

uistinu fašista u potpunom značenju te odvratne riječi. Već ovo nekoliko slučajeva pokazalo ga je kao čovjeka koji stalno glorificira Mussolinija kao čovjeka koga je Bog poslao Italiji da je vodi na putovima obnove velike rimske imperije. Ovakav je Margotti bio za abesinskog rata, ovakav poslije njega, ovakav u drugom svjetskom ratu. Kad je Italija ušla u rat na strani Hitlerovoj, nadbiskup Margotti uputio je Mussoliniju poslanicu punu fašističke odanosti. Duce mu je odgovorio preko prefekta Gorice telegramom koji glasi:

»Pročitao sam poslanicu nadbiskupa Margottija. Recite mu da su njegove riječi dostojne Talijana i svećenika. Izrazite mu moje zadovoljstvo«,[177]

Prefekt je to izvršio lično i pismeno. Margotti mu je odvratio pismeno 17. juna 1940.

> Ekselencijo,
>
> Riječi Ducea, koje mi je Vaša Ekselencija saopćila, današnjim pismom, a koje ste vi ponovo pročitali lično prilikom ugodne posjete, učinjene mi danas, nagrada su prevelika za mene i moje vrlo skromno djelo. Molim Vas, da stavite do znanja Duceu moju zahvalnost, *dok ću ja nastaviti s molitvama za nesumnjivu pobjedu fašističke Italije, koju još jednom blagosiljam zajedno s njezinim Kondotjerom.* Izvolite primiti moje poštovanje, a zahvaljujem Vam toplo što ste me udostojali lično posjetiti i za sve ljubaznosti, kojima ste me uvijek okruživali.«[178]

Sasvim zasebno poglavlje zaslužio bi Margotti za njegov profašistički rad tokom rata, kad je Italija u Julijskoj Krajini provodila najbrutalnije mjere i kad je pristupila fizičkom istrebljivanju jugoslavenskog stanovništva. Margotti, kao prekaljeni fašista, i te je krvave zločine blagosiljao i najaktivnije podupirao.

Ovako je djelovao fašistički nadbiskup, nesumnjivo »obazrivo i smišljeno« izabran i postavljen od Rimske Kurije da izvrši zajedničku stvar crkve i fašizma. Stoga je sasvim razumljivo da nisu u Rimskoj Kuriji uzimane u obzir ni predstavke julijsko-krajinskih svećenika, ni savjeti tršćanskog biskupa Fogara, niti Memorandumi upućivani Savjetu društva naroda, kao niti promemorije upućivane kardinalima izaslanicima Svete Stolice i pape Pija XI. na općim Euharističkim kongresima. Tako je održan septembra 1933. u Beču veliki euharistički kongres na kome je papu Piju XI. zastupao kardinal La Fontaine. Na kongresu je referirao o stanju katoličkih manjina, pa je predat kardinalu jedan veliki memorandum. U njemu se ističe kako je uzajamnost evropskih naroda razbijena i poljuljan pravni red. Ako se želi uspostaviti kršćansku Evropu, moraju se ukloniti s puta sve zapreke koje sprečavaju obnovu tog kršćanskog reda. Među najveće zapreke koje stoje na putu toj obnovi spada u prvom redu žalosna sudbina jugoslavenskih i njemačkih manjina u Italiji. »Ta žalosna sudbina ne samo da sprečava miran život između talijanskog, njemačkog i jugoslavenskog naroda u Srednjoj Evropi, nego predstavlja također ranu na tijelu katoličke crkve. Zatiranje njemačkog i jugoslavenskog stanovništva u Italiji je u historiji evropskih država po svojoj bezobzirnosti bez poređenja«. U Memorandumu se traži »zaštita i oslonac u najvećem moralnom autoritetu čovječa-

[177] Documents sur la denationalisation. 58. Dok. br. 17.
[178] Documents sur la denationalisation. 59. Dok. br. 18.

nstva u katoličkoj crkvi, koja je bila od Krista ustanovljena kao braniteljica prava i zaštitnica slabih. Vjeronauk je u maternjem jeziku prema kanonskom pravu, prirodno pravo, što je i Pijo XI. potvrdio svojim pismom biskupu Berningu u Osnabricku aprila 1928., da je dušobrižništvo u maternjem jeziku naravno i nadnaravno pravo katolika. U Južnom Tirolu i Julijskoj Krajini, postupa se sasvim u protuslovlju s ovim načelom«. Detaljan niz nevolja i stradanja tih manjina daje tešku sliku crkvenih prilika u Italiji, o kojima je tako rječito govoreno i u Memorandumu upućenom iste godine Savjetu Društva naroda. Memorandum se obraća na sve kardinale, nadbiskupe, biskupe i svećenike i katolike svega svijeta da se mole za progonjene manjine u Italiji kako bi se njihova sudbina olakšala. Od mjerodavnih se traži da narede crkvenim vlastima koje toleriraju ili naređuju da se netalijanski katolici odnarođuju putem crkve, zabrane takva griješna djela.[179]

Ali Rimska Kurija nije ni sada posvetila pažnju tome problemu niti je ma kakve instrukcije dala svojim fašističkim nadbiskupima i biskupima u Julijskoj Krajini. Tome pitanju nije se posvetilo ni toliko pažnje kao onima u Abesiniji, Egiptu i Sudanu. Istu je sudbinu doživio i Memorandum jugoslavenskih katolika koji je predat na jedanaestom Euharističkom kongresu u Ljubljani, kardinalu Augustu Hlondu, primasu Poljske i legatu njegove Svetosti pape Pije XI. na tom Kongresu. Ovaj Memorandum je čitava knjiga od 82 strane u kojoj se u sumarnim crtama ponavljaju stare i nižu nove nepravde i povrede, koje snalaze katolike Jugoslavene u Italiji od strane fašista koje pomažu i zaštićuju crkvene vlasti. Neobično je poređenje koje se čini sa Abesinijom. Fašizam, a kroz njega i vatikanska štampa, svemu je svijetu govorila o ugroženim misionarskim stanicama u Abesiniji, kako bi se pred svijetom unekoliko opravdala spremana najnemoralnija agresija, koju je fašizam učinio za proširenje svoje imperije i u cilju takozvanog proširenja kršćanske civilizacije i u stvari fašističkog imperijalizma. Pomoću bombi bacanih iz aviona i pomoću gasova trebalo je prokrčiti put u Abesiniju rimo-kršćanskoj civilizaciji, iako je u Abesiniji u većini prevladala koptska kršćanska crkva. Za te u Abesiniji založila se Sveta Stolica svim svojim žarom i autoritetom, dok istodobno nije htjela vidjeti ni čuti vapaje progonjenih jugoslavenskih katolika u svojoj sredini. Dok se iz Italije prebacuju svećenici i redovnici Slovenci i Hrvati preko granice bez protesta Rimske Kurije, dotle se ona za talijanske misionare u Abesiniji zalaže svim sredstvima, kao što će talijanska vlada učiniti, i samim najstrahovitijim ubojitim oružjem. Dakako i zalaganje za abesinske misionare kao i nezaštićivanje i nezalaganje za jugoslavenske katolike u Italiji, za sav nefašistički katolički svijet, bilo je jasno da su ta zalaganja, odnosno nezalaganja, osnovana na talijanskim nacionalističkim, zapravo fašističkim principima i politici koju je fašizam provodio. Vjerski problem, koji je Vatikan u abesinskom pitanju istaknuo, bio je samo pretekst za osnovni politički motiv talijanske vlade u abesinskom problemu. Zato se autori Memoranduma pitaju, *»s kojim moralnim pravom može Sveta Stolica u Abesiniji i Egiptu i u Sudanu istupati protiv jedne politike, koja se u Italiji već godinama pomoću crkvenih položaja tjera na tako sistematski način?«*[180]

[179] Memorandum o progonu narodnog jezika iz crkve u Julijskoj Krajini i Južnom Tirolu, upućen s velikog Katoličkog kongresa u Beču svim katolicima svijeta. »Novosti« 16. IX. 1933.
[180] Seiner Eminenz Herrn August Hlond Kardinal der Heiligen römischen Kirche ...: Primas von Polen, Legat Seiner Heiligkeit des Papstes Pius XI ... für den XI. euharistische Kongres Jugoslaviens in Ljubljana. (Ende Juni 1935), 78-79.

Nema sumnje ovaj Memorandum s ljubljanskog Euharističkog kongresa, a tako i onaj s bečkoga, u analizi teških stvarnosti pokazuje sugestivnim izlaganjem kako talijanski nacionalizam, nošen fašističkom ideologijom i njegovom težnjom za obnovom rimskog imperija, prodire bezobzirno u područje Ecclesiae Christi. Dosljedno cjelokupnom prikazu pri kraju Memoranduma podižu se teške riječi optužbe protiv vrhovnih crkvenih vlasti, ne izuzimajući tu ni Svetu Kongregaciju Obreda, ni Rimsku Kongregaciju za sjemeništa i univerzitete, pa ni biskupe Julijske Krajine. I ovaj Memorandum prošao je istu stazu kao i oni raniji. O uklanjanju zla, o prestajanju progona i o pozivu na odgovornost fašističkih crkvenih velikodostojnika u Julijskoj Krajini od strane Rimske Kurije nije bilo ni govora. Naprotiv. Svemu ovome dao je jasnu simboličnu potvrdu potpunog slaganja s tim i takvim baš sistemom sam papa Pijo XI., kad je 18. XII. 1935 poslao porečko-puljskom biskupu Pederzolliju, raspeće od slonove kosti kao poklon za izvršni komitet »Italia Redenta« u Istri. Zacijelo za velike zasluge društva pri osnivanju i održavanju talijanskih dječjih vrtova i škola u slovenskim krajevima Julijske Krajine, koji su služili odnarođavanju slovenske i hrvatske djece.[181]

Ova činjenica nesumnjivo je najizrazitiji komentar Memorandumima Euharističkih kongresa, predanih kardinalima za Svetu Stolicu.

Ovako zamjenik Krista svojoj talijanskoj djeci, ovako isti i nepogrješivi s fašističkim vlastima svojoj pastorčadi, Slovencima i Hrvatima u Julijskoj Krajini.

[181] Lavo Čermelj, Life-and-Death Struggle, II ed., 135.

XIII.

OBEĆAVANA ZEMLJA

Prosperitet katolicizma u bivšoj prekumanovskoj i kumanovskoj Srbiji

U poglavlju, u kome se govori o Majskoj deklaraciji, njenom pravom značenju, porijeklu i ciljevima, pokazano je, kako su i 1917., kao i ranije, ruku pod ruku, pošli Beč i Vatikan na osvajanje novih područja Balkana, pod jednom osobito vješto izrađenom maskom, pod kojom su se skrivali njihovi zajednički i njihovi posebni interesi. Pristalice krčkog biskupa Mahniča, tadašnjeg glavnokomandujućeg militantnog klerikalizma u Hrvatskoj i Dalmaciji, kojima su tada vrlo prisno surađivali i klerikalci u Sloveniji, iskreno su vjerovali još tokom prvog svjetskog rata u njegove fantastične iluzije o bogatoj žetvi unijaćenja Balkana. Međutim, ubrzo poslije 1918., najveći dio ovih se razočarao, jer su se uvjerili da se od te toliko nadane žetve nema gotovo ništa da očekuje. I to ni u Srbiji, kao ni u Bugarskoj, koja je već od XVII. stoljeća ušla u ponovnu interesnu sferu vatikanske Kongregacije de propaganda fide, a poslije prvog svjetskog rata veoma aktivne ustanove Pro Oriente. No to nikako ne znači, da se katolicizam poslije1918. nije u Srbiji afirmirao. Naprotiv. On se i pored svih nezadovoljstava, — o kojima je toliko pisala klerikalna štampa u Jugoslaviji, kao i ona na strani, naročito vatikanska i ostala fašistička u Italiji, — neobično proširio. Jer, treba da se kaže, da su se upravo u izrazito pravoslavnim krajevima Srbije i Makedonije izgradile nove katoličke crkve, da su stali nicati novi samostani, domaćih i stranih redovnika i redovnica, sa raznovrsnim misijama i zadacima, sjedinjujući se u osnovnome cilju tihe penetracije ne samo prozelitističkih akcija nego i onih vatikanskog Drang nach Osten kao avangarde Mussolinijevog fašističkog imperijalizma povezujući se se njime u mnogim zajedničkim interesima. Stale su se javljati i nove organizirane župe, na kraju i sama nadbiskupija sa čitavim hijerarhijskim aparatom sa sjedištem u Beogradu.

Pravoslavna crkva širila se u zapadnim dijelovima države, jer je gradila crkve, osnivala parohije u gradovima kao što su Ljubljana, Maribor, Zagreb i Sušak: S time u vezi stale su se graditi nove pravoslavne crkve, i s novim zakonom o srpskoj pravoslavnoj crkvi odredilo sjedište jedne nove srpskopravoslavne mitropolije sa sjedištem u Zagrebu. Sve je to izazivalo kod klerikalaca u Hrvatskoj i Sloveniji, koji nisu neposredno bili upoznati sa povoljnim razvojem katolicizma u Srbiji, kao da se u izrazito katoličkim krajevima ugrožava katolicizam jednom agresivnom penetracijom pravoslavlja, i to upravo prema zapadnim stranama granica bivše Jugoslavije. Sve je to uočila i vatikanska štampa i dala svoja tumačenja koja se često nisu razlikovala od strastvenih polemičkih napadanja na za njih osiono pravoslavlje u Jugoslaviji. Pored toga, toj je štampi dobro dolazilo utvrđivanje činjenica da je položaj pravoslavne crkve u državnim budžetima bio povoljniji od onoga katoličke crkve, što je nesumnjivo bio

rezultat većeg broja pravoslavnih i ranijih stečenih prava, o čemu nije klerikalna štampa htjela da vodi računa. Jer, prema 5,354.313 katolika bilo je 6,785.499 pravoslavnih državljana, kako to pokazuje dra K. Draganovića »Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji« (1939.). Kad su došla na dnevni red i pitanja takozvane laicizacije škole u projektima pojedinih školskih zakona, kao i u samim zakonima, koji su dobijali redovno na proteste katoličke crkve svoje od nesposobnih vlada prije i poslije 6. januara 1929. komentare i ublaživanja, ustvari rješenja prema klerikalnim zahtjevima, ipak je klerikalna štampa sve to koristila da bi se pokazalo pred pristalicama koliko je rimokatolička crkva zapostavljena. U ova međusobna trvenja, koja su došla do izraza ne samo u štampi jedne i druge crkve, nego i u poslanicama najviših crkvenih predstavnika, razmahivala se borba, koja je, kako je rečeno već, i na strani, naročito u vatikanskoj štampi dobijala svoj naročiti karakter koji je strani svijet imao da uvjeri, kako je rimokatolička crkva ugrožena i progonjena, a pravoslavna favorizirana. Ulje u vatru su sipali klerikalni izvjestioci »L'Osservatore Romano«, među njima najstrastveniji i najneobjektivniji don Kerubin Šegvić. kojemu su potrebnu građu davale biskupske kurije katoličkih dijeceza u Jugoslaviji.

Hrvatski i srpski narod, u svojoj osnovi napredni i neklerikalni, ustvari su ostajali po strani te borbe, koja je dobijala raznovrsne oblike već prema intonaciji klerikalnih vođa ili još bolje direktiva koje su dolazile iz Vatikana. Odatle, narod na jednoj i drugoj strani nije smetao predstavnike ove dvije crkve u njihovom vidljivom napredovanju. Samo, šire mase na obadvije strane nisu bile upoznate kako je na drugoj strani. Konkretno, neoporeciva je činjenica, da se katolicizam od 1918. do 1941. ojačao ne samo u katoličkim krajevima, nego i u pravoslavnim. Optužbe Vatikana, da su se katolicizmu činile smetnje i da ga se štaviše progonilo, neosnovane su.

Nije potrebno da se ukazuje koliko je katolička crkva napredovala u katoličkim krajevima Jugoslavije, jer to ne odriču ni sami klerikalci kad se hvale svojim uspjesima na svim poljima djelatnosti Katoličke Akcije. Zato će svakako biti poučno da se pogleda u razvoj rimokatolicizma u pravoslavnim krajevima Srbije i Makedonije, i to na osnovu samih statističkih izvještaja i podataka koje daju katolički svećenici ili pristalice Mahničevog nastojanja na Balkanu u vezi s njegovim poznatim tezama, sadržanim u majskodeklaracijskim interpretacijama.

Upravo u ovim statističkim činjenicama osjetit će se suprotnosti koje daje poređenje stanja rimokatolicizma 1918. s onim u 1941. pred slom Jugoslavije na početku Hitlerove agresije na Jugoslaviju.

Ali, prije nego damo sliku ovog poređenja dobro je da se zagleda samo sa nekoliko pogleda i u vrijeme prije 1918. Poznato je, da je stanovništvo Srbije gotovo isključivo pravoslavno, i da je po gradovima bilo nešto malo Muslimana, a nešto više od Muslimana bilo je Židova. Katolicizam je u Srbiji prodirao političko-vojničkim putem, a onda ekonomskim. U dva maha je katolicizam nadirao u Srbiju. Prvi put je to bilo poslije Požarevačkog mira 1718. s austrijskom vojskom. Tada se katolicizam uveliko proširio u okupiranoj zoni sve do 1739. Dakako njega je uveliko pomagala Austrija i njen odlučni saveznik Kongregacija De Propaganda Fide. Padom austrijske

uprave iščezava i vojskom dovedeni katolicizam. Time je prekinuta sva djelatnost redova, naročito jezuita, koji su stali otvarati svoje latinske škole. Svakako osnove ovakvoga katolicizma bile su veoma labave, i kako kaže jedan njegov ispitivač, te osnove nisu bile prirodne.[1] Tako je to bilo i sa katolicizmom za okupacije Eugena Savojskog, kao i za okupacije guvernera barona Salis-Seewisa, 200 godina poslije princa Eugena, u vrijeme prvog svjetskog rata, od 1914. do 1918., koji nestaje povlačeći se sa poraženim okupatorskim trupama.

Drugi put stao se širiti katolicizam u Srbiji mirnom penetracijom u vrijeme zavisne, a onda poslije samostalne kneževine Srbije, kad su u Srbiju pozivani razni stručnjaci za ekonomsko podizanje zemlje. U to vrijeme je bio katolicizam pod protektoratom Austrougarske, čemu se stalno protivio prvi apostolski administrator Srbije đakovački biskup Strossmayer, već od 1851. On je išao svojim samostalnim putevima k općem narodnom cilju u postranim i opće nacionalnim pitanjima. Bratska ljubav i vjerska snošljivost imale su biti sredstvom kojim su se trebali utirati putevi narodnom jedinstvu. Stoga je on težio da Srbija sklopi svoj konkordat i da tako sama preuzme svoju brigu nad katolicima u Srbiji i da time izdvoji politički utjecaj Austrougarske. A ona je i pomoću katolicizma nastojala da oživotvori svoj glavni politički cilj prodiranja na Istok.

U toj pravoslavnoj kneževini pojedini su zakoni kao i Ustav zaštićivali sve vjeroispovijesti. Kad je broj katolika porastao u Srbiji, vlada je donijela zakon 9. IX. 1853. kojim je priznala sve kršćanske vjeroispovijesti. Vlada je odobrila da se pod nadzorom državne vlasti mogu osnivati crkvene općine, kad budu u tolikom broju i mogućnosti da ih same mogu izdržavati. U isto vrijeme donesena su Pravila za ustanovljenje rimokatoličke općine u Beogradu. U motivaciji toga zakona kaže se da je vlada

> »uzimajući u prizrenje da se je u Beogradu umnožio broi raznih poslednika Hristove vere, a želeći pokazati koliko ioj na srcu leži obezbediti i olakšati ovim ljudima uživanje njihovih religijskih potreba, saobrazno duhu stoleća i napretku vremena, kao i rukovođena primerima visokih dvorova, Gospodarstvujućeg i Pokroviteljstvujućeg . . . 9. IX. 1853. pod V Br. 859 izdala zakon kojim su propisane ove tri tačke: »1-a ustanovljava se slobodna veroispovest sviju priznatih Hristovih vera, po naročitim opredeliajima, koji će se propisati. 2-o sledbenici pojedinih veroispovesti mogu se državnoj vlasti obratiti za dozvolu da obrazuju crkvenu opštinu, čim ih bude dovoljan broj da mogu izdržavati sveštenika i crkvu ili kapelu, i 3-e pri davanju dozvole državna će vlast propisati pravila odnosno upravljanja dotičnom opštinom.«[2]

Kako su ti katolici bili u nemogućnosti da sami svojim sredstvima izgrade crkvu, to im je vlada darovala 16. VI. 1855. zemljište za crkvu na veoma uglednom mjestu, (mjesto gdje je danas protestantska crkva). Štoviše, ona je odlučila da im sazida i crkvu i župni stan, što je i učinila. Međutim katolička crkva je tri i po godine

[1] Vjekoslav Wagner, Katolicizam u Srbiji. (Almanah Jug. kat. akad. društva svetog Ćirila i Metodija na Beogradskom sveučilištu 1919. do 1929.). Beograd 1929., 3.

[2] Dj. B. Nestorović, Konkordat između Srbije i Vatikana. Beograd 1902., 6.

ostajala prazna, pa su je onda dobili protestanti i ona je posvećena kao »luteranska crkva«. Ovi srpski katolici koji su očigledno bili prilično nehajni i neaktivni ovim su bili iznenađeni, pa su ponovo umolili vladu da im izgradi crkvu i odredi plaću župniku. Vlada im je ustupila 24. maja 1861 mjesto u carinskom zdanju, gdje je dotle bila kapela austrijskog konzulata i odredila župniku plaću i potrebnu pomoć za nabavku stvari.[3] Ali ni u toj kapeli nisu vršene službe božje ni crkveni obredi. Teškoće bile su u pitanju postavljanja svećenika. A ovo je pitanje interesiralo ne samo srpsku vladu i beogradsku crkvenu katoličku općinu, nego i Austriju i Vatikan. Srbija je htjela da taj svećenik bude pod njenim neposrednim nadzorom, dok su se tome protivili zajednički Austrija i Vatikan, pošto su taj suverenitet htjeli zadržati za sebe.

U vrijeme Berlinskog kongresa pada Strossmayerov prvi prijedlog vladi kneževine Srbije da zaključi konkordat sa Vatikanom kako bi se u tom crkvenom pogledu osamostalila i oslobodila austrijskog utjecaja.[4]

Jovan Ristić izvještavajući Bismarcka na Berlinskom kongresu o dužnostima koje će nezavisna kneževina preuzeti, istaknuo je da može bez straha izjaviti, da ga ne će nitko oporeći da među svim zemljama na istoku nema ni jedna, koja bi u religioznom pogledu bila tolerantnija od Srbije. Slobodno ispovijedanje svake priznate vjeroispovijesti ne samo da je zajamčeno Ustavom kneževine, nego i vlada čini sve što joj je moguće, da bi ga olakšala. Tako na primjer, ma da je broj protestanata mali, vlada im je sagradila crkvu u Beogradu i nosi troškove oko izdržavanja svećenika. Isto tako rezervirano je mjesto za izgradnju katoličke crkve.

U granicama Srbije koje su joj priznate Berlinskim kongresom jedva je bilo svega osam hiljada katolika. U Beogradu se vršila služba božja od 1846. do 1889. u jednoj sobi austrougarskog poslanstva. Tek 1889. sagrađena je kapelica u vrtu poslanstva i u njoj je moglo da stane najviše dvije stotine osoba, dok je u Beogradu živio najveći broj katolika, oko pet hiljada. U Kragujevcu gdje je postojala samo misija, ali ne još i župa, služba se vršila u jednoj unajmljenoj sobi. »U Nišu postoji crkva sa župnim stanom od godine 1887. Ali ova nije sagrađena milošću Austrije, nego dozvolom i odobrenjem srpske vlade, pod čijom zaštitom ona stoji«, kaže otac Czock, prvi niški paroh u izvještaju od 27. X. 1892. upućenom kardinalu Ledochowskom.[5]

Tako je to bilo do 1912/1913. kad je u balkanskim ratovima proširena Srbija povećala i broj katolika sa vjernicima koji su podpadali pod biskupiju u Prizrenu. Tu su bile župe u Skoplju (1884.), Bitolju (1870.), Janjevu (1856.), Kosovskoj Mitrovici (1905.), Letnici (1866.), Prizrenu (1870.), Stubli (1896.), i Zjumu (1849.). Ovi katolici bili su većinom Albanci i strani stručnjaci, kao što je to bio slučaj u Srbiji u koju su navirali stranci naročito poslije gradnje pruge (poslije 1878.), talijanski i francuski državljani. Od Slavena bilo je najviše Čeha, a onda i Hrvata i Slovenaca, pa nešto i Nijemaca i Madžara. Sada je iskrslo pitanje da se za povećani

[3] Dj. B. Nestorović, Konkordat, 8.

[4] Grgur Jakšić, Prvi prijedlog konkordata između Vatikana i Srbije. »Politika«. Uskrs 1932., 2.

[5] Bruno Lovrić, Katolička crkva u Srbiji pod zaštitom A. U. monarhije. Niš 1930., 41.

broj katolika u Srbiji normiraju odnosi sa Vatikanom, pošto su i ti makedonski katolici stajali pod protektoratom Austrougarske. Taj protektorat imao je samo vjersku masku, dok je uistinu išao za političkim ciljevima. Stoga je u to vrijeme i katolička crkva u Srbiji imala uveliko austrougarski karakter i smatrana je za tuđu političku organizaciju, koju se moralo trpjeti ali je se nije moglo zavoljeti. Tada je doista katolicizam »na sebi nosio biljeg tuđinštine i jer se nad katoličkom crkvom — iako nevidljivo — stalno vijala zastava protektorata Austrougarske monarhije«.[6]

Konsultirajući stare kulturne Beograđane, koji su dobro poznavali mnogobrojne katoličke Slavene u Beogradu i u Srbiji i unijeli u nju svoje napore kao u svoju drugu domovinu, nikad se od njih nije moglo saznati da se ma tko od njih mogao potužiti na ma šta u pogledu vjerskih ili crkvenih stvari. Toliko širokogrudnosti i snošljivosti jedva da bi se i u ma kojoj najciviliziranijoj zemlji našlo kao što je u tom pogledu bila prekumanovska Srbija. Iz knjige Bruna Lovrića ne dobiva se dojam, koji ostavlja rezoniranje Vjekoslava Wagnera, ma da je on dobar poznavalac istorijata katolicizma u Srbiji.

Kako su se u hrvatskim stranama već u ono doba pronosile lažne vijesti o teškom vjerskom životu katolika, od kojih su poneki stigli do najviših položaja u Srbiji, i svećenika, pokazuje jedan naročiti slučaj. U Srbiju je doveden 1883. za dušobrižnika, prema Strossmayerovom prijedlogu, a u suglasnosti sa Svetom Stolicom poznati orijentalista otac Cesare Tondini. (Tada je bio veliki broj talijanskih radnika u Srbiji na gradnji željeznice). Tondini je najprije djelovao u Kragujevcu 1883., a onda u Nišu gdje je 30. novembra 1884. blagoslovio prvu kapelu. Tondini je želio da u Nišu otvori i konfesionalnu školu pa mu je srpska vlada i dala odobrenje. Od 1885. kad se Tondini preselio u Niš započeo je radom u toj školi uz pomoć srpske vlade a na zadovoljstvo Strossmayera. Ovaj prelazak Tondinija iz Kragujevca u Niš u zlim očima klevetnički zaraženog promatrača, dobio je sasvim drugi izgled poslije trideset godina u zagrebačkom jezuitskom »Kalendaru Srca Isusova« (1912). I to na samo njemu svojstven način prikazujući stvar u duhu sasvim suprotnom.

> »No braća Srbijanci ne mogahu toga mirno gledati (tj. kako otac Tondini u Kragujevcu vrši svoju pastirsku dužnost). Jednoga dana kada se je otac Tondini sa službe svojoj kući vraćao, dočekaše ga iz busije izvan grada te ga na mrtvo ime isprebijaše. Kako ih je bilo oko desetak, to otac Tondini nije ni pomišljao na obranu već jedva izmače. Tužio se oblastima no u zao čas po se! Morade još isti dan ostaviti Kragujevac. Ode u Niš.«

Svećenik Bruno Lovrić razotkrio je ovu infamnu laž koju je u stilu klerikalne frankofurtimaštine jezuitski »Kalendar Srca Isusova« podgrijavao da izazove 1912. nepovoljnu sliku o Srbima. Bruno Lovrić kaže da bi to bilo »zaista pravo barbarstvo. kada bi i hiljaditi dio bio istinit. Ne znam, tko je uzrok ovoj kleveti, koja je uskoro bila prešla Dunav i Savu na krilima zlobe i opakosti; ali sigurno znam, da je ovu infamiju energično pobio sam glavom otac Tondini. Evo što on piše iz Đakova dakle iz rezidencije Strossmayerove ocu Czocku u pismu od 8. veljače 1884. godine: »Sigurno ste slušali da je u Srbiji bio masakriran jedan talijanski misionar. Taj sam

[6] Vjekoslav Wagner. Katolicizam u Srbiji. 4.

misionar glavom ja isti; ali znajte, da mi nitko ni dlake s glave krenuo nije. Nemmeno un capello dalla testa«. Otac Tondini završava ovo pismo tužeći se na austrijski protektorat i želeći mu »vječni pokoj«.[7]

»Taj toliko odiozni i za katolicizam štetni protektorat ukinut je 1914. konkordatom između Svete Stolice i kraljevine Srbije« podvlači Vjekoslav Wagner, prvi župnik novoosnovane župe Krista Kralja u Beogradu.[8] Tako, tek poslije tri decenija, ispunila se želja Strossmayerova kao i časnog i čestitog oca Tondinija, kad je austrijski protektorat preminuo u vječni pokoj. Nažalost, ne i onaj duh koji je bio s tim austrijskim katolicizmom i protektoratom vezan, kako je to pokazao urednik »istinoljubivog« »Kalendara Srca Isusova« iz 1912. God. 1918. sa povlačenjem austrijskog i madžarskog okupatora povukli su se i mnogi austrijski i madžarski katolici, koji su nagrnuli u obećavanu zemlju, već i sa svojim porodicama, nadajući se od 1915. vječnom posjedovanju ratnim vihorom porušene i pregažene zemlje. Prema tome oktobra 1918. u Beogradu nije bilo ni jedne župe, već samo spomenuta kapela u bašti austrijskog poslanstva, a u Kragujevcu i Nišu dvije kapele. Tek u ranijoj prizrenskoj dijecezi bilo je svega osam župa i toliko crkava. To je, dakle, stanje koje je zateklo katolicizam u Srbiji poslije sloma agresora.

Poređenja, sa tim stanjem u 1918. koja daju brojevi poslije dvadeset godina, nesumnjivo su impresivna.

»Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji«, koji je prema mandatu episkopata Jugoslavije izradio dr. Krunoslav Draganović, (kasniji ustaški ideolog), objavljen je 1939., dok su podaci vjernih uglavnom zaključno vezani sa danom 1. VII. 1937. Na teritoriji prekumanovske Srbije razvile su se od 1918. brojne župe organizirane u dva dekanata jedne nadbiskupije sa sjedištem u Beogradu.

Broj katolika u sjevernoj Srbiji prije balkanskih ratova cijenio se na blizu petnaest hiljada, a u Makedoniji na blizu dvanaest hiljada, dakle svega oko 27.000. Ovaj broj bio je pred očima pregovaračima između Srbije i Vatikana. Prema državnom popisu od 31. I. 1921. bilo je već u sjevernoj Srbiji 18.970 katolika, a od toga broja u Beogradu 9.600, dok ih je na jugu države bilo 17.411, dakle svega 36.381. Prema popisu stanovništva u Beogradu, 15. aprila 1929. bilo je u Beogradu 32.216. To znači da se za deset i pô godina broj katolika umnožio sa preko 300%. Prema statistici koju je izradio dr. Draganović bilo je 1937. katolika u beogradskoj nadbiskupiji tj. u dva njena dekanata, beogradskom i niškom, 60.410, a u skopljanskoj biskupiji 30.336.

Dakle do 1918. svega oko 27,000, a 1937. godine 90.746 katolika. Župnik Wagner sasvim ispravno kaže da je u novoj jugoslavenskoj državi nastalo novo vrijeme za proširenje katolicizma i u Srbiji, a naročito u Beogradu. koji je postao prijestolnica mnogomilijunske države. Sada se katolicizam u Srbiji, priznaje Wagner, mogao prirodno zdravo razvijati. Nema sumnje da je prirodni i zdrav razvoj bio moguć

[7] Bruno Lovrić, Katolička crkva u Srbiji, 8-9.
[8] Vjekoslav Wagner, Katolicizam u Srbiji, 5.

samo u zemlji u kojoj su tolerancija i vjerska ravnopravnost bila istinska stvarnost, kako to priznaje Wagner.[9]

Wagner iskreno priznaje, da brojnom dolasku katolika iz svih krajeva Jugoslavije nisu stavljene na put nikakove zapreke.

> »Osjećalo se u gradovima kao i po selima da katolici, koji sada dolaze nisu više stranci, nego domaći ljudi, jer ne stoje ni pod kakvim protektoratom niti uplivom ma koje strane države. A i sama katolička crkva u Jugoslaviji kao cjelina sa svojim narodnim karakterom i sa svojih skoro pet miliona pripadnika razbila je u sebi sve stare predrasude kojima se ranije na katolike gledalo. Danas nakon deset godina zajedničke države možemo reći, da je taksiranje i razlikovanje ljudi prema tome da li je tko katolik ili nije, u javnome životu, nestalo.« Wagner priznaje da je »uz brojni porast katolika u Srbiji najveći napredak katolicizma baš u vjerskom pogledu. Ne samo da se je uredila crkvena hijerarhija sa nadbiskupom ocem Ivanom Rafaelom Rodićem u Beogradu i biskupom dr. Ivanom Gnidovcem u Prizrenu, nego su za to vrijeme podignute i mnoge crkve, osnovane nove župe, uvedena i redovna katekizacija djece po školama, došli su razni redovnici i redovnice, i osnovana su razna katolička društva i time je, dakako, vrlo mnogo učinjeno i za sam vjerski život ovdje naseljenih katolika. Istina je, da je sredina, u kojoj naši katolici žive, u vjerskome i moralnome pogledu veoma teška, istina je i to, da se mnogi pojedinci za vjerski život, pa čak i za crkvu sasma izgube, ili moralno propadnu, ali se uglavnom katolicizam ovdje sreduje, jača i napreduje.
>
> Temelji za prirodan i slobodan razvitak katolicizma u Srbiji su nakon tolikih stoljeća opet postavljeni. Perspektive za njegovu budućnost su povoljne. Još je samo potrebna složna suradnja svih katolika u Jugoslaviji, da taj prirodni razvoj katolicizma dođe do svoje zdrave i stalne evolucije. Onima, koji razvoj katolicizma u Srbiji gledaju ljubomorno, ne možemo da kažemo drugo, nego da su tjesnogrudni. A za one, koji nemaju povjerenja u budućnost katolicizma u Srbiji imamo samo jednu riječ: »oni su malovjerni.«[10]

Kad se pogleda u dva dekanata beogradske nadbiskupije, koja je osnovana u Konkordatu kraljevine Srbije sa Vatikanom, a stolica popunjena 1924. postavljenjem prvog nadbiskupa fra Rafaela Rodića, sa lijepim brojem organiziranih župa i čitavim nizom muških i ženskih redova koji su poslije 1918. pristizali u ove krajeve onda se tek dobija pravo i vanredno poređenje s onim, što je zatečeno 1918. Zato bit će poučno zagledati najprije u pregled beogradskog, a onda niškog dekanata.

Beogradski dekanat sačinjavaju šest župa. Pet u Beogradu, a šesta u Šapcu.

1. Župa Krista Kralja, osnovana je 1919. kod crkve koja je izgrađena 1889. Ima 15.000 vjernika. U crkvi se propovijeda, kako to kaže Draganović u svom šematizmu hrvatski, slovenski, njemački i madžarski, prema izvjesnom redu za sve vjerne raznih narodnosti kojih ima u Beogradu.

2. Župa Sveti Ante. Župa je osnovana 1926. a crkva velelijepa građevina, po nacrtima znamenitog arhitekta Plečnika, sagrađena je 1932. Ima 6.500 vjernika. Uz crkvu i župu je inkorporiran franjevački samostan Sveti Ante

[9] Idem.
[10] Vjekoslav Wagner. Katolicizam u Srbiji, 5-6.

3. Župa Svetog Ćirila i Metodija. Župa je osnovana 1929, a crkva sagrađena 1929. Ima 3.000 vjernika. Povjerena je upravi otaca lazarista.

4. Župa Bl. Dj. Marije. Župa je osnovana 1925., a crkva Uznesenje Bl. Dj. Marije sagrađena je 1925. Ima 7.500 vjernika. Povjerena je upravi otaca asumpcionista.

5. Župa Svetoga Petra. Župa je osnovana 1930., crkva je sagrađena 1933. Vjernika ima 8.000. Povjerena je upravi otaca Družbe Isusove.

6. Šabačka župa Svete Ane. Župa je osnovana 1928., a crkva je sagrađena 1929. Vjernika ima 1.317. Povjerena je upravi otaca franjevaca.

U beogradskom dekanatu ima ženskih i muških redova, sa raznim socijalnim, prosvjetno-karitativnim misijama.

1. Prije sviju stigli su u Beograd francuski asumpcioniste i osnovali 1925. rezidenciju u Hadži Melentijevoj ulici, a odmah poslije toga sagradili su crkvu i dobili u upravu župu. Družba otaca asumpcionista osnovana je 1850. u Nimesu (Francuska) s izrazitom apostolskom svrhom. Posebni zadatak Družbe je poučavanje omladine, apostolat štampe i rad među nesjedinjenim kršćanima na Istoku itd. U Parizu Družbi pripada poduzeće »Bonne Presse« koje izdaje katolički dnevnik »La Croix«. Prije prvog svjetskog rata oni su imali na Istoku 30 rezidencija sa mnogo škola. Družba izdaje časopis »Echo d'Orient«, koji izlazi u Bukureštu.

2. U ovoj župi asumpcionista ima i zavod Družbe školske braće marista sa francuskom osnovnom školom i nižom gimnazijom sa pravom javnosti (1930.). I ova je Družba osnovana u Francuskoj 1822., a naročito se brine za odgoj kršćanske omladine. Beogradska kuća (Vojvode Protića 2) spada na carigradsku provinciju, dok joj je sjedište u Ateni.

3. Franjevci su stigli u Beograd 1926. Oni su u Bregalničkoj ulici izgradili lijep dom i velebnu crkvu. Bave se isključivo pastvom i katekizacijom. U samostanu redovno boravi izvjestan broj franjevaca iz raznih bosanskih i hercegovačkih samostana, koji studiraju na univerzitetu da budu kasnije nastavnici u njihovim gimnazijama sa pravom javnosti. Nije bez značenja da se podvuče da su na njihove propovijedi često dolazili i beogradski pravoslavci. Beogradski manastir pripada franjevačkoj Provinciji Bosna Srebrena sa Rezidencijom Provincijala u Sarajevu.

4. Slovenski oci lazaristi stigli su u Beograd 1929. i dobili su u upravu župu svetog Ćirila i Metodija na Čukarici. Ova misijska družba Lazarista osnovana je u Parizu 1617. od svetog Vinka Paulskog sa ciljem da se u Francuskoj izvode kanoni Tridentskog Koncila u vezi s osnivanjem zavoda za odgoju svećeničkih kandidata. Njima je povjereno duhovno vodstvo Družbe kćeri kršćanske ljubavi ili Usmiljenih (milosrdnih) sestara, koje se posvećuju njezi bolesnika, ubogih i odgoju siromašnih. U Sloveniju su došli Lazariste već 1852., pozvani od slovenskog biskupa-preporoditelja, Matije Slomšeka. Po slomu Austrije 1919. osnovana je samostalna jugoslavenska vice-provincija, koja je 1926. podignuta na stepen samostalne provincije misijske družbe. Generalni superior družbe nalazi se u Parizu, dok je vizitatoru jugoslavenske provincije sjedište u Ljubljani. Osim u Beogradu oni se nalaze i u Kosovskoj Mitrovici gdje im je povjerena župa svetog Mihajla.

5. Družba Isusova pojavila se u Beogradu 1930., te je njoj povjerena župa svetog Petra u Poenkareovoj ulici, (sada Staljingradskoj), gdje se nalazi i njihova

rezidencija. Sjedište provincije je u Zagrebu. Svi članovi beogradske rezidencije jesu Slovenci. Jezuiti su prvi put u Beogradu od 1930. Oni su već jednom bili u Beogradu došavši 1718. sa princom Eugenom Savojskim, (pored trinitaraca, kapucina i franjevaca). Godine 1724. otvorili su svoju prvu gimnaziju, a već 1732. sagradili su i svoju prvu crkvu, u blizini palače princa Eugena, na Dorćolu. Kad su 1793. Turci ponovo zauzeli Beograd morali su jezuiti napustiti Beograd. Poslije 190 godina zatražili su da izgrade u najprometnijoj beogradskoj ulici crkvu. Dozvola koju je imala da izda Općina grada Beograda zapnjala je uslijed izvjesnih smetnji općeg plana. Na kraju razvio se jedan dugi proces između prijestoničke općine i Ministarstva građevina, koje je dalo dozvolu za gradnju crkve. Crkva je sagrađena u unutrašnjosti kuće br. 23 u ranijoj Poenkareovoj ulici.[11]

Od ženskih kongregacija i redova nalaze se u Beogradu ove:

1. Asumpcionistkinje. Družbu asumpcionistkinja osnovao je 1863. u Nimesu E. d'Alzon i njima je isti zadatak kao i redovnicima, t. j. odgoj mladeži i pomaganje u radu ocima Asumpcionistima, osobito u misijama. U Beogradu drže zavod svetog Josipa u Rankeovoj 4, osnovan 1925. Imaju i francusku osnovnu i nižu francusku gimnaziju.

2. Milosrdne sestre svetog Vinka Paulskog — Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskoga. Družba je osnovana 1613. od svetog Vinka a Paulo. Glavni zadatak je u duševnoj i tjelesnoj pomoći nevoljnima. Jugoslavenska provincija družbe potvrđena je u Parizu i ustanovljena 5. aprila 1919.

Matični dom je u Parizu, a centralni dom u Jugoslaviji: Marijin dvor — Radeče pri Zidanom Mostu. U Beogradu, ove slovenske milosrdne sestre, rade u pet ustanova.

a) Državna bolnica. Višegradska 26. Kapela: Brezmadežna s čudelno svetinjo. Osnovana 1928.

b) Bolnica svetog Vasilja Ostroškog. Nušićeva 21. Osnovana 1936.

c) sanatorij Vračar. Osnovan 1923. Kapela: Srce Isusovo.

d) Mladinsko dnevno zavetišče (Omladinsko dnevno obdanište). Osnovano 1929.

e) Bolnica željezničara. Osnovana 1933. Kapela: Bezmadežna s čudelno svetinjo.

3. Milosrdne sestre svetog Vinka Paulskog (kuća Matica Zagreb). Ove sestre potječu iz Tirola i došle su u Zagreb na poziv biskupa Haulika 1845. Već 1856. postao je zagrebački samostan samostalna matica. Družba se širila i razvijala po Hrvatskoj i Balkanu. Godine 1931. razdijelila se družba na tri provincije, zagrebačku, splitsku i riječku.

U Beogradu drže slijedeće ustanove:

a) Dječje zabavište u Bregalničkoj ulici. Osnovano 1927.

b) Zarazna bolnica. Osnovana 1928. Kapela: Bl. Dj. bez grijeha začeta.

c) Konvikt svetoga Vinka. Osnovan 1929. Kapela: Bl. Dj. bez grijeha začeta.

[11] Frano Šabalić, Crkva Svetog Petra u Beogradu. Beograd 1933.

4. Školske sestre trećeg reda svetog Franje. (Kuća matica Maribor: Šolske sestre III. reda sv. Frančiška As.). Ovaj red je došao u Maribor 1864. iz Austrije.

U Beogradu drže:

a) Franjevački konvikt (Bregalnička 14). Osnovan 1932.

b) Djevojačko obdanište (Vojvode Milenka 46). Osnovano 1932.

c) Nadbiskupska palača. Osnovana 1937.

d) Sestre vode domaćinstvo u Apostolskoj nuncijaturi (1939).

5. Uboge školske sestre de Notre Dame. I ova francuska družba ima zadatak pouku i odgoj omladine. Prve sestre došle su 1881. u Bečkerek (danas Zrenjani), a onda 1886 u Šmihelj pri Novem Mestu. Godine 1938. je ustanovljena Jugoslavenska provincija sa sjedištem gdje se nalazi Kuća matica. U Beogradu drže jedan konvikt (1933.) a kapela je posvećena svetom Rafaelu.

Prema tome vidi se da je u Beogradu bilo 1937. pet organiziranih župa, pet muških redova i kongregacija, a od ženskih kongregacija i redova pet sa četrnaest raznih ustanova. Ovdje nije uzeta u obzir katolička kapela koju su držali Nijemci u Miloša Velikog ulici.

Pored toga bilo je u Beogradu osam kateheta i šest vojnih svećenika.

Niški dekanat sačinjava osam župa.

1. Bor. Župa je osnovana 1923., a crkva svetog Ljudevita sagrađena je 1928. Uprava župe povjerena je ocima Asumpcionistima. Vjernika ima 2.000. I za Bor kaže Draganović da se propovijeda hrvatski.

2. Kragujevac. Crkva svetog Josipa. Misija od 1885., a župa osnovana 1923 Vjernika ima 2.400. Župom upravlja svjetovni svećenik.

3. Kraljevo. Crkva svetog Mihovila Arhanđela sagrađena je 1933. Župa je osnovana 1936. Uprava župe povjerena je franjevcima. Vjernika ima 2.070.

4. Niš. Crkva Presvetog Srca Isusova, sagrađena je 1844., a župa je osnovana iste godine. Uprava župe povjerena je franjevcima. Vjernika ima 5.000.

5. Paraćin. Samostalna kapelanija. Osnovana 1936. Crkva svete Obitelji.

6. Ravna Reka. Crkva svete Barbare. Sagrađena je 1934. i tada je osnovana i župa. Vjernika ima 1.100.

7. Smederevo. Crkva svetog Ivana Krstitelja. Župa je osnovana 1927., i uprava je povjerena franjevcima. Vjernika ima 3.112.

8. Zaječar. Crkva svetog Jurja sagrađena je 1929., a župa je osnovana 1934. Vjernika ima 1.400.

Od muških redova nalaze se u Niškom dekanatu asumpcioniste (Bor) i franjevci (Kraljevo, Niš i Smederevo). U Nišu drže Školske sestre III. reda svetog Franje Dječje obdanište (1935) u Paraćinu (1937.) i Zaječaru (1938.). Pored toga u Nišu vrše dužnosti u Kirurškom odjeljenju Državne bolnice. (1938.).

Dakle u Niškom dekanatu poslije 1918. osnovano je šest župa i jedna samostalna kapelanija dok je samo u Nišu postojala crkva i župa od 1884. a u Kragujevcu misija od 1885. Pored asumpcionista i franjevaca u tri župe drže razne ustanove Školske sestre. U Nišu, Paraćinu i Zaječaru.

Skopljanska biskupija obuhvaća sve krajeve koji su u balkanskim ratovima (1912.—1913.) pripali Srbiji, tj. Sandžak i Makedonija. Od 1821. bila je biskupska rezidencija za te krajeve u Prizrenu, a od 1924. u Skoplju. Katolicizam je pojačan

doseljenicima iz Albanije. »Većina albanskih emigranata, da bi sačuvala imanje i život, prelazi na islam«.[12] Od njih potječu takozvani laramani, kriptokatolici, koji samo spolja drže muslimanske običaje i vjeru. Prizrenska nadbiskupija postala je sufragana biskupija novoosnovane nadbiskupije u Beogradu. 8. XII. 1924. instaliran je kao prvi jugoslavenski biskup u Prizrenu Slovenac dr. Franjo Gnidovec. Ovaj isti biskup je u sjedištu srpskih patrijarha u Peći posvetio novu katoličku crkvu 11. oktobra 1928.[13]

Skopljanska biskupija ima pet dekanata: Prizren, Đakovica, Peć, Janjevo i Skoplje. Od 18 župa i 2 samostalne kapelanije, koliko ih je u 1937. godini bilo, šest je novoosnovanih i organiziranih poslije 1918. Još od ranije bile su u prizrenskoj dijecezi župe u Skoplju, Bitolju, Đakovici, Janjevu, Kosovskoj Mitrovici, Letnici, Prizrenu, Stubli, Zjumu i Zlokućanima. Osnovana je župa u Becu (1922.) s novom crkvom, sagrađenom 1922. Posvećena je Blaženoj Djevi Mariji, a vjernika ima 1.400. Propovijeda se albanski. U Đakovici je sagrađena nova crkva 1928. U Glođanima je župa osnovana 1921. a crkva svetog Ante je sagrađena 1934. Uprava je data franjevcima. Propovijeda se albanski. Gusinje je samostalna kapelanija koja je osnovana 1926. Crkva svetog Antuna Padovanskog sagrađena je 1933. U Letnici je sagrađena nova crkva 1934. Novo Selo ima župu od 1922., kad je sagrađena i nova crkva svetog Roka. Propovijeda se albanski. U Peći je sagrađena crkva svete Katarine (1928.) gdje je osnovana i župa 1927. Uprava je povjerena franjevcima. Propovijeda se albanski i, kako kaže Draganović, hrvatski. U Smaču je osnovana župa 1921., dok je crkva Gospa svetog Ružarija sagrađena 1929. Propovijeda se albanski. U Uroševcu je sagrađena nova crkva 1929. U Veleži je osnovana župa 1919. U crkvi svetog Nikole propovijeda se albanski. U Zlokućanima je sagrađena nova crkva svetog Ivana Krstitelja 1932. Prema tome u 13 župa propovijeda se albanski. Franjevci upravljaju sa četiri župe, dok je slovenskim lazaristima povjerena uprava župe u Kosovskoj Mitrovici. Od ženskih redova nalaze se u skopskoj biskupiji slovenske milosrdne sestre svetog Vinka Paulskog i hrvatske milosrdne sestre svetog Vinka Paulskog. Slovenske sestre drže u Skoplju šest ustanova a u Letnici jednu. Hrvatske sestre rade u skopskoj državnoj bolnici i u prizrenskoj banovinskoj bolnici gdje imaju i svoju školu još od 1892. sa kapelicom Presvetog srca Isusova. U Bitolju imaju francuske sestre milosrdnice francusko-jugoslavensku školu. Bolesničke sestre svetog Vinka Paulskoga rade u biskupskom Dječačkom sjemeništu u Prizrenu (1926.). Nije bez značenja da je primjećen znatan porast katolika i u barskoj nadbiskupiji u Crnoj Gori. Poslije ujedinjenja, u tri dekanata i apostolskoj administraturi, osnovane su četiri nove župe (Novi Bar, Bratica, Nikšić i Tuzi).*Od 18 župa u 13 se propovijeda albanski. Uopće uzevši, u Srbiji, Crnoj Gori i u Vojvodini, proveden je princip da se pastvi propovijeda na njenom maternjem jeziku.* Dakle sasvim suprotno nego što je to u Julijskoj Krajini gdje je episkopat, dakako bez protesta Rimske Kurije, zabranio slovenskim i hrvatskim svećenicima, da Slovencima i Hrvatima govore na njihovom materinjem jeziku. Međutim tako je to u katoličkoj i fašističkoj Italiji, a ovako u pravoslavnoj Srbiji i Crnoj Gori. U samom Beogradu propovijeda se pored srpsko-hrvatskog jezika još i na slovenskom, njemačkom, madžarskom i francuskom.

[12] Krunoslav Draganović. Opći šematizam. 370.
[13] »Nova revija« 1929., br. 1, 106.

A u Makedoniji i Crnoj Gori, gdjegod je to potrebno, propovijeda se albanski. Katolicima u Srbiji nije bio zajamćen njihov pun vjerski život samo unutar njihovih crkava i kapela. Sa puno dostojanstva i svečanog raspoloženja prolazile su beogradskim ulicama katoličke procesije, obavljale sve crkvene svečanosti, pa i one o proslavama t. zv. Papinog dana.[14]

Pa opet stalna povika o progonu katoličke crkve i episkopata bila je na dnevnom redu. U klerikalnoj štampi Jugoslavije kao i u Rimu, ma da se ovakvom širokogrudnošću i ovakvom tolerancijom ne može da pohvali ni zemlja ni crkva u sjedištu rimskog prvosvećenika.

U srpskim stranama jednako su se kao i u katoličkim pokrajinama, potpuno slobodno osnivala crkvena katolička udruženja, koja su i u Beogradu kao i unutrašnjosti neuznemirivano razvijale svoje djelovanje. U Beogradu je osnovano Društvo za građenje katedrale (1920.), Društvo svetog Vinka (1921.), Društvo katoličkih djevojaka (1922.), Društvo katoličkih učenika i učenica (1922 i 1923.), Društvo katoličkih zanatlija (1923.), Orlovsko i Orličko društvo (1928.), štaviše i križari.

Sasvim posebnu pažnju zaslužuje katolička akademska omladina, koja se već 1919. organizirala i kroz svoje udruženje misijski je vršila svoje zadatke. 8. XII. 1919. osnovan je na Beogradskom univerzitetu Jugoslavenski Katolički Akademski Klub »Dan«. Prema zamisli osnivača, koji su sa naročitim ciljem došli u Beograd imali su pred očima zadatke koje je postavio biskup Mahnič katolicizmu u novoj državi, naročito s obzirom na pravoslavne krajeve bivše kraljevine Srbije.

Ćirilo-Metodska ideja morala je da bude i ideja vodilja njihovog katoličkog života i njihove K. A. Tako su shvatili biskupa Mahniča i Ćirilo-Metodsku ideju ovi hrvatsko,slovenački misionari, koji su došli u Beograd da se stave u službu »poslanstva ujedinjenja, kojemu je stavljeno u prvi zadatak rad na proširenju katoličke crkve na Balkanu.«

Splitski klerikalni »Dan« neuvijeno je protumačio tezu o jednom ovčinjaku i jednom pastiru u uvjerenju da će »Srbija rado propustiti katoličke misionare sebi, posebno u Beograd!«[15]

S ovakvom misijom došli su u Beograd ovi katolički studenti. Jedan od osnivača ovog njihovog udruženja, pišući o razvoju društva, o njegovoj desetogodišnjici, kaže doslovno:

> »Ta ideja crkvenog jedinstva došla je do svoje najizrazitije manifestacije u onim tako lijepim danima borbe za nacionalno oslobođenje (1918). Naš pokojni vođa biskup Mahnič proglašava Ćirilo-Metodsku ideju za historijsku misiju nove političke borbe na jugu Evrope, on nalazi da je Ćirilo-Metodska ideja najveće opravdanje političkom ujedinjenju Južnih Slovena. I odmah poslije rata javlja se nekoliko mladih ljudi, punih nacionalnog entuzijazma i oduševljenih Ćirilo-Metodskim apostolatom, koji idu u Beograd, kulturni i religiozni centar naše istočne braće da tamo osnuju društvo koje će imati za glavni cilj produbljivanje Ćirilo-Metodske ideje i propagiranje Ćirilo-Metodske akcije. Mladi ljudi dolaze u Beograd puni idealizma. Taj njihov idealizam je moguće bio i pretjeran.«[16]

[14] »Progon katoličke crkve u Jugoslaviji«, ili: »Kako je katolicima u Jugoslaviji prema »L'Osservatore Romano«. »Novosti«, 22. III. 1933.

[15] Vidi naprijed II. poglavlje.

[16] Sibe Zaninović, Deset godina Jug. kat. akad. društva »Ćirilo i Metodije«. »Almanah« 1929., 7.

Maja 1923. potvrđena su Pravila društva »Dan« koje dobiva ime »Ćirilo i Metodije« pa ga kao takvog potvrđuju i univerzitetske vlasti.

Prema zamisli osnivača, kao i onih koji su ove mlade misionare poslali »in partes infidelium«, ovo je udruženje imalo postati matica čitavog organiziranog katoličkog rada u Beogradu i ostaloj Srbiji. U prvoj etapi rada ovog udruženja planski se išlo za tim da se učine pripreme za upoznavanje kršćanskog zapada sa kršćanskim istokom. To poznavanje, kažu osnivači, može biti od koristi ako ga njemu vodi međusobna ljubav koja ima da bude snažnija poluga Ćirilo-Metodskog rada. Ti mladi misionari nastojali su da u pravoslavnim krugovima probude taj interes za zapad, ako ne za čitav, a ono bar za zapadnu braću u državi. »Teško je to bilo postići u jednoj sredini, koja se skoro nije nimalo interesirala religioznim i moralnim problemima« ispovijeda mladi prozelita.

> »U jednoj sredini koja religioznom pitanju nije posvećivala ni najmanje pažnje, u sredini koja je religiju smatrala za skup formalističkih obreda; govorim općenito, kaže Sibe Zaninović, ne isključujući iznimke. Pokušavalo se sa strane naših akademičara da se u toj sredini probudi interes za religiju i moralna pitanja, interes za Ćirilo-Metodsku akciju, ali pokušaji su osim izuzetaka ostali bezuspješni.«[17]

Ovo akademsko udruženje surađivalo je u najužoj povezanosti sa višom hijerarhijom u Beogradu, ili kako osnivači kažu, surađivali su u hijerarhijskom apostolatu crkve. Od hijerarhije primaju upute i inicijative za sav njihov rad. Prije svega organizirali su srednjoškolsku omladinu, mušku i žensku. Beogradska katolička omladina bila je u tijesnoj vezi sa Jugoslavenskom đačkom ligom u Zagrebu. Kad je došlo do exodusa Slovenaca iz zagrebačke lige, onda se i Beograd osamostalio. Tako je u Beogradu osnovan Đački Savez, koji je imao naročit zadatak da u Srbiji organizira katolički đački pokret. Međutim, u tome se nije uspjelo. Akademičari su učestvovali i u drugim granama katoličkog pokreta, u Društvu katoličkih sluškinja i u Konferencijama sv. Vinka Paulskoga, u Društvu katoličkih zanatlija, pa i u beogradskom Orlovskom društvu. O desetogodišnjici se mladi katolici žale da nije ni iz daleka učinjeno ono što je trebalo stvoriti u Beogradu kako bi i u prijestolnici države katolički pokret došao do svog punog izraza.

> »Ali naši akademičari su uvijek spremni da druže svoju punu suradnju nastojanjima, da se što moguće prije i što solidnije izgradi cjelokupna zgrada katoličkog pokreta u Beogradu, da se na taj način, na ovoj važnoj i izloženoj tački katolicizam pokaže u svoj konstruktivnoj, moralnoj i kulturnoj snazi.«

Svake godine je ovo Društvo prilikom proslava đačkog dana zajedno sa đacima gimnazija priređivalo akademije na kojima su pred katoličkim i pravoslavnim slušateljima iznosili u referatima glavne principe Ćirilo-Metodske ideje i katoličkog pokreta. Naročito svečano bio je proslavljen jubilej Svete Braće novembra 1920., kome je u velikoj sali Univerziteta prisustvovala i brojna pravoslavna publika.

[17] Sibe Zaninović, Deset godina Jug. kat. akad. Društva. 9.

Za ovaj se rad zainteresirao i sam Sveti Otac papa, pa ga je i blagoslovio. Sibe Zaninović priznaje da se i u Beogradu među pravoslavnima javlja gibanje koje se kreće ka religioznom i moralnom preporodu. Stoga nastaju za njihovo udruženje nove perspektive ako se ostvare njihova predviđanja.

> »Naše Akademsko društvo u Beogradu bi u tom slučaju moglo postati nekakva kopča, koja će održavati vezu prijateljstva, ljubavi i nužne suradnje između katoličkog i pravoslavnog pokreta. Ideja Ćirilo-Metodijska koju naše društvo ima za cilj postaće zlatni lanac koji će spajati religiozne i kulturne pokrete naših dviju crkava, da jedni radeći na jednome, i drugi na drugoj strani, uvijek budemo imali pred očima zajednički cilj i jedinstvo. Na taj će način Ćirilo-Metodska ideja postati idejom vodiljom naših krajeva. Od Triglava do Soluna. Ta će ideja ukloniti nesnosljivost i prozelitizam i sve nas ujediniti u ljubavi. Jedinstvenu jugoslavensku državu izrađujemo. Da uspijemo u tom našem poslu, najviše može pomoći, da toj naciji damo jedinstvenu dušu, jedinstveno kulturno i moralno stremljenje... Preko Slavena se moraju istok i zapad ujediniti i poći istim putem istom cilju: mir Kristov u kraljevstvu Kristovu!«[18]

Ovako su radili Mahničevi misionari usred Beograda radeći prema načelima Stadler-Mahničevih nastojanja unijaćenja, a nikako ne na osnovi Strosmayerovih ideala.

Pa opet, iz klerikalnih žarišta isticale su se smetnje koje se čine katolicima u Beogradu. Do koje mjere bili su osjetljivi katolički vođe i hijerarhija u Beogradu, pokazuje jedna slična ali veoma karakteristična napomena i zamjerka u izvještaju o procesiji na Tijelovo 1935. Službeni organ beogradske nadbiskupije opisujući tu crkvenu svečanost kaže da je »Tjelovska procesija ove godine nadmašila, ako ne po učešću vjernika a ono po redu i disciplini sve dosadanje. Bio je savršen red...« Iako se to konstatiralo, odmah na drugoj strani čine se zamjerke tome što nije bilo odviše naroda kao prošlih godina. »Moguće su tome uzrok s jedne strane oblačno i naumito vrijeme, a s druge strane konjske trke i priredbe olimpijskog dana, koje su se držale isti sat i dan. Olimpijci dapače samim ulicama Beograda su trčali, iako inače pri drugim velikim crkvenim svečanostima nije bio običaj da se takve priredbe održavaju«.[19] Kada se stala vršiti propaganda za podizanje zvonika crkve svetog Ante, održao je jedan franjevac propovijed u kojoj se požalio na nehaj beogradskih katolika, kojih da ima više od 40.000, ali svijesnih nema ni tri hiljade, na koje bi se moglo računati da će pomoći franjevcima pri toj izgradnji.[20]

U Beogradu je osnovano 1935. »Društvo svetog Ivana Kapistrana« kojemu je cilj da podigne katedralu u Beogradu posvećenu imenu jednoga od boraca i spasitelja Beograda od Turaka 21. VII. 1456. Osim toga Društvo si je postavilo zadatak da širi uspomenu na svetog Ivana Kapistrana kao historijskog junaka čitavog kršćanstva a naročito Beograda. U pozivu koji je upućen katolicima Beograda kaže se:

> »Nama pred očima lebdi valjak u ruci svetog Ivana Kapistrana. Mi čujemo bojovni zov križara i glas njihova heroja: Ne bojte se! Bog svoje ne ostavlja! Zato se i mi laćamo oružja da slijedimo svoje pradjedove! Ali ne da prolijevamo krv, ova po zahtjevu naših djedova ne smije više teći, nego da u radu, makar i mučnom prolijevamo znoj... U prvom redu želimo da na ruševinama starih svojih crkvi, na grobovima slavnih pređa, podignemo dostojno zadužbinu, da sagradimo katedralu svetog Ivana Kapistrana... Imamo već društvo pod budnim okom našega nadpastira, stupimo u njega, lakše ćemo ići naprijed...«[21]

[18] Sibe Zaninović, Deset godina Jug. kat. akad. društva, 12.
[19] »Glasnik beogradske nadbiskupije« 1935., br. 26.
[20] »Glasnik beogradske nadbiskupije« 1935., br. 22.

Samo ovo nekoliko podataka daju sliku široke, prave slavenske snošljivosti i širokogrudnosti srpskog naroda prema braći katoličke vjeroispovijesti u Srbiji. Pa opet nisu izostajala nezadovoljstva, kritike, žalbe, protesti i povike o progonu katolicizma u Jugoslaviji koji su često odjekivali i u samome Rimu. Dakako, sve je to potjecalo od strane klerikalnih vođa, a nikako ne od samih katolika koji su došli u Srbiju poslije 1918. Da bi nam bilo jasnije poređenje takvih postupaka u Beogradu i Rimu neka objasni jedna činjenica da bi se vidjelo kako se postupalo prema inovjernima u Srbiji, a kako u Rimu.

Kad je Mussolini proglasio ravnopravnost i slobodu vjeroispovijesti u Italiji, u Rimu se razvio nešto više protestantski pokret, gdje je bilo još od ranije crkava raznih grana protestantizma. Da tome stane na put Pijo XI. izdao je jedan novi Motu proprio, kojim se potvrđuje i odobrava društvo »Rad oko sačuvanja katoličke vjere u gradu Rimu«. Tim povodom izdat je i službeni kominike iz vatikanskog grada 9. augusta 1930.

> »Sveti Otac papa izdao je posebni Motu proprio kojim odobrava »Rad oko sačuvanja svete vjere u gradu Rimu«. Na čelu toga udruženja bit će kardinal Marchetti-Selvaggiani, bivši tajnik Kongregacije De Propaganda Fide. Društvo će imati dvije grane i to tako da će jedna bit posvećena radu oko sačuvanja vjere propagandističkim sredstvima i prema vlastima u smislu Lateranskih sporazuma. A druga će nastojati oko gradnje crkava u novim predjelima grada Rima. Ovaj Motu proprio ima veliku važnost, jer daje direktive i odlučno naređenje za rad oko čuvanja katoličkog karaktera grada Rima protiv sviju protivnika svete vjere, napose protestantskih sekta i protiv sviju nastojanja privatnika i službenih krugova, da bi uklonili vanjske znakove toga karaktera ili šta više gradu dali bezvjersko obilježje. Lateranski ugovor »Radu« daje jaku pravnu podlogu, jer se prema njemu ima gradu Rimu sačuvati odnosno povratiti značaj katoličkog grada kako to dolikuje rezidenciji glave katoličke crkve. To treba ponovo naglasiti, jer se pred kratko vrijeme pojavilo u štampi mišljenje kao da je Lateranskim ugovorom definitivno grad Rim pripao samo Italiji, a da se papinstvo povuklo u Vatikanski grad. Naprotiv tek Lateranskim ugovorom gradu je dato obilježje katoličkog i svetog grada, a samo Papa-Kralj se povukao u Vatikanski grad ne osporavajući više svjetovni suverenitet kralja Italije nad Rimom pod uslovom spomenutog servituta. Jer čim bi Italija prestala poštivati katolički karakter grada Rima, iskrslo bi ponovno Rimsko pitanje.«[22]

Dakle ovako je bilo u Rimu, a onako kako smo izložili, u Srbiji.

[21] »Glasnik beogradske nadbiskupije« 1935., br. 12.
[22] »Hrvatska straža« 10. VIII. 1930. »Katolički list« 1930., br. 33.

Međutim, nasilni rimski Drang nach Osten nije razumio niti je sa blagodarnošću priznavao ove slavenske vrline, već je u svom nezasitnom penetracionom zamahu i dalje produžavao pomoću svojih klerikalnih izvidnica, politiku stalnog nezadovoljstva i traženja sve novih i novih uspjeha i povlastica.

Treba da se kaže, naročito onim strancima, koji su upoznati samo sa nedobronamjernim izvještajima i nezadovoljstvima vatikanskog »L'Osservatore Romano«, da je u Jugoslaviji samo rimski prozelitizam pronalazio uzroke i razloge za sva ta prikazivana nezadovoljstva i isfantazirane progone, dok ih nijedna druga crkva nikad nije pokazivala. Klerikalizam u Hrvatskoj i Sloveniji, kao predstraža tuđinske politike i tuđinskih interesa bio je vječiti nezadovoljnik, ma da je katolička crkva od 1918. do 1941. bila u svakom pogledu, a naročito u budžetima favoriziranija, nego što je to ikad bila u habsburškoj monarhiji austrijskog cara i madžarskog apostolskog kralja, u toj tvrđavi vatikanskih interesa. O tome postoje ne samo tvrdnje nego i uvjerljivi dokazi i pojedinih hrvatskih katoličkih prelata, koji su tu činjenicu ne jednom potkrijepili statističkim podacima, u čiju objektivnost se ne može da sumnja. Biskup Ucellini-Tice, don Juraj Bijankini, Vjekoslav Spinčić, don Frano Ivanišević i toliki drugi narodni svećenici starije garde Strossmayerovih koncepcija za to su ne jednom dali dokaze. Slabost, nesposobnost i trulost režima, prije i poslije šestog januara 1929. bili su uslovi kojima se i te kako koristila Rimska Kurija na štetu jugoslavenskih naroda. Sve je to i te kako pomagalo i agresivni imperijalizam vatikanskog saveznika, Mussolinijev fašizam, koji se u suglasnosti sa Rimskom Kurijom, istodobno najbezočnije oborio na naše slavenske manjine u Julijskoj Krajini. Tada Rim nije vidio ni progon crkve ni vjere kad se slavenskoj pastvi uskraćivao razgovor s Bogom na njegovu materinjem jeziku, jer je tako želio Mussolini, kako bi što prije asimilirao i denacionalizirao slovensku i hrvatsku Julijsku Krajinu. Ove strahovite suprotnosti i antipodnost odnosa Rimske Kurije prema svojim vjernima u Italiji, kao i onima u Jugoslaviji najteže optužuju antislavenske akcije Rimske Kurije, koja je svoje agresivne imperijalističke ciljeve povezala s onima italijanskog fašizma radeći za njih i u Jugoslaviji svima raspoloživim sredstvima. Militantni klerikalizam bio joj je na usluzi i u Jugoslaviji, kao što joj je bio na pomoći u Habsburgovu carstvu, za prvog svjetskog rata pa tako i za drugog, i poslije njega.

XIV.

DRAMATSKI USPON

Konkordatska borba

Nadbiskup Ante Bauer, prevalivši 70. godinu života, odlučio je već 1926. da nađe pomoćnika i zamjenika s pravom nasljedstva, coadjutorem cum jure successionis. Međutim, njegova nastojanja i prijedlozi nailazili su na razne prepreke i teškoće. U Beogradu kao i u Vatikanu. Provjereni podaci pokazuju da je tokom ovih nastojanja morao nadbiskup Bauer prelaziti s kandidata na kandidata. Bilo ih je nekolicina koje je predlagao, ali bilo je i takvih, koji su se pojavili izvan kruga njegovih želja. Takvi su bili, na primjer, sarajevski nadbiskup dr. Ivan Šarić, zagrebački kanonik dr. Lovro Radičević i beogradski konzultor dr. Augustin Juretić. Splet raznovrsnih ambicija i intriga povezan je s kandidaturama ove trojice. Svaki je od njih nastojao da bilo u Rimu bilo u Beogradu zaiteresira mjerodavne, i pored saznanja, da je nadbiskup Bauer već predložio svog kandidata.

Prvi nadbiskupov kandidat bio je dr. Antun Slamić, rođen Tršćanin (1892), inače učen i spreman bogoslovac, u trenutku predlaganja nadbiskupov lični tajnik. Nadbiskup Bauer stavio je njegovu kandidaturu pred vladu najživljim i iskrenim preporukama. Intimni poznavaoci njegove ličnosti tvrdili su za njega da je kao Tršćanin, koji je mogao dobro upoznati politiku Italije i Vatikana prema našemu narodu, mnogo bliže jugoslavenskoj koncepciji nego ostali prelati sa zagrebačkog Kaptola. U Beogradu nije bilo dovoljno potrebnog razumijevanja za njegovu kandidaturu, naročito ne u ministarstvu vanjskih poslova. Ministar dr. V. Marinković plašio se da bi taj prijedlog u Rimu i Vatikanu Pija XI., izazvao izvjesne neprijatnosti uslijed kandidatova julijsko-krajinskog porijekla. Dr. Voja Marinković stojeći na liniji najmanjeg otpora zatražio je od nadbiskupa drugog kandidata. Dok je Voji Marinkoviću smetalo Slamićevo rodno mjesto, dotle M. Ninčiću nije bilo teško da 1923. isposluje pristanak za dra Bonefačića, Istranina, protjeranog s Lošinja kad ga je okupirala Italija. Isto to ne će smetati kasnijoj kandidaturi beogradskog nadbiskupa dr. Ujčića, rodom iz starog Pazina, koji je pripao Italiji. Nema sumnje da je Marinkovićevo nerazumijevanje i nedovoljna odlučnost da se založi za kandidata, ma i uz cijenu izvjesnih diplomatskih napora, bilo na štetu opće narodne i državne stvari. Ovaj svakako loš potez diplomatske komocije skrenuo je rješavanje problema na daljna postavljanja i odbijanja novih kandidatura, koje su bile sve manje i manje zgodne, da na kraju završe u najnesretnijem rješenju.

Slijedeće godine nadbiskup je predložio izbor trojice kandidata. Ni ovaj put nije napustio kandidaturu dr. Slamića. Štoviše, njega je stavio na prvo mjesto. Na drugom mjestu je predlagao dr. Frana Barca, kanonika svoga kaptola, rektora sjemeništa i nadbiskupske gimnazije i profesora apologetike na teološkom fakultetu.

Dr. Fran Barac bio je ranije aktivni političar, koji se istaknuo još u vrijeme svjetskog rata kao veza između Jugoslavenskog odbora i zagrebačkih pravaških političara. Poslije rata pripadao je Hrvatskoj zajednici, pa je sa svom ostalom opozicijom, klerikalnom i neklerikalnom, postepeno napuštao i jugoslavenstvo Majske deklaracije. Na kraju se našao posve u taboru najradikalnijih protivnika Beograda i ogorčenih branitelja hrvatske individualnosti. Ali, u Rimu nisu zaboravili, da je prije dvadesetak godina bio obilježen kao modernist i da je imao dosta muke da objasni da njegova apologetika nije pisana u tome duhu tako strašnom Kuriji novog Syllabusa pape Pija X. Osim toga, sa dr. Barcem nadbiskupa Bauera vezivalo je davnašnje prijateljstvo. Treći kandidat bio je dr. Stjepan Bakšić, kanonik i profesor dogmatike, urednik »Katoličkog lista« žestoki protivnik reformnog pokreta katoličkog svećenstva poslije 1918., a onda i starokatolika u Hrvatskoj. On je bio stavljen na listu kao veoma militantni klerikalac, ali više radi broja trojnog prijedloga, nego zbog ozbiljnih nadbiskupovih namjera. Dr. Slamića i opet se nije htjelo u Beogradu. Dr. Barac je zapeo u Rimskoj Kuriji, a Bakšićeva se kandidatura ugasila sama od sebe, jer i on sam nije pokazao volje da se primi kandidature. Kad je dr. Antun Bauer istaknuo dra Aleksandra Gahsa, profesora teologije u Zagrebu, poznatog zatrovanog klerikalca-frankovca, inače u odličnim odnosima s jezuitima u Palmotićevoj ulici, vlada ga je odlučno otklonila. Tako su godine odmicale, a nadbiskupu nije pošlo za rukom da nađe zamjenika.

Kad se 1933. nadbiskup Bauer teško razbolio i prijetila opasnost da bi mogao umrijeti a ne izabrati svoga nasljednika, uzeli su stvar u svoje ruke zagrebački jezuiti, bacivši već ranije oko na jednog svog valjano pripravljenog štićenika. Ne toliko bogoslova, koliko sjajnog učenika njihovih metoda. Njima je uspjelo naći lice koje će zadovoljiti i Vatikan, a Beograd će ga odmah prihvatiti. Oni se nisu u planu prevarili. Bio je to 35. godišnji ceremonijar zagrebačkog nadbiskupa, dr. Alojzije Stepinac. Učenik jezuitskog Germanicuma, gdje je počeo studirati bogosloviju tek poslije svjetskog rata, u kome je sudjelovao kao potporučnik.[1] Naime Alojzije Stepinac bio je 1918. zarobljen na talijanskoj fronti i odatle je došao na solunski, kad je već izvršen septembarski prodor. Za trupama, koje su prodirale u Srbiju i kroz nju u Hrvatsku, išao je potporučnik Stepinac zadržavši se na vojnoj dužnosti neko vrijeme u Makedoniji, pa je tako izvjesno vrijeme bio označavan kao solunski dobrovoljac. Međutim, kasnije dr. Stepincu nije bilo milo kad se u novinama o tome govorilo ili kad su ga iz Udruženja rezervnih oficira dobrovoljaca tražili da učestvuje u radu Udruženja. Uskoro je taj isti rezervni oficir po vlastitoj molbi razriješen dužnosti.[1] Poslije izvjesnog kolebanja za odabiranje studija, pa i razočaranja u svojim osjećanjima odlučio se za teološki studij. Pod utjecajem dra Josipa Lončarića, prvog urednika furtimaškog »Hrvatstva« i njegovim nekadašnjim direktorom u zagrebačkom orfanatrofiju odlučio se 26. godišnji Stepinac 1924. da pođe na studij u jezuitski rimski Germanicum. Zaređen je za svećenika 1930., dakle ustvari tek četiri godine prije, nego što je njegova kandidatura postavljena za koadjutora nadbiskupu jedne, po prostranstvu i broju vjernika, od najvećih dijeceza na svijetu.

[1] Njegov prvi biograf, dr. Dragutin Nežić, uopće ne bilježi da je bio solunski dobrovoljac, i prešućuje ovo nesumnjivo važnu činjenicu. Zacijelo, da ga pred Pavelićem ne kompromitira. (Život našega nadbiskupa. »Katolički list« 1944., br. 25, 293).

Čim se dr. Stepinac vratio iz Rima (1931), imenovan je za ceremonijara zagrebačkog nadbiskupa. Kao takav bio je stalno u dodiru s nadbiskupom Bauerom prateći ga u svim crkvenim funkcijama kao i na ljetnim odmorima. Upravljao je kratko vrijeme župom u Samoboru, a onda i u Sv. Ivanu Zelina, gdje je ostavio veoma mučnu uspomenu, jer je bio od nadbiskupa naturen protiv volje građana i seljaka, koji su željeli da na upražnjenu župu dođe stariji kapelan koga je svijet poznavao i volio. Kako su se seljaci, naročito žene tome opirale, morali su ga žandari uvesti u crkvu i u župni dvor, pošto mu se narod fizički opro da nastupi svoju novu dužnost. Žandari po svom običaju nisu štedjeli buntovne žene, koje su isprebijali. Tako je dr. Stepinac bio jedan od izuzetnih župnika, koji su na ovaj način, pomoću žandarskih kundaka uvedeni u svoju pastirsku dužnost.[2] Kako se među pobunjenim narodom nije mogao održati, to ga je nadbiskup i opet povukao pod svoje neposredno okrilje, da na kraju pristane na sugestije, koje su došle iz zagrebačke Palmotićeve ulice (Jezuitski samostan) i Stepinca odredi i on za svoga pomoćnika i nasljednika. Tako je ovakav upravitelj župe, protiv volje svoje pastve, inače potpuno nepoznat u kleru i narodu, postao nadbiskupom, ni s voljom ni protiv volje pastve i naroda, duhovnim i crkvenim vođom milijunske dijeceze.

Nema sumnje, vladalo je uvjerenje u svećeničkim krugovima u Zagrebu da je taj mladi svećenik bio u Rimu vrlo dobro zapažen kao učenik i odlično opisan kod svih starješinskih prvaka. Naročito ga je zapazio pater — spiritualis, jezuit Otto Pfülf. Jer, očigledno njih nije smetalo njegovo svećeničko neiskustvo, zatim nesumnjivo nedovoljna primjena bogoslovnog znanja, koje se učvršćuje samo poslije dugog niza godina, a niti potreban autoritet, koji je takvom visokom crkvenom velikodostojniku potreban pri preuzimanju uprave dijeceze na kojoj su njegovi prethodnici zauzimali ta mjesta s izvjesnim izgrađenim crkvenim i političkim autoritetom Rim je bio uvjeren. Za kralja je dovoljno bilo kad mu se reklo, da je Stepinac bio jugoslavenski dobrovoljac. To je bacilo u zasjenak zacijelo i njemu poznat karakterističan podhvat ceremonijara Stepinca, koji se pri povratku u Jugoslaviju veoma isticao kao naročito bojovni križar, učestvujući s pravim fanatizmom pri organiziranju križarske organizacije, koja je pod posve vjerskim parolama zamijenila klerikalno političko orlovstvo. U svojoj križarskoj nesustezljivosti i u militantnom zanosu održao je Alojzije Stepinac potkraj 1933. u Pregradi govor, u kome je aludirao na prilike u Hrvatskoj i Jugoslaviji i na srpsku hegemoniju i diktaturu kralja Aleksandra. Govor je bio isprepleten alegorijama i aluzijama, koji su njegovi slušaoci svaki na svoj način u svom primitivizmu protumačili. Stepinac je ispred oltara govorio o poganskom kralju Antiohu, koji je gonio Izraelce, a njih su od njega oslobodili Makabejci — Križari. Jasne političke aluzije na poganskog kralja i narod koji oslobađaju Makabejci protumačeni su u analogijama s nekatoličkim vladarom Aleksandrom. I odviše jasne političke aluzije dovele su i do policijskih mjera protiv ratobornog križara — Makabejca Stepinca, pa je tek na intervenciju nadbiskupa Bauera cijela stvar legla.[3] Dakako prije vremena zapažen i otkriven, prema savjetima i naređenjima svoga zaštitnika, Stepinac se za trenutak povukao, kao da je pokazao neko prividno kajanje i povlačenje s političkog terena.

[2] »Narodni glas« 6. II. 1946.

[3] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 52.

Sve to nije smetalo zagrebačke jezuite, zatim beogradskog nuncija Pellegrinettija i nadbiskupa Bauera, da predlože Stepinca za nadbiskupa. Naprotiv, izgleda, upravo ovo dizalo je Stepincu vrijednost. Ili kako kaže biograf dr. Nežić, »njegovo potpuno odricanje samoga sebe i *njegov oštar, borbeni duh*, kad se radi o pravima Crkve, uočilo je pronicavo oko starca nadbiskupa dra Antuna Bauera . . .«[4] Već 30. maja 1934. javio je »L'Osservatore Romano« da je Sveti Otac (28. V.) odredio nadbiskupu Baueru za koadjutora dra Alojzija Stepinca kao titularnog nadbiskupa dijeceze Nicopsis. Na zagrebačkom Kaptolu ovo postavljanje bio je pravi grom iz vedra neba. Kanonici su, poznavajući mladog ceremonijara, govorili: zar smo tako nisko pali da nam dijete šalju, i to neuko![5] A o toj neučenosti kasnije su se na Kaptolu hvatale pribilješke u raznim situacijama, kad je nadbiskup istupao kao govornik i propovjednik. A on je često i mnogo govorio i propovijedao. U toj mnogorječitosti nema ravnoga među svojim prethodnicima.

»Jutarnji list« (31. V. 1934.) označio je točno delikatnost postavljanja novog koadjutora kad je rekao, da je »pitanje koadjutora koje je bilo aktuelno duže vremena sada konačno riješeno. Među tolikim kandidatima kojih su imena spominjana, i koja su stajala s tim visokim položajem crkvenog dostojanstvenika u vezi, nijedno se nije pokazalo ispravnim: događaji su iznijeli jednog mladog čovjeka, čije se ime uopće nije spominjalo, za kojega se — u širokim krugovima — nije ni znalo«.[6]

24. juna, poslije duhovnih vježbi, održanih kod jezuita na zagrebačkom Jordanovcu, dr. Alojzije Stepinac bude od strane nadbiskupa Bauera u zagrebačkoj katedrali, uz asistenciju nadbiskupa Šarića i biskupa Bonefačića, posvećen, dok je dr. Lovru Radičeviću, njegovu protukandidatu, bilo određeno da čita papinu bulu o postavljanju dr. Alojzija Stepinca za koadjutora cum jure successionis. U predvečerje ove svečanosti priredili su brojni križari veliku bakljadu. Prisutan je bio i nuncij. Tako su Pijo XI. i kralj Aleksandar zajednički riješili pitanje koje je uveliko interesiralo jugoslavensku javnost: i crkvu i državu, i klerikalne krugove kao i njihove protivnike, i rodoljubni dio svećenstva. Sveta Stolica je zacijelo i pri ovom svom postupku da se i opet poslužimo službenom terminologijom »L'Osservatore Romana«, od prije tri godine, kada je odredila ostavku nadbiskupa Sedeja i popunjanje goričke dijeceze, postupila s »punom obazrivošću i smišljenošću«. Jednako kao što je to ona učinila u Gorici, Trstu, na Rijeci i t. d. Uistinu, kasniji rad nadbiskupa Stepinca, pokazao je da je ne samo u potpunosti, nego do savršenstva udovoljio nadama predlagača i inicijatora njegove kandidature, zagrebačkih jezuita, kao što je »puna obazrivost i smišljenost« Svete Stolice mogla da požanje najzavidnije rezultate s kojima su oba kontrahenta Lateranskog sporazuma mogli da budu posve zadovoljni. Uistinu, vatikanska diplomacija poslije smrti nadbiskupa Bauera nije mogla imati u Zagrebu boljeg eksponenta od nadbiskupa Stepinca.

[4] Dragutin Nežić. Život našega Nadbiskupa, 294.

[5] Jedan profesor bogoslovije zagrebačkog sveučilišta pričao mi je o svome zaprepaštenju kad je čuo neka netočna teološka izlaganja koadjutorova s propovjedaonice u zagrebačkoj katedrali. Poslije propovijedi, dotični profesor upozorio je nadbiskupa na omaške koje je nesvijesno učinio, naprosto uslijed neznanja filozofsko-dogmatskog problema u koji se, nedovoljno spreman, upustio.

[6] Među prvim čestitkama je i ona nuncija Pellegrinettija, kojom ujedno nuncij zahvaljuje dru Stepincu što se primio da »uzme na sebe sjajni doduše, ali težak i trnjem posut križ crkve zagrebačke« — »poslije dugog oklijevanja s pristankom smatrajući se preslabim za nošenje tolikog tereta.« (Dragutin Nežić, Život našega Nadbiskupa, 294).

Nadbiskup koadjutor, dr. Alojzije Stepinac, položio je zakletvu vjernosti Jugoslaviji lično kralju Aleksandru. Ovu činjenicu naročito ističemo, jer ona svakako ulazi u sklop obaveza, koje je Stepinac preuzeo ne samo prema vladaru i zemlji kojoj je zakletvom potvrdio vjernost, nego i prema Syllabusu pape Pija IX. iz 1864.

Prvi put je nadbiskup koadjutor, poslije učinjene zakletve službeno funkcionirao u Beogradu na sahrani kralja Aleksandra, oktobra 1934., kad je zastupao oronulog nadbiskupa Bauera i cijeli episkopat Jugoslavije. U njegovoj pratnji nalazio se od strane zagrebačkog kaptola i njegov raniji protukandidat dr. Lovro Radičević. Dr. Stepinac, prošlogodišnji Makabejac-Križar mogao je da bude zadovoljan.

U političkom previranju koje se nazire već novembra mjeseca 1934. pojavljuju se na sceni oba nadbiskupa Bauer i Stepinac, biskup Bonefačić i vođa križara dr. Ivo Protulipac. Jer i oni su potpisnici zagrebačkog Memoranduma koji je Namjesništvu u Beogradu predan početkom novembra 1934. Ma da ovaj Memorandum u svojim osnovama ima elemenata koji su bili diktirani nesumnjivim patriotskim pobudama, uza sve to jedan dio potpisnika imao je sasvim druge ciljeve, nego što ih je sam Memorandum izlagao u vezi s državnim reformama. Naročito nepovjerenje prema Memorandumu[7] ukazivala je činjenica, da su se glavni akteri toga Memoranduma sastali u nadbiskupovu dvoru, a tvrdilo se da je iza svega toga bio glavni režiser jezuitski pater Müller. U jednom izvještaju početkom decembra 1934., upućenom u Beograd odgovornim činiocima, kaže se prema podacima i obavještenjima koja potječu s onog dijela zagrebačkog kaptola, nenaklonjenog nadbiskupima Baueru i Stepincu, da je ovaj pater Müller samo najsposobniji i najagilniji eksponent patra Prešerna, intimnog suradnika »crnog pape« Ledochowskoga u Rimu. Nema sumnje, ovaj pater Müller, prvih ustaških dana sam je ispovjedio mnogo toga i osvijetlio je nejasne, tajne i mračne zakulisne radnje svoje, kao naročiti propagator kulta »Marije kraljice Hrvata«.

Pri tom Memorandumu je naročito mnogima zapelo za oko učešće šefova K. A. i vođe križara, tih kasnije otkrivenih i utvrđenih pomagača Pavelićeve emigrantske akcije. Svakako je jedan dio dobronamjernih potpisnika bio uslijed toga rezerviran prema ovako montiranom Memorandumu.

Još se nije pravo stišala polemika zagrebačkog Memoranduma, kad je jedan od njegovih najistaknutijih potpisnika, nadbiskup Bauer, izazvao novu buru ogorčenja svojom takozvanom antisvetosavskom poslanicom. U njoj je naime nadbiskup zabranio katoličkoj omladini da učestvuje pri svečanostima u slavu svetog Save o sedamstotoj godini smrti velikog srpskog prosvjetitelja.

»Katolički list« (1935., br. 3, 34) objavio je nadbiskupovu poslanicu, u kojoj se govori o proslavama svetog Save koje su se te jubilarne godine imale izvesti u čitavoj Jugoslaviji i u svim školama. Prema sudu hrvatskih i slovenskih klerikalaca, to bi bio najteži atak na slobodu katoličke savjesti. Kad je »Hrvatska straža« dala poslanici širi publicitet, objavile su je gotovo sve novine u Jugoslaviji. Nadbiskup Bauer je rekao:

»Na upite s raznih strana općenito se odgovara i izvještava da je proslava »Svetosavske godine« naređena od Svetog arhijerejskog sinoda čisto

[7] Izjava splitskih društava o zagrebačkom memorandumu. Split 1934.

crkveno-vjerska i plemenska stvar i proslava srpsko-pravoslavne crkve, koja se na pripadnike drugih konfesija, pa stoga ni na katolike ne odnosi. Obzirom na to, katolički vjernici ne moraju učestvovati u toj proslavi, niti ih itko može i smije siliti da učestvuju ni pasivno a još manje aktivno u priredbama proslave. Toliko na ravnanje velečasnom svećenstvu i za eventualno obavještenje vjernika. Što se pak napose školske omladine tiče, to pitanje je uređeno raspisom Ministarstva prosvjete, opće odjeljenje P. Br. 55275-33 od 21. I. 1934. godine o izvođenju proslave svetog Save kao državnog školskog praznika odnosno raspisa Pov. br. 20261 od 28. XII. 1932.

Ako se desi da se neka škola ogriješi o izdate propise, Ministarstvo prosvjete će narediti da se slučaj izvidi i postupit će prema službenicima koji budu krivi za neizvršenje naređenja. O svakoj povredi ovih naređenja imadu me. dušobrižnici i katehete obavijestiti.«[8]

Ovako je, dakle, zacijelo strahujući za ispravni vjerski odgoj katoličke omladine nadbiskup Bauer shvatio sedamstotu godinu smrti svetog Save. Nema sumnje da je on kao učeni teolog znao da su Žitija svetog Save ušla u Acta Sanctorum, koja izdaju učeni jezuiti — Bollandisti u Anversu. — Zacijelo je znao, da je u tim Acta Sanctorum, pod danom 14. januara i sveti Sava unijet, kao rimokatolički svetac sa svim opisima njegovih čudesa i svetosti kao i poštovanja kojim ga je častio njegov narod, pravoslavne i katoličke vjeroispovijesti. Jedva bismo smjeli posumnjati da nisu oba nadbiskupa znala da se sveti Sava u dalekoj prošlosti uveliko poštovao i među katolicima Jugoslavenima i da je rimokatolički biskup Ivan Tomko Mrnavić u XVII. stoljeću štampao između 22 sveca kraljevske krvi i Žitije svetog Save, koje je i u godini Francuske revolucije odštampano zasebno. Zacijelo su znali, da je katolički svećenik Dubrovčanin Toma Ivanović 1786. odštampao »Iz srpskijeh slova u latinska prineseno« i »Žitije svetog Save kaluđera i biskupa srpskoga Parca Hercegovine«. Ta je knjiga bila toliko omiljena da je 1838. doživjela novo izdanje. Ako mladi koadjutor nije stigao još da se dovoljno upozna s nacionalnom prošlošću i književnošću, zacijelo je starac nadbiskup Bauer znao da je u XVIII. stoljeću franjevac Andrija Kačić Miošić u svom »Razgovoru ugodnom naroda slovinskog« ukazao veliku čast i svetom Savi, koga:

»Rad čudesa Svetitelja Save,
Slovinske ga sve države slave.«

Jer i fra Andriji je sveti Sava »kruna, dika, poštenje i slava slovinskoga puka i naroda« baš tako kao i književniku Splićaninu Jerolimu Kavanjinu u XVII stoljeću.

Manje je vjerovatno da je znao Stepinac da je i drugi jedan franjevac, autor »Osvetnika«, fra Grga Martić pjevao u slavu svetog Save zazivajući s nebesa njegovu pomoć i zagovor. Jer Martićeva »Pjesan na dan svetog Save prvog arhiepiskopa srpskog« objavljena je tek aprila 1935. u Beogradu u »Srpskom književnom glasniku«, koja zacijelo na užas izdavača antisvetosavske poslanice završava s molitvom:

»Učastniče Serafinskog Dvora
Pomoć nami pošalji ozgora!«[9]

[8] Poslanica nadbiskupa dr. Bauera o proslavi Svetosavske godine. »Politika«, 13. I. 1935.
[9] Ekleziastik (A. Čičić), Jedna pjesma fra Grge Martića o svetom Savi. »Srpski književni glasnik« 16. IV. 1935.

Dok se fra Grga Martić, fra Andrija Kačić Miošić, biskup Ivan Tomko Mrnavić, svećenik Toma Ivanković, pa i belgijski Bollandisti mole svetom Savi kao katoličkom svecu, a u istome takvom duhu piše studiju i fra R. Rogošić (»Prvi srpski arhiepiskop Sava i Petrova stolica«),[10] a »Glasnik beogradske nadbiskupije« to gledište usvaja iste 1935.,[11] dotle moderni klerikalni Križari-Makabejci inkvizitorski ponovno pale lomaču, ne doduše na beogradskom Vračaru, ali zato na zagrebačkom Kaptolu, i spaljuju dakako simbolički uz pobjedonosni kliktaj frankofurtimaša i ustaša, šizmatika svetog Savu. Nema sumnje da su belgijski jezuiti mnogo pogriješili u očima ovih zagrebačkih Križara-Makabejaca a isto tako i spomenuti katolički pjesnici i književnici koji su s najvećim poštivanjem govorili o svetom Savi. Svima, vjerojatno i klerikalcima, bilo je jasno da ova Bauer-Stepinčeva poslanica ima iza sebe političku pozadinu. Sada se pružila prilika da se protegne zabrana Svete Rimske Kongregacije svetog Oficija o zajedničkom učestvovanju svećenika u crkvenim blagoslovima sa svećenicima druge vjeroispovijesti, i na školsku jugoslavensku djecu, da ne učestvuju zajednički katolici i pravoslavni pri slavljenju svetog Save. Svetog Save, srpskog nacionalnog prosvjetitelja. Zato je trebalo ponovno koristiti crkvu i poslužiti odvajanju Hrvata i Slovenaca od Srba.

Ovaj potez nadbiskupa Bauera protumačen je odmah na mnogim stranama kao izrazito politički gest. On je izazvao ne samo novo žaljenje i razočaranje nego i novo ogorčenje, i to ne samo u svim srpskim redovima, nego i u redovima svih rodoljubivih jugoslavenskih katolika. Naređenje zagrebačkog nadbiskupa proširio je unijatski grko-katolički biskup dr. Dionizije Njaradi na svoju grko-katoličku dijecezu. Međutim, grko-katolički Rusini ogradili su se od svoga pastira (u »Zarji« 27. I. 1935.) i zatražili da se proslavljanju svetog Save ne stavljaju nikakve smetnje. Zaključci, koji su se izvodili radi ovog stava nadbiskupa Bauera nisu bili teški samo za pojedine velikodostojničke ličnosti nego i za crkvu, koju su oni predstavljali. Polemika je izazvala na scenu s pravoslavne strane i profesore teologije[12] kao i pojedine episkope.[13] Patrijarh Varnava objavio je za Savin dan Svetosavsku poslanicu u kojoj govori o značenju svetog Save. Ma da ni jednom riječi ne spominje Bauerove okružnice, vidi se da je ona uveliko namijenjena njegovim mislima i uskom vjerskom gledištu.[14]

Međutim, pogrešno bi bilo mišljenje, da su gledište nadbiskupa Bauera i Stepinca dijelili svi svećenici i svi biskupi. Ne. Bilo ih je koji se nikako nisu slagali s ovakvim stavom prvosvećenika zagrebačke dijeceze. Među njima bio je i kotorski biskup Frano Ucellini-Tice, koji je bio ne samo zgranut ovakvim istupom, nego je bez ustezanja osuđivao taj postupak, Kad sam u Beogradskoj »Politici« (4. II. 1935.) podvrgao kritici Bauerovu antisvetosavsku poslanicu, uspoređujući uopće stav zagrebačkog nadbiskupa sa stavom biskupa Strossmayera prema srpskoj crkvi i njenim predstavnicima i kad sam podvukao da Strossmayer ne bi nikad mogao da tako unese zabunu u duše podređene pastve, stari biskup Ucellini-Tice mi je odgovorio 17. II. 1935.

[10] »Nova revija« 1929., br. 3-4.
[11] Povijest katoličke crkve u Srbiji. 1935., br. 1, 8.
[12] Dušan Glumac. Rimokatolička crkva i slavljenje svetog Save. »Vreme« 30. I. 1935.
[13] Nikolaj Velimirović, Primjedba na okružnicu presvijetlog gospodina dr. Bauera. »Politika« 9. II. 1935.
[14] Patrijarh Varnava, Svetosavska poslanica. »Politika« 26. I. 1935.

»Odgovaram na Vaš bratski list 8. tek. mj., čim ste me osobno počastili i zadužili. Ja bi rado i pregledao Vaš rad o slavenskom bogoslužju kod Hrvata kad ga budete dovršili; ali me oči nemilo izdavaju. Već sam u 89. godini života! *Vaš članak o Strossmayeru u »Politici« sasma je točan i vrlo zgodan. Strossmayer koliko je bio oduševljen rodoljub, toliko je bio duboki bogoslovac. Ono što ste izjavili gled vas pri svrsi (kraju), neće biti nekomu milo; ali ste vrlo dobro učinili — na ljutu ranu, ljutu travu, pa i ja vam iz dna duše kličem: Bog vas poživio!* Dakle, ako dragi Bog dade, da se vidimo i da se malo porazgovorimo ovoga ljeta na Lopudu: Promissio boni viri obligatio. Uccelini - Tice, biskup.«[15]

Dakako, tako nije mislila Šimrakova »Hrvatska straža« (12. II. 1935.). Ona me je napala neobično žestoko, označivši da »članak nije dostojan jednog historičara, sveučilišnog profesora, ni po tendenciji, ni po tomu, kojim piše o pokrovitelju Jugoslavenske akademije, a pogotovo ne po načinu obrađivanja i prikazivanja Strossmayerovih pogleda.«

Svakako, ova je polemika unijela dosta svijetla u neraspoloženja nadbiskupa Bauera i njegove okoline, u prvom redu njegovog koadjutora Stepinca kao i čitave klerikalne štampe, koja je sve to istodobno vješto politički eksploatirala.

Još u jeku najživljih odjeka koje je proizvela antisvetosavska okružnica nadbiskupa Bauera, istupio je u prvi plan nadbiskup koadjutor otvoreno u borbu za načela srednjevjekovnog ultramontanizma naviještajući protivnicima rat. Za taj svoj istup koristio je koadjutor jedan naročiti dan, kako bi simbolički povezao svoje programne misli, sva svoja nastojanja, koja će provoditi u stilu i duhu borbenih Makabejaca-Križara. Bio je to takozvani Papin dan, dan godišnjice krunisanja Pija XI. Učinjene su velike prethodne reklamne pripreme da se skupi što više svijeta u velikoj izložbenoj sali Zagrebačkog zbora. Prisutno je bilo do deset hiljada građana. Svi kanonici, prebendari, župnici, kapelani, katehete, redovnici, redovnice, i sva katolička udruženja K. A., a među njima brojni predstavnici križarskih bratstava. Prvi govornik bio je senior profesor Petar Grgec koji je govorio o značenju papinstva u čovječanstvu i papolatrijski uzdigao ga u visoke sfere apoteoze. Klerikalna gomila klicala je Živio Papa! Živio Krist Kralj! Među govornicima koji su prethodili nadbiskupu koadjutoru bio je neobično aklamiran Veliki Meštar Velikog Križarskog Bratstva dr. Ivo Protulipac, koji je govorio o temi »Papinstvo i narodna obnova«. U aluzijama, koje su bile lako shvatljive, dr. Protulipac je ukazivao na opasnosti koje su snalazile hrvatski narod u prošlosti ali od kojih su ih pape uvijek spasavale. Prema Protulipčevu shvaćanju, hrvatski narodni mentalitet osnovan je na »trajnom i vječnom savezu Hrvata sa Svetom Stolicom«. Istu misao, 1900. obilježio je nadbiskup Stadler, po riječima biskupa Šarića, kao program katolika Hrvata za čitavo XX. stoljeće! Stalno i svuda dosljednost u zacrtanom planu i programu hrvatske klerikalne misli. Na ovim osnovama, govorio je Protulipac, Hrvati su izgradili ne samo svoju nacionalnu, nego i socijalnu orijentaciju. Nisu izostali ni napadaji na liberalizam, slobodne zidare, organizirano židovstvo, komunizam i brojne grupe kul-

[15] Mi smo se sreli tek na kraće mjeseca maja naredne godine, a dulje jula i augusta iste godine razgovarajući svakodnevno o brojnim pitanjima, koja su bila na dnevnom redu pa tako i o crkvenim. Svoje impresije objavio sam još za života biskupova 4. VI. 1936. u »Politici«.

turnih radnika, koji, kako misle klerikalci, žele da hrvatski narod odvrate od rimskog katolicizma. Kao što su pape spasavale Hrvate u IX. i XVII. stoljeću, tako će ih i sada spasiti od opasnosti. Na kraju je ovaj križarski bojovnik pozvao Hrvate u odlučnu akciju za katolicizam, koja će se sada manifestirati u Zagrebu organiziranjem novih deset župa, koje će nastojati da oživi mladi nadbiskup. Njega je također pozvao vođa križara na punu borbenu suradnju zatraživši od sviju herojski duh i odlučnost. Na kraju podsjetio je slušatelje na riječi Pija XI., koje je uputio 1925. hrvatskim hodočasnicima o 1000 godišnjici hrvatskog kraljevstva u vezi s izvorima hrvatskih snaga, koje se za njih nalaze u Rimu. Osnovna Protulipčeva misao u njegovu govoru bila je, da rimski papa treba da bude regulativ svih hrvatskih kulturnih težnji, kojima je slušateljstvo dodalo, i političke, jer je to i proizlazilo iz cijelog izlaganja Velikog Meštra Velikog Križarskog Bratstva kao najpokornijeg izvodioca tuđinskih vatikanskih težnji.

Sasvim je bilo u skladu da je ovaj Papin dan bio u istom duhu protumačen i od mladog nadbiskupa, koji je govorio u duhu borbenog križarstva, kako je to zaželio Veliki Meštar Velikog Križarskog Bratstva. Prvi put pred tako velikim brojem slušatelja. Rijetko je koji govornik tako burno pozdravljen prije nego je ma šta još rekao, kao što je bio nadbiskup-koadjutor Alojzije. Aplauzi su bili ne samo manifestativni nego i demonstrativni, u znak pune solidarnosti sa njegovim stavom u memorandumskoj i antisvetosavskoj akciji. Križari su očekivali od svog druga iz Pregrade gromku riječ. I oni su je čuli. Stepinac je podvukao u samom početku kako je on dao do znanja svim mjerodavnim faktorima u državi da su katolici u toj državi zalog mira i reda. Nadbiskup Stepinac nije ni sada, kao ni kasnije nikad spomenuo ime te države. Riječ Jugoslavija teško će se naći u govorima njegovim, a on nije rijetko govorio! Jednako ni u njegovim poslanicama ne će se naći to njemu mrsko ime. Njemu i njegovim križarima. Nadbiskup Stepinac bio je jasan, odlučan i programatski, te nije moglo biti sumnje kakav će stav u svom pontifikatu imati! Zacijelo samo onaj koji je obećao i za koji se obavezao pred svojim zaštitnicima i onima, koji su ga na taj položaj s naročitom misijom doveli.

»Protivnici nam dobacuju da se mi držimo ovoga: Tko te udari po lijevom obrazu, pruži mu i desni . . . Ali, mir se ima bazirati na poštovanju naših čovječanskih i katoličkih prava. Ne ćemo da naš narod postane šareno klupko lutaka s kojima će se igrati sve moguće sekte«. Onima koji kažu da su katolici protiv mira i reda, nadbiskup tumači kakav oni mir po Kristovim riječima zamišljaju, — kad je podučenim i povišenim tonom rekao: *»Nisam došao na svijet da donesem mir nego rat!« Mi doista vodimo rat* — uzviknuo je Križar-Makabejac iz Pregrade — *ali duhovni rat, za koji ne trebamo bomba ni oružja kao boljševici.* Hoćemo prije svega mir i mi smo najveći zalog mira. Vodimo duhovni rat za njih. Ne borimo se materijalnim sredstvima nego milošću i snagom Božjom, toplom molitvom Bogu i svim svetim sakramentima. U tome je naša snaga i jakost. Zato nam se protivnici čude, što smo svaki dan jači. Danas naši govornici naglasuju, da radimo za duhovnu obnovu. Našem Zagrebu prijeti opasnost u moralnom pogledu i zato treba da se otvori desetak novih župa, a napose na periferiji Zagreba«.

Nadbiskup koadjutor ovim je Kristovim mislima, koje su i jedine u evanđelju borbenog karaktera, označio i program svoga rada, obilježio je svoju devizu

za sav svoj budući rad. Jer, uistinu nadbiskup koadjutor, došao je i postavljen je ne da donese i sije mir u Jugoslaviji nego da joj objavi rat, ne doduše bombama, oružjem i gasovima kako se kršćanska civilizacija širila u Abesiniji, ali duhom sverazorne klerikalne K. A. i njenih križara. A ti su ustrajno, uporno i dosljedno sistematski, pod maskiranim vidom Euharistije, Žrtve i Apostolata molitve pripravljali, u sedmogodišnjem duhovnom ratu, od 1934. do 1941., puteve k ustaškoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ka svojoj »hrvatskoj« Civitas Dei.

Mase su shvatile nadbiskupa, mase za koje je on govorio da su prekaljene sviješću katoličkom, a u stvari, bila je to svijest strahovitog političkog ekskluzivizma. koje su na svoj način politički protumačile nadbiskupove riječi.

Klerikalni bojovnici su na svoj način shvatili svoga nadpastira koji ih je mobilizirao za sat koji je sada, na Papin dan 1935. objavio. Frankofurtimaši i klerikalnim duhom prožeti simpatizeri Pavelićevih ustaša našli su svoga vatrenog voditelja. Koliko je nadbiskup Stepinac vješto montiranim aluzijama o ratu i miru raspalio mase, potaknute već Protulipčevim govorom, među kojima je bilo i najviše frankovaca, vidjelo se još i po tome, što je jedan neposredni temperament izazvao, u nepredviđenom dijelu programa. Čim je nadbiskup sišao s podija, na njegovo je mjesto skočio jedan čovjek iz mase i održao politički govor ispunjen mržnjom protiv Beograda, srpstva i pravoslavlja. Ovaj križarski anonim samo je izrazio kako je on shvatih nadbiskupovo poučavanje o miru i ratu iz Kristova evanđelja. Priređivači Papina dana, ipak nisu mogli toliko da se osmjele i da dopuste govor ovakve vrste, koji bi i njih i osnovnu misao ove svečanosti, uveliko demaskirao. Dakako svime time se htjelo dati na znanje svima, pa i vlastima, da su učesnici odobrili navještaj rata, dakako »duhovnog«, od strane nadbiskupa koadjutora Stepinca.[16]

Nadbiskupovu govoru dala je cjelokupna štampa najširi publicitet. Jednako kao što je u dvorani zagrebačkog zbora na Papin dan bio interpretiran govor nadbiskupa Stepinca, tako je isto shvaćen u širokim klerikalnim redovima izvan Zagreba. Pokazao je to slučaj pobune seljaka u Sibinju kraj Broda 20. II. 1935., koje je poveo »u duhovni rat« Mihajlo Praskić, župnik iz Podcrkavlja kraj Slavonskog Broda. Veliki broj žrtava ovih seljaka ponio je na svojoj duši ovaj klerikalac, čiji je život inače ispunjen najodvratnijim i kriminalnim prljavštinama. Ranije kažnjavan za falsificiranje novca, a od svoga biskupa Akšamovića protjeran iz župe zbog nemoralnog života i skandala, koje je počinio, ipak je našao zaposlenje da propovijeda »evanđelje« u zagrebačkoj dijecezi, na način posebnog shvaćanja misli izrečenih na Papin dan u Zagrebu.[17]

Pa opet ovaj prljavi tip, koji se teško ogriješio ne samo pred svjetovnim nego i pred crkvenim vlastima, našao je zaštite u klerikalnoj štampi, samo zato što je bio vatreni klerofašist. Zato će biti sasvim dosljedno, što će ga se sresti na istoj liniji i u klerofašističkoj ustaškoj NDH.

Odsad se nižu raznovrsni politički potezi nadbiskupa Bauera i njegova koadjutora Stepinca. Prije petomajskih izbora 1935. zabranio je nadbiskup svome svećenstvu da učestvuje u kandidiranju. Ovom gestom je nesumnjivo data sugestija ne samo svećenstvu, nego i klerikalnim vjernicima, da apstiniraju od izbora. Akt nadbiskupa Bauera imao je da prejudicira odlukama opozicije koja se u tim trenucima još kolebala da li će učestvovati na izborima. Nadbiskup Bauer želio je s druge strane da ugodi najradikalnijem dijelu Seljačke stranke, u kojoj su već tada bili uveliko i pristalice Ante Pavelića, da sa planom razbijaju osnovna načela osnivača stranke Stjepana Radića. Kasnije je SDK koalicija odlučila da pođe na izbore, gdje je manifestirala ogromne svoje snage i time postigla znatan moralan uspjeh u svojoj borbi. Jedan dobro obaviješteni poznavalac klerikalnih pozicija, njihovih političkih aspiracija kao i snaga, protumačio je ovaj najnoviji potez zagrebačkih nadbiskupa kao izraz njihove momentane nesumnjive političke snage. Šestomajska diktatura bila je jaka voda na klerikalnu vodenicu. Političko previranje i policijsko stezanje i gušenje sloboda bili su najzgodnija sredstva za politička prodiranja hrvatskog klerikalizma na nova područja. Pogotovo od vremena, kad je nasljednik Stjepana Radića, dr. V. Maček, stao napuštati osnovna načela na kojima je počivala sva ideologija braće Radića, te je radi političkih konjunktura, da oko sebe okupi što veći broj pristalica, stao da u svem popušta i ugađa klerikalizmu, sijekući granu na kojoj je počivala ranija snaga Seljačke stranke. Zato i klerikalizam stalno i podupire sve one snage, koje snaže sporove između Hrvata i Srba, te ih sistematski raspiruje na svim mogućim sektorima. Zato je i tome poslužio klerikalizam, koji komplicira vjerski antagonizam, kako bi se sporovi još više zaoštrili i produbili. Sve se to vještom taktikom, koja se mijenja prema situacijama, zavija čas u vjersko-crkvene, čas u političke akcije, s ciljem da na kraju klerikalizam uzme sve konce političkih aktivnosti u svoje ruke. Naprosto zato da izbaci iz sedla svekoliku drugu, vladinu i opozicionu konkurenciju, pa i one, s kojima je taktički za izvjesno vrijeme paktirao. To je u stvari bila suština apstinentske politike klerikalaca u tadašnjoj izbornoj borbi, za kojom ipak opozicija nije pošla. Zato je dobro zapazio taj poznavalac hrvatskih klerikalaca, kad je rekao, da »po stanju u koje smo zaplivali, klerikalizam predstavlja ozbiljnu snagu sadašnjice i još veću snagu sutrašnjice, — ako ostanu i dalje pogodne prilike za njegov ovako bujan razvoj . . .«[18]

Nema sumnje da je već sada bilo jasno, da će nesposobno vodstvo HSS, koje je primilo ogromnu antiklerikalnu baštinu Stjepana Radića, ovu istu pretvoriti u pravu klerofašističku prćiju. Jer parola, koju su zagrebački jezuiti bacili u široke mase, preko svog »Glasnika Srca Isusova«, da je poslije smrti Stjepana Radića spas hrvatskog naroda samo u Srcu Isusovu, bila je magično sredstvo i sjajna maska za ignorantske političare, jednako u Zagrebu kao i u Beogradu, da ne osjete i ne sagledaju prave tendencije klerikalnog antipravoslavnog protunarodnog raspoloženja, koje je imalo da bude njihova brana od tobožnjeg nadiranja srpstva i pravoslavlja, ali i svih naprednih stremljenja, prvenstveno socijalizma. Jasno je bilo da je skriveni jezuitizam s profanim klerikalizmom bio na pohodu, da uznemiri mase i da ih uznemirene i ozlojeđene sa postojećim režimom privuče na svoju stranu. K. A. postajala je sada najmoćnijom kulom, u kojoj su imali da nađu sigurne zaštite nesamo katolicizam, nego i hrvatstvo, koje su klerikalci vješto spajali sa svojim izra-

[16] Papin dan. »Novosti« 13. II. 1935.

[17] Zločinački tip seljačkog zavodnika Praskića. »Novosti« 25. II. 1935. — Slučaj župnika Praskića »Javnost« 1935. br. 7, 154. U ustaškoj NDH pokazao je isto lice kao i sada 1935.

[18] Bogdan Krekić, Klerikalizam kod nas. »Javnost« 1935., br. 9, 194-195.

zitim klerikalnim, a to će reći, tuđinskim interesima. Upravo onako, kako je to bilo u programu, označenom 1900., za čitavo XX. stoljeće (Stadler-Šarić).

Dokle su se prostirale funkcije K. A. i kakva joj je bila misija, jasno pokazuje jedan pasus iz povjerljivog izvještaja dubrovačkog biskupa Carevića Piju XI. poslije izbora 1935.: »Mnogi od katoličke inteligencije, zadojeni duhom slobodoumlja, zanemaruju dobra vjere u vršenju političkih i građanskih prava. I pri glavnim političkim izborima, nekoji svećenici i redovnici dali su nažalost svoj glas za osobu akatolika, grkošizmatika (t. j. Srbina), na štetu katoličkog kandidata, *kojega je ordinarijat najozbiljnije preporučivao.* Ne skrivam bojazan od opasnosti sa strane grkoistočnjaka, koji se pod jednim ili drugim oblikom, već godinama miješaju u ovu moju dijecezu radi prozelitizma! Vjernici se ipak dobro drže i znaju uspješno odbijati napadaje šizmatika. Postoji i opasnost i od slobodoumnog društva Sokol, koje je pod utjecajem slobodnozidarske sekte. Zaključujem, ima mnogo stvari, koje su rđave osobito u državnim ustanovama, ali mnogo više, koje su dobre i koje napreduju. Kako Bog dade!«[19]

Ovo je primijenjena K. A., ne samo prema nazorima biskupa Carevića, nego i ostalog episkopatskog vodstva K. A., u duhu i skladu najmoćnije i najsnažnije organizacije K. A., križara.

Da ilustriramo na djelu K. A. u Dubrovniku, kojoj je bio na čelu biskup Carević, dovoljno je potsjetiti na dane pred petomajske izbore 1935. u Dubrovniku i na aktivnost članova K. A. Dok je veliki dio klera pristajao uz kandidate, koje je za izbore od 5. maja postavila SDK, i za njih se agitiralo na svim stranama, dotle je jedan dio nepomirljivih klerikalaca, na primjer onih oko klerikalne »Dubrovačke narodne svijesti«, splitske katoličke »Riječi« i franjevačke makarske »Nove revije«, koji nisu bili zadovoljni sa HSS i njenim »umjerenim« predstavnicima, poveo najogorčeniju borbu protiv tih kandidata. To je objektivno išlo u prilog velikosrpskim hegemonistima. Tako je 2. maja 1935. osvanuo Dubrovnik izlijepljen plakatima koje je potpisao anonimni »Čuvar katoličke vjere i crkve«. Plakat je bio uperen protiv službenog kandidata SDK profesora Roka Mišetića, za koga se tvrdilo da je i slobodni zidar, iako on to uistinu nije bio. Kad su pristalice SDK plakat pocijepali, klerikalci su ga umnožili i u obliku letka razaslali na sve strane želeći da kod seljaka umanje kandidatov ugled i da ga tako onemoguće. Ovo klerikalno krilo bilo je u svom radikalizmu sasvim blizu ustašama Ante Pavelića.

> »Katolički puče! Ne daj se zavarati! Vlatko Maček je iznevjerio našu katoličku vjeru, jer je prešao na protestantsku vjeroispovijest, da bi se mogao vjenčati s najbližom rodicom. Žena mu je živa. Vlatko Maček je potpisao tešku izjavu u Beogradu, e da bi bio pušten na slobodu! Vlatko Maček živi bludnim životom. Jer njegova sveza »braka« nije blagoslovljena našom svetom katoličkom crkvom, nego je vjenčan civilnim brakom. Vlatko Maček je ignorirao našu katoličku vjeru i njezine božanske zakone, jer je bezvjerac. Vlatko Maček nam je nametnuo silom također bezbošca, bezvjerca i izdajicu katoličke vjere Roka Mišetića, framazona. To je atentat na katolički Dubrovnik, na našu katoličku savjest i na našu dubrovačku skladnost. Svakomu je poznata prošlost Roka Mišetića. Zar takav čovjek može predstavljati dubrovačke gospare i naš katolički puk? Pfuj! Roko Mišetić je okorjeli neprijatelj katoličke crkve! Braćo katolici! Glasajte za koga bilo ili ne glasajte, ali ne glasajte nikako za antikrista Roka Mišetića, koji vam je svima poznat po svojim smrdljivim aferama. Zašto nam nijesu dali koga smo htjeli? Nijesu li dr. Škvrce ili dr. Miho Kisić dostojni za reprezentirati? Ne iznevjerite se našem dičnom katoličkom pozdravu, kojim vas i ovdje pozdravljamo sa »Hvaljen Isus i Marija«! Čuvar katoličke vjere i crkve»

[19] To je isti biskup koji je preporučio beogradskom nunciju da pri zaključivanju Konkordata treba uzeti obzira i na zgrade, koje su nekad, prije Francuske revolucije, bile vlasništvo katoličke crkve i da se sada povrate crkvi. Dakle zgrade koje ni katolička Austrija nije vratila crkvi. (Iz službenih akata Biskupskog Ordinarijata. 17. II. 1930., br. 317.).

U čitavoj dubrovačkoj dijecezi razmahala se izvanredna klerikalna agitacija, u i izvan crkve, svim mogućim sredstvima koja su bila na raspoloženju. Naprotiv u zagrebačkoj dijecezi najveći dio klera angažirao se za opoziciju, bez obzira na predizborne sugestija nadbiskupa Bauera.

Prilikom izbora, bilo je kao i kod svih ranijih jugoslavenskih izbora ne samo nepravilnosti nego i brutalnog terora drž. aparata. Pri tome je bilo i pozljeda, pa su stradali i pojedini klerikalci i svećenici. Protesti, koji su se podigli iz opozicionih redova bili su poduprti i od strane vrhovnog šefa episkopata, koji je poslije izbora došao u Beograd u pratnji biskupa dr. D. Njaradija, gdje je predao protestni Memorandum namjesnicima, posebno knezu Pavlu, zatim predsjedniku vlade Jevtiću, ministru vojske Petru Živkoviću i ministru unutrašnjih poslova Velji Popoviću.

U uvodu ovog Memoranduma nadbiskup izjavljuje, da ga ne podnosi kao političar, nego kao duhovni nadpastir najveće nadbiskupije u Jugoslaviji, odakle je primio s čitavog metropolitanskog područja žalbe i vijesti »o teškim patnjama kojima su izvrgnuti njegovi vjernici«. On ne želi da se miješa ma u kakvu politiku, a najmanje u neke stranačke borbe, nego promatra te patnje kao nadbiskup, koji je dužan da se stara za duhovno dobro svoga naroda.

> »Ne mogu gledati, kako se sije sjeme koje može u budućnosti uroditi samo mržnjom, osvetom i pristajanjem uz one struje koje jedva čekaju da obore evropsku kršćansku civilizaciju i kulturu.[20] Ne mogu gledati ni u to, da pojedini organi žandarmerije vrše neopravdana djela, a sve to u ime najviših državnih autoriteta. Braneći svoj hrvatski narod uvjeren sam, da branim i ugled državnih poglavara, za koje sam uvjeren da ne nose odgovornost za nasilničke čine onih, koji nimalo ne cijene ljudski život. Dužan sam podići svoj glas protiv okrutnosti i zato, jer se neki od tih zbivaju prigodom crkvenih svečanosti, kad je narod najoduševljeniji radi dolaska svojeg vrhovnog crkvenog poglavara, koji im dijeli sakramenat potvrde.«

Nadbiskup je prešao zatim na čitav niz inkriminiranih slučajeva, ali se iz njegova prikaza ne vide uzroci tim žandarmerijskim postupcima. U drugom dijelu Memoranduma nadbiskup se zadržao na izvjesnim policijskim mjerama poduzetim poslije izbora protiv pojedinih svećenika, koji su zbog nedozvoljenog načina agitiranja bili kažnjeni. Nadbiskup Bauer ili nije znao, ili nije htio znati, da su mnogo-

[20] Tu misli na jednu konstantnu klevetu i očiglednu laž, kao da vlada pomaže komunizam protiv Hrvata. O tomu se toliko pisalo u NDH i optuživali raniji režimi, samo zato da u svojoj antipartizanskoj borbi naškode ugledu glavnom rukovodiocu narodnih masa koje su se digle da oslobode zemlju od okupatora i njegovih pomagača. U staroj Jugoslaviji je svakom djetetu bilo jasno da se Obznana obarala najviše i najdirektnije prvenstveno na komuniste, kao na zabranjenu stranku.

brojni svećenici i u njegovoj kao i u dubrovačkoj dijecezi prilikom agitiranja za kandidate opozicije, ili uopće za apstinenciju, pjevali ustašku pjesmu:

»Paveliću, svetila ti se ruka,
Koja ubi srpskoga hajduka!«

Velik broj optuženih svećenika za vrijeme ovih izbora, bit će u NDH među onima koji su u prvom planu surađivali s Pavelićevim ustašama i pomagali ih s oltara kao i pred crkvom. Istina je, nadbiskup dopušta, da je za postupak državnih vlasti u pojedinim slučajevima moglo biti povoda, ali smatra da se ovakva drakonska i brutalna reakcija ne može opravdati. »Zato kao nadbiskup i hrvatski metropolita, kao čovjek i branilac kršćanske kulture i civilizacije, koji ima pred očima interese božje i među ostalim također čuvanje državnih autoriteta, ja vam Vaše kraljevsko visočanstvo stavljam ove čine do znanja moleći Vas da obustavite svojom vlašću okrutnosti državnih organa«. Ovom je misli »Njegovu Kraljevskom Visočanstvu odani dr. Ante Bauer, hrvatski metropolita i zagrebački nadbiskup« završio svoj memorandum, koji je lično pročitao i uručio knezu Pavlu i ostaloj dvojici namjesnika.[21]

Nadbiskup Bauer, tom prilikom je u razgovoru s knezom namjesnikom, koji ga je pitao za mjere i sredstva kako bi se odnosi između crkve i države uredili, predložio da se raspuste slobodnozidarske lože, i da se pristupi pregovorima za zaključenje Konkordata s Vatikanom. Nadbiskup Bauer primio je od strane kneza namjesnika obećanje, da će katoličkoj crkvi i njenim zahtjevima izići u susret. Nesumnjivo je da je ovaj protestni Memorandum zagrebačkog nadbiskupa imao svoga uspjeha i da je pripravio psihološku osnovu za nova popuštanja i nova umiljavanja militantnom katoličkom klerikalizmu. U zagrebačkoj štampi povela se diskusija da li je nadbiskup Bauer pri svom posjetu u Beogradu raspravljao i o Konkordatu. Dok su to zagrebačke »Novosti« tvrdile, što je u stvari i doista bilo, jedan letak iz klerikalnih krugova odricao je to tvrdeći, da sadašnja vlada ne može dobiti Konkordat. Jer Bogoljub Jevtić, na svojim je predizbornim zborovima u Zagrebu i Ljubljani agitirao, obećavajući Hrvatima i Slovencima, da će država zaključiti Konkordat, smatrajući da je to vladino nastojanje jedno naročito i uspješno propagandno sredstvo ispred katoličkih masa.

Nadbiskup Stepinac upravo je u to vrijeme stao na visoke političke koturne. Već ranije spomenuti jezuit pater Müller, vješto je uspio da povuče u crkvu mase ne toliko radi crkve, nego radi ustaštva, kad je stao povezivati kult Majke Božje s »hrvatstvom«, agitirajući za kapelu »Majci Kraljici Hrvata« na zagrebačkom Sljemenu. Nadbiskup Stepinac povezao je stari kult Majke Božje, koja se štovala na starom zavjetištu u Marija Bistrici s one strane Zagrebačke gore, sa svim političkim aspiracijama najseparatističkijeg dijela opozicije, frankovaca i klerikalaca. Ovo katoličko zavjetno mjesto već je 250 godina svake godine o Bogorodičinim blagdanima prikupljalo mase hodočasnika. 1935. bilo je dvjesta pedeseta godina otkako se slavi čudotvorna slika, koja se nalazila u toj crkvi. Tu su priliku iskoristili nadbiskup Stepinac i njegov savjetnik pater Müller. Zato se odlučilo izvršiti novo krunisanje Matere Božje uz učestvovanje brojnih učesnika. Klerikalni

[21] Iz prijepisa s originala.

vođi isticali su, da se Hrvati ima da oduže svojoj zaštitnici i na političkom polju. Hrvati su trebali da zamijene staru krunu s novom zlatnom i briljantima posutom, kako bi kod Matere Božje izmolili svoju samostalnost. Jedan od briljanata poklonjenih za tu krunu darovao je i predsjednik SDK dr. Vlatko Maček. 6. i 7. jula imale su se izvesti ove velike svečanosti. Klerikalci su agitirali, a frankovci i veliki dio nedovoljno obaviještenih radićevaca potaknutih primjerom svoga šefa dra Mačeka, pristali su, da iskoriste te svečanosti u sporazumu sa Stepincem za pravu političku demonstraciju, pošto će se u procesiji razviti hrvatska zastava, koja je u šestojanuarskom režimu bila zabranjena. Da je ta politička manifestacija, unaprijed naširoko zasnovana, primljena i izvedena do detalja, pripada naročito zasluga župniku Marije Bistrice Msgru. Matiji Seigerschmidu, inače poznatom obmanjivaču biskupa Strossmayera, kad je 1904. od njega izmamio furtim potpis. Organizaciju u Zagrebu, na Bistricu, kao i na procesiji od Marije Bistrice do Zagreba proveli su križari. Na granici Zagreba, pri povratku, došlo je sukoba između policije i prvih barjaktara, koji su bili na čelu procesije. Na Marija Bistrici, kao i sa nje, vodio je procesiju nadbiskup koadjutor Stepinac. Odonda svake godine početkom jula nadbiskup Stepinac vodi zagrebačke hodočasnike na Mariju Bistricu, koju želi da pretvori u hrvatski Lourdes, pa ga i mnogi hodočasnici slijede željni iživljavanja samohrvatstva. Od 1935. do 1945., s jednakom misijom, jednakim žarom i jednakim ciljem. Dakako, 1935. bila je ova svečanost prikazana kao čisto vjerska i crkvena, ma da ju je cio svijet primio, shvatio i osjetio, da je bila politička kao i sve one ostale, koje su godinama iz ove slijedile. Tako je ova crkva, koju je još ranije papa Pijo XI. uzdigao na stupanj i dostojanstvo »Manje Bazilike, među ostalim crkvama zagrebačke nadbiskupije dobila plemstvo i naročite povlastice, prema uzoru Manjih Bazilika vječnog grada Rima.«[22]

Bolje nego ma i jedan suvremeni izvještaj, jesu osjećanja ustaša-križara iz 1942. na ove događaje iz 1935. Jedan od učesnika kazuje:

»Veličanstvena povorka krenula je znojna i prašnjava uslijed loših cesta i puteva, ali u duši vedra i ohrabrena, jer se u taj čas nad glavom vijorio simbol hrvatstva. Svi osjećamo da će nam samo pod tom svetom zastavom svanuti bolji dani. Približavamo se sve više gradu. U susret nam dolaze policajne biciklističke patrole i razni drugi žbiri sramotnog režima koji mladićima plijene vjerske naprave, jer su ih uhvatili kod snimanja procesije. Tako polako prispijemo do ulaska u grad dok ne budu uklonjene iz povorke sve zastave koje nose plemensku oznaku, jer bi u gradu mogli nastati izgredi. Mladići u prvim redovima ne dadu se smesti, hrvatska junačka križarska mladež svojim batinama stvara živi zid okolo prvih barjaktara. Naši ne popuštaju. U tome mučnom objašnjavanju skoči pred redarstvenog činovnika dr. J., koji se, na nagovor redarstvenog činovnika, uspije sporazumiti tako da ćemo zastave zamotati samo utoliko, dok procesija prođe preko mitnice, te da ne dođe do krvoprolića. Barjaktari zamotavaju zastave samo utoliko, da je procesija mogla ući u grad, gdje nas dočekuje živim zidom stotinu tisuća Zagrepčana ponosnog i vedrog lica, a s kuća naših Vlaškouličanaca pozdravljaju nas i vijore hrvatske trobojnice, koje i sav bijes režimlija u taj čas nije mogao skinuti. Poslije svečanog Te Deuma mladež se svrstala, manifestirajući ulicama slobodnoj Hrvatskoj, dok nije gruba sila policijskih kundaka rastjerala i neke pohapsila. Sve su to činili iz nas neprijatelji našeg

[22] Svetozar Rittig, Jubilejska kruna Majke Božje Bistričke. Zagreb 1935., 75.

naroda, zato jer nismo, a niti ćemo se ikada odreći naše narodnosti i državnosti te gesla našeg Oca Domovine: Bog i Hrvati!«[30]

Ovako se svečano okrunila »vjerskim osjećajima i Marija Kraljica Hrvata, u čijoj je kruni zablistao i briljant »vođe« Hrvata dr. Vlatka Mačeka, s kojim je on zacijelo pridobio na kraju i srca svojih klerikalnih protivnika u Dubrovniku, ali s kojim se je odrekao i osnovne ideologije Stjepana Radića.

I sam »Katolički list« 1942. u cijelosti objavljujući zaključak općinskog vijeća u Mariji Bistrici, o prvoj godišnjici NDH, u stvari daje istu interpretaciju »crkvenim« i »vjerskim« hodočašćima na Marija Bistricu.

> »Uz svoje vjersko osvjedočenje pokazivao je ovdje hrvatski narod i svoju nacionalnu svijest; to se najbolje vidjelo u ovih zadnjih 20 godina kad je hrvatski narod bio na svakom koraku gažen, i kad su mu se oduzimale njegove najveće svetinje, njegova samostalnost i državnost. Uz vjerske proslave pokazivao je ovdje hrvatski narod svoju svijest i narodnost, i tu je svijest čak i *izražavao uz crkvene i svjetovnim pjesmama*. Marija Bistrica je bila povodom, da su u bijelom Zagrebu zalepršale hrvatske zastave kad je to bilo i te kako zabranjeno. Na temelju izloženoga smatramo da se Mariji Bistrici imade posvetiti velika pažnja s naše strane, a i sa strane cijelog hrvatskog naroda.«[24]

Tako je u najvećem jeku ustaških slavljenja i spominjanja svih zaslužnih lica za ustašku pobjedu, isticana i Mati Božja, Kraljica Hrvata, kao zaštitnica i pomoćnica klerofašističkih nastojanja.

Ova Marija-Bistrička svečanost krunisanja Majke Božje za Kraljicu Hrvata bila je manifestacioni politički izraz najintimnijih i bliskih odnosa između »vođe« dr. Mačeka i službene crkve, koja je ipak kroz svoje klerikalne organe bila stalno nezadovoljna sa SDK, u kojoj se uz Srbe nalazio i napredniji dio samostalnih demokrata, koji se nikako nisu slagali s klerikalno-oportunističkom politikom dr. Mačeka. Odatle sukobi između »Hrvatske straže« i samostalske »Riječi«, odatle polemike koje su ukazivale na zategnute odnose između onog zdravijeg dijela SDK i klerofašista.

Tim povodom, izazvao je čitavu senzaciju članak dr. Nevistića u beogradskoj »Pravdi«, u kome se ovo pitanje tih odnosa raspravljalo, a dalo istodobno pravo značenje ovim novim klerikalnim nastojanjima. Ma da je prikaz zavjetišta Marije Bistrice napisan oštrinom racionalističke kritike i podcjenjivanja općih religioznih osjećanja širokih masa, koje je kler i materijalno iskorišćivao, primajući obilne darove u znak zahvalnosti, pisac je uočio svu suštinu političke problematike ovog forsiranog kulta Marije Bistrice od strane nadbiskupa koadjutora. On zaključuje, da je »Marija Bistrica« jedna pompozna manifestacija ofenzivnog klerikalizma. A to je baš ono, što čini tu pojavu dvostruko značajnom i dvostruko simptomatičnom. Hrvatski klerikalizam nije u čitavoj našoj nacionalnoj historiji bio ovako živ i ovoliko ofenzivan kao što je on u naše dane...

[23] Zagrepčani na Mariji Bistrici 1935. »Nova Hrvatska« 15. VII. 1942.
[24] Zaključak općinskog savjetodavnog odbora u Mariji Bistrici. »Katolički list« 1942., br. 20, 238.

»Baš kao i u vreme rata i ovo drugo izvanredno vreme, kad je bio zabranjen partiski život, klerikalci su vešto i do kraja iskoristili da se oporave od teških udaraca koje im je zadao Radić, da ožive, da se organiziraju i ojačaju. Vešti taktičari isto toliko, koliko i vešti demagozi, oni su upotrebili sva sredstva da u narodu osvoje uticaj i pozicije koje im je Radić oteo. Za svoju akciju imali su dve vrlo povoljne okolnosti. Prvo, oni su jedini bili slobodni i kroz čitavo vreme nesmetani u radu; i drugo, još važnije, njihov najopasniji protivnik Radić, nije više bio u životu. I tako ovi poklonici jezuitskog morala ne samo da su do kraja iskoristili svoj privilegovani položaj, nego su simpatije masa osvajali Radićevim parolama, pretstavljajući im se demagoški pretvorno kao sledbenici, čak čuvari Radićevih ideja. Klerikalci ne bi bili klerikalci, kad bi im mogli smetati takav moral i takva demagogija.

Danas klerikalci mogu bit zadovoljni svojim uspesima, jer oni su zaista uspeli, bar za danas. Oni su uspeli da prekriju jaz što ga je između njih i svojih pristalica bio duboko iskopao pokojni Radić. Svi politički potezi hrvatskih klerikalaca poslednjih godina sve do danas, svi su oni išli za jednim ciljem, da se približe Radićevcima, da kod njih osvoje izgubljene simpatije, a potom i pozicije i uticaj. Njima je to zaista uspelo, bar kod današnjeg vodstva Radićeve partije. A da im je to moglo uspeti razlog je sasvim izmenjenoj situaciji za njihovu strategiju. Klerikalci danas imaju opravdana razloga da o Mačeku govore sasvim obrnutim rečnikom no što su govorili o njegovom učitelju i vođi. Oni su uspeli da mu se nametnu ne samo kao saveznici, već skoro i kao tutori. Koliko su oni svesni toga dokazuje najbolje njihova najnovija taktika, njihova kampanja protiv drugog člana SDK, bivših samostalaca. Ta njihova taktika je sasvim providna. Oni bi hteli da od Radićeve stranke odvoje onu drugu, pošto su njene pristalice većinom »inoverci«, a to klerikalcima nikako ne ide u račun. Prema njihovoj teoriji, po kojoj hrvatstvo ima da bude sinonim za katolicizam, i njihovu interesu bi odgovaralo kad bi se Radićeva partija zaokružila kao partija isključivo katolika, pa zato sva njihova kampanja protiv drugih partija u poslednje vreme ima jedini cilj da Radićevu partiju što više izolira i tako je uputi pod sve jači uticaj klerikalizma. Radićeva partija i njena politika trebalo bi da se usmere u pravcu Marije Bistrice. Na taj put su klerikalci, izgleda, doveli gospodina Mačeka i taj uspeh podigao je koliko njihovu samosvest toliko i tempo njihove akcije. Klerikalci su danas isuviše zadovoljni. U tom svom velikom zadovoljstvu oni zaboravljaju na onu staru pouku da momentani uspesi ne smeju navoditi na nagle zaključke. U ovom slučaju oni zaboravljaju da skoro sva radićevska inteligencija jest otvoreno antiklerikalna u duhu svoga učitelja, a ona zna, da je i današnji predsednik Radićeve partije, posle Radićeve smrti, zajedno s čitavim vodstvom, položio zakletvu da će i dalje samo Radićev duh voditi partiju, a da će on biti formalni predsednik. *A Radićev duh i klerikalizam ne mogu čak ni za nuždu da se podnesu.*«[25]

Nevistićev članak izazvao je na obje strane, kod klerikalaca kao i kod radićevaca, a napose kod dra Mačeka, živ odjek i negodovanja. Tim povodom dao je dr. Maček izjavu naročito s obzirom na svoje pristalice intelektualce, koji su ostali vjerni Radićevoj antiklerikalnoj ideologiji, kako ih ne bi suviše uznemirio Dr. Maček s druge strane, pazio je, da ne ozlovolji ni svoje saveznike, klerikalce. Zato je ova veoma umjerena i sračunata izjava dra Mačeka, ustvari samo jedan fiškalski taktički manevar, bila na razne načine komentirana, a klerikalci su je primili ne želeći u tom

[25] N(evistić), G. Maček i klerikalci. »Pravda« 16. VII. 1935.

trenutku otvoreno kidati s vodstvom t. zv. hrvatskog pokreta, ali su zato produžili svoju kampanju protiv drugog dijela SD koalicije. Udarac je »Hrvatska straža«, t. j. najborbeniji dio klerikalaca, primila smjerno i pokajnički, dakako ne zaboravljajući ga, da se za nj oduži kad bude došao pogodan trenutak.

Dakako, stav i misli urednika »Hrvatske straže« — dra Janka Šimraka, za koga se znalo koliko je kao dr. K. B mrzio Radića i njegov antiklerikalizam, (o čemu je bilo već riječi u poglavlju o Radiću), — izazvale su neobičnu veselost u svim neklerikalnim redovima. Pogođena Nevistićevim konstatacijama, koje su bile samo jedan dio općeg uvjerenja hrvatskog javnog mišljenja, »Hrvatska straža« brani se da pokaže kako su to ustvari makinacije iz vladinih redova, koje idu za tim da se u redove t. zv. hrvatskog pokreta unese razdor. Zato dr. Šimrak upozorava na kraju svoje polemike na načelno gledište i lista kao i svih njegovih pristalica. »Dosljedni svom stanovištu, a sve u duhu načela KA o izvan i iznad stranačnosti, podupirat ćemo i dalje kao i dosad koncentraciju svih pozitivnih hrvatskih narodnih snaga, slogu u narodnim redovima i front, kojemu je politički vođa dr. Vlatko Maček.«[26]

Svakako, ova izjava, nedosljedna i protuslovna sama u sebi, o izvan i iznad stranačnosti K. A., a opet o podupiranju K. A. političkog pokreta, koji s vjerskim i crkvenim stvarima nema nikakva posla, ma da je isključivo jedan opći politički i stranački pokret. Svakako neobično važno priznanje o saradnji K. A. i jednog izrazitog političkog pokreta. Uistinu, zasad su klerikalci bili na ovoj liniji, iako sa svojim samostalnim pogledima i shvaćanjima klerofašizma, ne razlikujući se u tome od znatnog dijela HSS, a stalno naginjući onom ekstremnom krilu, koje će idejno, ako još ne organizirano, dijeliti iste misli, koje je propagirao u emigraciji Ante Pavelić.

Klerikalci, a naročito nadbiskup koadjutor Stepinac, insistirali su kod vodstva t. zv. hrvatskog pokreta, da oslabi i ublaži prvu izjavu, i dâ drugu, koja bi unijela smirenje u klerikalne redove. Tako se dr. Maček odlučio, da istaktizira i jednu novu izjavu, s kojom je prvu u stvari razvodnio, pokazavši ponovno, koliko je udaljen od ideologije Stjepana Radića. A s time su klerikalci bili zadovoljni. Pogotovo, jer je dr. Maček dao tu novu izjavu za klerikalnu štampu, iz koje su je tek kasnije prenijele ostale novine. Sada je dr. Maček progovorio nešto više o religiji, nego o klerikalizmu, kao i o značenju religije u historiji hrvatskog seljačkog svijeta. Klerikalci su morali biti sada zadovoljni, jer je dr. Maček okrenuo svoje oči prema Zapadu, a to je značilo u njihovoj interpretaciji, da se i on otklanja od naslanjanja na Istok. Dr. Maček je priznao, da je »vjera bila njemu (t. j. hrvatskom narodu) od primanja kršćanstva do danas kamen međaš, koji je život njegov usmjerio na Zapad, uz zapadnu evropsku civilizaciju, a dobrim dijelom i kulturu.« Pri kraju je dr. Maček obećao klerikalcima, da će »Hrvati sigurno svojoj vjeri znati i u boljim danima dati pravo mjesto u svom narodnom životu... Kad dođu vremena da ćemo moći svoje prilike uređivati kako mi budemo htjeli, znat ćemo urediti i odnošaje sa Crkvom, da Crkva bude zadovoljna u sretnom narodu.«[27]

[26] Idem.
[27] Izjava dra Mačeka katoličkim listovima. »Novosti« 27. VII. 1935.

Kako je i Pavelić obećao katoličkoj crkvi u Hrvatskoj zlatna brda i pravu Civitas Dei, morao je i dr. Maček da barem nagovijesti svoje licitiranje, takmičeći se s njime.

Događaji, unutrašnji i vanjsko-politički, u svoj svojoj složenosti snažili su klerikalce, čija je taktika vještog prilagođivanja imala sve određenije uspjehe. Imperijalističke tendencije fašističke Italije i revizionističke Madžarske, pomagale su ne samo zločinačkim ustaškim elementima, nego su zanosili i opoziciju, koja se kolebala između koketiranja s inostranstvom i buntovnim domaćim elementima.

Ovu polemiku potisnulo je za dugo vremena saznanje da je nova vlada dr. Milana Stojadinovića prihvatila projekt nacrta Konkordata između Jugoslavije i Vatikana, koji je već ranije razradila vlada Bogoljuba Jevtića. Naime još 28. IV. 1935. u svom predizbornom govoru u Zagrebu, a u prisutnosti tadašnjeg ministra financija dr. M. Stojadinovića, Bogoljub Jevtić dodirnuo je i pitanje Konkordata kao i njegovo skoro definitivno rješenje. Svakako je Bogoljub Jevtić računao na efekat koji će ta njegova izjava izazvati. Međutim on se prevario, jer su klerikalci ili apstinirali ili su glasali za opoziciju, kad su se oba nadbiskupa ustegla od glasanja. Dakle koncesija kojom je predsjednik vlade mislio privući episkopat, bila je uzaludan pokušaj da se stiša klerikalno neraspoloženje. Naprosto stoga, što su i episkopatu kao i čitavom klerikalizmu, bili pred očima izrazito politički ciljevi, a nikako vjerski niti prijateljski odnosi između Jugoslavije i Vatikana. Ti su zasad bili nepoželjni. Jevtić je tada rekao da su pregovori o Konkordatu sa Svetom Stolicom privedeni kraju i da će uskoro moći zaključiti konkordat. »Od kolike će obostrane koristi moralnog spokojstva i značaja to biti, nije potrebno naglašavati. Međusobno neopravdano nepovjerenje, koje je godinama vladalo, zamijenit će se prijateljskim odnosima i saradnjom«.[28]

Dr. Milan Stojadinović, u čijem su kabinetu bili i predstavnici slovenske klerikalne stranke dr. A. Korošec i dr. Miho Krek, požurio je da uistinu privede kraju jedan posao, koji se nalazio gotovo pred svim vladama od početka Jugoslavije (1918.).

Poslije iznijetog projekta Konkordata na sjednici vlade, odlučeno je da ministar pravde dr. Ljudevit Auer, u ime kraljevske vlade pođe u Rim da potpiše u Vatikanu Konkordat, koji je bio spremljen potpuno tajno, bez ikakve vanjske diskusije i psihološke pripreme. Puno isključenje javnog mnijenja kod ovoga pitanja, koje je tako iznenada dovedeno pred svoje okončanje, izazvalo je ne samo veliko interesiranje nego i znatno uzbuđenje. Na dan potpisivanja Konkordata vlada je objavila preko »Politike« službeno gledište o razlozima zaključivanja Konkordata. U toj službenoj izjavi, među ostalim reklo se i ovo:

> »Pre svega ne treba smatrati da je dosad u Jugoslaviji vladalo neko neraspoloženje prema katoličanstvu, kao što se to htelo sa izvesne strane tendenciozno da pretstavi... Na osnovu našeg osnovnog zakona bila je zagarantovana u Jugoslaviji i katoličkoj veroispovesti potpuna ravnopravnost sa ostalim veroispovestima, kao i nesmetano vršenje katoličkih verskih obreda. A što nisu odnosi između Svete Stolice i naših katolika bili dosada regulisani jednim novim konkordatom, to nije krivica naših vlada, koje su odmah posle oslobođenja pokazivale stalno dobru voliu da se on zaključi. Poznato je međutim da je još 1924 godine išla jedna naročita delegacija u Rim da

[28] »Politika« 29. IV. 1935.

otvori pregovore za zaključenje konkordata. Sticajem prilika nije nažalost moglo tada doći do njegovog sklapanja. Međutim, napori su i dalje sa obe strane činjeni strpljivo i konsekventno, tako da je najzad obostranom dobrom voljom i Vatikana i naše zemlje postignut pozitivan rezultat... Ovaj konkordat dolazi, u nizu drugih verskih zakona koji su već izdati, da prema slobodoumnim načelima usvojenim u našem verskom zakonodavstvu, organizuje uzajamne pravne odnose između katoličke crkve i naše države...«[29]

U svojim odnosima sa Svetom Stolicom sve do danas imala je naša država za bazu četiri konkordata, koje je Sveta Stolica sklopila pre ujedinjenja. Dva od njih sklopio je Vatikan sa bivšim austrijskim carem 18. avgusta 1855. godine, za čitavu tada još jedinstvenu Austriju, a drugi 8. jula 1881. za okupiranu Bosnu i Hercegovinu. Treći je konkordat sklopljen 18. avgusta 1886. sa tadašnjim knezom crnogorskim, a četvrti zaključen je 24. juna 1914. sa kraljevinom Srbijom...

Odmah treba napomenuti da su ta četiri konkordata samo kao državni zakoni tj. samo utoliko, ukoliko nisu državnim zakonima izmenjeni. Na tom stanovištu stajao je Vatikan, što se vidi iz alokucije pokojnog pape Benedikta XV. od 21. novembra 1921. u kojoj je rekao da su »ugovori, koji su između apostolske stolice i Austrije ranije uglavljeni, već izgubili svoju snagu.«

Novim konkordatom sprovesti će se Ustavom kod nas već usvojena ravnopravnost katolicizma sa ostalim usvojenim konfesijama. Ta ravnopravnost, de facto i dosada je poštovana, a novi konkordat će je proklamirati i de jure... U konkordatu će se za to precizirati da je katolička crkva u našoj zemlji po samom osnovnom zakonu jedno javnopravno telo, kao što će se u njemu i odrediti sve posledice koje zbog takve njegove prirode proističu.

Naročito je važno istaći da je ovim konkordatom najzad definitivno rešeno i pitanje razgraničenja biskupija i oslobođenje nekih njihovih delova ispod crkvenih vlasti čije se sedište nalazilo, ako ne de facto, a ono još uvek formalno, u inostranstvu...

Što se tiče popunjavanja crkvenih položaja, naročito onih najviših, Sveta Stolica će i po novom konkordatu poštovati državne interese prilikom takvog čina, kao što je uostalom uvek uvažavala i u praksi ozbiljne razloge realnog života od prvih dana našeg ujedinjenja. U tome pogledu Sveta Stolica ne daje nikakve nove ustupke, nego konkordatom samo svečano potvrđuje ono što je dosada mudro i energično sprovodila.

Isto tako prilikom ovih konkordatskih pregovora pokrenuto je i pitanje koje je za nas od velike važnosti, a koje sa gledišta tradicije i prakse katoličke crkve nije moglo lako da se reši u širem opsegu, kako su nam nalagali svi naši nacionalni i kulturni, kršćanski uopće kulturni interesi. To je pitanje upotrebe staroslavenskog jezika u bogosluženju...

Što se tiče ostalih odredaba konkordata, one predviđaju iste povlastice koje je država dala i ostalim priznatim veroispovestima, a što proističe iz načela njihove ravnopravnosti. Kad se sve ovo ima u vidu, zaključenje konkordata se može samo pozdraviti kao jedan važan i veliki događaj, značajan koliko za Jugoslaviju, toliko i za Svetu Stolicu. Njegova Svetost papa Pije XI. odličan poznavalac Slavena obilježio je svoju vladavinu raznim delima velikog zamaha i opsega na političkom i kulturnom polju. Konkordat sa Jugoslavijom jest jedan od najznačajnijih akata Svete Stolice posle izmirenja Vatikana i Kvirinala.[30]«

[29] I Ustav od 1931. godine u svome članu 11. ustvari je, što se tiče vjeroispovijesti, ponovio samo ono što je već ranije u Vidovdanskom ustavu tvrdio član 12. t. j. da su usvojene vjeroispovijesti ravnopravne pred zakonom i da mogu svoj vjerozakon javno ispovijedati.

[30] »Politika« 25. VII. 1935.

I doista 25. jula 1935. potpisan je Konkordat u Rimu. Potpisivanje je izvršeno na najsvečaniji način. Prije samog akta, kardinal državni sekretar Eugenije Paccelli predao je ministru dr. Aueru orden Svetog Grgura Velikog Reda. U ovoj situaciji, Vatikanu nije smetalo, da je dr. Auer bio jedan od potpisnika prijedloga dra Otona Gavrančića, kojim se imalo uzakoniti istjerivanje jezuita iz Jugoslavije. Pa opet, kako kaže Paccelli: »Sveti Otac papa Vas je odlikovao, Ekselencijo, ovim ordenom u znak priznanja vaših osobitih zasluga kao i u znak svoje naročite pažnje prema Vama«.

Poslije potpisivanja Konkordata u svečanom prijemu papa Pijo XI. upravio je poslije predstavljanja nekoliko riječi ličnog priznanja Msgru Moscatellu, savjetniku Jugoslavenskog poslanstva pri Vatikanu, riječi koje su bile izgovorene odlučnim glasom, kako to izvješćuje dopisnik »Politike«, a tek tada se obratio cijeloj jugoslavenskoj delegaciji, pa je na francuskom jeziku rekao da blagosilje Jugoslaviju, njezina kralja Petra, kneza namjesnika i namjesništvo, vladu, cio narod i sve prisutne, kao i sve njihove na domu. Treba da se već sada kaže, da je bila naročito simptomatična pažnja, koju je Pijo XI. ukazao Msgru Moscatellu za njegov trud oko zaključivanja Konkordata. Jer, utvrđeno je, da je taj savjetnik pri Jugoslavenskom poslanstvu u Rimu bio uistinu maxima pars pri zaključivanju i formuliranju teksta Konkordata.

U službenom vatikanskom saopćenju koje je dano poslije potpisivanja konkordata, rečeno je i ovo:

»Tekst Konkordata biće prema običaju publiciran prilikom izmene ratifikacije. Već se sada može reći da Konkordat danas potpisan, regulira definitivno pitanje granica dijeceza, tako da one odgovaraju novim političkim granicama kraljevine Jugoslavije, uvek u vezi sa uređenjem političkih granica određenih ugovorima o miru. Uspostavlja se ninska dijeceza, a osnivaju se nove dijeceze: bačka i banatska. Biskupu splitskom vraća se čin mitropolita, a ljubljanski dobija isto to dostojanstvo. Prilikom imenovanja biskupa postupiće se na način predviđen u većini poratnih Konkordata.

Ekonomski odnosi rešavaju se u smislu pune jednakopravnosti između veroispovesti. Sledeći tome crkvi se priznaje ekonomska autonomija, a uporedo onomu, što su već postigle i druge veroispovesti. *Crkvena imovina ne može biti predmet eksproprijacija, niti novih agrarnih zakona bez prethodnog sporazuma sa crkvom.*

Na polju nastave crkvi se priznaje mogućnost da vrši svoju vlastitu akciju, kao što je to slučaj u velikoj većini država. U javnim školama zagarantirana je nastava i religiozni moralni odgoj katoličkih učenika. Teološki fakulteti saobraziće se najnovijim propisima Svete Stolice.

Brak zaključen u katoličkoj crkvi ima pun građansko-pravni efekat. Disciplina koja regulira brak izjednačiće se za celu teritoriju kraljevine.

K. A. je iznad i izvan partija i podređena je biskupima koji za nju odgovaraju.

Pošto su u Konkordatu sadržane zakonske garancije, kojima se osigurava sloboda i prava crkve, *Sveta Stolica je voljna da izda potrebna naređenja kojima će se dušobrižničkom kleru u aktivnoj službi zabraniti pripadanje političkim partijama i aktivno učešće u njima. Razume se da će vlada istodobno narediti identične mere odnosno svećenstva drugih veroispovesti.*

Pitanje upotrebe glagoljice u liturgiji rešeno je tako da se vodilo računa ne samo o nacionalnim osećajima već i o disciplini katoličke crkve i o željama respektivnog katoličkog stanovništva. Jasno je da se to ne odnosi na manjine.«[31]

Svakako je veoma karakteristično, da je odmah po ovom objavljivanju »L' Osservatore Romano« istaknuo, da je novi Konkordat plod dugog proučavanja svih pitanja, koja se tiču odnosa crkve i države. Tekst Konkordata bit će objavljen pri ratifikaciji i prema tome stupit će uskoro na snagu. Vatikanski organ podvukao je, da su pregovori za zaključenje ovog Konkordata počeli još 1920., pa je prvi tekst redigiran 1921. Delegacija koja je vodila pregovore 1925. nije imala uspjeha. Pregovori su se obnovili tek prije dvije godine, dakle još za života kralja Aleksandra i tek su sada sretno privedeni kraju.[32]

Na svečanoj večeri u Jugoslavenskom poslanstvu pri Vatikanu, koja je održana istoga dana, kad je Konkordat potpisan, održali su ministar pravde dr. Auer i kardinal Paccelli govore, u kojima su podvukli zasluge za obnovu konkordatskih pregovora, koje pripadaju pokojnom kralju Aleksandru. Jer, riječi su dra Auera:

»Uzvišeni princ Pavle s ostalim članovima regentstva kao i kraljevska vlada u ime njegova veličanstva kralja Petra II., *u kome su položene tolike naše nade* vrši danas ovaj svečani čin kao svetu dužnost ostavljenu u nasljedstvo od velikog suverena, u uvjerenju, *da će suradnja duhovne i svjetovne vlasti*, za koju su sada stvoreni novi sigurniji uslovi, *donijeti mnogo dobra koliko crkvi, toliko državi*, i doprinijeti ostvarenju onog ideala, kršćanske civilizacije, za koju je naš narod prolio rijeke krvi u prošlosti i koji ideal jedini može da nas izvede iz svih teškoća i nesigurnosti današnjice.«

Dr. Auer još je izrazio želju da »današnji datum bude jedan sretan datum u historiji odnosa katoličke crkve i Jugoslavije«. Odgovor kardinala Paccellija ispunjen je jednakim komplimentima i prema kralju, »uzvišenom knezu namjesniku«, članovima regentstva i kraljevskoj vladi Jugoslavije. Ali kardinal Paccelli je istaknuo da Konkordat predstavlja »djelo mira i povjerenja, a ujedno i javno posvjedočenje korisnosti i efikasnosti najskladnijih odnosa između dviju vlasti. To djelo ima za svoju bazu uzajamno respektiranje i uzajamno priznanje, koje čine *dvije suverene* vlasti jedna drugoj: Crkvena i građanska, svaka u svojoj sferi, onako kako je to Bog odredio . . .«[33]

Dok su ovako podvukli značenje potpisanog Konkordata službeni predstavnici jugoslavenske vlade i Vatikana, dotle je u jugoslavenskoj javnosti zauzet stav iščekivanja, jer se o tektstu Konkordata, osim službenog saopćenja u glavnim linijama, i ništa nije znalo. Udaralo je u oči, da klerikalni krugovi nisu nigdje ni jednim znakom pokazali neku radost što je na kraju dovedeno do pobjede njihovo gotovo sedamnaestgodišnje nastojanje. Baš nigdje!

Štoviše, nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac, nalazeći se tih istih dana, kad je konkordat zaključen, u Senju na instalaciji senjskog biskupa dr. Viktora

[31] »Politika« 26. VII. 1935.
[32] Vatikanski organ o konkordatu. »Politika« 25. VII. 1935.
[33] Kardinal Paccelli i dr. Auer o konkordatu. »Novosti« 28. VII. 1935.

Burića, nije ni jednom riječi progovorio o tom značajnom događaju. Kao da ga nije ni bilo. Ali je zato on na banketu mogao da iskritizira uzduž i popreko situaciju u Jugoslaviji. On je rekao, da su političke prilike rijetko gdje sređene u svijetu, a sigurno nisu ni u »našoj državi«. To je termin kojim nadbiskup stalno izbjegava riječ Jugoslavija.

»Koliko kraj toga trpi crkva, to znadu svi, pa vi kao senjski biskup, ne ćete također moći izbjeći tome križu. Katolički kler dnevno se ocrnjuje kao da je protivnik ove države, pa se ne bih čudio da i vas uprkos vašem visokom položaju ubroje među takve . . . Mnogo se toga događa, a da se pri tom nimalo ne misli što je zapravo zakon . . . No ja sam uvjeren da ćete vi znati s indignacijom odbiti od sebe podvale, da ste protivnik ove države, kao što su učinili i drugi biskupi naše domovine. Ali sam uvjeren i u to, da ćete kao katolički biskup znati i htjeti dignuti svoj glas protiv nepravda i nasilja . . . Neka vaš pontifikat pripomogne k tome, da ova naša država bude počivala na pravdi i bude sretna. Justitia je naime fundamentum regnorum, pa zato i nije čudo ako država sagrađena u nepravdi stvara revolucionare, a ako bazira na pravdi i istini kako je uči sveta crkva katolička, stvara sretne i zadovoljne građane. Neka vaš pontifikat bude na spasenje vječno sviju naših vjernika. A neka bude i na ponos dragoga nam hrvatskoga naroda iz kojega smo obojica nikli, a koji je upirao i upire s pravom oči u svoje biskupe, i u radosti, i u žalosti.«[34]

Koliko je nadbiskup koadjutor bio daleko od istine kad je govorio o tome kako su on i njegov novi drug u episkopatu naklonjeni »ovoj našoj državi« pokazalo je uskoro vrijeme kad je došla NDH, koju su obojica dočekali kao »davno željkovani ideal« i u kojoj su ustaše upirale svoje oči »i u radosti i u žalosti«. Dakle ni jedne riječi o Konkordatu, ni jedne misli o onome što je govorio kardinal Paccelli na svečanoj večeri u Jugoslavenskom vatikanskom poslanstvu. Ali zato o državi, osnovanoj na nepravdi koja stvara revolucionare, tj. ustaše. I to na domak Rijeke, u kojoj je fašistički biskup harangirao protivu »barbara« na drugoj straniRječine. Ili je možda nadbiskup koadjutor očekivao da će pravilni odnosi biti tek onda riješeni kad za to dođe vrijeme, koje je obećao u svojoj skorašnjoj izjavi dr. Maček, i za koje je tako uporno radio u Italiji Ante Pavelić. Ova misteriozna šutnja nadbiskupa-koadjutora o konkordatu, kao i klerikalne štampe, samo je za površnijeg promatrača izgledala kao njihovo neslaganje sa vatikanskim težnjama. Klerikalci u Hrvatskoj nisu htjeli naprotiv da pokažu, da će ih ovime vlada zadovoljiti. Njihove su pretenzije bile daleko šire i dalekosežnije, bez obzira tko je bio na vlasti. Ova rezerviranost bila je kratkotrajna, t. j. samo u vrijeme čekanja ratifikacije Konkordata.

Na ratifikaciju Konkordata dr. Milan Stojadinović nije mogao odmah pomisliti, jer je i njegova vlada i njegova stranka JRZ bila veoma ugrožena u svim delikatnim pitanjima od većine JNS. U Narodnoj skupštini kao i u Senatu. Trebalo je svim mogućim sredstvima, bizantijsko-makijavelističkim i ordinarno koruptivnim spremiti potrebnu većinu, kako bi kroz Skupštinu i Senat proveo ovaj zakon, za koji se nikako i nikakvo oduševljenje nije pokazalo ni u opozicionim katoličkim redovima, a još manje u krugu pravoslavne crkve, koja je s neizvjesnošću očekivala

[34] Dr. Stepinac na instalaciji senjskog biskupa dr. Viktora Burića. »Novosti« 31. VII. 1935.

objavljivanje teksta Konkordata. To je sve učinilo, da je trebalo proteći 17 mjeseci pa da se dođe do upućivanja Konkordata Narodnoj skupštini. To ne znači, da u Narodnoj skupštini i u Senatu nije bilo i ranije interesiranja za tu ratifikaciju. Odugovlačenje s iznošenjem Konkordata pred Narodnu skupštinu pojačavalo je nervozu. To su veoma vješto koristili klerikalci okrivljujući s jedne strane vladu, a s druge pravoslavnu crkvu, kao da njoj vlada ide ususret sa zatezanjem rješenja toga pitanja.

Međutim krajem 1936., uznemirio se već i Vatikan i želio je da krene pitanje s mrtve točke. Nuncij Pellegrinetti bio je u posjetu kod predsjednika vlade i zatražio obavještenja. Ona su bila povoljna, jer mu je dr. Stojadinović obećao da će se u najkraće vrijeme pristupiti ratifikaciji Konkordata. Dvadesetog novembra 1936. bio je u posjetu kod predsjednika vlade i nadbiskup-koadjutor Stepinac, zacijelo po instrukcijama iz Rima. I on je stekao uvjerenje da će se Konkordat uskoro uputiti Narodnoj skupštini. Poslije toga pošao je Stepinac u Rim i referirao je kardinalu Paccelliju o dobivenim obećanjima. A predsjednik vlade dr. Stojadinović je tada doista govorio istinu, jer su Namjesnici izdali već 5. XI. 1936. ukaz kojim se ovlašćuje predsjednik vlade da na osnovu čl. 65. Ustava podnese Skupštini prijedlog Zakona o Konkordatu između Svete Stolice i Jugoslavije.[35] Na sjednici vlade, dr. Stojadinović je obavijestio prisutne, da je uputio narodnoj skupštini Konkordat. U obrazloženju ističe dr. Stojadinović da je nesređenost odnosa s katoličkom crkvom bila štetna, i da se Konkordatom ima utvrditi miran život društva. Iz obrazloženja se konkretno saznaje da su obnovljeni pregovori inicirani već 1931., a onda poslije izvjesnog prekida, 1933. Na jesen 1933., bio je Konkordat uglavnom svršen, a definitivno završen na proljeće 1935. »S obzirom da je naša država već uredila svoje odnose sa ostalim vjeroispovijestima u zemlji, kao i s obzirom da su i druge države, a naročito naši susjedi, zaključili Konkordate i uredili svoje odnose sa Svetom Stolicom, — to je danas nastupio momenat, da i naša država riješi ovo važno pitanje«.[36]

Čim se za ovo saznalo u Beogradu i čim je tekst prodro u javnost, ma da se i sada još uvijek čuvao u najvećoj tajnosti, sazvan je Arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve u vanredno zasjedanje od 11. — 24. XI. 1936., na kome je Sabor zauzeo svoj stav prema Konkordatu. Rezultat toga zasjedanja bio je jedan Memorandum koji je bio upućen vladi. 5. XII. posjetili su predstavnici Srpskopravoslavne crkve Predsjednika vlade pa su i njemu objasnili kako Arhijerejski sabor ne traži nikakve privilegije koje bi ma u čemu pozljeđivale narodne interese i njegovo dostojanstvo ili koje bi bile u suprotnosti s vjekovnom ulogom crkve. Ali Srpskopravoslavna crkva ne bi mogla ostati ravnodušna kad bi se nekoj drugoj vjerskoj organizaciji dala prava kojih nema ona i nije ih imala kad je bila državna vjera.

Već prva analiza predloženog Konkordata izazvala je kod pravoslavaca uvjerenje da se njihova crkva u poređenju s katoličkom stavlja u podređen položaj.[37]

Već 7. XII. posjetio je nuncij Pellegrinetti predsjednika vlade u cilju informiranja u vezi s Memorandumom Sv. Sinoda.

[35] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 120.
[36] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 119.
[37] Saopćenje o radu svetog Arhijerejskog Sabora 24. XI. 1936. Sremski Karlovci 1936

U isto vrijeme zapažena je u Beogradu jedna važna hijerarhijska promjena udaljavanjem beogradskog nadbiskupa fra Rafaela Rodića, prisiljenog da dade ostavku uslijed intriga njegovih konzultora dra Juretića i Wagnera (u vezi s neuspjelom lutrijom u korist podizanja katedrale, kao i dugova uslijed podizanja đačkog konvikta u Zagrebu) — i postavljanjem dra Josipa Ujčića, ljubljanskog profesora univerziteta i kandidata dra Korošeca. Inače od ranije već poznatog kao odlučnog protivnika glagolizma. Tako je bečko-vatikanski čovjek zamijenio jednog skromnog franjevca. Svakako je dolazak dra Ujčića pao u veoma važno i uzbudljivo vrijeme početka borbe protiv Konkordata.

Upravo kad je predsjednik vlade objavio javnosti 11. XII., da je podnio Narodnoj skupštini projektirani i potpisani konkordat na ratifikaciju, dakako još bez samog teksta, izađe iz patrijaršijske štamparije u Sremskim Karlovcima knjiga s tekstom Konkordata i njegovom kritikom. *»Primjedbe i prigovori na projekat konkordata između naše države i Vatikana parafiranog 25. VII. 1935. godine«* izazvale su prvu opću uzbunu. Tako je ova knjiga prelomila tih sedam pečata pod kojima se upravo misteriozno skrivala tajna teksta vatikansko-jugoslavenskog Konkordata. Što je najinteresantnije, sada je prvi put saznao za potpun tekst Konkordata i katolički episkopat. Štoviše, tvrdilo se i u obaviještenim krugovima da autentični tekst nije ranije poznavao ni sam nuncij! Međutim suprotno tome bila je istina. Sada se saznalo ne samo za autentični tekst, nego i za kritiku i osnovne prigovore svakom pojedinom članu. Ovim je data osnova za polemiku, koja će se razmahati kroz svu štampu Jugoslavije. Ova misteriozna šutnja, kojom je bio obavijen proces rada na Konkordatu, pokazivala je, da su vlade od 1931., kad se počeo spremati Konkordat, strahovale od javnog mnijenja i izbjegavale saopćavanje o samoj stvari. Izbjegavajući diskusiju u stvaranju Konkordata, vlada nije mogla spriječiti, da se o problemu ne povede riječ, kad je već stavljen na dnevni red pred Narodnu Skupštinu. Vlada se doduše trudila pomoću cenzure da uopće isključi svaku diskusiju u novinstvu i ostaloj publikaciji, ali njezini napori nisu imali željene uspjehe. Dozvoljeno je bilo samo hvaljenje i odobravanje. Svaka i najblaža i najdobronamjernija kritika smatrana je kao rušenje vjerskog mira, barem ju je tako ocjenjivao u Beogradu državni tužilac. Upravo stoga rascvjetala se ilegalna literatura najšireg opsega. Letaci i brošure nicale su na svim stranama. Članci, koji su se u novinama ili časopisima pojavljivali i u najobjektivnijoj formi upozoravali na negativne strane konkordata, pali su žrtvom cenzorove vlasti.

Kad su u patrijaršijskoj štampariji objavljeni *»Projekti konkordata«* u usporednom pregledu tekstova iz 1923., 1925., 1931. i 1935., (projekat iz 1921 bio je nepoznat), onda se tek uočila razlika, koliko je vlada izašla u susret zahtjevima Vatikana u predloženom i već u Vatikanu potpisanom Konkordatu. U uvodu ovih tekstova daje se već poznati tok i razlozi zašto su pregovori iz 1925. bili prekinuti. Bila je to odlučna intervencija Stjepana Radića, koji je na vladinoj sjednici, poslije referata dra Voje Janjića, jednog od delegata za zaključenje Konkordata označio Konkordat kao suviše klerikalan i rekao da Hrvati nikada neće pristati na ovakav Konkordat. Još je pokojni Stjepan Radić predbacio dru Janjiću da je on i suviše klerikalan kad predlaže da se primi ovakav Konkordat. Na to je zaključeno da se stvar odloži, pošto predstavnik Hrvata, kojih se Konkordat najviše tiče, ne pristaje, da se ovakav Konkordat usvoji, jer ne odgovara interesima naroda i države.

To je bilo tako 1925! 1935. i 1936. bio je na mjestu Stj. Radića dr. Maček, koji daje briljante za krunu Kraljice Hrvata na Mariji Bistrici i s klerikalcima je u istoj fronti! — i dezinteresira se ustvari za zakon, koji se donosi mimo učešća njegove stranke u Narodnoj skupštini.

Komentar koji je dat na kraju tih usporednih tekstova daje gledište pravoslavne crkve, kao što je ono opširnije i detaljnije formulirano i u *»Primedbama«*. Dakako, sve su ove publikacije, čim su se pojavile, zabranjene, na osnovi čl. 19. toč. 5 Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, jer se tim člancima i brošurama, kako je tvrdio državni tužilac, poticala vjerska nesnošljivost i plemenski razdor. Napisi koji su branili Konkordat i napadali protivnike, dakako, nisu bili obilježeni da potiču vjersku nesnošljivost i plemenski razdor. Stoga, takozvana javna polemika bila je upravljena jednostranim smjerom, a antikonkordatska kritika bila je rasturana ilegalno u ogromnom opsegu. Nema primjera ni u jednoj državi u kojoj je zaključen konkordat, da je na ovakav način povedena diskusija o tom nesumnjivo za svaku državu delikatnom problemu. Iako je skretana pažnja najvišim odgovornim činiocima na tu neobično nezdravu pojavu, pa i namjesnicima, vlada tj. M. Stojadinović i ministar unutrašnjih poslova dr. Anton Korošec, ostajali su uporni na tom antidemokratskom stanovištu, ne dozvoljavajući ni jedne nepovoljne riječi za Konkordat. Naročito je državni tužilac u Beogradu bio strog, dok je u Zagrebu bio nešto popustljiviji, iako je i u Zagrebu cenzor imao mnogo posla.

Upornost, kojom je vlada htjela da bez i mimo diskusije proturi ovaj zakon imala je veliku potporu kod kneza namjesnika Pavla Karađorđevića. Upućeni su se sjećali da je kardinal Paccelli, na svečanoj večeri 25. jula 1935. u Jugoslavenskom poslanstvu pri Vatikanu podvukao u svome govoru da je *»Uzvišeni knez namjesnik želio da se konkordat ostvari u svoj njegovoj potpunosti«*.[38]

Još prije nego što su se pojavile izjave nadbiskupa dr. Bauera i dr. Stepinca bilo je natpisa, u kojima se na najmirniji način nastojalo ukazati na suštinu i sadržinu problema bez obzira na zainteresirane strane. Profesor pravne historije na Zagrebačkom sveučilištu dr. Marko Kostrenčić prišao je k problemu od gledišta s kojima bi pristupili tom pitanju Strossmayer i Rački tražeći sredstava da se i ovim valjano riješenim pitanjem koristi dalekom cilju zbližavanja Zapada s Istokom. Neraspoloženje katoličke crkve i klera, koje ima nesumnjivo svojih zasebnih političkih pozadina i intencija, stalno je naglašavano, kao da ono izvire iz činjenice što i katolička crkva nema još zakonom uređene odnose prema državi kao što je to učinjeno s ostalim vjeroispovijestima. Kostrenčić se stoga zalaže za potrebu donošenja jednog Konkordata koji bi bio u interesu obiju zainteresiranih strana države i crkve.

> »Pretpostavljamo prije svega, da državna vlast nije dopustila da uđe išta u konkordat, što bi bilo na štetu njenih dobro shvaćenih interesa ili što bi moglo umanjiti koje njeno osnovno pravo ili njen ugled. A ako je tako, te bude zadovoljena i naša država, a zadovoljena i jugoslavenska katolička crkva sa svojim klerom, onda doista tko da bude nezadovoljan. Zadovoljstvo crkve i njenog klera protegnut će se i na one katolike koji su to iskreno željeli, a izbit će iz ruke oružje onima, koji su pod vidom svog katolicizma i brige za crkvene interese podjarili i podržavali neraspoloženje služeći sasvim drugim ciljevima . . .«[39]

[38] »Novosti« 28. jula 1935.
[39] Marko Kostrenčić. Uoči konkordata. »Novosti« 12. XII. 1936.

Očekivane izjave obojice nadbiskupa, uskoro su se pojavile. Oni su podijelili uloge. Dr. Stepinac progovorio je načelno o Konkordatu, dok je dr. Bauer istaknuo pored svog gledišta i svoj stav prema kritici pravoslavnog episkopata.

Iz koadjutorove izjave, koja se pojavila na Badnjak 1936., izgleda kao da nije upoznat s autentičnim cjelokupnim tekstom Konkordata, pretpostavljajući jednu nemogućnost da ili nije pročitao »Primedbe« pravoslavne crkve u kojima je i objavljen autentičan tekst, ili se zaklonio za takozvanu uredovnu tajnu. *»Jer, iako je možda već nekima poznat njegov sadržaj, za predstavnike crkve on je još uvijek uredovna tajna obzirom na treće osobe«*. Nadbiskup Stepinac govoreći o Konkordatu zalaže se za nj stoga što on uređuje odnose između crkve i države na najsigurniji način. Međutim, teoretski govoreći, nadbiskup kaže, da konkordat nije apsolutno potreban crkvi.

> »Očito je naime, da crkva imade pravo na sredstva, koja su joj potrebna da postigne svoj cilj, htjela država ili ne. Znam doduše da će se u ovo doba anarhije i zbrke pojmova kogod čuditi, ili štoviše, zanijekati crkvi svako pravo da se razvija . . . I protivnik koji nije posebno slijep od mržnje, mora priznati neosporivu činjenicu, da postoji već prije dvije hiljade godina u svijetu društvo, koje se zove crkva katolička. I protivnik mora priznati činjenicu, da to društvo kroz sve to vrijeme vrši pravu legislativnu, sudsku i izvršnu vlast . . . Praktički su konkordati vrlo korisni. Pomoću njih se mogu zapriječiti mnoge teške nesuglasice između države i crkve. Pomoću njih se mogu utišati mnogi sporovi, možda već nastali . . . Katolička crkva nikada se ne će i nikome za volju odreći svojih osnovnih prava, a napose ne prava na odgoj mladeži. I kada za to ne bi bilo ni jednog drugog razloga, dovoljan bi razlog za to bili porazni rezultati odgoja mladeži u zadnjih nekoliko godina, kad se je rukama i nogama pod uplivom masonerije nastojalo istrgnuti mladež ispod upliva katoličke crkve.«[40]

Na dan stare godine zagrebački nadbiskup prima redovno izaslanstvo svoga kaptola i svećenstva, koje mu uoči nove godine prinosi dobre želje. Tada nadbiskup održi govor, u kome se dotiče najvažnijih događaja u minuloj godini i onih koji imaju uslijediti u slijedećoj.

Tako je 31. XII. 1936., među ostalim, nadbiskup Bauer progovorio i o Konkordatu, koji je upućen Narodnoj skupštini. Izjava je neobično važna, jer izvjesnim detaljima otkriva zavjesu sa historijata Konkordata.

> »Žao mi je — riječi su nadbiskupove — što ne mogu propustiti ovu zgodu a da ne spomenem jedan žalostan događaj. Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije, na kome se radilo i raspravljalo od 1922. godine, napokon je potpisan 25. jula 1935., a ponajviše nastojanjem Njegova Veličanstva blagopokojnog Aleksandra I., koji je i meni svakom zgodom govorio kako je potrebno da se konkordatom odredi vjersko stanje katoličke crkve u Jugoslaviji. Sada, kada je objavljeno da će Konkordat biti predložen na ratifikaciju u Skupštini i Senatu, ustadoše pravoslavni preuzvišeni episkopi te zauzeše neprijateljski stav protiv ratifikacije konkordata. Ovo nas katolike vrijeđa i jako boli. Boli to jače, što u konkordatu nema ni sjenke kakvog neprijateljstva protiv pravoslavne crkve. Katolička crkva nema ništa

[40] Nadbiskup-koadjutor o važnosti konkordata između crkve i države. »Jutarnji list« 24. XII. 1936.

protiv toga da i pravoslavna crkva dobije sve ono čega možda nema, a konkordat zajamčuje katoličkoj crkvi. Boli nas to jače što ovaj neprijateljski stav tako odličnog tijela, kao što je episkopat, slabo pristoji uz opće želje svih poštenih Srba, Hrvata i Slovenaca, da se naše unutrašnje prilike na zadovoljstvo svih što prije srede. Stav pravoslavnog episkopata može izazvati samo nepoželjnu vjersku borbu, koju narod iz katoličke crkve nikako ne želi.«[41]

Ova nadbiskupova izjava naišla je na vrlo mučan odziv kod srpskih jereja i arhijereja. S njihove strane jednodušno je podvučeno, .da njima nije do toga da se u privilegijima izjednačuju s katoličkom crkvom.

Istodobno kako su objavljene »Primedbe« pokušao je ministar unutrašnjih poslova dr. Korošec da dođe u kontakt sa srpskim patrijarhom Varnavom. Dr. Korošec je želio, da patrijarhu objasni kako on nema nikakvog učešća kao ministar pri zaključivanju Konkordata, pa mu ni on nije znao teksta prije njegova potpisivanja. Međutim dr. Korošec nije nikako mogao da razgovara s patrijarhom. Jasno je bilo, u vladi i u opoziciji, na strani branilaca Konkordata i njegovih protivnika, da će se razmahati strahovita dramatska borba, koje se ishod nije mogao predvidjeti.

Borba je započela već u januaru 1937., kad je nadbiskup Bauer sazvao katolički episkopat na konferenciju. Glavna tema konferencije bile su »Primedbe i prigovori«, saopćenje Svetog ahijerejskog sinoda i njegov Memorandum od 3. XII. 1936. U »Primedbama« se na osnovu čl. 9 predloženog Konkordata, kritizirao i stav papinskog nuncija u Beogradu, za koga se utvrdilo da se dosad nije ograničavao samo na svoju diplomatsku misiju, nego da je taj djelokrug prekoračio, obavljajući dužnosti koje spadaju u djelokrug episkopata rimokatoličke crkve u Jugoslaviji.[42] Konferenciji je prisustvovao i nuncij Pellegrinetti. Ubrzo se saznalo, da su u diskusiji o Konkordatu, koja je bila veoma oštra i opširna, bili radikalno raspoloženi nadbiskup Šarić i biskupi Srebrnić i Carević. Međutim, ipak je na kraju prevladalo umjerenije shvaćanje, da se protiv Svetog sinoda ne istupa u javnosti, kao ni protiv ostalih kritika. Rezolucija ove konferencije podvukla je samo da katolički episkopat konstatira da je Konkordat između Svete Stolice i kraljevine Jugoslavije potpisan, te mirno čeka njegovu ratifikaciju.

Čitav niz publikacija prethodio je diskusiji o Konkordatu u parlamentu. Jedna od prvih zapaženih brošura, koja je izazivala veliko negodovanje u vladinim kao i klerikalnim redovima bila je od Marka P. Cemovića. državnog podsekretara u penziji, »Konkordat između Svete Stolice i kraljevine Jugoslavije« 1937. Ovu je brošuru Državno tužioštvo za grad Beograd zabranilo 3. II. 1937., kako to kaže sam pisac u dopuni ovoj publikaciji, u odgovoru na kritiku vladine »Samouprave«, s naslovom »Opet o Konkordatu«.[43] Ovu političku i patriotsku kritiku uskoro je dopunila naučna analiza Konkordata, koju je izvršio profesor univerziteta dr. Mihajlo Ilić, »Pred Konkordatom. Povodom zakonskog predloga upućenog Narodnoj skupštini«. Beograd 1937. U ovakvom duhu kreću se studije s kanonsko-crkvenog stanovišta univerzitetskog profesora Sergija Troickoga, »Projekt jugoslovenskog Konkordata i važeći Konkordati«. 1936. »Neuspela zaštita konkordata«. Sremski Karlovci 1937.

[41] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan. 123.
[42] Primedbe i prigovori. 37.
[43] Idem. 11-12.

i »Novi neuspeli pokušaj zaštite Konkordata«. Sremski Karlovci 1937. Svi su ovi natpisi potekli od pravoslavnih stručnjaka. Od strane katolika, među prvima pojavio se sa stručnom pravnom kritikom dr. Ivan Ribar, objavivši u »Braniču«[44] svoje predavanje održano na sjednici Advokatske komore, 30. XII. 1936., u kome je iznio kritičku analizu konkordata. Dr. Ribaru odgovorio je »Glasnik biskupije đakovačke« (1937. br. 2), odakle je preštampana samostalna brošura »Advokatska kritika Konkordata« (Djakovo 1937.).

Od reda, iz svih ovih publikacija osjetilo se već u početku borbe, da je tekst Konkordata izazvao u najvećem dijelu javnosti ne samo zanimanje, nego i veliko iznenađenje, pa i revolt. Sinteza svega ovog ustalasanog uzbuđenja bila je u saznanju, da je u pitanju povreda državnog suvereniteta. narodnog jedinstva i ravnopravnosti, slobode savjesti i prosvjete, međuvjerske snošljivosti i mira. I stručnjaci kao i rodoljubi tvrdili su, da se s ovakvim Konkordatom povređuju državni i narodni interesi, da je njime povrijeđen osnovni značaj ustavnih prava i vjerske ravnopravnosti, koja isključuje neke privilegirane vjerske prerogative. A te osnovne zakone i prava, prema jednodušnom shvaćanju mnogih pravnika vrijeđaju pojedine odredbe predloženog Konkordata. Počevši od samog početka, kojim se priznaje misionarska uloga katoličkoj crkvi, kakvu ima samo u neznabožačkim i nekršćanskim zemljama. Smatramo se, da se time unizuje pravoslavni elemenat, koji katolička crkva smatra šizmatičkim, otpadničkim. Jednako je to vrijedilo i za muslimanski elemenat, koji je ona smatrala nevjerničkim.

Vladina »Samouprava« morala je razviti osobito vještu agitaciju, pošto se i u redovima JRZ stao da koleba pravoslavni elemenat. Odatle njeno stalno polemiziranje s ilegalnim letacima i brošurama, koje su svakodnevno nicale. Beogradska »Javnost« raspravila je pitanje Konkordata punim poznavanjem stvari, obuhvaćajući cio problem. Naročito su se podvrgle analizi sve smetnje i teškoće, koje su se suprotstavile ratifikaciji Konkordata.

»Dok projekat Konkordata leži u skupštinskom odboru, pravoslavna crkva povela je ogorčenu borbu protiv njegovog usvajanja. Što se pravoslavna crkva bori protiv takvog Konkordata sasvim je razumljivo, jer ona mora da brani svoje interese. Ali je teško shvatljivo da su državni organi mogli dopustiti da se u našoj državi danas pojavljuje vjerska borba, koju nisu dopuštale ni primitivne srednjovjekovne države. Ma da ovaj projekat teže pogađa suverena prava države, nego pravoslavnu crkvu, ipak se zbog oštrog stava koji je ova crkva zauzela protiv njega, može stvoriti uvjerenje, ako Konkordat bude u Skupštini odbačen, da je to učinjeno zbog otpora pravoslavne crkve. Međutim, to za državu također ne bi bilo dobro, jer bi time vjerski konflikt bio još samo pojačan. Ako Konkordat nije dobar, država treba da ga odbaci iz svoje inicijative i radi zaštite svojih interesa. Da bi se stvar nepristrano izvela na čistinu, država treba bar sada da uradi ono što je trebala ranije da učini, a to je: da odmah donese jedan opći konfesionalni i interkonfesionalni zakon, u kome će biti, kao što je rečeno, detaljno razrađene odredbe o položaju svih crkava u našoj državi, prema načelima iznijetim u Ustavu. Kada se potom Konkordat bude smatrao u svjetlosti preciznijih propisa koji će važiti za sve crkve u našoj državi, tada će se još jasnije vidjeti, da li je njegovo prihvatanje za državu moguće ili ne . . .«[45]

[44] Sveska 12. 1936.
[45] M. Andjelković, Potreba određene državne vjerske politike. »Javnost« 1937., 153-155.

Unatoč tome, što je utvrđeno, da je u pojedinim državama koje nemaju Konkordata, ipak zaštićena katolička crkva, kao i sve ostale vjeroispovijesti, kao i državni interesi unutrašnjim zakonodavstvom dotične zemlje, ipak pri svem tom katolička crkva insistirala je da se crkveni odnosi riješe ne pomoću zakonodavstva zemlje nego upravo Konkordatom. Upravo ova činjenica kod mnogih je pobudila podsvijesnu sumnju prema nosiocima ove ideje kao i prema Vatikanu. Ovu bojazan još je više učvrstila analiza Konkordata, koja je uvjeravala pravnike i političare, da je Konkordat takav kakav je pred Skupštinom, štetan za državne interese.

»On ne valja zato što katoličku crkvu pušta i u školu i u kuću, i kod voljnih i nevoljnih, i na sudu i na putu, i svuda joj daje pravo kontrole, ma da država to pravo nije zadržala za sebe ni u jednoj ustanovi ili organizaciji katoličke crkve.

On ne valja što utire put klerikalizmu sa kojim se nijedna zemlja nije usrećila.

On ne valja zato što katoličkoj crkvi priznaje široka izuzetna prava i na taj način joj stvara povlašćen položaj prema ostalim našim vjeroispovijestima.

On ne valja zato, što potiče ostale naše priznate vjeroispovijesti da se izjednače u svojim pravima i privilegijama sa katoličkom crkvom i na taj način, nožem pod grlo, prisiljavaju državu da čini ustupke svake vrste.

On ne valja zato što za našu zemlju nije politički da u današnjim prilikama tovari sebi i teret vjerskih razmirica.

I najzad, on ne valja zato što je i duhom i slovom protivan uređenju današnjeg društva i u političkom i u socijalnom i u ekonomskom pogledu. I mjesto da smanjuje prava crkve, on ih, naprotiv, povećava i potiče i druge da to isto traže.

Pitanje uređenja odnosa sa vjeroispovijestima u našoj zemlji je pitanje od velikog državnog interesa. Zato i ovaj Konkordat treba promatrati sa gledišta države i njenih ciljeva. I promatran čisto i samo sa toga gledišta treba ga odbaciti. A država ima pravo i dužnost da vjerske odnose u svojoj kući, regulira shodno svome gledištu i svome dobru. Jer, dobro države na ovome svijetu je preče od dobra svake organizacije. Država vodi svoju politiku i prema svima i svakome treba da je pravična i podjednaka.«[46]

U analizi samo naročitog, jednog detalja vezanog s Konkordatom ocrtava se u potpunosti njegov karakter kao i njegova struktura, koja upravo u ovome dijelu nije daleko i od jedne teške optužbe vezane s namjernom mistifikacijom. Naime, pitanje rješavanja slavenskog bogoslužja i njegova proširenja u Jugoslaviji, koje je bilo postavljeno na dnevni red već na prvoj konferenciji hrvatskih biskupa novembra 1918., a onda predlagano u nizu rezolucija biskupskih konferencija, ulazilo u projekte Konkordata od prvoga do posljednjega. Međutim ovako kako je to pitanje redigirano u dodatku u prilogu Konkordata, ono ustvari znači posvemašnje ukidanje glagolizma u Jugoslaviji. Naime, u prilogu se kaže:

»Ova (tj. Sveta Stolica) potvrđuje upotrebu staroslavenskog jezika (glagoljice) u svetoj liturgiji u opsegu i u formama priznatim od papa Lava XIII. i Pija X. svete uspomene. Što se tiče prostiranja upotrebe glagoljice, Sveta Stolica se ne protivi da, u župama slavenskog jezika, biskupi, shodno svojoj savjesti i mudrosti mogu dopuštati upotrebu staroslavenskog jezika u svetoj misi, tamo gdje odgovara jednodušnoj želji vjernika. Biskupi će svaki put obavještavati Svetu Stolicu.«

[46] Politicus, Glavne karakteristike našeg Konkordata. »Javnost« 1937., br. 9. 156-159.

U poglavlju »Sveta baština« pokazano je što treba da znači dio ovoga priloga, »u opsegu i u formama priznatim od papa Lava XIII. i Pija X. svete uspomene«. Papa Lav XIII. izdao je u vezi s glagoljicom Tekst VIII. 1898. Decretales, a Pijo X. Acres de liturgico, 18. XII. 1906. Tim je dekretima bila glagoljica dozvoljena samo za one župe koje su mogle dokazati da je kod njih bila glagoljica u upotrebi neprekidno kroz 30 godina. Pokazano je da je tim dekretima bio zadovoljen car Franjo Josip, kao najstrašniji i najuporniji progonitelj glagoljice. I to stoga što je bio mali broj župa u glagoljaškim dijecezama, koje bi uslijed antiglagoljaške politike pojedinih biskupa imale uvijek popa glagoljaša, iza čije smrti se redovno ubacivao pop latinaš. Tako je u nekim izrazito glagoljaškim dijecezama, kao što je bila na primjer zadarska, taj kontinuitet bio prekidan. Uslijed toga, što nadbiskup Dvornik u Zadru nije htio pristati na te monstruozne dekrete, bio je prisiljen da preda ostavku, kako je to zahtijevao car, a caru su udovoljili Pijo X. i njegov državni sekretar Merry del Val.[47] I, sada, u prilog Konkordata 1935. Vatikan daje Jugoslaviji ono, protiv čega se prije tri decenija i više digao čitav narod zajedno sa svojim svećenstvom, dok su uz papu branili ove dekrete samo crnožuta i klerikalna štampa, austrijska diplomacija i oni jugoslavenski biskupi, koji su stajali odano u službi Beča i Rima. Pored toga, kad se upozori i na daljni dio ovoga priloga da se povjerava biskupima, da »shodno njihovoj savjesti *mogu* dopuštati upotrebu staroslavenskog jezika u svetoj misi, tamo gdje to odgovara *jednodušnoj* želji vjernika, i da će »biskupi svaki put obavještavati Svetu Stolicu,« — onda je time pojačana ograničenost mogućnosti upotrebe koju daju i onako ubitačni Decretales i Acres. Jer treba samo podsjetiti da će biskupi koji su se već ranije izjasnili iz političkih razloga za upotrebu glagoljice, (kao što je to pokazano 1925. u Rimu), po, »svojoj savjesti i mudrosti« naprosto odbiti takve zahtjeve,ako ih bude bilo, jer oni »mogu«, a ne moraju dopustiti upotrebu staroslavenskog jezika. I to još uz *jednodušnu* želju vjernika, što će reći da je dovoljno nekoliko klerofašističkih protivnika, koji će se lako naći, da se u župi ometa potrebna konkordatska jednodušnost. Da bi komplikacija bila što misterioznija i složenija, potrebno je da o tome, znači u svakom pojedinom slučaju, biskupi obavijeste Svetu Stolicu, koja će dakako o tim pojedinačnim slučajevima odlučivati.

U ovome je dakle suština ove izvanredno vješto podmetnute mistifikacije, ustvari jedne izrazite makijavelističke podvale učinjene nesumnjivo više ignorantima, nego saučesnicima na drugoj strani, koja je zaključila Konkordat.

Znači da ono što su uspjele da izvojšte u pogledu slavenskog bogoslužja male države Crna Gora i Srbija u poletu, ali na smrt osuđena od svoga iskonskog neprijatelja, tek za nekoliko hiljada svojih katolika, nije mogla da uspije petnaest milijonska Jugoslavija s više nego jednom trećinom katolika. Dok je Strossmayer kao začetnik i dovršitelj crnogorskog konkordata 1886., a davnašnji inicijator za srpski koji je dovršen 1914., uspio na sasvim drugi način da precizira i utvrdi ovo stečeno

[47] Vidi naprijed poglavlje X.

pravo, dotle je u jugoslavenskom Konkordatu, zapravo u njegovu Prilogu izvršena jedna podvala, naprosto stoga što je u episkopatu, koji je servirao Vatikanu antiglagoljaške rezerve, vladao duh sasvim suprotan pokojnom velikom biskupu.

»Kad bih trebao — moje su riječi — da u nekoliko riječi dam ocjenu i karakteristiku ovog Priloga, onda bih ovako formulirao: Prilog jugoslavensko-vatikanskog Konkordata su (za poznavaoca stvari) nevješto maskirani dekreti Svete kongregacije Obreda od 1898. i 1906. koji su imali svoje posvećenje od strane Lava XIII. i Pija X. Uz njih je stao i Pijo XI. — samo se ne zna za čiji račun, kad je Austrija davno upokojena? Zar možda za interese politike Palazzo Venezia?

Na milenijskoj razvojnoj liniji hrvatskog glagolizma ovo je najveća i najteža uvreda koju još više pojačava tragičnost hrvatske šutnje.

Bude li Konkordat ozakonjen, onda je hrvatski atrofirani glagolizam u pojedinim oazama osuđen na smrt od koje mu spasa nema. I to, u skoroj budućnosti. Najstrahovitiji signum temporis naše političke nezrelosti: tko će onda da preuzme na sebe tu odgovornost pred sudom historije? Narod ili njegovi duhovni »pastiri«? Možda vlada? A koja? Tko će da izgovori na kraju tragične trilogije hrvatskog glagolizma: Tragedia è finita?«[48]

Sve ovo dalo je povoda državnom tužiocu, da je i taj broj lista zabranio svojom odlukom (Kns 1296-28. II. 1937.), kako ne bi ove misli prodrle do čitalaca. Međutim to mu nije uspjelo, jer je u zasebno odštampanoj brošuri u ogromnom broju saznao svijet za ovu mistifikaciju. Kritika Konkordata, a i opće uznemirenje sve je više raslo.

U budžetskoj debati za 1937./38., krajem februara i početkom marta, razmahala se borba i u vezi s predloženim Konkordatom, iako još nije bio stavljen na dnevni red. Na sve ove prigovore u ime vlade odgovorio je tadašnji ministar socijalne politike Dragiša Cvetković, 27. II. 1937., tvrdeći da je vlada primila na sebe jedno naslijeđe prošlosti. Zato ona prima svu odgovornost za rješenje toga pitanja, ne će dopustiti da o njemu rješava ulica i da ono bude predmet partijskih agitacija. Zato će o njemu rješavati Skupština, kad za to dođe vrijeme, kako to zahtijevaju osnovni interesi države i kako to traži ravnopravnost svih vjeroispovijesti.[49] Protiv Dragiše Cvetkovića i njegovih izlaganja govorio je bivši ministar Kosta Kumanudi, koji je u stvari rezimirao već poznate razloge i opozicije kao i pravoslavne crkve.[50]

U Senatu je 17 marta 1937. prvi ustao da govori protiv Konkordata dr. Savo Ljubibratić s motivacijom da Konkordat ruši jednakopravnost vjera kao i druga Ustavom zajamčena prava. Dr. Ljubibratić osudio je dra Korošca, koji je izdao strogo povjerljivo naređenje, da se svim sredstvima zabrani i spriječi diskusija o Konkordatu. Dakako, tu prokonkordatsku taktiku imala je da provodi — policija i žandarmerija. Dr. Ljubibratić naročito je zamjerio dr. Korošču i vladi koja dopušta da se plijene štampani religiozni govori srpskog patrijarha, »koji su prožeti osjećajima patriotizma, kršćanske ljubavi i zadahnuti nacionalnim duhom«.[51]

[48] Viktor Novak, Tragična trilogija hrvatskog glagolizma. »Javnost« 1937., br. 9. 160-168.
[49] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 132.
[50] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 133-134.
[51] Sima Simić, Jugoslavija i Vatkan, 134.

Uvjerenje protivnih strana u ispravnost njihovih gledišta dobivalo je u sve ogorčenijoj diskusiji sve više na snazi. Obje strane spremale su se za konačan obračun, koji se imao odigrati u Narodnoj skupštini. JRZ je ustrajno i partijski disciplinirano branila Konkordat kakav je predložen Narodnoj skupštini. Vodstvo JRZ željelo je da time pridobije jedan dio Mačekovih pristalica klerikalaca, kako bi se njegova fronta u Hrvatskoj oslabila, a JRZ ojačala. Međutim, taj je račun bio zasnovan na posve krivim pretpostavkama. Nisu postojali nikakvi uslovi u Hrvatskoj za hipotezu da bi se i u slučaju ozakonjenja Konkordata episkopat angažirao za JRZ. To su najbolje pokazali petomajski izbori, i s jedne strane apstiniranje episkopata od izbora, a s druge njihovo aktivno učestvovanje na strani opozicije (Šarić, Srebrnić).

Vlada je poduzimala sva moguća sredstva, da bi koliko toliko suzbila opoziciju protiv Konkordata. Vladini ljudi zauzimali su se ne samo kroz štampu i časopise za Konkordat nego su koristili i zborove, kao što je to već ranije činila i opozicija. Na opozicionim zborovima kritizirala se vlada i njena politika prema Vatikanu označujući njenu popustljivost kao pravo narodno izdajstvo. Uopće je zavladalo uvjerenje, da tim Konkordatom ne stiče samo katolička crkva izvjesne prednosti, nego da se time juriša na bitne državne interese. U tom strahovanju bilo je nečeg više potsvijesnog i stihijski elementarnog, nego politički definiranog i formuliranog. Biološki problem jata, koje se instiktivno kupi u gomilu, kad ga napada kobac, kao da je prostrujao kroz krv i duh širokih slojeva. Ovo je bila stvarna suština psihoze, koja je zahvatila mase na proljeće 1937. Sve to nisu ni razumjeli ni osjetili mjerodavni faktori. Oni su smatrali, da je to samo jedan politički, opozicioni prkos, koji se iživljava u protestima, kritikama i napadajima na one koji su Konkordat podnijeli Skupštini na ozakonjenje. Odatle odluka vlade da se silom žandarmerijskog pritiska suprotstavi izvjesnim tendencijama. Ovo nije razumjela ni ona strana, za koju se vlada tako živo angažirala. Ni katolički episkopat, ni vatikanska Kurija, jer su sve to tumačili crkveno i politički iz urođenog pravoslavnog antagonizma, kao otpor jedne historijske nepomirljive suprotnosti Istoka prema Zapadu, ili kako su njihovi klerikalni komentatori ovu stvarnost prevodili u svojim napisima, kao izraz srpske hegemonije nad Hrvatima i Slovencima, nad katolicima. Kad su se stali javljati ogorčeni protesti i govori i u samim pravoslavnim crkvama o opasnosti koja prijeti pravoslavlju i narodu od tog Konkordata, nisu se mimoišli ni slični napadaji na predstavnike Rimske Kurije u Jugoslaviji. Jasno su se ustalasali najskriveniji instinkti pozlijeđenih nacionalnih osjećanja i nazirali simptomi jedne nepoštedno vjerskokulturne borbe, koju je klerikalna strana prenijela na izrazito politički teren. S te se strane s propovijedaonice isticala nepravda koja se nanosi katolicima što im se ne priznaju ona prava koja su stekli pravoslavci svojim zakonom o srpskoj crkvi. Već i onako ranije psihološki pripravljen teren lako je raspalio strasti, povezane sa separatističkim shvaćanjem krajnjeg ekskluzivizma, u frankovluku, a s njime i klerikalizmu, iznoseći pored dosta stvarnih i najmonstruoznije rekriminacije, koje je izmišljala bolesna fantazija političkog pokvarenjaštva. Sve to pod vidom pozljede vjerskih prava.

Na suprotnoj strani Konkordat je najednom upozorio čitav jedan narod što je klerikalizam i od kakve opasnosti može da bude. Mjerodavni, ne pripravivši prethodno, još prije objavljivanja teksta Konkordata, javno mnijenje o potrebi dono-

šenja Konkordata, sada su bili potpuno nemoćni da svojim sredstvima, a i onako sumnjivim i kompromitiranim autoritetom, zaustave ustalasanu poplavu ili barem da je pravilno kanaliziraju. Štoviše, i onda kad su se već naslućivali potmuli udarci prijeteće erupcije, nije se mislilo drukčije riješiti to pitanje nego s jednom parlamentarnom većinom, koja se iskalupila najordinarnijim korumpiranim načinom, predobijanjem pojedinaca izvan JRZ kao i pokolebanih unutar JRZ na način, koji je jedinstveno neparlamentaran, ili tipičan za predstavnike tadašnjeg režima. I pare i položaji, kao i raznovrsna obećanja, imali su svoj neizostavni učinak. Sve se to na sve strane rasipalo kako bi, što reče kardinal Paccelli »uzvišeni knez namjesnik ostvario Konkordat u svoj njegovoj potpunosti«. Vladajućoj JRZ trebao je Vatikan, trebao je Konkordat kako bi se potčinjavanje naroda još potpunije izvršilo. Vatikan je takovoj politici jugoslavenskih vlada dao svoju najširu potporu.

O potpunoj otsutnosti najmanjeg razumijevanja ovih psiholoških osnova cijeloga problema, svjedoče dva povjerljiva vladina raspisa nadležnim podređenim vlastima. Jedan je od strane Predsjedništva Ministarskog savjeta (Političko odjeljenje. Pov br. 158, 29. IV. 1937.), upućen svim sreskim načelnicima, ispostavama, komesarima policije i upravi policije.

> »Po naredbi Nj. Svetosti Patrijarha upućeni su pozivi pravoslavnom svećenstvu, da daju obavještenje protiv projekta zakona o Konkordatu sa Vatikanom. Potrebno je da obratite pažnju na takvu agitaciju i shodnim mjerama bilo utječete na same pravoslavne svećenike, bilo na narod, i spriječite širenje vjerske netrpeljivosti i onemogućite narušavanje vjerskog mira.
>
> Kritika Konkordata kako se dosad vršila apsolutno je neopravdana i lišena svakog ozbiljnog osnova. To će se uskoro pokazati kad bude počela diskusija u Narodnoj Skupštini.
>
> Kad su regulirani odnosi sa pravoslavnom crkvom i sa muslimanskom vjerskom zajednicom nemoguće je ostaviti neregulirane odnose sa katoličkom crkvom koja broji u Jugoslaviji nekoliko miliona pripadnika.
>
> Konkordat apsolutno ne tangira prava srpske pravoslavne crkve, i uopće on se ni najmanje ne tiče pravoslavnoga dijela našega naroda. On se odnosi samo na katoličku crkvu i njen odnos prema našoj državi, a samo sprovođenje Konkordata ostaje u rukama naše državne vlasti i državnih organa.
>
> Prema tome od novog Konkordata ne može biti nikakve štete za Srpsku pravoslavnu crkvu ni za građane pravoslavne vjere, ni za našu državu, naprotiv on sadrži mnoge korisne odredbe koje jačaju autoritet naše države i njenih pretstavnika.
>
> Molim da ovome pitanju posvetite vašu pažnju i izvijestite me o stanju stvari kao i o onome što vi budete poduzeli . . .«

Ministar policije, dr. Korošec, u svom je raspisu skrenuo pažnju podređenim organima, kako se po narodu agitira, da se u Beograd šalju deputacije, koje imaju da mole na visokim mjestima, da se Konkordat s Vatikanom ne primi. »Molim da na pogodan način djelujete, da se ovakva agitacija spriječi i odašiljanje ovakvih deputacija onemogući. Ako to ne bi uspjelo, o polasku deputacije treba najhitnije izvijestiti Ministarstvo i Upravu Grada Beograda«.[52]

Saznalo se, da su u Hrvatskoj zauzeli prema Konkordatu negativan stav Samostalni demokrati na Konferenciji Izvršnog odbora 24. i 25. I. 1937., koji su bili sastavni dio SD koalicije. Ta činjeniaca je svakako uveliko otežala situaciju vlade.

[52] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan. 135-136.

pošto se jedan znatan faktor u hrvatskoj opoziciji također izjasnio protiv Konkordata. U rezoluciji se reklo, da se kraj neriješenih nacionalnih i socijalnih pitanja pojavljuju u tom kaosu i vjerska pitanja. Konkordat sklopljen između Vatikana i Jugoslavije za vrijeme diktatorske vladavine sad se upotrebljava za ružnu harangu pravoslavnih, koja se veže za najautoritativnija mjesta protiv katolika na jednoj strani, dok na drugoj strani poslanica katoličkih biskupa preporučuje fašističko uređenje države.[53]

Pored toga, predsjednik Samostalne demokratske stranke, Adam Pribićević, uputio je Srbima, članovima stranke, jedno pismo, u kome je zauzeo negativan stav i prema Konkordatu, vladi ali i pravoslavnoj crkvi. Odatle vika na to pismo sa svih strana. Tu, u pismu, Pribićević odsječno tvrdi, da Konkordat nije dobar ne samo za pravoslavne nego ni za katolike. U vrijeme, dok je bilo u Jugoslaviji demokracije, nije se mogao zaključiti konkordat.

> »Pregovori za sklapanje Konkordata počeli su još za života pokojnog kralja. On sam želio je da se taj posao svrši i držao je to za svoje veliko djelo. Vlada diktature ratujući s demokracijom i otuđivši se od nje tražila je oslonac kod svih reakcionarnih snaga u zemlji i van nje, pa i kod vodstva sviju crkava. Tako je i s ovim Konkordatom . . . Ako Konkordat ne valja, za to je kriva i vlada Boška Jevtića i Milana Stojadinovića . . . Međutim, baš ovi koji su veličali diktaturu i bili papuča svake vlade, koju je rodila diktatura, šire među Srbe proglase, u kojima zbog Konkordata svaljuju krivicu na sav narod katoličke vjere, sasiplju na nj pljusak grdnja i razdražuju Srbe, kako im on hoće da uzme ime i vjeru . . . Protiv ovoga razdraživanja pravoslavnih na katolike mi moramo odlučno dići svoj glas . . . Ne damo da otrov mržnje razjeda (državu) i rastoči iznutra, pa da se raspe, na prvi jak udarac, kao rasušeno bure. Ko je junak neka se bori protiv onih, koji su Konkordat sklopili, a ne protiv naroda katoličke vjere, koga su kod ovog posla pitali koliko i mene i svakoga od vas. I pravoslavni i katolički narod bio je kod toga posla devete peći žarilo . . . Jer ne treba zaboraviti i na ovo: Čim je narodu bila oduzeta sloboda i pregažena demokracija, i pravoslavni crkveni velidostojanstvenici pohitali su da pravoslavnom narodu okrnje njegova vjekovna prava u crkvi, koja smo izvojevali u teškoj borbi s tuđinskom vlasti . . . U noći se otima i krade. A noć je, u politici: nesloboda. Da je bilo slobode štampe, zbora, pretresanja sviju općih pitanja, izbora, ne bi došlo do krnjenja narodnih prava u pravoslavnoj crkvi ni do ovoga Konkordata . . . Ne prijeti, dakle, opasnost Srpstvu i pravoslavlju od bijednog kao i mi naroda katoličke vjere, već od onih, koji su nam svima oduzeli slobodu . . .«[54]

Ovakvo mišljenje nije bilo vezano samo na Samostalne demokrate. Ovako je rezonirao veliki broj hrvatskih katolika, a naročito hrvatske katoličke inteligencije. Uskoro se iz svoga rezerviranog stava javio i dr. Maček, koji je dao izjavu dopisniku »Kuryera Waršawskog« (2.V. 1937.), u kojoj je za Konkordat pokazao potpunu nezainteresiranost, jer je to »pitanje za nas indiferentno, jer Konkordat zaključuje Vatikan sa srpsko-pravoslavnom vladom, a ne sa katoličkim stanovništvom Hrvatske.«[55] Na ovu izjavu se nije uznemirio episkopat. Jer, i dru Mačeku kao i episkopatu bile su pred očima druge povoljnije situacije, kakve je zamišljao u emigraciji Ante Pavelić.

Sve ovo je osobito dobro došlo predstavnicima opozicije u Srbiji, koja je cijelo konkordatsko pitanje veoma vješto iskoristila protiv vlade. Šef Zemljoradničke stranke Jovan M. Jovanović jednako se negativno držao.

[53] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 138.
[54] Zasebno odštampano kao letak.
[55] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 139.

»Konkordat kakav se nalazi danas pred Parlamentom — riječi su Jovanovićeve — protivan je osnovnim načelima jednakosti i slobode vjeroispovesti. On je, pored toga, protivan mnogim zakonskim odredbama koje još stoje na snazi, u Jugoslaviji. On je nenarodni, jer su ga radile dve diplomatije bez znanja onih kojih se najviše tiče. Ovakvi ugovori kakav je Konkordat moraju se raditi na punoj svetlosti dana i uz sudelovanje najšire javnosti. Sadanje narodno predstavništvo nije ovlašteno za ovakve stvari kakva je ova... Za uređenje odnosa crkve rimokatoličke u Jugoslaviji jesu i Srbi i Hrvati i Slovenci, ali malo tko na ovaj način i pod ovim uslovima; nitko nije pitan i nitko saslušavan iz samoga naroda, a Konkordat se najviše tiče baš naroda po obavezama koje mu ovaj nesretni Konkordat ima doneti, ako bude postao zakon. Konkordat treba da bude zakon za versko stišavanje, umirivanje i zbližavanje u Jugoslaviji — a ovako on može postati podstrek za borbu među pravoslavnim i katolicima. Ovako on može i hoće štetiti i državi i narodu pa i verama koje propovedaju mir, slogu, ljubav i bratstvo među narodima.«[56]

Patrijarh Varnava kao i velik dio pravoslavnog episkopata, dobro su uočili da znatan dio opozicionih političara koristi njihov načelan stav protiv Konkordata u izrazite partijsko-političke svrhe. Da se ograde od svih takvih političkih tendencija, izdato je jedno saopćenje Svetog arhijerejskog sabora 26. V. 1937., koje je imalo biti autentičan tumač stava pravoslavne crkve.

»Sveti arhijerejski sabor srpske pravoslavne crkve konstatuje, da je pitanje projekta konkordata, parafiranog u Rimu 25. jula 1935. godine između kraljevine Jugoslavije i Vatikana, izazvalo veliko i široko interesovanje kod našega naroda u zemlji, pa i u inostranstvu. U tretiranju ovog krupnog i delikatnog pitanja pojavio se veći broj načelnih, stručnih i objektivnih pismenih radnji, koje mogu korisno poslužiti pravilnom, pravičnom i celishodnom rešenju pitanja. Ali, u vezi sa ovim pitanjem pojavile su se izvesne nenačelne, jednostrane radnje, koje imaju lične, partijsko-političke, pa čak i zajedljive tendencije, što je za duboko žaljenje.

Sveti arhijerejski sabor na čelu s Njegovom Svetošću Srpskim Patrijarhom, kao najviša crkvena vlast, odredio je jasno i odlučno stanovište Srpske pravoslavne crkve u pitanju spomenutog projekta konkordata u svome memorandumu od 5. decembra 1936. godine, koji je uz prilog »Primedaba prigovora na projekat« podnesen Gospodinu Predsedniku vlade.

Sveti arhijerejski sabor i ovom prilikom izjavljuje, da Srpska pravoslavna crkva nepokolebljivo i jednodušno ostaje na svom već određenom i zauzetom stanovištu u pitanju pomenutog projekta Konkordata i da se najodlučnije ograđuje od svih onih radnji koje su se pojavile, ili se budu ubuduće pojavljivale sa ličnim, partijsko-političkim ili drugim nenačelnim tendencijama, koje ne mogu imati mesta u jednom ozbiljnom načelnom pitanju, kao što je pitanje pomenutog projekta Konkordata.«[57]

Ovu deklaraciju Svetog arhijerejskog sabora uz patrijarha Varnavu potpisala su petorica mitropolita i trinaestorica episkopa.

Međutim, stvari su počele dobijati misteriozno-tragični obrat u vezi s fatalnom bolešću srpskog patrijarha, koja je na kraju imala i svoj tragičan kraj. U svijet

[56] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 139.
[57] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 139-140.

je puštena vijest da patrijarh boluje od otrovanja, čije porijeklo vodi k neprijateljima njegovim i pravoslavne crkve. Psihoza je zauzela opasne razmjere, koje su stale zahvaćati ne samo prost i neuk svijet, nego je i inteligencija uveliko podlegla toj psihozi uslijed sumnjivih simptoma patrijarhove bolesti.

I baš u tome trenutku ovakve zatrovane atmosfere, odlučio se predsjednik vlade dr. Milan Stojadinović da pristupi diskusiji u samoj Skupštini o tom pitanju. Da bi ublažio ovu zategnutost, predsjednik je zatražio od Vatikana izvjesna obavještenja o pojedinim članovima Konkordata, koji su bili naročito napadani, kako bi jednim autentičnim komentarom presjekao diskusiju o nejasno izraženim načelima. Međutim Vatikan je uputio predsjednika vlade na apostolskog nuncija u Beogradu Msgr. Pellegrinettija da mu da potrebna obavještenja. Nuncij je to učinio, ali je vješto izbjegao da da mišljenje o onim najznačajnijim stavovima, kao i o onima koji su došli u sukob s državnim Ustavom, te onima koji negiraju princip vjerske ravnopravnosti. U tim se objašnjenjima nisu dodirnuli članovi o vjerskoj misiji, razgraničenju biskupija, agrarnoj reformi, laicizaciji nastave, vjerozakonskim zakladama, patronatu, K. A., vojnom ordinarijatu, mješovitiom braku i pitanju glagoljice.

Popratno pismo predsjednika vlade, kojim je uputio ova objašnjenja apostolske nuncijature u Beogradu Narodnoj skupštini (7. VII. 1937.), dalo je konačnu inicijativu za diskusiju u Narodnoj skupštini čim bude Skupštinski odbor prostudirao ova objašnjenja. Svakako je karakteristično, da se iz objašnjenja apostolske Nuncijature vidi, da su neke točke ušle u Konkordat, koje nije tražila Kurija nego jugoslavenska vlada.[58]

Ovom prilikom, predsjednik vlade saglasio se s prijedlogom partijskih drugova da se doda prijedlogu Zakona o Konkordatu, koji je imao dva člana, još i jedan treći. Taj treći član trebao je da ublaži otpor pravoslavne crkve. Ovaj treći član glasi: »Imajući u vidu načelo ravnopravnosti vjeroispovijesti proklamirano u članu 11. Ustava, ovlašćuje se Ministarski savjet, da na prijedlog Ministra pravde, može, na prijedlog nadležnih organa dotičnih vjeroispovijesti i po sporazumu s njima, putem uredbe sa zakonskom snagom, dati i drugim, zakonima priznatim vjeroispovijestima, prava i povlastice, koja su data ovim Konkordatom rimokatoličkoj crkvi, a u granicama učenja i tradicija i stvarnih potreba dotičnih vjeroispovijesti«.[59]

Ovakvim nesumnjivo malo načelnim, a više korumptivnim sredstvom, želeći da pridobije pravoslavnu crkvu kako ne bi pravila više pitanja od ovakvog Konkordata, Narodna skupština imala je da potpuno klerikalizira državu, kako bi spasila Konkordat, zadovoljila sve crkve, uglavila »ravnopravnost« vjeroispovijesti i tako dopustila i ostalim vjeroispovijestima da gaze po suverenitetu države. Prava Civitas Dei u kompromitiranom obliku JRZ-e.

Još prije početka diskusije o Konkordatu u Narodnoj skupštini pojavile su se neke publikacije koje su bile zapažene ne samo od javnosti nego i od državnih tužilaca. Pored njih i jedna anonimnog pisca s vladine strane »Konkordat i kritika Konkordata«. (1937.). Ovu je brošuru toplo preporučio sam predsjednik vlade poslanicima prije diskusije. Dakako, ona nije doživjela sudbinu knjige publiciste Sime

[58] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 195-199.
[59] Sima Simić, Jugoslavija i Vatikan, 199.

Simića »Jugoslavija i Vatikan« (štampana u Zagrebu 1937.), koju je državno tužioštvo u Zagrebu zabranilo 15. VII. 1937. kao i brošuru episkopa Platona »I opet o Konkordatu. Pravoslavno gledište na ovo pitanje«. (Sremski Karlovci 1937.)) i u Leskovcu štampana knjiga »Jedan problem. Osnovi kompetencije i odnosi države i crkve u vezi s Konkordatom«, koja pripada publicisti Sreti Miloševiću.

Kako je pisac vladine knjige »Konkordat i kritika Konkordata« nastojao da obeskrijepi moje gledište o konkordatskom prilogu u vezi s pitanjem proširenja i uvođenju glagoljice, za koji sam pokazao da je prava mistifikacija, bio sam prisiljen da i ja napišem novu raspravu odgovarajući dotičnom anonimnom piscu. Tako je nastalo »Poglavlje o glagoljici«, objavljeno u »Javnosti« i odštampano zasebno, a jedno i drugo od državnog tužioca zabranjeno.

Prema analizi teksta vladine knjige utvrdio sam da taj anonim može biti samo Msgr. Niko Moscatello, savjetnik Jugoslavenskog poslanstva pri Vatikanu i glavni ekspert pri stvaranju i zaključivanju Konkordata. Msgr. Niko Moscatello poslije svega izloženoga analiziranoga priloga i dalje je uporan i tvrdi da je pitanje glagoljice doista najpovoljnije riješeno. On kaže:

> »Mirne duše možemo kazati, da rješenje ovog pitanja, kako ga donosi naš Konkordat znači doista epohalan preokret. Po prvi put u historiji Sveta Stolica diže ruku s tog pitanja i njegovo uređenje prepušta nama samima, tj. našim katolicima. U Konkordatu Sveta Stolica ne samo što je potvrdila upotrebu glagoljice ondje, gdje je ona još sačuvana, nego je dozvolila, da naši biskupi mogu tu privilegiju proširiti na cijeli teritorij države, čak i ondje gdje nema nikakva traga o upotrebljavanju glagoljice u prošlim vremenima. Jedini uslov za to je, da to traže jednodušno vjernici ma i jedne same župe.«[60]

Međutim ranije pokazana analiza ovog Priloga pokazuje da su sofisterije Nika Moscatella imale da posluže svrsi da zamagle jednu neistinu kako bi je prikazale kao istinu.

»Decretales« Lava XIII. i »Acres« Pija X., dva dekreta Rimske Kurije, koji su imali da uguše u Austriji glagoljicu, daju se sada Jugoslaviji, kako konkordatski prilog kazuje »u opsegu i formama priznatim od Lava XIII. i Pija XI. svete uspomene«. A opseg i forme priznate od Lava XIII. i Pija X. jesu samo »Decretales« i »Acres«. O tome ne može biti nikakove sumnje. U mojoj studiji »Poglavlje o glagoljici« vidi se da je Msgr. Moscatello ustvari eksponent najprije Rimske Kurije, a tek onda vlade, koja u svom neznalaštvu prima ovakav prilog Konkordata i povjerava se stručnjaku, koji je obvezan crkvenom disciplinom drugom kontrahentu. Da i nije formalno učestvovao Msgr. Moscatello u sastavljanju ove vladine knjige, njegove su misli i čitava argumentacija, kakvih je od njega primila i usvojila nasilnička vlada Milana Stojadinovića.

Uostalom ovo moje gledište u vezi s kritikom Priloga dijelio je i stari glagoljaš i svećenik don Frano Ivanišević. Kao najbolji poznavalac toga problema i učesnik u toj borbi prije tri decenija, on i najteže optužuje stvaratelje Konkordata. Don Frano Ivanišević dao je tome izraza u jednome pismu, koje je uputio u Rim Msgr.

[60] Konkordat i kritika Konkordata, 95-96.

Moscatellu 7. VIII. 1937., dakle tri sedmice iza moga članka s kojim se i don Frano Ivanišević posve složio.

> »U prilogu o glagoljici — riječi su don Ivaniševića — počinila se golema pogriješka, na koju, dozvolite mi Prečasni da Vas ovim redcima ozbiljno upozorim.
>
> Kako su, molim Vas, smjele ući u ovaj Konkordat odredbe Kongregacije od 5. augusta 1898. i 18. decembra 1906., kad se očito znade da su one bile narinute Rimskoj Kuriji od peštanske i bečke vlade kao neki okovi *da se uporaba glagoljice što više ograniči, gotovo onemogući, u nekim našim slavenskim krajevima?* To su naši biskupi prije rata u više prigoda priznali. Ne samo bečka i peštanska vlada, po svojoj nama neprijateljskoj politici, nego isti tadanji car Franjo Josip lično se zalagao pismenim putem kod pape u Rimu, a usmeno kod naših biskupa Nakića, Mahnića, Rajčevića i drugih, da glagoljici zametne trag. Proti toj odluci Beča i Pešte mi smo se u Splitu i po čitavoj Dalmaciji i Istri žestoko borili, kako vam je poznato punih 20 i više godina pod vodstvom blagopokojnog Mgr. Bulića proti tim dekretalima, koji su nosili u sebi ljuti žalac proti glagoljici, možda najljući u čitavoj njezinoj borbi od tisuću godina, od Grgura Ninskog do danas. Pa kako, molim Vas, Prečasni, da narodna jugoslavenska država aktom Konkordata, po svojim narodnim predstavnicima u Skupštini i Senatu sankcionira ono što je bečka vlada u svoje vrijeme nametnula ne iz vjerskih nego političkih nam neprijateljskih razloga? Mene je silno začudilo i zgrozilo kad sam opazio u prilogu o glagoljici onu stavku: »Potvrđuje se upotreba staroslavenskoga jezika (glagolice) u svetoj liturgiji u obimu i formama priznatim od pape Lava XIII. i Pija X. svete uspomene.« Dakle u smislu »Decretala« od 5. VIII. 1898. i 18. XII. 1906. *Novi okovi staroslavenskom jeziku u novom obliku, u novoj jugoslavenskoj državi 1937. godine po receptu bečke vlade iz godina 1898. i 1906. Mene je ovo zgrozilo, opet Vam ponavljam, Prečasni, pa Vas vruće molim, da nađete ovoj teškoj rani lijeka, ukoliko je moguće prije debate u Senatu.* Istina je, u drugoi stavci Priloga derogira se donekle ta stavka. jer se prepušta biskupima da shodno svojoj savjesti i mudrosti mogu proširiti uporabu glagoljice, ali izgleda uvijek kao polazna točka i mjerodavna norma u »obimu i formama« priznatim od Pape Lava XIII. i Pija X. To mi nije jasno i nahodim se u ne maloj neprilici, jer kako da ja kao član Senata glasujem za ovaj obim i formu, proti čemu sam se borio za dva decenija kao član Splitskog odbora?
>
> *Pri ovoj točki prigovori g. dr. Novaka, koji su Vam poznati za sigurno sasma su opravdani. Ja sam kako vidite u ovomu, otvoreno Vam kažem, potpuno saglasan s njime.* Zloudesni Decretales iz godine 1898. i 1906. nisu smjeli biti niti imenovani u ovom Konkordatu a kamo li izneseni kao neki mjerodavni kriterij za provađanje i proširenje staroslavenskog jezika u našoj kraljevini. Druga su vremena, druge su prilike, drugim kriterijima, Prečasni Gospodine, treba suditi položaj 1937. godine napram 1898. i 1906. godini. Da se pobliže upoznate sa prilikama tih godina u kojima je glagoljica izražavala ljutu borbu dostavljam Vam na dar moju knjižicu »Pobjeda glagoljice kroz tisućljetnu borbu« koja pruža vjerodostojnih savremenih podataka. Vjerujte mi, Prečasni, da mi je žao, što neću moći odlučno zagovarati ni mirnom dušom glasovati za ovakav Konkordat, ako se ne nađe jedan častan izlaz, koji neće poniziti ni dostojanstvo Rimske kongregacije, ni ugled naše države u Senatu; u protivnom slučaju ja mislim prije glasovanja u mojem govoru, dođem li do riječi, sve ovo istaknuti, ograditi se i žigosati ovu stavku

o »obimu i formama«, jer u njoj nazrijevam novu zamku velikoj misiji staroslavenskog jezika u Slavenstvu.

Ja sam na ovu okolnost upozorio gospodina predsjednika vlade dr. Stojadinovića koji mi je uputio sekretara Stojkovića sa Ministarstva inostranih poslova da ga o tome obavijestim.[61] G. Stojković mi je kazao da se nejasne točke mogu diplomatskim putem dati razjasniti pošto se tekst Konkordata ne može mijenjati nego prihvatiti ili odbiti, što bi za ovo zadnje bilo neugodno za državu i crkvu ... Po mojem dubokom uvjerenju trebalo bi svakako izbjegnuti ili ublažiti onaj žalac o »obimu i formama« izjavom kao da su te odredbe iz godine 1898. i 1906. bile mjerodavne za ondašnja vremena, a ne za danas; a za proširenje glagoljice da se ne traži brojčana »jednodušnost« nego želja »većine« pučanstva. Inače će neprijatelji glagoljice, a takovih imademo možda nažalost i kod nekojih naših biskupa, svakojako tumačiti ovu stavku na štetu staroslavenskog jezika. Bilo bi stoga uputno neka Sveta Stolica Vašim posredovanjem izdade kratku izjavu poput komentara ili deklaracije kako se ima shvaćati ova stavka. Ja sam se usudio jednu takvu deklaraciju sastaviti i priložiti Vam je u ovom pismu[62] pa Vas, Prečasni toplo molim da se osvrnete na ovo pitanje i prihvatite ovu ili pronađete neku sličnu izjavu, koja će umiriti amošnje uzbuđene duhove i meni olakšati da mirnom dušom glasujem za predloženi Konkordat koji smatram da je zasada potrebit obzirom na više interese crkve i države ...«

Stari don Frano Ivanišević mnogo je bio naivan, jer je vjerovao još uvijek i nadao se da, u vezi sa svojim strahovanjem, može iz Rima da stigne povoljan odgovor. Vjerovao je on u jednu utopiju, kako sam mu ja rekao i objasnio o prvom našem sastanku septembra iste godine u Splitu, uvjeren, da na to ne može doći odgovor naprosto stoga, jer je iza stilizacije Priloga stajala puna mistifikacija tendencija. T. j. da se ne da, nego da se uzme i uništi, pomoću neznanja, nesavjesnosti i neskrupuloznosti odgovornih činilaca, koji su se oslonili na eksperta, odanijeg Vatikanu nego Jugoslaviji. A upravo na ovoga eksperta, stilizatora ovog Priloga, obraća se don Frano Ivanišević za pomoć u toj stvari. Međutim, pismo i sugestije don Frana Ivanišević ostale su glas vapijućeg u pustinji. Zna se i zašto. Ovim je i obilježena uloga Msgr. Moscatella, tajnog komornika Njegove svetosti pape.[63]

Predsjednik ministarskog savjeta i ministar vanjskih poslova dr. Stojadinović održao je pred odborom za Konkordat u Narodnoj skupštini 8. VII. 1937.

[61] Bilo je to još daleko prije 27. aprila, kad je nuncij dao poznatu notu, u kojoj nije bilo objašnjenja o glagoljici. Ni slova! Zna se i zašto!

[62] Deklaracija. Na želju kraljevske vlade kraljevine Jugoslavije u Beogradu, a u odnosu Priloga Konkordatu i stavke o potrebi proširenja staroslavenskog jezika časti se Sveta Stolica ovim izjaviti da odredbe Svete Kongregacije sadržane u dekretima 5. VIII. 1898. i 18. XII. 1906. priznatim od papa Lava XIII. i Pija X. u pogledu obima i forme uporabe glagoljice, jesu općenite prirode, koje su se osobito smatrale potrebite za prilike katoličke crkve ondašnjih vremena, dočim uspostavom nove države kraljevine Jugoslavije 1918. nastupile su za katoličku crkvu nove proširene granice i nove prilike, prema kojima Sveta Stolica ovim izjavljuje, da su katolički biskupi — kako je istaknuto i u drugoj stavci rečenog Priloga — uoblašteni, shodno svojoj savjesti i mudrosti, proširiti uporabu glagoljice u pojedinim župama svojih dijeceza u sporazumu sa Sv. Stolicom a na želju većega dijela pučanstva.«

[63] U vezi sa moja dva članka o glagoljici pisao mi je 25. VII. 1937. jedan biskupski vikar i prepozit kaptola, među ostalim i ovo: »Mnogo Vam zahvaljujem na Vašem cijenjenom pismu i na poslatim mi radnjama o glagoljici, koju Vi Vašom velikom spremom i poznavanjem prilika branite. Slava Vam! Na žalost u našem episkopatu većina je dandanas biskupa latinaša koji su protivnici hrvatskog jezika u bogoslužju, u obredima i staroslavenskog jezika u misi-liturgiji. U tom pogledu danas stojimo gore, negoli smo ikad dosad stajali.«

govor zalažući se veoma opširnom argumentacijom za prijedlog zakona o Konkordatu između Jugoslavije i Svete Stolice. Stojadinović je tvrdio, na zgražanje protivnika Konkordata da »tek novi Konkordat ima u stvari da ustanovi ravnotežu i ravnopravnost sve tri vjere« u Jugoslaviji. U nizu svojih argumenata Stojadinović je poveo računa i o mišljenju ustaške emigracije, koja će eventualno odbijanje Konkordata uzeti za efikasno propagandno sredstvo.

> »Katolika ima raširenih po celom svetu. Ima velikih država čisto katoličkih. Šta će se tamo reći za nas, šta će se tamo misliti o nama ako mi ne budemo hteli da rešimo katolički zakon u našoj državi? A da ne govorim još i o tome: kakvo li bi tek strahovito oružje dali u ruke hrvatskim separatistima koji žive u inostranstvu da objave celom svetu: Narodna skupština je odbila Konkordat, (burno odobravanje) jer se on tiče katolika, a većina katolika su Hrvati. (Ponovno frenetično pleskanje). I zato što smo Hrvati, zato nema Konkordata! Prema tome za nas, reći će oni, nema pravde u Jugoslaviji! O, kako bi to bilo divno sredstvo za separatističku agitaciju. (Pljeskanje i odobravanje). Mi to zadovoljstvo, gospodo, nikako ne smemo učiniti separatistima i neprijateljima naše države. Ne smemo ni mi sa desnice, ni vi sa levice.[64]

17. jula podnijeli su skupštinski odbori za proučavanje Konkordata svoje izvještaje plenumu Skupštine.

Dok je izvještaj većine predlagao prihvaćanje zakonskog prijedloga bez ikakvog naročitog obrazloženja, dotle je izvještaj manjine, predlagao odbijanje takvog Konkordata, iako se načelno složio da je za reguliranje odnosa katoličke crkve sa državom potreban Konkordat između države i Svete Stolice, »u interesu međuvjerskog mira i dobrih odnosa između crkve i države«. Međutim, »potpisani predstavnici klubova nalaze da podnijeti prijedlog Konkordata od 25. jula 1935., koji je vlada Milana Stojadinovića podnijela Narodnoj skupštini na odobrenje ne odgovara bitnim državnim i nacionalnim interesima i nosi u sebi klice sukoba između pojedinih vjeroispovijesti s jedne i države i Svete Stolice s druge strane«.[65]

Sjednica Narodne skupštine bila je zakazana za 19. VII. 1937. Dan ranije održali su klubovi, naročito JRZ i JNS svoje sjednice i donijeli načelni stav za debatu. Iz JRZ bilo je nekoliko poslanika isključeno, među njima i dr. Voja Janjić, koji se izjasnio protiv Konkordata. JNS, čiji su predstavnici ustvari bili začetnici upravo ovog Konkordata, dopustila je svojim članovima slobodu opredjeljenja u toku same debate.

Početak diskusije bio je vezan s vijestima o predstojećoj smrti srpskog patrijarha Varnave. Za isti dan (19. VII.) pozvao je arhijerejski namjesnik za grad Beograd preko novina građane na molepstvije u Sabornu crkvu, odakle će litija krenuti kroz grad u Savinačku crkvu na čelu sa cjelokupnim pravoslavnim svećenstvom, barjacima i ostalim crkvenim znacima i završiti molepstvije za bolesnog patrijarha.

[64] Govor predsjednika Ministarskog savjeta i ministra spoljnih poslova g. dr. Milana M. Stojadinovića ... održan pred Odborom za Konkordat u Narodnoj skupštini na dan 8. jula 1937. godine. Beograd 1937., 6, 10.

[65] Nakon prihvata Konkordata u skupštinskom odboru. »Obzor« 18. VII. 1937.

Uprava grada Beograda na vijest o ovoj namjeravanoj litiji, zabranila je sve skupove i povorke do 1. VIII. 1937. na teritoriju grada Beograda. Uprava grada je motivirala svoju odluku o zabrani obavještenjima do kojih je ona došla povjerljivim putem, da neki neodgovorni elementi namjeravaju iskoristiti ovu priliku da izazovu nerede štetne po javni poredak i državne interese. Zabrana je izdata na osnovu § 24. a u vezi sa § 35. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima i § 22. Uredbe o ustrojstvu i djelovanju Uprave grada Beograda. Afiširani plakati, objavljujući tu naredbu građanstvu upozoravali su građane, da će se prema svima, koji bi se o tu zabranu ogriješili postupiti strogo po zakonu. Ova je zabrana djelovala kao vatra bačena u bure baruta. Jer, usred pravoslavnog Beograda da zabranjuje upravnik grada koji stoji pod ministrom, katoličkim svećenikom dr. Korošcem, pravoslavnu litiju za bolesnog srpskog patrijarha, bio je izazov kakav se rijetko pamti u historiji Beograda. Unatoč zabrani sakupila se u Sabornoj crkvi već od prvih popodnevnih sati masa svijeta razdraženog ne samo spomenutom zabranom, nego i prvim glasovima o diskusiji u skupštini i o predsmrtnim časovima oboljelog patrijarha. Poslije kratkih molitava krenuli su svećenstvo i narod iz crkve kroz kralja Petra ulicu prema Knez Mihajlovoj. Litiju su predvodila dva episkopa, šabački Simeon i vikarno-moravički Platon, sa sedamdesetoricom svećenika. Dok je molepstvije održavano u crkvi, zvonila su na svim beogradskim crkvima zvona, a svi su dućani bili zatvoreni. Još u crkvi tražila je policija da arhijerejski namjesnik s amvona pročita zabranu litije, ali ga je prisutni narod prekinuo tražeći, da se litija održi. U isto vrijeme u Patrijaršiji je upravnik policije uvjeravao mitropolita Dositeja o potrebi zabrane. Čim je litija krenula, naišla je na guste redove žandarma, koji su se ispriječili i zatvorili prolaz. Pred naletom mase prvi kordon policije je popustio. Tada je propušten kler, a onda je planski presječena veza između klera i naroda. Kada su dalje krenuli vladika i svećenici, novi kordon žandarma je istupio daleko temperamentnije i brutalnije nego je to bilo ranije. U Knez Mihailovoj ulici doista je nastalo pravo hrvanje sa žardarmima koji su bili veoma nemilosrdni. Ogorčenje je bilo još veće, kad se saznalo, da je dr. Korošec u tu bitku poslao katoličke Slovence žandarme, vjerujući samo njima, da će izvesti zadatak na puno zadovoljstvo i upravnika grada kao i njegovo. Dakako policija je svom odlučnošću, poslije kraće borbe, u kojoj je bilo mnogo ranjenih, a među njima i šabački vladika, rasturila litiju na način kako se postupa na revolucionarnim mitinzima.[66]

Ova litija, kao i stalno noćno zvonjenje po svim crkvama, bili su pratnja debati u Narodnoj skupštini. A ona je započela u najvećem uzbuđenju.

Prvi govornik u prilog Konkordata od strane vladine većine bio je katolik član JRZ dr. Mile Miškulin. On je tvrdio i trudio se, da uvjeri slušaoce, da će prihvatanje Konkordata donijeti Jugoslaviji koristi, a ne štete, kako je htjela prikazati ona strana, koja je uzbunila javnost protiv Konkordata. Država ne smije da kapitulira ni pred jednom vjerskom institucijom, pa niti pred pravoslavnom crkvom, ma koliko je ona zaslužna za državu. Izvjestilac manjine dr. Vasa Jovanović bio je drugi govornik, koji je na kraju izjavio, da se i odborska manjina ne protivi zaključenju Konkordata, ali ona predlaže da se definitivna odluka o Konkordatu odloži, kako bi

[66] Nebojša, Krvava pravoslavna litija u Beogradu na dan 19. jula 1937. godine. Beograd 1937. U brošuri jesu najrječitija dokumentacija slike koje prikazuju pojedine scene sa te litije.

sadašnja vlada pokušala da naknadnim pregovorima sa Svetom Stolicom dovede stanovite odredbe Konkordata u sklad s Ustavom. Inače ovakav Konkordat kakav se nalazi pred Skupštinom ne može se prihvatiti.

Prvi govornik poslije ove dvojice izvjestitelja bio je dr. Niko Subotić, ministar pravde. On je govorio u prilog ratifikacije i zadržao se na amandmanu o Konkordatu u pogledu ostalih vjeroispovijesti, koje se ovim posvema izjednačuju u privilegijama što ih je dobila i katolička crkva ovim Konkordatom. Ministar Subotić je priznao, da Konkordat ima i svojih nedostataka ali samo tehničke prirode. Među ostalim dao je poraznu ocjenu o nesposobnosti »stručnjaka« koji su učestvovali u radu oko donošenja Konkordata. *»To se da objasniti time, što je na našoj strani kod sastava pravnih akata nedostajala potrebna saradnja stručnih lica«.* Unatoč tome, kao disciplinirani član vlade i JRZ, založio se, da se i takav Konkordat prihvati.[67] Ovo priznanje ministra pravde uveliko su iskoristili govornici opozicije, a vladini govornici imali su dosta muke da ublaže porazni dojam, koji je izazvao njegov govor.

Kako je napredovala diskusija u Skupštini, u javnosti je raslo sve veće uzbuđenje, koje je bilo poticano sa svih mogućih strana. S jedne strane uslijed refleksa koji su bili veoma teški poslije onako brutalno onemogućene litije, a s druge uslijed sve više zabrinjavajućih vijesti o skoroj smrti patrijarha Varnave. 21. jula sastali su se predstavnici trideset nacionalnih i kulturnih udruženja u Beogradu, koja su osudila postupak policije prilikom nasilnog rasturanja litije. Na sastanku prihvaćena je protestna rezolucija, koja se uputila namjesnicima. Odštampana u desetinama hiljada letaka ona je još više uzbudila svijet. U njoj se govori, da su organi državne vlasti oružjem na jedan nečuveno divljački način napali najviše predstavnike srpske pravoslavne crkve za vrijeme vršenja vjerskog obreda i narod koji mu je prisustvovao; da je teško ranjen episkop šabački Simeon; da su svete utvari srpske crkve prilikom ovih napada oskvrnute od strane organa državnih vlasti, polomljene i pocijepane; da je i patrijaršija pravoslavne crkve u prijestolnici opsjednuta, a vjernima je zabranjen pristup u crkvu; da takvim vandalskim napadima nije srpska nacionalna crkva bila izložena ni od strane neprijatelja i zavojevača za vrijeme robovanja.

> »Ovi strahoviti napadi — produžuje protestna rezolucija — na slobodu savesti i vere protivni su Ustavu i pozitivnim zakonskim propisima koji u okviru građanskih sloboda, naročito garantuju slobodu veroispovesti a crkvi slobodu verskih obreda, te su izazvali veoma težak, dubok i tužan utisak i revolt kako u građanstvu prestonice tako i u celom našem narodu, pa i na strani. Pa kako se ovakvim protivzakonskim i divljačkim postupcima organa državnih vlasti ruše temelji države — to potpisana nacionalna udruženja i kulturne ustanove protestvuju i traže, da se otadžbinski zakoni u punoj strogosti primene nad vinovnicima ovih krvavih događaja i njihovim naredbodavcima, koji su im naložili da po cenu krvi srpskih vladika i obesvećenja crkvenih utvari, spreče jedan verski obred. Tražimo dalje da se našem narodu vrati puna verska i građanska sloboda, koju je i u toku mučne istorije skupo platio i uvek budno čuvao . . .«

Međutim namjesnici, vlada i JRZ bili su odlučni da pošto poto provedu u Skupštini ratifikaciju Konkordata. I diskusija je završena uveče 23. VII. 1937.,

[67] Konkordat pred Skupštinom. »Obzor« 20. VII. 1937.

kad je pristupljeno i glasanju. U načelu je glasalo za Konkordat 166, a protiv 129 dok je u pojedinostima glasalo 167 za Konkordat protiv 129.. Beogradska »Pravda« još je to veče objavila tok glasanja u izvanrednom izdanju s imenima poslanika koji su glasali za, i onih koji su glasali protiv ratifikacije. List je bio zaplijenjen.

Poslije glasanja održana je u Skupštini sjednica poslanika vladine stranke JRZ, na kojoj je predsjednik vlade dr. M. Stojadinović održao govor o izglasanoj ratifikaciji Konkordata. U svome govoru podvukao je predsjednik vlade da se zakleo da će čuvati državnu sigurnost i provoditi načelo ravnopravnosti. Stoga nije nikako mogao nikoga savjetovati da stupi u nesporazume i borbu s rimokatoličkom crkvom koja u svijetu broji oko 400,000.000, od kojih pet živi u Jugoslaviji. »I Hrvatima i Slovencima i Srbima katolicima trebalo je dati vjersku ravnopravnost.« Predsjednik je oštro osudio protukonkordatsku borbu i naglasio je, da je bilo malo više političkog morala, da ne bi bilo moguće da JNS bude protiv Konkordata, kad ga je baš ona na svijet donijela i obećala svečanom izjavom u Zagrebu. Poslije te svečane izjave senzacionalno je djelovala vijest, da je predsjednik na toj istoj sjednici saopćio vladinim poslanicima da vlada zasad ne misli iznijeti Konkordat pred Senat. On to čini stoga, izjavio je predsjednik, da bi još jednom pokušao da se sporazumi sa srpskom pravoslavnom crkvom.

»Ja sam u arhijerejskom saboru — kaže Stojadinović — učinio stanovite predloge 30. prošlog meseca, našto mi je odgovoreno 13. ovog meseca. Tu uglavnom stoji da zbog bolesti patrijarha, po starim crkvenim kanonima, arhijerejski sabor ne može uopšte zasedati i punovažno rešavati i da zato ne može menjati svoju pređašnju odluku.[68] Želim dakle sačekati dok arhijerejski sabor bude u stanju, da punovažno donosi odluke. Konkordat je stajao na mome stolu dve godine, pa može stajati još koji mesec. Mi smo pokazali čvrstu volju da Konkordat prođe, ali ipak moram želeti, da to bude u lepšoj i pomirljivijoj atmosferi. Ako Konkordatom želimo osigurati verski mir u zapadnim krajevima, ne bi bilo mudro da pokvarimo verski mir u istočnim krajevima.«

Poslije govora predsjednika vlade zaključeno je jednoglasno da se Konkordat za izvjesno vrijeme skine s dnevnog reda.[69]

Svečani i bučni banket dobitnika ove Pirhove pobjede, koji je iste večeri održan, jezivo je pomutila ponoćna zvonjava sa svih pravoslavnih crkava prijestolnice, koja je navijestila, da je izdahnuo svoju dušu Arhiepiskop pećski, Mitropolit Beogradsko-Karlovački i Srpski patrijarh Varnava. Sutrašnje prijestolničke novine javljale su u crno uokvireno dvije vijesti. Izglasanje Konkordata i smrt srpskog patrijarha Varnave.

[68] Predsjednik Stojadinović prešutio je, da je u toj odluci Svetog arhijerejskog sabora od 13. jula bilo rečeno, da sabor ostaje na gledištu koje je odredio u svom Memorandumu od 3. decembra 1936. i u Deklaraciji od 26. maja 1937., »utoliko pre što ni najnovije pojave u ovom pitanju nisu mogle uspeti da utječu na ma kakvu izmjenu stanovišta koje je srpska pravoslavna crkva zauzela u pitanju projekta Konkordata.« Osim toga također nije saopćio poslanicima, da je taj isti Sveti arhijerejski sabor 14. jula donio odluku o jednoobraznosti postupanja pri »primeni kazne iz člana 210 Ustava srpske pravoslavne crkve prema svima onima, koji budu ma kojim načinom doprinosili da se projekt Konkordata parafiran 25. juna 1935. godine ozakoni i primenjuje u našoj otadžbini.« (Iz zasebno odštampanog letka preuzetog iz »Glasnika srpske pravoslavne patrijaršije.«)

[69] »Obzor« 24. VII. 1937.

Mnogi dobro upućeni u zakulisnu igru predsjednika Stojadinovića bili su iznenađeni ovim njegovim neočekivanim manevrom. Postojale su razne verzije. Čini se da je najbliža istini bila ona koja se vezivala s njegovim nadama, da će poslije smrti Varnavine u Arhijerejskom kolegiju naći podesno lice koje će kasnije, kao vladin kandidat za patrijašijski prijesto pristati i na ovakav Konkordat.[70]

Svakako, ovaj je račun bio promašen. Ako je takva namjera i postojala, ona nije mogla barem za dugo vrijeme da bude izvedena. A na jesen je trebalo podnijeti Senatu prihvaćeni Konkordat, na senatsko primanje ili odbijanje. Međutim, u Senatu je bila neizvjesna većina za primljeni Konkordat. Namjesništvo i vlada, ma da su i u Senatu mogli da izmajstorišu potrebnu većinu, uvidjeli su na kraju, da je bolje da za sad povuku taj Konkordat, i da ga eventualno podnesu na rješavanje u povoljnijoj političkoj atmosferi.

To je i učinjeno 19. oktobra 1937. u momentu kad se stvarala rezolucija za idući redovni saziv Senata, na koji se prenose neriješeni poslovi, koji se imaju pobrojiti. Predsjednik Senata dr. Želimir Mažuranić tom je prilikom spomenuo, da će »svi ostali predmeti koji su bili podneseni u ovome sazivu, ugasiti. Što se tiče prijedloga o Konkordatu, on bi imao biti upućen naročitom Odboru. Taj bi se Odbor imao izabrati, i zbog toga je bilo u obavještenjima tako i označeno, *ali je u međuvremenu Kraljevska Vlada izjavila da odustaje od inicijative po ovom zakonskom prijedlogu i prema tome Senat niti ima mogućnosti, niti može biti govora o kakvom prenošenju ovog zakonskog prijedloga u novi saziv.*« Većina je usvojila ovaj prijedlog predsjednika. Ali se ipak produžila diskusija o potpuno jasno preciziranom smislu ovog prijedloga, pa je dr. Mažuranić bio određeniji, kad je kazao da je »Vlada povukla inicijativu i danas o tome ne određuje i *Konkordat danas ne postoji ... Moje je tumačenje da je izjavom Kraljevske Vlade skinut Konkordat s dnevnog reda*«.[71]

Situacija u kojoj se našao dr. Stojadinović početkom mjeseca oktobra prisilila ga je da likvidira borbu s pravoslavnom crkvom, koju je za svoj račun osobito vješto koristila srpska udružena opozicija. On je dobro osjetio da za dvije fronte, ovako snažne i mnogobrojne nema dovoljno snaga. Jer već 8. oktobra uspjelo je poslije dugih priprava da se postigne sporazum između Srpske Udružene opozicije i SDK koalicije. A ovaj sporazum je predviđao rješavanje krupnih problema. To su, ispred svega obrazovanje jedne nove koalicione vlade, ukidanje Ustava, oktroiranje jednog novog Ustava,oktroiranje novog izbornog zakona, izbore za konstituantu i rad u konstituanti na donošenju novog Ustava bez majorizacije između Srba, Hrvata

[70] Nekoliko dana poslije primanja Konkordata, pisao mi je jedan od poslanika-katolika koji je bio protiv prijedloga za prijem Konkordata, 24. VII. 1937. među ostalim i ovo: »Posve u duhu toga mentaliteta (korupcije i podvale), sinoć se prepričavala navodna namjera Vlade da ona računa da će sad na, umrijeti Patrijarh, pak ona ne misli da iznosi Konkordat u Senat, nego će tobože prvo zatražiti mišljenje Sinoda, a Sinod u kome sjede sami pretendenti na Varnavino nasljedstvo, pokorno će progutati i taj Konkordat. Jer barem jedan naći će se u tome elitnome skupu koji će za volju položaja obećati da će progutati i svariti Konkordat. I bit će na taj infamni način osramoćeni baš oni čestiti ali lakovjerni pravoslavci koji su ustali protiv Konkordata iz svoga pravoslavskog uvjerenja. Vlada će voziti dalje. Pravoslavna crkva će naći opravdanja za svoj novi stav, jer će i njoj biti ponešto još priznato, tobože radi ravnopravnosti, i naš mili narod, katolički narod, bit će još jednom zarobljen po tuđinu, (misli na Vatikan i njegov fašizam), zahvaljujući srpskom dijelu našeg naroda, zarobljen na vijeke.«

[71] Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1937., 11, 120-124.

i Slovenaca.[72] Da se uhvati u koštac s ovom političkom formacijom, Stojadinović je bio prisiljen da likvidira konkordatsko pitanje, pa i uz cijenu prave kapitulacije. Njegov raniji plan, da dobije na vremenu, i da u Senatu u kome bi poslije dužeg vremena sastavio potrebnu većinu i pomoću nje izvršio drugi dio ratifikacije Konkordata, morao je da se zamijeni sasvim novim političkim potezom. Stojadinović je morao da se naoruža za borbu protivu snaga koje su htjele da obore lični i diktatorski režim i kneza i njega samoga. A knez i dr. Stojadinović imali su već svoj veliki plan naslona na fašizam i nacionalsocijalizam. Taj se pak nije mogao izvesti uz sudjelovanje ove nove političke formacije. Zato ju je trebalo ili uništiti ili barem razdvojiti, kao što je opozicija dosad bila neujedinjena.

Odatle Stojadinovićev sramotni put u pravoslavnu Canossu.

Ova kapitulacija Stojadinovićeve vlade zaprepastila je jugoslavenski episkopat. Ona je djelovala najsenzacionalnije, i u Jugoslaviji kao i u Vatikanu, jer se očekivalo da će vlada ustrajati do kraja. Sva je klerikalna štampa digla nevjerovatnu galamu. Da se vidi kako su i najumjereniji klerikalni listovi pisali, treba zagledati u skopske klerikalne »Blagovijesti« i osjetiti snagu političkih refleksa.[73]

Ubrzo poslije vijesti o skidanju Konkordata sa dnevnog reda, koja je prostrujala kroz čitavu Jugoslaviju, sazvat je u Zagrebu sav episkopat na konferencije. One su održane od 22. — 28. X. 1937. Za javnost je dato saopćenje o donijetim rješenjima u vezi s održanim diskusijama.

»I. Katolički episkopat razmotrio je na svojoj redovnoj konferenciji pitanje Konkordata između Sv. Stolice i Kraljevine Jugoslavije. — Katolički episkopat drži da mu ne dopušta čast reagirati na uličnjačke napadaje koji su se očitovali u posljednje vrijeme proti konačnoj ratifikaciji Konkordata. — Katolički episkopat smatra da nije potrebno reagirati ni na neiskrenost devetnaestgodišnjeg uvjeravanja o ravnopravnosti Katoličke crkve u kraljevini Jugoslaviji. — Katolički će episkopat znati u svakom slučaju braniti prava Katoličke crkve i šest milijuna katolika u ovoj državi, te je za reparaciju svih nepravdi poduzeo potrebne mjere.

II. Katolički episkopat jednodušno je uredio pitanje K. A. na teritoriju Jugoslavije.

III. Katolički episkopat kraljevine Jugoslavije izriče svoje pune simpatije njemačkim katolicima uz želju da njemački narod što prije doživi »Mir Kristov u Kraljevstvu Kristovu.«

IV. Španjolski episkopat poslao je svim katoličkim biskupima svijeta kolektivno pismo u kojem im prikazuje pravu istinu o događajima u Španjolskoj. Episkopat kraljevine Jugoslavije proučio je to pismo te sa svojih konferencija poslao španjolskim biskupima primjereni odgovor kao izraz svoje sućuti i solidarnosti.[74]

V. Katolički episkopat promotrio je i općenite prilike u svijetu. Konstatirao je da uporedo s odbacivanjem Kristove nauke rastu u svijetu nasilja, nepravde i zla svake vrsti. Tih zala nisu kadre odstraniti niti krvave revolucije niti nove poganske religije niti ikoja ljudska znanost, nego jedino potpuni povratak Kristovu Evanđelju. Zato katolički episkopat pozivlje svoje vjernike da podvostruče svoje molitve neka bi Bog zalutale doveo do spoznanja istine, progonjenima vratio mir, a Crkvi svojoj slobodu.«[75]

Ubrzo poslije ove izjave katoličkog episkopata, koja je na svoj način komentirana u klerikalnoj štampi, a još više iskorištena s propovijedaonica u svrhe političke propagande, predsjednik vlade, želio je prečistiti svoje odnose s pravoslavnom crkvom, kako ne bi opozicija potpuno iskoristila njegovu konkordatsku kapitulaciju.

27. oktobra 1937. uputio je predsjednik vlade zastupniku predsjednika Svetog Arhijerejskog Sabora povjerljiv akt, u kome mu je decidirano izjavio, da je Zakon o Konkordatu u Senatu, prema usvojenoj proceduri ugašen. Da je time rekao, da je Konkordat definitivno skinut s dnevnog reda potvrdio je i sam predsjednik vlade u izjavi koju je dao štampi 10. XI. 1937. Kako je opozicija tvrdila, da je to samo jedan vješt manevar, kojim se predsjednik poslužio, to je ministar unutrašnjih poslova dr. Korošec bio primoran da obavijesti sve banove u zemlji, kao i ostale područne organe, kako bi parirali na takve vijesti, kao da Konkordat nije definitivno skinut s dnevnog reda.

»Ovako neistinite tvrdnje čuju se i na raznim zborovima i sastancima, a iznose ih i šire ponajviše neprijatelji današnjeg režima u otsustvu argumenata za ozbiljniju kritiku rada Kraljevske Vlade. Dostavljajući Vam prednje, a da bi narod o ovom važnom pitaniu mogao biti tačno obaviešten o ovom važnom pitanju i da izvesni pripadnici pravoslavne vere ne bi bili u zabludi, preporučujem Vam, da sa prednjim, prema lokalnim prilikama i potrebama,

[72] Tekst sporazuma između Udružene opozicije i SD koalicije. »Politika« 10. X. 1937.

[73] »Blagovijest«, 1937., list katolika, koji žive u Srbiji, u broju 6-7:

»Mnogo, zaista mnogo su doprinijeli događaji, koji su se odigrali kod nas u posljednje vrijeme. Doprinijeli su i kako su žalosni i neočekivani, u mnogim stvarima prljavi i nemoralni, da smo se upoznali, da su zbačene maske sa licemjernih i farizejskih lica. Sve one različite fraze o ljubavi do bližnjega, o bratstvu, jednakosti, o vjerskoj trpeljivosti iščezle su kao noćni san.

Zbačene su maske. Oni, koji su nas katolike neprekidno napadali kao netrpeljive, intolerantne, vjersko ekskluzivne i beskompromisne, a sebe pred cijelim svijetom prikazivali kao najsavršenije primjere ljubavi i bratstva i jednakosti, su se pokazali u pravom svijetlu. Sada kad je trebalo u praksi pokazati svoju širokogrudnost, kad se radilo na tome da i katolici dobiju pravim vjerskim zakonom priznata i garantovana prava, kao što su ih mnogo prije dobile pristalice svih drugih vjeroispovijesti u našoj zemlji, sada kad bi se moralo dokazati pred cijelim svijetom da katolici u Jugoslaviji nisu građani drugog reda nego zaista ravnopravni svim ostalima, pokazali su oni svoju pravu boju. Nema više kod njih ni traga kakvoj vjerskoj trpeljivosti, toleranciji. Prema katoličkoj Crkvi zauzeli su stav, koji je sve prije nego tolerantan. S bolesnom osjetljivošću su se digli, kao da bi si htjeli osigurati potpunu vjersku prevlast (domenu) nad katolicima. Da, naročitu prevlast nad katolicima, kojih ima u Jugoslaviji toliko kao i njih, jer se ranije kad su druge vjere dobivale svoje ustave, nisu nimalo bunili. Prema svakom do katoličke Crkve pravednom zakonu su postali nepovjerljivi i sumnjičavi. Ekskluzivizam i vjerska netrpeljivost u najgorem obliku pobijedili su kod njih na cijeloj liniji. Od ovog poznatog načela da je svejedno, koje je tko vjere »Brat je mio — koje vjere bio«, nije ostalo ništa, baš ništa! Ironija!

A tragična ironija, ide još dalje. U toj svojoj vjerskoj netrpeljivosti prekoračili su sve granice, ne samo granice trpeljivosti, nego čak granice — istine — pravednosti — morala. U svojoj borbi protivu katolicizma nisu birali sredstva. Lagali su, da se cijeli kulturni svijet zadivio toj nemoralnoj vještini. Lagali su u letcima, brošurama, o opasnosti za srpstvo, pravoslavlje, o milijunima, čak u o milijardama, o otrovima, o mučeništvu ... Zloupotrebljavala su se u tu svrhu čak Bogu posvećena mjesta. A najžalosnije je to, da su se čak oni, koji su pozvani širiti ljubav, a barem štititi istinu, u toj borbi protiv katoličke Crkve pridružili destruktivnim, anacionalnim i asocijalnim elementima i poveli nevini narod u pouličnu borbu, u pobunu protiv zakonitih vlasti i da su u tim borbama upotrebljavani kao sredstvo za bijenje čak znakovi našeg spasenja, svakom kršćanu sveti znakovi.

Zbačene su maske! Upoznali smo se!«

Zaista žalosno!

[74] Kakvo su gledište o tome imali pojedini slobodoumniji predstavnici organiziranih katolika treba podsjetiti na mišljenje profesora Kocbeka. Vidi naprijed poglavlje XI. Tu su se katolički biskupi Jugoslavije solidarisali s fašističkim režimom, protiv katoličkih boraca, pa i mnogih nacionalnih svećenika, upravo onako, kako se za Franca opredijelila Rimska kurija.

[75] »Obzor« 28. X. 1937.

upoznate područne Vam opštinske uprave i preporučite im da saopšte opštinskim odborima, koji će biti dužni da obaveste narod da je Konkordat definitivno skinut sa dnevnog reda i da se uopšte neće iznositi na rešavanje u Senatu.«

Ali ni to, čini se, nije bilo dovoljno da se razbiju sumnje, pa je sam ministar dr. Korošec morao dati jednu novu izjavu na XXII. sjednici Financijskog odbora Narodne skupštine (29. XII. 1937.). Ministar je među ostalim, podvukao i ovo: *»Na donošenje Konkordata mi uopšte ne mislimo. Moje je lično mišljenje, da se stari Konkordat ne može ponovo doneti i niko među nama na to i ne misli. Konkordat je bio stvorio jedno mučno stanje i on je sada ugašen. Stojadinović, Korošec, Spaho neće doneti ni stari Konkordat, ni stari korigirani, ni novi, niti uopšte ma kakav Konkordat. To će razumjeti svako, ko je i malo političar.*[76]

Međutim, i ove nesumnjivo mjerodavne izjave, i dra Stojadinovića i dra Korošca, poslije skidanja Konkordata u Senatu, nisu zadovoljile Sveti Arhijerejski Sinod. On je zahtijevao da takva izjava dođe sa sjednice vlade. Kapitulacija, i to bezuslovna, zabilježila je još jednu novu izjavu dra Stojadinovića, kao predsjednika vlade (28. I. 1938.). U ovom povjerljivom aktu rečeno je jasno: »Da ne bi bilo više nikakve sumnje, to ponovo, u ime Kraljevske Vlade, izjavljujem, da je zaista ovaj i ovakav zakonski prijedlog definitivno skinut s dnevnog reda«.

Nevjerovatno, ali je istinito, ni to nije bilo dosta Svetom Arhijerejskom Sinodu, koji je zatražio sasvim drugu stilizaciju, na koju je pokajničkim pepelom posuti dr. Stojadinović pristao, u novom povjerljivom aktu 1. II. 1938.

»Čast mi je potvrditi Vam prijem Vašeg pisma ASBr. Zap. 2. od 31/18. januara tekuće godine i u ime Kraljevske Vlade izjaviti:

1. da ovaj i ovakav Konkordat sa Vatikanom neće više biti iznesen pred Narodno Pretstavništvo na ozakonjenie; i
2. da će Kraljevska vlada pri svakom budućem sređivanju svojih odnosa sa Vatikanom i pri regulisanju položaja Rimokatoličke crkve u Kraljevini Jugoslaviji u punoj meri respektovati i primeniti državnim Ustavom zagarantovano načelo o ravnopravnosti svih zakonom priznatih veroispovesti u našoj državi.«

Sve ove povjerljive akte objavio je Sveti Arhijerejski Sinod u »Glasniku Srpske pravoslavne patrijaršije« kao svoju deklaraciju i naredio područnim arhijerejima da sve to objave svećenstvu i narodu.[77]

Ovu veliku pobjedu pravoslavne crkve, a neobično težak poraz vlade dra Stojadinovića, još je dugo koristila srpska opozicija. A dr. Stojadinović morao je s tolikim poniženjem u Canossu, jer mu je pred narodom trebalo da se skinu s njega, i njegovih saradnika crkvene kazne, koje su uveliko palile kod opozicije. Arhijerejski Sabor je 8. II. 1938. na kraju i to učinio i objavio svojim vjernima ponovo cio historijat ove borbe i kazni, izrečenih nad svima onima, koji su za Konkordat glasali. Uslov da se sankcije dignu bio je još i zahtjev da se sa strane vlade obustave progoni protiv sviju koji su se istaknuli u borbi protiv Konkordata. Vlada je istog dana, tj.

[76] »Glasnik Srpske pravoslavne patrijaršije«, 8. II. 1938., br. 3. 39.
[77] »Glasnik« 1938., br. 3. 37-40.

8. II. objavila traženu amnestiju — i tako je uspostavljen mir između vlade i pravoslavne crkve.

Ali ne i između vlade i katoličke crkve. Jer, ona je tek sada započela nepoštednu borbu.

Prije nego se upozori na izvjesne momente koji su slijedili poslije ovog odbijanja, dobro je zagledati u nekoliko činjenica, koje su se pojavile iza poznatih rezolucija zagrebačkih biskupskih konferencija.

Veliki prvoborac katoličke crkve za Konkordat, zagrebački nadbiskup Bauer, bio je na samrti, satrven starošću i bolešću, koja je uzimala sve više maha prema kraju ove godine, kad je i srpski patrijarh nestao sa scene ove dramatične bitke. Nadbiskup Bauer i nuncij Pellegrinetti 1935. bili su u planu da poslije okončanja Konkordata i njegove ratifikacije postanu kardinali. Mjeseca novembra 1935. o tome je govorila svjetska štampa i radio.[78] Odugovlačenjem s iznošenjem pred Skupštinu, odložilo se i ovo imenovanje. Kad je Konkordat, najprije u Skupštini primljen, a onda u senatu skinut, došao je trenutak da se zaslužni borci odlikuju. Međutim, nadbiskup Bauer, prevalivši osamdesetu, oronuo i teško bolestan, nije ni radi takozvane posmrtne počasti dolazio u obzir. Tako je izostala težnja ogromnog broja hrvatskih klerikalaca da i na ovaj način manifestiraju pred pravoslavnima sa svojim protagonistom, odlikovanim najvećim povjerenjem Rimske Kurije. Nadbiskup Bauer nije imao zadovoljstvo da doživi i svoju i svojih drugova i prijatelja želju i nadanja. Jer, kad je nuncij Pellegrinetti pošao iz Jugoslavije kao izabrani kardinal na svečanu konsekraciju u Rim, nadbiskup Bauer bio je na izdisanju. I u tim trenutcima njegovih predsmrtnih časova, klerikalni i klerofašistički dio Zagreba je izveo jednu izvanredno vješto spremljenu manifestaciju, antipravoslavskog i prorimskog karaktera pri prolazu nuncija Pellegrinettija za Rim. Bilo je to 6. decembra 1937. Sve organizacije klerikalaca izvršile su pravu mobilizaciju za doček nuncija-kardinala. Nadbiskup koadjutor dr. Stepinac održao je na stanici govor, koji je doduše, ma i zamagljenim frazama i aluzijama, izgovorio ipak sve ono što se nakupilo na pozlijeđenim klerikalnim dušama.

»Nismo tako kratkovidni, nismo ni tako zaslijepljeni, da ne bismo razumjeli tradicionalnu riječ: »Extra Ecclesiam nulla salus«. Istina je, da danas bolje prolaze oni, koji su odbacili baštinu djedova. Njima je pristupačna vlast, njima su otvoreni unosni položaji, oni vrijede kao jedini pravi rodoljubi, njima je slobodno sve... U času kad nas ostavljate, mi Vas evo još jednom od srca pozdravljamo. *Znajte, Uzoriti Gospodine, a to isporučite i sv. Ocu, da nas nikada ne će uplašiti bura, koja se danas sa svih strana diže na Petrovu lađicu...*«

Nuncij Pellegrinetti bio je još više kao diplomata oprezan, ali ga je ipak u izvjesnim momentima napustila potrebna hladnokrvnost i ponijela ga je aklamacija gomile i križarske muzike! On je u svome odgovoru nadbiskupu Stepincu sa svim smišljenim tendencijama uzdigao Zagreb u kraj gdje je sve, sva kultura vezana s Petrovom Stolicom, i gdje se i duša narodna ne može pomisliti drukčije nego u ovoj historijskoj tradiciji, što se produžila do danas.

[78] Nadbiskup dr. Bauer i papinski nuncij Pellegrinetti još nisu imenovani kardinalima. »Novosti« 23. XI. 1935.

»Katolička kulturna dobra i hrvatska su dobra... Ja sam radio po najboljim silama, koliko je bilo u mojoj moći i uvijek ću nastojati da branim ono, što je rekao i Vaš nadbiskup, to znači vašu čistu katoličku tradiciju, što je u isto vrijeme i hrvatska tradicija. Radujem se što sam trebao voditi brigu i za sve ostale katolike izuzev ove ovdje, za sve katolike cijele kraljevine, jer Sveti Otac rekao mi je kada sam odlazio ovamo, Kristove riječi: *»Ima i drugih ovaca, koje još nisu u mome stadu i one treba jednog dana da budu prevedene u moje stado, da bude jedan pastir i jedno stado.«* Sigurno sam osjećao uvijek, da je hrvatski narod katolički narod, da je to centar katoličke crkve u Jugoslaviji. To je on izvan svake sumnje. Osjećao sam to, moji dragi Hrvati, da ste isto to i da ste u tome ustrajali u prošlosti, kao što ćete i u sadašnjosti ustrajati. Na braniku svoje vjere, kao u ono vrijeme kada ste bili u prošlosti od pape nazvani Predziđem kršćanstva. Bilo je vrijeme kada su Turci vladali nad bližim krajevima i doprli do samog Zagreba, ali nikada nisu bili unutra ni u Kaptolu ni u Griču. Bio je onda grad jak, pa i onda kada je bilo niz pokušaja, koji su išli za njegovim opkoljivanjem, stajao je on kao neka pećina, koju ni valovi ne mogu oboriti. Danas kada odlazim odavle, budite sigurni, da ću ja uvijek nositi vas u mojem srcu i ukoliko će biti u mojoj moći u budućnosti, ja ću nastojati da radim u vašu korist, za vas.«[79]

I uistinu, Nuncij je održao riječ, jer on je svom dušom kasnije radio i za klerikalce i za NDH.[80]

Poslije ovog govora, sveg protkanog providnim aluzijama o opkoljavanju Zagreba i alegorijama o pećini koju ni valovi ne mogu oboriti, o identificiranju katoličtva i hrvatstva, što se već skoro pola vijeka propagiralo u klerikalnim redovima, (od 1900. proklamiranog Stadlerovog klerikalnog programa za XX. stoljeće). o jednom pastiru i jednom stadu, nuncij Pellegrinetti bio je burno aklamiran kao kakav naročiti hrvatski rodoljub. Ogromna povorka naroda, s preko 30 klerikalnih ustanova i mnoštvo radoznalog i frankovački raspoloženog građanstva pošlo je ispred automobila, u kojima su se vozili crkveni velikodostojnici u zagrebačku katedralu, u kojoj je otpjevan Te Deum. Ovim nije bila završena ova ustvari politička manifestacija, kojom se na vidne načine željelo demonstrirati i protiv vlade kao i protiv pravoslavne crkve zbog skidanja Konkordata s dnevnoga reda. Jer, na svečanoj večeri, prije koje je bio prijem katoličkih društava, koja su došla na čestitanja u nadbiskupski dvor, održani su govori s mnogim savremenim političkim aluzijama. Teško oboljeli nadbiskup Bauer nije prisustvovao ni večeri ni prijemu. Čudna predsmrtna podudarnost, između dva banketa i dvije smrti. U Beogradu banket trenutnog pobjednika poslije izglasavanja Konkordata u časovima smrti srpskog patrijarha. Ovdje u Zagrebu svečana večera u čast izabranog kardinala u samrtničkoj kući zagrebačkog metropolita kome se nije ispunio davnašnji san da na glavu stavi kardinalski šešir.

Sutradan 7. decembra umro je nadbiskup Bauer i njegova sahrana bila je korištena kao velika politička manifestacije. Nekrolozi u klerikalnim novinama veličali su životno djelo pokojnog nadbiskupa izdižući ga u red najvećih ljudi koje je imala

[79] Pozdrav Zagreba Nj. U. Pellegrinettiu. »Hrvatska straža« 7. XII. 1937.
[80] Vidi poglavlje XX.

Hrvatska. Međutim njegova »Hrvatska straža«, zapravo njen urednik dr. Janko Šimrak, nije mu mogao oprostiti onaj period njegova političkog djelovanja kad je bio član Hrvatsko-srpske koalicije, koju je 1910. izdao za račun nadbiskupske mitre. Pa opet, iako je nadbiskup Bauer iz Hrvatsko-srpske koalicije prešao na stranu peštanskog sluge bana Tomašića, sada poslije više od četvrt vijeka, dok je ležao na odru, njegov list zadojen sad već otvorenim frankovačkim i ustaškim duhom kaže: »U njegovom političkom životu bilo je peripetija, bilo je raznih taktika, koje se nisu mogle odobriti i koje nisu mogle podnijeti kritike, ali je on ostao vazda pošten, vazda čestit... Starčevićeva i Kvaternikova ideja davala je ton čitavom njegovom političkom radu.«[81] Dakle ovakav je bio Bauer, a ne kako ga je iz Hrvatsko-srpske koalicije zamišljao stari don Fr. Ivanišević kadgod bi o Baueru govorio, zadržavši ga u sjećanju istog i nepromijenjenog iz vremena obaranja Khuen-Hedervarya. Kasniji Bauer sazdan je iz elemenata, kako su ga klerikalci vidjeli u času njegove smrti.

Ove dvije smrti, srpskog patrijarha Varnave i zagrebačkog nadbiskupa Bauera, dakako nisu dokrajčile borbe ni polemike povodom odbačenog Konkordata. Borbu će produžiti novi šef Biskupskih konferencija u Zagrebu, jučerašnji koadjutor. a u trenutku smrti nadbiskupa Bauera, njegov legitimni nasljednik. Dok je pred pravoslavnom crkvom predsjednik vlade do kraja kapitulirao, dotle je nadbiskup Stepinac s najvećom energijom započeo borbu koju će privesti kraju na dan proglašenja Pavelićeve NDH. Svakako je trebalo mnogo mudrosti i vještine da se pristaše hrvatskog pokreta predobiju sasvim za njegov politički plan. Ma da je episkopat bio ogorčen što je »vođa« hrvatskog naroda dr. Maček, kao i čitava SDK ustvari ostao pasivan pri donošenju odnosno odbijanju Konkordata, Episkopat u ovim trenucima nije imao potpore ni od vodstva HSS ni SDK. Jer gledište HSS bilo je u potpunoj dezinteresiranosti, ma da su i njeni mnogi članovi antikonkordatsku borbu smatrali kao akciju »velikosrpskih šovinističkih krugova u... mržnji prema katoličkoj crkvi i vjeri, koja je ujedno vjera većine hrvatskog naroda i kojoj od Hrvata ne prijeti nikakva opasnost«.[82] Nadbiskupu i episkopatu bilo je krivo što pri dočeku kardinala Pellegrinettija nije učestvovalo vodstvo HSS. Štoviše, »Hrvatska straža« je zamjerila listu dr. Mačeka, »Hrvatskom dnevniku« na kratkom i suhoparnom izvještaju o dočeku, koji je bio djelo klerikalnih organizatora«.[83]

Treba da se upozori još na jednu zanimljivu kronološku podudarnost. Naime, istog dana, kad je nuncij Pellegrinetti bio tako svečano dočekan u Zagrebu, dan prije bio je svečano dočekan u Rimu od strane Mussolinija, predsjednik jugoslavenske vlade dr. Milan Stojadinović, koji je došao u Rim da započne djelo vezivanja Jugoslavije s glavnim faktorima osovine. Najprije s fašizmom, a uskoro zatim s nacionalsocijalizmom. Istoga dana 7. XII. 1937., primljen je predsjednik dr. Stojadinović u audijenciju kod Pija XI. »Politika« koja je 8. XII. donijela tu vijest, bila je zabranjena, kako se ne bi pravoslavni svijet uznemirio!

Malo poslije povratka Stojadinovićeva iz Rima, gdje je zaključen »pakt vječnog prijateljstva«, a ustašama u Italiji nametnut režim pasivnosti, ili od ustaša nazvan »period velike šutnje«, službeno je zauzeo svoj stav prema događajima u vezi

[81] Ličnost nadbiskupa dr. Bauera. »Hrvatska straža« 10. XII. 1937.
[82] Glasovi štampe. »Novosti« 19. VIII. 1937.
[83] Kako je »Hrvatski dnevnik« izvijestio o dočeku Msgra Pellegrinettia? »Hrvatska straža« 7. XII. 1937.

s Konkordatom sam papa Pijo XI. Na Vatikanskom konzistorijumu održanom 16. decembra, prilikom predaje šešira novim kardinalima, Pijo XI. osvrnuo se na odbijanje Konkordata. »L'Osservatore Romano« prikazujući govor Pija XI. produžuje:

> »Ali, da bi se ponovo povratio na samu stvar, Njegova Svetost je hitala da izjavi neku riječ o proizvođenju novih kardinala. Evo u jednom skupu ne suviše brojnom desilo se nešto osobito, u jednom skupu toliko širokom i kada je tijesan. Eto Beograda i s Beogradom Zagreba; eto nam cijele drage Jugoslavije, koja je sada u žalosti,[84] koju i papa dijeli s njom od sveg srca, kao što je ranije imao poštovanje i ljubav prema starom, dobrom i vrijednom pastiru, kakav bijaše nadbiskup zagrebački. Eto nam Jugoslavije, koja je toliko draga vrhovnom prvosvećeniku i kojoj je on htio učiniti toliko dobra koliko mu nije uspjelo da učini. Pri svemu tome tu nisu izostajale ni dobre želje ni stalni i hrabri napori njegova predragog kardinala i sekretara papinske države kao i predragog kardinala Pellegrinettija pa i napor samog pape. *Doći će dan, nastavila je Njegova Svetost i On to ne bi htio da kaže, ali je o tome posve siguran, kada će biti ne malo njih, koji će jako žaliti što nisu širokogrudno i velikodušno u stvari primili jedno dobro, koje je namjesnik Isusa Krista nudio njihovoj zemlji.* Nije tu samo u pitanju bila crkvena i vjerska strana narodne konsolidacije, nego i socijalne i političke, makar On odlučno mrzi da politiku učini Svojom stvari i Svojim djelom«.

Ova prijetnja o žaljenju Jugoslavije imala je svoj duboki smisao u njenom oživotvorenju u slomu Jugoslavije, aprila 1941. S ovim mislima Pija XI. potpuno se solidarizirala i fašistička štampa, odražavajući tako nesumnjivo isto gledanje svoga šefa, Mussolinija.

Fašistička, rimska »La Tribuna« (17. decembra) tim povodom kaže i ovo:

> »Ne manje su bile izrazite i značajne riječi, koje je papa u jučerašnjem govoru posvetio Jugoslaviji. Njegove riječi su se djelomično odnosile na Konkordat i njegovu ratifikaciju, koja dosad nije izvršena. Riječi papine, ukoliko su izražavale jedan bol, nisu bile upućene jugoslavenskoj vladi, kojoj je on odao osobito priznanje, jer je naišao na dobru volju u Jugoslaviji, što se svega tiče, a aluzija na samu vladu bila je više nego providna. *Njegove riječi su ciljale na nepomirljivost uistinu bijedne pravoslavne crkve, koja nije znala da se uzdigne na visinu istinskog patriotizma, nego je sasvim podčinila interese svoje zemlje svojim ličnim i svojoj tradicionalnoj tjesnogrudnosti što se tiče ideja.* Treba znati da Konkordat između Vatikana i Jugoslavije predstavlja posljednju želju kralja Aleksandra. Ovaj vladar je spremio Konkordat u oči njegova ubijstva u Marseille-u. On je uvidio sa širinom svojih pogleda i plemenitošću svoga srca, da bi vjerski mir za njegovu zemlju bio od velike koristi. Zato je on lično studirao ovo pitanje, vodio lično pregovore s Rimom, ispitivao stvari i temeljno ih proučavao i tako odredio sve točke, koje se nalaze u Konkordatu. Ovo je dakle došlo namjesničkoj vladi kao jedno posvećeno naslijeđe, koje je trebalo očuvati i razviti dalje njegovom logičkom razviću. Crkva pravoslavna, umjesto sa širokim srcem da prihvati sve ideje, ona ih je izjednačila sa bijednim svojim ličnim interesima i odigrala ulogu jedne sile sasvim strane državi, iznad koje je htjela da se postavi i da je paralizira u njenim iskrenim pregnućima za opće dobro.«

[84] Svakako radi Konkordata i smrti nadbiskupa Bauera.

Ovako ruku pod ruku jednakim shvaćanjem Vatikan kao i Palazzo Venezia — o istoj problematici, uveliko pomognuti jugoslavenskom izdajničkom klikom, u režimu i izvan njega. Za rodoljube, pak, u Jugoslaviji bilo je i ovo vatikansko i fašističko zajedničko gledište na odbijanje Konkordata samo jedan dokaz više o namjerama neprijatelja, koji su uistinu »učinili politiku rimskog Dranga — svojom stvari i svojim djelom«.

Međutim kad je Stojadinović morao pepelom da pospe glavu i da do kraja kapitulira pred pravoslavnom crkvom, s poznatim čitavim nizom svojih povjerljivih izjava kao i dr. Korošec, onda su i u Vatikanu stali da gledaju na obećanja, koja je Stojadinović dao u Rimu papi kao na jednu bizantsku podvalu, koja je uslijed indiskrecije Svetog arhijerejskog sinoda, koji je sve te povjerljive akte objavio u »Glasniku« patrijaršije, prerano doprla do Vatikana. »L'Osservatore Romano« objavio je 19. februara 1938., da je Sveta Stolica uslijed nove situacije saznavši za izjave dra Korošca i predsjednika vlade, bila prisiljena da prekine šutnju i da objavi, da je jednim »Aide — Mémoire« 15. februara protestirala protiv postupka jugoslavenske vlade. Sveta Stolica podsjetila je vladu na potpis stavljen na svečanom aktu od 25. jula 1935. i na obavezu, koja odatle proistječe, a onda i na neotuđivo pravo katolika Jugoslavije, da ne budu stavljeni u situaciju inferiornosti i u iznimno stanje prema drugim vjeroispovijestima Jugoslavije.[85]

U isto vrijeme dao je štampi izjavu i nadbiskup dr. Stepinac, u kojoj je dodirnuo cjelokupni tok borbe jedne i druge strane za i protiv Konkordata. On je spomenuo, da su ga odlični katolici molili da im dopusti održavanje protestnih zborova, na kojima bi čitavo pitanje Konkordata bilo postavljeno u pravom svijetlu Iako je nadbiskup razumio nezadovoljstvo katolika, koje se nagomilavalo tokom posljednjih dvadeset godina kada je katolička crkva u Jugoslaviji morala podnijeti raznovrsne nevolje, on ipak nije želio da se drže takvi zborovi. Jer, čitavom svijetu je jasno na čijoj je strani krivica da je došlo do tolikog izraza neprijateljstva protiv katoličke crkve i Konkordata, neprijateljstava koja traju gotovo 20 godina. Na kraju je nadbiskup zahvalio vjernima za izraze ljubavi i vjernosti za povrijeđena prava crkve te opravdane ogorčenosti protiv onih koji ih gaze. Zamolio je vjernike da u svim pitanjima koja se tiču crkve ostanu povezani sa svojim crkvenim poglavarstvom u duhu molitve i discipline. »Tada se ne ćemo trebati plašiti nikakvog huškanja, laži ni mržnje, koja se diže protiv katoličke crkve. Tako spremni izvojevat ćemo konačno slobodu i ravnopravnost katoličke crkve u Jugoslaviji«.[86]

Cjelokupni episkopat zabavio se još jednom čitavim pitanjem skinutog Konkordata. Na biskupskim konferencijama u Zagrebu mjeseca maja 1938. odlučeno je da se izda deklaracija za svećenstvo a zasebno poslanica za vjernike. I doista 19 crkvenih velikodostojnika objavilo je 4. maja 1938. i svoju Deklaraciju kao i Poslanicu. Deklaracija i Poslanica bile su odštampane kao rukopis i razaslate na sve strane Jugoslavije. U objema još jednom se dao cio historijat pitanja kao i sva gravamina koja su toliko puta iznošena od strane episkopata kao i klerikalne štampe.

U Deklaraciji katolički episkopat duboko žali, što su se pripadnici srpsko-pravoslavne crkve i njihove nacionalno-političke vođe izjasnili protiv Konkordata;

[85] Jugoslavenski konkordat. »Novo doba« 22. II. 1938.
[86] Konkordat. »Novo doba« 16. II. 1938.

što su predstavnici srpsko pravoslavne crkve kampanjom protiv Konkordata izazvali nove teške antagonizme u međuvjerskim odnosima; odlučno protestira protiv držanja kraljevske vlade u pitanju Konkordata, što je najprije javno i svečano priznala Konkordat a kasnije ga na nekonsekventan način napustila, izjavljujući da je time povrijeđeno Ustavom zagarantirano načelo o ravnopravnosti svih zakonom priznatih konfesija u državi; protestira, što je otklonom konačne ratifikacije ostavila katoličku crkvu bez definitivnog javno-pravog priznanja njezina Ustava, njezina djelokruga i misije, njene veze sa Svetom Stolicom; što je kraljevska vlada stavila katoličku crkvu u pravno inferioran položaj prema drugim konfesijama, dopuštajući srpsko-pravoslavnoj crkvi da meritorno odlučuje o sudbini i pravima katoličke crkve, da se gradi autentičnim tumačem državne i narodne misli i da se miješa u političku upravu zemlje; što je kraljevska vlada apriorno identificirala državne interese s interesima srpskog pravoslavlja i dala satisfakciju moralnu i materijalnu inicijatorima borbe protiv Konkordata; što je na nezgodan način povrijedila autoritete Svete Stolice, skidajući protiv svih diplomatskih običaja Konkordat s dnevnog reda narodnog predstavništva, koji je već bio potpisan a da o tom nije obavijestila Svetu Stolicu kao drugog diplomatskog kontrahenta. *»U vezi s time katolički episkopat žali što je jedan ministar, katolički svećenik dao naprijed spomenutu izjavu«.* Katolički episkopat dalje se energično ograđuje od tvrdnje da su stipulacije Konkordata ma u kom pogledu dirale u suverenitet države ili vrijeđale načelo vjerskog pariteta.

»Katolički episkopat znajući da svećenstvo i vjernici jednako osjećaju, postavlja i ovom prilikom — odlučan i urgentan zahtjev da se odnosi između države i Katoličke crkve srede na način, koji je za Katoličku crkvu jedino prihvatljiv: međusobnim sporazumom između kraljevske vlade i Svete Stolice, odnosno episkopata, po odobrenju Svete Stolice, a na bazi pune ravnopravnosti u državi.«

Katolički episkopat i ovom je prilikom naglasio, da njegovi zahtjevi prema državi nisu nikako iscrpljeni financijskim koncesijama. Episkopat traži, da se riješi provođenje crkvenog bračnog prava, sloboda naučanja i propovijedanja, vjeronaučna nastava i moralni odgoj na državnim školama, konfesionalno školstvo, organiziranje K. A. i pitanje crkvenoga posjeda. Osim toga episkopat se žali na pristranost državne cenzure, koja zapljenjuje često službene pa i papine i biskupske izjave.[87] U Poslanici vjernicima cio je problem dat na širokoj osnovi i s nizom političkih aluzija, kritizirajući i žaleći se na postupke prema Katoličkoj crkvi. Poslanica, jer je namijenjena širokim redovima vjernih ona je daleko borbenija nego Deklaracija upućena svećenicima. Protestirajući protiv uvreda koje su navodno nanijete svetom ocu papi biskupi na kraju upućuju borbeni apel svojim vjernicima.

»Uz ovaj prosvjed izjavljujemo odmah, da ćemo braniti prava Katoličke crkve i katoličkih vjernika do kraja. Mi svečano izjavljujemo da nema sile, pred kojom bismo uzmaknuli u obrani naših elementarnih prava. Ako bi pak tkogod računao, da su općenite prilike u svijetu povoljne za to,[88] da se pri-

[87] Katolički episkopat svojim svećenicima. Zagreb 1938., 8-12.
[88] Tu se misli na prijateljske veze koje je Stojadinović uspostavio s Mussolinijem i Hitlerom.

tisnu katolici Jugoslavije, mi bismo ga smjelo podsjetili na riječi Isusa Krista: »I vrata je paklena ne će nadvladati.« Povijest crkve božje pokazuje nam dovoljno, kako su svršili svi oni, koji su mislili, da će uništiti katoličku crkvu. Puni pouzdanja u božju pomoć mi smo spremni na borbu za prava Katoličke crkve i svojih vjernika. *I mi otvoreno izjavljujemo, da ne ćemo mirovati tako dugo, dok nam naša prava ne budu priznata i osigurana.* A vas, *predragi vjernici* pozivamo, da u ovoj obrani prava Katoličke crkve *budete sa svojim biskupima jedno srce i jedna duša.* Istodobno vas pozivamo, da s nama zajedno upravljate molitve Bogu mira i pravde, da crkvi svojoj udijeli mir i slobodu, a glavaru svete crkve konačnu pobjedu.«[89]

U duhu ove prijetnje episkopata kraljevine Jugoslavije kao i one Svetog Oca pape, izrečene na konzistorijalnoj sjednici kardinala, kad je spomenuo da će doći dan u koji ne će biti malo duša koje će požaliti »što nisu širokogrudno, velikodušno, djelotvorno prihvatile tako veliko dobro kao što je ono što ga je Namjesnik Isusa Krista nudio njihovoj zemlji i *ne samo radi crkvene i vjerske konsolidacije, makar on odlučno mrzi da politiku učini svojom stvari i svojim djelom.«*[90]

Ova značajna decembarska prijetnja, a još više spomenuti »Aide — Mémoire« postaju u perspektivi događaja koji će se strahovitom grubošću odvijati na terenu hrvatskih klerikalnih težnji, ustvari prećutna objava rata, koji je imao uslijediti pod raznim oblicima i pod raznim mobilizacijama, kad bude za to naišao najpodesniji čas. U Jugoslaviji, kao i u Italiji. Ultimativni karakter ovih dvaju veoma značajnih dokumenata u suštini se poklapa sa sličnom pojavom iz jula 1914. Jezive stvarnosti iz 1941. i daljnjih godina pokazuju, kako su ove dvije značajne prijetnje bile zapovijed hrvatskom klerikalizmu, i kakve su bile instrukcije i inspiracije za njegovo djelovanje do pojava NDH. Ustvari ove misli svetoga oca bile su samo parafraza iz govora tadašnjeg kardinala — državnog sekretara Paccellija, koji je na svečanoj večeri 25. jula 1935. u svome govoru rekao, da je Konkordat Jugoslaviji *»potreban za napredovanje i unutrašnji mir naroda«.* Odbijanje Konkordata, dosljedno, moralo bi voditi k nazadovanju i unutrašnjem nemiru naroda Jugoslavije. I doista, plan i prijetnja bili su dosljedno i sa svim sredstvima provođeni i provedeni. Vatikanska klerikalna vojska u Jugoslaviji stavljena je u stanje pripravnosti. A njezin vrhovni štab, jugoslavenski katolički episkopat, ostao je samo dosljedan svojoj Poslanici »ne mirujući tako dugo, dok mu prava nisu bila priznata i osigurana« — u Pavelićevoj NDH.

Nema sumnje, konkordatomanija Pija XI., — kako E. Buonaiuti naziva nastojanje Pija XI., da pomoću sklopljenih konkordata osigura u pojedinim evropskim zemljama neosporan utjecaj Rimske Kurije,[91] — ovakvim okončanjem konkordatske borbe, primila je težak, porazan udarac. I to još pod kardinalom sekretarom E. Pacellijem, budućim Pijom XII., tim izrazitim predstavnikom militantne vatikanske diplomacije. Međutim krivo bi bilo mišljenje kao da su vatikanska diplomacija i Rimska Kurija napustile daljnu borbu. Naprotiv. Ona je produžena sa svim starim prokušanim sredstvima i oružjima, koja se nisu povukla poslije okončane konkordatske borbe s jugoslavenskog terena. Tuđinski »Divide et impera« i dalje se koristio svojim

[89] Poslanica katoličkih biskupa vjernicima. Zagreb 1938., 13.
[90] Prema: »Novo doba« 16. II. 1938.
[91] Ernesto Buonaiuti. Pio XII. Roma. 1946., 53-115.

neiscrpnim zalihama otrova mržnje i nesloge, koja je imala da i dalje razdvaja vjerski podvojene Srbe i Hrvate. Neugasiva vatra klerikalne mržnje sve se više raspirivala prijeteći svakom pokušanom otporu ovog rimskog Divide.

Najnapredniji borci u Hrvatskoj gotovo su se uzalud trudili, i kroz literaturu i publicistiku, da demaskiraju ova i slična tuđinska nastojanja, koja su kao svoja nacionalna vjerovanja svojatali klerikalci svih kategorija, od najnižih do najviših slojeva. Od beznačajnih fratara i sitnih provincijskih križara do šefova Velikih Križarskih Bratstava i Katoličke Akcije, do biskupa i nadbiskupa. Svima njima je s vjerom bilo ugrožena hrvatstvo, a s hrvatstvom vjera. Upravo onako, kako je to 1900. odlučeno na Prvom Svehrvatskom Katoličkom Kongresu, kao program XX. stoljeća. Kao neutralni borac protiv svih ovih obmana i zabluda zaslužuje naročitu pažnju, stav Miroslava Krleže, čije književno stvaralaštvo predstavlja nesumnjivo najviši domet hrvatske književnosti posljednjih trideset godina. Njegova progresivna osvjetljavanja svih ovih problema, koji su se svaljivali na grbaču hrvatskog naroda, ne od juče, od vjekova, ukazuju ne samo na umjetnika, čija intuicija silazi do korijena problema, nego i poznavaoca historijskih procesa sa znanjima, dostupnima učenjaku sociologu ili historičaru. Odatle i bijes klerikalne štampe, kojim se htjelo da unizi Krležino stvaralaštvo i njegova ideologija. Više od tri decenija gomilala se ogromna klerikalna građa, koja će budućem historičaru tek otkriti koliko je Krleža prvoborac i kao književnik i kao rodoljub. Iz te se klerikalne građe, a kroz osvjetljavanja Krleže može jasno sagledati, kojim se sve sredstvima služilo tuđinskim interesima, a sve pod maskom borbe za tobože ugroženu vjeru i crkvu, za ugroženo hrvatstvo, koje po klerikalnim tendencijama ima da bude sinonim katolicizma.

Zato je, stvarnije i bolje nego ma tko drugi obuhvatio suštinu problema, upravo Miroslav Krleža u svom retrospektivnom gledanju historijskog procesa za posljednjih trideset godina. U analizi i sintezi Krleže jesu i ove misli:

> »Divide et impera. Spram stranih i inostranih tuđinskih hipoteza i shema, koje su taj živi, ranjeni organizam (»hrvatski«) uvijek ponovno razrezivali oštrom britvom svojih interesa, mi smo sveukupnoj našoj inteligenciji govorili, da za hrvatski narod nema drugog rješenja nego da se odredi i koordinira spram ostalih, balkanskih seljačkih naroda, a naročito spram srpskog i da u solidarnoj zajednici s njima pristupi preispitivanju svojih takozvanih zapadnjačkih i latinskih kulturnih predrasuda i obmana. *U prvom redu mi smo to govorili našem visokom kleru i gospodi biskupima: vjerujte, gospodo, što hoćete i kako hoćete, ali ne vjerujte, da vam mi vjerujemo da vi vjerujete u interesu našeg naroda. Vi vjerujete u interesu Vatikana, a Vatikan je dosljedan i hladnokrvan neprijatelj našega naroda.*[92]

Upravo u ovom saznanju je i historijska suština mnogostrukih problema, čiji su se izrazi stali da javljaju u sve strašnijim posljedicama ne samo za Hrvate, nego i ostale jugoslavenske narode. Ubrzanim tempom prema slomu Jugoslavije 1941.

[92] Miroslav Krleža, Prije trideset godina. »Republika« (Zagreb) 1947., br. II, 767

XV.

ZRENJE PRED ŽETVU

Kad je dr. V. Maček izražavao saučešće nadbiskupu Stepincu povodom smrti nadbiskupa Bauera, u »ime hrvatskog narodnog zastupstva«, na kraju je rekao: »Želimo i nadamo se da ćete i Vi poći stopama velikoga nadpastira.« Nadbiskup, očigledno dirnut pažnjom »vođe« t. zv. hrvatskog narodnog pokreta, odgovorio je:

> »Zahvaljujem na izrazima saučešća, koje ste mi izrazili u ime vodstva hrvatskog naroda. *Nikada nijeste imali niti ćete imati neprilika s moje strane, jer se nijesam pačao niti ću se pačati u politička pitanja.* Iz ostavštine pokojnoga nadbiskupa mogu Vam kazati. da je kazao, nakon što ste sklopili sporazum: »Dao Bog, da dočekam čas, kad će u ovoj državi doći pravda i ljubav!« Vas se je lično napose sjećao svaki dan u svojim molitvama i dao Bog, da se njegove želje, koje su i moje, ispune. *Moja je pak želja, da moje slabe sile doprinesem dobru hrvatskoga naroda.«*[1]

»Hrvatski dnevnik«, službeni organ HSS u nekrologu je podvukao, da je pokojni dr. A. Bauer, čim je dr. Maček preuzeo baštinu briga i narodne borbe, bio podupiran od strane pokojnog nadbiskupa, a nada se, kako je to sam mladi njegov nasljednik rekao da će biti i od dr. Stepinca. Za uzvrat nadbiskupovom obećanju da vodstvo hrvatskog pokreta ne će imati nikakvih neprilika od strane novoga nadbiskupa, obećalo mu je hrvatsko-političko vodstvo da ni ono ne će imati od njegove strane nikakvih neprilika u vjerskom obnovnom radu. »Uz ovako podijeljene zadaće svaki ostajući u svojem djelokrugu, oni će najuspješnije izvršiti svoju dužnost. Predsjednik dr. Maček već je prije odlučno izjavio da nitko unutar HSS ne može vršiti nikakvu protuvjersku akciju. Novi zagrebački nadbiskup izjavio je juče, da on ne će voditi nikakvu akciju protiv politike hrvatskog narodnog vodstva. Ono što vrijedi za nadbiskupa, vrijedi naravno i za svećenstvo, kojemu je njegov poglavar ovako dao pravilnu smjernicu. Stoga hrvatski narod iskazuje dužno poštovanje zaslužnom svojemu nadpastiru pokojnom dr. Anti Baueru, a istodobno pozdravlja novog zagrebačkog nadbiskupa i hrvatskog metropolitu dr. Alojzija Stepinca sa željom. da njegov rad bude na korist crkve i hrvatskog naroda«.[2]

Dakle, jasno i nedvosmisleno, logički i praktički. ovaj komentar »Hrvatskog dnevnika« protumačio je osnovnu misao izjave nadbiskupove, koja nije bila od važnosti samo za njenoga autora, nego i za podređeno svećenstvo. *»kojemu je njegov poglavar ovako dao pravilnu smjernicu.«* Ovako se gest nadbiskupa Stepinca shvatio 1937., ovako isto će se shvatiti i mjeseca aprila 1941. njegova poruka svećenstvu pri

---

[1] »Hrvatska straža« 10. XII. 1937.
[2] »Novo doba« 11. XII. 1937.

dolasku A. Pavelića na vlast, kao »smjernica« i to »pravilna« za rad svećenstva s uzurpatorom i klerofašističkim plaćenikom.

Da bi se ovo sasvim pravilno razumjelo i osjetila veza između ova dva saveznika, treba evocirati tek nekoliko momenata iz prošle 1936., kao i protekle 1937. Naime, nadbiskup Stepinac je samo produžio da ide linijom ocrtanom još za života nadbiskupa Bauera, koji je o rođendanu dra Mačeka 1936. čestitajući mu taj praznik, podvukao da su »oči cijelog hrvatskog naroda uprte« u njega, pa mu je poželio, da »mu Gospodin Bog dade svoju milost, da uvijek upozna i slijedi pravi put, koji vodi k sreći hrvatskog naroda«.[3] Naime, to je bilo one iste godine kad je nadbiskup Šarić glorificirao dra Mačeka u svojoj poznatoj i već citiranoj pjesmi »Hrast«.[4] Iste one godine, kad su i ostali crkveni velikodostojnici, pošli za primjerom prvog nadbiskupa, pa neki od njih , kao na primjer krčki biskup Srebrnič otvorili sasvim svoje srce, i pokazali kakav imaju cilj s ovim isticanjem i hvaljenjem dra Mačeka kao vođu hrvatskog naroda. U svoj svojoj neposrednosti biskup Srebrnič pošao je tako daleko, da dovodi dra Mačeka i njegov rad u vezu s Providnošću, pa dosljedno izražava želju da Mačekov imendan postane danom molitve za njega i hrvatski narod. Ustvari, jedan klerikalno-državni praznik. Potpuno analogno klerofašističkim metodama s Mussolinijem i njegovim odnosima sa Providnošću.

> »Jutros prikazah Bogu u svetoj Misi Krista Spasitelja za Vas, G. Predsjedniče, sa usrdnom molbom, da bi Vama, koga je Providnost Božja dovela na visoko i odgovorno mjesto vođe hrvatskog naroda, naklonio sve milosti, sve pomoći i odlike, koje su vođi jednog katoličkog naroda, kao što je već od davnine naš hrvatski narod, potrebite.
>
> Živa je bila moja želja, da bi se mojoj molitvi priključili svi katolici Hrvati: Vaš vrlo vrijedni imeni dan, neka bi među ostalim postao i posebnim danom molitve za Vas i hrvatski narod. To je moja čestitka prigodom današnje Vaše svečanosti. Primite je kao odraz žudnje, kako bi uz pomoć Božju hrvatski narod što prije došao do ciljeva, što mu ih Providnost Božja na zemlji odredi. Uz izraze najodličnijih počitanja, Vama Gospodine Predsjedniče, in SS. C. J. odani Josip dr. Srebrnić, biskup Krčki.«[5]

Ovako se sve više učvršćivao odnos između hrvatskog episkopata i dra Mačeka. Sve su se više identificirali zajednički ciljevi, ma da je naoko izgledalo, da nijedna strana ne napušta svojih samostalnih i odvojenih ciljeva i planova. Zapaženo je pravo klerofašističko takmičenje u glorificiranju »Vođe«. Prema svemu tome nije ni »Vođa« ostajao nezainteresiran i pasivan. I on je ljubav ljubavlju uzvraćao izdavajući postepeno načela »vječnog predsjednika HSS Stjepana Radića« otiskujući se punim jedrima na klerikalnu pučinu. Uzaludna su bila opominjanja starijih i načelnijih pristalica ideologije pokojnoga Radića. Dr. Maček je sve otvorenije pokazivao svoja približavanja ka klerikalcima. Štoviše, najopasniji konkurenti na političkom terenu sa klerikalne strane, križari, bili su od strane dra Mačeka zaštićivani, kad su se na terenu članovi HSS sukobili sa agresivnošću klerofašističkih križara. U nizu sukoba dr. Maček je prečistio situaciju, označivši sukobe kao nesporazume, potpuno

[3] »Vrhbosna« 1936., br. 8, 195.
[4] Vidi naprijed Poglavlje XI.
[5] »Vrhbosna« 1936., br. 8, 195.

beznačajne. Križarska »Nedjelja« bila je ovlaštena, da donese izjavu dra Mačeka, koja je uveliko umirila križare, a uznemirene članove HSS prisilila na disciplinsku šutnju.

> »Čuo sam i ja, riječi su dra Mačeka, za neke slučajeve, gdje su u par mjesta nastali nesporazumi u pitanju odnosa naših političkih organizacija i organizacija križarske omladine. Rekoh izrično: Nesporazumi, jer se može raditi samo o nesporazumima i neupućenosti. Ustvari nema razloga, da tih nesporazuma bude i nestat će ih, čim se svaka stvar stavi na svoje mjesto . . .
>
> Kad gledam napore savremene križarske omladine, onda mi se čini, da ona želi u korijenu riješiti ova velika pitanja poštenog, moralnog života i provesti u život zakon ljubavi čovjeka do čovjeka. Tim radom se u tom pravcu popravljaju pogreške prošlosti u pogledu ovoga uzgoja. Taj pak rad nije politički niti može biti politički. Taj rad je od tolike važnosti, da ne može smetati niti biti u sukobu sa drugim političkim radom, koji provode druge organizacije i narodne ustanove. Ljudi međutim prave pogreške, a mnogi ih prave i hotimično. Ljudi zlorabe često nažalost i ono, što nam je najsvetije. Ljudi su zlorabili u prošlosti i vjerski rad u političke svrhe. Stoga nije čudo, da i danas mnogi naši politički radnici, misleći na prošlost izriču bojazan pred novim zloporabama. *Ali ja tih bojazni u pogledu rada križarske omladine ne dijelim.* Poznam one, koji vode u Zagrebu križarsku omladinu i vjerujem, da je tim našim kulturnim radnicima samo do velikih moralnih i kulturnih ciljeva, te dok oni tu omladinu po svim hrvatskim krajevima vode, nadam se, da se ne treba misliti, da bi iz toga nastala kakva politika.«
>
> »Mi smo seljački narod, a seljak niti jest niti može biti komunista, rezonira dr. Maček. Kod nas su komunisti, inače dobro plaćena gospoda, te tu i tamo neki studenti, koji malo razumiju komunizam, a kamo li narod i njegove potrebe. Zato oni, koji pišu o komunizmu kod nas Hrvata prave iz buhe slona, i to s očitim ciljem, da borbu Hrvata za njihov život prikažu u krivom svijetlu. Hrvatski seljački narod znat će i pokušaje komunista, da love u mutnom, odbiti svojim zdravim shvaćanjem života i pravog društvenog života i pravog društvenog poretka. Seljak koji vjeruje u Boga ne može se vezati uz materijalističku nauku bezvjerskog komunizma . . .«[6]

Već ovo nekoliko momenata pokazuju, koliko je dr. Maček bio daleko od osnivača HSS Stjepana Radića i njegovih shvaćanja o značenju i historijskoj misiji Velike Oktobarske Revolucije, u čovječanstvu uopće, kao i o njegovim pogledima na ruskog seljaka i njegovo konstruktivno učestvovanje u SSSR.

Iste godine, dr. Maček je iznenadio i same klerikalce, kad je o Božiću uputio hrvatskom narodu svoju uobičajenu poslanicu — »čestitku«. Ovaj put je ona bila sastavljena sasvim u stilu pastoralnog lista nekog crkvenog velikodostojnika. U ovoj nesumnjivo za jednog svjetovnog političara značajnoj poslanici, dr. Maček je prešao sasvim na teren crkvenog raspravljanja o Kristu i njegovom božanskom poslanju u svijetu, u stilu nekog kapelana-propovjednika, na osnovu evanđeoskih citata, kao što su: »Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe. Ne čini drugom, što ne želiš da tebi drugi čine. Zašto vidiš trun u oku brata svoga, a ne vidiš brvna u oku svojemu«. Sva ova crkveno-vjerska meditiranja advokata iz Kupinca mogao je da potpiše svaki njegov bliži ili daljni župnik, a kraj njih svaki nadbiskup i biskup. Jer, upravo svojim

[6] »Vrhbosna« 1936., br. 2, 39-40.

zaključnim mislima, dr. Maček je pogodio osnovne misli hrvatskog klerikalizma, kad je poželio da u Hrvatskoj zavlada pravo Kraljevstvo Božje. »Čestitajući Vam Božić želim, da se sva naša hrvatska sela, svi gradovi i sav hrvatski narod, u domovini i izvan nje, na vrijeme oko ovih božićnih blagdana nadahnu ovim duhom božanske istine i vjerujte mi, bit će nam prištedena mnoga muka *i u našem velikom radu za slobodu hrvatske nam domovine i Kraljevstva Božjeg u njoj*«. Šarićeva »Vrhbosna« prirodno je, bila je sva oduševljena, jer »ljepše čestitke Dr. Maček nije ni mogao uputiti Hrvatima«.

Ova crkveno-politička alijansa između vodstva HSS, odnosno t. zv. hrvatskog narodnog pokreta i šefova dijeceza sve će se više učvrćivati na svim sektorima obostranih djelovanja. Tome je imao poslužiti i jedan blaženik Šibenčanin Nikola Tavelić, koga je iz arhivalne prašine izvadio nadbiskup Stepinac, jer o tome »znamenitome« Hrvatu jedva je tko znao izvan granica Šibenika. O forsiranom kultu toga jeruzalemskog mučenika, koji se podudara sa dolaskom nadbiskupa Stepinca, bit će još riječi kao i o političkom značenju, koje mu je namijenio njegov uskrisitelj. Kad je nadbiskup Stepinac 25. VII. 1937. posvetio oltar u Jerusalemu ovom blaženiku i poveo u Palestinu hrvatsko hodočašće, imao je za čitavu tu hagiografsku i hagiomansku akciju puno shvaćanje šefa HSS. Zato je nadbiskup Stepinac mogao da iz Palestine piše u Hrvatsku jednom svećeniku o općem hrvatskom duhovnom hodočašću, jer je nadbiskup ponio u Jerusalem albume sa potpisima, među kojima nije uzmanjkao ni potpis prvog predstavnika HSS.

»Albume sa 100 tisuća potpisa duhovnog hodočašća Hrvatskog naroda postavili smo na grob Spasiteljev i pomolili se za sve, koji su ma i najmanji darak pridonijeli za naš hrvatski oltar. I kod posvete toga našeg narodnog oltara dokazali smo s tih 100 tisuća potpisa, da je velika ljubav hrvatskog naroda prema Svetoj Zemlji postavila ovaj krasni žrtvenik na kojem će se odsad služiti stalne svete mise za sreću hrvatskog naroda. U tom golemom broju potpisa osjećali smo, da nas je dopratilo srce čitavog hrvatskog naroda, na ovu divnu i nezaboravnu današnju našu hrvatsku jerusalemsku svečanost. Sviju, koji su se potpisom upisali u to duhovno hodočašće hrvatskog naroda spomenuo sam se, služeći prvu svetu misu na našem jerusalemskom oltaru, iza kako sam obavio posvetu. Neka ovaj svečani hrvatski jerusalemski dan ostane upisan u srcu sviju Hrvata katolika, jer je danas više nego ikada dosada proslavljeno ime hrvatskog naroda u Spasiteljevoj domovini. I neka odsada u svim hrvatskim dušama sve više raste ljubav prema Sv. Zemlji, toj kolijevci svete vjere naše, najvećeg blaga hrvatskog naroda. I neka Spasitelj dragi po zagovoru bl. Nikole Tavelića, jerusalemskog zaštitnika hrvatskog naroda, usliši sve molitve, koje se sa hrvatskog jerusalemskog oltara budu odsada dizale prema nebu za sreću sviju, koji su omogućili ostvarenje toga hrvatskog oltara u Jerusalemu i za spas cijelog hrvatskog naroda . . .[7]

Za dvije godine bit će i dr. Maček i čitavo vodstvo Hrvatskog narodnog pokreta angažirano u akciji nadbiskupa Stepinca, da se taj blaženik proglasi svecem.

Poslije smrti nadbiskupa Bauera stvari su se ubrzanim tempom razvijale prema ranije već utvrđenim planovima. Na objema stranama. Crkvenoj i političkoj.

[7] »Vrhbosna« 1937., br. 7-8, 186.

Ovako su uz odar nadbiskupa Bauera sklopljeni odnosi za daljni rad t. zv. hrvatskog narodnog pokreta pod vodstvom dr. Mačeka i klera, zapravo klerikalaca, koji su već tokom 1937. pokazali, da naginju najradikalnijem i najnepomirljivijem krilu HSS, kao i cijelog pokreta. Međutim drugi nadbiskup i vođa klerikalaca u Bosni, dr. Ivan Šarić, bio je jednako oduševljeno uz dr. Mačeka, kao što je potajno surađivao s ustašama u emigraciji s kojima je došao u dodir na prvom Euharističkom kongresu u Južnoj Americi u Buenos Airesu 1934. Bilo je to u isto vrijeme kada je izvršen po Pavelićevu nalogu organizirani atentat u Marseillesu. Osim toga, on je imao i ličnog dodira u Rimu s Antom Pavelićem, kako će to sam priznati u prvim zanosnim danima NDH. Za te odnose znalo se u Jugoslaviji, pa su državne vlasti i poduzele izvjesne mjere, međutim, on se utekao neistini i jezuitskoj reservatio mentalis, poričući 1934. i 1935. sve što će 1941. priznati, čime će se pred poglavnikom i pred ustašama hvalisati, u člancima i pjesmama. Pa opet, taj isti nadbiskup Šarić pružao je dru Mačeku i čitavom opozicijskom bloku najveću potporu, naprosto stoga, što su za njega i za najveći dio klerikalaca, a i znatnog dijela Mačekovih pristalica, hrvatski pokret i njegova antibeogradska politika bili samo vješta taktika za cilj, koji je imao ustaški pokret u emigraciji. Narodni pokret i borba za ravnopravnost naroda u bivšoj Jugoslaviji imala je njemu kao i čitavom klerikalizmu poslužiti za njihov daljni i konačni cilj: oživotvorenje jedne izrazito klerikalno-fašističke države. Zato će prosuti obilje dokaza u početku NDH ne samo ustaše nego i veliki broj svećenika, križara i drugih istaknutih članova K. A. kao i veliki broj poslanika HSS i čitava Građanska i Seljačka zaštita. A ognjište tih akcija, koje postepeno identificiraju hrvatski narodni pokret sa tendencijama ustaške emigracije bilo je naročito snažno u Šarićevoj Vrhbosanskoj dijecezi.

Spomenuta je već panegirična pjesma »Hrast« u kojoj se u alegorijama veliča Maček. Štoviše, nadbiskup Šarić identificirao je K. A. sa programom Ante Starčevića, bez obzira, što je on bio najveći antiklerikalac. Zato je i moguće, da se istodobno nadbiskup Šarić oduševljava i za Pavelića kao i za Mačeka, jer sve to ide u prilog dalekim ciljevima K. A., za koju je i nadbiskup Stepinac kao i nadbiskup Šarić svim svojim povišenim glasom neprestano ponavljao da je apolitička institucija. Međutim klerikalno-frankovačka fronta uključila se izvanredno vješto u t. zv. hrvatski narodni pokret i u njega je ušla sa jednom naprijed smišljenom namjerom. Dr. Mačeku je neobično godilo, kad je čuo za izjave nadbiskupa Šarića i za njegov govor održan na Napretkovoj proslavi u Sarajevu 19. III. 1936.

»Nama neprijateljska štampa, riječi su Šarićeve (a tu misli na pojedine izjave članova SDS), u posljednje vrijeme izmišlja svakojake spletke o tobožnjoj neslozi između naroda i katoličkog svećenstva, naime između političkih vođa i klera. Iz toga se najbolje vidi, da bi stanovitim krugovima neobično godilo da među Hrvatima postoji razdor. Izmislili su i nekakvu klerikalno-frankovačku frontu. Suvišno je takve izmišljotine opovrgavati, jer kad bi se na sve te izmišljotine osvrtali, gubili bismo naše narodne energije u uzaludnoj stvari. Ja uvjeravam naše protivnike, da hrvatska K. A. nikada ne će zaći u politiku, jer je K. A. baš i osnovana zato, da svakoga postavi na svoje mjesto: svećenika u crkvu katoličku, a svjetovnjaka na čelo narodne politike. To je misao i želja pape Pija XI., kad je oživotvorio K. A. *K. A. nije ništa drugo nego ostvarenje velike devize hrvatskog apostola Ante Star-*

čevića koji je rekao »Bog i Hrvati«, misleći pri tome, da će sreća Hrvata biti potpuna tek onda, kad se ostvari i potpuna harmonija između naroda i svećenstva, koja je ostvarena zaslugom naših velikana braće Ante i Stjepana Radića.[9] *Mi katolički biskupi i svi katolički svećenici danas osjećamo, hvala Bogu, s našim narodom jedno, da je naš zajednički vođa dr. Uladimir Maček, umni muž, kojemu i narod i svećenici dokazuju u svakoj prilici svoje puno povjerenje i priznanje, i ona ista nama neraspoložena štampa pokušavala je za sebe izvući kapital time, što je izmišljala razne podvale o posljednjoj izjavi našega narodnoga vođe dr. Mačka* (t. j. o antiklerikalizmu), *a ja kao vaš nadpastir i katolički nadbiskup svečano izjavljujem, da ne samo odobravam sve izjave, svaku riječ dr. Mačka, nego kažem još i to, da dr. Maček govori onako, kako treba da govori i svaki naš svećenik i svaki naš biskup: Zato ja pozdravljam našeg velikog narodnog vođu i želim da ga Bog sačuva živa i zdrava na ponos našega naroda.«*[8]

Upravo iste godine 1936. nadbiskup Šarić uzeo je na nišan dra Augustina Čičića, franjevca, inače tadašnjeg načelnika katoličkog odjeljenja u Ministarstvu pravde. Ovaj nesumnjivi rodoljub, u kome su bile još zadržane svijetle tradicije starih bosanskih franjevaca-ujaka, bio je dru Šariću trn u oku. Želeći ga ukloniti sa tog visokog položaja, na kome je Šarić želio da vidi čovjeka, koji bi radio u duhu njegovih političkih tendencija, optužio ga je Svetoj Kongregaciji za redovnike u Rimu januara 1936. U toj optužbi inkriminira nadbiskup, da se dr. Čičić odlikuje liberalnim idejama, vjerskim indiferentizmom i prijateljstvom prema pravoslavnima. U toj optužbi kaže se:

»Već u to vrijeme (kad je završio studije i postao profesor i direktor franjevačkog bogoslovskog učilišta), pokazivao je sklonost liberalnim idejama i kao takav bio je poznat, ujedno baveći se politikom zarazio se praktičnim vjerskim indiferentizmom i *sa pravoslavnim Srbima gajio je prijateljstvo.* Ovo je možda dalo povod njegovim starješinama, da su ga uklonili sa profesure i imenovali župnikom u gradu Tuzli. Također je i u ovom zvanju dr. Čičić *preko dozvoljenog sarađivao sa Srbima, tako te je od vjernika bio zlo priman i opetovano kod mene optuživan.* Na moje traženje bio je od Ministra Provincijala uklonjen sa župe i premješten u manastir Kreševo. Ali on otkazujući posluh nije htio poći u manastir, već se uputio u Beograd svojim prijateljima i političkim pristašama, i tu bez ikakve iole službene crkvene vlasti, bio je imenovan, posredovanjem ministra Svetozara Pribićevića, referentom u Ministarstvu vjera, a iza nekoliko godina postao je načelnik Katoličkog odjeljenja u istom Ministarstvu, odnosno u Ministarstvu pravde s kojim je poslije Ministarstvo vjera bilo ujedinjeno. Franjevci u prvo vrijeme, kada se to zbilo izjavljivahu, istina da se to dogodilo bez njihova znanja i pristanka, ali niti su ga proglasili odbjeglim niti su išta učinili protiv njega tako, te on s njihove strane uživa puni mir i od početka stanuje u beogradskom manastiru. Oni od tada već kroz 14 godina imaju zaštitnika u Ministarstvu za crkvene poslove i njime se služe i za sprečavanje djelovanja biskupa, koja im nisu poćudna . . .« Žaleći se dalje, nadbiskup kaže za dr. Čičića, da je »zvanje njegovo objektivno žalosno, pošto on, iako svećenik i redovnik, služi vladi kao aktivni organ za izvođenje cezaro-papinskih tendencija protiv crkve. I doista on bez ikakve grižnje u spornim stvarima i nepravednim prema osnovnim pravima crkve zastupa vladu, a crkvu smatra kao protivnika, čiji upliv i autonomiju treba prema mogućnosti ograničiti u korist države. Posljednjih godina mnogo je toga presudnog protiv crkve učinjeno bilo u zakonima, bilo u upravnim stvarima i prema svemu tomu on je uzeo aktivno učešća miješajući se u unutrašnje poslove crkvene, priječeći slobodno vršenje crkvene jurisdikcije, primajući nedozvoljene prizive na svjetovni forum, biskupe i svećenike koreći ili kažnjavajući, zbog obrane crkvenih prava i bez odobrenja nadležne crkvene vlasti.«

[8] Koliko su ova izlaganja nadbiskupa Šarića jedan prost falsifikat misli i ideja Ante Starčevića i braće Radića moći će se pravilno cijeniti ako se ukaže na IX. poglavlje ove knjige, čiji je naslov »Papožder i popožder« uzet iz »Vrhbosne« kojoi je dr. Šarić bio urednik. — Nadbiskup Šarić nije mario da su tu Starčevićevu parolu »Bog i Hrvati«, koju je on prvi izgovorio u hrvatskom saboru (26. VI. 1861) kopirajući Mazzinijevu revolucionarnu, republikansku i antipapinsku misao »Bog i naod« veoma osuđivali Msgr. Matija Stepinac, kao pogansku, u »Katoličkom listu« (1895. br. 25 i 1902.), kao i Mahničeva »Hrvatska straža« (1903., 426). Šarić je pošao za frankovcem, župnikom I. N. Jemeršićem, koji je prvi 1894. propagirao ovu parolu — da u Jugoslaviji postane deviza K. A.

Nadbiskup denuncira dr. Čičića, da se ne brine mnogo za redovnički svećenički duh, u privatnom životu da se odijeva civilnim svećeničkim odijelom i što je najstrašnije, dakako za nadbiskupa Šarića i njemu sličnih klerikalnih antiglagoljaša, da služi glagoljsku misu u svojoj samostanskoj crkvi. »On glagolja od svih jedini, pod izlikom da je to dozvoljeno srpskim krajevima po Konkordatu, nikada neostvarenom između Svete Stolice i srpske kraljevine u vrijeme pred veliki rat.« Optužuje ga, da putuje u inostranstvo i svjetska kupališta, i da se o njegovu moralu ne mogu povoljne stvari da govore. Naravski, nadbiskup se žali i na izvjesne lične stvari, koje diraju u njegovu jurisdikciju. Ovdje nadbiskup spominje da je već ranije 1933. javio Svetoj Kongregaciji De Propaganda fide da je dr. Čičić u Sarajevu sablaznio katolike što je 28. juna 1933. održao nad grobom sarajevskih atentatora govor, o onima koji su »1914 ubili austrijskog princa prijestolonasljednika Ferdinanda i slavio ih kao heroje i kao primjer idealizma kojim se moraju nadahnjivati današnja pokoljenja, da slijede uzore koje su pokojni atentatori pokazali u radu za narod i domovinu, i da je ukazao duboku počast sjenama heroja, kličući im: Hvala vam, slava vam. Ovaj pak govor držao je dr. Čičić, u civilno-svećeničkom odijelu, na šizmatičkom groblju, i poslije šizmatičkog svećenika i velikog mrzitelja katolicizma Milana Božića, dok je u istoj povorci, ali ne na samom groblju — na mjestu atentata u gradu, — govorio neki urednik, koji je često činio aluzije na »neke fiktivne vjerske ideje farizejske, koje ubojstvo naših drugova proglašuje zlodjelom« i na djelovanje onih, koji šire mržnju i vjersku nesnošljivost, premda je njihovo zvanje propovijedanje ljubavi, očito misleći na katolike i njihovo svećenstvo. To je dr. Čičić učinio, kao što je jasno bez moga znanja i protiv volje, a da mu se ipak ništa zla nije dogodilo od strane redovničkih starješina, koje sam ja upozorio pismeno na ovaj slučaj«.

Dakako ovaj glorifikator Franca Ferdinanda, i strahoviti kuditelj Gavrila Principa u jednoj famoznoj pjesmi, i propagandni poticatelj mržnje protiv Srba mjeseca jula i augusta 1914, morao je biti zgranut nad tolikom vjerskom snošljivošću jednog franjevca. Nadbiskupa Šarića uznemirilo je saznanje da je dr. Čičić davao izjave novinama da je katolička crkva dobro tretirana u Jugoslaviji »ma da se time kao svećenik javno protivi onome što su biskupi tvrdili bilo javno bilo privatno. Niti ikakva obzira ima prema svome svećeničkom karakteru kada mu je nastupati kao državnom službeniku u stvarima po crkvu nepovoljnim. Tako on, kad je šizmatički patrijarh službeno i skoro demonstrativno dolazio u Bosnu, mjeseca septembra

1933., nalazio se je u njegovoj pratnji, za vrijeme ulaza patrijarha u Sarajevo odjeven u svečeničkom civilnom odijelu, javno sablažnjujući vjernike koji su zajedno sa katoličkim klerom sasvim apstinirali od proslave, izuzev opet, na žalost, franjevce«. Nadbiskup Šarić mnogo se ljuti na dr. Čičića, što mu je po neki put smetao u njegovoj samovolji u pogledu razdiobe franjevačkih župa, a to je bio uzrok davnašnjem sporu franjevaca još u vrijeme nadbiskupa Stadlera. Jednako se žali na dr. Čičića u pogledu subvencija pojedinim sjemeništima u Bosni, koji više vodi računa o franjevcima, ne dostavljajući to u cijelosti nadbiskupu. Iznoseći čitav niz pojedinih slučajeva, nadbiskup Šarić daje Kongregaciji denuncijantske sugestije u vezi sa postupkom protiv dra Čičića.

»Zasada dosta! Dosada u ovoj stvari nisam pisao Svetoj Stolici, nego samo nunciju; ali sada pošto franjevci iznose tužbe protiv mene obavještavam i o ovome za bolju informaciju Svetu Stolicu; ne samo, da Sveta Stolica može biti nešto učini kod jugoslavenske vlade, prilikom ratifikacije Konkordata, da ovaj čovjek kao nezgodan i na koga se žale svi biskupi bude uklonjen sa ovoga položaja, već također da se vidi zanimljiv postupak franjevaca, koji to kroz tolike godine pozitivno podnose na očitu štetu crkvene stvari i redovničke discipline samo zbog toga razloga, da tako preko vlade mogu sebi isposlovati razne povlastice, koje legalnim crkvenim putem ne bi nikad bili dobili, i da se utvrde protiv biskupa.«[9]

Kad je dr. Čičić dobio preko svoga provincijala iz Rima optužbu, da se za sva rekriminirana mjesta obrani, i da o svemu da obavještenja, dr. Čičić je prije svega, zatražio zadovoljštinu za uvrede nanijete mu u svojstvu državnog činovnika. Stoga je podnijelo Ministarstvo pravde naredbu državnom tužiocu u Sarajevu, da preuzme progon ex offo protiv nadbiskupa Šarića. Dakako, kada je stvar počela da ima svoj službeni put, na kome se ne bi naročito dobro proveo dr. Šarić, on je mjesto da nastupi dokaz istine, pozvao u pomoć crkvenu vlast u Rimu i nadležne crkvene starješine dr. Čičića, da ga u ime crkvene discipline prisile da povuče i njegovu privatnu tužbu koju je i dr. Čičić podnio nadležnom sarajevskom sudu. Te su presije i prijetnje, i preko provincijala, njegove Kongregacije u Rimu i apostolske nuncijature u Beogradu, koje su bile vezane čak i sa mogućnošću suspenzije od vršenja bogosluženja, na kraju prisilile dr. Čičića da je povukao svoju tužbu.[10]

Ovako je nadbiskup dr. Šarić i javno i tajno, otvoreno i denuncijantski, iživljavao svoja neraspoloženja prema svima i svemu što je moglo da utire puteve ljubavi i sporazumu između naroda vjerama podijeljenih. U vrijeme takozvane »Velike ustaške šutnje« — od 1937. do 1941.,[11] kako ovaj period talijansko-jugoslavenskog sporazuma nazivaju ustaški pisci, iskorištava nadbiskup Šarić veoma aktivnom agitacijom za t. zv. hrvatski narodni pokret, za dra Mačeka, a ustvari u svojim osjećanjima i za Pavelića, za sve koji su bilo čime mogli poslužiti što većem

[9] Iz prepisa originala i autorizovanog prijevoda. Vidi i: Marko P. Cemović. Konkordat između Svete stolice i kraljevine Jugoslavije. Beograd 1937., 14-15.

[10] Iz akta Ministru pravde 17. X. 1936. Istom prilikom kad je kroz štampu prošla vijest o denuncijaciji dr. Šarića u vezi sa Čičićevim govorom na grobu sarajevskih atentatora tužio je nadbiskupa Šarića i svećenik Milan Božić što ga je nazvao »mrziteljem katolicizma«. »Novosti« 8. VIII. 1936.

[11] Mijo Bzik. Ustaška borba. Zagreb 1942., 24.

udaljavanju Hrvata od Srba. O proslavi njegove tridesetogodišnjice biskupovanja bile su priređene od strane sarajevskih Hrvata katolika velike političke manifestacije. Krajem juna 1938. godine sarajevsko pjevačko društvo »Trebević«, kome je na čelu bio narodni poslanik dr. Juraj Šutej, priredilo je nadbiskupu velike manifestacije, kojom prilikom je dr. Šutej pozdravio nadbiskupa. U odgovoru otkrio je nadbiskup Šarić svu svoju dušu, u kojoj je na dnu njenom, bila Nezavisna Država Hrvatska, ostajući vjeran Stadlerovom programu za XX. stoljeće!

»Braćo Hrvati i sestre Hrvatice! Dragi moj prijatelju Jure Šuteju, legitimni predstavniče hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini! Hvala ti na svakoj riječi! Kao što si Ti rekao, tako i ja kažem: *Hvala božjoj Providnosti, što nam je u ovim teškim vremenima dala Tebe i vođu cijeloga hrvatskog naroda dr. Mačka!* Kao što ste Vi sada došli pred moje dvore, tako su nekako dolazili Izraelci pred dvor svoga pjesnika i proroka, da mu zahvale za sve dobro, što im je učinio, a on im je skromno odgovorio: Ne meni, nego Bogu Svevišnjem neka bude hvala! To i ja ponavljam. Neka je na slavu Boga Svevišnjega i na čast našeg mukotrpnog hrvatskog naroda. Pred trideset godina postao sam biskup i tada sam uzeo, kao da sam predosjećao, u kakvim će vremenima proteći moje biskupovanje, za svoje geslo »Istini i ljubavi!« (Urnebesni poklici Svetom Ocu, hrvatskom narodnom vodstvu, nadbiskupu Šariću i hrvatskom metropoliti!). *Dok je naše crkve dotle će biti slavan i snažan hrvatski narod.* I kako sam posvetio svoj rad zajedno s narodom u skladu s istinom — kako je to lijepo rekao naš vođa, naš otac, pater patriae Hrvata u Bosni i Hercegovini moj prijatelj Jure — tako sam ga posvetio i ljubavi. Ljubimo se braćo i mi svi zajedno. Prije svega neka nam ljubav bude geslo, kako je to divno rekao dr. Maček u svom *apostolskom* Goričkom govoru. Pa o tome govori i ono divno naše geslo: »Vjera u Boga i seljačka sloga«. I hvala Bogu da je naš narod seljački narod. I nikad naš narod nije bio tako jak i tako neslomiv kao sada, jer se ljubimo, jer smo složni, jer smo u svemu uz dr. Mačka. U našoj hrvatskoj narodnoj slozi prednjači Bosna i Hercegovina. Kod nas nema nikakvih trzavica, jer držimo svi jedan štap, a taj štap, kako je rekao jedan veliki hrvatski biskup, je dr. Vlatko Maček. (Burni poklici dr. V. Mačku). Ljubimo se i pobijedit ćemo! Prije svega moramo biti složni, a zatim — sve za narodnu slobodu! I ako tako budemo radili postignut ćemo slobodu!

Hvala vam na ovim manifestacijama, kojih mora biti, kako bi slijepi vidjeli i nijemi progovorili! A što bi vam dalje govorio? Sve je rekao moj prijatelj Jure. U to ime Bog vas blagoslovio, a blagoslovit ću vas posebnim apostolskim blagoslovom, koji mi je podijelio Sveti Otac brzojavno i lično kad sam nedavno bio kod njega. Blagosivljem svojom biskupskom i hrvatskom desnicom sav naš dragi hrvatski narod. Blagosiljem »Napredak«, »Trebević«, našeg Juru i sve vas, braćo!

Sve ovo što sam govorio, nije politika, nego to je povijest naša, naše srce, naša bit. Kod mene su bili svi Sarajlije svih vjera i ja ih sve pozivam neka kažu, da li sam ikome loše učinio. Nikome nikakva zla. Samo sam bio dobar Hrvat i katolik, a ako je to grijeh, nadam se, da ću za te grijehe lako dobiti oprost.

I ja vama kažem ono, što francuski katolici pjevaju: Toujuors catholiques, toujours Français! Budite uvijek katolici, uvijek Hrvati! U to ime: Živjela Hrvatska!«[12]

[12] »Hrvatska straža 28. VI. 1938.

Stari glorifikator cara Franje Josipa i propagandista u korist centralnih sila, Austrije kao i Njemačke, ostao je u duši naklon i u Jugoslaviji, jednako prema Nijemcima, kao i Austrijancima, gdje se nalazio u emigraciji njegov intimni prijatelj Stjepan Sarkotić, podmaršal i zapovijedajući general Bosne i Hercegovine za vrijeme prvog svjetskog rata, koji je pomoću austrijskih klerikalaca stalno i uporno rovario protiv Jugoslavije. Kad je nadbiskup Šarić došao augusta 1937. na Misijski Kongres za njemačke manjine u inozemstvo, održavan u Paderbornu, bio je pozdravljen od čitave nacističke štampe kao njemački prijatelj. Zapaženi su bili i njegovi govori kao i propovijedi, o čemu je također izvještavala nacistička štampa. Jedan svoj govor započeo je nadbiskup Šarić na iznenađenje i divljenje samih Nijemaca sa izrazima ljubavi prema Njemačkoj i Nijemcima. *»Ich bin kein Deutscher, ich bin Kroate, aber ich liebe die Deutschen und Deutschland«.* Nije čudo da su i ove riječi kao i čitav govor bili pozdravljeni osobitim odobravanjem. Dakako, nacistička štampa s puno prava je podvukla značenje govora nadbiskupa sa Balkana, preko koga se kao mosta samo može preći na bliski istok, i njemački Drang je ovim svakako bio neobično zadovoljan i radostan. »Na osobito su živo odobravanje naišla izlaganja nadbiskupa dra Ivana Šarića, *koji je izrazio najtopliju zahvalnost za njemačku državu i njemački narod i završio riječima: Heil Deutschland«.*[13]

Da je nadbiskup Šarić ljubio nacističku Njemačku ne samo riječima nego i djelotvorno, tu ljubav pokazivao i dokazivao, dao je ustaški period dovoljno prilike poznatom germanofilu, austrofilu i slavitelju Habsburgove dinastije, čiji je povratak priželjkivao.

Ma da su politička osjećanja nadbiskupa Stepinca, identična s onima nadbiskupa Šarića, fizionomija rada i nastojanja nadbiskupa Stepinca ima sasvim drugi izgled. Iako su se njih dvojica u suštini posve podurarali, ma da se nisu ni voljeli ni cijenili, kako je to pokazala kampanja »Katoličkog tjednika«, Šarićevog lista protiv nadbiskupa Stepinca, da su oni imali razne metode rada pomoću K. A., to su i taktike ova dva velikodostojnika sasvim suprotne. Nadbiskup Stepinac vrši isti posao kao i nadbiskup Šarić, imajući pred očima iste ciljeve, ali njegova metoda i njegova taktika postizava iste rezultate na sasvim oprečan način. Nadbiskup Stepinac je sav u pozi vatrenog propovjednika Božjih načela, koja su u Hrvatskoj ugrožena od vjekovnih neprijatelja. Hrvatska je izložena najvećoj opasnosti, i zato treba da na vrijeme ustane sav narod u obranu vjere, jer ona je isto što i hrvatstvo, a hrvatstvo isto što i katolicizam, kad su u pitanju osnovne političke smjernice razvoja hrvatskog naroda. Zato on 1935., kad se prvi put predstavio kao bojovni križar pod mitrom, započima svoj rad ne s osnovnim Kristovim mislima o bratskoj ljubavi, već s onom Kristu tako dalekom i stranom tezom: »Ne donosim vam mir, nego rat!« U Stepinčevim pastoralnim alegorijama sva je srž vještog političkog agitiranja. A široke mase na najnevjerojatnije načine interpretiraju ovakve alegorije i zamagljene aluzije primjenjujući ih na savremeno političko zbivanje. Tu je Stepinac majstorski sijač, čiji će se plodovi poslije dužeg zrenja pokazati u monstruoznim oblicima. Zato su nadbiskupi Šarić i Stepinac i isti i različiti.

[13] »Vrhbosna« 1937., br. 9, 221.

Na primjer, kad je u Zagrebu stao da izvodi svoju crkvenu politiku sa podizanjem župa i crkava po zagrebačkoj periferiji, mogao je 28. II. 1937., u niz već dotadašnjih svojih uspjeha, zabilježiti i posvećenje crkve župe Marije Pomoćnice. I tu je priliku koristio da održi propovijed, iz koje se vidi i njen stil ali i cilj — bez traženja neke osobite dubine misli i težnji. One su proste i jednostavne, kao što je prosta i jednostavna njegova alegorija i aluzija. Stepinac je podvukao, da su baš »današnje prilike i zbilja« takve da zahtijevaju da se Majku Božju štuje »baš pod ovim naslovom, pod lijepim i sadržaja punim naslovom Marije Pomoćnice«. Jer, on objašnjava ove današnje prilike sa starozavjetnim gradom Betulijom i Juditom, spasiteljicom i ubojicom Holoferna, tiranina i zavojevača Betulije. Judita plemenita udovica, ljepotama svojih čari zanijela je Holoferna, i u noći, u njegovu šatoru, odrubila mu je glavu.

> Tako je spasila Judita stanovnike grada Betulije »od okrutnih i divljih neprijatelje vjere i narodnosti njezina naroda. Pa zar se u sličnim prilikama kao nekada grad Betulija ne nalazi baš naš dragi Zagreb, središte i centar naše mile domovine? Zar nisu baš tu u Zagrebu koncentrirale sve svoje sile najrazličitije sekte i sektice? Zar ne nastoje da baš tu dođu do izražaja sva moguća teženja i nastojanja neprijatelja vjere katoličke. Svi su ti kao po dogovoru jurišali na zidove našeg katoličkog Zagreba želeći, da tu, u središtu, u žili kucavici skrše otpornu snagu našega naroda. Oni već snuju planove o tome, i u duši se potajno raduju, kako će po zauzeću i upropašćenju glavnoga grada pasti kao zrela jabuka u njihove nezasitne ralje sav naš narod. Ali kao što je Judita spasila od neprijatelja Betuliju, tako uzdamo se i vjerujemo, i Djevica Marija spasiti će naš katolički Zagreb. Ona, koja je pomoćnica kršćana. To je također uzrok, zašto ova nova župa nosi ime: Župa Marije Pomoćnice. Marija Pomoćnica učinit će nas u ovoj gigantskoj borbi nepokolebljivima, čvrstima, neosvojivima.«[14]

Kad je Stepinac uspoređivao Zagreb sa starozavjetnom Betulijom i Juditinim spasenjem »narodnosti njena naroda«, započela je aktivna borba protiv Konkordata. Nema sumnje da su se priprosti i manje obrazovani slušaoci pitali kome treba ta zagrebačka Judita da odsiječe glavu, tko je taj Holoferno, koji je zaprijetio »narodnosti naroda« zagrebačke Judite? Svakako u ovim komparacijama i alegorijama »nezasitnih ralja«, u koje treba da padne hrvatski narod kao zrela jabuka, svakako je taj priprosti narod, koji je slušao Stepinca poveden savremenim političkim strastima.

U isto vrijeme jugoslavenski episkopat poslije smrti velikog rodoljuba biskupa kotorskog Frana Uccellini-Tice, dobiva jednu prinovu, koja će skladno ući u krug velikodostojnika kao što su Šarić, Stepinac, Srebrnič, Burić i drugi To je novi biskup kotorski Pavao Butorac. Ma da su bokokotorski i dalmatinski rodoljubi još za života biskupa Uccellinija ukazivali mjerodavnima da za njegova nasljednika treba da dođe isto takav sijač ljubavi i bratstva između Srba i Hrvata, koji su u Boki Kotorskoj zajedno izmiješani, mjerodavni, naročito namjesnici, nisu to shvatili ni primili k znanju. Ukazivalo se na nekoliko svjetlih imena koja su mogla da budu dostojni nasljednici velikog propovjednika istinske jugoslavenske misli, bratstva i je-

[14] »Jugoslavenske novine« 11. III. 1937.

dinstva Srba i Hrvata. Ma da su namjesnici znali da je don Niko Luković, župnik u Prčnju, velik rodoljub, uzoran svećenik i priznat književnik, oni nisu imali ni odvažnosti ni volje da se u Vatikanu založe za njegovo postavljenje. Istina, situacija nije bila povoljna u Vatikanu za takvu kandidaturu u trenutku kada je Konkordat skinut sa dnevnog reda Senata kraljevine Jugoslavije. Istina je, da je predsjednik vlade Stojadinović bio upravo u to vrijeme u Rimu i primljen u audijenciju kod pape, ali on nije iznio kandidaturu don Nike Lukovića pristavši da za nasljednika sijača ljubavi dođe već dobro poznati frankovac, sijač mržnje i nesloge između Srba i Hrvata. Bio je to profesor i kateheta Pavao Butorac rodom Peraštanin. Bio je zapažen u jednoj historičarskoj polemici koju je on poveo protiv vikara bokokotorske biskupije Antuna Miloševića, jednoga od ozbiljnih kandidata za nasljednika biskupu Uccelini-Tice.[15]

Već početkom januara 1938. javile su novine, da je Sveti Otac papa Pijo XI. imenovao za novog bokokotorskog biskupa profesora Pavla Butorca. Sva je klerikalna štampa pozdravila ovaj gest, očekujući da će novi pastir drukčije odgajati i njegovati svoje stado, nego što je to činio njima omraženi Uccellini-Tice, čiju je smrt »Hrvatska straža« registrirala tek s nekoliko redi, dok je klerofašista don Filip Lukas, predsjednik Matice Hrvatske, u prilogu sedmom broju »Hrvatske revije«, mjesto nekrologa napisao jedan sramotni pamflet na opće zadovoljstvo hrvatskih klerikalaca, a na zgražanje ne samo rodoljubive javnosti, nego i znatnog dijela svećenika.

Rezervirani ali dobro obaviješteni »Obzor« objasnio je karakteristike Pavla Butorca koje su zacijelo bile mjerodavne pri njegovu postavljanju.

> »Novi bokokotorski biskup uživa jake simpatije u hrvatskoj javnosti u Boki Kotorskoj, jer je u narodnim pitanjima nastupao u skladu s narodnim interesima i težnjama. Biskup Butorac poznat je kao aktivni katolički radnik, te surađuje u K. A. Kad je svojedobno povedena akcija od dr. Gavrančića, da se zabrani Isusovački red u ovoj državi, profesor Butorac sastavio je sadržajem vrlo značajnu deklaraciju bokeljskog svećenstva, koja je naišla na opći odaziv svećenstva u Boki Kotorskoj, te je time bio spriječen pokušaj stanovitih krugova, da zloupotrebljavajući starog biskupa dr. Uccellinia, odvoje od opće katoličke kompaktnosti u tom pitanju bokokotorsku biskupiju.«[16]

»L' Osservatore Romano« 3. II. 1938. objavio je dopis don Kerubina Šegvića u kome se govori i o novom kotorskom biskupu Pavlu Butorcu. Stari frankovac Šegvić ističe da je Butorčevo postavljenje primljeno »s velikim oduševljenjem od *svih* katolika«. Don Šegvić misli da kotorski biskup ima veoma tešku misiju s obzirom na današnje prilike. On tvrdi da je biskup veoma omiljen kod omladine i da je vrlo cijenjen u intelektualnim krugovima kao pisac i teolog. On se nada, da će zasigurno biti poštovan i kao duhovni vođa bokokotorske biskupije. Ma da je ta biskupija

[15] Pavao Butorac. Osvrt na jedan plagijatorski postupak. »Jugoslavenski historijski časopis« 1936., 219-234. Aleksandar Solovjev, Povodom »Osvrta na jedan plagijatorski postupak.« »JIČ« 1937. 430-434. A. Milošević, Odgovor na »Osvrt na jedan plagijatorski postupak.« »JIČ« 1937., 434—438.

[16] Novi bokokotorski biskup. »Obzor« 9. I. 1937.

malena, te ne predstavlja ni 10% katolika zagrebačke nadbiskupije, to ona nije manje važna za katoličku crkvu, tvrdi don Šegvić.[17]

Ubrzo se pokazao Butorac na djelu kako su ga zamišljali don Kerubin Šegvić i njegovi istomišljenici. Cjelokupni njegov rad od prvih momenata bio je dijametralno oprečan tradiciji biskupa Uccellini-Tice. Nestalo je tolerancije i prijateljskog, bratskog ophođenja prema pravoslavnim Srbima. A taj se duh prenosio iz kotorske kurije na podređen dio mlađeg klera, a od njega u katolički narod. Nije prošlo ni dvije godine od njegova rada, kad su se u javnosti u štampi mogle zabilježiti jasno ocrtane razlike između prethodnika i nasljednika biskupa.

> »Uccellini tolerantan i bratski raspoložen prema pravoslavnim Srbima, Butorac neprijatelj i netolerantni rimski jezuita. Butorac prekida sa tradicijom Uccelinija, i iz njegovih se ustiju nije čula bratska riječ o pripadnicima druge crkve u njegovoj dijacezi. Mjesto Kristovih savjetovanja o miru i ljubavi sa braćom, rođenom u crkvama razdvojenim, iz njegovih ustiju i dvosmislenih alokucija izbija isključivost, netolerancija, mržnja i sve što može izvazvati razdvajanja ta dva sastavna tijela jednog naroda. Odatle sa Butorčevim dolaskom prve pojave razdora — o kome ni oni najstariji stogodišnjaci nikad nisu čuli u Boki. Narodni običaji u kojima je bilo međusobnog poštivanja između katolika i pravoslavnih, trebali su se iskorijeniti . . .«
>
> »Nekoliko decenija bio je običaj, da se o Duhovima nose krstovi u Bogdašiću i Kavaču. Među narodom ovih sela prakticiralo se tako, da bi jednu godinu nosili krstove pravoslavni, a drugu katolici. Kad su pravili procesiju pravoslavni, krst je nosio knez iz sela Bogdašića katolik, a kad bi bila katolička procesija krst je nosio knez iz sela Kavača pravoslavac. Ova lijepa vjerska tolerancija prakticirala se sve do ove godine, kad je od strane biskupije zabranjena. Seljaci iz Kavača, pravoslavci došli su po običaju u Bogdašić sa svojim knezom da uveličaju procesiju svoje braće, ali im je rečeno, da se onaj raniji običaj ne će više prakticirati. Prema tome nezadovoljstvo je među ove mirne seljake ubačeno izvana i poremećen je onaj lijepi vjerski običaj, koga ni Austrija nije mogla srušiti.«[18]

Ovako o Bogdašiću, ovako na svim sektorima gdjegod je trebalo zbližavati i spajati donosile se odredbe za rastavljanje i razbijanje svega onoga, čemu je tako predano i svetiteljski služio blizu pola vijeka biskup Uccellini-Tice. Biskup Pavao Butorac odmah je, od samoga početka svoga biskupovanja, punim jedrima zaplovio zajedno s ostalim biskupima prema cilju, prema NDH. Na predavanju, održanom mjeseca novembra 1940. u Zagrebu u okviru »Socijalnog tjedna« sa temom »Čist naraštaj — naraštaj snage« on je svoje oči upro prema jednoj snažnoj ličnosti, koja bi imala da izvede obnovu Hrvatske, a naročito njenu periferiju. Među ostalim on je dosta jasno, ma da u aluzijama upozorio, na koga on to misli.

> »Mi ljudi sa nacionalne periferije gledamo koji put neke vitalne probleme našeg nacionalnog života i razvitka malo drukčije nego vi u središtu. Ta bolna periferija, što se grčevito svija pod martirijem nade, iščekujući u suzama i uzdasima dan svoje obnove, ili čak svog uskrsnuća, obožava ovaj

[17] »L'Osservatore Romano« o novom kotorskom biskupu. »Obzor« 6. II. 1938.

[18] Biskup Butorac na djelu. »Novosti« 13. VI. 1939.

divni grad, taj ponajljepši cvijet hrvatske kulture, odakle nam ima bljesnuti život i snaga. *Ali se usuđujemo reći, da se potreba snažne ličnosti nigdje ne može tako uočiti kao upravo na periferiji.*«

Dok je »Hrvatska straža«, objavljujući glavne misli ovog predavanja, bila sva u ekstazi nad »snažnim i potresnim riječima biskupa najjužnije hrvatske biskupije«, dotle su bokeljski rodoljubi bili užasnuti i zgranuti nad takvim konstatacijama da Boka Kotorska čeka, grčevito se svijajući pod martirijem nade u neku obnovu. Znali su oni da je to produkat jednog bolesnog separatizma i šovinističkog imperijalizma, mržnja na pravoslavlje i težnje za punim Drangom, dakako rimskim, kojega će jednoga dana moći da izvodi samo fašizam i njegov jugoslavenski klerofašistički suradnik. Svi su osjetili, da su Butorčeve »suze i uzdasi« namijenjene danu razjedinjenja, danu sloma Jugoslavije. U jednome članku, kojim je pisac kritizirao ove Butorčeve misli, a koji je osječen od cenzora sada već Mačekove banovine, (proširene i osamostaljene u Cvetković-Mačekovom sporazumu augusta 1939.) kaže se:

»Mi ne pamtimo da je za čitavog vakta vladavine Nj. cesar. i kraljev. Apoštolskog Veličanstva ikada i nad ikakvom narodnom nevoljom ovako gorko prosuzila episkopska katolička duša niti se je ikada čuo ovakav očajan lelek sa strane katoličkog višeg svećenstva. Kad bi se to imalo suditi po gornjim riječima Preuzvišenog biskupa gospodina Butorca, trebalo bi zaključiti, da se je katoličko svećenstvo u Jugoslaviji listom odvrglo u prve redove i preuzelo vodstvo neprijatelja jugoslavenskog državnog i narodnog jedinstva.«[19]

Pa opet, taj i takav biskup Pavao Butorac bio je od kraljevskog namjesništva odlikovan ordenom Svetog Save prvog stepena, jamačno zato, što je i prosvjetiteljski i politički »učvršćivao« temelje Jugoslavije.[20]

Tokom 1938. i 1939. i pored izvjesnih razmimoilaženja između klerikalaca i vodstva t. zv. hrvatskog narodnog pokreta, visoki kler kao i cjelokupni klerikalni organizam politički je čvrsto povezan uz vodstvo toga pokreta, ma da ga često puta sili na radikalnije i agresivnije opozicijske mjere. Još u toku konkordatske borbe »Obzor« je pisao, da su hrvatski biskupi jednodušni u pitanju, da se ne smije povesti nikakva akcija, koja bi mogla slabiti hrvatski narodni pokret. Jer takva akcija slabila bi neizbježno i položaj katoličke crkve. »Činjenica, da je srpsko-pravoslavna crkva nerazdruživo vezana za poviješću i životom srpskog naroda, nameće sama po sebi katoličkoj crkvi u hrvatskom narodu, da bude budan čuvar naših narodnih prava. Ovo nije samo jedna moralna dužnost katoličke hijerarhije, već joj ovako držanje diktiraju i dobroshvaćeni interesi katoličke crkve«.[21] I doista ova prisna suradnja manifestirala se u demonstrativnom glasanju zagrebačkog nadbiskupa Stepinca na Stojadinovićevim izborima 11. XII. 1938. Situacija, naročiito vanjsko-politička bila je već veoma složena. Anšlus Austrije marta 1938., osakaćenje Čehoslovačke oduzimanjem Sudeta septembra 1938., i zauzimanje Praga marta 1939. i raspad Čehoslovačke, osnivanjem

[19] Ivan Majstorović, Prilog jugoslavenskom ultramontanizmu. »Narodni list« 21. XI. 1940.
[20] Uroš Desnica, Na Svetog Savu. »Narodni list« 31. I. 1931.
[21] Katolička crkva i dr. Maček prema pisanju »Obzora«. »Jugoslavenske novine«, 16. IX. 1937.

satelitske klerofašističke republike Slovačke, jasno su svijetu govorili, da će nacizam, a s njim i fašizam poći na dalnje porobljavanje slobodoljubivog čovječanstva. Odatle sve skuplja cijena za spremani sporazum između ustvari dva reakcionarna kontrahenta. Danas je utvrđeno, da je dr. Maček tokom 1939. zaigrao i na fašističke karte, na način, koji nikad ne bi koristio njegov prethodnik Stjepan Radić. Ma da je Italija bila obvezana sporazumom prema Jugoslaviji na čuvanje njenoga integriteta, ona je vrlo spremno stala slušati glasove, koji su radili na razbijanju Jugoslavije. A ti su glasovi dolazili iz same Jugoslavije od vodstva t. zv. hrvatskog narodnog pokreta, uz koga vjerno stoje hrvatski biskupi. Memoria grofa Ciana otkrivaju jezivu zakulisnu i izdajničku igru dra Mačeka. Italija, koja je imala u planu svoje prodiranje na Balkan i Hrvatsku smatrala svojom neposrednom interesnom sferom, strahovala je, da bi dr. Maček mogao da zatraži pomoći za svoje aspiracije za »slobodnu Hrvatsku« od strane Njemačke.

17. marta 1939. zapisao je Ciano: »Duce je bio zabrinut i mrk. Ovo je prvi put da ga vidim ovakvog. Čak i u vrijeme Anšlusa pokazivao je veću ravnodušnost. On je zabrinut zbog hrvatskog problema. On se boji, da bi Maček mogao proglasiti nezavisnost i staviti se pod njemački protektorat. On kaže: »U takvom slučaju postoje samo dvije alternative; ili opaliti prvi metak protiv Njemaca, ili da nas odnese revolucija, koju bi sami fašisti izazvali.« Po mom savjetu odlučio je da prodiskutira hrvatski problem s Nijemcima . . .«

Dva dana kasnije bilježi Ciano da su Duce i on odlučili da požure regenta Pavla da što prije svrši s pregovorima sa Zagrebom, »zato što bi svaki gubitak vremena mogao biti koban«. Već sutradan 20. marta grof Ciano primio je naročitog Mačekovog izaslanika inžinjera Carneluttija, koji ga je obavijestio da su Hrvati protivnjemački raspoloženi, ali će biti primorani da padnu u ruke Berlina, ako ih Italija odbije, »samo da se spase od srpske tiranije«. Ako pregovori ne budu uspjeli sa Beogradom onda su Hrvati spremni na pobunu uz pomoć talijanske vojske. 21. marta savjetovao je Ciano Carneluttija da treba pokušati sporazum s Beogradom ako ni za šta drugo, a ono da se dobije u vremenu. Ne bude li to uspjelo. Italija će se odazvati pozivu hrvatske vlade. Dakako, treba se uzdržavati od svakog kontakta sa Berlinom. 30. marta primio je grof Ciano hrvatskog grofa Bombellesa koji je savjetovao Ciana da se dođe u lični kontakt s Pavelićem »koji je jedan od najagresivnijih ljudi u zemlji i koji ima sredstava da povede jaku kampanju u korist Italije, u hrvatskim masama« Tom prilikom grof Bombelles je obavijestio grofa Ciana, da se u Hrvatskoj »pokret za odcjepljenjem širi silno brzo«. Poslije nekoliko dana Bombelles je izvijestio da je imao zadovoljavajuću konferenciju s Pavelićem, da će se vratiti u Zagreb i da će razgovarati sa Mačekom. 18. maja došao je u Rim ponovo Mačekov delegat Carnelutti i zatražio obavještenja o obećanjima datim regentu Pavlu. Kod toga razgovora saopćio je Carnelutti da Maček više ne namjerava da dođe do sporazuma sa Beogradom, da će nastaviti svoj separatistički pokret. Ako mu Italija da zajam od 20 miliona dinara moći će da bude spreman za ustanak na Italijin zahtjev. Poslije Cianova povratka iz Berlina, gdje mu je savjetovano da požuri sa uspostavom protektorata nad Hrvatskom. Ciano je imao ponovo sastanak 26. maja sa Carneluttijem, koji je opet došao iz

Zagreba, i donio potvrdu da će Maček otkloniti svaki sporazum sa Beogradom. U jednom Memorandumu uglavljeno je da će Italija finansirati Mačekovu hrvatsku pobunu. Dr. Maček bit će spreman za četiri do šest mjeseci, a on će pozvati talijanske trupe da osiguraju red; Hrvatska će se proglasiti za nezavisnu državu u konfederaciji s Rimom, imat će samostalnu vladu, ali Ministarstvo vanjskih poslova i narodne obrane bit će zajedničko s Italijom. Italija će držati u Hrvatskoj svoje trupe i imat će svoga namjesnika kao u Albaniji, a za poslije se ostavlja pitanje punog ujedinjenja pod jednom glavom. Ovo je odobrio Duce, samo je izrazio želju da taj Memorandum kontrasignira i dr. Maček, pošto je Ciano sigurnim putem poslao Memorandum u Zagreb. Stvar je bila prema svemu već gotovo okončana, kad je Ciano istog dana zabilježio, da će slijedeće nedjelje početi s isplaćivanjem novaca via Zürich. »Mussolini je obuzet mišlju o razbijanju Jugoslavije na komade i aneksiji kraljevine Hrvatske. On drži, da je podhvat dovoljno lak i, kao što stvari stoje, ja se slažem s njim . . .«[22]

Nekoliko dana kasnije Mussolini je zaustavio pregovore sa dr. Mačekom želeći da vidi rezultat puta kneza Pavla u Berlin. Tako je i bilo. Poznato je kako je, na kraju prilazak Jugoslavije Osovini i Hitlerov račun s Jugoslavijom za momenat Italiju stavio u drugi plan interesa.

Memoari grofa Ciana bacaju sada puno osvjetljenje na cijeli tok pogađanja i ucjenjivanja pri pregovorima i razgovorima sa Beogradom. Štoviše, oni uveliko objašnjuju i zaključak hrvatskog narodnog zastupstva, — koje dakako, pretpostavlja se, nije zacijelo imalo pojma o Mačekovoj zakulisnoj igri, — donesen 8. maja 1939. u Zagrebu.

> »Opće političke prilike u Europi upućivale su naročito u posljednje vrijeme na to, da se hrvatsko pitanje riješi čim prije i po mogućnosti izravno između zainteresiranih naroda, t. j. naroda hrvatskog i naroda srpskog. Hrvatsko narodno zastupstvo sa zadovoljstvom konstatira, da su velike europske države svojim prijateljskim držanjem olakšale razgovore legitimnog predstavnika hrvatskog naroda s vladajućim faktorima Jugoslavije. S još većim zadovoljstvom konstatira nadalje, da i cijeli srpski narod hoće i traži sporazum s narodom hrvatskim. Što unatoč najbolje volje predstavnika hrvatskog naroda i unatoč napred istaknutog držanja srpskog naroda, te prijateljskog stava vanjskih faktora, ipak sve do danas nije došlo do sporazuma, Hrvatsko narodno zastupstvo tu činjenicu sa žaljenjem konstatira i ističe, da krivica ne leži na strani vodstva hrvatskog naroda . . .«

U rezoluciji se dalje konstatira kako je hrvatski narod bez svoje krivice isključen od svake međunarodne suradnje i da je organizacija mira u srednjoj i jugoistočnoj Evropi nemoguća, dok se ne ispune zahtjevi hrvatskog naroda u poslijeratnoj tvorevini Jugoslaviji, koja nije ispunila pretpostavke, da svojim narodima da mogućnost samostalnog narodnog života. Zato je Hrvatsko narodno zastupstvo savezno sa svojim odlukama od 15. I. 1939. (donijetim poslije decembarskih izbora 1938.), odobrilo u cijelosti rad i postupak predsjednika dra Vladimira Mačeka. Štoviše, njega »Hrvatsko narodno zastupstvo ovlašćuje, da u ime njegovo prema daljnjem držanju

[22] Mačekov i Mussolinijev plan o odcjepljenju Hrvatske i stavljanju pod protektorat Italije. »Politika« 15. III. 1946. — »Trideset dana« 1946., br. 3, 147.

srpskog naroda i prema *političkoj situaciji u Europi donese potrebne odluke i poduzme sve akcije u unutarnjoj i vanjskoj politici, koje će Hrvatsko narodno zastupstvo zajedno s cijelim hrvatskim narodom slijediti i provesti držeći se principa da je opstanak i sloboda hrvatskog naroda iznad svega«.*[23]

Tako je Maček na dvije strane radio za »slobodnu i nezavisnu Hrvatsku«. Ovako odriješenih ruku i ovlašten da donosi potrebne odluke i da poduzme sve akcije *u unutrašnjoj i vanjskoj politici,* on je prešao i na teren prave izdaje dajući Italiji, gotovo ono isto, što je nudio i na kraju dao Mussoliniju i Pavelić, s kojim će Italija opet oživi punu suradnju odmah iza sklopljenog sporazuma Maček-Cvetkovićevog. Memoari grofa Ciana svakako ne osvjetljuju samo pregovore i razgovore, prijedloge i zaključenja između Ciana i Mačeka u 1939., nego oni bacaju iz ove perspektive i sva osvjetljenja i na događaje od samog sporazuma od 24. augusta 1939. do 25. marta, a onda naročito od 25. marta do 6. aprila 1941., kao i Mačekov stav u vrijeme okupacije. Svakako pada u oči zastoj u pregovorima sa Beogradom od maja do augusta, i užurbana akcija Carneluttija kod grofa Ciana! Nema sumnje, da sa svega toga nije još dignuta čitava zavjesa, ali već i ovo, što je slijedilo, ubrzo poslije sporazuma o banovini Hrvatskoj, uveliko govori, posrednim jezikom ne samo o kolebljivosti dra Mačeka, nego o pravom janusovskom liku prepredenog fiškala, koji ide ka istome cilju kao i Pavelić, samo kroz etape i drugim sredstvima i metodama. Jer, između Pavelića i Mačeka u tim njihovim nastojanjima nema nikakve razlike. Naprotiv, oni se dopunjuju, i onda kad su različni, kao i onda, kad su isti. I onda, kad Maček pregovara s Udruženom opozicijom, i onda kad raspravlja sa knezom Pavlom. Jer, i Mačekovi govori, kao i njegovih glavnih suradnika Krnjevića, Košutića, Pernara, Torbara i drugih, kojim se pristašama objašnjavala politička situacija i težnja naroda istim rječnikom, kakvim je ilegalnim načinom prilazio narodu iz Italije kroz podzemne, mahom klerikalne kanale Pavelić. Tu Maček sliči na fizionomiju nadbiskupa Stepinca, a Pavelić, na onu Šarića. Pri instalaciji novoga bana dra Ivana Šubašića, u svom govoru 29. VIII. 1939., Maček je izrijekom spomenuo, da je ostao još jedan niz neriješenih pitanja, a među njima i pitanja definitivnog razgraničenja banovine, što je ostavljeno za vrijeme, kad se bude preuređivala čitava državna zajednica.[24]

Štoviše, ing. August Košutić, toga istoga dana bio je daleko određeniji, kad je protkao svoj govor osnovnim mislima svih vođa HSS, pa i ustaša, *»da borba nije završena, ona istom počinje«.*[25] Dakle, poslije »sporazuma!« Sada, kad je oživotvorena samostalna Banovina s autonomnim kompetencijama, kakve nisu imale nijedna druga banovina u državi, poslije »sporazuma« nastaje trka u licitiranju sa radikalnim parolama između pristalica HSS i ustaša, koji su bili sve glasniji i aktivniji. To se i opet savršeno podudara sa sve bližim ponovnim dodirom grofa Ciana sa Pavelićem. Mačekovi pojedinačni istupi protiv ustaša u hrvatskoj banovini, jesu samo platonske

[23] Mirko Glojnarić, Borba Hrvata. Zagreb 1940., 317-318. — Treba da se kaže da je dr. Maček bio na takvom veleizdajničkom terenu i u suradnji s Talijanima i u vrijeme prvih borbi s Beogradom 1919. — kad su Talijani pomagali republikanski pokret i finansirali ga. Vidi: Manko Gagliardi, Istina o hrvatskom emigrantskom komiteu 1919-1921. Graz 1922., 15, 28. — Ma koliko figura samog pisca ne ulijeva veliko povjerenje u vierodostojnost podataka, uza sve, uloga dra Kežmana, svećenika i sekretara HRSS, koji je tada više radio s drom Mačekom nego Stj. Radićem, govori da su te izdajničke veze bile moguće.

[24] Mirko Glojnarić, Borba Hrvata, 353-358.

[25] Mirko Glojnarić, Borba Hrvata, 358-365.

enuncijacije, kako se vlast ne bi ispustila iz ruku. U tome je bila jedina razlika između Pavelićevih i Mačekovih nastojanja. Ni u čemu drugom. Jer, progoni koji sada slijede u banovini Hrvatskoj protiv komunista, Hrvata jugoslavenske orijentacije, slobodnih zidara, a uskoro za tim i antižidovski ispadi, bili su sasvim ustaškog karaktera i s njima je mogao da bude zadovaljan i zločinac Pavelić.

»Sporazum« mjesto da je unio smirenje i pokazao znake konsolidacije države, i punu dobru volju oba kontrahenta, a ne samo jednoga, koji je također ostao nezadovoljan, on je postao izvor najtežih uznemirenja stvorivši tešku psihozu nepovjerenja ne samo u Srbiji, nego i kod prečanskih Srba, koji nisu ništa dobra naslućivali gledajući sprovođenje u život nove banovine Hrvatske. A rat je već počeo, malo dana iza postignutog »sporazuma«. Ustaška razorna akcija pokazat će se tokom 1940. naročito u vojsci. Gotovo su programne riječi grofa Ciana, kad bilježi u svoje memoare 13. I. 1940.: *»Moramo žuriti, jer hrvatsko pitanje sazrijeva«*. Da su Mussolini i Ciano bili ohrabreni za takve akcije mnogo je, 1939., doprinjeo i Maček. A desetak dana poslije toga primio je Ciano Antu Pavelića. Sam dr. Maček, pogađajući se s Italijom, igrao je na konopcu održavajući ravnotežu između osovine i demokracije. u potpunosti odobravajući vanjsko-politički stav kneza Pavla, a potajno održavajući veze sa zapadnim demokracijama. Kako široke mase nisu baš s oduševljenjem dočekale »sporazum« to je vodstvo tzv. hrvatskog narodnog pokreta izdalo jednu strogo povjerljivu okružnicu u kojoj su se dale instrukcije za daljni rad narodnog pokreta u duhu Košutićeve programne misli da »borba istom počima«. Dok se u vrijeme objavljivanja ove okružnice moglo još smatrati da je apokrifna i da potječe ili iz redova Stojadinovićeve grupe ili samih ustaša, poslije objavljivanja memoara grofa Ciana, teza onih koji su tvrdili da je autentična, dobila je na snazi. 16 točaka raznih instrukcija u stvari je 16 zapovijesti za rušenje Jugoslavije. U 15. se kaže:

> »Držeći se gornjih uputstava, mi ćemo izabrati svaku konjunkturu za naše ciljeve. Međunarodna situacija ide nam u korist. Ruši se sistem Versaillesa, a Jugoslavija je umjetna tvorevina toga sistema. Naše će vodstvo balansirati između osovine i demokracije. Imamo ljude i za jedne i za druge. *Glavno je da se ruši Jugoslavija! Kod toga nas uveliko pomaže katolička crkva... Treba stoga uzdizati katoličanstvo kao glavni branik hrvatstva. Na pravoslavnu kao bizantsku kulturu treba navaljivati i treba isticati da su specijalne odluke.«*[26]

Doista, sve što se sada dešavalo bilo je u duhu ovih instrukcija. Uloge su bile vješto podijeljene. *Klerikalizam dobio je sada sasvim klerofašistički izgled.* Sva klerikalna štampa pišući o ratu, na strani je osovine ili neposredno, određeno jasno ili u aluzijama. O slomu Čehoslovačke pisalo se gotovo istim rječnikom pogrda, uvreda i ismijavanja u klerikalnoj štampi, kao da je izlazila u jednoj Slavenima neprijateljskoj zemlji. Glorificirala se kvislinška Slovačka i njen klerofašistički raj. Uistinu, osjećalo se i na svim stranama pljuštali su dokazi da »sporazum« nije politika HSS, nego samo taktika, od čega se prvaci HSS kao na pr. podpredsjednik stranke Košutić, nisu ni branili. U jednom govoru aludirao je na započeti rat i podvukao je da je »Hrvatska u prošlom evropskom lomu izgubila svoju slobodu, a da je sada u drugom lomu

[26] Iz savremenog letka koji je širen u Hrvatskoj, a odatle prenesen u Srbiju.

dobiva«. Ing. Košutić naišao je na skladan odjek u mislima i nadanjima Mile Budaka, do nedavna Pavelićeva emigranta, koga je amnestirao još Milan Stojadinović i koji je u svome listu, »Hrvatskom narodu« razrađivao ovu Košutićevu misao, pa i onda, kad je kritizirao »sporazum«. Kad se vratio sekretar stranke Krnjević u Zagreb, pri pozdravu je dr. Reberski izrazio svoju radost što se vratio u Hrvatsku pošto će sada *»moći da nastavi borbu do potpunog oslobođenja, do potpune slobode hrvatskog naroda i hrvatske domovine... Čim nam redovi budu jači tim će se prije ostvariti onakva sloboda kakovu želimo. Čeka nas još velika borba i veliki rad da postignemo ono što nam pripada po pravu«*.[27] Tako dr. Reberski, kao i ing. Košutić. Seljačka zaštita i građanska zaštita sve su više dobijale oblik vojnih formacija, koje će prvih dana NDH istupiti otvoreno kao ustaške organizacije, dok su od 6. aprila do 10. izvršile sve zapovijesti Ante Pavelića, prenijete u Hrvatsku preko Radia. Pa i nije čudo da je dr. Maček o Božiću 1939. pozdravljen od svih organizacija HSS sa područja grada Zagreba, naročito od strane Hrvatske građanske zaštite u odgovoru rekao: »Postigli smo hvala Bogu u ovoj godini mnogo i možda više nego što sam ja prije godinu dana i mislio. *Međutim svakako s tim posao nije gotov. Dobrim i složnim radom nastojmo da dođemo do potpune hrvatske slobode!«*

Dakako ustaški listovi, koji su već sada izlazili u banovini Hrvatskoj, kao što su »Hrvatski narod«, »Nezavisnost«, »Hrvatska gruda« bili su na njima svojstven način odlični suradnici na rušilačkom poslu, izgrađujući u fantazijama širih slojeva pojam »potpune hrvatske slobode« i »nezavisne države Hrvatske«. Klerofašisti jednako su prihvatili ustaški način razrađivanja misli o potpunoj hrvatskoj slobodi, o ukazivanju na zajedničke neprijatelje crkve i hrvatstva. U tome su ih slijedili i pojedini poslanici HSS, najbliži suradnici dr. Mačeka. Dr. Josip Torbar, ministar u prvoj »sporazumaškoj« centralnoj vladi na kongresu Hrvatske katoličke štampe u Zagrebu, koji se održao maja 1939., kao izaslanik dr. Maček rekao je:

»Posve je ispravno otvarač kongresa konstatirao, da je život hrvatskog naroda neodvojiv od katoličke crkve. Katolička crkva najveća je snaga, pomoću koje smo se dosad održali, ona je i najveće jamstvo, da ćemo se i odsada držati. Kroz 12 stoljeća su hrvatski narod i katolička crkva imali iste neprijatelje na istoj strani. Katolička crkva je dala snage hrvatskom narodu da se odhrva neprijateljima. Na strani hrvaskog skog naroda nalazi se danas gotovo unisono cijela katolička crkva, a svi neprijatelji se nalaze na protivnoj strani. Prošao sam sve hrvatske krajeve i gdje je narod bliz i odan katoličkoj crkvi, tamo smo najjači, nemamo se čega bojati. Crkva katolička dok bude svom narodu ono, što mu je bila dosada, također se nema čega bojati. Svećenstvo je vanredno mnogo doprinijelo obnovi hrvatstva.«[28]

Dosljedno, na jednoj strani katolička crkva, a na drugoj prema Stadlerovom političkom programu za XX. stoljeće prigrabljeno hrvatstvo, u stvari su bili osnovna potka i za klerofašističku ideologiju u čitavoj štampi Pavelićeve NDH.

Ovako je izobličavao ideologiju osnivača stranke ministar, koji će u vladi »sporazuma« predstavljati HSS. Ali je važno bilo, da se i po cijenu oskvrnuća ideologije osnivača stranke redovi jačaju, pa i pomoću klerofašističkih saveznika, jer će

[27] U prvim danima sporazuma. »Vidici« 1939., br. 15 i 16. 427.
[28] »Jugoslavenske novine« 11. V. 1939.

se kako je rekao dr. Reberski pozdravljajući Krnjevića »sa jačim redovima prije ostvariti ona sloboda kakovu želimo«. Klerikalci, za uzvrat, bili su odlični suradnici na poslu povjerljivih instrukcija dra Mačka, datim poslije »sporazuma«. Uloge su bile podijeljene. U štampi i na propovijedaonici, u društvu kao i u raznovrsnim političkim i kulturnim ustanovama, pod mitrom i bez nje.

Crkveno-politička alijansa, tako svečano i službeno formulirana kod odra nadbiskupa Bauera (1937.), između Kaptola i vodstva tzv. Hrvatskog narodnog pokreta, došla je upravo do dirljivog izraza na jesen 1939., kad je nadbiskup Stepinac mogao da ubere prve vidnije plodove svojih nastojanja ne samo u vezi sa kultom blaženoga Nikole Tavelića, za koga će se sada tražiti da ga Rim proglasi svecem, nego uslijed odnosa sa t. zv. političkim vodstvom Hrvata, koje je u svemu podupiralo nastojanja crkvenih šefova u Hrvatskoj. Međusobne obaveze i podupiranja bila su na dnevnom redu. Prije nego što je nadbiskup Stepinac pošao u Rim, da sa jednom svečanom delegacijom dostavi novome papi Piju XII. želje i molbe da proglasi Tavelića svecem, pošao je mjeseca maja 1939. do Pija XII. nadbiskup Šarić, koji je u toj svojoj poklonstvenoj audijenciji izvršio i jednu političku misiju, opunomoćen od predsjednika HSS dra. Mačka. U izjavi koju je nadbiskup Šarić dao »Obzoru« 7. VI. 1939., nadbiskup sasvim otvoreno ispovijeda ovu svakako važnu činjenicu, nesumnjivo prvu ove vrste u historiji Radićeve Seljačke stranke. Stari pristaše pokojnog Radića sigurno su govorile na pučki, seljački način, da su se prevrtale kosti Stjepana Radića na Mirogoju u trenucima, kad je njegov nasljednik zatražio pomoći od onoga, od koga je Radić nekad očekivao prokletstvo, smatrajući da će samo tako hrvatski narod postati sretan. Naime, nadbiskup Šarić je doslovno rekao:

> »Ja sam mu (tj. Piju XII.) isporučio odane poklone svoga klera i puka. *i vjernost svega Hrvatskoga Naroda.* Ovo posljednje *mogao sam mu isporučiti, jer sam bio za to posebno opunovlašten od vođe Hrvatskog Naroda g. dr. Vladka Mačka. Svetoga Oca je obradovala ova poruka, pa je uzvratio pozdrav i apostolski blagoslov Hrvatskom Narodu i Njegovu vodi...* Sa suzama u očima rastao sam se od tolike dobrote Sv. Oca, koji je doista pravi Anđeoski Pastir i *doista velik prijatelj Hrvatskog Naroda...*«[29]

Autor pjesme »Hrast« i njegov hvaljeni »Vođa« zacijelo su sporazumno iznijeli sliku političke situacije u Jugoslaviji, a naročitim obzirom na Hrvate, pred Pija XII. tog »doista velikog prijatelja Hrvata«. Novembra iste godine dr. Maček će to potvrditi i u jednoj povelji, koju će Piju XII. u njegovo ime predati njegovo izaslanstvo, koje je u Rim pošlo zajedno sa hrvatskim episkopatom, da od pape izmoli kanonizaciju Nikole Tavelića.

Naime, 10. XI. 1939. krenulo je iz Zagreba 145 hodočasnika za Rim iz raznih krajeva hrvatskih, da se pridruže molbama episkopata, koji je predvodio nadbiskup Stepinac, kako bi se 1941. proglasio bl. Nikola Tavelić svecem. U ovom hodočasničkom zboru nalazili su se i specijalni izaslanici »Vođe« hrvatskog naroda Đuro Maršić i dr. Ivan Pernar. U svečanoj sali, u kojoj je papa primio ove hrvatske hodočasnike, pred papinskim prijestoljem bili su s desne strane biskupi, a s lijeve, kako kaže izvjestitelj »Vrhbosne«, *»izaslanik Vođe hrvatskog naroda g. Đuro Maršić te naš narodni prvak dr. Ivan Pernar sa gdom Ankom.* U polukrugu pred prijestoljem smjestili su se hodočasnici uz svoje biskupe, koji su sjedili u prvim redovima«.

[29] »Vrhbosna« 1939., br. 6, 146.

Najprije je papu pozdravio na latinskom nadbiskup Stepinac pročitavši sa pergamene molbu za kanonizaciju bl. Tavelića, a onda je iza njega to isto učinio Mačkov izaslanik. Nadbiskup Stepinac je iznio historijat veza Hrvata sa Sv. Stolicom, sve tamo od splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina, koji je ponovno vraćen u VII. stoljeće, samo stoga, da bi te veze bile za dva stoljeća starije. Dogledavajući godinu 1941. nadbiskup Stepinac se kroz historiju vezuje sa spremanim velikim događajima.

> »Hrvatski knezovi primivši kasnije Krst, sklopili su savez i dali pismeno obećanje sv. Petru Apostolu u doba sv. Pape Agatona i obećali, da ne će nikada oružjem napasti tuđe zemlje, nego da će živjeti u miru sa svima, koji to hoće, a s druge strane Papa im je obećao, da će se za njih boriti *Bog kao osvetnik*, a pobjedu će im pribaviti Kristov učenik Petar, ako ih kada napadnu drugi narodi i s njima se zarate. Presveti Oče, hrvatski narod nije kroz 1300 godina odstupio od ovoga ugovora i nikada nije prekršio vjere sv. Petru, i njegovim nasljednicima, premda su postojale teške napasti i pogibelji. Što više, hrabro je branio katoličku vjeru protiv neprijatelja kršćanskog imena. I zato ga je Papa Leon X. (1519.) počastio naslovom »Predziđe kršćanstva.«
>
> Stoga, Presveti Oče, prostrti do nogu Tvoje Svetosti ponizno molimo, da se prigodom svečanosti jubileja 1300 godišnjice prvih veza hrvatskog naroda sa sv. Majkom Crkvom dostojiš jednako vrijednom kanonizacijom unijeti u popis svetaca junaka našega naroda Bl. Nikolu Taveliću iz reda Sv. Franje, koji je 14. studenoga 1391. u Jerusalemu prolio svoju krv za Krista, pošto je kroz dvanaest godina obraćao raskolnike i suzbijao krivovjerne bogumile u Bosni, a Papa Leon XIII. proslavio ga je čašću blaženika 6. lipnja 1889.
>
> *Konačno u ime čitavoga hrvatskoga naroda, ponovno ispovijedajući vjernost, poslušnost, ljubav prema blaženom Petru i njegovim nasljednicima, ponizno molimo Apostolski blagoslov.«*

Poslije toga, stupio je pred papinsko prijestolje izaslanik dra. Mačka Đuro Maršić, i sa pergamene pročitao latinski pisanu povelju, koju »Vrhbosna naziva *»adresom našeg Vođe«*, a Mačkov »Hrvatski dnevnik« — *»deklaracijom hrvatskog narodnog vodstva«*.

Ova »adresa« ili »deklaracija«, koju je podpisao dr. Vlatko Maček kao *»Dux Populi Croatici«*, osvjetljava punu izdaju ideja Stjepana Radića, koji se ne bi nikad složio sa znatnim dijelom misli iznesenih od njegova nasljednika u toj »deklaraciji« — »adresi«.

> »Vaša Svetosti!
>
> Hrvatsko narodno političko vodstvo zajedno s cijelim hrvatskim narodom pridružuje se molbi Hrvatskog Metropolite i zagrebačkog Nadbiskupa za kanonizaciju svetog sina Hrvatskog Naroda bl. Nikole Tavelića.
>
> Imajući sreću i čast, da to ovdje izjavim, dužnost mi je ovom zgodom posebno naglasiti privrženost hrvatskoga naroda rimokatoličkoj crkvi kao nositeljici vječne istine, socijalne pravde i međunarodne solidarnosti u svijetu.
>
> Hrvatski narod primivši pred više od tisuću godina kršćansku vjeru od rimskih Papa, bio je kroz svoju prošlost uvijek nepokolebiv nosilac i pionir gore navedenih vrlina, koje jedine mogu povratiti čovječanstvu sreću, mir i spokojnost.

Nije zato čudo, da je Papa Leon X. dao Hrvatskom Narodu časno ime »Antemurale Christianitatis.«

Po svojoj naravi miroljubiv, a po svojem kršćanskom odgoju blage, ali nepokolebive i neustrašive ćudi, Hrvatski Narod prvi među svima narodima svijeta još godine 680. sklapa međunarodni ugovor s Papom sv. Agatonom, kojim ugovorom obećaje, da ne će nikada voditi ratova u svrhu osvajanja tuđih zemalja.

Toga se svoga obećanja hrvatski narod časno držao kroz cijelo ovo više nego tisućljetno razdoblje, uz to je ostajao čvrsto i nepomično na braniku svoje zemlje kao samostalne i nezavisne političke jedinice.

Prožet kršćanskom vjerom i kulturom, hrvatski narod je uvijek držao zadanu riječ, dajući ljubav za ljubav i povjerenje za povjerenje.

To dokazuje povijest stoljetne borbe hrvatskoga naroda za goli život i nezavisnost. Ove su borbe često i istodobno bile borbe za očuvanje veza sa Sv. Stolicom, te pružaju najrječitiji dokaz sinovske povezanosti hrvatskog naroda sa sv. rimokatoličkom crkvom, sve do današnjega dana.

Nikada ništa nije moglo pokolebati hrvatski narod u takvom držanju.

Zato idući trajno i nepokolebivo stopama svojih pređa hrvatski narod kliče: Živio Sv. Otac Papa Pijo XII. Živio!

Dr. Vladko Maček, vođa hrvatskog naroda.«[30]

Kad je zastupnik dra. Mačka svršio sa čitanjem »adrese« — »deklaracije« ili kako kaže dopisnik »Hrvatskog dnevnika« (18. XI. 1939.) »peticije dra Mačka«, on ju je uručio papi, a papa predao sekretaru. Na to je Pijo XII. oslovio prisutne sa hrvatskim riječima »Hvaljen Isus« i započeo svoj govor sa »Dragi naši Hrvati!« da produži na latinskom, što je sve izazvalo ushićenje i veliku radost hrvatskih hodočasnika.

Papa je u odgovoru naglasio katolički značaj hrvatskog naroda, pa je izjavio da je upravo u sadašnjim vremenima potrebna vjera u Boga za stvaranje uslova u cilju obnove moralnoga reda u svim slojevima naroda i u svim staležima. Papa je uvjeren da će Hrvati ostati i dalje vjerni svojoj vjeri, kao i svojim tradicijama i tekovinama, kako je to bio i bl. Nikola Tavelić, koji će, ako to bude volja Božja, biti proglašen svecem, što je želja i pape i hrvatskoga naroda, na slavu Božju i njegove crkve u Hrvatskoj.

Poslije papinog govora prisutni su otpjevali crkveno-političku pjesmu »Do nebesa nek se ori«, u kojoj su pjesmi zagrebački jezuiti vješto spojili hrvatstvo sa Srcem Isusovim, kao što je to kasnije učinjeno i sa Bogorodicom, kao »Kraljicom Hrvata«.

Na to je uslijedio papin blagoslov podijeljen prisutnima, t. zv. vodstvu hrvatskoga naroda i svima Hrvatima. Mačkov »Hrvatski dnevnik«, prikazujući ovaj prijem, ne razlikuje se nimalo od svojih klerikalnih drugova u Zagrebu i Sarajevu, kad podvlači da je u času ovog blagoslova, *»na Hrvatsku u te časove sišao odraz svetosti, koja znači nov duhovni elemenat za njeno ojačanje na putu do hrvatskih narodnih ideala«.*[31]

[30] Ivan Jablanović, Rimsko hodočašće od 10. XI. do 20. XI. 1939. »Vrhbosna« 1939 »Hrvatski dnevnik« kao i »Hrvatska straža« objavili su 15. XI. 1939. i faksimile crkvene i političke »adrese« — »deklaracije« — »peticije« i tako su dali i s ove strane čitavoj stvari pun i zajednički smisao sadržaju ove manifestacije. Prije potpisa »Dux-a Populi Croatici« izrađen je hrvatski grb »kao simbol hrvatske samostalnosti.«

[31] Veliki hrvatski dan u papinskim dvorima. »Hrvatski dnevnik 18. XI. 1939.

Tako dakle, niti tri mjeseca poslije sklopljenog »sporazuma« knez Pavle-Cvetković-Maček, kao i poslije prvog njemačkog uraganskog furora nad porušenom Poljskom, dr. Maček i hrvatski klerikalci, jednodušni, kroz vatikanska vrata dogledavaju »nov duhovni elemenat za ojačanje Hrvatske na putu do hrvatskih narodnih ideala«. A koji su to ideali bili dovoljno su objašnjavali na raznim zborovima prvaci HSS, koje sada stalno kao sjena prate i predstavnici klera. Komentari klerikalne i ostale hrvatske štampe, koja je bila pod neposrednim utjecajem vodstva HSS slažu se u veličanju značenja ovog gesta dra. Mačka. »Hrvatskom dnevniku« bilo je naročito drago da je i vatikanska i ostala štampa u Rimu, znači fašistička, podvukla ovu zajedničku akciju hrvatskog klera i političkog vodstva naroda.

»Većina se komentara slažu u tom, da je taj toliki uspjeh postignut na prvome mjestu tim, što je ovom prilikom hrvatski narod stupio pred Svetu Stolicu u tako divnom jedinstvu svog crkvenog i narodnog političkog vodstva. Vrhovni poglavar katoličke crkve tim je jasno dokazao, kako je Crkvi stalo do toga da se kod katoličkih naroda razvija u skladu narodna politika i djelovanje Crkve, da jedna drugu pomaže. Ako je ikada kod kojeg naroda to skladno zajedništvo duhovnih i narodnih predstavnika dolazilo do punog izražaja, to je uvijek bilo kod hrvatskoga naroda kroz svu njegovu povijest. A eto, to je i ovaj puta tako manifestirano došlo do izražaja pred cijelim svijetom . . .«

Dopisnik »Hrvatskog dnevnika«, zaboravio je u tom trenutku svog klerikalnog zanosa na samog osnivača Seljačke stranke Stjepana Radića, koji je još prije jednog decenija i te kako išao u raskorak u svojim političkim akcijama s onima klera pobijajući ga svuda kao protivnika ne samo svoje stranke, nego i općih dalekosežnih hrvatskih narodnih ciljeva. Jer, da je Radić sretnim slučajem ostao živ, sigurno ne bi nadbiskup Stepinac, a ni rimski dopisnik Mačkovog »Hrvatskog dnevnika« imao mogućnosti, da napiše i ove antiradićevske retke: *»Vođa hrvatskoga naroda dr. Vladko Maček kao najvjerniji tumač hrvatske narodne duše osjeća se ponukan, da historijskom svojom izjavom podupre akciju hrvatskoga metropolite dra. Alojzija Stepinca, koja ide za afirmacijom hrvatskog naroda u tom smjeru ne samo u domovini, nego eto pred cijelim svijetom . . .«*[32]

Hrvatski hodočasnici nisu se zadovoljili samo posjetom kod pape, nego su istoga dana pošli i do bivšeg beogradskog nuncija, sada kardinala Pellegrinettija. Zajedno s određenim biskupima nalazili su se i izaslanici dra Mačka, Maršić i Pernar, i bili su neobično sretni, zadovoljni i razdragani, kad im je kardinal obećao »da će do smrti ostati prijatelj hrvatskog naroda«, što je on doista i bio, kako je u ustaškim nekrolozima, poslije kardinalove smrti to i ustvrđeno, pošto je stalno pratio ustašku štampu, naročito ustaški Budakov »Hrvatski narod«.

Istoga dana, kad su hodočasnici bili kod pape, objavili su hrvatski biskupi u Rimu poslanicu hrvatskom narodu, objašnjavajući mu značenje ovog znamenitog događaja. Imajući punu suglasnost dra. Mačka oni su uveliko prešli i na politički teren, a zahvaćajući savremenu situaciju, obaviješteni o općem razvoju prilika u zara-

[32] Rim govori o Hrvatima. Odjeci iza audijencije kod Pape Pia XII. »Hrvatski dnevnik« 19. XI. 1939.

ćenoj Evropi, pošli su odlučnim korakom oživotvorenju svojih planova, ocrtanih još 1900. godine na prvom svehrvatskom Euharističkom kongresu u Zagrebu. Sada su se ne samo nazirali, nego već i gotovo dohvatali granični stubovi buduće ustaške Civitas Dei. Jer, oni, kazujući svoje misli, koje kroz presjek historijskih skorih doživljavanja dobivaju svoju punu potvrdu, smatraju da mogu upravo oni uzimati sudbinu hrvatskog naroda u svoje ruke. Evo samo nekoliko stavova iz te nesumnjivo etapne poslanice, iza koje će sve ostale, koje će se pojaviti u vezi sa 1300 godišnjicom veza Hrvata sa Rimom, biti jedan logičan niz, koji je vodio pravo u ustašku NDH — »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, a kroz nju u njihov ideal, »Božje i Vojujuće Hrvatske«.

»Naš Hrvatski Narod, govore biskupi i nadbiskupi, proživljuje danas jedno od najvećih doba u svojoj historiji. Duboko smo svijesni, da se nalazi na velikoj raskrsnici, gdje treba da izabere sebi puteve za buduća stoljeća svoga života. Usred sadanjih kobnih događaja u Evropi i još možda kobnijih ideoloških utjecaja treba njemu i njegovim duhovnim i narodnim vođama posebne pomoći s neba, da mudro, snažno i ustrajno zaputi prema ciljevima, koji mu jamče blagoslov Božji na svim poljima njegovih prosvjetnih, socijalnih, gospodarskih i narodnih nastojanja . . .

Poradi toga došli smo u Rim, a s nama također ovlašteni zastupnik Hrvatskoga Naroda i brojni hodočasnici, pripadnici raznih slojeva iz svih hrvatskih krajeva, da čujemo iz ustiju samoga Sv. Oca Pape Pia XII., koji zamjenjuje Krista, Gospodara naroda i sudbina na zemlji što treba da Hrvatski Narod radi, da mu budu odluke na današnjoj njegovoj velikoj raskrsnici na sreću i blagoslov. Papa je od Boga postavljeni nepogrešiv tumač onih istina, koje upućuju ne samo duše k sreći u Bogu, nego i čitave narode k sreći na zemlji. Tko njega slijedi i sluša, ne će i ne može zalutati.

S najvećom ljubavi On nas je danas primio i sa spremnošću najboljeg oca razvio nam program, prema kojemu neka Hrvatski Narod u današnje doba radi, da budu njegova djeca doista djeca Božja na zemlji. Prekrasan je to program; on zaslužuje, da ga svaki Hrvat katolik nauči na pamet, da svaku njegovu riječ neizbrisivo zacrta u svoju dušu te je u životu posvuda ostvaruje. Rijetko se kada desilo, da je Namjesnik Kristov na zemlji jednome narodu tako od srca, tako lijepo i tako stvarno razvio program rada za njegovo svestrano blagostanje kako je to danas učinio Sv. Otac Pio XII. . . .«[33]

Papa i biskupi, u ovoj poslanici hrvatskom narodu, uzimajući u svoje ruke i političke uzde, dakako sa dopuštenjem nasljednika Stjepana Radića, na kraju želi, da »Hrvatski Narod postane narod Božji« — o čemu se kao već o ostvarenome toliko spontano, neposredno i otvoreno govorilo, kad je došao taj trenutak, 10. aprila 1941. U godini, koju su oni izabrali za kanonizaciju bl. Nikole Tavelića!

Nema sumnje, da je bio veoma mali broj onih u Jugoslaviji, sada već prepunoj klerofašističke pete kolone, koja će sa svim žarom i spremnošću dočekati nosioca ovog velikog klerikalnog plana, koji su imali smionosti da zagledaju opasnosti pravo u oči i da joj postave svu diagnozu. Svakako, komentar Stepinčeve »Hrvatske straže« o papinom govoru i njegovoj alegorijskoj pozadini bio je narječitiji komentar, koji je tek tok daljnih zbivanja mogao pravilno odgonetnuti. Jer, papa je podvukao, kako kaže »Hrvatska straža« da se nada »da će u skoroj budućnosti biti sređeni i odnosi

[33] »Vrhbosna« 1939., br. 11-12, 241-245.

Crkve kod Hrvata«, ne zaboravljajući udarac s odbijanjem Konkordata i spremajući svoju odmazdu. A ona je, po sudu mjerodavnih u Vatikanu, stigla sa 10. aprilom 1941.!

Vodstvo t. zv. hrvatskog narodnog pokreta i vodstvo klerikalnih aspiracija u Jugoslaviji kretali su se sporazumno i sa planom prema svome cilju. I to, s obzirom na unutrašnju politiku Jugoslavije, kao i vanjsku, koja je uglavnom imala da osigura zajedničke interese oba saveznika, dra. Mačka i dra. Stepinca.

Nadbiskup Stepinac imao je prilike da u početku 1940. pod mitrom iskaže svoja shvaćanja o odnosu crkve prema državi ispred glavnog nosioca »sporazuma« i vođe osovinske politike u Jugoslaviji. Pravo pred knezom Pavlom, kad je ovaj došao u Zagreb, da vidi prve rezultate svog »sporazuma«, 15. I. 1940. pred ulazom u crkvu svetoga Marka. S osobito visokog pijedestala, s nasilnošću pobjednika, ali i s povređenošću pobjeđenog protagoniste Konkordata, izveo je nadbiskup veoma vješto odmazdu kakvoj se knez Pavle u snu ne bi nadao. Nadbiskup Stepinac u svečanom biskupskom ornatu, pod mitrom, okružen biskupima, dr. Njaradijem, dr. Salis-Sewisom i dr. Lachom, predstavnicima kaptola i svih redova i župa u Zagrebu. U njima svima bučao je duh pritajene osvete za neratificirani Konkordat. Kad su kraljevska visočanstva pri ulazu poljubila ruku preuzvišenog nadbiskupa, nadbiskup Stepinac je izgovorio pozdravne riječi, koje su zaprepastile i samog bana dra Šubašića.

»Vaša kraljevska Visosti!

Radujem se da Vašoj Kraljevskoj Visosti mogu pružiti svojim pozdravom danas dokaza o onom pijetetu, kojim crkva katolička poštuje vlast i njezine nosioce. Radujem se da Vam taj dokaz mogu pružiti ovdje na ulazu u hram božji danas, kada je čovječanstvu tako potreban autoritet.

Mogu uvjeriti Vašu Kraljevsku Visost, da me nije amo nagnala kruta nevolja, nego svijest da mi je kao katoličkom biskupu sveta dužnost govoriti i onda, kada bi drugi možda šutjeli, da mi je pravo i dužnost reći biskupsku riječ. Jest! Crkva katolička poštuje autoritet i okružuje ga sjajem. Ili bolje: ona upire prstom na onaj sjaj što pada na nj i svjedoči za njegovo nadzemaljsko porijeklo. Ali, crkva katolička jasno upozorava i na to da je jedini sigurni temelj svakog autoriteta u Bogu i poštivanju Boga. *Rastaviti autoritet od Boga preziranjem njegovih zapovijedi, prelaženjem kompetencije i diranjem u tuđa prava, prava crkve ili prava naroda, bilo vlastitoga ili tuđega, znači za svakoga nosioca vlasti sjeći vlastitu granu na kojoj se drži, rušiti temelj koji nosi vlastiti mu prijesto.*

Stoga mi je, Vaša Kraljevska Visosti, drago da Vas mogu pozdraviti na vratima starodrevnog hrama, čiji toranj poput prsta božjega pozivlje naš pogled prema nebu i dovikuje nam riječi Utjelovljenoga Boga: »Ne bi imao nikakove vlasti nada mnom, da ti nije dana odozgo!« (Iv. 19. 11.). U svakom čeljadetu, u svakoj krštenoj duši ima da se na ovaj način utjelovi Bog. Stoga je i za samog Boga pisano: »S velikim poštovanjem upravljaš nama!« (Mudr. 12, 18). I zato svaki od nas, koji ima nad ljudima vlast, bilo duhovnu bilo svjetovnu, valja da je upotrebljava: »Quasi rationem rediturus Deo« — »Kao onaj koji će polagati strogi račun Bogu«.

Veoma mi je drago, što mogu Vašu Kraljevsku Visost pozdraviti na ulazu ovog starodrevnog hrama, koji je vjekovnim svjedokom one neiskorenjive svijesti i one nenadmašive vjere u vječnu pravdu i pravicu, koja živi u hrvatskom narodu. *Na ulazu ovog starodrevnog hrama koji svojim vjekovnim iskustvom svjedoči da se svaki pokušaj, pogaziti Božje pravo i pravicu, pogaziti prava hrvatskog naroda — taj dijelak, iako maleni Božjega prava —*

svršio porazom onih koji su zaboravili da nema prava i da nema vlasti protiv Boga vječnoga i velikoga i protiv njegovih odredaba.

Veoma mi je drago, Vaša Kraljevska Visosti, da Vas mogu pozdraviti na pragu ovoga hrama Božjega, jer su mi ti vaši koraci dokazom Vaše iskrene želje, donosit darove vlasti, dostojne njezina izvora, Boga, te ih upraviti Njemu kao cilju. Ti su mi koraci dokazom Vaše duboke svijesti odgovornosti, što tereti svakoga nosioca vlasti.. Oni su mi dokazom poniznog priznanja, da bez Boga i Božje milosti ne možemo ništa.

U to ime, Vaša Kraljevska Visosti, ja Vas srdačno pozdravljam, moleći Boga da uvijek i u svemu i oni koji su na vlasti i oni koji imadu da slušaju vlast, budu i ostanu dostojni sluge onoga Boga, koji je istina i pravda, ljubav i mir.«[34]

Ovim »pozdravnim« riječima nadbiskup Stepinac ponovo je zasjao u očima ne samo klerikalaca nego i ustaša koji su likovali nad lekcijom, datom »Njegovoj Kraljevskoj Visosti«. Božanske prijetnje upućene kroz usta nadbiskupa Knezu Namjesniku primljene su sa pravim aplauzom u svim opozicijskim krugovima, dok su oni iz vladinih redova kroz štampu ukazivali na netaktičnost i neodmjerenost, i suviše providnih aluzija na diranje u prava tuđeg naroda, na rušenje temelja, koji nose »vlastiti mu prijesto«, na to kako se svaki pokušaj, da se pogazi pravo naroda svršava porazom onih koji to čine. Sve to nije odgovaralo ni mjestu ni času, kazivali su oni. Nadbiskup Stepinac dozvolio si je da govori kao papa u vrijeme Grgura VII. rimskim carevima njemačkog naroda. »Taj mladi gospodin (tj. nadbiskup), koji bi, da nije stvorena Jugoslavija, bio danas možda kapelan ili seoski župnik, morao bi ipak pred vratima hrama božjeg više osjećanja i pijeteta imati za tragične peripetije u životu naše domovine«.[35]

Ovako je nadbiskup Stepinac pred starom zagrebačkom crkvom blagoslovio Knez-Cvetković-Mačekov »sporazum». A u banovini Hrvatskoj odmah je sve pošlo u duhu zadobivanja pune naklonosti katoličke crkve. Jedna od prvih naredaba koju je izdao predsjednik prosvjete u Zagrebu Izidor Škorjač bila je da je banska uprava odredila da se časovi vjeronauka u školama ne mogu više stavljati u rasporedu nastave na posljednje časove, već to mora da bude na prvim časovima.HSS morala je da čini iz dana u dan ustupke klerikalnim zahtjevima na svim područjima političkog organiziranja nove proširene Banovine Hrvatske. Uporedo s organiziranjem Hrvatske seljačke zaštite i Hrvatske građanske zaštite pojavila se unutar redova HSS nova organizacija, koju su ustvari inicirali klerikalci iz redova HSS. To je takozvani »Hrvatski junak«, koji je imao da zamijeni »Hrvatski sokol« i orlovsku organizaciju. Ta je organizacija imala da okupi oko sebe omladinu staru do 22 godine, dok na vodstvu i ostalim višim mjestima mogu biti i stariji. Iz redova tih klerikalnih »hrvatskih junaka« rekrutirat će se poslije 21. godine članovi za Hrvatsku seljačku i Građansku zaštitu. Sasvim po uzoru fašista i nacista. Naime, vidi se da je fašizam i nacional-socijalizam u mnogome poučio hrvatske klerofašističke vođe. Da bi se i starijim klerikalcima omogućilo gimnasticiranje osnovana je »Junačka zaštita« unutar okvira Saveza »Hrvatskog junaka«. Šef propagande »Hrvatskog junaka« bio je Mirko

[34] Pozdrav hrvatskog metropolite. »Novosti« 16. I. 1940.
[35] Visoka posjeta Zagrebu. »Jugoslavenska otadžbina« 1. II. 1940.

Glojnarić, dobro poznati klerofašist. Štoviše, klerikalcima je uspjelo da predobiju i predsjednika dra Mačka da odobri ovu ustanovu, ma da su mnogi od starijih radićevaca bili neskloni toj klerikalnoj ustanovi.[36] A ova ustanova odigrala je pri slomu Jugoslavije vidnu ulogu, kako će se to vidjeti iz njihovih samohvalospjeva za zasluge oko osnivanja NDH.

Priznanje tzv. Hrvatskog narodnog pokreta uz vanjsko-politički pravac kneza Pavla moralo je da pokaže i svoju idejnu suglasnost sa fašizmom i nacional-socijalizmom. Trebalo je na dnevni red postaviti ideološke probleme u borbi sa slobodnim zidarstvom, komunizmom i židovstvom. Ovu ulogu je naročito vješto preuzeo Stepinac i vršio ju je na opće zadovoljstvo talijanske fašističke štampe. Famozna »Moderna socijalna kronika« ili kraće MOSK imala je u ogromnom broju brošura, koje su se rasturale u mase da širi ideje koje je fašizam stavio na dnevni red, jednako protiv komunista kao i protiv slobodnih zidara i Židova. Odatle i brošure o zalaganju za Frankov režim u Španjolskoj. Sasvim u duhu i adekvatno piše i sva klerikalna štampa. Osnovni ton daju i propovijedi i govori nadbiskupa Stepinca koji je naročito 1940. i početkom 1941. izdignut na visokim političkim antikomunističkim i antimasonskim koturnama. A opet nadbiskup Stepinac, kao što je stalno tvrdio za svoju K. A., da je apolitična, tako je i za svoja politička istupanja i stalna učestvovanja na raznovrsnim manifestacijama tzv. Hrvatskog narodnog pokreta, pri kojima se on u svom dostojanstvu pojavljivao, tvrdio da nisu politička. Kad je na svečani dan proslave rođendana i imendana predsjednika dra Mačka jula 1939. izvršio blagoslov novog Doma Gospodarske sloge u Zagrebu, održao je govor, u kome je podvukao spomenutu, toliko često puta iskazanu misao da je sve što u ime crkve radi apolitično.

»Nikako se ovaj uzvišeni čin, riječi su nadbiskupa Stepinca, nema tumačiti kao silaženje crkve u arenu političkog hrvanja, kao vezanje uz bilo kakove političke oblike, u kojima crkva prepušta inicijativu i slobodu svjetovnjacima, nego samo kao polaganje zlatnoga temelja istine i morala, ljubavi i pravde; kao očinski blagoslov bez kojeg nema napretka . . . Kao očinski blagoslov jednom pozitivnom nastojanju na dobro onoga naroda, koji je crkvi bio uvijek vjeran, onoga naroda kojemu i ja pripadam, s kojim dijelim dobro i zlo, naroda, koji u svojim opravdanim težnjama smije, može i mora računati na potporu one crkve, koja je zaštitnica pravde i ljubavi, te učiteljica.«[37]

O novoj godini 1940. dr. Korošec je dao za svoj list »Slovenec« izjavu u kojoj je napao komunizam i jugoslavensko slobodno zidarstvo. Naime, i na ovaj način svakako se htjelo pred fašistima i nacistima manifestirati koliko su vladini krugovi odani u svom pristajanju uz osovinu. Isto tako će komunizam i slobodno zidarstvo biti i Stepinčeva fixa idea, koja će ga progoniti tokom 1940. Za te svoje propovijedi i antikomunističke i antimasonske napadaje često puta i najvulgarnijim izrazima, koristi nadbiskup Stepinac jednako katedralu kao i seoske crkvice, Euharističke kongrese ili procesije Marije Bistričke. 6. jula 1940. nadbiskup Stepinac održao je pro-

[36] Mirko Glojnarić. Što je »Hrvatski junak«? »Hrvatski dnevnik« 11. II. 1940.
[37] Govor nadbiskupa dr. Stepinca. »Novo doba« 18. VII. 1939.

povijed na Mariji Bistrici o zaslugama Matere Božje za hrvatski narod kao i crkve katoličke, kojoj Hrvati pripadaju već 13. vjekova.

> Ali »nova neman Križu časnom prijeti, silna Djevo na braniku stoj! Ta se neman krije pod raznim formama, no isti im je cilj, da u našem narodu zatru vjeru u živoga osobnog Boga i onemoguće svako djelovanje Kristove crkve. Tu je prava neman slobodnog zidarstva, kojoj je perfidnim podzemnim radom uspjelo da nekoliko decenija truje hrvatski narodni život i da najgorje prljavštine zaodjene velom krijeposti i napretka u bijedu i propast, ne prestaje rovariti ni danas u našoj domovini. Tu je neman krvave Kominterne koja nam hoće silom na mjesto kulta pravoga i živoga Boga, narinuti kult običnih zločinaca, kojima su usta puna hvale o velikim djelima komunizma, a ruke krvave i zaprljane od krvi ubijenih nevinih žrtava muževa i žena, mladića i staraca; kojima su usta puna pričanja o socijalnim reformama, a u isto doba pucaju radnicima i seljacima kosti pod knutom bezobzirnog novog birokratizma koji omogućuje razuzdan život nekolicini silnika na grbači ispaćenog puka; kojima su usta puna pričanja o komunističkom raju, ali kojeg raja pod smrtnom kaznom nitko ne smije ostaviti niti prekoračiti kad bi i htio, da ne oda možda koliko se laži skriva u sistemu, koji nema veze s Bogom.«[38]

Pa opet nadbiskup Stepinac mogao je biti neobično zadovoljan jer je i ovdje imao puno razumijevanje i podršku od strane vodstva HSS. Naime, njegovim izlaganjima se odobravalo i od strane službenih predstavnika HSS, koji su bili na ovoj crkveno-političkoj manifestaciji, i dakako, nikako ne bez znanja i odobrenja dra Mačka. Gradonačelnik zagrebački, Mato Starčević, jedan od prvaka HSS, na banketu grada Zagreba, koji je priređen u čast crkvenih funkcionera na Marija Bistrici, održao je jedan govor u kome je ponovio već poznate misli o zajedničkoj suradnji političkog i crkvenog vodstva Hrvatske. Mato Starčević je govorio sasvim u stilu ne samo klerikalnih propovjednika, nego i onih crkvenih ljudi koji pred mitronosnim velikodostojnikom puze veličajući ga, sa željom da što više pridobiju njegovu naklonost.

> »Izvršili smo u taj čas sveti zavjet svojih djedova u čast Majci Božjoj Bističkoj i po njoj smo svoje misli i duše uzvisili Gospodinu Bogu, svojem Ocu nebeskom. Nema za ljudsku dušu veće sreće i utjehe nego kada primi u sebe milost Božju.
>
> Preuzvišeni gospodine! Današnji zavjetni dan i ovim 10.000 hodočasnika pokazuju, kako hrvatski narod i zagrebačko građanstvo, vjerno i odano stoji uz Boga i svoju katoličku crkvu.
>
> *Mi smo, Preuzvišeni, sretni što ste u našoj sredini. Mi smo sretni, što ste Vi naš Vrhovni Pastir već evo sedmu godinu i naš najneumorniji zagrebački hodočasnik te nas svake godine po dobru i lošem vremenu predvodite u svetište drage Majke Božje Bističke i služite svetu zavjetnu misu za bijeli grad Zagreb. Mi smo netom slušali Vaše svete evanđeoske riječi, melem našim bolnim dušama.* Vi ste nam objavili kako nas ova g. 1940. sjeća na 13. stoljeća, što je hrvatski narod stupio u vezu sa sv. Rimskom Stolicom i

[38] Tradicionalno hodočašće u Mariju Bistricu. »Jutarnji list« 8. VII. 1940.

kako smo od onoga vremena postali kršćanski narod. Zato je Sv. Otac Pijo XII., okružnicom od 17. svibnja proglasio ovu godinu svetom i jubilarnom godinom cijeloga hrvatskoga naroda i svi treba da se duboko zamislimo u povijest prohujalih trinaest stoljeća povijesti našega naroda . . .

Nitko ne može izbrisati iz historije evropskih naroda, da je Rimska Stolica — još danas vrhovni moralni autoritet Evrope — našu hrvatsku narodnu državu uzdignula na dostojanstvo suverenoga Hrvatskoga Kraljevstva. Ova činjenica u međunarodnom evropskom životu znači neutrnjivi pravni naslov hrvatskoga naroda na vlastiti život.

Preuzvišeni gospodine! *Kada ste prošlog studena vodili hrvatsko hodočašće u Rim, politički vođa hrvatskog naroda Dr. Maček označuje tom prigodom svoga izaslanika koji predaje Sv. Ocu adresu žive privrženosti hrvatskoga političkoga vodstva prema Sv. Stolici i manifestira, kako je vjekovna tradicija hrvatskoga naroda gojiti duhovne veze s prijestoljem sv. Petra u Rimu.*

Preuzvišeni gospodine! Iskazavši Vam u ovom dragom hrvatskom svetištu osjećaje zagrebačkih hodočasnika, čast mi je u ime brojnih zastupnika grada Zagreba i njegovih građana i u svoje vlastito ime zahvaliti za svetu zavjetnu žrtvu i molitvu, koju ste onaj čas prikazali Bogu za naš bijeli Zagreb. Neka bi nas milostivi Otac Nebeski po zagovoru Majke Božje pomilovao, štitio i u ovoj strahovitoj pogibiji spasio, a za uzvrat upravljamo svi žarke želje i molitve Nebesima za Vašu Preuzvišenost, da bi Božjom pomoću, a svojom apostolskom gorljivošću proveli svoje divne osnove u vjerskoj i moralnoj obnovi mukotrpnog hrvatskog naroda na vremeni i vječni spas njegov — a na slavu Boga Velikoga.«[39]

U Kloštru Podravskom, na proslavi krunisanja Majke Božje nadbiskup Stepinac pred seljacima govori i opet na sličan način, kad ih upozorava da ne slušaju »glas komunističkih zločinaca koji ih upućuju na ubijanje djece i uče svakom nemoralu!«[40]

Na Euharističkom kongresu u Starigradu na otoku Hvaru mjeseca augusta 1940. nadbiskup Stepinac se i opet unizio do stepena fašističkih novinskih reportera, napadajući na sve strane tobožnje protivnike vjere i crkve. »Zar ne vidimo kod nas ljudi koji čim su iza svjetskog rata nanjušili da bi se mogli nečesa dočepati, ako postanu članovi one zloglasne družbe slobodnih zidara, postali njezine sluge, a sada bježe iz nje, kad joj idu crni dani, da opet uskoče u nju, ako bi joj se još kada posrećilo, da zadobije vlast u našoj domovini«? Ovdje misli nadbiskup Stepinac na svoju klerofašističku pobjedu, kojoj je aplaudirala sva klerikalna štampa, kad je po želji Rima i Berlina, zabranjeno slobodno zidarstvo u Jugoslaviji, početkom augusta 1940. Zato će se on odsad mnogo više obarati na komuniste, denuncirajući na sve strane i tako posredno i neposredno agitirati za famozni logor u Bileću, u koji je dr. Maček već uputio veliki broj istaknutijih komunista kao što je to učinio u Srbiji i njegov saveznik Dragiša Cvet-

[39] Dvadeset tisuća Zagrepčana na hodočašću u Mariji Bistrici. »Hrvatska straža« 9. VII. 1940.

[40] Zaštitnica hrvatskog naroda. »Hrvatska straža« 27. VIII. 1940.

kević. »Zar ne vidimo i kod nas ljudi koji su zaboravili preko noći sve, što su bili i što moraju biti, i bivaju pristaše najveće laži koju je svijet vidio, komunizma, čim im se približi kakva plaćena komunistička propalica? Spremni su odmah prodati ne samo svoje prvorođenstvo kao Ezav, nego i samo ime kršćansko i domovinu Hrvatsku«.[41]

Ovako je govorio nadbiskup o temi »Ako hoćemo živjeti, ostanimo vjerni Kristu«! i pred Svetom Euharistijom optužujući druge za izdajstvo Hrvatske, a sam suradnik i pomagač »vođa« Mačeka i Pavelića, koji su svaki na svoj način i za svoj račun prodavali i izdavali Hrvatsku Italiji.

Jednako je i na crkvenim svečanostima u selu Glogovnici nadbiskup Stepinac prosuo veliki broj najpogrdnijih izraza na komunizam i komuniste pa je i onda zaželio da pred seljacima bistri vanjsko-političke događaje.

> »Jer sigurno je to, gdje nema više Boga u duši, nema smisla ni domovina ni život na zemlji, kad je život bez Boga gotov pakao. Takav pakao stvorila je već u nekim državama družba onih zločinaca, koje svijet zove komunistima. Takav pakao željeli bi sada, dok traje svjetski rat, (jer riba se u mutnome najlakše lovi), stvoriti isti i u našoj domovini Hrvatskoj. *Ponadali su se valjda, kad se uspostave tobožnji diplomatski odnosi sa Savezom boljševičkih republika na istoku Evrope da će nama predstavnicima katoličke crkve u Hrvatskoj začepiti usta, da šutimo na sve što oni budu poduzimali, da istrijebe vjeru u Boga u dušama hrvatskoga naroda.* Ali taj hrvatski narod, iako manji po broju od drugih, nikada nije bio narod kukavica, pa ne će biti ni njegovi crkveni poglavari. Mi bismo bili izdajice svoga svetoga zvanja, kad bi se bilo laskanjima bilo prijetnjama dali zavesti da ne kažemo svome narodu istine. *A prava istina jest, da s komunistima nikada ne može biti suradnje*, dok se ne odreknu svoje nauke i svojih zločinstava i tako prestanu biti ono što jesu. A ne može biti suradnje zato, jer oni vode organiziranu akciju, plaćaju silnim milijunima, da se ime božje i svaka uspomena na Boga istrijebi s lica zemlje. I zato su ne samo obični luđaci ... nego su i zločinci, kad je sigurno, da Bog ne će i ne može pustiti nekažnjene ni pojedinice, ni narode, ni gradove, ni države, koje se dižu protiv njega!«[42]

Na radost fašističke Italije, a i Hitlerove Njemačke, koja je spremala svoj napad na slavensku Rusiju, na SSSR, nadbiskup Stepinac postao je već godinu dana ranije najidealniji suradnik Göbelsa i V. Gayde, i tolikih fašističkih i nacističkih antislavenskih i antisovjetskih propagandista. Ali, to je bilo milo i prvom namjesniku, vladi i svoj ostaloj buržoaskoj reakciji, i iznad svega plaćeničkom, petokolonaškom i denuncijantskom »Jugoslavenskom antimarksističkom Komitetu« čiji je famozni »Bilten« — plaćala Göbelsova propaganda. A nadbiskup Stepinac na istom je planu sa tim Komitetom i »Biltenom«.

Uistinu postupci vlasti a još više kampanja klerofašističke štampe, naišli su na veliko odobravanje u Italiji i Njemačkoj. Tome se obradovao ljubljanski »Slovenec« videći da je sve to zapaženo i pohvaljeno u fašističkim zemljama. »Slovenec« javlja iz Rima da su talijanski politički krugovi kao i talijanska štampa posvetili veliku pažnju gonjenju masona. Za njega je od značenja što ti krugovi, u oba Rima, ističu

[11] Ako hoćemo živjeti ostanimo vjerni Kristu. »Hrvatska straža« 21. VIII. 1940.
[12] Između komunista i nas ne može nikada biti suradnje. »Hrvatska straža« 17. VIII. 1940.

da su tendencije koje se pojavljuju u Jugoslaviji, sa reformama unutrašnjo-političkih smjernica, sredstvo pomoću koga će i Jugoslavija stati u red onih sila, kojima se sada otvaraju široki vidici. Znači, u red Njemačke i Italije.

> »Odlučne i iskrene nove tendencije, kazuje »Slovenčev« dopisnik, koje se najavljuju, ne mogu ostati neopažene u okviru obrisa novoga svijeta, koji će predstavljati harmoniju i jedinstvo. Obzirom na gonjenje masona u Jugoslaviji talijanska štampa smatra, da je upravo u Jugoslaviji masonerija ona tajna i najveća sila, koja se odlučno i sve otvorenije protivi provođenju novih reformi. Gonjenje i borbu za odstranjenje masona iz javnog života, u Jugoslaviji su svi politički krugovi primili sa velikim simpatijama i odobravanjem. U Rimu naime ističu, da je francuska masonerija bila jedan od glavnih krivaca za francusku tragediju. Odstranjenje masonskog upliva iz svake sredine može dati samo pozitivne rezultate.«[43]

Ove misli bile su zajedničke, ne samo hrvatskim i slovenskim klerikalcima nego i svim ostalim konservativnim i separatističkim redovima jugoslavenskog društva. Ali ne samo u Hrvatskoj i Sloveniji, nego i u Srbiji, gdje su petokolonaški krugovi i plaćena štampa, (beogradski »Balkan« i Ljotićevi »Bilteni« uz »Antimarksistički Bilten«), trovali najnevjerovatnijim lažima, otvoreno denuncirajući mnoge ličnosti, a sebe preporučivali kao vjerne i oduševljene pobornike novog poretka za koji se tako otvoreno stao zalagati knez Pavle, Cvetković-Mačkova vlada i njihov ministar vanjskih poslova dr. Cincar-Marković.

Punim jedrima zaplovila je Cvetković-Mačkova koalicija zajedno sa svom reakcijom na fašističku pučinu. Javljaju se izrazi najservilnijeg dodvoravanja fašizmu i nacizmu na svim područjima kulture i politike, kako bi se što bolje predstavili kao veoma korisni i odani suradnici na poslu oko utvrđivanja novog poretka i što prisnije uključili u nacističko-fašističku zajednicu. Prema događajima, koji su tokom 1940. i u početku 1941. vodili ka famoznom »25. martu« jedva se može reći, tko je više kome konkurirao u tom pogledu, vladajuće klike Zagreba Beogradu ili Beograda Zagrebu, a obima Ljubljane.

11. septembra 1940. otvorena je u Beogradu prva njemačka privatna gimnazija s pravom javnosti, a već poslije osam dana slijedi ista ceremonija u Zagrebu. Događaji ove vrste izazivali su zebnju u srcima rodoljuba u saznanjima kako Drang nach Osten prodire izdajstvom domaćih sinova na Balkan, kao naivni, bezazleni i tobože bezopasni kulturtregerski izraz, kome se opiru samo nekulturni Balkanci, kako je to plaćenička štampa objašnjavala narodu. Dok je dr. Maček nastojao da za svoje aspiracije i političke kombinacije predobije i London (preko Krnjevića) i Paris (preko dra Ivana Andresa), dotle mu je njegovo klerikalno-ustaško krilo bilo od velike pomoći na tom poslu na njemačkoj i na talijanskoj strani. Još mjeseca augusta donio je ministar prosvjete Korošec odluku o učenju njemačkog i talijanskog jezika u banovini Hrvatskoj za sve srednje škole. Tako su se punom voljom i svješću utirale duhovne staze budućim okupatorima Jugoslavije. Propaganda po naređenju vlasti

[43] Talijanski politički krugovi o borbi protiv masonerije u Jugoslaviji. »Obzor« 23. VII. 1940.

odlučno je kroz štampu zagovarala uvođenje talijanskog jezika od prvog razreda u srednje škole.[44] Mjesec dana poslije toga otvorene su čitave gimnazije. 19. septembra 1940. u Zagrebu je otvorena ta nova njemačka gimnazija. Klerofašistički predstojnik odjeljenja za »bogoštovlje i nastavu« Izidor Škorjač, odgovarajući evangelističkom biskupu dru Poppu kao njemačkom predstavniku, punom je servilnošću veličao korisnost otvaranja ove njemačke gimnazije u Zagrebu. Uvodničar »Hrvatskog dnevnika« nadmašio je i dra Poppa i Izidora Škorjača, zaboravljajući sva zla, koja je germanski Drang kroz više od sto godina učinio na hrvatskoj duši. Iz članka struji sva nacistička naklonost bez rezerve, a sa žarom uvjerenog prijateljstva koje shvaća i obuzima zajedničke političke i kulturne interese. Teže uvrede jednoj uistinu strahovitoj borbi, koju je najplemenitiji dio velikih predstavnika Hrvata tokom XIX. stoljeća unosio protiv prodiranja germanskog političkog i duhovnog Dranga, jedva je tko od plaćenika njemačkih bacio u obraz hrvatske historije. Jer tu se podvlači, da akt banske uprave svjedoči ne samo o visokom kulturnom stepenu hrvatskog naroda, nego je to

> »ujedno i dokaz iskrene naše želje za održanjem i pojačanjem prijateljskih veza s njemačkim narodom i njegovim velikim Reichom. *Hrvati su jedan od onih naroda, koji se u svojemu odnošaju prema Njemačkoj nisu trebali preorijentirati, jer prema njoj nisu nikada ni zauzimali neprijateljsko držanje. (!?!).* Mi smo uvijek bili svijesni prava jednog velikog naroda, kao što je njemački, i znali smo, da će se taj narod svojim organizatorskim sposobnostima podići nakon teškog udarca, koji ga je zatekao nametnutim Versaljskim mirovnim ugovorom. Premda se Njemačka nikada nije miješala u unutarnje prilike Jugoslavije (?!), ipak smo sa zadovoljstvom bilježili pisanje njemačkog novinstva, koje je više puta pokazalo odlično razumijevanje za položaj hrvatskoga naroda i za misiju, koja mu je namijenjena u ovom dijelu Evrope. Bilo je to u doba, kad je hrvatski narod bio potlačen i kada nije imao nikakvog utjecanja na vanjski politički pravac Jugoslavije. Izrazi simpatija koje smo primali iz Njemačke, bili su spontani i neproračunati (?!). Radi toga su nas se uvijek duboko doimali, pa je razumljivo, što je i u najširim narodnim krugovima porasla simpatija prema njemačkom narodu.«[45]
>
> U svom poltronstvu ovaj predstavnik tadašnje prosvjete, uz ostale monstruoznosti rekao je »da prijateljstvo hrvatskog i njemačkog naroda ima svoj temelj također u činjenici, da se njihova prava nigdje ne sukobljuju. Njemačka nikada nije imala, a nema ni danas nikakvih teritorijalnih aspiracija na naš hrvatski teritorij. Štoviše, u njezinom je pravilno shvaćenom interesu, da se očuva naš teritorijalni integritet i da na ovome sektoru živi u slobodi jedan narod, koji nastava dugu razvedenu obalu i koji se pokazao kao odličan kulturni posrednik između germanstva i slavenstva na jugu... Otvorenje njemačke privatne gimnazije u Zagrebu pružilo je lijepu priliku za manifestaciju prijateljstva njemačkog i hrvatskog naroda... Ako ni radi

[44] Njemački i talijanski jezik u srednjim školama banovine Hrvatske. »Novosti« 14. VIII. 1940. — Talijanska gimnazija bila je otvorena u Zagrebu odmah na početku NDH. — Kad je decembra 1940. umro dr. Anton Korošec, na sahrani mu je održao posmrtno slovo u ime vlade dr. V. Maček (17. XII. 1940.), oduživši mu se u duši za sve što je učinio Jugoslaviji! — i hvaleći njegovu »borbu za individualnost slovenskog naroda.« »Pravda« 18. XII. 1940.

[45] Značajni govori prilikom otvorenja njemačke gimnazije u Zagrebu. »Hrvatski dnevnik« 20. IX. 1940.

> čega, ono radi lijepih i umnih riječi biskupa dr. Poppa bilo je vrijedno otvoriti ovu njemačku gimnaziju na ovako svečan način...«[46]

Nema sumnje da su ove misli ovako jasno i bez rezervi bile iznijete kao osnovni i sastavni dio ideologije Mile Budaka koje su se mogle naći u njegovom »Hrvatskom narodu« ili u drugoj ustaškoj novini »Nezavisnosti« dr. Buća ili ma kog drugog Pavelićevog eksponenta u Jugoslaviji i u Šimrakovoj »Hrvatskoj straži« i njenom kasnijem nasljedniku, Stepinčevom »Hrvatskom glasu«. Svi u koru hvaleći jednako Mussolinija i Hitlera, njihov poredak i njihove evropske »tekovine«.... nesumnjivo pod utjecajem sloma Francuske i spremanja na osvajanje Engleske. Svima je bilo jasno, da ovakva načelna gledišta Mačkovog prosvjetnog ministra nisu mogla da budu ovako svečano objavljena bez odobrenja i suglasnosti samog šefa stranke. U ovom je i sve naličje duhovne pripreme i sve psihološke rekvizitske aparature, koja je vodila ka Knez-Maček-Cvetkovićevom 25. martu 1941.!

U istom tonu i duhu govorio je nadbiskup Stepinac i na dekanatskom Euharističkom kongresu u Sv. Križu Začretju, kad je i ovdje ostao dosljedan svojoj nevelikodostojničkoj terminologiji napadajući komuniste kao »najveće lašce što ih je svijet vidio«, jer oni ništa drugo ne mogu da učine što obećavaju, nego »samo dvije stvari, ubijati i razarati«. Komuniste su »brbljavci i lašci« i »komunizam je inkarnirana i utjelovljena laž«. Govoreći seljačkom svijetu, za koji je znao da mu imponira njegov visoki crkveni autoritet, upotrebio je sve moguće demagoške parole, kako bi bio u svojoj antikomunističkoj propagandi što uvjerljiviji, bez obzira da li su njegova izlaganja u skladu s istinom. On je tvrdio da komuniste uče od najranijih dana djecu i omladinu »da nisu dužna pokoravati se roditeljima, kao što smo imali prilike čitati i kod nas u knjižicama koje su izdali za mladež. Zar ne vidite da su komunisti zločinci, koji potkapaju temelj svakom urednom ljudskom životu na zemlji? Vi dobro znadete, da je roditeljski život potreba, da muž bude vjeran svojoj ženi, a žena svome mužu. A komunisti uče da to nije potrebno, nego mogu jedan i drugi živjeti s kim hoće. To oni zovu slobodnom ljubavi, a pošteni ljudi zabranjenom nepodobštinom... Kad im svijet povjeruje i pusti ih na vlast, onda mu otmu sve i učine ga državnim robom, koji mora da radi i tegli koliko hoće vođe koji su se dočepali vlasti, a prima toliko koliko se to vođama svidi. A pokuša li se samo malo usprotiviti, jao njemu! Ako mu već ne oduzmu odmah život, teška robija mu sigurno neće uzmanjkati! U njihovom naime carstvu nema mjesta slobodi... Komunizam i sloboda to su dvije stvari, koje se međusobno isključuju... Iz svega toga vidite kako mora da budno pazi naš hrvatski narod, da mu se ova kuga ne uvuče u kuću, jer ona znači propast za svaki narod.«[47]

Međutim, nadbiskup Stepinac nije se zadržao samo na terenu »ideološkog« pobijanju komunizma i slobodnog zidarstva. On je poslužio tzv. Hrvatskom narodnom pokretu još i kao nacionalni agitator na periferiji »ugroženog« hrvatstva. To su mu naročito dale priliku dvije vjerske svečanosti. U Dubrovniku i Kotoru na dane sv. Vlaha i sv. Trifuna, početkom februara 1941. Kao gost bana Šubašića nadbiskup

[46] Uvodnik. »Hrvatski dnevnik« 20. IX. 1940.

[47] Hoćemo da hrvatski narod živi. »Hrvatska straža« 3. IX. 1940.

Stepinac istupio je za ideju pokreta sa svim oduševljenjem. I u Dubrovniku, kao i Kotoru održao je govore i davao izjave o hrvatstvu tih krajeva i gradova. »Svaki kamen Boke Kotorske, riječi su dra Stepinca, dovoljno jasno dokazuje visoki kulturni nivo hrvatskog življa, ujedno je najbolji dokaz, tko je zapravo autohtoni elemenat Boke Kotorske«.[48] Ne vodeći računa o historijskoj istini, dr. Stepinac nije za nju nimario, on je želio da kaže misli, koje će izazvati aplauze bokokotorskih klerikalaca, koje je kroz kratko vrijeme svoga biskupovanja s uspjehom organizirao nasljednik biskupa Uccellinija. Ta i takva pitanja, bila su omiljena tema novog bokokotorskog biskupa, ma da ona nisu nikad ranije uznemirivala ni pravoslavne, kao ni katolike. Ali, to je bilo u vrijeme biskupa Uccellinija, kome je sloga i ljubav između braće vjerama podijeljene bila vrhovni princip njegovog pastoralnog rada. Nadbiskup Stepinac je ovamo došao i govorio, kuda nije bio red da dolazi dr. Maček ni njegovi doglavnici da izvrši njihovu misiju, jer Boka Kotorska nije bila uključena u banovinu Hrvatsku. Zato su se nadbiskup Stepinac i »vođa« dr. Maček sasvim dopunjali. O Božiću je dr. Maček poslao 20.000 dinara biskupu Butorcu da ih podijeli među tamošnje katolike »koji su bili otpušteni iz službe radi svog hrvatskog osvjedočenja«.[49]

A upravo u to vrijeme padale su odluke vodstva HSS i cijelog pokreta da se što više iskoristiti katolička crkva u krajevima gdje ima katolika, a koji još nisu u sklopu Banovine Hrvatske. O tome je otvoreno pisao »Hrvatski dnevnik« službeni organ HSS i pokreta. Misija klerikalaca bila je upravo u tim danima, početkom 1941. naročita, i vodstvo pokreta je od njega mnogo očekivalo. *»U krajevima, koji još nisu priključeni Banovini Hrvatskoj,... svećenstvo je u prvom redu pozvano da širi i jača narodnu svijest, te da podržava živu vatru rodoljublja. Ono je na to pozvano već i radi toga, što ima najviše mogućnosti da u tome pravcu radi...«*[50] Nadbiskup Stepinac je vezao svoj takozvani »crkveni« put u Dubrovnik, s ovim u Boku Kotorsku, koja nije bila priključena banovini Hrvatskoj, da u njoj poradi, vezujući vješto i ovdje katolicizam sa hrvatstvom, sasvim u duhu instrukcija »Hrvatskog dnevnika« i vodstva HSS. Istoga su mišljenja bili i Šarićevi klerikalci koji su najvećim razumijevanjem primili ovu poruku i za nju se založili objašnjavajući kleru ovu njegovu znamenitu nacionalnu misijsku ulogu.[51] Zato i »Katolički list« izvještavajući o putu nadbiskupa po Boki Kotorskoj providno i s namjerom kazuje, da su »Kotor kao što i sva druga mjesta Boke oduševljeno pozdravili u svojoj sredini *hrvatskog* metropolitu, koji je mogao odati priznanje spomenicima katoličke tradicije Boke« — što je prevedeno, u identificiranju katolicizma s hrvatstvom značilo, priznanje u hrvatskoj Boki.[52]

Pomoću crkve nisu radili samo vođe HSS. Njome su se izdašno služili i ustaše. Nadbiskup Stepinac bio je u nekoliko slučajeva upozoren, da studenti teolozi, koji se nalaze na studijama u Rimu, polaze na sastanke u Sienu kod Pavelića i da s njime surađuju. Nadbiskup Stepinac je to odlučno odbijao, braneći ove mlade svećenike

[48] »Katolički tjednik« 1941., 16. II.
[49] »Katolički tjednik« 26. I. 1941.
[50] »Hrvatski dnevnik« 1. II. 1941.
[51] »Katolički tjednik« 2. III. 1941
[52] »Katolički list« 1941., br. 6, 61.

koji su se nalazili u Zavodu sv. Jeronima na usavršavanju svojih nauka. Ali, dok je nadbiskup Stepinac tako to tvrdio jugoslavenskim vlastima, odričući im točnost njihovih informacija, dotle su ti isti stipendiste u NDH, hvaleći se svojim junačkim podhvatima u vrijeme diktature kao suradnici oslobodioca Hrvatske, ukazivali na usluge i zasluge nadbiskupu Stepincu, koji ih je ispred vlasti uzeo u zaštitu. Kao što je nadbiskup Šarić sam sebe utjerao u laž, tako su nadbiskupa Stepinca njegovi indiskretni i samohvalisavi štićenici, kad je došlo veliko doba »potpune slobode i NDH« — taj, kako će reći nadbiskup Stepinac »davno sanjani i željkovani ideal«. Uostalom, to će potvrditi i sam Pavelić, kako će se to vidjeti u slijedećem poglavlju ove knjige.

Poslije sporazuma Ciano-Stojadinović, kad je nastupio period »velike ustaške šutnje«, kako naziva razdoblje od 1937. do 1941. sekretar GUS-a — Pavelićevog Glavnog ustaškog stana, i kad je Pavelić u prvo vrijeme bio konfiniran u Sieni, u Italiji je bilo svega 504 ustaša. Taj se broj stalno smanjivao repatriranjem pojedinih pokajnika u Jugoslaviju. Sada su veze Pavelića sa svojim pristalicama u Italiji i u Jugoslaviji bile znatno otežane. Te veze su uspostavili svećenici i franjevci Hrvati na studijama u Italiji, a bilo je i talijanskih fratara, koji su u tome pomogli Paveliću. Na primjer fra Emanuele Sardi, župnik kraj Siene, gdje se nalazila vila u kojoj je Pavelić bio konfiniran.

Paveliću je bio od velike pomoći njegov prijatelj fra dr. Justin Medić, na studijama u sienskoj »Osservanzi«, koji ga je stalno povezivao ne samo sa Jugoslavijom nego i s američkim ustašama. Iz jednog detaljnog izvještaja, upućenog jugoslavenskoj vladi u Londonu 15. jula 1941. iz Rima, vidi se sav Pavelićev rad u Italiji, ali i njegovi pomagači, među kojima su najaktivniji upravo duhovna lica, kako je to pokazao i ispovijedio jedan od učesnika ustaša, ali i Pavelić.[53] O tome govori veoma uvjerljivo jedan službeni izvještaj iz Rima jugoslavenskoj emigrantskoj vladi u Londonu, maja 1941.

> »U Rimu imamo velik naš katolički zavod Sv. Jeronima sa crkvom... I u ovom zavodu Pavelić je još od prve svoje akcije imao veze, koje je i sada upotrebljavao, tako, da sam vrlo često nailazio u svojim istragama na kanale Pavelića i njegove ljude u ovom zavodu. Tako sam otkrio u ovom našem zavodu đake-svećenike: Josipa Sojata, iz Senja, i Braniimira Župančića, koji su aktivno sarađivali sa Pavelićevcima na vezama sa zemljom, dok sam nailazio i na druge đake, koji su pokazivali znake simpatije ali nisam mogao utvrditi njihov rad i veze sa Pavelićem. Prvu dvojicu smo protjerali iz Italije u zemlju, ali izgleda da nisu bili uzeti na odgovornost ili su pak poslije saslušanja u zagrebačkoj policiji pušteni na slobodu da nesmetano nastave svoj rad u zemlji, što je svakako bilo opasnije. Prema izvještajima Kralj. Poslanstva iz Washingtona, pošta za Pavelića dolazila je i preko našeg svećenika fra. Bonaventure Zeca, generalnog prokuratora zavoda sv. Kuzme i Damjana u Rimu — Via Miranda 2. Istragom sam utvrdio točnost ove vijesti ali je istraga zastala, s obzirom da su se zauzeli za ovoga čovjeka, pa i vatikanski krugovi. Naravno i ovaj je saznao za naše interesiranje i obustavio je svoj rad. Radi ilustriranja akcije Pavelića među svećenicima dovoljno bi bilo citirati jedno pismo upućeno od fra. Bona Zeca,

[53] Vidi o tom slijedeće i posljednje poglavlje.

pisano na latinskom jeziku talijanskom župniku u mjestu Tauria Nova, gdje je tada bio konfiniran poznati terorista Vladimir Singer, zvani Vlado »Žap«. U ovom pismu Zec objašnjava akciju ustaša sa parolom borbe protivu srpskog pravoslavlja i preporučuje mladog borca za katolicizam ovome župniku radi vjenčanja. Između Zeca i Singera išla je ova prepiska preko ovog talijanskog župnika. Na moje interesiranje talijanska policija je učinila korak kod Vatikana za premještaj ovoga svećenika, koji je onda uklonjen.

Treba napomenuti ovom prilikom da je Pavelić od prije stajao dobro kod izvjesnih vatikanskih krugova, specijalno kod kardinala Pellegrinettija, bivšeg papinskog nuncija u Beogradu, jer je upotrebljavao parolu borbe protiv pravoslavlja i osnivanja jedne katoličke države. On je u prvom dijelu svoje akcije imao odlične veze sa nadbiskupom Ivanom Šarićem iz Sarajeva sa kojim se vidjevao u Rimu ranijih godina. Šarić je prilikom Euharističkog kongresa u Južnoj Americi obišao i osvetio domove »Hrvatskog domobrana«, o čemu smo imali izvještaje i fotografije i preko ustaške štampe. Opet neki obziri nisu nam dozvolili da se zakonski obračunamo sa ovim visokim svećenikom.

U svome radu nailazio sam vrlo često na razne sumnje protivu rektora zavoda Sv. Jeronima dra Juraja Mađereca, ali od mene su tražili pismene dokaze što nisam mogao pribaviti, jer se ovaj vrlo vješto čuvao i izgleda da je svoje veze filtrirao preko fra Medića i drugih đaka-svećenika. Sada se, nažalost i ovo dokazalo kao točno i to eklatantnim dokazom, predajom od dra. Mađerca našeg zavoda Paveliću i njegv prilazak sa većinom svećenika ovome . . .« (1941.).

Kao što potvrđuju objavljeni memoari grofa Ciana 1946., tako i ovaj izvještaj tvrdi, da je Pavelić dobio dozvolu za obnovu ustaške akcije polovinom januara 1940., kad je posjetio po pozivu grofa Ciana. Osim toga, ovo potvrđuje i sam Pavelić u izjavi datoj dopisniku »Corriere della sera« (20. V. 1941.).

Odsada je akcija Pavelićeva išla jednim osobitim tempom — dakako i dalje uz pomoć svećenika u Italiji, kasnije ovaj izvještaj. U zagrebačkom nadbiskupskom sjemeništu štampao se ilegalni ustaški materijal. Bilo je takvih žarišta i na drugim stranama. »U ovoj njihovoj akciji otkriveno je više svećenika, koji su bili pohapšeni i pod istragom. Jedna vrlo nemila pojava, ali koja se daje objasniti ranijom akcijom Pavelića i njegovom oštrom borbom protiv pravoslavlja na čemu je on bazirao okupljanje ovih mladih svećenika — većinom franjevaca. Svakog časa otkrivali smo ćelije Pavelića među mladim svećenicima, specijalno u Dalamciji i u Zagrebu, pa smo sa pribavljenim materijalom više puta intervenirali preko našeg Gospodina Poslanika pri Sv. Stolici kod Pape i drugih, ali slučajevi su se ponavljali i izgleda da i ove intervencije nisu pomogle.«[54]

Sve ovo bit će uvjerljivije kad se budu od svoje volje i spontano odriješili jezici Pavelićevih suradnika u mantijama, u vrijeme najžešće aktivnosti vođa tzv. Hrvatskog narodnog pokreta. I oni u Zagrebu, kao i u Rimu i Sieni, jednom su cilju jurili mahnito i — izdajnički. Nadbiskup Šarić i nadbiskup Stepinac, Maček i Pavelić. Svaki sa svoga sektora.

[54] ADK (Beograd). Inv. br. 16.196.

Kako se 1941. spremala naveliko 1300 godišnjica pokrštenja Hrvata, to su se na sve strane spremale raznovrsne manifestacije. Dakako, i klerikalci kao i vodstvo tzv. hrvatskog pokreta odlučili su da taj historijski momenat izdašno iskoriste i u političke svrhe. Nisu izostali ni ustaše. Poznato je, da je na Velebitu dignut prvi neuspjeli ustaški ustanak 1932., i da se o njemu u svim separatističkim redovima mnogo i stalno, sa gordošću i pijetetom, govorilo, kao o jednom herojskom podhvatu. Dalmatinski klerikalci i ustaše odlučili su, da na najvišem vrhu Velebita podignu visok kameni Križ, doduše kao spomen na 1300 godišnjicu krštenja, ali ustvari u vezi sa ustankom i održavanjem njegova spomena. Križ je imao da bude visok 50 metara, a na njegovu središtu umetnut hrvatski grb kroz čitav raspon. U podnožju bi se imala da sagradi mala kapelica u čast sveca Nikole Tavelića, čiji je kult stao naročito propagirati nadbiskup Stepinac, kao antipoda sv. Savi. Sarajevski »Katolički tjednik«, koji se osobito zagrijao za ovu akciju, u oduševljenju objašnjava, kako će se taj Križ vidjeti na daleko preko mora, jer će automat osvjetljavati grb na sve strane kao svjetionik na moru. Križ sa grbom dominirat će u zračnim visinama i opominjati će hrvatsko srce na narodnu lozinku:»Sve za vjeru i *za Dom*«, i da nitko drugi ne smije zapovijedati u našoj slavnoj djedovini, samo »Bog i Hrvati«. I tuđinci će to razumjeti kad opaze ovaj jubilejski hrvatski spomenik. Samo nerazumno i izdajničko srce ostat će gluho na ova dva životna cilja hrvatskog naroda . . .« Sasvim ustaška terminologija u obje devize, izobličena Strossmayerova »Sve za vjeru i domovinu« ona je u skraćenoj riječi »Za dom« dala ustaški pozdravni znak, a u drugoj devizi, Starčevićevoj, »Bog i Hrvati« — svu klerofašističku i ustašku misao koju je stalno razgrađivao njen veliki propagator, kao katoličko-akcijsku devizu, nadbiskup Šarić. Dakle Pavelić i Starčević simbolički povezani na Križu. Onako kako je ovu ideju majstorski isfalcificirao nadbiskup Šarić, da bi taj falsifikat onda primili kao istinu svi klerofašisti. Ali, za velebitski jubilarni spomenik, agitiralo se i sa mislima Pape Pija XII., koji je također, u svojoj ljutnji zbog neratificiranog konkordata, i odviše prozirno slavio ovu planinu vezanu za ustaški pokušaj. Naime, 14. XI. 1939. oslovivši Hrvate, koji su mu došli na poklonjenje, rekao im je papa da oni »imaju u naravi svojoj one tvrdoće i stalnosti poput njihovih planina. O da bi se taj karakter iskazao u čvrstoći Vaše djedovske vjere! Čvrsta i stalna treba da je vjera, kao što je stanac kamen sa Vašeg Velebita, koji prkosi burama i olujama«. Akcioni odbor s tim idejama poziva Hrvate da pomognu novcem, da se oživotvori ta namjera. »Dajte za Križ, dajte za grb, dajte za Hrvata bl. Nikolu Tavelića!«[55] Skori napad Hitlera i Mussolinija na Jugoslaviju, spriječio je ovim klerofašistima, da sagrade ovaj signalni objekat, koji je nesumnjivo imao da posluži ustašama u njihovom napadnom planu kad bude zato došao trenutak, kad ih bude Mussolini na to pozvao!

Ovom velikom zajedničkom cilju klerikalaca, ustaša i najvećeg dijela HSS imao je da posluži i jubilej hiljadutristogodišnjice pokrštenja Hrvata. Ma da je historijska nauka ranije tvrdila (Bulić, Bervaldi, Šišić) da taj događaj pada najranije pod kraj VIII. vijeka, klerikalni historizam i u ovome je bio iznad onog ostalog

[55] Za hrvatski Spomen-Križ na Velebitu. »Katolički tjednik« 19. I. 1941.

političkcg, od koga je prilično bolovala i književnost i pseudohistorizam XIX. stoljeća u Hrvatskoj. Klerikalcima je trebalo da za sto godini dalje pomaknu ovo historijsko zbivanje. U tome su prednjačili jezuiti sa svojim historičarem Stjepanom Krizinom Sakačem koji je 1931. u »Croatia Sacra« objavio raspravu pod naslovom »Iz slavne hrvatske prošlosti. Ugovor pape Agatona i Hrvata proti navalnom ratu — oko godine 679.«.[56]

Ostavljajući po strani pitanje autentičnosti kronologije pokrštenja Hrvata, da li je to bilo u vrijeme cara Heraklija (641.) ili krajem VIII. stoljeća, zaustavit ćemo se samo na eksploataciji ovog historijskog momenta od strane hrvatskog episkopata, ne samo u crkvene, nego i čisto političke svrhe. 1931. dala se za historijski događaj osnova, čiji će jubilej pasti tek poslije jednog decenija. Bilo je to sasvim smišljeno. Kroz taj decenij trebalo je utvrditi i oboriti dotadašnje rezultate nauke a onda pripraviti u potpunosti široke mase za punu crkvenu i političku eksploataciju toga jubileja. U ovome je jedino važnost raspravi Stjepana Sakača, kad objavljuje studiju »Iz slavne hrvatske prošlosti«. O ovoj novoj »naučnoj konstataciji« stalo se pisati u štampi i govoriti sa propovijedaonice.[57] Sva ova literarna i govornička mobilizacija služila je za psihološku pripravu velikog događaja u 1941. Za tu godinu već je papa objavio obilate jubilarne privilegije. Hrvatski biskupi već su 1939. u jednoj

[56] Ovu je raspravu cenzura zabranila, jer je u njoj vidjela političke tendencije koje je šestojanuarski režim pobijao. Ova je progonjena »historijska istina« dobivala na snazi i na propovijedaonici kao i u pseudopatriotskim krugovima historičara, koji su željeli što veću starinu za ovaj važan događaj kojim se mali broj naroda u Evropi može ponositi. Taj gest cenzora bio je u svim redovima historičara osuđivan. Kad se pojavila NDH u kojoj je štampa iznosila sva moguća zla iz Jugoslavije koja je nestala, pojavio se prvi urednik ove »Croatia Sacra« jezuita dr. Miroslav Vanino pa je u glavnom ustaškom organu »Hrvatskom narodu« (14. IX. 1941.) progovorio o toj zapljeni. Kako i na koji način, dakako sasvim u stilu ustaške terminologije, tretira ovo pitanje, pokazuje njegov uvod: »Silnički beogradski režimi premišljeno su i sustavno išli ne samo za tim da od Hrvata učine prosjake, nego i da ubiju dušu hrvatskog naroda. Kao savršenim Machiavelistima služila su im najodurnija sredstva: prostituiranje znanosti, skrivanje i izvrtanje povjesnih činjenica, gušenje narodne svijesti, kršenje temeljnih ljudskih prava, blaćenje vjere i vjerskih osjećaja. U toj doslovno zločinačkoj raboti vidno je mjesto zapremalo gušenje hrvatskog tiska pa bi urednici svih hrvatskih časopisa i novina znali naširoko pripovijedati o moralnim mukama, što su ih pod nosili od natražne cenzure trulih režima. Nek mi bude dopušteno iznijeti slučaj prvoga sveska »Croatiae Sacrae« — zbornika za crkvenu povijest Hrvata. Činim to nerado, s razloga što sam joj bio prvi vremenom urednik, no bila bi šteta, da u odvratnom mozaiku mračne velikosrpske promičbe ne bude i taj kamenčić.« Tumačeći dalje način zapljene i mjesta, zapljenjena u tekstu, jezuita Vanino kaže da su se »očito vlastodršci bojali, da bi hrvatski vojnici saznali za ugovor svojih pređa i uskratili posluh, *kad bi ih megalomani slali da provale u zemlje mirnih susjeda. Možda ih je plašilo i papino obećanje.* (iz VII. stoljeća) *da će Bog štititi Hrvate, ako drugi narodi provale u njihovu zemlju, i da će im sveti Petar dati pobjedu i slobodu. Deset godina iza zapljene kao da je netko ćutio ruku i mač prvaka apostolskoga.*« Dakle Sveti Petar, njegov nasljednik i Mussolini, Pavelić i Hitler — na jednoj fronti protiv Jugoslavije! Jezuita Vanino otkriva tako i tendenciju, koja je propagandno imala da zrači kroz hrvatske klerikalne redove kad budu saznali o pacifističkom raspoloženju Hrvata iz VII. stoljeća i papinim i Petrovim obećanjima. Dakako, 1941. u NDH jezuita Vanino i papu i svetoga Petra oruža mačem kao što su stari Rimljani svog boga Marsa, samo zato da kazne toga uljeza u hrvatske krajeve. Taj uljez i taj »netko« nesumnjivo su Srbi. Jezuita Vanino otkriva i sredstvo kojim su se poslužili ispred tadašnjih vlasti, »stvarna zapljena prvog sveska »Croatiae Sacrae« nije uspjela, jer smo tisak preostalog dijela požurili tako, da je časopis razaslan prije nego je uredniku uručen spis državnog odvjetništva.« U ovom stilu i tendenciji pisat će i ostali jezuiti drugovi Vanina u ustaškim i u svojim listovima tokom okupacije u NDH.

[57] O ovom pitanju ja sam, poslije rezultata Bulić-Bervaldi-Šišićevih, ponovno raspravio u studiji »Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije« (»Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« Split 1923. i separatno 1924.). Ti su rezultati dijametralno oprečni onima Stjepana Sakača, inače žestokog borca u obaranju Ćirilo-Metodskog prosvjetiteljskog kulta, kao i Kerubina Šegvića. Naprosto, radi posve tendencioznih političkih nastojanja. Revizija

poslanici upoznali katolike sa znamenitim jubilejem koji će se slaviti čitave jubilarne 1941.

Hrvatski biskupi objavljuju jubilej koji će se proslaviti 1941. sa psalmistom.

»Hvalite Gospodina, jer je dobar, jer je do vijeka milosrđe njegovo! Tko će iskazati velika djela Gospodinova i izreći svu hvalu«? Ovim riječima počinjemo poslanicu posvećenu obljetnici velikog djela koje je učinio Gospodin Hrvatskom narodu odmah na početku njegove historije i time hrvatski narod zadužio za sva vremena. Još dvije godine i navršit će se hiljadutristogodina, otkako je Papa Ivan IV., Papa rodom Dalmatinac, Papa iz naših zavičaja, uz zemlje, koje je zaposjeo hrvatski narod otpremio posebno izaslanstvo, pa je tim činom Sveta Stolica prvi put došla u dodir s Hrvatima.

To je bio događaj od presudne važnosti za Hrvate, jer su otada s velikom spremnošću prihvaćali ono Kristovo evanđelje, kako ga je Rim širio i naučavao. *Katolička vjera prožela je nacionalni život Hrvata. Njoj u prvom redu Hrvati imaju zahvaliti, što su u toku dugih vijekova neprekidno očuvali neizbrisivu svijest suverenog života, još otada, kad im je Papa rodom iz Dalmacije, koju su oni naselili, po svome legatu opatu Martinu pokazao i otvorio put u svetište Kristove Crkve na zemlji.* Sve nas to potiče na zahvalnost prema Bogu. Zato smatramo svojom dužnošću da iznesemo i obrazložimo događaje prije 1300 godina, te da ukratko upozorimo na velike momente, koji su povezani s njima.«[58]

Ovako počimaju objašnjavati »hrvatski biskupi svom Hrvatskom narodu« prve veze sa Svetom Stolicom. Slijedi zatim historijska rasprava, koja ukazuje i na stil i na način izlaganja Stjepana Krizina Sakača. Zacijelo je on i autor, svakako »historijskog« djela poslanice. Sve je udešeno u tonu pisanja historije slavne prošlosti. Biskupi znaju da su Hrvati došli na Balkan, negdje između 630. i 640. godine s gornje Visle *»kao velika organizirana vojska«* i da su oteli Avarima staru rimsku Dalmaciju sa dijelovima Ilirika i Panonije, te se »kao slobodan narod pod svojim vladarom, po svoj prilici djedom ili ocem kasnijeg hrvatskog vođe Borka nastaniše ondje, gdje se Hrvati nalaze i danas.« Sasvim u duhu stare romantičarske škole ovi hrvatski pretci iz VII. stoljeća prikazuju se kao narod golubinje ćudi, koji »već od početka (tj. otkad napadaju na Avare u Dalmaciji) ne nastupaju neprijateljski protiv

ranijih teza Bulića-Bervaldija-Šišića, (moje rasprave ne pozna učeni jezuita), nije ni uvjerljiva, jer joj fale metodske osnove da bude valjana hipoteza. Dokle može da ide takozvano pseudopatriotsko »historijsko« istraživanje i zaključivanje, poslije razbuđenih fantazija iza objavljivanja Sakačevih fantazmagorija, vidi se iz težnje da se pronađe i mjesto gdje se taj pakt i to pokrštenje izvršilo. Javio se »povjesničar« Juraj Ćuk, koji dokazuje da je pokrštenje izveo sveti Martin — hrvatski, i to u Zagrebu na Jelačićevom trgu. Tu je i sklopljen pakt sa papom Agatonom. Ovakvom zaključivanju ne može se pridružiti niti »Katolički list« koji i sam mora da ironizira ovakvu fantaziju, koja želi da bude »historijska« istina (»Sveti Martin hrvatski«, »Katolički list« 1941. br. 47. 540-541).

Sličnu je sudbinu imao Bulić i sa svojim rezultatima o kronologiji svetoga Dujma, za štitnika splitske nadbiskupije, kad je dokazao da je sveti Dujam živio na kraju III. i na početku IV. vijeka po Kristu, a ne pod kraj I. i na početku II. vijeka i da je mučenički završio smrt točno 10. aprila 304. pa prema tome oborio legendarnu tradiciju da je sveti Dujam bio učenik svetoga Petra. Međutim ni ti rezultati don Frana Bulića, kao ni ostale svjetske nauke, koja ih je prihvatila i sa svoje strane utvrdila, nisu bili dovoljno uvjerljivi za splitske biskupe, jer oni i dalje na svečanosti svetog Dujma čitaju lekcije u kojima se govori da je svetac učenik svetoga Petra! (O tome vidi F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije. Zagreb 1914., I, 115-116).

[58] Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu prigodom 1300 godišnjice njegovih prvih veza sa Svetom Stolicom. Split 1939., 1-2.

kršćana i sve je vodilo do toga, te se među njima širilo najugodnije raspoloženje prema kršćanstvu.[59] Unatoč tome što arheologija neoborivo dokazuje, da su sve kršćanske crkvice šestog i ranog sedmog stoljeća bile uništene i da one nisu obnavljane sve do kraja VIII. stoljeća, ovi hrvatski biskupski »historičari« znaju kako je to sve lijepo, skladno i u miru bilo izvedeno na ovom sektoru, dok je na svim ostalim, gdjegod se kršćanstvo širilo, njemu prethodio mač. Dakle, jedva što su stigli, sve ispred sebe porušili zajedno s Avarima, oni su sve to obnovili i psihološki se spremili da napuste stare slavenske bogove čija su se imena zadržavala još do danas na pojedinim dalmatinskim vrhovima, i prišli su svetom Petru i Svetom Ocu papi. Pripravivši tako sve lijepo, sastavljači kažu da je onda počelo i pokrštavanje hrvatskog naroda.

> »Tada se u hrvatskom narodu stalo razvijati ono štovanje svetoga Petra i ona odanost prema papi kao nasljedniku svetoga Petra, koja se ističe kao njegova posebna karakteristika u svakoj zgodi njegove kasnije povijesti. Tada se hrvatski narod zauvijek opredijelio za onu kulturu i civilizaciju, koju je kršćanstvo Rima, pod auktoritetom i utjecajem papa, njegovalo i širilo. Tada je hrvatski narod upoznao, što je Kristovo kraljevstvo na zemlji, tj. Sveta Rimokatolička Crkva. Tada je hrvatski narod u svojoj lijepoj novoj domovini počeo primati katoličku vjeru, taj najveći dar iz božjih ruku, da po njemu razvija svoj život i pomoću njegovom gradi sebi i svojoj djeci puteve svoje budućnosti u vijekove, bez kraja ... Proslava hiljadutrista godišnjice naših prvih veza sa Svetom Stolicom treba da nam bude također poticajem, da se osvrnemo na mukotrpnu ali i dičnu prošlost našega Hrvatskog naroda, *te iz nje da crpemo nauku za tužnu sadašnjost i snagu za stvaranje naše ljepše budućnosti.*

Podvukavši misao o »tužnoj sadašnjosti« hrvatskog naroda, sastavljač poslanice ukazuje na svoju fantaziju da su Hrvati primili kršćanstvo na mirni i bezotporni način, a ne kao drugi narodi.

> »Kod Hrvata nema ni traga kakvom otporu. To je najbolje svjedočanstvo njihovih domaćih, političkih i kulturnih prilika, kao i odnosa sa susjedima, od njihova dolaska i dalje. Zato nije čudo, kako to zaključuju najnovija historijska istraživanja, da je već papa sveti Agaton godine 680. Hrvate ubrojio u niz onih kršćanskih naroda tadanje Europe u kojima djeluju njegovi suradnici biskupi. Iz tih istraživanja slijedi i to, da je isti papa Agaton još godinu prije s Hrvatima, kao kršćanskim narodom, sklopio međunarodni ugovor, kojim se hrvatski narod stavlja pod zaštitu svetog Petra, te mu tu zaštitu u ime svetog Petra papa Agaton za sebe i za svoje nasljednike zajamčuje, dok s druge strane Borko, tadanji vođa Hrvata, u ime svoga naroda obećaje da ne će nikad voditi nepravednih navalnih ratova u svrhu osvajanja tuđe zemlje. Sveti Petar zaštitnik hrvatskog naroda, hrvatski narod odan Svetom Petru i njegovim nasljednicima, to se ponavlja u historiji hrvatskog naroda od stoljeća do stoljeća, sve do danas. Dogodilo se, ne znam[60] što u prilikama bilo kojim, Hrvati ostaju čvrsto i nepokolebljivo uz nasljednike svetoga Petra, u njima gledaju i od njih očekuju pomoć i spas.«[61]

[59] Idem, 6-7.
[60] Iz ove stilizacije vidi se da je jedan sastavljač ove poslanice.
[61] Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 10-13.

U poslanici se sada nižu znamenitiji događaji hrvatske historije, koje dovodi njen sastavljač u vezu sa Sv. Stolicom. Ali, ne i svi oni, koji ukazuju i na drugu, ne baš povoljnu sliku odnosa Hrvata sa Sv. Stolicom, kao što je to na primjer njihova borba za slavensko bogoslužje u X. i XI. stoljeću. Ništa o ubojstvu kralja Zvonimira, koji je bio papin vazal i radi njegovih interesa trebao da povede Hrvate u rat za račun Bizanta! Ali upravo za jezuitu Sakača su Hrvati, i njihova država, kad su došli u vazalski odnos prema Rimskoj Kuriji »ponovo proglašeni kao pravi članovi onodobne europske kršćanske zajednice, ravni i jednakopravni u svemu svim drugim narodima i državama u Evropi«.[62]

Sastavljač se naročito zadržao da objasni kult svetoga Petra kod Hrvata za koji kaže da je najjači u okolini Splita i Solina »u srcu hrvatske državnosti i hrvatskog katolicizma«. Ovako kroatizirani rimski katolicizam vezuje se preko svetoga Petra sa Svetom Stolicom. To je, dakako, misli sastavljač, uvijek pomagalo Hrvatima da su se mogli oduprti svim neprijateljima, pa se upravo stoga nije »nad bijelim Zagrebom nikada vijala otomanska zastava, *a druge tek privremeno.* Još i danas Zagreb vjerno čuva baštinu dalmatinske i bosanske Hrvatske te katoličke Bosne i Hercegovine, *a veze Hrvata s Petrovim Rimom bivale su vazda to jače, što se netko više trudio, da ih raskine«.*[63] Prešavši sasvim na politički teren i govoreći o razvojnoj liniji borbe Hrvata u prošlosti, ali i u sadašnjosti, jezuita Sakač kaže da su Hrvati mogli sve to izdržati pošto su postali i ostali *»narod svetoga Petra«.* Hrvati su se borili i protiv poganstva Avara i Mađara, borili su se protiv bogumilstva i luteranstva, protiv najezda islama a *»bore se i danas ne samo proti unifikatornim aspiracijama istočnog raskola nego i proti pojavama komunističkih i rasističkih zabluda.* Oznaka hrvatskog naroda kao Predziđa pravog kršćanstva sačinjava danas i te kako poziv i poslanstvo, da bude narodom svetog Petra, narodom koji goji specijalnu krepost ljubavi i odanosti prema Svetoj Stolici; koji vazda odbija svako potkapanje i iskrivljivanje položaja Svete Stolice u historiji crkve i nauku o Primatu u njoj; koji odlučno zahtijeva, da se Sveta Stolica, njezina prava i nastojanja visoko štuju; *koji vodi i druge narode Petru njegovu nasljedniku.* Naša ljubav prema hrvatskom narodu bit će svrhunaravna, ako ga ljubimo radi poziva i poslanstva, da bude *narodom svetog Petra,* te da se radi toga poziva i poslanstva žrtvujemo za nj *i svesrdno poduzimamo da živi i radi kao narod potpuno suveren* kako se to zbilo u ono doba kad mu je papa doviknuo: »Budite vjerni Bogu i svetom Petru do smrti!« *Samo kao narod potpuno suveren može da se nesmetano i uspješno posvećuje tom uzvišenom i svetom poslanstvu«.*[64]

Ovako jasno izražena politička koncepcija o suverenosti naroda svetoga Petra, mogla je oduševiti, kao i ranije već iznijete misli, jednako dr. Mačka kao i njegove ekstremne ideologije o suverenosti i nezavisnosti hrvatskog naroda, tako i zločinca u Sieni, Antu Pavelića. Ali, svakako ne i Syllabus Pija IX. Barem ne onaj iz 1864.

Objasnivši prošlost i sadašnjost hrvatskog naroda u odnosu prema rimskim papama, poslanica postaje sve više politička kad se buni protiv novih orijentacija, koje su se u početku XX. stoljeća pojavile među Hrvatima. One su toliko dobro poznate da ne može biti sumnje na što biskupi aludiraju. To su napredne ideje, koje je

[62] Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 15.
[63] Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 18.
[64] Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 21-22.

prenijela omladina iz Massarykova Praga, to je realistička jugoslavenska misao i revolucionarni pokret za ujedinjenje svih južnih Slavena. Suvremeni protivnici ovih ideja, u prvom redu frankofurtimaši, stalno su dokazivali da se takvim idejama kidaju stare hrvatske veze s prošlošću i stvaraju nove, opasne za hrvatsku individualnost. Snošljivost i približavanje ostalim narodima Slavenskog Juga, bez obzira na vjerske podvojenosti, bile su za tadašnje klerikalce izvor vjerskog indiferentizma, koji katolička crkva najžešće pobija. Poznavajući tako prošle događaje, jasno je, na što misle biskupi najseparatističkije raspoloženi i povedeni duhom i stilom jezuite Sakača. Njihove su misli uistinu živa veza između njihovih suvremenih i starih klerikalnih strujanja koja su se na kraju kanalizirala u frankofurtimaštinu prije prvog svjetskog rata, a sada, prije drugog svjetskog rata u najšovinističkiji klerofašizam. Ili drugim riječima, one su svjedočanstvo vremena, da oni ostaju vjerni programu nadbiskupa Stadlera, izrečenog 1900. na Prvom Euharističnom kongresu u Zagrebu kao klerikalni program za XX. stoljeće! To, uostalom, pokazuju i daljna biskupska razmatranja.

> »Na početku ovog stoljeća pojavila se nova vrst rodoljuba i spasitelja domovine, koji su mislili, da treba uništiti sve stare vrijednosti i pokidati sve stare narodne veze, kulturne, prosvjetne, vjerske i socijalne, te dati hrvatskom narodu posve novu orijentaciju, jer da bez toga nema slobode, napretka i sreće... Jedan dio školovanih ljudi bio se pod tuđinskim utjecajem upravo pomamio, da krsni list hrvatskog naroda, njegovu povjesnicu, pogrdi, iskvari i uništi. Teško je izreći, koliko se osobito prvih dvadeset godina ovog stoljeća, sasula pogrda na svu našu prošlost. Pri tom je dakako najgore prolazila katolička crkva sa svojim živim i mrtvim službenicima. Pape i katoličko svećenstvo bili su prikazivani kao grobari hrvatske narodne države u prošlosti, a kao glavna zapreka napretku i sreći Hrvata u sadašnjosti. Najuplivnijem ili barem najagilnijem dijelu hrvatske inteligencije prve četvrti dvadesetog vijeka bilo je vrednije i draže i bogumilstvo i husitizam i pravoslavlje i protestantski starokatolicizam, pa i najpliće i najluđe bezvjerstvo, nego li pradjedovska katolička vjera.
>
> Upravo je neshvatljiva bila njihova revnost u razaranju duhovne i moralne baštine otaca. Mjesto uskrsnuća spremalo se zapravo samoubojstvo naroda... Teško da je ikada u jednako kratkom vremenu bilo toliko apostazija nutarnjih i vanjskih od crkve i Boga među *duhovnom* i svjetovnom hrvatskom inteligencijom, koliko posljednih tridesetak godina. Ali je također prvi put u hrvatskoj povijesti posve nestalo i posljednjih vanjskih ostataka »gloriosi quondam regni Croatiae« — one kraljevine Hrvatske, koja je bila u prošlosti tako lijepa i slavna. *Hrvatski je narod u kolu drugih naroda postao proletarcem i tuđim slugom te se mora danas boriti za svoja najprimitivnija vjerska i narodna prava.*«[65]

Poslanica ne bi bila od biskupa iz Hrvatske, kad se ne bi govorilo o tome kako i sada ima brojnih neprijatelja, koji žele Hrvatima uništiti katoličku vjeru, a da bude jasnije tko su to neprijatelji t. j. vlade u Beogradu, onda se govori o školama, u kojima se svakodnevno iskrivljuje historija hrvatskih otaca; štoviše, u mnogim školskim udžbenicima, tvrdi se, profanira se Kristova osoba! negiraju se osnovne istine kršćanstva; katolička crkva se grdi i njezina djela prešućuju ili krivo izlažu, papinstvo se

[65] Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 26-28.

ne prikazuje kao božja ustanova i baština Svetog Petra, nego se ocrnjuje kako bi se omladina odvratila od papinstva. »Nesmetano se također šire i brane načela za opravdanje bijele kuge, i nigdje nema javnih organa, koji bi pobijali sredstvo u službi te kuge i kažnjavali njihove trgovce...«[66]

Da bi se sačuvala pradjedovska katolička vjera uveliko će pomoći proslava hiljadutristogodišnjice veza Hrvata sa Svetom Stolicom. Svima protivnicima i svemu onome što se po njihovom sudu protivi katoličkoj vjeri, ustvari po našem sudu ne vjeri ni crkvi, već klerikalizmu, treba da bude dolično odgovor, kako biskupi kažu »naša priprava za veliku smotru hiljadutristogodišnje *hrvatske* katoličke vjere i kulture«. Ova proslava »može biti dolična zadovoljština i Bogu i blaženim dušama naših otaca«. Sva ta historijska, politička i moralna razmatranja, kroz naočare suvremenih političkih zbivanja, završio je episkopat s odlukom i savjetom Hrvatima da se od svih tih opasnosti koje su izložene mogu obraniti već samom pripravom za tu veliku smotru. »Svima, koji nam namjesto kršćanskoga bogoslužja i vjerskih pogreba nude hladne i prazne parade pod crvenim krpama i koji hoće da naša mila groblja zamijene tuđinskim krematorijima, simbolima surova razaranja u beznadne dane, ili koji narod tjeraju u bijelu kugu, ili koji nam mladež truju i odgojem odvraćaju od velikih svetinja hrvatskoga naroda odgovorit ćemo velikim duhovnim posjetom na otajstveni »Mirogoj« naše slavne prošlosti. Narodna jubilejska godina 1941. treba da bude za cijeli hrvatski narod kao neki veliki blagdan »Sviju svetih« i pravi narodni »Dušni dan«.... Odbivši himbene proroke varave bezbožničke sreće na zemlji, odbit ćemo i odbijati sve one, koji na sve načine kušaju, da nam omraze božje zapovijedi ili da nas otrgnu od Petrove pećine... U tom smislu pripravljat ćemo se i za što korisniju i dostojniju proslavu najvećega našeg narodnog jubileja...«[67]

Ova poslanica, u kojoj su se biskupi dosita nahrvatovali, prestigavši i mnoge klerikalne novine, koje ne mogu da budu, a da u svakom drugom trećem redu ne spomenu ime Hrvat, hrvatski, hrvatska država, hrvatska katolička vjera, hrvatska državnost kako bi što lakše sakrili svoje klerikalne ciljeve, (u ovoj poslanici tako se spominje ime hrvatsko preko 130 puta), koju su potpisali samo hrvatski biskupi, bez onih iz Slovenije, Srbije i Crne Gore, ni jednom riječi nije spomenuto u kojoj će se to državi ta proslava izvesti.

Tako je ova poslanica postala uistinu u neku ruku uvodni politički program i uputstvo za »veliku smotru hiljadutristogodišnje hrvatske katoličke vjere i kulture«. Maček i Pavelić mogli su punim zadovoljstvom primiti odluke crkvenih vođa »naroda svetoga Petra«, koji će u proslavi hiljadutristogodišnjice veze sa Svetom Stolicom, sa Rimom, sa Vatikanom, crpsti pouku iz te prošlosti hrvatsko-rimskih i rimsko-hrvatskih odnosa »za tužnu sadašnjost i snagu za stvaranje ljepše budućnosti«. — »Potpuno suveren narod svetog Petra« pod vodstvom svoga episkopata trebao je da se spremi kako bi prestao da bude u »kolu drugih naroda« — »proletarac i tuđi sluga« — kako se ne bi više borio »za najprimitivnija vjerska i narodna prava«. Ovako je ova poslanica koju je potpisalo 14 hrvatskih crkvenih velikodostojnika, bez slovenskih i onih iz Crne Gore i Srbije, ali ju je potpisao Lajčo Budanović, apostolski administrator bački, kako bi se i time naglasila aspiracija na taj kraj, koji je izvan

[66] Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 29.
[67] Hrvatski biskupi svom hrvatskom narodu, 30-31.

banovine Hrvatske, jednako i Pavao Butorac, kako bi se za Boku Kotorsku ovime obilježilo da i ona pripada u okvir buduće hrvatske države. Uistinu, kad se pregleda klerikalna štampa od 1939., kao i ona ustaška i mačekovska, onda se vidi kako se klerofašizam dao, neobično vješto organiziran, na taj crkveno-politički posao.

Već tada se odlučilo da će glavni dio proslave započeti na Petrovdan 1941. Početkom 1941. stalo se živo raditi da proslava ispadne što veličanstvenija. Nadbiskup Stepinac pošao je u Rim, poslije svoje inspekcije po hrvatskoj »periferiji« tj. po Boki Kotorskoj, da se sa Svetim Ocem i Kurijom dogovori za ovu proslavu. Po povratku održao je širi sastanak sa predstavnicima zagrebačkih kulturnih društava. Na tom sastanku nadbiskup Stepinac je izvjestio delegate o mjerama, koje je Centralni odbor poduzeo za jubilarne svečanosti. Među ostalim, nadbiskup je spomenuo da se pozovu na ovo slavlje »svi Hrvati katolici bez obzira na kulturne razlike, kako bi svi Hrvati katolici uvidjeli što treba učiniti da se iskoristi ovaj rijedak jubilej«. Izvijestio je također da je Sveta Stolica proglasila ovu 1941. godinu kao jubilarnu i svetu i da je »dala hrvatskom narodu u ovim sudbonosnim vremenima legitimaciju, kojom bi se ponosili i veliki narodi«. Episkopat će apelirati na sve Hrvate »bez razlike na eventualne *»političke divergencije«* i pozvat će ih da se pridruže manifestacijama hrvatske jubilarne godine. Pri kraju svog izvještaja nadbiskup je saopćio, da je upravo došao iz Rima i da može sa zadovoljstvom istaknuti, *»kako je Sveta Stolica uvijek gledala s povjerenjem na hrvatski narod u prošlosti, a nadamo se, da ćemo mi Hrvati opravdati ovo povjerenje i u budućnosti«.*[68]

Dakako za sav svoj rad u ovoj Svetoj godini trebali su klerikalci dobiti odobrenje i punu suglasnost i od vodstva tzv. hrvatskog narodnog pokreta. Stoga su predstavnici »Središnjeg i Financijskog odbora za proslavu jubilarne godine 641.—1941.« pošli kod dr. Mačka i obavijestili ga o dotadašnjoj akciji i njenim rezultatima. Naravno, dodirnuta su bila i politička pitanja s obzirom na situaciju u Evropi, kao i na odnose Jugoslavije prema ratnim događajima. Dr. Maček izrazio je svoje optimističke poglede na razvoj prilika, koje će uz pomoć Božje Providnosti omogućiti ovu jubilarnu proslavu. Dr. Maček obećao je svoju pomoć u svim pravcima. »Katolički list« spominje da su posjetnici otišli od dr. Mačka zadovoljni, pošto su se uvjerili »da su svi faktori hrvatskog naroda jedinstveni u mislima i da su odlučni i jedinstveni i u radu u ovim danima evropske tjeskobe, kada Hrvatska slavi svoju svetu jubilarnu godinu, u kojoj će se manifestirati jedinstvenost Hrvatske kao nikad dosad«.[69]

6. marta objavio je hrvatski episkopat, i opet bez učešća slovenskih biskupa, kao i nadbiskupa srpskog i crnogorskog, manifest na hrvatski narod. Kao što nije u Poslanici hrvatskog episkopata od 1939. ni jednom riječi spomenuta država, u kojoj se ta proslava vrši, tako su ovi velikodostojnici separatisti, dosljedni i u ovom martovskom manifestu 1941., dajući mu osnovnu političku karakteristiku. Naravno, i ovaj episkopatski manifest protkan je političkim aluzijama na suvremene hrvatske prilike. Dok se govori »o svim slojevima mukotrpnog hrvatskog naroda«, nema ni riječi o katolicima Slovencima, a još manje o katolicima Srbima i Crnogorcima, jer je i takvih bilo u Jugoslaviji. Dosljedno, njih se nije pozvalo na tu proslavu, pošto su, kako je poznato tada postojale između slovenskih i hrvatskih klerikalaca izvjesne nesuglasice u

[68] »Katolički list« 1941., br. 8, 94.
[69] »Katolički list« 1941., br. 10, 118.

stavu prema državi, i slovenski su i za života dra. Korošca bili i u Stojadinovićevoj kao i Cvetković-Mačekovoj vladi. A tako i poslije njegove smrti. Njegov nasljednik na čelu Slovenske ljudske stranke bio je dr. Fran Kulovec. Ovo je bio najočitiji znak separatističkog karaktera cijele ove proslave. Bosanski klerikalci su žalili ovaj nesklad i odvojene akcije ova dva klerikalizma. Poslije Koroščeve smrti izgledalo je da će se uspostaviti ta toliko željena suradnja. »Bože daj, da izbor dra F. Kulovca namjesto pokojnog Korošca, inaugurira periodu iskrene nacionalne i kulturne solidarnosti između Slovenaca i Hrvata!« — uzdiše »Katolički tjednik« početkom 1941.! U jednom uvodniku sarajevski jezuiti zamjeraju Slovencima »što svojim držanjem učvršćuju i podržavaju srpsku hegemoniju i centralistički režim, makar da su im Hrvati kao katolici bliži i makar da i oni — Slovenci stvarno teže za autonomijom i skrupulozno čuvaju svoju individualnost i svoje posebne slovenske interese. A opet sa slovenske strane znalo se spočitavati Hrvatima, da su megalomani i da nastoje Slovence pohrvatiti. Sve jači antagonizam razbio je doskora i zadnju kopču između Slovenije i Hrvatske, tadašnji organizirani hrvatski katolički pokret, koji je pred rat (prvi svjetski rat), za rata i poslije forsirao slovensko-hrvatsku solidarnost i prenosio i u Hrvatsku slovenske katoličke organizacione tipove i metode, pa i one na političkom polju (»Ljudska« i »Pučka stranka«), — ostavljajući Slovencima vodstvo, inicijativu i hegemoniju. Katoličke skupine ostale su zbog toga u Hrvatskoj najprije izolirane, da onda kasnije i načelno kapituliraju, pa se, emancipirane od slovenskog uticaja, vrate k tradicionalnim i originalnim hrvatskim koncepcijama i mentalitetu. Pad diktature obilježava nove perspektive za Slovence i Hrvate. Slovenci i Hrvati, i jedni i drugi katolički narod. Oni stoga valja da idu skupa. Da naizmjenično poštuju svoju individualnost i svoje posebnosti. Ali i da budu u nastupu solidarni. Da se upotpunjuju. Da se pomažu. Da jedni od drugih uče. I da brane isti kulturni i socijalni ideal. Ideal kršćanskog društva na svom historijskom teritoriju . . .«[70]

Međutim, ova nastojanja nisu dovela još do te željene solidarnosti u njihovim zajedničkim interesima za zajedničke istupe. Svakako još ne u trenutku objavljivanja biskupskog manifesta, koji se nimalo ne osvrće na slovenske katolike, kao da su u nekoj sasvim drugoj državi, s kojom Hrvati nemaju ničeg zajedničkog. Istodobno kad iz očigledno političkih razloga ne pozivaju Slovence, hrvatski biskupi pozivaju na ovu svoju slavu sve katolike svijeta i sve biskupe svijeta! Dakako, one izvan Jugoslavije!

U manifestu od 6. marta, upućenom hrvatskom narodu, biskupi se pozivaju na Poslanicu od 1939., u kome su također govorili Hrvatima »kao jednome od najstarijih katoličkih naroda na svijetu«. Obavještavaju, da su pri nedavnom posjetu Sv. Ocu primili od njega za hrvatski narod velik dar, pošto je proglasio godinu od Petrova do Petrova 1940.—1941. za svetu, jubilarnu godinu hrvatskog naroda. Za taj dar kažu biskupi da je velik i divan i da ga Sveta Stolica rijetko podjeljuje i da bi se njime ponosili i veliki kulturni narodi svijeta.

»I sada evo, Hrvatski narode, opet dolazimo k tebi, u času, kad se primičemo vrhuncu proslave, ove naše jubilejske godine, kojima će kruna biti

[70] Slovenci. »Katolički tjednik« 19. I. 1941. Šteta je što je članak na više mjesta cenzuriran, jer bi nam tako bilo sigurno dato još po koje iskreno priznanje iz klerikalnog međusobnog neshvaćanja i pobijanja.

najprije svečanosti u Splitu, Solinu i okolici, gdje je bila kolijevka Hrvatskog Kraljevstva, i odakle se najprije zasjalo svijetlo Evanđelja Hrvatskom Narodu, onda veliki Euharistički Kongres u metropoli Hrvatskog Naroda, u Zagrebu, ovoga ljeta od 20. do 23. lipnja. I ovim pozivamo sve Hrvate katolike, gdje god bili, da iskoriste u punini beskrajno širom otvorenu riznicu duhovnih blagodati, što nam ih pruža Sveta Stolica, i da dođu u što većem broju na spomen svečanosti i na veliki narodni Euharistički Kongres u našem lijepom Zagrebu... Pozivamo te, dragi Hrvatski Narode, da sudjelovanjem na veličanstvenim jubilejskim svečanostima iskažeš svoju zahvalnost Bogu, Crkvi Katoličkoj i slavnim hrvatskim vladarima, knezovima i kraljevima, koji su nas prije 13 stoljeća zauvijek privezali uz svetu Katoličku Crkvu. Neka je hvala i slava Svevišnjemu, koji nas je punih trinaest stoljeća branio i nije dopustio da propadnemo u ovom razmeđu svjetova, na raskrsnici Istoka i Zapada, gdje su propali mnogi narodi. *Neka je hvala i čast Svetoj Stolici, koja je nas Hrvate uvijek i nesebično štitila, branila, razumijevala, pomagala svim sredstvima u danima najtežih patnja i borba, kada su nas svi ostavljali, izdavali, kršili nam zadavanu riječ, tlačili i krnjili prava i tekovine slavnoga kraljevstva hrvatskoga, a osobito u one dane, kad je Predziđe Kršćanstva bilo potrskano krvlju za cijeli kulturni Zapad.* Neka je vječita slava hrvatskim vladarima, koji su prije 13 stoljeća prvim dodirima sa Svetom Stolicom vezali hrvatski brod uz Petrovu Pećinu i tako nas uveli u krug zapadnoevropske kulture, uveli nas u svjetsku povijest, tako da se mi danas ponosimo narodnim opstankom od 13 stoljeća, dok su se toliki drugi narodi kroz to vrijeme pojavili i nestali. U vrijeme, kad je čitav svijet zahvatio plamen strahovitog rata, upravo ima smisla više nego ikada prije, slavni Hrvatski Narode, da pred čitavim svijetom manifestiramo svoju volju za mirnim životom u lijepoj našoj domovini. Ima smisla da doviknemo svima i svakome:

> Tu smo, na ovoj krvlju zalivenoj zemlji junaka, mučenika i svetaca i svih slojeva mukotrpnog Naroda. Tu smo, i tu ostajemo! Ništa nas nije kroz 13 stoljeća moglo skršiti, ništa pokolebati u našoj volji, da ostanemo na ovoj našoj hrvatskim znojem i krvlju natopljenoj grudi, da ustrajemo u ljubavi i odanosti prema Svetoj Stolici. Nikada nijesmo tuđe otimali, a ni svojega nijesmo dali i ne damo. Neka živi naša lijepa domovina Hrvatska u miru, u slobodi, u socijalnoj pravdi, u ljubavi prema Bogu i bližnjemu! Slava Kristu Kralju, u kojega Hrvatski Narod upire oči svoje i sve uzdanje svoje!«[71]

Manifest je čitan u svim hrvatskim crkvama, a objavio ga je i velik dio hrvatske štampe, a dakako uz nju i sva klerikalna. Izvršio je punu svoju misiju u najzategnutijem političkom previranju i spremanju vlade u Beogradu, da se uz odobrenje pokvarenog vodstva HSS i svih klerofašističkih i frankovačkih krugova završi u otvorenom vezanju uz Osovinu sramnog 25. marta.

Istodobno je nadbiskup Stepinac na sve katoličke biskupe u svijetu uputio posebnu poslanicu, u kojoj ih obavještava o tom znamenitom hrvatskom slavlju i poziva ih na Euharistički kongres mjeseca juna 1941. Nadbiskup Stepinac je to učinio sam, ali »po nalogu svih preuzvišenih biskupa, koji upravljaju na teritoriju hrvatskog naroda« dakle ne jugoslavenskih, niti iz države Jugoslavije, već sa »terito-

[71] »Katolički list« 1941., br. 11, 121-122.

rija Hrvatske«.[72] Nadbiskup Stepinac je dosljedan i u ovome aktu, jer ne obavještava biskupe svijeta u kojoj se državi nalazi taj »teritorij Hrvatske«. Jer, on i te države uistinu, nikako nije priznavao, i na ovaj način ugađajući najekskluzivističkijim elementima hrvatskih klerikalaca. Ovaj novi državno-pravni termin »teritorija Hrvatska« prošao je kroz štampu, i jedva je bio zapažen i komentiran. Jer, događaji su jurili strahovitom brzinom prema 25. martu, kad je i to bilo beznačajno, pošto su se očekivale sudbonosne promjene. Ova nova terminologija, kao klerikalni pronalazak sasvim je pristajao uz dra Mačka i njegovu hrvatsku individualnost, ili Pavelićevu »hrvatsku osebujnost«.

Za široke mase izdao je Središnji Odbor za Hrvatsku Jubilarnu godinu u Zagrebu jedan zbornik *»641.—1941. Najznačajniji jubilej Hrvatske«*. U njemu su objavljena dva članka i Poslanica Hrvatskih Biskupa svome Hrvatskome Narodu iz 1939. Za Poslanicu je već rečeno da odaje u svemu jezuitu Sakača kao njenog autora, u svakom slučaju u njenom historijskom dijelu. I ova dva članka potječu od dvojice jezuita. Jedan je od istoga Sakača, a drugi od Stjepana Tomislava Poglajena. St. Kr. Sakač je u duhu svojih ranijih rezultata u vezi s papom Agatonom i s pitanjem vremena kad su se Hrvati pokrstili, dao i članak »Apostol Hrvata Ivan Ravenjanin. Prvi nadbiskup Splitski«. Želeći odvratiti Hrvate od slovenskih apostola svete braće Ćirila i Metodija, s punim latinsko-rimskim tendencijama, tvrdi da je taj apostol Hrvata bio Ivan iz Ravene, Talijan. Protiv ranijih dokaza da je ekzistencija tog reorganizatora splitske dijeceze, u kojoj su kršćani bili najvećim dijelom Romani, krajem VIII. stoljeća, Sakač se trudi da dokaže protiv Bulića i Bervaldija, kao i ostalih historičara, da se desilo oko 640. Samo stoga, da se taj jubilej slavi 1941., a ne negdje 2100., jer je to 1941. bilo potrebno klerofašistima koji su pripremali NDH.

Svakako je pater Poglajen u svom uvodnom članku *»13 vjekovna Hrvatska. 641.—1941.«* — politički izrazitiji i privlačniji. Petar Poglajen je bio poznat već od ranije kao zatrovan hrvatski separatista i veoma agilni politički agitator, koji je svojom aktivnošću, ustrajno i sa žarom utirao puteve Pavelićevoj ustaškoj NDH. Njegovu političku fizionomiju veoma impresivno ocrtavaju njegove misli, izrečene u jednom predavanju koje je održao 22. XI. 1940. pred srednjoškolskom omladinom u Splitu. Tema mu je bila: »Problem hrvatske omladine«. Jugoslavenstvo omladine, koju on promatra u jednom historijskom presjeku, nazvao je mućkom, kao što je to za njega i sama Jugoslavija. Time je on htio osuditi svu onu omladinu ne samo u

[72] »Katolički list« 1941., br. 12, 133-143. Kako je daleko krenula akcija klera za odvajanjem katolika od pravoslavnih Srba u istoj državi, vidi se iz jednog osobito karakterističnog detalja iz istoga broja »Katoličkog lista«, koji govori o krajnjoj netoleranciji. Kazuista dr. Cenkić raspravljajući o pitanju da li se može dozvoliti zvonjenje i za umrlog pravoslavca tumači da to nije dozvoljeno u katoličkoj crkvi. Povod za tu raspravu dao je smrtni slučaj jednog pravoslavca, veoma čestitog i pravednog, kako i sam kazuista prikazuje, štoviše takvog koji je pomagao crkve, pa i katoličke. Kako u tom selu nije bilo pravoslavne crkve, rodbina je umolila župnika da da zvoniti na svojoj crkvi za pokoj njegove duše. On je to rado učinio, tim spremnije, pošto je ovaj pravoslavac dao ovoj istoj crkvi pomoć od 3000 dinara da crkva nabavi potrebno zvono. Kad je zato saznao ovaj učeni kazuista, dao se na posao da dokaže, kako je dotični župnik nepravilno postupio. »Iz svega rečenoga jasno je (dakako ovom kazuisti i moralisti), da bar župnik ili upravitelj župe ne smije prigodom ukopa rođenih heretika i/i akatolika dati zvoniti u katoličkoj crkvi ili kapeli kad su župnika molili za zvonjenje. On ih je morao odbiti s pozivom na crkvene propise.« Istina, učeni moralista, ali inače veoma izrađeni klerofašista, nije objasnio, da li je taj župnik trebao da dotičnom pobožnom pravoslavcu vrati novac, darovan za zvono, kao i sve one novce i dobročina djela da odbije kad ih je taj pravoslavac činio katoličkoj sirotinji, kako je to župnik spomenuo pravdajući se za svoj »prestup.«

vrijeme ilirizma, nego i onu s kraja XIX. stoljeća, i onu revolucionarnu pred prvi svjetski rat, koja je upravo u Splitu i ostaloj Dalmaciji razvila vanrednu djelatnost. Poglajen je bez stida i najvećom drskošću zažalio za Habsburgovom dinastijom. Pred svim direktorima gimnazija u Splitu, pred profesorima i đacima nazvao je Srbe strancima u Jugoslaviji, u hrvatskim dijelovima Jugoslavije! Dok je najveći dio omladine bio zgranut nad ovakvom bezočnošću jednog vulgarnog harangera, dotle mu je onaj dio omladine, koju je već klerofašistički otrov zarazio, demostrativno aplaudirao. Nema sumnje, da ovaj Poglajenov demonstrativni istup nije bio samo njegovo lično djelo, kad se zna da jezuit u javnosti ništa ne smije da radi bez odobrenja svojih starješina, onda je očigledno da je Poglajen imao za takva shvatanja i za tu akciju punu suglasnost i svojih poglavara. »Kad je Gaj putovao u Moskvu, riječi su Poglajenove, pratio ga je jedan Dalmatinac, i Gaj je bio samo lutka u njegovim rukama, jer je taj bio špijun austrijski i kontrašpijun ruski. Zatim je došla zabrana ilirskog imena, (dakako od bečkog dvora), a naši su Iliri stali naricati, ali mi se tome ne čudimo i sretni smo da je to ilirsko ime bilo zabranjeno, jer je to bio jedan mućak, kao što je poslije 1918. godine stvoren još jedan mućak i kamo sreće da je i ovaj mućak doživio istu sudbinu . . .!« Kad je jezuit, ovako ocijenio ime države Jugoslavije i jugoslavensko ime, onda se oborio na Srbe glorificirajući Habsburgovce.

> »Naša je omladina prije svjetskog rata išla po univerzitetima na strani, kao po Pragu, na kome su djelovali Masaryk i bijedni mu nasljednik Beneš, a sve to je pomagala masonerija da bi srušili apostolsku dinastiju habsburšku. Ti su đaci donijeli sa sobom u Hrvatsku tu negativnost, a to je protivno hrvatskom narodu, jer je katolicizam autohtono biće i tvorac hrvatske duše. Ta je generacija poslije 1918. potpomagala stvaranje onoga mućka koji je u glavnom stvoren na osnovu pismenih falsifikata za koju hrvatski narod nije dao autentičnu sankciju pristanka, *a to se sada istražuje u inozemstvu i ja sam to čitao u inostranstvu* (zacijelo na peštanskom Euharističkom kongresu, na kome su bili i Hrvati klerikalci, gdje se pred izaslanstvom Svetog Oca i te kako tjerala revizionistička politika, uperena i protiv Jugoslavije), i za to me se može i optužiti, jer ja sam tamo čitao i ako je ta knjiga ovdje zabranjena . . .«

Oborivši se i na Tyrševu ideju, za koju kaže da je unijela u Hrvatsku materijalizam, husitizam i sveslavenstvo, podvukao je da su Srbi stranci. Današnja omladina, pri završetku svog govora, tješi se jezuit Poglajen, kad konstatira, progledala je i stala je reagirati, i sve je to oborila. »Ona je svjesna svoje zadaće, jer stvara sretniju i bolju budućnost hrvatskog naroda!«[73] Doista, nije se moglo posrednije ukazati na ustašku omladinu, koja je u to vrijeme već bila žestoko na djelu, nego što je to učinio jezuit Poglajen, osjećajući »slobodnu Hrvatsku«, kako su je zamišljali dr. Maček i njegovi bliži i dalji suradnici, kao što ju je zamišljao i Ante Pavelić i njegov najodaniji suradnik, hrvatski klerofašizam, vođen od jezuita, tipa Müller, Vanino, Sakač, Poglajen, a pridružit će im se i drugi, istupivši u NDH i javno, kao što su sada u Mačkovoj Banovini Hrvatskoj najvećma bili glavni, zakulisni režiseri. Poglajen je smatrao, da je već sa Banovinom, Maček-Cvetkovićevim »sporazumom« došao trenutak, da se istupi javno iz svoje jezuitske zakulisne rezerve.

[73] Iz stenografskih bilježaka jednog slušaoca Poglajenova predavanja.

Ovakav interpret stanja u Hrvatskoj bit će nam bliži i razumljiviji kad piše u knjizi *»Najznačajniji jubilej Hrvatske«* u svoje ime, ali i za hrvatski episkopat o »13 vjekovnoj Hrvatskoj«. U njegovim skrivenim političkim mislima naći će pažljivi čitalac svu političku tendenciju, kojoj ima poslužiti i ova klerikalna slava i ovaj njegov propagandni članak za tu slavu. I on podjaruje megalomansku fantazmagoriju o jednom od najstarijih civiliziranih naroda Europe, o slavnoj i hiljadugodišnjoj kulturi ispred barbarskog istoka.

> »Izmiče ispred naših usitnjenih pogleda, koje je razbuktalost strastvene skučenosti unatoč težini događaja, što nas okružuju — i opet na jednoj historijskoj prekretnici — strahovito suzila. Izmiče nam što zapravo znači za Evropu i nada sve za nas same Hrvate u Hrvatskoj, ta činjenica, da smo mi već 641., — dok još nije bilo organiziranog spomena ni od koje suvremene evropske nacije, dok je cijeli evropski prostor od Visle do Bresta, od Škotske do Sicilije i Gibraltara vrvio nestaloženim brujanjem još neizgrađenih i organski neizgrađenih plemena, koja su dolazila, pljačkala, odlazila, navirala i u pijesku prostora i vremena opet nestajala, a neka sasvim nestala — da smo se mi smjestili na sunčanim i ljupkim žalovima Jadrana i tu ostali, dok su se neposredno prije nas na istom terenu slegli i raspali ogromni imperiji, koji su za se držali da su vječni . . . dok su nas razni politički potezi, dinastičke kombinacije, diplomatske igre i kojekakve nutarnje i vanjske intrige — uzrokovane sad teškoćom situacije, sad raznim pritiscima, nerijetko vlastitom naivnošću odgovornih elemenata bez odgovornosti, a najčešće neshvatljivom odsutnošću pouzdanja u vlastite snage i u svoju autentičnu tradiciju — bacale iz jednog političkog sklopa u drugi, zamjenjivale jedno tutorstvo sa drugim, jedno nastojanje da nas se odnarodi i odhrvati s trećim, dotle smo unatoč svemu ipak uvijek postojali i kao narod — ipak ostali.«

Ostavljajući čitaocu da sam odgonetne, tko je to tutorisao Hrvate u prošlosti i u suvremenom zbivanju, u daljnjem izlaganju pronalazač o ilirskom i jugoslavenskom mućku, postaje određeniji i jasniji. Svakako, da ne izostane željen efekat i utisak koji treba da posluži određenom cilju.

> Unatoč našim naivnostima, unatoč našoj sitničavoj podjeljivosti, našem nerazumljivom kompleksu podcjenjivanja samih sebe, našem skoro hereditarnom prijateljstvu uz druge, našoj skoro milenijskoj navici da pandurujemo drugima i za druge, da vječito antichambriramo: unatoč svim tim slabostima, jest nešto čvrsto u nama, neoborivo, silno kohezivno, što nas unatoč svim razdvajanjima spaja, što nas unatoč svim klonulostima drži, što nas usprkos svih padova opet diže.
>
> Posebna neka nerazoriva, vječna i božanska vitalnost ucijepljena je u naš mladi organizam, čim se spustio na privlačivi Jadran; posebno Svijetlo obasjalo ga je i životnim kalorijama počelo da grije, čim se spustio iz sivosti sjevernih stepa i hladnoće pobijeljenih Karpata; naročiti Dali udahnuo mu je jedinstvenu dušu, koja će ga formirati, ispunjati, cizelirati kroz vjekove, *stvoriti njegovu hrvatsku duševnost, hrvatsku kulturu, hrvatski narod, Hrvatsku;* silna neka neslomiva Stijena, kojoj je cijela njena bit, da je ništa ne obara, da sve uspravno drži, štogod se na nju naslanja, povezala ga je uza se.«

Blagodati, koje izviru sa ove Stijene, tj. Rima kao sjedišta papa, kao nasljednika Kristovih, vidljive glave crkve, crkve katoličke, kao živog božansko-čovječanskog mističnog tijela, tumači Poglajen u jednoj dugoj (od 50 redi) rečenici, kako je ta »nova transcedentalna prasivarnost« hrvatski organizam zadojila nepresušnom vitalnošću i oplemenjivala ga kroz vijekove. A to sve zato, da uzmogne ustvrditi, da je

> *»iz tog dodira hrvatskog narodnog genija sa univerzalnom, apsolutnom istinom katolicizma iskrsnula iskra hrvatske autentične i u doslovnom smislu autohtone kulture; . . . odatle je, iz tog dodira individualno našega sa univerzalno katoličkim, nastala ona naša prvotna stvarnost, pranačelo našeg bivovanja; naša specifična hrvatska duša, koja je dah, princip izgradnje cjelokupne naše narodne stvarnosti . . .;* tu u tom dodiru (tj. u Rimu) je izvor, ključ i jamstvo naše uporne otpornosti, naše neslomljive volje za životom, naše budućnosti . . .«

U potpunoj iskrenosti objasnio je jezuit Poglajen tajnu snagu hrvatske otpornosti u prošlosti i sadašnjosti (tj. 1941.), kao i njenu moć u budućnosti. Nema sumnje da je Poglajen bio dobro informiran kako su emigrantske i domaće otporne snage već valjano formirane i spremne, napose u vezi sa »krvavim evropskim nastajanjem i nestajanjem« (dakako u vezi sa osvajanjima Hitlerovih i Mussolinijevih agresorskih vojski). Katolicizam jedini može da spase narode i da ih održi, osnovna je Poglajenova misao. U to treba da se dobro zamisle i užive Hrvati, *»ako nećemo da nakon 13 vijekova učinimo izdaju nad svojom osnovnom i središnjom stvarnošću, nad hrptenicom svoje povijesti, nad svojom autentičnom hrvatskom dušom i tako kao narod — izdahnemo«.*

Pri kraju obrativši se Kristu Kralju vjekova, pred kojim su klečali Branimiri, Tomislavi i Zvonimiri, koji će se pojaviti i u Zagrebu na jubilarnom Euharističkom Kongresu kao

> »jedini vječno vjerni pratilac hrvatskog naroda, sa svojom Crkvom, jedinom institucijom, koja je kroz vjekove jedina ostala ista u Hrvatskoj (nije čudo da je baš ona inspirirala i organizirala taj Jubilej). On će se u našoj prijestolnici Hrvata na općem narodnom Kongresu Euharistije, koja povezuje 13 vjekova naše opstojnosti i Kristove prisutnosti među nama, nadvisiti nad nas kao čuvar, pastir, prijatelj, brat, Kralj i Bog naš i mi ćemo raskajani kleknuti, moliti za oproštenje, zahvaliti i — s pouzdanjem koraknuti u budućnost, makar ona bila zamračena šumnim oblacima bombardera i zagušljivih eksplozija, zaglušena rikom topova i muklom lomljavom tankovskih lanaca: mi ćemo i ovdje u domovini i razasuti na svih pet kontinenata zemlje, u zajednici s Branimirom, Tomislavom, Zvonimirom, sa milijunima Hrvata iz vječnosti, s tisućama naših mučenika, biskupa, svećenika, redovnika, intelektualaca, seljaka, radnika i *hrvatskih vojnika*, moliti skrušeni, zahvalni i pouzdani: Kriste Euharistijski Kralju, štiti hrvatski narod!«[74]

Dakako, i u ovoj čitavoj propagandnoj knjizi, ne može se naći mjesto, u kome bi se moglo čitati u kojoj je to državi taj »najznačajniji jubilej« — za koji se tolikim žarom i uvjerenjem zalažu spomenuta dvojica jezuita, kao i sva štampa, koja

[74] »641—1941. Najznačajniji jubilej Hrvatske.« Zagreb 1941., 5-9.

se potpuno s njima i njihovim načinom poticanja megalomanskog historizma, suglašavala i njihove misli komentirala na svoj separatistički, ustvari posve defetistički način. Jezuit Poglajen pojavit će se i na sceni monstruozne NDH — u vidu organizatora jednog atentata.[75]

Uz ovaj klerikalni poklič javio se i drugi glas o tim trinaestvjekovnim odnosima Hrvata sa Svetom Stolicom. Bio je to glas njihovih otpadnika, organiziranih u Hrvatskoj Starokatoličkoj crkvi. U borbi sa svojim protivnicima u Hrvatskoj, koje su oni poznavali bolje nego ma tko drugi, jer su ponikli iz njihova krila i grijali se na njihovoj »ljubavi«, a onda načelni protivnici Rima oni su progovorili da unesu sasvim oprečne korekture o ovim historijskim izlaganjima jubilejskih agitatora i propagatora. Još 1939., na saboru u Zagrebu, održanom 21. maja, starokatolici su zauzeli sasvim oprečan stav prema biskupskoj Poslanici koju su oni uputili hrvatskom narodu. Stav starokatolika obilježen je u »Poruci Hrvatskom Narodu« koju je taj sabor uputio narodu.

> »Pravo je i dostojno, da hrvatski narod slavi tisućtristogodišnjicu primanja vjere Isusa Krista i njegove božanske nauke, ali treba da odbije pokušaje onih, koji tu proslavu hoće istovjetovati sa slavljenjem podložnosti hrvatskoga naroda rimskomu papi. Naprotiv baš prigodom te tisućtristgodišnjice treba da hrvatski narod bude poučen o ovim povjesnim istinama i činjenicama:
>
> 1. Od prvoga početka pokrštavanja Hrvata rimski pape išli su za tim, da Hrvati zajedno s kršćanstvom prime latinski duh i da se iznevjere svojemu narodnomu duhu i jeziku.
>
> 2. Nastojanje rimskih papa i njihovih svećenika oko učvršćivanja rimokatoličke Crkve i njezine duhovne vlasti u hrvatskom narodu išlo je u prvom redu za tim da hrvatski narod bude sluga i rob papinske politike, kojoj je bio cilj proširiti svjetovnu vlast Rimske Crkve i njezinih poglavara nad svim pokrštenim narodima i njihovim vladarima a kod nas osigurati Latinima prevlast nad Hrvatima u njihovoj vlastitoj državi.
>
> 3. Hrvatski narod, stvorivši svoju samostalnu narodnu državu pod vladarima iz hrvatske narodne dinastije, nije mogao uživati mir i blagostanje, jer je bio prisiljen, da od prvog početka vodi borbu protiv rimskog pape i njegovih latinskih svećenika, da od njih očuva svetinju bogoslužja na živom narodnom jeziku, koju je svetiniu primio kao baštinu od pravih Kristovih sljedbenika slavenskih apostola Ćirila i Metoda, te da spasi i sačuva pravo sam sebi izabirati biskupe i svećenike, koji bi služili širenju čiste Isusove nauke i interesima hrvatskoga naroda, a ne rimskim papama i njihovim interesima.
>
> 4. U toj borbi hrvatskog naroda s rimskim papama i njihovim slugama, koji su u hrvatskoj državi od početka vršili ulogu crva rastočnika, a napokon se na zator hrvatskoga kraljevstva združiše s Mađarima — padoše kao žrtve hrvatski knez Zdeslav, slavni hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir, posljednji neokrunjeni kralj Petar Svačić, a zatim tisuće progonjenih i zlostavljanih popova glagoljaša, koji su ostali vierni hrvatskoj narodnoj Crkvi i bogoslužiu na narodnom jeziku, pade napokon hrvatska država i hrvatska narodna sloboda.«

[75] Vidi posljednje poglavlje.

Pri kraju završavaju starokatolici, sa svoga sabora, u ovoj poruci hrvatskom narodu, da bude na oprezu, i da se »ne da zavesti izopačivanjem povijesti i kukavičkim prikrivanjem istine te ugušivanjem onih plemenitih misli i težnja, koje su oduvijek bile duboko pohranjene u dušama Hrvata i došle su do punoga izražaja ne samo u riječima nego i u djelima najplemenitijih njihovih sinova, učitelja i vođa . . .«[76]

Glas klerofašista bio je jači i privlačniji. On je mobilizirao i potaknuo sve instinkte mržnje i nesnošljivosti klerikalnog šovinizma, koji se tako skladno vezao s općim političkim vrijenjem, ustalasanom ratnom psihozom koja je zaludivala pristaše i nadahnjivala ih nadama na samostalnu državu koju će joj rasplet svjetskih događaja podariti bez ikakvih naročitih teškoća. Iz klerofašističke štampe, naročito Stepinčevog »Hrvatskog glasa« i Šarićevog »Katoličkog tjednika«, strujao je pravi opiumski miris koji je omamljivao i dočaravao ovozemaljski raj buduće »Nezavisne Države Hrvatske«. Uistinu, klerikalizam je mjeseca marta 1941. bio na svom osobitom usponu. S tim snagama on će dočekati 25. i 27. mart, 6. april, i iznad svega 10. april! Klerofašizam i svi njegovi suradnici bili su spremni za žetvu. Sijači su bili zadovoljni izgledima. Zrenje je bilo pri kraju. Čekao se samo trenutak da se priđe i k velikom žetvenom poslu, za koji se toliko vremena i s toliko napora njegovalo posijano sjeme. Ono je dozrelo. U mnogom i sa saučesništvom nasljednika najvećeg antiklerikalnog borca Stjepana Radića. U ovome i leži smisao teške odgovornosti prema »vječitom predsjedniku« kako je Stjepan Radić označen poslije svoje smrti. Izdajstvu prema općim narodnim interesima prethodilo je ono prema velikom učitelju i odgojitelju novog hrvatskog, duhovno oslobođenog hrvatskog seljaka.

Upravo u ovim sudbonosnim trenucima, između 27. marta i 6. aprila pala je potpuno maska s lica ovog nazovi »vođe« tzv. hrvatskog narodnog pokreta. Dok je Simovićeva vlada pod pritiskom masa raspustila konc-logore Cvetković-Mačekovog režima, dotle ih je dr. Maček stao nove da osniva, u koje je odlučio, uz punu suglasnost svih klerofašista i ustaša, da potrpa sve hrvatske antifašističke borce. Na samo nekoliko dana prije Hitlerove najezde na Jugoslaviju, Mačekova policija pohapsila je sve istaknute antifašiste u Zagrebu, ne samo komuniste, nego i sve one za koje je naslućivala da su ljevičari. Puni zatvori pravih i prokušanih narodnih boraca dočekali su Mačekovom zaslugom Hitlerove krvoždne horde i njihove pomagače, Pavelićeve ustaše. Sudbina tih hrvatskih boraca bila je tim samim odlučena. Ogroman broj strijeljanih antifašista je upravo iz tih zatvora u koje ih je dovukla Mačekova policija. Ovaj teški zločin pada neposredno na dra Mačeka kao i njegove najbliže suradnike, nadbiskupa Stepinca, njegove klerofašiste koji su neposredno pred slom Jugoslavije vodili najžešću kampanju protiv komunista i svih ostalih antifašista. Krvoždni Mačekovi janjičari, obje Zaštite imali su svoj veliki udio pri tom krvničkom poslu, još prije nego je Mussolinijev i Hitlerov plaćenik stigao u Zagreb. Strašna je i porazna optužba, — jednoga od spasenih iz tih Mačekovih zatvora, dra Mladena Ivekovića, koja se nalazi u njegovim zapamćenjima, zapisanim u Bihaću decembra 1942. »Od preko 100 drugova i drugarica, koji su tada 31. marta 1941. pohvatani — ostali su do danas na životu svega petorica-šestorica. Među njima dr. Pajo Gregorić i ja... Desetog aprila, po podne

[76] Poruka hrvatskomu narodu. »Starokatolik« 1939., br. 4-6, 8. Preštampano i rastureno naročito 1941. — poslije biskupskog Manifesta.

oko 4 sata, dojurile su u Zagreb prve motorizirane njemačke trupe. U Zagrebu nije više postojala ni divizijska ni armijska oblast, ni banska vlast: Njemačke trupe jurile su zagrebačkim ulicama. — *Maček je predao pune zatvore i konc-logore okupatoru i ustaškim krvolocima. Maček je izdao proglas kojim je pozvao organizacije HSS i pristaše da se novoj vlasti pokore i da s njom surađuju. Mačekova zaštita prešla je odmah* u službu okupatora i ustaša«.[77]

Ovako je »vođa« dočekao najvećeg neprijatelja svih Slavena. Ovako je »Voda« inaugurirao završnu fazu najsramnijeg nedjela, izdaju vlastitog naroda. Za njim će istodobno istim smjerom njegov najvjerniji saveznik, nadbiskup Stepinac.

[77] Vladimir Dedijer, Dnevnik. Prvi deo. Beograd 1945, 408.

XVI.

KRVAVA ŽETVA

ZANOSNI DOČEK

NDH — „Davno sanjani i željkovani ideal“

Već krajem 1940. ustaški i klerofašistički saveznici HSS bili su uvjereni da će doći njihovo vrijeme. Najradikalniji dio ovih Mačekovih saveznika, u redovima i izvan redova HSS, bio je nezadovoljan krzmalačkom neodlučnošću dra Mačeka. Barem im je tako izgledalo njegovo držanje. Organizirani članovi Građanske i Seljačke zaštite, tih dviju kategzohen HSS ustanova, bili su, uistinu mnogi svijesni, a mnogi i podsvijesni nosioci budućeg ustaškog režima, pripremajući ga sa svojim maksimalističkim zahjevima u psihozi izgradnje sporazumaške banovine Hrvatske. O godišnjici Sporazuma, koju je štampa t. zv. Hrvatskog narodnog pokreta uveliko proslavljala, objavili su ustaški nezadovoljnici jednu brošuru u kojoj su obilježili stav dra Mačeka kao i njegovih najbližih suradnika, kao neodlučne i nesposobne, da izvedu slobodnu i nezavisnu državu Hrvatsku.

> »Za taj se je cilj okupio bio hrvatski narod u jedinstvenu frontu. Po tom cilju postao je dr. Maček predstavnik i vođa te hrvatske fronte. Bilo je u to vrijeme, kad se trpjelo, stradalo, punilo tamnice i ginulo na toj jedinstvenoj fronti, a sve u uvjerenju, da dr. Maček vodi hrvatski narod u sretnu budućnost, koja može biti predstavljena samo u slobodnoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj. Bilo je to onda, kad se vjerovalo, da dr. Maček kod kuće traži ono, na čemu vani radi poglavnik dr. Ante Pavelić sa svojim ustašama i domobranima.«

Ovi nezadovoljnici bili su veoma razočarani kad je dr. Maček sklopio sa knezom i Cvetkovićem sporazum, a prije je narodu »govorio o plebiscitu za nezavisnu državu Hrvatsku i... kako će se sastati hrvatski sabor i proglasiti nezavisnu državu Hrvatsku.« Kako od svega toga oni još nisu vidjeli pravi rezultat, ovi su ustaše obavijestili svoje pristaše da treba da napuste redove HSS i da započnu sami živu agitaciju u narodu. Pogotovo, kad vide koliko su se u tako kratko vrijeme što su članovi HSS na vladi, korumpirali.

> »Mi hrvatski ustaše, završavaju ustaški nezadovoljnici — i domobrani nemamo zasada druge čestitke, nego da dru. Mačku podnesemo o njegovu rođendanu za godišnjicu sporazuma mirisavu kitu korumptivnog cvijeća. Međutim kad dođe čas koji nije daleko, znati ćemo, što ćemo. Ustaški će sudovi nesmiljenom strogošću suditi svima koji kao vođe naroda za bogate jasle prodaše beskrajnu muku hrvatskog naroda. Dolazi poglavnik dr. Ante Pavelić! Dan obračuna je na pragu!«[1]

[1] I mi čestitamo. Dr. Vlatku Mačeku prigodom godišnjice Sporazuma. Hrvatski Nacionalisti, Ustaše i Domobrani. Zagreb 1940., 5, 16.

U pobjedonosnom naletu organiziranog i do zuba naoružanog nacizma i fašizma, manje discipliniran dio mase, koji vodstvo HSS nije moglo dovoljno kontrolirati, duhovno je bio pripravljen za maksimalistički program Pavelića. Zato su ti »hrvatski nacionalisti, ustaše i domobrani« naišli sa svojom brošurom na iskreno odobravanje znatnog dijela članova HSS, koji su smatrali, da dr. Maček odviše popušta knezu i Beogradu. Moja lična saznanja uvjeravaju me, da takvih nije bio mali broj. Štoviše, bilo ih je i u redovima poslanika HSS, što se uostalom primjetilo i pri njihovom masovnom prelaženju Paveliću, takoreći u prvim danima NDH. U brošuri ovih ustaša podvlačilo se, da »dr. Maček nije više vođa hrvatskog naroda, on može biti samo predsjednik jedne političke grupe »sporazumaša«, u kojoj nakon sloma i izdaje ostaju samo oni, koji su kod zdravih očiju slijepi ili oni, koji računaju, da će se uz dr. Mačeka, dok je na vladi ogrijati i štogod ušičariti«.[2]

Klerofašistička i Mačkova štampa bila je u to vrijeme posve na strani Osovine.

Upozoreno je već koliko se »Hrvatski dnevnik« oduševljavao njemačkom gimnazijom u Zagrebu i kakvim je komentarima popratio njeno otvaranje. Svuda je kroz štampu zračilo naslanjanje na Osovinu, svuda se osjećao dah i duh fašizma i nacionalsocijalizma. Stepinčeva »Hrvatska straža«, koju još tako gorljivo uređuje dr. Janko Šimrak (sve do 25. I. 1941., kad će je zamijeniti njen nasljednik još klerofašističkiji »Hrvatski glas«), još od Anschlussa, kad se zalagala za njegovo izvođenje, kao i za odcjepljenje Slovačke, bila je sva na strani Hitlerovih agresorskih akcija. U »nezavisnoj« Slovačkoj klerikalci su gledali svoj ideal i svoja krajnja nastojanja. Kad je njemački plaćenik Aleksandar Mach dao dru Andriću za »Hrvatsku stražu« izjavu u kojoj je i Hrvatskoj poželio istu sudbinu, »Hrvatska straža«, a to uveliko znači i nadbiskup Stepinac, (uostalom o tome je on ostavio iz ustaške NDH i dovoljno dokumentacije, u promatranju i svojim oduševljavanjima za Tiszo-Machovom Slovačkom), bili su neobično dirnuti. »Zahvalni smo mladom slovačkom državniku za ove riječi, koje će sigurno lijepo odjeknuti u hrvatskoj javnosti, *jer su te riječi ne samo pune simpatija nego i nade za bolju budućnost Hrvatske, a posebno za to, što su to riječi čovjeka, koji je na takvom položaju da može biti dobro informiran*«.[3]

Dovoljno je samo prelistati, recimo, brojeve »Hrvatske straže« za posljednja tri mjeseca 1940., pa vidjeti, kako se kroz objavljene slike i članke sa ratišta agitiralo za Osovinu, koje je napisao RYS, ili inače Ivo Bogdan, jedan od kasnijih najodlučnijih ustaških publicista, i urednik »Hrvatskog Naroda« i »Spremnosti«. U jednom dopisu iz Berlina, oktobra 1940. razgalio je novinarski klerofašista sve svoje srce zagrijavajući se za Hitlerovu Njemačku.

»... Današnja Njemačka znade dobro da su u Hrvatskoj žive simpatije za borbu njemačkog naroda, koji se bori za svoje pravo i za opstanak. I dok se danas svuda na svijetu javljaju ljudi, koji iz straha na sva usta pripovijedaju, da su i oni bili prijatelji Njemačke, *zna se ovdje točno, da su nacionalni Hrvati bili od početka borbe nacionalsocijalističke Njemačke na njezinoj strani*. Prema tomu ne može ta Njemačka zauzimati negativno stanovište prema Hrvatima, što se uostalom vidi iz činjenice, da se s Hrvatima u Njemačkoj postupa danas najbolje...«[4]

[2] I mi čestitamo, 5.
[3] »Hrvatska straža« 6. VIII. 1940.

Ni poluslužbeni »Katolički list« nije mogao prikriti svoja gledanja na razvoj događaja, pa je i on otkrio šta misli i o nacionalsocijalizmu i o Hitler-klerikalnoj monstruoznosti, o novoj »državi« i njenoj »nezavisnosti«, o klerikalnoj Slovačkoj, kojoj je na čelu stajao svećenik Tiszo, sa glavnim doglavnicima iz klera i klerikalne partije. Takva država mogla je biti demanti nekadašnjih shvaćanja Rimske Kurije o poganskom nacionalsocijalizmu. Jer, »u nacionalsocijalističkom sistemu u Slovačkoj ne će crkva biti progonjena. Progoni bi bili protiv načela nacionalsocijalizma. U Njemačkoj je pisao osnivač nazionalsocijalizma Adolf Hitler u svojoj knjizi »Mein Kampf«, da u redovima nacionalsocijalista može sjediti također uvjereni katolik pokraj uvjerenog protestanta, a da ne dođu u sukob sa svojim vjerskim naziranjem«.[5]

Dakako, ovakvo shvaćanje nije imao »Katolički list« o katolicima i pravoslavnima u Hrvatskoj, jer bi se time ogriješio indiferentizmom i tolerancijom, sa ta dva smrtna grijeha za svakog uvjerenog katolika, ili bolje klerikalca i još više klerofašistu. Ali, kad je trebalo pripravljati NDH, onda se moglo i moralo preći preko enciklika, koje su nekad u nacionalsocijalizmu osuđivale pogane ideje. Sada ih je trebalo ublažiti i približiti simpatijama hrvatskih klerikalaca.

Sve je ovo bilo vješto i smišljeno petokolonaško agitiranje za Osovinu, a time i za situacije, koje su se očekivale, nazirale i spremale sa potrebnom psihozom kao pripravom za trenutak koji će situaciju pretvoriti u stvarnost »davno sanjanog i željkovanog ideala« nadbiskupa Stepinca. Klerikalci su znali vrlo dobro za sve slabe strane Maček-Cvetkovićevog režima, za sva nezadovoljstva na strani Srba kao i kod hrvatskih rodoljuba koji su sa strahom promatrali razvoj događaja, pa su te slabosti neobično vješto koristili i sve više licitirali s ekstremnim elementima u redovima HSS, kao i onim ustaškim, unutar kao i izvan redova t. zv. Hrvatskog narodnog pokreta. Svuda se pod međusobnim nadmetanjem i takmičenjem, tko će više tražiti i osvojiti, osjećala psihoza i ocrtavala fizionomija te buduće »nezavisne«. Otpora u vladinim redovima protiv ustaša nije više uopće bilo, jer taj otpor je trebao pogoditi već široki zamah iritiranih masa članova t. zv. pokreta kome je na čelu bio dr. Maček. U jednome članku **»Hrvatska straža« ima kuraži da otvoreno kaže »da Hrvatima borba nije novost, *a tko konačno mora popuštati pokazali su današnji događaji. Tko će morati popustiti pokazuju pak sadašnji događaji oko nas*«.**[6] Prvaci HSS, i oni u vladi, ministri i oni izvan nje, u svemu su povlađivali klerikalcima, a time dosljedno i ustašama, s kojima su se ovi postepeno slivali na svim sektorima javnog i tajnog saučesništva u rušenju Jugoslavije. »Nacionalni Hrvati«, omiljeni izraz za kamuflirane ustaše, a taj je izraz čest u rubrikama »Hrvatske straže«, nalazili su zaklona i pomoći upravo u crkvenim ustanovama, među križarima i pojedinim samostanima. Dolazak ustaša i pojava NDH otkrio je ne samo ovu prirodnu simbiozu nego i svu opsežnost toga saučesništva, koje se ipak za samo vrijeme priprema nije moglo tako jasno uočiti.

[4] »Hrvatska straža« 19. X. 1940.
[5] »Katolički list« 1940., br. 5, 57.
[6] »Hrvatska straža« 29. II. 1940.

Jedno važno žarište ustaškog pokreta poslije Cvetković-Mačekovog sporazuma, bio je samostan u Širokom Brijegu. O tome sami fratri ispovijedaju, koliko se kod njih razmahala ustaška borba poslije toga sporazuma. »Poslije toga (1939.) počela se razvijati prava borba na život i smrt. Baš u to doba došao je u Široki Brijeg mladi i energični franjevac dr. Radoslav Glavaš,[7] koji je počeo sustavno voditi borbu... Nove sile za rad došle su ljeti 1940., kada su se kući vratili sveučilištarci, koji su poznati u Zagrebu...«[8]

Otvoreno i tajno, unutar i izvan redova HSS klerofašisti sve su više uzimali maha, a da sa strane vodstva HSS nije bilo nikakvih znakova otpora ni formalnog protivljenja. Tako je uzimala maha ekstremna struja, i najizrazitiji interpreti buduće »nezavisnosti« postaju, na užas još uvijek ne malog broja vjernih pristalica ideologije braće Radića, upravo oni najborbeniji dijelovi t. zv. Hrvatskog narodnog pokreta. Svi ostali unutar HSS, koji su još čuvali ideologiju Stjepana Radića i njegova napredna i slavenofilska načela, bili su ustvari potisnuti. Oni se nisu mogli čuti ni kroz štampu, pa ni na zborovima, jer na tima su dolazili do riječi samo najradikalniji i »najnacionalniji«. Jednako je neznatan bio i dio takozvanih anglofila unutar HSS. Koliko ih je bilo, oni su u pravoj malodušnosti bili ušutkani pred glorifikatorima »pravednih pobjeda totalitarnih država«, kako je to govorio podpredsjednik HSS. Košutić. Pometnja i pravi kaos političkog stremljenja, puna neuravnoteženost pogleda i težnji, a s njima i kolebljivost jednog dijela vodstva HSS, dali su maha i poleta tokom mjeseca marta 1941., političkom konkurentu u osvajanju i oživotvorenju »nezavisne« države Hrvatske. Naime, već je bila iskristalizirana težnja, identična obim stranama, samo se radilo o tome, tko će je izvesti, i zasjesti na vlast. Ni u čemu drugom se nisu razlikovali. Znatan dio HSS zahvatio je ovaj nezadrživi talas pravog fašističkog raspoloženja. Ustaški letak »Pobjeda Osovine«, koji se raspačavao mjeseca marta 1941. karakterizirao je u punoj mjeri kolebljivost vodstva HSS, ali i spremnost svih radikalnih »nacionalnih« Hrvata unutar t. zv. pokreta.

> »Danas, kad je pobjeda totalitarnih država Italije i Njemačke svršena stvar, spomenuta gospoda (tj. iz vodstva HSS) još uvijek vode dvostruku politiku: s jedne strane »simpatiziraju« sa totalitarnim državama, a s druge strane podržavaju potpunu mobilizaciju i proganjaju hrvatske nacionaliste, drže ih još uvijek van zakona! Pitamo: protiv koga je uperena mobilizacija? Ona nam sama dokazuje da se ta demokratska gospoda još stalno nadaju »možda da će se nešto u zadnji čas preokrenuti.« Versailles je pao i s njime mora pasti sve ono, što je u njem stvoreno! A stvorena je u Versaillesu i naša tamnica Jugoslavija. Sada je vrijeme, da i mi Hrvati ostvarimo naša prava i prestanemo... jednom za uvijek... biti plijen, kolonija Srba, utočište raznih dotepenaca i »obećana zemlja« Židova!... Silom prilika postali su najednom prijatelji Osovine, na koju su do jučer režali kao psi, a kad bi ta Osovina prvom prilikom pokazala svoju slabost odmah bi je najspremnije ostavili. To su kruhoborci lovci na položaje, strvinari, kojima je narodni ideal samo sredstvo kojim bi postigli svoje egoistične ciljeve. Zar može netko biti iskren Hrvat, a svoga dojučerašnjega krvnika nazivati bratom i to onoga, koji drži u »pripravnosti« stotine hiljada hrvatskih sinova, da ih pošalje na klaonicu za takozvane zapadne demokracije, stvaraoce i zaštitnike najveće tamnice Hrvata: Jugoslavije.«

[7] S njime ćemo se još sresti u punom zamahu ustaškog djelovanja.
[8] »Hrvatski narod« 4. VI. 1941.

Cvetković-Mačekova vlada, a još manje banovinska uprava u Hrvatskoj, nisu bile dorasle situaciji, naprosto radi toga, što su se predale sasvim u službu kneževog naslona na Osovinu. Sva je njihova pažnja bila skoncentrirana protiv rodoljuba koji su bili nezadovoljni s tom politikom služenja Osovini, koji su ponovno osjetili pooštrene mjere jednog nenarodnog režima. Petokolonaška akcija, koja se razmahala po čitavoj zemlji, u Hrvatskoj je imala najsnažnijeg nosioca kod ustaša i klerofašista. Ante Pavelić, koji je već 1939. uzet od strane Ciana u obzir za sve moguće akcije i planove, izdavao je već svojim povjerenicima u Hrvatskoj brojna uputstva i naređenja, koja su raznim kanalima, najčešće pomoću pojedinih franjevaca, slata iz Italije.[9] Od jeseni godine 1940. Pavelić je u trajnom dodiru s pouzdanicima u domovini. Vijesti dolaze redovito raznim putem u Glavni Ustaški Stan, otkud također redovito odlaze u domovinu razne zapovijedi i uputstva za konačni čas djelatnosti. Osim toga, Pavelić je svoje poruke u domovinu slao i putem posebnih glasnika, koji su svakako nakon kraćih pauza dolazili iz Hrvatske«.[10] Ti glasnici, kako smo već rekli, bili su pojedini svećenici, o čemu će oni sami, a i poglavnik govoriti kad bude oživotvorena NDH.

Za najživljih priprema, koje su vodile Trojnom paktu 25. marta, Pavelić javlja u Hrvatsku, dakako po odobrenju jednog od članova Trojnog pakta, da je hrvatska stvar riješena već u najboljen smislu.

> »Bit će država u cijelom opsegu i s potpunim vrhovništvom do krajnjih istočnih granica. Kao što se vidi, Jugoslavija nije ostala po strani, iako su neki od njih u zadnji čas pokušavali spasiti što se dade. Doći će njezina kapitulacija u potpunom smislu riječi, a na našu korist. Radi toga ni diplomatski ugovor, kojem neki žele iz Beograda pribjeći, ne će imati nikakve vrijednosti, jer se zna, da ti ugovarači« ne će ostati dugo na vlasti, budući da im pučisti već u Srbiji spremaju sprovod. Ako bi Beograd iz straha pred onim što dolazi i pokušao dati neki ozbiljni otpor, u čije dulje trajanje se ne vjeruje, i u tom će slučaju konac biti brz, no naša će žrtva u životima biti veća, jer će nasilnici pokušati maknuti što više vojnika Hrvata... U ovim teškim časovima vidi se potpuno strašna slika izdaje i protunarodnog rada Šubašića i Židova, koji su vršili i vrše progone u Hrvatskoj. Sva je sreća, da je cijeli hrvatski narod na mjestu i da će u danom času sudjelovati u ustaškoj djelatnosti.«[11]

Ovako se punim jedrima plovilo prema 25. martu. Međutim, na drugoj strani, i sa zebnjom i uzbuđenjem, rodoljubi su strahovali od posljedica koje će snaći narod i Jugoslaviju poslije Trojnog pakta. Sve što je zdravo u zemlji diglo je svoj glas, i narod je najmasovnije protestirao zborovima i telegramima, koji su upućivani knezu i vladi. Na drugoj strani, pak, orgijalo je jednako izdajstvo kao i kukavičluk vlade u Jugoslaviji. Na sjednici vlade 24. marta podnijeli su ostavke ministri dr. Budisavljević, dr. Čubrilović i dr. Konstantinović. Naprotiv, Dr. Maček i dr. Kulovec odlučili su se da vlada potpiše pakt. Sasvim dosljednji i na liniji svojih ranijih političkih težnja i uvjerenja Predsjednik SDK i predsjednik SLS (Slovenske ljudske stranke). Tog istog dana, naime, uveče krenuli su za Beč predsjednik vlade Cvetković i ministar

[9] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda u danima ustanka i oslobođenja. Zagreb 1942., 37-48.
[10] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 37.
[11] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 48

vanjskih poslova Cincar-Marković. Nasljednik dr. Korošca, dr. Kulovec, dao je te večeri na peronu čekajući predsjednika vlade i ministra vanjskih poslova, petokolonašu i njemačkom plaćeniku dru Danilu Gregoriću izjavu o odluci vlade.

> »Bilo je zaista vrlo teško. Nerazumljivo je sa kakvom djetinjasto smješnom logikom, sa kakvim idiotskim argumentima mora čovjek da se bori. *Za nas je jasno, naročito za nas Slovence, da Jugoslavija može samo onda da postoji, ako će ići sa Njemačkom, i samim tim sa redom i izgradnjom nove Evrope. To je jedini put, ne samo za osiguranje mira za ovu zemlju, nego i za osiguranje velike budućnosti. Nikad još u Jugoslaviji nije donijeto jedno rješenje, nikad još nije pala jedna politička odluka, koja je u tolikoj mjeri proizašla samo iz čistog patriotizma i osjećaja odgovornosti, kao što je ova ovdje* . . . Najveće djelo, djelo koje je stvoreno da da najsjajnije posljedice, može narodu izgledati kao sporednost ili kao nešto rđavo, ako se narodu ne objasni šta i kako se radi. Narodu treba objasniti stvari. Ali ja sam uvijek govorio uzalud. I baš sad, baš na dan pred polazak predsjednika i ministra vanjskih poslova, morali smo da imamo još tu glupu demonstraciju one šake rezervnih oficira, koja je mogla da bude spriječena, da su ljudima data objašnjenja i da je ono nekoliko huškaša uhapšeno . . .«[12]

Dragišu Cvetkovića, Cincar-Markovića dopratio je na stanicu i dr. Maček. »Sva su trojica izgledali umorni, ali se vidjelo *da su nošeni radošću* što najzad *stoje pred okončanjem jednog velikog djela*«, opisuje petokolonaški novinar dr. Gregorić. Pri polasku vlaka doviknuo je dr. Maček Dragiši Cvetkoviću: »Svrši posao dobro, Dragiša! Ja ću ovdje već držati sve u ruci«.[13]

U Belvederu, u bečkoj palači, koju je podigao princ Eugen Savojski, nekadašnji pobjednik nad Turcima kod Beograda, potpisao je Dragiša Cvetković u prisutnosti predstavnika Njemačke, Italije, Japana, Madžarske, Rumunjske, Slovačke i Bugarske sramni pakt izdaje. Rodoljubi su osjetili da je to bio najstrahovitiji udar na čast nacije. Najdublji pad u toj predaji fašizmu, izdaja najviših vrijednosti nacije i ukaljan obraz u zgaženoj i uniženoj savjesti naroda. Ovo djelo kapitulantske vlade i najkukavičkije reakcije, bio je strahoviti udar koji je stihijskom snagom razbudio sve moralne snage nacije. Revolt je bio strašan i opći. Kad se 26. marta Cvetković vratio u Beograd dočekan je bio radosnim pozdravima dr. Mačka kao i klerikalnih predstavnika njegove vlade dr. Kulovca i dr. Kreka, kako je to sačuvala za kasnija pokoljenja reporterska slika. Sva je vladina i klerofašistička štampa u sva tri glavna centra države pozdravljala sramno djelo ove vlade. Njime se ponosila i označavala ga kao historijsko državničko djelo od nedoglednih posljedica.

Jedva da se vjeruje, da je Pavelić 26. marta 1941. mogao da poruči u Hrvatsku, tješeći svoje pristalice, da sa Trojnim paktom nije učvršćena Jugoslavija, pošto se narod uveliko, naročito u Srbiji, digao protiv sadržine 25. marta. On je rekao:

[12] Danilo Gregorić. Samoubistvo Jugoslavije. Beograd 1942., 156.
[13] Danilo Gregorić, Samoubistvo Jugoslavije, 158.

> »Likvidacija će doći brzo, jer oni, koji su potpisali ugovor izazvali su u Srbiji već ogorčenje. Neka se nitko ne obazire na jaku neprijateljsku promičbu. Već skorih dana razviti će se u Srbiji događaji, koji će izazvati konačne djelatnosti. Sve što se poduzimlje s njihove strane, ne može spriječiti povjesni i sudbonosni razvitak stvari.«[14]

Izgleda da su ipak misli, koje je ustaški historičar poslije događaja prebacio ispred njih.

Elementarnom snagom digli su narodi Jugoslavije 27. marta uprljani obraz nacije i osvjetlali ga od uniženja, kojemu ga je doveo jedan izdajnički režim. Bila je to jedna snažna pojava ozdravljenja od teškog, gotovo dvodecenijskog infektivnog ataka amoralnosti i služenja tuđim interesima. Znalo se i osjećalo na svim stranama, da sada tek treba nastupiti borba na život i smrt. Taj dan obilježen je u čitavom svijetu kao besprimjerni podhvat pobune protiv fašističkog zavojevača, koji je bio na vrhuncu svojih pobjeda. I u svijetu se osjetilo, da se narodi Jugoslavije vraćaju najvišim vrijednostima nacije i da su u tome trenutku zadali u toku rata upravo oni, ovim svojim gestom, prvi najelementarniji moralni poraz nasilnom Reichu i njegovom fireru. Znalo se, da će Hitler moći i htjeti da reagira samo ratom, i tako izvesti pomoću tenkova i avijacije ono, što je već pomoću pete kolone i izdajničke vlade izveo duhovnim i političkim zarobljavanjem Jugoslavije. Zato su i ogromne mase svijeta, koje su izašle tog dana na beogradske ulice izražavale uistinu misao zdravih snaga svih jugoslavenskih naroda, kada su skandirale: »Bolje rat — nego pakt!« Ili »Bolje grob — nego rob!« Poslije četvrt vijeka slobodno se orilo beogradskim ulicama »Živjela Rusija!«, i klicalo Staljinu i Savezu sa SSSR. Uz nacionalne zastave nošene su u povorkama i one s petokrakom zvijezdom, kao crvene sa srpom i čekićem. Ali 27. mart je podigao na noge i one amoralne snage, i svu petu kolonu, koje su jedva čekale, da započne Hitlerov napadaj na Jugoslaviju. Novu vladu obrazovao je general Simović, u koju su ušli predstavnici svih ranijih opozicionih stranaka, pa i onih, koje su zaključile Trojni pakt! Tako su ušli u novu vladu i dr. Maček i dr. Kulovec i dr. Krek, koji su se ranije zalagali za zaključivanje Pakta, kao i politiku naslona na Osovinu, a protiv zapadnih ratujućih sila! Međutim, ma da je dr. Maček dao pristanak da uđe u vladu, on je 27. marta kolebljiv i pun sterilne neodlučnosti, sve do 4. aprila kad je stigao u Beograd. Primivši se da bude podpredsjednik vlade, dr. Maček je postavio uslove, koji su smatranai u svim političkim krugovima kao ucjenjivački. Tvrdi se da je dr. Maček zahtijevao da nova vlada sa kraljem prizna ne samo Sporazum od 26. VIII. 1939., nego da se prizna i odobri Pakt od 25. marta 1941. U petokolonaškim, kao i u profašističkim krugovima smatrani su ovi zahtjevi dra Mačka kao posljednja zraka nade da se izbjegne rat sa Njemačkom zbog izazova od 27. marta Međutim, Ante Pavelić bio je od momenta državnog udara do 6. aprila neobično aktivan, kao što su to bili i njegovi naredbodavci, Duce Mussolini i conte Ciano. Hitler i Mussolini su se sporazumjeli u pogledu njihovih interesa s obzirom na razbijanje

[14] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 49.

Jugoslavije. 31. marta upućuje Pavelić u Hrvatsku poruku da budu ustaše spremni. »Kako vam je poznato, događaji su se razvili onako kako smo si samo željeti mogli i u kojem smo se pravcu borili dugi niz godina. Javite svima neka budu spremni s potpunim pouzdanjem. Naša ustaška stvar je posve sigurna. S pripremama smo tako daleko, da će se to primijetiti i u domovini i u svijetu, a dotle se držimo posve hladnokrvno i radimo.«[15]

Kako je katolička crkva upravo mjeseca marta stavila sve svoje usluge na raspoloženje t. zv. Hrvatskom narodnom pokretu, spremajući se zajedno s njim za »najznačajniji jubilej« — bila je neobično razdragana sa rezultatima 25. marta, jer je bila uvjerena da je time otklonjena ratna opasnost, pa će tako moći da izvede u punom sjaju jubilejske svečanosti. Međutim je ta radost bila kratkog daha. Sama dva dana. Jer u broju 13, upravo na dan 27. III. morao je da objavi »Katolički list« vijest Ministra pravde o promjeni, koja je nastala uslijed državnog udara. »U vezi s ovim javlja Ministar dr. Boža Marković, molim Vas, da područnom svećenstvu izdate potrebno objašnjenje o ovome događaju i preporučite mu, da narod obavješćuje o potrebi okupljanja oko prijestolja, da svojim postupcima olakša zadatak kraljevske vlade.« Toj obavijesti Ministra pravde dodao je nadbiskup Stepinac nekoliko redova. »Stavljajući do znanja područnom svećenstvu ovo službeno saopćenje, preporučam časnom kleru, da se svojim molitvama obraća Gospodinu, neka mladomu Kralju u Njegovom vladanju dade svoj blagoslov i pomoć, da naša Hrvatska i čitava država ostane pošteđena od ratnih strahota, a njezini narodi da u miru, slobodi i pravdi uzmognu raditi oko svoga napretka i blagostanja.«[16] Ni reda više, ni manje što je bio dovoljan znak, kakvim je raspoloženjem nadbiskup primio vijest o promjeni od 27. marta.

Ove nadbiskupove riječi, kratke i suhe o značenju 27. marta, osvijetlit će tek pravim svjetlom njegove misli o promjenama koje će se dogoditi u Hrvatskoj 10. aprila. Ali je neposrednije gledanje na 25. mart, kojim ga je dočekala klerikalna, i ona takozvana »nabožna« štampa, kao što je recimo sarajevski »Glasnik Sv. Ante«. U članku fra M. Djaje, pozdravlja se 25. III. kao pravi dan spasenja! »Taj dan (t. j. 25. III.) je sinuo tračak nade kao sunčana zraka s tmurnog nebišta. U podne je radio javio tekst Pakta sa silama Osovine. Slušali smo govore državnika i jedne i druge stranke. Bilo je nade, da će se rat ukloniti i razum pobijediti. Čaršija je vrlo raznoliko propratila tu činjenicu ... Ne znam da sam kad u svom dugom vijeku imao prilike promatrati veće skokove i akrobatske »salto mortale« u promjeni mišljenja, u izmjeni političkog uvjerenja nekih pojedinaca kao od 25. III. do 15. IV. tekuće godine kroz ravno tri sedmice. Ali takove »preorijentacije« nisu bile samo kod pojedinaca! Državni udar! Proslava novog poretka ovdje je bila u nedjelju 30. III. Zatim su huškači izazovno demonstrirali. Sad je već sve ovisilo o tome, kako će sile Osovine reagirati na izazov.«[17] Isti taj »Glasnik sv. Ante« u članku i pjesmi istaknutog člana K. A. Ive Lendića (»Hrvatski Aleluja!«) iskazao je svoja politička osjećanja o promjenama i u pravoj ekstazi kad pozdravlja dolazak Pavelića i ostvarenje N. D. H.

[15] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 49-50.
[16] Prilog »Katoličkom listu«, br. 13.
[17] »Glasnik sv. Ante« 1941., br. 5-6, 161-168.

»Ante Paveliću! Ante Paveliću! Neka je milijun puta blagoslovljen svaki trenutak Tvoga izagnanstva!«[18].

Taj isti Ante Pavelić koga su sa najvećim nadama čekali ustaše, najveći dio radikalnog krila HSS i svi klerofašiste, bio je od 27. marta do 6. aprila već u prvim borbenim linijama. Hitler je dao odriješene ruke Mussoliniju, i između ova dva glavna ortaka nije bilo sada nikakvog razmimoilaženja, što se tiče Hrvatske i Pavelića. Riječ je bila tko će samo prvi doći do Zagreba, pošto su petokolonaške izvidnice obavještavale da je razorni rad u jugoslavenskim vojnim jedinicama savršeno uspio, a da je psihoza tako već nađena i pripremljena da ne će biti u Jugoslaviji nikakva otpora. Ili ako ga bude bilo, trajat će tek nekoliko dana.

Prvog aprila izdao je Ante Pavelić u Glavnom Ustaškom Stanu (GUS) svoju Prvu Odredbu. Ova Pavelićeva Odredba u stvari je mobilizacija ustaških snaga u Italiji. Zacijelo ona je izdata po odobrenju i suglasnosti fašističkih vlasti, pa i samog Mussolinija, kako se to vidi u Cianovim memoarima, koliku je pažnju posvećivao Duce planu upotrebe Pavelića i njegovih ustaša u napadaju na Jugoslaviju. Ovo ujedno svjedoči koliko su bila iskrena Mussolinijeva nastojanja od 1. do 5. aprila 1941., da »spase mir između Jugoslavije i Osovine«. Upravo ova Pavelićeva odredba pokazuje, da su nastojanja talijanskog poslanika u Beogradu Mamellija išla za tim, što će naknadna dokumentacija sigurno pokazati, da se dobije u vremenu. Svakako, ovaj mobilizacioni poziv Ante Pavelića je jedan prilog više naličju fašističkih diplomatskih metoda.

U ovoj Odredbi Pavelić govori, da je 1. aprila 1937. razriješio na osnovi ustaškog Ustava aktivne ustaške službe sve članove ustaške organizacije na području kraljevine Italije, i dosljedno sve ustaške logore u Italiji. Pavelić kaže da je u svojoj Odredbi od 1. IV. 1937. spomenuo da je to samo privremeno i da će oni biti opet pozvati pod oružje, »čim nadođe čas, čim nas domovina pozove. A taj čas i taj poziv će doći, te ćemo mu se odazvati uvijek i svagdje, gdje god se tko nalazio.« Pavelić kaže, da je sada došao čas i da ih domovina zove.

> »Stoga pozivam ovom Odredbom sve pripadnike ustaškog pokreta, koji se nalaze na ovom području, ponovno na djelatnu ustašku službu i pod oružje. Na temelju ove Odredbe imadu sve rečene ustaše odmah pridoći u sabirni logor, svrstati se u postrojbe, te odmah pristupiti radu i pripremi, da budu spremni za polazak na ratnu djelatnost i provedenje općega narodnoga ustanka u svim hrvatskim zemljama, a u svrhu oslobođenja hrvatskoga naroda ispod tuđinskog srbijanskog jarma, te za uspostavu samostalne i Nezavisne Države Hrvatske ... S pomoću božjom i naših velikih prijateljskih naroda naša će domovina ... biti u najkraće vrijeme slobodna i bit će uspostavljena samostalna i nezavisna država Hrvatska, od Mure i Drave do Drine, te od Dunava do sinjega Jadranskog mora.«[19]

[18] »Glasnik svetog Ante« 1941., br. 5-6. — Ivo Lendić, »Hrvatski Alleluja«. »Lovori« »Novije hrvatske rodoljubne pjesme.« Zagreb 1943., 14.
[19] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 51-52.

Već sutradan odredio je Pavelić, da se talijanski ustaše sakupljaju u Pistoji odakle će krenuti prema jugoslavenskoj granici. Pavelić je istodobno izdao i »Naputak prodornih ustaških odjela«, koji se nalaze u hrvatskim krajevima. U tim »Naputcima« je rečeno, da se odmah u svakom mjestu, koje se zauzme, pozove stanovništvo pod oružje i da ga se zakune »Bogom Svemogućim i Sveznajućim« prema obrascu ustaške zakletve, da će se »pod ustaškom zastavom u ustaškim redovima boriti za oslobođenje hrvatskog naroda i za izvojevanje NDH, da će izvršiti sve odredbe poglavnika i svaku zapovijed svojih predpostavljenih u ustaškoj vojsci, da će učiniti sve, što mu se naloži, da će najstrože čuvati svaku povjerenu tajnu i da nikada nikome ništa odati ne će.« Dakako i ova je zakletva završavala starom crkvenom: »Tako mi Bog pomogao, Amen!«[20]

Već 4. aprila proradila je ustaška radio stanica, jedna u Beču, a druga u Italiji. Već ranije bili su obaviješteni hrvatski ustaše i klerofašisti na taj za njih znameniti događaj. Sačuvani su nam programni govori Pavelića 4. i 5. aprila. Štoviše, 5. aprila uveče 23,20 časova u Beogradu je snimljen taj govor na gramofonskoj ploči.[21] Među ostalim Pavelić, obarajući se na diktaturu i srbijansku hegemoniju, napada »Sporazum« i saopćava da je hrvatski ustaški pokret izdržao, jer se nije dao obmanuti sporazumaškom varkom. Ustaška borba došla je do odlučnog udarca.

> »Došao je čas oslobođenja! Hrvatski narode! Ustaj na noge, lati se oružja. Svrstavaj se u bojne redove i stupaj pod ustašku zastavu, na kojoj su već zapisana slavna djela pobjede. Ustaj, kucnuo je čas našega oslobođenja, diži se da svoju domovinu od neprijatelja očistimo i da uspostavimo svoju slobodu u svojoj kući, u samostalnoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u kojoj će biti ujedinjene sve hrvatske zemlje... Naša je pobjeda osigurana... Hrvatski ustaški pokret stavio se ne od danas, nego već od deset godina uz bok naših prijatelja, uz bok velikog talijanskog i njemačkog naroda i zato danas silne i ogromne vojske velikih vođa tih velikih naroda Hitlera i Mussolinija, kojima se više nitko oduprijeti ne može, stoje na našu obranu te zajamčuju naše oslobođenje, našu pobjedu, našu slobodu i našu Nezavisnu Državu Hrvatsku. Na cijelom hrvatskom povijesnom i neprekidnom narodnom području... S pomoću Božjom i naših velikih prijatelja... Diže se slobodna i Nezavisna Država Hrvatska, u kojoj će hrvatski seljački narode, biti u tvojim rukama sva zemlja i sva vlast, u kojoj će zavladati pravo i poštenje, a iz koje će biti iskorijenjen sav korov, što ga je tuđinska dušmanska ruka bila posijala. U državi Hrvatskoj bit će osiguran kruh i blagostanje, sloboda i čast kroz duge vijekove hrvatskim pokoljenjima.«[22]

Jasno i određeno, sam Pavelić, bio je upoznat da je spremljen pohod Hitlera i Mussolinija na Jugoslaviju. I Pavelić spreman da pomogne pri moralnom razaranju Jugoslavije, sa ono nekoliko stotina ustaša u talijanskim logorima. On je ispovijedio, da već deset godina surađuje sa moćnim prijateljima Nijemcima i Talijanima na rušenju Jugoslavije. Ova činjenica je također veoma značajan komentar za političko-moralnu pozadinu 25. marta, u glorifikaciji Jugoslavije i kneza Pavla, izrečenoj od

[20] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 54-60.
[21] Snimio ga je profesor Muzičke akademije Kosta Manojlović.
[22] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 69-70.

samog Hitlera, tog monstruoznog dana. A poslije samo dva dana, 27. marta, odnosno 6. aprila, u motivacijama objave rata, napao je Führer tu istu 25. marta glorificiranu zemlju, najpogrdnijim izrazima uvriježenog uličnjaka. Tako je i moral nacionalsocijalizma dobio svoje osvjetljenje. Ni prvo ni posljednje. Fašizam i naconalsocijalizam slili su se nad Jugoslavijom u demonski monstrum.

Povampireni frankovluk u zajednici s uvriježenim klerofašizmom, koji se poslije odbačenog Konkordata gotovo otvoreno stavio u službu neprijatelja svoje zemlje, zabilježio je tako trenutnu pobjedu zabadajući nož u leđa rođenoj zemlji i državi, izdajući je na najpodliji način. Sve ono što će sada slijediti, bit će ponovljena, ali u strašnijem obliku izražena parafraza događaja i nastojanja iz prvih mjeseci 1914., koja će se ovdje pretvoriti u četiri strašne godine ustaškog i klerofašističkog terora.

Konačno došao je taj tako dugo očekivani čas klerofašističke odmazde. Kad su njemačke štuke razarale Beograd i pretvorile ga u jezivu baklju, poglavnik Pavelić obratio se hrvatskim vojnicima, koje mistificira sračunatom propagandom, tvrdeći da su već

> »sve ustaške vojne snage u pokretu, a ustaški prodorni odjeli već na mnogim mjestima probili srpske bojne redove razoružali ih i zarobili, te munjevitom brzinom napreduju u srce domovine, da uspostave samostalnu i NDH... Hrvatski vojnici! Vas su poslali pod oružje srbijanski kralj i srbijanska gospoda u sporazumu i poduprta od onih, koji su s najpokvarenijom beogradskom gospodom pravili sramotni Sporazum. I nalažu vam da branite srpsku državu i srpsku zločinačku vladu te da pucate na hrvatske sinove, na svoju braću i na prijatelje vojnike, koji se bore za hrvatsku domovinu i za hrvatsko oslobođenje... Odstranite srpske časnike, upotrebite puške protiv onih, koji su zarobili hrvatski narod, obeščastili sve hrvatske svetinje, te zaposjeli hrvatska ognjišta i hrvatsku zemlju. To vam je sveta dužnost. Hrvati vojnici, katolici i muslimani!... Vaša hrabra srca i junačke desnice pokazat će, da ste dostojni slave svojih djedova, koju vam je namrijeti budućim pokoljenima, sinovima i unucima.«[23]

Najveći dio klera, svjetovnog i redovničkog bio je od prvih trenutaka nesklon Jugoslaviji, uistinu najpouzdanija peta kolona i suradnik pri zavojevačkom ulasku Nijemaca i Talijana, — i talijanskih malobrojnih ustaša, — u hrvatske krajeve. Peta kolona, koju su sačinjavali klerofašisti, frankovci svih boja zajedno s ustašama i Građanska i Seljačka zaštita HSS poslušale su emigranta izdajnika, i postupile su po njegovim naređenjima, ne samo pri demoraliziranju vojske, nego i pri njenom razoružavanju.

Mile Budak, jedan od prvih Pavelićevih suradnika, njegov prvi doglavnik i uveliko organizator krvavih ustaških akcija tokom 1941., naročito mjeseca marta, izjavio je u svom govoru na ustaškom zboru u Slavonskom Brodu 15. juna 1941., kad je veličao zasluge pojedinaca kao i čitavih hrvatskih organizacija koje su se istakle pri slomu Jugoslavije, da nije bio rijedak slučaj da su se pojedini svećenici

[23] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 73.

istakli u razoružavanju oficira jugoslavenske vojske. Tako je, tvrdi Mile Budak, jedan seoski kapelan razoružao tri generala i 50 oficira i hiljadu vojnika. Drugi je opet svećenik, udruživši se sa dvojicom financijskih stražara zarobio dva generala, četrdeset srpskih oficira, a jedan franjevac uz pomoć nekolicine mladića razoružao je cijelu srpsku četu.[24] To su prva ustaška samopriznanja klerofašista i ustaša o dodiru i zaslugama njihovim za ustašku pobjedu. Drugi jedan izvjestilac, zabilježio je i Budakova objašnjenja, kako su frankovci i ostali svećenici pripravljali ovu zajedničku stvar. »I događalo se ono, što vi bez sumnje niste shvatili. Dolazili su u sela i gradove razne ustaše, koji su kao fratri pod mantijama nosili svašta i pripremali narod. Raspirivali smo ustašku mržnju diljem čitave Hrvatske tako, da kad je došao čas, naši nas prijatelji Nijemci i Talijani ne nađoše samo spremne već i oslobođene.«[25]

Pavelićev govor još je više djelovao 7. i 8. aprila, kad je ustvari ponavljao hrvatskim vojnicima, koji su se nalazili u jugoslavenskoj vojsci, da izvrše svoj ustaški zadatak. I sada se Pavelić obara na »sporazum«, kako bi one iskrene pristalice HSS, što više zbunio i demoralizirao. A to mu je uvelike i uspjelo, prvenstveno, pomoću znatnog dijela domaćeg klera, kojemu je sada došao trenutak, da se osveti za odbačeni Konkordat. I opet velike parole o slobodnoj i nezavisnoj Hrvatskoj. I opet obećanja o obećanoj zemlji, u kojoj će proteći mlijeko i med čim ustaše sruše versaljsku Jugoslaviju. Svakako je zanimljivo, da Pavelić, ma da napada »sporazum«, nikako i nijednom riječi ne apostrofira lično dra Mačka, iako je za njega znao, da je ušao i u 27-martovsku vladu. Da apelira i na njegove partijske pristalice, vidi se i po tome, što ovaj put naglašava, kako će u NDH »vladati samo seljački narod, sam gospodar u svojoj kući«. »Ni danas nitko nema ovlaštenja od hrvatskog naroda, da njegovu sudbinu veže sa strašnom sudbinom, koja čeka Beograd, Srbiju i zapadne demokracije, jer se je hrvatski narod već nebrojeno puta i u svakoj zgodi otvoreno i jasno izjavio za potpuno odcijepljenje od Srbije i za uspostavu samostalne i Nezavisne Države Hrvatske na cjelokupnom hrvatskom povijesnom i neprekinutom narodnom području . . .«[26]

Uistinu, sedmog aprila došlo je već na mnogo mjesta do pobune u hrvatskim pokrajinama i sukoba između ustaških i ostalih Mačekovih organizacija s jugoslavenskom žandarmerijom, pa i vojskom, naročito pri agitiranju ustaša da se narod ne odazove mobilizacionom pozivu vojnih vlasti. Počelo se sa dezertiranjem pojedinaca, zatim većih skupina, a onda je talas dezerterske psihoze zahvatio vrlo širok opseg. Na kraju raspadali su se čitavi pukovi. Klerofašist Ante Oršanić, jedan od istaknutih klerofašističkih, frankovačko-ustaških aktera iz vremena prije sloma Jugoslavije, kao jedan od urednika i agilnih suradnika »Hrvatske smotre« — ali i aktivnih članova K. A., identificira ustaše sa Hrvatima, — što će kasnije biti redovna pojava u ustaškoj štampi — prikazao je njihovu ulogu u razbijanju Jugoslavije kao aktivnih učesnika u petokolonaškim akcijama, Želeći da dade naročiti značaj vojničkog karaktera toj defetističkoj akciji unutar vojske, koja je i inače već bila uveliko nagrizena rđavim oficirskim kadrom, Ante Oršanić u pravom

[24] »Za dom«. Glasnik za politička, gospodarska i kulturna pitanja. 1941., br. 1.
[25] »Novi list« 16. VI. 1941. Čitav niz primjera ove vrsti objavljuje zbirka »Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera.« Zagreb 1946., 41-53.
[26] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 78.

kompleksu slabe vrijednosti potencira tu »ulogu Hrvata u slomu balkanske fronte«. Na glasove, koji su potjecali iz rodoljubnih redova, da su ti defetistički akteri izdali Srbe, Oršanić odgovara:

> »I to bijaše sasvim točno. Zaista smo ih iznevjerili. I da bi se znalo, kakvu su ulogu Hrvati imali u toj toliko očekivanoj i željkovanoj balkanskoj fronti, u toj fronti s toliko »vere u pobedu« demokracije i Versaillesa, veoma je važno znati, kako smo ih izdali, gdje, te da bi se znala uloga Hrvata u razbijanju te fronte u odnosu prema ulogama svih ostalih, koji su također sudjelovali u slomu iste fronte. A sudjelovali su mnogi, ponajviše Nijemci, pa onda Hrvati, pa zatim Talijani, Bugari i Mađari . . .«

Raspravljajući o »značenju Hrvata u slomu balkanske fronte«, Oršanić se zaustavio na pripravnom defetističkom radu u redovima vojske, o čemu tako uvjerljivo govori conte Ciano u svojim memoarima pripravljajući se za taj sudar, koji je imao svoj puni rezultat kad je došao Pavelićev »odlučni čas«. Ciničkim samopriznanjem Oršanić se ne usteže, a da ne kaže da je

> »ona unutarnja, revolucionarna, rušilačka uloga t. j. ona uloga, koja je slom pospješila ne izvana, kao njemačka vojska, nego iznutra tako, da u toku borbe i sloma nije ništa bilo u redu, ništa bilo na mjestu, i u pravo vrijeme, ništa spremljeno i otpremljeno u pravi čas, ništa pucalo u prave ciljeve, ništa išlo kamo treba i ništa izvještavalo kako treba, to je bila ona velika značajna i odgovorna uloga Hrvata u slomu balkanske fronte. U toj svojoj ulozi Hrvati su se u balkanskom ratu upravo besprimjerno iskazali. I isto onako, kao što su Hrvati negda za vrijeme mira svi kao jedan glasovali protiv Srbije, protiv srbijanske megalomanije i hegemonije, protiv terora i eksploatacije, tako su i sada u ovom ratu svi Hrvati kao jedan, otkazali poslušnost, neizvršavali naredbe, ometali vezu, širili paniku, netočno gađali, onesposobljavali tankove, automobile, avione i topove, te ostala mašinska oružja za borbu, razoružavali srbijanske raspuštene i divljačke mase . . .«

U punoj iskrenosti ovaj klerofašist ispovijeda kako se je spremao, organizirao i izvodio jedan od mnogobrojnih neposrednih uzroka za tako brzi slom Jugoslavije. Petokolonašku ulogu ustaša i klerofašista naziva Ante Oršanić kao veliko, junačko i gotovo odlučujuće sredstvo pri brzom slomu otpora jugoslavenske vojske. Veličajući zasluge njemačkog saveznika pri rušenju jugoslavenske fronte, Oršanić smatra, da su odmah poslije Nijemaca za to najzaslužniji ustaše i sav onaj mnogobrojni klerofašistički i frankovački elemenat, koji je izvirao iz Mačekovih Građanskih i Seljačkih zaštita, i uslijed mobilizacije ušao u vojsku.

> »Prema tome poslije njemačke vojske, koja je u slomu balkanske fronte bila najaktivnija i najdjelotvornija i zbog toga po ulogama najznačajnija, a po zaslugama najveća, Hrvati koji su po svojoj aktivnosti i djelotvornosti od svih ostalih naroda, koji su sudjelovali u slomu balkanske fronte, bili najaktivniji i najdjelotvorniji, imaju po tome od svih ostalih naroda najveću ulogu, a s time u vezi i najznačajnijih zasluga za slom balkanske fronte . . . I dok su mnogi ostali došli poslije Nijemaca i Hrvata, kada je bilo sve gotovo, Hrvati su u toku rata aktivnom borbom odostraga, a Nijemci sprijeda, lomili i konačno slomili Jugoslaviju i po tome sveukupnu jugoistočnu

i balkansku frontu... Zbog toga više, nego svi ostali, isključivši Nijemce, Hrvati mogu biti ponosni, da su svoju ulogu u slomu balkanske fronte izveli u duhu tradicije hrvatskih vojničkih podviga i u savezu s njemačkom vojskom izvršili svoj vojnički posao u slomu balkanske fronte onako, kako su to od Hrvata očekivali oni, *s kojima su se Hrvati još u prošlom svjetskom ratu rame uz rame borili i ginuli na istim barikadama, na istim frontama, a protiv istih neprijatelja.* A ta uloga Hrvata u slomu balkanske fronte nije bila neznatna... Slomom Jugoslavije slomljen je poslije Engleza najzadrtiji, najuporniji i najkrvoločniji Versaljac na Balkanu, te ostvarena Nezavisna Država Hrvatska, a slomom Jugoslavije i Grčke, t. j. balkanske fronte, slomljen je Versaljski Balkan, i time velikom zaslugom Hrvata, i još većom zaslugom Nijemaca i ovaj dio stare Versaljske Evrope sveden je i uklopljen u novi i antiversaljski evropski duh reda i rada, te sreće i blagostanja.«[27]

U ovome petokolonaškom samopriznanju i hvalisanju ustaše, koji uobražava da govori u ime Hrvata, sva je suština i srž klerofašističkih nastojanja, koja su bila svijesno i podsvijesno kanalizirana iz takozvanog Hrvatskog narodnog pokreta, i iz ustaštvom inficiranog dijela HSS, prema Anti Paveliću, njegovim težnjama i plaćeničkoj ulozi pri slomu i za slom Jugoslavije, dosljedno za monstruoznu NDH.

Pavelić, u svojim porukama sa bečkog i talijanskog radija, 8. aprila je govorio o općem narodnom ustanku, u kome učestvuju sve ustaške vojne snage koje su već u pokretu, a ustaške prodorne formacije razbijaju srpske vojne snage i »munjevitom brzinom napreduju k Zagrebu, da uspostave samostalnu i nezavisnu državu Hrvatsku. Naša je pobjeda potpuno osigurana, jer se za nju bore i ogromne nepobjedive vojske naših prijatelja, vojske Italije i Njemačke«.[28]

U predvečerje 10. aprila poručio je Pavelić svojim pristašama u Hrvatskoj da se spreme za dolazak njemačke i talijanske vojske. »Dočekajte svagdje i svagda hrabre vojnike naših prijatelja i zaštitnika s veseljem, s oduševljenjem, poštovanjem i s bratskom ljubavlju. Okitite kuće hrvatskim trobojnicama i znakovima prijateljskih naroda i vojske. Ovi vojnici znadu, da prolaze kroz prijateljske zemlje, no neka se i na licu mjesta osvjedoče, da su ih Hrvati u hrvatskim zemljama primili onako bratski i s ljubavlju, kako to učiniti znadu samo čestita, zahvalna i vjerna srca hrvatskog naroda. S njima dolaze u tvoju sredinu, hrvatski narode, s puškom u ruci, hrabro se boreći i tvoji sinovi, dolazi i hrvatska ustaška vojska!«[29]

Međutim 10. aprila, kad je »general« Slavko Kvaternik, »krilnik« ustaškog poglavnika, objavio preko zagrebačke radio-stanice u ime poglavnika, osnivanje NDH, Pavelić se još nalazio u Pistoji iznenađen tako brzim razvojem događaja. Zajedno s Pavelićem nalazili su se u Pistoji i ustaše koji su se postepeno pribirali i dolazili na to sabiralište, pa prema tome nije moglo biti riječi o njihovom »munjevitom i brzom napredovanju k Zagrebu«.

Puno rasulo vojske zbog izdaje vlade, generala i najvećeg dijela oficira omogućilo je ustaškim vođama uz pomoć njihovih istomišljenika da izvedu svoje plaćeničko djelo dogovoreno između Pavelića i conte Ciana, a odobreno od Mussolinija i

[27] Ante Oršanić, Uloga Hrvata u slomu balkanske fronte. Vojno obranbene zapreke balkanske fronte. »Hrvatska smotra«, 1941., br. 9-10, 540-548.
[28] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 81.
[29] Mijo Bzik, Ustaška pobjeda, 85.

Hitlera. U ime Pavelića održao je 10. aprila, general S. Kvaternik na Veliki Četvrtak na radiju kratak govor, koji je započeo ovim riječima:

»Hrvatski narode! Božja Providnost i volja našeg saveznika te mukotrpna višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvovnost našeg Poglavnika dr. Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i u inozemstvu: odredili su, da danas, pred dan Uskrsnuća Božjeg Sina, uskrsne i naša Nezavisna Hrvatska Država...«

Poslije ove kratke izjave »vojskovođe« S. Kvaternika, spiker je pročitao drugu izjavu, za koju je rečeno, da ju je napisao vlastoručno dr. V. Maček, podpredsjednik Cvetkovićeve i Simovićeve vlade, koji je prosto pobjegao u Zagreb poslije prvog bombadiranja. Iz ove izjave se vidjelo, da se dr. Maček saglasio sa proglašenjem NDH. Dr. Maček je pozivao cio narod da podrži novo stanje, održi red i mir i da podupre novu ustašku vlast. Najveći dio pristalica HSS smatrao je, kao uostalom i svi rodoljubi tada još nedovoljno upoznati sa dotadašnjim izdajničkim radom dra. Mačka, da ta izjava ne potječe od njega, ili ako je ona točna, da je bila silom iznuđena. Međutim, poslije sloma ustaške NDH utvrdilo se, da je dr. Maček dao tu izjavu posve slobodno, i da ju je sastavio zajedno s ing. Košutićem u svome stanu, i u prisutnosti njemačkog špijuna Vesemayera, s kojim je dr. Maček već ranije podržavao veze, pa ju je lično predao »vojskovođi« Kvaterniku.

Ova izjava u cijelosti glasi:

«Hrvatski narode! Pukovnik Slavko Kvaternik, vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, proglasio je danas slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu na cijelom historijskom i etnografskom području Hrvatske, te je preuzeo vlast. Pozivam sav hrvatski narod da se novoj vlasti pokorava i pozivam sve pristaše HSS-a koji su na upravnim položajima, sve kotarske odbornike, općinske načelnike i odbornike i t. d. da iskreno surađuju s novom vlađom.«[30]

Tako je ovim svojim postupkom dr. Maček ostao na liniji sa koje nije sašao od maja 1939. kad je započeo sa conte Cianom da gradi svoju »nezavisnu« Hrvatsku, koju mu je Pavelić, 1941. interesantniji Mussoliniju i Hitleru uz njihovu pomoć ostvario i tako dr. Mačka zbacio sa sedla, na kome je on toliko vremena jašio svoga »bijelog konja« uz aplauze tolikih klerofašističkih simpatizera dokle su se nadali da će on izvesti posao koji je sada preuzeo u svoje ruke emigrant iz Siene.

Istog dana uveče oko sedam sati, na Trgu Stjepana Radića, održao je kratak govor specijalni izaslanik vođe Reicha (po svemu izgleda, da je to bio kasnije poslanik njemačkog Reicha pri NDH von Kasche). I on je priznao, da je bio u Zagrebu već 1. aprila, i da je sve pripremio s ustaškim veleizdajnicima, za ovaj dan proglašenja NDH.

[30] Ovo je izjavio na procesu nadbiskupu Stepincu, održanom u Zagrebu, kao svjedok, sam Slavko Kvaternik, nemajući nikakva razloga da tereti ma čime dra Mačka. Nekoliko datuma predstavljaju uistinu svu nakaznu fizionomiju dra Mačka. Naime 25. III. je za Pavla, 27. III. za Petra, 10. IV. za Antu, iste 1941., dok će maja 1945. biti za svu svjetsku reakciju — uvijek protiv vlastitog naroda. — Vidi: Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima. Zagreb 1946., 192.

»Drugovi! Boravio sam ovdje već nekoliko puta. Uvijek tiho i šutljivo. Prije osam dana došao sam opet ovamo, da bismo donijeli odluku, da se založimo zajednički za vašu slobodu, a u duhu našega vječnoga drugarstva. Ja danas proživljavam najveći dan svoga života. Prisustvujem rođenju slobodne Hrvatske Države. Drugovi! Smatram, da smo svojim praktičkim uloškom, stojeći ovih dana uz vas, pokazali, da vi pripadate nama a mi vama.«[31]

»Tiho i šutljivo«, još za Jugoslavije, donesena je odluka u duhu »vječnog drugarstva« — špijunski i konspirativno sa svima onima, koji su zajedno s Pavelićem rušili Jugoslaviju. To su bili pored ustaša nesumnjivo i svi oni, koji su se prvih trenutaka NDH našli na zajedničkom radu.

Da je ovaj specijalni izaslanik vođe Reicha uistinu ranije dolazio i da je s ustašama i njihovim glavnim intelektualnim suradnicima klerofašistima sve unaprijed spremio, ostavio je dokaza i sutrašnji dan po proglašenju NDH, kad je zagrebački radio, 11. IV. 1941. u 16,30 sati saopćio građanima Zagreba, da svečano dočekuju njemačku vojsku i prozore iskite cvijećem. Građani su osim toga upozoreni da daljnja naređenja i saopćenja čekaju sa svoje radio stanice, ili kako su je već u ustaškoj terminologiji prozvali »krugoval«. *Narodu izvan Zagreba poručilo se, da se odmah obrati na sve župne urede, gdje će od svećenika dobiti uputstva za daljnji rad.* Naravno, jasno je, da su ta ustaška uputstva data župnim uredima i njihovim šefovima župnicima, upraviteljima župa i kapelanima, još prije 10. aprila, dakle prije proglašenja NDH, prema ranijem sporazumnom dogovoru. Nema sumnje zato, što su svi ti bili već ranije spremni kao njihovi suradnici i povjerenici za veliko ustaško zlodjelo, za stvaranje NDH. To je najočigledniji znak, da se cjelokupna crkvena institucija u Hrvatskoj stavila u službu veleizdajničkog pokreta i u službu novog stvorenog stanja, da su crkvene institucije, prvenstveno župni uredi, postali instrumenat ustaškog sistema i ustaške NDH, očevidno ranije pripremljeni za takav događaj. Jer, tko bi se usudio savjetovati građanstvu da se obraćaju za sva, pa i za povjerljiva saopćenja, ustanovama za koje se nije bilo sigurno da će izvršiti naređenja tako važna u prvim trenucima preuzimanja vlasti? To su mogli da budu samo najpovjerljiviji. A te su ustanove doista i bile najsigurniji oslonac u prvim trenucima kad je izvjesna neizvjesnost mogla još mnoge neodlučne pokolebati. Ali, u najveći dio svećenstva nije se nikako sumnjalo u vrhovnom GUS.

Nije bez značenja činjenica, koja osvjetljuje odnose klera prema Paveliću i njegovim nastojanjima, koja se nalazi u jednoj muzičkoj zbirci pjesama »Hrvatsko selo«, komponiranih od franjevca Bernardina Sokola, u kojoj svaka pjesma ima ne samo svoj crkveno-katolički ton, nego svaku prožima i politička i ustaška misao. Taj pjesnik-kompozitor u svojoj političko-patriotskoj inspiraciji progovorio je kroz zvukove, koji su odjekivali u ustaškim logorima u Italiji, kao i u Hrvatskoj.

»Ante će donijeti Hrvatskoj spas,
Hrvat će na svome biti svoj!«[32]

Kroz ovu pjesmu odjekuje i smisao obraćanja za uputstva na župske urede.

[31] »Katolički tjednik« 27. IV. 1941.
[32] »Hrvatski narod« 31. VII. 1941.

Ovaj pjesnik-kompozitor, bio je uveliko zadužio ustaški pokret još i time što je ranije bio veoma pouzdan Pavelićev kurir, saobraćajući između Jugoslavije i Italije, noseći poruke i naređenja u Hrvatsku od Pavelića. S ovim fratarskim ustašom sastat ćemo se još u ovoj knjizi.

Međutim, hrvatskom kleru dao je pravi poticajni primjer stava prema ustaškoj veleizdaji i proglašennju NDH vrhovni šef katoličke crkve u Hrvatskoj, zagrebački metropolita dr. Alojzije Stepinac. Urbi et orbi objavljena je prava povezanost između nadbiskupa i ustaških prvaka! I to u prvim trenucima same NDH. Jer, već 11. aprila 1941. nadbiskup Stepinac je posjetio svoje ranije poznanike i prijatelje, koji su zauzeli ministarske položaje u prvoj provizornoj vladinoj upravi, još prije nego što je u Zagreb stigao Ante Pavelić. Jedan od krvavih terorista, koji će također proslaviti sa svojim djelima najkrvaviji režim, što ga je imala Hrvatska od kralja Tomislava kroz hiljadu godina, bio je dr. Milovan Žanić, koji je tih dana uzeo u ruke ministarstvo policije. Tome čovjeku pošao je nadbiskup Stepinac da ga u svoje ime kao i crkve, koju je predstavljao pozdravi, i da s njime ostane u dužem razgovoru, kako je to vrlo radosno objavila ustaška štampa.[33] To joj je pak bio jedan od veoma važnih propagandnih elemenata, s kojim su oni posredno govorili i agitirali kako treba da se prema ustaškom režimu vlada sav ostali kler, ne samo onaj koji je bio duhovno pripravljen za trenutak objavljivanja NDH, nego i onaj dio koji je bio ne samo rezerviran nego je i skeptički promatrao ovu raniju suradnju svećenstva s ekstremnim nastojanjima ustaških vođa i njihovih izvoditelja.

Nadbiskup Stepinac nije se zadržao samo na ovim posjetima kurtoazijske prirode. On je pošao i tadašnjem poglavnikovom zamjeniku Slavku Kvaterniku, tom samozvanom »vojskovođi« kasnije i maršalu. Naime, na veliku subotu, posjetio je Slavko Kvaternik nadbiskupa, a odmah istog dana nadbiskup mu je uzvratio posjetu. »Katolički list« saopćuje, da je tom prigodom nadbiskup izrazio *ne samo svoja čestitanja za objavljivanje NDH*, nego je istodobno izrazio i *svoje žaljenje* povodom smrti njegova brata Petra Kvaternika, koji je kao ustaški odmetnik poginuo u borbi s regularnim trupama jugoslavenske vojske u Crikvenici, u trenutku kad je objavljivao u tom mjestu NDH i odcjepljenje od Jugoslavije. Taj isti pastoralno-crkveni list kaže za tog veleizdajnika i za taj događaj da se zbio »u času kad je vršio *najljepšu dužnost svoga života* — objavljujući obnovu hrvatske državnosti i pao kao »žrtva svoga domoljublja«, — dakako ustaškoga.[34] Svakako »Katolički list« nije ništa mogao da napiše što ne bi odobrio i sam nadbiskup. Ali i sam nadbiskup Alojzije Stepinac oglasio kao ustaša ili ustaški prijatelj i one ustaške porodice, ali i ustaških funkcionera, kad je tom veleizdajniku i ustaši učestvovao na sprovodu, ali ne samo kao možda njegov raniji poznanik, nego i sa svim dostojanstvom vodeći sprovod pod mitropolitskom mitrom.

Sve ovo, što se dešavalo od četvrtka do uskršnje nedjelje i ovi izrazi naročite pažnje prema ustaškim rukovodiocima, i lični nadbiskupa Stepinca kao i njegovog lista, sa velikom je radošću zapazila ustaška štampa i obilježila kao »uspostavljanje uske saradnje« između ustaškog pokreta i katoličke crkve u Hrvatskoj. »Hrvatske

[33] »Hrvatski narod« 14. IV. 1941. »Politika«, 6-8, 1, 1946.
[34] »Katolički list« 1941., br. 16, 195.

novosti« u svom uskršnjem broju, u drugom po redu izlaženja, podvukle su značenje ovih međusobnih posjeta kao i srdačnost, kojom je zagrebački nadbiskup pozdravio zamjenika poglavnika. *»Tim je uspostavljena uska saradnja između ustaškog pokreta i najvišeg predstavnika rimokatoličke crkvene vlasti u državi Hrvatskoj«.*

Istoga dana, poslije podne, obavljena je u katedrali svečanost večernjeg Uskrsnuća. Za tu crkvenu svečanost, kazuje »Katolički list« bilo je od važnosti, što je »imala jednu značajnu epizodu«. Naime počasno mjesto, određeno za zastupnika državne vlasti, zauzeo je Pavelićev zamjenik general Slavko Kvaternik. Kad je nadbiskup završio svečane obrede i uputio se iz svetišta prema izlazu njemu je pristupio ustaški »vojskovođa«, poljubio prsten nadbiskupu i zamolio nadbiskupa za blagoslov. Potom je general kleknuo a nadbiskup ga pred ogromnim brojem prisutnih blagoslovio.[35] Ovo je, uistinu bio simboličan i vizuelan susret dviju vlasti na zajedničkom djelu u NDH. Sacerdotium i Imperium u zagrebačkoj katedrali, blagoslivljanja jednog od najvećih izdajnika hrvatskog naroda, koji je zabadao nož u leđa svoje države u njenoj agoniji, zbivalo se u trenucima, kad je njemačka soldateska u pobjedonosnom orgijanju ulazila u prijestolnicu Jugoslavije. U prijestolnici gdje je prije sedam godina i zagrebački nadbiskup svečano položio »zakletvu vjernosti«, koju je upravo tog svečanog dana, u samoj zagrebačkoj katedrdali, poslije svršenih ceremonija Uskrsnuća, pogazio. Zacijelo, u ovim trenucima, bio je to isti onaj govornik iz Pregrade iz 1933., kad je govorio o poganskom kralju Antiohu i ratobornim, oslobodilačkim Makabejcima, ustvari u aluziji o ustašama.

Ustaška štampa naročito je podvukla značenje posjete nadbiskupa Stepinca, koju je učinio 16. aprila Paveliću. Još je više odjeknula vijest koju je i radio prenosio da je nadbiskup u svojim dvorima priredio svečani banket ustaškim emigrantima-oficirima, kako su o tome navodu rječito govorile slike koje je štampa objavila.[36]

Svi ovi navedeni postupci nadbiskupa Stepinca, koje je objavila zagrebačka štampa, a iz nje i sva ostala, bili su objavljivani i preko radija kako bi kler u cijeloj zemlji saznao kakvo gledište zauzima njihov duhovni poglavar u Hrvatskoj prema novostvorenom stanju. Veliki je broj očevidaca i pouzdanih lica, koja saopćuju, da je u Splitu na franjevačkom samostanu, na obali, bio montiran mikrofon koji je preko čitavog dana objavljivao vijesti, a među njima i ove o držanju zagrebačkog nadbiskupa! Svima je bilo jasno, a tako su kasnije mnogi svećenici, kako ćemo još vidjeti, izjavljivali, da se nadbiskup Stepinac svom dušom priklonio novom stanju. Dakako, bez obzira na Syllabus, prema 63. i 64. stavu tog, **gotovo ex cathedra** objavljenog tumačenja i osuđivanja zabluda, zbog kojih je Pijo IX. izdao svoje poslanice, dijelom i zato da bi sačuvao svoju državu, koja se usprotivila ujedinjenju Italije. Nadbiskup Stepinac nesumnjivo se ogriješio o taj Syllabus. Ali ne samo on, nego i svi ostali biskupi, kao i svećenici, koji su za njegovim primjerom pošli i pogazili svoje zakletve »učinjene iz ljubavi prema domovini«, ma da im je 64. član Sylabusa to najstrože zabranjivao.[37]

---

[35] »Katolički list« 1941., br. 16, 195.

[36] Vidi sliku u: Dokumenti o protunarodnom radu, 358.

[37] Josip Gunčević. Silab i moderne zablude. Mostar 1921. (Savremena pitanja. Vjersko-znanstvene rasprave za naobražene krugove. Serija III. Svezak 11 i 12).

»Popis (Syllabus) koji obuhvaća poglavite zablude našega vijeka, što su osuđene u alokucijama konzistorijalnim, u enciklikama i u drugim apostolskim pismima njegove svetosti našega gospodina pape Pia IX. ...

Ovim je nadbiskup Stepinac pokazao put kojim će se kretati njegova djelatnost za vrijeme ustaškog režima. On je NDH uistinu dočekao i primio je kao jedan od svojih sanjanih ideala. Na prvi dan Uskrsa održao je uobičajenu propovijed u zagrebačkoj katedrali, u kojoj je objavio pastvi velik dan uspostave NDH, identificirajući se time i sa propovijedaonice sa veleizdajnicima i rušiteljima Jugoslavije. U ovoj svojoj propovijedi oborio se Stepinac na kaos u svijetu kao i na izvjesne etičke pokrete, koji nisu vezani sa crkvenim inicijativama niti su pod biskupskim okom. Dakako nije izostao ni napadaj na komunizam. Nada se da će biti sve bolje tek onda, kad se bude poštivalo ime Božje, dan Gospodnji, oca i majku i »zakonite poglavare i odredbe svete Crkve...«, pa se tek onda mogu očekivati dani mira. »Isuse uskrsnuli Spasitelju!... Reci, molim te, i *našem hrvatskom narodu na pragu novoga razdoblja* života kao nekoć apostolima nakon Uskrsnuća — mir Vama!« [37a]

Svakako, nadbiskup Stepinac nije svojoj pastvi objasnio, kako on zamišlja ovo poštivanje zakonitih poglavara, odricanjem i gaženjem zakletve njima položene ili njenim održanjem i dosljednim vršenjem dužnosti, koje izviru iz takve zakletve. Barem, o tome ne govori njegov »Katolički list«, koji je objavio njegovu propovijed. Da ne bi bilo sumnje, poslije svega što je i kako je javno istupio nadbiskup Stepinac u odnosu prema uspostavljenoj NDH, njegov list dao je veoma opširan izvještaj o svima događajima koji su se desili tokom nekoliko dana od 10. IV. do 15. IV., kad je već preuzeo vlast Pavelić. Nikad ranije u historiji starog 92. godine »Katoličkog lista«, ne be se mogao naći nikakav sličan slučaj ili primjer, da bi se o izvjesnim političkim promjenama, kojih je i bilo u toku devet decenija, uz poneku eventualnu registraciju događaja, na tako širok, upravo propagandni način pisalo i svećenstvo obavijestilo. Poređenje sa događajima iz oktobra i decembra 1918. daje najuvjerljiviju sliku o tome, i najrječitije govori, kako je »Katolički list«, ustvari, a to znači sva crkvena uprava, prišla ustaškoj i fašističkoj tvorevini NDH!

Da bismo bili pošteđeni od prigovora, da su komentari možda lični i pristrani, i da bi neobaviješteni imali sami neposredan utisak, neka govori sam od sebe i za sebe »Katolički list« — u reportaži, koju je uostalom mogao napisati svaki ustaški novinar. A ova reportaža o događajima prvih dana NDH najbolje će karakterizirati

---

63. Zabluda: Dopušteno je uskratiti posluh zakonitim vladarima, štoviše na njih ustati.
Ispravno stanovište: Nije dopušteno uskratiti posluh zakonitim vladarima niti na njih ustati.

64. Zabluda: Povredu svake najsvetije zakletve, kao i svaki griješni i zločinački čin proti vječnom zakonu ne samo da ne treba zabaciti, nego potpuno dopustiti i najvećma pohvaliti, ako se učini iz ljubavi prema domovini.
Ispravno stanovište: Povredu bilo koje svečane zakletve kao i svaki griješni zločinački čin proti vječnom zakonu treba ne samo zabaciti nego potpuno osuditi i oštro žigosati, i ako se učini iz ljubavi prema domovini.« (Gunčević, Silab, 68-69, 129. Vidi i originalne tekstove sa pozivom na papinske alokucije u: P. Clemens Schrader S. I., Der Papst und die modernen Ideen. II. Heft. Di Encyclica vom 8. Dezember 1864. Wien 1865., II. Auflage, 36). J. Gunčević komentarišući 64 zabludu kaže: »Za kršćanina nema te domovine, koju bi tako ljubio, da bi radi nje mogao Boga uvrijediti. To su načelo postavili framazoni i pripisali Isusovcima u formuli: Finis sanctificat media. Načelo je to Machiavelia, Cavoura, Garibaldia i svih framazonskih loža. Više će koristiti katolik svojoj domovini držeći se zakona Božjega, nego oni, koji zakon Božji gaze i ruše svaki društveni i državni poredak.« Ovaj isti Gunčević je o tome sasvim izmijenio svoje mišljenje, kad je i sam kao kateheta pogazio svoju zakletvu državi Jugoslaviji, kao i njegov biskup Akšamović, kome je svoju knjigu o Syllabusu posvetio. Očigledno,iz svoje ustaške ljubavi prema NDH!
Vidi još i moj članak: »Syllabus Pape Pija IX. i ustaški episkopat.« »Republika« (Beograd), 26. III. 1946.

[37a] »Katolički list« 1941., br. 16.

i ilustrirati mnogima slabo poznat razvoj događaja, koji su slijedili u Zagrebu, dok još nije ni bila završena agonija Jugoslavije, dok još nije uslijedila sramna kapitulacija vodstva jugoslavenske vojske. A taj razvoj i ta reportaža o njemu svjedoče kako je nadbiskup sa svojim klerom prišao Paveliću. Ovako izvještava »Katolički list« kao najautentičniji interpret tadašnjih klerikalnih raspoloženja i osjećanja prema proklamiranoj NDH.

»Nezavisna Država Hrvatska.

1. Događaji Velikoga tjedna vrtoglavom su brzinom okrenuli kolo povijesti hrvatskog naroda. Poslije dana tjeskobe, uzbune, zabrinutosti, došao je Veliki četvrtak. Već su u podne stigle u Zagreb vijesti, da su se u Bjelovaru pobunili hrvatski vojnici, a njemačke čete da su prešle na širokoj liniji Dravu, te da velikom brzinom napreduju prema Zagrebu. U samom se gradu na svim mjestima osjećala užurbanost. Javnost nije znala, da je već oko dva i pol sata poslije podne redarstvena vlast prešla u ruke Zamjenika ustaškog Poglavnika g. Slavka Kvaternika. Ona je saznala za promjenu, kad je oko 4 sata na zagrebačkom radiju g. S. Kvaternik, u ime Poglavnika dra Ante Pavelića, proglasio na cjelokupnom historijskom području NDH i preuzeo svu vlast u svoje ruke. *Malo poslije toga je dr. V. Maček pozvao sav hrvatski narod, da se novoj vlasti pokorava i da iskreno surađuje s novom državnom vladom.*[38] Na zagrebačkim ulicama lepršale su hrvatske zastave, kad su prve njemačke motorizirane čete ulazile u Zagreb. Njemačkim su četama priređene velike ovacije. Hrvatska se državna vlast brzo pokazala na djelu, jer su sve čete redarstva, *Građanske zaštite*,[39] kao i ustaških odreda točno funkcionirale održavajući red i disciplinu. Na Veliku Subotu je general g. S. Kvaternik imenovao članove hrvatskog državnog vodstva, koje će privremeno voditi državne poslove. Na Uskrs je Poglavnik dr. Ante Pavelić stigao sa svojom pratnjom na teritorij Države Hrvatske,[40] te je svečano dočekan u Karlovcu. Na uskrsni utorak stigao je konačno u Zagreb.

2. U utorak 15. o. mj. Poglavnik dr. Ante Pavelić je na hrvatskoj radio postaji dao ovu obavijest:

»Hrvatski narode! Danas, kada sam preuzeo u svoje ruke državnu vlast u NDH u glavnom hrvatskom gradu Zagrebu, veselim se, da Ti mogu saopćiti slijedeće: Jučer sam upravio brzojavke Führeru njemačkog naroda i Duceu fašističke Italije, u kojima sam ih zamolio za priznanje NDH. Sa velikim veseljem objavljujem Ti, hrvatski narode, da sam na te molbe primio slijedeće brzojavne odgovore:

Dr. Ante Pavelić, Zagreb.

Zahvaljujem Vam na brzojavci i brzojavci generala Kvaternika, u kojima mi dajete do znanja proklamaciju NDH i u skladu s voljom naroda, te u kojima me molite za priznanje NDH od strane njemačkog Reicha. Za mene je posve osobita radost i zadovoljstvo, što Vam mogu izraziti da Njemački Reich priznaje NDH u času, kada je hrvatski narod našao svoju dugo željenu slobodu kroz pobjedonosno prodiranje četa sila Osovine. Njemačka

[38] Vidi naprijed cio tekst dr. Mačkove izjave.
[39] Ovo je Mačekova organizacija.
[40] U Ogulinu je prvi službeni susret između ustaša u zemlji sa Pavelićem i njegovom pratnjom. Pavelića je na tribini pozdravio i veličao ogulinski župnik Mikan, stari frankovac i organizirani ustaša. Slike simbolički vezuju dva najiskrenija saradnika na zajedničkom poslu. Vidi reprodukcije, na kojoj se pored župnika vidi i njegov kapelan Dragan Petranović. — Dokumenti o protunarodnom radu, 46-47.

vlada će se radovati, da će se o granicama nove države sporazumjeti s hrvatskom vladom u slobodnoj izmjeni misli. Sve želje upravljam Vama i budućnosti hrvatskoga naroda.

Adolf Hitler.

Dr. Ante Pavelić, Zagreb.

Primio sam brzojavku, kojom mi javljate proglašenje NDH u skladu s voljom hrvatskog naroda, te u kojoj me molite za priznanje NDH od strane fašističke Italije. S najvećim zadovoljstvom pozdravljam novu Hrvatsku, koja je sebi danas izvojštila dugo žuđenu slobodu, kada su sile Osovine uništile umjetno stvorenu Jugoslaviju. Raduje me, što Vam mogu izraziti, da fašistička vlada priznaje nezavisnost Države Hrvatske. Fašistička Italija radovat će se, što će s narodnom hrvatskom vladom u slobodnoj razmjeni misli sporazumjeti se o određivanju granica nove Države, kojoj talijanski narod želi svu sreću.

Benito Mussolini.

Hrvatski narode! Živjela NDH! Živio Führer Adolf Hitler! Živio Duce Mussolini!

Državu Hrvatsku priznale su dalje Slovačka i Mađarska.

3. U srijedu 16. travnja u 8 sati na večer Poglavnik Države Hrvatske je imenovao prvo državno ministarstvo, te zajedno s vladom položio prisegu.

Tom prilikom održao je ovaj govor:

Hrvatski narode!

Hrvatski je narod osnovao svoju državu prije 1400 godina,[41] Godine 1102. Hrvatska Država izgubila je po prvi put najvažniju oznaku svoga potpunog suvereniteta. Od godine 1102. pa do danas, dakle punih 839 godina hrvatski narod nije imao samostalne nezavisne države. Sada, nakon punih 839 godina evo po prvi put nakon što je uspostavljena potpuno samostalna NDH, došao je čas, da se uspostavi i odgovorna državna vlada u NDH. Ovim časom postavljam i imenujem prvu hrvatsku državnu vladu. Predsjedništvo vlade i vanjske poslove preuzimam sam osobno.

Podpredsjednikom vlade imenujem dra Osmana Kulenovića iz Bihaća.

Zapovjednikom vojske i ujedno ministrom hrvatskog domobranstva sastojećeg se od kopnene, zračne i pomorske vojske, te oružništva i cjelokupnog prometa imenujem Vojskovođu Slavka Kvaternika iz Zagreba. Podjedno u svakom slučaju u kojem bih bio spriječen vršiti dužnost poglavnika države imenujem ga svojim zamjenikom.

Ministrom pravosuđa imenujem dr. Mirka Puka iz Gline.

Ministrom unutarnjih poslova imenujem dr. Andriju Artukovića iz Ljubuškog.

Ministrom zdravstva imenujem dr. Ivana Petrića iz Šolte.

Ministrom narodnog gospodarstva imenujem dr. Lovru Sušića iz Mrkopolja.

Ministrom bogoštovlja i nastave imenujem dr. Milu Budaka iz Svetoga Roka.

Ministrom šuma i ruda imenujem ing. Ivicu Frkovića iz Ličkog Novog.

Ministrom udružbe imenujem dr. Jozu Dumandžića iz Ljubuškog.

Predsjednikom Zakonodavnog povjerenstva dr. Milovana Žanića iz Senja.

[41] U ovome je dr. Pavelić nadmašio hrvatske klerikalce još za jednu stotinu godina. O tome u hrvatskoj historiografiji, pa i onoj najromantičarskijoj nitko ništa ne zna.

Svi ovi po meni imenovani ministri Hrvatske državne vlade položit će prisegu, u kojoj će se prisegi, koja je od njih potpisana, kao i Ja, očitovati. da će svu svoju imovinu, kao i imovinu svoje žene i djece navesti, navodeći i način kako ju je stekao, te se obvezati pozivom na položenu ustašku prisegu, tj. pod prijetnjom smrtne kazne, da dok god budu vršili ovu od države povjerenu službu, ne će se baviti nikakvim privrednim poslom, niti kojim načinom sticati bilo kakvu imovinu. Podjedno će svaki predočiti svoj krsni, odnosno rodni list.«

Nato je poglavnik odredio, da se pročitaju ustaška načela, koja je čitao dr. Mile Budak.

Sada je slijedila prisega Poglavnika dr. Ante Pavelića. Prisegi su prisustvovali vjerski pretstavnici katoličke, muslimanske i protestantske vjeroispovijesti.

Tekst prisege Poglavnika glasi:

»Ja dr. Ante Pavelić, Poglavnik NDH, prisižem Bogu svemogućemu, sveznajućemu, da ću biti vjeran hrvatskom narodu i sve raditi za njegovo dobro, da ću čuvati i braniti nezavisnost države Hrvatske, te da ću se u svome radu držati ustaških načela. Tako mi Bog pomogao!«

Prije prisege ministara Poglavnik im je upravio ove riječi:

»Ministri, stojite pred svečanim činom, u kojem ćete položiti prisegu u času kada budete preuzimali u svoje ruke poslove narodne, poslove državne. poslove u NDH. Ja Vam dozivam pred oči svetost prisege i posljedice pred Bogom i pred hrvatskim narodom za ono što budete činili, vašu odgovornost pred Bogom i pred hrvatskim narodom za svaki čin ili propust što biste ga na štetu ili na zlo hrvatskog naroda i NDH učinili.« Poslije toga javljali su se redom ministri, koji su polagali prisegu ovako: »Ja Slavko Kvaternik, Ja dr. Mirko Puk itd. . . . prisižem Bogu svemogućemu i sveznajućemu, da ću hrvatskom narodu, NDH i Poglavniku kao pretstavniku njenog suvereniteta vjeran biti, da ću ustavne odredbe i zakone njene poštivati i njih se držati, da ću u svom radu dobro NDH i naroda hrvatskoga uvijek pred očima imati i požrtvovno ga promicati i da ću sve svoje sile i svoje znanje uložiti u vršenje svoje dužnosti. Tako mi Bog pomogao! Amen!«

Ministri su ovu prisegu položili ponavljajući riječi Poglavnika, koji im je svakome osobno čestitao poslije položene prisege.

Nakon toga je zamjenik Poglavnika i Vojskovođa Slavko Kvaternik pozdravio Poglavnika i rekao:

»Poglavniče! U ime hrvatskog naroda, u ime prisutnih ministara, obećajem ti, da ćemo savjesno vršiti naše dužnosti. Ti zapovijedaj, mi ćemo slušati, Ti odredi, mi ćemo raditi! Svi mi i cijeli hrvatski narod za Tobom u život i smrt!«

4. Ovi su događaji obilježili osnivanje NDH.

Država Hrvatska je dakle, činjenica. *Nju su, kao ideal, stoljećima nosili u svojim dušama naši predi, dok ju nije Svemoguća Providnost ostvarila u godini velikog narodnog jubileja. Katolička crkva, koja je kroz 1300 godina duhovno vodila hrvatski narod u svim njegovim teškim, bolnim i radosnim danima, prati s veseljem i radošću hrvatski narod u ovim danima njegova podizanja i obnavljanja državne nezavisnosti. Ona je uvjerena, da je navještanjem Kristove vjerske i ćudoredne nauke sačuvala hrvatskom narodu životnu snagu i žilavu otpornost. Da mu je dala moralnu snagu, te može podnijeti teška iskušenja, koja su ga konačno dovela do obnavljanja državne nezavisnosti. Kako je u teškim danima iskušenja vjerno stajala sa svojim svećenstvom u njegovoj duhovnoj službi, tako će mu u novom periodu državne nezavisnosti jednako vjerno stajati uz bok, da ga jača i krijepi, te u svojoj narodnoj državi može u što potpunijoj mjeri postići pravo, općenito blagostanje i svestrani napredak. Ona se moli Bogu, da svi članovi hrvatskoga naroda u međusobnoj slozi nađu u državi Hrvatskoj ispunjenje svojih opravdanih aspiracija. Da cijeli narod sa svojim odgovornim Vodstvom bude istinski božji narod. Ona je uvjerena, da postoje i objektivni i subjektivni preduvjeti, te se na njemu ispune Božje riječi: »Blago narodu kome je Bog Gospodin!« S tim željama i molitvama ulazimo u NDH. Uredništvo.«*[42]

Ma da je ove misli izreklo Uredništvo »Katoličkog lista«, ne samo da predpostavljamo, nego kategorički tvrdimo, da ovakav načelan stav nije moglo Uredništvo zauzeti bez odobrenja i suglasnosti samoga nadbiskupa Stepinca. U ovom nisu izražene lične misli urednika, pošto on nikako ne bi smio govoriti o ustanovi, o katoličkoj crkvi. Znači, ovaj stav nije bio jednoga čovjeka ili jedne grupe svećenika, suradnika »Katoličkog lista«, već katoličke crkve, u čije ime on podvlači stav prema NDH kao i njenome Vodstvu. Tu je jasno i određeno rečeno, da je NDH u godini jubileja ostvarila »svemoguća Providnost«, t. j. sam Bog i da katolička crkva s »veseljem i radošću prati hrvatski narod u ovim danima njegova podizanja i obnavljanja njegove državne nezavisnosti«. Štoviše, tu se i određeno kaže, da je upravo katolička crkva zaslužna, što je otpornost hrvatskog naroda bila toliko snažna, da je konačno moglo doći do obnavljanja državne nezavisnosti. Osim toga, kao što je bila zaslužna u predhodnim fazama stvaranja NDH., ona obećava da će biti dosljedna tom svom ranijem radu i produžiti sa takvim istim radom, te će i »u novom periodu državne nezavisnosti jednako vjerno stajati uz bok« naroda da »u svojoj narodnoj državi može u što potpunijoj mjeri postići pravo, općenito blagostanje i svestrani napredak«. Štoviše, ona će se za to moliti i Bogu, da u državi Hrvatskoj ustaše nađu ispunjenje svojih opravdanih aspiracija, da ustaše, sa svojim odgovornim ustaškim vodstvom, budu istinski božji narod! Taj »istinski božji narod«, krvoločni ustaše, da stvore »Božju Hrvatsku«, kako će se kroz klerikalnu štampu ne baš rijetko u NDH nazivati, prinijeli su tokom strahovitog krvavog režima, molohu mržnje i nebratskog razjedinjavanja na žrtvu hiljade hekatombi svoje kršćanske braće, ali i ne samo krvavih hekatombi, nego i duhovnih ubojstava ljudske savjesti.

Da bude jasno i nedvojbeno, ovime je obilježena solidarna veza između predstavnika katoličke crkve, ustaškog vodstva kao i vodstva fašizma i nacizma. To najrječitije simbolički predstavljaju telegrami Hitlera i Mussolinija svome plaćeničkom najamniku Anti Paveliću, za čije djelo »Katolički list« piše, da je ostvarila »svemoguća Providnost«.

Uistinu, obećanje koje je »Katolički list« dao ustaškom vodstvu, da će stajati uz njegov bok »jednako vjerno«, kao što je bio dosada, ostalo je u savršenom održanju date riječi.

Međutim, da ne bi bilo nikakove sumnje o tome, da ovo mišljenje, koje je iznio »Katolički list« u ime i za katoličku crkvu, nije bilo demantirano od strane nadbiskupa, i da je ono bilo u suglasnosti s njime, pokazuje najneposrednije sam nadbiskup koji je 28. aprila 1941. objavio svome svećenstvu formiranje NDH. Ova poslanica bez sumnje je prava i iskrena nadbiskupova ustaška ispovijest. Ali, ona

[42] »Katolički list« 1941., br. 16, 187-188.

nije samo to. Ona je jedno pravo i puno zalaganje za novi režim koji je nadbiskup prihvatio punoćom svojih osjećanja i političkih nastojanja, pripravljen svakako za njih davno prije nego što je postao zagrebački nadbiskup. Svakako već 1933., kad radi na osnivanju i proširenju križarskih redova, kojima je bio cilj da Hrvatsku oslobodi od veza sa Srbijom i sa pravoslavljem, kao što su nekad Makabejci oslobodili Izraelce od poganskog kralja Antioha. Ova poslanica nadbiskupa otkriva još i to da je nadbiskup već ranije poznavao »muževe koji danas upravljaju sudbinom hrvatskog naroda«. Svakako to su Pavelić, Budak, Žanić, Frković, Artuković, Kvaternik i toliki drugi. Nema sumnje, da je najinteresantniji dio njegove poslanice kad nadbiskup na jedan osobito vješt, pravo sofističko-jezuitski način objavljuje smjenu banovine Hrvatske u Jugoslaviji u NDH, upozorujući »kako kraljevstva prelaze s jednoga naroda na drugi zbog nepravednosti i nepravde i sramoćenja i raznih prevara«. Štoviše, nadbiskup je ovdje sasvim dosljedan uredniku »Katoličkog lista«, kad se i on zaboravlja, da je ovaj izdajnički i krvavi akt Ante Pavelića i njegovih ustaša »djelo ruku Božjih«. Tako nadbiskup Stepinac izilazi u svem svojem autoritetu kao poglavar katoličke crkve u Hrvatskoj, i kao što sam kaže, »kao predstavnik Svete Crkve«, u funkciji aktivnog agitatora za novo stanje, stvorenog izdajstvom Ante Pavelića, a pomognuta od dva najveća neprijatelja ne samo Jugoslavije, nego i svih Slavena, Mussolinija i Hitlera. Jer, nadbiskup poziva sve, pa i eventualne kolebljive svećenike, ili one koji su bili svijesni svojih obaveza datih u zakletvi zakonitim vlastima, kad ih potiče da se *»odazovu spremno ovom njegovom pozivu na uzvišeni rad oko čuvanja i unapređenja NDH«*. A ta NDH je za njega poetski »davno sanjani i željkovani ideal«. Nema sumnje, da je od važnosti da se ova poslanica objavi u cijelosti kako bi sam nadbiskup Stepinac najneposrednije rekao šta je on to mislio o Pavelićevoj NDH, i kako bi svi oni koji sumnjaju da je nadbiskup tako svesrdno prihvatio ustašku NDH, izašli iz zablude i uvjerili se o punoj stvarnosti, o jednoj teškoj i poraznoj istini. Jer, i on je kao i ostali duhovni pastiri, kako to sam kaže »dao svoj prinos narodnom veselju« — u času agonije Jugoslavije u trenucima kada fašizam orgija u Hrvatskoj.

»Časna braćo! Nema nikoga među vama, koji u ovo posljednje vrijeme nije bio svjedokom najzamašnijih događaja u životu hrvatskog naroda, među kojim djelujemo kao glasnici Kristovog evanđelja. *Događaji su ovo, koji su naš narod donijeli u susret davno sanjanom i željkovanom idealu. Časovi su ovo, u kojima ne govori više jezik, nego krv svojom tajanstvenom povezanošću sa zemljom u kojoj smo ugledali svijetlo božje i s narodom iz kojega smo nikli. Je li potrebno isticati da je i u našim grudima življe zakucalo srce? Nitko pametan toga osuditi ne može i nitko pošten toga zamjeriti ne može, jer je ljubav prema vlastitom narodu božjim prstom upisana u ljudsko biće i božja zapovijed! I tko nam može zamjeriti, ako i mi kao duhovni pastiri dajemo svoj prinos narodnom veselju i zanosu, kad se puni dubokog ganuća i tople zahvalnosti obraćamo Božjem Veličanstvu? Jer, kolikogod i bilo zamršeno pletivo današnjih sudbonsnih događaja; kolikogod bili heterogeni faktori, koji utječu na tok zbivanja, ipak je lako razabrati ruku Božju na djelu.* »A Domino factum est istud et est mirabile in oculis nostris« — »Bog je to učinio i oči su naše pune divljenja.« (Ps. 117, 23).

No, dok vam danas progovaram iz ovih starodrevnih dvorova, u sjeni ovog starodrevnog hrama, tog nijemog svjedoka naše hrvatske povijesti, ne

govorim vam samo kao sin hrvatskog naroda nego još više *kao predstavnik Svete Crkve*. Govorim vam kao pretstavnik one božje institucije, koja je nikla u krilu vječnosti i koja je svršetak u vječnosti u sasvim posebnom značenju te riječi. Kao predstavnik one crkve, koja je »firmamentum et columna veritatis« — »stub i tvrđa istine«. (I. Tim., 3, 15) i *koja se nije bojala i na moja usta reći istinu, gdje je trebalo*, iako je nažalost njezin glas često ostajao glas vapijućeg u pustinji. (Iv. 1, 23).

Govoreći vam dakle kao predstavnik crkve i pastir duša molim vas i pozivam, da svim silama nastojite i radite oko toga, da naša Hrvatska bude Božja zemlja, jer će samo tako moći izvršiti dvije bitne zadaće, koje kao država imade da izvrši u korist svojih članova.

Vjerna Bogu i svetoj Kristovoj Crkvi izvršit će naša Hrvatska onu uzvišenu misiju, koju zemaljska domovina imade da vrši u promicanju nadnaravnih dobara svojih članova. Vjerna Bogu i Crkvi pokazat će, da vjeruje, da je konačni cilj svega ljudskog teženja vječnost, gdje se nalazi prava vječna domovina. Cijeneći i zaštićujući vjerske i moralne vrijednote, pokazat će da vjeruje, da je zemaljska domovina samo onda prava majka, kad nam sklapa ruke i uči nas, »dati Bogu Božje«, te da je samo onda istinska skrbnica našeg života, kad nam korake upućuje na staze, koje vode u visinu i kad uklanja smutnje od duša, koje je Bog stvorio za sebe. *No vjerna Bogu i crkvi naša će Hrvatska ne samo ispuniti svoju dužnost prema unapređivanju nadnaravnih dobara hrvatskog naroda, nego će tako postaviti i najčvršće temelje i zdravog razvitka zemaljskih narodnih vrijednota i svoje državne slobode i čvrstoće. Crkva, koja već dvije hiljade godina gleda previranje u historiji svijeta, vjekovni je svjedok, kako »regnum de gente in gentem transfertur propter injustitias et injurias et contumelias et diversos dolos« — »kako kraljevstva prelaze s jednoga naroda na drugi zbog nepravednosti i nepravde i sramoćenja i raznih prevara.« (Crkv. 10, 8). Moramo stoga smatrati svojom najvećom dužnošću, da u ovim sudbonosnim časovima u povijesti hrvatskog naroda dubokim pogledom u vječnost produhovimo čitavo naše narodno biće. Moramo svuda upozoravati i učiti da sveti zanos i plemenito oduševljenje u izgrađivanju temelja mlade države Hrvatske bude nadahnuto strahom božjim i ljubavlju za Božji Zakon i njegove zapovijedi, jer će samo na Božjem zakonu, a ne lažnim načelima ovoga svijeta Država Hrvatska biti izgrađena na čvrstom temelju.*

Odazovite se stoga spremno ovom mom pozivu na uzvišeni rad oko čuvanja i unapređenja NDH.

Poznavajući muževe koji danas upravljaju sudbinom hrvatskog naroda mi smo duboko uvjereni, da će naš narod naići na puno razumijevanje i pomoć. Mi vjerujemo i očekujemo, da će Crkva u uskrsloj Državi Hrvatskoj moći u punoj slobodi naviještati neoborive principe vječne Istine i Pravde. Ona će se stoga držati riječi Pisma: »Verbum Dei non est alligatum« — »Riječ Božja nije nikada svezana.« (II. Tim., 2, 9). I Ona će smatrati svojom svetom dužnošću »opportune, importune, arguere, increpare, obsecrare in omni patientia et doctrina et cum omni apostolica libertate« — »u zgodno vrijeme i u nevrijeme pokarati, zaprijetiti, umoliti učeći sa svom strpljivošću« (II. Tim., 4, 2) i sa svom apostolskom slobodom. Tako će raditi i to će smatrati dragocjenom pomoći u teškom radu oko podizanja naše drage Domovine i države Hrvatske.

Dao dobri Bog, da tako bude. A da tako bude, pozivam vas, časna braćo svećenici, da ne prestanete poticati povjerene vam vjernike na molitvu, ali još više da sami kod oltara božjega podižete ruke k »Ocu Zvijezda«, od kojega silazi svaki dobri dar i svaki savršeni poklon.« (Jak. 1, 17). — *Da Po-*

glavnika Države Hrvatske napuni duhom mudrosti, kako bi uzvišenu i toliko odgovornu službu vršio Bogu na čast i narodu na spas u pravdi i istini; da narod hrvatski bude narod Božji, odan Kristu i Crkvi njegovoj sagrađenoj na pećini Petrovoj! Ako se možda očima svijeta čini molitva suvišnom stvari. mi je smatramo najvažnijom od svega u životu, »jer ako Gospod ne čuva grada, uzalud bdije koji ga čuva«. (Ps. 12, 1).

Crkva božja nikad se nije izgubila u frazama, ali nikad nije također zatajila u onom ustrajnom radu, na kojem se stvaraju temelji sretne budućnosti pojedinca, naroda i država. *Pokažite to, časna braćo, i sada, i ispunite svoju dužnost prema mladoj državi Hrvatskoj.*

U vezi s time određujemo, da se u nedjelju 4. svibnja o. g. održi svečani Te Deum po svim župnim crkvama, na koje neka župni uredi pozovu mjesne vlasti i vjerni narod. Nadam se, da će se u to vrijeme moći održati pomenute svečanosti. A ukoliko komunikacione prilike jošte ne bi omogućile, neka se to izvrši u prvi slobodni dan. A što se tiče prvostolne crkve zagrebačke, to ću vam odrediti u sporazumu s državnim vlastima.

U Zagrebu, 28. travnja, 1941.

† Alojzije, nadbiskup.«[43]

Nadbiskupova Okružnica svećenstvu zagrebačke dijeceze bila je preko radija čitana nekoliko puta kroz nekoliko dana, u cijelosti i u izvodu. Nju su mikrofoni prenosili po javnim mjestima NDH i tako je ne samo svećenstvu, nego i svemu narodu objavljeno, kako se nadbiskup Stepinac sasvim angažirao za novi ustaški režim u NDH. Ali ne samo on, nego i katolička crkva, u čije je ime on govorio, naročito podvlačeći ovu misao. Štoviše, nadbiskup je zaželio da katolička crkva bude osnov i uzidana u temelje NDH. I u njegovim je grudima, kao i u onima ustaša, zakucalo življe srce kad je proglašena NDH. I kao predstavnik crkve pozivao je svećenstvo, da sve učini kako bi se očuvala i unapredila NDH. Da bude uvjerljiviji, nadbiskup Stepinac poziva se na poznavanje ustaškog vodstva, za koje vjeruje da će dobro upravljati sudbinom hrvatskog naroda, i da će i oni crkvi uzvratiti, što je njima crkva učinila i što će im još učiniti. Tako nadbiskup Stepinac sa svom usrdnošću poziva svećenstvo, kojemu je objasnio prije toga, da je NDH ustvari djelo ruku Božjih, da su te ruke utjecale »na tok zbivanja« koji je vodio do NDH. A da bi bilo svima jasno, svakom svećeniku napose i svima vjernima, da crkva kao takva nije samo priznala jedno stvoreno stanje, nego da se za njega zalaže svim svojim moćima, pa i duhovnima, nadbiskup je pozvao svećenstvo da se moli za najvećeg krvnika hrvatskog i srpskog naroda, da ga Bog »napuni duhom mudrosti«, kako bi uzvišenu i toliko odgovornu službu vršio Bogu na čast i narodu na spas, u pravdi i istini; da narod hrvatski bude »narod Božji«, a osim toga da se svi svećenici i sav narod zahvale za »djelo ruku Božjih«, pa je stoga odredio svečani Te Deum po svim župnim crkvama, na koji su trebali svećenici da pozovu pored vlasti i »vjerni narod«.

Ovo puno, iskreno osjećajno, gotovo zanosno, ne samo pristajanje, nego i angažiranje za ustaški režim, pokazuje još i to, što se odmah poslije ove poslanice u cijelosti objavljuju u tom crkveno-pastoralnom listu i »Načela ustaškog pokreta«, koja je 1933. objavio Ante Pavelić! Ili, kako kaže »Katolički List«, da njegovi čitatelji upoznaju osnovne linije po kojima se upravlja čitav život u NDH.

[43] »Katolički list« 1941., br. 17, 197-198.

Da bi se upoznali sa čime se to suglasila katolička crkva u Hrvatskoj i kakvu je ideologiju u stvari na ovaj posve otvoren način preporučila svojim čitaocima i suradnicima, prvenstveno svećencima, dovoljno je upozoriti samo na nekoliko članova tih »Načela ustaškog pokreta«.

»8. Hrvatski narod imade pravo svoju vrhovničku (suverenu) vlast u svojoj vlastitoj Državi Hrvatskoj na cijelom svom narodnom i povijestnome području oživotvoriti, tj. svoju potpuno samostalnu i Nezavisnu Hrvatsku Državu opet uspostaviti. *Tu uspostavu imade pravo izvršiti svim sredstvima, pa i silom oružja.*

Hrvatski narod ne vežu nikakve međunarodne niti državnopravne obveze iz sadašnjosti; niti iz prošlosti, koji nisu u potpunoj suglasnosti sa ovim načelima, niti će se na takove u svojoj Nezavisnoj Državi neko obazirati.« . . .

»11. U hrvatskim narodnim i državnim poslovima i samostalnoj i NDH ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskoga naroda, te isto tako ne smije o sudbini hrvatskog naroda i Hrvatske Države odlučivati nijedan strani narod, ni država.«

»12. Seljaštvo nije samo temelj i izvor svakoga života, nego ono i samo po sebi sačinjava hrvatski narod, te je kao takovo nosilac i vršilac svake državne vlasti u Hrvatskoj državi . .. «

Ovo ustaško Vjeruju, ma da nigdje ne spominje nikakvih dužnosti prema crkvi i unatoč osmom načelu, koje se u osnovi protivi 63 i 64-oj zabludi Pijeva Syllabusa, preporuča i svećenicima i vjernima nadbiskupov »Katolički list«.

U Hrvatskoj su svi redovi društva razumjeli već iz prvih postupaka nadbiskupa Stepinca, a još više poslije ove Okružnice i ovakvog stava »Katoličkog lista«, da nadbiskup Stepinac daje primjer kako treba da se svećenstvo i vjernici odnose prema ustaškoj NDH i njenim vođama. Kako se ova Okružnica i čitala u svim crkvama, to su političke misli nadbiskupa prostrujale kroz sve župske crkve njegove prostrane nadbiskupije i izvršile svoj propagandni-proustaški učinak. Sa propovijedaonice u svim se crkvama čitala poslanica, u kojoj se u stvari veličala izdaja i izdajnik, i njegovo djelo, za koje se kaže da je »djelo ruku Božjih«, kako bi se na kraju ta monstruozna NDH označila kao Božja zemlja, a ustaše kao Božji narod!

Nije bio mali broj koji su, slušajući ili čitajući ove misli iz nadbiskupove Okružnice, osjetili blasfemiju koju je izazvala politička strast što zaslijepljuje i ne dopušta da se sagleda grijeh i zločin, koji se takvim postupcima čini. Pa opet ovu su Okružnicu morali čitati i u Zagrebu, kao i u najudaljenijem i najmanjem hrvatskom seocu.

Nažalost, mali broj bio je takvih svećenika, koji su užasavanjem primili nadbiskupova proustaška naređenja i prema njima zauzeli negativan stav. Čitana je ova poslanica i u crkvi sv. Marka, najstarijoj i najuglednijoj župi u čitavoj Hrvatskoj na dan svetog Florijana, 4. maja, pa je i u njoj narod pozvan da ispuni svoju dužnost prema crkvi i NDH. Najveći dio svećenika shvatio je ovu poslanicu kao naređenje, a ne kao upute i savjetovanja. Jedan od krvavih ustaških zločinaca, fra Petar Glavaš, u ime ogromnog broja znanih i neznanih ustaških svećenika, rekao je na procesu u Splitu 1944. jednu poraznu i stvarnu istinu, kad je podvukao u svom pismenom obranbenom objašnjenju zašto je pošao putem ustaških zločina, da je *»naredba Stepinca preko radija da se narod bori za Hrvatsku, bila direktiva kleru*

u političkom pravcu.«[45] A ova ispovijest je i narječitiji komentar nadbiskupovoj poslanici za NDH, za njegov »davno sanjani i željkovani ideal.«[46] Sve je bilo istinski duboko uvjereno da je nadbiskup pružio okupatoru najpuniju podršku i da će biti stalni i odani suradnik. I u istinu nisu se prevarili ni Pavelić ni njegovi mandatari, Führer i Duce. Okupatori su doista izdašno iskoristili pomoć i podršku nadbiskupa Stepinca, koju im je pružio u prvim trenucima njihove okupacije.

Kao što se u Hrvatskoj angažirao za Pavelića i ustašku NDH nadbiskup Stepinac, tako u Bosni i Hercegovini ne će za njim zaostati ni drugi nadbiskup u kolu hrvatskog episkopata. Štoviše, u nekim manifestacijama, a naročito u metodi svoga otvorenog proustaškog i ustaškog rada, on će ga i natkriliti. A nije ni čudo, jer sarajevski nadbiskup dr. Ivan Šarić već je i od ranije bio u izravnim, neposrednim i intimnim prijateljskim i političkim odnosima sa Pavelićem kao i američkim emigrantima, ustašama, kojima je 1934. podijelio i svoj blagoslov za njihov »patriotski« rad.

U prvom zanosnom uzbuđenju na vijest o dolasku Ante Pavelića na vlast u Hrvatskoj, uzbudila se također i Šarićeva vila i nadahnula ga za pjesmu »Kad sunce sja«, koju je aprilsko-majska sveska »Vrhbosne« objavila na čelu lista. Dok je zagrebački »Katolički list«« ušao u ustaški period sa jednom pravom ustaškom reportažom, dotle je Šarićeva »Vrhbosna« ušla u taj isti period na otmeniji, više književnički način. Dakako, tu pjesmu radosti i svijetla posvetio je nadbiskup vrhobosanski Paveliću!

Nadbiskup je ozaren radošću i svijetlom, i njegova je duša zasjala srećom i nadama. Svakako, jer je objavljena NDH, i njegov kao i nadbiskupa Stepinca davno »željkovani i sanjani ideal«.

»U meni nešto se budi
Ko zvuci iz zlatnog sna,
I pjesmom dršću mi grudi,
Kad sunce sja.«

Ovako probuđen iz zlatnog sna, nadbiskup će cijelo vrijeme strahovitog krvavog ustaškog režima, koji će u Bosni i Hercegovini posijati najmnogobrojnije i najstrahovitije žrtve, biti »uzdrhtalih grudi«, sav u pjesničkom zanosu, od triumfalnog dana dolaska poglavnika Pavelića, do njegova kao i svoga sramnog bijega, ispred Narodno-oslobodilačke vojske, koju su obojica jednakom mržnjom i strašću napadali. Tako će nadbiskupove početne lirskoustaške refleksije i meditacije postepeno prelaziti na teren proustaškog propagiranja i organiziranja svega i sviju »oko čuvanja i unapređenja NDH«, na opće zadovoljstvo svoje i svoga mlađeg druga, a starijeg po dostojanstvu u Zagrebu, nadbiskupa Stepinca! I primjer nadbiskupa Šarića, kao i onaj nadbiskupa Stepinca, djelovat će i kod podređenog svećenstva i kod pastve, koja je na svoj način razumjela i izvodila savjetovanja svojih nadpastira o »čuvanju i unapređenju NDH.«[47] Od literarne propagande do metoda Makabejaca-križara! U crkvi kao i u ustaškim koljačkim organizacijama. U borbama, sa bombama i noževima, u logorima talaca i ostalih nesretnika, zatvorenika osuđenih

[45] »Nova Hrvatska« 4. V. 1941.
[46] Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera. 360.
[47] O tome još u posljednjem poglavlju.

na polagano ili brzo umiranje, u akcijama oko duhovnih ubojstava pri prisilnom i »dragovoljnom« katoličenju pravoslavaca Srba, »omnia ad majorem Dei gloriam« i za daleki cilj, o kome je tako dirljivo raspravljao u klerikalnim »Novinama« biskup Mahnič, »da bi bio jedan pastir i jedan ovčinjak.«

Odmah od prvih dana ustaške NDH nadbiskup Šarić bit će u prvim redovima ustaških boraca. U propovijedima kao i u svim ostalim crkvenim funkcijama, gdje je njegova riječ bila upravljena bilo podređenom svećenstvu, bilo u novinskim člancima ili pjesmama, bilo kao prvi dostojanstvenik Sarajeva koji u svojoj palači prima ustaške, fašističke i nacističke dostojanstvenike, političare i vojnike.[48]

Kao što je štampa u Zagrebu konstatirala, odmah u početku, da je »uspostavljena uska suradnja između ustaškog pokreta i najvećeg predstavnika rimokatoličke crkvene vlasti«, tako je ta uska suradnja bila očigledna i u Sarajevu. Odmah, od samoga početka NDH. Ona će biti stalna i vidljiva, u prvom planu zajedničkih klerofašističkih i ustaških nastojanja, manifestiranih u beskonačnom nizu izdaja, tokom čitave okupacije.

Kad je u Sarajevo došao »vojskovođa« S. Kvaternik nadbiskup Šarić je uputio Paveliću veoma srdačan pismeni pozdrav koji je prava ustaška ispovijest jednaka onoj nadbiskupa Stepinca.

»Gospodine Poglavniče! Iz moje residencije, u kojoj danas boravi vrhovni zapovjednik naše hrvatske vojske vojskovođa i maršal gospodin Slavko Kvaternik, čast mi je srdačno Vas pozdraviti ispred cijele Nadbiskupije vrhbosanske i crkvene pokrajine bosansko-hercegovačke.

Pozdravljam vas, Gospodine Poglavniče, ispred mukotrpnog hrvatskog naroda Herceg-Bosne, koji je dugi niz stoljeća čekao svoje oslobođenje i uskrsnuće, pa smo, eto, sretni i ponosni, da nam je donio slobodu i nezavisnost sin naše grude, naše uže domovine, Herceg-Bosne ponosne.

Neka dobri Bog obilno naplati Vaše tolike žrtve i napore, što ste ih s tolikim herojstvom uložili za naš mili Hrvatski Narod! Molimo se Bogu, da Vas još dugo uzdrži i poživi na sreću i procvat Vjere i Domovine. On svemogući neka svakim svojim blagoslovom blagoslovi Vaše djelo, našu toliko žuđenu Slobodnu Nezavisnu Državu Hrvatsku!

I ovom prilikom, Preuzvišeni Gospodine Poglavniče, Obnovitelju Nezavisne Hrvatske Države, izvolite primiti izraze moga uvijek dubokoga i odanoga poštovanja. Dr. Ivan Šarić, nadbiskup i Metropolita Vrhbosanski.«[48]

Na ovo srdačno ustaško pismo odgovorila je nadbiskupu Kancelarija poglavnika, 7. maja. U tom pismu kaže se da je nadbiskupova pažnja i srdačna čestitka prilikom uspostave NDH bila poglavniku osobito mila, pa mu se poglavnik najljepše zahvaljuje, sa željom da Svevišnji blagoslovi veliko djelo i usliši njegove želje za dobro naroda i države.[49]

Kad je u Sarajevu pokrenut ustaški »Sarajevski Novi list« javio se nadbiskup Šarić kao suradnik. U jednom članku nadbiskup je evocirao svoje uspomene prilikom boravka u Južnoj Americi 1934. Tada je nadbiskup došao u neposrednu vezu, za vrijeme Euharističkog kongresa u Buenos Airesu, na kome je tada papu zastupao kardinal državni sekretar Paccelli, s ustašama i domobranima.

[48] »Vrhbosna«, 1941., br. 4-5, 106-107.
[49] »Vrhbosna« 1941., br. 4-5, 107.

»... Bio sam kod naših ustaša u Americi Sjevernoj i Južnoj. Tamošnji biskupi, Amerikanci. Nijemci, Irci, Slovaci i Španjolci s kojima sam dolazio u doticaj hvalili su Hrvate-ustaše kao dobre i požrtvovne vjernike, kao ljude božje i narodne... Koliko sam puta čuo od naših ustaša što bismo mi bez svojih svećenika... *Pjevao sam s ustašama našim svim srcem i glasom »Lijepu našu domovinu«, a uvijek svi s krupnom suzom u očima. I sa živom nadom u njezinu lijepu, slatku i zlatnu slobodu. Uzdišući Bogu za nju, molili smo se Svemogućemu i za poglavnika dr. Antu Pavelića, neka nam ga On Milostiv prati i doprati u slobodnu Hrvatsku. I dobri je Bog čuo, i, eto, uslišio naše vapaje i uzdisaje. »Tebe Boga hvalimo, Tebe Gospodina ispovijedamo.«... I mi ćemo domovinsku vjernost vezati uvijek s religioznom vjernosti. Uvijek Hrvati. Uvijek katolici! Bog i Hrvati.*[50]

Nadbiskup Šarić prisustvovao je 30. IV., na dan pogibije Zrinskog i Frankopana, zajedno sa Reis-ul-Ulemom, Fehimom Ef. Spahom, župnikom Bralom, poglavnikovim povjerenikom za Bosnu i Hercegovinu, i sarajevskim župnikom dr. Čelikom, zakletvi ustaške vojske u Sarajevu koju je obavio pukovnik-zapovjednik Petar Blašković. Zakletvenu molitvu je za katolike izvršio Mato Hailo, vojni svećenik, a za Muslimane imam Hasan Ef. Švabić.[51]

Prvi ustaški velikodostojnici, koji su stigli u Sarajevo, bili su gosti nadbiskupa, kanonika i nadbiskupskog bogoslovskog sjemeništa. Ali ne samo ustaše. Bili su to i Nijemci. Među njima bili su »vojskovođa« Slavko Kvaternik, divizijski komandant oružanih snaga u Sarajevu, Petar Blašković, (nekadašnji predsjednik Hrvatskog kluba u Beogradu i pisac famozne knjige, germanofilske i frankofobske »Sa Bošnjacima u svjetskom ratu«, a štampane u Beogradu 1939. Isti je objavio još za svjetskog rata 1917. kao Hauptmann B. H. I. R. 3, zbirku austrofilskih stihova »B. H. 3.« dakako, u Pešti). Nadbiskupov gost bio je i njemački general Glaise von Horstenau, kao i toliki drugi. Kad je nadbiskup Šarić uzvratio posjet »vojskovođi« Kvaterniku on je to učinio u veoma svečanom stavu zajedno sa svojim generalnim vikarom A. Buljanom i dr. D. Čelikom, župnikom Presvetog Srca Isusova. Nadbiskup je pozdravio »vojskovođu« srdačnom dobrodošlicom pa je među ostalim rekao: »Bogu hvala! *A hvala i vama, junacima i borcima, koji ste učinili sve da dođe do slobode i NDH!*« Kvaternik je u odgovoru obećao da će NDH »učiniti sve i za katoličku crkvu« i na kraju zamolio i Šarića za blagoslov, kao što je to učinio u Zagrebu na Veliku Subotu nadbiskup Stepinac, pa mu je i Šarić najpripravnije udovoljio želji, blagosiljajući ga rekavši mu: *»Ovaj blagoslov i vama i cijeloj vojsci hrvatskoj!«* Na ovaj dirljivi način uspostavljena je uistinu uska suradnja između ustaša i katoličke crkve u Bosni i Hercegovini. Brojne su prilike, koje koristi nadbiskup Šarić, da pokaže otvoreno koliko je spontano prišao ustaškim vođama i čitavom pokretu. Dok je u svome članku nadbiskup Šarić potvrdio ono što je prije sedam godina odricao i tvrdio kao neistinito, tj. da je bio na Euharističkom kongresu u Americi zajedno s ustašama, tako je u jednoj pjesmi otkrio da je ranije surađivao sa zločincem Pavelićem, da ga je lično znao i da se s njim sastao u Rimu, u crkvi svetoga Petra.[52]

[50] »Sarajevski novi list« 11. V. 1941. Članak nosi karakterističan naslov *»Bog i Hrvati«.*
[51] »Hrvatski narod«, 4. V. 1941.
[52] Prilikom Šarićeva jubileja 1944. osvijetljen je sa svih strana nadbiskupov crkveni i politički rad. Po zlu čuveni ustaša dr. Dragutin Kamber, najprije župnik u Doboju a kasnije zamjenik vojnog vikara u Zagrebu, dodirnuo je i ovo proustaško zalaganje nadbiskupa Šarića u Americi.

Nadbiskup Šarić otkrio je sva svoja ustaška osjećanja u pjesmi koju je o Božiću 1941. posvetio Paveliću. Pjesmu je objavila gotovo sva ustaška štampa, u Zagrebu i Sarajevu, i ona je kao naročito propagandno sredstvo, recitirana i na zagrebačkom »krugovalu«, kao i po raznim priredbama u školama srednjoškolske omladine! Tako je visoki crkveni dostojanstvenik ovim književnim izrazom, više nego ma kakvom političkom besjedom i kod svoga svećenstva i kod svoje pastve djelovao u ustaškom »promičbenom« duhu. U zagrebačkom »Hrvatskom narodu« objavljena je ova Šarićeva Oda na naslovnoj strani sa slikom poglavnikovom i njegovim Božićnim mislima. I poglavnikove riječi, kao i Šarićevi stihovi, čine jednu nerazdvojnu, skladnu cjelinu ustaške misli. I Pavelić se poziva na božju Providnost, koja je rukovodila poglavnikovim emigrantskim radom do oživotvorenja NDH, a tako isto rezonira i njegov vrhbosanski ustaški nadbiskup.

POGLAVNIKU
Oda

Poglavnik: »Za dom!«
Svi Hrvati: »Spremni!«

Ono u Bazilici svetog Petra
Vidje Tebe u Vječnom Gradu pjesnik.
Njemu s Tobom zagrljaj drag je bio
Ko Dom naš mio.

Sam Bog Tebe pratio dobri, jaki,
Da izvedeš za Dom naš sveto djelo,
Tebi Ante Starčević nadahnuće.
Ideal bio.

Vi nam oba hrvatski ideali,
Pradjedovska braniste sveta prava.
Dok je sunca, oba ste kruna naša.
Vječna vam slava!

Ti si za Dom žrtvovao svega sebe.
Smjel ko heroj, od vjere junak živiš.
Za slobodu usto si našeg Doma.
Ustašo divni.

Dr. Kamber kaže, da je Šarićeva pravaška linija od najranije mladosti pa do njegovih visokih godina bila stalna i ona je organski izvirala iz njegovih političkih uvjerenja, pa se u svakoj kasnijoj prilici ispoljavala. »Tako je za vrijeme boravka u Južnoj Americi na Euharističkom kongresu u Buenos-Airesu, na kojemu je bio papinskim legatom sam sadašnji sveti otac papa, zaustavljen prilikom jedne samovozne vožnje od članova hrvatskog društva »Domobran« i zamoljen, da im blagoslovi Društveni dom, koji su upravo otvorili. Nadbiskup je to učinio. Međutim, upravo je tada poginuo u Marseillesu tadanji jugoslavenski kralj Aleksandar. Jugoslavenska vlada tužila je na to nadbiskupa u Vatikan radi veze s ustaškim pokretom i atentatom, te prigodom povratka kući i prolaska kroz Rim, nadbiskup bude pozvan da u Vatikanu dade očitovanje na tužbu.« Kardinal Pizzardo koji je vršio saslušanje zamjerio je nadbiskupu što nije izrazio saučešće prilikom smrti kraljeve, pogotovo kad je to učinio i Sveti Otac. Na to je Šarić odgovorio: »Sa strane svetog Otca, to je diplomatski čin«, — našto je kardinal Pizzardo brzo dodao: »Nije samo diplomatski čin, nego iskrena sažalnica.« Dalje dr. Kamber priča kako su u Dubrovniku demonstrirali kao i u Sarajevu, pri njegovu povratku. Tadašnja beogradska vlada pružila mu je punu zaštitu pa mu je, ministar unutrašnjih poslova Velja Popović pisao: »Mi Vas visoko cijenimo, jamčimo za Vašu ličnu sigurnost i Vama se neće ništa dogoditi.« Karakteristično je da dr. Kamber, prikazavši cio tok saslušanja nadbiskupa u Vatikanu, nije spomenuo kako je kardinal Pizzardo primio sofistička izvinjavanja nadbiskupa Šarića, koja su bila puna laž. Zacijelo zato što je nadbiskup Šarić Vatikanu bio i dalje od najveće potrebe za njegovu misiju na tom balkanskom sektoru. Zato i dr. Kamber zaključuje da je »Vatikan htio imati u Sarajevu ne samo dobrog biskupa, nego i jakog Hrvata.« I uspio je (t. j. Vatikan), uz prkos lošim predviđanja »realnih« političara, koji su se protivili imenovanju nadbiskupa Šarića. Naime postavljanje nadbiskupa Šarića za nasljednika nadbiskupa Stadlera nije išlo bez malih zapreka od strane beogradskih vlada. Iako je Stadler umro krajem 1918. sedisvakancija trajala je sve do 1922. Ma da se izvjestan broj rodoljuba najenergičnije protivio iz nacionalnih razloga tom postavljenju, uspjelo je i Vatikanu i Šariću da obmane staroga Pašića, predobivši ministra Ljubu Jovanovića za taj plan. Radikalski političari, naročito dr. Milan Srškić, primivši obećanje nadbiskupa Šarića da će raditi za radikalnu partiju u Bosni kod Hrvata katolika, založio se kod odgovornih činilaca da se postavi Šarić za nadbiskupa u Sarajevu. Bilo je to maja 1922. Kasnije, kad je nadbiskup Šarić ubrzo pokazao da je ostao dosljedan svojoj frankovačkoj liniji iz ranije mladosti, bilo je već kasno. Na terenu razjedinjavanja naroda u Bosni i Hercegovini nadbiskup Šarić bio je samo dostojan učenik svoga velikoga učitelja nadbiskupa Stadlera. (Dragutin Kamber, zastupnik hrvatskog državnog prava. »Vrhbosna« 1944., br. 7-8. 182-187).

Dobar Genij. dubok si kao mistik,
Zalud vuci urliču sa svih strana,
Ti kao prorok gorom i dolom viječeš:
»Bog i Hrvati.«

»Samo Bog je, Najviši, naš gospodar,
Bog je štit naš, u Njega naš je Uskrs.«
S tim si geslom pošao Ti ususret
Uskrsnoj zori.

Čovjek ima i srca i poštenja,
Čovjek, koji ne vlada, nego radi,
Čovjek koji pokleko nije nikad:
Naš Leonida.

Dan Tvoj svaki žrtva je i rad pošten,
Kao sunce Ti nam čist i sjajan,
I Tvoj upliv obara sve pigmejce:
Ti si nam Zrinjski.

Puno kažeš, istinu, pravdu dižeš.
A sloboda draga Ti kao mati,
Za nju Ti si ustao poput diva.
Na sve hajduke.

I na Jude, kojim sve para bila,
Koji htjeli prodati nam duše,
Koji pleli imenu našem uže
Izdaje jadne.

Prvi Ti si nosilac našeg Doma
I slobode, čuvaš živote naše,
Od tog raja paklenog, od marksizma,
Od boljševizma.

Za Dom dragi Ti si Hrvate zvao:
»Nek ste spremni, nek ste ko stanac kamen.«
Tad će Dom naš Božji obasjat plamen
Hrvatske slave.

I ko sunce jednako Ti nam griješ,
Vodiš Zagreb, Hrvatsko kraljsko srce,
Voliš Bosnu, ona je veliš, biser
Hrvatskoj Kruni.

I dan i noć tako za narod radiš,
Svaki cio Hrvat je Tebi mio,
Ko na suncu grije se na Tvom srcu
Ustaški junak.

S Tvoga srca uzdisaj leti k nebu:
»Bože Sveti, Lijepu Našu čuvaj!«
Ona Tebi vazda je prva briga,
Za nju se moliš.

Zato sve nas u kolo zoveš divno,
Kolo rada, napretka i poštenja,
U tom kolu biće nam naša mila
Hrvatska živa.

Što sve nisi podnio za taj pokret?
Svi hajduci vrebali dušu Tvoju,
Ko kralj David u svijet ideš strani.
Al Te Bog brani.

Bog Ti slao okrepu u tuđini,
Bog Ti vjeru ovjenča lovor granom,
Koja nikad više usahnut ne će,
Junače sreće!

Naš se barjak pod nebom danas vije,
Naše oko radosne suze lije,
Tvoje vedro cjelovom kiti čelo
I grad i selo.

Pa ko dosad pokreći naša srca!
Duše naše do Božjeg diži neba!
Tebe Vođu Hrvatski Narod treba
Kanoti hljeba.

A mi spremni bit ćemo vazda za Dom,
Vazda spremni radit i umrt za Dom,
Vazda s Bogom žarom i marom za Dom,
Za Dom svoj dragi!

Dr. Ante Pavelić ime drago,
Ima u njemu Hrvatska s neba blago,
Nek Te On, Kralj Nebeski, vazda prati,
Vođo naš zlatni!«[53]

Tako dakle, prema sudu nadbiskupa Šarića, Pavelić je izveo »sveto djelo« i Bog mu je bio pratilac da izvede to, sveto djelo, zapravo najveću izdaju otkako postoji hrvatski narod. Njemu je Pavelić »ustaša divni«, »naš Leonida«, »Zrinjski«. »Za slobodu Hrvatske ustao je Pavelić na hajduke«, tj. Srbe i na Jude koji su hrvatskom imenu pleli uže izdaje, tj. Jugoslavene. A Pavelić čuva još hrvatske živote od »raja paklenog, od marksizma, od boljševizma«. Ovaj ustaški mitronosac u ovoj se pjesmi uzdigao nad ostale ustaške poete koji su također Pavelića glorificirali za njegovo »sveto djelo«, u koje zacijelo ubrajaju i sve atentate i sve žrtve koje su izvazvale njegove paklene mašine na jugoslavenskim državnim željeznicama od 1933. do 1937., slate iz Italije, kao i one krvave žrtve pri ustaškom razoružavanju jugoslavenske vojske pri njenom slomu aprila 1941. godine. Zato mu je Ante Pavelić i »vođa zlatni« koji je tobože hrvatskom narodu potreban »kanoti hljeb«.

Nadbiskup Šarić nije prvi put, što u pjesmi otkriva izvjesne historijske podatke, u vezi sa njegovim političkim i pjesničkim inspiracijama. Poneki bi ostali ne-

[53] »Hrvatski narod« 25. XII. 1941.

poznati da nije njegove neobuzdane muze. Tako u pjesmi, »U Hrvatskom Pantheonu«, objavljenoj u »Katoličkom tjedniku«, u uskršnjem broju 1941., neposredno pred slom Jugoslavije, prikazuje samostan svetoga Franje u Splitu. U njemu su sahranjeni brojni znameniti Hrvati, pa među njima i dr. Ante Trumbić. Ovaj političar, koji je u paraboličnoj liniji od pravaštva preko jugoslavenstva Jugoslavenskog odbora završio u punoj i intimnoj političkoj suradnji sa Pavelićem, ma da nekad veliki liberalac, i radi jugoslavenske misli predlagao u beogradskoj narodnoj skupštini odvajanje crkve od države, upućivao je političke poruke u Vatikan preko nadbiskupa Šarića. Pjesnik-političar nadbiskup Šarić otkriva to u jednoj od svojih strofa.

»Tu si i Ti u carstvu Pantheona,
Divni Ante Trumbiću, diko prva,
Velik vazda zatočnik našeg roda:
Na grob Tvoj padoh.

Pa se sjetih ljubavi Tvoje bratske,
Kojom Ti si grlio moje srce,
Preko njega pisao Ti si pisma
I Vatikanu.

Nadbiskup Šarić zalagao se za ustaštvo i na crkvenim sastancima župnika, koji su se održavali u Sarajevu. U ustaškom duhu agitirajući za suradnju svećenstva s ustaštvom, nadbiskup Šarić je na Dekanskoj konferenciji, održanoj već 8. V. 1941. pred svima arhiđakonima i dekanima svoje nadbiskupije održao govor i referat u kome je zahvalio Bogu što su prisutni kao i cijeli narod dočekali sretne dane NDH. Nadbiskup je uvjeren, kazuje izvjestilac sa te konferencije, da je sve vrhbosansko svećenstvo oduvijek težilo za slobodnom Hrvatskom, pa se nada da će to svećenstvo i dalje požrtvovno raditi na korist crkve i hrvatskog naroda. Sada je u NDH posve drukčije nego je to ranije bilo. Dok su prijašnji govorili »Kler na stranu!«, sadašnje vođe imaju povjerenja u kler, što se vidi naročito po tome što su mnogi svećenici postavljeni za povjerenike poglavnika, zaključuje nadbiskup. Iako je to žrtva za crkvu, jer dotični ne mogu onda intenzivno raditi u crkvi i za crkvu, ipak je time iskazano povjerenje i priznanje crkvi. Nadbiskupu je Pavelić pokazao svoju sinovsku odanost prema crkvi još i time, što je odmah u početku posjetio Svetog Oca, čime je pokazao svoje katoličko uvjerenje. Svi poglavnikovi suradnici su dobri katolici, a za dr. Milu Budaka, ministra prosvjete nalazi riječi divljenja, jer on u crkvi kleči pred Svetim Otajstvom. Jednako je i »vojskovođa« Kvaternik mnogo puta javno ispovjedio svoje katoličko uvjerenje. Kako se u ustaškom vodstvu nalaze odlični ljudi katolici, treba da ima svećenstvo u njih povjerenja. Nadbiskup nije zoborio ni njihove žrtve, koje su oni podnijeli za NDH, pa je predložio da svi zajedno upute sa te konferencije pozdrave poglavniku, »vojskovođi« i ministru bogoštovlja i nastave.[54] Iz izvještaja dekanata izilazi kao da je tu i tamo zaostatku i nenapredovanju vjerskog života bila kriva ranija jugoslavenska vlast. »Uskrsnućem slobodne NDH bit će sve bolje. Neki narodni poroci uz pomoć državne vlasti moći će se radikalno iskorijeniti. *Radosna srca čuli smo izjave naših ministara, da će Država ići uporedo s crkvom. To i jest ono pravo ... Za napredak slobodne Hrvatske jamče nam naše vođe, koji su ne samo veliki rodoljubi, nego su i dobri katolici.* U svemu su najbolji

izgledi za napredak vjerskog života ne samo u Nadbiskupiji Vrhbosanskoj nego i u cijeloj Domovini.«[54]

O Pavelićevu imendanu nadbiskup Šarić uputio je dru Paveliću srdačnu čestitku, u ime svoje i svojih vjernika.[55] Pavelić je uzvratio telegramom, u kome zahvaljuje i njemu i svima katolicima njegove nadbiskupije. »Svevišnji je zaista uslišao Vašu molitvu i u svojoj neizmjernoj pravednosti ispunio je želje mukotrpnog hrvatskog naroda, podijelivši mu najveće zemaljsko dobro — slobodu, koje može imati svoj sadržaj i vidnog izraza samo u vlastitoj nezavisnoj državi. Ja i cijeli hrvatski narod cijenimo nastojanja velikog svećenika junačke bošnjačke Hrvatske preuzvišenog nadbiskupa vrhbosanskoga. Za Dom! Spremni! Dr. A. Pavelić«.[56]

Ma da je već u to doba pokazala ustaška vlast svu svoju krvoločnu fizionomiju u proganjanju Srba, Židova kao i svih onih hrvatskih rodoljuba, koji su se već ljeti 1941. priklonili Narodno-oslobodilačkom pokretu, Šarić nije našao nijedne riječi opomene ni savjetovanja, da se taj krvoločni bijes zaustavi. Naprotiv, njegovo javno istupanje i zalaganje za ustaški pokret kao i njegovo blagosiljanje i glorificiranje ustaških vođa, a kasnije ćemo vidjeti i njegove govore, koje je držao i ustašama kao i domobranima, nadbiskup Šarić bio je u stvari jedan posredni potstrekač za sve one brojne zločine, koji su se već dotad desili, a koji će se iz dana u dan tokom četiri krvavih godina množiti u beskonačnost.

Franjevac dr. Karlo Karin izjavio je na saslušanju u Sarajevu pred narodno-oslobodilačkim vlastima opće poznatu karakteristiku rada nadbiskupa Šarića u vrijeme NDH. Među ostalim ima u toj izjavi i takvih podataka, koji su neobično teški ne samo za nadbiskupa Šarića, nego i za veliki broj njegovih odgovornih suradnika.

»Nadbiskupu Šariću i ostalim članovima Ordinarijata moralo je biti poznato šta rade i kakvog su ponašanja pojedini svećenici u njegovoj nadbiskupiji. To mu je moralo bit poznato zato što su po zakonima katoličke crkve dekani iz svake pojedine dekanije morali najmanje jedanput godišnje podnijeti Ordinarijatu detaljni izvještaj o radu i ponašanju svakog župnika iz njegovog područja. Nadbiskup Šarić i pored toga nijednom nije zabranio da takvi nenarodni svećenici prestanu sa nenarodnim radom, koji nije bio u skladu ni sa propisima katoličke crkve, iz čega se može zaključiti da se je on sa cjelokupnim Ordinarijatom solidarizirao sa svima nedjelima koja su pojedini župnici počinili u njegovoj nadbiskupiji ... Najbolji primjer držanja i rada nadbiskupa Šarića za vrijeme ustaške države pokazuje se na primjeru nenarodnoga rada svećenika Božidara Brala. Cijelom katoličkom kleru pa i meni bilo je poznato, da je svećenik Božidar Bralo bio haranger protiv Srba i svega onoga što nije bilo ustaško, da je bio poglavnikov povjerenik za Bosnu i Hercegovinu u vrijeme kad su vršeni najveći progoni nad Srbima i Jevrejima, pa je ipak pored svega toga nadbiskup Šarić pored sebe držao Božidara Brala i bio njegov najbolji prijatelj ...

Meni je poznata notorna činjenica da je nadbiskup Šarić još prije rata bio ustaški opredijeljen. Dokaz tome je njegova opće poznata posjeta ustaškim emigrantima u Južnoj Americi, nekoliko godina prije rata, a poslije ubistva Aleksandra Karađorđevića u Marselju 1934. godine. Naime, smatram

[54] Dvadeset i treća Dekanska konferencija. »Vrhbosna« 1941., br. 6. 109-110.
[55] »Vrhbosna« 1941., br. 6. 110.
[56] »Katolički tjednik« 6. VII. 1941.

da on tu posjetu ustaškim emigrantima u Južnoj Americi nije morao da učini kao svećenik, nego ju je učinio iz političkih razloga kao njihov istomišljenik.

Od dolaska NDH do njenog sloma nadbiskup Šarić je još jače manifestirao svoju privrženost ustaškoj NDH ... Dokaz su tome njegovi literarni radovi, za koje ne znam da li imaju kakovu književnu vrijednost, ali su u ono vrijeme svakako bili političko oružje u rukama ustaša. Od tih radova najpoznatija je njegova »Oda Poglavniku« pisana 1941. godine.

Činjenica je također da je nadbiskup Šarić učestvovao na svim ustaškim manifestacijama, pa se je tako svojim autoritetom zalagao za ustašku ideju. Njegovo učestvovanje u javnom i političkom životu NDH bilo je toliko vidno da se može slobodno zaključiti da je nadbiskup Šarić za vrijeme okupacije bio političko lice, politički faktor prvog reda. Da je to tako, da je to u masama prošireno mišljenje, dokaz je i činjenica, da je on za vrijeme okupacije dobivao velik broj depeša od pojedinih društava, masovnih udruženja, gdje su ga titulirali »Vođom Hrvata u Bosni i Hercegovini«. Ja time, u stvari, nisam rekao ništa novo što ne bi bilo poznato kao notorna činjenica ne samo onima koji su pratili politički život u Bosni i Hercegovini, nego i običnim, malim ljudima. Otuda bez sumnje proistječe velika i neosporna odgovornost nadbiskupa Šarića za cjelokupnu ustašku politiku ne samo u Bosni i Hercegovini nego u cijeloj NDH. Ta odgovornost je ne samo moralne prirode, nego i političke, jer, kako sam prikazao, nadbiskup Šarić je imao faktično snagu i položaj političkog faktora prvog reda. U okviru te odgovornosti moram podvući njegovu odgovornost za ustaške zločine počinjene specijalno u Bosni i Hercegovini ili u nadbiskupiji vrhbosanskoj, jer je na tom terenu koji je bio teritorijalno najbliži njegovom utjecaju, nadbiskup Šarić mogao aktivno nastupiti i spriječiti ustaške zločine, spasiti stotine hiljada nevinih ljudi, a također i ugled katoličke crkve i lično svoj. Da on nije tako postupio je opće poznato. i otuda i njegova ogromna odgovornost pred historijom naših naroda koje su ustaše i okupatori zakrvarili. Da je on izdao bar jednu poslanicu katoličkom svećenstvu da sprečava zločine u njegovoj nadbiskupiji i da je njima zabranio ma kakvo učešće u takvim zločinima, daleko bi manji broj žrtava bio na ovom području.«[57]

U ovoj karakteristici sva je suština sadržine djelovanja nadbiskupa Šarića u vrijeme NDH. Daljni podaci s kojima ćemo se još susretati, samo će biti dopuna ove uistinu utvrđene činjenice, koje govore o strahovitoj odgovornosti nadbiskupa Šarića, ne samo pred jugoslavenskim narodnim vlastima nego i pred samom katoličkom crkvom, zapravo neposredno pred samim papom.

Odmah u početku NDH javio se potpuno solidaran sa proglašenjem NDH i Pavelićem također i predstavnik najstarije dalmatinske dijeceze dr. Kvirin Bonefačić. Radost njegova nad pojavom NDH bila je tolika, da je požurio da se javi Paveliću telegramom, već 18. aprila 1941. Ovaj njegov telegram je uistinu njegov program rada u vrijeme okupacije, od strane ustaša kao i Talijana. Dakako ni njegov ustaški žar ne plamti manje nego onaj nadbiskupa Stepinca ili nadbiskupa Šarića. Poznavajući i ostale dalmatinske biskupe, zacijelo i njihova proustaška osjećanja, dr. Kvirin Bonefačić nije poslao taj telegram samo u svoje ime nego i u ime ostale trojice dalmatinskih biskupa, tj. šibeničkog, hvarskog i bokokotorskog, koji je isto-

[57] Sa originalnog faksimila toga saslušanja. Jedan dio vidi i u Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, 395-397.

dobno poslije kanonskog smjenjivanja biskupa Carevića, bio upravitelj dubrovačke dijeceze. Evo tog telegrama:

»Kao biskup krajeva, u kojima je bila kolijevka hrvatskog kraljevstva i katedrala u koju su se skupljali i molili hrvatski knezovi i kraljevi, *sveta mi je dužnost, da Vam u ime svoje, čitavog svećenstva dijeceze, a siguran sam da Vam tumačim osjećaje i ostale trojice dalmatinskih biskupa, najsrdačnije pozdravim kao obnovitelja slobodne i Nezavisne Države Hrvatske, izrazujući svoju iskrenu odanost i obećavajući u svemu revnu saradnju i proseći Boga da blagoslovom i potpunim uspjehom okruni Vaše veliko djelo na sreću i spas hrvatskog naroda.*«[58]

Ovako srdačno, iskreno, otvoreno i odlučno obećaje svoju ustašku suradnju »nasljednik solinskih nadbiskupa, primasa Dalmacije i čitave Hrvatske« kako sam to dodaje uz svoj potpis. Biskup Bonefačić nije se samo time zadovoljio. On je istodobno pozdravio srdačnim telegramom i »vojskovođu« Kvaternika, kao i sve ostale ministre, obećavši i njima punu i iskrenu suradnju.

»U ime svoje i dijeceze pozdravljajući Vas i sve ostale ministre imenovane od junačkog poglavnika za vladu obnovljene i slobodne i NDH i obećavajući Vam iskrenu saradnju, molim za pomoć Višnjega i njegov blagoslov za uspješno obnovljenje Krešimirove i Zvonimirove Hrvatske i sreću hrvatskog naroda.«[59]

Još prije ovih izraza biskupove radosti nad pojavom NDH, biskup Bonefačić dao je maha svojim ustaškim osjećanjima pri sahrani Splićanina dr. Milana Luetića, suca u Makarskoj. Dr. Milan Luetić kao rezervni oficir pobunio se protiv svoga komandanta u Babinju, pa je tu kao pobunjenik strijeljan 10. IV., dakle upravo na dan proglašenja NDH. Isti ovaj Luetić, još se ranije isticao kao vrlo aktivni klerofašist. Njegova sahrana bila je prava i prva ustaška manifestacija u Splitu kod koje je učestvovao i biskup dr. Bonefačić, uz njega i drugi veliki broj svećenika. U crkvi je celebrirao sam biskup, odavši tako priznanje ovom izdajniku. Štoviše, on je prisustvovao i slušao govore dvojice ustaških svećenika, don Stanka Drnasa i fra Vjekoslava Mrđena, koji su iskalili sav svoj bijes na bivšu Jugoslaviju i na Srbe. otkrivši tako svoja ustaška osjećanja i uvjerenja, koja su bez sumnje bila već starijih datuma.[60]

Biskup Bonefačić je jednako u vrijeme talijanske okupacije Splita bio na strani fašista sve do kapitulacije Italije, da poslije pristane svim svojim žarom uz ustaški režim. Dakako, u ovo vrijeme on je najodlučnije pobijao narodnooslobodilački pokret ističući se i u crkvi kao i kod fašističkih vlasti kao odlučni pobornik klerofašističkih i ustaških načela. Ta svoja osjećanja i mržnju protiv narodnooslobodilačkog pokreta izrazio je on i sa propovijedaonica u crkvama, u Splitu i u ostalim mjestima njegove dijeceze kuda je dolazio u vrijeme svojih kanonskih vizitacija. Takav je on u svojim pastirskim poslanicama, kao što je i odlučan kad traži intervenciju fašističkih vlasti protiv porodica čiji su se članovi opredijelili za narodnooslobodilački pokret. Kad se narodni ustanak uveliko razmahao, pred jesen 1941.,

[58] »Novo doba« 18. IV. 1941.
[59] »Novo doba«, 18. IV. 1841.
[60] Iz saopćenja jednog prisutnog Splićanina.

izdao je biskup Bonefačić pastirsko pismo na hrvatskom i talijanskom jeziku u kome je napao narodno-oslobodilački pokret.

»Približava se sveto adventsko vrijeme, vrijeme priprave za Božić, blagdan mira, slave blagoslova Božjega. U svijetu vlada ratno stanje, pa je uslijed toga već dosta i previše bijede i stradanja među ljudima te bi nam svima ovi dani upravo morali poslužiti u tu svrhu da se od srca obratimo Bogu, Kristu, kralju mira tražeći utjehu nevoljama, koje nas biju, proseći mir, zalog svakoga zadovoljstva i sreće.

Međutim kao da ne bi bilo dosta muke i krvi i nesreće uslijed ratnih prilika, po periferiji naše Dijeceze a tu i tamo i po nutarnjosti, zavladala je nesigurnost života i imanja, pače prolijeva se krv, dok u samom Splitu gradu. opetovano, često, ne samo po noći nego i po danu već. zbivaju se napadaji. padaju bombe i žrtve njihove postaju mirni građani, pa i nevina djeca: ugrožen je u našem kulturnom i lijepom gradu javni mir i poredak, pa su stoga i poduzete od vlasti izvanredne mjere sigurnosti, a svaki pošteni građanin mora da sa zgražanjem osudi svaki takav atentat.

Tko su oni, koji su se odmetnuli u gore, pa teroriziraju, pljačkaju, ruše. pale i odvode domaće životinje te napokon i svećenike . . .? Više manje poznato je svima, tko su i odakle su, a neki su znani i po imenu. *Vojne Vlasti ih slijede te će ih privesti zasluženoj kazni i onemogućiti.*

Ali oni koji od nekoga vremena po gradu podmuklo šire stravu bacajući bombe, buntovne letake itd.; te prolijevaju krv i izlažu grad i građane najvećoj opasnosti, dok se može sumnjati, tko su, a u gradu su sigurno, ostaju neotkriveni, ne pronalaze se, nitko ih nije vidio ni čuo niti za njih znade. To je uistinu nevjerojatno. Bit će dosta sukrivaca.

Pred tim činjenicama moja je sveta dužnost kao vašeg biskupa, duhovnog oca i pastira duša vaših, da vas pozovem, zamolim i preporučim u interesu općeg dobra kao i naše narodne časti i da se odvrati veće zlo od naših strana:

1. Ne pružajte nikakve pomoći ni zakloništa onima, koji su se odmetnuli u gore te ne postanete sukrivci i dionici njihovih zločina, jednako odgovorni i Božjoj i ljudskoj pravdi.

2. U Splitu, u gradu i okolici, dužnost je svih nas i svakoga pojedinoga građanina, da bude pri ruci i dođe u svemu u susret organima vlasti te se otkriju počinitelji zločinačkih atentata, koji sramote grad i čitavo građanstvo. Tu dužnost, bez obzira na sve druge okolnosti, nalaže svakom čestitom građaninu njegova savjest kao katoličkog vjernika, ljubav prema bližnjemu, prema gradu, osjećaj pravde.

Udovoljujući ovoj svojoj dužnosti koristit ćemo i pomoći samo sebi i svojemu dobru, a odvratit ćemo od sebe sramotu i veće zlo, jer u protivnom slučaju ne pođe li vlastima uz saradnju građana, za rukom stati na put raboti terorista i ove privesti k pameti i redu, odgovarat će sigurno čitavo građanstvo.

Dao Bog da Božić donese nutarnji i vanjski mir svim ljudima dobre volje. Blagoslov božji s vama.«[61]

Ovo pastirsko pismo splitskog biskupa koje nosi i njegov potpis, a u talijanskoj verziji kao »Il Vescovo: dr. Quirino Clemente Bonefacic«, bilo je plakatirano po gradu i selima i dijeljeno u obliku letka. Svijet je osjetio da njegov biskup vrši

[61] Sa originala, umnoženog kao letak. Vidi i: Dokumenti o protunarodnom radu. 370.

policijsku ulogu fašističke OVRA koja je i u Dalmaciji kao i u Julijskoj Krajini bila strahoviti izvršilac fašističkih nasilja. Ovo pastirsko pismo učinilo je da su talijanski fašisti u Sjevernoj Dalmaciji uspjeli, da zavedu nekoliko stotina naivnih i neukih seljaka i da od njih stvore po zlu glasu poznatu »antikomunističku bandu« koja je pod rukovodstvom pojedinih svećenika palila sela i ubijala miran narod Ravnih Kotara i Bukovice.

Splitski biskup je otišao tako daleko, da je dostavljao policiji promemorije sa spiskom »političkih sumnjivih osoba«.[62] Štoviše, on je savjetovao talijanske vojne vlasti da se familije partizana proglase odgovornima kako bi se ustanci onemogućili. Takvu jednu promemoriju uputio je biskup Bonefačić guverneru Dalmacije u Zadru. Odatle je prijedlog Bonefačića upućen komandi VI. armijskog korpusa u Splitu, prefekturi i generalnoj policijskoj direkciji u Zadru.

»U vezi sa onim, što je već izloženo u našem Pro-memoria br. 51 od 18. XI. 1941., koji se odnosi na borbu protiv četničko-komunističkog banditizma u kotarevima Sinj, Livno i Bosansko Grahovo, saopćavamo, da *splitski biskup*, podupirajući svesrdno molbu katoličkog klera u onim krajevima, kako vam je već saopćeno, *stavlja dalji prijedlog, da se za sva zlodjela i štete, koje su se već dogodile, ili koje će se eventualno dogoditi, proglase odgovornim familije bandita, koji žive u mjestima onih krajeva smatrajući, da će ova mjera sigurno imati za učinak, povratak mnogih bandita svojim kućama. Ovaj komesarijat živo podupire prijedlog iznijet u tom pravcu«*. Akt je potpisao umjesto guvernera šef kabineta g. A. Spechel, a datiran je sa 4. XII. 1941. br. 2730 Kab. 9139 (Vlada za Dalmaciju).[63]

Postoji niz dokumenata s kojima ćemo se još susresti, a koji teško optužuju biskupa Bonefačića za vrijeme okupacije kao najgorljivijeg suradnika talijanskog okupatora, a poslije kapitulacije Italije sa ustašama i Nijemcima. Sa biskupom Bonefačićem još ćemo se susresti u ovoj knjizi. Sigurno je da su denuncijantske i konfidentske usluge, učinjene okupatoru, a protiv ustanika, prouzrokovale smrt mnogih boraca i njihovih porodica čiji su članovi uzimani kao taoci.

Hvarski biskup Miho Pušić odmah je, još prije talijanske okupacije, od svoje strane pozdravio poglavnika obećavši mu u ime kaptola, svećenstva i pučanstva otoka Hvara, Brača i Visa vjernost i odanost. Biskup Pušić je najtoplije pozdravio uspostavljanje slobodne i NDH kao i poglavnika »prvoborca za narodna prava« pa mu »izražava duboku zahvalnost, vjernost i odanost proseći obilje božjeg blagoslova«.[64]

Krčki biskup dr. Josip Srebrnič također je još prije talijanske okupacije sa svim žarom svoga klerofašističkog srca pozdravio NDH i poglavnika. Čim je saznao da je stvorena i proglašena ustaška NDH, biskup Srebrnič je kao i nadbiskup Stepinac, naročitom poslanicom obavijestio svoje vjerne o tom događaju.

> »Dragi vjernici, radujte se i vi majci našoj, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Bog nam je majku uskrsnuo. Budimo Bogu iz dna duše zahvalni na ovome daru. I mi pripadamo Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a u vladi koja se sinoć u Zagrebu konstituirala treba da gledamo svoju jedinu zakonitu vladu. Država kojoj mi svi Hrvati na teritoriju Krčke biskupije, tj. na otocima Krku, Rabu i Pagu zakonito pripadamo je Nezavisna Država Hrvatska. Radi toga je danas naš zakoniti vrhovni državni poglavar i predsjednik vlade u Zagrebu poglavnik NDH dr. Ante Pavelić.«

[62] Dokumenti o izdajničkom radu splitskog biskupa dr. Bonefačića. »Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske« 21. XII. 1945.
[63] Original nalazi se u arhivi Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. ZAVNOH Zagreb.
[64] »Novo doba« 23. IV. 1941.

Kada je taj isti Pavelić 18. maja 1941. predao i izdao Dalmaciju i ove otoke krčke dijeceze fašističkoj Italiji, biskup Srebrnič je našao i za to opravdanja pozivajući narod da »sačuva otmjeno mir i red«. Međutim kad se taj isti hrvatski narod nije mogao pomiriti s tim izdajama, kad je stao da se buni protiv terora okupatora i podigao ustanak, biskup Srebrnič stao je na stranu okupatora, zalažući se svim svojim autoritetom za okupatorove planove. Uistinu on postaje pravi konfident talijanskih i ustaških vlasti, koje je redovno obavještavao o svima događajima na njegovu području. Odmah, čim je talijanska vojska stala da okupira dalmatinske otoke i uvela novi okupacioni režim, biskup Srebrnič je već 15. aprila 1941. uputio područnom svećenstvu (pod br. 679) akt u kome je pozvao »dušobrižnike i opće crkvena lica da u nenadano i neočekivano stvorenom stanju *odgovornim okupacionim čimbenicima idu na ruku u održavanju mira i poretka«*.[65] Otada je biskup Srebrnič odani fašistički suradnik i okupatorov pomagač. Poslije kapitulacije Italije surađivat će biskup s njemačim okupatorom.[66]

Senjski biskup Viktor Burić prišao je ustaškom režimu sa svim oduševljenjem klerofašista koji je također u NDH vidio ostvaren »davno sanjani i željkovani ideal«. I on je uputio svome svećenstvu i pastvi poslanicu prilikom proglašenja NDH, dajući joj svojim biskupskim autoritetom punu podršku i moralnu pomoć. Biskup je prikazao u toj svojoj poslanici, da se među »istaknutim narodnim borcima« (t. j. među ustašama) nalazi i lijepi broj službenika oltara!

> »Bili smo netom svjedoci velikih događaja u našoj dragoj domovini Hrvatskoj. *Božja je Providnost htjela, da se ostvarilo ono za čim su dugi vijekovi čeznuli, za čim su generacije naroda uzdisale; oživotvorilo se ono, što je bio najviši zemaljski ideal rodoljubnog svećenstva i vjernika naših dijeceza od davne prošlosti do naših dana.* Nakon mnogih borbi i trpljenja neodoljiva narodna težnja za slobodom, pravdom i zadovoljnim životom okrunjena je konačno uspostavom NDH. Domovini našoj sinuše bolji dani i u svakom se hrvatskom srcu porodi vedra nada u sretnu budućnost. I dok stojimo pod dojmom općeg narodnog oduševljenja, pogled nam se i nehotice okreće na dugu i mukotrpnu prošlost hrvatskog naroda. U neprekidnom nizu narodnog trpljenja kroz sva duga stoljeća *nalazimo među istaknutim narodnim borcima lijepi broj službenika oltara*, što nas napunja posebnim ponosom, ali pored toga svijesni smo također i prevažne one uloge, koju je crkva odigrala u našoj narodnoj prošlosti.«[67]

Biskup dr. V. Burić učestvuje sa puno volje i spremnosti i kod svih ustaških manifestacija, stalno ističući svoje zadovoljstvo nad radom ustaških predstavnika. Tako je on instalirao 25. juna 1941. velikog župana župe Vinodol i Podgorje u

[65] Protivnarodni rad biskupa Krčkog dr. Josipa Srebrnića. »Politika« 4. I. 1946.
[66] »Katolički tjednik« 15. VI. 1941.
[67] »Novi list« 27. VI. 1941.

Senju. A to je bio fanatični ustaša Miroslav Sušić. Tom prilikom priredio je biskup svečani ručak u čast ovog velikog župana. Ručku je prisustvovao pored većeg broja ustaških funkcionera i talijanski general Fiorensoli koji se nalazio u pratnji velikog župana. Pri ručku je domaćin pozdravio ne samo instaliranog velikog župana i ostale goste, nego se najveći dio govora odnosio i na ustašku NDH i na njenog poglavnika. Biskup je izrazio svu gotovost svoju i svoga kaptola za svaku pomoć i za suradnju, pa je u tu svrhu stavio na raspoloženje i zgradu sjemeništa, pošto je odlučio, da se 1941. ne otvori sjemenište.[68]

Svakako, sasvim izuzetnu pažnju zaslužuje u prvim počecima NDH đakovački biskup Akšamović i čitava njegova Kurija, kao i njegov »Glasnik biskupije bosanske i srijemske« koji su se svi od reda stavili u službu ustaškog režima, da mu budu kroz čitavo vrijeme njegova trajanja vjerni i najrevnosniji suradnici. Zato je sasvim razumljivo da je i Akšamovićev »Glasnik« pošao tragom svih ostalih crkvenih listova u NDH. Već u svom uskršnjem uvodniku, pisac je, zacijelo sam urednik dr. P. Ivanišić inspiriran mislima svoga biskupa iz njegove uskršnje propovijedi, izrečene u Strossmayerovoj katedrali. Dvostruko *Alleluja*, koje je pisac stavio na čelo svoga članka, osnovna je misao, koja provijava kroz njegove redove. Razdragani klerofašist ustaškim zanosom kliče: »Surrexit Croatia vere — Alleluja, Alleluja! Uskrsnula je Hrvatska doista, Alleluja, Alleluja!« Proviđenje i Božje Milosrđe doveli su poglavnika u NDH! List, koji je osnovao najveći propovjednik bratstva i jedinstva južnoslavenskih naroda, postat će propovjednik ustaške, poglavnikove misli! Jer, »molitve vijekova su uslišene, čežnje pokoljenja su ispunjene, zato je naš Magnificat neposredan i iskren... Zato neka je Gospodinu naša najdublja zahvalnost.... *Tim više, što se je Božjem Milosrđu svidjelo, da nam je poslalo čovjeka-Poglavnika naše države, koji se zakleo Bogu Svemogućemu i Sveznajućemu, da će hrvatski rod voditi našim utrtim putevima, Božjim putevima. I eto, dok se diljem čitave naše lijepe domovine šaputala i pjevala zahvalnica, što nas je Gospodin sačuvao kroz 13 stoljeća kao jedinstven i svijestan narod, u to vrijeme dolazi najveći sin toga naroda dr. Ante Pavelić i uzima u svoje ruke našu zastavu, skuplja pod nju svu braću u nerazdružívu i neraspadljivu cjelinu u kojoj će, kako sam reče po nekoliko puta, vladati samo Bog i Hrvati! To staro geslo naše časne i svete prošlosti, koje ima svaki od nas pretopiti u sastavni dio svoga nacionalnoga bića, postaje danas stvarnost*«.[69]

Parola staroga i prekaljenoga antiklerikalca Starčevića, koju je klerofašizirao već nadbiskup Šarić, postaje i u đakovačkoj biskupiji uistinu sastavni dio klerofašističkog programa u ustaškoj NDH primjenjivanog na svima poljima javnog djelovanja, gdje će kler imati ogromnog udjela. A ove misli bile su intimna i prisna sadržina prvog ustaškog govora, propovijedi u Strossmayerovoj katedrali, koju je izrekao biskup Akšamović. Biskup je zacijelo u tome trenutku zaboravio da je pred gotovo istim slušateljstvom govorio panegirike i Karađorđevićima, kao što je takav izgovorio i Paveliću. Do 10. aprila živjeli su Hrvati, teza je Akšamovićeva, pod tuđinom, sve do smrti posljednjeg vladara narodne krvi Petra Svačića. »Ove godine 10. travnja sve zemlje u historijskim granicama, gdje Hrvati stanuju, proglašene su od opuno-

[68] Idem.
[69] »Glasnik...« 1941., br. 7-8, 77.

moćenoga zamjenika poglavnika dr. Ante Pavelića jednom jedinstvenom, slobodnom, samostalnom i Nezavisnom Državom Hrvatskom. U tom velikom historijskom vremenu, a u sretnom stanju, kada Hrvatski Narod u velikom zanosu slavi svoju slobodu, oglašuju sveta naša zvona na svim crkvama uzvišeni blagdan — preradosni Uskrs! Svi katolici svijeta slave Uskrs svojega vječnoga spasa, a mi Hrvati slavimo Uskrs naše Države Hrvatske!« Objašnjavajući dalje svojoj pobožnoj pastvi značenje praznika uskrsnuća, biskup Akšamović je na kraju svoje propovijedi, ne misleći više o bivšoj Jugoslaviji i njenom tako katastrofalnom slomu, završio svoja izlaganja s radosnom konstatacijom, da je »Hrvatska zemlja tragediju ratne opasnosti sretno nadvladala. Mi smo Hrvati u slobodnoj samostalnoj državi.«[70]

Još jasnije i određenije izjasnio se biskup Akšamović sa čitavim svojim konzistorijem na sjednici održanoj 22. aprila 1941., na kojoj je prihvaćena adresa po njegovu prijedlogu. Ona u cijelosti glasi:

»Gospodine Poglavniče!

U svečanoj sjednici sabrani predsjednik i svi prisjednici Biskupske Konzistorije u Đakovu, jednoglasno u punoj odanosti i trajnoj vjernosti podnašaju Vama Suverenu, Predstavniku i Poglavniku slobodne Nezavisne Države Hrvatske našu poklonstvenu adresu.

Biskup i svećenstvo starodrevne bikupije đakovačke, koja je kroz vijekove branila najsvetije ideale Hrvatskoga naroda: Krst časni i slobodu zlatnu — idući svjetlim stazama prošlosti, u svetom zanosu moli himnu zahvale Bogu Svemogućemu na divnom daru u Svetoj Godini Hrvatskog Naroda: Uskrsnuće Nezavisne Države Hrvatske.

Na ruke velikog Sina Hrvatskog Naroda, Heroja naše krvi, Oslobodioca i Tvorca slobodne države Hrvatske, Suverena i Poglavnika Dr. Ante Pavelića

polažemo sveti zavjet: Da ćemo ostati budni i vjerni čuvari svete vjere i hrvatske narodne svijesti na istočnoj straži mile naše Domovine; da ćemo uvijek biti spremni na sve žrtve i napore oko izgradnje duhovne kulture, vjere i morala, prosvjete i odgoja, karakternosti i poštenja našeg hrvatskog naroda kićenoga Srijema i Slavonije plemenite. Neka vlada Božja istina, ljubav i pravda u NDH. Neka Božji blagoslov prati našega dičnog heroja i mudrog Poglavnika dr. Antu Pavelića. Neka živi, cvate i napreduje lijepa naša Domovina.

Djakovo, dne 22. travnja 1941. Dr. Antun Akšamović, biskup.«[71]

Zločinac Pavelić bio je neobično dirnut ovim zavjetom đakovačkog biskupa i njegovih kanonika, kao i svega svećenstva, u čije je ime progovorila ova đakovačka Konzistorija, odgovorio je tek poslije desetak dana preko svog »krilnog pobočnika, glavnostožernog pukovnika« A. Sabljaka. »Vaša pažnja i srdačna čestitka prigodom uspostave NDH, Poglavniku je osobito mila, pa Vam se najljepše zahvaljuje. Neka Svevišnji blagoslovi veliko djelo i usliša Vaše želje za dobro naroda i države. — Za dom — Spremni!«[72]

[70] »Glasnik...« 1941., 7-8, 78-79.
[71] »Glasnik...« 1941., br. 7-8, 80-81.
[72] »Glasnik...« 1941., br. 7-8, 81.

Na ovaj svečani način povezao se đakovački biskup s ustašama i njihovim poglavnikom aprila 1941. Takav ostaje uz njih punином svojih osjećanja i djelovanja sve do sloma ove monstruozne NDH. Kao i zagrebački nadbiskup, i đakovački biskup dao je primjer svome kleru kako treba da se služi NDH, kako da je se u svim njenim izdajničkim nastojanjima pomogne. U tu svrhu trebalo je angažirati i oltare i propovijedaonicu. I đakovački biskup izdaje okružnicu, 21. V. 1941., kojom je pozvao područno svećenstvo, da na prvi dan Duhova održi svečani Te Deum, što je Proviđenje poslalo Pavelića da oživotvori NDH.

»Veliki historijski događaj 10. travnja 1941. povratio je Hrvatskom Narodu onu svetinju, koja je kroz osamsto godina bila predmet njegovih vjekovnih borba. *Poglavnik i vođa Hrvatskoga Naroda dr. Ante Pavelić je sa svojim drugovima Hrvatskim Ustašama izvojevao punu pobjedu našoj lijepoj Domovini Hrvatskoj. Hrvatski Narod slavi danas svoje ujedinjenje u NDH sa svojom zakonitom Hrvatskom Vladom i njezinim Suverenom Poglavnikom na čelu.* Svaki Hrvat i cijeli Hrvatski Narod je u tihoj molitvi i javnoj manifestaciji dao Svemogućemu i Sveznajućemu izraz vruće zahvalnosti...« O ovoj svojoj odluci, saopćava biskup, obavijestio je »zapovjednika civilne i vojne uprave za Slavoniju u Osijeku i Velikog Župana Velike Župe Vuka u Vukovaru«[73] — valjda zato, da bi svaki svećenik mnogo savjesnije poslušao ovu njegovu zapovijest, inače, mogao bi, kad bi ostao vjeran zakletvi svojim ranijim zakonitim jugoslavenskim vlastima, odgovarati pred tim »zapovjednikom« i »velikim županom«!

Biskup Akšamović bio je razriješen dekretom Sv. Stolice (3748-41), koji je primio 10. VI. 1941., dakle dva mjeseca nakon što je proglašena NDH, dužnosti Apostolskog Administratora za Baranju, koja je zaposjednuta od mađarske okupatorske vlasti. Bez ijedne riječi protesta, ovo vatikansko bezakonje, kojim se ta administratura prenijela na biskupa u Pečuju, Franju Viraga, biskup Akšamović je zajedno sa Vatikanom, ovim aktom priznao mađarsku okupaciju kao definitivnu, i time u vijenac svojih izdajničkih čina upleo i ovaj karakterističan cvijet iz vatikanske bašče U tome dekretu se izričito kaže, da se ove baranjske župe stavljaju opet pod upravu pečujskog biskupa pošto su »nedavno vraćene ugarskoj državi« (nuper ad Regnum Hungaricum reversae sunt«). Istina, tu se u dekretu dodaje, da će se o njima još definitivno odlučiti, ali je sila riječi upravo u tome, da se ovim aktom Vatikana ozvaničuje jedno nesumnjivo nasilje. Tako su 15 župa i 2 župske ispostave otkinute ispod uprave đakovačkog biskupa, jer je tako zahtijevao mađarski agresor, kome je Vatikan najpripravnije i vrlo brzo izašao ususret.[74]

Biskup Akšamović je u punoj mjeri pokazao svoja proustaška osjećanja. kad je izdao okružnicu u vezi s učestvovanjem domobransko-ustaških legionara na istočnoj fronti i borbama ustaša s narodnooslobodilačkim pokretom. U toj okružnici od 24. IX. 1941. Hitlerov pohod na SSSR naziva Akšamović krstaškim, pa je mjesec oktobar, koji je inače po papinim instrukcijama bio određen da se tada upućuju molitve Majci Božjoj za skori svršetak rata, odredio Akšamović za molitve, koje bi imale donijeti pobjedu ustašama nad narodnooslobodilačkim pokretom, kao i pobjedu fašističkom agresoru na istoku! Ovako je, naime, interpretirao biskup Akšamović papinu

[73] »Glasnik...« 1941., br. 9-10, 89.
[74] »Glasnik...« 1941., br. 11, 96.

poruku za molitve u mjesecu oktobru 1941., onda kad su se njemačke divizije nalazile pred Moskvom i Hitler se nadao pobjedi! Zato je ova biskupova okružnica dvostruko važna, jer nam otkriva ne samo misli biskupa Akšamovića, nego i intencije Rimske Kurije, kako ih je shvatio đakovački biskup na osnovu pisma papinog legata u NDH,

Začelje okružnice Br. 3294-1941. obilježava kao predmet okružnice: *Molitve za skori svršetak križarskog rata.*

»Časna braćo svećenici i predragi naši vjernici!

Sveti Otac Papa Pijo XII. nam šalje svoj očinski pozdrav i spasonosnu poruku, da mjeseca listopada ove godine sve naše molitve a napose pobožnost sv. krunice prikažemo Majci Božjoj Bl. Dj. Mariji *za skori sretan svršetak križarskog rata* i za mir među narodima. *Ova vijest nam je došla iz Zagreba u visokocijenjenom pismu Njegove Ekscelencije J. R. Marconea, legata Sv. Oca.*

Svima su nam poznati napori velikoga kneza mira Sv. Oca Pape Pija XII. za opću akciju, da bi narodi pravednim ugovorima, a ne oružjem i mačem riješili teške međunarodne sporove, ali glas Očev nije našao odziva. Svima nam je jasno, tko je krivac ratnom razaranju, kad se duhom prenesemo na ratno područje boljševičke Rusije. *Boljševici su prezreli svaki pokušaj za uspostavu mira, pridružili se zlotvorima međunarodnoga poretka na evropskom kontinentu i tako se rasplamtio užasni požar rata, koji nas sve zabrinjuje. Naš Veliki Poglavnik heroj Naroda Hrvatskoga, spasitelj naše slobode u najteže dane, kad smo zaprepašteni strahovali, da li će s Jugoslavijom biti izbrisana na zemljovidnoj karti i naša tisućugodišnja država Hrvatska, razvio je neslomivom snagom i upravo nadnaravnu mudrost odmah u početku svoje vladavine. Uložio je nadčovječne napore, da NDH osigura normalan razvoj političkoga i kulturnoga života. Uza sve to su se zakleti neprijatelji usudili svojim nasrtajima prouzročit nered u nekim krajevima naše zemlje.*

Naši hrvatski sinovi, naša ponosita i hrabra vojska potpuno odana Poglavniku, jamči za dobru sudbinu NDH. Prema visokom nalogu Velikoga Poglavnika hrvatska vojska je podijelila viteško ulogu. Jedni stoje u službi zemaljske obrane, a drugi učestvuju u križarskom ratu protiv boljševika. Veliki vođa njemačkoga Reicha je slavodobitnim četama njemačke vojske pridružio čete svih saveznika mirotvorne »osovine« ne zato, što bi osjećao nedostatak snage njemačke vojske, nego da se pokaže puna solidarnost svih velikih i malih saveznika, da su složni i jednako požrtvovni za uspostavu mira i slobode svakomu narodu na evropskom kontinentu prema smjernicama Velikoga Vođe njemačkoga Reicha. Sv. Katolička Crkva prati ove događaje punom brigom i ljubavlju prema ratnicima na fronti i prema stradalima u domu. Zato Sv. Otac svojom porukom ujedinjuje naše duše u zajedničkoj molitvenoj akciji.

Sv. Krunica je po Velikom Pokroviteljstvu nebeske Kraljice mira spasila Evropu za Pape Grgura XIII., a osobito za Pape Klementa XI. godine 1716. Povratila je Evropi mir i osigurala narodima slobodu. Stoga ćemo pripravno i rado poslušati glas Sv. Oca i svi ćemo se pridružiti molitvenoj akciji, jednako revni roditelji i nevina djeca, pobožno udruženi priprosti i učeni, služinčad i gospodari, svjetovnjaci i svećenici.

Blažena Gospa, Kraljica mira će učiniti, da će se križarski rat protiv bezbožnika na svim bojištima sretno svršiti. U Evropi će odjeknuti radosna pjesma: Victoria, Pax et Dei Benedictio!

Svima pozdrav i blagoslov u Gospodinu.

Djakovo, 24. rujna 1941. Antun, biskup, ap. adm.«[75]

[75] »Glasnik...« 1941., br. 18, 154-155.

Koliko nam je poznato, ovime je biskup Akšamović, prvi među svima biskupima, koristio jednu molitvenu akciju prema Majci Božjoj protiv narodnooslobodilačkog pokreta, čije borce, koji su se digli da oslobode zemlju od najkrvavijih agresora i njihovih ustaških slugu, naziva »zakletim neprijateljima«. Nema sumnje, da je »Veliki Poglavnik, heroj Naroda Hrvatskoga, spasitelj naše narodne slobode«, kako biskup naziva najvećeg krvnika, dodvoravajući mu se bez sumnje najpoltronskije u čitavom koru hrvatskih biskupa, bio ovim velikim priznanjima neobično razdragan. Ali, važno je u toj okružnici, što nam biskup Akšamović otkriva kakve su bile intencije Vatikana s tom molitvenom akcijom, i kakve su nade obuzele crkvene velikodostojnike, u trenucima, kad se prema mišljenju »velikog vođe Reicha sa slavodobitnim četama njemačke vojske« imao pred Moskvom okončati »križarski rat protiv boljševika u Rusiji«. Nije poznato, da li su ove misli bile expressis verbis obilježene u pismu papskog legata opata Marconea, na koje se biskup Akšamović poziva, da li su i u koliko su djelo biskupove lične inspiracije, ili su one pravo potekle iz tog pisma papskog legata u ustaškoj NDH. Ali, značajna je svakako aluzija, koju iznosi biskup Akšamović kad upozoruje vjernike i svećenike svoje dijeceze, da je Sv. Krunica i Mati Božja već jednom tako pomogla za pape Grgura XIII. Zacijelo tu misli biskup na bratoubilački vjerski rat u Francuskoj, između katolika i hugenota, čiji vrhunac predstavlja krvav pokolj hugenota u Bartolomejskoj noći 23.—24. augusta 1572. Tada je parišku »krvavu svadbu« papa Grgur XIII. proslavio sa Te Deum-om i iskovanom spomen-medaljom. S ovakvim »bartolomejskim« priviđenjima su ustaški biskupi poređivali svoje i Hitlerove nade ispred Moskve septembra i oktobra 1941. s onima iz 1572.!

Za sve to trebalo je angažirati nebo, Majku Božju i sv. Krunicu, kako bi Evropom »odjeknula radosna pjesma: Victoria et Pax« — Hitlerova pobjeda i klerofašistički mir! Hitlerova i nacistička parola: »Victoria!«

Biskup Akšamović je koristio svaku, pa i najneznatniju priliku da iskaže svoja neprijateljska osjećanja prema narodnooslobodilačkoj borbi. Tako, na primjer. kad je ustaški ministar »udružbe« Sušić javio episkopatu, da je poglavnik osnovao unutar ministarstva »udružbe« ustanovu »Pomoć« sa ciljem pomaganja nevoljnima na čitavom području NDH, naročito u vrijeme zime, biskup Akšamović je tu državnu karitativnu ustanovu preporučio svojim komentarom i mislima, kojih se nije dodirnuo ni sam ustaša Sušić. Jer, biskup dodaje toj okružnici i svoje misli, ukazujući da je »doista ovo sretna misao i potrebna ustanova u ovo teško doba ratne velike potrebe suzbijanja boljševizma, koji pravi toliko nereda u hrvatskim krajevima Bosne i Hercegovine«.[76]

Biskup Akšamović koristi i korizmene poslanice da svećenstvu pokaže kolikim je osjećajem njihov biskup pristupio ustaškom pokretu i sa koliko je ljubavi prigrlio NDH. Nema sumnje, da je za ustaštvo i Pavelića bio ispred svoga svećenstva biskup Akšamović najautoritativniji agitator čiji je primjer proustaški zračio i zagovarao ne samo ustaštvo, nego i njegove zaštitnike, Hitlera i Mussolinija.

Biskup Akšamović je u stavu propagatora ovih misli i u svojoj korizmenoj poslanici na početku 1942. »časnoj braći svećenicima i predragim vjernicima«, kojima će »časna braća svećenici« ove misli sa propovijedaonice, najprije doslovno

[76] »Glasnik . . .« 1941., br. 24, 207.

pročitati, a onda ih i komentirati, već prema stepenu svojih ustaških shvaćanja i nastojanja. U samom početku poslanice biskup tvrdi, da je NDH u stvari nagrada za vjernost Hrvata Svetoj Stolici.

> »Gospodin Bog je u svojoj milostivoj Pravednosti uslišao molitve naše. *Prošla godina 1941., naša jubilarna godina, bila je ispunjena triumfalnim manifestacijama opće narodne radosti povodom proglašenja NDH. Veliki Osloboditelj Hrvatskog Naroda udružen s Vođom Njemačkoga Reicha i s Duceom susjedne Italije, nakon osam i pol stoljeća udara temelje uskrsnuloj državi Hrvatskoj. Poglavnik naše mlade NDH i njezine oružane snage obnavljaju duh hrvatskih vitezova u snažnom zovu: ZA DOM SPREMNI!*
>
> *Poglavnik zemaljskoga vrhovništva obnavlja duh crkvenoga jedinstva u savremenom zovu: Natrag vjeri otaca! Jedinstvo je u katoličkoj Crkvi!*
>
> *U Nezavisnoj DH se visoko poštuje sloboda sv. katoličke Crkve i nada sve se cijeni uzvišeni apostolat ove od Isusa Krista utemeljene ustanove.«*

Biskup Akšamović u trenutnom zanosu je otkrio ovako u toj poslanici svoju i čitavog episkopata strasvenu težnju za katoličenjem Srba, »kako bi bio jedan pastir i jedan ovčinjak«, a u NDH sa pokatoličenim Srbima samo jedan narod hrvatski. Jer i za njega i za cio episkopat »poglavnik . . . obnavlja duh crkvenoga jedinstva u savremenom zovu: Natrag vjeri otaca! Jedinstvo je u katoličkoj crkvi!« A na tome poslu bio je biskup Akšamović osobito revnosan suradnik, kako će se to u slijedećem poglavlju opširno izložiti. Ovom ispoviješću o punoj suglasnosti episkopata u NDH s poglavnikom i njegovim ustašama u najstrahovitijem ataku na slobodu savjesti — koju pozna historija. Čitava ova poslanica 1942. napisana je u stvari kao apologija, stručna i dogmatska za opravdanost katoličenja u NDH, na osnovu »uzvišenog apostolata svete katoličke crkve«. A kada sve bude izvedeno prema »savremenom zovu poglavnika: Natrag vjeri otaca!«, onda će u NDH zavladati pravi raj Božji, jer će Hrvati i Srbi biti sjedinjeni u katoličkoj crkvi, i u NDH će zavladati »milost duhovnoga preporoda« pod rukovodstvom katoličke crkve. njenog episkopata i cjelokupnog klerofašizma koji će se moći da obori na komunizam t. j. na tekovine narodnooslobodilačke borbe. Zato izražava biskup i želju i nadu, da

> »katolički ponos i duh neka vlada u školama, neka vlada u štampi, neka vlada u građanskim i seoskim čitaonicama, neka vlada u našim domovima. Neka vlada u javnom i privatnom životu među našim vjernicima. Tako će NDH izgraditi predziđe kršćanstva protiv bezbožnoga komunizma i očuvati visoki narodni moral protiv razornoga boljševizma, koji je upropastio više država u Evropi. Naša će zajednička molitva jednako pobožna i ustrajna ove godine biti ova, da po velikom milosrđu božjemu skrati vrijeme krvavoga i razornoga rata, da pobijedi pravda i istina, za koju se danas bori u Evropi 350 milijuna naroda saveznih država, *da svršetkom rata pobijedi sveta katolička Crkva.*
>
> Predragi vjernici! Danas naši građani pod raznim lozinkama razvijaju promičbu za unapređenje savremene narodnosne ideje i materijalne kulture. *Hrvatima je nada sve drag zov: Za Dom spremni! To je zov, koji nas je sve ujedinio u službi i ljubavi prema NDH.* Nijemcima je jednako drag zov: Heil Hitler, koji sve Nijemce oduševljava za velike ideale Njemačkoga Vođe. Sve je ovo dobro i plemenito . . .«[77]

[77] »Glasnik . . .« 1942., br. 2, 9-14.

Već ove pojedinačne manifestacije osjećanja i političkih shvaćanja crkvenih velikodostojnika pokazuju dovoljno kako se »hrvatski«, u stvari ustaški episkopat opredijelio pri slomu NDH, i kakvim su primjerom ovi duhovni pastiri zračili jednako ispred svoga svećenstva, kao što su svojim primjerom i oduševljenim zalaganjem za novo nastalo stanje bili pravi propagandisti Ustaškog pokreta i gorljivi pomagači okupatora čiji je plaćenički sluga bio poglavnik Ante Pavelić. Ali, ni to im nije bilo dosta. Trebao je čitav episkopatski kolektiv da pokaže i upozori Hrvate na čijoj je strani. To je učinjeno mjeseca juna kad su se ustaški biskupi sastali u Zagrebu na konferenciju, na koju je došao i nadbiskup Beograda dr. Josip Ujčić! Ovoj je konferenciji predsjedavao zagrebački nadbiskup Stepinac, a prisustvovali su još i ovi crkveni velikodostojnici: nadbiskup sarajevski Šarić, nadbiskup beogradski Ujčić, biskup banjalučki fra Garić, biskup đakovački Akšamović, biskup splitski Bonefačić, biskup hvarski Pušić, biskup šibenski Mileta, biskup senjski Burić, kapitularni vikar križevački Šajatović i zastupnik biskupa mostarskog fra Mišića, fra Petrović. Zna se, da su » biskupi vijećali o aktuelnim crkvenim problemima, a o svojim vijećanjima nisu izdali nikakva saopćenja«.[78] Na tom sastanku je zaključeno, da cjelokupni episkopat predvođen nadbiskupom Stepincem, posjeti poglavnika Antu Pavelića, kako bi na ovaj vidan kolektivan način svima katolicima NDH dao na znanje, da su nadbiskupi i biskupi vjerni i odani suradnici »Suverena« Pavelića, i da takvi treba da budu i svi katolici, kojima stoje oni na čelu kao crkveni poglavari! Pavelić je primio crkvene velikodostojnike 26. juna u šest sati naveče. Njega je pozdravio govorom nadbiskup Stepinac. Nadbiskup je istaknuo, da ljubav prema vjeri i prema narodu izviru iz božjeg bića kao jedinstvenog izvora. *»Ta svijest dovodi nas danas pred Vas, da Vas kao legitimni predstavnici crkve božje u NDH od srca pozdravimo kao njezinog državnog Glavara s obećanjem naše iskrene i lojalne suradnje za bolju budućnost naše domovine«.* Pri završetku svog *toplog* govora, kako ga ocjenjuje »Katolički list«, nadbiskup je izrazio želju i molbu Gospodu, »od koga dolazi dobro pojedincu i čitavim narodima«, da obdari poglavnika »onim duhom koji je Glavaru potreban, da svojim narodom upravlja in justitia et veritate — u pravdi i istini, kao najčvršćem temelju Bogom blagoslovljene budućnosti«.

Pavelić se također jednako toplim riječima zahvalio nadbiskupu i svim ostalim crkvenim dostojanstvenicima, istaknuvši njihovu zadaću u prošlosti i budućnosti u hrvatskom narodu i državi, a ujedno izjavivši potpunu spremnost ustaške državne vlade u podupiranju svakog njihovog rada na duhovnom procvatu naroda. Poslije tih službenih izmjena toplih govora i odgovora, poglavnik se zadržao sa biskupima u duljem nevezanom razgovoru.[79] Ne samo da je štampa uveliko objavila komentare o toj posjeti, podvlačeći prisnost suradnje crkve i ustaškog vodstva, nego je i objavila sliku poglavnikovu u krasnom vijencu mitronosnih velikodostojnika.[80]

Ova posjeta hrvatskog episkopata bila je učinjena takoreći u predvečerje najkrvoločnijeg masakra, koji je učinjen u NDH, o Vidovdanu 1941. Ustaše su već tada pokazale svoje krvoločno lice, a odgovorni ministri poticali su na »čišćenje« od stranih elemenata t. j. od Srba i Hrvata koji su stali da se javljaju u narodnooslobo-

[78] »Katolički tjednik« 6. VII. 1941.
[79] »Katolički list« 1941., br. 26, 308.
[80] »Hrvatski narod« 30. VI. 1941. — Reprodukciju fotografije daju i Dokumenti o protunarodnom radu, 377-378.

dilačke redove. Pa opet Stepinac u ime cijelog episkopata »od srca« pozdravlja krvnika Pavelića i obećaje mu »iskrenu i lojalnu suradnju«. Štampa nije objavila, što je bio predmet intimnijeg dijela nevezanog razgovora, koji je uslijedio poslije službenog dijela posjete. Ali, štampa je naveliko objavljivala zajedničko fotografiranje Pavelića i svih biskupa posjetilaca, da bi se vidljivim načinom djelovalo na sve koji su se možda još u svećeničkim redovima kolebali. Tome je poslužio i ustaški radio objavljujući govore kao i njihovo značenje. Ovim je službeno utvrđena najprisnija suradnja. Kao što je ustaška, tako je i sva njihova crkvena i druga klerikalna štampa objavila značenje ove kolektivne posjete. Odsad će biskupi biti doista stalno u prisnoj, iskrenoj i lojalnoj suradnji s ustašama, primajući tako na se nesumnjivo i odgovornost, posrednu i neposrednu, i za sva ustaška zlodjela.

Ovaj stav episkopata prema ustaškom režimu bio je sada svakome jasan i određen. Tu nije moglo biti nikakve sumnje. I taj stav bio je mjerodavan za najveći dio svećenstva, a uveliko je utjecao ne samo na hrvatske klerikalne slojeve, nego i one kolebljive, naročito u redovima HSS. Taj stav inspirirao je nadalje i svu klerikalnu i ostalu crkvenu štampu. Dovoljno je prolistati zagrebački »Katolički list« ili sarajevsku »Vrhbosnu«, iz kojih se ogleda ne samo stanovište klera nego prvenstveno njihovih ordinarija, pošto je očigledno da su njihovi urednici pod neposrednim nadzorom nadbiskupa i biskupa, kao dio Katoličke Akcije, koja stoji pod neposrednom odgovornošću biskupa. Nema sumnje da su oni vezani direktivama koje dolaze neposredno iz nadbiskupskih kurija. I to naročito onda i u onim člancima, koji potječu od uredništva kao duhovnog vođe lista. Nisu se navršila ni dva mjeseca života NDH kad je »Katolički list« obilježio u jednom od svojih članaka stav prema novome stanju kao i razloge zašto se zalaže i zašto će i u budućnosti katolička crkva podupirati ustaški režim i NDH. Dakako, nisu izostala poređenja između NDH i bivše Jugoslavije. »Katolički list« je uvjerenja da su navodno članovi masonerije naročito pomagali borbenu protukatoličku struju u pravoslavnoj hijerarhiji! Dakako, ova zabluda i neistina, jedva bi se mogla da pobije, jer ona počiva na čitavom kompleksu fiksnih ideja koje sa stvarnostima, pa dosljedno i s istinama nisu imale ništa zajedničko. Misao punog i snažnog zalaganja za nacionalne ideale velikohrvatskih tendencija podvučena je i iskreno ispovjeđena. Dosljedno svemu ovome episkopat i kler stalno su podvlačili da je NDH nastala upravo u jubilarnoj, svetoj godini, koja je podarila Hrvatima NDH. Sve je to za njih djelo božjeg Proviđenja, kao i zauzimanja rimskih papa za Hrvate. Sve je to bila simbolika, mistika, politika, pravi i iskristalizirani rimski klerofašizam!

> *»... Hoćemo ... istaknuti da je misao na hrvatsku državnu samostalnost, ostvarena u NDH, bila uvijek budna u redovima hrvatskog svećenstva. Da je katolicizam bio uvijek sigurna obrana hrvatske narodne misli.* Osobito u godinama kad je zbilja života tako malo pomagala podržavati vatru domoljubnog idealizma. Stoga smo mogli, u prvom broju nakon uskrisenja hrvatske državne samostalnosti s iskrenim veseljem i radošću pozdraviti osnivanje NDH. Pozdravili smo NDH kao sinovi hrvatskog naroda koji nije nikada prestao težiti za svojom suverenom državom. Pozdravili smo je to radosnije, što nam je uskrisenje samostalne države palo u svetoj jubilarnoj godini hiljadutristogodišnjice veza Hrvata sa Svetom Stolicom. U toj okolnosti gle-

damo duboku simboliku. Kroz hiljadutristo godina Hrvati su u vezi sa Svetom Stolicom stajali na braniku katoličke zapadne kulture, tu na ovoj zemlji, koja je raskršće dviju kultura. *Ujernost Hrvata Božjoj crkvi, dokazana toliko puta velikim žrtvama u krvi i gubitku zemlje, na koju su se smjestili, htjela je Providnost nagraditi ih najvećim darom, koji jedan narod zaslužuje: samostalnom, suverenom državom. I taj je, eto, najveći dar Providnost poklonila u godini, koju je papa Pio XII. proglasio izvanrednom jubilejskom godinom hrvatskog naroda. Zato smo, u prvom redu, zahvalni božjoj Providnosti za taj najveći dar, što ga je podarila hrvatskom narodu ... Naša zahvalnost ide, napose, onim požrtvovnim borcima, koji su pod vodstvom ustaškog poglavnika dr. Ante Pavelića neposredno spremili veliki korak proglašenja NDH. Naše se zahvalne misli zaustavljaju na dvanaestgodišnjem napornom, punom žrtava i pregaranju radu poglavnika, koji je neslomivom vjerom išao ususret danu, za kojim se čeznulo punih osam stoljeća i koji je točno shvatio razvoj dinamike evropskog poretka, te tako omogućio povijesni Veliki četvrtak 1941.* Svijesni smo da se samostalna država ne stvara bez teških žrtava, koje svaki narod mora znati podnijeti, kako to reče poglavnik u svom velikom govoru na Markovu trgu. Zato razumijemo i sa svima dijelimo bol nad žrtvama kojima iskupljujemo postanak i opstanak NDH. Neka bi te žrtve bile zalog trajnosti i čvrstoće naše državne samostalnosti.«[81]

Urednik »Katoličkog lista«, sada još dr. Nikola Kolarek, koga će uskoro da zamijeni još ustaškije i fašističkije nastrojeni dr. Janko Penić, oduševljen je, što je NDH stekla priznanje njemačkog Reicha i fašističke Italije. Što je dobila krunu Zvonimirovu, koju je poglavnik svečano ponudio jednom članu Savojske kuće, kao osnivaču »hrvatske« dinastije, na što je Viktor Emanuel Treći odredio Vojvodu od Spoleta Njegovu Visost Aimona Roberta kao budućeg kralja Hrvatske. »Katolički list« se oduševljava, što je papa primio poglavnika u audijenciju, kad se ovaj sa svečanom deputacijom nalazio u Rimu da ponudi Zvonimirovu krunu Talijanu i kad je sa Mussolinijem sklopio ugovor u kome su primorske oblasti predate i prodate Italiji.

Nema sumnje da je na sve klerikalne krugove u Hrvatskoj, za koje postoje neoborivi dokazi, da su svim svojim snagama još prije NDH težili ka oživotvorenju ustaškog cilja, ali i na one šire mase koje polaze crkve, iz raznih razloga, da je osobito djelovao i primjer Vatikana, kojim je primio osnivanje NDH kao i njegova poglavnika, ma da je njegovu predhistoriju zacijelo vrlo dobro poznavao. Jer, i marseljski kao i ostali atentati, koji su se dešavali tokom čitavog jednog decenija u Jugoslaviji, ponikli su u ustaškim logorima, koji su se nalazili u Italiji Ducea i Pija XI. i XII.!

Nije stoga nikakvo iznenađenje da je Pavelić od samog početka NDH težio da tu NDH kao i njega prizna i Vatikan, Città del Vaticano.

Upozoreno je kako je Pavelić odmah prvih dana svoga ustaševanja u NDH povezao svoje djelovanje u punoj suglasnosti s najvišim predstavnikom katoličke crkve u Hrvatskoj. Ni ustaške, ni klerofašističke novine nisu objavile razgovor koji su vodili nadbiskup Stepinac i poglavnik Pavelić pri njihovu sastanku 16. aprila 1941. No, svakako, ne treba se utjecati hipotezama, da se samo nasluti sadržina toga razgovora. Naime, Pavelić je došao u NDH spremljen u fašističkoj Italiji s instrukcijama svoga

[81] »Katolički list« 1941., br. 21-22, 246-247.

naredbodavca, koji je sa blagoslovom Rimske Kurije izvodio svoje imperijalističke planove, a našao je u NDH spremnog i oduševljenog suradnika, koji je u prvoj Jugoslaviji sistematski i planski izvodio naređenja i uputstva svoje najviše vlasti. Zato se i u djelima ove dvojice predstavnika ustaške i crkvene vlasti, koja se podudaraju, dopunjaju i usavršavaju nalazi i osnovna linija međusobnih obaveza, koje su obojica primili i izvodili ih sačinjavajući tokom nacifašističke okupacije jednu i jedinstvenu klerofašističku cjelinu. Jer, obojica služe interesima Rimskoga Dranga — jednako u vidu crnih košulja kao i crnih haljina.

Puna klerofašistička ideologija ustaškog šefa nacifašističke tvorevine NDH, — koju ovaj okupator, stvoren i pomagan fašističkim sredstvima i sam, kao i kroz svoju štampu želi da svijetu predstavi kao Hrvatsku, svoje ustaštvo kao hrvatstvo, a svoje ustaške teroriste kao Hrvate, u čemu ga slijedi i nadbiskup Stepinac kao sva klerofašistička aparatura, — odražava se iz njegovih upinjanja da ga prizna Rimska Kurija, da se i u Vatikanu urbi et orbi objavi, službeno i svečano, da je i NDH pod zaštitom Svete Stolice.

Odatle Pavelićeva žurba da javi papi Piju XII. proglašenje NDH, a ubrzo poslije toga, mjeseca maja 1941. upućuje papi pismo, kojim vapi za primanjem NDH od njegove strane. Stil, kojim se odlikuje ovo pismo, ukazuje na devociju srednjevjekovnog vazala, koji najvećom poniznošću podastire pred noge Kristova zamjenika na zemlji svoju molbu. Nema sumnje da je autor ovog Pavelićevog sastava bio odlično upoznat sa kurijalnim stilom, bez koga se ne ulazi preko limina sincti Petri. Pavelić sa »sinovskom odanošću« javlja da je NDH ostvarena u svetoj jubilarnoj godini 1300-godišnjih odnosa Hrvata sa papom, pa i on, kao nadbiskup Stepinac i svi klerofašistički propagandisti za ovaj spremani jubilej, vidi prst božji, vidi zasluge i apostolskog prvaka pri ostvarenju NDH. Ili, od riječi do riječi: »Zacijelo se ne ćemo prevariti. ako to dobročinstvo pripišemo moćnom zagovoru Apostolskog Prvaka, kojemu su Hrvati uvijek bili vjerni.«

Dakako, ako je to tako, a tako su to kao vjersku istinu objavljivali sa propovijedaonica, učeni i neučeni, jezuiti i sitni seoski kapelani, već nekoliko godina, pripravljajući ovaj 1300-godišnji jubilej, onda, dosljedno, to mora da i Rimska Kurija, papina vlada, to objavi priznavajući NDH. Dosljedno, Pavelić je to u punoj suglasnosti sa predstavnicima katoličke crkve mogao da u punoj poniznosti zamoli papu za to službeno priznanje.

Pavelić naime kaže ovo:

»Sveti Oče! Kad je dakle blaga Providnost Božja dala, da preuzmem kormilo svojega naroda i svoje domovine, čvrsto sam odlučio i žarko želim, da Hrvatski Narod, vjeran svojoj slavnoj prošlosti, ostane vjeran i u budućnosti Sv. Apostolu Petru i Njegovim nasljednicima, a naša domovina, prožeta Evandjeoskim zakonom, postane Kristovo Kraljevstvo. U tom zaista velikom djelu živo molim pomoć Tvoje Svetosti. A takovom pomoću smatram ponajprije to, da Tvoja Svetost vrhovnim Svojim Apostolskim ugledom prizna našu državu, zatim da se udostoji što prije mi poslati Svojega zamjenika, koji će, mi pomagati Tvojim očinskim savjetima, te napokon da meni i narodu mojem udijeli Apostolski blagoslov. Klečeći do nogu Tvoje Svetosti ljubim posvećenu desnicu kao najposlušniji sin Svetosti Tvoje ...«[82]

[82] Arhiv Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora ... (Zagreb).

Ovo pismo sastavljeno je latinski, a Pavelić ga je potpisao kao *Princeps Independentis Status Croatiae.*

Nije nam poznat odgovor ni Pija XII., a tako isto ni Kurije, ali, događaji, koji su ubrzo slijedili, pokazali su u Rimu, kako Vatikan prima šefa NDH i koje mu počasti ukazuje. Vidjelo se i to, da je papa poslao u NDH svoga legata, koji je, prema Pavelićevoj želji, imao da toga krvnika hrvatskog naroda »pomaže očinskim savjetima« Pija XII. A zato će se Pavelić »klečeći do nogu Njegove Svetosti«, starati pune četiri godine da u NDH oživotvori »Kristovo Kraljevstvo.«

Ova činjenica se neobično vidno manifestira prilikom dolaska Pavelićeve svečane delegacije u Rim da ponudi jednom članu Savojske dinastije Zvonimirovu krunu. Prije polaska u Rim objavljena je zakonska odredba (15. V. 1941.) kojom kruna kralja Zvonimira predstavlja suverenitet NDH. U toj zakonskoj odredbi vide se atavistički refleksi državopravnog shvatanja Mađara o kruni svetog Stjepana. Na vrhu ove Zvonimirove krune stoji jabučica sa krstom. U ovim simboličkim znacima. refleksi su i onog vazalnog stava i odnosa koji je nekad kralj Zvonimir imao prema Svetoj Stolici. Istoga dana, kad je objavljena ova zakonska odredba o kruni kralja Zvonimira, objavio je »Hrvatski narod« članak o državopravnom značenju krunidbe kralja Zvonimira. Na začelju toga članka napisano je: »Za »Hrvatski narod« napisao dr. Miho Barada, sveučilišni profesor«. Međutim ovo nije bila istina. To je bio jedan nečastan novinarski trik, samo zato da bi se dao članku veći autoritet, ma da taj članak prema vjerodostojnim svjedocima nije napisao svećenik dr. M. Barada.[83]

17. maja pošla je iz Zagreba povorka od 16 automobila za Rim sve do Trsta. gdje su se izaslanici premjestili u dvorski voz. Svečano dočekana delegacija na čelu s Pavelićem izvršila je 18. V. dvije sramne izdaje. U deputaciji, u kojoj su se nalazili ministri i drugi državni velikodostojnici. bila je predstavljena i katolička crkva. U deputaciji su se nalazili zagrebački pomoćni biskup Salis-Sewis. generalni vikar nadbiskupije. ali i delegat nadbiskupa Stepinca, župnik ustaša Mikan iz Slunja. župnik ustaša Cecelja iz Kustošije i franjevac profesor R. Glavaš. Još prije polaska na put nagovjestio je Mile Budak. da će granice biti uže nego što se je to očekivalo. naročito prema Italiji. Führer je 13. maja povukao granice prema Jugoslaviji, a nove prema Italiji bit će povučene na taj dan, kad bude Pavelić ponudio krunu Zvonimirovu članu Savojske dinastije. Sasvim u stilu simbolike Zvonimirova vazalstva! »Ni najveće države ne mogu uvijek učiniti onako, kako im želi srce. ni najmoćniji narodi nisu jednim udarcem postigli svoje narodne i povijesne granice. pa se je bojati. da to ne će ni nama uspjeti u najvećoj mjeri. Ima poteškoća. koje nisu ubitačne, ali su svakako bolne za svakoga Hrvata, no koje najjače osjeća onaj. koji je bio vazda najvjerniji seizmograf svih hrvatskih težnja naš poglavnik«.[84]

Teškoće. za koje kaže Budak, da nisu ubitačne. bile su i te kako ubitačne za hrvatski narod. Jer, ono što je uradio Pavelić u Rimu 18. maja 1941. bila je samo prva rata talijanske naplate za pomoć. ukazanu pri izdajstvu Pavelićevu kod razbijanja Jugoslavije i stvaranja NDH.

[83] Jedan od svjedoka je i dr. Jovo Stefanović. profesor Pravnog fakulteta na Zagrebačkom univerzitetu.

[84] M. Budak. Granice se zatvaraju. »Hrvatski narod« 16. V. 1941.

Na najsvečaniji, dakako, način jedne operetske premijere, predao je Pavelić u Kvirinalu caru i kralju Viktoru Emanuelu III. adresu, kojom nudi Zvonimirovu krunu jednom članu savojske dinastije. Izrečeni su i govori. Najprije Poglavnik, a onda Car!

»Sire! Moje Državno Vijeće i moje Ministarsko Vijeće jednodušnom odlukom proglasili su pred nekoliko dana, da Zvonimirova Kruna, koja je u ratu i miru resila glave naših Kraljeva — predstavlja suverenitet Nezavisne Države Hrvatske.

Poslije ovog povijesnog čina obnove, koja posvećuje volju slobodnog hrvatskog naroda u njegovoj tisućgodišnjoj tradiciji za život i koja označuje državnu tvorbu u novom europskom poretku — što je nastao pobjedom sila osovine — narod uskrsnuvši iz tlačenja i borbe od nekoliko decenija, odlučio je ponuditi Krunu svojih Kraljeva vojvodi iz Vaše uzvišene Kuće, moleći Vas, da biste udostojali odrediti ga.

Sire!

Iz Vaše Kuće, uzvišene slavom Vojskovođa, umnih knezova, te moćnih i pravednih vladara, Mi i hrvatski narod, očekujemo monarha osnivača nove hrvatske dinastije, koji će Nam predhoditi u našem preporodu. Mi smo toliko ponosni na Kralja, koji će uzići na prijestolje naše Hrvatske, kao što smo ponosni na našu državu i narodnu nezavisnost.

Nas nadahnjuje čvrsto ufanje u vjeru Rima, a osim toga vođeni smo k Vama uspomenom, još kod nas živom, na slavne bitke i pobjede izvojevane od Vašeg velikog Princa, ratnika Eugena Savojskog.

I moleći Vas, Sire, da odredite jednog Vojvodu Vaše uzvišene Kuće, sa čvrstom sigurnošću vjerujemo u sreću Njegovog Kraljevanja i u sreću Njegovih zakonitih nasljednika, u dobrobit hrvatskog naroda i u trajno prijateljstvo i savezništvo, koje je pod Vašom vladavinom uspostavio Vođa fašizma između Italije i Hrvatske.«

Na ovo je odgovorio Viktor Emanuel III., ispred svoje sjajne pratnje u sjajnom ceremonijalu i osovinskog i satelitskog diplomatskog kora.

»Poglavniče i gospodo izaslanici kraljevstva hrvatskog!

Sa živim zadovoljstvom i duboko zahvalnim srcem prihvaćam zahtjev, koji ste uputili u ime plemenitog hrvatskog naroda, da bismo označili jednoga kneza naše kuće, da bi se okrunio krunom Zvonimirovom i da bi osnovao dinastiju, koja će biti na čelu kraljevstva Hrvatske. Riječi, kojima ste popratili taj zahtjev, da biste pokazali, kako prisuće kneza Sabaudske kuće na prijestolju Nezavisne Države Hrvatske ima posvjedočiti volju Vašeg naroda za suradnju sa Italijom u duhu najtješnjeg prijateljstva, u punini nalaze odjeka u osjećajima čitavog talijanskog naroda. Mi pozdravljamo kao veselu nadu za novi poredak, koji se utvrđuje u Europi, preporod hrvatskog naroda, čija je povijest tolikim vezama uz našu i koji je ustrajno stoljećima svoj moralni i intelektualni život usmjerio prema civilizaciji Rima.

Italija nije tek od danas osjetljivo pokazala svoje puno razumijevanje i svoje simpatije za težnje hrvatskog naroda, koje su u Vama Poglavniče našle nepokolebivog pobornika. Danas, kada je stoljetna želja hrvatskog naroda, da bi opet uskrsnula vlastita država, potpuno ostvarena pomoću pobjeda osovine, vrlo nam je drago, što imamo priliku, da u svečanosti ove uzvišene zgode izjavimo Vama, gospodo izaslanici NDH, da je Italija sa svim srcem uz Vaš plemeniti narod, spremna pružiti svaku potporu svoje suradnje u bratskim solidarnim nakanama i djelima.

Potaknuti Vašim osjećajima veseli smo, što možemo prihvatiti zahtjev hrvatskog naroda i označiti našega ljubljenog nećaka Kraljevsku Visost Aimona di Savoia, vojvodu od Spoleta, da preuzme kraljevsku krunu Hrvatske. Naša želja i želja talijanskog naroda prate ga u njegovoj visokoj misiji i u isto vrijeme želimo hrvatskom narodu razdoblje uspjeha i plodnog napretka.«[85]

Poslije ove svečane izdaje, kojoj asistira i delegat nadbiskupa Stepinca, Pavelić je pošao sa talijanskom pratnjom i čitavom delegacijom u Panteon, gdje je položio vijence na grobove Viktora Emanuela II. i Umberta Savojskog. Odmah iza toga, izveden je drugi akt sramne izdaje. Drugi put istoga dana bačen je na obraz hrvatske historije bestidna uvreda druge, jednako svečane izdaje. Sada to nije bio Kvirinal, već Duceova Palazzo Venezia. Tu su Duce i poglavnik potpisali ugovor o razgraničenju između Hrvatske i Italije.

U tri člana toga ugovora izdajnik Pavelić predao je Italiji srezove Kastav, Sušak, Čabar, jedan dio gorskokotarskih Delnica, ostrva Sv. Marko, Krk, Rab, cijeli teritorij od rta Privlaka do Novigradskog mora, i dalje uz morsku obalu do toka Krke, pa onda cijelo područje Šibenika, Trogira i Splita, uključivši i predgrađa, otoka Čiovo, Drvenik, Šoltu, Vis, Biševo, Sv. Andriju, Jabuku, Korčulu i Mljet, čitavu Boku Kotorsku sa čitavim orjenskim masivom. Tom izdajničkom ugovoru dodat je ugovor o pitanjima vojničkog značaja Jadranskog Primorja, kojim se ustaška vlada obvezala da ne će držati na ostavljenim parčićima obale i beznačajnih otočića nikakve baze niti instalacije vojničkog karaktera; da ne će osnivati ratne mornarice i dopustit će prijevoz oružanih talijanskih snaga hrvatskim teritorijem. Za sve to Italija, u zasebnom ugovoru o garancijama i suradnji, garantira preostali hrvatski teritorij i njegov integritet; ustaška vlada ne će se na drugim stranama međunarodno ničim obavezati, što ne će biti u skladu s talijanskim interesima, prihvatit će suradnju talijanskih oružanih snaga s obzirom na organizaciju i tehničku pouku hrvatskih vojnih snaga, riješit će se bliska suradnja na financijskom i valutarnom području, kao i pitanja saobraćaja. Taj ugovor ima da traje 25 godina![86]

Ovakvim je vazalnim ugovorom, i otkidanjem onih dijelova hrvatske Dalmacije, koji su bili matica i kolijevka stare hrvatske države, stvorena nakaza od »nezavisnosti« ustaške »Države Hrvatske«.

Poslije ovog velikog djela pokazali su se na balkonu Duce i poglavnik, i fašistička masa je aklamirala obojicu. Zatim je slijedio banket, na kome su izmijenjeni govori u kojima je još više naglašena izdaja Pavelića. Svemu tome prisustvuju i predstavnici hrvatskih klerofašista, predstavnici katoličke crkve, koje je nadbiskup Stepinac poslao u Rim da svjedoče najvećem izdajstvu otkako postoji Hrvatska i da tako pred narodom odobre i zagovore ono, što je narod instinktivno i bolno osjećao kao najveću uvredu i sramotu.

Zdravica Duceova potvrđuje ranije osude izricane ood jugoslavenskih sudova i javnog evropskog mnijenja, da je fašizam koristio Pavelića i ustaštvo za razbijanje Jugoslavije

»Talijanski narod i vlada pozdravili su sa osjećajima dubokih simpatija obnovu Zvonimirove Krune — taj uzvišeni simbol tisućgodišnje tradicije,

[85] »Hrvatski narod« 19. V. 1941.
[86] »Hrvatski narod« 19. V. 1941.

koja se po tolikim zgodama i nezgodama povezala s našom vlastitom sudbinom.

Drago mi je izraziti najtopliju i najsrdačniju dobrodošlicu Vama, koji ste se potrudili ovamo, da bi od Njegovog Veličanstva Kralja i Cara zatražili da označi jednoga kneza svoje slavne Kuće suverenom uskrsnuloga Kraljevstva Hrvatske. Dinamično tako sretno sklopljene veze i ovih dana zaključeni ugovori stvaraju između naše dvije zemlje solidarnost, koja nalazi svoj prirodni temelj i garanciju vječnoga trajanja ne samo u susjednosti teritorija, nego i u zajednici idealnih vrijednosti političkih ustanova i u nadopunjavajućim interesima. Na ovim temeljima namjeravamo razviti plodni sporazum i djelotvornu suradnju na svima područjima sa živom željom da bismo stvorili djelo rimske solidarnosti i u duhu najlojalnijeg i najobuhvatnijeg prijateljstva.

Vi Poglavniče, znadete, kakvim je osjećajima fašistička Italija pratila napor hrvatskih rodoljuba, a posebno Vaših vjernih ustaša, tu oružanu gardu hrvatske revolucije, koja je pod Vašim vodstvom i nadahnuta Vašim željama doprinijela oslobođenju. Tim istim osjećajima mi ćemo biti Vama uz bok pri ratu, kojega se prihvaćate, da biste ponovno izgradili državu i uputili je prema sretnoj budućnosti, koja je očekuje u okviru novog evropskog poretka, što se diže na pobjedama velevlasti osovine. Drago mi je, što mogu u tom duhu podignuti misao do uzvišenoga Kneza, kojemu je palo u dio, da se popne na prijestolje Hrvatske, te da mogu izraziti svoje najtoplije želje za Njegov uspjeh, za Vas, Poglavniče, kao i za slavni uspon hrvatskog naroda.«

Na ovu Duceovu zdravicu uzvratio je poglavnik:

»Duce! Poslije vjekovnih zgoda i nezgoda, na ovaj historijski dan, koji kruni našu obnovu, osobito sam zahvalan Vama, koji također bijaste kovač nove ere, što će učvrstiti sve jače prijateljske veze između dvaju susjednih i nezavisnih naroda. Hrvatski narod ponudio je danas u carskom Rimu Zvonimirovu Krunu jednom Knezu slavne Sabaudske dinastije, koji će biti osnivač nove hrvatske dinastije. Pakt o savezu, pakt garancije i suradnje s raznim dopunskim ugovorima označuju postojanost naše sutrašnjice u dijelu Evrope, koji je dosada bio područje stalnih potresa. Pošto su određeni ugovori o granicama, i to u duhu velikog uzajamnog razumijevanja, pošto je paktom osigurana srdačna i intimna suradnja dvaju naroda, ne više rastavljenih nego povezanih na smirenom Jadranu, — hrvatski narod tradicionalno ponosan i nezavisan svečanim činima, koji su danas izvršeni, slobodno pristaje i pristupa novome evropskom poretku, što ga promiču vlasti osovine, te ističe u zajednici duha i prijateljstva one uvjete plodnog života, kojima je garancija već samo ime Rima. Danas hrvatski narod nastoji da dade pozitivni prinos djelu evropske suradnje i koristi svih susjednih prijateljskih naroda, te ne odvraća pogled s ideala napretka i životne časti, ideala, koji su u fašizmu našli svoj prvi izraz.

Duce! Vi poznajete progonstvo, što ih je pretrpio hrvatski narod i mi njegovi eksponenti za ovo posljednjih dvadeset godina. Vi poznajete našu povijest i naše težnje. Stoga ste u našim očima ne samo Duce fašističke revolucije, jaki kormilar, koji upravlja sudbinom talijanskog naroda, nego ste, Duce, i prijatelj hrvatskog naroda! Kao vođa ustaške revolucije i preporođene nacije, koja je ušla u evropsku zajednicu, s osjećajem dubokog prijateljstva pružam Vam, Duce, izraz svoga iskrenog zahvalnog srca te dižem čašu u zdravlje Njegova Veličanstva Kralja i Cara, u zdravlje Sabaudskog Velikog Kneza, koji je određen da stupi na hrvatsko prijestolje, u zdravlje Kraljevske obitelji, iskazujući Vam želje za napredak savezničkog talijanskog naroda i za Vašu osobnu sreću.«[8]

[87] »Hrvatski narod« 19. V. 1941.

Ovim svečanim govorom, ova oba čovjeka označena od svojih crkvenih poglavara kao ljudi Božjeg Proviđenja, završili su jednu sramnu ceremoniju izdaje i vazalske potčinjenosti fašizmu i njegovom imperijalizmu, koji je na hrvatskom teritoriju imao da izgradi svoj jaki balkanski mostobran za dalnje nadiranje kroz Balkan na Bliski Istok pomoću ustaških satelita. Upravo isto tako kao nekad d.. Josip Frank, koji je Austriji pripremao teren za njeno prodiranje na Istok. Dostojan učenik svoga učitelja.

Govori obojice prisutnih bili su pozdravljani burnim klicanjem talijanskih velikodostojnika fašističke Italije, kao i svečane delegacije, među kojima se nalazio i izaslanik zagrebačkog nadbiskupa.

Treba da se kaže, da je u predvečerje ovih izdajničkih akata bio primljen u audijenciju kod Pape Pija XII. designirani kralj, vojvoda od Spoleta sa svojom ženom. Da su razgovori vođeni o sutrašnjim svečanostima, kojom prilikom je imao da bude vojvoda designiran za nošioca Zvonimirove krune, to je izvan svake sumnje. Iako o razgovorima ove »privatne audijencije« nije dato za javnost nikakvo saopćenje, sigurno je da je designirani hrvatski vladalac i nosilac obnovljene Zvonimirove krune primio od Pija XII. odobrenje, a s njime i instrukcije kao nekad i prvi njen nosilac i primalac te krune od strane pape Grgura VII.

Istoga dana, kada su u Palazzo Venezia potpisani ugovori i izmijenjene spomenute zdravice, poslije podne primio je papa Pijo XII. Pavelića, organizatora Marseljskog atentata, kao i onih mnogobrojnih od 1931. do ustaške NDH, jednoga od organizatora rušenja Jugoslavije koji se digao antisilabski protiv svojih zakonitih jugoslavenskih vlasti, najprije u privatnu audijenciju, a zatim *svečano* čitavu izdajničku delegaciju, koja je podnijela caru i kralju molbu za novoga kralja i prisustvovala ugovorima, koji su vrhunac izdaje hrvatskog naroda.

Službeni izvještaji kažu da je poglavnik bio primljen u *privatnu* audijenciju u Vatikanu, kuda je stigao nešto prije šest sati u pratnji svoga adjutanta pukovnika Sabljaka i *dvojice talijanskih oficira.* U jednoj od vatikanskih dvorana bila je u počast poglavnikovu postavljena četa švicarske papinske garde. Poglavniku je izišao u susret kardinal državni sekretar Maglione, koji se s poglavnikom zadržao do šest sati. Točno u šest sati predveo je kardinal Maglione poglavnika Piju XII. u njegovu biblioteku. Razgovor Svetog Oca Pape i poglavnika trajao je oko pola sata. Poslije ove audijencije predstavio je poglavnik svoga adjutanta, pa je još s obojicom ostao u razgovoru oko deset minuta interesirajući se za vjerske prilike u Hrvatskoj. Na kraju je Sveti Otac izrazio želju da bi vidio čitavo ustaško izaslanstvo, sva ta »znamenita« lica koja su došla u Rim zajedno sa biskupom Salis-Seewisom da ponude Zvonimirovu krunu knezu od Sabaudije. I doista, u sedam i po sati, papa je primio ove izdajnike, a naročito svećenike koji su morali da znaju kao i on šta je od njih u odnosu prema državnim vlastima tražio i čime ih je vezivao Syllabus Pija IX. Ali vatikanski principi i neobična gipkoća metoda prilagođivanja novoj vlasti, pa ma i ovakvoj koja je proizašla iz povreda Syllabusa, koji je vjerojatno imao da važi samo za Italiju Risorgimenta, koja je tražila ukidanje papske države, u zanosu osovinskih pobjeda, prešao je preko svih obzira dužne neutralnosti i primio, i blagoslovio ovu gomilu izdajnika. Izvještaji kažu, da se Sveti Otac zadržao s mnogim od prisutnih u razgovoru, zanimajući se, da li su dobri katolici. Pri odlasku, poslije podijeljenog

apostolskog blagoslova, Pijo XII. se naročito pozdravio sa biskupom Salis-Sewisom, izrazivši mu najbolje želje za napredak i sreću hrvatskog naroda.

»Treba istaći, kažu dopisnici, da je rimskim upućenim krugovima ova audijencija pobudila neobičnu pažnju. Dobri poznavaoci običaja Vatikana ističu, da se nije nikada dogodilo, da bi u nedjelju i k tome još kasno navečer Sveti Otac bilo koga primio u zajedničku audijenciju, pa se ova gesta Njegove Svetosti Pape Pija XII. tumači kao čin posebne pažnje prema hrvatskom narodu«.[88]

I doista, i domaća i strana štampa kao i ona zapadnih demokracija vidjela je u ovoj »privatnoj« audijenciji Pavelića, gdje ga svečano dočekuje počasna garda i kardinal sekretar, pa je kao takva obilježena kao povreda papinske neutralnosti.

Sva je ustaška i klerofašistička štampa glorificirala događaje od 18. maja 1941. kao najveće djelo i uspjeh poglavnika i ustaške »revolucije«. Na mnogim se stranama moglo da čita da »samo Svemogućem Bogu i njegovoj Providnosti možemo biti zahvalni da je poglavnik pošao putem, kojim je pošao prije dvanaest godina. Da nije toga, danas bi hrvatski gradovi bili sravnjeni sa zemljom, danas ne bi postojala NDH, danas ne bi bilo spomena na Hrvatsku. Oni koji danas mute, (misli se na prve pojave narodnooslobodilačkog pokreta), neka ne zaborave da su spremali grob hrvatskom narodu. Neka ne zaborave da je taj grob još otvoren — ali ne za hrvatski narod, nego za one koji su ga kopali«.[89]

Jedva da je itko bolje i pravilnije ocijenio ove rimske događaje nego što je to učinila vatikanska »L' Italia«, sa stanovišta politike i vjere, ustvari sa stanovišta kurijalne politike prema Balkanu, a naročito prema Srbima. Iz ove ocjene zrači oduševljenje nad tim postignutim ugovorima koji za Vatikan znače mir na Balkanu, a s time i njegovo prodiranje, zajedno sa onim fašističkog imperijalizma. Za ovaj klerofašistički list je osobito važno to što će Hrvatska imati vladara upravo iz Savojske kuće, pa je time zagarantirano njeno ulaženje u obnovljenu Evropu. Sa vjerskog gledišta, Hrvati više ne će biti izloženi vjerskim progonima kao što je to bilo u Jugoslaviji, kad su Hrvati toliko stradali, kako to tvrdi ovaj »istinoljubivi« klerofašist. Dakako, ovaj klerofašistički list, koji na svim poljima daje podršku Mussoliniju, zaziva na kraju blagoslov božji na napore, koje su uložili talijanski i ustaški državnici u cilju osiguranja sreće obje zemlje.[90]

S tim u vezi suglasne su i misli zagrebačkog »Katoličkog lista« koji, govoreći o rimskim događajima, označuje posjetu Pavelića kod Svetog Oca daleko većim i značajnijim događajem nego što bi to bio samo vanjski čin poštovanja prema suverenu koji boravi u vatikanskom gradu. »Na prvom mjestu upada u oči audijencija poglavnika kod Svetog Oca, prigodom prvog posjeta u Rimu. Ta gesta nam pokazuje, kako poglavnik visoko cijeni Petrova nasljednika, kome je među prvima upravio svoje korake da nadoveže na hiljadutristogodišnje veze, koje vežu Hrvate s Rimskom Stolicom. Držimo da se ne varamo, kad ovoj audijenciji pripisujemo veće značenje nego je samo čin vanjskog počitanja prema suverenu koji boravi u vatikanskom gradu. *Na drugoj strani, topli primitak poglavnika i hrvatske državne delegacije kod Svetog Oca Pia XII. pokazuje, koliko međunarodno značenje pridaje crkva predstavnicima*

[88] »Hrvatski narod« 20. V. 1941.
[89] Pobijedili smo! »Hrvatski narod« 21. V. 1941.
[90] Obnova NDH. »Novi list« 22. V. 1941.

naše narodne države, kad ih tako brzo i tako lijepo prima i dočekuje«.[91] Sasvim točno i najneposrednije osjećanje i shvaćanje ovog vatikanskog stava.

Jedan dio štampe smatrao je da je potrebno da ispovjedi, da će ovakva NDH koja na ovaj način posredno prima ne samo priznanje nego i blagoslov Svetog Oca pape, ma da se u isto vrijeme vatikanska štampa trudila da, poslije konsternacije u anglofilskom bloku, objasni da je sva ta delegacija bila primljena kao »individualni katolici«, — biti bedem protiv nadiranja pravoslavlja prema evropskom zapadu. Takav je naročito Šarićev »Katolički tjednik«. Jer za njega *»pravoslavni elemenat, koji se nošen osmanlijskom najezdom razlio preko povijesnog područja Hrvatske, ne će moći u NDH vršiti propagandu. On će biti povraćen u svoje prirodne granice, kako to traži ne samo pravda, nego i životni interes zapadne uljudbe. Katolička i muslimanska vjeroispovijest imat će zaštitu i mogućnost slobodnog razvitka s temeljnim interesima hrvatskog naroda. U Vatikanu su svijesni velikog uskrsnuća NDH. Stoga je razumljivo da je taj događaj izazvao u Vatikanu živo zadovoljstvo. I Vatikanu je stalo do toga, da hrvatska država bude što moćnija«.*[92]

Istu misao klerofašističkog hrvatskog priznanja osjetili su i s one strane oceana dva savršena poznavaoca Vatikana, Gaetano Salvemini i Giorgio La Piana, koji zacijelo nisu poznavali ustaške štampe, pa ipak kažu da se plan odvajanja katoličke Hrvatske od pravoslavne Srbije svidio Vatikanu, a s obzirom na naklonost koju je papa pokazivao za Savojsku kuću. Jer, izbor vojvode od Spoleta za ustaškog kralja nije se mogao dogoditi bez papina pristanka! Uslijed toga, u ovome oni vide puno oficijelno priznanje ove nove marionetske osovinske države, i dosljedni tome prekid papinske neutralnosti. Uzalud su se za to vatikanski protokolisti trudili da bi ovoj svečanoj ceremoniji dali privatan značaj.[93]

Treba da se kaže da je zagrebački klerofašistički »Hrvatski glas«, koji je stajao pod protektoratom nadbiskupa Stepinca, najvećim ustaškim žarom odobrio sve što se dogodilo u Rimu, na Kvirinalu, Palazzo Venezia i Vatikanu.

> »Mi znamo, koliko je borbe i žrtava stajala Poglavnika, njegovih vjernih ustaša, kao i svih onih, koji su radili na tome, da dođe do NDH, koja nosi rekord u veličini, prema samoj sebi od svoga postanka do danas. Poglavnik je dao politički smjer ovoj veličajnoj borbi za slobodu domovine. Hrvatska je od 1918. godine dalje bila obični subprotektorat masonsko-židovske vladavine u Francuskoj. Francuska loža imala je u svojim pandžama Srbiju, a ova je bila gospodar situacije preko prodanih hrvatskih sinova u Hrvatskoj. Parlamentarna, dakle, borba za nezavisnost Hrvatske, kao i svaki tobožnji »legalni« način traženja hrvatskih prava bio je pravi nesmisao. Poglavnik je to dobro uočio, prije nego je započeo svojim načinom borbu, kojoj danas zahvaljujemo našu slobodu i našu nezavisnost.
>
> Poglavnik se postarao, dosljedno odluci hrvatskog naroda, da hrvatsko državno vrhovništvo dobije stalnost i da Nezavisna Država Hrvatska dobije oblik kojim će njezina nezavisnost i opstojnost biti potpuno osigurana. To se dogodilo uspostavom krune kralja Zvonimira kao nosioca vrhovništva NDH, te ponudom vojvodi Savojskom da stupi na starodrevno hrvatsko prijestolje.
>
> Stara kraljevina Hrvatska ovjenčana Zvonimirovom krunom zadobila je ovim svečanim historijskim činom svoju tradicionalnu državno-pravnu moć, koju nije zaboravljala ni u najtežim danima, kad su njezini neprijatelji prijetili uništenjem njezinih prava. Kroz 839 godina, ljubomorno je čuvala ona svijest o tim svojim kraljevskim i suverenim pravima. Svako stoljeće nosi na sebi značajke čuvanja tih tradicija. Sve do naših dana ili bolje rečeno do 18. svibnja ove godine, kad je naša Nezavisna Država Hrvatska došla u takav položaj, da će postati, kako je izjavio sam poglavnik, na međunarodnom polju znatnim čimbenikom, a hrvatski narod u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imat će tu sigurnost i najviše mogućnosti svoga uređenja u svim granama života, kao i mogućnost općeg blagostanja.«[94]

O svima ovim rimskim događajima govorilo se u štampi i preko radija. Ali ne samo na tim mjestima, nego i u crkvama. Kroz crkve je prostrujala propagandna misao, da je poglavnik sa svojom delegacijom, koja je izvršila dva veleizdajnička čina, primljen od Svete Stolice, od pape Pija XII., koji je još povrh toga blagoslovio i poglavnika i delegaciju i hrvatski narod. Sve je to značilo, da papa voli i blagosilje novi ustaški režim, čiji su predstavnici bili i pred carem Viktorom Emanuelom III. kao i pred Pijom XII. Tako su sada neposredno i nadbiskup Stepinac, i nadbiskup Šarić i biskup Bonefačić, i biskup Srebrnič, i biskup Akšamović i svi ostali primili odobrenje i suglasnost Rimske Kurije za svoje oduševljenje za NDH i Pavelića, ma da su se ogriješili o Syllabus! Jer, da je Njegova Svetost Pijo XII. imala drugo shvaćanje o tom pitanju, zacijelo ne bi primila ovu delegaciju na tako svečan način, pa ni Pavelića. Istina je, da je psihoza za ovakvu vrstu Kurijina prilagođivanja novostvorenim situacijama olakšala, pošto su očigledno i u Kuriji dijelili shvaćanje da je već Hitler zacrtao smjernice evropskog razvoja za hiljadu godina unaprijed. Ovaj prijem u Vatikanu bio je za sve koji još nisu pristali uz ustaški režim a naročito u svećeničkim redovima, simboličko i političko solidariziranje Vatikana, javno i bez kolebanja pred čitavim svijetom, sa događajima koji su uslijedili 10. aprila 1941. Kad je tako postupio Vatikan, onda se ne treba čuditi iskrenosti i neopreznosti, ustaškim osjećajima prožetih nadbiskupa i biskupa, u Zagrebu, Sarajevu, Splitu, Đakovu, Senju, Krku i Ljubljani, pa i u Boki Kotorskoj koji sa »najvećom žalošću oplaka herojsku smrt najvoljenijega sina Duceova«, kako o tome govori telegram »Paola« Butorca upućenog Duceu u Rim.[95]

---

[91] »Katolički list« 1941., br. 21-22, 246-247.

[92] Udarena je brana prodiranju pravoslavlja. »Katolički tjednik« 8. VI. 1941.

[93] Gaetano Salvemini — George La Piana, What to do with Italy. New York 1943. 130-131. Zanimljivo je da talijanski pisci znaju, prema »L'Osservatore Romano« da je Pavelića pratio kod pape jedan stenograf, koji je zacijelo i zabilježio razgovor. Nažalost, nije poznata sadržina toga razgovora. Da li je bilo riječi o Pavelićevu pokajanju za sve dotadanje počinjene zločine ili možda o instrukcijama kojih se imao pridržavati u NDH s obzirom na vatikanske želje, pitanje je za koje zasad nema još odgovora. Kad sam objavio u »Politici« 1. XI. 1945. članak »Vatikan i naši narodi« milanski »L'Osservatore« (2. XI. 1941.) u članku »Tito contro i cattolici« ponovo tvrdi da je Pavelić bio u privatnoj audijenciji kao svaki drugi posjetilac željan da poljubi ruku vrhovnom pontifeksu. A onda kategorički tvrdi da Sveta Stolica nikad nije htjela priznati totalitarnu vladu i režim Pavelićev!? Međutim vidjeli smo kako je ovaj gest Vatikana od 18. V. 1941. protumačila sva klerofašistička štampa u NDH. Odgovorio sam »L'Osservatoru« u članku »U laži su kratke noge« (»Republika« Beograd — 4. XII. 1945.). Kasnije držanje papskog legata u NDH opata Giuseppe Marconea, njegovo učestvovanje pri svim diplomatskim manifestacijama kao i proustaško zalaganje, pokazat će, kako je Vatikan ipak bio potpuno suglasan sa svojim izaslanikom u NDH, iz čega se vidi da je Vatikan više nego priznao NDH.

[94] »Hrvatski glas« 20. V. 1941.

[95] Original nalazi se u arhivu Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, ZAVNOH Zagreb.

A kad su vrhovni rukovodioci K. A. ovako pošli za Pavelićem i ovako primili NDH, onda se također ne treba čuditi da je sve ostalo u K. A., najveći broj svećenika, redovnika, franjevaca, jezuita, bogoslova i članova ostalih klerikalnih organizacija punim srcem stalo da pomaže NDH na njenom učvršćivanju, kako je to zatražio od svojih svećenika nadbiskup Stepinac. Jer, poruka nadbiskupa Stepinca svećenstvu bila je logično prenijeta i čitavoj Katoličkoj Akciji u svim hrvatskim krajevima. Događaji u Rimu bili su samo stvarno razvijanje ovih unaprijed stvorenih planova. A to nije bilo ni teško pošto je najmoćnija organizacija K. A. Veliko Križarsko Bratstvo bilo sasvim pripravljeno za ustašku NDH još prije njezina oživotvorenja.

Zagrebačka križarska »Nedjelja«, objavljena na Uskrs, ali već otštampana prije Velikog Četvrtka,[96] donosi značajnu poruku Velikog Križarskog Bratstva pod naslovom: »Naša riječ u ovim vremenima«.

> »U ovim teškim i sudbonosnim vremenima Hrvatskog naroda, a imajući u vidu sve što je dosada učinjeno, poručujemo svim članovima slijedeće:
> Rad se u društvu ne smije prekinuti! Moramo se pokazati doraslima u ovako teškim časovima! . . .
> Održavajmo kontakt jedni s drugima! Nemojte dopustiti, da nas ovi događaji razdvoje, da se možda koji od nas izgubi!
> Ako se što izvanredno dogodi, a tiče se života organizacije, nađite puta i načina, kako biste to dojavili svojoj centrali!
> Molimo svu braću, da s ozbiljnošću koju diktiraju ovakova sudbonosna vremena prime poruke svoje centrale, svijesni, da slušanjem ovoga činimo korist svome narodu!«[97]

Toliko jasno i sadržajno — za sve ustaški raspoložene križare — koji trebaju da budu dorasli teškim ustaškim časovima.

Kad se sjetimo riječi specijalnog izaslanika führera, koje je izgovorio 10. aprila 1941. na Markovu trgu oko sedam sati uveče, podsjetivši ustaše, da je bio u Zagrebu još prije osam dana, dakle 2. aprila, i da je već tada sve dogovoreno za konačne odluke, onda riječi Velikog Križarskog Bratstva odjekuju kao puna ustaška opomena za rad u vremenima koja su već naišla.

Da ove poruke i savjeti nisu bile aluzije za duhovni i vjerski rad kako bi ta ustanova »Apostolata Molitve, Euharistije i Žrtve«, morala da radi, već naprosto političke ustaške sugestije, jasno je bilo i za slabo upućene u konspirativni rad V. K. B! O tome daje dragocjene podatke ustaša-svećenik Franjo Kralik, urednik »Katoličkog tjednika« i dijecezanski crkveni asistent K. A. Ovaj znameniti radnik u križarskoj organizaciji piše uvodni članak »U znaku žrtve. Uz povratak hrvatskih ustaša«, u kome pravim frankovačkim duhom prikazuje stanje Hrvata katolika i svećenika u Jugoslaviji neobično mračnim bojama, dok emigrantske ustaše zaodijeva plaštem heroizma. Ovaj ustaški je, kako kaže Kralik, ponikao iz katoličkog heroizma, koji je nadahnut evanđeoskim idejama pravde, povezan molitvom, svetim sakramentima i nije htio da dopusti da se profanira katolička Hrvatska. »A cijeli je hrvatski

[96] Tako to izričito kaže »Katolički tjednik« 27. IV. 1941.
[97] Idem.

narod uzimao na sebe i dragovoljno žrtve za oslobođenje Hrvatske. Osobito u zadnje vrijeme, u svetoj godini, prigodom hiljadutristogodišnjice pokrštenja Hrvata. Obnova se hrvatskog naroda u duhu Svetog Evanđelja nije izvodila bez žrtve, a *Bog je te žrtve blagoslovio, blagoslovio preobilno, i baš prigodom hiljadutristogodišnjice spustio zadnju obilnu rosu, da davno zasijano i već proklijano sjeme iznenada izraste u ogromno stablo«*. Ovako, literarnom alegorijom objašnjava Kralik razvoj frankovštine i ustaštva sa davno zasijanim sjemenom koje je Bog blagoslovio i orosio da izraste u ogromno stablo. Dakle, i ovdje je frankovluku bio Bog suradnik i pomagač, jer je uz pomoć Božju proklijalo ovo ustaško sjeme »pošto nam je htio Bog tim bezuvjetno reći, da će uvijek biti s nama, ako mi budemo uvijek s njim«. Govoreći dalje o žrtvama podnijetim za dvanaestdnevnog ratovanja, ukazuje i na one koje se moraju uzidati u izgradnju NDH. Tom prilikom otkriva Kralik jednu veliku, dotad samo manjem broju poznatu istinu izvan redova križara, o suradnji križarstva sa ustaštvom, u saživljavanju križarstva sa krajnjim hrvatskim nacionalizmom, kako smo ga već u ranijem poglavlju o K. A., dovoljno osvijetlili.

> »Neka se žrtve još dosljednije prihvate oni naraštaji, koji su je i u svoj program stavili: Križari i Križarice! *Prigodom zadnjih događaja vidjelo se, kako je važnu ulogu vršila ta organizacija duhovno pripravljajući »novu, mladu, Božju Hrvatsku.« Odgoj križarske omladine, zahvaljujući pok. dr. Ivanu Merzu i živomu dr. Ivi Protulipcu, bio je radikalno hrvatski. Duhovni program njezin s duhovnim programom ustaša slagao se je i iznosio ga je bezbroj puta, na raznim velikim križarskim manifestacijama dr. Ivo Protulipac,* (dakle upravo onako, kako smo to na osnovu dokumenata mogli da već i ranije utvrdimo), *a i drugi križarski govornici. Neka, eto križarska žrtva u budućnosti dodje do još jačeg izražaja. Ali ne toliko riječima, koliko djelima . . .«*[98]

I misli i riječi dijecezanskog asistenta bile su ne samo autoritativni interpret onoga što je bilo, nego i svega što će biti. Križarstvo za NDH, kao i poslije njezina sloma bit će stalno na istoj liniji.

Na 23. Dekanatskoj konferenciji u Sarajevu, kojoj je predsjedavao nadbiskup Šarić 28. V. 1941., vidilo se iz izvještaja dekana o njihovim župama i o radu K. A. da je ona bila svuda i na svakom mjestu radikalno hrvatska, što je ranije ustaška parafraza za ustaško hrvatstvo. »Društva K. A. nijesu se *kao takova* bavila stranačkom politikom, ali su uvijek bila radikalno katolička i radikalno hrvatska. Iako bi se možda mogli potužiti da pojedinci nijesu bili u svakoj zgodi i praktično radikalno katolički, radikalni Hrvati bili su svi i svagdje. Naše Križare i Križarice gledali su prijekim okom prijašnji srpski režimi i njihove udvorice. Na naše priredbe niti smo ih zvali, niti su nam dolazili. Tako smo se bolje osjećali«. Objasnivši ovako stanje prije Maček-Cvetkovićevog sporazuma, dotični dekan govori, da se i iza sporazuma nije promijenilo na bolje, jer je u školama »ostao kruti i još krući srpsko-jugoslavenski utjecaj na našu mladež. Najgori šoveni i apostate, koji su morali bježati iz Hrvatske, našli su novo polje rada po školama u bivšoj Drinskoj i Vrbaskoj banovini. *Danas se otvara u NDH široko polje rada društvima K. A.«*.[99]

[98] Idem.
[99] Marko Nedić, O Katoličkoj Akciji u nadbiskupiji Vrhbosanskoj. »Vrhbosna« 1941., br. 6, 119. — Inače je ustaška štampa koristila svaku priliku da podvuče zasluge križarstva za NDH

Ispred sviju društava K. A. najbrže su pohitali da se poglavniku jave svojim čestitanjima i dobrim željama članovi Hrvatskog katoličkog akademskog društva »Domagoj«. Iz prikazivanja radosti nad pojavom NDH, kao i dolaskom poglavnika izbija naročita misao, da su upravo članovi ovog društva dali znatan broj boraca u ustaškom pokretu. Ovo dragocjeno priznanje bit će poduprto i izjavama ostalih ustanova K. A., pa će se one upravo takmičiti da podvuku koliko je koja od njih zaslužna za ustašku »pobjedu«. Zato ti »Domagojci« podvlače da su *»ponosni činjenicom što su iz redova njihovog pokreta proizašli mnogi iskreni i oduševljeni borci za konačno oslobođenje hrvatskog naroda i ostvarenje njegove NDH, od kojih brojni i u ovim historijskim časovima sarađuju kod Vašeg oslobodilačkog i stvaralačkog rada, izričemo neograničenu odanost i vjernost Državi Hrvatskoj«.*

Za »Domagojcima«, tim »iskrenim i oduševljenim borcima« za ustašku NDH, pošli su i Križari, koji su i te kako ustaševali još daleko prije nego što je NDH pomoću Hitlera i Mussolinija ostvarena. I Križari su se javili, želeći da ne zaostanu za njima baš naročito dragima »Domagojcima«.

O stavu Velikog Križarskog Bratstva neposredno govori njegova adresa, koju je uputio Paveliću tadašnji predsjednik dr. Felix Niedzielski, koji će uskoro biti visoki ustaški funkcioner u Bosni, kao zamjenik i strahovitog ustaškog koljača stožernika Gutića, nakon toga će postati vođa ustaške mladeži. Treba da se kaže, da je predsjednik VKB, bivši urednik Stepinčevog »Hrvatskog glasa« bio zakleti ustaša još od 1940., kako je to sam priznao, i od aprila 1941. primio se raznih ustaških položaja.[99a] Adresa V. K. B. upućena je mjeseca aprila i izražava neopisivu sreću i radost, da se može pozdraviti poglavnik ispred čitavog VKB i čitave križarske organizacije kao oslobodiltelj hrvatskog naroda i osnivač NDH. Tu se kaže, da su članovi VKB vođeni lozinkom »Žrtva, Euharistija i Apostolat« bili neustrašivi i nisu se bojali nikakvih teškoća, pošto su na pričesnoj klupi tražili okrijepu, a u narodu su bili apostoli vjerskih i narodnih svetinja. Oni su, kaže adresa, odgojeni u duhu katoličkog radikalizma, koji u načelu ne poznaje kompromisa, a jednako su bili nekompromisni u programu hrvatskog nacionalizma.

> »Danas, kada je zasijalo sunce slobode, sjećamo se svih zgoda i nezgoda našeg dugogodišnjeg rada. Sjećamo se, kako su žandari i plaćenici bivših režima kundačili naše članstvo, gazili zastave, s grudiju trgali hrvatske trobojke i značke, *potisli naš rad u crkvu i sakristiju*, dok naši članovi među senjskim žrtvama i na ostalim mjestima nisu krvlju i svojim životima osvjedočili svoj idealizam. *Ali se ujedno sjećamo i naših sastanaka i taborovanja kada su mladići u koru drveća urezivali »ŽAP«, i kada se navečer pri logorskoj vatri orila pjesma: »Vrati se, Ante, Hrvatska Te zove!«*
>
> *Poglavniče! Križari Vas pozdravljaju i izjavljuju Vam svoju duboku ljubav i odanost. Svemogući neka na Vas i na našu državu izlije obilje svog blagoslova! A križari će i nadalje izgradivati za Boga besmrtne duše, a za hrvatski narod neslomljive karaktere. Bog živi! Za dom — Spremni!«*[100]

Dakle, po vlastitom priznanju ova ustanova, »Žrtve, Euharistije i Apostolata«, bila je na svoj ustaški način »apolitička«, kako se ubi stalno dokazujući nadbiskup Stepinac.

Spomenuti predsjednik VKB-a, ove »apolitičke« ustanove, u listu »religiozne« ustanove »Žrtve, Euharistije i Apostolata« u prvom broju »Nedjelje« 27. IV. 1941. portretira Pavelića na sasvim križarski način, koji pokazuje kakva je ta križarska »apolitičnost«.

> »... U svojoj političkoj dalekovidnosti (poglavnik) ne traži veze sa parlamentarnim mediokritetima, nego traži dodir sa velikim ljudima, s vođom njemačkog naroda ... Bog koji ravna sudbinom naroda i koji upravlja srcem kraljeva dao nam je dr. Antu Pavelića i potakao vođu prijateljskog i savezničkog naroda Adolfa Hitlera da svojim pobjedonosnim četama razbije našeg tlačitelja i omogući nam ostvarenje NDH. *Neka je slava Bogu, naša zahvalnost Adolfu Hitleru i neograničena ljubav i odanost Poglavniku dr. Anti Paveliću.«*

U uvodnom članku istoga broja *»Obnovljena je NDH«* slavi se osnivanje NDH, Pavelić i Hitler, otvoreno se prikazuje kako su klerofašisti izdali Jugoslaviju i prišli Hitleru i Paveliću. Osim toga, jasno se ogleda u tom ustaškom i klerofašističkom zanosu za NDH i ranija mezalijansa klerikalaca prema dru Mačku i takozvanom Hrvatskom narodnom pokretu, koji je za sve njih, ustaše, klerofašističke i velik dio organizacija HSS bio samo etapni stadij za postizanje NDH. Tu se, naime, među ostalim, i ovo kazuje.

> »Otkad je nakon uvođenja diktature u bivšoj i nepovratnoj Jugoslaviji današnji Poglavnik dr. Ante Pavelić otišao u inozemstvo, pogledi su Hrvata bili upereni stalno u tog junačkog borca u tuđini. *Sporazum, koji su politički predstavnici Hrvata u državi učinili s predstavnicima Beograda, hrvatski narod nije nikad priznao nekim definitivnim činom. I mi sami tadanji politički predstavnici,* (dakako da se tu misli na dra Mačka i na njegovu grupu užih suradnika), *morali smo narodu govoriti, da sporazumom nije ostvaren politički program hrvatskoga naroda, već da će taj biti ostvaren tek kad se osnuje Nezavisnu Državu Hrvatsku. Reklo se, da je sporazum tek stepenica na putu hrvatskoj državnoj nezavisnosti i da je on učinjen u sporazumu s Poglavnikom. No narod je znao gdje je i u čemu je istina.* Stoga je i potpuno razumljivo, da hrvatski vojnici nisu slušali upute svojih političkih predstavnika, da drže disciplinu u vojsci, te su spontano i jednodušno položili svoje oružje i bratski dočekali oslobodilačku njemačku vojsku. Vojska Adolfa Hitlera, vođe Njemačkog Naroda, bila je najsvečanije dočekana u hrvatskim krajevima, jer je srušila tu omraženu kulu, što se nazivala Jugoslavijom ...
>
> *I mi* (tj. križari) *pozdravljamo našu Hrvatsku Državu! Kao i dosad, tako ćemo i odsad sve svoje sile uložiti u napredak, da tako zajedničkim silama ostvarimo nova, bolja vremena i novi život hrvatskog naroda.«*

još u Jugoslaviji. Tako je osječki »Hrvatski list« (15. IX. 1942.) u članku »Križari i ustaški pokret«, prilikom križarskog dana naglasio, da su »svima dobro poznate ogromne zasluge, koje je križarska mladost stekla, gdjegod je djelovala u danima najtežeg političkog i ekonomskog ropstva hrvatskog naroda. Križarska je organizacija u tim danima uspješno položila svoj ispit zrelosti i dokazala, da je sposobna raditi, pregarati i doprinositi žrtve u stvaranju nove Hrvatske i novog. kršćanskim duhom prožetog hrvatskog čovjeka.« U članku se ne propušta opće poznata činjenica da križari u svemu podupiru poglavnika i da su mu najodaniji u vjernosti.

[99a] Suđenje u Banjoj Luci ustaškim zločincima. »Politika« 3. II. 1947.

[100] Pozdrav križara poglavniku. »Katolički tjednik« 11. V. 1941.

U ovakvoj, nesumnjivo posve izrazitoj političkoj stvarnosti nalazi se sva suština proturječnosti križarske ustanove prema njenoj takozvanoj religioznoj devizi »Euharistije, Žrtve i Apostolata.«

Međutim, istim duhom diše i Okružnica VKB koju je predsjedništvo uputilo 4. maja svome članstvu. U samom početku podsjeća se članstvo na spomenutu značajnu poruku koju je njihova »Nedjelja« objavila na sam Uskrs, dajući direktive za sudbonosne dane. »I naša je molitva uslišena. Hrvatski je narod došao do svoje slobode i narodne samostalnosti«.[101]

Svoja ustaška osjećanja manifestirali su križari i križarice kad su 19. juna posjetili poglavnika Pavelića. Izaslanstvo je predvodio Msgr. dr Milan Beluhan, a poglavnika je pozdravio potpredsjednik VKB-a Stjepan Ramljak. Evo njegova ustaško-križarskog govora.

»Poglavniče! Naš predsjednik dr. Felix Niedzielski nalazi se već dulje vremena na u s t a š k o j dužnosti u Bosni, te dozvolite, da Vas kao podpredsjednik VKB-a pozdravim u ime križara i križarica.

Hrvatski križari i križarice započinju svoju borbu za duše hrvatske omladine u času, kada zadnja srpska tiranija pada na hrvatski narod. *I, dok Vi, Poglavniče, iz tuđine teškim radom, žrtvama, ustrajnom borbom — tresete temeljima krvave Jugoslavije, mi obilazimo sela i gradove svih hrvatskih krajeva i u dušama omladine dižemo vjeru i jačamo nadu. A divna ta omladina razumije nas i odaziva se pod križarskim geslom: »Euharistija, Žrtva, Apostolat« — skupljaju se deseci tisuća hrvatske muške i ženske omladine. Tisuće i tisuće predavanja, sastanaka i priredaba i zborovanja, što ih priredismo — bude u omladini svijest i ponos. I ta omladina visoko diže zastave časti i ponosa hrvatskog naroda, da Vas može spremna dočekati. Ne uzmiče ta omladina pred nikakvim žrtvama — o čemu govori krv u Senju — sve do zadnjih dana borbe za slobodu. A kad mi dolazimo, tada nas puni čeznuća pitaju: Gdje je On? — I kada će doći? Mi odgovaramo da ne znamo dana, ali sigurno znademo, da će doći. Tako sigurno, kao što je sigurno, da je Bog na nebu, jer je Bog Pravda, a hrvatski narod, traži samo pravdu. Potičemo ih neka rade, neka bdiju i neka se mole . . . Htjeli bismo Vam reći, Poglavniče, da se na tisuće i tisuće ruku sklapalo, koljena prigibala pred licem Božjim, u molitvama za uspjeh Vaše borbe i nastojanja, za pobjedu Hrvatske, za Vaš što skoriji dolazak. I, dođoste nam! Mi smo sretni i ponosni, da Vas je na prvom koraku, na pobjedonosnom povratku, za stolom u Urbovskom dvorila i podvorila jedna naša sestra križarica. Mi smo sretni i ponosni, kako se samo može biti sretan i ponosan, jer nas u prvom času svojega dolaska odlikovaste najvećim odlikovanjem, jer Vi nas učiniste državljanima NDH. A to je tako beskrajno lijepo i veliko, da većeg i ljepšeg na ovom svijetu ne vidimo i ne znamo.*

Htjeli bismo Vam samo još jednu reći: Mi, križari i križarice, imamo u svojoj državi velike, jako velike ambicije — a to je: Služiti bez računa Bogu i Hrvatskoj. Služiti bez prestanka, bez predaha, do zadnjega daha. Htjeli bismo u sve duše naše omladine sela i grada unijeti svijest, da je ova služba najveća i najjača. *Htjeli bismo da nas nitko ne natkrili u ljubavi i odanosti prema Vama, Poglavniče i prema Hrvatskoj. Htjeli bismo, da Bog usliša naše molitve i žrtve, koje dnevno donosimo pred lice Njegovo, za Vas, za svako djelo Vaše, jer znamo da ne mislite, ne radite, ne živite ni za šta drugo na svijetu, nego samo za svoju Hrvatsku.* A mi znademo i to, da ćemo u tim našim nastojanjima u Vama naći uvijek ne samo svojega Vladara, nego i oca — da ćemo uvijek kod Vas naći otvoreno i srce i dušu. Znademo, da ćemo Vam uvijek moći doći i reći Vam i za naše poteškoće i za uspjehe — i za naše boli i za naše radosti.

Poglavniče! Hrvatski križari i križarice, eto, rekoše Vam svoje želje i svoje ambicije. Rekoše Vam kako su Vam zahvalni, do smrti zahvalni, i ne žele ništa drugo, nego da Vam tu svoju zahvalnost dokažu i djelom i radom. Dozvolite da Vas pozdravimo našim križarskim pozdravom: Bog živi! (Svi prisutni pozdravljaju: Bog živi! *Dozvolite da Vam kažemo, kako smo svi do jednoga, u svakom času, u svakoj prilici i pod svim okolnostima: Za Dom —* (Svi prisutni pozdravljaju uzdignutom desnom rukom i gromko kliču: *Spremni!)*

[101] »Katolički tjednik« 25. V. 1941.

Iza ove ustaško- križarske ljubavne ispovijesti, kakvu je jedva koja druga ustaška organizacija mogla da kaže, pozivajući se na svoje zasluge za oživotvorenje NDH, predala je poglavniku križarica Ivka Špes »vrlo ukusnu izrađenu spomenicu«, sa značajnim posvetnim naslovom na koricama: »Poglavniku dru. Anti Paveliću — *vjerni* križari i križarice 1941. god.«.

Nema sumnje, da je ova »apolitična«, u osnovima svojim prava ustaška organizacija, bila doista ustanova »Žrtve« — za ustaštvo i poglavnika, »Euharistije i Molitve« — za ustaštvo i za poglavnika, i »Apostolata« — prava propagandna, »promičbena« organizacija, koja je na »tisuće i tisuće predavanja. sastanaka, priredaba i zborovanja« stalno govorila o Anti Paveliću, o budućoj NDH i o njegovu dolasku! Pa, opet, ova ustanova, najmoćnija i najorganiziranija u K. A., a pod neposrednim nadzorom nadbiskupa Stepinca i nadbiskupa Šarića, biskupa Srebrniča i njima ravnim, unatoč ovim i ovakvim decidiranim ispovijestima i samopriznanjima, nisu bile »političke« ustanove, već »crkvene« ustanove, »Žrtve, Euharistije, Apostolata!«,članice »apolitične« hrvatske K. A. Svakako, neko od ove dvije strane govorio je neistinu. Bit će, prema ranijoj brojnoj dokumentaciji, o kojoj je već bilo riječi, naročito u počecima križarstva, i mistifikaciji, pomoću koje su htjeli da furtim izmame dozvolu biskupa Bonefačića, da su križari i sada, otvoreno, kao i ranije podzemno, i na tajnim sastancima i od usta do usta, širili ustašku ideju pod blasfemičnom kamuflažom parola: »Žrtve, Euharistije, Apostolata!« I to nesamo prije NDH, tokom ustaške strahovlade, nego i poslije njenog sloma, u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. Križari i križarice bili su za Pavelića jedna odana i borbena ustanova, koja je na svim sektorima, grada i sela, izvodila ustašku propagandu, zalažući se za sva ustaška djela i nedjela, i kao visoki funkcioneri i kao ustaški vojnici — koljači.

Iz odgovara poglavnika ovoj križarskoj delegaciji vidi se, da je i on bio već od ranije dobro informiran o uslugama, koje su križari učinili njemu i čitavom ustaškom pokretu. Osvrnuvši se na one koji su sumnjali u njegovu emigrantsku akciju, izdvojio je križare kao one, koji nisu bili među takvima sumnjalicama.

»Ja znam, da ste Vi bili među onima, koji nisu dvojili, među onima, koji su radili (dakako, ustaški). *Meni je to poznato. Poznato je to i čitavom hrvatskom narodu. Naročito mi je poznato, da ste radili i onda, kad je duh popuštanja i duh mlitavosti bio počeo zavladivati u hrvatskim redovima, ne u narodu, nego među inteligencijom i izvjesnim krugovima, koji su se, nažalost,*

uslijed posljednjih prilika, bili udaljili od pravog narodnog puta. O tom će povijest reći svoje. Vi znate, nakon ovog ispunjenog glavnog dijela naše borbe čeka nas sve u hrvatskom narodu i NDH jedan još — ako se tako može reći — veći, jedan ozbiljniji rad, koji treba mnogo požrtvovnosti i ustrajnosti. *Stoga Vama, koji ste ne samo formalno, nego i stvarno pokret čisto hrvatski, koji ste uzimali zadaću raditi na tom polju, Vama koji ste tim zadužili narod, zapada i u budućnosti jedan veliki udio u radu oko ozdravljenja hrvatskoga života i hrvatskog društva. Ja znam da ćete Vi i u budućnosti to izvršivati u svakoj formi, i budite sigurni da ćete u meni naći prijatelja.«*

Križarska »Nedjelja« (23. VI.) opisala je ovaj prijem kod poglavnika, i u beskrajnom oduševljenju označivala taj dan 19. VI. »najsvjetlijim u povijesti križarstva, jer je toga *dana dao priznanje Križarskoj organizaciji najveći Hrvat svih vremena, suveren NDH, Poglavnik, dr. Ante Pavelić.«*[102]

Svakako, čudno je zvučala jedna izjava VKB i VKS, koju su oni objavili poslije mjesec dana, zacijelo uslijed općeg zgražanja u hrvatskim rodoljubivim krugovima nad hipokrizijom vodstva i članstva KA, da je VKB i VKS apolitična ustanova. Jer, za to je saznala obavještajna služba nadbiskupa Stepinca vrlo brzo i lako. Antipodnost ove izjave s onima pred poglavnikom, svakako pokazuje janusovštinu klerikalnih metoda i sredstava kojima služe svojim klerikalnim ciljevima. Međutim, križari su sada jedva dočekali čas, da se obračunaju sa svojim starim političkim rivalima, sa Senioratom, koji je nekad bio prokazan kao ustanova koja je htjela da radi u duhu Majske Deklaracije. Intrige su uspjele, jer već početkom jula razišao se Hrvatski Katolički Seniorat — uz punu suglasnost i odobrenje nadbiskupa Stepinca, da i on dalje produži, ispod žita, ali svakako za NDH. Šta više, nadbiskup je bio taj koji je Senioratu naredio da podnese molbu da ga on raspusti. »Hrvatski narod« objavio je taj važan događaj u klerikalnim redovima pod naslovom *»Razišao se hrvatski katolički seniorat«*. Ustaški »Hrvatski narod« je toliko informiran iz nadbiskupove kurije, da zna, šta je bilo u molbi zahtijevanoj od nadbiskupa. Seniori su naveli među ostalim i ovo: *»Staino se u nekim dijelovima javnosti podržavalo, a i danas podržava mišljenje, da bi naše društvo i mi kao skupina imali stanovite ciljeve i tendencije* (misli se na političke), Op. Ur.). *Kako stojimo na stanovištu da na nacionalno-političkom području ne smije i ne može u našoj NDH biti nikakvih drugih tendencija mimo onih koje ima Poglavar Države i naš Poglavnik dr. Ante Pavelić, a na vjersko-crkvenom području mimo onih koje imaju naši crkveni poglavari, pa da predusretnemo krivom i zlonamjernom tumačenju stvari u vezi s našim društvom i s njenim pojedinim članovima mole nadbiskupa da raspusti društvo«*. Nadbiskup je rado prihvatio svoju vlastitu odluku i inicijativu, i uvažio molbu, raspustivši društvo na radost križara i odobravanje ustaša! Jedan dokumenat više o potpunoj suradnji nadbiskupa Stepinca sa novim režimom, kome je učinio ovu uslugu, s jedne strane da likvidira nepoćudne klerikalne »Jugoslavene«, a s druge, da zadovolji za ustaštvo zaslužne križare. A Seniorat je bio također sastavni dio K. A., pa se ovime indirektno priznalo, da je bio vezan s izvjesnim političkim tendencijama, koje nisu bile u skladu sa totalitarnim svaćanjem ustaštva, koje je nadbiskup objeručke prihvatio. O tome ne može da bude sumnje. Ovim je stari rival križarstva likvidiran, i to na jedan ne-

[102] »Katolički tjednik« 20. VII. 1941. — Vidi faksimil prve stranice križarske Spomenice u: Dokumenti o protunarodnom radu, 298.

vjerojatno hipokritski kamufliran način. Svojom vlastitom voljom. Seniorat je potčinjen u KA disciplini nadbiskupu, koji je stavio takav zahtjev kako bi zadovoljio poglavnika i sebe, a nikako ne svoje križare, Seniorat je svečano nestao sa scene, videći da je i njegov »Domagoj« među prvima prišao Paveliću i ustašama.

Nije ni službena K. A. imala drugo shvaćanje od Velikog Križarskog Bratstva prema ustaštvu, poglavniku i NDH. 21. VI. predveo je Msgr. P. Esih K. A. poglavniku na poklonjenje. U toj svečanoj delegaciji bile su zastupane sve organizacije učlanjene u K. A. I to one sa sela kao i grada. U pozdravnim govorima bile su osnovne misli o zaslugama Pavelića za ostvarenje NDH. U govorima se podvlačila misao, da su članovi K. A. molili pred svim svetištima Matere Božje za ostvarenje NDH, pa su se njihove molitve i ispunile. »Poslije 22 godine nacionalnog ropstva, to su riječi predstavnika apolitičke K. A., i ćudoredne pokvarenosti, koju su nam donosili tuđinci (t. j. Srbi), s namjerom da oslabe naš otpor, minule su netragom. S Vašim ustrajnim radom i Vašom neumornom borbom obnovljena je nezavisnost Hrvatske. Sada u novim prilikama mi ćemo još gorljivije prionuti da duhovno podižemo pojedinca, da ga preporodimo u Kristu i da ga tako osposobimo za uspješni narodni rad. *Imamo razloga da vjerujemo da je i Vama bio Bog u pomoći. Vi iskrčiste novu njivu obnove kršćanstva, u Hrvatskoj. Vođeni duhom Kristovim i Ustaškim načelima spremni smo na svaku borbu za milu nam domovinu Hrvatsku.«*

Poslije predaje darova, koje su vjerni katoličkoakcijski ustaše donijeli poglavniku, uzvratio je poglavnik na pozdravne riječi. Kao što priliči, poglavnik je u govoru bio sasvim u stilu jednog crkvenog propovjednika. Dakako, ustaškog! Poglavnik je razradio misao da bez Boga nema ništa, pa tako ni ova ustaška NDH nije nastala bez Božje saradnje. I opet je Proviđenje, koje je pomoglo i njemu i narodu, da oživotvori ustašku NDH. Ali, i borba i mučenička krv, jesu rekviziti kojima operira i poglavnik, kad govori o stvaranju NDH. I K. A.-ji priznao je poglavnik zasluge za NDH, kad je podvukao da je *»u našoj političkoj borbi* sigurno i Vaša Akcija imala velikoga udjela čuvajući moral, poštenje i čast hrvatskog naroda. U svom radu ne ćete više biti osamljeni . . . «[103]

Predstavnici K. A. pošli su od poglavnika njegovu doglavniku Mili Budaku, donedavnom uredniku i izdavaču »Hrvatskog naroda«, jednom od najintimnijih suradnika još u vremenu emigracije, gdje mu je i on najviše pomagao, da se organiziraju ustaški logori u Italiji. Poznat je bio i po tome, što je ovim obučavanim ubojicama za sve moguće atentate naređivao, da se mole Bogu i pribavio im je i svećenika, da bi ih poslije izvedenih opačina odriješio od kazne božje. Takav ustaški svećenik bio je i don Mato Burić, s kojim je Budak na Liparima došao u sukob.[104] Još prije NDH

[103] »Katolički list« 1941., br. 25, 295.

[104] Mate Mustapić, Doživljaj iz ustaške organizacije. Split 1940. 12. — Kad su ustaše stigli u Zagreb saznavale su se pojedinosti koje nisu ranije bile poznate, barem ne širem krugu ustaških prijatelja. Tako je na jednom sastanku Društva Hrvatskih Katoličkih Muževa u Klanjcu, poslije predavanja jednog od gorljivih članova toga društva a isto tako i ustaše, Dragutina Opalina, inače delegata Nadbiskupskog okružja Hrvatskih Katoličkih Muževa iz Zagreba — (tema njegovog predavanja je bila: »Ustaški pokret i katolička društva i Poglavnik prema svom narodu i katoličkoj crkvi«) — saopćeno slušateljima »da su ustaše imali svoje dušobrižnike i to franjevce, »kojima je bila dužnost da duhovno odgajaju ustaše za njihov veliki oslobodilački rad, kad bude za to došao podesan trenutak.« Dakako, ovaj delegat Nadbiskupskog Okružja iz Zagreba na tom je predavanju uveliko propagirao ustašku ideju i izrazio je zahvalnost članova K. A. svima onima, naročito »braći ustašama iz naših redova« koji su se borili kao ustaše. Delegat je obradovao svoje slušatelje kad je saopćio da je Nadbiskupsko okružje Hrvatskih Katoličkih Muževa u ime sviju već čestitalo poglav-

je »Hrvatska straža« glorificirala Budaka kao velikog književnika, preporučujući ga tako posredno i kao političara, za koga se svuda znalo da je jedan od vođâ ustaškog pokreta. Možda više nego ma koja novina, baš »Hrvatska straža« uzdizala je književnu fizionomiju Mile Budaka. A zna se i zašto. Jer, Budak je, kroz romane agitirao za ideje, koje su toliko prirasle srcu hrvatskog klerikalca. »Budak je dao sliku hrvatske metropole u vrijeme, kad je pala u nesretni konkubinat s istočnjačkim srpskim mentalitetom, te se tragika i loše posljedice toga zajedništva osjeća kroz čitav roman . . .«, piše A. R. Buerov (inače fra Glavaš) o Budakovoj »Rascvjetanoj trešnji« 1940.[105] Kako je Budak surađivao s mnogim klerikalcima, i rado je iz posve demagoških razloga često polazio crkve, smatrali su ga klerikalci jednako svojim kao i ustaše. On je bio propagator ideje, da hrvatskom narodu ne dolazi opasnost iz Vječnog Grada, već iz Beograda! A, ta je parola, klerikalcima bila neobično mila i draga,i oni su je izdašno eksploatirali gdjegod bi stigli. Iz emigracije slao je Budak razne publikacije, koje su najviše klerikalci i franjevci raspačavali. U jednoj takvoj publikaciji, već 1933. zagovara Budak sva sredstva, kako bi se Hrvati odvojili od Srba osnivanjem samostalne NDH pod vodstvom Pavelića, ma da je onda uveliko iskorišćivao i stav i djelovanje dra V. Mačeka. Za njega je doslovno rekao: »Dr. Maček imade velika svojstva vođe cijelog naroda, koji se mora boriti u glavnom pasivnom rezistencijom: karakternost, granitnu postojanost, nepokolebljivu dosljednost i bratsku ljubežljivost prema svakome Hrvatu dobre volje! *Pod njegovom mirnom, a muževnom rukom zori vrijeme i ljudi u domovini za ustašku borbu dra Ante Pavelića, koji zamjernim uspjesima sada vodi i organizira narod u borbene jedinice u inozemstvu i kod kuće«*.[106] U istoj publikaciji, prvenstveno namijenjenoj američkim Hrvatima, iz koje su se činili mnogobrojni izvodi i širila ustaška propaganda, naročito u bosanskim i hercegovačkim samostanima, Budak daje sugestije, kako treba da se Hrvatska riješi Srba u NDH, onako isto kako su se Srbi riješili Turaka! U viziji, dogledavajući ustašku NDH, Budak smatra da će se taj sukob odigrati na Drini, u njenoj dolini, fatalnoj, na kojoj pucaju svjetovi, religije i države, i zato tu i nije moguće nikakvo jedinstvo. Zato je tu »moguće samo

niku za njegovo veliko historijsko djelo i za njegove zasluge za oživotvorenje NDH. (»Novi list« 5. VI. 1941.). — Treba da se kaže da je sve to bila sušta istina. I više od toga. U časopisu »Svetište sv. Antuna«, 1942., br. 5-6, 148-149 ima članak »Liparski biskup preuzv. O. Bernardini Re i Hrvati«. Iz prikaza nekog ustaškog funkcionera koji je također bio u emigraciji na Liparima vidi se da su ovi emigranti bili u velikom prijateljstvu i sa ovim fašističkim biskupom, kao i njegovim svećenicima, samim najgorljivijim fašistima. Tu ima i ovakav dirljiv detalj. »Na osamljenim liparskim ostrvima Bog im (t. j. ustašama) dade anđele tješitelje i vjerne prijatelje, koji su im zasladili dane emigracije. Najbolji prijatelj i otac naših emigranata bio je liparski biskup preuzv. g. O. Bernardin Salvator Re, franjevac kapucin. Ovaj visoki crkveni dostojanstvenik, kao dobar pastir stada svoga, očinskom ljubavlju i franjevačkim žarom, prigrlio je sve naše emigrante, koji se za njih kao otac brinuo. Biskupov primjer slijedili su i ostali svećenici, osobito župnik stolne crkve, kanonik don Bartolomeo Casolito, arhiđakon Scicchitano i druga gospoda kanonici i svećenici . . . Usrdne veze sklopljene sa svećenstvom u Liparima nisu prekinute, nego se nastavljaju u dopisivanju. Naši se hrabri junaci dopisuju sa biskupom i svećenstvom, osobito prigodom blagdana . . .« Kad je ustaša Ivan Bagarić čestitao biskupu Božić, ovaj mu je odgovorio sav zanijet za ustaše, poglavnika i naročito Milu Budaka koga je na Liparima upoznao. »Bog Vas sve blagoslovio i usrećio . . . Nadam se da ću Vas jednog dana vidjeti kad se povrati *pobjedonosni* mir našim domovima . . .« — Ovako, dakle, veze sklopljene u vrijeme ustaških spremanja da izvedu najveću izdaju na svojoj domovini bile su i dalje podržavane, i kad je ta izdaja uspjela pomoću Mussolinija i Hitlera, onda i dalje liparski biskup blagosilje ustaše i želi im svaku sreću dok ne dođe čas »pobjedonosnog mira« kako su ga talijanski i hrvatski klerofašisti zamišljali.

[105] »Hrvatska straža« 24. XII. 1940.

[106] Mile Budak, Hrvatski narod u borbi za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu. — Izdanje Hrvatskoga Kola u Sj. Državama i Kanadi. 1933., 134-134.

dvoje: ili pobjeda ili propast. Trećega nema! Vatra i voda mogu se međusobno uništiti, ali se ne mogu izmiješati. Hrvatski je narod dokazao uz teške i krvave žrtve, da je dorastao za stražara na toj evropskoj predstraži, jer je usprkos naužasnijim nasrtajima ne samo spriječio poplavu Evrope, nego ujedno sačuvao i rasne i krvne odlike svojih praotaca i prigrljenu vjeru svojih djedova«.[107]

Ovo su bile poruke Pavelićeva doglavnika, koje su klerofašisti prigrlili i za njih se zalagali u prvoj Jugoslaviji. Zato, na pozdravne riječi potpredsjednika Okružja Katoličkih muževa Stjepana Filipčića, Budak je otvorio srce predstavnicima K. A., kad im se sasvim približio u njihovu shvaćanju, podvukavši, da se pored svih sposobnosti, koje treba dati mladoj državi, mora za nju i moliti, pošto molitva čini čovjeka dobrim. *»Ja neizmjerno cijenim K. A. i svaki katolički rad. Neizmjerno cijenim Crkvu, jer nas je ona spasila. Beograd bi bio preskočio svaki zid, ali nije mogao katoličanstvo. Pravoslavci su došli u ove krajeve kao gosti. I oni bi trebali već jednom da napuste te krajeve. Istina, mnogi ne će moći otići, ali će zato htjeti preći na našu vjeru. To možda ne će biti iz najčišćeg uvjerenja i zato ćete vi djelovati da svojom molitvom i radom to djelo potpomognete«*.[108]

Upravo ove Budakove misli, koje su bile izvađene iz glave i srdaca prisutnih i neprisutnih članova K. A., bile su program ustaša i klerofašista tokom čitave ustaške strahovlade, kad se katoličilo milom i silom — o čemu će biti riječi u slijedećem dijelu ove knjige.

U takmičenju klerikalaca tko će prije da stigne do poglavnika, da mu stisne ruku, da mu pogleda u oči i da mu kaže kako je i on više ili manje zaslužan za njegovu pobjedu, nisu mogli da izostanu ni nadbiskupova uzdanica, njegovi teolozi, budući pastiri na duhovnoj, klerofašističkoj njivi. Zagrebačke bogoslove već oko stotinu godina predstavlja Zbor Duhovne Mladeži Zagrebačke, koji je u doba ilirizma nadaleko zračio kao rasadište ljubavi bratske i prema braći drugoga vjerozakona, snošljivošću i širokim jugoslavenskim i sveslavenskim osjećajima. Ali, tako je to bilo prije stotinu godina, kad su u tome sjemeništu bili sasvim drugi učitelji i duhovni vođe nego oni iz vremena prije NDH i prije nadbiskupa Stepinca. Djelovanje jezuitskih odgojitelja, protiv kojih su se nekad i Strossmayer i Rački bunili, uvedeni su zaslugom nadbiskupa Stepinca, i u zagrebačko sjemenište, kao i u nadbiskupsku gimnaziju. Plodovi njihovih napora dali su vrlo vidan, plodonosan ustaški izgled. Zrenje je bilo ubrzano njegovanjem pregnuća u duhu svih ostalih klerofašističkih nastojanja.

Zagrebački bogoslovi bili su među prvima na poklonjenju kod svoga poglavnika. Na dan pogibije Zrinskog i Frankopana, 30. IV. 1941., primio je Pavelić delegate ZDMZ-e. Bogoslovi su pozdravili poglavnika, čim je ušao u dvoranu za primanje simboličkim i simbiotičkim pozdravom »Hvaljen Isus! — Za dom! — Spremni!« — povezavši tako u jedno obje misli, crkvenu i ustašku, koje su i dosad uporedo išle i težile ka istome cilju. Članovi uprave ZDMZ-e predali su poglavniku Spomenicu iz koje je pred njim pročitano pozdravlje. Dakako, zajedno sa molitvama Spasitelju i Uskrsitelju Hrvatske, da u rukama poglavnikovim uščuva najveći i najdraži dar slobode. A Bog je dao Hrvatima o 13. vjekovnom jubileju Hrvatskoj naj-

[107] Mile Budak, Hrvatski narod u borbi, 187.

[108] »Katolički list« 1941., br. 25, 295.

dragocjeniji poklon. Bogoslovi su otvoreno ispovjedili da su njihova srca kucala za poglavnika već dugo i da su mu njihove želje plele lovorike uspjeha. A to samo zato, jer su u poglavnikovu srcu presađene ideje vodilje: Bog i Hrvati! I Hrvatska Hrvatom!

Pavelić je bio veoma dirnut iskrenom ispoviješću ljubavi koju su ti nadbiskupovi štićenici njegovali prema njemu i njegovim ustaškim idealima. U odgovoru Pavelić je potvrdio izvjesne stvari, koje je ranije nadbiskup Stepinac pred jugoslavenskim vlastima najodlučnije odricao, dakako, sa svojom mnogo puta upotrebljenom reservatio mentalis. Naime, poglavnik je, govoreći im kao otac, podvukao. da je upravo u bogoslovima našao u najtežim svojim danima najviše razumijevanja i pomoći. Kad mu nitko nije mogao da iz Hrvatske donosi vijesti ili da njegove poruke prenese u Hrvatsku, tad su to bili svećenici i fratri, bogoslovska braća, naročito oni iz Hercegovine kao i oni, koji su se nalazili u Italiji na teološkim studijama. Ovo im poglavnik nikad ne će zaboraviti. U svojim brigama za izgradnju NDH poglavnik je strahovao da ne će imati dovoljno potrebne inteligencije, kao što je sumnjao da ne će biti dovoljno svećeničkog podmladka koji će ga razumjeti i pomoći u njegovim ustaškim nastojanjima, kao što je bio slučaj 1918., kad su opustjela sjemeništa. A »takva sudbina bila bi za hrvatski narod jedan od najjačih udaraca, jer hrvatski narod bez svoga svećenstva, bez svoje Crkve, bio bi gotovo osuđen na smrt«. Ali, sve što je dosad vidio i dočekao, on je ipak pun najboljih nada. Jer, od episkopata do najmlađih bogoslova, od K. A. i križara do Marijinih kongregacija, sve je pohrlilo, da poglavniku olakša izgraditi NHD. Stoga je poglavnik, preko ovih bogoslova, obećao katoličkoj crkvi svu svoju pomoć i podršku u svim nastojanjima, naročito da će između Crkve i Države vladati potpun sklad. Štoviše, poglavnik je obećao da će se novo zakonodavstvo obazirati na sve moralne crkvene zakone, pa će ono povrede crkvenog morala jednako kažnjavati kao i ogriješenja o državne zakone. »Bit će Vam rad potpuno omogućen. Više ne će biti gospodarskih zapreka i ekonomskih neprilika. Moći ćete se posve posvetiti najidealnijem, ali i najpožrtvovanijem radu. Ne bojte se! Mi ćemo znati cijeniti Vaše žrtve, koje su za hrvatsku naciju najpotrebnije. *Zato Vas pozivam na suradnju. Pozdravite mi sve bogoslove. Vaš mi je posjet vrlo drag!*« [109]

Ali, kao što je ustaški duh ne samo prostrujao kroz nadbiskupsko sjemenište, nego ga i svega protkao, pa je i sva bogoslovska nastojanja infiltrirao, kao elemente buduće ustaške Civitas Dei, tako je isti taj duh postepeno bio osvojio i nadbiskupovu klasičnu gimnaziju koju je u Zagrebu, na Šalati podigao ogromnim sredstvima nadbiskup Bauer. U toj su se gimnaziji imali spremati kandidati za buduće bogoslove i svećenike. Dok je za vrijeme nadbiskupa Bauera, uprava gimnazije bila povjerena svjetovnom svećenstvu, (od početka bio je šef zavoda dr. Fran Barac, profesor sveučilišta i zagrebački kanonik), nadbiskup Stepinac je povjerio školu i zavod jezuitima. NDH je zatekao kao ravnatelj gimnazije jezuit Stjepan Jambreković. Sav ostali duhovni personal bio je jezuitski. Sa planom i programom trebalo je i klerikalno i politički jezuitirati cijelu nastavu i sve pitomce zavoda. A to je u vrlo kratko vrijeme uspjelo tamo, gdje to već nije ranije učinjeno. Otac Jambreković

[109] Odbor Zbora Duhovne Mladeži Zagrebačke kod poglavnika. »Katolički list« 1941., br. 18, 218.

vodio je zavod na opće zadovoljstvo nadbiskupovo kao i patra Müllerove rezidencije u Palmotićevoj ulici. Svakako, radikalnije klerikaliziranje i ustašiziranje ove škole podudara se sa dolaskom jezuita na upravu zavoda. O tome su sami upravljači zavoda dali dragocjene podatke. Otkrio ih je sam otac Stjepan Jambreković.

Poslije održane klasifikacione sjednice (15. V. 1941.) rektor zavoda i direktor otac Stjepan Jambreković, priredio je tradicionalni profesorski ručak. Za vrijeme tog ručka održao je otac Jambreković govor u kome je prije svega izrazio svoju veliku radost što je konačno došlo do ostvarenja uzvišenog ideala svih Hrvata, do NDH, pa ispred sviju pozdravlja najvećeg borca i prvog muža Hrvatske, poglavnika, a zatim njegova doglavnika dra M. Budaka, ministra nastave i bogoštovlja! Poslije toga upravio je svoje pozdrave i oproštajne riječi i profesoru Dušanu Žanku, inače poznatom klerofašistu, i suradniku ustaške »Hrvatske smotre«, koga je Pavelić postavio za upravnika zagrebačkog teatra. Otac rektor i direktor je podvukao zasluge profesora Žanka na odgoju hrvatske omladine koja mu je bila u toj gimnaziji povjerena. U kome duhu je odgajao profesor Žanko tu omladinu, i kako su je odgajali i drugi nastavnici ove nadbiskupove gimnazije, prikazao je sam profesor Žanko odgovorivši i zahvalivši se ocu rektoru i direktoru. Prema izvještaju sa toga ručka profesor Žanko je zažalio što odlazi s ove gimnazije, gdje je našao idealnog rektora, direktora i idealne kolege, a i đake *»među kojima je uvijek širio ustaški duh.* Zahvalio se napose ravnatelju, koji mu je uvijek išao na ruku, pače i u najkritičnije vrijeme. *Tako je ravnatelj zaštitio profesora Žanka, kad je ovaj bio za prošlih režima optužen, da među đacima širi ustaški duh. Tražilo se da prof. Žanko ostavi gimnaziju, ali su nastojanjem ravnatelja preč. oca Jambrekovića, uvijek tužbe protiv prof. Žanka »zabašurene«. Prof. Žanko ističe, da će mu nadbiskupska gimnazija ostati u trajnoj najboljoj uspomeni, kao i njegovi dosadanji kolege, koji su se isticali kao Ustaše«.*[110]

Kao što je otac Jambreković zabašurio, kad je trebalo govoriti istinu, zacijelo po primjeru samog nadbiskupa, jer je i on majstorski umio da zabašuri slične stvari u vezi sa njegovim kandidatima koji su u Rimu studirali, a bili su optuženi da surađuju sa Pavelićem, kako je to priznao sam Pavelić, a priznat će to i jedan od optuženih iz vremena bivše Jugoslavije, da ga je na isti način nadbiskup spasio; zacijelo isto tako, kao i nadbiskup Šarić, kad je bio s američkim ustašama, a pred vlastima u Jugoslaviji i Vatikanu sve od reda odricao. Svakako, po moralci jezuita Alfonsa Liguoria!

A u ovoj se školi tek sada počelo da sasvim otvoreno ustaški radi u svim pravcima školske nastave. I o tome su sami nastavnici i sami đaci dali dokaza u školskim zadacima, koji su bili takve vrste da je trebalo o njima sa pohvalama da se govori u časopisima. Članak »Ustaška mladež je progovorila« koji je napisao Nikola Fržop i objavio u ustaškom časopisu »Hrvatska mladost« (1942. XI.) ima misli iz zadataka đaka ove nadbiskupove gimnazije, i to samo iz tri razreda.

Na primjer, evo ovih i ovakvih rečenica dokumentarnog značaja:

»U našoj gimnaziji su svi profesori bili ustaše...« — »Ponosio sam se i ponosim se, da stanujem pod istim krovom s ljudima iz poglavnikove vojske...«

[110] Oproštaj intendanta kazališta g. prof. Žanka s njegovom dosadanjom gimnazijom. — »Hrvatski narod« 16. V. 1941.

— » U školi ... stiskanje ruku srdačnije nego obično, pogledi topliji nego prije. Profesori ulaze veseli nasmijani, kao da bi htjeli jednim pogledom ispričati svu radost i milinu ...« — »Mi moramo pokazati poglavniku da ga volimo ...« — »Imao sam uvijek nadu da će Njemačka pobijediti ...« I t. d. I t. d.[111]

Nema sumnje, da je rektor i direktor Nadbiskupske klasične gimnazije, kad je na jesen iste godine premješten na travničku jezuitsku gimnaziju, u kojoj je djelomično odgojen i sam Pavelić, produžio ovim ustaškim duhom, kao što je klerofašistički djelovao i u Zagrebu njegov nasljednik otac Ante Alfirević.

A za ovim školama nisu zaostajale ni one kojima su rukovodili i franjevci u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, a uz njih i one škole raznih milosrdnih sestara, koje su bile rasadnice ustaškog klerofašizma ne samo u vrijeme postojanja NDH, nego i davno prije nje. Samostan i škola u Širokom Brijegu bila je najprije duhovna, a onda utvrđena ustaška tvrđava, kako će se to kasnije vidjeti.

O zaslugama franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu nisu rijetko govorile ustaše za vrijeme njihova strahovladanja. Za njih je Široki Brijeg bio snažan bedem ustaštva. Franjevci i njihovi đaci bili su odlučni protivnici Maček-Cvetkovićevu sporazumu. I nastavnici, i đaci kao i bogoslovi svi su bili jednodušno protiv sporazuma, a za maksimalne zahtjeve ustaša za »potpunom nezavisnom Hrvatskom«.

Ustaški »Hrvatski narod« (4. VI. 1941.) potvrđuje to u jednoj reportaži o Širokom Brijegu.

»Tako je bilo i na Širokom Brijegu, gdje se đačka omladina nije dala prevariti sramotnim sporazumom od 1939., kada je Hrvatska prodana Srbiji. Đačka omladina po Širokom Brijegu, gdje postoji gimnazija, konvikt i sjemenište otaca franjevaca, odlučno je ustala protiv sporazuma dra Mačka i njegovih pomoćnika. *Poslije toga počela se razvijati borba na život i smrt.* Baš u to doba došao je na Široki Brijeg mladi i energični franjevac *dr. fra Radoslav Glavaš, koji je počeo sustavno voditi tu borbu ... Nove sile za rad došle su u ljeto 1940.... Borba se nastavila i širila se misao o NDH. Svako je selo imalo svoje ustaške rojeve, sa zakletim ustašama. Stvoren je nacrt za sprečavanje jugoslavenske mobilizacije.*«

Još neposrednije, jednovremeno i opcije o tom istom problemu govori i splitska »Katolička riječ« kad tvrdi da je gotovo sva klerikalna omladina bila na ustaškoj strani. »Uporedo s Hrvatima katolicima, ali podijeljeno od crkvenog organizma, jer se Crkva ne bavi politikom (!?!), koračala je i hrvatska nacionalistička omladina sa svojim vođama. Nije svaki »Pavelićevac« uvjeren katolik, ali su svi znali i bili uvjereni da je katolicizam dao hrvatsku državnost, kulturu, smisao za žrtvu i žilavost u stoljetnim borbama. Zato su, na temelju povijesti, koja je nacionalistička svetinja, bili uvjereni da bi hrvatstvo odijeljeno od katoličke vjere izgubilo veći dio svoje sadržine i svoje moći. *Zato je ustaški pokret, koji je mukom i krvlju svojih odanih članova doveo poglavnika na čelo slobodne Države Hrvatske, brojio među svojim članovima gotovo sve katoličko đaštvo, te mnoge katoličke intelektualce i građane. Duboko smo uvjereni, da će protumasonska, protukapitalistička i protukomunistička Hrvatska dalje koračati, razvijati se i cvasti u duhu tradicija hrvatske 1300 godišnje povijesti.*«[112]

[111] Vladimir Blašković. Reakcija u procjepu. »Narodni list« 24. XII. 1945.
[112] »Katolička riječ 1. V. 1941.

Za ovima nisu zaostajali ni đaci ni profesori iz franjevačke gimnazije u Varaždinu, koji su jednako ustaševali još prije NDH, a kad je ona formirana, onda su se svim žarom pridružili svima zakletim i nezakletim ustašama. Kad su đaci ove gimnazije, zajedno sa svojim profesorima-franjevcima posjetili Bjelovar (20. i 21. VI. 1941.) priredili su koncerat, na kome su se izvodile ustaške pjesme, koje su slušatelje oduševile, a jednako i izvjestioca bjelovarske »Nezavisne Hrvatske«. Jer, »ovim posjetom i svojim nastupom dokazali su č. o. Franjevci da su zdrava grana na stablu hrvatskog naroda, koja obećaje ploda za budućnost. Poglavnik naglašuje vrijednost rada, a evo u ovoj zgodi *mogli smo se uvjeriti da naši č. o. Franjevci i ako tiho i nečujno rade u punom smislu riječi prema namisli Poglavnika, spremajući budućim pokoljenjima naraštaj, koji će u požrtvovnosti i radu uvijek i svagdje biti za Poglavnika i Dom spreman*«.[113]

Već iz ovo nekoliko markantnijih primjera vidi se da je kroz sve crkvene i klerikalno-političke ustanove pripravljano ustaštvo i da su ga sve ustanove, najviše kao i najniže prihvatile kao svoje rođeno čedo. Kroz sve se te ustanove širio ne samo radikalni katolicizam i klerikalizam, nego i najradikalniji nacionalizam, koji se povezao sa Pavelićevim ustaštvom na život i smrt. To je priznao Pavelić, to doglavnik, to »vojskovođa«, to sva ustaška štampa. Iz svega je zračilo uvjerenje, kao da je katolička crkva prvi ustaša! Prije NDH i pri njenoj pojavi.

»Nezavisna Država Hrvatska«, ustaški list, u broju 33, 1941., na 42 strani, donosi ovo ustaško zahvalno priznanje predstavnicima katoličke crkve u NDH.

»U svim vremenima naše je svećenstvo bilo na ponos narodu i domovini, pa i pri obnovi hrvatske države! Ono je zaslužilo da se njime ponosimo, jer je, naročito zadnjih dana pred ustanak, igralo važnu ulogu.

Iz župskog ureda mladi je župnik još u doba diktature izbacio sve znake srpstva i jugoslavenstva, a pod raspelo je objesio prazan okvir, koji je u danima narodne nevolje javno vapio za poglavnikovom Hrvatskom: »Gdje si, Pravdo, čekaju te prazni okviri?!«

Franjevačke gimnazije u Sinju, Širokom Brijegu, Travniku i Visokom, bogoslovska učilišta u Makarskoj i Mostaru, Splitu, pa i teološki fakultet u Zagrebu, bili su prava žarišta nacionalne svijesti i gnijezda iz kojih su godišnje izlijetala jata ne samo levita i radnika u vinogradu božjem, *već i narodnih boraca, odgojitelja narodne i ustaške svijesti ... Na tajnim ustaškim sastancima mladi je svećenik bio redovan član, a sa sjednice je zalazio među ispaćeni narod i bio uvijek glavni promičbeni faktor u narodnom oslobodilačkom pokretu*«.

Ovako je pripravljena i dočekana NDH! Jednakim žarom, zanosom, voljom i borbenošću radit će klerofašizam na njezinu učvršćivanju i izgradnji prema pozivu nadbiskupa Stepinca od 28. aprila 1941. Sve do njena sloma, maja 1945.!

[113] »Nezavisna Hrvatska« 4. VII. 1942.

XVII.

TEROR I KATOLIČENJE

„Sveta — Božja — Kristova — Vojujuća — Hrvatska“

Sav viši, ali i znatan dio nižeg hijerarhijskog sloja katoličke crkve u NDH, bio je obuzet fiks idejom da je Providnost odredila NDH jednu osobitu misiju obrane zapadne civilizacije i rimokatolicizma od pravoslavlja i komunizma. I Vatikan kao i vodeće ličnosti katoličke crkve u Jugoslaviji, strahovali su, da je pravoslavlje stalo penetrirati sve do granice Italije. Stoga su se Vatikan i njegov vjerni i poslušni suradnik u toj misiji, već u vrijeme Jugoslavije nadali, da će poslije Rimskih ugovora (18. maja 1941.) i poglavnikove posjete sa čitavom državnom delegacijom Njegovoj Svetosti Piju XII. moći da se NDH izgradi u neprelaznu branu protiv pravoslavlja kao izrazito katolička država, a s druge bit će u izvjesnoj mjeri traženi cordon sanitaire protiv ruskog komunizma. Kao prava Civitas Dei, ma da je u njoj pored blizu pet miliona katolika (Hrvata, Slovenaca i ostalih narodnosti, kao Nijemaca, Madžara, Čeha i Slovaka) bilo i 1,885.943 pravoslavnih Srba i ¾ miliona Muslimana.[1] Međutim, velika sila, prava duhovna velevlast, kao što je Vatikan, prelazila je preko ove stvarnosti ka oživotvorenju ovog velikog zadatka. Treba dozvati u pamet naprijed spomenutu činjenicu — poslije poglavnikove posjete Vatikanu i komentar Šarićevog »Katoličkog tjednika« koji je najvećom radošću tvrdio da je time udarena brana prodiranju pravoslavlja — na Drini!

Stepinčev »Hrvatski glas«, neposredni nasljednik Šimrakove »Hrvatske straže«, pisao je najodvratnije pamflete protiv bivše Jugoslavije i svega onoga što je Jugoslaviji moglo poslužiti za konsolidaciju i snalaženje. Nema sumnje, da ovaj klerikalni dnevnik nije govorio ništa o Jugoslaviji, što bi se moglo kositi sa osnovnim političkim linijama Vatikana na Balkanu. Kad je oživotvorena NDH »Hrvatski glas« je kao prava jerihonska truba NDH zvala na uzbunu protiv već slomljene Jugoslavije. Znalo se i zašto! Radi ona dva miliona Srba u NDH. »Hrvatski glas« stalno ponavlja svoju radost i sreću što više ne postoji Jugoslavija. A za taj isti »Hrvatski glas«, imalo se moliti u crkvama po odredbama nadbiskupa Stepinca, kao što se to činilo za »Hrvatsku stražu« na dan katoličke štampe. Zato, što je i Hrvatski glas« kao sastavni dio K. A. bio pod nadzorom i blagoslovom zagrebačkog nadbiskupa.

> *»Prije svega već samo uklanjanje štetnog daljnjeg utjecaja srpskoga pravoslavlja i bizantinizma na hrvatski narod, koje je nastalo raskinućem veze sa Srbima, već je samo po sebi jedna od najvećih ćudorednih koristi novog stanja. Tim je uklonjen sam izvor i zatrpana kaljuža odakle je dolazilo moralno raspadanje.* Pogotovu kad se znade da je tim odzvonilo masoneriji, židovstvu, komunizmu, jugosokolstvu i drugim liberalnim sporazu-

[1] Krunoslav Draganović, Opći Šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, 554—557.

maškim skupinama, koje su bar u Beogradu imale najčvršću podlogu, a koje su svojim bezvjerjem i materijalističkim nazorom na svijet ćudoredno razarale hrvatski narod. Nakon uklanjanja tih glavnih uzročnika društvenog nemorala, kreće se rad hrvatske vlade u dva smjera: da što više iz hrvatske sredine *ukloni i zatre* posljedice višegodišnjeg srpskog utjecaja i da u tu sredinu unese na sva područja narodnog života što više elemenata poštenja, pravde i čestitosti.«

Ovaj »Hrvatski glas« označava ustaški bijes, koji se svom razornom divljinom već pokazao na svim stranama, gdje god je bilo Srba, kao »ustaški askez«. Zato on na svim stranama vidi novi »etički duh«, koji je ovladao u NDH i koji se manifestira u zakonima protiv psovke, protiv pijančenja i kocke, a nadasve stoga što se na sve strane otvaraju nove *katoličke* gimnazije s pravom javnosti.[1] Klerofašisti u »Hrvatskom glasu« ispovijedaju svoja fašistička i nacistička radosna raspoloženja bez uvijanja, jer se u »novoj Evropi« koja pod genijalnim vodstvom Hitlera proživljava svoju katarzu, u kojoj se ruše oltari sa zlatnim telcima, doživjela je i Hrvatska, obnovljena i oprana mučeničkim žrtvama, svoju katarzu«.[2]

Rimska Kurija, Hitler i Mussolini, Pavelić i Stepinac, Budak i K. A. naći će se na jednom te istom i zajedničkom poslu kao »obnovitelji« ove preporođene i od pravoslavlja oslobođene Hrvatske.

Sa stvaranjem NDH činilo se Vatikanu da je došao trenutak da i drugu državu na periferiji srednje Evrope, poslije Slovačke, uredi po načelima Syllabusa Pija IX. i Pija X. Samo je po sebi razumljivo, da je ustaški režim, shvaćajući zamašitost ove koncepcije, koja je izvirala i iz njegovih nastojanja, kao što je i uvirala u njegove ciljeve, sa svim svojim raspoloživim snagama pregnuo, da uzvrati klerikalizmu sve ranije učinjene usluge. Naime ciljevi ustaške NDH potpuno su se podudarali s onima Rimske Kurije kao i fašističke Palazzo Venezia. Tako će se krajnji šovinističkim i fašističkim imperijalizmom podjarivani ustaški nacionalizam naći će na zajedničkoj dužnosti klerofašističkih zadataka, kako bi se spomenuta strahovita nezgodna etnografska statistička pozicija vjerskih razmjera uklonila sa dva jedino moguća sredstva: t. j. milom, ustvari prisilnim pokatoličavanjem pravoslavaca, pa tako dosljedno kroatiziranjem Srba, ili nasilnim uklanjanjem i klanjem, dakako, sve: ad majorem Dei Gloriam.

Na ovaj se, dakle, način a za taj veliki cilj imala izgraditi prava i »sveta i božja Hrvatska« kako su je klerikalne novine priželjkivale, a crkveni i ustaški velikodostojnici toliko puta spomenuli kao glavni i krajnji cilj NDH. Na tom poslu su se srele i do krajnosti solidarizirale i stopile dvije ideologije, ustaško-fašistička i klerikalno-rimska.

Da bi se što pravilnije ocijenila i shvatila pojava pokatoličavanja pravoslavaca u masama, kao i krvavi progon Srba od strane ustaških avangardista, objasnit će sami pojedini ustaški čimbenici, koji su davali za taj cilj direktive. Ne samo pojedincma nego i čitavim ustaškim formacijama i razdraženim pristašama, podbadanim amoralnim instinktima i strahovitom mržnjom koju je protiv pravoslavlja, što je dosljedno značilo protiv srpstva, isticao jednako neki logornik, kao što je to činio

[2] »Hrvatski glas« 12. VIII. 1941.
[3] »Hrvatski glas« 14. VIII. 1941.

fanatički franjevac, jezuita, kapelan, župnik, kanonik pa i sam biskup ili nadbiskup. Svi su se oni na tom poslu takmičili, a opet taj i takav posao nazivala je klerofašistička štampa kao najvišu etičku i patriotsku dužnost.

Već prvih dana ustaškog režima pokazalo se da će se prema pravoslavlju, ustvari prema srpstvu u NDH zauzeti jedan neobično oštar, zločinački stav. Bilo je jasno, da će se građani i seljaci pravoslavne vjere tretirati ne samo kao državljani drugog reda, nego kao lica izvan zakona. Prve reformne policijske mjere to su rječito pokazivale. Srbima pravoslavcima naređeno je u Zagrebu, kao i u ostalim gradovima da nose oko ruke plavu traku na kojoj je imalo da bude slovo P. jer se ni tom mjerom nije htjelo priznati da u ustaškoj NDH mogu da postoje i da žive Srbi. Tako je ovaj znak P = Pravoslavac imao da bude srednjevjekovni getovski znak za prokazanih 1,885.943 Srba, koji su imali da prođu ili »vjeri djedova«, ili da ih se ukloni iz NDH i to ili emigracijom u Nedićevu Srbiju ili odašiljanjem Bogu na istinu, sa spasenim i nespasenim dušama. Tako je ovo slovo P osim svog političkog obilježja imalo i čisto vjersko, jer je njime militantni klerikalizam, sada dominantan u ustaškom režimu, s kojim je uspostavio punu intimnu suradnju prvih dana NDH, obilježio svoj krstaški pohod na omraženo pravoslavlje. Sjetimo se i opet samo komentara posjeti poglavnika Vatikanu i »udaranju brani od pravoslavlja«!

Doglavnik dr. Mile Budak održao je veliku ustašku skupštinu 6. juna u Križevcima, dakle poslije posjete Vatikanu. U tom se govoru dr. Budak osvrnuo i na vjersko pitanje u NDH sa ustaške točke promatranja. Dr. Budak sazvao je skupštinu poslije službe božje, kojoj je prije toga morao prisustvovati sav sazvani narod. Taj običaj provodit će se odsada stalno, pa će se nerijetko dešavati, da se služba božja održi na otvorenom mjestu, a poslije toga će poslužiti oltar za govornicu, sa koje će ustaški funkcioneri harangirati narod.[4] Prešavši na tumačenje vjerskih odnosa u NDH dr. Budak je podvukao, da činjenica, što je skupština započeta sa misom »dokazuje da je Hrvatska država kršćanska«.

»I to mi uvijek naglašavamo. Ona je država islamska, gdje je naš narod islamske vjere. Ja naglašujem ovo, jer je potrebno, da se znade, *da smo mi država dviju vjera, katoličke i muslimanske.* Mi znamo, koliku je ulogu naša vjera kršćanska odigrala u povijesti našoj, pa je stoga i držimo. *Mi bismo je već iz političkih razloga držali, jer je to bio jedini bedem, koji Beograd nije nikada mogao preskočiti.* Karakteristično je, da neprijatelj obično navaljuje na ono, što smatra, da mu je najpogibeljnije, *i komunisti i Srbi,* navaljuju najviše na vjeru, jer znadu, kad bi nam to porušili, da bi s nama mogli raditi što hoće. Međutim ti naši pravoslavci koji vele, da su ateisti i protiv popova, čine to pred nama. Čim dođe krsna slava ili sveti Sava, da vidiš kako pale kandila. Oni su vjeru spojili s narodnošću i govorili su: »Naše crkve i naši manastiri, to su naši kameni međaši.« Zato ih posadiše u Celju, Mariboru, Sušaku i Splitu. *Međutim, ako Bog da, taj će njihov kamen međaš nestati iz hrvatske države, jer ne može se međašiti po tuđim njivama.* Samo oko svoje međe možeš urediti međaš. Mi imamo braću i sestre, još jednu dragocjenost, koju vi upravo baš ovdje osjećate, a to je naša grčko-katolička crkva. Kad govorim katolička, onda se tiče i njih. Mi Hrvati možemo biti

[4] Vidi odgovarajuću sliku: Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, 193.

srećni i ponosni što imamo tu svoju vjeru, a ujedno moramo biti svijesni, da su naša braća Muslimani naši najčišći Hrvati kao što je već naš blagopokojni učitelj Ante Starčević govorio. To je jedna od vrednota, koju moramo ugraditi, kad izgrađujemo našu NDH.«[5]

Ova Budakova vjerska izlaganja, »Katolički list« je redigirao na taj način, što je izostavio ono mjesto, na kome se odaje priznanje islamu i gdje se govori da je NDH ne samo kršćanska nego i islamska država. Ali je zato »Katolički list« podvukao čitav niz ostalih Budakovih misli, karakterističnih za shvaćanje njegovo kao i ustaškog pokreta s obzirom na odnose države prema crkvama i vjeri, kao i pomoći, koju će država ukazati crkvama.[6]

Na velikom ustaškom zboru, održanom 13. VII. 1941. u Karlovcu, dr. Budak govorio je opet o vjeri i crkvi kao i o poglavniku, čijim radom po njegovu sudu, a to smo vidjeli i po sudu nadbiskupa Stepinca, rukovodi Božja Providnost. Svakako sasvim dosljedno pošto je čitav ustaški pokret bio od prvih dana NDH povezan sa crkvom i njenim najvišim, kao i najnižim službenicima.

»Cijeli paglavnikov rad nije ništa drugo nego Providnošću božjom izrađeni lanac događaja činjenica i žrtava, koji je morao dovesti do uspjeha, kao što je 10. travnja, kad je proglašena NDH. Mi smo razumije se samo sobom, neizmjerno zahvalni našim velikim prijateljima Nijemcima i Talijanima, koji su nam mnogo pomogli. Nas je Providnost božja postavila na veoma zanimljiv komad zemlje. Ovdje se križaju svjetovi, križaju se interesi, i to je naša najveća sreća, jer se ne mogu lako uskladiti ti interesi, pa da ne dođe do sukoba, treba ih usklađivati s najvišim obzirom jedni prema drugima. *Mi, koji smo učili povijest, znademo, da je Svemogući postavio na Drini granicu svjetova.* Tamo vam je pukla najveća crkva, koja je ikada postojala, otkada je svijeta i vijeka, katolička crkva. Tamo je puknulo i najveće carstvo, koje je ikada postojalo, rimsko carstvo. Drina je granica Istoka i Zapada. Nas je Providnost božja postavila, da budemo čuvari naše granice, i to naši veliki saveznici dobro znaju i to cijene, jer smo vjekovima pokazali, da smo dostojni graničari. Zato dobismo naslov »Antemurale Chrigtianitatis«. Ja bih doduše bio sretan, da nam nije dana ta sreća, i da nas je gorka čaša mimoišla, ali kad nas nije mogla mimoići, onda smo ponosni na taj naslov. Naši pravoslavci i njihove vladike i popovi zanose se za svetu majčicu Rusiju, jer misle, da je to neki, sveti pravoslavni komunizam. Ja im želim da im počeše leđa taj sveti pravoslavni komunizam, pa da vide kako će im biti . . .

Braćo i sestre! Cijeli ustaški pokret temelji se na vjeri. To je prije svega velika vjera u našu pravednu stvar, velika vjera u Svemogućega, koji pravednoga nikada ne ostavlja. Na našoj odanosti crkvi i katoličkoj vjeri temelji se cijeli naš rad, jer nas je povijest naučila, da kad ovdje ne bismo bili katolici, da bi nas davno nestalo . . . Ja sam uvjeren, da bismo mi inače nestali, kad ne bismo bili rimokatolici. Mi to znamo i ovih dvadeset godina, bez obzira na to, što se sav naš kler nije uvijek držao kako bi trebalo držati. Ipak Beograd nije mogao preko tog silnog bedema preskočiti. Sve je zabranio, ali tu vjeru, koju ispovijeda sav hrvatski narod ovdje, nije mogao zabraniti, i to je bila naša snaga. *Ustaški pokret zato i propovijeda osjećaj za tu vjeru, jer je ona bitna sastojina naše duše i temelj ustaškog pokreta.*

[5] »Katolički tjednik« 20. VII. 1941.
[6] »Katolički list« 1941., br. 29.

Ta velika vjera i vjera u našu pravednu stvar pomogla je poglavniku, da nije klonuo onda, kad bi i najjači klonuli, onda, kad i među vama 90% nije vjerovalo u uspjeh njegove politike, onda kad je cijela službena politika Beograda i Evrope, osim Italije i Njemačke, bila protiv našeg poglavnika, kad je među hrvatskim narodom sijano nepovjerenje u pravičluk i mirotvornost, onda je on držao tolikom vjerom, znao, da mora pobijediti i uspjeti. Stoga, braćo i sestre mi i dalje gradimo na temelju te velike vjere i našu stvar i našu crkvu . . . Eto, braćo i sestre na te svetinje, na crkvu, vjeru i obitelj, najviše navaljivahu naši najveći neprijatelji, a to su pravoslavci svih klasa i boljševici. Proračunati neprijatelji traže uvijek najosjetljivije mjesto i kušaju na nj udariti. Ali baš se tu namjerio na najveći otpor, jer je na tim temeljima bazirana ideologija ustaškog pokreta.«[7]

I ovo zborovanje na kome je održao dr. Mile Budak pravo predavanje o klerofašističkoj ideološkoj simbiozi ustaškog pokreta, koje je bilo usmjereno protiv pravoslavlja, dosljedno protiv srpstva, održano je također poslije svečane mise, kojoj su po običaju prisustvovali svi ministri, veliki župan i drugi ustaški odličnici. Ovu je misu čitao pomoćni zagrebački biskup barun dr. Salis-Seewis, koji je prije toga blagoslovio županijsku zgradu. Svi ti velikodostojnici kasnije su slušali Budakov govor i na mnogim mjestima odobravali njegovim izlaganjima.[8]

Svuda, gdje se Mile Budak na ustaškim zborovima spoticao tih mjeseci za pitanje pravoslavlja i Srba u Hrvatskoj, on je ili određeno i jasno ili u aluzijama prijetio sa progonima. U Vukovaru je 8. jula ustvrdio, da Srbi koji žive u Hrvatskoj i nisu Srbi, nego »dotepenci« (prosjački doseljenici) s istoka koje su kao nosače i sluge doveli u Srijem Turci. »Oni su ujedinjeni samo s pravoslavnom crkvom, a mi nijesmo uspjeli da ih asimiliramo. Međutim neka znaju da je naša lozinka: *ili se pokloni ili se ukloni«*. Na ove je aluzije ogromna masa prisutnih ustaša aplaudirala, smatrajući kao potpuno prozirne direktive, koje su dolazile sa strane najmjerodavnijeg interpreta ustaškog programa i ustaških namjera u vezi s uređivanjem NDH na osnovi njihovih načela.[9] U Pakracu na zboru 20. VII. 1941., Mile Budak je masu harangirao najodvratnijim podjarivanjem na antisrpsku aktivnost. »Vi dobro znate i za onu narodnu: »Jednoga Vlaha posadi i pogosti za stolom, a drugoga sveži u vreću i sjedni na njega. Što ti onaj misli za stolom, isto ti misli onaj pod stolom. Zato zapamti i ovo: »S Vlahom (tj. Srbima)) jedi samo pola zdjele. a od pola zdjele ubij ga zdjelom po glavi, jer će i on tebe . . .«[10]

U Gospiću na velikoj skupštini fanatički ustaša Mile Budak bio je već potpuno jasan i na nezaobilazan način pokazao, kako ustaše misle da riješe pitanje potpunog istrebljenja Srba. On je rekao: *»Jedan dio Srba ćemo pobiti, drugi raseliti, a ostale ćemo prevesti u katoličku vjeru i tako pretopiti u Hrvate.«* Ovakvog klerofašističkog ideologa s razlogom su posjetili predstavnici K. A. — kako je to pokazano u prethodnom poglavlju.

Dr. Mile Budak nije bio u ustaškoj vladi jedini, koji je na rješavanje postavljenog t. zv. srpskog pitanja ili pitanja blizu dva miliona Srba na ovakav klerofašistički način gledao. Ovako, kao što je on govorio, poticao i savjetovao,

[7] »Katolički tjednik« 17. VIII. 1941.
[8] Idem.
[9] »Hrvatski narod« 9. VII. 1941.
[10] »Hrvatski narod« 22. VII. 1941., 24. VII. 1941.

govorili su i poticali narod i drugi poglavnikovi doglavnici i ministri, za koje je inače nadbiskup Stepinac u svojoj okružnici od 28. aprila 1941. rekao, da ih dobro poznaje i da ima u njih puno povjerenje, pa tako neka imaju povjerenje i svi ostali svećenici, na koje se obratio nadbiskup Stepinac. Zacijelo stoga, da bi se sa njihovim autoritetom pomogla da stvori »Sveta i Božja Hrvatska«. Ministar dr. Milovan Žanić, koji je imao čast da ga nadbiskup Stepinac posjeti prvog dana po proglašenju NDH, da ga pozdravi i da mu čestita NDH, na ustaškom zboru u Novoj Gradiški, ukazao je na nemogućnost nekog kompromisa između katolika i pravoslavnih u istoj državi.

»Ustaše! Da znate: Ja govorim otvoreno: Ova država, ova naša domovina mora biti Hrvatska i ničija više. I zato oni koji su došli ovamo, ti treba i da odu. Događaji kroz stoljeća, a osobito ovih dvadeset godina pokazuju, da je tu svaki kompromis isključen. *Ovo ima biti zemlja Hrvata i nikog drugoga i nema te metode, koju mi nećemo kao ustaše upotrebiti, da načinimo ovu zemlju zbilja hrvatskom i da je očistimo od Srba, koji su nas stotine godina ugrožavali i koji bi nas ugrozili prvom zgodom. Mi to ne tajimo, to je politika ove države i to kad izvršimo, izvršit ćemo samo ono što piše u ustaškim načelima.* Neka se ne zaboravi, da mi imamo van naših granica u samoj Americi oko osam sto hiljada Hrvata, pa nećemo taj jadni svijet, koji je išao u Ameriku trbuhom za kruhom, jer ga nije imao u svojoj domovini, ne ćemo zaboraviti taj svijet. *Taj svijet treba da dođe natrag i da ovdje nastani ognjište koje ćemo očistiti.«*[11]

Ove prijetnje, koje su dolazile s vrhova ustaške uprave, već su u tim danima imale i svoju strahovitu, jezivu primjenu. Jer svaki ustaša razumio je svoje vođe da treba brzom koljačkom metodom rješavati ovo znamenito klerofašističko pitanje. Odvođenja talaca u logore, hapšenja na sve strane, pljačkanja i ubijanja pravoslavaca, najprije svećenika i inteligencije, pa onda i seljaka, pojedinačno i u skupinama, bila su već na svakodnevnom redu u Hrvatskoj, Dalmaciji i Srijemu, Bosni i Hercegovini. Iza njih brzo su došli na red i svi hrvatski rodoljubi, naročito prvi ustanički borci i njihovi istomišljenici i pomagači. Naročito oni, koji su ma kakvim vidnim načinom pokazivali da očekuju od SSSR, koji je Hitler napao. Odatle sa svih strana ustaške i klerofašističke terorističke grupe traže komuniste i pod tim vidom vrše nezapamćeni teror nad van zakona stavljenim narodom.

Dr. Mirko Puk, ustaški ministar pravde, bio je jednakih pravnih pogleda na državljane nekatolike i nemuslimane, kao i njegovi drugovi Budak i Žanić. Na zboru u Križevcima (6. VII. 1941.), na kome je prije njega govorio dr. Mile Budak i on je dodirnuo pitanje doseljenja Srba u srijemske, slavonske i druge hrvatske krajeve u vrijeme turskih najezdi. Ove Srbe ministar pravde naziva kao pljačkaše, talog i smeće sa Balkana. Za njega je nemogućnost, da u jednoj državi stanuju dva naroda, pogotovo da oba vladaju. Prema tome, Srbi, koji su došli u Hrvatsku prije dvjesto i tristo godina, imaju da se vrate odakle su i došli. Ponovivši Budakovu poruku Srbima: »Ili se uklonite ili se poklonite«, on ju je uz veliko odobravanje prisutnih krvožednih ustaša dopunio: *»Ili se uklonite iz naše domovine milom, ili ćemo vas istjerati silom.«*[12]

[11] »Novi list« 3. VI. 1941.
[12] »Novi list« 7. VII. 1941.

Ove i ovakve najzločinačkije misli gutali su razjareni ustaški suradnici i u bolesnoj fantaziji i težnji za toliko željenom i decenijama traženom odmazdom, stvarali planove kako da zadovolje svoje vođe. Ova bratoubilačka prijetnja, nailazi na puno odobravanje i mnogobrojnih prisutnih svećenika. Ustaški vođe ukazivali su u takvim govorima da Hrvatsku treba očistiti ne samo od Srba, nego od Židova, komunista i svih antifašističkih naprednih hrvatskih elemenata. Sve je to masa slušala poslije prisustvovanja misi, na otvorenome prostoru, na velikoj tribini. A misa je započimala tek kad bi muzika odsvirala ustašku himnu. Zacijelo ovakve blasfemične pojave bile su rijetke i u samoj fašističkoj Italiji.

U toku teških zbivanja i najužasnijih progona Srba, dr. Mile Budak morao je da opravda svoja ustaška postupanja samo logikom i dijalektikom srednjovjekovnog sistema borbe za Krista, ognjem i mačem. Jer, već su se sa mnogo strana čuli glasovi užasnutih rodoljuba Hrvata, koji su stali ukazivati, da takvih zvjerstava jedva da poznaju i srednjovjekovni inkvizitori. Jedva ih znaju i fanatični vjerski ratovi. U Ivancu 3. VIII. 1941., i opet na ustaškom zboru, bio je doglavnik Mile Budak prisiljen, da pred zbunjenim seljacima, koji su već i u Zagorju mogli da čuju o ustaškim zvjerstvima po Bosni i Srijemu, koja se vrše nad pravoslavcima, opravda ta postupanja, uzevši za primjer samu katoličku crkvu. *»Treba se sjetiti da katolička crkva, koja nije teroristička organizacija niti je vode maloumni, vodila šest križarskih ratova za oslobođenje Kristova groba. I išlo se tako daleko, da su i djeca išla na križarsku vojnu. Kad je to tako bilo u XI. i XII. stoljeću, mi smo sigurni, da ta crkva razumije i ustašku borbu.«*[13] Doglavnik Budak reagirao je time nesumnjivo na stav izvjesnog broja, iako veoma maloga, onih svećenika, koji su ustaška zvjerstva otvoreno osuđivali. Takav je bio stav i dra Josipa Lončara, zagrebačkog kanonika, gotovo jedinog na Kaptolu, koji se revoltirao i užasavao nad strahovitim zločinima, koje su stali da vrše ustaše nad bespomoćnim i van zakona stavljenim Srbima, kao i ostalim antifašističkim rodoljubima. Naročito se dr. Lončar revoltirao nad izvršenim smrtnim kaznama bez prethodnog suđenja. O tome je on održao i jednu propovijed vezujući svoje antiustaške misli sa zapoviješću Gospodnjom: »Ne ubij«! Ustaški špijuni, koji su se nalazili u crkvi našli su da je svojom propovijedi dr. Lončar izvršio protudržavnu propagandu i da je uvrijedio samog poglavnika. Dr. Lončar bio je zatvoren i od pokretnog prijekog suda u Zagrebu osuđen 23. VIII. 1941. »radi uvrede državnog poglavara i radi protudržavne promidžbe na kazan smrti strijeljanjem.« Za dr. Lončara, koji je odbio da podnese molbu za pomilovanje, intervenirao je papinski legat Marcone, te je kazna smrti pretvorena u kaznu teške tamnice u trajanju od dvadeset godina.[14]

Visoki ustaški funkcioner dr. Mladen Lorković, kasniji ministar vanjskih poslova, na ustaškom zboru održanom 27. VII. 1941. u Donjem Miholjcu, razradio je također istu misao, zajedničku ustaškoj vladi kao i hrvatskom episkopatu. I njegova je osnovna teza bila da se hrvatski narod »mora očistiti od svih onih elemenata, koji su za taj narod nesreća, koji su mu tuđi i strani, koji u tom narodu rastvaraju nje-

[13] »Novi list« 4. VIII. 1941.
[14] »Vrhbosna« 1941., br. 7—8., 165. Poslije kratkog vremena bio je posve amnestiran.

gove zdrave snage, koje su taj narod kroz desetljeća i stoljeća gurali iz jednoga zla u drugo. To su naši Srbi i Židovi.«[15]

Ovako gotovo svi odreda, ustaški funkcioneri, laici ali i svećenici.

Otvorenošću i iskrenošću izražavanja i objavljivanja planova o istrebljenju Srba i pravoslavlja, sve je ipak nadmašio poglavnikov banjalučki stožernik dr. Viktor Gutić. Na svom terorističkom putu mjeseca maja 1941., koji ga je vodio kroz Bosansku Krajinu, i kud god je prošao, širio je jezu terora koji ima da dođe. Gutića je svuda dočekivalo domaće svećenstvo i pozdravljalo ga kao spasioca čitavog kraja. U Prijedoru, kao i u svim ostalim mjestima, kroz koja je prošao, održao je govore pune prijetnja upućene Srbima. Ustaški reporter banjalučkih novina »Hrvatska Krajina« zabilježio je jedan niz strahovitih izjava ovog monstruoznog ustaše, pravog patološkog primjerka najzvjerskijeg koljača. Stožernik dr. Gutić otvoreno upućuje prijetnju svim neprijateljima NDH, da će se uskoro poduzeti sve, da ih se ekonomski uništi, da ih se iskorijeni i daje im se savjet, da se dragovoljno isele za područja NDH, jer će uskoro i sami uvidjeti, da im života među Hrvatima nema. U Sanskom Mostu održao je dr. Viktor Gutić govor, za koji njegov reporter kaže, da je historijskog značenja, ne samo za Sanski Most nego i za cio hrvatski narod. Dakako, i on poznaje nebeske tajne, jer prema uzoru nadbiskupa i biskupa, i ostalih ustaša, kao što su bili Mile Budak i ostali, te hvali, da je Providnost zaslužna, što je Hrvatskoj dala poglavnika. Gutić je zahvalio i ustaškim saveznicima, velikim vođama Hitleru i Mussoliniju, koji su omogućili ispunjenje višestoljetnog sna Hrvata. Zahvalio je mladim ustaškim suradnicima, koji su položili zakletvu ustašku još u Jugoslaviji, kojih da je bilo, kako to on podvlači, u samoj Hrvatskoj preko tri stotine hiljada i pored savršene »obavještajne službe«!

»Nema više srpske vojske! Nema više Srbije! Nema gedža naših krvopija, nestalo je ciganske dinastije Karađorđevića pa i *kod nas — uskoro — drumovi će poželjeti Srbalja, al' Srbalja više biti ne će. Izdao sam drastične naredbe za njihovo potpuno ekonomsko uništenje, a slijede nove za potpuno istrebljenje. Ne budite slabi ni spram jednoga. Držite uvijek na umu da su to bili naši grobari i uništavajte ih gdje stignete a blagoslov našeg poglavnika i moj ne će vam uzmanjkati. Svaki, koji se za njih bude zauzimao, postaje samim tim neprijateljem hrvatske slobode . . . Srbi neka se ne nadaju ničemu, i za njih je najbolje neka se isele, neka ih nestane iz naših krajeva.*«

Ove upute koje je dao ustaškim starješinama i njihovim suradnicima bile su doslovno shvaćene kao definitivno rješavanje srpskog pitanja. Načelnik Sanskog Mosta, Rešić zahvalio se Gutiću »na patriotskim riječima i uputama za daljni rad i u ime svojih građana obećao je, da će se do tančine tih uputa držati . . .« Svečanome ručku, na kome je domaće mlado svećenstvo učestvovalo, prisustvovao je i talijanski vojni svećenik, bile su izrečene zdravice, pune borbenog duha i »svete uzbune!« Poslije ručka bio je prijem u općini predstavnika iz Majdana, Kamen Grada, Čaplja i Kijeva, sela u kojemu su nedavno »usijane glave«, kako to kaže izvjestilac, t. j. Srbi izazvali pokolj i uništenje vlastitog sela od kojeg je svega preostalo 27 stabala, urešenih nakon zahvata hrabre njemačke vojske sa 27 lješina, »da budu memento

[15] »Hrvatski narod« 28. VII. 1941.

ostalima, da su vremena srpskih hajduka davno prestala . . .« Gutić je bio oduševljen junačkim držanjem ustaških koljača među kojima se naročito istakao Hasan Šabić, »koji je oko, sada sa zemljom sravnjena sela Kijeva, pokazao lijepu odvažnost u borbi sa takozvanim četnicima i mnoga od spomenutih lješina je izazvana njegovom kuglom.« Gutić ga je nagradio sa dvije hiljade kuna krvninom za nagradu u učestvovanju u tom pokolju srpskih seljaka.[17]

A ovaj dr. Gutić, prava zvijer u spodobi čovjeka, bio je istodobno i jedan primjerni ustaški misionar, naročito zaslužan sa svojim posebnim »psihološkim« metodama za predobijanje »šizmatičkih« duša za katolicizam, kako bi bio i u Pavelić-Stepinčevoj NDH jedan pastir i jedan ovčinjak. Svoje političke i misionarske odluke donosio je nesumnjivo u skladu sa samim poglavnikom. Povrativši se iz Zagreba, gdje je bio primljen kod poglavnika, Gutić je 28. V. 1941. izjavio, »da je na svoje zadovoljstvo, a na korist naroda, svršio u Zagrebu velike i važne poslove. Sada treba da pristupi grandioznom djelu čišćenja Hrvatske Bosanske Krajine od neželjenih elemenata, a naročito Banja Luke, jer ona po zamisli poglavnika ima da postane glavni grad NDH . . .«

»Bez sumnje poduzet će se najstrože i najenergičnije mjere, koje se uopće mogu i dadu izvesti. Ono što sam do sada poduzeo tek je sitnica, jedna takva malenkost, koja se može samo mikroskopski vidjeti, pa onda možemo pomisliti što još čeka neprijatelje NDH u našoj pitomoj Bosanskoj Krajini. U tom pogledu imam odriješene ruke. Hoću da služim božjoj i narodnoj volji. Oni nepoželjni elementi bit će u našoj Krajini u najkraćem roku iskorijenjeni, tako da će im se zatrti svaki trag, a jedino što će ostati, bit će zlo sjećanje na njih.«[18]

Kad je dr. Gutić sazvao narod na zbor u Prnjavoru (9. jula 1941.) on je interpretirao Budakove misli o prekrštavanju Srba.

»U ovom srezu postoje tri crkve otete hrvatskom narodu od kojih je jedna u Prnjavoru. Sutra ih zauzmite i na njima napišite »Hrvatski dom«. Oni koji su primili pravoslavnu vjeru treba odmah da pređu u katoličku vjeru, da ne bih ja o tome donio posebne odluke. Ovome srpskome gnijezdu Prnjavoru poručujem: »Da ću ja doći i uzeti sebi 24 sata da to srpsko gnijezdo uništim. Ja ću ubijati, a vi ćete za mnom.«

Na ustaškoj skupštini u Banjoj Luci stožernik Gutić je još drastičnije zaprijetio Srbima:

»Ali sutra ću pritegnuti. Pucat će kičma. Poručite to našim neprijateljima. Poručite im, pucat će kičma . . . Nastat će čišćenje . . . Nema milosrđa . . . Poglavnik i hrvatski ministri jedva čekaju da dođu u očišćenu Banja Luku, a to će biti brzo, brzo ćemo i mi raditi. Ja ću biti ovdje gvozdena metla . . . i ja kažem, neka mi ni jedan ne dolazi moliti za naše dušmane . . .«[19]

[17] Triumfalan put stožernika dra Viktora Gutića u Sanski most. »Hrvatska Krajina« 30. V. 1941.

[18] Promemoria beogradskog mitropolita Josifa, upućena jula 1941. komandantu njemačkih vojnih snaga u Srbiji, 10. Vijest je preuzeta iz novina »Hrvatska Krajina«.

[19] Idem. — »Politika« 20. XII. 1945.

Dr. Viktor Gutić dao je primjer jednog sredstva, koje će vrlo efikasno privoditi srpske pravoslavne mase katoličenju. Tu ga ne će slijediti samo krvoželjni ustaše, nego i mnogobrojni ustaše svećenici, koji će poći da slijede tragom Gutića.

Katolički svećenik, župnik u Udbini, Mate Moguš, raspaljujući masu svojim ustaškim nakaznim mislima ukazivao je na potrebe istrebljenja Srba, koji ne žele da se pokatoliče. On je, u toj svojoj ustaškoj monstruoznosti dosegao i Gutićevu mržnju prema Srbima kad je rekao: *»Dosad smo za katoličku vjeru radili molitvenikom i krstom, a sad je došlo vrijeme, da radimo puškom i revolverom ... Pa ako budete tako radili,* savjetuje i hrabri župnik svoje vjerne, *uživat ćete plodnost mutilačkih bara«*, t. j. rodnoga kraja, koji su naselili Srbi![20] Međutim, vidit će se kasnije, da udbinski župnik nije bio osamljen u ovakvom tumačenju Kristovog evanđelja.

Svuda i na svakom mjestu govorili su ustaše, stožernici i logornici, civilni i svećenički o buntovnosti, koja mora dovesti do punog osvajanja Hrvatske za hrvatski narod. U ovoj blasfemičnoj i nakaznoj interpretaciji evanđelja trudili su se i oni prvi ideolozi iz K. A., da sve ovo dovedu u sklad sa pravom voljom božjom! Već spomenuti urednik »Katoličkog tjednika«, svećenik F. Kralik, prikazujući ličnost poglavnikovu zadržao se i na njegovoj »ustaškoj buntovnosti« pa je izveo da je ona bila također predmetom božje Providnosti.

> *»I ta je poglavnikova buntovnost bez sumnje bila posebnim predmetom Božje providnosti, od nje i usađena u njegovo srce — kad je konačno urodila tako divnim uspjesima. Poglavnikova je buntovnost baš zato simpatična, jer je sva u službi pravde, sva uperena protiv zlu. Nismo mi za njegov program saznali tek iza proglašenja NDH, već davno prije.* I svi nesebični Hrvati i Hrvatice, svi koji su u nacionalnom pogledu bili čiste savjesti ... svi koji su znali da su hrvatskom narodu najveći neprijatelji Srbi, a uz to kao i u ostaloj Evropi, židovi, slobodni zidari i komunisti. Svi ti ni na čas nisu posumnjali u najčistije nakane poglavnikove, pa su zato za njim vapili, za njega se i za njegovu pobjedu molili i u njegovu nastojanju — jedan ovako, drugi onako, — pomagali. *Pa valjda je zato baš danas vrijeme, da se i u katoličkim redovima zauvijek i posve obračuna s fatalnim — više praktičnim nego teoretskim — predrasudama o buntovnosti, koja je u službi pravde, poštenja i istine. Crkva je katolička najbolja odgojiteljica takve buntovnosti; ali mnogi katolici pa i pojedinci crkveni ljudi nisu jedanput zatajili. Za to: Neka se već jedanput prestane s glupim i Kristovih učenika nedostojnim tvrdnjama, da se proti zlu i pokvarenjacima valja boriti u rukavicama, na fin, otmjen način. Jednostavni ali pun svete uzbune redovnik svetog Benedikta Hildebrand, kao papa Grgur VII, očistio je crkvu božju od mnogog drača i korova ne finoćom već jakom rukom kojom je upravljala sveta uzbuna. Poglavnik je pravi muž. Pravi velikan. Velikan božji i narodni. Neka Bog dragi poživi našeg poglavnika! I neka ga uzdrži uvijek svježa u svetoj uzbuni proti svakom zlu!«*[21]

Kako je »Velikan božji i narodni« poglavnik namislio da riješi t. zv. srpsko pitanje u Hrvatskoj, i kako je on na »fin i otmjen način i u rukavicama« stao rješavati to pitanje, dao je autentičnu interpretaciju njegov stožernik dr. Viktor Gutić, koji je

[20] »Novi list« 24. VII. 1941.
[21] »Katolički tjednik« 15. VI. 1941.

sam kazao, da ima u svemu odriješene ruke. Sigurno je crkveni asistent K. A. Franjo Kralik — poslije rada bez rukavica, Gutića i njegovih pomagača, bio potpuno zadovoljan. Gutiću bilo je lako da skine rukavice dosad već dobro umočene u krv nevinih žrtava. Krvoželjni inkvizitori i asistenti mogli su biti mirni.

I doista, sve što se sada počima da zbiva u NDH, protiv svega iole naprednijeg i slobodoljubivijeg, išlo je po programu dijecezanskog asistenta K. A. Franje Kralika, u duhu buntovnosti u službi božjoj i narodnoj, po programu o istrebljenju Srba na način dr. Gutića, kao osobito podesnoj psihološkoj metodi priprave za ustaško misionarenje. Međutim za sve ove strahote nalazila su se objašnjenja i izvinjenja, štoviše i u pomućenosti kršćanskih pojmova i tvrdnji, da se iza svega toga nalazi Bog. Teško bi bilo istraživaču historije komparativnih religija naći na nekom poganskom Olimpu ovakvu vrstu božanstva. Jer isti ovaj dijecezanski asistent K. A. Franjo Kralik, zamišljajući kako da se izgradi »sveta, božja Hrvatska«, odobrava posve kurs jake ruke. U članku *»Izgrađivanje Božje Hrvatske«* rezonira i ovako:

> »Vremena su teška, neobično teška. Ne samo kod nas, već na cijeloj zemlji. Mnogo toga se i ne će moći učiniti, barem ne tako brzo. *A ako će nam srcu i pameti koji put smetati kurs teške ruke, onda se sjetimo da ga među ostalim traži i ovaj veliki obračun, s trulom zapadnom evropskom demokracijom, za kojom su stajali najveći zločinci od kako postoji svijet: tajno organizirano svjetsko židovstvo i slobodno zidarstvo.* Obračun, za kojim se na koncu konca, — barem ukoliko je odredio čas, kad im se uzurpirano gospodstvo u Evropi i na cijeloj zemlji ima oduzeti, — krije sam Bog ...«[22]

Plamen strasti i bezdane mržnje, podjarivan sa svih strana, raširio se posvuda kud je nailazio sijač nesnošljivosti i bratskog razjedinjavanja. Pa opet, katolička se štampa ne užasava, ne poduzima ništa, da taj požar gasi, da ga stiša i ublaži. Naprotiv. Pred očiglednim svakodnevnim nesrećama, koje su snalazile Srbe, slijegalo se ramenima i uzvraćalo da su to posljedice, koje su bile neizbježne kao odmazda za sve ono, što je Hrvate snašlo od Srba. Ponekad se o tome po koja riječ čula, ali uvijek sa klerofašističkom i hipokritskom maskom i zloradošću.

> »Dakako da je onima, koji plaćaju račun, (tj. Srbi) i na čijem se tijelu izvode operacije, teško. Ljudi smo. U stvarima, koje se tiču naše kože, naše egzistencije, naše obitelji, svi smo najosjetljiviji. Takve tragike najgore bole. To je ubod u živo meso. Srca se stežu, oči se zalijevaju suzama, na usta se izvija uzdah ili — kletva ... Drugo je politika. Ona koji put drži, da opće dobro i opći interes traže željezan, krut, tvrd postupak. Ljudi koji vladaju, uzimlju na sebe i odgovornost. Pojedinaca se to ne tiče! Ni naših se katoličkih i vjerskih savjesti to ne tiče! Mi imamo drugi krug djelovanja. Onaj sitni i privatni. Za nj smo mi u punini odgovorni. On je sav naš. Za nj smo mi ogovorni. I Bogu i svojim kršćanskim savjestima.«[23]

Katoličke i vjerske savjesti predstavnika javne riječi u NDH nisu se ticali progoni Srba, nije se ticao teror, naprosto zato, jer je to bila »politika«, koja je za opće dobro tražila, krut i tvrd postupak.

[22] »Katolički tjednik« 18. V. 1941.
[23] »Katolički tjednik« 15. VI. 1941.

Jedva da se može ocijeniti, da li se u tim riječima nalazi više hipokrizije ili cinizma, kad se zna da je taj klerofašistički pisac, inače česti moralni propovjedač, bio savršeno upoznat, šta to rade ustaše, šta to rade njihovi najneposredniji suradnici, mnogobrojni, veoma mnogobrojni franjevci i ostali svećenici u dijecezi pod vrhovnim vodstvom njegova šefa, nadbiskupa Šarića. Koji je vidio i dobro znao kakvu je psihozu pripremao i kakvu učvršćuje i »Katolički tjednik« u kome sam piše, kao i svi oni klerikalni listovi, koje je on sigurno kao urednik imao na svom pisaćem stolu, a najviše list nadbiskupa Stepinca u Zagrebu, »Katolički list«.

Prije nego prijeđemo na izlaganje posljedica ove psihoze i njenih elemenata, koji se nalaze rasuti po tim časopisima, samo još nekoliko pogleda na te elemente tako brižno njegovanih u klerikalnoj štampi.

»Katolički list« i njegov anonimni suradnik »Uskok« (nesumnjivo dr. Janko Šimrak) mjeseca augusta 1941. daju interesantan uvid u te elemente.

> »Zato je i *»Hrvatski ustaški pokret bio oduvijek kod praktičkih katolika u Hrvatskoj dobro gledan i primljen. To je i sasvim razumljivo. Ono što je svakoga zadivilo i privlačilo, jest iskrena ustaška domovinska ljubav, koja ne traži za sebe ni ličnu korist već zajedničko dobro cijeloga naroda. I upravo iz te i tako shvaćene ljubavi izrasla je i digla se odlučna ustaška borba za zapadnu kršćansku civilizaciju protiv sebičnjaka i framazuna, i zavodnika komunista, te protiv naših narodnih neprijatelja. Odnošaj između hrvatske ustaške države i katoličke crkve jest i može biti samo odnošaj dobrog prijateljstva. Nosioci hrvatske državne vlasti vjerni su sinovi kako Hrvatske domovine tako katoličke crkve, a nosioci crkvene vlasti u Hrvatskoj jednako ljube i crkvu i domovinu. Ljubav prema crkvi i domovini ujedinjuje naše duhovne i svjetovne poglavare. To se pokazalo na vidljivi način već više puta ... Hrvatska državna vlast će pomagati crkvu i ... poradi bolne nestašice svećenika, propovjednika evanđelja. Mi se pouzdano nadamo da će država ne samo svojom jakom rukom podupriječi svećenički red i nadoknaditi time proriječenost naših redova, nego će i naše redove upotpuniti svojom potporom bilo direktno bilo indirektno* ... Katoličko svećenstvo u Hrvatskoj bilo je u doba velikosrpske vladavine većinom slabo plaćeno za svoj, često puta, nevjerojatno naporan rad. Nekadašnje primjerene crkvene plaće zadržalo je tek nekoliko gradskih i trgovišnih župnika. *Naši beogradski neprijatelji učinili su to iz zlobe da se osvete svećenicima za njihovo neslomljivo stajanje uz hrvatski narod. Što su željeli naši neprijatelji u Beogradu, to su radila i mnoga naredbom imenovana ili komunizirana općinska vijeća.* Nadamo se, da će se stvari i u tome pogledu popraviti pa će naši svećenici dobit plaću koja im pripada prema njihovom školovanju i položaju, što ga zauzimaju u društvu ... *Židovsko-komunistička-velikosrpska promidžba u Hrvatskoj udarala je u prvom redu na crkvu i svećenike, kao da su oni upravo ološ i izmet ljudskoga društva, krivci za svako zlo i nevolju. Činilo se kao da se nalazimo pred novim Neronskim vremenima. Ovo je mnogoga neodlučnoga mladića uplašilo ... Ipak se nadamo da će se sada, kada državna vlast podržava sa crkvom srdačne veze, mnogi neodlučnjak ipak odlučiti za službu oltaru i postati i ostati valjan svećenik ...«*[24]

Nadu u bolju budućnost »Katolički list« vidi u čitavom nizu elemenata, koji su za njega stvarnost, i to historijska stvarnost, na kojoj se gradi budućnost »svete

[24] »Katolički list« 1941., br. 32, 369—370.

i božje Hrvatske«, *»Jer, NDH je stvorena božjom milošću, mudrim i požrtvovnim radom poglavnika i ustaškog pokreta, te voljom naših saveznika.«* Dakle, Bog, poglavnik, ustaški pokret, Hitler i Mussolini osnovi su bolje nade u budućnost, jer oni su i stvaratelji te NDH. Zato je već sve sada u razvoju, u napredovanju, štoviše za tog pisca i život teče normalno, iako i on zacijelo dobro zna, da je već u polovici augusta 1941. u NDH potocima protekla krv. Njemu je glavno da je nestalo Srbije, da nema više komunističko-židovske propagande, da nema više perfidnog i prozirnog velikosrpskog djelovanja s kojima su se složili njemu toliko mrski starokatolici.

Ovako je govorio i razmišljao suradnik »Katoličkog lista« poslije četiri mjeseca postojanja NDH. O polugodišnjici NDH novi urednik »Katoličkog lista«, ustaški kanonik dr. Janko Penić, unio je još izrazitiji ustaški duh u redove i članke tog crkvenog pastoralnog lista. Svakako je važno podsjetiti, da je taj ustaša bio do nedavna spiritual u nadbiskupskom sjemeništu, i da je i kao takav i kao kanonik i kao urednik »Katoličkog lista«, a još više kao zemljak i vršnjak nadbiskupa Stepinca, uživao njegovo puno povjerenje. Njegova glorifikacija ustaške NDH i poglavnika samo je produženje njegovih križarsko-ustaških osjećanja i mišljenja iz vremena prije NDH. »Katolički list« zabilježivši »veliki historijski datum«, polugodišnjicu NDH, objavio je na naslovnoj strani veliku sliku poglavnika, što nije uradio u prošlosti nijednom hrvatskom poglavaru. Štoviše, u članku će Janko Penić ustvrditi, da je poglavnik uspio da vrati u NDH katoličkoj crkvi njen božanski autoritet. Evo samo nekoliko redaka jedne nedostojne i servilne potčinjenosti ustaškog vazala, njegovog najodanijeg, najspremnijeg suradnika, koji je svijesno prelazio preko svih strahota, koje su se dešavale, kao da i nisu postojale, već samo isfantazirana »velika i slavna djela« poglavnika i ustaša.

> »U životu našeg poglavnika pol godine znači čitava stoljeća, jer je on kroz pol godine razvio djela, što ih nisu mogla razviti niti stoljeća. Za čim su čitava stoljeća naše, hrvatske, narodne povijesti težila, o čemu su tek nacrte pravili i kao plemenite želje i osjećaje pokoljenjima predavala, to je poglavnik kroz pol godine u djelo sproveo. On je u pol godine osnovao NDH. Providio ju je svim značajkama suverene države. Organizirao je vojsku. Pobrinuo se za vlastiti državni novac. Izdao je brojne zakonske odredbe, kojima je uredio sav privatni i javni život ... Nema nijedne grane državne djelatnosti, gdje nije svega sebe dao i postigao zamjerne uspjehe. *Poglavnik je vratio katoličkoj crkvi njezin visoki, tradicionalni, božanski autoritet, koji je u bivšoj Jugoslaviji teško stradao. Tko ruši autoritet crkveni, ruši autoritet državni. Bez poštivanja pak autoriteta nema opstanka ni crkvi, ni državi, ni bilo kojoj ljudskoj zajednici.«*[24a]

Dr. Penić je razdragan kad govori o poglavnikovoj pažnji, koju posvećuje vjeri i moralu, pošto je vjera za poglavnika svetinja. »On je sam poštuje i s punim pijetetom vrši sve njezine propise, a tako želi i nalaže svim državljanima NDH«. Poglavnikov pamflet iz emigracije »Strahote zabluda«, izaziva u Peniću veliko divljenje, naročito u vezi s njegovim fašističkim pogledima na komunizam i slobodno zidarstvo. »Providencijalna je stvar, da se našlo velikih državnika, a među njima prvima je naš poglavnik, koji su shvatili svu pogubnost komunizma i dali se odlučno na

[24a] Janko Penić, Nezavisna država Hrvatska. »Katolički list« 1941., str. 477—478.

čišćenje ljudskog društva od toga, u povijesti čovječanstva, najopasnijeg neprijatelja.« Kako je već tada narodnooslobodilački pokret bio u punom zamahu i u stranama NDH, i kako je germanski zavojevač okrenuo svoje najmnogobrojnije oružje i protiv SSSR, i kako je već Pavelić na istočnu frontu poslao svoje ustaške dobrovoljce, onda je jasno na kakvo to čišćenje misli spiritual i kanonik Penić. Hapšenja, deportiranja u logore, mučenja u zatvorima komunista i partizana, bila su svakodnevno na redu i sva je klerofašistička štampa bila u jednom delirijumu, kad je sadistički predlagala najoštrije mjere »čišćenja«. Jedno sredstvo čišćenja bila su mnogobrojna koljačka ubojstva, čiji su autori prestigli u svojoj fantaziji i onu pisca Inferna.

Isti spiritual, kanonik i urednik »Katoličkog lista«, istaknuo je gotovo iste misli, i u crkvi, sa propovjedaonice. Ovaj put u prisutnosti samog nadbiskupa Stepinca. Jer, kanonik Penić bio je određen da u crkvi svetoga Petra na Petrovdan 1941., kad je završena jubilarna godina hiljadutristogodišnjice pokrštenja Hrvata, održi svečanosnu propovijed o značenju tog velikog dana, za koji su se biskupi u Hrvatskoj tako pompozno spremali, i pozvali na tu svečanost sve biskupe čitavoga svijeta, koja se na njihovu žalost u ustaškoj NDH nije održala. Ali ipak Penić je podvukao, da Hrvati svoju jubilarnu godinu završavaju osjećajima radosti i zahvalnosti već i stoga, što su u toj godini stekli NDH. Ali ne samo i to. Nego i stoga, što je

> *»crkvi katoličkoj u jubilarnoj godini vraćen natrag njezin visoki autoritet i njezino veliko značenje, koje je kroz vjekove imala u hrvatskom narodu. Katolička crkva, koja je kroz dvadeset zadnjih godina teško progoniena i na svim poljima zapostavljana, zasjala je opet svojim starim sjajem.* Narod je opet gleda i prati dubokim pijetetom, koji ona kao učiteljica i majka punim pravom zaslužuje. Naš je narod i inteligencija i priprosti puk po selima pokazao toliko povjerenja i odanosti crkvi, da smo kao narod ponosni na tu svijetlu pojavu i da ćemo je s ponosom pričati od koljena na koljeno... Veliki je dar božji što smo mi sačuvani u toj jubilarnoj godini od strahota ratnih. Kad odmjerimo žrtve i stradanja drugih naroda u ovome ratu sa žrtvama našim, tad vidimo da su naše tako malene, da su jedva i spomena vrijedne. *Kao narod Bogu smo se molili i zajednički bogoliubna diela vršili. Zato smo i kao narod blagoslovljeni. U jubilarnoj smo godini dobili najveći dar što ga jedan narod može postići, a to je narodna sloboda i samostalna, vlastita država.«* Na kraju svoje propovijedi zahvalio se kanonik i svjetovnoj ustaškoj vlasti, *»koja je od početka pokazivala mnogo razumijevanja za duhovni narodni preporod, a u najnovije vrijeme pruža i obilnu suradnju.«*[24b]

Ovako isto rezonirao je i njegov urednički drug u Sarajevu Franjo Kralik u »Katoličkom tjedniku« o završetku jubilarne svete hrvatske godine, koji je ustvrdio da su Hrvati narod »na koljenima« i da su izmolili od Boga NDH. Pobijajući mišljenja liberalaca kao da se samo revolucijom postiže sloboda, a ne molitvom i papskim enciklikama, Kralik tvrdi i otkriva ono, što smo mi toliko puta naglasili za zloupotrebu propovijedaonice u političke svrhe, da upravo od propovijedi u crkvi započima reforma, dok je sila izvodila samo kombinacije mislilaca.[25] Ili, drugim jasnijim i slo-

[24b] »Novi List« 30. VI. 1941.

[25] Mato Paljug, kateheta realne gimnazije u Bjelovaru, razmahnuo se svojim ustaškim načelima u listu »Nezavisna Hrvatska (19. VII. 1941.) u članku »Bog i Hrvati«. Pisac se okomio na pravoslavno svećenstvo glorificirajući katoličko, jer je ono zaslužno da hrvatski narod nije propao kao što je stradao srpski narod. Katolicizam je prožeo hrvatsku narodnu dušu i dao joj uzvišeni kulturni aktivitet, što nije nigdje uspjelo pravoslavlju. A onda kaže, kako se taj aktivitet ispoljavao: *»U doba najvećeg apsolutizma, kad se nije nigdje smjela spominjati riječ koja bi izražavala hrvatski duh — ona se ipak čula s katoličkih propovjedaonica. Nije to bila programatska borba političke tribine, nego neustrašiva riječ u obranu hrvatskog svetog patriotizma, koji za katolika ima pojam krijeposti i obvezatnosti...* Ako je religiozno uzgojeni Hrvat bio i jest najžarči patriota onda je to samo rezultat duhovno formiranog čovjeka, kojega je religija kultivirala i pokazala mu veličinu i potrebu kulturnih vrijednosti... *Katolicizam je dakle bio najispravniji interpretator hrvatskog domoljublja... Religija je katolička bila vjerna pratilica i odgojiteljica Hrvata do danas«.*

bodnijim riječima ono što su govorili i propovijedali klerofašistički svećenici po katoličkim crkvama, to su poglavnik i ustaška sila izvele kao njihove kombinacije. Jer, »mač je dolazio da samo požanje, što su sijali apostoli i propovjednici evanđelja.« Bio bi potpuniji i istinitiji, da je još rekao i dodao uz »evanđelje« i ustaška načela. Jer u svemu se ogleda, tvrdi ovaj svećenik, da je u službi ustaštva prst božji. Stoga on smatra, da nije besmisleno govoriti o »narodu na koljenima«, jer je to isto tako realno kao kad se govori o »narodu pod oružjem«.

> »Je li, dakle, nerealno, ako mi baš i tim molitvama pripišemo jedan dio velike narodne sreće, koja nam je pala u dio? Nije to samo sretan slučaj, nije to samo vanjska koincidencija. *Tu je radio prst božji. On je okrenuo događaje u smjeru koji je okrenuo uspjehom rat, borbe i žrtve. Rad, borbe i žrtve, koje mi svi cijenimo. Nijesmo fatalisti, ali smo kršćani... Narod junaka na koljenima uvijek će biti najsigurniji i najsretniji...«*[26]

Isti »Katolički tjednik« raspravljao je kroz tri broja pitanja, kako da se organizira prava katolička država u vezi s NDH. Želja njegova i svih klerofašista bila je, da ta NDH ima izrazito katolički karakter. Pa opet oni su stalno odbijali prigovore da su radi toga tjesnogrudi, netolerantni, prozelitistički, nerealni i netaktički, pogotovo u Bosni gdje imade daleko veći broj Muslimana nego katolika.

> »Ne bismo bili crkveni ljudi, da to od svega srca ne želimo. Bitni je program crkve: da Krist duhovno zavlada čitavim svijetom; pojedincima, obiteljima, narodima, državama, ljudskim društvom. To je volja božja... To je glavna i jedina misija K. A. A to je u našem hrvatskom slučaju i dug našoj prošlosti, našemu državopravnomu kontinuitetu i tradiciji. Nekatolička ili protukatolička Hrvatska ne bi bila ni stara ni historijska Hrvatska. Mi smo uvjereni da je i to lebdjelo pred očima velikosrpskim hegemonističkim i svetosavskim ideolozima, kad su svakom prilikom i s upadnom brižljivošću nastojali, da gdjegod je bilo izgleda i mogućnosti oslabe katolički osjećaj i presieku zapadnjačke katoličke tradicije u hrvatskim krajevima. Više su se bojali našega katoličanstva nego i sama hrvatstva.«[27]

Kroz svu klerikalnu štampu provijava stalna misao o božjem narodu, o božjoj Hrvatskoj, o katoličkoj Hrvatskoj, o pravoj Civitas Dei. Ne samo dnevna i nedjeljna, nego i ona revijalna štampa dala se na posao da kroz svoje članke čitaoce uvjere u tu tako često podvlačenu misao. »Glasnik svetog Ante« u uvodniku »Uskrsnuće NDH« spomenuo je, da je krv svakog Hrvata uzavrela na glas zagrebačke radio stanice na veliki četvrtak, koji je donio najveseliju i najpotresniju vijest, koja se

[26] Narod na koljenima. »Katolički tjednik« 29. VI. 1941.

[27] Katolička država. »Katolički tjednik« 29. VI. 1941.

ikad dotad sa tog radia čula. Naprosto zato, jer je bilo ispunjeno davno očekivanje hrvatskog naroda. Pa onda:

> »Bili smo narod božji, ostanimo to i u budućnosti. To će biti najbolja zahvala Bogu, što nam je u hiljadutristotoj godišnjici našega pokrštenja ponovno iza dugih stoljeća dao vlastitu kuću. To će također biti najbolje jamstvo, da će nam Bog pomoći na očuvanju teško stečene slobode i na općem napretku prostrane domovine. Zahvalni budimo iza Boga, glavnog uzročnika svakog dobra, našem poglavniku dr. Anti Paveliću, koji je preko dvanaest godina sa svojim užim suradnicima trpio, patio i radio na oslobođenju svoje i naše domovine. Radio je s vjerom u Boga i u Hrvatsku, radio je nesebično i predano usprkos najvećih opasnosti na svakom koraku. *Njegov rad i njegovu vjeru Bog je nagradio i još će nagraditi.*«[28]

Zagrljeni i srođeni, ustaše i klerofašisti, dali su se od prvih dana na posao da stvaraju Civitas Dei, da izgrađuju, svetu Božju Hrvatsku, kako su klerofašisti željeli da nazovu tu fašističku nakazu NDH. Budakova izjava, da u NDH mogu postojati samo dvije vjere, katolička i muslimanska, bila je od sviju, prije svega od ustaša, a onda i klerofašista, protumačena samo tako, da pravoslavna ima da iščezne s lica NDH. Gutić je bio najizrazitiji izvršilac ove Budakove ideologije. A Gutića je shvatio i velik broj misionara, koji se dao svim žarom na ovaj prozelistički posao, čije su perspektive obećavale veliku i obilnu žetvu. Silom i milom. Pored ovako naelektrizirane atmosfere i savršeno podržavane psihoze kroz klerofašističku štampu. stale su se javljati naredbe jednako ustaških vlasti kao i crkvenih, koje će se odnositi na katoličenje i prekrštavanje, u prvome redu pravoslavnih Srba. Još mjeseca aprila (25. IV. 1941.) Ministarstvo unutrašnjih poslova zabranilo je upotrebu ćirilice na teritoriju NDH u javnom i privatnom životu. Svi javni natpisi pisani ćirilicom morali su biti uklonjeni. Štoviše, i oni sa grobnih spomenika. Ministar pravosuđa dr. Puk izdao je 18. VII. 1941. naredbu, kojom je zabranio naziv »srpsko-pravoslavna vjera«, pošto nije »u skladu sa državnim uređenjem.« Umjesto toga uveden je naziv »grčko-istočna vjera.«[29] Ustaše su pošli primjerom fašista, koji su u Julijskoj Krajini zatrli svaki trag slovenskim i hrvatskim natpisima i svemu što bi podsjećalo na slavenstvo, hrvatsko ili staro hrvatsko pismo glagoljicu. U NDH vrijedni fašistički učenici odlučili su, da izbrišu trag, koji bi podsjećao na srpstvo ili pravoslavlje. Da bi ova nasilja odjenuli u forme zakonitosti, stale su nicati raznovrsne naredbe. Katoličenje je imalo poslužiti kroatiziranju, pa je tako imao da bude postignut dvostruki rezultat. Ustaše su mislili, da će tako povećati broj Hrvata, a klerikalci ovčinjak s jednim pastirom. Provjereni podaci, do kojih je dotad stigao Arhijerejski Sinod u Beogradu govore da među stradalnicima nisu bili samo svećenici nižega reda, nego da je bilo i mitronosaca.[30] Žanić, Budak, Gutić, a nada sve Pavelić, i uz njih mnogi svećenik i franjevac mogli su biti sa počecima krvave žetve veoma zadovoljni. Posao se odvijao po planu i Gutićevim brzim tempom.

[28] »Glasnik svetog Ante« 1941., br. 5—5.

[29] »Hrvatski narod« 21. VII. 1941.

[30] Čitulja srpskih pravoslavnih arhijereja i svećenika poginulih i pobijenih za vrijeme okupacije. »Crkva«. Kalendar Srpske pravoslavne patrijaršije. Beograd 1945., 32—35.

Progon pravoslavnog svećenstva imao je u svim mogućim izrazima da raspoloži psihološki pravoslavne mase za prijelaz na katolicizam. To su bile stvarno prve pripreme za taj veliki misionarski posao, na kome će se s toliko žara i pripravnosti naći ogroman broj službenika katoličke crkve koristeći najtragičniju situaciju jednog obespravljenog naroda. Sve je pokazivalo još za prvih nedjelja NDH da postoji jedan unaprijed smišljen plan, na čijoj će razradi i izvođenju surađivati najrazrovrsniji činioci, a dakako, među njima i sluge oltara katoličke crkve. Sloboda savjesti bila je jednako napadnuta kao i goli život obespravljenih Srba. Vijesti, koje su se širile iz svih onih krajeva NDH, gdje u većim skupinama žive Srbi od vjekova, ili sami ili izmiješani sa katolicima, djelovale su na sve one svećenike, koji su se opirali da napuste svoju pastvu, voljni da s njome dijele svu nesreću. Ali pritisak je bio sve veći, moralni i fizički, i svećenici sve više napuštaju, od svoje volje i gonjeni, svoje parohije i parohijane, ostavljajući ih najtragičnijem udesu. Jer, čim su se stale zatvarati crkve, paliti i rušiti , u takvim mjestima nije bilo opstanka ni svećenicima. Oni, koji su bili uporniji, bili su odvedeni u logore, a drugi odmah likvidirani.[31]

Tim je poslom naročito zauzeto zloglasno ustaško Državno ravnateljstvo za ponovu u Zagrebu, koje će imati i svoj specijalni vjerski odsjek, sa katoličkim svećenikom na čelu. Ima jedan njegov akt, povjerljive prirode, koji osvjetljuje sav taj davno spremljeni plan. U naređenju od 7. jula 1941., upućenom Kotarskoj oblasti u Iloku, nalaže se »da u smislu datih uputa okružnicom ovog ravnateljstva P. T. K. br. 26/41 od 2. VII. 1941, *odmah uhititi sve u popisu navedene osobe zajedno sa svima članovima uže obitelji (žena, djeca i ostali ukućani članovi obitelji), te da pod oružanom sigurnošću popratite u sabiralište, a po tom u logor u Sisak.*«

Za ovo se naređenje kaže, da je »strogo tajne prirode, hitno i neodgodivo« i da je to »posao od velikog državnog interesa«. Pored toga naređenja priloženi popis lica koja treba uhapsiti pokazuje, da ovo naređenje o »uhićenju i propraćenju« odnosi na pravoslavne svećenike iz iločkog sreza.[32] Naređenje bilo je, što se i očekivalo. izvršeno do kraja, o čemu govori i izvještaj Kotarske oblasti u Iloku od 12. VII. 1941., ali i o postupku, koji je imao važiti i za druge pravoslavne srezove u NDH. na temelju okružnice jednoga od ustaških ministarstava od 9. VII. 1941. br. 15332.[33] Kako se postupalo s takvim pohapšenim i odvojenim svećencima i njihovim porodicama, postoje jezivi, dramatski izvještaji. Sadizmi, o kojima se u ovoj knjizi ne želi govoriti, kojima su ti pravoslavni svećenici bili izloženi, dovoljno jasno ispoljavaju sve one odvratne suprotnosti, koje su se hipokritski prosipale iz klerofašističkih i crkvenih listova o »Božjoj i svetoj ustaškoj NDH.«[34]

Atmosfera, koja je nastala uslijed sve većeg i brutalnijeg, bijesnog pritiska najnemilosrdnijih ustaša, — a nju su još više zatrovali govori ministara i stožernika, članci nestrpljive štampe, koja je agitirala za što brže i što efikasnije čišćenje, — već je maja mjeseca sličila na paniku, koja je zahvatila široke razmjere. Sve je obuhvatila misao, da će možda ako ne imanja, a ono gole živote spasiti, ako se prekrste, ako prime katolicizam. A tako su im govorili misionari, fratri, kapelani i župnici,

[31] Saopćenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941.—1944. Knjiga 2. Srem. Sveska I. Novi Sad 1946., 100—101.

[32] Saopćenja o zločinima okupatora . . ., 101—102.

[33] Saopćenja o zločinima okupatora . . ., 102.

[34] Saopćenja o zločinima okupatora . . ., 102—103.

koji su već osjetili, da je sazrelo sjeme za jednu osobitu duhovnu žetvu, uz koju je već uveliko krenula ona krvava, koja nikako da izgubi na svojoj snazi. Sve je na svoj način pristupilo radikalnom čišćenju NDH.[35] Otpuštanja pravoslavnih činovnika i šikanacije pravoslavaca pred svim službenim tijelima NDH, bile su prve mjere iza kojih su slijedile one oštrije i na kraju krvave. Misionari su se razmiljeli na sve strane, da najprije šapuću, a onda da javno govore i da se javno zalažu, da su u NDH, u katoličkoj zemlji građani prvog reda samo katolici. Od prijetnji do najhipokritskijih savjetovanja bila je veoma široka skala sredstava, da se postigne željeni uspjeh. Već početkom maja, a to je utvrđeno kao pozitivna činjenica, širio se u đakovačkoj dijecezi letak, štampan u biskupskoj štampariji, kao *»Prijateljski Savjet«*. Kako je letak štampan u đakovačkoj »Biskupskoj tiskari«, sigurno je i njegova sadržina imala odobrenje i kurije, pa tako i biskupa Akšamovića, kako će se to inače vidjeti u njegovom prozelitističkom djelovanju. Posao je bio pojednostavljen, jer sada već nije bilo pravoslavnih svećenika, koji bi mogli svijet odgovarati od takvog duhovnog ataka. Motivi pak, koji su izraženi u tom letku, nisu samo crkveni, nego su i politički, i oni su u atmosferi, koji je zavladao, imali zaprepašćujući učinak, jer se na kraju i iz biskupske kurije poručilo, da će za one, koji ne pridu na katolicizam, nastupiti teški dani. Tako su svi razumjeli ovaj »prijateljski savjet« đakovačke kurije!

»Gospodin Isus Krist je objavio da će biti jedan ovčinjak i jedan pastir. Ovu sliku je uzeo iz svakidanjeg seljačkog gospodarstva, da ga ljudi bolje razumiju. Sin Božji Isus Krist je došao na zemlju, da za vječni život pripravi i da spas donese svim ljudima. Zato nam objavljuje: bit će jedan ovčinjak i jedan pastir. To znači: bit će jedna crkva i jedan crkveni poglavar, koji je Kristov Namjesnik na zemlji i vrhovni svećenik u Kristovoj Crkvi.

Stanovnici grčko-istočne vjere! Čuvajte ovaj prijateljski savjet. *Biskup đakovački primio je do sada u Svetu Katoličku Crkvu na hiljade građana, koji su od državne vlasti dobili svjedodžbu čestitosti. Ugledajte se u ovu svoju braću pak se prijavite što prije za prijelaz u Katoličku Crkvu. Vi ćete kao katolici moći ostati u svojim domovima. Vi ćete nesmetano unapređivati svoje gospodarstvo i odgajati svoju mladež za Boga i državu Hrvatsku.* Vi ćete u Katoličkoj Crkvi osigurati spas neumrlih duša prema onoj svetoj opomeni Spasitelja našega Isusa Krista: »Ne će u kraljevstvo nebesko doći onaj, koji govori: Gospodine, Gospodine, nego onaj koji vrši volju Oca nebeskoga.« — »Prijatelj Naroda.«

Tko je taj »prijatelj naroda«, koji je tako »prijateljski savjetovao« Srbe, nije poznato, ali da je duhovno lice, odaje ga sadržina i stil.

Na sve su strane razaslani agitatori, politički i crkveni, da u tako dobro spremljenoj situaciji djeluju na pravoslavne i da ih potaknu, da što prije poslušaju spomenuti »prijateljski savjet« ili koji drugi kakvi su se pojavljivali na svim stranama NDH. Jer, nije tako bilo samo u dijecezi biskupa Akšamovića. Svuda gdjegod je bilo mješovitih, ali i nemješovitih, posve srpskih mjesta. U Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni i Hercegovini. A državne i crkvene vlasti, u stvari, radile su zajednički, isti posao. Spomenuti dr. Gutić, izjavio je jednom Srbinu, koji je imao odvažnosti da mu

[35] O tome je govorio ustaški ministar pravde dr. Puk i na zboru u Drnišu, da »Vlasima« (t. j. Srbima) u duhu novoga poretka na tlu Hrvatske nema mjesta«. (»Novi List« 22. VII. 1941.).

dođe i požali se na progone, da će se sa stotinjak i više hiljada pobijenih Srba, jednako toliko iseljenih, a ostalih bez vođa pokatoličenih, za samih desetak godina riješiti srpsko pitanje. Tada će se u Hrvatskoj nalaziti samo čisti hrvatski narod. Štoviše, on je u svom ciničkom planu znao da treba na pogranične zone obratiti naročitu pažnju, prvenstveno prema Srbiji, u dubini od pedeset kilometara, koja mora biti posve očišćena od Srba. Štoviše, Gutić je i sada ponovio prijetnju, da je sve ovo, što se tada dešavalo (mjeseca maja i juna), u NDH tek početak, a pravo će istrebljenje nastupiti. Srbija ima da bude samo sabiralište Srba iz Hrvatske, odakle će sve odvesti Nijemci u Sibir.[35a]

Ovakve psihološke misionarske priprave imale su svoje neizostavne posljedice. Srbi sviju staleža i klasa stali su napuštati pravoslavlje, kako bi na taj način spasili živote i svoja imanja i eventualno položaje. Ni mjesec dana iza proglašenja NDH mogli su se žnjeti prvi plodovi psiholoških priprema za masovna katoličenja. Već 3. maja mogao je poglavnik izdati »Zakonsku odredbu o prijelazu s jedne vjere na drugu«, ukinuvši sve dotadašnje zakonske propise o načinu prijelaza s jedne vjere na drugu. Ministar za bogoštovlje i nastavu dr. M. Budak uputio je ovu poglavnikovu odredbu svim ordinarijatima. S time u vezi izdala je i Kancelarija nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu odredbe, koje je ona uputila svemu svećenstvu svoje i ostalih dijeceza preko nadležnih ordinarijata u NDH. — i objavila ih u svom »Katoličkom listu« već 15. maja 1941. (pod br. 4104).

Ova okružnica je od velike važnosti, pa je donosimo u cijelosti.

»1. Pristup u katoličku crkvu može se dopustiti samo onim osobama za koje postoji osvjedočenje, da to *žele učiniti iskreno i s uvierenjem o istinitosti naše svete vjere i o njenoj potrebi za spas duše.* Vjera je unutarnja stvar slobodne savjesti te stoga na području vjerskog opredjeljenja treba da budu isključeni svi nečasni motivi.

2. Osobe, koje stupaju u katoličku Crkvu treba *da budu poučene u katoličkim vjerskim istinama* te da za vrijeme same pouke obdržavaju božje i crkvene zapovijedi o molitvi, pohađanju službe božje, slušanju riječi božje, o nemrsu, postu itd., te se time uvode u praktični vjerski život katoličke crkve.

3. *U katoličku Crkvu mogu stupiti samo one osobe, koje mogu prema katoličkim načelima živjeti.* Dosljedno u katoličku Crkvu ne mogu biti primljene one osobe, koje žive u takvoj bračnoj vezi, koja je pred katoličkom crkvom nevaljana, a ne može se u katoličkoj crkvi konvalidirati.

4. Osobe, koje hoće da stupe u katoličku Crkvu, a žive u braku, koji se može konvalidirati u Katoličkoi Crkvi, mogu biti primljene u crkvu samo onda, ako se obvežu, da će svu djecu, koja će se roditi, krstiti i uzgajati u katoličkoj Crkvi, a onu koja su već rođena i nad kojima još imaju roditeljsku vlast, prevesti u katoličku Crkvu.

5. Da ne bude nepotrebnog dopisivanja s dušobrižnim klerom, koji moli, da se neka osoba primi u katoličku Crkvu i da se njezin brak u Crkvi konvalidira, potrebno je, da podastrte molbe budu iscrpljive, tj. da su istaknute sve bitne okolnosti, tako da se molbe mogu odmah uzeti u pretres ... (Citiraju se detalji kakvi sve podaci treba da budu dati u molbi).

6. Upozorava se dušobrižno svećenstvo, da u ovim delikatnim pitanjima ljudske duše postupa strogo po načelima katoličke Crkve, čuvajući njezino

[35a] Prva promemorija mitropolita Josifa ... komandantu njemačkih vojnih snaga u Srbiji generalu ... von Schrederu, 10—11.

dostojanstvo i ugled, te a limine odbija one koji bi u Crkvu htjeli ući bez ispravnih motiva, tražeći u njoj samo zaštitu svojih materijalnih interesa i egoističnih ciljeva.

S druge strane treba imati mnogo razumijevanja osobito za one, koji su kroz dvadeset godina pod direktnim ili indirektnim pritiskom vlasti, — koja je pogodovala inovjerce (naročito pravoslavlje) na svakom koraku — u časovima slabosti nanesli silu svome boljemu vjerskom uvjerenju, te za volju časti, karijere i drugih osobnih interesa otpali od katolicizma. Ovakve su osobe pogotovu vrijedne osobite pažnje, ako se za koju tvrdi, da je u vrijeme otpada podržavala veze s katoličkom Crkvom, te eventualno i djecu, koliko joj je bilo moguće, uzgajala u katoličkom duhu. Takovih duša u njihovim otpalim porodicama ima nažalost više tisuća te za njih treba imati posebne ljubavi i sve, što je moguće učiniti, da se povrate u katoličku Crkvu i tako spase one i njihova djeca.«

U sedmoj točki nižu se takse za razne kategorije prelaznika i razne vrste molbi. Ova uputstva Kancelarije nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu nisu objavili samo crkveni listovi, nego i veliki dio ustaške štampe.[36]

Da bi sa strane crkvenih vlasti čitava akcija imala što pravilniji izgled najsavjesnijeg pridržavanja crkvenih propisa, bez obzira na političku konjunkturu misionarenja, nije bilo dosta što se reklo u Okružnici Nadbiskupske kancelarije u I., II., III. i VI. točki, o čemu dovoljno kazuju podvučena mjesta, napisao je kanonik i univ. profesor dr. Stjepan Bakšić studiozan članak u »Katoličkom listu«, da bi poslužio kao komentar spomenutoj okružnici. Članak je prenio đakovački »Glasnik« s odredbom generalnog vikara Msgra. J. Sokola, da je svaki dušobrižnik obavezan, da prouči taj članak i da prema njemu »postupa u svakom slučaju vjerskog prijelaza.«[37]

Sva ova i daljna naređenja crkvenih vlasti, svi ovi i slični komentari, bit će u praksi jedna strahovita suprotnost, jedno farizejsko mrtvo slovo na papiru. Jer, sva ta brojna i masovna prelaženja na katolicizam sudarila su se najvećom grubošću sa svim kanonskim propisima o prelaženjima na katolicizam. Sve ono u vezi sa zahtjevom »o uvjerenju, o istinitosti katoličke svete vjere i o njenoj potrebi za spas duša«, pokazala je stvarnost metoda i sadržine prelaženja na katolicizam za vrijeme NDH, kao jednu sasvim osobitu laž, koja je i u historiji unijaćenja bila daleko blaža i manje strašna. Rijetko je kada u historiji, pa i za samih vjerskih ratova, atak na slobodu savjesti bio tako brutalno okrutan i ružan, kao ovaj u NDH. Što će biti najstrašnije i najodgovornije za mjerodavne čimbenike katoličke crkve, i s njihovim znanjem i njihovim saučesništvom. Za ovu tvrdnju postoji i suviše velik broj svjedoka, odviše brojna dokumentacija.

Kako su stvari oko katoličenja zauzimale sve šire razmjere, naročito od strane ustaških vlasti i njihovih izvodilaca, koji su na najgrublji način profanirali ono, što su crkvene vlasti željele postići na jedan više prikriven i blaži način, postojala su između dviju vlasti izvjesna razmimoilaženja, pa je trebalo na kraju postići usklađivanje zajedničkih interesa, ako ne i metoda za isti i zajednički posao.

[36] »Katolički list« 1941., br. 19, 230—231. — »Hrvatski narod« 10. V. 1941. — »Hrvatski list« 14. V. 1941.

[37] »Glasnik« 1941., br. 12, 106—110.

Za to postoje i službeni dokumenti, koji najrječitije tumače Bakšićeve kao i Stepinčeve komentare i okružnice. Dva akta Pavelićevih ministarstava sve to objašnjavaju. 30. VI. 1941. izdala je vlada akt pod brojem 48468/41 o prijelazima grčko-istočnjaka na katolicizam, iz koga se vidi, da se i u tim prijelazima treba rukovoditi državnom politikom, a nikako ne kanonima, koji ne bi baš bili naročito povoljni za prelaženje na katolicizam, kako su to sebi zamislili ustaše. Nikako ne i oni, koji nisu poželjni. Iz toga se akta vidi, da je vlada strahovala od toga da pravoslavni prelaze na grko-katolicizam. Naime, u tom se aktu izrijekom kaže:

1. Želja hrvatske vlade je, da grčko-istočni ne prelaze na grko-katolički obred, osim u onim grko-katoličkim župama, koje su već osnovane i u njima ima grčko-istočnjaka.

2. Grčko-istočnjaci, koji dolaze u katoličke župne urede, da budu primljeni, moraju donijeti od Kotarskih i općinskih poglavarstava *potvrdu o ličnoj čestitosti. Ta se potvrda izdaje u sporazumu s ustaškim logorima i taborima. O tome trebaju općine i Kotarske oblasti da izvijeste Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja.*

3. *Kod izdavanja tih potvrda treba paziti na grčko-istočne žitelje, popove, trgovce, bogate obrtnike i seljake, i uopće na inteligenciju da im se ne izdaju potvrde osim u slučajevima, kad se doista dokaže njihova lična čestitost, jer je načelno stanovište vlade, da se ovakvim osobama ne izdaju potvrde . . .*

5. Seljaci mogu dobit potvrdu o čestitosti bez poteškoća, osim ako se radi o izvanrednim slučajevima . . .

7. U koliko bi grčko-istočnjaci ili drugi prelazili na protestantizam i upisivali se u kulturbund, a krvno ne pripadaju njemačkoj manjini, ne će im se priznati pravo koje uživa njemačka narodnosna skupina.

8. Što se tiče zgrada i zemljišta, koja pripadaju grčko-istočnoj crkvi, odlučuje Ministarstvo seljačkog gospodarstva odn. Državno ravnateljstvo za ponovu u dogovoru s Ministarstvom pravosuđa i bogoštovlja.«

Ovaj znameniti akt, upućen ustaškim vlastima, potpisali su ministri dr. Puk i dr. Artuković, u ime vlade NDH, Blaž Lorković za Glavni Ustaški Stan i Čuruc za Državno ravnateljstvo za gospodarsku ponovu.[38]

Za ovo je trebalo angažirati i crkvene vlasti, pa je stoga upućen jedan novi akt Ministra pravosuđa 14. VII. 1941. (Br. 42687-B. 1941) »Biskupskim Ordinarijatima NDH.« — da bi se dobila i od njih puna suglasnost za ovakvo vladino shvaćanje, ili bolje rečeno, o kroatiziranju Srba pomoću katoličke crkve, posredstvom misionarenja, koje je uzelo već maha na sve strane prostrane NDH. Ovaj akt osvijetljava punu intimnost suradnje dviju vlasti u NDH, duhovne i svjetovne na zajedničkom poslu. Ali, ne samo i to. Još više, koliko je bilo iskrenosti u Okružnici nadbiskupske Kancelarije mjeseca maja i u komentarima dra Bakšića:

»Molimo Preuzvišeni Ordinarijat, da bi u *povjerljivoj formi* obavijestio sve župske urede u pogledu primanja pravoslavnih u katoličku Crkvu. *Pravoslavnima se ne će ni u kojem slučaju dopustiti da prelaze u grko-katoličku crkvu: Intencije su Hrvatske Vlade, da se u katoličku Crkvu ne primaju pra-*

[38] Saopćenja o zločinima okupatora . . ., 104. Ovu je okružnicu objavio i »Katolički list« bez ijedne riječi ograde nadbiskupa Stepinca, koju je on potpisao 5. VIII. 1941.

voslavni popovi, učitelji, zatim uopće inteligencija i napokon bogati sloj trgovaca, obrtnika i seljaka radi kasnijih eventualnih odredaba s obzirom na njih da se ne bi izvrgavala neugodnostima vjera i ugled katolicizma... Niže i siromašno pravoslavno pučanstvo dopušteno je primati uz prethodnu pouku u katoličkim istinama. Ukoliko bi i gore spomenuti navaljivali da budu primljeni, treba ih u zgodnoj formi zadržavati u katekumenatu ili ih na drugi način otkloniti.«

Ovaj akt Ministarstva pravosuđa upućen je bio Biskupskim Ordinarijatima »povjerljivo« i već mu je zagrebački Ordinarijat 16. VII. 1941., pod brojem 9259/41 odgovorio također »povjerljivo«. Akt je potpisao prema naređenju nadbiskupa Stepinca generalni vikar dr. Josip Lach. Jasno je bilo za čim je išla vlada, kad je željela da se isključe od prelaženja na rimokatolicizam pravoslavni svećenici, srpska inteligencija, srpski privrednici i imućnije zanatlije i seljaci, kad se govori »o kasnijim eventualnim odredbama«, koje bi bile neugodne za vjeru i ugled katolicizma, kad bi se takvi primili u katoličku Crkvu. Jer, upravo na takve je bacilo oko Državno ravnateljstvo za ponovu, pošto je njihov imetak bio već unaprijed osuđen da padne žrtvom ustaške pljačke, pa bi nezgodno izgledalo da se imanja i vrijednosti oduzimaju tim novim »katolicima«. Nadbiskup Stepinac i njegovi suradnici bili su stavljeni pred jedan veoma težak problem, koji se nikako ne bi smio da slaže s njihovim savjestima i propisima katoličke Crkve, pa ni njegovom nedavnom Okružnicom iz mjeseca maja 1941., kada bi doslovno pristao i u dokumentima ostavio traga, da je tako postupio, ogriješivši se tako očigledno pred svojim vrhovnim poglavarom u Rimu. Zato oni ublažuju zahtjev vlade u pogledu inteligencije, pogotovu kada je i crkvi bilo stalo, da ima što veći broj imućnih vjernih od kojih i ona može da ima izvjesnu materijalnu korist. Zato je bilo teško doslovno uskladiti crkvena i ustaška osjećanja na tom pitanju. U tom »povjerljivom« odgovoru ima i dosta iskrenosti i težnje, da bude što više prijelaznika.

»Što se tiče prijelaza pravoslavnih svećenika, učitelja, trgovaca, te uopće inteligencije i bogataša, nema nikakve sumnje, da kod njihove eventualne molbe za prijelaz valja biti na oprezu. Ali i tu treba da istaknemo, da bi se protivilo duhu, a i zadaći katoličke Crkve, kad bi ona *načelno* odbijala svu inteligenciju od pristupanja u katoličku Crkvu. Jer Krist je naime zato došao na svijet, da spasi sve ljude i da ih dovede do spoznaje Istine. To je zadaća i Njegove Crkve, pače preteška i sveta dužnost, koju je ona primila u Kristovoj zapovijedi: »Idite i propovijedajte evanđelje svakomu stvorenju.« *Milost božja djeluje nevidljivo u dušama ljudi, a tko može reći, da se mnogima baš pod teškim danima sadašnjice neće otvoriti oči za spoznaje istine.* Svima dakle pravoslavnim inteligentima u svakom slučaju zatvoriti put za polučenje istine, ne samo da ne bi bilo oportuno, nego bi bilo očito u protimbi s božanskom misijom Crkve Kristove. Pa ako i nisu bili prečesti slučajevi prošlosti, ipak je bilo dosta slučajeva, da su se i inteligenti pravoslavci svim srcem priljubili katoličkoj Crkvi i u praktičnom vjerskom životu prestigli i katolike. To je moguće i danas. Milost božja ne može se nikada u svom djelovanju sapeti i suziti.

Zbog toga smo slobodni primijetiti da se Crkva ne bi mogla odreći svoga prava i božanske dužnosti da u svoje krilo primi shizmatike za koje bi stekla sigurno uvjerenje da je njegova namjera stupiti u Crkvu katoličku iskrena i poštena. Zahtjev cijenjenog naslova, da se svaki slučaj prijelaza prijavi Ministarstvu uz preporuku župskih ureda i *hrvatskih nacionalnih ustanova* bojimo se da će još teže opteretiti i onako mnogostrukim radom opterećeno svećenstvo. *Slažemo se s Naslovom glede primanja siromašnih slojeva, jer je sigurnije da nijesu po srijedi materijalni interesi i prema tome da im je nakana čišća.* No i tu je Crkva na oprezu, da uzvišene svetinje vjere ne budu oskvrnjene i profanirane. *Sve u svemu, ovaj će Ordinarijat nastojati provesti u život intencije Hrvatske vlade, koliko je to samo moguće, no uz rezervu, koju mu ne može zamjeriti ni cijenjeni Naslov, da ne povrijedi u kojem konkretnom slučaju viši zakon, zakon Kristovog evanđelja.«*[39]

Kako se vršila primjena uputa, koje je već dao Ordinarijat svom područnom svećenstvu u pitanju prijelaza, i kako će se primjenjivati upute i naređenja, ne samo crkvenih vlasti, nego i ustaških, u svoj svojoj nakaznosti pokazat će ogroman broj raznovrsnih primjera. To će u pravom svijetlu pokazati, kako se je to poštivao od strane Stepinčevog područnog svećenstva »viši zakon, zakon Kristovog evanđelja« o čemu tako hipokritski govori odgovor zagrebačkog biskupskog Ordinarijata kad obećaje, da će »nastojati provesti u život intencije Hrvatske vlade, koliko je to samo moguće.«

Za ovu žetvu spasavanja šizmatičkih duša saznao je i Vatikan pa i njegova Sveta Kongregacija za Istočnu Crkvu, koja je uputila 17. jula 1941 Prot. N. 2116 upute zagrebačkom predsjedniku biskupskih konferencija u vezi s prelaženjem pravoslavaca na katolicizam. Ta odredba glasi:

»Sveta Kongregacija za istočnu crkvu svraća pozornost Vašoj Preuzvišenosti da rimokatolički župnici u Hrvatskoj budu potaknuti od svojih preuzvišenih biskupa, (nadpastira), da u slučaju prijelaza nesjedinjenih (otpadnika) ne spriječe njihovo prirodno vraćanje na istočni obred kad se radi o onima, koji su prije bili članovi katoličke Crkve (zajednice) istočnog obreda, ali su pod prijetnjama i pritiskom pravoslavnih (ortodoksnih) odstupili od katoličke vjere. Ako Vaša Preuzvišenost predoči tu potrebu svojoj časnoj braći (biskupima) u Hrvatskoj, *steći će ponovnu zaslugu tim svojim dragocjenim doprinosom za pravilan razvoj katolicizma, gdje postoje tolike nade za obraćenje nesjedinjenih.* Koristeći se rado ovom prilikom ponavljam osjećaje svog poštovanja i bilježim se Vašoj Preuzvišenosti odani kardinal Eugenije Tisserant v. r. tajnik; Ant. Arata, nadbiskup Sarda, v. r. assessor.«[40]

Dakle, jasno i nedvomisleno, ovdje Vatikan ispovijeda, da u NDH »postoje toliko nade za obraćanje nesjedinjenih«. Znači ustaše, poglavnik, njegova vlada, hrvatski episkopat i Vatikan našli su se pred velikim nadama za proširenje i snaženje katolicizma, koji ima da bude brana prodiranja pravoslavlja preko Drine, kako su to toliko puta ponovili Budak i klerofašistička štampa. A ovu će misao podvući pri instalaciji biskupa Čula sam legat Njegove svetosti Pape Pija XII., opat Marcone.[41]

Ustaška vlada dala se, poslije ovih povjerljivih razgovora sa Ordinarijatom u Zagrebu, s punom energijom i žarom na svoj misionarski posao.

---

[39] Saopćenja o zločinima okupatora..., 106—107.

[40] Iz arhiva Pokrajinske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini.

[41] Vidi XX. poglavlje.

Treba reći, da je ovoj klerofašističkoj sprezi za masovnim katoličenjem bio pred očima još i jedan naročiti cilj, o kome je tako cinički otvoreno govorio dr. Gutić, kad je rekao, kako će se riješiti srpsko pitanje i kako će se pokatoličeni Srbi pretvoriti u Hrvate. Da ne bi bilo o tome sumnje, ustaše su i za to ostavile svoj komentar. U dopisu Glavnog tajništva predsjedništva vlade NDH od 13. I. 1942. godine broj 818-XI-1942-2, koji je upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova, a preko njega svim podređenim vlastima u obliku okružnice od 21. januara 1942. godine Taj.(ni) broj 485-I-a-1942. U tom dopisu se kaže: *»Saopćuje vam se, da se grčko-istočnjaci (Srbi), koji su prešli na rimokatoličku vjeru smatraju Hrvatima, te se kao takvi imadu upisivati u službenom postupku. O prednjem obavijestite područne urede.«* Sasvim u duhu i stilu shvaćanja, da je katolicizam sinonim za hrvatstvo — kako je to utvrđeno i gotovo klerikalno kodificirano prije četiri decenija na zagrebačkom I. Svehrvatskom Euharističkom Kongresu, kad je utvrđen i klerikalni program za čitavo XX. stoljeće. Da bi se taj cilj postigao i da bi se provela denacionalizacija i onih Srba, koji budu prelazili u muslimansku vjeru, to je isto ministarstvo, dopunilo svoju prvu okružnicu, 10. II. 1942., pod brojem: Taj.(ni) 830-I-a-1942. Raspisom za sve podređene vlasti u kome stoji: »Ovdašnja Okružnica od 20. siječnja 1942. Taj.(ni) broj 485-I-a-1942, posve naravno odnosi se i na grčko-istočnjake (Srbe), koji pređu na muslimansku vjeru tako, da i te treba u službenom postupku upisivati kao Hrvate.[42]

Kao što je nadbiskup Stepinac objavio vladinu rasnofašističku okružnicu o pravoslavnim prelaznicima na katolicizam, bez ijedne riječi protesta protiv 9. točke, koja govori o Židovima, tako su to isto primili, shvatili i prema tome postupili i ostali biskupi. U jednom aktu biskupa Akšamovića, upućenog župnom uredu u Vukovaru 6. VIII. 1941. pod brojem 2088/41, odgovarajući na izvjesna pitanja kaže, da točka 9. govori o Židovima »dosta jasno i otvoreno, da im krštenje i vjerski prijelaz ne može i ne će ništa koristiti za daljni postupak protiv Židova. *Prema tome nije potrebno da biskupski Ordinarijat još išta dalje poduzima.* Poduzeto je mnogo toga izravno od Ordinarijata i putem Predsjedništva biskupskih konferencija i rezultat svega toga jest današnja okružnica, koja vam je poslana ... Državne vlasti pitanje Židova rješavaju po rasnom principu, a ne vjerskom, prema tome tu se ne da više ništa intervenirati.« Sigurni smo da su identičan stav zauzeli i ostali ordinarijati, gdje se to pitanje postavljalo. Naprosto stoga, što je to pitanje bilo sastavni dio ustaških, fašističkih, nacističkih i klerofašističkih shvaćanja.

U Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja nalazio se kao visoki funkcioner vjerskog odjeljenja fra Radoslav Glavaš, koji je opet bio u stalnoj vezi sa zagrebačkom Kurijom kao i s ostalim episkopatom. Ovo Ministarstvo izdalo je jedan raspis pod brojem 277, 10. septembra 1941., upućen svim ministarstvima, u kojoj ovaj »pročelnik odjela za bogoštovlje«, a po odluci ministra pravosuđa i bogoštovlja saopćuje izvjesna objašnjenja u vezi s vladinom okružnicom od 30. jula 1941. U ovoj, naime, okružnici, kako se vidjelo, dane su detaljne upute tko može biti primljen u katoličku crkvu i kakve dokumente treba da ima od upravnih vlasti kao i ustaških vlasti.

»Kako se u pojedinim ministarstvima i drugdje grko-istočnjaci otpuštaju, a dijelom i ostavljaju u državnoj službi, ako su činovnici, molimo da

[42] Iz arhiva Pokrajinske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini.

bi se od strane predsjedništva vlade skrenula pažnja pojedinim ministarstvima i državnim ravnateljstvima da kod otpuštanja činovnika ili seljenja grčko-istočnog pučanstva obrate pažnju na tu okolnost da li je netko prešao na katolicizam preko propisanih uputa spomenute Okružnice ili uopće dotični grko-istočnjaci nijesu htjeli preći ili im je uskraćena dozvola za prijelaz. Prijelaz na katolicizam istina ne jamči nikomu da ne može biti maknut s mjesta, ali ako se ostavljaju neki grko-istočnjaci na položaju, onda treba obratiti pažnju i na vjerski prijelaz, ako inače sve drugo odgovara da dotična osoba može ostati u državnoj službi ili inače na svojem mjestu. Oni koji su prešli na katolicizam treba da osjete da su dobili neku zaštitu u pogledu otpuštanja i iseljenja, *dakako da sve drugo odgovara kod dotičnih osoba i interesima hrvatske državne vlade.* Ovo je potrebno učiniti, jer se dešava često puta da mnogi budu otpušteni iz državne službe, preseljeni ili uopće uklonjeni s položaja, iako su prešli na katolicizam, dok su drugi ostavljeni na mjestu, iako nijesu pokazali razumijevanja, za novonastale prilike u državi, a nijesu ni htjeli pristupiti u katoličku crkvu.«[43]

Nema sumnje, da je ovaj akt ponovo potaknuo ustaške vlasti, da pitanje masovnog katoličenja Srba uzmu pred svoje oči. Treba znati, da je ministar ustaškog pravosuđa član K. A. i fanatički izvodilac rješavanja srpskog pitanja pomoću katoličenja. Njemu uz bok stoji fra Radoslav Glavaš, tipični primjer klerofašista, koji se ne susteže ni od kakvih sredstava, da bi pomoću njih postigao svoj cilj. Nema sumnje da od ove dvojice potječe akt njihova ministarstva od 11. XI. 1941. broj 83490/41 kojim se saopćuje svim podređenim vlastima, kojima se pozivaju njihovi službenici, da dostave službene dokumente, da su prešli na rimokatolicizam, odnosno grko-katolicizam, muslimansku ili evangeličku vjeroispovijest i da su upisani u matice tih vjera.[44]

Koliko je ustaška vlast učestvovala pri akciji prekrštavanja i kroatiziranja Srba, pored ostalih već poznatih dokumenata, pokazuje dokumentacija, koju je ostavilo zloglasno ustaško Državno ravnateljstvo za ponovu, koje je osnovalo i svoj zasebni vjerski odsjek. U nadležnost toga odsjeka spadali su »svi poslovi, koji se odnose na sva pitanja prelaženja iz grčko-istočne vjere na katoličku, muslimansku i evangeličku ...

Pročelnikom toga odsjeka bio je od poglavnika imenovan fra Dionizije Juričev, koji je velikom spretnošću izvodio mnogobrojne poslove na moralnu i materijalnu štetu prelaznika. Taj Vjerski odsjek je sve do novembra 1941. bio jedini vrhovni rukovodilac na poslu katoličenja i u »uskoj vezi s duhovnom vlašću.«

Tako, na primjer, ova ustanova šalje svoje »misionare« na teren, sa zadatkom, da priprave Srbe za prijelaz na katolicizam. Tima misionarima su imale općine da isplaćuju putne troškove kao i honorar od 100 kuna dnevno (1941.). Zanimljivo je, da se iz tih akata toga nadleštva jasno vidi, koliko se žurilo sa poukom, jer nije bilo dovoljno potrebnih svećenika-misionara. Tako se u jednom aktu, upućenom općinskom poglavarstvu u Stazi saopćuje, da Vjerski odsjek Ravnateljstva za ponovu oskudijeva u misionarima, pa im se dvojica misionara mogu pozajmiti samo do slijedeće nedjelje.

[43] Idem; Povezanost jednog dijela katoličkog klera s fašistima. »Politika« 26. I. 1946.
[44] Dokumenti o protunarodnom radu 107—113. Sve je to, dakako bilo u stilu kanona 1351!

»Stoga Vas se upozorava, da sav rad oko pouke i prijelaza svrše do slijedeće nedjelje, tako da u slijedeću nedjelju bude već čitava općina katolička. To je u suglasnosti i sa g. Kotarskim (sreskim), koji isto tako želi, da se sve završi prije velike svečanosti od 11. XI. 1941. Odmah iza 2. XI. tamošnji OO. Misionari obećani su na drugo mjesto. Od Vas skorih dana očekujemo iscrpivi izvještaj o svemu radu oko prijelaza, sa naznakom — koliko ih je prešlo i koja sela?«

U naređenjima Općinskom povjereničtvu u Crkvenom Boku (22. X. 1941.) ovaj vjerski odsjek naređuje, da se pravoslavna crkva u Crkvenom Boku »o d m a h prema planu općine počne preuređivati za rimokatoličku.« Dakle, u istom aktu, kojim se šalje misionar naređuje se pretvaranje pravoslavne u katoličku crkvu. Znači, ustaške su vlasti bile tako uvjerene, da će misionarenje sigurno uspjeti da su unaprijed otele pravoslavnu crkvu i predale je đakovačkom biskupu, još prije nego je izvršeno prekrštavanje!

Iz akata se saznaje, da su na tom sektoru radili kao misionari fra Dionisije Lasić, fra Bonifacije Perović i fra Tomašić. Na drugom sektoru radili su zajedno, kao misionari, jezuiti. Zanimljiva je konstatacija fra Juričeva, da je Vjerski odsjek Ravnateljstva za ponovu radio po naređenju najviše vlasti (t. j. samog poglavnika), i da stoji *»u uskoj vezi i sa duhovnom vlašću«*. Iz akta od 23. X. 1941. izlazi da *»ovaj Vjerski odsjek treba mnogo svećenika za misionarenje, ali treba znati, gdje tko radi, da može raspolagati s njima i slati ih gdje mi znamo i razvidimo da je najpotrebnije.«*[45]

Pročelnik i predstojnik Vjerskog odsjeka imao je izvjesnih neprilika sa samim Državnim ravnateljstvom za ponovu, koje nije dovoljno spremno izlazilo ususret njegovim prijedlozima. Poslije dva mjeseca rada toga Odsjeka, fra Dionizije Juričev uputio je akt samom Predsjedništvu vlade, da ga o svemu obavijesti. Ovaj izvještaj uveliko osvjetljava suradnju svih elemenata vlasti na djelu prekrštavanja Srba.

»Zasada radimo intenzivno na području ovih Velikih Župa: Baranja, Posavje-Livac-Zapolje, Sana-Luka, Gora, Bilo Gora i Prigorje.

Dostavljanjem dekreta osnutka Vjerskog Odsjeka otposlali smo posebnu okružnicu na sve prvomolbene vlasti, koju dostavljamo tom Visokom Naslovu. Proširenjem rada oko prelaznika uskrsavaju jedan za drugim mnogi problemi u koje će trebati dublje zaći i vlašću tog Visokog Naslova, riješiti ih. U prvom redu dolazi veliki i teški problem postavljanja župnika u neofitskim župama. *Rimokatoličkih župa će se morati osnovati mnogo — za skoro jedan milijun obraćenika, koliko predvidamo da će ih biti, bude li se stvar odvijala kao do sada, a to nije u stanju nikako da pokrije svjetovni kler. Daleko sam od pomisli, da bi se pod ikakvim uslovima dozvolilo strancima, imenično Slovencima doći na takve župe, jer bi to po našem mišljenju bio teški udarac za nacionalnu hrvatsku misao u tim župama.* Ne bi ostajalo drugo, već da se župa podijeli redovnicima, među kojima u prvom redu, valjda i jedino dolaze u obzir franjevci.

Znajući što to znači uzeti na sebe duhovni odgoj i pastvu, kao i teret jedne ovakve župe prvih godina opstanka, sigurno ne će htjeti franjevci privremeno uzimati ovakve župe; biskupske vlasti opet ne će htjeti trajno ustupiti, pa bi tu trebalo unaprijed kakvom sugestijom sa strane tog Visokog Naslova izbjeći koliziju. Mi smo skromno predložili Nadbiskupskom Duhovnom Stolu, kako se iz priloženog prijepisa razabire — jedan žurni sastanak Nadb. Duh. Stola s franjevačkim provincijalnim starješinama.

Drugi problem, koji taj Visoki Naslov molimo da što prije riješi, jest pitanje crkvenog ruha i sv. posuđa za rimokatoličke obrede. Odijela i posuđe bivše grčkoistočne liturgije dijelom su raznesena, a dijelom za katolički obred neupotrebljiva, a ipak to treba od nekud priskrbiti za nove župe. O tome molim donijeti potrebnu žurnu odluku, jer naš Vjerski Odsjek, koji trajno prima upitnice iz raznih strana u tom pravcu, ne zna što da odgovori. Konačno i treći važan problem jest pitanje župničkih kuća i stanova. Smatram potrebnim, da bi se u tom donijela potrebna odluka, kojom bi eventualno prešle bivše parohijske kuće u posjed rimokatoličkih župa. *Znajući da je iz tih kuća redovito sve razneseno osim nepokretnina trebalo bi i na to misliti.«*[46]

[45] Idem.

Može li što rječitije govoriti, koliko su državne vlasti ovdje nastojale, da se pitanje katoličenja Srba sprovede najsvrsishodnije, najbrže i bez naročitih potresa. Tu im je vodstvo katoličke crkve u NDH bilo najutjecajniji i najvještiji suradnik i pomagač. Dakako, s metodama koje se koji put nisu podudarale s onima ustaša i ustaških vlasti, ali su sigurno išle zajedničkom cilju.

Šef Vjerskog odsjeka također je lično i na terenu pokazao koliko on umije da dirigira prekrštavanjem pravoslavaca. Ima jedan niz svjedoka, koji znaju za fra Juričeve metode. U Stazi, za koju se toliko brinuo u spomenutim aktima, fra Juričev je među ostalim rekao:

»U ovoj zemlji ne može više da živi nitko osim Hrvata, jer ovo je zemlja Hrvatska, a tko se ne će pokrstiti, mi znademo kud ćemo s njim. Ja sam u ovim gore krajevima davao očistiti od pileta sve do starca, a, ako bude potreba, učinit ću i ovdje, jer danas nije grehota ubiti ni malo dijete od 7 godina, a koje smeta našem ustaškom poretku. Mi danas treba da budemo svi Hrvati i da se proširimo, a kad se proširimo i ojačamo, ako nam bude potrebno, još ćemo da oduzmemo od drugih. Nemojte misliti što sam ja u svećeničkoj odori, ali da znadete da ja, kada je potrebno uzmem strojnicu u svoje ruke i tamanim sve do kolijevke, sve ono što je protiv ustaške države i vlasti.« Za njega svjedoci kažu da je mijenjao odjeću i oblačeći se u ustašku uniformu, stalno opasan pištoljem.[47]

Ovaj isti prozelita, pročelnik i predstojnik Vjerskog odsjeka Državnog ravnateljstva za ponovu nije samo prijetio i ostao na riječima. On je doista, u svojoj bespримjernoj mržnji na borce iz narodnooslobodilačkog pokreta s puškom u ruci prednjačio krvoločnim ustašama. I hvatajući se mača od njega je i poginuo septembra 1943. O tome sugestivno govori poglavnikovo odlikovanje, kojim je sve rečeno poslije njegove smrti o njegovom »svećeničkom« djelovanju za NDH. Poglavnik ga je odlikovao »malom srebrnom kolajnom Dr. Ante Pavelića za hrabrost«, i to »za hrabro

[46] Iz Arhiva Zemaljske Komisije za utvrđivanje zločina. Zagreb. (Vj. Od. Br. 26847-41).

[47] Dokumenti o protunarnom radu. 59.

držanje u borbama protiv pobunjenika kod sela Putiga (jugoist. od Sinja) od 11. do 17. rujna 1943., kada je junački poginuo.«[48]

Još izrazitije i ustaškije o Juričevu, poslije smrti, govori obavijest, koju je izdalo tom prilikom samo Županstvo pri poglavniku (neka vrsta maršalata dvora). »Satnik Dionizije Juričev istaknuo se osobito svojom velikom požrtvovnošću i ljubavlju u radu oko uspostavljanja NDH na području Dalmacije, a kasnije u radu oko izgradnje ustaških postrojbi. Od početka uspostave NDH vršio je Dionizije Juričev službu kapelana Poglavnikova dvora, a po osnutku Ustaškog dječačkog zavoda i službu katehete i učitelja tjelovježbe kod malih Poglavnikovih pitomaca. Ustaša Dionizije Juričev s nama je.«[49]

Zanimljivo je, da Županstvo ne spominje ni riječi o fra Dionizijevu pročelnikovanju u Vjerskom odsjeku, kao ni o njegovu misionarenju, ali ni o njegovoj chronique scandaleuse, zacijelo držeći se one stare: de mortuis nihil nisi bene. Ali, bez obzira na to, o njemu će progovoriti u XX. poglavlju ove knjige jedna »časna« sestra, kad bude govorila o »milosrdnosti« svojih drugarica ustašica. A ovakav prozelita umnažao je ovčinjak nadbiskupa Stepinca i kroz Vjerski odsjek, lično kao misionar i kao ubojiti križar, mačem i križem.

Kad je nasilno i takozvano »mirno« kato1ičenje uzelo s jeseni 1941. ogromne razmjere, sastao se u Zagrebu ustaški episkopat, da o tome kao i o drugim aktuelnim pitanjima raspravi na plenarnoj konferenciji episkopata. 17. novembra 1941. donijete su rezolucije, koje je zagrebački nadbiskup Stepinac kao predsjednik biskupskih konferencija pod br. K. 235/41 uputio svima rimokatoličkim i grko-katoličkim župnim uredima s naređenjem, da ih se »striktno drže«. Ove rezolucije, na koje se toliko pozivaju dotični biskupi, kao na dokumenat, koji ih pravda, da su u poslu katoličenja postupali najkanonskije, donosimo u cijelosti.

»1. Smatra se dogmatskim načelom, da riješidba svih pitanja koja se tiču crkvenog prijelaza grko-istočnjaka na katoličku vjeru, spada isključivo na kompetenciju Katoličke crkvene hijerarhije, koja je jedina ovlaštena po božanskom pravu i po kanonskim odredama izdavati za te crkvene prijelaze direktive i propisivati im odredbe tako da je i mimo crkvenog auktoriteta isključena svaka akcija u tom pogledu.

2. Radi toga nitko osim Katoličke crkvene hijerarhije nema prava postavljati »misionare«, koji bi imali provoditi konversije grko-istočnjaka na katoličku vjeru. Svaki takav »misionar« mora dobiti misiju i jurisdikciju za svoj duhovni rad od mjesnog ordinarija. Prema tome je protudogmatski i protukanonski, da bez mjesnog ordinarijata — biskupa dobivaju »misionari« misiju od općinskog povjerenika, bilježnika ili načelnika (oblastnika), od ustaških dužnosnika, od Vjerskog Odsjeka Državnog Ravnateljstva za ponovu ili koje druge svjetovne oblasti.

3. Svaki takav »misionar« mora biti u svome radu ovisan samo od mjesnog ordinarija ili direktno ili indirektno preko mjesnog župnika.

4. Crkva katolička može priznati valjanim samo one prijelaze, koji su se obavili ili će se obaviti prema tim dogmatskim načelima.

5. Svjetovna oblast ne može »poništavati« one prijelaze koji su crkveno provođeni ne samo prema crkvenim, nego i prema građanskim propisima.

[48] Dokumenti o protunarodnom radu, 228.
[49] Dokumenti o protunarodnom radu, 231.

6. Hrvatski katolički episkopat izabire radi toga iz svoje sredine odbor trojice, u koji ulaze Predsjednik Biskupskih konferencija, biskup senjski Msgr. dr. Viktor Burić i apostolski administrator križevačke biskupije dr. Janko Šimrak. Taj će odbor raspravljati i rješavati sva pitanja, koja dolaze u obzir gledom na konversije grko-istočnjaka na katoličku vjeru. On će raditi u dogovoru s gospodinom ministrom pravosuđa i bogoštovlja, što se tiče građanskih odredaba o prijelazima.

7. Kao radni izvršni odbor za pitanje konversije grko-istočnjaka na katoličku vjeru izabrao je hrvatski katolički episkopat: dr. Franju Hermanna, profesora na Bogoslovskom fakultetu u Zagrebu, dr. Augustina Juretića, konzultora Biskupskih konferencija, dr. Janka Kalaja, profesora katehetu na srednjim školama i nastavnika za glagoljicu na Bogoslovnom fakultetu, Nikolu Borića, ravnatelja kancelarije zagrebačke nadbiskupije i dr. Krunoslava Draganovića, profesora na Bogoslovskom fakultetu u Zagrebu koji će odbor rješavati i sve poslove oko pitanja konversije grko-istočnjaka na katoličku vjeru pod nadzorom odbora biskupa za konversije u smislu ovih rezolucija.

8. *U katoličku crkvu mogu se primiti samo oni, koji bez svake sile potpuno slobodnom voljom prelaze iz unutarnjeg uvjerenja o istinitosti katoličke vjere i koji su u cijelosti udovoljili crkvenim propisima.*

9. Što se tiče obreda prelaznika, to hrvatski katolički episkopat u cijelosti usvaja odredbu Svete Kongregacije za Istočnu Crkvu od 17. srpnja 1941. Prot. N. 2116 — koja je upravljena predsjedniku Biskupskih konferencija a koja u hrvatskom prijevodu glasi: »Sveta Kongregacija za Istočnu Crkvu svraća pozornost Vaše Preuzvišenosti da rimokatolički župnici u Hrvatskoj budu potaknuti od svojih preuzvišenih biskupa, (nadpastira) da u slučaju prijelaza nesjedinjenih (otpadnika) ne spriječe njihovo prirodno vraćanje na istočni obred kad se radi o onima, koji su prije bili članovi katoličke (zajednice) istočnog obreda, ali su pod prijetnjama i pritiskom pravoslavnih (ortodoksnih) odstupili od katoličke vjere. Ako Vaša Preuzvišenost predoči tu potrebu časnoj braći biskupima u Hrvatskoj, steći će ponovnu zaslugu tim svojim dragocjenim doprinosom za pravilan razvoj katolicizma *gdje postoje tolike nade za obraćenje nesjedinjenih.* Koristeći se rado ovom prilikom, ponavljam osjećaje svog poštovanja i bilježim se Vašoj Preuzvišenosti odani kardinal Eugenije Tisserant, v. r. tajnik; Ant. Arata, nadbiskup Sarda, v. r. Assessor.«

Isto tako u cijelosti prihvaća hrvatski katolički episkopat odredbu Svete Apostolske Stolice od 18. listopada 1941. koja glasi:

»Gdjegod već postoje organizirane grko-katoličke župe (župe grko-katoličkog obreda), neka se upute nesjedinjeni, koji se žele obratiti, na iste župe. Ipak u pretpostavci, ako isti odijeljeni nesjedinjeni ne će ili ne mogu održati svoj istočni obred, neka im se dade sloboda prihvatiti latinski obred.«

Te dvije odredbe prihvaća hrvatski katolički episkopat to više, što se one u glavnim crtama podudaraju s odredbom okružnice vlada NDH od 30. srpnja broj 46448-41 u prvoj točki s time:

a) da se pod grko-katoličkim župama imaju smatrati ne samo sjedišta župa nego i cijeli teritorij župa, kako su one po kanonskim crkvenim i državnim propisima od nekada ograničene, dakle ne samo matica župa, nego i sve filijale.

b) da se crkveno propisno provedeni prijelazi u katoličku crkvu na grko-katoličkom obredu ne »poništavaju«, jer se to kosi sa kanonskim obredima i jer su osim toga kod prijelaza izvršeni svi građanski propisi.

c) da se svi nesporazumi u tom pogledu iznesu pred Odbor episkopata o prijelazima koji će ih riješiti.

d) *da se zabrani mjesnim oblastima u tom pogledu svaka agitacija. U duhovni rad crkve neka se ne miješa niti jedna svjetovna organizacija, jer to može dobroj stvari samo škoditi.*

10. *Odbor hrvatskog katoličkog episkopata za konversije organizirat će tečajeve za one svećenike koji obavljaju prijelaze grko-istočnjaka na katoličku vjeru. U tim tečajevima dobit će teoretske i praktičke upute za svoj rad.*

11. *Neka se za konversije stvori među grko-istočnim žiteljima psihologijski temelj.. U tu svrhu neka im se ne samo zajamče nego i dadu sva građanska prava i osobito pravo osobne slobode i pravo vlasništva. Neka se najstrože i ponovo zabrani svaki protuzakoniti postupak protiv osobne slobode i svojine grko-istočnjaka, a neka se izriču nad njima kazne kao i nad drugim građanima samo nakon provedenog sudbenog postupka. U prvom redu neka se najstrože zabrani svaka privatna akcija za rušenje grko-istočnih crkvi i kapela i otuđivanje njihova vlasništva.*

Ovaj tekst rezolucije hrvatskog katoličkog episkopata šalje se svima rimo- i grko-katoličkim uredima s time, da se striktno drže u pitanju prijelaza grko-istočnjaka u katoličku crkvu. Dr. Alojzije Stepinac, predsjednik Biskupskih konferencija.«[50]

Sama primjena takozvanih crkvenih propisa pri primanju prelaznika u katoličku crkvu u NDH bila je u strahovitoj suprotnosti ne samo prije ove novembarske rezolucije Konferencije ustaškog episkopata, nego i poslije. Stoga ne može biti govora ni o »striktnom« držanju povodom prijelaza grko-istočnjaka u katoličku crkvu. Ogroman broj primjera govori o tome, da svi oni, koji su prelazili, tada već desetine i desetine hiljada, nisu prešli svojom slobodnom voljom i iz unutrašnjeg uvjerenja o istinitosti katoličke vjere, nego uslijed straha i terora, vršenoga ne samo izvan kruga katoličenja, nego je nasilje bilo upotrebljeno kao sredstvo da se to katoličenje i izvede. Kakve je podatke prikupio »Radni izvršni odbor za pitanja konversije grko-istočnjaka na katoličku vjeru«, nije nam poznato. Ali je sigurno, da podaci koje ćemo mi samo sumarno dati, kazuju da taj odbor ili nije vršio svoje dužnosti ili je bio ustanova »da se obmane prostota«. I dalje su se mjesne vlasti u tom pogledu uplitale u posao katoličenja, kako je to pokazao i akt ministarstva pravosuđa i bogoštovlja, razaslat svim područnim vlastima, u trenutku samog zasjedanja episkopata. Da li je Odbor hrvatskog katoličkog episkopata za konversije organizirao tečajeve, nije nam poznato. Ako ih je organizirao, onda će ustaški asistenti, koji naoružani učestvuju pri masovnim katoličenjima, biti najstrahovitiji demanti »teorijskih i praktičkih uputa«, koje su ti »misionari« primili u tom kursu za masovna katoličenja. Kakva je psihološka osnova bila stvorena za konversije pokazat će samo nekoliko primjera iz raznih krajeva i raznih dijeceza. Što je najstrašnije, vidjet će se, da pri tom poslu katoličenja i agitaciji za katoličenje ne će usfaliti ni predstavnici samih biskupskih konferencija u Zagrebu. O svemu tome uvjerljivo je pisao, zacijelo samom nadbiskupu Stepincu, prije same konferencije, starac biskup fra Alojzije Mišić, koji upozorava, kako takvi prelaznici ne stiču nikakva građanska prava, jer ih ustaše, žedni srpske krvi hvataju i hapse u samim crkvama poslije njihova prijelaza na rimokatolicizam.[51]

[50] Iz arhiva Provincijalne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini.

[51] Vidi niže.

Najizrazitiji komentar, analiza i kritika ove rezolucije episkopata, koji je uveliko usvojio znatan dio želja i naređenja ustaške vlade, izraženih u njenoj Odredbi od 30. jula iste godine, nalazi se u samoj primjeni, praksi i djelu, na kome surađuju toliki viši i niži crkveni funkcioneri, zajedno s ustaškim vlastima. Jasno je, da je visoki katolički kler vodio i te kako računa o željama i intencijama ustaške vlade, samo je želio da metode prisilnog katoličenja zaodjene u ljepše forme, u izraze, koji bi se pred stranom javnošću, koja je uveliko osjetljiva na atake, koji se organiziraju protiv slobode savjesti, mogli da brane i pravdaju, da su posve nedužni, da je učinjeno samo ono, što se od njega tražilo po slobodnoj volji i uvjerenju prelaznika. Pogotovo, kad je time mnogima prelaženje na katolicizam spasilo živote. Hipokritsko prenemaganje ovim argumentacijama humanosti najspontanije je odao sam nadbiskup Stepinac u jednom trenutku zaboravljivosti i nesnalaženja u pozi, koju ipak stalno nije mogao da sačuva, a da se ne bi vidjelo, šta se iza nje u stvari krije. Bilo je to još daleko prije biskupske konferencije, održane mjeseca novembra. Naime, na sve se strane ljeti 1941. slušalo o masovnom prelaženju pravoslavnih na rimokatolicizam. Kad je nadbiskup Stepinac bio upitan od ustaških novinara, kako gleda na prijelaze s drugih vjera na katoličku, odgovorio je: »Kao i prije! Katolička crkva ima svoje norme, od kojih ne odstupa nikada. *Mi nismo lovci za vjernicima kao stanovite crkve. Gdje nema uvjerenja, bolje, da nam ne dolaze, ali isto tako ne odbijamo nikoga, tko nam iskreno dolazi i traži istinu.*«[52]

Koliko je ova nadbiskupova izjava bila u suglasnosti s običnom građanskom iskrenošću i prosječnim shvaćanjem istine, pokazat će prikaz na koji se sve način prelazilo u katolicizam, s kakvim uvjerenjem, s kakvom iskrenošću se tražila istina, i s kakvim zadovoljenjem kanona o pripremama za prijelaz. Da se vidi kako se i među klerikalcima ovaj masovni problem prelaženja na katolicizam smatrao, kako se ova ustaško-klerikalna pastorizacija slagala s principima kanona 1351., pokazao je u trenutku jedne izuzetne iskrenosti pisac »Katoličkog tjednika« dr. Ins. (u stvari pseudonim za dr. Čedomila Čekadu, kanonika Vrhbosanskog kaptola).

Već mjeseca oktobra, mogao je dr. Čekada da kaže, da ima »na tisuće, na desetke tisuća novih katolika oko nas«. Znači, da je gorljiva revnost fra Dionizija Juričeva, koji je računao na milion prelaznika, imala osobite uspjehe s kojima se ponose klerikalci u Bosni, a s njima i dr. Čekada.

> »Kako su došli? Znamo. Svakako, Crkva ih na to nije prisilila; mi ih nijesmo ni dovukli ni dotjerali; ni molili, ni gonili. Traže prijelaz; izjavljuju, da to čine iz uvjerenja; uče kršćanski nauk; daju i potpisuju garancije; Crkva ih ne može odbiti. I ne će. Sa katoličkog stanovišta to je za takve duše, učine li samo taj korak iskreno, velika milost... Mnogi su se pokrstili ili postali katolicima. Pojedinci, ali i obitelji. Svi od njih nemaju možda dobre volje. Za mnoge je to formalnost ili račun... *Ni najbolji između tih ljudi nijesu dobili takve vjerske pouke ni takova katoličkog odgoja, da im više ne treba duhovne pomoći. I gdje je pouka tih katakumena ili obraćenika dobro organizirana — a malo gdje je dobro organizirana, to bi bila u prvom redu zadaća ljudi iz K. A., ona je ipak forsirana, sve ide na brzu ruku.* Sami obraćenici traže i mole — znamo zašto — da se sve to što prije svrši...«

[52] »Katolički tjednik« 3. VIII. 1941.

Konstatiravši, da su ti obraćenici veoma slabo poučeni, dr. Ins = Čekada, daje savjete kako treba uz njih ostati, približavati im se i učvršćivati ih u istinama katoličke vjere.

»Apostoli nijesu žandari, a još manje teroristi... Njima se na zgodan način približimo!... Neka vide, da ih ne preziremo; da ih smatramo jednakopravnom braćom u vjeri, makar oni i bili druge krvi i druge narodnosti!... Izdaleka na taktički način nadzirimo njihov vjerski život i brinimo se, da iskra vjere u njima ne ugasi... Bez izrugivanja njihovim dojučerašnjim svetinjama. Bez grubog i fanatičnog zelotizma... Pozitivno ne polemički. I s puno obzira prema njihovu nacionalno-političkom uvjerenju.«[53]

Ovaj isti dr. Ins = Čekada još prije dva mjeseca, dakle mjeseca augusta 1941., pišući o obraćenicima, u istom listu, uzeo je za moto članka tekst kanona 1351., koji kaže, da se ne smije nitko siliti da protiv volje prigrli katoličku vjeru! U dogmatskom i praktičnom razmatranju toga pitanja u vezi s prijelazima u NDH, dr. Ins je nagovijestio, da će biti ljudi, dakako nesklonih katoličkoj crkvi, »koji će taj sadanji vjersko-politički položaj pripisivati prozelitičkim namjerama Crkve i svoditi na njezinu inicijativu.«

»Rim hoće, da silom, da ognjem i mačem katoliči. Kao toliko puta — kažu oni — kroz povijest. Tko tako govori, čini nam nepravdu. Najpozvaniji crkveni faktori u Hrvatskoj s pravom su se od takvih insinuacija ogradili... (Jer) *silovito misionarenje imalo bi za direktnu posljedicu još goru napetost među konfesijama i izazvalo bi krvave i brutalne vjerske obračune: danas možda na račun drugih, sutra na naš račun.* Nigdje na svijetu ljudi nijesu toliko osjetljivi na nasilje kao na vjerskom polju, i uopće na polju savjesti. Nigdje nije reakcija tako duboka i tako strastvena. Nasilan vjerski prozelitizam smrt je građanskoga mira; to je revolucija u permanenciji. Revolucija, koja, na koncu konca, najviše škodi samoj vjeri: njezinu produbljivanju i intezivnosti... Katolički kler toliko je teološki školovan i toliko ponosan na božanstvenost i dostojanstvo vjerske istine, koju nosi i navješćuje svijetu, da nikad ne će ozbilnjo pomisliti na metode vjerskog nasilja. Poštivanje tuđeg vjerskog uvjerenja i prave slobode savjesti naša je ljudska, vjernička i svećenička dužnost. *Nikad to za nas ne će biti mehaničko i masovno manipuliranje s brojkama i uzurpacija onoga, što nije naše, ili onih, koji srcem ili voljom nijesu naši. I nikad mi nikoga tko prihvati katoličku vjeru, ne ćemo siliti da promijeni svoju narodnost! »Mi nismo lovci za vjernicima«. A još smo manje nacionalnopolitički korteši pod vjerskim parolama!«*[54]

Stvarnosti, koje su već izložene u vezi sa dokumentima, koje je ostavio iza sebe ustaški režim i njegovi nosioci, pokazuju, koliko je pisac ovog članka dr. Ins bio ili neobaviješten, u što jedva možemo da vjerujemo, ili je bio toliki hipokrita, da je očigledna vjerska i nacionalna nasilja predstavljao kao najidealnije isticanje ideja, koje ako druga strana primi svojom vlastitom voljom, može da pređe u katolicizam. U isto vrijeme, kad vlada izdaje naređenja, da se svi Srbi prelaznici zavode u službene knjige kao Hrvati, dr. Ins tvrdi, da se nitko tko prihvati katoličku vjeru, ne će siliti da promijeni svoju narodnost. I to onda kad »Hrvatski narod«, s kojim je »Katolički tjednik« u punoj klerofašističkoj suradnji, otvoreno i bez stida poručuje svima i svakome: *»U Hrvatskoj ne može biti Srba ni pravoslavlja, a Hrvati će se pobrinuti, da se to što prije ispuni!«*[55]

Da se vidi kako ovaj apologeta čistoga i idealnoga misionarenja, zalažući se za čistoću kanona 1351. i odbijajući svaku pomisao, da bi se mogla vršiti kakva zloupotreba ili nasilje, stoji daleko od istine, treba da zagledamo samo u dva dokumenta iz toga vremena, koji upravo govore o nasiljima na savjest i vjersku slobodu, koja su vršile ne samo ustaške vlasti, nego i predstavnici katoličke crkve. Krajem jula 1941. uputio je mitropolit Josif u Beogradu već poznatu promemoriju generalu okupirane Srbije von Schrederu, kojoj je dodao jedan naročiti spis, u kome se nalaze prikupljeni »podaci o nedjelima hrvatske* vlasti prema pravoslavnom svećenstvu i narodu«. Pod brojem 34 nalazi se, među ostalim i ovo:

»Od samog početka ustaške vlasti počele su da terorom prevode u katolicizam mnoge pravoslavne Srbe. Zna se za intimnu vezu koja postoji između katoličke crkve i ustaške vlasti, što svedoči fakat da među stožernicima ustaške vlasti ima i priličan broj katoličkih svećenika. Ponuda za katoličenje učinjena je najpre državnim činovnicima pravoslavne vjere. Svi su oni dobili formulare u kojima su trebali da odgovore na postavljena pitanja odnosno proveravanja. Skrenuta im je pažnja da u državnoj službi mogu ostati samo oni koji prime katoličku vjeru. I ne samo to. Lišavajući srpski narod njegovog sveštenstva katolička crkva nasilnim merama nagoni pravoslavne na vršenje katoličkih obreda. Prema iskazu g. Janka Bjelogorića, paroha krbavičke parohije, eparhije gornjokarlovačke, katolički sveštenici dolaze sa naoružanim ustašama, zatvaraju pravoslavne crkve i oduzimaju crkvene matice pošto prethodno opljačkaju sve crkvene dragocenosti. Prota Atanasije Bogić, sekretar Crkvenog suda pakračkog, svedoči, da su katolički sveštenici 12. juna ušli u episkopski dvor u Pakracu i zauzeli kancelariju u njemu, a sabornu crkvu zapečatili...«[56]

Dok je u ovoj Prvoj Promemoriji mitropolita Josifa tek dodirnuto pitanje katoličenja pravoslavnih Srba u NDH na osnovu podataka iz prva tri mjeseca, te

[53] Posao svjetovnjačkih apostola. (Duhovna pomoć obraćenicima). »Katolički tjednik« 12. X. 1941.

Zacijelo je dr. Ins pročitao u ovom istom »Katoličkom tjedniku« u broju 26. bilješku: »Prijelaz na rimokatoličku vjeru u Bosni. Stanovnici hrvatske krajine prije su bili katolici« — iz koje je očigledno mogao da uoči kojim se motivom agitira za prijelaz u katolicizam u ustaškoj štampi, čemu i »Katolički tjednik« daje mjesta da kroz kratko vrijeme opet piše sasvim hipokritski o kanonu 1351, koji govori o načinu i uslovima potrebnim za pravovaljani prijelaz. Ta vijest kaže:

»Povodom prijelaza s grko-istočne vjere na katoličku, Stožerstvo za Bosansku Hrvatsku izdalo je jedno objašnjenje u tom pravcu. *Žitelji grko-istočne vjere mogu slobodno prelaziti na katoličku vjeru i tim prelazom postaju ravnopravni građani NDH.* Stanovnici Hrvatske Krajine prije su bili rimokatoličke vjere, ali vještom agitacijom nametnuto im je pravoslavlje. Taj rad nastavljen je pod srpskom hegemonijom u bivšoj Jugoslaviji. Likvidacijom Jugoslavije mnogi su pripadnici grko-istočne vjeroispovijesti *slobodno* izjavili, da žele preći na staru vjeru. *U svom objašnjenju Stožerstvo je izričito istaknulo, da su osobe, koje su se ogriješile o interese hrvatskog naroda, po načelima odgovorne za svoja nedjela, bez obzira što su prešle na rimokatoličku vjeru«.*

Velik broj pobijenih Srba, koji su prešli na rimokatolicizam, pokazao je koliko je i 11. točka Biskupske rezolucije Biskupskih konferencija u Zagrebu imala slabi efekat kod ustaških vlasti, pošto su svi imućni Srbi morali žrtvovati i živote i imanja za nezasitnost Državnog ravnateljstva za ponovu, bez obzira što su prešli na katolicizam.

[54] Dr. Ins. Konverzije. »Katolički tjednik« 1941., br. 32.

[55] »Hrvatski narod« 30. VII. 1941.

[56] Prilog Prvoj Promemoriji: »Podaci o nedelima hrvatske vlasti prema svećenstvu i narodu na teritoriji Hrvatske države« — prema podacima dobivenim do 20. jula 1941.

* Mitropolit Josif nepravilno naziva ustaški teror hrvatskom vlašću.

monstruozne tvorevine, tok događaja u drugoj polovini 1941., kad se ustaški režim ustalio i bio potpuno zaštićen jednako od Hitlera kao i Mussolinija, dao je novi strahoviti dokumentarni materijal, te je Sveti Arhijerejski sinod smatrao za svoju neodložnu dužnost, da i uz opasnost za sve članove Sinoda, u zasebnoj, novoj promemoriji skicira pitanje prisilnog katoličenja u NDH. Ova nova Promemorija Svetog Arhijerejskog sinoda, upućena je 15. januara 1942. njemačkom vojnom guverneru u Srbiji. Ona je samo jedan dokumenat više koji dopunja jednu jezivu stvarnost i osnovne linije optužbi iznijetih u prvoj promemoriji. Nema sumnje, način katoličenja u NDH predstavlja jedinstven primjer novovjekog oživljavanja srednjeg vijeka. Ono je jedno ogromno masovno ubijanje ljudskih savjesti, koje po svom zločinačkom aspektu i metodi rada odgovara potpuno svim mogućim zvjerstvima, kojima se ustaštvo poslužilo pri čišćenju NDH od srpstva i pravoslavlja. Ovo katoličenje bilo je neposredna posljedica nečuvenog terora, kojim su ustaše pritisnuli cijelu NDH, prvenstveno sve Srbe i pravoslavce, a onda i one Hrvate, koji su se stali zalagati za narodnooslobodilački pokret, koji je bio jednako protiv njemačkog i talijanskog okupatora kao i njihovih plaćenika ustaša. Teror ovih zvijeri najrječitije je prikazan u Prilogu ovoj drugoj promemoriji. U njemu građani muslimani iz Banja Luke, sa puno čovječnosti i svijesti pravičnosti, izražavaju svoja užasavanja i gađenja nad zvjerstvima i nepravdama, počinjenim nad Srbima u Bosni i Hercegovini. Ti hrabri potpisnici upućuju ovaj apel pobunjene savjesti dr. Džaferu Kulenoviću, podpredsjedniku ustaške vlade u Zagrebu i Hamdiji Bešlagiću, ministru prometa i javnih radova, da sve što se radi protiv Srba ne bi se smjelo vršiti ni nad najgorim neprijateljem i da u historiji svijeta nema za to predhodnih primjera. Ovi Hrvati muslimani optužuju u tom apelu i jedan dio katoličkog svećenstva, koje je smatralo, da je za nj došao čas, da ga bez skrupula iskoriste. *»Propaganda za pokrštavanje uzela je takvoga maha, da podsjeća na špansku inkviziciju«* — tvrde očevidci katoličenja u Bosni, nesumnjivo odani građani NDH pa i poglavniku Anti Paveliću. Ovaj apel potpisali su šezdesetorica najuglednijih Muslimana iz Banja Luke i uputili ga 12. novembra 1941. u Zagreb. Dakle, taman pred konferenciju biskupa u Zagrebu.

»Još od početka uspostavljanja ove naše NDH gledamo mi Muslimani sa najvećom zabrinutošću kako su neki ustaše i drugi neodgovorni faktori činili najgrublje greške, pa i zločine. Najelementarnija prava čovjeka gažena su bez ikakvih skrupula. *Sigurnost života i imetka, sloboda vjere i savjesti prestali su da važe za veliki dio naroda ovih krajeva.*

Ubijanje svećenika i prvaka bez suda i presuda, strijeljanje i mrcvarenje u gomilama često posve nevinih ljudi, žena i djece, gonjenje u masama iz kuće i iz postelje čitavih porodica sa rokom od jednog do dva časa za spremanje te njihovo deportiranje u nepoznate krajeve, prisvajanje i pljačkanje njihove imovine, te silenje na prelazak u katoličku vjeru, sve su to činjenice koje su zaprepastile svakog istinskog čovjeka i koje su i na nas Muslimane ovih krajeva djelovale najneugodnije.

Mi nismo nikada ni očekivali, a kamo li željeli ovakve metode rada i upravljanja u našim krajevima. U našoj burnoj prošlosti mi se nismo služili ovakvim sredstvima, i to ne samo što nam to brani Islam, nego i zato, što smo vjerovali i što vjerujemo da ovakve metode rada dovode do rušenja javnog mira u svakoj državi i ugrožavaju njezin opstanak. Mi smatramo da se ovakva nasilja ne bi smjela vršiti niti nad najgorim neprijateljem, jer ovo

što se kod nas radi, sumnjamo da bi mogli naći primjera u povijesti bilo kojih naroda. Rezultati ovakve politike, ako se ovakvi postupci mogu uopće nazvati tim imenom, upravo su grozni, što je svaki čovjek mogao i očekivati. Vjerska snošljivost koja je bila na visini u Bosni i Hercegovini i pored vjerske podvojenosti, srozala se. Uvrede i izazivanja naših katolika uzimala su često takvog maha prema nama Muslimanima, da nas sile na ozbiljna razmišljanja. Odnos između ova dva dijela našega naroda na putu je da se posve pokvari. Rad hrvatskih nacionalista i na jednoj i na drugoj strani, koji je išao za tim da dovede do bratstva oba dijela naroda i koji je bio urodio dobrim rezultatom, na putu je da doživi potpuni slom.

Jedan dio katoličkog svećenstva smatra da je došao njegov čas i on ga bez skrupula iskorišćuje. Propaganda za katolicizam je uzela toliko maha da podsjeća na špansku inkviziciju. Pod njezinim pritiskom i uz toleriranje javnih organa izvršena su pokatoličenja hrišćana u masama. I tako oni kojima su dotle poricana svaka građanska vrijednost i svaka nacionalna srodnost, postali su građanski punopravni i nacionalni Hrvati, samo zato što su primili katoličku vjeru. Ravnopravnost Islama često pisanim slovima i mnogim izjavama i sa najvišeg mjesta, dovodi se često u pitanje u životu i u praksi prelazak na Islam, koji mi nismo nikad propagirali i nije nikada pružao onu zaštitu kao prelazak na katoličku vjeru. Mnogi intelektualci su takav pokušaj platili i životom kao što je to slučaj u Travniku. Čuju se često i pogrdne pjesme od strane nekih katolika, koji vrijeđaju vjerske osjećaje Muslimana i proriče im se ista sudbina kao hrišćanima.

Jedan dio ustaške vojnice i to ne samo »divlji« nego i redovni izvršio je teške ispade i napadaje ne samo prema hrišćanima nego i prema Muslimanima, pa je izazvao i u našim redovima zaprepašćenje... Ustanak u našim krajevima koji se sve više širi posljedica je gore navedenih postupaka i griješaka. Ovaj ustanak nosi u sebi sve posljedice i grozote koje nose građanski ratovi...« U daljnem toku svojih izlaganja ovi se potpisnici izjašnjavaju o svim mogućim nasiljima koja se vrše od strane neodgovornih ustaških elemenata i ukazuju na opasnosti koje su neizbježna posljedica takve strahovlade. Žale se na sve što se zbiva i tvrde da su »komunisti iskoristili nezadovoljstvo jednog velikog dijela naroda i stavili su se na čelo ustanka.« Pri proganjanju komunista čini se nepravda nama Muslimanima. »Ne ćemo da tvrdimo da i među nama Muslimanima u gradu nema koji komunista, ali na račun ovih hapse se i proganjaju i oni Muslimani, koji nisu bili nikada komunisti, samo ako se izraze nepovoljno protivu nepravilnosti koje se dešavaju... *Mi znamo dosta primjera gdje su ustaše pristupale klanju i ubijanju pod fesovima na glavi. To je bilo u Bosanskom Novom gdje su četiri kamiona ustaša došli pod fesom na glavi, udružili se sa muslimanskim ološem i izvršili klanje hrišćana u masama.* Isto se desilo i u Bosanskoj Kostajnici kad je na isti način i za jedan dan poklano 862 hrišćana. I u Kulen Vakufu su isto tako uradili. Tu se istakao naročito Miroslav Matijević iz Vrtoča. Tu je poklano 950 hrišćana, što je dalo povoda za osvetu četnika od 6. rujna kada je popaljen Kulen Vakuf i gdje je glavom platilo 1350 muslimanskih ljudi, žena i djece. Mi znamo slučajeva gdje su neki ustaše katolici udarali na hrišćane s povicima »Udri Mujo, drži Huso, ne daj tamo Meho« i slično. Mi znamo slučajeva gdje se je šaputalo hrišćanima kako ih mi ubijamo, mi Balije da ih tako istrijebimo. Da smo htjeli trijebiti, ubijati i prevjeravati Srbe i druge, mi smo to mogli lakše činiti prije nekoliko stotina godina kada smo imali više vlasti nego danas i kada se mogao takav postupak lakše pravdati nego danas. Izazvavši tako težak sukob između nas Muslimana i hrišćana pozvani smo mi kao vojnici, da taj ustanak ugušimo i da tako ubijamo Srbe i oni nas pa da se tako međusobno satiremo i istre-

bljujemo neznajući kada će to prestati ni kakvim će posljedicama uroditi... Zaštita je našeg svijeta po selima posve nedovoljna, osobito u onim krajevima pod talijanskom okupacijom. Tamo talijanska vojska mirno promatra kako gore muslimanska sela kao što je to bilo ovih dana po selima Ključkog, Petrovačkog i Sanskog kotara, gdje im i naša vojska ne pruža pomoć. I što je najgore, vinovnici ovih nereda se povlače u pozadinu, paradiraju uniformama, zabavljeni dobrim dijelom oko pljačke srpske i židovske imovine. To najbolje vidimo mi ovdje u Banjoj Luci, gdje su imovinom iseljenih i izbjeglih Srba i Židova napravljeni izvori pljačke i bogaćenja za pojedince, njihove obitelji i prijatelje.«

Okarakteriziravši raznovrsne koruptivne postupke ne samo običnih ustaša nego i njihovih viših funkcionera, potpisani se pri kraju obraćaju na svoje ministre »kao naše predstavnike u vladi NDH i kao prve savjetnike poglavnikove s molbom, da o ovom svemu izvjestite poglavnika i uložite sav svoj upliv u ovo ozbiljno doba koje preživljujemo da se ovome strašnome stanju učini što prije kraj. Mi se ovim priključujemo svakoj akciji našoj (tj. muslimanskoj) koja ide za istim ciljevima, a naročito akciji sarajevskih Muslimana od 12. listopada pa u tu svrhu tražimo i predlažemo svima zajedno slijedeće:

1. *Da se što prije zavede stvarna sigurnost života i imetka, sloboda vjere svim stanovnicima ove države.*
2. Da se nevini svijet zaštiti jačom vojnom odbranom.
3. Da se ubuduće ne dozvole nikakve akcije koje će izazvati pobune naroda.
4. Da se pozovu na sudsku odgovornost svi krivci koji su počinili kakvo nasilje ili zlo djelo bez razlike na položaj i vjeru, kao i oni koji su takva djela naređivali ili pomagali te da se kazne po zakonu.
5. Da zakone primjenjuje samo redovna vlast i redovna vojska.
6. *Da se onemogući svaka vjerska netrpeljivost i —*
7. Da se što prije pruži dovoljna materijalna pomoć onima koji su nevino postradali u ovim neredima.«[57]

Dakle, jasno i nedvojbeno, upravo prema prikazu ljudi, koji su primili i priznali NDH, koji imaju svoje predstavnike u ustaškoj vladi, ovakvim teškim optužbenim riječima upečatljivo crtaju psihološku sliku stanja u kome je katolička crkva smatrala da može primiti posao katoličenja u ogromnim masama, ne smatrajući, da će se najteže ogriješiti o kanon 1351., o čemu svemu je tako hipokritski pisao, a zacijelo i propovijedao u crkvi dr. Ins = Čekada. Psihoza svakako dostojna strahovite parafraze misli o Stepinčevoj, Budakovoj, Šarićevoj i sličnih »Božjoj Hrvatskoj.«

Jedini, između čitavog ovog ustaškog episkopata, koji nije zaboravio na evanđeoske zapovijedi, bio je stari mostarski biskup fra Alojzije Mišić, koji se od samog početka zgrozio nad svime, što se događalo u njegovoj mostarsko-duvanjsko-trebinjskoj dijecezi. Saznao je sigurno i to, da su se i njegovi franjevci ponijeli kako to nije želio, a i ostali svjetovni kler, ukoliko ga je bilo u njegovoj biskupiji. Na ova ustaška divljanja, koja su se razmahala i u njegovoj dijecezi, stari biskup, premašio već osamdesetu, uputio je svome područnome kleru okružnicu 30. VI. 1941., u kojoj ga je opomenuo, da u crkvi narod uputi, kako treba da se vlada prema zakonu o ličnoj slobodi i privatnoj svojini. Mišić je svoju okružnicu završio ovim značajnim

[57] Druga Promemorija mitropolita Josifa. Podaci: D.

riječima: »Sv. Crkva sve one, koji suprot Božjim zakonima ubijaju, o život čovjeka se ogriješe, tuđu imovinu krivično nište, prisvajaju, ne će i ne može u ispovijedi odriješiti, niti osloboditi od grijeha. Ovo vjernicima s oltara oglasite, pročitajte, da znaju i ravnaju se, i sa malim tumačenjem preporučite.«[58]

Biskup Mišić mogao je da i daljnih mjeseci unatoč svojim opomenama, ispunja svoju dušu užasima, koja su izazivala ustaška nasilja. 18. VIII. 1941. mogao je konstatirati u jednom pismu teško stanje, koje pogađa i one Srbe, koji su prešli na katolicizam.

> »Prilike u kojima živimo, sa svake su strane nezgodne. Umiješalo se svašta: mlado, nespremno, beziskusno i mjesto pameti i razbora — vatra, sila. Nametnici izdaju odredbe — *i dok su novoobraćenici još u crkvi kod sv. mise, hvataju ih, mlado, muško i žensko gone kao roblje... do mala u masama u vječnost. Iza nekoliko godina svatko i svi osuđivat će ovakav nepromišljeni rad i djelovanje.*«[59]

Što je vrijeme dalje odmicalo, to su se više gomilale grozote ustaškog terora. Prije Konferencije ustaškog episkopata polovinom novembra, u jednom drugom pismu (zar nadbiskupu Stepincu?) karakterizira situaciju u svojoj dijecezi (7. XI. 1941.).

> *»Postavljeni za stožernike i logornike zloupotrebili su položaj, iskoristili nastrane instikte masa, podražili slabe ljudske strane, da je strahota, što je iz toga proizašlo. Suprot lijeka nigdje. Došlo je napokon i raseljavanje masa u Srbiju. Jauk, plač, žalost — bježanje na sve strane, čak i Mussoliniju u Rim otišla deputacija. Posljedica bila nova talijanska okupacija Hercegovine. Katoličkoj Crkvi nije do nasilja. Osuđuje ga i osudila i ovaj puta. (?). Ali upadan je prijelaz u krajnosti. Razumije se, razbježali su se na sve strane stožernici, logornici i silnici itd. Za silnike platila sirotinja.*«[60]

Nije poznato, da li se u tim pismima, iz mjeseca augusta i novembra, žalio fra Mišić i na svoje fratre i ostale svećenike, koji su upravo u njegovoj dijecezi bili ustaškiji od svih ustaša. Ne zna se, da li je ovaj stari franjevac saznao za rad svoje braće na Širokom Brijegu i po ostalim samostanima, koji su bili prave ustaške kule. Oronuo i slaba zdravlja, možda i nije bio obaviješten, da velik broj nasilja i zla, koja čine »stožernici, logornici i silnici« pada i na njegove sinove, kojima je on bio duhovni otac i vođa. Jer, utvrđena je strahovita činjenica, da su zlikovačke ustaške bande, koje je Pavelić poslao u Bosnu i Hercegovinu, da po njegovu ali i Hitler-Mussolinijevu planu izazovu bratoubilački rat, našla upravo u bosanskim i hercegovačkim franjevcima, od kojih su se samo rijetki izdvajali, najodrešitije pomagače i suradnike. Njihovi samostani bili su već od ranije ustaška žarišta, kako će to oni sami ispovijediti, centri za ustašku i njemačku špijunažu, utvrde i konačišta, pravi arsenali ustaških stožernika, tabornika, logornika i ostalih dužnostnika, ali i svih mogućih talijansko-njemačkih namjernika oficira i vojnika, gestapovaca i raznovrsnih fašističkih agitatora. Već prije rata duhovno pripravljeni, od prvih dana NDH, dali su se

[58] Dokumenti nedavne prošlosti. »Dobri pastir«, vjesnik zagrebačkih župa. 1945., br. 8, 5.
[59] Dokumenti nedavne prošlosti. »Dobri pastir« 1941., br. 10, 3—4.
[60] Dokumenti nedavne prošlosti. »Dobri pastir« 1941., br. 10, 4.

upravo franjevci na isti posao kao i njihov ekonomski protivnik Ivan Evanđelista Šarić, nadbiskup vrhbosanski. Najžalosnije je u svemu ovom strahovitom vremenu, što ovi sinovi siromaha iz Assisia nisu bili samo moralni i idejni suradnici ustaških terorista. Oni su aktivni borci, saučesnici u krvavim zločinima i zvjerstvima! Propovijedaonica nikad nije bila sramotnije i brutalnije oskvrnuta nego u ovom ustaškom periodu, gdje god su se pojavljivali ovi ustaški propagatori. Boreći se, tobože protiv bezbožnog komunizma, oni su postali fanatički avangardisti ustaških i Hitlerovih kaznenih ekspedicija, koje su zatirale narode Bosne i Hercegovine. Sa propovijedaonica poticao se katolički narod na progone protiv Srba, ali i muslimana, protiv porodica partizana i sa propovijedaonica se agitiralo za legionarski korpus, koji je trebao krenuti na istočnu frontu, za dobrovoljce u SS-divizije, koje su i u rođenoj zemlji kao i na ruskom bojištu uništavale i rođenu kao i ostalu slavensku braću! Strašna je činjenica, da se pred kraj oslobođenja moglo konstatirati, da su »najgadnije ubojice, palikuće i pljačkaši na ruskoj fronti i na fronti u našoj zemlji bili učenici bosansko-hercegovačkih fratara, a najokrutniji ustaški koljači i krvnici u Jasenovcu i Staroj Gradiški, školovani su i odgajani u bosansko-hercegovačkim samostanima. Isposnička fratarska halja služila je ovim izrodima da podmuklo i kriomice vrše špijunsku službu za račun gestapoa i ustaške dojavne službe . . .«[61]

Naprijed izloženo prikazivanje psihološke atmosfere, u kojoj se vršilo katoličenje, koje daju Promemorije mitropolita Josifa, banjalučkih muslimana, biskupa Mišića, dopunja se i jednim velikim dokumentarnim materijalom, koji je bio sabran u Arhivu Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. u Beogradu.

Jedan od najprozelitističkijih agitatora i ustaških misionara, koji su veoma vješto koristili mučnu situaciju Srba, nad kojima se razlio ustaški teror, bio je franjevac Sidonije Scholz. Taj mladi ustaša i istaknuti član K. A. bio je kroz godinu dana u našičkom »Vinogradu Gospodnjem« pravi duhovni zulumćar. Krajem maja 1942. završio je svoje misionarsko djelovanje, kad ga je stigla zaslužena kazna ne samo za premnoga duhovna nasilja, nego i druga teroristička. Bila je to odmazda uniženih i unesrećenih. Otac Sidonije bio je već u Jugoslaviji zakleti ustaša. U našičkom samostanu čuvao je ustaške tajne i pripremao zavjerenike za atentate kao i svu drugu terorističku akciju, koja je imala da koči konsolidaciju Jugoslavije. Svoja ustaška politička uvjerenja taj je fratar povezao i sa davno željkovanom, svojom i Propagandinom, akcijom katoličenja. U stvari, ovim je on išao k dvjema ciljevima, koje je postigao. Za pridobijanjem većeg broja novih članova svojoj crkvi, ali i ustaškoj NDH. Znači, katolika i novih Hrvata. Unatoč tome, što su klerofašisti priznavali u nekrolozima, da je fra Scholz bio ustaša i prije NDH, njega je klorafišistička štampa stavljala u red »svetih misionara.« *»Surađivao je s osječkim ustašama, pa su u samostanu u Našicama za vrijeme bivše Jugoslavije ustaše polagali zakletvu. I u oslobođenoj domovini nastavio je svojim požrtvovnim radom, dok ga nije zatekla smrt od uklete komunističke ruke. Ustaša o. Sidonije Scholz — s nama je!«*[62] Kad je ovaj zlikovac poginuo, sva ga je ustaška i ostala klerofašistička štampa označila kao mučenika otadžbine i vjere! Pogrebne svečanosti, koje su ukazane ovom *»uzornom hrvatskom svećeniku i ustaškom borcu«*, dale su prilike i ustašama kao i članovima K. A. da otkriju svoju raniju punu suradnju, koja je u NDH došla do izvanredne prisnosti na svim područjima njihova djelovanja. Ustaški logornik Hripko, inače istaknuti član K. A., veličao je oca Sidonija u ime našičkih građana i našičke K. A.[63] Dok su klerikalci i ustaše zakukali za ovim misionarom,[64] jedan veliki broj preživjelih svjedoka crta naličje »oca« Sidonija veoma mračnim bojama. A ova slika ponovit će se u velikom broju i kod ostalih prozelita. Očigledno ista škola i ista metoda odražavala se pri tom Bogu »ugodnom« djelu katoličenja. Kao najefikasniji asistenti bili su oboružani ustaše — pri tom crkvenom poslu! Neposrednost pojedinih iskaza o ovom kao i drugim fanatičnim ustaškim misionarima, daju jednako obični ljudi, seljaci i zanatlije, kao i intelektualci. Svi se od reda u podacima slažu. A opet, »Katolički list« za ovog zlikovca kaže, da je »anima naturaliter franciscana!«

Krojački pomoćnik iz Ceremošnjaka, Sretenko Dragić, 20. III. 1942., spreman da se zakune na svoje date podatke, među ostalim stradanjima izjavio je i o katoličenju fra Sidonija:

> »Odmah poslije ubojstva srpsko-pravoslavnog svećenika iz Našica, (jedne noći prije pravoslavnog Petrovdana), došao je u Ceremošnjak franjevac iz Našica — pater Sidonije, koji je *nagovarao* Srbe u mojemu selu da pređu na rimokatoličku vjeru, jer drugog spasa nema, govoreći im: »Vidite ljudi, vi ste vašeg svećenika izgubili, vama sad ne preostaje drugo, *nego da svi pređete u rimokatoličku vjeru, jer ćete svi izginuti.*« Narod mu je obećao prijelaz. Pri polasku je kazao, da se svi, koji će prijeći na rktu vjeru popišu i da ga dočekaju pred rimokatoličkom crkvom u Ceremošnjaku, kad ponovo tamo dođe. Nakon nekog vremena pater Sidonije je opet došao u Ceremošnjak, ali ga niko od Srba nije dočekao. On se na to naljutio i Srbima se javno zagrozio riječima: »Ne bih ja bio koji jesam, ako vas ne potjeram, vidjet ćete šta vas još čeka.« Poslije toga na pravoslavno Preobraženje, na 19. avgusta 1941. u noći došli su oboružani ustaše u Ceremošnjak, gdje su ih dočekali ustaše iz Ceremošnjaka. Odmah su provalili u kuću Dolića Žarka, zemljoradnika i ubili njega i njegovog sina Stevu, dok im je drugi Žarkov sin utekao. Tom zgodom su opljačkali kuću pokojnog Žarka . . . Tu istu noć otjerali su 18 Srba muškaraca, žena i djece u logor u Slavonsku Požegu. Sve su ih povezali špagom i usput tukli sve do sela Londžice. Nekoji su se od ovih odmah poslije vratili jer su prešli na rimokatoličku vjeru. Kada su ostali Srbi vidjeli, da im zbilja nema drugoga spasa, već da pređu na rimokatoličku vjeru, otišli su u Našice do patra Sidonija i njemu kazali, da će preći na rktu vjeru. On im je kazao da to moraju odmah učiniti, jer će inače i oni proći kao što su prošli oni Srbi iz Ceremošnjaka, koji su već otjerani iz njihovih imanja. Poslije toga su svi Srbi iz Ceremošnjaka prešli na rktu vjeru. Srbi moraju ići redovito u rktu crkvu, jer ih na to sili pater Sidonije. On ih sada poučava katolički vjeronauk. Pater Sidonije obilazio je sa oboružanim ustašama i ostala srpska sela u srezovima Našice i Slavonska Požega i Podravske Slatine i silio narod da pređe na rktu vjeru, prijeteći da će ih dati potući ili protje-

[61] Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama. »Borba« 8., II. 1945.
[62] »Hrvatski narod« 30. V. 1942.
[63] Sahrana ustaškog borca oca Sidonija Scholza. »Hrvatski list« 29. V. 1942.
[64] Stepinčev »Katolički list« u jednom velikom nekrologu, prikazujući život »Vatrenog duhovnika K. A.« — inače ustaše (a to postaje u NDH sinonim) kaže za njega, da »u temelje obnovljene slobodne domovine, koju je o. Sidonije tako žarko ljubio, pada krv novog mučenika za vjeru i katoličku Hrvatsku. Glas izroda dosudio je ovomu pomazaniku Gospodnjem smrt, a glas naroda cijele Slavonije odao mu je iza mučeničke smrti počast kakva se stoljećima pojedincima daje . . .!« (»Katolički list« 1942., br. 23, 269—270).

rati, govoreći: »Svi ćete preko Drine ili u Drinu.« Da bi tako zastrašili Srbe i tako ih prisilili na prijelaz na rktu vjeru, ustaše su u dogovoru sa paterom Sidonijem mnoge Srbe ubili, a mnoge strahovito mučili. Tako su u selu Ivanovcu, srez Slavonska Požega, uhvatili 18 Srba, otjerali ih u šumu i tamo ubili.«

Nižući još čitav red zvjerstava i najraznovrsnijih stradanja u raznim okolnim mjestima, Sreten Dragić podvlači, da su pod takvim strašnim pritiskom u srezovima Našice, Slavonska Požega i Podravska Slatina popustili Srbi i svi prešli na rimokatoličku vjeru. Srpsko-pravoslavni manastir u Sl. Orahovici pretvoren je u ustaški logor . . .[65]

O prisilnom katoličenju i o fra Sidoniju dao je podatke i Luka Milinović, trgovački putnik iz Tominovaca, kutjevačke općine. Metode psihološke pripreme, kakvu je tražio nadbiskup Stepinac, sjajno je objasnio otac Sidonije Scholz sa svojim predradnjama, koju su prethodile njegovim prekrštavanjima:

»Od mjeseca novembra 1941. godine, pa dalje, *vršen je strahoviti pritisak* na Srbe u srezu slavonsko-požeškom, da pređu na rktu vjeru. *Ovaj pritisak vršili su Kotarska oblast u Slavonskoj Požegi, pojedine općine, ustaše te fra Sidonije Scholz iz Našica i rkti župnik iz Kutjeva, za koga ne znam kako se zove,*[66] ali sam čuo da mu je majka Mađarica. Ako je koji Srbin pravoslavne vjere došao Kotarskoj oblasti u Slavonskoj Požegi, ili općini, i molio kakvu propusnicu, ili što drugo, onda ga se najprije pitalo, da li se je pokrstio, a ako je rekao da nije, onda mu se odgovorilo: »Idi kući i najprije pređi na rktu vjeru, pa onda dođi, pa će ti biti udovoljeno.« Ustaše i navedena dvojica rktih svećenika prijetili su Srbima javno sa ubojstvom, ako ne pređu na rktu vjeru. Na 28. ili 30. novembra sazvao nas je župnik iz Kutjeva u zgradu osnovne škole i pozvao nas da odmah pređemo na rktu vjeru. Na koncu se spomenuti župnik zaprijetio da je svaki onaj Srbin koji ne pređe na katolicizam protiv Poglavnika i NDH, pa će radi toga biti ubijen ili odveden u logor. Navedeni fratar Sidonije Scholz vršio je nasilno pokatoličavanje Srba u susjednom srezu našičkom a dolazio je i u srpska sela općine Bekteš, srez Slavonska Požega i tamo vršio nasilno pokatoličavanje Srba, prijeteći se ubojstvom i logorima. Ovaj fratar dao je ubiti mnogo Srba u srezu našičkom, za koje je mislio, da mu smetaju kod nasilnog pokatoličavanja. Navedeni fratar Sidonije došao je jednog dana prošle jeseni, praćen naoružanim ustašama u selo Jurkovac, općine bekteške, sreza slavonskopožeškog. Čim je došao u ovo selo, naredio je svojim ustašama, da mu dovedu pred njega Vlajka Popovića, trgovca iz Jurkovca i da ga odmah pred njegovim očima strijeljaju, jer da taj Popović njemu smeta kod pokatoličavanja Srba. Ustaše su otišli do kuće navedenoga Vlajka ali, kao da je znao da mu fratar prijeti ubojstvom, čim je doznao da je fratar došao u selo, on je odmah pobjegao od kuće i poslije prešao u Srbiju. *Pod takvim teškim okolnostima svi su Srbi iz sreza našičkog i slavonskopožeškog popustili i prešli u rktu vjeru samo da spasu svoje gole živote.* Prošle jeseni ustaše su porušili srpskopravoslavnu crkvu u Treštanovcima i Vetovu, sreza slav. požeškog. Sa pravoslavne crkve u Slavonskoj Požegi srušili su prošle jeseni toranj i crkvu pretvorili u mesnicu, pa i sada u toj crkvi postoji mesnica. Srpske crkve u selima Gradištu, Lon-

[65] Arhiv Državne komisije.
[66] 1937. bio je župnikom Mirko Mesner.

džanici i Sapini pretvorene su prošle jeseni u rkte crkve i u njima je sve do sad vršio Sidonije mise za pokatoličene Srbe. *Uslijed ovako teških prilika, Srbi su još prošle jeseni počeli ostavljati svoja sela i bježati u šume. Oni su u šumama organizirali otpor protiv daljnih ustaških nasilja.* Pristaše dra. Vlatka Mačeka — najviše seljaci — nezadovoljnici su sa Pavelićevim režimom, pa su i oni ovog proljeća u većem broju počeli bježati u šume. Svi odbjegli Hrvati pridružili su se Srbima i zajedno s njima bore se protiv ustaša. Na 17. maja 1942. došao je iz Našica u srpsko selo Sapinu, općine bekteške, pomenuti fratar Sidonije i vršio katoličku misu u pravoslavnoj crkvi u tom selu. Kad se je poslije mise vraćao kući, dočekali su ga neki ljudi u šumi između Sapine i Ljeskovca izvukli ga iz kola i ubili. Priča se, da je fra Sidonije ovim ljudima, prije nego što su ga ubili, priznao, da je on lično kao hrvatski ustaša mnoge Srbe ubio, a u prvom redu one, koji su mu smetali kod nasilnog pokatoličavanja. *Ljudi su ga radi njegovih nedjela ubili.* Isti dan uveče došli su naoružani ustaše u selo Sapinu i tamo ubili Milana Jankovića i Petra Vuksana, zemljoradnike i popalili oko 20 kuća u selu. Ostalo žiteljstvo spasilo se je bježanjem u šume i ne smije da se vrati u selo . . .«[67]

Nije mali broj onih, koji teško terete fra Sidonija Scholza u istome duhu kao i ovo predhodni nevoljnici. Učitelj Petar V. Kovačević, iz Balevice, ocrtavši stradanja Srba u njegovu kraju, na kraju je iz svojih saznanja i ličnih iskustava podvukao, da su

»sva zla Srbi podnijeli sa strane katoličkih svećenika preko ustaša . . . Svi su Srbi pod najužasnijim terorom prešli na katoličku jedinospasavajuću vjeru. Od tih svećenika gromovnik u našem srezu (našičkom) bio je pater Sidonije Scholz. On je na najzvjerskiji način dao ubiti našeg mjesnog paroha Đorđa Bogića. Izveli su ga iz stana u pola noći i iskasapili ga (odrezali nos, jezik, ogulili bradu, rasporili stomak i zamotali crijeva oko vrata . . .)[68]

Jednako mračnu sliku fra Sidonija dao je i Marko Vitas, paroh nabrđski (30. IV. 1942.), u svome referatu Sv. Arhijerejskom Sinodu, optužujući ga za ubojstvo paroha Đorđa Bogića.[69]

Ovim iskazima protiv fra Sidonija pridružuju se zemljoradnik Nikola Mrvić iz Budimaca i Milan Štula, fotograf iz Budimaca. Obojica terete još i nekog župnika Slavka, koji da ima brata ustaškog kapetana.

»Sidonije Scholz nagoni Srbe, da moraju slaviti rkte svece i redovito ići u crkvu, prijeteći im logorima. Prije svakog rktog sveca, mora općina bubnjem javno po selima proglasiti da je dotičnog dana rkti svetac, da se ne smije raditi i da svi moraju ići u crkvu na misu. Isto tako nagoni Srbe, da moraju raditi na pravoslavne svece poljske radove i druge poslove, prijeteći, da će svakoga onoga tko ne bi radio poslati u logor. Srbi iz sela Poganovci nisu odmah htjeli preći na rktu vjeru, pa ih je fra Sidonije u mjesecu julu dao otpremiti u logor, u Slavonsku Požegu. *U logoru su svi ovi Srbi iz Pogano-*

[67] ADK.
[68] ADK
[69] ADK

vaca bili preko dva mjeseca i to sve dotle, dok se nisu potpisali na molbama da dobrovoljno žele preći na rktu vjeru. Onda su ih tek puštali iz logora . . .«[70]

Fra Sidonija optužuje za ubojstvo paroha Đorđa Bogića i Vladimir Gajić, bravarski pomoćnik iz Našica, ali jednako i za nasilno katoličenje, vezano sa prijetnjama svima, koji se ne bi odmah odazvali njegovim nagovaranjima.[71]

Stojan Kapralović, tesar iz Gazija, općina Feričanci, srez Našice, optužuje kao i svi ostali fra Sidonija Scholza, iskazujući, da je fra Sidonije vršio vjersku misiju uz pomoć oružanih ustaša i ustaških vlasti, koje su mu za taj posao bile uvijek pri ruci. Zanimljiva je konstatacija ovog svjedoka i tužitelja, iz koje se vidi, kako su u stvari »pastorizaciju« izvršile ustaške vlasti prije prelaženja, jednim političkim sastankom i govorima ustaških vlasti, a fra Sidonije zatim, odmah poslije te ustaške skupštine, izvršio »pokrštenje!«

»Još prije nego što je naša crkva prepravljena u rktu, ustaške vlasti su izvršile pritisak na srpsko stanovništvo da pređe u rktu vjeru. Jednom prilikom po tom poslu došao je u selo veliki župan iz Osijeka, zatim zloglasni fra Sidonije Scholz i gvardijan samostana u Našicama. Svi Srbi iz sela morali su doći na taj sastanak. Sve je bilo upriličeno, da ovaj sastanak bude što svečaniji. Na sastanku su nam ustaški odličnici održali govore. Pozvali su nas da pređemo na rktu vjeru, jer da ćemo u tome slučaju biti posve izjednačeni sa svim ostalim građanima. *Naročito su nas upozorili, ako otklonimo ovaj poziv, da nam tada nema više mjesta u Hrvatskoj i da moramo bezuslovno seliti.* Poslije održanih govora pristupilo se samom obredu prekrštavanja. Fra Sidonije upitao je Srbe da li žele preći u rktu vjeru. Jasno je, da nijedan od prisutnih Srba nije smio otkloniti svoj pristanak u času dok je bio sa svih strana opkoljen oružanim ustašama. Da ne bi još više navukli na sebe bijes ustaša, prisutni Srbi izjavili su, da hoće preći na katoličku vjeru. Oni pri tom nisu ni pomišljali na to, šta će se desiti poslije njihove izjave. Držali su, da ova njihova izjava znači samo to, da se oni prijavljuju, a sam prijelaz ima uslijediti kasnije, pošto podnesu molbu i pošto tu molbu mjerodavno riješi nadbiskupija u Zagrebu. Međutim fra Sidonije je cio ovaj postupak skratio. On je pozvao prisutne Srbe, da podignu u vis ruke u znak polaganja zakletve te da polože zakletvu na prijelaz u rktu vjeru. Ljudi su doista podigli na poziv fratra ruke i govorili za njim zakletvu. Tek iz sadržaja zakletve vidjeli su da je to sam obred pokrštavanja. Zakleli su se naime, da napuštaju svoju dosadanju vjeru *i da slobodno i nakon što su dobro promislili, prelaze na rktu vjeru.* Kad su položili zakletvu, prisutnima je objasnio fra Sidonije, da su od onoga časa rimokatolici. Nama nije ništa drugo u ovom momentu preostalo, nego shvatiti stvar sa narodske strane i pomisliti u sebi: *»Krsti vuka, a vuk u šumu«,* kako to lijepo kaže naš narod. Poslije vjerske komedije koju je u našem selu izvršio fratar Sidonije, nas su ustaške vlasti formalno smatrale katolicima . . .[72]

[70] To je uopće bilo pravilo, pa su i crkvene vlasti kao i ustaške pazile na to veoma strogo. »Katolički tjednik« 3. VIII. 1941. prenosi iz lista »Nezavisna Hrvatska« bilješku, koju je objavio rimokat. župni ured Sv. Terezije u Bjelovaru u kome se govori, da prelaznici *moraju* vršiti sve vjerske dužnosti. »Upozoruju se svi, koji su najavili svoj prijelaz u rimokatoličku crkvu, da su obvezatni od prvog dana najavljenog prijelaza sve zapovjedane blagdane i nedjelje slušati svetu misu, i to onu, kod koje je propovijed. *Prelaznici si imadu nabaviti blokove, u koje će im se svake nedjelje i blagdana dati pismena potvrda s datumom da su obavili vjerske dužnosti. Kod mise i putem domaćih novina bit će pravodobno javljeno, kada će se održavati za sve prelaznike vjeronauk, koji je strogo obvezatan.«* — Ovi blokovi bili su dragocjena policijska kontrola o kretanju obraćenika!

[71] ADK.

O fra Sidonijevoj ustaškoj aktivnosti iskazuju još i Dušan Bogojević, zemljoradnik iz Gornje Pištanje, općina Slavonska Orahovica, koji zna i za župnika iz Orahovice kao gorljivog ustaškog misionara.[73] I Jovo Radosavljević, trgovac iz Suhovlake, općina Nova Bukovica, srez Podravska Slatina. Otac Sidonije je obećavao, da će svi zatvorenici i internirci u logorima biti pušteni kućama, ako pređu na katolicizam. Tako, na primjer, fra Sidonije došao je u Suhovlaku sa šefom policije iz Osijeka i velikim županom i u njihovoj prisutnosti izvršio prekrštavanje. Poslije govora ovih ustaša izvršen je crkveni obred. Na isti način katoličio je fra Sidonije i u ostalim selima sreza Podravska Slatina.[74]

Poslije oslobođenja je dao jedan niz svjedoka gotovo identične izjave o ocu Sidoniju Scholzu. Velika izjava, koju su dali mještani sela Budimaca, pokazuje toliko sugestivno, da su sve izjave i nadbiskupa Stepinca i rezolucije ustaškog episkopata od 17. XI. 1941. bile uistinu jedna obmana, koja je imala samo cilj, da zametne trag nasilju, kojim je vršeno prekrštavanje, kako je narod nazivao katoličenje i prelaženje sa pravoslavlja na katolicizam. Ova izjava velikog broja Budimčana, svom svojom jednostavnošću, ali težinom podataka, diže strahovitu optužbu ne samo prema jednom fanatičnom prozeliti, nego prema sistemu u kome je takav zločinac bio moguć, zaštićen i pomognut, da izvodi tolika nasilja na slobodi savjesti.

»U mjesecu julu 1941. godine, prije nego je pokrštavanje uslijedilo, došao je u naše selo pop Sidonije iz Našica, koji je prije nego što se izjasnio zašto je došao, rekao da je on Bog i rukovodilac ustaša za naš kotar (Našice), i tko se suprotstavi njegovoj odluci bit će smješten tamo gdje je mjesto Srbima: tj. u Jasenovac ili preko Drine.

Na prijetnju . . . popa Sidonija . . . mi mještani sela Budimaca, nismo se odazvali, našto je on preko kotarskog predstojnika Martinića izdao nalog da pod svaku cijenu upliviše na nas kao organ državne vlasti da se pokrstimo, ako mislimo ostati na svojim posjedima i sa svojom familijom. Kotarski predstojnik Martinić sa zadatkom popa Sidonija došao u selo Budimce i pokupio sve uglednije ljude i saopćio nam je, da se imamo u roku od jednog sata odlučiti ili da se pokrstimo pa da ostanemo na svojim posjedima, ili u protivnom da spakujemo po tristo dinara i pod ustaškom stražom da se selimo u logor.

Nakon toga, obzirom da se mi mještani sela Budimaca nismo odazvali riječima kotarskog predstojnika Martinića, došao je pop Sidonije ponovno i sazvao sve nas mještane u zgradu školsku i saopćio nam je: *»Tko misli da živi u Hrvatskoj državi, treba da bude Hrvat, i vi pravoslavci (Srbi) ako mislite živjeti u sredini sa Hrvatima, treba da se pokrstite.«* Na njegove riječi od strane nas mještana padale su primjedbe da još rat nije gotov i da s tim ne treba žuriti. On nam je na to odgovorio, da neka se ne uzdamo u to što je njemačka fronta u Rusiji zastala i da će Njemačka bez obzira na zastoj pobijediti Rusiju i da nema drugog izlaza nego primiti katoličku vjeru ili si izabrati mjesto u logoru u Jasenovcu.

[72] ADK.
[73] ADK.
[74] Arhiv Kzi: B, XIII, 957.

Svakog puta kad je dolazio u naše selo govorio je jedne te iste riječi ili se pokrstiti, ili raskrstiti pa otići u logor što je nam poznato bilo što znači logor Jasenovac, i na njegovu presiju bili smo prisiljeni pristupiti pokrštavanju, i ako nam je to bilo najteže i najsramnije, jer je svaki puta kad je dolazio vodio sa sobom naoružane ustaše koji su bili spremni na svaki njegov mig da nas unište.

Da bi pop Sidonije uspio u svojoj akciji u vezi sa pokrštavanjem predhodno je dao uhapsiti 20 ljudi iz našeg sela Budimaca i susjednog sela Poganovaca, kako bi zastrašio ostale mještane, a koji su otjerani u Našice u ustaški logor i tamo ih zadržali 24 sata i zato vrijeme pozivali ih na ispit gdje je bila glavna riječ o tome žele li se pokrstiti ili u logor u Jasenovac. Od otjeranih ljudi još su danas neki živi... dok su ostali izginuli u borbi, a neki u logorima.

Unatoč svih presija popa Sidonija da se pokrstimo, nismo pristupili sve dotle dok se njegova prijetnja sa govorom nije ostvarila na susjednom selu Poganovcima i ubojstvom u selu Cremošnjaku. Tamo su ubijeni samo zato, što se nisu htjeli pokrstiti kao i u selu Poganovci koji se nisu htjeli pokrstiti i zato protjerani u logor sve do jedne familije.

Pop Sidonije skupa sa ustašama vidjevši da se mi mještani ne odazivamo njegovom pozivu stavio je u zadatak ondašnje državne vlasti, Radi Cakasovu, opć. bilježniku i načelniku Vujnoviću Ivanu da uplivišu na nas da se pokrstimo. Obzirom da se u ono vrijeme nije imalo kuda, *a pokolji ustaša po direktivi popova katoličkih odvijali su se na sve strane, to smo i mi pod gore navedenim prijetnjama pristupili pokrštavanju protiv naše dobrovoljne volje pod okolnostima da sačuvamo naše najmlađe što nam je najsvetije...«*[75]

O tom velikom uspjehu fra Sidonija Scholza raspisala se sva ustaška i ostala klerofašistička štampa. Jer, njemu je uspjelo, da je organizirao novu župu sa 2300 duša, novih »katolika-Hrvata.« O tome je pisao i »Katolički list«, pa je sigurno nadbiskup Stepinac imao prilike da se zamisli, na koji je način bio zadovoljen kanon 1351, kao i odluke konferencije biskupa od 17. XI. o prijelazima »bez svake sile potpuno slobodnom voljom iz unutrašnjeg uvjerenja o istinitosti katoličke vjere«, pa i o onima »koji su u cijelosti udovoljili crkvenim propisima«. Da li je nadbiskup povjerovao, da je otac Sidonije bio takav sjajan pedagog, koji je uspio u tako kratko vrijeme savladati toliko ogroman katehetski i katekumenski posao sa 2300 lica? »Katolički list« zna, da je narod otpjevao poslije prijelaza »Tebe Boga hvalimo«, a onda je bio banket, na kome je izrečeno »više značajnih govora s poklicima poglavniku i Hrvatskoj«. Štoviše, »Katolički list« vjeruje i podvlači, da prijelaz nije izveden silom niti on znači izdaju ili pokleknuće, nego uvjerenje, da je raskol nastao krivnjom Grka, kako je to na banketu dokazivao jedan od prelaznika, Budimčanin Mladen Radojčić. »Katolički list« tješi ove prelaznike time, što im poručuje da su se unatoč tome, što je svakome tradicija mila, odrekli samo jednog dijela ove tradicije, »pa su u katoličanstvu dobili stotinu puta više.« U Budimce je imao da bude poslan stalni katolički svećenik, da se u novoj katoličkoj župi, koja spada pod upravu đakovačkog biskupa, dalje vrši redovita duhovna pastva kao u svakoj katoličkoj župi. Tim povodom, poznati klerofašista Ivo Bogdan, bivši urednik Stepinčeve »Hrvatske straže«, a onda urednik »Hrvatskog naroda« i ustaške »Spremnosti«, mogao je konstatirati,

[75] Dokumenti o protunarodnom radu jednog dijela katolička klera, 101—102.

da su uspjesi hrvatskih misionara već tada tokom septembra 1941. bili ogromni, jer je »u samoj banjalučkoj biskupiji broj prijelaza u posljednjih nekoliko tjedana premašio broj od 70.000.«[76]

Međutim, strahovito su naličje svim tim vijestima »Katoličkog lista«, »Vrhbosne« i tolikih drugih, kad govore o slobodnoj volji prelaznika. Spomenuti izvještaji i optužbe onih iz vremena rata kao i poslije njega, daju užasnu sliku jedne besprimjerne laži, kojom su se i velikodostojnici kao i skromni sinovi sveca iz Assisia služili, samo stoga da bi bio »unum ovile et unus pastor.« Sigurno, sve je to bilo sa znanjem, dosljedno i odobrenjem i famoznog Odbora trojice, koji se imao starati o pravilnosti prijelaza. Stepinac-Burić-Šimrak i njihov pomoćni komitet sigurno je i za fra Scholza, kao i tolike druge misionare, koje je slao na njivu Gospodnju, u Pavelićevoj NDH, za koju su i u Vatikanu tih mjeseca »postojale tolike nade za obraćanje nesjedinjenih«, kako o tome poručuje nadbiskupu Stepincu u NDH kardinal Eugenije Tisserant, bio svijestan kako to oni vrše ovu misionarsku službu.

Kao što je fra Sidonije djelovao i kao ustaša i kao revnitelj na njivi Gospodnjoj, tako su i mnogi drugi ustaški i klerikalni agitatori misionirali, služeći se terorom među pravoslavnim žiteljima i tako izazvali potrebno »iskreno i duboko uvjerenje«« za prijelaz na katolicizam, koje su tako hipokritski u vezi s kanonom 1351 tražili hrvatski biskupi. Već sama činjenica, da je početkom oktobra 1941., kako to priznaje »Katolički tjednik«, prešlo desetinama hiljada Srba na katolicizam, a »Vrhbosna« 70.000, morala je uvjeriti hrvatski episkopat, da ti prijelazi nikako nisu mogli da budu povezani ni sa iskrenim ni sa dubokim uvjerenjem, već da su naprosto posljedica straha i želje da se spase glava. Međutim prelaženje će se u masama nastaviti i tokom 1942. godine, ma da je tada bila osnovana i priznata »hrvatska« pravoslavna crkva.

Predaleko bi nas odvelo da iscrpno damo prikaz svih tih misionara Scholzovog tipa, odgovornih sigurno ne samo poglavniku, nego i nadbiskupima i biskupima. Ne bi se smjela dopustiti ni sama pomisao, da ti ustaški biskupi nisu bili točno upoznati o načinu pastorizacije prelaznika za vrijeme njihovog katekumenata, kao i o motivima prelaženja, a jednako i o raznovrsnim metodama, pomoću kojih se izazivao Stepinčev »psihologijski temelj«.

Dosta će biti da se fra Sidoniju Scholzu doda samo još jedan broj takvih prozelitsko političkih agitatora, da bi slika bila potpunija i uvjerljivija. S druge strane, da se vidi do koje je mjere podivljalost klerofašističkih avangardista njemačkog i rimskog Drang nach Osten, imala poslužiti u izvjesnim trenucima kao psihološka priprava za masovno katoličenje u pojedinim krajevima, treba da navedemo nekoliko primjera ovakvih crkvenih misionara. Jer, tek jedna njihova skupina daje u potpunosti pravu sliku tih mnogobrojnih fra Scholzeva.

Fra Vjekoslav Filipović, iz Petrićevca kod Banja Luke, uistinu je jedna monstruozna zvijer u halji sveca iz Assisia. Savršen majstor pri udaranju »psihologijskih temelja« — potrebnih za sticanje »iskrenog i dubokog uvjerenja« — o kome govori biskupska konferencija novembra 1941.

Đorđe Rajić, kafedžija iz Banja Luke, izjavio je na saslušanju o strahovitim stradanjima Srba u njegovom kraju, i naravno, morao je progovoriti i o ovom fra-

[76] »Vrhbosna« 1941., br. 9—10, 210.

njevcu Filipoviću. Treba reći, da se izvještaj ovog kafedžije potpuno podudara sa istragom, koju je provela Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina za Bosnu i Hercegovinu. Jedino se u datumu ne slažu Đorđe Rajić i izvještaj komisije. Dok Đorđe Rajić govori o 8. februaru 1942., dotle je Komisija utvrdila, da se događaj dogodio 7. februara. Đorđe Rajić je izjavio:

> »Na osmog februara 1942. jedna grupa zagrebačkih ustaša pod vodstvom fratra-isusovca (!) imenom Filipovića, iz samostana Petrićevca kraj Banja Luke, otišla je u srpsko selo Rakovica — Rudnik kraj Banja Luke. U ovom selu radili su u Rudniku Srbi radnici zajedno s radnicima katolicima i muslimanima. Fratar ustaša Filipović je po legitimacijama ustanovio radnike Srbe pa je te odmah odvojio od radnika katolika i muslimana, te ih istodobno na licu mjesta u Rudniku dao po ustašama ubiti. Ustaše su ove radnike ubili krampovima. Tada su ovdje ubijena 52 radnika Srbina. Poslije toga otišli su ustaše pod vodstvom fratra Filipovića u selo Drakulići kraj Banja Luke, otkuda potječu ubijeni radnici rudari. U ovom selu ustaše su i opet pod vodstvom fratra Filipovića ubili oko 1.500 Srba, ljudi, žena i djece. U ovom selu tad su ubijeni svi žitelji, jedino se spasila jedna žena imenom Lenka i njezino petoro djece, te još jedno dijete, čiji su roditelji ubijeni. Lenka je kasnije poludjela ... Glavni inicijator svih progona i pokolja, te pljačke Srba u ovom kraju jest već pomenuti dr. Viktor Gutić koji je u svojim govorima stalno harangirao protiv Srba ... *Pored spomenutog fratra Filipovića i drugi su fratri dolazili na dogovor Gutiću, ali ja njihova imena ne znam.*«[77]

O ovom monstruoznom fratarskom zločincu jednako daje sličan težak izvještaj i Dobrila Martinović, učiteljica osnovne škole u Šipragama, srez Kotor Varoš.[78]

Izvještaj, koji je Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina za Bosnu i Hercegovinu objavila decembra 1944., dopunja ovu tešku i mračnu sliku užasa, kojima su bili izloženi Srbi 1941. i 1942.

> »Dana 7. februara 1942. godine ustaški koljači, i to jedna satnija, dvije tjelesne Pavelićeve bojne, predvođene od ustaškog nadporučnika Josipa Mislova i župnika iz Petrićevca kod Banja Luke, Vjekoslava Filipovića, inače ustaškog koljača satnika, izvršili su kako po načinu izvršenja tako i po broju žrtava, jedan od najzvjerskijih pokolja nad nevinim srpskim narodom banjalučkog kraja. Preko 2.300 nevino ubijenih muškaraca, žena, djece i starica bili su žrtve ovoga pokolja.
>
> Pokolj je počeo u četiri sata izjutra u rudniku Rakovac, gdje su za vrijeme smjene dočekivani radnici i odmah u blizini rudnika, udarcima tupih predmeta u potiljak, ili sabljom, ubijani na licu mjesta. Preostalim radnicima naređeno je da iskopaju jamu i zakopaju pobijene drugove. Ubijena su 52 srpska radnika.
>
> Međutim to je bio samo početak. Završivši ubijanje u Rakovcu krvoždne ustaške zvijeri prešle su u susjedno selo Drakulić, gdje su mirne seljake. žene, djecu i starce izvodili iz kuća, sakupljali ih u gomile i tako sakupljene klali noževima i sjekirama, a one koji su još pokazivali znakove života, dotukli bi udarcima krampa. Na isti način ubijana su i mala djeca.

[77] ADK.
[78] ADK.

> Ali, vrhunac divljaštva predstavlja pokolj šezdesetero školske djece, koju su zatekli u školi i sjekli im glave pred očima učiteljice koja je od pretrpljenog užasa poludjela.«[79]

Na isti način izvršen je pokolj i u selu Sardovcu. Svega je dvadeset ljudi, ali teško ranjenih, izbjeglo pokolju. Međutim, većina je od zadobivenih povreda umrla. Krvnici su seljacima iz okolnih sela naredili da pokopaju pobijene i ovo je ukopavanje trajalo četiri dana.

Sela su ostala pusta. Ustaški strvinari su iz opustjelih seljačkih domova odvukli u svoja skladišta opljačkanu hranu, vrednije dijelove pokućstva, stoku i živinu.

Postoje originalne fotografije, na kojima se jasno vide iskešena lica ovih čudovišta, koja u svojim krvničkim rukama drže odsječene glave nevino ubijenih, većinom djece. Postoje također i službeni dokumenti, koji se odnose na ovaj pokolj. To su izvještaj velikog župana župe Sana, T.(ajno) br. 0.11/42 od 11. II. 1942., kao i izvještaj povjerenika ustaške nadzorne službe o predmetu pokolja pod br. T.(ajno) 69/42. Jer i za same ustaške vlasti ovo je prevršilo mjeru.

U prvom pomenutom izvještaju velikog župana ustaškog pukovnika Alemana ističe se, da je pokolj izazvao ogromno uzbuđenje i negodovanje u svim slojevima građanstva, bez razlike vjere, i da građanstvo najtežim riječima osuđuje pokolj nad nevinim stanovništvom i za njega optužuje kao duhovnog začetnika svog ustaškog brata dr. Viktora Gutića i kliku oko njega: Blaža Gutića, Stjepana Momčilovića i druge. Za sve ove utvrđeno je, da su stalno bili u vezi s pomenutom ustaškom bojnom, koja je pokolj izvršila.

U već navedenom izvještaju T. br. 69/42 povjerenik ustaške nadzorne službe u Banja Luci na sličan način obavješćuje o pokolju svoga šefa u Zagrebu, poznatog krvnika Eugena Kvaternika.

I jedan i drugi izvještaj ističu, da za ovaj pokolj nije bilo nikakvog konkretnog razloga i da su se Srbi u pomenutim selima držali potpuno mirno i lojalno.

Na oba ova izvještaja povjerenik ustaške nadzorne službe u Banja Luci dobio je od svoga šefa Eugena Kvaternika, pod T. br. 94/42 od 13. II. 1942. radiogram ovog sadržaja:

> »Ovih dana dolazi u Banja Luku član Gestapoa Reduar. *Najljepše ga dočekati i informirati o zlodjelima komunista. Predočiti mu da je ovo komunistička pobuna i pokažite mu sav materijal koga imate, naročito ubijenih ustaša i ostalog stanovništva kao i originalne proglase i letke.* Zbog sređivanja materijala savjetujte se s velikim županom i ravnateljem redarstva. Brzojav predočiti velikom županu i sve s njime sporazumno urediti. Eugen Kvaternik.«[80]

Prikazali smo ovaj strahoviti teror u detaljnim ovim izvještajima s jedne strane da bi se vidjelo kod kakvog posla učestvuje fra Vjekoslav Filipović, koji je

[79] Prema iskazu profesora univ. dr. Jove Jovanovića, koji je imao prilike da razgovara sa oporavljenom učiteljicom, vidi se, da je fra Vjekoslav Filipović učestvovao kod svih tih zvjerstava, pa i ubijanja ove male srpske djece. Prije pokolja fratar je odvojio katoličku i muslimansku djecu.
[80] Zverski pokolj izvršen 7. februara 1942. u okolini Banja Luke nad srpskim seljacima i radnicima. »Politika« 14. II. 1944.

pri dolasku ustaša u Rakovac ove pozdravio sa pokličem: *»Ubijajte, a ja ću vas razriješiti grijeha«*,[81] a s druge strane da bi se uočilo psihološko pripremanje naroda za katoličenje. Stanislav Božić, radnik iz Banja Luke, izjavio je (17. XII. 1943.) da je *»poslije ovog masovnog ubojstva počelo prelaženje srpskog stanovništva iz Banja Luke i okolnih sela iz pravoslavlja na katoličanstvo. Ovo prelaženje vršeno je isključivo popunjavanjem određenih formulara. Nikakvih kanonskih obreda nije bilo.«*[82]

[81] M. Stilinović, Čudovišni zločinci. »Borba« 15. II. 1945.).

[82] ADK — Fizionomija ovog ustaškog sadiste dobit će svoj pravi vid u njegovom kasnijem djelovanju kao šefa zloglasnog Jasenovačkog logora. Kad je osjetio da bi ga njegova nasilja u Bosni mogla doći glave sklonio se u Zagreb, gdje su mu crkvene vlasti povjerile službu »ispovjednika« u zatvoru na Savskoj cesti. Tu je on čitao mise, ispovijedao i pričešćivao zatvorenike koji su prije smrti zaželjeli utjehe Božje. Međutim ovdje nije bilo naročitog posla za fra Filipovića. U jesen 1942. pojavio se u uniformi ustaškog oficira pod imenom Miroslava Majstorovića kao zapovjednik logora u Jasenovcu. Svi sadistički instinkti jedne monstruozne ličnosti ovdje su se razvili do najstrahovitijih paroksizama. Postoje svjedoci koji vjerodostojno svjedoče da je ta zvijer pobila svojom rukom veliki broj unesrećenih logoraša. U knjizi »Koncentracioni logori« (Zagreb 1945. 76) dr. Zvonko Tkalec saopćuje među ostalim i ovo:

»Pred Božić 1942. pobjegla su iz logora četiri logoraša Židova, inžinjer Danon s trojicom svojih drugova. Čuvši za taj bijeg, Majstorović je pomahnitao. Vraćajući se kolima u logor, ugledao je dvojicu Židova kako stoje i razgovaraju. Skočio je s kola, došao do njih i zapitao šta su govorili. Ne čekajući odgovora, odmah je sazvao u tom momentu prisutne logoraše... Povukao revolver i ustrijelio najprije jednoga pa onda ispalio hitac u drugoga. Taj je pao ranjen i kad se pridigao, Majstorović mu je ispalio i drugi metak u glavu, no čovjek još nije bio mrtav. Tada mu je kleknuo na prsa, povukao nož i zaklao ga. Istog je dana po načelu »kolektivne odgovornosti« zaklano 56 Židova na radu u selu Bistrici, a drugog dana još 9 njih pred zidom, u prisustvu svih logoraša. Strijeljao ih je sam Majstorović, i kako smo kasnije po rupama na košuljama ustanovili, svoj devetorici nije pucao u srce, već u desnu stranu grudi da smrt ne bi odmah nastupila. I ovo nije bilo Majstoroviću dosta za doček Božića. U Kuli se nalazilo oko 600 žena i djece, dovedenih iz nekih sela na Kozari. Najprije ih je ostavio više dana bez vode i hrane, dok se žene nisu počele penjati na prozore i vikati. Na Badnje veče ustaše su ih pobile. Takav je bio Božić 1942. godine.«

Drugi jedan svjedok iz Jasenovca, novinar Đorđe Miliša u svojim logoraškim zapamćenjima govori i o fra Filipoviću-Majstoroviću. Prikazavši njegovu vanjsku fizionomiju označuje ga kao najizrazitijeg predstavnika farizejštine, koji se pretvara kao sladak, prijazan, nasmijan i djetinjski naivan i dobar. »Gdje je sve to kao svećenik tako brzo naučio, teško je reći, jer je u koljačkom poslu svojim znanjem i okrutnošću bio nenadkriljiv. Dugo je vremena bio glavni izvršitelj masovnih klanja u Gradini, za koji bi se rad posebno i oblačio. Obično na večer navukao bi čudnu neku zelenkastu kućnu kabanicu, izvršavao klanja, i tek ujutro drugog dana vraćao se sav krvav. Neko je vrijeme vodio sa sobom brojne ustaške agente, zatočenike, koji su mu pomagali pri klanju u Gradini. Ponajprije bi ih dobro napio u časničkoj blagovaoni, i otuda bi zajednički krenuli putem vlastita im zvjerstva. Navikao na stalno klanje, nijedan se od masovnih koljača nije zadržao u toj satanskoj raboti, koliko on... Jednog ljetnog dana, za vrijeme zatočeničkog podnevnog odmora, bili su prostrti stolovi pred zapovjedništvom, i za posebnim sjedio sam i ručao. Odjednom pred njim se pojavi ustaša pod puškom i ukrućeno nešto raportira... Izdavši nalog, ustaša se veselo udalji prema glavnim vratima pakla, gdje je kraj straže čekao zatočenik. I predvede ga. Najvećim mirom odloži vilicu i nož, izvadi revolver, ustrijeli ga, a kad jadna žrtva pred stol klone, samo ustaši reče: »Zovi grobare«, i u isti tren nastavi s jelom... Odmah se saznalo da se radilo o pokušaju bjegstva, o čemu je upravo i raportirano. Kasnije kao zapovjednik afilijacije pakla Stare Gradiške, obavljao je sam i sva strijeljanja pri nastupima.« (Đorđe Miliša, U mučilištu — paklu. Jasenovac. Zagreb 1945. 72—73.). — Mjeseca juna 1945. povedena je glavna rasprava protiv ratnih zločinaca u Hrvatskoj i na čelu svih stoji fra Filipović-Majstorović Miroslav kada je i osuđen na kaznu smrti vješanjem. U obrazloženju osude kaže se za Filipovića da je još maja 1942, služio mise, pa opet se »nije žacao da obavlja najkrvaviji posao ubijanja maljem, klanja nožem i davljenja zatočenika Jasenovac i Gradiška, te da taj posao nastavi do konačnog sloma fašizma. Sa rukama zaprljanim još toplom krvlju svojih žrtava, on je podjeljivao oprost od grijeha svojim suradnicima u klanju.« (»Vjesnik« 30. VI. 1945.). Fra Filipovićev suradnik u Jasenovcu bio je i fra Zvonko Brekalo, za koga kažu njegovi poznavaoci, »da bi trebalo sastaviti čitave knjige, da bi se opisali svi čudovišni zločini... pomoćnika Filipovićevog u Jasenovcu.«

Đorđe Miliša zna također za fra Zvonka Brekala kao suradnika na krvavom poslu pored monstruoznog fra Filipovića-Majstorovića. I on je učestvovao u mučenju, ubijanju i klanju srpskih zatočenika. To ga nije smetalo da vrši i vjersku službu u crkvama kojima su morali da prisustvuju svi zatočenici katolici (Idem, 304).

Jedan drugi svjedok koji je prošao užase jasenovačkog pakla i spasao se pri samom kraju rata, označio je kao najkrvoločnije ubojice fratre Filipovića, Brekala, Matkovića i Brkljanića. »Ove zvjeri fratri priča Lazar Jankov, tipografski radnik iz Zemuna, nosili su uniformu i, kao svi koljači, nosili su nož za čizmom, kojim su se često služili i pred zatočenicima. Tako je jednom, 1942, pred strojem od 2000 zatočenika fratar Filipović zaklao sa svojim pomoćnikom Matijevićem dvadesetoricu zatvorenika koje je izdvojio iz stroja, a ostalima je naredio: Ajde vi drugi u svoje nastambe. Zatočenici se okrenuli i pošli u logor, ali je Matijević zavapio čupajući se za kosu: Daj mi još jednog da zakoljem. Nemoj, dosta je dvadeset. Krvi, krvi sam žedan! — vikao sumanuto Matijević, našto mu je fratar hladno dobacio: — Kolji, ako hoćeš, sve. Ustaška zvjer zaista je uletjela u gužvu zatočenika i uspjela zaklati još trojicu, dok su se drugi razbjegli.

Na katolički Badnjak 1942. Filipović je pred strojem zatočenika strijeljao trojicu, koje je okrivio da su htjeli pobjeći. Jedna žrtva nije bila smrtno pogođena, pa je jaukala. Ubojica je dohvatio svoj nož, podmetnuo svoju šaku žrtvi pod grlo, zaklao nesretnika i popio punu čašu krvi: Ah, što je slatka partizanska krv. Ti fratri zlikovci kakve svijet ne pamti, nisu zaboravljali ni bogoslužene. U dvije-tri nedjelje jedanput služili su oni misu u jednom odjeljenju stolarske radionice. čak s oltarom, sa svećeničkim ruhom preko svojih uniformi natopljenih krvlju i noževa zadjenutih u čizme. Čak su i bogougodne besjede držali... Poslije takve jedne mise, koju su služili Filipović i Brekalo, Filipović je održao besjedu u kojoj je rekao i ovo: »Vi ne treba da se brinete za tijelo. Brinite se za dušu, da vam ona bude čista, jer samo je duša vječna, a tijelo je smrtno... Među ustaškim krvnicima bila je i »ustaška dužnostnica« Maja Buždon... Kad se jednom ona vratila u logor s klanja na Savi, sva krvava, i pohvalila se glasno fratru Filipoviću koji je naišao: — »Ja sam ih sedam zaklala«. Fratar Filipović bio je tako ushićen da joj je pritrčao, zagrlio je i pritisnuo na grudi onaku krvavu: — »E, sad te volim, sad te vidim da si prava ustašica.« (Užasi logora Jasenovca. »Politika« 28. V. 1945.).

O tim monstrumima i o njihovu životu i djelovanju u Jasenovcu daje još jedan niz svjedoka porazne izjave, koje dopunjuju jezivost njihovih fizionomija. Ni Dante, ni Goya, ne bi bili u stanju da zamisle ovakvu vrstu svećenika. Fra Filipović-Majstorović, uhvaćen i izveden na sud izjavio je na saslušanju, da se u Jasenovcu nalazio kao ustaški oficir i upravnik logora od kraja juna 1942. do kraja oktobra 1942. Evo, samo jedan stavak iz njegova saslušanja pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina juna 1945.

»... Priznajem da sam lično kod javnih strijeljanja ubio oko stotinu zatočenika logora Jasenovac i Stara Gradiška. Isto tako priznajem da su se za vrijeme moga upraviteljstva u logoru Jasenovac vršila masovna ubijanja u Gradini, ali ja u tome nisam sudjelovao, iako sam za ta masovna ubijanja znao. Ispravljam se, ja sam kod tih masovnih ubijanja prisustvovao, ali ih nisam izvršivao. Ta masovna ubijanja dopuštao sam kao upravitelj, jer sam imao usmene naloge od Ljube Miloša, a još više od Matković Ivice, a katkada i od Maksa Luburića. U Gradini ubijalo se maljem, i to tako da bi žrtva morala sići u iskopanu jamu, našto je slijedio udarac maljem po glavi odostraga. Osim toga se ubijalo strijeljanjem i klanjem. Kad su se vršile likvidacije žena i djevojaka u Gradini, znam da su se nad mladima vršila silovanja...

... Za moje vrijeme, po mom računu, likvidirano je u logoru Jasenovac 20—30.000 zatočenika... (dakle za sama 4 mjeseca!).

... Iz Jasenovca sam došao u logor Stara Gradiška koncem listopada 1942. do 27. III. 1943. Za gornje vrijeme događale su se u logoru Stara Gradiška masovne likvidacije, koje su se obično vršile izvan logora...

... 16. IV. 1945. vratio sam se u Jasenovac, gdje sam ostao do konca. (Poriče da je učestvovao pri strahovitom masovnom likvidiranju logora, ma da je do kraja bio upravnik!)

... Po pričanju Maksa Luburića, koji je vjerojatno vodio evidenciju o ubijenim Srbima, ubijeno je u NDH kroz ove četiri godine oko pola miliona Srba.« (Arhiv Zem. komisije za utvrđivanje zločina.)

Kao što je ovo djelimično samopriznanje fra Majstorovića-Filipovića dovoljan dokumenat, koji osvjetljava do koje se abnormalne i amoralne provalije može srozati jedan svećenik, najstrahovitiji izdajica i Boga i evanđelja, još ga više izobličava i jedan drugi ustaša, koji je i fra Majstorovića-Filipovića kao i ostale njegove drugove-svećenike izbliza promatrao.

Ustaški oficir Josip Matijević izjavio je pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina teške momente iz života ovih logorskih svećenika.

»1944. g. kada sam po drugi puta došao na dužnost u Jasenovac kao zapovjednik tenkovske satnije u činu poručnika, zatekao sam u logorima Jasenovac i Stara Gradiška mnogo vojske. Za vrijeme NDH bilo je među vojskom i veći broj svećenika, koji su trebali da vrše vjerske dužnosti među vojskom, ali isti nisu vršili te dužnosti savjesno, već čisto obratno. Dok su na jednome mjestu vojsci držali propovijedi, dotle su oni na drugom mjestu radili čisto obratno i nimalo vjerski. *Među prvima se isticao ustaški svećenik Brekalo Zvonko, koji je nosio stalno ustašku uniformu, revolver, a na prsima na lijevoj strani nosio je oznaku »križ« da bi se raspoznao kao svećenik. Iznad križa je pisalo »Sve za Poglavnika«, a ispod križa »Ustaška obrana«.* On je znao i ispovijedati zatočenike, koji su tražili ispovijed, te je njihove izjave, koje je dobio na ispovijedi predavao ustaškim zapovjednicima logora. To se ponavljalo češće puta, a u koliko ne bi

Dakle, ovom pokatoličavanju, predhodilo je najprije masovno ubijanje, pravi pokolj, svega živog iz 124 seljačka doma, kako je to utvrdila prva statistika, sa 1.750 staraca, žena i djece, pored svega ostalog sposobnog za rad, da se na kraju taj broj popne na 2.300 lica.[83]

Naprijed spomenuti fra Zvonko Brekalo, sa službenom titulom »ustaškog satnika duhovnika Obrambenog zdruga Jasenovac«, bio je za svoja zvjerstva odlikovan na prijedlog Glavara Stožera Ustaške Vojnice »Redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s hrastovim grančicama« (1944.) »za izvanredno požrtvovno i uspješno vršenje duhovničke dužnosti u borbenim podhvatima kod Sablja, Mršića, Gaja, Piskavica, Ponira, Bjeljevine, na Kozari, kod Ljubije, Rudnika, Sanskog Mosta, Kamengrada i Grmeča u godini 1942.« Taj i takav suradnik fra Filipović-Majstorovića, kako i ovo odlikovanje pokazuje, sigurno nije na svim tim mjestima vršio drugo nego što je činio i u Jasenovcu, kad je svojom rukom Bogu na istinu slao Srbe i tolike hrvatske rodoljube, partizane i njihove istomišljenike, koji su dopali Jasenovca.[84]

Masovna ubijanja u jednome kraju izazivala su nesumnjivi, toliko potrebni »psihologijski temelj«, koji je tako zaželio nadbiskup Stepinac i preporučio u rezolucijama od 17. XI. 1941., za masovna katoličenja u drugim krajevima. Ili jednostavnije i stvarnije. Masovnim katoličenjima predhodila su masovna ubijanja. Glas užasa i jeza mučilišta širila se na sve strane kao pomamni plamen požara. Da napuni svojom grozotom preostale žive, još zadržane usred takvog pakla snagom ljubavi prema vlastitom ognjištu.

Kao što je nadaleko bio u Banja Luci poznat kao zloduh svih poticanja ustaških nedjela i mučenja Srba fra Vjekoslav Filipović, tako je u livanjskom srezu pokoljima rukovodio franjevac Srećko Perić, inače učeni doctor rerum orientalium. Vjerodostojni svjedoci zaklinju se na svoje iskaze kad teško terete ovog nečovjeka-fra Srećka Perića.

Bogunović Marija, domaćica iz Livna i Ljubo Crnogorac, krčmar iz Čelebića, suglasno su na saslušanju (24. VI. 1942.) dali obavještenja o strahotama u livanjskom srezu, koje su izvodili ustaše. Njima je bio »duhovni vođa« fra Srećko Perić, iz samostana Gorica kraj Livna. Njihov veliki izvještaj grmi kao najteža optužba, kad govori o sadističkoj fantaziji krvnika, kojima je rukovodilo duhovno lice. Najstrašniji pokolji izvršeni su mjeseca juna, jula i augusta 1941. Punih šest stranica optužbenog izvještaja nižu se užasi za užasima, da se na kraju kaže:

> »Ovim opisanim pokoljem Srba u srezu livanjskom rukovodio je fra dr. Srećko Perić, franjevac iz samostana Gorica kod Livna. Ovaj fratar rodom iz sreza livanjskog, imade jednu sestru, koja je u livanjskom srezu udata za jednog Srbina. On je prije pokolja, jedne nedjelje sa oltara u crkvi Gorici sakupljenim Hrvatima naredio da započnu pokolj Srba sa riječima: *»Braćo Hrvati, idite i koljite sve Srbe, najprije zakoljite moju sestru, koja je udata za Srbina, a onda sve Srbe od reda. Kada ovaj posao završite, dođite k meni u crkvu, gdje ću vas ispovjediti, pa će vam svi grijesi biti oprošteni!«* Poslije toga je započeo pokolj. Uporedo sa pokoljem Srba pljačkali su ustaše srpske domove i kuće, a potom ih palili. Ustaše su namjeravale da u livanjskom srezu poslije izvršenog pokolja poruše sve srpsko-pravoslavne crkve, ali ih je u tom spriječio dolazak talijanske vojske. U livanjskom srezu nisu Srbi nagonjeni da pređu na rktu vjeru, jer su bili osuđeni na pokolj svi do jednoga... Do 20. augusta 1941. ubijeno je i poklano u srezu livanjskome prema dosta točno prikupljenim podacima oko 5.600 Srba i to muškaraca, žena i djece. Osobito se u progonu Srba istakao kao ustaša dr. fra Srećko Perić, koji je za vrijeme Jugoslavije bio duže vremena rkti svećenik u Nišu. S ovim fratrom progonili su Srbe i ostali fratri iz ovog samostana, njih oko 20. koji su također nastupali kao ustaše, ali mi njihova imena ne znamo. Uz fratra Perića i ostali fratri ovoga samostana podjarivali su Hrvate na pokolj Srba...«[85]

Sa drugih strana, naročito sa terena partizanskih boraca, također ima vijesti. koje potvrđuju gornje podatke spomenutog izvještaja:

> »Trebalo je da dođe 20. august 1941. godine, pa da ljudi u Livnu dožive stvarnost onih riječi koje je dr. Perić uputio s propovijedaonice Goričkog samostana. Toga dana rulja ustaških koljača pokupila je sve Srbe Livnjane i odvela ih u šumu Koprivnicu između Bugojna i Kupresa i tamo ih zvjerski pobila. Nekoliko dana iza toga odvedene su u istu šumu i porodice ubijenih. Ustaška rulja silovala je žene, rezala im dojke, starcima sjekla ruke i noge,

neki od zatočenika htio da prizna svoje »krivice« prema ustaškim vlastima, isti bi ga nagovorio na priznanje na ispovijedi, a on je te izjave predavao zapovjedništvu logora, koje ih je zatim mučilo i likvidiralo. — Nadalje isti Brekalo provodi čitave orgije pijanstva i nemoralnog života sa svojim kolegama i također ustaškim svećenicima Čulinom (zar fra Anselmo?) i Zvonkom Lipovcem. Jednoga dana ja sam bio dežurni oficir i prolazeći pokraj sobe svećenika Brekala i Čuline, vidio sam njih dvojicu, gdje su sjedili za stolom potpuno pijani, ali to nije bilo prvi puta, već mnogo i mnogo puta, ali sad su se njih dvojica svađali i psovali jedan drugome Boga, i razne druge proste i uvredljive riječi. Ja sam ih lično opomenuo da prestanu s time, pošto su vani slušali vojnici. Svećenici Brekalo i Lipovac su znali često puta da idu u Bos. Dubicu, gdje bi u društvu s ustaškim satnikom Josipom Sudarom pravili obilne večere na koje su pozivali i žene s kojima su se zabavljali. Iste bi u njihovu društvu ostajale do kasno u noć, a mnogo puta i do zore. Kada su njih trojica poslije takovih večera odlazili, onda bi jedan drugome dovikivali: »Bilo je kršćanski!«

Drugi poznati svećenik po svojim djelima u logoru jeste Čulina. O njemu samom je vojska govorila »on ne će gdje ne može«, ili »nama brani i priča o Bogu, a on se kurva naveliko, kakav mu je to svećenik«. Jednom prilikom kad je došlo do likvidacije, gdje je lično on klao, pohvalio se pred bojnikom Majićem i ostalim oficirima i rekao, pokazujući nož: »I ovaj nožić nešto vrijedi!« našto su se svi nasmijali.

Zatim sam poznavao fratra, svećenika iz Jajca Vjeka Filipovića, zvanog Majstorović, po činu bojnika, a tada je vršio dužnost zapovjednika logora. Kao svećenik u Jajcu poubijao je više Srba, koji su bili uhvaćeni po ustašama. A zatim je došao u Jasenovac pod imenom Majstorović za zapovjednika logora. Bio je okrutan, volio je mnogo da kolje. Mnoge i moge grupe zatočenika smaknute su za vrijeme njegovog upravljanja logorom. Kada je bačen na teren kao zapovjednik bojne, mnogo je palio sela i klao stanovništvo, osobito po Kozari i okolici Bos. Dubice. U Bos. Dubici sa satnikom Ivanom Sudarom, zvanim Jojo, pokupio je sve pravoslavne i potukao do zadnjega, te ih bacio u Unu. U istragama je mučio i tukao da dođe do priznanja, prosto rečeno bio je velik krvnik. Dok je bio zapovjednik u Dubici, k njemu su često dolazili svećenici Brekalo, Lipovac i Čulina, te su u njegovom stanu po čitavu noć pili i jeli, a također su uvijek u ovakvim gozbama bile prisutne i kojekakve pokvarene žene. Napominjem da su isti kao svećenici ubijali, tukli, pijančevali i na zvjerske načine mučili zatočenike.«

Ovaj divni ustaško-svećenički kvartet odjekivat će dugo kroz historiju katoličke crkve u Hrvatskoj kao najsramniji izraz jednog moralnog pada, kakovo se rijetko u historijama javlja. Oni ne će ostati samo, kao toliko ogroman broj broj drugih svećenika, sramno ponižavajući primjer i zloupotreba crkve i svog svećeničkog položaja nego kao prototipi najstrašnijih krvnika u svećeničkim odijelima i pod svećeničkim tonzurama. kojima je, u Danteovoj viziji, popločan pakao. — Ovim svjedocima pridružuju se i drugi koji dopunjaju sliku strahovite fizionomije ove fratarske monstruoznosti. (Vidi: Dokumenti o protunarodnom radu, 165—178.).

[83] ADK.

[84] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

[85] ADK.

vadila oči, a maloj djeci odrubljivali su glave i bacali ih u krilo majkama. Prijetnja dr. Perića stigla je i ljude iz okoline Livna. Iz 50 srpskih domova sela Golinjeva sva muška čeljad pobacana je živa u jamu na brdu Tušnici, a porodice njihove, žene, djecu i starce, ustaše su bacili u jamu na brdu Komašnici. Iz sela Gornji i Donji Rupnjani su ustaše bacili 500 muškaraca, žena i djece u jamu u Klanačkoj Šumi, u selu Čaprazlijama zaklali su 200 duša, u osnovnoj školi u selu Čelebiću zaklali su 300 žena i djece, a muškarce su bacili u jamu u šumi Dikuša. Tako su ustaše izredali, na poziv dr. Srećka Perića, sva sela livanjske okoline i do 20. avgusta 1941. godine pobili oko 5.000 muškaraca, žena i djece u livanjskom srezu.«[86]

U kninskom srezu najstrahovitije zulume počinio je ustaški vođa fra Vjekoslav Šimić. I taj »sluga božji i svetoga Frane« sam je svojom rukom ubijao mnoge Srbe. Šofer-mehaničar Dušan Zelebaba, iz Golubića, općina i srez Knin, prikazao je strahovita stradanja, mučenja i ubijanja Srba. Za najveći dio tih zločina optužuje Zelebaba fra Vjekoslava Šimića. *»Sva ubojstva Srba izvršivana su po njegovom naređenju i prema njegovim uputama. On je štoviše i sam lično svojom rukom ubijao Srbe. Odlazio je sa ustašama u Bosansko Grahovo, Kijevo i Vrliku, odvodio Srbe iz tih mjesta i ubijao ih . . .«*[87]

Kasnije je prešao fra Šimić u Slavoniju i tu je kao »vojni duhovnik IV. razreda u službi u posadama zapovjedničtva« u Osijeku produžio da i dalje ustaški djeluje, pa je za svoj predani rad odlikovan »Redom za zasluge III. stupnja« — »za neumoran rad na duhovnom polju u vojnoj bolnici kao i kod svih postrojbi posade Osijek« od 1941. do septembra 1944.[88]

Za ovim nije zaostajao ni fra Ilovača iz Visokoga, za koga tvrdi preslušani Slavko Kotoguš, gostioničar iz Visokoga, da je bio duhovni poticatelj svih progona Srba. Ali ne samo i to. Taj se Ilovača isticao i u agitiranju za prijelaz na katolicizam. Za taj je posao uzimao u pomoć po kojeg ustaškog oficira, pa bi onda obilazio ugledniie Srbe, njih predobio, i onda su mu takvi pomogli kod ostalih, koji su se kolebali. ili su bili odlučno protivni prelaženju. Tako je mjeseca novembra došao iz Zagreba jedan ustaški oficir i sa jednim je fratrom obišao Josu Mitrovića, učitelja, Miju Vasiljevića, trgovca i Ristu Dabića, ćevabdžiju, pa su ih nagovarali da prijeđu na katolicizam, da bi sami poslije i ostale nagovorili.[89]

Nije sigurno, da li je ovaj fra Ilovača identičan sa jednim drugim ustašom fra Milom Ilovačom, profesorom i kustosom muzeja u Banja Luci, koji je o trogodišnjici NDH odlikovan od poglavnika i radi »udjelovanja kod ustrojavanja ustaških postrojbi svih vrsta.« Svakako je i ovaj fra Ilovača zadužio ustaški pokret, kad ga poglavnik nije mogao mimoići pri odlikovanjima zaslužnih za NDH.[90]

Osobiti primjer pravog ustaškog misionara predstavlja fra dr. Petar Berković. Ovaj franjevac uživao je veliki ugled i u svom redu kao i u ostalom svećenstvu. jer je bio na čelu drniškog dekanata. Ustvari, on je bio jedan pravi ustaški organizator novih pokolja, dok je istodobno nastojao da predobije što veći broj pravoslavaca za katolicizam. Na zgražanje svega svijeta, poštenog i rodoljubivog, fra Petar Berković vodio je rulje ustaških koljača po kninskim ulicama u fratarskom odijelu, a sa puškom u ruci. Kuda je fra Petar Berković prolazio, sijao je na sve strane strah i trepet. U njegovu kraju veliki broj ljudi našao se zaklan u sobama, zatečeni u krevetima.

[86] Idem; Marijan Stilinović, Čudovišni zločinci. »Borba« 15. II. 1945.
[87] ADK.
[88] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[89] ADK.
[90] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

Postoji velik broj preživjelih svjedoka, koji teško terete ovog franjevačkog doktora. Prema utvrđenim činjenicama i ispitivanju svjedoka, mogla je Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača utvrditi, da je fra dr. Petar Berković doista odgovoran za teške zločine počinjene nad nedužnim narodom. U toj konstataciji, kojoj slijedi niz motiviranih fakata, kaže se, da je »fra Petar Berković kao ustaški funkcioner skupa s poznatim krvolokom Marojević Jurom, tabornikom. odgovoran za hapšenja, zlostavljanja i ubijanja Srba u Drnišu i okolici . . .« Spisak žrtava, koje je Komisija utvrdila, znatnim dijelom padaju na dušu ovog bezdušnog franjevca.[91]

Kad su Talijani taj kraj okupirali, otišao je u Zagreb, gdje je bio određen od duhovnih vlasti da vrši u Slavoniji misiju katoličenja. Godine 1942. imenovan je ustaškim »satnikom-dušobrižnikom« i ubrzo »djelatnim bojnikom«.[92] Svjedoci o njemu iznose veoma teške stvari, koje se nikako ne mogu dovesti u sklad s njegovim školovanjem i velikom učenošću. U oktobru 1942. pokrstio je cio pravoslavni Dalj sa skoro 800 porodica.[93] Prirje nego što je zauzeo ovu funkciju želio se preporučiti ustaškim vlastima, pa je Ministarstvu seljačkog gospodarstva uputio jedno pismo u kome je rekao između ostalog i ovo:

»Za punih 14 godina moga župnikovanja u Drnišu moj stan bio je u pravom smislu ustaški stan. Tu je bilo stjecište za sve ustaše ne samo iz ovoga kraja, nego i za sve one koji su dolazili da organiziraju ustaški pokret. Tu su dolazili i odatle su širili ustaške letke. Prije prevrata bio sam predsjednik ustaškog stana u Drnišu a na dan ustanka bio sam ustaški i državni povjerenik, te sam preuzeo cijelu vlast i civilnu i vojnu, i razoružao sa ustašama cijelu diviziju.«[94]

Kao misionar koristio je dr. fra Petar Berković sva sredstva, da bi polučio što veći efekat. Bilo je tu lijepih riječi nagovaranja i obećavanja, da će prelaznici postati ravnopravni građani sa ostalim Hrvatima, da će im biti zajamčena sloboda i sigurnost života, ali istodobno i prijetnje, koje su podvlačili njegovi stalni pratioci. naoružani ustaše. U vrijeme katoličenja fra Petra Berkovića izvedeno je masovno ubijanje Srba u pravoslavnoj crkvi u Glini. Ovo klanje u crkvi vršilo se kroz punih osam dana. Ubijeno je na najstrašniji način više hiljada ljudi. Glas o ovom pokolju proširio se po čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji, pa je posao misionara bio uveliko olakšan i ubrzan s ovakvom »psihološkom« pripremom za katoličenje.[95]

[91] Dokumenti o protunarodnom radu, 9, 42—43, 128—129.
[92] Službeni vjestnik Ustaške vojnice 10. 7. 1942.
[93] ADK.
[94] Dokumenti o protunarodnom radu, 9; Lik jednog ustaškog misionara. »Politika« 25. I. 1946. Drniški tabornik potvrdio je ove navedene činjenice o ustaškoj djelatnosti dra Berkovića do 10. aprila a od 11. aprila kao ustaškog povjerenika za kninski srez, kad je preuzeo civilnu i vojnu vlast. (Dokumenti, 43—44.).
[95] ADK.

Izvještaji i optužbe protiv fra Petra nisu lake ni rijetke. Ovaj okrutni ustaša kao misionar koristio je već valjano prokušane metode iz drniškog sreza, kao i svoga kninskog ustaškog pašovanja. Svjedoci iz Dalja kazuju, kako je i u druga sela dolazio »zloglasni ustaški pukovnik, fratar dr. Petar Berković, koji vrši skupa s ondašnjim mjesnim župnikom Josipom Astalošem *pripreme i teror radi prekrštavanja*«. Ovo je, dakle, bio jedan od vještijih »psiholoških« agitatora u pripremanju prekrštavanja. U jednom ustaškom dokumentu govori se o fra Berkoviću, da je uspio da u općinama Voćin, Čačinci i Čeralije prevede na katolicizam preko 6.000 duša.[95a]

I drugi jedan franjevački doktor, fra Alojzije Ćosić iz Kotor Varoši, istaknuo se ne samo kao ogorčen progonitelj Srba nego i kao revnosni misionar.[96]

Prema podacima Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločinaca i njihovih pomagača, utvrđeno je, da je fra A. Ćosić pozivao narod s oltara u ustaške redove, a tko se tome nije htio odazvati, on ga je prokleo. Fra Ćosić je i jedan od organizatora Kotor-Varoške milicije, za koju je tražio od generala Metikoša iz Banja Luke pojačanje. Kao prisni prijatelj dvojice Gutića, Viktora i Blaža, počinio je svake vrste nedjela. Odlikovan je Križem za zasluge 1942. i »Redom za zasluge II stupnja« (1944).[97]

Ne mali broj svjedoka tereti fra Antu Klarića, upravitelja župe u Tramošnici, kao vođu naoružanih bandi, koje su noću pljačkale i terorizirale srpske seljake. Svjedoci izjavljuju, da su sami ustaše ispovijedali da su radili sve po zapovijedi njihova tabornika fra Ante Klarića. Fra Antu su Srbi u tim krajevima smatrali za glavnog inicijatora logora i zlostavljanja.

> »Dolazio je lično sa ustaškim odredima u naša srpska sela i na pojedinim mjestima pokupljao Srbe, postrojavao ih u redove jednog prema drugom, zatim naređivao da se šamaraju, da psuju jedan drugoga i da psuju najpogrdnije riječi jedan drugom. Poslije je sve odgonio do svoje crkve i tu ih zatvarao u jednu štalu, držeći ih po nekoliko dana gladne i žedne. Pred njegovim očima tukli su ustaše te žalosne ljude kundacima i žilama. I po dogovoru njihovom, sve što bi on više govorio, nemojte ih toliko tući, padali bi teži i strašniji udarci, a fra Anto bi uživao u tom jauku Srba i ćeretao s nekom mehandžikom. Po njegovoj župi vidjali su neki Srbi na najnedostojnijim mjestima svete putire i druge crkvene stvari iz jedne obližnje srpske crkve, koju je on zatvorio i svećenika protjerao, a posvećene predmete razdijelio svojoj najgoroj pastvi da ih oskvrnjuje.«[98]

Postoje svjedoci, koji znaju kako je fra Ante Klarić i sa propovijedaonice raspirivao mržnju na Srbe govoreći narodu: »Vi ste babe i treba da obučete suknje, jer niste dosada ubili nijednoga Srbina. Mi nemamo oružja i noževa i treba da ih kujemo od starih kosa i srpova, tako da gdje god vidite Srbina, zakoljite ga«.[99] Svjedoci, koji su preživjeli svu nesreću i ustaški teror, kod koga sudjeluju tako revnosno i franjevci, terete i danas veoma teško ovog krvožednog zločinca. Nevjerovatni, ali nažalost istiniti su njegovi upravo sumanuti podhvati, koje je on u svojoj podivljalosti činio. Naročito se obarao na sve one porodice za koje je znao, ili samo naslu-

[95a] Dokumenti o protunarodnom radu, 59.
[96] ADK.
[97] Dokumenti o protunarodnom radu, 213; Kartoteka Ureda za odlikovanja u NDH.
[98] ADK.
[99] Dokumenti o protunarodnom radu, 158.

ćivao, da je ma tko od njih pošao među partizane. Sa najgorim ustaškim zlikovcima prolazio bi kroz srpska sela i terorizirao narod. Za sva ustaška ubojstva, koja su učinjena po njegovim naređenjima, on je govorio, i naređivao preživjelima, da također govore, da su počinjena od partizana, kako bi na njih navukao mržnju kod još neobaviještenog naroda. Velik broj zavedenih, koji su napadali partizane, ispovijedio je da je to bilo djelo fra Ante Klarića. Zloduh i sijač mržnje i otrova protiv rođene braće, ne samo Srba, nego i svih onih, koji su se stali osviješćivati i prilaziti Narodno-oslobodilačkom pokretu, učinio je teška zla o kojima će dugo narod sa užasavanjem pričati.[100]

U nizu ovih franjevačkih ustaških misionara nije bio posljednji ni fra Častimir Hermann, gvardijan samostana u Čuntiću. Fra Častimir, kao i njegova braća, bio je još za Jugoslavije veoma agilan pobornik ustaškog pokreta. U njegovom samostanu spremali su se planovi za rušenje Jugoslavije, kako su to sami franjevci čuntićkog samostana priznali mjeseca augusta 1941., ponoseći se svojim uslugama učinjenim pokretu. Jedan klerofašistički reporter »Hrvatskog naroda« kaže da su čuntićki franjevci mnogo djelovali u ovom kraju »osobito u duhu ustaškog pokreta«,

[100] Dokumenti o protunarodnom radu, 159—163. — Narodno-oslobodilački pokret u svome razvojnom procesu nije kod svih naroda Jugoslavije išao istim putem ni istim tempom. Započeo je ustankom u Srbiji 7. jula 1941. da se onda postepeno proširi na sve pokrajine i narode bivše Jugoslavije. Već 10. VIII. 1941. mogao je u prvom broju »Biltena« Glavnog štaba Narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda (koji je ilegalno štampan u Beogradu), da progovori organizator, pokretač i duša celog NOP, Josip Broz-Tito o zadacima narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda. U prvom od zadataka je rečeno: »Narodno-oslobodilački partizanski odredi u svim oblastima Jugoslavije (Srbija, Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija Vojvodina, Sandžak i Dalmacija) imaju glavni cilj — oslobođenje naroda Jugoslavije od okupatora i borba protiv domaćih okupatorskih agenata, koji pomažu ugnjetavanje i teroriziranje našeg naroda.« U trećoj točci: »Partizanski odredi zovu se narodno-oslobodilačkim i zbog toga što nisu borbene formacije bilo koje političke partije i grupe — u konkretnom slučaju ni komunističke partije, bez obzira na to što se komunisti bore u prvim redovima, — već su to borbeni redovi naroda Jugoslavije, u kojima treba da se bore svi rodoljubi, sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko uvjerenje.« (Tito, *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1944.* Beograd, 1945, II. izdanje, 11.).

Otkako se narodno-oslobodilački pokret razvio do općenarodnog ustanka u drugoj polovini 1941. pa sve do svoga pobjedonosnog kraja, do svoga ispunjenja glavnog zadatka, pobjede nad najvećim neprijateljem slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije, nad fašizmom, imao je da izdrži herojske borbe ne samo sa okupatorom nego i s njegovim posrednim i neposrednim pomagačima i suradnicima, vlastitim izdajničkim sinovima.

U Hrvatskoj i u čitavoj Pavelićevoj NDH, ne samo s ustašama, nego i njihovim najsnažnijom podrškom, sa klerofašizmom. Kako su borci narodno-oslobodilačkog pokreta u velikoj istorijskoj borbi kovali najveću tekovinu one ogromne, po razmjerima i žrtvama, borbe, bratstvo i jedinstvo dotad razjedinjenih naroda Jugoslavije, to je klerofašizam, kao protivnik toga bratstva i jedinstva ulagao sve svoje snage da tu borbu oteža i da joj ukoči njen zamah i snagu. S druge opet strane, stalno se isticalo i dokazivalo u štampi kao i sa propovijedaonica, da je NOP — komunistički, pa ga zato treba po svaku cijenu pobijati. Odatle toliko zabludjelih u stranama gdje je klerofašizam razmahao svu svoju moć uz punu pomoć ustaša. O idejnoj strani ove suprotnosti bit će riječi još u XX. poglavlju. (O narodno-oslobodilačkom pokretu vidi još osim spomenutog djela Josipa Broza Tita i njegov članak, objavljen i zasebno: *»Borba porobljene Jugoslavije«*. Beograd 1944, još i ove publikacije: Edvard Kardelj, *Put nove Jugoslavije*. Beograd 1944. — Arso Jovanović, *Pregled narodno-oslobodilačke borbe*. Beograd 1946. — *Ustanak u Srbiji*. Beograd 1945. — Todor Vujasinović, *27. juli — narodni praznik Bosne i Hercegovine*. (»Borba« 26. VII. 1945). — *Počeci i razvoj narodnog ustanka u Hrvatskoj*. (»Borba« 26. VII. 1945.). — Jerko Radmilović, *Prilog Dalmacije narodno-oslobodilačkoj borbi*. (»Slobodna Dalmacija« 1945. br. 187.) — *Drugo zasedanje AVNOJ-a* u Jajcu 1943. Beograd 1944.

Uveliko objašnjavaju početke i razvoj NOP-a dnevnici i zapamćenja boraca i učesnika u NOB-i kao što su Vladimira Dedijera, Rodoljuba Čolakovića, Čedomira Minderovića, Dragojla Dudića, Vladimira Nazora, Nade Sremec, Mladena Ivekovića i drugih, već štampanih u Zagrebu i Beogradu. (Vidi: *Jugoslovenska bibliografija*. Beograd 1947., 72—74).

a imali su i mnogo utjecaja na tamošnje pravoslavce. Reporter se zalaže da se franjevci nagrade za takav njihov »patriotski rad« i da im se popravi crkva i samostan, i smatra, da su to oni u punoj mjeri zaslužili.

> *»Osobito njihov sadašnji gvardijan prečasni otac Hermann i brat Benko, koji su pripadali ustaškom pokretu kao najaktivniji i gorljivi članovi. Oni su ne samo širili ustašku ideju izvan crkve, po ovdašnjim selima nego su i omogućili hrvatskim ustaškim borcima, da se u čuntićkom samostanu u najteže doba borbe, mogu tajno sastajati, pod vodstvom današnjeg vojskovođe Slavka Kvaternika i ministra dr. Mirka Puka. To je također bio razlog da nismo mogli propustiti priliku da vidimo mjesto i prostorije gdje su se sastajali prvaci ustaškog pokreta u domovini, gdje je izgrađivan velebni plan borbe, koja je morala donijeti oslobođenje hrvatskog naroda ... Sastanci su se održavali noću, i na njemu su osim gore spomenutih sudjelovali i drugi ustaški izaslanici iz Zagreba, a i iz emigracije. Zadnji sastanak je održan pred Božić 1940. Na njemu su doneseni konačni zaključci koji su se odnosili na ustanak, o kojemu su ustaški prvaci imali već planove, obzirom na primljene obavijesti od poglavnika iz inozemstva i od veza s našim prijateljskim državama.«*[101]

Fra Hermann, koji je za ustaškog režima svoje ime Hermenegildo prekrstio u Častimir, bio je inače Madžar rođen u Pápa.[102] Odmah u početku NDH, fra Hermann bio je poglavnikov povjerenik koji se u svim pravcima svoje djelatnosti pokazao dostojnim toga povjerenja u pravom ustaškom obliku. Nije mali broj iskaza srpskih izbjeglica, koji se zaustavljaju na ličnosti ovog gvardijana-ustaše, madžarskog porijekla.[103] Milka Nožinić, domaćica iz Jošanice, općina Jabukovac, srez Petrinja kaže za fra Hermanna da je još u ljeto 1941. pozivao Srbe, kao tadašnji načelnik u Jabukovcu da pređu na rimokatolicizam obećajući, da im se ne će poslije toga ništa dogoditi i da će biti ravnopravni sa Hrvatima. Međutim oni koji su prešli na katolicizam, (iz Mlinoge i Klinca), ipak se nisu oslobodili progona i stradanja. Selo Čuntić dalo je vrlo velik broj ustaških koljača — a u neposrednoj blizini nalazio se i strašni »logor pravoslavaca i žena« iz koga niko živ nije izašao.[104]

Koliko je fra Častimir Hermann zadužio ustaše vidi se i po jednom osobitom odlikovanju, koje mu je podario poglavnik, kao jednome izuzetnom ustaši, koji se za ideju zalagao još daleko prije NDH. I na njegove grudi je poglavnik postavio »brončani spomenznak o uspostavi NDH, za rad u ustaškom duhu, u vremenu poslije 20. listopada do 10. IV. 1941.«.[105] Uistinu, fra Častimir je u NDH, kao i njegovi drugovi dao dovoljno dokaza, da je bio i prije 10. IV. 1941. najrevnosniji i najoduševljeniji ustaša.

Franjevci u Konjicu povezali su svoju ustašku gorljivost sa misionarskom. Već za Jugoslavije bili su valjano pripravljeni za ustaški rad čim bude za to došao trenutak. Jedan od svjedoka, (Zdravko Hamović, diplomirani tehničar iz Konjica) prikazuje prilike u Konjicu, u kome su zajedno živjeli Srbi, Hrvati i Muslimani,

[101] »Hrvatski narod« 26. VIII. 1941.
[102] K. Draganović, Opći šematizam, 428.
[103] ADK.
[104] ADK.
[105] Dokumenti o protunarodnom radu, 5. Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

iskazuje, da su bili podvojeni mržnjom, upravo djelovanjem ovih franjevaca-ustaša.

> »Prvi pokolj Srba u srezu konjičkom izvršili su ustaše u selu Bradini, u rodnom mjestu dr. Ante Pavelića. Ovaj pokolj izvršen je nekoliko dana poslije Vidovdana 1941. i to nakon što se je ustaški logornik Jerković povratio iz Zagreba s instrukcijama. Prije svakog većeg pokolja ustaše su održavale veće savjetovanje, a na ovim savjetovanjima svaki put su uzeli učešća i fratri iz Konjica. Takovo savjetovanje održano je uoči pokolja Srba u Bradini. Ustaše su nekoliko puta odlazili u Bradinu, tamo kupili Srbe, odvodili ih u Ivan Planinu, gdje su ih ubijali, a njihove lješeve bacali u neku provaliju ... Kada su jednog dana došli ustaše iz Konjica u Borce u namjeri da kupe Srbe na Ivan Planinu, Srbi su se tome oprli i nastala je borba ... u kojoj su poginuli pored ostalih Jerković Zvonko, ustaški logornik i njegov zamjenik fratar Drago Kamarić ...« Opisujući dalje ustaška nedjela i stradanja Srba, Zdravko Hamović iskazuje kako su konjički franjevci surađivali s ustašama pri hapšenju Srba. Fra Drago Kamarić zajedno s logornikom Jerkovićem pljačkao je Srbe gdje god je mogao, izmamljujući od njih novac. »U ljeto 1941. poručivali su fratri Srbima preko svojih povjerljivih ljudi da bi bilo najbolje, da svi Srbi pređu u rktu vjeru pa da ih onda ne će nitko odvoditi u logore i da će biti ravnopravni sa Hrvatima.«[106]

Među svim konjičkim franjevačkim ustašama kao da je najagilniji i najuporniji organizator pobješnjelog ustaštva bio fra Jenko Vasilj.[107]

Nije mali broj franjevaca koji su bili i pravi ustaški borci, učestvujući u borbama protiv partizana. Ostalo vrijeme posvećivali su s jedne strane ustaškoj propagandi, a s druge misionarskom djelovanju. Takav je bio fra Marko Čalušić, župnik svetog Ante u Sivši. Njegovi su se junački podhvati pročuli nadaleko, pa ga je kao znamenitog ustašu borca hvalila i ustaška štampa. U jednom prikazu govori se o fra Čalušiću kao junaku koji je pošao tragom slavnog Luke Imbrišimovića. »Doduše nije opasao mač, ali je preko ramena prebacio pušku i pošao u borbu za obranu svojih župljana. Već prije sam čuo za njegovu savršenu organizaciju obrane ... Kad su počeli odmetnički upadi iz Ljeskovih Voda i Gojakovca, gdje su partizani imali svoj štab, digao je fra Marko svoje župljane na noge ...« Fra Marko Čalušić je za svoje ustaške pothvate bio promaknut u čin ustaškog kapetana.[108]

Za predano ustaško djelovanje odlikovao ga je poglavnik »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s mačevima.«[109] Dakako, i on je zaslužan za veliki broj prelaznika. Mač je zamjenjivao krstom, a krst mačem. Već kako je kad trebalo. U tom i takvom misionarenju pomagao mu je neki ustaški povjerenik iz Zagreba, koji je zajedno s njime obilazio njegovu parohiju i nagovarao Srbe, u prvom redu viđenije, da pređu na katolicizam, jer će se samo tako spasiti inače neizbježnih nevolja.[110]

Hercegovački samostan na Širokom Brijegu bio je uistinu prava ustaška kula. Iz tog samostana fra Didaka Buntića[111] ponikli su brojni organizatori ustaških

[106] Dokumenti o protunarodnom radu, 15.
[107] ADK.
[108] »Nova Hrvatska« 28. VI. 1942.
[109] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[110] ADK.
[111] Vidi naprijed I. Poglavlje.

zločina u tom kraju. Svijesni svojih nedjela, pri pobjedonosnom približavanju narodnooslobodilačke vojske početkom 1945., franjevci iz te ustaške kule odlučili su, da se zajedno s Nijemcima povuku. Međutim, kako su bili presječeni, to su morali da prime borbu, u kojoj su pokazali da su jednako uporni sa oružjem u ruci, kao što su bili ustaški propagatori i misionari. Samostan, gimnazija i crkva bili su pretvoreni u jedno pravo snažno ratničko uporište, iz koga su fratri na sve strane sijali smrt. Ograde od bodljikavih žica, minska polja i dobro izgrađeni sistem bunkera, zaklona i rovova opkoljavali su ovo utvrđenje. Na svakom otvoru nalazio se mitraljez jednako na krovu crkve kao i na zvoniku, bila su također mitraljeska gnijezda. Dakako u tom utvrđenju bili su glavni rukovodioci njemački oficiri i vojnici, koji su imali najsnažniju podršku baš od strane ustaških franjevaca. Kad su sva ova uporišta poslije nekoliko dana teške bitke savladana, nađeni su u samostanu i crkvi ustaški fratri, koji su se borili u svojim mantijama na strani ustaša i Nijemaca kao puškomitraljesci i borci. Jedan ratni dopisnik i očevidac javio je radiogramom u Beograd, da su upravo ti fratri bili najogorčeniji branioci i da su dali najžešći otpor.

> »Šestorica ovih fratara pronađeni su među poginulima na položaju kod sela Knez-Polja, nekoliko kilometara od Širokog Brijega. Neki su nađeni među poginulima u bunkerima. U samostanu je pronađen arhiv s dokumentima među kojima se nalazi i korespondencija s Pavelićem. Ovi dokumenti pokazuju da su fratri surađivali s ustašama i Nijemcima i pokazuju sve njihov zločinačko djelovanje u ovom kraju.«[112]

Iz ovog arhiva vidi se, da je bio vrlo mali broj franjevaca, koji nisu bili u službi ustaša i hitlerovaca. Otkriveni dokumenti pokazuju, da su ovi franjevci uveliko bili intelektualni zaštitnici ustaških zločina. Štoviše, među njima su se nalazili i pravi ustaški koljači. Prilikom osvojenja ovog fratarskog utvrđenja, nađen je prtljag, spremljen za bijeg s Nijemcima i ustašama. Kod poginulih fratara nađene su i znatne svote dolara i milijuni kuna, kao i ustaške legitimacije. Nekolicini fratara uspjelo je pobjeći s poraženim Nijemcima i ustašama. Među njima se nalazi i fra Berto Dragičević aktivni ustaša i komandant ustaške milicije. On je u posljednje vrijeme organizirao seljake u ustašku miliciju, koje je zaveo i obmanuo raznim lažima i obećanjima.[113] Kao ustaški organizator istaknuo se naročito fra Didak Ćorić. Ima jedna fotografija, koja prikazuje franjevca sa šljemom na glavi, koji sjedi u tenku zajedno s talijanskim vojnicima. Isti ovaj fratar slikan je i u društvu ustaških koljača. Fra Ćorić, kao župnik u Tomislavgradu, organizirao je ustaški podmladak. držao predavanja u kojima veliča famoznog ustaškog zločinca i vođu »Crne legije« Juru Francetića i poglavnika Pavelića. Vršio je i funkciju ustaškog logornika u sjevernoj Hrvatskoj.

Sve je to bilo shvatljivo svima tek onda, kad se saznalo, da je fra Didak Ćorić bio još za prve Jugoslavije zakleti ustaša, koji je na Širokom Brijegu zaklinjao nove ustaše. U Tomislavgradu organizirao je ustaški podmladak, držao mnoga propagandna predavanja, a među njima i o »Crnoj legiji«, njenoj potrebi kao i njenom vođi Juri Francetiću, najvećem krvoloku Srba i svih rodoljubivih Hrvata.

[112] Kako je zadobivena pobjeda nad ustaško-fratarskom tvrđavom. »Politika« 16. II. 1945.
[113] Dokumenti o protunarodnom i zločinačkom radu, 215.

koji su prišli NOP-u. Svjedoci tvrde, da je fra Didak organizirao ustaški pokolj u Nevesinju i Berkovićima. Da je doista bio ustaša još za Jugoslavije pokazuje odlikovanje »brončanim spomenznakom o uspostavi NDH za rad u ustaškom duhu u vremenu poslije 20. X. 1934. do 10. IV. 1941.« Odlikovan je i kao borac protiv partizana »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s mačevima i to za izvanredno držanje za vrijeme okupacije Tomislavgrada i kotara Duvno sa strane odmetnika 1942.—1943.«[114]

Među ovim franjevcima na Širokom Brijegu bilo je aktivnih gestapovskih špijuna, što je potvrdio i jedan zarobljeni njemački vojnik, koji je služio kao tumač. Takav fra-gestapovac bio je i fra Srećko Granić, profesor franjevačke gimnazije. Gvardijan samostana bio je dr. fra Krešo Pandžić, koji je znao njemački i zajedno s fra Radom Vukšićem bio stalno u društvu njemačkih oficira. Dragocjena su pisma, koja je gvardijanu fra Kreši pisao župnik iz Jablanice fra Nikola Ivanković. Iz njih se vidi puna špijunska suradnja ovog fratarskog izdajnika. U pismu od 2. marta 1943. fra Ivanković, opisavši borbe partizana sa Nijemcima, Talijanima, ustašama i četnicima kod Jablanice, piše: »Ja sam privatno doznao za plan partizana i upozorio na to talijansku komandu.«[115] Fratar Ivanković bio je aktivni ustaša još prije 1941. i učestvovao je u pokolju Srba i u borbama oko Nevesinja 1941.

Na saslušanjima poslije oslobođenja priznao je sam fra Ivanković sve ono. što ga je teretilo kao ustašu još prije 1941. Njegova ispovijest je karakteristična ne samo za njega, nego i za velik broj njegovih istomišljenika u fratarskim haljama, koji su još prije NDH radili svim svojim sredstvima pa i zloupotrebom vjere i crkve za ustašku ideologiju.

»U Studencima 1941., prije kapitulacije Jugoslavije s don Jurom Vrdoljakom stvorili smo plan, kako da se razoruža jugoslavenska vojska u Čapljini. 13. IV. došao sam don Juri, gdje je bio ustaški kapetan Barišić, jugoslavenski oficir. Tu smo stvorili plan napada... Bio sam satnik u II. ustaškom zdrugu pod komandom pukovnika Markovića... U Sarajevu sam pristupio IX. ustaškom zdrugu pod komandom potpukovnika Ilića... Fra Dane Čelak bio je ustaški satnik u IX. ustaškom zdrugu. Pred Uskrs bio sam s Luburićem u ustaškom stožeru.«[116]

Ali nisu samo ovi franjevci sa Širokog Brijega bili u službi gestapovske špijunaže. Zaplijenjeni arhivi sreskog predstojnika u Prozoru, koji je pao u ruke nanarodnooslobodilačkoj vojsci u bitci za Prozor 13. juna 1942., pokazuje, da je glavni ustaški špijun bio prozorski župnik i dekan Petar Perić, dok je na čelu gestapovske organizacije u dolini Rame, koja je Nijemcima slala izvještaje o kretanju partizanskih jedinica i davala njemačkoj avijaciji podatke o smještaju partizanskih bolnica. bio fra Viktor Slišković, iz samostana u Šćitu.[117] Kao župnik u Brajkovićima počinio je teška izdajnička nedjela. Sud narodnooslobodilačke vojske osudio ga na smrt, a Pavelić ga je po smrti odlikovao »redom krune kralja Zvonimira II. stupnja s mačevima«.[118]

[114] Dokumenti o protunarodnom i zločinačkom radu, 213. — Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[115] Dokumenti o zločinačkom radu fratara iz Širokog Brijega. »Borba« 6. III. 1945. — Dokumenti o protunarodnom radu. 285.
[116] Dokumenti o protunarodnom radu, 214.
[117] Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama. »Borba« 8. II. 1945.
[118] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

Za ustašku propagandu koristili su se ovi ustaše-fratri ne samo propovijedaonicom nego i ispovijedaonicom. Koliko su strašni bili, pokazuje slučaj fratra Emanuela Rajića iz Bugojna, kad mu je jednoga dana u ispovijedaonicu došao neki ustaški krvnik, još krvavih ruku i odijela, poslije izvršenog pokolja i zatražio od fratra da ga ispovjedi, fra Emanuel Rajić to je otklonio i blagoslovio ga rekavši mu: »Sine, idi, još nisi svoj posao završio.«[119]

Fra Emanuel Rajić nije bio ustaša-novajlija. Zadužio je on ustaški pokret još u vrijeme Jugoslavije, pri čijem slomu ima i njegova udjela. Kao pastorizator u Gornjem Vakufu, ujedinivši se sa najokorjelijim klerofašistima, dao se na razorušavanje jugoslavenskih vojnika i oficira. Odmah u samome početku uspostavio je ustašku vlast u Gornjem Vakufu. Kao ustaški tabornik organizirao je i prvu ustašku jedinicu, koja je počinila teške zulume.[120]

Kad se razmahao narodnooslobodilački pokret franjevci su postali pravi organizatori masovnih pokreta protiv partizana, ujedinivši se sa fašistima i nacistima, da unište, kako su oni govorili za NOP, u korjenu »boljševičku kugu«. Organizator jednog takvog masovnog pokolja, u kome je zaklano nekoliko hiljada muškaraca, žena i djece u srezu stolačkom polovinom 1942. godine, bio je i fra Bakula iz općine Hrasno. Sijači mržnje i nebratskog razdora žnjeli su sada krvavu žetvu. Kudgod bi dolazili ovi ljudi iz božjih kuća u Širokom Brijegu, Duvnu, Livnu, Šćitu, Travniku. Mostaru, trovali su slabo prosvijećen hrvatski narod, koji je upravo uslijed njihova rada bio i zaostao i do krajnosti nazadan. Uistinu točna je konstatacija, kad se kaže za najveći njihov dio, da je svoj duhovnički poziv iskorišćivao, da sa propovijedaonice potiču na klanje Srba, muslimana i porodica hrvatskih partizana i da agitiraju za ustaške legije i njemačke SS divizije. Sve to samo zato, kako su to često govorili i pravdali svoje okrutne postupke, pošto su bili na fronti protiv »bezbožnog komunizma«. A na ovaj krstaški rat pozvali su ih i njihovi nadbiskupi i biskupi, a na to su ih poticale i enciklike Pija XI. i XII., u kojima se mračnim bojama prikazivala Rusija i kominterna, ma da je sada ta ista napadnuta i napadana Rusija spašavala svijet od najveće opasnosti, koju je svijet ikada upoznao. Od fašizma i nacizma. Neprosvijećen svijet su oni uvjeravali, da je na njihovoj strani sam Bog, i da će im on pomoći tamo, gdje ne mogu tenkovi i avioni.[121] A na to ih je pozivao i njihov veliki idol poglavnik Pavelić, čiji su pamflet »Strahote zabluda« sinovi svetoga Franje tumačili sa propovijedaonice kao kakvo novo evanđelje, novo ustaško i franjevačko Vjerovanje.

Nekoliko pisama, koje je poglavniku pisao dr. fra Oton Knezović, jedan od franjevačkih ustaških ideologa i slavitelj fra Didaka Buntića i njegove antibeogradske buntovnosti još u staroj Jugoslaviji, pokazuju rijetko intimnu prisnost između brata sa Širokog Brijega, njegove sabraće i najvećeg ustaškog krvnika. Osim toga, vidi se iz tih pisama, kakve su se sve misli i planovi pleli u glavama ovih ustaških, najvjernijih i najborbenijih suradnika.

O Božiću 1941. (22. XII.), dakle u vrijeme najstrahovitijih ustaških zločina u NDH, a tako naročito u Hercegovini, gdje je uistinu krv tekla potocima, fra Knezović zaziva Paveliću Božju pomoć, da mu ta donese sreću i blagoslov u njegovu radu. Fra Knezović savjetuje Pavelića kako bi se teško stanje u Hercegovini moglo popraviti, pa da stvari krenu onako, kako to svi ustaše žele. I drugo pismo od 11. februara 1942. puno je teških stvari o stanju u Hercegovini. U njemu se fra Oto žali na neispravnost administrativnog aparata. Žali se, što je sazvan sabor u Zagrebu, a ne vidi u njemu zastupljenih njihovih istaknutih ustaša: »Nijednog našeg ustaše, koji su nas uvijek vodili i za nas radili.« Dakako, unatoč tome, i sada je fra Knezović kao i u ranijem pismu: »spreman za dom i poglavnika.« Ali, među pismima fra Knezovića, svakako je najdragocjeniji prilog franjevačkoj ustaškoj gorljivosti i zauzimanju za učvršćivanje ustaškog režima, pismo od 4. III. 1944. Čestitajući poglavniku »državni praznik« (tj. 10. IV.), fra Knezović moli poglavnika, da primi uvjerenje poštovanja, divljenja kao i čestitanja ne samo njegova, nego i njegove braće i školske omladine, sa željama da svaka sreća prati njega i cijelu NDH. Svršivši u uvodu pisma posao srca i ustaškog oduševljenja za poglavnika i NDH, prelazi fra Knezović na glavnu temu pisma, na svoj vanredan plan o novoj hrvatskoj dinastiji. Jer, poslije kapitulacije Italije, došlo je i do svečane abdikacije designiranog hrvatskog kralja Vojvode od Spoleta, nositelja Zvonimirove krune i hrvatskog »vrhovništva«. Tako je NDH ostala bez kraljevskog kandidata. Trebalo mu je naći zamjenika. I u fratarskoj glavi nikla je genijalna ideja, da to može da bude najbolji, najdostojniji sadašnji »suveren« — zločinac Ante Pavelić. Pozivaju se na Ciceronovu misao o učiteljici života, ali i na svoja historijska naučna istraživanja, fra Knezović savjetuje poglavnika, kako bi se moglo riješiti ovo mučno, — dakako za franjevce sa Širokog Brijega, — pitanje. Svakako, uz pomoć Svete Stolice. Fra Knezović, poznavajući hrvatsku i svjetsku prošlost zaključuje, da Hrvatskoj može dati potrebnu jaku ruku samo narodna dinastija.

> »Tuđih dinastija ne ćemo ni pod koju cijenu. Ne ćemo ni državne zajednice ni s kim na svijetu. *Prilike su potpuno sazrele, a po svršetku rata bit će pogotovo zrele da se naš Poglavnik proglasi kraljem Hrvatske. Naziv države bit će samo Kraljevina Hrvatska. Vaša će dinastija biti nasljedna. Ne će tu biti nikakvih izbora, nego treba sve udesiti tako da hrvatski državni sabor stvori takav zakon i takav ustav. Time ćemo biti osigurani za svu budućnost i pošteđeni od svih zlokobnih starih trzavica. Zato Vas molim da dobro odgajate svoga sina da se sačuva moralno čist, zdrav i jak, te da uzmogne rađati zdravo i brojno potomstvo koje će hrvatskom narodu osigurati dinastiju za stoljeća. Kad bih znao da bi me provincijal pustio, vrlo rado bi došao i ja za odgojitelja našega budućega nasljednika prijestolja. Sa Svetom Stolicom treba urediti stvar tako da pošalje svoga legata, koji će Vas okruniti kraljevskom krunom, kako je Grgur VII. poslao legata Gebizona, da okruni kralja Dmitra Zvonimira. Sad je razvijen samo vozni saobraćaj, pak bi se velik dio hrvatskoga naroda iz svih naših zemalja mogao lako skupiti na duvanjskom polju gdje bi se krunidba obavila. Onda će naša kronika biti mnogo pouzdanija, nego popa Dukljanina o krunidbi kralja Tomislava.*«

Kad je fra Oto ovako lijepo razvio plan o krunisanju zločinca Ante Patelića za »hrvatskog« kralja, dakako uz asistenciju Svete Stolice, sa papinskim legatom i ostalim scenskim rekvizitima, a sebe preporučio za mentora budućem prijestolonasljedniku, savjetujući poglavnika, da dobro pazi na sina, kako bi mogao izroditi

[119] Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama. »Borba« 8. II. 1945.
[120] Dokumenti o protunarodnom radu. 45.
[121] O tome još u posljednjem poglavlju.

mnogobrojne potomke, prešao je fra Knezović na sasvim vulgarno obračunavanje sa Dalmatincima, koji su ga nešto teško razočarali i pozlijedili. A to je ono drugo pitanje, o kome je želio da se porazgovori sa poglavnikom i da ga savjetuje, šta da radi sa »dalmatinskom rasicom.« Svakako je fra Otona razočarao talas dalmatinskih ustanika, partizana-boraca, čiju su odlučnost već upoznali dobro i hercegovački klerofašisti.

»Drugo: Trebat će odlučno riješiti pitanje dalmatinske rasice. Primorski gradovi dalmatinski grdna su mješavina starih Latina, Vlaha, Talijana, Slavena i Hrvata, pa je iz te smjese izišao posebni tip i soj ljudi koji nisu bili nikada Hrvati niti su osjećali za hrvatsku državu. Danas još manje. Što su kod Srba Cincari, to su kod nas dalmatinski gradovi. Vlast, novac, egoizam nad sve. Oni su bili u staro doba najveća hrvatska nesreća, bili su to za vrijeme Austrije i Jugoslavije. I danas radije služe svakom drugom vragu nego NDH. Čim se ta situacija malo promijeni i oni se odmah razgalame da su najveći Hrvati samo da ugrabe prva mjesta u državnom i javnom našem životu. Ima ih u Sarajevu, rekoše mi naši ljudi, koji su zaslužili milione i glasali se kao najveći Hrvati, a poslije Badoglieve kapitulacije, našlo se da su ti Dalmatinci u Sarajevu bili ujedno talijanski državljani. U Zagrebu se nije moglo ostati od njihove dreke i zanosa za Poglavnika i Hrvatsku, jer ih je bilo do 50.000. No kad je trebalo iza toga od njih obrazovati dalmatinsku legiju, javilo ih se 150. Vole se baviti švercom, gadovi. Neka se za njih tuku Hercegovci, Bosanci, Ličani, a oni će vatati prve položaje u svim granama našeg života. Eto i sva je štampa (za Dalmaciju). Ti su primorci »lacmani«, kako ih zove Dinko Šimunović u svojim književnim djelima, otrovali i dalmatinsko zagorsko seljaštvo komunizmom. Zato poslije rata treba te dalmatinske građane raseliti po Bosni, Slavoniji i Hrvatskoj, nigdje više od tri zajedno, a naseliti u gradove i primorske luke Ličane, Bosance, Hercegovce i Zagorce, jer će biti pouzdaniji i stvorit će čisti hrvatski naraštaj. Onda će Dalmacija biti hrvatska. Za dom spremni! dr. Fra Oton Knezović.«[122]

Svakako fra Oto Knezović, ogorčen na Dalmaciju i Dalmatince već i stoga, što su se iz Dalmacije rekrutirali sve to brojniji hrvatski partizanski odredi, koji su zadavali ustašama nemalih nevolja, kvareći im njihove dalekosežne, za hiljadu godina unaprijed spremljene planove, sav je u duhu hitlerovskog rasizma, koji želi da primijeni i na ustašku NDH. Zaboravio je fra Oto Knezović da je sva klerofašistička štampa poslije kapitulacije Italije ispjevala čitave himne prakoljevci hrvatske države i njenoj velikoj i slavnoj budućnosti.

Ovoj galeriji ustaških franjevaca mogli bismo nanizati još jedan velik broj novih, ali gotovo identičnih fizionomija, ustaša i misionara.

Jedan od takvih bio je fra Silvestar Zubić, kateheta u Vukovarskoj gimnaziji. Ovaj ustaša bio je »pobočnik« u ustaškom logoru u Vukovaru i organizirao je djačke pjevačke družine s kojima je išao po selima Zapadnog Srijema, gdje su one pjevale pri obredima, vršenim prilikom katoličenja. Među ustaškom omladinom odabirao je najustaškije raspoložene članove i članice koje je slao na fašističke kurseve u Italiju, da bi po dovršenom kursu bili primani u Pavelićev »tjelesni zdrug«. Po-

[122] »Vjesnik« 24. II. 1945.

znato je, da je poslije svakog strijeljanja Srba u »Dudiku« držao govore, u kojima je naglašavao kako će neprijatelji NDH biti uništeni. Školsku nastavu vjeronauke, fra Silvestar je više koristio da govori o fašizmu i napada komunizam i partizane, nego o evanđelju i dogmatici. Svjedoci tvrde, da je često dolazio, i to noću u ustaški stožer i u župsko redarstvo, gdje je redovno podnosio izvještaje o onim đacima, koji su bili naklonjeni partizanskom pokretu. Mnoge premetačine kod gimnazijalaca, kao i njihovo odvođenje u zatvore, bile su u vezi sa fra Silvestrovim denuncijacijama. Učenike Srbe pozivao je na zasebne sastanke na kojima im je držao »promičbena« predavanja o ljepoti i korisnosti svete rimske crkve. Dakako, pri tome nisu izostajale ni prijetnje ni zastrašivanja, kad im je govorio, da svakako pređu u rimokatoličku vjeru i da ne će nikako preći u viši razred, ako ne budu imali ocjene iz vjeronauke. A vjeronauku nije mogao predavati nijedan pravoslavni svećenik, jer ga nije ni bilo, pošto je svećenstvo bilo ili protjerano ili pobijeno. Fra Silvestar, kad god bi išao u okolna sela, da agitira među pravoslavnim Srbima za katolicizam, redovno ga je pratio još jedan njegov brat iz samostana svetog Bone, a često su im asistirali i ustaše. Pomenuta dvojica vršili su prozelitsku akciju velikom gorljivošću. Ustaše su naređivali da vukovarski Srbi moraju posjećivati propovijedi ove dvojice. Tko se ne bi odazvao bio je osumnjičen od ustaških vlasti kao protivnik NDH. Nije mali broj seljaka, koji također svjedoče, da su onima otpornijim prijetili i logorima i drugim ustaškim strahotama, ako se ne budu odazvali pozivu da pređu na katolicizam.[123]

O trogodišnjici NDH primio je fra Zubić vidno priznanje za svoj ustaški rad, kad ga je poglavnik odlikovao »redom za zasluge II. stupnja.«[124]

U Dalmaciji bila su naročita rasadišta ustaškog pokreta franjevački samostani u Sinju, Šibeniku, Makarskoj i Dubrovniku. Velik broj zatrovanih klerofašističkih agitatora ponikao je upravo iz tih samostana. Dakako da za njima nisu zaostajali ni oni u Kninu i po otocima.

Samostan svetog Lovre u Šibeniku imao je jedan lijepi broj oduševljenih pobornika NDH. Jedan naročiti dokumenat osvjetljava tokom NDH i okupacije Dalmacije od strane Talijana duhovnu, intimnu stranu političkih raspoloženja ove časne braće. To je samostanski dnevnik, koji je narodnooslobodilačka vojska, kad je oslobodila Šibenik, uspjela sačuvati za historiju toga teškog, a za katoličku crkvu u NDH, najsramotnijeg vremena. Dok su u Hercegovini i Bosni, neretvanskoj i imotskoj krajini fratri koljači uzimali pušku u ruke, organizirali pokolje i poticali narod na bratoubilački rat, šibenički fratri-ustaše, u momentima kad to zatreba prikazuju se kao prijatelji NOP-a. Dakako, ovom svojom kameleonštinom željeli su kamuflirati svoja prava ustaška raspoloženja i osjećanja protiv NOP-a. Iako taj dnevnik o svakoj Novoj godini započinje sa »U ime Isusovo«, iz njega diše mržnja na sve što je napredno, prema vojsci NOP-a, prema Srbima itd. Dok su potpisivanje Pakta u Beču pozdravili, na 27. mart šibenski franjevci gledaju sa negodovanjem. Prije desetog aprila slušaju fratri svakog dana ustaške emigrante na radiu i o tome bilježe svoja ne baš duhovita zapažanja. Desetog aprila zabilježili su poruku dra Mačka, koji je svojim organizacijama preporučio NDH i predao vlast zamjeniku Ante Pa-

[123] ADK i Arhiv Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini.

[124] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

velića, generalu Kvaterniku. Raduju se franjevci i kapitulaciji Jugoslavije, što je njihova štamparija postala državna, i što stoji na raspoloženju općinskim i državnim vlastima. Oni se snalaze i pod talijanskom okupacijom i održavaju sa Talijanima najprijateljskije odnose. Unatoč tome oni surađuju i sa ustašama i u svojoj štampariji štampaju ustaške letke. Za njihova biskupa fra Miletu zabilježeno je 4. novembra 1941. ovo: »Deputacija uglednih Šibenčana posjetila talijanskog generala »Colu«. *Biskup održao govor u kome je uz ostalo kazao, da je svaka vlast od Boga i da se oni kao takvoj podlažu. Osuđuje komunizam i veli, da mi nemamo ništa s komunistima... Govore da je biskup pravo lijepo govorio, a zato mu je general i zahvalio.*« Aprila 1942. svi župnici šibenske dijeceze zaklinju se preko biskupovih ruku talijanskom kralju. Biskupi, pak, u okupiranoj Dalmaciji, položili su također aprila 1942. zakletvu kod guvernera Bastianinija, koji je preuzvišenu gospodu biskupe kasnije počastio finim ručkom. Ovi franjevci dodvoravaju se do poniženja talijanskim vlastima. Tako, 6. XII. 1942. mogu se čitati i ove skandalozne riječi pravih izdajica iz vremena još prije 1941.

»O. Buljević učinio molbu talijanskoj policiji da mu se dozvoli boravak u Šibeniku. *O. Buljević je u ovoj molbi istaknuo kako i koliko smo mi u samostanu svetoga Lovre prije za vrijeme Jugoslavije učinili za Talijane, i kako smo im uvijek bili pri ruci. Naša crkva zvala se i bila je talijanska. Ispovijedali smo im svakoga časa njihove ljude i djecu... I uopće bili slabo za to gledani od jugoslavenskih vlasti.*« Njihova mržnja na sve što je rodoljubivo i napredno izbija svakom prilikom, a njihovo oduševljenje za ustaštvo isto tako. U svom oduševljenju za ustaštvo piše šibenski fratar: *Hoće naši hrvatski ustaše, Bog ih podkrijepio. Ako li ustaška Hrvatska ne uspije, propali smo i mi svećenici, i časne sestre i sve što osjeća pošteno i kršćanski. Jedino taj ustaški poredak jest nešto pozitivno, a svaki drugi je destruktivan i anarhičan.*« A 12. XII. iste godine još otvorenije i spontanije:

> *»Opet ponavljam što sam malo gore rekao: ustaše, domobrani to je čisto naše hrvatsko i katoličko, ako li to propadne i dođe neka druga vladavina, kao što je očekuju Šibenčani-partizani, Jugoslaveni, anglofili... onda je propalo sve što osjeća hrvatski i katolički; onda je propala katolička vjera u ovim stranama, u stranama Hrvatske koja je bila Antemurale Christianitatis. ‚Ne dao Bog.' Ali nek se vrši opet Njegova sveta volja. Možda je taj narod zbog svoje psosti i kletve i pokvarenog življenja zaslužio da ga Bog odbaci, a možda On ima s njim i uzvišenije namjere.«*[125]

Ovaj dnevnik otkrio je čitav niz ustaških-fratarskih imena, koja su se nesumnjivo isticala kao žestoki ustaški agitatori i antipartizanski borci, sluge talijanskih okupatora, a kasnije i njemačke soldateske. To su pored šibenskog biskupa fra Jeronima Milete, fra G. Bedrica, fra J. Jerković, fra O. Bebić, fra L. Simić, fra Jurenović, fra Pavle Šilov, fra P. Bašić, fra Bernardin Medvid, fra Lovrić, fra Gašpar Bujas, fra Buljević, fra Dane Milić, a zacijelo i toliko drugih ustaških i fašističkih kolaboranata.

[125] Dnevnik samostana svetoga Lovre u Šibeniku. »Slobodna Dalmacija«, 20. V., 24. V., 27. V. 1945.

Među ovima kao da je bio najogorčeniji ustaša i protivnik NOP-a fra Pavao Šilov, koji se borio i s puškom u ruci i u borbi zaglavio. Zato ga je Pavelić odlikovao »Velikom srebrnom kolajnom Poglavnika Ante Pavelića za hrabrost« i to, kako se kaže u motivaciji odlikovanja »zato što se je dne 28. VI. 1942. kod upada partizana u selo Čitluk kroz 3 sata iz svog župnog stana borio protiv odmetnika puškom...«[126] Neki od njih, kao fra Bedrica i fra Bernardin Medvid pročut će se i poslije oslobođenja Dalmacije kao uporni klerofašisti, koji će učestvovati u organiziranju ustaško-križarskih terorista.[127]

Među franjevcima samostana svete Marije u Sinju bio je svakako najzloglasniji fra Petar Glavaš, za vrijeme ustaštva i okupacije, župnik u Hrvacima. Uz njega je i fra Frane Rakić, župnik u Vrgorcu bio strah i trepet u sinjskom dekanatu. Kad su partizani oslobodili ove krajeve uhvaćeni ustaše bili su izvedeni pred vojni sud oblasti osmog udarnog korpusa, pred kojim su bili optuženi za teške zločine. U optužbi se na osnovi brojnih svjedočanstava, provjerenih do detalja, tvrdi, da su oni bili ustaše po uvjerenju i da su stupili od početka okupacije u službu neprijatelja, a protiv vlastitoga naroda; da su vršili agitaciju za neprijatelja, raspirivali mržnju između naroda Jugoslavije, svijesni da će uslijed njihova postupka biti mučeno i ubijeno na stotine nevinih ljudi. Čitav niz svjedoka i dokumenata mogao je potvrditi, da su optuženi surađivali s Nijemcima i Talijanima i iskorišćivali ugled i položaj svećenika, da pomognu okupatorima u potlačivanju i istrebljivanju jugoslavenskih naroda. Ima bezbroj slučajeva, kada izražavaju svoju mržnju prema NOP-u i zavode neobaviještene a stupaju u službu neprijatelja. Što je najstrašnije, obojica su surađivali s ustaškim, talijanskim i njemačkim vlastima, prokazujući izvjesna lica, koja su poslije toga bila hapšena, odvođena u logore ili strijeljana. Fra Petra Glavaša još posebno tereti optužba, što je poslije sloma Jugoslavije dao zvoniti od radosti u crkvena zvona i nagovarao narod na pokolj Srba. Fra Petar Glavaš nagovarao je Talijane i ustaše da organiziraju u Hrvacima garnizon, koji je bio prava pokora za cio narod. Jednako je okrivljen i za uspostavu garnizona u Čitluku, na svetom Jurju, kao što je i kriv za smrtonosne zasjede na Slanim Stinama. On je pomagao Talijanima prilikom napadanja, paljenja i uništavanja pojedinih sela i krajeva. Štoviše, fra Glavaš je upravljao topovskom paljbom Talijana iz Hrvaca na selo Biletić i pokazivao je, koje kuće u selu treba gađati. Svoje veliko zadovoljstvo izrazio je, kad su bila uništena sela preko Cetine. On je stalno prikupljao podatke i izvještavao okupatore o kretanju i položajima narodnooslobodilačke vojske i davao inicijative za napade protiv nje. Fra Glavaš učestvuje i u ispitivanju i mučenju zarobljenih partizana i uhapšenih rodoljuba. Čitav je niz slučajeva, u kojima se manifestirala upravo okrutna i zvjerska priroda fra Glavaša. U njegovom stanu bili su pojedini zarobljenici tučeni i mučeni. On je dolazio u zatvore zajedno s Talijanima, Nijemcima i ustašama, i poticao ih protiv zatvorenika, nazivajući ih komunistima, kako bi izazvao što veći bijes Talijana, Nijemaca i njihovih ustaških sluga. Takav je bio nekoliko puta i u sinjskom zatvoru februara 1942. Fra Glavaš odbijao je da podijeli predsmrtnu utjehu umirućim borcima NOV-e, rodoljubima i članovima njihovih obitelji, pri tome ih je vrijeđao i prijetio im. Odbijao je da

[126] Dokumenti o protunarodnom radu, 238-239.
[127] Dokumenti o protunarodnom radu, 491-493.

krsti djecu, čiji je otac bio u partizanima. Jednako je takvima uskraćivao i pogrebni obred. Fra Petar Glavaš ponašao se najbrutalnije i prema zatvorenim partizankama, nazivajući ih prostitutkama, te je takvim prilikama govorio o nemoralu kod partizana. Fra Petar Glavaš bio je i okupatorski špijun, pa je Nijemcima dostavio niz imena lica, koja su simpatizirala sa NOP-om i kao takva kasnije bila strijeljana.

Da bi se vidio opseg i sadržina vrste kolaboracije ustaških fratara — dobro je zagledati u ove optužbe. Karakterističan je i slučaj fra Frana Rakića.

Fra Frano Rakić pored svega ostaloga optužen je, kao i fra Glavaš, još i zato, što je agitirao i za Pavelića u crkvi, i zloupotrebio svoj svećenički položaj. Sa oltara je pozivao narod da se bori protiv NOP-a i njegove članove nazivao banditima. U protunarodnoj propagandi koristio se, uostalom, kao i mnogi drugi svećenici, pa i sami biskupi i nadbiskup, imenom Božjim, Božjom Providnošću i učestvovanjem samoga Boga u stvaranju NDH. Svojim autoritetom fra Rakić je mnoge zaveo da pođu u ustaše, a svog slugu je učinio ustaškim tabornikom. Bio je član ustaških svečanosnih odbora. U Vrgorcu je s izvjesnim brojem ustaša mjeseca jula i oktobra 1942. sastavio listu rodoljuba, određenih za internaciju. Poslije toga je uhapšeno i odvedeno u logore mjeseca jula 26 lica, a u oktobru 52. Dvojica od njih bila su strijeljana, dok su petorica umrla u internaciji. Kao zamjenik aprovizacionog odbora u Vrgorcu učestvovao je u stvaranju zaključaka, da se uskrati davanje hrane selima, koja su bila odana NOP-u, dok je ustaškim milicionerima i članovima ustaških obitelji dodjeljivana veća količina hrane, nego ostalom pučanstvu.

Na suđenju su ova dvojica ustaških zlikovaca priznala mnoge inkriminirane stvari, dok su se za druge nastojali izvući zaobilaženjem, prebacujući krivicu na svoga biskupa dr. Kvirina Bonefačića, pa i samog nadbiskupa Stepinca, tvrdeći da su vršili samo njihove odredbe u pogledu NDH i njenoga učvršćenja kao i svega onoga, što katolička crkva uči o komunizmu. Fra Petar je izjavio, da je bio u mladosti starčevićanac, da je bio čvrst u svom katoličkom uvjerenju »a tome je najviše pridonio moj katolički odgoj, katolička štampa, papine enciklike, i jednodušnost katoličkog klera.« Kad ga je predsjedavajući zapitao, šta misli pod »jednodušnosti klera« fra Petar Glavaš je odgovorio: *»Onako kako sam ja politički mislio, mislili su u vjerskim i političkim pitanjima i moj provincijal i moj biskup i svi svećenici. Moja politička ideja bila je, da je hrvatski narod poslije devet stotina godina dobio svoj osobeni hrvatski život, a to je bila i ideja čitavoga hrvatskoga klera.«*

Opisujući dalje svoj ustaški curriculum vitae, fra Petar Glavaš izjavio je, da je na njega uveliko djelovao starješina samostana. Priznao je, da je u sinjski samostan dolazio i zloglasni ustaški komandant Potočnik, inače pravi sinjski krvnik. Fra Petar je prisustvovao razgovorima, koje su vodili gvardijan i ovaj krvolok. Fra Glavaš je zatim priznao, da je i drugi jedan njegov sabrat fra Stanko Milanović-Litre, inače također monstruozni koljač, učestvovao s ustaškim kaznenim ekspedicijama.

Pred sudom pročitana je i pismena obrana fra Petra Glavaša, koju je napisao u svoju obranu. Neobično važan je odsjek, u kome fra Petar govori o sinjskom samostanu, za koji kaže, da je vršio ogroman moralni utjecaj na Sinj i cijelu cetinjsku krajinu, otkako je osnovan krajem sedamnaestog stoljeća. Fra Petar priznaje, da su sva sinjska braća dočekala s oduševljenjem slom Jugoslavije 1941. Profesor fra Ivan Hrstić, o kome će još biti riječi, bio je za vrijeme ustaša glavni

činilac zajedno sa tamošnjim logornikom. Poslije odlaska ovoga franjevca došao je na njegovo mjesto kao zloduh fra Stanko Milanović-Litre, koji je naročito utjecao na mlađe franjevce, koji su bili veoma aktivni ustaše, dok su se stariji povukli. Gvardijan Topić, ma da nije zalazio aktivno u politiku, ipak je bio veoma odušević za NDH. Surađivao je s pukovnikom Potočnikom.

»Što nam se od ordinarijata pisalo, mi smo narodu čitali. Biskup i svjetovni kler vidio je u partizanima komuniste i bio im protivan. Morali smo izvršivati naloge biskupa. Dobivali smo ih nekada u »Listu biskupije« a nekad preko dekana. Naredba Stepinca preko radija da se narod bori za Hrvatsku, bila je direktiva kleru u političkom pogledu. Na Rittiga se gledalo kao na svećenika koji se iznevjerio crkvi.«

U ovoj fra Glavaševoj obrani ima još i ovo od značenja:

»Samostan je slovio kao kula hrvatstva. Valjda je i vlastima bilo naređeno da se svjetuju sa glavarom samostana. Mnogi stariji fratri zamjerili su starješini, što je dozvolio da Litre ostane u Sinju. Svi su mrzili samostan kao i danas, ali ne crkvu . . . Gvardijan bi najavio, kad bi došao ustaški oficir Potočnik. Razgovori su se vodili uz čašicu za vrijeme večere, i u sali konverzacije nastavilo bi se ono što se nije moglo govoriti pred klericima. Došlo bi do kritike i superkritike. Litre je kao mentor govorio što je čuo u bojni. Govorilo se u oficiu da je hrvatska vojska dobra, a da oficiri ne valjaju . . . U samostanu se govorilo o hrvatskim oficirima da bogate sebe, da šalju u šumu hranu i municiju, da je Potočnik nemoćan i da bi ih trebalo premjestiti. (Devet hrvatskih oficira strijeljano je, jer su bili prijatelji NOP-a, poslije ovih razgovora u samostanu!) Osuđivao je odlazak fra Vukovića u partizane. Svi su fratri imali mišljenje o Paveliću kao uskrisitelju NDH. Dok su stariji govorili da se nije smio odreći Dalmacije, mlađi su odgovarali da je bolja i takva Hrvatska. Nazivalo ga se dalekovidnim. O Hitleru i Mussoliniju su mnogi govorili kao o genijalnim ljudima . . .«[128]

Dok je sav onaj mnogobrojni narod, koji je ne samo čuo, nego i osjetio zlodjela toga fratra iz Sinja, bio zadovoljan presudom narodnog, vojnog suda, u Zagrebu su ustaše zakukali za tim zločincem. Toj žalosti dao je poglavnik izraza u svome odlikovanju 1945., odlikujući posmrtno ovog zločinca »redom za zasluge II. stupnja«, dodavši tako sa svoje strane vojnom tužiocu jugoslavenske armije jedan prilog više za njegovu optužbu, a sudu za osudu.[129]

Na ovom se suđenju saznalo i za nekoliko drugih franjevačkih ustaša iz tih strana, koji su ne samo agitirali za ustaše i borili se protiv narodnooslobodilačke vojske, nego su bili i sramni izdajice kao suradnici talijanskih i njemačkih okupatora. Takvi su bili fra Berto Dragičević i fra Ante Cvitanović, koji su odgovorni za mnoga ustaška nedjela. Već spomenuti fra Berto Dragičević bio je jedan veoma agilan ustaša, koji je sa fra Andrijom Jelčićem, na svakom koraku svu svoju spremnost ulagao u ustaške akcije. Istaknuo se naročito kao organizator ustaške seoske

[128] Pred Vojnim sudom oblasti Osmog udarnog korpusa. »Slobodna Dalmacija« 11. do 13. III. 1945.
Fra Petar Glavaš je 13. III. osuđen od Narodnog suda na smrt streljanjem.
[129] Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

milicije u Rakitnu, koja je izvršila veliki broj zločina. Štoviše, fra Berto Dragičević bio je komandant ove po zlu nadaleko poznate milicije.[130] Kao takav bio je i odlikovan *»vojničkim* redom željeznog trolista IV. stupnja« i to »za vrlo uspješno i hrabro vođenje milicionera u podhvatima protiv odmetnika na području Rakitno te u zapadnoj Hercegovini, u razdoblju od 1. IV. 1942. do 9. II. 1943.[130]

Fra Ante Cvitanović, veoma agilan križar i ustaša, kasnije župnik u Petrovlju, vrši najnedostojnija denuncijantska nedjela kod ustaških vlasti, štoviše i protiv ustaških funkcionera, koji mu nisu dovoljno gorljivi, kao što je bio slučaj sa načelnikom Gornje Primorske. Pišući tj. denuncirajući velikom županu, fra Ante kaže, da »piše ustaški« kako bi bio veliki župan pravilno informiran. Na mjesto dosadašnjeg načelnika treba postaviti »izvanka čovjeka ustaški povjerljiva, pametna i pravedna... Ovim sam izvršio jednu dužnost prema ustaškim načelima...«[131]

Velik broj svjedoka tvrdi, da se u sinjskom samostanu odlučivalo o sudbini zatvorenika. Iz govora optužbe saznaje se, da je poslije pokolja izvedenog u selima Kamešnice, mjeseca marta 1943., kad su njemački i ustaški koljači poklali 1.800 nevinih žrtava, priredio je gvardijan sinjskog samostana Topić večeru i pozvao na tu večeru i njemačkog komandanta, koji je naredio te zločine. Zanimljiva je bila konstatacija, da je jedan dio optuženih ustaša bio odgojen u sinjskom samostanu.[132]

Nema sumnje da su nedjela fra Petra Glavaša kao i njegove brojne subraće teško pogađala narod u sinjskoj i cetinskoj krajini, koji je upravo radi ovih odmetnika od Boga i evanđelja, morao da prođe prava paklena iskušenja. Jer dugo će se pamtiti, da je sinjski fratar Ivan Hrstić davao upute, kad su se 82 živa Srbina bacala u jamu.

Državna komisija za utvrđivanje zločina mogla je pribrati toliko mnogo podataka, istinitih i od mnogih posvjedočenih, iz kojih se vidi, da je fra Ivan Hrstić, inače profesor sinjske gimnazije, bio stalni nepomirljivi neprijatelj srpskog naroda i da je tako djelovao među svojim đacima kao i svećenik u crkvi i u pastvi. Utvrđeno je, da je i on sudjelovao pri razoružavanju jugoslavenske vojske, kao i kod organiziranja ustaškog logora u Sinju. Njega će dugo pamtiti preživjeli u Vrlici, gdje je učestvovao u hapšenju Srba. Najstrašniji zločin vezan je sa njegovim poticanjem i uputama za pokolj Srba u livanjskom srezu. Žrtve bačene u ugljenokop u selu Prologu vječito će vapiti za odmazdom i govoriti pokoljenjima o monstrumima, koji su odnjegovani u franjevačkim samostanima Dalmacije. Mjesec august 1941. ne će se nikada u tim stranama zaboraviti Kad su Talijani preuzeli vlast, ova nakaza od čovjeka, bježi iz Dalmacije, i javlja se u ustaške vojnike-dušobrižnike, gdje dobiva čin »bojnika«. Kao takav sudjeluje protiv NOP-a na Kozari i Bosanskoj Krajini. Mnogobrojna zvjerstva ovdje počinjena, blagoslivana su od strane spomenutog koljača profesora-franjevca Hrstića. Koliko je bio zvjerski obuzet znaju nesretnici u sinjskome zatvoru, u kome je franjevac nogama udarao vezane partizane, napadao nemoćne i sadistički mrcvario i onako osuđene na smrt. Jedan od preživjelih partizana, koji je na sebi osjetio sve izraze »djelotvorne ljubavi« propovjednika ustaškog evanđelja, izjavio je: »Teško će mi drugi vjerovati, jer su te zvjeri zaista bili fratri, pa je za naivnog vjernika to uistinu nepojmljivo.« Po naređenju

[130] Dokumenti o protunarodnom radu, 215, 227-8.
[131] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[132] »Slobodna Dalmacija« 11.—13. III. 1945.

Ivana Hrstića, zatvoreno je 25 lica u sinjski zatvor. On je prijetio, da će cio Sinj pomlatiti, jer da je leglo »komune«. Augusta 1941. godine dovedeno je iz Splita u sinjski zatvor 24 zarobljena partizana. Oni su ležali osam dana u podrumu za ugalj, bez hrane i vode. U podrum je ušao fra Ivan Hrstić i počeo udarati nogama vezane partizane. Pun bijesa izvadio je ogroman revolver i utisnuo ga jednome od vezanih u usta. Htio je pucati, ali ga je druga zvjer, fra Stanko Milanović, zaustavio riječima: »Ne prljaj ruke u dubrad, za njih se već kopa jama.« Fra Ivan je zatim udario spomenutog partizana Borozana nogom i izbio mu dva zuba. Sutradan su ovi partizani strijeljani u prisustvu ove trojice fratara. Fra Glibotić je snimio i pad strijeljanih. Ova trojica fratara uzela su aktivno učešća u proganjanju sviju, koji su bili protiv ustaša i okupatora. Da bi olakšali posao karabinjerima, omogućili su da se karabinjerski zatvor i kancelarije smjeste u zgradi »Katoličkog doma« u neposrednoj blizini crkve. Fra Ivan Hrstić, kao i fra Stanko Milanović-Litre, su i poslije kapitulacije Italije nastavili svojim zločinačkim radom. Na njihove denuncijacije, pa i neposredne intervencije, njemačko-ustaška kaznena ekspedicija stala je glave u tim stranama oko 2.400 lica, većinom staraca i djece. Fra Ivan Hrstić odlikovan je kao vojni duhovnik III. razreda »redom krune kralja Zvonimira s mačevima« — i to 1945. — »za izvrsno vršenje službe u razdoblju od 2. XI. 1942. do mjeseca ožujka 1945.«[133] A one nakaze u fratarskom odijelu djelovale su i na prekrštavanju pravoslavaca! Ili nedjela već spomenutog fra Vjekoslava Simića, koji je lično klao Srbe u Kninu. Ili fra Stanko Milanović-Litre, koji je kao šef petorke u Imotskom preuzeo vlast odmah u prvim danima NDH osvojivši žandarmerijsku stanicu i dalje poticao na ubijanje tamošnjih Srba. Ili fra Stanko Bradarić, koji je u Imotski došao s mitraljezom i zauzeo duvanjsku stanicu. Taj isti fra Stanko uspio je da oduzme divizijskom generalu Marku Mihajloviću vojnički auto, na kome se onda vozio i sam naoružan sa pobijesnjelim ustašama. Fra Milanović-Litre i fra Bradarić bili su strah i trepet imotske krajine. Fra Milanović-Litre učestvujući u razoružanju vojske, koja je prolazila kroz Imotski, oduzeo je jednom generalu erarsku blagajnu s velikom sumom novaca. Po njegovu naređenju, u Imotskom je stvoren logor pod otvorenim nebom za sve pravoslavne Srbe imotske krajine. Logor je bio strahovito mučilište za mnogobrojne žene i djecu, koja su bila osuđena da na kiši i hladnoći aprilskih dana, bez hrane i vode proborave strahovite užase, koje je taj zločinac izvodio nad nedužnim svijetom. Kad je podnačelnik Josip Rosić, učitelj, predlagao fratru, da se logor raspusti i Srbi vrate kućama, fra Stanko Milanović je brutalno odgovorio: »Sve rišćane treba pobiti, a ne ih iz logora pustiti.« Taj isti patološki izobličen krvnik govorio je maja 1941. u crkvi, da je »turska vjera bliža katoličkoj, nego pravoslavna.« Fratar Bradarić vršio je pokolje i paleže gdjegod bi naišao na koje srpsko naselje. Tako je u naselju Broćanac naredio, da se spale sve kuće pravoslavaca. Izgorilo je 16 kuća, a sam je fratar ubio jednog Srbina sa poklikom: »Jedno pseto manje.« Ovu koljačku atmosferu u Imotskom su pojačavali fra Krsto Radić, župnik u Runoviću i gvardijan imotskog samostana fra Ćiro Ujević.

Oba ova čudovišta od ljudi u fratarskim mantijama bili su pravedno kažnjeni za svoj neljudski, da ne kažemo nekršćanski život i rad, kad je Sinj oslo-

[133] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH; Dokumenti o protunarodnom i zločinačkom radu, 230

bođen. U Zagrebu, ustaše su htjeli da još, koliko im je situacija dopuštala, odadu tim svojim junacima priznanje, pa su ih i odlikovali. Dok je fra Stanko Milanović, odlikovan »redom krune kralja Zvonimira sa mačevima II. stupnja,« dotle je njegov subrat fra Hrstić dobio »red za zasluge II. stupnja.«[134]

Fra Agostino Cievola, gvardijan samostana svetog Frane na obali u Splitu, hodao je po Splitu prvih dana na zgražanje svih rodoljubivih Splićana, opasan revolverom i pod kišobranom predvodeći ustaške patrole, da hapse Srbe i srbofile. Glavni ustaški stan bio je u samostanu na Dobrome (pored Splita), a kasnije u samostanu Poljudu. Jednako su ustaše navraćali u samostan u Makarskoj kao i u Dubrovniku kod franjevaca kao u svoje ustaške stanove, imajući u njima podršku za sve svoje strahovite podhvate. Tamo gdje nisu bili organizatori pokolja ili pljački, tamo su se na drugi način odužili ustaškom pokretu. Kao propagatori i kao dostavljači vijesti ustaškim, talijanskim, a onda i njemačkim vojnim i gestapovskim odjeljenjima. Fra Miroslav Buzuk bio je u Sanskom Mostu pravi gestapovski špijun, kako je to na sudu dokazano. Naročito se istakao u prikupljanju podataka o kretanju partizanskih odreda 1944. Njegove vijesti pomogle su Nijemcima, da otkriju sjedišta partizanskih štabova, koje su Nijemci onda bombardirali, i tako pobili jedan dio boraca. Fra Buzuk je javio Nijemcima, gdje se nalazi partizanska intendantura, pa su je onda i bombardirali. Jednako je javio Nijemcima zasjedanje ZAVNOH-a u Sanskom Mostu, naglasivši, da su se već neki okupili, među njima i najodličniji.[135]

Državna Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača u Beogradu, prikupila je znatan broj podataka o suradnji franjevaca, kao i drugih svećenika, koji su pomagali ustaše i surađivali sa talijanskim i njemačkim okupatorom. Ti podaci iako umnažaju broj, oni u stvari samo ponavljaju dosad utvrđenu činjenicu, koja govori o masovnom učešću franjevaca na strani ustaša i okupatora.

Fra Franjo Udović, iz sela Korićana, u travničkom dekanatu, bio je ustaški organizator već u prvim danima NDH. Sa puškom u ruci je predvodio ustaše na pljačku i paljenje Korićana i Imljana, gdje je stradao velik broj Srba. Fra Udović je organizirao ustašku miliciju u Korićanima i bio joj je komandant. Kada je opljačkana stoka za Janju dovedena u Travnik, fra Udović je njome raspolagao, i nju je najviše porazdijelio svojim ustašama u Korićanima koji su ga vjerno slijedili u njegovom ustaškom mahnitanju. Preostale pravoslavne je nagonio da besplatno kuluče ustašama. Kad su se približavali borci NOV-e, fra Udović je vršio pravu komandantsku ulogu raspoređujući ustaške borce i davao direktive za otpor. Kao rođak Ante Pavelića bio mu je najodaniji izvršilac svih njegovih želja i naredaba. Kao takav je nastojao da što više katolika uvede u ustaške redove, pa je u vrbovanju bio upravo neumoran. Kad je nailazio kod njih na otpor i kolebanje, fra Udović je određivao prisilne mjere u svrhu što uspješnije mobilizacije. Pred dolazak NOV-e pobjegao je da ga ne stigne pravedna i zaslužena kazna.[136]

Fra Miroslav Petrivač iz Prozora, bio je najagilniji ustaša. Stalno se nalazio u društvu ustaškog krvnika Nikole Kovačevića i ustaškog logornika Marka

[134] Podatke o tim dalmatinskim fratarskim čudovištima prikupio je jedan dalmatinski očevidac, provjeravajući svaku vijest, koju sam nije doživio. Velikim dijelom nalaze se gotovo isti podaci i u Dokumentima o protunarodnom radu ali i u ADK.
[135] Dokumenti o protunarodnom radu, 156—157.
[136] ADK.

Žugića. Poznat je bio nadaleko kao koruptivan čovjek, koji je novčane pomoći, dobivene od ustaških vlasti, redovno za sebe zadržao. Učestvovao je u organiziranju ustaške milicije u Ramu, koja je bila pokora cijelog onog kraja, naročito prije dolaska NOV-e.[137]

Fra Silvije Franković iz Bugojna viđao se naročito 1941., za vrijeme pokolja Srba, u društvu najvećih ustaških zlikovaca i progonitelja Srba. Stalno je s njima konferirao, kad su se donosile odluke o progonu Srba i ostalih rodoljuba naročito partizanskih porodica. Jednoga dana pred gostionicom u Bugojnu pitali su ga zloglasni ustaški koljači Božica Križanac, Ivo Jercl i Perica Kutleša, kad će ih ispovjediti, on im je odgovorio: »Za vas je još rano da se ispovijedate. Kad sve uredite, onda dođite pa ću vas ispovjediti«. On se istaknuo kao vjerski misionar pri katoličenju Srba. Prilikom prevođenja Markice Pazina i Milana Šešuna, fra Silvije je rekao: »Šteta što nismo prije Muslimane uredili, pa onda Srbe«. Branku Ustru, kotarskom predstojniku u Bugojnu, koji je htio umiriti svoju krvlju uprljanu savjest ispovijeđu kod ovog ustaškog franjevca, rekavši mu da je ubio 14 Srba, fra Silvije je odgovorio: »Kad namiriš na 40, onda ću te ispovijedati i sve ću ti oprostiti«.[138] Kao što je ovaj franjevac ovako blasfemično poticao na ubojstva, koristeći svoju vlast razrješivanja od grijeha, tako je velik dio njegove subraće zloupotrebljavao u tom koljačkom vremenu ovu svoju svećeničku privilegiju.

Fra Vladislav Čurić, župnik u Bilu, istaknuo se jednako kao denuncijant svih rodoljuba i ostalih Srba, koji se nisu htjeli odazvati njegovom pozivu da pređu na katolicizam. Zločincu Paveliću slao je izvještaje o prilikama u livanjskom srezu. Na njegove denuncijacije bili su hapšeni simpatizeri NOP-a, mnogi odvedeni u logore, od kojih se neki nikad više nisu vratili, a mnogi su bili i strijeljani. Pri misionarenju služio se prokušanom metodom zastrašivanja i asistencijom ustaških vlasti.

Jednu takvu denuncijaciju, upravljenu poglavniku, potpisali su zajedno sa fra V. Čurićem još nekoliko njegovih sličnih drugova svećenika. To su fra Borivoje Mač, župnik u Vidoši, fra Bono Grebenarović, župnik u Podhumu, fra Viktor Baltić, župnik u Ljubunčiću, zatim već poznati famozni podjarivač na pokolje Srba, župnik župe Livno fra dr. Srećko Perić i don Božo Šimleša, župnik župe Šištani. Čitav ovaj izvještaj, osim svoje izdajničke i zločinačke fizionomije, svakako pokazuje vjernu sliku raspadanja ustaškog monstruma NDH, kao i zdravo napredovanje narodnooslobodilačke misli, koja je unatoč besprimjernom teroru okupatora i njegovih pomagača ustaša, osvajala sve više i u širim narodnim slojevima nailazila na njene nosioce i borce. Unatoč svemu što su do sada poduzimale ustaške i njemačke vlasti, unatoč ustaškim »Crnim legijama« ustaškim milicionim skupinama, njemačkim i talijanskim kaznenim ekspedicijama, svijest i težnja za slobodom svladavala je sve teškoće i napore, vezane sa najtežim žrtvama. Baš zato ovaj fratarski izvještaj, pun denuncijantskih savjeta poglavniku, kako bi se ovom općem narodnom talasanju stalo za vrat, daje osobito osvjetljenje za situaciju na proljeće 1942. u krajevima, gdje su ovi franjevci djelovali. Iz izvještaja se još vidi da ovo denenciranje tim zlikovcima nije bilo prvo.

[137] Dokumenti o protunarodnom radu, 213.
[138] Dokumenti o protunarodnom i zločinačkom radu, 145—146.

»Poglavniče! Vi ste sigurno, bilo lično, bilo preko svojih suradnika dobro obaviješteni i o prilikama livanjskog kotara. Neki su i od podpisnika tražili lijeka za naše neprilike i od vas i od pojedinih ministara. Niti je lijek pružen, niti je vrijeme naše rane zacijelilo. Štoviše te su rane svakoga dana sve gore:

A. Smišljena komunistička akcija, koja je u svoje vrijeme podzemno vođena u ovom hrvatskom i katoličkom kraju sa strane srpske uprave, sada se istom vidi po žalosnim plodovima:

1. Londonski i moskovski krugovalni izvještaji slušaju se, množe i dijele, a da se tomu nikako ne može stati na kraj;

2. Veći broj (cca 100) do sad odbjeglih ljudi iz grada i sa sela naoružan i svrstan u razbojničke bande dovlači se iz obližnjih šuma i povlači se danju, a još više noću putevima i selima, gdje napadaju, robe, plijene i pljačkaju, dok ljude ubijaju i odvode, a stoku i hranu odgone;

3. Pritajeni komunistički pomagači, koji su u stalnoj vezi sa odbjeglima, ove snabdijevaju solju, duvanom, petrolejem i svakovrsnim potrebštinama za jelo i odijelo.

4. Seoski komunisti danju obavljaju svoje poslove, a noću drže sastanke sa onima iz šuma te prijetnjama, lupanjem na kućnim vratima, privikivanjem ultimativnih poziva pljačkaju bilo za sebe bilo za one koji su odbjegli te tako na najgrozniji način straše mirne suseljane.

5. Činovnici i oružnici ovoga kotara podržavaju vezu napose sa pritajenim komunistima te s pomoću vlasti i činovničkog ugleda pogoduju komunističkoj akciji uopće, a promičbi napose...

C... *Politika ustaških načela i Ustaške Države postepeno se i prikriveno u ovim krajevima minira:*

1. Nesavjesnim radom i neradom baštinjenih činovnika jugoslavenske anglofilske i rusofilske orijentacije koji u svom djelokrugu više pogoduju svakomu nego li čistom i poštenom Hrvatu ustaši...

2. Vještačkim uvlačenjem ljudi ljevičara-mačekovaca kao što su Marko Čondić i Teklić Ante zvani Duka u razne odbore i službe, da tako pomognu činovnicima kočenje i ometanje rada i duha ustaške države. *Skrajnje je vrijeme, da se ustaškim duhom kalame i dojučerašnji protivnici ustaštva.*

Za ove i ovakve prilike u livanjskom kotaru smatramo glavnim krivcem... (slijedi niz prokazivanja rodoljuba i simpatizera NOP-a).

Iz ovih razloga mi tražimo u ime naših župa čiji su vjernici ujedno i ogromna većina žitelja livanjskog kotara Hrvati-katolici, da se Tomo Malčš odmah premjesti, jer je suviše jasno, da je njegovo daljnje službovanje svaki dan sve više na štetu Hrvatske Države. Kao propovjednici vjere i čuvari morala (?) ne možemo podnositi da on u svojstvu nosioca mjesne državne vlasti živi u priležništvu sa... učiteljicom iz Obrovca...«

»... Državni interesi traže da se oni premjeste iz ovakove sredine u kojoj su angažirani.

Molimo i zaklinjemo u ime života ugroženih sela od komunističke akcije da se sa savezničkom talijanskom vojskom uredi nekako, da se očiste okolišne gore od komunističkih bandi.

Za Boga, svetu Crkvu, Hrvatski Narod i za Dom Spremni!«[139]

Od ovih junaka-ustaša-franjevaca, koji su toliko gorljivo zagovarali ustaštvo, u crkvi i pred njom, dvojica su, kad ih je stigla pravedna kazna, i od strane poglavnika obilježeni kao najrevniji među ustašama, pošto ih je posmrtno odlikovao

[139] Dokumenti o protunarodnom radu, 270.

visokim svojim priznanjem. Fra Bonu Grebenarovića »redom za zasluge I stupnja«, a fra Viktora Baltića »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja sa mačevima.«[140]

Kao što su ovi bosanski franjevci denuncirali, tako su to radila i njihova subraća iz Dalmacije, kako se to vidjelo već u nekoliko spomenutih slučajeva. Postoje svjedoci da se takvim nečasnim i zločinačkim rabotnicima mogu pridružiti i fra Marijan Stašić i fra Ciprijan Lisica, koji su pojedinim rodoljubima upravo time nanosili velika i mučna iskušenja pred talijanskim policijskim vlastima u Splitu.[141]

Takav je i dr. fra Krsto Kržanić, profesor i direktor sinjske gimnazije, koji je skupljao slike oglašenih kao komuniste i predavao ih talijanskim vlastima. Ustaškim legionarima, koji su prošli iz Imotskog na Istočnu frontu, fra Kržanić je držao govor potičući ih da se moraju hrabro boriti. Ovaj ustaški prozelita govorio je i onoga dana na sinjskoj pijaci, prije nego što su sinjski prvoborci bili strijeljani.[142]

Fra Josip Poljak, župnik u Perušiću, bio je doušnik njemačke i ustaške obavještajne službe i njen organizator na sektoru od Stankovaca do Benkovca, te je kao takav nanio borcima iz NOP-a ne baš malih neugodnosti, a mnogima i stradanja najteže vrste.[143] Jedan od krvoloka ustaša u Dalmaciji, ustaški pukovnik J. Potočnik kao i ustaški logornik u Sinju Mirko Bilobrk priznao je, da su najvećim dijelom dobivali podatke, uperene protiv partizana, upravo od sinjskih franjevaca, kao što su bili fra Paulin, fra Ivan Glibotić, fra Vlade Pavlov, fra Ivan Vukušić, fra Ivan Bezina, fra Ante Romac, fra Stanko Vidić i već po zlu dobro poznati fra Petar Glavaš i fra Stnko-Milanović-Litre.[144] Fra Ante Romac bio je posmrtno odlikovan »redom za zasluge II. stupnja« — da mu se poglavnik oduži za predan ustaški rad.[145]

Fra Karlo Grbovac, iz Duvna, bio je od samog početka NDH ustaški povjerenik i organizator mnogih ustaških terorističkih progona Srba. Istaknuo se pri slomu Jugoslavije razoružavajući jugoslavenske vojnike, otimajući im oružje i novac zajedno s ustaškim emigrantima Matom Kapulicom i Matom Boškovićem. Držao je zborove na kojima je politički harangirao protiv Srba. Kad se razmahao NOP, fra Karlo Grbovac bio mu je odrješiti protivnik i aktivni učesnik u protunarodnom pokretu.[146]

I fra Velimir Šimić,iz Bukovice, srez Duvno, bio je veoma agilan u razoružavanju jugoslavenskih vojnika mjeseca aprila 1941., kad je prišao ustaškom pokretu. Sa oltara je agitirao za ustaštvo i držao propovijedi u kojima je veličao poglavnika i NDH. U crkvi je agitirao da se narod dobrovoljno javi u ustašku »bojnu Kralja Tomislava« kojoj je bio na čelu strašan koljač Mirko Kaovica. Zajedno s ovim krvnikom izvršni su strahoviti pokolji Srba u Duvanjskom Polju, gdje nijedno dijete nije ostalo pošteđeno.[147]

U duvanjskom srezu istaknuo se kao ustaški logornik fra Stjepan Naletilić, koji je već prije 1941. bio zakleti ustaša, a od 1941. ušao je u ustaški odbor u

[140] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[141] Dokumenti o protunarodnom radu, 272-273.
[142] Dokumenti o protunarodnom radu, 275-286.
[143] Dokumenti o protunarodnom radu, 286.
[144] Dokumenti o protunarodnom radu, 284-286.
[145] Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.
[146] Dokumenti o protunarodnom radu, 45, 213.
[147] Iz ADK. — Dokumenti o protunarodnom radu, 44.

Duvnu.[148] Pred očima mu je bila i slava katoličke crkve i njena pobjeda u NDH, pa je i on, kao i njegov subrat fra Mijo Čujić, nagonio Srbe, milom i silom, da pređu na katolicizam. Dakako, sa oltara je agitirao za ustaški pokret i slavio Pavelićeva djela o svim mogućim državnim praznicima, među koje se ubrajao i poglavnikov rođendan.

Fra Mijo Čujić, župnik iz Duvna, znameniti predvodilac raznih deputacija kod poglavnika, uistinu je odgovoran jednako za fizička kao i moralna ubijanja Srba. Jer, on je bio jednako vješt organizator uklanjanja Srba, kao i njihovog prevođenja u katolicizam, kako bi time postigao osnovnu želju svih klerofašista da u isto vrijeme rade za jedan ovčinjak kao i za NDH. Fra Mijo Čujić bio je poznat kao zatrovani raspirivač vjerske i nacionalne mržnje između Srba i Hrvata, pa je, čim je NDH ostvarena produžio sa jednakim žarom na daljnjem razbijanju jedinstva vjerom podijeljenih naroda, Srba i Hrvata, želeći da jednim mahom pretvori Srbe u katolike i Hrvate. Nije mali broj svjedoka koji teško terete za brojna zločinstva fra Miju Čujića. Jednako za pokolje fizičke, kao i duhovna ubojstva i atake na slobodu savjesti. Treba pročitati ma koji od izvještaja preživjelih svjedoka njegovog terorističkog mahnitanja, kako bi se vidjelo pravo naličje toga svećenika, o kome su ustaške novine pisale s najvećim priznanjem.[149]

Za njima u istom srezu nije zaostajao ni fra Šime Anić, koji je bio odlučan protivnik NOP-a.[150]

Fra Mirko Radoš bio je glavni ustaški organizator pokolja mjeseca augusta 1942. na selo Malovan, kojom prilikom je ubijeno oko 80 ljudi, žena i djece.[151] Fra Josip Rajić, iz Kandije, srez Bugojno bio je vatreni ustaša, ma da se javno manje isticao. Kad su narodnooslobodilački borci stigli u njegovo mjesto, on je dao zaklona znamenitom ustaškom krvniku Augustinu Perkoviću.[152]

Fra Anto Ravlić, gorljivi ustaša, bio je na svim poslovima koji su uprljali obraz njegov i njegove braće. Još je 11. II. 1945. držao u crkvi vatren ustaški govor, koji je završio: »Mi ustaše imamo samo poglavnika i on je nama sve«. Dakako, bio je velik protivnik NOP-a i neprijateljima je na svakom koraku činio usluge protiv partizanskih boraca.[153]

Fra Mladen Lutić, gvardijan samostana u Ščitu, srez Prozor, bio je ustaša od samog početka NDH, koju je već i ranije pripravljao oduševljavajući se ustaškim načelima. Istaknuo se kao organizator novih ustaških odreda u njegovu srezu. Svoju mržnju prema Srbima nije krio ni na propovijedaonici. Za vrijeme crkvenog zbora rekao je da bi trebalo sve Srbe pobiti u Vukovskom i Ravnom, a njihova dobra prisvojiti. Mnoga nedjela koja je počinio njegov prijatelj, ustaški komandant milicije Stjepan Sičaj, padaju i na njegovu dušu.[154]

Jednako je i njegov subrat u Ščitu župnik, fra Marijan Brkić još 1944. agitirao u crkvi za ustaški pokret, pozivajući narod s oltara da pristupi u ustaške re-

[148] Dokumenti o protunarodnom radu, 213.
[149] Dokumenti o protunarodnom radu, 82-86.
[150] ADK.
[151] ADK.
[152] ADK.
[153] ADK.
[154] Iz ADK.

dove, a protiv NOP-a. Pravi srednjevjekovni fanatični krstaš, identificirao je vjersku borbu i krvavo zalaganje za nju i sa samom vjerom. U svojim propovijedima je naglašavao, da onaj tko ne uzme oružje u ruke i tko se ne bude borio, taj ne treba ni da vjeruje u krst niti da mu se moli.[155]

Fra Ignacije Penavić sa Širokog Brijega, svu je energiju trošio u proustaške manifestacije najraznovrsnijih oblika. Neobično uporan u svom antipartizanskom radu, fra Ignacije Penavić je u crkvi agitirao protiv NOP-a, govoreći da će partizani uništiti katoličku crkvu, ako budu pobijedili.[156]

Kao ustaše isticali su se također i Fra Zdravko Zovko, fra Marinko Jelić, fra Čedo Škrobo, fra Alojzije Ružinski, fra Trpimir Musa. Fra Julije Kožul u Čapljini žario je i palio, pa je i aktivno učestvovao u borbama protiv NOV-e. Svoje ustaštvo je fra Kožul na svakom mjestu isticao, pa se time dičio i pred samim biskupom Čulom. Kad je 10. X. 1944., prilikom jedne crkvene svečanosti u selu Klobuku, srez Ljubuški, bilo prisutno desetak fratara i biskup iz Mostara, kod ručka se razgovaralo i o ustaškom pokolju nad hrvatskim seljacima iz toga kraja. Dok su se pojedini fratri ipak užasavali, kad su čuli detalje počinjenih strahota, fratar Kožul je opravdavao ova nasilja ustaša kod Grabovog Vrela, tvrdeći da ustaše znaju šta rade. Kad su ustaše prodrli iz Mostara u Čapljinu, fra Julije im je organizirao doček. Bio je na čelu povorke jašući osedlana konja, kojemu je oprema bila sva išarana slovom »U«.[157]

Fra Tugomir Soldo, rodom iz Širokog Brijega, kao župnik u Čapljini po činio je mnoga ustaška nedjela. On je organizator pokolja Srba u Čapljini 1941. Kao član odbora za istrebljenje Srba, isticao se i kao revan misionar, pripravljajući »psihologijski temelj« terorom i ubojstvima svih onih koji bi se ma čime pokazali kao protivnici njegovim prozelitističkim nastojanjima. U crkvi je harangirao protiv Srba koji još nisu prešli na katolicizam. Poslije njegovih podjarivanja često su vršena masovna klanja Srba. Tako je bio pokolj 600 žena i djece, koje su pobacali u jamu Širmance. Dosljedan je bio i u suradnji sa Nijemcima i Talijanima, dostavljajući im vijesti protiv NOP-a. Ustaške ideje je širio među djecom i na satovima vjeronauka, pa je njegovim zalaganjem omladina u Čapljini bila neobično zatrovana mržnjom protiv Srba. Pred dolazak pobjedonosne NOV-e pobjegao je fra Soldo zajedno s ustašama i Nijemcima. Za ustaška nedjelja odlikovao je poglavnik fra Soldu »redom za zasluge II stupnja«.[158] Fra Soldu je u Čapljini pomagao pri prekrštavanju Srba njegov subrat sve do 1943., fra Andrija Jelčić. Dakako, i njegove su metode bile povezane sa terorom, poslije kojih je redovno bila obilna žetva duša, od kojih su neki Srbi, ma da su prešli na katolicizam, stradali i bili ubijeni. U Čapljini je surađivao sa svim narodnim neprijateljima i bio im je uvijek pri ruci.[159] Takvi su bili i fra Paško Martinac, fra Ćiril Ivanković u Čitluku i Čapljini i u Gradnicima gdje je bio župnik, i obojica su naročito žestoko pobijali ideje narodnooslobodilačkih boraca i pomagali ustaše i Nijemce u njihovim borbama protiv NOV-e. Takvi su bili i fra Zdenko Zubac u selu Ružica, i fra Slobodan Lončar, župnik u selu Drinovcima,

[155] Dokumenti o protunarodnom radu, 215.
[156] ADK.
[157] Dokumenti o protunarodnom radu, 217.
[158] Iz kartoteke ureda za odlikovanja u NDH.
[159] Dokumenti o protunarodnom radu, 215.

organizirajući seljake protiv NOV-e. Kad su se uslijed taktičkih razloga borci NOV-e morali povući, fratri su osobito svečano dočekivali ustaše, da nastave opet s njima da surađuju, i denunciraju sve one koji su ma kakvu uslugu učinili partizanima. Fra Petar Sesar, župnik u Čapljini bio je za NDH gorljivi ustaša i agitator ustaške ideje. U vrijeme poslije prvog oslobođenja Čapljine, ostavile su ga narodne vlasti na miru. Međutim fra Sesar je i dalje saobraćao sa ustašama u Mostaru kuda je slao izvještaje o NOV-i. Kad su Nijemci januara 1945. ponovo provalili u Čapljinu, fra Sesar je aktivno učestvovao sa mašinskom puškom u borbi. U njegovom župnom stanu nađeno je spremište municije. Za izdajnički rad strijeljan je od NOV-e. Poglavnik ga je odlikovao »redom krune Kralja Zvonimira III stupnja s mačevima« da bi mu poslije smrti izrazio svoju zahvalnost za njegov ustaški rad.[160]

Fra Mladen Barbarić pripadao je onoj grupi istaknutih ustaša koji su prije 10. aprila 1941. zadužili poglavnika i ustaštvo. Zato je i on odlikovan »brončanim spomenznakom o uspostavi NDH«, za rad u ustaškom duhu u vremenu poslije 20. X. 1934. do 10. IV. 1941. Dakako i on je ustašovao i poslije 10. IV. 1941., pa je takav odlikovan i »redom krune kralja Zvonimira I stupnja sa zvijezdom — u znak priznanja za prvoborački neustrašivi i ustaški rad, te svestranu borbu u školi (—bio je kateheta mostarske gimnazije —), na selu i u gradu, za stvaranje i izgradnju NDH.«[161] I doista, svjedoci teško optužuju fra Barbarića za mnoga ustaška nedjela, pa i takva kao što su bile terorističke akcije protiv Srba i hrvatskih pristalica NOP-a, koje su izvođene upravo njegovom inicijativom. Njegovoj propagandi podlegli su mnogi, pa su počinili i nedjela, koja ne bi uradili da ih nije fra Barbarić oduševljavao za ustaštvo.[162] Odatle i Pavelićevo *najviše* odlikovanje! U borbama, koje su se vodile za oslobođenje Mostara fra Barbarić učestvuje na strani Nijemaca i ustaša.

Kao ustaški satnik (kapetan) bio je fra Dane Čelak, koji je učestvovao aktivno u borbama, ističući se kao vojnički rukovodilac protiv NOV-e.[163]

Fra Marko Livajušić, župnik u Bežlju, srez Teslić, od samog početka NDH prišao je ustaškom pokretu, za koji se sav zalagao u i izvan crkve. Učestvovao je aktivno u borbama protiv narodnooslobodilačke vojske, pa je poslije oslobođenja Bežlja pobjegao u Doboj, a onda dalje u inostranstvo svijestan krivica koje je počinio nad nevinim pučanstvom.[164]

Fra Bosiljko Gubić bio je župnik u Volaru, srez Prijedor, pa ga je na tom položaju zatekla uspostava NDH. Odmah se stavio na raspoloženje ustaškim vlastima kao njihov najodaniji suradnik. Zato i on učestvuje u svim progonima Srba i organizira u svom selu ustašku miliciju, pa je od ustaša dobio i potrebno oružje. Kao protivnik NOP-a i NOV-e razvio je veliku akciju. Na poziv rukovodioca NOP-a da se pridruži partizanima, on je odgovorio da se prikupe svi koliko ih ima u šumi, da polože oružje i da se predadu, inače će biti uništeni. Prilikom paljevina sela Niske Glave, Jugovaca, Cikota i Volara, župnik Gubić je bio također veoma revnostan u prikupljanju pravoslavnih duša za katolicizam. Dakako, i on ima velike uspjehe na tom

[160] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[161] Iz arhiva Ureda za odlikovanja u NDH.
[162] Dokumenti o protunarodnom radu, 214.
[163] Dokumenti o protunarodnom radu, 213.
[164] Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

poslu. Pogotovo, što je teror bio veći, to su pravoslavni sve više sticali uvjerenje da je katolička vjera najbolja i najspasonosnija. Hvalio se, da je on sam preveo preko 3.500 Srba u katolicizam. Ispred NOV-e pobjegao je s ostalim ustaškim funkcionerima.[165] U istome duhu, na isti način, istim sredstvima najprije strahoviti progonitelj Srba, a onda najgorljiviji prozelitski misionar bio je i fra Antun Mladenović u vrljičkom samostanu, koji je nadaleko u svom kraju predstavljao najborbenijeg ustaškog teroristu.[166]

Fra Ljudevit Zloušić, direktor franjevačke gimnazije u Visokom, imao je znatnog udjela u ustašiziranju njegove gimnazije. Iz te jezuitske gimnazije u Travniku potekao je veliki broj ustaških koljača, među kojima se ističe svojom groznom fizionomijom Ljubo Majić, koji je bio u jasenovačkom logoru pored koljača Luburića najkrvoženiji krvnik. Poslije rada u Jasenovcu došao je taj zlikovac u Visoko, da nastavi školovanje (septembra 1943.) i tu je zajedno sa direktorom organizirao školsku omladinu za ustaške borbene jedinice.[167]

Za akciju katoličenja daje vanrednu ilustraciju akt župskog ureda Koraće koji je napisao fra Ivo Brkan 31. jula 1942. i uputio ga ustaškom logoru u Derventi. U tome pismu, među ostalim prijedlozima, koje čini fra Brkan, ima i jedan, koji u ogromnom nizu načina i sredstava upotrebljavanih za katoličenje, dosad nismo mogli naći. Uistinu, najsjajniji primjer za korištenje bilo kojih sredstava, samo da se postigne svrha U ovome slučaju bilo je to katoličenje — čemu je imao da posluži i sam seksualni nagon za koji fratar kaže, da se ne može savladati — pogotovo kod mladih udovica! Naime, fra Brkan javlja ustaškom logoru da je krajem augusta 1941. odvedeno sa područja njegove župe oko 500 pravoslavnih Srba u privremeni logor u Lužane, Muratbegovac i Derventu, odakle su odvedeni do Slavonskog Broda, a dalje u nepoznatom pravcu. Fra Brkan i pored marljivih ispitivanja nije saznao šta se zbilo s odvedenim Srbima. Za ove seljake fra Brkan kaže, da su bili opasan elemenat, zreli za pobunu i da su vršili vezu između Motajice i Vučjaka. Ovaj bezdušni i cinični koristoljubac-fratar tvrdi da su preostale

> »udovice, mlade i željne života koje su brzo zaboravile odvedene, njih 500 do 600 sposobnih za udaju iz pet sela... *Priroda traži svoje. I ove udovice bi se i udale, naravno za katolika, jer Srba blizu nema. Zgodan momenat da ih se sada penetrira sve, i njihove obitelji, preko njih katoličkom vjerom i hrvatstvom prožme za brzo vrijeme uz malo truda, vlasti i crkve.* Vlast bi trebala podići školu u Kostrešu za sela Baricu, Lužane i Kostreš, staviti uzorne učiteljske sile, prožete kršćanstvom i kategzohen ustaškim hrvatstvom, te uzorna života i vladanja i poletne ljude, a crkvi omogućiti da dođe do materijalne istine o poginulim radi pobune, da se iste udovice mogu udavati za naše. Taj materijalno sjajno stojeći svijet, od oko možda pet stotina kuća, a vjerovatno i više, raspoložen je da mu se pomogne turiti hrvatsko i katoličko uvjerenje, *te da se preko ženidaba*, koje se već uveliko traže s našim svijetom, *iste brzo privedu vjeri i državi... Naš je svijet bacio već oko na zemlju, dobra, imanja i zgodne snaše.* Ovaj Ured je svijestan poteškoća da se sa strane države prizna pogibija od oko devetsto do hiljadu ljudi, pa zato

[165] ADK.
[166] ADK.
[167] Izvještaj Tanjuga 14. V. 1945.

i pita za način i uvjete o priznaju smrti istih kako bi se obranio (?!?) autoritet države, a opet stvari pošle da se dođe do pravog i činjeničnog stanja...«

Fra Brkan je uvjeren da su odvedeni Srbi mrtvi, on je »u to moralno siguran«, ali mu to ne dostaje za valjanu ženidbu u katoličkoj crkvi! Stoga on traži da mu se diskretno pribave potvrde nadležnih o smrti odvedenih Srba. Prema tome fra Brkan upozorava, »i kao svećenik i kao bivši ustaški dušobrižnik na važnost ovog dopisa...«[167a] Doista i ovo sredstvo spadalo je sigurno u »psihologijsku pripremu« kakvu je preporučivao svome svećenstvu nadbiskup Stepinac, a rimska propaganda sigurno nije osudila, jer je i takva priprema vodila željenom uspjehu. Na kraju fra Brkan je dobro poznavao intencije nadbiskupa i Kongregacije u Rimu, kad je i to sredstvo morao predložiti.

Dobri poznavaoci i učesnici u narodnooslobodilačkoj borbi znaju da su fašistički osvajači mogli provesti svoj plan istrebljivanja naših naroda samo uz pomoć moćnog faktora na terenu, katoličkog klera. Glavna podrška naročito po Bosni i Hercegovini po Neretvi, Imotskoj i Vrgoračkoj Krajini bili su franjevački samostani. Samostanske ćelije i župske kuće postali su rasadnici ustaštva, a preko njih i sa njima sve organizacije K. A. Još prije kapitulacije Jugoslavije u tim su se samostanima štampali ilegalni letci i onda su ih omantijana braća širila po selima i gradovima. stvarajući ustaške organizacije. koje su se ustvari krile iza crkvenih i svjetovnih društava. Tako je g. 1938. došao u Metković kao župnik-dekan dr. fra Vlado Bilobrk. koji je već 1933. u Belgiji postao zakleti ustaša. On je još prije rata u Neretvi stvorio ilegalne ustaške organizacije pri čemu su ga pomagali i don Ćiro Bubić, don Mato Sinković, don Martin Gudelj, fra Božidar Simić, don Petar Antić, i poznati ustaški koljači Jakov Alač. Ante Jelavić, Ante Vujica i toliki drugi. Fra Bilobrk za vrijeme kapitulacije napadao je jugoslavenske vojnike u vlaku kod Gabele. Noseći pušku o ramenu pozivao je seljake da sjekirama, vilama i kosama pobiju vojnike, jer tobože prijeti opasnost od četnika. 27. IV. 1941. organizirao je pokolj Srba u Neretvi i prouzrokovao smrt sedamnaestorice Srba. Na njegovu prijavu Nijemci su 18. X. 1943. objesili o telegrafske stupove duž pruge Metković—Rogotin 24 neretvanska rodoljuba, a njegovim pristankom poklano je u Šipku, Čulumu i Pepeškom Blatu koncem 1943 godine, 107 žena, djece i staraca. Fra Vlado Bilobrk samo je produžio, da u djelo provodi što je u prvoj Jugoslaviji planirao s ostalim ustaški raspoloženim klerofašistima. Bio je zakleti ustaša još prije NDH, — još od 1935 — te je razumljivo da je bio već u početku NDH pri ruci kod organiziranja ustaške vlasti. Sam je bio imenovan tabornikom, pa je već kao takav bio odgovoran za mnoga ustaška nedjela. Ima čitav niz preživjelih svjedoka koji optužuju fra Bilobrka, da je sa fra Rokom Roncem i don Martinom Gudeljem bio inicijator ustaških klanja u Metkoviću i okolini. Sva ova nasilja, najraznovrsnijih izraza, prethodila su katoličenjima, ma da se sam nije oduševljavao novim pokrštenicima. Jer, on bi Srbima kazivao, kad su mu dolazili da ih primi u crkvu: »Džabe vam pokrštavati se, jer ćemo vas i onako sve pobiti«. Druge, za koje je on imao interesa, nagovarao je. Bilo je to naročito poslije masovnog ubijanja Srba kod Opuzena. »Jedne je večeri, riječi su jednog svjedoka, u sedmom

[167a] ADK.

mjesecu iste godine (t. j. 1941.), došao on lično k meni i tom prilikom nastojao da i ja pređem na katoličku vjeru sugerirajući mi, da drugačije ne ću moći ostati živ. Uvidjevši da ljude svakodnevno ubijaju, a Bilobrk je bio odlučujući faktor u tom ubijanju, prešao sam i ja na katoličku vjeru...«[168] Drugi svjedoci jednako podnose teške podatke o njegovoj gorljivosti u širenju vjerske i nacionalne mržnje, kao i organiziranju ustaškog terora nad srpskim stanovništvom.[169] Jednog blagdana mjeseca augusta 1941. održao je za vrijeme večernje propovijed u kojoj je bio velik broj Srba, pošto ih je teroristički dekan u nju pozvao. Dva svjedoka suglasno izjavljuju, što su čuli za te propovijedi. Oni navode, da je fra Bilobrk rekao, da »ima nekih kukavica koji kažu da ne valja *nagoniti* Srbe da se prekrste i da nije ljudski ubijati. Ja vam međutim tvrdim drukčije. *Prelaziti na katoličku vjeru* mora sve, jer druga vjera ne smije postojati, a niti će ma tko ostati živ, tko ne će kat. vjere. Ljude ubijati nije grjehota, nego moramo sve poubijati što nam smeta, i potpuno očistiti našu zemlju«.[170] Tako je ovaj franjevac, koji je bio i učeni doktor, na djelu pokazivao, kakvu to novu ustašku moralku predaje unesrećenom narodu, čiju tragediju koristi da umnoži katolički ovčinjak. Takav je ostao do kraja NDH. Kad su u neretvanskim crkvama priređene mise o poglavnikovu rođendanu za njegov dug život, i u Metkovićima je služena sv. misa. »Za vrijeme izloženog Svetootajstva, svjedoči ustaški novinar —, *održao je kraći vatreni govor dekan-župnik dr. fra Vlado Bilobrk, u kome je ukratko istaknuo značajke hrvatskih narodnih vođa kroz čitavu našu prošlost*«.[171] Ovim je nesumnjivo dr. fra Vlado Bilobrk nadmašio mnoge oduševljene ustaše-svećenike, jer ni za jednog ne znamo, barem nemamo podataka, da su pri izloženom Sakramentu glorificirali Pavelića, kao što je to uradio fra Bilobrk. Nije onda čudo što ga je Pavelić o trogodišnjici NDH odlikovao visokim »redom za zasluge II. stupnja«. i to zato, kako kaže motivacija prijedloga, »što se kao hrvatski narodni svećenik i *prvoborac* istakao u doba talijanske okupacije kao neustrašivi branitelj povjerenog mu stada«.[172] Žrtve iz Opuzena bit će vječiti tužilac tome »branitelju povjerenog mu stada«.Veliki je broj ovakvih Vlada Bilobrka. Kulturno zaostali krajevi bili su plodno tlo za ustašku agitaciju. Jedan odličan poznavalac hercegovačkih prilika kaže da će po zlu pamtiti preostali narod dugo vremena ustaške i njemačke suradnike kao što su bili već spomenuti fra Bone Jelavić, fra Nikola Ivanković, fra Julije Kožulj, fra Makso Jurčić, fra Slobodan Lončar, fra Serafin Višnjica, fra Ćiril Ivanković, fra Tugomir Soldo, fra Martin Softa, fra Oton Knezović, fra Rade Glavaš, fra Miroljub Skoko, fra Stanko Milanović, fra Dominik Šulenta, fra Rafael Romac, fra Frane Rakić, fra Stanko Bradarić, i toliki drugi a s njima i donovi Ilija Tomas, Jure Vrdoljak, Ante Čule, Grgo Rogić, Andrija Majić, Ante Zrno, Ivan Sumić i toliki drugi. Nije čudo da su iz ovakvih samostanskih škola onda izašli ustaše koji su se pročuli nadaleko kao najgore ubojice, palikuće, i pljačkaši. To su i ustaški ministri Andrija Artuković i Jozo Dumandžić, zatim ustaški agitatori Stanko Vasilj, Niko Pilipović, Frane Vego, Dane Miloš, Šimun Buntić, Frano Primorac, Rudo Vrdoljak, Franjo Lučić, Grgo Ereš, Dante Vego, Slavko Sušak i Franjo Nevistić. Ova imena sa jezom

[168] Dokumenti o protunarodnom radu, 145.
[169] Dokumenti o protunarodnom radu, 146.
[170] Dokumenti o protunarodnom radu, 147.
[171] »Hrvatska« (Dubrovnik) 19. VII. 1944. Dokumenti o protunarodnom radu, 325.
[172] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

će se spominjati u vezi sa zločinima koji su počinjeni u Hercegovini. Jame kod Medjugorja, Humca, Surmanaca, Bivolja Brda, Nevesinja i Sebišna, u kojima je pobacano nekoliko hiljada Srba, mutna krvava voda Neretve u aprilu i maju 1941. kao i Topola kod Opuzena ostat će u sjećanjima kao najkrvavije doba historije ovih naroda, u kojem su na žalost i sramotu sudjelovali oni, koji su se pokrivali fratarskim i svećeničkim mantijama. Svi ti odreda bili su najogorčeniji protivnici narodnooslobodilačkog pokreta. Don Ante Zrno, župnik u Viru, rekao je malome Marku Budimiru: »Sinko, bježi u ustaše i tuci se protiv partizana. Vodi sveti rat protiv neprijatelja naše vjere. Ja ću ti dati blagoslov. A ako odeš u partizane proklet ću tebe i tvoje potomke.«[174]

Fra Bruno Smoljan u Ljubuškom bio je gvardijan samostana sv. Ante na Humcu, gdje je svojim žarkim ustaškim akcijama bio uvijek u prvim redovima »spreman za poglavnika i dom«. I on je bio uvjerenja, da je Bog s ustašama i poglavnikom. To je on rekao i u propovijedi, na dan komemoracije smrti Stjepana Radića, kad je napao u crkvi bivšu Jugoslaviju i Beograd, koji »nije mogao pokolebati čvrste redove hrvatskoga naroda, koji je vodio borbu tajno i javno za naše oslobođenje . . .« Pri kraju svoje propovijedi fra Bruno Smoljan je podvukao, da su se sastali u Božjem hramu, da se zahvale junacima palim za NDH, i za trajnu njenu budućnost. »Bog je s nama i s našim dičnim Poglavnikom«.[175]

Fra Metod Vezilić, župnik u selu Gali, ustašovao je uveliko, ali je znao da se i pretvara, pogotovo kad su njegov kraj za izvjesno vrijeme oslobodili partizani. Pomagao ih na sve moguće načine, da bi time kamuflirao svoj pravi posao. Jer, on je istodobno slao izvještaje ustašama i Nijemcima o kretanju partizana. Ova pritvornost fra Metoda Vezilića nanijela je velikih nevolja partizanima, dok nisu otkrili ovu najperfidnije mišljenu i vješto izvođenu izdaju. Čim je Vezilić dopao u ruke partizanske pravde, prestale su njemačke zasjede, koje su bile moguće samo na osnovi savršeno točno dobivenih vijesti. Suradnja Metoda Vezilića sa Nijemcima došla je glave 1800 ljudi na Kamešnici marta 1944.[176] Vojni sud je Vezilića osudio na kaznu smrti strijeljanjem, što je i izvedeno 23. VI. 1944. Ovako je završio trovatelj omladine u sinjskoj gimnaziji, dosljedan u NDH svome ranijem radu u bivšoj Jugoslaviji. Prirodno je da su ga klerofašisti obilježili kao mučenika naroda i vjere, kako je to učinio klerofašista D. Žanko, o kome smo imali prilike, da čujemo iz usta jezuita Jambrekovića, kakav je bio odgojitelj u zagrebačkoj nadbiskupovoj gimnaziji. Ustaša Žanko veličajući vrline nekadašnjeg svoga profesora, ističe, da je njegova smrt mučenička i krvavi pečat njegove ljubavi, »najčednijeg, pustinjački neznatnog sina Franje Asiškoga«.[177] Poglavnik je posmrtno odao priznanje svome vjernome ustaši i suradniku i odlikovao ga »redom krune kralja Zvonimira II stupnja sa mačevima«, kao borca za ideale, njegove i NDH.[178]

[174] J. K.. Fratarska mantija skrivala je zločince i izdajice. »Slobodna Dalmacija«. 22. II. 1945.

[175] »Hrvatski narod« 27. VI. 1941.

[176] Još o zločinima ustaških bandita u fratarskim mantijama. »Slobodna Dalmacija« 4. III. 1945.

[177] D. Žanko, Razgovor duhovni sa sinjskim mučenikom fra Metodom Vezilićem. »Hrvatski narod« 9. VII. 1944.

[178] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

Fra Bogomir Zlopaša, veoma aktivni ustaša, u prvim redovima slavi i propagira ustaška djela i zalaže se, u crkvi i izvan nje, za punu pobjedu fašizma i ustaštva. Na crkvenoj slavi kod Ljubuškog, na dan Sv. Ante, fra Zlopaša je svojom rječitošću veličao poglavnika kome njegov zaštitnik daje svu moć u njegovu djelovanju. Sa proslave poslati su pozdravni telegrami poglavniku i ministru Artukoviću. »Sa veličanstvene proslave Sv. Ante na Humcu kod Ljubuškog pozdravlja vas 20.000 prisutnih, uvijek spremnih umrijeti za vas i domovinu«.[179]

A imendan Pavelića osobito svečano se proslavio u franjevačkim crkvama odmah od 1941. Tada je nadbiskup, kao i svake slijedeće godine izdavao naređenja kojima je pozvao dušobrižnički kler da održi Tedeum iza svečane mise. »Neka se tom zgodom narod opet pozove, da se skrušeno pomoli Bogu za dobrobit NDH, za poglavnika i za što skoriji mir u svijetu . . . «[180]

Odatle u svim klerikalnim i crkvenim listovima KA članci, u kojima se proslavlja taj dan, ali s njime i rođendan, a s njime i nosilac slave, poglavnik dr. Pavelić. Svake godine, pa i posljednji put 1944. Tada se »Viestnik počasne straže Srdca Isusova«, čiji je urednik bio fra Josip Dujmović, neobično toplo raspisao o poglavniku i njegovom trogodišnjem djelovanju. Taj posljednji rođendan, naročito je srdačno pozdravljen. »Dne 14. srpnja proslavili smo rođen-dan Onoga, koji je izravni nasljednik Zvonimira našeg — Tomislava II. . . . Sav je hrvatski narod zbog toga ponosan. I mi smo ponosni. No naš ponos mora biti označen onim pečatom, koji mora biti naravan: pa mi smo Počasni Stražari Srdca Isusova. Molimo Krista Kralja, da dade našem poglavniku sve ono, što mu je potrebno u vršenju njegove visoke dužnosti. Molimo za njihov dug i sretan život.«[181]

A ove molitve i ovi članci, kojima fratarska braća daju izgled crkveni i pobožni, sve ove manifestacije, kod kojih i crkva sudjeluje službenim naređenjima, da se proslavljaju imendani i rođendani poglavnika, bila su svakako vanredna propaganda za vođu ustaštva i za sam ustaški pokret u NDH. Sve je to snažilo i bodrilo, zaklete i nezaklete ustaše, sve od reda klerofašiste, sa i bez mantija. I mjesto opomena i kazni za ustaško, fratarsko i svećeničko mahnitanje, koje je moralo biti poznato i nadbiskupima kao i provincijalima, slijedile su takve manifestacije, koje su jasno svima kazivale da se crkva sasvim solidarizirala sa ustaštvom, tom kičmom NDH, koja je trebala postati »Sveta i Božja, Kristova i Vojujuća Hrvatska.«

Odličan poznavalac prilika u vezi sa stavom klera u toku samih borbi u Bosni i Hercegovini protiv narodnooslobodilačkog pokreta, publicist Nikola Miličević, dao je punu sliku još daleko prije potpunog oslobođenja Jugoslavije, u organu JNOF-a za Bosnu i Hercegovinu »Oslobođenju«, februara 1945., koji je izlazio na oslobođenom teritoriju. Kroz zapažanja ovog publiciste izbija jedna teška i jeziva stvarnost, koju će historijska nauka zabilježiti kao jedinstvenu poslije srednjevjekovnih vjerskih ratova.

»Ali ako se bunila pastva, ako je ona bila ogorčena zvjerskim klanjem nevinog naroda, pastiri se nisu bunili. Nigdje i nikad u toku ove tri godine strašnog robovanja naših naroda okupatoru i njegovim pomagačima usta-

[179] »Novi list« 22. VI. 1941.

[180] »Vjesnik« 17. I. 1946.

[181] Broj za lipanj—kolovoz 1944.

šama i četnicima, nisu crkvene vlasti ustale protiv krvničkog rada svoga klera koji je radio protiv najosnovnijih interesa svoje pastve. One su se i dušom i tijelom stavile u službu okupatoru. One se nisu razlikovale ni od onog dijela katoličkog klera koji je kroz franjevačku gimnaziju na Širokom Brijegu i isusovačku gimnaziju u Travniku cijele generacije hrvatske omladine zapajao mračnjačkim duhom vjerske i nacionalne zagriženosti i mržnje. Veliki broj ustaških glavešina u Zagrebu, Jasenovcu i Staroj Gradiški izišao je iz tih škola. Nož koji je klao stotine hiljada nevinih srpskih žrtava, rodoljubivih Muslimana i Hrvata, koji su dali sve od sebe da spasu čast hrvatskog naroda, isti je onaj koji je podmuklo sjevnuo u ruci fratarskog pitomca Nevistića da bi u zagrebačkom Đačkom domu prekratio život naprednom hrvatskom omladincu Ljubičiću, koji se još tada borio protiv onoga što je došlo godine 1941. Taj nož oštrio je decenijima veliki broj isusovaca i svjetovnih svećenika sa zloglasnim mračnjacima i srbožderima, sa nadbiskupom Šarićem i Stadlerom na čelu. Posljednja dva decenija u tom poslu nije za njima zaostajao ni znatan dio bosansko-hercegovačkih fratara koji su samostane pretvorili u arsenale materijalnog i duhovnog oruđa ustaštva i hitlerizma. Iz njih su hrvatska sela poplavljena otrovom ustaške i hitlerovske literature, iz njih su ustaški i njemački topovi i mitraljezi bacali smrtonosnu vatru na naše borce, koji su ginuli za slobodu, bratstvo i jedinstvo naših naroda. Oni se nisu ogradili ni od niza ustaških i gestopovskih agenata i špijuna u svećeničkoj haljini, koji su kasnije od naših vlasti uzeti na odgovornost. Mi, Hrvati Bosne i Hercegovine nećemo to nikad zaboraviti . . .«[182]

Ovakva je bila linija razvoja franjevačkog i ustaškog mentaliteta od fra Didaka Buntića, čiji smo frankovački program sagledali u prvom poglavlju još jula 1914., pa sve do radikalnih izvodilaca ustaškog i klerofašističkog programa, kao što su to radili fra Petar Glavaš, fra Filipović-Majstorović, fra Brekalo, fra Srećko Perić i toliki drugi o kojima je i jedan talijanski fašista, Corrado Zoli, pisao sa najvećim užasavanjem. Na ljestvici ovih franjevaca ustaša, franjevaca-zločinaca u početku NDH bilo ih je koji uistinu nisu znali odmjeriti sve vrste zločina. Jer bilo ih je i takvih, koji su u anarhičnom divljanju posegli tako daleko, da ih se zaplašila u jednome trenutku i sama ustaška vlast, pa ih je željela primjera radi ukloniti, kako bi se pokazala, da joj je stalo do pravog poretka u državi, u kojoj je uzurpirala tu vlast. Takav primjer bio je fra Eugen Gujić, koji je još 1939. bio brat samostana u Fojnici. Oglas, koji je plakatiran u Zagrebu 3. septembra 1941. pokazao je strahovitu provaliju amoralnosti, u koju se stavio jedan od ustaških koljača. Naime, toga dana osudio je prijeki su u Zagrebu fra Eugena Gujića, za koga se kaže, da je ranije bio vraćen u laički stalež, (ne kaže se kad je to ranije bilo), na kaznu smrti strijeljanjem i to stoga, što je u noći između 26. i 27. IV. 1941. u vlaku, koji je imao krenuti u pravcu Lašva-Gore, naoružan revolverom i ručnom bombom oduzeo mašinovođi Savi Janjiću svotu od 550 dinara, a nadzorniku brzojava Franji Vrepcu oduzeo 450 dinara i jedan sat. Iste noći, u Bileševu je upao u trgovinu Ostoje Đurđevića i revolverom ga prisilio, da mu da 16.500 dinara u gotovu novcu, nekoliko hiljada cigareta, jedan sat i 18 pari ženskih čarapa. Kako mu te noći sve ovo nije bilo dosta, provalio je u stan pravoslavnog svećenika Miladina Minića i sa revolverom oduzeo mu 1.700 dinara, a njegovoj ženi 1.111 dinara. Kad je izvršio pljačku,

[182] Nikola Milićević. Optužujemo. (Prema: »Politika« 25. II. 1945.).

ispalio je u svećenika hitac iz vojničke puške i na mjestu ga ubio. Ustaške vlasti je naročito ogorčilo, što je taj fra Eugen Gujić kod svih tih svojih nedjela nastupao u funkciji ustaškog dužnosnika. Osuda je nad njim izvršena istoga dana.[183]

»Katolički list«, objavljujući vijest o ovom najsramotnijem činu jednoga franjevca, stidi se da prizna, da je taj zločinac ubio iz koristoljublja i jednog pravoslavnog svećenika. Nema sumnje, da to prešućivanje dovoljno karakterizira »Katolički list«. Dajući podatke o Eugenu Gujiću, kaže se da je 1939. do 1940. bio upravitelj župe u Srednjem Prilišću kod Karlovca, ali je poradi sablažnjiva života dobio nalog, da ima ostaviti župu i zagrebačku nadbiskupiju. Poslije toga vršio je raznovrsne izgrede, pa je s njime imala posla i policija. A »crkva ga je kaznila povraćanjem u laički stalež.«[184] I opet ni »Katolički list« ne kaže kad je to bilo. Međutim koliki su još bili fra Eugeni Gujići, koje nije stigla ni kazna crkve, a kamo li ustaškog pokretnog prijekog suda.

Dakako, ovime nije iscrpena lista ustaških franjevaca, misionara i zločinaca. S jednim još brojem franjevačkih ustaških ideologa još ćemo se sresti u slijedećem poglavlju, kako bi se imala puna slika njihova djelovanja, kojega se poslije oslobođenja u najhipokritskijoj kameleonštini odriču, prebacujući krivicu na svoje starješine.[185]

Misionarenju uveliko su i stalno pomagale i ustaške vlasti, kako to nekoliko svjedoka sugestivno prikazuju. U okolini Brčkog pored fra Ante Klarića, djelovao je još iz beogradske policije zloglasni Vjećeslav Montani, koji se u početku NDH našao kao sreski predstojnik u Brčkom[186] Rista Jovanović, pravoslavni svećenik iz Obudovca, (srez Brčko), izjavio je na saslušanju neobično teške stvari o sredstvima i načinu, kako su ustaške vlasti bile agilni suradnici katoličke crkve na poslu katoličenja. U svome pričanju kaže spomenuti svećenik, da je na prvog decembra 1941. došla u Brčko jedna ustaška bojna (bataljon) i natjerala sve Srbe iz Brčkog da potpišu očitovanje za prijelaz na katolicizam. Onaj, koji nije htio da potpiše ovo očitovanje bio je od ustaša tučen, neki su bili prebiti, a neki odvedeni i ne zna im se za njihovu daljnu sudbinu. Poslije Brčkog došao je red i na ostala srpska sela u tome srezu, da silom pređu na katolicizam. Spomenuti predstojnik Montani naredio je usmeno općinskom načelniku u Obudovcu, Stevi Kosanoviću, da izda pismeno naređenje svima žiteljima pravoslavne vjere, da moraju na određeni dan preći na rimokatoličku vjeru. Tako je selo Lončari imalo preći na katolicizam 10. XII. 1941., selo Donji Žabari 11. i 12. decembra, selo Obudovac 15. i 16. XII., selo Čović Polje na 16. XII., selo Gornji Žabari na 17. do 19. XII. 1941. Ovaj isti Montani pozvao je pred sebe svećenika Ristu Jovanovića i u prisutnosti velikog župana iz Slavonskog Broda rekao mu, da je nepoželjan u Obudovcu i treba da se odstrani, pošto narod mora preći na katolicizam. I doista, svećenik Jovanović bio je prebačen do Zemuna bez povratnice. Risto Jovanović je označio kao najgoreg ustašu u Brčkom srezu župnika u Tramošnici fra Antu Klarića, koji je bio u Tramošnici ustaški tabornik. Fra Anto Klarić naročito je bio krvavo razpoložen prema Srbima u selima Donja i

[183] »Hrvatski narod« 6. IX. 1941.
[184] »Katolički list« 1941., br. 36, 427.
[185] ADK.
[186] U ADK u mnogim se dokumentima susreće njegovo ime u vezi s nasilnim katoličenjem.

Gornja Slatina, koja su spadala pod njegov ustaški tabor.[187] Lazar Čolaković, poreznik iz Brčkog također optužuje predstojnika Montanija da je vršio teror u srpskim selima, sa svrhom da ih primora da pređu na katolicizam. Iz Brčkog slao je u srpska sela svoje emisare, koji su dogovoreno s njime širili paniku, kako bi ih lakše pridobio da pređu na katolicizam. Kad su se srpska sela solidarizirala i nisu htjela poslušati ove emisare, ma da im je predstojnik odredio nekoliko rokova, uslijedila su paljenja i pljačkanja pravoslavnih crkava. Ustaše su za to naročito divljale i prema procjeni do kraja 1941. stradalo je najmanje tri hiljade Srba.[188]

Milica Bjelopetrović, mlada domaćica iz Brčkog govoreći o progonima Srba u njenom mjestu kao i okolini, teško optužuje predstojnika Montanija kao katoličkog misionara. 2. XII. 1941. u Brčkom je putem bubnja objavljeno Montanijevo naređenje, da svi »grčko-istočnjaci«, kako su ustaše nazivati Srbe, koji nisu predali molbe za prijelaz za rktu vjeru, moraju odmah staviti na svoje prozore natpis, »grčko-istočnjak«, kako bi ustaše, koji su bili u takozvanim letećim bandama, mogli odmah uočiti, koja je kuća srpska, a koja nije. Štoviše, naređeno je, da se moraju sreskom poglavarstvu predati sve ikone i kandila pod prijetnjom najstrožije kazne. Poslije Montanijevog pritiska gotovo svi Srbi iz Brčkog su predali 3. XII. 1941. molbe za prijelaz na katolicizam. Molbe su bile već štampane, pa ih je trebalo samo potpisati U njima je stajalo, da prelaznik to čini dobrovoljno i da ga nitko nije na to silio. Dakako, ti prijelaznici su kasnije morali da idu na časove vjeronauke i u crkvu, gdje je održavao propovijedi i prava ustaška agitiranja župnik u Brčkom Msgr dr. Ilija Violoni. Dakako, taj msgr. bio je pravi ustaški nadzornik, koji je od svojih vjernih tražio najgorljiviji vjerski zelotizam. Prekrštavanju predhodilo je paljenje i demoliranje pravoslavne crkve. A jednako su uništeni i svi nadgrobni spomenici pravoslavaca. Zapaljena je i pravoslavna kapela na starom pravoslavnom groblju. Nad prelaznicima vodila se kontrola, da li na određene blagdane idu u crkvu i da ne praznuju svoje pravoslavne praznike.[189]

Tamo gdje ni teror ni raznovrsne druge prijetnje nisu pomagale, jer je svijet bio odviše vezan za vjeru, u kojoj je rođen, pristupalo se nasilnom iseljavanju. U Bijelom Brdu prešlo je na katolicizam oko dvije hiljade Srba, jer im se prije toga prijetilo da će ih sve odreda iseliti. A to iseljavanje je značilo odvođenje u logore, u Jasenovac ili Staru Gradišku. Užas, koji je izazivalo samo ime Jasenovac, predstavljao je u perspektivi teroriziranoga neizbježnu smrt, a prije toga najokrutnija mučenja i stradanja. Već samo ovo bilo je dosta, da su nesretnici, izloženi opasnosti da budu odvedeni u Jasenovac, bili skloni da napuste pravoslavlje, kako bi spasili glavu. Koliko je takav prijelaz vršen iz uvjerenja i po pravim crkvenim propisima, vidjelo se ne samo po ovome, što je dosad izloženo, nego i po tome, da su rješenja o prijelazu dobijala i takva lica, koja nisu ni podnosila molbe za prijelaz, kako je to izjavio bjelobrdski paroh Lav Dosedjel.[190]

Ustašama je katoličenje i agitiranje za katoličenje često poslužilo, da namame Srbe na neko zborno mjesto i da ih tako lakše pohapse, a onda i pobiju.

[187] ADK.
[188] ADK.
[189] ADK.
[190] ADK.

Stanko Šapić, zemljoradnik iz sela Vlakuše, općina Čemernica, srez Vrgin Most, govoreći o stradanjima Srba u njegovu srezu, iznio je neobično teške još nespomenute stvari. 2. augusta 1941. objavile su općine Vrgin Most i Čemernica po svim svojim selima, da svi Srbi koji žele biti mirni, dođu 3. augusta u 8 sati ujutro u Vrgin Most, gdje će biti prisutna dva rkta svećenika, pa će istog dana obaviti i zajednički prijelaz na katolicizam. Toga dana skupilo se u Vrgin Mostu oko dvije hiljade ljudi. Bio je prisutan i Stanko Šapić. Na njihovo iznenađenje, nije bilo nijednog svećenika. Ustaše, naoružani mitraljezima, opkolili su sakupljene Srbe i stali su ih u gomilama odvoditi u zatvor sreskog suda. Tek mali broj sa kraja uspio je da utekne. Svi ostali bili su sutradan odvezeni kamionima u Glinu, gdje su ih sve poklali.[191] Dan prije toga, na isti način bili su Srbi pozvani i sakupljeni u Topuskom iz sela općine Topusko. Njih je došlo u Topusko oko 500 i svi su ubijeni te zakopani u bari kraj Topuskog. Istog dana su ustaše dovodili i djevojke i zatvarali ih u srpsku crkvu u Topuskom, gdje su mnoge silovali, a nakon toga ubili. Tu je sudbinu doživjela i kći liječnika iz Topuskog dr. Vurdelje, koji je bio ranije ubijen. Ustaški bijes razorio je i popalio srpske crkve u Čemernici, Topuskom, Stipanu, Kirinu, Boviću, Slavskom Polju, Perni i Blatuši.[192] Preživjeli Srbi morali su preći na katolicizam. Jezivu sliku o tome daju pričanja raznih svjedoka iz tih krajeva, koja govore o strašnom pritisku ustaških vlasti i rimokatoličkih prozelita za prijelaz na katolicizam.

Teror je predhodio prekrštavanju i u srezovima pakračkom i okućanskom. Pakrački Srbi, ma da od starine imaju u svojoj sredini vladiku, morali su popustiti teroru već mjeseca juna 1941.[193] U okućanskom srezu iz pojedinih mjesta bilo je uhapšeno po petero ljudi i odvedeno u Novu Gradišku, gdje su bili zadržani u zatvoru sve dotle, dok nisu izjavili svoj pristanak za prijelaz na katoličku vjeru. Kad su se ti vratili svojim domovima, pričajući o viđenim i doživljenim užasima u logoru, bili su najpogodniji misionari za prijelaz na katolicizam. Osim toga, vlasti su Srbima stavile do znanja, da imaju do 31. XII. 1941. preći na katolicizam, inače će u protivnom slučaju biti odvedeni u logor, a onda protjerani u Srbiju, a sav imetak oduzet u korist NDH.[194]

Isti misionarski predhodni postupci bili su i u srezu daruvarskom. Vlasti su pri svakom poslu, koji se morao obaviti u njihovim kancelarijama, pitale Srbe prije svega, da li su već prešli na katolicizam. Ako je upitani dao negativan odgovor, onda ga se naprosto odbilo ne uvažavajući ni najzakonskije razloge.[195] U srezu Podravska Slatina jednako su bile ustaške vlasti veoma aktivne. Ustaše su polazile iz sela u selo i naređivale seljacima, da podnose molbe za prijelaz na katolicizam. Oni, koji to nisu htjeli učiniti, bili su odvedeni u općinski zatvor, gdje ih se tuklo, a zatim odvodilo u zatvor kotarske oblasti u Podravskoj Slatini, gdje su zadržani deset do petnaest dana na »pastorizaciji«, dok na kraju nisu potpisali molbe za prijelaz na katolicizam. Kad su Srbi na svoj Božić, po starom kalendaru 1941./1942. unijeli u kuću slamu, ustaše su to zabranili i otjerali svijet da vuče drvo iz šume.[196]

[191] ADK. Izvještaj ustaškog koljača Hilmija Berberovića o tome klanju, jer je i on kod toga očestvovao, prelazi sve grozote koje može samo fantazija jednog inkvizitora zamisliti.
[192] ADK.
[193] ADK.
[194] ADK.
[195] Vidi ovakve obrasce u faksimilu. Dokumenti o protunarodnom radu. 103. 105.
[196] Dokumenti o protunarodnom radu, 103, 105.

U srezovima Irigu i Rumi izvršeno je na isti način misionarenje ustaša. Jedan veći broj svjedoka je iskazao, da su se iriški i rumski Srbi sve do januara 1942. branili da ne pređu na katolicizam. Međutim, januara te godine počela su masovna hapšenja Srba pod izlikom, da su komunisti. Ustvari, hapšenja su uslijedila, da se narod prisili da pređe na katolicizam. Uhapšeni su bili u zatvorima mučeni na sve moguće načine, a onda im se preporučivalo, da pređu na katolicizam, jer će samo tako olakšati svoju sudbinu. I doista, one koji su obećali da će preći, puštali su odmah kućama. Takvi su onda stali nagovarati one koji još nisu bili uhapšeni, djelujući na njih svojim teškim i jezivim doživljajima u zatvoru, kao i prijetnjama, koje su još crnju sudbinu proricale za sve još preživjele neprelaznike Srbe. Takvi oslobođeni Srbi morali su na zborovima, koje su sazvale ustaše, narod pozivati na prelaženje u rimokatoličku crkvu, obećavajući im ravnopravnost s ostalim hrvatskim građanima. U protivnom slučaju bilo je u izgledu iseljenje, a to znači u logore i onda neizbježna smrt, ili u najsretnijem slučaju prebacivanje u Srbiju. U sreskom načelstvu nalazili su se već štampani obrasci molbi, koje su prijelaznici samo potpisivali.[197] U njima se podvlači, da prijelaznik prelazi na katolicizam iz dubokog uvjerenja i dragovoljno ni od koga prisiljen. Kad su u tim srezovima pobili ili protjerali pravoslavne svećenike, onda su crkve zapečatili, a prije toga su ih opljačkali. Naročito su staradali fruškogorski samostani sa svojim znamenitostima. U iriškom srezu počele je katoličenje već ljeti 1941., a jeseni iste godine se nešto više Srba javilo za prijelaz. Najprije su same ustaške vlasti utjecale na sve moguće načine, naročito prijetnjama, a onda je preuzeo misiju jedan zagrebački svećenik, da dovrši započeti ustaški posao. Za vrijeme njegovog misionarenja, odvedeno je 14 Srba iz Rivice i dotjerano u iriški zatvor. Poslije toga su savjetovali porodice odvedenih, da u njihovo ime i svoje potpišu očitovanje za prijelaz na rimokatolicizam.[198]

Već iz izloženoga moglo se vidjeti da je uistinu ovo katoličenje bilo prisilno, ne samo u onim slučajevima, kad su za katoličenje istupale ustaške vlasti, nego i inače. Sami svećenici, ustaše ili njihovi simpatizeri, bili su pravi poticatelji u najvećem broju slučajeva na prisilno katoličenje. Oni, takozvani objektivni i neutralni pastorizatori, primali su ovakve štampane molbe, dobro znajući pod kakvim uslovima se one podnose, i nisu smatrali da se takva prelaženja kose sa kanonima 1351. Jasno je bilo, da je famozni Odbor trojice, koji je izabrao episkopat na svojoj konferenciji novembra 1941., bio ustvari jedna formalna kamuflaža tobožnje zakonitosti u ovom delikatnom pitanju. Da je to uistinu bila jedna obmana, vidi se i po postupcima dvojice biskupa, koji su potpisali spomenutu rezoluciju i birali dotični Odbor trojice biskupa, kojima je bilo stavljeno u dužnost da kontroliraju čitav proces katoličenja.

Vlado Popović, trgovac iz Laktaša, općina Klašnica, srez banjalučki, izjavio je na saslušanju, spreman da se zakune na svoj iskaz, o biskupu Gariću, da je na njega utjecao, da pređe na katolicizam. Vlado Popović bio je još od ranije u prijateljskim odnosima sa biskupom fra Jozom Garićem. Iz njegovog iskaza vadimo doslovno odgovarajući pasus:

[197] ADK.

[198] ADK. O katoličenju u Srijemu vidi: Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941—1944. knjiga 2. Srem. Sveska 1. Novi Sad 1946., 103—119.

»Još za vrijeme moga boravka u selu Laktašima općina je pozivala nas Srbe javnim proglasima da svi pređemo na rktu vjeru, obećavajući nam da ćemo onda uživati ista prava kao i Hrvati. Poznato mi je, da je tada iz Laktaša podnijelo molbu za prijelaz na rktu vjeru nekoliko srpskih porodica, možda najviše 3—4. Jednoga dana u mjesecu augustu 1941. došao je mojoj kući u Laktaše lično banjalučki biskup Garić, sa svojim sekretarom fra Krunom Šarićem i grkokatoličkim svećenikom Vlatkovićem. Ja sam ih lijepo primio, uveo u svoju trpezariju i počastio kafom. Nakon kraćeg vremena i običnog razgovora, ustao je fra Kruno Šarić i zamolio me da s njime pođem u posebno odjeljenje, jer da mi ima nasamo nješto povjerljiva saopćiti. Ja sam sa Šarićem otišao u drugu sobu i on mi je tada ponudio da pređem na rktu vjeru. Šarić mi je dalje u razgovoru obećao u tom slučaju svaku potporu biskupovu i hrvatskih vlasti, te da će mi se ići u svemu na ruku i da ću biti zaštićen i uživati sva prava kao najbolji Hrvati. Još mi je rekao da oni naročito žele, da baš ja, kao ugledni Srbin u ovom kraju i predsjednik općine, pređem na katoličku vjeru. Ja sam se izgovarao, da to ne mogu nikako učiniti, pogotovo jer je moja žena kćerka srpskog svećenika, a djeca su mi odrasla i u višim školama, pa ne bi odobrila ovaj moj korak. Fra Šarić mi je na rastanku savjetovao da se još predomislim. Poslije toga je biskup Garić sa svojom pratnjom napustio moj dom i otišao u Banju Luku. Tri dana nakon toga došao je k meni tadašnji kotarski predstojnik iz Banja Luke, da mi savjetuje da pređem na katoličku vjeru. Ja sam ga odbio i pri tom iznio iste razloge kao i Šariću. Poslije toga nekoliko puta me je nagovarao na prijelaz i tadašnji općinski načelnik Mato Latundžija, ali sam i njega svaki put odbio«.[199]

Mnogi su bili iznenađeni, da je biskup Garić mogao poći tragom nadbiskupa Šarića, koji je u svom prozelitskom djelovanju nastojao, da za svoj ovčinjak pridobije mnogu muslimansku i pravoslavnu dušu. Bili su i odviše iznenađeni, da to Garić čini po želji vlasti, a tobože iz prijateljske naklonosti, da spase glavu upornom pravoslavcu. Biskup Garić je od ranije uživao glas čovjeka, koji podržava lijepe tradicije starih franjevačkih ujaka, koji su umjeli da se svojom snošljivošću prilagode ostalim inovjernim zemljacima. Međutim NDH je otkrila, da je to bila jedna obmana i da je i fra Jozo Garić, ma da je već prešao sedamdesetu, bio na ravnoj nozi sa svom onom ustaškom mlađarijom iz bosanskih i hercegovačkih samostana. Već prvi dani NDH pokolebali su i među Srbima kao i među ostalim hrvatskim rodoljubima nekadašnji dobri glas biskupa Garića. Jer, uporno se tvrdilo da je i biskup Garić posredno odgovoran za smrt episkopa Platona, koga je uvjeravao, da mu se ništa ne će dogoditi poslije Garićeve intervencije kod dr. Gutića. Međutim lakovjerni episkop Platon, koji je svoju nadu polagao u autoritet i bratski odnos prema biskupu Gariću, platio ju je svojom glavom. Izvještaj prote Jovana Davidovića, inače sudskog tužioca iz Banja Luke, upućen Svetom arhijerejskom sinodu (20. VI. 1941.) ukazuje na dvoličnost i beznačajnost biskupa Garića, ili u najmanju ruku, na njegov nedovoljno energičan stav prema zločincu Viktoru Gutiću, s kojim je uostalom održavao vrlo prisne odnose, dok je ovaj najstrahovitijim terorom zastrašio srpski živalj ovog dijela Bosne.[200]

[199] ADK.

[200] ADK.

Čitav niz podataka govori, da biskup fra Jozo Garić punim srcem učestvuje pri svim ustaškim svečanostima, zalažući se i svojim autoritetom i svojom suradnjom na utvrđivanju ustaškog režima. Njegova suglasnost s ustaškim načelima i poglavnikom Pavelićem došla je naročito do izražaja pri blagoslovu temelja novog Hrvatskog doma u Banja Luci (27. VII. 1941.). Tada je i on, pored zloglasnih ustaša dr. Gutića i poglavnikovog povjerenika župnika Brala, održao govor, prožet ustaškim duhom i žarom.[201] Nije onda čudo, da su fra Jozu Garića slavili ustaše i njime se ponosile u svakoj prilici, koja im se za to ukazivala. Kad je fra Garić slavio pedesetogodišnjicu svoje svećeničke službe, istakla je ustaška štampa, govoreći o načelima biskupa Garića, da se »nalazi u prvim borbenim redovima hrvatskog naroda u njegovim najtežim danima. Čuvati narodne svetinje, braniti njegove probitke, jačati hrvatsku misao, potpomagati borbu hrvatskog naroda, jesu načela koja si je postavio u svom radu biskup Garić.«[202] Kad se zna, šta su ustaški novinari smatrali borbom hrvatskog naroda, i kakve su Hrvate smjeli slaviti i veličati, onda je sigurno da je fra Jozo Garić bio sav i čitavom dušom uz ustaški pokret, — otkrivši se u novim prilikama i poveden općim tadašnjim uvjerenjem, da se sada 1941. rješava srpski problem za hiljadu godina, kako je to njihov gospodar spremao čitavoj Evropi.

Kao što je biskup Garić vršio prozelitsku misiju u Banja Luci, tako je to od prvih dana NDH svojim autoritetom, pa i ličnim zalaganjem, činio i đakovački biskup Akšamović. Pokazano je, kako se u đakovačkoj dijecezi pojavio prvi letak, štampan u biskupskoj štampariji, koji je kao »Prijateljski savjet« imao djelovati na pravoslavne Srbe, da pređu na katolicizam, ako žele spasiti sebe i svoja imanja. Osim toga, iz spomenutih iskaza pojedinih srpskih izbjeglica moglo se vidjeti, kakve su metode upotrebljavane, koje su pripravljale predhodnu fazu »psihologijskoga temelja« za prelaženje. U pojedinim mjestima zapadnog Srijema nije se dopuštalo Srbima koji nisu prešli na katolicizam, da svetkuju praznicima. Kad su protivno ovim naređenjima pojedini Srbi radili, tada su se ustaše razmilili po poljima i njivama i koga bi u radu zatekli, ponajprije bi ga pretukli, a onda otjerali kući. Kod takve se prilike »savjetovalo«, da pređu na katolicizam, pa im se ne će više ništa dogoditi. U selo Neštinu ustaše su ušli u noći u pet srpskih kuća, pa su puškama i štapovima natjerali seljake, da potpišu molbe za prijelaz. Kad su se pojedinci požalili velikom županu dr. Elikeru, bili su kasnije zatvoreni, što su se usudili da se obraćaju velikom županu zbog terora. U zatvoru su ih gazili nogama, batinali, udarali kundacima, šamarali po zubima i nosu i mučili na sve moguće načine. Od toga batinanja jedan je od zatvorenika i umro. U zimu 1941. u selu Čereviću pokrenuo je akciju za katoličenje Marko Čorić, ustaški tabornik iz Beočina. Najvećim terorom nisu mogli prisiliti Srbe da se odazovu tome pozivu. Tada je Marko Čorić zatvorio stotinjak Srba i znatan dio premlatio, a dvojicu ubio. Kad ih je smekšao, pustio ih je kući da »dragovoljno« pređu na »pradjedovsku vjeru«.[203] Nema sumnje, da je biskupska kurija bila o svemu tome potpuno točno obaviještena. Jer ona je neprestano izdavala upute, kako treba postupati pri prelaženju, pa se sigurno informirala zbog čega je u tolikom broju prijavljeno i podnijeto molbi za prelaženje. Jedan od tih

[201] »Hrvatski narod« 28. VII. 1941.
[202] »Nova Hrvatska« 1. VIII. 1943.
[203] Iz arhiva Komisije za utvrđivanje zločina okupatora ... u Vojvodini.

akata govori nesumnjivo o punoj suradnji vlasti, ustaških i crkvenih pri tome poslu. Naročito, kad se ticalo masovnih prelaženja. Biskup Akšamović uputio je 29. XII. 1941. vukovarskom župniku akt o tom masovnom prelaženju. U tom aktu kaže se:

> *»Skupni prijelazi vrše se na temelju odluke nadležne kotarske oblasti, koja običaje prikupiti od područnih općinskih uprava veliki broj prijelaznika, više puta cijelo selo, pak sve te osobe popiše u jednom iskazu i za sve izdaje jednu odluku kojom se daje dozvola prijelaza i svjedodžba čestitosti.*
>
> Kad takva dozvola stigne župnom uredu, župni ured ubere svega 20 kuna crkvenih taksenih maraka. Na primjer, Dalj je imao oko 3.000 popisanih osoba i svega je platio 20 kuna.[204] Tako će činiti i Vukovar. Biskupski ordinarijat nije nadležan da na svoju ruku dispenzira od postojećeg zakona, a nije niti potrebito, kad je taksa minimalna.
>
> *Svakome župniku koji je prijavio masovni prijelaz daje se puno ovlašćenje za apsoluciju prelaznika od šizme i krivovjerja prema rimskom obredniku strana 82, za pojedinačne prijelaze isto tako dobivaju župnici ili upravitelji župa punu crkvenu jurisdikciju pro foro externo et interno, ali se svi slučajevi moraju prijaviti biskupskom ordinarijatu, da se ustanovi je li udovoljeno državnim i kanonskim (!) propisima za vjerozakonski prijelaz i da se prema tome dade klauzula odobrenja.* Svakom je župnom uredu dužnost da kod prelaznika prije apsolucije i primitka u katoličku crkvu ispita ispravno stanje bračne zajednice i da ustanovi, da li je potrebno utvrđivanje braka, pri čemu se mora paziti na one okolnosti, gdje nije moguće utvrđenje braka, pak se osobe primaju ograničeno pro foro civili. Sve ove vrste nijesu uključene u plaćanju crkvene taksene marke od 20 kuna, to su posebni slučajevi utvrđenje braka, i spadaju pod drugu plaćevnu tarifu. Isto tako osobe za prelaz pro foro civili ne mogu biti odriješene apsolucijom prema obredniku strana 32. *Nakon ovoga objašnjenja velečasnom ocu gvardijanu kao upravitelju župe daje se ovim puna crkvena jurisdikcija za propisno primanje prijelaznika u katoličku crkvu na cijelom području župe Vukovar. Ujedno mu se daje ovlašćenje, da može za liturgički obred ovlastiti misionara, koji je vršio vjersku obuku prijelaznika ili svojega u službi zamjenika.«*[205]

Daljnim katoličenjem u đakovačkoj dijecezi i dalje je rukovodio biskup Akšamović. 10. februara 1942. izvijestio je biskup Odbor trojice u Zagrebu u vezi s njegovim instrukcijama od 10. XII. 1941. Biskup izvještava, da su »časni oci misionari o. Stjepan Rade i o. Pavao Dodić 8. II. 1942. dovršili misionarski rad u vjerskoj pouci za prelaznike u župi Trnjani na području velike župe Posavje.« U sporazumu sa tim misionarima, biskup Akšamović ih je dalje poslao u selo Bršadin, gdje imade 220 kućanstava sa preko 1.200 osoba, koje »žele« preći u rktu vjeru. U selu Pačetinu, na području župe Tordinci, nedaleko od Bršadina, mnogi su se prijavili za prijelaz i taj broj je svaki dan rastao sve više. Kao vrlo uspješnom misionaru biskup je podi-

[204] Kako su te takse ranije onemogućavale siromašnijima da podnose molbe za prijelaz, to je nadbiskup Šarić intervenirao kod državnih vlasti, da se ukine taksa od 500 kuna, koja se imala plaćati gradskoj općini na ime prijelaza. Vjerovali ili ne, u objavi ove nadbiskupove intervencije, »nadbiskup je to učinio zato, što to dira u slobodu savjesti i u slobodu vjerskog opredjeljenja.« (»Katolički tjednik« 7. IX. 1941.). Ustvari, nadbiskupu i ostalim prozelitima bilo je pred očima samo to da se uklone i najmanje zapreke za prelaženje, kako bi što brže i što veći broj pravoslavaca prešao u ovčinjak katoličke crkve. Dakle, upravo zavodničko sredstvo za atak na slobodu savjesti i vjerskog opredjeljenja.

[205] Iz arhiva Komisije za utvrđivanje zločina ... u Vojvodini.

jelio novu crkvenu misiju i sakramentalnu jurisdikciju ocu Dodiću, da u dva označena sela izvrši vjerozakonski prijelaz. »Da li će to časni otac izvršiti *skromno ili svečano,* neka se posavjetuje sa nadležnim g. podžupanom velike župe Vuka«, savjetuje biskup Akšamović. Nadalje biskup izvješćuje da se i u selu Trpinji prijavio veliki broj za prijelaz u rimokatoličku crkvu, u kojoj ima 500 obitelji sa približno 2.200 osoba. Svi su oni »r a s p o l o ž e n i da pređu u svetu rimokatoličku crkvu«. Jednako i susjedno selo Bobota, koje je isključivo srpsko, imade oko 570 kuća, sa 2.920 osoba. Veliki dio ovih žitelja već je prijavio kod nadležnih državnih vlasti svoje prijelaze pa biskup Akšamović daje crkvenu misiju i sakramentalnu jurisdikciju za ta dva označena sela prokušanom majstoru misionaru ocu Stjepanu Rade. I njemu je ostavio, da se posavjetuje sa velikim županom, da li će prijelaz izvršiti »skromno ili svečano.« Biskup je u aktu još izložio, kako su područni župnici dužni da stave misionarima na raspoloženje sve potrebne stvari i da im budu u svemu na ruku. Biskup je o svemu tome izvijestio pored zagrebačkog biskupskog Odbora, *još i podžupana župe Vuka,* spomenute misionare i župne urede u Vukovaru i Tordincima.[206] Nekoliko dana poslije toga, 14. II. 1942., šalje biskup Akšamović akt župniku u Vukovaru, gvardijanu Dioniziju Andrašecu, u kome mu saopćuje kako će spomenuti misionari u sporazumu sa nadležnim župnim uredom prilagoditi pravoslavne crkve za katoličke obrede. Jasno je dakle, da je biskup Akšamović, ustaškim nasiljem oduzete pravoslavne crkve, čiji su svećenici bili pobijeni ili protjerani, pretvarao u katoličke. Evo teksta s njegovog originalnog dokumenta:

»Budući ni u jednom selu za koje su poslati oci misionari u vukovarski kotar ne postoji katolička crkva niti ima ikakvih liturgičkih crkvenih stvari, to se ovim ovlašćuju oci misionari da svaki u svojem mjestu u sporazumu sa nadležnim župskim uredom i u suradnji sa žiteljima odnosnog mjesta grčko-istočne vjere, koji su se prijavili za prijelaz u rimokatoličku crkvu, *pristupe prigodom pouke u vjeri preuređenju grčko-istočne crkve, u crkvu katoličku,* tako da bude sposobna za katoličke obrede, osobito za čitanje svete mise. U tu svrhu ikonostas se imade ukloniti, a za slučaj nemogućnosti, imade se ispred ikonostasa postaviti provizorni oltar za služenje svete mise. Sve stvari, koje se imaju ukloniti iz crkve neka se spreme na dolično mjesto. Potrebite crkvene stvari za služenje svete mise neka se ovim misionarima predadu iz župske crkve, tako da im se omogući služenje svete mise svaki dan u onome selu, gdje se obavlja vjerska obuka. Svaka se crkva prije uporabe mora blagosloviti skromnim blagoslovom za javne bogomolje, kako je to u obredniku označeno. Blagoslovljena voda može se donijeti iz župske crkve i čuvati u prostoriji gdje se ne smrzava. Za slučaj da se u kojem selu ne bi mogla provesti adaptacija crkve za katoličke obrede, neka se od nadležne kotarske oblasti ishodi dozvola za uporabu školskih prostorija odnosnog sela«.[207]

Treba podvući činjenicu, da se sve to dešavalo u vrijeme, kad se već znalo, da se Pavelić odlučio priznati pravoslavlje pod nacionalnim hrvatskim vidom.

Dakako paralelno s tim teklo je na sve strane ustaško pripravljanje »psihologijskog temelja« za prelaženje. Podžupan velike župe Vuka dr. Luka Aždajić bio je desna ruka biskupa Antuna Akšamovića i njegovoj prozelitskoj akciji. Najstrašnije

[206] Iz arhiva Komisije za utvrđivanje zločina okupatora... u Vojvodini.
[207] Iz arhiva Komisije za utvrđivanje zločina okupatora... u Vojvodini.

je bilo saznanje onih Srba, koji su ostali postojani u svojoj vjeri, da je biskup Akšamović na ovaj način otimao pravoslavne crkve, koje su bile vezane uspomenama na njihove djedove i pradjedove. Njima se crkva otimala, a da ih se nije pitalo kao nekadašnje vlasnike za pristanak. Svima je bilo jasno, da se je i dr. Akšamović suglasio sa ustaškim zločincima, koji su stavili Srbe van zakona, i da je otete pravoslavne crkve, kao oglašene za res nullius, naprosto proglasio za svojinu rimske crkve. Misionari biskupa Akšamovića bili su za svoj posao katoličenja nagrađeni još zasebnom državnom pomoći od tri hiljade kuna, koju su ustaške vlasti odredile 21. XI. 1941. Pored toga gvardijan Dionizije Andrašec bio je još i naročito velikodušan prema svojoj subraći misionarima, pošto ih je za njihov uspješan rad darivao raznim pokućstvom i stvarima potrebnim u kući i to od onoga, što je on najprije uzeo za svoj samostan na dražbama opljačkanih srpskih i židovskih stvari.

Akšamovićevi misionari striktno su se pridržavali njegovih uputa i pretvarali pravoslavne u katoličke crkve. Oni su nastojali da iz srpskih crkava uklone sve što bi podsjećalo na pravoslavlje, kako bi svoju novu pastvu što brže približili, barem na ovaj vanjski način katolicizmu. Pravoslavne Srbe je naročito boljelo, što su oci misionari odlučili da uklone stari i lijepi ikonostas. Kad su im prelaznici to prigovorili, misionari su pozvali dva autoriteta i ustaška ideologa, fra Dionizija Andrašeca i spomenutog već ustašu katehetu Silvestra Zubića, koji su ustanovili, da je temeljni okvir ikonostasa natruo, pa da ga radi toga treba ukloniti sa njegova dosadašnjeg mjesta. Da bi se i sa vanjske strane ubrzalo izjednačavanje razlika između pravoslavnih i katolika, ustaške su vlasti zakonskom odredbom od 4. XII. 1941. ukinule julijanski kalendar na području NDH. I dosljedno tome, zabranile slavljenje pravoslavnih praznika, koji bi padali u dane, kad se oni ne slave i kod katolika. U točki drugoj ove zakonske odredbe se kaže, da taj kalendar ne može više vrijediti ni u crkvi.[208]

Da bi se pred stranim svijetom i njemačkim protestantima, koji su popreko gledali na ovo ustaško misionarsko otimanje duša i masovno ubijanje savjesti, prikazala stvar u drugom svijetlu ovo misionarenje, trebalo je svom protestantskom protektoru baciti prašine u oči sa ustanovljavanjem takozvane Hrvatske pravoslavne crkve. Međutim, i poslije toga, akcija za pokatoličavanje nije prestajala. Štoviše, i poslije govora, koji je održao Pavelić u ustaškom saboru, kada je dodirnuo vjersko i crkveno pitanje, pred poslanicima i diplomatskim korom osovine, izjavio je, da NDH nikako ne nastoji da pravoslavne prevede na katoličku vjeru, pošto je prelaženje pušteno svakome na volju. Ne samo da se nije sada trgnuo niži kler, fratri i drugi brojni svećenici, koji su više iz ustaških razloga radi pohrvaćivanja agitirali za prelaženje, nego ni biskup Akšamović.

Na zimu 1941. u jeku akcije za katoličenje, natjerani raznim prisilnim mjerama izjavilo je oko 300 Srba iz Mirkovaca da će preći u rimokatolicizam. Kad je objavljen govor zločinca Pavelića i njegov se govor rasturio u narod u obliku brošure »Poglavnik Saboru i Narodu«, Srbi su uobrazili da mogu ostati u svojoj vjeri, pa su se ustezali da izvrše prelaženje. Vinkovački sreski poglavar videći njihovu upornost da ostanu pravoslavni i da se ne odlučuju na prijelaz, pozvao je nekolicinu uglednih seljaka iz Mirkovaca. Ovdje, kod sreskoga poglavara već su bili po istoj stvari pozvani i Srbi iz Srijemskih Laza. U kancelariji nalazio se srijemski krvnik Tolja,

[208] »Narodne novine« 4. XII. 1941.

a pored njega i đakovački biskup Akšamović. Uz asistenciju ovih ustaških koljača održao je đakovački biskup Akšamović propovijed o »pradjedovskoj vjeri«[209] kao i o onima, koji su krivi, da je došlo do rascjepa u crkvi. Biskup im je obećao, da će im poslati mirnog i taktičnog kapelana, koji će izvršiti prijelaz. Ovu biskupovu propovijed, koja je zacijelo išla za tim, da razbudi kod pravoslavaca uvjerenje u potrebu prelaženja kao i da izazove dragovoljnu odluku za taj postupak, pomogao je ovu biskupovu taktiku krvnik Tolja, koji je prijetio, da će svi odreda iskusiti posljedice, što nisu održali svoju riječ za prijelaz na katolicizam. Dakako, brzo poslije toga zajedničkog misionarskog rada biskupa Akšamovića i sreskog predstojnika zlikovca Tolja, došao je u Mirkovce kapelan i izvršio »dragovoljni prijelaz: mirkovačkih Srba na katolicizam.[210]

Koliko je bila neiskrena i jezuitska izjava poglavnika u Saboru, vidi se po tome, što su je tako shvatili i svi ostali agitatori za prelaženje na katolicizam. Marta 1942. došla je jedna deputacija vukovarskih Srba, koju je predvodio Sava Pejić, gvardijanu franjevačkog samostana Dioniziju Andrašecu, da ga umoli, da obustavi daljnje katoličenje pravoslavaca, jer je Pavelić u to vrijeme dao već izjavu, da će se donijeti zakon o hrvatskoj pravoslavnoj crkvi. Na to je gvardijan odgovorio da je poslije rečene poglavnikove izjave bio u Zagrebu radi dobijanja informacija o daljnjem radu u vezi sa katoličenjem. Od nadležnih je zatražio instrukcije, da li da obustavi katoličenje ili da dalje nastavi sa dosadašnjim radom. *U ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja rečeno mu je, da je izjava poglavnika Pavelića u Saboru u pogledu priznanja pravoslavne vjere data samo radi inostranstva i diplomatskih predstavnika, da bi se prikazalo kao da nema nikakvog nasilja kod prelaženja iz pravoslavne u rimokatoličku vjeru.*[211] Gvardijan je još izjavio i to, da mu je u ministarstvu rečeno, da odnosna izjava poglavnika nema nikakve važnosti i utjecaja na samu akciju katoličenja i da će ostati onako, kako su to odlučili doglavnici, ministri, dr. Mile Budak i dr. Mirko Puk. Tom prilikom gvardijan je podvukao deputaciji, da bi u slučaju povlačenja molbi i njihovog odustajanja katoličenja mogli takvi ljudi doći u veliku neizvjesnost; šta bi im se moglo dogoditi u pogledu života i njihove imovine.

[209] U svrhu agitiranja za »pradjedovsku vjeru« imala je da posluži i brošura »Povratak vjeri otaca« koju je izdalo zagrebačko Sveto-Jeronimsko društvo. U toj brošuri ima i ova misao, puna mržnje i prezira prema srpstvu i pravoslavlju: »Bilo je nerazumnika, koji su htjeli Hrvatima grčko-istočne vjere narinuti sramotni i ponižavajući naziv Srba. Ime Srbin u našem narodu je sramno i ponižavajuće. Prema tome nijedan Hrvat, makar koje vjere bio, ne će da se naziva tim imenom. Sada, kada je propala velikosrpska pravoslavska promičba preko svećenika, trgovaca i učitelja, hrvatsko pučanstvo grčko-istočne vjere vraća se vjeri davnih pređa i traži pristup katoličkoj crkvi.« (Idem, 5—6). God. 1942., dakle poslije osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve u NDH pomagao je sasvim otvoreno akciju misionarenja biskupa Akšamovića njegov župnik u Sotinu, Msgr. i začasni komornik Njegove Svetosti Pape, dr. Vilko Anderlić. Njegova brošura »Prelaz grčkoistočnjaka u rimokatoličku vjeru« objavljena je u II. izdanju u Vukovaru 1942. Jedan rijetko odvratan jezuitsko-frankovački pamflet ima zadatak da pokaže kako se Srbi uistinu vraćaju pradjedovskoj vjeri. »Pa ako se sada grčkoistočnjaci nakon dvije i tri stotine godina vraćaju u rimokatoličku Crkvu, zar nemaju pravo oni, koji kažu, da se ti ljudi vraćaju svojoj djedovskoj vjeri i svojoj djedovskoj krvi? *Nije to dakle nečastan pokret i nije to nečastan korak, to je — prst Božji...*« Msgr. i začasni kanonik Njegove Svetosti traži da se svi oni, koji to sprečavaju, smatrajući da je to takozvano vraćanje vjeri djedova čista politika, moraju prijaviti vlastima »jer slobodu savjesti treba da imaju i oni, koji se hoće vratiti vjeri i svom rodu!« (13—14).

[210] Iz arhiva Komisije za utvrđivanje zločina okupatora... u Vojvodini.

[211] Iz Arhiva Komisije za utvrđivanje zločina okupatora... u Vojvodini. — Zakonskom odredbom od 3. aprila 1942. osnovana je Hrvatska pravoslavna crkva. Osim gornjih spomenutih razloga, o kojima je tako iskreno vukovarskim Srbima rekao gvardijan Andrašec, ova je crkva imala još da posluži kao sredstvo za odnarođivanje Srba, koji su ostali uporni u pravoslavlju ne

Koliko je prozelitska akcija biskupa Akšamovića bila efikasna vidi se još i po tome, koliko je pravoslavnih crkava ovaj prozelita, odnosno njegovi misionari, po njegovim ovlašćenjima i suglasnostima ustaških vlasti, pretvorio u katoličke crkve. Pri Hrvatskom državnom muzeju u Zagrebu bila je na proljeće 1942. osnovana Komisija za primanje crkvenih stvari grčkoistočnih crkvi. Ova se Komisija, u kojoj se nalazio i direktor muzeja Vladimir Tkalčić, koji je svojim ne samo naučenjačkim nego i rodoljubnim staranjem uveliko pridonio, da su se mnoge dragocjenosti iz opljačkanih crkava otkrile, spasile i sačuvale u zagrebačkom muzeju sve do oslobođenja, naročito starala za crkve u dijecezi đakovačkog biskupa. Biskup Akšamović odgovorio je 8. VI. 1942. (br. 2733) na pitanja dotične Komisije. Biskup izvješćuje, da pokretnine bivših grčkoistočnih crkvi, koje su pretvorene u katoličke crkve, ukoliko spadaju u inventar istih crkava, još nisu službeno preuzete od državne vlasti, kojoj je Ured za ponovu svojevremeno predao na čuvanje. One stvari, koje je novi župski Odbor katoličke župske uprave trebao za liturške svrhe, zadržao je i obavio primopredaju u obliku zapisnika sa mjesnom općinom pod nadzorom i po odobrenju nadležne sreske vlasti. Biskup Akšamović predlaže Komisiji, da pregleda ove stvari, koje su nove katoličke crkve prisvojile od bivših pravoslavnih, i da odvoji za muzej one predmete, za koje smatra da su od historijske vrijednosti. Obavještavajući Komisiju kako da se administrativno taj posao svrši, daje biskup na kraju spisak srpskih crkava, koje su pretvorene u katoličke, dakako njegovim odobrenjem i punom suglasnošću.

»I. Bračevci — kotar Đakovo; *neke stvari, vlasništvo ove crkve, nalaze se u spremištu Stolne crkve u Đakovu.*

2. Majar — kotar Đakovo, Sve stvari nalaze se kod župskog odbora.

3. Paučje — kotar Đakovo, i Veliko Nabrđe, kotar Đakovo, obadva sela pripadaju u župsku ispostavu, kojoj je sjedište u Levanjskoj Varoši. Stvari se nalaze kod istih crkava.

4. Dopsin — kotar Osijek. Stvari se nalaze kod iste crkve. Ovo selo pripada župskoj ispostavi u Sokolovcima, kotar Osijek.

5. Tenje, — kotar Osijek, *grčko-istočna crkva srušena.* Sa stvarima je raspolagala nadležna kotarska oblast.

6. Dalj — kotar Osijek. Grčko-istočne crkve i zgrade su bile pod upravom posebne uprave i pod nadzorom nadležne kotarske oblasti.

7. Markušica — kotar Vukovar. Stvari odnosne crkve nalaze se kod novog župskog odbora.

8. Kapelna — kotar Donji Miholjac. Stvari se nalaze kod tamošnjeg župskog odbora.

9. Kućanci — kotar Doljnji Miholjac. Stvari se nalaze kod tamošnjeg crkvenog odbora.

10. Budimci i Poganovci — kotar Našice, zajednička župska ispostava sa sjedištem u Budimcima. Stvari se nalaze kod župskog ureda.

11. Bijelo Brdo — kotar Osijek. Stvari se nalaze kod župske ispostave, kojoj je sjedište u Sarvašu.

12. Borovo Selo — Kotar Vukovar, župska ispostava sa sjedištem u Vukovaru. Stvari se nalaze kod novog župskog odbora.

13. Trpinja — kotar Vukovar, župska ispostava još nije osnovana, ali je *crkva pretvorena u katoličku crkvu.* Tamošnja općinska uprava će znati

htijući preći na katolicizam. Cio istorijat o tome problemu kao i njeno djelovanje u NDH prikazan je u »Glasniku« pravoslavne crkve 1946., br. 4, 52—56.

gdje se stvari nalaze. U ovu župsku ispostavu spada i Bobota. Stvari se nalaze u ovoj crkvi.

14. Pačetin i Bršadin, župska ispostava nije osnovana. Tamošnji župski uredi znati će gdje se stvari nalaze.

15. Čepin — kotar Osijek. *Župska crkva srušena,* a stvari te grčkoistočne crkve nalaze se kod novog župskog odbora.

16. Martinci Čepinski — kotar Valpovo. Stvari se nalaze kod župskog odbora.

17. Trnjani — kotar Brod. *Crkva srušena,* a općina u Trnjanima će znati za tamošnje stvari.

18. Klokočevik — kotar Brod. *Crkva srušena.* Općina u Trnjanima će znati za tamošnje stvari.

19. Topolje — kotar Brod (Topolje Nove). *Crkva srušena.* Za stvari će znati općinska uprava u Garčinu.

20. Brod na Savi. *Crkva srušena.* Kotarska oblast će znati za tamošnje stvari«.[212]

Ovo nekoliko podataka nedvosmisleno govori, kako je u đakovačkoj dijecezi vršeno katoličenje, kako su pojedine crkve rušene, a njihove stvari djelimično preuzimane od novih prekatoličenih uprava, a neke je stvari uzela i đakovačka katedrala, i koje su sve pravoslavne crkve pretvorene u katoličke sa nesumnjivim znanjem i odobrenjem đakovačkog biskupa. Kolikim su i kakvim uvjerenjem i kakvim kanonskim uslovima, potrebnim za valjano kanonsko prelaženje, a da ne ispitujemo, sa kakvim potrebnim znanjem prelazili i pojedinci i skupine na katolicizam, bit će jasno svakome tko povjeruje ovim vjerodostojnim izvorima iz kojih su crpeni spomenuti podaci. Ostavljamo i Rimskoj Kuriji i Propagandi, da ocijene da li je Kanon 1351 pozlijeđen ili nije. Za nas taj problem poslije svega ovoga ne postoji. Još će nekoliko primjera prozelitske akcije, kojoj je stalno predhodio teror kao uvod u potrebne »psihologijske osnove«, dati još širi pogled u taj masovni atak na slobodu savjesti, u ta masovna ubojstva savjesti, koja sasvim paralelno idu sa masovnim klanjem ustaša, i daju im jedno vanredno psihološko naličje kod kojih sudjeluju i sami vođe katoličke crkve u NDH, kao što to pokazuju poznati slučajevi dvojice biskupa, Garića i Akšamovića.

Međutim, potrebno je da se još samo časak zadržimo na primjerima iz đakovačke dijeceze, rukovođenima i ustaškim i crkvenim vlastima.

Pred Anketnom komisijom u Vukovaru bio je saslušan 24. V. 1945. fra Kornelije Gorše, slovenački franjevac, koji je iz koncentracionog logora u Rajhenburgu u Sloveniji došao u NDH i dobio zaposlenje u Vukovaru. On je dao zanimljive podatke o katoličenju u njegovoj novoj župi, u kojoj je i on vršio pastorizaciju. U kancelariji župskog ureda primjetio je već 1941., da su stizale pojedinačne molbe pravoslavaca, da pređu na katolicizam. Zainteresiran za motive zbog kojih su Srbi podnosili molbe, saznao je od molitelja da su jedni bili primorani učiniti to što

[212] Akt je zaveden u Arhivu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu pod: IV, 26, 510. 1942. — U vezi sa rušenjem pravoslavnih crkava u NDH — treba reći da se tim poslom bavila jedna specijalna ustaška ustanova. »Ured za rušenje pravoslavnih crkava« prestao je sa svojim funkcijama poslije osnivanja hrvatske pravoslavne crkve. Na čelu toga ureda bio je dr. Dujmović »bivši potpukovnik i bivši povjerenik u Glavnom ustaškom stanu.« Kako se i poslije toga i dalje rušilo Glavni ustaški stan izdao je zabranu (V. T. 464-1942.) što se vidi iz akta Ustaškog stožera Velike župe Vuka (23. IV. 1942., br. 923-42) svim ustaškim logorima, a potpisanu od stožernika Velike župe Vuka. Došena. (Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina... u Vojvodini).

su mislili, da će spasiti sebe i porodicu, zanatlije da im se ne oduzme pravo rada, državni penzioneri, da im se ne oduzmu najnužnija sredstva za život, pogotovo, kad je to od njih tražila i ustaška vlast. I on je razumio da je akt ministarstva pravosuđa od 30. jula 1941., kojim se suglasio i nadbiskup Stepinac, imao za cilj, da što više Srba pređe na katolicizam sa tendencijom, da ih tako onda prikažu kao Hrvate. Pogotovo treća točka te okružnice, koja govori, tko sve nije poželjan da bude primljen, (inteligencija i bogatiji ostali svijet, zanatlije i seljaci), uvjerila ga je »da se vlada boji, da bi takva lica iako bi prešla na rimokatoličku vjeru, možda vodila potajnu agitaciju protiv navedene tendencije vlade, (tj. da se s prelaženjem na katolicizam odriču i srpstva i da time eo ipso postaju Hrvati).« Osim toga je razumio, da se to katoličenje imalo voditi preko upravnih i ustaških vlasti, o čemu tako jasno govori druga točka ove vladine okružnice, koju je nadbiskup Stepinac objavio i u svome »Katoličkom listu.« I ovo, kao i samo sprovođenje ovog vladinog naređenja, jasno je pokazalo, da je u svemu postojala uska povezanost ustaških i upravnih vlasti, kao i tendencija vlade i crkve u vezi s ovim katoličenjem. A crkvene su vlasti ne samo tolerirale tu suradnju, nego su je i same tražile, kako to pokazuje ogroman broj primjera najraznovrsnijih slučajeva. Jednako i ostala akta, koja su u vezi sa katoličenjem stizala na župsku upravu iz đakovačkog ordinarijata, o kojima je bilo već naprijed riječi, bila su dovoljno uvjerljiva, da su mogla uvjeriti ovog slovenskog franjevca o sredstvima i ciljevima takvog katoličenja. Fra Kornelije Gorše govori i o masovnom prelaženju jednako iskreno kao i izvještaj biskupa Akšamovića biskupskom Odboru trojice u Zagrebu. Jednom su pozvali ustaše Srbe u pravoslavnu crkvu, da im se tamo održi propovijed za prelaženje ali se mali broj odazvao. Nato su pozvani u franjevačku crkvu, gdje su se održavali agitatorski govori za prelaženje. Međutim i tu se mali broj odazvao. Da bi ih ipak predobili za svoju agitaciju, gvardijan Andrašec je onda držao i prelaznicima kao i još neopredijeljenim propovijed u »Katoličkom domu«. Gvardijan je vršio i prijelaze. Ma da je fra Kornelije u svojem iskazu bio veoma škrt i nastojao je sve da protumači sa strane crkvenih propisa, koji za njega nisu bili pozlijeđeni, morao je priznati, da je između gvardijana Andrašeca i podžupana Aždajića, koga tereti ne mali broj svjedoka za nasilno katoličenje, postojao vrlo prisan kontakt. Štoviše, podžupan je zalazio i u samostan, gdje je raspravljao sa gvardijanom, no on navodno ne zna o čemu se govorilo, »jer sam se ja redovno sklanjao kad bi tkogod od državnih vlasti dolazio. *Isto znam, da su dolazili i pojedini ustaški funkcioneri u samostan te konferirali sa gvardijanom, no isto ne znam o čemu se govorilo iz gore navedenog razloga.* Dodajem, da sam se koji puta obraćao na gradskog senatora Peića radi objašnjenja kakvoga propisa u stvari prijelaza.«[213]

Veoma porazan sud o svome biskupu dru Akšamoviću u vezi sa nasilnim katoličenjem dao je biskupov štićenik dr. Đuka Marić, doktor iz Orientalnog instituta u Rimu, duhovnik okružja križara i križarica u Đakovu, a za NDH i ustaški satnik-dušobrižnik i veoma gorljivi propagator ideja novog poretka i ustaških načela, za koja se on svom žestinom na svakom mjestu zalagao.

Dr. Marić je također po naređenjima svoga biskupa učestvovao u prisilnom katoličenju Srba. Kad je poslije oslobođenja Jugoslavije dopao ruku narodnih vlasti,

[213] Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora... u Vojvodini.

priznao je na saslušanju 12. II. 1946., kako ga je na taj misionarski posao prisilio biskup Akšamović.

»Ovim izjavljujem da sam i ja zajedno sa svojim prijateljem i kolegom Stjepanom Bogutovcem *bio primoran* od svoga biskupa Akšamovića da idem kao misionar u pravoslavna mjesta Paučje i Čenkovo, da ondje obavim obuku i obred prijelaza *svih stanovnika toga mjesta u roku od jednog tjedna.*

Negdje polovicom mjeseca oktobra 1941. g. primio sam jednostavno dekret od Biskupa, da imamo toga i toga dana ići u gore spomenuta mjesta s tom posebnom misijom. Ja sam pošao Biskupu i na lijep način molio, da me riješi te službe, jer ja nikako ne želim ići onamo u takvom poslu. Kad me on nagovorom htio predobiti, onda sam mu izložio svoje gledanje na čitavu stvar: da ja kao student Papinskog Istočnog Instituta ne odobravam takav način obavljanja prijelaza i da se moja savjest buni protiv takvih djela. *On je na to nastupio sa svojom biskupskom vlasti i zaprijetio mi, da će me udariti crkvenom kaznom radi neposlušnosti svome biskupu, ako ne budem izvršio njegov dekret. Kad može ići moj kolega Bogutovac, tad moram* ***ići i ja.***

Na *takvu prijetnju* sam konačno teška srca pristao da pođem onamo s kolegom Bogutovcem; pogotovo još, kad smo u Levanjskoj Varoši čuli da su ondje sami pravoslavci i da bismo mogli izgubiti glave. *Učinio sam sa svoje strane da ljudima olakšam taj čin, koji su pod silom morali izvršiti.* Istakao sam im zajedno s kolegom *da smo i mi silom poslani,* da to s njima svršimo. I ljudi su to učinili mirno, svijesni teškoće položaja, ali teška srca, napose ženski svijet. Kako nije slijedeće nedjelje dosta dugo bilo nikakvog izaslanika vlasti, već smo htjeli otići i ne obavivši prijelaz. U to stigne bilježnik iz Levanjske Varoši *s porukama biskupa da se prelaz imade svakako obaviti.* Obavili smo obred prijelaza po Rimskom Obredniku i načinili zapisnik. I time je taj najneugodniji posao za mene bio dovršen.

Po svom uvjerenju ne bih nikada takvog čina izvršio, nego sam to učinio jedino pod presijom svog nadležnog Biskupa dra Antuna Akšamovića, revnitelja u toj odurnoj stvari, a sasvim protivnoj mome uvjerenju.

Tako su isto bili dekretirani kao misionari i drugi mladi svećenici. Franjo Štamberger, za svoju župu Trnava i na njoj ležeća pravoslavna mjesta, nadalje tadašnji đakovački kapelan Marko Marijanović, za mjesta Breznica, općina Levanjska Varoš te Kazimir Kelić za mjesto Bračevci, a dr. Ilija Živković profesor bogoslovije za obavljanje prijelaza u mjestima Sodolovci-Koprivna, župa Semeljci. Inače su po Biskupiji obavljali to djelo misionari franjevci, kojima imena ne znam«.[214]

Ustaše su na mnogim stranama, kako je to ranije savjetovao Mile Budak, rušili srpske crkve, o čemu najrječitije govori i Ured za rušenje grčko-istočnih crkava, koje su za Budaka bile strašilo srpske penetracije prema zapadu, dok su smišljeniji misionari to osuđivali, jer su željeli da po Akšamovićevu primjeru pretvaraju pravoslavne u katoličke crkve i tako riješe ujedno pitanje katoličkih bogomolja za prijelaznike u čisto srpskim krajevima, gdje nije bilo nijedne katoličke crkve.[215]

Zemljoradnik Petar Zatezalo iz Perjasice dao je podatke, kako su i kada uništene, opljačkane i porušene crkve u Perjasici, Veljunu, Vojniću, Poloju, Primišlju,

[214] Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina . . . (Zagreb). Vidi i Dokumenti o protunarodnom radu, 54. — Biskup Akšamović jedva će se moći obraniti od ove teške optužbe dra Đ. Marića, poslije čije ispovijesti ne može biti sumnje koliko se jedan biskup ogriješio o 1351 kanon.

[215] ADK.

Tržiću, Toboliću, Krnjaku i Krstinji. Istodobno su selima prolazili ustaški agenti, koji su pozivali Srbe da pređu na katolicizam. Mnogima nije ni to pomoglo, jer su ih ustaše pohvatali na sajmovima u Ogulinu i Slunju, i nikad se više nisu vratili svojim domovima.[216]

Rušile su se pravoslavne crkve ne samo 1941., nego još i 1942. 15. januara 1942. počeli su ustaše rušiti crkvu u Velikoj Pisanici, u bjelovarskom srezu. Sve ikone i crkvene knjige su spaljene pred crkvom. Na dan sv. Jovana porušena je crkva u Lasovcu, zatim su došle na red u selu Ribnjači, u općini Severin. Pravoslavne crkve u selima Bedenik i Severin nisu porušene, pošto su rimokatolički svećenici intervenirali da će ih pretvoriti u katoličke, što je i učinjeno. Vlasti zajedno sa svećenicima su pristupili katoličenju unatoč tome što je poglavnik dao poznatu izjavu o osnivanju hrvatske pravoslavne crkve. Općinski bilježnici i načelnici dolazili su pojedinim viđenijim domaćinima i nagovarali ih da pređu na katolicizam, a ti da savjetuju ostale, inače će morati da ih se odvede u logore. Jednako su porušene crkve u Jasenovcu, Okućanima, Rajiću i Uštici. Pred kraj 1941. morali su svi Srbi u tim stranama preći na rimokatolicizam. Tko je bio iole uporan, bio je ili otjeran u logor ili naprosto ubijen.[217]

Mnogo iskrenije govori o katoličenju i njenom prisilnom karakteru jedan drugi prozelita, fra Anđelko Gregić, zemunski gvardijan. On je kao vjeroučitelj u Borovu pokatoličio borovsku pravoslavnu općinu i pretvorio tamošnju pravoslavnu crkvu u katoličku. Kad je 1942. premješten za gvardijana u Zemun, uznemirila mu se savjest i sjetio se svoga brata u Kristu, pravoslavnog svećenika i paroha u Borovu s kojim je ranije živio u dobrom prijateljstvu, a taj je prebjegao u Srbiju, kad je nastala opasnost da izgubi život u Borovu. To je bio Bogdan Deanović, koji je za okupacije bio sa službom u šabačkoj bolnici. Njemu je fra Anđelko poslao jedno pismo, u kome mu je ispričao šta se sve dogodilo od vremena njegova izgnanstva. Pismo je upućeno na jesen 1942. i u arhivu Sv. Arhijerejskog sinoda zavedeno je sa datumom 12. XII. 1942. Poslije kratkog uvoda, u kome izražava svoje žalenje za sve što se dogodilo, otkako je Deanović napustio Borovo, fra Anđelko Gregić daje neobično karakteristične podatke:

»S bolom u duši i velikim negodovanjem osuđivali smo svi politiku i događaje koji su se na pravoslavnom svećenstvu zbili, ali to je bio huk i bujica, kojoj se nitko nije mogao suprotstaviti. Bespomoćno su ljudi gledali što se zbiva i u duši svojoj svatko je to osuđivao, ali s tim smo se morali zadovoljiti. Vašu sudbinu dočekali su postepeno i mnogi drugi. Uglavnom inteligencija. Seljaštvo se je htjelo prilagoditi na jedan drugi način. Tražila se je izjava da se osjećaju ili nazivaju Hrvatima. To većini ne bi bilo teško. (?!) Ta koja je razlika između jednih i drugih? *Ali kao dokaz malohrvatstva tražilo se indirekte da pređu na katoličku vjeru.* Počeli su, kako je razumljivo, najprije mješoviti brakovi. Njih je slijedila masa drugih. Većinom činovnika koji su se bojali za životnu egzistenciju. Tu nije pomagalo govo-

[216] Saslušanje srpskih izbjeglica, 41—42.

[217] ADK. — Spisak oskvrnutih, opljačkanih, zapaljenih i porušenih pravoslavnih crkava u NDH ima: Psunjski, U ime Hrista, Svetinje u plamenu, Beograd 1944., 27—82. Taj spisak je strahovita optužba za NDH — ali jednako za neaktivni episkopat, koji je 17. XI. 1941. o tome samo nekoliko riječi promrmljao.

riti ljudima, da je nelijepo prelaziti bez ličnog osvjedočenja i poznavanja vjere. Bojali su se. Kasnije se počelo dizati i neke seljake, navodno političare. Panika je bila tu. Jedino jamstvo sigurnosti bio je prelaz. I slijedilo je selo za selom. Sililo se nije nikoga(?!), jedino su bile pogodnosti sigurnosti. Mi svećenici smo odvraćali od toga koraka koliko je to bilo moguće.(?!) Katolički episkopat je najstrože zabranio prisilni prelaz i prelaz koji nije iz uvjerenja. *Ali općem valu se nije dalo suprotstaviti. Bilo je dosta što država pogoduje.* Nadalje, ljudi su kasnije dolazili i zaklinjali, da ih primi u katoličku vjeru, jer da žele ostati na svojem i da ne vide razlike u vjeri itd. Mi smo u Vukovaru davali tečajeve. Nitko tko nije bio dovoljno poučen u razlici u nauci, nije bio primljen (?).

Budući da je teritorij župe ogroman, to sam ja dobio nalog, da Borovo selo, integralni dio Bate, primim ja. (Zacijelo i opet po naređenju biskupa Akšamovića!). Prelaz u masama bio je u svoj okolini već u najvećem zamahu. Da si olakšam posao počeli smo *masovnom poukom*, jer se za prelaz prijavljivalo vrlo mnogo. Ja znam da ste Vi to promatrali postrance, i jer je to išlo na uštrb pravoslavne crkve. Međutim dragi g. kolega, ako se promatra samo sa ljudskog stanovišta, mi smo narodu učinili dobro i usluge. Bez toga čina, dragi Bog zna kako bi ta sela prošla. *S vrhunaravnog gledišta promatrano postiglo se samo ono vjekovno jedinstvo vjere, koje nam je svima bilo ideal. Oni zapravo ostadoše u svojoj vjeri. Priznadoše samo vrhovni ugled rimskog pape, a za običan puk to ne igra nikakvu ulogu. Jedino je tako razumjeti naš rad i narodni prelaz. Znam da nije išlo na legalan način, jer je bio moralni pritisak, ali tu odgovornost ne nosi pojedinac, jer se radilo o direktivama. Službena crkva je osuđivala nasilan prelaz kao i prelaz iz čisto materijalnih probitaka, ali taj sud izricati gdje je kako, to je teško i tu je sigurno bilo zloupotreba.* Kako je u Borovu glede toga? Tamo je maksimum prešlo 1.500. Vrlo mnogo je bilo u prelazu, ali ih je zadesila zakonska odredba o hrvatskoj pravoslavnoj crkvi, pa iza toga nisu više htjeli. *To je dokaz zašto i iz kakvog su uvjerenja prelazili. Crkva u Borovu (pravoslavna) služi sada za katoličko bogoslužje.* Svake nedjelje dolazi pater iz Borova »Bata«, da služi misu. Župni stan je još prazan. *Crkvena dobra* (tj. pravoslavna) *uživa crkva* (katolička). Juridički nije ništa na njima mijenjano. Vaš vinograd i voćnjak dobili su neki Dalmatinci. Bojim se da će ga za kratko vrijeme uništiti, ako ne dođe u prave ruke. *Tako je eto prošla ta revolucija. Kako će druga to samo Bog zna* . . . Ne znam jeste li me osuđivali ili proklinjali, ali dragi kolega, od Vaših ličnih stvari ili dobara nisu franjevci dobili ni uživali ni za jedan dinar. Spasio sam koliko se dalo spasavati . . . Ikonostas i slike iz njega su na sigurnom mjestu. Putir sam dao posrebriti i pozlatiti. Da ga vidite kako sad izgleda? Remek djelo! Tako je ostalo sve sačuvano . . . Volio bih sto puta da smo svi doživjeli jednu sudbinu, pa da imamo jednu nadu nego što se to s nama dogodilo . . .«[218]

Nema sumnje, da ovaj fra Anđelko Gregić nije bio ustaša, i nije lično ogriješio duše o svoga pravoslavnog subrata nekim nedozvoljenim djelom, ali i sam u svojoj apologiji govoreći o katoličenju ima nazore, koji se ne mogu s ljudskog gledišta ničim opravdati.[219] Tu je on dosljedan svima ostalima u katoličkoj crkvi, koji se nisu

[218] ADK.

[219] Dakako, u ovome pismu, u kome se on pravda i nastoji izazvati u svog subrata u Kristu razumijevanja i za njegov položaj. Fra Anđelko Gregić je nesumnjivo pristrasan i lično sve veoma blago promatra. Jer i on nije slobodan od prigovora, koji mu se čine od vjerodostojnih svjedoka, kao što je to učinila Ljubica Živanović. Iz njene izjave vidi se, da su ustaške vlasti u Borovu radile sporazumno sa misionarom fra Anđelkom Gregićem. (Dokumenti o protunarodnom radu, 57).

oprli nasilnom i nekanonskom prelaženju na katolicizam. Jer, dobro je poznato, šta se sve može u kratko vrijeme postići u individualnoj pouci, a kamo li u masovnoj. A tako se postupalo u njegovom kraju, a postupao je i on sam. Zato, kolebajući se u svojoj ispovijesti, mora priznati, iako naivno brani episkopat, koji je izdavao poznate naredbe i upute za prelaženje, da je sve to bilo bacanje prašine u oči i u vlastite savjesti, kako bi se episkopat sam pred sobom i pred svim ovim nedjelima opravdao, osjećajući već 1942., da bi ipak jednom moglo doći do polaganja računa za sve ovo katoličenje. Mora, mora i fra Anđelko priznati, da je način, kako se sve to vršilo bio n e l e g a l a n, da je postojao m o r a l n i p r i t i s a k, ali da zato pojedinci ne snose odgovornost, jer se »r a d i l o o d i r e k t i v a m a.« U ovome je i najteža osuda mjerovadnih, koji jedno savjetuju, a drugo puštaju bez protesta i bez zabrana, da se i dalje nastavi, ili kako reče fra Anđelko, »jer se *»općem valu nije dalo suprostaviti.«*

I ono svećenstvo, koje nije bilo uključeno u ustaški pokret, i prema njemu se odnosilo u prvim počecima sa izvjesnom rezervom, bilo je zbunjeno postupcima svojih ordinarijata i njihovim direktivama, a još više njihovim političkim stavom, koji je značio ni manje ni više, nego odobravanje cjelokupnog režima NDH. Zato su takozvane direktive i samoga nadbiskupa Stepinca bile prema primjeni njihovoj, samo hipokritska literatura, a nikako upute ni naređenja, koja su svi, pa i sam, recimo dobri, fra Anđelko, zaobilazili, pravdajući svoju savjest »općim valom kome se nije dalo suprotstaviti.« I poslije famozne poglavnikove izjave u Saboru, nadbiskup Stepinac, izdao je okružnicu, 2. III. 1942., u kojoj je progovorio o prelaženjima u katolicizam. U njoj nadbiskup upozorava područno svećenstvo, da

> »kod primanja inovjeraca u Katoličku Crkvu i kod podastiranja molba za prelaz, osobitu pažnju posveti razlozima, zbog kojih netko vrši prelaz, kao i razlozima, radi kojih dušobrižnik preporuča prelaznikovu molbu. *Prelaznik treba da vrši prelaz sa čistom nakanom, bez nečasnih motiva, s vjerom u istinitost katolicizma. To ima da bude prvi i glavni motiv prelaza. Postoje li u prelazniku i drugi sporedni motivi, ukoliko nijesu griješni, ne će smetati izvršenju prijelaza.«*

Ali ako dušobrižnik kraj sve pouke i dobre volje ne bi mogao u prelazniku stvoriti u dovoljnoj mjeri taj prvi i najpotrebniji preduvjet za primanje u Katoličku crkvu, tada neka ne šalje molbu za prijelaz, već neka i nadalje nastoji oko prelaznika, ako to smatra zgodnim i potrebnim[220]

Treba samo uočiti, recimo, slučaj sa Borovom, gdje je u masovnom prelaženju zabilježeno preko 1.500 molbi, a vidjeli smo iz izvještaja biskupa Akšamovića, da je bilo prijelaza odjednom i sa preko 2.000, onda se može vidjeti, koliko je ova direktiva bila od vrijednosti, i tko je se uopće pridržavao. Samo je po sebi jasno, da tu nije moglo biti uopće ma kakvog osnovnog poznavanja vjere na koju se prelazilo. A da se ne govori o prijelazima, koji su crkveno izvršeni poslije strahovitih presija, kako je to pokazao veći broj slučajeva masovnih prelaženja.

Već sami savjeti o načinu prelaženja — 1942. — nadbiskupa Stepinca govore, da nije napustio ideju daljnjeg katoličenja. To se vidi i po jednoj novoj okru-

[220] »Katolički list« 1942., br. 10., 117.

žnici, izdanoj od njegova vikara. Naime, da ne bi kler odviše strogo shvatio nadbiskupove instrukcije u pogledu primanja pravoslavnih u katoličku crkvu, samo poslije nekoliko brojeva uputio je istom tom kleru okružnicu generalni vikar biskup Salis-Seewis, u kojoj govori, kako treba postupati sa nastavom vjerskih prelaznika. Tu je biskup, medu ostalim, savjetovao, da svećenstvo »ide prelaznicima što više na ruku i da ne traži, osim propisanog biljega na molbu, nikakvih taksa ni za prijelaz ni za poučavanje. Pouka ima biti u svakom slučaju dostatna, ali i tu treba razborito presudivati, koliko se može od pojedinca zahtijevati. Posebnog obzira treba imati prema starijima, koji imadu slabo pamćenje.«[221]

Biskup fra Jozo Garić, u ovlaštenju, koje je izdao i potpisivao februara 1942., na već odštampanom formularu, kazuje doslovno da *»one koji nisu došli k razumu, treba jednostavno unijeti u knjigu prelaza.«*[222] Koliko to ide u korak s onim, što savjetuje nadbiskup Stepinac — u vezi s poukom, najbolje je znao sam fra Jozo Garić!

Svakako, već dosadašnji podaci pokazuju, koliko su odluke biskupske konferencije od 17. XI. 1941. bile neiskrene, i koliko su one imale poslužiti kamufliranju pravih težnja jednako episkopata kao i ustaških vlasti, da se postigne što bolji i sigurniji efekat na polju katoličenja. Najotvorenije i bez okolišanja pokazuje svoja nastojanja za što uspješnijim katoličenjem, upravo jedan od članova famoznog biskupskog Odbora trojice, koji se imao starati o pravilnom i kanonskom postupanju pri prijelazima, kao vrhovni rukovodilački organ, »u dogovoru s g. ministrom pravosuđa i bogoštovlja.« Bio je to dr. Janko Šimrak, tadašnji apostolski administrator križevačke, grko-katoličke vjeroispovijesti. Poslije biskupske konferencije izdao je na početku 1942. svoju Odredbu o prijelazima grčko-istočnjaka u Srijemu, Slavoniji i Bosni, kako bi njegovo područno svećenstvo također učestvovalo u tom velikom poslu ubijanja savjesti pod maskom spasavanja šizmatičkih duša za vječnost. Sama odredba apostolskog administratora najsadržajnije govori, kako se dao na posao katoličenja, što traži i od svojih svećenika, i koji su motivi i osnove, na kojima će počivati cio ovaj moderni misionarski postupak.

> »Za prelaznike neka se odmah urede i posebni crkveni odbori, koji će župniku pomagali na cijelom poslu *ne samo kod organizacije prijelaza,* nego i kod osnivanja župa prelaznika. *Svaki župnik neka ima pred očima, da su došli povijesni dani naše misije, koje se ne možemo i ne smijemo ni pod koju cijenu odreći nego za koju moramo raditi sa svim silama. Sad se na djelu ima pokazati, što smo kroz stoljeća u teoriji govorili. U pitanju prijelaza do sada smo jako malo učinili samo zato, što smo bili neodlučni i što smo se bojali malih zapreka i prigovora ljudi. Svako veliko djelo ima svojih protivnika, ali zato ne smijemo klonuti duhom, jer se radi o svetoj uniji, o spašavanju duša i o najvećoj slavi Krista Gospodina. Naš rad je legalan u smislu Sv. Stolice . . . zatim u smislu odluke Sv. Kongregacije za Istočnu crkvu . . . I napokon u smislu Okružnice Ulade NDH od 30. VII. 1941. koja želi da grkoistočnjaci prelaze na katoličku vjeru . . .«*[223]

Dakle, ovo što je priznao dr. Janko Šimrak, u svom službenom listu i objavio svome svećenstvu, odricali su stalno ostali drugovi iz episkopata, naime, da je želja

[221] »Katolički list« 1942., br. 14., 164.
[222] Dokumenti o protunarodnom radu, 105.
[223] »Eparhijski Vjesnik križevačke biskupije« 1942., br. 2, 10—11.

vlade da se pravoslavci pokatoliče. A toj želji, kao i onoj Svete Kongregacije za Istočnu crkvu, odazvali su se najvećim žarom svi od reda, pa i gorljivi ustaša dr. Janko Šimrak.

Apostolski administrator bio je i te kako na poslu unijaćenja i tokom 1942., dakle i poslije osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve. O tome veoma rječito govore dva sačuvana dokumenta. 3. juna 1942. odredio je apostolski administrator križevačke biskupije Nenada Gavrilovića, da preuzme bivšu grčko-istočnu, tj. srpsko-pravoslavnu parohiju u Bolfanu sa filijalom u Čukovcu, »sa svim njezinim pokretnim i i nepokretnim imetkom, tj. crkve, parohijskim domom, gospodarskim zgradama, zemljištem i raspoloživom imovinom, i da je pripoji križevačkoj biskupiji . . .«[224]

U jednome pismu, upućenom poglavniku, dr. Šimrak iznosi izvješne žalbe radi smetnji i neprijatnosti, pa i hapšenja onih Srba, koji su prešli na grkokatolicizam, a ne na rimokatolicizam. Bilo je to mjeseca oktobra 1942., kad su u Žumberku, unijatskoj domeni Janka Šimraka, nastupili dani oštrih kaznenih ekspedicija ustaša i domobrana protiv boraca i pristalica NOP. Dr. Janko Šimrak, ne mogavši da dočeka prijem kod poglavnika, uputio mu je opširno pismo, u kome je dodirnuo i smetnje, koje se prave njegovim prelaznicima. Ali, u njemu ima detalja, koji nas upozoravaju sa stanjem unijatske dijeceze i njenim snaženjem na račun pravoslavnih parohija i njihovih imanja, koja su sva od reda prešle u vlasništvo križevačke eparhije. Kao što je Šimrak zauzeo pravoslavni samostan Lepavina i pretvorio ga u unijatski, tako je to bilo i sa čitavim nizom njegovih novih župa.

> »Poglavniče! Preko sadašnjeg ministra g. dr. Josipa Balena, zamolio sam primiće kod Vas dne 18. IX. ov. g. i dobio sam odgovor od istog g. dr. Balena dne 4. X., da će mi se javiti dan primića. *Budući da se je radilo o vrlo važnim pitanjima, koja se tiču Žumberka u vezi sa sadašnjom akcijom naše vojske u tome kraju, i o drugim pitanjima moje biskupije, koja sam imao usmeno Vama, Poglavniče, razložiti, to mi dozvolite, da Vam predložim ovaj pismeni sastav.*
>
> *Prije svega ističem, da je ovo moje izvješće sastavljeno ne samo u najboljoj dobronamjernosti, nego iz prevelike ljubavi prema Vama Poglavniče, i prema NDH. Dokazi te dobronamjernosti nisu u riječima nego u djelima.*
>
> *. . . Činjenica je nadalje, da je križevačka biskupija temeljem odluke Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja preuzela sve crkve i kapele bivše grčkoistočne crkve i da je počela u njima vršiti po svojim svećenicima redovito bogoslužje i redovitu duhovnu pastvu. Činjenica je nadalje da je križevačka biskupija na temelju odluke istoga Ministarstva osnovala nove grkokatoličke župe u Bjelovaru, Narti, Prgomelju s Gudovcem. Rovišćem i Bolčom, zatim u Velikim Zdencima sa Dišnikom, u Velikom Vukovju sa Stupovačom i Rogožom, zatim Hrvatskoj Kapeli . . .«* Kraj toga sastava ispunjen je konkretnim prikazivanjem progona koji vrše ustaše protiv njegovih prelaznika.[225]

Kao što je dr. J. Šimrak sa svom lakomošću legao na srpsku crkvenu imovinu, tako je to dopustio i nadbiskup Stepinac, kad je primio da se misionarenje i osnivanje novih župa, na starim pravoslavnim osnovama, kao i njihovo uzdržavanje vrši od prihoda srpske imovine, kako je to dokazano na suđenju nadbiskupu Stepincu, oktobra 1946.

[224] Dokumenti o protunarodnom radu. 115—116.
[225] Dokumenti o protunarodnom radu. 390.

Svjedok Alojzije Sučić, jedan od činovnika ustaškog Ministarstva pravosuđa, izjavio je 8. X. 1946., na suđenju osobito zanimljive podatke o budžetiranju katoličke crkve u NDH.

»Čitavim budžetom za budžetiranje crkava rukovodio je odjel bogoštovlja. Na budžetu su bile islamska i katolička crkva. Pored redovnog budžeta bilo je velikih i vanrednih prihoda od imovine srpsko-pravoslavne crkve, sastavljene najvećim dijelom od nekretnina, i to zemlje i kuća, koje su bile dane u zakup. Prihod od toga uplaćivao se u Državnu hipotekarnu banku na partiju 204 — »Imovina srpske pravoslavne crkve« To su u neku ruku bili t. zv. vanredni krediti, iz kojih su se mogli podmirivati razni izdaci. Dolazilo je mnogo svećenika, t. zv. izbjeglica s partizanskog područja. Njima se davala stalna mjesečna potpora. Dolazili su neki klerici, koji su trebali ići studirati i njima se davala pomoć. Osim toga, od tih novaca iz imovine srpsko-pravoslavne crkve davala se veća pomoć naročito franjevačkim samostanima, jer je pročelnik bio franjevac dr. Radoslav Glavaš. Svi samostani dobili su jednom po nekoliko milijuna, a jedan dio dan je nadbiskupiji zagrebačkoj. O tome svjedoči knjiga koja se danas nalazi kod Dragutina Golenka u Zagrebu. U to vrijeme, kad su plaće viših činovnika iznosile 5.500—6.000 kuna, bilo je mnogo. Redovan budžet je bio prilično velik, ali je isto bio velik i prirod od zakupa imanja imovine srpsko-pravoslavne crkve. Znam da je jedne godine to iznosilo čak preko 15 milijuna kuna. Sve do jedne pare je potrošeno. Od toga novca nije utrošeno ništa ni u kakve druge svrhe nego samo u one koje sam napomenuo. Moram napomenuti da je taj novac trošen i prigodom svečanih banketa. Svi ministri koji su u to vrijeme davali svečane ručkove, među njima ministar pravosuđa, nisu to platili iz svoga džepa, nego odavde. To je plaćao dr. Radoslav Glavaš.

Kako sam rekao, ta imovina potrošena je do zadnje pare, samo ne znam što je ono bilo sa zlatom koje se našlo u to doba u srpskim pravoslavnim crkvama i koje je bilo deponirano u safeu Državne hipotekarne banke. Tamo je ostalo do vremena dok sam bio tamo.

Pravo davanja naloga za isplatu imao je samo dr. Glavaš kao pročelnik odjela za bogoštovlje. Golenko, činovnik koji je lično izvršivao naređenja pročelnika Glavaša, rekao mi je da je potrošeno sve do zadnje pare. Zadnji dio novca sastojao se od 24 milijuna kuna. To je bilo g. 1943.

God. 1944. podijeljeno je 120,000.000 kuna i Golenko mi je jednom prilikom dao popis svih onih koji bi imali odatle partipicirati: jedni pet, jedni 10, 15, 20 milijuna. Glavaš je naročito pazio da se u Bosni, kada bi samostani dobivali taj novac, ne obavijesti kotarska oblast ni općinski načelnici, kako muslimani ne bi digli graju zato što je njihova vjeroispovijest zapostavljena.

Imovina pravoslavne crkve, polja i livade, davala se svake godine u zakup. Parohije su imale priličan broj zgrada, konkretno naročito zemunska parohija, čiji je prihod bio najjači.

Iz starokatoličke crkve sav inventar prevezen je u Zagreb u magazin, tamo gdje su se nalazili pohranjeni stolovi i namještaj za kancelarije, a odatle je prevezen u rimokatoličku crkvu u Nartu, i u još jednu. O tome postoji spis.

Dr. Glavaš sam je rukovodio svim novcem, cijelim budžetom, kreditima redovnim i vanrednim. Vanrednih, razumije se, imao je mnogo, ali o tome nije polagao računa, jer ono što je potpisao, to je bila svetinja za svakog, pa i za ministra pravosuđa, jer je on bio osoba povjerenja samog Pavelića. Vjerojatno je bio jači nego ministar, a imao je pravo potpisivati bez obzira kolika je svota.«

Puno odsustvo shvaćanja, što se smije, a što ne smije primiti od krvnika srpskog naroda i uništitelja srpsko-pravoslavne crkve, nadbiskup zagrebački, primajući za katoličku crkvu prihode od otetih i opljačkanih srpskih crkvenih imanja, isto tako, kao i dr. Janko Šimrak,[226] bacio je pogled na jedan srpski samostan, da ga pomoću krvnika Pavelića dodijeli slovenačkim trapistima. Bilo je to na jesen 1941., kad je nadbiskup poglavniku učinio ovaj prijedlog. Ovaj, svakako, dokumenat neobično važan za moralnu i crkvenu fizionomiju nadbiskupa Stepinca sačuvan je u originalu. On će svima onima, koji ne vjeruju da je bilo doista moguće, da jedan katolički velikodostojnik u XX. stoljeću toliko posrne, misleći samo na koristi svoje crkve, bez obzira da li će te koristi biti od štete drugoj kršćanskoj zajednici, — imati uvjerljiv dokaz, da su bili u velikoj zabludi. Ta ideja nadbiskupa Stepinca, da u svoju dijecezu dovuče što veći broj svih mogućih redova — sada je u njegovoj fantaziji, ali i njegovu moralu imala vanrednu priliku. Nju je trebalo pošto poto iskoristiti! U tu svrhu nadbiskup se obratio na poglavnika s molbom i određenim prijedlogom »Poglavniče!

Slobodan sam obratit se na Vas u slijedećoj stvari:

Oo. trapisti morali su napustiti svoj samostan u Rajhenburgu i sada se nalaze kao bezdomci, privremeno kao gosti, kod svoje subraće u samostanu »Marija Zvijezda« u Banja Luci. Budući pak da bi oni vrlo rado osnovali svoj vlastiti samostan negdje u NDH, to Vas, Poglavniče, uljudno molim, da bi im podijelili kakvo mjesto, kakvu kuću i nešto zemljišta, da bi mogli urediti svoj vlastiti samostan.

Red trapista je kontemplativan red, koji sa svojim pokorničkim životom, molitvom i postom dozivlje blagoslov s neba.

Trapisti se bave također poljodjelstvom i industrijom i tako mogu mnogo dobra učiniti za svoju okolicu, dajući najljepši primjer kako treba racionalno obrađivati zemlju i izrabiti sve njezine moći, tako da može i u tom pogledu osobito poljodjelac i industrijalac mnogo korisnog naučiti za se i za opće dobro.

Samostan oo. trapista odgaja mladež za samostanski naraštaj i podučava ih u raznim obrtima. Već u Rajhenburgu su imali više članova hrvatske narodnosti, a i sada se nalazi u njihovu samostanu nekoliko članova hrvatske narodnosti. S vremenom bi se podporom Državnih vlasti mogla osnovati gospodarska škola.

Budući da su oo. trapisti u Rajhenburgu sve izgubili, to su sada bez ikakvih sredstava i razumljivo je, da oni ne bi mogli plaćati sada ni stan ni zemlju. U Rajhenburgu su oo. trapisti imali 380 hektara dobre zemlje, ubrojivši u to i šumu, a naravski da bi se oni zadovoljili sada i s manjom količinom.

U Rajhenburgu je bilo u samostanu 80 redovnika i 12 pitomaca i oko 10 slugu. U Banja Luci ih je sada 30, nekoliko ih je još u Rajhenburgu, a neki su raspršeni po raznim stranama, a nadaju se, da će se opet svi sastati u zajedničkoj samostanskoj obitelji. *Možda bi im se mogao dati srpski samostan u Orahovici* (nekad samostan naših Pavlina.).

[226] Ovako isto oteo je dr. Šimrak srpski manastir Lepavinu u punoj suglasnosti sa nadbiskupom Stepincem. Vidi posljednje poglavlje.

Čast mi je najtoplije preporučiti Vam, Poglavniče, da se oo. trapisti smjeste u ovoj nadbiskupiji i da budu tako u duhovnu i privrednu korist nadbiskupiji i u blagodati čitave NDH.

Izvolite, Poglavniče, i ovom zgodom primiti izraz moga osobitog poštovanja. U Zagrebu, dne 3. listopada 1941. Dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup«.

Pavelić je odredio, da se ovaj predmet da na mišljenje Zavodu za kolonizaciju — kao veoma hitan predmet. Nije nam poznato, kako je stvar svršila. Ali, sigurno je, da će ova pljačkaška inicijativa ostati za dugo testimonium lakomosti vrhovnog predstavnika katoličke crkve u NDH, kojom je htio prigrabiti tuđu svojinu u teškim danima pravoga vlasnika.

Kad su mitronosni velikodostojnici posizali za srpskim manastirima i ostalom srpskom imovinom, (nadbiskup Stepinac, biskupi Akšamović i Šimrak), bilo je sasvim na liniji općeg stava prema ovom pitanju prisvajanja srpske imovine poslije masovnog katoličenja, kad su tako postupali i oci franjevci. Tako je Pavelić, da se oduži najvjernijim svojim suradnicima, i vidno pokazao koliko je zahvalan za usluge učinjene njemu i ustaškom pokretu. U ljeto 1941. Pavelić je darovao veliko imanje pravoslavne crkve u Pakracu franjevačkoj provinciji »Sv. Ćirila i Metodija« u Zagrebu.[227] Oni su se uselili u zgradu pakračkog vladičarstva i počeli da gospodare srpskim imanjem. Ali, među ostalim polakomljenim drugovima i svećenicima nastale su svađe, jer su i drugi bacali oko na ta bogata imanja, pa su se na kraju morali iseliti. Pavelić je nagradio imanjem u Gospiću, koje je ranije bilo vlasništvo državnog erara Jugoslavije, franjevce trećoredce iz Zagreba, o čemu je 29. X. 1941. god. izdao i zakonsku odredbu.

Franjevci su doista u svim granama javnog i političkog zbivanja u NDH bili u prvome planu, zalažući se više od ostalih crkvenih ljudi za tu NDH. Kad je krvolok Gutić stao sprovoditi »čišćenje« Krajine od Srba, pri ruci su mu upravo franjevci. Odmah u početku, on je obišao i samostane u Krajini, da lično angažira već spremne borce-ustaše i među franjevačkom braćom. O tome rječito i uvjerljivo govori reportaža o posjetu Gutića samostanu na Petrićevcu. Iz te reportaže, u još svježim prvim ustaškim danima orgijanja i slavljenja dolaska na vlast, saznaje se veoma mnogo. Jednako o njihovom ustaškom duhu, ali i o njihovoj »strogosti« podvrgavanja, disciplini reda i svoga samostana.

»Na ulazu dočekuje goste vlč. otac gvardijan. Fra Jozo, sa bivšim gvardijanom i dekanom fra Alfonsom Kudrićem, sa ostalom braćom, *među kojima se ističu mladi, dugogodišnji suradnici Stožernika, borci za Hrvatsku slobodu, koji su se* »sit venia verbo«, griješeći malo i protiv slijepe pokornosti, *identificirali vjeru sa nacionalizmom, upustili u rad i borbu uz bok sadašnjeg Stožernika,* da već pred mjesec dana od srca dobiju naknadnu aprobaciju i dispens od svoga starine fra Joze, i samog željnog borbe, poznatog pregaraoca i hrvatskog borca.

Prolazeći kroz divno okićeni i hrvatskim zastavicama urešeni slavoluk, Stožernik i cijela pratnja bivaju uvedeni u sobu za primanje, formalnosti posjeta se javljaju u nama, Bosancima, svojstvenoj intimnosti, koja odaje srodnost duša i elan, intelektualnog prijateljstva. Ne izostaje ni uobičajeno

[227] Dokumenti o protunarodnom radu, 203.

»čašćenje«, kojim bi imao da završi posjet — no, kao da je to posve razumljivo i ne trpi prigovora i odlaganja, simpatični gvardijan Fra Jozo, upućuje i predvodi cijelo društvo u blagovaonicu, *onu istu blagovaonicu, u kojoj je zadnja dva decenija nahranjeno bezbroj hrvatskih boraca, koja se može podičiti, da je često ugostila i našeg sadašnjeg Stožernika, dr. Viktora Gutića, koji je, rušeći sve zapreke reakcionarnih redarstvenih samo protiv Hrvata uperenih zakona, plejade mladog svećenstva inspirirao svojim idejama, katkad možda i uz negodovanje nesuvremenih starijih, koje ideje su, ma da od mnogih gledane skeptički, dovele baš njegovom zaslugom do realizacije najvišeg idealia svakog poštenog Hrvata.*

Protivno od pravila, da uvijek, kad se jedan ideal realizira, nastaje izvjesno razočaranje, pri realiziranju Slobodne Hrvatske, nije niti kod jednoga poštenog Hrvata došlo niti moglo da dođe do toga, nego je samo porasla opravdana nada u što skorije sređenje i napredak cijelog državnog aparata . . .

I opet »derogacija« slijepe pokornosti, rušenje kućnih pravila, ne sada po simpatičnim mladim fratrima, nego baš po samom predstavniku Samostana, da ni zakoni, a kamo li kućna pravila, nisu vječni, već da je najpametnije, da se prilagođuju ritmu života, ignorira potpuno lako primjetljivu tablicu sa natpisom »Silentium« i vatrenim i nadasve srdačnim govorom pozdravlja na počasno mjesto smještenog Stožernika g. Dr. Viktora Gutića, *u kojem evocira uspomene na djelovanje Franjevaca u narodnoj borbi od postanka njihovog Reda, prelazi na borbu zadnja dva decenija, i ističe osebine i vrline protagoniste te borbe, sadašnjeg Stožernika g. Dr. Gutića. Stožernik opet, ma da je njegovo djelovanje na svim poljima narodnog rada samo u najgrubljim crtama moglo biti prikazano, u poslovičnoj svojoj skromnosti, odbija sve te zasluge, zahvaljuje sve Božjoj Providnosti i svijesti našeg Naroda,* prelazi preko svih ličnih uvreda, ushićuje se već sada konstatiranom jednodušnošću svih Hrvata i apelira na slogu i u buduće, kao jedini zalog za napredak mile nam hrvatske domaje . . .

Kao anđeo sa plamenim mačem uzdiže Stožernik g. Dr. Gutić do tada svoj niski glas, i sa emfazom tezu:

»Svaki onaj Hrvat, koji se danas zauzimlje za naše dojučerašnje neprijatelje, ne samo da nije nikakav dobar Hrvat, nego je protivnik i ometač unaprijed smišljenog, dobro proračunatog plana za čišćenje naše Hrvatske od neželjenih elemenata . . . *Apelira na milost Božju da mu oprosti, ako u tom patriotskom radu katkad i prekorači uzane granice vjerskog morala i etike, znajući dobro, da je Veličanstvo Božje najveća strogost ali i najveća dobrota i milosrđe, koje će odobriti borbu za održanje samostalnosti ispaćenog ali Bogu vjernog Naroda Hrvatskog . . .*«[228]

U stilu nadbiskupa Stepinca i ostalih ustaških prvaka, i dr. Gutić, kao i njegovi ustaški domaćini, vezuje svoj rad »čišćenja« sa Božjom Providnošću, a za klanja, koja je sprovodio nada se, da će ga ove vrste bog i ovakva providnost milostivo dispenzirati i suglasiti se s ustaškom borbom pa i onda, kad se iz patriotskih razloga »prekorače uzane granice vjerskog morala i etike.« Evo, ovakvim duhom bio je zapojen samostan na Petrićevcima, koji je već ranije bio prava ustaška baza, u kojoj je Gutić održavao svoja ustaška propagandna predavanja i — gošćenja — spremajući ustaški podmladak.

Svuda, svuda gdjegod je bilo tih franjevačkih samostana, oni su bili prava duhovna žarišta za Jugoslavije kao i u NDH — ustaška i krajnjeg radikalnog nacio-

[228] »Hrvatska Krajina«, 16. V. 1941.

nalizma, kako to priznaje ustaški »Hrvatski narod«, kad govori o »najsigurnijem skloništu Hrvata nacionalista — ustaša« u franjevačkom samostanu u Slavonskom Brodu na Savi.[229]

Onda je u punoj skladnosti i suglasnosti sa svim ostalim franjevačkim provincijama, — jer u tome se ni jedna ne izuzima, pošto su sve jednako ustaški disale, mislile i radile, — kad provincijal franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja u Splitu, o. dr. Petar Grabić, 1944. telegramom pozdravlja poglavnikov rođendan i »moli zaštitu velikog čudotvorca sv. Ante i pomoć Božju za svog poglavnika i za slobodnu i Nezavisnu Hrvatsku Državu«. — U ime svoje, čitave franjevačke provincije zajedno »sa svojih četrnaest svećenika mučenika vjere i domovine.«[230] To jest ustaša-zlikovaca, koji su se dali u službu okupatoru izdajući svoj narod na sve moguće načine i nanoseći mu zla, kakva bi jedva i sam srednjevjekovni inkvizitor mogao izmisliti.

Isti taj fra Petar Grabić ostavio je u jednome pismu, upućenom svome kustodu, još 1942. jasnih znakova kako se franjevački samostani u stvari pretvaraju u prave tvrđave ustaša protiv narodno-oslobodilačkih boraca. Ma da u duši sav prožet ustaškim duhom, strahuje od partizanske odmazde, pa savjetuje svoje podređene starješine, da se oružjem iz samostana ne bore. Među ostalim, fra Grabić spominje i ove misli:

»... Reče mi Eksprovincijal, da su se neki od vojnika uselili u naš samostan, da ga u slučaju napadaja partizana brane. Na tu stvar ja ne gledam baš povoljno. Ako Talijani i inače naše vlasti ne suzbiju partizane pri ozbiljnom njihovu napadaju, malo će koristiti i mala oružana snaga iz našega manastira. Borba iz manastira bojim se da ugrozi živote naše, što u protivnom slučaju, da samostan ne daje oružan otpor, ne bi bilo nikakve pogibelji za vaše živote, jer sudeći po Livnu i inače, nije oštrica njihova hinc et hunc uperena proti Crkvi i svećenstvu kao takovu. Molim Te, spomeni ovo moje mišljenje kao moj Kustod i Delegat P. O. Gvardijanu i Diskretoriju. Ne dajem nikakvu zapovijed, ali vas svakako savjetujem, da se oružjem iz samostana ne branite. Čujem da je strijeljan o. Borković na Muću; ali, vele, da su ga poslije dva dana ispitivanja osudili na smrt, jer je ranio partizanskoga vođu i još jednoga partizana na slobodnom terenu izvan područja župskoga i crkvenog zemljišta. Bog mu bio milostiv sudac.«[231]

Vidjelo se već u što se na kraju pretvorio samostan na Širokom Brijegu. Ali, tako je bilo gotovo posvuda. Provincijal zagrebačkog provincijalata fra Modesto Martinčić, piše 1944. (29. III.) fra Petru Grabiću u Split i izvještava ga o stanju u njegovoj provinciji, žaleći se na teško stanje, iz čega se vidi, da se samostani izgrađuju kao prava vojnička uporišta.

»Gotovo svi naši bolji samostani po provinciji izgrađuju se kao uporišta vojnička i pri eventuelnim novim napadajima odmetnika, možemo računati s njihovim velikim oštećenjima, ako ne i uništenjem. Pomoći si ne možemo! Virovitički samostan imao je pri zadnjem napadaju partizana na

[229] »Hrvatski narod« 3. IX. 1941.
[230] Dokumenti o protunarodnom radu, 209.
[231] Dokumenti o protunarodnom radu, 241—242.

crkvi i samostanu za jedan i po milijuna kuna štete. Jaska nam je tako reći devastirana, *jer su u njoj tako reći od početka rata nastanjeni vojnici. Našice i Virovitica, pa sad i Trsat izgrađuju se kao jaka uporišta. U Brodu su naši stisnuti u par soba. U Cerniku je prizemlje u rukama vojske... U Kl. Ivaniću... Kolegij je već preko godinu dana zaposjednut od vojske...«*[232]

Možda više nego ma koji dokumenat, svjedoči o krstaškom raspoloženju bosanskih franjevaca njihov ustaško-propagandni list »Nekoć i danas« — koji su počeli izdavati januara 1944., kao »list za jedinstvenu orijentaciju bosanskih franjevaca«. Za stav franjevaca prema narodnooslobodilačkom pokretu značajan je članak »Zašto ovako istupamo?« u broju za mjesec juni. Koliko su bili zatrovani protivnici i na kakvoj su neistini osnivali svoja propagandna agitiranja protiv narodnooslobodilačkog pokreta, identificirajući sebe i ustaštvo sa kršćanstvom i katolicizmom, dovoljno je samo nekoliko redaka iz ove monstruozne franjevačke ideologije. Da bi svi franjevci od reda imali apsolutno identične ustaške poglede po svim pitanjima, koje je narodnooslobodilačka borba i njima nametala, pokrenut je ovaj list. Nažalost, Zemaljska komisija u Zagrebu nema kompleta toga lista, pa je šteta što se ne može da vidi iz iz drugih članaka ova njihova »orijentacija« — koja je u stvari ustaštvo najsramotnijih izraza. Međutim i ovo malo sačuvanoga neobično mnogo kazuje:

»Zašto ovako istupamo? Evo zašto! *U Hrvatskoj se sada vodi hrvatski rat, rat za našu čast i ponos, rat za opstanak ne samo hrvatske države nego i za opstanak hrvatskog naroda kao takovog. Vodi se, dakle, čisto obrambeni rat za sačuvanje naše ponosne prošlosti, a naročito za našu vlastitu trajnu budućnost. Naš narod, organiziran u domobranskim i ustaškim jedinicama te miliciji, brani samo svoj goli život, svoj vlastiti opstanak.*

Mi vodimo rat protiv — uglavnom — srpskog, ali i našeg vlastitog ološa, koji je djelom pokazao, da je ljudski talog, smeće, stoga svakog, koji ih riječju ili djelom pomaže smatramo isto tako talogom, smećem i ološem...

Mi vodimo isto tako i vjerski rat rat za očuvanje naše kršćanske kulture, za očuvanje moralnih i etičkih zasada našeg hrvatskog naroda, rat za uništenje najgrubljeg materijalističkog i senzualističkog naziranja na svijet, dosljedno: rat do istrebljenja onih, koji su tu nauku do u detalje u svoj banditski program, a još više u svoj život smeća i taloga proveli.

Nama je u Bosni od vjekova povjerena pastva samo hrvatskog katoličkog naroda. To je uzvišena baština naših pređa. Nikad, nijedan naš stari fratar ni riječju ni djelom nije drugačije ustvrdio!

Taj, hrvatski katolički narod je danas tvorno napadnut i on vodi svoj obrambeni rat protiv ološa, koji se kroz stoljeća u njegov dom uvlačio. Naša je dužnost stoga, riječju i djelom pomagati tu borbu, jer se borba vodi za opstanak naroda, kojeg mi od davnine pastoraliziramo, jer taj narod vodi rat ne samo za svoju nego i za našu obranu, naš vlastiti opstanak, a s tim i rat za očuvanje naše kršćanske uljudbe, za očuvanje naslijeđenih moralnih i etičkih zasada.

Partizanstvo (vodio ga ne znam tko, srpski ili hrvatski ološ), jest u praksi primijenjeni komunizam, stoga smo napose mi svećenici dužni sub gravi, riječju i djelom boriti se protiv partizanstva.

[232] Dokumenti o protunarodnom radu, 240—242.

Ljubljanski biskup, preuzvišeni Rožman, uputio je ove godine svećenstvu i vjernicima okružnicu, u kojoj najodlučnije zastupa naše mišljenje. Partizanstvo jest primijenjeni komunizam, pa makar se, kao u Sloveniji, vezao s nacionalnom borbom. Radi toga su ne samo vjernici, nego a priori svećenici, dužni pod teški grijeh boriti se protiv partizanstva, makar on tu i tamo nastupao pod prividno drugim vidicima . . .«

Nije čudo da su ovi franjevci ovakvim neistinitim fantazmagorijama dovodili u zabunu kolebljive i neopredijeljene među svojom subraćom, a tako i među pastvom, djelujući propagandno i bratoubilački, zalažući se za ustaški pokret kao kršćanski i etički. Ali, kad se vidi kakva je gledišta o svemu imao ustaški episkopat, onda je shvatljivo, da su i ovi sa najniže hijerarijske stepenice tako gorljivo lažima obmanjivali narod i predstavljali mu partizanski pokret kao protuvjersku i protukršćansku pojavu, koju treba uništiti, da bi se spasila civilizacija, kršćanstvo — i oni sami kao najizloženiji na toj fronti. Kad su Talijani kapitulirali i u Dalmaciju stigli Nijemci i ustaše, onda je biskup fra Mileta pokazao, koliko je odan ustašama, a koliko mrzi narodnooslobodilački pokret u čitavom nizu svojih protunarodnih manifestacija. Postoji prijedlog biskupa fra Milete ustaškom logoru u Šibeniku, kojim mu odgovara na njegov zahtjev, da mu predloži zaslužne svećenike i franjevce, koji su djelovali pod okupacijom Talijana u ustaškom duhu. 4. juna 1944. biskup fra Mileta daje karakteristike nekih poginulih svećenika i franjevaca, kao i živih koji su zaslužni za ustaški pokret. Za don Antu Juričeva je spomenuo, da je bio »čeličan Hrvat i odan Nijemcima«, a jednako te vrline pripisuje i don Ivu Juričevu. Isto tako hvali i fra Andriju Zajčića, inače organizatora »antikomunističke bande« i inspiratora brojnih krvavih zlodjela u Dalmaciji, kao »revnog župnika i branitelja naroda.« Biskup fra Mileta kazuje za fra Rogozića, da je bio ranjen od partizana, ali da nije podlegao, a i gotovo svi ostali su imali da iskuse razne nevolje od partizana. Dakako, biskup ne kaže ništa, kakvi su oni bili, i zašto su ih sustizale kazne. Smatra, da je najtragičnije, što im se prigovara, da su »biskupi i svećenici« partizani. Sasvim je naivno ovo branjenje biskupa pred ustašama, da nisu ni biskupi ni svećenici partizani. Uistinu, tako mali broj svećenika partizana, jedva je mogao ustašama uopće pasti u oči i kao pojedinačni slučaj, iz koga ni nekulturni ustaše ne bi mogli izvoditi neko uopćavanje. Ali, biskupu i njegovim miljenicima, koje on prikazuje u najpovoljnijem ustaškom svijetlu, i nije bilo do toga, već da iskali svoju mržnju na borce NOP-a, ali i da se dodvori ustašama i Nijemcima, kao što je ranije bio u najljepšem skladnom odnosu sa talijanskim fašistima i njihovom vojskom. Na temelju biskupovog pisma uputio je ustaški logor u Šibeniku svoj prijedlog ustaškom stožeru velike župe Bribir u Drnišu za odlikovanje katoličkih svećenika na području šibenske biskupije. U ovome prijedlogu od 7. VI. 1944. don Ante Juričev se predlaže za više *ratničko* odlikovanje, jer je »uvijek radio pod najtežim okolnostima za vrijeme talijanske okupacije *za veliku ustašku misao.*« Don Ivo Juričev je predložen također za »više ratničko odlikovanje«. Za njega se ističe, da je bio *»ustaša još prije prevrata i sloma Jugoslavije i uvijek radio za probitke naroda i države kao i na organiziranju mladeži u ustaškom duhu.«* Za oca fra Andriju Zjačića kaže se, da se *»osjećao uvijek ustašom, te je u tom duhu odgojio svoje župljane, što se vidi po sadašnjem odazivanju u ustaške postrojbe.«* Vidi se, da se i o. fra Stanko Huljić ranije toliko isticao kao čovjek ustaškog povjerenja, jer se i njega predložilo

za više odlikovanje za zasluge. Jer, i on je *»oduvijek dokazivao svojim radom, da je ljubitelj ustaštva i hrvatske državne misli, te kao takav bio interniran od strane Talijana, a nakon povratka u domovinu radi neumorno za ustašku ideju.«* Don Ivo Bareža također je predložen za odlikovanje kao »uzor župnik i hrvatski rodoljub *i vatreni ustaša prije prevrata.«* Za fra Ivana Modrića kaže ustaški logor u Šibeniku, da se *»uvijek isticao kao vatreni ustaša pa je u tome pogledu mnogo doprinio. Veliki je propagator ustaške misli i državne samostalnosti.«*[233]

Ovako, dakle, u šibenskoj dijecezi, ovako u svim ostalim u Dalmaciji, u splitskoj, hvarskoj, pa i dubrovačkoj, poslije kapitulacije Italije. Jedna crkvena svečanost održana u Pridvorju, u Konavlima 17. X. 1943., dala je prilike da tamošnji franjevci pokažu pred ustašama i Nijemcima, koliko su im odani, i koliko su ih s nestrpljenjem čekali. Na toj »crkvenoj« svečanosti zahvaljivalo se Bogu, da su sada i dalmatinski Hrvati pod poglavnikom i u svojoj NDH. Bili su tu prisutni veliki župan župe Dubrava Ante Buć; stožernik ustaške mladeži dr. M. Scatolini. U crkvi je održao o. Jerko Bakotin »zanosnu ustašku propovijed« zahvaljujući Bogu na oslobođenju Konavala. Poslije procesije, koja je također održana, bila je velika ustaška skupština, na kojoj su govorili svi naprijed istaknuti ustaški prvaci. Toj su skupštini prisustvovali i Nijemci, a dakako i svi od reda franjevci. Iza zborovanja bio je i svečani ručak, koji je u čast ustaša i Nijemaca priređen u franjevačkom samostanu. Kao uvijek, tako se i na tom ručku mnogo govorilo i nazdravljalo, dakako po ustašku. Govorili su i Nijemci. Ustaški izvjestitelj sa te crkveno-ustaške manifestacije kaže, da iz »tih govora proizlazi duboka i iskrena veza i suradnja između naših vlasti i savezničke njemačke vojske. Na kraju se predstavnicima naših vlasti, te predstavnicima savezničke njemačke vojske zahvalio otac Buble, *ističući zahvalnost Konavljana Poglavniku dru Anti Paveliću, što je ove divne konavoske krajeve povratio u okrilje Hrvatske, te zahvalnost savezničkoj njemačkoj vojsci, koja je za par dana oslobodila čitave Konavle od podlog »saveznika«, koji je našim Konavlima pripremao mnoge nesreće i stradanja, što je sve odstranjeno zahvalivši junaštvu i hrabrosti savezničke njemačke vojske.«*[234]

Pojedina Mala braća, dubrovačka i iz njene okoline, ostala su vjerna ustaškom fanatizmu iz prvih dana sloma Jugoslavije, pa su se sada dala da dovrše što im je bilo uskraćeno tada. I njihovi samostani postaju žarišta ustaškog terora, duhovnog i fizičkog. Tako sve dalje uz Neretvu.

Zar je onda pretjerano uvjerenje, koje je vladalo u čitavom mostarskom srezu, da su franjevci, kao i ostali svećenici gotovo od reda bili ne samo poticatelji i inicijatori za ogroman dio ustaških nedjela, nego i stvarni njihovi rukovodioci. Jedan svjedok, iz sela Slivčići, koji je prošao svakojaka zla i vidio na mnogim stranama ustaške zlikovce na djelu, stalno je uz njih viđevao i svećenike. U jezivom izvještaju o stradanjima, progonima i mučeništvu Srba potvrđuje ovu tešku optužbenu tezu o odgovornosti svećenstva za neizmjerne krivice ustaša kao i njih samih. »Rimokatolički župnici iz okolnih sela Mostara govorili su pred narodom za vrijeme pokolja

[233] Šibenski biskup Mileta smatrao je odanost Nijemcima vrlinom. »Narodni list 24. XI. 1945.

[234] »Nova Hrvatska« 31. X. 1943.

Srba, *da sada nije grjehota ubijati Srbe, jer je ratno stanje.* Ovako su govorili rimokatolički župnici iz Dobrog Sela i Tepčića, kao i iz drugih sela . . .«[235]

Na vratima franjevačke crkve svetog Mihajla u Subotici, tokom čitave 1944. bio je prikucan plakat, na kome je bilo napisano oko križa usađenog u srce, obavitog trnovim vijencem: *»Prijavi se i ti kod franjevaca na molitvu za vojnike. Oni se danju i noću bore za nas, mi se danju i noću molimo za njih. Da svi budemo jedni.«* Ovaj plakat, kojim su subotički franjevci podržavali ratnički duh mađarske vojske, u koju su mobilizirali naše Bunjevce, skinut je sa crkvenih vratiju takorekući pred ulazak osloboditeljske vojske u Suboticu.[236]

Na svim stranama Jugoslavije, od Subotice do Dubrovnika, od Mostara do Sušaka, svuda jedan i isti duh, svuda jedni i isti pobornici ustaštva i NDH, svuda jedni i isti prozeliti i misionari za prekrštavanje Srba — u franjevačkim samostanima. Poglavnik Pavelić odlikovao je nekolicinu franjevaca sa trsatskog samostana visokim ordenima. Tako gvardijana Florencija Forjana »redom za zasluge I. stupnja« i oo. fra Hadrijana Hrenića, fra Salezija Škrinjara i fra Ignacija Ivaka »redom za zasluge III. stupnja« — »u znak priznanja za njihov ustrajan i požrtvovan rad u korist hrvatskog pučanstva, a naročito u danima povratka Sušaka, maja, Hrvatskoj 1943.«[237] Kakav je to bio požrtvovan rad dobro su upamtili partizani i svi borci i sumišljenici NOP-a.

Neiscrpan je niz imena učesnika franjevaca na ustaškom terenu. Neiscrpne su njihove akcije ili kao neposrednih aktera u ustaškoj vlasti ili kao saučesnika, posrednih i neposrednih u organizacijama vojničkih karaktera, ustaškog ili domobranskog, bilo kao pravi ratnički borci ili kao vojni dušobrižnici, kao organizatori i vođe ustaške milicije, kao propagandiste i gorljivi zalagatelji za fašizam i ustaštvo, u crkvi i izvan nje. Sa propovjedaonice, kao i iz ispovjedaonice. Mačem i krstom, pogotovo u zanosu misije katoličenja. Kad se budu izvela anketna ispitivanja, sistematska i opća, kod svih preživjelih stradalnika, onda ne će biti rijedak slučaj, na koji smo već nailazili, da ustaški tabornik, u ovom slučaju gvardijan bosansko-kostajničkog samostana fra Feliks Grešl, poslije strijeljanja velikog broja Srba časti krvnike — rakijom.[238] Zato ni svi ovdje pobrojeni i prikazani slučajevi franjevaca-ustaša ne iscrpljuju ni izdaleka monstruoznu sadržinu klerofašističke endehaovske Civitas Dei.

Neiscrpan je niz ovih jadnih sinova svetoga Franje. Neiscrpna su njihova zlodjela. I ovo što je ovdje rečeno, i ono što se nalazi spomenuto u ogromnoj publikaciji »Dokumenata o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera«, samo je zaista jedan dio njihovih strašnih zločina. Dosta je proći na kraju ove knjige indeks imena svećenika, koji su se ogriješili o svoju zemlju i narod, pa će se steći uvjerenje, koje i mi imamo. Rijetke su i časne iznimke, koje su ostale čiste i neuprljane u toj Pavelić-Mussolini-Šarić-Stepinčevoj Civitas Dei. U tom spisku naći će se i imena, koja i mi spominjemo, ali i nova, sa djelima vezanim uz njih i njihovu savjest, ali još više njihovih starješina, koji su uveliko odgovorni za rad svoje podređene braće. Upravo tako isto, kao što su nadbiskupi i biskupi odgovorni za sebe, kao i za svoje podređeno svećenstvo. Nema toga kanona, kojim bi se crkveni velikodostojnici mogli opravdati i osloboditi ove historijske odgovornosti. Naročito ne na polju masovnog katoličenja, kojega se nisu odrekli ni onda, kad je proradila Pavelićeva kreatura, Hrvatska pravoslavna crkva. I dalje se psihološka priprava za stjecanje uvjerenja o korisnosti, vrijednosti i spasonosnosti katoličke crkve stjecalo prijetnjama, zatvorima, logorima, batinanjima, nasiljima svake ruke, sa svim mogućim pritiscima stalno uz suradnju, asistenciju javnu ili zakulisnu, ustaških vlasti. A sve ovo trebalo je da bude izgled slobodne volje prelaznika, da se prelazi dragovoljno i iz uvjerenja. Pomoću ovih metoda, koje su bile opće, radio je ogroman broj misionara.

[235] ADK.
[236] Dokumenti o protunarodnom radu, 252.
[237] »Hrvatski narod, 17. X. 1943.
[238] ADK.

Ma da su u Odboru trojice bili mnogi misionari takoreći pred očima, njih se nije ni spominjalo niti im se savjetovalo, kako da u tome poslu kanonski postupaju. Bili su s njima u neposrednoj blizini razni gvardijani — ali njih se puštalo da im se zamaže njihov ustaško-misionarski zelotizam. Fra Kerubin Posavec, osječki gvardijan, fra Alojzije Novak, varaždinski, ili na pr. fra Srećko Majstorović, gvardijan zagrebačkog samostana na Kaptolu, preko puta nadbiskupskog dvora. Nije taj franjevac bio preslušan niti je dao računa o tome kako su izvršena masovna prelaženja u selima oko Virovitice, kao što su Budanica, Pabuna, Gačike, Naumovec, Borova Klisa i ostala.[238a] Nitko od njih nikome nije bio odgovoran. Nitko od njih nije trebao da strahuje od ustaškog misionarskog trifoliuma. Svi su oni misionareći ustaševali, a ustašizirajući misionarili.

Međutim, učinilo bi se krivo, kad bi se za ovakva masovna i pojedinačna katoličenja, sa i bez terora, a svakako i ona izvedena sa moralnim pritiskom opće psihoze, koju su ustaše, a i mnogi svećenici vješto izvodili, činili odgovornim samo sinovi svetog Franje. Njima su u svemu ovome ravni i njihovi drugovi iz ostalih redova, pa za njima ne zaostaju ni jezuiti, dakako na drugom sektoru, o čemu će biti govora u slijedećem, posljednjem poglavlju, ali i svećenici, neredovnici. Župnici, kapelani, kanonici, monsignori, sa i bez crvenih pojasa, svi zajedno sa redovnicima, na jednom i istom poslu, katoličenja i klerofašističkog »hrvaćenja« Srba. Daleko smo od mogućnosti, da damo iscrpnu sliku i potpun broj tih klerofašističkih prozelita od kojih nije mali broj, koji će se terorom svake ruke koristiti, da bi na kraju uspjeli sa svojim prozelitističkim namjerama.

U Stolačkom srezu ostavit će mračnu uspomenu kroz duge decenije dva svećenika. To su don Marko Zovko, stolački dekan i don Ilija Tomas, župnik u Klepcima.

Utvrđeno je, da je don Marko Zovko još u prvoj Jugoslaviji djelovao kao ilegalni organizator ustaškog pokreta u Stolačkom srezu. Pomoću jednog broja uglednijih seljačkih istomišljenika posijao je don Marko Zovko u Stolačkom srezu otrovno ustaško sjeme, koje je dalo prve plodove već pri slomu Jugoslavije. Jer, nisu bile rijetke propovijedi toga svećenika iz kojih je izbijala mržnja protivu Srba i pravoslavlja. Stalno je isticao koliko katoličanstvo veže Hrvate i njihovu kulturu s katoličkom Italijom, u kojoj se nalaze dva najveća čovjeka svijeta, papa i Duce. Sva su njegova nastojanja bila usmjerena ka razdvajanju Hrvata od Srba. Aprila 1941. dočekao je raširenih ruku okupatorske trupe, a narod je stao uvjeravati u pravednost Hitlerova rata i u njegovu nepobjedivu moć. Grlio se i bratimio s talijanskim fašistima i častio ih u svom župnom domu, čim bi mu se dala zato prilika. I pod talijan-

[238a] Dokumenti o protunarodnom radu, 65, 74, 78, 87.

skom okupacijom on je uspio organizirati divlje ustaške formacije, koje su na sve strane širile strah i trepet. Učestvovao je na savjetovanjima stolačkih ustaša, gdje je držao najvatrenije govore, uvjeravajući ustaše, da im jedina opasnost prijeti od Srba, pa ih se stoga treba što prije riješiti. Istodobno on je pristupio i masovnom prekrštavanju srpskog življa, nagovarajući ga, da će mu njegovi novi kršteni listovi biti garancija da se spase. Ali, dakako, mnogima ni ta nova krštenica nije bila od pomoći. Poslije njegovih misa, u vrijeme masovnog istrebljivanja Srba, ali i prvih znakova otpora, na pitanja neodlučnih seljaka šta da rade, don Zovko bi odgovorio: »Uzmite puške u ruke i branite se, tko na vas vi na njega i prema njemu budite nemilosrdni.« Dakako, ovaj licemjerni savjet davao je don Marko onda, kad se srpski narod našao goloruk, kad još nije mogao ni pomišljati na neku oružanu borbu. Don Marko agitira za ustaški pokret i za osovinske fašiste po stolačkoj čaršiji drugog dana poslije pokolja dvije stotine Srba na Jami u Vidovu Polju. Glorificira Nijemce, kada su krenuli na SSSR i propovijeda skori svršetak rata. Poslije pokolja stalno agitira, da se u pojedinim mjestima formira ustaška milicija, pogotovo, kad se narodni ustanak raspamsao. Bez stida i srama javno govori da je bolje što su Srbi na vrijeme poubijani, jer da se nije tako radilo, da nijedan Hrvat ne bi ostao živ. Od straha pred narodnom osvetom bježi pod zakrilje svojih zaštitnika u Mostar odakle se vraća, kad su njemački okupatori Stolac obavili žicom, bunkerima i rovovima. Tada sistematski pristupa organiziranju UNS-e (Ustaška narodna straža), čiji je član bio još od ranije. Svim sredstvima radi protiv omasovljavanja NOP-a. Kad se već vidjelo, da će Hitler izgubiti rat, on uza sve to harangira u narodu, da bi ga pridobio za borbu do smrti. Naravno, prema borcima NOP-a i njihovim porodicama zagovara najoštrije i najnemilosrdnije mjere. Narod uvjerava, da treba pomagati ustašku vojsku i Hitlerove SS-formacije u svim njihovim akcijama protiv partizana. Don Marko Zovko dočekuje svečano u Stocu ustaškog ministra Frkovića i generala Begića, kao i visoke njemačke komandante. Na takvom jednom sastanku poznatih krvoloka prihvatio je lozinku ministra Frkovića, da se Hrvati konačno moraju uvjeriti, da u NDH ne smiju postojati Srbi. Po njegovoj inicijativi pohapšeno je i internirano mnogo rodoljuba. O komunistima je govorio u crkvi kao i izvan nje, sa strašću jednog srednjevjekovnog vjerskog fanatika, tvrdeći, da su to najveći neprijatelji katoličke vjere i hrvatskog naroda. Obmanjivao je narod, da je NOP isključivo srpski pokret, osnovan za odmazdu nad Hrvatima. Pred naletom NOV-e bježi iz Stoca u Mostar, gdje je poslužio Nijemcima kao obavjestilac o ljudima iz njegova kraja. Odatle je upućivao na oslobođenu teritoriju apele i pozivao Hrvate da ne pristupaju NOP-u, pošto će se Nijemci uskoro vratiti i uništiti ne samo partizane, nego i njihove simpatizere i pomagače. Oslobođenjem Mostara pao je u ruke NOV-e, čiji ga je sud za veleizdaju i teška krvava nedjela osudio na smrt.[239]

Koliko je sud pravilno ocijenio krivice don Marka Zovka — vidi se i po tome, što ga je na drugoj strani poglavnik odlikovao za njegov predani ustaški rad »redom za zasluge I. stupnja — i to 1945., gotovo pred sam slom NDH.[240]

Na krvničkom i izdajničkom poslu don Marka Zovka surađuje njegov župnik u Klepcima don Ilija Tomas. Još za vrijeme bivše Jugoslavije bio je zakleti ustaša,

[239] ADK. Vidi i: Dokumenti o protunarodnom radu, 140—143.
[240] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

koji je u čapljinskom srezu nastojao pripraviti široke mase za NDH. Od prvih dana NDH on je glavni spiritus rector cijelom ustaškom pokretu u Čapljini. Don Ilija Tomas, prema iskazu vjerodostojnih svjedoka, bio je glavni organizator pokolja Srba u čapljinskom srezu tokom 1941. i on je organizator divljih ustaških horda, koji su svakog dana na krvavom poslu. Don Ilija Tomas stoji na njihovu čelu, blagosilje ih kad polaze na krvav posao i kad se s njega vraćaju. Svakog dana nova ubojstva. Uistinu, Neretva je stala da protječe krvava. Jame u Bivoljem Brdu i Opuzenu pune se nevinim žrtvama, dok je don Ilija svakog dana na sastanku u ustaškom stožeru u Čapljini, gdje se donose odluke za istrebljenje pojedinih sela. Osim toga, don Ilija održava stalno i seoske sastanke s istaknutim ustaškim koljačima. U Tasovčićima viđen je redovno kod zloglasne krčmarice Mare Čokljad, gdje su se pravili spiskovi, tko će dotičnog dana ili noći biti likvidiran. Ovaj krvnik istodobno smekšavajući Srbe i pripravljajući Stepinčev »psihologijski temelj«, stao je pozivati Srbe, da pređu na katolicizam. Nije čudo, da su ovako »pripravljeni« i »poučeni« stali prelaziti na katoličku vjeru. Juna 1941. izdao je don Ilija u Čapljini proglas na Srbe, da pređu na katolicizam. U proglasu je obećao Srbima, budu li prešli na katolicizam, da će biti ravnopravni sa Hrvatima i nitko ih ne će smjeti da proganja. Onim Srbima, koji su bili u zatvoru, obećano je da će poslije prijelaza na rktu vjeru biti pušteni. Kako su tada gotovo svi muškarci Srbi bili odvedeni i zatvoreni, a mnogi i ubijeni, to su kod kuće ostale samo žene i djeca. Poslije toga žene su u masama dolazile u ispostave kotarske oblasti i izjavljivale da žele preći na katolicizam, samo da bi spasile svoje muževe, sinove i braću od smrti. Međutim ni to nije mnogo koristilo. Srpsko-pravoslavne crkve u Čapljini, Klepcima i Gabeli zatvorene su odmah još u početku NDH. Prije toga bile su od ustaša potpuno opljačkane. Jula 1941., održao je u Čapljini don Ilija propovijed ne samo Hrvatima, nego i Srbima, koji su bili prisiljavani da polaze mise i propovijedi, pa je rekao i ovo: *»Mi sada oremo novu njivu, pošto hoćemo da posijemo novi plod, ali dobro čujte, dok se god iz te njive ne istrijebi korov (pirevina) u potpunosti i dobro ne prečisti, nema ploda na toj njivi, onakav kakav bi trebao da bude.«* Don Ilija je time jasno aludirao na ustašku državu i srpski narod, što je značilo za ustaše, dokle god se Srbi ne budu istrijebili, ne će biti blagostanja u NDH. I pored toga, što je narod Čapljine i okolnih sela listom prešao na katoličku vjeru, jula 1941. izvršena su najjezivija ubojstva. U masama su se stale odvoditi žene, djeca, novorođenčad, potrpani u marvinske vagone, odvodili u Čapljinu, a odatle u Šurmance na Jamu, gdje su ih sve žive pobacali. Don Ilija napunio je svoju župnu kuću svim mogućim blagom i obiljem od opljačkanih Srba i saživio se s učiteljicom iz Dračeva, Lujzom Spari. U kući je častio i opijao svoje suradnike od opljačkane sirotinje. Česta su bila noćna orgijanja u društvu spomenute učiteljice. Kao pravi motorizirani ustaški vojnik, na motoru je obilazio okolna mjesta i ustašama davao instrukcije i direktive za njihova nedjela. Jedan od svjedoka njegovih zločina, dajući strašnu sliku stradanja naroda pod terorom podivljalih ustaša, čini je još mračnijom, kad ukazuje, da su inicijatori svih tih grozota bili don Marko Zovko i don Ilija Tomas. Iz teškog i sumornog izvještaja direktora Desimira Mihića, izbijaju optužbe protiv ove dvojice ustaških

zločinaca, koji su pored masovnih pokolja u Stolačkom srezu mislili stalno još i na pokolje duša i savjesti, kad su preživjele silili raznim sredstvima, da predu na katolicizam.

Teško je sjetiti se svih onih silnih žrtava, a nije ni moguće opisati grozote, koje su one doživjele prije nego što su ih ustaške zvijeri dotukle. Ali, računa se, da je u Stolačkom srezu pobijeno preko 4.000 potpuno nevinih Srba. Ustaše su u prvom redu tamanili muškarce iznad 16 godina, ali u mnogo slučajeva nisu se ustezali da ubijaju i žene, pa i malu, sitnu djecu iz kolijevke. Jedna bolničarka Hrvatica u Stolačkoj bolnici, pričala mi je, da je prilikom borbi u Brekovićima, gdje je i ona po dužnosti morala da ide, vidjela gomile dječijih lješeva, zvjerski pobijenih. Zašto sve to?! Tko ih ono nauči da onako strašno mrze? Svoje nevine sugrađane, braću svoju rođenu? Po mojem mišljenju oni, čijim je redovima pripadao i onaj, na čija sam ja vrata pozivajući se na Hrista, zakucao. (Mihić tu misli na don Iliju Tomasa, kome je kad je ispred ustaških krvnika pobjegao, kao starom poznaniku noću došao da se za trenutak zakloni, bio od ovog Kristova sluge odagnan od kuće). Podvlačim pripadao, jer kako sam čuo, sustigla ga je osuda preživjelih očeva, braće i sinova, pobijenih žena, staraca i srpske nejačadi iz Prebilovaca. Mnogo desetina nesretne braće iz sela Klepeca i drugih okolnih sela, taj Kristov sluga natjerao je da pređu u katoličku crkvu, pričestio ih, a zatim ih otpremio u školu, gdje su dočekani od ustaša i zvjerski pobijeni. Nasilno prevođenje u katoličku vjeru bilo je i u Stocu i okolini. Ne može se to objašnjavati nalogom dozgo, jer šta bi onda trebalo don Marku Zovku, da sirotama pobijenih Srba, »novim vjernicima« poručuje i prijeti da dođu u crkvu na misu i da im poslije službe Božje izgovori ove riječi: »Varate se ako mislite da je naša namjera bila da vašim prevođenjem u katoličku vjeru mislimo da spašavamo vaša imanja, penzije ili plaće. Nije nam bila namjera ni da spašavamo vaše živote. Historija uči da je prije bilo naroda koji su nestali, pa će nestati i srpskog naroda. Prevodeći vas u katoličku vjeru imali smo namjeru da spasemo vaše duše!«

Kad su početkom maja 1942. partizani napali ustaške položaje kod Prebilovca, don Ilija je osjetio vruće pod nogama. Teretnim autom krenuo je u Bekiju i doveo je iste one zločince iz 1941., koji su klali po Trusinji, Nevesinju, Čapljini i drugim mjestima. Kad ih je organizirao za borbu protiv partizana, svima je obećao, da će biti mesa orlu i gavranu. Kako je imao mnogo posla oko obrane svoje župe, to je češće izjavljivao: »Trebali smo mi još 1941. godine sve pobiti, pa se sada ne bi imali čega plašiti.« Trećeg dana Uskrsa 1942., pošto je predvodio ustaše na Prebilovce, poginuo je don Ilija Tomas. Međutim i ova njegova smrt dala je povoda ustašama, da izvedu novi pokolj. Pri mnogim podhvatima don Ilije Tomasa bio je saučesnik i neki fra Tugomir iz Čapljine, o kome svjedoci govore, ali mu ne znaju prezimena.[241]

Ovako je završio jedan od nerijetkih ustaških zločinaca, koji je svoja nedjela pokrivao autoritetom svećenika i nanosio sramotu i crkvi kojoj je pripadao, kao i prozelitskoj ideji za koju se zalagao na način srednjevjekovnih inkvizitora. Dakako, kad se saznalo u ustaškim redovima za smrt don Ilije Tomasa, ustaška i klerofašistička štampa prikazala je i dugo vremena još prikazivala toga krvnika kao »mučenika crkve katoličke i naroda hrvatskoga.« Jednako, kao što je to bilo i u slučaju famoznog fra

[241] ADK. — Dokumenti o protunarodnom radu. 141—143.

Sidonija Scholza i tolikih drugih. Dvije godine poslije smrti don Ilije Tomasa, dao je portret toga »mučenika crkve katoličke i naroda hrvatskoga« drugi jedan ustaški subrat don Ilije, svećenik Eugen Beluhan. Dakako, u ustaškom »Hrvatskom narodu« (25. VII. 1944.). Tu se doznaju stvari, koje očigledno potvrđuju, da je don Ilija Tomas bio jugoslavenski veleizdajnik još za vrijeme bivše Jugoslavije. Njegova biografija kazuje, da je don Ilija svršio gimnaziju kod jezuita u Travniku, a kasnije bogosloviju u Sarajevu pod jezuitskim rukovodstvom. Iz Beluhanovih izlaganja vidi se, kakav je duh vladao u tim školama, u kojima se odgajao don Ilija i pripravio za ustašu. Velikohrvatske manifestacije pri mnogim crkvenim svečanostima bile su stalni izraz ovih jezuitskih pitomaca. Zato su, kaže Beluhan, u Hercegovini bili na istoj liniji franjevci i vanjski svećenici. Provokacije na takvim crkvenim svečanostima redovno su se završavale hapšenjima ovakvih popovskih provokatora. Da se narod odupirao vlastima i da je pošao uvijek za takvim svećeničkim provokacijama, bila je, kako kaže Beluhan, »zasluga velikog ugleda Crkve i njihovih uzornih?! — svećenika.« A onda,

> »*svaka crkva, svaki samostan izgledaju pogotovo među izmiješanim vjerama, kao kakva kula, bunker ili rasadište vjere i hrvatstva. U doba neposredno prije sadašnjeg rata i vanjski su se svećenici osobito iskazali.* Oni su sagradili preko deset novih crkava u Hercegovini. I to takvih crkava, sve jedna ljepša od druge, sve jedna veća od druga, od bijeloga kamena, da ih se sav Zagreb ne bi stidio imati u svojoj sredini! A tko je prvi počeo među njima graditi taj niz crkava? I opet don Ilija, koji sagradi u Klepcima prekrasan hram posvećen Srcu Isusovu, a većinom baš doprinosima i žrtvama domaćega svijeta kojega je on za to oduševio . . .«

Prikazavši tako zaslugu za građenje ovih »kula, bunkera ili rasadišta vjere i hrvatstva«, prešao je pisac da prikaže don Iliju Tomasa, kako je on prije rata slušao o napadajima na katoličku crkvu, biskupe i svećenstvo, o napadajima dušmana vjere na njegove jezuitske odgojitelje, koje su htjeli protjerati na otok Vis, i razvio se u veoma borbenog protivnika svih tih neprijatelja.

> »No borba protiv vjere izgleda da je doživjela kulminaciju u vrijeme, kada je bivša država htjela urediti svoje odnose prema katoličkoj crkvi u državnom sporazumu sa Svetom Stolicom. I taj konkordat donio bi sigurno i neke diplomatske uspjehe, ali digla se ružna i Srbima svojstvena podmukla borba protiv toga konkordata, dok nije bio konačno odbačen i srušen. Barem tada nisu ustaše bili na vladi, da bi i zato oni bili krivi! Ne može se ustvrditi ni, da je Sveti Otac Papa, kojega su tada najviše sramotili i napadali, bio ustaša. Ali, tome se najbolje dokazalo da katolička crkva nije imala slobode. Sve je to don Ilija Tomas zdravim očima gledao i nije čudo, da je brzo došao do uvjerenja, da se može i za vjeru u hrvatskom narodu učiniti najviše tada, kad Hrvati obnove svoju državu, kad budu svoji na svome. *Zato se radosna srca prihvaća baš ustaške ideje i već godine 1937. vidimo ga kao zakletog ustašu u jeku rada, napora i borbe.* A mnogi bogoslovi pjevači na onoj mladoj misi u Bijelom Polju, (aprila 1937. kad su sarajevski bogoslovi ustaški manifestirali na prvoj misi don Ilijina rođaka Ivana Tomasa, poslije čega je imala posla s njima i policija), upravo su mu na tom zavidjeli. *Oni moraju još po dvije tri godine čekati, dok ne svrše škole, a evo, on već onda kao ustaša neumorno radi i organizira narod. Vršio je svoju službu na teškom terenu tri kilometra od Čapljine s onu*

stranu Neretve kao župnik u Klepcima. I njegov je narod bio za vrijeme sloma zreo za slobodu. Nisu oni bili nepripravni. Sada se radilo o Hrvatskoj i za tu ideju oni su bili svi kao jedan. Oni će se ispočetka makar i kamenjem boriti za svoju državu. Obrana domovine shvaćena je kao obrana vjere. Rat je počeo, a Hrvati ne htjedoše ratovati protiv starih saveznika Nijemaca, oni bacaju oružje, a don Ilija sakuplja i sabire. Radi zajedno sa svojim susjedom s druge strane Neretve župnikom iz Studenca don Jurom Urdoljakom-Bišćevićem i njih dvojica, kao dva gorostasa ustaju na obranu svoga naroda od srpskih pljačkaških četničkih bandi. Nije, izgleda, poznato ni to, da oni već 8. travnja 1941. godine proglašuju Hrvatsku državu! Srbi ih hoće u svom bijesu smrviti. Ne pomažu ni prijetnje njihovih generala iz Mostara i iz Sarajeva. Promet je prekinut iz Sarajeva. Promet je prekinut, jer prometno mjesto Čapljinu drže u rašljama dva ustaše, dva katolička župnika i to don Ilija Tomas, župnik u Klepcima i don Jure Urdoljak-Bišćević, župnik u Studencima. Što god vojske naleti kroz Čapljinu, oni razoružaju, štoviše zarobe i jedan top, a vojnici Hrvati sami im dolaze kao pojačanje. Tako su oni, odijeljeni od svijeta i opkoljeni od srpske vojske, izdržali u neprestanim opasnostima i borbama sve do 20. travnja. Onda istom dođoše Nijemci, koji im pružiše pomoć, no zamašitih borba nije bilo, jer je već uslijedila i službena kapitulacija, pa se nisu usudili napadati na Nijemce, a bili su oni i te kako iznenađeni hrvatskom sviješću i ovako naglim preokretom.«

Ovako je Eugen Beluhan, nesumnjivo odličan poznavalac razvoja ustaške misli u Bosni i Hercegovini, kao i njenih prvoboraca, među koje spada i njegov junak don Ilija Tomas, samo potvrdio one porazne sudove, koje su o njemu kao ustaši izrekli pojedini svjedoci. Zanimljivo je, da geneza don Ilijina ustaštva koincidira s borbom za i protiv konkordata. Dosljedan svome ustaškom djelovanju prije osnivanja NDH, don Ilija Tomas bit će na visini ustaškog poziva na svim linijama. Beluhan priznaje, da je don Ilija bio glavni ustaški povjerenik za cio Stolački kraj. Pričajući o njegovom dnevnom radu pastoralnom i ustaškom, Beluhan otkriva, da don Ilija »surađuje s Nijemcima, koji ga također pomažu. Kod Talijana sto puta protestira, skače na sve strane i zauzima se svim svojim uplivom da spasi što se spasiti dade... Iznenađeni pravoslavci novom državom, željeznim redom i ustaškom stegom gube glavu i ne znaju, što će. Mnogi od njih mole, da pređu na katoličku vjeru. I tu je don Ilija širokogrudan i oprezan: »Čitajte vi i dalje svoju liturgiju, samo budite plodni članovi nove države.« On ih najprije odbija, ali kad oni dalje navaljuju, ipak ih prima, ali samo s opširnom i dugotrajnom poukom.?! Talijanima to sve nije išlo u prilog. Nova jaka i uredna država njima može biti samo opasna, jer bi poremetila njihove osnove i probitke. (Beluhan piše ovaj članak godinu dana poslije kapitulacije Italije, pa mu je slobodno sada da sve ustaške grijehe prebacuje na ranijeg okupatora s kojim je i te kako prisno u svim prilikama surađivao). Zato oni počinju najprije tajno, a onda i javno rovariti i oružati udružene komuniste i četnike. Najprije u Crnoj Gori, odakle ovi provaljuju na naše područje i tu se pojačavaju s preostalim pravoslavcima u Hrvatskoj i nastaje strahovito ubijanje, pljačka i palež hrvatskih sela. Kada su te bande ugrozile župu Klepci, don Ilija traži pomoć od Talijana u Čapljini, no oni mu se smiju i ostaju prema njemu hladni i nepokretni. On juri na motoru u Ljubuški, gdje traži pomoć od ustaša. Ovi obećaju pomoć i brzo se spremaju...« Prikazavši ovu borbu i njegovo hvatanje u Klepcima, Beluhan zna, da su ga partizani pitali:

»Je si li ti onaj, što nas je učio i što nas je krstio? Ti si to taj?« Beluhan tvrdi, da su partizani don Iliju Tomasa mučili i onda ga bacili u rijeku Bregavu. Kad su se partizani povukli, don Ilija Tomas bio je svečano sahranjen u Čapljini, pa je sprovodu prisustvovalo i 16 svećenika istomišljenika don Ilije Tomasa, a među njima i dr. Petar Čule, mostarski kapitularni vikar, a kasnije biskup u Mostaru, koji se s ovim ustaškim zločincem i krvnikom Srba stolačkog sreza »oprostio lijepim govorom, kao i mjesni čapljinski župnik o. fra Andrija Jelčić.«

Glorificirajući ovog ustaškog koljača, don Iliju Tomasa, svećenik-ustaša Eugen Beluhan završava svoj prikaz i portret don Tomasa daljnjim propagandnim ustaškim mislima, koje je također vrijedno zabilježiti, kako bi se vidjelo, kakvim su to duhom disali i pisac i ostali ustaški »mučenici crkve katoličke i naroda hrvatskog.« Naime, vjerujući, da će voljom svih Hrvata NDH, za njega najmlađa država u Evropi moći uskoro po svom ustaškom uređenju stati uz bok starim samostalnim državama, a mnoge i preteći, Beluhan tvrdi, da još uvijek ima Hrvata (jula 1944.), t. j. ustaša,

> »koji i po noći bdiju i rade, da izvrše svoje dužnosti. Ima ih koji gladuju, ali čine nadčovječne žrtve i herojske napore da očuvaju svoju državu... Ima Hrvata po bolnicama polomljenih rebara i bez ruku i bez nogu, koji prikazuju sve svoje boli za poglavnika i Hrvatsku. Eno jedan slijepi ustaša iz Hercegovine, na oba oka potpuno slijep, izrazio je Bogu molitvu, da mu samo 14 dana vrati vid da se može u prvim bojnim linijama boriti za Hrvatsku! — Ima hrvatskih majki, koje dnevno drhću za svojim sinovima, koji su na bojištu, a ovi su opet ostavili svoje mile i drage, pa s puškom u ruci stoje na braniku vjere i države u neprestanim borbama, u vatri i plamenu, u ranama i krvi i još s pjesmom na usnama. Oni su za poglavnika i dom spremni i svoje živote položiti.
>
> *A tamo gore kod Prijestolja Svevišnjega sveta Hrvatska svim svojim zaslugama zagovara vojujuću Hrvatsku. Brojne čete, stotine i tisuće hrvatskih mučenika pod vodstvom svojih poginulih svećenika s ponosom upiru prstom na onaj kraj, gdje se zaljuljala kolijevka hrvatske državnosti, i mole: »Gledaj, Bože, ovo su Hrvati!«*[242]

Ovu ustašku ispovijest Eugena Beluhana u vezi s protagonistom ustaštva i svih nedjela njegovih, koje ovaj hipokrita zaodijeva u auerolu mučeništva vjerskog i narodnog, dopunio je ustaški suradnik njegov don Ante Romić, župnik u Kruševu kraj Mostara, kad je progovorio o trojici poginulih ustaša don Anti Bakuli, don Iliji Tomasu i don Vidu Putici, svoj trojici ustaša, kao o najidealnijim uzorima svećeničkog poziva i čiste ljubavi prema narodu i evanđelske svetosti prema bližnjemu. Ustvari, to su trojica sijača najotrovnije mržnje i razjedinjavanja bratskih naroda, Hrvata od Srba, katolika od pravoslavnih.[243]

U Banja Luci i okolnom srezu daje ogromnu podršku dr. Viktoru Gutiću na crkvenom polju, banjalučki župnik Msgr. dr. Nikola Bilogrivić, inače začasni kanonik Nj. Svetosti Pape. Odmah u početku NDH, Msgr. Bilogrivić dao se posve u službu ustaških vlasti. Među prvima poveo je jednu grupu građana do ustaškog sto-

[242] Eugen Beluhan, Župnik s Neretve. Don Ilija Tomas, mučenik crkve katoličke i naroda hrvatskog. »Hrvatski narod« 25. VII. 1944.

[243] Ante Romić, Riječ o poginuloj braći. »Vrhbosna« 1942., br. 11—12, 242—246.

žernika Gutića, da ga pozdravi i da mu čestita na pobjedi ustaštva, na uspostavi NDH i da mu stavi do znanja, da će i on kao i svi, koji dijele njegovo mišljenje, biti uvijek spremni da mu u njegovom velikom poslu budu od pomoći. U vrijeme najvećih progona i pokolja, koje je Gutić naređivao, Bilogrivić se nije nijednim gestom tome suprotstavio. Nasuprot, kada su pojedini Srbi tražili da pređu u katoličku vjeru i da se tako spase, on im je u suglasnosti sa ustaškim vlastima postavljao teške uslove, a koje je primao, bilo bi tek po odobrenju ustaških vlasti. Na crkvenoj svečanosti u selu Pavlovcu, nedaleko od Banja Luke, održao je Bilogrivić propovijed u kojoj je pozvao narod, da potpomogne ustašku vlast naročito u pogledu čišćenja od stranih došljaka tj. od Srba. Krajem jula 1941., kad je Gutić vršio najstrahovitiji teror, Bilogrivić je napisao o Gutiću pravi panegirik, koji je štampao u zasebnoj knjižici. U stvari to je »Spomenica Hrv. pjevačkog društva »Nada«, koju je posvetio dru. Viktoru Gutiću, stožerniku Hrvatske Krajine.[244]

Hvaleći Gutića kao velikog narodnog borca za hrvatske ideale i govoreći o njemu sa najvećim poštovanjem i divljenjem, Msgr. Bilogrivić oborio se naročito na komuniste. Msgr. je u banjalučkim novinama »Hrvatska Krajina« propagirao ustaška načela i njihovu vlast. Kad se krajem 1944. morala NOV povući iz Banja Luke, Msgr. Bilogrivić napisao je članak u kome je veličao junačku ustašku obranu Banja Luke. Bilogrivić učestvuje pri svima ustaškim svečanostima i gdje god stigne hvali poglavnika, ustašku NDH i zlikovca Gutića. U jednom izvještaju velike župe Sana i Luka upućenom ustaškom ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagrebu, stoji između ostalog i ovo: »I banjalučki župnik dr. Bilogrivić je uvijek prisutan tajnim sastancima Gutićevih najpovjerljivijih pristaša«, kada su se donosile odluke o masovnim ubijanjima, pljački i otimačini sa svojim bivšim kapelanom, a sadašnjim ustaškim svećenikom Zvonkom Brekalom. Godine 1943. dolazio je svakodnevno u ustaško redarstvo i tamo tražio podatke za odbjegle katolike i muslimane iz Banje Luke, koji su otišli u NOV. Ti su mu podaci trebali za Nijemce, na osnovi kojih bi isti progonili porodice odbjeglih. Pored toga, prilikom zauzimanja Banja Luke po NOV u septembru 1944., Bilogrivić je zalazio po kućama ustaških porodica i hrabrio ih, da ne klonu duhom, jer će se brzo vratiti u Banja Luku ustaše i njemačka vojska. Učestvovao je nadalje na zborovanju njemačkih oficira i ustaških velikodostojnika. Na jednom zboru govorio je i o rušenju pravoslavne crkve u Banja Luci i odobravao govor Viktora Gutića. Prilikom jedne svečane proslave banjalučke crkve 1941., župnik Bilogrivić priredio je banket, na kojem su uz brojne ustaške svećenike sudjelovali i mnogi ustaški funkcioneri iz Banja Luke. Tom prilikom upućen je pozdravni brzojav poglavniku: »Slaveći prvi put u slobodnoj Hrvatskoj blagdan Blažene Gospe, zaštitnice prastare banjalučke župe, pozdravljamo svoga poglavnika iz njegove buduće prijestolnice.«[245] Poznato je da je Bilogrivić organizirao u bivšoj Jugoslaviji križare, koji su u NDH smjesta postali ustaški funkcioneri i širili ustašku propagandu. Drugo Bilogrivića, pored oba zloglasna Gutića, bili su ustaški fratri-koljači Filipović, Brekalo i Lipovac. Ima svjedoka koji su, i sami zatvorenici banjalučkog zatvora,

[244] Dokumenti o protunarodnom radu, 102—106.
[245] Uistinu, bio je poglavnikov plan da učini Banja Luku prijestonicom NDH, koja mu je bila geografski centar čitave države, ali i stoga da bude u neposrednoj blizini muslimana, koje je trebalo ne samo sasvim priljubiti uz NDH nego ih i sasvim pohrvatiti, a po želji Rima i pokatoličiti.

vidjeli Bilogrivića, kako svakodnevno po podne dolazi u kancelariju šefa banjalučkog ustaškog redarstva. Msgru Bilogriviću pala je u dio čast, da blagoslovi i prvu ustašku zastavu u Banja Luci, uz asistenciju fra Brekala.[246] Jedno vrijeme je organizirao čistu katoličku ustašku miliciju, koja je trebala poslužiti za socijalne zadatke ustaškog tabora u Banja Luci. Msgr. Bilogrivić je i materijalno koristio prijateljstvo sa drom Gutićem. Lukno i bir, koje je svake godine morao sam pobirati, sad je, bogodanoj NDH, pravoj teokratskoj zemlji, naredio, da svi obveznici moraju to donijeti u župni dom. Msgr. je naprosto objavio »župljanima rimokatolicima banjalučke župe« (21. VI. 1941.) dakako tu se podrazumijevaju i srpski prelaznici, (u »Hrvatskoj Krajini«) da to kroz desetak dana urade. Da bi efekat bio bolji, lakomi Msgr. je dodao: *»G. Stožernik se zanima kako ćete se odazvati*, jer je odista odiozan i ponizujući spomenuti način uzdržavanja Vašeg župnika. *Želi, da mu se do 15. srpnja dostave odnosni popisi da vidi, koji su se odazvali na tu svoju dužnost i sa kolikim prilogom«*[247] Svakako, uspjeh sigurno nije izostao, jer se znalo kakva je pesnica dželata Gutića. Ovako u skladu koristili su ustaše crkvu, a crkva ustaše. Ma da je Bilogrivić više favorizirao radikalno čišćenje od pretapanja Srba kroz katolicizam u Hrvate, on je ipak sa svim poznatim metodama i prethodnim terorističkim fazama, prekrstio oko 1,500 građana Srba u Banja Luci«. Za predani ustaški rad odlikovao je poglavnik Msgra Bilogrivića »redom za zasluge II stupnja« o trogodišnjici NDH.[248]

Pred Vrhovnim sudom NR Bosne i Hercegovine održano je mjeseca februara 1947. suđenje trojici ustaških zločinaca dru V. Gutiću, dra N. Bilogriviću i predsjedniku V. K. Bratstva dru F. Niedzielskom za sva njihova brojna nedjela. Suđenje je pokazalo da su svi naši navodi apsolutno točni, a brojna ostala svjedočanstva pokazuju još i više kako je ova trojka klerofašističkih prvaka ulagala najveće napore u utvrđivanju ustaške »Božje, svete i Vojujuće Hrvatske«. Sva trojica su osuđena na kazan smrti. (»Politika« 2. — R. II. 1947.). Vidi još za Bilogrivićevo prekrštavanje Srba: Dokumenti o protunarodnom radu, 102—106.

U Bosanskom Novom velika zla počinio je njegov župnik Grga Blažević, koji se našao u ustaškim redovima od prvih dana NDH. Štoviše, bio je na najvidnijem mjestu u ustaškoj hijerarhiji. Odmah je preuzeo dužnost ustaškog pobočnika za nadzor pri političkom logoru u Bosanskom Novom. Kao takav surađivao je sa najvećim ustaškim zlikovcima i intelektualnim začetnicima brojnih terorističkih akcija u mjestu i okolini. Svjedoci tvrde, da su mnogi rodoljubi, borci i članovi porodica boraca NOP-a bili stavljeni pod nož uslijed odluka donijetih na sastancima ustaških funkcionera, kojima je prisustvovao i spomenuti Grga Blažević. Dakako, mnoga ubijanja nevinog svijeta vršena su i u prisutnosti ovog svećenika. I za vrijeme najvećih pokolja u Bosanskom Novom, Grga Blažević je mislio i na jedinstvo crkava i djelotvorno pomagao, da se ovčinjak rimske crkve sve to više jača, i pored toga, što je velik broj nepoželjnih intelektualaca i imućnih seljaka i zanatlija i trgovaca bio isključen od te milosti da bude primljen u katoličku crkvu. Sve je to Grga Blažević činio u ustaškoj kancelariji, iz koje su inače izlazila naređenja, da se likvidiraju Srbi i nepoželjni Hrvati borci u NOP-u, i iz koje se dijelila municija ološu iz Bosanskog Novog i okoline. Kroz cijelo vrijeme pokolja, Blažević se nalazio u logoru s ustaškim logor-

[246] Dokumenti o protunarodnom radu, 356.
[247] Dokumenti o protunarodnom radu, 356.
[248] ADK. — Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

nikom i samo ga je jedan zid dijelio od zatvora, u kome su zatvoreni Srbi bili mučeni i ubijani. Grga Blažević nije ni jednom riječi ustao da zaustavi koljače u njihovom zvjerskom nedjelu. Dakako, Grga Blažević, dosljedan svom ustaškom stavu, surađivao je i sa Gestapoom i njemačkim oficirima, sa kojima se često sastajao i prisustvovao njihovim gozbama, redovno poslije njihovih većih »uspjeha«. Zapamtio je narod u Bosanskom Novom Blaževićeve govore o godišnjicama NDH, kad je u crkvi i na zborovima veličao poglavnika, njegove suradnike, stalnost NDH i velike osovinske saveznike. O pobjedama Hitlerovim govorio je Blažević najvećim oduševljenjem i uvjerenjem u konačnu pobjedu Hitlerovu čak i onda, kad je i njegovim seljacima bilo jasno da je rat izgubljen. Štoviše, on je zasebnim molitvama, poslije održanih misa, molio za pobjedu fašističkog oružja nad »bezbožnim« komunizmom, nad demokracijama svijeta, koje su se uhvatile da fašizam svladaju i unište Onda je razumljivo, da je poglavnik za ovakve zasluge odlikovao Blaževića ordenom II stepena za zasluge« jula 1944. Pri predaji odlikovanja na najsvečaniji način, još su jednom došle do izraza ustaške vrline ovog svećenika, koji je bio krivac da je mnoga majka zakukala i proklela i njega i crkvu kojoj je pripadao.[249]

Župnik u Prijedoru, Msgr. i začasni kanonik Njegove Svetosti Pape, Josip Kaurinović, jednako je vatren ustaša, kao što je bio oduševljeni misionar. Već od samog početka NDH, Kaurinović surađuje sa najistaknutijim ustaškim koljačima, koji po Gutićevoj metodi rade na čišćenju Bosne od Srba. Mačem i prekrštavanjem. Iako star, Kaurinović je kao vatren frankovac svojim zalaganjima za ustaški pokret nadmašio i po nekog mlađeg druga u vinogradu Gospodnjem. Svjedoci teško terete Kaurinovića kao zloduha u teškim danima, kad je teror ustaša sve više uzimao maha, a on ne samo da nije zaustavljao bijes podivljalih Pavelićevih »čistača« Bosne, nego je uveliko i sam poticao na sve to energičnije mjere. Među ostalima, o Kaurinoviću je dao iscrpnu sliku, jedan musliman i sudac, Muhamed Sadiković, koji ga je vidio na djelu, kao i velik broj njegove subraće. Sadikovićev iskaz koji premašuje 27 stranica, u kome je data slika tragedije naroda u Bosni, koju su još više pojačali sami katolički svećenici, fratri i svjetovni, težak je dokumenat vremena i ličnosti o kojima govori, naročito kad karakterizira situaciju od 10.—15. aprila 1941.

> »Kod građanstva, promatrajući ga po vjerama, primijetio sam ovako raspoloženje: pravoslavni potišteni i zabrinuti, ali lojalni prema njemačkoj sili; muslimani veseli, kliču Hitleru i dive se njemačkoj vojnoj sili, dok se ološ naziva petom kolonom, oni ne pokazuju da su spremni preuzeti vlast u svoje ruke, te čekaju za to inicijativu od Nijemaca. Katolici van sebe od oduševljenja kliču Hitleru i Paveliću, *te uvijek kao po pravilu predvođeni mjesnim župnicima, preuzimaju vlast u svoje ruke. Prema savjetovanjima Kaurinovića bili su hapšeni pravoslavni svećenici. On učestvuje u ubojstvima i obilazi kraj oružanom puškom . . .*«[249a]

I doista, kao što je naslikao sudac Sadiković ovog zlikovca koji mjesto s križem obilazi svoju župu s puškom, on je kao ustaški borac, najneprijateljskiji prema NOP-u i porodicama partizana, od kojih su mnoge upravo zbog njegovih denuncijacija stradale, pogiba s puškom u ruci, boreći se s partizanima, 17. V. 1942.,

[249] ADK.
[249a] ADK.

kad su ovi prodrli u Prijedor. Koliko je bio cijenjen u ustaškim redovima, ovaj stari sijač mržnje prema srpstvu i pravoslavlju vidi se i po tome, što ga je poglavnik naročito odlikovao prilikom posmrtnih svečanosti, koje su ustaše ukazale tome zlikovcu poslije njegove ekshumacije. Poglavnik ga je odlikovao *»velikom srebrnom kolajnom poglavnika dra A. Pavelića . . . za hrabro i odvažno držanje kod napadaja pobunjenika na mjesto Prijedor u proljeće 1942. kada je s puškom u ruci poginuo kao hrabar branilac Nezavisne Države Hrvatske«.*[250] Pa opet, klerofašistički listovi su zakukali nad »mučeničkom smrti heroja vjere i naroda«, — iako nam i ovom malo podataka jasno pokazuje jednog upornog i zločinačkog ustašu, veleizdajnika, koji se nije žacao da se dohvati puške u početku NDH, i koju je nosio sve do svoje smrti kao »hrabar branilac NDH.« A opet, »Hrvatski narod« priznaje da je dekan Kaurinović *»kao borac junački poginuo . . . nakon junačke borbe, u kojoj je trojicu usmrtio, a sedmoricu ranio . . . i u nedostatku streljiva s puškom u ruci istrčao iz župnog ureda da nastavi borbu prsa o prsa, u kojoj je podlegao . . .«* A na sahrani »vojskovođa« Kvaternik poslaj je vijenac sa natpisom: *»Svome uzur svećeniku!«* — kao da je recimo Kaurinović bio neki oficir, ili Kvaternik biskup.[251]

Ovako je završio ovaj »svećenik i glasnik Božji«, kako ga naziva u nadgrobnom govoru Msgr. Božo Ivaniš. Msgr. i začasni kanonik Njegove Svetosti, koji je »samim zvanjem svojim pa zborom i dušobrižničkim radom upućivao životne puteve ljudske k Bogu kao jedinome pravom izvoru i konačnom cilju ljudske sreće . . .«[252] Uistinu, krasnorječive fraze, koje idu sasvim u raskorak s istinom. Glavni životni cilj ovog starog svećenika bio je frankovluk, za Austrije, a klerofašizam za Jugoslavije. To nije mogao da sakrije ni nekrolog »Katoličkog lista«, kad se za njega kaže da je bio »u hrvatskom nacionalnom radu jedan od najglavnijih čimbenika, a osobite je zasluge stekao za gradnju Hrvatskog Doma u Prijedoru. Za vrijeme najkruće diktature bio je predsjednik svih hrvatskih društava . . .«[253]

Dekan Kaurinović, kao ustaša je nadaleko zračio. Dekan Kaurinović je i kao ustaša poginuo — i tako je dao samo jedan prilog više Eugena Beluhana »Vojujućoj Hrvatskoj«, ali ne za ideale evanđelja, već nakaznih klerofašističkih, ustaških načela, koja su progutala hiljade nevinih života.

Duša cjelokupnog ustaškog pokreta, odlučan protivnik NOP-a, a pristalica okupatora i oduševljeni propagator Hitlerovih pobjeda, bio je u Tuzli profesor-kateheta dr. Dragan Dujmušić. Odmah u početku NDH stavio se na raspoloženje ustaškim vlastima, čije je povjerenje već od ranije imao, dobro poznat u ustaškim ilegalnim redovima za vrijeme prve Jugoslavije. Zato i postaje odmah ustaški povjerenik za čitav tuzlanski srez. Svjedoci terete teoma dra Dujmušića kao ustašu, koji se teško ogriješio o svoj svećenički poziv, dajući maha zlikovcima u proganjanju Srba. Na oba područja fizičkog i duhovnog terora. Među svjedocima je i episkop zvorničko-tuzlanski Nektarije, koji zna za dra Dujmušića kao protivnika Jugoslavije.

> »Kad su ustaše provele svoj program, onda su pristupili teroru koji će kulturna historija slavenska napose žigosati kao nekršćansko, nečovječno i

[250] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[251] Posljednja počast borcu župniku Kaurinoviću. »Hrvatski narod« 24. IX. 1942.
[252] Nikola Tojčić, Banjalučka biskupija Crkvi i Domovini. »Vrhbosna« 1942., br. 4—5, 69—70.
[253] »Katolički list«, 1942., br. 27, 322—323.

nekulturno djelo, kakvo povijest nije zabilježila na svojim stranicama ni kod najezde Vandala i drugih barbarskih naroda. Ova nekulturna djela grozno pojačava i ta okolnost, što su pri izvršivanju njihovom u znatnom broju učestvovali i mnogi rimokatolički svećenici, a moralnu podršku su im davali čak i neki biskupi i viši hodže. Tako na primjer u Tuzli je naprijed spomenuti rimokatolički svećenik *dr. Dujmušić jedan od najglavnijih savjetnika i pomagača ustaša, koji kao zamjenik ustaškog kotarskog povjerenika u Tuzli daje svemu direktivu ... I u drugim mjestima naše eparhije s malom iznimkom rimokatolički župnici su rukovodili nasiljima protiv Srba ... Kao posljednja etapa u programu ustaša je da ostatak preživjelih pravoslavnih prevede u rimokatoličku vjeru.* Tako pri svršetku došao je u Brčko veliki broj katolika pod imenom ustaška vojnica, njima se pridružio veliki broj mjesnih muslimana. Odmah po dolasku zatvorili su veliki broj odličnih Srba i zlostavljanjem prisiljavali da prime katoličku vjeru. Potom su pustili ove Srbe s nalogom da pozovu i ostale Srbe, da potpišu izjavu da i oni »dobrovoljno« žele preći na katoličku vjeru. A pošto se niko nije odazvao, pokupili su sve muškarce pa ih strašno isprebijali i u Gunju preko Save otjerali. Ovom zlostavljanju prisustvovao je Većeslav Montani, kotarski predstojnik i bivši član Uprave grada Beograda. Po zatvoru ljudi, ženama je poručeno da dođu na potpise za prelaz na rktu vjeru. I žene u strahu za živote svojih ljudi, dolazile su i gotov obrazac potpisivale da »dragovoljno i one i njihovi muževi i djeca prelaze na rktu vjeru.« Nakon toga žene su s pismima vadile svoje muževe iz vagona u kojima su bili zatvoreni u Gunji.«[254]

I jedan dio ustaške štampe ustvari potvrđuje ustašku djelatnost dr. Dujmušića. Dok jedan novinar tvrdi da je bio ustaša od početka NDH, u drugom listu se kaže da je bio još prije 1941 organizirani ustaša. »Hrvatski narod« objavljujući smrt dr. Dujmušića kaže da je bio poznat po »svojim vjerskim i rodoljubivim propovijedima kojima je u najteže doba, za vrijeme bivše države, podizao duh ne samo srednjoškolskoj mladeži, već i među najširim slojevima našega naroda u tome kraju ... Kao javni politički radnik pripadao je HSS, a ostvarenjem vjekovnih težnja hrvatskog naroda, uspostavom NDH, stavio se dr. Drago Dujmušić svim žarom svoga srca u služba svoje obnovljene države«.[255]

Dakle, jasno i određeno, dr. Dujmušić bio je prema glavnom ustaškom organu, ustaša od početka NDH. Međutim, osječki »Hrvatski list« zna za dr. Dujmušića da je bio »zakleti ustaša« još prije 1941. Hvaleći vrline, ustaške dakako, ovog svećenika-ustaše, pri kraju se kaže: »U svom posljednjem govoru, u Tuzli, na Antunovo 1943., izjasnio se je dr. Dujmušić za potpunu slobodu i nezavisnost hrvatskog naroda. Te su njegove riječi slušali i neki preobučeni partizani, pa im je i taj govor bio jedan od uzroka zbog čega su ga osudili na smrt ... Sa dr. Dujmušićem stradao je i Stipe Tadić, predsjednik Križarskog bratstva.«[256] Prema tome, što su iskazali svjedoci, a što su priznale same ustaške novine, u potpunom je skladu presuda Vojnog suda bosanske divizije NOP-a, od 7. X. 1943. Taj sud je pronašao da je dr. Dujmušić kriv »zbog toga što je bio jedan od glavnih pripadnika Ustaškog pokreta, aktivni član istoga, što nije vršio propise katoličke crkve, držao zborove, na kojima

[254] ADK.
[255] »Hrvatski narod« 18. XI. 1943.
[256] »Hrvatski list« 16. II. 1944. — Podatak »Hrv. lista« o ustašovanju dra Dujmušića još prije NDH, potvrdio je na sudu i sam ustaša Dujmušić.

je klevetao narodnooslobodilački pokret i njegovu vojsku, te što je poslije oslobođenja Tuzle dizao glavu i prijetio se rodoljubima, koji su stupali u redove narodnooslobodilačke vojske, te što je svim tim služio okupatoru«. Za ovaj izdajnički rad Vojni sud NOV-e osudio je dr. Dujmušića na smrt streljanjem, te je osuda i izvršena istog dana u Parselu kraj Tuzle. Štoviše, prema »Vrhbosni«[257] dakle klerikalnom listu, iz toga saslušavanja, kako ga je prikazao sam dr. Dujmušić, bila su mu postavljena slijedeća pitanja na koja je on odgovorio:

»Jeste li pripadali Ustaškom pokretu?«
»Jesam. Još od prije rata.«
»Jeste li položili ustašku zakletvu?«
»Jesam, u vrijeme NDH, (a ne kako je krivo u sarajevskom »Novom listu« bilo napisano »još prije rata«).
»Kako ste kao svećenik mogli pripadati Ustaškom pokretu? Znate li, što su sve Ustaše učinili?«
»Za mene je ustaški pokret u svojim načelima idealan te ga idejno i odobravam. Ne mogu odgovarati za prekršaje pojedinih ustaša, koje je sam poglavnik osudio nazvavši ih »nastašama.«[258]

Uslijed svega toga, jasno je iz samopriznanja dr. Dujmušića, ustaških i klerofašističkih listova, da je dr. Dujmušić pripadao ustaškom pokretu već prije 1941., i da je ustašku zakletvu položio tek početkom NDH, 1941. Ili drugim riječima, dr. Dujmušić veleizdajnički je djelovao ne samo od 1941. nego i prije, pa je i on kao činovnik koji je bio obavezan svojoj zakletvi, datoj državi Jugoslaviji, jedan od mnogobrojnih prestupnika Syllabusa Pija IX. Prema tome, jasno je, kako treba razumjeti nekrološke misli o dr. Dragu Dujmušiću i njegovom prijeratnom djelovanju u Tuzli kao vođi križarskih društava i ostalih hrvatskih društava, kad se kaže, da se »uopće nije mogao zamisliti hrvatski i katolički javni život u Tuzli bez dr. Drage Dujmušića. Svagdje je bio među prvima.«[259] Hipokritske jadikovke klerikalnih listova o novom »mučeniku vjere i naroda« nisu ništa drugo nego zatvaranje očiju pred stvarnim istinama, koje su jedne jedinstvene svuda u svijetu, kad se sudi zbog izdaje prema vlastitoj domovini. Zagrebački »Katolički list«, želi također prebaciti krivicu i odgovornost dr Dujmušića sa njega, na one, koji su ga u ime njegove domovine koju je izdao, osudili.

»Bavio se doduše političkim radom, ali ozbiljno i sređeno, razborito i uviđavno ... poginuo je od neprijatelja hrvatskog naroda upravo zato, što je svojom čestitošću i sposobnostima služio Bogu i Hrvatskoj. Srpskim partizanima trn su u oku u prvome redu oni, koji se ističu požrtvovnim radom za katoličku crkvu i svoj narod.«[260]

Uostalom, ustaštvo dr. Dragana Dujmušića, bilo je podvučeno i sa najvišeg ustaškog mjesta, jer je upravo za ustaški rad bio odlikovan od strane poglavnika »Redom Krune Kralja Zvonimira, II. stepena s mačevima posmrtno«. (1944.).[261]

[257] »Vrhbosna« 1943., br. 11—12, 371.
[258] »Vrhbosna« 1943., br. 11—12, 381.
[259] Idem.
[260] »Katolički list« 1940. br. 6, 71.
[261] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

Osobiti predstavnik iz redova ustaških svećenika iz vremena prije NDH, jest i Branimir Župančić, župnik u Bosanskoj Gradiški, koji je sa svim žarom pravog ustaškog fanatika dočekao NDH i u njoj zaigrao ulogu, uslijed koje je zakukala mnoga srpska majka. Da je Branimir Župančić bio ustaša, i da je pripadao ustaškom pokretu još u bivšoj Jugoslaviji, ne treba dokazivati kao što nije bilo potrebno ni u slučaju dr. Dragana Dujmušića. Jer, župnik Župančić u jednoj svojoj ispovijesti dao je o tome otvoreno ustaško priznanje. Pri slomu Jugoslavije, Bos. Gradiška izvršila je svoju ulogu zahvaljujući baš župniku Župančiću, koji je već ranije pripravio narod kako treba da se drži, ako bude došlo do napadaja Njemačke na Jugoslaviju. Župnik Župančić u mjesnom Hrvatskom domu, u tom pravom ustaškom glavnom stanu za cio onaj kraj, raspodijelio je uloge i dao potrebne instrukcije i direktive kojih su se njegovi ustaše i savršeno pridržavali pri slomu Jugoslavije i osnivanju NDH. U jednoj izjavi, koju je dao izaslaniku »Hrvatskog naroda«, Branimir Župančić otkrio je mnoge stvari, o kojima se raspravljalo jednom prilikom u bivšoj Jugoslaviji, kad je nadbiskup Stepinac odlučno odricao Ministarstvu prosvjete u Beogradu, da pojedini teolozi, koji se nalaze u Italiji, više saobraćaju sa dr. Antom Pavelićem u Sijeni, nego što se bave studijem teologije. Tada je to nadbiskup Stepinac najodlučnije odbijao, ali, kad je došla NDH i kad se mislilo da je Jugoslavija za sve vjekove sahranjena, izbijale su na vidjelo ranije neistine i laži, koje su se svijesno pred vlastima prosipale, da bi se moglo u potaji ustaški djelovati. Evo šta kaže Branimir Župančić, koji je 1936. i 1937., kad je dr. Draganović sastavljao »Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji«, bio u Rimu na studiju u Institutum-u utriusque juris.

»Još 1936. godine, prije odlaska u Italiju na studij širio sam u Sarajevu, po čitavoj Bosni i Hercegovini letke i sam ih štampao, te na taj način upućivao naš narod, kako se ima držati i postupati. Tu mi je pomogao don Ante Buconjić i don Andrija Majić, a mi smo ih preko željezničara i prijatelja širili sve do Broda i Dubrovnika. Iz Banja Luke, gdje sam služio kao kapelan, otputovao sam na studij u Rim. Bila mi je želja, da tamošnje diplomate upoznam s našom zemljom, a isto tako da raskrinkam rad srpskog špijona Vladete Milićevića, kojeg je srpska vlada poslala da nagovara naše ustaše na povratak u bivšu Jugoslaviju. Radi svog rada morao sam napustiti Italiju ... Dopisivao sam se s Babićem[262] i Singerom. Morao sam prekinuti studij prije doktorata. (Moja doktorska teza bila je iz muslimanskog prava u Bosni i Hercegovini). Tu u Rimu bio sam upravo za vrijeme sklapanja Konkordata. Našim ljudima ustašama bio je onemogućen rad po špijonu Milićeviću, koji je obilazio svakog pojedinog ustašu i nagovarao ga da se povrati kući. No ustaše nisu to htjeli učiniti, jer su položili prisegu poglavniku. Zanimljivo je, kako su naši ustaše morali davati izjave pred talijanskim vlastima. Tako se sjećam Babića, koji je rekao da se ne može vratiti kući, dok ne bude ostvarena slobodna Hrvatska, jer da ne će natrag u tamnicu Jugoslaviju.«[263]

Reporter »Hrvatskog naroda« bio je oduševljen, kad je od Župančića saznao da je surađivao i u američkim ustaškim listovima, a bio je naprosto dirnut, kad mu je Župančić prikazao svoj prvi susret s poglavnikom u Italiji, zašto je bio pred jugoslavenskim vlastima optužen, ali se pomoću nadbiskupa Stepinca vješto izvukao.

[262] Poznati ustaški zločinac.

[263] Zasluge župnika Župančića u Bosanskoj Gradiški za ustašku misao. »Hrvatski narod« 30. VIII. 1941.

Iz Italije kad se morao vratiti, bio je doveden u zagrebačku policiju na kojoj je bio optužen za svoj ilegalan rad u Rimu. Jednom je na dan službe zahvalnice 1. decembra 1938. u crkvi svetog Jeronima demonstrativno pjevao pjesmu »Kraljice Hrvata«. »Teško bi se izvukao i spasio da se nije zauzeo za njega nadbiskup dr. Alojzije Stepinac«.[264]

Treba podvući da i župnik Župančić spada u kolo ustaških misionara koji su pomoću katolicizma željeli da pohrvate Srbe, a istodobno postali zaslužni za rimsku Kongregaciju De Propaganda Fide. Sasvim je razumljivo da ga je za njegov raniji i NDH-ovski rad odlikovao poglavnik »Redom za zasluge II drugoga stupnja«.[265]

Svjedoci su mogli utvrditi da je župnik Župančić za cijelo vrijeme NDH bio nadaleko strah i trepet ne samo Srbima nego i svemu rodoljubivom svijetu, koji se priklonio NOP-u. Kao lice najvećeg povjerenja utjecao je Župančić na postavljanje sreskih činovnika, pa i samog predstojnika, kao što je utjecao i na postavljanja ustaških funkcionera. Svjedoci optužuju župnika da je i on jedan od organizatora pokolja Srba u selu Ragoljima, gdje je poklano 400 ljudi, žena i djece. Uopće se župnik Župančić smatra glavnim krivcem za sve nesreće u Bosanskoj Gradišci.[266]

Ustaša misionar je i Ante Djurić, župnik iz Divuše. Već u prvim danima vrši dužnost ustaškog logornika i s time preuzima na sebe odgovornost za ogroman niz ustaških nedjela u ovome kraju. Postoji jedan broj svjedoka koji suglasno govore o ustaškim kao i prozelitističkim podhvatima Ante Djurića. Župnik Djurić je odmah prvih dana NDH organizirao ustaške vlasti, izvršio zakletvu činovništva i na kraju dobavio mučitelje i krvnike. Za njega tvrde da na svojoj duši nosi smrt svih mučenih i poubijanih Srba u Divuši i okolini. Međutim, taj prozelita koji je savjetovao preko svojih povjerenika pojedinim imućnijim Srbima, da prijeđu na katolicizam, tražio je od njih i visoke sume novaca, da ih prevede. Protojerej Mladen Ostojić, paroh žirkovački, pobjegavši pred ustašama, ostavio je u selu kćer Ljubicu. Jednoga dana općinski bilježnik saopćio je Ljubici: »Gospođice, bježite, da ne moram i vas ucjenjivati. Dobio sam nalog od Djurića, župnika iz Divuše, da mu za osam dana imadem ubrati 50.000 dinara, sastaviti spisak svih intelektualaca u Žirkovcu i pripremiti sav narod u općini za prijelaz u rktu vjeru, ali kada se sve izvrši, znajte da mora biti žrtava«. Župnik Djurić u svom ustaškom fanatizmu nije se žacao da naoružan revolverom predvodi ustaše i izdaje im zapovijedi.[267] Jedan drugi svećenik, Ilija Vranješević, iz parohije Ljubinske, srez Dvor, iskazao je o načinu Djurićeva katoličenja slijedeće: »Još prije moga izbjeglištva svi činovnici i učitelji dobili su usmeni nalog od Djurića, ustaškog povjerenika iz Divuše za srez Dvor na Uni, da predadu molbe za prijelaz u katoličanstvo ili da napuste mjesta i službu. Kad su predali molbe za prijelaz, povjerljivo im je naređeno, da prijetnjom nagovore i sve ostale Srbe na prijelaz, u protivnom neka sele kuda znaju ili će biti strijeljani. Tako su bili svi domaćini prisiljeni da sa taksenom markom od deset dinara dođu svom učitelju, da naprave molbu za sebe i za porodicu radi prelaska u katoličanstvo. Pomenuti župnik

[264] Idem.

[265] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH. Istim redom bio je odlikovan i njegov saradnik don A. Majić »za hrabro držanje u prvim danima NDH i za uzorno držanje među svojim župljanima u teškim narodnim patnjama«. — Idem.

[266] Dokumenti o protunarodnom radu, 164.

[267] ADK.

Djurić bio je strah i trepet za Srbe u srezu Dvorskom. On ih je zatvarao u svoju štalu i drvarnicu i tu ih je patio glađu i batinanjem. Otkako su prešli na katoličanstvo, on ih štiti!« Drugi jedan svjedok, i opet svećenik, Branko Vignjević, teško optužuje župnika Djurića što je prisiljavao činovništvo da se zaklinje ustaškom predstojniku, dok je kao logornik ogrezao u krvi. Vignjević podvlači da »pisati o ovom krvniku i iznositi nedjela koja su počinjena njegovom inicijativom trebalo bi uzeti mnogo vremena«. Uistinu prikazana su teška i nemilosrdna Djurićeva djela. Župnik Djurić nalazio se i u sudu koji je donosio smrtne osude. Treba kazati da Vignjević u svom izvještaju ne zaboravlja na one Hrvate koji su se za progonjene Srbe zauzimali.[268] Boško Dragić, državni lugar, izjavio je između ostaloga, da ga je župnik Djurić lično uhapsio i naredio ustašama da mu svežu ruke na leđima, a onda ga dao otjerati u Ustaški stan u Bosansku Kostajnicu ustaškom poručniku Pudiću, koji je zajedno sa župnikom, u tom kraju bio najstrašniji terorista.[269]

Ima i drugih svjedoka koji dopunjuju sliku ustaških nedjela ovog svećenika-nečovjeka. Iz svega se vidi da je on uistinu bio spiritus rector svih terorističkih akcija u dvorskom srezu. Ogroman broj žrtava tereti dušu ovog zločinca. O polugodišnjici NDH održao je govor u Dvoru veličajući poglavnika i ustaštvo, i podvukao je da postoje tri sredstva pomoću kojih će se riješiti srpsko pitanje. To su: *»pokrštavanje, iseljavanje i čišćenje gvozdenom metlom (puškom)«*. Ovako, s propovjedaonice ovaj izrod crkve i naroda, savjetuje svoje vjernike, tražeći od njih da svako mora izabrati jedno od tih sredstava. Da bi ojunačio one, koji su trebali izabrati posljednje od ta tri sredstva, uvjeravao ih je da će za svakog Hrvata, kome bi se šta neprijatno desilo, stradati 100 Srba. Župnik Đurić je povrh toga opljačkao i pravoslavne crkve, naročito onu u Dvoru iz koje je uzeo zlatnu čašu, srebrne svijećnjake svećeničke odjeće i druge stvari.[270] Teške su optužbe, koje iznose očevidci Đuro Čović, Mile Šaša, Nikola Dabina i Mirko Vranešević, a u kojima se ogledaju sve strahote počinjene od toga župnika logornika u Dvoru, a onda u Kapeli Batrini.[271] Sačuvan lični dnevnik ovog čudovišta, iz vremena aprila 1941., najrječitije karakterizira svećenika Antu Đurića kao ustaškog saučesnika od prvih dana NDH, kao pravog vođu ustaškog terora u Krajini.

»14. travnja 1941. otišao sam kolima iz Divuše u Kostajnicu i dalje vlakom u Zagreb, radi traženja uputa i ostalog oko preuređenja i preuzimanja svih vlasti za čitav kotar Dvor. Tamo sam dobio pismeni dekret kojim sam imenovan ustaškim povjerenikom za kotar Dvor. Iz Zagreba sam se vratio u srijedu dne 16. travnja. Odmah uvečer sastao sam se s prvacima svih sela, i *sporazumjeli smo se u svakom pogledu i o svemu.*

17. travnja išao sam u Dvor, gdje sam zakleo 80 raznih činovnika i službenika.

U ponedjeljak sam išao u Dvor. Taj dan (28. IV.) su došli hrvatski ustaše iz Kostajnice, njih 18 s dva oficira, u Dvor i zauzeli stan u školi. Još isti dan uhapsili su jednog na raspoloženje stavljenog žandara, Srbina, koji im se protivio, a zatim nekog financa, pa onda bivšeg poštara, tada penzioniranog Mladena Durmana, te

[268] ADK.
[269] ADK.
[270] Dokumenti o protunarodnom radu, 132.
[271] Dokumenti o protunarodnom radu, 130—132.

još veći broj viđenijih Srba. Kao treći bio je uhapšen Dragan Kosier, općinski bilježnik iz Divuše i dopraćen u Dvor.

Istu noć napali su nepoznati ljudi stražu hrvatskih ustaša kod škole, ali nisu otkriveni, pa je zato strijeljano 4 uhapšena lica i to: neki financ, žandar, Mladen Durman i Vaso Mrkobrada, umir. bilježnik.

U utorak 29. travnja bio sam u Dvoru, vidio ove leševe, koje su isti dan u 2 sata poslije podne pokopani . . .«[272]

Ustaški rad župnika Đurića nagradio je zločinac Pavelić »Redom za zasluge drugog stupnja«, istaknuvši tako vidno njegove zasluge za ustaštvo, NDH i katoličenje.[273]

Jedan niz svjedoka teško tereti župnika u Bosanskom Brodu, čije ime ne spominju, da je nasilno katoličio zajedno s ustaškim logornikom Jurišićem i drugim ustašama. Tako je jednoga dana (14. IX. 1941.) došao župnik s logornikom u Liješće, gdje je već ranije bilo poručeno da se sakupi narod. Župnik je narodu objašnjavao da je u njegovom interesu da pređe na katolicizam, pa je odmah i pokazao razlike između obaju vjera. Župnik je istaknuo svoje uvjerenje da će, budu li prešli na katolicizam, biti dobri Hrvati. Narod ga je slušao, šutio i mislio je na strahoviti pokolj koji se kratko vrijeme prije toga dogodio (27. VIII. 1941.) kad je u Liješću pobijeno 280 Srba. Poslije toga pokolja na mostu, ustaše su dolazili i upozoravali svijet na ono, što se dogodilo i aludirali su da će ostali izbjeći sudbinu poklanih Srba, ako se pokatoliče. Zato posao župnika iz Bosanskog Broda u Liješću nije bio težak. Izbezumljen svijet, da spase gole živote, lako je popustio ovom nemilosrdnom ataku na slobodu njegove svijesti.[274] Uslijed ovog terora i moralnog pritiska prešlo je na katolicizam u tim stranama oko 5.000 ljudi. Kad je domaći Nijemac Kundsmann iz Vrbovca, inače član Kulturbunda, došao jednom među seljake i rekao im, da se ne moraju prekrštavati, ako to ne će, bio je kažnjen sa 15 dana zatvora od Sreske ispostave, što je vlasti i svećenstvo smetao u njihovom misionarenju.[275]

Fra Branko Bandić, župnik u Derventi bio je istaknuti ustaša koji je odgovoran posredno i neposredno za mnoge progone i stradanja naroda. Branko Bandić kao ustaški povjerenik davao je inicijative i instrukcije ustašama za mnoge nasilne mjere koje su vezane sa katoličenjem. Taj posao je vršio uz suradnju policijskih i ostalih ustaških vlasti. Svjedoci govore o nečovječnosti ovog župnika kao o strahovitom primjeru nakaznog ustaštva.[276] Župnik Bandić nagovarao je mnoge da pođu u »Crnu legiju«, najokrutniju ustašku formaciju, koju je vodio krvoločni Jure Francetić. Tko mu se opro, taj je uskoro iskusio neprijatne posljedice na ma kome sektoru. Zajedno s policijskim vlastima vršio je Bandić mnoga hapšenja. Krajem jula 1941. otišao je Bandić u Prnjavor, gdje se sporazumio s ostalim ustašama da se u cijelom prnjavorskom srezu pokupe svi ljudi opasni za ustaški pokret i da se pobiju. Tako je i učinjeno sa 120 ljudi iz Hrvaćana, koji su svi odvedeni u Banja Luku.[277] Uz Branka Bandića optužuje se kao jednako teško okrivljeni ustaša i Drago Bandić,

[272] Dokumenti o protunarodnom radu . . . 130.
[273] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[274] ADK.
[275] ADK.
[276] ADK.
[277] Dokumenti u protunarodnom radu, 165.

župnik i dekan u Prnjavoru. Vasilije Preradović, bivši paroh kokorski, u jednom istinski bolnom izvještaju, u kojem se nižu i imena ubijenih pravoslavnih svećenika, kaže: »Tim ubistvima počinje sotonski rad ustaša, potpomognutih aktivnim učešćem katoličkog svećenstva, od kojih se naročito ističu župnici Drago i Branko Bandić.«[278] Ne zna se tko je od ove dvojice ustaša bio zaslužniji za ustaštvo. Međutim u kartoteci odlikovanih od strane poglavnik, »redom za zasluge III stupnja« nalazi se samo prnjavorski župnik Drago Bandić.[279]

U Bijeljini su se odlikovali kao ustaški misionari župnik Josip Fuchs i njegov kapelan Ivan Miletić. Njihov rad nije znao granice. Ozloglašeni su bili kao odlučni protivnici narodnooslobodilačkog pokreta, a kao veliki agitatori za Hitlera i Pavelića. Kad su krajem 1943. partizani ušli u Bijeljinu, Ivan Miletić bio je uhvaćen, pronađen u jednom skrovištu, a onda suđen i osuđen na smrt radi svog veleizdajničkog rada prije i za vrijeme NDH. U borbama je bio župnik Fuchs ranjen i ustaše su uspjeli da ga prenesu u sarajevsku bolnicu. Da se vidi koliko je bila osuda partizakonskog suda osnovana, vidi se još i po prijedlogu stožernika ustaškog stožera Vuka-Posavje, Marijana Geca da se posmrtno odlikuje »kapelana i logorskog pobočnika za promičbu pri logoru Bijeljina« sa datumom od 31. I. 1944. U ovome prijedlogu stoji i ovo: »Uz najteže okolnosti i izvrgavajući svoj život na kocku i pored toga što ranije nije nijedan njegov prethodnik htio da se u ustaškom pokretu zaposli, *u tolikoj je mjeri pružao svoju pomoć u svrhu organizacije pokreta, da se je našim neprijateljima toliko zamjerio, da su partizani pronašli njegovo skrovište te ga zajedno s njegovim pomagačima i štićenicima usmrtili*«. Ustaško »zapovjedništvo«, koje je predstavljao ustaša, zagrebački apotekar Božidar Kavran, našlo je za potrebno da predloži poglavniku da se Ivan Miletić odlikuje »Redom Krune Kralja Zvonimira II stupnja sa mačevima za nadasve požrtvovno i savjesno vršenje dužnosti i izvanrednu hrabrost«. Međutim poglavnik je izmijenio ovaj prijedlog i odlikovao je Miletića prvim stupnjem ovog ordena.[280]

Svećenik-ustaša Eugen Beluhan, poznati već slavitelj poginulih ustaša-svećenika proslavlja u jednom članku i Ivana Miletića. Koliko su kukanja klerofašističkih novina hipokritska, kad žele prikazati najordinarnije koljače kao »mučenike vjere i naroda« pokazuje i ovaj Beluhanov nekrolog.

> »S ustaškim logornikom Ivanom Krilićem radi (Miletić) zajedno. Gdje ne može jedan može drugi. Tako se oni u svemu slažu, u svemu potpomažu. Bili su imenjaci, pa kakva su im imena, takve su im i želje. I danas, dok jednoga od njih hrvatska zemlja krije, *drugi se nalazi na vojničkoj izobrazbi u Njemačkoj, da nastavi tamo gdje je prvi završio* ... Tako na poziv ustaškog časnika Kaveza ide k njegovim borcima da umorne tješi, pokolebane hrabri, a svima diže moral i volju za borbom ... Znao je on dobro koliko su njegovi roditelji i poglavari uložili novaca i žrtava za njegovo svećeničko školovanje pa sada zar da i njega ubije koji odrpani goljo i velikosrpski partizan? Ne, i nikada ne! Samo živ može on još mnogo dobra učiniti za Boga i Hrvatsku. I u skrajnjem času samoobrane progovara u njemu vojnička lička krv, i upravo ispred izrešetane župne crkve *u svoje šake hvata i on strojnicu,*

[278] ADK.
[279] »Narodne novine« 13. VII. 1944.
[280] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH i originala »Priedloga za odlikovanja«.

> *te se smiješa s najljućim borcima da sije oko sebe smrt i rane velikosrpskim i boljševičkim odmetnicima ... I prvi strašni juriš bio je krvavo odbijen...*«[281]

Drugo svjedočanstvo dopunja Beluhana. Iz njega se saznaje da je Miletić pucao iz mitraljeza sa tornja katoličke crkve (15. VII. 1943.), a 27. X. 1943. također je aktivno sudjelovao u borbama protiv partizana.[282]

U Zavidovićima, u Žepačkom dekanatu bio je veoma agilan ustaški eksponent domaći župnik Ladislav Buljan, za koga kažu da je bio duša ustaškog pokreta u tome kraju. Već prije se istaknuo kao ustaški organizator. Naročito među omladinom u Žepču i Zavidovićima. Inicijator je mnogih ustaških zločina. Dakako, da je naročitim misionarenjem zadužio jednako svoga biskupa, kao i ustaše, koji su u tim stranama izvršili najfantastičnija zvjerstva i pokolje. Ladislav Buljan je poslije tih pokolja imao veliki posao na pastorizaciji masovnog broja prelaznika.[283] Kao protivnik NOP-a pobjegao je kad je naišla NOV-a.

Začetnik progona protiv Srba bio je u Bosanskoj Dubici tamošnji župnik Eduard Wollmann, koji je majstorski surađivao sa župnikom iz Hrvatske Dubice, Alojzijem Venkom. Obojica su odgovorna za mnoge posljedice ustaškog terora u ovim stranama. A taj teror bio je strahovit ne samo 1941. nego i 1942. Pogotovo, otkako se narodnooslobodilački pokret razmahao i stao ugrožavati domene ustaških nasilnika i krvnika. Jednako je revnostan u progonu Srba bio i župnik u Bronzanom Majdanu, Pavao Kilendar.[284] Župnik u Gornjoj Zenici, Milivoj Čekada bio je prvi organizator ustaških vlasti pa je stoga i postavljen za ustaškog povjerenika. Sa zeničkim ustašama sproveo je sva smjenjivanja u državnim uredima. Svjedoci tvrde da su sva ustaška nedjela do pod kraj maja 1941. vezana s njegovom ličnošću.[285]

U Travniku, sjedištu i rasadniku bosanskih jezuita, čiji je predratni rad posijao na sve strane otrovno sjeme separatizma, nesnošljivosti i prave mržnje prema svemu što nije katoličko, mogli su ustaše, kao iz svoje snažne kule, odmah od prvih dana postanka, da žare i pale po svoj okolini. Jer oni su našli sve pripravno i organizirano. U Travniku nalazilo se nadbiskupsko sjemenište i velika gimnazija sa znatnim brojem profesora, jezuita, koji su svojim rukama snažno držali svoju klerikalnu vojsku. Dakako, veoma oprezno ali ne toliko da se ne bi javno i otvoreno iskazali što misle i kako primaju novo stanje, ovi jezuiti bili su snažni podržavatelji ustaškog duha u školi, crkvi i svuda kuda je njihov utjecaj u društvu dopirao. O njihovim ustaškim ideolozima, jer oni se više na tom polju ističu, bit će riječi u posljednjem poglavlju.

Dostojan svog predratnog jezuitskog djelovanja bio je travnički župnik Stjepan Prgomet. Frankovac i ustaša po uvjerenju, dočekao je NDH i Nijemce kao oživotvorenje svog davnašnjeg ideala. Kad su njemačke trupe stigle mjeseca aprila u Travnik, Stjepan Prgomet ih je pozdravio velikim govorom pred crkvom gimnazije. Među ostalim on je naglasio da su Nijemci jedini spasioci nove Evrope te da se narodi Evrope više nemaju da boje posljedica francuske revolucije niti da će se ona

[281] Dokumenti o protunarodnom radu ... 234.
[282] Dokumenti o protunarodnom radu ... 214.
[283] ADK.
[284] ADK.
[285] ADK.

ikada još ponoviti. U crkvi, kao i izvan nje, u propovijedima kao i u društvu, župnik Prgomet bio je veoma agilan ustaša i agitator za ustaški pokret među građanstvom i seljaštvom katoličkim koje se još kolebalo da pristupi pokretu. 12. juna 1941. javio je »Hrvatski list« da je poglavnik primio u audijenciju župnika Prgometa kao predstavnika grada i ustaške organizacije u Travniku. Prgomet je pozdravio poglavnika zanosnim govorom zahvalivši mu se za sva dobra koja je učinio za Hrvatsku izrazivši mu »potpunu vjernost i odanost cijele travničke župe koja je uvijek bila hrvatska i ustaška.« Ustaški rad župnika Prgometa bio je usmjeren ka predobijanju novih članova katoličke crkve na jedan veoma vješt i prepreden način preko svojih povjerenika, koje je slao uglednijim Srbima i savjetovao ih da pored duše spasu i glave svoje. Takav je na svim svečanostima, na kojima uzima učešća pored ustaša i Nijemaca, ali i onda, kad je tome jezuitskom gnijezdu zaprijetila opasnost od boraca partizana. Tada je Stjepan Prgomet, koji diže klonuli duh i bodri i potiče na ustrajnu borbu protiv boraca za slobodu od fašizma. Znalo se za ustaški rad Stjepana Prgometa i u Sarajevu kao i u Zagrebu. Pohvaljen od visokih ustaških funkcionera, na kraju je odlikovan od poglavnika »Redom za zasluge I stupnja«, »za ustrajno hrvatsko držanje i nesebično djelovanje među narodom u hrvatskom duhu.«[286]

U Duvanjskom srezu istakli su se kao naročiti ustaški agitatori don Ilija Roze i don Ilija Majić, koji je bio ustaški logornik 1941. u Čapljini za vrijeme pokolja Srba u tamošnjem kraju. 1945. organizirao je ustašku miliciju u Raškom Polju. Obojica su djelovala i misionarski nastojeći da što veći broj preživjelih Srba kroatiziraju prevedavši ih u katolicizam.[287] Takvi su i don Nikola Bošnjak, župnik iz Prenja, koji je organizirao 1941. pokolj u Prenju. Don Ante Buconjić, jedan od najsnažnijih ustaških organizatora u Stolačkom srezu i žestok protivnik NOP-a kao i don Mato Konjevod, župnik u Prenju — Stolac, koji je kao suradnik zloglasnih ustaša koljača nanio velike nevolje tamošnjem svijetu. Obojica su pred NOV napustili svoja mjesta i pobjegli, da ih ne stigne kazna za sva nedjela, koja su počinili. Takav je i don Bosiljko Vukojević, svećenik u Međugorju-Ljubuški, koji surađuje sa svim ustaškim prvacima na progonu Srba. Ne samo u njegovu selu, nego i u čitavoj okolini bio je poznat don Bosiljko kao inicijator i organizator mnogih ustaških nedjela.[288]

Don Ante Alaupović, župnik u Novom Sarajevu, predsjednik »Napretka« i istaknuti član Šarićevog kaptola, prišao je odmah ustaškom pokretu i sa svim žarom na svim područjima svoga djelovanja pomagao je ustaške vlasti na snaženju NDH. U Zagreb je poveo poklonstvenu deputaciju Paveliću, Kvaterniku, Budaku i ostalim ustaškim prvacima. U pozdravnim govorima veličao je zasluge poglavnika, kao i njegovih suradnika u emigraciji, izrazio radost nad osnivanjem NDH i obećao punu pomoć i suradnju za učvršćenje NDH. Tom prilikom tražio je da »Napretkove« zadruge dobiju isključivo pravo rukovanja sa židovskom imovinom. Nema ustaške svečanosti, na kojoj on ne učestvuje bilo zajedno sa nadbiskupom Šarićem bilo sam, ili kao njegov delegat. Alaupovićevom inicijativom rukovao je Napredak« ne samo židovskom imovinom, nego je preuzeo i imovinu »Prosvjete«. stare kulturne

[286] ADK.
[287] ADK.
[288] ADK

srpske ustanove, predobivši za tu stvar ustaškog ministra Sušića. Na priredbama »Napretka«, na koje je on pozivao ustaške i njemačke funkcionere, držao je govore u kojima je veličao Pavelića, Hitlera i novi poredak, koji je za njega bio sav prekaljen ustaškim duhom.[289]

Kanonik i župnik Ante Alaupović bio je na ustaškom olimpu neobično cijenjen. Pavelić ga je odlikovao »Redom za zasluge I. stupnja sa zvijezdom« i to *»za ustrajno hrvatsko držanje i revno bodrenje naroda da ustraje u borbama i poteškoćama do konačne pobjede hrvatske misli,* te za predani i neumorni kulturni rad kao dugogodišnji predsjednik »Napretka«.[290] A taj kanonik i visoko odlikovani funkcioner u Sarajevu, bez stida učestvuje na večerama, koje je priređivao koljač Luburić. Za njim u tome nije zaostajao ni drugi miljenik nadbiskupa Šarića, Msgr. Stjepan Ilić, koji također u odboru »Napretkovih« zadruga učestvuje u pljački i prodaji židovske imovine. I on je išao u Zagreb u poklonstvene deputacije poglavniku, doglavniku i vojskovođi, pa i on se proslavio učestvovanjem na večerama kod Luburića. Svjedoci ga terete, da je i on bio jedan od onih, koji je dostavljao ustaškim vlastima nepovoljne vijesti o pojedinim Srbima i predlagao je one Srbe, koje treba otpustiti iz državne službe.[291] Župnik u Čemercu u Raduničima, srez Maglaj, bio je ustaški povjerenik za Maglajski srez 1941., pa se kao takav pokazao kao veliki protivnik Srba, učestvujući aktivno u njihovim progonima. Pored njega bio je ustaški logornik bogoslov Mirko Topić za koga svjedoci iskazuju da je bio pravi krvolok.[292] Ne manje strašan bio je i jedan drugi bogoslov Marjan Perić.[293] U progonima Srba istaknuo se u srezu Derventskom svećenik iz katoličke Bukovice Ivan Rajić, koji je bio istodobno i vatren misionar.[294]

Među prvim ličnim poglavnikovim povjerenicima, kojih je bio velik broj pri prelaznom stadiju poslije sloma Jugoslavije, odigrao je vrlo važnu ulogu župnik crkve svetog Josipa u Sarajevu Božidar Bralo. Najintimniji suradnik nadbiskupa Šarića, imajući puno nadbiskupovo povjerenje za sav svoj prosvjetni i politički rad, Božidar Bralo je smatran ujedno i kao najborbeniji predstavnik Šarićevih suradnika. Mlad, borben, neuravnotežen, fanatičan, frankovac i klerofašista, pokazao se već za prve Jugoslavije kao njen protivnik, dok je bio urednik ilustriranog mjesečnika »Katolički svijet«, koji je izdavala sarajevska Akademija »Regina Apostolorum.« Božidar Bralo svuda, kuda je stizao, širio je razorni duh netolerancije i mržnje na pravoslavlje i na Srbe. Surađuje sa svima ustaškim teroristima na poslu Gutićevog »čišćenja« Bosne i Hercegovine. Posredno i neposredno Božidar Bralo je već u prvim danima NDH uprljao svoje ruke srpskom krvlju kao najprisniji suradnik dr. Gutića. Prema iskazu mnogih svjedoka i očevidaca utvrđeno je, da je Božidar Bralo učestvovao lično na Alipašinom mostu, gdje je dao pobiti 180 Srba, a poslije toga okrutnog zločina, zaigrao je sa pomahnitalim ustašama kolo. Uistinu pravi Danse Macabre, dirigiran od jednog sluge đavola, koji je nosio odjeću sluge Boga i evanđelja. U svojim antisrpskim mahnitanjima viđen je u automobilu sa kara-

[289] ADK.
[290] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[291] ADK.
[292] ADK.
[293] ADK.
[294] ADK.

binom u ruci, gdje na sve strane viče: »Smrt Srbima.«[295] Ustaše su mu se brzo odužile za njegov predani rad, jer su u Sarajevu prozvale jednu ulicu njegovim imenom. Kao poglavnikov povjerenik Bralo je prošao i kroz Sandžak još prvih mjeseci NDH, gdje je svuda primao deputacije muslimana, koji su mu »upućivali molbe da uvjeri poglavnika o njihovoj jedinoj želji i nadi da Sandžak bude anektiran NDH. Pri takvim prijemima govorio je Božidar Bralo o ljubavi, koja treba da vlada između katolika i muslimana, koja treba da vlada u Sandžaku, jer i u ljubavi rimokatolika i muslimana i u drugim pokrajinama leži sigurnost i čvrsta budućnost hrvatske države.«[296] Ovu će misao o potrebi ljubavi i tolerancije između muslimana i katolika češće ponavljati sva bosanska, pa i hrvatska ustaška štampa. Iako je najveći dio pisaca tih članaka pripadao svećeničkim licima, nije se mogla naći nijedna riječ o ljubavi rimokatolika prema drugim kršćanskim i nekatoličkim crkvama. Ova sui generis klerofašistička tolerancija prema muslimanima, a bijesna mržnja i netolerancija prema kršćanima nekatolicima, uslovljena je ustaškim namjerama, da priljube uz sebe muslimanski svijet Bosne i Hercegovine pa i Sandžaka, na koji su katolici ustaše bacili oko, a među njima i jezuite i koji su spremali za poglavnika jednu studiju o katoličkom utjecaju u tim krajevima za vrijeme Turaka.[297] Upravo zločinačka fizionomija Božidara Brala sazdana je iz niza prijestupa prema božjim i crkvenim zapovijestima, na koje je on hiljadama puta upozoravao vjernike u crkvi, da bi ne samo državni tužilac, nego i kad bi ga bilo, i njegov crkveni poglavar, mogao ex offo da povede proces, čije bi stranice obuhvaćale jednu jezivu knjigu. Treba da se samo začas zadržimo na nekoliko njegovih izjava, govora i propovijedi, u crkvi s oltara, propovjedaonice ili pozornice, ili sa tribina vojničkih kasarni i logorišta. Božidar Bralo blagosiljao je na sve strane ustaške zastave i zakljinao ustaše na vjernost poglavniku i NDH, ne propuštajući takve prilike da prisutne rasplamti za poglavnika, ustaški pokret i potakne na mržnju protiv Srba. Jer, i on je bio uvjeren, da se tobožnje hrvatstvo Bosne i Hercegovine može jedino učvrstiti samo pomoću totalnog istrebljenja Srba i svega pravoslavlja. Kao predsjednik sarajevskog pjevačkog društva »Trebević« Božidar Bralo je prokrstario čitavu NDH. Svuda, gdje je sa tim pjevačima dolazio, širio je nove ustaške pjesme, ali s njima i ustašku ideologiju, u pozdravnim i odzdravnim govorima. Kad je doveo »Trebević« na gostovanje u Osijek, dočekale su ga brojne ustaške organizacije već na samoj stanici. Na pozdrave, upućene »Trebeviću« i njemu kao velikom ustaši, Bralo se zahvalio govorom u kome je otvorio svu svoju ustašku dušu, zaboravivši pri tome da je svećenik, župnik i glavni politički govornik Šarićeve Kurije. O Bosni je rekao, da ona nije grob Hrvatske, nego grob neprijatelja hrvatskog naroda, t. j. Srba, koji u njoj moraju nestati:

»Bosna je vječna, jer je i Hrvatska vječna. Ona daje svoje gole živote za slobodu naše mlade države, ustašku ideju i poglavnika. Bosna ništa ne traži, jer je sada vrijeme da se daje. Padale su brojne žrtve, umirali očevi, majke, sinovi i kćeri, ali te žrtve nisu uzaludne. Nakon svih tih žrtava, nakon sve prolivene krvi Bog ne bi bio Bogom, kad te žrtve ne bi bile nagrađene, kada ne bi dao slobodu hrvatskom narodu, kada mu ne bi na ispaćene grudi stavio lovor vijenac pobjede i slobode, kada mu ne bi dao NDH.«

[295] ADK.
[296] »Hrvatski narod«, 6. VIII. 1941.
[297] Uslijed srednjevjekovne penetracije katolicizma u Sandžaku i dalje prema Kosovu, došli su jezuiti na misao, da treba naučnim i istoriskim argumentima opravdati polaganje prava katolika, to znači za njih Hrvata, na Sandžak. Studija o tome je predana poglavniku i sada se nalazi u biblioteci Ministarstva inostranih poslova u Beogradu.

Ova misao nove ustaške teodiceje, kojom se postanak i egzistencija božja uslovljava postankom i egzistencijom NDH, ustaška masa je primila i suglasila se s njom, aklamirajući burno ovog novog ustaškog teološkog dogmatičara, aklamiravši ga burno i dugotrajno. Sumanutost i apsurdnost Božidara Brala sasvim je na liniji i onih visokih crkvenih velikodostojnika, koji su vidjeli u misiji, ustaškoj, emigrantskoj, atentatorskoj Ante Pavelića, Providnost i prst božji, pa je logično i dosljedno, da je i Bralo zašao malo na nebesa i dao Gospodu uslove za njegovo postojanje, dakako uz aplauz ustaša, najviše svećenika, ali svakako bez protesta i nadbiskupa Stepinca, na čijoj jurisdikcionoj teritoriji je izgovorena ova bez sumnje za njih blasfemična misao, kao i nadbiskupa Šarića, kome je neposredno bio odgovoran njegov sarajevski župnik. Na stanici, kad je Bralo ove riječi govorio, bili su i osječki kapucini i franjevci pa i jezuiti, ali nije poznato, da je ma i jedan protestirao. Svakako je bilo u stilu ove klerofašističke manifestacije, kad je osječko pjevačko društvo otpjevalo pozdravne pjesme i ustašku himnu pod dirigiranjem časnog oca Kamila Kolba.[298] Božidar Bralo govorio je sa svim ustaškim žarom i sa pozornice osječkog kazališta, prije samog koncerta »Trebevića«. Tu je Bralo priznao, kako su se još za Jugoslavije u Šarićevom Sarajevu štampali prvi ustaški listovi, koji su se odande slali u Zagreb i Osijek. Božidar Bralo je bistrio također i veliku vanjsku politiku, vezanu s Hitlerovim poretkom za koji treba, kao on, da se zalažu svi svom dušom. Bralo je požnjeo buran aplauz, kad je ustvrdio, da je sadašnja NDH evropska politička potreba i krvavo izvojevana tekovina.[299] Božidar Bralo svojim ustaškim govorima u Đakovu oskvrnuo je uspomenu vladike Strossmayera, ali protiv toga nije uložio nikakav protest bijedni nasljednik Strosmayerov i čuvar njegova groba, dr. Antun Akšamović. Punu sliku fanatičkog ustaše dao je njegov govor održan novembra 1942. u Sarajevu prilikom »zakletve novaka i vojničara ustaških zdrugova.« Obrativši se ustašama, Bralo je rekao:

»Braćo ustaše! Za dom! spremni!

Ima u životu svakog čovjeka časova, kada je glas savjesti i odgovornosti na vrhuncu našeg životnog obzorja. Ima časova, kada treba ljudski, muški, ustaški odgovoriti i svečanom riječju, zavjetom, prisegom životnoj zadaći, pozivajući samog Gospodina Boga za svjedoka, potvrditi.

Jedan takav trenutak je za vas braćo ustaše, današnji dan naše svečane prisege.

Tko se kune, komu se kune i zašto se kune?

Kune se Hrvat — ustaša, — koga je rodilo sunce naše domovine, odnjihala na grudima majka, da ga danas daruje u svečanom zavjetu drugoj majci — dušom i tijelom dragoj domovini i njezinoj svetinji — slobodi.

Komu se kune? Kunem se patri patriae — ocu domovine, mesiji njezine slobode, dragom poglavniku. Kunem se povijesnom suverenitetu naše slobode, proživljavane u povijesnim granicama, koje su stotinama i tisućama godina

[298] »Hrvatski list« 15. VII. 1942.
[299] »Hrvatski list« 16. VII. 1942.

udarale stilski pečat nacionalizma, oplakivana nikad neosvojivim morem, ograničena krvavim rijekama prema istoku i sjeveru s univerzalnom čežnjom da i na preoranoj njivi jedne naše sirotice oživi i pomladi podrezane samsonske kose.

Kunem se napokon ustaškom evanđelju ustaških načela... Gdje nema ustaštva, nema ni Hrvatske. Dok bude posljednjega ustaše, biti će i Hrvatske. Najveći je ustaša poglavnik postavio Hrvatsku uz bok velikih naroda i predao je vama svakomu jednako. Ona će bit onolika, koliko je zacrtalo i nosi svako ustaško srce.

Kunem se i zato, jer me zovu teška vremena, koja su se nadvila i nad hrvatski krov i hrvatsku grudu. Kunem se smrti samoj i spremnosti, da pod njezine noge prije i radije postavim svoj mladi život, nego nedostojno da živim. Kunem se i zato, da učinim sveti zavjet, da ustaša danas daje dušu Bogu, srce poglavniku, a tijelo domovini.

Kunem se, jer me zove moja ustaška, viteška, junačka čast, vična i mrijeti u svom radu za poglavnika, za koga sam uvijek bio, jesam i bit ću i za Dom — Spremni!«[300]

U Zemunu, na »istočnom bedemu Hrvatske«, održao je Božidar Bralo govor pri posveti ustaških zastava u svečanom crkvenom ornatu, okružen naoružanim ustašama, a upirući poglede i prijeteće riječi preko Dunava porušenom i popaljenom Beogradu.[301] »Hrvatske zastave bile su u bivšoj Jugoslaviji simbol Hrvata s kojima su išli u tamnice, u podzemlja i na frontove. Sa hrvatskim zastavama i danas se vode borbe, s njima razvijamo sve svoje kulturne djelatnosti, vodimo sva svoja društva i naše »crne junake«, (tu misli Bralo na strahovite koljače-legionare, koje je u Bosni protiv partizana vodio zloglasni Jure Francetić), na svim bojištima od istočne fronte do naših gora, u kojima se sakrivaju zavedeni jadnici i tuđinski plaćenici. Ove barjake ponesite, draga braćo, smjelo širom ravne domovine, neka vam one budu najuzvišeniji znak vaše svijesti, vašeg hrvatstva, neka vam one budu poticaj, da budete uvijek za nju, za poglavnika i za dom spremni.«

Ustaškim ranjenicima u Kasindolu i na Ilidži održao je B. Bralo zajedno s ustaškim »bojnikom« Mamićem govore, u kojima je bolesnim i klonulima marta 1943. prikazivao ratnu situaciju sa nadama na konačnu pobjedu. Samo ustaše moraju biti buntovne i revolucionarne, kao što su bili kad su osnivale NDH, pa je pobjeda sigurna.

»Njihove su grudi živa straža na granicama na sve četiri strane, a njihovo srce spremno uvijek najvećem sinu — poglavniku. I dokle god ima takvog revolucionarnog duha, nema bojazni po hrvatsku državnost. Mozaik nevolja, obranbenih, prehranbenih i ostalih jada nikad nije skrhao hrvatsko koljeno da poklekne, jer njim struji silna i neograničena vjera u poglavnika i njegov rad. Tko može drugi s većom ljubavlju da grli rođenu grudu, da podijeli snagu, da pomladi osušene grane, da uskrsne rod razapeti, nego On — rječit, odlučan, borben, uporan, uman, jak, bistar i vidovit uvijek među prvima. Stoga, braćo ustaše, svuda i svagdje ostanimo vjerni sinovi hrvatskog revolucionizma: jedan za sve i svi za jednoga. Srce poglavniku, a tijelo do-

[300] »Novi list«, 25. XI. 1942.
[301] Vidi faksimil fotografije u Dokumenti o protunarodnom radu... 128.

movini, da pošten »vjenčaš pradjedovski krov« i uvijek budeš za poglavnika i za dom! — spremni!«[302]

U Rajlovcu, na avijatičarskom aerodromu, na »državni praznik« poglavnikova imendana, Bralo je za same mise glorificirao Pavelića, evocirajući historiju posljednjih godina, da na kraju ustvrdi, da je dolazak poglavnika bio vođen Providnošću, pošto je »oprao poniženu hrvatsku čast, vratio nam dostojanstvo slobodna čovjeka, oživio staro pogaženo hrvatsko pravo.« Istoga dana (13. VI. 1943.) Bralo je govorio i na akademiji avijatičara u čast poglavnika. Štoviše, Bralo je dirigirao korom ustaških avijatičara.[303]

Mogli bismo nizati još jedan red govora i ustaških manifestacija, na kojima daje glavni ton Božidar Bralo. Međutim već i ovo je dosta, da se vidi nakazno lice ovog ustaše. Međutim optužnica, koju je protiv njega podigao javni tužilac Bosne i Hercegovine 3. septembra 1945. pred Vrhovnim sudom u Sarajevu, još sadržajnije i plastičnije niže teška veleizdajnička nedjela ovoga ustaškog svećenika. Javni tužilac je mogao da na osnovi ispitanih brojnih svjedoka i dokaznog materijala prvog reda utvrditi, da je Božidar Bralo još prije kapitulacije Jugoslavije stupio u političku suradnju s neprijateljem time, što je kao član »Akcionog odbora Hrvata nacionalista« održao sastanak s njemačkim pukovnikom Beckerom. Na tome su sastanku iznijeti zahtjevi toga Odbora, da njemački komandant omogući Odboru vezu s poglavnikom. Članovima Odbora, njemački pukovnik ustupio je automobile, oružje i putnice. Utvrđeno je, da je izvršio ratni zločin još i time, što je kao član »Povjerenstva NDH u Sarajevu za bivšu Drinsku banovinu« radio kao pokretač, organizator i naredbodavac hapšenja, mučenja, prisilnog iseljavanja i odvođenja Srba, Židova u koncentracione logore, te svih onih stanovnika bivše Drinske banovine, koji su bili poznati kao slobodoljubivi građani i protivnici okupatora i ustaša. Štoviše, on je bio i nasilnik i na crkvenom polju, jer je vršio prisilno prevođenje u rimokatoličku vjeru i prinudno odnarođavanje Srba i Židova, naređivao pljačku privatne imovine obespravljenih i progonjenih Srba i Židova i u svojstvu predsjednika »Napretkove« zadruge u Sarajevu ovu pljačku vršio. Dokazano je također, da je za vrijeme neprijateljske okupacije izvršio ratni zločin time, što je kao funkcioner ustaškog terorističkog aparata bio i neposredni izvršilac ubojstava, hapšenja i mučenja stanovništva na Palama i drugim krajevima Istočne Bosne.

Iz obrazloženja ove optužnice vidi se, da je Božidar Bralo bio miljenik nadbiskupa Šarića i kao takav u karijeri pretekao mnoge druge sposobnije i moralnije svećenike. Po vlastitom njegovu saopćenju bio je zakleti ustaša još od 1934. U obrazloženju se uvjerljivo dokazuje, da je prema tome politički Bralo pripadao »onoj grupi izroda hrvatskog naroda, koja je sebe nazivala nacionalistima i ustašama, a ustvari je pripremala nesrećnu NDH — najcrnje ropstvo hrvatskom narodu. *Pripadao je onoj grupi katoličkog klera, koja je bila spremna i vjeru i crkvu i sebe staviti na raspoloženje za zavođenje naroda, za borbu protiv naroda. I može se slobodno reći, da je ta grupa mnogo doprinijela najcrnjim danima historije hrvatskog i ostalih naroda Bosne i Hercegovine. Kroz mnoga društva, u kojima je bio član i*

[302] »Novi list«, 5. III. 1943.
[303] »Novi list«, 18. VI. 1943.

funkcioner, optuženi je još za vrijeme stare Jugoslavije sijao fašističko ustaško otrovno sjeme, osobito iskorištavajući za taj posao svoj svećenički poziv«. Još prije nego što je preko radija objavljeno stvaranje NDH, u Sarajevu je postojao tajni »Akcioni odbor Hrvata nacionalista«, u kome je bio i Božidar Bralo. Kad je ušla njemačka vojska, članovi ovoga Odbora, kako je već rečeno, došli su u dodir s njemačkim komandantom, koji im je omogućio da se prebace automobilima u Zagreb, gdje su posjetili dra Budaka, S. Kvaternika i na kraju Pavelića. Dvojica od njih, profesor Hakija Hadžić i Božidar Bralo budu postavljeni za poglavnikove povjerenike za teritoriju bivše Drinske banovine, gdje su odmah i pred poglavnikom položili zakletvu. Od prvoga dana ova dvojica uistinu su, kako kaže javni tužilac, zauzeli stav samodržaca u ovim krajevima. Najprije su primali paradne deputacije, a onda su postavljali u sve državne urede ustaške povjerenike, organizirali ustašku vlast i kad su se osjetili dovoljno snažnima, i da je sva vlast u njihovim rukama, započeli su sprovoditi, što im je njihov zagrebački naredbodavac stavio u zadatak. U čitavoj NDH bila su samo dva poglavnikova povjereništva. U Banja Luci i Sarajevu. Kao što je Gutiću bilo pred očima istrebljenje srpskog naroda, tako je to bilo i ovoj dvojici poglavnikovih povjerenika. Kad je NOP započeo formirati svoje prve odrede za slobodu porobljenih i na smrt nevino osuđenih, Božidar Bralo kao i njegovi suradnici, dali su se da istrijebe srpstvo i sve one, koji su simpatizirali s narodnooslobodilačkim borcima. Pri katoličenju Božidar Bralo davao je krštenice često puta samo za dobre pare, a jednako za veliki novac i uvjerenja Židovima, da su ranije prešli u rimokatoličku vjeru. Kad su porodice ovakvih žrtava uvidjele, da ni od toga nije bilo nikakve koristi, obrativši se za pomoć Bralu, da ih zaštiti, on im je sa najciničnijom ironijom odgovarao, da im je spasao dušu, a oni neka sami računaju kako će spasiti tijelo. Za sve je ovo vrlo dobro znao i njegov zaštitnik nadbiskup Šarić, i na zgranjavanje svega svijeta, nadbiskup je sve to mirno, vjerojatno i s uživanjem gledao i nije ništa protiv ovog organa, koji je očiglednim zločinama uprljao obraz crkve, kojoj je pripadao, poduzeo, niti tada, kao ni kasnije. Naprotiv. Nadbiskup Šarić je ovog zločinca, čija su strahovita nedjela bila poznata i maloj djeci u Sarajevu, jer se Bralovo ime, kao i Gutićevo, sa strahom spominjalo po čitavoj Bosni, odlikovao naročitom crkvenom pažnjom. Jer taj mladi svećenik, jedva mu je bilo 34 godina, doživi počast, da njega nadbiskup postavlja za počasnog prisjednika Nadbiskupskog Vrhbosanskog Vrhovnog Stola s pravom na nošenje ljubičastog pojasa, što se inače daje samo zaslužnim starijim svećenicima, koji su se u službi svojim savjesnim radom naročito odlikovali. Zacijelo, zna se šta je Šariću zapelo za oko, kad je ovog inače moralno defektnog svećenika i pravog zabludnika, odlikovao takvim dostojanstvom. Nema sumnje, nadbiskup Šarić htio je poglavnikovu povjereniku, da ovim vanjskim vidljivim znakom podigne crkveni ugled, ali ujedno da ugodi svome miljeniku. Istoga dana, kad je primio to odlikovanje, Božidar Bralo je na skupštini »Trebevića« izjavio, da će i dalje raditi *»onako, kako je to intencija moga nadbiskupa i moga povjereništva u Zagrebu.«* Najiskrenije priznanje za međusobno razumijevanje i podupiranje. I ovako se odužio Bralo svome nadbiskupu, javno i otvoreno, kao što je i nadbiskup javno i otvoreno »uočio zasluge velečasnog gospodina Božidara Brala«, kad mu je podijelio ljubičasti pojas i imenovao ga počasnim prisjednikom Nadbiskupskog Duhovnog Stola. I doista, Bralo je radio u duhu

i nadbiskupa i njegovih intencija, kao i zagrebačkih ustaških koljača i istrebljivača srpskog naroda i svih slobodoljubivih Hrvata, koji su krenuli u partizanske odrede, da speru sramotu nanijetu hrvatskom obrazu od strane najvećih izdajica, koje je ikad imala Hrvatska u svojoj prošlosti. U održanom govoru otkrio je Bralo, kako je on radio i u staroj Jugoslaviji u društvima, u kojima je on bio ili na čelu ili u upravama. »Iz naših »Trebevićevih« redova regrutirali smo ustaše i domobrane, ustašice i dužnosnice...« A iz izvještaja uprave vidi se, da »omladinski pjevački zbor nije mogao ispuniti u cijelosti svoga zadatka, jer mnogi njegovi muški članovi svojevoljno su obukli ustaške odore i stupili oduševljeno u borbu protiv zakletih neprijatelja hrvatskog naroda.« Kad je Babić, toliko poznati ustaški zločinac, i izvršilac ubojstva, koje je naređivao Pavelić iz emigracije, bio na kraju ubijen, Bralo je govorio nad lješem njegovim zahvaljujući mu, što je bio cijelog života dosljedan svome ustaštvu. »Onaj veliki Bog, koji nam je na dan svoga Uskrsnuća otvorio ovako svečano vrata slobode, neka ti bude plaća za tvoj ustaški rad. Ova gruda, koju si časno branio i oslobodio i život za nju položio, neka ti bude tihim domom, kamo te prate misli tvojih drugova i tiha molitva majke crkve...« I ovako je majka crkva, svečano i službeno glorificirala jednog zločinca, mnogostrukog ubojicu i veleizdajnika. Uostalom, ako je to mogao u Zagrebu nadbiskup Stepinac, kad je vodio sahranu veleizdajnika Kvaternika, koji je u Crkvenici poginuo, ili biskup Bonefačić svečano blagosiljao lješ veleizdajnika Luetića, zašto to ne bi i Božidar Bralo, slijedeći samo primjer mitronosnih veleizdajnika. Zato Bralo s oduševljenjem govori o najvećim i najkrvavijim ustaškim krvnicima, članovima takozvane »Crne legije«, koju je predvodio zločinac Jure Francetić. Kad je govorio na sahrani izginulih ustaša ustaške željezničke bojne, i to kao *župnik i ustaša* kako to sam reče, opraštajući se s njima Bralo je rekao među ostalim: »Prigibamo koljena nad ovim palim junacima i ustaškim pozdravom javljamo vam, da su vaši crni drugovi u Kozari rekli svoju riječ i dolaze da je kažu i na Ivan-planini, na obroncima Konjica i Bradine. Iz te historijske planine čut će se ustaška brzometna i ustaška riječ, a kako »Crna legija« govori tu svoju riječ, svjedokom je Istočna Bosna...« Poslije pogibije strahovitog krvoloka, Jura Francetića, i opet je Bralo na govornici.

> »Bosna ga je upamtila, upoznala i zavoljela onim danom, kad je u svoj vojnički dnevnik upisao povijesni nadnevak osnutka »Crne legije.« Nema sumnje da ustaštvo predstavlja najintimniju jezgru hrvatske državnosti i da je ono tako usko i nedjeljivo isprepleteno s poviješću prvih revolucionarnih dana, da je postalo njenim bitnim elementom. Stoga i nije čudo što su se protivnici mlade države oborili svom žestinom na ustaštvo i njegova nosioca u Bosni — »Crnu legiju.« Tvome viteškom liku tu u našoj sredini, na zidu dižemo ustašku desnicu i kunemo se isto onako kao tebi živu: »Besmrtniče među besmrtnima! Okupi ih kao i nas u legiju da nam duše svima nad Hrvatskom bdiju i plove, napriied tako za zviiezdama tima, ta ustaša tvoiih još ima.« Vičemo ti kao ti nama na vrh Romanije: »Na noge mrtvi!« Ti naš Jura, da nam i nadalje iz arkade besmrtnih hrvatskih sinova zapovijeda živima, kako se ljubi i brani i za poglavnika i Hrvatsku pada! Ostani s nama tvojim vječno zahvalnim »crncima«, bez tebe sirotanima, jer nitko među njima nije tako drag i mio, legendaran i velik bio kao ti, dragi naš Jura.«

Dakako, i opet, Bralo nije nikako drukčije postupio, možda nešto glasnije u toj prilici nego crkveni velikodostojnici, ali zato tim svečanije, na primjer, u zagrebačkoj katedrali, 2. IV. 1943., kad su mitronosac i brojni kanonici, u svečanim crnim odjećama, sa vanrednim katafalkom usred crkve, zajedno sa poglavnikom koji je bio u crkvi, uputili Bogu molitvu za najvećeg krvnika Bosne i Hercegovine. Nesumnjivo, stoga, da mu se oda i pošta i hvala za sve što je učinio. Ovako je majka crkva, kojoj je taj zločinac pripadao, dala javno i svečano izraza svojoj dubokoj žalosti, što ovaj zločinac i dalje ne vodi svoje strahovite ubojice po Bosni i Hercegovini, svoje »crnce« — koji su se najvećom ogorčenošću nalazili u redovima njemačkim, kad su Nijemci poduzimali svoje kaznene ekspedicije i ofenzive protiv partizana i čitavog NOP-a, koji se digao da oslobodi zemlju od okupatora i njegovih ustaških pomagača.

Bralo se sam naziva »beskompromisnim sprovodiocem principa, na kojima je izgrađena mlada država Hrvatska« i »vojničarem«, zato je i dosljedan obožavalac najsurovije i najcrnje tvorevine fašističkog okupatora »Crne legije«, nerazdvojni drug i pomagač osnivača »Crne legije«, uistinu nakaze u ljudskom obliku, Jure Francetića, slijepi izvršilac intencija nadbiskupa Šarića na svim sektorima svoga mnogostrukog ustaškog djelovanja. Kad je poveo »Trebević« u Banja Luku, društvo iz kojeg su se, po njegovom vlastitom priznanju, rekrutirali ustaše i ustašice, dužnosnici i dužnosnice, svome drugu i velikom istomišljeniku dru Viktoru Gutiću, i opet je svečano dočekan, i svečano na ustaškoj govornici. Obrativši se dru Gutiću, Bralo je uskliknuo: »Tebi, brate, dragi Viktore, kao glavi i duši svega ovdje, zahvaljuje se »Trebević«. Kada bi ti otvorio naša srca, našao bi u njima stari plamen, koga je puhnuo i širom čitave Hrvatske razbuktao poglavnik, a zatim, ti, Viktore... Mi smo uvijek za poglavnika, za tebe i Nezavisnu Državu Hrvatsku — Spremni!« A Gutić je miljenik biskupa Garića, s kojim se često savjetuje, kao što je Bralo miljenik Šarića, u čijim intencijama radi i stvara.

Kad su »povjerenici« svršili posao, tj. posao čišćenja i likvidacije »svega što je protiv države Hrvatske« i to, kako kaže Bralo »sa finoćom, koja je oduvijek bila glavni karakter Hrvata, ali i beskompromisnosti u sprovođenju principa, na kojima je izgrađena mlada država Hrvatska« — došlo je do ukidanja bosanskih »povjerenika«, tj. razrješavanja od dotadašnjih njihovih dužnosti. Znači, to je bilo tek poslije masovnog punjenja pravoslavne bogoslovije u Sarajevu i šegrtskog doma najboljim ljudima iz bivše Drinske banovine, poslije nasilnog prekrštavanja, na kraju odvođenja ogromnih masa naroda u zloglasne logore, povjerenik Bralo, kao i njegov muslimanski drug, završili su misiju, dakako, u intencijama, i nadbiskupa Šarića, kao i poglavnika Pavelića, na opće njihovo zadovoljstvo. Ovo ukidanje »povjereništva« obilježavalo se u štampi, kao prelaženje sa privremenog na zakonsko stanje. Tada je ustaška štampa nastojala da prikaže djelovanje poglavnikovog povjerenika kao osobito uspješno. »Preuzevši vlast u najtežim, da ne reknemo u kritičnim časovima, oni su je vršili s toliko razumijevanja i toliko obzira, da je nemoguće i zamisliti da bi to itko učinio bolje od njih. Izabravši takve ljude za svoje povjerenike, naš veliki poglavnik je i opet pokazao, da umije za svako mjesto naći pravog čovjeka. On je mogao mirno prepustiti ovoj dvojici naših prvaka vlast u našoj pokrajini, jer su oni do sada, kada odlaze sa svojih položaja, dali nebrojenih dokaza, da su svojoj zadaći dorasli

u potpunom opsegu, jednom riječju da su znali i umjeli...« Iz pisanja štampe, pri njihovu razrješenju, saznaje se, da su ti povjerenici bili postavljeni kao političke ličnosti »kako bi u ono prvo revolucionarno doba mogli biti pri ruci državnim vlastima i ustašama. Budući da sada svugdje u punoj mjeri djeluju redovite državne vlasti, a ustanovljene su i redovite ustaške organizacije, to su postali suvišni svi dosadašnji politički povjerenici. Sve svoje agende trebaju ti povjerenici odmah predati područnim ustaškim organizacijama, ukoliko to prije nisu učinili.«

Međutim, ni sada ne miruje Božidar Bralo. On i dalje radi u duhu intencija i nadbiskupa Šarića i svoga poglavnika.

Bralo koristi svaku priliku i istupa kao neutrudivi ustaški agitator, zalažući se za Pavelićeva i Hitlerova nastojanja, kako bi se što sigurnije oživotvorio novi poredak u Evropi i u NDH, toj apsolutnoj potrebi te nove Evrope. Na »velebnoj spomen priredbi u čast uspomene hrvatskih muževa Starčevića, Gubca, Šufflaya«, Bralo je za Šufflaya, jednog crnožutog mađarona, protiv koga je 1910. demonstrirala cjelokupna sveučilišna omladina u Zagrebu, spriječivši ga, da nije mogao nikad nijedno predavanje održati, jer je bio postavljen za profesora na zahtjev mađarskih vlasti, izrekao jedan panegirik, kojeg bi se zacijelo zastidio i sam pokojni Šufflay. Ali, trebalo je koristiti priliku da se uvrijede sve pozitivne i konstruktivne snage hrvatskog naroda, čija su nastojanja išla sasvim drugim smjerom, nego tog crnožutog mađarskog frankovca i oca ustaštva, kako je to Pavelić govorio, A. Starčevića. Taj Šufflay za Brala je »odvjetnik hrvatske nacionalne misli, koji je brzo raskinuo obruč balkanizacije duhovnog mišljenja i otkrio čitavom kulturnom zapadu sukob svjetova na Balkanu, borbu zapadnjaštva sa istokom, borbu časti, autoriteta ideja, te vjernosti grudi i domu, protiv barbarskog boljševizma i degenerirane židovsko-internacionalne plutokracije... Zbog toga neka je graditeljima ustaške Hrvatske vječna slava! Mi pak nosioci njihovih ideja, koji uzimamo plodove njihovog rada, stavljamo se na raspoloženje njihovom nasljedniku, dičnom poglavniku dr. Anti Paveliću, koji je duhovnu zgradu dvojice velikih pokojnika priveo u djelo.«

O prvoj godišnjici NDH, i raznih svečanosti, koje su sarajevski ustaše priredili, održana je u savezu »Napretkovih« zadruga, 9. IV. 1942. proslava, na kojoj je i opet Bralo uzeo riječ, da zadovolji svoja ustaška raspoloženja i osjećanja. Dodirnuvši historijat stvaranja NDH, Bralo se zadržao i na radu »Akcionog odbora Hrvata nacionalista«, u kome je, kako je već rečeno, i on imao vodeću ulogu, i podvukao:

> »Nije li ovdje prije godinu dana održana prva svečana sjednica. Hrvatska proglašena, a s prozora »Napretkove« zadruge, ponosno se razvila prva hrvatska trobojka hrvatske suverenosti. Nije li nakon svečane sjednice u ovoj baš dvorani upućen prvi brzojav poglavniku i hrvatskoj vladi, a posebna delegacija iz »Napretkove« zadruge krenula u Zagreb za organizaciju drugih poslova. Suvišno je i dugočasno isticati što je značila »Napretkova« zadruga preko svojih članova u Rijeci, Splitu i Dubrovniku, a da ne spominjemo specijalno ovu u Sarajevu i Zagrebu. Stalan je bio materijalni i moralni poduporan ustaškom pokretu a činovništvo Saveza na prvom mjestu u izradi i podjeli kao i u radu ustaškog promičbenog materijala... Iz progona, krvi i viješala rodili su se junaci, apostoli, borci, a iz njihovih žrtava donio je velebitski anđeo poglavnik starozavjetni hrvatski plamen slobodne Hrvatske.«

U Šarićevoj kuriji se ipak osjetilo, da je Bralo odviše jasno ispovijedao nadbiskupove intencije, i na savjet jezuita, koji su smatrali da se Bralu dadu još slobodnije ruke u njegovom ustaškom djelovanju, nadbiskup je Brala razriješio dužnosti župnika.

Kad je srušena Hitler-Mussolinijeva monstruozna NDH, i kad su mnogi zločinci u NDH dopali ruku pravde, među njima bio je i župnik Božidar Bralo. Vrhovni sud Bosne i Hercegovine dopunio je samo strahovitu sliku ovog zločinca brojnim novim dokazalima. Pa ipak, Božidar Bralo, i poslije mnogih svojih priznanja, smatra da za mnoge stvari, koje su dokazane i svjedocima, kao i dokaznim materijalom iz ustaške štampe, nije dakako odgovoran, pa dosljedno ni kriv. Štoviše, on je ustvrdio, da formalno nije nikad pripadao ustaškom pokretu niti se suglašavao sa ustaškom politikom. Za svoje govore prebacuje krivicu na novinarske reportere, koji su proizvoljno reproducirali njegove govore. Na saslušavanjima Bralo nadilazi i samog sebe, kad u lažima i odricanjima ide tako daleko, da kaže, da se nije uopće slagao sa politikom Ante Pavelića, niti da je bio ustaša, ma da su mu predočeni njegovi originalni potpisi na raznim spisima, gdje je uz svoje ime dodao »ustaša-župnik.« Svakako, Bralo je i na sudskom saslušanju bio samo dosljedan i na istoj svojoj moralnoj liniji, kojom je išao cijeloga života stalno slijedeći intencije svoga ustaškog nadbiskupa. Zacijelo bi i njegov nadbiskup odricao, kad bi došlo do suđenja za njegov veleizdajnički rad, kao što je to učinio i u prvoj Jugoslaviji, kad je odricao da je bio s ustašama i sa Pavelićem, a to isto potvrdio i u svojim pjesmama i člancima, koje je sva ustaška i ostala klerofašistička štampa donijela, baš kao i govore i izjave njegova miljenika, župnika Brala. Dosljedni izrazi učitelja i učenika, dosljedne metode jedne te iste škole, čiji je moral iskristaliziran već od Alfonsa Liguorija i znamenite reservatio mentalis. I ova saslušanja dala su prilike, da se još jednom ocrta amoralna i destruktivna fizionomija sijača zla, mržnje i bratoubilačke strasti među Srbima i Hrvatima. Uhvaćen na djelu, nastoji da izbjegne istini pomoću laži, koju je tako neiskreno zacijelo sa propovjedaonice poneki put tumačio, da pogiba od mača tko ga se laća.

Javni tužilac, podnoseći Vrhovnom sudu optužnicu, u sintezi krivica Božidara Brala dao je poraznu sliku ovog svećeničkog zlikovca i veleizdajnika:

> »Kad se ima u vidu sav rad okrivljenog, a naročito rad za vrijeme trajanja povjereništva, kad se pročita rad okrivljenoga objavljen u štampi, kad se vidi šta kazuju svjedoci, pa konačno kad se imaju u vidu i potpuno notorne činjenice, onda je tek jasno koliko je mizeran, a istodobno i bezobrazan i kukavički stav koji sad zauzima okrivljeni. Zločinački rad njegov nije teško utvrditi i osuditi ga, ma kako se on bezobrazno branio. *Ali tužeći Brala razbojnika u pobovskom ruhu, ja bih htio da se on sudi, ne samo kao zločinac, razbojnik svih onih, koji su htjeli krijući se iza vjere i crkve služiti neprijatelju naroda.*
>
> Notorno je bilo da je baš okrivljeni bio u svojstvu povjereništva zamjenika baš onaj, koji je provodio sve intencije svoga neposrednog pretpostavljenog nadbiskupa, a istodobno je »časno« izvršio i posao koji mu je bio povjerio poglavnik, jer su se intencije jednog i drugog potpuno poklapale. Notorno je bilo da je baš okrivljeni bio onaj, koji je nastupao kao samodržac kako to kaže njegov vjerni suradnik Petar Petković. Sva je štampa, pa i sva

javnost vidjela u okrivljenom glavnog aktera poglavnikovog povjereništva, dok je Hadžić bio samo firma radi muslimanskog svijeta. Iz iskaza Petra Petkovića vidi se da je imao široka ovlaštenja — baš slična kakva je imao i Gutić za Bosansku Krajinu. On je bio taj, koji je stalno zastupao oštar nastup protiv Srba i Židova, iako je u isto doba sam i preko drugih, potpuno jezuitski znao nagovarati da se prelazi u katoličku vjeru, pa se nikom neće ništa dogoditi. U isto doba, on je preko policije progonio one koji su prešli na katoličku vjeru. Dakle, postupao je s očitom namjerom da ljude moralno uništi, unizi, a onda da ih i materijalno upropasti. Njegov odlični poznavalac Petković tvrdi da je on bio najomiljeniji čovjek klera kod nadbiskupa Šarića, tako da se nije usudio nijedan viši svećenik da nešto govori protiv njega. Isto tako mišljenje o njemu ima i Redžep Hairović, koji je u Foči i njenoj okolini vršio u isto doba i iste zločine koje je radio i njegov neposredni starješina, okrivljeni Bralo. On za okrivljenog veli da je njegovo ponašanje bilo vrlo slično ponašanju suverena, da je s okrivljenim zajedno radio i Petar Petković, da su oni zajednički organizirali župsko redarstvo, koje je po njihovu naređenju vršilo hapšenja i progone Srba i Židova.

Okrivljeni ne zna da su dolazile k njemu poklonstvene deputacije, a novine su pune vijesti koga je sve i radi čega okrivljeni primao. On veli da ne zna za postavljanja političkih povjerenika i smjenjivanje Srba, a novine svakoga dana o tome pišu, pa konačno donose 2. VIII. 1941. i naredbu okrivljenog o razrješenju dužnosti svih povjerenika.

Okrivljeni ne zna za hapšenja i progone Srba, a čitavo Sarajevo vidi punu bogosloviju zatvorenika pa i Šegrtski dom u Skenderiji. Da li se ikad okrivljeni upitao kome su i šta su ti ljudi skrivili, da o njima danas nema ni traga ni glasa. Okrivljeni ne zna ništa o tome šta je bilo s mitropolitom Zimonjićem, ali svjedoci znaju, da je Zimonjića nestalo poslije jednog telefonskog razgovora s okrivljenim, u kome se okrivljeni derao na Zimonjića i prijetio mu, upozoravajući ga da je ovo ustaška država.

Okrivljeni ništa ne zna o hapšenju i odvođenju svećenika s područja Drinske banovine, a ta su odvođenja provedena planski, kako kod njegovog brata stožernika Gutića, tako i kod njega. Sav je narod to dobro znao, samo to nije znao okrivljeni. On ne zna ništa ni o odvođenju seljaka i vršenju zuluma na Palama i na Romaniji, a sav ga narod vidi kad s puškom u ruci odlazi zajedno s ustašama i okupatorom na teren i sa terena dovodi grupe seljaka o kojima se više nikad i ništa nije saznalo. Okrivljeni konačno ništa ne priznaje, ni da je bio ustaša, iako se na pismima vlastoručno potpisuje »župnik-ustaša«, iako u svakom svom govoru ističe da je župnik-ustaša, pa i članak u »Novom listu« br. 582., 2. IV. 1943., potpisuje »ustaša Božidar Bralo.«

On tvrdi da nije ustaša, iako u svojim govorima u vezi sa »Crnom legijom« svaki put sebe ističe kao pripadnika »Crne legije«. On se na svečanostima pojavljuje i u ustaškoj uniformi, pa opet tvrdi da nije ustaša. I u tome ima djelimično i pravo. On je nešto i više i gore od ustaše. On je idejni suradnik i pomagač onih koji su stvorili i ustaše i četnike i sve čudovišne i neljudske organizacije, stvoren da oduzmu slobodu ljudima. On je predstavnik i svjesni zastupnik interesa reakcije. On ništa ne zna o ustaškim zločinima izvršenim na Alipašinom Mostu, iako je iz svog župnog dvora na Marijin Dvoru to mogao vidjeti a možda i osjetiti paljevinu živih 16 nedužnih ljudi, žena i djece. Ali možda to nije mogao vidjeti i osjetiti, jer se baš u to doba naslađivao tijelom nepunoljetnih djevojčica. Ili je bio kod svojih ljubavnica, udatih žena.

Okrivljeni priznaje da je bilo 20 slučajeva pokrštavanja Srba i Židova, ali tvrdi da je to nerado činio, dok svjedoci kažu, da je za teške pare davao

i uvjerenje da su se izvjesni ljudi mnogo ranije pokrstili, da bi ih tobože spasao od udara zakonske odredbe protiv Židova, a kasnije ove iste ljude pomoću svoje policije progonio i kad bi mu članovi progonjenih familija došli da traže zaštitu on im je odgovarao: »Ja sam mu spasio dušu, a za tijelo kako mu Bog da. Preporučit ću mu dušu Bogu!«

Okrivljeni ne zna ni za pljačku srpskih i židovskih radnja i kuća, a po direktivama povjerenika ove poslove radi Zubić, naiprije neorganizirano, dok konačno ne dolazi do organizirane pljačke i pokretne i nepokretne imovine ovih lica pod rukovodstvom saveza »Napretkovih« zadruga, u kome je okrivljeni bio predsjednik Upravnog odbora. Okrivljeni, istina, priznaje da je potpisao zapisnik kojim se odobrava ugovor o poslu pljačke s ustaškom državom, ali u tome ne vidi svoju krivicu.

Eto takvi su bili poslovi poglavnikovog povjereništva — to su ti administrativni poslovi i poslovi likvidiranja bivše Drinske banovine, kako svoj rad prikazuje Bralo.

No, sve skupa dosada izneseno ne pokazuje pravu mjeru moralne niskosti popa Brala. Umjesto ljubavi za bližnje, sijao je mržnju i prolijevao krv, umjesto skromnosti i siromaštva, živio je u opljačkanom bogatstvu i raskoši, umjesto svetog pisma, nosio je parabelum, a umjesto samoodricanja i povučenosti, sladio se u raskalašenosti.

Bludnik i trgovac svinjama, razbojnik i ubojica, licemjer i nečovjek, sve su to slabe riječi da ocrtaju pravu sliku ovoga popa — antikrista i antičovjeka, ovoga predstavnika poganog neljudskog soja koji ne pozna tako nisko sredstvo, kojim se ne bi poslužio da pomogne sebi i svojim istomišljenicima reakcionerima. Vrhunac bestidnosti, koji je uspio pokazati, dostiže tražeći namještenje u našoj državi.

Pogrješno bi bilo ovoga zločinca osuditi kao pojedinca. On je samo jedan djelić u aparatu koji je 1936. pomagao ugušiti slobodu španskog naroda, koji je pomagao Hitleru da porobi Evropu, a luđaku Mussoliniju da sa njim surađuje. On je točkić u danas uzdrmanoj mašineriji reakcije, koja je stvorila Pavelića, Kvislinge, Nediće, Hahe i Petaine. On je dio aparata koji je prouzrokovao prvi svjetski rat, doveo do drugog i napadaja na SSSR i nove Jugoslavije — protiv slobode i koji sprema novi rat. I zato sudeći pravo, uništavajući zločince kao što je on, mi moramo znati da se ne radi samo o kazni za zlikovca nego i o osiguranju budućnosti za narode. Možda se ovakav rad koji je okrivljeni izvršio u jezuitskom okrivljenikovom žargonu i naziva administracijom i likvidacijom, ali narodnim jezikom to se naziva vršenje zločina protiv naroda i države, a za takove »administratore i likvidatore« kakav je bio okrivljeni, zakon je i predvidio odgovarajuću kaznu koja ga ne smije mimoići«.[304]

Za Božidarom Bralom nimalo ne zaostaje ni jedan drugi miljenik nadbiskupa Šarića i njegove kurije, dobojski župnik dr. Dragutin Kamber. U NDH dr. Dragutin Kamber poznat je bio svemu svijetu, jer je bio pisac mnogobrojnih članaka u raznim ustaškim i crkvenim listovima. Kao takav, on je pokazao jednu sasvim izuzetnu ustašku gorljivost, zalažući se svojim vještim perom, kao i akcijama najraznovrsnijih izraza za održanje i učvršćenje ustaškog pokreta i Hitlerove nove Evrope Već od ranije poznat kao fanatički klerofašist i mrzitelj pravoslavlja i Srba, u svim društvima, gdje je djelovao, naročito posljednjih godina pred rat dao je dokaza,

[304] ADK. Proces, koji je održan u Sarajevu pred Vrhovnim sudom za Bosnu i Hercegovinu sve je navedeno potvrdio. Bralo je osuđen na smrt strijeljanjem 6. IX. 1946.

da se zalaže za radikalni hrvatski nacionalizam, kako su tada rado nazivali križari i ostali klerikalci svoj politički stav, kojim su u stvari obilježavali svoje pristajanje uz Antu Pavelića. Nije čudo, da i dr. Kamber postaje odmah ne samo lice povjerenja ustaških vlasti, nego i njihov glavni suradnik, a od prvih dana NDH i organizator. Postoje brojni svjedoci, koji mogu pod zakletvom potvrditi veoma teške optužbe protiv ovog hipokritskog tumača Kristove nauke. U prvim danima NDH, dr. Kamber uistinu predvodi u pravom mahnitom bijesu ustaše, koji gone Srbe, zatvaraju ih i postepeno likvidiraju, a na tom poslu bio mu je desna ruka muslimanski advokat Omer Muftić.[305] I on postaje političkim ustaškim povjerenikom, pa je kao takav pokazao da je potpuno shvatio poglavnikove intencije kao i svoga biskupa Garića i nadbiskupa Šarića. Početkom maja 1941., pozvao je dr. Kamber sve pravoslavne svećenike u Doboj. Tu im je održao niz oštrih opomena, t. j. da se pomire s onim, što se od njih traži i pozvao ih na neku tobožnju lojalnu suradnju. Međutim, ovo je bila licemjernost kojom je želio prikriti svoje učešće u akcijama, iza kojih je on bio sa svim svojim intelektom i srcem. Uskoro su počela brojna hapšenja svećenika i seljaka kao i deportiranja u logore. Po Kamberovoj inicijativi zatvorena je pravoslavna crkva svetog Petra i Pavla, srušena kosturnica pobijenih Srba u vrijeme progona iz prvog svjetskog rata i zatvoreni su brojni svećenici, od kojih su neki pobijeni, a drugi protjerani. U iskazima pojedinih izbjeglica izbija sva težina stradanja nevinoga svijeta, za koji dr. Kamber nema ni riječi kršćanske utjehe, već samo odobravanje, da je sve što se događa, samo kazna za krivice srpske hegemonije, koju je tobože ovaj seljački pravoslavni svijet pomagao. Ali nije samo i to. Premnogim nesrećama i zlima bio je dr. Kamber i začetnik, a ponekad i izvoditelj.[306] Dr. Kamber, od prvog početka, najživlje surađuje sa stožernikom dr. Gutićem, s kojim se sporazumijeva o svemu što je trebalo uraditi u pogledu »čišćenja«, te osnovne metode zloglasnog stožernika. Klerikalni »Hrvatski glas« nadbiskupa Stepinca donosi vijest, koju prenosi i »Hrvatski narod«, iz koje se vidi, da je stožernik dr. Gutić kazao, da je u Doboju »bio zadovoljan pionirskim radom župnika dra Kambera, koji neumorno djeluje i stvara, sretan i zadovoljan, da svoje sile može upotrijebiti za dobro naroda i NDH«.[307] Dr. Kamber je želio da bude instruiran i sa najvišega mjesta ustaške NDH, pa je bio 17. juna 1941. primljen i od poglavnika i dr. Mila Budaka, s kojima je raspravio mnoga pitanja u vezi s njegovim radom u Doboiskom srezu.[308] Kad je stožernik dr. Gutić posjetio Doboj 5. jula 1941., ispred naroda, koji je svečano dočekao dr. Gutića, posjetio ga je dr Kamber istaknuvši, da »u njemu pozdravlja najprije poglavnika, državu Hrvatsku, a i novu Evropu, kojoj se priključujemo.«[309]

Nema sumnje, da je dr. Kamber bio s poglavnikom dobro poznat još ranije, daleko prije ostvarenja NDH, pa mu se od prvih dana stavlja najpredanije u službu. Sačuvano je jedno njegovo pismo od 6. VI. 1941., a upućeno poglavniku, u kome Kamber iznosi svoje sugestije u vezi sa sjedinjavanjem Zvonimirove krune sa

[305] ADK.
[306] ADK. — Lično izdaje naređenje za hapšenje Srba. Dokumenti o protunarodnom radu, 49—50.
[307] »Hrvatski narod«, 12. VI. 1941.
[308] »Hrvatski narod«, 19. VI. 1941.
[309] »Hrvatski narod«, 11. VII. 1941.

krunom posljednje bosanske kraljice, koju je Katarina Tomašević ostavila u baštini rimskome papi. Ovo poltronsko dodvoravanje, karakteristično ne samo za dra Kambera, nego i za najveći dio Pavelićevih klerofašista, na istoj je liniji, kao i ono dra fra Otona Knezovića. Svakako, pored svega ostalog značajno je, što dr. Kamber misli da bi i rimski papa mogao da svojim učestvovanjem umnoži sjaj Zvonimirove krune! Pismo pada poslije poglavnikove izdaje u Rimu 18. V. 1941.

»Dragi naš Poglavniče!

Toliko se divim temeljnim potezima Vaše politike u ovim prvim danima uskrsnule Hrvatske, da ne mogu, a da Vam to ne kažem.

Naročito smatram vrlo mudrim i dalekovidnim gestama biranje središta državnog u Bosni i *biranje talijanskog princa za hrvatskog kralja.* Ova druga činjenica pored mudrosti i brige za našu granicu na najdražoj strani naše Države hrvatske pokazuje i Vašu osobno moralnu veličinu, da se odričete jednoga uresa koji je trebao da okiti Vašu osobu, zato jer je to bilo na veću korist Države. Hvala vam! *Mnogo nas ipak ima koji to vidimo i shvaćamo.*

Ja bih bio slobodan iznijeti jednu malu sugestiju. U ovom je: Bosna je bila zadnji oblik samostalne hrvatske Države. Njezina kraljica Katarina umrla je u Rimu i ostavila Papi u simboličnu baštinu, ali u realnu brigu bosansko kraljevstvo i krunu. U ovoj svetoj jubilejskoj godini bilo bi dobro da se Sveti otac nagovori da javnim aktom tu krunu uspostavi i pridruži je Zvonimirovoj. A Jajce je bilo kraljevski grad. A njegova romantika, njegova sličnost sa Tivolijem i blizina sa budućim središtem u Banjoj Luci činila bi od njega i sada idealnu kraljevsku rezidenciju.

Pa tamo je još uvijek neoštećen zvonik impozantne kraljevske crkve svetog Luke. Braća Hrvati i muslimani ne će bez sumnje ništa imati protiv da se ta crkva obnovi — jer je u posjedu Vakufa. To bi trebalo da bude kraljevska crkva. — Ja ne ću duljiti. Misao je tu. Možda ste i Vi već prije mislili. Vaša volja — i biće tako. Ja Vas još jednom pozdravljam u dubokom poštovanju i sa istinskom zahvalnošću! Za Dom Spremni! Doboj, 6. VI. 1941. Dr. Kamber, župnik i za sada kot. povjerenik u Doboju«.[310]

Dakako, ovaj mrzitelj pravoslavlja i srpstva, želio je da jedno i drugo nestane iz NDH, pa je pored metode »čišćenja« Gutićeva tipa, koja mu je bila najefikasnije sredstvo, uveliko još koristio i katoličenje, da bi tako predobio i za crkvu i za hrvatstvo nove brojne snage. I na tome području bio je dr. Kamber neumorni misionar, radeći tako, kako je i sam rekao, na ovaj način najuspješnije za »Boga i NDH«.

Kada je mjeseca augusta i početkom septembra 1941, teror ustaša u dobojskom srezu nadvisio sve, što može zamisliti fantazija patoloških zlikovaca, progonjeni narod stao je bježati u šume i pridruživati se organiziranima u narodnooslobodilačkom pokretu, kako bi silu silom suzbio. To je mnogo zabrinulo »čovjekoljubivog« kršćanina i slugu božjeg dr. Kambera, a osim toga ga i zaplašilo da bi i on mogao poginuti od mača za koji se tako čvrsto, aprila, maja i juna mjeseca, prihvatio. Ustanak Srba uzimao je sve širi opseg, pa je na kraju buknula prava pobuna u noći od 22. na 23. augusta od Maglaja do Podnovlja na Savi i dolinom Spreče od Doboja

[310] Dokumenti o protunarodnom radu, 49.

do Bosanskog Petrova Sela. Uslijed toga, da stvari uputi pravilnijim, ustaškijim smjerom dr. Kamber, sav prožet ustaškim načelima, uputio je mjeseca septembra poglavniku jedno veće pismo, u kome mu je izložio i uzroke pobune, samu pobunu kao i savjetovanja i sugestije, koje bi trebalo privesti u život, da se takve pobune spriječe. Ovo pismo je osim toga iskrena ispovijest jednog ustaše, koji svakako teži za istrebljenjem omrznutih pravoslavnih Srba. Njegove sugestije, kako bi se Srbi mogli iskoristiti jedni protiv drugih, i kako bi se katoličenje vršilo brže i efikasnije, ma da i on ne vjeruje u iskrenost prelaznika, ukazuju na jednu makijavelizmom prekaljenu dušu, koju je povrh toga jezuitizam osobito rafinirano modelirao za ustaški režim. Unatoč tome, što se i pred samim sobom licemjerno prenemaže zbog svoje i poglavnikove odgovornosti pred Bogom i pred povjesnicom. Zato dajemo ovo pismo u cijelosti, jer ono nije važno samo za lice, koje ga je pisalo, nego i za duh, koji je vladao u takozvanom »trezvenijem i objektivnijem« dijelu ustaškog svećenstva.

»Gospodine Poglavniče!

Vrijeme je i suviše ozbiljno, a dužnost ljubavi prema Otadžbini i suviše općenita, a da bih mogao odšutjeti. Hoću da Vam napišem par riječi o srpskoj pobuni, koja mi se čini po važnosti za sada točno prvim unutrašnjim problemom NDH. Prvim zato, jer je uhvatila velikog maha i ne pokazuje osobite znake popuštanja, a zatim, jer se tiče u prvom redu Bosne, srca NDH.

Kad sam bio u nedavnoj audijenciji kod Vas, zamolio sam Vas, da smijem biti posve iskren. Da ne tražim nikakvih kozmetičkih sredstava za svoje misli. To molim i sada. I predpostavljajući tu dozvolu, ja ću pisati više o činjenicama i logičkim zaključcima, nego o svojim željama i nadama. Vi ste Poglavniče, državnik i vojnik. Vi ćete to pravo razumjeti, Vi ćete mi vjerovati, da me u ovom pismu na Vas vodi samo ljubav kako prema Vama, tako i prema istom idealu, koji Vi ljubite.

Prije svega pobuna srpskog, četničkog i komunističkog elementa, mnogo je realnija činjenica, nego što se to vidi iz izjava službenih osoba i kontradiktornih novinskih izvještaja, koji s jedne strane pišu romantično-naivne članke o pobuni, a s druge strane opet iznose činjenice, koje tu romantiku posve demantiraju.

Potrebno je goloj i čistoj istini pogledati u oči. Potrebno je postaviti realnu dijagnozu, da se mogu naći i upotrijebiti pravi lijekovi.

Uzroci pobune. Prvi i općeniti uzrok pobune, iz kojeg izviru svi ostali, jest unutarnja, ideološka i vjekovna opozicija srpskog elementa prema svemu, što je hrvatsko i posebno katoličko. To je opozicija srpskog bizantinizma i hrvatskog zapadnjaštva. To je opozicija svetosavskog i isključivo nacionalno-političkog pravoslavlja prema univerzalnom katolicizmu. To je rasna opozicija konglomerata, hajdučki odgajanog, amalgamiziranog u srpstvu prema vidljivo različitom narodu. Opozicija nenadano razbaštinjenih sinova Dušanova carstva, koji su okusili slast vlasti i novca prema baštinicima.

Oni su kod sloma Jugoslavije smjesta pomišljali na pobunu u zgodnom času, pa su zato i sakrivali oružje bivše jugoslavenske vojske. Oni mogu reći da su pri tom mislili na eventualnu samoobranu. Ali onaj tko sakriva strojopuške, bacače mina, orudja za signalizaciju, pa i topove, pokazuje da tu samoobranu, još prije svakog stvarnog povoda, zamišlja samo u obliku pobune. Ova mala fides, koju su od početka pokazali, najviše ih tereti.

Bliži su uzroci pobune: 1) Londonsko-Moskovska promičba. 2) naše hrvatske pogreške.

O Londonsko-Moskovskoj promičbi nije moje da govorim. Ali znam sigurno da je imala lavovski udio u izazivanju pobune.

Iskreno treba priznati, da smo i mi Hrvati napravili, objektivno uzevši, pogrešaka, koje su ustanak ubrzale i dale mu naročitu žestinu, a u njihovim očima stekle mu izvjesno opravdanje moralno, dok su im za površnijeg promatrača pribavile protiv nas izvjesne dokumente. *Suviše im naglo ukidosmo vjeru (praktično uzevši) protjeravajući im popove. Uzesmo im dosta imetka i pobismo ih znatan broj, a ostalima stavismo suviše jasno do znanja da se ne mogu zadržati među nama kao Srbi i pravoslavci.*

Ja znam, dragi naš Poglavniče, da je lako i za običnu pamet, biti pametan poslije završenih događaja. Ja ne kritiziram ni zlobno, ni radi same kritike. Ali ipak treba uvidjeti, da upravo ove naše pogreške naročito otežčavaju, da se nađe uspješno i pravo riješenje za likvidaciju pobune. Jer sada je teško popuštati, a opet nastaviti jednako, znači u najmanju ruku hraniti »srpsku dešperaciju« koja će biti trajni izvor opasnosti i pobuna i proždirač hrvatskog života i imetka. Ja o tome neću ovaj put dulje da govorim, ali samo znam jedno, da praktično uzevši u situaciji, kakova već jest, mi moramo izaći kao nesumnjivi i odlučni pobjednici. Ne smijemo dozvoliti ni remi-partije. I samo zato, da se nađe što uspješniji praktični put do pobjede i likvidacije pobune, pišem Vam ovo pismo. A za postupke odsada moraju se naći načini, koji će biti izgrađeni i na lošijim iskustvima ovih prvih mjeseci našega državnog života.

Pobuna oko Doboja. U noć od 22. do 23. kolovoza buknula je pobuna od Maglaja do Podnovlja na Savi s jedne strane, a s druge strane dolinom Spreče od Doboja do Bosanskog Petrova Sela. To je područje od preko 60 kilometara dužine i na preko 30 kilometara dubine.

Osim kidanja veza i razoružavanja naših sela, kasarna i posada, glavni cilj ovog napadaja bio je Doboj. Doboj bi po mome mišljenju odmah osvojili, da slučajno nije jedan od Srba, primljenih tajno u katoličku vjeru, otkrio pobunu nekoliko sati ranije i time omogućio spremnost i obranu. Međutim, u Doboju je bilo malo oboružanih branitelja. Valjda stotinjak vojnika i drugih pedesetak. Kako je 22. VIII. bio pazarni dan, došao je na pazar veliki broj srpskih seljaka — i kako smo kasnije vidjeli, jednostavno zaostali u gradu i periferiji po zasjedama, a kad su tisuće drugih navalili izvana, ovi su izvirali iznutra i tako su se branioci našli izmiješani sa napadačima. U prvi mah napadači su unišli u Doboj. Napadaj je počeo u četiri i po sata ujutru, a u sedam sati napadači su već bili zarobili 5—6 njemačkih vojnika, obadva satnika, oružničkog i vojničkog, i krstarili Dobojem uzduž i poprijeko. Ipak su se sačuvala izvjesna gnijezda otpora, pa je dobojski centar očišćen i pobunjenici potisnuti na periferiju, koju su držali više od tri dana. Tu su iz vojnih magazina pouzimali oružja i municije koliko su htjeli, a onda su dva magazina digli u zrak. Kako sam čuo, u samo jednom od ovih, bile su teške avionske bombe, 10 000 topovskih granata i samih puščanih metaka 9.500.000. Naravno, da je uništeno pri tom mnogo kuća i narodne imovine. Srećom i velikim božjim čudom, nitko nije tom prigodom poginuo. Na Doboj je trebalo vršiti sa tri strane koncentričan napad, da se oslobodi od četničkog pritiska. Iz Broda, Tuzle i Sarajeva. I njegova borba na život i i smrt trajala je više od tri dana. Naravno da ima dosta poginulih i ranjenih. Promet prema Sarajevu bio je zaustavljen gotovo čitavu sedmicu, jer su i prugu pokvarili, a Maglaj čak i zauzeli i tamo napravili vladu od dva dana.

Sada je u Doboj stiglo dosta vojske: oko 350 Njemaca i preko hiljadu hrvatskih vojnika. Pobunjenici su se povukli u planinu Ozren. Ozrenska grupa i dalje vrši ispade i napadaje: pali željezničke stanice, kvari prugu prema Sarajevu i Tuzli i čarka sa njemačkim i hrvatskim četama. U jednom

okršaju kod Trouka morali su se i naši i Njemci povući. Njemci su imali četiri mrtva i jednog izgubljenog. Jedan lajtnant je ležao zagubljen četiri dana, više ranjenih, a naših hrvatskih ranjenika, mrtvaca i izgubljenih bilo je još više. Četničke predstraže nalaze se od Doboja udaljene u zračnoj liniji sa 4—5 kilometara. Svaki dan ima dogodovština: nekoga zarobe pa puste, nekoga ustrijele, drugog natjeraju itd. Takova je situacija sada. Vojska u Doboju, a četnici u planini u srpskim selima oko planine. Nema još znakova popuštanja i predaje, čak se čuje da dobivaju pojačanja i da gaje velike nade.

Logične pouke. Ova pobuna, kao dio opće srpske pobune, nužno nameće neke praktične pouke za nas Hrvate.

1. Kao na kakvom školskom primjeru vidi se, kako nemamo nikakve organizirane i sposobne obavještajne službe, pobuna se sprema sedmicama, a možda i mjesecima, a hrvatska službena vlast ništa ne zna, nego se tek doznaje za pobunu par sati prije i to preko župnika, kojem to otkriva jedan nov vjernik! Kolika sposobnost za tajnu i to kolektivnu tajnu s njihove strane: spremati mjesecima oružje, a sedmicama vršiti dogovore, vladati se prividno posve legalno, ne ispaliti nijedan metak uzalud, ničim se ne odati, a kolika opet dječačka nespremnost s naše strane! Ovo bi se moralo smjesta popraviti. Mi bi morali mnogo bolje i što neupadnije kontrolirati njihova sela po samim ljudima iz njihove sredine, pa upotrijebiti više njih, da ne znaju jedni za druge, platiti ih dobro. Zatim kako Jugoslavija nije stavljala u njihove predjele dovoljan broj oružanih (a i vojnih) postaja, mi bi morali te njihove krajeve, dok god su među nama, isprekrižati oružnicima i vojskom. Čitavi su njihovi krajevi do sada ostali bez ikakve naše kontrole, kao neki drugi dio planete. To je ipak jeftinije od ogromnih šteta, koje nastaju u pobunama.

2. Ne prigovaram, što je naš muški svijet otišao u vojsku, u službe, u dobrovoljce, na rad u Njemačku, ali situacija prigovara drugoj činjenici: što Srbi oslobođeni od vojske, od bilo kakvih odlazaka, čak djelimično i iz službe istjerani kućama i tako gotovo namamljeni u stanje, da u dokolici smišljaju pobunu i kompaktno nasrnu na naše prorijeđene redove. I zato se mora nastojati, da se Srbe razmjesti i zaposli: na rad u Njemačku, (odakle i onako naši ljudi bježe), na javne radove itd. Tu bi trebalo razraditi čitav sistem, kako da se Srbi iskoriste, drže na kontroli i da se onemoguće buduće štete na našoj imovini, na životima i na blamaži.

3. Konkretno za Doboj: Potrebno je u Doboju držati uvijek jaču posadu, a još bolje napraviti ga vojničkim mjestom, radi njegove vanredne pozicije kao čvorišta, odakle bi se imali da štite prometni putevi i krajevi. Strahovita je bila lakoumnost ostaviti ga na maloj posadi i to još sa ogromnim magazinima municije.

4. Vojska se mora vježbati, da na straži stoji, a ne da zaspi, niti da sjedi, ili recimo leži ili puši. Da budu ne straži trijezni, a ne pijani. Da se straža obilazi. Da se vojnici nauče čestito s puškom vladati. Da ne naklapaju sa srpskim pučanstvom. Da budu upozoreni na razne srpske trikove, pa da se ne daju razoružati od četnika, preobučenih u odijelo hrvatskih vojnika itd. i da si ne daju kontrolirati položaj i stanje od srpskih cura, žena i djece. Da se vojnicima drži neka škola sa predavanjima o svemu što je potrebno u ovakvoj podmukloj borbi. Ljudski materijal je dobar, ali neizrađen i zaostao još malo. U njemu je ne jugoslavenski patriotizam, jer vojnici su dobri Hrvati, nego duh jugoslavenske šlampavosti i sabotaže. Kad bi mi bar jedno vrijeme imali njemačke instruktore u vojsci!

5. Dobro bi bilo, dapače bilo bi možda neophodno potrebno, da se naoruža naš hrvatski narod u Bosni i da se jednostavno sav naš narod organizira na vojničkoj osnovi. Zar se ne bi mogao na primjer skršiti ovakav srpski

ustanak hrvatskim narodnim ustankom. Narod ovako misli, a to bi bio najbolji i najuspješniji način. Ali naš narod nema oružja! Govorilo mu se je: tvoja će te vojska štititi i tvoj oružnik, tvoja je država, pa što će ti oružje? I on ga je uz male iznimke predao, a sada je izvrsno poslužilo ono par sakrivenih pušaka i bombi! Naši bi seljaci bili sposobniji za akciju protiv četnika nego vojska. Jer, prvo u borbenom pogledu su izvrsni, a drugo, brane svoj prag, poznaju teren i znaju bolje srpske trikove i varke i ne odaju se uniformom. Oni bi četnike jurili po planinama i popalili njihova skrovišta i sela. Oni bi njih iznenađivali, natjerivali vojsci u ruke i oni bi bili oko i ruka te vojske. I tako bi se četnicima otela iz ruku inicijativa, jer do sada drže inicijativu četnici u svojim rukama i iznenađuju nas, a mi trčimo za događajima i stizemo, kad već oni naprave štetu i kad im je povlačenje i onako u programu. Mi uopće, živući u ovim prilikama, naročito tamo gdje smo izmiješani sa Srbima, moramo biti vojnički organizirani i dobro naoružani narod. I to u najdoslovnijem i najpotpunijem smislu riječi i s time se ne smije otezati ni odgađati: ovo za zimu, a ono za proljeće. To ima biti sada glavni posao.

6. Generalno uzevši, ne smije se borbenost srpskog elementa podcijeniti, (a to se opaža), i potrebno je jaču akciju povesti, da se ovaj ustanak slomi. Vodeći nojevu politiku i boreći se s njima na male rate, dajemo im priliku, da bilježe mnoge uspjehe, da im moral poraste, da se u naše redove počne uvlačiti duh kritike, umornosti i sumnje, (da ne kažem i straha), i u najmanju ruku, produžujemo tako jedno veliko zlo na vlastitu štetu. Ja sam slobodan Gospodine Poglavniče, upozoriti samo na činjenicu da ima čitav niz predjela i kotareva, koji se dugo nalaze u njihovim rukama. Valja se malo uživjeti u tu situaciju, i pomisliti što to znači. Jer nije to stvar koja se likvidira njihovim istjerivanjem, nego u duši tamošnjeg našeg još često put neizgrađenog naroda ostavlja to tragove, koji ne mogu godinama iščeznuti. I valja imati na umu da ovaj njihov ustanak nije, kako se piše po novinama, eksplozija životinjskih nagona jedne pobješnjele rulje, nego da on ima dosta opasan i ideološki sadržaj, (oprobane parole komunističke promičbe i borba protiv hrvatskog »progona«) a ustanak je *organiziran i vođen vojnički*. Na čelu su viši i niži srpski oficiri i stari srpski i crnogorski četnici. Oni ne napadaju bez plana. Jasno se vide i za laike izvjesne strateške osnove. Evo, oni su si od Drine, (preko Srebrenice, Vlasenice, Kladnja — dotično preko Javora, Konjuha i Ozren Planine), pa do Doboja osigurali jedno svoje prolazište, jedan svoj teren. Slično iz Raše i Crne Gore, preko Romanije do Vlasenice i Srebrenice. Za čitave predjele iza Sarajeva ne zna se šta je s njima, pa kao pri utapanju, sad isplivaju na površinu, a sad nam ih opet otkinu i odijele od njih. Kako je opet u Krajini, u Lici i na Kordunu, to Vam je sigurno bolje poznato. Ima još jedna veza koje nisu uspostavili: od Doboja do Jajca i do Banja Luke preko Borja, od Čauša i Čavke. Taj je kraj još relativno miran, premda ne posve. I tu se gine. Zato toliko i jurišaju na Doboj: jer tako bi jednostavno odsjekli Bosnu od prekosavske Hrvatske i spojili zonu pobune od Bihaća do Zvornika i Bijeljine. Ja za ilustraciju prilažem na grubu ruku izgrađenu vjersku kartu Bosne, gdje sam strijelicama označio crte njihovih napadaja i spajanja.

Opaske, koje sam do sada iznio, tiču se više neposrednog gušivanja pobune. Međutim, valja misliti već sada i o onim mjerama, koje će onemogućiti buduće pobune. Jer Hrvatska ne može napredovati, bude li imala svakog proljeća ustanak, koji će svršavati u kasnu jesen s opadanjem lišća. Izgleda da nam dosadanja iskustva pružaju bar neke putokaze.

1. *Nijemci, naši glavni prijatelji, čiji se interesi tako podudaraju s našima, moraju nas bolje naoružati. A dok ne odgojimo ruke za bolje i pouzda-*

nije upotrebljavanje oružja, trebaju Nijemci da nas osiguraju svojom prisutnošću.

2. *Sa bezrazložnim i samovoljnim ubijanjem Srba mora se prestati. Ne smije biti, da se kojekakvi naši dželati pozivaju na specijalne i tajne instrukcije. Ovo je posebno i vrlo teško poglavlje i tu treba gvozdenom rukom zavesti red. Ja nisam niti za ravnopravnost Srba, dok su među nama, a niti za to, da suviše dugo ostanu među nama. Ali dok su među nama, moraju biti građani drugog reda, ali ipak moraju i za njih postojati neki zakoni, koji se poštivaju i koji se samovoljno ne krše. Ne mogu oni biti izvan svakog zakona. A izgleda da se je zbilja događalo svašta. Moramo ipak misliti da ima odgovornosti pred Bogom i pred povjesnicom.* Kad se pred prijekim sudom digne jedan optuženi Srbin, pa kaže: »Ne poričem da sam kriv. Došli su nam četnici i kazali: ljudi, šta čekate! Ukinuli su nam vjeru, otimaju nam imetke, plivamo po svim rijekama sa krivnjom i bez krivnje, pa dignimo se, da ili izginemo ili da si prilovimo koliko mognemo. Šta mi možemo koji to slušamo nego da pomislimo: i mi bi se bunili na vašem mjestu. Ja znam, Gospodine Poglavniče da su oni nama kolektivno i pojedinačno mnogo skrivili, a znam i to da su nepopravljivi neprijatelji naše države pa i egzistencije, pa naglašujem da i Srbi, koji mene poznaju, smatraju me svojim zakletim protivnikom, ali usprkos svega mi moramo svi rješenje srpskog problema tražiti tako, da sami ne postanemo pred Bogom i pred ljudima gori od njih i na koncu da si ne natovarimo teret, koji ne možemo nositi. Jer ovo Srba, što ih imamo, bilo je previše i za samu Austro-Ugarsku.

Daleko je od mene, Gospodine Poglavniče, da si utvaram, da imam recept za rješenje srpskog problema. Kad bih ga imao, bio bih najveći dobročinitelj hrvatskog naroda. Ali usloboćujem se naglasiti da ovaj naš unutarnji problem moramo uzeti u ruke sa najvećom ozbiljnošću, pa u tom pogledu iskoristiti mozak i iskustvo najboljih, a prije svega odlučno prekinuti sa samovoljom kojekakve većinom dječurlije i bezrazložnog ubijanja. Zato je potrebno:

3. Da se zavede red u one ustaške formacije i grupe koje su nastale do danas iza osnutka NDH. One bi morale imati pravilo, starješinstvo, sankcije, plaće, (za plaću stana), vježbe, precizno uređena prava i dužnosti, pa da ne lutaju besposleni, u fićfirićskim uniformama i da ne prave nepodobštine i očaine gluposti, a ne znaju zinuti kad treba da progovori pamet i iskustvo i u pravoj pogibli iščeznu. Sva krivnja ni do sada nije padala na njih i njihova djela. Bilo je i oduševljenja i dobre volje, ali nije im se dala prava organizacija. *Barem bi morali imati onako uređena pravila i poslovnik, kao Križari i Hrvatski junak.*

4. Gimnazijalce, brucoše i mladiće, pa bili oni ne znam kakovi, ne bi se više smjelo metati za logornike i neke velike dužnosnike. Moramo na čelo metati ozbiljne ljude, ako je ikako moguće pametne, poštene i iskusne. Iskreno govoreći, bivali smo dosta puta zaprepašteni, kamo će taj mladićski kurs odvesti. Za mladiće je sve jednostavno: »Treba ih sve poklati« i već je riješen, na primjer, srpski problem. Hitler i Musolini forsiraju mladiće, ali ne vidi se da im daju mjesta generala ili viših časnika, bilo u vojnoj, bilo u civilnoj službi. Ja osobno nikada ne bih vjerovao da tako nešto može biti, da to nisam gledao. Mi smo narod, gdje djeca uglavnom slušaju roditelje, a ne roditelji djecu. I ta se djeca onda u opojnosti igraju oružja, auta, uniforma itd., da nas sve skupa prikažu neozbiljnima, a ohrabre time Srbe na ustanak. Stara iskusna katolička crkva ima za svoje dužnosnike, uz drugo i propisan minimalni broj godina starosti.

5. Jednako ne bi trebalo za velike dužnosnike upotrebljavati razne vrste primitivaca, i sit venia veritas, glupane. Kad sam ja u jednom konkretnom

slučaju intervenirao na odlučujućem mjestu, da se jedan takav, (koji nije imao osim toga ni potrebnih drugih svojstava) ne postavi na jednom istaknutom mjestu za logornika, odgovoreno mi je: »Ako je netko ustaša, on je za sve sposoban. On je sposoban da bude ministar, jer će on revolverom u ruci prisiliti Židove, da mu svoje sposobnosti stave na uslugu.« Taj gospodin na vrlo visokom položaju, ne zna, da sposoban a nevaljao sluga može zapetljati i kompromitirati i nesposobnog naredbodavca i njegov revolver. Čini se dakle, da treba paziti, da ne preuzme previše maha mudrost toga gospodina i da pored drugih stvari ne bagateliše ni sposobnost ni kvalifikacije.

6. Treba ne samo birati dobre i sposobne dužnosnike, nego i zavesti jednu stabilnost. Jer tko se uvijek s jedne strane potkopava, a s druge se na brzu ruku priklanja svakoj deputaciji i tužbici i, ako se često mijenjaju predstojnici, logornici itd., onda ne samo da nema napretka i rada, nego onda zlo svih vrsta uzima maha. Jer takav dužnosnik, ako nije posve izvanredan, ne će mnogo raditi, dapače ne će moći da radi ni za ono vrijeme, dok je na vlasti, jer mora da se brine i bori protiv zasjedanja, a da i ne govorimo o gubljenju volje. Ja znam, Gospodine Poglavniče, da svi koji aktivno rade u jednom progresu, moraju tražiti napadaje i zasjede od inercije, zavisti itd., koja se buni protiv napretka i dobra i protiv dužnosti i napora. Ali o tome nije riječ. Riječ je o tome, da odozgo olako i bez solidnog ispitivanja ne mijenjaju ljude svaki čas, jer radi toga je bilo mnogo zla i predpriprave za pobunu.

7. *Napokon primanje grčkoistočnjaka u katoličku vjeru, zapleteno je u takov birokratizam, da je kadikad praktično onemogućeno.* Čisto grčkoistočnim obiteljima mora odobriti prijelaz čak ministarstvo a miješanim, općina, pa kotar, pa onda biskup, a na svakoj od tih instancija sijaset poslova i zapreka, pa onda molbe čekaju više put mjesecima do rezultata. To bi trebalo pojednostavniti i tim božjim bijednicima koji se zovu župnici, dati bar u tom poslu, neke šire mogućnosti: jer ipak izgleda koga prijelazom na katoličku vjeru prebacimo s ovu stranu barikada da mora među nama ostati, ako ne radi svoga uvjerenja, a ono radi bivše subraće i njihovog osjećaja prema njemu! Tako će bar biti mnogo slučajeva.

Dragi naš Poglavniče, ja znam, da ćete se Vi možda nekim mojim primjedbama nasmiješiti. Znam da ne znam i sve činjenice koje Vi znate i koje tumače razne događaje naše sadašnje. Ali ja sam u najboljoj vjeri napisao ono, što mi je u ovom času najviše na srcu, olakšao sam pred Vama svoju dušu i rasteretio svoju savjest. *Ja u Vas vjerujem.* Nastojim da razumijem Vaše teškoće. Želim da i ja makar malo pomognem. Vi ako želite, da dođem na usmeni i potajni referat, naredite, neka mi to iz Vaše kancelarije jave. Duboko Vas poštujem i pozdravljam: Za Dom spreman! dr. Kamber.«[311]

Dakle, u ovom Kamberovom pismu ima njegovo samopriznanje, da su dotada, tj. početkom septembra 1941. postojala bezrazložna i samovoljna ubijanja Srba, da je bilo krvnika, koji su dobijali specijalne i tajne instrukcije. Kršćanin i svećenik dr. Kamber je dosljedan ustaša, jer je i protiv ravnopravnosti Srba, pa i za plan, da se što prije uklone iz NDH. Tek, nikako ne radi ljudskih i božjih zakona, da bi bili pod zakonima, a ne izvan zakona, već naprosto od straha, da bi takvo daljnje produžavanje krvavog i terorističkog režima stalno podržavalo ustanke i pobune Srba. Međutim sugestije i savjeti učinjeni poglavniku, među kojima se nalazi

[311] ADK.

i prvi prijedlog za osnivanje seoskih milicija, kao i onaj, da se ustaše discipliniraju na način, kako je to u klerikalnim organizacijama križara i junaka, da se prestane s bezrazložnim i samovoljnim ubijanjem Srba, ostalo je trajno prazno slovo na papiru. Jer ne samo borba protiv narodnooslobodilačkog pokreta i partizana, nego i onih preživjelih Srba, koji su ostali na svojim ognjištima, njihovo gonjenje i istrebljavanje, vršit će se i tokom 1942. Vatreni misionar želi, da se procedure oko katoličenja Srba pojednostave, kako bi ih se što više i što prije, već iz gornjih razloga prebacilo s onu stranu barikade. Stari križar i klerofašist predlaže Paveliću, da se u ustaške organizacije uvedu pravila i disciplina, koja vlada kod križara i Hrvatskog junaka, ustanova u kojima je još u bivšoj Jugoslaviji toliko aktivno učestvovao radeći za NDH i svoga poglavnika.

Neposrednije i još plastičnije izbija ustaška fizionomija dra Kambera iz njegovih brojnih članaka, naročito objavljenih u sarajevskom »Novom listu«, »Katoličkom tjedniku« ili »Vrhbosni«. U njima dolazi do izraza ustaški ideolog koji se zalaže potpuno otvoreno i iskreno za ustaštvo, Pavelića i novi poredak. Dakako i u njima harangira protivu Srba, samo želi da se to postigne ljepše, finije, u rukavicama, a ne onako brutalno i otvoreno kako to rade neiskusni i mladi ustaše. Ali i njemu, kao i ustašama i njihovim rukovodiocima, pred očima je njegov i isti cilj: nestajanje i istrebljenje srpstva i pravoslavlja. Nema sumnje da je mnoga Kamberova misao, izražena ne samo u tim člancima, nego naročito u njegovim govorima i predavanjima pred ustaškim jedinicama, podigla mnogu ustašku ruku da nožem privede u djelo velike intencije nadbiskupa Šarića, poglavnika i Kambera. Jer one su doista bile jedne i jedinstvene, kako ih spomenuto Kamberovo pismo pokazuje da je na istoj visini Kamber kao ustaški ideolog, sa Kamberom vojnikom i misionarskim prozelitom.

Kao što je Dr. Kamber bio oduševljeni ustaša i gorljivi klerofašista, on je u jednakoj mjeri zagrijan kad glorificira Hitlera, Nijemce, nacizam, novi poredak i sve one monstruoznosti koje je nacizam spremao svijetu. Zacijelo, u Hitlerovim petokolonaškim zonama u Evropi jedva bi dr. Göbells našao odanijega i rječitijega branitelja i pristalicu. Govor dra Kambera, održan u Doboju (9. VII. 1941.), prilikom odlaska njemačkih vojnika, otkriva u punom svijetlu ovu podlu i prodanu dušu, koju su u rimskom Istočnom institutu odgojili najprokušaniji jezuiti. Samo jedan izvod iz toga govora, kojemu je ustaška štampa dala širok publicitet, pokazat će da li su sudovi o dru Kamberu preoštri ili točni.

> »Dragi naši njemački prijatelji! Ima trenutak u životu ljudskom, kada svaki čovjek bolje misli i ljepše osjeća, nego što može riječima izgovoriti i kada jasno vidi, koliko ljudska misao i ljudski osjećaj nadmašuje ljudsku riječ. Takav momenat, dragi naši njemački prijatelji, proživljujemo i mi danas. Mi bismo htjeli da Vam se izgovorimo vrlo lijepo i vrlo mnogo. Htjeli bismo da naše misli iznesemo jasnoćom sunčanih zraka i naše osjećaje zaodjenemo ljepše od ovih buketa cvijeća, koje su vam predala naša djeca, a ipak se moramo zadovoljiti samo s tim da vam gotovo vojničkom i ratnom jednostavnošću zbijem svoje misli i osjećaje u par rečenica: *Mi vas iskreno i prijateljski volimo, mi Vas iskreno i duboko poštujemo, nama je svima od srca žao, mnogo žao što se moramo rastaviti. Volimo vas, volimo vas, jer iako nosite u ruci najjači mač, koji je skovala povijest ljudskoga roda, vi*

niste grubi ratnici Džingis-kana, nego i braća i ljudi vitezovi u ponašanju i u djelima i njemački Reich ne treba boljih propagatora, nego što su to njemački vojnici, njemačka vojska.

Volimo vas, i štogod smo vas dulje poznavali postajali ste nam draži i zato nam je rastanak s vama težak. *Mi vas poštujemo. Poštujemo vas, jer se borite za pravdu i političku i socijalnu čitave Evrope i na krvi i kostima dragocjenih života, cvijeća njemačkog naroda, gradite sretniji život budućih vijekova. I zato, jer vas poštujemo, težak nam je rastanak s vama.*«[312]

Ovaj ustaša raspisao se o prvoj godišnjici NDH u »Vrhbosni, i odmah u uvodu ističe jednu neistinu, da »Vrhbosna« nije politički list, nego svećenički i da joj nije zadatak razvijati političke misli i primjenjivati vjerske ideje. Pa opet, u ovoj proslavi, koja je toliko draga i njegovu kao i »Vrhbosninom« srcu nije smjela da usfali ni po koja ozbiljnija svećenička riječ. Zato se i on odvažio da napiše »nepolitički« članak »Prva godišnjica NDH«. A to, »jer iako nijesmo političari, mi imamo mnogo toga da kažemo. To se i od nas očekuje«. I napisao je članak i povjerovao sam sebi da nije razvio nikakve političke misli, pošto »Vrhbosna« nije politički, nego svećenički list. Ali on to opet čini samo zato, što su »stotine tisuća ustaša, domobrana, činovnika, dužnosnika i građana NDH ujedno najbolji vjernici Katoličke crkve u Hrvatskoj. Njih kao i sve svoje vjernike odgaja crkva za vječnost...« Razvijajući načelnu tezu o odnosu crkve prema državi, zaustavio se pri kraju svoga izlaganja i na NDH u minuloj godini njena života. Dr. Kamber je izrazio želju da treba moliti Gospoda da »taj odnos bude što bolji i plodonosniji za obadva velika cilja: opće vremenito blagostanje i vječno spasenje duša...« Međutim, pri kraju svojih »nepolitičkih« razmatranja, ovdje je dr. Dragutin Kamber, očigledno odličan poznavalac svećeničkih prilika u prvoj Jugoslaviji kao i u NDH, otkrio jedno dragocjeno priznanje, koje potvrđuje sve ono što je u osnovama kroz ovu knjigu pokazano i dokazano. Naime dr. Kamber priznaje, da je NDH u ogromnoj većini pripravljalo u prvom planu upravo katoličko svećenstvo.

»Suvišno je naglasiti da se mi hrvatski, katolički svećenici duboko radujemo činjenici što imamo svoju samostalnu državu. Što znači nemati je, naučila su nas stoljeća robovanja iz povijesnih knjiga, iz narodnih pjesama, iz kulturne i ekonomske i brojčane zaostalosti, a to, svi mi iskusili i na vlastitoj koži za vrijeme propale Jugoslavije. *Daleko je od nas namjera da licitiramo bilo s kime. Ali bez ikakve usporedbe ističemo, da smo mi hrvatski katolički svećenici u ogromnoj većini pripadnici onoj garnituri, koja je pripremala dolazak samostalne Hrvatske. Ona je naša. Radost je breslaba riječ za osjećaje, kojima smo mi dočekali svoju državu. Ali baš zato, jer nam je ova država toliko draga, jer je u njezinoj sadašnjosti sve što volimo, a u njezinoj budućnosti sve čemu se nadamo, zato smatramo da nas njezini interesi sile, da budemo mnogo, vrlo mnogo bravi svećenici crkve, pa da tako budemo korisni sinovi svoga naroda i svoje države.*«[313]

U istoj ovoj takozvanoj »nepolitičkoj« »Vrhbosni«, ima gotovo polovina jednoga broja posvećena poglavniku i njegovu radu u emigraciji za stvaranje NDH.

[312] »Sarajevski novi list«, 16. VIII. 1941.
[313] »Vrhbosna« 1942., br. 3—4, 73.

»Lik poglavnika« dao je dr. Kamber. Jer kako on kaže, »osoba našeg poglavnika doista zaslužuje da bude studirana ozbiljno i sa mnogo poštovanja. Od ozbiljnoga promatranja mogu imati čistu korist svi: državljani, koji će prema njemu osjetiti one idealne dispozicije, koje u jednoj valjanoj državi vežu građane i njihova vrhovnog starješinu; i država, čija se snaga najviše osniva upravo na idealnoj nutarnjoj vezi između vladara i ljudi koji rado slušaju... Hoću da naglasim, da poglavnik zaslužuje uopće, a napose od naše revije, temeljiti prikaz svoje osobe i svoga rada«. Ili je prema ovom ranijem Kamberovu izlaganju, poglavnik svećeničko lice, ako je ovo »nepolitički i svećenički list«, ili, ako to nije slučaj, onda je nesumnjivo »Vrhbosna« u ovome broju i politički i nesvećenički list. Jer kroz »Vrhbosnu« vršila se propaganda za poglavnika, za ustašu, za veleizdajnika, među područnim klerom Šarićeve dijeceze na svim politički, nikako ne crkveni ni svećenički način. To najbolje pokazuju uvodne misli dr. Kambera kojima je želio da što reljefnije istakne ličnost poglavnika u vremenu, koje je vodilo k svjetskom sukobu.

»Vrijeme, u kojem je poglavnik dozrijevao do potpunog čovjeka, pripremalo je veliki svjetski obračun. Rat ideja već se je dovršio. Protivničke su se grupe svrstavale. Na veliko se vršila promičba, koje će ideje dobiti bolju kakvoću i veći broj u pristalicama. Stajali su još ispremiješani: marksizam raznih oblika i naziva i lažna kapitalistička demokracija s jedne strane i potreba koncentrirane vlasti sa jasnim ciljem i odlučnim metodama sa kršćanstvom čistoga tipa i sa kršćanstvom uz feudalne ostatke s druge strane... Sve se jasnije ocrtavala svjetska novčana nadmoć udruženog židovstva, koje se nije zadovoljavalo da svoj imetak samo uživa, nego ga je upotrebljavalo da po njemu zavlada i svim ćelijama života i nametne svoju diktaturu. Susretali smo ih kao sve neograničenije vladare, ne samo u trgovini, nego i u štampi, i u filmu, i u književnosti, i iza velikih političkih kulisa...«

Prikazujući teško stanje u vrijeme prve Jugoslavije, u kojoj su se također reflektirale opće svjetske prilike, dr. Kamber mračnim bojama crta Hrvatsku u kojoj je, po njegovu sudu, narod bio bačen u veliku nevolju, u stanje velike socijalne i političke degradacije. Dr. Kamber priznaje sasvim otvoreno da je u do doba jedino propovijedaonica mogla poslužiti održavanju hrvatske nacionalne svijesti. »Izuzev riječi sa propovijedaonica vjere, gotovo čitava javnost govorila je i pisala jezikom protivnim hrvatskoj narodnoj duši... Najopasnije vrijeme za opstanak hrvatskog naroda bilo je dvadeset jugoslavenskih godina. Najopasnije zato, jer je znatan broj Hrvata iz gornjega sloja unišao u tu zlosretnu državnu tvorevinu opterećen i zatrovan ilirskim, jugoslavenskim i sveslavenskim iluzijama«. Da bi prikazao što težom situaciju Hrvata u Jugoslaviji, koja uistinu nije usrećivala svoje državljane, dr. Kamber je jednom bezočnom laži iskonstruirao »činjenicu«, da je u toj Jugoslaviji za vrijeme njenoga postojanja stradalo pola miliona hrvatskih života, uračunavši u to i nekoliko stotina hiljada Hrvata koji su se »manje rodili radi nemogućnosti ženidaba, radi emigracije, radi makedonske i albanske malarije...!« Samo iz ovoga se vidi koliko je dr. Kamber u svojoj hipotezi pretjerao i koliko čini odgovornim Jugoslaviju i za one nerođene Hrvate, zamjeravajući Srbima što su više potomaka rađali. Zato je Hrvatima pomogao Bog da se oslobode takve Jugoslavije.

»Bedemi hrvatske tamnice izgledali su jači od Towera. *Koja je gigantska šaka mogla da ih razori i izvede Hrvate na slobodu? Bog — naravno! Ali budući da Bog pretpostavlja ljudsku suradnju, bilo je pitanje koju i kakvu suradnju treba ponuditi Providnosti, da se spasi hrvatski narod? Taj čovjek i taj spasilac bio je poglavnik, koji je ne samo imao srca, da osjeti i reagira, nego i uma, da predvidi događaje i ispravno se opredijeli; odlučnosti i smionosti, da udari; umješnosti, da nađe prave saveznike; ustrajnosti, da nadvlada poteškoće: karaktera da osvoji prijatelje; čestitosti da pobudi oduševljeno poštovanje; zdravih načela, da postane nadom Hrvatske i živim programom njezine budućnosti; autoriteta, da postane spontanim vođom i sredstvom Providnosti za slobodu i sreću Hrvatske.* Čist i rasni Hrvat i po krvi i po imenu. Po rođenju Hercegovac. Po porijeklu Ličanin. Po prvom odgoju Bošnjak. Po studijama i po prvom duševnom radu Zagrepčanin. U emigraciji okružen najvećim brojem Dalmatinaca. Kao da je sudbina u samoj njegovoj osobi unaprijed nacrtala zemljovid budućeg hrvatskog državnog teritorija . . .«

Pošto je tako utvrdio kakav je bio taj suradnik božje Providnosti kao i njegovo sredstvo, dr. Kamber se potrudio u daljnjem izlaganju da prikaže vrijednost i značenje kao i visoki stepen te suradnje i tog sredstva Božje Providnosti. Jer, ono se manifestiralo i u Pavelićevu imenu, čime se simbolički veže sveti Antun sa Antunom Pavelićem. »Da simbolika bude još zgodnija, to je ime onoga čudotvorca, kojega štuje čitav svijet i toliki ljudi iz gotovo svih vjera. Svetkovanje se svetog Antuna u hrvatskom narodu ne uvodi, nego samo nastavlja, proširuje i produbljuje«. Daljnje karakteristike, kojima dr. Kamber zaodijeva prošlost Jugoslavije, uistinu bi savršeno odgovarale najustaškijem dnevniku, na primjer »Hrvatskom narodu« ili klerofašističkom »Hrvatskom glasu«, a nikako ne »nepolitičkoj« i »crkvenoj« »Vrhbosni«. Naročito, kad se tumače uzroci i povodi poglavnikovoj organizaciji, organiziranje ustaškog pokreta i »snalaženje u burnim mijenama evropske politike za odabiranje u obrani i u navali protiv Jugoslavije«. Dr. Kamber priznaje da se i on oduševljavao sa poglavnikovim »Strahotama zabluda« i »Ustaškim načelima« još davno prije NDH. I on kao i ogroman broj njegove svećeničke i fratarske subraće.

»Zato je hrvatski narod smatrao poglavnika svojim pravim vođom davno prije, nego što je na čelu svojih ustaša umarširao u oslobođenu domovinu. Jer, iako se nijedan narod ne sastoji od samih heroja, pa tako ni hrvatski, ali ipak hrvatski je narod malo ne čitav u željama i osnovama odobravao samo poglavnikovo stanovište, za Njega je molio, za Njegove planove velikim dijelom radio i Njemu među prvim svim živim Hrvatima davao prvo mjesto. Poglavnikov cilj nije bio ni maglovit ni pun kontradikcija, nego kristalno jasan: samostalna, nezavisna država. Dietinjasto bi bilo misliti i tvrditi, da smo mi Hrvati sami dobili rat i sami sebe oslobodili . . . Naša je sloboda naravno uz hrvatsko sudjelovanje došla kao dio općeg oslobođenja udruženih i ugnjetenih naroda Evrope. Poglavnikova je zasluga upravo u tom, da je posve shvatio i smiono proveo vrlo jasnu istinu, da do svoje slobode možemo doći samo tim putem. *Stavio se je na stranu pritisnutih i razbaštinjenih naroda, ali rasno jakih, kojima je nevolja pročistila ideje i učvrstila volju, ne samo da pribave sebi samima mjesto pod suncem, nego i da stvore čvrstu podlogu budućeg svjetskog poretka za jedan čitav milenij.* Treba samo pomisliti, što bi bilo od Hrvatske i Hrvata, da nije bilo poglavnika u inozemstvu kao saveznika osovine i po njoj odobrenog plana, za osnutak Hrvatske države! Bio bi to opet jedan, i to možda glavni i zadnji, promašeni povijesni trenutak!«

Identificirajući ustaše sa Hrvatima, dr. Kamber tvrdi da Hrvati »u ovoj sudbonosnoj lomljavi vide u poglavnikovim ciljevima najbolje što i sami hoće, a u njegovoj volji sigurni brod kroz buru, pa se je misao i volja miliona stopila s Njime u jedno . . .« Dr. Kamberu poglavnik je beskrajno velik, jer on »vjeruje u Boga i njemu se moli«, kako bi pored mnogih vrlina, koje je on pronašao, postao u očima pobožnog svijeta i s te strane nedostiživ idol. Povezavši Providnost sa poglavnikom, i zločinačku suradnju sa Providnošću, koje je dr. Kamber sveznajući stavio u službu osovine, na kraju zaključuje, da »štogod više razmišljamo o vremenu u kojemu živimo i o zadacima budućnosti, koji su pred nama, zaista sve više moramo zahvaljivati Providnosti, što nam je dala poglavnika i moliti joj se, da ga uzdrži i blagoslovi. Slušati ga i surađivati s Njime na djelu izgrađivanja Hrvatske, u našem je vlastitom interesu«.[314]

Možda više nego ma koji ustaški ideolog, dr. Kamber se inspirirao i zainteresirao čitavim spletom pitanja u vezi s učvršćivanjem ustaške ideje kao i njene primjene u državnom životu NDH. Dr. Kamber je sav u fašističkim vodama i sa neobično živom aktivnošću brani klerofašističkim metodama i argumentima novi poredak. Zato strastveno napada sve što bi moglo tome da bude smetnja ili protivnik. Taj ustaški svećenik napada jednakim žarom sve što je iole napredno, nadasve demokraciju, pa tako i komunizam, slobodno zidarstvo i židovstvo. Njegovi mnogobrojni napisi bili bi s jednakim aplauzom čitani u nacističkoj Njemačkoj, kao i fašističkoj Italiji. Uvijek i svagdje dr. Kamber hipokritski prevrće očima zabrinut za kršćanstvo, nalazeći da su jedino kršćanskim duhom prožeti saveznici i roditelji ustaškog pokreta, nacizam i fašizam, stupovi toga ugroženog kršćanstva, s kojim ustvari dr. Kamber identificira hrvatski klerofašizam. U govorima koje je držao vojnicima, ustašama i domobranima, sadržana je prava glorifikacija ideološkog i suvremenog strujanja ne samo Hitlerovih uspjeha, nego i nada da će oni obilježiti budućnost kroz hiljadu godina. Dakako, kao što mu je čovjek Providnosti poglavnik, tako su to za dr. Kambera i Führer i Duce.[315]

Dr. Kamber je, već poslije dobojskog ustanka, sasvim pravilno uočio, da se ustaškoj Hrvatskoj, ustaškom pokretu i njegovom nosiocu, klerofašizmu sprema grob upravo u njegovim bosanskim planinama i da se pored mnogobrojnih koljača i »Crne legije«, sve više i više snaži narodnooslobodilački pokret. Za njega su partizani strahoviti bauk, koji je uznemirio i njegovu okorjelu savjest. On je uvidio da se hrvatske snage, okupljene u ustaškom pokretu, sve više slabe i rastaču, pa je zato na svim mjestima isticao sve moguće laži i klevete, da bi narodu omrazio NOP. Da pobije partizane i vođe NOP, koji su već u nekoliko važnih manifesta objavili ciljeve borbe NOP-a i AVNOJ-a, a taj je među ostalima u prvom redu oslobođenje Hrvata, ne samo od okupatora nego i od njegovih najodanijih ratnika ustaša, dr. Kamber obraća se simpatizerima partizana i upozorava ih kakva opasnost postoji, ako budu partizani pobijedili. »Od koga nas još žele osloboditi partizani? Kažu — od okupatora. Dakle, od Nijemaca. Od onih istih Nijemaca, koji su nam skinuli s leđa teret bivše Jugoslavije, teret polaganog umiranja. Od onih istih Nijemaca, koji su

[314] Dragutin Kamber, Lik poglavnika. »Vrhbosna« 1942., br. 6, 142—145.

[315] Treba samo zagledati u neke njegove napise pa da se u potpunosti vidi kakav se ustaški ideolog nalazi u svećeničkoj mantiji. Na pr. »Sarajevski novi list«, 1943.: 28. III.; 7. V. do 9. V.; 29. VI.. 30—31 VII.; 5. VIII.; 1. IX.. 15. IX.; 21. IX. 3. XI. i t. d.

danas glavno, potpuno glavno jamstvo, da Evropom ne zavlada boljševizam. Ali — reći će možda poneki partizanski simpatizer — među partizanima nisu samo boljševici ili komunisti. Oni čak i ne traže, da svaki koji k njima pristupi, postane komunist. Ne ruše programatski bogomolje, ne ubijaju svećenike, neki među njima vjeruju i mole. Ima i toga — dopušta dr. Kamber, ali nastoji, da pokaže da partizani rade samo za buduću komunističku Jugoslaviju, dok ostali za velikosrpsku Jugoslaviju. A sve je to samo odraz savezničkih nastojanja, koji se otimaju za Jugoslaviju smatrajući je potrebnom za oživotvorenje njihovih planova. Dakako, u Kamberovoj argumentaciji ne fali i poznata prokušana ustaška i klerofašistička laž da je partizanski pokret velikosrpski.[316] — Zato, da bi neodlučne i kolebljive učvrstio a nove članove predobio na ustašku stranu, dr. Kamber veoma mračnim bojama crta situaciju, u onom slučaju, kada bi pobijedili ustaški i fašistički protivnici. Za njega današnji rat nije ni izdaleka sličan nekadašnjim ratovima kako po uzrocima, tako i po cilju. »Rat se ne ograničuje samo na teritorijalno proširenje ove ili one sile, na promjenu vlade, pa na laganu i manje osjetljivu izmjenu političkog i društvenog poretka, nego ima ili da nam sačuva sve, što volimo više od života, ako pobijedimo, ili da promijeni sve, potpuno sve, ako ga izgubimo. U to sve spada i vjera, i obitelj i sloboda, i imetak, — a za mnoge i glava«. Sasvim po receptu Göbelsa, plaši Kamber kolebljive, neodlučne i povodljive sa slikanjem buduće neustaške Hrvatske.

> »Da čovjek dobro nauči živjeti, treba da često pomisli na smrt, a da postigne nebo, treba da se kadikad obazre i na pakao. Tako isto da naučimo cijeniti Hrvatsku i za nju živo raditi, treba da pomislimo, što nam spremaju naši protivnici, ako se pokažemo nedoraslima. Spremaju nam bilo komunističku Jugoslaviju, bilo nacionalističku veliku Srbiju. I u jednom i u drugom slučaju namjeravaju Hrvate izručiti Srbima, a čak kad to ne bi htjeli, to bi došlo samo po sebi... Takva Jugoslavija provodila bi uništavanje Hrvata iz dvaju razloga, da se osveti za hrvatski antikomunistički stav i da učvrsti i proširi srpstvo. Samo neznalica i naivan čovjek može očekivati, da komunizam briše i uklanja kako osobne tako i narodne opreke i da bi svjetski komunizam značio ujedno i svjetski mir i jamstvo za opstanak svima narodima... Pasivna i ukočena neodlučnost bila bi potpuno nalik na Buridanova magarca, koji je crknuo između dva naviljka sijena, jer se nije mogao odlučiti, iz kojega bi jeo. Ne samo saboteri, koruncionaši, komunisti i anglofili, nego i pasivni, neodlučni i nedjelatni ljudi škode Hrvatskoj. Ove su riječi upućene onima, kod kojih je neodlučnost izvirala možda pretežno iz nedostataka razmišljanja. Neka se trgnu!«[317]

Ovakav je dr. Kamber i dalje i tokom 1944., sve do konačnog oslobođenja Bosne i Hercegovine. I onda kada redigira u Sarajevu 1944. pokrenutu »Hrvatsku misao«, kojoj je bio cilj da na duhovnom i književnom polju »čisti« Bosnu i Hercegovinu, kao što je to činio dr. Gutić na fizičkom. Bosna i Hercegovina moraju po Kamberovu sudu biti samo hrvatske i nikoga drugoga. »Razgrnuti pepeo vjekova, držati na visini vjekovnu hrvatsku misao«, postaje najveći zadatak izdavača ove revije. Ovakav je dr. Kamber i onda, kad mora bježati iz Sarajeva, da bi se zaklonio u Zagrebu kao pukovnik-vojni vikar (zamjenik oronulom Stepinčevom zamjeniku St.

[316] Dragutin Kamber, Partizanskim simpatizerima na razmišljanje. »Novi list«, 3. XI. 1943.
[317] Dragutin Kamber, Na razmišljanje neodlučnima. »Novi list«, 30. V. 1943.

Vučetiću, čijim postaje nasljednikom poslije njegove smrti), gdje je vojnicima govorio i razdraživao ih u istom duhu, kako je to činio i u Doboju i Sarajevu. U Zagrebu je dr. Kamber učvršćivao veze između Pavelića i nadbiskupa Stepinca. Ovakav je dr. Kamber i poslije konačnog oslobođenja NDH, kad bježi s ustašama i poglavnikom, da bi se stavio u službu svjetske klerofašističke reakcije i u inostranstvu sipao otrov i laži na novu Jugoslaviju, kao što je to radio u NDH i u prvoj Jugoslaviji — uvijek za tuđi račun.[318]

Božidaru Bralu i dru Kamberu, kao naročitim prototipima ustaških klerofašista ne samo u Bosni i Hercegovini, nego u čitavoj ustaškoj NDH, posvećeno je nešto više prostora, što je njima sličan veliki broj jednakih agitatora za ustaštvo kao i novu umnoženu katoličku crkvu, za novu katoličku NDH, za pravu, svetu i božju Hrvatsku, za pravu ustašku, vojujuću Hrvatsku, za Hrvatsku Civitas Dei, prema zamislima nadbiskupa Stepinca, Šarića, dr. Mila Budaka i ostalih ustaških i klerofašističkih prvaka. I tu je dovoljno upozoriti na poraznu statistiku knjige »Dokumenti«. Veliki je njihov broj. Mnogo bi stranica ove knjige iznijelo i njihovo samo brojenje i njihova imena. Ali ipak, treba ukazati još na nekolicinu, da bi crna slika bila još tamnija, strašnija i uvjerljivija za sve, koji ne mogu shvatiti i priznati, da su takve monstruoznosti doista bile moguće u dvadesetom stoljeću u Mussolini-Hitlerovoj nakaznosti, u NDH, u svećeničkim mantijama

Kapelan u Slavonskom Brodu, Dragutin Marjanović, dao je ustaškim vođama obilje dokaza, da je bio njihov najodaniji i najagilniji suradnik na poslu strahovlade, koja je i u tim strahotama bila najprije uperena protiv pravoslavnih svećenika i ostalih istaknutih Srba. I to odmah u prvim danima ustaškog režima. Dragutin Marjanović unizio je svoj poziv i crkvu, kojoj je pripadao već time, što je kritičnih dana mjeseca aprila vršio policijska ispitivanja u kancelariji šefa policije. Jedan preživjeli srpski svjedok bio je prisutan u policiji, kad je došla jedna deputarija iz Stupničkog Slatinika, pod vodstvom Martinovića, predsjednika tamošnje HSS. Deputacija je izvijestila kapelana Marjanovića, da je u njihovom selu pobijeno 20 Srba. Na ovo saopćenje upao je u Martinovićeve riječi kapelan-policajac Marjanović i povikao: »Zar samo 20!« Izaslanici su ga umirili, kad su mu odgovorili: »Ne brinite bit će ih još!« I doista svjedoci terete kapelana Marjanovića za mnoga nedjela, naročito u suradnji sa kasnijim krvnikom, šefom policije Kalačevićem.[319] Marjanović se pročuo nadaleko kao terorista i misionar. Nije bilo nikakvo iznenađenje ni za Srbe, kao ni za ostale hrvatske rodoljube u Slavonskom Brodu, kao i u okolini, kad se počelo sa rušenjem pravoslavnih crkava. U Slavonskom Brodu srušena je crkva do temelja, tako da od nje nije ostalo ni traga, niti se može vidjeti, gdje je ranije bila. Isti je slučaj bio sa crkvama u srezu. Nisu ostala pošteđena ni pravoslavna groblja, sa kojih su uklonjeni svi znaci pravoslavlja i ćirilice. Neka groblja su i preorana. Motivi ovim nedjelima i nekulturnim postupcima ustaša i njihovih inspiratora, kao što je bio Dragutin Marjanović, bili su podjednako vjerski, kao i fašistički. Svi su se zajedno našli da se zatre svaki trag pravoslavlju. Pri akciji za katoličenje i ovdje je učestvovao čitav upravni aparat. Nisu rijetki zborovi seljaka, koje sazivaju sreski načelnici, predsjednici općina i drugi upravni organi,

[318] Ustaški vojni vikar dr. Kamber i njegov rad i veze. »Narodni list«, 25. I. 1946.
[319] ADK, V. XXXIII, 4326.

kao i ostali ustaški funkcionari, na kojima se raspravljalo i agitiralo za prelaženje na katolicizam. Tu bi se redovno pojavili i katolički svećenici, koji bi održali prigodnu propovijed po već utvrđenom klišeu, objašnjavajući narodu da je pradjedovska vjera pravoslavnih Srba bio nekad katolicizam i da će Srbi sa prijelazom spasiti ne samo svoje duše, nego će postati i ravnopravni građani sa ostalim Hrvatima. Svuda jedan i isti kliše. Ustaški funkcioneri i njihovi agenti pazili su na raspoloženje prisutnih, pa bi oni, koji su pokazali i najmanji izraz negodovanja ili kritike, bili na licu mjesta hapšeni i zadržani duže vrijeme u zatvoru, da bi ih isprebijane vratili kućama, kako bi među svojim domaćima bili agitatori za ustaški rimokatolicizam. Kad je ponegdje katolički svećenik naučio prelaznike neke molitve, redovno se prelazilo na ceremoniju kolektivnog prekrštavanja, i polaganja zakletve. U prvo vrijeme prelaznici su bili pošteđeni od ustaških zuluma, ali to samo na nekim stranama, dok se kasnije pokazalo da to nije dovoljno za puno istrebljenje Srba. Tada je politički momenat bio jači od vjerskog, pa se pristupilo radikalnijim mjerama koje nisu mimoišle ni prelaznike. Ta pojava nije bila rijetka. Svakako je zanimljiva opća činjenica, da ni ustaške vlasti kao ni katolički svećenici-misionari nisu voljeli pojedinačne prijelaze. U sistematski sprovođenom katoličenju išlo se za tim, da prelaze čitave porodice.[320] U susjednom Bosanskom Brodu također su svećenici vršili teške presije na pravoslavne, da pređu na katolicizam. U brodskom dekanatu, pored Dragutina Marjanovića, osobito se istaknuo župnik u Trnjanima, Ivan Becker. Ovaj stari svećenik već je na ljeto 1941. poveo vanredno razgranatu akciju za prelaženje pravoslavnih na katolicizam. Sam je obilazio srpska sela i kad nije uspio nagovaranjem, onda je naređivanjem i prijetnjama Srbima stavljao do znanja da pređu odmah na rimokatolicizam, inače će u protivnom slučaju biti otjerani u logor, a njihova imanja zaplijenjena u korist NDH. Svuda je davao rok od mjesec dana u kome se imalo izvršiti prekrštavanje. Župnik Becker pozvao je u pomoć iz Zagreba misionare, koje su pratili na njihovu misionarenju organi općina i sreza. Oni su sasvim otvoreno narodu objašnjavali, kako je poglavnik naredio, da svi Srbi pređu na katolicizam. Prilikom nasilnog prevođenja velikog broja Srba na katolicizam u Trnjanima, upriličena je naročita ustaška svečanost. Prisutan je bio i veliki župan iz Slavonskog Broda. On je spomenuo, da je poglavnik naredio, da u NDH ne može biti druge vjere osim katoličke i muslimanske, pa zato Srbi moraju da se prekrste, pošto su oni i onako nekada bili Hrvati i rimokatolici. Dakako, nije se ostalo samo na tom, nego su Becker i njegovi pomagači zahtijevali od svojih novih vjernih, da budu veoma savjesni u vršenju vjerskih dužnosti i ostalih crkvenih obaveza, kao što su bir lukno.[321] Svjedoci iz Šušnjevaca govore, da je Becker izvršio i u njihovom selu masovno katoličenje. U svome govoru prije svečane ceremonije, održao je propovijed, ustvari ustaški propagandni govor, u kome je navređao Srbe, tvrdeći da su Hrvati dvadeset godina robovali Srbima i sada se moraju pokoravati Hrvatima. Kako je katolička vjera prava, a srpsko-pravoslavna otpadnička, to se Srbi, vraćajući se u krilo katoličke crkve, spajaju sa vjerom svojih pradjedova.[322]

[320] Idem.
[321] ADK V, XXXXIII, 991.
[322] ADK V, XXXXIII, 911. 992.

U progonu i katoličenju Srba bio je osobito revnostan župnik u Ogulinu, stari frankovac i ustaša Ivan Mikan, s kojim smo se već sreli na prvom koraku poglavnikovu u NDH, kad je poglavnika pred masom naroda osobitim ushićenjem pozdravio. Ili, kad se mjeseca maja 1941. nalazio u svečanoj deputaciji, koja je ponudila Zvonimirovu krunu vojvodi od Spoleta. Mikanova revnost stajala je glave i duša mnogih Srba. Čitav niz svjedoka tvrde da je Mikan bio u Ogulinu i okolini glavni inicijator ustaških nedjela i zločinstava počinjenih nad Srbima. Štoviše, otpužuje ga se da je i sam učestvovao u pojedinim zvjerstvima. I na ovome terenu u Lici, klerofašistički misionari služe se istim sredstvima kao i njihovi drugovi u Bosni i Slavoniji. Prije svega, kao i drugdje, teror je bio psihološka priprava i osnova na kojoj se zidala nova i osnažena katolička NDH. Župnik Mikan bio je nemilosrdan u ubiranju taksa, pa je u dva dana u malom selu Jaseniku ubrao oko 80.000 dinara. Mikan je djelovao misionarski i pomoću letaka, u kojima je pozivao Srbe, da dođu u Ogulin u grupama po 30, gdje će se izvršiti prekrštavanje. U letcima je Mikan i prijetio, ako se ne postupi, kako je on naredio, da će Srbi opet stradati, ali ovaj puta gore nego prije, a onda im ne će biti pomoći.[323] Poglavnik se odužio župniku Mikanu, što ga je odlikovao »brončanim spomen-znakom o uspostavi NDH« za rad »u ustaškom duhu u vremenu poslije 20. X. 1934. do 10. IV. 1941.«, ali i posmrtno također za njegov predani ustaški rad za NDH »Redom za zasluge I. stupnja.«[324]

U ustaškoj »Novoj Hrvatskoj«, kao i u ostaloj ustaškoj štampi o smrti Ivana Mikana, koji je umro 31. V. 1943., date su karakteristike ovog njihova borca još iz vremena prve Jugoslavije. U tom nekrologu je rečeno za Mikana, da je, čim je došao u Ogulin, započeo svoj nacionalno-politički rad u ustaškom duhu. »Drži sastanke, vijećanja i dogovore te zaprisiže ustaše. Sa dr. Lovrom Sušićem, ministrom postrojnikom i Juricom Markovićem, velikim županom, pripravlja duhove na uspostavi nezavisnosti Hrvatske, koja je u njegovoj duši živjela od njegova djetinstva. Bezuvjetni nacionalist, on je poglavnikovu Hrvatsku dočekao zanosno i ponosno. On je mladenačkim poletom sudjelovao na skupštinama i priredbama u Ogulinu i okolici, pa premda slaba zdravlja, vjerovao je više u snagu svoje riječi, nego u rastvornu moć bolesti. Jak duh, borbenost i dobro raspoloženje zadržao je do zadnjeg časa, dok ga srce nije ostavilo. Ono srce, koje za poglavnika i za Hrvatsku tako živo kucalo. Ogulin znajući tako velikoga muža, koga je njegovom smrću izgubio, odao mu je punu i veliku počast . . .«[325] Uistinu, bio je Mikan velik, ali samo veliki izdajnik i veliki sijač nekršćanske mržnje i nesnošljivosti.

U Gospiću je vidnu ustašku ulogu imao i vršio njegov župnik Dragutin Kukolja, koji se naročito isticao i kao fanatički misionar, veliki mrzitelj srpstva i pravoslavlja. Katoličenju se odao samo zato, što je vjerovao, da će prelaznici, a svakako njihova djeca, kroz katolicizam postati Hrvati.[326] Pod njegovim nadzorom i pod njegovim direktivama djelovali su u tome cilju i mnogi križari, kao i njegovi suradnici, kapelan Ivan Mihalić i kateheta Vladimir Kargačin.

Kateheta Vladimir Kargačin i kapelan Ivan Mihalić bili su jednako žestoki progonitelji Srba, kao i njihovi misionari u Gospiću i okolini. Za Kargačina kažu

[323] ADK.
[324] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[325] »Nova Hrvatska«, 1. VI. 1943.
[326] ADK.

svjedoci, da se »naslađivao promatrajući gonjenje povorke Srba iz Knina u Gospić, u kojoj su se povorci nalazila i četiri pravoslavna svećenika.« Svi pravoslavci ovih strana smatrali su, da su intelektualni krivci za pokolje i progone Srba bili spomenuti Kargačin i kapelan Mihalić. Kao kateheta imao je znatan utjecaj nad gimnazijskom omladinom, koju je ranije organizirao u križarsko bratstvo, a za NDH su potekli upravo iz te organizacije najgori ustaški zločinci i koljači. U toku okupacije, oko njega su se okupljali najistaknutiji ustaški đaci i organizatori ženske ustaške mladeži, koje je bodrio u radu. Sa propovjedaonice napadao je partizane i cio NOP. Uslijed njegovih denuncijacija, stradali su mnogi đaci pristalice NOP-a. Poginuo je u borbama za oslobođenje Gospića. U slunjskom srezu bio je pravi strah i trepet župnik Ivan Nikšić kao vođa pobješnjelih ustaša. Svjedoci ga terete kao inicijatora svih pokolja i pljačke Srba. O Ivanu Nikšiću govore izbjeglice sa užasavanjem kao o monstruoznom teroristi. Jednako zemljoradnici, kao i školski učenici, koji su imali prilike da vide i čuju, ali i da osjete u svojim porodicama njegovu pomahnitalu ubilačku strast. Župnik Ivan Nikšić je lično učestvovao kod mnogih odvođenja i mučenja Srba poslije čega su ih likvidirali kod strahovite jame zvane »Tučić.« Jedna svjedokinja kaže, da su katolički svećenici u Gračacu, Ričicama i Lovincu držali propovijedi u crkvi i pozivali Hrvate na pokolj Srba.[327] Ivana Nikšića odlikovao je poglavnik za njegov predani ustaški rad »Redom za zasluge III. stupnja.«[328]

Župnik Ivan Nikšić na kraju je zaželio, da se sav preda ustaškoj borbi — i ušao je u jesen 1944. u ustašku ratnu formaciju, najprije kao »pričuvni ustaški satnik-duhovnik u ustaškoj vojnici«, a već početkom 1945. postaje »ustaški bojnik-duhovnik.[329] Na tome poslu on se pokazao kao najodurniji denuncijant i špijun, koji vrhovnoj ustaškoj komandi denuncira, ne samo suradnike NOP-a, nego i više ustaške oficire, pa i svoga pretpostavljenog generala Tomaševića. Dakle svećenik, koji postaje kod 10. hrvatske divizije povjerenik ustaške vlade, vrši dužnost ustaškog duhovnika, ali i denuncijanta. Treba samo pročitati njegovu denuncijaciju »Glavaru Glavnostožernog ureda Minorsa (Ministarstvo oružanih snaga)« u Zagrebu, da bi se imala slika, koju je on uputio iz Bihaća 8. I. 1945., pa će se vidjeti, koliko je amoralan čovjek bio ovaj svećenik.[330] — Puštajući po strani Nikšićevo izdajstvo i zločinački karakter, ovo dovoljno pokazuje, kako je Ivan Nikšić, župnik-ustaša-bojnik-vladin povjerenik i špijun povezao u sebi monstruozne komponente unakaženog moralа, s kojim je on, već i ranije, u saglasnosti sa svojim pretpostavljenim crkvenim vlastima, u crkvi propovijedao evanđelje!

Akcija za katoličenje i u ovim je stranama često puta imala poslužiti ustašama, da dođu na lak način do većeg broja sakupljenih Srba i da ih tako pohapse ili pokolju. I u tome su im pojedini svećenici bili pomagači, ma da su znali, da će ustaše zloupotrebiti takav vjerski sastanak. Pokolj u selu Štikadi izvršili su ustaše iz sela Gudure pomoću tadašnjeg župnika iz Gračaca. Na dan pokolja dovezao se spomenuti župnik (svjedoci ne spominju njegovo ime),[331] u automobilu iz Gračaca i pozvao narod, da se iskupi na »Štikadskim barama«, gdje će izvršiti prekrštavanje,

[327] ADK.
[328] Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.
[329] Iz kartoteke Minorsa (Ministarstva oružanih snaga — u NDH).
[330] Dokumenti o protunarodnom radu, 267—269.
[331] Godine 1939. bio je župnik Ivan Nikšić, koji je kasnije premješten u Slunj.

te da onda Srbe ne će više nitko proganjati. Srbi su povjerovali župniku i sakupili se u velikom broju na određenom mjestu. Neki, koji se nisu odazvali, bili su naknadno prisilno dovedeni. Ipak se jedan dio Srba spasio, jer su naslutili, da im je župnik spremio zasjedu. I doista, kad su se Srbi sakupili, iznenada su naišli ustaše iz sela Gudure i pobili najveći dio oružjem, dok su neki bili ubijeni sjekirama i maljevima, što se dokazalo prilikom iskopavanja lješeva 1942., kad su Talijani taj dio okupirali i dozvolili ekshumaciju. Štoviše, utvrdilo se, da su neki bili zakopani živi.[332]

U Cetingradu bio je neumorni ustaški misionar župnik Petar Medved, koji je jednakom upornošću surađivao s ustašama na gonjenju Srba, kao i svih onih Hrvata, koji su simpatizirali partizane ili su i surađivali sa NOP. Župnik Petar Medved uveliko se pri katoličenju koristio prokušanim terorističkim metodama zastrašivanja, koje su prethodile samom »dobrovoljnom« katoličenju. »Poslije izvršenog pokolja Srba, priča jedan seljak iz Ruševine, u slunjskom kotaru, ustaške vlasti izvršile su pritisak na Srbe da pređu na rimokatolicizam. Organi sreskog načelstva i općinske uprave dolažili su u pojedina srpska sela i pozivali Srbe da odmah pređu na rimokatolicizam, inače će biti upućeni u logore.« A to je značilo, u sigurnu smrt.[333] I drugi svjedoci optužuju župnika Medveda, kao začetnika mnogih zločina i duhovnog vođu ustaša u Cetingradu i okolini. Župnik Medved je strahovito bjesnio, kad je saznao, da je čitavo jedno selo prešlo na islam. Seljaci iz sela Begovo Brdo, samo iz odvratnosti prema misionarenju ustaše Medveda, kao i prijetnji, kojima se služio pri tom radu, odlučili su se na ovaj demonstrativni korak. Ali, to ih je i glave došlo. Mjeseca marta bilo je cijelo selo sravnjeno sa zemljom i svi su seljaci, sve muško i žensko, bili poklani. Nije onda neshvatljivo, da su preostali živi iz susjednih sela, tvrdili, da je i za ovaj strašan događaj bio kriv župnik Medved.[334]

U gospićkom kotaru istakao se kao veliki pljačkaš, a istodobno agilni misionar Stjepan Gabrić, župnik u Širokoj Kuli. Ostrvičku pravoslavnu crkvu je Gabrić potpuno opljačkao. Po zlu su ga mnogi Srbi upamtili kao strastvenog neprijatelja Srba, kojima je, gdje je mogao, pakostio i činio svakojake nevolje.[335]

Sunjski župnik, ustaša Josip Orlić, klasičan je primjer za sve metode, koje su ustaški misionari koristili, da bi što veći broj priveli u rimokatolički ovčinjak, a time »ojačali« i brojno stanje Hrvata, koje je ustaše stalno uznemirivalo. Najprije je uslijedilo temeljno rušenje pravoslavnih crkava u selima Drljačama, Brđanima, Kinjačkoj, Četvrtkovcu, Petrinji i Svinjici, a onda se prešlo na postepeno osvajanje terena na misionarskom području. Zatvori, progoni i zastrašivanja bila su na dnevnom redu, a svime je rukovodio sunjski župnik. Iza prvih ustaških pokolja u tom kraju (poslije 20. VII. 1941.) obilazio je župnik Orlić sva srpska sela i ostao nagovarati ljude, da pređu na katolicizam, jer da će se samo tako moći spasiti od krajne nesreće, koja je za njih neizbježna, ako se ne odreknu pravoslavlja. Kad je vidio, da u nekom mjestu nema željenog uspjeha, vratio bi se drugi put, ali tada u pratnji ustaških terorista, i govorio je prijeteći i zastrašujući seljake crnom budućnošću, koja ih čeka, ako ne pređu na katolicizam. Kovač Miloš Koljanin, iz Petrinjaca, opi-

[332] ADK.
[333] ADK.
[334] ADK.
[335] ADK.

suje veoma živo, kako je Orlić misionirao u njegovu kraju. Na jesen 1941. došao je Orlić u Petrinjce sa nekoliko ustaša.

> »Po njegovu naređenju sazvao je Srbe seoski starješina na zbor u školu. Orlić je održao govor u kome je spomenuo, da je rimokatolicizam najstarija vjera na svijetu i da je samo ta vjera prava. Srbi su bili prije Hrvati i pripadali su rimokatolicizmu, pa su kasnije otpali od te vjere. Pošto u NDH ne smije biti nikakve druge vjere osim katoličke, to se i Srbi imaju da vrate u rimokatoličku vjeru, pa će uslijed toga postati ravnopravni sa ostalim Hrvatima. Srbi su šutke primili Orlićeva propagandna izlaganja. Kad je Orlić došao drugi put u Petrinjce, praćen većim brojem naoružanih ustaša, izveo je ceremoniju prekrštavanja, zajedno sa župnikom iz Kratečkog. Izvršeno je i polaganje zakletve i data je pismena izjava kako to oni čine svojevoljno, o čemu dakako nije moglo da bude riječi. Prije toga su ustaše u istom mjestu porušili pravoslavnu crkvu, a svećenika Nikolu Vučkovića odveli i ubili u Brezovici kraj Siska.«[336]

Dosta je spomenuti detalj iz izvještaja ustaškog »Hrvatskog naroda« — kad govori o velikoj vjerskoj svečanosti u Drljačama kraj Petrinje 12. XII. 1941. prilikom prijelaza seljaka ovog sela na rimokatoličku vjeru. Svečanu misu služio je dekan Josip Orlić *»koji u svom misionarskom radu među ovim narodom ima mnogo uspjeha.«* Župnik i dekan održao je »divnu propovijed« — dakako prema shvaćanju ustaškog reportera, ali zacijelo ne i srpskih prelaznika, koji su ubijenih savjesti spasavali glave i uniženi život. Dakako, uz »Te Deum« — pjevala se i ustaška i državna himna, da bi se novi »Hrvati« i vjernici rimske crkve, osjećali »svoji u svome.«[337]

U Slavonskoj Požegi bio je veoma agilan župnik Franjo Pipinić, koji je zajedno s već spomenutim fra Sidonijem Scholzom, izveo na jesen 1941. veliki broj prijelaza. I njemu je pomagala i kotarska kao i općinska vlast, ali i oružani ustaški asistenti.[338] Jednako i na početku 1942.[339]

Da je župnik Pipinić bio tako vatren ustaša i misionar u vrijeme NDH, čudili su se samo oni građani, koji nisu znali koliko je župnik Pipinić bio savjestan u Marijinoj Kongregaciji i na sjednicama održavanima u njegovu stanu još 1940., kad su se kod njega sastajali istaknuti požeški ustaše. Pri slomu Jugoslavije, župnik Pipinić učestvuje pri organiziranju razoružavanja jugoslavenske vojske.[340]

Za njime nimalo ne zaostaje vinkovački kateheta Ivan Kvintus, koji se istaknuo kao vatreni ustaški agitator, u školi, crkvi i u društvu, a nadasve kao fanatični misionar, služeći se pri tom svima nedozvoljenim sredstvima. Dakako, i zastrašivanja bila su na dnevnom redu.[341] U Sremskim Karlovcima zadužili su ustaški pokret na svim područjima njihova djelovanja župnik Ivan Šalovac i njegov kapelan Ivan Marković. Antisrpske i antipravoslavne, a pored njih i misionarsko-prozelitističke akcije, vođene su od ove dvojice smišljeno spremljene sve do posljednih dana NDH. Njihovu ustaškom žaru ima da zahvali mnoga srpska porodica ne

[336] ADK.
[337] »Hrvatski narod«, 13. XII. 1941.
[338] Dokumenti o protunarodnom radu, 66.
[339] ADK.
[340] Dokumenti o protunarodnom radu, 18.
[341] ADK.

samo uniženja i progone, već i potpuno istrebljenje. U sjedištu srpskih patrijarha trebao je da nestane gotovo svaki trag pravoslavlju, koje je ovdje imalo svoje znamenite kulturne ustanove. Srijemski Karlovci, od ustaša prozvani Hrvatski Karlovci, morali su to da postanu i po svojim građanima, kao i po duhu, koji ga je prožimao.[342] U njihovu poslu bio im je uveliko pri ruci solidarizirajući se s njima i kateheta Milan Vrančić.[343] U Srijemskoj Mitrovici, koju su također ustaše prozvale Hrvatska Mitrovica, bio je pravi zloduh i uzročnik mnogih nesreća, koje su snašle Srbe, župnik Msgr. dr. Franjo Rački, čovjek sa najljepšim imenom, koje je dala hrvatska historija u drugoj polovini XIX. stoljeća, a koje je on tako sramotno unizio i uprljao. Jer, rad i nastojanja ovog ustaškog Franje Račkoga bila su antipodna onima najboljeg prijatelja biskupa Strossmayera. Dok je prvi svećenik Franjo Rački bio sijač ljubavi i bratstva između Hrvata i Srba, ovaj drugi, bio je sijač mržnje i nesloge, zatrovani klerofašist, koji je smatrao da je došao trenutak, da se oživotvore namjere najvećih mrzitelja srpstva i da se ono zbriše, da ga nestane za svagda u hrvatskim stranama. Odmah, od početka NDH, stavio je dr. Franjo Rački svoj ugled, propovijedaonicu i crkveni autoritet, u službu veleizdaje i bratoubilačkih težnji ustaša. Koliko je već prije NDH bio vezan s ustaškim akcijama u Jugoslaviji, vidjelo se i po tome, što je imenovan ustaškim logornikom logora u Srijemskoj Mitrovici. Narodni sud, poslije oslobođenja Jugoslavije od okupatora, iznio je na vidjelo strahovita zločinstva ovog svećenika, s obzirom na domovinu kao i na bližnje, drugog kršćanskog zakona, ali i svoga, i to onih, koji su se odlučili da žrtvuju i živote za oslobođenje otadžbine od zločinačkog agresora i domaćih njegovih pomagača, a nadasve ustaša. Da mu je Vrhovni sud Vojvodine 7 aprila 1946. odmjerio pravednu kaznu, smrt strijeljanjem, vidi se i po tome, što ga je poglavnik odlikovao kao župnika-tabornika za njegove zasluge i usluge učinjene i poglavniku, NDH i ustaškom pokretu »redom za zasluge I. stupnja.«[344]

Sasvim izuzetnu ustašku fizionomiju pokazuje u Srijemu i Slavoniji, župnik u Dalju, a onda u Osijeku, Josip Astaloš, za koga je brojnim svjedocima još prije suđenja Vojnog suda u Osijeku jula 1945., dokazano da je bio ustaški organizator progona, mučenja i ubistava Srba. Veliki je broj Srba, koji su poubijani po naređenju ovog svećenika, koji je uživao naročito povjerenje svoga biskupa Akšamovića. Mnoge izbjeglice označuju župnika Astaloša »kao intelektualnog ubojicu mnogih Srba, čiji su izvršioci bili ustaše.« Pojedini iskazi bili su toliko teški, da je trebalo sačekati provjeravanje suda pa da se doista utvrdi strahota optužbi pojedinih izbjeglica, koji su označili toga svećenika kao pravog ustaškog krvoloka.[345]

Poslije oslobođenja Hrvatske predao je jedan niz preživjelih svjedoka jugoslavenskim vlastima predstavku, koja je za župnika Astaloša upravo porazna. U njoj se među ostalim kaže:

> »Kao župnik u Dalju i zakleti ustaša imenovan je župnik Astaloš odmah po osnutku NDH za ustaškog tabornika te je vodio upravo sadističkim zulumima koliko u Dalju toliko u Erdutu. Sakupivši bandu od samih propalica i zavedenih tipova vršio je progon u navedenim mjestima. Izvršio je nebro-

[342] ADK.
[343] ADK G. LI, br. 1277.
[344] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH. »Politika« 10. IV. 1946.
[345] ADK.

jena hapšenja i tjeranja u logor u Osijeku (bivši Sokolski dom), gdje su mnogi zauvijek nestali. Izvršena su i ubijstva za koja se znalo da su ih izvršili njegovi ljudi, ali se nitko nije usudio istraživati bojeći se njegove osvete. Po noći znao je sa svojom bandom pokupiti Srbe sa ženama i djecom, istjerati ih u podrume, gdje su ih njihovi ljudi batinali, a mnoge žene su do gola svlačili. Ne našavši dovoljno oduška u progonu Srba, nastavio je odmah s progonom svih stanovnika koji su mu se lično oduprli pri provođenju tiranije za vrijeme župnikovanja. A ni pristaše HSS-a, koji se nijesu priključili ustaškom pokretu, nisu bolje prošli. Takovima se prijetio uništenjem, jer tobože »smrde« po komunizmu, kojeg im je još pok. Radić usadio. On je glavni pokretač za rušenje pravoslavnih crkava u Dalju i Erdutu. *Fanatični je ustaša koji s križem u ruci propovijeda borbu do uništenja. Kao svećenik pokazao je krajnju vjersku netrpeljivost, a kao ustaša nečovječnost i pakost.«*[345a]

Vojni sud je utvrdio ne samo za Josipa Astaloša, nego i za jedan broj ustaških suradnika, da su izvještaji izbjeglica bili ne samo točni, nego da je sud još mogao dopuniti veliki broj župnikovih krivica. Dokazni materijal je veoma opsežan i on pokazuje, da je župnik Astaloš odmah po dolasku na vlast Pavelićevih ustaša stupio u ustaški pokret i tu se svim žarom dao na posao »čišćenja.« Stao je na čelo ustaških zlikovaca, pa je odmah počeo sa mnogobrojnim hapšenjima, mučenjima i raseljavanjem Srba ne samo iz Dalja, nego i čitave okoline. Prvih 25 najuglednijih Srba iz Dalja držao je kao taoce, a onda ih je kasnije sve odreda dao pobiti. Kao prvi ustaški predsjednik općine u Dalju naredio je, da se do temelja sruši pravoslavna crkva u Dalju, jedna od najljepših u Slavoniji. Tada je mislio, da mu je otvoreno polje misionarskog uvjeravanja, da je katolička crkva jedina i prava, u kojoj se i pravoslavne duše mogu spasiti, ako pređu u nju. Astaloš je sa svojim ustaškim pomagačima nastojao pri povlačenju jugoslavenske vojske aprila 1941., da im što je više moguće otežа situaciju, a mnoge je razoružao i tim oružjem snabdijevao svoje povjerljive ljude. Po Astaloševu naređenju, bilo je protjerano 80 srpskih porodica iz Dalja, čiju je imovinu s ostalim ustaškim zlikovcima opljačkao i razgrabio. Kad je prešao u Osijek za župnika u donjemu gradu, Astaloš bude postavljen za tabornika, pa je i kao takav i kao vrlo povjerljiva ličnost bio i član »ustaškog stožera.« Veliki broj svjedoka utvrdio je, da su Astaloš i njegovi drugovi bili vinovnici mnogih nevolja i odvođenja velikog broja Srba u koncentracione logore, iz kojih se nisu nikad više vratili. Teška i sramotna, ali pravedna kazna stigla je Josipa Astaloša župnika, pošto ga je sud osudio na smrt vješanjem. Ovako je završio župnik ustaša, župnik misionar i župnik nosilac poglavnikova »reda za zasluge II. stupnja.«[346]

Da se vidi kako su državne i crkvene vlasti postupale pri katoličenju, ostavio je zanimljiva svjedočanstva Augustin Kralj, misionar i dušobrižnik, koji je bio iz Zagreba poslan da vrši pastorizaciju prelaznika u Crkvenom Boku, koji je čitav sa pravoslavlja prešao na katolicizam. Svi prelaznici morali su redovno posjećivati njegove propovijedi i služenje misa, a koji to nisu htjeli, on ih je tužio kotarskoj oblasti, koja ih je onda na razne načine prisiljavala da budu revnosniji katolici. Kao dušobrižnik prelazio je inače granice svojih misionarskih funkcija, upuštajući se

[345a] Dokumenti o protunarodnom radu, 133.
[346] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

u pljačku srpskih kuća, pri čemu ga je naročito pomagala njegova sestra Marica. Naročito je pazio, da se ne bi slavili pravoslavni blagdani. Pokatoličeni Srbi bili su na miru sve do 13. oktobra 1942., kad su ih ustaške vlasti pokupile i otjerale u Jasenovac. Optuženi su bili, da su partizani ili njihovi simpatizeri i da u dovoljnoj mjeri ne poštuju katoličku crkvu.[347] Tako je odvedeno dvije i po hiljade Srba u Jasenovački logor, pa je na taj način smanjena mogućnost prikupljanja prihoda, na koje je ovaj »dušobrižnik« imao prava. Uslijed toga on se obratio na samog poglavnika, moleći ga, da se iz logora puste odvedeni Srbi (16. X. 1942.). U uvodu pisma Kralj ističe, da to čini po svojoj savjesti, kako bi »poglavnik kao glavar države saznao gorku istinu od osobe katoličkog svećenika, kako se kod toga postupalo.« U veoma mračnim crtama prikazao je Kralj evakuaciju Crkvenog Boka od strane ustaša, koji su najbezobzirnije opljačkali seljačke domove. Ustaše su pri tome pomagali katolici iz susjednih sela. Kralj je na sve to ogorčen, pošto su mu ovim postupkom ustaše razorili njegovo misionarsko djelo, a s time i jako vrelo prihoda. Kralj tvrdi, da njegovi prelaznici nisu imali veze s partizanima. »Mnogi mi dolaze pitajući, kako je bilo u Crkvenom Boku, ali meni je da proplačem, šta sam sve ondje vidio. Došao sam po vlastitoj želji u Crkveni Bok, da radim u korist Boga, crkve i hrvatskog naroda. U svom radu (tj. katoličenju) nailazio sam na velike zaprijeke, koje u velikom dijelu nisu bile hotimice podmetnute, ali me je podržavala nada, da će se jedamput vidjeti uspjeh toga rada. Stariji ljudi su manje reagirali, jer su bili naučeni na ono, što su u mladosti primili, ali djeca su rado slušala moje pouke, primala moje savjete. U tom pogledu se opažao očiti napredak. I sad kao nagradu dobio sam ćušku i ostao bez vjernika. Kamo sreće, da nisam ni došao među njih i doživio što sam samo dijelom u blijedim slikama ovdje naveo. Poglavniče, neka se taj narod vrati kućama. On je opljačkan najvećim dijelom po susjednim katolicima. I neka se ne poduzmu nigdje ovakvi postupci, jer se time kvari naš čisti katolički narod, koji sigurno ne bi napravio tolikih krađa, da mu se za to nije dala prilika. Krađi se uči i ustaša, kad obilazi kuće, tražeći ljude, pak ne nalazeći njih, posiže za onim, što ne bi smio . . .« Na kraju pisma, Kralj je upozorio poglavnika, da će ovakav postupak ustaških vlasti nesumnjivo imati žalosnih posljedica i na ekonomskom polju, pošto je taj svijet bio veoma vrijedan zemljoradnik i davao je NDH sve što se od njega tražilo. A ovakav postupak demoralizirat će i one, koji bi eventualno još mogli preći na katolicizam, pošto ne će biti sigurni da će se obećanja glede ravnopravnosti s Hrvatima održati.[348]

Dakle, nesumnjivo jasan dokumenat, koji govori da se još na jesen 1942. radilo na katoličenju Srba, ma da je Hrvatska pravoslavna crkva već organizirala svoju hijerarhiju pomoću pojedinih popova odmetnika. Srbi su bili određeni na fizičko i vjersko istrebljenje unatoč svim lažnim potezima poglavnika.

Ne mali broj ovih slučajeva nije ni izdaleka iscrpao sadržinu klerofašističke Civitas Dei. Mali je, jedva primjetan dio onih svećenika u kojih se sačuvao živi smisao za pravednost, istinu i ljubav prema bližnjemu, kako ga to evanđelje uči i od njega zahtijeva da i druge u istom duhu poučava. Mali ih je broj bio, koji je pokazao visoki stupanj životne i građanske hrabrosti, da se odupre fizičkim i moral-

[347] ADK.
[348] ADK.

nim nasiljima ustaša, da se suprotstavi i svojim crkvenim vlastima, koje su ga posredno i neposredno savjetovale, da postupi u smislu njihovih naređenja, koje su ustvari bile podrška i suradnja na djelu najveće veleizdaje otkako postoji Hrvatska. Pa ipak, još pri završetku ovog poglavlja, da nanižemo samo nekoliko istaknutijih primjera iz Arhiva zagrebačke Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, koji će samo dopuniti toliko puta utvrđenu činjenicu o suradnji najvećeg dijela klera s okupatorom i njihovim plaćeničkim slugama, ustašama.

Na primjer, takvi svećenici-nesvećenici jesu pored toliko drugih znanih i neznanih, dr. Matija Kranjčec u Ozaljskoj župi, strijeljan poslije oslobođenja Hrvatske radi suradnje sa ustaškim vlastima i progona pristalica NOP-a.

Na saslušanju pred istražnim vlastima, pod teretom dokaza i iskaza svjedoka, izjavio je (21. VI. 1945.), da je »uspostavom NDH oduševljen kao ustaša i gdje sam mogao hvalio sam poredak i vodstvo. Kao takav radio sam sve po propisima ustaških načela, t. j. bavio sam se agitacijom i propagandom i organizacijom ljudi u ustaški pokret. Kao poznati i pošten građanin NDH imao sam prijateljske veze s višim ustaškim forumima, kao na pr. s Mirkom Jerecom, pa sam na taj način mogao iskoristiti svoj položaj u razne svrhe. Kad je J. A. nailazila, ja sam se s vojskom povlačio do austrijske granice . . .«[349]

Stjepan Kučmanić, župnik u Kamenskom, strijeljan poslije oslobođenja radi dokazane mnogostrane suradnje sa neprijateljem.

A on je uveliko misionirao, takorekući pred očima nadbiskupa Stepinca i njegova Odbora Trojice! Ali, nikada nije bio opomenut, a kamo li kažnjen od tog Odbora. U svom ustaškom prozelitizmu dekan Kučmanić poslije većeg prelaza pravoslavnih u Kamenskom, održao je uz učešće ustaških prvaka svečanu ceremoniju prelaza. Tom prilikom održao je veliki govor, u kome je objasnio prelaznicima, da odsada imaju biti kao Hrvati odani NDH i poglavniku, jer su se za to i zakleli na evanđelje. U istom duhu govorio je i veliki župan dr. Nikšić, koji je također podvukao misao, da je došlo vrijeme, kada svi Hrvati treba da budu okupljeni u jednoj vjeri djedova. Srpski seljaci s Popović-Brda, koji su sačinjavali najveći dio prelaznika, čuli su od velikog župana kao i svog novog župnika, da su tim činom postali ravnopravni članovi NDH. Dakako da je dekan Kučmanić strogo pritegao svoju novu pastvu i stalno je kontrolirao, da li vrše sve obaveze kao katolici.[350]

Petar Nujić, svećenik, a kasnije policijski činovnik u Karlovcu, opravdano je doživio sudbinu dekana Kučmanića nakon oslobođenja — radi najpredanije suradnje s neprijateljem. Ivan Buturović, župnik u Jamnici kod Pisarovine, strijeljan radi špijunaže u korist neprijatelja. Ivan Deželić, svećenik u Kupčini, strijeljan je već 1942. po jedinicama NOV radi suradnje s ustašama i denunciranja partizanskih porodica Talijanima. Martin Gecina, ustaški tabornik i svećenik u Rečici, poslije oslobođenja osuđen radi suradnje s ustašama. Njegova priznanja olakšala su sudu posao. Punom otvorenošću je izložio, kako je položio zakletvu pred članom Glavnog ustaškog stana drom Nikšićem, koji ga je onda postavio za ustaškog povjerenika u

[349] Dokumenti o protunarodnom radu, 182.
[350] »Nova Hrvatska«, 13. I. 1942. — Dokumenti o protunarodnom radu, 74.

U Rečici.[351] Stjepan Prvić kateheta iz Duge Rese, pušten je na slobodu, ma da je utvrđena njegova suradnja s ustašama. Ivan Kuhar, župnik u Pečnu, 1944. novembra osuđen na prisilan rad uslijed suradnje sa slovenskom »Bijelom gardom«. Matija Glažar, senjski kanonik, po odobrenju biskupa Burića postaje ustaški podnačelnik grada Senja. Sa propovjedaonice napadao je simpatizere NOP-a i prijetio. Prisustvovao je svim važnim ustaškim sastancima, na kojima se odlučivalo o sudbini pristalica NOP-a. Ovakvi od ustaša prikazani, po prijedlogu ovoga kanonika, nisu mogli biti učesnici i korisnici aprovizacija. Surađivao je s Talijanima na svakom koraku. Poglavnik ga je odlikovao »redom za zasluge I. stupnja — odavši mu na taj način zahvalnost za predani ustaški rad.[352] Ma da se toliko ogriješio o svoj narod, Sud za zaštitu nacionalne časti, pustio ga je kući uslijed starosti. Msgr. dr. Ante Lončarić, senjski kanonik i profesor bogoslovije, odmah se pri početku NDH priklonio ustašama. U Zagreb je vodio poglavniku jednu ustašku delegaciju, koja je u ime senjskih građana pozdravila poglavnika i izjavila mu svoju spremnost za punu suradnju na izgradnji NDH. Opće su bile poznate njegove izjave o opravdanosti Budakove političke linije, kao i one, koje je davao često puta protiv Srba. Bio je član ustaškog sabora. Za njegove zasluge odlikovao ga je poglavnik sa dva visoka ordena. Ponajprije 1944. »Redom za zasluge i I. stupnja« i to: »za dugogodišnje požrtvovno i uzorno širenje hrvatske misli i sudjelovanje u ustaškom pokretu.« Slijedeće godine je odlikovan istim redom ali sada još i »sa zvijezdom« (1945.).[353] Poslije oslobođenja Senja, Sud za zaštitu nacionalne časti osudio ga na deset godina gubitka nacionalne časti i na izgon u njegovo rodno mjesto Krivi Put. Don Jozo Felicinović, kanonik i župnik na Pagu još je u vrijeme prve Jugoslavije bio vatreni pristalica klerikalne partije. Kao organizator Orlova, a onda Križara, Felicinović je odgajao omladinu u ustaškom duhu i pripremio ih za buduće logornike i tabornike, (kao što su to bili Rükner, Herenda, Pastorčić, Oguić i drugi). Uspostavom NDH razvio je Felicinović znatnu ustašku djelatnost, lično kao i preko svojih križara. Koncentracioni logor u Slani imao je mnogu žrtvu iz redova denuncijanata, koji su se skupili oko Felicinovića. Poglavnik ga je odlikovao 1944 »Redom za zasluge I stupnja« i to »za dugogodišnji marljiv i revnostan rad u ustaškom pokretu«.[354] Poslije oslobođenja osuđen je Felicinović na deset godina gubitka nacionalne časti i izgon u rodno mjesto Zadar. Ante Toljanić, župnik na Otoku Pagu ostao je i u NDH vjeran svojim ranijim frankovačkim osjećanjima. Još za ono malo dana aprilskog rata 1941. bio je Toljanić povezan sa ustaškim taborom u Tuzli i kao vojni svećenik radio je na tome da svoj puk preda Nijemcima. Surađivao je s najvećim ustaškim koljačima u vrijeme prvih pokolja u Slanom. Po oslobođenju je osuđen na dvije godine prisilnog rada i pet godina gubitka nacionalne časti. Pažanin Ante Tičić sa propovjedaonice je često napadao NOP i odobravao oštre mjere protiv Srba. Ma da je bio od svojih pretpostavljenih opomenut da se ne ističe tako radikalnim mjerama protiv Srba, on je i dalje produžavao svoju ustašku akciju. Po kapitulaciji Italije suđen je i za svoj izdajnički rad strijeljan od NOV. Poglavnik ga je posmrtno odlikovao »Redom krune kralja Zvoni-

[351] Dokumenti o protunarodnom radu, 47, 182.
[352] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[353] Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.
[354] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

mira III stupnja sa mačevima«.[355] — Vrbničanin Vjekoslav Volarić bio je još za prve Jugoslavije istaknuti ustaša, iako je surađivao u HSS. Poslije kapitulacije Italije predlagao je Nijemcima da se otvore ustaške škole u Vrbniku. Gdje god je stigao, činio je smetnje NOP-u i denuncirao simpatizere NOP-a. Iako se teško ogriješio o svoj narod, poslije izvjesnog vremena u zatvoru bio je pušten na slobodu. Ljubo Magaš, župnik u Kolan-Barbatu (Pag) bio je pravi ustaški koljač koji je u Slanu na Pagu u koncentracionom logoru uprljao nevinom krvlju svoje ruke. Nakon kapitulacije Italije osuđen je od Vojnog suda NOV-a na kaznu smrti strijeljanjem. Poglavnik ga je posmrtno odlikovao »Redom za zasluge III. stupnja« odajući mu hvalu za njegov predani ustaški rad (1945.).[356] Mirko Kordić, župnik u Supetarskoj Drazi odmah po dolasku Italijana surađuje s njima kao njihova povjerljiva ličnost dajući im informacije o ljudima. Nije se ustezao da i propovjedaonicu koristi protiv narodnooslobodilačkog pokreta, štaviše i nakon oslobođenja. Sud za zaštitu nacionalne časti osudio ga je na dvije godine prisilnog rada i pet godina gubitka nacionalne časti. — Božo Ribarić, župnik u Barbati, još je u prvoj Jugoslaviji bio ustaša i aktivno je propagirao ustaške ideje. Odmah po osnutku NDH, zajedno sa popom Jerkom Čubranićem organizirao je ustašku vlast. Aktivno je učestvovao u gradu Rabu na razoružanju jugoslavenske vojske. Hodao je uvijek naoružan. Kao aktivni ustaša prijetio je svima koji bi se usudili da ma što kažu protiv NDH ili ustaša. Kao raniji organizator križarskog bratstva u Baški na otoku Krku, uspijevao je preko ovih članova da vrši kontraakciju protiv NOP. Sud za zaštitu nacionalne časti osudio ga je na pet godina prisilnog rada i deset godina gubitka nacionalne časti. Već u početku spomenuti udbinski župnik Mate Moguš bio je organizator i poticač ustaških klanja u Udbinskom kotaru. On je izdavao naređenja koji će se Srbi odvoditi u logore, a koji ubijati.[357] Na suđenju Mati Mogušu mogli su se utvrditi nepobitnim činjenicama i svjedočanstvima svi dijelovi teške i velike optužbe. U NDH je Mate Moguš ostao dosljedan svojoj ranijoj mržnji na Srbe koju je svuda iskazivao. Ogroman broj poginulih pada na savjest ovog nečovjeka-svećenika. Pa opet, kad je vidio da se klanjem ne će postići puno istrebljenje, on je misionarenjem i prekrštavanjem vršio ubistva savjesti, najvećim dijelom prisilnim mjerama. 13. VI. 1941., na poglavnikov imendan održao je govor, pun bijesnog podjarivanja protiv Srba. »Iselit ćemo i istrijebit ćemo srpski narod u Hrvatskoj, i bit ću sretan kada budem mogao dijeliti srpsku zemlju Hrvatima. Ustaše će se nemilosrdno boriti i istrijebiti sve one koji ne budu vjerni NDH i njenom poglavniku i stvaraocu Anti Paveliću. Pogledaj, narode, onih 16 hrabrih ustaša, koji imadu 16.000 metaka i koji će pobiti 16.000 Srba, poslije čega ćemo dijeliti Mutilačko i Krbavsko polje«. Poslije ovog govora, poslušali su ustaški zlikovci savjetovanje ovog nečovjeka i pristupili masovnom istrebljivanju Srba u udbinskom kotaru.[358] Vojni sud NOV osudio ga na smrt strijeljanjem. Župnik i vikar na Sušaku Martin Bubanj nalazio se u ustaškom pokretu još od 1935. Kao takav unosio je u klerikalna društva Domagoj kao i Križarsko bratstvo ustaški duh, koji se uveliko ocrtavao u javnom djelovanju ovih članova. Svi oni zajedno dočekuju NDH neopisivim oduševljenjem i

[355] Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.
[356] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[357] ADK.
[358] Dokumenti o protunarodnom radu, 136.

aktivno pomažu pri organiziranju ustaških vlasti. Martin Bubanj povezao se i s Oskarom Turinom, državnim tajnikom NDH u Zagrebu, pa je u suglasnosti s njim izdavao naređenja protiv suradnika i pristalica NOP-a. Jednako je surađivao i s talijanskim kao i njemačkim vojnim vlastima. Za njegovu veleizdaju Vojni sud osudio ga je na kazan smrti strijeljanjem. — Aleksandar Zoričić, kateheta Senjske gimnazije i profesor u tamošnjem sjemeništu bio je organiziran ustaša još u vrijeme prve Jugoslavije. Aprila 1941. postaje jedan od glavnih organizatora ustaškog logora u Senju. Sa svom ustaškom strastvenošću držao je govore protiv Srba. On je jedan od organizatora pokolja Srba u Brinjskom srezu. Poslije kapitulacije Italije otišao je kao dobrovoljac u ustašku vojsku. Bio je i na Crnom moru u mornarici, pa je odlikovan kao borac i dobio čin »bojnika«. Kad se vratio s Istočne fronte, bio je u Zagrebu zamjenik direktora neke tvornice bonbona, pa je održavao prisne veze sa najstrahovitijim ustaškim koljačem Maksom Luburićem. Pred dolaskom NOV-e pobjegao je u Italiju. Hinko Weber, kateheta u Delnicama odmah se povezao sa ustaškim funkcionerima i njima je poslužio kao propagator ustaške i fašističke ideje. Činio je velike nevolje porodicama partizana surađujući sa Gestapom i bio je dušobrižnik u XVII. »ustaškom zdrugu«. Nakon oslobođenja Ogulina, gdje je uhvaćen, osuđen je na deset godina prisilnog rada. — Delnički župnik Ladislav Šporer, kao istaknuti frankovac u bivšoj Jugoslaviji, u NDH postao je vatreni ustaša, pa kao takav i surađuje odmah s talijanskim okupatorom. Njegovom inicijativom uhapšene su mnoge pristalice i aktivisti NOP-a u Gorskom kotaru. Kad su partizani na katolički badnjak ušli u Delnice, uhvatili su ga i osudili na smrt strijeljanjem, što je odmah i izvršeno. Poglavnik ga je posmrtno odlikovao »Redom krune kralja Zvonimira II stupnja s mačevima«.[359] Zvonko Milinović, župnik u Podstenama surađivao je s Talijanima i špijunirao u njihovu korist. Utvrđeno je, da je denuncirao sve što bi doznao o partizanima, njihovim obiteljima i simpatizerima NOP. Strijeljan je 1943. poslije osude izrečene od Vojnog suda NOV.[360] Poglavnik ga je odlikovao »redom za zasluge III stupnja« za velike ustaške podvige. Franjo Čurin, upravitelj u Crnom Lugu, bio je na strani ustaša i Nijemaca, čineći ovima raznovrsne usluge pri njihovim ofenzivama protiv partizana. Dakako, kao i svi njemu slični, i on se isticao neprijateljstvom prema Srbima, potičući niske instinkte neprosvijećenih slušalaca svojih propovijedi. Radi visokih godina pušten je na slobodu, pošto je priznao svoje krivice i izrazio žaljenje. — Stjepan Horžić, kapelan u Mrkopolju, pristupio je ustaškom pokretu odmah od početka NDH, posvetivši se organiziranju ustaške omladine, preko klerikalnih i crkvenih ustanova, »Marijinih Kongregacija« i Križarskih bratstava. Aktivno je surađivao s ustaškim funkcionerima, pomažući ih u borbi protiv partizana. Decembra 1944. je uhapšen i od vojnog suda osuđen na smrt strijeljanjem. — Franjo Klobić, župnik u Andrijevcima, kao organizator križarskih bratstava, odmah sa pojavom NDH sudjeluje u organiziranju ustaških vlasti i veoma aktivno učestvuje na svim ustaškim manifestacijama, zalažući se svim svojim svećeničkim autoritetom za NDH kao i za Hitlerov novi poredak. Mnogi pristalice NOP-a stradali su uslijed njegovih denuncijacija. Još 10. IV. 1945. pozvao je ustaše da ustraju do kraja. — Don Filip Mandarić, župnik u Lovreć Cisti, bio je vođa najkrvoločnijih ustaša u sinjskom kraju, pa je novembra 1944.

[359] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[360] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

uhvaćen i od partizanskog vojnog suda osuđen na kaznu smrti strijeljanjem. Poglavnik ga je odlikovao posmrtno 1945. za njegov predan ustaški rad »redom za zasluge III stupnja«.[361] — Msgr. Matija Proštenik, kanonik u Varaždinu, svojim ugledom pomagao je ustašama pri svim njihovim naporima da učvrste NDH. Kao istaknuti velikodostojnik koji se priklonio ustaškom pokretu bio je odlikovan 1944. »redom za zasluge I stupnja«.[362] Kad mu je na svečan načine predano odlikovanje od strane velikog župana Lava Stipetića, (istom prilikom kao i Msgru Ignaciju Debeljaku, gradskom župniku Mihovilu Kanotiju i franjevcima Alfonsu Andrašecu i Kalafantiju Tkalčecu), Msgr. M. Proštenik je zahvalio u ime svih odlikovanih izrazivši *»zahvalnost i sreću* što su primili odlikovanja i što im je iskazana velika pažnja našeg poglavnika.[363]

Kao naročiti prozelita isticao se u misionarenju kutjevački župnik Mirko Mezner — služeći se za »psihološke pripreme« veoma izdašno terorom.[364] Za njim nije zaostao ni petrinjski župnik Mihael Razum — koji je čitavo srpsko selo Cepelić preveo na katolicizam sa svečanom ustaškom asistencijom.[365] Sa požeškim župnikom Franjom Pipinićem surađivao je na »prekrštavanju« Srba ustaški oficir Petranović.[366] Župnik Đuro Kroflin mogao je da pripiše svoj misionarski uspjeh jakim ustaškim pretnjama koje su prethodile prelaženju na katolicizam.[367] — Slavko Šedy, upravitelj župe u Velikom Grđevcu bio je veoma aktivni ustaša. Ustašama je dozvoljavao da dolaze u crkvu naoružani, pa i s mitraljezima. Istaknuo se u borbi protiv partizana, potičući na svakom koraku ustaše protiv sviju za koje je samo naslutio, da bi mogao biti pristalica NOP-a. Poslije oslobođenja župnik Šedy osuđen je na prisilan rad. — Sasvim zasebnu ustašku fizionomiju predstavlja Jole Bujanović, svećenik, koji je vrlo rano postao ustaški »satnik«, a onda i »bojnik« (kapetan i major). Počinio je teške nevolje jednako Srbima, kao i svima onim Hrvatima koji su se opredijelili za NOP. U progonima rodoljuba Bujanović se toliko istaknuo da su ga ustaške vlasti, poslije smrti velikog župana Frkovića, postavile za župana župe Lika i Gacka. Kao takav odgovoran je za premnoga nedjela, koja su se dogodila pod njegovim ličnim vodstvom, učestvujući u pljačkaškim i krvoločnim akcijama. Upravo njegovom inicijativom osnovana je jurišna ustaška »bojna« i sastavljena od najopasnijih zločinaca koji su u Lici počinili strahovita teroristička nedjela. Osim toga, Bujanović je organizirao vojnu policiju, koja je bila strah i trepet ne samo u Gospiću već u čitavoj njegovoj župi. Krivac je za masovno vješanje šezdesetorice Ličana u Gospiću, mjeseca februara 1945. Ma da je vršio visoku ustašku vlast, on nije napustio oltar pa je obavljao sve vjerske obrede. Koristio je i propovjedaonicu ne samo u agitacione svrhe, nego je i sa propovijedaonice napadao Srbe kao uzročnike svega zla, koje snalazi NDH. I on je, kao i svi ostali klerofašisti klevetao NOP kao velikosrpski pokret, kako bi ga pred narodom, nedovoljno upućenim i zatrovanim lažnom propagandom, omrazio i uvjerio hrvatske Ličane da se do kraja bore protiv NOP. Poznate su bile njegove izjave, njegov strahoviti ceterum censeo, da u Hrvatskoj dotle ne će biti mira, dok bude u njoj i jedno Srpče disalo. I taj koljač i sijač najstrahovitije mržnje i bratske nesloge, pravi razjedinitelj, nije napuštao ni drugo sredstvo pretapanja Srba u Hrvate, pa je utjecao na sve strane da se pravoslavci prevode na katolicizam. Nekadašnji organizator križara i njihov vođa, u NDH pomoću njih provodi svoje smišljene planove, i kao vojnik i kao upravna vlast ostajući dosljedan svojim ustaškim i klerofašističkim nastojanjima još iz vremena prve Jugoslavije. Bujanović bježi pred pobjedonosnom NOV, organizira ustaše i križare i stvorivši jurišne odrede s njima je krenuo u šumu da odatle smeta sređivanju prilika u obnovljenoj Jugoslaviji. Za njegova ustaška nedjela odlikovao ga je poglavnik još 1943. »malom srebrnom kolajnom za hrabrost«, i to stoga »što se kao svećenik prigodom napadaja pobunjenika na Gospić istakao hrabrošću i odvažnošću«.[368] — U Gospiću se uz Bujanovića također isticao i kateheta Nikola Mašić, koji je na sve strane tvrdio i poticao da sve Srbe treba zauvijek odstraniti, silom ili milom, pod čime je razumijevao prekrštavanje. Takav je bio i pred đacima učiteljske škole, na kojoj je djelovao kao upravitelj. Među đacima je agitirao da stupaju u ustaške redove i da se bore protiv partizana dokazujući im, da su to sami komunisti i velikosrbi. Pred narodnooslobodilačkom vojskom pobjegao je. Od poglavnika je bio 1944 odlikovan »redom za zasluge II stupnja«.[369] — Svećenik Valentin Bocak bio je u Križevcima veoma aktivan ustaša, pa je kao takav organizirao osobito razgranatu špijunsku službu. Kao vojni dušobrižnik također je bio sav u ustaškom duhu, naročito se ističući protiv partizana. Za njegovu hrabrost kao i za ustašku propagandu odlikovan je 1944 »kolajnom krune kralja Zvonimira — Brončanom na ratnoj vrpci«.[370] — Župnik Mijo Jurić, ustaša i vojni svećenik, potpukovnik, bio je vatreni agitator ustaških načela, među narodom, kao i u vojsci. Poznat je i spomenut sa svoje zakletve pred poglavnikom i predajom svojih dukata za NDH. Ali, on je stigao da i misionarski djeluje prekrštavajući Srbe u Plavnicama. Prije borbi često je držao govore kojima je ustaše i domobrane poticao na hrabrost, vjernost poglavniku i NDH i ustrajnost do konačne pobjede nad partizanima. Bio je odlikovan ne samo poglavnikovom zlatnom medaljom, nego je i Nijemce uveliko zadužio, pa su ga i oni odlikovali. Nečiste savjesti pobjegao je pred NOV. — U Sanskom Mostu bio je strah i trepet svega rodoljubivog svijeta župnik Josip Böckmann, koji je bio sav u službi ne samo ustaša nego i Nijemaca. U Glamoču je bio pobočnik ustaških logornika, gdje je i on učestvovao u organiziranju »čišćenja« od Srba. Na suđenju je dokazano svjedocima i ostalim dokaznim materijalom da je Böckmann bio gestapovski špijun. Radio je najviše protiv partizana, pribavljajući podatke o kretanju NOV, povezavši se sa već poznatim fra Miroslavom Buzukom. Njihova suradnja omogućila je Nijemcima bombardiranje intendanture jedne partizanske brigade. Znatan dio optužbe je Böckmann i priznao, pa su i on i fra Miroslav Buzuk, i petorica njihovih pomagača i izvodilaca njihovih naređenja osuđeni na smrt strijeljanjem krajem februara 1945. Naprotiv, poglavnik ga je posmrtno odlikovao 1945. »redom krune kralja Zvonimira II stupnja s mačevima«.[371] — Toma Fabek, župnik u Svetom Martinu pod Okićem bio je zagrijani pristaša ustaša, za njih agi-

[361] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[362] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[363] »Nova Hrvatska«, 5. VIII. 1944.
[364] Dokumenti o protunarodnom radu, 62.
[365] Dokumenti o protunarodnom radu, 65.
[366] Dokumenti o protunarodnom radu, 66.
[367] Dokumenti o protunarodnom radu, 66.

[368] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[369] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[370] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[371] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH. — Vidi zapisnik saslušanja fra M. Buzuka, koji uveliko tereti i župnika Böckmanna. Dokumenti o protunarodnom radu, 286—289.

tirao a napadao NOP, ne samo javno i izvan crkve, nego i u njoj. Dosljedan svojoj klerofašističkoj ideologiji, Fabek je u crkvi napadao i Rusiju, iznoseći najnevjerojatnije klevete i fantastične izmišljotine, kako bi narod odvratio od poštovanja i ljubavi prema slavenskoj braći, koja su povela borbu za slobodu svoju i svega Slavenstva. Potkazujući ustaškim vlastima borce NOP-a i njihove istomišljenike, nanio je mnogim porodicama teške nevolje. Kao dušobrižnik-satnik djelovao je Fabek razorno i među vojnicima prikazujući im, da je borba protiv partizana i komunista sveta, prava krstaška borba za Boga i otadžbinu, Hrvatsku, koju partizani hoće da opet učine Velikom Srbijom. Sud ga je osudio na doživotan prisilan rad i trajan gubitak nacionalne časti.[372] — Koprivnički župnik Msgr. Stjepan Pavunić, inače počasni kanonik i frankovac, bio je od prvih dana snažna podrška Pavelićevu režimu. Sve njegovo djelovanje za vrijeme NDH bilo je usmjereno da se što više učvrsti i pred narodom omili ustaška vlast. U crkvi je držao propovijedi u kojima je veličao Pavelića kao najvećeg čovjeka vremena koga je Providnost dala Hrvatima. Učestvovao je na ustaškim skupštinama na kojima je pored Pavelića slavio Hitlera i Mussolinija. Na ustaškoj skupštini u Koprivnici, održanoj početkom juna 1941., Msgr. Pavunić je dokazivao da ustaški pokret počiva na načelima Stranke prava i Antuna Starčevića. Ova su načela u borbi hrvatskog naroda »uz pomoć Velikog Njemačkog Reicha i Italije doveli do toliko žuđene slobode Hrvata.«[373] Da bi pred narodom pokazao koliko on obožava, cijeni i poštuje poglavnika Pavelića, Pavunić je, kad je poglavnik sa njemačkim poslanikom von Kascheom posjetio Koprivnicu, održao pozdravni govor, pa je onda pri kraju pred poglavnikom kleknuo i poljubio mu ruku.[374] Bio je i član Pavelićeva Hrvatskog sabora. Za njegove naročite ustaške zasluge, a svakako i za njegovu idolatriju, odlikovao ga je 1945. poglavnik »redom za zasluge I stupnja sa zvijezdom«.[375] — Rudolf Mikec, župnik u Novigradu položio je odmah u početku NDH ustašku prisegu, pa se je čitavo vrijeme svom žestinom zalagao za ustaške vlasti, koje je pomagao u i izvan crkve. U svojoj ustaškoj strastvenosti pošao je tako daleko da je uskraćivao sahranu poginulim partizanima ili njihovim suradnicima. Mnogobrojni su zločini Rudolfa Mikeca, počinjeni ne samo nad Srbima, koje je također katoličio, nego i na svojoj staroj katoličkoj pastvi. Bio je i ustaški povjerenik za opljačkane židovske stvari. Sud je našao, poslije savjesno prikupljenog dokaznog materijala da je Rudolf Mikec zaslužio za sva svoja nedjela i veleizdaju kaznu smrti strijeljanjem.[376] Pavelić ga je posmrtno odlikovao »redom krune kralja Zvonimira II stupnja s mačevima« — dajući dokaznom materijalu još jedan novi argumenat.[377] — Josip Martinac, župnik u Voćinu kao ustaša izbio je na površinu odmah pri slomu Jugoslavije, a kasnije u NDH se naročito isticao u borbi protiv partizana organizirajući izvjesne prepade na partizanske ustanove. Kad su ga partizani uhvatili, bilo mu je suđeno pa je i na sudu dokazan ogroman broj njegovih krivica Ovaj aktivni borac-ustaša 1941. je djelovao i na polju misionarenja. Organizirao je u okolini Voćina pomoću nekolicine franjevaca masovna

[372] »Borba«. 4. IX. 1945.
[373] »Koprivnički Hrvat«, 7. IV. 1941.
[374] »Politika«, 25. X. 1945.
[375] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[376] »Naprijed«, 26. XII. 1944.
[377] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

prekrštavanja, svijestan da tako postizava dva uspjeha, crkveni i — ustaško-politički.[378] Dakako, i on je upotrebljavao sva moguća pr pravna »psihološka« sredstva. Kasnije je govorio da ih je time spasio od sigurne smrti, ma da su prethodna »savjetovanja« govorila za sve drugo nego za ma kakvu dobronamjernost.[379] Na suđenju je dokazana njegova puna pretvornost od momenta kad je Voćin oslobođen pa do njegova hapšenja, produživši da i dalje tajno radi protio NOP-a i NOV-e. Zato ga je i stigla najteža kazna. Pavelić ga je posmrtno odlikovao 1945. »redom krune kralja Zvonimira II. stupnja s mačevima«.[380] — Ignacije Potkubovšek, župnik u Skakavcu, bio je pravi krstaški ustaša protiv partizana. Sa propovjedaonice i s oltara pozivao je narod da pođe u Pavelićevu vojsku prijeteći smrću onima, koji to ne bi učinili.[381] — Don Mate Šimunić, župnik u Otrič-Strugama teško se ogriješio kao ustaša, koji je učestvovao u progonima rodoljuba i partizana. Jedan od glavnih organizatora masovnih hapšenja, deportiranja i ubijanja pravoslavnog stanovništva i drugih rodoljuba u okolini Metkovića. Na suđenju, koje je obavljeno grupi zločinaca, kojima je bio na čelu već spomenuti fra Petar Glavaš, razotkrila se množina teških zločina i ovog potpuno amoralnog svećenika. Osuđen je na pet godina robije i pet godina gubitka časnih prava.[382] Takav je bio i don Ivo Grgurev Franin, župnik u Vodicama, koji je kao gestapovski suradnik, kao pisac članaka u »Hrvatskom Jadranu« i strastveni protivnik NOP-a učinio mnogo zla narodu. Dok je rukovodioce narodno-oslobodilačke borbe nazivao najpogrdnijim imenima, dotle je veličao Pavelića i Hitlera u vrijeme kada su naši narodi od njih najviše stradali. Dokazni materijal koji je iznijet na suđenju u Šibeniku mjeseca februara 1945. pokazao je u kakvoj je sve službi okupatora i ustaša bio ovaj propagandist i veličatelj njemačkih napada na Vrhovni štab NOV u Drvaru, kada je bilo poklano oko 1.500 nevinih ljudi. Kažnjen je sa 15 godina robije i gubitkom časnih prava.[383] Takvi su don Ćiro Gubić, don Mato Sinković, don Petar Antić i toliki još drugi donovi. — Don Martin Gudelj, župnik u Opuzenu, prema iskazima svjedoka bio je monstruozan tip zločinačkog ustaše. Odmah u početku ustaške strahovlade, don M. Gudelj postaje stožer oko koga se sve što je mrzilo Srbe i Jugoslaviju okupljalo u cilju istrebljenja Srba. S oltara je agitirao za ustaški pokret. Kad su bili pobijeni brojni Srbi, don Gudelj je također s oltara pozivao narod da dođe kopati jame u koje će se pobacati lješine pobijenih Srba. U dva maha tako je kupio ljude da izvedu ovaj posao. U te jame je pobacano 450 Srba.[384] Poslije pojedinačnih likvidiranja Srba dolazili su ustaški koljači da ručaju kod radosnog župnika koji je na ovaj način rješavao t. zv. srpsko pitanje u NDH njihovim istrebljenjem. U propovijedima je u crkvi harangirao protiv Srba i partizana kao komunista, govoreći da ih sve do jednoga treba pobiti. S ustaškim prvacima priređivao je talijanskim, a onda i njemačkim oficirima bankete, i takvim bi prilikama veličao njihove vođe i njihov novi poredak. Za Nijemce je tvrdio da ih je sam Bog poslao, pa će oni pobiti sve komuniste. Zato treba svaki Hrvat da pomaže Nijemce, u prvom redu prokazivanjem partizana. Od te Gudeljeve mahnite akcije stradali su i mnogi Hrvati, partizani, njihove

[378] Dokumenti o protunarodnom radu, 63.
[379] »Naprijed«, 11. IV. 1945.
[380] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[381] »Naprijed«, 11. IV. 1945.
[382] »Slobodna Dalmacija«, 13. III. 1945.
[383] »Slobodna Dalmacija«, 18. II. 1945.
[384] »Naprijed«, 11. IV. 1945.

porodice i suradnici.[385] — Don Jozo Carev, župnik u Neoriću, pokazao se u prvim danima NDH kao krvoločni ustaša. Po Splitu su ga vidjeli da ide oružan revolverom i nožem o pojasu harangirajući na sve strane protiv pravoslavnih Srba. Postoje svjedoci koji kažu da je u jednom svom govoru don Jozo Carev među ostalim rekao: »Kao što su kršćani vodom krštavani, tako ćemo sada mi Hrvati proći krvavo krštenje kako bi se za svagda kurtalisali Srba«.[386] Takvi su don Martin Deman i don Ante Biskupović, župnik u Praznicama koji je bio ustaša još prije NDH, a od 1941. aktivni organizator ustaškog pokreta. Denuncirao je simpatizere NOP-a Talijanima, a kasnije i Nijemcima. Don Stipe Natkov kao ustaša surađivao je sa Talijanima i potkazivao rodoljube i borce. Kao ustaški povjerenik skrivio je smrt mnogih rodoljuba. Don Pavao Miličić je na sva usta odobravao progone Srba i poticao neprosvijećen narod u mržnji na pravoslavlje. Don Zore Paršić kriv je za istrebljenje nekoliko porodica partizanskih prvoboraca. Takav je ustaša i don Jure Petrović koji je sastavljao liste simpatizera NOP-a, koje je trebalo strijeljati u njegovu mjestu župnikovanja u Povljima. Kad je sa Brača pobjegao u Zagreb, agitirao je među Dalmatincima za ustaški dinarski »zdrug«. Don Ivan Bjelokosić, župnik u Liscu, je u srezu dubrovačkog primorja učinio mnoga zla udruživši se sa dominikancem Domenikom Baračem. S njime je produžio razornu akciju i poslije oslobođenja Dubrovnika. Domeniko Barač sijao je otrovno sjeme među dubrovačku omladinu kojoj je bio kateheta. Njegovu knjigu protiv SSSR morala su djeca učiti toliko, kako bi pojedina mjesta napamet citirala. Poslije oslobođenja Dubrovnika stalno je bio u vezi sa njemačkom vojskom, koja je uzmaknula i slao joj vijesti o kretanjima partizana. Vodećim ličnostima narodnih vlasti pisao je pogrdna i prijeteća pisma, kao što je i uzbuđivao narod alarmantnim i neistinitim vijestima. Zbog svega toga bio je Barač osuđen na kazan smrti strijeljanjem.[387] — Don Filip Mandarić, župnik u Lovreč-Cisti kao organizator i vođa ustaške takozvane »kamišarske grupe« bio je strah i trepet Sinjske Krajine. Uhvaćen od partizana bio je suđen i osuđen na smrt strijeljanjem. Pavelić ga je 1945. odlikovao posmrtno »Redom za zasluge III. stupnja«.[388] — Don Stanko Drnas bio je u početku stvaranja NDH pravi ratoborni krstaš. Ima veliki broj svjedoka, koji su ga vidjeli pred Sinjem, kod Gospina kipa prema Hanu, kako naoružan puškom naređuje ustašama da razoružavaju vojnike jugoslavenske vojske. Naročito se interesirao za Srbe, koje je odvodio u nepoznatom pravcu. Don Krsto Jelenić, župnik u Poljicima kod Zadra, bio je vođa ustaških bandi, koje je poveo na selo Tribanju u Ravnim Kotarima. Tu je opljačkana izuzetno bogata crkva. U samoj crkvi izvršena su mučenja osamdesetorice Srba i silovane su mnoge žene. Ovi krvoloci mnoge su žive bacili u more sa svezanim kamenovima. Postoji sačuvan talijanski dokumenat, koji je uputila fašistička zadarska kvestura zadarskoj prefekturi (3. VIII. 1943.) iz kojeg se vidi denuncijantski i špijunski rado don Krsta Jelenića, župnika iz Poljica. Don Jelenić se nije ustezao da denuncira talijanskim vlastima srpske seljake iz Poljica i okolnih sela, koji su kasnije odvođeni u talijanske konc. logore.[389] Don Stanko Kadijić, župnik u Žeževici-Oriju, u Krajiškoj općini, na svoj osobiti način koristio je propovjedaonicu — profanirajući

[385] Dokumenti o protunarodnom radu, 148.
[386] Ovaj podatak dugujem saopćenju ing. Slavka Sirišćevića iz Splita.
[387] Dokumenti o protunarodnom radu, 485—486.
[388] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[389] Dokumenti o protunarodnom radu, 276—279.

je do seoske mehane. U jednoj svojoj propovijedi hvaleći Pavelića i njegovo znamenito djelo u Marselju, rekao je za kralja Aleksandra, da je pravi lopov, razbojnik, koji je pokrao novac hrvatskom narodu i koji je crkao u Marselju. Da bi kavansko-teatarski efekat bio puniji, don Stanko je u svom ogorčenju prezrivo i vrlo glasno pljunuo s oltara u stranu. Još ranije u bivšoj Jugoslaviji spominjao je Pavelića kao svetog Antu, a tako je produžio i u NDH ističući njegove zasluge, što je oslobodio Hrvate od Srba. Takav razjedinitelj i sijač mržnje bio je i Karlo Lukač, svećenik u Gradini, koji je dao inicijativu za progone i mučenja, pa i ubijanja Srba. Kateheta Mato Paljug u Bjelovaru na sve strane potiče, da se Hrvatska očisti od Srba. Jer, bilo je sve to u skladu s njegovim pozivom. Bio je svećenik i vojnik, profesor u Domobranskoj zastavničkoj školi u Zagrebu, a onda kao dušobrižnik u Doknadnoj bojni Hrvatske legije u Stockerau-u.[390] — Župnik u Ludbregu Ivo plemeniti Vučetić u crkvi i izvan nje zalaže se za poglavnika i NDH. — Župnik u Hrtkovcima A. Mijaković koristi svaku priliku, da sa oltara i propovjedaonice iskaže čast osnivaču NDH i njegovim ustaškim suradnicima. Za strahote pokolja u Glini nosi dio odgovornosti i župnik Franjo Žužek. Niz ovih neljudi i nesvećenika u svećeničkim haljinama mogli bi da dopune još toliki drugi, kao što su don Rade Jerković u Metkoviću, don Miho Delić, kanonik u Makarskoj, don Martin Babin, župnik u Bisku, don Džani Vuletin, župnik u Trogiru i toliki i toliki drugi.

Unijat Pavle Gvozdanović kao župnik u Berkasovu istaknuo se ne samo kao ustaški sluga, nego i strastveni misionar.[391] — U otimanju srpskih posjeda, crkava i ostale imovine učestvuje i Nenad Gavrilović, koji je po naređenju svoga biskupa Janka Šimraka, jednoga iz Odbora trojice preuzeo srpsku parohiju u Bolfanu sa filijalom u Čakovcu »sa svim njezinim pokretnim i nepokretnim imetkom, t. j. crkvom, parohijskim domom, gospodarskim zgradama, zemljištem i raspoloživom imovinom, i da je pripoji Križevačkoj Biskupiji . . .«[392] Tako je biskup dr. Šimrak samo produžio s otimanjem srpskih crkava, kao što je to uradio i sa srpskim manastirom — Lepavinom, odmah poslije sloma Jugoslavije.[393]

Branko Birt, župnik u Feričancima,[394] sav u zagrijanom prozelitizmu naredio je, da se pravoslavna crkva saobrazi potrebama katolicizma, pa je on i u njoj vršio službu za pokatoličene Srbe. Pri tome mu je naročito pomagao famozni Sidonije Scholz.[395] Kad ga je stigla za sva počinjena nedjela zaslužena kazna, onda ga je Pavelić, na prijedlog osječkog ustaškog stožera odlikovao »redom za zasluge III. stupnja.«[396]

U ovoj misiomaniji, koju je spasavala duše i fabrikovala nove »Hrvate«, učestvuje još i Josip Selak, župnik iz Nove Bukovice, koji je zaprijetio svima onima, koji ne budu prešli na katolicizam, protjerivanjem iz NDH. Pri »svetom« činu »prekrštavanja« nisu usfalile grdnje pune prezira prema Srbima. Svakako je neobično važno, da je misionar Selak, koji je radio ovaj posao uz pomoć fratara i ustaških vlasti, izjavio na takvom jednom masovnom prijelazu, da to čini po naređenju nad-

[390] Iz kartoteke Minorsa.
[391] ADK.
[392] Dokumenti o protunarodnom radu, 116.
[393] Vidi posljednje poglavlje.
[394] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[395] ADK.
[396] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

biskupa Stepinca.[397] Istim nasilnim metodama radio je na »prekrštavanju« i dekan u Podravskoj Slatini Julije Bürger.[398] I Ambrozija Širca, župnika iz Jakšića pomažu ustaše pri njegovom misionarenju, koje je bilo ustvari prava ustaška propaganda.[399] Takvi su bili osječki župnik Josip Šeper i župnik iz Tenja Franjo Jungwirt, župnik iz Trnave Franjo Štamberger,[400] i toliki drugi župnici i kapelani, sa i bez crvenih i ljubičastih pojaseva, monsignori i obični neodlikovani, svi sjedinjeni na jednom i istom misionarskom poslu, toliko dragom Svetoj Kongregaciji za istočnu crkvu, koja je pravilno ocijenila situaciju u NDH, kad je izdala nadbiskupu Stepincu poznate instrukcije u vezi sa katoličenjem Srba. Tako na vrhovima kao i na dnu crkve u NDH.

Ovako bi se mogao nizati još jedan veliki broj nakaznih imena svećenika ustaša, koji su istodobno oskvrnuli ne samo svoj svećenički poziv, nego i crkvu, kojoj su pripadali.[401] Sve su ovo gledali, vidjeli i pravilno shvatili ne samo članovi Odbora Trojice Biskupske konferencije, nego i sav ustaški episkopat, ali on prema ovom saznanju nije postupao ni pravilno ni patriotski. Štoviše, tome katoličenju davale su poticaja i razne druge odredbe kao i akcije, koje su potjecale bilo od ordinarijata, bilo iz svećeničkih redova u vezi s proširivanjem akcije za katoličenje. Tako je bila značajna pojava akcije »Društva za širenje vjere«, koje je prema svojim načelima, a još više rimskim instrukcijama, najaktivnije pregnulo da iskoristi ovu najpovoljniju konjunkturu, za koju je i sam Vatikan smatrao, da je povoljnija, nego što je ikad dosad bila na Balkanu. S ovim u vezi je i akcija samostana Trećoredaca svetog Franje u Ogulinu, da se krene časopis »Mir«, koji bi imao za cilj da djeluje među prelaznicima i da ih učvrsti u novoj vjeri. Program toga časopisa objavio je »Katolički list.« Ova akcija, svakako, neobično mnogo objašnjava i pozadinu i težnje modernog misionarstva, dakako u duhu, stilu i metodama, koje bi uveliko kamufliralo brutalno ustaško-misionarsko konkuriranje. A oba su vodila samo jednom cilju. *»List će utvrđivati prelaznike u vjeri. On će rješavati teškoće kod inovjeraca u svrhu prelaza. U daljnjem radu list će imati u vidu i nekršćane.«* Dakako, ovim prozelitama su pred očima u ovom slučaju i bosanski Muslimani. U svom hipokritskom staranju za ove nove katolike, »Mir« će pozvati sve katolike, da i oni »dužnošću pravde i ljubavi rade na velikom polju sjedinjenja crkava molitvom, žrtvama, svetošću života, promičbom, tiskom . . .« »Mir« će svoj zadatak vršiti solidarno sa drugim sličnim pokretima, ustanovama, listovima i revijama u svijetu. Pokretači mira ukazuju sasvim određeno na klerofašističku akciju u Italiji, koja im je uzorom za njihov posao.

> »U samoj Italiji postoji više različitih pokreta, koji na svoj način rade za uzvišenu misao jedinstva. U samom Rimu izlaze sada četiri revije takvoga smjera. Onomadne je sav taj rad koordiniran pod vodstvom crkve i u čitavu je talijansku Katoličku Akciju uveden posebni sekretarijat s ciljem rada oko jedinstva. Signum temporis! Potaknuto je pitanje i izražena je želja da Rimska kurija osnuje posebnu kongregaciju sa svrhom rada oko sjedinjenja rastavljenih kršćana. *Treba dakle, da se i hrvatski katolici pridruže jedinstvenoj ofenzivi istine, pa da u sadašnjosti, kao što su to bili u prošlosti, budu ne samo branitelji vjere, već i njeni propagatori i uspješni nosioci osobito na ovom sektoru Europe. Dobro su nam poznate vjerske prilike u NDH. Imali smo već lijepi broj prelaznika, a drugi mogu da dođu. Ali tim novim katolicima treba pokazati veličinu katolicizma u njegovoj moralci, liturgiji, povijesti, askezi . . . Treba kod njih stvarati vjersko uvjerenje, vjerski zanos, ponos. Treba da dođu do potrebitoga vjerskoga znanja, pokazati im, da njihov katolicizam treba da postane život, a ne samo svjedodžba. To je neodgodiva naša dužnost. Dužnost svih nas. Ne samo crkvenih vođa i pastira, nego svih nas katolika bez razlike.«*[402]

Ljepšeg priznanja o uvjerenju, kojim su vršeni prelazi — jedva je tko bolje i sugestivnije dao. Sve je to, dakle, sasvim u duhu Svete Kongregacije za istočnu crkvu od 17. VII. 1941., koja je episkopatu NDH potvrdila i potakla ga, da za razvoj katolicizma u NDH »postoje tolike nade za obraćanje nesjedinjenih.« Prema tome ovo misionarenje i naprijed izloženo katoličenje sa svim strahovitim sredstvima iznuđivanja takozvanog »dragovoljnog« prelaženja, ova ogulinska subraća Sidonija Scholza, fra Majstorovića, fra Brekala, fra Glavaša i tolikih misionara sa krstom i bodežom, nazivaju je »jedinstvenom ofenzivom istine u sadašnjosti«, čime su zaodjenuli nasilno ustaško katoličenje Srba. »Veličinu katolicizma« u najvećoj su mjeri pokazala upravo subraća ogulinskih fratara po čitavoj NDH u najjezivijim formama, o kojima je tako uvjerljivo govorio njihov fašistički prijatelj u »Il Resto del Carlino«, kad je analizirao ustašku pastorizaciju ovih sinova sveca iz Assisia. Da, iz svega ovog nastojanja, jasno se vidi refleks tendencija, koje se iz Rima prenose i ovim putem već spomenutim sredstvima i »na ovaj sektor Europe.«

U istom broju »Katoličkog lista«, u kome se donosi u novom stilu, i u novim originalnim izrazima nova vrsta misionarskih težnji, generalni vikar biskup dr. Josip Lach izdao je okružnicu za »Molitvenu akciju za ustrajnost vjerskih obraćenika«. Generalni vikar objašnjava ovu potrebu time, što je u zadnjih deset mjeseci bilo u NDH, a naročito u zagrebačkoj dijecezi mnogo vjerskih obraćanja. »Mnogo se Židova pokrstilo, i mnogo grčko-istočnjaka i drugih inovjeraca prešlo u katoličku crkvu. Da ti prelaznici nađu mir svoje duše, da se učvrste u katoličkoj vjeri, potrebita im je milost božja, bez koje nema prave sreće ni zadovoljstva.« Ovim dragocjenim priznanjem pokazao je generalni vikar i nemir svoje savjesti i svoje duše, jer i on pretpostavlja, da su prelaznici, toliko »dragovoljno«, »toliko svijesno« i sa toliko »prave ljubavi i prave želje« prešli u katolicizam, da su ti prelaznici još uvijek nemirnih duša, i da im je potrebno da steknu mir svoje duše tek po molitvama i cijeloj molitvenoj akciji, koju će poduzeti hrvatski klerofašisti za te svoje nove »katolike« i »Hrvate«. Pored toga poslije uputstva za molitve, koje bi trebalo organizirati u svim katoličkim društvima sa zasebnim molitvenim sekcijama, pozivaju se župnici, da što prije jave nadbiskupskom duhovnom stolu sumarni broj dosada obavljenih prelaza od početka 1941. do kraja januara 1942., kao i sumarni broj onih, koji se pripravljaju za prelaz i imaju dobivenu dozvolu duhovnog stola za prelaz.[403]

[397] Dokumenti o protunarodnom radu, 67.
[398] Dokumenti o protunarodnom radu, 70.
[399] Dokumenti o protunarodnom radu, 73.
[400] Dokumenti o protunarodnom radu, 87, 89.
[401] Njihov broj i imena dopunjaju na ranim stranicama toliko već citirani Dokumenti o protunarodnom radu, kao na pr. 84, 86, 108, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 123, 124, 167, 204, 342 i t. d.

[402] »Katolički list« 1942., br. 7, 79—80.
[403] »Katolički list« 1942., br. 7, 81—82.

Malo boljem poznavaocu bit će jasno, da je to samo jedna točka na dugoj liniji rimske Propagande i njenih nastojanja u prošlosti, u bivšoj Jugoslaviji kao i u NDH, kad Sveta Kongregacija za istočnu crkvu daje poznate već instrukcije. »Društvo za širenje vjere» u Jugoslaviji je osnovano 1922. Pijo XI. rekao je za Dšv. 23. 1926. »da ono mora biti organizacija, koja se ima širiti od središta, tj. Rima, prema periferiji, iz središta, iz katoličke hijerarhije po svim žilama otajstvenog tijela crkve u župe, da, u svaku pojedinu dušu... Misijski rad ne smije biti časovit, nego se mora širiti dan za danom, sat za satom, minutu za minutom.« Jezuitski komentator ove misli Pija XI., zaključuje objašnjenja o Dšv, da će samo tako i savjesno provedena organizacija moći da postigne uspjehe, koji bi nadmašili svako očekivanje. *»To je misao Rima, to je misao Svetog Oca...«*[404]

Uistinu ova »misao Rima, misao Svetog Oca« naišla je u NDH, na jednu vanrednu crnačku koloniju misionarenja, za koje su ustaše propisale sasvim novi i osobiti katehizis. Zato je sve ovo nastojanje privuklo naročitu pažnju tim prelaznicima i brigu samog poglavnika. Jednako kao i onu nadbiskupa Stepinca. I Pavelić je na misionarskim koturnima. Kada su Srbi prešli na katolicizam u ustaškoj Velikoj župi Baranji, predveo je veliki župan dr. Hefer gomilu zgaženih i pobijenih savjesti pred poglavnika, da i pred njim uniženi i osramoćeni ponove, kako su »dragovoljno« prešli na katolicizam i postali tako »Hrvati«. Dakako, Pavelić je ovdje imao priliku da se istakne kao neko crkveno lice, koje autoritativno govori o prelazu. Pavelića je obradovalo, što je vidio seljake iz velike župe Baranjske, koje on sada naziva, pošto su postali katolicima, Hrvatima. Vidio je on u tim Srbima »potomke onih, koji su u prošlosti, jednako i zajedno s ostalim hrvatskim narodom branili hrvatsku grudu, hrvatsku zemlju i ognjište, na kojima i kraj kojih su kolijevke, kolijevke budućih pokoljenja...« Zaboravljajući, da je upravo katolicizam, nošen klerikalnim i klerofašističkim vođama postao sredstvo politike i razjedinjavanja, poglavnik ovu klerofašističku osebinu prebacuje na pravoslavlje u Hrvatskoj.

> »Vi znadete i vi ste dokaz da ste o tom vodili računa... Što se tiče vjere braćo, nije vjera ona, koja ljude razlikuje, ali kad vjera postane sredstvom za političke ciljeve, onda je ona postala neprijatelj čovjeka... Kad vjera postane politička, kada postaje sredstvo, da se preko nje provodi politika, onda ona upropašćuje i unesrećuje one, koji nju slijede. Kod nas ovdje vi ste bili svjedoci tome, da se je nastojalo putem vjere čovjeka otuđivati, od njegovih osjećaja, koji mu po prirodi i prirodnim zakonima pripadaju prema zemlji, prema domu, u kojemu živi, a napose sa zadaćom, da razdjeljuje one, koji su vijekovima na istom tlu, na istoj zemlji, pod istim uvjetima brinuli da zajedno i da bratski žive. Nesreća je, kad je narod pocijepan na mnogo vjera, kad je narod pocijepan na mnogo crkava i kad iz političkih razloga, pa moguće i iz privatnih razloga duševni život postaje plijenom običnih promičbenika, kad postaje sredstvo, da se kod naroda koji zajedno živi, međusobno prave neprijatelji, da jednog izazivaju protiv drugoga dovodeći u pogibelj i jednog i drugog.«

[404] Društvo za širenje vjere. Svjetsko misijsko društvo. Zagreb. 1933.

Kad je Pavelić tako objasnio ovaj veliki cilj ujedinjenja crkava, prebacivši pravoslavlju klerikalni prozelitizam i iskorištavanje crkve u političke svrhe, ne videći ništa od toga kod svojih saveznika i najvjernijih saradnika klerofašista i njihovih crkvenih vođa, poglavnik je stao uvjeravati ove srpske seljake, koji su prekonoć postali Hrvati i katolici, da smatraju za veliku sreću i za današnje pokoljenje, što se katoličenjem

> »u ovom dijelu hrvatske domovine najprije i najopširnije provelo i provodi ono, što može biti najveći zalog naše sretne i sretnije budućnosti. Vi znate, vi ste vidjeli, čuli diljem ostalih krajeva naše države, naše domovine da vašim stopama, vašim koracima idu i druga braća, ide i ostali narod i kad se to dovrši, naša zemlja, naša domovina bit će potpuno sigurna, ali što je važno naša djeca, naši unuci znat će i moći će reći, da su imali očeve, da su imali pređe, koji su im osigurali život, koji su im osigurali budućnost, a da nisu imali lakoumne pređe, koji su za njih stvorili već na ovom svijetu, već na ovoj zemlji pakao, kao što je stvoren na drugom mjestu u drugim krajevima pomanjkanjem svijesti i odgovornosti...«

Pavelić smatra ovo katoličenje za najveću sreću sadašnjeg pokoljenja, koje u pojedinim krajevima udara temelje i velikoj budućnosti hrvatskog naroda, dok u drugim krajevima ti »lakoumni pređi« t. j. u Bosni i Lici, gdje se već narodnooslobodilački pokret razvio, vidi ne baš tako ružičaste slike kao u Baranji. Pri kraju je umolio ove jučerašnje pravoslavce i Srbe, a današnje katolike i Hrvate, da pozdrave sve njihove na domovima i da im kažu da

> »ovdje gdje se nalazi vrhovništvo hrvatske države, da ovdje bije jedno srce, za vas, za njih, kao i za čitav hrvatski narod, za sve ljude u svim krajevima i ne će biti ništa učinjeno, što bi bilo na štetu vašu, i da ne će biti ništa propušteno, što bi bilo od koristi i za sreću vaših domova, djece i potomstva, *jer znamo da ovim činom* (tj. prelazom sa pravoslavlja na katolicizam, sa srpstva na hrvatstvo), *da ovim odlukama, koje ste proveli, da ste izvršili jednu zavjetnu misao za svoje ognjište, za svoj dom, za svoju obitelj, i za domovinu, za koju ste i za Dom — Spremni!«*[405]

Ovako je poglavnik govorio 18. novembra 1941., samo dan poslije zaključaka konferencije biskupa, gdje je iskreno ispovjedio svoju težnju i želju, da se svi državljani sjedine u jednoj vjeri i da tako postanu svi odreda Hrvati. Ovu misao, u jednom drugom stilu nešto zamagljenije i tendencioznije izrekao je on i u svom velikom govoru 1942. pri otvaranju ustaškog sabora. »Katolički list«, a to znači cijeli Kaptol i nadbiskupova kurija, bili su osobito razdragani ovakvim govorom poglavnika, pa su i cijeli taj govor objavili, kako bi područno svećenstvo i sa te strane imalo novih poticaja i direktiva za daljnji njihov misionarski rad.

I doista, poslije toga stale su kroz novine pljuštati vijesti o masovnim prelaženjima Srba na katolicizam. Sa tima vijestima upućivani su i telegrami Paveliću i Stepincu. Tako su to učinili početkom decembra pravoslavci kotarske oblasti Vrpolje javljajući, da je tamošnjim prelazom »učinjen jedan od zavjeta za milu domovinu

[405] »Katolički list« 1941., br. 46. 556.

Hrvatsku... Mi potomci onih Hrvata, koji su tiranijom tuđina morali napustiti svoju vjeru, i s vremenom postali žrtve tuđinske vjerske promičbe, nijesmo prestali i kraj takvih okolnosti ljubiti svoju domovinu i zato je današnji dan našeg povratka najsvečaniji dan u našem životu.«[406] Kao što je bio »dragovoljan« prelaz na katolicizam, tako je bila i iskrena ova brzojavka, koju je zacijelo sastavio ustaški misionar. Tako su sigurno iskreni i brzojavi, upućeni nadbiskupu Stepincu. Spomenuti već ustaša-misionar župnik Martinac, javio je 18. marta 1942. nadbiskupu veselu vijest, kao i pozdrave, da je voćinska općina i njegova župa pojačana sa sedam srpskih sela, koja su prešla na katolicizam, pa ona »šalju pozdrav svojemu vrhovnom pastiru uz izraz sinovske ljubavi.«[407] Tada je prešlo na katolicizam oko 2.300 lica. Ovdje u Voćinu je pored župnika Martinca misionario i fra Berković, a uveliko ga pomagao tamošnji načelnik Čurčinović. Slijedili su daljni brzojavi iz Čačinaca kod Orahovice, u kojima se također izražava »radost« uslijed prijelaza i nadbiskupa se pozdravlja kao duhovnog pastira i izriče mu se sinovlja ljubav i odanost. Tako isto iz Kutjeva i Požege, čiji »pripadnici bivše grčko-istočne parohije prigodom vraćanja u vjeru svojih djedova, šalju izraze duboke odanosti Vama i svetoj crkvi, moleći Vas za zaštitu i blagoslov.«[408]

Nadbiskup Stepinac »mirne savjesti« primao je ove lažne i terorom iscijeđene izjave »vjernosti i odanosti« — radujući se, da se i na ovaj način umnaža »ovčinjak« s jednim pastirom. I ovo nadbiskupovo primanje takvih pozdrava bio je samo poticaj, da se i dalje produži sa radom i novim — uspjesima.

Poslije svega ovoga, kao i osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve, ipak se nije stalo sa katoličenjem. Tako je krajem septembra 1942. prešlo, dakako pod pritiskom, čitavo selo Laze kod Vinkovaca »vjeri svojih djedova« zaslugom starojankovačkog župnika dra Marka Baličevića.[409] Kad je petrinjski župnik izvršio sve pripreme za masovno prelaženje Srba sela Cepeliša kraj Petrinje na katolicizam, izveo je samu ceremoniju veoma svečano uz učestvovanje ustaških vlasti, štaviše, prisustvovala je i jedna »ustaška satnija.« Izvjestilac o ovoj »svečanosti« javlja, da je tako »na ovaj način ovo malo selo doživjelo pravi preporod, a njegovi stanovnici *duševno smirenje*, jer su ovim činom pokazali, da su potomci starih hrvatskih graničara, te da su i oni, kao što su bili i njihovi pređi, uvijek spremni za Domovinu i Hrvatsku.«[410]

Pa opet, iako je i poslije osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve i dalje produžavano sa katoličenjem, ipak je unekoliko tempo bio zaustavljen, pa su klerofašisti tražili i uzroke tome stanju. Jedan od njih, župnik Leopold Rusan, našao ga je u odviše malom broju svećenstva, koje je trebalo što veći podmladak. Žaleći tu stvarnost, on uzdiše za jednim daleko većim brojem prelaznika, samo kad bi bilo više kapelana. *»Pomislite, što bi bilo i kako bi sjajno išlo pitanje prelaznika, da mi imamo svećenika!«* Zato je župniku Rusanu najpreča potreba rješavanje pitanja svećeničkog podmlatka. Uslijed toga, kaže Rusan, »usuđuje se reći, napisati i kod toga ostati:

[406] »Nova Hrvatska«, 7. XII. 1941.
[407] »Nova Hrvatska«, 18. III. 1942.
[408] »Nova Hrvatska«, 9. IV. 1942.
[409] »Hrvatski list«, 3. X. 1942.
[410] »Nova Hrvatska«, 25. II. 1942.

bez rješenja svećeničkog podmlatka nema budućnosti hrvatskog naroda.«[411] A Leopold Rusan, župnik u Remetama kod Zagreba, pravi je i oduševljeni ustaša, koji svakom prilikom slavi poglavnika.[412]

Ideja katoličenja nije se ni dalje napuštala ni tokom 1943., kako to pokazuju i predavanja, koja su u tu svrhu držana po raznim gradovima NDH, da bi se čitav problem održao stalno budnim i da bi se na mjerodavne činio stalan pritisak, da se sa akcijom nikako ne stane. Svećenik Stjepan Bulat, istaknuti prozelitski agitator održao je tako u Osijeku predavanje »Obraćenici — svjedoci katoličke snage i misli« — u kome je govorio o duševnom miru obraćenika, koji su sa pravoslavlja prešli na katolicizam.[413]

Daleki i bliži cilj katoličenja, kojima su težili jednako ustaše kao i svi klerofašisti, postizavao se, kako se već dosad vidjelo, pomoću najraznovrsnijih sredstava. Niz svjedoka je potvrdio, da su mnogi neprekršteni Srbi bili slati u logore, da bi se u njima smekšali, i kad su bili dovoljno psihološki pripravljeni, bili su puštani kućama, da pređu na katolicizam i da za sobom povuku i one najotpornije. Doista, ovoj svrsi poslužio je i najstrahovitiji izraz ustaške i klerofašističke okrutnosti jugoslavenski Dachau i Oranienburg — Jasenovac. Taj logor imao je poslužiti ovim klerofašističkim ciljevima. Nema sumnje, da su dosadašnje publikacije o Jasenovačkom logoru tek mali uvod u onu dokumentaciju, koju će objaviti Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača. No i ovo, što je dosad objavljeno, i što je dao jedan niz preživjelih svjedoka, daje već dovoljno uvjerljivu sliku ovog strahovitog mjesta užasa i smrti. I kroz taj Jasenovački logor prostrujao je duh hijenskog ataka na slobodu savjesti, koji je kroz vješte klerofašističke izvodioce dolazio na razne načine do svog punog izraza.

Više od dvadeset svjedoka, koji su bili u Jasenovcu, prikazujući strahote logorskog režima, slažu se, iako preslušani u razna vremena, da se i u logoru vršila propaganda za prelaz na katolicizam. Dakle, i Jasenovac je imao da posluži, pored ostalog, za psihološku pripravu, potrebnu prelaznicima. Spomenut je već krvoločni instinkt pojedinih svećenika, koji su u logoru imali razne funkcije, kao što su fra Filipović-Majstorović,[414] fra Brekalo, Čulina i Zvonko Lipovac.[415] Domaći župnik Jasenovca Franjo Ćosić nagovorio je spomenutu dvadesetoricu Srba, da pređu na katolicizam, jer će se tako spasiti.[416] Ima i drugih, koji isto potvrđuju. A oni, koji su i tu pokazali znake otpornosti, pri prvom »čišćenju« logora bili su likvidirani na najokrutniji način. U opisivanju stradanja zatočenika, pojedini svjedoci prikazuju i mučenja i smrt dra Otona Gavrančića, za koga je postojalo uvjerenje, da su mu se sada u NDH osvetili i jezuiti i klerofašisti za njegov nekadašnji prijedlog, da se jezuiti protjeraju iz Jugoslavije, odnosno, da se jugoslavenski državljani konfiniraju na otoku Visu. Dr. Gavrančić bio je osuđen da proživi svoje »logorovanje« u takozvanoj

[411] »Katolički list«, 1943., br. 1, 8.
[412] »Ustaša«, vjesnik ustaškog oslobodilačkog pokreta. 20. IX. 1942. — Vidi i fotografiju zajedno s Poglavnikom. Dokumenti o protunarodnom radu. 189.
[413] »Hrvatski list«, 20. I. 1943
[414] Dokumenti o protunarodnom radu, 171—174.
[415] Dokumenti o protunarodnom radu, 175—178.
[416] ADK.

»žici.«[417] To je bio prostor od nekih desetak kvadratnih metara, ograđen bodljikavom žicom, visok jedva jedan metar, a natkriven bodljikavim krovom. U prostoru se čovjek nije mogao ispraviti, a nije mogao ni da legne, jer je bio na podvodnom terenu, do koljena u vodi. Tu bi zatvarali one, koji su u baraci učinili kakav »prestup« ili su već upućeni u logor, da u njemu budu na strožem režimu nego ostali. Dr. Gavrančić kako je doveden tu je i cijelo vrijeme mučen na zimi, snijegu i ledenoj kiši više od četrnaest dana. Gotovo je nemoguće zamisliti, da je čovjek mogao ovdje u toj »žici« proživjeti i nekoliko sati — izložen strahovitim vremenskim nepogodama i zimi 1941. Početkom novembra nastupila je agonija, a s njome uistinu mučenička smrt.[418]

Kao što je dr. Oton Gavrančić u Jasenovcu, najgroznijem smrti morao iskupiti svoj istup protiv jezuita u beogradskoj Narodnoj skupštini, tako je pjesnik i ideolog Seljačke stranke, jedan od pravih pristalica Radićevih načela, Pavlek Miškina, ubijen u Jasenovcu 11. VI. 1942. »Pobornik istinske demokracije, jedinstva i bratstva hrvatskog i srpskog naroda«[419] — ali i istaknuti i uvjereni antiklerikalac postao je žrtva svojih ideala. Klerofašisti nisu zaboravili njegovu buntovničku pjesmu o Matiji Gupcu.

Kad se saznalo u savezničkim zemljama za to ogromno sabiralište stradalnika iz svih krajeva NDH, za to inkvizitorsko groblje poubijanih, poklanih i maljevima utučenih, plinovima ugušenih i u pećima, često i poluživih spaljenih, moskovski, njujorški i londonski radio, kao i sva savezn.čka štampa, posvećivali su tom jezivom naličju Hitlerova novog poretka, mnoge emisije i nemali broj članaka. Čuli su se i glasi strahovite optužbe i sa radija »Slobodna Jugoslavija«, koji je saveznike upozoravao na nedjela istrebljenja, kojima su jugoslavenski narodi izloženi u logorima NDH kao i Nedićeve Srbije. Da bi fašisti demantirali pred još neutralnim narodima Evrope i Južne Amerike ove vijesti, inscenirali su jednu takozvanu međunarodnu komisiju, koja je imala utvrditi objektivno stanje u Jasenovačkom logoru. Kad se u logoru saznalo, da će doći ta komisija, sve se dalo na to, da bi se kamufliranjem prikazao logor kao neki odgojni institut, koji će sve članove komisije zadovoljiti i tako utvrditi, da su bile neistinite »promičbene« vijesti Moskve, Londona i Newyorka. Da bi se uočila parodija ovog komisijskog utvrđivanja istine, pri čemu su sudjelovali i izaslanici Vatikana, bit će dovoljno da se navedu pojedini pasusi samo iz jednog iskaza zatočenika Vojislava Prnjatovića, bivšeg tajnika Trgovačke komore u Sarajevu. U njegovu, upravo dramatskom iskazu, u kojemu su ocrtana stradanja i mučeništva nesretnika, koje su ustaše satjerali u ovu grobnicu živih lješeva, govori se i o toj sramotnoj komisiji, u kojoj su se nalazili pored ustaša, Nijemci, Talijani, Mađari, Rumunji i Petainovi Francuzi. Zatim delegati Švicarskog Crvenog Križa i, kako rekosmo, predstavnici Vatikana.

[417] ADK.

[418] ADK.

[419] »Slobodni dom«, 16. IX. 1944. — Kćerka Pavleka Miškine — Dragica odlučila je, da osveti smrt svoga voljenog oca. Još februara 1944. stupila je u brigadu »Braće Radića« — u Koprivnici. U prvoj bitci, tri dana nakon dolaska u brigadu jurišala je na čelu svoje III. čete u apatovačkoj šumi na Kalniku — i pala je smrtno pogođena. »Majka zagorskih partizana — Kalnička Gora« — čuva njen grob. »Slobodni dom«, 6. XI. 1944.).

»Još krajem januara 1942. pronijela se odnekuda logorom vijest, da će logor posjetiti jedna specijalna komisija. Brzo se pokazalo da je ta vijest točna, po tome što je izdato naređenje da se hitno podigne šest baraka njemačkog sistema za stanovanje zatočenika i dvije barake za ambulantnu bolnicu. To je izvršeno do početka februara i svi su zatočenici premješteni iz starih beskrajno nehigijenskih baraka, u lijepe nove s boksovima. Pristupilo se temeljitom čišćenju logora, svih zgrada i prostora oko njih, sređivanju magazina i materijala, te čišćenju i uređivanju samih zatočenika. Kako je bio prekratak rok dolaska komisije, radilo se posljednja dva dana pred njen dolazak i dvije noći neprekidno, i najzad, 6. februara stigla je u logor komisija u kojoj su bili zastupani Nijemci, Talijani, dva katolička svećenika u ime Vatikana, Mađari te predstavnici hrvatskog i srpskog Crvenog Križa. Pored njih bilo je u komisiji deset ustaša iz vodstva ustaškog pokreta, među njima i mladi Kvaternik. Komisija je, naravno, zatekla ovako preuređen i čist logor u savršenom redu. Da bi komisija stekla uvjerenje kako se u fabrici lanaca, u kojoj smo radili radi dobro i kako radnici dobro izgledaju, uprava je za taj dan dovela sa slobode 15 kvalificiranih dobro ugojenih majstora, obukla ih u zeleno radničko odijelo i stavila im na lijevu ruku bijelu traku sa brojevima kao i ostalim zatočenicima. Oni su davali dobar utisak zvježih i zdravih ljudi, čiji je refleks pao i na ostale zatočenike u fabrici. Prije dolaska komisije mi smo dobili naređenje da ne smijemo ništa govoriti sa članovima komisije. Ako bi član komisije zatražio i zapitao, kako se zovemo, imali smo odgovoriti samo ovo: »Ja sam zatočenik broj 453«. Stoga, ako bi član komisije zatražio još kakve podatke od zatočenika, on je mogao odgovoriti samo ovo: »Izvolite se obratiti na logorsku pisarnu.« Ako bi tko drugačije postupio, rečeno mu je da će biti strijeljan. Dan prije dolaska komisije »uređene« su i ambulanta i bolnica. Svi dotadanji stvarni bolesnici, bilo ih je oko sto, izvedeni su i poubijani pred samom bolnicom, maljevima i noževima. Većina nas je vidjela to ubijanje prolazeći u blizini toga stratišta ... Pošto su bolesnici poubijani, bolnica i ambulanta temeljito očišćene i uređene, uneseni su novi lijepi kreveti i postelje, stvari i sve uređeno kao u svakoj pravoj bolnici. U jedan dio kreveta morali su leći zdravi ljudi, zatočenici, koji su radili kao bolničari, pa i sami liječnici. Oni su zbog svog posla izgledali prilično dobro. Poviše glava na ovim bolničkim tablama, koje su također postavljene, označena je ma kakva lakša bolest i proizvolina temperatura. Tako je komisija pored sjajno uređenog logora, vidjela i odličnu bolnicu i ambulantu i u njima dobro njegovane bolesnike. Ustaše nisu propustile nijednu mogućnost i nijednu sitnicu, kako bi do kraja blefirali ovu komisiju. Zatočenici su se ponašali točno prema datim im naređenjima, a vrijedno je napomenuti, da je Pavelićev povjerenik Luburić izjavio zatočenicima prije dolaska komisije, da će se opće stanje u logoru sasvim popraviti, »ako komisija dobro prođe.« *Naravno, komisija je našla sve u najboljem redu.* Zatočenici nisu ničim prekoračili naređenja, što nisu ni mogli i da su htjeli, a stanje u logoru vratilo se na potpuno iste prilike kakve su bile i ranije, čim se uprava logora uvjerila, da se komisija dovoljno udaljila od Jasenovca ...«[420]

U jednom drugom izvještaju, iscrpnijem i još dramatskijem, isti Vojislav Prnjatović govori o ovoj komisiji, pa dodaje da su bili i predstavnici Petainove Francuske. Komisija je došla u deset sati do podne, a iza podneva je ostavila logor i otišla

[420] ADK.

u Jasenovački ustaški »tabor«, gdje je bila i pogoščena. Naveče se saznalo, da je komisija pronašla sve u redu pa su i ustaše bili zadovoljni.[421] Nije nam poznato, kakav su izvještaj podnijeli izaslanici Vatikana Rimskoj Kuriji. Jedino je sigurno, da su prošli kroz logor bez ijedne riječi utjehe ili sažaljenja i da su i oni bili samo dionici jedne savršene moderne potemkijade, tog pravog i vjernog izraza naličja »Svete, Božje, Katoličke i Vojujuće Hrvatske« nadbiskupa Stepinca i poglavnika Pavelića. Uzalud bi bilo tražiti u klerikalnoj i ustaškoj štampi, kojoj su gotovo odreda bili direktori i urednici članovi ranijih križarskih bratstva, osudu svih ovih nesreća, osudu najveće sramote. Dakako, da predstavnici Vatikana nisu htjeli ni saznati niti se raspitati, da je i ovo mučilište bilo jedno od prokušanih sredstava za katoličenje. Tom prilikom dakako nisu mogli ovi vatikanski izaslanici naći ma u kojoj novini osude o masovnom prelaženju pravoslavnih, kao i metoda, koje su pripravljale za to potrebne »psihologijske« osnove. »Hrvatski narod« mogao je triumfalno objaviti članak pod naslovom, »Jasenovac nije mučilište, a niti oporavilište.« Izjave članova međunarodne komisije ustvari su glorifikacija ovog pakla. Jedan od stradalnika pravilno se zapitao: »Zar je to bila Međunarodna komisija... Tko ju je sačinjavao...? I na ta pitanja dao je sebi i historiji pravilan odgovor: »Okupator i njegovi pomagači.«[422]

Nije nam poznato ni to, da li je Rimska Kurija poslije izvještaja njenih delegata dala kakve instrukcije svome legatu u Zagrebu opatu Marconeu. Ali, poznato je, da je u Beogradu predata jedna veoma značajna promemorija nadbiskupu dr. Ujčiću, koju su uputili Vatikanu slovenski katolički starješine, koji žive u Srbiji. U toj prememoriji od 1. marta 1942. govori se na osnovi dotadanjih saznanja o strahotama, kojima su izloženi Srbi u Hrvatskoj ne samo od strane ustaša, nego i od strane crkve, koja učestvuje u prisilnom katoličenju. Među ostalim, najviše uznemiruje ove odane sinove katoličke crkve prisilno katoličenje.

»Vašoj Preuzvišenosti je dobro poznato, da pravoslavni u Hrvatskoj prelaze danas u masama u katoličku crkvu. Na prvi pogled izgleda, da je to po prirodi čisto vjersko i crkveno pitanje, ali tko poznaje stvarne prilike u Hrvatskoj morao se baš o protivnom uvjeriti: taj zna da današnje preobraćanje pravoslavnih u katoličku vjeru u NDH u svoj suštini nema nikakve veze sa vjerom. Kakve planove ima Zagreb sa ovim preobraćaniem pravoslavnih, kazao je upravo savršenom iskrenošću, jedan od najutjecajnijih ljudi u Hrvatskoj ministar dr. Mile Budak. On je u Gospiću službeno izjavio: »Jedan dio Srba ćemo pobiti, drugi raseliti, a ostale ćemo prevesti u katoličku vjeru i tako pretopiti u Hrvate.«

Prema tome, konačni cilj današnje zagrebačke politike je uništenje srpskog naroda u NDH. *Tom nemoralnom cilju ima poslužiti i pokatoličavanje.* Po zamisli ustaške vlade, preobraćanje Srba u katolicizam je sredstvo, koje treba upotrebiti uporedo sa prinudnim iseljavanjem i uporedo sa krvničkim ubijanjem srpskog naroda. *Šta se događa u Hrvatskoj, ne samo da ne proizlazi iz bilo kakvih vjerskih pobuda, već štoviše u suštini predstavlja ponižavajuću zloupotrebu katoličke crkve i sudbonosno gaženje njenoga ugleda i*

[421] ADK.
[422] Đorđe Miliša, Jasenovac, 157.

dostojanstva. Sa kakvim se na primjer, razlozima može opravdati dopis, koji je zagrebačko Ministarstvo pravde uputilo dana 30. jula 1941. godine Ordinarijatima NDH, a u kojem između ostaloga čitamo: »Zamisao hrvatske vlade je, da se u katoličku crkvu ne primaju pravoslavni popovi, učitelji, zatim uopće inteligencija i najzad bogati sloj trgovaca, zanatlija i seljaka.« Samo »niže i siromašno pravoslavno stanovništvo«, smije se primiti u katoličku crkvu. Svakako nam značajno izgleda da je dopis Ministarstva potpisao katolički ili bivši katolički svećenik A. R. Glavaš. U smislu prednjih vladinih direktiva sa terorom... prisiljavaju se niži pravoslavni državni službenici, da u roku od mjesec dana ostave vjeru svojih otaca...

Svaki nepristran promatrač prilika u Hrvatskoj mora priznati da se prelazi pravoslavnih u katoličku vjeru vrše u znaku najgoreg političkog nasilja, što ga čovjek uopće može zamisliti. Između ostaloga za dokaz neka posluži poziv, štampan u biskupskoj štampariji u Đakovu, u kojem se pozivaju pravoslavci da se »čim prije prijave u katoličku crkvu«, jer će tobože »kao katolici moći ostati u svojim domovima«, te će se »nesmetano« posvetiti svojim domovima i odgoju svoje djece. Pravoslavni se sa strahom pitaju, šta će se dogoditi sa njihovim domovima, njihovim imanjem i njihovom djecom, ako se ne odazovu ovom pozivu iz Đakova. Šta im se u tom slučaju može dogoditi, to dovolino i jasno kažu prijetnje ministra Budaka i tragična iskustva srpskog naroda u NDH.

Hrvatski episkopat kazao je svoju riječ dana 17. novembra 1941. u predstavci koju je uputio hrvatskoj vladi. U njoj hrvatski biskupi naglašuju, da se po učenju katoličke crkve samo takvi prelazi dozvoljavaju i vrijede, koje pravoslavni izvrše bez ikakvoga pritiska, a to znači, po svojoj potpunoj volji i iz unutarnjeg uvjerenja u istinitost katoličke vjere.

To načelo i shvaćanje mogli su ovdašnji pravoslavni krugovi primiti samo sa odobravaniem. Jedino što su željeli u interesu srpskog naroda, bilo je, da se od katoličkih biskupa proglašeno načelo i stvarno provede u Hrvatskoj. Zaista, kad bi hrvatski episkopat naredio svojim svećenicima, da se moraju prilikom primanja pravoslavnih toga načela strogo, dosliedno, i bez bojazni pridržavati, prisilnom prelazu srpskih masa u katoličku crkvu bio bi odmah kraj, a među srpskom i katoličkom crkvom u Hrvatskoj bi zavladala puna i uistinu iskrena suglasnost.

U atmosferi nesmiljenih prijetnji, koje su danas u Hrvatskoj, dalo bi se danas na prste jedne ruke nabrojiti one pravoslavce, koji se prijavljuju za prelaz po slobodnoj svojoj volji i iz unutarnjih osviedočenja u istinitost katoličkog učenja. Direktiva izdata od hrvatskog episkopata trebala bi, kad bi se stvarno i provodila, značiti prema tome praktičnu zabranu prelazu pravoslavnih u katoličku crkvu.

Ustvari, unatoč načelnim izjavama i uputstvima katoličkih biskupa, nasilno preobraćanie pravoslavnih masa u katolicizam, produžuje se i dalie u nesmetanom opsegu. Prelazi, o kojima ne može biti sumnje, da su po učenju katoličke crkve u pretežnoj većini nevažeći, postali su tako mnogobrojni, da je hrvatski episkopat na svojim siednicama od 17. XI. 1941. riješio, da osnuje čak dva odbora za pitanje prelaženja pravoslavnih u katoličku crkvu.

Osnivanje tih odbora izazvalo je u srpskim krugovima ogromno neraspoloženje. Da su hrvatski biskupi, kažu srbijanski Srbi, bili uistinu riješeni da svojim odlukama dadu i praktičnu vrijednost i podršku, ne bi osnivali naročite odbore za primanje pravoslavnih, te ne bi u svojim rezolucijama od 17. novembra 1941. govorili, da su voljni u pitanjima prelaženja pravoslavnih na katoličku vjeru »sudjelovati« sa ustaškim Ministarstvom pravde, već bi izabrali prirodniji postupak da podređenim svećenicima jednostavno zabrane

primanje u katoličku crkvu ljudi, koji mijenjaju vjeru bez ikakvog unutarnjeg uvjerenja, već samo iz straha ili koristoljublja. Protiv svećenika koji bi uprkos zabrani u sporazumu sa ustašama i dalje obavljali protuzakonska i za to nevažeća preobraćanja pravoslavnih u katolicizam, trebali bi biskupi upotrebiti najteže i najoštrije crkvene kazne. Jedino takvi postupci bi mogli uvjeriti Srbe o dobroj volji i o potpuno nesebičnim namjerama hrvatskog episkopata. Srpski krugovi priznaju, da su hrvatski biskupi u točki 11. svojih zaključaka digli svoj glas protiv progona Srba u NDH. Biskupi traže, da se Srbima ne samo zajamče već i stvarno dadu sva državljanska prava, u prvom redu lične slobode i imovinska prava. Srbima neka se izriču kazne kao i ostalim državljanima, samo na osnovi predhodnog sudskog postupka. Prije svega neka se najstrože zabrani svaka »zasebna akcija za rušenje pravoslavnih crkvi i konfisciranja njihove imovine.«

Srbima je ovaj glas protesta veoma dobro došao, jer se iz teksta biskupske rezolucije jasno vidi bespravno stanje u kojem živi srpski narod u Hrvatskoj. Opće protivljenje je morala izazvati u srpskim krugovima konstatacija, sa kojom su hrvatski biskupi smatrali za pogodno, da opravdaju ovaj svoj protest. Srbima, naime, u NDH treba da se po mišljenju hrvatskog episkopata osigura jednakopravnost pred zakonom, lična sloboda i pravo imovine radi toga, da se tako stvori »među pravoslavnim stanovništvom psihološki osnov za prelaženje na katoličku vjeru.«

Pokatoličavanje, a to znači pohrvaćivanje Srba, je po tim riječima zajednički cilj episkopata i ustaške vlade.

Spor između ustaša i hrvatskih biskupa nastao je po mišljenju pravoslavnih, kako se čini, samo u pogledu metode, tj. na koji način da se taj cilj postigne. Po shvaćanjima Srba, kršćanska dužnost katoličkih biskupa trebala bi biti u tome, da se zauzmu za osnovna čovječanska prava pravoslavnih sudržavljana bez posebnih računa i namjera, da protestiraju uopće protiv rušenja pravoslavnih crkava, a ne samo protiv »zasebnih akcija«, koje ta rušenja vrše, te da se stane na put zločinstvima počinjenim protiv njihove kršćanske braće, i to stoga, jer su to zločinstva, a ne zato jer se sredstvima nasilja otežava pokatoličavanje nesretnih Srba.

Sada razumijemo, naglašavaju pravoslavci, zašto se nije još dosada našao u NDH niједan katolički biskup, koji bi bio pripravan ustati u obranu pravoslavnih kršćana do krajnosti, te staviti na kocku svoj položaj, pa ako treba i svoju ličnost. Takvo apostolsko junaštvo i heroizam bili bi ne samo potrebni radi časti katoličke crkve, već štoviše, osiguralo bi za budućnost ugled katolicizma na Balkanu. U dodiru sa najrazličitijim predstavnicima srpskog javnog mišljenja, vidjeli smo, da je Srbe razočarao *ne samo postupak hrvatskog episkopata, već i dosadašnje pasivno držanje Vatikana.*

Nasilno pokatoličenje srpskih masa, ubijanje i mučenje pravoslavnih svećenika i vladika, rušenje njihovih crkava i samostana, koje se vrše u Hrvatskoj, tobože i u interesu katolicizma, zadire bez sumnje i u interese vrhovnog vodstva katoličke crkve. *Srbi su očekivali, da će Sveta Stolica kao čuvarica ugleda katoličke crkve podići svoj glas prije ili kasnije i javno osuditi krvave progone, koji se vrše u katoličkoi zemlji u ime katolicizma nad pravoslavnim kršćanima... Srbi se pitaju iz kvih razloga Sveta Stolica sada šuti na strašnu tragediju srpske pravoslavne crkve.* Jedina odluka Svete Stolice za koju su Srbi doznali i koja se njih tiče, je odluka Svete Kongregacije za istočnu crkvu od 17. jula 1941. potpisana od kardinala Eugena Tisseranta. Odluka govori o prelazima pravoslavnih u katoličku vjeroispovijest, te preporučuje hrvatskim biskupima, da ne prave pravoslavnima smetnje, ako se riješe pri prelazu za istočni obred umjesto latinskog, jer da će to koristiti pravilnom razvitku katolicizma u Hrvatskoj, *gdje postoje tolike nade*

u preobraćanje neprisajedinjenih. Posljednji stav u tekstu odluke Kongregacije morao je ispuniti Srbe dubokim nepovjerenjem i učvrstiti ih u uvjerenju, da u svojoj nesreći ne mogu računati ni na pomoć hrvatskog episkopata, kao ni na zaštitu Svete Stolice...

Svijesni smo toga, da je prošlo mnogo dragocjenog vremena i propušteno mnogo prilika, koje je trebalo iskoristiti, da se onemoguće ili pak ublaže štetne posljedice bratoubilačke vjerske borbe između Srba i Hrvata. Svakome je jasno, da će te posljedice imati da snosi cijelo naše pokoljenje. Pored toga, mi još nismo izgubili nadu. Znamo, da je Sveta Stolica poslala u Zagreb svoga delegata, koji proučava prilike u NDH. Još uvijek vjerujemo, da će Sveta Stolica, čim bude iscrpno i temeljito obaviještena o situaciji, progovoriti o srpskoj tragediji i time spasiti ugled jugoslavenskom katolicizmu. Briga za katoličku crkvu kojoj smo od srca odani, daje nam slobodu, da izrazimo o tome veoma važnom pitanju svoje ozbilino i duboko promišljeno mišljenje. Ukoliko poznajemo prilike u svojoj vlastitoj domovini, smatramo, da je potrebno slijedeće:

1. Sveta Stolica trebala bi prvom zgodnom prilikom javno osuditi i žigosati krvavo proganjanje naroda i srpske pravoslavne crkve u NDH.

2. Za vrijeme dok u Hrvatskoj traje strahovlada, trebala bi Sveta Stolica zabraniti u NDH svaki prelaz iz pravoslavne u katoličku crkvu.

3. Ako pojedinci pravoslavne vjere i unatoč načelnoj zabrani hoće da pređu katoličkoj crkvi, neka se prelaz obavi samo na temelju posebne dozvole Svete Stolice, koja treba da riješi svaki pojedini slučaj zasebno.

4. Sveta Stolica trebala bi savjetovati hrvatskim biskupima, da u javnoj obrani pravoslavnih kršćana i njihovih svećenika, nastupaju sa odlučnošću i sa apostolskom kuraži, koja ne preza ni pred krvavim žrtvama.

Sa iskrenom molbom, da Vaša Preuzvišenost blagoizvoli ovo naše pismo dostaviti Svetoj Stolici, ostajemo Vam duboko odani slovenski katolički starješine, koji žive u Srbiji.«[423]

Nije nam poznato, da li je nadbiskup Ujčić ovu promemoriju predstavnika svoje pastve uputio preko legata pape u NDH ili izravno u Vatikan. Sigurno je, da je tokom rata jedan njegov opunomoćenik doista boravio u Rimu i razgovarao sa samim Papom. Zacijelo, taj izaslanik beogradskog nadbiskupa, pored ostalih stvari, morao je spomenuti ovu akciju, punu bratske osjećajnosti i kršćanskih dužnosti prema stradalničkoj braći. Kakav je bio odgovor ne znamo. Ali jedno je sigurno, da su se slovenske starješine mogli uvjeriti, da su bili marta 1942. u velikoj zabludi, kad su mislili, da imaju još nade u intervenciju Svete Stolice. Jer Sveta Stolica nije nijednom prilikom osudila i žigosala krvavo proganjanje srpskog naroda i srpske pravoslavne crkve. Sveta Stolica nije zabranila u NDH masovna prelaženja iz pravoslavne u katoličku crkvu, niti je za sebe rezervirala pravo izdavanja dozvole onim pravoslavnima, koji bi prešli iz dubokog uvjerenja. Sveta Stolica nije ni savjetovala hrvatske biskupe, da u obrani pravoslavnih kršćana i njihovih svećenika nastupaju s odlučnošću i s apostolskom kuraži. Nijedan od njih nije bio ni odlučan ni apostolski kuražan, a kamo da bi svoju ličnost i sebe izložio krvavoj žrtvi. Osim nekoliko promrmljanih fraza na konferenciji od 17. XI. 1941. i nekoliko pisama najobičnijeg intervencionističkog karaktera nadbiskupa Stepinca, nije bilo ničega, što bi u javnosti značio protest, za zle svećenike najoštriju opomenu, a za unesrećene ohrabrenje. Ništa.

[423] Akcija rimokatoličke crkve, 2—6.

upravo sasvim ništa od toga. Naprotiv. Jer i poslije toga nadbiskup Stepinac prima poklonstvene brzojave novih katolika i novih Hrvata i poslije toga biskup Lach traži podatke o svima onima, koji su prešli na katolicizam. Štoviše, 18. maja 1943. nadbiskup dr. Alojzije Stepinac piše Piju XII. promemoriju u kojoj papu moli, da se založi svim svojim ugledom, da se NDH održi. Jer, kada bi nestalo ove klerofašističke tvorevine, propao bi i ovaj veliki rezultat obraćanja sa pravoslavlja na katolicizam, kako on kaže *dvije stotine četrdeset hiljada Srba!* I upravo u ovoj činjenici leži i sva suština zajedničkih interesa Rimske Kurije, hrvatskog episkopata i ustaštva u vezi sa katoličenjem-pohrvaćivanjem pravoslavnih Srba. Iz ove promemorije beogradskih Slovenaca jasno odiše ne samo neraspoloženje prema narodnooslobodilačkom pokretu, nego i strah i mržnja prema idejama boraca protiv okupatora i njegovih pomagača. S druge pak strane, iz svega izbija odanost prema NDH kao i Pavelićevu sistemu u kome je bilo moguće za crkvu katoličku pridobiti četvrt milijuna pravoslavnih Srba, koji bi došli u pitanje, kada ne bi bilo više NDH. Ovo je najstrahovitiji optužbeni komentar za povredu kanona 1351., kod kojega učestvuju episkopat u NDH, delegat Svete Stolice opat Marcone, Sveta Kongregacija za istočnu crkvu i dosljedno svima njima najviši njihov poglavar sam Pio XII. Jer, kakvo je duboko i istinsko uvjerenje u korisnost duhovnu takvih prelaznika, koji uslovljavaju svoje osvjedočenje u istinitost katoličke crkve sa egzistencijom NDH! Iz ovog proustaškog dokumenta, pisanog u originalu talijanski, jer samo tako ustaški nadbiskup saobraća sa rimskom crkvom, a nikada ne latinski, ima i ovo:

»Napredovanje istočne šizme u katoličke redove prijeti danas s punom ozbilnošću da postigne svoje mračne cilieve. Pobieda veliko-srpske ideje značila bi uništenje katolicizma na sjeverozapadnom Balkanu, u Državi Hrvatskoj. Navedeni nam dokumenti ne ostavljaju nikakove dvojbe. Što više, nema nikakove dvojbe, da bi takav kobni događaj imao i daljnje posljedice daleko preko granica Hrvatske. Valovi ortodoksnog i ofenzivnog bizantinizma udarali bi o granice Italije, dok se do sada razbijaju u hrvatsko Predziđe.

I više, utoliko, što su radom hrvatskog klera, osobito franjevaca, bili postavljeni temelji za obnovljeni katolicizam u Bugarskoj, obraćenjem mnogih Paolina i spašeni ostaci vjernika u Albaniji Skenderbegovoj, što bi uništenjem jedine katoličke nacije na Balkanu, bile pogođene i razne raštrkane posijane grupe na tome vječno nemirnome, ortodoksnom i islamskom Balkanu.

Sveti Oče, danas su oči čitavog čovječanstva, koje krvari iz hiljadu rana upravljene u Vas kao onoga, koji je po uzvišenom značenju svoga imena donio bijednom ljudskom rodu ono što mu treba — nebeski mir. Noseći mir svijetu, mislite. Sveti Oče, na hrvatski narod, uvijek vjeran Kristu i Vama. Mlada Hrvatska država, nastala je u strašnijim i težim prilikama, nego bilo koja druga država za više viekova, *boreći se očajno za svoj opstanak*, pokazuje primjer u svakoj prigodi da želi ostati vierna svojim katoličkim tradicijama *i osigurati bolju i jasniju perspektivu katoličkoj crkvi u ovom dijelu svijeta. Obratno, gubitkom ili sudbonosnim sužavanjima — a hiljade najboljih hrvatskih vjernika i svećenika rado bi i dobrovolino žrtvovali svoje živote, da sbriječe ovu strašnu mogućnost, — bilo bi ovdje uništeno ne samo oko 240 000 obraćenih sa srpsko-pravoslavne vjere, nego i cijelo katoličko stanovništvo ovih područja sa svima njegovim crkvama i samostanima. U prirodnom redu stvari, ako Bog ne bi učinio veliko čudo, nabredak katolicizma usko je vezan sa napretkom hrvatske države, opstanak katolicizma ovisi*

o opstanku ove države, njegov spas je u isti mah i njen spas(?!?!) Sveti Oče, duboko vjerujemo u božju milost i božju pravednost, čiji ste Vi izabrani instrument. Preporučujem Vašoj očinskoj skrbi i Vašim molitvama našu Nezavisnu Državu Hrvatsku, smatrajući da time u isti mah na najbolji način preporučujem svetu vjeru u svojoj domovini i na Balkanu. U presvetom Srcu Isusovu uvijek najodaniji nadbiskup i metropolita zagrebački.«[424]

Najneposredniji i najsugestivniji izraz zauzimanja nadbiskupa Stepinca za Pavelićevu, ustašku i klerofašističku NDH sadržan je u ovom doista autentičnom dokumentu. Sam, bez ikakvog komentara kazuje sve, naročito koliko je i zašto su nadbiskup Stepinac i čitav klerofašizam, pa dosljedno i Vatikan, bili tako zainteresirani za egzistenciju NDH. Svakako je karakteristično, da ovo pismo, u kojem se zalaže nadbiskup Stepinac za NDH, sa čijim opstankom zavisi i opstanak katolicizma na ovom sektoru Evrope, kao i sudbina 240.000 obraćenih, (broj je daleko manji od stvarnosti), napisano upravo na dan dvogodišnjice Pavelić-Mussolinijeva pakta, izbora novoga hrvatskoga kralja i nositelja krune Zvonimira, kao i svečanog primanja Pavelića i čitave velike delegacije ustaških ministara i drugih prvaka ove monstruozne tvorevine NDH od strane Pija XII. U ovome je i puni simbolički smisao ovog veleizdajničkog akta. Predao ga je zacijelo krajem maja iste godine lično papi, kad je bio u posjeti kod pape.

Nadbiskup Stepinac je na suđenju pred Vrhovnim Sudom Hrvatske, na koji je izveden mjeseca oktobra 1946., pokušao da odrekne svoje autorstvo. Međutim, javni tužilac bio je u mogućnosti, da mu pokaže i dokaže na samom suđenju, da svjesno govori neistinu, dakle da laže, kad odriče da taj akt ne pripada njemu kao njegovom sastavljaču — naprotiv samo zato, što nema na njem Stepinčevog potpisa. Taj se nalazio na originalu, predanom papi, a kopiju je poslao iz Rima ministarstvu vanjskih poslova Pavelićev izaslanik pri Vatikanu knez Erwin Lobkowicz.[425]

Ali, nadbiskup nije izvijestio Vatikan samo 1943. — u spomenutoj promemoriji zalažući se za NDH, poglavnika i ustaški režim. To je on učinio već 1942., nagovoren od predhodnika kneza E. Lobkowicza, dra Nikole Rušinovića, kako se to vidi iz njegovog izvještaja dru M. Lorkoviću, ustaškom ministru vanjskih poslova, 9. V. 1942. Među ostalim, nadbiskup Stepinac je tada i pismeno i usmeno obavijestio Vatikan o masovnom prelaženju pravoslavnih na katolicizam. Pojav hrvatske pravoslavne crkve primili su u Vatikanu blagonaklono, jer su preko nje mislili preostale pravoslavne prevesti na uniju. Tu se doslovno kaže:

»Primanje pravoslavne crkve, kako sam Ti kazao, primljeno je jako dobro. *U tome Sv. Stolica gleda put k vjerskoj uniji i nestanak šizme u Hrvatskoj. To bi za njih bio »najdragocjeniji dar« koji Hrvatska može pokloniti Sv. Stolici. Da li se to pospješilo, mišljenja su, da bi bilo potrebno osnivati grko-katoličke centre u krajevima gdje se nalaze pravoslavci i pustiti da na tome radi dr. Šimrak, za kojeg turde ovdje, da je najbolji poznavalac za vjerska pitanja na Balkanu. Neki od katoličkih predstavnika u Hrvatskoj nera-*

[424] Nadbiskup Alojzije Stepinac traži od pape najveću moguću pomoć za razbojničku Pavelićevu državu. »Politika«, 24. XII. 1945. — Gotovo čitava promemorija otštampana je u prevodu, u: Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima. Zagreb 1946., 298—306.

[425] »Vjesnik« 4. X. 1946. Suđenje Lisaku, Stepincu, 325.

dim okom gledaju prijelaze na istočni katolički obred, ali Vatikan i Stepinac slažu se u tome, jer da je to najlakši put a i najbrži k uniji što će nesumnjivo biti i od političke vrijednosti za N. D. Hrvatsku . . .«[426]

Dakle, javno i nedvojbeno: ustaše, nadbiskup Stepinac i Vatikan jednako gledaju na problem masovnih prelaženja sa pravoslavlja na katolicizam. Samo, dok pojedinim ustaškim predstavnicima, kao što je prof. dr. Krunoslav Draganović, nisu za prelaženje na katolički — istočni obred — dotle su Vatikan i Stepinac, zajedno sa Šimrakom bili. Znači svi su bili za jedan te isti cilj, samo su se razlikovali u primjeni metoda.

Kao što su ovi dokumenti očigledno važan dokaz za povezanost najviših predstavnika katoličkog klera sa fašizmom i NDH, tako jedan drugi privlači osobitu pažnju historika, u kome također na vidljiv način dolazi do izražaja simbolička simbioza katoličke crkve i ustaštva, a to nesumnjivo znači koliko i fašizma i nacizma.

Naime, 27. I. 1942. godine izdao je poglavnik zakonsku odredbu o uspostavi Hrvatskog Državnog Sabora. Već 11. II. 1942. sazvan je taj sabor na rad za 23. II. 1942. U popisu članova HDS unesena su imena svih poslanika Hrvatskog sabora od 1913. do 1918., koji su u životu i trajno borave u NDH. Unijeta su imena onih izabranih poslanika na području NDH 1939. bez obzira na pripadnost bivšim strankama. Nisu unijeta imena onih, koji su napustili područje NDH, ili oni, koji su, ma da izabrani naknadno imenovani ili birani za senatore u Senatu Kraljevine Jugoslavije, zatim oni, koji nisu dobili potreban broj glasova i oni, koji su neposredno prije uspostave NDH radili protiv nje, stupivši u Simovićevu vladu od 27. III. 1941. Pored spomenutih lica unijeta su još imena svih doglavnika, poglavnih pobočnika i povjerenika u Glavnom ustaškom stanu (svega 28), sa dva člana njemačke narodne skupine.[427] Od episkopata ušli su u HDS samo nadbiskup Stepinac i biskup đakovački Akšamović, zacijelo kao virilisti starog Hrvatskog sabora do 1918. pored njih bili su ovi svećenici: Božidar Bralo, župnik iz Sarajeva, Mijo Etinger, župnik iz Daruvara, Ante Irgolić, župnik iz Farkašića, dr. Ante Lončarić, kanonik iz Senja, Stjepan Pavunić, župnik iz Koprivnice, Juraj Mikan, župnik iz Ogulina, Matija Polić, kanonik iz Bakra, dr. Tomo Severović, kanonik iz Križevaca, fra Bonifacije Šipić iz Tučepa, Franjo Škrinjar, župnik iz Đelekovca i Stipe Vučetić, župnik iz Ledenice.[428]

[426] Suđenje Lisaku, Stepincu, 309. Faksimil izvještaja priložen je str. 312.

[427] »Hrvatski narod«. 8. II. 1942.

[428] Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača Zagreb. — Vidi: Dokumenti o protunarodnom radu, 217.

Dr. Mile Budak, Pavelićev doglavnik, na velikoj ustaškoj skupštini u Novskoj, 10. VIII. 1941., objašnjavajući historijat ustaškog pokreta, u odnosu prema HSS je rekao:

»Vi se sjećate, koji ste bili križari, da dođete na ono moje predavanje, — t. j. u Novskoj prije dvije i po godine, kad je kroz književne akcije obavještavao pristalice Ustaškog pokreta i HSS o političkoj situaciji, uvjeravajući ih da nije daleko čas, kad će doći oslobođenje i uspostava NDH) — *da sam ja i onda govorio vrlo prijateljski prema onima, koji su u HSS. Svi mi znamo, da je bilo raspoloženje takovo, da je cio narod narod išao u HSS, vjerujući, da njezino vodstvo nije ništa drugo, nego ono, što hoće cio narod, a to je slobodna i NDH! Zato sam 1938. rekao svima u ime Poglavnika, da svaki pošten Hrvat mora glasovati za listu dra Mačeka!«* (»Hrvatski narod« 11. VIII. 1941.).

Sasvim je onda shvatljivo, što su prvaci i zastupnici HSS u velikom broju stali prelaziti ustaškom pokretu i zauzimati visoke položaje u zemlji (NDH) i na strani kao Pavelićevi poslanici u zemljama osovine i njenim satelitskim kreaturama. Kad su tako radili prvaci, onda su za njima pošle i brojne organizacije HSS, kao što su od prvog dana to učinile Građanska i Seljačka zaštita. Da ne bilo sumnje u ovu žalosnu stvarnost, najrječitije govori izjava vodstva Hrvatske građanske

HDS sastao se 23. II. 1942. na veoma svečani način. Otvaranju je prethodilo čitanje poslanice poglavnika NDH HDS-u, koja je bila naslovljena prema stilu austrijskih vladara sa: »Časni, poštovani, poglaviti, velemožni, ugledni i plemeniti,

zaštite (HGZ) — koju je ono dalo 3. IX. 1941. — stavivši se i formalno potpuno i beskompromisno u službu NDH i poglavnika Pavelića. A ova HGZ formirala je sa svojim oficirskim kaderom ustašku formaciju Hrvatskih zaštitnih lovaca!

»Pozdravljajući svaku pojavu, kojom se jača snaga NDH i koja vodi slozi cijelog hrvatskog naroda izjavljujemo: Bivša GHZ smatrala se od svoga postanka isključivo poluvojničkom ustrojbom i okosnicom buduće vojske u NDH. *Zapovjedništvo, časnički zbor i momčad HGZ položili su prisegu vjernosti Poglavniku dru Anti Paveliću i NDH već u vremenu između 6. i 12. travnja 1941. HGZ dokazala je djelom prije, za i nakon prevrata, da stoji beskompromisno za NDH i zapečatila svoju prisegu krvnim žrtvama svojih članova.* I nakon svoga razoružanja od 20. svibnja 1941. stajali su i stoje Hrvatski zaštitni lovci uvijek na raspolaganju Ministarstva domobranstva, koje je raspolagalo, raspolaže pojedinačno i skupno s istima. Za dom spremni! U Zagrebu dne 3. rujna 1941. Milan Pribanić, zapovjednik, podpukovnik Franjo Vuković, podzapovjednik, Krunoslav Batušić, podzapovjednik i zapovjednik jurišnog bataljona etc.« (»Hrvatski narod« 15. IX. 1941.).

Ova izjava bila je potrebna da se utječe na one jače karaktere u HSS — koji su stali da osuđuju vodstvo i da pristupaju NOP-u. Postepeno, ali sigurno, snažili su se redovi HSS unutar NOP-a! Polovinom jula 1943. mogao je da se na oslobođenom teritoriju pojavi i prvi broj »Slobodnog doma« — kao vjesnik novog doba i uistinu slobodnog doma, kojemu je težio i zalagao se nadčovječanskim naporima NOP.

Samo ispovijest članova HSS, koji su odlučili da unutar NOP vrate svjetao obraz stranci i ideologiji Stjepana Radića, koji je ublatilo vodstvo HSS, izražena je u uvodnom članku prvog »Slobodnog doma« — i ona predstavlja nesumnjivo prekretnicu u vraćanju HSS ideologiji svojih osnivača.

». . . Kad je prvoga dana okupacije dr. Vladko Maček pozivao hrvatski narod na suradnju s novom »vlasti«, odziv je izostao — narod se s pravom nije odazvao. Toga trenutka je svijestan hrvatski narod osjetio, da se u prelomu između tiranije i slobode mora odsad pouzdati jedino u vlastitu snagu.

Nova »vlast« dala je samo znak na uzbunu. Došli su izrodi iz Italije i Njemačke, plaćeni i školani, da izvrše ono, što još fašizam dopušta slavenskim narodima, a to je kako reče Englez Douglas Reed — pravo na samoistrebljenje. Ali istrijebiti iz hrvatskog naroda čovječnost i slavensku svijest nije uspjelo ni toj vlasti.

Iako u okvir ovog raspravljanja ne bi spadalo i pitanje držanja HSS u NDH — ipak izdajstvo dr. V. Mačeka i ideologije HSS i Stjepana Radića, kao i otadžbine (Ciankovi memoari!), treba učiniti nekoliko napomena, da bi se vidjelo da je u HSS bilo zdravih elemenata, koji su se herojski oprli ustaškom i klerofašističkom mahnitanju. Poznato je da se dr. Maček povezao sa klerofašizmom i sa nadbiskupom Stepincem, javno i bez ograda, već 1935. Najveći dio širokih, manje obaviještenih i prosvjećenih pristalica, dosljedno politici vodstva, koje je stalno naglašavalo da teži k samostalnoj i nezavisnoj državi, svjesno i nesvjesno uz Antu Pavelića, koji je to radikalnije i otvorenije zahtijevao izvan okvira Jugoslavije.

Uzalud su zločinački vodiči t. zv. građanske i seljačke »zaštite« zaštitili i pripremali doček iz Italije dopremljenom Anti Paveliću i njegovim pomagačima.

Uzalud su kukavni u velikoj većini zastupnici HSS sjeli na optuženičke klupe u Pavelićevu mrtvačkom »Saboru«.

Uzalud napokon i najveća prevara u našoj povijesti pod imenom »nezavisne države.«

Zarobljeni narod je odmah razumio strahoviti žig, što ga njegovi tlačitelji utisnuše i sebi i toj »nezavisnoj državi«, naime bombu i prvo slovo U — ubojice.

U tom znaku i jest sva naša narodna nesreća, uništavanje svakog slobodnog duha, zator srpskih i hrvatskih muževa, žena i djece, pljačka imovine i prisilno tjeranje naroda u tuđinsku službu i na klaonicu, u tvornicu i logore — mučilišta.

Istjeran iz popaljenih domova, čuvajući sam goli život, narod se iz svih krajeva slagao na obranu proti tiraniji. U toj obrani našao se goloruk zajedno narod hrvatski i srpski, seljak i radnik. Uz besprimjerne žrtve u krvi i patnji otimali su neprijatelju i oružje i stopu po stopu svoje zemlje.

Hrvatska seljačka stranka nikad nije pristajala uz Tolstojev nauk: »Ne protivi se zlu!« Naprotiv, njena je prošlost samo jedna neprekidna borba proti zlu: sad proti tuđoj sili, sad proti domaćoj krivici, a danas proti obojemu. Neumrli naš učitelj i vođa Stjepan Radić znao je reći: »Mi smo svi Preradovićevi učenici: Crva, koji po po zemlji puzi, može svaki trn ubosti!« — Mi nismo nikad puzali, nego smo se digli i druge ćemo dizati, da ostvarimo ideale hrvatskog seljačkog pokreta . . .«

Ma da se u ovom broju konstatira jedna teška istina, da su »pod pritiskom sile, a i po vlastitoj slabosti mnogi i mnogi pristaše HSS, članovi i odbornici i prvaci sami od sebe otpali iz

mudri i obzirni, ljubljeni i vjerni«. Kada je ovu poslanicu pročitao u kojoj je izložio zadatke NDH kao i dužnosti svih poslanika koji će nositi, »veliku odgovornost pred Bogom i pred svim budućim pokoljenjima« i zamolio Svemogućeg, da »spusti svoj

redova pokreta (HSS), a narod dobro znade, koji su otpali« — vjerni čuvari ideologije HSS zaorali su i posijali novo sjeme, koje je dalo obilata plodova već za narodnooslobodilačke borbe. Osjetili su tu pomoć općoj narodnoj stvari i vođe NOP. Evo, mjerodavnog mišljenja.

Glavni organ Komunističke partije Hrvatske »Naprijed«, koji je na oslobođenom teritoriju izlazio , iznio je u broju od 18. VIII. 1943. svoje misli o zaslugama hrvatskog seljačkog pokreta u prošlosti kao u vrijeme organiziranja NOP-a. Objasnivši suradnju HSS u NOB-i »Naprijed« osvrnuo se i na ranije periode HSS.

»Nema sumnje, da je hrvatski seljački pokret odigrao u historiji hrvatskoga naroda progresivnu ulogu. Iste demokratske težnje hrvatskog seljaštva, koje su našle izraza i u učenju braće Radića, mnogo su puta u posljednjim desetljećima ometale pa i spriječile mnoga protunarodna i ugnjetačka nastojanja i hrvatske i tuđe imperijalističke reakcije u Hrvatskoj. Taj hrvatski seljački pokret bio je osim toga, kroz više nego dva deset ljeća poslije prvog imperijalističkog svjetskog rata, jedno od važnih ognjišta oslobodilačkog, antiimperijalističkog otpora, ne samo u Jugoslaviji, nego na čitavom Balkanu. Ta dugogodišnja borba učvrstila je demokratski karakter hrvatskog seljačkog pokreta do takvog stupnja, kao što ga nije postigao nijedan seljački pokret u Evropi, poslije prvog svjetskog rata.

Dakako, ocjenjivač ovog pokreta i njegovih zasluga u prošlosti, nije mimoišao ni neželjene ali neizbježne pojave u samom pokretu, koje su ga i kočile i nisu mu dale pun zamah, pogotovo poslije smrti Stjepana Radića. Riječ je o onim elementima, koji su se uvukli u pokret i pod utjecajem raznovrsnih reakcionarnih klika slabile otpornu snagu pokreta, naprosto stoga, što su se ta gospoda borila za vodstvo u samom pokretu. Tako su ove reakcionarne sile izolirale seljački pokret od ostalih demokratskih i naprednih struja u narodu, a naročito od radničkog pokreta. Ove konstatacije primaju vođe HSS, oslobođene od reakcionarnog vodstva dra Mačeka unutar narodnooslobodilačkog pokreta, kao najveću satisfakciju, ali i poticaj za daljnji rad u NOP-u. (»Slobodni dom« 29. VIII. 1943.).

U reorganizaciji HSS, kao i u prikupljanju novih boraca u NOP-u — HSS pod novim vodstvom izvela je veliki i rodoljubivi posao. Smjernice njenog rada su obilježene općim principima ZAVNOH-a, pa su one iskristalizirane i u Rezoluciji Izvršnog Odbora HSS od 29. IV. 1944. koju dajemo u cijelosti.

REZOLUCIJA IZVRŠNOG ODBORA HRVATSKE SELJAČKE STRANKE

Potpisani članovi Izvršnog odbora HSS, okupljeni na drugoj svojoj sjednici dana 29. travnja 1944., na oslobođenom tlu Hrvatske, proučili smo i raspravili sveukupni politički položaj u domovini i svijetu i na temelju toga stvorili jednoglasne zaključke.

I.

HSS kao predstavnica hrvatskog seljačkog pokreta po načelima Antuna i Stjepana Radića bila je u stvari i političkom predstavnicom najprije većine, a zatim gotovo svega hrvatskoga naroda, od prvih do posljednjih izbora za opstanka bivše Jugoslavije.

Vjerni pristaše HSS ostali su dosljedni načelima braće Radića i nakon sloma bivše države, premda se u tom slomu pred silom fašizma slomio dr. Vlatko Maček i znatan dio njegovih narodnih zastupnika.

Bez pitanja naroda, a bez savjeta i mandata Glavnog odbora HSS zaključio je dr. Vlatko Maček 29. kolovoza 1939. sporazum sa predstavnicom kraljevskog namjesnika princa Pavla, a ne sa srpskim narodom, pooštrio zakon o zaštiti države: dopustio hajku na radništvo i uveo koncentracione logore u Hrvatskoj. Zatim je stavio svoj potpis na Trojni pakt svjetskoga fašizma 25. ožujka 1941. godine, a odmah nakon toga koristio se i narodnim prevratom, što je proveden protiv Trojnog pakta, da bi i to nekoliko dana kasnije napustio i svu vlast nad hrvatskim narodom predao novoj ustaškoj vlasti.

Mačekov poziv na suradnju sa ustaškom vlasti nije bio koban samo po Hrvatsku seljačku stranku, koju je toga časa napustio, nego i za sam opstanak hrvatskog naroda i za daljni zajednički život sa braćom Srbima. HSS ostala je bez svoga glasa i upliva na politički život. Nastupa do onda sputana politička snaga, Komunistička partija i organizira otpor u narodno-oslobodilački pokret. Uz prve progonjene Srbe u Hrvatskoj digao se u borbu protiv fašizma i znatan dio hrvatskog naroda, te mnogi prvaci HSS. Junačkom borbom i besprimjernim žrtvama boraca Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda čitave Jugoslavije, na čelu sa narodnim junakom Titom, oslobođen je veliki dio naše domovine.

Na tome oslobođenom tlu Hrvatske izišao je 15. kolovoza 1943. »Slobodni Dom«, glavno glasilo HSS, a za ne puna tri mjeseca kasnije osnovan je i Izvršni odbor kao jedino predstavništvo HSS.

obilni blagoslov na rad (poslanika) za čast i sreću hrvatskog naroda i NDH« pošao je poglavnik sa članovima hrvatskog državnog sabora u crkvu na svečani saziv duha svetoga. I opet po starom običaju, koji je klerofašizam tako žudno očekivao da ponovi.

II.

Dosljedno zaključku našega Izvršnog odbora u Plaškom od 12. listopada 1942., sudjelovali smo u narodno-oslobodilačkoj borbi u svim njezinim manifestacijama, a napose u jedinom narodnom predstavništvu Hrvatske: Zemaljskom Antifašističkom Vijeću narodnog oslobođenja Hrvatske — (ZAVNOH). Naši su predstavnici u Antifašističkom Vijeću narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) sudjelovali u donošenju povijesnih odluka u Jajcu 29. studenog 1943., a naročito, da se AVNOJ konstituira u vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavništvo Jugoslavije za vrijeme narodno-oslobodilačkog rata i da se Jugoslavija izgradi na federativnom temelju. Na tom zasjedanju imenovalo je predstavništvo AVNOJ-e Nacionalni komitet (narodnu vladu), u koju su ušla i tri člana Izvršnog odbora HSS.

Sve te odluke, kod kojih su sudjelovali izabrani predstavnici Hrvatske, u cijelosti odobravamo, jer su u njima položeni temelji izgradnje demokratske i federativne Jugoslavije, zajednice ravnopravnih naroda na temelju načela samoodređenja naroda, po kojem hrvatski narod dobrovoljno pristupa u državnu zajednicu sa narodima Srbije, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije, ostvarajući vjekovne težnje i političke ciljeve u slobodnoj republici Hrvatskoj.

A u toj slobodi i samostalnosti HSS čekaju novi i dalekosežni zadaci u skladu sa slobodnom voljom, sa težnjama i potrebama svega hrvatskoga, a napose seljačkog naroda.

Težnja i nastojanje je naše, da u demokratsku federativnu Jugoslaviju pristupi i bratski bugarski narod, da tako budu svi narodi Slavenskog Juga ujedinjeni u bratskoj slozi i ravnopravnosti u zajedničkoj državi.

U hrvatskom seljačkom narodu mi smo uz mnogobrojne zapreke jačali suradnju u narodno-oslobodilačkom pokretu, tumačili njegove ideje sa načelima braće Radića, učvršćivali bratsku suradnju sa Srbima kao i sa drugarskom Komunističkom partijom Hrvatske. Tim radom nastavit ćemo i u buduće.

III.

Dajući povjerenje radu predstavnika našega Izvršnog odbora u Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), izražavamo povjerenje članovima Izvršnog odbora ZAVNOH na čelu s predstavnikom Vladimirom Nazorom. Zastupamo opravdanu težnju hrvatskog naroda i potrebu oslobodilačkog pokreta, da se ZAVNOH proglasi najvišim zakonodavnim i izvršnim narodnim predstavničkim tijelom i vrhovnim organom državne vlasti u federalnoj jedinici Hrvatskoj.

Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke na čelu sa novoizabranim predsjedništvom pojačat će svoj rad svuda, gdje živi hrvatski narod tako, da i posljednji pošteni pristaša HSS pristupi u redove Narodno-oslobodilačke borbe.

IV.

Svijesni velike moralne i materijalne pomoći, što nam pružaju naši Saveznici Engleska, Amerika, a napose Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika i naša južnoslavenska braća u obim Amerikama, mi opravdano vjerujemo u sigurnu našu pobjedu kao i to, da će pomoć Saveznika biti u buduće sve veća i djelotvornija, da bi se naši narodi čim prije oslobodili patnja, što ih tako dugo podnose. Ali nadasve, sigurni smo u našu vlastitu snagu i jedinu našu zaštitu Narodno-oslobodilačku vojsku i njezinog vrhovnog zapovjednika maršala Jugoslavije Josipa Broza-Tita. Vjerujemo, da će od Saveznika i od čitave slobodarske javnosti svijeta priznata povijesna veličina i uloga Narodno-oslobodilačke vojske i oslobodilačkog pokreta u ovom ratu nedvojbeno dovesti do priznanja našega Nacionalnog komiteta (narodne vlade) kao jedine zakonite vlade Jugoslavije.

V.

Polazeći ovim putem, kojim smo pošli kroz narodno-oslobodilačku borbu mi idemo stopama našeg velikog učitelja Stjepana Radića, koji nam je svojom dalekovidnošću i svojim putem u Moskvu godine 1924. ukazao na snagu i moć Sovjetskog Saveza, u kome je gledao našega najvećeg saveznika i brata.

Vjerni programu HSS i putevima, koje nam je pokazao naš neumrli Učitelj, mi danas kao nikada u povijesti stojimo čvrsto i nepokolebivo povezani u oslobodilačkoj borbi sa svim bratskim slavenskim narodima, a napose s ruskim narodom, koji je danas na čelu oslobodilačkog rata postao uporištem oslobodilačkih težnja svih potlačenih naroda. Danas mi slavenski narodi gledamo u pobjedi saveza zapadnih demokracija, a napose u snazi i pobjedi slavenske Rusije, najsigurnije jamstvo naše slobode i samostalnosti.

Vjera u Boga i seljačka sloga! — Smrt fašizmu — sloboda narodu.«[429]

[429] »Slobodni dom«, 3. V. 1944.

Na ulazu je dočekao nadbiskup Stepinac sa čitavim kaptolom zagrebačkim i svjetovnim i redovničkim klerom poglavnika, pa ga je pozdravio programatskim mislima, kojima se tako svečano i javno nadbiskup solidarizirao sa čitavim režimom Ante Pavelića.

»Poglavniče!

U času, kad Hrvatski sabor, taj starodrevni simbol hrvatske države, idući svijetlim tragom prošlosti, želi zajedno s Vama, Glavarom Nezavisne Države Hrvatske na svoj rad zazvati blagoslov Boga stvoritelja, ne mogu, a da ne progovorim i ja kao predstavnik Crkve Božje.

Ovaj hram svetog Marka vjekovni je nijemi svjedok hrvatskih narodnih težnja, njegovih gorkih i radosnih časova, njegova poniženja i njegova uskrsnuća. U njemu su progovarali u tolikim i tolikim zgodama predstavnici one Crkve, koja je prema riječima Apostolovim: »Stub i tvrđa istine« (I Tim. 3.15). Ona progovara evo i danas, možda u najtežim vremenima ljudske povijesti. Ne zato, da daje savjete u čisto političkim stvarima, za koje nema poslanja od svoga božanskog osnivača, te ne može stoga preuzimati za njih nikakove odgovornosti, nego zato, da pogled zakonodavnog tijela, kao što je Sabor, upravi k Bogu, tome temelju i izvoru svakog zakonodavstva iz kojeg izviru i naravni i svi pozitivni zakoni.

Nema sumnje, da je jedna od najljepših odlika hrvatskog narodnog bića u prošlosti bilo nastojanje, kako bi svoj narodni život doveo u sklad s načelima objavljene istine božje. I to ne samo onda, kad je iz toga mogao izbijati koristi, nego i onda, kad mu je to bilo gorko. To očekuje sav hrvatski narod i tome se nada i danas od svoga Sabora.

Neka donosi zakone poštene, koji se ne će kositi sa zakonom božjim, da se osigura blagoslov Boga Stvoritelja. Jer je pisano: »Jedan je zakonodavac i sudac koji može spasiti i upropastiti.« (Jak. 4.12). Neka donosi zakone pravedne: gdje su jednaki tereti, neka su jednaka i prava!

Neka donosi zakone moguće, da se narodu ne navaljuju tereti, kojih ne može podnositi.

Poglavniče!

Obnova Hrvatskog sabora dokazom je Vaše duboke i žive svijesti odgovornosti, koji golemi teret želite podijeliti sa svojim suradnicima. I tu obnovu prati molitva Crkve i naših srdara: Neka Vječni Sudac, koji upravlja udesima naroda, svojom svemoćnom desnicom uzida u temelje Hrvatskog sabora i ureže u srca svih Vaših suradnika isto tako duboku i živu svijest odgovornosti, da mogu Vas, Glavara Nezavisne Države Hrvatske, uspješno pomagati u obnovi i podizanju drage nam Domovine na vječnim temeljima evanđeoskih Kristovih načela.«

Poslije pozdrava, kojim je nadbiskup Stepinac ponovno podvukao koliko je katolička crkva učestvovala u osnivanju i pomaganju NDH, za koju kao i za poglavnika, zaziva blagoslov božji, poveo je nadbiskup poglavnika sa pratnjom u crkvu. Tada je nadbiskup zazvao Duha Svetoga za HDS i njegove veleizdajničke zakone. »Katolički list«, koji je donio poslanicu poglavnika NDH, dakako na čelu lista, kao da je poslanica pape ili nadbiskupa, i ovime je odao priznanje i saglasnost sa poglavnikovom tvorevinom NDH. Ali ne samo i to. Time je još jednom, u bezbrojnom nizu agitiranja za NDH, poručio svećenstvu kakvo stanovište zauzima katoličko glasilo zagrebačkog nadbiskupa i kakvim je govorom pozdravio poglavnika i zašto je zazvao Boga u pomoć, kao i njegov blagoslov za poglavnika i NDH. Dosljedno tome

»Katolički list« prikazavši svečanost otvaranja HDS, pri čemu je uzela učešća katolička crkva kao takva, na kraju je podvukao svoje osnovne ustaške misli, koje toliko puta izbijaju iz redova njegovih pisaca.

»Ostvarenjem je Hrvatskog državnog sabora stavio poglavnik krunu na veličanstveno djelo izgradnje vrhovništva drage nam Domovine NDH. Neka dobri Bog, neograničeni gospodar vremena i vječnosti, čiji smo svemožni blagoslov sazvali na Hrvatski državni sabor i rad njegov, blagoslovi uzvišenu osobu poglavnika, vladu i Sabor, da uzmognu duhom mudrosti i pravednosti voditi NDH do najvišega mogućega blagostanja duhovnoga i gospodarskoga.«[430]

U ovom HDS, odmah prvih dana zasjedanja, bila je povedena riječ i o vjerskom pitanju kao i o odnosu pojedinih vjeroispovijesti prema NDH. O ovom pitanju govorili su dr. Mirko Puk, ministar pravosuđa i bogoštovlja (25. II. 1942.), i poglavnik dr. Ante Pavelić, dakle dva najkompetentnija faktora u NDH. Dr. Mirko Puk, ustaša i klerikalac, kao nekadašnji domagojski senior, izrazio je ne samo svoja gledanja na to čitavo pitanje, nego i onih ustanova u kojima je i odgojen i obrazovan. Izvan diskusije je, da je dr. Puk jedan izraziti primjer klerofašiste u punom značenju ovog kompozituma. I ustaša i klerikalac, svakako je morao da iskaže svoje nazore, ali i svojih odgojitelja o Mojsijevoj vjeroispovijesti, o pravoslavlju i o starokatolicizmu, koji je hrvatski klerikalizam iznad svega pobijao i s njime se nosio od prvih dana prve Jugoslavije, kad se najprije pojavio u formi reformnog pokreta mlađeg hrvatskog klera i najzad doveo do kidanja sa Rimom i osnivanjem samostalne hrvatske Starokatoličke crkve. Sada, poslije više od dva decenija, došao je za hrvatske klerikalce čas pune i sladostrasne odmazde.

Dio govora dra Mirka Puka o vjerskom pitanju svakako zaslužuje da bude upoznat u cijelosti, jer iz njega zrači nastojanje ustaškog režima s kojim se tako čvrsto povezala katolička crkva, o čemu je dala dotadašnja ustaško-crkvena, prava klerofašistička simbioza obilje nedvosmislenih dokaza.

»Uspostavom NDH usredotočen je bio sav interes ne samo vjerskih predstavnika pojedinih vjerskih zajednica, nego i protivnika iste, u pravcu kakvo će stanovište zauzeti NDH glede autonomije vjerskih zajednica, tim više, što je promičba demokratskih država tvrdila, da su totalitarne države ograničile vjersku slobodu svojih državljana. Međutim, nasuprot te promičbe stoji činica, da su se takozvane demokratske države ratnički povezale sa najvećim neprijateljem vjere, tj. boljševičkom Rusijom (Tako je! Pliesak.), te tako u stvarnosti dokazale, koliko im je stalo do vjerske slobode i poštivanja vjere, jer su se udružile sa saveznikom, koji ne priznaje niti jedne vjere.

U totalitarnim i autoritativnim državama bolje je osigurana i zajamčena sloboda organiziranja vjerskih zajednica, nego u takozvanim demokratskim državama, gdje je ispovijedanje vjere bilo stavljeno u tzv. parlamentima, na milost i nemilost glasanja i nadglasavanja židovsko-masonskih zastupnika.

U pitanju vjere hrvatska državna vlada vodi se i opet načelima, koje je hrvatskom narodu usadio u srce i dušu utemeljitelj stranke prava i Otac Domovine dr. Ante Starčević. On u svojim naputcima za pristaše stranke prava

[430] »Katolički list« 1942., br. 9, 97—100.

u točci 136. veli: »Stranka prava ima narod podučiti, da je vjera stvar duševnosti, da se po vjeri ne dijeli nijedan narod, da vjera mora biti slobodna, tako da ju ne smije nitko dirati, *ni svoju drugome silom nametati*, da narod ima biti jedan u sreći i blagostanju i slobodi i da dosadašnja nesloga u Hrvatskoj dobro služi samo neprijateljima naroda.«

Držeći se toga stanovišta Oca Domovine Ante Starčevića, hrvatska državna vlada za sada stvarno priznaje 3 vjere u hrvatskom narodu, tj. katoličku zapadnog i istočnog obreda, muslimansku i evangeličku augsburškog helvetskog vjeroispovijedanja. Što se tiče, gg. članovi Sabora, glede jedne druge vjerske zajednice ,tzv. starokatoličke sekte to hrvatska državna vlada za sada tu starokatoličku sektu ne priznaje zakonitom vjerom (Tako je! Pljesak).«

Pošto je dao jedan sumarni pregled postanka i razvoja starokatolicizma uopće, i u Austrougarskoj napose, zadržao se na obavezama, koje su proistekle iz Saint-Germainskog ugovora o zaštiti vjerskih manjina, a kojih se pridržavala i država SHS, pa je ona ušla i u Vidovdanski Ustav 1921. Tu se naime reklo, da se «usvajaju sve one vjere, koje su u ma kom dijelu kraljevine već dobile zakonsko priznanje. Druge vjere mogu biti priznate zakonom«. Na temelju ovog stava Vidovdanskog Ustava, dr. Mirko Puk, ustaša i klerikalac, jednom fiškalskom sofisterijom, sasvim protivno stvarnosti, htio je dokazati kako ta vjeroispovijest nije zakonski nikad bila dozvoljena, jer da je navodno nije bilo za Austrougarske na hrvatskom teritoriju. Cijela argumentacija dra Puka je ona ista, kojom su klerikalci i jugoslavenski episkopat navaljivali poslije 1918. na Beograd, da ne popusti i ne dozvoli osnivanje jedne crkve, koja će se od Rima odcijepiti, jer je to atak na priznatu katoličku crkvu. Ma da su beogradski ministri vjera izilazili u susret nadbiskupu Baueru, vrijeđajući time ravnopravnost vjeroispovijedanja u zemlji, i ma da je nastojanje i Rima i zagrebačke Kurije bilo neobično aktivno, nije bilo moguće spriječiti reformni pokret koji je na kraju završio osnivanjem Starokatoličke crkve u državi SHS — o čemu je bilo naširoko već govoreno. Na kraju, protivno svakoj istini i činjenicama, i dr. Puk ponavlja jednu neistinu, da je Beograd želio i forsirao protiv katoličke crkve osnivanje Starokatoličke crkve.[431] Dakle, i opet 1942., kao i od 1919.—1923., ponavlja se Bauerova propagandna metoda, kojom je u Zagrebu uspijevao da hrvatske separatiste ogorči na reformiste, kad im je dokazivao, da su starokatolici za velikosrpsku hegemoniju, dok ih je u Beogradu denuncirao, da su komunisti i separatisti, radićevi republikanci, i sve ono, što je moglo da tada upali u Beogradu. I sada 1942., iste parole, treba s jedne strane da izazovu neraspoloženje ustaša protiv starokatolika, a s druge, one će ugoditi »davno sanjanom idealu«, da se jednom osveti onim kuražnim hrvatskim protestantima, koji su imali odvažnosti da kao rimski svećenici prekinu s Rimom, i osnuju svoju samostalnu, narodnu crkvu, od kojih je toliko zazirao Mussolini.

»Međutim vama je, gospodo članovi hrvatskog državnog Sabora dobro poznato, zašto je osnovana i koje su bile tendencije, da se u Hrvatskoj osnovala starokatolička crkva. Beograd je to tražio, jer je Beograd htio pomoću te crkve razdvojiti vjersko i nacionalno jedinstvo hrvatskog naroda i pomoću starokatoličke crkve zavladati nad hrvatskim narodom. (Pljesak! Povici:

[431] Vidi naprijed — poglavlje IV., VIII.

Tako je!) Zato i makar je tada važeći zakon određivao da samo zakonom mogu nastati nove vjere i priznate biti nove vjerske zajednice, glasoviti ministar Voja Janjić, (Poklici: Dolje!), izdao je na svoju ruku objašnjenje od 18. XII. 1923., kojim Ministarstvo vjera na osnovu čl. 142. Vidovdanskog Ustava objašnjuje da se i starokatolička crkva imade smatrati zakonom priznatom vjerom. Ovo je objašnjenje očito protivno dotadašnjem općem shvaćanju . . . Dakle prema tom stanju, koje je vladalo u bivšoj Jugoslaviji, starokatolička crkva ni za to vrijeme nije bila priznata, nego je postojala de facto, jer je služila interesima Beograda. (Tako je!), i imala je ostati dotle, dok budu iziskivali interesi Beograda. (Tako je!).

Zato je hrvatska državna vlada među svojim prvim aktima, kada je preuzela punu vlast u svoje ruke — u prvom redu zabranila suđenje u ženidbenim stvarima duhovnom sudu starokatoličke crkve (Tako je!), jer postojanje vjere nije priznato, pa ne može postojati ni njezino sudovanje. (Tako je!) Nakon toga zabranila je vođenje njihovih matica, dalje zabranila daljnje uredovanje i na koncu zatvorila i njihovu crkvu. (Tako je!)«

Odobravanja ustaških i klerikalnih poslanika HDS za vrijeme izlaganja tog pitanja, bila su samo refleks klerofašista, onih odobravanja, koja su se u štampi javila, kad su pojedina naređenja dra Puka već ranije objavljivana protiv starokatoličke crkve. Nema sumnje, da nije bilo teško pogoditi odakle su potekle ustaške inicijative protiv starokatoličke crkve.[432]

Svakako, najzanimljiviji dio govora dra Puka sadržan je u njegovim izlaganjima o pravoslavlju kao i o masovnom katoličenju, dajući njima jedan autentičan komentar svemu, što je bilo notorno u čitavoj NDH, a što je hrvatski episkopat prebacio na teren »ličnog uvjerenja u istinitost katoličke crkve«.

»Gospodo članovi HDS! Još da se osvrnem na takozvanu srpsko-pravoslavnu crkvu odnosno na grčko-istočno vieru. U tom pravcu izjaviti mi je, da NDH ne progoni grčko-istočnu vieru, dok nasuprot ne može priznati srpsko-pravoslavnu crkvu. (Poklici: Tako je! Pljesak.) Poznata je činjenica, da istočne crkve pripadaju takozvanim cezarističkim crkvama tj. takvim crkvama, gdje je upliv državne vlasti na sve grane vjerske i na samo postavljanje vjerskih službenika tolik, da u stvarnosti te crkve ne uživaju ni organizacijsku ni funkcionalnu slobodu, nego su te crkve organi državne vlasti, jer je i sam vrhovni poglavar države ujedno i vrhovni poglavica crkve, te jer je poznata činjenica, da laički elemenat u tim crkvama ima predominatnu ulogu. Prema tomu dozvoliti na teritoriju NDH osnivanje i opstanak srpsko-pravoslavne crkve, značilo bi dozvoliti vladi države Srbije, da vrši

[432] Kad je 28. X. 1941. objavljena u »Narodnim novinama« naredba Ministra pravosuđa i bogoštovlja, o ukidanju duhovnog suda Hrvatske starokatoličke crkve u Zagrebu, raspisao se »Katolički list« o toj Ministrovoj odluci odobravajući je. Pošto je dao izvjestan historijski pregled ovog problema, dakako sa gledišta katoličke crkve, sav zadojen neprijateljstvom i strašću, zaustavio se pri kraju na već toliko puta iznesenim neistinama. Pozivajući se na svoje neke članke, kao i drugih listova, »Katolički list«, daje cijeloj stvari političko osvjetlienje, koje se i ranije, a pogotovo u NDH slušalo s ushićeniem. »Vrijeme je jasno pokazalo i dokazalo, da hrvatska starokatolička crkva, ne samo nije bila ni hrvatska ni katolička, nego je — što je još tragičnije — radila protiv hrvatstva i katoličanstva. *Beogradska je vlada hrvatsku starokatoličku crkvu priznala i svim sredstvima pomagala, da preko nje ruši i uništava hrvatstvo i katoličanstvo hrvatskog naroda.* Na čast služi hrvatskom narodu, da je, unatoč nasrtljive i bezobzirne starokatoličke promičbe i strahovitog pritiska beogradske vlade, ostao vieran i nepokolebljiv u ispovijedaniu svoje katoličke vjere. *Naredba je ministra pravosuđa i bogoštovlja dra Mirka Puka novi dokumenat dalekovidnim nacrtima Poglavnika i hrvatske vlade za duhovni napredak hrvatskog naroda.*« »Katolički list« 1941., br. 44, 518—519.

jedan dio svoje državne vlasti putem srpsko-pravoslavne crkve i na teritoriju NDH — što nijedna država ne bi dozvolila i ne može dozvoliti, a to isto neće dozvoliti ni NDH. (Tako je!)

Što se tiče grčkoistočnog življa, koji se nalazi na teritoriju NDH, to je gospodo članovi HDS, poznato, da je taj živalj u nekim krajevima hrvatske države nastao istom nakon dolaska Osmanlija u naše krajeve. Jedan dio življa koji je bio katoličke vjere, pretočen je iz katoličke crkve u grčkoistočnjake u XVI. i XVII. stoljeću, kada je pod terorom grčkoistočnjačkih popova i uz favoriziranje od strane Osmanlija čitava jugoistočna Hercegovina, gdje se nalazila negdašnja trebinjska biskupija, prešla na grčkoistočnu vjeru. Sam srpski povjesničar Mihajlo Dinić priznaje: »Ne treba gubiti s vida, da u pravoj Bosni nije bilo u Tvrtkovo doba pravoslavlja. Za nas je ovo pitanje definitivno riješeno.« Teror grčkoistočnih popova na katolike za prelaz na grčkoistočnu vjeru bio je toliki, da na primjer franjevac fra Filip Lastrić veli u jednom svom izvješću: »Mi u njima — tj. u popovima, ljuće dušmane imamo, nego li su sami Turci, jer nikada ne prestaju raditi o tome, da nas pod svoju vlast sprave.« Što se događalo u istočnoj Hercegovini, to se događalo i u drugim krajevima Bosne, Srijema i Slavonije. *Prema tomu NDH podupire akciju prelaza grčkoistočnjaka na katoličku vjeru, jer je taj prelaz samo povrat prijašnjoj djedovskoj vjeri, te jer je državi poznato da je samo promičbom iz toga hrvatskog elementa stvoreno naknadnom promičbom srpstvo. Ovim prelazom na djedovsku vjeru vraća se jedinstvo hrvatskog naroda u onim krajevima, gdje je silom prilika to jedinstvo bilo oslabljeno, oni se vraćaju iskonskim svojim predajama i duhovnim izvorima. Tko ne želi iz bilo kojih razloga priznati ovo povijesno stanje, prosto mu stoji napustiti teritorij ove države.* (Brojni poklici: Tak je! Dugotrajni pljesak.)«

Kad je dr. Puk objasnio stav države prema pravoslavlju, dakako u stilu klerofašističke historije dra Krunoslava Draganovića, koja je sasvim zaboravila na činjenice, da su originalni Srbi dolazeći na prazne hrvatske prostore u vrijeme osmanlijske najezde, kad su i katolici kao i pravoslavci bili jednaki Antemurale Christianitatis, — sa »uvjerenjem je rekao, da hrvatska državna vlada stoji na stanovištu potpune ravnopravnosti« svih *priznatih* vjera. Samo, dakako, ni riječi o Židovima, koje je i klerofašistička NDH, stavila izvan zakona i svih vjera, prema naređenju šefa NDH, velikog njihovog Führera. A zagrebački nadbiskup saslušao je sve ovo bez i jedne riječi protesta. Dr. Puk je ponovio istu misao, koju su ustaški misionari, u mantiji i bez nje, sa i bez bodeža, sa krstom i bodežom, u logorima i izvan njih, onda kad su pripravljali potrebne »psihologijske osnove« za prelaženje, toliko puta sa i bez naoružane asistencije, izgovarali. Naime, da će svaki državljanin gore priznatih vjeroispovijesti uživati sva politička prava u NDH. U materijalnom pak pogledu, NDH, svim crkvama, dakako vjernim i odanim NDH, poglavniku i ustaškim načelima, obećala je ustaška vlada pravi zemaljski raj, pogotovo u poređenju sa stanjem u bivšoj Jugoslaviji. Dr. Puk je podvukao ovu misao, kako bi je dostavio do znanja svemu katoličkom svećenstvu, a onda i muslimanskom. Jer, ustaška je vlada obećala, da će samo za popravak katoličkih zgrada povisiti budžet za 700%, nego što je bio određen u Jugoslaviji, za školovanje svećeničkog podmlatka za 270% više, za pomoć umirovljenim svećenicima za 700%, a aktivnim svećenicima za 200%. Tako isto povećana je dotacija za islamsku vjeroispovijest za 175%, a evangeličkoj crkvi za 205%. Dr. Puk je sa patosom na kraju završio ovaj dio svojih izlaganja, podvukavši, kako su

time »oborene sve tvrdnje protivničke promičbe, da su autoritativne države protivnice i vjere i vjerske slobode i vjerskog napretka.«[433]

Izlaganja dra Puka, u kojima nije bilo ni riječi o progonjenoj Mojsijevoj vjeroispovijesti, koja je u početku NDH imala biti jednako likvidirana kao i srpsko-pravoslavna crkva, priznavši ujedno službeni stav vlade prema katoličenju, klerofašistička štampa primila je sa naročitim zadovoljstvom. Naročito ju je razdragalo objašnjenje o ukidanju starokatoličke crkve.

Ustinu, ustaški ministar dr. Puk bio je potpuno iskren, kad je priznao, da »NDH podupire akciju prelaza grčkoistočnjaka na katoličku vjeru« — jer i njegovo je Ministarstvo to podupiranje na svoj osobiti način izvršilo, kad je zatražilo, da svi činovnici — Srbi napuste svoju vjeroispovijest. U jednom aktu Predsjedništva kotarskog suda u Zemunu od 15. XI. 1941., kaže se doslovno i neuvijeno ovo:

»Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja u Zagrebu dopisom od 11. studenoga 1941. god. br. 83.490-41. saopćilo je ovome predstojništvu suda slijedeće: Poziva se naslov, da pozove sve službenike i to: dnevničare zvaničnike, zvaničnike, dnevničare podvornike i podvornike, koji su grčko-istočne vjere *da imadu u roku od mjesec dana dostaviti ovomu ministarstvu, putem naslova, potvrdu crkvenih vlasti, da su primljeni u rimokatoličku, odnosno grkokatoličku, muslimansku, evangeličku vjeru i da su upisani u matice tih vjera.*«[434]

Međutim, puna otvorenost i iskrenost, kojom je dr. Puk objasnio stav vlade prema priznatim i nepriznatim vjerama i crkvama, pokazala su savim očito neraspoloženje vlasti prema izvjesnim religijama i ranije priznatim vjerama. Da bi se dojam govora dra Puka ublažio, sam poglavnik je u svom govoru nastojao dati intencijama ustaških vlasti jedan osobito tolerantan stav. Da bi ponovo zaodjenuo i Pukovu, kao i svoji podređenih organa, težnju, da se istrijebe sve one nepriznate vjeroispovijesti, koje stoje na putu njihovu programu, dr. Pavelić je hipokritski, dosljedan svojim klerofašističkim saveznicima, pokušao da svojim nastojanjima da izgled neke naročite tolerancije. Očigledno savjetovan od strane predstavnika njemačkog okupatora.

Pavelić je govorio o velikim smjernicama ustaške državne politike 28. II. 1942., pa se dodirnuo i vjerskog i crkvenog problema u NDH. U početku svoga govora, Pavelić je za izlaganja dra Puka rekao, da su ona mogla izgledati kao jedna mala neistina, govoreći o priznatim i nepriznatim vjeroispovijestima. Pavelić je izrekao narodnu poslovicu »Brat je mio koje vjere bio« i na nju se pozvao da kamuflira dra Puka, ne da ga demantira kao i samoga sebe, ali i sve svoje klerofašiste, pošto je još uvijek radio u Zagrebu »Ured za rušenje pravoslavnih crkava.« Na to mu je taj isti HDS aplaudirao, kao što je aplaudirao i dru Puku, kad je objasnio politiku i nastojanja ustaške vlade o katoličenju Srba, i o njihovu prelaženju na vjeru svojih djedova!

»Mi imamo jedan velik dio naroda, koji je katoličke vjere, riječi su poglavnikove. Imamo muslimana, imamo evangelika. Imamo i pučanstva, koje je u pravoslavlju. Državni je interes, da u državi ne bude nikakvih ne-

[433] »Hrvatski narod«, 26. II. 1942.
[434] Dokumenti o protunarodnom radu, 114—115.

sporazuma, a najmanje vjerskih trzavica. Nam je to posebni interes, jer mi znamo da smo na granici Balkana, mi znamo da smo s istim Balkanom osobito bili vijekovima u doticaju. Mi znamo, da smo bili i pod balkanskim pritiskom, mi znamo da se na Balkanu do nedavno razlikovalo po vjerama, da je narodnost bila, neću reći zamrla, ali tako prikrivena uslijed života, uslijed događaja, da je bila vidljiva samo vjera i da su se ljudi samo po vjeri razlikovali. To je momenat prošlosti. Danas smo mi jedno, mi smo u jednoj državi, jer imamo narodnu nacionalnu svijest i obilježje i ne možemo i ne smijemo da bi drugi momenti, pa i vjerski momenti unosili u našu zajednicu trzavice. (Tako je! Pljesak.) Mene je iznenadilo da sam počeo dobivati neke poslanice, neka pisma od svećenika katoličke crkve, koja su se slala izravno na mene. U tim pismima tužilo se na progone katoličke crkve (?!). Bilo je više ovakovih pisama, koja su bila pisana na istom pisaćem stroju, sa istim riječima, sa istim sadržajem i na istome papiru. Jedno je pismo došlo iz istočnog dijela zemlje, drugo iz zapadnoga itd. Bilo je očito, da je neko poslao dotičnim ljudima jedan cirkular, po kojemu su ta pisma sastavljena. To su bila dakle pisma, u kojima se tuži na progon katoličke crkve, ali koji je progon svršio u tome, da je jedan kanonik osuđen na 20 godina tamnice.«[434a]

Prije nego što sam došao do bilo kakvog zaključka u ovoj stvari, došlo je još jedno pismo, koje je pisao jedan od potpisnika gornjih poslanica. U njemu on opozivlje sve što je potpisao. Sada se ispostavilo, da pisanje ovih pisama nije sugerirao nitko drugi nego onaj kanonik, koji je u zatvoru i koji se hoće pokazati mučenikom svoje vjere. Mi znamo da je on suđen po zakonu, jer se ogriješio o državu i njezine zakone. Jednoga dana, jedan ugledni gospodin došavši k meni, rekao mi je: »Vi ste odlučili sagraditi džamiju u Zagrebu... Protiv toga nema nitko ništa, ali čemu onu džamiju graditi u sredini grada. To ne bi smjelo biti.« Ja sam mu odgovorio: »Kad sam došao ovamo, odmah su mi došli ljudi, koji su mi donijeli dva gotova nacrta za gradnju džamije... Ja sam ove nacrte pregledao i vidio sam, da bi po njima džamija imala biti sagrađena negdje u Kraljevačkoj šumi, dakle četiri do pet kilometara udaljeno od središta grada. Ja sam im kazao, da mi više ne dolaze s ovim nacrtom, ali im nisam stavio do znanja što namjeravam. Opazio sam da je umjetnički paviljon na Trgu N. najpodesniji, najzgodniji i najdostojniji da se tamo sagradi džamija za muslimane. Tada mi je došao jedan drugi gospodin, koji mi je kazao da se ovaj hram umjetnosti nije smio pretvoriti u džamiju. Ja sam mu odgovorio: »Ovaj hram umjetnosti nosi na sebi žig našeg robovanja. (Tako je! Burni pljesak.) Ja ne mogu ovaj žig dostojnije izbrisati, nego da iz ovog hrama učinim džamiju. Zašto? Zato, jer je muslimana u Srbiji nestalo onda, kada je srušena zadnja džamija. (Burni pljesak i odobravanje.) Kao znak da ih u hrvatskom narodu neće nestati, postavlja se u glavni grad njihova džamija. Dogodilo mi se, da su mi u razgovoru više ljudi a i strani rekli: »Gospodo, vi imate više unutarnjih pitanja. Vi imate muslimansko pitanje.« Ne, mi nemamo muslimansko pitanje. Države, koje imaju kolonije imaju muslimansko pitanje. (Pljesak.) U tim kolonijama ima naroda muslimanske vjere, koji nijesu ista krv i tijelo s narodom u materi zemlji. Muslimanska krv naših Muslimana jest hrvatska krv. (Živio!). *Ona je hrvatska vjera, jer su na našoj zemlji njeni pripadnici hrvatski sinovi.*[435]

[434a] Tu se misli na kanonika dra Pavla Lončara, koji je bio osuđen najprije na smrt, a onda mu je kazan smrti zamijenjena robijom da bude uskoro i sasvim pomilovan.

[435] Pitanje podizanja džamije u Zagrebu krenuto je od poslanika Starčevićeve stranke još prije svjetskog rata. 1922. postavljen je za mali broj zagrebačkih muslimana za muftiju Ismet efendija Muftić. S tim postavljenjem u štampi se povela riječ i o eventualnoj izgradnji prve džamije

Poslije objašnjenja koja je dao o gradnji džamije, čija su tri visoka minareta uskoro izazovno i prkosno govorila nadbiskupu Stepincu, u kakvoj su zabludi bili on i svi oni hrvatski biskupi i nadbiskupi, koji su zvali u boj protiv neprijatelja kršćanstva, jednako kao što su zvali u boj protiv partizana i narodnooslobodilačkog pokreta, prešao je Pavelić na pitanje pravoslavlja.

»Jedna stvar, koja je toliko puta u hrvatskom narodu, u hrvatskoj domovini imala svoje reperkusije, dobre, pa i zle, jest pitanje pravoslavne crkve. Ne vjere, jer vjera je kršćanska, već crkve. Crkva je pravoslavna. Mi smo u domovini imali grčko-istočnu crkvu. Grčko-istočna se zvala zato, jer su bili pripadnici pravoslavlja u našoj zemlji podvrgnuti grčkom patrijarhu, koji se za njih brinuo samo toliko, što je od biskupa, da ih pomaže, dobivao velike nagrade. Onda je, koliko se sjećam i u Hrvatskom saboru stvoren jedan zakonski članak, po kojem su svi pripadnici pravoslavlja u Hrvatskoj podvrgnuti srpskoj patrijaršiji i tako je postala srpska pravoslavna crkva. Nema nikoga u Hrvatskoj, tko ima što protiv pravoslavlja. Svatko se moli Bogu prema svojoj savjesti, prema onom kako je to u mladosti naučio, po rođenju, školama i odgoju kako smatra, da je za spas njegove duše najbolje. Nije naša stvar, da ulazimo u tu najintimniju stranu čovječjeg života, u pitanje spasa njegove duše... *Nije istina, da hrvatska država nastoji, da pravoslavne prevede na katoličku vjeru.*[436] To nije politika. To je pušteno svakome na volju. Ja sam osobno napisao okružnicu (?!) i zamolio, da se to dostavi nadležnim oblastima, da oblasti vode evidenciju o prelazu ne samo na katoličku već i na muslimansku i evangeličku vjeru, i da izdaju dozvolu samo onda, ako se osvjedoče, da je to pošten čovjek i ako to radi iz uvjerenja. (Pljesak). U toj sam okružnici izričito naveo, da se ima svim sredstvima spriječiti, da bi tkogod u tome pogledu bilo kakvo nasilje duhovno ili fizičko vršio (?!). Ja dopuštam, da se usprkos tome dogodilo kakvo nasilje, ali ako se i dogodilo, to nije napravila država, to nije napravljeno s voljom

u Zagrebu. Ovu su tezu branili, ili joj se barem nisu opirali ni hrvatski klerikalci, naročito ne oni iz Šarićeve neposredne blizine. Starokatolički »Preporod«, ne protiveći se gradnji džamije konstatirao je da ga čudi, što se nadbiskup Bauer nije tome protivio kao u slučaju osnivanja hrvatske katoličke župe, pa je na kraju dodao: *»Nadbiskup će možda dati i doprinos za gradnju džamije. Možda su muhamedanci zato bliži latinašima, što mogu imati više žena?«* (»Preporod« 1922., br. 5, 46). Uistinu, pisac ove napomene o gradnji džamije u vezi sa prinosom nadbiskupa Bauera bio je vidovit. Jer 1927. formirao se u Zagrebu Akcioni odbor za podizanje spomenika kralju Petru Prvome u Zagrebu. Ovaj Odbor izdao je tada proglas, kojim poziva građane zagrebačke i Hrvate uopće da sudjeluju pri akciji za podizanje tog spomenika. Poslije Radićeve smrti zapela je ova akcija. Za vrijeme bana dra Josipa Šilovića krenuta je ova akcija ponovno s time, da će taj spomenik predstavljati umjetnički paviljon, čiji je projekat izradio Ivan Meštrović. *Prvi priložnik bio je zagrebački nadbiskup dr. Ante Bauer, koji je dao za taj umjetnički paviljon deset hiljada dinara.* (»Starokatolik« 1929., br. 11, 8). 1941. prema odluci Pavelića spomenik kralju Petru Prvome, za čije je zidanje dao nadbiskup Bauer deset hiljada dinara, bio je pretvoren u džamiju. Tako je nadbiskup Bauer priložio svojih deset hiljada i posredno za džamiju, pošto se njegov nasljednik dr. Alojzije Stepinac nije odupro ovome Pavelićevu više političkom, nego vjerskom gestu. Ovim je, nema sumnje, svim onim ljeporječivim agitatorima sa propovjedaonica protiv islama kroz nekoliko stotina godina, kao i svim onim borcima, koji su dobili od pape naziv »Antemurale Christianitatis«, Pavelić oduzeo legitimaciju da produže govoriti u duhu hrvatske crkvene tradicije. Nema sumnje, sa pristankom, ili u najmanju ruku, bez protivljenja nadbiskupa Alojzija Stepinca. Zato »Hrvatski narod« (14. VIII. 1941.) govoreći o toj odluci Pavelića podvlači, da će time biti »ostvarena davna želja svih Hrvata da u gradu Zagrebu pripadnici muslimanske vjeroispovijesti dobiju najljepši spomenik, prekrasnu muslimansku džamiju.« Dakako ustaški »Hrvatski narod«, kad govori o svima Hrvatima, zacijelo tu podrazumijeva i sve nadbiskupe i biskupe, sve kanonike i monsinjore, svećenike i fratre, pošto je i njima »ostvarena davna želja« sa podizanjem te džamije, kao što je bio i njihov »davno željkovani ideal« ustaška, klerofašistička NDH.

[436] Spomenuto naređenje ministra Puka pokazuje kakvu je grdnu neistinu ustvrdio Pavelić, zaboravljajući pored toga i izričitu izjavu dra Puka, datu u istom saboru samo tri dana ranije.

i pristankom države, nego je to napravio jedan čovjek, koji je ili to radio izvan svojega prava, ili pak, ako je to radio u svome djelokrugu rada, onda je taj djelokrug prekoračio. (Odobravanje). Gospodo! U pravoslavlje ne dira nitko, ali u hrvatskoj državi ne može biti srpske pravoslavne crkve. (Oduševljeni pljesak. Svi ustaju i oduševljeno odobravaju.) Kažem još jednom: Ne može biti srpske, a ne može biti ni grčko-pravoslavne. Zašto? Zato, jer su svagdje na svijetu pravoslavne crkve nacionalne crkve. Srpska pravoslavna crkva jest sastavni dio srpske države, Srbije. Hijerarhički je srpska pravoslavna crkva vođena po državnoj vlasti Srbije. Srbija, njezini dvorski predstavnici postavljaju patrijarha ili bar u najmanju ruku pretežno sudjeluju kod njegova postavljanja, a od njega ovisi čitava državna hijerarhija od župnika do kapelana. Sve to ovisi o državnoj vlasti Srbije. To može biti u Srbiji, možda je to moglo biti u bivšoj nesretnoj Jugoslaviji, ali u hrvatskoj državi to ne može i ne će biti. (Oduševljeno odobravanje). U nikakvu ruku nećemo dozvoliti, da bilo koja crkva postane jednim političkim sredstvom, sredstvom napose uperenim protiv opstanka hrvatskog naroda i hrvatske države. (Svi ustaju i oduševljeno pljeskaju). Zato će pametni ljudi, ljudi, kojima je do narodnih probitaka, a kojima je i do vjerskih probitaka, znati se snaći, znati skupiti glave i proučiti, promisliti i to pitanje na zadovoljstvo pravoslavlja, na zadovoljstvo naroda i na probitak hrvatske države riješiti.«[437]

Iz samog poređenja teksta govora »ministra pravosuđa« i Pavelića može se vidjeti da je dr. Puk govorio sasvim drugačije nego Pavelić. Jer, dr. Puk je ne samo rekao u Saboru da hrvatska državna vlada podupire prelaženje sa pravoslavlja na katolicizam, očigledno misleći tu i na svoja naređenja, koja su značila i te kako nasilje i atak na slobodu savjesti, kako je to naprijed pokazano, nego je i te kako u smjeru pritiska djelovao i naređivao zadovoljavajući i najradikalnije u klerikalnom taboru. Dok se Pavelić poziva na najtolerantnije načelo sadržano u misli da je brat mio ma koje vjere bio, u praksi trebalo je toga brata najprije odnaroditi, učiniti nad njim najteže nasilje, kako bi se od Srbina stvorio Hrvat, kako bi mogao da bude pripadnik »hrvatske« pravoslavne crkve. Što se tiče njegova demantija da NDH ne nastoji da pravoslavne prevede na katoličku vjeru i da je on o tome sam napisao okružnicu, koja je zabranjivala svim sredstvima sprečavati nasilja, jedva je tko veću i bezočniju laž izgovorio u staroj zgradi hrvatskog sabora. Jer, apsolutno ne postoji nijedna takva okružnica ni Pavelića ni njegove ustaške vlade. Naprotiv vidjelo se, da je i poslije ovoga govora, u kome je nagoviještao osnivanje hrvatske pravoslavne crkve produžavano sa prisilnim katoličenjem. Šta više, kako smo pokazali kad su misionarski zeloti bili zbunjeni i došli u Zagreb po instrukcije, da li da prekinu ili da nastave rečeno im je da je Pavelić govorio to samo radi stranih diplomata, koji su prisustvovali sjednici na kojoj je on govorio, da bi tako pred stranim svijetom pokazao široku toleranciju totalitarne, autoritativne NDH. A Pavelić je govorio u trenutku kad je još postojao *ured za rušenje pravoslavnih crkava.* Uostalom, čitavo poglavlje, koje je ovdje izloženo, samo je jedan stvarni komentar težnjama Pavelića i zagrebačkog metropolite jednom te istom cilju pod kamufliranim izrazima jedne te iste stvarnosti i istine.

Pavelićev stav u vjerskim pitanjima nikako nije išao u raskorak ni s ministrom dr. Pukom, niti s okružnicama i nastojanjima nadbiskupa, biskupa i onog ogromnog broja misionara, župnika, kapelana i fratara. Kroz ovu jezivu stvarnost prolazi suština misli izrečene o nastupu ustaškog ispovijedanja spomenutog već župnika Mate Moguša iz Udbine kad je raspaljujući neprosvijećene mase rekao, u stilu stožernika Gutića, zaprijetivši Srbima: *Dosada smo za katoličku vjeru radili molitvenikom i krstom, a sada je došlo vrijeme, da radimo puškom i revolverom.«*[438]

[437] »Hrvatski narod« 1. VII. 1942.

U ovome znaku mača i krsta, omarsovljenoga Krista stvarala se i izgrađivala NDH. NDH ili »Sveta Božja, Kristova, vojujuća — Hrvatska«, prava, »davno željkovana« nadbiskupa Stepinca, Mile Budaka, Pavelića i svih ostalih klerofašističkih ideologa: Vatikanska »CIVITAS DEI — INDEPENDENS STATUS CROATIA«, kako je dr. Draganović u Rimu 1946. nazva!

NDH uistinu bila je prava klerofašistička država, koju bi stari historici nazvali teokratskom. Tako je to izgledalo, i pored nadutog stava Pavelića u Hrvatskom ustaškom saboru, ne samo onima, koji su s užasom promatrali ulogu klera i osuđivali ga kao najodanijeg suradnika ustaških zločinaca, nego su tako mislili i pisali i sami klerikalci. Bilo ih je, koji su svu neodmjerenost zalaganja za NDH od strane svećenstva kritizirali, sa strahovanjem dogledavali teške posljedice i za ljude i za crkvu. Takvi su olakšavali svoju savjest po neki put u formi duhovitog ironiziranja, koje je ukazivalo na jedan dio stvarnosti u pogledu suradnje svećenstva s ustaškim režimom. Kroz Šarićev »Katolički tjednik« provukao se jednom izuzetnom prilikom jedan članak, koji razotkriva ovaj dio stvarnosti, a napisao ga je pod pseudonimom »Liber« dr. Čedomil Čekada, koji se javlja često u listu i pod pseudonimom Dr. Ins. U članku »Naše teokrate« dr. Čekada prikazao je bolje nego ma tko, jedan dio uloge klera u NDH. Smatramo, da se bolji završetak ne može naći ovom poglavlju, nego u samopriznanjima jednoga ovako istaknutog klerikalca.

»E, je li nam bilo lijepo? Jest. Ovo nekoliko mjeseci naše novozavjetne teokracije.

Čovjek bi se brzo obikao. Ovo je pravo kraljevsko svećeništvo; — džaba ti ono dogmatičko, praznodžepo i praznoruko. Ali ovako, kad je čovjek i svećenik, i predstojnik, i sudac, i poreznik, i oficir, i školski nadzornik, i aprovizator, i egzekutor sve u jednoj osobi. To je pravo znanje. »Pokaži se svijetu.« Pa se ljudi samo oko tebe klanjaju kao oko kakvog kumira. A ti zapovijedaš i vladaš daješ i uzimaš, podižeš i obaraš, poklanjaš i plijeniš. Baš kao Josip uz koljeno Faraonovo. »Nitko bez tebe neće maknuti ni rukom ni nogom u čitavoj zemlji Misirskoj!« Žandari ti pod rukom, policija te sluša, ustaše te pozdravljaju, vojska ti salutira. Uniđeš u čiji hoćeš dućan, pa purgiraš: Sve te knjižurine i stripove na lomaču! A izloge povaljaš svojom rukom ko junački djed Matatja. I samo određuješ, koliko će tko plaćati ucjene. I tko će iseliti iz svoga dućana, a tko će u njega useliti. Ovu ćeš kuću uzeti za školu, ovu za dom, ovu za samostan. A ove ćeš stupove prenijeti u svoju novu crkvu. Dijeliš ovoj našoj sirotinji službe ko medalje, kad je primanje u kongregaciju. Koji ti je bio poslušan i dobar, neće mu sada krivati. Eto ako nijesi kralj, jesi kraljić i beg u svojoj župi. Tebe se moli. Kad kakva Gligića uhvate, tebe pitaju, šta će s njim. *U tvojoj je parohiji glavni stan svećasti i vlasti.* Prvi si ko prvi u čitavoj čaršiji. Kakav predstojnik, kakav »sreski«! Nije ti ni do koljena. Svi se ljudi, i kršteno i nekršteno, dižu sa ćefenaka i temenaju, kad prolaziš. A da je hiljadu duša na okupu, tebi se nađe mjesto.

[438] »Novi list« 24. VII. 1941.

čim se pomoliš. Istrkuju preda te još izdaleka. I dižu ruku. »Šta izvolite velečasni?« Nije šala: mantija je na tebi. A ako ima igdje u mjestu kakav automobil, tvoj je kadgod hoćeš. Hoćeš li u Zagreb, hoćeš li u Sarajevo, hoćeš li kuda na slavu, na izlet, na primicije. Ko kad si čovjek od vlasti, — »potestatem habens«.

Sad ja jako vidim, kako je nekad lijepo bilo Aronu i njegovim sinovima. Teokracija. Svećenik svemu starješina. Sav se posao započinjao i svršavao pred šatorom od zavjeta. I kako god svećenik odredi, onako je. Nađe li te da si gubav, bježi iz okola. Jesi li što ukrao, a ti se braniš, da nijesi, on presudi. Udari ti globu, kako mu se svidi. Jesi li opsovao ili kad te uhvate u preljubu, naredi, da te kamenjaju. A ako je štogod manje, da ti odrape po leđima četrdeset manje jednu. Kad se posvadite, on odredi, ko ima pravo. A što je god najboljega žita i mala, njegovo je.

Lijepo, brate. Samo ne daju dušmani. Nijesi dobro ni sio, a već nekako zabrane i nalozi. Skidaj der, moj dragane, te širite i kaiše! Sjahuj! Nema u svetoj crkvi politike! I pusti auto: nije to za tebe! Dovikuju ti, očinski, ko sveti Benedikt onom Totilinu mačonoši: »Depone, fili, depone, quod geris: nam tuum non est!« Nema u novom zavjetu teokracije. Već vrati se ti lijepo opet k apostolskom pješačenju, »ad pedes apostolicos«, i sjedi u ispovjedaonicu! I to čas prije! Da ne bude i kod nas: »Vođa, vođa!«, »Prečastiti vođa« i »Naš Mozes odjaha«, a sad svi odhajajo. I po Dalmaciji na sve strane vika: »Svemu su ovome popi krivi!«

A vi, mladi, pamet u glavu! A ne spiliti s onim svakakvim šašavim mladuncima. Nijesi pobudalio. Kako ćeš bolan govoriti: »Ja bih ih mogao poklati kao pisad«. Lijepo bi te Učitelj pogledao. »Čijeg li si ti to duha, mladi Boanergesoviću? Samo ti lijepo zatakni svoj mačić u korice! O, što vam je bilo, onoj dvojici zvrkana, svašta petljati, ko kakvi Robespierri, pa da onda i za vas biskupi pričaju, kako vas je onaj križar isplatio: »Ništa nije na njima ostalo od svećenika osim ono malo mantijice i habita!« *Baš ste se proslavili. Još će te, danas, sutra, izvesti pred prijeki sud!* Nego, zbilja: Da koji od vas nije i izumio onaj dušobrižni kršćanski simbol iz zagrebačkog »Novog lista«, gdje ste po Raspelu poredali bombe, bodeže i revolvere?

Eto, neće vam, znam, biti lako pregorjeti, — slatka je vlast i čast, ali reda je. Evanđelje, krunicu i brevijar u ruku, sada iza eksercicija, — osim, ako su vam, ne daj Bože, »prošle u hodanju« pa ćemo malo i po malo preboljeti i tu »dječju«. *Ne bojte se, dispenzirat ćemo vas, tko je iregularan, od vas crnih puškonoša.* Tko neće, zna mu se Ili u monduru, u vilu i auto, ili za kakva činovničića! — pa da biskupi za tobom šalju dekrete i suspenzije. Ode onda duša na pazar. E, teokrate, Bog vam pamet prosvijetlio!«[439]

Međutim ni Bog, ni dr. Čekada nisu prosvijetlili pamet i skrenuli na pravi put evanđelja njegovu omamljenu braću. Ona su pošla za uvjerenjem i tvrdnjom nadbiskupa Stepinca, kao i mnogih predvodnika katoličke crkve, koji su govorili da je Providnost poslala poglavnika, dosljedno ustaše i njihov režim. A tu nije bilo kompromisa. Jer, trebalo je pomoći sve ono što Providnost šalje! A ustaška je zakletva uistinu povezala Raspeće s bombom i bodežem. I u ovome znaku, samo u njemu, doista je stvarana ta klerofašistička »Sveta i Božja i Vojujuća Hrvatska«.

[439] »Katolički tjednik« 14. IX. 1941.

XVIII.

IDEOLOGIJA I PROPAGANDA

Motto: „Bog ne bi bio bogom, kada ne bi dao hrvatskom narodu NDH".

Motto, odabran za ovo posljednje poglavlje, ma da se čini nevjerojatan, autentičan je citat Pavelićeva povjerenika za Bosnu i Hercegovinu, miljenika nadbiskupa Šarića, župnika Božidara Brala, fanatičkog ustaše, o kome je već bilo dovoljno riječi u prethodnom poglavlju.[1] Ma da bi svatko tko ne poznaje duh ustaškog klerofašizma odrekao, da je takvu misao mogao izreći jedan svećenik, ona je uistinu instruktivna i ilustrativna ne samo za njenog autora, nego i za čitav društveni red, kome je on pripadao, kao i za sav duh, koji je prožimao ustaško-klerikalnu ideologiju. Da bi se u potpunosti obuhvatila i shvatila ova, zacijelo sasvim naročita, sasvim nova ustaško-klerikalna teodiceja, kojom se s jedne strane ograničava egzistencija božja, a s druge uslovljava egzistencijom NDH, potrebno je još jednom proći kroz svu mnogostruko složenu i još nepregledanu dokumentaciju ovog klerofašističkog šovinizma. Kroz tu dokumentaciju protkan je sav mnogovrsni i raznobojni splet svih mogućih abnormalnih psiholoških komponenata, na kojima se izgrađivao i usavršavao ustaški klerofašizam. Treba se još jednom sresti sa čitavim nizom ličnosti, poznatih već iz ranijih poglavlja, ali i sasvim novih i zagledati u podatke, koje one pred nas raskošno rasiplju. Treba još jednom vidjeti jednako one najmlađe i najniže, kao i one najstarije i najviše. I one u bogoslovskim sjemeništima, kao i u klerikalnim organizacijama K. A., i one u samostanima, franjevačkim i jezuitskim, kao i u bogatim kanoničkim kurijama i biskupskim i nadbiskupskim dvorovima; i one svećenike, ustaške funkcionere, kao i one, koji su se nalazili u neposrednoj blizini ustaških organizacija i u svemu ih pomagali; i one sa političke tribine, kao i sa crkvene propovjedaonice; i one u privatnoj agitaciji u propagandi, kao i u štampi, dnevnoj i revijalnoj, kalendarskoj i publicističkoj. Samo tako, poniruć u dubine i polazeći u širine svih tih spletova, moći će se potpuno razumjeti, zašto je ustaški režim bio moguć i zašto je bio toliko strašan. Učestvovanje katoličke crkve u ustaškom pokretu dalo mu je pred širokim masama siguran izgled legitimiteta, koji on sam, ma i uz pomoć fašizma i nacizma, nikad ne bi osvojio. Posredno i neposredno saživljavanje klerikalizma s ustaštvom stalno je, snažno je, vidljivo je upravo u prvom planu ustaškog sistema, i njegove četirigodišnje strahovlade. Nema sumnje, da su frankovluk i klerikalizam rodili ustaštvo, i da su se zajednički trudili, da ga održe na životu pune četiri godine strahovite okupacije. U mnogim saznanjima o ustaštvu često se ne može razlikovati što je ustaško, što je klerikalno. Što je zločinačko, a što je blasfemično, što je klerofašističko, a što je katoličko. I strancu, koji bi se našao u u NDH za tih godina okupacije, moralo je biti jasno, da se u toj NDH nije nitko,

[1] Vidi naprijed poglavlje XVII.

nijedna stranka, nijedan društveni red toliko revnosno i zanosno zalagao za ustaštvo kao katolička crkva. I to ne samo sa svojim brojnim predstavnicima, nego kao cjelina, upravo kao katolička crkva. Cjelokupni kler gotovo u ekstazi pozdravlja ustaški uspjeh aprila 1941. Isti taj kler prikazuje ovaj Pavelićev i ustaški uspjeh pred svojim vjernima kao djelo božje i kao božju nagradu za muke i nevolje Hrvata, čije su molitve uslišali i Mati božja i sam Krist. Svi su župni uredi tumačili narodu, da je Ante Pavelić božji čovjek i njegov izabranik, kome je Bog namijenio tu čast i sreću da izvrši njegovu volju i da kao nagradu podari za satisfakciju NDH. O Uskrsu 1941. prikazivan je Ante Pavelić kao glavna ličnost Uskrsnuća. Njemu je odata najviša slava pune blagodarnosti. O Paveliću govore sve propovijedi u uskrsnoj nedjelji 1941. Te nedjelje Krist je bio doista iza zavjese, i nitko ga gotovo i ne spominje na dan njegova uskrsnuća. Umjesto Krista obožavan je Pavelić. Ustaška propaganda — »promičba« — ima najsnažniju potporu u katoličkoj crkvi. Ne samo klerikalna štampa, nego i sama propovjedaonica i oltar, jednako u malim seoskim crkvicama kao i katedralama, u sjedištima nadbiskupa i biskupa, stavili su se u službu ustaške ideje, Pavelića i NDH. Posvuda, kuda je klerofašizam dopirao, ovladalo je uvjerenje, da je sve što se u Hrvatskoj tada događalo, djelo Božje Providnosti. Podvlačeno je to ne samo sa propovijedaonice i oltara, ne samo u štampi, dnevnoj klerikalnoj, nego i u pastoralnim i bogoslovskim listovima. Svuda, uvijek, i na svakom mjestu. Tako je i posljednji član klerikalnih organizacija morao steći uvjerenje, da je doista *»Bog pravde podigao izmučeni hrvatski narod na čelu sa poglavnikom i kaznio krivce (tj. Srbe) po njihovoj zasluzi.«* A za tim propagandnim ciljem se i svijesno i planski išlo. Ustaše i klerikalci — klerofašisti — ruku pod ruku.

Ovako je stao objašnjavati Stepinčev »Hrvatski glas« (20. VI. 1941.) — zamjena za Šimrakovu i Stepinčevu »Hrvatsku stražu« — klanja i pustošenja, rušenja i oskvrnuća pravoslavnih crkava. Ovako isto Šarićev »Katolički tjednik« opravdavajući iznakaženim moralom uzimanja talaca i njihovo strijeljanje, koja su vršili nacisti nad taocima u Nantesu i Bordeauxu. I to nitko drugi, nego dr. Ins. (dr. Čedomil Čekada). »Po sebi je taj sistem talaca moguć i kad se radi o političkim zločincima iz same države. Vlast takove može držati kao taoce i prema vlastitim nezadovoljnim i buntovnim podložnicima. Krivi su, mogla bi ih izvesti pred sud i justificirati, ali privremeno to ne čini. Voli, da njihovim životima drži u šahu njihove sumišljenike. Da njih spase, suzdržavat će se revolucionarci od ove ili one radikalne mjere . . .«[2]

Da započnemo s najmlađima. Sa zagrebačkim bogoslovima, koje je upravo pred ustaški period pripravila i odgojila za novo doba uprava, koju je u cijelosti postavio nadbiskup Stepinac. Mi smo vidjeli zagrebačke bogoslove već 1941. u posjeti kod Pavelića. I o prvoj godišnjici NDH izrazili su želju članovi »Zbora duhovne mladeži zagrebačke«, da vide svoga poglavnika i da mu se poklone. Sa zadovoljstvom javljeno je u sjemenište, da će Pavelić primiti u subotu 18. IV. 1942. čitav ZDMZ, što 1941. nije bio slučaj. Bogoslove je predveo rektor sjemeništa dr. Franjo Šeper i duhovnik dr. Nežić, i svećenici Rudolf Pukljak i Josip Jambrošić. Pavelića je pozdravio Stjepan Krivošić, bogoslov četvrte godine, inače predsjednik ZDMZ. Sam ovaj govor dovoljan je da pokaže, kakvim su duhom disali zagrebački bogoslovi, ali

[2] Dr. Ins., Taoci kao moralni problem. »Katolički tjednik« 16. XI. 1941.

ne samo i oni, nego i svi ustaški članci u čitavoj klerofašističkoj štampi o prvoj godišnjici NDH. Ovo je jedan i jedinstven izraz zajedničkog napora, odgojitelja kao i pitomaca. Poglavari i učenici na istoj ustaškoj liniji. A nad svima njima njihov najodgovorniji vrhovni poglavar, nadbiskup Stepinac.

»Poglavniče! Vođo hrvatskog naroda!

Sretni smo i presretni, što smo doživjeli dan, da možemo svi zajedno stupiti pred našeg dragog poglavnika, da Ga od srca i iz dna duše pozdravimo. Sretni smo, da smo to doživjeli upravo na godišnjicu uskrsnuća naše državne nezavisnosti, da Vam mognemo od srca k srcu izreći s čitavim hrvatskim narodom, duboku zahvalnost na najvećem djelu u čitavoj trinaest vjekovnoj prošlosti hrvatskog naroda, na djelu kakvog nije izveo još nijedan sin majke Hrvatske, na uspostavi i obnovi NDH. *Tim djelom Vi ste, Poglavniče, spasili hrvatski narod od sigurne propasti.* Imamo i previše očite primjere, što bi bilo od nas Hrvata, da nije bilo Vas, Poglavniče, Vaše odlučnosti i snage ustaških mišica, koji su poveli hrvatski narod u sigurnu i sretnu budućnost. Nad našom dragom Hrvatskom bili su se nadvili gusti i tmasti oblaci, a neprijatelji su gledali kako da je unište, ali dobri Bog nije htio dopustiti da propadne Hrvatska, koja je toliko žrtvovala za očuvanje nauke Njegovog Božanskog Sina, nego je baš tada naplatio hrvatskom narodu njegovu trinaestvjekovnu vjernost Križu, — *Svevišnji Bog poslao je hrvatskom narodu Vas Poglavniče da ga spasite.* Mi vjerujemo, Poglavniče, da će božjom pomoću i Vašom nesavladivom odlučnošću Hrvatska sinuti u svoj svojoj slavi i veličini, da uspješno nastavi svoje povjesno poslanje na raskršću istoka i zapada, sjevera i juga.

Poglavniče, govorim od srca i iz dna duše svih ovdje prisutnih, da smo svi mi uvijek i na svakom mjestu spremni raditi za Boga i Njegovu mladu Hrvatsku, da smo uvijek i na svakom mjestu spremni i poginuti za Boga i Hrvatsku. Poglavniče, molim Vas u ime sviju nas, da izvolite primiti najbolje primjerke našeg Misala za sebe i svoju cijenjenu obitelj. Neka budu oni znak naše zahvalnosti i odanosti prema Vama i Vašoj cijenjenoj obitelji; neka budu jasan dokaz naše spremnosti za rad u hrvatskom narodu. *Poglavniče, govorim od srca i iz dna duše svih nas ovdje prisutnih i svakog pojedinog da smo mi uvijek i na svakom mjestu za Boga, za Vas i za hrvatski Dom — Spremni»!*

Pavelić se obratio bogoslovima govorom u kome je i on, kao i svi ostali ustaški publicisti i ideolozi identificirao ustaštvo i hrvatstvo i stopio klerikalizam s ustaštvom.

»Braćo, hrvatski bogoslovi! Mene osobito veseli, što ovoga časa, netom što smo završili jednu godinu samostalnog života narodnog i državnog, vidim ovdje kraj mene sakupljene vas, koji ste potekli svi iz najširih slojeva hrvatskog naroda iz svih krajeva domovine. U vama svima buja vatra hrvatske domovine i NDH. *Ovdje u glavnom gradu Zagrebu u sjemeništu pripravljate sebe pod vodstvom naše vrijedne, časne i zaslužne uprave za rad, koji ne samo da nije manje važan nego li rad, što ga vrše razni faktori javnog narodnog života, nego koji rad imade i osobito značenje u današnjici, kao što ga je imao i u prošlosti, a koja će važnost njemu biti pridijeljena u budućnosti.* Hrvatsko katoličko svećenstvo — kroz mnogo vjekova u raznim epohama, koje su nažalost u prošlosti bile više tužne i teške i jadne po hrvatski narod nego li sjajne i dobre, — vršilo je uvijek i među narodom rad širenja vjerske obuke i širenja narodnog duha. *Često puta moralo je svećenstvo ostavljati oltare i pred narodom polaziti i na razbojišta, da brani i oltare i domove*

naroda. Često puta bili su hrvatski katolički narodni svećenici ujedno i vojskovođe. Čitav niz takovih svijetlih vitezova svećenika nanizan je na stranicama povijesti hrvatskog naroda. Danas kad imamo ono što je hrvatskom narodu najdragocjenije, kad smo postigli ono za čim su tolika pokoljenja hrvatskog naroda čeznula i zašto su se borila, rad i djelovanje hrvatskih svećenika nimalo nije zaključen, niti je uz vjerski rad baš i rad na narodnom polju ni malo manje važan nego što je bio u prošlosti. *Štoviše, danas i u nizu slijedećih godina i desetljeća, kad će trebati našu domovinu izgraditi, kad će trebati državu učvrstiti, kad će trebati moralno, društvovno, pa i vjerski u narodu raditi, rad će hrvatskog svećenstva imati i osobito značenje* ... Ja znam da je sjemenište, napose zagrebačko, koje je uvijek bilo vrijedno, uvijek otvaralo vrata, kroz koja su prolazili vrli sinovi u narod na pastvu i narodni rad. Znam sve svijetle momente, koji su ispod krovova sjemeništa bljeskali, *znam veliko rodoljubno oduševljenje koje u ovome danas vlada, a siguran sam, da će putem predaje, putem vaših stopa i buduća pokoljenja sjemeništa poći.*

Braćo! Mi svi nemamo nikakve druge želje, nemamo nikakve druge ambicije, nego jedino, da hrvatski narod ostane zauvijek slobodan u svojoj NDH i da mu u njoj budu sretnija i bolja vremena, nego li što su nama i našim predima bila u ona prošla teška vremena. Na tom svi radimo, za to sve dajemo, a ja, kao izvršavatelj hrvatskog državnog vrhovničtva ne mogu imati veće zadovoljštine i većeg veselja, *nego kad znadem i kad osjećam, da u tom poslu imadem sigurne suradnike, koji će uz svoj veliki vjerski i duhovni posao vršiti i narodno poslanje u narodu i za narod i državu. Iz toga, znajući da ste vi oni, s kojima mogu ja i narod i država uvijek računati, osjećam i više snage i većih pobuda u radu, jer sjedinjenim silama svih nadrodnih slojeva, a napose silama moralnim, koje predstavljate vi, svako naše djelo bit će ispunjeno i svako naše djelo bit će po Bogu blagoslovljeno. Sve, velim, to činimo, činimo za narod, jer smo za njega i za Dom — Spremni!«*

Pošto se Pavelić sa svakim bogoslovom napose rukovao, bogoslovi su otpjevali »državnu« i ustašku himnu i nekoliko drugih ustaških pjesama. Poslije su se zajedno sa Pavelićem fotografirali, kako bi potomstvu ostavili vidljivu dokumentaciju svoje ljubavi i odanosti prema poglavniku. Bogoslovi su napustiti Pavelićeve dvore burno kličući poglavniku i NDH.[3]

U križarskoj »Nedjelji« opisao je jedan od učenika, bogoslov Boris Kolb ovaj prijem kod poglavnika, zanosom kakvim ljubavnik dočarava preživjele radosne doživljaje. Pavelićev glas je tome poletarcu »divan, dubok, vladarski, očinski.« A dok je krvnik-Pavelić govorio, ustaškim duhom prekaljeni omladinac, ushićen gleda vladara, suverena NDH.

[3] »Nova Hrvatska« 6. VI. 1942. — I u ovom će se poglavlju nizati brojni citati Pavelićevih istomišljenika, sa i bez crnih haljina, kao i u dva prethodna, u kojima ovi ustaše i njihovi saradnici stalno sinonimiziraju ustaše sa Hrvatima, a ustaštvo s hrvatstvom, a NDH sa Hrvatskom. Nemajući zato ovlašćenja ni od koga, jer ova šaka bijednih izdajnika, koje je u Hrvatsku doveo njihov gospodar Hitler i njegov satelit Mussolini, kao i njihovi suradnici iz K. A. i Mačekovih Zaštita, ne mogu da govore u ime hrvatskog naroda ni u ime Hrvatske i hrvatstva. Križarska »Nedjelja« našla je i zato svoju formulu, koju je trebalo propagirati i prihvatiti, da bi se ova misao što više proširila među ustaše i klerofašiste ma gdje se oni u NDH nalazili, i ma koji položaj zauzimali. Za njih »poglavnik znači Hrvatska, i Hrvatska — slobodna i nezavisna znači poglavnik. U njemu je sve povjerenje Hrvata, koji pomalo sve više dolaze do svijesti, da žive u najvećem času hrvatske povijesti.« Ovo su misli pakračkih »Križarskih Krila«, koje najvećim zadovoljstvom prenosi zagrebačka »Nedjelja« 1941., br. 23.

»Naše oči počivaju na nasljedniku Petra Svačića, Stjepana Tomaševića, na Anti Paveliću. Nastojimo upiti u se svaku crtu Njegova lica, svaki treptaj Njegovih očiju. A On — vladar naš, stoji pred nama, div u svojoj jednostavnosti, pećina u svojoj mirnoći.« Kad je poglavnik započeo da govori, uzbuđenom Kolbu i njegovim drugovima zastao je dah. »I duh neke posebne srdačnosti stade strujati s Poglavnika na nas. Njegove riječi ispisaše novu, najljepšu, najdragocjeniju stranicu povijesti duhovne mladeži hrvatske.«

Na rastanku, poglavnik im je rekao još jednu misao, koja ih je sve od reda egzaltirala. Naime: »Crna škola, (tj. sjemenište zagrebačko), nosi bijele dane.« I Boris Kolb smatra, da će ta misao ostati »geslo našeg bogoslovskog naukovanja.« Razdragani bogoslovi jednodušno su zaključili, da je to bio »velik dan za zagrebačku bogosloviju i za hrvatske bogoslove uopće. Poglavnik je vidio, da na Kaptolu, u sjeni prvostolnice, za Nj kuca 140 mladih srdaca; a mi smo vidjeli, da na Griču, na povjesnom Markovom trgu, kuca za nas srce suverena NDH.«[4]

Ovakva ustaško-klerikalna ekspresivnost bila je nesumnjivo rezultat dugogodišnje priprave, koju su za NDH vršili u toj »Crnoj školi« novi odgojitelji, jezuiti, kojih nije u vrijeme ilirizma poznavao ni Kaptol ni ta »Crna škola«, koja je onda bila prije sto godina rasadište ljubavi i bratstva među južnoslavenskim narodima i najčišće vjerske snošljivosti. Sada, u NDH, ovo je sjemenište, zahvaljujući vrhovnom upravitelju njegovu i njegovim poglavarima i profesorima, postalo rasadište krvavog ustaštva i najveće mržnje među rođenom braćom, vjerama rastavljenom .

I doista, i bogoslovi, kao i mladi svećenici, koji su za vrijeme NDH završili svoje studije, pokazali su da je Pavelić uistinu mogao računati na njih u izgradnji i učvršćivanju NDH u svim pravcima njihove ustaške djelatnosti. Nema sumnje da ovaj posjet zagrebačkih bogoslova predvođen poglavarima sjemeništa nikako nije bio učinjen bez znanja i odobrenja nadbiskupa Stepinca. Jer, ne može se ni pomisliti, da bi se sjemenišni poglavari usudili na takav korak bez suglasnosti svojih vlasti na Kaptolu. Neposredna nadzorna vlast bio je sam nadbiskup, koji se starao za smjer odgoja budućih svećenika. Štoviše, ovaj put u posjetu kod Pavelića nisu bili samo članovi i uprava ZDMZ, nego i svi ostali bogoslovi zagrebačkog sjemeništa, kako to ističe i »Katolički list«, donoseći čitav govor poglavnika upućen bogoslovima. ZDMZ bio je nekad rasadnik ideje bratstva i ljubavi jugoslavenskih naroda kao jedan od prvoboraca ilirizma. Poslije stotinu godina, pod vodstvom novih poglavara i njihovih političko-crkvenih ideologija postaje prvoborac ustaške, frankovačko-klerikalne misli. Suvremeni ustaški promatrači ZDM podvlače, da je osnutkom NDH potpuno osvojio ustaški duh Zboraše.[5]

U svim svojim dužnostima i poslovima, školskim i privatnim, oni su se po planu saživljavali sa NDH, ustaštvom i poglavnikom. Svuda, svuda je pred njihovim očima Pavelić i NDH. O svemu tome su ne samo znali njihovi posredni i dalji poglavari nego su, kako se to već vidjelo, upravo oni davali inicijativu za njihovu proustašku djelatnost. Sva njihova nastojanja imala su da budu obilježena ustaškim duhom i imala su da posluže ustaškim ciljevima. Štoviše, sve njihove molitve imale su da budu prožete NDH i poglavnikom. I njihove kao i pastve, kojoj su trebali da budu

[4] Boris Kolb, Crna škola nosi bijele dane! »Nedjelja« 17. V. 1942.
[5] »Katolički list« 1942., br. 18, 213—214.

upućeni poslije završetka njihovog bogoslovskog školovanja. Ovako su oni propagirali i pomoćna sredstva za uzdizanje molitvenog duha u povjerenoj pastvi. Zbor Duhovne Mladeži zagrebačke učestvovao je u proslavi prve godišnjice NDH na jedan sasvim osobit način. Tada je objavio novo ispravljeno izdanje hrvatskog prijevoda Rimskog Misala. U objavi, datoj za novine kao i na letacima, agitiralo se za prodaju tog Misala na sasvim ustaški način. Velikim slovima se podvlačilo, da će taj Misal-Molitvenik biti »prekrasna uspomena na prvu godišnjicu NDH« i, dosljedno tome, ne samo, da se nagovaraju da ga nabave pobožni ljudi, nego se i savjetuju »budući je ovaj Misal izašao na prvu godišnjicu NDH, sjetimo se drage naše domovine, kad god budemo molili iz Misala. *Molimo za sreću naše države i Poglavnika, kad god budemo imali u rukama ovaj Misal. Time ćemo učiniti veliko djelo.*«[5a]

Tako je zločinac Ante Pavelić i ustaška monstruoznost NDH, remekdjelo Hitlera i Mussolinija, povezano s Rimskim Misalom, sa tendencijama, koje je tako neuvijeno ispovijedila reklama za prodaju ove molitvene knjige. Odatle još više zrači duh posjete zagrebačkih bogoslova i njihovih poglavara kod Pavelića o prvoj godišnjici NDH. Odatle je shvatljiva velika radost Pavelića, kad je vidio pred sobom te buduće pionire njegovih, ustaških i klerofašističkih ideologija među neprosvijećenom pastvom, kojoj će ovi novi i mladi duhovnici uz evanđelje doturati ustašku i klerofašističku propagandu.

Nema sumnje, da i ovaj, kao i prošlogodišnji posjet zagrebačkih bogoslova učinjen Paveliću, jasno pokazuje, kakvim je duhom bio zadojen rad ovih bogoslova. Poznato je već iz prethodnog poglavlja, da su bogoslovi raznih sjemeništa bili zapaženi kao aktivni ustaše. Sigurno je, da ih je ustaška misao zahvatila već u samom sjemeništu u kome su se pripravljali za vjesnike evanđelja, ljubavi i humanosti. Njihovi poglavari, profesori i duhovnici nesumnjivo su u prvom redu zaslužni, da je taj duh prisno bio sroden sa njihovim pitomcima. Dosljedno, a za to su odgovorne i njihove nadzorne vlasti, biskupi i nadbiskupi.

Nekadašnje Strossmayerovo sjemenište i njegov ZDM, koji je u vrijeme velikog biskupa zračio nadaleko mišlju velike slavenske solidarnosti, bili su izloženi strahovitim promjenama, izvedenim samo od dvojice njegovih nasljednika: mađarona biskupa Krapca i političkog kameleona Akšamovića. O proslavi stogodišnjice ZDM u Đakovu prikazao je bogoslov Ivan Marković historiju ove nekad tako lijepe i u jugoslavenskom duhu djelotvorne ustanove. Dakako, sadašnji pisac divi se ustaškom radu svojih drugova, i načelima kojima se društvo rukovodi u svom radu, u sjemeništu kao i izvan njega. »Vrijedno je spomenuti, kaže Marković, da se ove godine znatno povećao ZDM dolaskom bogoslova iz raznih mjesta. *Time je ujedno pojačan i ustaški duh, koji je i prije vladao kako u Zboru tako i među ostalim bogoslovima* u Đakovačkom sjemeništu.«[6]

Sjemenište nadbiskupa Šarića nikako nije zaostajalo za onima u Zagrebu i Đakovu. Koliko je ono bilo ustaško vidi se iz jedne manifestacije, upriličene o imen-

[5a] Prilog »Katoličkom listu« 1942., br. 15.

[6] »Nova Hrvatska« 1. I. 1942. Bogoslovi ustaše, kao i njihovi poglavari, u stalnom su dodiru s ustaškim vlastima i njihovim akcijama. O katedralnoj slavi u Đakovu na Petrovdan, biskupsko sjemenište priredilo je za pedesetoricu ustaša svečani ručak. »Hrvatski list« 6. VII. 1943. Oni su svečano proslavljali imendan poglavnika akademijama -- »u spomen godišnjice NDH i u znak odanosti našem Poglavniku«. (»Glasnik . . .« 1942., 94.).

danu Pavelića, kad su sarajevski bogoslovi priredili 13. juna 1942. svečanu akademiju. Toga dana slavila se dva Antuna u prisutnosti nadbiskupa Šarića kao i drugih dostojanstvenika, naročito ustaša. Ta dva Antuna su Antun Starčević i Antun Pavelić. Tomislav Jablanović, bogoslov i predsjednik družine »Stadler« održao je govor iz koga je zračio pravi ustaški zanos. O »Poglavnikovu djelu« govorio je bogoslov Anto Vrbić, dakako glorificirajući njegov emigrantski rad kao i osnivanje NDH. Bogoslov Vrbić je naročito pravim križarskim zadovoljstvom citirao Pavelića iz njegova govora, održanog 21. maja 1941., kad je spomenuo da mu je bilo jasno, *»da se s molitvenikom u ruci ne može boriti protiv razbojnika i da je zato poveo ustaški pokret s odlukom, da se na ljutu ranu metne i ljuta trava.«* Bogoslov Vrbić se zanosi kad ističe, da *»svaki pošteni Hrvat mora biti i jest ujedno i ustaša, jer je idealno ustaštvo jedino ostvarilo sve naše težnje. A oni, koji ne spadaju u ustaške redove, bit će odstranjeni. Pravo ustaštvo bdije nad njima i visi nad njihovim glavama kao Damoklov mač. Prije ili kasnije kukolj će biti počupan. Zato jamči ustaška Hrvatska, zato jamči poglavnik, koji je sva svoja obećanja dosada ispunio, pa će i ovo. A mi imamo prilike vidjeti, da se on ne šali i da u načelima ne popušta.«* Bogoslova Vrbića oduševljava također i to, što se Hrvati bore na istočnoj fronti »u službi evropske uljudbe. A kako se bore, zna čitav svijet, najbolje neprijatelji. *U isto vrijeme naši hrabri ustaše strah su i trepet svih naših neprijatelja. Svjedoci smo mi ovdje u Istočnoj Bosni, koju su London i Moskva htjeli otrgnuti i zauvijek izbrisati njezino hrvatsko obilježje. Hvala domobranima i ustašama, dogodilo se je obratno.«* Oduševljavajući se čitavim nizom Pavelićevih djela, a naročito njegovim pamfletom »Strahote zabluda«, u kome osobito napada Rusiju i komunizam, bogoslov Vrbić tvrdi, da Ante Pavelić želi »da u Hrvatskoj zavlada Bog i hrvatski narod i nitko drugi. Njegova je zasluga, da u Hrvatskoj postoji sada narod, koji radi, i ustaše, koji se bore. — »Plug i brana Hrvatu su hrana, a ustaša mu je obrana.« 13. lipanj jest dan, kad će se Hrvati kroz vjekove sjećati svog velikog sina. Taj će dan biti u narodnom životu dan narodnog genija. Naša je dužnost, da u ovim teškim vremenima svjetskog previranja budemo na okupu radini i marljivi, da izvršujemo u svemu njegove naloge uvjereni u konačnu pobjedu s vjerom u Boga, te ostajući i nadalje za Poglavnika i za Dom — Spremni!«[7] Nema sumnje da je bogoslov Vrbić zadovoljio potpuno svoje poglavare i nadbiskupa Šarića. Naprosto stoga, što je on bio potpuno u skladu i s njihovim ustaškim načelima i starom frankovačkom tradicijom, njegovanom još u vrijeme Šarićeva prethodnika, nadbiskupa Stadlera. Da bi ova ustaška manifestacija Šarićevih bogoslova bila ravna svima onima ostalima, koje su priređivale ostale ustaške organizacije, i pjesmama su se izjasnili ovi bogoslovi »za poglavnika i dom!« Jer, pored »ustaške budnice«, koju su otpjevali bogoslovi, bilo je sasvim u stilu ove svečane ustaške akademije, da se je recitirala Šarićeva »Oda Poglavniku«, koju je »krasnoslovio« bogoslov Jure Radić. Jedva je naći vidnijeg sklada između poglavara i učenika — na ustaškoj propagandnoj liniji. Učenici su pokazali da su dostojni svojih učitelja-jezuita, pod čijim rukovodstvom rade Šarićevi bogoslovi.

Kad je Sarajevo posjetio 1944. predsjednik ustaške vlade dr. Nikola »vitez« Mandić nije mogao, a da se ne odazove pozivu sarajevskih bogoslova i da ih ne obiđe u njihovom sjemeništu. Bogoslovi su dočekali »uzvišenog gosta«, u čijoj su pratnji

[7] Antun Vrbić, Poglavnikovo djelo. »Vrhbosna« 1942., br. 6, 147—150.

bili ministar Ivica »vitez« Frković, stožernik Stipe Barbarić i šef predsjednikove kancelarije Jozo Džebić. Kad je Mandić ušao u svečanosnu »Aula patrum«, pozdravio je bogoslove najprije na ustaški način: Za poglavnika i Dom!, na što su mu bogoslovi odvratili: »Spremni!«. Zatim je opet pozdravio, ali sada na klerikalni način sa »Hvaljen Isus!«, a bogoslovi odgovorili: »Na vijeke!«. Predsjednika Mandića pozdravio je bogoslov posljednje godine T. Jablanović, »krasnim i skladnim govorom«, ustaše i borca, — kako označuje govor ovog bogoslovskog ustaše izvjestilac »Katoličkog tjednika«, — obećavši predsjedniku vlade, da će bogoslovi sve moguće uraditi, što bude od njih zahtijevao poglavnik i NDH. Upravo tako, kao i njihovi zagrebački drugovi — u prvoj godišnjici NDH. »Crna duhovna legija« — ravna onoj »Crnoj« krvoloka Jure Francetića. Dakako, Mandić nije mogao da mimoiđe zasluge bosanskog i hercegovačkog klera za NDH, koji je i sada u NDH — ostao najvjerniji i najmoćniji suradnik ustaškog pokreta.

»Sretan sam, da sam mogao doći u Vašu sredinu, časna braćo bogoslovi, da vas vidim; sretan sam što sam čuo tako krasan govor, *koji svjedoči o vašim željama, idealima i nastojanjima, koja odišu hrvatskim, katoličkim i ustaškim duhom*, a to su etička i moralna načela Katoličke crkve, koja su i naša, hrvatska, ustaška. Vi ste časna braćo pozvani da iz ovoga duhovnog rasadišta, ovog hrama duha, pohrlite u zagrljaj svoga naroda, iz kojega ste izišli, da mu donesete najljepše darove duhovne kulture, koju mi katolici, osobito bosanski dio katolika Hrvata, nipošto ne konfundiramo s civilizacijom, jer težimo za onim, što je u pravom smislu kulturno, tj. za izobrazbom duha; zato je u nas obična pojava, da ne težimo za zgrtanjem blaga niti za ubijanjem ljudskih života, što je plod takozvane moderne kulture.

Otkad je u Bosni uvedena moderna katolička hierarhija, s dolaskom svjetovnog klera ovdje su se prilike u tome smjeru bitno poboljšale. Sve se usredotočilo, skoncentriralo i ujedinilo, tako da se je stvorila jaka falanga svjetovnog klera, koji stoji hrabro i neustrašivo na obrani prava i hrvatskog naroda, i Katoličke crkve, držeći svoje pozicije na duhovnoj fronti.

Vi ste sretni, časna braćo, da imate za profesore časne oce Isusovce, čija je učenost i disciplina svakome poznata. Oni vam ulijevaju u dušu duboko znanje najvećih istina, otkrivaju vam blago Katoličke crkve i tako vas osposobljavaju za čelik borce za svoj narod, da možete stajati na braniku časnih prava i tradicija ove naše Bosne. *Budite dakle sretni, da imate za profesore one, koji su stožer Crkve. Vi ste duhovne ustaše hrvatskog naroda, isto tako vrijedni kao i oni ustaše, koji se bore za našu slobodu i pobjedu. Vi se borite za slobodu i nezavisnost naše države duhovnim oružjem, koje uzgaja dušu, brani božanski zakon, a to je oružje jače od boraca, strojnica i drugog materijalnog oružja.*

Mislim, da vas je već priličan broj pri svršetku svojih studija. *Za kratko vrijeme poći ćete na teren, u borbu.* Naći ćete mnogo zla, himbe, prijevare, zlih nakana, koje su se uvukle u naš narod kao posljedice ovog rata. Vi ste najpozvaniji, da stavljate ljekovitu travu na rane našeg naroda. I zaista, tko će te rane izliječiti, ako ne vi, časna braćo, kojima je otvoren put u duše? Vaš poziv dolazi u sklad s onim pozivom ustaša, koji se bore za slobodu našeg naroda. I vi ćete svojim duhovnim oružjem braniti tu slobodu i čuvati je.

Tu je još jedna »Crna legija« slična onoj pokojnog Viteza Francetića. Ta će vijest, da ima u Bosni još jedna »Crna legija«, koja se bori za svoj narod, silno obradovati našeg poglavnika, koga nam je Bog darovao, a njemu opet darovao jaku snagu i živce, da može ustrajati, i ja vjerujem,

da neće nikada klonuti, i ta će ga vijest silno obradovati i još ga više osvježiti. Siguran sam, da neću donijeti radosnije vijesti od ove. Obveselit će ga vijest, da duh u Bosni nije još klonuo, nego je naprotiv ojačao i očeličio. Sretan sam, časna braćo bogoslovi, da vas mogu pozdraviti i zaželiti vam sreću u radu i plemenitim nastojanjima, da istrijebite zla iz našega naroda. *Bit ću tumač vaših želja kod našega velikog poglavnika, kazat ću mu vaše odluke, da ćete uvijek biti i ostati za poglavnika i Dom!«* — našto su bogoslovi gromko odgovorili: *»Spremni!«*

»Uzvišeni gost«, koji je sarajevske bogoslove označio najsramotnijim i istodobno najstrašnijim uspoređenjem kao »duhovnu Crnu legiju — sličnu onoj zločinca Viteza Francetića«, zabrinut »za hrvatski narod« — t. j. za svoje ustaše, zadržao se u razgovoru sa bogoslovima, a onda su mu ovi otpjevali hrvatsku i ustašku himnu i jednu rukovet ustaških pjesama. I ovaj je »znameniti« događaj ovjekovječen za historiju najsramnijeg perioda katoličke crkve u Bosni, — fotografiranjem svih prisutnih gostiju bogoslova i njihovih nastavnika »jezuita«. Bogoslov Stipe Barišić, prikazujući ovaj Mandićev posjet, kaže, da je bio ispraćen oduševljenim klicanjem bogoslova, koji su mu dovikivali, da pozdravi poglavnika nebrojeno puta.[8]

Nikola Mandić mogao se uvjeriti i u sarajevskoj franjevačkoj bogosloviji, da je i u njoj veoma snažan ustaški duh, koji je izbijao iz pozdravnih riječi jednog bogoslova. I njih je razveselila vijest o dolasku predsjednika ustaške vlade. I njima će trajno ostati u pameti ovaj znameniti dan, kad su ga mogli na pragu novog doma, koji je sagrađen prilozima čitavog naroda, iz dubine svojih duša pozdraviti. Bogoslov franjevac sasvim je pravilno postupio, kad je podvukao, da je Nikola Mandić bio veliki prijatelj bosanskih franjevaca, o čemu nam tako neposredno i sugestivno govori fra Didak Buntić jula 1914. u pismu, kojim smo završili prvo poglavlje. Ni u ovoj prilici nije mogao ovaj mladi franjevac oprostiti nadbiskupu Stadleru, koji se želio riješiti franjevaca iz župa i satjerati ih u njihove samostane. Jer Mandić je bio njihov branitelj i »vođen visokom katoličkom i domoljubnom sviješću branio redovničku zajednicu pred najvišim crkvenim i svjetovnim oblastima u najteža vremena, kada nas se htjelo na perfidni način odstraniti i kod naroda omraziti.« Zato, ove neobično teške riječi, koje su dobro razumjeli u Šarićevoj kuriji i sigurno su na njih negodovali, također su u suprotnosti s onim, što je Mandić govorio Šarićevim bogoslovima, kad je podvukao, da je tek od uspostave svjetovne-crkvene hijerarhije potekao med i mlijeko u Bosni i Hercegovini, omalovaživši time dotadašnji rad franjevaca. Međutim, u pogledu političkih ciljeva i sada kao i 1914. bili su i franjevci i svjetovni svećenici na istoj ustaškoj liniji.

»Pozdravljamo Vas, Preuzvišenosti, *s osjećajima duboke zahvalnosti poglavniku i hrvatskoj vladi, što nam je omogućeno mirno školovanje, dok naši drugovi liju krv po bojištima, jer hrvatska vlada, kao ni jedna druga, poštuje i priznaje pravedne zahtjeve crkve.* Potrebno je bilo, da mi budući svećenici i odgojitelji svoga naroda budemo na neki način odvojeni od života današnjice, mutnog i krvavog, punog otrova, pakosti i zlobe, pa da se zagrijemo uzvišenim načelima Kristove nauke i propovijedamo je po patničkoj svojoj domovini, jer je ona jedina kadra povratiti nam toliko žuđeni mir,

[8] »Katolički tjednik« 1944., br. 19.

dokinuti neprijateljstva među ljudima i uspostaviti porušeni poredak. Iako tvorno ne sudjelujemo u borbi svoga naroda, ipak duboko osjećamo njegove bolove, kušnje i stradanja, budnim okom pratimo napore i nastojanja poglavnika i predstavnika hrvatskih državnih vlasti oko promicanja zajedničkog dobra. *Molimo Vas, Preuzvišenosti, budite tumačem naših misli, osjećaja i želja kod poglavnika... Recite mu... da i naša srca gore svetim plamenom mladalačkog oduševljenja i ljubavi prema poglavniku, narodu i njegovim vođama.* Kažite mu da gojimo duboku odanost i čvrsto pouzdanje da će se pod mudrim upravljanjem poglavnika povratiti hrvatskom narodu oni sretni stari dani, kada na slavenskom jugu Hrvatima nije bilo ravna. Mi vjerujemo u Boga i pravdu njegovu, a zahtjevi su i borba Hrvata pravedni... Veselje naše, što smo dočekali ovaj dan, zahvalnost i duboka odanost, vedra nada i čvrsta vjera u poglavnika i hrvatski narod neka nadomjesti lovore i vijence i oduševljeno klicanje mnoštva, kojima dočekujemo i pozdravljamo svoje velikane.«[9]

Ovi franjevački bogoslovi nisu koristili samo ustaške svečanosti, kako bi na njima pokazali sva svoja ustaška osjećanja i nastojanja. Njima je u tu svrhu dobro došao i takozvani Papin dan, kad se slavi dan Papina krunisanja, što je bilo u skladu i sasvim logično. Jer, papa je veoma cijenio Pavelića, kad ga je 1941. onako svečano primio i uzvraćao mu pozdravima i blagoslovima u svim važnijim svečanostima. Proslava Papina dana 1942. bila je naročito svečana, kako je to podvukao predsjednik bogoslovskog udruženja »Jukić« — fra Efrem Ćosić. On je u prologu akademije naglasio naročitu sreću, što se taj, za njih znameniti dan, proslavlja »po prvi put u našoj potpunoj slobodi u NDH... kojeg je »Jukić« prvi počeo na ovaj način slaviti, na području naše današnje države i *kojeg je slavio i onda, kad je ova proslava bila istovjetna s revolucionarstvom!*« Fra Efrem Ćosić, dosljedno, u uvjerenju, da su i proslave Papinih dana značile u Jugoslaviji isto što i revolucionarstvo, morao je da oda i dužnu zahvalnost onima, koji su omogućili da se »Papin dan prvi put proslavlja u potpunoj slobodi«, a to su »poglavnik i ustaše, koji su svojim žrtvama ostvarili našu slobodu.«[10]

Sa Šarićevim i franjevačkim bogoslovima uvijek su se u Bosni i Hercegovini takmičile i srednje škole, koje su bile u rukama franjevaca i jezuita. Travnik, Visoko i Široki Brijeg, kao i škola Male Braće u Dubrovniku ostat će u razvoju ustaštva kao njegovi najradikalniji rasadnici. O tome su rječito govorile sve takozvane proslave NDH, o godišnjicama 10. IV. ili o imendanima i rođendanima Ante Pavelića »Katolički tjednik« je sav u ekstazi, kad može konstatirati, kako *»naša mladež mnogo voli svoga poglavnika i slobodu, a uvjereni smo, da će biti spremna i na najteže žrtve za poglavnika i Hrvatsku.*[11] Ustaška himna je uvodni simbol, koji dominira nad čitavim programom takvih priredaba.[12] Jer, njihovi su profesori pripadali onim generacijama franjevaca i jezuita, koji su za prve Jugoslavije pripravljali NDH »Hercegovački su franjevci«, — govori ustaški »Hrvatski narod«, odajući im priznanje za njihov pionirski rad i za oživotvorenje NDH, — »kroz desetljeća velikim napornim i požrtvovnim radom činili mnogo u narodnom poslu, jer su svakom pri-

[9] »Vrhbosna«, 1944., br. 4—5. 107.
[10] »Novi list« 17. III. 1942.
[11] »Katolički tjednik« 1942., br. 20.
[12] »Novi list« 24. II. 1942.

godom učili i bodrili svoj narod. Kod staraca i starica, mladeži i sitne dječice ovi pravi narodni svećenici ulijevali su uvijek nadu — u čas slobode — slobodne Hrvatske. I taj dan su dočekali veselo 10. travnja 1941. *Redovito svaki mjesec svećenici daju u crkvi upute, što se ima raditi kroz slijedeći mjesec...«* Prikazavši tako osnovni konspirativni rad franjevaca, koji su za mjesec dana unaprijed davali direktive i upućivali narod, šta će i kako će raditi na političkom polju, sada u NDH, mogu da žanju plodove svoga sijanja. U Hercegovini, a napose u Mostaru, prelaženjem pravoslavnih na katolicizam, stalno se povećavao broj katolika, a to je značilo prema njihovim namjerama i Hrvata, pa su toliko već uznapredovali u svom pionirsko-misionarskom poslu, da su mjerodavni vjerski faktori nabavili veliko zemljište u najljepšem dijelu grada, gdje će franjevci sagraditi novu veliku crkvu.[13]

Posjet ustaškog ministra prosvjete Makanca u Bosni i Hercegovini bila je najpropagandističkija ustaška akcija. Tom prilikom nisu izostale njegove posjete ni franjevačkim školama, pa ni onoj samostana u Visokom. Posjeta ustaškog ministra ovoj franjevačkoj gimnaziji dala je prilike i nastavnicima i đacima, da pokažu kakvim je duhom zadojena škola, i kakvi su to nastavnici, koji su spremali ustašku omladinu spremnu uvijek i za NDH i svoga poglavnika.

Dr. fra Rastislav Drljić, profesor gimnazije pozdravio je ministra Makanca jednim govorom, koji je zapazila sva ustaška štampa u Bosni. Govor Drljića samo je jedna potvrda više, koja sama od sebe svjedoči, koliko su sadašnji franjevci demantirali svoju staru tradiciju ujaka, čiji rad su jednako poštivali rišćani kao i kršćani. Ali, ne samo svoje znamenite i rodoljubive pretke. Dr. fra Rastislav Drljić demantirao je i samog sebe, kao i svoju disertaciju, posvećenu jednom franjevačkom velikanu, Martinu Nediću, posljednjem Ilircu i velikom prijatelju Strossmayera. Kao što su sarajevski »Jukićevci« 1941.—1945. bili hiljadama milja daleko od svijetlog imena njihova društva, kad su u NDH glorificirali najstrahovitijeg neprijatelja bratstva i jedinstva Južnih Slavena, i to o Papinu danu, tako je i govor Rastislava Drljića bio daleko od njega samoga, kad je u Beogradu na univerzitetu branio januara 1940. svoju doktorsku tezu. Bolna su i žalosna razočaranja, koja je toliko mnogo ovaj rat iznosio tako reći svakodnevno na vidjelo.

I sada, za vrijeme NDH, fra Rastislav Drljić radostan je zajedno sa svima u Visokom, što ga posjećuje ustaški ministar. Tu je priliku iskoristio fra R. Drljić, da progovori i o suvremenim »narodnim i vjerskim mučenicima«, ustvari, o ustaškim suradnicima i okupatorovim pomagačima, franjevcima-ustašama, koje bi i fra Jukić i fra Nedić prokleli, da su živjeli u njihovo vrijeme, a ne bi im nikako dodijelili počasni naziv mučenika, i to vjere i naroda! Evo, u čemu je bilo veselje i fra Rastislava i njegovih drugova kao i povjerenih đaka.

»Srca naša i srca svih naših pitomaca,i to svih kategorija učenika: seminaraca, klerika, konviktoraca i vanjskih učenika, radosna su posebno na današnji dan. Kroz 42 godine opstanka i djelovanja naše gimnazije u Gučoj Gori i ovdje, u srcu Bosne, u Kraljevskom Visokom, posjećivali su naš zavod i biskup Strossmayer, barun Kučera, general pl. Sarkotić, ali je ovo prvi slučaj u povijesti zavoda, a posebno za trogodišnjeg opstanka obnovljene nam

[13] »Hrvatski narod« 27. I. 1942.

slobode i NDH, da nas posjećuje djelatni ministar narodne prosvjete, i to s vrućom željom, da se sam osobno osvjedoči o radu i djelovanju bosanskih franjevaca, kojima je stoljetna baština tamo od Zvizdovićeve ahdname, pa do najnovijih narodnih i vjerskih mučenika fra Julijana Jurkovića, fra Viktora Sliškovića, fra Bone Grebenarevića, fra Stjepe Barišića i drugih,[14] *bila očuvanje katolicizma, obrana hrvatstva i zaštita zapadne kulture i uljudbe, i to na najizloženijem tlu NDH, na vjetrometini povjesnih zbivanja.*

Veseli smo na drugom mjestu radi toga, što nas posjećujete baš u ovim teškim ratnim vremenima, kada se čuje samo rika topova, zujanje bombardera, fijuk sirena, i kad se, kako vi nedavno napisaste u »Prosvjetnom životu«, obustavlja svaka kulturna djelatnost i kulturno stvaralaštvo. Dok se već godinama vodi ideološki i gigantski rat između materijalizma i idealizma, između zapadne kulture i azijsko-mongolskog prodora, dok je po mnogim našim srednjim školama radi toga obuka obustavljena, mi zahvaljujući uvidavnosti, naklonosti, te moralnoj i materijalnoj pomoći narodne hrvatske vlade, vršimo nesmetano obuku te do danas u ovoj školskoj godini imademo 149 radnih dana. Pozdravljamo Vas, gospodine ministre, kao čovjeka umnika, filozofa, koji u čitavom svom dosadašnjem radu pera, tvora i govora, zastupate najradikalnije gledište obrane svih duhovnih vrednota hrvatskog naroda, a u kojima jedino i leži spas, napredak i sretna budućnost hrvatskog naroda . . . Iz svih tih razloga, u ime odsutnog ravnatelja, u ime čitavog profesorskog zbora, te *u ime stotine mladenačkih ustaških srdaca, svih naših gimnazijalaca, kličemo Vam: »Dobro nam došao i živio! Za Poglavnika i za Dom — Spremni!«*[15]

Ovom posjetu prisustvovao je i franjevački provincijal, dr. Krunoslav Misilo, koji je u istom ustaškom duhu govorio slaveći i NDH, ministra, poznatog rasistu, koji je i sa nadbiskupom Stepincem došao u žestok sukob, — a svakako, i Pavelića. A nije ni čudo, jer je upravo prije pet dana bio odlikovan od poglavnika »redom za zasluge I. stupnja«, i to stoga, jer je »revnosno nastojao da povjereno svećenstvo zadrži među narodom i što je surađivao sa hrvatskim državnim oblastima.«[16]

Već je nekoliko puta spomenuto, kakvu je ustašku predpripravu za NDH izvršio samostan na Širokom Brijegu zajedno sa svojom gimnazijom. Podvučeno je, da je iz te gimnazije potekao velik broj najzatrovanijih ustaša, koji su se isticali u krvavom poslu »čišćenja« Bosne i Hercegovine. Kad je poginuo ustaški koljač Franko Fržop, ustaše su u nekrologu o ovome zlikovcu podvukle, da se odgojio kao ustaša u gimnaziji na Širokom Brijegu. »Klasičnu gimnaziju je svršio u Širokom Brijegu *i tu se među srednjoškolcima ističe ustaškim radom: raspačava letke, drži tajne sastanke s drugovima i gdjegod može radi riječju i djelom za naš sveti konačni cilj. U svom se radu ističe osobito širenjem ustaškog štiva* . . . Odmah je zatim otišao dragovoljno u Bosnu, gdje vjekovni neprijatelji hrvatskog naroda upriješe sve sile, da pobunama tu, u srcu hrvatstva, ometu izgradnju naše, s mukom stečene države . . .«[17]

[14] Kakvi su to »mučenici vjere i naroda« pokazuju i odlikovanja poglavnika, kojima je i sa svoje strane utvrdio njihovu ustašku fizionomiju. Fra Julijan Jurković odlikovan je posmrtno »srebrnom kolajnom kralja Zvonimira«, fra Viktor Slišković također posmrtno »redom krune kralja Zvonimira II. stupnja s mačevima«, fra Bono Grebenarović »redom zasluge I. stupnja« i fra Stjepan Barišić »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s mačevima.« — Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

[15] Ministri u katoličkim zavodima. »Vrhbosna« 1944., br. 4—5, 107.

[16] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

[17] »Hrvatski narod« 24. I. 1943.

Predaleko bi odvelo prikazivanje njegovanja ustaškog duha u tom samostanu i toj školi, koja je po priznanju ustaških prvaka bila pravo rasadište frankovluka, a onda ustaštva i klerofašizma. Već ih je progledao Stjepan Radić, kad je crtajući lik fra Didaka Buntića obilježio njime tip franjevca separastiste, ekskluziviste i mračnjaka, kako je to pokazano već u poglavlju o Stjepanu Radiću i njegovom antiklerikalizmu. Sada, u NDH, Buntićevi učenici želi su strašnu žetvu njihova naopaka djelovanja. I oni su se, kao i zagrebački bogoslovi dali sa svim mogućim sredstvima da njeguju, proširuju i učvršćuju ustaški duh među povjerenom omladinom. Možda više i intimnije ne govori ništa toliko, kao nastojanje fra V. Primorca, njihovog magistra, koji je među franjevačkim klericima i đacima gimnazije poveo i molitvenu akciju *»za katoličku vjeru, sreću, slobodu i poglavnika Hrvatske«*, povezujući najintimnija vjerska osjećanja s ustaškom propagandom. U toj molitvenoj akciji vršila se kontrola nad izgovorenim molitvama, nad brojem misa, pričesti, otajstvenih pohoda, devetnica bl. Taveliću, krunica, dobrih djela, žrtvica i t. d. s motivacijom, da treba pored fronta na terenu i po šumama otvoriti novi duhovni front. »I prije smo molili za poglavnika«, no akcija oca Primorca unijet će u tu molitvenu akciju potrebni sistem.[17a] Ti su se listići, kao oni o sv. Anti, razašiljali na sve strane kao »rodoljubni listići«, kako bi se i pomoću molitava omladina i dalje održavala u ustaškom duhu i dosljedno tome u protiv narodno-oslobodilačkom nastojanju i spremnosti, da se žrtvuje za ustaštvo, Hitlera i Mussolinija, tih idola novog poretka, za koji su se i bosansko-hercegovački franjevci u najvećem svom dijelu djelotvorno zalagali.

Jednako s puškom i bombom, kamom i terorom, kao i molitvom i propovijedaonicom, pa i »rodoljubnim listićima« vezujući katoličku vjeru i Pavelića u jedan nerazdruživ savez posvećen Providnošću božjom. I njihove ustaške akademije i ostale svečanosti počinju i završavaju s ustaškom »Puška puca, a top riče!«, zacijelo kao naličje »rodoljubnih listića.« Dosljedno tome, »Katolički tjednik« izvještavajući o »naknadnoj akademiji« na Širokom Brijegu povodom obljetnice osnivanja NDH javlja na sve strane da je *»ovo još jedan znak da naša mladež mnogo voli svoga Poglavnika i slobodu, a uvjereni smo, da će biti spremna i na najteže žrtve za Poglavnika i NDH.«*

Iste godine — 1942 — na prvi »državni« ustaški praznik, t. j. na imendan Pavelića, i opet su se istakli franjevci sa Širokog Brijega sa povjerenom omladinom. »Imendan najvišeg sina patničke Hrvatske morao se je proslaviti, jer je to vidan znak naše ljubavi prema zemlji, iz koje smo nikli. Već prije sv. mise priredila je mjesna ustaška mladež svečanu veoma uspjelu akademiju u gimnazijskoj dvorani.« Fratarski dopisnik unosi i opravdanje pored već podvučenog o ljubavi prema Paveliću još i zato, što je »poglavnik došao da u svijetlu neslomivih kršćanskih principa postavi temelje državne budućnosti. U tome smislu je i bila ova naša proslava, jer znamo da je poglavnik postavio sigurne temelje granitne državne zgrade, te ćemo je i mi zajedno s njime izgrađivati.«[17c]

Doista, ovi ustaški propagandisti u franjevačkim mantijama pomagali su Paveliću da s njime »izgrađuju« NDH, i bodežem i s propovijedaonice, kao i sa »rodo-

[17a] »Katolički tjednik« 1943., br. 39.

[17b] »Katolički tjednik« 17. V. 1942.

[17c] »Katolički tjednik« 21. VI. 1942.

ljubnim listićima« tipa sv. Ante, obmanjujući omladinu i ostali neprosvijećeni svijet da se time bore za Hrvatsku, kad su u ustaškim bunkerima i kad šire »rodoljubne listiće« i to »za katoličku vjeru ... i poglavnika Hrvatske.«

Nikako onda nije iznenađujuće što su upravo u toj gimnaziji fra Didaka Buntića i njegovih učenika odgojeni i valjano pripravljeni mnogobrojni ustaški funkcioneri svih mogućih rangova. Među njima su i ustaški ministri dr. A. Artuković i J. Dumandžić, ustaški stožernik u Mostaru a onda u Zagrebu I. Musa, ustaški stožernik sveučilišne mladeži u Zagrebu F. Nevistić, dr. R. Glavaš pročelnik ministarstva pravosuđa i bogoštovlja u Zagrebu, i mnogi drugi nižeg reda.[17d]

Tako u gimnaziji na Širokom Brijegu, tako u svim ostalim školama gdje su imali svu ili veliki dio riječi bilo franjevci, bilo jezuiti, bilo svjetovni svećenici. Prije kao i u vrijeme same NDH. Varaždinska franjevačka gimnazija također nije zaostajala za svojim drugaricama u Bosni i Hercegovini. I iz nje su se u ustaškom aparatu podigli na visoke položaje mnogi pojedinci, o čemu se s pohvalama pisalo u ustaškoj štampi. Kao naročiti dokaz revnovanja profesora ove gimnazije i njihovih »domoljubnih« rezultata istakle su novine, da su 1944. maturanti, kad su pozvani da se jave u dobrovoljce, »iz varaždinske gimnazije javili svi do jednoga.« Stoga i nije bilo iznenađenje što je Pavelić odlikovao za te i druge zasluge o. Nikolu Skupnjaka, upravitelja franjevačke gimnazije, o. Dionizija Andrašeca, rektora franjevačkog kolegija, o. Kamila Kolba, profesora, zatim o. Paškvala Cvekana, o. Damjana Damjanovića i katehetu Josipa Kalajdžića, redom krune kralja Zvonimira II. stupnja i redom za zasluge II. stupnja.[17e]

A svi ovi odlikovani ustaški nastavnici u ovoj franjevačkoj gimnaziji imali su uzor u ranijem rektoru fra Modestu Martinčiću, koji je kasnije izabran za provincijala u Zagrebu. Kad je radi svojih proustaških zločina dospio u zatvor sakrivajući opljačkano zlato od ustaških žrtava u franjevačkoj crkvi u Zagrebu, izjavio je o svome prethodnom radu u Varaždinu kako je dočekao početkom maja 1941., dakle vrlo brzo poslije proglašenja NDH, ustaškog doglavnika i ministra prosvjete M. Budaka i pozdravio ga u samostanu na zakusci. Tada mu je ustaški ideolog objasnio kako će se u NDH riješiti srpsko pitanje. Naime, trećinu će ih poklati, trećinu nasilno prekrstiti, a trećinu raseliti, sa čime se fra Modesto složio, kad ga je poslije toga pozdravio i ugostio.[17f]

Treba da se kaže, da su i »časne i milosrdne sestre« bile osobito značajan činilac u klerofašiziranju škola i omladine njima povjerene.

Milosrdne ili časne sestre, organizirane u redovima i kongregacijama, i u Jugoslaviji, a još više u NDH, vršile su ne mali utjecaj na sredinu u kojoj su djelovale. Brojni samostani i ustanove, u kojima su one bile zaposlene, odražavale su trag njihovog odgojnog ili humanog rada. Bazilijanke, Benediktinke, Karmelićanke de Monte Carmelo, Karmelićanke Božanskog Srca Isusova, Klarise, Uršulinke, Dominikanke, Sestre Družbe sv. Ksavera, Klanjateljice predragocjene krvi Isusove, Kćeri Božje ljubavi, Kćeri milosrđa, Milosrdne sestre sv. Vinka Paulskog, Sestre Srca Isu-

[17d] Dokumenti o protunarodnom radu ... 307—308.
[17e] »Hrvatsko jedinstvo« 27. I. 1945. Dokumenti o protunarodnom radu ... 351—352.
[17f] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima. Zagreb 1946., 31.

sova, Sestre sv. Josipa od Prikazanja, Sestre sv. Križa, Služavke maloga Isusa, Službenice milosrđa, Trećoretkinje sv. Franje, Uboge sestre učiteljice de Notre Dame, a možda još koji red ili kongregacija, sačinjavale su pravu žensku pomoćnu vojsku za mnoge klerikalne akcije, u kojima se i pomoću kojih su se stvarale psihološke osnove za sva moguća presizanja osionog i militantnog klerikalizma za pravo klerofašiziranje svega što je njima bilo povjereno. Bolnice, ubožnice, osnovne, srednje, stručne škole, zabavišta, domovi milosrđa kao i konvikti, kojima su časne i milosrdne sestre rukovodile, uvijek su bili odraz crkveno-političkih nastojanja episkopata ili najvećeg dijela svećenstva, kao i onih duhovnih rukovodilaca, koji su imali da se staraju za njihove duhovne potrebe, pa su ih upoznavali sa svime, što je u Hrvatskoj bilo na dnevnom redu. Velik broj školskih ustanova, koje su bile u njihovim rukama, uveliko je pokazivao na ženskoj omladini, povjerenoj njihovu odgoju, utjecaj svih ovih klerikalnih nastojanja. Jer, upravo ženske srednje i stručne škole ovih sestara dale su velik broj vatrenih križarica, koje su, kad se NDH ostvarila, postale najgorljivije ustašice.

NDH su ove sestre dočekale, kao i nadbiskup Stepinac, također kao svoj »davno željkovani ideal.« One se stoga i daju svim žarom svojih prozelitističkih nastojanja, da i one sa svoje strane pridonesu sve što su mogle za učvršćivanje ove ustaške i fašističke tvorevine. Samo nekoliko momenata zadržavanja na njihovu radu pokazat će, da su i one imale udjela pri pripravi za NDH, duhovnoj i političkoj, ma da bi po njihovu pozivu izgledalo, da su najudaljenije i svakoj pomisli za ma kakvo političko djelovanje. A opet, njihova suradnja i proustaška aktivnost bila je opća i sveobuhvatna na svim sektorima njihovog djelovanja. I to prije, za pa i poslije sloma NDH.

Pored već brojnih škola, koje su imale pravo javnosti, u kojima se, dakako sa odobrenjem i pod nadzorom prosvjetnih vlasti bivše Jugoslavije odgajala ženska omladina u najklerikalnijem duhu, koji je imao vrlo malo veze sa pravom i iskrenom religioznošću, dobile su pravo sestre Klanjateljice predragocjene krvi Isusove, da u svom banjalučkom zavodu Marije Pomoćnice otvore žensku realnu gimnaziju sa pravom javnosti. Da ne bi za njima zaostale sestre sv. Vinka Paulskog, dobile su i one dozvolu za žensku učiteljsku školu sa pravom javnosti. Obje ove škole su započele sa svojim radom već na jesen 1941. U javnosti je ovaj postupak ustaških vlasti bio opravdan kao zahvalnost za sve što su ove sestre i u nacionalnom pogledu učinile — što je drugim riječima značilo, što su uradile kao zaslužne ustaške promicateljice još u vrijeme bivše Jugoslavije.[18]

Takvu srednju školu sa pravom javnosti dobile su i osječke sestre sv. Križa, pa im je već o godišnjici njihova školskog rada odato priznanje za njihov rad, predan i savjestan u katoličkom i hrvatskom duhu, jer *»njih je poglavnik sebi primio«*, agitira tako za tu školu ustaški »Hrvatski list«.[19]

Časne sestre dale su se odmah na posao da malu djecu nauče ustaške pjesme i da ih tako povežu sa svima onim zlikovcima, koji su sa tim pjesmama klali i progonili nevini svijet, samo zato, što je bio ili druge vjere, pravoslavne ili mojsijevske, ili što je osuđivao zločine ustaša, pa ma on bio i Hrvat. Pri nenajavljenoj posjeti

[18] »Hrvatski narod« 9. i 29. IX. 1941.
[19] »Hrvatski list« 4. VI. 1942.

ustaškog stožernika Mihaljevića sarajevskom zavodu sv. Vinka i njegovoj školi, mogle su iznenađene sestre pokazati svoj proustaški rad. Jer, djeca su svojim ustaškim znanjem zadivila stožernika, pošto su ga ta ista mala djeca ne samo na ustaški način pozdravljala, gdjegod bi ih u zavodu sreo, na hodniku ili u razredu, nego su i spontano zapjevala ustašku himnu ili neku drugu ustašku koračnicu, koja je bila draga srcu ustaškog stožernika. Izvjestitelj ustaškog sarajevskog lista bio je jednako oduševljen, kad je mogao konstatirati, da sve što je vidio, pokazuje jedan dugi prethodni rad u ovakvom ustaškom duhu. *»Ovaj doček je najbolje ogledalo rada i najbolja ocjena za školu. Zar su se mogla mala djeca za vrijeme od pet minuta naučiti svemu ovome?! Ne! Sigurno ne! To je rad od dulje vremena i on nam pokazuje, da je ovaj zavod bio i za vrijeme neprijateljskih režima žarište hrvatske prosvjete i narodne svijesti. To je rad koji zaslužuje pohvalu, a koju je i sam stožernik izrazio rekavši: »Hvala Vam draga djeco! Hvala Vam, ali ne zato što ste pozdravili mene osobno, nego hvala Vam što dajete dokaza, da ste najbolja uzdanica Poglavnikove ustaške Hrvatske. Hvala i Vama časne sestre, koje u ovom duhu odgajate našu hrvatsku djecu. Radite i nadalje u ustaškom duhu, a vjerujte da Vam ustaška Hrvatska ne će ostati dužna.«*[20]

I doista stožernik je govorio sa uvjerenjem i sa znanjem. Jer, tako je i bilo. Puno međusobno razumijevanje i podupiranje na svim stranama zajedničke suradnje i međusobne pomoći, zahvalnosti i ljubavi.

Svuda gdje god su bile škole časnih sestara, mogle su ustaške vlasti biti sigurne i bez nadzora prepustiti djecu odgoju sestara, jer su znale, da će ono biti u duhu njihovih najviših zahtjeva. Ni u samim izrazitim ustaškim ustanovama nije se moglo bolje i zanosnije ustaševati, nego u tim školama časnih sestara.

Zagrebačke milosrdnice su se mogle podičiti pred samim Pavelićem sa svojom ustaškom djecom, koju je Pavelić primio na Blagovijest 1942. Sve same male osnovke, a opet savršeno ustaški pripravljene. Svaka djevojčica je ponijela po kitu cvijeća, a mala Verica Krstić je Pavelića pozdravila pjesmom, koju je u emigraciji ispjevao famozni izdajnik Perčević. Taj »Zavjet mladih Hrvata« ušao je u srca ustaških odgojiteljica i one su ga prenijele na nedužnu dječicu, trujući ih otrovom ustaške mržnje i bratoubilačkih strasti, koje su u to vrijeme ustaše već svuda pokazale, ne samo prema Srbima i Židovima, nego i svim rodoljubivim Hrvatima, koji su se oduprli ustaškom teroru i klerofašističkim lažima o novom i boljem poretku i budućoj sreći Hrvata u NDH.

»Mi smo mala djeca,
Al Ustaše prave,
Za Hrvatsku dat ćemo
Naše mlade glave!«[21]

Sestre su veoma vješto režirale ovaj prijem, naučivši prije toga djecu da pôd oko Pavelićeve stolice pospu cvijećem, kako su to one već bile navikle da čine na procesijama ispred svećenika. Nije onda čudo da su *»sva mala srca uzbuđeno kucala.*

[20] »Novi list« 25. X. 1941.
[21] »Nova Hrvatska« 28. III. 1942.

Sve misli, sve dobre želje nevine dječice bile su upravljene Poglavniku ... Na mladim djevojačkim licima zrcalila se najveća sreća ...« Djevojčice su na kraju prijema otpjevale koračnicu »Ustaška se vojska diže« i ustašku himnu »Puška puca«. Oduševljenim klicanjem Paveliću, kome su obećale i sestre i djeca, da će biti uvijek spremne, ostavila su djeca kuću najvećeg krvnika njihova naroda, komu su ih njihove časne odgojiteljice dovele na deifikatorno poklonjenije.[22]

Kao što su male osnovke pokazale, koliko su već za dom i poglavnika spremne, tako su isto to učinile i učenice ženske realne gimnazije sestara milosrdnica, priredivši veliku svečanost u zagrebačkom teatru sa alegorijom uskrsnuća NDH pod naslovom »U sjenama povijesti«. Taj melodramski prikaz napisala je časna sestra Bernardina Horvat, otkrivši njime ne samo svoja ustaška osjećanja, nego i cijele svoje družbe, kojoj je ona pripadala.[23]

Međutim ove i druge časne odgojiteljice veoma su aktivne i onda, kad se za ustaše skupljaju novci i darovi. Tada njihova rječitost i ustaško uvjerenje djeluje kod povjerene djece, koje na njihov nagovor donose traženo. Jer, jao si ga takvoj djeci, koja bi se oglušila o njihov apel, iza koga se mogla pojaviti i nastavnička odmazda pri ocjenjivanju krajem školske godine! Skuplja se i za one, koji se bore protiv narodno-oslobodilačke vojske, ili za one koji se bore protiv Crvene armije. Jednako za »čortove-križare, kao i Francetićeve »crnce«.[24] Štoviše, one se oduševljavaju krvoločnim nedjelima najvećeg bosanskog krvoloka, komandanta »Crne legije« Jurja Francetića i veličaju ta nedjela kao najveća junaštva za Boga i Hrvatsku. One o tome ostavljaju traga i u pismu, koje šalju tome krvoloku. Sve to odiše pravim duhom klerofašizma, koji također po uzoru crkvenih velikodostojnika angažira Boga za ta krvava nedjela, kao da je taj evanđeoski Bog neka poganska nakaza rata, koja štiti i blagosilja zločince i ubojice. Ali ne šalju mu samo prikupljeni novac. U pošiljci su i »molitve Svevišnjemu, za sve *naše* ustaše, napose za hrabre naše časnike ...«

> »Ovaj novac skupile su učenice stručne škole u Varešu i šaljemo Vam kao malen dokaz našeg poštovanja prema junačkim borcima mile naše domovine. *Ovom neznatnom daru pridružujemo svoje molitve, koje upućujemo Svevišnjemu za zdravlje i sreću Vašu, junački i dobri naš Bojniče, kao i za sve naše ustaše, napose za hrabre naše časnike, koji svojim primjerom daju poleta ustaškoj mladeži. Neka Vas Svevišnji prati i čuva, neka Vas Njegova desnica štiti pred zlobom neprijatelja, i neka Vaše junačko djelo ovjenča trajnom i potpunom pobjedom. Izvolite primiti izraz našeg najvećeg poštovanja i uvjerenja, da smo za našeg dičnog velikog Poglavnika i za Dom — Spremne!«*[25]

Uistinu, ova gotovost i »spremnost za poglavnika i za dom«, ustaških časnih sestara, koje u Varešu zazivaju pomoć Svevišnjega nad krvavim nedjelima Jurja Francetića, jednaka je spremnosti ustaškog episkopata i svećenstva, ustaške Katoličke Akcije i ustaša-križara. Tu su one jednodušne sa svojim drugovima u franjevačkim

[22] »Hrvatski narod« 27. III. 1942.
[23] »Hrvatski narod« 10. V. 1942.
[24] »Nova Hrvatska« 18. III. 1942.
[25] »Novi list« 6. II. 1942.

i jezuitskim samostanima. I onda, kad vrše »milosrdnu« službu, ili onda kad duhovno razvijaju i jačaju ustašku ideju i za nju se zalažu svojim intelektualnim sposobnostima.

Više nego ma koje zaključivanje o proustaškim osjećanjima časnih sestara daje ispovijest jedne sestre-bolničarke, koja je bila optužena, da je i poslije oslobođenja Hrvatske od ustaške nemani i dalje podržavala ilegalnu križarsko-ustašku akciju. Časna sestra Benediktina Lap, iz bjelovarske bolnice, izjavila je na saslušanju 5. XI. 1945., među ostalim i o njenim, kao i njenih sestara, ustaškim simpatijama.

> »Općenito naše gledanje kao časnih sestara sa političke strane na prošlu NDH je bilo takovo, da smo mi gledale sa simpatijama i sa zadovoljstvom i tačno je da kao takve nismo mogle da odobravamo borbu, koja se vodila protiv ustaških vlasti. Mi časne sestre iz ove državne bolnice surađivale smo sa ženskom ustaškom lozom na taj način da smo polagale što veću pažnju ustaškim ranjenicima u samoj bolnici, a isto tako prisustvovale smo raznim manifestacijama kao i državnim slavama za vrijeme NDH. Također uz sve to naše poglavarstvo časnih sestara iz Zagreba tumačilo nam je, da je partizanska borba komunistička borba protiv svećenstva, te da će stradati sve svećenstvo itd. Pod takvim okolnostima bila sam uvjerena 100% da je tako . . .«[26]

Postoji brojna dokumentacija, koja pokazuje kakvo je sve to simpatiziranje ustaša i njihovih postupaka bilo i na najnehumanijem djelu denunciranja i zlostavljanja partizanskih ranjenika. Jer, njihovo je milosrđe bilo ograničeno isključivo na ustaše, pa je njima bilo do toga da ustaše što prije ozdrave, a partizani ili da umru ili da dopanu ruku svojih krvavih neprijatelja, ustaša. Štoviše, njihovo »milosrđe« je takvo, da im je ono dopuštalo da učestvuju u pokolju ranjenih partizana, koji su se našli u bolnicama pod njihovom njegom. Poslije svestranog ispitivanja svjedoka na suđenju, Okružni narodni sud u Gospiću donio je presudu 7. II. 1946., koja je utvrdila krivicu časnih sestara Žarke Ivasić-Julijane, Danice Džinberg-Hubertine, Lucije Radošević-Celestine i Jadvige Fostacz-Venere, što su pomagale ustaše u Otočcu, dojavljivale ustašama vijesti o partizanima, a te su vijesti omogućile ustašama da prodru u već oslobođeni Otočac. Zatim one su prebacivale ustaše iz bolnice u šumu, nečovječno postupale sa partizanima u Otočcu, svečano su dočekale ustaše, kad su se ovi vratili u Otočac (13.—14. IX. 1943.), s njima se grlile i prokazale partizane, koji su bili u bolnici i na kraju učestvovale u pokolju, koji je onda nad tom dvanaestoricom partizana izveden. Kad su premještene poslije oslobođenja u Osijek, i na tom su novom položaju produžile da djeluju protiv narodnih vlasti, sakrivajući i pomažući ustaše, pa tek onda je protiv njih poveden sudski postupak.[27]

Strahovitu sliku »milosrđa« ustaških sestara prikazuju preostali živi svjedoci dječjeg logora u Jastrebarskom, koji je bio povjeren jednom broju časnih sestara. U tom su se logoru skupljala najvećim dijelom pohvatana djeca partizanskih boraca. Tu su imala da osjete svu »osjećajnost« i »samilost« njihova »milosrđa«. Svjedoci potvrđuju, da nije bilo nehumanije ustanove od ove, u kojoj su ta jadna djeca, pod nadzorom »milosrdnih« sestara bila izložena sigurnoj smrti. Pravi živi leševi i kostu-

[26] Dokumenti o protunarodnom radu, 185.
[27] Dokumenti o protunarodnom radu, 179—180.

rići tu su se skupljali, da dotraju svoj mali i mladi, ali mukama najstrašnije ispunjen stradalnički život. Kad su se 26. augusta 1942. približili tome mjestu partizani, da oslobode ovu djecu, koja su još preostala, jer poslije mjesec dana boravka od 400 djece 100 ih je pomrlo, saznale su se strahote za koja će biti jedva ljudi da u njih vjeruju. Kad bi koji izgladnjeli mališan »ukrao« jabuku, časne su ga sestre izudarale, a ako bi koje dijete od užasa našlo utjehe u bijegu ili samom pokušaju bijega, bilo je uhvaćeno i — ubijeno, kao što se to desilo malom Boži Šariću. Sve je to služilo, da se ustaškim terorističkim metodama djeca prisile na sestrinsko-ustašku disciplinu. Među svima bila je najzloglasnija sestra Mercedes, čije samo ime izazivalo je užas kod djece. Stalno ispitivana o roditeljima i prisluškivana, da bi se eventualno odala u svojim sjećanjima na Kozaru, sa koje su bila dovedena, djeca su drhtala, kad bi ugledala ovu patološku nakazu s kojom se »doglavnik« Mile Budak u Jastrebarskom fotografirao, da bi potomstvu ostavio spomen na taj ljudski monstrum u odjeći »časne« sestre. Da bi izmamila ma kakvo priznanje obećavalo se komadić kruha. A kad su djeca na taj željeni kruh pojurila, onda su ih sestre tukle radi nediscipliniranosti. Sva su djeca morala da budu preodgojena u ustaškom i katoličkom duhu, bez obzira da li su toj nejačadi od dvije do 14 godina roditelji bili pravoslavni ili muslimani. Istoga dana kad su partizani stali nadirati u Jastrebarsko, zavladalo je u dječjem logoru uzbuđenje, koje je izazvalo kod »odgojiteljica« pravi bijes. Pogotovo onda, kad je sve jasnije bilo, da se približavaju partizani, čije su puške i mitraljezi naviještali ovim mališanima oslobođenje iz pakla, u kome su »svete i časne« sestre vršile ulogu pobješnjelog kerbera. Sestre su svom silom htjele da uvedu mir i red. Ali, dvojica mališana, »najneposlušnija«, iskusili su »milosrđe« zvijeri. Jedna ih je sestra odvela iza logorske štale i tamo ubila krampom. Saznanje partizana u Jastrebarskom nadmašilo je mnoge strahote s kojima su se sreli za vrijeme teških i krvavih borbi sa krvnicima, kakve ne pozna svijet. Jedan od svjedoka tih prvih i neposrednih saznanja, prikazujući taj logor, sa tri reda bodljikavih žica, unutar kojih je bilo strahota, koje bi i Dantea mogle inspirirati još potresnijim slikama, završava svoja još živa sjećanja. »Ne mogu dalje redati zločine. Drhtim kad se sjetim dječjeg mučilišta u Jastrebarskom, kad se sjetim toga ubilačkog krampa u »časnoj« ruci.«[28]

Nevjerojatnu, ali uistinu jezivu stvarnost, predstavlja jedan izvještaj o onim sestrama, kojima je nadbiskup Stepinac povjerio dužnost u zagrebačkoj fašističkoj ustanovi »Karitas«. Ravnatelj te ustanove bio je Stjepan Dumić sa svim naličjem svoje vrste humanosti, koju su duhovna lica, kao i sestre, »pokazale za opće dobro« u prikupljanju pomoći za nevoljne i bijedne u Zagrebu. Ovaj ravnatelj nailazio je na čitav niz smetnji i zapreka upravo od onih, od kojih je očekivao najviše pomoći i razumijevanja, bez obzira da li su djeca, koja su se povjeravala ovoj »Karitas«, da ih zbrine, bila srpska ili hrvatska. Jer, očevi su bili partizani, a majke otjerane na rad u Njemačku ili u koncentracione logore. Nadbiskupov staklenik bio je u prvo vrijeme određen za smještaj osamdesetero djece, a sredstva za ležaj i pokrivače, kao i ostalo za uzdržavanje te djece, davali su zagrebački rodoljubi. za sve vrijeme njihova boravka u Zagrebu. Pri tome nije uopće učestvovao nadbiskup Stepinac. Kad je

[28] B. Ž., Svjedočanstvo o tome kako su »časne sestre« istrebljivale partizansku djecu. »Vjesnik«, 24—26. XII. 1945.

jednog dana pristigao veći transport partizanske djece, jedan dio je uprava »Karitasa« smjestila u dvoranu sv. Jeronima, koja je inače za rata služila u razne proustaške manifestacije. Kad je za to saznao predsjednik društva sv. Jeronima dr. Ferdo Rožić, inače zagrebački kanonik, izbacio je tu djecu ponovivši svoju zapovijest, koju je izdao ravnatelju Dumiću: »Bacite tu gamad iz mojih prostorija, to mi smrdi.« Za vrijeme dok su djeca bila u nadbiskupovu stakleniku, za prehranu su se starali najviše građani zagrebački i Crveni Križ, koji je davao za djecu kruh. Mlijeko je ravnatelj prikupljao po obližnjem Ribnjaku, dok je nadbiskup Stepinac, ma da je nadbiskupsko mljekarstvo imalo 110 krava muzara, odbio da i on pomogne od svoje strane, motivirajući ovu svoju odluku time kao da mlijeka nema, a to su isto ponovili i kanonici dr. L. Radičević i Kapić.

A opet, pred javnošću i djecom, htjelo se prikazati, da je to sve djelo milosrđa zagrebačkog nadbiskupa, pošto je tu »Karitas« još 1923. osnovao nadbiskup Bauer. Tako, na primjer, za Božić 1942. skupio je ravnatelj Dumić sa nekolicinom građana bijelog brašna i mlijeka i dao ispeći pecivo, koje je stavio sa jabukama u male paketiće za onu djecu, koja su se toga dana našla u Zagrebu. Kad je trebalo početi dijeljenje tih božićnih poklona, naišao je nadbiskup i stao sam da dijeli, iako to nije bio njegov dar.

Ova ustanova bila je puna korupcije, pri kojoj su učestvovala i prečasna gospoda sa Kaptola, naročito unutar pododbora za prehranu pasivnih krajeva, koji je više koristio gospodi sa Kaptola, nego nevoljnima u unutrašnjosti NDH. Nadbiskup Stepinac smješta na svoj posjed u Brezovici partizansku djecu tek onda, kad su mu ona imala da budu zaštita pri očekivanju partizanskog dolaska. Ma da je i ovdje na posjedu bilo mnogo krava, za djecu nije bilo mlijeka. Davalo ga je selo. Najmračniju sliku u toj »Karitas« ostavlja rad časnih sestara, koje su joj bile dodijeljene na pomoć. Te su sestre po svjedočenju ravnatelja Dumića potpuno zaboravile na svoj redovnički zavjet i poziv. I one su bile ustaški nastrojene, pa su kao takve mrzile partizansku djecu. Nisu se ustezale, da si prisvoje sakupljen novac, hranu i druge stvari i da to šalju samostanima, kojima su pripadale ... »Umjesto da se brinu za povjerenu im djecu, te su »časne sestre« radije išle k svojim ljubavnicima ustašama-fratrima, tako da su tim postupkom izazivale zgražanje naroda. Prigodom dolaska jednog transporta partizanske djece 1942. godine u Zagreb, opatica iz Širokog Brijega Laurencija Čurić, koja je sada u Podravskoj Slatini, vikala je na zagrebačkom kolodvoru na peronu: Ovu djecu trebalo bi poubijati, to su partizanska djeca, trebalo bi ih sve poklati, pa radije pomagati našu ustašku djecu.« To sve čule su mnoge zagrebačke građanke, koje su tad bile na kolodvoru i koje su se nad tim postupkom zgražale. Ravnatelj Dumić obavijestio je o tome dra Stepinca pismeno, ali nadbiskup nije u vezi s time ništa poduzeo.« Bilo je i pravih pronevjerenja, koje su počinile ove sestre. Sestra Laurencija je vrlo teško obračunavala sabranu pomoć, koju je redovno slala svojim drugaricama u Mostar. Ravnatelj Dumić u jednoj žalbi nadbiskupu Stepincu prikazuje vrlo lak život pojedinih sestara. »Nisam odgovoran, riječi su Dumićeve, što je sestra Laurencija (splitska) ostala u Drnju s jednim ustaškim časnikom-franjevcem, i tek se drugi dan vratila. To se isto dogodilo, kad je s transportom djece otišla u Ludbreg. Nisam kriv da je sama glavarica htjela ostati protiv moje volje i odredbe sa sestrama preko noći u Drnju, iako su je ostale sestre

upozorile, da to ne smije biti. Nije moja krivnja, da je sestra Laurencija-glavarica otišla u Martijanec, gdje nije imala nikakva posla ni dužnosti, bez moga odobrenja, i tamo ostala sama preko noći, dok sam ja naredio da moraju sve tri zajedno raditi u ludbreškoj župi i zajedno se natrag vratiti.« O ovim gotovo javnim stvarima znao je i župnik iz podravskih Brijega, koji je ravnatelja Dumića na to upozorio i savjetovao ga je, da više ne šalje opatice u Podravinu, pošto se narod buni i zgraža nad njihovim nemoralom, budući da se povlače i spavaju s ustašama, i to naročito sa famoznim Pavelićevim dvorskim kapelanom Dionizom Juričevim.[29] Kroz »Karitas«

[29] Osobito osvjetljenje na život »časnih i milosrdnih« sestara daje jedno pismo sestre Mihaele Staičić, upućeno nadbiskupu Stepincu 5. II. 1943. Više nego ma koji komentar, samo ovo pismo najrječitije govori o truležu i hipokriziji koja je ovladala ne samo redom kojemu je pripadala ova sestra, nego i vrhovnom crkvenom vlasti i svećenicima, koji su po dužnosti dolazili u dodir sa tim sestrama. Koliko je iskaz ravnatelja »Karitasa« objektivan — svjedoči i ovo pismo. — Zato ga dajemo u cjelini.

»Preuzvišeni Gospodine Nadbiskupe.

20. listopada 1938. bila sam primljena od Časne Majke M. Terezije Hanželić, vrhovne predstojnice Školskih Sestara III. Reda sv. Franje — kao postulantica u Mostaru.

Po isteklom vremenu postulata, bila sam pripuštena k oblačenju i na Josipovo 1939. primljena sam u Novicijat Kongregacije Školskih Sestara.

U molbi, kojom sam molila za primiće u Kongregaciju, navela sam i to, da sam bila 9 godina u zakonitom braku, te da sam odlukom Duhovnog Stola u Zagrebu »U ime Presvetoga Trojstva« dobila doživotnu rastavu braka. Tako sam primljena od vrhovne naše poglavarice, ne zatajivši ništa, jedino u želji, da se odazovem pozivu i glasu Božjem, kojega sam od mladosti moje u duši slušala. Časna Majka rekla mi je kod primanja, da nikada nikome ne govorim, da sam bila udata.

Neko vrijeme prije izminuća novicijatske godine, bile su sestre u Slavoniji, da sabiru milodare za mostarsko sirotište i donijele senzacionalnu viiest, da sam bila udata i da sam rastavljena. To je bio povod da sam bila poslana u našu Maticu u Mariboru i tamo čekala rješenje Svete Stolice. Iz Mostara bila sam od Časnih sestara protjerana u potpunom smislu te riječi. Da bude jasnije kolika je bila sablazan za Časne sestre ta vijest navesti ću ovaj primjer: U duhovnim vježbama koje smo imale prije oblačenja u jednom predavanju govorio nam je duhovnik Fra Pavo o našim zaštitnicima. Među ostalim je rekao, da su nam zaštitnice Sv. Angelina Polinjska, Sv. Elizabeta Tirinška i Sv. Margareta Kortonska. Tom nam je prilikom prikazao i život tih svetica. Kad sam poslije predavanja došla u peglaonu, počela je sestra Klara da pred svima govori, — što nama trebaju za zaštitnice udate žene, kad imade toliko djevica, pa još tome ta nekakva Margareta koja je imala čak i nezakonitog sina. — Šutila sam, slušala i pitala samu sebe: »Kad te sestre ne mogu da Svecima oproste — kako će one oprostiti meni ako doznaju moju tajnu.«

Dozvolom Svetoga Oca Pape Pija XII. položila sam prve svete zavjete u Kongregaciji 22. V. 1940. u Mariboru.

Tko da opiše moju sreću — nebesa su bila svjedoci moje žalosti i radosti. Osjećala sam u sebi zahvalnost prema sestrama iz Mostara, vjerujući, da se nije doznalo za tu moju tajnu — da ne bi imala sada dozvolu Svetoga Oca — baš ta dozvola bila je za mene, — a mislila sam i za sve druge glasno izrečena volja Božja.

Poslije zavjeta bila sam premještena u Beograd. (Ako bude potrebno pripravna sam da dadem izjavu o mom radu u Beogradu.).

Poslije rata početkom listopada 1941. poslana sam bila iz Beograda kući k roditeljima na jednomjesečni dopust. Tri ili četiri dana poslije moga dolaska u N. Gradišku k mojim roditeljima, došla je iz Zemuna sestra Tarzila i javila mi, da mi sestra provincijalka Amanda poručuje, da tražim u Zagrebu nekakovo mjesto i da mogu da počnem sa radom, pa ako je potrebno, da mogu i u civilnom odijelu raditi.

Dva dana iza toga došla sam u Zagreb, stanovala kod moje sestre udate Baraković i tražila posao. Uoči Svih Svetih molila sam Biskupa Salisa za savjet i on mi je rekao neka idem do Vas Preuzvišeni. Vi ste mi dozvolili da radim u Karitasu.

Kad sam stupila u rad, prva mi je briga bila, da dođu u taj rad još i druge sestre.

Da dokažem svima, da sam već davno zaboravila na prezir sestara, kojim su me iz Mostara otpremile, predložila sam, da se zamoli Mostarska provincija i da sestre iz Mostara dođu u Karitas Nadbiskupije Zagrebačke.

I došle su. Sestra Laurencija Čurić, moja bivša voditeljica u novicijatu i sestra Nevenka Pajčinović. Prva sa velikom sigurnošću. Par dana poslije svoga dolaska pisala je Časnoj Majci list, koji sam i ja potpisala i kojega je dala pročitati g. ravnatelju Karitasa. U tom listu pisala je po prilici — ako se sjećam doslovno ove riječi: »Rađe ću se odreći Kongregacije, nego da napustim rad u Karitasu, jer uviđam da je taj rad potreba za današnje prilike«.

Druga je sestra bila teško bolesna na plućima, tako da je već nakon nekoliko dana morala na kliničko liječenje, a par tjedana kasnije u svoj rodni kraj. U zamjenu došla je sestra Aurelija, na izričitu želju s. Laurencije, jer da ju s. Aurelija »vrlo poštuje i cijeni.«

To poštovanje razvijalo se tako, da je meni više puta bilo neugodno, kad sam došla za vrijeme neuredovnih sati u sobu, jer sam osjećala, da sam posve suvišna. Njih dvije su bile jedna drugoj dosta. To sam bila jednom zgodom sestrama i rekla. To je prijateljstvo tako daleko išlo, da je došlo i u ispovijedaonicu, a posljedica je bila, da je sestra Aurelija morala svaki dan obavljati disciplinarne vježbe (te je činila svaku večer poslije večere u kancelariji) a prema izjavi s. Laurencije sama s. Aurelija rekla mi je da joj je »ispovijednik naložio da traži premještenje.«

Stanje je bivalo svakim danom sve gorje. Plakalo se, tješilo se, dobivali se srčani napadaji, govorilo se o operaciji slijepog crijeva, međutim do operacije nije došlo. A da bude zlo još veće, poveo je g. Ravnatelj s. Aureliju poslovno na put u Crikvenicu. S. Laurencija bila je povrijeđena, počelo se sa tužbama proti Ravnatelju. Najprije kod Preč. Dra Šepera, došlo se i k Vama Preuzvišeni, onda Preč. Boriću, Preč. Nežiću. S tim tužbama se nije prestajalo.

Narodna poslovica kaže: »Tko se tuži, sam se ruži« ....

A da ta rugoba bude još veća, počelo se kolonizacijom djece. Putovale smo vrlo često. Za svako putovanje dobivala je svaka pojedina sestra honorar od g. Ravnatelja u iznosu od 100 do 200 kuna prema putu i broju djece. G. Ravnatelj nas je upozorio, da nam daje taj novac za to, jer bi ga i svakom drugom dao, koji bi vodio djecu, a i za to, da si kupimo na selu što trebamo, jer da je vani sve jeftinije. Pažnja G. Ravnatelja bila je nama u korist i tako smo mi za vrijeme od prve kolonizacije, koja je bila nekako pod konac kolovoza pa do zadnjeg u studenom ili u prosincu dobile ništa manje nego svotu od kuna 7.500.—. Osim toga dobile smo od g. Ravnatelja razne novčane pripomoći, na pr. za imendan dobila je s. Laurencija u kolovozu 500 kuna, a ja za moj imendan u rujnu opet 500 kuna. Imale smo i mjesečnu nagradu od 900 kuna po sestri, dakle mjesečno 2.700 kuna. Kraj toga smo imale drva, svjetlo, krumpir i grah. Mi smo bile tri sestre i jedna kandidatica. Majka te kandidatice dolazila je preko ljeta češće k nama u Zagreb i donosila nam svaki puta punu košaru razne hrane, koji put šunku, drugi put i — 2 kg teletine, onda opet živadi, a kraj toga bilo je uvijek svega od Božjega blagoslova iz njihova vrta, voćnjaka i vinograda. Istina nekada smo joj i platile, ali tako minimalnu svotu, kojom joj ni izdaleka nije bilo ni plaćeno ono što je donesla. Mi nismo oskudijevale. Ali to nama nije bilo dosta.

Umjesto, da za novac što smo ga dobile za kolonizaciju, da si kupimo što nam treba, mi smo svaki puta prakticirale ovo:

Svaka je od nas ponijela prazan kovčeg sobom i principijelno morala je natrag punoga donijeti. Najprije smo mislile, da će nam samo gg. župnici napuniti te naše kofere, ali kad nisu, onda smo si uvele običaj i poslije razdiobe djece zaredale po selu od kuće do kuće i prosile za siromašnu i bolesnu djecu. Dobivale smo toliko, da nam koji puta nije ni bilo dosta jedan kovčeg. Dolazile smo natrpane raznim živežnim namirnicama, kao sirom, puterom, jajima, brašnom, grahom, masti i t. d. Koja je više donijela, više je vrijedila. Bojale smo se da nam ne bi na glavnom kolodvoru pregledavali, zato smo većinom silazile na Maksimirskom kolodvoru, jer tamo nije bilo pregleda, a time otpala i bojazan da se nas ulovi. Dobivale smo i novaca, istina nisu bile kod tih sabiranja velike svote, jer smo htjele i molile samo živežne namirnice, *ali sve što smo dobile zadržavale smo za sebe i nismo ravnatelju nikada ništa predavale i nastojale smo, da on o svim tim našim pothvatima ništa ne dozna.*

Upozoravala sam sestre i molila sam ih od prvoga početka, da ne radimo tako, da takav posao nije u redu, jer za sve neugodnosti koje će nam kasnije doći, biti ćemo si same krive.

Jednom sam zgodom rekla sestri Laurenciji Ćurić: »Vjerujte mi sestre, ako dođe do toga, sve ću reći — ja se već stidim ići na Kaptol — i ne ću da se moram stiditi onih ljudi, koji su meni toliko dobra učinili, a to je u prvom redu biskup Salis.« Drugom zgodom kad sam molila s. Željku, prvu predstojnicu, da popravi ono, što je s. Laurencija pokvarila, a koja je bila i prisutna, počela je s. Laurencija lupajući šakom po stolu vikati, da ja zaboravljam da ja još nemam vječnih zavjeta i da je šteta što mene nisu poglavari postavili predstojnicom. Kad sam izjavila da polaganje zavjeta ne ovisi o njoj već o volji Božjoj i da mi na koncu nije ni stalo da položem zavjete u Kongregaciji u kojoj sestre ovako rade — posredovala je sestra predstojnica Željka i nastojala da se barem na ulicu ne bi čulo — kako sestre u miru žive zajedno.

Dana 30. rujna 1943. putovale smo opet sa djecom. S. Laurencija Ćurić u Bartolovec, s. Laurencija u Koprivnicu, a ja u Ludbreg.

Po običaju sastale smo se drugi dan. S. Laurencija Ćurić i ja u Ludbregu, a u Koprivnici pridružila nam se s. Laurencija Šašković.

Kada je s. Laurencija Šašković k nama došla, prvo je bilo da nam priča, kako su je lijepo dočekali, kako je dobila vreću krumpira, pun kofer finih krušaka i 2000 kuna. Rekla je, — krumpir je naš, dao mi ga g. župnik u Koprivničkim Bregima, kruške mi je dao jedan trgovac voćem u Koprivnici za siromašnu djecu, a isti taj trgovac, dao mi je i 2000 kuna u istu svrhu. Naravno, da smo se mi veselile. Došle smo kući u podne. U svojoj bezazlenosti ništa ne sluteći, došla sam odmah sa puta u kancelariju i javila veselu vijest g. ravnatelju, da je sestra došla »bogata«, da imade 2000 kuna. Poslije na to više nijesam ni mislila. Sutradan oko 11 sati prije

podne, radila sam kod pisaćeg stroja u sobi g. ravnatelja, pozvala me je sestra Laurencija Šašković da uđem u kuhinju. Tu je bila s. Laurencija Ćurić, na stolu su bili novci 2000 kuna (slovom dvije tisuće).

Sestra Laurencija Šašković izjavila mi je naknadno i u prisutnosti g. ravnatelja Dumića, da je taj novac predala još isti dan s. Laurenciji Ćurić, koja ga je preko noći kod sebe zadržala, a sutra dan razmišljala i konačno pitala sestre, da li da ga uopće preda.

Drugom je zgodom s. Laurencija Šašković od istoga trgovca u Koprivnici dobila sanduk jabuka za siromašnu djecu, taj smo sanduk jabuka, jednostavno zadržale i same potrošile, jer da ih je premalo da se djeci dadu.

Dana 16. listopada 1943. imali smo da provedemo kolonizaciju u župama Đelekovec, Peteranec, Ludbreg i Brckovljani. Dan prije pozvala je s. Laurencija Ćurić telefonom vlč. O. Dionizija Juričeva, kapelana našega Poglavnika da nas prati na tom putovanju, jer je jednom zgodom izjavio, da bi rado vidio, kako mi to provađamo. U jutro kad smo došle na kolodvor bio je i vlč. na kolodvoru. U Đelekovec putovala je s. Laurencija Ćurić, u Peteranec g. Laurencija Šašković, u Brckovljane g. ravnatelj, a u Ludbreg vodile smo djecu ja i s. Benita, tajnica č. s. Provincijalke iz Mostara, koja se je u to vrijeme kod nas u Karitasu sa još jednom sestrom zadržavala.

Vlč. pomagao nam je da razdijelimo djecu po vagonima, pa kad je taj posao bio gotov, sjeo se je k djeci, koju je vodila s. Laurencija Šašković; ja se nisam čudila jer sam znala da sestru poznaje još iz Splita.

G. ravnatelj sašao je u Božjakovini, a mi smo se razdijelile u Koprivnici. Sestre su otišle prema Drnju, a ja sa Benitom u Ludbreg.

Sutradan poslije obavljenog posla, sastali smo se opet svi na kolodvoru u Koprivnici. Najprije smo stigle mi iz Ludbrega, zatim s. Laurencija Ćurić, a 1/4 sata iza nje došla je i s. Laurencija Šašković sa vlč. o. Dionizijem. Tako smo se vratili svi zajedno u Zagreb. Par dana nakon toga, rekla mi je s. Laurencija Ćurić, da je sestra tužena na Kaptolu. Čudila sam se da ona to sada smatra grijehom, a kada je zajednička putovanja upriličavala sama, zar onda nije znala kao predstojnica, da to ne doliči i da je to proti pravilima.

Tako smo išli dalje. Nad sestrom Laurencijom Šašković i njenim grijesima, zgražali smo se, jer se je doznalo, da je i u Ludbregu bila sa s tim Velečasnim. Sve što je ona učinila, odmah se je doznalo i o tom na veliko pričalo, na sve strane. Zahtijevalo se, da se ne šalju sestre same na put, već da idu dvije, konačno i ta je sigurnost bila preslaba, trebalo je da se sa putovanjima sasma prekine, a sve iz bojazni, da se ne oskvrne ugled Časnih sestara. Tako je bilo kad se je radilo o drugima, ali kad se je prohtjelo s. Laurenciji Ćurić, onda se je zaboravilo na tužbe, koje je sama podnašala. Tako je bilo 3. XI.

Sve tri bile smo poslane da sakupljamo samo po župi Ludbreg, jer nam je prečasni g. župnik rekao, neka dođemo da saberemo nešto za naše siromahe prije nego on počne sabiranjem za Dalmaciju, jer će to njegovo sabiranje biti zadnje, a mi bi poslije toga sabiranja, jedva nešto dobile, jer on kani veću količinu skupiti. U vlaku, jednu stanicu prije Ludbrega sjetila se s. Laurencija Ćurić, da ide u Martijanec, gdje nije imala nikakvog posla i ne pitajući sama produžila put u Martijanec, tamo ostala preko noći i vratila se drugi dan u jutro natrag u Ludbreg. Sabrala nije ništa — posla nije nikakvog imala u Martijancu. Zašto je išla sama u Martijanec i nas ostavila u Ludbregu, ne znam, a znamo samo to, da nije smjela tako učiniti.

Ljetos u oči blagdana sv. Laurencija, zvala me je sestra Laurencija Ćurić da idem s njom u Vitezovićevu ulicu broj 58 kod g. Pavkovića, da ćemo tamo dobiti nešto masti i da će ona toga gospodina začlaniti za Karitas. Znala sam to, da je ta obitelj iz Konjica. Kad smo došle pred kuću, taj gospodin Pavković — kojega ja prije nisam poznavala, upravo je izišao iz kuće da ide u ured, ali kad nas je vidio, pozvao nas je u kuću uz primjedbu, da mu je gospođa otputovala u Hercegovinu, ali mi ipak neka uđemo u stan. Ja sam rekla, — kad nema gospođe kod kuće, doći ćemo drugi put. On nas je ponovno pozvao i mi smo ušle. Tu nas je dočekao brat od imenovanog gospodina u pidžami i ne brineći se puno za svoju odjeću, sjeo je na divan, bacio nogu preko noge i pustio se s nama u razgovor. Meni je izgledalo i osjećala sam, da mi tu ne spadamo i da nismo na pravom mjestu. Tri puta sam zvala sestru da idemo, no ona je razgovarala sa gospodinom vrlo živahno, jednoga začlanila, drugom obećala da će ga drugi puta začlaniti, primila kao dar za imendan jedan sapun za lice, tri kutije sardina i lončić masti.

Kad smo izašle van, pričala mi je o tom gospodinu, da je išao s njom u školu, da joj je pisao nekakva pisma i da je ona ipak odlučila za samostan.

Mislim Preuzvišeni, da jedna prava redovnica, u kuću jednog oženjenog gospodina, kojemu je žena na putu i na to unapred upozorena, ni ulaziti ne će, a pogotovo ako je taj gospodin poznanstvo, prijateljstvo i dopisivanje iz mladih dana.

Mene se je tužilo, bez da me se je prije toga upozorilo, da ne molim.

Istina je da nisam Vesper i Matutin molila svaki puta u određeno vrijeme. Tužilo me se je da ne dolazim na zajedničke odmore i da sam otkazala posluh. Istina je, da sam se služila pogodnostima u molitvi, da sam na mjesto određenoga časoslova, molila »Očenaše«, da sam propustila izmoliti kojiput Put sv. Križa ili Krunicu. Istina je, da sam u vrijeme odmora i u nedjelju radila u kancelariji kadgod je bila potreba, a pogotovo otkako je počelo sa transportima djece i razdiobom rublja, te svaki puta poslije večere, kada je trebalo da je rješava pošta i obavlja dopi-

prošlo je blizu 14.000 djece, najviše srpske.[30] Izvještaj ravnatelja Dumića je karakterističan za večerinke, koje su se priređivale ustašama i njemačkim oficirima u nadbiskupovom dvoru, o čemu svjedoče i sačuvane fotografije iz ustaške štampe. »Pod kraj ustaške vladavine počele su se u nadbiskupovom dvoru priređivati svečane večere, na kojima su sudjelovali ustaški ministri i generali, kao Steinfl, Moškov i drugi, te Gleise von Horstenau. U »Karitasu« je sačuvana bilježnica prebendara dra Vilima Nuka u kojoj je ubilježeno, da je taj isti prebendar primio od nadbiskupa Stepinca 300.000 kuna, koje je Stepincu dao ustaški koljač Maks Luburić . . .«[31]

Ustašice-opatice istakle su se u borbama, dakako na strani ustaša protiv narodnooslobodilačke vojske. O tome se na daleko čulo, pa je Pavelić odlučio, da ih za njihov junački pothvat svečano odlikuje. Naime, za vrijeme borbi oko Jajca i Livna,

sivanje. Istina je, da nisam poslušala kada mi je sestra Laurencija Ćurić nalagala da vršim poslove na sasma protivan način od onoga kojega je odredio g. ravnatelj. Tužila sam se radi toga i s. Beniti, a ona sama uvidjevši teške prilike naše zajednice, rekla mi je — da sestra Laurencija Ćurić nije naša predstojnica, da se je sama takovom postavila i što se tiče uredskih poslova da ju ne moram slušati.

Tužila sam se i Časnoj Majci, i molila da stvar uredi. Ostalo je ipak sve pri starom.

Tužila sam se u ispovijedaonici, a kad dalje nisam mogla ni znala molila sam Preuzvišenoga Gospodina Biskupa Salisa za savjet i rekla mu ukratko kako kod nas izgleda. Pitao me je da li znade g. ravnatelj za to, kad sam rekla da za neke stvari znade, rekao je: »Ako ne bi znao, moralo bi se upozoriti ga.«

Još sam šutila. — Tada mi je s. predstojnica jednoga dana zabranila da poslije večere radim u kancelariji. — Posao je zahtijevao da radim — mene se uhađalo i zavirivalo na vrata kancelarije za vrijeme rada.

Istina je, da je s. Laurencija Ćurić posve nesposobna u kancelariji i da joj se ne može povjeriti nikakav odgovoran posao ni pismeni ni vanjski, jer nikada ne pita i ne sluša ono što joj se kaže već uvijek sama po svojoj glavi, misleći da je samo ono dobro što ona radi, a svi drugi da ne rade pravo. Kadgod je kakav posao obavljala, nikada ga nije u redu obavila. To je istina. Istina je, da nije mogla niti 1000 brojeva po redu u zapisniku napisati, a da se kraj toga ne bi nekoliko puta zabunila. Da su brojevi ispravljeni o tom se može svatko uvjeriti.

S. Laurencija Šašković početnica je u Karitasu i vodi sama evidenciju preko kolonizirane djece. Tako, kada ne bi ja pomagala g. ravnatelju bio bi osuđen, da ne samo nedjeljom i blagdanom i do kasno u noć radi, već bi da radu žrtvuje i svoj noćni počinak. Svijesna sam toga što sam činila, žrtvovala sam sve svoje slobodno vrijeme za rad i napredak Karitasa i dobro svoga bližnjega. Mi smo dobile i povišicu naše redovite plaće za svoj rad, bile smo dobro plaćene. Primale su četiri sestre po 1500 kuna — dakle 6000 kuna mjesečno, kraj toga smo se i same naplaćivale, ali kad je trebalo raditi, onda smo se strogo držale propisa i pravila i vjerovale u nešto, što smo znale samo u svoju korist preinačiti.

U svijetu se smatra nepoštenim onaj koji vara i krade svoga gospodara, a zar jedna redovnica obukla je samo za to redovničko odijelo, da smije pod zaštitom činiti ono, što poštenom čovjeku u svijetu nije dozvoljeno. Pitam danas Vas Preuzvišeni, — zar se 10 Božjih zapovijedi protežu samo na ljude u svijetu, i za se ne odnose na redovnice? Zar 7. zapovijed Božja ne glasi: »Ne ukradi!« i zar nije krađa grijeh i za one, koji imaju svete zavjete siromaštva i zar je samo onda grijeh kada dođe pred građanski sud?

Pitam Preuzvišeni vapijućom dušom: »U čemu se sastoji zavjet sv. Čistoće?«

To pitam danas ja — koja sam mislila da se u samostanu natječu redovnice sa anđelima na nebu u ljubavi prema Bogu.

Danas krvari duša moja — Preuzvišeni — iz tisuću rana, jer gledam Krista zaručnika djevica kako mu same pljuju u lice.

Počela sam moliti devetnicu Svima Svetima, da mi pomognu.

Nadvladala sam sama sebe i rekla sam g. ravnatelju ono što on još nije znao, a sada Preuzvišeni pišem Vam da Vi znadete i ono što on ne zna.

Pripravna sam Preuzvišenosti i ponavljam riječi koje sam žrtvujuć se prije nego što sam išta rekla u Isusa molila.

»Rađe da sramota sva padne na mene — nego da dozvolim, da mome Bogu pljuju u lice.«

Zagreb, 8. veljače 1943. s. Mihaela Staičić.«[30]

[30] Arhiv Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora.

[31] Nadbiskup Stepinac izručio je partizansku djecu u potpornoj ustanovi »Karitas« časnim sestrama-ustaškinjama. »Vjesnik« 9. I. 1946.

javljala je ustaška štampa, »istakle su se hrabrošću i odlučnošću, izvršujući svoj kršćanski poziv i dužnosti kao Hrvatice. Odlikovane časne sestre jesu reda sv. Vinka Paulskog i reda Predragocjene krvi Isusove.« Štoviše, Pavelić je zaželio da dođe u Zagreb njihova delegacija, iz Jajca i Livna, kako bi njima i njihovoj družini lično predao ta visoka odlikovanja (21. XI. 1942.). Među odlikovanima su bile sestre Josipa Nevistić i Domina Šeparović, koje su primile »red krune kralja Zvonimira III. stupnja sa mačevima«, a sve ostale »brončanu kolajnu krune kralja Zvonimira na ratnoj vrpci.« To su bile sestre Cvijeta Ivančić, Danica Ćurčić, Krunislava Redeljević, Emanuela Jagunić, Branimira Bilić, Nedjeljka Bujanović, Velislava Šipušić, Izaka Dukić, Leticija Petrak, Teofanija Prcela, Donatila Šabić, Malvina Malinović, Graciela Jukić, Cecilija Filip i Otilija Punić. Iz fotografije, koju je objavila ustaška štampa sa toga opatičkog prijema kod Pavelića, vidi se, kako jedna od njih u slatkom ustaškom uzbuđenju nad takvom velikom srećom i milošću, koju je opaticama ukazao poglavnik, plače. Pavelić je ove »junakinje« pozdravio i zahvalio im je za sve, što su učinile za njega i njegove ustaše i potakao ih da i dalje svojim primjerom zrače pred ustašama. One su mu također odgovorile i obećale, da će i dalje »kao vojnici Krista, a u isto vrijeme vojnici hrvatskog naroda na svom polju rada izvršiti i u buduće ona djela, koja od njih traži njihov poziv i neograničena ljubav prema svojoj domovini.«[32] Nema sumnje, svakako je interesantno, da je ovaj prijedlog Paveliću podnio već dobro poznati Pavelićev dvorski kapelan i podravski ustaško-fratarski Don Juan, naročito drag sestri Laurenciji, fra Dionizije Juričev, kako to pokazuje njegov akt, upućen Uredu za odlikovanje 18. XI. 1942., u kome on motivira ovo odlikovanje njihovim »požrtvovnim držanjem za vrijeme napada odmetnika na Jajce i Livno.«[33]

Josipa Nevistić je doživjela veliku »nesreću«, jer joj je predato odlikovanje prilikom bombardiranja Bihaća propalo, pa je umolila »Poglavno Županstvo — Ured za odlikovanja« 1. XII. 1944., da joj se izda drugo odlikovanje i druga povelja, kako bi se i opet sastala s tom dragocjenošću, njoj toliko milom! Dakako, da joj je Ured za odlikovanja izašao u susret, ma da više nije bilo u životu fra Dionizija, koji je poginuo u Butigama u borbama sa partizanima, pred Splitom.[34] Zasebno je odlikovana Klarencija Kancilija, sestra reda sv. Vinka Paulskog »za hrabro i neustrašivo držanje prigodom napada odmetnika na Livno u kolovozu 1942., — »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja sa mačevima, — čime je spasila živote mnogih hrvatskih vojnika.« Istodobno je odlikovana brončanom kolajnom reda Zvonimirove krune, za pomaganje sestri Klarenciji, sestra Hermengilda Jerman. U prijedlogu za obadvije se kaže, da su pomagale spasiti ustaše i oružnike i sakrivati bolničko rublje i sanitetski materijal.[35]

Jednako su se u istom duhu žrtvovale i sestre u Kninu, pa su i one primile januara 1945. odlikovanja, reda Zvonimirove krune III. stepena, brončane i željezne kolajne Zvonimirove krune na ratnoj vrpci. To su sestre Emerencijana Žunko, Alver-

[32] »Časne sestre« primale su najviša odlikovanja iz ruku krvnika Pavelića. »Vjesnik« 19. XII. 1945. Vidi i slike u: Dokumenti o protunarodnom radu, 185—189, 548.

[33] Arhiv Ureda za odlikovanja u NDH. Original.

[34] Arhiv Ureda za odlikovanja u NDH. Sa originala.

[35] Idem.

nija Petaus, Lucijana Karajko, Jelisava Legan, Gabriela Škarica, Rafaela Stanić, Dolorosa Aškerc, Djema Šabić, Marta Knez, Ivana Ribnikar i Karmela Runje.[36] Sve je ove sestre predložila za odlikovanje komanda VII. ustaškog stajaćeg zdruga 20. XI. 1944., a rješenje je uslijedilo 25. I. 1945. Sestra Marija Anuncijata Kopunović, »časna majka samostana Naše Gospe« odlikovana je redom krune kralja Zvonimira III. stupnja »za hrabro držanje kod Dvora na Uni za vrijeme napadaja neprijatelja.«[37] Na mjesec i po dana pred oslobođenjem Zagreba, ministar prosvjete predložio je odlikovanja Poglavnom županstvu za sestre Milenu Dlustuš, Lujzu Reif, Mihajlinu Neumann i Nataliju Cico.[38]

Dakako, ovim spiskom nisu iscrpena sva odlikovanja časnih sestara. Ustaška štampa nije sve od reda bilježila, a Arhiv Ureda za odlikovanja nije u cijelosti sačuvan. Odlikovana je i Lina Tavčar, redovnica Družbe kćeri Božje ljubavi za zasluge, učinjene ustaškoj državi, i Veronika Iglić, redovnica sv. Vinka Paulskog za pedesetgodišnji rad na odgoju omladine, visokim redom za zasluge I. stupnja. Ovaj jubilej je naročito svečano proslavljen, pravo ustaški, pošto su djeca, koju je ona odgajala, započela svečanost sa ustaškom himnom »Puška puca, a top riče.«[39]

Klerofašisti u NDH imali su u »časnim« i »milosrdnim« sestrama najpouzdanije suradnike u velikom krugu njihovog »karitativnog« i školskog djelovanja.

Sačuvan je jedan mali, ali zato upravo dirljiv dokumenat, koji rječito govori o odanosti i ljubavi tih časnih sestara prema Paveliću. Zagrebačke sestre »Predragocjene krvi Isusove« sjetile su se, kao i sve ostale u NDH, i kao toliki mnogobrojni svećenici i fratri Pavelićeva rođendana, koji je bio ujedno i državni praznik »vrhovništva NDH.« Bio je to posljednji Pavelićev rođendan u NDH — 14. VII. 1944. »Danas šalju Svevišnjemu vruću molitvu za svoga poglavnika sestre Predragocjene krvi.«[40] Evo, u tome je i odgonetka gorljivom zalaganju ovih žena za ustaštvo i poglavnika.

Uistinu, u svim klerikalnim školama imale su ustaše najplodnije tlo za propagandu, koja je imala vrlo velikih uspjeha na svim njihovim sektorima. Ovu je činjenicu konstatirao i dr. Ivan Škreblin, asistent teološkog fakulteta u Zagrebu, kad je proveo anketu u srednjoj školi o svim mogućim pitanjima. Dakako, nije mogao propustiti ni pitanje nacionalističkih, i to svih boja, tendencija koje su okupirale omladinu. Pod nacionalističkim tendencijama, u stvari, dr. Škreblin podrazumijeva fašističke i ustaške, fašizam i ustaštvo. Sve je to za njega samo odlika idealnog pregalaštva omladine. Anketa je bila provedena još u jeseni 1940.

»Kako su pak nacionalističke tendencije zauzele velike opsege, rezonira dr. Škreblin, može pokazati i znak Ž. A. P. (Živio Ante Pavelić!). U samoj anketi .. zabilježen je ovaj znak na tridesetak tekstova. Taj sam znak nalazio i na vanjštini kuverata, u koje su srednjoškolci metnuli ispunjene tekstove. Taj se znak nađe često *kao svečana ispovijest vjere u najbolju budućnost, kao protest na nepravde, zapostavljanja, izrabljivanja.* Uopće po čitavoj anketi, ili točnije, u svakom od pitanja izuzevši prvo pitanje, nađe se po koji odgovor, koji nosi biljeg više ili manje izrazite

[36] Idem.
[37] Idem.
[38] Idem.
[39] »Hrvatski narod«, 24. i 31. VIII. 1943.
[40] Dokumenti o protunarodnom radu, 199.

nacionalističke težnje omladine krajem 1940.« Dr. Škreblin daje i nekoliko karakterističnih fašističkih odgovora: »Slobode za Hrvate nema, a ne će je ni biti u ovom Versailleskom ostatku — Jugoslaviji. Hrvatima treba samostalna država, ne sa demokratskim sistemom, nego sa korporativnim. Ta će biti u najskorije vrijeme osnovana pod vodstvom dra Ante Pavelića.« Dakako, da tu nisu izostali ni napadaji na Židove, komuniste, masone i jugoslavenski orijentirane Hrvate. »Židovi imaju kapital. Ali će doći Ante i to sve promijeniti, u to čvrsto vjerujem ...« — »Moja domovina je u takvoj bijedi i krizi, da mora doći onaj, koji bi je spasio. Ali, nadam se da će jednom doći čas, kad će doći iz strane zemlje onaj, koji će nam donijeti slobodu.« — »Vrlo mi je žao, da se ne smije slobodno reći, koji nam je pravi vođa, za kojim milijuni i milijuni duša čeznu kao za Spasiteljem. To je doktor Ante Pavelić.«[41] Ovako je odgajana omladina, koja je trebala dočekati Pavelića i njegovu NDH — u svima od reda školama, gdje god su klerikalci imali ma i najmanje utjecaja. Najviše, svakako u franjevačkim i jezuitskim školama, od kojih se nije odvajala ni nadbiskupska klasična gimnazija u Zagrebu, kako su nas o tome već izvijestili tadašnji rektor zavoda i direktor gimnazije jezuita Jambreković i klerošafista prof. D. Žanko. To priznaju, uostalom i sami ustaški prvaci. Nadbiskup Bauer, iako sav u jezuitskim rukama, nije se usudio da povjeri u nadbiskupskom sjemeništu čitav uzgoj jezuitima. To je učinio njegov nasljednik nadbiskup Stepinac, odvažno i bez straha, ali i bez poznavanja jedne velike i časnije tradicije, koja je usredsređena u imenima velikih svećenika Strossmayera i Račkoga, kao i njihovog stava u tom pitanju. Jezuiti su preuzeli sav odgoj. Ali, ni to nije bilo dosta ovom pioniru jezuitiziranja »Crne škole«, kako je stari Zagreb nazivao sjemenište na Kaptolu. Jezuiti su ušli i u nadbiskupsku gimnaziju. Ali ne samo u nju. NDH, ta prava jezuitska Civitas Dei, omogućila je jezuitima ulazak i u državne srednje škole. Taj veliki događaj registrirao je »Katolički list« kao jednu sasvim razumljivu stvar potrebe, koja ne može da bude uopće nekome zazorna.[42] Tako je jezuitima omogućeno, da i s te pozadine sudjeluju u učvršćivanju njihovih političkih, »moralnih« i pedagoških ciljeva. Ovo je bio veliki uspjeh jezuitskog osvajanja terena, s koga se moglo intenzivnije utjecati na omladinu. Svuda, svuda, gdje je dopirao utjecaj klerofašista, a on je bio jak iznad svega, poslije škola, u ustanovama K. A., a naročito najmoćnijoj njenoj organizaciji, u Velikim Križarskim Bratstvima i Sestrinstvima. Već se dosada vidjelo, kako je K. A., a naročito njen najsnažniji dio, Križarstvo, bilo bez sumnje izraziti klerofašistički preteča ustaškog perioda. Vidjeli smo iz izjava pojedinih predstavnika K. A., koji su to potvrdili prilikom svojih prijema kod Pavelića. Duhovni asistent K. A. u Sarajevu i urednik Šarićevog »Katoličkog tjednika«, svećenik Franjo Kralik, u članku »U znaku žrtve« ocrtao je neobično crnim bojama stanje Hrvata, katolika i svećenika, u Jugoslaviji, dok je istodobno emigrantske ustaše zaodjenuo u izvanredni heroizam. Za njega je taj ustaški heroizam ponikao iz katoličkoga, koji je navodno nadahnut evanđeoskim idejama. Klerofašistički ideolog potvrđuje našu toliko dokazivanu tezu, da su ustaštvo i frankovština i za njega davno posijano sjeme.

[41] Ivan Škreblin, Nacionalističke tendencije srednjoškolske omladine. »Katolički list« 1942., br. 26. 306—308.
[42] »Katolički list« 1942., br. 8, 95. Ovaj prvi jezuitski pionir bio je otac Franjo Bortas, koji je postavljen za vjeroučitelja na III. državnoj mješovitoj građanskoj školi u Zagrebu — dok je sa službom bio u Nadbiskupskom dječačkom sjemeništu kao duhovnik, dakle lice velikih iskustava na polju duhovnog pripremanja omladine.

koje je kako on tvrdi, proklijalo »uz pomoć božju, pošto nam je htio Bog tim bezuvjetno reći, da će uvijek biti s nama, ako mi budemo s njim.« Duhovni asistent K. A. Kralik upozorava na žrtve, koje su bile podnesene za dvanaestdnevnoga ratovanja, (pri slomu Jugoslavije), ali i one, koje se imaju još podnijeti. »Neka se žrtve još dosljednije prihvate oni naraštaji, koji su je i u svoj program stavili: Križari i Križarice! Prigodom zadnjih događaja vidjelo se, kako je važnu ulogu vršila ta organizacija, duhovno pripravljajući novu, mladu, božju Hrvatsku. Odgoj je križarske omladine, zahvaljujući pokojnom dr. Ivanu Merzu i živom dr. Ivi Protulipcu, bio radikalno hrvatski. *Duhovni program njezin s duhovnim programom ustaša slagao se. Iznosio ga bezbroj puta na raznim velikim križarskim manifestacijama dr. Ivo Protulipac, a i drugi križarski govornici.*«[43]

Ma da su prvaci križarstva, K. A. pa i njihov vrhovni poglavar nadbiskup Stepinac, stalno podvlačili, da se križari ne bave politikom, uza sve to nisu mogli u mnogim prilikama da te njihove tvrdnje o apolitičnosti sami ne demantiraju. I to odmah u samom početku NDH. Glavni križarski organ »Nedjelja« nije jednom pokazao pravo naličje svoje »apolitičnosti«.

> *»Uskrs 1941. godine bio je za hrvatski narod najsretniji uskrs, jer nam je donio i uskrsnuće NDH, koja je na veliki četvrtak proglašena u glavnom gradu Zagrebu.*
>
> Teško je naći dovoljno pravih riječi, kojima bismo mogli opisati veličinu i značenje ovog događaja. Ističemo samo to, da narod s tisućljetnom kulturom i živom državnom svijesti, kao što je hrvatski narod, zaslužuje da ima svoju vlastitu državu ... Svi su gotovo Hrvati bez iznimke osuđivali one, koji su 1. prosinca 1918. godine na srpskom tlu poklonički i ropski srušili suverenu hrvatsku državu. Seljački, radnički i građanski širi slojevi hrvatskog naroda smatrali su one, koji su bili krivci ovog sramotnog čina hrvatskim narodnim izdajicama, te su se s ponosom sjećali svih onih koji su u godini 1918. upozoravali da je potrebno sačuvati hrvatsku nacionalnu i državnu individualnost ... Otkad je nakon uvođenja diktature u bivšoj i nepovratnoj Jugoslaviji današnji poglavnik dr. Ante Pavelić otišao u inozemstvo, pogledi su Hrvata bili stalno upereni u tog junačkog borca u tuđini. Sporazum, koji su politički predstavnici Hrvata u državi učinili s predstavnicima Beograda, hrvatski narod nije nikad priznao nekim definitivnim činom. I sami tadanji politički predstavnici morali su narodu govoriti da sporazumom nije ostvaren politički program hrvatskoga naroda, već da će taj biti ostvaren tek kad se osnuje NDH. Reklo se, da je sporazum tek stepenica na putu hrvatskoj državnoj nezavisnosti i da je on učinjen u sporazumu s poglavnikom u tuđini. No narod je znao, gdje je i u čem je istina. *Stoga je i potpuno razumljivo, da hrvatski vojnici nisu slušali upute tih svojih političkih predstavnika, da drže disciplinu u vojsci, te su spontano i jednodušno položili svoje oružje i bratski dočekali oslobodilačku njemačku vojsku. Vojska Adolfa Hitlera, vođe njemačkog naroda, bila je najsvečanije dočekana u hrvatskim krajevima, jer je srušila tu omraženu kulu, što se nazivala Jugoslavija.* U danima pred ovogodišnji uskrs došlo je na vidjelo ono što hrvatski narod misli i osjeća, da traži uništenje Jugoslavije i osnutak države Hrvatske. To je bio glas hrvatskog naroda, klik pred cijelim kulturnim svijetom. Hrvatski se narod osjetio presretnim što su ostvareni njegovi vjekovni ideali, nezavisnosti i slo-

[43] »Katolički tjednik« 27. IV. 1941.

> bode! I mi pozdravljamo našu hrvatsku državu! Kao i dosad, tako ćemo i odsad sve svoje sile uložiti u napredak da tako zajedničkim silama ostvarimo nova, bolja vremena i novi život hrvatskog naroda. Da živi hrvatski narod! Da živi Nezavisna Država Hrvatska! Da živi Poglavnik dr Ante Pavelić.«[44]

Ili, na drugome mjestu, u istom broju, na kome se podvlači klerofašističko uvjerenje, da je Bog Hrvatskoj dao poglavnika Antu Pavelića.

»Svoj socijalni program naš Poglavnik će ostvariti u novoj državi, a da je njegov nacionalizam bio ispravan i njegova vanjska politika zdrava, najbolje svjedoči činjenica, da je stvorena naša država. *Bog*, koji ravna sudbinom naroda i koji upravlja srcem kraljeva, *dao nam je dra Antu Pavelića i potakao vodu prijateljskog i savezničkog naroda Adolfa Hitlera, da svojim pobjedonosnim četama razbije našeg tlačitelja i omogući nam stvaranje nezavisne države. Neka je slava Bogu, naša zahvalnost Adolfu Hitleru i neograničena ljubav i odanost Poglavniku dru Anti Paveliću.*«

Pa opet ova ista »Nedjelja« tvrdi, da su križari izvan i iznad svake politike, da nisu nikad služili nijednoj političkoj stranci i da su ispunjavali sve odredbe K. A. prema uputama Svetog Oca Pape. Međutim oni veoma sofistički vezuju domoljublje s politikom kad kažu, da oni samo ljube svoju domovinu. A to domoljublje, za koje smo vidjeli, da je ustaško, kako tvrde križari zapovijedio ga je sam Krist.

> »Samim dakle uzvišenim primjerom Krista Gospodina naložena je i posvećena ljubav domovine i naroda ... Zar je čudo da se kod križara razvio u tolikoj mjeri nacionalni duh i patriotizam? A ipak, uza sve to, križari su se držali izvan politike ... Mi ćemo i nadalje biti organizacija elitne hrvatske omladine, koja će stvarati dobre Hrvate, katolike. *Mi ćemo hrvatskom narodu, domovini i našem velikom poglavniku dati sami sebe, sav svoj život i rad. Iz križarskih redova izlazit će najbolji narodni sinovi koji će biti uvijek za Boga, Hrvatsku i poglavnika spremni!*« [45]

U izrazima egzaltiranoga nacionalizma, u stvari radikalnog klerofašizma, za koji oni nalaze »uzvišen primjer u Kristu Gospodinu«, angažirajući ga propagandno za ustaštvo i njihov klerofašizam, identificirajući evanđelje i ustaška načela, križari-ustaše riješili su svoj crkveni problem, i dosljedno »apolitičnost« svoju, ustanove »Žrtve, Euharistije i Apostolata« — i sve što su radili ili sami ili zajedno s ustašama, smatrali su, da je sve to »Žrtva, Euharistija, Apostolat molitve.« U tim i takvim najgrubljim ustaškim terorističkim akcijama, križari su nalazili molitvu, zacijelo kao i oni srednjevjekovni, kad su u ime Krista klali Hrvate u Zadru 1202. i za nezasitnu Veneciju osvajali grad kršćana, a sve zato, što su pošli u Svetu Zemlju, da oslobađaju Kristov grob, pobivši prije toga ogroman broj kršćana. Ili, odmah poslije toga najkršćanskiji grad poslije Rima, Carigrad. Tako, u tim izrazima kreće se i pojam »apolitičnosti« križara i čitave K. A., kojoj je na čelu bio nadbiskup Stepinac. U ovome je i hipokrizija križarska, K. A.-kcijske ideologije, svega klerofašizma. Treba samo zagledati u jednu misao, koju je odštampala križarska »Nedjelja«, pa će se lako sagledati dno ove duboke, gotovo blasfemične provalije. U tom se izobličenom shva-

[44] Obnovljena je NDH. »Nedjelja« 27. IV. 1941.

[45] M. Etinger, Križari i politika. »Nedjelja« 24. VIII. 1941.

ćanju ide tako daleko, da se indentificiraju Krist i ustaše, NDH i Krist, jer je ustašku NDH stvorio Krist«. U članku »Krist i Hrvatska« nalaze se sve ove nakazne misli, za koje vjerujem, da bi i u samom Vatikanu bile na kraju osuđene kao jedna abnormalna egzaltacija neuravnoteženih manijaka.

»Krist i ustaše Krist i Hrvati. U povijesti idu skupa. Trinaest slavnih vijekova Hrvati pripadaju Kristu, a dvanaest godina, od prvog dana svojega opstanka Ustaški Pokret bori se za pobjedu Kristovih načela, za pobjedu Pravde, Slobode i Istine.

Eto, zato danas slavni borci Hrvatske i cijeli hrvatski narod ispunja naše crkve svojim molitvama zahvale i prošnje za nove milosti. Zato se u našim pričesnim klupama vide viteške uniforme i mladež sa znakom križarske odanosti — Žrtvi, Euharistiji i Apostolatu — na prsima. Svi su oni svijesni da ih čeka još puno posla da obnovljena domovina postane lijepa u svakome pogledu. Kao do sada, tako će nam i u buduće, u svemu pa i u ovome, pomoći naš božanski Spasitelj, a zato će nova ustaška Hrvatska biti Kristova, naša i ničija više.

Cijeli hrvatski narod, od dragog nam Poglavnika do najmanjeg djeteta, osjetio je ovih dana Kristovu ruku, kako bdi nad nama. Svi do jednoga i prihvatit ćemo je, svijesni da ćemo, samo uz njezinu pomoć moći još mnogo i učiniti.«[46]

Međutim, ovakvi nisu bili samo zagrebački križari-ustaše. S njima su u istoj ustaškoj »apolitičnosti« potpuno solidarni i oni u Sarajevu. Na godišnjoj skupštini omladinskog križarskog bratstva u Sarajevu predsjednik Davorin Sanković u svome pozdravnom govoru podvukao je da su *»zasluge križarstva i za novostvoreno stanje takve koje su nužno proistekle iz križarske beskompromisnosti u vjeri i nacionalizmu.«* Davorin Stanković u ime svih svojih članova otvoreno ispovijeda, da se križari time mogu danas ponositi. Jednako je ustaška misao križara i križarica, koju su oni njegovali još prije NDH došla do izraza i na godišnjoj skupštini sarajevskih križarica (26. IX.1941.). »Svojim molitvama i savjesnim vršenjem svojih staleških dužnosti nastojale su križarice potpomoći našu mladu NDH, *čiju su uspostavu tako željno očekivale, a kad je izvršena, od srca joj se radovale.«*[47]

Svakako je od važnosti, da su istaknuti križarski prvaci postali mnogobrojni visoki funkcioneri ustaškog režima. I to, odmah, u prvim trenucima, kad se računalo samo sa najpovjerljivijima ili najzaslužnijima još iz ranijih neustaških vremena. Ali, oni su bili takvi i neosporno najaktivniji ustaški suradnici, otkako se NDH počela izgrađivati. Tako je dosta dugo nosio dvije časti, križarsku i ustašku dr. Feliks Niedzielski. U isto vrijeme bio je on i predsjednik Velikokrižarskog bratstva i ustaški podžupan u Tuzli. Kad je u proljeće 1942. postavljen za predsjednika Velikokrižarskog bratstva dr. Lav Znidarčić, nije se ni u koliko izmijenila ustaška fizionomija križarskih organizacija, ma da su mu uputili prve čestitke nadbiskup Šarić i papin legat Marcone.[48]

Kasnije će dr. F. Niedzielski biti potpredsjednik VKB-a, ali ujedno i visoki ustaški funkcioner, na kraju vođa ustaške mladeži. Isto tako i članica predsjedništva

[46] Krist i Hrvatska. »Nedjelja« 6. VII. 1941.
[47] Godišnja skupština Omladinskog križarskog bratstva u Sarajevu. »Katolički tjednik« 1941., br. 41.
[48] »Katolički tjednik« 3. V. 1942. »Hrvatski narod« 16. V. 1942.

Velikog križarskog Sestrinstva, Vlasta Arnold, postaje zamjenica »upravne zapovjednice« čitave »ženske loze ustaškog pokreta«. Prof. Ivana Oršanića, križara i ustašu postavlja poglavnik za »upravnog« zapovjednika cijele Ustaške mladeži.« Na tom će ga položaju zamijeniti dr. Niedzielski.[49]

O proslavama križarskog dana, koji se naročito svečano slavio u mjestima gdje je bilo križara, nije uzmanjkalo ni isticanje zasluga križara za oživotvorenje ustaške ideje i za NDH. Kad su osječki križari proslavljali taj dan, već u drugoj godini postojanja NDH, u govorima su se podvlačile zasluge križara za NDH. Štampa je sa najvećim zadovoljstvom i priznanjem ukazala na ovu križarsko-ustašku suradnju kao i pomoć, koju su križari ukazali ustaškom pokretu i nastojanjima Ante Pavelića. »Svima su dobro poznate ogromne zasluge, koje je križarska mladost stekla, gdjegod je djelovala u danima najtežeg političkog i ekonomskog ropstva hrvatskog naroda. Križarska organizacija je u tim danima uspješno položila svoj ispit zrelosti i dokazala, da je sposobna raditi, pregarati i doprinositi žrtve u stvaranju nove Hrvatske i novog, kršćanskim životom prožetog hrvatskog čovjeka.« Izvjestitelj s ove proslave upozorio je kako su križari i sada dosljedni svojim ranijim ustaškim akcijama i da u svemu podupiru poglavnika, kome su vjerni i odani, nadasve spremni da poslušaju i izvedu sve njegove zapovijesti.[50]

Ovakvim i sličnim križarskim svečanostima, na kojima su dolazile do izraza i ustaške manifestacije, u stilu dana i vremena, prisustvuju i najviše vlasti K. A. S njima i nadbiskup Stepinac. Tako je nadbiskup Stepinac prisustvovao jednoj značajnoj križarskoj priredbi pored mnogobrojnih predstavnika zagrebačkog klera u dvorani zagrebačkih franjevaca, koja je nuzgred budi rečeno, bila stalno stavljana na raspoloženje mnogim izrazito ustaškim priredbama i pronacističkim predavanjima. Bilo je to 12. I. 1942., kad je mladi svećenik održao uz veliko i burno odobravanje jedan »stvarni suvremeni govor«, proustaški i pronacistički, antiruski i protiv svih saveznika, koji su se borili protiv Hitlera i Mussolinija.[51] Tako je to bilo u centrima križarstva, a tako isto i u provinciji, u malim varošicama i selima, gdje su »križari sačuvali ideju hrvatstva i u najtežim časovima ... čiji je rad bio iz godine u godinu sve plodniji, unatoč tome, što su im bivše nehrvatske vlasti pravile velikih teškoća u njihovom duhovnom i nacionalnom razvitku.«[52] Nije onda čudo da križari daju najborbenije i najponesenije ustaše. O tomu govori svakako najautentičnije križarska »Nedjelja«, koja je posvetila čitav jedan broj hrvatskim borcima na raznim bojištima, a naročito onim hrvatskim vojnicima i ustašama koji su potekli iz redova križarske organizacije. Uredništvo lista, kao pravi predstavnik križarske misli, time je želio pokazati samo svoju povezanost sa tim borcima u zemlji, kao i na ruskoj fronti svoju brigu za njih i punu zahvalnost, kako je ovaj broj križarske »Nedjelje« zahvalno i pohvalno ocijenio ustaški »Hrvatski narod.«[53]

Kroz klerikalnu štampu stalno osciliraju izrazite političke i ustaške manifestacije križara i K. A. sa tvrdnjama da K. A. i križari nisu nikakva politička ustanova. Međutim u jednom nastupu iskrenosti sarajevski predstavnik K. A. toliko puta

[49] Dokumenti o protunarodnom radu, 19.
[50] »Hrvatski list« 15. IX. 1942.
[51] »Hrvatski narod« 13. I. 1942.
[52] »Novi list« 30. I. 1942.
[53] »Hrvatski narod« 4. XII. 1942.

već spomenuti dr. Ins. (Čekada) raspravljajući o K. A. u novim prilikama t. j. u NDH, priznaje da je K. A. sa novim stanjem u NDH došla ako ne u kritičan, a ono svakako u delikatan položaj. Štoviše, mnogi su stali da se pitaju, da li je sada u ustaškoj NDH, koja je postala božja i Kristova uopće potrebna K. A. Aktivnost K. A. je u NDH sasvim olabavila i popustila. Naročito njeni mlađi članovi. Štoviše, oni su otišli na teren politike. Dr. Ins. nastoji da to opravda kad kaže da se »omladini mora štošta odbiti na račun njezinih godina i njezina, često vrlo sangviničnog i impulsivnog entuzijazma. Nijesu se i poneke osobe, koje još bliže stoje crkvi i još je neposrednije predstavljaju, bolje držale u afirmaciji crkvene nepolitičnosti . . .« Dakako, dr. Ins. odbija i samu pomisao, da bi se mogla K. A. raspustiti, pošto ju je uveo papa, koji traži i u njoj gleda opću dužnost vjernih i važan kao i potreban elemenat svetovnjačkog apostolata. Ustvari, kako dr. Ins. misli, crkva uopće danas ne može biti bez K. A. Stoga dr. Ins. osuđuje one, koji misle, da ustaške odgojne organizacije, za koje on drži da su dobre i solidne narodne organizacije, mogu da zamijene organizacije K. A. Takvi su *»možda K. A. i križare smatrali surogatom za zabranjene hrvatske-nacionalno političke organizacije. Međutim, već sama činjenica da ima ljudi i iz organiziranih katoličkih redova, članova K. A., koji tako govore očit je znak, da našu K. A. baš u tom smislu valja reorganizirati. Faktično je ona bila, u periodi krute diktature, jedina organizacija u Hrvatskoj, u kojoj se je mogla legalno okupljati mladost, koja se nije htjela odreći hrvatskog imena i svijesti. Mnogi su u nju ulazili prvotno kao u takovu«.* Dragocjeno priznanje daje samo jednu potvrdu više za tezu da je K. A. bila u Jugoslaviji prvenstveno u političkoj službi i da nikako nije služila vjerskim ciljevima. Uostalom, pored tolikih samopriznanja, i ovo mišljenje pokazuje, koliko je netočna tvrdnja odgovornih crkvenih krugova kad govore o apolitičnosti K. A. O Apostolatu Molitve i Žrtve pa i Euharistiji, pored ostalog ne može biti govora kad se priznaje da je članovima K. A. *»više bilo do zabave, društvenosti, hrvatovanja, politike, nego do proživljavanja i propagande katoličke i crkvene misli. Odatle i one neprestane trzavice i poteškoće u omladinskoj K. A., kad je trebalo realizirati ozbiljnije i radikalnije životne koncepcije. Mase članstva su se tomu opirale. Mjesečna ispovijed i pričest ostala je mnogoput na papiru . . . S ovoga gledišta dolazi današnja kriza kao naručena. Ona može da podijeli duhove; da raščisti atmosferu i olakša situaciju. Danas više nema nikakva razloga, da tko ostaje u K. A. bilo zbog politike, bilo zbog zabava i društvenosti, bilo zbog zaštite od loših utjecaja protivničkih organizacija.* Postoje zato druge omladinske (t. j. ustaške) organizacije . . . A sve su one na hrvatskoj bazi. Pa i na katoličkoj bazi, u onom najširem smislu riječi. Novi režim sigurno ne će trpjeti pojave moralne dekadence u omladinskim organizacijama, koje će stajati pod njegovom kontrolom . . . Možda će biti uspostavljena, kao i u Italiji, i neka direktna suradnja s crkvom, preko svećenika — duhovnika i odgojitelja . . .«[54]

Ovo, svakako dragocjeno priznanje dr. Insa da je K. A. uveliko služila prije NDH politici, i to krajnjeg radikalnog, ustaškog terorizma imala je vanrednu potvrdu i u djelima članova K. A., u primjeni svega onoga, što je K. A. mogla osvojiti u duhu i srcu svojih članova. Mnogi križari dobrovoljci-ustaše, koji su pošli

[54] Dr. Ins., Naša K. A. u novim prilikama. »Katolički tjednik« 5. X. 1941.

za glasom svoje katoličkoakcijske tradicije, istakli su se kao junaci na Istočnoj fronti. Sarajevski križar Andrija Andrić, kako sam kaže, pošao je na Istočnu frontu, jer su ga tako naučili njegovi križarski duhovnici, »protiv židovske crvene Rusije«. Javljajući se sa Istočne fronte kaže, da će i hrvatski legionari s božjom pomoći doprinijeti »što skorijem svršetku komunizma, te da se tako živi i zdravi povrate i pomognu razvitku mlade i mile ustaške Hrvatske«. U jednom drugom dopisu Andrija Andrić se gordi, što su ih Rusi prozvali »čortovima« — đavolima. *»Sami boljševici prigodom povlačenja pred nama govore stanovnicima da bježe pred »čortovima«. Kažu da mi nismo uopće ljudi, već »čortovi«, a mi iskorišćujemo taj nadimak, te ih nemilosrdno uništavamo, a što ostane, to bježi pred nama kao pred pravim vragovima.«*[55] Ovaj ustaša, križar-»čort« hrabri na domu svoje zaostale križare i potstiče ih, da i oni pođu njegovim primjerom, primjerom čorta-đavola, a ne govori, da to bude Apostolat Žrtve, Molitve i Euharistije. Štoviše, taj križar-»čort« tvrdi, da bi trebalo svakog vojnika smatrati na Istočnoj fronti misionarom, »pošto se borimo protiv jedne aždaje i antikrista, protiv komunista i židovstva.« Oni se mole na toj fronti i za one u domovini, kao što su uvjereni da se i oni mole za njih, jer se bore »protiv neprijatelja crkve, protiv neprijatelja čovječanstva.«[56]

I Đuro Dragila, križar-legionar, sretan je što se nalazi na istočnoj fronti u ratu, »jer taj je sveti rat i za križare su sve žrtve lake.« »Katolički tjednik« objavljujući, ova kao i druga pisma ustaških legionara, kaže da čovjek čitajući njihova pisma postaje veći.[57]

Jednako kao spomenuti križari, piše s Istočne fronte i križarski duhovnik don Ante Weiss. I on ističe da se ustaše bore protiv Rusa herojski i da napreduju goneći neprijatelja u stopu. I on također zna da Rusi nazivaju ustaše-legionare »čortova vojska«. Gotovo s uživanjem pripovijeda don Ante Weiss, kako je poginulo toliko Rusa, da se može po njima gaziti.[58] U drugom dopisu don Anton Weiss također prikazuje i »junaštva« ovih križara-ustaša. »Mi Hrvati, (dakako ustaše), svojim junačkim pothvatima i borbenim duhom svjetlamo stranice naše prošlosti i budućnosti u povijesti, i zalog smo, po krvi prolivenoj ovdje, boljoj, sretnijoj domovini preporođenoj po našem poglavniku, koji nas je ovdje pohodio«.[59] Sasvim je shvatljivo da je don Antun Weiss kao »satnik dušobrižnik 369. pojačane pješačke pukovnije (legionarske)« bio odlikovan visokim njemačkim ordenom »Deutsches Kriegsverdienstkreuz II Klasse mit Schwerten«.[60] Ove i ovakve križare i križarice, o kakvima govore njihova ustaška djela i njihova zagrijanost za ustaški nacionalizam, blagoslovio je Pijo XII. (11. XI. 1941.) kao članove K. A.[61] Dakako, nije ovdje određenije rečeno na koje se sve križare odnosi taj blagoslov, da li i na one, koji su postali »čortovi« ili na sve od reda. Da li se nalaze u Francetićevoj »Crnoj legiji« ili ma u kom drugom ustaškom taboru ili logoru. Vidjeli smo, da je i Pavelić blagoslovio svoje križare, pa se i oni sa svojih sastanaka javljaju pozdravima, jednako papi kao i Paveliću. Jedan takav veliki križarski sastanak održan je u Zagrebu 7. decembra 1941. pod predsjedanjem dr.

[55] »Katolički tjednik 15. II. 1942.
[56] »Katolički tjednik «1942., br. 27.
[57] »Katolički tjednik« 1942., br. 29.
[58] »Katolički tjednik« 1942., br. 29.
[59] »Katolički tjednik« 1942., br. 48.
[60] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[61] »Katolički tjednik« 1942., br. 50.

Feliksa Niedzielskoga. Dakako i sa te konferencije križarskih radnika upućen je Paveliću telegram sa »izrazima vjernosti i odanosti, kao i »spremnosti za poglavnika i dom.« Sutradan posjetili su predstavnici križara nadbiskupa Stepinca i papinog legata opata Marconea. I jedan i drugi su ih blagoslovili. Opatu Marconeu predali su križari spomenicu u kojoj su ponovili toliko puta izrečenu neistinu da su »apolitična« ustanova, koja je zamijenila nekadašnju ustanovu Orlova. Iako je i malo obaviještenim bilo poznato da su orlovi vršili jednu izrazitu političku i klerikalnu misiju, oni to sada svečano odriču, kao što su to odricali i onda, kad su htjeli da prevare biskupa Bonefačića da im odobri križarsku organizaciju, koja je imala da zamijeni orlove u svim njenim pravcima. Tu se naime kaže: »Merz je svoje orlove učinio avangardom *depolitizirane* K. A. i rimskog pape. Orlovi su započeli prve papinske dane zajedničkim svečanim pričestima i grandioznim akademijama. Križari osnovani godine 1930, iza raspusta orlova po beogradskoj vladi, preuzeše potpuno orlovski program još više naglašujući najuže veze sa Svetom Stolicom i prečasnim episkopatom«. Zatim, u spomenici se nižu neistine kako su križari depolitizirani dio K. A.

> »Križari su svojim desetgodišnjim radom oduševili hiljade i hiljade hrvatske mladeži. Nutarnji i vanjski uspjesi ne izostadoše. Nadasve želimo istaknuti Vašoj Preuzvišenosti da iz naših redova ima danas nekoliko stotina svećenika, redovnika i redovnica. Brojni članovi naše organizacije bili su, a i danas su revni apostoli katoličkih načela... Organizacija je kao takova bila i ostaje potpuno izvan i iznad dnevne politike. Preuzvišeni, budite uvjereni, da u tom pogledu hoćemo biti i vazda ostati vjerni uputama Svete Stolice.«

Pozvavši se na svoje listove »Nedjelju« i »Za vjeru i dom«, iz kojih će moći opat Marcone da vidi kako apolitički misle i osjećaju križari, zamolili su papinskog legata da bi poslije ovog prvog susreta uslijedili i novi, radi savjeta i uputa, pošto je on došao od njihova zajedničkog velikog oca.

> »Molimo Vašu Preuzvišenost da bude tumač naših ideja i osjećaja kod Svetog Oca, u kom gledamo slatkoga Krista na zemlji, čiji smo vazda najvjerniji vojnici i najodaniji sinovi. Preuzvišeni, budite tako dobri te javite Vrhovnom Svećeniku najiskrenije i najtoplije osjećaje poklona križara i križarica hrvatskog naroda.«

Na kraju su se posjetnici zahvalili opatu Marconeu na papinskom pozdravu i blagoslovu koji je od članstva primljen sa najvećim oduševljenjem. Opat Marcone pošto je blagoslovio ove ustaške zločince križare, izrazio je svoju radost, što će oni »stvarati Kristove apostole.«

Nema sumnje da je opat i legat Marcone bio dobro upoznat sa prvim političkim značenjem V. K. B., kao i njegove štampe koja je i prije, kao za NDH bila izraziti politički eksponent ustaškog pokreta. Jer, to su križari sami jasno i otvoreno priznavali, kako smo to vidjeli već u XVII. poglavlju, pri posjeti njihovog poglavnika. To su oni i nebrojeno puta ponovili u svom listu »Nedjelji« podvlačeći da su križarski *»članovi od početka organizacijskog djelovanja bili uvijek u prvim redovima narodne borbe.«*[61a] Ili, još izrazitije i ustaškije: *»Poznato je ogorčeno stanje Hrvata između 1929.*

[61a] »Nedjelja«, 4. V. 1941.

i 1934. Baš u to vrijeme dolazi Križarstvo i mnogo služi hrvatskoj mladeži kao utočište u teškoj borbi. U tamnim križarskim prostorijama su mnogi prvi puta čuli o Starčeviću, Kvaterniku, dr. Anti Paveliću i ličkom ustanku.«[61b]

Pa opet, uza sve to, legat Marcone je rad ove i ovakve križare pred papom prikazati kao najnevinije jaganjce, koji su zauzeti samo svojim apostolatom Molitve, Euharistije i Žrtve, kao da nisu bili najvredniji koljači u Francetićevoj legiji, prema priznanju samoga krvnika Francetića. Zato im je i Sv. Otac, preko opata Marconea poslao svoj posebni blagoslov. »Toliko je milije i dragocjenije Sv. Ocu svečano obećanje hrvatske mladeži da će ostati vjerna načelima K. A., koliko su teže okolnosti, *u kojima ona mora živjeti i braniti svoju vjeru...«* Pa i opat Marcone kaže, isporučujući i pozdrave i blagoslove, da »Sveti Otac računa na njihov duh žrtve i na njihov zanos, jer zna da se sve može očekivati od velikodušnosti mladeži...«[62] I doista, ni Vatikan, ni opat Marcone nisu se u tome prevarili, jer se i ovaj »zanos« i ovaj »duh žrtve« manifestirao ne samo u Francetićevoj legiji, nego i poslije sloma NDH, kad su križari dalje produžili da kolju i da »brane svoju vjeru«, stalno lažno obmanjivani, da je vjera u opasnosti od partizana i NOP-a. Zato je i opat mogao da i u godini sloma NDH uputi križarskom VKB-u u Zagrebu pismo, u kome ih je i dalje poticao da ustraju na dosadašnjem svome radu »Uzevši jedan opći pogled na djelovanje, koje je u Hrvatskoj razvijala organizacija katoličke mladeži *»Križari«, s veseljem ističem, da su direktive Svete Stolice i episkopata uvijek sačinjavale za nju stalna pravila za njihov život i za njihovo revno djelovanje.«*[63]

Kako su križari u Hrvatskoj i na Istočnoj fronti shvatili ove direktive Sv. Stolice pokazano je dosta iscrpno, a njima će ostati vjerni i do srži dosljedni i poslije sloma NDH, u FNRJ. Dakako, daleko smo od toga, da bismo ovdje uzeli doslovno shvatanje direktiva Sv. Stolice i križarsku aktivnost u NDH kao jednu i identičnu, ali je bez sumnje strahovita stvarnost, da opat Marcone još ni 1945. ne vidi koliki su se zločinci zaodijevali papinskim direktivama u vezi s apostolatom Molitve i Euharistije — i koliko je blasfemično kompromitiranje načela K. A. u NDH, a sa stalnim tvrđenjem o apostolatu ove ustanove u bivšoj Jugoslaviji, kao i u NDH.

Križare je predveo pred opata Marconea generalni duhovnik velikokrižarskog bratstva Msgr. dr. Milan Beluhan, kanonik i župnik svete Marije u Zagrebu, inače također oduševljeni pristalica ustaškog terorizma.[64] Kao takvog odlikovao ga je poglavnik »Redom za zasluge I stupnja« 1944., o trogodišnjici NDH.[65]

Ustaško-križarsku omladinu nije blagoslovio samo papa preko svoga legata, nego je to učinio i lično kad ga je ta omladina posjetila u Rimu, u Vatikanu 6. II. 1942. Jedna skupina ustaške omladine došla je u Vatikan u redovima kao i u ustaškim uniformama. Poslije redovnog ceremonijala posjete, papa se zadržao neko vrijeme sa ustaškom omladinom u razgovoru. Papi je predstavljao njih 206 rektor zavoda svetog Jeronima dr. Juraj Madžerec. Papa je svakom napose dao i jednu spomen medaljicu. Ustaše su pred papom otpjevale pjesmu »Zdravo, Djevo Kraljice

[61b] »Križar«, februar 1942.
[62] »Katolički tjednik« 1945. br. 10.
[63] »Katolički tjednik« 11. III. 1945.
[64] Manifestacija naše snage. »Nedjelja« 14. XII. 1941.
[65] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

Hrvata« kao i hrvatsku himnu. Izvjestitelj kaže da je »bilo dirljivo, kad su mlade ustaše molile Svetoga Oca da blagoslovi poglavnika, NDH i čitav hrvatski narod.« Čitava ustaška štampa je upozorila da je papa ukazao osobitu čast ustaškoj omladini što ju je primio u najsvečanijoj dvorani, u četvrtak, i što je sa svakim razgovarao i svakome poklonio medaljicu.[66] Dakako ovaj ustaški posjet papi uveliko je propagandno iskoristila klerofašistička štampa, kao i njeni agitatori koji su o tom događaju govorili i sa propovjedaonica. Križari su bili također oduševljeni. A kako i ne bi. Jer oni su voljeli poglavnika, a poglavnik njih. Jer za njih je »poglavnik preporodio Hrvatsku na svim poljima. Na kulturnom, na gospodarskom, na društvenom polju. Hrvati (t. j. klerofašisti) su shvatili poglavnika. Na svim poljima opaža se obnova i rad. I križarska organizacija na svom polju vrši poglavnikovu želju. Križari rade. Pavelićev govor predstavnicima križarske organizacije 19. lipnja 1941. i njegovo priznanje dosadašnjem križarskom radu, našlo je silnog odjeka kod svih križara i križarica, i prijatelja križarske organizacije diljem domovine... Križari su za hrvatski narod učinili neprocijenjeno mnogo. Ali to nije dosta. Sustati se ne smije. Sada su križari potrebniji hrvatskom narodu nego što su bili ikada prije... Poglavnik će nam pomoći. Treba ispuniti sve poglavnikove želje. Dokažimo svima da su istinite riječi križarske organizacije:

»Što križar može, nema tog,
Jer s njim je vjera, s njim je Bog.«[67]

Kao što su se križari sasvim povezali s ustaštvom, tako je to bilo i sa Velikim Križarskim Sestrinstvom, sa križaricama. I doista, križarice su bile u ženskim ustaškim organizacijama na prvome mjestu i u njima su vodile i glavnu riječ i primjerom pokazivale kako treba da se izgrađuje i učvršćuje NDH. I to odmah, u početku NDH. Spomenuto je, da je članicu Vlastu Arnold iz predsjedništva VKS-a Pavelić postavio za zamjenicu »upravne zapovjednice čitave ženske ustaške loze.«

> »Imamo je, veliku NDH. Ljubljenu, najljubljeniju zemlju na svijetu. Ovoga Uskrsa okupala se je ona u potocima naših suza, u uzbuktalom ganuću svoje djece, u prolitoj krvi naših sinova, u bezbrojnim valovima našeg oduševljenja i naše radosti. Hrvatska je slobodna. Hrvatska je nezavisna. Hrvatska ima svoga suverena poglavnika dr. Antu Pavelića. I u NDH, koju moramo sada svi izgrađivati, ženski svijet, napose ženska omladina, imade svoje važno mjesto i veliku odgovornu misiju... Da, žena mora biti konstruktivan elemenat u narodnoj cjelini, ako hoćemo da ta cjelina bude zdrava i snažna... U ovom prvom stvaranju novih smjernica u odgoju ženske omladine u NDH treba da hrvatske križarice zauzmu odlučno mjesto. Ta one su prokušane u svojoj borbi za zdravi duh među hrvatskom ženskom omladinom već svojim desetgodišnjim radom. Križarička organizacija uvijek se borila za ispravno shvaćanje ženine uloge u ljudskom društvu, jer je sav svoj rad stavljala u službu crkve, neprevarljive učiteljice istine i čuvarice kršćanskih obitelji.«[68]

Ma da je Veliko križarsko bratstvo o prvoj godišnjici NDH objavilo i svoj proglas svima bratstvima križara i križarica, u kome se izlažu načela, kako će se i u

[66] »Katolički tjednik« 15. i 22. II. 1942.
[67] »Katolički tjednik« 7. IX. 1941.
[68] Ženska omladina u NDH. »Nedjelja« 4. V. 1941.

NDH izgrađivati članovi, koji će kao pošteni pojedinci i praktični katolici poslužiti izgradnji NDH — članstvo VKB-a radilo je i dalje u duhu osnovnih političkih načela i metoda ustaša pri toj izgradnji.[69] Jer od devize VKB-a, koja je promulgirana u tom proglasu: »Hrvatska Kristu.«, ostalo je samo ustaška Hrvatska poglavniku i ustašama, sa svim njihovim terorom, o kome je bilo mnogo govora u prethodnom poglavlju. Kao što je dr. Ins, zapazio, da je unutar K. A. pa dosljedno i među križarima, došlo ne samo do zastoja nego i do krize, tako je to isto još više zapazio i sarajevski crkveni asistent K. A. Franjo Kralik. On je posvetio naročitu pažnju unutarnjoj krizi VKB-a. Ona je samo posljedica dugogodišnjeg politiziranja i ustaških akcija koje su bile veće, sadržajnije i trajnije nego što su bili apostolati Molitve, Žrtve i Euharistije. Franjo Kralik tumači odakle taj zastoj u ovim apostolatima. *»Muškarci su dobrim dijelom kao ustaše i domobrani zabavljeni obranom naše domovine; mnogi odoše čak i na rusko ratište. Drugi su, izvjesnim pa i velikim dijelom: naši najagilniji križarski radnici — postavljeni na važna mjesta u civilnoj službi domovine i tu rade skroz neumorno, puninom svojih sila, pa i vremena, pa ako bi mogli dolaziti na križarske sastanke fizički im je nemoguće, da u križarstvu rade onako aktivno kao nekada.«* Uistinu, ovo priznanje je posljedica jedne očiglednosti, jer se križarstvo doista potpuno uključilo u ustaški pokret i s njime saživjelo, perom i puškom, riječju i djelom, i svim ostalim sredstvima i dužnostima, koje je na križare postavila nova služba u redovima ustaša, domobrana, legionara, doglavnika, velikih župana, državnih tajnika, šefova odjeljenja u raznim upravnim nadleštvima ustaškog režima, urednika i direktora listova, vođa omladine, brojnih funkcionera u taborima i logorima i t. d. i t. d. Crkveni asistent K. A. priznaje, da za zastoj u Apostolatima Molitve, Žrtve i Euharistije ima odgovornost i samih križarskih duhovnika. Istina, on ne spominje koje su to krivice, ali su one ipak jasne. Jer, i ti isti duhovnici bili su jednako poneseni vatrom ustaške misli kao i povjereni im križari. Pa i oni su pretpostavili i Boga i evanđelje i Apostolate Molitve, Žrtve i Euharistije, poglavniku, ustaškim načelima, kao i čitavoj ideologiji mržnje i nesnošljivosti prema braći drugog vjerskog ili crkvenog zakona. Kraliku je sasvim razumljiva psihološka pojava, da u ovakvim organizacijama kakva je križarska, u kojoj se od članova traži maksimum unutarnje izgrađenosti, pomalo otpadaju svi nepotpuni i neizgrađeni, to više i to brže, što se više postavljaju idealistički ciljevi. — »Što je više neizgrađenog članstva, koje su u križarske redove privukli čisto nuzgredni, vanjski i nebitni momenti, *to će se brže izvršiti proces raspada.«* Ova autentična ispovijest, važna i svakako značajna, osvjetljava suštinu jedne mistifikacije, kojom se većina članstva VKB-a kamuflirala devizama Apostolata Molitve, Žrtve i Euharistije. Zato crkveni asistent dolazi do pravog zaključka. Njemu se *»čini, da su mnogi križari i križarice napustili križarske redove ili barem križarski aktivitet, svijesno ili barem polusvijesno, rezonirajući da je križarska organizacija izvršila svoju zadaću. Križari i križarice su bili u svojoj ogromnoj većini nacionalistički (t. j. ustaški) organizirani.«* Unatoč tome, što je stalo da prevladava mišljenje da je križarska ustanova završila svoju zadaću, pošto njene nacionalne i vjerske funkcije jednako dobro vrše ostale omladinske ustaške organizacije, crkveni asistent K. A. se zalaže, da upravo interesi NDH traže obnovu križarstva. Nasuprot, ustaštvo je uvijek odavalo najveće priznanje kri-

[69] »Katolički tjednik« 3. V. 1942.

žarstvu. Krvoločni šef »Crne legije«, Jure Francetić, hvalio se sa svojim križarima za koje je govorio: *»To su moji najbolji momci. Oni prikopčavaju svoj križarski znak na prsa i srljaju u borbu bez straha, junački.«* Sve ovo inspirira Franju Kralika kad dovikuje križarima i križaricama, da pomisle, kako »će jednom Gospod osuditi ovaj križarski nehaj« i podsjeća ih na Pavelićeve riječi: *»Budite sigurni da ćete u meni imati ne samo prijatelja nego i suradnika.«* Ovim poglavnikovim mislima, crkveni asistent poziva križare: »Trgnite se, stoga, već jedamput.«[70]

Ali, stanje se u tome smjeru nije izmijenilo ni do godine, jer su ustaške ustanove sasvim apsorbirale križare i križarice. Tako se isti »Katolički tjednik« sjeća onih divnih vremena iz prve Jugoslavije, kad je za vrijeme diktature najvećma cvjetalo križarstvo. »Križarska je organizacija radila, — mislim na doba najteže jugoslavenske diktature — beskompromisno katolički i hrvatski, i onda, kad je sve mirovalo; sjajne javne priredbe; konferencije, akademije, povorke i osobito zborovanja; pomno priređivani tečajevi; iskreno radikalan socijalni program; neumoran rad centrala i njihov stalan kontakt s društvima; neumoljivo forsiranje osnivanja novih društava; skrupulozna pažnja na idejnu čistoću; ali bezobzirno obračunavanje s krivim idejama i s krivim sistemima . . .« A sada, u NDH, sve veći zastoj, u kome iščezavaju čitava križarska bratstva i sestrinstva, cijelih zborova, a gdje su ostala, smanjilo se znatno članstvo. I u »katoličkoj, Božjoj, Kristovoj i Vojujućoj Hrvatskoj«, u NDH zastoj! Taj zastoj, još je veći u 1943., pa mu pisac traži uzroke. I. horribile dictu, nalazi ga, u Stepinčevoj Božjoj Hrvatskoj, u općem padu vjere i morala, mizernom odgoju u porodicama, u mlakosti odbora i duhovnika, i to u duhu vremena i njegove oznake površnosti, kao i u nedostacima, nekada i krupnima, članstva. Sve to objašnjava neuspjeh organizacije.[71] Međutim, pisac je nedovoljno kuražan, da izvede i do kraja svoja zaključivanja o uzrocima neuspjeha. Osnovni motiv je u produžavanju nacionalističke, ustaške tradicije VKB-a, koja je u NDH zahtijevala svoje puno iživljavanje. Kako je ovo bio i glavni cilj najvećem dijelu članstva još u Jugoslaviji, uostalom to je prošle godine priznao i dr. Ins, sada u NDH, sporedni motivi, koji su nekad u kamufliranom liku okupljali križare, sada su otpali. Zato oni sada jure u Francetićevu »Crnu legiju« i osnivaju svoje »Križarske bojne«, a ne dolaze na zborovanja i na sastanke, na kojima će slušati o Apostolatima, koji su ranije služili za kamuflažu ustaških akcija. Sada, kad su te otvorene, onda su Apostolati, Žrtve i Euharistije ne samo drugostepenog, nego posljednjeg reda i interesa. To i priznaje jedan aktivni križarski borac o drugoj godišnjici NDH, kad je već Narodnooslobodilački pokret stao ugrožavati klerofašističke tekovine, postignute pomoću Hitlerovih i Mussolinijevih okupatorskih trupa. »U jeku smo borbe za oslobođenje naše mile, junačke i slavne NDH od neprijatelja hrvatskog naroda svih boja, vođenih po bezbožnim komunistima. *Mi križari smo sad na bojnim postavima. U prvim borbenim linijama. Ali mi smo na borbu pripremljeni. Još na križarskim sastancima u srednjoj školi.* Onda, kad se protiv komunizma nije nigdje govorilo, osim po crkvama i u katoličkom tisku, govorilo se je protiv komunizma na našim sastancima. Naš cilj je jasan: slobodna, sretna, jaka Hrvatska, Hrvatska Žrtve, Euharistije, Apostolata . . .«[72] A s njima u prvim borbenim linijama jesu

[70] Franjo Kralik, Zastoj u križarskoj organizaciji. »Katolički tjednik« 10. V. 1942.
[71] Utrtim putem. Uz križarski dan. »Katolički tjednik« 19. IX. 1943.
[72] Križarska bojna. »Katolički tjednik« 6. VI. 1943.

i njihovi duhovnici koji su ih i za NDH pripremali još na križarskim sastancima. Jedan ustaški oficir, braneći svećenike od prigovora, uzviknuo je: »Jeste li vidjeli u borbama u Hercegovini, kako se bore svećenici, a s puškom u ruci zajedno s domobranima i ustašama, da li ste vidjeli, kako umiru junaci vjere, a kako nevjere?«[73]

Vanrednu karakteristiku klerikalaca-ustaša dao je visoki ustaški funkcioner, ustaški ministar i poslanik na strani Vladimir Košak, kao svjedok u oktobarskom procesu 1946. protiv nadbiskupa Stepinca i ostale grupe ustaških svećenika-zločinaca. Na pitanje predsjednika suda, svjedok Košak, odlično upoznat sa stanjem u NDH, pri njenom ostvarenju, kao i pri slomu, da li može dati bliža obavještenja o stavu križara prema dolasku ustaša na vlast, Košak je potvrdio ono, što se u ovoj knjizi na mnogo strana također očigledno odrazuje kao stvarnost, koju negiraju samo poljuljane savjesti i izvrću ih jezuitska reservatio mentalis u tvrdnjama da je križarstvo, kao najsnažnija organizacija K. A. — apolitična ustanova. Košak je kazao:

»Ja nisam toliko orijentiran o samim križarima, ali sam lično znao izvjestan krug klerikalaca, koji se okuplja oko »Hrvatske Smotre« — to su bili većinom profesori nadbiskupske gimnazije, — *oni su, koliko sam vidio, bili dapače i ustaški organizirani, a poslije dolaska ustaša moglo bi se reći da su upravo navaljivali i sami davali inicijativu i htjeli da ugrabe što više položaja i da dobiju pod svoju kontrolu izvjesne sektore državne uprave, i to prvenstveno propagandu, cjelokupno novinstvo i radio. Sve je to bilo u njihovim rukama, a zatim i odgoj mladeži. Ustaška mladež bila je uglavnom po klerikalnim elementima vođena . . . Na čelu propagande bio je prof. Oršanić, izvjesno vrijeme dr. Vilko Rieger i konačno Ivo Bogdan, koji je prije 1941. godine bio jedan od glavnih urednika »Hrvatske straže«. To su bili notorni klerikalci, za koje se je znalo, da se u svojoj javnoj djelatnosti ravnaju prvenstveno po instrukcijama koje dobivaju sa strane crkvenih krugova. Zatim su bili urednici oba zagrebačka dnevnika (ustaška) kao »Hrvatskog naroda« tako i »Nove Hrvatske«. Na čelu »Ustaške mladeži« najprije je bio prof. I. Oršanić, a zatim Niedzielski. Prof. Ujević bio je šef »Hrvatske enciklopedije«, prof. Tijan pročelnik odjela za visoko školstvo u Ministarstvu prosvjete . . .«*[73a]

I doista, kad se samo malo zagleda i u ustašku štampu, kao i na položaje ustaške uprave, vidi se da je sve provrvjelo od pustih klerikalaca, sve samih pitomaca Šimraka i Šarića, dra Protulipca i ostalih prvaka K. A., a naročito V. K. B.-a.

A drukčije i nije moglo biti. U Jugoslaviji vođeni su križari od strane najzatrovanijih klerofašista, a sada u NDH, u ustaškim organizacijama, koje su mahom preplavili od reda križari, kao stari ustaški borci, i opet su bili vođeni od prokušanih klerikalaca. Tako je prvim poglavnikovim »pobočnikom i povjerenikom sveukupne Ustaške Mladeži« bio postavljen prof. Ivan Oršanić, istaknuti klerikalac i jedan od aktivnih križara, bivši saurednik frankovačke »Hrvatske Smotre«, radeći zajedno s izdavačem toga lista frankovcem don Kerubinom Šegvićem, sa fašističkim ideologom gotskog porijekla Hrvata! Poslije će ga zamijeniti bivši predsjednik VKB-a dr. Felix Niedzielski. A ova ustaška organizacija, koja je imala bezbroj članova u svakom i najmanjem mjestu, imala je, prema Pavelićevoj fašističkoj za-

[73] »Katolički tjednik« 3. I. 1943.
[73a] »Narodni list« 6. VII. 1946. Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima. Zagreb, 1946., 346.

misli dati sigurne osnove NDH, njene najspremnije i najoduševljenije borce. Dakako, Pavelić je tu ustanovu mogao i htio da povjeri samo licima najvećeg povjerenja i ustaške pouzdanosti. A to su bili spomenuti klerofašiste, oba križara, a jedan od njih štoviše, i predsjednik VKB-a. Rijetko gdje je klerofašizam, ustaštvo i klerikalizam, bio tako snažno povezan kao upravo u ovoj ustanovi, kojoj su osnovni duh i smjernice davala ova dva klerikalca, čiji su članovi bili opet članovi najmoćnije ustanove u okviru KA te tako uporno naglašavane »apolitične« organizacije.

I mirno se može reći, kadgod su ova dva voditelja i odgojitelja ustaške omladine, tog budućeg nosioca ustaškog pokreta, govorili ustašama, da je to značilo gotovo isto, kao kad govore i svojim križarima. Uostalom, to je već i ranije naglašeno, a i oni sami, križari identificiraju ustaštvo sa križarstvom, a jedno i drugo sa hrvatstvom! To je za njih uvijek i svuda puni sinonim. Oba ova ustaško klerikalna agitatora održali su ogroman broj predavanja u glavnim centrima, kao i po manjim mjestima, varošicama i selima. Jedva da je koji od ustaša bio agilniji i ustrajniji, nego su to bili Ivan Oršanić i dr. Felix Niedzielski.

Svakako, Ivan Oršanić bio je prije NDH poznat širim slojevima ustaških i klerikalnih pristalica, kao jedan od urednika fašističke, frankovačke »Hrvatske Smotre«, koja je sasvim otvoreno zastupala rasističke i fašističke principe. Ona je pored Budakovog »Hrvatskog naroda«, bila najviše čitana revija u ustaškim intelektualnim krugovima. Zbirku svojih rasističkih članaka iz »Hrvatske Smotre« objavio je Ivan Oršanić 1942. pod naslovom »U prelomu Evrope.« U predgovoru, priznao je Oršanić, šta je sve ovim člancima u bivšoj Jugoslaviji imao pred očima, služeći se složenijim stilom da bi zavarao cenzuru, »jer cenzura nije mogla razumjeti na što se sve smjera, te su članci prolazili cenzuru. Tek su redovni čitatelji »H. S.«, u kojoj su članci izlazili, mogli razumjeti na što se i na koga se cilja.« Kad je Čehoslovačka poslije Münchena bila u najtežoj situaciji, Ivan Oršanić, kao i sva klerikalna štampa bili su pomagači porobljivača Slavena. Sa člankom o Čehoslovačkoj Oršanić je, kako sam kaže, ciljao na Jugoslaviju. A zaključna misao Oršanića bila je, da Čehoslovačka treba da nestane. »Čehoslovačka realizira jednu reakciju, jedno primitivno šovinističko iživljavanje bez ikakve više ideje i vrijednosti. Što čovječanstvo ima od Čehoslovačke? A što će čovječanstvo izgubiti, ako nestane Čehoslovačke? Jednog umišljenog junaka u oklopu, kojeg je ostavila degenerirana Austrija.«[74]

Prema ovome, Ivan Oršanić, klerikalac i ustaša, kao vođa Ustaške mladeži ostaje na liniji, kojom je pošao još u bivšoj Jugoslaviji. U svim svojim ustaškim govorima on je jedan i isti. U Borovu, kad je tamošnja ustaška omladina blagosiljala svoj barjak, održao je velik govor vođa Oršanić. Toj ustaškoj omladini, ukazao je Oršanić na prošlost i njenu ulogu u budućnosti.

> »Ako se vratimo malo unatrag sjetit ćemo se, da su na području hrvatskog naroda bile tri struje, koje mi danas više ne želimo imati u NDH. Jedna je komunistička, druga jugoslavenska, a treća sporazumaška. Sve tri struje radile su protiv ostvarenja NDH. Protiv tih triju struja javila se u hrvatskom narodu posebna struja: Ustaški pokret. Taj U. P. imao je hrabrosti da ustane protiv jedne države kao što je bila Jugoslavija, da ustane u savezu s Nijemcima i Talijanima protiv jednog čitavog europskog sustava... U toj

[74] Ivan Oršanić. U prelomu Europe. Zagreb 1942., 149.

> borbi U. P.-a odigrala je važnu ulogu mladež organizirana revolucionarno i ilegalno. Ona je izvršila svoju dužnost i postala jezgra jednog novog rada i zadatka, a taj zadatak ustaške omladine je u tome, da se hrvatska državna misao sačuva pod svaku cijenu i svim sredstvima i kako smo nakon 839 godina došli do ove države krvlju i žrtvama velikom odlučnošću, tako je želimo sačuvati i ostvariti njen napredak. U. P. želi u kolu europskih naroda u novom poretku zaigrati ulogu, a da to može, naša je omladina dobila osobit zadatak. Budući da proživljavanje ideja novog poretka pripada budućnosti, to je pala u zadaću naše mladeži dužnost, da ona u toj budućnosti bude nosilac tih ideja novog poretka protiv jugoslavenskog, protiv plutokratskog, protiv komunističkog i versailleskog. Da bi NDH bila ravnopravan član europske zajednice naroda, ustaška mladež mora biti snažna i sposbna nositi državu Hrvatsku... U ustaškom pokretu vlada autoritativni sustav... Hrvatska država je ustaška država, tj. autoritativna država. Ustaški pokret razvio je u sebi još jednu vrijednost: vrijednost vjere, da se cilj može i mora ostvariti!«[75]

U istom ustaškom propagandnom stavu Oršanić je govorio i na velikoj ustaškoj smotri 27. IX. 1942., zalažući se za Hitlerov i Mussolinijev poredak. Neuvijeno i iskreno struji iz tog govora klerofašističke misli ovog križarskog protagonista.

> »Ističem vam da nikada ne zaboravite razlog, zašto postoje postrojbe Ustaške mladeži. Stvaramo novo pokoljenje da se više nikada ne pojaviniti jedan pripadnik hrvatskog naroda, koji bi svoje ime pomiješao s drugim imenima na svijetu. Stvaramo novo pokoljenje zato, da se više nikada ne pojavi nijedan pripadnik hrvatskog naroda, koji bi htio, koji bi mogao poželjeti, da hrvatski narod živi i izvan svoje NDH. Ističem da nikada ne zaboravite, da se više nikada ne smije pojaviti Hrvat, koji bi mogao politizirati na taj način da se onaj, koji misli na svoju samostalnost i nezavisnost, proglašuje utopistom. Moramo stvoriti pokoljenje, u kojem će se svakoga onoga, koji bi mislio, da hrvatski narod ne može i ne smije imati samostalnu i nezavisnu državu, da bi se takvi smatrali ludama, izdajicama, plaćenicima i utopistima. Treba da shvatite značaj ustrojstva ustaške mladeži. Vi vidite svuda bezbroj zapovjednika, vodnika, rojnika itd. Svi ti postoje zato, da se od najmanjih pa dalje mogu da stvore osobe, koje će znati samostalno voditi i upravljati u najmanjim djelatnostima, pa kad dođu na najviše položaje u državi Hrvatskoj, znat će zapovijedati, upravljati i voditi, tako da više nikada niti jedan ne će moći prigovoriti, da Hrvati ne znaju vladati svojom sudbinom, da ne znaju stvarati svoju povijest, samostalnost i nezavisnost... Ponavljam vam još jednom svima: Dužnosnici, unosite jedinstvo i sklad u ustaški pokret, jedinstvo i sklad u škole, u tvornice, jedinstvo i sklad s roditeljima... Europa i naši saveznici moraju znati, da se u Hrvatskoj javlja novo pokoljenje novoga poretka, pokoljenje sigurno novom poretku, pokoljenje sposobno da živi skladno u novom poretku. *Taj poredak, koji se počeo izgrađivati pod vodstvom Hitlera i Mussolinija, naš je poredak. Mi izvan njega nemamo života ni budućnosti.* Zato su opravdane sve žrtve, koje danas dajemo, jer su te žrtve za poredak u kojem smo mi, NDH. To je naš poredak. Mi moramo pokazati ustrojstvom Ustaške mladeži, da smo sposobni ići korak u korak sa svom mladeži drugih zemalja i drugih država...«[76]

[75] »Hrvatski narod« 8. IX. 1941.
[76] »Hrvatski list« 29. IX. 1942.

Zato i klerofašistički časopis »Ustaška mladež« propagira iste misli i zalaže se za Hitlerov novi poredak. Pa opet, dosljedan fašističkim načelima taj časopis i pored toga, što su mu klerikalci duhovni vođe ima i takovih misli s kojima se zacijelo ne bi smio, barem ne onako oficielno, da složi šef K. A. Dakle i križara, koji su sačinjavali najelitniji dio ustaške mladeži. Jer, ovaj časopis uči svoje čitaoce, da mirotvorstvo, sebičnost, indiferentizam treba ugušiti i samo putem odlučne borbe treba čuvati tekovine ustaštva, i hrvatskog fašizma. Ali, ustvari, to je i poruka nadbiskupa Stepinca još iz 1935., koju su suvremene ustaške generacije objeručke prihvatile poučene od svojih voditelja križara, kad je za osnovu svoje crkvene politike postavio izuzetno borbene Kristove riječi: »Ne nosim vam mir, nego mač.« I doista, sva ta ustaška omladina imala je da bude buntovna i militantna, borbena i antipacifistička. »Hrvatska će opet biti slavna, potiče klerofašista u »Ustaškoj mladeži«, velika i sretna, ako njezina budućnost bude buntovna, ako u novim generacijama bude tekla ona ista krv, koja je tekla buntovničkim uskočkim, Gupčevim i Kvaternikovim žilama, ako ostane hrvatska i buntovna. Mi jesmo i ostajemo porod vuka i arslana.«[77] Uistinu ustaška-križarska omladina u Francetićevoj »Crnoj legiji«, bila je pravi nakazni porod vuka i arslana. Zato je »poglavni pobočnik i Upravni zapovjednik Ustaške mladeži« — prof. Oršanić — polagao naročitu važnost i na »Školu za dužnosnike Ustaške mladeži«, u kojoj su istaknuti klerofašisti imali da izuče ustaški katehizam i sve metode, koje će omogućiti novom poretku u NDH čvrsto i sigurno tlo.[78]

Ovako je ova klerofašistička ustanova, koja je obuhvatala grad i selo, intelektualnu kao i seljačku i radničku omladinu, imala da prožme fašističkom ideologijom svu omladinu, disciplinirajući je za novi poredak za klerofašizam. I drugim jednim naročito vidljivim znakom obilježena je ova klerofašistička ustanova. Naime, najveći dio vođa u toj Ustaškoj mladeži po selima, bili su župnici i kapelani kao prokušana i povjerljiva lica ustaškog pokreta. »Hitler-Jugend« imala je nesumnjivo adekvatnu kopiju i suradnika u »Ustaškoj mladeži«. U tu Ustašku mladež trebale su, da se uključe sve omladinske organizacije, pa je tako odmah u početku prišao Ustaškoj mladeži i »Hrvatski junak« klerikalna gimnastička ustanova, koja je, ranije, odobrenjem dra Mačeka, u vrijeme Sporazuma imala da potisne »Hrvatski soko«.

Zagrebačka ustaška omladina naročito se formirala u klerikalnom »Hrvatskom junaku«, koji je ustvari zamijenio staru orlovsku organizaciju, kao gimnastičku ustanovu. Njima je naročito bio naklonjen župnik svetoga Petra dr. Josip Lončarić, prvi urednik klerikalnog »Hrvatstva« još iz 1904. godine. Tokom borbi klerikalaca u bivšoj Jugoslaviji, dr. Josip Lončarić je stalno u prvim borbenim linijama. Takav je on i u NDH. Kad je bilo svečano otvaranje zagrebačkog Ustaškog Doma Tabora IV. blagoslovio je taj dom dr. Josip Lončarić (20. XII. 1942.). Svoja ustaška osvjedočenja i pripadnost toj organizaciji, on je vidno manifestirao ne samo jednim proustaškim pozdravnim govorom, nego ustaškim dizanjem ruke za vrijeme pjevanja ustaške himne. Štoviše, on to nije učinio kao privatno lice, već kao svećenik, u crkve-

[77] »Hrvatski narod« 3. VI. 1942.
[78] »Hrvatski list« 27. X. 1942.

nom ornatu.[79] S njime zajedno u istom ornatu, na fašistički način pozdravlja i njegov svećenički pomoćnik.

»Hrvatski junaci« i »Junakinje« bili su ustvari ogranak križarske organizacije, pa su oni svoja gimnastička vježbanja držali u domovima križara.[80] Pristupanje tih »Hrvatskih junaka« Ustaškoj mladeži vršilo se najsvečanije. Dakako, te su svečanosti bile izrazito ustaške manifestacije, kod kojih se prvenstveno mislilo na Pavelića kao osnivača NDH. Na jednoj od takvih svečanosti u Ogulinu (31. VII. 1941.) »stjegonoša« Dragutin Lalić potvrdio je, da je sva omladina u »Hrvatskom junaku« gojila »hrvatsku nacionalnu i političku svijest, te je bila često proganjana. Sada će s još većim oduševljenjem nastaviti taj rad.«[81] U Dubrovniku su klerikalci proglasom pozvali članstvo »Hrvatskog junaka« da pristupi Ustaškoj mladeži. Opravdavajući ove pozive za pristupanje Ustaškoj mladeži, kaže se, da je to stoga *»što je Hrvatski junak gojio ustašku ideju kroz cijelo vrijeme svoga djelovanja i tim izvršio svoju dužnost prema državi i poglavniku, a na korist cijelog hrvatskog naroda.«*[82] Kod takvih svečanosti učestvuju i najviši ustaški funkcioneri, pa i sam doglavnik vojskovođa Slavko Kvaternik. Tako u Osijeku,[83] tako i u Zagrebu.[84] Na Petrovdan 1941. proslavljen je dan »Hrvatskog junaka« kao dan prave ustaške omladine, iz koje su ponikli Hranilovići, Begovići, Soldini i Pospišili, sve po izbor atentatori. Zagrebačkom »Hrvatsku junaku« bio je na čelu Ivan Werner, koji je odmah od prvog dana ustaške NDH preuzeo dužnost zagrebačkog načelnika. Na toj slavi Werner je potpuno svjesno i odlučno priznao, da je od svih organizacija Hrvatski junak imao najveći udio u ostvarenju NDH. Da se je »Mladost hrvatskih junaka« žrtvovala i pokazala spremnom u ono doba, kada smo je najviše trebali.« Načelnik Werner je istaknuo napose jurišni odio, koji je »gotovo goloruk i nenaoružan zauzeo kasarnu 35. puka, a za ovim odjelom nijesu mnogo zaostali ni drugi.« U daljnjem toku govora, Werner je naglasio, da je ponosan, što je član takvog i u tako kratkom vremenu proslavljenog društva, kome je glavna svrha »odgojiti hrvatsku mladež za Boga i dom.« Na toj svečanosti govorio je i vojskovođa Kvaternik veličajući ustašku omladinu, koja mu je »idealna i nadobudna«, a njoj i poglavnik posvećuje svu svoju pažnju. Ovoj zagrebačkoj svečanosti prisustvovale su i formacije svih zagrebačkih skupina kao i onih iz Siska, Splita, Karlovca, Kostajnice, Vinkovaca i Vukovara.[85] Na drugim stranama te su ustanove, prelazeći u Ustašku mladež, davale svoje zastave na čuvanje mjesnim crkvama.[86] Sve je ovo pokazivalo na najprisniju povezanost ove klerofašističke ustanove i ustaštva.

Kroz svu klerofašističku štampu u vrijeme NDH može se nailaziti na nekrologe o križarima-ustašama.[87] Stalna i čvrsta prisnost između križara i ustaša izražena je u svim mogućim oblicima. Župnik u Đakovu Matija Pavić, kao duhovnik đakovačkih križara i Franjo Stamberger kao duhovnik trnavačkih križara brinu se za

[79] »Hrvatski narod« 5. VIII. 1941. Vidi priloženu sliku u Dokumenti o protunarodnom radu, 194.
[80] »Hrvatski narod« 20. XI. 1941.
[81] »Hrvatski narod« 1. VIII. 1941.
[82] »Hrvatski narod« 17. VIII. 1941.
[83] »Hrvatski glas« 15. VII. 1941.
[84] »Novi list« 30. VI. 1941.
[85] »Novi list« 30. VI. 1941.
[86] »Hrvatski narod« 30. VII. 1941.
[87] »Hrvatski narod« 23. VI. 1943.

ranjene ustaše-križare, kojima su obojica uputili riječi zahvalnosti i poticanja da izdrže u borbi.[88]

Veliki križar i nosilac ideje K. A., dr. Avelin Čepulić, jedan od osnivača klerofašističke »Hrvatske smotre«, bio je sav u ustaškoj misli. I onda, kad je propovijedao kroz svoj frankovački časopis, kao i kroz organizacije K. A., u kojima je njegovo ime najviše zračilo. Poznati ustaša profesor Žanko, komemorirajući Avelina Čepulića ističe, da je dr. Čepulić još prije, u bivšoj Jugoslaviji 1935. sastavio plan o uređenju hrvatske države, koji je bio sasvim u duhu poglavnikovih načela. Zato Dušan Žanko upozorava čitatelje, da je »hrvatski narod dužan trajno zadržati u uspomeni ime dr. Avelina Čepulića — *čistu ustašku dušu.*«[89]

Predsjednik Velikokrižarskog bratstva, dr. Felix Niedzielski, kao visoki ustaški funkcioner, bio je na čelu te ustanove još i u prvoj polovini 1942. Nema sumnje, da je ovo bio najrječitiji i najočigledniji demanti stalnih demantiranja nadbiskupa Stepinca, da je K. A., a s njome i njena najveća organizacija VKB, apolitična. Kad su na kraju ustaški poslovi dr. Niedzielskoga toliko okupirali, da nije stizao i na rad u VKB-u, podnio je ostavku, koju je nadbiskup Stepinac primio i na njegovo mjesto postavio za predsjednika dotadašnjeg sekretara Lava Znidaršića. U svojoj objavi članstvu, da napušta predsjedničko mjesto, dr. Niedzielski nije zaboravio da pozove članove, da se u molitvama sjećaju čitavog hrvatskog naroda, »a naročito poglavnika i svih onih, koji pod njegovim vodstvom izgrađuju NDH«. Svoje pismo upućeno križarskoj »Nedjelji«, završio je sa simboličkim klerofašističkim pozdravima, križarskim i ustaškim: »Bog živi! Za Dom Spremni!«[90] Jedna i jasno određena simbolična simbioza! Zato je on i dalje ostao u vodstvu V. K. B.-a, kao njegov potpredsjednik.

Dr. Niedzielskom, križarskom »bratu u Kristu«, kako se sam nazvao ovaj ustaški podžupan, bila je povjerena nova velika dužnost, kad je Ivan Oršanić imao da zauzme još odgovornije mjesto. Tada je bivši predsjednik VKB-a postavljen na Oršanićevo mjesto kao »upravni zapovjednik Ustaške mladeži«. Ovako je očuvan kontinuitet ustaške i klerikalne tradicije, kao i težnja i nastojanje klerofašista, da nova ustaška, klerofašistička omladina izvede Pavelićev program do kraja, koji imaju daljnje generacije da čuvaju i u dalekoj budućnosti. Dr. Niedzielski, kao veoma iskusni klerofašista i predsjednik VKB-a, dao se svom energijom na posao da produži i učvrsti Oršanićevo djelo. Jer, on je ustvari samo produžio njemu dobro poznat posao. U jednoj svojoj poslanici, u kojoj je želio, da objasni zadatke Ustaške mladeži i da im te zadatke omili, dr. Niedzielski je razradio u detalje svoj klerofašistički program. I to onda, kad je već svima u Evropi, a u mnogome i u Njemačkoj bilo jasno, da je Hitler izgubio rat i da se fašizmu sprema konačni slom. Poslije Staljingrada i poslije invazije saveznika, dr. Felix Niedzielski, još uvijek agitira za »novi poredak«, za ustaštvo, za klerofašizam. Tu je on samo uporan i dosljedan križar. I on se trudi da mladi ustaški naraštaj, treba izgraditi na plemenitim i idealnim osnovama. Pošto svako historijsko razdoblje ima svoj tip čovjeka, to ovaj bivši predsjednik VKB-a, a uskoro postaje i potpredsjednik, i sadašnji zapovjednik Ustaške mladeži, nastoji da takovima učini i članove Ustaške mla-

[88] »Hrvatski list« 18. VI. 1943.
[89] »Nova Hrvatska« 10. II. 1942.
[90] »Katolički tjednik« 17. V. 1942.

deži. Nema sumnje, da je i dr. Felix Niedzielski i kao ustaški podžupan i kao upravni zapovjednik ustaške mladeži bio toliko ustaški prononsiran, da je bilo svakome jasno, da je njegov položaj nespojiv sa funkcijom u K. A. Međutim tako su samo djelomično počeli da misle nadbiskup Stepinac i ostali faktori u hrvatskoj K. A. tek 1942. Jer, i poslije kad je dr. Felix Niedzielski postao šef Ustaške mladeži, bio je i dalje funkcioner VKB-a, doduše ne kao predsjednik već kao prvi potpredsjednik. Tako je dr. Niedzielski upravo svojom ličnošću jasno povezao dvije izrazite klerofašističke ustanove: VKB i Ustašku mladež.[91] Evo nekoliko ulomaka iz njegove klerofašističke ideologije.

> »Hoćemo novoga čovjeka, koji će ujedno biti hrvatski nacionalist... Ljudi, koji imaju jednu misao — dobro zajednice, jednu ljubav, vlastiti narod, jednu strast, obrana države. Ljudima takvoga duha na granicama hrvatskog naroda pripada časno ime — ustaša. Kao vječni uzor takvog čovjeka ostaje svim pokoljenjima ličnost našega poglavnika. Stoga iz redova hrvatske mladeži, u kojoj svaki pojedinac mora biti plemenit čovjek i dobar Hrvat, hoćemo odgojiti elitnu skupinu ustaša. Oni će biti lučonoše hrvatske državnosti i hrvatske samobitnosti, dok će ustaški duh prožimati cijelu narodnu zajednicu. Temelj odgoja hrvatske mladeži daju nam ustaška načela u pogledu nacionalnom, uljudbenom, društvovnom i vjerskom. U duhu tih načela stojimo na stanovištu slobodne nacionalne države, obrane europske uljudbe, suradnje među stalištima u probitku narodne zajednice i vjere u Svemogućeg Boga, koju vjeru će svaki slobodno i ravnopravno izvršavati prema propisima svoje vjerske zajednice...«

Obrativši se roditeljima, školskim vlastima, učiteljima, profesorima, od osnovnih do sveučilišnih škola, da ga u tome nastojanju pomognu, obratio se na kraju i svojim mladim ustašama i ustaškinjama, ponavljajući toliko puta izrečenu tezu o misiji Hrvata i NDH u Evropi. Dakako o misiji, koju mu je namijenila sama Providnost.

> »A ti, Ustaška mladeži, pokaži se dostojnom i doraslom poslanstva, koje je u povijesti čovječanstva Providnost namijenila nama Hrvatima! Ostvari sve, što poglavnik od tebe traži, a hrvatski narod od tebe očekuje!
>
> Sestre ustaškinje! Mi hoćemo djevojke, koje će ponosne na svoju djevojačku čast, jednom kao vjerne supruge i dobre majke biti dostojne čuvarice kućnog ognjišta, na kome će umnožiti sjaj narodni, obiteljskih i vjerskih svetinja!
>
> Braćo ustaše! Mi hoćemo mladiće koji će nepokvarena srca i marljivi u radu, kao muževi biti neslomivi značajevi i neustrašivi borci! Hoćemo biti potpuni ljudi, dobri Hrvati i ustaše i tako životom svojim pokazati, da smo uvijek za poglavnika i Dom — Spremni!«[92]

Pa opet, stalno se podržava ista pjesma o nepolitičnosti K. A. i križarstva, i opet se dalje stalno produžava licemjerno meditiranje o križarskom Apostolatu intelektualaca, Apostolatu molitve, Apostolatu primjera, Apostolatu prvih kršćana, Apostolatu svjetovnjaka u prvim počecima crkve, o Apostolatu svjetovnjaka u stra-

[91] Novo pretsjedništvo velikokrižarskog bratstva. »Nedjelja« 5. XII. 1943.
[92] Dr. Felix Niedzielski. Što hoće ustaška mladež. »Hvatski narod« 30. VII. 1944.

nicama evanđelja, o duhu K. A., o nadnaravnom duhu K. A., o Apostolatu Žrtve, Euharistije, Obitelji i t. d. Od nadbiskupa Stepinca, preko svih duhovnika K. A. pa do posljednjeg križarskog legionara na Istočnom frontu ili u Francetićevoj Crnoj legiji. Svi su oni bili »uvjereni« da je njihova K. A. i njihovo VKB nepolitično, upravo onako, kako je Pio XI. objavio da prikrije prave ciljeve, kad je organizirao K. A. Kao da križarski duhovnik u ovim svojim nabožnim meditacijama ništa nije vidio oko sebe ili nije htio vidjeti. Ili što je možda najbliže istini, on je po principu ustrajnosti zaboravio, da ne treba sada u NDH sa svima tima utopističkim apostolatima kamuflirati križarsko ustaštvo. Jedno je ipak sigurno, da se i ustaškoj NDH klerofašizam u svojoj težnji da osvoji što više terena, na kome bi bio isključiv i dominantan, želio da nametne u svim ustaškim organizacijama, kako bi što sigurnije izgradio Pavelić-Budak-Stepnac-Šarićevu »Božju i Svetu, Kristovu i Vojujuću Hrvatsku«.[93]

Tako je to bilo u svim organizacijama omladine unutar K. A. Izražajna je ispovijest urednika »Glasnika sv. Ante« o onoj omladini koja je ulazila u organizaciju koju je duhovno odgajao i njegov list, kad tumači da je program ove omladine isti onaj koji je i Pavelićev.

»Onda dakle, kada smo stupanjem u omladinu sv. Ante, jednu katoličko-vjersku organizaciju, prihvatili kršćanska načela kao putokaz i smjernicu našeg života, mi smo prihvatili i temeljno načelo novog poretka . . .« Da ne bi bilo sumnje, kakav je to novi poredak, koji su i ti franjevci i njihova omladina prihvatili, urednik se izjašnjava posve određeno, da je to *»skoro onaj isti program kojeg naš genijalni Poglavnik želi ostvariti u čitavom hrvatskom narodu, na svim područjima javnog i posebničkog života . . .«*[93a]

Hrvatska Ecclesia Militans uistinu se otimala za omladinu. Ustvari, ona se ovdje takmičila s autoritativnim fašističkim tendencijama ustaštva, koje su ponekad mogle da idu i u raskorak sa klerikalnim tendencijama. Naročito onima u pitanju muslimanstva, u čemu je bio Pavelić beskompromisan, i ne baš rijetko, pojedinim crkvenim ljudima, neprijatan. Zato je nadbiskup Šarić pregnuo, da oživi Veliko-križarsko bratstvo, pa je upozorio svoje područno svećenstvo na važnost organiziranja katoličke omladine upravo u katoličkim društvima. Kako na mlađima svijet ostaje, »to se sve otima za omladinu, jer tko ima omladinu u svojim rukama imat će i cijeli narod« — misao je nadbiskupa Šarića, ali i čitave K. A. Za time je težio i čitav hrvatski klerikalizam. Dosljedno, prema tom stavu »ni mi katolici, (kao da ustaše nisu katolici!) ne smijemo ostati skrštenih ruku i gledati, kako nam drugi otimaju omladinu, nego moramo upregnuti sve sile, da našu hrvatsku katoličku omladinu posve osvojimo za Krista i od nje stvorimo čelične značajeve.« Ma da nadbiskup Šarić ne kazuje, od koga treba otimati tu omladinu, jasno je kad se zna, pošto je jedino »ustaška mladež, koja je bila sva u rukama klerikalaca i bila stvarno i potpuno i klerikalna, to zacijelo nadbiskup misli na utjecaje, kojemu se na selu nisu mogli otimati mladići i djevojke! A to je bio utjecaj Narodno-oslobodilačkog pokreta i njegove borbe. Zato, tamo gdje otvoreno nije mogao da prodre ustaša, trebao je da stigne član kamuflirane K. A. i član VKB-a. Uslijed toga poziva nadbiskup svoje

[93] »Vrhbosna« 1941—1942.
[93a] »Glasnik sv. Ante« 1942., 9—10, 259—262.

svećenstvo, da se ponovo organiziraju u župama križarska bratstva i sestrinstva, pogotovo tamo, gdje ih ranije nije bilo, ili gdje su zamrla, da ih ožive.[94]

Ovako, dakle, posve otvoreno, i sa najvišeg crkvenog mjesta, daje se inicijativa za organizaciju i proširenje društava, čiji su članovi bili najgorljiviji ustaški prvoborci i suradnici zloglasnog vođe »Crne legije« u Bosni i Hercegovini. Ovako kroz osnaženo i umnoženo križarstvo imala se snažiti i ustaška akcija kao i sve njene organizacije. Jer za Hrvatsku i Krista raditi, značilo je istodobno raditi i za ustašku Hrvatsku, kako je to često podvukla križarska »Nedjelja«. Ovako je crkva na najneposredniji način pomagala one, koji su u toj bojovnoj crkvi, puškom i kamom stvarali »Božju Hrvatsku«. Ovako je i crkva na najneposredniji način pomagala i snažila »ustašku mladež«, jačala težnje i rad za održanje Hitlerovog i Mussolinijevog poretka u NDH, kao i na čitavom Balkanu.

Nadbiskup Šarić, nesumnjivo najistaknutiji zaštitnik križarstva, pa ni nadbiskup Stepinac nisu mogli da zaostanu za ljubavlju, koju je križarima ukazivao Ante Pavelić. Križari su bili voljeni od vođa K. A. kao i od vođe ustaštva. Ali, njih je volio i sam sveti Otac papa Pijo XI. kao i Pijo XII., obojica suradnika Benita Mussolinija na velikom i zajedničkom poslu fašističke Italije. Pijo XI. poslao je preko svoga legata blagoslove i pozdrave VKB-u, kao što je to učinio i papski nuncij Pellegrinetti, prilikom križarskog taborovanja u Zemunu (VII. 1936.). Tada je Pellegrinetti kao službeni predstavnik sv. Stolice pobudio osobitu pažnju u političkim krugovima. Jer, tada se već dobro znalo, da su križari više politička, nego crkveno-vjerska ustanova, koja je njegovala hrvatski, izrazito separatistički nacionalizam, bez obzira na njihova kamuflirana gesla od tri apostolata i pravila, koja im je odobrila jugoslavenska vlast. Nuncij Pellegrinetti je i na tome skupu govorio, potaknuo ih je na daljnji apostolatski rad, i saopćio im, da im sv. Otac šalje svoje blagoslove i da ih voli i sv. Otac. »Il Santo Padre ama i Crociati!«[95] A upravo na ovim kursevima držao je predavanja Msgr. dr. Josip Gunčević, kateheta, frankovac ali i organizirani član HSS-e, i kao mnogi član Mačekove zaštite i proustaški agitator u školi, kao i među križarima, veoma vješt u izražavanju i djelovanju, kako bi izmaknuo odgovornosti pred jugoslavenskim policijskim vlastima.To je već poznati Gunčević, koji se u Brodu na Savi istaknuo u danima sloma Jugoslavije zajedno sa svojim pitomcima, u kojima je stvarno upravo on razvio ustaški duh i volju za ustaškom akcijom. A, neki brodski gimnazijalci stvarno su pokazali, da su bili valjani učenici svoga ustaškog učitelja. U čitavom nizu napisa i govora koje je napisao i držao, dr. Gunčević je sijao mržnju i nesnošljivost prema pravoslavnima i srpstvu, zalažući se od prvih dana za NDH i Pavelića. Kad se razmahao Narodno-oslobodilački pokret, dr. Gunčević žestoko agitira protiv njega najstrastvenijim ispadima pred omladinom, tražeći od nje da i pristajanjem ne samo uz poglavnika, nego i Führera, da svoj doprinos za Hitlerov novi poredak. Jednako kao i njegov subrat križar i svećenik dr. Ivo Guberina. A svuda, svuda je on istupao kao istaknuti križar, kao pravi bojovnik, za »Svetu i Božju Hrvatsku«. Uskoro je bio u NDH odlikovan za svoj ustaški rad. Bio je imenovan za direktora brodske gimnazije, gdje je kao pravi špijunski potkazivač i gorljivi ustaša došao glave mnogom đaku,

[94] »Vrhbosna« 1942., br. 7—8, 192.
[95] I convegn dei »Croaciati« dell'Azione Cattolica. »L'Osservatore Romano« 17. VIII. 1936.

koji je ili simpatizirao ili se javno opredijelio za Narodno-oslobodilački pokret. O 25-godišnjici brodske gimnazije dr. Gunčević, na svečanoj akademiji prije svega i sviju, uputio je u svom govoru svoje misli »velikom liku poglavnika, koji je obnovio NDH i koji je stvorio u školama čistu i novu atmosferu.« Dakako, da je direktor ustaša i svećenik obećao tom Paveliću, da će ta škola i u buduće ići stopu u stopu »zahvalno i vjerno za poglavnika i dom — spremna«. Tu je on evocirao i suradnju njegovih đaka, koji su pri slomu Jugoslavije izvršili svoj zadatak. »U tim svetim časovima nije bio nijedan gimnazijalac izdajica. Od toga je časa brodska gimnazija čisto hrvatska, a gimnazijalci hrvatski aktivci . . .«[96]

Takav je dr. Gunčević bio za sve vrijeme okupacije. Kad su Zemunčani proslavljali rođendan Pavelićev, bio je pozvat Msgr. Gunčević, kao nekadašnji njihov kateheta, da održi predavanje o NDH i Paveliću. Možda više nego ma koji napis ili predavanje dra Gunčevića, upravo ovo o Pavelićevu rođendanu 14. VII. 1944., pokazalo je kakvim je fašističkim duhom bila prekaljena njegova politička ideologija, koju je propovijedao i đacima i društvu, u školi kao i u crkvi. Poslije jednog na svoj način datog pregleda hrvatske historije, u sasvim frankovačkom shvatanju, dr. Gunčević je, slijedeći nadbiskupa Stepinca ili Šarića, ili ma kog drugog klerofašističkog prvaka, ustvrdio, da je Hrvatima u najtežem periodu od 1918.—1941.

»Providnost Božja poslala jednog čovjeka-vođu i dala mu snage, da ostvari stoljetna prava i želje hrvatskog naroda. Godine 1929. proglašena je samovlada u Beogradu. Po svim znacima se vidjelo, da je u prvom redu uperena protiv Hrvata. Prilike su bile strašne. Malodušnici su već očajavali. Rukavica je bila dobačena, borba je morala započeti. I započela je. Poglavnik osniva revolucionarnu borbenu organizaciju Ustaša. Prilike zahtijevaju, da napusti domovinu pa da iz tuđine povede borbu za njezino oslobođenje. U njegovom velikom srcu bjesni orkan kao na uzburkanom moru. On predviđa strašnu borbu, ali vjeruje u konačnu pobjedu. On vidi, da hrvatski narod ovako dalje ne može, jer mu prijeti najgore. Zato se odlučuje na težak i sudbonosan korak. Sada ili nikada, jer je došlo vrijeme, kad se više ne može čekati. Dolazi 17. siječnja 1929. Spasonosan dan, kada je poglavnik prekoračio granicu. Taj čas je poglavnik postao vođa hrvatskoga naroda. Uzeo je sudbinu hrvatskoga naroda u svoje ruke, za njegovu nezavisnost stavio je svoj život na kocku s čvrstom vjerom u konačnu pobjedu. Pod poglavnikovim vodstvom borba je započela i dovela nas do uspjeha, bez obzira na cijenu, koju smo platili i koju još uvijek plaćamo. Ne postoji naime cijena, koja bi bila prevelika, ako se njome iskupljuje sloboda naroda.

Povijest poglavnikova života bila nam je poznata još prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske. Danas nema svijesnog Hrvata, koji nije proučio poglavnikov životopis, njegovu borbu i rad za dobro našeg naroda. Poglavnik je ujedinjeni hrvatski narod. Sve misli, težnje i borbe hrvatskog naroda ujedinjene su tako u poglavniku, da je poglavnik rezultanta cijelog hrvatskog naroda: Hrvatska država i poglavnik jedno je te isto. Hrvatske misli i hrvatske snage pripadaju samo poglavniku. Stoga nije pretjerano, ako se kaže, da narod i država ili snaga države ili vođa države je sve isto . . . Današnjom svečanom proslavom poglavnikova rođendana, kada slavimo ujedno i dan hrvatskog vrhovništva, potvrđujemo sav idealizam naših borbi iz prošlosti

[96] »Hrvatski list« 8. VI. 1943.

kao i želju za slobodom i samostalnošću. Danas je sve to srdačnije, jer je na čelu naše države poglavnik. Zato današnji dan neka bude obnova svetog zavjeta vjernosti i nepokolebliive odanosti do najvećih žrtava poglavniku, koji je obnovitelj hrvatske državnosti i nezavisnosti, ostvaritelj hrvatske cjelokupnosti i nosilac hrvatskog vrhovništva.

Predsjednik Srpske vlade Milan Nedić rekao je nedavno u jednom svom govoru, da su svi Srbi, iako su pod njemačkom okupacijom, monarhisti i za kralja. Mi danas dovikujemo cijelom svijetu, da i ako smo u ratu, i ako se na nas navaljuje i iz zraka i iz kopna, mi smo baš sada više nego li ikada za poglavnika i dom — spremni!«[97]

Ovako govori nekadašnji organizirani član HSS! Dakako onoga dijela, koje je bilo trulo i u NDH pod izdajničkim vodstvom dra Mačeka.

Ustaše, koji su slušali ova Monsignorova izlaganja, burno su mu odobravali i klicali njemu i Paveliću. Nitko nije bio iznenađen, kad ga je Pavelić za njegov predani ustaški rad odlikovao »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja« o trogodišnjici ustaške NDH.[98] Ovaj ustaša-križar, kad je već pred pobjedonosnim naletom NOV-e sve više jugoslavenske teritorije bilo oslobođeno, još je uvijek na svim stranama poticao i okupljao križare i ustašku omladinu, spremajući je na otpor protiv Narodno-oslobodilačkih boraca.

Najspontanije, najvidljivije, ali i najgrublje uočila se suradnja katoličke crkve s ustaštvom i vladom NDH upravo na vojničkom sektoru. Jer, odmah, u početku NDH, naravno u »Svetoj, Božjoj, Kristovoj i Vojujućoj Hrvatskoj« ustaške i domobranske formacije morale su imati i veliki broj duhovnika, koji će utjecati na borbene mase, da se klerofašizam sasvim duboko ukorijeni. Mobiliziranim masama trebalo je približiti ustaška načela. A tko je pogodniji od prokušanih i vjernih suradnika-boraca, svećenika i franjevaca. Jer, ti duhovnici imali su da budu pravi učitelji ustaških načela u onim jedinicama, kojima su bili Pavelićevim naređenjima dodijeljeni na službu. Nije mali broj svećenika, koji su pohrlili u redove vojnih ustaških dušobrižnika. Još prije, nego li su crkvene vlasti regulirale ovo pitanje, bila je već održana prva velika svečanost polaganja zakletve prvih vojnih ustaških dušobrižnika pred samim Pavelićem, krajem novembra 1941. Prve vojne svećenike predveo je Paveliću ustaški »vojskovođa« Slavko Kvaternik sa »predstojnikom poglavnikove vojne kuće« generalom Perčevićem, inače još od ranije poznatim izdajnikom i Pavelićevim emigrantskim suradnikom u Austriji i Njemačkoj. Govori, koji su održani tom prilikom, osvjetljuju u zasebnim bojama odnos crkve na tom novom polju s ustaškim režimom. »Vojskovođa« Slavko Kvaternik je u svome pozdravnom i ideološkom govoru rekao, da su svi ti svećenici, dušobrižnici svijesni da i posljednji domobran mora sa vjerom u Boga i pouzdanjem u poglavnika, »biti onako požrtvovan, kako je njegov vrhovni zapovjednik bio i tako će ostati.« Pavelić im je ideal, »jer nikada nisi napustio onu najvišu vjeru u hrvatski narod. U tom poslu ti ovi naši svećenici pomažu i znamo da će svaki izvršiti svetu zadaću u vjeri u Boga Svevišnjega, u vjeri da vrši zadaću za narod, u vjeri, *da će svojim radom biti svećenici nove ustaške Hrvatske.* Svećenici su svijesni da oružana snaga

[97] »Graničar« 22. VII. 1944.
[98] Iz Kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

mora biti jaka u moralu i mora ispunjavati velike zadaće, koje se na nju stavljaju.« Pavelić je razdragano odzdravio i staknuo, da je njihova svećenička dužnost jednako časna koliko i teška, napose u današnjim vremenima, »kada svagdje, a napose kod mladih ljudi — a vama je povjerena mladost — kuša neprijatelj zaraziti njihova srca, da načne njihovu dušu... Vaš rad može biti ne samo plodonosan, nego može biti i od sudbonosnog značaja za narod i državu. Mene veseli, da u vaše ruke vojskovođa hrvatske vojske polaže svoju nadu t. j. svoju vojsku, nadu moju i nadu čitavog hrvatskog naroda... Siguran sam... da će naše potomstvo vama svećenicima... dugovati zahvalnost, da ste u prvu hrvatsku vojsku, u prve hrvatske vojnike NDH unijeli zdrav duh, unijeli moral, unijeli poštovanje, unijeli bogobojaznosti pred Svevišnjim, a odvažnost i hrabrost pred svakim neprijateljem, bilo vanjskim bilo unutarnjim.« »Vojskovođa« i poglavnik bili su potpuno složni u pogledu značenja uloge svećenstva unutar vojničkih formacija ustaške NDH, znajući dobro, da je samo ovakvim čvrstim duhovnim povezivanjem ustaštva i katoličke crkve moguće očekivati izvjesne uspjehe. I oni se nisu varali!

Poslije položene zakletve dobio je riječ Mijo Jurić, župnik i nekadašnji domobranski dušobrižnik, još iz vremena Habsburgove monarhije, inače stari frankovac. Među ostalim on je spomenuo, da je kao vojni svećenik u prvom svjetskom ratu, dobio prvu svoju plaću u zlatnim dukatima. Čim ju je primio, tvrdi Mijo Jurić, odlučio je da će je čuvati dok se Hrvatska ne oslobodi, da je dade kao svoj prilog za njenu izgradnju. Ma da je Hrvatska bila po ustaškom shvatanju slobodna već 10. aprila, Mijo Jurić je ipak čekao do kraja novembra 1941., da preda Paveliću ove dukate. Pavelić je bio veoma dirnut ovim gestom župnika Jurića, na njegovu istrajnu, frankovlukom prožetu ljubav, kojom je do ovoga trenutka čuvao stare austrijske dukate. Pavelića je naročito dirnula austrofilska osjećajnost ovoga vojnog svećenika, koji je čekao drugi svjetski rat, koji nije ništa drugo, kako reče poglavnik, nego

> »nastavak onoga velikog svjetskog rata, s kojega vi donosite ove zlatnike svojoj NDH kao svjedočanstvo Hrvata, svećenika koji je pred više od dvadeset godina mislio na budućnost svoga naroda, i čija je želja i čije su se misli danas potpuno ispunile, jer hrvatski narod je danas slobodan, NDH uspostavljena, a ovo zlato, koje ste vi Hrvatskoj državi predali i koje nikada ne rđa, neka bude znak, da hrvatsko srce nikada ne smije zarđati u kucaju za svoj narod. Hvala vam lijepa na vašem primjeru. To je jedan svijetli primjer hrvatskoj mladosti, napose hrvatskoj svećeničkoj mladosti.«[99]

U ovom simboličnom znaku i ovim govorima započeta je jedna naročita strana ustaškog djelovanja svećenika unutar ustaških i domobranskih vojnih jedinica. Pa i na tome sektoru vojni dušobrižnici-ustaše u potpunosti su izvršili svoju ustašku dužnost.

Treba da se kaže, da je još prije nego što je uređeno pitanje jurisdikcije vojnih dušobrižnika između nadležnih crkvenih i vojnih vlasti, počelo zaklinjanje na vjernost Paveliću i NDH novopostavljenih dušobrižnika. Jednako je na prijedlog »vojskovođe«, doglavnika, maršala i viteza Slavka Kvaternika, postavio po-

[99] »Nova Hrvatska«. Svećenici i njihova uloga u vojsci nove Hrvatske. 26. XI. 1941.

glavnik za vojnog vikara Stipu plemenitog Vučetića, začasnog kanonika i župnika u Ledenicama, inače na daleko poznatog starog frankovca i ustašu. Za njegovog zamjenika postavljen je mladi župnik u Kustošiji, kraj Zagreba, Vilim Cecelja, inače veoma gorljiv križar i ustaša. Mladi župnik Cecelja bio je još od ranije, prije NDH, zakleti ustaša i njemu je ukazana naročita čast da bude prisutan zakletvi samog Pavelića i prve ustaške vlade NDH. Za taj crkveni čin trebalo je izabrati najzaslužnijeg i najpovjerljivijeg ustašu. U jednom intervjuu, koji je dao Cecelja dopisniku »Hrvatskog naroda«, ispričao je kako je ušao u ustaški pokret. Poučni podaci za mnoge ostale ustaše-svećenike iz vremena prije NDH.

»Bio sam župnik u Hrastovici kod Petrinje. Tamo sam se upoznao s drom Mirkom Pukom, sadašnjim ministrom pravosuđa, drom Mirkom Jerecom i drom Jurjem Devčićem. Pred dvije godine došao sam kao župnik u Kustošiju. Tada sam stupio u dodir s dr. Milom Budakom, Slavkom Kvaternikom i dr. Mladenom Lorkovićem... Zakleo sam se u Glavnom ustaškom stanu pred dr. Mirkom Jerecom. Kao zakletog ustašu pozvali su me, da budem kod polaganja prisege poglavnika i prve hrvatske državne vlade...« Tom prilikom župnik Cecelja darovao je poglavniku Raspeće i dva svijećnjaka, pred kojima je položena zakletva. Poglavnik je rado primio ovaj dar i odredio, da to stalno ostane u salonu u kome je izveden ovaj crkveni čin. Reporter dalje produžuje i kaže, da mu je Cecelja spomenuo, da je svećenstvo uopće oduvijek bilo tako raspoloženo, da je s oduševljenjem dočekalo NDH. *»Osobito je istaknuo fratre iz Dalmacije i Hercegovine i naglasio je, da i među svećenicima ima dosta zakletih ustaša.* Još smo razgovarali, a kad sam ga pri odlasku pozdravio, zaslužni ustaša-svećenik odgovorio mi je »Na vijeke! ŽAP.«[100]

Zanimljivo je, da je Pavelićevu odluku o postavljanju vojnog vikara i njegovog zamjenika objavio i »Katolički list« (1941. br. 45). Međutim, Sveti Otac papa drugačije je riješio to crkveno-ustaško pitanje. Papa je naime postavio vojnim vikarom za hrvatsku vojsku nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca! I to »sine titulo«. Nadbiskup se tada saglasio s odlukom Pavelićevom i imenovao je svojim zamjenikom Stipu Vučetića, višeg stožernog dušobrižnika kod Ministarstva hrvatskog domobranstva, i Vilima Cecelju, zamjenika višeg stožernog dušobrižnika kod istog ministarstva i podijelio im je u tu svrhu potrebnu jurisdikciju sa svim ovlaštenjima, koja su nadbiskupu Stepincu data od Svete Stolice. Istodobno imenovao je nadbiskup Stepinac kao vojni vikar i ostale domobranske dušobrižnike i podijelio im župničku jurisdikciju. Ali što je još najvažnije, nadbiskup Stepinac saopćujući (20. I. 1942.) svemu ostalom episkopatu NDH o ovoj odluci Svete Stolice, javlja da je Sveta Stolica protegnula dekret o jurisdikciji vojnog ordinarija za talijansku vojsku i na nadbiskupa Stepinca odnosno na ustašku vojsku, priznavajući time jednu uzurpatorsku vlast i njenu vojsku.[101]

Nema sumnje, iz ovog dokumenta zrači osobita intimna povezanost i prava duhovna srodnost između klerikalizma i ustaštva, između vrhovnih ustaških vlasti u NDH i vrhova katoličke crkve, koji su se sa svim svojim autoritetom, političkim i vjerskim, dali u službu najvećeg krvnika hrvatskog naroda. Osim toga, niz značajnih pozljeda neutralnosti Vatikana u njegovu stavu prema okupiranoj Jugo-

[100] Svećenik ustaša Cecelja. »Hrvatski narod« 20. IV. 1941.
[101] Jurisdikcija domobranskih dušobrižnika. »Vrhbosna« 1942., br. 2, 70—71.

slaviji, povećava i ovo postavljanje nadbiskupa Stepinca za vrhovnog vojnog vikara »hrvatske vojske«, vojske plaćenika i izdajnika Pavelića, organizatora tolikih zločina.Vojske, koja je uglavnom istupala upravo protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta i njegove vojske. Da bi to zalaganje za jednu nesumnjivo izdajničku i zločinačku organizaciju, kakva je bila Pavelićeva vojska, bilo sasvim u stilu fašističkog najamnika, to je Vatikan na tu »hrvatsku vojsku« protegao i dekret o jurisdikciji vojnog ordinarija za *talijansku fašističku vojsku*. Nadbiskup Stepinac, kao vojni vikar Pavelićeve izdajničke vojske, u stilu toga položaja, postavlja dva svoja dostojna zamjenika, odobrivši tako ranije Pavelićevo postavljenje. Oba ova nadbiskupova zamjenika, kao što su prvi njegov zamjenik i zamjenik prvog zamjenika, ostavili su iza sebe velik materijal o njihovom ustaškom zalaganju kao fanatičnih mrzitelja svega što je bilo srpsko i pravoslavno, ali i jugoslavensko i slavensko. Brojni su njihovi govori u raznim prilikama, gdje oni istupaju kao vojni svećenici, dosljedno i stvarno kao zamjenici nadbiskupa Stepinca, čije su neograničeno povjerenje uživali. A kako i ne bi, kad je Cecelja zaklinjao Pavelića i ustašku vladu, kad je s Pavelićem zajedno bio 18. V. 1941. kod Viktora Emanuela, Vojvode od Aoste i Pija XII. Mnogobrojni postavljeni dušobrižnici nesumnjivo su bili odgovorni ne samo zamjeniku zamjenika i zamjeniku glavnog vojnog vikara, nego i samom Vojnom vikaru nadbiskupu Stepincu. Svi ovi dušobrižnici od reda bili su i podbadači ustaša i domobranaca. Oni su ostavili iza sebe sačuvane i štampane njihove ustaške govore, kao i one gdje istupaju kao »promičbeni činioci« ustaškog poretka i zakleti neprijatelji Narodno-oslobodilačkog pokreta. Vrhovni vojni vikar, nadbiskup Stepinac, ma da »sine titulo«, daje svima njima i zamjenicima i dušobrižnicima, punu podršku u svim njihovim proustaškim agitacijama. Ne samo po tome, što ih nikad nije za taj i takav rad zvao na odgovornost, nego što im nije uskratio ni službenih dozvola za njihov ustaški, »promičbeni« rad. Evo samo jedan teški optužbeni dokaz, ali dostatan, da sve od reda osvijetli. I Vrhovnog Vojnog Vikara kao i ustaštvo, čiji je on bio Vojni vikar s jurisdikcijom talijanske vojske!

Pred nama se nalazi jedna molitvena knjižica, koja je imala da bude pravi duhovni priručnik, Vade mecum, ustaškog i domobranskog vojnika. Knjižica ima naslov: »Molitvenik. Hrvatski vojnik.« Knjižicu je izdalo Ministarstvo oružanih snaga u NDH, a »raspačavanje« je dozvolilo »Glavno ravnateljstvo za promičbu, br. 1244 od 19. II. 1944.«. Dakako, taj »Hrvatski vojnik«, dobio je punu suglasnost i odobrenje i vrhovnog vojnog vikara, tj. nadbiskupa Stepinca, pošto ga je odobrio »Nadbiskupski duhovni stol 10. II. 1944. pod br. 904«. Autor toga »Hrvatskog vojnika« je zamjenik Stepinčevog zamjenika, već spomenuti ustaša župnik Vilim Cecelja.

Već sam uvod, u kome se ovaj ustaški ideolog obraća hrvatskom vojniku, nasilno mobiliziranom, jasno pokazuje, kakav je »promičbeni« cilj imala ta knjižica »crkvenog« i vjerskog« značaja.

Opisavši izjavu nekog ranjenika u travničkoj bolnici, koji je jedva čekao da ozdravi, pa da se »ponovo bori za poglavnika i dragu Hrvatsku«, Cecelja je objasnio zašto je mobilizirani hrvatski vojnik ušao u ustašku vojsku.

> »A zašto si došao? Čuo si i čitao, kako su se mnogi hrvatski sinovi, ustaše i domobrani proslavili u žestokim borbama na ratnim poljanama. Neke si i vidio. Na grudima im pričvršćena odlikovanja, koja im je dao Poglavnik.

> A na koji su način ovi junaci došli do odlikovanja? Zaslužili su ih savjesnim vršenjem svojih vojničkih dužnosti, te izvanrednim junaštvom u borbama . . . *A tko ih je poticao, da su svagdje najspremnije izvršili tešku žrtvu samoprijegora? . . . Junaci su izvršili svako djelo samoprijegora samo zato jer su slušali svoju savjest, u kojoj je gospodario Bog, Bog kojemu su ovi dragi sinovi Hrvatske izručili svoju dušu i srce . . .*«

Kad je tako doveo u vezu ustaše sa bogom, kao što je to učinila križarska »Nedjelja« sa Kristom, i dosljedno za sva koljačka razbojstva ovih »dragih sinova Hrvatske«, učinio tako odgovornim ustvari boga, koga je ovaj sluga božji i ustaški ovako bogohulno uvlači u svoje zločine, daje Cecelja čitav niz raznovrsnih molitava, koje bi imale da razbude ustašku i crkvenu savjest vojnika, koji će se služiti tim molitvenikom.

Dakako, ova ustaška molitvena knjižica protkana je i molitvama za »najvećeg sina Hrvatske«, za Pavelića. Na dva mjesta moli se u zasebnim molitvama za tog najstrahovitijeg krvnika koga poznaje hiljadugodišnja historija Hrvata. U prvoj se moli boga, da »poda slugi svojemu Poglavniku našemu Antunu sretan napredak njegova dostojanstva«, a u drugoj da »spase slugu svojega, Poglavnika našega Antuna«, i da mu Bog »pošalje pomoć iz svetišta«, da ga »brani sa Siona«, da »ne uspije neprijatelj protiv njega«, da mu »sin bezakonja ne naudi«, itd., itd.

Tumačeći četvrtu zapovijest Gospodnju, ovaj ustaški dušobrižnik poučava ustaškog vojnika, da je dužan osim roditelja da poštuje i duhovne i svjetovne poglavare. Duhovni su poglavari Sveti Otac Papa i biskupi, a svjetovni Pavelić i njegovi pomoćnici. »Neposluh, vrijeđanje, te dizanje ruke na roditelje i na poglavare, Bog je često kaznio već na ovom svijetu, a kako će istom biti strog na drugom svijetu . . .!«

U odsjeku, u kome se govori o vojničkim vrlinama, Cecelja dodiruje i protivustaško agitiranje, pa onda savjetuje vojnika, da se ne da zavesti od loših drugova, koji bi ga željeli odvratiti od vršenja službe, lažnim i posve krivim nazorima o domovini i njezinim poglavarima. »To su prodane duše, koje su što no se veli, za čašu vina spremne ubiti i svoga oca. Ne treba dokazivati da domovinu svakako više ljubi poglavnik i starješine, koji izdaju zapovijedi, nego ovakve podmukle crvotočine, koji žele od države samo živjeti, a za državu ništa pridonijeti. Takvoga otrovnog društva moraš se ne samo čuvati, *nego si dužan ove štetočine i prijaviti pretpostavljenima.* Takvih protivnika države naći ćeš i u građanskom društvu. Okupit će te napose nedjeljom i blagdanom u gostionici, slikokazu ili na šetnji. Nudit će ti letke i knjige. Ne daj se smesti. *Komunizam je najveći neprijatelj ljudskog društva, tvoje obitelji i crkve. Zato takvim ljudima treba onemogućiti njihovo razorno djelovanje.*«

U obrascu zakletve »hrvatski« vojnik »prisiže bogu Svemogućem i Sveznajućem, kune se svim što mu je na svijetu drago i sveto, daje časnu riječ, da će državi Hrvatskoj i Poglavniku kao njenom predstavniku uvijek biti vjeran.« Poslije položene zakletve svećenik blagosilje ustaše naročitim riječima: »Svemogući vječni Bože, Oče jakosti i milosrđa . . . svrni milosrdne oči na ovu svoju djecu hrvatske domobrane ili ustaše, koji su danas položili prisegu vjernosti Domu svome i Poglavniku svome . . . *Pomozi im, Gospodine, milošću svojom, da svim srcem i dušom prihvate ono, što su riječima izgovorili, da tako budu uistinu spremni za hrvatsku domovinu*

i Poglavnika dati sve, pa i sam život, ako bude trebalo. Zato blagoslov Boga Oca i Sina i Duha Svetoga neka siđe na vas i ostane s vama u vijeke. Amen.«

Poslije toga ustaše, »božja djeca«, pjevaju dvije himne: »Lijepu našu« i ustašku:

»Puška puca, a top riče
Grmi kao grom,
Sad ustaša bojak bije,
Za hrvatski dom.«

Dakako ove Pavelićeve stihove ustaške himne donosi ova »molitvena« knjižica, koju je odobrio nadbiskupski Duhovni stol.[102] A to znači isto toliko kao i nadbiskup Stepinac.

Pa opet, nadbiskup Stepinac, na svome suđenju oktobra 1947. rekao je da za tu propagandnu knjigu nema ni riječi osude, a Cecelju da smatra jednim od svojih najboljih svećenika. Ljepšeg i značajnijeg priznanja za svoja ustaško-crkvena, klerofašistička načela, nije Stepinac mogao da da. Upravo isto tako, kao što je ustaški »Hrvatski narod« (15.IX. 1941.) obilježio Cecelju kao »poznatog ustaškog borca i vrlog svećenika«.

Treba da se naročito podvuče, da je u ovom ustaškom molitveniku, odobrenom od Nadbiskupskog duhovnog stola, u poglavlju o vojničkim vrlinama spomenut, kao »legendarni junak Jure Francetić« jedan od najkrvoločnijih ustaša i vođa strahovite »Crne legije«. Tu se ustaše u Molitveniku podsjećaju da su tobože Hrvati polazili u boj pod raznim parolama kao što su: »Sve za Boga i Hrvatsku«, »Bog i Hrvati«, »Za poglavnika i dom spremni«. »U takvim časovima Hrvati su ustajali svi kao jedan. Pograbili su oružje i postavili se na branik svoje djedovine... Kojiput je neprijatelj bio daleko jači, ali ni tada Hrvati nisu klonuli duhom. Čekali su zgodan čas, da se oslobode. U takvim teškim vremenima dizali su se pojedini hrvatski junaci te bi hrabrili narod i vodili ga do konačne pobjede...« Tako je sačuvano ime i »legendarnog junaka Jure Francetića i mnogih drugih. Svi ti junaci ne samo da su vodili narod nego su bili u prvim redovima krvave borbe. Većina je od njih u toj borbi izgubila i svoj život. Ti su se junaci borili ne samo za sreću svoga vremena nego su ginuli i zato, da nama svojim potomcima namru bolji život.« Još malo, pa da se Juri Francetiću oko glave natakne aureol sveca i mučenika. Uistinu Vilim Cecelja bio je dosljedan u svome Molitveniku pretpostavljenom šefu, nadbiskupu Stepincu koji je dopustio, da se u zagrebačkoj katedrali tome istome Juri Francetiću odsluže na najsvečaniji način zadušnice uz učestvovanje mitronosnih velikodostojnika.

Među rijetkim odlikovanim ustašama za ustaški rad prije NDH, bio je i župnik Vilim Cecelja, zamjenik zamjenika vojnog vikara nadbiskupa Stepinca. Odlikovan je »brončanim spomen-znakom o uspostavi NDH — za rad u ustaškom duhu u vremenu poslije 20 listopada 1934. do 10. IV. 1941.«[103]

Ovako je zamjenik zamjenika vojnog vikara nadbiskupa Stepinca, kroz molitvenu knjigu izvodio proustašku propagandu 1944. sa odobrenjem Nadbiskupskog

[102] V. Cecelja, Molitvenik — hrvatski vojnik. Zagreb 1944., 5—7, 72, 181, 195, 196, 197, 219, 263, 267.

[103] Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

duhovnog stola, a i ličnim znanjem samog nadbiskupa, koji je očigledno budno bdio nad radom svojih zamjenika, koji su uživali puno njegovo povjerenje. Za zagrebački nadbiskupski duhovni stol to nije bila novina. Jer, taj se Duhovni stol vratio samo svojoj davnašnjoj tradiciji iz prve godine prvog svjetskog rata, kad je taj isti Nadbiskupski duhovni stol 2. 10. 1914., pod br. 6749 odobrio »Molitvu u vrijeme rata«, u kojoj se govori, da su Hrvate prisilili »zločinci i neprijatelji:, t. j. Srbi na krvavi rat«.[104]

Zato je sasvim u skladu i s nadbiskupom, i sa Duhovnim stolom kada je o ovoj crkvenoj nakaznosti napisao kanonik i urednik »Katoličkog lista« prikaz pun pohvala. Na kraju ovog prikaza dr. Penić, jednako kao i u uvodu kaže da *»svakom čestitom Hrvatu treba da je na srcu napredak naše hrvatske* (ustaške, dakako) *vojske.* Što je vojska bolja i naprednija, to su država i narod i doma i u stranom svijetu moćniji i ugledniji... *Zato treba čestitati našem Ministarstvu oružanih snaga, što je izdalo Ceceljin molitvenik »Hrvatski vojnik«, jer će on mnogo unaprijediti duhovni život naših vojnika, a potom uvelike koristiti i općoj narodnoj stvari hrvatskoga naroda.«*[104a]

Ovako kao Cecelja, Vučetić, Bralo govorili su od 1941. do 1945. stotine vojnih i nevojnih dušobrižnika, jednako kao 1914. nadbiskup Bauer i Stadler, biskupi Šarić i Jeglič. Uvijek isti pod mitrom, kao i pod titulom vojnih vikara, njihovih zamjenika i vojnih dušobrižnika. Nesumnjivo, rijetko simbolična slika i simbioze i slaganja ustaštva sa klerofašizmom.

Među prvim vojnim dušobrižnicima bili su Mijo Jurić, župnik u Peterancu, Teodor Hitrec, župnik u Velikoj, Mijo Beštić, upravitelj župe u Bosiljevu, Mijo Jagodar, vjeroučitelj Državne realne gimnazije u Daruvaru, Mato Paljug, vjeroučitelj Državne realne gimnazije u Bjelovaru, Ante Đurić, upravitelj župe u Divuši, Antun Pem, kapelan u Bedenici, Stanko Rukavina, vjeroučitelj pučke škole u Zagrebu. Svi ovi spomenuti bili su iz zagrebačke dijeceze. Iz senjsko-modruške bio je postavljen Joso Vukelić, župnik iz Generalskog Stola, iz mostarske don Niko Bošnjak, iz križevačke Ilija Krajačić, iz zadarske administrature don Niko Perkošić. Iz raznih franjevačkih provincija bili su među prvim odabranicima fra Častimir Herman, gvardijan i upravitelj župe iz Čuntića i trojica iz sinjske provincije fra Ivo Hrstić, fra Vjekoslav Šimić i fra Nikola Šabić.[105] Kasnije nastat će prava trka fratara za tim položajima. Među njima bit će strašni koljač, fra Filipović-Majstorović, krvnički upravnik logora u Jasenovcu. Sve ih je postavljao vrhovni vojni Vikar i njegovi zamjenici.

Svi ovi vojni dušobrižnici prije nastupanja svoje službe izvršili su kod zagrebačkih jezuita na Jordanovcu šestodnevne »duhovne vježbe«. Vježbe je vodio jezuita Ivan Jäger, a poslije završenih vježbi održane su konferencije, koje je vodio jezuita Müller sa različitim predavanjima u vezi s potrebama službe. Pri kraju je održao propovijed ovim novim ustaškim bojovnicima sam Vrhovni vojni vikar nadbiskup Stepinac. Istoga dana bili su primljeni kod Pavelića, kad su položili svoju zakletvu, poslije koje je spomenuti Mijo Jurić predao svoje sačuvane austrijske du-

[104] Sa originala. Vidi i Viktor Novak: Ustaški molitvenik. »Republika« (Beograd) 23. IV 1946.

[104a] »Katolički list« 1944., br. 41, 498.

[105] »Katolički list« 1941, br. 45, 535; br. 46, 558.

kate. »Katolički list« izvještavajući o tim »duhovnim vježbama« i prijemu dušobrižnika kod Pavelića, na kraju kaže da je tako *»eto Providnost božja dopustila, da se taj čas ostvario. (T. j. osnivanje NDH). Ostvario se u osobi dr. Ante Pavelića prvog poglavnika NDH.«*[106]

Nema sumnje da su »duhovne vježbe«, koje su održali oci jezuiti sa prvim dušobrižnicima, izvedene savršeno, jer su i ti svećenici, koji su se prije stupanja na dužnost valjano duhovno pripravili, na opće zadovoljstvo kao i Pavelića, izveli svoju ustašku dužnost. Tako, Pavelić je odlikovao fra Častimira Hermana »brončanim spomen znakom u uspostavi NDH za rad u ustaškom duhu u vremenu poslije 20. listopada 1934. do 10. aprila 1941. Ili Miju Jagodara »srebrnom kolajnom krune kralja Zvonimira na ratnoj vrpci — za hrabro i odvažno držanje u borbama protiv partizana na Kozari i Prosari planini u vremenu od 14. lipnja do 5. srpnja 1942.«. Ili, fra Ivana Hrstića »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s mačevima — za izvrsno vršenje službe u razdoblju od 27. studenoga 1942. do mjeseca ožujka 1945.« Ili fra Vjekoslava Šimića »redom za zasluge III. stupnja — za neumoran rad na duhovnom polju u vojnoj bolnici kao i kod svih postrojbi Osijek, u razdoblju od mjeseca studenoga 1941. do mjeseca rujna 1944.« Ili, Josipa Vukelića »redom krune kralja Zvonimira III. stupnja s mačevima — za izvrsno vršenje službe izvjestitelja za rimokatoličku vjeroispovijest u zapovjedništvu prvog zbornog područja u razdoblju od 3. studenoga 1941. do mjeseca ožujka 1945.« Ili Iliju Krajačića »srebrenom kolajnom krune kralja Zvonimira na ratnoj vrpci.«[107]

U Ministarstvu »hrvatskog« domobranstva odredbom Pavelića postavljen je kanonik križevačke eparhije dr. Tomo Severović, kao »savjetnik i izvjestitelj hrvatskog domobranstva.«[108] Dva odlikovanja koja je primio Severović govore o visokoj ustaškoj svijesti toga crkvenog velikodostojnika. Prije svega odlikovan je »srebrnim spomen znakom po uspostavi NDH — za rad oko oslobođenja NDH i hrvatskog naroda prije 20. listopada 1934. do 10. IV. 1941.« Osim toga Pavelić ga je odlikovao i »Veleredom za zasluge sa zvijezdom« i to 1945.! Taman pred slom NDH! Ovim istim visokim odlikovanjem počašćen je i zamjenik vojnog vikara Stipe plemeniti Vučetić.[109] Također pred slom NDH i njegovu smrt. Na sahrani je Vrhovni vojni vikar nadbiskup Stepinac odao svome zamjeniku puno priznanje učestvujući pod mitrom na pogrebnoj ceremoniji.

Ovu prvu ekipu vojnih dostojanstvenika i dušobrižnika popunja i već poznati opatički Don Juan, fra Dionizije Juričev koji je bio duhovnik u »poglavnikovoj tjelesnoj bojni« pa je kao takav bio određen da bude »dvorski kapelan poglavnika dr. Ante Pavelića.«[110]

Fra Dionizije Juričev, s kojim smo se već zabavili u prethodnom poglavlju kao pročelnikom Vjerskog odsjeka Državnog ravnateljstva za ponovu kao i u ovom kao »milosrdnom« bratu »milosrdnih« sestara, bio je još od 1938. zakleti ustaša. I to od onda, kad je pošao u Italiju na studije. U Sieni, u Pavelićevu brlogu, začlanio se i zakleo kao ustaša. Bio je u NDH strah i trepet u sinjskom srezu, kao i

[106] »Katolički list« 1941, br. 46, 558.
[107] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[108] »Katolički list« 1942., br. 9, 105.
[109] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[110] »Hrvatski narod« 17. IX. 1941.

dvorski kapelan. Bio je aktivni koljač protiv Narodno-oslobodilačke vojske. Kad su partizani, poslije kapitulacije Italije imali žestoke borbe sa ujedinjenim ustaškim i njemačkim vojnim jedinicama, učestvovao je u borbama i fra Juričev, pa je tu i poginuo. U nekrologu se otvoreno kazuje, da je fra Juričev već 1918. položio ustašku zakletvu te se odmah dao »potpuno na rad u ustaškom oslobodilačkom pokretu. U najteže vrijeme za razvoj ustaške organizacije u Italiji, o. Dionizije Juričev bio je veza između inozemnih ustaških organizacija i Pavelića, a osobito sa sjeveroameričkim Hrvatima. U isto vrijeme pisao je u »NDH« listu, koji je izlazio u Americi ... Zbog svoga rada imao je poteškoća kod svojih pretpostavljenih, ali je ipak sve svršavao na obostrano zadovoljstvo. Uskrsnuće države zateklo ga je na Hvaru gdje je odmah postao ustaški povjerenik. U Zagrebu je Juričev razvio neobično živu djelatnost, osobito na sređivanju vjerskih pitanja. Sa smrću oca Dionizija Juričeva pade prvi kapelan poglavnikova dvora ... Ustaša otac Dionizije Juričev s nama je.«[115]

Spomenuto je da je fra Dionizije Juričev posmrtno odlikovan sa dva važna odlikovanja Pavelićeva. »Malom srebrnom kolajnom za hrabrost« i to, kako motivacija kaže »za hrabro i odvažno držanje u borbama protiv pobunjenika kod sela Butiga (jugoistočno od Sinja) od 11. do 17. rujna 1943. kada je junački poginuo.« — I »Ustaškim časnim znakom« za ilegalni ustaški rad prije 10. IV. 1941.[116]

Ovakvi su dakle bili prvaci ustaškog dušobrižništva, Vojni vikar »sine titulo«, njegov zamjenik, zamjenik zamjenika, »savjetnik i izvjestitelj« Ministarstva »hrvatskog« domobranstva, i prvi kapelan Pavelićeva dvora. Ostala množina novih domobranskih i ustaških dušobrižnika pokazat će se dostojnom povjerenja svoga duhovnog vodstva. Bit će i to jedan sasvim naročit splet u ovoj ustaškoj i vojničkoj crkvenoj hijerarhiji, koja ima ne samo svoje historijsko i crkveno-fašističko naličje, sa jurisdikcijom talijanske vojske, nego ona simbolizira i živu sponu ustaštva i katoličke crkve. Osobito dirljiv izraz ovih odnosa pokazuje jedna od mnogih pažnja Vojnog vikara, — koji je inače i vojnim akademičarima držao propovijed, izgrađujući ih tako sa svoje strane kao odlične i moralne oficire, — prema borcima na Istočnoj fronti, t. j. ustaškim legionarima, ustaškim dobrovoljcima, ili kako je Andrija Andrić, križar nazvao ove ustaške junake: »križari« — »čortovi«. Dakle ovim »križarima-čortovima« poslao je nadbiskup Stepinac pakete sa cigaretama, krunicama, medaljicama i raznim časopisima preko domobranskog vikarijata. »Hrvatski domobran« ovaj naročiti nadbiskupov gest pažnje prema ovim »čortovima« popratio je pravilnim komentarom oslobodivši nas da ga mi dajemo. Naime: *»Pažnju Preuzvišenog nadbiskupa prema našim hrabrim i slavom ovjenčanim legionarima cijenit će hrvatsko domobranstvo, te će kako domobranstvu tako i legiji biti na poticaj u borbi do konačne pobjede nad boljševičkim poganstvom. Hrvatska se legija ovim putem zahvaljuje.«*[117]

Pod nadzorom i vlašću vojnog vikara »sine titulo« i njegovih ustaških zamjenika, odvijala se »dušobrižnička« služba podređenih vojnih dušobrižnika. Svi od reda bili su u vojsci najgorljiviji agitatori za ustaški terorizam i podržavatelji sistema u NDH. Upravo onako kako je to Pavelić zamislio i oživotvorio još u Italiji, u

[115] »Hrvatski narod« 17. X. 1943.
[116] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[117] »Katolički tjednik« 1942., br. 26.

ustaškim logorima, gdje je započeo da ustaško-crkveno djeluje don Mate Burić.[118] Svi, od reda su odgovorni, što je ustaški terorizam u vojsci na silu mobiliziranih Hrvata imao pored ostalog još i sa propovijedaonice ustašku propagandu. O tome je prošlo vrlo mnogo dokumentacije kroz ustašku štampu, a to, nema sumnje, je najmanji i najbljeđi dio nama još dovoljno nepoznatih njihovih manifestacija. Jednim dijelom su kroz novine pušteni pojedini govori ustaša svećenika, koji su se istakli sa svojim plamenim poticanjem novaka ustaša, redovno pri svečanostima polaganja zakletve Paveliću i NDH, a tako i pri državnim blagdanima, imendanima i rođendanima Pavelića. Tu su oni redovno uz svoje drugove imame, nenadmašni. Dakako, bilo je i drugih prilika, gdje su se oni isticali i zalagali za ustašku misao i učvršćivanje ustaškog pokreta. Stepinčev zamjenik Stipe plemeniti Vučetić, koga inače sasvim netočno štampa naziva vojnim generalnim vikarom, koristi svaku priliku da drži propovijedi, u kojima veliča NDH, poglavnika i poginule ustaše. Kada se 5. XII. 1943. naročitom svečanošću, pa i crkvenom, proslavljala pobuna hrvatskih vojnika u Zagrebu iz decembra 1918., koji su poginuli na Jelačićevom trgu, Stipe pl. Vučetić progovorio je prisutnima, cijeloj vladi, oficirima i građanima ustašama o značenju ove pobune. Ovako je zamjenik nadbiskupa Stepinca interpretirao sa propovijedaonice crkve svetoga Marka Syllabus, o koji su se ogriješili jednako on kao i njegov neposredni crkveni starješina, vrhovni Vojni vikar. Pavelića je pri toj crkvenoj svečanosti zastupao i famozni general Ivan pl. Perčević. Stipe pl. Vučetić je često govorio. I kao crkveni funkcioner, i kao ustaški predstavnik na brojnim svojim inspekcijama raznih ustaških i domobranskih garnizona. Njegova ustaška i klerofašistička riječ raspaljivala je i poticala ustaše na sve novija i krvoločnija djela, koja su ustaše izvršili često potaknuti upravo ovim i ovakvim govorima svojih »dušobrižnika«. Poslije takvog jednog govora — propovijedi zamjenika Vojnog vikara, »sine titulo«, održane u Osijeku, ustaški kapetan Dončević zahvalio se pred prisutnim ustašama »presvijetlom generalnom vojnom vikaru« i podvukao »da se takav govor o ustaštvu u Osijeku nije još čuo!«[119]

U Zemunu je ovaj »vojni generalni vikar« i zamjenik Vojnog vikara »sine titulo« bio veselo raspoložen, pravo bećarski, kad je započeo svoju propovijed sa srijemskom pjesmom:

»Širok Dunav ravan Srijem
Zbogom diko ja idem . . .«

»A kamo?« nastavio je pitanjem i odgovorom »presvijetli generalni vikar«: »Idem u vojsku našeg poglavnika, našeg vladara — komu danas nema para.« Ustaški reporter kaže, da je vojnike prožela ushićenost i želja da govornika što pažljivije saslušaju. »Kudgod je išao vikar, svuda se je na razne načine zanimao za sva vojnička pitanja imajući na pameti strogo svoju dužnost za lozinku: *»Bog i vojska«*. . . . Vikar je tokom svoga obilaska održao *petnaest govora* koje je počimao i svršavao geslom: »Za Poglavnika i Dom.« Vojska: »Spremni«. Pratio ga je putem vojnički dekan iz Broda fra Ivo Hrstić.«[120]

[118] »Hrvatski narod« 6. XII. 1943.
[119] »Hrvatski narod« 15. VII. 1943.
[120] »Hrvatski narod« 15. VII. 1943.

Nema sumnje, da je sve to činio zamjenik Vojnog vikara u punoj suglasnosti sa svojim pretpostavljenim Vojnim vikarom »sine titulo«, nadbiskupom Stepincem. Dosljedno tome, i svi ostali dušobrižnici, odgovorni zamjeniku Vojnog vikara i na kraju samom Vojnom vikaru »sine titulo« — nadbiskupu Stepincu. Ovi naši sudovi o zamjeniku vrhovnog generalnog vojnog vikara u punoj su suglasnosti i s motivacijom prvog odlikovanja, kojim ga je poglavnik istaknuo ispred mnogih i mnogih ustaša. Naime, u ukazu se ističe, da je to uslijedilo *»za njegov domoljubivi rad prije osnutka NDH i njegovu požrtvovnu djelatnost kao vrhovni vojni duhovnik kod četa u posadama i postavima, gdje je svojim govorima dizao borbeni duh.«* To je bilo 1943. A 1945., gotovo pred njegovu smrt primio je Stipe pl. Vučetić »velered sa zvijezdom«, upravo kao i njegov vrhovni Vojni vikar »sine titulo« nadbiskup Stepinac.[121] Dakako za Stipom pl. Vučetićem nije zaostajao ni njegov zamjenik — župnik — potpukovnik V. Cecelja. I on je svuda isticao, kako je visoki ideal svakog ustaše i domobrana »odano i vjerno vršenje dužnosti i žrtvovanje za poglavnika i za domovinu po uzoru naših pradjedova.«[122]

Primjerom zamjenika Vojnog vikara i zamjenika zamjenika Vojnog vikara, njihovim vatrenim zalaganjem za ustaštvo, Pavelića, NDH, novi poredak, Führera i Ducea, bili su potaknuti i izgrađivani i njihovi podređeni dušobrižnici. I oni su za njima marširali strogim ustaškim korakom gledajući u svoje vođe. U Stepinca, Vučetića, Cecelju.

Samo nekoliko razbojničkih misli iz takvih govora tih dušobrižnika pokazat će, kakav je to duh Dekreta o jurisdikciji vojnih dušobrižnika talijanske vojske, koji je Pijo XII.proširio i na Vojnog vikara nadbiskupa Stepinca, pod kojim su stajali i njegovi zamjenici kao i svi ostali »dušobrižnici«. Takav dušobrižnik je i satnik Nikola Šabić, kojega se može sresti često u ustaškoj štampi.

Pri zakletvi »novačkih sati prometnih zdrugova ustaške vojnice« u Zagrebu 12. XI. 1942., on je među ostalim, oslovio »braću ustaše i hrabre junake«, objašnjujući im značenje ustaške zakletve.

> »Danas je dan vaših svečanih odluka. Došao je čas, kada ćete svečanom prisegom obećati Bogu, da ćete Poglavniku i Domovini vjerno služiti. Ali svi znate da je svaki građanin dužan služiti domovini i živjeti za domovinu. Ustaša ima veću i ozbiljniju dužnost, a ta je kad ustreba, poginuti za domovinu!
>
> Kada ste odlučili stupiti u ustaške redove vi ste sigurno ozbiljno i zrelo promislili što radite, na kako smioni korak se odlučujete. Pa kada je vaš dični Poglavnik pozvao narod pod ustaški barjak, vi ste spremno, praćeni jedino svetim blagoslovom vaših napaćenih roditelja rado potrčali u ustaške redove. Vjerujem da ste duboko svijesni ozbiljnosti dana, koji proživljujemo, ozbiljnosti vremena, koje danas borbu znači. Polažući ustašku prisegu, vi ostajete ustaše sve do smrti . . .
>
> *Kao najsvjetliji primjer održanja zakletve prema Poglavniku i Domovini u cijeloj povijesti novih vremena spominjat će se ustrajnost i spremnost onih prvih prokušanih boraca i junaka, koji su nam sa Lipara i Janka Puste donijeli divne primjere čvrstoće i nepokolebivosti . . . Polažući ustašku pri-*

[121] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[122] »Nova Hrvatska« 20. X. 1942.

segu ponosni budite, jer time postajete članovi velike ustaške porodice, postajete suradnici, suborci i subraća našeg velikog Poglavnika, braća onih ustaša, koji su spasili čast hrvatskog roda i imena, i koji su puškom, bombom i bodežom stigli tamo gdje im se neprijatelji naši nikada ni nadali nisu!« Opravdavši tako u svećeničkom ornatu ustaške atentate, držeći u ruci Raspeće, u povišenom i zanosnom tonu završio je svoj govor. *»Ljubeći našeg Poglavnika, ponoseći se imenom Hrvat i braneći NDH, slušajući predano svoje starješine uz prisegu našu današnju, pomolimo se Bogu i budimo uvijek za Poglavnika i za Dom — Spremni! U znak vidljive naše spremnosti za vršenje onoga našto ćemo se prisegnuti, trokratno kliknimo iz naših grla da se do neba čuje: Neka živi naš Poglavnik dr. Ante Pavelić! — Živio! Živio! Živio!!!«*[123]

Ovako ustrajan bio je »dušobrižnik« — satnik Nikola Šabić do kraja NDH. 28. juna 1943. zaklinjao je opet »novake, doknadne, bojne, poglavnikovih tjelesnih zdrugova«. I tada je objasnio ustašama da su dosada imali prilike, da slušaju o ustaškim načelima i da su već naučili šta je to ustaški put, ustaški život i ustaška stega. »Stega je obrana i štit svakoj zajednici, a pogotovo vojničkoj zajednici. *Neka vas, braćo, na vašem novom junačkom i ustaškom putu ništa ne straši. Vas je poglavnik izabrao zato, da budete njegova desna ruka, kojom će on upravljati brodom hrvatske sudbine i kojom će on sve nas voditi sretnoj i boljoj budućnosti našoj i našega naroda. Budite ponosni i nikad ne pokleknite, a Bog koji je čuvao ustašu u svim prigodama, čuvat će ga i u budućnosti.«*[124]

Ovakav je don Nikola Šabić, koji vjeruje da Bog čuva ustašu i da će ga i dalje čuvati, ne samo onda kad govori vojnicima, nego i onda kad zaklinje ustaše studente sveučilišta. On je uvjeren da su »ustaše sveučilištarci shvatili smisao ustaške borbe i put koji ih vodi poglavniku«. Polažući prisegu oni ulaze u veličanstveni hram živih i mrtvih ustaških i hrvatskih heroja, koji su od vremena hrvatskih kraljeva, pa preko Gupca, Kvaternika, Radića, Babića i Francetića, te mnogih drugih narodnih junaka dali divne dokaze spremnosti u borbi za prava hrvatskog naroda. Polaganjem prisege shvaćaju hrvatski sveučilištarci smisao ustaške borbe danas više nego ikada, jer prizivaju Svemogućega Boga, kome su se zaklinjali i naši djedovi, kada je trebalo zagaziti u borbu za obranu svoje zemlje.«[125]

Nema sumnje da je vojni vikar »sine titulo« bio zadovoljan sa svojim podređenim satnikom«, a od 4. I. 1945. i »bojnikom«, a tako i njegovi oci spirituali, koji su ga na Jordanovcu u jezuitskom institutu za »duhovne vježbe«, koje su vodili oci Jäger i Müller, valjano spremili za njegovu dušobrižničku službu.

Dok su vojni vikar »sine titulo« i njegovi zamjenici kao i njihovi »dušobrižnici« potpuno svjesno prekršili zakletvu učinjenu Jugoslaviji, sada u svojim govorima, kad zaklinju ustaše ili domobrane, govore od kolikog je značenja »vjerska i nacionalna svetost prisege«, koju se ne smije *nikada* prekršiti. Tako je govorio i otac Frano Filipović, ustaški dušobrižnik koji je izvršio zakletvu dobrovoljaca dviju ustaških bojni. »Ako riječ dajemo državnom poglavaru našem dičnom poglavniku i našoj miloj NDH, onda moramo znati, što nas zbog nepokoravanja čeka i ima da

[123] »Nova Hrvatska« 13. XI. 1942.
[124] »Nova Hrvatska« 29. VI. 1943.
[125] »Hrvatski list« 30. XI. 1943.

snađe. Vi ste došli da položite prisegu Poglavniku najvećem hrvatskom sinu, koji nije gledao kad se nalazio u emigraciji na svoje osobne udobnosti, jer mu je bio jedini cilj da povrati izgubljenu slobodu i nezavisnost hrvatskom narodu koji je tada stenjao pod tuđinskim jarmom.« Zato moraju ustaše, koji sada polažu prisegu, dati sve od sebe da se NDH održi i pobijede unutrašnji i vanjski neprijatelji.[126]

Pri takvoj jednoj ustaškoj zakletvi koju je izvršio križevački župnik i dekan Josip Valjak, s oltara je pri samoj misi pozdravio ustaštvo. U toj svojoj propovijedi dekan Valjak ispovijedio je, što je poslije sloma NDH episkopat poricao da *»katolička crkva i sa svoje strane odaje priznanje ustašama kao borcima za slobodu hrvatskog naroda i pravde.«* Toga dana, 28. VII. 1941. zaklelo se Paveliću i NDH 4.000 ustaša. Izvjestioci kažu da je taj »veličanstven prizor uveličan i prisustvom katoličkog i grkokatoličkog klera«.[127]

Na najjužnijoj točki NDH, u Dubrovniku, don Šmidt je prilikom blagoslova zastave ustaške mladeži u Dubrovniku, na dan svetog Vlaha 1942., a u prisuću predstavnika ustaških »vlasti«, koje su se nalazile na Stepenicama crkve svetog Vlaha kao i predstavnika crkvenih vlasti, ponovio ustvari misli križevačkog dekana Valjka kao i tolikih bezbrojnih Valjaka. Naime, don Šmidt je *»istaknuo povezanost katoličke crkve s idejama nacionalizma u Hrvatskoj s idejama ustaškog pokreta kao pobornika i čuvara etičkih i vjerskih tekovina hiljadugodišnje prošlosti hrvatskog naroda.«*

Svakako, ovi vojni dušobrižnici, koje su i Pavelić i Stepinac zajedno pažljivo odabrali, sa zadatkom da mlake i nedovoljno svijesne domobrane i ostale ustaše fanatiziraju za ustaški pokret, izvršili su jedan veoma važan ustaški posao. Konkuriralo se preko ustaških stožera, koji su o kandidatu morali da dadu potvrdu o nacionalnoj i »moralnoj« ispravnosti. U formularu, koji je trebalo ispuniti bila su i pitanja, da li je dotični bio ustaša i prije 10. IV. 1941., da li je položio zakletvu, gdje i kada, i da li ima kakvih naročitih zasluga za ostvarenje NDH? Dakako, sve su to bile »crkvene« preporuke, koje je nadbiskup kao najviše crkveno lice odobravao. Naime, on je za sve to dobro znao, jer su ga o svemu obavještavali njegovi zamjenici, što je ustalom on i priznao kod istražnih sudskih vlasti poslije oslobođenja.[128] A sve su se takve i slične ustaške odluke i onako objavljivale preko »Katoličkog lista.« Tamo, pak, gdje nisu mogli stići ti vojni dušobrižnici, savjetovano je župnicima i kapelanima, da u svemu izlaze u susret vojnim vlastima, kad se one na njih obrate. I to stoga i zato, kako kaže u jednoj okružnici generalni vikar biskup dr. Josip Lach, (4. X. 1944.), *»da svagdje bude lijepi sklad i odnos crkvenih vlasti i oblasti hrvatskih oružanih snaga, što će sigurno odgojno djelovati na mladu hrvatsku vojsku.«*[129]

A kako su ti vojni dušobrižnici »odgojno« i »crkveno« djelovali među vojnicima-koljačima svake vrste i oblika, neka posvjedoči sam jedan takav vojnički odgojitelj, koji je imao »odgojno djelovati na mladu hrvatsku vojsku.«

Josip Vukelić, vojni ustaški svećenik, bio je na visokom položaju pukovnika kod I. vojnog zbornog područja, pod čiju su kontrolu spadala mjesta Bjelovar, Varaždin, Gradiška, Knin, Ogulin, Gospić i Karlovac. Kao dušobrižnik u tim mnogim jedinicama, kuda je dopirao njegov utjecaj, bio je uveliko upravo taj J. Vukelić za

[126] »Novi list« 28. III. 1942.
[127] »Hrvatski narod« 29. VII. 1941.
[128] Optužnica protiv dra Alojzija Stepinca. »Vjesnik NFH.« 1. X. 1945., 4.
[129] »Katolički list« 1944., br. 41, 499.

mnoga zla djela odgovoran, koja i od česti sam priznaje pred istražnim vlastima 21. VIII. 1945.

»... Priznajem da sam u slomu Jugoslavije osjećao puno zadovoljstvo te kao takav prisustvovao sam dočeku poglavnika u Generalskom Stolu, gdje sam istupio propagandnim govorom i pozdravio ga naglašavajući, da se hrvatski narod može osjećati sretnim u njegovu prisustvu, jer ga on spasi od hiljadugodišnjeg robovanja...

Priznajem da sam vršio propagandu u korist NDH i preko radija govorio za »tjedan oružanih snaga« decembra 1943. g. u Petrinji kod Radićeva spomenika. Uglavnom, vršio sam propagandu preko domobranstva govoreći na raznim skupovima u Petrinji, Bačugi, Glini, Topuskom i Ulahoviću posjećujući i samo žiteljstvo. U selu Ulahoviću bio sam 1942. g. par puta i baš prilikom kada je zapaljena pravoslavna crkva od ustaša odakle sam, dok je ona gorila uzeo sebi jednu knjigu...

... Priznajem da sam mojim podređenim davao naređenja da obilaze jedinice i na položajima, što je u našim pravilima bilo, a to je trebalo radi održavanja morala među vojnicima i bolje borbenosti, a što sam i učinio obilazeći vojnike i po samim bunkerima u više navrata moga službovanja od 15. XII. 1941. do 13. IV. 1945. Lično sam obilazio jedinice na Baniji: Maji, Glini, Ulahoviću i Bačugi, gdje su vojnici bili na položaju...

Poznato mi je da su ustaše činili razna bezakonja popalivši mnoga sela same Banije, a poznato mi je da su i ubijali, a njihovi saveznici na fronti bili su domobrani. Sjećam se da su dana 23. II. 1945. u selima Banije oko 400 domobrana popalili mnogo kuća i ubili mnogo naroda. Ovi domobrani su izašli iz Petrinje. Svoj glas nisam digao protiv toga klanja i paljenja, jer nisu digli ni drugi pa ni Stepinac...

Priznajem da sam u selu Ulahoviću, čim sam uzeo knjigu iz zapaljene crkve 1942. god. u proljeće napisao na istoj knjizi: »evo argumenat o barbarstvu«, iako se nisam interesirao tko je zapalio crkvu istu. Toga dana sam išao lično s domobranima u ratni pohod (akciju), kako mi je to bila dužnost...[130]

U ovim oblicima narodnog izdajstva i »crkvenog i odgojnog djelovanja« sadržani su i likovi ostalih brojnih Stepinčevih i Pavelićevih odabranika, koji su u ustaškim formacijama, kao i u domobranstvu, bili najintelektualniji pobornici ustaške ideje, najuporniji podržavatelji režima i njegov najsigurniji oslonac u opsegu ovog veoma važnog ustaškog sektora. A na tome sektoru bio je nadbiskup Stepinac neobično značajan i odgovoran činilac, zajedno sa svojim njemu odgovornim zamjenicima, kojima su bili podređeni naprijed prikazani »dušobrižnici« — ustaški propagandisti. Dakako, ovdje su date fizionomije samo onih najkarakterističnijih tipova. Njihov broj je inače vrlo velik.

Treba da se kaže, da je ritual ustaške zakletve prema propisniku »Ustaše« (§ 29. Prisega) naročito karakterističan za ustašku razbojničku misao u pogledu njegovih odnosa prema crkvi i religiji. Pri tom ritualu je obavezno, da se ustaša zaklinje pred križem pored koga, ili bolje ispred koga se nalazi isukan bodež i revolver, što sve ima da predstavlja naročitu ustašku simboliku.[131] Ponegdje se nalazi na improviziranom

[130] Dokumenti o protunarodnom radu, 223.

[131] »Hrvatski narod« 16. VI. 1942: 1. VII. 1942.

oltaru bodež i bomba,[132] ponegdje krst, revolver, nož i bomba.[133] Kod muslimanskih zakletvi dodaje se još i koran.[134] U samom ritualu (u članu 1.) kaže se da se zakletva vrši pred Raspećem odnosno koranom i dvjema svijećama, ispred kojih leže bodež i »samokres«.

Tumačenje za tu simboliku dao je njemački okupatorski časopis »Signal« (u junskom broju 1941.) objavljujući sliku tih simbola pred kojima se polaže ustaška zakletva. Objašnjenje kaže: »U ovom su znaku pobijedili: križ, samokres i nož: to su simboli pod kojima je hrvatski oslobodilački pokret vodio borbu za novu državu i konačno pobijedio. Na križ, samokres i nož zaklinjali su se ustaše — borci za hrvatsku slobodu.«[135]

Međutim neposrednije i otvorenije, nego što je to učinio njemački urednik, objasnio je tu simboliku krsta — noža — revolvera — bombe, jedan od prvaka ustaškog terorizma, Aleksandar Seitz na skupštini ustaša u Kašini. Ta se skupština održala kao i sve ustaške skupštine, poslije odslužene mise, koju je ovdje otpjevao Mihovil Lojna. Objašnjavajući historijat ustaške borbe, Seitz je rekao da se Pavelić držao one narodne »da se klin klinom izbija, jer bez krvavih gaća nema slobode. On već siječnja 1929. zaklinje svoje ustaše na sveti kršćanski križ i revolver. Simboli su to narodne slobode... Hrvatska ima čovjeka koji zna što hoće... Godine 1934. pada najveći tiranin Jugoslavije u Francuskoj i Jugoslavija se uzdrmala u svojim temeljima...«[136] Iako je takav način zaklinjanja nepoznat crkvenim zakonima, a za njega su crkvene vlasti morale znati, pošto se on i javno vršio, u Zagrebu kao i unutrašnjosti, ipak nijedan od crkvenih velikodostojnika, a tako isto ni od tih bojnih svećenika, koji su vršili zaklinjanja nije našao za vrijedno, da bi protestirao. Nijednom. Barem o tome se ne može nigdje naći ni najmanjeg traga.[137] Tako ni vrhovni vojni vikar nadbiskup Stepinac.

Naprotiv, svi ti vojni dušobrižnici koriste prilike da ugode ustaškim vlastima sa svojim gorljivim zalaganjem za sva ustaška načela pa makar se ona kosila i sa samim evanđeljem. »Dušobrižnik-satnik« Teobald Takač, pri završnim svečanostima i priredbama »vojničkog tjedna« u Zemunu, novembra 1943., poslije održane zakletve regruta, govorio je o zaslugama hrvatskih vojnika u prošlosti, a naročito u sadašnjosti. Dakako, ustašama pripada najveći dio slave, jer su oni zadužili također i evropski zapad.

»Pripadnici naših oružanih snaga borili su se i bore se još i protiv glavnog neprijatelja europske zajednice, protiv komunizma, kako u zemlji, tako

[132] »Hrvatski narod« 4. VIII. 1941.

[133] »Hrvatski narod« 11. VIII. 1942.

[134] »Hrvatski narod« 11. VIII. 1942.

[135] Prema: »Novi list« 26. VI. 1941. — Cio ritual ustaške zakletve prema Propisniku »Ustaše« donosi »Nova Hrvatska« 16. VIII. 1942. U točki sedmoj daje se i obrazac zakletve: »Zaklinjem se Bogom Svemogućim — i svim što mi je sveto — da ću se držati ustaških načela — i pokoravati propisima — te bezuvjetno izvršavati sve naloge poglavnika — da ću svaku povjerenu mi tajnu najstrože čuvati — i nikad nikome ništa odati. Zaklinjem se — da ću u ustaškim redovima — na kopnu, moru i u zraku — izvojevanu hrvatsku državnu samostalnost — i hrvatsku narodnu slobodu — čuvati i braniti. Ako se ogriješim o ovu prisegu — svjestan sam svoje odgovornosti — za svaki čin i propust — i prožet propisima — znam da će me stići kazna smrti. Tako mi Bog pomogao — Amen.«

[136] »Hrvatski narod« 28. VII. 1941.

[137] »Hrvatski list« 21. VIII. 1943. Vidi i sliku: Dokumenti o protunarodnom radu, 246—250.

i na dalekom istočnom bojištu, na kopnu, moru i u zraku. Naši junaci istakli su se na istočnom bojištu tokom svih velikih borbi. Kod Staljingrada doživjeli su vojnici hrvatske pješačke pukovnije i onaj epski svršetak borbe u sklopu proslavljene VI. njemačke vojske general feldmaršala Paulusa, te su svojom krvlju i svojim životom zapečatili svoju vjernost prema velikom savezniku, koji je mnogo pridonio uspostavi NDH, te ostao i on nama vjeran na našem području za bolju budućnost našeg naroda. Pozivam vas sve prisutne da kratkom šutnjom odamo čast i priznanje svim našim herojima, borcima, koji su dali svoje živote i prolili svoju krv za milu i dragu nam domovinu... Danas je za nas posebno važno da je naš narod i u sadašnjem, najsudbonosnijem razdoblju europske povijesti ostao svjestan svoje uloge, koja nam je dana ne samo po našem zemljopisnom položaju, već i po našoj sudbinskoj povezanosti sa Srednjom Europom i s velikim njemačkim narodom. Pod vodstvom poglavnika hrvatski narod i naše oružane snage igraju ulogu koja odgovara našoj prošlosti, a to je odlučno i za našu budućnost. Toga mora biti svjestan svaki Hrvat, a u prvom redu svaki hrvatski vojnik. Od njega zavisi sreća i daljnji razvoj hrvatskog naroda i NDH.«

U istom duhu razvijale su se misli u govorima spomenutog već Joze Vukelića,[138] ustaškog dušobrižnika Jerka Eterovića, koji komemorira poginule Nijemce i ustaše, t. j. ustaške legionare na istočnoj fronti, kao i u borbama sa partizanima.[139] Takav je i valpovački kapelan Seleš, kad zaklinje sedamdesetoricu novih ustaških dužnosnika (29. XI. 1942.).[140] Takav je i zemunski kapelan dr. Jakov Benković kad drži regrutima govor o značenju i svetosti zakletve 23. I. 1944.[141] Takvi su slunjski župnik, ustaški povjerenik i ustaša-duhovnik, kao »pričuvni ustaški satnik« I. Nikšić i ogulinski kanonik i župnik Ivan Mikan. Obojica su održala ustašku skupštinu u Slunju 8. VI. 1941. kad su za Pavelića zakleli ogroman broj ustaša. Spomenuti Mikan, koji je već ranije prikazan kao najgorljiviji ustaša, harangirao je slušaoce protivu Srba, bacao na njih najpogrdnije uvrede, a veličao teroriste Soldina i Hranilovića stavljajući ih za primjer hrvatskim roditeljima da uzgajaju svoju djecu tako kao što su bili odgojeni ti atentatori.

»Ovo je slava borbe našeg prvog sina dr. Ante Pavelića, koji je hrvatskom narodu ove godine donio najljepšu pisanicu NDH... Onda je naš Poglavnik osnovao Ustaški tabor u cijeloj Hrvatskoj i osnovao ga je i u tuđini i imao tri stotine hiljada zaprisegnutih vojnika.[142] *Onda je došao čas, koji je Bog htio, kada su Srbi izgubili sve. Mi sada imamo Hrvatsku veliku, kao što je još nikada nismo imali, a oni imaju malu Srbiju... Sjetimo se Soldina, Hranilovića i Javora. Odgojite svoju djecu da budu junaci kao oni, pa će im onda biti vječna slava... Nama je Bog dao čovjeka koji je i sam radio i on će znati urediti i zapovijedati. Zapovijed treba znati i slušati. U Poglavnika moramo imati puno povjerenje. Još jedna stvar. Evo naselili su većinu Srba u Srijemu i Bosni i tada kazali u sporazumu, da je to srpsko. Ali naš je Poglavnik rekao da je hrvatsko i da će ostati hrvatsko. Obećajete li poslušnost? Hoćete li raditi po njegovim uputstvima?«*

[138] »Hrvatski narod« 14. IV. 1943., 23 VI. 1943. i 27. I. 1944.
[139] »Hrvatski list« 20. III. 1943.
[140] »Hrvatski list« 1. XII. 1942.
[141] »Hrvatski list« 30. I. 1944.
[142] Tu je kanonik Mikan grdno pretjerao, jer taj broj prije 10. IV. 1941. nije premašio ni jednu hiljadu.

— pitao je ustaša-svećenik skupljeni narod, koji mu je dakako burno odgovarao da hoće. Ovako je raspaljivao mase i fra dr. Petar Berković, najprije »pričuvni ustaški satnik — dušobrižnik« a onda i »djelatni ustaški dopukovnik« i na kraju »djelatni ustaški pukovnik-duhovnik«.[143]

Takvi su svi od reda, kako ih daje još jedan spisak sastavljen na osnovi »Vjestnika Ministarstva Oružanih snaga u NDH«. To su, među ostalima fra Č. Herman, M. Jagodar, M. Paljug, N. Dobrešić, T. Fabek, Vl. Vučić, Dr. I. Violoni, M. Defar, N. Perkusić, K. Kvas, Fr. Bortas, M. Prepunić, fra P. Pajtler, Sl. Rukavina, A. Mikulić, fra A. Kovačić, fra dr. I. Glibotić, Gj. Mihić, J. Mikulić, R. Medić, fra P. Karadžole, fra J. Medić, fra K. Tetkić, fra I. Šabalja, fra D. Juričev, Stj. Kulušić, fra M. Didović, Stj. Habijanović, Zv. Brekalo, Stj. Bojanić, A. Falatar, M. Hraste, fra St. Milanović-Litre, dr. I. Guberina, fra B. Rendulić, J. Bujanović, fra D. Čolak, B. Hitrec, A. Mitrović, Z. Mašina, Stj. Tomašević, J. Nuić, A. Ganza, J. Klapšić, J. Šćurić, V. Bocak, dr. A. Ježić, V. Majstorović, F. Orlović, A Perić, I. Sudić, A. Vrančić, Cv. Čulina. N. Galović, I. Lažički, dr. Gj. Marić, J. Petrović, M. Teklić N. Darešić, A. Mikulić, J. Galešić, G. Baloković, dr. St. Bogutovac, A. Weiss, B. Dragičević, fra A. Natonički, A. Zrno,i sigurno još mnogi drugi do čijih imena nije bilo još moguće doći. Svakako, svi od reda jednakog stepena ustaške gorljivosti.

Predaleko bi nas odvelo kad bismo se upustili u prikazivanja ustaškog propagandnog rada vojnih svećenika koji su stajali pod neposrednim nadzorom ne samo zamjenika vojnog vikara, nego i samog Vrhovnog vojnog vikara »sine titulo«, nadbiskupa Stepinca. Međutim vratimo se onima koji su još bliže i još neposrednije surađivali sa nadbiskupom Stepincem a istodobno i s ustaškim pokretom. Vratimo se začas još »Katoličkom listu« i njegovom uredniku i kanoniku dr. Janku Peniću vršnjaku i zemljaku nadbiskupa Stepinca, pravom ustaškom ideologu i ranijem odgojitelju zagrebačkih bogoslova. Ne toliko radi ličnosti dra Penića, koja je u stvari beznačajna. Ali radi položaja koji je zauzimao kao urednik najstarijeg časopisa u Hrvatskoj i kao lice najpunijeg povjerenja nadbiskupa Stepinca. A njegov stav morao je imati i u »Katoličkom listu« puno odobrenje nadbiskupa Stepinca. On je tipičan primjer klerofašiste.

Uistinu dr. Janko Penić zastupa i brani sve ustaške tendencije, koje je crkva tako svesrdno pomagala i unapređivala svim svojim sredstvima. »Katolički list« prepun je njegovih članaka, iz kojih se vidi koliko je bio odan ne samo dr. Penić ustaškom terorizmu, nego i svi oni, koji su se pod zaštitom i neposrednim nadzorom nadbiskupa Stepinca okupljali kao suradnici u »Katoličkom listu«. Ma da smo se već sa dr. Penićem sreli i upoznali ustaške misli, po kojima je Pavelić čovjek ne samo Božje Providnosti, nego i veliki junak, koji je povratio katoličkoj crkvi njen božanski autoritet, zacijelo izgubljen u Jugoslaviji, dr. Penić otkrit će nam još poneku nedovoljno zapaženu stranicu ustaške klerofašističke ideologije, tako brižno njegovane u Stepinčevom »Katoličkom listu«.

O sedamstotoj godišnjici grada Zagreba, koja se dakako i crkveno proslavljala u crkvi svetog Marka, na starom Gradecu ili Griču, koji je u prošlosti bio toliko puta proklet baš od strane susjednog Kaptola i njegovih kanonika i biskupa, održao je dr. Penić 25. I. 1942. propovijed, u kojoj, dakako nije govorio o sukobima

[143] »Hrvatski narod« 26. VI. 1941.

između Kaptola i Griča, (o kojima je potomstvu ostavio spomena A. Šenoa), već je svojom mržnjom na prvu Jugoslaviju potencirao glorificiranje novog ustaškog doba. Dr. Penić, svakako u stilu i duhu klerofašističkih teza, želio je da uvjeri slušatelje upravo o ogromnim zaslugama svećenstva za hrvatski narod, pa dosljedno i za stari Gradec-Grič. *»I biskupi i prvostolni Kaptol, i sav kler redom, svi bez razlike, stajali su i danas stoje vjerno i neustrašivo na braniku vjerskih i narodnih svetinja hrvatskoga naroda. Sve svoje kulturno bogatstvo, a ono je lijepo i veliko, ima hrvatski narod zahvaliti u prvom redu svom hrvatskom katoličkom kleru . . .«* Oborivši se zatim na »duhovnu kugu« — na komunizam dr. Penić ističe kako je katolička crkva prva prozrela komunizam, ali je i istodobno protiv njega organizirala svoj otpor! Zato se ona i danas odlučno bori protiv njega i u toj borbi ne poznaje kompromisa Stoga je i katolička crkva neprestano upozoravala vladare, državnike i čitavo društvo na komunizam kao na najveće zlo modernoga doba. Dr. Penić, koristeći i 700-tu godišnjicu Zagreba, poziva građane, da se pomole svetom Fabijanu i Sebastijanu, koji su nekad Zagreb u XV. stoljeću zaštitili od kuge, kako bi grad sada i spasili od »duhovne kuge« — komunizma.[144]

O prvoj godišnjici NDH, dr. Janko Penić dao je uvodni članak sa naslovnom slikom Pavelića preko čitave strane, što se u devetdecenijskoj prošlosti »Katoličkog lista« nije desilo ni jednom poglavaru Hrvatske! U tome članku, urednik je pokušao da dâ presjek događaja i uspjeha NDH tokom prve godine njenoga života. Sva ideološka suština političkih tendencija klerofašista zgusnula se u ovom članku »Katoličkog lista«. Upravo one misli nesumnjivo uveliko osvjetljavaju i stav lista nadbiskupije zagrebačke, ali i njenoga šefa nadbiskupa Stepinca. Jer, i poslije godinu dana, najstrahovitijeg terora i ustaško-klerofašističkog orgijanja uz suradnju pobješnjelog teutonizma »Katolički list« smatra da su misli, osjećaji i težnje hrvatskoga naroda ostvarene 10. IV. 1941.! I unatoč ratu dr. Penić i njegovi poglavari smatraju, da je NDH pokazala svijetu kroz godinu dana postojanja veliku sposobnost u stvaralačkom radu. A to samo stoga, jer NDH vodi »ugledna ličnost, velik čovjek, naš poglavnik.« Toga Pavelića odlikuju vanredne umne i moralne vrline, u privatnom kao i u javnom životu, zanosno tvrdi intimus nadbiskupa Stepinca.

> »Narav ga je nadarila svim vrlinama naše junačke Like i do skrajnosti samoprijegorne Hercegovine. Svjedočanstvo su veličine duha njegova »Strahote zabluda.« Njima se je svijetu predstavio kao prvorazredni intelektualac. Samo pronicavi duh mogao je otkriti svu bijedu komunističku, kako je otkrivaju »Strahote zabluda«, samo pošteno srce je imalo snage tu golu istinu svijetu jasno izreći. Po »Strahotama zabluda« je strani svijet upoznao veličinu našega Poglavnika, po toj knjizi je Poglavnik stekao ljubav i privrženost velikoga stranoga svijeta. Poglavnikova poslanica kod otvorenja hrvatskoga sabora, njegovi govori, raznovrsni po sadržaju i po prigodama, u kojima su izrečeni, svi zakoni redom što ih je izdao za dobro domovine — sve to dokazuje veliki um i plemenito srce njegovo. Za ministre si je i državne tajnike — prve pomagače u izgradnji Države — odabrao najbolje ljude. Kad su kod zasjedanja sabora donosili izvješća svaki iz svoga djelokruga, divili smo se, koliko su učinili svaki na svom polju rada. S lijepim su već brojem stranih država uređeni diplomatski odnošaji tako, da je naša Država već nadaleko poznati međunarodni čimbenik. *Vojska je organizirana upravo odlično. Već posjedujemo sve vrsti oružja. Dok jedan dio naše hrabre vojske radi na sređivanju domaćih prilika, drugi se bori na Istoku protiv najopasnijega neprijatelja čovječanstva — protiv komunizma. Da je naša vojska na visini, a junaštvo njezino legendarno hrvatsko junaštvo, očitim su dokazom brojna visoka odlikovanja naših zrakoplovaca sa strane najvišega njemačkoga zapovjedništva.«*

[144] »Katolički list« 1942., br. 5, 50.

Oduševivši se ustaškim koljačima, ovaj crkveni i pastoralni list, njegov urednik i zagrebački kanonik, intimni prijatelj nadbiskupa Stepinca, kome je neposredno odgovoran za pisanje njegova lista, — i zanosno i idejno povezan sa ustaškim legionarima »čortovima« na Istočnoj fronti, prešao je da hvali što je sve veliko i dobro urađeno i na upravnom području, zatim na području pravosuđa, kojim upravlja klerikalac i križar dr. M. Puk. Njega naročito oduševljava, što je na tome polju »država odabrala ispravni tradicionalno kršćanski smjer«, o kome je bilo dovoljno riječi u prethodnom poglavlju, u kome su izložena tradicionalna kršćanska shvatanja ustaškog tipa s obzirom na katoličenje i psihološke pripreme za takva misionarenja, sadržana u ubijanjima i pljačkama crkava i ličnosti u NDH.

> »Bog i njegovi sveti zakoni spadaju uvijek i svagdje na prvo i najviše mjesto. U vidu Božjih zakona stvaraju se svi ljudski zakoni, odnosili se oni na bilo koju granu životne djelatnosti. Samo u duhu kršćanske vjere odgojeni državljani shvaćaju duh žrtve, koju je čovjek dužan doprinositi za drugoga, napose za zajednicu, za Državu . . . Država je dobro uočila, da je neprijatelj broj 1 ne samo države nego i svih država po svijetu, štoviše i cijeloga ljudskoga društva, materijalistički nazor na život pod imenom komunizma. To je biljka nametnica u našem narodu; zato joj u našem narodu nema mjesta.« Da bi što više učvrstio svoj stav prema komunizmu i Narodno oslobodilačkom pokretu, dr. Penić se poziva na misli poglavnika, izrečene u hrvatskom saboru, kad se na nj oborio, obećavajući mu slom. »Ali sa svim onim, što u vidu komunizma i komunističkog četovanja u našoj zemlji i u našoj državi ugrožava živote i imetke našega naroda, obračunat će hrvatski narod sa svojom vojskom, obrambenom snagom, sa svojim saveznicima, s nama svima skupa do najkrajnjih granica, jer ili ćemo ostati mi ili komunizam.«

Dr. Penić je zadovoljan i sa nastavom, koja se opet vratila vjeri, kao i sa svima zabranama, koje su pogodile štampu i literaturu, o kojoj će se starati klerofašistička cenzura. Divno je što je država izdala index librorum prohibitorum, upravo onako, kako to postupa i crkvena vlast, da bi sačuvala narod od svakojakog zla, koje na nj može da svali rđava knjiga. A takve su sve one, koje nisu napisane u duhu klerofašističkih tendencija, u duhu novog poretka i NDH. Omladinu treba već za rana priučiti slušanju crkvenih i svjetovnih vlasti. Sve je to u NDH drukčije nego što je to bilo u Jugoslaviji. Obitelji se sada ukazuje daleko više pažnje nego prije »U prijašnjoj državi, tvrdi dr. Penić, gdje su veliku riječ imali slobodni zidari, židovi, komunisti i njima slični negativni elementi, vršili su se pobačaji naveliko . . . Poglavnik je izdao oštre mjere protiv pobačaja, koje se već primjenjuju. Jedan liječnik i jedna ženska su radi pobačaja strijeljani, a više je osoba suđeno na tešku tamnicu . . . « Istina, ovdje dr. Penić ne govori, šta je sa tolikim konkubinatima u kojima živi bezbroj svećenika, ustaša i neustaša, sada kao što je to bila redovna pojava u

bivšoj Jugoslaviji, i ne kazuje, da li je poglavnik u zajednici sa nadbiskupom izdao oštre mjere i protiv takvih štetočina i oskvrnitelja svetog obiteljskog života, ma da su se ovi isti zakleli na celibatsku obavezu. Ali, zato, u NDH, sve je med i mlijeko, pravi raj Božji, prava Božja Hrvatska. Tako je to i na ekonomskom polju. Grade se putevi. željeznice, isušuju močvare, reguliraju rijeke, u jednu ruku, najveći prosperitet, koji se da zamisliti.

Sve je ovo postigao ustaški »narod« u NDH pod mudrim rukovodstvom svoga Pavelića u samo jednoj godini njenog postojanja. A NDH, po sudu kanonika Penića, je obnovljena država kralja Zvonimira, jer ona je bila u najprisnijem vazalskom odnosu prema Svetoj Stolici. A radi toga, što se kralj Zvonimir obavezao papi da će gojiti pravdu, braniti crkvu i štititi siromahe i udovice, Bog je nagradio Zvonimirovu Hrvatsku svestranim blagostanjem. Istina, crtajući i opisujući to blagostanje Zvonimirove Hrvatske, po pričanju ljetopisca popa Dukljanina, dr. Penić prešućuje da je taj isti Zvonimir prokleo hrvatski narod, što nije htio da pođe za papin račun u rat protiv dalekih neprijatelja, da se za tuđi račun krvari, i da je taj isti blagovjerni hrvatski narod ubio toga svoga dobroga kralja na polju Kosovu kod Knina, kad je htio da izvede tu papinu želju. O svemu tome, dakako, ni riječi. da se ne bi pokvarila lijepa slika o kralju Zvonimiru, papi i blagovjernom hrvatskom narodu, koji je u jednom trenutku otkazao papi poslušnost. Ali, zato ipak, dr. Penić zaključuje, da Pavelić sa svojom vladom nastoji ići tragom Zvonimirovim . »Stoga se pouzdano nadamo da će Bog blagosloviti Poglavnikovu Hrvatsku, kao što je blagoslovio i Zvonimirovu tako, da će Poglavnikova Hrvatska obuhvatiti sve krajeve, gdje stanuju Hrvati i da će biti »puna zemlja svakoga blaga«.[145]

Uistinu , kao da je ovdje i nehotice, učeni kanonik i urednik »Katoličkog lista«, na svoj jednostran način interpretirajući ljetopisca Dukljanina, i predvidio jednu historijsku stvarnost. Slažemo se posve, da je Ante Pavelić pošao tragom kralja Zvonimira, vazališući jednako Hitleru i Musoliniju, a tako i papi, ali ga ipak na tom putu nisu htjeli slijediti »oni nevirni Hrvati«, koji su se našli na drugoj strani, »ne daše ni listove dočtiti i skočiše ne samo da bi pristali na dostojnu molbu svetoga oca pape i cesara rimskoga da sveta mista iz ruk poganskih uzmu i oslobode . . .« Zato su te »nevirne i bogom proklete Hrvate«, koji nisu pošli ni tragom Zvonimirovim, ni poglavnikovim stali proklinjati klerofašistički vazali i njihove duhovne vođe, sa propovjedanice i ustaških podiuma gdjegod bi stigli.

Urednik »Katoličkog lista« nije se zadovoljio samo ovim člankom, posvećenim prvoj godišnjici NDH. U slijedećem broju dao je još opširnu reportažu o »veličanstvenoj proslavi godišnjice obnovljenja NDH«, na kojoj bi mu mogao pozavidjeti i najbolji ustaški izvjestilac. Upravo tako, kao da je taj list pravo ustaško glasilo, koje se interesira isključivo dnevnim političkim događajima, a ne crkvenim i pastoralnim poslovima, moralkom i kanonima! I opet je toj reportaži data osobita pažnja i stavljena je na uvodno mjesto, kao da je papina ili nadbiskupova poslanica. Dakako, da i iz toga članka zrači ustaški duh. Svakako, ustaška misao tražila je i svoj adekvatan ustaški izraz. Osobito mu se svidjela ustaška vojska!

[145] Janko Penić, Značajna godišnjica. »Katolički list« 1942., br. 15, 169—172.

»Veličanstveno proslavljena godišnjica NDH pokazala je svemu svijetu, da je hrvatski narod sposoban državu stvoriti, voditi i za njezinu slobodu doprinijeti i najteže žrtve. Kormilo države nalazi se u rukama mudra i odlučna Poglavnika, koji je svome narodu donio slobodu i koji ga umije voditi ljepšoj budućnosti. *Prigodom proslave godišnjice obnovljenja NDH naša su srca opet živo kucala, jer smo vidjeli, da su uz nas veliki i mali prijateljski narodi; da je naša vojska dobro izvježbana i opremljena; da je cio hrvatski narod jednodušan u ljubavi prema svome poglavniku i domovini.*«

Pregled prijema kod Pavelića (9.IV.) pokazao je, tko se sve to iz inostranstva kupio oko Pavelića i ustaških predstavnika ove NDH i u koje klerofašiste upiru svoje oči i svoje nade. To su bile institucije i predstavnici Borisove Bugarske, Duceove Italije, Hortyjeve Madžarske, Tiszove Slovačke, Führerove Njemačke i Antonescu-ove Rumunije. Bilo je defilea i parada svake vrste. Dakako, da nadbiskup Stepinac, visoko svećenstvo, kao i ono niže i redovničko nije izostalo sa tih svečanosti. Klicalo se naročito vojsci i oružju. »Tako su se ispunile davne želje i zahtjevi našega naroda. To nas prožima nadom, da ćemo krvlju stečenu slobodu znati braniti i sačuvati.« »Katolički list« oduševljava se vojskom i oružjem kao da i nije crkveni nego neki militaristički list.

Na saborskoj sjednici, održanoj 10. IV. 1942., poslije podne, izvještava dalje — »Katolički list« — Poglavnik se sjetio žrtava za NDH, ali je sa zahvalnošću podvukao i zasluge njemačkog i talijanskog naroda za NDH. Pavelićev sabor prolamao se od klicanja, a kod tog oduševljenja učestvovao je svojim prisućem i nadbiskup Stepinac kad je Pavelić kazao, da se hrvatski narod ne će nikad odreći svoje NDH i *»da nema nikakvog fantoma, ni slavenstva, ni jugoslavenstva, u koji bi on ikada više stupio.* (Zastupnici ustaju uz dugotrajno pljeskanje kliču: »Tako je.«, a zatim se sa galerija u zboru čuju: »Po-glav-nik!«). *Hrvatski narod u ovoj godini dana, svjedoci smo bili napose juče i danas, pokazao je i dokazao, da se nikada ne će zavesti bolesnim boljševičkim idejama.* (Poklici: »Tako je!« i pljesak). *Štoviše, dokazao je, da je spreman boriti se do krajnjih granica i na istočnom ratištu i na svojim granicama i u svojoj zemlji protiv tome korovu.* (Svi zastupnici ponovo ustaju i oduševljeno kliču: »Po-glav-nik! Po-glav-nik!«).«

»Katolički list« ne spominje, da li su i nadbiskup Stepinac i papski legat Marcone, također skandirali zajedno s ostalima u saboru ime i titulu Ante Pavelića. Tom prilikom poglavnik je odlikovao vladare Bugarske, Rumunije, regenta Hortya i prezidenta Jozefa Tiszoa »Veleordenom Krune kralja Zvonimira s Danicom i mačevima.«[146]

Mogle bi se dalje nizati misli ovog ustaše-kanonika, koje su sve dotadanje nadmašile još u dva članka. Tako u jednome panegiriku o poglavniku za njegov imendan, koji je također na uvodnom mjestu, da se tek onda, na drugom mjestu. iza toga članka, daje mjesta papinom govoru.[147] Takav je on, kad tvrdi, da je »za hrvatski narod poglavnikovo ime simbol čitave hrvatske povijesti i sadašnjosti« i da »sav tok poglavnikova života svjedoči bjelodano, da je on kršćanski katolik, ne samo

[146] Janko Penić, Veličanstvena proslava godišnjice obnovljenja NDH. »Katolički list« 1942., br. 16, 181—182.
[147] »Katolički list« 1942., br. 24, 277—278.

po krsnoj knjizi, nego i čitavim životom i radom svojim.« Na sasvim rasistički način piše dr. Penić i o židovskom problemu, povodom antižidovske, brošure »Židov«[148] Tu je on i ustaša, i fašista, pravi klerofašista.

I o drugoj godišnjici NDH progovorio je Penić u uvodnom članku »Katoličkog lista«. I ovdje ostaje Penić dosljedan svojim pogledima sa prve godišnjice. Još uvijek mu je Pavelić »neumorni trudbenik u radu za narodno dobro«, kao što je i vlada, uzor sviju vlada, koju mora da slavi duša prekaljenog ustaše.«[149] Propagirajući Pavelićeve vrline i zasluge i govoreći o njemu sa zanosom kakvim se rijetko govorilo i pisalo i u ustaškom »Hrvatskom narodu«, Penić ističe, da »današnje vrijeme traži neobičnu umnu sposobnost, izvanrednu ljubav za narodnu stvar i čeličnu volju kako od poglavnika tako i od svih njegovih pomagača. Treba graditi sve iznova, treba graditi u vrijeme, kad se ruše sve kulturne tekovine na najbrutalniji način, kad odmetnici pale i uništavaju, gore nego je ikada u povijesti rušio i najbarbarskiji neprijatelj«. O ovoj drugoj godišnjici NDH, Penić je zabrinut kad mora konstatirati, da bi stvaralaštvo bilo kud i kamo veće, da su prilike povoljnije. Naprosto stoga, što se najveći dio ustaške snage troši na obranu NDH. Sada je Penić zaboravio koliko se prošle godine zanosio militarističkim idejama, gledajući paradu ustaške vojske. Jer sad mu je »hrvatski (čitaj ustaše, op. pisca) narod oduvijek poznat kao miroljubiv narod«, koji nikad nije imao pa ni danas nema osvajačkih nakana sve tamo od VII. stoljeća, kad je s papom Agatonom sklopio međunarodni pacifički savez. »Tom je ugovoru ostao vjeran sve do dana današnjega. Ni danas nema hrvatski narod ništa protiv bilo kojega naroda. Hrvatski narod vojuje samo protiv jednoga neprijatelja, a taj je komunizam. Protiv toga se neprijatelja bori kako na istočnom bojištu tako i doma, u vlastitoj kući ...« Prešavši na suradnike kaže da u tim svim teškoćama hrvatski biskupi ostaju zajedno sa svećenstvom poput dobrih pastira s narodom.

> »S narodom dijele sve ratne neprilike. S narodom dijele svoj svagdanji kruh ... Biskupi i kler tješe narod, da ne klone duhom. Jačaju u njemu vjeru i pouzdanje u Providnost Božju, koja i zlo obraća na dobro. Brinu se za izbjeglice ... Kao budni stražari neprestano stoje na straži i čuvaju narod i njegova dobra. Sestre redovnice imadu pune ruke posla sa ranjenicima po bolnicama, gdje vidaju tjelesne i duševne rane naših vojnika i građanskog pučanstva poput milosrdnoga samaritanca. Kolika su bezbrojna djeca povjerena njihovoj skrbi po školama, zavodima i raznovrsnim skloništima!«[149]

Isti je on kada se obara i na komunizam kao na razaratelja obitelji, kao i na one, koji u NDH istupaju protiv Pavelića i ustaškog pokreta.[150] A kada su se sve više kvarili računi Paveliću i njegovim klerofašističkim suradnicima, dr. Peniću pomućuje se radost o Božiću 1943. Govoreći o »Čarima Badnje noći« kaže, da se ovaj put Božićnje raspoloženje pomućuje i oslabljuje uslijed ratnih raspoloženja.

[148] »Katolički list« 1942., br. 23, 271.

[149] Janko Penić, Dvije godine požrtvovnog i mukotrpnog rada i velikih uspjeha. »Katolički list« 1943., br. 14, 157—159.

[150] Janko Penić, Poglavnik i obitelj. »Katolički list« 1943., br. 23, 245—246.

> *»Izvana tužna i potištena domovina radi partizanskog pustošenja u sebi krije tajnu i neslomivu snagu, da se oporavi, razvije i napreduje u svim smjerovima i zahtjevima vrhovničkoga života.* Svako je rađanje teško i s porođajnim bolovima skopčano, pa tako i rađanje samostalne države i vrhovničkoga narodnog života ... I naša će domovina sretno prebroditi sve jade današnjega rata, pokopati zauvijek opaku komunističku ideju, prokušati i očeličiti svoje snage u ratu kao zlato u vatri, a nakon rata će s vjerom i pouzdanjem u preporodnu snagu Kristove nauke izvoditi velika djela na trajnu korist hrvatskoga naroda, koji će tada sretan uživati dane mira i punoga zadovoljstva.«[151]

O trećoj godišnjici NDH, kojoj opet urednik posvećuje svoju naročitu pažnju, a NDH i Paveliću svoje misli, osjećanja, nade i iščekivanja, pritisnut je mračnim perspektivama, koje je nagovijestio pobjedonosni i nezadrživi hod Narodnooslobodilačkog pokreta. Ovaj put uvodni članak nosi težak naslov: »Naše patnje«. Nema više nekadašnjega zanosa, kliktanja i samohvalisanja iz 1941. pa i 1942. Teške stvarnosti i obračun za počinjene zločine bio je na pragu klerofašističkih okupatora. Savjesti su se počele uznemirivati. I one okorjele. Glas osvetnika sve se više i bliže čuo! Odatle opravdanja, ali i novi napadaji. Poslije uvodnih razmatranja o prošlosti Hrvata, zaustavio se urednik jadikujući ponovo na patnjama, koje su stigle Hrvate u bivšoj Jugoslaviji. Hrvati su trebali nestati, rezonira Penić, naprosto radi Hrvate u bivšoj Jugoslaviji. Hrvati su trebali nestati, rezonira Penić, naprosto radi slavenskog bratstva! A ustaški terorizam sa poglavnikom razvio je zastave i prihvatio nametnutu borbu za hrvatsko ime i slobodu hrvatskog naroda. Dana 10. travnja 1941. god. proglašena je NDH i tako završeno prvo razdoblje ustaške borbe. Bio je to dan opće radosti ... Opća narodna radost bila je sasvim razumljiva, jer su se tada najvećim dijelom ostvarile misli i nastojanja najboljih hrvatskih pokoljenja ... Usred nastojanja oko temeljite obnove cijeloga narodnoga života došla je nova borba i nova teška stradanja. Potekli su opet potoci krvi i suza. Ugasnuli su mnogi dragocjeni hrvatski životi. Opljačkana su i zapaljena tolika hrvatska sela ... Složili su se razni naši neprijatelji, da unište što više hrvatskoga stanovništva i tako stvore prazni prostor za protuhrvatske imperijalističke ciljeve. Narodna stradanja teško su se doimala svakoga rodoljubnoga srca, a osobito hrvatskoga katoličkog svećenika, koji je uvijek bio sam sa svojim narodom, — tvrdi Penić, identificirajući, kao i ostali ustaše, hrvatski narod s ustaštvom — osjećao s njime radost i žalost, dijelio dobro i zlo. »Samo to i ništa drugo je razlog, da je oko 50 katoličkih svećenika izgubilo život i glavu od neprijateljske mržnje. Ubijeni su iz mržnje prema katoličkoj vjeri i hrvatskom narodu. To su naši vjerski i narodni mučenici.«

Da objasni ovo teško ustaško stanje, kao i optužbe koje su se opravdano dizale proti svećenika, prvenstveno prebacuje krivicu na perfidnu politiku talijanske vojske, koja je surađivala sa četnicima protiv ustaša. Dakako, sada je Italija poslije svoje kapitulacije u uniženom stanju, pa je lako zaboraviti ranija glorificiranja i svoje krivice prebacivati na fašističke generale, dok su talijanske i četničke zulume, i te kako koristili protiv boraca NOP-a.

> »Iz Srbije i Crne Gore doveli su ovamo čitave oboružane vojske, da po nalogu i uz izdašnu pomoć Londona i Moskve razviju što veću djelatnost. Pro-

[151] Janko Penić, Čari Badnje noći. »Katolički list« 1943., br. 51, 583.

glasili su se partizanima ili narodnom oslobodilačkom vojskm. K njima su dragovoljno pristupili mnogi pravoslavni stanovnici, osobito oni iz Pounja, od prije pristalice ljevičarske stranke. Bili su to od prije udruženi komunisti, najviše đaci i obrtnici, najmanje seljaci i radnici.«

D. Penić sada nastavlja pravom jezuitskom vještinom, da niže čitav niz propagandnih neistina i kleveta, kako bi diskreditirao pred pokolebanim i zastrašenim masama Narodno-oslobodilački pokret. Da bi bio što uvjerljiviji u svojim lažima — pronašao je Dr. Penić u svojoj Goebelsovoj fantaziji, da partizani navaljuju na ustaše kličući kralju Petru II.!

»Djelatnost se partizana razvila po dobro smišljenom nacrtu. Navijestili su borbu protiv Nijemaca i Talijana, ustaša i četnika, a zapravo vodili su borbu protiv hrvatskog naroda i hrvatske države. Četnička misao, da treba iskorijeniti Hrvate kao narod, prodahnula je sve partizane Srbe. Navale partizana na pojedina mjesta vršene su uz klicanje kralju Petru II. Ima ljudi, koji danju oblače četničko odijelo, noću partizansko. Općenito se svuda opaža, da partizani srpska sela štede, a hrvatska nište; od srpskih kuća traže samo najpotrebniju hranu, a hrvatske kuće nemilosrdno pljačkaju; četnike i istaknute Srbe puštaju ponajviše u miru, a ustaše i istaknute Hrvate odreda ubijaju, često na vrlo okrutan način. Poznata je partizanska parola, da treba izgladniti Zagreb, dok se nigdje ne čuje da bi trebalo izgladniti koji srpski grad. Partizani vode rat upravo i samo u hrvatskim krajevima prema onom starinskom načelu »rat se ratom hrani«, a to znači tešku nevolju i opustošenje na zemlju i narod, gdje se rat vodi.«

Ovako je sasvim isto rezonirala i Nedićeva i Ljotićeva štampa u Srbiji, kao i četničke organizacije Draže Mihailovića, klevetajući da je partizanski pokret velikohrvatski pokret usmjeren na uništenje srpskoga naroda. I dok su klerofašisti, nedićevci i četnici sijali mržnju na sve strane i kopali klance koji imaju da razdvajaju bratske narode, dotle su srpski, crnogorski, hrvatski i slovenački partizani kovali čvrsti čelik nerazrušivog bratstva i jednistva boreći se jednako sa Rožman-Rupnikovim slovenačkim klerofašistima, ustašama i klerofašistima kao i srpskim separatistima i podržavateljima najmračnije reakcije, koja je željela da vrati staro hegemonističko stanje iz bivše Jugoslavije. Zato i klerofašist »Katoličkog lista« i dalje kleveće, u listu, koji bi, pretpostavljajući po njegovom zadatku imao da posluži samo, i isključivo evanđeoskoj istini. A da su njegova propagandna izlaganja bila uistinu teška i očigledna kleveta, pokazali su i dokazali narodno-oslobodilački borci, pokazali su i oborili sudovi narodno-oslobodilačke vojske, pokazali su i razni veći i manji procesi, poslije oslobođenja Jugoslavije, na kojima su se pojavili razni svećenici, na kojima je utvrđeno, da su sve te strahovite reakcije, koje su se u izvjesnim periodima isključivale i jedna drugoj naviještale rat do istrebljenja, našle na istom planu. I Nedić i Draža Mihailović, i Draža Mihailović i nadbiskup Stepinac, i Draža Mihailović i nadbiskup Šarić, i Draža Mihailović i Pavelić i svi ovi zajedno na bijegu sa Rožman-Rupnikovim gardistima. Zato nije bez interesa, a da se ne vidi još i daljnja kuknjava dra Janka Penića, »Katoličkog lista«, a to znači i nadbiskupa Stepinca. Vješto i smjelo taktizirano, da bi se, ma koliko utjecalo i na same Hrvate — partizane! Kolikih li zabluda u rutavim savjestima!

»Pod izlikom, da treba uništiti sve ono, što bi moglo poslužiti neprijatelju, uništavaju se u Hrvatskoj državne zgrade i željeznice, provodi se prisiljena mobilizacija, dok je za Srbiju postavljeno načelo, da treba štediti srpsku krv i srpsku imovinu. Partizani Hrvati vide tu dvostruku mjeru, ali je njihov utjecaj preslab, a da bi se stvar dala drugačije urediti. Njihova je uloga slična ulogi Hrvata ministara u raznim beogradskim vladama, koji za Hrvatsku nisu mogli nikada izbiti stvarnih koristi. Tako je i s Hrvatima u kairskoj i londonskoj vladi, koji nisu kadri spriječiti bombardiranje hrvatskih gradova, dok su Srbi mogli uvjeriti angloameričko vojničko vodstvo, kako je potrebno bombardirati upravo hrvatske i bugarske gradove, a nikako ne srpske.[152] Partizani Hrvati uvjeravaju, kako im moramo biti zahvalni, što su svojim zagovorom spriječili zlo, koje je moglo biti i mnogo veće ... Zločinačko djelovanje četnika i partizana, bilo to dogovoreno ili ne bilo, ima samo jedan cilj. Oni pretpostavljaju, da će Hrvatska doći u buduću kraljevsku ili komunističku Jugoslaviju. No ta buduća Hrvatska u budućoj Jugoslaviji ne smije više biti sposobna, da se opire posrbljivanju. Zato treba u što većoj mjeri uništiti njezino stanovništvo i njezinu imovinu. Paupertas-meretrix! Opustošena i osiromašena Hrvatska postat će kukavno političko roblje. Hrvati će obijati beogradske pragove zato, da bi dobili ondje dopuštenje popraviti za svoj novac porušene javne zgrade i uništene željeznice, a što im se ne će dopustiti bez potpune političke kapitulacije. Broj je Hrvata komunista uvijek bio malen. Ukoliko je sastavljena takva »hrvatska brigada«. to su uglavnom ljudi, silom odvedeni.[153] Zato je sasvim razumljivo, da se mnogi vraćaju kući, pogotovu nakon poglavnikove odredbe o pomilovanju. Komandiri im i komesari nastoje spriječiti povratak Hrvata kući na taj način, što ih premještaju daleko od zavičaja, strijeljaju ih ili stavljaju u prve borbene linije, gdje ih čeka sigurna smrt.

Hrvatski je narod u svojoj cjelini protiv komunizma i partizanstva, jer ljubi svoje narodno ime, odan je djedovskoj vjeri, jer ne će da bude političko, društvovno i gospodarsko roblje klike, koja mu se hoće nametnuti iz redova stranoga naroda. Hrvati nisu tako slijepi, a da ne bi vidjeli, kako pobjeda komunizma znači njihovo posvemašnje uništenje ... Uvjereni smo, da je ovaj rat sa svim svojim strahotama u raznim stranama svijeta samo božja kazna za bezboštvo i druge ljudske grijehe. Pobjeda komunizma u svijetu, kad bi je Bog privremeno dopustio, ne bi značila uništenje Crkve, ni pobjedu bezboštva, nego najtežu kaznu upravo za one, koji su svojim nemarom, sebičnošću i bezbožnošću pomogli širenje bezbožnoga komunizma. U općem svjetskom metežu nismo ni mi Hrvati mogli bit pošteđeni ... Ništa ne raditi već iz prikrajka svemu zlobno prigovarati, to je izdaja vlastitoga naroda, koji danas od sviju svojih sinova traži najveću prisebnost duha, samoodricanje i požrtvovan rad za dobro zajednice. Patnje hrvatskog naroda jesu patnje kršćana katolika, koji se uzdaju u božju pravdu. Ona će prije ili kasnije sigurno pobijediti ...«

---

[152] Koliko je daleko od istine dr. Penić najbolje je pokazalo dvanaest strahovitih bombardiranja Beograda angloameričke avijacije od Uskrsa 1944. do početka oktobra 1944., kada je oslobođenje Beograda preuzela narodnooslobodilačka vojska sa Crvenom armijom, zaduživši tako svojim načinom borbe vječno zahvalni Beograd!

[153] Kada je pjesnik Vladimir Nazor pošao u partizane sva se klerofašistička štampa ubila dokazujući da je na silu odveden. Isto tako bilo je govora i o pjesniku Goranu Kovačiću, izvanrednom autoru »Jame«. Zato veoma sadržajno kaže V. Nazor o pokojnom drugu Goranu: »Izađosmo skupa na pučinu partizanskih oluja, ulazimo zajedno u luku partizanske književnosti«. (»Glas Istre« 1945., br. 65.).

U strahu od onoga, što je neizbježno moralo doći, da uistinu pravda pobijedi, a nepravda i zločin da budu kažnjeni, Penić licemjerno obraća oči prema Raspetome i svima oprašta. »Želimo, da duh kršćanske ljubavi zavlada u svemu svijetu i da u duhu te ljubavi riješimo sa svojim susjedima sva međunarodna pitanja. Od sviju tražimo samo to, da nam se prizna pravo na samostalno i nezavisno uređenje svoje narodne i državne zajednice, bez ičijeg tutorstva . . .«[154]

U svojoj klerofašističkoj i do apsurdnosti smjeloj upornosti, braneći NDH, Pavelića i ustaštvo, »Katolički list« i njegov urednik, i o četvrtoj godišnjici NDH ostaju na istom terenu, sa istim mislima, osjećajima i nadama. »Katolički list« i njegov urednik Janko Penić, a to znači isto koliko sam nadbiskup, daju i ove godine, takoreći na nekoliko dana prije oslobođenja Zagreba i bijega Pavelića, svoje poglede na narod, crkvu i NDH. Zato su neobično dragocjene ispovijesti i priznanja »Katoličkog lista« o odnosu Katoličke crkve prema ustaštvu tokom četiri godine ustaške strahovlade. U njima se nalazi potpuna identifikacija crkve s ustaštvom. U njima se nalazi sintetična rekapitulacija svih crkveno-ustaških odnosa tokom okupacije.

> »Bivša država Jugoslavija podržavala je hegemoniju Srba, a prema hrvatskom narodu i njegovoj katoličkoj crkvi vladala se kao najgora maćuha prema djetetu siročetu. Hrvatski je narod bio zapostavljen, ponizivan, prikraćivan. Htjelo se izbrisati i samo hrvatsko ime. Jednako se postupalo i prema Katoličkoj Crkvi, tobože zato jer nije narodna, a stvarno zato, jer je to Crkva Hrvata. *Ove su teške prilike donijele i jedno dobro: hrvatski se narod čvršće priljubio svojoj Crkvi i željno čekao čas svoga oslobođenja u vlastitoj državi.*
>
> 10. IV. 1941. — prije četiri godine — hrvatski je narod ostvario svoju državu. Ispunio se njegov vjekovni san. Srca su tada kucala živo i veselo, kao rijetko kada u ljudskom životu. Oduševljenje je obuhvatilo sve slojeve, sve krajeve. To više što su u kratkom oslobodilačkom ratu bili uglavnom pošteđeni i gradovi i sela, i ljudi i njihova imovina. Hrvatska je država stvorena žrtvama tisuća najboljih Hrvata, a najviše brigom poglavnika i ustaškog pokreta.
>
> *Hrvatski narod — hrvatska država — Katolička Crkva — na veliki i slavni dan 10. IV. 1941. stupiše u čvrstu i srdačnu međusobnu vezu hvaleći Svevišnjega Boga i moleći Njegov blagoslov. Hrvatska je državna vlast izdala odmah prikladne zakonske odredbe i provedbene naredbe za suzbijanje različnih poroka i zlodjela i tako olakšala Crkvi rad oko duhovne obnove naroda. Brzo se osjetilo, da struji u Hrvatskoj novi duh sveopćeg narodnog preporoda: u politici i gospodarstvu, u upravi i vojsci, u književnosti i umjetnosti. Nepravde, godinama nanašane činovnicima, pa i svećenicima sada su se ispravljale.«*[155]

A zatvori, logori, inkvizitorska mučenja, vješanja, strijeljanja, deportiranja i odvođenja u Njemačku, za te stvari prečasni kanonik uopće ne će da zna o četvrtoj godišnjici monstruozne NDH. Zna se i zašto! Zato, jer sve ovo je »Božja i Kristova Hrvatska!«

Ovako je »Katolički list« pri samom slomu NDH, jednako kao i pri njenom početku, podvukao priznanje da su 10. IV. 1941. NDH i Katolička Crkva 10. IV.

[154] Janko Penić, Naše patnje. Prigodom treće godišnjice obnovljene hrvatske države. »Katolički list« 1944., br. 14, 157—159.

[155] Janko Penić, Narod, Crkva i Država. Povodom obljetnice obnove NDH. »Katolički list« 1945., br. 14—15, 105—107.

1941. »stupili u čvrstu i srdačnu međusobnu vezu.« I ovaj klerofašistički brak dao je jezivo potomstvo, najnakaznija nedjela tokom četiri krvave godine. Sada pri kraju, »Katolički list«, na same tri nedjelje pred Pavelićev bijeg, još je uvijek ustaškiji od svih ustaša. A nije ni čudo, jer »Katolički list« zauzima dosljedan stav u skladu sa poslanicom, koju je jedan dio ustaškog episkopata izdao 24. III. 1945. protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta, protiv oslobađanja Hrvatske od najvećih zločinaca, za koje zna hrvatska historija. Duh ove poslanice, o kojoj će biti još kasnije govora, duh je ustaški, i on provejava i posljednje redove »Katoličkog lista« sve do dana oslobođenja Zagreba, t. j. 8. maja 1945.

Uistinu, za urednikovanja dra Janka Penića, intimnog suradnika i prijatelja nadbiskupa Stepinca, stari »Katolički list« srozao se do najnižih grana petparačkih, bulvarskih listića stavivši se u službu zločina ustaša, Pavelića i čitavog njihovog nakaznog sistema, političkog i moralnog.

Trebalo bi samo pregledati rubriku »Crkvene vijesti«, da se uoči ova uska povezanost ustaškog klerofašista s najodvratnijom službom ovom sistemu. Rečeno je već u prethodnom poglavlju, da je »Katolički list« među »Crkvenim vijestima« donosio razne poglavnikove naredbe i osude ustaškog Prijekog suda, kao i reklame za knjige, koje veličaju najvećeg ustaškog zločinca-koljača Juru »viteza« Francetića. Evo, samo nekoliko ovakvih detalja. Na primjer među »Crkvenim vijestima« može se u »Katoličkom listu«, da čita o znamenitom datumu 12-godišnjice odlaska poglavnika u emigraciju.

»Prošlih dana se navršilo 12 godina kako je Poglavnik NDH pošao u emigraciju, da se bori za slobodu hrvatske domovine i naroda. Okupio je oko sebe mlade i požrtvovne ljude, koji su se duhom i tijelom spremali, da na čelu s Poglavnikom ostvare ideal naših najvećih ljudi i *sviju prošlih pokoljenja — NDH*. Tako je u emigraciji postao ustaški pokret, pokret ljudi, koji su bili spremni, da za svoju milu domovinu i opće dobro svoga naroda žrtvuju sve svoje. *Ustaški pokret jest kamen temeljac na kome je sagrađena današnja ustaška Hrvatska.*«[155a]

Ili, još je rječitija suglasnost i povezanost s ustaškim pokretom naglašena u »Crkvenoj vijesti« o »ustaškoj svečanosti« na Kaptolu, održanoj 27. septembra 1942., prilikom otkrivanja spomen-ploče na kaptolskoj kuriji br. 4, gdje je stvarno započeo ustaški pokret. Tako je čitav Zagreb mogao to da sazna i da se svi prolaznici zaustavljaju čitajući tekst uklesan na ploči. Famozni natpis kazuje, da su »u ovoj kući udareni prvi temelji ustaškom oslobodilačkom pokretu, te postrojeni prvi ustaški borbeni odjeli od pripadnika Saveza hrvatske pravaške revolucionarne omladine.« Dakle, spomen-ploča prvim atentatorima i zločincima na kaptolskoj kuriji. Dakako, proslava je započela misom u crkvi sv. Marije na Kaptolu, a onda nastavila pred kaptolskom, kanoničkom kurijom. Govorili su sve po izbor ustaše kao i izaslanik Pavelića, pa je na kraju ploča predana na čuvanje ustaškom načelniku Ivanu Werneru.[155b]

Svakako, pošto je događaj vezan s Kaptolom, nema sumnje da ga je urednik sasvim logično odredio za rubriku »Crkvene vijesti«. No, jedna druga »crkvena vijest«, prema shvatanju dra Penića, svakako spada ili u neku policijsku hroniku, ili u neki

[155a] »Katolički list« 1942., br. 4, 47.

[155b] »Katolički list« 1942., br. 40, 479.

venerološki časopis. Ali, u »crkvene vijesti«? Naime, »Katolički list«, kao i nadbiskup Stepinac oduševljavali su se Pavelićevim zakonodavstvom, naročito zakonom o pobačajima, i strogostima primjena toga zakona, koji je ne samo predviđao kaznu smrti, nego je i mnoge poslao na drugi svijet. »Katolički list« zato dosljedno zastupa energično stanovište i protiv prezervativa, što pokazuje njegov članćić »Olla gum?«, čije su se reklame još 1942. zadržale po zagrebačkim drogerijama. Te reklame, prema »Katoličkom listu«, »vrijeđaju i izazivaju kršćansko i hrvatsko srce.« Sav raspaljen protiv ovog preparata, pisac toga napisa daje i motivaciju, zašto takve reklame vrijeđaju kršćansko i »hrvatsko« srce. »Zato, jer radi na nestajanju budućih generacija hrvatskog naroda. Mi hoćemo da Hrvatska živi ne samo u sadašnjosti, nego i u budućnosti. Ne možemo dopustiti, da netko od zatiranja Hrvata pravi kšeft. Nekada su zagrebačke slobodnozidarske novine oglašivale i preporučivale »Ollu«. Znamo i zašto. Zato, jer su surađivali s našim neprijateljima i htjele nas uništiti moralno i materijalno u svakom pogledu. No framazunskih novina je nestalo, pa bi moglo nestati i reklame »Olla« . . .«[155c]

Odatle, tako usrdno aplaudiranje »Katoličkog lista« među »crkvenim vijestima«, kad je prijeki sud osudio neku babu na smrt, a Pavelić ju je ipak pomilovao na doživotnu robiju. »Ubojicama novih hrvatskih naraštaja ima biti kraj. Tko ne može razumjeti glas savjesti i zakona, neka razumije glas pravednoga biča.«[155d]

»Katolički list« svoje čitatelje obavještava, dakako među »crkvenim vijestima«, da još »uvijek ima na javnome mjestu kojekakvih ženetina. One kao da ne mare za sve ono, što im se sprema. No doći će već i na njih red.«[155e]

Da ne postoji jedan autentičan izvještaj poglavnikovog delegata pri Sv. Stolici, kneza Lobkowicza, od 10. juna 1943., jedva bi smjeli da pomislimo, da je netko toliko bujne fantazije i da bi mogao da isfantazira mogućnost, da je ova omiljena tema iz rubrike »Crkvene vijesti« mogla da bude predmet diplomatskog razgovora u Vatikanu, i da je na osnovu ovih i ovakvih vijesti mogao nadbiskup najstarije hrvatske dijeceze, da opravdava ustaške progone protiv Jevreja. U tome se izvještaju, u kome knez Lobkowicz dostavlja Paveliću preko njegovog ministra vanjskih poslova svoj razgovor sa nadbiskupom Stepincem, doslovno kaže: *»Mnogo je (nadbiskup) u Vatikanu isticao naše zakone za zločin pobačaja, koji su zakoni u Vatikanu vrlo dobro primljeni. Nadbiskup je na temelju tih zakona opravdao djelomično i postupak protiv Židova, koji da su kod nas bili najveći pobornici i najčešći izvršitelji zločina ovakve vrste.«*[155f]

Nije nam poznato, da li je Hitler u svom antijevrejskom manijaštvu pronašao i ovu vrstu »moralnog« opravdanja za progone Jevreja, kakvu je pronašao i dostavio Vatikanu zagrebački nadbiskup Stepinac. Iz toga se dakle jasno vidi naličje ne samo jedne strahovite farizejštine, nego i pune suglasnosti nadbiskupa s urednikom »Katoličkog lista«, čiji je vlasnik i izdavač zagrebačka nadbiskupija upravo od 1941., a sa stalnim motom, pravim programom na čelu naslovne strane, koji je uputio papa Lav

[155c] »Katolički list« 1942., br. 4, 45.
[155d] »Katolički list« 1942., br. 11, 130.
[155e] »Katolički list« 1942., br. 33, 391.
[155f] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima. Zagreb 1946., 326.

XIII. uredniku lista 1900.: »Curate strenue ne Ecclesiae castra defensoribus careant in regno Croatiae.« Dakle, urednici i suradnici »Katoličkog lista« imali su se brinuti. da ne bi crkvene tvrđave u ustaškoj državi bile bez svojih branitelja. Da je mogao Lav XIII. 1900. da zamisli kakvih će branitelja naći za katoličke crkve u Hrvatskoj u tom istom listu, u »Crkvenim vijestima« 1941.—1945. — zacijelo bi se čuvao da izloži svoj autoritet za naličje, koje je toj devizi dao ustaški period »Katoličkog lista«. Pa opet, taj isti urednik »Katoličkog lista«, dr. J. Penić, pišući o historiji »Katoličkog lista« toliko je uobražen, da kaže, da »stranac kad dođe u našu sredinu i hoće spoznati vrijednost hrvatskog naroda, nužno mora uzeti u ruke »Katolički list«.[155g] Tu je urednik bio samo utoliko istinit, ako je pomislio na strance, koji su željeli da upoznaju ustaše i njihove zločince kao i njihove pomagače. Nema sumnje, da je »Katolički list« iz vremena nadbiskupa Stepinca, dra J. Penića i njihovih suradnika premašio sve klerikalne pretjeranosti ranijih urednika.

»Katolički list« pored Penića ostavio je još drugi veliki broj tragova, koji ukazuju na punu suradnju katoličke crkve s ustaštvom i njihovim prvacima. Kao što se Janko Penić, zagrebački kanonik zalagao za ustaštvo u »Katoličkom listu«, tako su to činili i drugi kanonici, kao na primjer Karlo Grujičić, koji glorificira, kao bivši vojni dušobrižnik iz prvog svjetskog rata, ustaškog »vojskovođu« Slavka »viteza« Kvaternika, kao preporoditelja i izgraditelja hrvatske vojske.[156] I on priznaje, da se »za NDH katoličko svećenstvo i te kako borilo, bori i borit će se« — pa bi ta NDH trebala da svećenstvo i materijalno honorira svojom pomoći pri osnivanju recimo, pensionog fonda svećenstva.[157] Pavelić je sa puno pouzdanja mogao računati na najveći dio zagrebačkog kaptola, pošto je kanonicima u potpunosti vratio njihove feudalne privilegije. On je mogao računati ne samo na njihovu pasivnu lojalnost, nego i u njihovu punu potporu i suradnju. I nije se prevario, osim u slučaju dr. Lončara, valjda zato da bi izuzetak potvrdio pravilo. Kao što su se o prvoj godišnjici NDH otimale sve društvene ustanove da stvore neki zaključak u pogledu izvjesnog dijela spremljenog s planom u korist obnove NDH i ustaškog pokreta — tako je to učinio i Prvostolni kaptol zagrebački na svojoj svečanoj sjednici održanoj 9. aprila 1942. Sjednici je predsjedavao biskup i generalni vikar barun dr. Salis-Seewis. On je prije svega veličao osnivanje NDH, njezina Pavelića kao i sve ustaške vođe. Među zaključcima, za dobro NDH, bile su odluke i u pogledu poboljšanja njihovih Varaždinskih toplica, besplatnog davanja zemljišta za gradnju Bogoslovskog fakulteta, izvođenja melioracija na njihovim dobrima, koja su imala da budu uzorna škola u pogledu modernog gospodarstva. Osim toga Kaptol se velikodušno odvojio od svojih pedeset hiljada (već tada malo vrijednih) *kuna* za ratnu siročad.[158] Ove odluke objavio je u »Katoličkom listu« kanonik lektor dr. Lovro Radičević, nekadašnji mađaronski i komesara Cuvaja kandidat za biskupsku mitru. Taj isti kanonik Radičević morao je poslije 29. IX. 1918. pobjeći pred neraspoloženjem naroda u Austriju, da bi se tek po smirenju vratio u Zagreb. Za Jugoslavije povukao se iz političkog života, ali ga je NDH opet u izvjesnom obliku iznijela na površinu. Pa i on je po-

[155g] J. Penić, Iz mladih dana »Katoličkog lista«. »K. L.« 1945., br. I. i.
[156] »Katolički list« 1942., br. 12, 133—135.
[157] »Katolički list« 1944., br. 5, 58.
[158] »Katolički list« 1942., br. 19, 224.

kušao da se natječe s mladim klerofašistima u propagandnom zalaganju za NDH! Pa i on, stari mađaron postao je »Za dom — spreman!«

U Zagrebu se poslije rušenja Zakladne bolnice na Jelačićevom trgu, koju je početkom XIX. stoljeća sagradio veliki dobrotvor-biskup M. Vrhovac, postavilo pitanje njene obnove na drugom mjestu. Kad je sud odlučio tko na kraju predstavlja ovu Zakladu, (t. j. zagrebačka nadbiskupija, zagrebački Kaptol, općina grada Zagreba i bivša Zagrebačka županija), pristupilo se pripremnim radovima za izgradnju nove bolnice iz starih fondova, i ta je počela 1935. Do otvaranja te bolnice došlo je 12. IV. 1942. u prisutnosti Pavelića. Pri svečanosti otvaranja bolnice bio je od strane Odbora zaklade kanonik dr. Lovro Radičević glavni ceremonijar parade. Iako je ta ogromna bolnica morala da se i prema redovnim prilikama gradi čitav niz godina, kanonik Radičević pozdravljajući Pavelića omalovažio je one prošle godine rada, koje su bile potrebne za gradnju i prebacio je krivicu za dugotrajnu gradnju na nepovoljne političke prilike, kao i na neredovito priticanje sredstava. Sve to samo stoga, da bi mogao podvući Pavelićeve zasluge i njegove vlade za iznenađujuće dovršenje ove bolnice. Pa i on, stari i prokušani majstor u poltroneriji nije mogao, a da ne ponovi također opću klerofašističku tezu o Providnosti, koja se pobrinula za hrvatski narod i dala mu Pavelića.

»Bog nam je poslao u Vašoj osobi uzvišenog i dičnog državnog Poglavara. Premudra Božja Providnost namijenila je Vama među ostalim i tu sreću, da u oslobođenoj domovini u najčišćoj ljubavi spram Boga i Hrvata doživite konačno dovršenje ove velebne Zakladne bolnice i da je privedete u život. Vi ste, naš dragi Poglavniče naispravnije shvatili potrebe naše tada još u gradnji nalazeće se Zakladne bolnice, kada ste nam prošle godine nakmaknuli navjerom (kreditom) potrebita novčana sredstva, kojima je zakladni odbor uzmogao još potrebne nabavke i radove toliko ubrzati, da evo danas *na prvu godišnjicu naše NDH, toga Vašeg neumrlog djela,* stojimo pred otvorenjem nove naše Zakladne bolnice. I Vaš Ministar zdravstva dr. Ivan Petrić izdašno nas je podupirao u radu oko konačne izgradnje i organizacije ove naše bolnice.

Poglavniče! Vaša neumrla narodna i državnička djela ostat će i poradi ove naše velebne Zakladne bolnice zlatnim slovima upisana u srcima svih Vama odanih i zahvalnih Hrvata.«

Na kraju je kanonik dr. Lovro Radičević, koji također po ustaškom receptu sinonimizira ustaše s Hrvatima, zamolio Pavelića, da tu bolnicu preda »potrebama našeg dragog hrvatskog naroda, *kojega ste najbolji sin i dični Poglavnik, i zbog čega smo Vam mi članovi Zakladnog odbora vazda za Dom — Spremni«.* — S ovim ustaškim geslom završio je kanonik Radičević svoj ustaško-kaptolski pozdrav u prisutnosti brojnog klera i predstavnika ustaškog pokreta, ali i nadbiskupa Stepinca, koji je onda završio svečanost blagoslovom bolnice. Sve je to bilo zabilježeno i uklesano na spomen-ploču bolnice, kako bi i pokoljenja znala i dugo pamtila, da je »velikodušnom potporom i voljom Poglavnika dra Ante Pavelića, na godišnjicu osnutka NDH posvećena i otvorena Zakladna bolnica na Rebru — 1942.[159]

[159] »Katolički list« 1942., br. 16, 184—186.

Nisu ni drugi kaptoli biskupa i nadbiskupa zaostajali za zagrebačkim u svojim ustaškim naklonostima i oduševljenjima za tu NDH, njihovu utopiju »Svetu i Božju Hrvatsku«. Tu sigurno sarajevski kaptol nadbiskupa Šarića vodi, (kanonici Marko i Antun Alaupović, dr. Čekada i Buljan), ali je i đakovački, pored svoga biskupa imao i svojih izrazitih ustaških agitatora.

Propovijedaonicu su zloupotrebljavali u ustašku »promičbu« — propagandu i prečasni đakovački kanonici. Zacijelo sa znanjem i odobrenjem svoga ordinarija. Na praznik sv. Petra 1941. održao je propovijed u prisutnosti đakovačkog biskupa Akšamovića kanonik dr. Zvonimir Marković. Označujući »svetu« 1941. godinu kao »najslavniju u povijesti hrvatskoga naroda« zadržao se u trećem dijelu propovijedi na značenju »svete godine — godine Uskrsnuća hrvatske slobode, godine uskrsnuća NDH.«

»Činilo se već da smo izgubljeni, — počeo je kanonik Marković svoj treći dio propovijedi, — i da će nas zauvijek nestati s lica zemlje. Kroz stoljetne borbe za krst časni ginuli su najbolji sinovi hrvatskog naroda. Ostala su pusta ognjišta; uništena sela naša; razoreni gradovi naši; opustjele zemlje naše. Nad hrvatskim zemljama pojavio se strašni Anđeo Smrti, da smrtnom kosom obara cvijet naroda hrvatskog. Pa da smo barem zadnjih 20 godina na slobodi ginuli i umirali, ali ni to nam nije bilo suđeno, mi smo bili vezani kao roblje i izvedeni pred bajunete i mitraljeze. *I upravo pred Uskrs ove Svete Godine izvedoše nas na frontu, da nas neprijatelj pregazi i sahrani u grob.*

I kad se nebo bilo strahovito naoblačilo i čula strašna potmula grmljavina, da se zemlja tresla — tada je Bog, Providnost Božja, koja nas nikad zaboravila nije — rastvorila zastor na svodu nebeskom i sinulo je sunce zlatne slobode. Na nebu se ukazala prekrasna duga, kao znak vječnoga mira, sreće i blagoslova naroda hrvatskog.

Usred duge ukazao se viteški lik našeg Poglavnika. Za njega se, braćo moja, može i mora reći: Čovjek Providnosti. U njemu je simbolizirana vjera i vjernost, hrabrost i viteštvo, razbor i plemenitost, poštenje i karakternost naroda hrvatskog. U njemu se utjelovio genij naroda hrvatskog.

Zasjala je, nakon toliko stoljeća, kruna kralja Zvonimira — simbol nezavisnosti i suverenosti Države Hrvatske . . .

Uskrsnula je NDH u starom sjaju i slavi . . .«[160]

Ovo oskvrnuće prave i velike kršćanske i narodne misli koju je sa te iste propovijedaonice iznosio vladika Strossmayer, bilo je istodobno najustaškji propagandni panegirik i poticanje širokih masa da prigrle ustašku NDH, jednako kao što ju je prigrlio i biskup Akšamović, njegov konzistorij i njegovi kanonici.

U Đakovu je za NDH postavljen za kanonika dr. Rudolf Šverer, biskupski tajnik i inače zagrijani ustaša. Taj se jednom prilikom toliko zaboravio, da je kao izaslanik đakovačke biskupije i tajnik kurije dopustio, da u njegovoj prisutnosti, dok je bio u crkvenom ornatu, zajedno s asistencijom, — ispred njega s oltara govori ustaški logornik Pleše o Paveliću i NDH, pozivajući narod da bude za poglavnika i dom — spreman! Slika, koju je donijela ustaška štampa za vjekove će govoriti pokoljenjima do koje su se mjere unizili crkveni velikodostojnici izlažući crkvu za

[160] »Glasnik . . .« 1941., br. 13, 118—119.

ustaštvo, dajući i materijalno, a ne samo moralno, oltare u službu poglavnika i njegove NDH.[160a] Svetinju oltara rijetko kad je crkva sama tako i toliko profanirala kao u ovom ustaškom raju — NDH. Kao da nije bilo dosta, da sa propovijedaonice i oltara propovijedaju ustašku ideologiju svećenici i fratri. Zato je na oltar trebalo dovesti ustaškog logornika, kako bi se manifestiralo ovo ustaško-crkveno jedinstvo na ovako očigledan način. Ali ovo je samo jedan osobito vizuelan i simboličan primjer više o savršenoj simbiozi katoličke crkve i ustaštva. Svakako je već za ovaj ustaško-crkveni akt zaslužio da ga Pavelić odlikuje »redom za zasluge II. stupnja« — o trogodišnjici NDH.[160b]

Najviši i najučeniji crkveni red, koji je u Hrvatskoj gotovo pola vijeka na braniku klerikalnih i separatističkih hrvatskih interesa, — od 1900! — jezuitski red, bio je također svom dušom prigrlio Pavelićevu NDH. Zna se i zašto. Već u nekoliko slučajeva pokazana je u ovoj knjizi zagrijanost, koju su jezuite u Hrvatskoj pokazali za velikohrvatska nastojanja. Očigledno u suglasnosti i sa planom njihovih viših i najviših starješina, ne samo u početku NDH, nego i ranije, kad su se utirali i pripravljali putevi toj nakaznosti. Posredno i neposredno, kao vođe tolikih klerikalnih organizacija, u kojima je njihov utjecaj bio nadmoćan, ili su bile pod njihovim rukovodstvom. Nije bez značenja, da je takozvani Crni papa, general jezuitskog reda grof Vladimir Ledochowsky, osnovao za NDH zasebnu hrvatsku provinciju, čime je najviša jezuitska vlast priznala NDH i njenog tvorca. A kad se zna, koliko jezuiti paze na svoju takozvanu neutralnost, dakako formalnu i maskiranu, onda ovaj jezuitski gest, pokazuje kako su se u Rimu prenaglili, kad su pristupili takovom potezu. Jednako, kao što se poslije rata Vatikan brani i odriče pomisli, da je priznao NDH i Pavelića, ma da mu je ukazao najveće počasti pri njegovu prijemu 18. maja 1941., ma da je dopustio, da prizna Pavelićeva delegata, najprije dra N. Rušinovića, a onda Ervina kneza Lobkowicza, »promatrača NDH pri Vatikanu«, da prima ustašku omladinu u uniformama, da postavlja biskupe za vrijeme NDH, da imenuje nadbiskupa Stepinca za vojnog vikara »sine titulo« u »hrvatskoj vojsci«. Nema sumnje da je zasluga generala Ledochowskoga,[161] što je papa Pijo XII. zagrebačkoj jezuitskoj crkvi podijelio privilegiju stepena Male Bazilike. Naime, papa se odazvao usrdnoj molbi provincijala Družbe Isusove u Zagrebu, i preporuci nadbiskupa Stepinca i generala reda. Papa je 31. jula 1941. potpisao ovaj breve. U njemu se kaže, da je saznao, »da u tu crkvu, koju s potpunim pravom nazivlju »Hrvatsko Narodno Svetište Srca Isusova«, bogoljubno grnu pobožni vjernici, ne samo iz udaljenih mjesta, i da mu velikodušno pritječu u pomoć prinosima tako, da se na taj način mogu tamo desetorica svećenika iz rečene Družbe brinuti za službu Božju i zadovoljavati potrebe vjernika, i da se time može uzdržavati i resiti i sama crkva . . .« Opisavši unutrašnje uređenje crkve, koja ima devet oltara, a ujedno je bogata i crkvenim odjećama »koje doista povećavaju sjaj službe božje i podižu pobožnost brojnih vjer-

[160a] »Graničar« 18. IX. 1943. — Dokumenti o protunarodnom radu, 193.

[160b] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

[161] Kad je general reda — Ledochowsky umro 13. XII. 1942., posvetila mu je klerofašistička štampa u NDH brojne nekrologe. Iz njih se saznaje, da je njegova uprava obilježena nastojanjem oko unije u Rusiji i osnivanjem Ruskog Instituta, koji je papa Pija XI. predao u upravu jezuitima. Još kao asistent jezuitskog generala Wernza izradio je autonomiju hrvatskom ogranku reda (1909.), a »kad je uspostavljena NDH, ustanovio je isusovačku redovničku provinciju.« »Katolički tjednik« 1942., br. 52. »Vrhbosna« 1943., br. 42, 711.

nika, što se u taj hram sabiru i u njemu se pobožna udruženja okupljaju. U tom naime zagrebačkom Svetištu imaju svoje sjedište Bratovštine Presvetoga Srca Isusova, Apostolstvo Molitve (zar križarske?) i mnoge Marijine Kongregacije, sva društva s lijepim brojem članova, a bez sumnje nastojanjem svećenika Družbe Isusove, kojima je to Svetište povjereno. Promislivši sve to, budi se u Nama gotovo sigurna nada, da će ta Crkva-Svetište, kad je uzdignemo na zamoljenu čast, postajati u hrvatskim krajevima iz dana u dan sve to jače središte štovanja koje dugujemo Presvetom Srcu Isusovom . . .«[162] I doista — ova Mala Bazilika zaslužila je u punoj mjeri tu počast. Jer, ona je bila i ostala je žarište hrvatskog klerikalizma ili kako ju je breve nazivao »Hrvatsko Narodno Svetište«.

Ovdje treba da se učini jedan letimičan ekskurs, kako bi se neposrednije vidio odnos Vatikana prema NDH, Paveliću i cjelokupnom njegovom zločinačkom režimu, koji je iza sebe svakodnevno ostavljao sve krvavije i grozovitije tragove A po tim stazama NDH-ovskih ustaških strava i užasa kreću se i povorke mitronosaca i ostalih prelata, franjevaca i jezuita, križara, križarica i opatica, brojnih četa K. A. kao pravi monstrumi, od kojih potječu besprimjerna stradanja i patnje naroda, gdjegod je njihov utjecaj dopirao u Pavelić-Stepinčevoj NDH. Sve bi to bilo daleko manjih razmjera, da nisu legije klerofašista učestvovale posredno i neposredno s ustaškim dželatima, u svim mogućim oblicima otvorenih i prikrivenih akcija, koje su išle za tim, kako bi se taj krvavi režim, koji su upravo klerofašisti označavali kao »Božji i svet«, održao po svaku cijenu. A za taj i takav stav Vatikana ima svojih naročitih zasluga i nadbiskup Stepinac. Još prije nadbiskupa Stepinca u Vatikan je poslan od strane Pavelića don Kerubin Šegvić — o čijoj će misiji, neobično karakterističnoj, govoriti sam Šegvić, nešto niže u istom ovom poglavlju.

U već spomenutom Memorandumu papi Piju XII., nadbiskup Stepinac, zalaže se za tu monstruoznost NDH, i njen upravni aparat kao za »produženu ruku Gestapoa i Ovre«, pošto smatra (18. V. 1943.), da se radi *»o paklenom planu uništenja katolicizma na istočnoj obali Jadrana koji pripremaju neprijatelji Crkve u tim krajevima.«* Da bi bio što uvjerljiviji, nadbiskup Stepinac je čitav niz ustaških zločina pripisao naprosto partizanima, a zločince svećenike nastojao da obrani od optužbi, koje su doprle i do samog Vatikana. Dakako, ti su neprijatelji prvenstveno Srbi, kao što mu je i Narodno-oslobodilački pokret srpski pokret, a ne sveobuhvatni jugoslavenski, svih jugoslavenskih naroda. Trebalo je Vatikan uvjeriti argumentima, koji će se tamo lako i brzo razumjeti, i tako steći potrebne simpatije, ne samo za poglavnika i ustaštvo, nego i za njihovu NDH. Stepinac je htio usporediti tadašnja nerasloženja i osude ustaštva s onim negodovanjima protiv nadbiskupa Stadlera u Bosni još u vrijeme Austrije, kad su Srbi i svi jugoslavenski orijentirani Hrvati gledali u Stadleru najvećeg neprijatelja jedinstvu bratskih naroda Srba i Hrvata i sijača prave bratoubilačke mržnje. »Ako se ta izmišljena ubojstva nevinih žrtava i krvarenje naroda u vremenima Austrije pripisuju čak i uzvišenome i punome krijeposti nadbiskupu Stadleru, što onda može čuditi, ako ta ista perfidna propaganda (t. j. srpska) napada njegovog nasljednika, nadbiskupa Šarića, da je s propovijedaonice pozivao čitav kler i narod da »iskorijeni i posljednjega Vlaha« (pravoslavca) iz Bosne. Jedan od njegovih svećenika, bivši administrator jedne sarajevske župe velečasni

[162] »Glasnik Srca Isusova« 1941., br. 10, 281—282.

Bralo, ubio je vlastitom rukom — kako farizejski tvrde tužitelji — u selu Alipašin Most kod Sarajeva izvjesne Srbe. Nemam potrebu ni spominjati totalnu izmišljotinu optužbe, u toliko manje, što je hrvatska vlada osudila na smrt krivca toga žalosnog događaja«. Ovako nadbiskup Stepinac brani ustaškog zločinca nadbiskupa Šarića, ovako neistinama zavodi u zabludu Vatikan, kad o okorjelom dželatu Srba — župniku Bralu i suradniku krvnika-ustaše dra Gutića, — govori kao o ispravnom i nevino optuženom, oklevetanom svećeniku. Naprijed je u predhodnom poglavlju pokazano, koliko je Bralo bio težak krivac, i kako je sud donio samo najpravedniju kaznu, kad je toga nakaznog i zvjerskog zločinca kaznio smrću strijeljanjem.

Nadbiskup Stepinac svim svojim autoritetom nastoji, da uvjeri i papu i mjerodavne vatikanske funkcionere, kako je NDH jedna neophodnost protiv prodiranja s jedne strane pravoslavlja prema granicama Italije, a s druge komunizma. A NDH branit će i očuvati sjajne katoličke tradicije i omogućiti Vatikanu i katoličkoj crkvi, kao pravi mostobran, daljnja njegova presizanja na Balkan i na bliski Istok. Spomenuto je već u poglavlju o katoličenju, vezanom s ustaškim terorom, kako je nadbiskup opravdavao pred papom održanje NDH već radi pokatoličenih Srba — on ih spominje 240.000. — Sve to samo zato, da bi se savladao otpor pojedinih kardinala neraspoloženih prema NDH. A on je bio uporan sve dotle dok i oni nisu od reda gledali na NDH kao i nadbiskup Stepinac. Tu se misli prvenstveno na kardinala državnog sekretara L. Maglionea i kardinala i šefa Kongregacije za Istočnu Crkvu, Tisseranta. A nadbiskup Stepinac je preklinjao i molio za NDH u ime svete vjere, čiju sudbinu veže s egzistencijom ove monstruoznosti sa samom NDH. Toliko je daleko pao zagrebački nadbiskup u svojoj ustaškoj sljepoći i toliko se zaboravio u ustaškom zanosu, uvjeren da će samo tako moći da krene vatikanske snage u korist NDH!

»Po prirodnoj naravi stvari, ako Bog ne bi učinio neko veliko čudo, napredak katolicizma je najuže povezan s napretkom Hrvatske Države, njegov opstanak uz njen opstanak, njezin spas — njegov spas.

Sveti Oče! Duboko vjerujući u Božansku Milost i Providnost Božju, čiji ste izabranik, preporučam Vašoj očinskoj brizi i Vašim molitvama Nezavisnu Državu Hrvatsku, uvjeren da time u isto vrijeme preporučujem na najbolji način svetu vjeru u svojoj domovini i na Balkanu.«[163]

Kad se nadbiskup vratio iz Rima, objavio je u »Katoličkom listu«, da i svećenstvo kao i Hrvate blagosilje Sv. Otac. U toj okružnici nadbiskup »stavlja do znanja velečasnom dušobrižnom kleru i upraviteljima crkvi, da objave s propovjedaonice vjernicima, da je Sv. Otac Papa Pijo XII. prigodom mojega službenoga posjeta opetovano preko mene svim vjernicima nadbiskupije zagrebačke i cijele Hrvatske, poslao svoj topli pozdrav i očinski blagoslov, preporučujući nas i našu domovinu dragomu Bogu za pomoć . . .«[164]

Ne treba imati naročitu i bujnu fantaziju, da se pravo zamisli, kako su ustaški propovjednici iskoristili u propagandne svrhe ovaj pozdrav pape Hrvatima i njegove »preporuke dragome Bogu za pomoć Hrvatskoj«, t. j. za NDH, za Pavelića, za ustaše it. d. Svakako, Paveliću i NDH dobro su došli ne samo nadbiskupov memorandum,

[163] Dokumenti o protunarodnom radu, 391.
[164] »Katolički list« 1943., br. 23, 254.

predat papi, nego i ova papina poruka o blagoslovu i pozdravu Hrvata i njegovu zauzimanju za NDH, jer to je samo ustaška i klerofašistička domovina.

Postoje dokumenti, koji to pitanje osvjetljuju, doduše tek na pola, ali već i ovo pokazuje, koliko je Vatikanu bilo stalo do NDH, ma da se u izvjesnim slučajevima i kod izvjesnih lica pojavljuju rezerve — većinom farizejskog karaktera. Naime, i u Vatikanu su bili za NDH, samo im je bilo do drugih metoda, pomoću kojih bi se došlo do ciljeva, koje je ustaštvo i ustaški klerofašizam želio da postigne naročito brzo i najnemilosrdnijim i najbezobzirnijim terorom

Kardinal Maglione u dva maha javlja ministru vanjskih poslova M. Lorkoviću (8. II. 1942.), da će dra Nikolu Rušinovića rado primati, doduše à titre privé, u vezi sa vijestima, koje se tiču crkvenog života u Hrvatskoj. 16. oktobra iste godine kardinal Maglione ponovo piše M. Lorkoviću, ministru, ali i ratnom zločincu, kad je Rušinoviću povjerena nova misija, a na njegovo mjesto je Pavelić odredio kneza Lobkowicza.[165]

Nema sumnje, da su ova dvojica Pavelićevih »diplomata«, koji su bili dodijeljeni na službu pri Vatikanu, bili stalna spona između Rimske Kurije i Pavelićeve NDH, u kojoj je istu funkciju pri Paveliću za račun Vatikana vršio spomenuti opat Marcone. U arhivu ustaškog Ministarstva vanjskih poslova, koji je ministar Alajbegović prije svoga bijega iz NDH dao na čuvanje nadbiskupu Stepincu,[166] nađeni su izvještaji ove dvojice ustaško-klerikalnih diplomata, koji karakteriziraju odnose između NDH i Vatikana, kao i postepena zagrijavanja Vatikana za ovu političku nakaznost.

Svakako, iz ovih izvještaja se vidi, da su i u Rimu dobro znali za ustaške zločine, da su ustaše bili smatrani kao pravi fašisti, i da su ih se njihovi učitelji pomalo stidjeli, kao što je to učinio fašistički publicista Corrado Zoli, kad je pisao o gračačkim vrapcima i sv. Franji. Pa opet, ove i ovakve je ustaše branio nadbiskup Stepinac, ne samo u svojim izvještajima, nego i kod svojih posjeta u Rimu, i kod pape, kao i visokih odgovornih vatikanskih činilaca. Zna se, da je prvenstveno obavještajnu službu za Vatikan vršio njegov legat opat Marcone, koji je bio postavljen na to mjesto već 13. juna 1941. i došao u NDH 5. VIII. 1941. Osim toga, pored nadbiskupa Stepinca, koji je sigurno bio dva puta u Rimu, 1942. i 1943., bili su ad limina s. Petri i biskupi Čule i Srebrnič. Dakako, svi ovi, nisu ni iz daleka htjeli, niti su želili, da prikažu ustaše, kakvi su uistinu bili, naprosto stoga što su bili na njihovoj strani. Poslanstvo pri Vatikanu, koje je održavala jugoslavenska emigrantska vlada tokom okupacije, imalo je za zadatak da Vatikan obavijesti o progonima u NDH, pa i o učestvovanju klera u teroru. Dakako, Vatikan je mogao da lakim diplomatskim naporima uzme u zaštitu ustaški kler i da ga unekoliko obrani pred raznovrsnim optužbama i pitanjima, koja su mu sa raznih strana pristizala pa i iz anglo-američke štampe.

Nikola Rušinović javlja ministru M. Lorkoviću 28. maja 1942., među ostalim, kako je kardinal Maglione, državni sekretar, »čuo od naših neprijatelja, da

[165] Arhiv Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora. Iz Arhiva ustaškog Ministarstva vanjskih djela.
[166] Postoji dokumenat »Potvrda primitka« ovog arhiva od strane nadbiskupa Stepinca. Arhiv Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora.

ustaški pokret nema u narodu nikoga za sobom, da je to šačica ljudi, koja je sticajem prilika došla na vlast. Kaže da je vjerojatno, što naši neprijatelji o nama govore, pa mi je primjetio *da čim više posjećujem Vatikan i da tražimo veze, jer je to jedini način i mogućnost, da se opere lažni glas . . .«*

Dakako, ustaška diplomacija je i te kako prihvatila objeručke savjetovanja kardinala Maglionea, pa je sve poduzimala da stekne što više veza u Vatikanu, prvenstveno preko svojih odanih biskupa, i onda kad su lično dolazili u Rim, ili onda kad su slali svoje pismene izvještaje, kao što se zna za onaj Janka Šimraka, u kome je Vatikan izvijestio o predivnoj situaciji za jačanje unije — pomoću ustaškog režima! Svi su oni znali od kolike će biti važnosti kad Vatikan bude punim svojim zalaganjem istupio za NDH. I Rušinović, kao i knez Lobkowicz, koji je pored toga imao u Vatikanu naročiti položaj kao velikaš, koji je bio i papin tajni komornik, nastoje da što više oraspolože Vatikan za Pavelića i NDH. U tome im je bio desna ruka nadbiskup Stepinac, koji je u dva maha branio Pavelića i NDH — odričući zločine, za koje su i u Vatikanu saznali. Teže je bilo sa kardinalom Tisserantom koji nije nikako u početku odobravao ustaški teror, koji je pratio katoličenje, kome se i on dakako veoma radovao, ali je želio ljepše i zakonskije oblike. Kardinal Tisserant, kaže Rušinović, bio je neobično iskren, ali i neprijatan, jer je iznio stvari, koje nisu bile povoljne za NDH, kao i njeno vodstvo. Ovaj razgovor prikazao je Rušinović u svome izvještaju od 6. III. 1942. ministru Lorkoviću.

»Tisserant me je primio vrlo ljubazno i fino. Razgovor je potrajao jedan i po sata. Radi zanimljivosti njegovih navoda, izjava i teza, obzirom na naš i opći politički položaj u Evropi i svijetu, nastojat ću ga u glavnim crtama prikazati. Kardinal je među ostalim rekao: *»Vaši prijatelji fašisti smiju se Vašoj samostalnosti i slobodi, kao i egzistenciji hrvatske države. To ja čujem izravno od njihovih velikih političkih glava. Vaš kralj vojvoda od Spoleta, nikad ne će doći u Hrvatsku. On kaže da ne će ići u Hrvatsku, jer su ga učinili kraljem u kraljevini koja nije kraljevina, jer je ovisna o Njemačkoj kao i o Italiji. U Hrvatskoj svatko vlada više nego Hrvati . . . Otac Simić sam je predvodio skupinu ljudi s oružjem u ruci koji su rušili pravoslavne crkve. Znam sigurno da su se franjevci u Bosni i Hercegovini isto tako jadno ponijeli. Takve stvari ne može raditi odgojen kulturan i civiliziran čovjek, a kamoli svećenik . . .*

Nijemci su priznali hrvatsku pravoslavnu crkvu, kad su zajedno s nama poklali sve svećenike i kada je nestalo 350.000 Srba. I prema tome, što mi (tj. ustaše) imamo da se tužimo i da tvrdimo kako su katolici neki nosioci kulture i nosioce vjere. Srbi su u borbi s Turcima dali za zapad i katolicizam isto toliko koliko i mi, a možda i više. Hrvati su međutim dobili naziv Antemurale Christianitatis.«

Pa opet, Rušinoviću je uspjelo odobrovoljiti državnog sekretara kardinala Maglionea, kad ga je obavijestio o ustaškim uspjesima protiv partizana u Bosni, a to je bilo upravo onda, kad su ustaše izveli strahovite pokolje Srba. O tome Rušinović kaže slijedeće (27. IV. 1942.):

»Nakon svog povratka posjetio sam neke od mojih vatikanskih prijatelja *uz kardinala Maglionea, koji je ovom prilikom bio daleko ljubazniji nego prije i živo se zanimao za stanje u zemlji. Čuo je o uspjesima koje smo imali u Istočnoj Bosni.«* Poslije toga priznao je kardinal Maglione da je čuo, zacijelo s druge neke strane o uspjesima u Bosni, pa se interesirao za istinitost *tih vijesti.* Vidio sam da je to kod njega, kao i u svim drugim krugovima *s kojima sam došao u dodir u Rimu, vanredno dobro odjeknulo. Raspoloženje Vatikana prema nama iz dana u dan sve je bolje. Zauzimlje se sve više pozitivniji stav.«*

U izvještaju dra. Rušinovića od 9. maja 1942., u drugoj točci se kaže i ovo: »Kako ti je sigurno poznato, već se nadbiskup (Stepinac) vratio u Zagreb nakon 12 dana boravka u Rimu. *Kako smo se mi sporazumjeli za vrijeme mog boravka u Zagrebu, ja sam ga savjetovao da putuje, a kada smo se sastali primijetio je: »Vidite da Vam se nisam iznevjerio!« Bio je jako dobro raspoložen i upravo borbeno protiv svih mogućih neprijatelja naše države . . .*

Neću Ti nabrajati sva pojedina zlodjela, koja je on (tj. Stepinac) naveo, ali znaj da je to bio upravo dragocjeni prilog svemu onome što sam do sada ja radio. Položaj u zemlji on ocjenjuje povoljno i hvali rad i nastojanje vlade. O poglavnikovim naporima i brizi da se čim prije uspostavi red, te o njegovom vjerskom raspoloženju govori najljepšim riječima. Kaže, da je sigurniji nego ikada prije za sudbinu hrvatskoga naroda i države, jer je vodstvo a i sam narod pokazao volje i smisla da očuva ono što smo dobili. Njega su smetali stanoviti ispadi pojedinaca, ali se uvjerio da su to bili zbilja ispadi pojedinaca, a da vodstvo s time nije imalo nikakve veze nego samo muke da zlo, bilo s koje strane došlo, spriječi. Ne može se i ne smije dozvoliti da bilo tko napada NDH i da baca loše svijetlo na hrvatski narod, pa je zato došao u Rim, da pobija laži koje su servirane Sv. Stolici.

Nakon podnesenog izvještaja bio je primljen kod Sv. Oca i zadržao se s njime u razgovoru jedan sat, a zatim je posjetio kardinale Maglionea, Montinija, te razne kardinale i druge vatikanske dostojanstvenike. Govorilo se o raznim pitanjima, osobito o pravoslavnima, te o Talijanima u Dalmaciji i o obalnom pojasu, o njihovom postupku prema katoličkoj crkvi, narodu i o njihovom držanju napram šizmaticima. On će o svemu izvjestiti Poglavnika, a govorili smo kako bi se sastao i s Tobom, što sam ja toplo preporučio, pa i Tebi preporučam . . .

Neki od katoličkih predstavnika u Hrvatskoj neradim okom gledaju prelaze na istočni katolički obred, ali Vatikan i Stepinac slažu se u tome, jer da je to najlakši put k Uniji, što će nedvojbeno biti i od političke vrijednosti za NDH. Koliko sam čuo dr. Šimrak već je o tome raspravljao s poglavnikom, pa se nadam da će uskoro doći i do ostvarenja . . . Dr. Rušinović bio je i sa kardinalom Montinijem, s kojim je imao duži razgovor o prilikama u NDH. Među ostalim kardinal mu je rekao: *»Vašoj vladi i vodećim krugovima preporuča se blagost, a što se tiče naših odnosa, sve će biti dobro. Samo vi radite dobro, a forma u odnosima već će doći — rekao je papa.« Kad sam mu rekao da nas katolika ima 5 milijuna, reče mi on da je to od velikog značenja za crkvu katoličku na onom području. Sveti Otac će vas pomagati, budite sigurni, — rekao je kardinal Montini.« Mnogo toga postalo mi je jasnije. Vatikan zna za Hrvate, jer su katolici, znadu nešto i o našoj historiji, ali vrlo malo govore o našoj historijskoj misiji, znadu i to, da su Hrvati dobili naziv Antemurale Christianitatis, iako ne znaju zašto smo dobili taj naziv. Hrvati i Srbi za njih su jedan narod, a dijeli ih vjera. Nije za čudo, kad ne znaju koliko nas ima, ne znaju ni koliko hrvatskih dijeceza ima, ne znaju ni koliko je hrvatskih dijeceza pripalo Italiji. Za Stepinca u krugovima Vatikana vlada mišljenje da je velik čovjek i državnik.«*

Rušinović je zatim naveo kako je Vatikanu bila ustvari simpatična jugoslavenska koncepcija, dakako tipa Majske deklaracije i biskupa Mahnića, kako je u tome govorio u drugom poglavlju ove knjige, jer su se u Vatikanu *»nadali, da će Srbi preći na katoličku vjeru, odnosno da će doći do unije.«*[166a]

Već ova dva izvještaja Nikole Rušinovića otvaraju sasvim jasnu sliku odnosa između ustaške NDH, karaktera diplomatske misije Pavelićevih legata i opunomoćenika sa izrazitom diplomatskom misijom pri Vatikanu, ma da kardinal Maglione, kad piše zločincu Lorkoviću, govori, da će ga oba ova lica, koja će on primati »à titre privé« izvještavati o životu katoličke crkve u NDH. Koliko se govorilo o crkvenim stvarima i crkvenom životu u NDH, dovoljno je shvatljivo, ako se i s malo pažnje pročita ovaj Rušinovićev izvještaj i njegovi razgovori sa kardinalima Maglioneom, Tisserantom i Montinijem. Nema sumnje, da ovaj Stepinčev posjet Vatikanu, koji je uslijedio na inicijativu Rušinovića 1942., baca svoje puno osvjetljenje i na onaj iz 1943., kao i za njegovo stalno i ustrajno zauzimanje za NDH, pa i za vrstu zločinaca kakav je na primjer sarajevski župnik Bralo. Međutim, iz tog se vidi i puna kooordinacija interesnih nastojanja Vatikana i katoličke crkve s ustaškim zločinima u NDH. Radilo se samo o tome, da ta koordinacija bude izvođena najvećom diplomatskom spretnošću, koju nisu poznavali ni ustaše ni klerofašistički teroristi. Nisu bili dorasli za onu višu vrstu postizavanja uspjeha. Tu se naziru i direktive, koje je primao i Rušinović, ali još više, biskupi i nadbiskupi, kad bi dolazili u Rim. Puna suglasnost između nadbiskupa Stepinca i ustaškog opunomoćenika pri Vatikanu za odnose između Vatikana i NDH ostaju dokumentirane za historiju i pored eventualnih demantija, kao što su uslijedili i onda, kad je publicistika i moderna historija otkrila zakulisnu igru državnog sekretara Merry del Vala i Pija X. u vezi ultimatuma Austrije Srbiji (1914.). — Međutim, ni hiljade demantija nisu mogli oboriti jednu stvarnu istinu, kao što ne će moći ni sadašnji demantiji, ako ih bude. S jedne strane, kardinal Maglione je mrtav, pa se ne će moći upuštati u diskusiju, što je sve mislio i sve rekao u razgovoru s ustaškim predstavnikom, koga je on primao à titre privé, i to samo za crkvene stvari u NDH.

Ali, kad bi rđavo referirao jedan običan Rušinović, u što se jedva smije i posumnjati, morao je biti daleko oprezniji drugi čovjek i izvjestilac, koji je jednako odan Vatikanu kao i Paveliću. A to je tajni papin komornik, knez Ervin Lobkowicz. Jer, i on je ostavio izvjesnih tragova iza sebe, u istom arhivu, koji je tako spremno i tajno sakrio nadbiskup Stepinac. Knez Lobkowicz je osnovao u Rimu i Ured izvanrednog opunomoćenika NDH u kome je imao za sekretara jezuitu Antluna Wurstera, koji je prema Draganovićevu »Šematizmu« (1939.) bio u Travniku magister. Ovaj isti jednom je izvijestio ministra vanjskih poslova u Zagrebu o posjetu nadbiskupa Stepinca, kao što je to činio i sam knez Lobkowicz. Nije bio samo jedan izvještaj. Bilo ih je mnogo. Svake vrste. Na primjer: Vatikan je uspio da sazna, gdje se nalaze i tko su slovenski rukovodioci Osvobodilne Fronte dr. B. Kidrič, dr. A. Bebler, Kocbek, J. Rus i E. Kardelj, pa je to najpripravnije dostavio knezu Lobkowiczu na daljnu upotrebu. Tako knez E. Lobkowicz, tajni papin komornik izvještava 11. februara

[166a] Arhiv državne komisije za utvrđivanje zločina. Pored toga znatan dio dokumenata objavljen je u knjizi: Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima. Zagreb 1946., 307—329.

1943. sasvim na gestapovski način svoje krvave šefove pomoću vatikanske obavještajne službe o vodećim ličnostima iz NOP-a Slovenije, koja je bila i Mussoliniju kao i Vatikanu kost u grlu, kao što je to bila biskupu Rožmanu, tom glavnom informatoru Vatikana o Osvobodilnoj Fronti Slovenije.

U izvještaju od 9. februara dodiruje knez Lobkowicz i svoj razgovor sa samim Pijom XII., kad kaže: »... *U daljem razgovoru sv. Otac mi je rekao, da žali što napokon svi jednom ne uvide tko je glavni, jedini i pravi neprijatelj Evrope i što se na boljševizam ne povede jedna zaista zajednička križarska vojna . . .«*

Ova izjava može izazvati malo začuđenje, kad se znade za dosadašnju Papinu suzdržljivost u tom pitanju.« U istom ovom izvještaju knez Lobkowicz govori o svojoj audijenciji i razgovoru kod pape, iz kojega se saznanje, da je Pavelić uputio papi jedno osobno pismo, za koje kaže Lobkowicz, da ga je po »propisima protokola predao kardinalu državnom tajniku zajedno s latinskim prijevodom ustaških načela. *Svetog Oca je ovaj znak pažnje očigledno vrlo obradovao. Sv. Otac zanimao se napose za rad naše ustaške mladeži, o čemu mu je moja najstarija kćerka dala razne obavijesti.«*[166b]

Dakle, papa se raduje kad mu dželat-poglavnik piše, i raspituje se za rad ustaške mladeži. Svakako, neobično sugestivan znak je latinski prijevod ustaških načela, za koja su ustaše bili uvjereni, da će ih u Vatikanu primiti i odobriti. A predaju i primanje ovih ustaških načela smatrao je Pavelićev izaslanik kod pape kao naročiti znak naklonosti Vatikana prema NDH. Jer, tu se kaže: »Kardinala državnog tajnika posjetio sam, da mu za Svetog Oca predam Poglavnikovo pismo s umjetnički izrađenim latinskim prijevodom ustaških načela, *prema propisima za predaju pošiljaka suverena sv. Ocu. U ovoj formalnosti protokola, na koju su me naročito upozorili, vidi se da Vatikan Poglavnika smatra suverenom.* Kardinal je s velikim zanimanjem pregledao knjigu izrazivši čuđenje, što se kod nas mogu izrađivati tako lijepe *stvari.«*[166c]

Unatoč ovim nesumnjivo autentičnim saopćenjima papinog komornika, a jednovremeno i Pavelićevog »izvanrednog opunomoćenika«, iz kojih se vidi uistinu ne samo naklonost, nego i priznanje »suverena NDH«, Vatikan se poslije okončanja rata sasvim serafinskom nedužnošću ogradio svojom takozvanom »neutralnošću«, jer je sve to bilo »à titre privé«, a opet po protokolu »za predaju pošiljaka suverena sv. Ocu.«

Šestoga marta 1943. Lobkowicz je u svom novom izvještaju na široj diplomatskoj osnovi, jer se upustio u razgovore s velikim režiserom svjetske politike, newyorškim nadbiskupom Spellmannom, koga je nastojao zainteresirati za stvari NDH i njene neophodnosti za ovaj sektor Evrope, za koji je smatrao, da imaju velike interese i Amerikanci. Opisavši, tko je i kakav je nadbiskup Spellman, kakvu misiju ima u Italiji, koliko je puta bio kod pape, podvukao je i značenje svog posjeta kod Spellmana 2. marta 1943. O tom posjetu u stvari knez Lobkowicz ne kaže mnogo, ali opet toliko, da se vidi, kako je i ovaj velikodostojnik mislio o razvoju događaja u Jugo-

[166b] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini. Zagreb 1946., 332.

[166c] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, 332. Uz ovu stranicu priložena je fotografija kopija ove stranice Lobkowiczovog izvještaja ministru Lorkoviću. Na začelju formulara ima ustaški grb, a ispod njega: Ured izvanrednog opunomoćenika Nezavisne Države Hrvatske. Rim.

slaviji, koja se oslobađala od okupatora pomoću jednog saveznika, koji je unosio najveće napore i žrtve u zajedničku stvar. Taj saveznik bio je NOP i njegovi neustrašivi herojski borci, koji doduše nisu imali tajnih klauzula sa Vatikanom, kako će poslije rata urediti svoju oslobođenu otadžbinu, i ukoliko će interesi Vatikana biti zaštićeni. Pa, opet, izaslanik američke reakcije u Vatikanu, radi zajedno sa najvećim neprijateljima NOP-a. Bio je to jasni nagovještaj svega, što će se zbivati poslije okončanja rata. »Primio nas je veoma ljubezno, riječi su tajnog papinskog komornika, i odmah rekao: »Vi mi ne možete reći mnogo nova u Vašoj stvari. Ja sam o svemu dobro obaviješten, i dobro poznam hrvatsko pitanje. Pred više godina putovao sam Vašim krajevima i već mi je sama razlika između Beograda i Zemuna, da ne govorim Zagreba, rekla dosta: *to su dva svijeta, to ne ide skupa. Mi smo istakli*, (t. j. Lobkowicz i jezuit-sekretar Wurster), da je sadašnja hrvatska država istaknuti položaj katolicizma i zapadnjaštva prema Istoku i *da je granica na Drini jamstvo za održanje katoličkih pozicija na tom sektoru, a da bi bilo kakva uspostava Jugoslavije, značilo bi ne samo uništenje hrvatskog naroda, nego i katolicizma i zapadne uljudbe u tom području. Mjesto granice Zapada na Drini imali bi granice Bizanta na Karavankama. Spellmann se s tim izvodima složio i dodao, da predsjednik Roosevelt hoće slobodu svima narodima, pa ni Hrvati sigurno ne će biti izuzeti.* Dodao je, da on osobno čini koliko može za nas, ali da imamo mnogo neprijatelja i da jedan protiv mnogih ne može mnogo. S Hrvatima je u svojoj biskupiji vrlo zadovoljan, kako sa svećenstvom, tako i s vjernicima. Ponovno je naglasio, da je o nama vrlo dobro obaviješten jednim dijelom i od tajnika zagrebačkog nadbiskupa dra Lackovića, koji ga je također posjetio. Predali su mu sivu knjigu i *preostali primjerak ustaških načela na latinskom jeziku.* — Listao je sa zanimanjem po knjigama i zapitao: »Ima li to predsjednik Roosevelt? Odgovorili smo mu, da zacijelo nema. Na to je rekao, da smo to mogli dostaviti izaslaniku Roosevelta pri Vatikanu Tittmannu. Zaboravio je, da se naša država NDH nalazi u ratu sa SAD i da mi ne možemo imati veze s Rooseveltom. Obratio sam se na njega i on me je sa razumijevanjem primio i iz njegova držanja stekao sam dojam, da će knjigu i ustaška načela odnijeti predsjedniku Rooseveltu.«[166d]

U izvještaju od 13. jula 1943. knez Lobkowicz je veoma optimistički raspoložen, jer je uvjeren, da se stav Vatikana prema NDH stalno poboljšava i da je Vatikan shvatio dužnost i ulogu Hrvatske za katoličku crkvu na evropskom jugoistoku. Knez Lobkowicz piše poslije audijencije kod pape Pija XII., te kaže, da mu je papa »pri kraju razgovora rekao, da su Hrvati dobar katolički narod, *da mu je vrlo drago što je imao prilike govoriti s poglavnikom*, (zacijelo tu misli papa na 18. V. 1941., kad je bio primljen u poznatoj svečanoj audijenciji, koju vatikanski »L' Osservatore« poslije rata obilježuje kao sasvim privatnu stvar. O. p.), *za kojeg sa svih strana čuje s velikim zadovoljstvom i utjehom da je praktičan katolik* (ovu karakteristiku dao je i nadbiskup Stepinac i 1942. kao 1943.). *Ja sam mu to potvrdio i dodao, da će poglavnik skoro doći u Italiju i da sam uvjeren da će biti njegova želja, da tom prilikom zatraži njegov blagoslov. Na ovo je papa odgovorio: »Vrlo rado ću mu ga i tom prilikom podijeliti . . .«*

[166d] Suđenje Lisaku, Stepincu i Šaliću, 320.

Trebalo je samo dodati, kao ono o Novoj Godini 1943., uzvraćajući i dobre želje sa blagoslovom za njega i njegove ustaše, koje su sebe s narodom sinonimizirali.

Ovo intimno raspoloženje Vatikana, ili bolje, samog pape Pija XII. prema Paveliću i NDH, pokazuje i izvještaj kneza Lobkowicza od 10. juna 1943., u kome govori o posjetu opata Marconea, koji mu je on učinio u Rimu. Tu knez kaže: »On mi je među ostalim izjavio slijedeće: *»Nadbiskup Stepinac je u glavnom pozitivno izvijestio o Hrvatskoj u Vatikanu. Opaža se, da su u Vatikanu Hrvatskoj sve skloniji i sve bolje obavješćivani. Nadbiskupu Stepincu da je bilo savjetovano u Vatikanu, neka nastoji biti u što srdačnijim odnosima s hrvatskim državnim vlastima. Kardinal državni tajnik Maglione izjavio je Marconeu, da se sa žaljenjem boji za sudbinu hrvatske države nakon ovoga rata. Poznato je, da je kardinal Maglione još nedavno o Hrvatskoj imao sasvim negativno mišljenje . . . Marcone mi je nadalje rekao, da je papa poslao posebni blagoslov našem poglavniku prilikom njegovog imendana . . .«*[167]

Štoviše, iz ovog se izvještaja vidi, da je režiser pri toj diplomatskoj igri bio jezuit Leiber »koji je savjetovao Sv. Ocu, da se kod jedne prikladne zgode pošalje Poglavniku *posebni blagoslov*, kao znak dobrohotnosti.«[167a]

Dakle, 1943., kad je već sva Hrvatska zavijena u crno uslijed najkrvavijih zločinstava Pavelićevih ustaša, rimski jezuit savjetuje papu da Pavelića ohrabri i odlikuje »posebnim blagoslovom« i to »u znak dobrohotnosti.«

Sve je dakle bilo i u Zagrebu, u Palmotićevoj ulici, pored Male Bazilike, tog »Hrvatskog Narodnog Svetišta«, kao i na Kaptolu i na Markovom trgu, to jest, kod jezuita, kod Stepinca, kao i kod Pavelića, isto tako povezano u jednom jedinstvenom planu, koji ima da vodi cilju istom i zajedničkom, kao što je postojala u Rimu, u Vatikanu puna i čvrsta suglasnost, za koju su se samo tražili razni i podesni izrazi diplomatskih protokola.

Ovako i papa, ovako kardinal državni sekretar, ovako i tajni komornik Njegove Svetosti, ovako knez Lobkowicz, ovako i nadbiskup svi zajedno sjedinjeni u korist NDH i svega što je s njom usko povezano. Uistinu jedna vanredna zajednica interesa na istom terenu, ma da po nekad drukčije zamišljana i na drugi način izvođena. Ali, opet, uza sve to, jedna i zajednička. U gradu i žarištu Bijelog kao i Crnog pape, tada još živog jezuitskog generala Ledochovskog, o kome Lorković izvještava sekretar kneza Lobkowicza Wurster. On kaže: »General lično voli Hrvate i veseli se njihovoj slobodi, ali je zabrinut za njihovu budućnost. U Kuriji se nalaze i dva Slovenca: asistent za Slavenske zemlje Prešern i glavni cenzor knjiga Zore. Oba su Slovenci, a da bi mogli biti naši prijatelji. Posredovanjem Prešerna izašao je u jednoj švicarskoj smotri članak o prilikama u Sloveniji, u kojem su na tri mjesta vrlo nezgodno i k tome lažno napadnuti Hrvati. Imam otvorenih dokaza da Prešern priželjkuje uspostavu Jugoslavije . . .«[168]

[167] Svakako treba reći, da su tom prilikom kneginja Antoaneta i knez Ervin Lobkowicz priredili svečani ručak, u čast nadbiskupa Stepinca, kao i biskupa Čule, koji se također nalazio u Rimu. Ručku je prisustvovao veći broj uglednih ličnosti iz ustaškog poslanstva i hrvatskog klera koji se nalazi u Rimu. Bilo je to na dan audijencije, 30. maja 1943. kad je Stepinac predao papi svoju spomenicu u korist NDH. (»Katolički list« 1943., br. 22, 241.). Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini . . ., 325—326.

[167a] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini . . ., 325—326.

[168] »Vjesnik« 4. X. 1946. »Narodni list« 4. X. 1946. Pored novina objavljeni su u izvodima u knjizi »Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini . . .«, 299—330.

Svi su ovi originalni dokumenti pročitani na oktobarskom procesu 1946. u Zagrebu — i izazvali najveću senzaciju. Jer oni su ukazali na najmoćniji oslonac NDH — poslije Mussolinija i Hitlera. To je bio Vatikan.

I kroz ove kanale ulazio je otrov mržnje i bratoubilačkog razdora u Jugoslaviju, i u vrijeme NDH! Svakako, za obično rezoniranje neshvatljivo, ali za iole opreznije promatranje elemenata, koji su bili u funkciji, jasno i logično.

Tako nam je jasniji nadbiskup Stepinac, ali istodobno i stav Vatikana, jednako kao i ono 1914. i slijedećih godina. Ovaj stav zakulisne i diplomatske forme imao je svoje jako izražene oblike i u javnosti, iz kojih su se mogli izvoditi slični posve logični i stvarni zaključci, bez ikakvih hipotetičnih nagađanja. Istina je, Vatikan je poslije okončanja rata stao da odriče najpoznatije stvari, ili da im daje svoje naročito iskontruirano tumačenje za situaciju, koju je uveliko pripravio nadbiskup Spellmann i cjelokupna pozadina njegovih na širokoj osnovi položenih akcija, pa opet, i u tome ima osvjetljenja za njegov, ako ne politički, a ono moralni stav i dovoljno materijala za oblike i potrebe najstarije i najmoćnije diplomacije na svijetu. Sve je to imalo neospornog utjecaja u NDH i na štampu, propagandu, na crkvenu kao i ustašku, u dnevnim i povremenim listovima, u crkvi i na zborovima klerofašista kao i ustaških terorista. Uveliko je ustaška štampa koristila naklonost Rimske Kurije, sa i bez dozvole vatikanske cenzure, koja je ipak najraskošnija u mraku pozadine i zaklonjena iza zavjesa povjerljivih izvještaja ordinarijata, kao i privatnih instrukcija, koje se prenose više riječima i tajnim sugestijama, nego otvorenim i pismenim naređenjima i zapovijedima.

Od prijema Pavelića 18. maja 1941. god. do Stepinčevih akcija u Vatikanu 1942., 1943. pa i 1945., kako će se kasnije vidjeti, postoji jedan vanredan splet sveobuhvatnih i međusobnih interesnih akcija, da NDH postane i ostane jedna međunarodna, prvenstveno katoličko-vatikanska stvarnost. Dovoljno je podsjetiti na plan o katoličenju Srba u NDH — koji je u Vatikanu odobren kao i u Stepinčevoj kuriji. Svuda i na svakome mjestu su ustaše širili vijesti, da je Vatikan kao velika sila na strani katoličke NDH, koja mora biti kao zapadnoevropska brana od prodiranja pravoslavlja i komunizma očuvana po svaku cijenu. Sve do sloma NDH, pa i poslije toga rušenja ove klerofašističke i ustaške nakaze. Sva reakcija, koja se stala kupiti oko nadbiskupa Stepinca, u svom optimizmu i zločinačkim nadama, očekivala je, da će Vatikanu uspjeti da krene Engleze na FNRJ! Ustaški ministar i poslanik na strani Vladimir Košak, izjavio je kao svjedok na Stepinčevu procesu, da mu je u emigraciji u Austriji, izjavila supruga Pavelića, »da ustaše *imaju garanciju sa strane Vatikana i sa strane visokog klera, da će se sve dobro svršiti.*«[169] Da, svi su se oni nadali u dobar *svršetak*, jer, u »Božjoj i Svetoj Hrvatskoj«, kojoj je namjesnik sv. Petra prije 1300 godina obećao svaku pomoć i zaštitu, bili su uvjereni, da će to učiniti i sada, 1945., kao što je sva klerofašistička štampa na sva usta govorila, da je papa najzaslužniji za ostvarenje vjekovnog ideala, za NDH. Nitko od tih uvjerenih klerofašista nije mogao ni posumnjati, da bi moglo drukčije biti. Nikome nije padalo na pamet, da bi ih u tome mogla iznjevjeriti nada. Odatle na svim stranama tokom NDH stalna psihološka ohrabrenja da je NDH vječna, jer ima na svojoj strani najmoćnijeg nebeskog zaštitnika i njegovog namjesnika na zemlji. Ustaška i ostala klerofašistička štampa, kao i propovijedaonica dale su svemu tome najsnažniju potporu — ističući svakom prilikom vatikansku ili papinu naklonost prema NDH, Paveliću ili ustašama. Sve su to, što je sasvim razumljivo, ustaške pristalice primale kao dokaz očigledne pažnje prema sistemu, za koji se trebalo zalagati. Onako, kako je svećenike 28. aprila 1941. pozvao nadbiskup Stepinac. Bez obzira da li su te pristalice bile u svećeničkim ili fratarskim mantijama, ili su oni bili križari ili križarice, ili članovi raznih Kongregacija, Marijinih ili redovničkih.

[169] »Narodni list« 6. X. 1946.

Uostalom ta se povezanost nije ni krila. Povezanost između ustaša i katoličke crkve, u NDH, kao i jednih i drugih sa Vatikanom. Od prvog dana postojanja NDH, pa sve do njena sloma. U tome su ustaška i klerikalna ideologija stalne i ustrajne do krajnih granica, povezane najprisnijim odnosima i zajedničkim ciljem. Tome služi svim žarom sva njihova propaganda, i ona u crkvama kao i ona u štampi. Za sve to klerofašisti traže potvrde i opravdanja u historijskim odnosima Hrvata prema Rimskoj Kuriji. U dalekoj prošlosti kao i u nedavnim godinama pred samu NDH. Takav jedan klerofašist otkriva spontano i neuvijeno svu tu postavku, da bi objasnio svima i svakome, da je ustaški odnos prema katoličkoj crkvi jedno i isto s odnosima Hrvata prema rimskoj crkvi. Jedan zemunski klerofašist raspravljajući upravo o ovoj temi, iz prostih propagandnih razloga, trudi se da pokaže, kako rimska crkva »iako nije nikad poistovjetovala vjeru i nacionalnost, kao što je zgodno ovih dana rekao jedan naš franjevac, kler je uvijek bio privržen domovini i narodu. To pokazuju nebrojeni primjeri. U pojedinim našim krajevima, kao u Hercegovini, Dalmaciji, Istri i t. d., baš su svećenici bili ti, koji su često budili i održavali nacionalnu svijest.« Da bi bio sasvim određen i da bi se vidjelo na koje i kakve svećenike misli, i na kakvu to nacionalnu svijest, pisac »Graničara« ističe najzatrovanijeg ustašu, Zemuncima dobro poznatog njihovog katehetu, a kasnije za NDH direktora gimnazije u Brodu na Savi, dra Josipa Gunčevića. Dakako, ne zaboravlja ni na franjevce, za koje kaže, da nisu za ovima svjetovnim svećenicima zaostajali. Jer, »kod njih je bilo stjecište i nacionalnih organizacija. I danas među nama živi veliki uticaj i odgoj, koji su vršili i dali mnogi naši vjeroučitelji.« Istakavši tako zasluge takvih svećenika »za nacionalnu misao«, a to u njegovoj propagandnoj terminologiji znači isto što i ustaška misao, klerofašist posve otkriva svoje misli. Evo ih.

»Na prošlosti treba graditi sadašnjost i budućnost. *Poglavnik je objavljujući našu državu istu vezao sa crkvom, jer mu je to prošlost, koja ga je prožela, nalagala ... To odgovara i misli novog europskog poretka, koji hoće narodima njihove osebujne pozitivnosti ne samo ostaviti, nego njegovati i unaprediti. Zato je crkva u Hrvatskoj u povoljnom položaju, povoljnijem nego što je ikad bila.*« Ističući zatim sve te pojedinosti, koje govore o tom povoljnom položaju, klerofašist ih vidi i u učestvovanju ustaških vlasti pri svim crkvenim svečanostima, kao što se »nijedna veća nacionalna ili državna manifestacija«, to će reći, ustaška, »ne obavlja bez i mimo crkve.« Da bi se ova povezanost ustaštva i sa najvišim crkvenim forumom naglasila, konstatira se, da *»poglavnik nikada ne propušta prilike da prema Papi ne očituje svoju sinovsku odanost, ma da odnosi između Vatikana, kao međunarodne političke jedinice, i NDH nisu još zaodjenuti u ruho diplomatskih propisa. Sve ove činjenice govore, da se crkva mora i sada više nego ikada prije, založiti za probitke hrvatskoga naroda i njegove*

države. Utoliko više, što u današnjoj borbi između dva naziranja, naziranja o prednosti duhovnih vrijednosti i naziranja o povjesnom materijalizmu, crkva i svećenstvo mora znati na koju će stranu stati... Ne može ona biti u stavu pasivnog promatrača, kad se ishod borbe nje u prvom redu tiče...« Objasnivši tako dobro poznatu stvarnost o učestvovanju svećenstva na strani ustaštva i protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta, klerofašist savjetuje, što je potrebno da se radi i na što je svaki svećenik obavezan. »Sa propovijedaonice treba da odjekuju glasovi, koji će narodu ulijevati vjeru i pouzdanje u crkvu, državu i sebe...«[169a]

Tako je propaganda, ustaška i klerikalna, ruku pod ruku, postala jedan stalni motor, koji je održavao na površini uvjerenje, da je NDH jedini spas i izlaz iz velike borbe svijeta. A oči su stalno bile okrenute prema Vatikanu, iz koga su zračile sve moguće nade za ustaše i njihove pomagače. Psihološka atmosfera ove klerofašističke simbioze bila je hranjena svim mogućim pojavima, koji su uistinu ukazivali, da je Vatikan na strani poglavnika i NDH, mada odnosi između NDH i Vatikana »nisu još bili odjenuti u ruho diplomatskih odnosa.«

Nije bez značenja, da je ovo psihološko ohrabrenje imalo svoga poticanja i u činjenici, što je Pijo XII. imenovao dvojicu novih biskupa, mostarskog i križevačkog. Dakako, u punoj suglasnosti s ustaškim vlastima, ne čekajući okončanje rata i dolazak zakonitih vlasti, koje su bile već formirane u AVNOJ-u i ZAVNOH-u. Uostalom, jasno je, da Vatikanu i nije bilo do toga, kad se radovao uspjesima ustaša u Istočnoj Bosni, i kad je preko Maglionea i Stepinca poticao da se podupre režim Pavelića. Zato je i Vatikan najspremnije izašao ususret revizionističkom episkopatu Mađarske, koja je Jugoslaviji s Hortyjem zabola također nož u leđa, ma da se još malo pred rat zaklinjala na vječno prijateljstvo. Jer, poznato je, da je Vatikan na zahtjev mađarskog agresora odmah ustupio crkvenu upravu u Bačkoj i Baranji pečujskom biskupu, oduzevši je đakovačkom, kao da je ta okupirana teritorija postala već vlasnost Mađarske, a Vatikan posredno ovim i priznao! Ovo prejudiciranje bila je jedna u nizu veoma teških pozljeda vatikanske takozvane neutralnosti za vrijeme rata u vezi s okupiranom Jugoslavijom. Sve je to neosporno uticalo na katolički kler u Hrvatskoj, koji je vidio u takvom stavu Vatikana i njegovim postupcima ne samo blagonaklonu pažnju, nego i pravo poticanje i odobravanje, da se ustraje na liniji na kojoj su bili nadbiskupi Stepinac i Šarić, kao i čitav ostali ustaški episkopat. Postoji vanredan niz primjera korišćenja ovog vatikanskog stava u proustašku propagandu. Nema sumnje da su sitne i možda naoko beznačajne vijesti ustaške i klerofašističke štampe često puta djelovale neizostavnim efektima, koje su propagatori i želili postići. Raspoloženja manje prosvijećenih slojeva širokih masa, vezanih uz crkvu i njen utjecaj, nije bilo teško povesti za sobom, kad im se ukazivalo na ono, kako Vatikan prima ustaške funkcionere. Svakako je kurijozno, na primjer, da papa pristupa ustaškim policajcima, kad su se ti našli u Rimu i posjetili papu, da s njima razgovora, i da im unutar drugog velikog broja ostalih posjetnika ukazuje ovakvu naročitu pažnju, kao nekim osobito važnim egzotičnostima.[170] Ili, još karakterističniji slučaj, kad je papa razgovarao s ustaškim žandarima, koje je Pavelić poslao na školovanje u fašističku žandarsku školu, ovima je najmilostivije rekao, kako »on poznaje

[169a] »Graničar« 5. II. 1944.
[170] »Katolički list« 1942., br. 32, 382.

poglavnika dra Antu Pavelića.«[171] Nema sumnje, da je svatko morao zaključiti, da i papa poštuje Pavelića, kad se o njemu raspituje i žandarima potvrđuje, da i on poznaje tu znamenitu krvničku ličnost. A sve je to bilo uveliko iskorišćavano i u crkvi, s oltara i propovijedaonice. Bio je to nesumnjivi poticaj i višem i nižem kleru da ustraje na liniji na kojoj su se našli zajedno sa svojim vodstvom još aprila 1941. Za opredjeljivanje klera ove su činjenice igrale osobitu ulogu. Odatle, zacijelo i stav visokog klera. Da li su to bile izričite direktive, koje su dolazile neposredno iz Vatikana, teško je dokazati, jer o tome još ne postoje pismeni dokazi, ali da se kler i ustaška štampa obilato koristila stavom i raspoloženjem Vatikana, u svoje proustaške propagandne svrhe, postoji vanredan niz svakovrsnih dokaza.

Dovoljno je podsjetiti na one brojne telegrame, koje su izmijenjali Pavelić i Pijo XII. — o raznim svečanim zgodama, pa da se vidi prisnost tih odnosa. Kad je Pavelić 12. III. 1942., o danu obljetnice papinog krunisanja čestitao »iskreno i smjerno«, onda mu je Pije XII. uzvratio: »Na smjernu čestitku Vaše Preuzvišenosti odgovaramo Našom srdačnom zahvalnošću i Našom željom za kršćansko blagostanje.«[172]

O Novoj Godini 1943. čestitao je Pavelić i poželio papi, u ime svoje i svih Hrvata katolika sretno vladanje. Papa je uzvratio i podijelio apostolski blagoslov najvećem krvniku za koga zna hrvatska historija. »Sve što si nam u ime svoje i u ime katolika Hrvata ljubezno izrazio, Mi zahvalno uzvraćamo *i rado podjeljujemo apostolski blagoslov kako Tebi* tako i cijelom hrvatskom narodu.«[173] O godišnjici papinog krunisanja 12. III. 1943. i opet su izmijenjeni telegrami najboljih uzajamnih želja.[174] O papinu imendanu 5. juna 1943. ponovo je poglavnik uputio brzojavnu čestitku i »izraze sinovske odanosti«, koje je »spojio s toplim i iskrenim željama za osobnu dobrobit Vaše Svetosti i uspjeh Vaših plemenitih nastojanja za opći boljitak čovječanstva.« Papa je osobito srdačno odgovorio »moleći od Boga svako dobro za cijeli hrvatski narod.«[175] Sve se to objavljivalo sa propovijedaonice, kao što je nadbiskup Stepinac naredio svima svećenicima da objave narodu da ga je papa blagoslovio, kad je nadbiskup posljednji put boravio u Rimu, »preporučivši nas i našu domovinu dragome Bogu za pomoć.«[175a] A to je bilo maja 1943., kad je nadbiskup Stepinac predao papi svoju promemoriju, da se papa svim svojim ugledom kod velikih sila založi za NDH i njen opstanak. Nema sumnje, da je to nadbiskup učinio u punoj suglasnosti sa Pavelićem. Kad se zgrozio nad bombardiranjem Rima i poslao papi svoja suosjećanja, papa je zahvalio poželivši Paveliću i njegovom narodu, u stvari njegovim ustašama, jer s njima nije bio njegov hrvatski narod, od Boga sve najbolje i poslavši mu svoj blagoslov.[176]

Tako iz godine u godinu. 1941. zahvalio se papa Paveliću isto onako, kako je to činio i ostalim suverenima, s kojima je stajao u punim diplomatskim odnosima.

[171] »Hrvatski narod« 1943., 5. IX.
[172] »Hrvatski narod« 21. III. 1942.
[173] »Katolički list« 1943., br. 3, 33.
[174] »Hrvatski list« 17. III. 1943.
[175] »Katolički list« 1943., br. 23, 253.
[175a] »Katolički list« 1943., br. 23, 254.
[176] »Hrvatski narod« 14. XI. 1943.

»Želje, što ih na izmaku pete godine Našega Pontifikata izraziste Vi i hrvatski narod, *vrlo su drage Nama, koji za Vas od Boga molimo sve najbolje.*«[177]

Ovako i posljednje godine NDH, 1945. ma da je čitav svijet već vidio da ovoj monstruoznoj fašističko-nacističkoj tvorevini nema spasa. Ali, Vatikanu je ona ipak bila draga, kao i njen rukovodilac i nosilac njenog »suvereniteta« ili ustaškog »vrhovničtva«.

Ustaška i klerofašistička štampa razglasile su svaki ovaj papin odzdrav i blagoslov i preko radija, kao i svih ne samo zagrebačkih, nego i provincijskih novina. Jednako je o tome bilo riječi i u nedjeljnim propovijedima, u kojima su ustaški svećenici pokazivali koliko Sv. Otac voli Pavelića i NDH.

Vatikan nije nijednim gestom protivljenja dao na znanje rektoru Zavoda Sv. Jeronima u Rimu, dru Jurju Madjercu, da je učinio jedno izdajničko djelo u samome Rimu, predavši Zavod ustaškim vlastima. Tu su se sada svake godine održavale crkvene svečanosti o godišnjicama NDH i imendanima i rođendanima Ante Pavelića. Takve dvije svečanosti, zapažene u Rimu, a bez sumnje i u Vatikanu bile su 1942. Prva, mjeseca februara, kad je službeno posjetio Rim »vojskovođa i doglavnik Slavko vitez Kvaternik«, pa je tom prilikom posjetio i Zavod sv. Jeronima. Kvaternika su dočekali svi zavodski svećenici, kao i ostali svećenici Hrvati, koji su se nalazili tada u Rimu na izvjesnim položajima, kao na primjer fra Bono Zec, poznati ustaški prijatelj i generalni prokurator franjevaca trećeg reda u Rimu, fra dr. Karlo Balić, profesor na franjevačkom sveučilištu u Rimu, ili fra dr. Jozo Karninčić, ekonom na dominikanskom sveučilištu u Rimu. »Vojskovođa« je dočekan burnim aplauzima i pjevanjem, a onda ga je pozdravio dr. Madjerec »zanosnim riječima, slaveći ličnost Poglavnika i Vojskovođe, obnovitelje hrvatske države, za kojom su čeznuli, ali nisu dočekali dan obnove oni hrvatski velikani, čije kosti sada leže u svetojeronimskoj crkvi.« »Vojskovođa, maršal i doglavnik« Kvaternik u otpozdravu je istaknuo, kako se ovdje u Sv. Jeronimu odgajaju hrvatski svećenici za buduće pionire u Hrvatskoj državi. Kvaternik je uvjeravao ove mlade svećenike, — koji su, kako je već rečeno i te kako surađivali sa poglavnikom, dok je bio u emigraciji, — da *»ljudi koji poštuju Boga i bližnjega danas vode Hrvatsku. U tome duhu budimo uvijek za Poglavnika i za Dom — Spremni!*, gromko su prihvatili budući ustaški pioniri u Sv. Jeronimu.[178] Većeg i težeg oskvrnuća ovaj stari hrvatski zavod nije doživio. Nekad su njegove prostorije resili portreti Strossmayera i Račkoga, a sada za NDH, Pavelića i njegovih zločinačkih pomagača!

U prisutnosti crkvenih i svjetovnih vlasti u Rimu, održana je 10. IV. 1942., kao i svih ostalih godina, zahvalnica za proglašenje NDH. U istoj toj crkvi Sv. Jeronima koja je istodobno titularna crkva jednoga od kardinala, prisustvovao je i Pavelićev poslanik pri Kvirinalu dr. Stijepo Perić. Rimski dopisnik, opisavši ovaj svečani momenat zahvalnice, kaže, da je u trenutku, kad je dr. Madjerec *»stao da zaziva blagoslov Svevišnjega na Poglavnika, svima prisutnima ovladalo veliko ganuće. Mnogima su se suze pojavile u očima«*, i to stoga što se u ovoj crkvi sada po prvi put molilo za *»nosioca, i to pravog i nepatvorenog nosioca hrvatskog državnog vrhovničtva.«* Pri prijmu toga dana, koji je upriličio poglavnikov poslanik dr. Perić, učestvovalo je i svećenstvo iz svih redova, i to franjevci, jezuite, dominikanci, franjevci glagoljaši, kapucini i benediktinci, te predstavnici svjetovnog klera. Pri tome prijmu pjevale su se i »rodoljubive«-ustaške pjesme.[179]

[177] »Hrvatski list« 21. III. 1944.
[178] »Novi list« 18. II. 1942.

U Rimu je sve do 29. marta 1943. živio i kardinal Pellegrinetti, bivši nuncij u Beogradu, koji je i te kako dobro poznavao prilike u Hrvatskoj i za koju se interesirao, kad su Mussolini i Hitler stvorili NDH. Nekrolozi i razna saopćenja o životu kardinala Pellegrinettija u Rimu u vrijeme rata pokazuju, koliko se on interesirao za NDH i njen razvoj. Rimski dopisnici znaju, da je Pellegrinetti čitao i ustaški »Hrvatski narod« — *»zanimajući se za hrvatske prilike i prateći sa simpatijama napore Hrvata za izgradnju svoje NDH.«* Štoviše, njega je zanimao i ustaški pokret o odvajanju hrvatskog jezika od srpskog, na kome su se području istakli pojedini ustaški jezikoslovci, naročito dr. Petar Guberina i ustaša dr. Kruno Krstić. Štoviše, dopisnici znaju, da je ovo nastojanje, koje je diktirala mržnja na srpstvo i strast za razbijanjem jedinstva jugoslavenskih naroda, »najvećim priznanjem pratio i reformu hrvatskog jezika.« Znalo se i ranije, koliko se Pellegrinetti, još za vrijeme svoje nuncijature u Beogradu miješao u klerikalne prilike posve sa političke točke gledanja, pa je, kako je već o tome i govoreno, došao u sukob sa Stjepanom Radićem. Zato nije nikakvo iznenađenje, da je za NDH, Pellegrinetti bio velik njen branitelj, zacijelo i u svom kolegiju i Vatikanu, gdje mu nije bilo teško naći istomišljenika. Zato je ustašama smrt kardinala Pellegrinettija »veliki gubitak za hrvatski narod — uzevši u obzir njegov veliki položaj i njegov visoki ugled.«[180]

Dakle, jasno je, da su u samom Rimu mogli vatikanski upravljači vidjeti sve ono, što je bilo potrebno za pravilno ocjenjivanje prilika u NDH. Ali, za to »pravilno« ocjenjivanje uzimani su podaci iz isključivo proustaških vrela, naprosto stoga, jer su im ona bila prisnija, pristupačnija i osjećaju bliža i još ranije dobro poznata, pošto je u planu Kurije, još od 1918. postojalo nastojanje za osnivanjem jedne isključivo katoličke države na Balkanu, kao odskočne daske i baze za daljnja prodiranja na Bliski Istok.

Uslijed svega toga, jasne su ispovijesti i nadanja ustaša u vezi sa naklonošću rimskog Prvosvećenika. U jednom uvodnom članku nepoznati ustaša, o papinu danu 1943., to i sasvim neprikriveno kaže: *»U vremenima, koja proživljavamo, stoji hrvatski narod zajedno sa svojim Poglavnikom čvrsto uz Papu i Njegovu nauku, jer to ima posebnu svrhu i smisao. Nasljednici Petrovi priveli su nas Evropi i povjerili nam da budemo predziđe kršćanstva, kakvu čast ne doživlje niti jedan drugi narod. Zato su Hrvati djeca Papinog kršćanstva, i tu svijest nose oni u svakoj žilici svoga bića, u svakoj kapi svoje krvi . . . Hrvatski se narod ne će nikad iznevjeriti Petru i njegovim nasljednicima.* Ispovijedajući i na današnji dan svoju privrženost Svetoj Stolici i Papi, molimo se zajedno s milijunima drugih naroda za Božji mir na zemlji, a posebice za hrvatski mir, mir pravde, koji će konačno donijeti sreću i blagostanje drevnom, toliko napaćenom hrvatskom narodu.«[181]

Klerofašist profesor Petar Grgec, iskoristio je Papin dan, te je 12. III. 1943. sa zagrebačkog radija progovorio o zaslugama Svete Stolice kroz čitavu hrvatsku

[179] »Hrvatski narod« 12. IV. 1943.
[180] »Katolički tjednik« 18. IV. 1943.
[181] »Hrvatski list« 14. III. 1943.

historiju. Grgec je ispovjedio, kako se i papa pridružio klerikalnoj proslavi 1000 godišnjice hrvatskog kraljevstva, koju je 1925. napao Stjepan Radić, jer je bila izvedena pod isključivim klerikalnim parolama. Riječi, koje je Pijo XI. uputio tada hrvatskim hodočasnicima, još su i u NDH odjekivale klerofašističkom blagodarnošću.

> »U današnje veliko doba, izlaže Grgec, kada je uspostavljena NDH, sjećamo se velikom zahvalnošću toga rimskoga događaja iz godine 1925., jer znamo, da onaj koji e bio naš prijatelj u doba nevolje, *ne će prestati prema nama prijateljski raditi i postupati ni u doba našega najvećega narodnoga uspona.* Znamo cijeniti stara prijateljstva, znamo uzvraćati vjernost i ljubav za ljubav. *Današnju svečanost Papina dana slavimo u osobitim prilikama, koje su našle Hrvate jače nego ikada prije. Nasrtljivi neprijatelj s istoka i sjeveroistoka, koji niječe duh, dušu, prekogrobni život i uopće svaku pozitivnu vjeru, sjedinio je na otpor ne samo Hrvate katolike nego i hrvatske muslimane* ... Hrvati katolici ostaju i danas Antemurale Christianitatis. Hrvatski muslimani ostaju i dalje oduševljeni ispovijedaoci islama. Ali čitav je hrvatski narod nakon pocijepanosti od više stotina godina ostvario ponovo svoje ujedinjenje ne samo u istoj narodnoj svijesti, nego i u istoj kulturnoj sredini: zajedno su se našli svi oni, koji vjeruju u otpor proti bezbožnicima, tako da su hrvatski katolici, i hrvatski muslimani zajedno Antemurale Fidei, predziđe vjere u Boga, predziđe ispovijedanja besmrtnosti duše, predziđe obrane svih pravih naravnih i nadnaravnih krijeposti.[182]

Ovako je klerofašistička fantazija u ustaškoj NDH pronašla jedan mixtum compositum katolicizam-islam pod vódstvom pape protiv NOP-a, što je u stvari i bila prva i određena tendencija ovog klerofašističkog propagandnog predavanja, ne bi li i bosansko-hercegovački muslimani i dalje ostali nepokolebljivi uz njih, uz ustaške Šarićeve pristalice i vođe razjedinjavanja naroda u vjerski mješovitim krajevima Bosne i Hercegovine.

Ove ustaške programne misli bile su već u početku NDH naglašavane jasnom antisrpskom tendencijom i planom za uklanjanje Srba iz tih pokrajina.

> »Muslimanski i katolički Hrvati tvore na Drini bedem koji pravoslavlje ne će probiti. Pravoslavni elemenat, koji se nošen osmanlijskom najezdom razlio preko povijesnog područja Hrvatske ne će moći u NDH vršiti propagandu, on će biti povraćen u svoje prirodne granice, kako to traži ne samo pravda, nego i životni interes zapadne uljudbe. Katolička i muslimanska vjeroispovijest imat će zaštitu i mogućnost slobodnog razvitka u skladu sa temeljnim interesima hrvatskog naroda. *U Vatikanu su svijesni velikog značenja uskrsnuća NDH. Stoga je razumljivo da je taj događaj izazvao u Vatikanu živo zadovoljstvo. I Vatikanu je stalo do toga da hrvatska država bude što moćnija.*«[183]

Tako iz godine u godinu, naročito o takozvanom »Papinom danu«, godišnjici krunisanja rimskog prvosvećenika, naglašavale su se nerazdvojne sudbinske povezanosti Hrvata sa Svetom Stolicom. O petogodišnjici toga dana jedan klerofašista podvlači opću, u NDH, proširenu misao klerikalaca: »S pobožnošću, a i odlučnošću upit

[182] »Katolički list« 1943., br. 10, 112.
[183] »Katolički tjednik« 8. VI. 1941.

ćemo Papinu misao vodilju, u kojoj je sadržana težnja našeg naroda za pravdom i pravicom, koje mu jedino mogu osigurati opstanak i ispovijedanje vjere. Hrvatsko »predziđe kršćanstva«, koje je sazidano na kostima naših predaka, mora ostati, *a s nama mora ostati i Papa!*«[184]

Vatikanski ekspert i legat Sv. Oca pri episkopatu NDH, opat Marcone dijelio je ovo isto mišljenje te mu je dao izraza osobito u svom govoru izrečenom u Mostaru prilikom biskupskog rukopoloženja nasljednika dra A. Mišića, dra Čule, gdje se sasvim proustaški opredijelio.[185] Ovakve su iste i njegove misli o katolicizmu u Bosni i Hercegovini, kao što ih imaju glavni ustaški funkcioneri, kao što ih je imao i otvoreno ispovijedao nadbiskup Šarić.

Međutim papin legat pri episkopatu u NDH u svoj svojoj javnoj funkciji bio je stvarno papin legat pri Paveliću. Nema tu diplomatske priredbe na kojoj taj papin legat pri episkopatu ne bi uzeo učešće. Valjda stoga što je episkopat bio sav povezan s ustaškim režimom, pa je bilo teško odvojiti kad su funkcije episkopata, kad opet ustaša. Drukčije se ne da protumačiti njegov stav. Treba samo zagledati u fotografije, koje ga prikazuju redovno u prvom diplomatskom planu, ne samo kao gosta na priredbama, na kojima učestvuju i diplomate, nego ga se vidi i u diplomatskoj loži u hrvatskoj sabornici, jednako njega, kao i druge osovinske diplomate. On učestvuje i pri čestitanjima diplomatskog kora kod poglavnika o Novim Godinama, ili lično ili preko svoga tajnika dra Giuseppe Massuccija, vjernog prijatelja brojnih ustaša, koji im daje razne podrške za NDH, kao i poslije njenoga sloma doklegod je boravio u Zagrebu.

Spomenuli smo već govor apostolskog legata na osvećenju biskupa Čule. Vidjet će se i značaj izrečenih misli, koje su očigledno značile drski i neprijateljski stav i prema pravoslavlju i prema srpstvu u najtežim njihovim trenucima. Legat Marcone bio je u Bosni i Hercegovini i 1943. Ali, ovaj put se pokazao kao još izrazitiji ustaški prijatelj i saveznik. Kad je došao u Sarajevo posjetio je i predstavnike ustaške vlasti, naročito velikog župana župe Vrhbosna. Nije onda neshvatljivo, kad Šarićev »Katolički tjednik« komentira ovaj posjet znajući, da je opat Marcone *»najprijateljskije raspoložen i najiskrenije zabrinut za dobro hrvatskog naroda. On je je u tome samo vjeran tumač misli i osjećaja Pija XII., a mi smo uvijek znali, da su pape najveći prijatelji Hrvata i Hrvatske«.*[186]

Opat Marcone je pošao i u Hercegovinu i obišao pojedine samostane i pojedina mjesta, koja su ranije bila poprišta borbi ustaša sa partizanima. U Mostaru je legat Marcone posjetio sve predstavnike ustaških vlasti, kao i vjerske ustanove. Legat je posjetio i talijanske i ustaške vojne zapovjednike i svuda se interesirao za stanje naroda u ovo doba borbi. Legat je isticao

> *»da Sveti Otac najvećom ljubavlju i pomaganjem prati razvoj i napredak ovog malog, ali vjernog i odanog mu hrvatskog naroda, te ga je baš ta želja za što tješnjom suradnjom i zajedničkim pomaganjem ponukala da ponovo uputi u Hrvatsku svoje predstavnike, da bi se tako dobro upoznali sa životom naroda i njegovim nedaćama i potrebama ... Osobito se dugo razgovarao*

[184] »Graničar« 11. III. 1944.
[185] Vidi niže.
[186] »Katolički tjednik« 2. V. 1943.

s našim političkim predstavnicima, donijevši im od Sv. Oca najsrdačnije pozdrave i želeći od njih čuti sve, što tišti hrvatski narod, naglašujući da se Sv. Otac mnogo zanima za prilike i život hrvatskog naroda.« Opat Marcone zadržao se i na Širokom Brijegu, Ljubuškom i Čapljini »dugo *s hrvatskim državnim predstavnicima (tj. ustašama) i katoličkim svećenicima kao i sa samim pukom.«*[186a]

Da li je opat Marcone, 1943. saznao štogod i o nedjelima tolikog ogromnog broja fratara i svećenika u progonima Srba, sva ona mnogobrojna zvjerstva počinjena s jedne strane podjarivanjem samih tih slugu Božjih, kao i svu onu ustašku aktivnost križara u Francetićevoj »Crnoj legiji« — ne može se vidjeti iz tih ustaških izvještaja. Vjerojatno je sve to prebačeno na partizane, kako je to stalno službeni aparat ustaške NDH tvrdio pred stranim osovinskim diplomatama u NDH. Zacijelo je te mnogobrojne ustaše-svećenike opat Marcone pohvalio za njihovu misionarsku aktivnost. Jer, strahovito zvuče vijesti, da je opat Marcone tim odgovornim ustaškim krvnicima donio u Mostar *»najsrdačnije pozdrave Sv. Oca«* i da je izričito poslat da se na terenu upozna sa svim rezultatima strahovitih borbi, čiji su vinovnici bili upravo ove sluge fašizma i nacizma — 1943.! Sve je to u vezi s poboljšanim gledanjem Vatikana na ustaški pokret, na trenutke, kad se i Maglione raduje ustaškim uspjesima u Bosni, a Kurija zauzima sve odlučniji stav za NDH — o čemu tako rječito govore izvještaji Pavelićevih legata pri Vatikanu. Nema sumnje, u tome ima udjela i legat opat Marcone.

Vrlo brzo poslije ovog posjeta Bosni i Hercegovini, posjetio je opat Marcone i Slavoniju, biskupa Akšamovića i s njim je proputovao kroz mnoga mjesta. U Vukovaru su posjetili i princa Ervina Lobkowicza, Pavelićeva delegata pri Sv. Stolici.[187] Za cijelo njegovog poznanika još iz Rima — s kojim se morao upoznati u Vatikanu.

Već ovo, samo ovo nekoliko momenata iz aktivnosti opata Marconea, može dati prilično jasnu sliku, u kome se okviru kretala akcija i misija papskog legata u NDH. Sve je to uveliko utjecalo na kler, da se svim žarom da na učvršćivanje NDH, kako ga je na taj posao pozvao nadbiskup Stepinac, a i ostali biskupi, a primjerom pokazao i posredni agitator ustaške NDH, opat i legat pape Marcone. Nema sumnje, da je ovaj stav papskog legata bio u punom skladu s onim Vatikana. Sve je to morala da bude jedna živa, djelotvorna pobuda, da je stalnost na strani NDH!

Kad je ministar vanjskih poslova NDH, Mladen Lorković pred stranim osovinskim diplomatama objavio famoznu knjigu »Siva knjiga« o zločinima Srba i partizana, ispunjenu lažima i klevetama, pripisujući ustaška i četnička nedjela NOP-u, i vezujući poneki četnički i talijansko-četnički zajednički pothvat sa partizanima, u hrvatskoj staroj sabornici nalazio se i opet u diplomatskoj loži i opat Marcone, dok su predstavnici visokog klera, nadbiskup Stepinac i biskupi Lach i barun Salis-Seewis bili u poslaničkim klupama. U svome je govoru Lorković najbestidnije napao Srbe, u prisustvu papskog legata i zagrebačkih biskupa: — kao odgovorne za sva stradanja Hrvata u Bosni i Hercegovini.[187a] A Mladen Lorković je neposredno mogao da obavještava Vatikan i državnog tajnika kardinala Maglionea preko svojih predstavnika pri Vatikanu, najprije Nikole Rušinovića, a onda princa Ervina Lobkowicza, kako

[186a] »Katolički tjednik« 23. V. 1943.
[187] »Katolički tjednik« 30. V. 1943.
[187a] »Hrvatski list« 21.—22. I. 1944.

to lijepo pokazuju spomenuta već dva pisma državnog tajnika kardinala Maglionea ministru Mladenu Lorkoviću. Prvo je od 8. februara 1942., a drugo od 16. oktobra 1942.[188]

Kako se vidi, sve je to bio jedan čvrst lanac, koji je preko nadbiskupa Stepinca i opata Marconea, preko Lorkovića i njegovih legata Rušinovića i kneza Lobkowicza išao iz Zagreba od Pavelića pravo u Vatikan, do najmjerodavnijih zaštitnika NDH i njenog poglavnika Pavelića.

Opat Marcone je pokazao svoju naročitu ljubav prema ustaškoj omladini, kada joj je lično podijelio potvrdu 1944.[189]

A opat Marcone bio je u stalnom i neposrednom dodiru sa Vatikanom. I pismeno i lično, što se vidi i iz njegovih putovanja u Rim, gdje je svakako bio neposredni obavještač o stanju u Hrvatskoj.[190] Nema sumnje da je u ustaškim srcima odjekivalo saznanje da opat Marcone časti ustaške koljače, kad im se na zagrebačkom Mirogoju ukazuje počasti svojim prisustvovanjem.[191] Nema sumnje, da je ovo sve stvaralo uvjerenje, da je opat Marcone više nego naklonjen ustaškom pokretu i ustaškoj NDH. A da je o svemu opat Marcone izvještavao Sv. Stolicu pokazuje i telegram, kojim se kardinal Maglione zahvaljuje u ime Sv. Oca na vijesti o velikim zagrebačkim svečanostima, koje su održane marta 1943. o danu papinog krunisanja. »Veliki svećenik Vam je mnogo zahvalan, riječi su kardinala Maglionea, radi vijesti o utješnoj slavi, koja se razvila u Zagrebu prigodom sretne godišnjice Njegove krunidbe. *Te vijesti vesele Svetu Stolicu, jer u živoj privrženosti Hrvatske Svetoj Stolici Ona gleda sretnu budućnost Hrvatske.«*[192]

A opet, sve je ukazivalo na to, da Pavelić može da kaže i najteže nekršćanske misli, a da ga ne osude. Ni Stepinac, ni opat Marcone. Naprosto stoga, što su mu i odviše blizu bili, i srcem i razumom, radi oživotvorenja njihovih dalekosežnih crkveno-političkih planova. Štoviše, ni onda, kad je rekao na velikoj ustaškoj skupštini u Zagrebu 21. V. 1941., vrativši se iz Rima, sa poklonjenja kralju Viktoru Emanuelu, Mussoliniju i papi Piju XII., *»da se s molitvenikom u ruci ne može boriti protiv nasilnika i stoga sam vodio pokret sa odlučnošću da jednako s jednakim naplatim.«*[195] A ovo ustaško naplaćivanje bilo je jezivo povampiravanje srednjega vijeka u svim njegovim strahotama, fizičkim i duhovnim. Ovo su naplaćivanje upoznali dobro jugoslavenski narodi još prije 1941. god., još prije NDH, kad su po jugoslavenskim željeznicama praskale bombe, importirane iz Mussolinijeve Italije. A NDH je pokazala još strašnije oblike ovog naplaćivanja. Krvološtva fizička i duhovna. Ubijanja i katoličenja. Jer, ova Božja NDH rješavala je ne samo srpski »problem« nego i učvršćivanja NDH, ognjem i mačem, protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta. A tu je katolička crkva nosilac i prvoborac, ideološki i organizatorni u prvome planu. U klevetama i širenjima laži, ona je nadmašila i same ustaše iz Pavelićeve okoline. Svijesni smo dometa ove teške optužbe. Međutim, sve ovo što je već dosad poznato,

[188] Sa originala. Arhiv Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača.
[189] »Hrvatski list« I. VI. 1944.
[190] »Hrvatski list« 28. III. 1943. — »Katolički list« 1943., br. 22. 240.
[191] »Nova Hrvatska« 3. XI. 1943.
[192] »Katolički list« 1943.
[195] »Hrvatski narod« 10. II. 1943.

neoborivo dokazuje ovu tešku historijsku stvarnost, koja će biti još i više dokazana, što se budemo dalje odmicali od nje.

Uvjereni smo, da je sve to bilo savršeno dobro poznato i u Vatikanu. Pa opet, Vatikan nije ni jednom riječi intervenirao, ni kod svoga dobrog poznanika Pavelića, niti kod šefa biskupskih konferencija u NDH, nadbiskupa Stepinca. Naprosto stoga, što je ideološka i politička točka promatranja Narodno-oslobodilačkog pokreta bila u Vatikanu na vlas ista kao i u Poglavnikovu Županstvu ili Kuriji zagrebačkog ustaškog nadbiskupa Alojzija Stepinca.

Kad je nadbiskup Spellmann izvodio svoju dobro poznatu diplomatsku zakulisnu igru pred kapitulaciju Italije, ma da se Vatikan već tada ogradio od svega toga demantijima poznatog stila, sva je svjetska reakcija, u Italiji, Njemačkoj i u njihovim satelitskim nakaznostima, kliktala da je dobila jednog sigurnog i moćnog saveznika protiv slobodoljubivih naroda, koji su u Rusiji gledali garanciju za potpun slom fašizma. A, Spellmann je već marta 1943. bio dobro obaviješten o prilikama u NDH, kao i o kompleksu pitanja, povezanih sa politikom Rimske Kurije na tom dijelu jugoistočne Evrope. O tome je i sam potvrdno govorio knezu Lobkowiczu, Pavelićevom legatu pri papi.

Rimski dopisnici ustaške štampe punili su svoje novine tim vijestima. Isticalo se kako je Pijo XII., kao vrhovni poglavar katoličke crkve duboko zabrinut nad opasnošću, koja prijeti Evropi od pobjedonosnog SSSR. Rim je kategorički demantirao lansirane mogućnosti o približavanju Rima Moskvi. Jer, tvrde klerofašisti »Pijo XII. zauzeo je u svojoj glasovitoj protuboljševističkoj enciklici u tom pitanju čvrsto stanovište za katoličku crkvu... U Vatikanu naglašuju, da spoznajom opasnosti od Istoka ne mora Papa ni na koji način politički posredovati. Papa Pijo XII. ne promatra samo kaos, koji nadire s Istoka u njegovom političkom obliku kao opasan, nego i u njegovom razaralačkom pogledu na svijet, te bi u slučaju kad bi Sovjetski Savez imao i dalje uspjehe obadvije skupine u sadašnjem hrvanju, dakle ne samo Osovina, nego i Anglosasi bili smrtno pogođeni...«[196]

Ovo su bili jasni refleksi straha od saznanja poslije staljingradske epopeje, da je nezadrživi hod historije krenuo odlučno svojemu cilju. Odatle prvi znaci diplomatskog okupljanja reakcija sviju boja i naroda pod vodstvom moćne Rimske Kurije. Odatle i nepomirljive direktive protiv narodnooslobodilačke borbe u jugoslavenskim zemljama, odatle, katolička crkva u NDH ovako otrovan neprijatelj NOP-a i njegovih velikih narodnih ideala, protiv kojih se digla ideja ostvarenja jedne kategzohen katoličke države, pa i u obliku monstruozne Pavelićeve NDH.

Jedan od najmoćnijih zagovaratelja ove ideje, pa i u ustaškom obliku bio je opat Marcone, legat Pija XII. pri ustaškom episkopatu u NDH.

Ovakvim diplomatama dozvolili su već davno i Machiavelli i moralista-svetac Alfonso Liguori sva ona sredstva, ako ona samo sigurno vode cilju. NDH, ta ustaško-klerikalna Civitas Dei, prepuna je ovakvih licemjernih državnika i pokornih slugu amoralnog klerofašizma. Zato je i moralo doći do najnepomirljivijeg sukoba između naprednog i slobodoljubivog oslobodilačkog pokreta i mračnog srednjevjekovnog klerofašizma, čije uništenje jedino daje mogućnosti i uslove za izgradnju nove i napredne Jugoslavije.

[196] »Nova Hrvatska« 5. III. 1943.

Kad je opat Marcone u Zagrebu proslavljao 25 godišnjicu svoga opatovanja, ustaška i ostala klerofašistička štampa se o njemu raspisala kao o čovjeku veoma zaslužnom za Hrvate i NDH.

> »Božja Providnost poslije više stoljeća dopustila je te je opet obnovljena Zvonimirova Hrvatska država, u kojoj je Hrvat na području od Drave do mora svoj na svome, gospodar svoje zemlje i svoga ognjišta. U obnovljenu Hrvatsku došao je, kao nekada opat Gebizon, opat istoga benediktinskoga reda preuzv. izaslanik Svete Stolice dr. Josip Ramiro Marcone. Poslala ga Sveta Stolica, da bude njezin zastupnik, te tumač očinskih osjećaja Pape prema hrvatskom narodu i svjedok hrvatske sinovske ljubavi prema Sv. Stolici. Hrvati su u papama imali uvijek najbolje prijatelje i pomagače, pa je posve naravna stvar, da i sadašnji Sv. Otac obuhvaća svojom očinskom ljubavlju također naš narod i želi mu svako dobro. Isto tako je istina, da su Hrvati u raznim teškim kušnjama ostali vjerni katoličkoj crkvi i u toj vjernosti žele i danas ustrajati. Čvrsta veza sa Sv. Stolicom donijela je Hrvatima u prošlosti pomoći i jakosti u borbi protiv raznih neprijatelja vjere i domovine, pa se čvrsto nadamo, da će Božja pomoć i Papin blagoslov biti i u buduće uz Hrvate. *U času, kad su nevolje pritisle sav svijet digli su se i protiv Hrvatske neprijatelji njihove vjere i narodne slobode, ali će i ta nevolja proći, kao i sve druge, a Hrvati će ostati čvrsti i snažni, jer s njima je Bog i Božji namjesnik na zemlji — Papa.*«[197]

Objasnivši tako ustaška stradanja od narodno-oslobodilačkih boraca, i stavivši ustaše pod zaštitu papinog blagoslova, data je biografija opata Marconea i značaj njegovog 25-godišnjeg jubileja opatovanja, kao što su prikazane i zasluge, koje je stekao kao legat u NDH. Zato se »Hrvati« (ustvari pisac bi bio točniji, da uvijek kaže ustaše i klerofašisti), prilikom ovog jubileja

> »sa zahvalnošću i molitvama sjećaju preuzv. opata Marconea ne samo zato što je on izaslanik zajedničkog Oca svega kršćanstva svijeta, nego još više zato, što je preuzv. Izaslanik u razmjerno kratko vrijeme svoga boravka pokazao mnogo pažnje i ljubavi upravo prema onim Hrvatima, koji su u doba današnjih nevolja najviše stradali. Preuzv. Izaslanik je već dva puta uz pogibao vlastitoga života obišao dragu Hrvatsku Hercegovinu, *da tješi one, koji su poslije divljačkoga odmetničkoga klanja i uništavanja jedva ostali na životu, a izgubili kućno ognjište i najmiliju rodbinu...*
>
> Možemo biti zahvalni Bogu i Sv. Stolici, što je za svoga izaslanika u Hrvatskoj imenovala upravo preuzv. opata Marconea. Nadamo se, da će on svojm poznatom poduzetnošću i taktičnošću vjerno izvršiti povjerenu zadaću. Molimo dobroga Boga, da ga svojim blagoslovom prati i pomaže u njegovoj važnoj i teškoj službi. Hrvati će mu na iskazanoj ljubavi biti uvijek zahvalni.«[198]

Uistinu, služba opata Marconea u NDH, bila je važna i teška. Važna za Vatikan, a teška po svojim posljedicama, za one koji su krvavim žrtvama oslobađali i oslobodili Hrvatsku i Jugoslaviju od najvećeg zla, otkako je ona postojala.

[197] »Katolički list« 1943., br. 22, 235.
[198] »Katolički list« 1943., br. 22, 235.

Takvo isto mišljenje vladalo je u svim zvaničnim ustaškim krugovima. Svi su oni znali i osjećali da treba iskoristiti naklonost Vatikana u što je većoj mjeri moguće. Odatle u ustaškoj propagandi na svim stranama toliko podvlačenje vjernosti i odanosti prema Rimskoj Kuriji, prema papi. Klerikalni rukovodioci u NDH u tom smjeru nisu ništa više mogli da požele od ustaških vlasti. Sve zvanične svečanosti Vatikana slavile su se u NDH sjajem i sveobuhvatnim značenjem kao i vlastite ustaške parade. One su uistinu bile sastavni dio ustaškog unutrašnjeg političkog sistema i korišćene su u vlastitoj propagandi kao sredstvo za povezivanje širokih masa koje su u iživljavanju svojih vjerskih osjećanja imale često pred očima Rimsku Kuriju, Svetu Stolicu, papu, sa svojim ustaškim ciljevima. Štampa i propovijedaonica, na koju su se svake nedjelje i praznika uspinjali ustaški i klerofašistički agitatori, bili su pomognuti i od ustaškog »krugovala«, radija, koji je često govorio o papi Piju XII. i o odnosima »Hrvata« prema Rimu. Vatikan je mogao da bude zadovoljan, jer jedva da se i u samoj Citta di Vaticano sa više usrdnosti slavio prvosvećenik. Kad je 14. V. 1942. Pijo XII. proslavljao 25-godišnjicu svoga biskupskog posvećenja, održano je u Zagrebu, na »krugovalu« predavanje o značenju toga dana, ne samo za Rim nego i za hrvatske katolike. I u ovome se predavanju podvlačila misao trinaestovjekovnih odnosa između Rima i Hrvata, onako isto kao što se prije pojava NDH pripravljala svečanost toga datuma u 1941.Taj trinaestvjekovni odnos bio je za toga predavača, koji je u stvari imao da obilježi misli ove zvanične ustaške ustanove, odnos oca i djece. On je uvjeren da su »pape posebnom brigom bdjeli nad Hrvatima, a Hrvati su posebnom odanošću bili vjerni papama.« Dakako, sada je bila prilika da se iskaže zahvalnost papi što je prošle godine pojavu NDH pred čitavim svijetom pokazao da ukazuje naročitu pažnju uzurpatoru i štićeniku germanskog i talijanskog agresora, plaćeniku fašizma i nacizma, Anti Paveliću. Bila je svakako prilika da se to širokim masama saopći po hiljaditi put, da bi i one saznale, tko je sve na strani jezivog ustaškog poglavnika. I to ne samo papa u svečanosnoj audijenciji, nego i njegov izaslanik, koga je poslao u NDH. To se uostalom i sasvim neuvijeno kaže:

> *»Sv. Otac gaji živu ljubav i za našu domovinu Hrvatsku. Već 18. svibnja pr. god. primio je Papa Pijo XII. Poglavnika i cijelo izaslanstvo ustaške Hrvatske, koje se onda nalazilo u Rimu. Sv. Stolica je u kolovozu pr. god. poslala u Hrvatsku svoga izaslanika preuzv. opata Josipa Ramira Marconea. U popratnom pismu, kojim ga je sv. Otac uputio u Hrvatsku, piše, da »Sv. Otac gaji posebnu naklonost za plemenitu i katoličku Hrvatsku i zato joj šalje svoga predstavnika, da se uvjeri o posebnim vjerskim i političkim potrebama njemu tako dragog hrvatskog naroda. To osobito u sadanjem času, u kojem cijeli svijet izgleda prignut pod teretom velike nevolje.«*

I upravo ova činjenica, za ustaškog komentatora izaziva uspoređenje između sadašnjih prilika i odnosa NDH s onim srednjevjekovnim vremenima kad je hrvatski kralj Zvonimir bio u vazalskim odnosima prema papi Grguru VII., jer kaže da »Sv. Otac obnavlja tradiciju kralja Zvonimira, Pape Grgura VII. i opata Gebizona.« Istina je, da predavač nije imao odvažnosti da do kraja izvede uspoređenje i da spomene kako je narod na kraju svršio sa svojim kraljem Zvonimirom i njegovom vazalskom politikom, kad su ga na Kosovu polju kod Knina ubili. Da bi ustašama što više omilio lik Pija XII. predavač je nastojao da skicira što je sve ovaj papa uradio za »Hrvate«, pomažući ih materijalno i moralno u vrijeme NDH. On bi trebao daleko više vremena kad bi sve to nabrojao. No, on ipak ističe najvažnije i najimpresivnije za slušače ustaškog »krugovala.« Podvukavši da je papin izaslanik u ovoj jednoj godini što boravi u NDH podijelio potrebama siromašnih biskupija 11,000 dolara radosno saopćava da je *»baš iz zadnjeg doba poznato, s kolikom srdašnošću susreće današnji papa Hrvate u svojim dvorima.«* On se sjeća znamenitog dana 14. XI. 1939., kad je primio papa u audijenciju hrvatsku delegaciju sa nadbiskupom Stepincem na čelu i izaslanicima Mačekovim, pa im je tada obećao, da će bl. Nikolu Tavelića proglasiti svecem. Zatim, papa je maja 1940. proglasio svetu hrvatsku godinu o 13 stoljetnoj godišnjici odnosa Hrvata sa Rimom. Važno je, dakako i to što je papa »ove godine primio naše sveučilištarce i ustašku mladež i mnoge pojedine hrvatske (dakako ustaške) odličnike, a od osobitog je značenja primanje članova hrvatske državne opere.« Sjetio se ovaj klerofašista i Spasovdana 879, kad je papa proslavio u crkvi pobjedu kneza Branimira nad knezom Zdeslavom, koji je raskinuo veze sa Rimom i papom *»koji je sačuvao* (t. j. Branimir) *Hrvate od pravoslavlja i priljubio hrvatski narod uz Sv. Oca Papu.«* Prirodno je da je s time u vezi uskrsnuo u njegovom sjećanju i onaj drugi Spasovdan, iz 1925., kad je papa Pijo XI. služio zahvalnu misu o 1000-godišnjici hrvatskog kraljevstva, i utješio »Hrvate«, u stvari ustaške preteče i njihove klerikalne vođe, da će već doći vrijeme kad će oni imati što žele, t. j. NDH, kako je to u ovoj knjizi već govoreno. Tako i ovaj treći Spasovdan »Hrvati katolici uzdižu svoje molitve u svojoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj svoje molitve za *svoga* Papu Pija XII.«[199]

Nema sumnje da su sve ove misli imale da posluže ustaškoj »promičbi«, i da su one i izvršile svoju ulogu, svoje ciljeve. Svi oni, koji su ih slušali morali su se uvjeriti da je Rimska Kurija na strani ustaša i poglavnika, a to je i ustaškim vlastima bilo dosta. Svakako je važno i to, što je ovaj ustaški spiker otkrio zašto je papa poslao Marconea u NDH, koju on naziva »katoličkom« bez obzira na milionske mase pravoslavnih i muslimana, otkrivši tako stvarnu svoju podršku za »psihološke priprave« nadbiskupa Stepinca, njegovih drugova iz »Odbora trojice« i svih mnogobrojnih izvodilaca pri nasilnom katoličenju Srba. Pored toga, još više je značajno, što je papa, u tom sprovodnom pismu, kojim šalje novovjekog Gebizona-Marconea u NDH, rekao ne samo vjerske, nego i *»političke potrebe«*, njemu tako dragog hrvatskog naroda.« Vjerojatno je, da se ova izuzetna diplomatska iskrenost iz 1941. ne bi na tako očigledan način manifestirala. Ali, 1941. je i vatikanskim krugovima izgledalo da Hitler rješava probleme za 1000 godina. Dakle, jasno i određeno usmjerena misija opata Marconea s obzirom na vjerske i političke potrebe ustaških vlasti.

Kad se uzme u obzir što su sve jezuiti učinili za proširenje klerofašističke misli u Hrvatskoj onda je tek jasno koliko je za učvršćivanje duhovnih veza između klerofašizma i Vatikana bilo važno objavljivanje brevea pape Pija XII., kojim je zagrebačku jezuitsku crkvu prozvao Malom Bazilikom, koja je već odavna bila pravi bastion klerikalizma povezanog s krajnim šovinističkim nacionalizmom. I ova činjenica uveliko osvjetljava jedno moćno sredstvo kojim su se klerofašisti služili u svojoj propagandi. Odatle, upravo odatle, zračila je prije NDH kao i za nje, na sve strane klerofašistička misao.

[199] »Katolički tjednik« 24. V. 1942.

Ovako je Pijo XII. podigao ugled središtu i žarištu jezuitskih nastojanja u Zagrebu i čitavoj NDH, pravo na blagdan osnivanja jezuitskog reda Ignacija Loyole. Uistinu, ogromne su zasluge zagrebačkih jezuita za vezivanje ekstremno katoličkih i ekstremno hrvatskih ciljeva i interesa, manifestiranih ne samo sa propovijedaonice ove velike crkve, nego i iz samostana, koji se nalazi uz tu crkvu. Jer iz njega se uveliko dirigiralo i nadbiskupijom i čitavom crkvenom politikom u ranijoj Jugoslaviji. Sigurno je, da je ta utvrđena tradicija produžena i u NDH.

Izvjesne pojave nesumnjivo će objasniti duh tog psihološkog spoja politike i crkve tako vješto zaodjenutog crkvenim i vjerskim formama.

Petar Josip Müller bio je pravi aktivista kao fašistički agitator. On se istaknuo u podizanju kapelice na zagrebačkom Sljemenu, koju je posvetio »Kraljici Hrvata«. U toj se kapeli naveliko fašiziralo i iskupljali klerofašisti, kad su htjeli manifestirati kroz crkvu svoje klerofašističko »hrvatstvo«.

Ali 1941., i njemu, kao i svima ostalim njegovim bližnjima u jezuitskom redu sve do samog generala, kao i u Vatikanu, izgledalo je, da su fašizam i nacionalsocijalizam, Hitler i Mussolini, riješili sudbinu svijeta za slijedećih hiljadu godina. Odatle njihovo spontano manifestiranje za novi poredak, za ustaški klerofašizam, za Pavelića. Odatle ovako glasno podvlačenje njihove političke orijentacije. I jezuiti se zalažu svim svojim raspoloživim sredstvima, dakako duhovnog i intelektualnog karaktera, kako bi se i prema intencijama njihovim i njihovog pitomca nadbiskupa Stepinca oživotvorila »Sveta i Božja Hrvatska«.

Dosta je podsjetiti na već spomenute pojave vezane uz imena jezuita Jambrekovića, Poglajena, Vanina ili Sakača,[200] pa da se vidi, koliko su se oni našli u svome pri uspostavi NDH. Njihovi separatistički, ekskluzivistički, antidemokratski, antipravoslavski i antisrpski orijentirani nastupi nisu obilježavali samo slučajeve ovih pojedinih članova, nego ustvari, stav čitavog njihovog reda, kome su oni pripadali. Jer, ovdje ne može biti govora o ličnom izdvajanju ispod zajedničkih propisa i disciplinske stege, kojom diktatorski i suvereno upravlja njihov provincijal, a njima i svima njima, njihov general reda.

Međutim, izrazitije i neposrednije to se vidi iz njihovih publikacija, koje su se štampale u Zagrebu pored te njihove Male bazilike, koja je imala biti prema papinim riječima, »pravo svetište među hrvatskim narodom.«

Preko pola vijeka izdaju hrvatski jezuiti za široke mase svoj »Glasnik Srca Isusova«, u ogromnom tiražu, za koji sami kažu, da ne vrši sudbinu časovite informacije novina. Jer »Glasnik Srca Isusova« — »nije napisan za jedan dan ni za tjedan dana, pa ni za mjesec dana«, kako to poučava svoje pobožne čitatelje i čitateljke njegov urednik. »I stoga njega ne može slijedeći broj ni zamijeniti, niti potisnuti, niti mu može umanjiti vrijednost. On je uvijek suvremen, uvijek aktuelan, jer stvari, o kojima piše imaju vječnu vrijednost...« Zato ga mora svaki čitatelj dobro čuvati i često mu se vraćati, da iz njega crpe saznanja o kojima pišu oci jezuiti.

Nema sumnje, to je moralo vrijediti i o svemu, što se pisalo i o NDH. Zanimljivo je, da su jezuiti o NDH progovorili tek u šestom broju, u uvodnom članku »Glasnik u novoj Hrvatskoj«. Sigurno je trebalo proći izvjesno vrijeme, kako bi se

[200] Jezuit Sakač bio je suradnik »Ustaškog godišnjaka za 1943.«

pravilno ocijenila taktičnom vještinom stvarnost situacije i izvedene promjene u NDH, koja je za njih već tada dobila oblik trajnosti.

Obraćajući se čitatelju, urednik ga želi uvjeriti da »Glasnik« nema nikakve veze s politikom, pa ni onda kad pozdravlja NDH i za nju se zalaže, kada slavi Pavelića i ukazuje mu sve svoje jezuitsko povjerenje i želi mu »obilje božjeg blagoslova.«

> »No zato, što se naš »Glasnik« drži daleko od svake politike, on nije nenarodan, ili čak protiv naroda. Naš »Glasnik« nije kineski »Glasnik Srca Isusova« niti japanski »Glasnik Srca Isusova«, nego hrvatski »Glasnik Srca Isusova«. *Zato ne može, a da i on od srca i toplo ne pozdravi ono, što je svako hrvatsko srce klikćući od radosti i veselja pozdravilo: proglašenje NDH, uskrsnuće slavnoga kraljevstva hrvatskoga. To nije kakva promjena vlade, to nije pobjeda ove ili one političke stranke, to nije donošenje ovakvog ili onakvog ustava ili upravne promjene, to je oslobođenje čitavog hrvatskog naroda. to je radost i kliktanje čitave narodne zajednice, sve hrvatske obitelji, jer je ostvaren san što ga na dnu duše nosi svaki pravi Hrvat...*
>
> *O Uskrsu naše jubilejske godine kad slavimo hiljadutristogodišnjicu veza sa stolicom Petrovom, u općem previranju, gdje se ruše prijestolja i iščezavaju države i narodi, hrvatska država opet je uskrsnula. Ona ima u osobi poglavnika dr. Ante Pavelića opet suverena, vladara narodne krvi. Velike evropske države Njemačka i Italija, a s njima i neke manje države već su priznale njezinu samostalnost i neovisnost. Oko poglavnika, kojega su patnje i kušnje dugogodišnjeg izgnanstva oplemenile za njegovu veliku zadaću, okupili su se najbolji sinovi naroda, da na starom hrvatskom poštenju i na evanđeoskim zakonima izgrade novu hrvatsku državu i povedu svoj ljubljeni narod u susret boljoj budućnosti. »Glasnik Srca Isusova« im u tom velikom i teškom pothvatu želi obilje Božjeg blagoslova. A »Glasnik« će na svom području i na svoj način sve učiniti, da bi se ispunile riječi pjesme Srcu Isusovu:*
>
> »Stijeg Hrvata — Srce Krista,
> Tu nam rudi sreća, spas,
> Tu sloboda zlatna blista,
> Tu se ori gromki glas:
> Kralju slave, silni blagi,
> Blagoslovi zavjet taj,
> Blagoslovi rod nam dragi,
> U svom srcu stan mu daj!«[201]

Sve ove misli, koje za uvodničara »Glasnika Srca Isusova« nisu političke, nego narodne, imale su svoj neizostavni propagandni utjecaj kod slabo prosvijećenih čitalaca toga »Glasnika«, koji su mu slijepo vjerovali, kao što se vjeruje zakonima crkve. Kao što su riječi i primjer nadbiskupa Stepinca, kojima je preporučio NDH, Pavelića, a to znači čitav ustaški režim svome svećenstvu, a to dosljedno znači i svojoj pastvi, tako su i ove jezuitske preporuke NDH za one široke mase »siromašnih duhom« imale snagu ne samo preporuke, nego i zapovijesti, koje su u skladu sa voljom Božjom. Od ove odgovornosti ne mogu ni jezuiti sa svojim učenim obranama ublažiti ili izmijeniti njihov smisao. Ovako je jezuitski urednik predstavio svojim mnogobrojnim čitateljima »suverena i vladara narodne krvi« poglavnika, prešućujući

[201] »Glasnik Srca Isusova« 1941., br. 6. 154—155.

njegove zasluge oko mnogobrojnih atentata, čije su krvave i nevine žrtve posijane uz pruge, koje vode od Italije do Beograda. Da li je pisac ovoga članka, mladi i odgovorni urednik pater Ivan Nikolić, ili neko drugo jezuitsko lice, nije sigurno, jer članak nije potpisan. Ovaj list, koji želi da je »Glasilo apostolstva molitve i list hrvatskih katoličkih obitelji«, a »izdaju ga s dopuštenjem crkvene oblasti Isusovci u Zagrebu«, — znači s dopuštenjem zagrebačkog nadbiskupa Stepinca, koji se toliko zalagao da njihovo svetište bude uzvišeno na stepen Male bazilike, — otvoreno se izjasnio za ustaški režim.

U istom broju »Glasnika« ima i jedna »nepolitička« pjesma »Raspeti Krist hrvatskom narodu« od M. J. Delnikova, u kojoj se kroz presjek hrvatske historije, karakterizira i vrijeme poslije 1918. do 1941. Tu se naime govori u aluzijama o Srbima, kao o lažnoj braći, koja su zvjerskije nego drugi ljudi, stali klati braću Hrvate. Ili, da su se Hrvati pržili na žaru bizantske vatre, koja je htjela u njima satrti Krista.[202] Nema sumnje, da su čitatelji male naobrazbe primali ovo otrovno sjeme sa razornim i opasnim djelovanjem, kakvo su samo najokorjeliji ustaše mogli poželjeti.

Kao i ranije, tako su i sada u NDH jezuiti vješto povezivali svoje crkvene svečanosti s političkim tendencijama. Proslavu praznika Srca Isusova 1941. reklamirali su, da će biti 22. juna održana »u Hrvatskom narodnom svetištu u Zagrebu«, tj. u njihovoj Maloj Bazilici, i to *»u duhu zahvalnosti za hiljadutristogodišnje krštenje Hrvata i narodnog oslobođenja.«* I doista ovo »slavlje zahvalnosti« bilo je 22. juna izvedeno osobitim sjajem u osobito vještoj »patriotskoj« režiji jezuitskih otaca. *»Činilo se, kao da se sav taj narod sabrao oko Boga svoga, da mu isplati velik dug za sve ono, što je Božja Providnost zadnjih mjeseci stvorila u hrvatskom narodu preko odabranih ljudi, koje je ona pozvala da Hrvatsku obdare slobodom i učine Hrvate sretnima i Božjima. Pred tisućama pobožnoga puka, što se sabrao pred katedralom, izrazio je i sam propovjednik (otac Nikola Buljan D. I.) taj osjećaj zahvalnosti prema Bogu i prema svima, koji su se žrtvovali da sunce slobode sine nad Hrvatskom.«*[203] Očigledno je, da su Pavelić, njegovi doglavnici i ustaše ili kako »Glasnik Srca Isusova« za njih haže »odabrani ljudi«, koje je Božja Providnost pozvala da Hrvate učine sretnima i Božjima, bili neobično zadovoljni ovom vrstom ustaške propagande kroz organ »Apostolstva molitve i hrvatskih katoličkih obitelji«, a sve to, dakako »s dopuštenjem crkvene oblasti«.

Ovo »Glasilo apostolstva molitve« uistinu je i kroz molitvu agitiralo za ustaše i njihove vođe. Tako se na posljednjoj stranici »Glasnika«, redovno daje na omotu kalendar dotičnog mjeseca. Tu se nalazi za svaki dan pobožnim čitateljima sugestija za koga treba da se dotičnog dana pomole. Tako je za 2. VI. određena namjena molitve za »naše narodne vođe«, t. j. za Pavelića, Budaka, Artukovića i ostale ustaške prvake. Za sve one, koji su pošli na Istočnu frontu, da se za račun Hitlera bore protiv slavenske braće Rusa. Jer 22. VI. trebalo je moliti za »hrvatsku vojsku«. »Glasnik Srca Isusova«, u tome je dosljedan i daljnjih mjeseci, pa tako savjetuje, da se 15. VII. 1941. moli za »upravitelje naroda i države«, 20. VIII. 1941. za »hrvatsko državno vodstvo«, 2. IX. 1941. za »narodne prvake«, 12. IX. 1941. za »svjetovne poglavare«, 13. IX. 1941. za »naše u vojsci«, 14. IX. 1941. za »iskorjenuće komunizma«, 26. X. 1941. za »božji duh u Hrvatskoj«, 10. XII. 1941. za »zrakoplovce«, 20. XII. 1941. za »Hrvate u ratu«, 26. XII. za »naše vojnike« itd., itd. i 1942. a tako i dalje.

[202] »Glasnik Srca Isusova« 1941., br. 6, 157.
[203] »Glasnik Srca Isusova« 1941., br. 7, 231.

»Glasnik Srca Isusova« je uvjerenja da *»da kad je domovina napokon oslobođena i ima da po volji vođa postane ne samo Nezavisna Hrvatska, nego i Božja Hrvatska, treba novim žarom osvježiti poslovičnu vjernost Hrvata prema namjesniku Kristovu . . .«*[204]

»Glasnik Srca Isusova« je doista uvjeren da je Providnost stvorila NDH preko Pavelića. Dosljedno tome, morao je u daljnjim svojim razmatranjima doći do zaključka da uvjeri svoje čitatelje, da je za tu NDH pored Providnosti svakako najzaslužniji i namjesnik Kristov na zemlji Sveti Otac papa. Dosljedno da je papa omogućio ostvarenje NDH.

> »I danas, kad slavimo Papin dan, kad se u nepreglednim povorkama redaju narodi pred prijestoljem vječnog vladara, da mu priznaju svoju vjeru, živu i nepokolebivu, probudimo i mi Hrvati tu vjeru. Imamo zato i posebnih razloga. *Nijedan narod nije toliko osjetio vječnu moć rimskog vladara bo-žjega kraljevstva, kao mi. Pred trinaest vjekova zajamčio nam je taj nesa-vladivi gospodar, da će nas svojom moći štititi i voditi k pobjedi sveti Petar, ako ostanemo vjerni pravdi, na koju smo mu obrekli vjernost. I eto u da-našnje dane on nas je doveo do te pobjede, ispunio je svoje obećanje. Pa kad su vjerni Hrvati sačuvali svoju vjeru u rimskog papu u svojim najtežim danima, kroz tako burne godine, ne ćemo je zatajiti ni mi Hrvati dvadesetog vijeka. Ta mi smo svjedoci divnijeg Rima i božanstvenijeg pape, nego svi prijašnji naraštaji. Pred nama on stoji kao nadzemaljsko biće, čist od sviju zemljinih grehota i strahota. Stoji vječan kao nosilac čisto božanskih prava na izabranike božjih stvorenja.* I dok danas vlada strahovito obračunavanje među zemaljskim carstvima, dok se uzbibalo i stalo rušiti sve na što se čovjek zemlje pouzdao, plovi narod vjere (tj. Hrvati) mirno u budućnost, jer zna da se vječni temelji Božjeg carstva ne će stresti, da glavar vječnog kraljev-stva ne će pasti. Pogledom uprtim u vječni svijetli grad, motri narod vjere, kako se raspada tijelo i zemlja sa svojim građevinama i svojom kulturom, kako nadolazi novo doba (tj. Hitlerov novi poredak), preteča vječnog dana . . .
>
> Slavimo Papin dan! Sklonili smo se srcem i mislima u vječni grad, stupili smo pred čovjeka, kojega ne možemo tjelesnim očima vidjeti, ali u koga vjerujemo i u kojemu ljubimo Krista. Nitko drugi nema prava na ovu vjeru i na ovu ljubav. Samo on, vječni gospodar nadsvijeta na zemlji, ne-umrli vladalac vječnoga kraljevstva u vremenu. I dok ga gledamo, dok mu se divimo, snažnije počinjemo osjećati, da smo i mi uklopljeni u tu vječnost. da smo djeca vječnosti, ta djeca smo ovog milog oca kršćanstva.
>
> *Papa je nama Krist na zemlji!*
> Rim je nama Vječni Grad!
> Pio XII. je za nas koji vjerujemo, nosilac sviju Božjih prava, živi go-spodar vječnog kraljevstva.«[205]

Deifikacija pape, kao i Pavelića, identičan je stav »Glasnika Srca Isusova.« Jer, sve je, NDH i Pavelić, djelo Providnosti. Pa i onda, kad Slavko Kvaternik, krši zakletvu! O godišnjici NDH, »Glasnik Srca Isusova« ostaje na liniji, kojom je pošao prošle godine, kad je pozdravio NDH i Pavelića kao djelo Providnosti.

[204] »Glasnik Srca Isusova« 1941., br. 7, 208.
[205] »Glasnik Srca Isusova« 1942., br. 3, 53—54.

»U tu povijest Božjeg Uskrsa utkat će se povijest o uskrsnuću našeg hrvatskog naroda: da je o Uskrsu Božjeg Sina i milošću njegove Providnosti sijedi Vojskovođa digao svijetlu krunu Zvonimirovu, i na Veliku Subotu poslije proslave Uskrsnuća molio i primio blagoslov u katedrali Velike Zagrebačke Bogorodice i Hrvatske Kraljice Majke . . .«[206]

»Hrvatska je zemlja Uskrsa: s dvostrukim svijetlom Kristovim. Prvo je svijetlo Kristovo u našem kršćanstvu. To je vjera u pobjedu Isusovu i ovdje na zemlji, i ovdje u Hrvatskoj. To je nada u vječno proljeće na obalama države Božje, u pobjedu živog Boga nad čovječjom smrću. *Drugo je svijetlo Kristovo u našem hrvatstvu. To je vjera u pobjedu prava našega naroda po Isusu Kristu, u vjernosti i savezu s Presvetim Srcem!* Neka se dakle visoko digne uskrsni plamen svijeće, da zasja katoličkim dušama i hrvatskim srcima. Upravo na obljetnicu NDH!«[207]

Ovako je jezuit Josip Dinko Mravak kroz »Glasnik Srca Isusova« objašnjavao prvu godišnjicu NDH. I on vezuje, kao i pater Müller kult Bogorodice sa hrvatstvom i Hrvatskom, jer i njemu je ona »Gospa i Majka domovine«, te želi da »cijela Hrvatska bude tempal Gospi svih cvjetova« — preplićući pobožne misli sa nacionalističkima, kako bi njihovo uzajamno djelovanje, crkveno-političko i političko-vjersko, bilo što čvršće i pouzdanije.

Sve ovo, dakako za jezuite nikako, nije bila »politika«, nego potpuna »apolitičnost«, pa i onda, kad taj list, kao »glasilo apostolstva molitve« objavljuje u rubrici »Uzmi i čitaj« rasističku i fašističku knjigu klerofašiste I. Oršanića »U prelomu Evrope«, o kojoj je već bilo riječi. Tako je vođa Ustaške omladine čitateljima »Glasnika« preporučen, ma da u toj knjizi nema ni riječi ni o molitvenim, ni o crkvenim, ni o vjerskim, ni o moralnim pitanjima, već samo o zalaganjima za Hitlerov poredak, a da bi čitaočeva radoznalost bila što više zagolicana, jezuita kaže, da se u toj knjizi nalaze i oni članci, koji se ranije nisu mogli objelodaniti. Ovu profašističku pronacističku knjigu preporuča jezuitski »Glasnik Srca Iusova« ne samo stoga, što je to i antikomunistička knjiga, nego i zato, što su u njoj »obrađena glavna pitanja sadašnjice: novi »pokreti« i njihovi vođe (t. j. Hitler i Mussolini), uzroci krvavih razračunavanja među velikim i malim narodima Evrope, *o novom poretku,* i t. d. Tko želi dublje shvatiti velike događaje, koje proživljavamo mi i cio svijet, neka uzme ovo djelo«.[208]

Još spontanije, ustaškije i otvorenije odgaja svoje čitatelje i jezuitski »Kalendar Srca Isusova i Marijina«, koji priređuje ovo isto uredništvo »Glasnika Srca Isusova«, a štampa se također sa dopuštenjem nadležnih crkvenih vlasti u jezuitskoj štampariji, pored Male Bazilike. Već mjeseca oktobra 1941. objavio je »Glasnik Srca Isusova«, da će krajem oktobra izaći za godinu 1942. »najljepši i najoriginalniji od svih kalendara.«[209]

Ovaj jezuitski kalendar za 1942. god., dakle, prvi u NDH, uređen je na osobito vješt način. On je uistinu i najoriginalniji i najprivlačniji ustaški kalendar. Nijedan toliko ni tako kao upravo ovaj kalendar »Srca Isusova.« U njemu je povezano ustaštvo i »hrvatstvo« sa živim i djelotvornim katolicizmom, u stvari klerikalizmom,

[206] »Glasnik Srca Isusova« 1942., br. 4, 70.
[207] »Glasnik Srca Isusova« 1942., br. 4, 72.
[208] »Glasnik Srca Isusova« 1942., br. 5, 108.
[209] »Glasnik Srca Isusova« 1942., br. 10, 285.

toliko intimno i impresivno, više i prisnije nego ma u kojoj drugoj knjizi. Tako je dat jedan uzoran primjerak smišljeno izvedene propagandne knjige hrvatskog klerofašizma. Pa opet, i ovaj je kalendar, po shvaćanju šefova K. A., daleko od ma kakvog političkog agitiranja. Tako su govorili i jezuiti. Međutim, samo nekoliko pogleda u njegovu sadržinu ostavit će na čitaoca sasvim drugi utisak. Urednik je prije svega, ispred svakog mjeseca u kalendaru dao karakteristiku sadašnje NDH u člančiću od jedne same stranice.

U januar uvodi čitaoca članak *»Slobodna Hrvatska«* — kojim pisac otkriva svoju radost nad NDH i potiče čitatelja, da i njega obuzme slična radost. Jer, »kao iza duga, mučna sna pred sretnom stvarnosti tako je stajala Hrvatska 10. travnja 1941. pred činjenicom svoje slobode i nezavisnosti. Osamsto godina, još otkako je pao zadnji vladar njihove krvi, čekali su Hrvati s čeznućem na ovaj veliki dan, a kad je napokon došao, jedva su si mogli vjerovati. *Tako je to došlo nenadano, iako tako željno očekivano.«* Pogotovo istim riječima rezonira jezuitski sastavljač ovog kalendara, kao i njegov nadbiskup, kad je pozdravio prošle godine ostvarenje davno željkovanog ideala. Zato za jezuite, Hrvatska, poslije svih nevolja u prošlosti stoji danas »jača i veća i moćnija i ponosnija nego ikada prije.« Da je to tako, »glavni razlog opstanka i slobode Hrvatske jest Bog. *Hrvatska je kroz stoljeća ostala vjerna Bogu, pa je i Bog bio vjeran Hrvatskoj.«*

Za postavljenu tezu o međusobnoj vjernosti Hrvata i Boga, Boga i Hrvata, koji bi po istoj logici mogli da budu jedan drugome i nevjerni, nalazi pisac dokaza u hrvatskoj historiji, koja govori, da se »Hrvatska kao cjelina nije nikada odmetnula od Božjega Kraljevstva na zemlji, od Crkve Katoličke. *Papa je bio vazda njezin otac, a Crkva skrbna majka.«* Dosljedan izlaganjima sviju jezuita, otkako su počeli da propagiraju još prije NDH vjeru u zalaganje papa za Hrvate, sve tamo od VII. stoljeća, od pape Agatona, — poslije Sakačevih »naučnih« rezultata, — i ovdje jezuit tvrdi da je papa taj koji je ustvari najzaslužniji za ostvarenje NDH. »U tmurnim časovima teške povijesti Hrvatske, kad su je svi izdali i ostavljali na cjedilu, Kristov Namjesnik na zemlji nije zaboravljao ni napuštao svojih Hrvata. *Cijela naša povijest, cijela naša borba za opstojnost i za slobodu i za nezavisnost najtješnije je povezana sa Crkvom Katoličkom i sa Rimskim Papom. Tu povezanost i odanost prema Crkvi i prema Papi, te blagoslovene plodove vjernosti Hrvatske prema Bogu, te nepresušive tisućljetne izvore snage u borbi za slobodu i nezavisnost, sve to ne smiju Hrvati nikada zaboraviti.«*

Povezavši tako katoličku crkvu i rimskoga papu sa stvaranjem NDH, jezuit postavlja i uslove Hrvatima i Hrvatskoj, da će ona »ostati uvijek slobodna i nezavisna«, bude li i nadalje ostala vjerna Bogu i Crkvi.

Iako expressis verbis nije jezuit rekao ukoliko su katolička crkva i rimski papa bili neposredno vezani sa drugim faktorima, koji su stvarali NDH, t. j. sa Papelićem i njegovim gospodarem Mussolinijem, ipak ostavlja čitatelju da sam izvede zaključak iz opće tvrdnje »da je cijela naša borba za opstojnost i za nezavisnost najtješnije povezana sa Crkvom katoličkom i sa Rimskim Papom.« Ovaj, kao i slijedeći uvodni članci u sve godišnje mjesece pisani su u vrijeme Hitlerovih najvećih uspjeha i njegovog približavanja prema Moskvi, pa su fantazije pisca bile raspojasanije i slobodnije, a iskrenost spontanija i manje odgovorna, jer je postojala opća

nada, da se sada rješava za 1000 godina problem Evrope, pa i ustaške Hrvatske, pa zašto onda odmah ne kazati svu istinu, tko je to najzaslužniji za »slobodu i nezavisnost« ustaške NDH.

Uvodni članak za februar posvećen je *»Božjoj Hrvatskoj«*. Objašnjavajući, da se krštenjem naroda postaje Božji narod, pa su tako i Hrvati postali Božja djeca, čim su došli u svoju novu domovinu u VII. stoljeću i to »zaslugom i brigom rimskih Papa.« Jer, da su kojim slučajem Hrvati ostali u poganstvu njih bi nestalo, dok ih je crkva privela u evropsku zajednicu i »Hrvati su postali Božji narod.«

Mart je posvećen *»plemenitoj Hrvatskoj«*, koja je takva postala otkako je s papom Agatonom sklopila pakt o nenapadanju, ali zato će joj biti od pomoći »Bog Hrvata«, ako bude tko na nju navalio. Tako se ovdje saznaje, da su Hrvati (čitaj: ustaše) pred papom i ostalim svijetom postali »ljubljeni sinovi sv. Petra« i *narod sv. Petra.«*

U aprilu se govori o *»ponosnoj Hrvatskoj«*, do koje Hrvati nisu došli sami od sebe, već ih je dotle dovela i opet crkva Kristova. »Jer politička organizacija plod je kulture, a kulturu u srednjem vijeku nosila je i dijelila samo Katolička Crkva i njezini svećenici«.

U maju raspravlja se o *»vjernoj Hrvatskoj«*, koja nije htjela da se povede za knezom Zdeslavom, koji je za kratko vrijeme preveo Hrvate u pravoslavlje. »Hrvati-pravoslavni! — Nikada! Zdeslav je svojom ropskom politikom dirnuo u najsvetije osjećaje hrvatskog naroda, koji je već dvijesto godina vjerno stajao uz Petrovu pećinu i zakleo se na posebnu vjernost Papi. I radi toga podiže knez Branimir ustanak na obranu slobode i vjerske neporočnosti i cio narod pristade uza nj. On svlada Zdeslava, povrati vjerski mir i hitno pošalje poslanike u Rim, da obavijeste Kristova Namjesnika, da se Hrvati vraćaju natrag u krilo Rimske Crkve.« Prikazavši tako vjernost Hrvata prema papi, koji je na Spasovdan 879. za mise, blagoslovio kneza Branimira i čitav njegov narod, papa se tako odužio, da je Hrvatsku obdario potpunom nezavisnošću, o čemu međutim ne zna ništa historijska kronika. »Od vremena kneza Branimira Hrvati su odlučno i neopozivo krenuli prema Zapadu, prema vrelu kulture, prema Papinom Rimu, i više se nikada nisu odvratili od vjernosti prema Namjesniku.«

U mjesecu junu govori se o *»krunjenoj Hrvatskoj«*. Tu se spominje krunisanje kralja Tomislava 925. kad je papa donio zaključak, kako to tvrdi pisac ovog uvodnog članka, da »glavu hrvatskog vladara resi kraljevska kruna.« Veličajući kralja, koji je bio, prema ovome jezuitu, u vazalnom odnosu prema rimskome papi, zaključuje da su »Hrvati i opet osjetili posebni Božji blagoslov radi svoje nepokolebive vjernosti Crkvi Kristovoj.« U mjesecu julu se prikazuje *»velika Hrvatska«* za vrijeme kralja Petra Krešimira, za čije je doba »konačno raščišćeno i pitanje istočnjačkog utjecaja na vjerski život Hrvatske.« Ovaj jezuit izjašnjava se protiv slavenskog bogosluženja, koje je za njega »neko slabljenje potpunog vjerskog jedinstva u narodu.« Osim toga, »uvukoše se u neke istočne dijelove države istočnjački običaji i zloupotrebe.« Sve je to Petar Krešimir likvidirao, kao na primjer ženjenje svećenika, nošenje brade, pomogao da se izvede zabrana glagoljanja, i t. d.

Za mjesec august rezervirao je pisac misli o *»sretnoj Hrvatskoj.«* Dakako, to je bilo za »dobroga, pravednoga i velikoga kralja Zvonimira.« »Neprijatelji vjere

i našega naroda ozloglasili su ga kao slugu i pokorna roba Papina i spremno prihvatili neku nesigurnu tvrdnju, da se radi te vjernosti Namjesniku Kristovu podigao na njega cio narod i ubio ga. Ali o tom umorstvu nema povijest nedvojbenih dokaza.« (?!) Međutim, pisac ovih mjesečnih uvodnika, na ovom mjestu, zacijelo ne zna, da u istom kalendaru ima o tome sasvim pozitivno gledanje Mgra dr. Matije Stepinca koji je iznio na javu veličanstvenu teološko-političku definiciju cjelokupne hrvatske stvarnosti. Po njegovoj koncepciji hrvatski narod pati i u političkom pogledu, već kroz vjekove 1.) zbog osobnih, posebničkih grijeha svakoga pojedinoga Hrvata; 2.) zbog javnih, zajedničkih grijeha cijeloga naroda. Među ovima na prvom mjestu stoji umorstvo kralja Dimitrija Zvonimira. To je umorstvo trebalo okajati općom, narodnom pokorom.«[210] Ovako u istoj knjizi uveliko dva jezuita idu u raskorak samo sa jednom istinom! A to je ujedno i klasičan primjer, kako u jezuitskoj nauci jedna te ista stvar može imati nekoliko oblika, već prema potrebama i ciljevima!

A kralj Zvonimir bio je vazal rimskoga pape. I upravo zato, izvodi pisac, Zvonimirovo vladanje bilo je sretno i blagoslovljeno. »To je društveni i kršćanski program, kakav Hrvati mogu i danas samo poželjeti. Zvonimir je služio Bogu kraljujući... I radi tog kršćanskog života i vladanja kralja Zvonimira govorio je — i molio se — jedan naš veliki čovjek (O. Milan Pavelić, D. I.), da bi kralj Zvonimir morao zapravo biti na oltaru.«

Mjeseca septembra razmatrala se *»mučenička Hrvatska«* u vrijeme Turaka. Ovo stoljetno »mučeništvo Hrvatske zaslužilo je iz usta Namjesnika Kristova pohvalu koju nije dobio nijedan drugi narod: »Predziđe kršćanstva.«

U mjesecu oktobru pisac je progovorio o *»papinoj Hrvatskoj«* iz vremena protestantizma, kad su se Hrvati othrvali protestantskoj propagandi i »ostali vjerni Papi. A to jedinstvo cijeloga naroda u vjeri dalo im je snagu, da ih nije mogao nitko skršiti ni uništiti. *Hrvatska je Božja i Papina!«*

»Nesavladiva Hrvatska« je naslov članka ispred mjeseca novembra. Tu se govori o političkoj historiji Hrvatske u XIX. i XX. stoljeću. Dakako, sada je pisac imao prilike da otkrije svoju pravu ustaško-klerikalnu tendenciju, sa svim ovim uvodnim mjesečnim člancima, kad se osvrnuo na bivšu Jugoslaviju.

> »No najstrašniju i najmučniju borbu za svoj opstanak morala je Hrvatska izdržati posljednjih dvadeset godina. Svaka sila rađa protusilom, ali kad se netko u nutrini onesposobi za ikakvu reakciju, tada je on osuđen na propast. U najboljoj vjeri i pouzdanoj nadi združili su se Hrvati iza Svjetskog Rata sa Srbima, da skupno grade zajedničko blagostanje i sreću. Ali su se brzo razočarali. Srpsko propovijedanje bratstva bilo je samo koprena, kojom su sakrivali svoje zlobne namjere, a isticanje jugoslavenstva bilo je opij, koji je Hrvate imao omamiti i nesvijesno odnaroditi. Hrvatsko ime imalo se brisati s lica zemlje, a Hrvatska utopiti u Velikoj Srbiji. To je bio pravi cilj.
>
> A put, kojim se išlo do tog cilja, bio je takav, da je Hrvatska doista po ljudskom sudu, morala propasti, da je nije sam Bog spasio. *Jer Srbi su počeli potkapati temelje, na kojima je stajala i opstajala Hrvatska.*
>
> *Najprije su počeli potkapati vjeru. Hrvati su imali pogaziti svoju vjernost Papi i Katoličkoj Crkvi i postati pravoslavci.* Mješovite ženidbe imale su stvarati podesno tlo za popravoslavljenje: vjersku ravnodušnost, a živa pro-

[210] Stjepan Krizin Flodin D. I., Pogibija kralja Zvonimira i bijela kuga. 83.

mičba države i srpske pravoslavne crkve trebala je »otvoriti« Hrvatima oči, da vide, kolika im opasnost prijeti od Papinstva i Katoličke crkve, pa da se obrate, prijeđu na svetosavsko pravoslavlje i postanu — Srbi. A s druge strane puštene su bile uzde svemu zlu, koje je moglo oslabiti Hrvatsku otpornost. *Komunisti su mogli nesmetano rovati i sijati nezadovoljstvo i mržnju na vjeru i Crkvu, bijela kuga se širila i podržavala po gradovima i selima, psovka je trovala i muško i žensko, i staro i mlado.* A Hrvatima se zatvarala usta da su jedva štogod smjeli izreći u svoju obranu i priteći narodu u pomoć. *Državna vlast, i štampa, i vojska, i državna uprava, i srpska crkva i nemoral, i psovka, sve je uprlo sile da Hrvatsku unište. I uništile bi je da joj Bog nije dao jakost u Katoličkoj crkvi i djedovskoj vjeri.*

Svi trijezni ljudi, koji su proživjeli tu mučnu i tešku borbu Hrvatske za opstojnost i slobodu slažu se u tome, da nam je najjače i najvjernije oružje u toj borbi bila naša vjera. *Hrvatska je ostala Hrvatska, jer se vjerno držala Crkve i Pape.«*

Trujući tako svoje čitatelje neistinama, koje je namijenio mjesecu novembru, on će u mjesecu decembru klerofašistički pripisati *NDH Providnosti.* Kao što je mjesec januar, tako i mjesec decembar imaju, t. j. na početku i na kraju godine u začelju ustaški emblem, t. j. hrvatski kvadratičasti grb, a povrh njega veliko slovo »U«. Na kraju godine razmatra se sadržina *»zahvalne Hrvatske«.* Odmah u početnim riječima ovog uvodnog članka nalazi se vanredno priznanje o uskoj suradnji ustaštva i crkve u NDH. Tu se doslovno kaže:

»Providnost je božja upravljala Hrvatskom, priznaje sam Poglavnik u redcima koje je dobrostivo napisao za naš Kalendar, a i Vojskovođa je označio deseti travnja darom božje Providnosti.

Zagonetnim putevima vodila je očinska ruka Hrvate kroz hiljadutristagodišnju povijest. Učinio ih je svojom djecom, dao im prekrasnu domovinu, obdario plemenitim vladarima. A onda ih poveo trnovitim putem kušnja i patnja i progonstva i tlačenja i uništavanja — zašto? To zna dobrostivi Otac na nebu, koji kuša vjernost pojedinaca i naroda. Pripustio je to na naš narod zacijelo zato, da okajemo naše narodne grijehe, a možda i zato, da znamo više cijeniti slobodu i nezavisnost, kad nam je bude podijelio. Međutim tko mirno i u duhu vjere pregleda cio taj povijesni put Hrvatske, mora priznati: prst je tu božji. Ovakva vjernost Bogu i crkvi, ovakva ustrajnost u borbi za obranu kršćanstva, ovakva odlučnost na raskrsnicama, gdje se odlučuje vjerska i vječna sudbina naroda — sve je to s jedne strane krepost cijeloga naroda, ali u prvom redu to je dar božji. *A osobiti dar nebeskoga Oca, koji svi možemo skoro rukom pipati, jest sloboda i nezavisnost Hrvatske.* Dar prati u svakoj plemenitoj duši zahvalnost. Pa tako i plemenita duša Hrvatske, svi Hrvati moraju biti za sva ta dobročinstva zahvalni Bogu.«

Kad je ovako urednik lijepo razvrstao kroz dvanaest mjeseci 12 raznovrsnih »Hrvatskih«, nalazi se tekst, koji je Pavelić napisao za taj »Kalendar Srca Isusova i Marijina« a na sučelnoj strani slika poglavnikova s autografom dotičnog teksta. Dakle, jasno i određeno, čime se hvali urednik, poglavnik je literarni i propagandni suradnik jezuitskog kalendara.

U tekstu, koji iza toga slijedi, ima pored ostalih i dva članka jezuita oca Stjepana Krizina Flodina, na koje treba baciti jedan pogled. To su: *»Pogibija kralja Zvonimira i bijela kuga«* i *»Psovačka fronta.«* Iz oba ova članka izbija ne samo strahovita mržnja prema svemu u staroj Jugoslaviji, nego naročito prema pravoslavlju i Srbima, koji se okrivljuju za sva zla, koja su se desila. Stil i ton ovih članaka uistinu premašuje svu vulgarnost petparačkih novina, koje najgrubljim izrazima napadaju i kritiziraju protivnika i na njega svaljuju sve moguće i nemoguće odgovornosti. Drugi članak, svakako je premašio sve, što se inače nalazi u ustaškim i klerikalnim kalendarima, kao što su »Danica« (Izdanje društva svetog Jeronima), ili »Sveti Ante«, (izdanje bosanskih franjevaca).

Prvi članak u svoj svojoj cjelini predstavlja jednu neduhovitu persiflažu, koja se čak dodiruje na ponekim mjestima sa blasfemijom. Uvjereni smo, da je taj članak izašao u nekom neklerikalnom listu, sva bi klerikalna štampa o njemu sa najvećim zgražanjem pisala. U samome početku prikazuje se Bog — Sveta Trojica trgovačkom terminologijom kao »najsolidnija tvrtka, što ju je uopće moguće zamisliti«. Tu tvrtku sačinjavaju »tri izvanredno dobra i ljubezna gospodina: Otac, i Sin i njihov Sveti Duh. Njihov je poslovođa i ključar njihova dvora, Simon, sin ribara Jone, tamo odnekuda iz Betsaide na Tiberijatskome jezeru, a poslije čovjek Sinova povjerenja, u svijetu obično poznat pod imenom Sveti Petar. On je božje poslove na zemlji vodio isprva iz Antiohije, a poslije iz Rima, odakle i njegovi nasljednici vode brigu za božje pravo na zemlji. Vrijedno je znati da njihova riječ vrijedi i na nebu, pa što oni »svežu ili razriješe« ovdje dolje, »vezano je i razriješeno je« i tamo gore, u dvoru Oca i Sina i Svetoga Duha, a Sveti Petar vodi oko toga osobitu brigu.

»Izvadak iz zapisnika o svehrvatskom zborovanju ovih godina« jezuita Stjepana Krizina Flodina rasipa pred nas čitav niz izraza njegovih protivsrpskih raspoloženja. U toj diskusiji učestvuju: Hrvatska savjest, Crveni vikač, Duh Monsinjora Matije Stepinca, Komunisti, Seljak književnik (misli na Pavla Miškinu), »Emancipatka«, »Milostivna« s mopsom na krilu, »Druga Dama« s pinčom na krilu, Gosti po noćnim lokalima, Sablast pod mitrom, Beogradska čaršija. U »Svehrvatskom zborovanju počevši od 10. travnja 1941.«, pored već spomenutih lica, učestvuju i župnik neke gradske župe, nekoliko bolničarki, »Baba Mileva, Raskajana i okorjela čedomorka«, »Babe paklenjače«, »Agent paklenskih sprava«, »Moderna žena«, »Hrvatska državna vlast«, »Svi pošteni Hrvati«, »Svi odrođeni Hrvati«, »Nepošteni advokat«, »Nepoštena primalja«, »Nepošten liječnik«, »Nepošten sudac«, »Poklonici židova Bluma« i t. d., a sve to odreda raspravlja o bijeloj kugi, o pobačajima i »antikoncepcionalnim preparatima« — na način, koji stvarno zgranjava i zaprepaštava, da sve to dolazi od jednog učenog moraliste Oca Stjepana Krizina Flodina![211]

Neposredniji je otac Stjepan Krizin Flodin u članku *»Psovačka fronta«,* u kome Srbe okrivljuje, da su Hrvate zarazili psovačkom manom.

»Sva je Jugoslavija u svih svojih toliko i toliko stotina hiljada četvornih kilometara bila zapsovana, odozgo do dolje, uzduž i poprijeko, s lijeva i s desna, odovud i odonud. Svuda je zrakom odjekivala psovka grlata i sipljiva, goropadna i kukavička, bezobrazna i podmukla, razularena i oprezna, vještačka i početnička, salonska i »umjetnička« kao u Dule Nikolajevića i Miroslava Krleže, pa onda palanačka i prostačka kao u bilo kojega »otresitoga Dinarca«.

[211] »Kalendar Srca Isusova i Marijina«, 79—94.

Ni u kojoj se stvari u Jugoslaviji nije postiglo bilo toliko »jedinstvo«, koliko u psovanju! Ni u čemu se Hrvati nisu toliko »saobrazili« sa Srbima, koliko u psovanju i bogmanju! Ni u kojemu se poslu nisu toliki Hrvati, i ostala čeljad po Jugoslaviji, bili tako nesebično, upravo oduševljeno i zanosno predali pod srpsku hegemoniju kao u psovačkom. »Narodno« jedinstvo niti se stvorilo, niti se »cementiralo« ni mitom ni kundakom, čak ni među »jednokrvnom i jednojezičnom« braćom, ali psovačko jedinstvo srpskoga tipa uistinu je u Jugoslaviji bilo stvoreno i produbljeno i prošireno do evropskog formata.

Osim tolikih Hrvata sasvim je bilo zaokupilo Slovence, koji do ulaska u Jugoslaviju nisu ni pojma imali o tom »narodnom blagu«. Ali tek što ga njušiše, već ga i prisvojiše! Od kočijaša do sveučilišnoga profesora svaki je svijesni »državotvorac« u Sloveniji znao sasvim »propisno« tj. srpski psovati i bogmati se. Ako bi noću doputovao iz Njemačke u Jesenice, nije ti trebalo napose izvirivati iz vagona, da vidiš, gdje si. Čim bi vlak stao, već bi se koja »ferdamana krota« požurila, da bud kome, bud zašto, »skine« s neba koga bilo, i to ne u »kranjskoj šprahi«, jer u njoj to ne ide, nego u jeziku, »kojim govori srpski kralj i vascela srpska nacija!« I onda odmah znaš gdje si! I kad bi Slovenac došao na hrvatsku gimnaziju za inspektora na maturi, on bi se u svakoj minuti po sedam puta zabogmao, kao i onaj najzadnji gejak sa Dorćola, da bi tako pokazao do kolike se on već mjere »saobrazio« sa Srbima... Ta se psovačka struka uistinu smatrala nečim srpskim. Srbi su i sami taj psovački običaj uzimali kao znak srpstva...

Srbovanje modernoga Srbina bilo je — moderno psovanje, luđačko, divsko, herojsko, gigantsko, oni bi rekli »džinovsko«, »đavolsko« psovanje. Duh đavolske mržnje na sve, što nije srpsko i svetosavsko, izjedao je sve »ovejane« Srbe i nagonio ih na precjenjivanje samih sebe. Sav privatni, sav javni i državni život srpski bio je upravo beskonačno psovanje oko sebe, očitovanje beskrajnje mržnje na sve, što nije srpsko, osobito na sve hrvatsko; na sve što nije svetosavsko, osobito na sve katoličko. Tko će izbrojiti, koliko je puta moderni Srbin — »beogradski čovjek« Velmara Jankovića opsovao Hrvatima Boga i Majku Božju, Papu i Crkvu i sve, što je Hrvatu na nebu i zemlji sveto?

Do vrtoglava bjesnila dotjerali su Srbi u psovanju kada su ih vodili psovači u velikosvećeničkim haljinama: raskolnički patrijarh Varnava sa svojim pomamnim vladikama u doba bezbožne borbe protiv samoga Kristova Namjesnika na zemlji, Svetoga Oca Pape Pija XI. u srpnju 1937. Onda se srpsko psovanje i psovačko srbovanje popelo bilo na vrhunac! U to je doba Srbin psovač stvorio »srpske litanije« — niz prokletstava, da već ni najkrvoločniji rabin talmutskoga tipa ne bi bio kadar strašnijih izmisliti, prokletstava izrečenih protiv Srba, koji bi se usudili pokazati prema Hrvatima i Katoličkoj Crkvi uviđavnosti makar samo za dlaku. »Konkordatsko bjesnilo« raskolničkih Srba i Vlaha iz godine 1937. bilo je sasvim nalik na farizejsko bjesnilo izrođenih Židova iz godine 33. na Veliki petak. Židovi su one godine psovali Isusa, a Srbi 1937. opsovali Isusova Namjesnika. 33 godine bio se sam đavo ispriječio na usta Židova protiv Božjeg sina, a 1937. bio se isti đavo na usta Srba ispriječio protiv božjega Namjesnika. I jedno i drugo bio je grijeh protiv duha svetoga, najgolemija psovka.

Kroz četvrt vijeka dizao se iz te psovačke Jugoslavije do neba vječiti mrmor, žamor, urnebes i rika.

Pa su pitali jedni anđeli:

»Što je to? Kakav je to nerazumljivi jezik? Iz koje se to zemlje diže taj pakleni gromor i smrad?

A drugi su odgovarali:

To je jugoslovjensko vragoslužje! To je psovački srpsko-hrvatsko-slovenački jezik! To najsvjesniji Jugoslovjeni »činodejstvuju« u toj vražjoj liturđiji! To pod vodstvom Srba stanovnici Jugoslavije srbuju: psuju Boga i »vozdižu« vraga.

A onda su opet pitali jedni anđeli:

Dokle će trajati ta jugoslavenska liturđija?

A drugi su odgovorili:

Dok se čaša ne napuni.

I napunila se 6. travnja 1941. godine...

A u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, eh, nek je milom Bogu hvala, tu nitko više ne srbuje... Nitko tu ne psuje... i ne prostakuje... Tu ti sam cvijet molitve cvate... Zrak miriše od samih finih riječi... Srbovanje je odzvonilo... Još pitaš? Ma eto: zar ćirilica nije zabranjena? Zar srbizmi nisu ošinuti, pa što hoćeš još? Sada svaki Hrvat, čim zine odmah se Bogu moli... *U Hrvatskoj nitko ne srbuje, nitko ne psuje, nitko ni u čiju čast ne dira, ni u Božju, ni u ljudsku, svak daje Bogu božje, a Poglavnikovo Poglavniku, pa što se onda čudiš što Hrvatima sama od sebe navire na usta molitva onoga pravednoga Farizeja: Hvala ti Bože, što mi Hrvati nismo kao drugi ljudi, razbojnici, preljubočinci ili kao ovi Srbi, koji te psuju, a mi te, eto, hvalimo čim zinemo...* Nama se nikakva čaša ne puni pa nam se ne će ni napuniti.«

Međutim, mora priznati otac Stjepan Krizin Flodin, da to nije točno i da je ovo idealiziranje bilo utopističko fantaziranje i da bi trebalo na drugoj strani tražiti razloge zašto Hrvati psuju i dalje, kad sad već preko godinu dana ne može biti nikakvog srpskog utjecaja. Ne vidi ovaj jezuit ove druge strane, nego i dalje svu svoju mržnju iskaljuje protiv Srba i pravoslavlja kao uzročnika psovanja. I dalje podbada protiv zaostalog srbovanja. Što je to značilo s kraja 1941. god. i početka 1942. iscrpno je prikazano u XIX. poglavlju! Ovdje jezuit staje sasvim uz bok svojih bosanskih omraženih konkurenata — franjevaca.

»Nije istina da u Hrvatskoj nitko više ne srbuje i ne psuje nego je naprotiv istina, da se u Hrvatskoj i srbuje i psuje, skoro ništa manje, nego prije.., Nije istina, da je jugoslavensko vragoslužje i psovačko »činodejstvovanje« 6. IV. 1941. prestalo, nego je istina da se u Hrvatskoj nastavilo. Nije istina, da u Hrvatskoj nema psovačke fronte, nego je istina da se povampirena psovačka Jugoslavija vuca i smuca po Hrvatskoj kao vukodlak i javlja na usta nebrojenih psovača i bogmača psovačica i bogmačica.«

Zato je sasvim razumljivo, da je jezuit Flodin osobito radostan i ponosan što je ustaški ministar policije Andrija Artuković izdao Naredbu br. 16238-1941. protiv psovki.

»Jugoslavija je imala zakon za zaštitu države, ali nije imala zakona za zaštitu božjega obraza i poštenja. Zato ju je Stvoritelj odbacio. Hrvatska ima zakon za obranu božje časti i vlasti! U sto dobrih časa! Neka ga dakle poštiva, pa će i Bog Hrvatsku poštivati! Neka svi svijesni i pošteni Hrvati muževno prionu uz Naredbu Ministra Artukovića, broj 16238, kako bi se u nas iskorijenilo svako psovanje, da nas ne stigne kakav šestotravanjski urnebes. Jer treba otvoreno kazati: »Ili ćemo mi Hrvati suzbiti i satrti hrvatsku psovačku frontu, ili će hrvatsko psovanje upropastiti Nezavisnu Državu Hrvatsku! Nema treće mogućnosti.«[212]

[212] »Kalendar Srca Isusova« 134—143.

Otac Stjepan Krizin Flodin ovako je dao u ovome monstruoznom članku naličje svih onih dvanaest ustaških NDH, prikazanih ispred svakog mjeseca u godini. Prema tome to je naličje i februarske *»Božje Hrvatske«* i martovske *»Plemenite Hrvatske«* i aprilske *»Ponosne Hrvatske«* i majske *»Ujerne Hrvatske«* i septembarske *»Mučeničke Hrvatske«* i oktobarske *»Papine Hrvatske«* i novembarske *»Nesavladive Hrvatske«* i decembarske *»Zahvalne Hrvatske«*. Dakako, pišući 1941. ove svoje reflekšije o mogućnosti nestanka i sloma NDH, o mogućnosti »šestojanuarskog urnebesa«, Stjepan Krizin Flodin iako pri kraju svoga članka kaže, da »nema treće mogućnosti«, nije vidio još ni osjetio dovoljnu snagu Narodno-oslobodilačkog pokreta, koji je na kraju srušio NDH sa svim svojim licemjernim atributima dvanaest »Kalendara Srca Isusova i Marijina«. Ovaj Flodinov članak uveliko demantira i mnoge ostale himnopojce »Božje Hrvatske«, a demantira i sebe samoga, pošto i 1942. i 1943. i 1944. i 1945. godine stalno prolazi kroz crkvenu štampu opomena protiv ove teške mane, iako u Pavelićevoj NDH nije bilo mogućnosti, da se osjeti ma kakav srpski utjecaj. I ustaške i crkvene vlasti strogo su primjenjivale Artukovićevu Naredbu i ma da su svojim ustašama namjeravali da ogade tu rđavu manu time, što su je povezali sa Srbima i srpskom crkvom, taj običaj nije bilo moguće iskorijeniti. Zato se u »Katoličkom tjedniku« tokom ovih godina raspravljalo o tome na načine, koji su jasno doveli u sumnju izvore psovke, koje je pronašao jezuit Flodin, računajući s ustaškim mentalitetom čitalaca svoga »Kalendara«, želeći u isti čas da pogodi i pozlijedi Srbe, a da »Hrvate« odvikne od psovke. Štoviše, u potpunoj suprotnosti prema tvrdnjama tog istog kalendara, da su Hrvati »Božji narod« i narod Svetoga Petra, odjednom ovdje sasvim suprotna tvrdnja: »Nema i ne će biti nove, bolje i sretnije Hrvatske, dokle god budu Hrvati narod psovača — Bogopsovača!«[213] I sad odjednom, u toj klerofašističkoj terminologiji, sasvim suprotne teze o tome, čiji su i takvi su narod Hrvati. Isti taj list do godine (1943.) mora reći: »Mi jesmo psovački narod. Kod nas psuje malo i veliko...«[214] Ali pisac »Katoličkog tjednika« ne usuđuje se da ide putem jezuita Flodina i nađe uzroke toj rđavoj mani tamo, gdje ih je našao Flodin. Zagrebački nadbiskup Stepinac započeo je pravi krstaški rat protiv psovke u jednoj propovijedi održanoj 2. februara 1944. u zagrebačkoj katedrali, označivši psovku kao crnu nezahvalnost prema Bogu i kao veliku narodnu nesreću.[215] Osnovana je i ustanova PPP, t. j. Pokret protiv psovke. Održana su mnoga predavanja profesora sveučilišta, pravnika i svećenika. Štoviše, zagrebačka policija izjasnila se spremnom, da će pomagati PPP putem svojih stražara, koji će na zahtjev »boraca« Pokreta protiv psovke izvršiti legitimiranje svakog psovača i predati prijavu radi daljnjega progona.[216]

Nasuprot Flodinovoj tezi da su Srbi krivi za hrvatsko psovanje i za takozvanu balkanizaciju hrvatske kulture, u »Katoličkom tjedniku« je protiv toga istupio dr. Ins. »Očigledna je činjenica da smo mi Hrvati otada (t. j. od 1918.) postali gori i znatno se približili onim negativnim elementima što se vežu danas uz pojam balkanizacije. Prilike su s te strane danas daleko jadnije nego 1918. Pokazuje to najbolje ovih nekoliko mjeseci, otkako je opet udarena granica na Drini i otkako se

[213] Psovka, psovka. »Katolički tjednik«18. I. 1942.
[214] I to je po kući. »Katolički tjednik«1943. 18. VII.
[215] »Katolički list« 1943., br. 42, 473—475; 1944., br. 6, 64—65.
[216] »Hrvatski narod« 29. III. 1944.

o kakvom umjetnom i prisilnom »balkaniziranju« Hrvatske ne može ni govoriti. Sva je vlast u rukama naših ljudi; javni i društveni život mi stvaramo; a ipak društvo nam je moralno rastočeno, obitelj podrovana.« Protiveći se onima, koji traže u tome uzrok, t. j. u balkanskoj infiltraciji, dr. Ins. dopušta da to može samo biti povod.

> »Uzrok leži dublje; on je u nama. I mi smo krivi. Preduvjete za balkanizaciju stvorili smo mi sami demoralizacijom i napuštanjem bitnih temelja svake prave kulture i svakog životnog idealizma. Nije korupcija, nije ni nemoral, nije ni barbarstvo po biti svojoj nešto specifično balkanski; nijesu to geografska sredstva, to su moralna odnosno nemoralna. Te otrovne biljke cvatu i na zapadu baš kao i na istoku...«[217]

Nadbiskup Stepinac poveo je Zagrepčane u pokorničkoj procesiji u Remete 17. IX. 1944., da se »povrijeđenom Veličanstvu Božjem dade zadovoljština za sve narodne grijehe, a napose za mrske kletve i psovke, kojima još uvijek, unatoč svestrane žilave i neumorne akcije protiv kletve, toliki pojedinci u našem narodu vrijeđaju Boga i izazivaju kaznu božju na narod. Što su drugo rat i sve ratne strahote, kojima je izvrgnut naš kroz stoljeća već ispaćeni narod, nego zaslužena kazna Božja za tako teške i odurne grijehe, psovke i kletve...«[218] Nadbiskup je održao i propovijed u kojoj je govorio protiv »hrvatske narodne sramote« i o »velikoj narodnoj nesreći.«[219]

Ovo je sve napomenuto samo zato, da bi se vidjelo, koliko malo istinoljubivosti i pravdoljubivosti ima u mislima jezuita Flodina kad na onakav način pisanja i raširivanja mržnje na Srbe iznosi uzroke psovanju. I to u kalendaru, koji stoji svakog dana pred očima primitivnog čitatelja i za kojim se kroz čitavu jednu godinu posiže i tako polako usisava otrov mržnje i nebratske nesnošljivosti kroz vješto zaodjenute političke misli u njegovim »moralnim« poukama. Svakako ovaj »Kalendar Srca Isusova i Marijina« stoji ispred sviju ustaških kalendara — u svom nakaznom amoralnom izrazu i tendencijama koje je imao!

Međutim frankovac i klerofašist jezuit Flodin nije davao maha svojoj antisrpskoj mržnji samo u »Kalendaru Srca Isusova«. Ima tih izraza i na drugim mjestima, gdjegod je stigao da ih posije. Iz presude Narodnog suda, održanog decembra 1944. u oslobođenom Travniku, saznaje se, da je jezuit Flodin bio i urednik »Glasnika Svete Krunice« u kojem je napadao i »bjesomučno harangirao protiv NOV-e« i zato je bio suđen na prisilan rad u trajanju od tri godine i na gubitak građanske časti za vrijeme od pet godina.[220] Kad se uzmu u razmatranja sva zla koje je takvo njegovo otrovno štivo proizvelo na mnoge i mnoge križare i križarice, članove Kongregacija, Marijinih i ostalih društava Srca Isusova, koji su u to štivo gledali kao u evanđelje, onda se mogu izvesti i sigurni zaključci. Mnogi krvavi zločini, ponikli na tom polju posijane i otrovom zasađene mržnje, rezultat su Flodinovih i sličnih klerofašističkih »literarnih« i »apolitičkih« — »crkvenih« pamfleta.

A kakav je tek njegov javni rad bio kao nastavnika gimnazije u Travniku, može se zamisliti samo na osnovu ovih njegovih članaka. Tamo gdje je bio jezuit

[217] Dr. Ins., Balkanizacija ili demoralizacija. »Katolički tjednik« 1. III. 1942.
[218] Pokornička procesija u Remete. »Katolički list« 1944., br. 38, 463.
[219] »Katolički list« 1944., br. 38, 453—454.
[220] »Politika« 19. XII. 1941.

Flodin nekontroliran i gdje je mogao zadovoljiti i svoga rektora Anđelka Jurića poznatog slavitelja Pavelića. Sve je to bilo u duhu tradicije ove škole, u kojoj je primio osnovni klerikalni odgoj i Ante Pavelić, zalaganjem i pomoću nadbiskupa Stadlera. Kad je ova gimnazija 1932. godine objavila svoju »Travničku spomenicu 1882.—1932«, dakako ništa ne govori o A. Paveliću u spisku znamenitih ličnosti, da je bio i on njen đak. Ali 1942. godine ponosno otkriva i objavljuje rektor Anđelko Jurić, da je Pavelić bio njihov đak. Kad je deputacija iz Travnika došla u Zagreb mjeseca marta 1942. godine, da posjeti Pavelića i da mu zahvali za kredite određene za turističku cestu na Vlašić planinu, nalazio se u njoj i jezuit, rektor gimnazije, profesor Anđelko Jurić. Tom prilikom »predao je velečasni Jurić Paveliću veliki album prekrasnih krajolika Travnika i okolice. Među tim slikama predane su Paveliću i slike zgrada, u kojima je Pavelić stanovao za vrijeme pohađanja nižih razreda nadbiskupske gimnazije«. Naravno, Pavelić je bio dirnut i toplo se zahvalio izaslanstvu na predanom daru, pa je duže vremena ostao s izaslanicima u razgovoru.[221] O svemu tomu govorila je štampa, govorili su i oci jezuiti, u školi i izvan nje, ponoseći se slavom, da je Ante Pavelić njihovo čedo, odgojeno pod njihovim nadzorom.[222]

[221] »Nova Hrvatska« 22. III. 1942.

[222] Klerofašist Josip Koprivčević pišući o nadbiskupu Stadleru i njegovim frankovačkim zaslugama za Bosnu i za travničku gimnaziju podvukao je i ove misli: »Stadler je odgojio u svojim zavodima veliki broj hrvatske inteligencije, svjetovne i crkvene, *koja se i danas bori za sreću i dobrobit hrvatskog naroda. Ta i naš poglavnik grijao se u svojoj mladosti na dobroti i veličini prvog nadbiskupa vrhbosanskoga, kad je u nadbiskupskoj gimnaziji u Travniku pohađao 4 razreda i crpio tamo prve pojmove klasične naobrazbe. Tamo se zagrijao za misao Oca Domovine blagopokojnog Ante Starčevića, za koju se misao i nadbiskup Stadler borio cijeli svoj život. Dobro sjeme palo je dakle na plodno tlo i urodilo plodnim plodom.*« (»Nova Hrvatska« 24. I. 1943.) Sasvim točno. Od Stadlera do Pavelića vodi jedna prava linija, kao i od Starčevića—Franka do Pavelića. Frankofurtimaštvo se poslije decenija pretapa u ustaški klerofašizam.

U vezi sa prikazivanjem djelovania jezuita u NDH — na propagandnom polju treba da se učini jedan ilustrativan ekskurs kako bi se vidjela osobita raznovrsnost njihove vanredne akcije i na političkoj sceni i iza kulisa.

U klerofašističkom kompleksu zbivanja za NDH, za oživotvorenje i sačuvanje te NDH, sasvim zasebnu i odvojenu ulogu igra jezuit Stjepan Poglajen čije smo antipravoslavske, antijugoslavenske i antislavenske osebine već imali prilike da upoznamo. On je jedan od rijetkih, koji je već od samog početka NDH igrao u korist klerikalizma na drugu kartu. I bilo bi doista čudo, da i toga nije bilo. Dakako, i svakako također za jednu NDH, naslonjenu preko Vatikana na Engleško. Dosljedno, morao se izjasniti protiv Hitlera, rasizma i nacionalsocijalizma, kao i svih fašističkih ideologija a za demokraciju engleskog tipa, kako bi na drugoj strani nalazio razumijevanje za svoj rad. O njegovoj akciji za NDH dao je vanrednih i autentičnih podataka njegov intimni suradnik, bivši križar, a onda ustaša, i ustaški zastavnik, mladi Dragutin Petanjek, na svojim saslušanjima, pred istražnim vlastima 5, 6. i 10. juna 1945. prikazavši velik utjecaj jezuite Poglajena na križarsku omladinu u duhu belgijskog pokreta kršćanske radničke internacionale, još u godinama, koje su prethodile NDH, koji je doveo do cijepanja u križarskim redovima, na veću germanofilsku i beznačajnu anglofilsku grupu. Dok su prvi gledali da će svoj politički ideal moći da oživotvore pomoću Pavelića, t. j. pomoću fašizma i nacizma, oni malobrojniji, mislili su da se oslone na Engleze, za koje se tvrdilo, da s njima već tada stoji Vatikan na dobroj nozi. Stjepan Poglajen nestaje sa političke pozornice sa pojavom NDH, ali se pojavljuje sa spremanom talijanskom kapitulacijom, iza koje su bila nastojanja newyorškog nadbiskupa Spellmanna i Rimske kurije. Njegovi istomišljenici i križari bit će otada njegova prva veza u NDH, gdje ga je tražio Gestapo, iz sasvim razumljivih razloga. Po svemu, što je priznao i htio da kaže dobro obaviješten Dragutin Petanjek, jezuit Poglajen, vrativši se u Jugoslaviju, stao je raditi za račun engleskog Intelligence Service, dakako pomoću svojih veza koje je odmah mogao naći među ustaškim križarima. Ma da je jezuit Poglajen dobio od pape dozvolu da skine svoj habit, nema sumnje on je prvenstveno radio za svoj red, a preko njega za Vatikan, pa je ta dozvola bila samo potrebna mjera opreznosti, da se u slučaju neuspjeha ne angažira ni Vatikan ni jezuitski red.

Dragutin Petanjek, kao i najveći dio njegovih križarskih drugova, u NDH je stao da djeluje kao najvatreniji ustaša. Tu je stekao i poznanstva križara koji su stigli i na najviša mjesta, među ostalima i ministra vojnog Vokića. U drugoj polovini 1943. obnovio je Petanjek svoje ranije

veze s jezuitom Poglajenom, kome su u čitavoj NDH davali zaklona jezuitski samostani i klerikalni krugovi, u Zagrebu, Travniku, Sarajevu, Splitu i svuda gdjegod bi se pojavio ma da već bez jezuitskog habita. Stekavši jedan broj povjerljivih ustaša-križara, koje je povezao sa Petanjekom. Poglajen je sve dublje zalazio u konspirativne osnove i u pripreme za njihovo izvođenje tokom 1943. i 1944. sa težnjom da pripremi psihološke osnove za preorijentaciju prvenstveno klerofašista od germanofilske na anglofilsku stranu. Jedan čitav niz bivših križara našao se odjednom u akciji, koju je vješto povezao jezuit Poglajen. Sva ova majstorski pletena i razastirana mreža obavještača ustaških križara, susticala se na kraju kod Poglajena. Postepeno su se spremali konačni potezi, koji su trebali uvjeriti Angloamerikance, da će se ustaška NDH na njih osloniti, i da će zato dati vidna dokaza jednim pučem. Poglajenu je uspjelo, da svoju akciju dovede i do vrhova, do dvojice ministra Vokića i M. Lorkovića, koji su već na svojoj strani imali lijep broj nezadovoljnih viših ustaških i domobranskih oficira. Ali svima njima je smetao Nijemcima najodaniji i najvjerniji Pavelićev suradnik, general Prpić, šef operativnog odjeljenja ustaškog Ministarstva oružanih snaga. Poglajen je postepenom pripremom predobio Dragutina Petanjeka za ideju, da se general Prpić likvidira kao najveća smetnja tome njegovom planu, koji je on donio sa svim direktivama iz Rima. Mjeseca septembra izveo je Petanjek uz pomoć dvojice ustaša-križara taj atentat, ali nije uspio. ma da je bio veoma vješto spremljen. Mato Kruljac i Stjepan Slaviček ustaše-križari budu uhvaćeni, a Petanjek uspije da pobjegne i da se pomoću starih veza sakriva sve do oslobođenja, kad je pao u ruke J. A. Ovako se i moglo tako brzo saznati za sukobe u ustaškim redovima, koji su išli za tim da se NDH po što po to spase i održi, a s njima i sva klerofašistička reakcija koja je imala samo zamijeniti drugog gospodara. Onako isto kao što je nadbiskup Stepinac u tom smjeru tražio intervenciju Sv. Stolice (1943.). Vokić-Lorkovićev puč nije uspio, ma da su i oni već bili vrlo blizu njegovu realiziranju uputivši u Rim izaslanstvo koje je imalo zadatak da pregovara sa Englezima. Luburić je bio brži i u svemu je zadovoljio generala Glaise von Horstenaua. Mjesto da bude likvidirana Pavelićeva NDH i zamijenjena sa NDH — Vokić-Lorković-Poglajenom. po svemu izgleda da su likvidirani svi osim jezuita Poglajena. Vokić-Lorković-Poglajenova akcija samo je jedna varijanta u nizu stvari, kako da se izigra narodno-oslobodilački pokret i kako bi njemačku okupaciju zemlje zamijenili anglo-američkom. Poglajen je uhapšen od čehoslovačkih vlasti. Nosio je krivo ime Kolaković, a bio je jedan od špijuna Vatikana i Intellig. Servicea u Slovačkoj. Njegova krivica u vezi sa pripremama puča u Slovačkoj je dokazana.

U saslušanjima Dragutina Petanjeka ima još i drugih dragocjenih izjava, koje ilustriraju sav klerofašistički rad koji je spremao unutar K. A. situacije za oživotvorenje N. D. H.

Šestog juna 1945., među ostalim, iskazao je Petanjek nekoliko novih podataka u vezi s njegovim radom na planovima Poglajenovim i Vokićevim.

»Ja sam dolazio Vokiću, i ja mu nisam rekao da sam vezan sa Poglajenom. On je preda mnom vrlo otvoreno govorio... *U slučaju Vokića mislim da je on bio vezan sa Poglajenom, koji je opet bio preko Vatikana vezan sa Englezima.* Poglajen mi je znao govoriti, kako će se stvoriti jedna fronta koju će sačinjavati Hrvati partizani, HSS i hrvatsko domobranstvo. Uopće grupa Poglajena po mome mišljenju sačinjavala je jednu frakciju unutar ustaških redova. *Plan te frakcije bio je naslanjanje NDH na Vatikan, a preko njega na Englesku... Ovdje treba spomenuti da je Poglajen bio primljen više puta od Stepinca.*[1] *On je također rekao, da k nama ne će doći SSSR, već Englezi, jer da mi spadamo pod englesku interesnu sferu, i da je radi toga potrebno voditi ilegalnu propagandu da se ljudi i vojska psihološki predobiju za Engleze.*«

Iz Petanjekovih iskaza vidi se tko je sve surađivao sa Poglajenom i tko je sve sačinjavao njegov idejni krug suradnika i pristalica. Sve sami klerikalci, ustaše-križari, članovi Marijinih kongregacija i drugih klerikalnih radničkih organizacija. Dakako, i njegova subraća iz Palmotićeve ulice i sa Jordanovca. To su oci jezuiti Antun Schenk (sada je u civilu!), Josip Müller. zatim fra Bonifacije Perović, dr. Leopold Belobrajdić i mnogi drugi članovi K. A. Petanjek se sastajao sa Poglajenom u sobi oca Müllera.

Desetog juna, kad je bio ponovno saslušavan, Dragutin Petanjek se osvrnuo na rad katoličkih udruženja prije NDH, ali i u njeno vrijeme.

»Sva katolička društva, riječi su bivšeg križara i ustaše, u okviru K. A. imala su duboku političku pozadinu nacionalističkog karaktera, dok im je samo ime K. A. omogućavalo prilično nesmetan politički rad s obzirom na tadašnju državnu vlast. I ako sa točno određenim direktivama od episkopata, K. A. pri svojoj praktičkoj aplikaciji pokazuje ubrzo neke simptome unutarnje nehomogenosti, koji su međutim u daljnjem radu iste poprimili karakter faktičkog razjedinjavanja. Vodstvo pojedinih društava, preuzima mladi kler, čiji je stav više vezan uz radikalno-političku borbu, kao i sve većem razmimoilaženju sa starijim klerom — Kaptolom... Svi ti ogranci K. A. rade po individualnom nahođenju pojedinog organizacijskog vođe, dok im je međusobni odnos jako nepovezan. pače kao neprijateljski. Međutim, jedno je bitno kod svih: — izgradnja omladinaca nacionalista, dobrim dijelom frankovaca. Obzirom na to počimaju intervencije bivše jugoslavenske policije, čime raste bojazan da sva ta društva budu rastjerana kao političke organizacije. Da izbjegne najgore, katolički episkopat izbacuje na površinu čovjeka, rekao bih, politički dezinteresovanog... Merza, koji počima sa fuzijom svih tih društava u duhu strogo crkvenom i nabožnom. Međutim duh tadanjeg vremena, kao i jačina

I drugi klerofašistički kalendari također su puni ustaške propagande. Tako dominikanski »Kalendar Gospine Krunice« za god. 1942., koji je uredio dominikanac Jordan Viculin, glorificira NDH i Pavelića. Štoviše, kalendar po primjeru »Katoličkog lista«, u stilu vremena, objavljuje ustaška načela. Franjevački »Kalendar Svetog Ante« za 1942. donosi članak fra A. R. Glavaša »Opravdanje NDH«. Isti taj pisac u istom kalendaru za 1943. raspravlja o »duhu i značenju ustaških načela« napisanih u glavnom ustaškom stanu 1. VI. 1933. i 16. IV. 1941. Fra Glavaš poučava svoje pobožne čitaoce da je »ustaški pokret hrvatski narodni pokret. Vođa toga pokreta u ustaškim načelima samo je skupio narodne težnje, pa u njima nužno nalazimo sve ono, što nam je potrebno znati o svom narodu. Jednom riječi — ustaška načela su sadržaj naše povijesti, politički i društvovni program za čitavu budućnost hrvatskog naroda.«[223] U punoj je suglasnosti ovaj kalendar, kad iza Pavelićeve slike, donosi misli, kojima pripisuje postanak NDH Božjoj Providnosti. Nepotpisani članak

političke borbe protiv beogradskih vlastodržaca imaju preduboki korijen kod tadanje omladine i... Merz ne uspijeva. Kaptol taktički popušta, no izbacuje na površinu novog čovjeka, dr. Ivana Protulipca sa zadaćom ujedinjenja svih katoličkih frakcija u jednu falangu, u duhu strogo crkvenom. Zahvaljujući velikoj organizatornoj sposobnosti navedenog, uspjeh je iznad očekivanja. Društva se fuzioniraju u VKB (Veliko Križarsko Bratstvo) i broj članstva danomice raste, no time i uporedo sve veći utjecaj jednog čovjeka, Protulipca, koji kao ličnost drži i vodi organizaciju. Protulipac se brzo pokazuje kao jaka politička ličnost, te Križarstvu daje karakter, umjesto strogo crkveni, izrazito nacionalistički. On sam na sastancima drži političke govore, organizira mitinge sa političkim tendencijama, (svaki takav miting bio je rastjeran od policije), a omladina se sukcesivno pretvara u političku vojsku. To je K. A. do dolaska Poglajenova iz Belgije, odnosno njegovog postavljenja na čelo organizacije.

Uz Protulipca se mnogo ističu kao duhovnik organizacije dr. Milan Beluhan, kanonik, jezuiti oci Grimm, Müller i fra Bonifacije Perović...«

Karakteristično je da je veliki broj znanaca i prijatelja ustaša-križara Dragutina Petanjeka. za NDH bio među najgorljivijim ustašama, zaposlenima u raznim ustaškim ustanovama i nadleštvima, sa najvećim povjerenjem ustaških vlasti, a bilo ih je i u službi Gestapoa. A onda, Petanjek, kaže za društva K. A., za vrijeme NDH, da su »sva prestala sa aktivnim radom, (gro je članova preuzeo političke dužnosti kao i vojničke), osim VKS, Veliko Križarsko Sestrinstvo, i Marijine Kongregacije. No i u Marijinoj Kongregaciji radilo je tek nekoliko studenata, oficira iz PTS (Poglavnikovih tjelesnih zdrugova), koji su u društvo dolazili na predavanja i na molitve. Inače koliko je meni poznato sam rad K. A. u NDH bio je onemogućen s obzirom na Ustašku mladež.«

Jezuit Poglajen, imajući u prve dvije godine rata od 1939. do osnivanja NDH velik utjecaj na svu tu križarsku omladinu, kojoj je i on raspirivao njenu nacionalističku strast i tako je spremao za NDH, kao i za sve posljedice ustaškog sistema. Dakako, ma da je on već tada gledao na drugu stranu nego što su to radili ostali vođe Križara, kako se to vidjelo iz njihovih priznanja i samohvalisanja za njihove zasluge u vezi sa oživotvorenjem NDH, u pogledu hrvatskih komunista i ljevičara, bio je nekompromisni neprijatelj, koji se sav dao na to da pobija njihov utjecaj. Tu je on jednak svim ostalim klerofašistima, fašističke i nacističke orijentacije. Njegove antikomunističke, i dosljedno antipartizanske ideje bile su uveliko zapažene u jezuitskom časopisu »Život« čiji je urednik bio i kroz njega utjecao na intelektualni dio križara. Tokom 1944. bavio se fiksnom idejom da odvoji hrvatske od srpskih partizana, računajući tu svakako na nekomunistički dio, t. j. kao i na onaj, koji se, po njegovom sudu već vrlo kasno prokrijumčario u partizanske redove nastojeći da izbjegne odgovornosti za svoj raniji proustaški rad.

Nema sumnje da je Poglajen jedan od poznatih aktera, koji je po direktivama spolja, i opet za tuđi račun, radio sa drugim snagama, zalažući se za anglo-amerikance. Sve je to bilo, kako se i kasnije ispostavilo, čim je došlo do oslobođenja čitave Jugoslavije, sasvim nešto drugo nego što su zamišljali klerikalci Poglajenova tipa oslanjajući se na vatikansko-Churchillovske koncepcije.

[1] Petanjek zacijelo nije bio upoznat sa Stepinčevim Memorandumom uručenim papi maja 1945. Ali, za to su sigurno znali jezuit Poglajen i njegovi naredbodavci.

Arhiv Državne Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača. Tri nesignirana akta, sa originalnim potpisom saslušanog optuženog ustaše-križara Dragutina Petanjeka.

Ovaj kratki ekskurs pokazuje samo jednu neočekivanu nijansu klerofašističke djelatnosti u NDH.

[223] »Kalendar Svetog Ante«. (1943). 49.

zacijelo pripada uredniku dru fra Stanku Vujici. Fra Mirko Valdžić ispjevao je pjesmu »Mučenicima vjere i domovine« i posvetio je svećenicima, »koji su svoje živote položili na oltar Vjere i Domovine od osnutka NDH.«[224] Mnoge stranice ovog kalendara ispisane su citatima iz Pavelićevih govora.

Svetojeronimski kalendar »Danica« obiluje prilozima, koji pokazuju da je i ona prigrlila svom dušom NDH i Pavelića, pa ga popularizira i glorificira u raznim napisima i pjesmama. Odmah, u prvom godišnjaku za 1942. godinu, poslije ostvarenja NDH, ove kvislinške nakaznosti, najčitaniji Kalendar »Danica« dao se sav u službu propagande za ustaštvo, NDH i Pavelića. Unutar tekstova donose se tri Pavelićeve slike. August Đarmati je ispjevao počasnu pjesmu u slavu »Graditelja nove Hrvatske«, a Jeronim Korner pjeva »Slobodnoj Hrvatskoj«. Propagandisti naučnog formata jesu dr. Josip Andrić, koji piše o »hrvatskoj slobodi i uskrsnuću hrvatske državne samostalnosti«, a dr. Krešimir Mlač o »osloboditelju hrvatskog naroda i njegovom životu i radu.« Svakako je simboličnog značenja za interesnu zajednicu klerofašizma i ustaštva slika, na kojoj je prikazan Pavelić okružen čitavim ustaškim episkopatom. Slika se nalazi ispod članka dra Mlača! I u ostalim godištima, »Danice« pojavljuju se i pjesme i propagandni članci kojima je cilj da kod širokih masa podržavaju probuđeni klerofašistički smisao za NDH, obmanjujući ih da je ta Hrvatska pod poglavnikom i država i nezavisna, ma da to ona ni jedno ni drugo nije bila. Tako, među suradnicima nije usfalio ni zamjenik Vojnog vikara Stipe pl. Vučetić, koji piše o obnovi Hrvatskog sabora u ustaškoj Hrvatskoj. Jeronim Malinar o »hrvatskim odlikovanjima«, Marin Radićev o »hrvatskoj vojsci« a fra Mirko Valdžić pjeva »Uskrsloj Hrvatskoj«.

»Hrvatska majko!
I svanu dan, i pukoše lanci,
Poglavnik dođe, obasja sloboda.
Tvoje lice sveto, mučenice hrabra,
Ti si opet Majka usred tvoga roda.«[225]

Branko Klarić ispjevao je »Psalam za Hrvatsku i poglavnika«, dok je klerofašist Tomislav Pavić napao Narodno-oslobodilački pokret u članku »Borba za hrvatske vrjednote.« To su sasvim jasni refleksi klerofašističke štampe protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta i borbe za oslobođenje Hrvatske kao i čitave Jugoslavije od ustaša i okupatora. Zanimljiva su Pavićeva obmanjivanja neprosvjećenih čitalaca.

»Hrvatski narod je rastakan valom komunizma za bivše Jugoslavije. Trovalo se na sve strane. I u školi i u kinu, i na ulici i po novinama, svagdje se trovalo. Kad smo pod vodstvom velikog Poglavnika izvojštili svoju vlastitu i suverenu državu, onda se sva komunistička rulja ujedinila u borbi protiv naše slobode i države. A zašto? Zato da dovrše svoje započeto najopasnije duševno rastakanje hrvatskog naroda. Kad je to u vlastitoj državi zapriječeno, onda su se digli da sruše državu i onda nastave svoj posao. To su najopasniji neprijatelji, jer nam žele iščupati hrvatsku narodnu dušu, a to znači smrt hrvatstva i kraj Hrvatske. Poduzeli su sve. Ruše i pale crkve, pale škole,

[224] »Kalendar Svetog Ante. (1943), 153—154.
[225] »Danica« 1943., 58.

ubijaju svećenike. Preko stotinu hrvatskih svećenika završi mučeničkom smrti pod udarcem bezbožnika. U Hrvatskoj nastavljaju ono, što su radili u Meksiku, Rusiji, Španiji i što danas rade u Italiji i Francuskoj. Djela njihova kazuju, što su i tko su. Nema slobode, gdje se ne poštuju ljudski ni božji zakoni. Mučenja i stradanja, koja siju ovi »slobodari«, slična su onima prvih kršćanskih vremena. Zato ostaje samo jedan put, hrvatski put, a ta je borba za svoje narodne svetinje, za svoju hrvatsku narodnu dušu, borba za božje i ljudske zakone, borba za obitelj, dječicu, ognjište, zemljicu, kuću, narod, slobodu i državu. *Poglavnik je navijestio rat boljševizmu i komunizmu i bezbožju, a naša je, da ga slijedimo, slušamo, borimo se na granicama svoje domovine, da uščuvamo svoju samostalnu hrvatsku državu, da tuđinci ne budu mogli sijati među nama smrt i zator.«*[226]

Tako se kroz ove kalendare agitiralo za klerofašistički sistem i uznemirivale duše pobožnih seljaka i malograđana, i poticalo protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta i njegove borbe za istinsku slobodu naroda od okupatora i njegovih izdajničkih i plaćenih najamnika. Ovi klerofašisti stalno su prosipali kroz ovu vrstu literature misao, da će Hrvatska biti samo onda slobodna, ako bude »NDH«, ako je vodi Pavelić i ako je budu čuvali i branili ustaše. Stalno i svuda identifikujući hrvatstvo sa ustaštvom, kako bi im to povjerovali manje obaviješćeni i nekadašnji nezadovoljnici u prvoj Jugoslaviji. Zato se oni u svim svojim manifestacijama, literarnim i govorničkim upinju, da masama ne dozvole, da osjete glas slobodnih planina, glas naroda, koji je želio da strese jaram služenja tuđini i njegovim interesima. Ove klerofašističke sluge stalno prikazuju, zavaravajući narod i obmanjujući ga, da je Narodno-oslobodilački pokret komunistički i da se u njemu ne nalazi nitko drugi osim komunista, koji su pokrenuli narod u borbu, da bi se obnovila velikosrpska hegemonija! U uvodnom članku »Danice«, posljednje okupatorske godine 1945., kad je ustaštvo bilo pred svojim slomom, klerofašist poziva narod, da se do krajnjih granica svojih moći založi za održanje NDH. »Pod krinkom komunizma, koji u doba teških ratnih nevolja nastoji omamiti ljude i oduzeti im narodnu svijest, dižu se glavni neprijatelji NDH, da je unište. Ali svaki pravi Hrvat zna, da bi s državom pala i sloboda. Zato hrvatski narod u svojoj ljubavi prema slobodi, koje se nikad ne će odreći, stoji s poglavnikom na braniku NDH vjeran svetim težnjama sviju hrvatskih pokoljenja.«[227]

Kad se pregledaju ovi klerofašistički kalendari, onda se vidi koliko je klerofašizam branio ustaštvo i za njega se zalagao svim mogućim propagandnim sredstvima. Svi su ti kalendari tokom NDH ispunjeni slikama Pavelića, ustaških vojnika, ustaške »Crne legije«, i ustaških funkcionara, prikazujući ih tako pred prosječnim čitateljima kao narodne ljude i velike rodoljube, a NDH kao jednu tvorevinu, koju sav narod želi. Tu je Pavelić fotografiran s ustašama u rovovima ili u inspekcijama na ratištu. Tu se donose slike ustaških odlikovanja i raznih kolajni. Donose se pjesme u čast Pavelića ili ustaških poginulih koljača. Kad se sravni na primjer »Danica« iz 1940. god., koja je ispunjena slikama, na kojima se nalaze nadbiskup Stepinac i dr. Maček u raznim prigodama, sa onima u vrijeme NDH, kroz koje se glorificira ustaški režim, onda se također i kroz ove slike može osjetiti i vidjeti samo kontinuitet jednog te istog političkog nastojanja, kome su crkva i svi njegovi organi služili, da bi

[226] Tomislav Pavić, Borba za hrvatske vrjednote. »Danica« za 1945., 31—32.
[227] Ljubav i sloboda. »Danica« za 1945., 30.

tako pomoću širokih nacionalističkih parola, s kojima su se i oni solidarizirali, izbili kapital za svoja isključiva klerikalna nastojanja.

Kao što se klerofašizam dao u službu poglavnikovu u svoj svojoj dnevnoj, nedjeljnoj i kalendarskoj štampi kao i u svojim crkvenim, pastoralnim i »molitvenim« listovima, u školama sviju vrsta sve do bogoslužja, tako će se naći punog zalaganja i u visokoj »naučnoj« književnosti, koju su predstavljali profesori sveučilišta teološkog fakulteta u Zagrebu. Među njima nije u posljednjem redu profesor dr. Andrija Živković, inače još i predsjednik Hrvatske Bogoslovske Akademije. Na godišnjoj skupštini ove Akademije, održanoj 16. IV. 1942., dakle o prvoj godišnjici NDH vidjelo se koliko su se članovi Akademije zagrijali za NDH. Poslije izvještaja tajnika dra Krunoslava Draganovića, inače vanrednog profesora na katedri crkvene povijesti, prononsiranog ustaše, čovjeka punog povjerenja nadbiskupa Stepinca i stalnog kurira, koji veže Kaptol za Rimskom Kurijom, prenoseći obostrana obavještenja, više na putu nego za katedrom, održao je govor predsjednik dr. Živković. Ovaj govor karakterizira ne samo autora, nego svakako i ustanovu, koja se svim srcem predala NDH i poglavniku. Među ostalim dr. Živković rekao je i ovo:

»Prošlogodišnja glavna skupština Hrvatske Bogoslovske Akademije održana je nekako neposredno pred veliki povijesni čas u hrvatskom narodnom životu: pred osnutak ili uspostavu slobodne i Nezavisne Države Hrvatske. *Ta je činjenica od tolike važnosti po sav ne samo političko-gospodarstveni, nego jednako tako i za kulturni rad naš, da je razumljivo i opravdano proslavljena ovih dana s najvećim slavljem i svečanošću. Prva godišnjica, spomen na najveći datum u našoj povijesti iza dana krunisanja kralja Tomislava, napunja srca sviju Hrvata nadom, da će se nakon tolikih stoljeća života pod tuđom ovisnošću, a često i pod tuđom teškom nasilnošću — naš život uputiti novim putevima, koji vode usponu, napretku i zadovoljstvu. S imenom Ante Pavelića, Poglavnika NDH, vezana je svaka misao o novoj našoj državnoj samostalnosti. S tim je imenom vezana i svaka misao, koja na kojem god polju narodnog napredovanja krči put do uspjeha i ostvaruje težnje za boljim i sretnijim životom. Neka Božja Providnost, koja je dozvolila i dovela do ovoga stanja, svojom pomoći i nadalje vodi Poglavnika u mudrom upravljanju i u radu oko ostvarenja narodnih ideala.* Neka se nad pokrajine NDH izlije obilje Božjega blagoslova ... Neka sunce sreće, mira i čestita moralna, napredna i kulturna života zasine i ogrije duše naših sirota, *da postanemo narod Božji* ... Moramo priznati da su osnovna načela na kojima se ima razvijati život nove naše države po zamisli Poglavnika, u skladu s onim načelima što ih prirodno božje i pozitivno pravo zahtijeva. I zato se neka iz naših srdaca prigodom obljetnice opstanka NDH vine odjek zahvalnosti prema Bogu na dan koji nam je dodijelio.«

U daljnjem dijelu svoga govora osvrnuo se dr. Živković na ratni sukob, pa pokušava, dakako na svoj klerofašistički način, da dâ sintezu njegovih uzroka. To su za njega liberalizam na gospodarskom polju, koji je urodio kapitalizmom, na vjerskom agnosticizmom i grubim materijalizmom, a na političkom polju amoralizmom. Neaktivnost kršćana-katolika omogućila je, da se sve to razvilo do užasa, koji rat pokazuje. Međutim, dr. Živković se tješi pošto se pojavljuju znaci »novoga društva«, za kojim teže suprotni tabori. Dr. Živković odlučno otklanja onakvo društvo kakvo je »na nesreću stvoreno u velikoj slavenskoj državi Rusiji. Kod njega se ne treba

mnogo zadržavati. Novo društvo što ga stvara komunizam i što ga je stvarno stvorio u Rusiji — postalo je strašilom za narode. Još u nedavnoj prošlosti, sjećam vas, jedina je Katolička Crkva digla glas protiv stvaranja boljševizma, protiv njegovih zločinstava na životima ljudi, dok su drugi šutjeli . . .«[228] Inače svoj ideološko-protivnički stav prema boljševizmu i komunizmu objasnio je dr. Andrija Živković u svojim raspravama objavljenim u »Katoličkom listu« iste godine.[229]

Svakako, na zagrebačkom teološkom fakultetu najustaškiju fizionomiju pretstavljao je spomenuti dr. Krunoslav Draganović, raniji pitomac nadbiskupa Šarića, učenik Istočnog Instituta u Rimu, odgojen i rukovođen tamošnjim jezuitima. Dr. Draganović bio je poznat sa svojim raspravama iz crkvene povijesti, u koje je unosio duh ekskluzivizma ustaškog separatizma, gdjegod je to samo bilo moguće. Nema sumnje, da mu je dr. Ante Pavelić, zacijelo u potpunoj suglasnosti sa nadbiskupom Stepincem povjerio izvjesnu političku misiju u Rimu, gdje boravi gotovo čitavo vrijeme trajanja NDH, da poslije njena sloma ostane u Rimu i da produži u klerofašističkom duhu raditi protiv Jugoslavije. Pavelić ga je odlikovao »redom za zasluge I. stupnja«, o trećoj godišnjici NDH »za revni povjesnički rad u obranu hrvatskih prava u Južnoj Hrvatskoj kao i za *sudjelovanje u svim granama ustaškog rada.*«[230]

»Hrvatska bogoslovska akademija« izdavala je »arhiv za crkvenu poviest Hrvata«, časopis »Croatia Sacra« već duži niz godina. Sasvim je bilo u skladu s osjećanjima ustanove, koja je izdavala taj časopis, da i on obilježi svoj stav prema NDH o njegovoj prvoj godišnjici. I to je izvedeno, ne doduše 1942., ali zato 1943. god., sa »svečanim brojem u čast prve godišnjice NDH.« U velikom svesku, koji je kao i ranije uredio dr. Krunoslav Draganović, dali su svoje priloge L. Katić, P. Grgec, D. Nežić, Kr. Draganović, J. Butorac, J. Harapin, D. Kniewald, Lj. Maraković, M. Vanino, T. Marković, B. Širola, M. Tumpić i R. Brajičić.

U »Posveti«, koju je »na blagdan sv. Petra i Pavla 1943.« napisalo uredništvo, kaže se, da je *»divnom odlukom Providnosti Božje uzkrsla nakon više od osam vjekova Hrvatska Država, slobodna i nezavisna, upravo one godine kad su katolički Hrvati slavili veliki jubilej 1300-godišnjice prvih veza sa Svetom Stolicom;* . . . Uzkrsla je Hrvatska, samostalna i suverena, koja gvozdenom voljom hoće da bude gospodaricom na svom narodnom i poviestnom tlu. Ostvarili su se snovi njezinih najboljih sinova . . . Mi, obnovljena država: preporođeni narod, koji po *ponosnoj rieči šestinskog Lava* (urednik misli na A. Starčevića o. p.) *i njegova velikog sina Poglavnika, bakljonoše nove slobode,* ne ćemo da budemo ničiji privjesak već slobodan narod i nezavisna država . . .

Ispunjujući svoj zavjet prilikom prve godišnjice obstanka NDH stavlja Hrvatska bogoslovna akademija ovaj skromni prinos na oltar domovine.«

Tako, dakle, pošla je kao i njen predsjednik s »bakljonošom nove slobode« i »velikim sinom šestinskog Lava« kroz sve četiri godine ustaške strahovlade, obmanjujući i sebe i sve one, za koje je radila, da je »neustrašivo stajala na mrtvoj straži evropskog zapada.« Kakva je to bila »mrtva straža« i kakav »evropski zapad« dalo

[228] »Katolički list« 1942., br. 17, 200.

[229] Andrija Živković, Sovjetski boljševizam i komunizam. »Katolički list« 1942., br. 17, 196—198.

[230] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

mu je naličje prethodno poglavlje, u čijim sadržinama ima *nemalih udjela* i »bogoslovskih junaka mača i pera.«[230a]

Međutim nije se ustaški agitiralo samo s katedara teološkog fakulteta i na skupštinama Hrvatske Bogoslovske Akademije, njenom časopisu »Croatia Sacra«, nego i na javnim sjednicama Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti, koju je osnovao ukinuvši Strossmayerovu Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti.

Profesor i filozof dr. Stjepan Zimmermann, požurio se da opravda ovaj gest Pavelićev i da se blatom nabaci na najsvjetlije i najveće ime hrvatske nauke i kulture XIX. stoljeća, na prvog predsjednika Jugoslavenske akademije Franju Račkoga. Dodirnuvši genezu nastajanja, da se Akademija prozove Hrvatska, šta je izraženo već na sjednici 6. XII. 1939. god., kad su frankovački članovi Akademije donijeli zaključak, da se izvede ova promjena. A onda, dr. Zimmermann prelazi na svoju omiljenu velikohrvatsku tezu.

> »Hrvatska je pred godinu dana bila u tako bijednom stanju, te se na odgovornim mjestima nije našlo ni toliko narodnog ponosa, — pa i odgovornosti, da bi narodno ime podijelio tome jedinom svome najvišem naučnom zavodu, koji predstavlja narod u vanjskom naprednom svijetu. *Rački je u imenu »jugoslavenske« Akademije predpostavljao jednu neistinu, na temelju koje je htio postići jednu nemogućnost* . . . Već samom stvarnošću različitih narodnih jedinica postao je »jugoslavenski« prosvjetni cilj preživljen i nemoguć, pa je već s toga razloga postalo jugoslavensko ime Akademije anahronizam. Toga dakako nisu mogli shvatiti njegovi zagovornici i branitelji, a protivnici hrvatskog imena — tobože zbog pijeteta prema Strossmayeru, ali bez pijeteta spram dvadesetgodišnje narodne tragedije, što je zapravo značila dosadašnja jugoslavenska realnost ili sustavno uništavanje hrvatskoga naroda od srpskoga, i to u ime srodnosti i napokon po nekom »sporazumu«. Ne ćemo se dakle nikome za volju uživljavati u prošlost jugoslavenskih ideologa, nakon što je po toj ideologiji na tisuće hrvatskih seljaka bilo isprebijeno, i nakon što su Hrvati u masama bili mučeni i ubijani, i nakon što se hrvatske učenjake i književnike stalo po ulicama tamaniti, a hrvatske političare u beogradskoj skupštini, i nakon što su po sistemu Hrvati zapostavljani, iskorišćavani, obespravljeni bili kroz punih dvadeset »jugoslavenskih« godina. Hrvatsko ime, koje će svojoj Akademiji podijeliti Hrvatska Država, znak je narodne svijesti, koja će baciti u prošlost sve, što sačinjava prijašnji naziv naše Akademije znanosti i umjetnosti.«[231]

[230a] Treba da se kaže, da su N. Rušinović i knez Lobkowicz još od 1942. insistirali, da se za vatikanske krugove kao i talijanske fašiste spremni jedno djelo koje bi prikazalo razvoj odnosa Hrvata prema Sv. Stolici, kao i sve zasluge Hrvata za zapadnu civilizaciju, pošto u Vatikanu i u Italiji vlada veliko nepoznavanje o tom Antemurale Christianitatis. Ministarstvo vanjskih poslova, u stvari ustaša M. Lorković je primio tu ideju, i 17. XI. 1942. bio je učinjen nacrt da pojedina pitanja obrade »prof. Barada, Maraković, Vanino, Draganović, Kniewald, Harapin i Grgec« — i da se onda to prevede na talijanski. Tako je došlo do svečanog broja »Croatiae Sacrae« s tom razlikom, da se predloženi prof. Barada nije odazvao, a neki drugi su se javili i dali svoje priloge.

Taj »svečani broj« bio je preveden na talijanski. U talijanskoj recenziji »C. S.« nema Lovre Katića, ali ga je zamijenio ustaša dr. Ivan Guberina, niti nema članka B. Širole.

Talijanska »Croazia Sacra«, koju je u Rimu objavio »Officium libri catholici« ima karakterističan naslov: »Un popolo lotta per i suoi ideali sul confine tra l'Oriente e l'Occidente«. Mjesto Draganovićeve »Posvete« iz hrvatske redakcije »C. S.« nalazi se jedno pismo, koje je dru Draganoviću uputio Pietro Fumasoni Biondi, kardinal — protektor zavoda Sv. Jeronima u Rimu — u kome se ovaj zalaže za talijansko-hrvatsko prijateljstvo, koje je tek onda moguće kad se dva naroda upoznaju.

[231] »Hrvatski glas« 25. IV. 1941.

Ovu je izjavu dao profesor Zimmermann za ustaški »Hrvatski narod« pa ju je odmah prenio klerofašistički »Hrvatski glas«. Profesor Zimmermann zbog svog antibeogradskog i antisrpskog stava uživao je veliko povjerenje u ustaškim krugovima, pa je odmah u početku NDH postavljen za predsjednika Povjerenstva za hrvatsko sveučilište i visoke škole. A nije ni čudo, objašnjava ustaški »Novi list«, pošto je profesor Zimmermann bio rektorom »u najkritičnije političko doba u Hrvatskoj kad je trebalo pokazati odlučne smionosti, čvrste volje i dosljednosti u obrani prava Hrvatskog sveučilišta, pa je prema tome i najbolje upućen u minule borbe i stanje Hrvatskog sveučilišta pod prijašnjim srpskim dotično »jugoslavenskim« režimima.« U intervjuu, koji je dao za »Novi list«, profesor Zimmermann ispovjedio je kako je 1924. kao rektor zajedno sa frankovačkim studentima organizirao demonstracije na zabarikadiranom sveučilištu. Tada su s njime na tom poslu surađivali studenti Andrija Artuković i Mile Starčević, sadašnji ustaški ministri u NDH.[232] Povjerenstvo kojemu je na čelu bio profesor Zimmermann imalo je da spremi zakon na osnovu kojeg bi se sveučilište očistilo od svih onih, koji bi eventualno unosili na sveučilište napredne ideje, a naročito od studenata komunista.

Zanimljiviji i privlačniji je ovaj ustaški filozof, kad želi da svoja ustaška osjećanja maskira »filozofskom« frazeologijom. U jednom svom predavanju, održanom u zgradi Strossmayerove akademije, u kojoj su izrečeni toliki znameniti jugoslavenski govori od Strossmayera, Račkog, Mesića, Maretića, Smičiklasa, Mažuranića, Šišića i tolikih drugih znamenitih akademika, njihove je svijetle sjene oskvrnuo ovaj omantijani profesor i filozof. Sasvim u stilu Pavelićeve »Hrvatske akademije« bila je izgovorena rasprava: »Kako će filozofija kulture prosuđivati našu sadašnjost?« Kakva je to ustaška »filozofija kulture« pokazat će dovoljno jasno samo nekoliko stavova iz tih njegovih konfuznih filozofskih razmišljanja.

»Kao suvremenici nastajanja NDH svjedoci smo moralnih vrijednosti, na kojima se osniva njezin postanak na Veliki četvrtak 10. travnja 1941. godine. Povijest će zabilježiti, koje su moralne vrline postojale u hrvatskom narodu, kad je u sudbonosnom času bio kadar osvojiti sebi najosnovniji uvjet čovjeku dostojna života, — svoju slobodu, za kojom je težio osam vjekova.

Tko je god za pravdom čeznuo i u dugom čekanju njezine oživotvorbe možda se već skeptički kolebao, mora na očigled historijskog preokreta u obnovljenoj državi nazrijevati misterij uspona, kojim moralna svijest čovječanstva dolazi do pobjede. Bez ikoje namještene riječi ovo je gola činjenica: preko mučila i križeva, u višegodišnjim lutanjima po neizvjesnim i skoro beznadežnim putevima, ljubeći svoj narod u gladovanju i s krvavim požrtvovanjem za žuđene ideale, — moral hrvatskih heroja donio je narodu oslobođenje. Batinani seljaci, progoni državnih namještenika, poubijani narodni zastupnici, strijeljanje u masama, organizirane čete za pokolj Hrvata, pljačkanje naroda, prelomljena rebra i paljene noge — i sve to u ime bratstva, slobode i demokracije: to je krvava istinska činjenica preteča naše sadašnjosti.

Trebalo bi u potvrdu toga ispisati dvadesetgodišnju našu netom minulu prošlost — počevši od protesta, koji je sa stotinama tisuća izborničkih potpisa uputio Stjepan Radić i Hrvatska stranka prava (tj. frankovačka) konferenciji u Versaillesu, zatim od protesta hrvatskih zastupnika na ženevsku konferenciju (1922), pa od javne predstavke na regenta o batinjanju i ubijanju, (1921).

[232] »Novi list« 20. V. 1941.

preko memoranduma na Ligu naroda o mučenju u tamnicama i ubijanju, (1930). Pa kad bi i obrazložena predmnijeva, da uz preinačenu izvanjsku konstelaciju krajem ožujka minule godine ne bi možda ni došlo do osnutka naše države,[233] ali je sigurno, da ona bez herojskog idealizma, ne bi ni u kojem slučaju nastala.

Kao Hrvat, sad bi ovdje morao zastati, da na osnutak NDH pogledam ne samo povjesničkim zrenjem, nego i nadahnut zanosima dugih stoljeća za oživotvorbu Hrvatske države. Ti iznosi nisu sentimentalnost, nego činjeničnost, koja ukazuje na to, da ova država nije deus ex machina. To ona nije ni zbog povjesnog kontinuiteta i zbog djelatne spreme naroda prije nastanka države . . .

Hrvati su 10. travnja 1941. doživjeli uspostavu svoje nezavisnosti izgubljene pred osam stotina godina, i obnovu svoje državnosti izgubljene u godini 1918. U ratnom obračunu s Jugoslavijom došao je čas, da hrvatski narod dokaže sposobnost za nezavisnu državu. Time je bila stavljena u pitanje i njegova kulturna snaga, koja se sastoji u tome, da jedan narod u odlučnom trenutku jedinstvenom sviješću pruži otpor tlačitelju svoje slobode, i tako zasvjedoči individualnu osebujnost kao narod, koji je voljan živjeti nezavisnim životom. Taj je povjesni ispit hrvatski narod položio 10. travnja. Na sam taj dan sav je narod djelatno pristupio svome oslobođenju. Tim je zahvatom u stvaranju novog državnog stanja obilježena veličina narodne svijesti, što već samo po sebi znači opravdanje za novi državni opstanak. Tu na tome položaju osvajanja svoje samostalnosti, bio je najodlučniji momenat: ima li hrvatski narod pripravljeno vodstvo; koje je kadro oživotvoriti novi sustav narodno-državnog života. I na ovom, eto, najsudbonosnijem pitanju hrvatskog naroda pojavljuje se lik poglavnika Ante Pavelića.

. . . Budućnost će od nas bolje znati, koliko je u osnutku naše države pobijedila ona pravda, u koje je namjeri daljni opstanak države. Njezin je osnutak bio uvjetovan događajem od 27. ožujka, kada je samo nakon dva dana (iza 25. ožujka) nastupio preokret naše povjesnice. Možda je taj osnutak bio uvjetovan i zasad nepoznatim činjenicama. *A tko od nas može danas predviđati kako ćemo na zaokretima budućnosti ostati pod zaštitom pravde?!*

. . . Za nas je aksiomatski sigurno da filozofsko gledanje na povjesni život Hrvatske ima osnovno uporište u etičkim vrijednostima koliko se one kroz prizmu tisućgodišnje prošlosti odrazuju u današnjoj zbiljnosti. Mi doista možemo u svijetlu povijesti a ne romantike i propagande definirati hrvatsko biće pograničnim nosiocem zapadnjačke kulture, ali da to ne bude pojam-spužva, treba uočiti i sadašnju etičku sposobnost toga bića ne tek njegovu sposobnost povjesnog sjećanja . . . Kad Hrvatska, ni tisućgodišnjim svojim pravom na opstanak, ne bi bila kadra opravdati svoju budućnost kao država, ona je to pravo stekla kao narod, koji je kroz vjekove, a pogotovo u posljednja dva decenija upornom borbom kidao okove; — *da posljednjeg časa, kad je nadošao prošlogodišnji 10. travnja, u oružanom sukobu odluči svojom sudbinom.* To je jedno; drugo: za upoznavanje toga naroda i za priznavanje njegova opstanka mjerodavna je činjenica — koju je utvrdila sva naša dojakošnja povijest — da smo mi Hrvati takav narod, koji je trajno surađivao u sferi europske kulture. Pa dok nam to služi povijesnim opravdanjem vjere u budućnost hrvatskoga naroda, za ocjenu o nama i za naš budući opstanak bit će ipak najmjerodavnije naše vlastito stvaranje sadašnjosti. U djelatnoj spoznaji te istine leži osnovni uvjet za budućnost NDH . . .«[234]

[233] Tu zacijelo misli na 25. mart kada je pakt Jugoslavija—Njemačka imao da garantira granice Jugoslavije.

[234] Stjepan Zimmermann, Kako će filozofija kulture prosuđivati našu sadašnjost? — »Spremnost« 12. VII. 1942.

Pavelić je ipak visokim odlikovanjem ukazao pažnju ovome filozofu, kad ga je odlikovao »redom krune kralja Zvonimira I. stupnja sa zvijezdom«, na tri nedjelje prije svoga bijega, čiju je ličnost ovaj filozof pronio kroz akademsku raspravu.[237] Svakako je onda sasvim shvatljivo, da je ovo moralo da bude utvrđeno i za poznija pokoljenja u motivaciji toga odlikovanja, koje mu je dato *»za duhovni poticaj i filozofsko obrazloženje,* koje je davao hrvatskoj narodnoj borbi preko svojih djela i za uspjeh u svojoj struci.«[238] Dakle, filozofska obrazloženja za ustaška klanja!

Među profesorima bogoslovije svakako se najviše ogriješio kao aktivni ustaša i najustrajniji protivnik Narodno-oslobodilačkog pokreta dubrovački dominikanac fra dr. Dominik Barač. Još za vrijeme studija u Walbergu kod Kölna u Njemačkoj sav se predao klerofašističkim političkim koncepcijama, dakako prije 1941. Ustašku NDH dočekao je sa punim srcem i dao se sav u organiziranje snaga, da se NDH i Pavelićev sistem što čvršće izgrade i ustale. Veoma mlad postaje profesorom filozofskog i teološkog učilišta dominikanaca u Dubrovniku. Ovaj samostan, inače je očuvao najviše svoje redove od pogane infekcije klerofašizma. Međutim dr. Barač u bogosloviji, kao i izvan nje, djelovao je u ustaškom duhu. Za vrijeme okupacije toliko se ogriješio o narodne interese, da je dospio kao »vjerni ustaša« pred vojni sud za dalmatinsku oblast. Suđenje je bilo ne samo njemu, nego i sedmorici njegovih aktivnih suradnika jedne ilegalne organizacije, koja je trebala minirati krvlju stečenu slobodu izvojevanu od strane NOV-e. Svojom antisovjetskom propagandom pomagao je okupatora i ustaše, naročito obmanjujući neupućeni narod i potičući ga protiv NOP-a i NOV-e. Sud je donio strogu ali pravednu presudu.[239]

Za ovim učenim svećenicima nije izostao ni famozni profesor don Filip Lukas, koji je još prije NDH sa svojim klerofašističkim i frankovačkim akcijama kao predsjednik Matice Hrvatske bio zločinački sijač mržnje između Hrvata i Srba. O proslavi stogodišnjice Matice Hrvatske, kojoj je bio na čelu don F. Lukas, dao je karakteristiku rada ove ustanove u vrijeme uporne ustaške agitacije u bivšoj Jugoslaviji, ustaški ministar prosvjete, klerofašista dr. Mile Starčević. Ali ne samo o Matici Hrvatskoj nego o njegovu predsjedniku don Lukasu.

> »U tome posljednjem Matičinom razdoblju osobito se izdiže osoba sadanjega njezinog predsjednika, a nekada njenog odbornika, profesora Filipa Lukasa, koji je preuzeo njezino vodstvo baš u posljednjem i najtežem razdoblju hrvatske narodne borbe za državnu i narodnu nezavisnost i slobodu. Kao ono u doba Bachova apsolutizma Matica Hrvatska je poslije šestosiječanjske diktature postala opet središnjom točkom neuporedive hrvatske narodne otporne snage. U časovima, kad su nakon teških progona mnoga hrvatska društva prestala raditi, ne dajući od sebe gotovo nikakova znaka života, Matica Hrvatska je jedina narodna kulturna osnova, koja se na svome području nepopustljivosti bori uporedo s borbom, koju je politički poveo poglavnik dr. Ante Pavelić za ostvarenje NDH. Okupljajući oko sebe gotovo sve hrvatske književnike, ona je u prvom redu spriječila prodor srpskoga književnog jezika i književnosti na hrvatsko narodno područje, a ujedno je odigrala odlučnu ulogu u borbi protiv pomodne, tobože »socijalne« književnosti, koja je u stvari išla za istim ciljem kao i beogradski vlastodršci, tj. za rušenjem hrvatske kulturne i političke jedinstvenosti. Premda su njezini predstavnici u to doba bili izvrgnuti mnogobrojnim osobnim napadajima i progonima, ipak nije bila ni načas slomljena njezina borbenost i volja, da pomogne do ostvarenja hrvatskih narodnih težnja. *Iz tog sjajnog razdoblja Matičine djelatnosti ostat će ipak svim suvremenicima najsvjetlijom uspomenom predsjednički govori, koje je u godinama najžešće beogradske diktature držao na skupštinama Matice Hrvatske profesor Filip Lukas, jer su oni za naše narodne neprijatelje predstavljali kažnjivu odlučnost, a za hrvatske borce i rodoljube najsjajniju obranu hrvatskih narodnih prava i duboku vjeru u budućnost hrvatskog naroda. U tim govorima nalazila je napose hrvatska mladež neoborive dokaze za svoje borbeno nacionalističko stajalište, a ujedno i najljepši poticaj za požrtvovnost i ustrajnost u borbi za narodnu slobodu. Zato je razumljivo, da je Matica Hrvatska baš u hrvatskoj mladeži toga doba dobila svoje najoduševljenije suradnike i podupiratelje. Okupljena u pododborima Matice Hrvatske izgrađivala se je Hrvatska nacionalistička mladež u uzorne ustaške borce, koji su u odlučnom času pridonijeli uskrsnuću Hrvatske države, a nakon toga njezinom učvršćivanju, izvršavajući svoju ustašku dužnost na svim područjima našega državnog života.«*[240]

Na visokoj komercijalnoj školi djelovao je i drugi jedan svećenik kao profesor-»sociolog« dr. Milan Ivšić. Brojni su njegovi članci još prije NDH, iz kojih izbija klerofašistički duh i koncepcije jednog fašističkog reakcionara, prekaljenog mržnjom na sve što je srpsko i hrvatsko, ako je ma i najmanje napredno. O prvoj godišnjici NDH raspisao se i dr. Milan Ivšić o »značenju vjekovne borbe hrvatskog naroda i ustaške revolucije.« U tome članku, objavljenom u klerofašističkoj »Hrvatskoj smotri«, sva je sinteza njegovih ranijih i tadašnjih ustaških shvaćanja. Dr. Milan Ivšić je sav u ekstazi, kad se zagleda u prošlost ustaške borbe, ona ga zanosi i iz nje crpe vjeru u budućnost »Božje Hrvatske«, ali i čvrstu odluku nepraštanja protivnicima ustaštva!

> »Obnovom NDH nestalo je zauvijek i te jugoslavenske utvare. Hrvatski narod stupio je pod svojim hrvatskim i narodnim imenom u kulturne i političke redove čitavog svijeta. On ima odsada samo svoju *hrvatsku* akademiju, svoje *hrvatsko* sveučilište, svoje *hrvatsko* kazalište, svoju *hrvatsku* književnost i povijest, svoj *hrvatski* jezik u glagolskom i latinskom pismu, svoje *hrvatsko* narodno pjesništvo i blago . . . Svoje *hrvatsko* itd., itd.
>
> *Ustaška revolucija od 10. travnja 1941. je izvršena.* Oboren je u tren oka onaj duh mlohavosti, neborbenosti, mekuštva, ulizavanja i traženja mrvica od beogradskih tirana . . . Ustaškom revolucijom nestaju pomalo svi oni, koji su sami kao slabići vječno govorili o slabosti hrvatskog naroda i koji su zato svagdje isticali kao životnu potrebu hrvatskog naroda, da živi u zajednici prije s Mađarima, a kasnije sa Srbima. *Svima tima slabićima onemogućeno je revolucijom od 10. travnja 1941. svako dalje djelovanje.* Ti su bili upravo oni, koji su podržavili dvadesetgodišnju vezu i ovisnost, a zapravo podložništvo Hrvata beogradskoj čaršiji; danas nema više ni onih, koji su borbenost hrvatskih ustaša gledali kao suludost fantasta, kad su svoje živote davali na vješalima ili umirali pod kundacima oružnika i redarstvenih krvoloka kao pravi neznani junaci . . . *Nažalost, ustaškom revolucijom nijesu još iščezli iz*

[237] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[238] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini . . ., 222—223.
[239] Dokumenti o protunarodnom radu, 416.
[240] »Hrvatski narod« 5. XII. 1942.

naše sredine svi oni, koji očekuju preokret svjetske politike i novi tok ratnog stroja izvanrednom pomoći i pobjedom Engleske, Amerike i Sovjetske Rusije. Jadnici ne vide, da bi pobjeda Engleske značila uništenje i istrebljenje hrvatskog naroda, kakvo nikad u povijesti nije bilo. Neće ni vidjeti, da bi pobjedom boljševizma nastupilo haračenje i uništenje europske kulture, pa i kulture čitavog svijeta... Međutim, hrvatski narod ne će se oslanjati u svome radu na sve te očajnike i njihove čine... Povratak u domaju Poglavnika NDH dr. Ante Pavelića — Poglavnika revolucije, koja je stvarala, a ne razarala, bio je po sebi najmoćniji politički čin. *NDH priznaju »de facto« i »de jure« sve države, koje se kupe oko država osi. I od tog vremena sve kulturne i fizičke snage hrvatskog naroda dolaze u pokretaj. Tehnički najsavršenijoj vojsci njemačkog naroda složno pomažu hrvatski domobrani i ustaše u rušenju kako preostataka nasilja beogradske čaršije-četnika, tako i glavnog neprijatelja europske kulture — boljševizma.* Izgrađivanje hrvatske države tražilo je i svojih brojnih žrtava. Izmrcvariše i umoriše istočnjački barbari toliko nevinih ljudi, osobito po Bosni. Ali na sve te posljednje zločine boljševičkih i beogradskih nasilnika gleda hrvatski narod s potpunim dostojanstvom i mirom junaka-pobjednika znajući, da su ovo posljednji čini nemoćnih očajnika... *Ustaška Hrvatska, slobodna i nezavisna, mora sad po radu svih Hrvata postati uzor-država.* Hrvatski narod u svojoj NDH davat će naročitu i najvišu cijenu i duhovnim vrjednotama: etici, poštenju, radu i redu. Rasklimana vrjednota u posljednjim vremenima — poštivanje vlasti — poprimit će ponovno svoje prvo mjesto. Jer snaga hrvatskog naroda razvijat će se samo utoliko, ukoliko će djeca poštivati svoje roditelje, učenici svoje učitelje, *vjernici svoje crkvene poglavare, općinari svoje općinske poglavice, a svi skupa svoga vrhovnog Poglavara. Slaveći godišnjicu velike ustaške revolucije — 10. travnja — na nama je svima, da shvatimo tu veliku, probuđenu, pobjedničku i revolucionarnu ustašku misao. Ona će biti i dalje sveobuhvatna, na svim područjima narodnog života stvaralačka, djelotvorna, prodorna, nesebična i visoko etička.* U tom će se duhu i odsad još jače okupljati i zbijati u neprobojne redove narodni prvoborci, ljudi dinamike, a ne statike, ljudi djela, a ne riječi, ljudi velikih i smionih pothvata, a ne strašljivice i sitničavih gesta, ljudi, koji će se stvarno u velikim stvarima pokazati velikima, a ne velikima u sitnicama, *ljudi koji će i dalje s ovim nesebičnim, požrtvovnim i disciplniranim radom ostati najvjerniji ustaškim načelima i svome narodnom vođi — Poglavniku.*«[241]

Ovaj ustaški »sociolog« sa Visoke ekonomsko-komercijalne škole predavao je sociologiju i na bogoslovskom fakultetu u Zagrebu. Zacijelo i tu je bio dosljedan svojim ustaškim i klerofašističkim reakcionarnim koncepcijama, trujući omladinu, koja je pokazala u svojim posjetama kod Pavelića, kakvi su je to nastavnici odgajali i spremali da budu stubovi NDH i njenog Pavelića.

Kao što su profesori-svećenici Živković, Zimmermann, Draganović, Barač, Lukas, M. Ivšić svojim autoritetom pomagali ustaška nastojanja, tako se i na Visokoj pedagoškoj školi u Zagrebu, pravim žarom frankovačkog i klerofašističkog fanatizma isticao nekadašnji liberalac, jugoslavenske orijentacije, a kasnije najreakcionarniji klerikalac, profesor-historičar don dr. Lovro Katić, onaj isti, koji je poslije 1918. tako slobodoumno i jugoslavenski govorio u Splitu na zborovima Svetozara Pribićevića, prijeteći separatističkim nastojanjima splitskih franjevaca.

[241] Milan Ivšić, Značenje vjekovne borbe hrvatskog naroda i ustaške revolucije. »Hrvatska smotra« 1942., br. 3—4, 164—172.

Don dr. Lovro Katić održao je predavanje na Antunovo 1943., na imendan Pavelića, o razvoju i čuvanju hrvatske državne svijesti kroz historiju. Pri kraju predavanja posvetio je dr. Katić naročitu pažnju trojici proslavljenih Antuna: Starčevića, Radića i Pavelića, da bi u punini otvorio srce ispunjeno ustaškim osjećanjima.

> »I napokon je došao i treći Ante, Poglavnik, koji je obadva programa Starčevićev i Radićev ujedinio i k tome ih upotpunio. Oživio je hrvatsku državnost, hrvatsku samostalnost i proglasio rad jedinom vrijednošću u hrvatskoj državi. Taj treći Ante briše posebne povlastice svih staleža i proglasuje sve Hrvate radnicima i sve staleže pozivlje da složno porade oko zajedničkoga probitka svih dijelova naroda bez razlike. *Ima i danas nekoliko slabića koji se samo znaju izdvajati, koji znaju samo tužakati da smo slabi i maleni.* Pokažite mi narod koji je u svojoj povijesti toliko trpio i nije vjere izgubio kao narod hrvatski — pa recite je li taj narod hrvatski živ? I kad čujete da živi, znajte da je to hrvatski narod. *A kormilo Hrvatske drži snažna ruka trećega Ante, koji nas vodi sigurnom rukom te ćemo svi mi biti uvijek za Poglavnika i za Dom Spremni!*«[242]

Dr. Lovro Katić dao je oduška svom ustaškom osjećanju i u svojem *»Priegledu hrvatskog narodnog života, pod vidom borbe za samostalnost i ljubavi za katoličku vjeru«*, koju je štampao u »svečanom broju o prvoj godišnjici NDH« Draganovićeve »Croatia Sacra«, u kojemu se glorifikuje Pavelić. Pod njim je »hrvatski narod dočekao i novi svjetski rat, koji je donio izpunjenje njegovih stoljetnih težnji.«[242a]

Nesumnjivo je, da don Lovro Katić nije jedini primjer političke kameleonštine, koji se iz najoduševljenijega jugoslavenskog nacionaliste, u toku vremena preobrazio u najšovenskijega ustašu. Sličan mu je u tome i don Filip Lukas 1918. jugoslavenski ideolog, a već prije 1941. najizrazitiji ustaški ideolog. Dosta je upozoriti na nekadašnjeg orjunaša dr. Edu Bulata, ustaškog ministra ili Antu Tresić-Pavičića, kome Matica Hrvatska, Lukasova i ustaška štampa 1942. njegove historijske fantazmagorije, oprostivši mu da je nekad bio Aleksandrov poslanik u Americi, gdje je zarađivao grdne pare.

Kolo ovih ideologa ustaškog i klerofašističkog sistema mogli bi još mnogi popuniti. Zadržat ćemo se samo na dvojici klerikalaca-frankovaca, koji su poznati već decenijama kao »stekliški« borci i nepomirljivi neprijatelji srpstva, pravoslavlja i jugoslavenstva. To su dr. Fran Binički i eks-fratar don Kerubin Šegvić. Msgr. dr. Binički, župnik u Ličkom Osiku, bio je od vremena hrvatskog katoličkog pokreta, od 1900. godine, veoma aktivan suradnik biskupa Mahniča i njegove »Hrvatske straže«, a tako isto i Stadlerove »Vrhbosne«. U prvoj Jugoslaviji imao je razne moralno-političke oscilacije, izvan kruga njegovih radikalno-hrvatskih pogleda, kao i klerofašističkih koncepcija, koje su ga 1934. do 1935. na kraju dovele u sukob s postojećim zakonima, a potom i u mitrovačku kaznionu. Sva svoja raspoloženja i politička nastojanja iz svog ranijeg perioda, a tako i iz vremena Jugoslavije, izrazio je Msgr. Binički u autobiografskoj knjizi *»Moje tamnovanje. — Uspomene iz nedavnih dana«*. Knjigu je objavilo Društvo svetog Jeronima za 1942., zadovoljno da s takvom publikacijom doprinese što više učvršćivanju ustaštva. Ovo društvo bilo je

[242] »Nova Hrvatska« 16. VI. 1943.
[242a] »Croatia Sacra« 1943., 30.

kao i Matica Hrvatska, jaka kula ne samo klerofašizma, nego i ustaštva, o čemu naročito govore pojedine publikacije iz ustaškog perioda.[243]

Msgr. Binički, dr. filozofije i bogoslovije, piše ove »Uspomene«, da bi »kasnijim potomcima ostavio blijedu sliku onih bezakonja i nasilja, što su balkanski divljaci počinili proti predstavnicima katoličke i hrvatske prosvjete... Uza svu oštrinu ne bih rado povrijediti kršćansku ljubav. Radi se o zatornicima hrvatskog katoličkog naroda i njegovih svetinja, a tu prestaje čuvstveno cmiženje...« Istina Msgr. priznaje, da je »često okaljao dušu svakakvim grijesima i griješetinama! *»Stari pravaš, koji sam gutao djela Ante Starčevića i Eugena Kvaternika, ogriješih se nekoliko puta o pravaški program, držeći zaslijepljen kao i drugi, da janje (tj. Hrvat) može biti brat hijeni (tj. Srbinu)«.*[244] Kroz punu iskrenost ovih autobiografskih zapamćenja, koja inače nikako nije osobina hrvatskih frankofurtimaša i klerofašizma uopće, izlazi pred nas jasna slika punokrvnog i klasičnog frankofurtimaša. Dr. Binički govori sa priličnom dozom ponosa o svom hrvatskom porijeklu i odgoju, a kod toga naročito ističe svoj pravaški i frankovački politički stav i ekskluzivistčko katoličko uvjerenje. Poslije svega ovog, lako je onda razumjeti njegovu paklensku mržnju na Srbe i na pravoslavlje. Tako je i on jedva dočekao NDH, u kojoj je pustio maha svoj svojoj frankovačkoj dinamici. Svoje razočaranje u prvu Jugoslaviju Msgr. motivira Mahničevim shvaćanjem Majske deklaracije. »Nadao sam se, da će se premostiti onaj stari jaz između Hrvata i Srba, da ćemo imati zajedno Veliku Hrvatsku i Veliku Srbiju, *pa da će se i Srbi sjediniti s katoličkom crkvom.* Lude nade neiskusna sanjara« — rezonira intimni suradnik najautoritativnijeg interpreta Majske deklaracije. Odatle, upravo u ovom priznanju, ne samo razočaranje fanatičnog klerikalca, nego i uvreda, a s njom i mržnja zbog saznanja, da pravoslavni Srbi radi bečke Majske deklaracije ne žele napustiti pravoslavlje i staviti se pod vlast rimskoga pape. Svakako, malo ih je koji su tako iskreno priznali ovu neospornu činjenicu, naširoko tumačenu u poglavlju o Majskoj deklaraciji, njenom porijeklu i cilje-

[243] Kakav je duh u tom klerikalnom društvu vladao dovoljno pokazuje tok Glavne godišnje skupštine, održane 26. II. 1942. Prije prelaska na dnevni red predložio je predsjednik društva i kanonik dr. Ferdo Rožić, u prisuću nadbiskupa Stepinca slijedeći telegram Anti Paveliću: »Sa svoje 74. glavne godišnje skupštine — skupštine koja se prva održava u NDH, Društvo svetog Jeronima *od sveg srca pozdravlja hrvatsku narodnu i državnu samostalnost i Vas, kao njenog Obnovitelja. Društvo svetog Jeronima koje je gotovo 75 godina svojim vlastitim plugom oralo brazde za isti uzvišeni cilj, usrdno moli Boga, da blagoslovi i štiti Hrvatsku i Vas, Poglavniče, kao njenog državnog glavara.«* Čitava skupština, dakako, na kojoj se nalazio pored nadbiskupa i ostalih crkvenih velikodostojnika i drugi veliki broj svećenika i klerikalaca, primila je ovaj telegram burnim odobravanjem. Suština ovoga telegrama prožela je i misli predsjednika kanonika Ferde Rožića koji je glorificirao i NDH i Pavelića. »Imali smo već više puta prilike naglasiti našu radost, kako radi samoga svijetlog događaja uspostave NDH, tako napose radi toga, *što smo svijesni, da je rad Društva svetog Jeronima za svih 75 godina bio u najljepšem skladu s ovim jedinim pravim političkim ciljem, kako svakog tako i hrvatskog naroda. Društvo svetog Jeronima nije političko, nego književno prosvjetno društvo, ali za taj cilj narodno-državne samostalnosti mora svaki atom narodnog organizma učiniti sve prema svojoj naravi. Tako je to prema svojoj naravi učinilo i Društvo svetog Jeronima. Ono je prosvjećujući istinitom prosvjetom najšire narodne redove hrvatskog naroda, pospajprije podržavalo i jačalo njegovu bit i opstojnost: a zatim podizalo njegovu narodnu svijest, s jedne strane, učeći ga njegovu slavnu prošlost, s druge strane, različitim svojim edicijama budeći i rasplamsavajući čuvstva najčišćeg rodoljublja. Tom će utrtom stazom ići dalje.«* (»Katolički list« 1942., br. 9. Prilog). Ovo isto društvo izdavalo je i svoj kalendar »Danicu« o kojoj je bilo riječi kao o važnom ustaškom propagandnom faktoru. Biničkova knjiga »Moje tamnovanje« još više kazuje o ustaškim raspoloženjima redaktora književnih edicija društva kao i cjelokupnom vodstvu društva, u kome su se nalazili istaknuti klerofašisti, kao što su dr. Andrić, profesor Petar Grgec, dr. Josip Lončarić, Msgr. Ferdo Rožić i drugi.

[244] Idem, 3—4.

vima... Biničkova mržnja na Srbe izbija i u tome, što upotrebljava iz stare frankovačke terminologije za Srbe Starčevićev pogrdni izraz »Vlasi« i »vlaški nakot«.

»Tijelo je čovječje stan besmrtne duše pa zato Crkva časti i tijelo živo i mrtvo. Srpstvo pogrđuje i tijelo i dušu. Dokaz, da je Hrvatska još uvijek predziđe kršćanstva, i da je njezin zadatak jednak kao i nekada, samo još toliko teži, što mora braniti kršćansku prosvjetu od tobožnjih kršćana.«[245]

Evo, takvo »predziđe kršćanstva« Msgra Biničkoga imalo je obuhvatiti Mahnič-Jegličevom Majskom deklaracijom čitav Balkan, unatoč tome što citira pjesmu frankovačkih vojnika, koju su pjevali 1914., poslije ubojstva Franje Ferdinanda polazeći na Drinu:

»Oj hrvatski hrabri sine,
Napred složno preko Drine,
Jer osvetit krv nam valja,
Nekrunjenog našeg kralja...[246]

Ali, zato dr. Binički, i opet u potpunoj iskrenosti kaže, da je »znao pouzdano, da je Franjo Ferdinand ozbiljno mislio na trijalizam, a biskup mu je Mahnič morao dati sve potrebne podatke.«[247]

Koliko je stil Msgra Biničkoga prekaljen ne samo otrovom mržnje, koji on rasipa u mnogim hiljadama primjeraka svoje knjige pred zaostale i nedovoljno prosvijetljene seljake, i malograđane, kojima je Društvo Svetog Jeronima knjigu doturalo, nego zaprljan smećem i blatom unakažene frazeologije, pokazuje početak poglavlja *»U razbojničkoj pećini«.*

»Mnogi su sladokusci zamjerali Ocu Domovine (tj. Anti Starčeviću), što je poznatu pasminu (tj. Srbe) nazvao »vlaškim nakotom«. Kao da Vlasi nisu ljudi, van živine, koje se kote. Tko dobro luči, dobro uči. Treba dobro razlučiti stare hrvatske Vlahe — pastire od smeća, što su ga Turci sa svih strana zgrnuli u ostanke drevne kraljevine Hrvatske. Bilo je i među tima jadnika hrvatske krvi, bilo je i tuđinaca, pristupačnih čovještvu i uljudbi, ali ih je najviše bilo i ostalo divljih, bez čovječnosti, bez osjećaja. Domaća životinja ljubi kraj, u kojem ugleda sunce božje. Pas brani kuću, u kojoj se okoti, pa sve da mu daju tvrdu koru kruha i gole kosti. Prodani će konj zarzati, kad ga gone nakon dugih godina pokraj kuće, gdje je kanuo na svijet. I divlja zvjerad osjeća sklonost prema svome brlogu i zahvalnost prema dobrotvorima. Stara legenda ističe, kako je i hijena bila zahvalna svecu, koji je izliječio njezino štene. A eto, hrvatski je sabor naredio da se nataknu na kolac Vlasi, *što kradu hrvatsku djecu. Naredba nečovječna, ali nekada suvremena. Potomci su onih razbojnika kroz stoljeća izdavali svakome vragu Hrvatsku, koja ih je tetošila kadikad bolje nego svoju djecu hrvatske krvi.«*[248]

Međutim, ovu nakazu od knjige hvali na sva usta prof. Petar Grgec, klerofašistički recenzent knjiga Društva Sv. Jeronima, i tvrdi, zacijelo dobro upoznat sa potrebama čitača izdanja toga društva, da će ovo Biničkovo »Moje tamnovanje« —

[245] Idem, 41.
[246] Idem, 32.
[247] Idem, 32.
[248] Idem, 22.

»naći najveću raširenost među *reprezentativnim* knjigama hrvatskih svećenika.« Štoviše, prof. Grgec se nada, da će ta knjiga biti prevedena i na strane jezike, »jer prikazuje dokumentarno jedan dio naše nedavne prošlosti.« Zanoseći se ovim ustaškim smećem, a opterećen pravim moralnim sljepilom, profesor Grgec sugerira svojim ustašama, da će »knjiga biti sveta i draga i ostalim Hrvatima, i to ne samo sadašnjih, nego i budućih naraštaja, jer se u njoj nalazi jedan dio naše mučeničke epopeje prije osnutka NDH.«[248a]

Nema sumnje, da su ustaše i klerofašistički križari, čitajući po dužnosti ovu knjigu Društva Svetog Jeronima primali i savjetovanja i poticanja kako i nečovječna sredstva mogu biti suvremena! Bila su to nesumnjivo prava savjetovanja ustaša, na koji se način mogu osloboditi »vlaškog nakota«, po primjeru Turaka, nabijanjem na kolac. A, ustaše su u tome bili vrijedni Msgrovi učenici. Msgru Biničkom prvi ustaški ustanak u Lici »nažalost nije uspio«. Njemu je bilo jasno, da je započela »osudna borba za opstanak hrvatstva i katoličke uljudbe«, i da je u toj borbi pravo na strani Hrvata te stoga »treba silu silom suzbiti«. Bilo je to ustvari prevedeno ustaško načelo za koje je toliko lijepih riječi našla klerofašistička i pastoralna štampa. Pa njegov najbliži rođak Marko, bio je član ustaške omladine još 1933. na Zagrebačkom sveučilištu.[249] Zato je i Ante Pavelić za njega još 1938. »borac« »za slobodu izdane i porobljene Hrvatske.«[250] Svakako je Pavelić morao biti vrlo zadovoljan, pošto je našao u moralci Msgra Biničkoga opravdanje za svoje zločine. Da li je ova moralka imala utjecaja i u Vatikanu i da li je ona opravdala Pavelića, pa da on bude primljen od pape 18. V. 1941., nije sigurno. Ali, ako nije moralka Msgra Biničkoga — bila je nekoga drugoga, koji je znao da pronađe i moralnu uz političku formulu za opravdanje toga čina.

> »Po pravilima kršćanskoga morala svako ima pravo braniti svoj život od nepravednog napadača, pa ga ima pravo u smrtnoj opasnosti i ubiti. No balkanski despot nije radio o glavi samo poglavniku, nego i svemu hrvatskomu narodu. Aleksandar bi bio najvolio, da hrvatski narod ima samo jednu glavu. pa da je može odrubiti jednim udarcem. Kad to nije mogao, osuđivao je pojedince on, nametnik, kojega ni poštena hrvatska mačka osim kukavica i prodanih mješina — nije priznala zakonitim kraljem. I padale su divljačke batine i tekle su suze i krv i silnika je proklinjala potištena Hrvatska, *a poglavnik je kao predstavnik svega poštenog i ponosnog hrvatstva izrekao pravednu osudu . . . I svi su se u srcu obradovali. Skiknuli su samo oni koji su se pobojali, da će im se isprazniti jasle.*«[251]

Nevjerojatan je ovo raspon klerikalno-političkih permutacija »Jugoslavena« Majske deklaracije, koji je 1918. ispjevao pjesmu u kojoj su bili i ovi stihovi:

»Hrvat, Srbin sa Slovencem
Neka vijenac saviju;
Nek vjenčaju slave vjencem
Majku Jugoslaviju.«[252]

[248a] »Nova Hrvatska« 1. I. 1942.
[249] Idem, 28.
[250] Idem. 44.
[251] Idem 70.
[252] Idem, 15.

Msgr. Binički opisavši svoje boravljenje u zatvoru u Mitrovici, a tako i svoje oslobođenje i dolazak u Zagreb, gdje se zadržao tri dana, završava vrlo značajnom konstatacijom, ne toliko za njega koliko za zagrebačkog nadbiskupa Stepinca, kad su zajedno još i u društvu sa frankovcem Kerubinom Šegvićem, pošli na ustoličenje senjskoga biskupa dr. Viktora Burića, inače također izrazitog frankovca. Ovako se Binički, nekadašnji najvatreniji suradnik Mahniča i Stadlera, vratio pod kraj života na polaznu točku svoga frankofurtimaštva, zaboravivši potpuno svoje »jugoslavenske« pjesme stila Majske deklaracije. Vratio se on na liniju djelovanja, koje je poljski književni historičar Marijan Zdziechowski nazvao kao »pestis perniciosissima«.[253] Koliko je zadužio ustaštvo, Pavelića i NDH, još daleko prije njena ostvarenja, pokazalo je odlikovanje, koje je dodijeljeno rijetkima, zaslužnima za NDH — prije 10. travnja 1941. Njemu je dodijeljen »srebrni spomenznak o uspostavi NDH«, a to »za rad oko oslobođenja NDH i hrvatskog naroda u vremenu od 20. listopada do 10. travnja 1941.« — t. j. za ustaški rad prije 1941.[254] Dakako, da je i za vrijeme NDH Msgr. Binički bio svim žarom zanijet za Pavelića i NDH, za ustaštvo, angažirajući se lično u mnogim srpskim progonima. Dok je od Pavelića primio visoko odlikovanje, »red za zasluge I stupnja sa zvijezdom« (Oč. Br. 299 Tek. br. 1775/1945.)[255] dotle su ga narodno-oslobodilačke vlasti pozvale na odgovornost zbog njegovog, mnogobrojnim svjedocima dokazanog, protivnarodnog djelovanja i zalaganja protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta. Bio je u mnogim stvarima veoma usko povezan s ustaškim prvacima Budakom, Rukavinom, Frkovićem, a došao je u neposredan dodir i sa samim Pavelićem. Predlagao je Paveliću, da treba sve od reda Srbe raseliti i to na rad u Njemačku, pošto u Hrvatskoj nema mjesta. Utvrđeno je, da je u njegovom župnom stanu bila smještena žandarmerija, u kojoj je narod bio mučen i ubijan. Kad su mu za to neki prijatelji prigovorili, odgovorio je, da mu je za to dala dozvolu biskupija! Umro je u bolnici od tifusa kao zatvorenik.[256]

Don Kerubin Šegvić, stariji drug Msgra Biničkoga, bio je ideološki neobično srodan s njime kao frankofurtimaš i na kraju kao ustaški klerofašista. Cijelog života bio je Šegvić na istoj razvojnoj liniji od najnetolerantnijeg klerikalizma do najvulgarnijeg agitatora ustaškog terorizma. U političkim književnim, a i u takozvanim »naučnim« radovima, u kojima je dokazivao porijeklo Hrvata od Gota, kao što je zabacio utvrđenu naučnu istinu, da glagoljica potiče od svetog Ćirila, Kerubin Šegvić služio je stalno svojim nastranostima neprijateljima svoje zemlje. A u ovim radovima Kerubin Šegvić služio se ponekiput i plagiranjem, što je u svoje vrijeme (1912.) dokazao u jednoj poraznoj satiri A. G. Matoš. Ma da mu je tada Matoš preporučio da »drži do smrti jezik za zubima«,[257] Kerubin Šegvić prosipao je i dalje svoje literarne besmislice, a s njima i svoju mržnju na Srbe i pravoslavlje, sve do svoje smrti, kad je od strane Narodnog suda kažnjen strijeljanjem zbog »raspirivanja nacionalne mržnje naroda Jugoslavije i slabeći njihov otpor pred agresijom fašizma« (29. VI. 1945.).[258] Kerubin Šegvić izraziti slavofob i gotoman, u NDH

[253] Viktor Novak, Natko Nodilo. Novi Sad 1933., 170.
[254] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[255] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[256] Iz arhive Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača.
[257] Viktor Novak, Natko Nodilo, 193—195.
[258] »Vjesnik« 30. VI. 1945.

postaje najgorljiviji ustaški i fašistički ideolog. Na dan proglašenja NDH, 10. IV. 1941., sastao se na stepenicama dvora nadbiskupa Stepinca sa »vojskovođom« Kvaternikom, upravo poslije akta proglašenja NDH, i s njime se izljubio. Otada Kerubin Šegvić nije prestao da govori i piše u ustaškom duhu potičući divljačku zatrovanost ustaša na svim sektorima, naročito u progonima Srba kao i u borbi s Narodno-oslobodilačkim pokretom.

Ranije spremljena knjiga, a doštampana 13. aprila 1941., u kojoj govori Kerubin Šegvić o Hrvatima i njihovoj misiji kroz 13 stoljeća, dala mu je priliku da je posveti Anti Paveliću. »An Seine Exzellenz den Poglavnik Dr. Ante Pavelić den ersten Souverain des wiederafstandenen Kroatien am glücklichen Tag seiner Rückkehr in das befreite Vaterland — gewidmet vom Verfasser Prof. Cherubin Šegvić«. U istoj knjizi nalazi se odmah u začelju i Pavelićeva slika s njegovom zahvalom: »Profesoru i ocu g. K. Šegviću — u znak iskrene odanosti dr. Ante Pavelić«. Ovako simbolički povezan 13. IV. 1941. u ovoj svojoj knjizi, Kerubin Šegvić ostaje povezan s ustaštvom sve do trenutka, kada ga je stigla kazna za sijanje otrova bratoubilačke mržnje kroz više od pola vijeka.

Kerubin Šegvić takav je u crkvi Milosrdne braće, gdje je bio upravitelj, takav u ustaškim novinama, takav isti i na zagrebačkom »krugovalu« — radiju. U crkvici Milosrdne braće u prvoj godišnjici NDH glorificirao je Pavelića i pozvao prisutan narod da udruži sve snage, kako bi stvorenu državu održao i učvrstio oživotvorivši ideal Ante Starčevića.[259] A Starčević i Pavelić za njega su ishodni i krajnji cilj. Oba su jedan sadržaj i jedan program. Uspoređujući obojicu, Kerubin Šegvić stalno je dokazivao, da je program Ante Pavelića iz 1933. i 1943., ustvari program Ante Starčevića, koga su samo usavršila ustaška načela, koja su ponikla iz starčevićansko-frankovačkih.

> »Jedan im je bio cilj, metode rada različite, prema promijenjenim prilikama. Zato je ustaška pobjeda istodobno i pobjeda stekliŝtva. Ustaška Hrvatska je i stekliška Hrvatska (tj. frankovačka). Ustaška Hrvatska je tu, ona imade riječ u kolu prosvijetljenih država svijeta. Nitko je više ne može uništiti ni sami domaći izrodi. Treba zapamtiti posljednju riječ sedamdesetgodišnjeg Starca (tj. Ante Starčevića): »Nema povratka na staro, voda koja *je protekla, ne melje više.*«[260]

Svakako, don Kerubin Šegvić 26. VI. 1943., kad je izgovorio ove riječi na zagrebačkom radiju, nije dobro pretskazivao. Jer iza stare vode protekla je nova, svježa i zdrava voda kao sverazorna snaga, koja ispred sebe sve čisti i melje, potekla sa izvora NOP-a i isprala sve kaljuže, a samljela i Starčevićeva i Pavelićeva načela kao i njihova ideologa don Kerubina Šegvića. Zajedno s njegovim ordenima, kojima ga je okitio Ante Pavelić. »Redom za zasluge I. stupnja sa zvijezdom« (o trogodišnjici NDH) i »veleredom krune kralja Zvonimira sa zvijezdom« — 1945., pred sam slom NDH.[260a]

Prije nego što se rastanemo s ovim fašističkim »ideologom«, koji je cijelog života ostao vjeran svome frankovačkom mentalitetu i publicističkoj svaštarskoj gra-

[259] Ch. Šegvić, Die Kroaten und ihre Mission während dreizehn Jahrhunderte der Geschichte. Zagreb 1942., II. Auflage.
[260] »Nova Hrvatska« 3. V. 1942.
[260a] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.

fomaniji, treba još dopuniti prikaz obima njegove ustaške djelatnosti. Odani i prisni suradnika krvavoga Pavelića, imajući puno njegovo povjerenje, a kao suradnik vatikanskog »L'Osservatore Romano«, bio je i u tim krugovima poznat. Spomenuto je u ekskursu o Vatikanu, koliko se Pavelić trudio, da bi i Vatikan diplomatski priznao NDH i njega, za čime je težio od samog početka upravljanja i ustaševanja u NDH. Rimska Kurija, ni Pijo XII., nisu se nikako odvažili, da i »de jure«, a ne samo »de facto«, priznaju NDH. Spomenut je niz dirljivih slučajeva, iz kojih se vidi vješto i farizejsko manevriranje vatikanske diplomacije, pomoću kojih se željelo izbjeći prigovorima, sličnima poslije svečanog Pavelićevog prijema u Vatikanu, 18. V. 1941. u kojima je bilo prijekora, da je Vatikan pozlijedio svoju toliko naglašavanu neutralnost. Saznao je Pavelić, da je poslije nepune polovine godine, otkako je proglašena NDH, došlo i do vatikanskih ušiju saznanje, da su ustaške terorističke metode neubjedljive za neutralni svijet u Evropi i Americi, pomoću kojih se stvara jedno »Kristovo kraljestvo« — u NDH, koje je Pavelić obećao papi, ako mu ovaj za uzvrat prizna tu nacifašističku monstruoznost. Da bi se s jedne strane povrgle takve glasine, a s druge da bi se pomaklo s mrtve točke priznanje NDH od strane Vatikana, došlo se u »poglavnikovom domu« na misao, da se takva diplomatska misija povjeri upravo Kerubinu Šegviću, koji je srećno ujedinjavao dva povjerenja, ustaško i vatikansko. Šegvić je tu misiju izvršio septembra 1941.

Zahvaljujući Šegvićevoj grafomaniji, koja je bila jača od diplomatske ćutljivosti, objavio je u jednoj brošuri nesumnjivo dragocjene podatke o toj svojoj diplomatskoj misiji u Vatikanu i kod pape Pija XII. — prema direktivama i željama poglavnika Pavelića. Ma da je njegova brošura *Moje poslanje u Italiji od 7. IX. do 24. IX. 1941.* bila iz sasvim razumljivih razloga zabranjena, ona zacijelo prikazuje vjerno činjenice o kojima govori — pošto je njegova odanost i prema Rimskoj Kuriji, papi, kao i Paveliću izvan sumnje. Šegvić je imao zadatak da pored pape i ostalih crkvenih velikodostojnika posjeti i talijanskog kralja pa i samog Mussolinija. Radilo se s jedne strane o pripremama u vezi s dolaskom designiranog »hrvatskog kralja« Vojvode od Spoleta u NDH, ali i sa priznanjem NDH od strane Vatikana.

Svakako podaci, koje daje Šegvić, osvjetljuju odnose Vatikana prema NDH. Šegvić je 12. IX. 1941. bio u Vatikanu po prvi put — i kako je bio primljen on vrlo opširno i sugestivno izlaže.

Odmah sutradan bio je Šegvić kod Mussolinija. Opisavši taj posjet, Šegvić se opet vraća Vatikanu pa izvješćuje o razgovorima s predstavnicima vatikanskog «L' Osservatore Romano« — u kojem je Šegvić surađivao kao dugogodišnji izvještač o prilikama u Hrvatskoj i ostaloj Jugoslaviji, stalno podvlačeći o progonima katoličke crkve od beogradskih režima. U razgovoru sa šefom redakcije Msgr. dr. Marijom Böhmom dotakao se Šegvić i ustaškog terorizma u NDH.

Diplomatska misija don Kerubina Šegvića nije uvjerila Vatikan da treba i »de jure« priznati NDH, kad joj je on »de facto« i te kako ukazivao raznovrsne pomoći. Don Šegvić je ipak ostao u velikoj milosti Pavelića — i grijao se na njegovom Suncu sve do sramotnog bjegstva iz Zagreba, maja 1945.

Vatikan opet, trudeći se svim mogućim machiavelističkim formulama — ipak nije ustvari uspio da uvjeri svijet o svojoj »bezuvjetnoj neutralnosti.« Na toj ga liniji mnogo terete njegovi odnosi prema NDH. Bez Šegvićeve grafomanije, zacijelo bi još

dugo bili bez jednog tako dragocjenog ilustriranog podatka za kurijina osjećanja i želje prema NDH. A sve ono, što nam Šegvić nije saopćio, lahko se dade rekonstruirati prema postupcima obiju strana — tokom četiri krvave godine okupacije.

Prije nego se pređe na zaključna razmatranja, potrebno je još jednom da se prodre do dubina vrela iz koga je toliko brojno katoličko svećenstvo, a s njime i cjelokupni klerofašizam crpao svoju upornost i ustrajnost na fronti jugoslavenske Ecclesiae militantis. Prava i potpuno jasna objašnjenja moći će dati najviša jugoslavenska crkvena hijerarhija, vrhovna crkvena vlast, koja se stara u disciplinskom i moralnom pogledu, o radu područnog svećenstva, sa odgovornošću ne samo prema svojoj savjesti, nego i najvišoj crkvenoj vlasti u Rimu, u Vatikanu ili točnije u Città di Vaticano. Očigledno je, da episkopat u NDH nije mogao imati mimo općih vatikanskih smjernica neku svoju odvojenu i samostalnu, kurijalnu crkvenu politiku. Tim prije, što je pored njega i s njime bio u stalnom dodiru legat Svete Stolice opat Giuseppe Ramiro Marcone. Od polovice juna 1941., dakle od samih početaka NDH. Naime, beogradski nuncij Msgr. Ettore Felici napustio je Beograd i Jugoslaviju odmah poslije bombardiranja Beograda zajedno sa španskim poslanikom.

Taj isti nuncij kasnije će u Rimu održavati veze s ustaškim predstavnikom u Rimu, drom Nikolom Rušinovićem, koga je Pavelić poslao, da bude njegova veza s Vatikanom. Štoviše, nuncij Felici dolazio je i na večeru kod tog ustaše zajedno s jednim višim funkcionerom Msgrom Cippicom iz Secreteria di Stato, mjeseca maja 1942.[260b] S onim istim, koji je uveo don Šegvića zamjeniku državnog sekretara.

Napuštanje Jugoslavije od strane nuncija kao i izašiljanje papskoga legata u NDH, bila su dva akta Svete Stolice, koja su naročito upala u oči jugoslavenskim katolicima protivnicima ustaštva, i to ne samo u NDH, nego i onima u Beogradu, koji nisu poslije sloma napustili Beograd. Nema sumnje, da je Sveta Stolica bila stalno i iscrpno obavješćivana ne samo od svoga legata, nego i od nadbiskupa Stepinca, koji je išao u Rim ad limina, što pokazuje i njegova slika iz maja 1942., kad je predveo Svetome Ocu zagrebačke operne pjevačice.[261] Da je bio i u pismenom kontaktu sa Svetom Stolicom pokazuju njegovi već poznati akti iz 1942. i od 18. V. 1943., kojima se kod Svete Stolice zauzima za održanje NDH.[262]

Svakako, nije bez značenja, da su promjene, koje su nastale u Jugoslaviji poslije 10. i 17. aprila 1941., smatrane u crkvenim krugovima kao definitivne. Tako je to bilo i u beogradskoj nadbiskupskoj kuriji, u kojoj se mislilo, da su prekinute sve veze s ranijom državnom organizacijom. Jer 1942. počeo je u Beogradu izlaziti novi službeni list dijeceze »Službeni Glasnik Beogradske Nadbiskupije« sa oznakom: Godina I. i Br. 1. (5. VIII. 1942.). Time je na vanjski način bilo označeno, da se prekida s izdavanjem ranijeg »Službenog Glasnika Nadbiskupije Beogradske« i da je nastupilo novo stanje, koje obilježuje novi život beogradske nadbiskupije. Nije poznato, da li je to bilo po naređenju Rimske Kurije ili njemačkog okupatora. Zanimljivo je, da su se za izdavače toga lista, a to znači i za službene predstavnike beogradske nadbiskupije »počele sređivati prilike«, odmah po ulasku Nijemaca u Beograd! Naime u tom prvom broju, u kronici nadbiskupije od 1. aprila 1941. do 31. XII. 1941.

[260b] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini . . .«, 308.
[261] »Danica« za 1943., 47.
[262] »Politika« 24. XII. 1945.

kazuje urednik dr. Vinko Močnik, raniji profesor bogoslovskog učilišta u Mariboru, doslovno i ovo: »Na Veliku subotu ušli su u Beograd njemački vojnici, par dana iza toga zaključeno je primirje, *te se je život počeo normalizirati.* Crkvene funkcije vrše se otada u punom opsegu nesmetano i redovito«.

Dakle, mjeseca augusta 1942., ovaj urednik promatrajući suvremeno stanje u zemlji i Beogradu, u vezi sa pisanjem kronike iz 1941., gleda normalizaciju prilika, iako su tada već zatvori bili puni rodoljuba, iako su se sa Banjičkog logora odvodili mnogobrojni taoci na strijeljanje u Jajince, iako su na Terazijama visjeli obješeni partizani, iako su već prošle kroz Srbiju kaznene ekspedicije, iako je Kragujevac zavio u crno cijelu zemlju, iako su na sve strane padale besprimjerne žrtve, a pobješnjeli osvajač tražio nove, iako je Narodno-oslobodilački pokret dao na znanje okupatoru i cijelom svijetu, pa tako očigledno i beogradskoj nadbiskupiji, da se zemlja ne će smiriti ni normalizirati, dok po njoj bude hodala noga fašističkog zavojevača. Istina je, ne samo na njemačkoj kapeli u Miloša Velikog, nalazili su se pozivi na tabli za nesmetanu službu božju, nego i u Poenkareovoj ulici, na jezuitskoj crkvi, bila je pričvršćena tabla o redu službi, koje nisu nikad ni od koga ometane. Ne zato što ih je zaštićivao okupator, jer ti su pozivi bili napisani na njemačkom jeziku, nego zato što su slobodoljubivi Beograđani poštivali slobodu savjesti i vjerskog osjećanja ne osvećujući se za strahovite progone pravoslavlja u NDH, koji su se svakodnevno množili, a da ustaški gospodari, Nijemci i Talijani nisu svoje plaćenike uzeli na odgovornost.

U kronici se ne spominje, da je beogradski nadbiskup učinio ma kakav protest protiv najterorističkijeg bombardiranja nezaštićenog Beograda, kako će to činiti njegove kolege kasnije u Zagrebu, Splitu i Šibeniku, kad su od strane saveznika bila bombardirana njemačka uporišta i vojni objekti u dotičnim mjestima. Dakako, s tim u vezi nema ni traga o ma kakvom protestiranju ni od strane Svete Stolice. Jer, izgleda, njima je bilo prirodno i shvatljivo da Beograd sa Srbijom mora platiti za 27. mart! Zna se, da beogradski nadbiskup nije zabranio propovijedi u Poenkareovoj ulici na njemačkom jeziku, ali je zato izdao za okupacije zabranu (15. II. 1943.), da se liturgija u njegovoj dijecezi vrši na staroslavenskom, utvrđujući mimo srpsko-vatikanskog konkordata iz 1914., da je liturgijski jezik u beogradskoj nadbiskupiji latinski! Ova zabrana ustvari ticala se fra Augustina Čičića, koji je i dalje produžio glagoljanje, pa mu je onda taj isti nadbiskup 1944. zabranio daljnje glagoljanje specijalnim dopisom. Ovo spominjemo tek nuzgred, samo da bi se upozorilo na to kakav je duh vladao u beogradskoj Kuriji u ovim takozvanim čisto crkvenim stvarima i na kakav su odjek mogle naići spomenute već žalbe beogradske katoličke pastve. Ili, drugim riječima, što je za nadbiskupa dra Ujčića predstavljalo »normalizaciju« prilika u beogradskoj dijecezi.

Teške vijesti, koje su stale pristizati u Beograd iz ustaške NDH na ljeto 1941., ma da još dovoljno neprovjerene i nedovoljno ocijenjene, u razmjerima u kojima su se prilike odvijale, ispunjale su užasom već pri samoj pomisli u eventualno postojanje takvih mogućnosti. Zato, Hrvati kao i Slovenci katolici u Beogradu su nekoliko puta na sve to reagirali na svoj način. Jedni su odlučili napustiti katoličku crkvu, čije vrhovno vodstvo nije bilo u stanju zabraniti svećenstvu u NDH da učestvuje u ustaškim zulumima. U nemogućnosti da nađu drugi izraz protesta oni su prelazili u pra-

voslavlje, koje je u NDH bilo progonjeno. Nije bio mali broj takvih protestanata. Broj slovenskih prelaznika na pravoslavlje već tokom prve godine je toliko narastao, da su mogli osnovati i svoju vlastitu parohiju »svetog Kirila i Metodija«. Nedjeljne službe tih novih pravoslavaca, održavane u kapeli Ružici, bile su toliko posjećivane, da su pale u oči Gestapou, koji je stao vršiti izvjesne represalije protiv rukovodilaca ove parohije. Na kraju je okupator zabranio održavanja ove službe božje. Nije se moglo provjeriti, da li su bile točne vijesti, da je to učinjeno na zahtjev ljudi iz kruga oko beogradske nadbiskupije, ma da se zna da su ova slovenska prelaženja naišla na oštre prijekore u propovijedima pojedinih svećenika u glavnoj crkvi Krista Kralja. Među ovim prelaznicima bilo je i takvih, koji su podnijeli spomenuti memorandum nadbiskupu Ujčiću s molbom, da se dostavi Svetoj Stolici. U ime jednog dijela beogradskih Hrvata obratio se nadbiskupu Ujčiću, bivši ministar dr. Prvislav Grizogono, još 24. VI. 1941., vjerujući da će nadbiskup htjeti da poduzme izvjesnu akciju u Vatikanu u korist progonjenih Srba u Hrvatskoj, ma da je mjesec dana ranije Sveti Otac sa počastima primio u audijenciju Mussolinijevog štićenika Antu Pavelića.

Međutim sve te sugestije učinjene Vatikanu preko nadbiskupa Ujčića nisu imale nikakva odjeka u NDH. Legat-opat Marcone u tom smjeru nije poduzimao nikakvih koraka. Zato nije čudo da je neraspoloženje raslo i da je osuda padala ne samo na katoličko svećenstvo, nego i na episkopat kao na najodanije ustaške suradnike. To je neraspoloženje prelazilo i na same pojedine katoličke svećenike beogradske nadbiskupije.

Profesor-kateheta Tomaš Ulaga, inače kroz 16 godina viđen član klera beogradske nadbiskupije, u pravoj duševnoj krizi, izazvanoj čitavim nizom elemenata, kao i događajima u NDH, odlučio je da napusti rimokatolicizam i da pređe u pravoslavlje. 30. VIII. 1943. uputio je Ulaga nadbiskupskom ordinarijatu pismo, u kome javlja da je »u nedjelju dne 29. augusta 1943. po dugom razmišljanju, potpuno slobodno, mirne savjesti, i vesela srca prešao u Svetu Pravoslavnu Crkvu, svijestan da slijedi poziv božje Providnosti.« Ulaga se zahvalio »za sve lijepe kao i za sve gorke časove«, koje je u Beogradu kao rimokatolički svećenik doživio. Zajedno s ovim pismom objavio je Ulaga i jednu svoju izjavu, u kojoj je objasnio, što ga je od rimokatolicizma odbilo, a što ga je k pravoslavlju privuklo, u kome on gleda »najsigurniju garanciju vjerske i nacionalne slobode u duhu Krista, Gospoda i Boga našega.« Nadbiskup Ujčić je odmah 1. IX. odgovorio Ulagi, podvukavši, da je s velikom tugom pročitao njegovo pismo, uvjeravajući ga, da je tim činom nanio veliku žalost svim katoličkim vjernicima Beograda, naročito svojoj duhovnoj braći. »Odrekli ste se vjere svojih otaca, napustili ste majku katoličku crkvu, koja vas je odgojila i zaredila za Kristovog svećenika. Da ste to uradili mirne savjesti i veselog srca, ne mogu da zamislim; teoloških razloga, koji bi vas na taj korak pobudili, koji je jedinstven u historiji slovenskog klera, niste imali, niti ih pokušavate navoditi«. Nije poznato, da li je tim povodom ožalošćeni nadbiskup, uputio pismo i savjete nadbiskupu Stepincu, da se zamisli, šta je s onim stotinama hiljada srpskih pravoslavaca, koji su se uslijed ustaškog terora odricali vjere svojih otaca i napuštali svoju crkvu, koja ih je odgojila. Ali nadbiskup je pokušao, iako uzalud, da upozori prof. Ulagu, da se pokaje i da se vrati u krilo Majke, koju je ostavio, kako bi time ispravio

»sablazan koju je dao vjernicima i poznatima«, i da, »učini kraj razlogu žalosti, koju je nanio svojim rođacima i duhovnoj braći«.

Međutim, nadbiskupski ordinarijat u Beogradu tokom okupacije nije bio toliko rezerviran i nezainteresiran događajima u Hrvatskoj, kako bi to možda izgledalo iz veoma oskudne kronike »Službenog Glasnika Beogradske Nadbiskupije.« Taj se ordinarijat bavio i posredovanjem kod ustaških vlasti, koje su imale svoje Konzularno predstavništvo. 16. januara 1943. generalni vikar dr. Matija Petlić, monsignor i komornik Njegove Svetosti i župnik-dekan Krista Kralja u Beogradu moli ustaško konzularno predstavništvo u Beogradu, da bi kratkim putem podijelilo putnicu za Zagreb Spiridionu Mifki, jednom ranijem srpskom kaluđeru, koji je u Njemačkoj za vrijeme okupacije prešao na katolicizam, pod utjecajem dra Vilima Nuka, »hrvatskog katoličkog dušobrižnika u Njemačkoj.«[262a] Taj kaluđer, kazuje dr. M. Petlić, »nije htio sudjelovati sa partizanima, otišao je kao jednostavni radnik u Njemačku«, gdje je prešao na katolicizam. Dr. Nuk mu je izradio dozvolu, da se vrati iz Njemačke u Beograd. Ali tu ovaj konvertit nije bio siguran za svoju glavu, pa je u suglasnosti s nadbiskupskim ordinarijatom u Beogradu pošao u NDH. U tom aktu to i izrično kaže, da u »Beogradu, pa niti u Srbiji ovaj Ordinarijat ne može zaposliti g. Mifku, štoviše, u sadašnjim prilikama bilo bi za njega vrlo pogibeljno, kad bi se saznalo, da je prešao na katoličku vjeru. Stoga se ovaj Ordinarijat obraća Hrvatskom Konzularnom predstavništvu u Beogradu s molbom, da g. Spiridionu Mifki podijeli na najkraći mogući način propusnicu za putovanje u Zagreb, gdje će on u prostranoj zagrebačkoj Nadbiskupiji moći naći zaposlenja.«[262b]

Ovaj srpski kaluđerski avanturist dobio je u Njemačkoj izvjesnu špijonsku misiju, koju je mogao da lakše izvede kao katolički svećenik i konvertit. Kad je došao u Zagreb, njemački naredbodavci su mu odredili drugi važniji posao. Jer, on je imao da posluži Paveliću ne kao katolički svećenik, već kao sarajevski pravoslavni vladika Hrvatske pravoslavne crkve. Tako Mifka opet mijenja vjeru i postaje sarajevski vladika, čijem su posvećenju prisustvovali izaslanici rumunjske pravoslavne crkve. Dakako, da su u beogradskom nadbiskupskom ordinarijatu mogli samo da naslute ovakvu skoru promjenu, ne bi se upuštali u ovu intervenciju, pa bi tako iza sebe ostavili jedan dokumenat manje o svome zauzimanju kod ustaških vlasti.

Pastoralne poslanice nadbiskupa Ujčića, koje je on tokom rata uputio svojoj pastvi kao nadbiskup beogradski i apostolski administrator Banata, ne mogu pokazati nijedne riječi utjehe pastvi u nacionalnoj tragediji, vezanoj sa slomom ili s obnovom Jugoslavije, koja je imala doći poslije njenoga oslobođenja. Svemu tome daje odgovora »Službeni Glasnik Beogradske Nadbiskupije« i njegova oznaka, koja govori, da je za njega započeo novi period, »period normalizacije«. Nije beznačajno reći, da je nadbiskup beogradske nadbiskupije prisustvovao u NDH prvoj konferenciji episkopata pod predsjedanjem dr. Alojzija Stepinca 25. i 26. juna, koga dana je predveo nadbiskup Stepinac učesnike te konferencije Paveliću na kolektivno poklonjenje.

[262a] Dr. Vilim Nuk je izgrađeni ustaša o čemu toliko rječito govori njegov članak, objavljen u »Katoličkom listu« (1941., br. 23.), u kome se oduševljava izjavama »vojskovođe« Kvaternika (10. IV. 1991.) i nadbiskupa Stepinca (28. IV. 1941.). Za te već citirane izjave dr. Nuk je rekao: »Nema sumnje, da su te dvije izjave došle doista iz dubine duše onih, koji su ih dali. No nije to tek fraza, nije to tek izljev časovitog raspoloženja.«

[262b] Arhiv Državne komisije za utvrđivanje zločina. Inv. br. 16, 607.

Tada su se pored nadbiskupa Stepinca na tom »redovitom zasjedanju biskupske konferencije hrvatskog episkopata« našli: sarajevski nadbiskup dr. Ivan Šarić, beogradski nadbiskup dr. Josip Ujčić, banjalučki biskup o. fra Jozo Garić, đakovački biskup dr. Antun Akšamović, šibenski biskup o. dr. Jerolim Mileta, splitski biskup dr. Kvirin Klement Bonefačić, hvarski biskup Msgr. Miho Pušić, biskup senjsko-modruški dr. Viktor Burić, kapitularni vikar križevačke biskupije dr. Dane Šajatović i zastupnik mostarskog biskupa o. fra Alojzije Mišića o. fra dr. Leo Petrović. Biskupi su vijećali o aktuelnim crkvenim problemima, ali o svojim vijećanjima nisu izdali nikakva saopćenja.[263]

Treba kazati, da je tih dana bio u Zagrebu i skopski biskup dr. Smiljan Čekada, koji je tu priliku koristio, pa je posjetio Pavelića, Budaka i ministra Artukovića. Štoviše, dr. Smiljan Čekada bio je i kod fašističkih vlasti u Ljubljani.[264] Nije poznato kakvu je to misiju imao ovaj biskup i u Zagrebu i Ljubljani.

Potrebno je da se dopuni slika ustaškog i prookupatorskog djelovanja članova episkopata u NDH. Biskup najstarije dijeceze dr. Kvirin Klement Bonefačić, kako se već vidjelo, uistinu je pokazao čitav niz nedostojnih izraza pravog sluge okupatora. Prikazano je već, kako je svoje naličje pokazao telegramom i pozdravima upućenim Paveliću u svoje ime, kao i ostalih dalmatinskih biskupa. U takvim je osjećanjima i političkim uvjerenjima ostao i tokom čitave talijanske okupacije. Prema talijanskim vlastima bio je najponizniji izvršilac svih okupatorovih naređenja. Ali i više od toga, i suradnik i pomagač, koji sugerira izvjesne mjere protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta, kako je to bilo djelomično već ranije izloženo.

Kad je od boraca partizana u Splitu po zasluzi kažnjen fašistički sadista Antonin Hofmann, koji je u zatvorima duševno i fizički mučio partizanske borce, još istoga dana, na zgražanje slobodoljubivih Splićana, uputio je biskup Bonefačić splitskom talijanskom prefektu najtopliju sažalnicu, što je stradao ubojica i progonitelj mnogih Splićana i drugih Dalmatinaca. Talijanski splitski list, fašistički »Il Popolo di Spalato« 16. I. 1942. donio je u cijelosti ovo sramno pismo biskupa Bonefačića.

»Eccelenza,

Vengo anche io a conoscere il luttuoso caso avvenuto in città questa matina. E come uomo e più ancora sacerdote cattolico, sdegnato deploro, detesto e condanno dal profondo del cuore l'esecrando delitto. Prego Iddio misericordioso che abbia pietà dell' anima della vittima del terribile delitto, e Iddio della vendetta di ogni mal agire che faccia prevenire nelle mani della giustizia il mostruoso delinquente.

Voglia gradire, Eccelenza, anche in questa triste occasione i sensi della mia profonda stima e mi professo colla massima osservanza

Spalato 15. gennaio 1942./XX.

Quirino Bonefačić, vescovo.[265]

[263] »Katolički tjednik« 6. VII. 1941.

[264] »Katolički tjednik« 6. VII. 1941.

[265] Ekscelencijo, saznajem za tužan slučaj koji se jutros dogodio u gradu. I kao čovjek, a još više kao katolički svećenik, ogorčen oplakujem, gnjušam se i osuđujem iz dubine moga srca grdni zločin. Molim milosrdnog Boga da ima milosti za dušu žrtve strašnog zločina, a Boga osvete koji svako zlo kažnjava da privede monstruoznog prestupnika u ruke pravde.

Izvolite, Ekscelencijo, i u ovoj tužnoj prilici, primiti izraze mog dubokog poštovanja i najveće smjernosti.

Split, 15. januara 1942/XX.

Kvirin Bonefačić, biskup.

Splitski biskup, dakle, kako se vidi po datumu u ovom pismu, usvaja fašistički način brojenja godina, odavši tako i na ovaj način nedostojno puzanje pred fašističkim okupatorom. Ovo pismo, koje je među građanstvom Splita izazvalo najveću sablazan, pokazuje, kako se biskup požurio, da još istoga dana izrazi prefektu iz dubine svoga srca i kao čovjek i kao svećenik svoje zgražanje nad zločinom, da ga oplače, da se nad njim gnjuša i da ga osudi, istodobno moleći milost za žrtvu, a Boga osvete poziva da »monstruoznog prestupnika« strašnog čina dovede u ruke pravde. Na kraju, i ovaj žalosni slučaj dao je prilike biskupu da izrazi fašističkoj Ekselenciji svoje najveće poštovanje. Sve je to učinio biskup, ma da je znao koliki je broj rodoljuba stradao od tog fašističkog sadiste. Tada biskup nije imao odvažnosti da izađe pred talijansku Ekscelenciju i da protestira za zločine za kakve zna samo dominikanska inkvizicija. On je šutio i onda kad su mnogi njegovi svećenici vršili zajedno sa fašistima nasilja i zulume svake vrste. Nije ih ni opomenuo, a kamo li ukorio, kad su sastavljali liste proskribiranih i dostavljali ih okupatorskim žbirima, kolonelima i prefektima. Šutio je biskup Bonefačić, kad je u nedalekoj Makarskoj ubijen advokat dr. Pino Moravac, kad su u Opuzenu klane i nedoklane srpske žrtve, kao i Hrvati partizani, pobacani u Neretvu, 400 Srba pravoslavne vjere, i nekolicina Srba katoličke vjere, kako su rekli ustaški krvnici. Ovo biskupovo sažaljenje nad odvratnim fašističkim teroristom u usporedbi sa njegovim zauzimanjem kod fašističkih vlasti, njegovim prijedlozima da se uzmu za taoce porodice partizana, sa njegovom antipartizanskom poslanicom novembra 1941., pokazuju biskupa Bonefačića kao pravog suradnika okupatora i strašnog neprijatelja narodno-oslobodilačkih boraca. Zacijelo je znao biskup Bonefačić da je župnik u Opuzenu pravom gozbom počastio ustaške krvnike po svršenom činu klanja zahvaljujući im za njihovo djelo, »zaslužno« za hrvatstvo i katolicizam. Nikad ranije nije biskup Bonefačić ovako svečano izrekao molitve Gospodu da počinitelji zla padnu u ruke pravde, kao što se nije sjetio ni Boga osvete, kao ni Boga milosrđa, da se smiluje onim dušama, koje su ustaše i fašisti poslale prije vremena na drugi svijet. Nije biskup digao glas svoga protesta ni onda kad je uklonjen spomenik Grgura Ninskog sa Peristila, ma da ga je 1929. blagoslovio nadbiskup Bauer. Pa kako bi i mogao protestirati, kad su to u Rimu riješili u Zavodu za crkvenu umjetnost »Beato Angelico«, po prijedlogu akademika Giovanninija, u vezi sa restauracijom Dioklecijanove palate. A toj su konferenciji prisustvovali i kardinali Tedeschini, Cattani i Pellegrinetti. Svi su se oni složili da spomenik Grgura Ninskog treba ukloniti s onog mjesta. I doista to je i učinjeno.[266] Zna se i zašto. Simbol borbe i protiv latinstva svjetovnog kao i crkvenog, morao je nestati s ovog protestnog mjesta. I prijeteća ruka Grgura Ninskog klonula je pod barbarskim udarcem fašističkog malja. Dakako, biskup Bonefačić potpuno suglasan sa rješenjem rimskog zavoda za crkvenu umjetnost i prisutnih kardinala, koji su riješili da se taj nacionalni simbolistički spomenik ukloni mogao je samo pozdraviti ovu odluku, kojom su se rimski fašisti s kardinalima preporučili svome Duceu.

Sasvim je u skladu sa profašističkim držanjem biskupa Bonefačića, da mu gdjegod se pojavi, ukazuju počasti jednako fašisti i ustaše. Na njegovim pastoralnim vizitacijama dočekuju ga svečano ustaše, ustaški logornici i ustaška omla-

[266] »Katolički list« 1942., br. 6, 72.

dina.[267] Kad je Split poslije talijanske okupacije uskoro pao u ruke novih okupatora Nijemaca i ustaša, nitko se u Splitu nije iznenadio, da je Pavelić odlikovao biskupa Bonefačića najvišim svojim ustaškim »Veleredom sa zvijezdom«. Pavelić je želio splitskom nadpastiru izraziti zahvalnost ustaša radi njegovog *junačkog* i *dostojnog* držanja za vrijeme talijanske nasilne vladavine.«[268] Samo ovo nekoliko spomenutih podataka iz vremena fašističke okupacije, uistinu pokazuje kakvo je bilo Bonefačićevo »junačko i dostojno držanje«, koje ga je zanavijek ukaljalo i kao kukavičkog poltrona i nedostojnog prvaka splitske dijeceze.

Ovaj »biskup-junak«, kako ga naziva ustaški »Hrvatski narod« primio je to odlikovanje iz ruke ustaše ministra Ede Bulata. On je postao još junačniji i glasniji čim su saveznici stali tražiti njemačka i ustaška uporišta. Kad je Split bio 4. i 5. XII. 1943 bombardiran od strane savezničke avijacije, biskup Bonefačić uputio je protestni telegram Bulatu, da ga preda papskom legatu Marconeu, a ovaj dalje Svetoj Stolici. Biskup Bonefačić tvrdi papi, da u blizini pogođenih mjesta, nije bilo nikakvih predmeta vojničke prirode i da u splitskoj luci više nema brodova niti drugih vojnih objekata, koji bi zaslužili da budu cilj napada. Biskup saopćuje da je oštećeno sedam crkava, među njima i krov Dioklecijanova mauzoleja, sada katedrale i pored toga još četiri samostana. Bonefačić se nadao da će intervencija pape biti uspješna.[269] Sveti Otac poslao je biskupu splitskom 150.000 kuna za postradale sa željom za skorim mirom.[270] Dakako ni biskup Bonefačić, kao ni ostali crkveni velikodostojnici, pa ni beogradski, nisu uložili nikakav protest, kad je šestog aprila i daljnjih dana mučenički stradala prijestolnica Jugoslavije. Ali tada je to bombardiranje bila »pravedna kazna« za sve ono što je »Beograd uradio Hrvatima,« kako je sva klerofašistička štampa komentirala stradanja Beograda.

Otada je biskup Bonefačić još više drag i njemačkoj feldkomandanturi, i ustaškim vlastima, u Splitu i ostaloj Dalmaciji. I Nijemci i ustaše ga posjećuju i ostaju s njime u dužim razgovorima, raspravljajući zacijelo stvari koje su bile jednako na srcu i Nijemcima i ustašama, kao i njemu samome.[271] Svakako je to bila u prvome redu ustaška i klerofašistička borba protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta. Punu svoju naklonost ustaštvu i Paveliću pokazao je ovaj ustaški — vitez — biskup, (jer »Velered« uključivao je u sebi i ovu titulu), na dan trogodišnjice NDH. Biskup Kvirin Klement Bonefačić održao je govor u katedrali, zalažući se za NDH i Pavelića istim žarom kao i 10. aprila 1941., kad je pohitao da pozdravi osnivanje NDH i Pavelića u ime svoje i ostalih dalmatinskih biskupa. Kvirin Klement Bonefačić, nedostojni poltron fašističkih okupatora, sada, kad je kapitulirala Italija, zajedno u koru sa svim ostalim ustaškim listovima napada Italiju i te vlasti kao da je bio neki borac protiv okupatora.

[267] »Novi list« 9. V. 1943.

[268] »Hrvatski narod« 15. IX. 1943. Odmah poslije kapitulacije Italije odlikovao je poglavnik dalmatinske biskupe Bonefačića, Pušića i Miletu »veleredom za zasluge sa zvijezdom«. — Ordeni Bonefačića i Pušića, koje je ponio sa sobom Edo Bulat, prvi naimenovani ustaški ministar za Dalmaciju, nestali su u borbama sa partizanima kod Dicma. Zato su ordeni ponovo poslati Edi Bulatu, 15. X. 1943. da im se predadu »na što svečaniji način — ako ih se i nadalje smatra za to dostojnim.« Pošto su oba ova biskupa bila i te kako za ustaše i dalje dostojna, to je Bonefačiću predan taj orden uistinu na najsvečaniji način. Odlikovanje za dra Miletu ponio je u Šibenik »pouzdanik poglavnika kod 114. divizije, potpukovnik Govedić.«

[269] »Hrvatski narod« 7. XII. 1943.

[270] »Hrvatski narod« 22. XII. 1943.

[271] »Nova Hrvatska« 15. II. 1944. Vidi njegove fotografije u vezi s njegovim srdačnim odnosima s predstavnicima njemačkih i ustaških vlasti: Dokumenti o protunarodnom radu, 372, 377, 378.

> »Danas hrvatski narod slavi svoj veliki blagdan. Spomendan ponovne uspostave svoje slobodne i Nezavisne Hrvatske Narodne države. Kolijevka hrvatske državnosti bila je prije tisuću i više godina upravo u ovim našim stranama, u Splitu i njegovoj najbližoj okolici. Ne samo za sve nas ovdje, nego za svakog Hrvata gdjegod se nalazio, bilo je bolno i žalosno, kada u uspostavljenoj Hrvatskoj nije bilo silom prilika ni Splita, ni Trogira, ni kraljevskog Bihaća i Šibenika, te se mi ovdje nismo mogli ni smjeli sjetiti toga spomendana, da bismo dali oduška svojim osjećanjima, jer nas je pritisla himbena saveznička, tobože prijateljska ruka. Štoviše, znamo, da je radi toga bila pomućena proslava toga dana i onima, koji su ga mogli proslaviti.«

Splitski biskup obara se na one Hrvate u prošlosti koji su služili tuđim interesima i zaboravljali na borbu Hrvata, naročito u XIX. stoljeću u Dalmaciji i Primorju, za sjedinjenje s ostalim hrvatskim narodom. Posljedice tih neshvaćanja i danas još traju, tvrdi biskup, te se pokazuju u prolijevanju narodne krvi. Biskup Bonefačić stojeći na gledištu klerofašističke isključivosti smatrao je borce za ujedinjenje bratskih naroda u prošlosti, kao i sadašnjosti, kao uzročnike tog bratoubilačkog klanja, a ne može priznati da je uzrok upravo u klerofašističkom služenju tuđim interesima.

> »Sada, kad smo se, tek poslije tri kobne godine i mi u ovim stranama hvala budi Bogu, mogli sakupiti, da koliko i kako je moguće u teškim časovima i kušnjama, koje proživljujemo proslavimo spomendan obnove Hrvatske, kako je sveta crkva u prošlom svečanom tjednu u svojoj liturgiji dovikivala vjernicima: Mi pak treba da se dičimo križem Gospodina našega Isusa Krista, u kojem je spas, život i uskrsnuće naše —, i mi tako slično u drugom pogledu, ako je dozvoljeno, želimo i molimo, da niti u Splitu niti oko kneževskih i kraljevskih dvorova u Bihaćima ni oko Zvonimirove krunidbene bazilike, ni igdje drugdje ne bude Hrvata, koji ne će osjećati i u sebi reći pa i otvoreno priznati: *Mi treba da se ponosimo svojom domovinom, svojom državom uspostavljenom radom nesebičnog Poglavnika, i u njoj je jedinoj naš politički spas, naš pravi hrvatski narodni život i uskrsnuće naše, tj. opstanak, razvitak i svaki napredak među narodima i u zajednici s drugim narodima. Prožeti tim čuvstvima i u duhu združeni s ostalom braćom Hrvatima širom čitave domovine, makar ona krvari od mnogih rana i udaraca, što ih još uvijek prima od lažne braće, od neprijatelja i od onih, kojima mi smetamo, možemo i smijemo danas i mi u kolijevci hrvatske državnosti zahvaliti Providnosti Božjoj na uspostavljanju Hrvatske narodne države.*«[272]

Angažirajući tako i 1944. Božju Providnost u vezi sa monstruoznom NDH, biskup Bonefačić stao je u red svih onih fratara u Dalmaciji i Bosni, Hrvatskoj i Slavoniji, kao i svojih mitronosnih drugova, agitirajući s oltara za NDH i Pavelića, a istupajući protiv »lažne braće« t. j. partizana, kad su se u bratskoj ljubavi krenuli da oslobode narode od fašističkog zavojevača. Uistinu, biskup Bonefačić agitirao je u crkvi za ustaštvo upravo kao, recimo, fra Petar Glavaš. Na suđenju fra Petru Gla-

[272] »Katolički tjednik« 21. V. 1946.

vašu, zastupnik javnih interesa u optužbi teško je karakterizirao i biskupa Bonefačića, na koga, za rad njegovih ustaških svećenika, nesumnjivo pada veliki dio odgovornosti.

> »Pred nama se na optuženičkoj klupi nalaze tri svećenika. Nedavno je suđeno u Sinju ustaši franjevcu Litri, u Makarskoj suđeno don Paški Biliću, u Šibeniku don Ivanu Grgurevu. Reakcija će možda graknuti i pokušati reći da NOP ne trpi svećenike. Međutim naša vrhovna zakonodavna tijela AVNOJ i ZAVNOH dala su garanciju za slobodu vjeroispovijesti ... Na optuženičkoj klupi našli su se svećenici zato što su za vrijeme teške narodno oslobodilačke borbe zabadali nož u leđa svome narodu i izdali ovu svetu borbu. U tim teškim danima »katolički kler našao se na strani okupatora a protiv NOP-a« — kaže fra Glavaš ... Fra Glavaš je napisao da je biskup Bonefačić zamjerio župniku Veloga Varoša u Splitu što je držao »Tebe Boga hvalimo« prilikom dolaska NOV u Split. Te izjave Glavaša padaju kao težak teret na najveće crkvene dostojanstvenike u Hrvatskoj ... Fra Glavaš je rekao da je biskup oduzeo jurisdikciju onim svećenicima koji su pošli u partizane. Treba postaviti pitanje, da li je biskup oduzeo jurisdikciju onima svećenicima, koji su na sebe obukli ustašku uniformu.«[273]

Biskup Bonefačić učestvuje kod svih fašističkih manifestacija i svojim ugledom propagira kolaboraciju sa okupatorom na najočigledniji način. Mjeseca juna 1942. se dotle unizio, da je i on učestvovao pri podizanju spomen-stuba dvojici ubijenih talijanskih oficira, koji su stradali u Splitu kad su se na silu htjeli iskrcati na splitsku obalu (1920). Fašisti su se sada sjetili da ta dva nasilnika proslave, pa su im na dotičnom mjestu njihova stradanja podigli stub, donijet iz Solina. Biskup Bonefačić je sam blagoslovio taj stub — pljunuvši tako na svu nacionalističku borbu slobodoumnog i naprednog rodoljubivog Splita.[274]

Biskup Bonefačić u svojoj slijepoj mržnji na Narodno-oslobodilački pokret, toliko se zaboravlja, da predvodi deputaciju splitskom prefektu Zerbiniju od koga je zatražio pomoć protiv partizana.[275]

Nema sumnje, da je primjer biskupa Bonefačića, uveliko djelovao i na područno svećenstvo u njegovom stavu protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta. Jednako za talijanske, kao i njemačko-ustaške okupacije. Uostalom to je i fra Petar Glavaš i kazao braneći se, da je postupao samo prema naređenjima biskupa i nadbiskupa. I onda, kad se biskup dodvoravao talijanskom prefektu, kao i njemačkom Feldkomandantu. Prema tome, biskup Bonefačić ostao je samo dosljedan za njemačke okupacije sebi u vremenu talijanske okupacije i strahovlade. Mnogi splitski i ostali dalmatinski rodoljubi užasnuli su se, kad su u fašističkom splitskom listu »Spalato Rurale«. koji je pokrenula fašistička vlast da utječe na seljačke mase u profašističkom duhu, ugledali među prvim suradnicima i svoga biskupa. Taj fašistički list preporučio je biskup seljacima i zemljoradnicima, da se njime koriste, a to znači da se koriste zemljoradničkim poukama ali i onima fašizma. Štoviše, blagoslovio je suradnike i čitaoce — fašističkog lista ! Uistinu, klerofašista je samo mogao da napiše 1942. »... *Pozdravljam iskreno list te želeći mu najbolji uspjeh preporučam svim našim*

[273] »Slobodna Dalmacija« 13. III. 1945.
[274] »Tu con nu, nu con tu« 15. VI. 1942.
[275] »Il Popolo di Spalato« 3. IV. 1942.

težacima i starijima i mlađima, da ga prime i čitaju i stručnjačke pouke i savjete u njemu slijede. Blagoslov božji i suradnicima i čitaocima!«[276]

Stoga je razumljivo, da i ovaj fašistički list uzvraća biskupu i s pohvalama ističe rad biskupa Bonefačića, kao i njegove antipartizanske propovijedi. Takvu propovijed, pohvaljenu od urednika »Spalato Rurale« održao je 1. XI. 1942. u splitskoj katedrali, »Msgre Quirino Clemente«, koju je najprije pročitao na talijanskom, a tek onda na hrvatskom jeziku. Već samo za ovu izdaju biskup Bonefačić zaslužio je prezir svih budućih generacija, koje će saznavati od sadašnje, kakvi su bili ustaški crkveni velikodostojnici u vrijeme fašističke okupacije. Talijanski fašistički novinar kaže za ovu biskupsku propovijed, da nije mogla biti kršćanskija, ni romanski-katoličkija, od onog što je bila. Msgre Quirino Clemente započeo je svoj govor vizijom Ivana Evanđeliste, opisanom u njegovoj apokalipsi. Palme mučenika, koje su zaslužili mučenici crkve i vjere, dodijelio je biskupski pastir i onim svećenicima i vjernima, koji su pali u borbi »zbog okrutnosti buntovničkih elemenata od novembra prošle godine do danas.« Biskup je žigosao »podmuklu komunističku propagandu, koja truje ljude dobre volje, koja oruža ruke perverznih ljudi protiv svećenika, žena, djece i staraca; koja pljačka, robi i pali i pustoši hramove božje.« Biskup je opisao sve ono što »počinjaju pobunjenici, koji van svakog ratnog zakona, vrše zlodjela i grozote protiv nenaoružanog i neobranjenog naroda. Zlodjela koja nemaju ni najmanje opravdanja nekog rodoljubnog ideala.« Fašistički komentator ove propovijedi kaže, da su misli biskupove dale argumente »najdublje humanosti i kao uvijek, usađene u vječitom zakonu rimske katoličke crkve, koja kroz dvadeset vjekova daje civilizaciju svijetu.« Na kraju je Msgre Quirino Clemente uputio pozdrav i svima umrlima u toku ovoga rata »koji je uskomešao Evropu, Afriku i Aziju«, i uputio je molitvu »da krv svih vojnika koji se legalno bore shodno ratnim zakonima: kao neprijatelj prema neprijatelju, a ne kao razbojnik prema neprijatelju. dovede do onog mira sa pravdom, koji zaziva Sveti Otac iz Rima od božanske dobrote našeg Gospodina Isusa Krista.«[277]

Poučeni ovim biskupovim primjerom, a po želji fašističkih vlasti. došle su o božićnim i novogodišnjim blagdanima deputacije seljaka i đaka sa otoka i iz Kaštela, koje su predvodili župnici i seoske starješine do glavara provincije, da mu se poklone i zažele sva dobra u novoj godini. Njegovoj Ekscelenciji prefektu pročitao je jedan od svećenika spomenicu u kojoj je pri kraju rekao: »Mi kudimo i osuđujemo širenje ovog prokletog komunizma i nadamo se da će se brzo rastjerati neki naši mladići koji su se opili i da će to biti dobro za ovaj izmučeni kraj i pridonijeti vedrom raspoloženju ljudi koji žele da rade i žive daleko od more subverzivne propagande.«

Ovi svećenici sa otoka i iz Kaštela nesumnjivo su bili dostojni svoga biskupa, čije je držanje Budakov »Hrvatski narod« obilježio kao »junačko i dostojno«. Sigurno je »junački i dostojni« akt biskupa Bonefačića (br. 449 od 16. II. 1942.). upućen velikom županu »Župe Cetine« u kome se između ostaloga kaže: »U tu svrhu se je potpisani već dvaput pismeno obratio na Općeg Povjerenika NDH dr. A. Karčića kod II. talijanske Armate na Sušaku, *prikazujući mu potrebu jače akcije oru-*

[276] »Spalato Rurale« 15. VIII. 1942.
[277] »Spalato Rurale« 8. XI. 1942.

žane snage i moleći intervenciju kod Urhovne komande.«[278] A ova intervencija oružanih snaga značila je samo kaznene ekspedicije sa strahovitim efektom brutalnih represalija. Tako je to zahtijevao biskup Bonefačić od ustaškog velikog župana, kao što je prošle godine to isto predlagao talijanskim vojnim vlastima. Jer, u istom ovom dokumentu kaže biskup Bonefačić da je »dne 8. XI. pr. g. u Sinju *prikazao Kolonelu-Komandantu talijanske okupatorske vojske kritični položaj i dušobrižnika i naroda od Urlike-Ruda, te zamolio zaštitu naglasiv da bez jedne brze i odlučne akcije ne može se očekivati ni mira ni sigurnosti . . .*« Tako dakle, jednako Talijanima, kao i ustašama, Kolonelu kao i Velikom Županu, dakako protiv boraca iz NOP-a. Sasvim u suglasnosti sa već prikazanim njegovim prijedlozima kod talijanskih okupacionih vlasti, da se uzmu partizanske porodice za taoce.[279] Bezobzirna razuzdanost talijanskog i njemačkog okupatora i njihovih ustaških plaćenika naišla je u Msgru Quirino Clementu na svog idejnog suradnika i pomagača.

Biskup Bonefačić dosljedan je u svojoj mržnji na narodno-oslobodilački pokret i u obavještenjima, koja dostavlja Piju XII. u Rim 25. I. 1944., u kojima je prosuo niz neistina, kao što je i ona da »među partizanima u Hrvatskoj prevlađuje srpsko-ortodoksni elemenat«, a u šumi su gotovo svi starješine i komandanti pravi komunisti, i Srbi i Židovi.«[279a]

Detaljne informacije, koje Bonefačić daje Vatikanu početkom 1944. sliče više na neki vojni izvještaj iskusnog stratega, nego na obavještenja crkvenog velikodostojnika. Zato ga on i šalje povjerljivo ustaškoj vladi u Zagreb , izričitom željom, napomenutom »ministru za oslobođene krajeve NDH« — »vitezu« dru Edi Bulatu, »da izvješće ostane u najvećoj tajnosti.« Iz svega izbija neugasiva mržnja protiv narodno-oslobodilačke borbe i herojskih boraca — koje on stalno naziva banditima. On je ogorčen na postupak generala Becuzzija, koji je s partizanima ugovorio modalitete predaje Splita 12. IX. 1943. Taj postupak biskup Bonefačić označuje kao izdaju, koja je Italiji zadala toliko jada i »nepotrebnih žrtava.« Kad pri kraju svog izvještaja govori o njemačko-ustaškim pokretima protiv partizana, krajem 1943. i početkom 1944., on doslovno kaže: *»Srećom je posljednje čišćenje poduzeto od njemačkih trupa s ustašama uspjelo otkriti njihova gnijezda, raspršiti i protjerati ih s obale, i s otoka«*, da odmah iza toga prolijeva suze za unesrećenim Talijanima, koji nisu uspjeli da izmaknu kazni, koju su zaslužili svojim zločinačkim djelima.

Ovako »Quirino Clemente devotissimo in Cristo vescovo« — »venerando la S. Porpora« — državnog tajnika Pija XII., neprijateljski i u srži talijanofilski i fašistički izvještava protiv svoje rođene braće, koja oslobađaju njegovu zemlju od prokletog okupatora.[279b]

Ustanak naših naroda u obranu svog opstanka časti i nezavisnosti, koji je podigao zgaženu dušu tih naroda poslije sramne kapitulacije monarhističkih jugoslavenskih oficira aprila 1941. imao je najogorčenije protivnike u svim članovima episkopata NDH. Kao što je Msgr Quirino Clemente zabadao nož u leđa Narodno-oslobodilačkom pokretu potičući sa oltara i savjetujući okupatora na oštre mjere protiv

[278] »Narodni list« 30. XII. 1945. Citav dokumenat u faksimilu u: Dokumenti o protunarodnom radu, 263—4.
[279] Faksimil ovog dokumenta u: Dokumenti o protunarodnom radu, 265—266.
[279a] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini . . ., 340.
[279b] Arhiv Zem. komisije za utvrđivanje zločina. Zagreb.

partizana kao i njihovih porodica, tako isto istupao je i njegov mitronosni brat u Kristu dr. Josip Srebrnič, Mahničev nasljednik u Krku.

Klerofašistička tradicija biskupa Srebrniča bila je uveliko učvršćena daleko prije NDH. Spomenuto je već, sa kakvom je radošću pozdravio NDH, a iznenađenjem skoru talijansku okupaciju. U borbi protiv NOP-a biskup Srebrnič bio je u svojoj upornosti nenadmašan. Partizanski borci na otoku Krku imali su izdržati vrlo velike kušnje jednako u vrijeme talijanske okupacije, kao i njemačko-ustaške, poslije kapitulacije Italije. Središte i žarište reakcije protiv NOP-a bio je sam biskup dr. Josip Srebrnič i njegova kurija. Pronađeni su dokumenti koji nedvosmisleno prikazuju fizionomiju ovog suradnika okupatora. Kad se partizanski pokret, unatoč najtežim opasnostima po borce, sve uspješnije razvijao, i kad su mu stali prilaziti neki rodoljubni svećenici, ljutnji biskupa Srebrniča nije bilo kraja. To ga je ponukalo da je uputio svećenstvu poslanicu (N. 258 1943. Prs.) u kojoj je između ostaloga rekao:

»U posljednje vrijeme utvrđuje se ponovno i ponovno, da među krčkim svećenicima ima i takvih, koji su dali svoje ime ili odboru ili sekciji ili udruženju takozvanih partizana, odnosno takozvanog pokreta oslobođenja. Neka bude svima koji su dobre volje i nepomućena uma, jasnije od sunca, da pokret partizanski, odnosno takozvani pokret narodnog oslobođenja, kako se taj pokret faktički vodi i provodi, zavisi u cijelosti od komunističke stranke Jugoslavije, te služi toj stranci za uspostavljanje komunističkog poretka među Južnim Slavenima. Iz toga slijedi, da ni jednom katoliku, ni jednom vjerniku nije dopušteno, da bilo na koji način sudjeluje ili pomaže ove organizacije.

. . . Komunizam je u suštini zao . . . Koliko bi dakle teško griješio svećenik, koji bi davao svoje ime ili pomoć partizanskim organizacijama . . .

. . . Ali da se ne bi — što ne dao Bog — nešto slično dogodilo, sigurno je po volji svih postupak, ako određujem kaznu za svakoga svećenika, koji bi se usudio dati svoje ime bilo kojem odboru ili organizaciji partizanskoj.

Zato određujem ovo:

1. Ako se slučajno neki svećenik nađe među članstvom bilo kojeg odbora, sekcije ili udruženja partizanskog ili takozvanog pokreta narodnog oslobođenja, suspendiram ga od dužnosti, ili ako nije u službi, suspendiram ga od obreda (sravni kanon 2279), ako po izminuću od 8 dana pošto je primio ovo pismo, pokajnički ne iziđe iz spomenute organizacije.

2. Svaki svećenik kažnjava se suspenzijom od dužnosti ili ako nije na dužnosti suspenzijom od obreda, koji bi dao svoje ime ili bi dopustio da se upiše u neku od gore spomenutih organizacija.

Najdraža braćo! Vremena su ozbiljna. S velikim bolom u duši opažamo kako lažni proroci ili odjeveni u ovčje runo upotrebljavaju teroristička sredstva, obećavajući novi red u ekonomskoj strani života i u moralu, koji je neprijateljski . . .

. . . Napomena. Svi svećenici, koji će biti u župi, dužni su potpisati ovu poslanicu, potvrđujući na taj način, da su dobro upoznali ono što je u njoj po biskupu rečeno i naređeno. Pošto su izvršeni potpisi velečasni gospodin

župnik ili njegov zamjenik neka ovu biskupsku poslanicu vrati ili biskupu javi, da su svi svećenici koji se nalaze u mjestu, obaviješteni o toj naredbi.«[280]

Ovaj neprijateljski i denuncijantski opasan akt protiv NOP-a sasvim je razumljiv, kad se zna, da je biskup Srebrnič propagirao još u samom početku NDH ustašku misao među svojim svećenstvom i na nj utjecao u tom cilju. Tako kad je došao u vizitaciju u Novalju, posjetio je zgradu, u kojoj se nalazila ustaška organizacija. Vlasnik ove zgrade Blažić nije bio ustaša. Kad ga je biskup upitao zašto nije, a ovaj je odgovorio da je prestar, a da bi se takvim pitanjima bavio, biskup mu je tada izjavio, da je on još stariji, ali uprkos tome da je ustaša. Ovaj razgovor između biskupa i spomenutog Blažića saopćio je Collonello L. Morosini komandi pješačke divizije »Re« (29. VIII. 1941. I/758/S. Prot.).[281]

Služeći vjerno okupatoru, biskup Srebrnič je nekim naročitim fanatizmom poduzimao sve, kako bi svojim autoritetom i utjecajem na svećenstvo i narod oslabio Narodno-oslobodilački pokret. Svojim crkvenim autoritetom zahtijevao je od svećenstva, da mu dostavlja podatke koji su važni za okupatorske vojne vlasti. Tako je 6. marta 1944. (br. 50. Prs 1944.) uputio svim župnim uredima slijedeće pismo:

»Često se odvijaju stvari i događaji i na području Vaše župe, o kojima treba da je biskup što prije točno, konkretno i objektivno obaviješten. *Dolaze k njemu zastupnici vojnih i civilnih vlasti i svi ozbiljno pretpostavljaju, da je biskup o svima događajima na teritoriju biskupije informiran.* Međutim on se mora ispričavati, da nije upućen ili da mu stvar nije poznata itd., što nije nikako zgodno, jer ne doprinosi njegovu ugledu itd. a posjetioci postavljali su pitanje: pa što radi biskup i svećenici, da nisu ni u tim stvarima na visini.

Stoga vam stavljam u dužnost, da si o svakom krupnijem događaju na području svoje župe što prije i na što shodniji način pribavite podatke, te me o tome što prije izvijestite ili usmeno ili pismeno. Ka krupnim događajima ubrajaju se na primjer ubijstva, zlonamjerni požari, neprijateljski napadaji (na primjer iz zraka, na parobrode, na mirne putnike), bijeg iz župe, pojave protuvjerskih pokreta, članstvo općinskog odbora i drugih odbora, ako se osnuju, pitanje aprovizacije, Katolička Akcija, bolest svećenika, posebne poteškoće u duhovnoj pastvi i slično.«[282]

Nema sumnje, ovaj nečastan posao špijunaže, jednako sramotan koliko i izdajnički, išao je za tim da podređeno svećenstvo krčke dijeceze, na izloženim periferijskim stranama, pretvori u fašističke konfidente, u nedostojne izdajnike i dostavljače protiv rođene braće, koja su se borila za oslobođenje od najstrašnije okupacije. Ovim je biskup Srebrnič jasno otkrio zašto on treba biti potpuno o svemu informiran, kad ga posjećuju predstavnici vojnih i civilnih vlasti, koje su se zacijelo najviše interesirale za bježanje iz župa, što znači prelaženja u partizanske redove, kao i sve vrste sabotaža, koje su ometale okupatora. Da bi licemjerje bilo ovdje potpuno, biskup želi da zna, i o K. A., o bolesti svećenika i teškoćama u duhovnoj pastvi, što je sve zacijelo vrlo slabo interesiralo okupatorske vojne i civilne vlasti. Da bi na koleblji-

[280] »Narodni list« 19. I. 1946.
[281] Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Zagreb..
[282] »Vjesnik« 11. I. 1946. — Dokumenti o protunarodnom radu, 258—9.

vije uspješnije utjecao, pri kraju svoga pisma obećao je »za trud s kojim ćete mi u tim stvarima ići u susret biti ću vam posebice zahvalan.«

Podaci, koje je biskup Srebrnič na ovaj kao i druge načine prikupio, dostavljao je mjerodavnim ustaškim prvacima. Ovo nije pretpostavka, već puna istina. Iz jednog pisma, upućenog 18. oktobra 1944. ustaškom »Upravnom povjereniku dr. Špeharu« vidi se prava špijunska rabota crkvenog velikodostojnika . . .

»Čuo sam o tim projektima već par puta u Sušaku, ali ih nisam smatrao ozbiljnim, jer o tim pitanjima ne će odlučivati Rijeka, nego drugi čimbenici na temelju situacije koju će donekle konkretizirati tek svršetak rata. Ali me vaš prilog doista veoma zanimao. Još jednom vam hvala na njemu, o kojem ćemo prigodno usmeno izmijeniti svoje misli. Ako bude ikako moguće kanim na Sušak odmah početkom iduće sedmice, jer bih imao mnogo posla kako kod vas, tako i kod drugih na Rijeci. *Sigurno će vas zanimati isprave koje vam u prijepisu ovdje dostavljam. Blagoizvolite ih čitati po redu, kako su bile pisane. Do viđenja. Imam mnogo o čemu da s vama razgovaram.* Molim Vas da primite moje tople pozdrave i iskrene izraze mojeg odličnog štovanja u Kristu odani. Krk, 18. listopada 1944.

P. S. Danas se čuje od Aleksandrova već od 5,30 sati unaprijed mnogo puškaranja, eksplozija mina i strijeljanja sa strojnicama«.

Zatim je rukom dodano:

«Ponovno P. S. Gospodja, koja je preuzela pismo i priloge, vratila se neobavljena posla iz Malinske u Krk te mi pismo vratila. Ali je danas opet prigoda, pak nastavljam.

Ono u Aleksandrovu od 18. ovog mjeseca svršilo je veoma tragično za njemačku posadu. Partizani su njihovu kasarnu (hotel Luciju) zapalili i posada je bila prisiljena izići iz zgrade. Došlo je do sukoba, kod kojega su pala tri vojnika, ostali su se predali (oko 25). Od partizana — bilo ih je oko dviie stotine, pao je komandant i jedan je bio ranjen. Jučer poslije podne odigrala se nova tragedija prije ulaza u tjesnac koji vodi u Košljunsku dragu, osam engleskih aviona napalo je i mitraljiralo motorni čamac, u kojem se nalazilo dvanaest ljudi (tri civilista i devet vojnika). Čamac se potopio i s njime sedam ljudi, (dva civilista iz Krka i pet vojnika), među njima komandant otoka Krka Janko Rovski. Ostali su se spasili plivanjem premda ranjeni. *Sada se provodi čišćenje po Otoku.* Ako bude moguće, poći ću ipak u Sušak. U Krku. 21. X. 1944.«

I drugi otkriveni dokumenti pokazuju punu suradnju biskupa Srebrniča s ustaškim vlastima. U jednom drugom pismu, upućenom 23. XII. 1944. spomenutom ustaškom povjereniku na Sušaku, ima i ovo:

»Dodato k izvješću o prilikama u Krku. Povjerljivo.

Za troškove računa sebi od donesenog novca za decembar 5%. Budući da je toga novca, kako vele više od šest stotina hiljada lira, odbio je od te svote sebi trideset hiljada lira. To je samo za decembar, a od novca za januar traži postotak od 2% i u svemu hoće da ima nagradu od oko — pedeset hiljada lira. Molim budite prijazni, izdajte što prije naređenje, neka sušački ured diže beriva za sebi podređeno osoblje preko osobe, koju će on odrediti i vama predložiti kako sam vam već jučer o tome pisao.«

Suma od šest stotina hiljada lira, koju je biskupu donio neki njegov pouzdanik od ustaškog povjerenika očigledno bila je namijenjena skupim izdacima oko špijunaže i nagrađivanja onih koji su biskupa izvještavali o partizanima.

Na kraju pomenutog pisma stoji jedno P. S.

»Javljam još ovo: Partizani su otvorili škole u Vrbniku, Garici, Risiki da odgoje — kako su kazali na konferenciji u Krasu, kod koje je učestvovalo oko šezdeset učitelja (ica) i gimnazijalaca (lki), »nova čovjeka« — Oni traže da u tim školama drže kršćanski nauk i vjeroučitelji. *Molim bacite pismo u vatru.«*[283]

Ovo pismo, kao i ovaj dodatak, pokazuju kako je biskup Srebrnič ustaške vlasti redovno obavještavao o djelovanju partizana. Osim toga vidi se, da su partizani tražili dolazak katoličkih svećenika u njihove redove, iako je biskup Srebrnič kasnije tvrdio, da mu je to bilo nepoznato. Osobitu oznaku samoga pisma daju posljednje riječi biskupa Srebrniča, kad u strahu, da se ne sazna za ovu njegovu i ovakvu akciju, izražava želju da ustaški povjerenik sagori ovo pismo.

»U Kristu odani« biskup krčki dr. Josip Srebrnič, u svom antinarodnom stavu nije bio samo dostavljač i potkazivač, nego i pravi »strateg« dajući ustašama sugestije, kako bi se što efikasnije oduprli sve snažnijem naletu boraca NOV-e. 21. maja 1944. otkriva biskup Srebrnič sve svoje suradničke sposobnosti. Kad su Nijemci stali vršiti represalije na otoku Krku protiv pristalica NOP-a, dogodilo se da je uhapšen i poneki klerofašista. Zato se obraća biskup ponovo »izvanrednom ustaškom povjereniku na Sušaku« dru Franu Špeharu, dajući mu sa svoje strane sugestije kako će biti »čišćenja« Nijemaca na Krku potpuno uspješna. Među ostalim savjetuje biskup i ovo:

»Naknadno, kad je bilo sprijeda izneseno već pisano, kazali su mi p. n. gg. Kreisleiter dr. Pachanek, potpukovnik Otto Kretschmar i pukovnik Vindekijević, koji su me uvečer pohodili, da »hapšenje« nema značaja kaznene akcije. Kaznena akcija uperena je doduše protiv raznih pristaša komunizma, ali akcija služi i cilju, da sakupi sve sposobne muževe i mladiće za organiziranje hrvatske domobranske vojske na teritoriju ovih naših strana. To je bilo narodu sve do sada nepoznato. Rekli su, da ti muževi i mladići ne će biti odvedeni u Njemačku. Vi ćete bolje znati koliko će biti istine na tome. *Naglasio sam, da će »čišćenje« ostati bez željenih rezultata, ako se na otoku odmah trajno ne ostavi posada od barem 300 vojnika, (po 30 u svakoj općini. 6 × 30 je 180 i 120 u Krku): a ženske hapšenice treba pustiti kući, ako njihov rad nije uperen protiv javnog poretka. Uz to sam naglasio i momente, koji su sprijeda navedeni.«*[284]

Pod zaštitom njemačkih bajoneta i Gestapoa, jer vojsku uvijek prati i zloglasni Gestapo, biskup Srebrnič je sigurniji, pa tada »čišćenje« ne će biti bez rezultata. Sva podlost jedne izdajničke i služničke duše izbija iz jednog drugog obavještenja, (21. IX. 1944) koje je biskup dao istome ustaškom povjereniku na Sušaku u vezi sa prelaženjem nekih hrvatskih stražara u partizanske redove. Za njega je to jedan veoma težak i mučan slučaj.

»Slučaj je veoma mučan. Vojnici Hrvati, pozvani da čuvaju hrvatsku grudu protiv komunista, koji riječi »domovina« ne poznaju u svojem rječniku, iznevjerili su se svojoj prisezi i svojoj službi u mjestu, gdje je medju

[283] »Vjesnik« 11. I. 1946. — »Politika« 18. I. 1946.
[284] »Narodni list« 4. I. 1946.

Hrvatima taj njihov korak neopisivo bolno djelovao. Talijani se sad rugaju i naglasuju, kako su opravdane bile njihove tvrdnje, da su jedino oni pravi vojnici i protivnici komunizma i da se njima učinila velika nepravda, kad se njihove ljude odstranilo iz Krka, kad su bili došli da u Krku drže stražu. Pa i sami Nijemci moraju izgubiti sve povjerenje u hrvatske vojnike, jer bi ti vojnici mogli jedne noći partizanima otvoriti ulaze u Krk i ulaze čak u zgrade, koje su za vojsku rezervirane.«[285]

Kad su Nijemci odveli neke njegove pouzdane ljude, zauzeo se biskup Srebrnič kod njemačkog predstavnika na Sušaku, objasnivši mu da su sve to ljudi bez ikakve krivice. Da ne bi na Nijemce pala neka ružna sjenka zbog ovog njihovog postupka, biskup savjetuje njemačkog Beratera, da »poduzme sve, da se dotični, što prije to bolje, vrate svojim kućama, svojim obiteljima — pošto pomenuti nisu imali nikada nikakve veze s partizanima. Ovo ne iziskuje samo zadovoljenje pravde, *već i očuvanje dobrog glasa i ugleda njemačkih vlasti, čije očuvanje je naša zajednička dužnost.«*[286]

Biskup Srebrnič starajući se za dobar glas njemačkih vlasti, nije se postarao da uloži protest, kad su Nijemci 4. VIII. 1944. u Dobrinju na otoku Krku dinamitom srušili zvonik, uguravši prije toga petoricu Dobrinjana zbog sumnje, da su surađivali s partizanima. Kad je dobrinjski župnik Pavao Šabalja izvijestio biskupa o ovom divljačkom postupku Nijemaca, koji su maltretirali i samoga župnika, biskup nije nijednom riječi, odgovarajući na župnikov izvještaj, osudio krvoločno njemačko djelo, niti se žalio na žrtve postradale u porušenom zvoniku, nego je župniku predbacio, što ga nije za vremena obavijestio, da u Dobrinju ima partizana. Štoviše, biskup unekoliko i opravdava njemački postupak prema žrtvi Ivici Brusiću što je veče prije toga događaja svirao u harmoniku kod plesa koji je biskup tako fanatično pobijao i zabranjivao svojoj pastvi da sudjeluje kod narodnih igara. Biskup se, naime, u jednoj naročitoj poslanici oborio na te plesove i narodne sastanke, gdje se omladina proveselila, ali i obavješćivala o svemu što je bilo aktuelno i u vezi s narodno-oslobodilačkom borbom. Odatle fašističke zabrane, a i biskupove, pod maskiranim i licemjernim moralnim izgovorom čuvanja ženske omladine od razvrata. »A kad bi se desilo, piše Srebrnič 28. XII. 1944. (Br. 759), da bi se uhvatilo ljude kod takvih i sličnih za sadanje vrijeme neoprostivih zabava, strogo bi ih kaznili — odmah bi djevojke poslali na prisilni rad, muškarce u vojsku, a kućne gospodare bi protjerali iz njihovih kuća. *Stroge su to mjere, ali opravdane.«*[286a]

U ovakvu hipokriziju zaodjenuo je biskup Srebrnič svoj proustaški rad ne zauzimajući se za kažnjene i ubijene, za porušenu svetinju, samo stoga, jer je postojala predpostavka, da su kažnjeni bili partizani ili su ih simpatizirali, a odobravajući njemačka nasilja, koja se vrše nad seljacima i seljankama, ako ih se nađe na sijelu, tom starodrevnom slavenskom običaju, na kome se pjevalo, i igralo, a za vrijeme okupacije svakako razgovaralo i savjetovalo o svim narodnim potrebama i nevoljama. A narod je progledao nenarodni i protunarodni rad biskupa Srebrniča, kome su usta uvijek bila puna priča o ljubavi prema bližnjima, pa i onda, kad je tim svojim bližnjim i najbližnjima pripremao preko ustaških i njemačkih funkcionera nevolje,

[285] Idem.
[286] Idem.
[286a] »Narodni list« 16. I. 1946.

koje samo može da izmisli najneprijateljskija duša, progonjena fiksnom idejom, da treba uništiti bezbožni komunizam. Upravo onako, kako su to željeli u Berlinu i Rimu, Vatikanu i na zagrebačkom Kaptolu. A kad je narodu došlo do grla, on je iskazao svoje negodovanje prema svome biskupu, ma da je dobro znao, da zamjeriti se biskupu, znači isto toliko, kao i ustašama ili talijanskim i njemačkim okupatorima. Kad je jednog dana došao u Grižane, i odsjeo kod domaćeg župnika, skupio se narod oko župnikove kuće i stao je demonstrativno zahtijevati, da se biskup udalji iz mjesta. »Ne ćemo izdajnika u poštenoj svećeničkoj kući! Van s njime!« — vikao je ogorčen narod, spreman da mu na mjestu sudi. Blagodareći partizanskim, narodnim vlastima nije došlo do krajnjega. Ali, ovime je narod dao najbolju ocjenu o biskupu, ne samo u Grižanima, već i za cijelu krčku dijecezu.[287]

O trećoj godišnjici NDH Pavelić je odlikovao i biskupa Srebrniča »Veleredom za zasluge«, »za neumorni rad koji je izvršio kao biskup zauzimajući se za progonjene svećenike i zatočene građane od strane neprijatelja.«[288] Kakav je to »neumorni rad« bio i u čiju korist, pokazalo je ovo nekoliko sačuvanih dokumenata.

Iz jednog akta »glavara građanske uprave« na Sušaku, dra Oskara Turine, vidi se, da je taj isti »glavar« predao spomenuto odlikovanje biskupu Srebrniču 17. aprila 1944. u Krku, dok je senjskom biskupu dru Viktoru Buriću isti takav »Velered sa zvijezdom« predao na sam dan trogodišnjice NDH i to u Kraljevici.[289]

Šibenski biskup fra dr. Jeronim Mileta, apostolski administrator jugoslavenskog dijela zadarske nadbiskupije, savjetnik Svete kongregacije Obreda, ostao je tokom fašističke i njemačko-ustaške okupacije dosljedan svojim osjećanjima od 10. aprila 1941. — On se stalno zalagao na osobit način za okupacijske vlasti, sa svim svojim ugledom i kod pastve kao i podređenog svećenstva, a uvijek protiv NOP-a. Surađivao je jednako s talijanskim okupatorskim vlastima, kao i, poslije kapitulacije Italije, sa njemačkim i ustaškim funkcionerima.[290]

Prikazavši u prethodnom poglavlju rad šibenskih franjevaca i njihovu izdajničku ulogu u toku okupacija, talijanske i njemačke, upozorili smo na jedno mjesto u dnevniku, u samostanu Sv. Lovre, u kome se spominje i delegacija Šibenčana, koju je biskup predveo pred talijanskog generala. Tom prilikom, 4. XI. 1941., biskup je održao govor u kome je naglasio da je svaka vlast od Boga, pa se prema tome i ovoj talijanskoj pokoravaju. Tu je priliku iskoristio biskup Mileta i napao je Narodno-oslobodilački pokret osudivši njega i sve koji bi ga pomagali... Iz ovog fratarskog dnevnika saznajemo da su svi biskupi Dalmacije, a to znači, uz Bonefačića još i Pušić i Mileta, položili zakletvu talijanskom kralju kod guvernera Bastianinija u Zadru, a zatim su ovi primili zakletve svojih župnika (21. IV. 1942.).[291]

Biskup dr. Mileta je sve učinio, kako bi sve svoje svećenstvo stavio u službu okupatora. To mu priznaju i Talijani, kao i Nijemci. Tako zadarskoj kvesturi javlja dr. Gaetano Iacona, komesar za javnu sigurnost u Šibeniku, 25. IV. 1942., da se aktivnost klera razvija u duhu kolaboracije s talijanskim vlastima. Kad je ubijen od

[287] Istina o radu krčkog biskupa Srebrnića. »Naprijed« 9. VI. 1945.
[288] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[289] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[290] Vidi sugestivnu fotografiju biskupa Milete u društvu njemačkog generala Egelsara. Dokumenti o protunarodnom radu, 257.
[291] »Slobodna Dalmacija« 24. V. 1945.

partizana brigadir Caprara, sva tri šibenska župnika sa svima seminaristima spontano su učestvovali pri sahrani, kao i predstavnici biskupove kurije. Osim toga, biskup je lično učestvovao pri ceremoniji i blagoslovio je tijelo. Pored toga uputio je komesarijatu za javnu sigurnost sažalnicu — »plemenito pismo saučešća i osude sramnog djela subverzivnih elemenata.«[292]

Kao što je uveliko zadovoljio biskup Mileta fašističkog komesara za javnu sigurnost, tako je on bio u velikoj cijeni i kod njemačkog generala Egelsara, čiju je zajedničku fotografiju objavio fašistički ilustrirani list »Pokret« sa karakterističnom legendom ispod same slike. »Msgr. Jeronim Mileta je biskup bivše dalmatinske ratne luke Šibenika, grada, koji ima također veleobrtno značenje i koji je pokraj Splita najvažnije trgovačko mjesto srednje Dalmacije. Prilikom sastanka sa zapovjednikom jedne lovačke divizije nosiocem viteškog križa generalporučnikom Egelsarom, naglasio je biskup, koji je skoro 30 ljeta duhovna vrhovna glava svoga kotara, kako on *kao katolički svećenik i dobar Hrvat pozdravlja borbu, koju vodi njemačka vojska protiv svjetske opasnosti boljševizma. Biskup je zahvalio njemačkom generalu za osobitu potporu, koju pruža vojska crkvi oslobađanjem područja okuženih od bandi.*«[293]

Opće užasavanje u Šibeniku izazvao je postupak biskupa Milete, kad je 10. juna 1943. učestvovao na slavlju fašista u šibenskom predgrađu Mandalini. I to samo jedan dan poslije kako su fašisti strijeljali u istoj Mandalini 40 rodoljuba boraca i njihovih suradnika, koji još ni sahranjeni nisu bili.[294] Fašistička slava zajedno sa šibenskim biskupom takoreći nad leševima rodoljuba, nije bila jedina na kojoj sudjeluje ovaj crkveni velikodostojnik. Čim su se fašisti povukli, poslije kapitulacije Italije, biskup Mileta bit će jednako odan suradnik Nijemaca i ustaša. U Zagrebu se znalo za proustaški stav biskupa Milete, pa je Pavelić požurio da ga kao Bonefačića i Pušića odmah odlikuje »Veleredom sa zvijezdom«, za zasluge u vrijeme talijanske okupacije.[295] A kakve su to zasluge bile, pokazalo je ovo samo nekoliko podataka. Biskup je bio uveliko obradovan ovom Pavelićevom pažnjom, te je za intimniji krug svojih istomišljenika priredio veselicu kako je to izjavio sakristan katedrale Sv. Jakova.[296] Koliko su ustaše cijenili ovoga biskupa vidi se i po tome, što su od njega zatražili da predloži ustaškom logoru u Šibeniku lica, zaslužna za ustaška odlikovanja. Biskup se odazvao tome pozivu i predložio niz lica, o kojima je bilo već ranije govora.[297]

Tako izgleda stvarno naličje biskupa Milete. Vjerodostojni Šibenčani tvrde, da je velik dio Talijana smatrao biskupa svojim čovjekom, dok ga je mnogo veći držao za veoma prepredenog protivnika Narodno-oslobodilačkog pokreta. U protu-oslobodilačkoj propagandi biskup je NOP stalno označavao kao komunistički. Odatle je nalazio sva moguća opravdanja za svoja protivljenja, kao i za svoju suradnju sa okupatorima. Nema sumnje, da je poslije kapitulacije Italije, njegova suradnja sa ustašama svakako otkrila potpuno njegovu pravu fizionomiju i iz vremena talijanske

[292] Dokumenti o protunarodnom radu, 373.
[293] »Narodni list« 29. XII. 1945.
[294] »Narodni list« 29. XII. 1945.
[295] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[296] »Narodni list« 29. XII. 1945.
[297] »Narodni list« 21. I. 1945.

okupacije. Organiziranje ustaških seljačkih milicijskih jedinica, kojima su rukovodili mnogi njegovi svećenici, koje je i zato predlagao za odlikovanja, uveliko je učinilo odgovornim i biskupa Miletu za zločine, koje su ti ustaški vojnici počinili, naročito nad porodicama partizanskih boraca. A sve je ovo biskup zvao »radom na slavu Božju i spas duša«. Sigurno i onda, kad je kao naročitu vrlinu isticao odanost prema Nijemcima, čime su se odlikovali njegovi svećenici, pa su ipak, nezaštićeni od tih okupatora, stradali.

U dva trenutka intervenirao je biskup Mileta kod talijanskih vlasti radi nasilja i pokolja koje je izvela talijanska soldateska. Prvi put je to učinio još mjeseca jula kod komandanta Šibenika, generala Gherarda Magaldia, moleći ga da se prestane s inkvizitorskim metodama pri ispitivanju počinjenih krivica. Drugi put, požalio se biskup Mileta guverneru Dalmacije Giuseppu Bastianiniju povodom bombardiranja mjesta Krapnja (17. XI. 1942.), za koje tvrdi biskup, da je nastanjeno dobrim i djelotvornim katolicima, a nikako ne komunistima, kako su to pretpostavljali talijanski vojnici. Dakako, biskup žali i osuđuje prestupe odmetnika, t. j. partizana. Biskup se žali, što se osuđenima na smrt ne omogućuje posljednja svećenička utjeha i ispovijed. Protivi se bezrazložnim internacijama u vezi sa odbjeglima u šumu, među kojima ima i nekomunista, a ti su se odmetnuli naprosto uslijed terora, koji nad nedužnima vrši talijanska soldateska. Da bi ovo biskupovo pismo imalo veći efekat, poslao ga je u prijepisu kardinalu Luigi Maglioneu, s molbom da sam papa intervenira kod Bastianinija, koga papa inače poznaje lično. I samo jedna njegova riječ pomoći će mnogo da se olakša strašna sudbina tolikih nedužnih stradalnika. (Sono sicuro che l'Eminenza Vostra reverendissima ne informerà il Santo Padre che conosce personalmente l'Eccellenza Bastianini. Una paterna parola del Santo Padre gioverà molto almeno per alleviare la sorte terribile di tanti innocenti.«[298]

Ma da nije u svemu tome nastupilo nikakvo olakšanje, nije ipak poznato da li je kardinal Maglione ili sam Sveti Otac, učinio ma kakav korak kod Bastianinija, biskup Mileta je i dalje održavao punu koloboracijsku vezu s fašističkim okupatorima, umjesto da je iz svojih neuspjeha izveo jedino pravi zaključak, da učini sve, da se borba NOP-a ničim ne smeta, niti ne koči. A kad tamo, biskup Mileta poslije okupacije fašista, nalazi se na strani Nijemaca i ustaša i zajedno s njima surađuje sve do sloma NDH.

Kad se ispraznila mostarsko-trebinjska dijeceza, smrću biskupa fra Alojzija Mišića, Rimska Kurija nije sačekala, da se okonča rat i da zakonite jugoslavenske vlasti dadu svoj pristanak za novog biskupa. Nema sumnje, da je Vatikan u NDH smatrao da je to već postao uzurpator i plaćenik Mussolinija i Hitlera, i da prema tome nema ni s kim da rješava ovo pitanje. Da nije tako bilo, Vatikan bi se zadovoljio vikarom za vrijeme okupacije, odnosno NDH, koja je za sav svijet, osim za Osovinu i njene satelite, bila privremena tvorevina fašizma i nacizma. Međutim, pored ostaloga, vodstvu katoličke crkve bilo je pred očima, da u Bosni i Hercegovini oduzme franjevcima jedno njihovo jako uporište i da ga preda jezuitskim pitomcima. Sada je, naime nastupio povoljan trenutak, da se defranjevizira biskupija i da se do kraja

[298] Pero Digović et Frano Goranić, La Haute Adriatique et les problèmes politiques actuels. Lausanne 1944., 46—53.

izvede polavjekovni antifranjevački kurs Stadler-Šarića, te da se mjesto franjevca dovede za biskupa nefranjevac, iz redova svjetovnog klera. Zato su bile najpogodnije autoritativne ustaške prilike, kad ne će biti omogućeno franjevcima da poduzmu ma kakvu kampanju. Pogotovo, kad je nadbiskup Šarić bio ustaša i u najvećoj cijeni kod Pavelića i ostalih ustaških prvaka. Kroz posljednjih stotinu godina bili su franjevci apostolski vikari i biskupi u Mostaru (fra Rafo Barišić, 1846.—1863., fra Angjeo Kraljević, 1864.—1879., fra Paškal Buconjić, 1881.—1910. i fra Alojzije Mišić (1912.—1942.). Inače tri četvrtine svećenstva bilo je iz redova franjevaca, a tek jedna četvrtina pripadala je svjetovnom kleru. Svakako je karakteristično, da je između biskupovanja Kraljevića i Buconjića, kao i Buconjića i Mišića, potrajala sedisvakancija po dvije godine. To stoga, što se s jedne strane fratrima kandidatima protivio Stadler, a s njime i Austrija, dotle, u ovom posljednjem slučaju popunjavanja mostarsko-trebinjske dijeceze odstupio je Vatikan od tradicije i ubrzo poslije smrti, poslije same tri nedjelje, 15. IV. 1942., postavio je novog biskupa. Naime, Mišić je umro 26. III. 1942., a već 15. IV. izdata je povelja o imenovanju dra Petra Čule. Nepoznata je žurba ovakve vrste postavljenja novog biskupa. Znači, dr Petar Čule, konsultor i od sahrane biskupa Mišića vikar dijeceze, bio je još za života biskupa Mišića određen za njegova nasljednika.

Pada u oči, da »Vrhbosna« nije donijela o smrti biskupa Mišića nijedne nekrološke riječi. Tokom čitave 1942! Štoviše, ni onda, kad je bilo veoma mnogo raspravljanja o novom biskupu, a ni riječi o njegovu prethodniku! Ali zato je »Vrhbosna« stigla da ispuni brojne svoje stranice ustaškim nekrolozima, kao o župniku Jakovu Barišiću, župniku Petru Periću, župniku Anti Dujmušiću, kateheti Draganu Dujmušiću, o fra Stipi Barišiću, Antunu Ćurčiću, don Anti Bakuli, don Iliji Tomasu, don Vidu Putici, fra Julijanu Jurkoviću, o fra Boni Grebenaroviću, Rikardu Weissu, fra Borivoju Mioču, fra Danielu Briševcu, fra Tomislavu Geliću i tolikima drugima.[299] U istom broju za mart i april, gdje je trebao da bude objavljen nekrolog o zaslužnom fra A. Mišiću, nalazi se uvodni članak o prvoj godišnjici NDH, u kome famozni ustaša dr. Kamber podvlači misao, da su upravo svećenici najvećim dijelom zaslužni za ostvarenje NDH. U istom se broju objavljuje poslanica Pavelića ustaškom saboru, zatim pozdravni govor nadbiskupa Stepinca i klerofašistički govor ministra za pravosuđe i bogoštovlje Mirka Puka, ali za nekrolog o biskupu Mišiću nije se našlo mjesta ni od jednog reda! Vjerojatno stoga, što je stari Mišić ostao vjeran nekadašnjoj tradiciji ujaka i stidio se svega što se događalo u NDH, kako je to pokazalo njegovo pismo od 7. XI. 1941., o kome je već bilo riječi. Toliko neprijateljske netolerancije mogao je pokazati samo jedan ustaški i klerofašistički list, čiji je zaštitnik bio nadbiskup Šarić. Jednako, kao što je na primjer, Stepinčeva »Hrvatska straža«, pokazala

[299] Jedan dio ovih ustaša bio je i posmrtno odlikovan od strane zahvalnog poglavnika. Tako Barišić Jakov »redom za zasluge II. stupnja«, Petar Perić »redom za zasluge I. stupnja«, dr. Dragan Dujmušić »redom krune kralja Zvonimira II. stupnja sa mačevima«, fra Stipo Barišić »redom krune kralja Zvonimira III. st. sa mačevima«, fra Borivoj Mioč »redom krune kralja Zvonimira II. st. s mačevima, fra Dane Briševac »redom za zasluge III. st.« fra Tomislav Gelić »redom za zasluge III. st.«, Rikard Weiss »redom krune kralja Zvonimira II. st. s mačevima«, don Ante Bakula »redom krune kralja Zvonimira II. st. s mačevima«, fra Bono Grebenarović »redom za zasluge I. st.«, fra Viktor Slišković »redom krune kralja Zvonimira II. st. s mačevima«, Vide Putica »redom krune kralja Zvonimira I. st. s mačevima«, fra Julijan Jurković »srebrnom kolajnom krune kralja Zvonimira s mačevima« i t. d. (Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH). Sve po izbor ustaše i klerofašisti.

svoju nesnošljivost o smrti kotorskog biskupa Uccellini-Tice. Sarajevski »Katolički tjednik« 5. IV. 1942. dono je samo kratku vijest, kao da se radilo o nekoj beznačajnoj ličnosti, dok su se ustaškim legionarima posvećivali mnogi članci! I zagrebački »Katolički list« samo je registrirao smrt biskupa Mišića. Sada se zna i zašto. U povelji, kojom se imenuje za biskupa mostarskog dr. Petar Čule, kaže se, da papa to čini »po savjetu časne Naše braće kardinala Svete Rimske Crkve postavljenih na čelo sv. Kongregacije za raširenje vjere« i to stoga, »koji je za vršenje te službe, kako smo izviješteni, osobito podesan.«[300] Povelja je odaslana 4. maja 1942., a do posvećenja je došlo tek 4. oktobra 1942., u samom Mostaru. Dok o pokojnom biskupu u »Vrhbosni« nije napisana niti jedna nekrološka bilješka, dotle se novom biskupu posvetio čitav dvobroj raznih članaka, iz kojih saznajemo za vrline i osobine novog biskupa. Prije svega, don Marijan Vujnović nije mogao mimoići činjenicu, da je ovo postavljanje u franjevačkim redovima izazvalo veliko negodovanje, ma da je siguran, da upravo ovo imenovanje na nebu veseli njegova prethodnika A. Mišića. Navodno, ta nebeska radost pokojnog fra Alojzija, bila je stoga što je svoju pastvu »predao u ruke čvrste i sposobne svog mladog nasljednika preuzv. dra Petra Čule, koji mu je za života bio u upravi desna ruka(?). *Doživio je po milosti sv. Stolice i našega dičnog poglavnika biskupa iz naše sredine,* sina našega krša, lista našega luga.« Zato negodovanja, koja se javljaju, ona su samo zato da se razdvoji narod. »Znamo i to, da ima i takvih, koji Vaše biskupsko naimenovanje upotrebljavaju kao sredstvo, da razdvajaju narod ističući svoje tobožnje pravo i svoje pretenzije, ali tko je u malim stvarima prevelik, taj će u velikim stvarima biti uvijek malen.«[301]

Svakako je čudno, da ovaj biskup postavljen »po milosti Svete Stolice i milosti *dičnog poglavnika*« nije bio dočekan jednodušno među područnim svećenstvom. A ti koji su nezadovoljni, kako kaže don M. Vujnović, »sijeku stablo na kojem narod stoji.« Ova aluzija jasna je za svakoga, tko je iole poznavao sukob franjevaca i Štadler-Šarića. Ona je tim karakterističnija, jer se podvlači u trenutku jednog poraza franjevaca, a uspjeha jezuita.

Nešto detaljnije govori o dru Petru Čulu, kao profesoru i odgojitelju, don Mato Nuić, kao o izrazitom klerofašistu. Ovo Nuićevo portretiranje daje nesumnjivo sadržajniju i vjerniju fizionomiju novog biskupa.

> *»Odgajajući mladež u najradikalnijem katoličko-hrvatskom duhu pokazivao je uvijek i svagdje toliku beskompromisnost,* da ga je svatko s najvećim poštivanjem susretao i o njemu govorio. Za čistoću vjersko-nacionalnih načela spreman bijaše žrtvovati sve, a njih ni za što. U tome ga nitko ne mogaše ni skršiti a kamo li saviti. Očevidci bi najbolje znali pričati o muškom stavu dr. Čule, kad je još kao mladi bogoslov s dr. Mihom Andrićem god. 1919 na skupštini H. K. društva »Martić« u Mostaru najenergičnije tražio, da se »Martiću« ne smije dati jugoslavensko ime nego da ono i nadalje i u samom nazivu mora sačuvati hrvatski karakter... pa i kasnije u vrijeme najcrnje diktature, kad mnogi junaci mukom zamukoše, dr. Čule uvijek i svagdje ne samo kao građanin nego i kao profesor na mjesnoj gimnaziji, otvoreno je manifestirao svoje hrvatsko osvjedočenje. Nikad se nije osvrtao da li će se pri tom kome zamjeriti, ili će možda i sam stradati. Štoviše dr. Čule imao je

[300] »Vrhbosna« 1942., br. 9—10, 199.
[301] M. Vujnović. Habemus Episcopum. »Vrhbosna« 1942., 201.

> snage i otvoreno žigosati nepravde počinjene hrvatskom narodu okrivljujući za njih i same šefove državne uprave. Duh borbenosti, osjećaj pravednosti i smisao dužnosti, te sve druge kreposti unosio je dr. Čule u duše Napretkovih pitomaca i svojih učenika, kad im je to najviše trebalo a kad su se mnogi bojali to učiniti.«

Svakako, i za Rim kao i nadbiskupa Šarića izvanredno kvalificiran »pastir stada svoga«.

Jednako govori o dru Čulu i Vlatko Košuta, đak gimnazije, a isto mu svjedočanstvo izdaje i spomenuti već toliko puta bosanski ustaša nad ustašama dr. Dragutin Kamber, kad kaže za njega »da ne može reći bez fraze i komplimenta, da je u pravo vrijeme pravi čovjek došao na pravo mjesto.«[302]

Punu sliku ideološkog sastava novog voditelja ove važne dijeceze na granici, dao je sam dr. Petar Čule, u jednom članku, napisanom još u vrijeme, dok je bio gimn. kateheta (1926.). »Vrhbosna« je prenijela taj članak 1942., kao program i ideologiju mladog biskupa. Dru Čulu bio je tada kao i sada pred očima svećenički autoritet. I iz ovog članka izbija svom spontanošću i iskrenošću autor, koji se sav zagrijava za srednji vijek, kada je svećenik uživao najveći klasni autoritet.

> »U kršćanskoj državi srednjega vijeka zauzimao je svećenički stalež posebni i odlični položaj. Bila su to vremena, kada je država u posve drugim odnosima stajala prema religiji i prema Crkvi, nego li što je to slučaj sa modernom državom. Država je tada u Crkvi gledala najmoćniju potporu svoga autoriteta, a Crkva opet u državi nalazila svoga fizičkog pomoćnika u svim potrebnim stvarima. (Ovdje zacijelo dr. Čule misli i na idilu inkvizitorskih postupaka.). I radi toga, kao što je Crkva okruživala religioznim sjajem zakonitu državnu vlast i urgirala kao stvar savjesti poslušnost prema zakonitim njezinim odredbama, tako je isto i država opet sa svoje strane raznim privilegijama obasipala Crkvu i njezine službenike i time podizala i utvrđivala njihov autoritet u narodu. Sve je to *danas otpalo. Moderna* demokracija nivelirala je sve razlike među pojedinim staležima, i svećenstvo ne uživa više nikakvih povlastica u državnopravnom pogledu...«

Dru Čulu je bolno (1926.), što moderna država ide za tim da uguši svaki upliv Crkve i svećenstva na narod. Uslijed toga, za njega je, sva borba protiv klerikalizma, borba protiv crkve i svećenstva i protiv njihovih elementarnih prava. Iako se svećeniku dopušta da govori u crkvi, brani mu se da govori u javnosti. »Jer oduzmi svećeniku svaki upliv na život i vladanje vjernika izvan crkve, ti si ga učinio lutkom i oduzeo si mu svako ljudsko značenje.«[303]

Ovakva su bila shvaćanja mladog insbruškog doktora o svećeničkom autoritetu — 1926., koje on nije ni 1942. nimalo izmijenio. Naprotiv, kad se s Pavelićevom NDH kao i Tiszovom Slovačkom vratilo vrijeme srednjevjekovne idile u odnosu crkve prema državi, kao i države prema crkvi, dr. Čule je zamislio da treba vratiti stari ugled svećenstvu. NDH — ta željkovana Civitas Dei, bila je cilj i ideal i visokog klera kao i najvećeg dijela podređenog svećenstva. Pogotovo onoga mlađeg, odgojenog pod rukovodstvom iskusnih jezuita, koji su planski za daleko unaprijed

[302] Dragutin Kamber, Razmatranje povodom posvete mostarskog biskupa. »Vrhbosna« 1942., br. 9—10, 203.
[303] Petar Čule. Svećenički autoritet u narodu. »Vrhbosna« 1942., 9—10, 218—223.

spremali potreban podmladak za njihovo shvaćanje izvođenjem Stadler-Šarićevog programa za XX. vijek! Na toj liniji težnji ustrajao je sve do NDH i dr. Petar Čule. Zato njegovo posvećenje za biskupa u Mostaru ima i svoj osobiti značaj u NDH. Već i stoga, što je ono bilo prvo u NDH. Odatle i sjajne svečanosti, kojima je ono izvedeno.

Ovom posvećenju dao je naročiti značaj sam papin legat opat Giuseppe Ramiro Marcone, koji je doletio avionom u Mostar zajedno sa zagrebačkim nadbiskupom dr. Stepincem. Posvećenju je prisustvovao i nadbiskup dr. Šarić, s nizom crkvenih velikodostojnika. Bila su prisutna i razna izaslanstva. Među njima bilo je i Veliko križarsko Bratstvo iz Zagreba. U predvečerje crkvenih ceremonija, bila je priređena i velika bakljada u počast mladog biskupa, kao i dolaska crkvenih velikodostojnika Tom prilikom dogodio se dotad u Mostaru neviđen događaj. Na pozdravne govore, koje su manifestanti izrekli, bili su ponukani crkveni velikodostojnici, da i oni govore. Prije sviju papin legat opat Marcone, dva nadbiskupa i novi biskup Čule. Klerofašisti imali su scene, kakve se rijetko mogu vidjeti. Učesnici pomiješani s najvećim dijelom ustaša, iskoristili su ovu manifestaciju dakako i u političke svrhe.

I u prvim riječima, koje je svojoj pastvi u vidu političkih manifestanata uputio novi biskup dr. Čule, odgovarajući na pozdravne riječi dra Jakše Milkovića, biskup je otkrio svoja ustaška osjećanja. Dr. Čule zahvaljujući se učesnicima proslave, obratio se i talijanskoj vojsci, napose talijanskoj vojnoj muzici, ustaškim državnim vlastima, civilnim i vojničkim društvima (t. j. ustaškim formacijama) *»ustaškoj mladeži«*, za koju je podvukao, *»da je ponos i budućnost«* i na kraju je rekao: *»Moja je zadaća da budem što više susretljiv prema državnim vlastima, i lojalno hoću da surađujem na djelu NDH, koju je stvorio poglavnik.«*[304]

Nadbiskup Šarić je u svom govoru i ovdje ispovijedio, već davno poznatu činjenicu, kako je 1934. bio u Americi na Euharističkom kongresu, gdje se sastao ne samo sa tamošnjim »domobranima« — ustašama, nego i sa tadašnjim apostolskim legatom Pija XI., kardinalom Paccellijem ili sadašnjim Pijom XII. Nadbiskup Šarić je podvukao: »Nitko vas nije tako pozdravio kao on u Rimu, kad je rekao: »Budite tvrdi kao Velebit«! I on je znao za naš Velebit! (Ovu aluziju razumjele su ustaše, koje je tako nadbiskup podsjetio na ustaški ustanak u Velebitu). Srce me zove da vas pozovem da kliknemo: Da živi Papa Pijo XII.«[305]

Nadbiskup Stepinac u svom opreznom govoru rekao je, da je u Mostar došao »da pokaže da smo jedno srce i jedna duša, i mi sa sjevera i vi s juga... Iako imamo svojih pogrešaka, vjerujem da je nas Hrvate Providnost vodila trinaest stoljeća i da ne ćemo biti izgubljeni. Sursum corda! Nismo izgubljeni i ostat ćemo tako dugo dok nas Bog hoće!«[306]

Dakle i opet pozivanje na božanski autoritet i na Božju Providnost, kao toliko puta dosada u NDH. Svuda i na svakom mjestu ovih klerofašističkih manifestacija pozivlje se Stepinac na Božju Providnost kao na svoga jamca, ali i svoga saučesnika. Jednako on, kao i Pavelić i doglavnik Mile Budak, kao toliki klerofašistički

[304] »Katolički tjednik« 18. X. 1942.
[305] »Katolički tjednik« 25. X. 1942.
[306] »Katolički tjednik« 25. X. 1942.

prvaci. S njima zajedno i Rim, kao i njegovi fanatični klerofašistički pristalice u Hrvatskoj, Bosni, Dalmaciji i Sloveniji, i svuda drugdje, gdje god je bilo klerofašista.

Najzad je govorio, izazvan burnim odobravanjem i papin legat opat Marcone. Govorio je talijanski, a njegov je govor prevodio nadbiskup Stepinac. Opat Marcone, prema izvještaju »Katoličkog tjednika«, najprije je zahvalio na pozdravima, upravljenima njemu kao i legatu Svetog Oca. Spomenuo je kako je u Mostaru našao slično nebo i klimu, kao i u njegovu kraju u Napulju. Zadivila ga je vjera ovog naroda, koji je pozvao da bude odan svome novom natpastiru i da ga u svemu sluša i poštuje. Opat Marcone pozvao je narod da bude također *»vjeran Svetoj Stolici, koja ga je kroz vjekove pomagala protiv istočnog barbarizma. Izrazuje svoju želju, da Hrvatska prebrodi momentane poteškoće i da procvate pod vodstvom svoga poglavnika dr. Ante Pavelića!«*[307]

Ove misli papinskoga legata o »istočnom barbarizmu« veliki dio klerofašističkih pristalica nije povezao s nadiranjem islama, koji je i ovdje kao i u čitavoj Bosni i Hercegovini prema zamislima i zapovijestima Pavelića, imao da bude poštivan kao i katolicizam, za koji je i sam Pavelić rekao u ustaškom saboru, da je »hrvatska vjera«, nego s pravoslavljem i srpstvom, za koje su sarajevski »Katolički tjednik« i ostala klerofašistička štampa smatrali da su zauvijek uništeni i da je na Drini »istočnom barbarizmu« postavljena brana. Osim toga, želje opata legata, da NDH procvate pod vodstvom svoga Pavelića, shvatili su i ustaše i svi klerofašistički agitatori, kao nedvosmislenu agitaciju za ustaški režim pod vodstvom Ante Pavelića. Sasvim u stilu i skladu s ostalim proustaškim zalaganjem opata Marconea, neizbježnog učesnika na svim ustaškim paradama. Ustaška »promičba« uveliko je sve to koristila, što je nesumnjivo bilo poznato papinskom legatu.

Već dan ranije pokazao je opat Marcone, kao i nadbiskup Stepinac svoje naročito proustaško raspoloženje. Jer, čim su obojica stigla u Mostar, posjetili su ustaškog predstavnika velikog župana Petra Zlatara. Ali, ne samo njega, nego i zapovjedništvo talijanske vojske u Mostaru. Sve su to znali i gledali mostarski ustaše i dosljedno su oni u tome bezuslovno vidjeli i suglasnost same Svete Stolice. Onda je sasvim razumljivo, da na ovoj bakljadi poslije svih ovih govora, a naročito opata Marconea, koga je kao i ostale pozdravio predstavnik ustaških vlasti dr. Milković, odjelni predstojnik u velikoj župi Hum, te, kako kaže izvjestilac, »narod nije više vladao svojim čuvstvima. Kao da su se prolamala nebesa od usklika razdraganog mnoštva. Radosti i veselju nije bilo kraja. Narod je žalio, da se mora razići, da pričeka dolazak novog dana. Te noći i zvijezde su mirnije titrale kao da su se i one veselile i nestrpljivo iščekivale dolazak novog dana i kao da su se klanjale u zboru veličanstvu Božjem na velikom daru.«

Sutradan, prilikom posvećenja dali su učesnici prilike da ponovo istaknu svoja proustaška raspoloženja. Ispred sviju sam biskup dr. Petar Čule. Biskup je izabrao za svoj grb simboličnu sliku mosta preko Neretve i srce Isusovo uzevši za

[307] »Katolički tjednik« 25. X. 1942.

devizu: »Adveniat Regnum Tuum« — »Neka dođe kraljevstvo tvoje.« I doista, sinoćnje misli legata Marconea, Šarića i Stepinca protumačile su u kakav je to Regnum uveden mladi biskup. Ustaško i klerikalno. Uostalom to je posredno potvrdio i sam biskup u svome govoru na banketu, kad je zahvalio dvjema milostima, t. j. svetog oca i Pavelića, koje su ga dovele na ovo mjesto, ispovijedajući kakva su ga osjećanja i misli snalazile za same crkvene ceremonije posvećenja. Istina, i on se zahvaljuje također i Providnosti, što ga je odabrala za biskupa drage mu Hercegovine, pošto je sigurno ona sklonila obje »milosti« — Svete Stolice i Pavelića, da ga postave za biskupa. *»U molitvama kod posvete njegove misli su letjele k Poglavniku i izmučenoj Hrvatskoj. Molio je, da Bog skrati kušnje hrvatskog naroda.«*[308]

Ovako intimno voljeti Pavelića i na njega misliti u svojoj prvoj biskupskoj službi, zacijelo je moglo samo jedno pravo i prekaljeno ustaško srce, koje je bilo za poglavnika i dom spremno — i umrijeti. Na ovom banketu govorili su ponovo opat Marcone i nadbiskupi Šarić i Stepinac. Nadbiskup Stepinac koristio je ovu priliku, da se obori na Narodno-oslobodilački pokret, nazivajući partizanske borce kao »neprijateljske bande«. Nadbiskup je utješio novog biskupa zbog istih nevolja, koje snalaze i zagrebačku nadbiskupiju. »To su kazne za grijehe i s tim nije sve propalo. Treba imati veliko pouzdanje u Boga. Hrvatska će ostati da i u budućnosti bude čvrsti bedem kršćanstva — antemurale christianitatis«. Pri kraju nadbiskup je stavio na srce mladom biskupu, »veliko pouzdanje u Providnost Božju.«[309] Bilo je i drugih govora, kao na primjer i onaj fra Kreše Pandžića, koji je našao za potrebno da kaže, da će i dalje »hercegovački franjevci ostati vjerni Svetoj Stolici i svom narodu i napominje, da će se moliti Vječnom svećeniku za svečara.« Od strane jezuita novom biskupu čestitao je rektor sarajevske Bogoslovije dr. Karlo Ferenčić, koji je otkrio jednu tajnu, da je dr. Čule namjeravao otići u jezuite iza svršenih studija, ali to nije učinio radi slaba zdravlja. Međutim dr. Ferenčić se ponosi, da je dr. Čule »isusovac u svijetu!«[310]

U daljnjem svome radu biskup dr. Čule ostao je vjeran mislima i osjećanjima iz prve svoje biskupske mise. Jer i njega je Pavelić o trogodišnjici NDH odlikovao »Veleredom sa zvijezdom« motivirajući odlikovanje time, *»što je kao biskup odlučno zastupao prava hrvatskog naroda protiv vanjskih i unutarnjih neprijatelja na području njegove biskupije.«*[311]

Odlikovanje je predao mostarskom biskupu »ministar-vitez« Frković. Svečanost je održana u sasvim propagandnom duhu za ustaštvo, ali i za borbu protiv NOP-a. Zahvaljujući se ministru-»vitezu«, za sebe kao i za ostale odlikovane ustaške svećenike njegove dijeceze, biskup dr. Čule je »obećao da će mostarski svećenici učiniti sve što budu mogli za dobro hrvatskog naroda i države. Biskup je na kraju svoga govora u*molio ministra, da izrazi Poglavniku najdublju zahvalnost na odlikovanjima i da mu poruči da je hrvatski narod i njegovi svećenici na jugu države spreman podnijeti svaku žrtvu za dobro zajednice.«*[312]

[308] »Vrhbosna« 1942., br. 9—10, 224.
[309] »Vrhbosna« 1942., br. 9—10, 224—225.
[310] »Vrhbosna« 1942., br. 9—10, 225.
[311] Iz kartoteke Ureda za odlikovanja u NDH.
[312] »Ustaša« 1944.

Nema ustaške proslave, ni ma kakve druge manifestacije, na kojoj ne bi učestvovao i biskup dr. Čule. Tako je prisustvovao proslavi Pavelićeva imendana 1943., na kojoj je govorio ustaški propagandist poznati svećenik dr. Ivo Guberina, kao izaslanik glavnog ustaškog stožera. Glorificirajući NDH i Pavelića završio je dr. Guberina svoj govor s novim ustaškim Vjeruju. On je rekao, a da nije biskup Čule protestirao: »Vjerujemo u Poglavnika, vjerujemo i u ustaštvo i onda budimo sigurni u sebe i svoju budućnost i u svoju sreću«.[313] Dakle ni Bog, ni srce Isusovo, ni Božja Providnost, već Pavelić i ustaštvo. Ali u ustaškom klerofašizmu, sve je bilo dozvoljeno, i sve se primalo kako se i davalo.

Sasvim svoje vrste je biskup Antun Akšamović, drugi nasljednik biskupa Strossmayera. Još u prvoj Jugoslaviji mogao se zapaziti njegov kameleonski značaj, koji su diktirale razne situacije. On je bio i Jugoslaven, i separatist, klerikalac i liberalac, već prema potrebama. On se rječito prikazao u antisokolskoj poslanici, koju je potpisao, a kasnije, kad su došla u pitanje njegova materijalna dobra, on se prometnuo u velikog Jugoslavena i naprednog svećenika starog Strossmayerovskog tipa. Štoviše, on je blagoslovio zastavu, koju su ostali biskupi anatemisali. Tom prilikom održao je i govor, koji je zaprepastio i njegove dobre poznavaoce i drugove u episkopatu. Vidjeli smo da je dr. Antun Akšamović bio sasvim na strani ustaškog režima od samog njegova početka i da se zalagao fanatizmom prozelita za katoličenje Srba. U njegovoj su se štampariji štampali propagandni pozivi i proglasi za prijelaz na katolicizam, a opet, u isto vrijeme sudjeluje s episkopatom u Zagrebu i izrađuje upute kako treba primati prelaznike samo s punim uvjerenjem. Biskup posjećuje Pavelića, kao i sve ostale njegove kolege i surađuje sa svim ostalim ustaškim vlastima po svim ostalim necrkvenim pitanjima. I Akšamović, kao i ostali biskupi, naređuje svome područnom svećenstvu, da se na imendan i rođendan Pavelićev vrše svečane službe božje, na koje treba pozvati sve vlasti i škole. Istina je, on tu obavijest i naređenje daje na osnovu »brzojavne obavijesti predsjednika biskupskih konferencija u Zagrebu,« tj. nadbiskupa Stepinca.[314] Ali i njegovo je srce ispisivalo ova naređenja. Nisu nam poznati još razlozi zbog kojih je biskup Akšamović u NDH »na vlastitu molbu« stavljen u penziju i onda postavljen i ostavljen dalje za administratora dijeceze. Da to nisu politički razlozi vidi se po njegovoj daljnjoj prisnoj suradnji s ustaštvom i Pavelićem. Da li je to zato, što je papa razriješio biskupa Akšamovića časti i dužnosti apostolskog administratora Bačke i Baranje, koje je opet podvrgao pod mađarskog biskupa u Pečuju, dra Franju Viraga, — nije poznato.[315] Nema sumnje, da je ovaj postupak Kurije veoma značajan i on je gotovo isti, ako ne i sličan, onoliko brzom postavljanju biskupa u Mostaru, ne čekajući zakonite vlasti da dadu za taj akt svoje odobrenje. Baranja je bila pod Đakovom od 1. XII. 1923. do 1. VI. 1941. Znači, da je Vatikan i ovom svojom gestom pokazao, da je suglasan s nasiljem i okupacijom Mađara i da je posljedice toga nasilja i okupacije smatrao zakonitim i definitivnim. Ova se brzina u pitanju rješavanja dijelova pojedinih dijeceza, koje su imale svoja sjedišta izvan granice Jugoslavije, nikako nije mogla zapaziti. Naprotiv. Trebalo je nekoliko godina, da se to pitanje riješi, jer se i njime htio da iznudi konkordat.

[313] »Novi list« 19. VI. 1943.
[314] »Hrvatski list« 11. VI. 1942.
[315] »Katolički tjednik« 1941., br. 27.

U svojoj pastirskoj korizmenoj poslanici za 1943., biskup Akšamović govori i o »strašnom požaru rata, koji se rasplamtio po svim kontinentima kugle zemaljske, te do očaja uništuje nebrojene žrtve«, — on je spreman i dalje »na svaku žrtvu u suradnji za dobro Svete Crkve i drage nam domovine NDH...« Biskup će se naročito moliti s nakanama Svetog Oca pape Pija XII., da bi se skratilo vrijeme svjetskog pokolja, pa će zato *»napose moliti i surađivati oko sređivanja građanskog mira u NDH.*[316]

»Sređivanje građanskog mira u NDH« značilo je za biskupa Akšamovića pobjedu i održanje ustaštva, a poraz Narodno-oslobodilačkog pokreta, čiji je bio otvoreni protivnik i pobijao ga sa svim svojim autoritetom gdje god je stigao. Kad su se pojavile od strane boraca NOP-a diverzije, koje su išle za time, da se oslabi ratni potencijal okupatora i njegovih ustaških slugu, episkopat je svim svojim raspoloživim sredstvima ustao da se obori na NOP. Za nadbiskupom Stepincem, koji je u tom duhu izdao svećenstvu savjete, kako da se propagandno tome suprotstavi, nije zaostao ni biskup Akšamović, objavljujući ovu Stepinčevu okružnicu. Ali, dakako. sa svojim komentarom.

»Predsjedništvo biskupskih konferencija je biskupskom Ordinarijatu dostavilo dopis, iz kojega se vidi, *da se u NDH neprijatelji naše slobode i našega naprednog gospodarstva služe najpodlijim upravo đavolskim sredstvima, samo da nam se zemlja opustoši i da narod svojom krivnjom navuče na sebe najveću nesreću aveti glada... Molim i pozivam sve dušobrižnike bez razlike položaja i službe, da svom snagom svojega uma i punom ljubavlju srca za naš hrvatski narod suzbijaju i teoretički i praktički, gdje god mogu ovakve žalosne i boljševičkom opakosti obojene pojave, gdje god se one budu pojavile...«*[317]

Kad je u Zagrebu otvoren ustaški sabor, biskup Akšamović održao je tim povodom 23. II. 1942., po vlastitoj pobudi, svečanu zahvalnicu, učestvujući i molitvom i paradom pri tom izdajničkom poslu. »Sv. Misi prisustvovala je i ustaška vojnica, koja se sada nalazi na odmoru u Đakovu« — podvlači Akšamovićev »Glasnik.«[318]

O prvoj godišnjici NDH, kad je »10. travnja određen za sva vremena kao državni blagdan« izdao je i biskup Antun svoju okružnicu za *»proslavu toga velikoga historijskoga dana, kada je uskrsnula NDH.«*[319]

Taj dan je proslavila i đakovačka biskupska konzistorija svečanom sjednicom, kojoj je predsjedao biskup Akšamović. Sjednica je održana u predvečerje prve godišnjice NDH. Na sjednici je donesen slijedeći zaključak:

»Biskupska Konzistorija u Đakovu, kao najviši predstavnik cjelokupnog svećenstva biskupije đakovačke, zaključuje da u spomen na prvu godišnjicu osnutka NDH u toku druge godine naše državne nezavisnosti, cjelokupno svećenstvo đakovačke biskupije o svom trošku podigne jedan spomen-oltar u novom svetištu Presv. Srca Isusova u Osijeku, koje se svetište sada izgrađuje.

[316] »Tvoja, Oče, Providnost upravlja. Đakovo 1943., 3—4.
[317] »Glasnik...« 1942., br. 4, 26—27.
[318] »Glasnik...« 1942., br. 4, 32.
[319] »Glasnik...« 1942., br. 6, 41.

U tom svetištu kao i na tom oltaru, molit će svećenstvo i vjerni puk za sreću, napredak i svako blagostanje NDH. Tako će i ovaj zavjetni oltar u nizu bezbrojnih spomenika širom lijepe domovine Hrvatske ostati trajni spomenik prve godišnjice proglašenja NDH.«[320]

Tako je ovaj zaključak bio sasvim u stilu s ostalim odlukama, koje su mnoge crkvene ustanove tom prilikom donijele, spojivši crkveno s političkim. Osječki jezuiti, čija je crkva po toj odluci đakovačke Konzistorije bila određena, da se u njoj specijalno moli za sreću i blagostanje ustaške NDH, bili su radosni i ponosni, da se njima odaje tako veliko i važno priznanje.

Pavelić je o prvoj godišnjici izdao Zakonsku odredbu o osnivanju »Spomen-znaka na uspostavu NDH.« Tim povodom pozvane su sve vlasti, svjetovne i crkvene, da predlože ona lica, koja su bila zaslužna za tu Hitler-Mussolini-ustašku tvorevinu. Biskup Akšamović, svijestan da u kleru njegove dijeceze ima takvih svećenika, i to ne mali broj, pozvao je sve od reda da se »najžurnije« jave svi oni, koji imaju pravo na taj »Spomen-znak« — »u svrhu odašiljanja Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja u Zagrebu.«[321]

Poznavajući dobro duh i aktivnost VKB-a i njegovu ustašku gorljivost, kao što su križari znali, da imaju u njemu kao i u Šariću svoga najboljeg zaštitnika, biskup Akšamović je koristio svaku priliku da taj duh ustaški kod križara podrži i da ga potakne svojim odobravanjem. Kad su križari iz VKB-a decembra 1941. pozdravili biskupa Akšamovića, ovaj im se zahvalio 22. XII. 1941. pokazujući, koliko je prisno povezan s njihovim idejama vodiljama. »Zaključci doneseni na konferenciji jamče, da križari vode križarsku omladinu prema velikim smjernicama katoličke crkve i *odredbama katoličkog episkopata, koji vruće želi, da omladina bude zadojena pravim viteškim duhom u našoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj... prema visokim načelima Poglavnika i NDH.* Za dom spreman, Biskup A. Akšamović«.[322]

Dakle, dragocjeno priznanje o karakteru jedne tobože kategzohen crkvene i molitvene ustanove, ustanove: Žrtve, Euharistije i Apostolata Molitve, ima da se rukovodi »viteškim duhom«, kakav se pokazivao i primjenjivao u Francetićevoj »Crnoj legiji« i u legijama na Istočnom frontu, gdje su ti križarski vitezovi postali »čortovi«. Ni slova o molitvi, Euharistiji, ali zato »visoka načela poglavnika i NDH.«

Ovako prema križarima biskup Akšamović, ovako svi ostali mitronosni velikodostojnici, pomažu i snaže najčvršću polugu NDH i Pavelića, kao i ustaškog klerofašizma, ustaške Civitas Dei.

Koliko se biskup zalagao i kako se zalagao za »sređivanje građanskog mira u NDH«, (iz njegove korizmene poslanice) pokazao je sam Pavelić, kad je i dra Antuna Akšamovića o trogodišnjici NDH odlikovao najvišim ustaškim odlikovanjem: »Veleredom sa zvijezdom!« i to za *predanu suradnju s državnom vlašću i državnim oblastima u svim narodnim i vjerskim pitanjima svoje biskupije.«* Ovo visoko odlikovanje Pavelić je poslao biskupu Akšamoviću preko svog naročitog izaslanika župana Velike župe Baranja ing. Ivana Asančića. Bilo je to 28. aprila 1944., kad je biskup Akšamović ugostio ovog ustaškog glavešinu, inače strahovitog izvršioca Paveli-

[320] »Glasnik...« 1942., br. 7, 54.
[321] »Glasnik...« 1942., br. 7, 54—55.
[322] »Vjesnik« 2. X. 1946. (Stepinčev proces).

ćevih krvoločnih naređenja. Pavelićev izaslanik predao je ovo odlikovanje u čuvenoj historijskoj dvorani u kojoj je nekad izgovorena za života Strossmayerova mnoga važna i presudna riječ na korist Hrvatstva, slavenskog juga i čitavog Slavenstva. Ovaj put su riječi Pavelićeva izaslanika i Strossmayerova nasljednika Akšamovića blasfemično skrnavile uspomene na velike dane i slavnu prošlost biskupa Strossmayera.[323] Da blasfemija bude potpuna, u sali se nalazila pored Strossmayerove slike i Pavelićeva! Veliki župan Asančić među ostalim rekao je i ovo:

»Poglavnik je prigodom treće godišnjice NDH odlikovao one ljude koji su svojim radom mnogo pridonijeli za jačanje i konsolidaciju naše mlade države. Sadašnji je položaj NDH takav, da su svi neprijatelji, boljševizam i ostali, nastojali svom silom da naškode hrvatskom narodu. *Borba je partizana tome dokaz. Zato je dužnost svih Hrvata da sudjeluju u toj borbi, svaki na svome mjestu. Treba upotrijebiti sve pozitivne snage hrvatskoga naroda. Zato Poglavnik odlikuje one, koji se svojim radom iskažu u današnjem času. Preuzvišeni gospodin Biskup od prvoga časa NDH aktivno je surađivao s državnom vlašću i zato ga poglavnik odlikuje.*«

Kad je veliki župan predao biskupu orden, odgovorio je zahvaljujući se »duboko dirnut«. Ustaške misli biskupa Akšamovića same od sebe najneposrednije i najreljefnije pokazuju, što je to mislio biskup u spomenutoj pastirskoj spomenici 1943., kad je svojoj pastvi i svećenstvu obećao, da će se i dalje »moliti i surađivati oko sređivanja građanskoga mira u NDH«. Evo ovog govora u cijelosti:

»Presvijetli gospodine Veliki Župane! Ugledna Gospodo!

Naš Gospodin Veliki Župan dolazi danas prvi put iz svoje županijske rezidencije u našu sredinu, u Đakovo. Vi, presvijetli Gospodine Veliki Župane, dolazite da obavite svoje redovite upravne poslove. Ali dolazite i kao opunomoćenik hrvatske vlade naše NDH da meni predate visoko odlikovanje, koje mi je namijenio i za mene odredio poglavnik, njegova Preuzvišenost dr. Ante Pavelić.

Mogu Vam reći, da sam ovim visokim odlikovanjem osobito ponosan i ohrabren u svome skromnom radu za Boga i Hrvatsku, iako je ovo visoko odlikovanje prevelika ocjena za moje zasluge. U staračko doba mojega života, kada ulazim u sedamdesetu godinu, ja se ne mogu mjeriti sa velikim i požrtvovnim rodoljubima, koji su danas stupovi NDH, ali smatram svojom svetom dužnošću, da svaki rodoljubni rad pomažem i da u njemu surađujem dokle god sam živ.

Poglavnik je na svršetku treće godišnjice NDH odlikovao mnoge rodoljube. Odlikovao je požrtvovne muževe u visokim i nižim državnim uredima, odlikovao je priznate rodoljube izvan državnih službi. *Među ovima je izvolio odlikovati i sve od reda biskupe Katoličke Crkve. Ja, Gospodo, ovu činjenicu naglašavam u tu svrhu, da izrazim svoju radost, što Poglavar nosilac državnoga Urhovništva naše NDH, u predstavnicima Katoličke Crkve vidi svoje pomagače. Zato želim iskoristiti ovaj svečani čas, te Poglavniku u svojoj smjernosti i u punoj odanosti, izraziti svoju preponiznu zahvalu za visoko priznanje. Vas uglednu, ovdje sabranu gospodu, molim, da se sa mnom složite i da prvoborcu za naše hrvatske ideale, našem poglavniku kliknemo trokratni: Živio.* (Svi prisutni to prihvaćaju i kliču poglavniku).

Gospodo, u ovo sudbonosno doba našeg narodnog i državnog života imaju sve naše brige i svi naši napori biti usmjereni, da od neprijatelja obrane i osiguraju naše državne granice. *To je zadatak naše narodne i savezničke vojske.* Nadalje je naša prevažna i neodgodiva dužnost stvoriti uvjete za pravilan državni i građanski život. Ovo je sveta dužnost svakoga Hrvata, svakoga građanina. Stoga svaki od nas u svojem djelokrugu mora pokazati da je hrabar i odvažan, da je nesebičan i požrtvovan, i nadasve ustrajan. *Poglavnik je prošlih dana narodu javno i glasno rekao: »Hrvatska država postoji i ona će ostati.« A mi ćemo dodati: »Svaki Hrvat, mlad i star, za Hrvatsku živi i za Hrvatsku umire. U tom ćete kolu imati svojega biskupa.«*

Na kraju je biskup posebnu hvalu odao velikom županu na njegovu trudu i pozdravu te je završio ustaškim poklikom: *Za Poglavnika i Dom Spremni.*«[324]

Ovako otvoreno ustaški biskup Akšamović govori u trenucima, kada se već jasno zapažalo i u NDH, da je sve snažniji i pobjedonosniji hod NOV-e, i da se preko svih fašističkih bedema i zapreka ruši lavina Crvene armije. Biskup Akšamović je tim odlikovanjem i ponosan i ohrabren za daljnji ustaški rad. Njemu je žao što i on nije toliko zaslužan, kao ostali »stupovi NDH« — ali je spreman da ih na svakom koraku pomogne i da s njima surađuje dok bude živ. Raduje ga, što je Pavelić odlikovao sve biskupe, u kojima vidi svoje pomagače. Nema sumnje, ovo najautoritativnije tumačenje suradnje i pomaganja od strane episkopata Pavelića i NDH, ne će moći nitko da ospori, jer dolazi svakako od čovjeka, koji je i te kako bio svijestan svojih riječi. Biskup Akšamović je pred Pavelićevom »veličinom« i smjeran i pun odanosti i preponizno zahvalan. U historijskoj sali, u kojoj su se odigrali toliki svijetli i ponosni historijski događaji, u prisutnosti najvećeg borca za jedinstvo Južnih Slavena, njegov nasljednik poziva goste da najvećem protivniku toga jedinstva kliknu živio! Taj isti biskup, — koji se ovako sramno unizio do najveće smjernosti pred krvnikom Pavelićem, — poziva sve da izvrše zadatak pred kojim stoji »naša *narodna* (tj. ustaška) i *savezn*ička (tj. njemačka) vojska«, koji one imaju pred sobom, što znači drugim riječima, da slome Narodno-oslobodilački pokret, — mogao je da se janusovski predstavi i partizanima, kao pravi vuk u jagnjećoj koži, kad su to isto Đakovo oslobodili od Akšamovićeve »naše i savezničke vojske«.

Kad je biskupa posjetio poslije oslobođenja jedan svećenik pristalica NOP-a i član GNOV-a, početkom juna 1945., u namjeri da sazna kako sada misli i osjeća biskup Akšamović, ovaj mu je spremno izložio svoja osjećanja.

»Vi želite saznati — riječi su biskupove — kako je Đakovo dočekalo našu Narodno-oslobodilačku vojsku. Mogu vam iskreno reći da su đakovački građani, kao i sav naš narod u zemlji jedva čekali da se oslobode nepodno-

[323] Da bi se u svoj svojoj odvratnosti vidio ljigavi lik jedne ne svakidašnje kameleonštine, treba upozoriti, da je u toj istoj znamenitoj sali, taj isti biskup 1935. izgovorio i takve riječi, antipodne onima iz 1944., kad je primio Spomenicu novosadskih sokola. Na banketu, poslije dobrog ručka a uz žarko vino aplaudiralo se ovim, zacijelo najneiskrenije izrečenim jugoslavenskim mislima, kojima se skrnavila Strossmayerova ideja. Biskup je naime rekao: »Milo mi je, draga braćo, da smo se okupili u ovoj svečanoj sali, u kojoj je slavni biskup Strossmayer sve svoje misli izgrađivao za stvaranje velike i moćne Jugoslavije... Odavle je došla ideja za stvaranje srpsko-hrvatske koalicije. Iz ove sale su, braćo, vršeni veliki poslovi za stvaranje moćne i nesalomljive Jugoslavije.« Ovako je 1935., jednako kao i 1944. nasljednik Strossmayera raskopavao kosti velikog biskupa, sposoban da bude dorastao »svima situacijam«. (»Javnost« 1935., br. 21., 425).

[324] »Hrvatski list« 5. V. 1944.

sivoga jarma okupatora. Naša oslobodilačka vojska se prilikom oslobođenja Đakova pokazala u svakom pogledu kao prava narodna visokorodoljubiva vojska. Svi smo u taj historijski dan osjetili duh slobode i ustanovili kako su izmišljene svakovrsne strahovite laži koje je o našoj herojskoj vojsci i o njenom rukovodstvu širio okupator putem radija i štampe.

Moje je duboko uvjerenje da je ovaj NOP nastao u pravo vrijeme i da je geniozno postavio za temelj svoga političkoga a potom i strateškoga djelovanja bratstvo i jedinstvo naših naroda u okviru Federativne Jugoslavije. Nakon četiri godine žalosnog i teškog iskušenja danas možemo ustanoviti da je NOP kao historijska pojava u političkom životu naših naroda sabrao jake udarne snage *koje su dokončale tiraniju podmuklo namještenu i provođenu kroz cijelo vrijeme ovoga groznoga rata.* Radost je to i sreća svih naših naroda u Jugoslaviji, koji su svijesni, da je naš narodni opstanak i politička sloboda zajamčena u bratstvu i jedinstvu svih narodâ Jugoslavije, kako je to naglašavao naš neumrli i veliki biskup Strossmayer. Ja sam s osobitom radošću pročitao govor maršala Tita koji je održao prilikom posjete delegacije visokog svećenstva nadbiskupije zagrebačke u Zagrebu. Nakon izjave maršala Federativne Jugoslavije, da će se odnosi države i crkve rješavati sporazumnim dogovorom između predstavnika jedne i druge strane, smatram da možemo imati puno povjerenje u naše državno rukovodstvo na čelu s maršalom Titom. Kako je naš narodni heroj narode Jugoslavije vodio u borbi za slobodu, tako nam je živa želja, da naše narode mudro vodi u izgradnji i obnovi naše opustošene zemlje u duhu bratstva i jedinstva naših naroda. U tom visokom državničkom poslu ja, naše svećenstvo i vjernici naše biskupije savjesno ćemo ga pomagati i na tom putu slijediti.«[325]

Prva poslanica Akšamovića o NDH i »heroju-Paveliću«, njegov govor održan 28. aprila 1944., o Paveliću i NDH, kao i ova izjava o Federativnoj Jugoslaviji i maršalu Titu, jesu ne samo antipodni i do kraja neskladni izrazi jedne iste beskarakterne fizionomije, odjenute u velikosvećenički ornat, pod mitrom i autoritetom crkve, koja se još od samog početka NDH toliko intimno povezala s ustaškim režimom, nego su i rijetka pojava u žonglerstvu snalaženja u svim nedostojnim nedosljednostima jednog jezuitski amoralnog politikanstva.

Međutim ovim nije završeno konačno transformiranje fizionomije đakovačkog biskupa. Kao što je u prvoj Jugoslaviji mijenjao svoja gledišta o sokolstvu i na kraju stao da blagosilje sokolske zastave, u ustaškoj Hrvatskoj on se svega toga opet odriče, kad o pedesetogodišnjici svećeničkog rada nadbiskupa Šarića prikazuje tog ustašu u radu na nadbiskupskim konferencijama u Zagrebu. Tu on kaže, 1944.: »Poznata je našoj javnosti borba katoličkog Episkopata, posebice hrvatskoga Episkopata protiv bivšega Sokola Jugoslavije. *Dr. Ivan Šarić je među prvoborcima u biskupskom zboru.* U sjednici 17. studenoga 1932. opširno razlaže, kako su Tyrševa načela, koja je Sokol Jugoslavije uzeo u svoj pravilnik pogibeljna za vjerski i ćudoredni život naše mladeži, kako su neprijateljska katoličkoj crkvi, a po našem najdubljem uvjerenju i opasna hrvatskom narodu.«[326] Ovako isto mijenjat će biskup Akšamović svoje gledište o NOP-u i narodno-oslobodilačkim borcima. Jedno je bilo gledište u njegovu govoru, kad je primio Pavelićev »Velered sa zvijezdom«, a

[325] »Slobodna Vojvodina« 12. VI. 1945.
[326] Antun Akšamović, Nadbiskup dr. Ivan Šarić u radu na biskupskim konferencijama. »Vrhbosna« 1944., br. 7—8, 150.

potvrđeno sa njegovim potpisom u antipartizanskoj poslanici 25. III. 1945., dok je drugo antipodno u trenutku kad su partizani ušli u Đakovo i oslobodili ga, da se opet tog istog mišljenja odrekne septembra 1945., kad i on potpisuje famozno »pastirsko pismo«. Evo ovakva je kameleonska fizionomija, stalno nestalna, a stalno stalnajezuitska. On je stalan kao separatist i klerofašist, jer to mu je i urođeno i primljeno od uzora, kakav je bio za njega »jubilarac zlatomisnik dr. Ivan Šarić u zboru hrvatskih biskupa«, gdje je načelno razvijao svoje katoličke zapravo klerikalne i frankovačke ideje i »sustavno ih provodio među katoličkim vjernicima za njegovanje žive vjerske i narodne rodoljubne svijesti, *da nam hrvatski narod ostane hrabar i ustrajan u teškim borbama za svoj opstanak, za obranu vjere i domovine i drage nam NDH.*«

Galeriju ustaških biskupa NDH znatno dopunja i fizionomija grčko-katoličkog, unijatskog križevačkog vladike dr. Janka Šimraka. Upoznali smo ga već sa svim njegovim separatističkim osobinama već 1919. u Privremenom narodnom predstavništvu. Još prije rata oličavao je svojim radom klerikalizam i kao dugogodišnji sekretar Hrvatske pučke stranke, kao direktor dnevnika »Hrvatska straža« i kao pisac »historijskih« članaka u vezi s unijaćenjem pravoslavnih Srba. Dr. Janko Šimrak dao je »Hrvatskoj straži« klerofašistički pečat zalažući se za fašizam i nacizam izvođenjem vrlo vješto maskiranog klerikalnog plana. Ustaški najradikalnije borben i onda, kad se pravi kao da je pristalica HSS, dakako poslije smrti Stjepana Radića, pošto je ovome za života bio beskompromisni protivnik. Dosljedno tome, on je jednako nekompromisan u borbi protiv komunizma, pa je zalažući se za krajnji ustaški radikalizam, utirao putove povratku zločinca Pavelića. Ovo je put nekadašnjeg branitelja jugoslavenstva Majske deklaracije, koje je napustio i izdao ustvari još za života samog biskupa Mahniča. Dolaskom Pavelića i oživotvorenjem NDH dr. Janko Šimrak produžio je, da se svom snagom zalaže za ustaštvo, kao što je to radio i kao profesor univerziteta prije NDH. Od Münchena do šestog aprila 1941. dr. Janko Šimrak je najzatrovaniji protivnik konsolidacije Jugoslavije. Kao takav bio je vrlo cijenjen u Kuriji nadbiskupa Stepinca, koji se odmah založio, da poslije smrti vladike dra Dionisija Nyaradya (1940.) njegovo mjesto zauzme ovako prononsirani klerofašist, kao što je bio dr. Janko Šimrak.

Da je dr. Janko Šimrak i kao urednik »Hrvatske Straže« i kao javni radnik, kao kanonik križevačke eparhije i profesor zagrebačkog bogoslovskog fakulteta utirao puteve Pavelićevoj NDH pokazalo je njegovo oduševljenje kojim je dočekao NDH kao i njegova neobična aktivnost da se ta uzurpatorska nacifašistička tvorevina ustali i učvrsti. Da bi od svoje strane pomogao Paveliću i njegovoj zločinačkoj družbi, koja je težila da je pored Hitlera i Mussolinija prizna i Pijo XII. kao zakonitu vlast i »po milosti božjoj«, pošao je u Rim, da se svojim autoritetom založi za taj monstrum NDH, prikazujući ga kao jednu izvanrednu neophodnost i za samu katoličku Crkvu. Nije zasad još poznato, da li je njegov put u Rim, mjeseca jula 1941. uslijedio na inicijativu Pavelića ili koga od njegovih doglavnika, ali je sigurno da je, makar i njegova spontana odluka prihvaćena s odobravanjem i zahvalnošću. Pogotovo, kad se upozori na Pavelićevo nastojanje od samog početka NDH — da njega i NDH Vatikan prizna.

Dr. Janko Šimrak bio je u Vatikanu persona gratissima, unatoč svojim labavim moralnim osobinama. Naprosto zato što je bio jedan od prvaka Ecclesiae Militantis, ne samo kao historičar unijaćenja u Hrvatskoj, nego još više kao fanatički antipravo-

slavski publicista koji je bio stalno u polemikama sa svim hrvatskim progresivnim elementima. Zato je on i mogao da se opravdano nada da će ga u Rimu, u Vatikanu, rado primiti i saslušati.

U Rimu je Šimrak boravio od 7. do 18. jula 1941. obišavši sve istaknute vatikanske faktore, koji su mu na kraju omogućili da ga i Pijo XII. primi i da mu uruči spremljeni svoj proustaški Memorandum. Kad se zna, da se prije svake ovakve posjete političkog karaktera mora da upozna i državni sekretarijat sa sadržinom spisa koji se ima predati papi, onda ta činjenica ujedno osvjetljava i stepen važnosti koji se pridavao takvom aktu koji je donio u Rim dr. Šimrak. Iz jednoga pisma, koje je dr. Šimrak uputio Pavelićevu doglavniku dru Mili Budaku, tada ustaškom ministru prosvjete, 28. IX.1941. sam dr. Šimrak označava sadržinu toga Memoranduma, (koji je uostalom priložio uz pismo Budaku), kao i motive zašto je taj memorandum predao papi.

Šimrak kaže da je u historijskom dijelu Memoranduma, — koji on naslovljava kao *Renuntiatio, sive epistula de rationibus, quae Ecclesiae Catholicae cum Independenti Statu Croatia intercedunt,* — prikazao uzmak katolicizma tokom stoljeća od Soluna pa dalje i prodiranje bizantinizma na tom zemljištu. *Iz toga se prikaza najbolje vidi, od kolike je važnosti za katolicizam NDH i kako je baš katolicizmu pravi imperativ, da podupire sa svim silama historijsku ulogu te NDH.«* Šimrak smatra za svoju dužnost da kaže Budaku, (a vjerojatno i Paveliću i ostalim ustaškim prvacima, kojima je uputio također kopiju ovog Memoranduma s istim popratnim pismom), da je ovaj Memorandum predao u Vatikanu »na vlastitu pobudu iz osjećanja vršenja dužnosti prema dragoj Hrvatskoj,« i da ga pri tome nisu vodili nikakvi drugi motivi. Ma da je Šimrak bio u julu u Rimu, Budaka obavještava tek 28. septembra, pa se izvinjava što to tako kasno čini. Ali, ne zato, kao da želi »da se bilo na koji način istakne ili stekne kakvu hvalu«, nego samo zato, što je radostan *»da je izvršio mali dio svoje vjernosti prema NDH.«*

U ovom Memorandumu koji je Šimrak lično predao 14. jula »s usmenim razlaganjem« sadržan je čitav ustaški lik skorašnjeg »apostolskog administratora«, a onda i vladike križevačke eparhije, za čijom je mitrom težio još za života njegova prethodnika.

Prije svega Šimrak se zalaže za Pavelića i njegove doglavnike, (Pavelića, Budaka i Puka) kao prave katolike, i to ne samo na riječi i obavezi, nego i na djelu. Šimrak podvlači da se prije svake ustaške skupštine služi misa, pa se tek onda zboruje. Ističe, da je i sam prisustvovao na takvoj skupštini u Križevcima, na kojoj su govorili Budak i Puk, na kojoj da je Budak rekao da je »katolička crkva nesalomljiv temelj hrvatskog naroda. Stoga, naglasio je (Budak) svi protivnici hrvatskog naroda jesu i najogorčeniji protivnici katoličke vjere.« Šimrak nije spomenuo daljnje Budakove i Pukove misli sa toga zbora, na kojemu su obojica objavili uništenje pravoslavnih Srba, ako se ne pokatoliče ili ne prijeđu u Nedićevu Srbiju.

Među zasluge Pavelićeve Šimrak sa pohvalom ističe ne samo Pavelićevo zakonodavstvo, nego i njegovu otimačinu pravoslavnih manastira, koje je odredio da se vrate grko-katoličkoj crkvi, kojoj da su nekad bili oteti. Sve ovo za njega je, a on misli, da tako treba da zaključuje i Vatikan, dobar znak i za budućnost NDH. Dakako, Šimrak, i ovdje dodiruje svoju omiljelu temu, prikazujući omraženi režim kralja Aleksandra, za koga kaže da je bio neprijatelj ne samo hrvatskog naroda nego i katolicizma, naglašava da je katolička crkva u tadašnjoj Hrvatskoj bila stavljena izvan zakona, dok je naprotiv pravoslavlje bilo toliko favorizirano, te se htjelo *»proglasiti Beograd kao središte svih pravoslavnih crkava, kao četvrti Rim.«* Šimrakova fantazija je i dalje veoma bujna i ide u raskorak s istinom kad daje historijski pregled odnosa Hrvata prema Svetoj Stolici i kad sa zgražanjem govori o hrvatskom knezu Zdeslavu koji je htjeo Hrvate da podloži Carigradu, a da ih otkine od Rima. Tako je prošao kroz svu hrvatsku historiju,da se na kraju zaustavi na »uskrsnuću NDH« — koja je porušila sve planove srpske propagande. Sada, u NDH, »katolička religija je u cijeloj Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni i Hercegovini stekla svoju čast, prijašnji ugled i stara prava.« Uslijed toga je »NDH historijska činjenica od najveće važnosti za katoličku crkvu.« Šimrak obmanjuje papu kad kaže da je čitav hrvatski narod iza Pavelića. Ipak ne može a da ne kaže, da ipak ima i protivnika ali to su samo »masoni, komuniste, srpska propaganda i ostali destruktivni elementi.«

Sadašnja NDH, kaže Šimrak, je »pravo predziđe katoličanstva. A to se desilo, jer su tako željeli »toliki pape od Ivana X. i Grgura VII. sve do sadašnjih dana.« Ovdje kao i na jednom mjestu ranije, Šimrak je malo zadrijemao, kad je Ivana VIII. zamijenio s Ivanom X. No, sigurno to nisu opazili u Vatikanu, jer u njemu kako se to žale oba Pavelićeva »promatrača« pri Vatikanu, vlada o Hrvatima i njihovoj crkvenoj prošlosti pravo neznanje.

Na kraju Šimrak dolazi do zaključka, »koji je sam po sebi jasan.« A taj je:

»Katolička crkva treba sve učiniti, što se čini potrebnim, da NDH ostane unutar granica, zapadne, rimokatoličke kulture, da se spriječe svi utjecaji neprijatelja i protivnika. Katolička crkva mora da bude od pomoći NDH u vršenju njenog historijskog zadatka.«

Janko Šimrak nije u pismu, upućenom Budaku, spomenuo što mu je papa odgovorio i da li je dobio kakva izričita obećanja. No sigurno je, da je papi bilo milo da čuje od lica tolikog povjerenja tako povoljne vijesti iz NDH, koja je, prema Pavelićevom obećanju imala da postane »pravo Kristovo kraljevstvo« — u kome će Kristov zamjenik na zemlji uživati sva ona preimućstva, kakva su imali nad hrvatskim kraljevima i Ivan VIII. i Grgur VII. i toliki drugi njihovi nasljednici. Da je Šimrak bio shvaćen i da ga je za takav proustaški rad trebalo nagraditi i dalje potsticati da istraje na započetom radu u korist NDH pokazale su skore naklonosti i povjerenja koje je Pijo XII. ukazao ubrzo poslije toga upravo njemu samome.

Bilo je potpuno u duhu i skladu s novim vremenom kao i naklonostima Vatikana prema NDH, kad je Rimska Kurija prihvatila prijedlog nadbiskupa Stepinca, u suglasnosti s ustaškom vladom, da se najprije postavi za apostolskog administratora križevačke dijeceze dr. Janko Šimrak. Ovo imenovanje uslijedilo je već oktobra 1941. Pri objavi ovog postavljenja, ustaški ministar pravde i bogoštovlja Mirko Puk čestitao je novom apostolskom administratoru sa željama da »rad dr. Šimraka na tom položaju bude okrunjen uspjehom na korist i sreću vjernika i cjelokupnog hrvatskog naroda.« Janko Šimrak zahvalio se na to Puku obečavši, da će *»biti uvijek vjeran Katoličkoj Crkvi, Poglavniku i ustaškoj Hrvatskoj.«*[327]

[327] »Katolički tjednik« 2. XI. 1941.

»Katolički list« je također obradovan ovom viješću i ističe, da je to Šimrak potpuno zaslužio, jer je »u svojim mnogobrojnim člancima branio s ljubavlju i znanjem katolička načela i prava protiv različitih neprijatelja katoličke crkve i hrvatskog naroda.« I doista, Janko Šimrak ostao je vjeran obećanju datom Mirku Puku. Od početka NDH do njenoga sloma. On je u prvome planu istaknutih ustaških biskupa. Riječju i perom zalaže se apostolski administrator križevačke dijeceze na svakom mjestu novim svojim autoritetom za Pavelića i ustašku NDH. U Vatikanu su znali za otvoreno ustaško zalaganje Janka Šimraka, a zacijelo za izvjesnu njegovu kroniku, koja je bila i odviše poznata pa se nisu sa postavljenjem za biskupa tako požurili, kao što je to bio slučaj sa dr. Petrom Čulom. Nije nam poznato, da je još koji od članova episkopata u svojim službenim poslanicama pošao tako daleko, da je u njima upotrebljavao ustašku terminologiju. Nju je uspio da spoji sa crkveno-političkim stilom, apostolski administrator križevačke dijeceze Janko Šimrak. U svojoj prvoj apostolskoadministrativnoj poslanici dr. Šimrak kao pravi unijat govori o važnosti papinstva u prošlosti čovječanstva, a posebno u prošlosti hrvatskog naroda. Poslanicu je završio propagandnim mislima za Pavelića i NDH, upućujući je svome podređenom svećenstvu, želeći da na nj djeluje u ustaškom smjeru.

> »Tako u svemu ispunite zakon Kristov! Poštujte i pokoravajte se svojoj *zakonitoj* državnoj vlasti. *Neka se prije svega čine prošnje, molitve, moljenja, zahvaljivanja za sve koji su u vlasti,* da tihi i mirni život provodimo o svakoj pobožnosti i čistoći. Ovo je dobro i ugodno pred Spasiteljem našim Bogom, kako nas opominje apostol Pavao u svojoj poslanici Timoteju *Uvjeren sam da govorim iz srdaca i duša sviju vas kad ističem da jamčim za vašu ljubav i odanost prema NDH i prema našem poglavniku, Vi ste SPREMNI sve učiniti da ta naša NDH po milosti Svevišnjega napreduje na dobro sviju nas.«*[328]

Tako je novi apostolski administrator unio ustašku Spremnost u stil svoje poslanice, usklađujući je sa ostalom terminologijom iz drugih biskupskih poslanica, u kojima se i Bog i Providnost angažiraju kao jamci i za njih, i za Pavelića i za NDH. Jer apostolski administrator Janko Šimrak zna, da će poštovanje i pokoravanje zakonitoj ustaškoj vlasti biti »dobro i ugodno pred Spasiteljem našim Bogom«. Osim toga, i on odviše uobražava, kad kaže da smije jamčiti za ljubav i odanost svoje pastve prema NDH i prema poglavniku. Štoviše, kad tvrdi da su njegovi vjerni »spremni«, da učine sve da NDH napreduje, dakako opet »po milosti Svevišnjega«.

Janko Šimrak potomak je onih srpskih unijata iz Žumberka, koji su još u XVII. stoljeću nasilno unijaćeni, te u NDH, kao i ranije, ostaje najogorčeniji protivnik svojih rođenih predaka. Ova janjičarsko-prozelitska misija odražavala se u radu apostolskog administratora, kao i kasnije biskupa. Na svakom koraku Janko Šimrak je takav i na djelu, nesumnjivo sa suglasnošću predsjednika biskupskih konferencija dra Stepinca, kao i papinskog legata Marconea. Naime, u lancu postupaka katoličenja i ustaško-pljačkaški potez Janka Šimraka u vezi sa srpskim pravoslavnim manastirom Lepavinom, koji je Šimrak 1942. naprosto prisvojio za svoje unijate. U prvoj polovici XVII. stoljeća osnovan je ovaj srpski manastir i bio je

[328] »Nova Hrvatska« 8. III. 1942.

neko vrijeme vladičansko sjemenište. Godine 1693. bavio se u njemu neko vrijeme i patrijarh Arsenije Čarnojević. U borbi svećenstva i kaluđera marčanske dijeceze sa svojim pounijačenim vladikama. Lepavina je bila zaklon progonjenim srpskim kaluderima. Kad je narod 1753. spalio Marču, preselili su se Srbi u Lepavinu. Otada je Lepavina značila kroz historiju kao bastion obrane protiv nasilnog unijaćenja, koje su uz pomoć austrijskih vlasti pomagali zagrebački biskupi. Sada, poslije dvjesta godina, dala se prilika jednom biskupu, zapravo apostolskom administratoru, da Srbima otme ovu njihovu narodnu i crkvenu svetinju. Više nego ikoji postupak episkopata, u vezi s nasilnim katoličenjem, govori upravo ovaj gest apostolskog administratora dra Janka Šimraka. Jednako kao i onaj nadbiskupa Stepinca, koji je pomoću Pavelića htio da otme srpsko-pravoslavnoj crkvi manastir Orahovicu, kako bi ga predao trapistima.

Ovo besprimjerno bezakonje XX. vijeka, »Katolički list« nastoji protumačiti i opravdati time, što je taj manastir bio nekada u sklopu unijatske marčansko-svidničke dijeceze, iako se dobro zna, kako je ta dijeceza nastala, kojoj je svrsi služila i kako je 1753. nad njom izvršen sud srpskog naroda. »Na osnovu te činjenice, kao i na želju čitavog tamošnjeg naroda, preuzeo je samostan i crkvu apostolski administrator dne 18. siječnja 1942. u prisutnosti svećenika križevačke biskupije Spiridiona Petranovića, zastupnika reda svetog Bazilija o. Inokentija Timka i dr. Gabre Bukatko. Crkva je najprije prema obredu blagoslovljena. Iza toga je odslužena svečana služba božja, pod kojom je apostolski administrator propovijedao.« Izvještač »Katoličkog lista« ne kaže ništa o čemu je govorio apostolski administrator. Ali ne ćemo pogriješiti, ako predpostavimo, da je i u ovom govoru pokušao umiriti svoju savjest, kao i predsjednika biskupskih konferencija za ovu pljačku time, što se utekao u pomoć izvjesnim historijskim podacima, od prije nekoliko stotina godina. Ustaški »Hrvatski narod«, također izvješćuje o ovoj »lijepoj svečanosti«, održanoj u samostanu, koji su »do nedavna nastavali grčko-istočnjaci«. »Hrvatski narod« zna očigledno iz propovijedi apostolskog administratora, da je taj manastir grko-katolicima otela »srpska promičba.« Pri kraju svoga govora kazuje »Hrvatski narod«, da je apostolski administrator podvukao značenje toga dana *»kad su se vjernici ponovo vratili u krilo svoje crkve, pa je istaknuo vjernost i odanost svih vjernika poglavniku i NDH.«*

Križevačka biskupija preuzela je 25. i 26. II. 1942. i upravu crkvenog imanja Lepavina, koje i dalje ostaje vlasništvo manastira. Iz prihoda ovog srpskog posjeda, opljačkanog u suglasnosti s ustaškim vlastima, određeno je, da se izdržavaju unijatski đaci, koji žele da postanu svećenici, dok će se kasnije predati redu svetog Bazilija Velikog.[329] Istom cilju imalo je poslužiti obnavljanje 1753. spaljenog manastira Marče dekretom apostolskog administratora. »Samostan će se na proljeće početi obnavljati makar u najskromnijem obliku, t. j. sagradit će se samostanska kuća i crkva, da služi okolnim vjernicima, kao što im je služila u prošlosti.«[330] Ili drugim riječima, ovo unijatsko obnavljanje imalo je da posluži za razjedinjavanje naroda i u prozelitičke svrhe rimske propagande na Bliskom Istoku. I to pomoću sredstava iz imovine srpsko-pravoslavne crkve, opljačkane na najvulgarniji način. Za sve to

[329] »Katolički list« 1942., br. 10
[330] Idem.

dobio je Janko Šimrak odobrenje i suglasnost ne samo svoga crkvenoga šefa, nego i Pavelića, kome je on češće polazio u posjete, održavajući s njime veze više nego ma koji crkveni dostojanstvenik. Za ovu aktivnost apostolskog administratora zainteresirao se i apostolski legat Svetog Oca Pape opat Marcone. O proslavi Papina dana posjetili su Janka Šimraka opat Marcone i nadbiskup Stepinac. U njihovoj prisutnosti održao je još uvijek samo administrator Šimrak govor, u kome je prikazao papu kao radnika na jedinstvu crkava. Na koncu službe otpjevana je molitva za dug život papi. poglavniku Paveliću, papinskom legatu i nadbiskupu.[331]

Ovdje u Križevcima, na licu mjesta, uvjerili su se i opat Marcone i nadbiskup Stepinac o vanrednoj prozelitističkoj revnosti apostolskog administratora. Tu su se svakako upoznali sa svima njegovim administrativnim potezima, dakako i sa onima u vezi s Lepavinom i Marčom, kao i s njegovom bogougodnom propagandom za poglavnika i NDH, jer ona istodobno znači, »poštivanje i pokoravanje zakonitoj ustaškoj vlasti«, što je »dobro i ugodno pred Spasiteljem našim Bogom«, kako je to sam Šimrak ispovijedio u svojoj prvoj apostolsko-administrativnoj poslanici. Poslije ovoga bilo je sve pripravljeno da prijedlog nadbiskupa i opata Marconea o postavljenju Šimraka za biskupa bude u Vatikanu na kraju i prihvaćen tim prije i tim lakše što je taj prijedlog imao i svoju punu podršku samog Pavelića. Sam, bez pratnje, apostolski legat opat Giuseppe Marcone posjetio je Šimraka 2. VI. 1942. i obavijestio ga, da ga je Sveti Otac imenovao križevačkim biskupom. Svečano posvećenje Janka Šimraka izvršeno je u Križevcima 16. augusta 1942. Rukopoloženje je obavio dr. Ivan Bučko, pomoćni biskup unijatskog nadbiskupa i metropolite grofa Andrije Sceptickog, velikog protivnika Rusa i pravoslavlja. Rukopoloženju su asistirali zagrebački nadbiskup Stepinac i generalni vikar barun dr. Salis Seewis. Svečanosti je prisustvovao i apostolski legat opat Marcone u pratnji svoga tajnika o. Giuseppe Masuccija. Katedrala bila je iskićena ustaškim i papinskim zastavama. Bili su prisutni još pored ostalih brojnih crkvenih zvaničnika, i predstavnici državnih i ustaških vlasti. Poslije svečane službe, održan je i veliki banket, na kome je novi vladika održao latinski govor, u kome je istaknuo u pregledu historiju unijaćenja pravoslavaca od nastarijih vremena do katoličenja u NDH. U govoru je istakao zasluge sadašnjega pape Pija XII. za njegovu dijecezu za kojega je pored ostalog rekao, da je izdao i dva dekreta u vezi sa pravoslavnim prelaznicima na katolicizam, da mogu zadržati svoj istočni obred. Dakako nije zaboravio ni na zasluge prethodnog pape Pija XI., koji je osnovao dva instituta, od kojih jedan za Ruse, posvećen svetoj Tereziji, a drugi mučeniku Jozafatu, a oba podignuta u cilju proširenja katolicizma na slavenskoim istoku. Na kraju svoga govora zahvalio se biskup Šimrak apostolskom legatu za sve ono, što je učinio za čuvanje i branjenje unije u Hrvatskoj, čuvajući od početka svoje službe u Hrvatskoj ovu staru tradiciju Svete Stolice na korist izvođenja unije.[332] Dakako, kao u crkvi, tako i na banketu, biskupove misli bile su upućene i poglavniku, jednako kao i za posvećenja biskupa Čula u Mostaru, da na kraju završi svoje izlaganje pravim izrazima odane ustaške vjernosti. *»Moje posvećenje za biskupa križevačkog palo je malo vremena iza prve godišnjice NDH. Ujernici križevačke biskupije i sav kler djelima su dokazali, da su vjerni NDH.«*[333]

[331] »Nova Hrvatska« 19. V. 1942.

[332] »Eidem Legato Apostolico gratias ago, quod magnam curam et sollicitudinem in tuenda et defendenda Unione in Croatia consumebat. A principio sui officii in Croatia istam pervetustam traditionem Sedis Apostolicae in Unione prolatanda observabat.«

I odsada će se biskup Janko Šimrak zalagati sa svim svojim autoritetom za održanje ustaškog režima u Hrvatskoj, pomažući jednovremeno izvođenje katoličenja sa svima raspoloživim sredstvima, koja su bila na raspoloženju njemu i ustaškim vlastima za taj posao. O trećoj godišnjici NDH odlikovao je Pavelić biskupa Janka Šimraka »Veleredom sa zvijezdom« sa veoma karakterističnom motivacijom: »Za revnosnu službu među svojim svećenstvom i povjerenim mu stadom, *kao i za suradnju s hrvatskim državnim oblastima u iskrenom ustaškom duhu.«*[334] Biskup Šimrak i dalje će se zalagati za Pavelića i NDH »u iskrenom ustaškom duhu.« I onda kad će ustaške vlasti i predsjednik ustaške vlade Nikola Mandić predložiti tekst poslanice hrvatskom episkopatu, koji je on na kraju zagovaranjem biskupa Janka Šimraka prihvatio i potpisao 24. marta 1945. S ovom antipartizanskom poslanicom, sastavljenom u Predsjedništvu vlade, ustaški episkopat je, tako rekući pred sam slom NDH odao svoju nepokolebivu vjernost Paveliću i NDH, u stvari samome ustaštvu. Već ovdje treba kazati, iako će o toj poslanici biti još riječi u vezi sa predsjednikom biskupskih konferencija, da su je ostali biskupi primili, nije mala zasluga biskupa Janka Šimraka. Još na uskršnoj propovijedi biskup Šimrak napao je NOP kao bezbožni i protivan hrvatskom narodu. Po slomu NDH biskup Šimrak pao je u ruke vojnog suda, za brojne krivice protiv NOP, učinjene za okupacije. Osjećajući se krivim za veliki dio krivica, koji je protiv njega optužba iznijela i dokazala, sam je došao do odluke da predloži narodnim vlastima svoju rezignaciju sa biskupske stolice davši ujedno obećanje, da će se povući u privatni život. Ma da je ta rezignacija učinjena potpunom slobodnom voljom, o njoj Vatikan nije htio da čuje. Iako je ona beskrajno daleko od ma kakvog nasilja i nije onakva, kao što su bile na pr. rezignacije tršćanskog biskupa Karlina, ili goričkog nadbiskupa Sedeja, Vatikan je smatrao, da je ostavka iznuđena i prema tome zadržao rezervni stav po tom pitanju.[335]

Asistent papinskog prijestolja, rimski grof i kućni prelat Njegove Svetosti, nadbiskup vrhbosanski i metropolit bosansko-hercegovačke crkvene pokrajine dr. Ivan Šarić prošao je kroz ovu knjigu već nebrojeno puta. Njegovo nacionalno i političko vjerovanje osvijetljeno je ne samo u 1914., nego i od 1918. do 1941., kao i u NDH. Naročito ga karakterizira njegov stav prema rodoljubivom franjevcu Augustinu Čičiću, a njegovo ustaštvo »Oda poglavniku« i vlastita ispovijest o njegovu pohodu ustašama-domobranima u Argentini, za vrijeme Euharističkog kongresa (1934.).

Od prvog dana NDH nadbiskup Šarić je u najprisnijem odnosu sa svim ustaškim funkcionerima u Sarajevu, kao i u Zagrebu. S njime saobraćaju dvojica najstrahovitijih krvnika u Bosni, spomenuti stožernik Viktor Gutić i komandant »Crne legije« Jure Francetić. Takav je on u početku NDH, takav pri njenom slomu, kad bježi iz NDH zajedno s Pavelićem i ostalim njegovim najbližim suradnicima — zločincima. S ponosom se gruva u prsa kad kazuje: *»Ja sam ustaša ... svaki sin*

[333] »Vrhbosna« 1943., br. 1—2, 39.

[334] Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.

[335] Iz arhiva Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njenih pomagača. Zagreb.

naroda pozvan je i dužan biti ustaša.«[336] Na ustaškim svečanostima, pred pastvom, kao i velikodostojnicima, ponosi se ustaštvom i kao ustaša pozdravlja uzdignutom rukom. Sve je to neizostavno djelovalo »promičbeno« i kod svećenstva kao i kod širokih masa. Pri posveti mostarskog biskupa Čula, o kojoj je naprijed govoreno, na svečanoj akademiji, nadbiskup Šarić je prisutne pozdravio na ustaško-fašistički način uzdignutom rukom. Ovo je razdragalo ne samo prisutne, nego i svu ustašku štampu. »Prisutnost Preuzvišenog nadbiskupa vrhbosanskog dra Ivana Šarića, koji je pozdravio prisutni svijet hrvatskim i ustaškim pozdravom »Za dom! — dok je svijet odvratio: Spremni! — bila je za sve, kako za svećenike, tako i za puk od naročite važnosti.« Dakako prije početka ove akademije otpjevane su narodna i ustaška himna.«[337]

Na svakom koraku i pri svakoj prilici nadbiskup Šarić nađe načina da slavi Pavelića i njegovo djelo NDH. Prilikom blagoslova kapele i Doma milosrdnica u Sarajevu, koji je izgrađen Pavelićevom pomoći od trinaest milijuna kuna, bila je uobičajena zakuska, kod koje je nadbiskup nazdravio Pavelića. Bilo je to septembra 1941. Kad je blagosiljao ustaški aerodrom Rajlovac, kod Sarajeva i njegovu kapelu, u prisutnosti ustaških i njemačkih prvaka, održao je nadbiskup pravi ustaški govor u kome je, u stilu Božidara Brala, pored ostaloga poticao i na ustaški rad protiv »mračne promičbe, kojom bi neprijatelj htio otrovati naša srca.« Po pravom klerofašističkom običaju i on zna da je Bog sa ustašama,

»jer dragi Bog voli Hrvate, kojih je geslo: »Bog i Hrvati!« *A da budemo takvi, trebamo se ugledati u našeg dičnog poglavnika, koji nam u svakom pa i u vjerskom pogledu može biti uzorom! U tu svrhu vi ste danas dobili svoju crkvicu da se imate gdje pomoliti i preporučiti dragom Bogu, s kojim ćemo, uz naše velike i drage prijatelje i saveznike, konačno pobijediti. S vjerom u Boga i dragog našeg Paglavnika, budimo zato uvijek za Poglavnika i za Dom! — Spremni.«*[338]

O prvoj godišnjici NDH, napisao je nadbiskup Šarić za »Sarajevski Novi list« članak pod karakterističnim siglama: »Ž. A. P.«, što je u pred-ndhavsko vrijeme bio znak, koji su ustaše ispisivali po zidovima, ili ga urezivali u koru stabalja, kako su to uobičajili križari, a značio je: »Živio Ante Pavelić.« U ovom članku sav je nadbiskup ustaša, duhom i srcem, jednako, kao što je to bio u svojoj »Odi Poglavniku«. Ovakav je nadbiskup ne samo na početku NDH, nego i poslije godinu dana ustaške strahovlade, ustaškog terora i ustaškog katoličenja. Članak u novinama imao je da pokaže širokim slojevima njegove pastve, kakvim duhom diše nadbiskup vrhbosanske dijeceze, i kakvim osjećanjima on promatra NDH, kao i njenog tvorca i podržavatelja, Antu Pavelića. Samo nekoliko stavaka, i bit će dovoljno da se osjeti, kako je prednjačio sarajevski nadbiskup, kad je narodima Jugoslavije iz hiljadu rana tekla krv, koju je nemilosrdno cijedio okupator uz suradnju i pomoć ustaša i njihovih najodanijih suradnika i pomagača, ustaškog episkopata i najvećeg dijela njegovog svećenstva.

[336] »Novi list« 29. VII. 1944.
[337] »Novi list« 10. X. 1942.
[338] »Hrvatski narod« 18. IX. 1942.

»Ž. A. P.«

Nismo smjeli napisati ni izgovarati njegovo ime, pa smo pisali po stijenama i izgovarali uz opasnost odležati u zatvoru: ŽAP. Draga su nam ta velika tri slova i zato što su u njima tri najljepše vrline našeg Poglavnika. On je čovjek žrtve. On je čovjek prošnje i molitve . . .

Imamo lijep primjer u našem Poglavniku. Nije davno što mi je prijatelj doglavnik Ademaga Mešić ovako govorio: Nikad mi se nije više dopao naš Poglavnik, nego kad sam ga posjetio u njegovu dvoru. Baš je svršavao objed s obitelju svojom. Na svršetku objeda ustali su svi i Bogu se pobožno pomolili.

Pada mi ovdje na pamet, što mi je pripovijedao vrhbosanski stožernik g. Marko Mihaljević: Bili smo mi povratnici ustaše na Liparima u Siciliji. U svom zatočenju sagradili smo sami svojim rukama crkvicu u čast sv. Anti, bili su naši momci tako pobožni, da ih je kao uzorne katolike zavolio tamošnji biskup, pa im je blagoslovio njihovu lijepu crkvicu . . . Takova nas ustaška pripovijest dira do suza. Bog im je postao dužnik . . .

Značajno je što sam nedavno čuo o Poglavnikovoj djeci. Njihova plemenita mati daje ih u konvikt Milosrdnih sestara u Zagrebu i moli časnu sestru prefektu, neka im postelja bude tvrda. Ta riječ spartanska odiše duhom žrtve . . . I u apostolatu uzor nam je naš Poglavnik. On stigne na sve strane. Ubacuje u srce svjetlost i ljubav prema domovini . . . On živi i radi apostolski . . . Njega nam je dao Bog, u kojega se on vazda uzda kao čovjek Božji. Providnosti hvala, što nam je dala. Pa budimo za takova Poglavnika i za dom: Spremni![339]

O trogodišnjici NDH odlikovao ga je Pavelić »Veleredom sa zvijezdom« s motivacijom: *»zato što je kao nadbiskup vrhbosanski nesebično djelovao među podređenim svećeništvom i narodom u hrvatskom ustaškom duhu.«*[340] Ovim je Pavelić najpunije okvalificirao ustašku djelatnost, — ustaše-nadbiskupa. Tom prilikom, kad je taj orden predavao nadbiskupu sam predsjednik Nikola Mandić u prisutnosti njemačkih oficira, koji su također bili odlikovani, ustaša-nadbiskup poručio je preko Mandića Paveliću i ovo:

»Molim Vas, Preuzvišeni Gospodine Predsjedniče, kada se povratite na svoje visoko mjesto, izručite velikom Poglavniku naš zavjet, da ćemo sa njime raditi na velikom djelu što nam ga je po njemu dala Providnost božja. Providnosti hvala što nam ga je dala . . . U to ime draga braćo kliknimo Poglavniku i njegovoj desnoj ruci: Živjeli. Za Poglavnika i za Dom: Spremni!«[341]

Pa tko je taj, tko ne bi onda, kad jedan nadbiskup govori takve dirljive riječi, a on bi po dužnosti morao da govori istinu, povjerovao, da je taj isti Pavelić uistinu pravi »Božji čovjek«, njegova žena klasična Spartanka, a dječica gotovo nebeski anđelčići. Sve je to trebalo dakako zavoljeti, pogotovo, kad je taj poglavnik i »Apostol«, pravi misionar, kao što su i njegovi »momci-ustaše sa Lipara izraziti molitveni ljudi, koji samo misle na molitvu, Boga i sv. Antu. Pa ovo je sve ono, što se i moglo da očekuje, da će biti tako u jednoj Civitas Dei, kakva je bila ta NDH. NDH Pavelića i nadbiskupa-ustaše. Sve je to trebalo zavoljeti, svemu tome je trebalo

[339] »Sarajevski Novi list« 10. IV. 1942.
[340] »Novi list« 10. XI. 1942.
[341] Iz arhiva Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Đ. Br. 297/46. Vidi fotografije: Dokumenti o protunarodnom radu, 386.

služiti i za sve je to trebalo biti »spreman«, žrtvovati se do kraja, kako bi NDH bila vječna i sretna, pravi raj Božji.

Tako, poslije godinu dana NDH i hiljada najtragičnijih hekatombi, koja je izazvao ovaj režim Šarićeva »Božjeg čovjeka«, koga je »sam Bog dao« hrvatskim klerofašistima da izgrade njegovu, »Božju Hrvatsku«, »Kristovu Hrvatsku«, a Hrvate »Božjim narodom« i »narodom sv. Petra!«

Zlatni svećenički jubilej nadbiskupa Šarića, koji je proslavljen jula 1944., pokazao je u velikoj mjeri, koliko je bio ustaša-nadbiskup drag ustašama po čitavoj NDH, vođama, stožernicima, logornicima, dužnosnicima i svim ostalim ustaškim funkcionerima i njihovim pristalicama. Bili oni svećenici ili ne, svima, svima, ustašama i klerofašistima. Sva ga je ustaška štampa veličala ne zaboravljajući na njegov ustaško-patriotski rad još za vrijeme prve Jugoslavije. Sam nadbiskup dao je svoju karakteristiku u prilogu ustaškog »Hrvatskog naroda« 30. VII. 1944., u broju koji je posvećen njegovom zlatnom jubileju, sa karakterističnim naslovom »Hvala Bogu i Poglavniku«.

»... Nije dobro hvaliti samoga sebe, ali ja hvalim sebe, što sam po Milosti Božjoj uvijek bio vjeran i zborom i tvorom prema Bogu i božjoj stvari. To mi nitko ne može poreći, a ne može mi nitko poreći ni to da sam uvijek bio vjeran i svojemu narodu hrvatskomu. Bio sam uvijek savkoliki Hrvat, savkolik za narod hrvatski i njegovu sreću i slobodu. Samo da jednom spomenem:

Putovao sam mnogo po inozemstvu. Pitali su me mnogi veliki ljudi, pa i diplomati, što će napokon biti s mojim hrvatskim narodom. Ja bih im uvijek odgovorio riječima svetog Pisma: Istina će nas osloboditi — Veritas liberabit nos!

A istina je živa, da je narod hrvatski čitavom svojom hiljadugodišnjom povijesti zavrijedio, da bude svoj na svome, da bude slobodan u svome domu i da ima svoju državu. *I živa je istina, da je za ovu slobodu i za nezavisnost Hrvatske, za obnovu Hrvatske države najviše poradio naš divni Poglavnik i u Domu svome i kao pravi mučenik u inozemstvu. Nikad Mu ne možemo mi Hrvati zahvaliti na svemu onome, što je učinio za slobodu Svoga hrvatskoga naroda. I zato iza riječi: Hvala Bogu!, velim iz dna duše svoje: Hvala i našemu Poglavniku na slobodi i nezavisnosti države Hrvatske. U to ime: Za Poglavnika i za Dom spremni!«*

Mnogi prigodničari, čestitari i ostali ustaški i klerofašistički poklonici potvrdili su o ovom jubileju naša ranija zaključivanja o političkom radu nadbiskupa Šarića kroz K. A. i Veliko Križarsko Bratstvo. Uostalom, o tome su i oni sami dali vidna izraza, i potvrde u vlastitim priznanjima odmah u početku NDH.

Anton Karaman govoreći o političkoj aktivnosti nadbiskupa Šarića kroz K. A., a naročito križarstvo, podvukao je ovu, baš političku stranu njegove djelatnosti u takozvanom »Apostolatu Euharistije, Žrtve i Molitve«.

»Veliki je nadbiskup puno nastojao oko provođenja K. A. i osnivanja Križara i Križarica u svojoj nadbiskupiji. Vrijednost te nadbiskupove djelatnosti znade ispravno ocijeniti samo onaj, koji je na ovoj osjetljivoj tački Hrvatske živio u doba bivše Jugoslavije, kad je komunistički i masonski Beograd upregao sve svoje mračne sile na rušenje vjerskog, obiteljskog i uopće

ćudorednog hrvatskog života u ovim krajevima. Kroz K. A. kroz križare, držao je vrli vrhbosanski metropolita budnom ne samo kršćansku, nego i hrvatsku svijest naše mladeži, koja je u oslobođenoj domovini, u NDH, djelima dokazala svoje hrvatsko domoljublje. *Tisuće i tisuće današnjih hrvatskih boraca za hrvatski dom, prošle su kroz škole i ruke velikog nadbiskupa, a mnogobrojni današnji ustaški borci na visokim i odgovornim položajima zahvaljuju svoj zaslužni uspon odgoju visokog čuvara vjerskih i nacionalnih svetinja u ovim krajevima ...«*

Ovaj član K. A., ovaj praktični katolik, pravi ustaški klerofašista, koji dobro poznaje križarstvo i sve klerofašističke metode, kojima se utirao put povratku Pavelića i oživotvorenju NDH, kaže, da su tome cilju služili i Euharistički kongresi. Dakle, ono priznanje, koje su toliko puta i episkopat kao i sva klerofišistička štampa najodlučnije odbijali kao nepravdu, koju im nanose neprijatelji katoličke crkve. Ali, u mnogim trenucima, u NDH, klerofašiste su se zaboravili i učinili priznanja, dragocjena i teška za njihovu klerofašističku hipokriziju. Tako, isti pisac kaže, da je nadbiskup Šarić u priređivanju tih Euharističkih kongresa bio nenadmašan. naročito sa onim 1932., kome je prisustvovao i beogradski nuncije Pellegrinetti. Za taj kongres kaže, da nije bio »samo vjerska katolička manifestacija, *nego i manifestacija hrvatske narodne svijesti, prosvjed protiv nepravednih udaraca na našu savjest i našu hrvatsku dušu.«*[342]

Sasvim u skladu s ovim izloženim mislima je i čestitka dubrovačkih križara, kojom su pozdravili nadbiskupov jubilej podvukavši, da se »križari posebice raduju tom Vašem velikom danu, znadu, da u *Vama gledaju heroja koji ni u najtežim danima hrvatske povijesti nije ni koraka ustuknuo za svaku pravednu stvar ...«*[343]

Jedan od aktivnih križara, opisujući zasluge nadbiskupa Šarića za orlovstvo i križarstvo, naročito u vezi sa jednom slikom križara, između kojih se nalazi i nadbiskup, ukazuje na velike ustaške zasluge pojedinaca sa te fotografije. Čitav niz suradnika i suučesnika, sa tog posljednjeg križarskog tečaja poginuo je kao ustaša. *A dručije i nije moglo biti,* — riječi su toga križara, — *niti se moglo drukčije očekivati. Jer, svi su ti mladići prošli kroz školu nadbiskupa Šarića, a ta je škola bila škola života« — i dosljedno prema pokazanim djelima, škola ustaštva!«*[344]

Najviši pak uspon ovog ustaškog i klerofašističkog školovanja postigao je nesumnjivo križar i frankovac Ante Vokić, ustaški ministar rata. Dostojan učenik svoga ustaškog učitelja.

Možda sugestivnije nije nitko prikazao nadbiskupa Šarića u njegovom križarsko-ustaškom radu, kao jedna križarica Dragica Peško, objasnivši kakav je to bio Apostolat Molitve, Žrtve i Euharistije u križarstvu, i kako ga je tumačio nadbiskup Šarić.

»Nismo li u zadnjim desetljećima jednako bolno osjećali tuđinske udarce i kao katolici i kao Hrvati, pita se Dragica Peško. Neprijatelj naš nije pravio razlike između toga dvoga, oboje je htio satrti, uništiti, pa nas je primoravao na borbu i radi jednoga i drugoga. A postignuta sloboda garancija i našem katolicizmu i našem hrvatstvu. Naši državni zakoni, naša načela ne

[342] »Hrvatski narod« 30. VI. 1944.
[343] »Hrvatski narod« 30. VII. 1944.
[344] »Katolički tjednik« 30. VII. 1944.

dolaze u sukob s našim katolicizmom. Mi ćemo zato biti najvjerniji sinovi svoga naroda.

... Hrvatstvo, nacionalizam našega Natpastira može nam svima pokazati put, put trnovit, težak, put neugodnih situacija, briga, neprospavanih noći, ali put častan i pošten. Mladosti se hrvatskoj našega Sarajeva ne će nikad izbrisati iz sjećanja *njegovi govori njegovi savjeti iz kojih je izbijao potpuni hrvatski radikalizam* (tj. frankoustaštvo), *koji su nam kazivali, da u njemu ima demo jak oslonac.* Onda, kad je bio grijeh biti Hrvatom, mi smo se pred njegovim dvorovima sastajali u svijetlu crveno-bijelo-plavih baklji, sa trobojnicama. na prsima i slušali njegove riječi, koje je izgovarao drhtavim glasom, očito dirnut i uzbuđen. Napadaje na njega i mi smo bolno osjećali, ali smo bili sretni i ponosni, jer smo znali, tko ga napada i zašto ga se napada. *Znali smo za njegov susret sa Poglavnikom u Rimu i bili uzbuđeni pri pomisli na to. Nadbiskup je naš,* (tj. ustaški) *i mi se razumijemo! Razumjeli smo ga i onda kad nije smio javno govoriti. Nama je govorio on sav, njegov život, njegova djela, njegova neustrašivost i vjera.*

I danas nam on prednjači. On cijeni i voli ovu državu i njezina poglavara. Kad je on prvi put zapjevao Te Deum u obnovljenoj Hrvatskoj, trnci su nas prošli, osjetili smo svi, da on moli, moli iz dubine svoje velike duše. Sjećamo se i njegove prošlogodišnje antunovsko-duhovske propovijedi. Govorio nam je o praktičnom katolicizmu našeg Poglavnika. ispričao nam je detalje, koje je čuo od svog prijatelja uglednog muslimana. Obojici je to bio dokaz da je Poglavnik vrijedan naše ljubavi i povjerenja. Za nadbiskupa u ovim stvarima nema problema. On je Hrvat i iskreno voli Hrvate i Hrvatsku.«[345]

Poslije svega toga, jasni su toliki pozdravni brzojavi i odlikovanja, koja su ukazana nadbiskupu i od strane Pavelića, doglavnika i ustaških ministara. Svi su se oni natjecali, da svako na svoj način iskaže veliko poštovanje ustaši-nadbiskupu.

Pavelić je brzojavio prvu svoju čestitku.

»Prigodom 50 godišnjice misnikovanja Vaše Preuzvišenosti izvolite primiti najsrdačnije čestitke. Uz Vaš dugogodišnji sjajni rad na nadpastirskoj pastvi povjerenog Vam svećenstva i vjernika niste nikada zaboravili ni na učvršćivanje misli hrvatskog jedinstva i sloge Hrvata katolika i muslimana, čime ste stekli jednodušno priznanje cijelog naroda, te ga zadužili na trajnu harnost. Za sve to moje Vam veliko priznanje i duboko poštovanje. Neka Vas Svemogući Bog još dugo uzdrži narodu, crkvi i državi. Uz iskren pozdrav Vaš odani Ante Pavelić.«[346]

Ustaški prabilježnik dr. Andrija Artuković također je čestitao.

»Svečana i slavna činjenica, što kroz pedeset godina na slavu Boga i sreću hrvatskog naroda vršite svećeničku dužnost dokazuje, da se na Vama, Preuzvišenosti, ispuniše riječi Blagoslovljen koji dolazi u ime Gospodnje! Pod auspicijama ove nebeske milosti ustrajte na svome teškom putu svoga nadpastirskoga rada, praćeni blagoslovom Božjim i ljubavlju hrvatskoga naroda.«[347]

Poslije ovog brzojava prvog ustaškog ministra policije, — koga su klerikalci veoma mnogo hvalili zbog njegovih zakona i naredaba, a koje su oni priželjkivali.

[345] Dragica Peško, Naš nacionalizam. »Katolički tjednik« 30. VII. 1944.
[346] Dokumenti o protunarodnom radu, 387.
[347] Dokumenti o protunarodnom radu, 388.

— u kome se on sasvim u stilu biblije prikazuje kao pravi crkveni čovjek, koji zna da se zaodjene u evanđeoske riječi, svakako je još crkveniji i nabožniji brzojav doglavnika Mile Budaka. I on je zauzeo pozu govornika sa propovijedaonice. Tu je u tome brzojavu Mile Budak i klerofašist i »književnik«. ali i političar, koji demagoški koristi situaciju za ustašku propagandu.

»Negdje poželjeh, da svojom posvećenom rukom blagoslovite hrvatski narodni brod u luci slobode. Hvala Svemogućemu, to bje usprkos svih neprilika. Preuzvišeni! Danas molim, da Vam Providnost dopusti krepku, čilu i zdravu prikazati Vašu dijamantnu otajstvenu žrtvu kao zahvalnicu Svevišnjemu za učvršćenu i sređenu NDH, državu mira. čudorednosti i uljudnosti. To će biti usprkos svega. Slava Svevišnjemu!«[348]

Dirljiv je i brzojav ustaškog generala Lukića, koji naziva nadbiskupa svojim duhovnim ocem![349] Ili, brzojav zamjenika vojnog vikara nadbiskupa Stepinca. popa Stipe plemenitog Vučetića, koji svome starom frankovačkom istomišljeniku poručuje, da je »hrvatski narod sa svojim duhovnim i svjetovnim poglavarima na svomu ognjištu.«[350] I toliki drugi ministarski brzojavi! Jedno te isto, ustaški i klerofašistički.

Svakako središte i najviša točka ustaškog priznanja nadbiskupu Šariću bila je predaja srebrne plakete Ante Pavelića. Ovu je dužnost imao da izvrši Pavelićev lični izaslanik, ministar ing. Ivica Frković kao glavar građanske uprave u Bosni i Hercegovini. Plaketa, koju je imao ministar Frković da preda nadbiskupu, na prvoj je strani predstavljala reljef poglavnika, a na drugoj državni, NDH, grb sa posvetom: »Preuzvišenom Nadbiskupu Ivanu Ev. Šariću — prigodom 50-godišnjice misnikovanja — Poglavnik Ante Pavelić«.

Pri samom svečanom predavanju tog naročitog odlikovanja, sasvim izuzetnog od svih dotada poznatih u NDH, ministar Frković je podvukao, da je ono izraz poštovanja suverena NDH, koji je jedinstven. »U tome vidi najbolji dokaz, koliko Poglavnik cijeni sav nadbiskupov vjerski i nacionalni rad. Na svemu tome iskazuje mu Poglavnik preko njega punu svoju zahvalnost kao i zahvalnost cijeloga hrvatskog naroda.«[351] Nadbiskup Šarić bio je »zahvalan, sretan i radostan radi poglavnikove čestitke i ovoga rijetkog odlikovanja«.

Veliki broj čestitara podvukao je nadbiskupov hrvatski radikalizam.[352] Pri svečanoj večeri, koju je nadbiskup priredio svojim zvanicima, održani su tradicionalni govori. Prije sviju nadbiskup je nazdravio ministru oružanih snaga, inače svom starom znancu i prijatelju iz križarskih dana, Anti Vokiću, »ustaškom krilniku kao čovjeku poglavnikova povjerenja i iza poglavnika prvom čuvaru hrvatske sigurnosti.« U toj velikoj zdravici spomenuo je nadbiskup i ustaškog stožernika Stipu Barišića, koji *»sav živi u velikim ustaškim idejama i njemu ga je uvijek drago slušati, jer na njegova usta progovara i vila Hrvatska«*. Na kraju, poslije pozdrava ustaških velikodostojnika, nadbiskup je pozdravio i prisutno svećenstvo.

[348] »Vrhbosna« 1944., br. 9—10, 335.
[349] »Vrhbosna« 1944., br. 9—10, 336.
[350] »Vrhbosna« 1944., br. 9—10, 337.
[351] »Katolički tjednik« 6. VIII. 1944.
[352] Idem.

Ministar Vokić, raniji križar, u zahvalnoj riječi odao je svoje najveće priznanje klerikalnim organizacijama, orlovstvu, a onda i križarstvu, kome je i sam pripadao. Ministar rata je podvukao, da on iz svojih iskustava zna, pošto se od početka NDH nalazi na visokim i istaknutim položajima,

> »i to svagdje tvrdi, *da organizirani katolički mladići nisu nigdje ukaljali ustaških redova i ustaško ime, već im svojim visokim etičkim svojstvima, svojom nesebičnošću, svojim poštenjem, svojom požrtvovnošću i svojim junaštvom samo na čast služili. Zato se i on ponosi da je pripadao tim redovima i što danas prisustvuje svečanoj večeri, koju prigodom svoje zlatne mise daje nadbiskup, koji je uvijek nastupao kao prijatelj tih organiziranih redova hrvatske katoličke mladeži.*«

Govorio je još i ministar i civilni glavar Bosne i Hercegovine ing. Frković. Govor ovog odlučnog i nemilosrdnog ustaše toliko je razdragao nadbiskupa, da se kako kaže izvještač, s njime »poljubio u bijele obraze.«[353]

Među čestitkama zapažene su one, koje su došle od strane muslimana, prema kojima je u Bosni vodio Šarić istu politiku kao i Stadler. Dakako, pred očima nadbiskupa Šarića kao ni Stadlera nisu bile humane ideje tolerancije, već čiste politike, da se bosansko-hercegovački muslimani privežu uz hrvatstvo i katolicizam, a odvoje od srpstva i pravoslavlja. Ali, ovo nije bio pronalazak ni Stadlera, ni njegovih jezuita. Jer, nije bez značenja, da su ovakvu politiku približavanja muslimana inaugurirali franjevci, još prije okupacije Bosne 1878. Kad su franjevci sa fra Grgom Martićem na čelu agitirali za Austriju i objavili protest protiv mogućnosti aneksije Bosne od strane Srbije, u Bosni je potpisao taj protest zajedno s muslimanima i fra Grga Martić. Tada je Rački o tome javio Strossmayeru sa svojim karakterističnim komentarom. »Dolaze vijesti, da se u Posavskoj Bosni katolici biju proti srpskoj vojsci s Turcima. Tako su bosanski fratrovi, ili bar jedan ih dio, odgojili sve katolike. Kukavan katolicizam, koji se proti pravoslavlju oslanja na koran.«[354] A ovakav je »kukavan katolicizam« bio uistinu »zublja razdora«, o čemu dalje govori Rački u spomenutom pismu 6. VII. 1876. Naime, poslije okupacije Bosne, nadbiskup Stadler je sa svojom »tolerancijom« prema muslimanima, a netolerancijom prema kršćanskim Srbima, postao austrijski pionir razdora među braćom, vjerama podijeljenom. Njegovim tragom pošao je i nadbiskup Šarić. Kad je NDH ostvarena, onda se ova misao katoličko-muslimanskog bratstva forsirala na svim stranama, u Bosni, kao i u Zagrebu, na vrhovima ustaškim kao i u katoličkim organizacijama. Austrijsko i ustaško klerofašističko »Antemurale christianitatis« sada je u ustaškoj NDH transfomirano u katoličko-muslimansko bratstvo, zbog jedinstva »hrvatskog« naroda. Ustaško-klerofašistički simbol i paradoks hrvatske historije oživotvoren je na vidan način u podignutoj zagrebačkoj džamiji. A ta je džamija prema izjavi Ismet Efendije Muftića imala da bude »Simbol novog vremena i vidljiv znak povjesne uloge hrvatskog naroda, u kojoj se dodiruju i usklađuju dvije kulture, islamski istok i katolički zapad.«[355] Kako je prema sudu mjerodavnih sa Kaptola i nadbiskupske kurije božja Providnost dovela Pavelića u Hrvatsku to je ova džamija dosljedno dovedena u vezu s tom istom Providnošću.

[353] »Katolički tjednik« 13. VIII. 1944.
[354] Ferdo Šišić, Korespondencija Rački—Strossmayer, II., 34.
[355] »Hrvatski narod« 15. VIII. 1941.

Nadbiskup Šarić oživotvorio je u NDH svoje davne frankofurtimaške ideale još iz vremena Francjozefove Austrije, kad je u bosanskom saboru 1910. godine dokazivao, da je Bosna samo hrvatska. Njegovo zalaganje za Pavelića i ustaštvo bila je samo zaključna faza njegovog cjelokupnog životnog djelovanja. Kao što se za njega Vatikan zalagao da bude nasljednik Stadlerov, a tome se samo izvjesno vrijeme protivile jugoslavenske vlade. Vatikan je ipak uspio da na kraju dobije privolu za to postavljenje od strane regenta Aleksandra. Nema sumnje, da je Vatikan svoga štićenika, kome je ukazivao najveće povjerenje, za vrijeme prve Jugoslavije, počastio isto takvim povjerenjem, ako ne i većim, i u NDH, i bio suglasan s njegovim političko-crkvenim i crkveno-političkim stavom militantnog klerofašiste, kao branitelja NDH i njenog poglavnika.

Mnogo puta spomenuti ustaša i svećenik dr. Dragutin Kamber, portretirajući političku fizionomiju nadbiskupa Šarića, dao je jednu potvrdu više za davno utvrđene činjenice.

> *»Biskup Šarić je progovorio 1910. snažnu hrvatsku riječ, a Vatikan je htio imati u Sarajevu ne samo dobrog biskupa, nego i jakog Hrvata. I uspio je — usprkos loših predviđanja »realnih političara.«*[356]

Nadbiskup Šarić u NDH, svojim proustaškim akcijama bio je vinovnik ogromnog niza krvavih nesreća, koje su zadesile pravoslavne kršćane i sve rodoljubive borce iz Narodno-oslobodilačkog pokreta, katolike i muslimane, koji nisu pošli za glasom propovjednika ustaškog evanđelja, za glasom asistenta papinskog prijestolja i rimskog grofa, metropolite bosansko-hercegovačke crkvene pokrajine. A paraboličan je put i kraj ovog klerofašiste. U slijepoj mržnji protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta na kraju je sklopio savez sa srpskim četnicima Draže Mihajlovića, protiv »boljševika i boljševiziranja zemlje« marta 1942.![357] To mu je posljednji poznati ustaško-klerikalni potez prije njegova bijega. Sam bijeg okvalificirao je njegovu svijest o odgovornosti i krivicama pred narodno-oslobodilačkim vlastima. Januara 1946. mogla je s puno prava Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača na osnovu cjelokupne djelatnosti nadbiskupa Šarića, u vrijeme NDH, da ga oglasi za »teškog ratnog zločinca, kao i sve njegove naprijed imenovane suučesnike — katoličke svećenike, koji moraju, ukoliko nisu već zasluženu kaznu iskusili, biti izvedeni pred narodni sud, da za svoje zločine iskuse pravednu kaznu.«[358]

Zagrebački nadbiskup i metropolit hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine, preuzvišeni i prečasni gospodin dr. Alojzije Stepinac, »po milosti božjoj i Svete Stolice nadbiskup zagrebački, opat Blažene Djevice od Topuskog, vrhovni i trajni župan breznički, dr. teologije i filozofije« — bio je dosad u mnogim slučajevima na sceni historijskog zbivanja sve od 1934. do NDH — on je već prikazan kao intimni suradnik ustaškog režima od prvih dana NDH. Kao predsjednik biskupskih konferencija i kao šef najveće dijeceze u NDH nesumnjivo je bio dobro upoznat i s radom svojih svećenika, viših i nižih, ne samo čisto crkvenim, nego i onim političkim. Njegovu političku fizionomiju, kao i njegov sasvim određen i promišljen stav prema

[356] Dragutin Kamber, Zastupnik hrvatskog državnog prava. »Vrhbosna« 1944., br. 7—8, 187
[357] »Politika« 16. III. 1945.
[358] Arhiv Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. D. br. 297. 13. I. 1946.

ustaštvu i NDH, zapazili smo i u njegovim okružnicama i poslanicama. Prije svega u onoj od 28. aprila 1941., a onda u njegovom predratnom zanimanju za optužene ustaške svećenike, koji su se nalazili na studijama u Italiji i održavali veze sa Antom Pavelićem. Kao nadbiskup prisustvuje gotovo svim ustaškim priredbama i paradama, a u svom dvoru častio je ustaške i njemačke oficire. Ustaše-emigranti, oni najokorjeliji sa Lipara, primljeni su u njegovom dvoru i našli su najsrdačniji prijem za njegovom trpezom. Treba samo zagledati u fotografiju i vidjeti nadbiskupa za istim stolom s ubicama i krvnicima.[359] On predvodi Paveliću episkopat, pozdravlja ga pred crkvom svetog Marka, uvodi u crkvu i simbolički se vezuje s ustaštvom u crkvi, kao što je to bilo učinjeno već i na Veliku subotu u katedrali 1941. Vjenčava prononsirane ustaše, sahranjuje ustaške prvake, propovijeda ustaškim vojnim akademičarima. Sve je to i te kako koristila ustaška »promičba« i objavljivala u svojim novinama, ukazujući tako na prisne odnose zagrebačkog nadbiskupa sa istaknutim ustaškim funkcionarima.[359a] Nadbiskup Stepinac svake godine o Novoj godini predvodi svoje svećenstvo Paveliću i pozdravlja Pavelića sa željama, da Pavelić uspije i do kraja izvrši »konsolidaciju« NDH. Nadbiskup Stepinac poziva svećenstvo, da se o godišnjici NDH moli i za dug život Pavelića i za njegove uspjehe, a tako isto i na njegov imendan 13. VI. i na rođendan 14. VII. Sam najsvečanije celebrira in pontifikalibus o godišnjici NDH, i dopušta da se u katedrali najsvečanije izvode zadušnice za najvećeg ustaškog krvoloka, komandanta »Crne legije« Juru Francetića. Sam vrši svečanu sahranu zločinca veleizdajnika Kvaternika, rođenog brata »vojskovođe« Slavka Kvaternika, kao što svečano sahranjuje ženu vojskovođe Slavka Kvaternika, ma da je izvršila samoubojstvo, čije samoubojstvo bilo je ustvari obiteljski zločin. Iako katolička crkva zabranjuje takvu svečanu ceremoniju, to je opet zagrebački nadbiskup, uz veliku asistenciju izvršio opijelo, pri kome su sudjelovali zagrebački franjevci i gotovo svi svećenici i sav visoki kler.[360] Nadbiskup Stepinac dopušta, da bogoslovi njegova sjemeništa korporativno sa svojim poglavarima posjećuju Pavelića i da ga glorificiraju kao njegove najvjernije ustaše. Nadbiskupu Stepincu nije moglo biti nepoznato, kako se i u nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji ustaševalo, kako su o tome davati svjedočanstva i rektor te škole jezuita Jambreković i profesor D. Žanko. Nadbiskup Stepinac je zacijelo suglasan i sa svime onim, što se pisalo od 1941. do 1945. u »Katoličkom listu« pod uredništvom najprije dra Nikole Kolareka (do 26. broja 1941.), a onda kanonika J. Penića, naročito o polugodišnjicama i godišnjicama NDH. A od toga broja je vlasnik i izdavač »Katoličkog lista« nadbiskupija zagrebačka! Njemu je svakako bilo poznato, da je i »Katolički list« objavio ustaška načela, kao i to, da su se u rubrici »Crkvene vijesti« objavljivala i ustaška naređenja. Tako onda, kad je nadbiskup Stepinac oglasio službeno NDH, kao davno sanjani i željkovani ideal, kao i o četvrtoj godišnjici NDH, kad je »Katolički list« ponovio toliko puta utvrđenu istinu, da je NDH stvorena »najviše brigom poglavnika i ustaškog pokreta« i da su »hrvatski narod. Hrvatska država i katolička crkva na veliki slavni

[359] Dokumenti o protunarodnom radu. 358.

[359a] Na primjer ovakva jedna vijest »Hrvatskog naroda« (22. IX. 1942.): »U subotu u 1/2 6 sati poslije podne vjenčani su Daniel Uvanović, ravnatelj i glavni urednik »Hrvatskog naroda« i gđica Zlata Čubelić, stožernica Ženske ustaške mladeži grada Zagreba. Vjenčanje je obavio hrvatski metropolita nadbiskup zagrebački preuzv. g. dr. A. Stepinac u kapeli nadbiskupskog dvora.«

[360] »Novi list« 3. IX. 1941.

dan 10. IV. 1941. stupili u čvrstu i srdačnu međusobnu vezu hvaleći Svevišnjeg Boga i moleći njegov blagoslov . . .«[361]

Međutim, uza sve ovo, nadbiskup Stepinac sasvim drukčije politički istupa nego njegov ustaški brat u Kristu nadbiskup Šarić. On je u svojim metodama sasvim suprotni karakter političara. Dok su u Šarića ustaški instinkti oformljeni u najgrubijim izrazima, dotle nadbiskup Stepinac zaodjeva svoja politička uvjerenja i nastojanja u prikrivenije i smišljenije poteze, prema naprijed dobro smišljenom planu iz jezuitske rezidencije u Zagrebu. Na kraju, raznim se metodama išlo k istome cilju. I onda, kad kao skromni križar i nepoznati još svećenik govori u Krašiću o poganskom kralju Antiohu (1933. god.) ili kao nadbiskup koadjutor na Mariji Bistrici jula 1935. god., ili već kao ustaški nadbiskup 28. aprila 1941., kad je sav radostan dočekao »davno sanjani i željkovani ideal« — NDH. Ili kao proustaški apologeta u Memorandumu — predanom papi maja 1943. — Svemu ovome trebali su da posluže svi potrebni crkveni rekviziti, kao i mistika molitve, koju je on veoma vješto prenio i na politički teren, angažirajući tako široke mase za njegova izlaganja, koja je samo dovoljno obrazovani mogao da označi, gdje je prestajala granica čisto unutrašnjeg iživljavanja pobožnosti, a gdje je počinjalo njeno iskorišćavanje u političke svrhe. Manje obrazovanima su pitanja o pogibeljima vjere, — o kojima je toliko govorio episkopat u prvoj Jugoslaviji i sa propovijedaonica, a tako isto i svećenstvo, pa i u ispovijedaonicama, u klerikalnim novinama i časopisima, u kalendarima kao i letacima, — bila uistinu veoma tuđa i neshvatljiva, ma da su ih primali kao gotovu istinu. A kroz sva ova pitanja, vješto povezana sa crkvenim i vjerskim problemima, povezivale su se široke mase i s političkim ciljevima, kojima je pod vidom vjere i ugrožene crkve išla crkvena hijerarhija, sva Katolička Akcija kao i čitav klerofašizam. Jer, nemoguće je pomisliti, da nadbiskup Stepinac nije znao kakva je ustanova Križarstvo i kakav je apostolat Molitve, Žrtve i Euharistije vršilo Veliko Križarsko Bratstvo s tolikim ustaškim prvoborcima, koji su tu ustanovu koristili i u političke svrhe, zavaravajući vlasti pozivanjem na svoj Apostolat. Ogroman je broj izraza ovog takozvanog bogomoljsko-svetačkog elementa, koji klerofašisti vezuju sa svojom politikom.

Zadržat ćemo se naročito na dva nastojanja nadbiskupa Stepinca, koji dobro ilustriraju ove klerofašističke metode. A oba su uveliko poslužili ustaškoj propagandi. Dva su kulta, za koje se nadbiskup Stepinac od prvih dana svojih nadpastirskih dužnosti zalaže. To su kult Matere Božje i blaženog Nikole Tavelića. A opet, jedan i drugi su stavljeni u službu klerofašističke politike. Nasuprot ova dva kulta, crvena je nit u nastojanju nadbiskupa Stepinca neprekinutog perhoresciranja za njega strahovitog bauka: komunizma i svega što dolazi iz Rusije. Pa opet, i u ovim klerofašističkim težnjama i angažiranjima raznih kultova, koji imaju »Božji hrvatski narod« i »Božju NDH« još i više da učine božjom i svetijom, ima ogromno mnogo nedosljednosti i nelogičnosti. Tokom 1941. klerofašističke novine prepune su tvrdnji, da je NDH nagrada božja za hiljadutristogodišnju vjernost Hrvata Sv. Ocu, da je ona »prst ruku božjih« i da će je Bog za vječno sačuvati, jer »Bog ne bi bio Bogom da nije Hrvatima podario NDH«, kako je to tvrdio ustaški povjerenik za Bosnu i Hercegovinu, župnik

[361] »Katolički list« 1945., br. 14—15. 106—107.

Bralo. Naprotiv već 1944., a naročito u početku 1945., kad se već bližio slom NDH, taj isti »Božji narod« bit će sam kriv za slom NDH, radi svojih grijeha i radi otpadništva od crkve. Ma da su 1941. okrivljavani Srbi i Beograd, da su krivi što Hrvati baš mnogo ne vjeruju i što su ih naučili da psuju, ipak je 1941. NDH bila »Božja, sveta i Kristova«. Poslije četiri godine pune izolacije od Beograda i Srbije, i uveliko pobijenog srpstva u NDH, ta ista »Božja Hrvaska« postaje toliko griješna, da će je Bog kazniti i oduzeti joj NDH. U propovijedima i napisima klerofašističkih zelota trebalo je spremiti sve rekvizite za uzmak, kako bi se ovo njihovo odricanje i propadanje svega onoga, o čemu su oni tako zanosno govorili 1941., angažirajući Boga i njegovu Providnost u svoje svrhe, protumačilo doista kao rezultat griješenja tih hrvatskih masa, a ne kao posljedicu njihova besprimjernog sijanja mržnje i bratoubilačke strasti. Dakle, jedan te isti narod, koji ti biskupi vode, toliko je dobar 1941., da biva nagrađen slobodom, a kroz ustašku strahovladu se toliko iskvario i postao toliko griješan, da mu Gospod 1945. oduzima, što mu je 1941. dao. Dovoljno je podsjetiti na misli, koje je vodstvo K. A. naglasilo u pozdravnim riječima Paveliću juna 1941., da su se »molitve pred svim svetištima Majke Božje ispunile. Imamo razloga da vjerujemo, da je i Vama (t. j. Paveliću) bio Bog u pomoći. Vi iskrčiste novu njivu obnove kršćanstva u Hrvatskoj. Vođeni duhom Kristovim i ustaškim načelima spemni smo na svaku borbu za milu nam domovinu Hrvatsku.«[362] A vodstvo K. A. u Zagrebu bilo je samo odjek misli i nastojanja nadbiskupa Stepinca. Cjelokupna duhovna struktura nadbiskupa Stepinca kreće se u smjeru s jedne strane fanatičnog nacionalnog ekskluzivizma, a s druge u smjeru hipokritskog samozatajnog zelotskog bigotizma i klerofašističkog nastojanja jedne prave klerikalne Civitas Dei.

Nadbiskupa Stepinca progoni stalno ideja, da je katolička crkva bila u Jugoslaviji progonjena. U poglavlju «Obećana zemlja« iznesene su činjenice, koje govore o vanrednom prosperitetu katolicizma u Srbiji od 1918. do 1941. Taj prosperitet nije manji ni u Hrvatskoj. Tako je Zagreb 1918. imao svega pet župa, a 1938. 13, da ih pred rat i tokom rata popne na 18. Sve je to učinio zelotizam mladog koadjutora, čemu se nije protivila na nijednom mjestu državna vlast. U bivšoj Jugoslaviji upravo je procvjetao redovnički život, u Beogradu, kao i u Zagrebu. 1918. bila su u Zagrebu samo dva muška reda: franjevci i jezuiti. Od 1918. do 1938. namnožila su se ta dva reda na 12. Još bujniju sliku pruža snaženje ženskih redova. Što se tiče katoličke štampe ona jednako pruža od 1918. pa nadalje vanrednu sliku razvoja. Za više od 50% nego što je u katoličkoj Austriji bilo pojavio se novi broj listova samo u zagrebačkoj dijecezi. Svemu tome nije bilo nikakvih zapreka. Takav razvoj moguć je bio samo u zemlji, gdje je državnoj vlasti potrebna crkva za konzerviranje socijalnog i ekonomskog stanja.

Dobru karakteristiku ovih nastojanja nadbiskupa Stepinca u NDH, koja su samo produženje iz prve Jugoslavije, u bolonjskom »L'Avenire d'Italia«, dao je prof. A. Vigevani, kao poznavalac prilika u Zagrebu, gdje je radio na talijanskom kulturnom zavodu. Ali, i on kao očigledni fašist govori samo ono, što je bilo najprisnije i njemu i hrvatskim klerofašistima. Za njega Hrvatska predstavlja posljednji izdanak

[362] »Katolički list« 1941., br. 25, 295.

zapadne kulture, preko koje sa sviju strana provaljuju barbarski narodi, a u vremenima, koja su relativno bliža, ona je brana za katoličku Evropu protiv skizmatičkih prodiranja. Katolicizam postepeno osvaja nekad izgubljene pozicije na Balkanu. U Hrvatskoj je na čelu, kaže Vigevani, A. Stepinac, mlad i agilan, koga u njegovim nastojanjima pomažu brojni biskupi. Katolička propaganda je u stalnom porastu i neprestanom razvoju. Aktivnost K. A. je ogromna i ona je podupirana od naroda s hvalevrijednim oduševljenjem. »Osnov katoličkog naroda je zdrav, uravnotežen i pobožan, i na vrijeme se preporodio od velikih poremećenja u posljednjim krizama« — konačna su zaključivanja prof. Vigevanija.[363] A nadbiskup Stepinac, koga su i na domu, kao i stranci, koji su ga promatrali, zapazili kao jednog pravog fanatika svoga poziva, još je više bio u NDH potaknut da izvede svoje utopističke planove, kojima se oduševljavao kao nekadašnji pitomac rimskog Germanicuma.

U svemu ovome je nadbiskup Stepinac sa svojim strastveno borbenim zelotizmom u vezivanju »hrvatstva« s katolicizmom u prvom planu ovih klerikalnih nastojanja. On je želio svim žarom svoga srca, da katolicizmu da jednu nacionalnu boju, s kojom bi mogao da pred svoje izađe protiv nacionalnog karaktera srpske pravoslavne crkve. Najrječitije o tome govori poslanica hrvatskog episkopata o hiljadutristagodišnjici veza Hrvata sa Rimom. Svečanosti, koje su bile na širokoj osnovi planirane, nisu mogle da budu održane uslijed ratnih prilika. Iz ove poslanice izbija ne samo duh jedne izmajstorisane superiornosti, nego i izraz podsvijesne nemoći, da se na tome sektoru konkurira jednoj uistinu nacionalnoj crkvi. Odatle pravo upinjanje za vezivanje hrvatskog nacionalizma sa politikom, vjerskom i svjetovnom Rimske Kurije, koja je uvijek bila najprije talijanska, a tek onda po svom prvenstvenom poslanju, universalna.

Kult Bogorodice je veoma star kod Hrvata, kao i kod ostalih Slavena. Jednako istočne kao i zapadne crkve. Ogroman broj crkava i pojedinih svetišta u tradicionalnoj pobožnosti naroda vezan je s kultom čudotvornih slika i kipova Bogorodice po svim jugoslavenskim krajevima, gdjegod ima katolika. U Hrvatskoj najveći ugled uživa svetište Marijino u Hrvatskom Zagorju, u starom hrvatskom naselju Bistrici, koje je kasnije povezalo svoje ime u Marija Bistrica. Legende čudotvorstva Bogorodičine statue pojavile su se još u vrijeme ratova s Turcima u XVI. stoljeću. Hodočašće k ovoj statui, koja je bila izgubljena, pa onda opet pronađena, živahnulo je s kraja XVII. stoljeća, naročito od vremena zagrebačkog biskupa Borkovića. Odonda se svake godine o Marijinim praznicima kreću mase hodočasnika iz bližih pa i udaljenijih strana. »Libri miraculorum« od 1688. do 1786. registrirali su 1109 čudesa. Glas o čudotvorstvu Marijine statue proširio se toliko, da se i hrvatski sabor 1710. utekao njoj za pomoć i odlučio da izgradi u crkvi jedan zavjetni oltar, koji je 1715. i dovršen. Svetište se stalo sve više proširivati, jer hodočasnici nisu dolazili praznih ruku. Crkva je obnovljena poslije jednog požara 1880., a u najnovije vrijeme do samog svetišta, vodi Via Crucis. Pijo XI. podigao je crkvu Marije Bistrice na čast Manje bazilike, a nadbiskup Stepinac je zamislio u grandioznom planu izradu obnovljene Via Crucis.

Sve do dolaska nadbiskupa Stepinca za koadjutora kult Bogorodice na Bistrici nikako nije bio vezan sa dnevnom hrvatskom politikom. Ili točnije, sa politikom

[363] Prema: »Hrvatski list« 19. XI. 1942.

jedne stranke najradikalnijeg ekskluzivizma. Jezuit Rudolf Brajičić pišući o kultu Bogorodice u Hrvatskoj, kaže, *»da se Hrvatima čini, da su Marija i njihova domovina postati jedno, pa je stoga 7. VII. 1935. god. nadbiskup Bauer okrunio ovu statuu Bogorodice kao kraljicu Hrvata.«* (Ai Croati sembrava che la loro patria e Maria fossero divenuti tutt' uno.)[364] Kod te svečanosti, ma da su bile po tadašnjim zakonima dozvoljene samo državne zastave, razvile su se na procesiji hrvatske zastave! S tako razvijenim zastavama išla je masa demonstrativno u Zagreb, kako su to 1941. u NDH komentirale ovaj događaj ustaške novine. Tada je nadbiskup Stepinac kao koadjutor prvi put poveo Zagrepčane na hodočašće u Mariju Bistricu, o čemu se već ranije govorilo. Odonda, svake godine nadbiskup Stepinac vodi Zagrepčane do ove statue u Marija Bistrici. Dakako, vezujući nacionalne aspiracije ustaških separatizama s molitvama Bogorodice. Godine 1941. svi su se glavni činioci ovih crkvenih demonstracija izjasnili zašto su dosad dolazili na Mariju Bistricu. Ti su se činioci ovih crkvenih demonstracija jasno i određeno izjasnili, da su dotad naprosto dolazili, da se mole za Pavelića i za NDH.

Autentični opis procesije, koju je vodio i 1941. nadbiskup Stepinac, čijoj sadržini spomenuti jezuit Brajičić daje sasvim vjerski aspekt, dok je ustvari ova procesija bila prava proustaška manifestacija, kad su ustaše uz asistenciju nadbiskupa Stepinca kroz svu štampu pustili vijest, da je čudotvorna statua na Mariji Bistrici glavni činilac oživotvorenja NDH. Zagrebački ustaški »Novi list« kaže, da je hodočašće 1941. bilo izuzetno veliko, (oko deset hiljada), radi toga, što je to bilo prvo hodočašće Majci Božjoj u NDH.

> »Svake godine polazili su Hrvati sa svih strana domovine na hodočašće Majci Božjoj Bističkoj, noseći hrvatske zastave i hrvatske vrpce i onda kad se zbog toga išlo u zatvor i na mučenja. Nosili su ih, jer su se zavjetovali, da će od Majke Božje Bističke isprositi oslobođenje hrvatske domovine, a sada, kad je ona ispunila uzdahe i želje milijuna Hrvata, romari idu, da se zahvale za sva dobročinstva, koja je učinila i da je mole neka bi svojim zagovorom pred prijestoljem božjim i dalje štitila Hrvate.«[365]

Prije svečane službe, izvedena je procesija na Kalvariju, koju je po želji nadbiskupa Stepinca vodio koprivnički župnik Stjepan Pavunić, inače ustaški zastupnik u ustaškom saboru, s aureolom dvanaest svojih hodočašća u francuski Lourdes. Ovaj župnik Pavunić bio je sasvim dostojan, da učestvuje na ovoj kategzohen ustaško-klerikalnoj manifestaciji. Jer taj isti Msgr. Pavunić u svom idoliziranju Pavelića toliko je zastranio, da je pri njegovoj posjeti u Koprivnici pred njim kleknuo i u ekstazi mu poljubio ruku. Tom dirljivom momentu prisustvovao je i njemački poslanik Kasche.[366] Zagrebački načelnik ustaša Ivan Werner, po profesiji mesar, došavši na Marija Bistricu pozdravio je hodočasnike na ustaški način i u govoru je obilježio ustaško značenje ovog prvog hodočašća u NDH. »Mi smo sretna generacija, jer smo doživjeli NDH, za koju smo i ovdje pred svetim likom Majke Božje Bističke uvijek usrdno molili.« Dakako, poslije zahvale Bogorodici nije uzmanjkao ni pozdrav

[364] Rudolf Brajičić, La venerazione per la Madonna in Croazia. »Croazia Sacra«. Roma 1943., 287.
[365] »Novi list« 14. VII. 1941.
[366] Vladimir Blašković, Još nekoliko reči. »Politika« 25. X. 1945.

ni zahvala osnivaču NDH. Paveliću! Poslije posvete jedne nove kapelice, velika procesija pošla je pred Marijino svetište, »gdje se na posebno načinjenom oltaru vijala hrvatska ustaška zastava.«

> »Na čelu povorke su nošeni križevi skupina hodočasnika, koje su došle iz Zagreba. Iza križeva nošene su četiri velike svijeće. Držale su ih u rukama stare ustaškinje. Te četiri svijeće imale su simboličko značenje. Donesene su iz Zagreba, iz Marije Bistrice, gdje su posvećene, vraćaju se opet u Zagreb, te će dočekati hodočasnike pješake u Maksimiru i na čelu ovih hodočasnika biti nošene na trg Stjepana Radića, gdje će biti za vrijeme zaključnog blagoslova zapaljene. Zatim će biti postavljene u svetište Majke Božje Kamenite da tamo dogore. Isto su tako god. 1935. nošene u hodočašće Majci Božjoj Bističkoj svijeće, *koje su hrvatske ustaškinje namijenile Majci Božjoj Bističkoj sa zagovorom da pomogne osloboditi hrvatski narod ispod tuđinskog jarma.* Nošene su ovakve svijeće u čast Majci Božjoj Bističkoj i za zahvalu nakon neuspjelog atentata na dr. Mila Budaka, doglavnika i današnjeg ministra nastave. *Danas su pak nošene dvije svijeće za sreću i uspjeh našeg Poglavnika, a dvije svijeće za sretan rad njegovih suradnika. Iza svega toga išlo je i svećenstvo, na čelu s nadbiskupom i njegovom asistencijom, gradski načelnik i podnačelnik . . .«*[367]

Stepinčev »Hrvatski glas ima još i varijantu o svijećama. On kaže, da ih je bilo pet. »Dvije u znak zahvalnosti za sretan povratak našeg poglavnika, druge dvije za poglavnikove suradnike, a jedna sa poglavnikovom slikom kao zavjet i zahvalnost za sreću i zdravlje poglavnika.«[368] Jedva se može zamisliti ljepših dekoracija ustaško-klerikalnu simbiozu i njihovu vješto izmajstorenu simboliku. Pet ustaških svijeća nošenih zagovornici, zaštitnici i ostvariteljici NDH — i nadbiskup Stepinac — u jednoj i istoj procesiji.

Nadbiskup Stepinac, koji je u procesiji išao iza ovih četiri ili pet svijeća, održao je za vrijeme svečane službe propovijed, u kojoj je okarakterizirao ovo hodočašće, koje je palo u istodobnu proslavu hiljadutristagodišnjice veza Hrvata sa Svetom Stolicom i sa oživotvorenjem NDH. »Sinovi hrvatskog naroda upravo su ovdje nalazili utjehe u teškim danima prošlosti« — osnovna je misao propovijedi zagrebačkog nadbiskupa. Na banketu mogao je nadbiskup Stepinac izraziti svu svoju radost i zahvalnost, što »naše narodne vlasti kao nikada dosada pružaju punu pomoć... njemu i svima, koji žele da se svetište Marija Bistrica izgradi u hrvatski Lourdes. Zato će, kako on reče, »Majka Božja isprositi milost i zagovor da hrvatski narod bude sretan i zadovoljan u svojoj slobodnoj domovini.« Nadbiskupa Stepinca je dopunio poznati već klerofašist dr. Josip Lončarić, župnik Svetog Petra iz Zagreba, koji je »evocirao uspomene o hodočašćima pod diktaturom.«[369] Nadbiskup je imao razloga da bude ustaškoj vladi zahvalan, pošto je tadašnji ministar šumarstva i rudarstva, ing. Ivica Frković oprobani klerikalac, odobrio kredit od 10 milijuna kuna za preuređenje okoline samoga prošteništa.[370] U isto vrijeme je ta ista ustaška vlada odlučila, da podigne u Zagrebu džamiju. Pored toga novine su javile vijest, kako

[367] »Novi list« 14. VII. 1941.
[368] »Hrvatski glas« 15. VII. 1941.
[369] »Hrvatski glas« 15. VII. 1941.
[370] »Hrvatski narod« 16. VIII. 1941.

nadbiskup forsira u Zagrebu gradnju bazilike Majke Božje Lourdske, »koja će biti po veličini druga crkva u Zagrebu, a stajat će 30 milijuna kuna.«[371] Veća aktivnost u gradnji crkava nije bila poznata ni condotierima ni potentatima renesanse.

Marija Bistrica uključena je u komples razvoja ustaške »misli«. Ovo i najviše unakazuje ovaj kult Bogorodice njenim angažiranjem za najsramotniji i najkrvaviji režim, koji je ikad upoznala hrvatska historija. Odatle ustaški novinari stalno ponavljaju u svojoj »promičbi«, da je Mati Božja »hrvatska Kraljica, koja razumije želje hrvatskoga naroda i koja mu je spasiteljica u teškim vremenima, kao i nekada.«[372] Tako je svetište Marija Bistrica imalo da postane ne samo vjerski, nego i ustaški bastion. Nadbiskup je osnovao udruženje »Nadasve« (Naša draga svetišta), koje je imalo da skupi dovoljne sume, kako bi se izgradila monumentalna Kalvarija s velikim planom renoviranja ovog nekad zagorskog romantičarskog sastajališta naprednih Iliraca kod starca-patriote župnika Jurja Krizmanića, kako bi poslije sto godina postalo bastion natražnjaštva, vjerske i nacionalne isključivosti, pravih ustaških blasfemičnosti.

U godini prve obljetnice ustaške NDH već je pomalo uznemireno srce nadbiskupa Stepinca, i ono vapi za mirom. Onda, kad se izjalovilo nasrtanje na Moskvu i kad se stao izvoditi plan zaobilaženja Moskve sa staljingradskom epopejom. Zato nadbiskup Stepinac ponovo mobilizira Mariju Bistricu. Na 21. VI. 1942., svakako značajan datum godišnjice napada na SSSR poziva Stepinac katolike Hrvate na zbor u Mariju Bistricu.

»Dok na hiljadama kilometara fronte ljudi vode ogorčenu borbu na život i smrt; dok hiljade bombardera nose užas i stravu na mirne gradove ubijajući bezbroj nevinih žena i djece; dok se spremaju još strašnije bitke i krvava klanja, pozivam Vas da se u tim časovima grozote vratite Bogu Svemogućemu i Milosrdnomu, kojega su mnogi od Vas zaboravili misleći, da mogu bez Njega i Njegove pomoći biti, da se pomolite Majci Božjoj, Majci Hrvata i Kraljici mira; da se zavjetujete Majci Božjoj Bističkoj kao simbolu naše hrvatske, narodne pomoćnice. Ona nam je uvijek pomogla, kad god smo joj se obraćali molitvama i zavjetima. Ona će nam pomoći i danas. *Molite joj se za mir!* Molite joj se, da nas oslobodi svih strahota bezboštva! Molite joj se, da nam s ratišta vrati naše drage muževe, sinove i braću, žive i zdrave, te da nam unesu sreću i zadovoljstvo u naše domove! Molite joj se, da sačuva od ratnih strahota i gladi našu milu hrvatsku domovinu. Zavjetujte joj se, hodočastite i žrtvujte. Hrvati katolici iz cijele domovine, dođite u hrvatsko narodno svetište Majke Božje Bističke. *Žrtvujte i darujte, da se podigne dostojno zavjetno svetište, dostojno naše Kraljice Mira i dostojno hrvatskoga naroda.* Majko Božja Bistrička, Majko Hrvata, molimo Te za mir u svijetu.«[373]

Nadbiskupova akcija za mir bila je u suglasnosti s općom akcijom, koju je pokrenuo Vatikan, shvativši već sada, da o porazu SSSR ne može više da bude govora. Zato, sada poslije neuspjeha pred Moskvom, započinje ofenziva za mir. Nadbiskup je već 26. aprila 1942. objavio papinu okružnicu s njegovom molitvom za mir, i to naročito, da se obraćaju narodi Materi Božjoj, u mjesecu maju, posvećenom Bogorodici. »Da se po njezinom svetom zagovoru skrate dani kušnje za čitavo čovječanstvo, a posebnim načinom, da se mole i za našu milu domovinu Hrvatsku.«[374] Svakako, ova nadbiskupova akcija za mir nije bila sasvim u skladu s njegovim učestvovanjem na vojničkim paradama o prvoj godišnjici NDH, na kojoj se manifestiralo pobjedonosnoj ustaškoj vojsci, kao i vojsci ustaških saveznika! O prvoj godišnjici nadbiskup je naredio, da sve crkve u predvečerje i na sam dan proslave jednosatnom zvonjavom narodu objave veliki praznik![375] Praznik najveće izdaje, koju su počinili svi oni, koji su se zalagali za ovu Hitler-Mussolinijevu nakazu od nezavisnosti i slobode.

Mjeseca jula bila je ova procesija, koju je opet poveo na Mariju Bistricu nadbiskup Stepinac. Prilikom svečane službe održao je propovijed, u kojoj je bilo političkih aluzija na kritike, koje su učinjene na londonskom radiju protiv njegovih proustaških akcija, kao i naređenja, da se o imendanu i rođendanu u Hrvatskoj moli za Pavelića. Tu je on rekao, da treba da se

> »molimo i za one koji su napustili domovinu i sada bi iz tuđine htjeli davati savjete katoličkoj crkvi, za koga smije a za koga ne smije moliti. *Mi znademo da je naša apostolska dužnost opominjati vjernike, da se mole za sve ljude; posebno za one koji su na vlasti, a napose za državne poglavare. Ako budemo trebali kakvog savjeta u toj stvari, onda ga ne ćemo tražiti od političara koji su se izrugivali istinama naše svete vjere i blatili Majku Božju, nego ćemo ga tražiti kod onoga, koga je Bog postavio vrhovnim učiteljem vjere i morala kod Svetog Oca* [6] Ako pak netko misli, da će nas netko zastrašiti svojim prijetnjama iz tuđine, onda neka znade, da katolička crkva stoji vedra čela i čiste savjesti i bez straha u svakoj situaciji, da nastavi svoje božansko poslanje. Da se nikom ne čini nasilje već da se svuda postupa po pravednim zakonima ... Neka Majka Božja Bistrička posreduje kod Boga, da našu dragu hrvatsku domovinu blagoslovi i očuva od svakog zla ...«[377]

Ustaše su ovo shvatili kao proustaški gest, kao pravi udarac Hrvatima neustašama u zemlji i inostranstvu. Stoga je i glasilo hrvatskog ustaškog pokreta — »Hrvatski narod« označilo ovu propovijed kao veliku i kao značajnu.[378] I ove godine je zagrebački načelnik ustaša Werner održao na banketu (13. VII. 1942.) govor, dakako u prisutnosti nadbiskupa Stepinca. I zagrebački načelnik Werner bio je obavješten, da je Majka Bistrička »spasila hrvatski narod od mnogih nezgoda i zagovorom njezinim došli smo do svoje slobode ...« Stoga i on smatra, »da se treba staviti pod njenu moćnu zaštitu, da nam Majka Božja očuva i pomogne ovu milu našu domovinu.« Svoj ustaški govor završio je ustaškim pozdravom: »Za Poglavnika i za Dom« — našto su svi, preuzvišeni i prečasni oci, odgovorili zanosnim ustaškim: »Spremni.«[379]

[371] »Hrvatski narod« 16. VIII. 1941.
[372] »Hrvatski list« 5. V. 1942.
[373] »Katolički list« 1942., br. 25, 299.

[374] »Katolički list« 1942., br. 18, 215.
[375] »Katolički list« 1942., br. 13, 154.
[376] Nadbiskup Stepinac bio je, koliko smo mogli da utvrdimo u Rimu 1942. od 27. aprila do 7. maja u pratnji svoga tajnika dra Lackovića. 1943. nalazi se u Rimu od 26. maja do 30. maja 1943. Oba puta bio je primljen i kod Pape Pija XII. Drugi put bio je na ručku kod Pavelićeva izaslanika pri Vatikanu, kneza Ervina Lobkowitza. (»Hrvatski narod«) 28. IV. 1942., 8. V. 1942. — »Katolički tjednik« 13. VI. 1943. Prema tome nadbiskup je raspravljao o NDH s onim, kako reče na Mariji Bistrici »koga je Bog postavio vrhovnim učiteljem vjere i morala«. Dr. Lacković, opet, kako je naprijed rečeno, upoznao je newyorškog nadbiskupa Spellmanna o stanju u NDH sa Stepinčevog i Pavelićevog gledišta.
[377] »Katolički list« 1942., br. 29, 337—338.
[378] »Hrvatski narod« 16. VII. 1942.
[379] »Nova Hrvatska« 14. VII. 1942.

Da bi dao izraza svojoj neustrašivosti i svojoj riješenosti, da se moli »posebno za one, koji su na vlasti, a napose za državne poglavare«, održao je nadbiskup Stepinac svečano blagodarenje 14. jula 1942. u zagrebačkoj katedrali kao na dan »hrvatskog državnog vrhovničtva.« To jest na rođendan Pavelića. Time je nadbiskup pred ustašama, od najnižih do najviših, najsvečanije posvjedočio svoje riječi izgovorene na Mariji Bistrici i dao im svoj lični proustaški komentar.[380]

Kako su široke mase shvaćale ovu vjersko-političku akciju nadbiskupa Stepinca u vezi s težnjama i nastojanjima, da se to svetište pretvori u hrvatski Lourdes, pokazalo je i općenito Vijeće u Marija Bistrici, koje je donijelo zaključak s apelom na cio narod, da se založi za izgradnju Lourdesa. I ova motivacija općinskog vijeća ilustrira, kako je ovo svetište korišćeno u političke svrhe, kako je ustvari Marija Bistrica u službi ustaške misli.

> »*Uz svoje vjersko osvjedočenje,* riječi su apela općinskog vijeća u Mariji Bistrici, *pokazivao je ovdje hrvatski narod i svoju nacionalnu svijest. To se najbolje vidjelo u ovih zadnjih dvadeset godina, kad je hrvatski narod bio na svakom koraku gažen, i kad su mu se oduzimale njegove najveće svetinje, njegova samostalnost i državnost. Uz vjerske proslave pokazivao je ovdje hrvatski narod svoju svijest i narodnost, i tu je svijest čak izražavao uz crkvene i svjetovnim pjesmama. Marija Bistrica je bila povodom da su u bijelom Zagrebu zalepršale hrvatske zastave, kad je to bilo i te kako zabranjeno. Na temelju izloženoga smatramo, da se Mariji Bistrici imade posvetiti velika pažnja s naše strane, a i sa strane cijelog hrvatskog naroda.*«[381]

Općinski odbor u Mariji Bistrici uputio je molbu i ustaškom saboru i Paveliću preko nadbiskupovog »Odbora za uređenje svetišta Majke Božje Bističke sa sjedištem u Zagrebu.« I u ovoj motivaciji ove molbe kaže se, da je »*Marija Bistrica odigrala u zadnje godine značajne uloge oko uskrsnuća narodne samostalnosti i oživotvorenja NDH, pa zato se sadanji Hrvatski sabor moli, da i on odan vjeri pradjedova stvori zaključak, da čitav hrvatski narod novčano podupre zamisao Preuzvišenog Gospodina Nadbiskupa Stepinca.*«[382]

U tu je svrhu osnovan u Mariji Bistrici i »Hrvatski prosvjetni dom« sa zadatkom, da djeluje za dobrotvorne i prosvjetne ciljeve mjesta Marije Bistrice i okoline, i u njemu »će se napose odvijati rad Ustaške mladeži, koja već radi.«[383]

Odsad Marija Bistrica postaje sve više zborno mjesto svih mogućih vrsta hodočasnika, za kojima ne zaostaju ni uniformirane ustaše, ni vojnici domobrani, kako bi se ovdje i vjerski napojili idealom, koji im je politički objašnjavan i propagiran u njihovim »zdrugovima«, »taborima«, »logorima«, naročito od njihovih ustaških svećenika-dušobrižnika.

Na »zavjetnom« pohodu IV. ustaškog tabora u Zagrebu Majci Božjoj Bistričkoj govorio je fra Jordan Brešković u izrazitom ustaškom duhu, vezujući zaštitu Matere Božje sa ustaškim akcijama. Jer otac Jordan Brešković zna da Mati Božja čuva ustaše u njihovim borbama. »Njezin blagoslov će i nadalje pratiti naše pripadnike,

[380] »Hrvatski narod« 16. VII. 1944.
[381] »Katolički list« 1942., br. 20, 238.
[382] »Nova Hrvatska« 20. V. 1942.
[383] »Nova Hrvatska« 1. I. 1942.

molitvama utječući se Njoj. Ona će vas sve preporučiti Svevišnjemu za napredak i sreću naše krasne domovine NDH i za zdravlje našeg dičnog Poglavnika.« Pri toj prilici pomolili su se ustaški hodočasnici za svoga druga »junaka Otona Čavlovića«, koji je u borbi dao svoj život za Poglavnika i Hrvatsku.«[384]

Ustaški general Slavko Štancer pokrenuo je akciju među domobranima za skupljanje priloga za svetište Majke Bističke, kako bi se njihovim prilozima podigla jedna skulptura na Kalvariji. Jer, »Katolički list« hvaleći ovu akciju generala Štancera kaže, da Majka Božja

> » *i danas štiti naše hrabre sinove-junake koji se bore protiv različitih destruktivnih elemenata u zemlji ili slavno vojuju na nepreglednim poljanama istočne fronte. Po njihovoj želji poslali smo već mnogo tisuća sličica i medaljica čudotvornog kipa Majke Božje Bističke na bojište onim borcima, koji za nas žrtvuju sebe i svoju krv, sjećajući se vazda domaćeg ognjišta, svoje zaštitnice i Majke, koja bdije i čuva njihov dragi dom . . . Mi smo ponosni, da Poglavnikova Hrvatska ima vojsku koja ide za svijetlim tragom svojih junačkih i viteških pradjedova. Takova vojska je sigurna i trajna garancija sretne Hrvatske.*«[385]

Ovako je s ovim komentarom akcije generala Štancera angažirana Majka Božja Bistrička u ratne svrhe i za borbe protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta kao i slavenske, Sovjetske Rusije, na čijim se poljanama uistinu rješavala sudbina ne samo njena i Slavenstva, nego i čitavog čovječanstva. Ovako je akcija »Nadasve«, koju su vodili pojedini svećenici, ušla neposredno i u ustaške redove.

Treba da se kaže, da je »Nadasve« bilo pod neposrednim nadzorom Stepinca i razvila je na sve strane ogromnu agitaciju, a kroz nju i sam nadbiskup Stepinac stalno vežući održanje NDH sa zavjetom, da se izgradi ovaj hrvatski Lourdes.

Svakako, ovu ustanovu »Nadasve«, za koju se toliko agitiralo i koja je također sama agitirala za svoj cilj, i koja je imala pred očima neupućenih jedan sasvim nedužan izgled osvjetljava posebnim svijetlom njen »priradni nadstojnik« Vilko Heger. Bilo je to jedno misteriozno lice Stepinčevog najvišeg povjerenja, čije je ranije životne stranputice, sam nadbiskup tumačio poređujući ih s onima sv. Augustina. Međutim, na oktobarskom procesu 1946., dokazano je nadbiskupu Stepincu, prema izvještajima Pavelićevog legata pri papi, kneza Lobkovicza, kao i šefa gestapovske špijunaže u NDH, Hansa Helma, da je taj Heger bio u službi Gestapa, i da je održavao veze s Vatikanom i ostao u Stepinčevoj »Nadasve« ma da je bio na to upozoren od samog papskog legata opata Marconea. Hans Helm, dakle lice, koje je i te kako bilo dobro upoznato sa gestapovskim makinacijama, izjavio je, da je Heger uspio da uvjeri Stepinca, da će njegove veze s Gestapom biti od koristi za katoličku crkvu. Iz akcije »Nadasve« Heger je uspio, tvrdi Helm, »stvoriti cvatući posao za crkvu i za sebe lično. Hegera se može označiti inspiratorom izgradnje svetišta »Majke božje bističke«, jer je on kao prvi darovao mramorni stup, koji je bio načinjen u Italiji. Tim svojim makinacijama uspjelo mu je, da po nalogu Stepinca s preporučenim pismom bude primljen kod pape. Pismenim preporukama Stepinca, uspjelo mu je također da dođe do kardinala Innitzera i Faulbachera. Budući da je značenje Hegera na

[384] »Nova Hrvatska« 18. VII. 1942.
[385] »Katolički list« 1942., br. 42, 502.

centralnom mjestu u Berlinu uskoro uočeno, uslijedilo je 1943. godine njegovo preseljenje u Beč, gdje je dalje radio na tom sektoru po direktivama iz Berlina.« Ali ovaj prepredeni špijun, kojemu je bio zadatak nadzirati hrvatske crkvene krugove, kako to s pravom tvrdi Lobkowitz, da bi još više uz sebe povezao nadbiskupa i pojačao njegovo povjerenje, dao se u Beču, u suglasnosti Gestapoa, zarediti za svećenika. I taj dakle gestapovac, bio je najzaslužniji za izgradnju ustaškog Lourdesa. Užasna je stvarnost u priznanju Hansa Helma, koje je dao na saslušanju 3. IX. 1945. pred istražnim sucem, potpuno slobodno i od sveje volje, *»da se preko Hegera uspjelo katoličkom crkvom (u NDH) u stanovitoj mjeri upravljati po željama njemačkoga vodstva.«*[385a]

Svake godine o zavjetnoj procesiji mjeseca jula nadbiskup Stepinac držao je značajne govore. Tako je i 9. jula 1944. svu svoju ogorčenost ustremio protiv Narodnooslobodilačkog pokreta i pobjedonosnog hoda Crvene armije.

> »Srce nam krvari i plače nad svim strahotama koje su stigle našu domovinu i naš hrvatski narod. Srce nam krvari nad porušenim gradovima, spaljenim selima naše drage domovine, koja je uzeta za poprište krvave borbe. Srce nam plače nad porušenim crkvama i kapelama, nad poubijanim nevinim svjetovnjacima i svećenicima ... Smatra li možda ratujuća stranka, da ovakvim strahotama pogađa našu zemlju zločinom, što hrvatski narod svom snagom svojega bića stoljećima teži za slobodom i brani danas svoju državnu samostalnost uz nečuvene žrtve? Onda bi bili zločinci i svi drugi narodi, koji nose u srcu isto tako nepokolebivu težnju za slobodom i samostalnošću. Da se Hrvati ne će nikada odreći svoga prava, u to neka nitko ne sumnja.«

Ovako u svečanom crkvenom ornatu, upravo kao i župnik Bralo, na ustaškom zboru u Zemunu, kao na političkom mitingu »hrvatski mitropolit« raspalio je ustaške prisutnike. U uzbudljivom i povišenom tonu nadbiskup se obratio pred naelektriziranim prisutnicima Majci Božjoj.

> »Danas kad se lomi svijet, a potop svih mogućih naziranja poplavljuje duše, pomozi (Majko Božja Bistrička) hrvatskom narodu, da ostane vjeran svojoj kršćanskoj prošlosti. Već mu se dva desetljeća pokušavalo — sad pod ovom sad pod onom prilikom — narinuti komunističko naziranje na svijet. *Hrvatski ga je narod dosada plebiscitarno odbio. Pomozi, da odbije i ubuduće sustav, koji ne pozna ni posebničkog vlasništva, ni svetišta obitelji, ni slobode vjeroispovijesti.«*[386]

S ovim mislima nadbiskupa Stepinca, koje je objavio u cijelosti »Katolički list«, u suglasnosti su i one iz članka, koji slijedi poslije toga o značenju vlastite države za narod. Tu se u interesu učvršćivanja autoriteta ustaških vlasti kaže, da narod treba savjetovati, da svoju vlast iskreno cijeni i poštuje, i da s njom što više surađuje.

[385a] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini ... 324—325, 336. Svakako je porazna konstatacija Helma, jer njegova gestapovska obavještenja bila su nesumnjivo valjano provjeravana, kad kaže, da su »sa suradnicima akcije »Nadasve« održane prilične orgije«. Jer, taj Stepinčev »božji čovjek« imao je i izvjesnu prljavu vezu s jednom jevrejkom, koje da je se, kad mu je dosadila, riješi, dao otpremiti u Njemačku, što je po naređenju iz Berlina učinio H. Helm.

[386] »Katolički list« 1944., br. 28, 334.

> »Dok je prije, ne imajući svoje države, bio naš čovjek to veći rodoljub, što se je ustrajnije i upornije borio protiv vlasti, jer je bila tuđinska i njemu neprijateljska, u vlastitoj narodnoj državi, to je bolji i veći rodoljub, što više i iskrenije surađuje s vlašću. Sada, na početku uređivanja hrvatske narodne države i državničkog života, kako čisto političkoga, tako vjersko kulturnoga, vojničkoga, gospodarskog i uopće državnoga života u svim granama, jedna je od najprečih, najvećih, ali i najtežih zadaća prevesti narodni organizam iz duha oporbe u duh suradnje s vlašću.«

Na ovaj način objašnjava »Katolički list« dužnosti klerofašista i ostalog naroda prema ustaškim vlastima, naprosto stoga, što je sada Narodno-oslobodilački pokret postajao sve veća opasnost za mračne klerofašističke ciljeve. Tome cilju služio je i sav crkveni aparat. Tokom četiri godine okupacije, tome su cilju imala da posluže i služila su i vjerska svetišta, pa i Majka Božja Bistrička. Ova klerikalno ustaška simbioza ovjekovječena je i u mramoru na reljefnom spomeniku ustaškog domobranstva, prema zamisli general-lajtnanta Slavka Viteza Stancera. Vidjelo se, da su ustaške vlasti umjele da blagodarno ocijene ovu propagandnu pomoć, koju je ustaškoj vojsci ukazivao nadbiskup Stepinac pomoću kulta Marije Bistrice. Ovaj reljef, prema idejama generala Štancera, izradio je profesor Kerdić, i predstavlja nadbiskupa kako prinosi zavjet Majci Božjoj Bističkoj za sretni svršetak rata. Pored njega nalaze se formacije Pavelićevih bandi. Tako je u ovom reljefu simbolički uklesana nerazdvojna veza katoličke crkve i branitelja NDH, zakletih neprijatelja NOP-a.[387]

Istoj svrsi služila je i kapela na Zagrebačkoj gori na Sljemenu, koja je izgrađena inicijativom jezuite Müllera. I ona je bila posvećena Majci Božjoj — kraljici Hrvata. Upravo 1941. bila je prva desetgodišnjica kako je kapela izgrađena, a postala je poznata, kako kaže njen upravitelj, »širom čitave naše NDH ... Za vrijeme najtežih dana našao je Hrvat utočište i snagu i pjevao u njezinom svetištu hrvatske pjesme«. Prvu procesiju NDH na Sljeme, vodio je jezuita Müller, dok je svečanu misu služio jezuita Karlo Leopold, starješina jezuitskog samostana. Na toj crkveno političkoj manifestaciji bilo je prisutno oko 3.000 Zagrepčana, zajedno sa zamjenicima ustaških glavešina. Na tom hodočašću održao je frankovac don Ante Jagić propovijed, u kojoj je evocirao »sjećanje na teške dane pod srpskim tiraninom. Da nam bude lakše sagradili smo ovu kapelicu, koju je sam narod prozvao Majku Božju Sljemensku Kraljicom Hrvata.«[388] Gradnju kapelice zu izveli kongregacije građana i radnika u zagrebačkoj bazilici Srca Isusova. O prvoj Božićnoj ponoći u NDH. 24. XII. 1941. jezuita Müller služio je službu sa prigodnom vjersko-političkom propovijedi.[389]

I na ostalim svetištima Matere Božje iskorišćavao se njen kult u ustaške svrhe. Tako je već spomenuto da je na prošteništu Kondžilu u Komušinu, u Bosni, bosansko brodski župnik Stjepan Koćiš istaknuo u propovijedi. da je »NDH dar božji po zagovoru Gospodjinu za vjernost hrvatskog naroda katoličkoj crkvi.«[390]

U ovoj hagiomanskoj ofenzivi prema Bogorodici i božjem milosrđu, molitvom i krunicom, kako kaže nadbiskup Stepinac, nije se nikako prestajalo. Naprotiv. Kad

[387] Veza između katoličkih biskupa i ustaškog pokreta. »Glas« 7. XI. 1945. — »Katolički tjednik« 27. VIII. 1944.

[388] »Hrvatski narod« 4. VIII. 1941. »Novi list« 4. VIII. 1941.

[389] »Nova Hrvatska« 28. XII. 1941.

[390] »Katolički tjednik« 1941., br. 35.

je papa pozvao katoličke narode svijeta da se uteknu, po poruci portugalske čudotvorne Gospe od Fatima, Majci Božjoj, da se skrate ratne nevolje, hrvatski episkopat posvetio je NDH Bezgrješnom Srcu Marijinom. Zato je pozvao nadbiskup Stepinac Hrvate, da se u NDH obnovi »Bratovština svetoga i bezgrješnog Srca Marijina« koja je, kako on kaže u Hrvatskoj »tako divno cvala prije 20 do 30 godina, a poslije pala pomalo u zaborav«. Istini za volju ističemo, da nadbiskup za to nije ovaj put krivio Beograd. Ali opomenuo je narod, da krunicom »naš ispaćeni, uplašeni i mukotrpni svijet juriša na nebo, ne bi li se rasrđeni Gospodin sjetio svoga Milosrđa.«[391] Zato se na sve strane obnavljaju crkve i kapele, a grade nove i dograđuju stare, da bi se proslavila NDH i posvetila Bogu i Majci Božjoj zahvaljujući joj, što je poslala Pavelića i NDH. Tako je gvardijan fra Eugen Kukina, blagosiljajući u Cerniku malu kapelicu, sagrađenu u spomen godišnjice NDH »prikazao narodu značenje ove kapelice, koja će biti vidan znak veselja, koje je hrvatski narod osjetio obnovom NDH«. Dakako, ipak nisu ni pred Bogom i Majkom Božjom smjele da padnu u zasjenak zasluge Pavelića i negovih ustaša, pa je i njih fra Eugen Kukina obasuo pohvalama i zahvalama. Zato se dovršava spomen crkva u Duvnu, čija bi se unutrašnjost imala urediti prema planovima i željama Pavelića, a pored bazilike izgradila se manastirska palača za hercegovački franjevački novicijat.[392] U toj bazilici imao se, kao nekoć kralj Tomislav, da kruniše i Ante Pavelić — o čemu je tako sugestivno već progovorio i u ovoj knjizi dr. fra Oton Knezović, u svom dalekosežnom ustaškom dinastičkom planu marta 1944.[393] Istoj ovoj svrsi imao je da posluži i plan dalmatinskih fratara u izgradnji Gospine, zavjetne crkve kralja Zvonimira u biskupiji kod Knina, zašto su franjevci vršili najširu propagandu već 1933. Među njima se isticao naročito fra Ivo Mendušić.[394] Sve je to, opet bilo povezano, usko i intimno, s NDH, Pavelićem i milostima Božjim, da se vječno održi NDH.

U ovim hagiomanskim takmičenjima, koja su naročito uspjelo fratri vezivali sa politikom, doista nije bilo ni mjere ni ukusa. U Zagrebu je dograđena na Svetom Duhu crkva svetog Ante upravo u vrijeme postavljanja dra Stepinca za koadjutora nadbiskupu Baueru. Tom crkvom upravljali su franjevci i ona je bila središte nove župe. Župski vikar bio je otac dr. Bonaventura Burić, koji je uživao povjerenje oba nadbiskupa, Bauera i Stepinca. U početku se nije znalo zašto je baš uzeto ime ovog svetitelja za ovu crkvu. Međutim, ubrzo se stalo govoriti po Zagrebu po klerofašističkim kao i ustaškim ćorsokacima, da je to u čast Ante Pavelića i da će se u njoj moliti za njega i za uspjehe njegove akcije u Italiji. Dok se to u bivšoj Jugoslaviji odricalo, 1942. priznali su to sami franjevci hvaleći se tim svojim ranijim vjerskopolitičkim stavom. Kako crkva nije bila sasvim dovršena u unutrašnjem svom uređenju, to je trebalo poduzeti akciju, da se skupe nove sume novca za taj posao. NDH došla je kao poručena konjuktura da se dokrajči oživotvorenje ove ideje. »Gospojinsko društvo za gradnju crkve svetog Antuna« na sastanku 9. IV. 1942. donijelo je zaključak, da na uspomenu prve godišnjice NDH dovrši »zavjetnu crkvu hrvatskog naroda Svetog Antuna Padovanskog na Svetom duhu u Zagrebu.« Tim povodom pro-

[391] »Katolički list« 1943., br. 18, 214—215.
[392] »Hrvatski narod« 11. XI. 1941.
[393] »Slobodna Dalmacija« 25. II. 1945.
[394] Sa letka za skupljanje priloga.

nijelo se kroz štampu i objašnjenje, kako je došlo da se izgradi u Zagrebu ova crkva Prije svega zato je povod dala sedamstogodišnjica svetog Antuna, a onda i želja da se crkvom simbolizira akcija Ante Pavelića.

> *»Ona je mnogima smetala. U svojim srcima imali su članovi još jednu zavjetnu misao, da taj velebni hram, sav od našeg hrvatskog kamena bude simbol hrvatskog naroda i njegova velikog sina u tuđini dra. Ante Pavelića, našeg sadašnjeg dičnog i velikog poglavnika . . . Sada nakon osam godina, što ta zavjetna crkva čeka dovršenje, ponovno društvo upravlja na cijeli hrvatski narod poziv, u kojem moli da svojim prilozima omogući konačno dovršenje ovog lijepog zavjetnog hrama, koji će nas sjećati na uskrsnuće NDH i velikog njezina Poglavnika.«*[395]

U ovoj crkvi doista su ustaše imali zaklona za NDH kao i poslije njenoga sloma. Dirljiv je bio pozdrav oca fra dr. Bonaventure Burića, kojim je veličao dolazak nadbiskupa Stepinca na svečanost uz prisuće članova ustaškog tabora I.[396]

Međutim, na ustaškom katoličkom nebu pojavio se i jedan još izrazitiji talijanski svjetitelj, i to zaslugom lične inicijative nadbiskupa Stepinca. Sasvim u skladu ustaško-fašističkog »vječnog i nerazdvojnog prijateljstva«, kako bi se i na nebeskom terenu našli zajedno Sv. Ante, Ivan Bosco i Nikola Tavelić. Dok su u Rimu zaključiti uz suglasnost pojedinih kardinala, da se sa splitskog peristila ukloni spomenik Grgura Ninskog, nadbiskup Stepinac podiže crkvu u čast svetog Ivana Bosca, koju je povjerio kao župnu crkvu ocima Salezijancima u Podsusedu kraj Zagreba. I blagoslov ove crkve, koju je obavio nadbiskup Stepinac, dobio je svoje ustaško klerikalno naličje. Naime svečanosti je prisustvovao i otac Ante Pavelića, Mijo Pavelić. Salezijanci su tom prilikom priredili svečani banket, na kome su učestvovali i ustaški koljači iz Zagreba, kao i Pavelićev otac. »Katolički list« se oduševljava, da je osnovana župa, posvećena talijanskom svetitelju, jer će »novi zaštitnik hrvatskih župa katoličke crkve, sv. Ivan Bosco, uzeti pod svoje okrilje ne samo novu župu, nego i svu mladež katoličke Hrvatske.«[397] Hrvatska omladina pod zaštitom Talijana, kao i čitava NDH pod protektoratom Ducea i kraljevanjem Vojvode od Spoleta, a poglavnikovanjem A. Pavelića sa blagoslovom PijaXII. i nadbiskupa Stepinca. U Zagrebu su imali da populariziraju novi importirani kult don Bosca salezijanci u zagrebačkom nadbiskupskom konviktu. Ovaj kult izrazitog talijanskog porijekla, imao je zadatak, da naročito djeluje u radničkim redovima čiju je djecu trebalo osvajati za mlade klerikalne redove.

U istom Podsusedu na imendan Ante Pavelića (1942.) blagoslovljen je prozor s likom sv. Antuna. Prozor je bio dar »Društva Hrvatica Katarine grofice Zrinjske.« U objavi ove crkvene svečanosti podvukla se i motivacija zašto se poklanja taj prozor crkvi. Prvo stoga, jer u tome mjestu stanuju Pavelićevi roditelji, a onda i »za zahvalu Bogu, što se je Poglavnik sretno vratio u domovinu. To je ujedno i dar društva Poglavniku za imendan.« Dakako, svečanosti su prisustvovali i Pavelićevi roditelji.[397a]

[395] »Nova Hrvatska« 29. V. 1942.
[396] »Nova Hrvatska« 14. IX. 1943.
[397] »Katolički list« 1942., br. 40, 477—478.
[397a] »Nova Hrvatska« 13. VI. 1942.

Međutim, iako se iz raznoraznih razloga, prema fašizmu, uvodio kult ovog talijanskog sveca u Hrvatskoj, u ustaškoj NDH, nadbiskup Stepinac je od prvih dana koadjutorstva nastojao da pronađe sveca, koga bi mogao staviti u antipodni stav prema toliko raširenom kultu svetog Save kod Srba. Crkveni zvaničnici znaju svega za pet blaženika. To su Augustin Kažotić, zagrebački biskup iz XIV. stoljeća, Šibenčanin Nikola Tavelić, franjevac iz druge polovine XIV. stoljeća, blaženi Gracija od Mula kod Kotora, blažena Ozana, dominikanka iz XIV. stoljeća i Marko Križevčanin iz XVII. stoljeća. Od tih je Ozana crnogorsko seljače, koje je sišlo zbog neimaštine u Kotor, pa je nesumnjivo takva i ostala, kakva se i rodila, t. j. Crnogorka, koju su hrvatski klerikalci radi toga, što je prešla na katolicizam ubrojili među hrvatske blaženike. Uvrštena je u red blaženika rimske crkve tek 20. XII. 1937.

Iz starih arhiva izvučen je na površinu blaženi Šibenčanin Nikola Tavelić, koga su nadbiskup Stepinac i njegovi crkveno-politički jednomišljenici prozvali naprosto »apostolom Hrvatske.« Za njega osim u uskom šibeničkom krugu, jedva je tko u Hrvatskoj XIX. i XX. stoljeća i znao. Malo ih je bilo i među samim klerofašistima. Mali broj Dalmatinaca jedva je znao za ime, a kamo li za djelovanje toga suvremenika bosanskog kralja Tvrtka, koji je srpske i hrvatske krvi i pod kraj života vladao znatnim dijelom Srba i Hrvata. Za Nikolu Tavelića ne zna ni klerofašist ni ustaša Mile Budak, kad u Americi izdaje svoju ustašku knjigu, o kojoj je bilo već riječi, kad se dotiče pitanja vjere i »hrvatskih« svetaca. Međutim, taj Nikola Tavelić, čije se sandale čuvaju kao relikvija u Šibeniku, živio je izvjesno vrijeme u Bosni, djelujući protiv bogumila, a onda nemajući naročita uspjeha, pošao je u Palestinu, gdje je u sukobu s muslimanima, misionareći za kršćanstvo, poginuo. On još nije ni kanoniziran niti proglašen svetim, ma da je poginuo u Jerusalemu još 11. XI. 1391.[398] U tu je svrhu pokrenuta od nadbiskupa Stepinca ogromna akcija širokih razmjera. U Zagrebu je osnovana Tavelićeva liga, koja je imala zadatak da prikupi velika novčana sredstva za rimsku kanonizaciju, pošto je za utvrđivanje svetiteljske titule potrebno i mnogo para za takse, koje je raspisala Kongregacija, koja se tim poslom bavi. O tome govori i dr. Dragutin Hren, — 1942. — prebendar prvostolne crkve zagrebačke, predsjednik Tavelićetve Lige i vicepostulator u procesu kanonizacije. On kazuje između ostalog i uzroke i povode kako je došlo do akcije da se blaženi Nikola proglasi svetim, i potvrđuje činjenicu, da se još prije par godina za Nikolu Tavelića gotovo i nije znalo. A što se sada poslije dobro provedene propagande zna, vicepostulator Hren vidi u tome čudesni znak Proviđenja i samog blaženika.

> »Kao što drugi katolički narodi upiru svoje oči u svim zgodama baš spram svojih svetaca, tako bismo morali činiti i mi, Hrvati. Morali bismo skrušeno priznati da u tom pogledu vlada kod nas stanovito mrtvilo. Blaženog Marka su nam, izgleda, više digli njegovi drugovi, sumučenici, nego li da bismo se i mi oskrbili za njegovo proglašenje blaženim i konačno svetim. O blaženom Augustinu nekako šutimo, i kao da čekamo, neka se za nj pobrinu njegova subraća dominikanci. Slično je i s bl. Gracijom i s bl. Hosanom. Da nas nije upravo nekim čudesnim načinom maknula Božja Providnost, *jamačno ne bismo na bl. Nikolu Tavelića niti mislili.* A baš nas je u tom pogledu maknuo

[398] Ulysse Chevalier, Repertoire des sources historiques du Moyen Age. Bio-bibliographie II. vol. Paris 1907., 3354.

sam Gospodin Bog. Prije pet godina je u Jeruzalemu naš Ordinarij Preuzvišeni Gospodin Alojzije Stepinac, posvetio oltar bl. Nikole.[399] *Dobro zasnovana promičba učinila je, da je taj oltar podignut doprinosima iz cijeloga našega naroda.* Tako su Hrvati pokazali po prvi put, da imadu smisla i želje štovati bl. Nikolu. Od toga se časa upravo začudnim načinom širi štovanje i prizivanje bl. Nikole i diljem cijele hrvatske domovine. *Dok je pred nekoliko godina bio blaženik tek nekima poznat, danas je njegovo poštivanje rašireno u cijelom narodu.* Prešlo je i granice naše domovine. Poštuju ga i prizivlju Hrvati u Sjevernoj i Južnoj Americi. U našoj nadbiskupiji, kao i šibenskoj biskupiji većina crkvi imade njegovu sliku ili kip. I u drugim biskupijama su mnoge crkve postavile njegovu sliku na časno mjesto. Kod nas već imade i crkvi sagrađenih njemu na čast. U nekim crkvama podignuti su njegovi oltari. Mnoge hrvatske obitelji uresile su svoj dom s njegovom slikom. Malih sličica s pripadnim molitvama, raspačalo se već preko pol milijuna. *Božja Providnost nas u neku ruku samo potiče, neka što većim prizivanjem bl. Nikole, tražimo i njegovo proglašenje svecem.* Zato eto možemo već govoriti o brojnim slučajevima nebeskih milosti, koje je Gospodin udijelio baš na zagovor bl. Nikole. Javljaju nam se slučajevi ozdravljenja, pomoći u nevoljama i slično. U nekim krajevima vjernici vapiju za pomoć u današnjem teškom stanju cijeloga svijeta i uvjeravaju, *da baš po Nikolinom zagovoru očekuju božju pomoć za naš hrvatski narod.* Koliko li vapijemo svi za pomoć, koliko imademo želja svaki za sebe, za svoje mile i drage, za svoj narod, za cio svijet . . . Liga bl. Nikole mora okupiti u svoj krug cijeli hrvatski narod. Ne bi smjelo biti Hrvata katolika, a da ne bi postao članom Lige. Zato su i dužnosti Lige posvema lake: Molitva i neznatan doprinos. Članove Lige pozivljemo na molitvu za kanonizaciju bl. Nikole. Za potrebe procesa kanonizacije prinose članovi Lige jedanput zauvijek jednu kunu . . . O blagdanu ove godine (tj. 14. XI.) treba da se provede opće upisivanje u Ligu bl. Nikole. *To imade biti neko opće narodno glasanje, kazali bismo plebiscit, koliko se bl. Nikola u narodu štuje i prizivlje. Naš je Preuzvišeni Gospodin Nadbiskup podijelio članovima Lige oproštenje od pedeset dana svakiput kad pobožno izgovore: »Bl. Nikola Taveliću, moli za hrvatski narod!«* . . . Kako se danas u ova sudbonosna vremena moramo mnogo moliti za svoj narod Gospodinu, Kristu, Kralju sviju naroda, svojoj nebeskoj zaštitnici kraljici Hrvata, svome pokrovitelju svetom Josipu, tako bismo morali kao članovi Lige neprestano zazivati: »Blaženi Nikola Taveliću, moli za hrvatski narod . . .«[400]

Ovako je na široke osnove postavljena jedna nova akcija, koja je pomoću ovog pronađenog »hrvatskog« blaženika imala da poveže sve Hrvate, u stvari pod vodstvom šefa lige nadbiskupa Stepinca. Jer, dr. Dragutin Hren i dalje je insistirao, da se svi Hrvati upišu u tu Ligu, pošto će se time provesti plebiscitarno glasanje, koje se ima u obliku molbe poslati Svetoj Stolici. Svima dušobrižnicima i vjeroučiteljima u NDH, svima organizacijama K. A., svoj klerofašističkoj štampi u propagandnim uputstvima za upisivanje u Tavelićevu Ligu data je parola: »Koliko Hrvata katolika, toliko članova Tavelićeve Lige.«[401]

Kako se uistinu o Nikoli Taveliću veoma malo ili nimalo znalo u širim krugovima, potrebne su bile propagandne brošure za šire slojeve, koje su imale da pri-

[399] Vidi naprijed o značenju te posvete!

[400] Dragutin Hren, O blagdanu bl. Nikole Tavelića. »Katolički list« 1942., br. 45, 529—530.

[401] »Katolički list« 1942., br. 46, 550.

kažu njegov život i njegovo značenje za hrvatski narod. Dakle najprije otkriće problema, a onda njegovo dokazivanje. To su učinili među prvima dr. fra Bernardin Frane Polonijo (1939.), a onda za njim u svetačkoj NDH, kad se pokret za Tavelića razmahao, još fra dr. Ante Crnica (1943.) kao dr. Josip Andrić (»Apostol Hrvatske«) u publikaciji — »Jeronimsko svijetlo« 1942., br. 46).

Biografi bl. Nikole Tavelića, koji se blaženim smatra tek od 1889., kad ga je Lav XIII. takvim proglasio na molbu šibenskog biskupa Fosca, na velikoj su muci, kad se susrećem sa izvorima iz kojih oni crpu svoje znanje o djelovanju toga Šibenčanina. Čitav niz neizvjesnosti i hipotetičnih domišljanja vezan je s njihovim rezultatima. Ostalo su neobično sitni i šturi podaci, najčešće iskonstruirani i samovoljno interpretirani. Od samog rođenja do smrti čovjeka čije prezime je tradirano u nejasnoj i nesigurnoj grafiji. Najbolje o tome pričaju sami biografi — i oni pokazuju na kojoj su visini rezultati njihovog metodološkog rada.

Prvi biograf dr. fra Bernardin Polonijo (»Bl. Nikola Tavelić i njegovo doba« Zagreb 1939.), za kojim svi ostali idu, mora priznati sve ove teškoće.

> »Ovom sam knjigom pokušao dati prvi životopis bl. Nikole Tavilića sina hrvatske Dalmacije, *apostola Bosne* i jerusalemskog mučenika, čiju kanonizaciju od Svevišnjega molimo i od Svete Stolice želimo... Nemajući izravnih vijesti o Blaženikovu životu morao sam se uteći retoričkom sredstvu, to jest morao sam se dati na proučavanje Blaženikove porodice, rodnoga mu mjesta Šibenika, redovničkog mu zavičaja Bribira, franjevačkoga reda i zakonodavstva iz onog doba, vjerskih i političkih prilika kod nas i oko nas, te franjevačkih bosanskih i palestinskih misija, ne bih li bar tako dobio što potpuniji uvid u Blaženikov život od zipke do groba...«

Dakle, pred istraživačem nije bilo ni toliko potrebnog materijala, da se napiše jedna romansirana biografija. Međutim inspiracije i ovog kao i ostalih prikazivača života i rada toga blaženika su bile toliko velike i povezane s postavljenim zadacima iz zagrebačke Kurije, da je fantazija nadomjestila, što nisu mogli da dadu izvori. Pa opet, zaključci su »sigurni« i masama je trebalo servirati jednu romansiranu pripovijetku za historijsku istinu. Štoviše, fra Polonijo, kaže i priznaje, »gdje ni tim putem nisam došao do istine stalne, iskreno velim, da se služim vjerojatnostima. Ostaje na stvarnom prosuđivanju vještaka, da te vjerojatnosti pretvore u istinu ili da ih zabace...« Ni fra Poloniju, kao ni njegovim nasljedovateljima nije uspjelo da dadu ni uvjerljive hipoteze, a kamo li takve, koje će stručnjaci pretvoriti u istine. Ne može biti govora da su i fra Polonijo i ostali dali »dokumentirani životopis«, kako je to traženo od fra Polonija. Pa opet, Nikola Tavelić, ovaj fanatični franjevac, ako je takav uopće bio — jer za smrt si je u mnogom sam kriv — ima da postane u iskonstruiranim hipotezama za političke svrhe pravi hrvatski svetitelj, »ujedinitelj hrvatskog naroda«, ma da o njemu taj isti narod više od 500 godina nije imao ni pojma. Zato i fra Polonijo, a još više njegovi imitatori, znaju veoma mnogo o njegovu nacionalnom djelovanju, koje je tobože od važnosti za čitav hrvatski narod. Naprosto stoga, što se on štuje od 1935., otkako ga je pronašao nadbiskup Stepinac, zapravo eksnadbiskup fra Rodić, koji je već prije njega na jednom palestinskom hodočašću 1931. došao na ideju, da bi dobro bilo eksploatirati zaboravljene vrijednosti žrtve franjevačke misionarske gorljivosti u suvremene političke i ekonomske svrhe. Jer, ovakav novi svetac

bit će ne malo vrelo nesvakidašnjih prihoda. Zato, da se jedno i drugo postigne, angažirala se klerofašistička historiografija, koja je imala da dokaže katolicima, da i oni imaju nešto nalično na svetog Savu.

> »Zato, — rezonira fra Polonjo, — što je bl. Nikola Tavilić od g. 1935. sve više štovan u cijelom hrvatskom narodu, nastojao sam ga približiti Hrvatima sviju naših krajeva. Tomu pridonosi ne samo to, što sam nastojao prikazati, kako je on *vjerojatno* u svom svetom djelovanju prolazio po svim našim krajevima, nego i to, što njegova pojava ima kod sviju hrvatskih Blaženika *najopćenitije značenje za cijeli hrvatski narod*...«

Nevjerojatno, ali doslovno citirano, ovako postavlja i uopćuje vrijednost Nikole de Taulicis, de Taulici, Tavileus, Tavileo, Tavileuz i de Tavileis, ništa manje nego za cijeli hrvatski narod.

Drugi biograf, dr. Josip Andrić izraziti klerofašist i ustaški ideolog, već je politički određeniji i jasniji, u istoj ovoj knjizi fra Polonija, kad je napisao na kraju knjige članak o historijatu, kako je i kada došlo do proglašenja Nikole Tavilića za blaženika katoličke crkve (1889.). — A onda i o proširenju samoga kulta, poslije 1931., odnosno 1935. Tu nam dr Andrić otkriva jednu nepoznatu vrlinu Mačeka kao pisca crkvenih molitava. Naime, kad je bio u Zagrebu dovršen i izložen jerusalemski oltar, (1936.) koji je do godine bio i blagoslovljen, napisao je Maček i jednu crkvenu molitvicu sa jasnim političkim aluzijama propagandnog značenja. Dr. Andrić ističe, da je Maček vlastoručno, (to povećava svakako vrijednost ovog rada), napisao molitvicu: *»Kriste Bože, daj, da hrvatskom narodu dođe kraljevstvo Tvoje.«* Tome je dodao dr. Andrić: *»Ta molitvica (Mačeka) kao da ističe, da je blaženi Nikola Tavelić bio najveći borac za Kristovo kraljevstvo u hrvatskom narodu. Ta molitivica prati širenje sve veće slave bl. Nikole Tavelića u hrvatskom narodu.«*

Evo, ovako, na istom planu Maček i njegov hagiografski komentator dr. Andrić, sada poslije Maček-Cvetkovićeva sporazuma na jesen 1939., kad je napisao ovaj pogovor knjizi fra Polonija, da uskoro evoluira, kao i toliki drugi mačekovci, u izrazitog ustaškog klerofašista. Tada je on još određeniji i još tendenciozniji u prikazivanju ličnosti Nikole Tavelića. Tada je dr. Andrić kroz publikaciju Društva Sv. Jeronima u ogromnoj tiraži dokazivao, na osnovu svoje bujne fantazije, što mu je sve bio i što mu još uvijek jeste bl. Nikola Tavilić, koji će milošću Sv. Stolice biti proglašen i za pravoga sveca, samo kad zato dođe odlučan čas, koji će riješiti Sv. Stolica.

> »Blaženi Nikola Tavelić[402] je bio katolički borac protiv vjerskih zabluda *koje su dolazile u Hrvatsku preko Drine.* Bl. Nikola Tavelić je pod posljednjim narodnim kraljem ujedinjene Hrvatske, Stjepanom Tvrtkom, radio za duhovno jedinstvo hrvatskog naroda, a bl. Marko Križevčanin je, iako je malo živio i radio u Hrvatskoj, uvijek isticao da je Hrvat. I bl. Nikola Tavelić i bl. Marko Križevčanin završili su svoj sveti život kao mučenici daleko izvan Hrvatske, bl. Nikola u Svetoj Zemlji, a bl. Marko u Slovačkoj: obje te zemlje drage su nam, jer je Sveta Zemlja bila Isusova domovina, a Slo-

[402] Dok dr. Andrić naziva bl. Nikolu *Tavilić*, sada 1942. mijenja mu ime u Tavelić.

vačka je po svoj sudbini od sviju zemalja najsličnija Hrvatskoj . . .[403] *Oni* (tj. Marko Križevčanin i Nikola Tavelić, o kojima se tako malo znalo u hrvatskom narodu) *svijetle hrvatskom narodu i na putu u hrvatsku budućnost, koja će biti samo toliko sigurna, sretna, koliko bude katolička.*

Od te dvojice hrvatskih Kristovih mučenika ima blaženi Nikola Tavelić još posebno značenje: on je dvanaestgodišnjim svojim radom po istočnoj polovici Hrvatske (tj. u Bosni), da suzbije one, koji su nastojali duhovno razjediniti hrvatski narod, zaslužio ime *Apostola Hrvatske*. Njegova sveta težnja, da cijela Hrvatska bude duhovno, osjećajno i misaono jedinstvena, složna, nerazdijeljena, i danas živi na dnu duše svih pravih Hrvata u dubokom uvjerenju, da je katoličanstvo glavni temelj i najjača obrana hrvatstva, hrvatske državnosti. *Zato se njemu bl. Nikoli Taveliću u posljednjih nekoliko godina utjecao cijeli hrvatski narod, te od godine 1936. ničiji nebeski zagovor nije u čitavoj Hrvatskoj zazivan toliko, koliko zagovor bl. Nikole Tavelića: »Bl Nikola Taveliću, moli za hrvatski narod!« I gle, zagovor njegov osjetio je hrvatski narod, jer nam je Bog dao da se ostvari opći narodni cilj, za kojim su svi Hrvati težili: vlastita Država Hrvatska. Bez božje pomoći do toga ne bismo došli. A da je ta božja pomoć došla baš nakon, što je hrvatski narod zadnjih godina toliko zazivao bl. Nikolu Tavelića, tu samo onaj tko nema vjere, ne vidi prsta Božjega.*

Bl. Nikola Tavelić je posljednjih godina uzeo hrvatski narod pod osobitu svoju nebesku zaštitu i izmolio nam u 550-toj godini svoje mučeničke smrti državnu samostalnost. A odsad neka njegova nebeska zaštita bdije nad tim darom neba, pa da se preko svih sadašnjih i budućih poteškoća hrvatski narod u vlastitoj državi dovine najvećeg mogućeg stepena blagostanja vremenite i duhovne sreće, uvijek se vjerno držeći Katoličke Crkve, za koju je bl. Nikola Tavelić kao apostol Hrvatske živio, radio, umro i bio uzvišen u nebesku slavu . . . Svi se Hrvati okupljaju oko njega kao oko svog nebeskog vođe. Dok je živio i radio u Bosni, bio je apostol hrvatskog jedinstva. Kao takav povratio se opet hrvatskom narodu u dane, kad se radilo o uskrsnuću Države Hrvatske. Ona je evo tu, a i on je uz nas kao apostol Hrvatske . . .«[404]

Puštajući po strani neobično bujnu hagiografsku fantaziju dra Andrića, koja ima vrlo malo dodira s historijskom istinom, naročito onda, kad govori o težnji bl. Nikole za duhovnim jedinstvom Hrvatske, kao recimo neki nacionalni ideolog XX. stoljeća, (o čemu će se uzalud tražiti podataka u Waddingovim »Scriptores« i za samu nacionalnu pripadnost, o kojoj blaženik ne govori ni jednom riječi); puštajući po strani naziv koji daje kralju Stjepanu Tvrtku kao kralju »ujedinjene Hrvatske« — jer je taj naziv samo djelomičan,[405] treba da se ukaže na cijelu, zadnju misao i nje-

[403] Nadbiskup Stepinac imao je iste poglede i ista osjećanja prema Hitlerovoj klerofašističkoj tvorevini: Slovačkoj. Ona je njima, t. j. ustašama i svim hrvatskim klerofašistima bila pravi ideal. Nadbiskup Stepinac napisavši u svečanom broju »Slovaka« »o temeljima hrvatsko-slovačke saradnje« napao je prošle jugoslavenske režime s očiglednim aluzijama na sličnost nevolja u prošlosti. Nadbiskup je istaknuo da tri stvari sačinjavaju podlogu za najužu saradnju Slovaka i Hrvata. Prva je katolicizam i vjernost hrvatskog i slovačkog naroda katoličkoj crkvi, druga je sličnost jezika i osjećaja, a treća je stvar sličnost patnja u prošlosti. (»I hrvatskom i slovačkom narodu htjelo se oduzeti ono, što im je Bog dao: ime, jezik, slobodu i narinuti ono, protiv čega se opirala njihova duša. Povijest pokazuje da se ovakvi slučajevi prije ili kasnije osvećuju.«)

[404] Josip Andrić, Apostol Hrvatske. Zagreb 1942., 1—2. 32.

[405] Andrić namjerno prešućuje svojim klerofaštima da se Stjepan Tvrtko okrunio ljeti 1377., kao katolik, na grobu svetog Save u Miletevu »sugubim vijencem« u znak vlasti nad srpskom i bosanskom zemljom, pa se i prozvao »kralj Srbljem, Bosni, Primorju, Humskoj zemlji, Donjim Krajem, Zapadnim stranam, Usori, Soli i Podrinju«, a 1390. »kralj Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Primorja« zavladavši tako najvećim dijelom Srba i Hrvata. »Istinoljubivi« klerofašist nikako nije smio ustašama da kaže, da je Nikola Tavelić sa takvim čovjekom, koji se krunisao na grobu svetoga Save, imao prijateljske odnose. Tvrtko je morao da bude Velikohrvat.

govu, kao i pokretača kulta Tavelića, nadbiskupa Stepinca, a to je pronalaženje sveca, koji bi mogao i nacionalno da zrači. Dok su hrvatski učeni katolički svećenici, kao što su Ivan Tomko Mrnavić (u XVII. stolj.), i fra Andrija Kačić Miošić (u XVIII. stoljeću) znali za sv. Savu, njemu se divili i veličali ga u svojim spisima, oni ne znaju za tog »apostola Bosne«, »apostola Hrvatske i hrvatskog narodnog jedinstva«. U pripravi NDH trebalo je pronaći i za ustaše neku takvu ličnost, koja bi imala slični nacionalni zadatak kao što ga je izvršio u vrijeme svoga života i poslije smrti Sava, iz roda Nemanjića. Štoviše, iz ovog izlaganja postaje Nikola Tavelić ustvari glavni intervenijent kod Boga za NDH. Međutim, ima izvjesnih nedosljednosti i suprotnosti, koje se u tome pojavljuju kod klerofašističkih pisaca i agitatora za NDH, tko je taj glavni faktor bio na nebesima koji je krenuo Proviđenje da Hrvatima podari NDH. Naime, dr. Andrić u svojoj hagiomanskoj fantazmagoriji zaboravlja, da su i prošle godine, kao i svih ostalih ustaških godina i Stepinac kao i delegat K. A. i križara, koji su posjetili Pavelića, pa i brojni ustaški govornici, tvrdili da ta zasluga pripada jedino Majci Božjoj Bistričkoj. Koliko je ovakva historija na čvrstim nogama, vidi se i iz biografije toga blaženika, koju je dao fra Ante Crnica. Njegova se historijska fantazija bori također sa čitavim nizom neizvjesnosti, kao i ona fra Polonija i dr. Andrića. Na primjer ne zna se točno, kad je bl. Nikola rođen. Pisac misli *vjerojatno* oko 1350. Ocu je bilo ime *vjerojatno* Bogdan, a bratu Petar. U franjevački red je stupio *vjerojatno* oko 1365. Filozofske i bogoslovske nauke svršio je *najvjerojatnije* u Bribiru. Za svećenika je rukopoložen *vjerojatno* oko 1375. »Nakon toga je pohađao više škole u Firenci, ili što je još *vjerojatnije* u Parizu«. Dakle pored tih vjerojatnoća, i hipotetičkih zaključaka, kao *sigurno* se zna za njegov *nacionalni rad* oko ***duhovnog ujedinjavanja*** Hrvata, a da se o tome ne može naći u dokumentima bukvalno nijedne riječi. Međutim, sigurno je samo to, da se u Šibeniku čuvaju neke pocijepane sandale, koje pripisuju Taveliću, pa se njima ukazuje naročito poštovanje kao relikviji. Ali zato fra dr. Crnica zna da je Tavelić »bio jedan od *najvećih* hrvatskih sinova,« za koga nisu znala brojna pokoljenja od XIV. stoljeća do XX. ništa, dok se nisu pojavili njegovi pronalazači, exnadbiskup fra Rodić, nadbiskup Stepinac, fra dr. Crnica i dr. Andrić.[400] Ovakvo je historijsko naličje ovog »najvećeg hrvatskog sina«, za koga ni najpismeniji među ustašama i klerofašistima, kao što je Mile Budak još 1930. nisu sasvim ništa znali.

Tako je 1942. počela da djeluje Liga bl. Nikole Tavelića »da okupi sve Hrvate katolike u zajednicu za širenje i gajenje štovanja bl. Nikole Tavelića, kao *apostola Hrvatske*, i da radi za njegovu kanonizaciju. Iako je nad Ligom bl. Nikole Tavelića bio pokrovitelj hrvatski katolički episkopat, ona nije u isto vrijeme uvedena u sve biskupije. Nadbiskup Šarić ju je uveo u svoju crkvenu pokrajinu tek 1943.[407] U isto vrijeme krenut je i »Glasnik bl. Nikole Tavelića«, koji je počela da izdaje franjevačka bosanska provincija pod uredništvom fra dra Eduarda Živića. Urednik je označio i svrhu kretanja ovog časopisa, koji treba da bude

> »glas hrvatske svete prošlosti, svjedok života današnjeg hrvatskog katolicizma, putokaz boljoj i savršenijoj primjeni evanđelja u našem narodnom životu.

[406] Ante Crnica. Bl. Nikola Tavelić. Zagreb. 1944.

[407] »Katolički tjednik« 1943., br. 42.

veza naše vjere i našeg domoljublja. Jednom riječi, on će biti pravi hrvatsko-katolički glasnik u punom i doslovnom smislu riječi... Činjenica da smo u punom vrtlogu današnjeg strahovitog rata, ne smije nas priječiti pri izdavanju širenju glasnika hrvatskog blaženika, jer se baš u ratu i preko krvi, koja teče iz našega narodnog tijela, dolazi do najboljih iskustava i saznanja, a među tim saznanjima jest i jasnija spoznaja, da je moralno vjerski život narodne hrvatske zajednice nužni preduvjet sređenog sveukupnog narodnog života, pa i materijalnog blagostanja, *da je vjera preduvjet onog požrtvovnog domoljublja, koje za domovinu daje krv i sami život, neustrašivo i samosvijesno.*«[408]

Ma da je Liga bila neobično aktivna, zapinjao je proces kanonizacije u Rimu uslijed ratnih prilika kako to misli »Katolički list«. Pošto je određeno da za kanonizaciju treba izvjestan broj autentičnih čudesa, to je svakako otežavalo i odugovlačilo rješavanje toga pitanja. »Ne bude li propisani broj čudesa, ništa za to. Dobit ćemo dispenziju jer su ondje svi odlučujući faktori i te kako skloni tome, da naš blaženi Nikola, što prije zasjedi na oltaru kao kanonizirani svetac... Da smo znali bolje, ustrajnije i toplije moliti, možda bismo imali kanonizaciju već ove godine.«[409] »Katolički list«, koji je inače okrivljavao Srbe za sve moguće nedostatke i pokore, za ovo ipak ne okrivljuje Srbe. A ovo je pitanje bilo i 1943. još više zakočeno, jer je u Rimu umro kardinal-ponens za kanonizaciju, inače poznati bivši beogradski nuncij Pellegrinetti. »Svevišnji nije dao, žali se »Katolički list«, da i on doživi tu kanonizaciju. Pred kratko se vrijeme naš prvi kardinal ponens preselio u vječnost. Odanle će nas pomoći u onom što nije mogao na ovom svijetu dovršiti.«[410]

U Kustošiji, zagrebačkom predgrađu izgrađena je crkva u čast Nikole Tavelića, pa je tu i osnovana XVIII. zagrebačka župa. Crkva u Kustošiji bila je posvećena uz velike svečanosti. Nadbiskup Stepinac izvršio je ceremonije i održao propovijed a predavanje o bl. Taveliću dr. J. Andrić. Novi župnik Ante Frimel održao je govor u ustaškom duhu, da bi se zadovoljili prisutni brojni ustaše, među kojima je bio i zamjenik zamjenika vojnog vikara, ustaša Vilim Cecelja.[411]

Dakako, kao što su se »proštenja« ili hodočašća Majci Božjoj Bistričkoj iskorištavala u političke klerofašističke svrhe, za snaženje i potsticanje ustaškog duha, tako je to bilo sa praznovanjem dana bl. Nikole Tavelića koji se u NDH slavio svake godine 14. novembra. Godine 1943. Osječki gvardijan kapucinskog manastira Pavle Ivakić angažirao je bl. Nikolu Tavelića protiv NOP-a i završio je propovijed ustaškim pozdravom: »Kad bi povijest, učiteljica života, barem sada poučila nas, da svi budemo složni i jednodušni: Za Poglavnika i Dom spremni«. I fra Pavle Ivakić je kroz čitav govor provukao osnovnu misao, da širenje kulta bl. Nikole »ima ne samo vjerski nego i vrlo važan narodni zadatak.« Svečanu misu toga dana služio je mnogopoznati ustaša fra Vjeko Šimić.[412]

Spomenuti kapucin Ivakić bio je zagrebački gvardijan, koji je upravljao crkvom sv. Mihovila, koju je u Zagrebu blagoslovio u radničkom naselju dra A. Starčevića nadbiskup Stepinac, na Novu Godinu 1942. Crkva je i sagrađena zauzi-

[408] »Hrvatski narod« 12. XII. 1943.
[409] »Katolički list« 1941., br. 31.
[410] »Katolički list« 1943., br. 16. 191.
[411] »Novine« 15. XI. 1943.
[412] »Hrvatski list« 16. XI. 1943.

manjem otaca kapucina. I ova svečanost bila je uveliko i ustaška svečanost, kako su o tome pisale zagrebačke novine. Naročito su se zapazile »organizacije Ustaške Mladeži.« Nadbiskup je održao propovijed u duhu i stilu, koji su i očekivali brojni prisutni ustaše. Nadbiskup je na kraju propovijedi pozvao prisutne da budu *»vjerni Bogu i Poglavniku«*, kao što je i patron župe sv. Mihovil Arhangjeo u borbi između zlih i dobrih anđela ostao vjeran Bogu i tako izvojštio veliku pobjedu. Hrvatski će narod tek onda imati potpunu slobodu i najveću moguću sreću u oslobođenoj domovini, ako ostane vjeran Bogu i njegovim zapovijedima.«[412a]

Novopronađeni blaženik služio je tako ustaškoj i klerofašističkoj ideologiji kroz čitavo vrijeme nakazne NDH i nije mu pomogla ni akcija nadbiskupa Stepinca, ni dra Hrena, ni dra Andrića, ni fra dra Crnice, ni čitave njegove Lige, jer se u Rimu nisu mogli nikako sporazumjeti, da li su »čudesa« doista toliko mnogobrojna, da bi mogao da »zasjedne na oltaru kao kanonizirani svetac«, kao što je to već 1941. predviđao »Katolički list«. Sigurno je samo to, da je bl. Nikola Tavelić bio uspješno uključen u opći problem sveobuhvatnog hrvatskog klerofašizma, kome je on djelujući na široke mase, kroz Ligu imao da pomogne do posvemašnje prevlasti za kojom je svim sredstvima težio jednako ustaški episkopat, kao i Vatikan. Dok je nadbiskup Stepinac sav u zelotskom zanosu, da poveća što veći broj župa i crkava u Zagrebu, da proširi što više kult Marije Bistričke, Nikole Tavelića, don Boska, kult sv. Petra kao simbol hiljadugodišnjih veza Hrvata sa Vatikanom, dok je stalno na visokim koturnama, dajući svojim autoritetom pred svojim vjernim legitimitet ustaškom režimu, nadbiskup Stepinac jednovremeno vodi nepoštednu borbu protiv svega, što je iole napredno i slobodoumno, rodoljubivo, tolerantno i zagrijano za veliki Sovjetski Savez, koji je tako energično i herojski dao otpor njemačkom agresoru. Sve je to bilo u jednom jedinstvenom planu, da se hrvatski katolički krugovi podlože jednoj volji i jednoj jedinstvenoj direktivi kroz K. A., dosljedno njenom vodstvu, Episkopatu, koji je opet tako intimno bio povezan s ustaštvom — u stvari, fašizmom. Dok je episkopatu pred očima, da veoma vještom metodom postepeno podredi svojoj volji i planovima čitav ustaški sistem, sam postaje igračka u rukama krvničkog režima. Krug crkvenih poslova i njihovih interpretacija na propovijedaonici, kao i u javnom životu napose u klerofašističkoj štampi, bio je uistinu sveobuhvatan i uključio je sebe u sav ustaški sistem, kako bi kroz njega riješio problem državne religije, a s njome i sav neosporni utjecaj na sve državne poslove. Nema sumnje, da je poslanica nadbiskupa Stepinca od 28. aprila 1941. bila pravi poklič klerofašista, da ponesu na svojim ledima ustaški režim. Zato, dok ova poslanica nadbiskupa Stepinca, obilježava brutalan i mračan nagovještaj kretanja unatrag, u srednji vijek klerofašističkog i ustaškog režima, dotle će linija razvoja tog mračnog i brutalnog povraćaja srednjeg vijeka tokom četiri ustaške i klerofašističke godine imati svoj uspon, najizrazitiji i najklerofašističkiji, u antipartizanskoj poslanici ustaškog episkopata 24. marta 1945.

Na cijeloj liniji između ove dvije poslanice, katolička crkva, u štampi i na propovijedaonici, u ispovijedaonici kao i na političkim zborovima, postaje pored ustaša prvoborac protiv svih demokratskih i slobodoumnih strujanja. Naročito svih naprednih i rodoljubivih, ljevičarskih i komunističkih. Jednako kao i »poglavar NDH«, »veliki

[412a] »Nova Hrvatska«. 2. I. 1942.

poglavnik«, »čovjek božjeg Proviđenja«, za čiju se knjigu »Strahote zabluda« zalaže sva klerikalna štampa i oglašava je kao neko genijalno otkrivenje, naprosto stoga, što se u njoj ne samo pamfletski i do vulgarnosti neinteligentno raspravlja, nego uličnjački napada jevrejstvo, masonstvo i komunizam.

Treba da se zadržimo još za čas na akciji nadbiskupa Stepinca protiv komunizma, da bi se vidjelo, kako je on »vjerski«, ustvari politički, shvaćao i djelovao u antikomunističkom pravcu. Nadbiskupa Stepinca »Katolički list« na desetak dana prije Hitlerove agresije na Rusiju, o dvomjesečnici postojanja NDH donio je članak »Veliko djelo Providnosti«, u kome je pripravljao svoje čitatelje na neizbježnost rata sa SSSR. U uvodu je pisac ovog članka podvukao dvije »dragocjene izjave naših prvaka u političkom i vjerskom životu«. To je proglas »viteza« Slavka Kvaternika, tog ustaškog »vojskovođe« i »maršala«, u kome je on povezao Božje Proviđenje sa voljom Hitlera, Mussolinija i Pavelića. Ovu istu misao iznio je i nadbiskup Stepinac u svojoj famoznoj proustaškoj poslanici od 28. aprila 1941., u kojoj je također rekao, da se sa stvaranjem NDH može »lako razabrati ruku Božju na djelu«. Za obje ove izjave pisac ovog članka o djelu Proviđenja kaže da »nema sumnje, da su te dvije izjave doista došle iz dubine duše onih, koji su ih dali.« Označivši tako ustašku NDH i Hitlerovu okupaciju djelom »Božjeg Proviđenja« i »ruke Božje na djelu« i pisac je potpuno suglasan, pa i on naziva NDH »djelom Božjim«, a »moralnu snagu poglavnika« nikako ne može da shvati »bez pomoći odozgo«, dok ga »vjera i pobožnost ustaša«, koji su za njega »zaista Božji ljudi i čist neporočan naraštaj«, zadivljuju. Ovome piscu kao i svim ostalim klerofašistima, što smo uostalom već i dosta puta pokazali, i rat Hitlera i Mussolinija je djelo »Božje Mudrosti, koja povezuje planove i interese naroda onako kako to ne bi nikada ljudska mudrost izmudrila. Rat, koji je mnoge gordijske čvorove presjekao ... bez sumnje će donijeti mnogih rezultata u općem planu Providnosti.« Da bi što više povezao klerofašiste, kojima su Mussolini i Hitler u svojim zločinačkim planovima povjerili brojne zadatke, naročito u spremanoj agresiji protiv Rusije, klerofašist se sjeća i na designiranog »hrvatskog« kralja, »uzvišenog Duku od Spoleta«, »nosioca krune Zvonimirove«, koju su »dale hrvatskom narodu veze sa Svetom Stolicom«, kao »nagradu Hrvatima za njihovu vjekovnu vjernost«. Da bi bio još jasniji, zbog čega piše ovaj članak i da bi i agresiju na SSSR podveo pod »veliko djelo Providnosti« klerofašist sasvim otvoreno kazuje svoju osnovnu misao.

> »U prošloj našoj povijesti ispunili smo zadaću u Europi, koja je obilježena u časnom naslovu Antemurale Christianitatis — predziđe kršćanstva. Zapadna Europa mogla je razvijati svu kulturu i duhovni materijalni napredak, dok smo mi pogibali u borbama, odbijanju navale barbara i nekrsta. Ta zadaća ostaje hrvatskom narodu i dalje ... Od bliskog istoka prijeti duh klasne borbe, duh crvene revolucije. Mi promatramo i zapažamo da se u Rusiji taj gigantski pokret već mrvi i ruši ... *Naša je najveća dužnost i odgovornost pred Providnošću, da svim silama sačuvamo svoj naslov predziđe kršćanstva. Zato moramo svom snagom pomoći vodstvo naše države.*«[413]

I kod napada njemačkih fašističkih vandala na SSSR. možemo da promatramo podudarnost stava Vatikana i njegovih kardinala, s onim klerofašista u NDH. Jednako

[413] »Katolički list« 1941., br. 23.

sada kao i 1914. Za političko crkveni stav protiv SSSR imao je Vatikan, a s njime i svi oni, koji su bili od strane Vatikana dirigirani, osnova u ranijim papinskim enciklikama. Naročito u onoj, koju je Pijo XI. iznio 1937. u enciklici »Divini Redemptoris«. Prvi antikomunistički barjaktar bio je prije jednog vijeka papa Pijo IX., a prvi jugoslavenski klerikalni vikač protiv komunizma i naprednog duha toga vremena, bio je zagrebački biskup Haulik, koji je u svojim propovijedima i poslanicama raspravljajući o idejama Francuske revolucije udarao na napredne struje hrvatskog ilirizma, naročito na onu oko grupe, koja se kupila oko »Slavenskog Juga« (1848.—1849.). Komunizam je osudio i papa Lav XIII. 1878. označivši ga »rušilačkom kugom koja truje samu srž ljudskog društva i potpuno ga razara«. Pijo XI. osudio je komunizam već 1924., 1928., 1931., 1932., 1933., kako to kaže i u spomenutoj enciklici »Divini Redemptoris.«[414]

> »Još nije zamro općeniti odjek onih naših govora, — riječi su Pija XI, — što smo ih izrekli minule godine kad smo otvorili svjetsku izložbu katoličke štampe i kad smo o Božiću govorili na radiju. Štoviše i najljući neprijatelji crkve, koji iz Moskve upravljaju ovom borbom protiv kršćanske civilizacije, svojim neprestanim napadima svjedoče riječju i činom da papinstvo i danas ne samo čuva kršćanske svetinje, nego da je češće i uvjerljivije od svake druge javne zemaljske vlasti upozoravalo na komunističku opasnost.«

Pošto je dao još i posebne razloge uslijed kojih se odlučio na ovu encikliku, papa izražava misao, da želi komunističkoj doktrini suprotstaviti »svijetlu nauku crkve i da još jednom odlučno sve opomene, da upotrijebe ona sredstva, kojima se može kršćanska civilizacija, jedino prava Civitas Humana osloboditi od toga đavolskog biča i sve snažnije se razvijati na istinsko dobro ljudskog društva.« — U 82 točke ove enciklike raspravlja se »O nauci i plodovima komunizma«. Beskompromisan i najodrešitiji, najnepomirljiviji protivnički stav vrhovnog crkvenog poglavara odrazuje se u analizi marksizma, koji on osuđuje kao zabludu, protivnu učenjima katoličke crkve. Tako, ova enciklika predstavlja ustvari stogodišnju tradiciju katoličke crkve u borbi protiv marksizma. Ona je postala osnovni elemenat katoličke crkve protiv marksizma, ma gdje se on nalazio u svijetu, a naročito u zemljama katoličkim ili mješovitim. Međutim, ova enciklika nije uzeta i interpretirana samo kao vjersko-ideološka doktrina, nego ujedno kao politička osnova za antikomunističku političku akciju katoličke crkve, koja je tražila od svojih vjernih, da svoje društveno-političke poglede formiraju, kako to traži Katolička crkva. Tu su podudarnost iskoristili i međusobno razradili jednako fašizam kao i katolicizam.

Ne ulazeći u crkveno-političku analizu enciklike Pija XI., ipak želimo ukazati na nekoliko izrazito političkih momenata, povezanih i s enciklikom kao i vatikanskim antisovjetskim stavom, naročito u vezi s drugim svjetskim ratom. Vatikan je kroz vjekove težio na razne načine, da veliku slavensku Rusiju, najvećeg predstavnika pravoslavlja pokatoliči. Dosta je spomenuti na Ukrajinu XVI. stoljeća i na akciju Kongregacije De Propaganda Fide, koja je bila na poslu jednako u XVII. kao i u XX. stoljeću. Paralelno s Velikom Oktobarskom revolucijom u Rusiji, uskrsle su u Vatikanu i u Kongregaciji De Propaganda Fide nove nade za duhovnim, katoli-

[414] Encikliku je izdao MOSK. Sveska 28—29. kao i »Katolički list« iste godine. 1942. nadbiskup Stepinac poziva svećenstvo i narod, da tu encikliku čitaju. 1944. objavio ju je ponovno »Katolički tjednik« od br. 39—43.

čkim osvajanjem Rusije. Benedikt XV. osnovao je 1917. Institut za proučavanje istočnih nauka i naroda i bude prozvat Pontificum Institutum Orientale. Pijo XI. pošao je tragom svoga prethodnika i s enciklikom »Rerum Orientalium« (8. X. 1928.). proširio Institut, davši mu novu zgradu i veliku biblioteku. Jednovremeno je pozvao sve ordinarije po svijetu, da ga u tom pogledu pomognu, pošto je Institutu cilj, da pomaže ideju sjedinjenja. Na kraju tog svog pisma, »papa ih pozivlje svim žarom svoje duše da svim silama porade, e da svane dan, kad će se Grci, odijeljeni Slaveni, Rumunji i ostali istočni narodi, ne samo pojedinačno, nego u masama povratiti u staro jedinstvo sa rimskom crkvom.«[415]

Iste godine u Rimu je osnovan Institutum Russicum, a kamen temeljac je udario kardinal Sincero, predsjednik »Papinske komisije za Rusiju«. Urednik franjevačke »Nove revije« oduševljava se ovim Institutom kao i odlukom svetog oca, koga je na to djelo potaklo i to, što vidi u ruskom narodu »tako oplemenjenu narodnu pobožnost prema Isusu Kristu i Prečistoj Djevici, pak se nada, da će to donijeti neizmjernoga ploda i da će se ovaj narod jednoć naći u pravoj i jedinoj crkvi Isusa Krista, pod vrhovnom vlašću Petrova nasljednika u Rimu . . .«[416] Papa je 15. augusta 1929. izdao apostolsku konstituciju, kojom je uredio Rusko sjemenište u Rimu. Na to ga je, kako kaže, potakla velika briga za »najplemenitiji narod ruske države. Taj narod sada čami u ropstvu!« Stoga je dakle papa osnovao kolegij »Pontificium Seminarium Russicum in Urbe.« Učenici će se obrazovati u svemu, što im je potrebno za tako veliku misiju, ali naročito u ruskoj historiji, ruskim običajima i slavensko-bizantijskoj liturgiji«. Pošto je kolegij u blizini Orijentalnog Instituta, kojim rukovode jezuite, to je Sveti Otac i Ruski kolegij povjerio družbi Isusovoj.[417] Nema sumnje u ovoj velikoj brizi Vatikana s osnivanjem spomenuta dva instituta leži i sva misao i osnovna potka enciklici Pija XI., koju su toliko komentirali i slavili jednako fašisti, kao i nacisti. Kad je došlo do rata i velike agresije fašista na SSSR, onda je sva ta crkveno-vjerska fasada otpala i pokazala svu svoju unutrašnju sadržajnost, jednako 1941. kao i ono 1914. Ne samo u NDH, nego i u čitavom svijetu u domenu Katoličkih akcija, koju enciklika »Divini Redeptoris« zove i potiče na boj protiv »bića đavoljeg!« Sva klerofašistička štampa u čitavome svijetu postala je samo refleks ove sadržine zadataka Institutum Orientale kao i Seminarium Russicum-a.

22. VI. 1941. napao je Hitler SSSR. 29. VI. 1941. govorio je u bazilici svetog Petra Pijo XII. U tom je govoru istaknuo, kako to prikazuje Šarićeva štampa, da *»jedna od zaraćenih strana vodi rat za obranu osnova kršćanske kulture«*. Ili, doslovno: »Sigurno ne fale u mraku olujine utješljivi prizori, koji otvaraju srce za velika i sveta iščekivanja. Velikodušna vrijednost u obrani osnova kršćanstva i pouzdane nade za njihov triumf. Najčvršća ljubav prema otadžbini. Herojska djela vrlina. Izabrane duše spremne i brze na svaku žrtvu. Velikodušne predaje. Široko buđenje vjere i pobožnosti.«[417a]

Klerofašistička štampa tu je počasnu tezu obrane kršćanstva namijenila Hitleru i njegovim hordama. Stoga je i berlinski DNB pronašao i istaknuo, da se u *»vatikan-*

[414] »Katolički tjednik« od br. 39—43.
[415] »Nova revija« 1928., br. 4. 410—411.
[416] »Nova revija« 1928., br. 1, 97.
[417] »Nova revija« 1929, br. 3—4, 540—541.
[417a] Ernesto Bonaiuti, Pio XII. Roma 1946., 253.

skim krugovima raduju, jer se pojavljuje na obzorju pad boljševizma i prema tome nove mogućnosti za katoličku crkvu. Crkveni krugovi ne sumnjaju, da su odbrojeni dani komunističke Sovjetske Unije, iako ti krugovi iz jasnih razloga ne smiju o tom javno govoriti . . .«[418]

Međutim, što je Pijo XII. uvijeno govorio, o tome se sekretar Kongregacije De Propaganda Fide sasvim jasno i bez rezerve izjasnio. Dakako, za pobjedu osovinskih vojsaka nad Sovjetskom Unijom. On je govorio u bazilici Concordia u Veneciji (3. VIII. 1941.). Ova propovijed bila je jedan sasvim profani i politički izraz radosti i osjećanja jednoga političara-fašista, ma da u svećeničkom i to velikodostojničkom ornatu i pred oltarom. *»U onoj prostranoj zemlji,* — kardinalove su riječi, — *koja izgleda, da je sam vrag našao svoje predstavnike kao vođe republike i prostranih pokrajina, biju i hrabri vojnici naše domovine najveću bitku. Od svega srca želimo da bi ova bitka dovela do konačne pobjede saveznika i do propasti ričućeg i buntovničkog boljševizma«*. Tim podovom oduševljen je ustaški »Hrvatski narod« i upirući svoje nade i poglede na Vatikan, kao pravog saveznika osovine, piše:

> »Od posebne je važnosti propovijed tajnika najvažnije papinske ustanove Kongregacije De Propaganda Fide, koja diljem svijeta vrši najdublju i najvažniju zadaću širenja katolicizma odnosno kršćanstva . . . *Iz ove upravo povijesne propovijedi proizlazi sigurnost i uvjerenje da je pobjeda tu i da će donijeti napokon Evropi smirenje. Tome smirenju slijedit će procvat i napredak u svim pravcima. Pri tom se govornik osvrnuo i na brzi odziv Ducea, koji je našao shodnim da pošalje na istok u borbe najizabranije talijanske čete. Baš je Italija sva prožeta željom i voljom da se boljševizam izbaci iz Evrope i zauvijek zbaci sa svake vlasti u Svijetu . . .«*[419]

Uostalom o držanju Vatikana povodom rata protiv SSSR, neposredno u prvim danima pobjedonosnog prodiranja agresora, vatikanski dopisnik lista »Il Corriere del Tessino« piše o držanju Vatikana, podsjetivši na osnovnu misao papinu, izrečenu 29. juna 1941.. Tada je papa rekao, da jedna strana vodi rat za obranu kršćanske kulture. I ovaj dopisnik podvlači, da se »u vatikanskim krugovima raduju, jer se pojavljuju na obzorju pad boljševizma i prema tome nove mogućnosti za katoličku crkvu. Crkveni krugovi ne sumnjaju, da su odbrojeni dani komunističke Sovjetske Unije . . .« U onim područjima, koja su njemačke čete i njihovi saveznici oslobodili od boljševizma, vraća se pomalo vjerski život, a na taj način otvaraju se katoličkoj crkvi široka područja za njenu djelatnost. Crkva je spremna za ovo veliko djelo«.

Sasvim opravdano. I to ne od jučer. Još odavna, od prije četvrt vijeka. Jer, čitavu ovu akciju, koja je imala da pripravi sve potrebne uslove za misionarenje u Ukrajini, spremali su godinama ranije rimski jezuiti u oba spomenuta Instituta Benedikta XV. i Pija XI. U nekrologu posvećenom jezuitskom generalu, kaže se jasno i određeno: »Uprava generala Ledochowskog obilježena je i nastojanjem oko unije u Rusiji (D' Herbigny), kao i ustanovom Ruskog instituta, koji je papa Pijo XI. predao Družbi Isusovoj.«[420]

[418] »Katolički tjednik« 13. VII. 1941.
[419] »Katolički tjednik« 24. VIII. 1941.
[420] »Katolički tjednik« 1942., br., 52, 5.

Nije trebalo dugo čekati, da će se refleksi vatikanskih raspoloženja javiti u ustaškoj i klerofašističkoj štampi. »Katolički list«, koji je toj agresiji spremao psihološku pripravu, na vijest da je agresor priveo u djelo svoje namjere, za koje su već ranije znali klerofašisti, radosno je pozdravio ovaj korak agresora.

> »*S cijelim kulturnim, osobito s cijelim kršćanskim svijetom mi pozdravljamo ovu operaciju na tijelu čovječanstva, uvjereni, da će njemačkoj vojsci uspjeti izvaditi otrovni zub kojim je Kominterna sipala otrov u zdrav organizam ljudskoga društva. I kad se to dogodi, onda će svijet zadovoljno odahnuti, što je uklonjena mora, koja ga je dva desetljeća pritiskivala.*«[421]

U pravoj križarskoj ekstazi je i drugi list nadbiskupa Stepinca »Hrvatski glas« (29. VII. 1941.). kad u uvodniku ističe, da je *»sadašnji njemački rat, djelo spasenja kulture«*. Ili treći list nadbiskupa Stepinca »Hrvatska straža« piše augusta u svom uvodniku kako se ruši boljševizam.

> »Ruši se boljševizam ruše se njihove nade i priželjkivanja i sada se oni laćaju očajničkih sredstava. Njihov nemoćni bijes najbolji je dokaz da se komunizmu sprema konac. Kad bi boljševicima dobro išlo kad bi u Sovjetiji bilo onako kako su nam oni pričali kakav bi sad razlog imali da izazivaju nemire i nerede? U tom bi slučaju mogli biti posve mirni i čekati svoje vrijeme. Ne bi se ludo izvrgavali da gube glave. *Ulast NDH nije slaba i ti su očajnici naišli na tvrdu kost. To tvrdu što i građanstvo i seljaštvo stoji uz vlast. Bez savjesti kako jesu ti komunisti izvrgavaju opasnosti život baš malog svijeta, radnika i seljaka time što su pokušali čine, kod kojih baš mali čovjek strada.* Očaj komunista razbit će se o odlučnost vlasti i o jednodušnu odlučnost građanstva, seljaštva i radništva. »Usrećitelja« — boljševika, mi ne trebamo. Njihovi pokušaji da usreće nekoga, bili su uvijek i svagdje najveća nesreća za one, koje su usrećivali«.

Zato je sasvim razumljivo, da su ustaški radio kao i sva ustaška štampa ova antisovjetska gledišta i Vatikana kao i hrvatskih klerofašističkih listova uzdizali — pozivajući se i oslanjajući na njih kao na najbolja opravdanja za svoju najogorčeniju propagandu.

Ovaj bijes klerofašističke štampe s istodobnim radosnim nadama da će Hitler definitivno slomiti njihovog protivnika, jasno su ukazivale na prve znakove otpora naroda, koji se stao da diže protiv okupatora i njihovih klerofašističkih suradnika. Odsad će se takmičiti klerikalni i ustaški listovi u čitavoj NDH u najoštrijoj antisovjetskoj propagandi. Među prvima na ovoj križarskoj fronti nalazi se dakako »Katolički list«, koji ne propušta prilike, a da se ne izjasni protiv Sovjeta i Rusije, agitirajući za što intenzivniju borbu u zemlji, kao i na istočnoj fronti.

> *»Hrvatski se narod stavio na stranu protiv komunizma. Dobro je učinio. Plemeniti je potez načinio. Samo se tako smije odlučiti i nikako drugačije. To mu služi na čast.* A kad će povijest kupiti sve podatke komunističkog rušilačkog rada, tad će se tek komunizam pokazati u svoj svojoj bijedi. Onda će iskočiti veličina i zasluge svih pojedinaca i naroda, koji su se borili protiv toga zla. *Ova se gigantska borba, koja se sada vodi protiv komunizma, može*

[421] »Katolički list« 1941., br. 25, 296.

> *nazvati i borba kršćanstva protiv barbarstva.* Velika je po svom opsegu, jer se vodi na tolikoj površini kugle zemaljske kako se dosada u povijesti čovječanstva nije vodila nijedna borba. Velika je po broju ljudi, koji u njoj sudjeluju. To su milijuni i milijuni ljudi. Velika je i po broju oružja i savršenosti tehnike. Takova šta još svijet nije vidio. Intenzivna je ova borba kao malo koja u prošlosti, jer se vodi na život i smrt. Svaki od protivnika zna da mu nema života, ako drugi pobijedi . . .«

»Katolički list« toliko je obnevidio i zanjet je u poređenju ove borbe, da je sasvim na fašistički način interpretira prikazujući je s onom borbom Krista sa Jevrejima![423] I ovu propagandu »Katolički list« koristi da se istodono sveti i srpstvu i prvoj Jugoslaviji, tvrdeći da je ta favorizirala komunizam, iako je čitav svijet znao šta su upravo komunisti prepatili od Obznane do 1941. upravo u toj Jugoslaviji. Izvrće najbestidnije opće i svima poznate istine samo da što uspješnije zavara neprosvijećene klerikalne mase, kojima se obraća. Ovaj otrov neistine prvenstveno je trovao dušobrižnike, koji su čitali »Katolički list« — a onda i sve one, o čijim su se dušama starali ovi »dušobrižnici«. »Oni mrze nacionaliste, te su kod nas za Jugoslavije Hrvati komunisti zajedno sa srpskim četnicima i žandarima napadali, mnogo puta i krvavo, hrvatske nacionaliste. Tima je bio bliži srpski žandar i četnik nego Hrvat nacionalist«. A onda produžava dalje da obmanjuje čitatelje, kad kaže, da se komunisti bore u Bosni zajedno sa četnicima protiv NDH, koju su stvorili hrvatski nacionalisti, t. j. ustaše.

> *»Razumljivo i opravdano je radikalno obračunavanje, koje vrši s komunizmom sada hrvatski ustaški pokret i naša hrvatska država. Popuštanje komunistima bila bi ludost, a možda i samoubistvo. Kad se uzme u obzir naprijed rečeno, jasno je da je dužnost, kako svakog Hrvata i katolika, tako naročito svećenika, da on i kao svećenik, i kao hrvatski rodoljub stupi odlučno u borbu protiv komunizma i na svakom koraku pobija komunističku promičbu. Makar sada naša državna vlast svim sredstvima progoni komunizam. Jugoslavija mu je pogodovala, ipak se katoličko svećenstvo ne smije povući iz borbe i sa strane samo gledati i povlađivati. Borba protiv komunizma je kako politička tako i vjersko-duhovna borba, pa u njoj ulogu crkve i svećenstva nitko drugi ne može preuzeti.*«[424]

»Katolički list«, kao uostalom i sva ostala klerofašistička štampa, dao se sa svim žarom na antikomunističku propagandu, pa je toliko zabrazdio i obnevidio u svojoj mržnji, da je stao u rubrici »Crkvene vijesti« da objavljuje smrtne presude, koje je donosio Pokretni prijeki sud, i koje je listu uputio krvnički UNS (Ustaška nadzorna služba)! Dakle, na primjer, »Katolički list« kao kakva policijska ili ustaška novina donosi vijesti, da je strijeljan Ćop Franjo, »što je pronosio uznemirujuće vijesti i širio lažne tvrdnje . . . i što je u svome stanu držao osam dana komunistkinju Anku Cerovac, a da je nije propisno prijavio . . .« Ili, da je strijeljana Ana Ločišnik. »što je pronosila uznemirujuće vijesti i širila lažne tvrdnje . . . i što je u svomu stanu držala 8 dana komunistkinju Anu Cerovac, a da je nije propisno prijavila . . .« Ili. za isti »crimen« strijeljani su Ivan i Kristina Cvirn i t. d., kao i Antonija Gmaz. Ili.

[423] »Katolički list«, 1941., br. 44, 519—520.
[424] »Hrvatski narod« 10. VIII. 1944.

strijeljana je Tonka Ramšak, što je imala na stanu komunistu Stevu Vragovića, a Slavka Vukić, što je imala na stanu komunistu, zvanog »Crni«.[424a] — Ovo su dakle »Crkvene vijesti« — važne, da ih zna svećenstvo! Dakako samo stoga, da ih iskoriste u svrhu zastrašivanja u njihovim nedjeljnim i drugim propovijedima, da bi tako i oni učestvovali u teroru protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta.

Katoličko-akcijska štampa sva je pošla istim putem direktiva iz Vatikana, koje su tako svečane prononsirali rimski crkveni knezovi-kardinali, kao i njihov najvjerniji izvodilac u NDH, nadbiskup Stepinac. Sva je ta štampa bila u istom žaru Göbbelsovog krstaškog nastojanja, pa je i ona identificirala Hitlerov agresorski pohod na pravu krstašku misiju. Među svima ističe se u prvom planu križarska »Nedjelja«, zloupotrebljavajući jednako kao i »Katolički list«, ideju »Apostolata, Žrtve i Molitve« u antislovensku i antisovjetsku propagandu.

»Cijelo čovječanstvo nalazi se u jednome velikome križarskom ratu, ponovno proživljuje dane sudbonosne prošlosti, kada su milijuni i milijuni odlazili, da se bore za pobjedu Križa — za pobjedu kršćanskoga shvaćanja u životu i svijetu, te bezbožnike kazne ognjem i mačem . . .«

Križarski bojovnik u redakciji »Nedjelje« povjerovao je Göbbelsu, da je rat sa Sovjetima već mjeseca augusta 1941., završen.

»Ovih dana završava na grozni način svoj kratki životni put — komunizam... Glinene noge sovjetskoga kolosa su se slomile, a njegovi vlastodršci bezglavo jure u propast . . . U ognju topovskih plotuna i šrapnela, u treski čelika i mesa nestaje tako bučno sa pozornice svijeta, ropstva i borbe historijskog materijalizma. Na grobu svega ovoga diže se mlada obnovljena Evropa . . . *Mi se ponosimo sa svima onima, koji kao predstavnici naše i ostalih nacija izgrađuju novi svijet stavljajući besprimjernim samoprijegorom u njegove temelje svoje živote. Poručujemo im, da ćemo u duhu biti s njima i da ćemo ih se i kao križari i kao Hrvati sjećati uvijek, a osobito često, svakodnevno u svetim molitvama kod stola Euharistije, Jaganjca . . .*

Mi znamo dobro značenje Poglavnikovih riječi upućenih nama, mladima i neustrašivima. Danas je to naš program, ali će uskoro postati i djelo, kojeg će osjetiti protivnici Kristove Hrvatske, a osobito domaći borci krvave, crvene internacionale. Križari im navješćuju borbu do istrijebljenja, otvorenu i čestitu, kao i uvijek, ali žešću, jaču i snažniju nego ikad prije . . .«[425a]

Uistinu, Francetićeva »Crna legija« obilovala je ovim križarskim krvnicima, koji su uobražavali da se bore za Kristovu Hrvatsku, koju su identificirali s ustaškom NDH i gledali u njoj već njeno oživotvorenje. Takvi su bili i njihovi križarski — »Čortovi«, o kojima je već bilo riječi. A svi zajedno, tvrdili su da vrše svete misije obraćenja nevjernika, kao i nekadašnji srednjevjekovni križari-pljačkaši, recimo oni, koji su u ime ove ili slične ideje osvajali i krvavo osvojili kršćanski Zadar. Oživljena ideja borbe za oslobođenje Sv. Groba od nevjernika njima je bila najizrazitije realizirana na opustošenim prostorima slavenske Rusije.

»Među onima, koji se na fronti u Rusiji bore protiv boljševizma sasma dobrovoljno, nalaze se i mnogi križari. Vrlo mnogo je od tih položilo život u borbi protiv

[424a] »Katolički list« 1941., br. 42, 491—492.
[425] »Katolički list« 1942., br. 37, 443—444.
[425a] »Komunizam na umoru«. »Nedjelja« 3. VIII. 1941.

boljševizma. *Nije li to pionirski rad, rad priprave i čišćenja za veliki i božanski misijski posao? Svi oni koji se redaju u bojne redove protiv boljševizma su ujedno i suradnici na širenju velikog Kraljevstva Božjega ovdje na zemlji: Kraljevstva mira i ljubavi, Kraljevstva pravde i istine.«*[425b]

Kakvo je to ustaško Kraljevstvo u Kristovoj NDH bilo pričat će kroz daleke buduće generacije jugoslavnskih naroda stotine hiljada nevinih žrtava i najraznovrsnijih stradalnika ovog fašističkog križarskog fanatizma i zločinačkih instinkata, probuđene srednjevjekovne patologije velikih inkvizitora i križarskih vitezova sa crnim i bijelim krstovima na sablasnim plaštevima. Međutim, klerofašisti nisu tako govorili samo već odraslijim svojim križarima. O tome su trebala da saznaju mala djeca, pa su se i ona kroz listiće njima namjenjene trovala istom ideologijom, čija monstruoznost nadmašuje one mnogih poganskih naroda staroga vijeka.

Klerikalni dječji listić »Vrtić«, koji je bio namijenjen samo »Dobroj djeci«, kako to stoji u začelju listića, a izdavala ga je Šarićeva »Academia Regina Apostolorum« u Sarajevu, također je izgrađivao buduće križare smućujući dječja srca nakaznostima, koje su oni heroizirali i idealizirali kad govore o križarskim borcima na ruskoj fronti. »Dakle svi naši dobrovoljci služe na čast hrvatskom narodu i njegovu Poglavniku. Mi ćemo se pak i nadalje za naše drage dobrovoljce moliti . . . *Ali ćemo se moliti i prikazivati žrtvice i za naše ustaše, domobrane i oružnike, koji se po našim bosanskim planinama bore protiv četničko-komunističkih horda. Križarima i križaricama služi na čast, da se među dobrovoljcima na ruskom ratištu nalaze i mnogi križari.«*[425c]

Nema sumnje, da je za sve ovo znao i nadbiskup Stepinac kao najviša crkvena vlast, i da je bio sa svim tim propagandnim radom potpuno suglasan. Naprosto stoga, što je i on kroz čitavo vrijeme ustaške strahovlade u istom borbenom stavu. Svećenstvo i križarstvo bili su najaktivniji agitatori za ustaške legije, koje su imale da budu Pavelićev prilog borbi na Istočnoj fronti. Kad su se ti ustaški dobrovoljci kretali na Istočnu frontu, i opet su se blagosiljale njihove zastave, držani su govori, u kojima se raspaljivala njihova borbenost i slavio njihov križarski žar. Govore su držali ustaški svećenici, koji su često bili i njihovi pratioci na Istočni front. Ranije je već pokazano, kako su ti »Križari-čortovi« vršili svoju misionarsku službu na toj fronti. U Varaždinu bilo je zborno mjesto svih legionara. Prije polaska ti su legionari polagali zakletvu Paveliću i NDH. Takvu jednu zakletvu izvršio je otac fra Damjan Damjanović. Poslije molitve, »za poglavnika našeg Antu«, — »da ne uspije neprijatelj protiv njega«, — održao je otac Damjanović govor u kome je istaknuo svoje uvjerenje, da će dobrovoljci *»vjerno služiti poglavnika i hrabro se boriti protiv najvećeg neprijatelja ljudskog dostojanstva i naše slobode, protiv neprijatelja svih, a napose hrvatskoga naroda. Ta borba je sveta i Bog neka vas u njoj prati, te neka dade blagoslov vašem oružju.*[426]

Dubrovački ustaški dobrovoljci, prije nego što su se krenuli na Istočnu frontu bili su na misi u crkvi Male braće, a nju je služio don Nikola Dorešić, koji je zajedno

[425b] »Nedjelja« 11. XII. 1942.
[425c] »Vrtić« 1942., br. 6., 201.
[426] »Novi list« 22. XI. 1941.

sa tim ustašama pošao, da bi ih i dalje duhovno-ustaški rukovodio i potsticao njihov borbeni — križarski žar.[426a]

Dovoljno je potsjetiti na izvještaje pojedinih križara — »čortova« s Istočne fronte Šarićevom »Katoličkom tjedniku« o čemu je bilo riječi već u prethodnom poglavlju, pa da se vidi što je iz njih uradila u NDH klerofašistička propaganda.

Ovako je bilo u dijecezama nadbiskupa Stepinca. Ovako isto u onima nadbiskupa Šarića, ali i ostalih biskupa. I opet nam ovdje Šarićeva štampa otkriva ne samo svoja raspoloženja, osjećanja i težnje, nego i ona u Rimu. Šarićev »Katolički tjednik« sa svim »križarskim« žarom stavio se u službu protiv Crvene armije. Dakako, svojim otrovnim duhovnim sredstvima, podstičući na sve strane žar i oduševljenje, kao i opravdanje napada na slavensku Rusiju. Čim su zaorile prve pobjedonosne Goebbelsove propagande, javio se »Katolički tjednik« sekundirajući mu kao da je izlazio u Berlinu, a ne u Sarajevu. I on se sav zajapurio od oduševljenja, kličući ustaške i fašističke parole, da je »boljševizam pred propašću«. Uvodnici su prepuni sličnih misli.

> »Dramatski prizori, što se ovih dana odigravaju na njemačko-ruskoj granici nadmašili su svojom dalekosežnošću i sudbonosnošću sve, što je u ove zadnje dvije godine, toliko puta, držalo u napetosti i nervoznom očekivanju čitav svijet. Ono je više, puno više, nego Norveška, više, puno više nego pobjeda na zapadu, više, puno više nego osvojenje Balkana, Grčke i Krete, više, puno više, nego divski boj ratnih lađa na Atlantiku ili aviona nad Kanalom.
>
> Nije do događaja na ruskoj granici došlo onako iznenada i neočekivano kao kod kojeg nedavnog rata na drugim frontama. Već mjesec i po dana šaptalo se o sukobu na evropskom istoku koji je bio na pomolu. Moglo se je s puno vjerojatnosti kombinirati, da će on izbiti još prije ljeta... Ipak je početak rata između Njemačke i Rusije odjeknuo senzacionalnije nego išta ranije. Sve je grandiozno u ovom sukobu. Dvije danas barem na kopnu, najjače vojničke sile, uhvatile se u koštac... Na kocki je za obje strane sve. Tko bude pobijeđen, on će biti likvidiran i uništen. Ne radi se ovdje o jednoj ratnoj epizodi; ovdje se radi o odlučnoj konačnoj bitci, koja odlučuje ishodom rata, a s druge strane pobjedom ili propašću sistema vladavine sistema ovdje ili tamo... (Boljševizam) valja da nam pruži dokaz, je li ono, što nam je dva decenija bajao o svojoj ideološkoj, ratnoj, političkoj i gospodarsko-tehničkoj snazi istina ili laž, stvarnost ili fikcija. Hitler mu je dao priliku za to... *Učini li Hitler samo to da likvidira boljševizam, učinio je historiji i čovječanstvu trajnu, golemu, neprocjenjivu uslugu. Opravdao je svoj nastup i svoju pojavu u svijetu. Svijet će od sutra biti bolji...*«[427]

»Katolički tjednik«, više nego ma koji ustaški list, osobito vještim načinom, opravdavajući napadaj Hitlera na Rusiju, i odavajući mu najveće priznanje, pošto njime rukovodi Providnost, kako je to i sam u svojim fanfaronadama govorio.[428]

[426a] »Katolički tjednik« 1941., br. 31.
[427] »Katolički tjednik« 6. VII. 1941.
[428] Hitler je u svom velikom govoru u Reichstagu pozvao i Providnost za jamca svojih nastojanja i djela. »Moj je jedini ponos da je Providnost izabrala mene da smijem braniti njemački narod u tako velikom vremenu. Svoje ime i svoj život hoću bezuvjetno povezati s njegovom sudbinom. Ne mogu Svemogućem uputiti drugu molbu, nego da nas u budućnosti blagoslovi isto tako kao i u prošlosti i da me dotle pusti u životu, dok je to potrebno u njegovim očima za sudbinsku borbu njemačkog naroda.« Maršal Göring, povodom Führerovog rođendana izjavio je: »A Svemogućeg usrdno molimo, čuvaj nam našeg ljubljenog Führera i blagoslovi dalje njegovo djelo.« Za njim nije zaostao ni Goebbels koji se jednako utekao Svemogućemu, da Führeru pomogne u njegovim velikim nastojanjima. (»Katolički tjednik« 10. V. 1942.)

uvjeravao je svoje čitaoce, da je ovaj rat svet i pravi križarski rat. Dakle ono, što je htio Mussolini da papa objavi, to su klerofašistički listovi po svijetu, pa tako i u NDH, uporno objavljivali. Kao i ono, što je papa rekao knezu Lobkowitzu u spomenutoj već audijenciji. Zato, dosljedno tome, svako će se posvetiti, kao ono u srednjem vijeku, ako bude pošao u taj sveti rat, koji će učesnicima na nebesima donijeti blaženstvo. Zato se svi oni izdajnici, koji su već pošli, veličaju kao najveći heroji i idealisti.

> »Taj idealizam postaje još veći i još simpatičniji, kad vidimo, kako ti naši borci visoko misle o tom ratu protiv ruskog boljševizma; *da je to najsvetiji križarski rat; da je to rat za najveće svetinje, što nam ih je Bog dao: za obitelj, za slobodu naroda, za pravdu, za ćudorednost, za vjeru; da se tim stavljaju pod zastavu najslavnijeg vojskovođe, — vječitog pobornika pravde, najnesebičnijega i uvijek pobjeditelja — Gospodina Boga...*«

Dakle, ništa manje, nego Bog evanđelja, kao rimski Mars, ima da vodi najveću bitku u kojoj je njegov general Hitler! Bog je

> »glavni vojskovođa u ovoj historijskoj bitci. I naši grijesi bi mogli biti zaprijeka za pobjedonosno napredovanje Božjih četa u borbi protiv utjelovljenog đavla na zemlji... Mi ćemo ovih dana mnogo moliti. I za vođe i za vojnike... Ako je kad u povijesti bilo potrebno, da gledamo vrhunaravnim očima na svijet i događaje u njemu potrebno je to danas, kad su se našli na okupu skoro svi kulturni narodi — u zajedničkoj borbi protiv ruskog boljševizma.«[429]

»Katolički tjednik« bio je tokom 1941. uvjeren da će SSSR biti svladan i i oživotvoren Hitlerov poredak u zajednici sa Mussolinijevim, koji garantiraju NDH, pa će tako ostati njegova klerofašistička Civitas Dei. Oktobarske Hitlerove pobjede i uspjesi, koji su i njega i njegove satelite opajale, i već ih uvjeravale da su blizu mira, ustaški klerofašisti oduševljavaju se i uvjeravaju, da sve to rukovodi Bog. I Bog se dakle bori, ali ne samo i on. Uz njega je na Istočnoj fronti i Mati Božja. I čitajući ove uistinu srednjevjekovne križarske legende u štampi XX. stoljeća, nehotice nas uvlači ova štampa pod Troju, gdje su bogovi i boginje, prema svojim simpatijama učestvovali na suprotnim stranama.

> »Bog je intervenirao — tvrdi uvodničar »Katoličkog tjednika« — Bog kroz velike događaje i velike ljude. Intervenirao je — je li to samo slučaj — u mjesecu krunice (listopadu), u mjesecu molitava za uzvišenje Crkve, u mjesecu Krista Kralja.«[430] Ili, opet, na njemačkvj fronti na Istoku vojuje za fašizam i Mati Božja! »Mi svi danas instiktivno — ne samo u duši, nego i na živcima — osjećamo, šta sve leži na kocki u borbama na njemačko-ruskoj fronti. Sudbina čitava jednog svijeta. Budućnost čitave jedne kulture. Ili — ili! Evropa ili Azija. Kultura ili barbarstvo. Kršćanstvo ili boljševizam. Bog ili materija... O svemu tomu odlučit će jedna pobjeda, jedna »Victoria«. Da je ne bude, teško nama! Teško svijetu!... Mi katolici imamo u sadašnjoj ratnoj situaciji posebnu misiju. *Mi moramo obrazovati čete molitelja. Pa neka te*

[429] »Katolički tjednik« 20. VII. 1941.
[430] »Katolički tjednik« 26. X. 1941.

čete konačno odluče bitku! . . . A Gospa neka bude na čelu te naše molitveno-pobjedničke povorke! Ona je stara junakinja! Ujerna »Pomoćnica kršćana.«[431]

Angažirajući tako na Istočnoj fronti Boga i Mater Božju, hrvatski klerofašisti bili su spremni da pomognu Vatikan i Kongregaciju De Propaganda Fide u njenim planovima u vezi s opljačkanom Ukrajinom. Sada su, u Vatikanu posve izgubili jasan pregled svih mogućnosti jednog ratnog hrvanja, u kome je poslije početnih uspjeha mogao da uslijedi i okret stvari. U Vatikanu se vjerovalo, da je uistinu riješen već problem za hiljadu godina unaprijed. Zato je trebalo preći na planski smišljeno i pripravljeno djelo, o kome je sanjao i Benedikt XV., kad je osnovao 1917. Institutum Orientale, i Pijo XI., kad ga je dopunio sa Seminarium Russicum 1929. Refleksi tih priprema za akcije velikog stila zapaženi su i u ustaškoj klerofašističkoj štampi. Rubrika »Misije« u »Katoličkom tjedniku« već je početkom jula imala o tom problemu svoj određen stav. Računajući s padom SSSR, pisac-prozelita vidi vanredne perspektive za katoličenje u Ukrajini, kao što ih je vidio na djelu oživotvorivane u ustaškoj NDH.

»Još jače nego dosada vidi se, da se s ovim ratom rađa novi svijet i nova epoha. Mnoge će se uloge izmijeniti; mnoga dosad zatvorena područja otvoriti; na pozornicu svijeta izaći će novi akteri. *Katolička Crkva ne može se odreći ambicije, da se i u novom svijetu afirmira i da ga pokuša dovesti Kristu. Kraljevstvo Božje na zemlji opet čeka rad, opet ga čekaju borbe. Možda veće nego ikada dosada. Možda na novim terenima i oko novih centara svijeta.*

Protagonista, prvoborac u tim borbama bit će s katoličke strane, sigurno misije. Samo po njima moći će Crkva unići u novi svijet, na daleke kontinente, s onu stranu Urala i dalje. Treba joj stoga misijskog oduševljenja, misijskih radnika, misijske akcije i, osobito misijske molitve. Misijski prijatelji, neka drugi politiziraju i senzacionalno se otimlju za novine i čuče uz radio. Mi ćemo se moliti Gospodaru žetve . . . *I spremat ćemo se moralno i materijalno za novu ofanzivu kršćanstva* . . . Ishod je velikih događaja na istoku Europe u Božjoj ruci. Mi se samo molimo i nadamo. Konac jedne velike zablude je u izgledu. On će bude li Bog htio. skoro doći. Mi ne proričemo. Ali optimisti jesmo . . . Rusija je kolos na glinenim nogama, i ona se sama sebe odnosno svoga naroda, boji, najviše . . . Providnost nije dopustila, da jurne Rusija kao strvinar na lješine iskrvavljenih naroda Europe i svijeta!« Događaji su pretekli gospodu u Kremlju . . . Sud je započeo u kući božjoj[432]

U svoj svojoj misionarskoj ponesenosti, hrvatski klerofašist, koji je i u svojoj otadžbini vidio prve uspješne rezultate krvavih misija i mnogoljudskog prekrštavanja i prelaženja u pravi ovčinjak, u kome je samo jedan pastir, označava Hitlera u svojoj klerikalnoj viziji kao najvećeg misionara. Svećenik Petar Pajić piše o tom problemu u članku *»Hitler drži misije«* i smatra, da je upravo Gospod Bog odabrao Hitlera da izvrši misije u Rusiji. On je u to uvjeren, pa želi, da to svoje uvjerenje prenese i na svoje čitaoce, kojima je namijenio ova svoja misionarska otkrivenja.

[431] »Katolički tjednik« 7. IX. 1941.
[432] »Katolički tjednik« 6. VII. 1941.

»Do sada je Bog govorio po savjetima, po papinskim enciklikama, po nebrojenim propovijedima, po katehizaciji, po kršćanskoj štampi, po misijama, po junačkim primjerima svetaca itd. . . . Pa? — Zatisnuše uši svoje. Oglušiše se. Opće proganjanje Europe i čitava svijeta.

Sada je Gospodin odlučio upotrijebiti drugu metodu. Priredit će misije Evropske! Svjetske! Držat će ih, ne svećenici, nego Vojskovođe na čelu s Hitlerom. Propovijedi će se vrlo dobro čuti pomoću topova, mitraljeza, tankova i bombardera. Jezik u propovijedima bit će internacionalan. Ne će se moći nitko potužiti, da ne razumije, jer svi ljudi vrlo dobro znaju šta je to smrt, rane bolesti, glad, strah, ropstvo, siromaštvo . . .«[433]

Ovakvim unakaženim shvaćanjima, ali istodobno agitiranjem za najveću monstruoznost Hitlerova nacizma i Mussolinijeva fašizma, klerofašist jednom sigurnošću angažira nebesa za ta svoja i Hitlerova nastojanja, kako bi se izveo mnogovjekovni san Rimske Crkve. Sada ili nikada više. Takve su bile velike nade, takve optimističke slutnje za razvoj katolicizma do i preko Urala. Zato je i Gospod predao misije u ruke Hitleru. Zato su i bile moguće ustaške misije u NDH, zato je mogao da onakav strahovit teror prethodi katoličenju u NDH. Zato je moguća ovakva izobličenost mozga, koji evanđeoskog Boga milosrđa i ljubavi pretvara u Marsa, koji će silom da izvede, što Rusi nisu htjeli da urade milom. Da tog Boga pretvori u Moloha, koji će misije izvršiti pomoću Hitlerovih koncentracionih logora, topova, mitraljeza i bombardera. Ovakve nakaznosti bit će rjeđe u 1942., još rjeđe 1943., a nestajat će 1944., jer će ih strah od neumitne Nemezis satjerati u pokvarene i amoralne duše, kako ne bi ostavljali traga svojim zločinačkim nastojanjima, koja su ih toliko ponijela onda, kad su Hitlerove horde napredovale, nadajući se da će tako ići i do kraja njihova osvajačkog rata.

Gotovo sva antisovjetska, antikomunistička i dosljedno antipartizanska i protiv-narodno-oslobodilačka propaganda, pored one iz ustaških vrela, potjecala je s vrhova katoličke crkve. Dovoljno je bilo spomenuto učestvovanje klerofašističke štampe i ne malog broja klerofašističkih pojedinaca u ovoj propagandi. Nadbiskup Stepinac u tom je planu stalan i uporan tokom svih godina ustaške strahovlade. Kad su ga, po starom običaju na zagrebačkom Kaptolu došli na staru godinu 1941. pozdraviti predstavnici zagrebačkog svećenstva, održani su govori. Nadbiskupa Stepinca pozdravio je generalni vikar biskup barun Franjo Salis Seewis, koji je spomenuo da su prošlu Novu godinu dočekali sa zebnjom, da će i Jugoslaviju zahvatiti ratni vrtlog. »Naša predviđanja bila su točna! Ali su se u tom zbivanju dogodili historijski trenutci *pod kojima smo zaslugom našeg poglavnika došli do svoje Nezavisne Države . . .«* Pri kraju svoga govora biskup Salis Seewis izrazio je želje za dug život nadbiskupa, kako bi mogao da ostane na čelu rada »u proširenju i učvršćenju katoličke crkve«, i da dalje »ostane na braniku svete katoličke crkve«. Nadbiskup je isto tako izrazio svoju radost i »zahvalio Bogu što nas je u minuloj godini podario svojom slobodnom domovinom«. Zahvalivši se svima svećenicima na uzornom vršenju svećeničke pastve, nadbiskup je istaknuo, da je danas vrhovnim pastirima »potrebna velika snaga, velik trud, da se provede k cilju brod svete crkve kroz sve tegobe, koje su danas spopale čitav svijet . . .« Dakako gigantski sukob na Istočnoj fronti i strahoviti razmjeri snaga

[433] »Katolički tjednik« 31. VIII. 1941.

napadača i branitelja ugrožene domovine, privukao je pažnju nadbiskupa Stepinca i u ovom govoru. Nadbiskup je Hitlerov agresivni pohod na SSSR nazvao operacijom, koja je bila potrebna, da se izreže otrovni čir, koji je bio toliko opasan, da bi mogao uništiti cijeli svijet. Zato, misleći na Hitlera i njegovu agresiju, a vjerojatno i na ustaške legionare, kojima je na frontu poslao cigarete i medaljice Majke Božje Bistričke, ustvrdio je, da »nam je Bog bio milostiv. *Milostiv nama i čitavom čovječanstvu kada je dopustio veliku operaciju protiv otrovnog čira, koji bi sigurno zarazio i uništio svijet. Zato mi smo spremni podnijeti sve teškoće, koje se od nas traže, da pridonesemo konačnoj slavi pobjede pravde.*«[442]

Nadbiskup Stepinac potaknuo je početkom 1942. područno svećenstvo na življu antikomunističku akciju preporučivši u tu svrhu studij papine enciklike »Divini Redemptoris.« U svojoj okružnici od 14. I. 1942. nadbiskup Stepinac kaže, da

> »živimo u vrijeme kada se manje više čitav kulturni svijet nalazi u borbi protiv strašne opasnosti komunizma, koji je naročito u posljednjim godinama bio zaprijetio ne samo kršćanstvu već i svim pozitivnim vrednotama čovječanstva uopće. Do nedavna katolička crkva bila je gotovo jedina, koja je uočila opasnost za čitav kulturni svijet i pozvala sve na obranu najosnovnijih tekovina ljudske kulture. Pred takovom opasnošću crkva nije mogla šutjeti znajući, da je njezina najsvetija zadaća obrane istine i pravde i svih onih vječnih dobara, koja komunizam niječe i pobija. Razumljivo je prema tome, da u borbi protiv komunističke opasnosti mora katolička crkva biti na prvom mjestu . . . Pozivam sav prečasni kler, da ne prestane u toj borbi protiv komunizma propovijedati vjernicima revno svetu nauku Kristovu.«[443]

Nadbiskup Stepinac djeluje u antikomunističkom smjeru ne samo u NDH, nego i u Njemačkoj, među onim nesretnim Hrvatima, koji su na silu odvedeni na rad u Njemačku. U svojoj Božićnoj poruci 1941. godine među ostalim savjetima izrazio je nadu, da nije nitko od njih u Njemačkoj podlegao komunističkoj propagandi. »Mislim pak da nijedan od vas nije podlegao zlokobnim zasadama internacionalnog komunizma, koji poriče svaku obavezu prema vlastitom narodu i domovini«.[444] Ovakvu strahovitu neistinu mogao je kazati ili jedna potpuna neznalica ili čovjek, koji lažnim sredstvima želi postići svoj cilj. Jer, ako je komunizam igdje pokazao domovinsku ljubav, to ju je pokazao ogromni prostor SSSR, gdje su njegovi narodi u domovinskom ratu kroz milijunske mase Crvene armije mogli da pred čitavim svijetom zasvjedoče najtežim i najkrvavijim žrtvama svoju bezgraničnu ljubav prema svojoj domovini.

Jednako, nadbiskup utječe na široke neprosvijećene mase, kao što djeluje i na intelektualce, dakako klerofašiste, bojeći se da ne bi iz šume doprla do njih zraka čiste istine. Tako je održao govor 19. III. 1942. zagrebačkim studentima univerziteta, ustvari propovijed prilikom uskršnje ispovijedi. I ovom je prilikom izrazio nadbiskup svoju radost za ostvarenje NDH. »Ali je prvi puta, da vam progovaram s ovoga mjesta, *nakon što se obistinio san vaše mladosti i postala zbiljom NDH . . . Da zbog svega toga življe kola krv i u vašim žilama, i da ponosnije nosite na ramenu glavu,*

[442] »Nova Hrvatska« 1. I. 1942.
[443] »Katolički list« 1942., br. 3, 35.
[444] »Katolički list« 1941., br. 51 (18. XII. 1941.)

ne će nikoga začuditi koji znade, da je sloboda jednoga naroda jedno od najvećih njegovih dobara . . .« Govoreći o toj slobodi naroda i država, on je uslovljava jedino punim ostvarenjem evanđelja. I zato, opominje katoličke akademičarke i akademičare, da danas u najvećem dijelu čovječanstva vlada druga parola, koja bi lako mogla doprijeti i do njihovih ušiju. »Sve te parole, prvenstveno komunističke, treba da se izbjegavaju kako bi se očuvala prava i jedina sloboda, NDH«.[445]

Istim duhom odiše i njegova promemorija od 18. maja 1943., a predata papi 30. V. iste godine, u kojoj se zalaže kod pape za održanje NDH i izlaže opasnosti, koje bi snašle NDH i Hrvate (a u stvari ustaše), kada bi Narodno-oslobodilački pokret na kraju pobijedio.

Treba da se kaže, da je ova promemorija, o kojoj je bilo već riječi u prethodnom poglavlju, u vezi s nasilnim katoličenjem Srba i Stepinčevim zauzimanjem kod pape za NDH, i njen opstanak već radi opasnosti, kad bi NDH bila oborena, da bi tada došli u pitanje i stotine tisuća srpskih prelaznika, — da je ona napisana i potpisana upravo na dan obljetnice sramnih ugovora Mussolinija i Pavelića 18. maja 1943. Bio je to dan, kad je Stepinac mogao da pročita u čitavoj ustaškoj štampi Pavelićev pozdravni brzojav upućen Duceu, u kome ga podsjeća na taj znameniti događaj, kad je izdajnik i najamnik skupo platio NDH i Dalmacijom i okupacijom. Tada je Pavelić podvukao, 1943.:

> »Na godišnjicu rimskih ugovora, koji oblikuju ne samo osnove nerazrješivog savezništva između fašističke Italije i NDH, nego i uredjuju zdravije temelje novog državnog života hrvatskog naroda i političkog i kulturnog razvitka u ovim dijelovima nove Europe, moje misli kao i misli hrvatskog naroda obraćaju se Vama Duce, velikom zaštitniku revolucije i Hrvatske Državne Nezavisnosti. Ustaška Hrvatska, zahvalna Vama, Duce, za žrtve vojnika fašističke revolucije, koji su se žrtvovali u borbi protiv boljševičkog neprijatelja i u našoj zemlji, borit će se na njihovoj strani uvijek i svagdje sve do konačne pobjede savezničkog oružja i europskog duha.«

I ovaj termin, ali i osnovne misli ovog izdajničkog i besramnog brzojava, simbolički veže misli nadbiskupa Stepinca u njegovoj promemoriji, određenoj za papu. istoga dana, kad je Pavelić tako pompozno oslovio ne samo Ducea, nego i talijansskog »Cara i Kralja«, ali i designiranog kralja, Vojvodu i Vojvotkinju Aimone d'Aosta. i sadržinu ove promemorije:

Iste misli o borbi sa Sovjetima prožimaju i početak, sredinu i kraj ove izdajničke promemorije. Nismo daleko od osjećanja i uvjerenja, da je Stepinac i ovu promemoriju pisao, ako i ne pod neposrednom inicijativom Pavelića, a ono svakako inspiriran istim zajedničkim ciljevima, koje je Pavelić ovako bestidno iznio pred Hrvatima, i to još u godini sloma fašizma u Italiji. Nekoliko pasusa osvjetlit će duh i sadržinu ove promemorije:

> »Sveti Oče. Golema odgovornost, koju nosim kao glavni biskup jedine katoličke države na Balkanu i metropolita Hrvatske i Slavonije, sili me, da Vas obavijestim o paklenskom planu uništenja katolicizma na istočnoj obali

[445] »Katolički list« 1942., br. 13, 145—147.

Jadrana koji pripremaju neprijatelji Crkve u tim krajevima. Ovdje ne govorimo o užasnoj sudbini, koja bi zadesila katolike u Hrvatskoj u slučaju pobjede boljševičke zvijeri i u slučaju da bi ova okupirala ove krajeve, koji ulaze u sferu njezinih interesa, a takav je i čitav Balkanski Poluotok i dunavski bazen, kojemu također pripada i Nezavisna Država Hrvatska. U tome se slučaju sudbina katolika u Hrvatskoj ne bi ništa razlikovala od one katolika u Poljskoj ili katolika u Rumunjskoj i o toj mogućnosti, od koje neka nas sačuva Milosrđe Božje, ne namjeravam govoriti . . .«

Nadbiskup Stepinac na dugo i široko prikazuje nedjela četnika, čija nedjela i nastojanja identificira s onima srpskoga naroda, hoće samo da da potvrde za tezu, kako se sve zavjerilo da ukloni katolicizam sa Balkana. Iz promemorije se saznaje, da je nadbiskup već ranije pisao o tome papi, o velikosrpskoj imperijalističkoj težnji, koja ugrožava katolicizam, a s time dosljedno po njegovom shvaćanju, i hrvatstvo. Braneći svećenstvo od optužbi, da je i ono uzimalo učešća u ubojstvima Srba, odriče svaku takvu mogućnost. A svemu tome je kriva mržnja na papstvo. Glavnu i najtežu krivicu ». . . za sve događaje u bivšoj Jugoslaviji, a također i u NDH snosi Papinstvo, rimski katolicizam, to strano drvo na srpskoj zemlji, koje treba posjeći i uništiti, ako srpski narod hoće biti sretan i slobodan. Mržnja na Papinstvo i katolicizam je ono, što Velikosrbe kategorički navodi, da okrivljuju episkopat i katolički kler u Hrvatskoj za sva izmišljena i istinita ubojstva. Krivi smo što smo živi . . .« Stepinac je zašao i u daleka historijska razmatranja, iz kojih se razabire ruka njegovog profesora crkvene historije i velikog ustaše dra Draganovića, pozivajući se i na *»zakletvu najkatoličkijega kralja Dmitra Zvonimira, položenu izaslanicima velikoga i svetoga Grgura VII. na nepokolebljivu vjernost Kristovim zamjenicima na zemlji. Kao predziđe kršćanstva, Hrvati su i na sebe zaboravili . . .«* Da bi bio što uvjerljiviji i papi pristupačniji i shvatljiviji, crta nadbiskup u mračnim bojama srednjevjekovnu srpsku historiju za vrijeme Nemanjića, kada su se stale osnivati »šizmatičke biskupije i manastiri u do tada katoličkim krajevima«, što će reći kao da su Srbi postepeno otimali hrvatske zemlje, pošto je katolicizam za njega i u tim dalekim vremenima sinonim za hrvatstvo. O događajima iz bivše Jugoslavije, kaže Stepinac ne će da govori, pošto ih je sam papa, kao nekadašnji državni tajnik mogao iz bliza da promatra. Tu se govori ipak o navodnoj pravoslavnoj propagandi, koja je preotela velik broj katolika, koji su prešli na pravoslavlje. Tu se Stepinac žali i na državni budžet, koji je bio štetan za katolike, a favorizirao pravoslavlje, zatim građenje pravoslavnih crkava, ometanje rada K. A., a pomaganje Sokolstva s Tyrševim sistemom i na kraju odbiveni konkordat, koji je morao da padne »nakon fanatičke bitke udruženih Velikosrba, framasona, komunista i srpske hijerarhije«. Sve je to za nadbiskupa Stepinca dovoljan argumenat, da se ne ruši kvislinška NDH i ne obnavlja Jugoslavija u kojoj katolička crkva nikad ne će imati vjerske ravnopravnosti sa pravoslavljem.

Na kraju, nadbiskup Stepinac se dotiče najstrahovitijeg bauka, koji je bio toliko nemio jednako Mussolinijevom, kao i vatikanskom Drangu nach Osten, a tako i Süden. Tu su oni bili jedan jedinstveni penetracioni sistem. Taj strah i njegova otklanjanja imao bi da da opravdanje za postojanje kvislinške NDH.

Ove iste misli, koje su bile predstavljene nadbiskupu Spellmanu prije kratkog vremena za njegove posjete u Rim, kad se govorilo o tome, kako granice pravoslavlju

ne smiju da budu na julijskim Alpama, nego na Drini. Iste misli, koje su gotovo doslovno prenijete i u famozni rimski pamflet »Martyrium Croatiae« (1946.), pokazuje na oba mjesta i istog autora, dra Krunoslava Draganovića. I u njemu se patetičnom alegorijom upozorava Rim, a s njime i sva svjetska reakcija, da je NDH njihova zajednička potreba, jer: »Volga Croatiam invasit. Strepitus undarum eius iam Romae auditur.«[445b] I zato, pisac »Martyrium Croatiae« — »mučeništva Hrvatske« zaključuje, da o egzistenciji NDH ovisi, da li će duhovne granice Istoka biti vraćene na Bospor ili će se proširiti do Alpi.[445c]

Samo ovo bio je zajednički posao Mussolinijevog plaćenika Pavelića, a tako i do smrti poslušnog izvodioca vatikanskih naređenja, zagrebačkog nadbiskupa Stepinca. Tu su oba Rima jednakih težnji i istih pogleda u planovima prema Bliskom kao i dalekom Istoku. Jer, nije onda iznenađenje, da je papa poslao Paveliću 1943. o njegovu imendanu posebni blagoslov, kako je o tome papski legat opat Marcone izvijestio kneza Lobkowicza. Blagoslov Pija XI. bio je nad Pavelićem i NDH.

Tokom ove iste godine nadbiskup Stepinac, bio je u nekoliko prilika, da se sukobi s ustašama, odnosno fašističkim okupatorima u jednom dijelu NDH. Kad je osjetio da taj isti fašizam i njegovi civilizatori, nosioci i propagatori rimske kulture mogu da udare i po njegovoj porodici, onda su stala njegova raspoloženja, da osciliraju i, da se u otrežnjavanju zagleda u razne mogućnosti teške sudbine, koja će stići sve ustaše i okupatorske suradnike. Kad je stradao njegov brat u kaznenoj ekspediciji, koju su izvele fašističke trupe, podigao je tobože nadbiskup Stepinac svoj glas protesta pred ministrom Italije pri Paveliću, Rafaelom Casertanom 6. II. 1943. objasnivši tu kaznenu ekspediciju. U župama Krašiću, Vivodini i Vrhovcu, odakle i sam potječe, stradala su neka sela, popaljena i opljačkana. Najteže je nadbiskupu Stepincu, što su ta njegova mjesta bila kažnjena stoga, što je u ovim krajevima bilo partizana, iako on odriče, da je ma tko od tih seljaka bio partizan. Ovo, a zatim kapitulacija Italije i slom talijanskog fašizma, a s njime i nove Spellmanovske orijentacije Vatikana, osnovane na saznanju, da će osovina izgubiti rat, ohrabrile su i nadbiskupa Stepinca, da je po koju rekao, koja nije bila sasvim u skladu sa direktivama, koje su dolazile iz kabineta Pavelića. A da je takvih bilo, koje je nadbiskup Stepinac najspremnije i prihvatio i prema njima postupio, pokazat će famozna antipartizanska poslanica episkopata od 24. marta 1945.

Mjesec oktobar 1943., prema rimskim naređenjima posvećen je bio molitvama za mir. Na kraju toga mjeseca održana je 31. X. 1943. pokornička procesija u Zagrebu, koja je trebala da izmoli mir, kako ga je zamišljao Vatikan i hrvatski klerofašizam. Ovu je procesiju vodio nadbiskup Stepinac i na kraju je održao veliku propovijed. S njom je došao u sukob s ustaškim ministrom prosvjete Julijem Makancem. Ova propovijed imala je ustvari da bude apologija svih nedjela klerofašizma u NDH, apologija rada i nastojanja i episkopata, kao i najvećeg dijela svećenstva za vrijeme okupacije. Nadbiskup Stepinac je znao, da su nedjela klerofašista bila zapažena i okarakterizirana ne samo na radiju Slobodna Jugoslavija, nego i onima Moskve i donekle Londona. Zato je trebalo, poslije kapitulacije Italije, kad se dogledavao

[445a] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini . . . 298—305.
[445b] Martyrium Croatiae. Romae 1946., 69.
[445c] Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini . . . 325.

kraj ustaške strahovlade, uza koju su klerofašisti gradili svoju Civitas Dei, obraniti se od svih prigovora, koji su dolazili s raznih strana.

Poslije uvoda, u kome je dao poređenje između jedne priče o nekom seljaku i pekaru, — koji je donosio pekaru maslac u težini hljeba, a ovaj konstatirao da maslac nema onu težinu za koju se pogodio sa seljakom, naprosto stoga što je njegov hljebac imao manju težinu, nego što je od od seljaka tražio, — sa odmjeravanjem božjih uzvraćanja za ljudska djela. I prema težini grijeha ima svijet da iskusi i težinu kazne. Sve ratne nevolje samo su posljedica tih nepoštivanja božjih naređenja. Iako je 1941. nadbiskup Stepinac vidio u ustaškoj NDH djelo ruku božjih, sad u njoj 1943. vidi samo izraz božjih kazna za »hrvatske« grijehe. A onda je prešao na svoja opravdanja.

»Procesija mi daje ujedno priliku, da javno odgovorim nebrojenim savjetnicima s lijeva i s desna, s brda i s dola, koji bi htjeli da predstavnicima katoličke crkve sugeriraju, što bi oni imali činiti, da tobože na crkvu ne padne krivnja za mnoga zla djela, koja su se zbila ili koja se zbivaju.

Jedni nas optužuju, da nismo pravodobno i da nismo kako bi trebalo ustali protiv zločina, koji su se zbivali u pojedinim krajevima naše domovine. Njima odgovaramo prije svega, da mi nismo niti želimo biti bilo čija politička trublja, koja prilagođuje svoj glas časovitim željama i potrebama pojedinih stranaka ili pojedinaca. Mi smo uvijek naglašavali u javnom životu principe vječnoga zakona božjega, bez obzira radi li se o Hrvatima, Srbima, Židovima, Ciganima, katolicima, Muslimanima, pravoslavnima ili kome drugom. Ali mi ne možemo zvati na uzbunu niti fizički bilo koga siliti, da te vječne božje zakone vrši, jer svaki čovjek ima slobodnu volju i svaki će za svoja djela odgovarati ... *Zato ne možemo odgovarati ni za koju tu usijanu glavu u svećeničkim redovima.* A da crkva katolička ni u sadašnjim vremenima nije nimalo zatajila u svojoj zadaći, pokazat će budućnost, kada će se mnoge stvari moći mirnije raspravljati i kada dokumenti izađu na vidjelo. Ali već danas bismo željeli staviti na stanovite krugove, organizacije i pripadnike drugih narodnih skupina upit, da li je katolička crkva huškala na rat, koji je donio tako strašne posljedice, ili netko drugi? Da li je katolička crkva godinama stvarala u dušama nezadovoljstvo, koje je urodilo tako žalosnim posljedicama? Koliko je puta u zadnja dva decenija katolička crkva opominjala sve predstavnike kulturnog i političkog života, da se prestane gaženjem ljudskih i narodnih prava; da se prestane štampom i kinima rušiti plemenito čovještvo i ćudorednost u narodu. Sve je bilo uzalud. Vjetar se sijao usprkos svih naših nastojanja i opominjanja izrodio u strašnu buru, koju svi pravi katolici s nama duboko žale, ali koju se kraj svih poštenih nastojanja nije dalo spriječiti. Zato prvoj grupi prigovaratelja odgovaramo: Na vama se ispunja priča o seljaku i pekaru. A ako netko misli, da crkva katolička strepi radi toga svoga rada pred budućnošću, tai se ljuto vara. Ona stoji vedra čela i mirne savjesti, da pogleda u oči svakoj situaciji, koja bi mogla doći.«

Ovime je nadbiskup Stepinac mislio da je opravdao sve progone protiv Srba kod kojih je učestvovala i poneka, kako on kaže »usijana glava u svećeničkim redovima«. Stoviše, on dosta prozirno kaže, da su sva ova srpska stradanja samo kazna za srpsko sijanje vjetra, koji su sada morali u NDH da požanju buru. Prethodna poglavlja dala su ogromnu dokumentaciju, da se vidi opseg ovog dijela njegove hipokritske apologije. Drugi dio bit će još očigledniji, a ustvari u svakog iole obaviještenog i

nepristranog promatrača prilika u NDH, izazvat će smijeh. Uistinu dobar materijal za satiru, kad se Stepinac sam oglašuje za filokomunistu. Jer, nigdje drugdje nismo mogli naići na nešto slična.

»Odgovorit ćemo danas i onima, koji nas optužuju s filokomunizmom i tobožnjom neaktivnosti u današnjim vremenima. Katolička crkva nije organizacija od danas do sutra, nego organizacija, koja je preživjela i još će preživjeti nebrojene države i narode, nazore i organizacije. Ona nije ustanova, koja bi danas sklapala s komunizmom paktove, a sutra to isto negirala i vodila rat do istrebljenja. Crkva je katolička nebrojeno puta i kod nas svoje rekla i kod toga ostaje. Nikada katolička crkva ne može priznati sistema, koji bi htio oduzeti seljaku njegovu zemlju, obrtniku njegovu kućicu, privatniku poštenim trudom stečenu imovinu, radniku i čovjeku uopće njegovu dušu. Ako su socijalne reforme potrebne, kao što jesu, ako je pravednija razdioba dobara potrebna, kao što jest, i što mi naučavamo, onda nitko nije dao za to boljega rješenja od pape Leona XIII. i Pija XI., u onim besmrtnim enciklikama »Rerum novarum« i Quadragesimo anno«. To je naš socijalni program. On je do savršenstva dotjeran u našim redovničkim zajednicama, u kojima je moguća takva forma života samo zato, što mu je temelj Bog, a veza između podređenih i potčinjenih te jednakih, kršćanska ljubav, posvećena na Kristovu križu. I kad kažemo, da ne možemo priznati sistema, koji bi htio seljaku oteti njegovu zemlju i učiniti ga državnim robom, onda se povrh zdravoga razuma upiremo na iskustvo, koje govori, da će naš seljak prije izginuti, nego se dati zarobiti na svojoj vlastitoj zemlji. Ne možemo nadalje priznati sistema, koji bi negirao obitelj, u kojoj crkva gleda božju instituciju i temeljnu stanicu svakoga naroda. Htjeti muža i ženu učiniti bračnim drugovima samo na vrijeme, dok postoje sjetilne veze, htjeti obitelji oduzeti sveti sakramentalni značaj i zapriječiti, da bude izvor života i odgajalište djece, htjeti dijete oteti roditeljima i proglasiti ga svojinom države: znači pokolebati prirodni zakon života u njegovim temeljima, znači uništiti ne samo obitelj nego i sam narod i državnu zajednicu. Ne možemo nadalje priznati sistema, koji bi htio negirati osobnoga Boga, Stvoritelja svijeta, a ispovijedanje vjere u Boga svesti unutar četiri zida, gdje to nitko ne vidi niti čuje. Ne možemo priznati sistema, koji bi htio već maloj djeci zapriječiti poznavanje Boga po vjeronauku u školama, što ga predaje svećenik. Ako je čitav vidljivi svijet tvorevina božja, kao što i jest, a ne puki slučaj, jer slučaj je Bog luđaka, onda čitav svijet mora odavati poštovanje Bogu; moramo mu ga odavati u čitavom javnom životu! To je naše stanovište, od kojega ne odstupamo ni uz cijenu života, i budućnost će kao i uvijek pokazati, da je katolička crkva imala pravo i da drukčije ne može biti! ... To je naš odgovor, da je katolička crkva bilo komunistički raspoložena ili možda pristrana ...

Odgovorit ćemo konačno i onima, koji nas optužuju da smo pristaše rasizma, jer kako vidite, katolička je crkva u nečijim glavama za sve kriva. Mi smo svoje stanovište prema rasizmu definirali otkad rasizam postoji, a ne možda danas. A to stanovište je kratko i jasno. Katolička crkva ne pozna rasa, koje gospoduju i rasa koje robuju. Katolička crkva pozna samo rase i narode kao tvorevine božje, a ako koga više cijeni, to je onaj, koji ima plemenitije srce, a ne jaču pesnicu. Za nju je čovjek jednako crnac iz Centralne Afrike kao i Evropejac ... Mi ne možemo odobriti, da se ubijaju nevini zato, što je možda netko iz zasjede ubio koga vojnika, pa bio on i najplemenitije rasé. Sistem strijeljanja stotine talaca radi zločina, kojem se ne može otkriti krivca, poganski je sistem ...«

Nadbiskup Stepinac diže ovakav glas tek onda, kad je u Krašiću pogođena njegova porodica. Nije se čuo glas ni u crkvi, ni na procesijama, kad su hiljadama plovili leševi po Savi, kad su hiljadama strijeljani u logorima, kad su hiljadama klani u glinskoj crkvi. Nadbiskup Stepinac se poziva na telefonski protest, koga je čuo ili nije, netko u kabinetu Pavelića. Sada poslije kapitulacije Italije i poslije stradanja njegove porodice navlači na noge koturne, a na lice masku tragičnog hipokrite.

Na kraju ove propovijedi odgovorio je nadbiskup Stepinac i na nepostavljeno pitanje, kakav poredak onda zastupa katolička crkva, kad se čitav svijet bori za taj novi poredak, nadbiskup odgovara da je crkva za onaj poredak koji je toliko star koliko i Deset zapovijedi božjih.

> »Mi smo za poredak, koji je napisan ne na raspadljivom papiru, nego u savjesti ljudskoj prstom Boga živoga. Temelje toga poretka Gospodin Bog, koji se ne gubi u paragrafima kao zemaljski zakonodavci, već je čitav poredak sažeo u deset riječi, u Deset zapovijedi božjih ... Iako čovječanstvo ne bude htjelo priznati ni sada božjeg autoriteta nad sobom, sasvim je sigurno da će desnica božja još jače udariti ...«[447]

Nadbiskup Stepinac, koji je 1941. na sva zla počinjena od ustaša i njegovih klerofašista šutio, vjerojatno zato jer je gradio Civitas Dei, sada vidi samo grijehe kao opravdanje za slom, koji se počeo da vrši, da bi sebe obmanuo kao i one, kojima se 1941. kao i sada obraća u sasvim suprotnim smjerovima zaklanjajući se za autoritet božji, koji će dopustiti sva zla na svijet, ako se ne primi predloženi vatikanski ili klerofašistički poredak. Svakako je nadbiskup Stepinac bio siguran da su njegovi slušatelji mnogo toga zaboravili iz prošle dvije godine ustaške strahovlade, pri kojoj su klerofašistički pomagači po vlastitim priznanjima bili njena maxima pars.

Međutim ova propovijed, koja je prodrla i preko granica NDH, zacijelo preko vatikanskih kanala, od neobaviještenih, naročito na američkom radiju, bila je uzeta kao neki naročiti herojski podvig, a njen autor kao znamenito lice Balkana. Doista hipokritski i herostratske prikaze putuju kroz vjekove. U NDH, zapravo u Zagrebu, izazvala je jednu veoma komičnu i kratkotrajnu buru u čaši vode. Naime, na tu je propovijed reagirao dosta oštrim člankom »ministar« Julije Makanec, objasnivši je u »Hrvatskom narodu« 7.XI. 1943., Julije Makanec biv je ljut iz dva razloga. Prije svega, što je nadbiskup Stepinac priznao da u NDH ima postupaka, koje treba osuditi, i koji su nehumani, a onda, što je ponovio ranija naučavanja katoličke crkve o rasnoj teoriji. Članak *»Pozvani i nepozvani«* karakterističan je da se vidi koliko su ustaške vlasti tražile od klerofašista za ono što su im one uzvraćale u njihovoj ustaško-klerikalnoj simbiozi. Nadbiskupovo nesumnjivo zalaganje za ustaštvo i NDH pokazano je u velikom nizu slučajeva. Nadbiskupov govor izgledao je Juliju Makancu kao neki saboterski posao, koji »herojskim« ustaškim »borcima« zabada nož u leđa. Štoviše, Julije Makanac odriče nadbiskupu pravo, da se miješa u politiku, savjetujući ga, kao nesposobna za politiku, da ostane pri svojim crkvenim poslovima.

> »Ne bi bilo nimalo zgodno, riječi su Julija Makanca, da ljudi, koji ove svjetske probleme ne poznaju i ne osjećaju, koji se u krutosti ovoga svijeta

[447] Sa štampanog letaka, koji je 1943. stigao do Beograda. Misli nadbiskupa Stepinca inspirirale su M. Dobrovoljca — »Žmigavca« za satiru kojom karakterizira ovu propovijed.

> ne mogu snaći, koji su lišeni svakog političkog instinkta i svake sposobnosti poniranja u suštinu ove današnje sudbonosne borbe, ne bi bilo zgodno, da takvi ljudi — makar i nesvijesno — šire političku zabunu i defetizam među borcima, koji svojim životima brane ne samo temelje hrvatske države, nego i crkvu katoličku od protivnika, koji bi nemilosrdno zakrenuo vratom katoličkoj crkvenoj organizaciji onoga časa, kada tih boraca više ne bi bilo ili kada bi u borbi podlegli ... Među svim političkim pogrješkama najveća je sjeći granu, na kojoj sjediš. Bog je svakom staležu odredio njegov krug zadataka, i zato je najbolje, da svaki ostane kod onoga zašto je pozvan. To važi u potpunoj mjeri i za onoga visokog crkvenog dostojanstvenika, koji je nedavno u svom govoru prešao granice svoga poziva i počeo se uplitati u stvari za koje nije pozvan. Onaj, koji smisao političke borbe ne razumije, onaj, koji nema shvaćanja za političke vrijednosti niti ih znade ocijeniti i vagnuti, uvijek će najbolje učiniti, ako se od političke sfere drži daleko: te stvari neka prepusti pozvanijima, *onima kojima je Bog odredio da u ovoj borbi stoje na čelu naroda kao njegovi politički vodje i na svojim leđima nose odgovornost za narodnu sudbinu. Tako će najbolje koristiti i crkvi katoličkoj i hrvatskom narodu, koji se nikakovim mahinacijama neće dati odvrnuti sa puta časti i ponosa, a osobito ne nakon primjera, što mu ga je pružio zapadni susjed. Lahko je idući rubom pasti u ponor sramote i bezčašća, ali je vrlo teško opet izaći. Narod može sretno voditi na opasnom putu samo onaj, koji predjel, kojim ide, dobro poznaje, jer se često njime kretao i s njime saživio, a nikako ne onaj, koji je u tom predjelu stranac. Taj tu ne može voditi nego i sam treba vodiča.«*[448]

Lekcija, koju je očitao nadbiskupu Stepincu, jednom od najiskrenijih ustaških suradnika, ustaški ministar prosvjete Makanec, odjeknula je senzacionalno upravo zbog inkrirminacija, koje su bačene u obraz tako vjernom savezniku Pavelića. Ništa manje, Stepinac je označen kao defetist, koji unosi političku zabunu među »borce«, koji brane i crkvu katoličku i njega. Štoviše, nadbiskupu je jasno nagoviješteno, da siječe granu na kojoj sjedi, zacijelo s ustašama, i da se drži samo svojih crkvenih zadataka, a politiku neka ostavi onima, *kojima je to Bog odredio*, da budu u ustaškoj borbi na čelu naroda kao njegove političke vođe. Ili drugim riječima Makanec samo parafrazira, ono što je nadbiskup Stepinac govorio 1941., kad je pozvao sve svećenstvo, da pomogne ustaše u izgradnji NDH, uvjeravajući to isto svećenstvo, da on dobro pozna ljude, *kojima je Bog odredio, da upravljaju sa NDH*. Svakako je karakteristična aluzija na kapitulaciju Italije, za koju se zna, da je dobrim dijelom pomognuta od strane vatikanske politike, a za račun Churchillove politike, da se spasi dinastija Savoia, da se napravi kompromisni mir. Kao da je ovdje Makanec učinio poređenje između nadbiskupa Stepinca i tadašnjeg njujorškog nadbiskupa Spellmana, u vezi uloge, koju je ovaj imao da odigra u NDH. Nije nam poznato da li su ustaške glavešine znale za koketiranja nadbiskupa Stepinca s londonskom jugoslavenskom vladom i sa međusobnim porukama, kod kojih je učestvovao kao kurir rezervni poručnik Rapotec, koji je stigao u proljeće 1942. engleskom podmornicom do Splita, a odatle do Zagreba, gdje je došao u vezu s nadbiskupom Stepincem. Odatle je ponio izvjesne poruke preko Bugarske i Carigrada, sve do Londona. Te veze sa, naravno i prvenstveno, klerikalnim dijelom jugoslavenske emigrantske vlade u Londonu pokazao je i ljubljanski proces suradnicima i pomagačima okupatora generalu Rupniku, biskupu Rožmanu i družini, mjeseca augusta 1946.[449]

[448] »Hrvatski narod« 7. XI. 1943.

[449] Vidi niže. — Podatak o kurirskoj službi oficira Rapoteca dobio sam od veoma povjerljive ličnosti upoznate s emigrantskim prilikama Jugoslavena.

Poslije toga činilo se, da će se doista prekinuti ove veze između nadbiskupa Stepinca i ustaških vlasti. Međutim, tako su mogli misliti samo do krajnosti neobavješteni stranci. Jer, kako sam rekao, ovo je bila bura u čaši vode i veoma kratka daha. Ubrzo je uspostavljen bliski i prisni kontakt između nadbiskupove kurije i Pavelićeva »prezidijuma«, kao i njegova predsjednika vlade Nikole Mandića, tog starog bosanskog crnožutog frankovačkog klerikalca. Već o imendanu Nikole Mandića, t. j. 6. XII. 1943., nadbiskup je pošao u Canossu, i tako je i opet svemu svijetu pokazao u NDH, da on čvrsto stoji i pada sa NDH, Pavelićem i Nikolom Mandićem. Prema tome, takozvano protestno pismo, koje je famozni Kerubin Šegvić, ustaški duhovni prvoborac, uputio ministru Makancu, potpisavši se »za ustaše iz prvog poziva«, mnogi su sasvim pravilno shvatili, da se ovdje ima podrazumijevati među »ustašama iz prvog poziva« i sam nadbiskup Stepinac! Da je to tako bilo pokazao je daljni odnos nadbiskupa Stepinca prema ustašama, ekvilibrirajući između njih i sve ozbiljnijih obavještenja, koja su dolazila iz Vatikana o neizbježnom slomu i drugog dijela osovine, pa dosljedno i njenih satelita, kao što je bila NDH. Pa opet nadbiskup Stepinac bez ikakve stvarne pronicavosti ne zauzima nikakav odlučan stav, a sve što radi u interesu je bučnih eksploatiranja njegovih poteza od strane ustaškog vodstva.

Ustaška štampa mogla je o sv. Nikoli da objavi svojim ustašama, da se nadbiskup više ne ljuti na ustašku vladu, iako se malo zakačio s ustaškim ministrom Makancem, o kome su tako visoko mišljenje imali bosanski i hercegovački franjevci, kako je to naprijed pokazano. Naime, štampa je objavila dirljivu čestitku Stepinca upućenu predsjedniku Pavelićeve vlade, kao i njegov zahvalni odgovor. Stepinac, čestitajući Mandiću imendan želi, »da bi sveti Nikola donio hrvatskom narodu dar, za kojim toliko žudi: očuvanje njegovog državnog suvereniteta na čitavom narodnom području, da u miru kao ravnopravni član međunarodne zajednice može razvijati svoje od Boga dane sposobnosti kao i na korist svoju, tako i čitavog čovječanstva.«[449a] Nikola Mandić je odgovorio i ponovio doslovno misli izražene u nadbiskupovim svetonikolskim željama.[449b]

Puno, srdačno i toplo izmirenje s ustaškim vodstvom bilo je o Novoj godini 1944., kad je nadbiskup Stepinac predveo biskupe o Novoj godini na čestitanje Paveliću, u ime svoje i cjelokupnog svećenstva. Nadbiskup Stepinac je u toj čestitci zaželio Paveliću svako dobro u Novoj godini i zamolio Svevišnjega da hrvatskom narodu što prije podari mir, kako bi što bolje mogao izgraditi svoju NDH. Pavelić je bio veoma dirnut čestitkama i željama, kao i molitvama nadbiskupa Stepinca, pa je tu svoju radost izrazio i u govoru, kada se nadbiskupu zahvalio za tako srdačne i dobre želje. Pavelić je među ostalim naglasio svoju želju »da vjerski odgoj hrvatskog naroda bude čim djelotvorniji, da bi tako među svim ljudima koji žive u NDH zavladao i duhovni mir, ljubav i bratska sloga, da bi tim lakše bilo državi i dežavnim vlastima vršiti svoju dužnost prema narodu.«[450]

Fotografiju na kojoj se vidi smjerno, lojalno, vjerno, iskreno, odano, pa i osjećajno poklonstvo pred Pavelićem od strane nadbiskupa i njegovih generalnih vikara uveliko je eksploatirala ustaška štampa, objavljujući tu fotografiju kao pozi-

[449a] »Hrvatski narod« 7. XII. 1943.
[449b] Dokumenti o protunarodnom radu, 293.
[450] »Novi list« 12. I. 1944. Vidi i: Dokumenti o protunarodnom radu, 351, 363, 371, 396.

tivni dokumenat da je opet između nadbiskupske kurije i Kaptola i Pavelićevih dvorova povezan zlatni most.

Nadbiskup Stepinac je pod vidom dušobrižničkih, svojih pastirskih dužnosti, često vršio stvari, koje su sasvim opravdano od zagrebačkih rodoljuba uzimane kao proustaška propaganda. Tako je on podijelio lično vojnicima i ustašama u kasarni svetu potvrdu juna 1944. Dakako, održao je i prigodni govor, u kojem je te ustaške »junake« i domobrane potaknuo na daljnja razbojstva, kad im je govorio *»o smislu žrtvovanja za Hrvatsku, za NDH«*. »Hrvatski narod« objavio je taj važan događaj, važan kao elemenat ustaške propagande, podvukavši, da je ova svečanost bila skromna, ali zato ipak *»veoma značajna i za hrvatske oružane snage, jer je ovo prvi slučaj da visoki crkveni velikodostojnik iskazuje osobitu pažnju našoj vojsci i dolazi među vojnike u vojarnu da im podijeli sv. Potvrdu«*.[451]

Ovo je bilo i te kako dovoljno, da se svima kolebljivima i u vojsci, kao i izvan nje pokaže kako je još uvijek prisan odnos između predstavnika katoličke Crkve u NDH i ustaških vlasti i njene vojske. Za sve to bio je zaslužan nadbiskup Stepinac.

Potpuno ratnički istupa 1944. Stepinac, ne samo pred vojnicima u kasarnama, nego i pred intelektualcima da ih što više mobilizira za stvar NDH, da ih potakne, ohrabri i podigne pokolebani moral, naročito među njegovim »Domagojcima«, kojima je održao 7. jula 1944. govor u tome duhu.

> »Hrvatska danas proživljuje teške časove, a moguće da proživi još i gore, *no moramo uvijek biti optimisti i sa pouzdanjem vjerovati, da će i Hrvatska ostati i da nju nitko ne može uništiti. Hrvatski narod krvari za svoju državu i on će svoju državu (tj. NDH.) uščuvati i spasiti. Svi pokreti protiv hrvatskog naroda i hrvatske samostalnosti ne smiju nikoga obeshrabriti, već svatko mora još čvršće pristupiti obrani i izgradnji države.«*[452]

Svuda, gdje se on pojavljivao, dizao je na raznovrsne načine ustaški moral, koji je bio tada uveliko pokoleban. Njegov glas se stalno eksploatirao u proustaške propagandne svrhe. Na radiju kao i u štampi.

Ovakva jedna, ali nešto bučna eksploatacija bio je i protest nadbiskupa Stepinca povodom prvog bombardiranja Zagreba i njegovih vojnih objekata od strane savezničke avijacije 22. februara 1944. Tada je nadbiskup izdao jednu okružnicu, u kojoj je izrazio sve svoje ogorčenje nad nesrećom, koja je zadesila Zagreb, pogotovo što su stradala dva samostana i bile oštećene dvije crkve, a pored toga, među ostalim građanima poginulo i sedam svećenika dominikanaca. Mnogi rodoljubi u Zagrebu iznenadili su se ovakvom jednom ogorčenom protestu, ispunjenom velikom boli, ne zaboravljajući, da se takav protest nije čuo ni od nadbiskupa Stepinca, ni od nadbiskupa Ujčića u Beogradu, kad je Beograd mjeseca aprila 1941. onako vandalski bio rušen i paljen. Ali zato je klerikalna štampa u horu s onom ustaškom označila ona jeziva bombardiranja. u kojima su hiljade nevinih Beograđana izgubili život, kao kaznu božju za nedjela, koja je Beograd učinio nad Hrvatima.

U toj svojoj protestnoj okružnici nadbiskup Stepinac jadikuje i nad borbama koje on naziva bratoubilačkim klanjem, a ne će da prizna da je to bila borba na život

[451] »Hrvatski narod« 4. VI. 1944.
[452] »Vjesnik« 1. X. 1946.

i smrt narodnih oslobodilaca protiv okupatora i njegovih pomagača, na čijoj se strani nalazio i nadbiskup Stepinac. Dok je 1941., poslije toliko bezbrojnih izdaja ustaša, zaklетih i nezaklетih, svećenika i nesvećenika, građanskih i seljačkih zaštita, i tolikog ostalog ogromnog broja crkvenih rukovodilaca, pa i njega samoga, Bog bio taj koji je tobože uštedio Hrvatima ratne žrtve, sada ne okrivljuje toga Boga za sve ovo što se upravo njihovom krivicom u NDH događa. Zato njegove riječi zvuče bezizražajno, tupo, hladno, neiskreno i na kraju neistinito, kad se obraća svojim »predragim vjernicima«.

»Gledajući sve ovo, ja ponajprije u ovaj tužni čas povijesti hrvatskog naroda dižem glas najogorčenijeg protesta i najpravednije osude svih onih, koji, ne žacajući se ni pred kojim sredstvom, bez ikakva obzira i osjećaja, uništavaju životni organizam hrvatskog naroda. Taj glas, koji smo već više puta digli, ovaj čas je još snažniji, jer narodna bol i iskušenje postaje sve veće. Oslon i nesumnjivo uporište daje nam ponajprije naravni i božji zakon, koji, kao ostalim tako i hrvatskom narodu daje pravo na svoj zasebni život u sklopu ostalih europskih naroda. Hrvatski je narod nadalje svoje pravo na narodni i državni život stekao i zaslužio svojom teškom i krvavom borbom stojeći kroz stoljeća na braniku istinskih ideala prave čovječje slobode i kršćanske kulture, čime je zadužio čitavu Europu i sve njezine narode, a zbog čega mu je jedan od najvećih čuvara prave kulture i slobode čovječanstva, rimski papa, dao častan naslov »predziđe kršćanstva . . .«[453]

Sva je štampa objavila i zasebnu izjavu nadbiskupa Stepinca, kojom je želio da demantira da na području zagrebačkog Kaptola postoje vojni objekti. On je rekao: »Istini za volju, izjavljujem i energično tvrdim, da na području zagrebačkog Kaptola, protivno svim tvrdnjama i glasinama stanovite promičbe, ne postoje nikakva skladišta ni strijeliva, ni inoga ratnog tvoriva ili pogonskog materijala, bilo hrvatskih, bilo stranih oružanih snaga.«[454]

Međutim, ova »istina« nadbiskupa Stepinca, kojoj za volju daje izjavu, ide sasvim u raskorak s pravom istinom. Jer i danas postoji ogroman broj očevidaca koji su svakodnevno prolazili preko Kaptola i znali, da na Kaptolu ima i te koliko vojnih objekata. Profesor Vladimir Blašković jedan je od tih svjedoka, koji kaže, da su se i poslije ove izjave nadbiskupa, na Kaptolu, ispred zgrade bogoslovskog fakulteta, dakle u najneposrednijoj blizini katedrale, nalazile desetine njemačkih vojničkih kamiona, čitave gomile benzinskih buradi i drugog ratnog materijala. Na Kaptolu se uopće mjesecima, pa i godinama nalazila jedna od glavnih benzinskih baza njemačke ratne mašine. »A tada, poslije ove neobične izjave preuzvišenoga, sjetio se netko, da bi ipak bilo bolje ukloniti taj ratni materijal ispred iznenađenih i nemoćnih pogleda hiljada Zagrepčana, nekud na zaštićenije mjesto. I — gledao sam rođenim očima kako Nijemci »čiste« Kaptol. S trga i ulice odvezli su kamione i benzinsku burad djelomično na druga mjesta, a djelomično — u dvorište Teološkog fakulteta. Dakle, na Kaptolu. U prevelikoj svojoj revnosti i švapskoj pedanteriji, uz nijemi blagoslov posvećenih mitara, zaboravili su ukloniti i njemačke natpise, koji su i dalje govorili, što se sve ustvari nalazi na Kaptolu. Tako se na glavnom ulazu u sjemenište, Teološki

[453] »Katolički list« 1944., br. 9. 106.
[454] »Hrvatski narod« 1. III. 1944.

fakultet, i nadalje kočio natpis: »Kraftfahr-Park 658.«, a u unutrašnjoj zgradi, u dvorištu, cinički se cerila oznaka: »Erzatzteillager«. Nasuprot katedrali, u zgradi broj 5 na Kaptolu, ostale su i dalje smještene kancelarije te pogonske baze s velikim žutocrvenim natpisom.«[455]

Ovakvom »istinom« u svojoj izjavi morao je nadbiskup Stepinac da prikrije stvarnu istinu, kako bi protestu dao što uvjerljiviju notu.

Dan kasnije dao je sličnu izjavu i jezuit dr. Antun Alfirević, rektor nadbiskupske klasične gimnazije, tvrdeći da nema nigdje u zgradi ili u bližoj okolini »nikakvih skladišta strijeljiva ni drugog ratnog tvoriva, bilo hrvatskih, bilo stranih oružanih snaga«.[456] Tako kategorički podvučena istina, a opet je čitava Šalata bila pokrivena kontraavionskom artiljerijom, koja sigurno nije pucala na avione papirom.

Sada je nadbiskup Stepinac bio i opet u punom mahu pomaganja ustaških nastojanja za očuvanje NDH. Ona su bila veoma raznovrsna. Od spomenutih zalaganja u okružnicama i propovijedima, naročito u borbi protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta, pa sve do denuncijacija narodnooslobodilačkih boraca u zemlji i inostranstvu. Da ovo nije neko naslućivanje ili hipoteza na osnovu izvjesnih neprovjerenih podataka, najuvjerljivije govori sam Ante Pavelić, kad upravo ovu tešku optužbu diže protiv nadbiskupa Stepinca pred čitavom historijom u motivaciji odlikovanja, kojim ga je počastio, kao i ostale drugove u episkopatu o trogodišnjici NDH. Nadbiskup Stepinac *primio* je »Velered sa zvijezdom (Oč. Br. 111, tek. br. 552, 1944.) »što se kao metropolita zagrebački odlučno usprotivio odnarođivanju međimurskog hrvatskog pučanstva posredstvom stranih svećenika. I što je prosvjedovao zbog neprijateljskog bombardiranja nezaštićenog zagrebačkog građanstva, *što je kao nadbiskup raskrinkavao u zemlji i izvan zemlje odmetnike s područja NDH.*«[457]

Nadbiskup Stepinac ne samo da je primio ovo odlikovanje, nego se tim ordenom i ponosio, opasavši se njime u svim svečanim prilikama ustaških parada, naročito onda, kad je sretan da se može pokloniti Paveliću, kako o tome sugestivno i dokumentarno priča sačuvana fotografija.[458]

Nema sumnje, da ni u jednom dokumentu nema teže i moralnije osude rada nadbiskupa Stepinca, nego što je daje sam Pavelić sa svojom motivacijom zašto je nadbiskup zaslužio to odlikovanje. U toj se motivaciji vidi da se Stepinac unizio do jednog prostog konfidenta i denuncijanta ustaških vlasti kojima je pomoću svojih veza u zemlji i inostranstvu dostavljao podatke o narodnooslobodilačkim borcima. U zemlji, svakako preko svojih odanih svećenika ustaša, a u inostranstvu, svakako preko vatikanskih kanala, kako je to pokazao i knez Lobkowitz, kad je saznao podatke o rukovodiocima slovenske Osvobodilne Fronte.

Sigurno u historiji zagrebačkih biskupa i nadbiskupa nije bilo sličnog primjera i sramnijeg uniženja časti od ove konstatacije, koju čini Pavelić u motivaciji Stepinčeva odlikovanja.

Nadbiskup Stepinac bit će sada sve uporniji i ustrajniji protivnik narodnooslobodilačke borbe, u koju će unositi sav svoj autoritet, energiju i žar pravog kri-

[455] »Narodni list« 24. X. 1945.
[456] »Hrvatski narod« 2. III. 1944.
[457] Iz kartoteke Ureda za odlikovanje u NDH.
[458] Dokumenti o protunarodnom radu. 351.

žarskog predvodnika. Tako 1944., kad je već prijestolnica Jugoslavije oslobođena i kad je u državi na najvećem dijelu oslobođenog teritorija počeo da cirkulira život obnove od prohujalih strahota. O svemu tome znao je već cijeli svijet, pa ipak nadbiskup Stepinac na neoslobođenom teritoriju još uvijek produžava svoju izdajničku djelatnost, kako bi očuvao i produžio život NDH. Njegov »Katolički list« o Božiću 1944. donosi na prvome mjestu čestitku Ante Pavelića, a tek na drugom božićni pozdrav pape Pija XII. Sada 1944. kao i 1941. Pavelić govori da se »Hrvatski narod nalazi pred najvećim ispitom i kušnjom. On u ovom času mora pokazati odlučnost, snagu i vjeru u sebe... Mi ćemo (NDH) obraniti i uščuvati. Hrabri hrvatski sinovi, koji stoje na njezinom braniku, nesavladivi su.«[459] I toj borbi Pavelićevim ustašama nadbiskup Stepinac daje punu podršku. U prvom broju »Katoličkog lista« 1945. u rubrici »Crkvene vijesti« donosi se izvještaj, kao na primjer u ustaškom »Hrvatskom narodu« o Paveliću, koji se nalazio među vojnicima, ustašama i domobranima, koji su se borili protiv narodnooslobodilačkih odreda u sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske. Tu se među ostalim, kaže da je to bilo i na dan stare godine 1944., kad je Pavelić prisustvovao ujutru najprije misi, a onda pošao među narod.

> »Uz srdačni i radosni stisak ruke, uz mnogo suza i oduševljenih poklika zaželjeli su hrvatski seljaci i radnici na svakom koraku svome državnom Poglavaru sretnu Novu godinu, te Ga po starom hrvatskom običaju darivali božićnicama. Hrvatski Vrhovnik uzvraćao je usrećenom narodu dobre želje, davajući izraza svojoj vjeri u konačnu pobjedu i mir. Poglavnik je obišao mnoge postrojbe u posadama i u postavima, te se svugdje zadržao u srdačnom razgovoru s vojnicima i vojničarima. Nakon što je Poglavnik tako proveo Staru godinu među vojnicima i narodom, praćen posvuda oduševljenjem naroda i vojničkom pjesmom, vratio se podveče u Zagreb.«[460]

Ovakve su bile *»Crkvene* vijesti« »Katoličkog lista« na početku 1945. Ovako je uporan i nadbiskup, kad na pozdrav kaptolskih čestitara na Staru godinu 1944. kaže: »Međutim došlo što mu drago, crkva ostaje kod svojih načela stalna i nepokolebiva i ne poznaje kompromisa kad je u pitanju objavljena nauka i kršćanski život njezinih vjernika«.[461]

Iako je sva štampa u Evropi, velikim dijelom već oslobođenoj, čekala da se lavina snaga osloboditeljice Crvene armije sruši i na samu jazbinu hitlerizma u Berlinu, nadbiskup Stepinac i ove 1945., 3. II., nalazi se pred Pavelićem u dubokom poklonu sa »Veleredom sa zvijezdom« preko svoga natpastirskog križa i čestita Paveliću i želi mu pobjedu nad neprijateljem.[462] Objavljena fotografija u svim novinama i opet je imala da potakne nadbiskupovu pastvu, da je nadbiskup još uvijek zajedno sa Pavelićem, da mu je još uvijek s podređenim svećenstvom vjeran i odan. Još je uvijek na visokim koturnama borca protiv narodnooslobodilačke vojske, koja je već sa svih strana ugrozila ustašku jazbinu u Zagrebu. 18. III. 1945. u bazilici Srca Isusova govori nadbiskup hrvatskim studentima i studenticama. I opet se obara na

[459] »Katolički list« 1944., br. 51, 609.
[460] »Katolički list« 1945., br. 1, 10.
[461] »Katolički list« 1945., br. 1, 10.
[462] »Katolički list« 1945., br. 6, 46.

narodnooslobodilačke borbe i čitav pokret. I opet je prosuo nadbiskup čitav niz neistina, ma da je već bio dobro upoznat sa stavom Msgra dra Svetozara Rittiga, koji se nalazio sa partizanima, o progonima vjere, zamjenjujući vjeru s ustaškim svećeničkim koljačima.

> »Kako su smiješni oni, koji nam poručuju, da nisu protiv vjere, a istodobno onemogućuju vjeronaučnu obuku u školama, uvode brak, koji zovu građanski, a o kojem naš narod ne će ni čuti, oduzimaju crkvene naučne zavode, skidaju svećenicima glave. Kažu doduše, da to čine na temelju presude. Ako smo mi na sve to dosada šutjeli, — (a imali smo razloga, da znadu i oni anonimni pisci katolici, koji nas napadaju zbog šutnje i misle, da su zvani davati lekcije crkvenim poglavarima), — ako smo mi na sve to do sada šutjeli iz opravdanih razloga, ali nismo zaboravili, već sada međutim možemo reći da mi u pravednost presude ne vjerujemo, i da će doći dan, kad će pravedni sudac Bog ispuniti svoje obećanje: Ego justitias judicabo. Ja ću suditi presude. (Ps. 74,3). Doći će vrijeme, kad će sve doći na vidjelo, i kad će se sve klevete i laži raskrinkati, i kad će i objektivna povijest pokazati da predstavnici katoličke crkve u Hrvatskoj nisu ni za čas izdali svoga zvanja, a da su *eventualne pogriješke kojega svećenika sitnica prema onome*, što se zbilo na drugoj strani, kojoj možda neupućena svjetska javnost plješće. I zato nas malo dira grožnja, kojom se i zagrebački nadbiskup uvrštava među »ratne zločince«. Iako si možda dotični utvaraju da strahujemo pred njima, neka znadu, da vedra čela i mirne savjesti stojimo na svome mjestu, došlo mu što drago... Čudimo se stoga, odakle dolaze sada neki borci za »slobodu« i valjaju drvlje i kamenje na Katoličku crkvu u Hrvatskoj, jer ljubi svoj narod, u kojemu djeluje i želi mu svako dobro, naprosto zato, jer je to zapovijed božja, kao štogod je ista crkva po svojim predstavnicima učinila sve, što je u njezinoj moći, da se nikome, bio koje mu druge vjere, rase, naroda ili staleža, u Hrvatskoj državi ne učini ništa krivo, ma koliko se drsko i uporno tvrdilo protivno...«

Nadbiskup Stepinac branio se tako neistinama od jedne strahovito jezive istine, koja je bezbrojnim zločinima, počinjenima od strane najvećeg dijela svećenstva, pa i episkopata, posredno i neposredno dovodila do najstrahovitijih katastrofa srpskih masa i svih hrvatskih rodoljuba, koji su voljeli izginuti, nego podlo i sramno poslužiti najvećem krvniku hrvatskog naroda Anti Paveliću, kao što je to učinila katolička crkva. Jer, nažalost oni malobrojni svećenici, koji su u sebi sačuvali duh evanđelja i istinskog rodoljublja, bili su doista rari nantes in gurgite vasto. Doista, stav i djelo Msgra Rittiga kao da je bio samo glas vapijućeg u pustinji.

Na kraju svoje propovijedi, koja je ustvari bila preteča i refleks već koncipirane antipartizanske poslanice u »prezidijumu predsjednika vlade« Nikole Mandića, koju će poslije nekoliko dana potpisati i ustaški biskupi na čelu sa nadbiskupom Stepincem, rekao je i ovo: »Isto tako ne bojimo se reći, da će hrvatski narod a limine odbiti svaki režim, bio on na krajnoj ljevici ili desnici, koji ne bi računao i do krajnosti poštivao njegovu više nego tisućgodišnju katoličku tradiciju. Takav naime režim ne bi predstavljao u hrvatskom narodu nikoga, ili neznatnu manjinu, koja bi mu se silom narinula. A sila ne može biti podlogom mira. U zdravom poretku pravo ide pred silom, a ne sila pred pravom.«[463]

[463] »Katolički list« 1945., br. 12—13, 95—96.

Poslije nekoliko dana, na inicijativu predsjednika ustaške vlade. Nikole Mandića, bili su pozvani u Zagreb svi oni crkveni velikodostojnici koji su mogli da se provuku ispred NOV-e do Zagreba. Tvrdimo, na inicijativu, jer je prema iskazu Janka Šimraka, na saslušanjima utvrđeno, da je postojala već unaprijed spremna poslanica, koju su sastavili u predsjedništvu vlade povjerljiva lica. Među njima bili su fra A. R. Glavaš i biskup Janko Šimrak, zajedno sa glavnim ustaškim rukovodiocima, naročito s Ivom Bogdanom, famoznim klerofašistom. Namjera je bila ovoj poslanici, da s jedne strane što duže zadrži slom NDH, a s druge da pred zapadnim demokracijama pokaže nedužno lice te nakaze NDH, kao i njene nosioce i pomagače. Vukovi u jagnjećoj koži! Ovu poslanicu potpisali su dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup zagrebački i predsjednik biskupskih konferencija, dr. Ivan Šarić, nadbiskup vrhbosanski, fra Jozo Garić, biskup banjalučki, dr. Antun Akšamović biskup, apostolski administrator đakovački, dr. Janko Šimrak, biskup križevački. Ova apologija je rezultat, »raspravljanja aktuelnih *crkvenih pitanja*«, i ona se imala uputiti »svima hrvatskim katoličkim vjernicima«. Objavili su je svi crkveni listovi, a dali su joj i široki publicitet radio i ustaška štampa, zajedno s jednom brošurom, koja se na sve strane u propagandne svrhe raspoklanjala. U inostranstvo bila je razaslana na francuskom i engleskom jeziku. Evo je u cijelosti.

»Predragi vjernici!

Kad god smo se u prošlosti mi, hrvatski katolički biskupi, obraćali vama, svome duhovnom stadu, činili smo to uvijek u zgodama, koje duboko zasijecaju u život vaših duša. U ovim teškim ratnim prilikama nije nam bilo moguće dolaziti u dodir sa svojim vjernicima, da svagdje, u svakoj župi, na licu mjesta vidamo teške rane, od kojih krvare naši vjernici širom hrvatskih biskupija. Budući da se boli naših vjernika, ili bolje čitavoga hrvatskoga naroda, povećavaju iz dana u dan, i njihove brige za budućnost bivaju sve veće *u moru neistina, laži i kleveta*, što se sa svih strana smišljeno i proračunano siplju protiv našeg naroda, *Poslovni odbor Biskupskih konferencija* kao zastupnik čitavoga Hrvatskog Katoličkog Episkopata smatrao je za svoju dužnost, da vama, svojim dragim vjernicima, upravi nekoliko riječi i da *već sada raskrinka neke smišljene klevete i podvale, uperene protiv najsvetijih interesa Katoličke Crkve i Hrvatskoga Naroda, u kojemu ona djeluje.*

Duboko osjećajući važnost vremena, u kojemu živimo, i svijesni teške odgovornosti, koju nosimo pred sadašnjošću i budućnošću, *pozivamo prije svega svoje vjernike, da se još uže sjedine s nama* u ispovijedanju prave vjere u Boga, kao začetnika, zakonodavca i svrhodavca života, misleći u svim svojim djelima na besmrtnost i neprocjenjivo ćudoredno dostojanstvo svakoga čovjeka koje je danas gotovo potpuno prezreno.

Ujedinjeni s Nasljednikom Svetoga Petra, obećajemo kao i naši pradjedovi u doba pape Agatona i Ivana VIII, da *nas od Svete Stolice ne će rastaviti ni prostorna udaljenost, ni vlastite muke, ni krive optužbe neprijatelja Svete Crkve, pa došlo što mu drago.*

Gledajući patnje, koje su zadešavale Hrvatski narod u XX. stoljeću i koje su u posljednjih nekoliko godina dosegle bolnost Jobovih rana, pozivamo sve ožalošćene, ponižene, uvrijeđene i izmrcvarene, da ne klonu duhom prema Bogu i bližnjemu.

Pojavili su se lažni svjedoci, koji nas optužuju, da su hrvatski katolički crkveni poglavari zajedno sa svojim svećenstvom i najboljim svojim vjernicima krivi sadašnjem krvavom obračunavanju u Hrvatskoj Domovini. Ali

ima svjedok, koji bolje vidi, a to je Bog, koji znade, što smo mi hrvatski katolički biskupi sa svojim svećenstvom i sa svojim vjernicima učinili i kakve smo žrtve samo posljednjih dvadesetak godina pridonosili, da u Hrvatskom Narodu sačuvamo mir i djelotvornu kršćansku ljubav. A to znade i cijela svjetska javnost. Miroljubivost je bila osnovna crta hrvatske duše, koju su osobito od godine 1918. uz najveće poteškoće i s najvećom pomnjom uzgajali i naglašavali i hrvatski svjetovni vodje, kao i hrvatski duhovni poglavari.

Ali naše su nastojanje lišavali potpunih plodova oni, koji su političkim umorstvima hrvatskih narodnih prvaka i oduzimanjem hrvatske rođene grude onemogućavali hrvatski pacifizam i tjerali Hrvatski Narod u sve veći nemir i nezadovoljstvo. Hrvatska nedužna krv prolijevala se u mnogim hrvatskim gradovima i selima, dapače i u samoj beogradskoj skupštini u vrijeme između dva rata.

Tamo je na sramotan način pogažen nasvečaniji međunarodni ugovor Konkordat, sklopljen između Svete Apostolske Stolice i bivše Jugoslavije, pa su tako hrvatski katolici u svojim pravima ostavljeni na milost i nemilost vlastodržaca, a da ne govorimo o svim isto tako sramotno pogaženim nagodbama koje su bile sklopljene sa predstavnicima Hrvatskoga Naroda. To je također dobro poznato cijeloj svjetskoj javnosti.

Kad je pak i drugi svjetski rat pohodio naše krajeve, a koji rat na ovom području nije izazvao Hrvatski Narod, jer nije imao nikakve političke vlasti, nego netko drugi, i dok Hrvati nisu imali niti jedne puške u svojim rukama, već su *neodgovorni neprijatelji izvršili pokolje nad hrvatskim pučanstvom u nekim mjestima* naviještajući zator i istrebljenje našemu narodu. *Poslije toga* našli su se nažalost i među Hrvatima ljudi, koji su prihvatili borbu istim načinom. *Hrvatski biskupi su to uvijek odlučno pobijali i osuđivali, ne pazeći na zamjere i pogrde bilo s koje strane. Oni su pojedinačno i skupno, na primjer na Biskupskim Konferencijama god. 1941 digli svoj glas protiv prekoračivanja nuždne samoobrane i protiv nasilnika, nalazili se oni, gdje mu drago, zauzimajući se za nedužne žrtve bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti.* Uvijek smo našli načina, da svoje prosvjede i zauzimanja dostavimo onamo, gdje smo držali, da će naši koraci najsigurnije pridonijeti ublaženju *bijede, koja se bez naše krivice srušila na hrvatsku zemlju. Osuđivali smo* struje, doktrine, bilo sa krajnje ljevice ili desnice, sugestije kao i pojedince, koji su polazili sa stajališta, da smiju kršiti Božje zapovijedi i lišavati bližnjega njegovih ljudskih prava, jer je možda druge narodnosti, rase ili staleža.

I danas tražimo jednaku zakonitost za sve, pozivajući pojedince, skupine i narode, da »ne vraćaju zla za zlo i psovke za psovke« (I. Petr. 3, 9).

Svoj poziv šaljemo i onima, koji su u posljednje vrijeme počeli sustavnom promičbom razdraživati neodgovorne i zlu sklone pojedince i skupine, da pod izlikom suđenja »ratnim zločincima« smaknu što veći broj Hrvata, osobito svećenika i intelektualaca dobrih katolika, lišavajući ih ne samo života, nego i njihova dobra glasa.

Svi zločinci s bilo koje strane neka budu potegnuti na odgovornost i kažnjeni prema njihovoj krivnji. Ali jasno je već unaprijed svim istinoljubivim i pravdoljubivim ljudima, da mržnja ne može tu krivnju prosuđivati ni svestrano ni pravedno.

U izuzetnom slučaju, ako se koji zalutali svećanik ogriješio o prava svoga bližnjega, mi se nismo žacali udariti ga crkvenim kaznama, dapače i udaljenjem iz svećeničkog ili redovničkog staleža.

Ali danas moramo najodlučnije prosvjedovati pred Bogom i svjetskom javnošću protiv sustavnog ubijanja i mučenja nevinih hrvatskih katoličkih svećenika i vjernika, od kojih je veliki broj živio upravo svetim životom, a

mrzitelji Katoličke Crkve oduzeli im život protupravnim osudama osnovanim na fiktivnim krivicama.

Neprijatelji Katoličke Crkve, a pristaše materijalističkog komunizma, koji je Hrvatski Narod *plebiscitarno* odbio (protivna tvrdnja bila bi mistifikacija svjetske javnosti, počeli su i u Hrvatskoj Domovini *istrebljivanjem svećenstva* i istaknutih najboljih vjernika *prema svojem svijesnom programu.* Njihova nepravda vidi se već po tome, što oni unaprijed optužuju sve biskupe, svećenike i redovničke pokrajine, da su »ratni zločinci«, a pojedinim nepoćudnim osobama podmeću, da su one krive zlodjelima, koja su počinjena u ovom ili onom kraju. *Međutim nitko živ u uljudbenom svijetu ne će moći odobriti tu unaprijed smišljenu samovoljnu osnovu, niti će vjerovati, da bi hrvatski katolički biskupi, svećenici, da bi čitave crkvene pokrajine uglednih i po svemu svijetu poznatih i priznatih katoličkih redova, muških i ženskih,* da bi tisuće katoličkih staraca, muževa, žena i djevojaka *bili »ratni zločinci«,* koji su zaslužili da budu poubijani i da im imena budu vezana uz pokolje, o kojima nisu ni znali. Njihova mučenička smrt je trajna optužba onih, koji su umorstva i ubojstva učinili sredstvom širenja svojih ideja.

Hrvatski katolički biskupi voljni su, da svaki pojedini slučaj dadu prosuditi i ispitati točno ne samo od stranih crkvenih predstavnika nego i međunarodnih svjetovnih povjerenstava, pa se i na taj način može ustanoviti, da je optužba radi »ratnih zločinstava« samo izlika i sredstvo za istrebljenje onih ljudi, koji su po računu komunizma zapreka ostvarivanju njegovoga stranačkog programa.

Radi toga će hrvatski katolički biskupi imenovati posebni odbor, koji će sve slučajeve ispitati, prikupiti sva dokazala, koja će se moći objektivnom međunarodnom predstavništvu, kadgod zaželi, predložiti, da se vidi na kojoj je strani istina i da se vidi, kako je laž postala sredstvom jedne ideologije, koja se bori za gospodstvo svijeta, makar je upravo iščezavajuća manjina u čitavom svijetu, a u katoličkoj Hrvatskoj ne predstavlja, možemo reći nikoga.

Naglašavajući suverenost Katoličke Crkve u duhovnim pitanjima, priznajemo i svjetovnu suverenost, pa kao što mi nosimo odgovornost za upravljanje Crkvom, tako i svjetovne oblasti odgovaraju za djelovanje na svom području. Hrvatski su katolički svećenici i vjernici imali po naučavanju Crkve da daju Bogu božje, a Hrvatskom Narodu što je njegovo. Povijest svjedoči, da Hrvatski Narod kroz cijelu svoju tisuću tristogodišnju prošlost nije nikada prestao *plebiscitarno* naglašavati, da se ne odriče svoga prava na slobodu i nezavisnost, koju on od srca želi i svakom drugom narodu. *A kad je u drugom svjetskom ratu ta misao još jače naglašena i oživotvorena u vlastitoj državi, hrvatski su katolički biskupi poštivali volju Hrvatskoga Naroda.* Nitko prema tome nema prava optuživati bilo kojega građanina Hrvatske države, pa ni hrvatske biskupe, zato što poštivaju tu neodstupnu volju hrvatskoga naroda, kad on na to ima pravo i po božjim i po ljudskim zakonima.

Hrvatski katolički biskupi su sa svoje strane učinili sve, što je u njihovoj moći, da se u Hrvatskoj Državi svuda provede prava zakonitost prema načelu: Justitia fundamentum regnorum; zakonitost prema svima, bez obzira na rasu, narodnost, vjeru ili stalež.

Predragi vjernici!

Ulazimo u Veliki Tjedan, spomen muke Gospodina Našega Isusa Krista. I čitavo čovječanstvo proživljava danas svoj Veliki Tjedan. Kakve nas misli u tom velikom Tjednu moraju obuzimati, uči nas Vječna Istina i Ljubav, Božanski Spasitelj Isus Krist. Onima, koji su Ga razapeli na Križ svojim lažnim optužbama, odgovorio je sa Križa na Veliki Petak: »Oče, oprosti, jer ne znaju što čine.« Znamo, da danas krvare tisuće hrvatskih srdaca. Pa ipak mo-

ramo, da doviknemo danas tima ranjenim srcima: »Tko želi biti učenik Kristov, taj se mora ravnati Njegovim duhom. A duh Njegov progovara kroz prava ljudska srca isto, što je rekao na Križu svojim neprijateljima: Oče, oprosti im, jer ne znaju što čine.«

Na koncu Vas, kao Vaši duhovni pastiri pozivljemo, da, izbjegavajući najpomnije sve, što nije u skladu sa zakonom božjim, puni pouzdanja u božje Milosrđe i Božju Providnost ustrajete vjerno uz Svetu Crkvu, dok Gospodin stiša ovu strašnu oluju u svijetu i udijeli čitavome čovječanstvu i našemu ispaćenom narodu svoj sveti mir. Neka nas sve blagoslovi Svemogući Bog Otac, Sin i Duh Sveti!

U Zagrebu, dne 24. ožujka 1945.«[464]

Kad se letimično pregledaju iznesene rekriminacije u ovoj antipartizanskoj poslanici, iz prošlosti kao i sadašnjosti, i kad se razmotri čitav njen sadržaj, može se mirno izvesti zaključak da je poslanici pred očima prvenstveno politički cilj obrane monstruoznosti — NDH, za koju oni svijesno neistinito tvrde, da je u njoj izražena volja naroda, koju su biskupi morali poštivati. Bio je to stvarno apel na zapadne demokracije, da je i one podrže, kao što joj je obećao pomoć papa. Njoj je cilj, kako se u uvodu kaže, da »već sada raskrinka neke smišljene klevete i podvale, uperene protiv najsvetijih interesa Katoličke Crkve i Hrvatskog Naroda« — pošto ih sa svih strana zapljuskuje »more neistina, laži i kleveta«, a napadaju ih i optužuju »lažni svjedoci« za zločine, njih nevine, koji su sve moguće poduzimali, da se krvavi obračun ne pojavi i da se ne vrše nasilja. Puštajući po strani niz stvarnih neistina, o kojima tako strahovitim glasom optužbe govori sve što je prethodno rečeno i o pojedincima, mnomnogobrojnim i raznobojnim nego i o čitavim skupinama, o čitavom crkvenom kolektivu i njegovom vodstvu, hoćemo da podvučemo, da se i u ovoj poslanici nisu potpisnici oslobodili mržnje na Srbe, kad brane Hrvate, da nisu izazvali rat, (uostalom nikad i nitko ih i nije za to optuživao, već je to pronašla nemirna savjest i bolesna fantazija), nego »netko drugi«, t. j. Srbi. Međutim, ova ispovijest i samopriznanje ustaškog episkopata, više nego išto drugo govori kakvo je mišljenje njegovo i njegovih viših poglavara o historijskom *dvadesetsedmom martu*, i dosljedno njegova saglasnost sa sramnim i unižavajućim *dvadesetpetim martom* 1941., koji je potpisao i za koji se zalagao Vladimir Maček, njegov predustaški pokrovitelj i zaštitnik.

Potpisnici na toj poslanici nazivaju se kao »Poslovni Odbor Biskupskih Konferencija«, i smatraju se kao zastupnik hrvatskog katoličkog episkopata. Njihova imena su obilježena dokumentarnim svjedočanstvima u sva tri teška poglavlja »Krvave Žetve«. Njihove su fizionomije za svakoga, tko umije da čita i samostalno sudi, jasne — i one su crne i nakazne tokom čitave okupacije. Njihove maske jesu izobličeni likovi Danteovskih figura iz »Inferna« — najhipokritskijih licemjera i zločinaca nad svojim narodom. U sva tri poglavlja imena Stepinac, Šarić, Garić, Akšamović i Šimrak vezana su sa nizom zločina za koje će uistinu biti u civiliziranom svijetu teško naći ljude koji će od prve povjerovati našim optužbama, dok ih i sami ne provjere.

Oni su u poslanici obećali, da će imenovati posebni Odbor, koji bi imao da ispita optužbe, svaki pojedini slučaj, (zacijelo ne misle na svoje slučajeve). Ali, ma da su oni imali do oslobođenja Zagreba vremena, više od 40 dana, ma da su imali

[464] »Katolički list« 1945., br. 12—13.

mogućnosti i u oslobođenoj zemlji, u koliko nisu pobjegli pred sudom naroda, da iz inostranstva produže borbu protiv svoga naroda — taj se Odbor nije uopće konstituirao, pa je i to samo jedna obmana više, namijenjena onima, kojima se ti optuženi krivci obraćaju i pred kojima se pravdaju u strahu od neizbježne odgovornosti.

Dovoljno osvjetljenje čitavoj ovoj biskupskoj apologiji njihovih krivica i stišavanja uznemirenih savjesti, daje već sve ono, što smo naprijed izložili bilo o episkopatu, bilo o svećenstvu i redovništvu kao suradnicima upravljača NDH, talijanskih i njemačkih okupatora. Ma da u prethodnim poglavljima nismo bili potpuni i ni iz daleka iscrpli materiju, koja ustaški katolički kler prikazuje u pravom svijetlu, smatramo da je i to dovoljno, da pokaže, do koje mjere su ti biskupi u ovoj svojoj poslanici istinoljubivi. Iako se oni brane od takozvanih »lažnih svjedoka«, koji ih optužuju, da su katolički crkveni poglavari sa svojim svećenstvom krivi krvavom bratoubilačkom obračunavanju u NDH, postoje svjedočanstva koja su oni sami dali, postoje njihova djela, koja za njih kazuju kakvi su bili. Slažemo se s njima, kad kažu da je teško vjerovati, da je to bilo moguće, i da će dugo vremena trebati da sve ovo prizna kao istinu kulturni svijet. Potvrđujemo da je teško bilo to vjerovati i samim Jugoslavenima, kad su počeli saznavati za ta bezbrojna klerofašistička nedjela. I doista je istina, da će teško biti strancima da povjeruju, da su doista propovjednici evanđelja bili duhovni sijači zla, koje je imalo takvu strahovitu i krvavu žetvu. Zato su krivi jednako oni od prije pedeset godina, kao i oni u NDH. Najhipokritskije zvuče riječi, da su krvave zločine biskupi »odlučno pobijali i osuđivali«. Naprotiv tome stoji činjenica, da to »uvijek« i »odlučno« nikad nije postojalo. Telefonski razgovor o najkrvavijem i najpoganskijem oskvrnuću glinske pravoslavne crkve, u kojoj je poklano nekoliko hiljada Srba, više je cinički, nego hipokritski izgovor, kako bi se nadbiskup ogradio od takvog postupka, i skinuo odgovornost sa svoje savjesti. Ni sa jedne biskupske konferencije, ni »Katolički list« ni »Vrhbosna« nisu donijele nijedne riječi protesta niti osude. Jer, ona ograda od 17. XI. više je licemjerje — nego protestiranje, kako su to dobro zapazili katolički Slovenci, kad su u Beogradu predali nadbiskupu Ujčiću optužbenu promemoriju. Naprotiv, stavovi episkopata i svećenstva i najprisnija suradnja s ustaškim vlastima pokazale su, da su i episkopat i svećenstvo na strani ustaša, pa su i ustaše u svom divljanju nalazili ohrabrenja uslijed takvoga držanja episkopata. Međutim, sva antipartizanska nota ove poslanice ustaškog episkopata bila je tendenciozno uperena protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta, a jezuitska samoobrana i poziv na svjetsku javnost, bilo je prethodno odricanje pravednosti izrečenih osuda narodnih sudova, koji su nad uznemirenim savjestima ustaškog episkopata visile kao teška opomena i Memento, kao Damoklov mač nad onim, što treba da uslijedi poslije oslobođenja Zagreba. Sve ostalo u ovoj poslanici najvjernije će osvijetliti i događaji u Jugoslaviji poslije njenog punog oslobođenja, kao i nova saznanja, koja su potekla iz neoborivih dokumenata, koji toliko teško terete potpisnike ove antipartizanske poslanice, koja je imala da opravda njihovu veleizdaju sa stvaranjem NDH poslije osude bivše Jugoslavije, a iznad svega da pred stranim svijetom bude tumač njihovih i ustaških želja, da ta nakaznost ostane i dalje u životu, kako se za nju zauzimao i pred papom njen prvi potpisnik, nadbiskup Stepinac. Zato je i zagrebački radio na engleskom i francuskom jeziku kroz nekoliko dana ponavljao ovu poslanicu, kako bi unio među saveznike prvu zabunu, koja je potekla od strane klerofašista protiv

rođene zemlje, koja se imala osloboditi ne samo ustaštva nego i klerofašizma. Međutim, najpunije osvjetljenje na samu poslanicu baca njena geneza, koja joj oduzima svako pa i prividno moralno opravdanje. Ona joj do kraja skida masku crkvenosti i pokazuje je u svoj njenoj prljavoj golotinji, kao sredstvo ustaškog banditizma.

Utvrđeno je na saslušanjima pojedinih ustaških ministara, koji su od saveznika bili predani jugoslavenskim narodnim vlastima kao i fra Radoslava Glavaša, šefa odjeljenja za bogoštovlje u Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja, da je inicijativu za održanje biskupske konferencije i objavljivanje poslanice dala ustaška vlada. Štoviše, tu je konferenciju organizirala ustaška vlada i spremila nacrt sadržaja za poslanicu koja je imala za cilj da posluži spasavanju NDH. Fra Radoslav Glavaš na saslušanju 13. VI. 1945., na pitanje kako je došlo do biskupske konferencije 24. III. 1945. rekao je slijedeće:

> »Na sastanku velike trojice u Jalti jamačno je bilo razgovora o uređenju buduće Jugoslavije. Neposredno iza toga sastanka, došlo je do izjave vlade NDH o neodstupnoj volji za Hrvatsku državu. Iza toga je došla izjava doglavničkog vijeća u istom smislu. Zaredale su se manifestacije u tome tonu od strane raznih ustanova. Htjelo se provesti plebiscit za NDH. Dakako da je došao red i na razne religije, odnosno njihove poglavare. Mislim da je inicijativa došla od samoga poglavnika, jer me je pozvao predsjednik vlade Mandić i saopćio mi, da se treba pobrinuti za ukonačivanje biskupa i vjerskih predstavnika, koji će doći u Zagreb zbog važnih državnih i vjerskih poslova. Ja sam se pobrinuo za stan nekih predstavnika. Došli su slijedeći: dr. Ivan Šarić, — Sarajevo, Jozo Garić, — Banja Luka, dr. Antun Akšamović, — Đakovo, dr. Janko Šimrak, a biskupi senjski i krčki ispričali su se, da ne mogu doći zbog prometnih poteškoća i blizine uskršnjih blagdana, kad moraju biti u biskupiji. Osim toga došao je član Ulema Medžlisa iz Sarajeva Ridjanović kao zastupnik Reis-ul-uleme, koji je bolestan, te franjevački provincijal iz Sarajeva Krunoslav Misilo, jer su trebali dati izjavu i franjevački provincijali. Radilo se prvenstveno na tome, da vjerski predstavnici dadu izjavu u korist NDH, a tom prigodom iznijeli su i svoje potrebe, kao potrebe njihove vjerske zajednice. Dakako, da je bila važnija izjava katoličkog episkopata. *Katoličkim biskupima trebalo je sugerirati misli, koje bi imale uz ostalo, biti istaknute u poslanici. Predsjednik vlade sam je nabacio neke misli i to dostavio šefu promičbe Ivi Bogdanu.* Ovaj je preuzeo neke misli predsjednika vlade i sastavio neki promemorial, koji bi imao biti dostavljen nekim biskupima prije početka konferencije. Tada je Bogdan pozvao mene i upitao me da li bih ja predao taj njegov sastavak pojedinim biskupima prilikom njegove posjete ministru. Ja sam preuzeo sastavak, no doznao sam, da se biskupi žure s konferencije zbog Velikog Tjedna i povratka kući, pa ne će uopće posjećivati Ministarstvo, nego tek poslije konferencije. Tada mi je on rekao, da to ne će biti potrebno, jer će se on iste večeri, uoči konferencije sastati, s dr. Jankom Šimrakom, starim njegovim prijateljem i poslodavcem, pa će njemu izložiti misli, koje bi trebale biti unesene u poslanicu, a on će vjerojatno i sigurno, kao stari novinar biti redaktor i stilizator poslanice. Tako je faktično i bilo, jer je Bogdan u jutro javio, da je imao sastanak sa Šimrakom i da je stvar uređena. *Stvarno je poslanica preuzela političke sugestije Ive Bogdana i naravno garnirala to drugim mislima sakralnog karaktera, da poslanica ne ispadne kao politički pamflet. Sigurno je Šimrak bio redaktor poslanice, jer se njegov stil opaža, a to se može zaključiti i po tome, što je Šimrak prije objelodanjenja poslanice donio koncept u Ministarstvo na uvid ministru i poglavniku.* Izmijenjena je samo jedna riječ i to ovo: mjesto »Hr-

vatska država«, stavljeno je »Nezavisna Država Hrvatska«. To je bila želja poglavnika, jer je to njegov omiljeli izraz. Više nikakve izmjene nije bilo i znam pozitivno, *da je poglavnik bio zadovoljan sa sadržajem poslanice i naredio, da se smjesta dade za tisak u sutrašnje novine.* Tako je došlo etc. do biskupske konferencije i do poslanice. U to sam upućen, pa sam mogao iznijeti točno slijed događaja.

Prvotno se mislilo da i franjevački provincijali izdadu sličnu poslanicu. Zbog toga je pozvan provincijal iz Sarajeva Krunoslav Misilo, a ostali provincijali su većinom bili u Zagrebu, osim hercegovačkog i dubrovačkog, koji su ostali pod vlašću partizana. Krunoslav Misilo je pitao mene o čemu se zapravo radi i zašto je pozvan u Zagreb. Protumačio sam mu stvar. On me je pitao za savjet, je li pametno da provincijali izdaju takav proglas ili poslanicu. Ja sam mu rekao da se tomu odupre, i da ne izdaje ništa, jer oni nisu crkva, niti je pametno to izdavati, te izazivati još veće sukobe između partizana i franjevaca, jer su odnosi upravo na tome području bili kritični. Misilo je prihvatio moje mišljenje i izrazio misao, da bi on bio spreman jedino na to, ako bi se od njih tražila izjava da odlučno odbije objede beogradskog radija, koji je optužio franjevce kolektivno, da su koljači, a to ne odgovara stvarno istini, jer pojedinci ne predstavljaju čitavu zajednicu. Ja sam se također složio s njim , ali smo bili ipak mišljenja, da franjevački provincijali ne izdaju ništa. Tako je i bilo. U Zagreb je došao i zastupnik Reis-ul-uleme Ridjanović s istom svrhom. Tokom razgovora, koje je on imao poglavito s muslimanskim ministrima, odlučeno je da islamska vjerska zajednica, dade sličnu izjavu kao u biskupskoj poslanici, ali da ta izjava izađe u Sarajevu iz razloga, što je tamo sjedište muslimanskog vjerskog poglavara i da se ne bi u javnosti reklo, kako je vlada dovukla u Zagreb vjerske predstavnike i prisilila ih na izjavu. Ridjanović se vratio u Sarajevo s uputama, ali zbog pada Sarajeva nije došlo do izjave Reis-ul-uleme.

Evangelički biskup dr. Popp također je trebao dati izjavu, ali on to nije htio posebno izdavati, jer ne predstavlja brojnu skupinu vjernika, nego je svoju izjavu o NDH uklopio u propovijed, koju je održao u crkvi 10. IV. 1945. prigodom bogoslužja za godišnjicu osnutka NDH. Pravoslavni mitropolit Germogen je također trebao dati izjavu, ali se njome nije forsiralo iz razloga, da te izjave ne budu vremenski preblizu i tako javnosti temeljito sumnjive kao namještene.

To je točan tok događaja oko biskupske konferencije i drugih priprava oko izjava vjerskih predstavnika. Sigurno javnosti nisu poznati svi detalji, stoga sam iznio sve pojedinosti i peripetije. Dr. Radoslav Glavaš, s. r.«[465]

Svrhu poslanice kao i ulogu episkopata za održanje NDH pred samim slomom pored fra Glavaša potvrdili su i predsjednik ustaške vlade Nikola Mandić, ustaški ministar bogoštovlja i pravosuđa Pavao Canki i ustaški ministar Julije Makanec.

Nikola Mandić na saslušanju 29. V. 1945. među ostalim je rekao, da je »svrha poziva bila, da crkveni glavari iznesu svoj stav prema neprijateljima NDH, prema ratu i prema komunizmu. Koliko se ja sjećam, Pavelić mi je rekao preko telefona, da sve crkvene glavare šaljem Stepincu, radi samoga stava, koji je trebao biti jedinstven svih crkvenih glavara po pitanjima neprijatelja NDH, rata i komunizma. Koliko mi je poznato, takav stav je iznesen u poslanici nadbiskupske konferencije održane u Zagrebu.« Nikola Mandić je rekao da je to učinio po naređenju Pave-

[465] Dokumenti o protunarodnom radu, 398—400.

lića. Svi odreda crkveni velikodostojnici, kad su došli u Zagreb, bili su najprije u predsjedništvu vlade, odakle ih je Mandić upućivao nadbiskupu Stepincu. Mandić je priznao da je pobudu za ovu konferenciju nametnula težina situacije, u kojoj se nalazila NDH. Na pitanje isljednika, u čemu je bila težina situacije, u kojoj se nalazila NDH prije biskupske konferencije, Mandić je odgovorio, da je to bila ponajprije opća situacija na frontovima, pošto Njemačka, koja se bila obavezala da brani NDH, nije bila u stanju ispuniti svoje obaveze u dovoljnoj mjeri. Zatim, u samoj NDH, poslije evakuacije srijemskog fronta, prehrambene prilike su bile veoma teške, pa je uslijed toga nastupila nestašica svih zaliha potrebnih za održavanje vojske i naroda. Mandić je priznao, da su ustaške vlasti i vodstvo NDH veoma mnogo očekivali od poslanice crkvenih glavara. Oni su se nadali, da će se time »podići moral u narodu, koji je u to vrijeme bio poljuljan i da će se prikupiti sve snage ljudske i materijalne da se održi postojeće stanje. Mi smo još uvijek vjerovali, da će se situacija izmijeniti, ukoliko bi Njemačka upotrijebila tajno oružje i svoje pričuve, o kojima se mnogo govorilo i za koje su nas Nijemci uvjeravali«.[466]

Pavao Canki je izjavio da je ustaška vlada biskupskom poslanicom htjela postići, »da se održi kompaktnost naroda u borbi protiv četnika, a naročito partizana i da se manifestira politički protest protiv odluka II. zasjedanja AVNOJ-a i III. zasjedanja ZAVNOH-a. Vjerujem, da je inicijator toga htio sačuvati ne samo kompaktnost teritorija Nezavisne Države Hrvatske, nego i ustaški režim . . .«[467]

Jednako je i Julije Makanec o toj poslanici rekao, da je »primljena vrlo povoljno zbog toga, što je u njoj naglašeno pravo hrvatskoga naroda na državnu nezavisnost. »Obzirom na čas, kada je ona objavljena, smatrali smo je moralnom podrškom političkog nastojanja.« Osim toga Makanec je potvrdio Glavaševu izjavu, da je poslanica bila na cenzuri i da je u cijelosti propuštena.[468]

Sva ustaška propaganda upela se da poslanicu što više proturi u svijet i da je eksploatira za održanje ustaškog režima.

Tajni ustaški bilten »Viesti koje nisu za novine« PD, 149 od 27. III. 1945. donosi vijest o toj poslanici, kako bi ohrabrio ustaše, koji su očekivali svoj spas od ustaškog episkopata.

> *»Biskupska poslanica prevedena je na strane jezike te je već raznim sredstvima raširena, tako da je danas poznata čitavom svijetu. Isto tako će se i crkveni krugovi sa svoje strane pobrinuti, da bi poslanica došla do svih čimbenika svjetske politike, da bi se posvjedočilo o herojskoj borbi hrvatskog naroda protiv boljševizma, pa čak i na konferenciji u San Francisku. »Glas Hrvatske« dao je u posljednjim izdanjima preko najjače kratkovalne krugovalne postaje na evropskom kontinentu u cijelosti biskupsku poslanicu na hrvatskom jeziku, posebno za Južnu, a posebno za Sjevernu Ameriku. Ovom prigodom upozoravamo naše čitatelje na komentare . . .«*

Još više nego sve ove izjave ustaških prvaka o toj biskupskoj konferenciji govori jedan sačuvan akt »ministra pravosuđa« Cankija, koji potpuno razgolićuje svu tu sramnu pozadinu ove konferencije biskupa, ovisnih o ustaškim poglavarima.

[466] Dokumenti o protunarodnom radu, 400—401.
[467] Dokumenti o protunarodnom radu, 402.
[468] Dokumenti o protunarodnom radu, 402.

na čiju su želju, da ne kažemo zapovijed, sastali i objavili akt, čiji su inicijatori bili civilne vlasti NDH, a konceptori N. Mandić, Ivo Bogdan i J. Šimrak, po prethodnom odobrenju i suglasnosti zločinca Pavelića i predsjednika ustaške vlade.

Akt Cankija — Pro Memoria — je od 13. marta 1945. i on pruža punu istinu o tome, tko je organizirao konferenciju, kome je ona trebala i za kakve ciljeve, tko je financirao troškove, odnosno kakva se novčana nagrada obećala predstavnicima crkava i konferencije, dakako za uslugu, učinjenu ustaškom režimu. Dakle, plaćenička biskupska konferencija, sazvana da spasava režim kome su bili odbrojeni dani.

Canki je ovu promemoriju, sigurno za ustašku vladu, po inicijativi Pavelića koncipirao i potpisao — a na saslušanju nije se odrekao ni svoga potpisa ni njene autentičnosti.

»Uslijed učestalih napadaja i zbog ubijanja vjerskih službenika potrebno je pozvati predstavnike priznatih vjera, da oni svaki sa svoje strane dadnu izjavu i time osude divljanje boljševičkih banda na hrvatskom državnom području.

I. Katolici.

Kako nije moguće skupiti sve katoličke biskupe, to je dostatno da se pozovu u Zagreb slijedeći biskupi:

1. Dr. Alojzije Stepinac. 2. Dr. Ivan Šarić — Sarajevo. 3. Fra Jozo Garić — Banja Luka. 4. Dr. Janko Šimrak — Križevci. 5. Dr Viktor Burić — biskup senjski, sada u Kraljevici. 6. Dr. Josip Srebrnić — Krk. 7. Dr. Antun Akšamović — Đakovo.

Ove biskupe moguće je makar nekako dovesti u Zagreb, a manjkaju slijedeći: 1. Dr. Josip Buturac — Kotor. 2. Dr. Klement Kvirin Bonefačić — Split. 3. Miho Pušić — Hvar. 4. Dr Jerolim Mileta — Šibenik. 5. Dr. Čule — valjda u Nevesinju.

Bilo bi dobro kad bi državna vlada pozvala biskupe u svoje ime zbog važnih svećeničkih pitanja u državi. (Prvobitni tekst je imao: »... *zbog važnih državnih probitaka*« što je kasnije precrtano i zamijenjeno naprijed rečenim). *Tom zgodom bi trebalo od njih zamoliti o stanju na terenu, o potrebama vjernika i o pomoći koju bi država trebala crkvi pružiti. Kad bi biskupi već bili ovdje, onda bi bila mogućnost za sastanak episkopata, koji je donio potrebne zaključke. Osim toga bilo bi potrebno sazvati i franjevačke provincijale, da i oni dodu u istu svrhu, a onda bi dali izjavu, jer su se komunisti u posljednje vrijeme osobito okomili na franjevce. Za poziv dolaze u obzir slijedeći provincijali: 1. Dr. Fra Petar Grabić — Zagreb, Isusovci* (? ta on je franjevac!). *2. Fra Kruno Misilo — Sarajevo, Dominikanci* (? ta i on je franjevac!). *3. Fra Modesto Martinčić — Zagreb, Kapucini* (? ta i on je franjevac). *4. Dr. Fra Bonifacije Perović — Dubrovnik, sada u Zagrebu.*

Od svih provincijala jedino bi trebalo dopremiti u Zagreb Krunu Misila, koji se nalazi u Sarajevu, a provincijal hercegovačke franjevačke provincije iz Mostara ima svoga zastupnika ovdje u Zagrebu u osobi dra fra Ignacija Jurkovića.

2. Muslimani.

Potrebno je imati izjavu predstavnika islamske vjerske zajednice, jer je mnogo službenika islamske vjere ubijeno od partizana. Kako je sadašnji zamjenik Reis-ul-uleme Salih Bašić bolestan, mogao bi on odaslati u Zagreb svoga opunomoćenika. *Dakako, ne bi uputno bilo nikome kazati pravu svrhu dolaska.* Preko Džafera Bidžan.

III. Pravoslavni.

Pravoslavni vjerski predstavnici također dolaze u obzir sa svojom izjavom, jer su partizani napadali i vjerske službenike Hrvatske pravoslavne crkve, a neke od njih i ubili. Izjavu bi dao Mitropolit Germogen, kao poglavar Hrvatske pravoslavne crkve, a tu izjavu bi mogao eventuelno supotpisati sarajevski episkop Spiridon Mifka.

IV. Evangelici.

Evangelički biskup dr. Filip Popp, kao poglavar evangeličke crkve nalazi se u Zagrebu i on lako može dati izjavu.

Napomena.

Ima poteškoća s obzirom na ove vjerske predstavnike, koji se nalaze izvan Zagreba, a te poteškoće treba na bilo koji način svladati.

Sarajevskog nadbiskupa dr. Ivana Šarića, zamjenika Reis-ul-uleme i provincijala Krunu Misila treba zrakoplovom prebaciti u Zagreb, a to isto se može i s banjalučkim biskupom Fra Jozom Garićem. Brigu oko toga povjeriti generalu zrakoplovstva Rubčiću. Dr. Janka Šimraka iz Križevaca lako je prebaciti u Zagreb bilo zrakoplovom bilo samovozom. Najveća je poteškoća s biskupom senjskim Viktorom Burićem i biskupom krčkim Josipom Srebrničem. Brigu oko njihova dopremanja u Zagreb trebalo bi povjeriti ustaškom pukovniku Juci Rukavini, koji bi ih samovozima prevezao, a njemačke bi vojne oblasti trebale izaći ususret u pogledu prijevoza krčkog biskupa s otoka Krka na kopno u Senj, Crikvenicu ili Kraljevicu. Ukoliko ne bi uspjelo ova dva biskupa dopremiti u Zagreb, onda bi trebalo izjavu episkopata putem vojnih teklića odnijeti spomenutim biskupima na potpis i brzo vratiti natrag, jer je od velike važnosti da bude potpisano što više biskupa.

Poziv vjerskim predstavnicima na sastanak u Zagreb trebao bi odaslati sam predsjednik vlade, ali ni u kojem slučaju ne reći im pravu svrhu njihova dolaska.

Kad bi već došli vjerski predstavnici u Zagreb, onda bi trebalo ispitati njihove potrebe i tom prilikom dati im novčanu pomoć, jer prema saznanju Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja sve vjerske zajednice pate na tomu. što nemaju novčanih sredstava za školovanje svećeničkog podmlatka i druge vjerske potrebe. U tu svrhu Predsjedništvo vlade doznačilo bi Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja navjeru u visini od 100,000.000.— kuna, koju bi ovo Ministarstvo raznim vjerama podijelilo kao pomoć, poslije njihove plebiscitarne izjave protiv boljševizma i partizanskih divljanja na području NDH. U pogledu boravka vjerskih predstavnika u Zagrebu trebalo bi odmah preduzeti pripremne mjere, kako u pogledu njihova ukonačivanja, tako i u pogledu njihova uzdržavanja i samovoza za prevažanje. To bi moglo preuzeti na sebe Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja uz potporu Predsjedništva vlade, koje bi u tu svrhu ishodilo posebne navjere i sredstva.

Ministar pravosuđa i bogoštovlja
Dr. Pavao Canki. —«[469]

Ovo je najvjernije naličje toj »crkvenoj« i »biskupskoj« poslanici — koja nam pravo otkriva svu pozadinu organizacije ove konferencije, na kojoj je prihvaćena unaprijed koncipirana takozvana *»plebiscitarna biskupska izjava protiv boljševizma i partizanskih divljanja u NDH.«* Dakle, *»plebiscitarna«* biskupska izjava koju su im servirali Pavelić - Mandić - Canki - Glavaš - Bogdan - Šimrak! Tako je dakle, omiljeli Stepinčev termin plebiscita dao oznaku i sadržinu i ovoj Poglavnik-Mandić-Canki-

[469] Dokumenti o protunarodnom radu, 403—404, 405—407.

Bogdan-Šimrakovoj »plebiscitarnoj izjavi« — koju su uresili, ili kako reče fra Glavaš *»garnirali drugim mislima sakralnog karaktera«*, naprosto zato, *»da poslanica ne ispadne politički pamflet.«* Ovo je i najteža i najekspresivnija osuda, koju je izrekao svećenik — ustaša — a ne narodni sud ili neki načelni protivnik.

Rečeno je već da su se franjevački provincijali lomili i kolebali već prije sasstanka u Zagrebu, i da su među sobom izmijenili misli o neoportunosti davanja ma kakve izjave u korist NDH ili ustaškog režima. Sada, kad je narodno-oslobodilački borac bio pred Sarajevom, osjetili su labavi karakteri i neobično jeftine i kameleonske savjesti, da nije najzgodnije u tom posljednjem trenutku izazivati i izlagati se jednom tako svježom krivicom pred sam slom, koji je osjećao i ustaša fra Radoslav Glavaš. Toga mišljenja bio je i provincijal fra Modesto Martinčić. I tada, marta 1945. kao i oktobra 1946., kad se našao na optuženičkoj klupi pred narodnim sudom u Zagrebu, da i on odgovori za teške krivice počinjene na svome narodu. Na nekoliko pitanja javnog tužitelja 2. oktobra 1946., u sudnici, u kojoj se nalazio i opunomoćeni legat Sv. Stolice u FNRJ, Msgr. Hurley, morao je priznati fra Modesto Martinčić, da je čitav ovaj postupak s ovom martovskom biskupskom poslanicom bio iniciran od ustaških vlasti i u njihovu korist, i da je čitava pozadina poslanice politička. Na pitanje predsjednika suda, što se očekivalo od poslanice crkvenih poglavara, fra Modesto je odgovorio, neposredno i nezaobilazno:

»Da se podigne moral kod naroda i prikupe sve snage, ljudske i materijalne, i održi postojeće stanje. Mi smo još uvijek vjerovali da će se situacija izmijeniti ukoliko Njemačka upotrebi tajno oružje te svoje pričuve, o kojima nam se mnogo govorilo, i u koje su nas Nijemci uvjeravali«.[470]

A, ovi bijednici su vjerovali, da će doista pomoći ustašku vladu i spasiti ovu nakaznu kvislinšku tvorevinu. Ima o tome jedna dragocjena izjava jednog ustaškog »diplomate«, koju je dao kao svjedok na Stepinčevom procesu. Iz nje se saznaje, da su govori nadbiskupa Stepinca, bili korišćeni u propagandne ustaške svrhe. Tako je to bilo i s ovom poslanicom. Vladimir Košak bio je tada na dužnosti Pavelićeva poslanika u Berlinu, pa su mu iz ustaškog Ministarstva vanjskih poslova poslali, među ostalim i ovu poslanicu, da je upotrebi protiv NOB-e u Göbbelsovoj štampi. Njemačke i ostalih satelita. Priznao je, na pitanja predsjednika suda (5. X. 1946.), da je primao izvode iz govora i propovijedi nadbiskupa Stepinca u svrhu proustaške propagande, pa tako i ovu čitavu poslanicu. Krajem 1944. i početkom 1945. bio je naročito snabdijevan ovim materijalom dobivanim iz Zagreba.

»Dobio sam . . . izvjesne podatke o tome što se događa u Zagrebu i što se moglo iskoristiti u propagandu. To su bili najvažniji izvaci — sjećam se iz govora nadbiskupa mladeži sveučilištarcima, bile su i njegove propovijedi, točno se ne sjećam koje, *ali znam da je bilo pozitivnih izjava nadbiskupa Stepinca za NDH s instrukcijom da se to upotrebi u političku propagandu u inostranstvu . . .«*

Na neposredno pitanje predsjednika, da li je dobio i martovsku poslanicu episkopata, koja je bila prvenstveno političkog karaktera, i da li je ona bila poslana s tom misijom, ministar Košak je odgovorio potvrdno.

[470] »Vjesnik« 3. X. 1946.

»To je bila poslanica od ožujka 1945. Tada je to poslanstvo — ono je već u travnju 1945. god. iselilo iz Berlina — bilo u St. Gallenu u Austriji. To je bilo zadnjih dana travnja, ne bih znao točno dana, ali mislim 28. ili 29. travnja, kad je došao savjetnik poslanstva Ivanković iz Zagreba i donio izvjestan broj primjeraka s time da se preda diplomatskim predstavnicima Švedske i Švicarske, *kao i predstavnicima papinske nuncijature i zamoli, da bi je oni dostavili Anglo-Amerikancima, odnosno diplomatskim predstavnicima Engleske i Amerike. Ta poslanica osim na njemačkom, bila je još na engleskom i francuskom jeziku.«*

Kad je predsjednik zapitao Košaka, da li je čuo da se u NDH toj poslanici pridavala naročita politička važnost, Košak je također odgovorio potvrdno.

»Jest, to je sam Ivanković rekao. Ona je bila smatrana — može se reći — kao vitalna stvar, kao jedna od najvažnijih stvari u ono vrijeme, jer je uopće spasavala t. zv. NDH, — tako se govorilo: nacionalnu Hrvatsku, nacionalne Hrvate . . .«[471]

I klerofašisti i ustaše, vidjeli su u ovoj poslanici katoličkih biskupa svoju nadu za NDH i za njeno održanje. Sam pak nadbiskup Stepinac postao je tih sudbonosnih dana za NDH u pobjedonosnom nastupanju Jugoslavenske armije, stub za koga su se prihvatili u općoj olujini svi protunarodni i reakcionarni elementi. Sve ovo strahovito moralno zlo, koje je toliko nevolja nanijelo narodima Jugoslavije, sada se odjednom našlo na istome frontu, iako su to bili i takvi elementi koji su se do srži između sebe mrzili. Štoviše, i sam Draža Mihajlović, trinaest dana prije oslobođenja Zagreba poslao je u Zagreb nadbiskupu Stepincu generala Brašića, kao i Paveliću, da se s njima sjedini protiv Narodno-oslobodilačke vojske. Iz pisma nadbiskupu Stepincu vidi se, da je nadbiskup Stepinac i ranije održavao veze sa predstavnicima Draže Mihajlovića.

»Vrhovna komanda, 15. aprila 1945.

Preuzvišenosti,

Preplavivši Srbiju i druge srpske pokrajine komunistički val od nekoga vremena zapljuskuje i one pokrajine, koje nastanjuje hrvatski narod. On se sve više širi i, naročito poslednjih dana, preti da preplavi i te krajeve, onako isto kako je to bio slučaj u minuloj godini sa srpskim krajevima. *Prilikom prve audijencije kojom ste donosiocu ovoga pisma učinili čast, imao je prilike da obavesti Vašu Preuzvišenost o svima nevoljama i patnjama što ih je komunizam prouzrokovao srpskom narodu u toku nekoliko meseci.*

Osećajući u ovim časovima potrebu da, pored ostalih, i Vašoj Preuzvišenosti, *kao duhovnome vođi hrvatskoga naroda*, skrenem pažnju na sve strahote eventualnog komunističkog osvajanja hrvatskoga prostora, meni je čast da u prilogu dostavim Vašoj Preuzvišenosti jedan memoar u kome su izložena moja gledišta na sadašnji vojni i politički položaj. Donosilac ovoga pisma biće Vašoj Ekscelenciji na raspoloženje za eventualna dalja obaveštenja.

Bez obzira na sve one momente i okolnosti, koji su nas ili koji bi nas mogli deliti, ja smatram za svoju dužnost, da zamolim i Vašu Preuzvišenost, da uloži sav svoj uticaj i sve svoje napore u ciliu aktiviranja svih nacionalnih snaga hrvatskog naroda u borbi protivu boljševizma. Upućujući Vam ovu molbu, ja želim da verujem, da će Vaša Preuzvišenost, idući stopama svojih velikih prethodnika, odgovoriti svim onim istorijskim dužnostima i zadacima, koji se pred Vašu Preuzvišenost postavljaju u današnjim teškim vremenima.

[471] »Vjesnik« 6. X. 1946. Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini . . . 363—366.

Jer, od pravilnoga shvatanja i dužnosti i zadataka sa strane Vaše Preuzvišenosti zavisiće i mesto, što će ga istorija hrišćanstva, a napose hrvatskog naroda, Vašoj Preuzvišenosti dodeliti.

U tom verovanju i nadi, ja preporučujem Vašoj blagonaklonoj pažnji donosioca ovog pisma i molim Vašu Preuzvišenost, da i ovom prilikom primi izraze moga osobitog poštovanja. Armijski general, Drag. M. Mihailović.«[472]

Memorandum, o kome govori Draža Mihailović u pismu nadbiskupu Stepincu je isti, koji je neposredno uputio Paveliću sa svojim kombinacijama, kako bi sebe, Pavelića, Mačeka i kralja održao pomoću stranih sila. Štoviše, poznato je iz samog priznanja nadbiskupa Stepinca, datog na saslušanju 22. V. 1945. da mu je ponuđena vlast od Pavelića na desetak dana prije Pavelićeva bjegstva iz NDH. Nadbiskup je zatražio dozvolu da može razmisliti o tome, kako bi se sporazumio sa Mačekom. I doista nadbiskup je o tome razgovarao sa Mačekom i unekoliko neodlučenost nadbiskupova stvar je otegla, pa je i njihove kombinacije razbila Jugoslavenska armija, koja je stigla do Zagreba, i u Zagreb, prije nego što je došlo do oživotvorenja ovog Pavelićevog plana.

Ustaški svjedoci na procesu protiv nadbiskupa Stepinca, dvojica ministara, Košak i Alajbegović, kao i Pavelićev »vojskovođa« i »maršal« i »vitez« Slavko Kvaternik iznijeli su zanimljive podatke o naročitoj političkoj aktivnosti nadbiskupa Stepinca pred sam slom NDH. U Berlinu se računalo sa Stepincem naročito onda, kad se htjelo postaviti vladu u NDH, na širu osnovu koalicije Pavelić-Maček, kako bi se pred Angloamerikancima dao vid široke narodne volje za NDH, a s druge ublažio stav i stekla naklonjenost ovih sila pomoću vatikanske intervencije. Gestapovski špijun i agent Abwehra, ing. Maričić bio je veza između Kvaternika, Stepinca, mačekovca dra Torbara i šefova njemačkog generalštaba i admirala Kanarisa, šefa njemačke obavještajne službe i generalfeldmaršala Keitela. Ovo Maričićevo posredovanje imalo je za svrhu spomenutu promjenu režima u NDH na široj platformi, sa nadbiskupom Stepincem na čelu kao nekadašnjim banskim »locum tenensom«. Košak, koji je u Njemačkoj o tome bio točno obaviješten znao je da nadbiskup Stepinac nije odbijao njemu namijenjenu ulogu. Ovi ustaški prvaci su potvrdili, da su Stepincu dolazili i Rožman-Rupnikovi delegati iz Slovenije u cilju uspostavljanja zajedničke akcije protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta na širokim zajedničkim osnovima.[473]

Tako je dakle, nadbiskup Stepinac kao vrhovna glava katoličke crkve u ustaškoj NDH, njen stub pri njenom izdisaju, kao što je bio glavni oslonac pri njenom porođaju, poteklom iz nezakonitog priležništva fašizma, nacizma i vatikanskog klerofašizma.

Spomenuti ustaški »ministar« Košak karakterizirao je usluge katoličke crkve ustaštvu ne samo pri njegovu slomu, nego i pri njegovu pojavu time što je potvrdio naše već toliko pokazivano uvjerenje, koje potvrđuju i djela predstavnika katoličke crkve tokom čitavih strašnih okupacijskih godina.

Na pitanje predsjednika suda, kako je djelovalo na održanje ustaša, na njihovo samopouzdanje, samosvijest i snagu činjenica, da je nadbiskup Stepinac odmah u početku NDH posjetio najprije Kvaternika, a onda Pavelića (već 14. IV. — dakle

[472] Dokumenti o protunarodnom radu, 409.
[473] »Vjesnik« 6. X. 1946.

dan kasnije nego što je stigao u Zagreb i na tri dana prije kapitulacije Jugoslavije.). ministar Košak je vrlo odlučno i svijesno odgovorio: *»Znam dobro, to je dovelo do jedne jasno i apsolutno osjetljive sigurnosti jednog olakšanja. Znam samo to da su zbog toga svi bili radosno uzbuđeni, jer su time osjećali svoje podizanje — gledali su svoj položaj sigurnim i učvršćenim«.* A kad je na to dodao predsjednik, da bi to trebalo protumačiti kao pružanje jakog političkog potpornja ustaškoj vlasti, Košak je sigurnim glasom rekao: *»Nedvojbeno tako. Ne može biti druge podrške«.*[474]

Tako je to bilo 1941., tako sve ostale godine, i onda kad dobija orden sa zvijezdom »radi raskrinkavanja odmetnika u zemlji i na strani«, onda, kad intervenira u Vatikanu za održanje NDH, kad raspravlja s njemačkim špijunima ili poslanikom Kascheom, kad ima da bude »locum tenens« pa i onda kad skriva pred samslom ozloglašene ustaše i u svome dvoru pohranjuje ustašku arhivu, ustaške biblioteke, Pavelićeve govore, snimljene na gramofonskim pločama itd., itd., itd. Ali, ne samo i tada, nego i poslije sloma NDH.

Brojni ustaški funkcioneri prije bijega u inostranstvo, obraćaju se nadbiskupu kao čovjeku koji će njihove interese i imovinu jedini moći da sačuva i poslije pobjede NOV. Na saslušanju od 27. V. 1945. nadbiskup je priznao da je obećao pomoć zloglasnom ustaškom ministru dr. Edi Bulatu i šefu ustaške »promičbe« Ivi Bogdanu, njegovu dugogodišnjem suradniku i najzatrovanijem klerofašistu, kada su ga zamolili da ih preporuči Svetoj Stolici. Nadbiskup Stepinac je tom prilikom odgovorio *»da će im Sveta Stolica sigurno izaći u susret kao i drugim vjernicima«.*[475] Upravo ovo bježanje ustaša, dalo je prilike da se pokaže u kolikoj je intimnoj i prijateljskoj prisnosti bio nadbiskup s ustaškim prvacima. Treba da se još spomene, da se nadbiskup toliko unizio, da je primio na čuvanje dio ustaškog arhiva kao i privatne stvari pojedinih ustaških ministara i ustaških funkcionara. Arhiv je nadbiskup primio na revers od samog ministra Alajbegovića.

Nadbiskupov tajnik Ivan Šalić 15. XI. 1945. izjavio je na saslušanju između ostalog o primanju i čuvanju ustaških stvari u nadbiskupovom dvoru:

> »Dan prije evakuacije iz Zagreba vlade NDH došao je kod nadbiskupa Stepinca ministar vanjskih poslova NDH dr. Alajbegović i zatražio da smjesti arhivu ministarstva vanjskih poslova, a i jedan dio arhiva »Županstva pri poglavniku« u podrumske prostorije nadbiskupskog dvora. Ja i Lacković primili smo ovaj arhiv i smjestili ga u podrum. Filmovi, koji su spakovani u pet kutija, a sadržavaju slike i govore poglavnika, smješteni su u arhivu duhovnoga stola. Ja sam uglavnom smjestio ove filmove, koji se i danas nalaze u toj arhivi. Nakon mjesec dana po oslobođenju, arhiva Ministarstva NDH prenesena je u predsjedništvo vlade.«

Tajnik Šalić želio je da te filmove i taj arhiv pomoću jednog učitelja skloni na takvo mjesto da ne bi došlo do ruku narodnih vlasti. Šalić je priznao da su poslije oslobođenja Zagreba u nadbiskupovu dvoru našli prvo vrijeme zaklona ustaše kao što su bili šef protokola ministarstva vanjskih poslova dr. Vladimir Mintas, dr. M. Stepinac i prof. Ton Smerdel. Za predsjednika Matice Hrvatske, don Filipa Lukasa,

[474] »Vjesnik« 6. X. 1946.
[475] Dokumenti o protunarodnom radu, 409.

kaže nadbiskupov tajnik, da je također bio u nadbiskupovu dvoru kod Stepinca, koji je primio njegovu biblioteku i arhiv na čuvanje.

»Dva tri dana pred evakuacijom ustaša iz Zagreba došao je kod nadbiskupa Stepinca dr. Josip Balen, ministar šumarstva NDH i zamolio nadbiskupa da primi nekoliko sanduka njegovih privatnih stvari. Nadbiskup mu je dozvolio da ove stvari smjesti, ali da ne snosi odgovornost, ako te stvari stradaju. On je dovezao u nadbiskupski dvor sedam do osam sanduka kućnih predmeta i odjeće. Ove predmete je primio dr. Stjepan Lacković po odobrenju nadbiskupa Stepinca. Ovi predmeti su smješteni kod praonice za veš u prizemlju. Deset dana prije slučaja sa dr. Balenom došao je jedan nepoznati čovjek sa vizitkartom Ervina kneza Lobkowicza, promatrača NDH pri Vatikanu, u nadbiskupsko tajništvo. On je zatražio da razgovara sa dr. Lackovićem, jer je na vizitkarti bilo označeno ime dr. Lackovića. Kako dr. Lackovića nije bilo, ovaj je čovjek čekao, a ja sam mu rekao: »Ako ga ne nađete onda metnite te vaše sanduke u prizemlje na mjesto, gdje su kasnije smješteni Balenove stvari... Ministar Pavao Canki dolazio je više puta kao resorni ministar kod nadbiskupa Stepinca. On je pred povlačenjem također bio i zamolio nadbiskupa, da mu učini uslugu te da primi njegovu gospođu i dijete u nadbiskupski dvor. Nadbiskup Stepinac najprije je želio da nju smjesti u neki samostan, a međutim, kako su tada samostani bili puni časnih sestara, koje su tada odbjegle u Zagreb, to je želio da gospođu Canki sa kćerkom smjesti u domu trećeg reda svetog Franje na Ksaveru. U tu svrhu zamolio je franjevce, da ustupe jednu sobicu, međutim ta sobica je bila premala da primi gospođu i stvari, te je ministar Canki zamolio nadbiskupa da ih smjesti negdje u dvoru. Nakon toga dozvolio je nadbiskup Stepinac gdji Canki i njenoj kćerki, da se smjeste u jednoj sobi u nadbiskupskom dvoru kraj kuhinje. Jedan dio predmeta smješten je sa predmetima Balena. Dr. Lacković mi je pričao, da ga je zamolio ministar narodnog zdravlja NDH Petrić da smjesti neke njegove stvari, (1 ormar za knjige sa knjigama, dvije fotelje, jedan kanape i jedan stol). Ovi predmeti nalaze se u sobi dr. Lackovića.

Po staroj praksi koja još traje od vremena Austrije bile su matice poginulih vojnih lica smještene u nadbiskupskom ordinarijatu, a također i za vrijeme NDH. Matice je vodio određeni za to vojni svećenik. Najprije bojnik Nikola Ilić, a kasnije bojnik Bartol Ganza. Pred povlačenje NDH ustaški satnik Šabalja (dušobrižnik) donio je preostale vojne matice sa vojnog vikariata i smjestio ih u nadbiskupski dvor, i to u kulu gdje se održavaju konzistorijalne sjednice. Pred povlačenjem oružanih snaga NDH, natporučnik Vladimir Majdak, donio je jedan dio kartoteke poginulih vojnika sa zamolbom, da ih se gore smjesti, jer će u dvoru biti sigurnije... Dr. Lacković je stavio u svoju sobu dva ćilima ministra Balena, a u moju sobu metnuo je jedan veći i dva manja ćilima. U mojoj sobi se nalaze također dva mala goblena, vlasništvo ministra Balena. Gospođa Šnajder je zamolila dr. Lackovića da primi dva pijanina od kojih je jedan smješten u sobi dr. Cvetana, a drugi je u sobi u kojoj je nekada stanovao Josip Crnković, svećenik.«[476]

Ovaj iskaz nadbiskupova tajnika ilustrira ustaške veličine pri rasulu NDH i njihovo »herojsko« zalaganje, kako se staraju o tome, da i iza sloma NDH sačuvaju svoje perzijske ćilime. Ali je najvažnije od svega toga činjenica, da nadbiskup Ste-

[476] Dokumenti o protunarodnom radu, 416—418. Ovaj iskaz nadbiskupskog tajnika potvrdio je kao svjedok i sam ustaški ministar Alajbegović — kao i otkriveni dokumenat o primopredaji arhiva koji su vlastoručno potpisali nadbiskup Stepinac i ministar Alajbegović. (»Vjesnik« 6. X. 1946.).

pinac sakriva arhive ustaškog ministarstva vanjskih poslova i poglavnikova »Županstva«, »historijske« govore Pavelića snimljene na gramofonskim pločama za pozniju historiju o jednom vremenu u kome je i sam sa svojima tako aktivno učestvovao. Ustaški ministri i njihove porodice nalaze zaklona u nadbiskupovu dvoru, svijesni da im je zaklon dao njihov najbolji suradnik i pomagač, koga će zacijelo zaštititi njegov visoki crkveni položaj, tako se barem pretpostavljalo, od radoznalosti budućih narodnih vlasti. Međutim ovaj nadbiskupski dvor nije bio utočište ustaša samo pri slomu NDH, pri najbjednijem rasulu moralnih zlikovaca, koje pamti hrvatska historija, nego ti zlikovci nalaze zaklona i zaštite u dvoru nadbiskupa Stepinca sa njegovim znanjem i pristajanjem i poslije definitivnog oslobađanja čitave Jugoslavije, stavivši se tako u službu protiv obnove i konsolidacije nove Jugoslavije. Čitav niz pojava od 8. maja 1945. pa nadalje vezani su ponovno sa ličnošću nadbiskupa Stepinca, ne samo kad objavljuje mjeseca septembra famozno Pastirsko pismo, nego i onda kad dopušta da se u njegovim dvorima vezu i blagosiljaju zastave za ustaške križare, koji su se organizirali, da i dalje produžavaju borbu protiv narodnih oslobodilaca, u kojima nalaze zaklona najkrvaviji ustaški konspiratori, dok se u franjevačkom manastiru na Kaptolu sakriva opljačkano zlato od stradalnika Srba, i ostalih rodoljuba, koje su ustaše poubijali u logorima smrti. O ovoj konspirativnoj djelatnosti klerofašističkih elemenata dala bi se napisati čitava knjiga. Ogromnu dokumentaciju naći će budući historičar u mnogobrojnim procesima, na kojima su dokazane njihove krivice.

S ovakvom aureolom ustaškog povjerenja izašao je nadbiskup Stepinac iz svoje Civitas Dei, Božje Hrvatske, Kristove Hrvatske, Vojujuće Hrvatske, iz NDH, i ušao u Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju, da produži s rušilačkim radom, koji je za njega u NDH bio stvaralački i graditeljski.

Svi oni, koji su dobro poznavali rad nadbiskupa Stepinca prije drugog svjetskog rata, njegovu političku orijentaciju prema unutrašnjim odnosima u prvoj Jugoslaviji, ali i pokorno provođenje planova i direktiva, koje su neizbježno morale da pristižu iz Rimske Kurije, čiji je bio najodaniji službenik, nisu nikako bili iznenađeni nad proustaškim stavom i djelovanjem njegovim za trajanja NDH. Njegov pak stav u vrijeme NDH dao je naslutiti, da se nadbiskup Stepinac ne će nikako izmijeniti i da će produžiti da ide svojim starim utrvenim klerofašističkim stazama. Te slutnje su dobile u krvlju oslobođenoj Jugoslaviji potvrde jezivog vida. Uistinu, njegov dvor je postao pravo konspirativno leglo i utočište svih mogućih izdajnika, koji se nisu mogli da pomire sa slomom NDH i s uništenjem fašizma i njegovih pomagača. Da je to sušta istina, pokazao je veliki proces, koji je protiv nadbiskupa Stepinca i njegovih suradnika podigao Vrhovni sud NR Hrvatske mjeseca septembra i oktobra god. 1946. Strana reakcija podigla je strahovitu galamu. Međutim, ni ta galama nije mogla zaglušiti glas istine, koji će za savremenike kao i za historiju ostati dokument teškog vremena u kome su jedan nadbiskup, gotovo čitav episkopat i najveći dio svećenstva radili u korist najvećih neprijatelja naroda, u kome su imali da vrše evanđeosku misiju. Rad nadbiskupa Stepinca i znatnog dijela klerofašističkog svećenstva i poslije oslobođenja je nastavio svoju sramnu i destruktivnu ulogu, čije prikazivanje bi, kako je već rečeno, iznijelo jednu sasvim novu knjigu. Treba samo prolistati dvije knjige *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera* (Zagreb 1946.)

i suđenje Lisaku, Stepincu i družini ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima (Zagreb 1946.) — pa će se brzo steći prava slika srednjevjekovnih strahota. Proces protiv Stepinca i drugova samo je potvrdio sve ono, što je rečeno u ovoj mojoj knjizi. Ali, on je još više osvijetlio jednu mračnu fizionomiju komponiranu iz najsloženijeg tkiva jezuitizma, toliko opasnog za katoličke narode Jugoslavije, Hrvate i Slovence.

Više nego igdje drugdje, bit će ta fizionomija za historiju sačuvana u izricanju presude Vrhovnog suda Narodne Republike Hrvatske u Zagrebu jedanaestog oktobra 1946. — nadbiskupu Stepincu u strahovitom okviru, koji su sačinjavali najveći krvnik Zagreba Erih Lisak, lični pobočnik Pavelića, povjerenik za javni red i sigurnost u ustaškom Ministarstvu unutrašnjih poslova i glavar nadzornog odjela ustaške vojnice, čijom su inicijativom pobijene tisuće Srba, Hrvata i Židova — kome je Stepinac poslije oslobođenja davao zaklona u svome dvoru i s njime razgovarao kao opunomoćenikom Pavelićevim, došavši u Jugoslaviju sa ciljem da organizira terorističku akciju »križara« i zaostalih ustaša; — zatim nadbiskupov tajnik Ivan Šalić kao pomagač organiziranja oružanih, terorističkih, križarskih bandi, dr. Đuro Marić, svećenik i ustaški satnik, suradnik s okupatorom, a poslije oslobođenja pomagač pri organiziranju terorističkih formacija križara; tako isto dr. Pavle Gulin, veterinar i Josip Crnković; fra Modesto Martinčić, provincijal u Zagrebu, koji je zajedno sa svojom franjevačkom braćom sakrio pri bjegstvu ustaša iz Zagreba njihovo zlato, dragocjenosti i oko dva vagona srebra, što je bilo opljačkano od tisuća po ustašama pobijenih Hrvata, Srba i Židova. Sve je to bilo najprije sakriveno u grobnici ispod glavnog oltara u crkvi, a onda na sigurnijem mjestu, u grobnici ispod ispovjedaonice za gluhonijeme — svega 36 sanduka opljačkanog blaga. Provincijala su u tom poslu pomogli fra Mamerto Margetić, fra Tiburcije Pavlek, fra Kvirin Kolednjak, fra Valerije Vidović, fra Pijo Švasta, fra Leopold Ivanković i fra Mladen Majnarić.

Kroz taj proces prodefilirale su strahovite i sablazne nakaznosti iz okupacije, jer je Vrhovni sud morao da poveže sva nedjela optuženih, ne samo počinjenih poslije oslobođenja, nego i ona iz vremena okupacije, iz vremena monstruozne NDH, kojoj je Stepinac zajedno s episkopatom i najvećim dijelom svećenstva najpredanije služio i omogućavao okupatoru, da narodno-oslobodilačkom otporu jugoslavenskih naroda nanesene mnogo više patnji, nego bi to bilo, da nije postojala u NDH klerofašistička suradnja s ustašama i njihovim gospodarima.

Optužba protiv nadbiskupa Stepinca na sudu je dokazana bezbrojnim svjedočanstvima svih mogućih vrsta. Opužba javnog tužioca Jakova Blaževića kao i njegovi govori osnovani su bili na neoborivim istinama, o kojima je bilo toliko puta govoreno i u ovoj knjizi. Još jednom je nanizano sve od reda, što tereti najvišeg predstavnika katoličke crkve u Hrvatskoj. Otkako postoji zagrebačka dijeceza, historija ne zna za većeg i težeg zločinca na tako visokom crkvenom položaju, koji bi se više izdajnički ogriješio o hrvatski narod.

Pa opet, nadbiskup Stepinac, kao što je radio i govorio za vrijeme okupacije, samovlasno identificirajući svoj i ustaški rad, kao i njihovih pomagača u svećeničkim i fratarskim haljinama, sa radom hrvatskog naroda, tako je i za vrijeme suđenja ostao dosljedan toj uzurpaciji. Zato je u svome govoru javni tužilac, poslije Stepinčeve obrane kao i govora njegovih branitelja, opravdano podvukao ovu činjenicu, uočivši svu

besramnost ovakvog iskrivljivanja stvarnosti, koje su bile sasvim druge, nego što su ih prikazivali ustaše i njihovi najvjerniji pomagači, hrvatski klerikalci, dakako s nadbiskupom na čelu. Veće i teže uvrede za hrvatski narod nije moglo da bude, kad se tvrdilo, da su ga ustaše i klerikalci predstavljali u vrijeme njegovog najtežeg historijskog iskušenja.

»Mi smo tokom ovog procesa vidjeli i utvrdili — riječi su javnog tužioca — kad Stepinac govori o narodu, govori o ustašama, kad govori o državi, o hrvatskoj državi, onda govori o NDH i prema tome je jasno, da Stepinac, niti itko drugi, nema pravo na ovom procesu, koji je dokazao zločine, da govori u ime hrvatskog naroda, da govori u ime hrvatske države, jer se time kalja najviše i čast, a s druge strane junačka borba hrvatskog naroda i svih naroda Jugoslavije u borbi za svoje oslobođenje.«

U dispozitivu presude kao i u njenom obrazloženju data je sva sinteza krivicā, radi kojih je nadbiskup Stepinac za svoj izdajnički rad osuđen, po čl. 4. stav. I. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države, na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 16 (šesnaest) godina, gubitak političkih i građanskih prava u trajanju od 5 (pet) godina.

Dok su optuženi svećenici Šalić, Šimecki, dr. Marić, kao i svi franjevci izrazili poslije govora obrane svoje žaljenje i priznali svoje krivice, kod nadbiskupa Stepinca je i ovdje na suđenju došlo do punog izraza njegova upornost i ustrajnost pa i u očigledno dokazanim krivicama, koje je jezuitskom licemjernošću tumačio i zamjenjivao kao djela u interesu hrvatskog naroda.

Na nekoliko strana dispozitiva presude nižu se ove dokazane krivice.

»Dr. Alojzije Stepinac ... nadbiskup zagrebački i predsjednik biskupskih konferencija kriv je:

I. što je već 12. travnja 1941. god. dok su se još vodile borbe s njemačkim i talijanskim okupatorskim trupama posjetio u svojstvu hrvatskog metropolite »vojskovođu« Slavka Kvaternika, i čestitao mu na uspostavu t. zv. NDH.

16. travnja 1941. god. izvršio je službenu posjetu krvniku Paveliću, i prvih dana okupacije priredio je u nadbiskupskom dvoru večeru ustaškim emigrantima i zajedno se s njima slikao.

28. travnja 1941. god. izdao kleru zagrebačke nadbiskupije službenu okružnicu u kojoj poziva svećenstvo da surađuje, i vjernike podstiče na suradnju s t. zv. NDH, a 26. lipnja 1941. god. kao predsjednik biskupskih konferencija nakon održane biskupske konferencije na kojoj je zauzet stav suradnje s ustaškim vlastima, predvodio katolički episkopat u audijenciju Paveliću i tom prilikom ovog fašističkog agenta pozdravio kao državnog poglavara t. zv. NDH, i obećao mu iskrenu i lojalnu suradnju. Slijedeći njegov poziv, stotine svećenika najaktivnije stupilo je u suradnju s neprijateljem koja je svršavala s izdajom domovine, i mnogim ratnim zločincima, te čak i stupanjem svećenika u neprijateljsku obavještajnu službu.

Tim stavom učvrstio je dotadašnje ustaše-svećenike u njihovoj izdaji a podstrekavao i mnoge druge prema narodu neprijateljski raspoložene svećenike, da predvode u razoružavanju jugoslavenske vojske, preuzimanju i organiziranju ustaških povjereništava, tabora, logora, stožera i t. d;

što je kao predsjednik biskupskih konferencija, upravljajući organizacijama »Katoličke akcije«, imajući vrhovni nadzor nad pisanjem cjelokupne štampe, sve te organizacije, kao i cijelu katoličku štampu aktivizirao na pomaganje okupacije, Pavelića i t. zv. NDH:

Ta je štampa potpuno ustaška i fašistička, prikrivena crkvenim i vjerskim ruhom, širila klevete i laži protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta, raspirivala vjersku, nacionalnu i rasnu mržnju, sve u korist okupacije, a protiv Narodno-oslobodilačke borbe.

Sve organizacije iz sastava »Katoličke akcije« slijedeći poziv Stepinca, a naročito organizacije »Velikog križarskog bratstva«, »Velikog križarskog sestrinstva« i »Domagoj«, surađivale su s ustašama i postale stup i srčika ustaštva, tako da su članovi ovih organizacija učestvovali u razoružanju jugoslavenske vojske, u uspostavljanju ustaške vlasti, mnogi od njih postali funkcioneri u ustaškim povjereništvima, taborima, logorima i stožerima, iz njihovih redova regrutirala se masa oficira za Pavelićevu vojsku, a najveći dio pripadnika križarskih organizacija otišao je dobrovoljno u ustaške i domobranske vojne jedinice, dok sam predsjednik »Velikog križarskog bratstva« dr. Feliks Niedzielski postaje ustaški »podžupan« i »upravni zapovjednik ustaške mladeži«, i te organizacije su dale kadar intelektualaca za ustaški teroristički aparat:

što je tradicionalne vjerske svečanosti zloupotrebljavao i pretvarao u političke manifestacije za krvnika Pavelića i njegove ustaške bande pa je tako u svojoj propovijedi na bistričkom proštenju godine 1942. rekao: Molimo se i za one koji su napustili domovinu i sada bi iz tuđine htjeli davati savjete katoličkoj crkvi, za koga smije, a za koje ne smije da se moli. Mi znademo da ja naša apostolska dužnost opominjati vjernike da se mole za sve ljude, posebno za one koji su na vlasti, a napose za državne poglavare, a u svojoj propovijedi na Mariji Bistrici godine 1944., kad je već svakom bilo jasno da su ustaški koljači agentura Gestapoa, i da je kvislinška tvorevina NDH na izdisaju u cilju podržavanja ustaštva, poistovjetovao ustaše s hrvatskim narodom, a službu okupatoru s obranom državne samostalnosti i rekao: »Smatra li možda ratujuća strana dok ovakovim strahotama pogađa našu zemlju što hrvatski narod svom snagom svoga bića stoljećima teži za slobodom i brani danas svoju državnu samostalnost uz nečuvene žrtve.«

Nadalje što je počevši od godine 1941. pa sve do oslobođenja svakog 10. travnja služio svečane mise slaveći kvislinšku tvorevinu NDH, a crkvene blagdane sv. Antuna pretvarao u političke manifestacije za zločinca Pavelića. Svojim okružnicama naređivao je kleru na području svoje nadbiskupije, da tih dana služe svečane mise za Pavelića i kvislinšku tvorevinu NDH.

Nadalje što je prigodom otvaranja ustaškog »sabora« 23 veljače 1942. sudjelovao s kanonicima prvostolnog kaptola zagrebačkoga, te svjetovnim i redovničkim klerom i na ulazu sv. Marka dočekao Pavelića i članove ustaškog sabora pozdravnim govorom koji je prenijela sva ustaška i katolička štampa;

nadalje što je u svim mogućim oblicima u toku rata i neprijateljske okupacije izražavao svoju solidarnost s njemačkim i talijanskim okupatorima na način da je učestvovao u brojnim službenim priredbama, proslavama i čestitanjima koje su u Zagrebu priređivali predstavnici njemačke i talijanske okupacione vlasti, tako je na primjer prisustvovao otvaranju sveučilišnog tjedna za njemačke i hrvatske vojnike u prisutnosti ustaške vlade i njemačkih generala, na otvaranju zagrebačkog zbora s njemačkim, talijanskim i ustaškim funkcionerima, na proslavi fašističkog pohoda na Rim i t. d.

2. što su pod rukovodstvom odbora trojice, kojemu je on bio na čelu, vršena prisilna prevođenja Srba na katoličku vjeru, koja je prevođenja on sankcionirao:

3. što je početkom godine 1942. imenovan po Vatikanu i primio se službe vojnog vikara Pavelićevih ustaša i domobrana i postavio za svoje zamjenike poznate ustaške svećenike Stipu Učetića i Vilima Cecelju, pa je tako postao i službeno najviši vojni svećenik Pavelićeve vojske, kome su bili podređeni

svi vojni svećenici, koji su u sastavu ustaških i domobranskih formacija podstrekavali na vršenje zločina, a i sami vršili zločine nad narodom i vršili propagandu za ustaštvo;

nadalje što je nadbiskupski duhovni stol kome je on predsjednik, odobrio 10. II. 1944. pod brojem 904 molitvenik »Hrvatski vojnik«, kojega je sastavio ustaški potpukovnik svećenik Vilim Cecelja, a u kojemu je vojnicima stavlja kao vjersku dužnost službu okupatoru i odanost Paveliću, te veliča poznate ustaške zločince kao Juru Francetića i druge.

4. Što je 11. XII. 1941. god. božićnom porukom zagrebačkog nadbiskupa hrvatskim radnicima u Njemačkoj pozivao ih na rad, jer da je to njihova vjerska patriotska dužnost.

Nadalje što je u vrijeme akcije za sakupljanje pomoći ustaškim legionarima na istočnoj fronti dao prilog u cigaretama, krunicama, medaljicama i raznim časopisima, podižući time moral ustaškim bandama u borbi protiv bratskog Sovjetskog Saveza;

što je tokom 1944. i 1945. pred slom hitlerovske Njemačke i njezinih satelita usko se povezao s Pavelićem i Mačekom, a koji su dalje bili povezani s izdajicama srpskog i slovenskog naroda Mihajlovićem, Rupnikom i Rožmanom i vodio s njima pregovore radeći na jedinstvenom povezivanju svih neprijatelja naroda, nudeći i tražeći oružanu intervenciju izvana i okupaciju naše zemlje po nekim stranim imperijalistima, a s ciljem, da kao ništavna zajednička manjina produženjem okupacije spase kvislinšku tvorevinu NDH ili bilo kojem drugom obliku održe protunarodnu vlast i spriječe pobjedu naših naroda, pa je tako u tom nastojanju u svom govoru održanom 7. srpnja 1944. god. članovima »Domagoja« rekao slijedeće:

»Hrvatska danas proživljuje teške časove, a moguće da proživi još i gore. No moramo uvijek biti optimisti i s pouzdanjem vjerovati da će Hrvatska ostati i da nju nitko ne može uništiti. Hrvatski narod krvari za svoju državu i on će svoju državu uščuvati i spasiti. Sve pokreti protiv hrvatskog naroda i hrvatske samostalnosti ne smiju nikoga obeshrabriti, već svatko mora još čvršće pristupiti obrani i izgradnji države«, a u svom govoru održanom sveučilištarcima 18. ožujka 1945. ustao je otvoreno protiv mira i nastavio harangu za dalje prolijevanje krvi, klevetajući narodnu vlast i pravosuđe ovim riječima: »Znači li mir možda to da jedan društveni sloj ognjem i mačem prigrabi vlast u ruke, a drugim staležima ostaje jedino pravo polagano umirati makar su u ogromnoj većini, znači li možda mir to da se mogu nesmetano ubijati intelektualci, svećenici, građani, ljudi protivnog političkog naziranja i da se za ta umorstva nikada i nikome ne polažu računi, znači li to mir, da se može nesmetano onemogućivati djelovanje crkve i te mjere opravdati izgovorom, da se crkva nema pačati u političke stvari;«

Nadalje što je u drugoj polovici ožujka 1945. godine kad je ustaška »vlada« bila na izdisaju, na zahtjev predsjednika te »vlade« Mandića, a po naređenju Pavelića i nakon što mu je bio stavljen na raspolaganje kredit od 100 milijuna kuna, organizirao biskupsku konferenciju sa zadatkom da se katolički episkopat zauzme za spašavanje okupatorskog sistema i njegove tvorevine t. zv. NDH. kao i za spašavanje ustaških ratnih zločinaca, od pravednog narodnog suda, a za bolje organiziranje te konferencije ustaška »vlada« dala mu je na raspolaganje poznate zločince generala Rupčića i najzloglasnijeg krvnika Jucu Rukavinu, koji su imali zadaću dovesti biskupe na konferenciju. U tu svrhu predsjednik ustaške vlade Mandić, po naređenju Pavelića, dao je šefu ustaške propagande Ivi Bogdanu zadatak da načini nacrt biskupske poslanice, što je ovaj učinio i nacrt poslanice predao biskupu Janku Šimraku, koji ju je redigirao, a poslanica je stvarno preuzela političke sugestije Pavelića, odnosno Ive Bogdana i zaodjela ih samo mislima sakralnog karaktera.

Tako redigiranu poslanicu biskup Janko Šimrak predao je Paveliću koji ju je odobrio i naredio da se štampa. U poslanici među ostalim kaže se: »Pojavili su se lažni svjedoci koji nas optužuju da su hrvatski katolički crkveni poglavari zajedno sa svojim svećenstvom i najboljim svojim vjernicima krivi sadašnjem krvavom obračunavanju u hrvatskoj domovini.« Dalje: »Svoj poziv šaljemo i onima koji su u posljednje vrijeme počeli sustavnom promičbom razdraživati neodgovorne pojedince i skupine pod izlikom suđenja ratnim zločincima, da smaknu što veći broj Hrvata, osobito svećenika i intelektualaca, dobrih katolika, lišavajući ih ne samo života nego i njihova dobra glasa.« Nadalje: »U izuzetnom slučaju, ako se koji zalutali svećenik ogriješio o prava svoga bližnjega, mi se nismo žacali udariti ga crkvenim kaznama, dapače i udaljenjem iz svećeničkog ili redovničkog staleža, ali danas moramo najodlučnije prosvjedovati pred Bogom i svjetskom javnošću protiv sustavnog ubijanja i mučenju nevinih hrvatskih katoličkih svećenika i vjernika od kojih je veliki broj živio upravo svetim životom, a mrzitelji katoličke crkve oduzeli su im život protupravnim osudama, osnovanim na fiktivnim krivicama.« Nadalje: »Povijest svjedoči da hrvatski narod kroz cijelu svoju 1300 godišnju prošlost nije nikada prestao plebiscitarno naglašavati da se ne odriče svoga prava na slobodu i nezavisnost, koju on od srca želi i svakom drugom narodu. A kad je u drugom svjetskom ratu ta misao još jače naglašena i oživotvorena u vlastitoj državi, hrvatski su katolički biskupi poštivali volju hrvatskog naroda. Nitko prema tome nema prava optuživati bilo kojeg građanina hrvatske države, pa ni hrvatske biskupe zato što poštivaju tu neodstupnu volju hrvatskog naroda kada na to on ima pravo i po božjim i po ljudskim zakonima.«

Što je pred slom t. zv. NDH u namjeri skrivanja, a u dogovoru s Pavelićem pohranio u nadbiskupskom dvoru u Zagrebu arhivu »Ministarstva vanjskih poslova t. zv. NDH« i »Županstva pri poglavniku« i sakrio gramofonske ploče sa svim govorima Pavelića, koje je ovaj održao u emigraciji u Italiji i Hrvatskoj.

Nadalje što se je prije oslobođenja zemlje, a u nastojanju da se održi ta ustaška tvorevina t. zv. NDH naročito aktivizirao, vodio pregovore s Pavelićevim delegatima i po nalogu Pavelića, a u pratnji ustaškog pukovnika Moškova posjetio Mačeka i vodio s njime pregovore radi izvršenja gornjega plana. Tim svojim djelovanjem unio je zabunu u zadnjem momentu među neobaviještene.

5. Što je nakon oslobođenja u zemlji, provodio sistematski plan podržavanja nada da će se uskoro promijeniti »režim« u FNRJ, kako su oni nazivali narodnu vlast, kako će nastupiti skore promjene, kako će se vratiti u Hrvatsku Maček, a u Srbiju kralj Petar, kako će ustaše opet doći natrag i t. d. Nadalje, harangira protiv narodnih i pravednih osuda, narodnih sudova nad ustašama svećenicima, i ostalim ratnim zločincima, nazivajući to progonom svećenstva, crkve i religije, te istrebljenjem hrvatskoga naroda. Podstreknuti ovim njegovim držanjem, radom i izjavama, mnogi svećenici ustaše te ustašama skloni svećenici i ostali protunarodni elementi prikupljaju i organiziraju ustaše, koji se kriju pred narodnim vlastima, vrše među njima propagandu, te ih organiziraju i guraju na zločine, ubijanja građana naše zemlje, pljačkanja njihove imovine i t. d.

Nadalje što je primio u nadbiskupskom dvoru drugom polovicom mjeseca rujna 1945. ustaškog pukovnika i bivšeg glavnog ravnatelja za javni red i sigurnost Eriha Lisaka.

Nadalje što je 8. studenoga 1945. god. primio studenta-emigranta koji mu je iz Salzburga donio »zavjet« ustaša intelektualaca, da će se i dalje boriti za »oslobođenje« hrvatskog naroda. Primio je i špijunku Lelu Sopijanec, koja u više navrata prelazi u Trst;

što je znajući za zavjerenički rad svoga tajnika Ivana Šalića i svećenika Josipa Šimečkog podstreknuo ih svojim držanjem i djelatnošću na dalji rad protiv naroda, te ovi u zajednici s dr. Pavlom Gulinom i Josipom Crnkovićem, kao centralno vodstvo, povezuju razne teroristička grupice u zemlji i pomažu ih na razne načine;

što je upravo u vrijeme pred izbore u Ustavotvornu skupštinu, kada svi neprijatelji naroda nastoje svim sredstvima izazvati zabunu u narodu, s nadama za neke skore promjene, izdao pastirsko pismo, koje je sastavljeno na biskupskoj konferenciji pod njegovim predsjedanjem 20. rujna 1945., gdje lažno prikazuje stanje u našoj domovini, hrabri ustaše i ostale izdajnike na vršenje daljnih zločina, s jedne strane, a s druge daje podstreka svim neprijateljima naše zemlje u domovini i izvan nje, a naročito ustašama u odmetništvu, koji su se prozvali »križarima«, da vjerujući u intervenciju izvana, aktivnije proslijede svojim terorističkim akcijama protiv života i imovine naših građana;

pa je gornjim djelovanjem počinio slijedeća krivična djela:

djelom pod 1. stupanjem u vrijeme rata i neprijateljske okupacije u političku suradnju s neprijateljem kriv. djelo iz čl. 3. toč. 6. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države;

djelom pod 2. kao pomagač radio na prisilnom prevođenju na drugu vjeru stanovništva Jugoslavije, čime je počinio kriv. djelo iz čl. 3. toč. 3 istog Zakona;

djelima pod 3. pomagao naoružane vojničke formacije sastavljene od jugoslavenskih državljana u cilju službe neprijatelju i zajedničke borbe s njime protiv svoje domovine, počinio kriv. djelo iz čl. 3. toč. 4. istog Zakona;

djelima pod 4. stupanjem za vrijeme rata i neprijateljske okupacije u političku suradnju s neprijateljem počinio kriv. djelo iz čl. 3. toč. 6 istog Zakona;

te djelima pod 5. pomaganjem na organizaciji oružanih banda i njihova ubacivanja na teritoriju države, a u cilju da se ugrozi putem nasilja postojeće državno uređenje Federativne Narodne Republike Jugoslavije, počinio je kriv. djelo iz čl. 3. toč. 7. istog Zakona, kao i krivično djelo klevete narodne vlasti.«

Isto tako plastički djeluje i obrazloženje presude, u kojima je još jednom došla do izraza sva krupna odgovornost nadbiskupa Stepinca pred narodom i njegovom historijom u svim grupama njegovih počinjenih nedjela. Ali, što je najteže i najsramnije, na nadbiskupa Stepinca pada i odgovornost za rad i negativan i neprijateljski stav najvećeg dijela katoličkog svećenstva, koje se povelo za njime smatrajući, da treba da radi samo tako, kako to želi i naređuje njegov nadbiskup. Odatle jedan ogroman niz zala, nedjela i stradanja, kojima su bili izloženi tolike mnogobrojne tisuće Srba i Hrvata upravo uslijed takvog rada tih svećenika, čiji je izvor bio upravo u ovom sveobuhvatnom zračenju nadbiskupovog stava. A svi ti užasi i žrtve, koje su iz toga proizašle jedva se dadu izbrojiti i pokazati, jer su one skrivene u tamnim kutovima najgorih instinkata i njihovim zločinačkim izrazima, do kojih ni jedan sud ne može da dođe. Ali, njih će postepeno iznalaziti historija i nesmiljeno iznositi i tako Vrhovnom sudu NR Hrvatske davati za njegovu pravednu osudu, novih potvrda, i tako svijetu, kojemu je teško vjerovati, da je jedan nadbiskup mogao počiniti takva nedjela, na kraju otvoriti oči, pokazavši mu svu težinu jedne neobično teške istine.

Ni slovenski narod nije bio bolje sreće sa svojim crkvenim vodstvom, ni s najvećim dijelom svoga klera, koji se je jednako stavio u službu tuđinu, okupatoru

talijanskom kao i njemačkom, nanijevši mu tako za vrijeme okupacije ogromne nevolje i stradanja, kakva nije doživio u svojoj mučnoj hiljadugodišnjoj historiji, u svim svojim borbama sa neprijateljima za svoj vlastiti opstanak.

Centralna ličnost slovenske reakcije, svih suradnika i pomagača okupatora, talijanskog i njemačkog u Sloveniji, ali i protivnika Narodne Osvobodilne Fronte, bio je ljubljanski biskup dr. Gregorij Rožman, raniji koadjutor biskupa Jegliča. Prvo organizaciono žarište okupljanja klerofašističkih elemenata u prvim danima okupacije bila je i opet 1941., kao nekad 1914., Slovenska ljudska stranka. Kao što su organizacije SLS u vrijeme prvog svjetskog rata pod dr. Šušteršičem i dr. Koroščem izvele veliko nedjelo narodne veleizdaje, razbijanjem jedinstva slovenskog naroda u otporu prema germanskom imperijalizmu, tako su i sada u drugom svjetskom ratu, bivši suradnici dra Korošca i njegovi učenici, ponovili ovo isto djelo izdaje odmah u početku talijanske okupacije.

Napredni slovenski rodoljubi bili su kao gromom ošinuti, kad su saznali da je biskup Rožman već 22. IV. 1941. posjetio u Ljubljani fašističkog visokog komesara Emilija Graziolija, te ga pozdravio u ime klera zaposjednutog teritorija. Biskup Rožman je obećao u ime svoje kao i svog područnog klera ne samo lojalnost nego i punu podršku i suradnju, i okupacionim vlastima kao i fašističkoj Italiji.

Ovaj korak biskupa Rožmana bio je u suprotnosti s osjećanjima najvećeg dijela Slovenije. Ali on je bio u skladu s odlukama SLS, koje je još u martu i početkom aprila donio Izvršni odbor SLS o podjeli uloga u slučaju da nastupi ratno stanje. Jedan dio je svakako trebao da ostane u zemlji na čelu s optuženim Rožmanom, Afsenekom i dr. Natlačenom, sa zadatkom da kolaborira s okupatorom. Drugi dio klerikalaca, čiji su se predstavnici nalazili u 27. martovskoj vladi, imao je da djeluje sporazumno s vođama stranke, koji će ostati u zemlji. Znači jedna ekipa za slučaj pobjede zapadnih demokracija, a druga za Hitlerov novi poredak u Evropi. Rad ove domaće klerikalne grupe došao je do izraza odmah u početku okupacije Slovenije, od strane Talijana i Nijemaca. Na talijanskom sektoru započeo je suradnju s okupatorom već 22. aprila biskup Rožman. Već je u prethodnom poglavlju pokazano, da je poslije aneksije okupiranog talijanskog dijela Slovenije kraljevini Italiji biskup Rožman počinio izdajničko djelo. Naime mjeseca maja uputio je biskup Rožman Duceu poznatu spomenicu, u kojoj je izrazio radost za anektiranje ovog dijela Slovenije kraljevini Italiji. I u ovoj spomenici biskup Rožman u ime svoje i klera, izjavljuje vjernost, lojalnost s obećanjem pune suradnje, pored toga »moleći Boga da blagoslovi Duceovo djelo, čitav veliki talijanski narod i slovenski narod, koji će u krilu rimske imperije moći živjeti i napredovati«.

Poslije ovog akta biskupova rodoljube nije iznenadilo izlaženje na scenu i ostalih predstavnika SLS. Među njima bio je prvi dr. Marko Natlačen, bivši ban Dravske banovine, koji je također izrazio: *»u ime čitavog slovenskog naroda najveću odanost NJ. V. Kralju i Caru i ujedno Duceu, zahvalnost na velikodušnim i posebnim mjerama primijenjenim u našem pogledu, koje će nam biti sigurno jamstvo života i stalnosti za budućnost našeg naroda«.*[477]

Ova dva akta prvaka SLS obilježavaju početak klerofašističke izdaje, poslije koje će se nizati svi mogući strahoviti izrazi daljnjih izdaja, kojima se koristilo okupatoru protiv vlastitog naroda, kome su ti izdajnici još i više otežali krvavu okupaciju svakovrsnim stradanjima i iskušenjima, koja su dolazila i od izdajnika vlastitog naroda. Ma da se je vidjelo odmah u početku da će okupator biti naklonjen samo onima, koji se budu stavili potpuno u njegovu službu i koji će služiti isključivo njegovim interesima, slovenski klerofašisti pošli su za interesima neprijatelja slovenskog naroda, samo stoga, da za sebe i svoje pristalice izrade izvjesna olakšanja. I to unatoč tome, što je fašistički »Giornale d' Italija«, poslije aneksije pisao, kako Slovenija nije mogla da bude pripojena novoj NDH, pošto ona drži mnogo do kompaktnosti svoga stanovništva. Ali, ona nije mogla da ostane samostalna, »jer historija uči, da tako mali narodi nisu u stanju održati apsolutno autonoman život.« Ova cinična i ironična pouka nije mogla da otrijezni ni urazumi klerofašiste ekskluziviste, koji su trebali da potraže snagu svoju u bratskoj suradnji s ostalim jugoslavenskim narodima, već su se zanosili za fašističkim shvaćanjima da »srodnost kulturnog odgoja Slovenaca i jedinstvo vjere sa Talijanima« više približavaju Slovence fašističkoj Italiji, nego jednoj slobodnoj Jugoslaviji ravnopravnih jugoslavenskih naroda.[478] I zato je trebalo pomoću vlastitih izdajnika predati katoličku Sloveniju u ropstvo katoličke fašističke Italije.

Međutim, tako nisu ni sudili ni osjećali rodoljubi Slovenije, koji su okupaciju i aneksiju uzeli kao najveću nesreću slovenskog naroda, sa sviješću i odlučnošću, da tu nesreću treba ukloniti, ma i pod cijenu najtežih i najkrvavijih napora i žrtava. Štoviše, ovaj svjetski ratni sukob je rodoljube uvjerio, da će pobjeda Slavenstva biti samo onda moguća, ako se za to Slavenstvo stave u pokret snage velike slavenske Rusije i slobodoljubivih naroda SSSR. A kad je taj trenutak i došao, onda su slovenski rodoljubi bili svijesni da se sada rješava ne samo pitanje slobode onog dijela Slovenije, koji je pripadao bivšoj Jugoslaviji, nego i svih onih Slovenaca i Hrvata, koji su poslije prvog svjetskog rata pali u najbarbarskije ropstvo talijanskih imperijalista. U velikoj narodnoj tragediji javila se i velika misao osslobođenja svih Slovenaca iz bivšeg i sadašnjeg ropstva. Ova misao je rodila opći jugoslavenski Narodno-oslobodilački pokret, pa je ona stvorila i slovensku Osvobodilnu Frontu. Tako su se odmah u početku aneksije ocrtale dvije struje. Jedna narodna i oslobodilačka, a druga reakcionarna i spremna na ropske usluge okupatoru. Ma da je O. F. težila da sjedini sve Slovence za veliki cilj slobode, klerofašistička strana uporno je odbijala sve pozive, raspravljanja i prava zaklinjanja rukovodilaca O. F.

Otada je biskupski dvor u Ljubljani žarište, oko kojega su se okupljali izdajnici slovenskog naroda za čitavo vrijeme okupacije. Biskup Rožman angažirat će najveći dio podređenog svećenstva za suradnju s okupatorom i za borbu protiv O. F. s lažnim prookupatorskim tvrdnjama da je ona protiv svećenstva, crkve i vjere. Sav svoj visoki crkveni autoritet založit će biskup Rožman u ovu izdajničku svrhu. Svi oni svećenici, koji se nisu htjeli pokoriti izdajničkim instrukcijama biskupa Rožmana, imali su da iskuse posredno i neposredno sva moguća stradanja. Da bi se protivnika uništilo, pristalice biskupa Rožmana upotrebit će metode, poznate i oprobane u svojoj jezivoj primjeni u prvom svjetskom ratu. Posljedice denuncijacija svake vrste pogađale su ne samo mnogobrojne pristalice O. F., nego su od njih stradali također i pojedini narodni svećenici. Poznat je tragičan slučaj šestorice slovenskih sve-

[477] »Hrvatski list« 13. V. 1941. — »Politika« 22. VIII. 1946.

[478] »Hrvatski narod« 5. V. 1941.

ćenika, dovedenih u Jasenovački logor, među kojima je bio najstariji Rantaš, s kojima je bio i hrvatski župnik Franjo Rihar iz Donje Stubice. Ni biskup Rožman, ni nadbiskup Stepinac nisu htjeli da ulože svoj ugled i svoju odlučnu riječ za te svećenike. Zacijelo, naprosto stoga, što su bile pristalice O. F. Njihova mučenička smrt možda je najteži uteg, koji pada na savjest ove dvojice crkvenih velikodostojnika.[479]

Brojni su bili pokušaji rukovodilaca O. F. da razuvjere biskupa Rožmana i njegovu klerofašističku grupu, da O. F. nije ni protiv katoličke crkve, ni vjere, niti narodnog svećenstva. Nisu pomogla ni lična, ni posrednička nastojanja, da se biskupa Rožmana izvede iz zabluda, koje su ga opredijelile protiv O. F. Nisu pomogla ni pisma Centralnog komiteta Komunističke partije Slovenije, koja je povela i organizirala O. F., sa svim pristalicama velike narodno-oslobodilačke ideje, među kojima su se nalazili i izraziti katolici, nekadašnji pristalice Kršćanske socijalne stranke u Sloveniji, koji su još pod kraj bivše Jugoslavije došli u sukob s reakcionarnim vodstvom SLS. Postoji brojna dokumentacija, koja govori o nastojanjima i naporima O. F. da u svome krilu prikupi sve slovenske snage protiv tada svemoćnih okupatora. Uzalud su bila nastojanja Edvarda Kardelja, Borisa Kidriča, Edvarda Kocbeka i drugih prvaka O. F. da se odvrate pristalice biskupa Rožmana s puta, koji ih je vodio sigurno u najstrahovitiju izdaju. Mjesto pokajanja i osvješćenja, strahovita mržnja dovela je klerofašiste da organiziraju fašističke odrede, koji će biti naoružani od okupatora da s njihovom pomoću obračunaju s pristalicama O. F. U tom poslu predvodila je klerofašistička skupina u klerikalnom akademskom društvu »Straža« na čelu sa profesorom ljubljanskog teološkog fakulteta Ehrlihom sa grupom »Mlatci.« Ma da je Izvršni odbor O. F. uputio još 1941. biskupu Rožmanu veliku spomenicu, u kojoj je objasnio svoje ciljeve kao i načelno stanovište prema crkvi i vjeri, kao i svećenstvu, razne klerikalne grupe, potaknute od biskupa Rožmana, i dalje su produžile sa svojim izdajničkim radom protiv O. F.

Početkom 1942. vodstvo O. F. radi klerofašističke propagande koja je mnoge neobaviještene seljake i građane zavela, objavila je izjavu da O. F. dosad ničim nije pokazala da je protiv vjere i crkve, niti da će to i u buduće biti.

> »Osvobodilna fronta se pravno in moralno zavezuje da bo vedno in povsod spoštovala verska čustva katoličanov in dosledno dopuščala svobodno izpovedovanje krščanskega prepričanja ter praktično izvrševanje verskih in cerkvenih dolžnosti. Zato pa želi, da se v skladu s potrebami novega narodnega življenja katoliška cerkev na Slovenskem nasloni na svoje lastne sile ter svobodno in popolno zaživi iz njih. Kristjani in nekristjani v Osvobodilni Fronti so prepričani, da bo na taj način najbolje povarovana svoboda verskega in cerkvenega življenja, kakor svoboda izpovedovanja svetovnih nazorov sploh.«[480]

Međutim ni to nije bilo dosta klerofašistima koji su i dalje produžili sa lažnom propagandom protiv ciljeva O. F. kao i njenog stava prema crkvi i religiji, naprosto stoga što ni domaći klerofašisti kao ni njihovi instruktori iz Rima nisu mogli da se pomire s time, da bi crkva bila ma i najmanje nacionalno obilježena. Da bi Centralni komitet Komunističke partije presjekao klerofašističku propagandu, da je

[479] »Vjesnik« 26. I. 1946.
[480] »Slovenski poročevalec« 8. VII. 1945.

O. F. pod isključivim utjecajem komunističke partije i njene ideologije, pa dosljedno i njenog shvaćanja o crkvama i religijama, 1. maja 1942. objavio je izjavu Centralnog komiteta Komunističke partije Slovenije o slobodi »svetovnega nazora in verskega udejstvovanja.« U njoj se kaže:

> »Kakor vse temeljne skupine v Osvobodilni fronti, tako je tudi Komunistična partija Slovenije v sporazumu Osvobodilne fronte slovenskega naroda zajamčila Slovencem v splošnem, slovenskim katoličanom poseboj svobodo svetovnega nazora in verskega udejstvovanja za sedanjost in bodočnost. Čeprav je tako stališče že v programu Komunistične partije Jugoslavije in sveh kompartij, kar klevetniki najbrže dobro vedo, ponavlja CK—KPS to svoje jamstvo, izraženo v sporazumu Osvobodilne Fronte slovenskega naroda, tem potom še kot posebno izjavo Partije o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja.«[481]

Treba da se kaže, da je i »Krščanska skupina v Osvobodilni Fronti« do kraja oktobra 1942. četiri puta pisala biskupu Rožmanu i prikazala mu čitav tok razvoja O. F. kao i svoje uvjerenje i iskustvo o slobodi vjerskog ispovijedanja i poštovanja od strane rukovodioca O. F., a s time i čitavu izdajničku rabotu klerofašističkih grupa. Ne samo izdajničku protiv O. F., nego i protiv čitavog naroda. Posljednje pismo »Vodstva kristjanov v Osvobodilni Fronti slovenskega naroda« od 9. oktobra s dodatkom, od 30 oktobra 1942., teški je optužbeni dokumenat, koji u punom osvjetljenju daje lik klerofašističkog zločinca biskupa Rožmana.[482]

Prve klerofašističke akcije protiv O. F. izveli su javno Ehrlichovi »Stražari« 29. oktobra i 1. decembra kad je O. F. odredila praznovanje narodnih praznika. Organizatori »Bele garde« u 1941. spretno su tajili svoje veze s okupatorom. Tek s Novom godinom 1942., klerikalni »Slovenec«, izraziti prookupatorski, profašistički i protufrontovski list započeo je kampanju protiv O. F. i pozvao Slovence u borbu »za crkvu i vjeru« — a protiv narodnih boraca! 15. II. 1942., kako se to vidi iz talijanskih dokumenata, koji su dopali ruku boraca O. F., bio je sastanak kod biskupa Rožmana svih belogardističkih vođa. To je takozvani belogardistički »forum«, koji je zatražio od talijanskih vlasti, da im dozvoli organizirati omladinu sa zadatkom da stupi u borbu protiv komunizma i komunista, kako su klerofašisti označavali sve pristalice O. F. Prijedlog biskupa Rožmana i njegovog »foruma« talijanskim vlastima da »uspostave red i mir« u ljubljanskoj pokrajini i da uguše pokret O. F., doveo je do prvih teških žrtava članova O. F. U tom prijedlogu prebacilo se Talijanima. što su dozvolili da u Ljubljani žive bivši oficiri koji »mogu da posluže kao vodeći oficiri u ustaničkoj vojsci«. Štaviše, ovi izdajnici protestirali su, što Talijani dopuštaju da u Ljubljansku pokrajinu smiju dolaziti Slovenci iz onog dijela Slovenije, koji su okupirali Nijemci. Po naređenju biskupa Rožmana specijalni kurir odnio je ove njegove prijedloge marta 1942. u Rim kardinalu, državnom sekretaru Maglioneu, a da to nije znao visoki komesar Grazioli. Posljedice tih prijedloga bile su strahovite. Naime još istog mjeseca izvršena je blokada u Ljubljani, internirani su svi bivši jugoslavenski oficiri, uvedene su specijalne lične karte, oduzeti radio aparati svim privatnim licima i otpušten

[481] Tone Fajfar. Kajnovsko razdoblje v katoliški cerkev na Slovenskem. »Slovenski poročevalec« 8. VII. 1945.
[482] Osvobodilna fronta in Cerkev na Slovenskem. »Slovenski poročevalec« 22. VII. 1942.

i interniran ogroman broj službenika na željeznici, pošti i drugim javnim ustanovama.[483] Sve klerikalne organizacije bile su pokrenute i mobilizirane protiv oslobodilačkog pokreta. »Bela garda«, koja je osnovana već s proljeća 1941., sada je skinula svoju masku i postala otvoren protivnik O. F. Kad su za izdajnički rad bili kažnjeni studenti »Stražari«, Župec i Kikelj, biskup Rožman je izdao javni proglas, u kojem je napao O. F. u kome je pozvao Slovence protiv O. F. sa parolom »Boj za Boga, vero in cerkev«, koju da ugrožava O. F. Pod tim geslom okupljat će se odsada odjeli »Bele garde«, pod tim geslom će se hapsiti, progoniti i ubijati svijesni slovenski rodoljubi, pod tim geslom polagat će se kroz dvije godine zakletva Hitleru, i pod tim geslom borit će se izdajice do posljednjeg trenutka protiv vlastitog naroda i njegove slobode, kako to pravilno ocjenjuje jedan od boraca O. F. Tone Fajfar. Kad je za svoju izdaju bio kažnjen ban dr. Natlačen, kao jedan od gorljivih vođa slovenske »Bele garde«, biskup Rožman je održao nad grobom ovog izdajice svoj programni protivoslobodilački govor.

> »Narod, zavrni, odkloni od sebe brezboštvo, to največjo nevarnost ki te tira v časno in večno pogubo. *Nobene zveze, nobenega sodelovanja s brezboštvom in tistimi, ki jim je brezboštvo vodilni nazor.* Trdno v veri do Boga, zidaj prihodnost svojo na božjih zapovedih, ki so edini trdni temelj zdravega razvoja vsakemu narodu, velikemu in malemu. Ostani živ, narod moj, ne ubijaj samega sebe in ne izzivaj ukrepov, ki te moraju zadeti v tvoji življenski sili. *Združite se vsi, ki verujete v Boga, ter sebi in potomcem želite življenje, lepše in bolše, kakor ga ponuja brezbožni komunizem — združite se in preprečite, da tisti, ki so z vami sicer iste krvi, a s tujo blodno miselnostjo zaslepljeni, ne bodo mogli več pokončavati najboljših in najplemenitejših bratov in sestra, ki bi bili najbolj sposobni graditi pravičnejšo bodočnost.*«[484]

Biskup Rožman ostao je sasvim na liniji programa, koji je uzeo za svoj rad njegov »forum« mjeseca februara 1942., kad se odlučilo da se imena boraca O. F. prijavljuju talijanskim komandama. To su članovi »Bele garde« i u punoj mjeri već dotada radili i tako izazivali opravdane odmazde od strane narodno-oslobodilačkih boraca.

Iz izvještaja talijanskog komesara za policiju sigurnosti u Černomlju od 16. marta 1942. vidi se, da je ta borba izdajnika već tada počela na terenu. Ovoj »Beloj gardi«, koju su u početku najviše sačinjavali bivši članovi klerikalnog udruženja »Slovenski fanti in dekleta«, bili su na čelu ljubljanski biskup i spomenuti ban Natlačen. 27. marta 1942. Komanda posadnih trupa, sa potpisom generalštabnog potpukovnika de Martinija, načelnika štaba pješadijske divizije »Isonzo«, izdala je povjerljiv raspis, u kome se kaže da je *»Bela garda« organ katoličke partije*, da je antikomunistička i da ona osuđuje sve terorističke akte, i da teži smiriti sredinu s obzirom na kritično stanje, koje su izazvali partizani. Nema sumnje da je ovim potpuno okarakterizirana »Bela garda«, ali i njeni vođe kao suradnici i saveznici okupatorske vojske.[485]

[483] »Politika« 22. VIII. 1946.
[484] Tone Fajfar, Kajnovsko razdoblje v katoliški cerkvi na Slovenskem. »Slovenski poročevalec« 8. VII. 1945.
[485] Saopćenje Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. »Politika« 14. VII. 1945.

Na ljeto 1942. »Bela garda« je istupila već u vojničkim formacijama »Prostovoljne protikomunističke milice« ili »Vaških straž«, u kojima su se ujedinili klerikalni i takozvani liberalni reakcionari. Obje ove grupe podijelile su područje svoga djelovanja protiv O. F. Za razliku od klerikalne »Bele garde«, reakcionarni izdanci bivših liberala imali su odrede »Plave garde«. Dok su klerikalci mobilizirali vojnički kadar, plavogardisti su regrutirali komandni kadar, koji se sastojao većinom od bivših aktivnih oficira. Obje ove garde združile su se sa domobranstvom bivšeg generala Lava Rupnika. Posebni izraz plavogardizma bila je »Črna roka«, prava teroristička organizacija, koja je imala zasebne vojničke odjele i tajne policijske terorističke skupine u okupatorskim i domobranskim sastavima. Obje ove garde održavale su vezu preko klerikalnih kanala, koji vode preko Vatikana, s emigrantskom vladom u Londonu.

Biskup Rožman istaknuo se u svojim propovijedima i poslanicama ne samo kao beskompromisni neprijatelj komunističke ideologije, nego ispred svega kao najogorčeniji podstrekač protiv O. F. i narodnih boraca. Stojeći tako u službi oba okupatora, talijanskog i poslije kapitulacije Italije, njemačkog, biskup Rožman poslužio se u organiziranju klerofašističkih i ostalih reakcionarnih skupina protiv O. F. sa svim svojim autoritetom crkvenog poglavara. On je svoje područno svećenstvo upregao u svoja izdajnička kola kao najodanijeg suradnika okupatora i najzatrovanijeg sijača bratoubilačke mržnje i razbijača jedinstva slovenskog naroda. Biskup Rožman davao je lično upute određenim svećenicima kako da surađuju s okupatorom i kako da vrše dostave i sve ostale izdajničke zločine. Njegov spomenuti govor nad grobom izdajnika Natlačena bio je pravi križarski poklič protiv O. F. Njegovo »združite se in preprečite« i »Boj za Boga, vero in cerkev« — bio je blasfemični i protivnarodni poklič koji je u bratoubilačkom satiranju požnjeo strahovito veliki broj krvavih žrtava na radost oba okupatora. Na sve strane bila je isprepletena mreža dostavljača-svećenika koji su hapsili i denuncirali brojne slovenske rodoljube, koji su kasnije odvođeni u logore ili su odmah strijeljani. Mnogi od tih svećenika organizatora oružanih snaga bili su na čelu tih belogardističkih odreda, pa je sasvim razumljivo da su mnogi u borbama stradali, ili su kasnije, kad su dopali u ruke narodnih vlasti iskusili zasluženu kaznu za svoje izdajstvo. Odatle je njihova propaganda, pojačanijim tonom obavještavala preko klerofašističkih kanala u Italiji sve do Londona naročito klerikalne emigrante, a ispred sviju ministra dr. Kreka, o tobožnjim progonima crkve i vjere, identificirajući zločince u svećeničkim mantijama s vjerom i crkvom. Iako o progonu vjere nije moglo biti ni riječi, jer su se kažnjavali samo izdajnici bez obzira, da li su to bili svećenici ili pripadnici Katoličke Akcije, koja je također udvostručila svoju mrežu špijunske službe i za domaće izdajnike kao i za okupatora, klerofašistička propaganda bila je uporna i dosljedna u lažima! Njihova mreža koja je povezivala sve suradnike okupatora u Sloveniji, protegla se i na NDH. Štoviše, sa samim Pavelićem i nadbiskupom Stepincem. Na procesu održanom mjeseca augusta 1946. u Ljubljani protiv biskupa Rožmana, bivšeg generala Rupnika, ministra Kreka i ostalih suradnika okupatora, razotkrila se sva ta strahovita služba okupatorima, do i poslije kapitulacije Italije. General Rupnik u svojim je iskazima pred sudom priznao da je i on bio prisutan na jednoj sjednici u biskupovu dvoru, na kojoj je Msgr. Škrbac iznio rezultat svoga puta po NDH. Msgr. Škrbac je uspostavio veze

s Pavelićem, nadbiskupom Stepincem i drugim ustaškim funkcionerima. Klerofašistički funkcioneri iz NDH uzvraćali su posjetu Msgru Škrbcu i biskupu Rožmanu, koji su donosili vijesti iz »najobavještenijih izvora«, a koje im je dostavljao nadbiskup Stepinac, uvjeravajući ih da će Slovenija biti okupirana od strane Angloamerikanaca.[486] Za svoj izdajnički rad biskup Rožman bio je na prijedlog Mussolinija još krajem oktobra 1941. odlikovan visokim ordenom talijanske krune komanderskog stepena.[487]

Kao što je bio radostan kad su fašisti okupirali ljubljansku pokrajinu i anektirali je, tako je zažalio kada su se Talijani povukli poslije kapitulacije Italije. General Roboti, strahoviti krvnik slovenskog naroda, opraštajući se od biskupa Rožmana uputio mu je pismo zahvale za kolaboraciju, koje je teška optužba izdajničkog rada ovog hipokritskog »patriote«. Shvatljivo je zašto je general Roboti zažalio za biskupom Rožmanom, kao što je i on za njim — pošto je biskup Rožman u svemu ugađao željama ovog generala, pa je održavao svečane pontifikalne mise povodom godišnjice pohoda Mussolinijevih Crnih košulja na Rim.[488]

Biskup Rožman kao što je javno učestvovao na svim fašističkim manifestacijama zajedno s okupatorskim vlastima, tako je tu svoju ropsku kurtoaziju pokazivao i za vrijeme njemačke okupacije, poslije odlaska Talijana. I pod njemačkom okupacijom produžio je da propovijedima, poslanicama i ličnim utjecajem na područno svećenstvo, kao i na fukcionere K. A. djeluje protiv slovenskog N. O. P-a. Njegovo »Pastirsko pismo o neispravnosti bezbožnog komunizma« izdato 30. XI. 1943. dalo mu je prilike, da iskali svu svoju mržnju protiv slavenske Rusije i narodno-oslobodilačke borbe, predstavljajući svoje izdajstvo kao čisto vjersko pitanje. Za njega i njegove pristalice u ovoj borbi imala je da bude dilema: »Katolik ili komunista.« O svemu tomu rječito govore dva borbena odjeljka: »Svi kao jedan — u boj« i »Naše oružje«, u kojima poziva sve katolike u borbu protiv ustanka slovenskog naroda.

O Božiću 1944. biskup Rožman uputio je Rupnikovim vojnicima »božićno pismo slovenskim domobrancima« u kome priziva božji blagoslov za zavedene i nezavedene izdajnike u njemačkoj uniformi, da i dalje ustraju u borbi na njemačkoj strani. Biskup Rožman u ovom pismu razuvjerava slovenske izdajnike, da su najamnici njemačkog okupatora. Svakako je značajno da je ovo biskupovo pismo bilo objavljeno zajedno s poslanicom »generalnog inspektora domobranstva generala« Rupnika 28. XII. 1944., u časopisu »Slovensko domobranstvo«.[489]

Biskup Rožman naročito se povezao s ratnim zločincem Ervinom Resenerom, generalom SS trupa i policije, obergrupenführerom, koji je bio viši vođa SS trupa i policije za 18. njemačku armijsku oblast, kako je to utvrdila Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača. On učestvuje s tim zvjerskim ubicom hiljada slovenskih talaca na raznim proslavama i defilejima novozakletih slovenskih domobrana, obučenih u njemačku uniformu i angažiranih za borbu protiv slovenskog naroda i njegovih saveznika.[490]

[486] »Politika« 24. VIII. 1946.
[487] »Politika« 22. VIII. 1946.
[488] »Politika« 28. VIII. 1946.
[489] Saopćenje Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. »Politika« 14. VII. 1945.
[490] Idem.

Inicijativom biskupa Rožmana, održan je u Ljubljani veliki sastanak slovenskog klera od 12. do 16. juna 1944. Na tom zborovanju održana su planski spremljena predavanja, govori s diskusijama. Na zborovanju su bili ne samo ljubljanski svećenici nego i svi ostali pa i bjegunci. Dakako, glavni problem ovoga zborovanja bilo je pitanje produženja borbe protiv O. F. za koju se uporno i stalno tvrdilo, da je isključivo komunistička. Zanimljivo je, da je prisustvovanje bilo obavezno i kontrolirano pomoću kupona. Glavni predavač u pogledu odnosa prema O. F. bio je docent ljubljanskog teološkog fakulteta dr. Ignacije Lenček. Među ostalim, on je u ovom predavanju rekao:

> *»Svaka suradnja u O. F. ne samo da je nedozvoljena, nego je i moralni prestup, smrtni grijeh, koji se ne da pred Bogom popraviti. O. F. želi da ostvari svoj bezvjerski program. Crkva ima svoj vlastiti socijalni program i to na osnovi enciklika »Rerum novarum« i »Quadragesimo anno«. Taj program su vjernici obavezni također i politički ostvarivati ... Domobranstvo je zakonita vlast. Domobranstvo ima kao od Boga postavljena vlast značaj zakonitosti i zbog toga ima također pravo da zatvara i likvidira protivnike, da zapljenjuje njihovu imovinu i drugo. Ako policija pri tome postupa »otvorenije »ona to radi u cilju da otkrije protivničke mreže. To je moralno ...«*[491]

Ovakvu unakaženu klerofašističku moralku iznosio je pred klerofašističke i belogardističke suradnike i glavne pomagače *docent moralnog bogoslovlja* na ljubljanskom univerzitetu. Dakako, u prisutnosti biskupa Rožmana, koji je ovom famoznom zborovanju kao predsjednik dao najratničkiji i ujedno najizdajničkiji značaj. Na ovom zborovanju padale su sugestije o budućem uređenju države i odnosu Slovenaca prema takozvanom katoličkom bloku Srednje Evrope. Tu su se ponovile misli Vatikana još iz 1919., kao i iz vremena najtješnje suradnje Vatikana i fašističkog vodstva, koje je željelo protiv njemačkog imperijalizma da u Srednjoj Evropi učini jednu državu, koja bi imala da zaštiti Italiju od germanskog prodiranja. U ovom posljednjem svjetskom ratu, ova je ideja uskrsla ponovno u Vatikanu i naišla na podršku reakcionarnih američkih krugova, koji su imali pred očima za oživotvorenje ovoga plana i nosioca takve jedne katoličke monarhije u licu Otona Habsburškog. Poznati dekan u Kranju Msgr. Matija Škrbec, razvio je u svom predavanju misao o katoličkoj srednjoevropskoj državi. Njemu kao i velikom broju klerofašističkih ideologa bila je draga misao da se oživotvori katolički blok srednjoevropskih država, u koji bi ušle Austrija, Bavarska, dio Italije, Slovenija i eventualno Mađarska. Za tu klerikalnu tvorevinu predvidjelo se u slučaju, kad bi bila monarhistična, da ima svoju katoličku dinastiju Habsburgovaca. Ovaj monsignorski izdajnik tražio je, da se za tu ideju zauzme cjelokupno svećenstvo. U ovoj diskusiji je učestvovao biskup Rožman, koji je odobrio sve govore i preporučio, da se sugestije i ideje iznijete u njima privode i u djelo. Tom zgodom rekao je biskup, da mora sa žalošću da konstatira da 70% građana Ljubljane simpatizira O. F. i da svi odreda očekuju Tita! Što se tiče odnosa prema Englezima, biskup Rožman bio je ne samo rezerviran, nego i protivnički raspoložen, uslijed toga, što je u Engleskoj vrlo jaka masonerija. »Mi od Engleza ne očekujemo ništa, jer ne smijemo zaboraviti, da su Englezi masoni, da je engleski kralj predsjednik masonske lože i da su Englezi protestanti. Isto važi

[491] »Borba« 28. VIII. 1946.

i za Amerikance. I s te strane ne će nam doći spas.«[492] Na kraju zborovanja od punih pet dana na kome se, kako kaže »Slovenec«, studirao problem »komunističke O. F.« donesene su slijedeće rezolucije:

»1. *Slovensko svećenstvo, sabrano na protivkomunističkom zborovanju u Ljubljani, odlučno i javno osuđuje O. F. kao komunističku organizaciju. Javno osuđuje sve zločine, koje je izvršio bezbožni komunizam nad slovenskim narodom. Svećenstvo je svijesno, da je prema papinskim smjernicama danima u okružnici »Divini Redemptoris« dužno sa svim silama raditi na svom području protiv bezbožnog komunizma.*

2. *Slovensko svećenstvo je u smislu katoličkih moralnih načela lojalno prema postojećim vlastima i ono ne usteže u svojem djelokrugu pomoći svima, kojima je časna dužnost brinuti se za sigurnost, red i mir u zemlji i boriti se protiv komunizma za ljepšu budućnost slovenskog naroda.*

3. *Sabrani slovenski svećenici pozivaju svakoga Slovenca, da na svom području sudjeluje u protivkomunističkoj borbi i da ne sustane u uvjerenju, da bi komunizam značio za narod smrt, a pobjeda nad njime — život.«*[493]

Ova izdajnička skupština slovenskog svećenstva pod rukovodstvom biskupa Rožmana bila je u punoj suglasnosti s nesumnjivo najvećim izdajničkim djelom biskupa Rožmana, kad je zajedno sa Rupnikom učestvovao na domobranskoj zakletvi o rođendanu Führera Hitlera 20. aprila 1944., kao i kod zakletve 30. I. 1945. godine. Utvrđeno je, da je tekst zakletve prošao kroz redakciju oba ova izdajnika. U njoj se Slovenci-domobrani zaklinju na vjernost njihovom najvećem istrebljivaču za borbu protiv NOV-e, O. F. i saveznika SSSR, Engleske i Amerike.[494] Poznato je iz brojnih dokumenata s ljubljanskog procesa, da je biskup Rožman bio jedan od organizatora i idejnih začetnika »Bele garde«, domobranstva i famozne talijanske MVAC — Militaria volontaria anticomunista, — koja je zadala strahovite jade slovenskim rodoljubima uslijed razgranate izdajničke akcije domaćih klerofašista.

U jednom pismu uredniku »Slovenca« piše biskup Rožman 7. III. 1944. o svojim razgovorima, koje je imao s jeseni 1942. sa generalom Ruggerom, komandantom divizije alpskih lovaca (Cravatte rosse), koji je tada došao u Ljubljanu. Ovaj general Ruggero prikazao je biskupu Rožmanu, kako se borio s partizanima po čitavom Balkanu od Albanije kroz Crnu Goru, Hercegovinu, Dalmaciju i Bosnu. Ovo je biskupa veoma obradovalo i izrazio je nadu u pobjedu Osovine, pa mu je na kraju kazao: *»No, potem boste pač tudi u naši pokrajini napravili konec s partizanstvom.«* Međutim, general Ruggero nije bio tako optimistički raspoložen, kako je to očekivao biskup Rožman, pošto njegovi vojnici nisu bili dovoljno odjeveni za zimovanje u šumama. Ipak, biskup je generalu skrenuo pažnju, da bi mogao sa MVAC uspjeti. Tada mu je ovaj talijanski fašist dao punu historijsku karakteristiku MVAC, ovog izdajničkog djela biskupa Rožmana: »Kazat ću vam otvoreno, što ja mislim o MVAC. Nisam Slovenac, a ovako gledam na Slovence i njihovu borbu: MVAC nama Talijanima mnogo pomaže (biskup dodaje, imao sam utisak, da misli kazati: »Nas Talijane štiti«), a među vama Slovencima stvara takvo neprijateljstvo, da ga 50

[492] »Politika« 28. VIII. 1946.
[493] »Katolički list« 1944., br. 30, 365—366.
[494] »Borba« 22. VIII. 1946.

godina ne ćete moći ukloniti.« Biskup Rožman u pismu urednika »Slovenca«, koji je želio da objavi taj razgovor, rekao je još, da mu se ta Ruggerova izjava čini jednako poraznom za Slovence, kao i za Talijane.[495]

Biskupski dvor u Ljubljani bio je pravi vrhovni i generalni štab antipartizanskih neprijatelja. Odatle su na sve strane razašiljane instrukcije, poticanja i naređenja u borbi protiv O. F. Ovom uistinu kainovskom bratoubilačkom nastojanju daju naročitu hipokritsku sliku i brojne procesije, devetdnevnice i posvete slovenskih klerofašista Srcu Marijinu, kako bi se izmolio od Matere Božje poraz O. F. i pobjeda Hitlera i njegovih slovenskih suradnika. I u Sloveniji su i nebo i sveci imali da posluže političkim ciljevima. U povorci kroz Ljubljanu s najvećom pompom uz učešće ogromnog broja svećenstva i zavedenog naroda nosila se slika Matere Božje iz Brezja, slika Marije Pomoćnice — »Marija pomagaj«. S tom slikom vezivali su slovenski klerofašisti veliku nadu u njenu čudotvornu pomoć. »Kod posvete je sudjelovalo veliko mnoštvo naroda, te se ova posveta može usporediti s najveličanstvenijim vjerskim manifestacijama Slovenaca u prošlosti« piše zagrebački kaptolski »Katolički list«.[496] Jednako neiskreno i hipokritski zvuči poziv biskupa Rožmana na pobožnost i molitve Presvetom Srcu Isusovu da se dokrajče patnje čovječanstva, kroz devet prvih petaka od 5. XII. 1941.

»Da vas pozovem još jedamput, da zajedno svi u isto vrijeme obavljamo tu pobožnost, uzrok su tome strašne nevolje, koje ne trpimo samo mi, nego svi narodi Evrope. Ponizno moramo priznati da je Evropa mnogo griješila i bila u mnogočemu lažno kršćanska; stoljeća i stoljeća zabacivala je velike milosti Kristove i tako si sama splela bič koji je sada bije... Uz osobne nakane, koje će svaki sam učiniti imajmo svi zajedno ovu: Tebi, Presveto Srce Isusovo, prikazujemo tu pobožnost prvih petaka kao zadovoljštinu za one grijehe, radi kojih su Evropu i nas zadesile teške kušnje, i najponiznije te molimo, skrati dane iskušenja, i oslobodi nas od svakoga zla i daj nam doskora svoj mir.«[497]

Sve je ovo imalo da posluži zavođenju širokih narodnih masa, koje je trebalo u interesu jedne strahovite zablude i neistine, da je vjera u opasnosti, organizirati protiv vlastitog naroda i njegovih najvitalnijih interesa, protiv njegova opstanka.

Procesi, koji su se vodili još za vrijeme oslobodilačke borbe, kao i poslije oslobođenja Jugoslavije protiv slovenskih izdajnika, otkrili su strahovitu provaliju zla i nemorala, koje se vezivalo s izdajom ovih klerofašista. Jedan od najintimnijih, najutjecajnijih i najaktivnijih suradnika biskupa Rožmana »general« Lav Rupnik, teško je teretio biskupa Rožmana. Među brojnim već poznatim nedjelima postoji i činjenica, da je biskup Rožman učestvovao zajedno sa svojim svećenstvom u tajnoj obavještajnoj službi zajedno s Gestapom. Kad je na suđenju general Rupnik rekao da je čitav upravni aparat u Sloveniji uključujući tu i policiju, bio rukovođen od neke tajne sile, na pitanje sudije potpukovnika Laha, što konkretnije misli pod tom tajnom silom, odgovorio je: »Ja mislim, da je cijelim aparatom rukovodio »Narodni

[495] S originalnog faksimila. Arhiv Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača.
[496] »Katolički list« 1943., br. 25, 280.
[497] »Slovenec« 16. XI. 1941.

odbor« (osnovan početkom 1945.) pod vodstvom biskupa dr. Rožmana. Pošto je taj odbor imao svoje prostorije u biskupskim dvorima, to je Rožman obično na sjednicama bio predsjedavajući.« Ovaj takozvani »Narodni odbor« rukovodio je kvislinškim vojnim formacijama, izabrao je generala Rupnika 28. aprila 1945. da preuzme vrhovnu komandu nad svim vojničkim formacijama. Biskup Rožman je nagovorio Rupnika da se primi ove dužnosti i tom prilikom odmah je bio izdat poziv za mobilizaciju protiv O. F. i za zaštitu povlačenja njemačkih trupa i Gestapoa.[498] Jednako je i general Resener na suđenju u Ljubljani objasnio, da su mu desna ruka bili u najtežim trenucima ovaj klerofašistički »Narodni odbor« na čelu s optuženim Rožmanom. O tome je izjavio general Resener i ovo:

> »Narodni odbor tražio je od mene da njemačka vojska napusti teritorij i političku vlast preda njima. Biskup Rožman izjavio je da je sporazuman sa politikom Nijemaca u ovim krajevima, samo je stavio svoj zahtjev u pogledu kurata u vojničkim jedinicama. *Kakvu je ulogu u cijeloj toj stvari igrala katolička crkva i Vatikan vidi se najbolje po tajanstvenoj misiji jednog od gestapovskih vođa Lachmanna, koji iako u kaluđerskoj mantiji predstavlja jednog od najvećih zločinaca nacionalsocijalističke stranke.* Jednoga dana taj Lachmann predstavio mi se kao visoki funkcioner Gestapoa i rekao mi je da je došao u Ljubljanu sa specijalnom misijom kod biskupa dr. Rožmana. Lachmann je zauzimao visoki položaj u katoličkom kleru i kako sam saznao imao je tijesne veze s Vatikanom. Poslije razgovora s Rožmanom, rekao mi je: »S tim čovjekom moći će se raditi, veliki je lisac.«[499]

Biskupa Rožmana tereti također jedan optuženi kvislingovac i njegov suradnik, Milko Vizjak, zamjenik komandanta domobrana. On je priznao da su se u posljednjoj godini okupacije klerofašistički elementi počeli starati, da za slučaj pobjede O. F. sakriju oružje. I oni su to činili, po crkvama i samostanima, imajući u planu da kasnije u Jugoslaviji izazivaju nerede. Vizjak je potvrdio da su u propagandi za domobranstvo i garde najviše učinile klerikalne vođe župnici i kapelani. Osim ostaloga, priznao je, da su domobrani zaista činili nezapamćene zločine i za sve to dobivali punu pomoć emigrantske vlade. Iz njegovih iskaza vidi se, da je kurirska služba bila organizirana pomoću svećenika, koji su preko vatikanskih krugova dostavljali ministru Kreku u Londonu sve svoje želje, kao i onu posljednju da Sloveniju i Ljubljanu okupiraju Angloamerikanci. Vizjakova izjava u tom pogledu samo je potvrdila još i više poznatu činjenicu, da je biskup Rožman zloupotrebljavao domobranstvo isključivo u svoje klerofašističke ciljeve kao i stranačke namjere SLS, koju su namjeravali poslije rata da odmah obnove. U domobranskim jedinicama bio je ogroman broj vojnih svećenika, »kojih je bilo toliko, da je od njih mogla da se sastavi cijela četa.«[500]

Na tome suđenju u Ljubljani svjedoci su pokazali, da je biskup Rožman u vrijeme talijanske okupacije posjetio papu i od njega primio specijalni blagoslov za antikomunističku borbu.

Znameniti Kočevski proces, koji je vodilo Vojno sudište NOV i partizanskih odreda Slovenije pod predsjedanjem dr. Antona Kržišnika od 9. do 11. X .1943.

[498] »Politika« 28. VIII. 1945.
[499] »Politika« 24. VIII. 1946.
[500] »Politika« 24. VIII. 1945.

pokazao je, koliko su se teško ogriješili na razne načine pojedini svećenici protiv vlastitog naroda. Među dvadesetoricom optuženih privlače pažnju trojica kapelana: Anton Šinkar, Franc Malovrh i Jakob Mavec. Tužilac je na osnovu dokumenata i brojnih svjedoka dokazao, da su sva trojica u vrijeme talijanske okupacije Slovenije pripadali izdajničkim političkim organizacijama, podupiranim od strane okupacijskih vlasti, s namjerom da se ta vlast učvrsti na slovenskom zemljištu i da se osnaži borba protiv O. F. i Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Slovenije kao jedinih i stvarnih boraca za oslobođenje slovenskog naroda. Za Antona Šinkara moglo se utvrditi, da je učestvovao kod pljačke, paljenja, mučenja i ubijanja slobodoljubivih Slovenaca; da je izručio talijanskim vlastima 12 partizana, među njima i slovenskog književnika Roba, koji je bio od Talijana strijeljan kao talac; da je god. 1942. u sukobu partizana i belogardijaskih trupa učestvovao kod ubijanja četvorice ranjenih partizana; da je učestvovao 19. jula 1942. kod ubistva jednog Slovenca; da je s proljeća 1943. učestvovao pri krvavom pohodu »Plave garde« na Dolenjskom, kod koga je bilo ubijeno više partizana i drugih aktivista O. F. Organizator belogardijskih odreda bio je i Jakob Mavec, koji je također počinio čitav niz zločina. Svećenik Franc Malovrh bio je organizator izdajničke »Slovenske legije« za koju je agitirao među neobaviještenim i zabludjelim seljacima. Vršio je i kurirsku službu za »Belu gardu« između Ljubljane i takozvanih »Vaških straž« (seoske straže) pronoseći naređenja i instrukcije od vodstva iz Ljubljane. Bio je i u propagandnom sektoru vrlo važan činilac, a kao vojni svećenik učestvovao je i s »Plavom gardom« pri oružanom pohodu po Dolenjskom, kada je ubijeno mnogo partizana i drugih aktivista O. F. Iz saslušanja brojnih svjedoka i priznanja optuženih vidi se, da je političko vodstvo i nadzor nad političkim odgojem jedinica MVAC bilo u rukama ovakvih klerofašističkih Slovenaca. Vodstvo MVAC rekrutiralo se iz klike raznih kompromitiranih lica iz vrhova slovenskog dijela bivših stranaka JRZ i JNS, te onoga dijela krila sokolstva, koje se nije htjelo još u Jugoslaviji pokoriti demokratskim težnjama većine članstva. Među ovima bilo je dakako i članova SLS, pa i svećenika, kao što su Marko Kranjc, Matija Škerbec i Andrej Križman. U tim formacijama bile su »Slovenska legija«, koju su pokrenuli pristaše bivše JNS, »Sokolska legija«, koju su sačinjavali pristaše bivše JRZ iz desnog krila nekadašnjeg SLS, »Narodna legija«, koju su pokrenuli pristalice reakcionarnog dijela Sokola. Svim tim formacijama bio je na čelu major Novak, kao opunomoćenik Draže Mihajlovića za Sloveniju. Čim se ustanovila MVAC, članstvo spomenutih legijâ bilo je u uključeno u ovu talijansku formaciju. Spomenute legije dale su MVAC-u ljudstvo i oficire. Najveći dio ljudstva rekrutirao se iz seoskih straža, koje su se organizirale u ljubljanskoj pokrajini krajem talijanske ofenzive protiv partizana god. 1942. Pri svemu ovome moglo se je jasno vidjeti, da se rukovodioci, u mnogome svećenici nisu sustezali niti od zloupotrebe vjere i crkve po propovjedaonicama i ispovjedaonicama. U propagandi ovih klerofašista nije postojalo ograničenje. Za njih je bilo svejedno, da li su na propovjedaonici ili na političkoj tribini, u ispovjedaonici ili u redakciji klerofašističkih listova, bogoslovskih listova ili među suradnicima klerikalnih kalendara. Sasvim isto kao i njihova braća u Kristu — u Pavelićevoj NDH. A kad je Narodno-oslobodilački pokret stao da kažnjava ovakve izdajice, onda se podigla vika i propaganda je tvrdila, da ima brojne dokaze kako se progoni vjera i crkva, identificirajući veleizdaju svećenstva

s vjerom i crkvom. Iz njihovoga naopakog i protunarodnog djelovanja slijedila su mučenja, proganjanja, zatvaranja, internacije i masovna strijeljanja talaca, kao što je to na Rabu našlo smrt 3.000 Slovenaca, a božićna racija u Ljubljani zavila u crno premnogu majku, brata i sestru. U obrazloženju osude, kojom su bili kažnjeni Anton Šinkar i Franc Malovrh na kaznu smrti strijeljanjem, a Jakob Mavec na prisilan rad, odbija se propagandna neistina, da je O. F. protiv vjere i crkve, pošto ju je i vodstvo i članstvo zajamčilo. U osudi ukazuje se na svijetao primjer slovenskih praktičnih katolika profesora Kocbeka, dra Stanovnika i dra Brecelja, koji se nalaze i u samom vodstvu O. F. kao i široke mase katoličkog ljudstva, koje sudjeluju u oslobodilačkoj borbi pod zaštitom O. F. Na osvojenim teritorijama nikad se nije dogodilo nešto, što je moglo da bude na štetu vjeri i crkvi, a svećenici su uvijek mogli nesmetano da vrše svoje vjerske i crkvene funkcije. Ljudstvu NOV-e nikad se nije branilo da zadovolji svojim vjerskim dužnostima. *»Preganjala se je le ona duhovština, ki je zlorabljala vero in cerkov za svoje že opisano izdajalsko početje.«*

Franc Malovrh je priznao, da mu je postalo jasno, da su vođe obje garde paktirali najprije s Talijanima, a onda, ma da se očekivalo, da će se barem sada sve snage sjediniti protiv okupatora, nastavili su istu izdajničku suradnju i s Nijemcima. Sve je to bilo stoga, ispovijedio je Malovrh, da bi na kraju pomoću Nijemaca mogli da održe vlast u svojim rukama sve do kraja rata, pa da je i poslije rata očuvaju u svojim rukama!

Za Šinkara je utvrđeno, da je zaklao svojom rukom partizana Novaka, kao i druge ranjenike s poklikom: »V imenu Gospodnjem, zakolji ga!«

Još je teže priznanje Jakoba Malovca u vezi s vjerskim svečanostima i Rožmanovim devetnicama i procesijama i posvetama Srcu Isusovu i Majci Božjoj, za koja i on tvrdi, da su imale politički cilj. Sve je to bila sramotna zloupotreba vjere i crkve u reakcionarne i izdajničke svrhe, da se na taj način narod obmane i poveže sa okupatorom i sa protunarodnim elementima protiv O. F. Svi oni od reda optužuju biskupa Rožmana da su svuda u tim organizacijama radili po njegovom naređenju, koja je on izdavao kao njihov vrhovni crkveni starješina.

Kočevski proces samo je jedna mala karika u lancu otkrivanja i utvrđivanja zločina klerofašista pod najvećom odgovornošću inspiratora i organizatora svega ovog antipartizanskog izdajničkog djelovanja, biskupa Rožmana. I biskupa Rožmana kao i sve njegove bliže i daljnje suradnike vodila je opsesija, da će u suradnji s okupatorom, a pomoću svih svojih brojnih organizacija sačuvati nadmoćnost SLS, s kojom bi u času oslobođenja, koje su oni pouzdano očekivali, uza sva neslaganja s Angloamerikancima, upravo od njih, kako je to na ljubljanskom procesu nedvosmisleno pokazano, preuzeli vlast u svoje ruke. Rožmanov »Narodni odbor« uputio je brzojav ministru Kreku, bivšem kralju Petru, predsjedniku Churchillu i Trumanu, koji glasi: »Poslanici Narodnog predstavništva Slovenije šalju vam tople pozdrave i *mole vas, da posredujete kod saveznika, da onemoguće dalje naoružane akcije partizana protiv stanovništva Slovenije.«*[501]

Na suđenju u Ljubljani Rupniku i Rožmanu izazvalo je odvratno gnušanje čitanje denuncijacija slovenskih svećenika, dostavljenih talijanskim vlastima protiv boraca iz O. F. kao i njihovih porodica i simpatizera. Između tih denuncijacija bio

[501] Sa prijepisa originalne osude 11. X. 1943.

je jedan od najistaknutijih i najodvratnijih salezijanaca dr. Franc Blatnik, inače lični kurir biskupa Rožmana i njegova veza s Vatikanom.[502]

Iz dokumenata, koje su otkrili NOV i narodno-oslobodilački borci, vidi se ta strahovito ružna rabota brojnih svećenika. Arhiv XI. talijanskog armijskog korpusa u Ljubljani sačuvao je optužbe za najnedostojniji posao ovih svećenika. Treba da se zna, da su upravo u vrijeme talijanske antipartizanske ofenzive jula 1942. mnogobrojni svećenici bili glavni talijanski obavještajci o kretanjima partizanskih odreda. Ali ne samo i to. Oni su denuncirali Talijanima i mnogobrojne rodoljube, za koje su samo naslućivali, da bi mogli da budu ma u čemu opasni za Talijane.

Njima se koriste i talijanski vojni komandanti, i oni se oslanjaju na njihove izvještaje o kretanju partizanskih snaga, a tako i njihovih istomišljenika i pouzdanika u pojedinim mjestima. Ti svećenici u stvari postaju fašistički i okupatorski suradnici na svim područjima okupacije, kao da su dobrovoljci Crnih košulja, koji su poslani u Sloveniju, da ognjem i mačem iskorijene sve slovenske rodoljube, koji su se digli, da oslobode zemlju ispod najstrašnijeg ropstva. Naglašeno je već, da su posljedice ovog izdajničkog rada bile neobično teške na svim područjima, gdje god se razmahala narodno-oslobodilačka borba. Međutim, sačuvani dokumenti samo jednim dijelom osvjetljuju ulogu Rožmanovih bližih i daljnih, posrednijih i neposrednijih suradnika i izvodilaca njegovih inicijativa i općih naređenja. Dakako, nisu izostajale ni akcije ličnih inicijativa ovih kolaboracionista, što potvrđuju izvještaji pojedinih talijanskih komandanata. Jer, najstrašnija je činjenica, da postoji mnogo veći broj nedjela tih izdajnika, nego što se to zna iz dosad otkrivenih akata talijanskih i njemačkih okupacionih vlasti. Stoga upravo ta nedjela postaju veoma rječit svjedok i jedan strahoviti krik optužbe ne samo protiv ovih okupacijskih suradnika i izvodilaca teških zločina protiv svoje vlastite otadžbine, a u korist agresora, nego i njihovih pretpostavljenih crkvenih vlasti, koje nisu nikada, iz očigledno poznatih razloga i računa, preduzimale korake da ih urazume i odvrate od takvih akcija. Naprosto stoga, što su i sami bili angažirani u akcijama protiv Narodno-oslobodilačke borbe. Samo nekoliko fragmenata iz tih optužbenih akata, koji su dopali ruku narodnih boraca, otkrivaju moralni pad oficijelnih propovjednika evanđelja, zaraženih zabludom da se tako bore za »ugroženu« vjeru i crkvu, o čemu su im toliko puta govorila naređenja crkvenih vlasti u zemlji i na strani sa propagandnim ciljevima općih slavenskih neprijatelja, oba Dranga, germanskog kao i rimskog.

General Tadeo Orlando uputio je 15. jula 1942. svim odjeljenjima svoje vojske izvještaj pod brojem 5310/1. iz koga se jasno vidi izdajničko djelo pojedinih svećenika.

»Predmet: Obavještajna služba.

1. Krim. Potvrđuje se da na području Krima (brdo južno od Ljubljane) nema više partizana, bilo zato što su otišli na Mokrec, bilo zato što im je nedostajalo vode. Na obroncima ovog područja nalaze se samo manje grupe sa zadatkom da vrše obavještajnu službu. Jedini krajevi gdje su prije nedjelju dana bile znatne trupe partizana su naselja Planica i uska dolina Iškog Vintgera u okolini Iške, gdje je okupljeno oko 200 partizana.

[502] »Borba« 28. VIII. 1946.

2. Za informaciju u pogledu ovih krajeva stoji na raspoloženju u Rakitni mladi svećenik Kunstelj, na koga se možete potpuno osloniti. Na Robu se nalazi neki drugi 50 godišnji svećenik (Ignacij Skobe?) koji je isto tako veoma lojalan, ma da je vrlo bojažljiv, i on će moći davati obavještenja, samo ako bude siguran da ga ne će otkriti.«

U istom dokumentu navodi se, da je jedan župnik uputio vojnim vlastima u Cerknici povjerljivo lice sa spiskom 40 osoba svoga kraja, koji su simpatizeri i koji pomažu partizane.

U drugom dokumentu, broj 14.683, od 30. VIII. 1942. isti general Tadeo Orlando piše komandi XI. armijskog korpusa u Ljubljani.

»Predmet: Narodna svečanost u Vidmu.
Na današnji praznik zamolio me župnik iz Vidma da dozvolim narodu da razgleda zastavu, koja je oduzeta komunističkim razbojnicima. Iz propagandnih razloga dozvolio sam javni zbor. *Domaći kapelan, koji ima izvrsne govorničke sposobnosti, govorio je narodu u ime župnika i u svom govoru naročito veličao zasluge talijanske vojske za mir i civilizaciju.* Smatram da će ova svečanost imati veliki utjecaj u ovoj dolini.«[503]

Neposredna posljedica ovog govora bilo je strijeljanje jednog rodoljuba. Jer, na ovom istom dokumentu svojom rukom general Orlando je dodao: »U ovom trenutku odala su tri lica iz Kompelja i uhvatila jednog buntovnika. Oni su ga vezali, pa je zatim strijeljan.«

Drugi takav sačuvan dokumenat iz arhiva XI. korpusa pokazuje istu jezivu i sramotnu sliku.

Komandant fašističke jedinice javlja svojoj komandi u Ljubljanu 20. VII. 1942. o stanju u mjestu Stari Trg.

»Odjeljenje pod komandom majora Manze prispjelo je jučer kasno poslije podne u Stari Trg. Kod sela Dane odigrala se mala bitka, u kojoj je ubijen jedan komunista i zarobljena 24, koje smo zatim strijeljali. Na osnovu tačnih izvještaja, koje smo dobili, zarobili smo i strijeljali Franca Strleta. Strijeljanje imenovanog od velikog je značaja, jer je on bio najutjecajniji komunista ovoga kraja. Njegov autoritet išao je do Grahova, Babinog Polja i dalje. Njegovo strijeljanje primili su svi antikomunisti s osjećajem olakšanja i zadovoljstva. *Moram doduše da priznam da je ovaj dio stanovništva u manjini.* Druga je važna tekovina, da smo zarobili i strijeljali Josipa Mlakara, bivšeg predsjednika općine iz Starog Trga s boravkom u Iga Vasi. I on je bio veoma utjecajan. *Obje gore navedene osobe zarobili smo i strijeljali, na osnovu prijava iz pouzdanih izvora. Što smo došli do ovih prijava, moram da zahvalim ovdašnjem svećenstvu. Župnik iz Starog Trga prije svega dobavlja nam najbolje informacije. Kako ja, tako i major Manza pronašli smo u ovom župniku informativni izvor od velike važnosti. Ovaj svećenik izvrsno zna svoje područje, procjenjuje položaj veoma realno i sam priznaje pesimistički da je dvije trećine stanovništva neizlječivo bolesno i zaraženo boljševičkom kugom. Zbog toga nam on sam savjetuje drastičnije mjere. Sa čišćenjem smo tek započeli i u toku slijedećih dana mi ćemo sa čišćenjem nemilosrdno produžiti.*

[503] »Politika« 23. I. 1946.

Drugog dobrog suradnika i informatora našli smo u župniku iz Begunja. On mi je lično pokazao tko su simpatizeri komunizma na njegovom području. Jedan dio ovih nije kod kuće. Na osnovu njegovih podataka bilo mi je omogućeno da istupim protiv stanovnika Cerknice, gdje sam popalio 12 kuća i uhapsio 10 uglednih domaćina. Pošto ovi ljudi nisu bili aktivni pristaše pokreta, ja sam ih zadržao kao taoce, jer sam naime dao 30 pušaka osobama, za koje mi župnik garantira, da će se boriti protiv bandita, i oni su već otišli prema Dobcu da očiste ovaj dio pokrajine od bandita. Ako ovi ljudi opravdaju naše povjerenje, smatram da će moći da izvrše sličnu korisnu funkciju kao i oni, koje smo naoružali kod Sv. Jošta. U vezi s tim želio bih da se 32 puške upute stanovnicima Zaplane, 34 u Petkovac i 28 u Sv. Jošt. *Smatram da je ova pokrajina, u kojoj radi naš povjerenik župnik iz Zaplane, zrela za takav eksperimenat, jer je gubitak Zaplane u ovom momentu za nas veoma neugodan.*

Zaključujem i ponavljam: Novu situaciju obilježuju jasni znaci antikomunističke djelatnosti, koju vode svećenici. Ako budemo znali da gojimo odnose s njima i da ih iskorišćujemo, mi ćemo bez sumnje lako postići dobre rezultate, osobito u pogledu informacija, u kojima smo dosada bili slabi. Mudrim i smišljenim osnivanjem naoružanih odreda mi ćemo sebi osigurati veliku korist i dobru pomoć. Pukovnik-komandant Alberto Saraglia i šef operativnog štaba C. Moratrotti.«[504]

Na procesu slovenskim izdajnicima mjeseca decembra 1945. u Ljubljani, još se više razotkrio zločinački rad neposrednih suradnika biskupa Rožmana, koji su uveliko primali instrukcije i direktive od samoga biskupa. Među ovim licima bili su i pojedini župnici. Župnik iz Metlike Alfons Klemenčić bio je organizator »Bele garde« u Metliki i Beloj Krajini. U njegovu stanu primale su se direktive biskupa Rožmana i K. A. za organiziranje nenarodnih elemenata u svim krajevima Slovenije. Klemenčič je u svome izdajničkom radu postao i ubica. Bio je suradnik talijanskog civilnog komesara Emilija Casanegua u Črnomelju. Kao takav on je talijanskim vojnim vlastima dostavljao sve podatke o pristalicama O. F. Prije internacije i strijeljanja savjetovali su se predstavnici talijanskih vlasti sa župnikom Klemenčičem. Iz djelomičnih njegovih priznanja vidi se, da je optuženi Klemenčič bio kriv posredno i neposredno za smrt mnogih rodoljuba. Svjedok pukovnik JA Borštnar, prvi komandant grada Ljubljane poslije oslobođenja, mogao je da utvrdi, da je prilikom hvatanja katoličkog svećenika Norberta, za vrijeme jedne okupatorske ofenzive od ovoga saznao, da ga je na put izdaje poslao župnik Klemenčič. Svjedokinja Karolina Jakovčič, majka jednog partizana, koji je pao kao žrtva župnika Klemenčiča, izjavila je da je njen sin, kad su ga odvodili na strijeljanje svojim drugovima u prolazu rekao: »Kažite svima da me je u smrt poslao župnik Klemenčič. Osvetite me!« Štoviše, svjedokinja tvrdi, da je župnik pošao na mjesto gdje se izvršilo ubistvo partizana Jakovčiča, kako bi se uvjerio da je doista ubijen. Sutradan po ovom zločinu, župnik Klemenčič je sa propovjedaonice poticao i hrabrio belogardiste, da nastave svoj krvavi posao. Pod teretom iskaza svjedoka optuženi Klemenčič je ustao i uzviknuo: »Vidim da se sve zna. Kriv sam i zato ću odgovarati«.

[504] Dokumenti o izdajničkom radu katoličkog svećenstva u Sloveniji. »Narodni list« 6. I.

Drugi svećenik, čiji su zločini mnogo teži bio je ozloglašeni dr. Petar Križaj iz Ljubljane. On je bio jedan od vođa zloglasne »Černe roke«. Od početka je surađivao sa spomenutim već »moralistom« docentom teologije Lenčekom, koji je bio znameniti faktor u biskupovu krugu organizatora vojničkih jedinica, pa i domobranstva. U selu Bizoviku Križaj je dobio prvu dužnost, da strijelja sve uhapšene seljake, koji su surađivali sa O. F. I doista, u selu Orle strijeljani su po naređenju Križaja seljaci, suradnici O. F. Tom prilikom Križaj je osudio na smrt i Ernu Zrimšek, majku maloljetne djece, na koju se sažalio jedan belogardista i dozvolio joj da pobjegne, ali ju je upozorio da se ne pojavljuje pred Križajem, jer će je on lično strijeljati. Svakako najteži zločin počinio je svećenik Križaj sa strijeljanjem stotine partizana u crkvi na brdu Sveti Urh u blizini Ljubljane, za koje se mjesto znalo, da je pravo inkvizitorsko mučilište slovenskih rodoljuba. Svaku noć su automobilima dovoženi zatvorenici iz Ljubljane na sveti Urh i stavljeni na najveće muke. Križaj je često govorio vojnicima na svetom Urhu: »Ubijajte sve, jer vam to dopuštaju Kristove rane!« Oko trideset svjedoka potvrđuju da je svećenik Križaj kao glavni član »Černe roke« vršio lično zvjerska mučenja i ubijanja na svetom Urhu. Ovo mjesto bilo je utvrđeno nizom bunkera povezanih podzemnim hodnicima, koji su se stjecali u crkvenjakovu kuću i u samu crkvu. Oko crkve bili su postavljeni trostruki redovi bodljikavih žica. Crkva je uvijek bila puna najokorjelijih zločinaca, koji su pod crkvenim svodovima provodili krvave pirove u kojima su gubili živote nebrojeni slovenski rodoljubi. Seljaci Dobrunja svake noći su čuli kako se automobili slovenskih domobranaca penju uskim serpentinama prema crkvi svetog Urha.

> »Znali smo, riječi su očevidaca, da nove žrtve vode na mučenje. Klerikalskim zvijerima nikad nije bilo dosta. Automobili su dolazili iz obližnjih sela, a i sa one strane Ljubljane. Tako su razbojnici »krali« svoje žrtve iz njihovih domova i ovdje ubijali. Ta praksa »krađe« utjerivala je strah u kosti građanima Ljubljane. Zločinci domobranske Specijalne policije dolazili su noću automobilom i pojedinačno hapsili rodoljube. Majke ili žene uhapšenih ni u jednom zatvoru nisu mogle da pronađu svoje najmilije. Nisu bili ni na jednom spisku uhapšenih. Njih je automobil direktno dovezao na brdo Sveti Urh. *Tu se sprovodio sistem srednjevjekovne inkvizicije sa znanjem i odobrenjem biskupskog ordinarijata.* Ako žrtva nije još prilikom mučenja izdahnula, ubijana je kočevima ili živa zakopana. Metak je bio velika milost. Za ovu mučionicu nitko nije smio da se interesuje, niti ko za nju da zna. Vlast klerikalnih mučitelja bila je tako velika da i okupatorske straže na blokovima oko Ljubljane nisu smjele da vrše preglede automobila. Klerofašizam bio je jači od okupatorske vojske.«[505]

Poslije oslobođenja Ljubljane pronađeni su tragovi, koji upućuju na tragičnu sudbinu ogromnog broja rodoljuba, ali i na patološku svirepost zvjerskih aktera ove crkvom posvećene mučionice. Tragovi ljudske krvi po zidovima ovih prostorija kao i instrumenti za mučenja otkrivaju jezivu sliku obnovljenog srednjeg vijeka u polovici XX. stoljeća. Komisija, koja je imala zadatak da otkopa žrtve klerofašističkog terora, odmah je naišla oko crkve po zabačenim stazama šume i u

[505] U crkvi na brdu Sveti Urh... klerofašisti su inkvizitorski mučili i ubijali slovenske rodoljube. »Politika« 20. VIII. 1946.

gustom šipražju blizu dvije stotine pojedinačnih i masovnih grobova. Žrtve su skidane do gola, otiman im je novac, prstenje, satovi, a iz lubanja otkidani su zlatni zubi. Poslije toga taj plijen su ubice dijelili među sobom. *Najveći dio ovih ubica sa Svetoga Urha pripadao je članovima organizacija K. A.* Glavni komandanti, od kojih je u to vrijeme Ljubljana i sva njena gusto naseljena okolina drhtala, bili su učenici duhovnog vođe mladih klerikalaca profesora Ehrlicha, kapelan Cepuder i župnik dr. Petar Križaj. Postoji uvjerenje, na osnovu mnogobrojnih indicija, da se bez znanja i odobrenja biskupa Rožmana sva ova strahovita zvjerstva nisu mogla da vrše u samoj crkvi.[506]

Sveti Urh bit će vjekovima obilježen u historiji stradalništva slovenskog naroda kao neobično teška optužba ne samo protiv dra Petra Križaja, župnika, nego i čitavog slovenskog klerofašizma dirigiranog za vrijeme okupacije iz biskupske kurije u Ljubljani.

Treći optuženi svećenik je župnik iz Šent Jerneja, Franc Cerkovnik. Cerkovnik je duhovni otac čuvenog koljača Rormana, koji je pod utjecajem Cerkovnika izvršio ogroman niz zločina. Cerkovnik je inače bio među prvima fanatičnim organizatorima »Bele garde«. Učestvuje kao najvjerniji suradnik talijanskih okupatora prilikom poznatih racija 1942., kada je izgubilo život hiljade slovenskih rodoljuba. Prilikom interniranja Slovenaca na otok Rab, Cerkovnik je među ovim stradalnicima verbovao ljude za »Belu gardu«, govoreći im, da će tako izbjeći internaciju. Kada ga je predsjednik suda zapitao, da li se osjeća krivim, optuženi, koji je zacijelo dobro poznavao moral evanđelja, ali i knjiga iz crkvene moralke, unatoč tome odgovorio je: *»Ne, nisam kriv. Sve što sam činio smatrao sam da mi je to dužnost i da mi to nalažu moja vjerska osjećanja. Naše crkvene organizacije naredivale su nam da vodimo borbu protiv partizana.«*

Težu i potresniju sliku ovog amoralnog osjećanja neodgovornosti za očigledno dokazane brojne krivice, koje su potvrdili ne samo svjedoci, nego i očuvani dokumenti, još je više pojačao i dao njegov štićenik, ubica Rorman, jedan od trideset i četvorice optuženih na tome procesu. Optuženi Jože Rorman spada nesumnjivo među najveće zločince slovenskog naroda. Na sudu je sav slomljen priznao sva svoja nedjela. On je rekao, da je ta nedjela izvršio

> »pod utjecajem katoličkih svećenika, naročito optuženog župnika Cerkovnika, bio sam jedan od najvećih zločinaca Slovenije, i toga se stidim. Za ubijanje djece, žena i svih pripadnika O. F. tako sam se specijalizirao da sam ih odlično klao perorezom. Učestvovao sam u svim ubistvima, koja je organizirala »Černa roka« i bio sam pripadnik specijalnog odreda Ljubljanske političke policije koju je vodio Hlevec i učestvovao sam u pohodu na Turjaku. *Za sve to što sam činio krivi su svećenici iz mog rodnog mjesta, koji su me savjetovali da to činim i koji su mi plaćali da idem u razbojnike.«*

Četvrti katolički svećenik u tom procesu, koji je uveliko otkrio izdajnički rad klerofaštističkih suradnika okupatora, bio je član njemačkog »Križarskog reda Blažene Djevice Marije u Jeruzalemu« otac Jožef Šavora. Kao upravnik Šegrtskog doma u Ljubljani, Šavora se stavio potpuno u službu neprijatelja svoje domovine

[506] Idem.

i vodio je borbu protiv O. F. svim mogućim sredstvima. Kao redovnik uglednog ljubljanskog reda njemačkog porijekla, bio je za vrijeme oba okupatora njihov najvjerniji pomagač na položajima, sa kojih je mogao da zavodi omladinu protiv O. F. I kao upravnik Šegrtskog doma kao i profesor vjeronauka organizirao je omladinu da prijavljuje policiji pristalice O. F. Ovaj izdajnički rad oca Jožefa Šavora i dostave zabludjele omladine došle su glave mnogim slovenskim rodoljubima.

Sliku ovog klerofašističkog izdajničkog rada u službi okupatora protiv vlastitog naroda dopunja i optužba, kao i dokazane činjenice, koje terete svećenika Henrika Goričana, koji je znatan dio svojih zločina pred sudom priznao.

Jedan od optuženih dr. Branko Jan u svojim iskazima i priznanjima naročito je teško opteretio slovensku K. A., tu od episkopata toliko puta proglašenu kao nepolitičku ustanovu, koja je po njegovim hipokritskim izjavama imala da bude čisto vjerska i crkvena ustanova. Ova, nesumnjivim činjenicama bezbroj puta utvrđena neistina, došla je do punog izraza jednako u Sloveniji, kao i u Stepinčevoj NDH. Ulogu K. A. osvijetlio je dr. Jan prikazavši njenu izdajničku ulogu za vrijeme okupacije, kad su je klerofašisi u svom protunarodnom radu upregli u službu okupatora. Ta »organizacija za produbljivanje vjerskog života«, imala je za okupacije specijalni zadatak da preko svojih članova djeluje na javno mnijenje i da vrši špijunažu i obavještajnu službu. Njeni su članovi bili organizirani u trojke, zvane »jedro«, a pet »jedara« sačinjavalo je »roj«. »Rojevi«, podijeljeni po profesiji članova bili su međusobno povezani preko mjesnih, župskih, dekanatskih i biskupskih organizacija. Tako je dakle ova »organizacija za produbljivanje vjerskog života« u svojim uputstvima tražila od članova da je obavještavaju o svakoj sitnici privatnog života pojedinih lica. O svemu se vodila kartoteka. Na čelu svega je stajao već poznati dr. Lenček, koji je tvrdio, da je samo učestvovanje u partizanskim redovima težak, smrtni grijeh. Ovaj isti dr. Lenček je K. A. najuže povezao sa slovenskim domobranstvom, s kojim je najprisnije surađivao i nadzirao ga Gestapo. Ovu povezanost stalnu i čvrstu K. A. u Sloveniji s ostalim dijelovima slovenske reakcije neoborivo utvrđuju mnoge činjenice. U propagandnom smjeru njena je aktivnost i organizatorna vještina bila na vrhuncu. Pod njenim okriljem štampan je sav propagandistički materijal protiv O. F. Dakako u organiziranju oružanih odreda, »Bele garde« i domobranstva K. A. bila je najagilniji pionir.[507]

Izdajnički, protunarodni rad svećenika i »Bele garde« osvijetlio je i jedan od vođa te »Bele garde«, nekad generalštabni potpukovnik bivše jugoslavenske vojske Ernest Peterlin, koji je rukovodio strahovitim božićnim racijama u Ljubljani, kada je izgubilo život nekoliko hiljada građana. I Peterlin priznaje, da su i svećenstvo i biskup Rožman bili glavni pomagači »Bele garde«. »Biskup Rožman zvao nas je više puta na konferencije i govorio nam da treba da uništimo komunizam. Potrebno je, govorio je Rožman, uništiti O. F., jer će se na taj način spriječiti širenje partizanskog pokreta u Sloveniji«. Jedan od najautoritativnijih i najbolje upoznatih rukovodilaca vojničkih odreda O. F., ustvari komandant Narodno-oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Slovenije, general-major Dušan Kveder dao je na ovom suđenju tešku sadržajnu sintezu »Bele garde«, tog najsramotnijeg djela slovenskog klerofašizma u čitavoj historiji slovenskog naroda.

[507] »Narodni list«, 5. I. 1946.

»Svjedočim i potvrđujem da se vojska »Bele garde« borila protiv nas, protivno svim međunarodnim pravilima ratovanja. *Za sve četiri godine ratovanja oni su ubijali i klali nevine i goloruke stanovnike, partizanske zarobljenike, palili sela, pljačkali i zlostavljali* . . . Domobranci su bili u Dolenjskom i Notranjskom oružana snaga koja je okupatoru činila velike usluge. Nijemci su imali samo male posade, dok su domobranci u tome dijelu imali 12.000 naoružanih ljudi. Zbog toga su Nijemci uspjeli da u svojoj ofenzivi 1943. godine okupiraju mnoge naše krajeve, koji su bili oslobođeni. Domobranci su bili glavna sila okupatora za građenje utvrđenja od Save preko Novog Mjesta do Postojne. Ta utvrđenja trebalo je da služe kao prepreka NOV koja je išla sa Juga da oslobodi cijelu Julijsku Krajinu . . . Belogardisti su osim toga ubijali engleske i američke pilote koji su bili prisiljeni da se spuste na naš teritorij . . .«[508]

Ogroman broj svjedoka optužio je još više i sugestivnije ove klerofašističke zločince kao i organizatore i vojničke rukovodioce »Bele garde«. Iza njihova svjedočenja skinuta je potpuno zavjesa s jedne mistifikacije da je K. A. kao i rad klerofašista imao da posluži za vrijeme okupacije obrani ugrožene crkve i vjere.

Poslije oslobođenja klerofašizam je nastavio da produži staru igru. Kad su jugoslavenski biskupi septembra 1945. izdali svoju famoznu Pastirsku poslanicu, koja je imala da posluži obrani ustaškog episkopata, i ciljevima engleskog i američkog imperijalizma, dao je punu karakteristiku djelovanja katoličkog svećenstva u Sloveniji za vrijeme narodno-oslobodilačke borbe, tadašnji predsjednik Narodne vlade Slovenije Boris Kidrič. I sam upoznat na terenu sa svim tim zlodjelima, kao i sa svom zakulisnom akcijom i vodstvom, koje je kroz čitavu Sloveniju splelo izvanredno povezanu mrežu izdajničkih organizacija, a s druge strane i sa svima inicijativama vodstva O. F., koje se staralo i činilo najveće napore da skrene klerofašiste i njihovo vodstvo s puta izdaje, mogao je da u jednoj autoritativnoj izjavi kao predsjednik vlade koji mjeri domet svake riječi, da punu sliku tog klerofašističkog izdajstva.

»Kad sam dakle Pastirsko pismo pročitao do kraja, sjetio sam se da je u proteklih četiri godine bilo ljudi, da su bili i viši crkveni pastiri i duhovnici, koji su u ime »Boga i vječnih načela« stali na stranu okupatora, i u najtežem trenutku zabili svome narodu nož u leđa, i sa svim autoritetom svoje vjere i svoje crkve neumorno, ogorčeno i strasno raspirivali bratoubilački rat. *Sjetio sam se katoličkih svećenika koji su po Dolenjskom vlastitom rukom klali zarobljene partizane i uzvikivali: » U ime Kristovih ran — nek pogine partizan!« Sjetio sam se hrvatskih katoličkih svećenika s punim korpama iskopanih čovječjih očiju. Sjetio sam se i katoličkog svećenika — ustaše, kojega je kod Kupe s one strane Bele Krajine zarobio naš partizanski komandir i našao u njegovom džepu u svileni papir zamotane plave oči osamnaest godišnje djevojke, i uz njih listić s riječima: »Poglavniku na poklon!« Sjetio sam se ljubljanskih sveučilištaraca isljednika u domobranskoj policiji, koji nisu samo s bičevima i elektrikom mučili zatvorene slovenske djevojke nego su ih i siovali. Nemojte reći da su to bili pojedinci. Svako izdajstvo naroda ima svoje različite stepene i različite izraze svoga divljaštva. Međutim svi izrazi i svi stupnjevi izdajstva naroda imaju samo jedan izraz, naime izdajstvo naroda. I nitko danas ne može tajiti da je na primjer službena crkva u Ljubljanskoj biskupiji u času narodno-oslobodilačke borbe jasno i jednodušno krenula putem*

[508] »Politika« 23. i 24. XII. 1945.

narodnog izdajstva. Da se je to dogodilo, odgovoran je viši ljubljanski pastir, odgovorni su njegovi pomoćnici, odgovorni su njegovi svećenici i svi oni koji su bez otpora slijedili njegovu moralnu odgovornost za najogavnije zločine, preuzel su moralnu odgovornost za zarobljenike zaklane »u ime Kristovih rana«, preuzeli su svu odgovornost za silovane djevojke, za umorene u policijskim ćelijama i belogardističkim gnijezdima, za strahote Sv. Urha, za pobijene taoce, ukratko za sve nebrojene grozote koje su snašle naš narod. Konačno su preuzeli odgovornost također za sve one koje su sami uvukli u zločin i koji su kasnije morali svoj zločin ispaštati. Tako barem mi razumijemo moral i moralnu odgovornost.

Svaka čast patriotskim svećenicima, svaka čast njihovu uvjerenju u svoj njegovoj cijelosti, koji su se pridružili oslobodilačkom pokretu i koji su se oduprli izdajstvu, bilo kao partizani, bilo kao ilegalni radnici. Poštujemo ih kao ratne drugove, oni su naša braća i s nama zajedno oni grade našu slobodu. Također nismo odbili i ne odbijamo one, koji su malo kasno — tek poslije oslobođenja istupili iz stava rezerviranosti i otresli se magle svojih predrasuda, spoznavši da treba narodno izdajstvo osuditi i sarađivati s narodnim vlastima. Dali smo im i dajemo im svu mogućnost lojalne saradnje.«[509]

Predsjednik vlade za Sloveniju Boris Kidrič dajući štampi gornju izjavu kazao je punu istinu u svim njenim mračnim oblicima.

Ni u NDH nisu svi odreda svećenici, svi do jednoga, pošli za nadbiskupom Stepincem, za nadbiskupom Šarićem, ili recimo biskupom kotorskim Butorcem, ili splitskim Bonefačićem, ili đakovačkim Akšamovićem, ili križevačkim Šimrakom, ili krčkim Srebrničem. I u NDH našao se jedan jedini biskup, fra Alojzije Mišić, koji se zgrozio na ustaška zvjerstva i uputio je pastvi kao i svećenstvu pismo ispunjeno evanđeoskim zapovijedima. Njegova visoka starost i rana smrt, marta 1942., nije mogla da ostavi dubljeg traga na ovoj svjetlijoj strani katoličkog svećenstva u NDH. Nažalost kao i u Sloveniji, tako i u NDH, nisu bili mnogobrojni borci protiv srednjevjekovnog mraka, koga je opet želio da u punini svojoj zavede u NDH hrvatski klerofašizam. Bilo ih je, koji su u svojoj duši osuđivali ustaštvo i njegova suradnika hrvatski klerofašizam, ali nisu imali dovoljno hrabrosti i moralne otpornosti da javno istupe i da se odupru najezdi najbarbarskijega divljanja i amoralnog izobličavanja Kristovog evanđelja. Bilo ih je, koji su u početku NDH pošli za općim podivljalim valom vike i buke pobjedonosnih klerofašista, bilo ih je koji su narodu tumačili i poslanicu nadbiskupa Stepinca komentirali s propovijedaonica i dali joj moralnu podršku. Nema sumnje, da je jedan dio ovih obraćenika sto gledati sa simpatijama prema NOP-u tek onda, kad je Crvena armija čitavom svijetu pokazala poslije Staljingradske epopeje, da će svladati najmoćnijeg agresora otkako postoji svijet. Ovo otrežnjavanje iako nije poniklo iz najčistijeg izvora dubokog uvjerenja i čistih moralnih pobuda, nego naprosto kao diktat oportunističkih rezoniranja u vezi s odgovornošću i polaganjem računa poslije neminovnog oslobođenja Jugoslavije od okupatora i njegovih krvavih pomoćnika i domaćih izdajnika, opet je zaustavljalo opće divljanja klerofašista. Hladan račun bio je u ovom slučaju jedini propagandni činilac za ovu vrstu račundžija. Neki opet uistinu bili su sve više zgranuti nad ne samo bijesom ustaškog divljanja, nego i nad stvarnom izdajom Hrvatske Talijanima,

[509] Izjava pretsjednika Narodne vlade Slovenije dr. Borisa Kidriča. »Borba« 10. X. 1945.

Nijemcima i Mađarima, kojima su morali ustaške vođe da ustupe prije i poslije kapitulacije Italije znatne hrvatske pokrajine. Tako je to bilo do kapitulacije sa Dalmacijom i Međimurjem, a poslije okupacije sa čitavom Istrom i Gornjim Primorjem, koje je došlo u pravu okupacionu i gotovo aneksionu zonu njemačkog agresora. Sve je to u izvjesnom manjem dijelu svećenstva stvaralo psihološke osnove za nove, pa i protivustaške orijentacije. A zatim, kad su potpuno sagledali gomilanja ustaških i klerofašističkih nedjela, trgli su se i kroz jednu duhovnu i moralnu katarzu priznali, najprije u sebi, a onda javno, da treba napustiti vodstvo nadbiskupa Stepinca i nadbiskupa Šarića i odvažno poći za vođama NOP-a i pomoći, koliko je to bilo moguće i pokret i borce. Moralno i materijalno, pa i samim učestvovanjem u pokretu i borbama. Njihova svijetla imena mnogima su ulila nadu da bi ova, ma da mala grupa svećenika mogla pod izvjesnim uslovima da urazumi zabludjelu braću i da ih povede novim putem. Za vrijeme samih borbi jedva je to bilo moguće. I shvatljivo je zašto. Jer poneki od bivših zločinaca i prestupnika protiv NOP-a i NOV-e, kad su naišli oslobodioci i prešli zaboravom preko njihovih prestupa, ili zato što nisu dovoljno bili upoznati s njihovim radom, ili zato što su očekivali, da će se pokajati i u slobodi se odužiti žrtvama, stradanjima i krvi oslobodioca, da će poći putem širenja bratske ljubavi i prave kršćanske snošljivosti, nisu ni bili pozivani na odgovornost. Međutim, kad su partizani uslijed nadmoćnosti neprijateljskih snaga bili primorani da se povuku iz već oslobođenih predjela, brojni ovakvi milošću oslobodioca ogrijani prestupnici-svećenici, produžili su sa još žešćim otrovom mržnje da djeluju u neprosvijećenim masama i da ih ponovo hrabre i potiču na bratoubilački rat. Bilo je sasvim razumljivo i opravdano i pravedno, da se takvim izdajicama poslije definitivnog oslobođenja nije mogla da ukaže ponovna milost. Zato ih je kazna sustigla, a oni ostali, koji su pred NOV pobjegli, pa se sakrili ili prešli granicu svoje zemlje, digli su staru i poznatu viku sa čitavim nizom neistina o opasnosti vjere, crkve, o progonstvu svećenstva, o NOP da je komunistički i da teži za glavnim ciljem uništenja crkve i vjere, pa da se samo zbog toga i bez suđenja stavlja pod nož sve što je u mantiji. Itd. Itd. Pored toga visoki kler, naročito ustaški episkopat i dalje je uporno ustrajao protiv NOP-a, pravdajući svoj stav, neprijateljski i izdajnički, obranom vjerskih i crkvenih interesa, obmanjujući strani svijet neistinama kakve doista ne pamti svjetska historija.

Sve je ovo otežavalo neko određenije i vidnije okupljanje onog zdravijeg, moralnijeg, svjesnijeg i čestitijeg, ma da istina kazuje, veoma skromnog broja ovakvih slugu božjih, koji se nisu otuđili od svoga naroda u vrijeme njegove najveće tragedije.

Nema sumnje, da u ovom dijelu svećenstva u NDH izbija u prvi plan ličnost Msgra. dra Svetozara Rittiga, apostolskog protonotara i opata Svete Helene od Podborja, župnika najstarije župe u Hrvatskoj, svetog Marka u Zagrebu, zapaženog historičara slavenskog bogoslužja kod Hrvata, i profinjenog poznavaoca crkvene umjetnosti kao i njenog zaštitnika. Treba da se kaže, da je dr. Svetozar Rittig odmah u početku izdajničkog rada Ante Pavelića još 1929. zauzeo jedan odlučno protivan stav, osuđujući ne samo Pavelićev rad, nego i svih onih, koji su ga u Jugoslaviji, naročito u hrvatskim oblastima pomagali i pošli za njegovim veleizdajničkim primjerom. Msgr. dr. Rittig imao je hrabrosti da to učini unutar veoma složenih političkih prilika u vrijeme šestojanuarske diktature. izlažući se bez straha opasnosti,

da će ga obilježiti kao pomagača i suradnika ove diktature. Međutim, kad su se stali javljati u Jugoslaviji atentati dirigirani iz Italije, oni su bili za sve rodoljube znak da Italija koristi veleizdajnika i zločinca Pavelića, ne samo da oteža konsolidaciju Jugoslavije, koristeći srpsko-hrvatske sukobe za svoje imperijalističke i agresorske ciljeve, nego da teži k situaciji, kako bi u jednoj konflagraciji i unutrašnjim jugoslavenskim neredima mogla da s jugoslavenskim primorskim oblastima zaokruži svoje granice i za sebe svojatano »Mare nostrum«.

Sve je to uznemirivalo i plašilo prave i iskrene rodoljube, koji su željeli da dadu izraza negodovanju i protestu protiv ovakvih talijanskih metoda i njihovih antijugoslavenskih aspiracija, služeći se domaćim izdajnicima. Zato je Msgr. Rittig 28. novembra 1929. osudio Pavelića i Italiju, koja ga je pomagala, u svom poznatom govoru održanom na sjednici Gradskoga vijeća u Zagrebu. A ovaj govor bio je izazvao negodovanje kod ustaša i njihovih simpatizera, naročito u klerikalnim redovima, među kojima je već u prvo vrijeme Pavelićeve emigracije bilo njegovih pristalica. Među ostalim Msgr. Rittig rekao je i ovo:

»Posljednji krvavi događaji i strahovita otkrića uzbuđuju savjest i dušu svakog našeg građanina, a vjekovni neprijatelji hrvatskog naroda trljaju zadovoljno svoje ruke i vrebaju na naš teritorij, na naš hrvatski, na naš državni teritorij, kao na siguran svoj plijen. Trenutak je, gospodo, da se ne šuti, nego da se govori, da se čuje vapaj i glas patriote, koji osjeća u sebi dužnost, da u ovim teškim časovima pred licem čitavoga kulturnoga svijeta ispovjedi osnovno narodno vjerovanje svih nas Hrvata i cijeloga našega Zagreba, koji je i srce i centar svih Hrvata. — Ova naša država, u kojoi živimo, a od 3. oktobra se naziva Jugoslavijom, bila je san i težnja svijetlih hrvatskih duhova, počevši od Jurja Križanića, Zagrepčanina, do velikog preporoditelja ilirskog pokreta dr. Gaja, Ivana Mažuranića, Stanka Vraza i svih njegovih drugova. Ovim nacionalnim idealom bio je nadahnut vas rad kulturni i politički biskupa Strossmayera, velikog vođe hrvatskog naroda.

Gospodo! Grad Zagreb je postao velik po tome, što je on nosilac i apostol ove jugoslavenske misli, kao narodnog vjerovanja i ispovijedi svih nas, koji smo sa tri imena bili razdvojeni u nekoliko država. Mi znamo da nad našom zemljom ima oblaka, ali otvoreno ovdje kažemo, da za nas Hrvate druge obećane zemlje nema nego Jugoslavija. Nema je, jer rješenje svih naših želja i svih naših težnja jedino je moguće u Jugoslaviji, jer ona obuhvaća čitav naš teritorij u kome žive Hrvati. *Zato sav onaj rad dr. Pavelića, generala Sarkotića i ne znam kako se sve tko od njih zove, kao i njihovih drugova, ne izvire iz genija hrvatskoga naroda, ne izvire iz njegove kulturne tradicije i političkih interesa, nego iz službe tuđinskoj misiji, tuđinskoj politici.* Pa ako ima nad nama mutnih oblaka, oni ne smiju da pomrače očinji vid jednog naroda i ne smiju da pomrače konačni narodni politički cilj i da nas skrenu s pravoga puta, na kome je jedino obezbijeđen naš narodni opstanak i naš narodni razvitak. Zar nije, gospodo, zločin stavljati na kocku slobodu i budućnost hrvatskog naroda? Zar nije zločin igrati se sudbinom Dalmacije, u kojoj se rodila hrvatska državna misao? Dalmacijom, koja je kolijevka hrvatske knjige i prosvjete, Dalmacijom koja je i srce i duša i pluća hrvatskog teritorija i čitave Jugoslavije; Dalmacijom, koja je još i danas najčišća, hrvatska, jugoslavenska zemlja. Nema, gospodo, Hrvatske bez Dalmacije! Nema ni Jugoslavije bez Dalmacije! Mi poštujemo veliku talijansku kulturu. Mi smo s talijanskim narodom stajali i stojimo u uskim vezama, želimo to i dalje, jer smo narod miroljubiv i ne tražimo tuđe, ali ne dajemo ni svoje!

Neka svi susjedi znaju, da ćemo mi prije izginuti, nego dati sjeći živo meso iz našega narodnoga tijela, dati komadati svoj teritorij, koji je već hiljadutristo godina naša zemlja i naša domovina. Tu smo i tu ćemo stajati na vijeke!

Grijeh našoj narodnoj i političkoj nevolji bio je duševni i plemenski razdor između Srba i Hrvata. Svojim socijalnim položajem i svojim svećeničkim zvanjem dužan sam ispovjediti riječ istine pred licem cijeloga naroda. Providnost je dosudila Hrvatima, Srbima i Slovencima zajedničku zemlju i domovinu, pa zato i zajedničku sudbinu i budućnost. Naše duševno, kulturno i vjersko razmimoilaženje ne dade se riješiti borbom jednih protiv drugih, nego evanđeoskim načelom snošljivosti i bratstva.

Politika se ne vodi bolesnim sentimentom, nego zdravim razborom.[510]

Ovaj govor Msgra Rittiga bila je njegova prava nacionalna ispovijest kojoj se on nije ni kasnije iznevjerio. Kad se Pavelić 1941. vratio u Zagreb, Msgru dr. Rittigu bilo je jasno da će ga stići, ako ne osveta ustaša, a ono svakako neprijatnosti, koje su bile neizbježne za svakoga, koji se nekad ogriješio o nastojanja ustaškog terorizma. Ma da Msgr. Rittig nije iz razloga realnih opreznosti zauzeo onako borben i protivnički stav odmah u početku NDH, kao što je to učinio kanonik dr. Pavao Lončar, koji je, kako je naprijed govoreno, bio osuđen na smrt od Prijekog suda, a onda od Pavelića pomilovan na dvadeset godina robije, Msgr. Rittig ostao je u duši dosljedan ispovijesti iz 1929., ne demantirajući tako nekad svog zaštitnika, biskupa Jurja Strossmayera. Kad je divljanje ustaša uzimalo sve više maha Msgr. dr. Rittig odlučio je da se ukloni iz Zagreba, boraveći u pojedinim mjestima Hrvatskog Primorja, dok je njegovo mjesto u Zagrebu zauzeo ustaša Kerubin Šegvić. Msgr. dr. Rittig je imao prilike na Primorju da se upozna s radom i nastojanjima NOP-a, njenog vodstva i velikog broja boraca Hrvata, naročito iz intelektualnih redova koji su prišli 1942./43. partizanskom pokretu, kao što su među ostalim već učinili književnici Vladimir Nazor i Ivan Goran Kovačić. Msgr. Rittig je sasvim pravilno uočio, da se upravo u partizanskim redovima, u kojima su se našli svi narodi Jugoslavije, stvaraju čelični osnovi, na kojima se izgrađuje i oživotvoruje veliki ideal slavnih branitelja jugoslavenske misli iz XIX. i XX. stoljeća. Osim toga uvjerio se, da su i ustaška kao i okupatorova propaganda lažne kao da je NOP protiv vjere i crkve. Stoga je njegova odluka da priđe partizanima bila logična i na liniji njegovih ranijih jugoslavenskih političkih koncepcija. Ona je bila i u suglasnosti s njegovim shvaćanjima i ličnim i svećeničkim uvjerenjima da se i u NOP-u mogu da oživotvoruju »evanđeoska načela snošljivosti i bratstva«, o kojima je tako iskreno i spontano govorio 1929., u starodrevnoj zagrebačkoj Gradskoj vijećnici.

Kad se u ustaškim redovima, naročito u Zagrebu, saznalo za ovaj korak Msgra Rittiga, ustaška štampa nije popustila kao u slučaju Vladimira Nazora za koga je tvrdila da su ga partizani »ukrali«. Ma da je štampa bila neobično uporna u tom svom tvrđenju, na kraju je morala da kapitulira i da prizna da je bila u zabludi U tome je neobično ilustrativan članak Milivoja Magdića. »Vladimir Nazor danas i jučer«[511] iz koga ustvari izbija prikrivena žalost i ljutnja da se nije ustaška književna aktivnost mogla da ponosi imenom Vladimira Nazora. U slučaju Msgra Rittiga ustaška i klerofašistička štampa bile su odmah određene i napale Msgra Rittiga kao

[510] Zagreb je prvi progovorio. »Pučka [illegible]–44.
[511] »Hrvatski narod« 6. V. 1944

izdajicu naroda i vjere, kao što su se stali da odriču Vladimira Nazora. Međutim u višim crkvenim redovima, naročito na Kaptolu, zaprepaštenje nije imalo granica. A s time i ljutnja i bijes, da se ipak našao jedan odvažni svećenik, i to prelat visokog ranga, koji je pošao među partizane, da ih na terenu upozna i upoznavši ih da otvoreno i jasno u svojim porukama i govorima, propovijedima i člancima razbija zablude i neistine Episkopata i ustaša da je NOP protiv vjere i crkve. Odatle napadaji i anateme i na Msgra Rittiga iz svih klerofašističkih krugova, iz redova njegove bliže i daljnje subraće u Kristu. Naprotiv, na suprotnoj strani u rodoljubivim krugovima slobodoljubivih Hrvata, odvažan stav Msgra Rittiga bio je primljen s razumijevanjem i priznanjem. Kao što je klerofašistička štampa napadala odvažne pristalice i članove vodstva HSS koji su prišli NOP-u i u njegovim redovima ispunili svoju rodoljubivu dužnost do kraja, tako su i strijele ustaških novinara bile gotovo svakodnevno uperene protiv Msgra Rittiga. Već poslije jednog niza manifestacija, u kojima učestvuje Msgr. Rittig na strani partizana, i kao redov i kao član ZAVNOH-a, Msgr. Rittig biva stalno na dnevnom redu klerofašističkih kritika i napadaja.

Msgr. Rittig u velikom broju svojih napisa, koji su objavljeni u novinama oslobođenog teritorija tokom borbe, mogao je pokazati svoju suglasnost, ne samo sa radom vodstva NOP-a, nego i velikog broja boraca i pristalica oslobodilačkog pokreta. Osobito toplo odjeknule su pozdravne misli, koje je Msgr. Rittig uputio Srpskom pjevačkom društvu »Obilić« u Glini, kad je na ruševinama oskvrnjene crkve blagosiljao svoju zastavu.[512] Srbi su u Glini osjetili da još tinja na pojedinim žarištima vatra Strossmayerovih učenika. Zato je i sasvim dosljedan stav Msgra Rittiga i prema talijanskom fašizmu i svemu zlu, koje se svalilo na naše narode prije i za vrijeme okupacije. Njegovo gledište o fašizmu bilo je jasno i prekaljeno demokratsko. O uskrsu 1945. on je svoje antifašističke poglede razradio u jednome članku, koji je u stvari sinteza mnogih njegovih govora i misli poznatih borcima iz NOP-a.

> »Glavni krivci etičkoga rasula u međunarodnom životu naroda bili su Mussolini i Hitler, misli su Msgr Rittiga, koji su skovali načela fašizma i nacizma, da je sila nad pravom i etičko načelo, da ima naroda probranih i preodređenih, da gospodare nad drugim narodima. Oni svojim pogubnim naukama i načelima zatrovaše mnoge šovinističke nacije i stvoriše savez osovinskih država s Njemačkom, Italijom i Japanom na čelu. Konačno je godine 1939. Hitler započeo drugi svjetski rat i pokušao razbojničkim napadajem da na ruševinama malih država stvori Treće njemačko carstvo. Pavelić, Hitlerov namjesnik u Hrvatskoj, presadio je načela i praksu njemačke fašističke etike na naše tlo i primio vlast iz Hitlerovih ruku.«

Objašnjavajući stav boraca koji su imali za glavni cilj oslobođenje otadžbine, brani ih od svih ustaških napadaja i klerofašističkih kleveta.

> »Mnogi protivnici optužuju partizane i borce da su svoje duše ogriješili i ruke omastili nedužnom krvlju. Nije ovdje prilika ni čas da se ovdje ustaje kao njihov odvjetnik. Neka protivnici znaju, da je naš narodni ustanak borba i obrana protiv razbojništva Nijemaca, ali ona je i sud njima i svima njihovim jatacima i učesnicima u zločinstvu. Pjesnik fra Grga Martić, rodoljubni sin kršne Hercegovine, prije osamdeset godina, opjevao je junačke branitelje i borce progonjene raje i nazvao ih osvetnicima i sucima bašibozlucima. Današnji borci, jednako su osvetnici i suci današnjim bašibozlucima, kako su nekada Vukalovići i don Musići bili predašnjima, u doba rajinoga hercegovačkog ustanka.«[513]

[512] »Slobodni Dom« 29. X. 1944.

Msgra Rittiga, kao što je već ranije pokazano, naročito je boljelo, što je svećenstvo bilo toliko zabrazdilo i nije shvatilo svoje dužnosti u vrijeme tragedije Jugoslavije i svih njenih naroda. Kad se približavalo potpuno oslobođenje Hrvatske od ustaškog i njemačkog okupatora, održano je aprila 1945. izvanredno zasjedanje ZAVNOH-a u Splitu pod predsjedanjem Vladimira Nazora. Prije nego što je donesena odluka o narodnoj vladi Hrvatske, dao je iscrpan referat izrazito političke prirode tadanji tajnik JNOF-a dr. Vladimir Bakarić u kome je dodirnuo i pitanje odnosa narodnih vlasti prema crkvi, naročito njenim predstavnicima. Nije bez značenja da su tom izvanrednom i svečanom zasjedanju ZAVNOH-a prisustvovala i dvojica dalmatinskih biskupa, hrvatski Miho Pušić i šibenski Jerolim Mileta,[514] čije smo proustaške fizionomije već ranije dovoljno razgledali, dok je splitskoga zamjenjivao biskupski vikar Vicko Fulgosi, koji je inače za okupacije posjećivao ustaške glavešine u Zagrebu. Ovi crkveni dostojanstvenici imali su prilike da čuju teške riječi optužbe ne samo za mnogobrojne njihove podređene svećenike i fratre nego i za njih same. Pored toga još i o pravom stavu NOP-a prema crkvi i slobodi savjesti, Dr. Bakarić je rekao:

> *»U toku kampanje što veće mobilizacije ustaše čine nove napore i za povezivanje katoličke crkve uz svoje planove i za korištenje njenog autoriteta za mobilizaciju.[515] Ne mislim ovdje na istupanje pojedinih, relativno ipak iznad očekivanja brojnih ustaških izdajnika, špijuna i zlikovaca koji nose redovničko i svećeničko ruho. Njihova je djelatnost poznata i prilično jednostavna. No ustaše su u zadnje vrijeme upravo pred dvadesetak dana učinili neke poteze korištenja nekih svojih pozicija u katoličkoj crkvi. Dne 24. prošlog mjeseca izdan je takozvani »Prosvjed hrvatskog katoličkog episkopata protiv sustavnog ubijanja i mučenja nevinih svećenika i vjernika.« Taj »Prosvjed« koji je pun neistina i podmetanja protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta, neistina koje ne sadrže ništa novoga nego uobičajene otrcane propagandne krilatice Göbbelsa još iz 1941. godine, potpisalo je pet nadbi-*

[513] Svetozar Rittig, Nekoliko misli o našem narodnom uskrsnuću. »Vjesnik« 31. III. 1945.

[514] Opće iznenađenje je izazvao na tom zasjedanju šibenski biskup Mileta, koji je pokazao jednu sasvim izuzetnu fizionomiju, kad je na zasjedanju uzeo riječ i pozdravio novu vladu i uspjehe NOP-a. Biskup je rekao:

> »U svim znamenitim narodnim zgodama predstavnici su se katoličke crkve nalazili uz svoj mili narod(?!) Zato i danas u ovom gradu Splitu na povijesnom i svečanom imenovanju prve vlade federativne Hrvatske u federativnoj Jugoslaviji, mi biskupi naših primorskih biskupija sa svojim svećenstvom, čestitamo svako dobro prvoj vladi federativne Hrvatske sa željom, da njezin rad bude vazda za dobro našeg milog naroda. Čestitajući vladi, izrazujemo našu zahvalnost i svim našim hrabrim borcima NOV-e sa svojim proslavljenim vođom, narodnim herojem maršalom Josipom Brozom-Titom, a osobito onima, koji požrtvovno položiše svoje živote za domovinu. Molimo Svemogućega Boga, da ova narodna proslava bude sjeme duhovnog i materijalnog preporoda čitavog našeg hrvatskog naroda i pomirenja, te zalog sloge i bratstva Hrvata i Srba i svih naroda federativne Jugoslavije. Bila sretna i od Boga blagoslovljena federalna država Hrvatska.« (»Slobodni dom« 19. IV. 1945.)

[515] Ovdje dr. Bakarić misli na poslanicu ustaškog episkopata od 24. III. 1945.

skupa i biskupa tzv. Poslovnog odbora Predsjedništva biskupskih konferencija. To su dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup zagrebački, zatim poznati zlikovac i huškač iz Sarajeva dr. Ivan Ev. Šarić, fra Jozo Garić biskup banjalučki, dr. Antun Akšamović, biskup iz Đakova, i dr. Janko Šimrak, poznati petokolonaš, hitlerovac i fašist iz »Hrvatske straže.« Poslije analize i kritike kleveta iz ove poslanice dr. Bakarić je podvukao da je ustvari ova poslanica pravdanje ustaških nedjela i izdaje *»popraćeno klevetom da je čitav hrvatski narod počinio izdaju i vezao se uz hitlerovske zločince i klevete o masovnim ubistvima od strane naših vlasti i nije naravno nikakav proizvod neke crkvene ili vjerske djelatnosti, nego je samo nužna i logična karika u lancu ustaške propagande zadnjeg vremena. Ta je djelatnost samo rezultat ustaških napora da mobiliziraju u borbu protiv našeg naroda sve što se može mobilizirati. S te strane ne bi trebalo pripisati toj pojavi naročitu, izuzetnu važnost. Tim više što se među potpisnicima nalaze poznati duhovni oci izdaje i nedjela, Šarić i Šimrak.*

No smatram nužnim da ovdje učinim malo zastranjenje od same teme i da kažem nekoliko riječi o stavu prema crkvi katoličkoj, koji je NOP zastupao i kojim se u svojoj djelatnosti rukovodio. Potrebno je to da se raščiste neki pojmovi, da ovaj nov istup nekolicine biskupa ne bi izazvao onu reakciju, koja se zapravo od strane njegovih organizatora tražila, tj. da ne bi još potencirao ogorčenje narodnih masa prema nekim katoličkim krugovima i time možda izazvao nepotrebnih incidenata.

Poznato je da se u izvjesnim svećeničkim i redovničkim krugovima krio veći broj okupatorovih špijuna i ustaških zlikovaca. Najsramnije mjesto tu zauzima po zlu poznati Široki Brijeg. Poznato je da među katoličkim svećenstvom nije bilo baš mnogo pojedinaca koji su bili još na početku voljni da stupe u borbu za slobodu svoga naroda. Te su okolnosti mnoge tjerale da se prema čitavoj crkvi odnose s maksimumom nepovjerenja i da izražavaju želju da gone sve njene predstavnike i organe. No, mi se takvim mislima nismo nikad rukovodili. Osim utvrđenih zločinaca bez obzira kojim se opravdano ili neopravdano odijevaju, mi nismo progonili niti jednog jedinog predstavnika crkve niti jednog jedinog vjernika samo zato što bi on bio svećenik ili vjernik. U odgovoru na sramne klevete, izložene u citiranom »Prosvjedu« možemo čak da kažemo da ima još svećenika i redovnika koji su pomagali okupatora, pa i koji su bili glavnom političkom podrškom u nekim okupatorovim zločinačkim namjerama protiv našega naroda, a da im još niti dlaka s glave nije pala.« (Nema sumnje da su pri ovim riječima morali pocrvenjeti obrazi obojice biskupa Pušića i Milete, ako su se sjetili svojih himnopojki Anti Paveliću i svoje pune suradnje s talijanskim i njemačkim okupatorom, o čemu je bilo već ranije dosta riječi).

Čitali smo iz dnevnika pojedinih župa i samostana, u koje su svećenici i redovnici zapisivali događaje i svoja opažanja. (tu se misli na šibeničke franjevce), *i našli da kod velikog broja nema nikakova osjećaja za svoj narod, za njegove patnje, nego više zlobnog radovanja zbog onih nasilja koje je okupator po svojim slugama činio. Ni piscima takvih dnevnika, ni samostanima u kojima žive takvi ljudi — nije se ništa dogodilo. Ne smatramo zločinom pisanje poganih misli u knjigu koja nije namijenjena javnosti, prezir narodni dovoljna je kazna za ovakve odrođene individue.*

S druge pak strane treba istaknuti, da smo uvijek pružali punu podršku svakom onom svećeniku ili redovniku, koji je htio obavljati svoje vjerske dužnosti i nije htio da se ogriješi o svoj narod. I mogu ovdje izjaviti da ćemo i dalje pružati punu podršku svećenstvu koje želi da služi svome narodu. Smatramo okupljanje hrvatskog nacionalnog svećenstva korisnim i podupirat ćemo takve tendencije svim sredstvima, koja nam stoje na raspolaganju.

Ovu sam digresiju, drugovi, učinio, da bi pokazao kako je postupak navedenih pet biskupa sasvim bez temelja i čisto djelo fašističkih potreba.«[516]

U diskusiji u kojoj su učestvovali glavni predstavnici hrvatskog dijela NOP-a, progovorio je i Msgr. Rittig, kao član predsjedništva ZAVNOH-a, koji je s historijske perspektive pokazao razvoj narodno-oslobodilačke borbe. Dakako Msgr. Rittig osvrnuo se i na izlaganja dra Bakarića o odnosima NOP-a sa crkvom i hrvatskim svećenstvom. Msgr. Rittig rekao je da je to stanovište, koje je zauzeo dr. Bakarić *»doneseno otvoreno i iskreno. U načelu i stvari je pravilno«*. D. Rittig je u Splitu još optimistički promatrao čitavo pitanje nalazeći da će biti mogućnosti, da se postavi osnova, s koje će se moći donijeti skladno rješenje, pošto, po njegovu sudu, ima dobre volje s jedne i druge strane. Na osnovu pisama s neoslobođenog terena, Msgr. Rittig misli, da hrvatsko svećenstvo u svojoj jezgri prianja uz oslobodilački pokret. Dakako, događaji koji su slijedili jednom izvanrednom brzinom iza oslobođenja čitave Jugoslavije, pokazali su da je optimizam Msgra Rittiga bio nerealan. Jer njegovu misao, da je elementarna dužnost katoličkog svećenika i redovnika stajati u pravednoj borbi pa i onda, kad bi ga kasnije čekala i teška iskušenja, demantirao je i episkopat i najveći dio ustaškog klera, koji je u oslobođenoj Jugoslaviji produžio sa svojim radom protiv vitalnih interesa vlastitog naroda a za interese importiranog i zločinačkog fašizma, prvenstveno uperenog protiv hrvatskog naroda. Velika je bila misao Msgra Rittiga, kad je upozorio katoličko svećenstvo da bi i eventualna stradanja bila *»manje zlo, nego dovijeka snositi odgovornost, da se je narodu iznevjerio i izdao ga u povijesnom času i bio sukrivcem njemačkih i ustaških zločinstava nad vlastitim narodom«*.[517] Nažalost ona nije mogla da otopi led oko srdaca mnogobrojnih svećenika i klerofašista.

S ovakvim određenim stavom prema crkvi i narodu i međusobnim odnosima crkve prema državi ušao je Msgr. Rittig i u oslobođeni Zagreb. U prvim danima početnog snalaženja oslobođenih Zagrepčana od fašističkog i ustaškog terora Msgr. Rittig je unosio svojim optimizmom za obnovu države ohrabrenja i poticanja na svim stranama svoga duhovnog djelovanja. Njegovo je nastojanje bilo usmjereno ka stišavanju i uklanjanju zabluda koje su kod zagrebačkog klera vladale s obzirom na NOP i partizanske borce. Ma da njegova nastojanja nisu bila okrunjena željenim uspjesima Msgr. Rittig ostao je stalan u svojim nastojanjima i gledištu, kakvo je zastupao i za vrijeme narodno-oslobodilačke borbe. O tome je dao naročita izraza na praznik slavenske braće Ćirila i Metodija, kad je u crkvi svetoga Marka prisustvovala čitava hrvatska vlada, a Msgr. Rittig na staroslavenskom jeziku pjevao misu. U svojoj propovijedi, koju je slušao i iz ustaškog perioda dobro poznati papin legat opat Marcone, koji se još zadržao u Zagrebu, Msgr. Rittig je iznio sintezu historijske borbe hrvatskog naroda u prošlosti kao i u ovoj strahovitoj okupaciji.

»Svanuo nam davno željkovani dan, uvodne su riječi Msgra Rittiga. Dan što ga učini Gospod; veselimo se i radujmo u njemu! Bije i kuca veliki čas hrvatske i jugoslavenske povijesti. Mi ga povezujemo s imenom slavenskih apostola svetog Ćirila i Metoda. Velik je crkveni i narodni blagdan, a najveći

[516] »Vjesnik« 15. IV. 1945.
[517] »Vjesnik« 15. IV. 1945.

državni blagdan naše nove narodne vlasti. Sveta braća su naši apostoli i ideolozi . . .«

Prikazavši Metodijevu borbu s Nijemcima Msgr. Rittig podvukao je da je to bila samo prva faza one vjekovne borbe između slavenstva i germanstva. »Potom su slijedile dugotrajne borbe kroz hiljadu sedamdeset godina i konačno je planula ova sadašnja najkrvavija, najgroznija i najopasnija, ali — uzdamo se — posljednja faza, koja je završila pobjedom slavenstva nad njemačkim osvajačem. Sada razumijete, zašto mi praznik Ćirila i Metoda slavimo i kao državni blagdan. Sjetite se riječi velikoga vođe našeg oslobodilačkog pokreta maršala Tita koje je izrekao 30. XI. 1943.: *»Mi u svojoj narodno-oslobodilačkoj borbi ostvarujemo prosvjetne i narodne ideale naših predaka i slijedimo nauku naših velikana Križanića i Strossmayera.«*

Naši pretci su Ćiril i Metod; mi smo ostvarili, što su nas po njima učili Križanić i Strossmayer. Zaista danas nakon pobjede možemo klicati: »Spasena je baština svetog Ćirila i Metoda, spaseno je njihovo djelo, izvršili smo njihov zavjet! Iz te činjenice izvire u naše duše bogati osjećaj današnjeg svečanog dana.«

Prikazavši historijsko značenje djela svete braće za sve slavenske narode, osvrnuo se Msgr. Rittig na posljednju fazu sukoba slavenstva i germanstva.

»Pa kada je prije četiri godine planuo presudni boj između germanstva i slavenstva, zbio se velik događaj, te je iz slavenskog duha provalio silni osjećaj duhovne i moralne zajednice, bratstva i uzajamnosti svih slavenskih naroda, i Slavenstvo u dugotrajnoj i nesmiljenoj borbi suzbi, slomi i porazi divljega osvajača. Slavenski svijet se sabrao, osvijestio, preobrazio. U strašnoj Golgoti prošao je svoje duhovno pročišćenje i katarzu. Zajednička nevolja ga je ujedinila. On stoji danas na vidiku cijeloga ljudskog uskrsnuća, moćan i slavan kao nikada . . .

Današnji narodni i državni praznik izabrali smo da svoje zahvalne osjećaje prikažemo Nebeskom Ocu za veliki dar naše pobjede i narodnog oslobođenja. Mnogi ste mi govorili, dokle smo još boravili u šumi: »Je li Monsignore, kad se vratimo u Zagreb mi ćemo poći svetom Marku i tamo zapjevati Te Deum.« To mi je govorio i naš dragi i odlični drug pukovnik Dragutin Saili, koji danas evo sjedi u svetištu crkve svetog Marka, kao njezin patron. Izvršujemo vašu želju. Mi svi sa suzama i osjećajima harnosti pribivamo ovom svečanom bogoslužju i zahvaljujemo Velikom Bogu, što nam je dao pobjedu i našu narodnu slobodu. Mali David skršio je gorostasa Golijata. Izvršili smo težnju i ideale naših djedova da uskrsne slobodna Hrvatska, ideale Zrinjskih i Frankopana, snove ilirskih preporoditelja, proroštvo Strossmayera i Račkoga, životni rad tolikih naših drugih vođa i rodoljuba. U ovom času ne zaboravljamo u svojoj duši i molitvi najboljih drugova, koji mučenički poginuše za pobjedu naših ideja i svoje rodine. Da nije njihove žrtve, ne bi bilo ni Federalne Hrvatske, ni Demokratske Federativne Jugoslavije.

U ovaj historijski nezaboravni trenutak, kakvoga još nikad ne bijaše pod divnim svodovima crkve svetoga Marka, dižemo svoja srca put nebesa i prikazujemo svoje molitve za našega velikog predvodnika Maršala, za našu hrabru oslobodilačku Jugoslavensku armiju, njezine slavne generale i oficire i sve junačke borce, koji najviše pridoniješe za našu pobjedu i narodnu slobodu. Čas smirenja nije još stupio. Što se ruši godinama, ne može se izgraditi u nekoliko tjedana. Treba nam još sveđer prijegora i snage. Sve nas čeka još druga životna zadaća, da vidamo i liječimo rane, obnovimo duše u pravdi i bratstvu, u blagorođu i miru, u najvećim djelima i pothvatima, u međusobnom povjerenju. Neka nam Božja milost bude na pomoći!«[518]

Nakon završene mise otpjevao je i svečani Te Deum u zahvalu za pobjedu nad okupatorom, koju je izborila Jugoslavenska Armija. Tako su svećenici u ovoj istoj crkvi, u kojoj su se nalazili i predstavnici zagrebačkog Kaptola kanonici dr. Radičević, dr. Bakšić i dr. Borić, u kojoj je za ustaške strahovlade nadbiskup Stepinac blagosiljao Pavelića i na dan otvaranja ustaškog sabora pozdravio Pavelića, sada su molili za napredak i sreću Federalne Države Hrvatske u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Ne ispitujemo stepen iskrenosti njihovih molitava.

Nema sumnje da su izaslanici Kaptola referirali nadbiskupu Stepincu kako su narodne vlasti prisustvovale tom svečanom, crkvenom zahvalnom činu i protumačile značenje govora Msgra Rittiga. Međutim, sigurno je, kroz njihove okorjele savjesti nije prodrla blaga vijest evanđeoske misli i riječi koju su svima Slavenima donijeli sveta braća Ćiril i Metodije. Sigurno su na Kaptolu sa zgražanjem komentirali činjenicu da se Msgr. Rittig sjetio u govoru i molitvama i maršala Tita kao i generala Jugoslavenske armije, protiv koje je još prije tri mjeseca ustao ustaški episkopat u svojoj famoznoj antipartizanskoj i protunarodnoj poslanici.

U neobično teškoj i složenoj narodno-oslobodilačkoj borbi u Istri i Julijskoj Krajini tokom svih stradalničkih godina znatan dio svećenstva bio je na narodnoj strani. Među onim odvažnim svećenicima, koji su zajedno s narodom pošli, da brane rodnu grudu od fašističkog zuluma, bio je svećenik profesor dr. Kuzma Jedretić iz Vodica na Krasu. Kad su Nijemci u proljeće 1944 popalili ovo selo, nije ostao pošteđen ni svećenički dom. Zbog svog odlučnog zauzimanja za narod dva put je bio u životnoj opasnosti od njemačkog Gestapoa. Na kraju je pošao u planine, kad je ljeti 1944. održavana na Planiku oblasna konferencija žena. Tad je blagoslovio zastavu Trećeg omladinskog bataljona »Olge Ban« 23. VII. 1944. Kroz najteže kušnje ostao je vjeran narodu i mogao je kasnije da korisno posluži poslije oslobođenja Istre narodu na njegovoj obnovi i na duhovnom organiziranju otpora da se Istra pripoji majci otadžbini.[519]

Nije neshvatljivo da su hrvatski i slovenski svećenici bili na udaru talijanskih vojnika i policijskih vlasti odmah kako je Italija zabola nož u leđa Francuskoj, a pogotovo, kad je mučke napala 1941. Jugoslaviju. Jer, oni su ostali dosljedni dvadesetgodišnjoj borbi i stradanjima. U najvećem dijelu bili su ti svećenici uz svoj narod tokom čitavog rata, pa i u vrijeme narodno-oslobodilačke borbe. Svećenici su još jedini ostali koje nije mogla fašistička vlast da sasvim podloži u njenom provođenju denacionalizacije, odnosno asimilacije Slovenaca i Hrvata. Dok je sva ostala inteligencija, učitelji, liječnici, advokati i ostali javni radnici, bila ili protjerana preko granice ili je morala da se sasvim povuče, dotle se otpor svećenstva unatoč fašističkom nadbiskupu u Gorici Margottiju, kao i onima biskupima u Trstu, Poreču i Rijeci, i dalje produžavao uz cijenu teških žrtava, a pod uslovima koji se jedva daju zamisliti u jednoj civiliziranoj zemlji, a ne u zemlji gdje je bilo sjedište vrhovnog crkvenog poglavara.

[518] »Vjesnik« 9. VII. 1945.
[519] »Narodni list« 21. II. 1946.

Čim se rat razmahao, vlasti su obraćale naročitu pažnju ovim svećenicima u čitavoj Julijskoj Krajini. A time, slijedili su svake vrste progoni. Raznovrsni izvještaji kvestora i prefekta iz Julijske Krajine, koji su dopali ruku antifašističkih boraca i oslobodiltelja Julijske Krajine razotkrivaju svu akciju vlasti o denacionalizaciji, a onda kasnije, gotovo o istrebljenju slavenskog elementa u toj trojezičnoj pokrajini. Što se tiče napose samih svećenika, koje su jednako gonile svjetovne vlasti, kao što ih nisu zaštićivale crkvene, govori naročito puljski prefekt, kad javlja u Rim o situaciji u svome djelokrugu. Puljski prefekt Schierici stalno izvještava kako slavensko svećenstvo ne propušta nikakvu priliku da drži svijest o slavenskom porijeklu kod pučanstva i da insistira na upotrebi slavenskog jezika u crkvi. Prema tome, kler je jedan težak i opasan otporni elemenat, prava i ozbiljna zapreka za asimilaciju koju fašistička stranka i fašistički učitelji najvećom ustrpljivošću izvršavaju, »kako bi formirali nacionalnu svijest kod inorodnih masa«.[520]

Isti prefekt nas obavještava 1943., kad je već svatko u Italiji vidio da je rat izgubljen, kako su slavenski svećenici neobično radosni i zadovoljni, jer se nadaju da će se situacija izmijeniti. Kad su se pojavili partizani, oni su kod svećenika nailazili na puno razumijevanje i potporu, što su vlasti doznale i stale da gone sve one na koje se sumnjalo da pomažu ustanike, antifašiste.

Ovi svećenici bili su kažnjavani i zato što su partizanima doturivali hranu ili su im davali obavijesti o kretanjima fašističkih vojnih formacija. Puljskog prefekta iritira sve to, jer on ne vidi samo akciju partizana, nego i iredentističku akciju slavenskog elementa, što je za ove asimilatore i denacionalizatore bio bauk najstrahovitijih razmjera. Njega užasava da ima i takvih svećenika koji čak i s propovjedaonice govore protiv strahota rata — (jer fašizam ga je glorificirao, a vatikanski fašisti komentirali i odobravali samo ako je pravedan, a rat koji je Mussolini poveo, bio je za fašističke kardinale svakako pravedan, kao i onaj u Abesiniji, za koji se zalagao i sam Pijo XI.). — Prefekt je sav izvan sebe kad saznaje da ima i takvih svećenika koji se služe kod crkvenih funkcija hrvatskim jezikom, štoviše, oni i razgovaraju s narodom hrvatski. Kroz izvještaje ovog prefekta gotovo svakog mjeseca prolaze imena svećenika, i to kroz pune četiri godine od 1939. do 1943. Tako Toma Banko, Ivan Galo, Vjekoslav Kancijan, Kazimir Pajić, Ivan Pavić, Leopold Giorgi, Stjepan Cek, Josip Soša, Josip Milić, Josip Paulišić, Ferdinand Senki, Rudolf Herak, Ivan Kuravi, *Šime Milanović, koga su Nijemci ustrijelili kao partizana*, Franjo Štengel, Ivan Budin i Karlo Esih. Dakako, nismo u mogućnosti, da zagledamo i u izvještaje drugih prefekata i kvestora, koji bi također iznijeli po koju žrtvu i svijetlo svećeničko ime.

Prefekt utječe na pojedine svećenike da izmijene svoje držanje, a otpornije preporučuje ministarstvu da se odstrane, i zamijene drugima, »što bi uveliko olakšalo rad vlasti.«[521]

[520] Izvješće puljskog prefekta Ministarstvu unutrašnjih poslova u Rimu od 9. XII. 1939. br. 6814; od 30. X. 1940., br. 5964; od 24. VI. 1942., br. 2470; od 3. VII. 1942., br. 3075; od 1. VIII. 1942., br. 3615; od 4. IX. 1942., br. 4251; od 1. II. 1943., br. 419; od 3. VII. 1943., br. 3561; od 1. VIII. 1943., br. 4202.

[521] Izvješće puljskog prefekta Ministarstvu unutrašnjih poslova od 4. I. 1940., br. 47 i 5. VI. 1940., br. 3144.

Čitav niz postupaka ovog pulskog prefekta pokazuje koliko su svećenici bili izloženi raznovrsnim persekucijama. Svećenik Franjo Malalan bio je još 1939. god. osuđen na tri godine konfinacije, Ivan Pavić interniran, a Ivan Budin pritvoren »jer pripada slavenskom oslobodilačkom pokretu«.[522]

Prefekt se miješa i u biskupsku jurisdikciju, jer prigovara i protestira tršćanskom biskupu radi postavljanja Marijana Vivijanija za župnika u Sv. Kvirinu (Buzet) pošto se radi o osobi »protivnoj našim ustanovama i koja je sposobna da vrši slavensku propagandu.«[523]

U tri maha žali se prefekt ministarstvu na tršćanskog biskupa, da ne pokazuje dovoljno razumijevanja u postavljanju novih svećenika, pošto šalje u Istru svećenike, čija prisutnost među slavenskim pučanstvom nije poželjna, sada više nego ikada (1942. i 1943.), *»dok njegov porečko-puljski kolega R. Radossi postupa protivno.«*[524] Kad je prefektu stigao izvještaj, da svećenik Kazimir Pajić tumači i dalje evanđelje na hrvatskom jeziku, te da vodi protutalijansku propagandu smetajući tako radu talijanskih učitelja, prefekt Schierici dodao je svojom rukom uz tekst izvještaja: »Internirajmo ga!« Bilo je to 17. XI. 1940. Ali i 1943. Mjesečni izvještaj karabinjerske teritorijalne legije od 25. V. 1943. u Puli, kaže, da je don K. Pajić uporan u upotrebi hrvatskog jezika, ali da ga se stalno nadzirava, kao i don Ivana Gala. Za Stjepana Ceka se kaže da »nastavlja svojom djelatnosti. Svoj djeci, koju poučava vjeronauk, podijelio je katekizme na hrvatskom jeziku, a na tom jeziku i ispituje djecu. I don Franjo Stegel vodi slavofilsku politiku, te je i on podijelio katekizme na hrvatskom jeziku, davši djeci razumjeti, da moraju učiti na tom jeziku, jer da je to njihov maternji jezik. Taj župnik upotrebljava hrvatski jezik i onda, kad se na njega postavi pitanje na talijanskom jeziku. Sve je to izazvalo žalbe sa strane učiteljstva, kojemu se na ovaj način priječi rad među omladinom oko kulturne penetracije, a izazivlje i dezorijentaciju kod pučanstva, koje se čudi kako vlast može dozvoliti ovakav postupak sa strane župnika.« Ista ova legija karabinjera govori u jednom drugom izvještaju kako je OVRA našla neke dokumente (1943.) na Rijeci, iz kojih se vidi jasno političko osjećanje i aktivnost slavenskih svećenika na štetu talijanske stvari. U jednom dokumentu, upravljenom Komunističko-partizanskoj centrali Hrvatske piše, da je »veći dio slavenskih svećenika sklon partizanima, a kuće slavenskih svećenika da su najpogodnije baze, gdje partizansko-komunistički emisari jedu i spavaju. *Sada ne bi smjela da postoji ikakva sumnja da su slavenski svećenici naši glavni neprijatelji i da oni pomažu svojom razornom djelatnošću pobunjenički pokret.«*[525]

Međutim, poslije kapitulacije Italije, kad je fašizam doživio svoj prvi slom u samoj Italiji, vatikansko-klerikalna propaganda stala je da u obratnom smjeru utječe i da podvoji ovo dotad gotovo jednodušno narodno svećenstvo. Dok su sve do ljeta 1944. svećenici ulazili u političke odbore Osvobodilne Fronte, a kasnije su birani i u narodno-oslobodilačke odbore, najednom se stalo zapažati pomaganje

[522] Izvješće puljskog prefekta od 1. IV. 1942., br. 1931.
[523] Izvješće puljskog prefekta od 4. IX. 1942., br. 4251.
[524] Izvješća puljskog prefekta od 12. XII. 1942., br. 5748; 1. I. 1943., br. 6266; 30. VI. 1943., br. 2112.
[525] Izvješće puljskog prefekta od 3. VII. 1942.; 6. II. 1943. Svi gornji citati prema: Dgć. Slavenski svećenici Istre pod fašizmom. »Glas Istre« 2. X. 1945.

reakcije, koju je dirigirao vještim sugestijama režiser iz centra crkvene vlasti. Naročito je uspjela ta protunarodna propaganda u Slovenskom Primorju. Glavni posrednik između Rima, propalog i sada kamufliranog fašizma je zloglasni nasljednik nadbiskupa Sedeja, gorički nadbiskup Carlo Margotti. Poznate su njegove ratne poslanice, koje je u ratne svrhe profašističke imperijalističke agresije izdavao i nastojao je time utjecati na raspoloženje podređenog slovenskog svećenstva, kako bi opet ono djelovalo na narod da se svom snagom založi za fašističku agresiju. Msgr. Margotti je upravo deprimiran kad vidi pasivnost jednog dijela svoga klera u prvim danima talijanskog rata. To ga je ponukalo, da se tom dijelu svećenstva, a to znači slovenskom i hrvatskom obrati naročitom riječi i to sasvim povjerljivim cirkularom. Njegova »Una parola al Nostro Clero nell'ora presente« je nesumnjivo namijenjena slovenskom svećenstvu i ona je odraz fašističkih agitatorskih nastojanja jednog arhipastira, koji svoju visoku crkvenu vlast zloupotrebljava u političke svrhe atakirajući slobodu savjesti nacionalnih osjećanja Slovenaca i Hrvata. Prijekori, koje nadbiskup upućuje prvenstveno slovenskim svećenicima jesu prava denuncijacija fašističkim vlastima da se još jednom upozore kakvi su to državljani, koji u punoj pasivnosti promatraju najveći podvig Italije da se domogne plijena kakvog ni Cezar ni Mussolini nisu sanjali! A Msgr. Margotti govori o dobrim katolicima »u fašističkoj klimi«, koji dolaze s bojišta i mjesto da čuju vjerske utjehe u talijanskom jeziku, oni ih moraju da slušaju na jeziku, koji ne razumiju. Msgr. Margotti nije se u tom trenutku sjetio, da je upravo on bio taj, koji je sve crkve u Julijskoj Krajini, dakako prvenstveno u njegovoj dijecezi posve talijanizirao i tako drage sinove Italije — julijsko-krajinske Slovence — stavio izvan crkvenog zakona i onemogućio im da čuju riječi evanđelja u njihovu materinjem jeziku. Jadikujući nad tim i takvim ophođenjem slovenskih svećenika, koji se staraju za slovensku pastvu kao cjelinu nekog mjesta, te radi pojedinaca Talijana, koji naiđu, ne mijenjaju običaj kako bi radi tih pojedinaca uskratili cjelini, što bi dali pojedincu, Margotti prelazi u pravo fašističko optuživanje:

> *»Svi naši svećenici dobro znaju što se događa u Italiji, što poduzima ova nacija da stigne do svojih ciljeva, da osigura Evropi i svijetu s pobjedom svoga oružja, zajedno sa svojim moćnim saveznikom jedan trajan mir i jedan stalan poredak koji garantira takav mir; pa opet nikad nijedna riječ odobravanja poglavarima ni pohvale hrabrim vojnicima, nijedan izraz koji pokazuje barem malo entuzijazma ili najmanje povjerenja u pomoć nebesku, nikad jedan poziv da se moli za pobjedu. Ništa protiv, sporazuman sam, ali ni ništa za; Šutnja, odsustvovanje, pasivnost. To je odviše malo za nas svećenike i za jednostavne katolike koji osjećaju i ispovijedaju pravu ljubav prema otadžbini.«*[526]

Velik dio ovog povjerljivog cirkulara, za koji su i te kako dobro znali i Ovra i karabinjeri, i kvestori i prefekti, posvećen je pouci o ljubavi prema otadžbini, koja je Italija i koju treba ukazivati i jakim hrabrim poglavarima (tj. Mussoliniju i ostalim fašističkim prvacima), kao i nepobjedivoj vojsci. Svećenici u tome moraju da pred narodom zrače svojim primjerom, s ove i s one strane Soče!

Poslije sloma fašizma, Margotti je i sada, kao i ranije u službi Vatikana, a poslije okupacije od strane saveznika na strani opće svjetske reakcije, kako bi se sa-

[526] Carlo Arcivescovo, Una parola al nostro clero nell'ora presente. 26. VII. 1940.

čuvalo sve staro, u onoj staroj fašističkoj formi. Oktobra 1944. Margotti je naročitom okružnicom pozvao sve svoje svećenstvo da istupe iz narodno-oslobodilačkih odbora.[527] U njegovoj neposrednoj blizini, među onima kojima je klerofašizam i slijepa pokornost više nego vlastiti narod i njegova sudbina, nalaze se Msgr. Brumat i kanonici gorički Msgr. Novak i S. Gregorec, a jednako mu pomaže u Sjemeništu i u gimnaziji prof. dr. Čuk. Međutim, velika historijska iskustva, koja je imao taj kler sa strahovitim gospodarem i upravljačem preko dva decenija, a onda i s oba okupatora. talijanskim i njemačkim, sačuvao je najveći dio od lažnih propagandnih sugestija o opasnosti vjere, pod kojom se nalaze vješto kamuflirani cilj Vatikana kao i svih ostalih klerofašističkih, fašističkih i demokratskih interesa, pa i onih takozvanih demokrata, kako bi pod ovim vidom i opet prokriumčarili, što je učinio 1915. sramni Londonski pakt. Da bi podnijetim žrtvama kao i naporima jugoslavenskih naroda za oslobođenje svoje porobljene braće u Julijskoj Krajini, čijem ropstvu je mnogo doprinosio i otežavao ga i Mussolinijev vjerni saveznik — Vatikan, ostali blagodarni i vjerni, oni su, u najvećem dijelu, bili uz svoj narod. Ovaj hrabri dio svećenstva uspio je da sačuva svoju savjest i lijepu tradiciju, koju je stekao boreći se decenijima s moćnim zavojevačem.

U potpunoj suglasnosti sa zagrebačkim klerofašistima bila je također odluka Prefekture Kvarnera od 18. XII. 1941., kojom je ukinuta starokatolička crkva sa sjedištem u Sušaku, čiji su svećenici od reda bili antifašisti, jer su potpuno prelomili s oba Rima. Kad je ta odluka objavljena, ustaška je štampa likovala, kao i »Vjesnik biskupije senjske i modruške«, koji je tu odluku objavio prvi, smatrajući je jednom pobjedom više. Naravno, ustaškom i klerofašističkom. Dakako toj su se radosti pridružili svi istomišljenici u Bosni i Hercegovini.[528]

Kad je u oslobođenoj Istri, u Bermu na prvoj komemoraciji smrti nakon 16 godina strijeljanja jednog od prvoboraca antifašističke omladine u Istri Vladimira Gortana, 17. oktobra 1945. okupljen narod izrazio svoja osjećanja blagodarnosti, predstavnik Narodne vlade Hrvatske istaknuo je rodoljubivost istarskog svećenstva u vremenu narodno-oslobodilačke borbe. Ministar Mladen Iveković u svom je govoru mogao da podvuče svoju radost nad saznanjem i utiscima, koje su na njega ostavili narodni svećenici pokazujući i ovog puta, da su uz svoj narod. kao što je to bilo u danima fašističkog ropstva. Tu je radost mogao da iskaže u onim trenucima, kad se u užoj Hrvatskoj visoki kler sa svojom pastirskom poslanicom pokazao da ne slijedi glas historije svoga naroda, nego da i dalje služi interesima tuđina, kao što je to radio u vrijeme NDH. Ministar Iveković odao je tome svećenstvu naročito priznanje, kad je izrazio svoje želje da bi se svećenstvo u Hrvatskoj ugledalo na istarske drugove i pošlo onim putem, kojim idu istarski narodni borci. Tom su prilikom dvojica narodnih svećenika Božo Milanović i Srećko Štifanić dali izraza svome uzbuđenju i nadama, da će ne samo Istra nego i Julijska Krajina poslije prepaćenih žrtava, koje su te od Talijana porobljene zemlje dale za opću stvar slobode svih jugoslavenskih naroda, konačno pripasti Jugoslaviji.

Srećko Štifanić podvukao je, da su i u dalekoj, kao i u nedavnoj prošlosti istarski svećenici bili tamo gdje se nalazio i njihov narod, gdje su bili interesi naroda. »Nas čudi, rekao je svećenik Štifanić, i ne možemo da shvatimo kako jedan

[527] Protunarodni rad svećenstva Slovenačkog Primorja. »Borba« 5. IV. 1945.
[528] Starokatolici. (Uvodnik). »Katolički tjednik« 7. VI. i 14. VI. 1942.

dio hrvatskog svećenstva, u prvom redu neki biskupi ne mogu da shvate današnje vrijeme i razvoj događaja i idu protiv svog vlastitog naroda.« Svećenik Štifanić imao je odvažnosti da pred velikim zborom ukaže na protunarodni rad i protujugoslavenski stav tršćanskog klerikalnog lista »Vita nuova«, koja napada Narodno-oslobodilački pokret, kao da je protiv crkve. U istome duhu je govorio i svećenik iz Trsta Božo Milanović, koji se pridružio potpuno izlaganjima druga Štifanića. I on je poželio da narodni duh istarskog svećenstva zavlada i hrvatskim svećenstvom, koje treba da se u oslobođenoj zemlji oslobodi zaraze, koja ga je toliko vremena rastakala i vodila putem narodne propasti.[529]

Julijsko-krajinsko svećenstvo pokazalo je svoj rodoljubiv stav i svu odlučnost da ustraje u borbi svoga naroda, da Julijska Krajina pripadne Jugoslaviji, pokazalo je visoki stepen svoje svijesti i nije se dalo zavesti propagandom, koja mu je dolazila iz Italije kao i iz nezadovoljnih klerofašističkih izvora, kao da je NOP ma u čemu uperen protiv vjere, crkve i svećenstva.

Narodno-oslobodilački borci znaju vrlo dobro, da je pored velikog broja protivnika u svećeničkim i fratarskim mantijama, bilo i svijetlih primjera, kao što su rodoljubi i borci fra Karlo Ćulum, kojega su ubile ustaše u njegovu domu u Zavojanima (srez Vrgorac) u Dalmaciji. Fra Ćulum je od početka narodno-oslobodilačke borbe pomagao partizanske borce i narodu je tumačio, da je partizanska vojska narodna vojska i oslobodilačka vojska naših naroda u koju treba da odlaze svi oni, koji su sposobni da uzmu oružje u ruke na obranu domovine od vanjskih i unutrašnjih neprijatelja. Zato je fra Ćulum i iskusio na sebi mržnju podivljalih ustaša, koji su ga noću od 25. na 26. maja na najzvjerskiji način najprije mučili, a onda ubili. Istodobno stradali su i njegovi istomišljenici iz sela Zavojana.[530] Partizani sa poštovanjem spominju imena fra Vida Čujaka, fra Serafina Dodiga, fra Ivana Vukovića, don Andriju Radonića, Vjekoslava Trdana i sve one, koji su ostali uz svoj narod u najtežim trenucima njihova iskušenja.[531] Spomenut je već slučaj slovenskih svećenika, koji su u Jasenovcu zaglavili zajedno sa svojim hrvatskim drugom župnikom Franjom Riharom u Jasenovačkom logoru.

Nadaleko je odjeknuo i junački stav dr. Metoda Mikuža, slovenskog svećenika, koji je stupio u partizanske redove i u slovenskoj O. F. zauzeo vidno mjesto u borbi protiv oba okupatora i domaćih klerofašističkih izdajnika.

Učeni teolog, ali i rodoljub, koji je osjetio, ma da u neposrednoj blizini izdajnika biskupa Rožmana, ma da je na njega svim svojim autoritetom i sredstvima naklonosti želio da utiče i da ga odvrati od partizanskog pokreta, o kome je mladi svećenik sa zanosom govorio svome biskupu.

Dr. Metod Mikuž je ne samo kao rodoljub, nego i kao svećenik, kao učen teolog sagledao do dubina moralne i nacionalne osnove narodno-oslobodilačkog pokreta, slovenske O. F., kojoj je prišao svim žarom mladenačkog i patriotskog srca. Ma da u neposrednoj blizini biskupa Rožmana, sa čijim se radom nikako nije mogao da složi, kome je sa svoje strane objašnjavao sa zanosom o zadacima i ciljevima O. F.,

[529] Narodno svećenstvo Istre izjavljuje solidarnost s narodnom vlasti. »Glas Istre« 23. X. 1945.

[530] »Vjesnik« 28. I. 1946.

[531] »Slobodna Dalmacija« 25. II. 1945. »Vjesnik« 5. X. 1946., 7. X. 1946.

dr. Metod Mikuž razbijao je na svim stranama klerofašističke neistine kao da je narodno-oslobodilački pokret protiv religije i crkve. Sa pravom vjerskom osjećajnošću i pobožnošću prikazao je jednom prilikom dr. Mikuž slobodu savjesti i vjerskih osjećanja u partizanskim redovima prilikom opisa jedne sahrane partizana.

> »Partizan imao je sklopljene ruke kao u molitvi, a među prstima sličicu Isusa Dobroga Pastira ... Tako je ležao na mrtvačkom odru partizan, za koje toliko ljudi ne nalazi drugog izraza nego bezbožnik i razbojnik, tako su ga evo spremali njegovi drugovi, brigada, banda, komunisti ... Stavio sam obrednu svećeničku halju, bataljon je stao kao ukopan, počeo sam s obredom. »Mirno« glasila je vojnička zapovijed, ali što koristi kad se to isto ne može zapovijediti suzama, što su tekle svima bez iznimke dok su prve lopate zasipavale pokojnog druga. Nikad nisam pogrebni obred obavljao tako sabrano kao sada. Sve mi se činilo tako svečano, kao da sprovodim u nekoj golemoj katedrali moćnoga i slavnoga pokojnika. A bilo je uistinu i jedno i drugo. Prvo, proljetna nedjelja na Dolenjskom u divnim bojama mladih vinograda, šume i modroga neba, a drugo, sprovodio sam junaka na kojega spomen ne će nikada nestati u slovenskom narodu, jer je neuništiv. Pri obredu sam upravo stigao do mjesta, kad se duhovnik ima glasno moliti Oče naš za pokoj duši umrloga, za duše pokojnih na groblju i za duše u čistilištu. I dogodilo se, da je bataljon kao jedan čovjek odmolio drugi dio Oče naša kako to još nikad nisam čuo. Obogatio sam se novim saznanjem: nova su vremena, a ipak stara, a ne nova vjera, i to prava vjera bez parade, bez uniforme i zastava — vjera u srcima i ako je potrebno na djelima.«[531a]

Da, uistinu, i Msgr. Rittig kao i dr. Mikuž, koji su iz neposredne blizine posmatrali čitav partizanski pokret, zacijelo su vjerniji interpreti njegovi svećenici, nego što su to neprijatelji jugoslavenskih naroda i nove Jugoslavije.

Stradanja istarskog kao i ostalog svećenstva iz Julijske Krajine bila su samo produženja njihovog mučeničkog života iz vremena još prije rata, kako je to već u ranijim poglavljima prikazano u vezi sa fašizmom i naklonjenim stavom Vatikana prema fašističkim biskupima kao prostim izvršiocima antislavenskih akcija. Nije čudo da je Narodno-oslobodilački pokret, kako je već naprijed rečeno, našao u Istri i slovenskom Primorju upravo među svećenicima svoje sumišljenike i pomagače. Jula 1943. izdali su istarski svećenici proglas na narod u kojemu su izložili politička, nacionalna načela istarskih Slavena. »Slobodni dom« je na oslobođenoj teritoriji, upravo tim povodom, upozorio svećenike u NDH, da se ugledaju u ovu svoju istarsku braću, koja su na svojim leđima iskusili blagodjeti fašističkog režima kroz više od četvrt stoljeća, koji je toliko bio pomagan od Vatikana. Istarski svećenici su podvukli da pripadaju grani velikog slavenskog naroda te da je za njih kao i sve ostale Slavene u Julijskoj Krajini jedini uslov narodnog blagostanja i srećnije budućnosti oslobođenje ispod talijanskog ropstva, bez obzira da li je ono fašističko ili nefašističko, pošto su i sve pretfašističke vlade nastojale da odnarode i talijaniziraju sve svoje manjine, a naročito Slavene. Istarski svećenici u svome očajanju vide jedini spas u velikoj državi Južnih Slavena, u federaciji svih slavenskih naroda pod zaštitom slavenske Rusije. Samo to će zajamčiti opstanak Slavena u budućnosti. Prošavši kroz sve moguće mate-

[531a] »Slobodni dom« 15. VIII. 1943. — prema »Kmečkom glasu«.

rijalne i socijalne nevolje, ovi se svećenici bez ikakvih sustezanja zalažu i za pravedniji socijalni poredak u kome sva bogatstva moraju da pređu u narodne ruke.[531b]

Kad je jugoslavenski episkopat 1945. mjeseca septembra izdao pravo izdajničko »Pastirsko pismo«, kad su široke narodne mase stale izražavati i svoje neraspoloženje i punu svoju osudu nad tim nedjelom, pojavili su se brojni svećenici, koji su jednako negodovali i odbili da čitaju ovu poslanicu. Znameniti i sijedi bokokotorski rodoljub don Niko Luković, bio je samo dosljedan u vrijeme okupacije svojem ranijem radu na zbliženju bratstva i jedinstva između Srba i Hrvata u Boki Kotorskoj, kao što bi bio i njegov veliki, pokojni biskup Uccellini-Tice, pa je imao samo oštre riječi prijekora za taj episkopatski postupak, koji je samo neprijatelje Jugoslavije ohrabrio, da još žešće napadaju njene narodno-oslobodilačke tekovine.

Zapaženi su kao prijatelji i suradnici Narodno-oslobodilačkog pokreta i rodoljubivi svećenici, kao što su dr. Franjo Didović, Janko Petan, Ivo Javornik, Josip Kockoviić, Stjepan Rakoci.[532] A bilo ih je i u emigraciji, koji su se iz Egipta javili pozdravljajući stav Msgra Rittiga, kao što su don Toma Moscatello, don Ivan Moscatello, don Juraj Burić, don Andro Štambuk i don Niko Ivanović.[533]

Svoj rodoljubiv stav su i na drugim stranama pokazali pojedini svećenici, kao što su Ante Žurić, župnik u Ozlju, Ante Marošić, župnik u Generalskom Stolu, Matija Medvešek, župnik u Slunju, Aleksandar Čavlek, župnik u Selima kraj Siska, Mirko Đureković, župnik u Šišincu kraj Siska, ili već spomenuti dr. Franjo Didović, župnik u Drenju kod Đakova.[534] Jedan od rijetkih franjevaca iz sinjskog samostana, koji se nije uprljao ni za talijanske i njemačke okupacije fra Pile Vuković, shvatio je pravilno kako treba u obnovljenoj državi poslužiti svome narodu.[535] Iz Imotskog je fra Ivan Vuković a iz Metkovića don Vinko Buble, koji su u NOP-u vidjeli jedini spas hrvatskog naroda. Takvi su i Antun Božnar, župnik u Kraljevu Vrhu, stubičkog sreza, dr. Franjo Resman, profesor i kateheta u Novoj Gradiški i zacijelo još izvjestan broj svećenika, kojima treba odati priznanje, da su u teškim danima stradanja naših naroda pravilno shvatili svoje crkvene dužnosti. Iz izvještaja pojedinih srpskih stradalnika svijetlo zrače imena Ambrozija Benkovića, upravitelja župe u Bežlji, koji je pokazao prema patnjama Srba kao i pravoslavnoj svećeničkoj subraći i ljudskog i bratskog suosjećanja, koji je imao kuraže da pođe u Zagreb i da ustaškim prvacima ukaže na zlodjela, koja čine njihove ustaše.[536] Ili svećenik Martin Vujević u Drvaru, za koga srpske izbjeglice kažu da se za njih zauzimao i navukao na sebe mržnju ustaša.[537] Među narodne svećenike valja svakako ubrojiti i don Anđelka Buratovića, koji nije pošao na Krku Srebrničevim tragom.[537a] Takav je Janko Dumbović iz zagorske Bedekovčine. Župnik Alojzije Žagar, jer se zauzimao za obespravljene Srbe u Koricanima (srez Travnik) bio je uklonjen, a na njegovo mjesto postavljen fra Franjo Udović, rukovodilac brojnih zločina.[538] Ili kateheta fra Bosiljko Ljevar u Bi-

[531b] »Slobodni dom« 8. VIII. 1943.
[532] »Naprijed« 11. IV. 1945.
[533] »Politika« 4. V. 1945.
[534] »Narodni list« 4. XI. 1945.
[535] »Politika« 10. XI. 1945.
[536] Arhiv Kzi, DXCI. 4064.
[537] Arhiv Kzi, 25. I. 1944. Nesignirano.
[537a] Slobodni Dom 29. VIII. 1945.
[538] Dokumenti o protunarodnom radu, 156

haću, koji je zbog svog zaštićivanja Srba bio kažnjen kućnim zatvorom ili njegov drug fra Viktor, čije prezime ne znaju srpske studentkinje sestre Turudija, kad su Komesarijatu za izbjeglice 12. I. 1944. dale svoje iskaze o njihovim teškim stradalničkim danima.[539] Srpske izbjeglice našle su lijepih riječi i za Miju Ettingera župnika u Daruvaru[540] ili svećenika Stjepana Ognjanova.[541] Nema sumnje da bi se našao još izvjestan broj nama neznanih junaka-svećenika, koji su više cijenili duh episkopata i ogromnog broja braće, kojima je klerofašizam bilo novo evanđelje. Zacijelo će vrijeme pokazati i odati priznanje svima onima, koji to zaslužuju, kako bi se dala puna slika ne samo onih nevrijednih nego i onih vrijednih slugu božjih i narodnih. Već iz ovog kratkog, iako na žalost malobrojnog niza ove vrste svećenika iz NDH, vidi se da klerofašizam nije zarazio sve članove, svećenike i redovnike, katoličke crkve. Istina je, opet strašna da će se poslije oslobođenja pojaviti još jedan niz dosad nespomenutih nevrijednih svećenika i klerofašističkih izdajnika, koji su i u oslobođenoj Jugoslaviji produžili da djeluju u duhu dviju biskupskih poslanica. One od 24. marta 1945., a tako isto i one od 20. septembra 1945. Iako smo zapazili da je već Msgr. Rittig odlučno demantirao obmane i laži, da je NOP bio protivnik crkve i vjere, vjerujemo da on nije bio u tome osamljen.

Takvi su i fra Miroslav Toni, župnik u bijelinskom srezu, ili fra Janko Bubalo, župnik u Vitini, koji su umjeli oprijeti se protivnarodnoj »Pastirskoj poslanici« (septembra 1945), kao šo su znali da i za vrijeme NDH ne ogriješe svoju savjest ni o evanđelje ni o svoj narod.[541a] Nema sumnje da su ti i takvi franjevci učinili samo svoju dužnost, pa opet iskaču od ostale svoje subraće koja su se teško ogriješila o svoj narod i svoj poziv. Istini za volju ističemo obranu starješinstva franjevačke provincije »Bosne Srebrene«, koju je ono predalo predsjedniku vlade NR Bosne i Hercegovine, Rodoljubu Čolakoviću, mjeseca maja 1945., povodom opće novinske diskusije o držanju klera za vrijeme okupacije i ustaške NDH. Ovo starješinstvo, koje su pretstavljali dr. fra V. Jeličić, dr. fra E. Žilić, dr. fra V. Kruno, fra T. Ostojić, fra M. Džaja, fra Lj. Zloušić i fra K. Misilo, tvrdi da u tim kritikama i osudama »ima mnogo neobaviještenosti, a po sadržaju cjeline i nepravednosti.« Međutim, ipak ne može a da ne dozvoli da je bilo i prestupnika u njihovim redovima. »Mi ne možemo i ne ćemo tvrditi da nije ništa istina od onoga što je napisano i rečeno, ali je ipak u cijelosti iznenađujuće jednostrano i netočno.« Starješinstvo se brani da je ono u mogućnosti da pruži dovoljno dokaza da su »nosioci vlasti u ovoj franjevačkoj provinciji vršili svoju starješinsku i patriotsku dužnost savjetujući, opominjući, zapovijedajući i kažnjavajući.« Štoviše, starješinstvo se poziva na svoje raspise iz 1941., 1942., 1943. i 1944., u kojima je opominjalo svoje članstvo, da slijede geslo svoga reda »Mir i dobro« i da ne učestvuje u progonima i zlostavljanjima inovjeraca. Povrh toga, tvrdi starješinstvo, da je imajući pred očima svoga utemeljitelja, najveći dio franjevaca, »izuzev žalosnih iznimaka« radio u »duhu stišavanja strasti, pomirljivosti i ljubavi, čineći dobro ne samo riječima nego i djelima.« Jer, tvrde starješine, »javnosti nije u cijelosti poznato, koliko je franjevaca koji su uz pogibelji vlastitog života spasavali živote onima koji su

[539] Arhiv Kzi, 12. I. 1944. Nesignirano.
[540] Arhiv Kzi, V. XXXIII. 4094.
[541] Arhiv Kzi, G LV. 3650.
[541a] »Vjesnik« 25. X. 1945.

bili proganjani i zatvarani bez razlike vjeroispovijesti, nije poznato kolikim su obiteljima spasili život pomažući im u svagdašnjim životnim potrebama, koliko su zaštitili od prijetećih progona.« — Nažalost, sve ovo što je dosad dokumentarno izneseno u ovoj knjizi, i samim ovim starješinama, ako pravo omjere ono što su znali dobra s ovim zlom, morat će slika sasvim drukčije izgledati nego što je oni slikaju u svojoj odbrani. Svakako, i historičaru ovih mračnih srednjovjekovnih dana, mjeseci i godina u XX. stoljeću, bit će drago ako kroz taj mrak nešto više svjetla, morala i ljudske dobrote sine poslije dokumentacije koju bi oni mogli da dadu o svima takvima za koje se može pronaći da su činili dobra djela, u duhu evanđelja i zakona ljubavi prema otadžbini. Međutim, naša nastojanja i pored sve dobre volje nisu urodila naročitim plodom, koji bi umnožao broj drugova oko Msgra Rittiga i ostalih patriotskih svećenika.[541b]

Treba da se kaže, da je ovo starješinstvo izjavilo svoju gotovost, da i ono sa svoje strane pomogne narodne vlasti, da se pronađu krivci, koji su se za okupacije ogriješili o svoje patriotske dužnosti, pa ma oni bili i iz njihovih redova. Međutim, ova njihova izjava bila je u suprotnosti sa svime što se stalo da dešava poslije oslobođenja Jugoslavije. Jedan niz procesa, upravo u Bosni i Hercegovini je iznio na površinu nova ustaška imena franjevaca-zločinaca, do kojih ranije tokom NDH nismo bili u mogućnosti da dođemo. I to već 1945., odmah po oslobođenju, ti su franjevci, kao i neki drugi svjetovni svećenici, samo produžili svoj naopaki rad iz vremena okupacije. Dovoljno je podsjetiti na suđenje u Sarajevu teroristima-»križarima«, koje su organizirali fra Franjo Schlafhauser, fra Ivan Čondrić, fra Valerijan Voloder, fra Nenad Dujić i fra Ante Kozina, sve lica iz provincije, pod starješinstvom spomenutih franjevaca »Bosne Srebrene«.[541c] Zar nije porazan slučaj, da je u tim terorističkim akcijama učestvovao i jedan provincijal, dr. fra Petar Grabić, koji je sa drugovima-franjevcima pošao tako daleko da se u jednoj tvornici izvrši pomoću eksploziva diverzija, ne bi li unio nemir u redove zagrebačkih radnika. Strahovite su fizionomije ovih zločinaca u fratarskim mantijama, kao što su fra Alberto Bukić, fra Matej Vodanović, gvardijan zagrebačkog samostana Majke Božje Lurdske, fra Serafin Rajić, fra Josip Visković i fra Leonard Bajić. Svi su oni bili dirigirani spolja, od neprijateljski raspoloženih sila prema Jugoslaviji, a veza je bio među njima fratarski emigrant fra Jozo Mikulić, koji ih je snabdjevao iz Italije s eksplozivom, kao i sa skicama propovijedi u kojima se napadale narodne vlasti i uznemirivao svijet, plašeći ga skorim ratom i spoljnom intervencijom u korist klerofašizma i čitave ustaške i neustaške reakcije.[541d] A propaganda ove reakcije služila se istim sredstvima kao što je to činjeno i u vrijeme NDH. Fra Rajić je izjavio, s time u vezi, ne zaobilazeći toliko puta u ovoj knjizi pokazanu istinu: *»Mi fratri vršili smo propagandu na dva načina: preko propovijedi i preko ljudi, s kojima bismo dolazili u kontakt.*[541e] Tako je i opet propovjedaonica postala, kao što je i bila, ilegalna politička tribina, i crkva zloupotrebljavana od nesavjesnih svećenika i neprijatelja krvlju stečene slobode u izrazite političke akcije.[541f]

[541b] Sa zvaničnog prijepisa Izjave starješinstva franjevačke provincije »Bosne Srebrene«, predane predsjedniku vlade NR Bosne i Hercegovine maja 1945.
[541c] »Borba« 25. XII. 1945.
[541d] »Vjesnik« 29. VII. 1947.
[541e] »Vjesnik« 31. VII. 1947.
[541f] »Slobodni dom« 3. V. 1944.

Pa i kako bi to učinili, recimo nadbiskup Stepinac i jedan od potpisnika one franjevačke obrane fra dr. Krunoslav Misilo, slavitelj Pavelića i ustaškog ministra Makanca i nosilac ustaškog odlikovanja »reda za zasluge I. stupnja«, (čiju smo optužbenu motivaciju naprijed, u početku ovog poglavlja donijeli), — jer, oni bi prije sviju imali da optuže sami sebe i sebe prerešetaju. Međutim, ne samo da to nisu učinili, nego još i obmanjuju narodne vlasti svojim »obranama«!

Zato i obrana provincijala »Bosne Srebrene« zvuči neiskreno i izvještačeno, pošto su je brojna nova nedjela sinova svetoga Franje još više demantirala, ne samo u Bosni i Hercegovini, nego posvuda gdje se nalaze njihovi samostani. Pa opet, unatoč propagandi, koja je raspirivana naročito od emigrantskih izdajnika kao i njihovih zaštitnika, oko Vatikana kao i među reakcijama s obje strane Oceana, ipak nastupa izvjesno otrežnjavanje kod svih onih koji uviđaju ne samo potrebu prilagođavanja, nego iskrenog i istinskog vraćanja k dužnostima evanđelja i svoga naroda. Osjetilo se ovakvo razvedravanje upravo prilikom spomenutog »Pastirskog pisma«, kad je lijep broj svećenika otklonio u raznim dijecezama da narodu čita ovu provokatorsku poslanicu episkopata, ispunjenu neistinama i ponovnim obmanama. Poželjeti je da se oko Msgra Rittiga okupe svi oni koji mogu da proslijede naučanje Strossmayera, Račkoga, Ucellinija i drugog broja pravih narodnih svećenika koji su umjeli da spoje svoje dužnosti prema crkvi s onima prema narodu.

Na pragu novih, svijetlih dana poslije oslobođenja zazračio je lik jednog skromnog franjevca, čija su osjećanja i misli dostojne da pretskažu poboljšanja koja svi napaćeni jugoslavenski narodi očekuju i od strane istinskih tumača evanđelja, a to će reći na našem narodnom jeziku, ujedno i najvećih tekovina narodno-oslobodilačke borbe, bratstva i jedinstva, ljubavi i sloge među jugoslavenskim narodima. Takav je fra Ivan Tomasović, koji zacijelo nije osamljen među svojom subraćom.

Sve to od reda utvrđuju i još više osvjetljuju mnogobrojni procesi, koje su povele narodne vlasti protiv svećenika i redovnika, nezadovoljnih sa oslobođenom Jugoslavijom i ožalošćenih za izgubljenom NDH, produžujući da rade protiv tekovina narodno-oslobodilačke borbe. Od najmanjih i najneznačajnijih franjevaca pa sve do nadbiskupa Stepinca, kad je oktobra 1946. skinuta definitivno maska jedne laži i obmane koja je zavarala svijet s isfantaziranim mistifikacijama da su u pitanju vjera, crkva, kršćanski moral. Sve je to palo u vodu pred neoborivim dokazima jedne strahovite istine, kojoj strani svijet tek postepeno može da povjeruje, toliko je ta istina daleko savremenom civilizovanom čovjeku.

Međutim, ni provincijali, ni ostale crkvene vlasti nisu poslušale Msgra Rittiga kad je preporučio još s oslobođene teritorije svećenicima i predstavnicima crkve, s neoslobođene teritorije, da će *»prava zadaća crkve biti, da uzme veliko rešeto i temeljito pročisti svećeničke redove od krvavih ustaša, jer to zahtijeva Božja pravda, crkveni kanon i cio narod koji nikada ne će dozvoliti, da se takovi svećenici vrate u Božje crkve.«*[542]

Fra Ivan Tomasović pozdravljajući narodne oslobodioce u Kninu, poslije riječi srpskog svećenika popa Ratka Jelića, ogromne mase Hrvata i Srba mogle su da čuju prave predstavnike dviju kršćanskih crkava. Fra Ivan Tomasović ukazao je

[542] »Narodni list« 21. X. 1945.

na jednu činjenicu, koja je bila jasna masi od šest hiljada Srba i Hrvata, koji su se poslije dugog vremena našli sjedinjeni pod svojim trobojkama sa petokrakom zvijezdom, koja im odsada ima da bude zvijezdom predvodnicom njihovoj boljoj zajedničkoj budućnosti. I na tom zboru dominirala je osnovna misao velike pobjede, ne samo nad okupatorima i njihovim slugama, nego i nad separatističkim opterećenjima zgažene braće. Osjećalo se da je Narodno-oslobodilački pokret izborio najveću tekovinu kroz najstrahovitija stradanja i krvave žrtve: bratstvo i jedinstvo slobodoljubivih jugoslavenskih naroda.

Fra Ivan Tomasović bio je vjeran tumač ovih velikih nacionalnih ideja, koje i samo evanđelje potvrđuje.

> *Govorilo se da je sve u NOP-u protunarodno, nezakonito i nečasno. Ali su oni bili u laži, a NOP je bio u istini. Oni lašci su otišli i propali, a Narodno-oslobodilačka vojska je došla kao pobjednik i osvetnik. Stvarala se smutnja između Srba i Hrvata koji su stenjali pod neprijateljskim terorom. Ali usprkos tome naš se je narod probudio. Njegovu je svijest probudila Komunistička partija, koja je uzela na sebe odgovornost. Govorilo se da je Komunistička partija protiv vjere i svećenstva. To je laž. Ima mjesta i svećenicima i vjeri. S našom vojskom je došlo i hrvatsko i srpsko svećenstvo, da obnovi tradicije i običaje jednih i drugih.«*[543]

Rodoljubive i slobodoumne misli fra Ivana Tomasovića izgovorene na nekadašnjem poprištu bratoubilačke mržnje i razdora, uzbudile su veliki broj prisutnog svijeta, koji je osjetio da te misli i riječi dolaze iz dubina duše i srca čovjeka iz naroda, koji je pravo razumio zapovijesti zakona evanđelja, kao i ljubavi i odanosti prema svome narodu. Budućnost će pokazati, da li će buduće katoličko svećenstvo u katoličkim i vjerskim mješovitim krajevima poći tragom propovjednika bratske ljubavi i jedinstva, kakvi su nesumnjivo Msgr. Rittig i fra Tomasović i njihovi svećenici istomišljenici, ili tragom mračnog, uskogrudnog netolerantnog klerofašizma Poslanice i Pastirskog pisma njihova episkopata.

Vrijeme proteklo od 8. maja 1945. još ne pokazuje utješne znakove, da je to svećenstvo shvatilo poziv i historijsku misiju svojih velikana iz XIX. stoljeća biskupa Strossmayera, Franje Račkoga, ili onih iz XX. stoljeća biskupa Uccellinija, don Jurja Biankinija, don Frana Ivaniševića, Msgra Rittiga ili fra Tomasovića.

[543] Knin je proslavio svoje oslobođenje »Slobodna Dalmacija« 19. XII. 1944.

Pismo kotorskog biskupa Frana Uccellini-Tice profesoru dru Viktoru Novaku u vezi s njegovim člankom u »Politici« 4. II. 1935. »Štrosmajerovi odnosi prema srpskoj crkvi i njenim pretstavnicima«. koji je prof. Novak napisao povodom poslanice nadbiskupa Bauera protiv sudjelovanja katoličke djece pri svetosavskim svečanostima.

Lopud 17. II, 1935

Veleučeni Gospodine!

Odgovaram na vaš bratski list 8 tek. mj., čim ste me osobito počastili i zadužili.

Ja bih rado i pregledao vaš rad o slov. bogoslužju kad Hrvata, kad ga budete dovršili; ali me oči nemilo izdaveju. Već sam u 89 godini života! Vaš članak o Strosmajeru u „Politici" sasma je točan i vrlo je zgodan. Strosmajer

Koliko je bio oduševljen rado ljub, toliko je bio duboki bogoslovac. Ono što ste izjavili glede vas pri sorsi, neće biti nekomu milo; ali ste vrlo dobro učinili — na ljutu ranu, ljutu travu, pa i ja vam iz dna duše kličem: Bog vas poživio!

Dakle, ako drugi Bog dade, da se vidimo i da se malo porazgovorimo ovoga ljeta na Lopudu: Promissio boni viri obligatio.

+ Uccellini Tice

Lopud, 17. II. 1935

Veleučeni gospodine!

Odgovaram na vaš bratski list 8 tek. mj., čim ste me osobito počastili i zadužili. Ja bih rado i pregledao vaš rad o slov. bogoslužju kod Hrvata, kad ga budete dovršili; ali me oči nemilo izdavaju. Već sam u 89 godini života. Vaš članak o Strosmajeru u »Politici« sasma je točan i vrlo je zgodan. Strosmajer koliko je bio oduševljen rodoljub, toliko je bio duboki bogoslovac. Ono što ste izjavili glede vas pri svrsi (tj. pri kraju članka o. p.) ne će biti nekomu milo; (tj. nadbiskupu Baueru, o. p.) ali ste vrlo dobro učinili — na ljutu ranu, ljutu travu, pa i ja vam iz dna duše kličem: Bog vas poživio!

Dakle, ako dragi Bog dade, da se vidimo i da se malo porazgovorimo ovoga ljeta na Lopudu: Promissio boni viri obligatio.

Uccellini-Tice, biskup.

REGISTAR IMENA

Adžajić Luka 690, 695
Adžija Božidar 169
Afsenek 1060
Agaton 481, 492, 308, 510, 517, 876, 915
Akšamović Antun 153, 154, 157, 225, 276, 422, 545, 566—571, 583, 618, 624, 688, 689—700, 704, 733, 790, 812, 885, 904, 948, 969—974, 1038, 1041, 1043, 1046, 1078, 1086
Alač Jakov 678
Alajbegović 889, 1050, 1051, 1052
Alaupović Ante 730, 731, 885
Alaupović Marko 885
Alaupović Tugomir 79, 132, 273
Aleksandar II (papa) 257
Alfirević Ante 36, 57, 61, 62, 63, 65, 366, 596, 1035
Alo Sergio 343
Amanda č. s. 827
Amande Ewald 379
Anderlić Vilko 692
Andrašec Alfons 770
Andrašec Dionizije 690, 692, 695, 820
Andres Ivan 101
Andrić Andrija 839, 863
Andrić Josip 290, 528, 927, 938, 1006—1010, 1052
Andrić Jozo 95
Anđelinović Grga 132
Anđelković M. 441
Anić Ante 42, 65
Anić Šime 674
Antić Petar 678, 773
Antonescu 875, 1038
Arambašin J. 268
Arata Anton 623, 629
Aristofan 38
Arnold Vlasta 837, 842
Arpinati 364, 365
Artuković Andrija 547, 550, 621, 679, 820, 912, 921, 932, 948, 986
Asančić Ivan 971, 972
Ascalesi 340
Astaloš Josip 674, 763
Aškerc Dolorosa 832
Athems 32
Auer Ljudevit 433, 434
Aurelija č. s. 828

Babić 724, 737, 866
Babin Martin 775
Bach Aleksandar 88, 257, 934
Badoglio Pietro 338
Bajić Leonard 1098
Baernreither J. M. 30
Bakarić Vladimir 1085
Bakotić Lujo 107, 108, 288
Bakotin Jerko 709
Bakšić Stjepan 227, 414, 620, 621, 1089
Bakula Ante 709, 913
Bakula Petar 660
Balen Josip 701, 872
Baličević Marko 780
Balić Karlo 900
Baltić Viktor 671, 673
Balković g. 871
Bandić Branko 727
Bandić Drago 728
Banić Stanko 70
Banko Toma 1090
Barac Fran 70, 78, 79, 127, 128, 221
Barač Dominik 774, 936, 936
Barada Miho 42, 576, 931
Barbalić Fran 108, 110, 111, 113, 123, 263, 358, 367, 372—374
Barbarić Mladen 676
Barbarić Stipe 814
Bareša Ivo 709
Barić Stjepan 145, 292
Barišić Jakov 963
Barišić Rafo 963
Barišić Stipe 815, 818, 963, 987
Barišić 659
Barle Janko 314
Bartolomasi Angelo 112, 113, 119, 121—123, 340, 372
Basariček Đuro 250
Bastianini Giuseppe 664, 960, 962
Bašić Petar 664
Bašić Salih 1046
Batušić Krunoslav 791
Bauer Ante 7, 13, 23, 26, 27, 37—39, 41, 64, 71—73, 77—79, 91, 93—96, 98, 100—102, 107, 132, 152—154, 168, 169, 172, 173, 179, 180, 183, 185, 191, 193, 197, 200, 201, 234, 267, 273, 304, 309, 366—368, 375, 413—423, 425, 426, 438—440, 461—463, 471—475, 490, 594, 796, 801, 833, 949, 994, 1002
Bebler Aleš 892
Becker Ivan 735, 758
Bedrica Gabro 664, 665
Begić (Vilko?) 712
Belić O. 664
Belobrajdić 925
Beluhan Eugen 715, 716, 721, 729
Beluhan Milan 588, 841
Benedikt XV. 45—47, 49, 51, 52, 58, 64, 108, 113, 122, 124, 128,

137, 151, 153, 165, 167, 261, 263—265, 319—321, 323, 324, 367, 369, 1014, 1015, 1022
Beneš Eduard 518
Benita č. s. 829
Benko Izidor 36
Benković Ambrozije 1096
Benković Jakov 870
Benzo 656
Berberović Hilmij 685
Berchtold Leopold 22
Berković Petar 780
Berning 353, 391
Bervaldi Josip 42, 507—509, 517
Bestić Mijo 861
Bešlagić Hamdija 634
Bezina Ivan 673
Biankini Juraj 42, 50, 115—118, 131, 261, 1100
Biazziotti 275
Bidovec Ferdinand 365
Bidžan Džafer 1046
Bilić Branimir 831
Bilić Paško 952
Bilobrk Mirko 673
Bilobrk Vlado 678, 679
Bilogrivić Nikola 717—719
Binički Fran 46, 64, 241, 242, 243, 305, 937, 939, 940, 941
Birt Branko 775
Biskupović Ante 774
Bismarck Oto 135, 137, 139, 317, 398
Bittner Ludwig 21
Bjelokosić Ivan 774
Bjelopetrović Milica 684
Blašković Petar 556
Blašković Vladimir 596, 994, 1034
Blažević Grga 720
Blažević Jakov 1054
Blum Leon 919
Bocak Valentin 771, 871
Böckman Josip 771
Bodulić Miša 42, 269, 270
Bogdan Ivo 528, 644, 845, 1038, 1043, 1046—1048, 1057
Bogić Atanasije 633
Bogić Đorđe 641, 642
Bogojević Dušan 643
Bogunović Marija 651
Bogutovac Stjepan 871
Bohačevski K. vidi Šimrak
Böhm Mario 743
Bojanić Stjepan 871
Bombelles Marko 485
Bonifacije VIII 329, 330
Borgoncini Duca 273
Borić Nikola 828, 1089
Boris (Koburg) 875
Borko 509
Borković (Josip?) 701
Borković Martin 993
Bortas Franjo 871
Borštnar Josip 1075
Bosco Ivan 1003
Bošković Mato 673
Bošnjak Nikola 730, 861
Božić Milan 477, 478
Božnar Antun 1096
Bradarić Stanko 669, 679
Brajičić Rudolf 930, 994
Bralo Božidar 556, 560, 688, 731—742, 790, 861, 888, 892, 982, 992, 1000
Branimir knez 520, 916
Brašić 1049
Brekalo Zvonko 648, 649, 650, 682, 718, 719, 777
Brecelj 1072
Brenna Paulo 321, 322, 373
Bressan 385
Brešković Jordan 998
Briševac Daniel 963
Brkan Ivo 677, 678
Brkašev 241
Brkić Marijan 674
Broz Josip-Tito 655, 793, 974, 1085, 1088, 1089
Brumat 1093
Bruno Giordano 334
Brusić Ivica 958
Bubalo Janko 1097
Bubalo Lujo 240
Bubanj Martin 768, 769
Bubić Ćiro 678
Buble (Vinko) 709, 1096
Buconjić Ante 724, 730
Buconjić Paskal 963
Bučin Jovo 65
Bučko Ivan 980
Buć Ante 709
Budak Mile 489, 493, 503, 537, 538, 547, 550, 559, 576, 591—593, 595, 602—605, 607—609, 616, 619, 623, 692, 696, 730, 736, 743, 757, 784, 785, 790, 820, 825, 846, 852, 857, 912, 941, 953, 966, 976, 977, 987, 995, 1004, 1009
Budanović Lajčo 513
Budimir Marko 680
Budin Ivan 1090, 1091
Budisavljević Srđan 531
Buerov A. K. vidi Glavaš R.
Bujanović Jole 770, 771, 871
Bujas Gašpar 664
Bukatko Gabro 979
Bukić Alberto 1098
Bukšeg Vilim 94, 132
Bulat Edo 937, 950, 954, 1051
Bulat Stjepan 781
Bulić Frano 42, 46, 262, 264, 507—509, 517
Buljan Antun 556
Buljan Ladislav 729
Buljan Nikola 912
Buljević Bernard 664
Buntić Didak 34—36, 70, 131, 240, 657, 660, 682, 815, 819, 820
Buonaiuti Ernesto 1014
Buratović Anđelko 1096
Bürger Julije 776
Burić Bonaventura 1002, 1003
Burić Juraj 1096
Burić Mato 591, 864
Burić Viktor 435, 481, 565, 572, 629, 645, 767, 941, 948, 960, 1046
Burtić Šime 679
Butorac Josip 930
Butorac Pavao 481—484, 504, 514, 583, 1046, 1078
Buturović Ivan 776
Buzuk Miroslav 670, 771
Bzik Mijo 478, 531—538, 540

Cagni 110, 111, 262
Calles 245
Canevara 331
Canki Pavao 1044, 1045—1047
Caprara 961
Carducci Giuseppe 127, 324
Carev Jozo 774
Carević Josip 303, 323, 424, 440, 562
Carić Juraj 74, 96, 127
Carlyle Tomas 19
Carnelutti 485, 487

Casaneguo Emilio 1075
Casertano Rafaelo 1027
Casolito Bartolomeo 592
Castagnola Stefano 330, 331
Cattani 949
Cavour Camillo 80, 137, 324, 330, 334, 545
Cecelja Vilim 576, 857—860, 865, 1010, 1056, 1057
Cek Stjepan 1090, 1091
Cemović Marko 440, 478
Cenkić Juraj 92, 95—97
Cepuder 1077
Cerjak Nikola 101
Cerkovnik Frane 1077
Cerovac Anka 1017
Cerovski Ivan 182, 186
Cherubini Francesco 99, 108, 118, 129, 132, 267
Chevalier Ulisse 1004
Chotek-Hohenberg 38
Churchill Winston 1031, 1072
Ciano Galeazzo 485—488, 505, 506, 531, 535, 540, 542
Cicak Vladimir 310, 311
Cicero 661
Cico Natalija 832
Cievola Agostino 670
Cihlar-Nehajev Milutin 11
Cikojević Ante 238
Cincar-Marković 501, 532
Cippico-Pretner 944
Clam-Martinitz 48, 50, 59, 70
Cola N. 339
Colas 33
Constantini Celso 119, 357
Coppola Francesco 333
Crevatto 114
Crnica Ante 148, 1009, 1011
Crnković Josip 1052, 1054, 1059
Crnogorac Ljubo 651
Cronia Arturo 257
Cvekan Paškal 820
Cvetan Franjo 1052
Cvetković Dragiša 444, 484, 487, 494, 496, 499, 501, 503, 515, 518, 522, 527, 529—532, 541, 585, 596, 1007
Cvirn Ivan 1017
Cvirn Kristina 1017
Cvitanović Ante 667, 668
Czernin Otokar 49, 50, 59
Czock 398, 399
Čalušić Marko 657
Čarnojević Arsenije 979
Čavlek Aleksandar 1096
Čavlović Oton 999
Čekada Čedomil (Ins. i Liber pseud.) 631—633, 636, 803, 804, 808, 838, 843, 922, 923
Čekada Milivoj 729
Čekada Smiljan 948
Čelak Dane 659, 676, 871
Čelik Dragutin 556
Čermelj Lavo 109, 110, 113, 115, 121, 122, 357—365, 370, 382, 385, 386, 389, 392
Černegoj 353
Čičić Augustin 42, 378, 418, 476—478, 945, 985
Čingrija Pero 65
Čok Ivan 382
Čokljad Mara 713
Čolaković Lazar 684
Čolaković Rodoljub 655, 1097
Čondić Ivan 1098
Čondić Marko 722
Čop Franjo 1017
Čović Đuro 726
Čubelić Zlata 990
Čubranić Jerko 768
Čubrilović Branko 531
Čubrilović Vasa 40
Čuić Mijo 674
Čujak Vid 1094
Čule Petar 623, 889, 895, 903, 963—969, 978, 980, 1046
Čulina Cv. 650, 871
Čurin Franjo 769

Ćepulić Avelin 850
Ćirić Irinej 168, 169
Ćiril i Metodije 75, 103, 119, 256, pas.
Ćirković K. Stevan 163, 165—167
Ćorić Didak 658, 659
Ćorić Marko 688
Ćorković Petar 240
Ćorović Vladimir 31—34
Ćosić Alojzije 654
Ćosić Efrem 816
Ćosić Franjo 781
Ćuk Juraj 509, 1093
Ćuka Jakov 42, 164
Ćulum Karlo 1094
Ćurčić Antun 963
Ćurčić Danica 831
Ćurčinović 783
Ćurić Laurencija 826—831
Ćurić Vladislav 671

Dabić Risto 652
Dabina Nikola 726
Damjanović Damjan 820, 1019
Danilo Ivan 262
D'Annunzio Gabriele 99, 108, 110, 119, 123, 266, 357
Danon 648
Dante Alighieri 41, 649, 825
D'Aosta 1025
Darešić N. 871
Davidović Jovan 687
Davidović Ljuba 167, 232
Deanović Bogdan 697
Debeljak Ignacije 770
Dedijer Vladimir 523, 685
Defar Milan 871
Delić Niko 770
Della Franca 114
Della Torre 125
Delamarić 141
Delnikov M. J. 912
De Martini 1064
Demetrović Juraj 163, 183, 184
Desnica Uroš 484
Devčić Juraj 857
Deželić Ivan 766
Deželić Velimir 136, 292
D'Herbigni Mihael 64, 1015
Didović Mirko 871
Didović Franjo 1090
Digović Pero 962, 1025
Dinić Mihailo 798
Di Stefani 347
Dlustuš Milena 832
Dobrečić Nikola 871
Dobrila Juraj 12
Dobrovoljac Milan 365, 366, 1030
Dodić Pavao 689, 690
Dodig Serafin 1094
Dončević 864
Donković Ante 101, 103, 124, 179, 180, 182, 194, 200
Dorešić Nikola 1019
Dosedjel Lav 684
Dositije, mitrop. 454
Došen 694

Draganović Krunoslav 396, 400, 405, 601, 629, 656, 724, 790, 798, 803, 892, 929—931, 936, 1026, 1027
Dragičević Berto 658, 667, 668, 871
Dragić Boško 726
Dragić Sretenko 639, 640
Dragila Đuro 839
Draško vić Milorad 185, 186, 191, 197
Drinković Mate 134
Drljić Rastislav 817
Drofenik Josip 141—142
Dudić Dragojlo 655
Dujić Nenad 1098
Dukić Izaka 831
Dujmović Josip 681, 694
Dujmušić Anto 963
Dujmušić Dragan 963
Dukljanin pop 661, 874
Dulibić Božo 45
Dumandžić Jozo 547, 679, 820
Dumbović Janko 1096
Dumić Stjepan 825, 829, 830
Durman Mladen 726, 727
Dvornik Matija 260, 261, 380

Džaja Miroslav 534, 1097
Džebić Jozo 814

Đarmati August 927
Đivoje Antun 534
Đorđević Ostoja 682
Đurić Ante 725—727, 861
Đurić K. 169

Eckert Rudolf 46
Egelsar 960, 961
Ehrlich Lambert 1062, 1063, 1077
Eliker 688
Endlicher Ivan 27
Ereš Grgo 679
Esih Karlo 1090
Esih Pavao 591
Eterović Jerko 870
Ettinger Mijo 790, 835, 1097
Eugen Savojski 577, 403
Evetović Ivan 136

Fabek Tomo 771, 772, 871
Fajfar Tone 1063
Falatar A. 871
Faulbacher 999
Felici Ettore 944
Felicinović Jozo 767
Ferenčić Karlo 968
Ferrari 371
Filip Cecilija 831
Filipović A. XV
Filipović Frano 866
Filipović Vjekoslav 645—651, 682, 718, 861
Filipčić Stjepan 593
Fiorensoli 566
Flammarion Camille 209
Flapp Ivan 258, 259
Flodin Stjepan 917—919, 921—924
Fogaro Luigi 372, 373, 382, 389, 390
Foretić Bruno 290
Forjan Florencije 710
Fosco Antun 1006
Fostacz Jadviga 824
Forstner Antun 8
Francetić Jure 658, 727, 734, 738, 814, 815, 823, 839, 844, 848, 852, 860, 866, 881, 904, 971, 981, 990, 1018, 1957
Franco Francesco 313, 314
Franjo-Ferdinand 4, 20, 24, 30, 36—38, 46, 49, 55, 477
Franjo-Josip 10, 22, 25, 33, 37, 47, 173, 209, 380, 451, 480, 989
Frank Ivica 71, 264
Frank Josip 4, 16, 34, 71, 580, 924
Frankopan Krsto 116
Franković Silvije 675
Frimel Ante 1010
Frković Ivica 547, 550, 712, 770, 814, 941, 968, 987, 988, 995
Frua Atilio 357
Fržop Franko 595
Fržop Nikola 595
Fuchs Josip 728
Fulgosi Vicko 1085

Gabrić Stjepan 761
Gagarin 120
Gagliardi Manko 264
Gahs Aleksandar 414
Gaj Ljudevit 518, 1082
Gajić Vladimir 642
Galešić J. 871
Galić F. 169
Galić Ljubomir 70
Galimberti Luigi 258
Ganza A. 871
Ganza Bartol 1052
Garibaldi Giuseppe 325, 545
Garić Jozo 74, 572, 686—688, 694, 700, 738, 743, 948, 1038, 1041, 1043, 1046, 1047, 1086
Gasparri Pietro 97, 107, 124, 128, 151—154, 168, 263, 326, 327, 334, 351
Gavrančić Oto 430, 781
Gavranović Berislav 29
Gavrilović Mihajlo 107
Gavrilović Nenad 775
Gayda Virginio 500
Gebizon 661, 907—909
Gec Marijan 728
Gecina Martin 766
Gelić Tomislav 963
Gemelli 362, 363
Germogen, mitrop. 1044, 1093
Giannini Pasquale 112
Gigli 346
Giolitti Giovanni 123—125
Giovannini 949
Glasnović Marjan 371
Glavaš Petar 553, 665, 666, 673, 773, 777, 951
Glavaš Radoslav 530, 576, 592, 596, 624, 625, 679, 702, 785, 820, 926, 1038, 1044, 1045, 1047, 1048
Glažar Matija 767
Gleise von Horstenau 556, 830, 925
Glibotić Ivan 669, 673
Gligić 804
Glojnarić Mirko 487
Glumac Dušan 419
Gmaz Andrija 1017
Gnidovec Ivan 767
Göbbels Josef 500, 751, 756, 1018, 1020, 1048, 1085
Golenko Dragutin 702
Goranić Frano 962, 1025
Goričan Henrik 1078
Görring Herman 1020
Gorše Kornelije 694, 695
Gortan Vladimir 365, 366
Gosar Andrej 136
Govedić Josip 950

Goya Francisco 641
Grabić Petar 292, 706, 1046, 1098
Grabovac Jozo 42
Gracija od Mula 1004
Granić Srećko 659
Grazioli Emilio 1060, 1063
Grabovac Karlo 673
Grebenarović Bono 671, 673, 818, 963
Gregić Anđelko 697—699
Gregorčič Simon 783
Gregorec S. 1093
Gregorić Danilo 532
Gregorić Paja 522
Grgec Petar 297, 308, 420, 901, 902, 930, 931, 938—940
Grgur VII 285, 580, 610, 660, 977, 1026
Grgur XIII 569, 570
Grgurev Ivo 773, 952
Grgur Ninski 256, 451, 949, 1003
Grimm Karlo 926
Grivec Fran 168, 169, 174
Grizogono Prvislav 268, 946
Grković Niko 42
Gruden Josip 51
Grujičić Karlo 883
Gubec Matija 848, 866
Guberina Ante 281, 284, 289, 304
Guberina Ivo 853, 871, 869
Gubić Bosiljko 676
Gubić Ćiro 773
Gudelj Martin 678, 773
Gujić Eugen 682, 683
Gulina Pavle 1054, 1059
Gunčević Josip 292, 296, 544, 583, 854, 897
Gutić Blaž 647, 654
Gutić Viktor 608—611, 616, 618, 619, 646, 654, 687, 688, 705, 717—719, 731, 736, 738, 741, 743, 744, 756, 888, 981
Gvozdanović Pavle 775

Haberštok Stjepan 100
Habijanović Stjepan 871
Hadžić Matija 736, 741
Haeckel Ernest 57
Hailo Mato 556
Hairović Redžep 741
Halama Franjo 339
Hamović Zdravko 656, 657
Hanželić Terezija 827
Haramustek IX
Harapin J. 930, 931
Hartmann 57
Haulik Juraj X, 6, 7, 88, 1013
Hefer 778
Heffler Ferdo 156
Heger Vilko 999—1001
Heimerl Milan 11
Helm Hans 823, 999
Herak Rudolf 1090
Herceg Rudolf 305
Herenda 767
Hermann Častimir 655, 656, 861, 862, 871
Herman Franjo 629
Hetzendorf von Konrad 33
Hinković Hinko 19
Hitrec Teodor 101, 861, 871
Hitler Adolf 309, 390, 396, 466, 486, 500, 503, 507, 508, 518, 522, 528, 529, 533, 535—537, 541, 542, 547, 549, 550, 568—571, 583, 585, 587, 592, 602, 606, 637, 638, 667, 712, 720, 721, 730, 733, 739, 740, 742, 751, 755, 757, 769, 772, 774, 782, 810, 812, 819, 835, 844, 847, 848, 853, 882, 896, 901, 910, 912, 914, 915, 971, 975, 997, 1012, 1014, 1016, 1020—1024, 1060, 1064, 1069, 1084
Hlond August 391
Hofmann Antonin 948
Hohnjec Josip 136, 137, 236, 237
Hörmann Kosta 31
Horty Miklos 875, 898
Horvat Aleksandar 71
Horvat Bernardina 823
Horvat Josip, 50, 54, 131, 231, 232, 235
Horžić Stjepan 769
Host Venturi 347, 359
Hranilović Jovan 42
Hranilović 870
Hraste Mate 871
Hren Dragutin 1004, 1005, 1021
Hrenić Hadrijan 710
Hripko 639
Hrstić Ivan 666, 668—670, 861—864
Hrvatović Hrvatko 7
Huljić Stanko 708
Hus Jan 708
Iglić Veronika 832
Ilić Mihailo 440
Ilovača Boris 652
Imbrišinović Luka 657
Innitzer 999
Inocent IV 257
Irgolić Mijo 790
Ivak Ignacije 710
Ivakić Pavle 1010
Ivan IV 509
Ivan VIII 257, 977, 1038
Ivan X 256, 257, 977
Ivan Ravenjanin 491, 517
Ivančić Cvijeta 831
Ivančić Momčilo 143
Ivaniš Božo 721
Ivanišić P. 566
Ivanković Nikola 569, 679
Ivanišević Frano 112, 118, 120, 169, 174—176, 234, 264, 265—268, 272, 273, 277, 278, 450—452, 463, 1100
Ivanković Ćiril 659, 679
Ivanković Leopold 1049, 1054
Ivanović Niko 1096
Ivelić Ante 42, 96
Iveković Mladen 522, 655, 1093
Ivšić Milan 290, 935, 936

Jablanović Ivan 492
Jablanović Tomislav 813, 814
Jacona Gaetano 960
Jagić Ante 1001
Jäger Ivan 861, 866
Jagodar Mijo 871
Jagunić Emanuela 831
Jakovčić Karolina 1075
Jakšić Grgur 398
Jakšić 168, 169, 171
Jambreković Stjepan 594, 595, 680, 833, 910, 990
Jambrošić Krsto 808
Jankov Lazar 649
Janković Dragomir 248
Janković Milan 641
Janković Velmar 920
Janušić Jurislav 12, 15
Janjić Savo 682
Janjić Vojislav 147, 165, 167, 234, 273, 274, 276, 437, 453, 797
Javornik Ivo 1096
Jedretić Kuzma 1089

Jeglič Antun 26, 27, 38, 41, 45, 50—53, 57, 58, 63, 64, 74, 96, 127, 128, 154, 155, 168, 169, 171—173, 234, 273, 275, 370, 861, 939, 1060
Jelavić Ante 678
Jelavić Bono 679
Jelenić Julijan 42
Jelenić Krsto 774
Jelčić Andrija 667, 675
Jeličić Vitomir 1097
Jelić Luka 42
Jelić Marinko 675
Jelić Ratko 1099
Jemeršić Ivan 476
Jenko August 27
Jercl Ivo 671
Jerec Mirko 766, 857
Jerković Rade 775
Jerković Zvonko 661
Jesih (Ljudevit?) 290
Jevreinov 64
Jevtić Bogoljub 425, 426, 431, 447
Ježić Adalbert 871
Josif, mitrop. 609, 619, 633, 638
Jovanović Arso 665
Jovanović M. Jovan 286, 287, 447
Jovanović Milivoje 157
Jovanović Ljuba 79, 164, 187, 191—197, 557
Jovanović Vasa 454
Jozo, fra 704
Jukić Frano 239, 817
Jukić Graciela 831
Jurenović (Lujo?) 664
Jurčić Makso 679
Juretić Augustin 112, 413, 437, 629
Juričev Ante 708
Juričev Dionizije 625—628, 631, 827, 829, 831, 862, 872
Juričev Ivo 708
Jurić Anđelko 924
Jurić Mijo 771, 856, 861
Jurinčić Franjo 354
Jurišić 727
Jungwirt Franjo 776
Jurković Ignacije 1046
Jurković Julijan 963
Kačić-Miošić Andrija 418, 419, 1009
Kadijić Stanko 774
Kalačević 757
Kalaj Janko 629
Kalajdžić Josip 820
Kalan Andrej 51
Kallay Benjamin 3, 5, 29
Kalnoky Gustav 258
Kalođera Marko 196, 197, 199, 200
Kamarić Drago 657
Kamber Dragutin 516, 517, 742—745, 750—757, 963, 964, 989
Kancijan Vjekoslav 1090
Kancilija Klarencija 831
Kanoti Mihovil 770
Kaovica Mirko 673
Kapić Mirko 826
Kapralović Stojan 642
Kapulica Mate 673
Karađorđević Aleksandar 79, 108, 124, 134, 141, 154, 235, 415—417, 439, 464, 557, 560, 775, 937, 940, 976, 989
Karađorđević Pavle 425, 426, 434, 438, 485, 486, 488, 493, 495, 497, 501, 503
Karađorđević Petar I 801
Karađorđević Petar II 433, 434, 878
Karadžole Pijo 871
Karaman Anton 984
Karčić A. 953
Kardelj Edvard 655, 892, 1062
Kargačin Vladimir 757, 760
Karin Karlo 560
Karlin Andrej 112, 113, 119, 120, 124, 369
Karlo Habsburg 47, 55, 58, 71
Karminčić Jozo 900
Kasche von 541, 772, 994, 1051
Katalinić Radoslav 42, 169, 174
Katalinić Jeretov Rikard 81, 1004
Katić Lovro 256, 257, 930—932, 936
Kaurinović Josip 720, 721, 1058, 1072
Kavanjin Jerolim 518
Kavran Božidar 728
Kažotić Augustin 1004
Kekić Kazimir 696
Kenninck Franjo 199
Kerdić Ivo 1001
Khuen-Hedervary Dragutin 3, 5, 7, 16, 192, 207, 208, 444
Kidrič Boris 892, 1062, 1079, 1080
Kikelj 1064
Kilendar Pavao 729
Kisić Miho 425
Klapšić Josip 871
Klarić Ante 654, 683
Klarić Branko 927
Klekl Josip 136, 137, 237, 238
Klemenčić Alfons 1074, 1075
Klement XI 569
Klement XIV 8
Klobić Franjo 769
Knez Marta 832
Knezović Oton 36, 660, 661, 662, 679, 744, 1002
Kniewald Dragutin 263, 270, 930, 931
Koblar 314, 315
Kocbek Edvard 312—315, 459, 892, 1062, 1072
Kocković Josip 1096
Kočiš Stjepan 1001
Kolar Ivan J. 26
Kolarek Nikola 574
Kolb Boris 810, 811
Kolb Kamilo 133, 190, 820
Kolednjak Kvirin 1054
Koljanić Miloš 761
Kollár J. IX
Komnenović Mirko 139
Konjevod Marko 730
Konstantinović Mihailo 531
Kopunović Anuncijata 832
Koprivčević Josip 924
Korać Vitomir 94, 132, 133
Kordić Mirko 768
Korenić Stjepan 16
Koritnik Rikard 89
Korošec Anton 45, 48, 49, 50, 59, 69, 70, 79, 81, 128, 131, 133—135, 139, 140, 163, 167—169, 172—174, 193, 232, 247, 251, 271, 272, 274, 431, 438, 440, 444, 446, 454, 459, 460, 465, 497, 501, 502, 515, 532, 1060
Kosanović Steva 683
Kosier Dragan 727
Kostrenčić Luka 127, 324
Kostrenčić Marko 169, 174, 175, 438

Košak Vladimir 845, 896, 1048—1051
Košuta Vlatko 965
Košutić August 487, 488, 489, 530, 541
Kotoguš Slavko 652
Kovačević Goran 879, 1083
Kovačević Ljuba 33
Kovačević Nikola 670
Kovačević Petar 641
Kozina Ante 1098
Kožul Julije 675, 679
Krajačić Nikola 861, 862
Kralik Franjo 584, 585, 610, 611, 614, 833, 837, 843, 844
Kralj Augustin 764
Kralj Marica 765
Kraljević Anđeo 963
Kranjc Mirko 1071
Kranjčec Matija 766
Kranjčević Stjepan 214
Krapac Ivan 215, 812
Kraus Fr. 212
Krek Janez 45, 46, 48, 78—81, 293
Krek Miho 431, 532, 1065, 1070, 1072
Krekić Bogdan 423
Krešimir Petar IV 256, 562
Krilić Ivan 728
Kristan Edbin 142
Krivošić Stjepan 808
Krizmanić Juraj 996
Križaj Petar 1076, 1077
Križanac Božica 671
Križanić Juraj 174, 1082, 1088
Križman Andrej 1071
Krleža Miroslav 468, 919
Krnjević Juraj 457, 489, 490, 501
Kroflin Đuro 770
Krpić-Močilar 219
Krstelj Ivan 183—186, 191, 197
Krstić Vera 822
Kršnjavi Izidor 34
Kruljac Mato 925
Kruno V. 1097
Kržanić Krsto 333, 673
Kržišnik Anton 870
Kučera 817
Kučmanić Stjepan 766
Kuhar Ivan 767
Kujundžić 290
Kukanić A. 112, 119
Kukina Eugen 1002
Kukolja Dragutin 759
Kulenović Džafer 634
Kulenović Osman 547
Kulmer Miroslav 10
Kulovec Fran 515, 531—533
Kulušić Stjepan 871
Kumanudi Kosta 444
Kundsmann 727
Kuran Milan 1090
Kurelac F. IX
Kušej Rado 157, 160—163, 269
Kutleša Perica 671
Kvas K. 871
Kvaternik Eugen st. 4, 463, 841, 848, 866, 938
Kvarneki Eugen ml. 647, 783
Kvaternik Petar 543, 737, 990

Lachmann 1070
Lacković Marinko 894, 997, 1051, 1052
Lah Josip 495, 622, 777, 904, 1069
La Fontaine 390
Laginja Matko 46
Lalić Dragutin 849
Lang Josip 251
Lanović Mihajlo 163, 164, 167, 273
Lap Benediktina 824
La Piana Giorgio 325, 326, 335, 582
Lasić Dionizije 626
Laštrić Filip 798
Latundžija Mato 687
Laurent F. 8
Lav X 491, 493
Lav XIII 9, 10, 119, 170, 257, 258, 260, 276, 443, 440, 444, 450—452, 491, 883, 1013
Lazički Ivan 871
Ledochowski Vladimir 47, 329, 417, 886
Ledochowski 398, 1015
Ledit J. 64
Legan Jelisava 832
Leiber 895
Lenček Ignacije 1067, 1078
Lendić Ivo 534, 535
Leopold Karlo 1001
Lesni (Stjepan?) 190
Liguori Alfonso 590, 740, 906
Lipovac Zvonko 650, 718, 781
Lisak Erih 789, 790, 820, 845, 892—895, 934, 944, 954, 1000, 1021, 1049, 1053, 1058
Lisica Ciprijan 673
Livajušić Marko 676
Lobkowicz Antoaneta 895
Lobkowicz Erwin 789, 881, 886, 889, 890, 892—895, 904, 931, 997, 999, 1000, 1001, 1021, 1035
Ločišnik Ana 1017
Lončar Pavao 306, 310, 607, 883, 1085
Lončar Slobođan 675, 679
Lončarić Ante 767, 790
Lončarić Josip 95, 138, 190, 218, 298, 299, 300, 414, 848, 938
Lorković Blaž 621
Lorković Ivan 227
Lorković Mladen 607, 789, 857, 889, 892, 904, 905, 925, 931
Lovrić Bruno 398, 399
Lovrić (Venceslav?) 664
Loyola Ignacije 7
Luburić Maks 649, 659, 677, 731, 769, 830
Lučić Franjo 679
Lueger Karlo 6
Luetić Milan 562, 737
Luka, kapucin 261
Lukač Karlo 775
Lukas Filip 482, 934—937, 1051
Luketić Josip 103, 179, 189
Lukić 987
Lukinić Edo 141
Luković Niko 42, 482, 1096
Luter Martin 57
Lutić Mladen 674

Ljevar Bosiljko 1096
Ljotić Dimitrije 501
Ljubibratić Savo 444
Ljubičić (Franjo?) 682

Machiavelli Nikola 545, 906
Mač Borivoje 671
Maček Vladimir 33, 230, 252, 303, 304, 306, 308, 309, 311, 423, 427—431, 434, 438, 445, 447, 463, 471—476, 478, 479, 484—506, 511, 513—515, 517, 518, 522, 527—532, 538, 539, 541,

546, 585, 587, 592, 596, 641, 791, 792, 810, 848, 853, 909, 928, 1007, 1041, 1050, 1058
Maderec Juraj 506, 841, 900
Magaldi Gherardo 962
Magaš Ljubo 768
Magdić Milivoje 1083
Maglione Luigi 580, 888—892, 895, 898, 904, 905, 962
Mahnič Antun 15, 37, 45, 46, 53—56, 58, 61, 63—65, 71, 80, 109, 110, 111, 119, 124, 132, 151, 152, 213, 241, 262, 270, 289, 291—293, 395, 396, 400, 408, 476, 555, 937, 939, 941, 945, 975
Majdak Vladimir 1032
Majić Andrija 679, 724, 725
Majnarić Mladen 1054
Majstorović Ivan 484
Majstorović Miroslav = (Filipović Vjekoslav) 648, 649, 777, 871
Majstorović Srećko 711
Makanec Julije 817, 1027, 1030-32, 1045, 1099
Maksimović Boža 231, 232
Malalan Franjo 1091
Malbaša Ante 30
Maleš Tomo 672
Malovec Jakob 1072
Malovrh Franc 1071, 1072
Mamelli 535
Mamić (Ignacij?) 734
Mandarić Filip 769, 774
Mandić Dominik 42
Mandić Matko 42
Mandić Nikola 36, 145, 813—815, 981, 983, 1032, 1037, 1038, 1044—1047, 1057
Mandruzzato 364, 365
Manojlović Kosta 536
Manza 1074
Maraković Ljubomir 930, 931
Marchetti Salveggiani 409
Marcone Giuseppe 569, 570, 582, 607, 623, 783, 784, 788, 836, 840, 841, 875, 889, 894, 903—909, 944, 946, 950, 966—968, 980, 999, 1027
Marčelić Josip 41, 259, 260
Marctić Tomo 932
Margetić Mamerto 1054
Margotti Carlo 339, 385—387, 390, 1032, 1092, 1093
Maričić 1050
Marić Đuka 64, 677, 871, 1054, 1055
Marijanović Marko 696
Marinković Vojislav 185, 186, 191, 197, 413
Marjanović Dragutin 757
Marjanović Milan 4, 11, 71, 207
Marko Križevčanin 89, 1007
Marković Boža 534
Marković Ivan 762, 812
Marković Jurica 759
Marković Laza 162, 163, 167
Marković Zvonimir 281, 855
Marković 659
Marojević Juro 653
Marošić Ante 1096
Maršić Đuro 490, 491, 493
Martić Grga 239, 418, 419, 988, 1084
Martinac Josip 772
Martinac Paško 675, 780
Martinčić Modesto 706, 820, 1046, 1048, 1054
Martinić 643
Martinović Dobrila 647
Martinović (Tomislav?) 757
Marun Vjekoslav 42
Marušić Josip 41, 73, 365
Masucci Giuseppe 903, 980
Masaryk Tomaš 3, 11, 229, 512, 518
Mašić Nikola 771
Mašina Zdravko 871
Matijević Miroslav 635, 649
Matković Ivica 649
Matoš A. G. 19, 941
Matteoti 327
Mavec Jakob 1072
Mažuranić Ivan 1082
Mažuranić Vladimir 932
Mažuranić Želimir 457
Medić Justin 505, 506, 871
Medović Celestin 42
Medved Petar 761
Medveščak Matija 1096
Medvid Bernardin 664, 665
Menciger Stjepan 89, 91, 197
Mercedes č. s. 825
Merry del Val 22, 37, 165, 261, 268, 328, 380, 443, 892
Merz Ivan 290, 292, 585, 834, 840, 925, 926
Mesić Matija 12, 932
Mesner Mirko 640
Mesner-Sporčić A. 155
Messine 341
Meštrović Ivan 801
Metikoš 654
Mickiewicz Adam 383
Mifka Spiridion 942
Mijaković Ante 775
Mihajlović Draža 878, 1049, 1050, 1057, 1071
Mihalić Ivan 759, 760
Mihalović Antun 71, 77
Mihaljević Marko 983
Mihaljević 822
Mihić Desimir 713, 714
Mihovilović Ivo (M. I.) 371, 376, 378, 386
Mikac Ivan 213
Mikan Ivan 870, 546, 576, 579, 790
Mikec Ljubo 772
Mikulić Ante 871
Mikulić Josip 871, 1098
Mikuž Metod 1094, 1095
Milanović Božo 1093, 1094
Milanović-Litre Stanko 666, 667, 669, 670, 673, 679, 871
Milanović Šime 1090
Mileta Jerolim 572, 664, 708, 709, 948, 950, 960, 961, 1046, 1085, 1086
Miletić Ivan 728, 729
Miličević (Ivan?) 724
Miličević Nikola 682
Milić Dane 644
Milić Josip 1090
Milić Pavao 774
Milić Vicko 259, 363
Milinović Luka 640
Milinović Šime 260, 347
Milinović Zvonko 769
Miliša Đorđe 648, 784
Milković Jakša 966
Miloš Dane 679
Miloš Ljubo 649
Miloš Zvonimir 365
Milošević Antun 42, 74, 482
Milošević Božo 42, 96, 97
Minderović Čedomir 655
Minić Miladin 682

Minossi 344
Mintas Vladimir 1051
Minzoni 327
Mioč Borivoj 963
Misilo Krunoslav 818, 1043, 1044, 1046, 1047, 1097, 1099
Mistrangello 326
Mišetić Roko 424, 425
Mišić Alojzije 34, 39, 41, 572, 630, 636—638, 903, 948, 962—964, 1080
Mišić Živojin 79
Miškina Dragica 782
Miškina Pavlek 305, 782, 919
Miškov Andjeo 42
Miškulin Mile 454
Mišora Ante 42
Mitrović Aco 871
Mitrović Joso 652
Mlač Krešimir 927
Mladenović Antun 676
Močnik Vinko 945
Modesti Mario 353, 376
Modrić Ivo 709
Moguš Mato 610, 768, 803
Mommsen Teodor 324
Montani Većeslav 683, 684, 722
Montini 891, 892
Moravac Pino 948
Morel Rafael 336
Moretti 328
Morosini L. 956
Moscatello Niko 273, 433, 450—452
Moscatello Toma 1096
Moskovljević Miloš 142
Moškov 1058
Mousset Albert 30
Mravak Josip Dinko 914
Mrdjen Vjekoslav 562
Mrkobrad Vaso 727
Mrnavić Tomko 418, 419, 1009
Mrvić Nikola 641
Muckermann Friedrich 309
Muftić Ismet 800, 988,
Muftić Omer 743
Müller Josip 417, 426, 518, 861, 866, 910, 914, 925, 926, 1001
Munzani Pietro 370—372
Musa Trpimir 675
Mussolini Arnaldo 335
Mussolini Benito 123, 124, 126, 127, 168, 243, 286, 321—338, 341—346, 350—353, 359, 364, 366, 369, 370, 374, 380, 389, 390, 395, 409, 410, 463, 464, 485—488, 503, 507, 508, 522, 533, 535, 536, 540, 542, 547, 549, 550, 570, 574, 581, 585, 592, 602, 637, 667, 710, 740, 742, 757, 772, 789, 796, 810, 812, 819, 837, 841, 847, 853, 893, 896, 901, 905, 910, 914, 915, 943, 971, 997, 1012, 1021, 1025—1027, 1066, 1084, 1090, 1092, 1093
Mustapić Mato 591
Mušica 382

Nagl Franjo 271
Nakić Filip 259
Naletilić Stjepan 673
Natkov Stipe 774
Natlačen Marko 28, 1060, 1064
Nazor Vladimir 655, 879, 1083—1085
Nedić Marko 585
Nedić Martin 239, 817
Nedić Milan 603, 855, 878, 976
Nemec Bogomil 376
Nemec Julije 42
Nestorović Đ. B. 397, 398
Neumann Mihajlina 382
Nevistić Ivan 7, 428, 429, 430
Nevistić Franjo 679, 820
Nevistić Josipa 831
Nežić Dragutin 413, 416, 828, 930
Niedzielski Felix 586, 588, 719, 836, 840, 845, 846, 850, 851, 1056
Nikola (Petrović) 125
Nikolić Antun 114
Nikolić Ivan 912
Nikšić Ivan 760, 766, 870
Ninčić Momčilo 79, 117, 167, 234, 236, 237, 273, 413
Nodilo Natko 344, 345
Novak Alojzije 711
Novak Viktor 8, 10, 11, 16, 18, 20, 75, 207, 444, 861, 941
Novak part. 1072
Novak Msgr. 1093
Novosel Mato 42
Nožinić Milka 656
Nuić J. 871
Nuić Mato 964
Nuić Petar 766
Nuk Vilim 830, 947

Njaradi Dionizije 73, 386, 387, 419, 425, 495, 975

Ognić 767
Ognjanov Stjepan 1097
Opalin Dragutin 591
Orlando Tadeo 1073, 1074
Orlić Josip 761, 762
Orlović Ferdo 871
Oršanić Ante 538—540
Oršanić Ivan 290, 297, 845—848, 850, 914
Ostojić Ljubica 725
Ostojić Mladen 725
Ostojić Tomislav 1097
Oto (Habsburg) 1067
Ozana bl. (Crnogorka) 1004

Paar Ludwig 258
Pacelli Eugenio 47, 309, 332, 343, 346, 348, 433—438, 444, 467, 555, 966
Pachanek 958
Pajić Kazimir 1090, 1091
Pajić Petar 1022
Pajtler Petronije 871
Palffy Moritz 21, 22, 25, 26, 32
Palunko Vicko 85
Paljug Mato 614, 775, 861, 871
Pandžić Krešo 659
Paršić Zore 774
Passetto Luka 374, 377, 378
Pastorčić 769
Pašalić Jako 136
Pašić Nikola 79, 135, 139, 163, 167, 193, 232, 273, 276
Paulin 673
Paulišić Josip 1090
Paulus 870
Pavelić Ante 33, 145, 230, 287, 294, 305, 504—506, 508, 511, 513, 517, 518, 527, 528, 531—541, 543-550, 552, 554, 556-561, 565, 567, 568, 572, 574—581, 583, 586—593, 597, 602, 609, 613, 614, 616, 621, 627, 634, 637, 641, 645, 646, 655, 657, 658, 660, 661, 662, 663, 665, 670, 671, 676, 680, 688, 690, 691, 692, 703, 704, 709, 710,

711, 720, 721, 724, 727, 730, 731, 733, 735—740, 742—745, 751, 754, 757, 764, 768, 772—775, 778, 779, 789—791, 794, 795, 799, 801—803, 808—813, 816, 818, 819, 822, 823, 827, 831—835, 839, 842, 844, 852—856, 858—860, 862, 863, 867, 869, 870, 872, 874—878, 880, 882—890, 892, 896, 899, 900, 903, 905, 906, 908, 910—913, 918, 922, 924, 926—930, 932—934, 936—938, 940—943, 946—948, 950, 961, 963, 965, 967—969, 971—978, 980—983, 985, 988—990, 992, 994, 995, 997—1003, 1012, 1018, 1025, 1027, 1030—1033, 1035—1037, 1044, 1046, 1047, 1050, 1051, 1054—1058, 1065, 1066, 1071, 1081—1084, 1086, 1099

Pavelić Mijo 1003
Pavelić Milan 917
Pavić Ivan 1090, 1091
Pavić Matija 849
Pavković 829
Pavlek Tiburcije 1054
Pavlič Petar 142
Pavlinović Mihovio 12
Pavlov Vlado 673
Pavlović J. Rad. 313
Pavo fra 827
Pavunić Stjepan 772, 790, 994
Pazina Markica 671
Pazman Josip 71
Pederzolli Trifone 363, 367
Pejić Sava 692
Pellegrinetti Ermenegildo 190, 194, 225, 236, 321, 366, 380, 416, 437, 440, 449, 461—464, 493, 506, 853, 901, 949, 983, 1010
Pem Antun 861
Penavić Ignacije 675
Penić Janko 574, 613, 614, 861, 871, 873—881, 883, 990
Perčević Petar 822, 855, 864
Perić Adam 871
Perić Josip V. 42
Perić Marjan 731
Perić Petar 659, 963
Perić Srećko 651, 671, 682
Perić Stijepo 900
Pernar Anka 491
Pernar Ivan 487, 490, 491, 493
Perović Bonifacije 626, 925, 926, 1046
Peško Dragica 985, 986,
Petan Janko 1096
Petanjek Dragutin 924—926
Peterlin Ernest 1078
Petitti di Roreto 109
Petković Petar 740, 741
Petlić Matija 947
Petrak Leticija 831
Petranović Dragan 546
Petranović gen. 770
Petranović Spiridion 979
Petrić Ivan 547, 884
Petrić Niko 85, 86—91, 100, 101, 196
Petrivač Miroslav 670
Petrović Jure 774
Petrović Leo 948
Petrović fra 572
Pfülf Otto 415
Piffl 39
Pijo IX 6, 257, 258, 320, 321, 330, 336, 417, 511, 544, 553, 580, 602, 723, 1013
Pijo X 6, 17, 22, 23, 37, 45, 46, 51, 63, 107, 257, 260, 261, 276, 281, 286, 321, 323, 332, 380, 414, 443, 444, 450—452, 602, 892
Pijo XI 64, 257, 273, 281—289, 292, 293, 299, 303, 317, 320—335, 337, 338, 341—344, 346, 348, 351, 353, 358, 359, 362, 366—369, 373, 374, 384, 386, 390—392, 409, 413, 416, 420, 421, 424, 427, 433, 444, 463, 464, 467, 475, 482, 574, 660, 778, 852, 853, 886, 902, 909, 920, 966, 993, 1022, 1027, 1029, 1090
Pijo XII 332, 345—347, 490, 492, 494, 498, 507, 569, 574—576, 580—583, 601, 623, 660, 788, 789, 827, 839, 853, 858, 865, 882, 886—888, 893—895, 898, 899, 905, 906, 908—910, 913, 943, 954, 966, 970, 975—977, 980, 1003, 1014, 1015, 1036
Pilepić Antun 55, 235, 289—296, 300, 302—305, 315, 316
Perkošić Nikola 861
Perković Augustin 674
Perković Kažo 42
Perković Mirko 42
Pilipović Nako 679
Pinerola 339
Pipinić Franjo 762, 770
Pizani 339
Pizzardo Giuseppe 281—285, 287, 289, 312, 557
Platon ep. 450, 454, 687
Pleše 885
Podbukovšek Ignacije 773
Poglajen Stjepan 517, 518, 521, 910, 924, 925
Poljak Josip 673
Polonijo Bernardo 1006, 1007, 1009
Posilović Josip 7, 214, 215
Polić Matija 790
Popović Vasilj 29
Popović Velja 425, 557
Popović Vlajko 640, 686
Popp Filip 169, 502, 503, 1044, 1049
Posavec Kerubin 711
Potiorek Oskar 33
Potočnik Josip 666, 667, 673
Potočnjak Franko 16, 23
Praga Giuseppe 257
Praskić Mihajlo 422
Prcela Teofanija 831
Prebeg Vladimir 70, 71, 75
Prepunić Marijan 871
Preradović Petar 19, 69, 640
Preradović Vasilije 729
Prešeren Anton 417, 895
Prgomet Stjepan 729, 730
Pribičević Adam 447
Pribičević Svetozar 70, 131, 139, 205, 227, 232, 476
Pribram Alfred 21
Primorac Frano 679
Primorac Vilim 819
Princip Gavrilo 35, 40, 477
Prnjatović Vojislav 782, 783
Prodanović Jaša 205
Prohaska Dragutin 96
Proštenik Matija 770
Protić Stojan 79, 108, 127, 128, 132

Protulipac Ivo 235, 236, 290—297, 302—304, 315, 417, 420, 585, 834, 845, 926
Prpić 925
Prvić Stjepan 767
Pucelj Ivan 28
Puk Mirko 547, 548, 606, 616, 621, 656, 692, 795—799, 801, 802, 857, 873, 963, 976—978
Pukljak Rudolf 808
Pulišić Vicko 93, 370
Punić Otilija 831
Pušić Miho 546, 572, 948, 950, 960, 1085, 1086
Putica Vido 717, 963

Quinci Giovanni 114, 115

Rački Franjo, akademik 7, 8, 12, 96, 207, 256, 257, 319, 347, 348, 438, 593, 833, 900, 931, 932, 988, 1099, 1100
Rački Franjo, žup. mitrovački 763
Rade Stjepan 689, 690
Radičević Lovro 413, 416, 417, 826, 884, 1089
Radić Ante 5, 9, 206, 211, 212, 214, 215, 476
Radić Ignacije 110, 111
Radić Krsto 669
Radić Pavle 232, 234
Radić Stjepan 5, 76, 80, 81, 88, 100, 127, 131, 205—222, 226—260, 264, 276, 277, 294, 325, 423, 428—430, 437, 438, 472, 473, 476, 485, 490—494, 522, 530, 542, 764, 791, 801, 866, 901, 902, 932, 975, 995
Radićev Marin 927
Radmilović Jerko 655
Radojčić Mladen 832
Radonić Andrija 1091
Radosavljević Jovo 643
Radossi R. 1091
Radoš Mirko 674
Radošević Lucija 824
Radovanović Ljuba 142
Radunić Miljenko 304
Rajčević Grgur 259, 260
Rajić Blaško 136
Rajić Đorđe 645, 646
Rajić Emanuel 660
Rajić Ivan 731
Rajić Josip 674
Rajić Serafin 1098
Rakić Frane 665, 666, 679
Rakoci Stjepan 1096
Ramljak Stjepan 588
Rampolla Mariano 17, 276, 331
Ramšak Tonka 1018
Rantaša Anton 1062
Rapotec 1031
Ratti Achille 319—322, 348
Rauch Levin 4
Rauch Pavao 54
Ravnikar Vladimir 50
Razum Mihael 770
Re Bernardini Salvator 592
Reberski Josip 489, 490
Redeljević Krunoslava 831
Rednar 647
Reed Douglas 1091
Reif Lujza 832
Rejec Ivan 353
Rendulić Bono 871
Resener Ervin 1066, 1070
Resman Franjo 1096
Rešić Vito 42, 267
Rešić 608
Ribar Ivan 145, 441
Ribarić Božo 768
Ribnikar Ivana 832
Ridjanović 1043, 1044
Rieger Vilko 845
Rihar Franjo 1062, 1094
Ristić Jovan 398
Ristović 249
Ritter 22
Rittig Svetozar 42, 70, 95, 96, 107, 152, 153, 221, 263, 265, 427, 1037, 1081—1085, 1087—1089, 1095—1099
Rob. knjiž. 1071
Roca Stjepan 234
Rodić Rafael 250, 401, 437, 1009
Rogić Grgo 679
Rogošić Roko 419, 708
Rogulja Petar 46, 64, 80
Romac Ante 673
Romac Rafael 679
Romić Ante 717
Ronac Ranko 678
Roosevelt Franklin Delano 325
Ronge Max 48
Rosić Josip 669
Rorman Jože 1077
Rottiglieri 114
Rovski Janko 957
Roze Ilija 730
Rožić Ferdo 826, 938
Rožman Gregor 271, 708, 878, 893, 1031, 1057, 1060—1075, 1078, 1094
Rubčić 1047
Ruggero 1068, 1069
Rukavina Juco 941, 1047, 1057
Rükner 767
Runje Karmela 832
Rupnik Lav 878, 1031, 1057, 1065—1069, 1072
Rus Jože 892
Rusan Leopold 780, 781
Ruspini Ivan 164, 166, 174, 272
Rušac Stjepan 215
Rušinović Nikola 789, 889, 890—892, 904, 905
Rutar 382
Ružinski Alojzije 675
Rybař Otokar 50

Sabljak A. 567
Sachs Vladimir 71, 264
Sadiković Muhamed 720
Sadović Valija 143
Sain Izidor 356, 357, 359, 367
Sakač Stjepan 508, 509, 511, 517, 518, 883, 910
Salis Seewis Franjo 397, 495, 576, 580, 581, 605, 700, 828, 830, 980, 1023
Salvatorelli Luigi 105, 324, 326, 334
Salvemini Gaetano 325—328, 332, 334—9, 340, 341, 345, 346, 582
Santin Antonio 339, 358—367
Sanković Davorin 836
Santucci 326
Sarglia Alberto 1075
Sardi Emanuele 505
Sarkotić Stjepan 480, 817, 1082
Sarto Giuseppe 17
Sava sv. 417—419, 507, 1008, 1009
Scatolini M. 709
Scepticky Andrija 980
Schenk Antun 925

Schierici 1090, 1091
Schindelär Adalbert 197
Schlafhauser Franjo 1098
Scholz Sidonije 638—645, 715. 762, 775, 777
Schrader Clemens 545
Schreder 633
Schuster 339, 340, 343, 348
Scorza Carlo 326
Sedej Fran 339, 353, 368—370. 372—381, 385
Seigerschmied Matija 15, 427
Seilasi Haile 343
Seitz Aleksandar 869
Selak Josip 775
Seleš 870
Senki Ferdinand 1090
Sesar Petar 676
Severović Tomo 790, 792, 862
Sforza Carlo 21, 23, 45, 121, 123, 125, 126, 319—321, 330, 346, 365
Sičaj Stjepan 674
Silvas 36
Simeon ep. 454, 455
Simić Sima 38, 48, 77, 108, 238, 273, 415, 416, 436, 440, 444, 446—449
Simović Dušan 522, 533, 541, 790
Sincero 1014
Sinković Mato 678, 773
Siriščević Slavko 724
Sirotti Giovanni 376, 377, 380, 381, 382, 384, 385
Skarpa Vicko 42, 116
Skerlec Ivan 36
Skerlić Jovan 19
Skobe Ignacij 1074
Skoko Miroslav 679
Skupnjak Nikola 820
Skvrce 425
Slamić Antun 413. 414
Slaviček Stjepan 925
Slijepčević Pero 10
Slišković Viktor 659. 818
Slomšek Matija 402
Smerdel Ton 1051
Smičiklas Tadija 16, 982
Smodlaka Josip 50. 259, 273, 274
Smoljan Bruno 680
Soldin 870
Soldo Tugomir 675, 679
Sokol Bernardin 542
Solovjev Aleksandar 482
Solovjev Vladimir 120
Sonnino Sidney 125, 319, 331
Sopijanec Lela 1058
Soša Josip 1090
Spaho Fehim 556
Spaho Mehmed 460
Spalajković Miroslav 127
Spechel A. 564
Spellmann 892, 896, 906, 997 1026, 1027, 1031
Spevec Stjepan 347
Spinčić Vjekoslav 42, 50, 115, 131, 259, 262
Spoleto Aimone 574, 661, 943, 1003
Srbik Heinrich 21
Srebrnič Josip 270, 323, 440, 445, 472, 481, 564, 565, 583, 589, 889, 955—960, 1046, 1080, 1096
Sremec Nada 655
Srškić Milan 557
Stadler Josip 4, 6, 26, 29, 31, 32, 34, 38, 41, 55, 58, 62, 65, 71, 74, 210—212, 408, 416, 420, 424, 462, 478, 489, 557, 682, 813, 815, 861, 887, 924, 941, 963—965, 988, 989
Staičić Mihaela 827, 830
Stanić Rafaela 832
Stanovnik 1072
Starčević Antun 4, 5, 16, 19, 132, 206, 242, 249, 250, 303, 325, 413, 475, 476, 507, 566, 604, 739, 772, 795, 796, 801, 813, 841, 924, 930, 937, 938, 939, 942, 1010
Starčević Mato 498
Starčević Mile ml. 931, 934
Stašić Marijan 673
Steed Wickham 319, 330
Stefanović Jovo 576
Stegel Stjepan 1091
Stepinac Alojzije 7, 298, 300—302, 306, 307, 309, 414—423, 426, 427, 430, 434—436, 438, 439, 461, 463, 465, 471, 474, 475, 480, 481, 484, 487, 490, 491, 493-500, 503, 504, 543—545, 549, 550, 552—554, 556, 564, 575, 576, 578, 586, 589, 590, 593, 594, 597, 601—604, 606, 609, 611, 622, 624, 628, 630, 631, 636, 637, 639, 640, 643—645, 650, 666, 667, 678, 679, 695, 699—701, 703, 704, 706, 710, 713, 724, 725, 733, 737, 734, 756, 757, 776, 779, 780, 787—791, 794, 798, 801, 808, 809, 811, 818, 820, 825—827, 830, 833, 834, 837, 840, 844, 845, 850, 852, 854, 857, 858, 860—862, 864, 866, 867, 869, 871—873, 875, 878, 881—883, 886—898, 904—906, 909, 910, 912, 922, 923, 925, 930, 934, 938, 941, 942, 944, 946—948. 954, 963, 966—970, 975, 977, 978, 980, 987, 989—1006, 1008—1012, 1016, 1018, 1020, 1023—1030, 1032—1036, 1038, 1041, 1044—1059, 1065, 1066, 1078, 1080, 1081, 1089, 1099
Stepinac Matija 476, 917, 919, 1051
Stilinović Marijan 648, 652
Stipetić Lav 770
Stjepan mađ. kralj 576
Stojadinović Milan 431, 435, 436. 438, 447, 449, 450, 452, 453. 456—458
Stojadinović Ljuba 205
Stojković 452
Stoos Pavao 91
Strle Franc 1074
Strossmayer Josip X, 6—8, 12. 15, 16, 18, 30, 41, 96, 103, 118. 120, 126, 131, 139, 153, 174. 175, 207—211, 255, 257, 258. 260, 277, 295, 305, 319, 330. 331, 347, 348, 397—399, 408, 419, 427, 438, 443, 507, 566, 593, 733, 812, 817, 833, 885. 900, 930, 932, 969, 971, 974. 988, 1082, 1083, 1088, 1099. 1100
Sturzo Luigi 122, 125, 284, 322. 326, 327, 338, 343
Subotić Niko 455
Sučić Alojzije 702
Sudar Josip 650

Sudić Ivan 871
Sumić Ivo 679
Supilo Frano 16, 17
Sušak Slavko 679
Sušić Lovro 547, 731, 739
Sušić Miroslav 566, 570
Svačić Petar 521, 566, 811

Šabalić Frano 403
Šabalja Ivan 871
Šabalja Pavao 985, 1052
Šabić Donatila 831
Šabić Đema 832
Šabić Hasan 671
Šabić Nikola 865, 866
Šajatović Dane 572
Šalić Ivan 789, 790, 820, 845, 892—895, 934, 944, 954, 1000, 1027, 1049, 1051, 1054, 1055
Šalovac Ivan 762
Šapić Stanko 685
Šarić Božo 825
Šarić Ivan 9, 10, 20, 32, 33, 38, 41, 71, 74, 95, 154, 212, 239, 249, 250, 273, 275, 281, 288. 289, 297, 301, 303, 306, 307, 386, 387, 416, 424, 440, 445, 472, 474—481, 487, 490, 504—507, 522, 554—561, 566, 572, 582, 583, 585, 587, 595, 601, 611, 636, 638, 682, 687, 689, 710, 730—736, 741—743, 751, 757, 803, 808, 812, 813, 815, 816, 836, 845, 852—854, 861, 878, 887, 888, 892, 902, 948, 963—966, 968, 971, 974, 981—989, 991, 1009, 1014, 1019, 1020, 1038, 1041, 1043, 1046, 1047, 1080, 1081, 1086
Šarić Kruno 687
Šaša Mile 726
Šaković Laurencija 828—830
Šavora Jožef 1077, 1078
Šćurić Josip 871
Šedy Slavko 776
Šegvić Kerubin 19, 120, 131, 133, 136, 249, 396, 482, 483, 508, 845, 937, 941—943, 1032, 1083
Šeparović Domina 831
Šeparović Toma 42
Šeper Franjo 808
Šeper Josip 776, 828
Šepić Dragovan 370
Šešuna Milan 671
Šilov Pavle 664, 665
Šilović Josip 801
Šimečki Josip 1055
Šimić Velimir 673
Šimić Vjekoslav 652, 861, 1010
Šimleša Božo 671
Šimunić Mate 773
Šimunović Dinko 662
Šipušić Velisava 831
Šinkar Anton 1071, 1072
Šipić Bonifacije 790
Širc Ambrozije 776
Šimrak Janko 69, 70, 75, 78, 79, 131—133, 135, 136, 300, 430, 463, 503, 528, 612, 629, 645, 700, 701, 703, 704, 775, 790, 808, 845, 890, 891, 975—981, 1038, 1041, 1043, 1046—1048, 1057, 1058, 1080, 1085
Širola Božidar 930, 931
Šišić Ferdo 7, 48, 58, 65, 70—73, 75, 78, 257, 262, 347, 348, 507—509, 932, 988
Škabić Mate 114
Škarica Gabriela 832
Škarica Mate 42
Škerbec Matija 1071
Škorjač Izidor 496, 502
Škrbec Alojzije 1065—1067
Škreblin Ivan 832, 833
Škrinjar Franjo 790
Škrinjar Salezije 710
Škrivanić M. 46
Škrobo 675
Šmidt 867
Šojat Josip 505
Špehar Franjo 957, 958
Špes Ivka 589
Šporer Ladislav 769
Štamberger Franjo 776, 849
Štambuk Andro 1096
Štaucer Slavko 999, 1001
Štengel Franjo 1090
Štifanić Srećko 1093
Štrk Andrija 259
Štula Milan 644
Šubašić Ivan 487, 495, 530, 531
Šufflay Milan 739
Šulenta Dominiko 679
Šuperina Aleksandar 355, 356
Šušterčič Ivan 20, 33, 45, 46, 48—51, 59
Šutej Juraj 478
Švabić Hasan 556
Švasta Pijo 1054
Šverer Rudolf 885

Tabatzky Jožef 358
Tadić Stipe 722
Takač Teobald 869
Tartaglia Oskar 32, 41
Tarzila č. s. 827
Tavelić Nikola 474, 490—492, 494, 507, 819, 909, 991—1011
Teklić M. 871
Tetkić Kažimir 871
Tičić Ante 767
Tijan Pavao 845
Timko Bazilije 979
Tisserant Eugenije 623, 629, 890, 892
Tittmann 894
Tittoni Tomaso
Tisza Koloman 65, 258, 347
Tiszo Jozef 528, 529, 875
Tkalčec Kalafantije 770
Tkalčić Ivša 260
Tkalčić Vladimir 693
Tkalec Zvonko 648
Tojčić Nikola 721
Toni Miroslav 1097
Tomac Dragutin 97, 100, 169, 182
Tomas Ilija 679, 711, 714, 715—717
Tomas Ivan 715
Tolj 692
Tomasović Ivan 1099, 1100
Tomašević Katarina 744
Tomašević Stjepan 811, 871
Tomašević 760
Tomašić Dinko 6
Tomašić Ljubomir 285, 349
Tomašić Nikola 463
Tomašić Toma 626
Tomislav, kralj 221, 222, 224, 256, 520, 661
Tondini Cesare 399, 400
Topalović M. XV
Topić Mirko 668, 731
Torbar Josip 489

Tresić-Pavičić Ante 937
Trinaestić Dinko 348
Troicki Sergije 440
Truman Harry 1072
Trumbić Ante 127, 128, 134, 143, 145, 232, 555, 937
Tumpić Mijo 930
Turina Oskar 960
Tvrtko kralj 1004, 1007, 1008
Tyrš Miroslav 9, 157, 518, 1026

Ubersberger Hans 21
Uccellini-Tice Frano 41, 74, 162, 260, 305, 419, 481—483, 504, 964, 1096, 1099
Udović Franjo 670, 1096
Ujčić Josip 270, 271, 413, 437, 572, 784, 787, 945—947, 1033, 1042
Ujević Ćiro 669
Ujević Mate 845
Ulaga Tomaš 946
Umberto, kralj 578
Unamuno Miguel 313
Urban VIII 257
Ustra Branko 671
Ušeničnik Aleš 51—54, 56, 65
Uvanović Daniel 990

Vajs Josip 276
Valdžić Mirko 927
Valenčić Franjo 365
Valjak Josip 867
Vanino Miroslav 508, 518, 910, 930, 931
Vannutelli Vicenzo 326, 329
Varnava, patr. 161, 419, 440, 448, 453, 455—457, 463
Vasilj Jerko 657
Vasilj Stanko 679
Vasiljević Mijo 652
Vego Ante 679
Vego Frane 679
Velimirović Nikolaj 419
Venko Alojzije 729
Venosta Visconti Emilio 330
Veslaj Mirko 42
Vesnić Milenko 132, 135, 139
Vezilić Metod 680
Viculin Jordan 926
Vidović Valerija 1054
Vidušić Stjepan 99, 101, 103, 124, 179, 180, 182
Vigevani 992, 993
Vigilans (pseud.) 368, 369, 375, 385
Vignjević Branko 26
Viktor Emanuel II 578
Viktor Emanuel III 121, 325, 574, 577, 582, 858, 905
Vilder Većeslav 236
Vilfan Josip 350
Violoni Ilija 684, 871
Virag Franjo 969
Virchow 135
Visković Josip 1098
Višnjica Serafin 679
Vitas Marko 641
Viviani Marijan 1091
Vizjak 1070
Vlimen J. 199
Vodanović Matej 1098
Vojnović Ivo 69
Vokić Ante 924, 925, 985, 987, 988
Volkonsky Aleksandar 64
Voltaire François 252
Voloder Valerija 1098
Voršak Anđelko 73
Voršak Nikola 331
Vragović Steva 1018
Vrančić Antun 871
Vrančić Milan 763
Vraz Stanko 1082
Vrbić Anto 813
Vrdoljak Juro 659, 679, 716
Vrdoljak Rudo 679
Vrebac Franjo 682
Vrhovac Maksimilijan 889
Vučetić Ivo 775
Vučetić Stipe 757, 790, 857, 861, 862, 864, 927, 987, 1056
Vučić V. 871
Vučković Nikola 762
Vujasinović Todor 655
Vujević Martin 1096
Vujica Ante 678
Vujica Stanko 927
Vujnović Ivan 644
Vujnović Marijan 964
Vukelić Joso 861, 862, 867, 870
Vukičević Velja 248
Vukić Slavko 1018
Vukojević Bosiljko 730
Vuković Franjo 791
Vuković Ivan 667, 1094
Vuković Pile 1096
Vuković Roko 42, 45, 65
Vuksan Petar 641
Vukšić Rado 658
Vukušić Ivan 673
Vuletin Džani 775
Vurdelja 685

Wagner Vjekoslav 397, 399, 400, 401, 437
Ward Wilfrid 331
Weber Hinko 769
Weiss Ante 839, 871
Weiss Rikard 963
Werner Ivan 849, 881, 994, 997
Werntz 886
Wesemayer 541
Wilson Woodrow 47—49, 54, 69
Wollmann Eduard 729
Wurster Antun 892, 895

Zagorac Stjepan 98, 100
Zajc Ivan 207
Zaninović Sibe 406—408
Zatezalo Petar 696
Zdeslav, knez 521, 916, 977
Zdziechowski M. 20, 941
Zec Bonaventura 505, 506
Zelenbaba Dušan 652
Zeni Luisa 348
Zeni Pietro 114
Zerbini 952
Ziherl B. XIII
Zimmermann Stj. 931—3, 936
Zimonjić mitrop. 741
Zjačić Andrija 708
Zloušić Ljudevit 677, 1097
Znidarčić L. 836, 850
Zoli Corrado 682, 889
Zore Ivan 895
Zoričić Al. 769
Zovko Marko 711, 712
Zovko Zdravko 675
Zrimšek Erna 1076
Zrinski Petar 116
Zrno Ante 679, 680, 871
Zubac Zdenko 675
Zubić Silvestar 662, 663, 691, 742

Zurunić 36
Zvizdović 818
Zvonimir, kralj 511, 520, 521, 562, 574, 576—578, 580, 583, 660, 661, 916, 917, 951, 1026

Žagar Alojzije 1096
Žanić Milovan 543, 547, 550, 606, 616
Žanko Dušan 297, 595, 680, 833, 850, 990
Željka č. s. 828
Žerjav Gregor 163
Žilić Eduard 1009, 1097
Živanović Ljubica 698
Živković Andrija 929, 930, 936
Živković Ilija 696
Živković Petar 425
Žugić Marko 671
Župančić Branimir 505, 724, 725
Župec 1064
Žurić Ante 1096
Žužek Franjo 775
Žužel 12
Žvaček Ljudevit 354

ERRATA CORRIGE

Strana 1. U naslovu treba zamijeniti *Žrtva* u *Žetva*. Tako isto i u svim živim naslovima na neparnim stranicama od str. 3. do 41.
Strana 16, 15. red odozgo: *svijeli* treba da bude *svijetli*
Strana 37, red 6. odozdo: *četive* treba da bude *čitave*
Strana 64, red 4. odozdo: *XX* treba da bude *XVIII*
Strana 73, red 11 odozgo: *prematrača* treba da bude *promatrača*
Strana 102, red 7. odozgo: *pomažu* treba da bude *pomaže*
Strana 103, red 11. odozgo: *akilejskog* treba da bude *akvilejskog*
Strana 131, red 10. odozgo: *bla* treba da bude *bila*
Strana 135, red 8. odozgo: *pruga* treba da bude *grupa*
Strana 137, red 15. odozgo: *prilogoditi* treba da bude *prilagoditi*
Strana 138, red. 5. odozgo: na kraju rečenice treba dodati znak navoda.
Strana 141, red 14. odozgo: *peltronističkih* treba da bude *poltronističkih*
Strana 142. red 14. odozgo: *Kleka* treba da bude *Kreka*
Strana 159. red 15. odozgo: Treba izostaviti prve tri riječi: *koju drugu vjeru* i staviti ih u 17. red iste strane.
Strana 180. red 26. treba čitav izostaviti i umjesto njega dodati: *Nadbiskup se brani da ga nitko ne će moći prekoriti da je bio prenagao ili prestrog*
Strana 180, red 17. odozdo: *ali* treba izostaviti
Strana 186, red 3. odozgo: *podopiru* treba da bude *podupiru*
Strana 273, red 20. odozdo: *Borgongioni* treba da bude *Borgoncini*
Strana 288, red 11. odozdo: *stanka* treba da bude *stranka*
Strana 300, red 11. odozdo: *tomu* treba da bude *tonu*
Strana 310, red 5. odozdo: *Standensstaat* treba da bude *Standesstaat*
Strana 321, red 12. odozgo: *talijnski* treba da bude *talijanski*
Strana 332, red 19. odozdo: *Pija X.* treba da bude *Pija XI.*
Strana 336, red 9. odozdo: *Giovantù* treba da bude *Gioventù*
Strana 341, red 6. odozgo: *odgovara* treba da bude *odgovoran*
Strana 344, red 20. odozdo: *ćmo* treba da bude *ćemo*
Strana 350, red 8. odozdo: *priznalo* treba da bude *priznato*
Strana 361, red 15. odozgo: *denacijalizirajući* treba da bude *denacionalizirajući*
Strana 362, red 21. odozdo: *dostojala* treba da bude *dostajala*
Strana 370, red 14. odozgo: *Osservartore* treba da bude *Osservatore*
Strana 372, red 19. odozgo: *Bartolomanija* treba da bude *Bartolomasija*
Strana 373, red 17. odozdo: *Berna* treba da bude *Brenna*
Strana 377, red 14. odozgo: *Passetti* treba da bude *Passetto*
Strana 382, red 19. odozgo: *Siroti* treba da bude *Sirotti*
Strana 383, red 20. odozgo: *Slonaca* treba da bude *Slovenaca*
Strana 389, red 9. odozgo: *Fogar* treba da bude *Fogaro*
Strana 390, red 13. odozdo: *Piju* treba da bude *Pija*
Strana 415, red 12. odozdo: *koji* treba da bude *koje*
Strana 421, red 11. odozdo: *podučenim* treba da bude *podvučenim*
Strana 422, red 19. odozgo: *shvatih* treba da bude *shvatio*
Strana 427, red 14. odozgo: *došlo je sukoba* treba da bude *došlo je do sukoba*
Strana 457, red 9. odozgo: *za primljeni* treba da bude *za skupštinski primljeni*
Strana 462. red 1. odozdo: *XX* treba da bude *XVIII*
Strana 468. red 11. odozgo: *neutralni* treba da bude *neustrašivi*

Strana 472, red 13. odozgo: *vodju* treba da bude *vodje*
Strana 506, red 10. odozdo: *Dalamciji* treba da bude *Dalmaciji*
Strana 506, red 18. odozdo: *dopisninku* treba da bude *dopisniku*
Strana 508, red 2. odozgo: *godini* treba da bude *godina*
Strana 512, red 1. odozgo: *Massarykova* treba da bude *Masarykova*
Strana 517, red 25. odozdo: *Petar* Poglajen treba da bude *Pater* Poglajen
Strana 521, red 10. odozgo: *korekture o ovim* treba da bude *korekture ovim*
Strana 531, red 6. odozgo: *Izgleda da su ipak* treba da bude *Izgleda da su to ipak*
Strana 531, red 9. odozdo: *smatranai* treba da bude *smatrani*
Strana 537, red 4. odozgo: *naconalsocijalizam* treba da bude *nacionalsocijalizam*
Strana 544, red 18. odozgo: *katedrdali* treba da bude *katedrali*
Strana 545, red 11. odozdo: *Di* treba da bude *Die*
Strana 558, red 7. odozdo: *izvazvale* treba da bude *izazvale*
Strana 558, red 18. odozdo: *Vodiš* treba da bude *Voliš*
Strana 559, red 9. odozdo: *zoboravio* treba da bude *zaboravio*
Strana 560, red 20. odozgo: *krvavih godina* treba da bude *krvave godine*
Strana 575, red 21. odozgo: *sincti* treba da bude *sancti*
Strana 607, red 24. odozgo: *Josipa* Lončara treba da bude *Pavla* Lončara
Strana 623, red 1. odozdo: *XX.* treba da bude *XVIII.*
Strana 627, red 1. odozdo: *protunarnom* treba da bude *protunarodnom*
Strana 628, red 14. odozgo: *XX.* treba da bude *XVIII.*
Strana 638, red 9. odozdo: *klorafišistička* treba da bude *klerofašistička*
Strana 647, red 5. odozdo: *Jovanovića* treba da bude *Stevanovića*
Strana 652, red 12. odozdo: *udjelovanja* treba da bude *sudjelovanja*
Strana 653, red 20. odozgo: *Prirje* treba da bude *Prije*
Strana 655, red 12. odozdo: *XX* treba da bude *XVIII*
Strana 660, red 10. odozgo: *razorušavanje* treba da bude *razoružavanje*
Strana 666, red 12. odozgo: *nadbiskup* treba da bude *nadbiskupi*
Strana 678, red 11. odozgo: *morao* treba da bude *mogao*
Strana 679, red 6. odozdo: *Dante* treba da bude *Ante*
Strana 699, ed 11. odozgo: *mjerovadnih* treba da bude *mjerodavnih*
Strana 708, red 23. odozgo: *Zajčića* treba da bude *Zjačića*
Strana 714, red 19. odozgo: *Klepeca* treba da bude *Klepaca*
Strana 719, redovi 20—27 pripadaju u bilješku 248.
Strana 728, red 1. odozgo: *kokorski* treba da bude *kotorski*
Strana 736, red 10. odozdo: *zabludnika* treba da bude *razbludnika*
Strana 753, red 15. odozdo: *do* treba da bude *to*
Strana 776, red 3. odozdo: *ranim* treba da bude *raznim*
Strana 787, red 2. odozdo: *značio* treba da bude *značilo*
Strana 789, red 12. odozdo: *Primanje* treba da bude *Priznanje*
Strana 789, red 23. odozdo: *naprotiv* treba da bude *naprosto*
Strana 790, red 22. odozdo: *Juraj* Mikan treba da bude *Ivan Mikan*
Strana 799, red 18. odozdo: *svoji* treba da bude *svojih*
Strana 802, red 7. odozdo: *ured* treba da bude *Ured*
Strana 804, red 21. odozgo: *odjaha* treba da bude *odhaja*
Strana 830, red 19. odozdo: *i za* treba da bude *i zar*
Strana 836, red 1. odozgo: *indentificiraju* treba da bude *identificiraju*
Strana 840, red 5. odozdo: *XUII* treba da bude *XVI*
Strana 847, red 19. odozgo: *struji* treba da bude *struje*
Strana 853, red 1. odozdo: *convegn* treba da bude *convegni*
Strana 863, red 4. odozgo: *1918.* treba da bude *1938.*
Strana 871, red 8. odozgo: *Sl.* Rukavina treba da bude *St.* Rukavina
Strana 871, red 17. odozgo: *B.* Hitrec treba da bude *T.* Hitrec
Strana 878, red 17. odozdo: *jedništva* treba da bude *jedinstva*
Strana 885, red 11. odozdo: *najustaškji* treba da bude *najustaškiji*
Strana 886, red 14. odozgo: *nihovih* treba da bude *njihovih*
Strana 892, red 3—4 odozgo: *kako je u tome govorio* treba da bude *kako se o tome govori*
Strana 896, red 12. odozgo: *iskontruirano* treba da bude *iskonstruirano*
Strana 900, red 3. odozdo: *prijmu* treba da bude *prijemu*
Strana 901, red 22. odozdo: *osjećaju* treba da bude *osjećanju*
Strana 902, red 5. odozgo: *srdašnošću* treba da bude *srdačnošću*
Strana 910, red 10. odozgo: *Petar* treba da bude *Pater*
Strana 921, red 26 odozgo: *XIX.* treba da bude *XVIII.*
Strana 922, red 9. odozgo: *dovoljnu* treba da bude *dovoljno*
Strana 929, red 13. odozgo: *obavlještenja* treba da bude *obavještenja*
Strana 931, red 16. odozdo: *spremni* treba da bude *spremi*
Strana 941, red 14. odozgo: *20. listopada* treba da bude *20. listopada 1929.*
Strana 942, red 10. odozgo: *wiederafstandenen* treba da bude *wiederaufstandenen*
Strana 990, red 19. odozgo: *pontifikalibus* treba da bude *pontificalibus*
Strana 996, red 4. odozgo: *komples* treba da bude *kompleks*
Strana 998, red 9. odozgo: *općenito* treba da bude *općinsko*
Strana 1000, red 3. odozdo: *koje* treba *koju*
Strana 1004, red 16. odozdo: *Tavelićetve* treba *Tavelićeve*
Strana 1007, red 4. odozgo: *Polonjo* treba da bude *Polonijo*
Strana 1014, red 2. odozgo: *Pontificum* treba da bude *Pontificium*
Strana 1014, red 18. odozdo: *Redeptoris* treba da bude *Redemptoris*
Strana 1019, red 6. odozgo: *jugoslavnskih* treba da bude *jugoslavenskih*
Strana 1019, red 9. odozgo: *Dedutim* treba da bude *Međutim*
Strana 1021, red 9. odozdo: *instiktivno* treba da bude *instinktivno*
Strana 1030 red 17. odozdo: *hipokritski* treba da bude *hipokritske*
Strana 1030, red 14. odozdo: *biv* treba da bude *bio*
Strana 1054, red 1. odozgo: *i suđenje* treba da bude i *Suđenje*
Strana 1061, red 7. odozgo: *»Giornale d'Italija«* treba da bude *»Giornale d'Italia«*
Strana 1062, red 1. odozgo: *Rantaš* treba da bude *Rantaša*
Strana 1065, red 1. odozdo: *Škrbac* treba da bude *Škerbec*
Strana 1067, red 15. odozdo: *Škrbec* treba da bude *Škerbec*
Strana 1087, red 8. odozgo: *D. Rittig* treba da bude *Msgr. Rittig*
Strana 1097, red 20. odozgo: *kao šo* treba da bude *kao što*
Strana 1099: Čitav pasus prvih šest redaka treba staviti pri dnu stranice iza četvrtog reda odozdo.

Inače ima pojedinih pravopisnih nedosljednosti, pa se češće izmjenjuju Pio i Pijo, Mačka i Mačeka ili Korošca i Koroščeca što treba ujednačiti. Sitnije griješke ispravit će lako dobrohotni čitalac.

NAPOMENA:

U toku štampanja moga djela izašla je knjiga dra Nikole Nikolića *Jasenovački logor* (1948), koja daje najsugestivniju sliku strahota, kojima su bile izložene žrtve u logoru i od strane pojedinih svećenika. Ovom se knjigom znatno dopunja dokumentacija moga pretposljednjeg poglavlja. *Teror i katoličenje*, sa svjedočanstvima prvoga reda.

Za izdavača: *Dr. Viktor Novak*
Tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, Zagreb
Naklada 4000
Cijena Din 455·—

45055

Viktor Novak

ECCLESIA MILITANS AT WAR WITH THE IDEOLOGY OF TYRCH AND LIBELLUS ACCUSATIONS

Two omitted chapters from the book
MAGNUM CRIMEN by Viktor Novak

Edited by VASILIJE KRESTIĆ
Translated into English by Ileana Ćosić

2005

Viktor Novak

ECCLESIA MILITANS RATUJE S TYRŠEVOM IDEOLOGIJOM I LIBELLUS ACCUSATIONS

Dva izostavljena poglavlja iz knjige
Magnum crimen Viktora Novaka

Priredio VASILIJE KRESTIĆ
Prevod na engleski Ileana Ćosić

2005

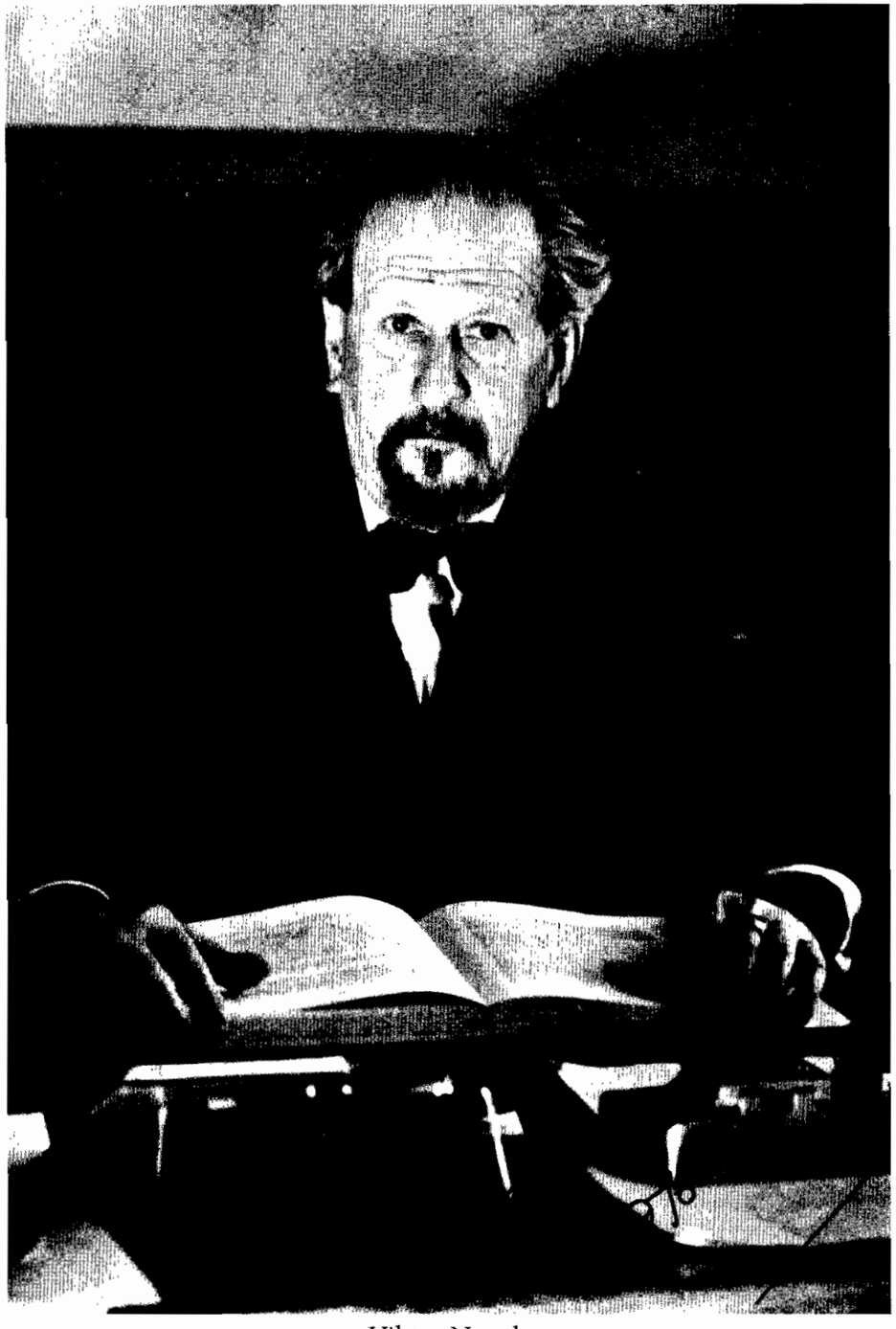

Viktor Novak

PREFACE

Viktor Novak's manuscripts are stored in the Serbian Academy of Sciences and Arts in Belgrade (sign. no. 14.474). In the files containing the written material regarding his book MAGNUM CRIMEN there are also sheets of two chapters not published in the final version of the book. One of these chapters, number XIV, entitled ECCLESIA MILITANS AT WAR WITH THE IDEOLOGY OF TYRCH, is printed on 25 sheets and the other, number XV, LIBELLUS ACCUSATIONIS is printed on 4 sheets. Professor Novak has corrected all the errors in these sheets with his own hand. The shape and dimension of the letters are the same as those in the book MAGNUM CRIMEN from which they were omitted at the very last moment.

Those who know that during the process of writing MAGNUM CRIMEN Viktor Novak was under the pressure of censorship and those who could witness about that are probably no longer among the living. His close friends and associates were familiar with that fact and were not silent about it. Sima Simitch, a respectful publicist and author of several outstanding books on the ustashi movement and Roman Catholic clericalism, told me that Viktor Novak was compelled to omit the chapter on the Sokol Movement under the pressure of Maks Batche, a hight official of OZNA (Police in Tito's Yugoslavia) from Croatia who was an extended hand of Vladimir Bakaritch, the supreme political authority in Croatia. This chapter had to be omitted because it completely unmasks the top of the Roman Catholic church revealing that it was anti-Yugoslav, ultra clerical and pro fascist. The same applies to the chapter LIBELLUS ACCUSATIONIS, actually a pro memoria don Frano Ivanishevitsh, a great and devoted supporter of Yugoslavism, addressed to Archbishop Stepinec.

The editors of the second edition of MAGNUM CRIMEN were aware of the fact that some chapters had been omitted in the first edition under the pressure of the Croatian political top but, unfortunately, they simply could not find the omitted chapters in over one hundred big files of randomly stored manuscripts Viktor Novak left as his heritage. Since these chapters, previously omitted for political reasons, have been discovered, we think that they should be published now. With them MAGNUM CRIMEN will be finally completed. The public will be in a position to get acquainted with their

PREDGOVOR

U rukopisnoj zaostavštini akademika Viktora Novaka, koja se čuva u Arhivu SANU u Beogradu (sign. br. 14.474), u materijalima koji se tiču njegove knjige *Magnum crimen*, nalaze se šifovi dva poglavlja kojih nema u konačnoj verziji pomenute knjige. Jedno poglavlje nosi naslov *Ecclesia militans ratuje s Tyrševom ideologijom*, a drugo *Libellus accusationis*. Prvo poglavlje označeno je brojem XIV a drugo brojem XV. *Ecclesia militans* ima ukupno 25 šifova a *Libellus accusationis* 4 šifa. Šifovi su korektorski ispravljeni rukom profesora Novaka. Tipovi slova i dimenzije sloga u svemu odgovaraju knjizi *Magnum crimen*. Nikakve sumnje nema da su ovo odeljci knjige *Magnum crimen*, koji su iz nje u poslednjem trenutku izostavljeni.

Danas verovatno i nema onih ljudi koji znaju da je *Magnum crimen* Viktora Novaka u samom procesu nastajanja doživljavao cenzuru. Novakovi bliski prijatelji i saradnici to su znali i o tome nisu ćutali. Ugledni publicista Sima Simić, pisac nekoliko poznatih knjiga koje se tiču ustaštva i rimokatoličkog klerikalizma, pričao mi je da je Novak bio prinuđen da izostavi poglavlje o sokolskom pokretu pod pritiskom tadašnjeg visokog funkcionera OZN-e iz Hrvatske Maksa Baće, iza kojeg je svojim političkim autoritetom stajao Vladimir Bakarić. Pošto je tim tekstom Novak razobličio vrh rimokatoličke crkve i pokazao koliko je bio antijugoslovenski, antislovenski, ultraklerikalan i profašistički, morao je biti izostavljen. Sada znamo da se to, iz istih razloga, desilo i sa odeljkom knjige *Libellus accusationis*, u kojem je reč o promemoriji upućenoj 1934. godine nadbiskupu Stepincu od strane don Frana Ivaniševića, velikog i iskrenog Jugoslovena.

Kada je pripremano drugo izdanje *Magnum crimen*-a znalo se da su neki delovi Novakovog rada, pod pritiskom političkog vrha Hrvatske, bili izostavljeni. Međutim, priređivači drugog izdanja te knjige tada nisu imali mogućnosti da dođu do izostavljenih poglavlja, jer preobimna Novakova rukopisna zaostavština, koja ima više od stotinu arhivskih kutija, ni najgrublje nije bila sređena. Sada, kada smo došli do tih poglavlja, koja su iz političkih razloga bila izostavljena, smatramo da zaslužuju da budu objavljena. Njima će se *Magnum crimen*, konačno, kompletirati. Javnost će biti upoznata sa sadržajem tih izostavljenih poglavlja a nauka obogaćena novim sazna-

content and science enriched with a new knowledge about the attitude of the Croatian Roman Catholic Episcopate towards Yugoslavia and the Yugoslavs, towards the Sokol Movement and the reasons why it (the Episcopate) was so vehemently hostile to it.

The chapter ECCLESIA MILITANS AT WAR WITH THE IDEOLOGY OF TYRCH has been found among the manuscripts of Viktor Novak type written. The difference between this type written text and the text on the sheets is negligible. Only some words are Croatized and some minor editing correction made. Since Novak has with his own hand corrected the already printed text we deem that he has thus authorized it. This is the reason why we decided to publish the thus latest version printed on the sheets and omitted from the book MAGNUM CRIMEN.

Viktor Novak's texts we are publishing are identical with the texts on the sheets. Nothing has been changed. Only some printing errors have been corrected.

We would like to emphasize that remark no. 29 in the text of ECCLESIA MILITANS could not be found either in the type written text or in the text printed on the sheets. Remarks no. 93 and 103 refer to chapter XVI of MAGNUM CRIMEN entitled ENTHUSIASTIC WELCOME – NDH (Independent State of Croatia) - AN OLD AND LONG COVETED DREAM. Due to the omission of chapters XIV and XV all chapters in the book have been renumbered and some of their titles changed. BLOODY HARVEST was the over title of the chapter entitled NDH-AN OLD AND LONG COVETED DREAM which was chapter XVIII on the sheets.

njima o odnosu hrvatskog rimokatoličkog episkopata prema Jugoslaviji i Jugoslovenima, kao i prema sokolskom pokretu i razlozima zbog kojih mu se odlučno suprotstavio.

U zaostavštini Viktora Novaka sačuvan je i pisaćom mašinom prekucan tekst *Ecclesia militans ratuje s Tyrševom ideologijom*. Razlika između njega i teksta odštampanog na šifovima je neznatna. Ona je lektorske prirode i, bezmalo, svodi se na hrvatizovanje Novakovog jezika. Kako je Novak svojom rukom obavio korekturu već odštampanih tekstova, smatramo da ih je time i autorizovao. Zbog toga smo se i odlučili da štampamo poslednje verzije sa šifovima, koje su izostavljene iz knjige *Magnum crimen*.

Tekstovi Viktora Novaka koje objavljujemo u svemu su isti kao oni sa šifova. U njima ništa nije menjano. Ispravljene su samo poneke sitne štamparske pogreške.

Dužni smo da kažemo da u tekstu *Ecclesia militans* napomene br. 29 nema ni u rukopisu prekucanom pisaćom mašinom, niti u tekstu odštampanom na šifovima. Napomene pod br. 93 i 103 odnose se na poglavlje koje u knjizi *Magnum crimen* nosi br. XVI, s naslovom *Zanosni doček. – NDH – „Davno sanjani i željkovani ideal"*. Izostavljanjem XIV i XV poglavlja došlo je do prenumeracije odeljaka knjige i do izvesnih promena u njihovim naslovima. *Krvava žetva* bio je nadnaslov ispod poglavlja naslovljenog s *NDH – „Davno sanjani i željkovani ideal"*. To poglavlje odštampano u šifovima nosilo je br. XVIII.

XIV
ECCLESIA MILITANS
AT WAR WITH TYRSH AND HIS IDEOLOGY

The first SOKOL (FALCON) Society was founded in Prague in 1862, soon after the fall of Bach's absolutism and the failure of the policy of national alienation and assimilation of non-German ethnic groups, practiced in the Austro-Hungarian Monarchy according to elaborate plans. The ideological founding fathers of this new organization were Jindriich Fügner and Dr. Miroslav Tyrsh. This was one of the many organizations founded in Bohemia according to the same pattern within the of national renaissance drive. Their aim was to revive and enhance national awareness and promote the mental and physical health of Czech people through physical and moral education. The slogan of the Sokols LET US GET STRONGER implied not only physical strength and stamina, but also vigor and toughness of character as spiritual assets, moral awareness, love for the native country, love for freedom and independence. MENS SANA IN CORPORE SANO, a healthy mind in a healthy body, was the slogan adopted in the XIX-th century in the aim of strengthening the ideals of the nationally awakened nation, within the Slavic Renaissance as a much broader movement. In 1871, on the eve of the Tenth Anniversary of the Sokols, Tyrch spelled out the fundamental aims of the whole movement:

> „Our first and primary tasks is to safeguard the vitality of our people, the kind of vitality that secures their survival and prevents their extinction, help promote their physical, mental and moral health and thus enable them to successfully cope with serious difficulties, including various calamities such as aggression and backwardness, the worst crime of all inflicted on a nation."[1]

The Sokol Movement very quickly emerged in other Slavic countries. In Ljubljana the Sokol Society was founded in 1863 under the title SOUTHERN SOKOL. The Austrian authorities dissolved it in 1867, but it reemerged the following year, in 1868 under a slightly altered title: THE SOKOL

[1] „ALL SOKOL RALLY IN PRAGUE IN 1938". (Svesokolski slet u Pragu) Beograd 1.

XIV
ECCLESIA MILITANS
RATUJE S TYRŠEVOM IDEOLOGIJOM

Prvo Sokolsko društvo osnovano je u Pragu 1862. Bilo je to ubrzo poslije sloma Bachovog apsolutizma i politike odnarođavanja, koju je austrijski sistem sa planom izvodio nad nenjemačkim narodnostima Habsburgova carstva. Osnivači ideolozi ove nove narodne ustanove bili su Jindrich Fügner i dr. Miroslav Tyrš. Ovo društvo, kao i druga, koja su se po njegovu uzoru stala osnivati po Češkoj, postala su sastavnim dijelom općeg narodnog preporoda. Cilj je društvu bio podizanje nacionalne svijesti, oplemenjivanja duševne i fizičke snage češkog naroda, putem fizičkog i moralnog uzgoja. Sokolska deviza: Jačajmo se! značila je ne samo za tijelo, nego je obuhvatila i duh, moral, svijest, ljubav ka domovini, ka slobodi i nezavisnosti. Zdrav duh u zdravom tijelu imao je da očeliči ideale koje je probuđena nacija u XIX. stoljeću, u vrijeme slovenske renesanse, postavila u prvi plan svojih nastojanja. Pred prvu desetogodišnjicu postojanja već velikog broja društava, Tyrš je 1871. podvukao osnovnu misao zadatka Sokolstva:

> „Naš prvi i opći zadatak je da smo prije nego itko drugi pozvani da očuvamo svoj narod u onoj svestranoj živahnosti koja ne da narodima da izumru, u ovoj stalnoj i svježoj snazi, u onom tjelesnom, duševnom i moralnome zdravlju koje ne da da se pojavi bilo kakva propast, ni zastoj, pa ni nazadnjaštvo, najgori smrtni zločin, koji može da se vrši nad narodima."[1]

Sokolstvo se vrlo brzo pojavilo i u drugim slavenskim zemljama. Već slijedeće godine 1863. osniva se prvo Sokolsko društvo u Ljubljani kao Južni Sokol. Austrijske vlasti raspustile su to društvo 1867., a onda se javlja ponovno 1868. kao gimnastičko društvo Sokol u Ljubljani. Prvi sokolski slet slovenskih sokolskih društava bio je održan 1888. na koji su došli i osnivači sokolstva Česi. U duhu Tyrševih gimnastičkih načela razradio je sokolsku ideju u Sloveniji dr. Viktor Murnik devedesetih godina prošlog stoljeća. U Zagrebu

[1] Svesokolski slet u Pragu 1938. Beograd, 1.

GYMNASTIC SOCIETY IN LJUBLJANA. The FIRST RALLY OF SLAVIC SOKOL SOCIETIES took place in 1888, with the participation of the Czechs, as founders of the Movement. In the 90's of the XIX-th century Dr. Viktor Murnik developed in Slovenia the idea of the Sokol Movement, in the spirit of Tyrsh, his ideology and his principles in gymnastics. In Zagreb the first Sokol Society was founded in 1874. In Serbia the Sokol Movement was reorganized in 1882. In Croatia and Slovenia the first Sokol Alliances were founded at the beginning of the XX-th century. The Sokol Rallies greatly helped develop solidarity among the South Slavs and with other Slavs and nationalities. ALL SOKOL RALLIES developed into prominent public manifestations of Slavic mutuality. In 1911 the All Sokol Rally in Zagreb brought together the Sokols from: Croatia, Slovenia, Serbia, Bulgaria, Bohemia, Poland and Russia. Evidently, the Sokol Movement in the Slavic countries greatly contributed to the promotion of the idea of Slavic mutuality and offered to Slavic people the opportunity to get to know better one another.

In view of the nature of the principles they promote and the importance of their objectives it is understandable why the Bishop of Djakovo Strossmayer liked the Sokol Movement from its very foundation and was giving it not only his love and attention, but also his great support. Strossmayer fully approved the tasks of the Slavic, and within that framework the Croatian Sokol Movement, and generously supported the Yugoslav and Czech Sokols. When the Sokols in Istria decided to build their Center (called HOME) he was the first to send his blessing, his contribution and a very significant letter in which he emphasized the patriotic task the Croatian Sokols are expected to fulfill in the endangered Istria.[2] On their part the Sokols reciprocated the Bishop's favorable attitude towards them by expressing love and respect for him, the great supporter of the idea of brotherhood among all South Slavs. In his lifetime Strossmayer epitomized the lofty ideals of the Sokol Movement. Later, his memory was cherished as a national and moral lodestar. Actually, Strosmayer's first encounter with the Sokols took place in Prague, only a year after the foundation of the Movement, at the end of October 1863. On that occasion the Bishop also met its leaders: Fügner and Tyrsh. Strossmayer was one of the first honorary members of the Czech Sokol. At the celebration of Stossmayer's Jubilee in Djakovo, in 1888, the Slovenian and Croatian Sokols were also present. At the celebration of the second Jubilee in 1898, in Djakovo, Dr. Lazar Tzar (Car), on behalf of the Croatian Sokols, in his speech expressed some views and ideas which every Catholic Bishop would

[2] „JOSIP JURAJ STROSSMAYER", 1850-1900. Zagreb 1904., 791.

je osnovano prvo sokolsko društvo 1874. U Srbiji je reorganizirano Sokolstvo 1882. U početku XX. stoljeća osnivaju se i prvi sokolski savezi u Hrvatskoj i Sloveniji. Sokolski sletovi pomažu razvijanje svijesti i solidarnosti između južnoslavenskih i ostalih naroda. Svesokolski sletovi postajali su vidne manifestacije slavenske uzajamnosti. 1911. bio je svesokolski slet u Zagrebu na kome su se uz Hrvate našli Slovenci, Srbi, Bugari, Česi, Poljaci i Rusi. Nema sumnje da je Sokolstvo u slovenskim zemljama učinilo ogromno mnogo u propagiranju ideje slavenske uzajamnosti i međusobnog upoznavanja.

Sasvim je shvatljivo da je ovakvu ustanovu zavolio đakovački biskup Strossmayer od samog početka poklonivši Sokolstvu punu pažnju i ljubav, ali i svoju pomoć kadgod je stigao, poznavajući potpuno ciljeve i osnove na kojima je ono počivalo. Strossmayer je uistinu pravilno shvatio zadatke sveslavenskog, pa tako i hrvatskog sokolstva. Strossmayer je na sve strane dijelio svoje pomoći, pa tako je nije uskratio ni jugoslavenskom, kao ni češkom sokolstvu. Kad je istarski sokol u Puli stao graditi svoj dom, prvi dar i prvi blagoslov poslao je Strossmayer sa jednim vanrednim pismom u kome je označio rodoljubni zadatak hrvatskog sokolstva u ugroženoj Istri.[2] Zato je i sokolstvo uzvraćalo ljubav i poštovanje tom velikom propovjedniku jugoslavenskog i sveslavenskog bratstva. I kao što je za života Strossmayer bio veliki ideal sokolstva tako mu je ostao i kasnije trajno kao zvijezda predvodnica u njegovim nacionalnim i moralnim stremljenjima. Poznato je da je Strossmayer upoznao sokolstvo odmah, godinu dana poslije njegova osnivanja i to u samome Pragu krajem oktobra 1863., gdje je upoznao i njegove vođe Fügnera i Tyrša. Strossmayer je među prvim počasnim članovima češkog sokola. O Strossmayerovu jubileju 1888. nalaze se u Đakovu i predstavnici slovenskog i hrvatskog sokolstva. O drugom jubileju 1898. u Đakovu je održao govor u čast Strossmayera predstavnik hrvatskog sokolstva dr. Lazar Car u kome je iznio i takve misli koje je mogao potpisati svaki biskup katoličke crkve.[3] Jasno je bilo za svakoga da ni ono staro, kao ni mlađe sokolstvo, nije bila neka protuvjerska ustanova. Dosta je napomenuti da je veliki broj hrtvatskih i slovenskih svećenika bio ne samo član nego i vođa pojedinim sokolskim društvima. Osim toga da se nije u sokolstvu gledalo neko protuvjersko i bezbožno društvo očigledno izlazi iz toga što je zborovanje prvog Euharističkog kongresa godine 1900. održano u Zagrebu u Sokolskom domu. Svakako nije bez značenja da pri svečanostima prvog hrvatskog svesokolskog sleta sudjeluje i tadašnji nadbiskup koadjutor dr. Ante Bauer sa izaslanicima

[2] Josip Juraj Strossmayer. Godina 1850–1900. Zagreb 1904., 791.
[3] Josip Juraj Strossmayer, 829, 842.

readily support.[3] In his speech Dr Tzar emphasizes that the Sokol has never been an anti-religious organization, nor is it now. On the contrary. A great number of Slovenian and Croatian Catholic priests are not only its members but also leaders of its local branches. Moreover, the Sokol Center in Zagreb was the venue of the First Eucharistic Congress held in 1900, which proves that the Sokols were not regarded as an anti-religious and impious movement, the proof being the presence at the First Croatian Sokol Rally of Dr. Ante Bauer, at that time Archbishop-Coadjutor, the delegation of the Captol and the parish priests of Zagreb. Even the Chairman of the First Catholic Congress, Count Miroslav Kulmer, attended the event.[4] At that time none of them viewed the Sokols as an anti-religious or impious organization.

By 1911 the Croatian and all other Sokol organizations in Slavic countries had fully adopted the principles established by Miroslav Tyrsh, actually the perennial Sokol principles. It was in 1912, at the ALL SLAVIC SOKOL RALLY, held in Prague that for the first time unification of the Serbian, Croatian and Slovenian Sokols was discussed as a possibility. Ten days before the assassination in Sarayevo, at the meeting held in the Croatian Sokol Center in Zagreb, the representative of the Slovenian and Serbian Sokols expressed themselves in favor of unification which implied joint work, use of the same terminology, use of the same flags, the same commands, orders, etc. Even common Rule were drafted in that aim. The First World War was a serious challenge to the Sokol Movement. The THIRD ALL SOKOL RALLY was scheduled for August 1914 in Ljubljana. It never took place, being prohibited by the Austrian-Hungarian government already on June 20, 1914. The Serbian Sokols were the most persecuted in Sremski Karlovci, Zagreb, Sarayevo, etc. In Slovenia too. The Sokols were among the first arrested and in a great number.

After the end of the First World War The Sokols resumed their activities in the spirit of the proposals adopted in 1912 and 1914. The Extraordinary Sokol Assembly was held in Zagreb, on May 11, 1919. Dr. Vlatko Machek (Maček), one of the speakers, addressing the Assembly said:

> „We are all Yugoslavs! Therefore, all South Slavs, the Serbs, Croats, Slovenes and Bulgarians should be members of the same Slavic organization. The Sokols have nothing to do with politics and this fundamental principle should be honored by both the Sokols

[3] „JOSIP JURAJ STROSSMAYER", 829, 842.

[4] „TYRSH, ARCHBISHOP BAUER AND THE SOKOL MOVEMENT" (Tyrš, Nadbiskup Bauer i Sokolstvo). „NOVOSTI", January 21, 1933.

zagrebačkog kaptola i gradskim župnicima. Štoviše, prisustvovao je i nekadašnji predsjednik prvog katoličkog kongresa, grof Miroslav Kulmer.[4] Niko od njih nije našao tada da je sokolstvo nevjerska ili protuvjerska ustanova.

Bilo je to 1911. kad je i hrvatsko sokolstvo, kao i sve ono iz ostalih slavenskih zemalja, bilo prožeto sokolskim načelima Miroslava Tyrša, koja su bila pravo sokolsko vjerovanje. O sjedinjavanju hrvatskog i srpskog i slovenskog sokolstva prvi put se raspravljalo na svesokolskom sletu u Pragu 1912. Deset dana prije sarajevskog atentata održana je u domu hrvatskog sokola u Zagrebu sjednica, na kojoj su se predstavnici slovenskog i srpskog sokolstva izjasnili za ujedinjenje koje treba da se manifestira u zajedničkom radu, terminologiji, zastavama, naređenjima i t.d. U tu svrhu sastavljena su i zajednička pravila. Za vrijeme prvog svjetskog rata sokolstvo je imalo da izdrži naučna iskušenja. Treći svesokolski slet u Ljubljani zakazan za august 1914. bio je već 20. juna 1914. od vlade zabranjen. Progonima su bili izloženi prije svega srpski sokoli u Sremskim Karlovcima, Zagrebu, Sarajevu i drugdje. A u Sloveniji su stali među prvima da zatvore pune, upravo sokoli. Poslije okončanja rata produžilo se u duhu prijedloga iz 1912. i 1914. Izvanredna glavna sokolska skupština u Zagrebu bila je 11. maja 1919. Na toj skupštini govorio je i dr. Vlatko Maček. On je među ostalim rekao:

> „Svi smo Jugoslaveni! Zato je potrebno da se u slavenskoj sokolskoj organizaciji udruže svi: i Srbi i Hrvati, i Slovenci i Bugari. Načelo je da se u soko ne smije unositi politika. No to načelo mora da valja za jednu i za drugu stranu, za političare i za sokolstvo. Mi moramo već danas u našem novom sokolskom savezu sačuvati slobodno četvrto mjesto za braću Bugare."[5]

15. juna 1919. pod predsjedanjem dr. Lazara Cara zaključeno je, da se sve hrvatske sokolske organizacije imaju sa srpskim i slovenskim stopiti u jedan jedinstven sokolski savez. Prvi sokolski sabor održan je u Novom Sadu od 28. do 30. VI 1919. gdje je i sprovedena nova sokolska reorganizacija. Mjesec dana kasnije održan je u Mariboru prvi pokrajinski slet na kome se savez sokola SHS prozvao Jugoslavenski sokolski savez. U svojoj prvoj deklaraciji udarene su i smjernice radu sokolstva u novoj državi. U njoj se kaže pri kraju:

> „Pomlađeno, obnovljeno i ujedinjeno sokolstvo Srba, Hrvata i Slovenaca pozdravlja radosno narod za čiju slobodu, napredak i cvjetanje daje sebe. Pa snažno vjerujući, da će pobjeda narodne mi-

[4] Tyrš, Nadbiskup Bauer i Sokolstvo. „Novosti" 21. I. 1933.

[5] „Jugoslavenske novine" 2. IX. 1937.

and the politicians. Also, as of today the Sokol Alliance should keep the fourth seat vacant for our Bulgarian brothers."[5]

On June 15, 1919, the Meeting chaired by Dr. Lazar Tzar decided that all Croatian Sokols should merge with the Serbian and Slovenian Sokols into one, united Sokol Alliance. The FIRST SOKOL CONVENTION which took place in Novi Sad, from 28 to 30 June, 1918, adopted a new organizational pattern of the Sokols. A month later the FIRST REGIONAL SOKOL RALLY took place in Maribor and on that occasion the Serbian, Croatian and Slovenian Sokols changed their name into THE YUGOSLAV SOKOL ALLIANCE. Its first Declaration provides guidelines for the Sokol activities in the new state. At the end it reads as follows:

„Rejuvenated, renewed and united the Sokol Movement of the Serbs, Croats and Slovenes is most cordially greeting all of you, our people for whose freedom, progress and blossoming all Sokols are ready to sacrifice themselves. We strongly believe that the victory of the national idea and the ideal of truth and justice will bring happiness and peace to all of us. We also remain devoted to the idea of Slavism which epitomizes our cultural and ethical strength and which, we hope, will continue to keep our human soul alive even after the death of old Gods."[6]

It is interesting to note that already in 1919 and 1920 the Croatian Sokols left the Alliance and founded their own national organization. This happened before 1921 when differences between the Zagreb Sokol Society and the Yugoslav Sokol Alliance emerged due to internal conflicts on political grounds. It was actually a conflict between the concept of particularism and separatism, on the one hand, and the concept of integral Yugoslavism, on the other. However, the Croatian Sokol remained faithful to the Sokol principles of Tyrsh and his progressive ideology. Even the separatism prone Croatian clergy did not deny support to Croatian Sokols. They did not refuse to bless their flags in spite of the fact that the Leaders and Senior members of the Croatian Sokol still fostered the ideals and ideology of their founding fathers. At that time the clerical organization ORLOVI (the Eagles) was founded with the support of high Catholic clergy, the Seniorate and Episcopate. The idea was to take young people away from the Sokols and attract them to join the new independent gymnastic clubs. When in 1919 the Ministry of Education issued a directive to all schools to organize physical education

[5] THE YUGOSLAV GAZETTE („Jugoslavenske novine") September 2, 1937.
[6] THE SOKOL HERALD („Sokolski glasnik"), 1919, no 1, 1.

sli, istine i pravde donijeti obilne plodove i sreće i mira, duboko je osvjedočeno da će Slavenstvo biti ona kulturna i etička sila, što će u času smrti starih bogova na svojim leđima prenijeti i spasiti čovječju dušu."[6]

Međutim, još prije nego što je nastupio spor između sokolskog društva u Zagrebu i Jugoslavenskog sokolskog saveza (1921) pod utjecajem unutrašnjih partijsko-političkih previranja (i na kraju istupio iz Jugoslavenskog sokolskog saveza i osnovao Hrvatski sokol), već 1919. a pogotovo 1920. stali su se javljati znaci kritike i negodovanja sa Jugoslavenskim sokolstvom. Bio je to sukob ideja, partikularizma i separatizma s jedne strane i integralnog Jugoslavenstva s druge strane. Hrvatski sokol je i dalje zadržao Tyršova sokolska načela sa svom njegovom naprednom ideologijom. Prema njemu se separatistički orijentirano svećenstvo ophodilo i dalje naklonjeno i ono mu nije ustezalo svoju pomoć. Ti se svećenici nisu opirali da blagoslove njihove zastave, iako su vođe i starješine izjavljivale da ostaju vjerni ideologiji osnivača sokolstva. U isto vrijeme pada i osnivanje klerikalnog Orlovstva kojemu su utirali puteve vođe klerikalizma seniorat i episkopat. Prije svega najprije odvajanjem omladine od sokolstva pa onda učlanjivanjem u samostalna gimnastička udruženja. Kad je Ministarstvo prosvjete 1919. izdalo naređenje da se u svim školama vrši tjelovježba u sokolskom duhu, ta je činjenica bila predmet raspravljanja jugoslavenskog episkopata na aprilskoj konferenciji 1920. Nije bez značenja podvući da se na toj konferenciji na kojoj se prvi put odrazio antisokolski stav episkopata nalazio i papinski nuncij Cherubini. Ova podudarnost zapažena je bila u javnosti i o njoj se u novinama sa suprotnih gledišta raspravljalo. Protest episkopata upućen Ministarstvu prosvjete bio je motiviran tezom da u školi mora sav odgoj biti vjerski i na vjeri osnovan. Ovako organiziran sokol u Jugoslaviji, u kome su bili sjedinjeni katolici, pravoslavni i muslimani i koji je stao da propovijeda načelo „brat je mio koje vjere bio", punu i istinsku vjersku snošljivost i naklonost i ljubav prema braći bez razlike ispovijedanja, od samog početka bio je gledan sa nepovjerenjem. Teza o vjerskoj toleranciji smatrana je kao veoma opasna za katolicizam. Napredno shvaćanje vođa sokola formirala je u očima klerikalaca sliku veoma složenih opasnosti za klerikalizam. Sokolske manifestacije za neoslobođenu braću u Julijskoj Krajini i u profašističkom periodu, označavane su od talijanske štampe kao imperijalističke provokacije. Uz neklerikalnu i klerikalna štampa u Italiji zauzela je prema sokolstvu vrlo oštar stav napadajući ga kao ustanovu opasnu na istočnim granicama Italije. Stari sokol

[6] „Sokolski glasnik" 1919., br. 1, 1.

according to the principles of the Sokol Movement the document was discussed by the Yugoslav Episcopate at its Conference held in April 1920. It was at this Conference that a negative attitude against the Sokols was taken for the first time. The presence of Nuncio Cherubini at the Conference was publicly discussed and commented in all papers in different ways. The Episcopate even lodged a protest with the Ministry of Education under the pretext that all aspects of school education should be based on religious principles and conducted in the religious spirit. The Catholic Church could not accept the Sokols who bring together the Catholics, Orthodox and Moslems, who launch the idea that „a brother is dear regardless of his faith" and who promote true religious tolerance, affection and love for the brothers irrespective of their confession. Actually, the clerics considered religious tolerance and progressive ideals as extremely dangerous to the Catholic Church. Moreover, The Sokol protests in support of the brothers in Julian Alps region during the pro fascist period the Italian press qualified as an imperialist provocation. According to both clerical and non-clerical Italian press the Sokols were viewed as a threat to the Italian Eastern border Dr. Laza Popovitch (Popović), and outstanding and old member of the Sokols, refuted all these accusations on the ground of valid arguments.[7]

The members of the Clerical Party and their supporters (in further text CLERICALS) tried to disguise the political background of their anti-Sokol campaign by transferring the whole issue to the sphere of religious education. It was for the very first time that they brought up the problem of philosophical naturalism and indifference to the principles of Christianity in the learning of Tyrsh, assessing them as dangerous to perennial Christian values. Actually, the clericals, favoring separatism, were much more apprehensive of the idea of Yugoslavism than of the philosophy of Tyrsh. One month before the Meeting of the Episcopate (March 1920) the Yugoslav Sokol Alliance issued a Declaration on its attitude to the idea of Yugoslavism, which reads as follows:

> „The Revolution of the Yugoslav peoples for liberation and unification, brought to its successful end in 1918, epitomizes its greatest achievement – the idea of Yugoslavism which implies freedom, unity, independence, survival and progress of all Yugoslav nations living united in one state. The idea of the Sokol Movement actually stems from the national idea of Yugoslavism. Its aim is to unite all

[7] LAZA POPOVITCH:„THE YUGOSLAV CATHOLIC EPISCOPATE AGAINST THE SOKOLS", (Laza Popović, Jugoslovenski katolički Episkopat protiv Sokola) „JUGOSLAVENSKA OBNOVA NJIVA",1920, n. 32, pp. 495-496.

dr. Laza Popović odlučno je reagirao na ove klerikalne napadaje u zemlji i na strani.[7] Da bi se osnovna politička misao sakrila koja je klerikalce rukovodila u njihovom antisokolskom stavu potrebno je bilo cijelo pitanje prebaciti na vjerski odgojni teren. Odatle prvi put iskrsava u polemikama Tyršev filozofski naturalizam i kršćanski indiferentizam kao strahovita opasnost za čistoću kršćanskih načela, koja inače nikad nisu u sokolu bila napadana. Više nego Tyrševa filozofska naziranja bila je jugoslavenska misao koja je bola oči separatističkih klerikalaca. Na mjesec dana prije zasjedanja episkopata mjeseca marta 1920. predsjedništvo Jugoslavenskog sokolskog saveza u svome proglasu odredilo je svoj odnos prema jugoslavenskoj misli.

> „Oslobodilačka i ujedinjavajuća revolucija jugoslavenskog naroda, završena 1918., dala je kao jednu od glavnih sinteza jugoslavensku narodnu misao, misao slobode, jedinstva, samostalnosti, održanja i napretka jugoslavenskog naroda, u [o]bliku jedne i jedinstvene države. Iz jugoslavenske narodne misli ponikla je jugoslavenska sokolska misao ujedinjenja i jedinstva bivših plemenskih sokolstava u jedno jugoslavensko sokolstvo, u jedinstvenu sokolsku organizaciju, sa potpunim razrešenjem svih pokrajinskih, plemenskih, vjerskih i staleških razlika, u cilju krepljenja i jačanja i množenja fizičke, intelektualne i moralne snage cijeloga jugoslavenskoga naroda za životnu borbu... U borbi za ideju jedinstva jugoslavenskog sokolstva, u radu, muci i krajnjem naprezanju da ova ideja bude realizirana, ukorjenjena i postavljena u temelj svega jugoslavenskog sokolstva, ima da sa potpunim angažiranjem svih sposobnosti i sila sudjeluje cjelokupno jugoslavensko sokolstvo... U radu za ideju jugoslavenstva svi ste jednako veliki, jednako potrebni i jednako vrijedni..."[8]

Osnovna Tyrševa ideja bratstva i samodiscipline koja je imala prožeti i jugoslavensko sokolstvo u iskrenim i istinitim preporodnim pregnućima za jugoslavensku misao postajala je protivnik svim ekskluzivizmima i separatizmima, pa dosljedno i onima hrvatskih klerikalaca. Znatnom dijelu sokolskih prvaka, osobito u prvim počecima razvoja ne može se nikako poreći iskrenost i zalaganje za pravu sokolsku misao koja je imala da služi isključivo narodnim interesima. Međutim, treba naglasiti da su u pojedinim stranama izvjesni političari sa pretjeranim neprijateljskim stavom naškodili jednako sokolskoj kao i jugoslavenskoj ideji. Naročito od trenutka kad su

[7] Laza Popović, Katolički episkopat Jugoslavije protiv Sokola. „Jugoslavenska obnova njiva" 1920., br. 32, 495–496.

[8] „Sokolski glasnik" 1920., 145–146.

former ethnic Sokol societies into one Sokol organization and thus overcome all regional, ethnic, religious and class differences and help our people get stronger and improve their physical, intellectual and moral qualities so as to be ready to cope with all challenges along that way, including struggle for life... In the struggle for the unity of the movement all Sokols should spare no effort to translate their ideals into reality and help them take deep roots in the Movement... Within the common strive to keep the idea of Yugoslavism alive all of you are equally great, equally useful and equally valuable..."[8]

The idea of Yugoslavism and the principles of the Sokol Movement based on brotherhood and self-sacrifice as a prerequisite for national revival and progress were a serious threat to all promoters of separatism, particularly the Croatian clericals and their supporters. Most of the Sokol leaders, particularly during the initial stage of the Movement, were sincere supporters of the Sokol ideology that the Movement should exclusively serve the national interests. However, it should be emphasized that the hostile ideas of some politicians jeopardized the Sokol Movement and the idea of Yugoslavism. But a similar damage to the Sokol Movement and the idea of Yugoslavism was done by those who encouraged education of the Sokols in the spirit of Monarchism and support to the Royal Family, or abused the Sokols in promoting the interests of some political parties, or against some social movements. It is from these positions that most criticism, not always unjustified, was addressed to the promoters of the Sokol Idea which till 1918 had played a positive role in the struggle for Slavic solidarity. The Catholic Episcopate and the clericals very smartly took advantage of these differences and transferred the whole issue to the sphere of education. They were not only against secularization of religious education but also against general education promoting national features and features of national cultural heritage, not organized or approved by the Church. Evidently, The Sokols who promoted brotherhood and equality of all religions had a great enemy in the Catholic Church for whom religious tolerance was equal to religious indifference and as such a great enemy of the Church and religion.

The conflict of these totally opposing concepts of the progressive and conservative, the Yugoslav and exclusively Croatian, tolerance and intolerance, continued in Zagreb and in all regions populated by Croats and was gaining impetus with the increasing resistance of the clerical movement to the idea of Yugoslavism, brotherhood and religious tolerance, from its ma-

[8] THE SOKOL HERALD („Sokolski glasnik"), 1920., pp.145-146.

je stali otvoreno odgajati za dinastiju u svim mogućim izrazima, a onda i zloupotrebljavajući je u svoje uske partijske ciljeve protiv socijalnih pokreta u zemlji. Odatle osnove sa kojih će se uveliko i sa opravdanjem pobijati sokolstvo kao cjelina i njeni predstavnici kao nosioci sokolske ideje koja je do 1918. izvršila jednu pozitivnu ulogu u duhu slavenske solidarnosti. To je vješto iskoristio i klerikalizam i episkopat onoga trenutka kad se je suprotstavio ne samo laiciziranju vjerske nastave nego i unošenju u škole svih onih pomoćnih sredstava za nacionalni i kulturni odgoj, koja nisu potekla iz same crkve ili bez odobrenja i suglasnosti sa crkvom. Sokolstvo, koje je načelno i programski težilo da pobratimi i društveno pomogne izjednačivanje vjerama podvojenog naroda moralo je naći svoga protivnika u crkvi, koja je vjersku toleranciju izjednačivala sa indiferentizmom, time za nju opasnim protivnikom crkve i religije.

U duhu ovih suprotnih shvaćanja, naprednog i konzervativnog, jugoslavenskog i samohrvatskog, snošljivosti i nesnošljivosti, vjerske i narodne, odvijati će se daljna borba u Zagrebu kao i u unutrašnjosti, u pokrajinama u kojima stanuju Hrvati. Što se jače razvijala i organizirala klerikalna misao otpora protiv jugoslavenstva kao nosioca bratstva i vjerske snošljivosti utoliko je bila izrazitija suprotnost klerikalnih stremljenja, manifestiranih i u Orlovstvu a tako i u vodstvu klerikalnog pokreta, naročito pako organizirano od vremena organiziranja Katoličke Akcije.

Provalija tih shvaćanja izbila je prilikom svesokolskog sleta u Pragu 1926., kad se primjetila akcija zamjenika papinskog nuncija, čija je intriga dovela do apstiniranja poljskog sokolstva na sletu. Krajem novembra 1926. saopćio je Poljski sokolski savez dokumente iz kojih se ogleda pozadina uticaja Vatikana, koji je zbog nuncijeve afere bio naročito nenaklonjen prema čehoslovačkoj vladi, a posebno prema njenom ministru vanjskih poslova dr. Eduardu Benešu. Poljsko sokolstvo je najprije odlučilo da će u velikom broju učestvovati na praškom sokolskom sletu. I upravo kad su priprave bile u najvećem jeku, zamjenik papinskog nuncija Msgr. Arata obavijestio je Poljake da će sokolske svečanosti u Pragu imati protukatolički značaj pa stoga zahtijeva da poljski sokoli ne učestvuju na sletu. Papinski nuncij u Varšavi i varšavski nadbiskup kardinal Kakowski učinili su svoje kod starješinstva poljskih sokola. Pritisak poljskih crkvenih dostojanstvenika i papinskog nuncija bio je toliki da je poljsko starješinstvo na kraju odkazalo posjetu Pragu. Iz objavljene dokumentacije vidi se da su nuncij i nadbiskup apodiktički tvrdili da će se manifestacije u Pragu pretvoriti u antipapinske demonstracije. Papinski nuncij u Varšavi doslovno je napisao ovo: „Apostolska stolica bi morala svako učestvovanje u Pragu smatrati za tešku uvredu katoličke crkve i Svetog

jor strongholds: the ORLOVI (Eagles) and CATHOLIC ACTION Movement (Katolička akcija).

The chasm between these two concepts surfaced at the ALL SOKOL RALLY in Prague, in 1926, where due to Deputy Nuncio's intrigues the Polish Sokols decided to abstain from participation. In November 1926 the Polish Sokols submitted the documents revealing the clandestine influence of the Vatican, hostile to the Government of Czechoslovakia, and particularly its Foreign Minister Dr. Edward Benesh, because of some problems with the Nuncio. At first the Polish Sokols were ready to massively participate in the Rally, but when applications were to be submitted Deputy Nuncio Msgr, Arata warned the Poles of the secret intention of the organizer to turn the Rally in Prague into a demonstration of anti-Catholicism. Actually, the Nuncio in Warsaw, Cardinal Kakowski Archbishop of Warsaw and Polish high clergy exercised a strong pressure on the Polish Sokols not to participate and they obeyed. The documents also reveal that the Archbishop, on the ground of his allegedly incontestable proofs, claimed that the Prague Rally was conceived as a protest against the Pope. In this connection the Nuncio said: „The Holy See would regard participation in Prague as a gross offense against the Catholic Church and the Holy Father." This is how the Vatican managed to break up the Slavic unity in connection with that particular event. On the other hand, during the Rally not a single negative gesture against the Church was noticed.[9]

Evidently that this smartly orchestrated campaign involving one Deputy Nuncio (Msgr Arata) and one Nuncio was undertaken on the instructions of the Vatican. Actually, it was a well pondered and planned coincidence of interests of the Vatican, on the one hand, and fascism constantly attacking the Sokols, on the other. Thousands of South Slavs who participated in the event took back home with them a bitter feeling, having realized that all of them living along the banks of the rivers: Vltava, Warta and Socha have the same enemy. It is with this awareness in mind that they started developing their national strategies which were not in line with the interests of the Vatican and fascism. The Sokol Movement very well understood the reasons for the hostility of the Roman Curia against them and the implications of the hostility which had nothing to do with religion. The Roman Curia simply could not accept brotherhood between the Poles-devoted Catholics and the liberal, progressive sons of the people of Jan Huss, Jan Ziska, Prokop and Jan Amos

[9] „THE VATICAN AND ITS INTRIGUES AGAINST THE ALL SOKOL RALLY IN PRAGU". The Poles brought up interesting details of the policy conducted by high clergy behind the scene. (Vatikanske spletke protiv svesokolskog sleta u Pragu...), WORD („RIJEČ"), 1926 no. 277.

Oca pape". Tako je Vatikan uspio i, u jednom trenutku, razbio je slavensku slogu. Poslije održanoga sleta moglo se konstatirati da se nije desila ni jedna protucrkvena manifestacija.[9]

Nema sumnje da su se pri ovoj aferi, koju su tako vješto izveli jedan zamjenik papinskog nuncija (Msgr. Arata) i jedan nuncij (Msgr. Lavra), očigledno ne bez instrukcija Vatikana i na vlastitu odgovornost, nego smišljeno i planski, stekli interesi Vatikana i fašizma koji je stalno napadao sokolstvo. Hiljade Jugoslavena koji su učestvovali na tome sletu, ponijeli su u domovinu jedno novo saznanje o neprijatelju Slavenstva, koji je jedan isti, na Vltavi, Visli kao i na Soči. Svakako, ova saznanja nisu mogla ostati bez svojih unutrašnjih uvjerenja na kojima se izgrađivala jedna nacionalna orijentacija koja nije mogla da bude draga ni Vatikanu kao ni fašizmu. Sokolstvo je shvatilo značenje ovog neprijateljskog stava ne pobrkavši talijansku politiku Rimske Kurije sa vjerom. Rimskoj Kuriji nije moglo biti svejedno da se Poljaci, toliko vjerni i odani, bratime sa naprednim sinovima naroda Jana Husa, Žiške, Prokopa i Jana Amosa Komenskoga, tog „učitelja naroda", „Galileja odgoja", čiji se narod rado naziva i ponosno ističe da je narod Komenskoga. I kasnije kao što se vidjelo u slučaju prvog antisokolskog stava episkopata, uz učešće beogradskog nuncija Cherubinija, javljat će se sličnosti, koje će jasno govoriti da je slavensko snaženje u duhu naprednog i slobodarskog sokolstva jednako nemilo Vatikanu kao i njegovom očiglednom savezniku fašizmu.

Sarajevski nadbiskup Šarić kao i njegova najbliža okolina žalili su se na Hrvatski Sokol što nije prišao Orlovstvu kad ga i onako spajaju zajednički ekskluzivistički nacionalni pogledi i jednaki separatistički osjećaji. Povod za jednu vrlo karakterističnu diskusiju između sarajevskih klerikalaca i predstavnika Hrvatskog Sokola u Zagrebu dao je starješina Sokola Aleksandar Freudenreich, na svome predavanju održanom u Sarajevu o sokolstvu. Na užas sarajevskih klerikalaca Freudenreich je rekao da je „sve jedno da li tko nosi fes, ili se križa, ili se krsti, da li se klanja ili se moli jer vjera je etički motiv koji je nastao u srcu čovjeka, pa zato mi poštujemo svačiju vjeru". Šarićev „Katolički tjednik" veoma je oštro reagirao na ovakve misli (15. V. 1927.). „Katolički roditelji, opominje klerikalni polemičar, zamislite se u to: ako vjerujete, da je crkva katolička jedina luka vječne i vremenite sreće, onda znajte da vašoj djeci nema mjesta u društvu, gdje se šire nauke oprečne Kristovom evanđelju!" Prema tome tolerancija za koju se zalagao ovaj sokol bila je povod da se odgovori najžučnijim ogorčenjem. U polemici koja se produžila

[9] Vatikanske spletke protiv svesokolskog sleta u Pragu. Zanimljiva poljska otkrića iza kulise visoke klerikalne politike. „Riječ" 1926., br. 277.

Komensky, „the national teacher", „a Galileo of education" who were proud to be called the people of Komensky. The first anti-Sokol Epistle of the Catholic Episcopate in Yugoslavia and later on the attitude of the Nuncio in Belgrade, Cherubini, reveal a similar approach, which proves that the strengthening of the Slavic idea and its dissemination through the progressive and freedom loving Sokol Movement was equally unacceptable to both the Vatican and its obvious ally-fascism.

The Archbishop of Sarayevo, Sharitch and his close associates reproached the Croatian Sokols for not joining the Eagle Movement (Orlovi) since they share the same feelings of national exclusiveness and separatism. Aleksandar Freudenreich, one of the Sokol leaders, delivered in Sarayevo a lecture on the Sokol Movement, which ignited a very interesting discussion between the Sarayevo clericals and the representatives of the Croatian Sokol. The Sarayevo clericals and their supporters were appalled to hear from Freudereich that: „it is absolutely irrelevant whether one wears a fez on his head, or a cross, whether while praying one crosses himself or keeps bowing because religion motivated by ethics is a matter of heart. We respect everyone's religion." Sharitch's KATOLIČKI TJEDNIK (Catholic weekly) of May 15, 1927 vehemently reacted to this statement warning the Catholic parents to take this idea seriously. „If you believe that the Catholic Church is the only stronghold of everlasting celestial and earthly happiness then you must know that the movement disseminating the ideas contrary to the Gospel is not the right place for your children." Evidently, the idea of tolerance the Sokols were disseminating was rejected with bitterness. The polemics that followed was a good opportunity for Freudenreich to give a long lecture on tolerance and brotherly love in the spirit of the Jesus:

„Love your next..." and emphasize that the Sokols simply cannot transform love for the next into hatred of a brother of different religion which is neither his merit, nor his guilt.

It should, however, be emphasized that all Catholic Bishops did not share the views of Archbishops Sharinitch and Bauer on the Sokols. It is interesting to note that in his letter of July 30, 1928 to the Sokol Society in Vinkovci Bishop Akshamovitch (Akšamović) thanks them for the Memorial Book and at the end says: „Greetings Sokols! (Zdravo Sokoli) God bless you all and help you get stronger and stronger!"[10]

[10] „ORGANIZATIONAL PATTERN OF THE SOKOL ALLIANCE OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA" (Organizacija Saveza sokola Kraljevine Jugoslavije), Ljubljana, 1930., 7, 18.

sokolski starješina iz Zagreba održao je čitavu lekciju o toleranciji i bratskoj ljubavi u duhu Kristovih misli „ljubimo bližnjega svoga". Sokol ne može da ljubav prema bližnjemu pretvori u mržnju na brata svoga samo zato jer je bez ikakve zasluge ili krivice druge vjeroispovijesti.

Međutim svi biskupi nisu jednako gledali na sokolstvo kao što su to učinili svojim raznim postupcima nadbiskup Šarić i nadbiskup Bauer. Zanimljivo je da je biskup Akšamović 30. jula 1928. zahvalio pismom Sokolskom društvu u Vinkovcima na pažnji što mu je poslalo spomenicu svoga društva pa je na kraju završio: „Zdravo sokoli! Bog vas jačao i blagoslovio!"[10]

Kad je došlo do državnih promjena 6. januara 1929. i zavedena diktatura, onda je ukinuto Orlovstvo kao i Jugoslavenski, Hrvatski sokol i Jugoslavenski sokolski savez, a osnovan od strane vlade Savez sokola Kraljevine Jugoslavije (5. XII 1929.). Sada je velik dio starih sokola napustio ovu ustanovu, smatrajući da ovo novo sokolstvo znači prelom sa starim, a oni koji su i u njemu zaostali imali su često da odgovaraju na opravdane prigovore da je Sokol postao ustanova koja indirektno pomaže diktatorski režim, i da daje kompromitiranim idejama moralni legitimitet. Nema sumnje, da je i pored sve dobre volje znatnoga dijela vodstva novog Saveza sokola Kraljevine Jugoslavije kome su na čelu bili Engelbert Gangl i Oton Gavrančić, i koji su htjeli produžiti staru sokolsku tradiciju mimo svih tendencija vlade i šestojanuarske klike i partijskih satelita, nailazili kod pristalica šestojanuarskog režima na mnoge smetnje koje su u mnogim slučajevima kompromitirale sokolsku ideju. Kao što je jugoslavenska misao naturenom, podržavljenom i eksploatiranom diktatorskom jugoslavenskom misli bila unižena i kompromitirana, tako je i sokolska misao pretrpjela velike moralne i nacionalne štete. Međutim, klerikalci stari neprijatelji Sokolstva produžili su svoj otpor prema ovakvom sokolstvu. I to iz istih osnovnih razloga kakvih su ih vodili i ranije, jer su Tyrševa načela ostala i dalje u općim odredbama statuta Sokola Kraljevine Jugoslavije. Naime Čl. 11. općih odredaba SKJ-e kaže da se u sokolskim društvima „po Tyrševom sokolskom sistemu izvodi tjelesno, moralno i nacionalno odgajanje po uputama i pravilnicima koje izrađuje Uprava saveza, odnosno uprave sokolskih župa". U svome manifestu od 28. I 1930. Savez Sokola Kraljevine Jugoslavije (SKJ) podvukao je osnovne ideje vodilje kojima će se rukovoditi reorganizirano sokolstvo. Jugoslavenstvo, slavenska solidarnost, napredan i tolerantan duh, prema svima djelovima naroda bez obzira na vjeru, kao i osnovne misli osnivača Tyrša i Fügnera bile su i novom starješinstvu pred očima. Dakako i ovako reorganiziran Sokol, zapeo je za oči ne samo

[10] Organizacija Saveza sokola Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1930., 7, 18.

As a result of the political changes of January 6, 1929, and the establishment of dictatorship the EAGLES, the YUGOSLAV and CROATIAN SOKOLS and the YUGOSLAV SOKOL ALLIANCE were all abolished and on December 5, 1929, the Government founded the SOKOL ALLIANCE OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA. A great number of „old" Sokols left the organization believing that the new Sokol Alliance had nothing to do with the perennial one. On the other hand, the old members who adhered to the new Sokols were often and rightly criticized for supporting the organization indirectly serving the dictatorial regime, thus granting legitimacy to compromised ideas. Many leaders of the new Sokol Alliance of the Kingdom of Yugoslavia headed by Engelbert Gangle and Otton Gavranchitch who were using their best effort to keep alive the ancient tradition of the Movement, had serious problems because the Government, the supporters of dictatorship and various political fellow travelers tended to compromise the perennial ideas of the Sokol Movement. The same applies to the idea of Yugoslavism, compromised to the point of humiliation by the state imposed Yugoslavism. The clericals, traditional enemies of the Sokols, continued their old hostilities against the new Sokol, for the same reason. Namely, the Statute of the Sokol Alliance of the Kingdom of Yugoslavia, Article 11 of the General Provisions reiterates the idea of Tyrsh that: „The Sokol societies organize physical, moral and national education as envisaged by the Rules and Regulations issued by the Main Board and the Boards of the local societies called ŽUPA." In its MANIFESTO of January 28, 1930 the Sokol Alliance of the Kingdom of Yugoslavia spells out the major objectives of the reorganized Sokol, which are: Yugoslavism, Slavic solidarity, the spirit of progress and tolerance for all nations and ethnic groups, irrespective of their religion, and respect of all principles laid down by the founders of the Movement: Tyrsh and Fügner. These ideas were still alive in the minds of the new Sokol leaders. The clerics and their supporters in Croatia and other Slavic countries did not like this new, reorganized Sokol either. Nor did the Italian clerics, their supporters and Italian fascists in whose eyes the Sokol Alliance of the Kingdom of Yugoslavia was a military organization with the primary task to neutralize their appetite for some Yugoslav lands.

The book PUTEVI I CILJEVI (Ways and Objectives) adopted by the General Assembly of the Sokol Alliance of the Kingdom Of Yugoslavia of March 29, 1931, is devoted to the ideology of the old (perennial) Sokol Movement and its approach to the concept of relations on the national level, on the level of the state and on the level of the Slavic community. Already at that time the clericals accused the Sokols of promoting religious indifferentism, which is not true. Sokol Movement is not indifferent to religion, but it is tolerant to all religions. Sokol Movement is not indifferent to religion, but it is tolerant to all religions. Sokol Movement is not indifferent to religion, but it is tolerant to all religions.

hrvatskim i slovenskim klerikalcima, nego i talijanskim, a tako i fašistima u Italiji, koji su u Sokolstvu, već ranije, a pogotovo od pojave SKJ vidjeli u tome jednu vojničku organizaciju – uperenu prvenstveno protiv njihovog apetita s obzirom na Jugoslaviju. Cjelokupna ideologija Saveza sokola Kraljevine Jugoslavije razrađena je u knjizi „Putevi i ciljevi" koje je primila glavna skupština SKJ 29. III 1931. „Putevi i ciljevi" jesu u prvom redu rezultati shvaćanja stare sokolske ideje i pogleda na sva pitanja, javnog, nacionalnog, državnog i opće slavenskog života. Jer se već tada prigovaralo od strane klerikalaca da Sokol zastupa ideju vjerskog indiferentizma, u „Putevima i ciljevima" dodirnuto je i ovo pitanje. „Sokolstvo priznaje slobodu uvjerenja i misli svakog pojedinca. Sokolstvo poštuje svako vjersko uvjerenje i osjećanje, jer smatra da je vjera najintimniji dio unutrašnjeg duševnog života. Sokolstvo usvaja načelo vjerske snošljivosti".[11]

U zasebnoj glavi „Sokolstvo i vjera" ovaj je stav još preciznije određen.

> „Sokolstvo kao ideja slobode priznaje i slobodu uvjerenja i misli svakog pojedinca. Od svog članstva zahtjeva, da poštuje svako otvoreno i iskreno uvjerenje i mišljenje drugih i pri tome da čuva čistoću sokolske ideologije. Sokolstvo naročito poštuje i svako vjersko uvjerenje i osjećanje, jer smatra da je vjera najsvetiji dio unutrašnjeg života svakog pojedinca. Svaki pripadnik sokolske organizacije može slobodno da izvršava svoje zapovjesti i propise svoje vjere i crkve."

Pa opet ni ovim nikako nisu bili zadovoljni klerikalci, ni episkopat. Pogotovo kada je Sokolstvo i sada bilo još povezanije nego ranije sa školom, osnovnom i srednjom. Jer cjelokupni tjelesni odgoj u srednjim i stručnim školama imao se provoditi po sokolskom sistemu.

Orlovstvo i klerikalizam osjetili su da je zakonom o osnivanju Sokola Kraljevine Jugoslavije i njegovom funkcijom u osnovnoj i srednjoj školi uveliko pogođen dalekosežni plan o njihovom klerikalno-separatističkom djelovanju. Kao što je Zakon o SKJ primljen sa velikim negodovanjem od jugoslavenskih klerikalaca i episkopata on je podvrgnut kritici u talijanskoj fašističkoj štampi kao i u onoj službenoj i poluslužbenoj u Vatikanu. Nema sumnje da je Vatikan bio izvješten od pojedinih biskupa i nadbiskupa o značenju tog novog zakona, a zacijelo sa komentarima, koji su se podudarali sa političko-separatističkom orijentacijom crkvenog velikodostojnika. Pa i sam nuncij već po svojoj funkciji bio je u tom pogledu u prvom planu. Kako će se vidjeti da je već ranije ulagao protestne note radi sokolskog zakona kao i uvođenja fizičkog odgoja u školi. Ako su se 1925. pojedini jugoslavenski

[11] Putevi i ciljevi, 21.

ence. This book (Ways and Objectives) devotes due attention to the Sokol's approach to religion. „The idea of the Sokol Movement is full respect for all religious beliefs and feelings as the most intimate aspects of spiritual life of each individual and full support to the principle of religious tolerance."[11]

The book deals in details with the topic of religion in a separate chapter entitled: THE SOKOL MOVEMENT AND RELIGION.

> „The Sokol ideology implies the right of the individual to freedom of thought and belief. Its members are expected to respect all other different, openly professed and sincere beliefs and convictions by, at the same time, safeguarding the purity of the Sokol ideology. The Sokols fully respect all religious beliefs and feelings as the loftiest aspects of the intimate life of each individual. Each member of the Sokol is free to honor the principles of his religion and church and behave accordingly."

The clericals and the Episcopate did not like this approach, particularly now when the Sokol Movement got more closely linked to the elementary and secondary school education. Actually, the entire concept of physical education at school was developed according to the Sokol system.

The clericals and the supporters of ORLOVI (Eagles) realized soon enough that the establishment of the SOKOL ALLIANCE OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA and its role in the elementary and secondary school education will seriously impede their separatist activities. The Law on the Sokols of the Kingdom of Yugoslavia was vehemently criticized not only by the Yugoslav clericals, their supporters and the Yugoslav Episcopate, but also by the Italian fascist press and the official and semi-official Vatican press. Evidently, some bishops and archbishops were involved in the campaign with the task not only to keep the Vatican informed about the implications of the new law, but also send their political comments with special emphasis on the prospects of separatism in view of that law. By the very nature of his position the Nuncio was prominently active in this campaign. He is known for lodging protests against the Law on the Role of the Sokols in Physical Education. In the talks with the Yugoslav delegation in Rome negotiating the CONCORDAT Cardinal Gasparri said that already in 1925 some Catholic bishops in Yugoslavia were hostile to the state of Yugoslavia (at that time called the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes) and in Rome conducted a campaign against it.[12] In the light of that fact it is not difficult to assume

[11] WAYS AND OBJECTIVES (Putevi i ciljevi), p. 21.
[12] See Chapter X.

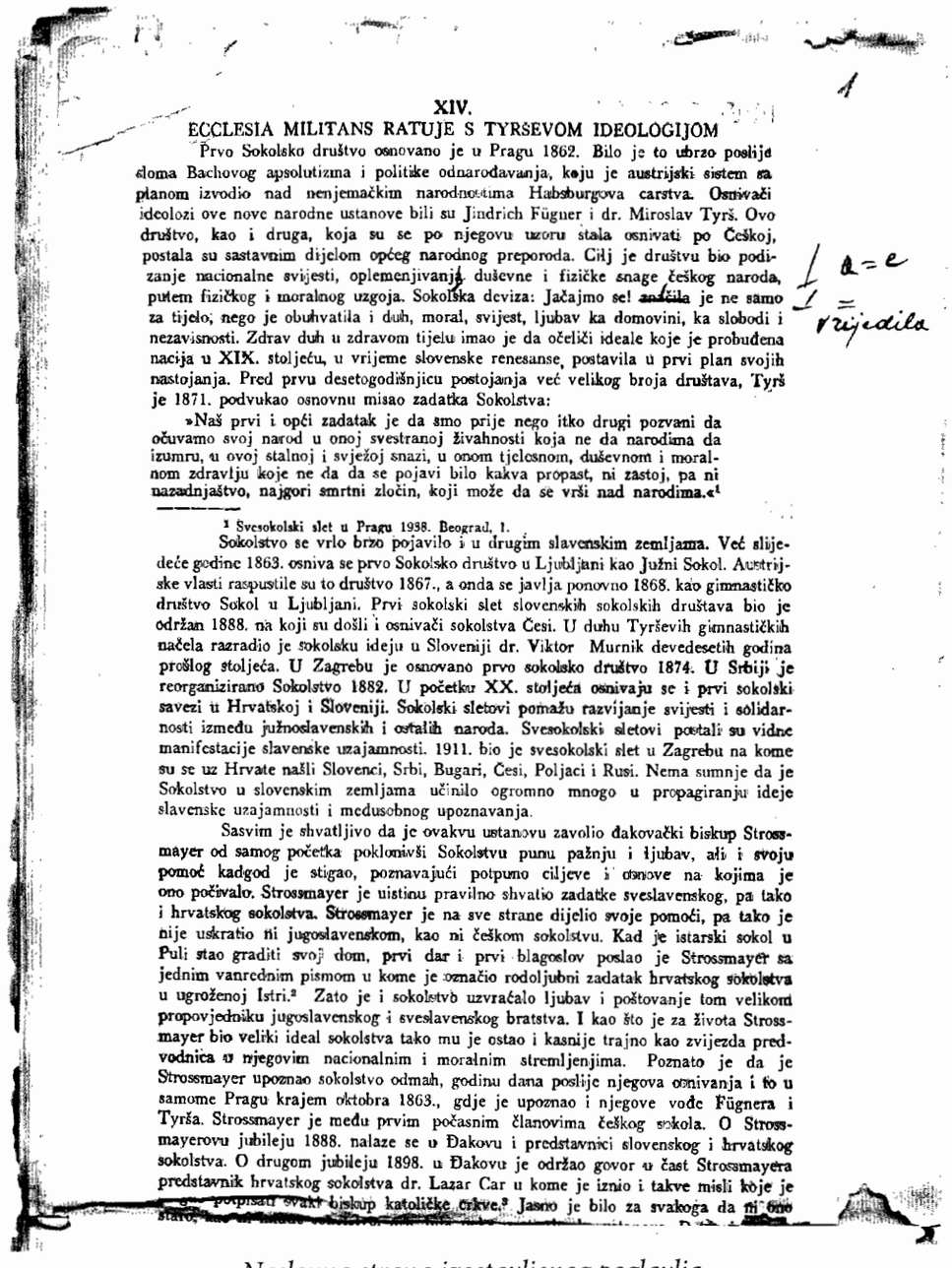

XIV.

ECCLESIA MILITANS RATUJE S TYRŠEVOM IDEOLOGIJOM

Prvo Sokolsko društvo osnovano je u Pragu 1862. Bilo je to ubrzo poslije sloma Bachovog apsolutizma i politike odnarođavanja, koju je austrijski sistem sa planom izvodio nad nenjemačkim narodnostima Habsburgova carstva. Osnivači ideolozi ove nove narodne ustanove bili su Jindrich Fügner i dr. Miroslav Tyrš. Ovo društvo, kao i druga, koja su se po njegovu uzoru stala osnivati po Češkoj, postala su sastavnim dijelom općeg narodnog preporoda. Cilj je društvu bio podizanje nacionalne svijesti, oplemenjivanje duševne i fizičke snage češkog naroda, putem fizičkog i moralnog uzgoja. Sokolska deviza: Jačajmo se! Snaga je ne samo za tijelo, nego je obuhvatila i duh, moral, svijest, ljubav ka domovini, ka slobodi i nezavisnosti. Zdrav duh u zdravom tijelu imao je da očeliči ideale koje je probuđena nacija u XIX. stoljeću, u vrijeme slovenske renesanse, postavila u prvi plan svojih nastojanja. Pred prvu desetogodišnjicu postojanja već velikog broja društava, Tyrš je 1871. podvukao osnovnu misao zadatka Sokolstva:

»Naš prvi i opći zadatak je da smo prije nego itko drugi pozvani da očuvamo svoj narod u onoj svestranoj živahnosti koja ne da narodima da izumru, u ovoj stalnoj i svježoj snazi, u onom tjelesnom, duševnom i moralnom zdravlju koje ne da da se pojavi bilo kakva propast, ni zastoj, pa ni nazadnjaštvo, najgori smrtni zločin, koji može da se vrši nad narodima.«[1]

[1] Svesokolski slet u Pragu 1938. Beograd, 1.

Sokolstvo se vrlo brzo pojavilo i u drugim slavenskim zemljama. Već slijedeće godine 1863. osniva se prvo Sokolsko društvo u Ljubljani kao Južni Sokol. Austrijske vlasti raspustile su to društvo 1867., a onda se javlja ponovno 1868. kao gimnastičko društvo Sokol u Ljubljani. Prvi sokolski slet slovenskih sokolskih društava bio je održan 1888. na koji su došli i osnivači sokolstva Česi. U duhu Tyrševih gimnastičkih načela razradio je sokolsku ideju u Sloveniji dr. Viktor Murnik devedesetih godina prošlog stoljeća. U Zagrebu je osnovano prvo sokolsko društvo 1874. U Srbiji je reorganizirano Sokolstvo 1882. U početku XX. stoljeća osnivaju se i prvi sokolski savezi u Hrvatskoj i Sloveniji. Sokolski sletovi pomažu razvijanje svijesti i solidarnosti između južnoslavenskih i ostalih naroda. Svesokolski sletovi postali su vidne manifestacije slavenske uzajamnosti. 1911. bio je svesokolski slet u Zagrebu na kome su se uz Hrvate našli Slovenci, Srbi, Bugari, Česi, Poljaci i Rusi. Nema sumnje da je Sokolstvo u slovenskim zemljama učinilo ogromno mnogo u propagiranju ideje slavenske uzajamnosti i međusobnog upoznavanja.

Sasvim je shvatljivo da je ovakvu ustanovu zavolio đakovački biskup Strossmayer od samog početka pokloniviši Sokolstvu punu pažnju i ljubav, ali i svoju pomoć kadgod je stigao, poznavajući potpuno ciljeve i osnove na kojima je ono počivalo. Strossmayer je uistinu pravilno shvatio zadatke sveslavenskog, pa tako i hrvatskog sokolstva. Strossmayer je na sve strane dijelio svoje pomoći, pa tako je nije uskratio ni jugoslavenskom, kao ni češkom sokolstvu. Kad je istarski sokol u Puli stao graditi svoj dom, prvi dar i prvi blagoslov poslao je Strossmayer sa jednim vanrednim pismom u kome je označio rodoljubni zadatak hrvatskog sokolstva u ugroženoj Istri.[2] Zato je i sokolstvo uzvraćalo ljubav i poštovanje tom velikom propovjedniku jugoslavenskog i sveslavenskog bratstva. I kao što je za života Strossmayer bio veliki ideal sokolstva tako mu je ostao i kasnije trajno kao zvijezda predvodnica u njegovim nacionalnim i moralnim stremljenjima. Poznato je da je Strossmayer upoznao sokolstvo odmah, godinu dana poslije njegova osnivanja i to u samome Pragu krajem oktobra 1863., gdje je upoznao i njegove vođe Fügnera i Tyrša. Strossmayer je među prvim počasnim članovima češkog sokola. O Strossmayerovu jubileju 1888. nalaze se u Đakovu i predstavnici slovenskog i hrvatskog sokolstva. O drugom jubileju 1898. u Đakovu je održao govor u čast Strossmayera predstavnik hrvatskog sokolstva dr. Lazar Car u kome je iznio i takve misli koje je [illegible] potpisati svaki biskup katoličke crkve.[3] Jasno je bilo za svakoga da ni ono

Naslovna strana izostavljenog poglavlja
The front page of the omitted chapter

the nature of their comments on the Sokols. Since censorship during the 6–th of January regime was very strict the bishops smartly decided to use the authority of the Holy See and its Encyclical devoted to general matters with special emphasis on Christian education. Everything in the Encyclical dealing with education refers to Yugoslavia, without mentioning its name. The Vatican also reacted promptly. On December 31, 1929 Pius XI announced his Encyclical on Christian Education of the young. In the introduction the Pope explains that it is the nature of education in different countries and the wish expressed by a number of bishops and their believers to hear his views on that subject that he decided to openly announce them in this Encyclical.[13] Evidently the suggestion came from Yugoslavia where in November 1929, a month before the Encyclical, a Law on the Sokol Alliance of the Kingdom of Yugoslavia and a Law on School Education was enacted. The clericals and their supporters were profoundly dissatisfied with both of these laws. To the best of our knowledge at that time this issue was not raised in any other country, except Italy which resulted in a conflict between Mussolini and the Pope over the role of the CATHOLIC ACTION. Pius XI admits that according to church principle it is the church, the state and the family that share the responsibility for the education of the young, but emphasizes that church education has priority with regard to the other two because the spirit of the church as a supreme and most reliable teacher of religion, should permeate the complete school education.

> „The Church is, therefore, entitled to open and support schools and other institutions teaching science and arts and culture, on all levels. The same applies to physical education which should also be under the motherly care of the Church because in view of its nature this education may be developed to the benefit, or detriment, of Christian education in general...[13a] Furthermore, it is an inalienable right and imperative duty of the Church to monitor in all public and private schools and institutions not only the program of religious education but also all other aspects of teaching involving religion and ethics. The use of that right should not be interpreted as interference of the Church because it only reflects its motherly care for the children and their protection against all kinds of dangerous scientific and moral poisons."[14]

[13] THE ENCYCLICAL OF THE HOLY FATHER PIUS XI ON CHRISTIAN EDUCATION OF YOUTH (Enciklika Svetog oca Pape o kršćanskom uzgoju mladeži), Zagreb, 1930.

[13a] Reprinted from the „KATOLIČKI LIST", 1930.

[14] THE ENCYCLICAL (Enciklika) 6-7.

biskupi vladali u Rimu kao neprijatelji države, kako je to rekao jugoslavenskoj delegaciji za zaključenje konkordata kardinal Gasparri,[12] onda ne treba mnogo fantazije da se predoči duh i sadržina tih političkih komentara. Kako je cenzura šestojanuarskog režima bila veoma stroga, to su se jugoslavenski biskupi ovaj put vješto zaklonili iza autoriteta Svete Stolice i njoj su prepustili da u jednoj enciklici od općeg značenja raspravi pitanje kršćanskog odgoja, pa tako posredno dodirne i ovo jugoslavensko pitanje ne pominjući ga dakako poimenično. I Vatikan se dao brzo na djelo. Već na poslednji dan 1929. objavio je Pio XI svoju Encikliku o Kršćanskom odgoju omladine. Sam papa kaže u uvodu ove Enciklike da su ga na nju ponukali savremeno raspravljanje školskog i odgojnog pitanja u raznim zemljama kao i želje mnogih biskupa i njihovih vjernika.[13] I upravo u ovom priznanju vidimo i inicijativu za tu Encikliku koja je bez sumnje potekla i iz Jugoslavije, u kojoj se 1929. na mjesec dana ranije donio Zakon o SKJ, kao i o školama, sa kojima su klerikalci bili jednako vrlo nezadovoljni. Koliko nam je poznato u drugim zemljama nije se u to vrijeme baš o tom problemu diskutiralo, osim što je u Italiji nastao sukob između Mussolinija i pape zbog K. A. Prema načelima crkve i Pije XI tvrdi da odgoj pripada crkvi, obitelji i državi. Ali u prvom redu, podvlači papa, odgoj pripada crkvi. Pošto je crkva vrhovna i najpouzdanija učiteljica ljudi u vjeri i uređivanju čudoređa, crkva mora da prožme svu školsku nastavu.

> „Zato ona može osnivati i uzdržavati škole i vlastite zavode za svaku nauku i svaki kulturni stepen. Ni sam takozvani fizički odgoj ne smije se smatrati tuđim njezinom majčinskom učiteljstvu i to baš zato, jer i ona imade narav sredstva, koja može biti na korist ili štetu kršćanskog odgoja...[13a]
>
> Nadalje crkva ima neotuđivo pravo i dužnost koje joj se ne može oteti, da nadzire sav odgoj svoje djece, vjernika, bilo u kojoj ustanovi javnoj ili privatnoj; i to ne samo u pogledu vjerske pouke, koja se ondje podaje, nego i u pogledu svake druge znanosti i odredaba, ukoliko stoje u vezi s vjerom i moralom. Izvršivanje ovoga prava ne smije se smatrati kao neko nedopušteno uplitanje, nego kao dragocjena materinska briga crkve, da zaštiti svoju djecu od teških opasnosti svakog naučnog i moralnog otrova."[14]
>
> „Ipak je jasno, da u svim ovim načinima promicanja odgoja te javnog i privatnog poučavanja, država mora poštivati prirođena pra-

[12] Vidi naprijed poglavlje X.

[13] Enciklika Svetog Oca pape Pia XI. o kršćanskom uzgoju mladeži. Zagreb 1930.

[13a] Preštampano iz „Katoličkog lista" 1930.

[14] Enciklika, 6–7.

„This means that in all public and private schools and institutions of learning the state has to respect the natural rights of the Church and parents and secure Christian education for their children. The State should guarantee that right to the Church according to the principles of proportionate distribution, so as to avoid any aspect of possible state monopoly. Moreover, it is inadmissible, against the spirit of Christianity and the principle of equality to exercise any physical or moral pressure on the parents to send their children to public schools. This, however, does not mean that the state should be excluded from the process. On the contrary. The State is responsible for the administration, management of public affairs, defense of the country and internal and external peace, in the interest of public good. In that aim the State should open professional schools providing special, including military education, indispensable for securing services of special state interest. Only, the State should always be very careful never to infringe on the rights of the Church and family in this field of education either.

At this point we feel it our duty to draw attention to a phenomenon of nationalism which is nowadays being spread in its artificial and exaggerated version and which is, as such, an enemy of peace and progress. This also applies to physical education for boys (and girls too, although it is against their natural features) which include some elements of military drill. Moreover, such activities are often organized on Sundays and Church holidays which should be devoted to church and family life. Our intention is not to criticize the beneficial effects of this kind of education fostering courage and discipline; we only want to say that aggressiveness should not be a substitute for courage and noble feelings of valor as a basic principle of all activities undertaken in the defense of the native country and its peace and public order. The only thing we want to criticize is the exaggerated importance attached to athletics which already in the era of paganism brought about degeneration and disintegration."[15]

„We would like to reiterate and endorse their statements (those of Pius IX and Leo XIII) and recall the Canonical Rules according to which Catholic youth is prohibited to attend non-Catholic, neutral or mixed schools, namely the schools equally accessible to Catholics and non-Catholics. The Ordinarium is the only entitled to allow exceptions to the Rule, in special circumstances and upon serious de-

[15] Idem, 13-14

va Crkve i obitelji na kršćanski odgoj; a k tomu je dužna izvršivati distributivnu pravednost. Zato je nepravedan i nedopušten svaki uzgojni ili školski monopol, koji bi fizički ili moralno silio obitelji na polazak državnih škola protiv obveza kršćanskih savjesti ili protiv opravdanog davanja prednosti drugima. To dakako ne isključuje, da si država zbog valjane uprave javnih poslova i zbog unutarnje i vanjske obrane mira – stvari – koje su tako nužne za opće dobro i koje traže posebnu sposobnost i posebnu spremu – pridrži osnivanje i upravljanje stručnih škola za nekoje svoje službe, napose za vojničku, samo da imade brigu, da se ne povrijede prava crkve i obitelji u onome, što spada na njih. Nije beskorisno ovdje napose ponoviti ovu opomenu. U naša se naime vremena (kad se širi neki nacionalizam, koliko pretjerani i lažni, jednako toliko neprijatelj mira i napretka), običavaju prekoračiti pravedne granice u tome, što se na vojničku uređuje takozvani fizički odgoj dječaka (a kadikad također i djevojčica, premda je to protiv same naravi ljudskih stvari), koji k tome često puta na dan Gospodnji preko mjere zadire u ono vrijeme, koje mora biti posvećeno vjerskim dužnostima i svetištu obiteljskoga života. Uostalom nećemo Mi da pokudimo ono, što u tim metodama može biti dobra u duhu discipline i prave srčanosti, nego samo kudimo svaki eksces, kakav je na primjer duh silovitosti koji se ne smije zamijeniti s duhom hrabrosti ni s plemenitim osjećajem vojničke vrline u obrani domovine i javnog poretka; a i ono uzveličanje atletizma, koji je za pravi fizički odgoj već u klasično pogansko doba značio degeneraciju i rasulo."[15]

„Mi obnavljamo i potvrđujemo njihove izjave (tj. papa Pija IX. i Lava XIII), a ujedno i propise svetih kanona po kojima je katoličkoj mladeži zabranjeno pohađanje akatoličkih, neutralnih ili mješovitih škola, tj. onih koje su jednako bez razlike otvorene katolicima i nekatolicima... To se pohađanje može trpjeti i to jedino po sudu Ordinarija i u određenim prilikama vremena i mjesta i pod osobitim oprezima. Ne može se za katolike dopustiti ni ona mješovita škola ... u kojoj mladež dobiva doduše napose vjersku obuku, ali ostalu obuku prima *ona od učitelja nekatolika* i u zajednici sa svim nekatoličkim pitomcima... Potrebno je da svu nastavu i sav uređaj škole: učitelje, nastavne osnove i knjige i to u svim predmetima prožima kršćanski duh pod upravljanjem i materinskim nadzorom crkve tako da vjera bude uistinu temelj i kruna cijele obuke u svim stepenima, ne samo

[15] Enciklika, 13–14.

liberations on the case. The Catholics are also prohibited to attend mixed schools –namely the schools which provide separate religious education for Catholics, but where all other subjects are taught by non-Catholic teachers and where they attend class with non-Catholic pupils..... The curriculum, the whole teaching process, the teachers, the books and all teaching aids should be permeated with the spirit of Christianity and under the auspices and motherly care of the Catholic Church. This means that religion should be the foundation and the crown of the whole teaching process not only in elementary schools, but also in the secondary and high level education. We cannot accept the explanation that this approach to education is too expensive in a multi-confessional country because neutral and mixed schools also cost.... In the regions with a multi-confessional population the situation is different. There, the Catholics themselves finance Catholic schools for their children, with the help of the Episcopate, the clergy and other Catholic donors. In spite of being a heavy financial burden on them they accept it voluntarily, out of conscious commitment to their Church and pious religious feelings..... In case this right is denied to them, or in any way jeopardized, the Catholics will use their very best efforts to defend their schools on the ground of the Law on Education guaranteeing them that right."[16]

It is evident that in this Encyclical Pius XI refers to the circumstances in Yugoslavia, both in the political and in the field of education, because there is no other county in the world with such confessional diversity. But, in spite of the presence of other religions too, the Pope requires only Catholic teacher in mixed schools. According to Pius XI in multi-confessional states CATHOLIC ACTION (Katolička akcija) has a special task to fulfil. „Therefore, the Catholics all over the world, regardless of their nationality and ethnic origin, should support Catholic schools for their children. It should be emphasized that this request has nothing to do with politics. It only means commitment of the Catholics to their faith and their conscious choice."[17]

It should be noted that the Encyclical was not written in Latin- the universal language of the Roman Catholic Church, but in the language of the fascist Italy. Written in Italian language this Encyclical denies the universal nature of the Catholic Church and shows that it is actually Italian and universal only to the extent it serves the imperialist strivings of the Italian fascists to revive the Roman Empire. The Fascists were very happy with the content and

[16] Idem, 22-26.
[17] Idem, 23-24.

osnovne nego i srednje više škole... Neka se ne kaže da je u narodu, koji je podijeljen na više vjeroispovijesti državi nemoguće, da se za javnu izobrazbu poskrbi drukčije nego sa neutralnom ili mješovitom školom... U drugim krajevima izmiješanih vjeroispovijesti događa se protivno (tj. da se pomažu katoličke i konfesionalne škole), dakako na teški teret katolika, koji pod zaštitom i vodstvom Episkopata i uz neumornu saradnju svjetovnog i redovnog klera uzdržavaju sasvim svojim troškom katoličku školu za svoju djecu, jer to traži preteška obveza njihove savjesti... A gdje se i ta osnovna sloboda sprečava ili na razne načine krnji, katolici neće nikada dosta nastojati, da makar i pod cijenu ogromnih žrtava uzdrže i brane svoje škole i da se brinu da se uzakone pravedni školski zakoni."[16]

Koliko je ovim stavom Enciklike Pio XI zahvatio u jugoslavenske prilike, školske i političke samo je po sebi jasno jer jedva ima poređenja sa ma kojom zemljom u svijetu gdje postoji ovolika vjerska raznoličnost. Pa opet on traži da u tim mješovitim školama učitelj i profesor budu isključivo katolici. Pio XI je u takvim vjerskim mješovitim državama namjenio zasebnu dužnost i zadatak K. A. „Zato katolici bilo kojeg naroda na svijetu brinući se za katoličku školu svoje djece – neka bude glasno proglašeno i neka dobro razume i priznadu svi – ne čine stranačkog političkog djela nego vjersko djelo, koje im neotklonivo nalaže njihova savjest."[17]

Treba podvući da ova Enciklika nije izdana na univerzalnom jeziku rimske crkve, nego na jeziku fašističke Italije. Tako ova prva talijanska Enciklika i svojom vanjskom formom demantira univerzalni karakter crkve, pa je ustvari prikazuje onakvom kakva ona uistinu jeste, – talijanska, a univerzalna utoliko ukoliko služi imperijalističkim ciljevima fašističke obnove rimske imperije. Pio XI obradovao je fašističke redove i izazvao entuzijazam kakav se rijetko javlja kod fašista u odnosu prema Rimskoj Kuriji.

Enciklika je objavljena ubrzo i u Jugoslaviji u pojedinim listovima ordinarija, ali i u zasebnoj knjižici januara 1930. Tako joj je dat veoma širok publicitet i ona je odmah zapažena u javnosti kao neobično jasan politički potez Rimske Kurije. Enciklika je došla i episkopatu kao i klerikalcima kao poručena. Naime, sada su imali za svoje ranije antiškolske i antisokolske teze autoritativnu potvrdu izrečenu ex cathedra. Enciklika je odmah izazvala diskusiju. I to veoma žučnu na sasvim političkom terenu. Vanjsko-politička situacija tada je bila i veoma složena i vrlo teška. Revizionizam razmahao se

[16] Enciklika, 22–26.
[17] Enciklika, 23–24.

message of the Encyclical and their enthusiasm for the Roman Curia at that particular moment was almost unprecedented in the history of their mutual relations.

The Encyclical was very soon published in Yugoslavia in some papers of the ORDINARIUM and in JANUARY 1930 as a separate booklet. Thus, the Encyclical was given wide publicity and very soon attracted great public attention as a significant and open political move of the Roman Curia. The Episcopate and the clericals welcomed it with great enthusiasm because it meant support from a high place to their negative attitude towards the existing school education and the Sokol. The Encyclical immediately aroused animated discussions on the political level. At that time the situation in foreign policy was very complex and unfavorable. Revisionism was in full swing in Austria and Hungary and wholeheartedly supported by fascist Italy. The Encyclical on Education of Youth may be interpreted as part of the same effort. According to Milanese CORRIERE DELLA SERA the Encyclical on Christian education of Youth primarily addresses the circumstances in Yugoslavia. For evident reasons L'OSSERVATORE ROMANO of January 16, 1930 rejects the accusation and its connection with fascist ideology and insists that the Encyclical has in view all states and reflects the attitude of the Catholic church to education of youth in general. On January 23, 1930 Roman TRIBUNA published an article by its Budapest correspondent under the title: „Anti-Catholic Aspects of Serbian Struggle against Croats" in which the author makes biased comments on the situation in Yugoslavia. He even goes so far as to claim that the laws adopted by the 6-th of January regime endanger the property of some Croatian religious societies and institutions. He also mentions the case of NAPREDAK which decided to transfer its whole property to the Catholic Archbishopric of Sarayevo. All these comments indicate that negotiations on the CONCORDAT will not be continued. This and some other cases from time to time discussed in the Austrian, Italian and Hungarian press represent only smart links in the chain of activities undertaken and campaigns launched by the Vienna clerical REICHPOST and very keenly taken over by the Italian fascist and the clerical press. The counter-attack was published soon in the article entitled: AN ARTIFICIAL EFFORT TO CREATE A CATHOLIC FRONT.[18] The author of the article signed CROAT CATHOLIC, evidently on the ground of relevant information and data from the Foreign Ministry, discusses a number of developments in foreign policy aimed against the interests of Yugoslavia and

[18] The author was actually Milan Marjanovitch, Director of PRESS BURREAU. Minister Koroshetz was very disturbed by the article, but remained in office.

svim svojim snagama u Madžarskoj i Austriji kao što ga je uveliko podupirala fašistička Italija. Nema sumnje da izvjesne podudarnosti daju osvjetljenje i za pojavu papinske Enciklike o odgoju omladine. Milanski „Corriere della Sera" podvukao je da se Enciklika o kršćanskom odgoju odnosi u prvom redu na jugoslavenske prilike. Mada je ovu fašističku tezu „L'Osservatore Romano" 16. I 1930. iz sasvim shvatljivih razloga demantirao izjavivši, da se ta Enciklika odnosi na sve države bez razlike, jer sadrži nauku katoličke crkve o odgoju mladeži. Osim toga rimska „Tribuna" objavila je 23. I 1930. od svog peštanskog dopisnika komentare o situaciji u Jugoslaviji sa karakterističnim naslovom „Antikatolički izgled srpske borbe protiv Hrvata". U čitavom nizu očigledno tendencioznih navoda dopisnik saopćuje da su došla u pitanje imovina izvjesnih hrvatskih društava i ustanova vjerskog karaktera pogođene zakonima šestojanuarskog režima. Tu se navodi slučaj sarajevskog „Napretka" koji je prenio svoju imovinu na nadbiskupiju što daje naslućivati da se nikako ne misli na obnovu pregovora za zaključivanje konkordata. Ovaj neosamljen slučaj od čitavog niza koji se pojavljuju čas u austrijskoj, čas u talijanskoj, čas u madžarskoj štampi, samo je jedan vješto sačinjen lanac akcija i kampanje koju je započeo bečki klerikalni „Reichpost" a objeručke ju je prihvatila talijanska, fašistička i klerikalna štampa. Ovo sve je podvrgao kritici anonimni pisac članka „Umjetno stvaranje katoličke fronte".[18] Znalo se da je pisac dobio podatke od Ministarstva vanjskih poslova. Anonimni autor „Hrvat katolik" obuhvatio je čitav splet vanjsko-političkih zbivanja usmjerenih protiv interesa Jugoslavije i njene konsolidacije. U članku je pisac objasnio prije svega pojačanu nervozu katoličkog episkopata u vezi sa zakonom o školama i zakonom o SKJ. Štoviše i sam nuncij Pellegrineti uputio je protestne note Ministarstvu vanjskih poslova kao i ostalim nadležnim ministrima. Mjerodavni su tvrdili da su note bile tendenciozne i da nije ni jednom zakonu bilo pred očima da bilo u čemu omalovaži ili suzbije položaj katoličke nauke i crkve. To se najbolje vidjelo što je ministar prosvjete mogao da izda Pravilnik u duhu tog istog školskog zakona i da formulira primjenu toga zakona na takav način da je formulacija mogla potpuno zadovoljiti najviše predstavnike katoličkog episkopata u državi. Sasvim je bilo prirodno da šestojanuarski režim nije htio da namjerno izaziva sukob sa katoličkom crkvom, pošto je u vladi bio od 6. januara 1929. do 30. septembra 1931. ministar dr. Anton Korošec. Štoviše, đacima je dozvoljeno da se izvan škole udružuju u katoličkim društvima. Međutim, klerikalci su bili neobično nezadovoljni zato što

[18] Sada se zna da je pisac bio Milan Marjanović, tadanji šef Presbiroa. Članak je uznemirio i ministra Korošeca, mada je on i dalje ostao u vladi.

its consolidation. He starts by explaining why the Catholic Episcopate is so irritated by the Law on Education and the Law on the Sokol of the Kingdom of Yugoslavia. Nuncio Pellegrineti even lodged a written protest with the Ministry for Foreign Affairs and other relevant ministries in this regard. But the relevant ministries rejected these protests as groundless, since, according to them, the Law in no way underestimates or jeopardizes the role of the Catholic Church. The Minister of Education even issued the RULES OF CODUCT and INSTRUCTIONS for their implementation. The wording of these documents absolutely meets the requirements of the Catholic Church and the Episcopate in Yugoslavia. Naturally, the 6-th of January regime did not want to enter into conflict with the Catholic Church owing to the fact that Dr Anton Koroshetz (Korošec) was one of its ministers from January 6, 1929 to September 30, 1931. Catholic pupils were free to attend Catholic institutions outside school. The clericals, particularly irritated by the status of the new Sokol and its presence in schools, denied to the Eagles (Orlovi), decided to react. Thanks to a smart maneuver they dealt a severe blow on the Government by converting the Eagle Movement into a religious organization in disguise, under a new name GREAT FRATERNITY OF CRUSADERS (VELIKO KRIŽARSKO BRATSTVO). In spite of its Statute of an exclusively religious organization it was conceived so as to enable the EAGLE to continue its political engagement.[19] Moreover, the clericals started spreading rumors that, within its efforts to impose the unitarian (centralized) regime, the State intends to confiscate the property of all Catholic institutions which do not follow its Rules of Behavior. The point was to find a pretext for giving up their property to the benefit of the Church. In their negative campaign they went even so far as to claim that these institutions would have to merge with other religious or ethnic organizations in view of making them uniform. This was only one of numerous attempts to justify the transfer of property to the Catholic Church. Following this example NAPREDAK from Sarayevo handed over to Archbishop Sharitch (Šarić) its several million worth property. The Croatian Public Reading Room in Tomislav grad did the same. In his circular letter fra Mishitch, (Mišić) Bishop of Mostar, calls on all Croatian institutions to seek refuge under the auspices of the Catholic church. The aim of these efforts and activities was to make the most of the already created specific atmosphere and psychosis in which some bishops would act not only as protectors and defenders of the dissolved Croatian institutions, but also become the leaders of their members. This approach was adopted in view of creating

[19] See op. cit. Chapter XI.

je Sokol ma i u izmijenjenom obliku ušao u školu, a Orlovi su bili zabranjeni. Međutim, klerikalci su na drugoj strani iznjeli osobit manevar i zadali dobar udarac vlastima, kad su Orlovstvo pretvorili u kamufliranu vjersku ustanovu. Naime, orlovske organizacije pretvorile su se u Veliko križarsko bratstvo, koje je prema statutima potpuno vjerska ustanova, ali je tako vješto organizirana, da u potpunosti zamjenjuje iživljavanje političkih tendencija nekadašnjih orlova.[19] Iz klerikalnih krugova proturane su vijesti kako država prema novim unifikatornim težnjama namjerava konfiscirati imovinu svim onim društvima koja se ne žele uniformirati, a to samo stoga, kako bi ta društva prenijela ovu svoju imovinu na crkvu. Štoviše, agitiralo se da će se vjerska i plemenska društva morati stopiti sa inovjernim i inoplemenskim, pa će biti bolje ako ga predadu crkvenim vlastima. Tako je sarajevski „Napredak" predao veliku milijonsku imovinu nadbiskupu Šariću a tako i hrvatska čitaonica u Tomislav gradu. Mostarski biskup fra Mišić pozvao je okružnicom hrvatska društva da se sklone pod okrilje katoličke crkve. Sve je to učinjeno da se iskoristi jedna psihoza i da pojedini biskupi tako postanu ne samo zaštitnici i branitelji nego i vođe članstva tih hrvatskih rasturenih društava. Sve je to učinjeno u očiglednoj namjeri da se stvori jedan naročiti katolički front prema svim drugima i prema čitavoj državi. Nije bez značenja da se sva ta akcija podudara sa stvaranjem Lateranskog pakta, sa izmirenjem Mussolinija i Pia XI, i sa odlaskom Ante Pavelića u inostranstvo, najprije Bugarsku pa onda u Italiju, gdje je naišao na punu podršku za svoje rušiteljske ciljeve protiv Jugoslavije. Postoje jasni znaci da se ustvari ova akcija ne vodi iz Hrvatske, nego izvana i za tuđi račun. U Hrvatskoj ta akcija ide za tim da kanalizira ostatke starog nezadovoljstva kako bi se povezao plemenski momenat sa konfesionalnim, da se sugerira masama, pa i inteligenciji da jedini oslonac Hrvatima može da bude u njihovoj borbi, u jednoj internacionalnoj konfesionalnoj organizaciji. Unatoč tome, što hrvatsko pitanje nikad nije bilo postavljeno kao konfesionalno. To najsugestivnije pokazuju oba njegova vođe, oba antiklerikalca Ante Starčević i Stjepan Radić. Sada bi se svi trebali staviti pod vodstvo crkve, pod vodstvo kojemu je sjedište Rim. Bečki katolički i reakcionarni elementi ne podržavaju bez razloga tezu o srpskim antikatoličkim tendencijama u Jugoslaviji opravdavajući time stvaranje katoličke fronte. U Beču i Rimu prikazuju se stvari tako kao da Hrvati ne mogu doći do ravnopravnosti u Jugoslaviji, i to ne zato što su Hrvati, već stoga što su katolici. Kad se uoči akcija papinskog nuncija u Beogradu, koji na upadan način kritizira prosvjetnu politiku u Jugoslaviji, prebrojava broj stanovništva i činovništva u

[19] Vidi naprijed poglavlje XI.

a Catholic front against all others and the whole state. Some other interesting developments along these lines should also be mentioned: the signing of the LATERAN TREATIES, reconciliation between Mussolini and Pius XI and the trip of Ante Pavelitch (Pavelić) to Bulgaria and Italy where he obtained full support for his destructive activities against Yugoslavia. According to evidences these activities were not conducted from Croatia, but from abroad, to serve foreign interests in the first place. The aim of combining the ethnic with the religious aspect was to bring together all dissatisfied Croats, not only Croatian masses, but also Croatian intelligentsia, and persuade them that the Catholic church as an international religious organization is the only one capable of providing them the support they need for their struggle. It should, however, be recalled that the Croatian question has never been a religious issue. The case in point are two Croatian leaders: Ante Starchevitch (Ante Starčević) and Stjepan Raditch (Stjepan Radić) who both maintained anti-clericals political views. Now, the idea was to accept the leadership of the church and the Holly See in Rome. In Vienna the Catholics and reactionaries accused Serbia for being anti-Catholic. Actually it was only their pretext within the effort to establish a Catholic front. In Vienna and Rome best endeavors were being used to sell the idea that the Croats were denied equality in Yugoslavia, not as Croats but as Catholics. The Nuncio in Belgrade vociferously criticized the policy of education in Yugoslavia. Also, he organized the population census in the Banovinas on religious grounds and compared the number of Catholics with their number employed in the regional administration head offices (Banovina) in order to determine the percentage of Catholics in public administration. The point was to impose some kind of a „key" in the employment policy on that level.

This approach was in line with the plans of Croatian clericals, the Episcopate, the policy of fascist Italy and the Roman Curia. In their view this was the right moment for pressure on Yugoslavia to sign the CONCORDAT. In his circular letter the Bishop of Ljubljana, Jeglich (Jeglič) vehemently criticized the new laws and regulations on education and the status of the Sokol, calling on the devoted members of Catholic church to close ranks and persevere in their resistance. The author of the article continues by quoting the Encyclical in which the clericals call on Catholic parents to send their children to Catholic schools only, although they are under some kind of state control. Actually, in spite of their independent administration and autonomous development all churches, including the Catholic Church, are not separated from the state because the state partly budgets their activities and salaries of clergy. It is difficult to believe that the Vatican did not

banovinama prema njihovim vjeroispovijestima i nabacuje pitanja o vjerskim „ključevima" kod namještanja činovnika, onda se može uočiti povezanost ove akcije u vremenu, tendencijama i planovima hrvatskih klerikalaca, Episkopata i politike fašističke Italije i Rimske Kurije, koja je smatrala da je situacija u Jugoslaviji povoljna da je se stegne i prisili na konkordat. Ljubljanski biskup Jeglič u svojim okružnicama veoma je oštro napao nove školske zakone i odredbe a tako i Sokole i pozivao je vjernike na otpor. Što se tiče papine Enciklike, pisac kaže, da papa poziva katolički svijet da svoju omladinu daje samo u katoličke škole, iako se zna da su škole podržavljene i da katolička crkva, kao i ostale crkve, iako se samostalno upravljaju i razvijaju, nisu odvojene od države, koja plaća dio njihovih troškova i njihovo svećenstvo. Ne bi se moglo pretpostaviti da za sve to ne zna Vatikan, pa izgleda kao da se namjerno u toj formi pokušava harangirati miran katolički svijet protiv svih dobara, koja njemu kao građaninu i kao vjerniku pruža Jugoslavija. Time se želi stvoriti u vanjskom svijetu uvjerenje kao da u Jugoslaviji postoji vjerska nesnošljivost i da je ugrožen katolicizam, a sve sa ciljem da se sa tom psihozom doista može stvoriti jedna fronta, koja će naoko biti vjerska i crkvena, a stvarno ima svoju političku pozadinu. Treba da se kaže da sve hrvatsko svećenstvo ne učestvuje u toj akciji koja je inspirirana izvana i koju nekolicina fanatika vješto održavaju držeći ih budno ovom psihozom. Oni slušaju više ovaj glas koji dolazi izvana nego li glas svoje krvi, kako bi pod svoje okrilje skupilo i pod svoju disciplinu stavilo cijelo katoličko svećenstvo i sav katolički svijet u Jugoslaviji. Štoviše, u tim se krugovima ne gleda rado na nastojanje vlade da dođe do jednog *povoljnog* konkordata s Vatikanom koji bi za obje strane definitivno sredio odnose. U tim krugovima nikome ne pada na um da podrži vladu u njenom zahtjevu, postavljenom 1924. da, kod izbora biskupa, Sveta Stolica može da vrši izbor iz reda onih kandidata koje će joj predložiti zbor biskupa jedne provincije. Rimska Kurija, naprotiv, stoji na stanovištu da u izboru ne može

Sokolsko odelo
The Sokol uniform

know anything about these activities of the church. Evidently, the aim of the anti-Yugoslav harangue was to antagonize the law abiding Catholics against Yugoslavia and ignore the benefits and rights they enjoy in it as citizens and believers. Evidently the intention was to leave the impression with the international community that there is no religious tolerance in Yugoslavia and that Catholicism is jeopardized. In such an atmosphere the call for a front in defense of the Catholic faith and Catholic Church sounds natural and was actually planned as a smokescreen for the political aspect of the whole campaign.

It should be emphasized that all Croatian Catholic priests did not participate in that campaign, inspired from abroad and in the country conducted by a few fanatics who were very skillfully maintaining high tension. They obediently follow the instruction by listening to the voice from abroad and are deaf for the call of their own flesh and blood, in the effort to bring under their wing the whole Catholic clergy and all Catholics in Yugoslavia. These circle are not prone to the efforts of the Yugoslav government which is using its best efforts to reach a favorable agreement with the Vatican and solve the problems jeopardizing their mutual relations. It does not occur to them to support the request of the Government from 1924 that when appointing the bishops the Holy See should select them from the list of candidates proposed by the Bishops' Council of that particular region. The Roman Curia does not accept that limitation. The author of the article goes on by wondering whether the clerical circles have the slightest feeling for the national aspect. If they are sincere Croats they should support this request of the Yugoslav government and thus prevent foreigners, Italians, Arnauts (Albanians), Hungarians or Germans, to be appointed bishops in Dalmatia, Croatia, Slovenia and Vojvodina. Efforts are being made to uproot from memory the old request of Croatian priests to use the Glagolitic missal for Catholics on the whole territory of Yugoslavia. Why, wonders the author of the article and answers: „Because it is not in the interest of the political background of the whole campaign in support of the establishment of a Catholic front in Yugoslavia. Actually, this is not in line with the old Croatian tradition and their struggle for national identity. This is an obscure machination which Bishop Strossmayer would call FURTIM, which means a specific, psychotic atmosphere created in view of achieving a given aim. This high tension is very smartly designed. The intention is to attract numerous former followers of Stjepan Raditch (Radić) who used to insist on the religious, but NOT on the confessional and clerical aspect, and also attract the intelligentsia, always progressive, in the spirit of Starchevitch or Strossmayer, and put them all un-

biti ograničena predlozima biskupa jedne provincije. Ali, pita se pisac, ako naši crkveni krugovi imaju doista osjećaja za nacionalni momenat i ako u njima doista Hrvati treba da nađu oslonac svojim nacionalnim nastojanjima, zašto oni ne podrže ovo zahtjevanje vlade, po kome bi bila spriječena opasnost, da jednoga dana u jugoslavenskim biskupijama na sjeveru i na jugu, a naročito na zapadu, u Dalmaciji, u Hrvatskoj, u Sloveniji i u Vojvodini, ne osvanu biskupi iz reda Talijana, Arnauta, Madžara ili Nijemaca? Zašto su tako temeljito zabašurili stari zahtjev Hrvata za uvođenje glagoljice u katoličkom bogoslužju na cijeloj teritoriji Jugoslavije? Naprosto stoga, odgovara sasvim pravilno pisac, jer te stvari nisu u interesu one političke pozadine koja stoji iza čitavog ovog forsiranog nezadovoljstva i forsiranog formiranja katoličke fronte u Jugoslaviji. Sve je to protivno i daleko od stare hrvatske tradicije i čitavoj narodnoj pa i plemenskoj borbi Hrvata. Može se nešto pokušati sa kriumčarenim, zaobilaznim načinom koji je Strossmayer nazvao „furtimaškim". Jedino „furtim", „furtimaštinom" može da se podvali ovako nešto Hrvatima, iskorišćujući postojeću i stvarajući novu psihozu među njima. Ova se psihoza stvara jednim prepredenim načinom, da se one mase, koje je do nedavna vodio Radić i uzgajao ih u religioznom, ali ne i u konfesionalnom, klerikalnom pravcu, i onu inteligenciju koja je u duhu bilo Starčevića, bilo Strossmayera, bila uvijek napredna i kulturna, podredi vodstvu nekoliko fanatika iz provincije, ili političara iz Ljubljane, a pod uticajem Pešte, Beča i Rima.[20]

Ovakav prikaz političke atmosfere toga vremena u vezi sa klerikalnim akcijama bio je uistinu vjeran odraz stvarnosti koje će u kasnijem zbivanju naići na punu potvrdu, naročito u uvodu u ustašku NDH, a u samom ustaštvu dat će hiljade naknadnih dokaza za njihovo ranije postojanje, pa i onovremene klerikalne akcije. U tom trenutku, kada se prstom ukazalo na ovu klerikalnu akciju, klerikalci su u koru povikali da su to najopakije i najnepravednije denuncije. Odatle i odlučna reakcija zagrebačkog nadbiskupa Bauera na članak koji je u umjerenom i stvarnom izlaganju bez ikakvih ličnih uvreda samo iznio opće uvjerenje širih, naprednijih krugova u Jugoslaviji.

Nadbiskup Bauer ustvrdio je da je teško ikada kroz ovo 50 godina što prati javni život u Hrvatskoj izašao u javnosti teži napadaj na glavu katoličke crkve, kojoj pripada hrvatski narod i gotovo polovina pučanstva Jugoslavije kao i na katoličku crkvu uopće. Međutim, u tom trenutku je zacijelo zaboravio nadbiskup Bauer na postojanje recimo zagrebačkog „Hrvatskog đaka", „Pokreta", „Slobodne misli", „Vala", šibenskog „Naprednjaka", splitske

[20] „Novosti" 26. I. 1930.

der the leadership of a few provincial fanatics, or politicians from Ljubljana under the strong influence of Budapest, Vienna and Rome."[20]

This description very faithfully reflects reality which later on culminated in the establishment of the fascist Independent state of Croatia - NDH and the USTASHI movement, proved that it had its roots in this clerical campaign as well. Those who tried to expose the background of that clerical campaign were immediately unanimously accused by all clericals of being dirty denouncers. It is exactly in this spirit that Bishop Bauer vehemently reacted to this article which, in a moderate tone and offending no one, publicly and openly only expressed the opinion of the progressive circles in Yugoslavia.

Archbishop Bauer claims that for fifty years of his following the public life in Croatia there has never been a more vehement attack on the Head of the Catholic Church and the Catholic Church in general which is the church of all Croats and almost of one half of the population in Yugoslavia. It is obvious that the Archbishop decided to ignore many papers such as: HRVATSKI DJAK (Croatian schoolboy), POKRET (Movement), SLOBODNA MISAO (Free Thought), VAL (Wave) and VIHOR (Wind), published in Zagreb, NAPREDNJAK (Progressive), published in Shibenik), ZASTAVE (Flags), published in Split, PREPOROD (Renaissance), published in Ljubljana which were all engaged in hot discussions on anti-clerical issues. Even the Zagreb paper RIJEČ (Word) in 1929 published several extremely critical articles on this issue. NOVOSTI (News) criticized the Vatican and fascists for their anti-Yugoslav policy before and after the conclusion of the LATERAN TREATIES. Obviously, the Archbishop disregarded the articles in JUGOSLOVENSKA NJIVA (the Yugoslav Field) and in Old Catholic magazines REFORMA (Reform) and PREPOROD (Renaissance). He had in mind something else. He wanted to send a message to a „particular group" which was actually the source of all relevant information. It is with the„source" that the Archbishop wanted to argue in his effort to refute all accusations against the Holy See, the Episcopate, Nuncio Pellegrinetti and the CATHOLIC ACTION. The Archbishop particularly emphasized that all of them had always conducted activities strictly within the framework of Law. Had Archbishop Bauer lived to witness the developments in 1941 he would have probably been ashamed of the CATHOLIC ACTION and e.g. KRIŽAR (Crusader) which bragged about the contribution of that organization to the destruction of Yugoslavia and establishment of NDH (Independent State of Croatia). At the end of this argument the Archbishop, in his capacity of Chairman of the Bishop

[20] „NOVOSTI", January 26, 1930.

„Zastave", ljubljanskog „Preporoda", zagrebačkog „Vihora" i tolikih drugih listova koji su najodlučnije raspravljali antiklerikalna pitanja. Ta sama zagrebačka „Riječ" 1929. donijela je nekoliko nemilosrdnih kritika, kao što su to donijele i „Novosti" u vezi fašističko-vatikanske antijugoslavenske politike prije i poslije Lateranskog sporazuma. Zacijelo je nadbiskup Bauer sasvim zaboravio i na „Jugoslavensku njivu" i starokatoličku „Reformu" i „Preporod". Ali nadbiskupu Baueru trebalo je da to naglasi zato da pogodi tu „naročitu stranu" od koje su „Novosti" dobile svoja obavještenja. Nadbiskup Bauer polemizira sa tom „naročitom stranom" braneći od svih prigovora Svetu Stolicu, episkopat, svećenstvo i K. A. a nada sve nuncija Pellegrinettija. Naročito nadbiskup brani K. A. za koju kaže da nigdje nije prekoračila svoj djelokrug i da se nije upuštala u akcije koje bi bile u suprotnosti sa državnim zakonima. Da je nadbiskup Bauer doživio 1941., zacijelo bi bio uveliko postiđen izjavama najmnogobrojnije organizacije K. A., „Križara", koji će se hvaliti kako su pomagali rušiti Jugoslaviju i stvarati NDH. Pri kraju ove polemike nadbiskup je podvukao da kao predsjednik biskupskih konferencija izjavljuje „ovako potpuno istinito i kao hrvatski mitropolit[21] i kao zagrebački ordinarij da unutar episkopata i klera nema razmimoilaženja u ljubavi prema svetoj majci Crkvi i njezinom vrhovnom poglavaru, prema svom narodu, iz kojeg niče i za koji živi i radi i prema državi i zakonitim vlastima. Episkopat i kler je u svojim dužnostima jednodušan, nema sile koja će ga uskolebati i skrenuti od puta kojim je i dosada išao". Dakako, i ovom prilikom nadbiskup, skidajući s episkopata i klera svu odgovornost, prebacuje je na „međunarodne tamne sile" (misli, naime, na masone, kao tobožnje podržavatelje šestojanuarskog režima), koje „idu za tim da rezbukte u Jugoslaviji vjersku borbu i potaknu na progon katoličke crkve".[22]

Svakako je ova polemika odložila za izvjesno vrijeme punu akciju i primjenu te Enciklike, u prvom redu u školskom pitanju, a onda i u sokolskom. Stalo se na gledište da nikako nije oportuno da se od strane episkopata već

[21] Ovaj termin „Hrvatski metropolit" je potpuno proizvoljan naziv, potpuno samozvani, i preuzet je iz hrvatske štampe, ma da ga nikad i nigdje nije Rimska Kurija upotrjebila. Metropolita Croatics ne postoji. Postoji Metropolita zagrebačke biskupije, a nikako Hrvatski metropolit ili Metropolita Hrvatske koji bi naziv imao da odgovara mađarskom Primas Hungariae. Postoji i naziv Primas Serbiae, ali Metropolita Hrvatske ne. Reformno svećenstvo predlagalo je među prvim svojim zahtjevima i željama da se zagrebačkom nadbiskupu da titula Primasa Jugoslavije. Svakako je karakteristično da se tako naziva sam nadbiskup Bauer. Njegovim primjerom poći će i njegov nasljednik A. Stepinac.

[22] Hrvatski Metropolita na obranu crkve i Svetoga Oca. Izjava zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera uredniku „Hrvatske straže". „Hrvatska straža" 30. I. 1930. Vidi i „Katolički list" 1930., br. 5, 56–57.

Conference declared that as a Croatian Archbishop[21] and Ordinarium of Zagreb he could claim in all sincerity and with full responsibility, that the Episcopate and clergy share the same love for their Holy Mother Church, the Holy Father, their co-nationals with whom they live and work and for the State and its legal authorities; that the Episcopate and the clergy unanimously accept to carry out their duties and that there is no might or power which could force the Church to swerve from its path." This time too the Archbishop is using his best efforts to exculpate the Episcopate and clergy and throw all the blame on „international dark forces" (meaning free masons accused of supporting the 6-th of January regime) whose aim is to ignite religious conflicts in Yugoslavia and launch a persecution campaign against the Catholic Church.[22]

This polemics has, undoubtedly, postponed the implementation of the Encyclical, primarily the items on education and Sokol. It was decided that the moment was not right for raising these issues because of their possible serious implications which may produce a negative affect on the authority of the Holy See and Pius XI himself. Under the circumstances they decided to patiently follow the developments in Yugoslavia and at the most appropriate moment take action, but only upon approval of the Roman Curia.

The discussion continued after the ALL SOKOL RALLY organized on VIDOVDAN (June 28). Croatian clericals decided to counteract by organizing their own Rally as an event parallel to the Eucharistic Congress in Zagreb, in August, in order to show how strong they are. The public opinion rightly concluded that the Eucharistic Congress was a smartly conceived reaction to ALL SOKOL RALLY in Belgrade. Both, the organizers of the event and the participants admitted that fact. The atmosphere surrounding both events revealed the intentions and goals of each organizer. The Eucharistic Congress lasted from 14 to 17 August 1930. Nuncio Pellegrinni was the Envoy of the Holy Father. Archbishop Bauer explained the reasons for organizing the Eucharistic Congress „and why it required so much money, effort and sac-

[21] „Croatian Metropolitan" („Hrvatski metropolit") is an arbitrary term, invented and launched by Croatian press. The Roman Curia has never used it. Metropolita Croatica does not exist. And never did. There is only the METROPOLITA of the Zagreb bishopric. Metropolita Croatica was invented as a counterpart to the Hungarian Primus Hungariae. The term Primas Serbiae does exist, but Metropolita Croatica does not. The clergy that supported the Reform requested that the Archbishop of Zagreb be renamed to the PRIMAS OF YUGOSLAVIA. It is interesting to note that Archbishop Bauer also calls himself PRIMAS. A. Stepinatz, his successor, will use the same title.

[22] „CROATIAN METROPOLITA DEFENDS THE CHURCH AND THE HOLY FATHER." Statement of Dr. Bauer, Archbishopp of Zagreb, to the editor of „HRVATSKA STRAŽA" (Croatian Guard) of January 30, 1930. See „KATOLIČKI LIST", 1930, no. 5, pp. 56-57.

sada postave neki naročiti zahtjevi u vezi sa Enciklikom, jer bi time još i više u prvi plan bio uvučen autoritet Svete Stolice i same ličnosti Pia XI. A to se imalo pod cijenu teško nametnute strpljivosti odložiti za najpogodniji trenutak, kad ga budu odredile prilike u Jugoslaviji i suglasnost Rimske Kurije. Diskusija se nije stišala ni poslije svesokolskog sleta koji je održan sa velikim svečanostima na Vidovdan 1930. Hrvatski klerikalizam manifestirao je svoje snage i svoj stav u antipodnim svečanostima, u Zagrebu na Euharističkom kongresu mjeseca augusta. U javnosti je smatrano da je objava i održavanje Euharističkog kongresa došlo kao odgovor na odluku održavanja svesokolskog sleta u Beogradu. Uostalom tako su to tumačili i priređivači i učesnici Euharističkog kongresa. Jer, duh izvođenja obiju svečanosti bio je najrječitiji tumač u namjerama i ciljevima priređivača. Zborovanje Euharističkog kongresa započelo je 14. augusta 1930. a završeno 17. augusta. Papin delegat bio je nuncij Pellegrinetti. Nadbiskup Bauer je dao i odgovor na pitanje zašto se drži ovaj Euharistički kongres „skopčan sa toliko troška, napora i žrtava? Nije Isus Krist samo naš spasitelj, On je i naš Kralj, pa treba da mu se kao Kralju klanjamo. Zato ćemo ga svečano iznijeti na ulice grada Zagreba, da mu se svi, svi javno kao Kralju poklone, da mu to bude naknada za sve uvrede što mu ih ljudi čine i zadovoljština za grijehe kojima ga vrijeđaju". Predsjednik priređivačkog odbora, vikarni biskup Premuš, ponovio je zaključnu misao nadbiskupa Bauera kad je otvarajući kongres pozdravio kongres i izrazio „nadu da će kongres proći sretno, *koju nam daje i prisustvo delegata Svetog Oca pape Msgra Pellegrinettija, jer je po njemu među nama sam Sveti Otac papa, namjesnik Isusa Krista na zemlji, pa je tako i sam Krist među nama!*"[23] Sa kongresa upućen je telegram u Beograd kralju i u Rim papi. Hrvati i Slovenci zahvaljuju papi na počasti koju je ukazao kongresu što je na nj izaslao svog nuncija.

> „Izražavaju nadalje svoju vjernost i odanost Rimskoj Apostolskoj Stolici i Vašoj Svetosti kao zamjeniku onoga Isusa Krista, čijoj prisutnosti u presvetoj Euharistiji hoće ovaj kongres odati poštovanje i slavu, uvjereni da je zaloga njihove narodne budućnosti ljubav prema katoličkoj crkvi i njenoj vidljivoj glavi na zemlji. Konačno mole od Vaše Svetosti blagoslov u svome radu i zborovanju, koje ima za cilj da presveta Euharistija preporodi duhovni život svih vjernika i zavlada našim javnim životom."[24]

Priprave koje su činjene za taj kongres u klerikalnoj, a i u ostaloj separatistički orijentiranoj štampi u Zagrebu, Sarajevu, Splitu i drugdje, a tako i

[23] „Politika" 16. VIII. 1930.

[24] Idem.

rifice. Jesus is not only our Savior He is also our King and we should bow to him. Therefore, we shall take him to the streets of Zagreb in a solemn procession so that everyone can publicly bow before him and by doing so expiate for all wrongs done to Him and give Him satisfaction for all sins committed against him."

The Vicar Bishop Premush (Premus), Chairman of the Organizing Committee, reiterated the message, with which he concluded his opening address to the Congress. „Expressing hope that the Congress will take place in a favorable atmosphere he particularly emphasized that thanks to the presence of Msgr Pellegrinetti, Envoy of the Holy Father, Christ is among us through his representative on Earth."[23]

The Congress sent a telegram to the King in Belgrade and the Pope in Rome. The Croats and Slovenes most cordially thanked the Holy Father for the tribute he paid to the Congress by sending his Nuncio to represent him.

> „The participants in the Congress also made a solemn pledge of allegiance, faithfulness and devotion to the Roman Apostolic See and the Holy Father who represents Jesus Christ on Earth and who, through the Envoy of the Holy Father, is also present among us. It is to his presence at this Holy Eucharistia that this Congress wants to pay tribute and respect to our Lord, convinced that the future of our people lies in love for Catholic Church and its visible LORD on Earth. The Participants beg your Holiness to bless the Congress and support it in its efforts to help the Eucharistia enrich the spiritual life of all believers and take the lead in our public life."[24]

All information about the Congress in the clerical and other press advocating separatism in Zagreb, Sarayevo, Split and elsewhere and the atmosphere surrounding the Congress revealed that the connection between Eucharistia and true religious feelings, on the one hand, and the Congress, on the other, was only formal The general public understood the message coming from the organizers and within that effort took part in violent demonstrations staged in favor of separatism. There was not a single flag hoisted in Zagreb, simply because Croatian flags, as ethnic, were prohibited and the State flags were not acceptable. Actually, the absence of the state flag is indicative of the state of mind both of the organizers and participants. Only an enormous flag of the Holy See was hoisted on the tower of the Old Cathedral with two tiny Yugoslav flags at each side, to meet the legal requirement.

[23] „POLITIKA", August 16, 1930.
[24] Idem.

samo izvođenje kongresa pokazalo je da je taj kongres u stvari imao samo formalne veze sa Euharistijom i sa istinskim vjerskim osjećajima. Naprotiv, široke mase shvatile su priređivače i odazvale su se na taj kongres na kome su se demonstrativno manifestirale separatističke tendencije. U Zagrebu nije bilo zastava. Naprosto stoga što su hrvatske bile zabranjene, a državne se nisu htjele da iznesu. Svakako ovo otsustvo državne zastave bilo je osvetljenje duhovne strane kojom su se rukovodili priređivači i učesnici. Jedino na tornju starodrevne katedrale vila se ogromna papinska zastava, zastava pape-Kralja, a uz nju dvije male jugoslavenske, bez kojih se zacijelo ne bi mogla izvjesiti ona pape-Kralja. Nema sumnje, ovaj kongres bio je ono sredstvo, koje je omogućilo da okupi tolike hiljade separatista, da kažu, ma i bez riječi, ali sadržajno i prkosno, kakav je njihov stav prema toj državi u kojoj se kongres održava. Nijedna molitva nije očitana za državu Jugoslaviju, dok su se prosula bezbrojna isticanja o vezama hrvatskog naroda sa Svetom Stolicom, sa Rimom. Duhovno, s ovim još nepovezanim klero-fašistima povezao se i ustaški emigrant Ante Pavelić, koji je velikim interesiranjem pratio pripreme za ovaj manifestacioni zbor hrvatskih masa nezadovoljnih nekojim opravdanim razlozima sa šestojanuarskim režimom. Zato je Pavelić iz Italije poručio svojim pristalicama da će *„papinski Rim osloboditi rimokatoličke Hrvate od pravoslavnih Srba"*.[25]

Tokom čitavog kongresa bila je stalno naglašavana u propovjedima, govorima i predavanjima ideja Krista-Kralja, koju je toliko pontifikat Pia XI uzdigao i razvio, a objeručke ju je prihvatio hrvatski klerikalac u svome isticanju božanskog kralja, kao antitezu zemaljskom, srpskom i pravoslavnom kralju u Beogradu. Ova ideja nebeskog monarhizma u Hrvatskoj, na zemlji nije bila izraz nekih možda republikanskih kamufliranih osjećanja, već naprosto vješto korišćen termin antipravoslavnih raspoloženja klerikalnih i separatističkih masa. Stara teza Bonifacija VIII koji se proglasio kraljem kraljeva kao zamjenik Isusa Krista, oživjela je više nego ikad za Pia XI, koji postaje tako u očima vjernih i prvi vladalac nad svim vladaocima na zemlji. To je još prije Lateranskog sporazuma trebalo i te kako Piu XI u Italiji, to je klerikalizmu u Jugoslaviji došlo osobito u pomoć u vrijeme najtežih političkih previranja. U istome se duhu vršila propaganda u crkvama i novinama. Sva hodočašća koja su se kretala iz Hrvatske u Rim polazila su zamjeniku Krista Kralja. Kad su 1925. hrvatski biskupi odlučili proslaviti hiljadugodišnjicu hrvatskog kraljevstva onda su odlučili da to učine pred nogama „Zamjenika Kralja Krista". Prema ovoj tezi, koju je na svoj politički način tumačio narod, on je u svom

[25] Niko Petrić, Zagrebački Euharistički kongres. „Naša sloga" 22. VIII. 1930.

This Congress was successful in rallying thousands and thousands of separatists who tacitly, but publicly, openly and spitefully demonstrated their attitude towards the Kingdom of Yugoslavia where the Congress was taking place. Not one single prayer was offered for Yugoslavia. On the other hand, particular attention was devoted to the links between Croatian people and the Holy See and Rome. Ante Pavelitch (Pavelić) an Ustasha emigrant, availed himself of the opportunity to get in touch with clero-fashists, not yet united at that time. Actually, Ante Pavelitch followed with keen interest the preparations of this massive protest of the Croats who did not accept some of the solutions envisaged by the 6-th of January regime. Aware of what was going on Pavelitch sent a message from Italy to his supporters in which he says: „The Pope and Rome will liberate the Roman Catholic Croats from Orthodox Serbs"[25]

All the time the Congress kept glorifying the idea of Christ-the-King, in all addresses, speeches and lectures. Actually, it was Pius XI who particularly insisted on that idea. The Croatian clericals further developed that same idea insisting on the divinity of God-the-King on Heaven as opposed to the Serbian Orthodox King on Earth-in Belgrade. This idea of celestial monarchism in Croatia was not an attempt to sell the republican idea in disguise, but rather encourage the already existing anti-Orthodox feelings of the clericals and the Croatian masses calling for separatism.

Pius XI very strongly supported and disseminated the idea launched by Bonifacius VIII, according to which the Pope, being the King-of-Kings, is the envoy of Jesus Christ on Earth. Thus, in the eyes of the believers the Holy Father is the supreme Lord on Earth, above all others. Even before the LUTERAN TREATIES the Pope in Rome and the clericals in Yugoslavia found this idea very useful in politically turbulent circumstances. Propaganda in Catholic Churches and papers was conducted in that same spirit. All Catholics pilgrims from Croatia were in Rome received by the Envoy of Christ-the-King. When in 1925 the Croatian Bishops decided to mark the Thousandth Anniversary of the Croatian Kingdom they organized the ceremony at the feet of the Envoy of Christ-the-King. Further elaborating on the idea of separatism the Croats decided to also get their own Croatian Queen by crowning the statue of the Holy Mother of Bistrica, on the 7-th of July, 1935. The intention was more than evident so that it was very difficult to put it under the umbrella of devotion to Holy Eucharistia and the Holy Mother.

[25] Niko Petritch, „EUCHARISTIC CONGRESS IN ZAGREB" (Niko Petrić, Zagrebački Eukarististički kongres) „NAŠA SLOGA", August 22, 1930.

Sokolski duvački orkestar
The Sokol wind orchestra

separatističkom stremljenju i u istom duhu dobio svoju kraljicu, hrvatsku kraljicu, krunivši kip Matere Božje na Bistrici, 7. jula 1935. Očiglednost ovih tendencija bila je jasna i najširim narodnim masama, pa i onda kad su te tendencije bile zaodjenute pobožnošću prema Svetoj Euharistiji ili prema Materi Božjoj.

Nuncij Pellegrinetti, u svojim je odgovorima isticao istu misao da je Krist kralj nad kraljevima i vladar nad vladarima. U posvetnoj molitvi Srcu Isusovu podvučena je na prvom mjestu misao Krista Kralja koji ima da kraljuje nad Hrvatima katolicima. U političkim kao i u vjerskim krugovima zapažene su jasno ove prozirne tendencije koje su već ranije izbile jasno u „Katoličkom listu" kad je dr. Stjepan Bakšić, profesor univerziteta i kanonik u borbenom stavu izrekao ovu misao: „U borbu dakle s devizom: „Nemamo Kralja – nego Krista Gospoda". Ova igra riječi bila je ista 1926., na inat Stjepanu Radiću, koji je sa republikanstva prešao na monarhizam, kao što je to bilo i 1930. Njihovi protivnici, starokatolici koji su ih najbolje poznavali, protumačili su ovu monarhističko-republikansku propagandu, vezujući je sa Euharistijom. „Pred Euharistijom klicati Krista Kraljem, znači obnavljati prizor, kada su židovi pred Isusom Kristom, odjeveni u skrletu i okrunjeni trnovom krunom na porugu klicali: „Zdravo, Kralju Žudijski! Kada se pak sakupljaju pod zamamljivim imenom Euharistije, a stvarno u svrhu da se podiže veličina, moć i slava ma koje bilo crkve ili njezina poglavara, tada je to: profanacija Euharistije – svetogrđe!"[26]

[26] Euharistija. „Starokatolik" 31. VIII. 1930., 1.

In his speeches Nuncio Pellegrinetti insisted on the same idea: Jesus Christ is the King of Kings and the Lord of Lords. In his prayer dedicated to the Holy Heart the idea of Christ-the-King comes first, Christ, who is to be the King of all Catholic Croats. This idea fostered by clerical circles, was earlier disseminated through KATOLIČKI LIST and the writings of Stjepan Raditch, university professor and a clerical. He launched the following militant slogan: „We do not have our king, but we have Jesus Christ, the Almighty." In 1930 this play on words was the same as that in 1926, actually a sting addressed to Stjepan Raditch who turned coat, gave up republicanism and became a monarchist. The Old Catholics and their opponents very well understood the background and implications of that monarcho-republican game and its connection with Eucharistia. To hail Christ before Eucharistia reminded of the scene in which the Jews, wearing scarlet gowns and crowns of thorns on their heads derisively saluted Christ by chanting: „Hail King of Judea!" When gatherings under the auspices of Eucharistia are used to glorify the church and its Head in this way it is nothing but desecration of Eucharistia, it is actually sacrilege.[26]

> The introduction of the prayer to the Eucharistic Heart of Jesus Reads as follows: „We, your Croatian people are fully aware that our beautiful country is a gift of your merciful generosity so that we may freely live in it and prosper .... Thanks to the gift of your love the Croats were among the first in Europe to adhere to the Catholic Church. Thus you have protected us from the sin of heresy and assigned us the task to serve as ante muralis of Christianity for centuries... We bow to your celestial wisdom, your celestial power and love with which you rule over Croatian People. Today, together with the entire Croatian people we pledge devotion to you-our King... In you we believe because you are TRUTH and in your hands we put our lives and all our hopes, convinced that your true faith will bring us freedom and your Commandments peace to our mind."[27]

In 1930 the Episcopate actually revives Mahnich (Mahnič) and his thought from 1917 and 1918 when he spoke about unification of the churches according to the principle of unitarism (centralism). The implication of the prayer to the Holy Heart is that Christ is not yet in the hearts of all other non-Catholic Slavic brothers.

> „We pray to you, our celestial king to ignite our hearts with the flame of your love and devotion to the Sacred Roman Catholic

[26] „EUCHARISTIA" (Eukaristija) „STAROKATOLIK", August 31, 1930., I.
[27] MORNING PAPER („Jutarnji list"), July 18, 1930.

> U „posvetnoj molitvi hrvatskoga naroda Euharističkom Srcu Isusovu", kaže se u uvodu, da „hrvatski tvoj narod priznaje da je od tvoje dobrote primio lijepu svoju domovinu, da se u njoj slobodan razvija... Dar je ljubavi tvoje, što si ga među prvim narodima Evrope pozvao u svetu katoličku crkvu, što si ga sačuvao od krivovjerstva i jačao, te je bio kroz stoljeća predziđe kršćanstva... *Mi se klanjamo tvojoj božanskoj mudrosti, moći i ljubavi, kojom vladaš hrvatskim narodom... Tebi se evo danas s nama sav hrvatski narod posvećuje kao svome kralju, Tebi izruča sebe i sve svoje.* U Tebe, koji si istina, put i život stavljamo svu nadu svoju, uvjereni da će nas istina vjere Tvoje osloboditi, put zapovijedi Tvojih mir nam povratiti."[27]

I sada 1930. vraća se episkopat na Mahniča, misli iz 1917. i 1918. kad govori o sjedinjenju crkava, na način koji je nedvosmisleno unijatski. U „posvetnoj molitvi" naime aludira se da Krist još ne vlada srcima ostale slavenske, nekatoličke braće.

> „Molimo Te, dakle, o Božanski Kralju naš, da žarkom ljubavi srca svoga ražariš srca naša te Ti ostanemo vjerni u svetoj rimokatoličkoj crkvi. Ti nas vodi i blagoslovi, da izvršimo narednu zadaću svoju, koju nam ljubeznom Providnošću namjenjuješ da preko nas Ti zavladaš u srcima ostale slavenske braće naše te se svi u Tebi radujemo u sretnoj vremenitoj i vječnoj domovini. Amen."[28]

Narod, koji je već odavna bio naučen da mu se u crkvi tumači politika u alegorijama i aluzijama, umio je dodati od čega će ga Krist, Kralj nad kraljevima, dotično njegov zamjenik i namjesnik, osloboditi i vratiti mu mir. Mnogi su znali za Pavelićevu poruku iz Italije, mnogi su je prenosili od usta ka ustima i mnogi su joj dali svoj karakteristični komentar. Radikalnija struja priređivača ovoga kongresa željela je da na najgrublji način iskoristi opću političku psihozu u državi. Šta više, njoj su podlegli i najviđeniji hrvatski intelektualci, koji su osuđivali šestojanuarski režim.[29] Prije početka kongresa razgovarao sam sa dr. M. Dežmanom, urednikom „Obzora" o političkoj pozadini kongresa, koja je i za manje upućene bila očigledna. „Obzor", nekadašnji liberalni, jugoslavenski i Strossmayerovski, sada se dao u službu izrazitog klerikalizma zalažući se za što uspješniji rezultat kongresa, kako bi što veći broj Hrvata tih dana došao u Zagreb. Dr. Dežman mi je objašnjavao da su Hrvati, svi bez razlike koji su nezadovoljni s režimom u Beogradu, koji hoće

[27] „Jutarnji list" 18. VII. 1930.
[28] Idem. – Osvrt na Euharistički kongres u Zagrebu. „Starokatolik" 31. VIII. 1930., 2.
[29] Autor nije dao komentar.

Church. Lead us and bless our efforts to fulfill our next task you have kindly assigned us in your divine providence, that through us we win the hearts of all our Slavic brothers so that together, in you we all find joy and an eternal, happy homeland. AMEN"[28]

People very well understood the figurative language of the Church and from whom Jesus, the King of Kings, through his envoy on Earth, will liberate them and restore their peace of mind. The message Pavelitch sent from Italy was spreading from mouth to ear, always spiced with some personal comments. The most radical organizers of the Congress wanted to take advantage of the atmosphere prevailing in the country in the most aggressive way possible. Eminent Croatian intellectuals who condemned the 6-th of January regime joined forces with them.[29] Before the beginning of the Congress I talked to Dr Dežman, editor of OBZOR, about the Congress and its political background, obvious even to the much less informed. OBZOR started as a liberal paper which fostered the ideas of Strossmayer and Yugoslavism, but later changed its political stands. Now it was giving its full support to the Congress and tried to bring to Zagreb as many Croats as possible to support the event. Dr Dežman tried to explain that all Croats, with no exception, do not support the Belgrade regime. They want freedom and independence and in pursuing that aim they are ready to pull forces with the devil himself, even with the black International, with everybody willing and ready to help them achieve their goal.

„This Congress very well serves our purpose. We shall use this occasion to openly demonstrate our hostility. We can feel the political atmosphere surrounding the Congress, which makes us particularly happy, because it contributes to our success too. The clericals believing that all these people are there for their sake will brag about it. Their illusion is irrelevant. Let them enjoy in their daydreaming. Let them. It does not matter. In view of the prevailing circumstances we all have to join forces and be on the same side: the clericals, conservatives, liberals or progressives. The Croats are fortunate enough to have the Catholic Church through which they can speak both at home and abroad."[30]

[28] Idem. „ABOUT THE EICHARISTIC CONGRESS IN ZAGREB". (Osvrt na Eukaristički Kongres u Zagrebu), „STAROKATOLIK", July 31, 1930.

[29] No comment by the author.

[30] Prof. I. Tkalchitch (Tkalčić) and prof. Tch. Lichar (C. Ličar) also participated in the talks which took place in mid August 1930., in the summer house of Dipl. Ing. Peyer, on the island of Korchula (Korčula).

slobodu i nezavisnost, spremni da idu i za crnim đavlom, pa i za crnom internacionalom, ako im to može da bude od pomoći pri njihovu nastojanju.

„Zato je nama dobro došao ovaj kongres. Mi ćemo se i njim poslužiti da demonstrativno demonstratiramo naše neraspoloženje. Nama je neobično drago što se osjeća da će taj kongres imati i svoju političku notu, jer ćemo tako i mi uspjeti. Da će se i klerikalci time hvaliti, uobražavajući da su sve te mase njihove, nas to ne smeta i to je drugostepena stvar. Uostalom sada su došla takva vremena da se svi moramo naći na jednoj fronti, bez obzira da li smo konzervativci, klerikalci, liberalci ili naprednjaci. Sreća je da Hrvati još imaju katoličku crkvu kroz koju mogu i u zemlji i napolju da kažu svoju riječ."[30]

Daljni razgovor ukazao je da je zagrebačka Kurija već dotad učinila velike političke usluge separatističkim tendencijama hrvatske opozicije – preko Vatikana. Dr. Milivoj Dežman bio je savršeno upoznat sa zakulisnim režijama hrvatske politike. Pisanje „Obzora" iz toga vremena u historijskom razmatranju i poređenje utvrđenih stvarnosti dokazuju točnost ove konstatacije.

Euharistički kongres u Zagrebu bio je nesumnjivo prva pokusna i odvažna demonstrativna osuda politike kralja, više nego ma koji drugi politički akt toga vremena kao i onih koja su slijedila. Nadvisit će ga samo izvjesne političke „punktacije" i antisokolska poslanica jugoslavenskog episkopata. Pa opet, kralj Aleksandar išao im je u svemu na ruku, želeći, ma i zlatnim lancima povezati sa sobom episkopat. Bio je tu slab poznavalac problema. Nisu pomogle ni Karađorđeva Zvijezda, koju je skinuo ispod svoga vrata i prikopčao je na Bauerove grudi. Klerikalizam bio je na osnovnom polasku. On je tražio sve. Tako mu je bilo spolja naređeno.

Kao što je ovaj Euharistički kongres, tako su i brojni ostali, lokalni i župski imali uvijek istu političku pozadinu, pa je često dolazilo i do sukoba sa policijskim vlastima, koje su kruto primjenjivale zakon o zabranama plemenskih nesnošljivosti. Mase su se susticale na kongresima više prema svojim političkim i opozicijskim raspoloženjima, nego motivima unutrašnjeg vjerskog osjećanja. Političke izazovne manifestacije, koje su dovodile nerijetko i do tučnjava, nisu nastajale uslijed smetnji koje bi se činile štovanju Euharistije ili radi sprečavanja molenju i klanjanju Kristu Kralju, već radi prekršaja o postojeće zabrane, naročito plemenskih zastava, koje su klerikalci, pomoću slika M. Božje, kristijanski i t.d. Episkopat ni svećenstvo nisu dje-

[30] Razgovoru su prisustvovali na Korčuli polovinom augusta 1930. u vili ing. A. Peyera još i profesori J. Tkalčić i Ć. Ličar.

Further talks revealed that through the Vatican the Zagreb Curia had already rendered important political services to the Croatian oposition advocating separatism. Dr Milivoj Dežman was to the very detail familiar with the secret machinations of the Croatian politicians. The articles published in OBZOR at that time are the case in point.

The Eucharistic Congress in Zagreb was, undoubtedly, the first and most courageous condemnation of the King and his policy, more than any other political act at that time and those that followed. Only stronger in that respect will be some later political „punctuations" and Epistles of the Yugoslav Episcopate against the Sokol. In his effort to win the Episcopate over to his side, even at the cost of golden chains, King Alexander only played into their hands. He was not smart enough to understand the problem. Even the medal KARADJORDJEVA ZVEZDA he took off his chest and put it on the chest of Bishop Bauer did not do any good. The offensive of Clericalism was in full swing and they wanted everything. It was the order from abroad.

Like the Eucharistic Congress in Zagreb all other local and district congresses always had the same political background. Therefore, frequent conflicts with the police force, which was under strict orders to implement the Law prohibiting ethnic intolerance. The masses were coming to the congresses mainly for political and not religious reasons and in order to manifest opposition to the regime. All these politically challenging controversies, which often times ended up in physical conflicts had nothing to do with the respect for Eucharistia or prayers to Christ-the King. The police reacted to the violation of the Law according to which all tribal flags were prohibited. The clergy did not respect that Law and used to carry these flags along with the statues of the Holy Mother and the statues of other saints. Actually, neither the Episcopate, nor the clergy respected the Church and State laws in force. On the contrary. All these activities were, actually, a smart mixture of Catholic and religious feelings, on the one hand, and political aggressiveness and intolerance, on the other. A highly respected Catholic priest Dr Mirko Perkovitch (Perković) in his article says openly and conrageously:

> „Dangerous phenomenon-Dumping Jesuits" very bravely writes about a phenomenon already present for two years, which may be very dangerous for future cultural and political life. This phenomenon is accompanying all religious events taking place in all Catholic parts of Yugoslavia. Nothing is wrong with such events when they remain restricted to religious life. But this is not the case. All these events have a political and nationalistic background. Obviously, their organizers have different, not religious objectives in mind. The

lovali ni savjetovali u duhu crkvenom i postojećih zakona. Naprotiv. Sve je to vješto spajalo katolicizam i vjerske manifestacije sa političkom nesnošljivom isključivošću. O tome je hrabro i bez ustezanja progovorio jedan bez sumnje uzorni katolički svećenik, dr. Mirko Perković u članku:

> „Opasna pojava – Dumping jezuita". Taj svećenik konstatira da se u posljednje dvije tri godine zapazila pojava, koja je opasna za budući kulturni i politički život. To se vidi u priređivanju raznih vjerskih manifestacija, koje se javljaju u svim katoličkim krajevima Jugoslavije. I dok bi se te manifestacije kretale na vjerskom terenu, one ne bi padale u oči. Ali sve te priredbe vezane su sa političkim, nacionalističkim manifestacijama. Svakako, inicijatori tih priredbi imaju sasvim druge ciljeve, nego što su vjerski. Kroz te manifestacije žele priređivači, t. j. biskupi i župnici, da baštinu velikog Slavena i Hrvata Stjepana Radića poklopi jezuitski klobuk.[31]

Sistematskiji i organiziraniji ofenzivni potez klerikalizma u vezi sa Enciklikom Pija XI zapazio se, pored ostalih akcija pojedinih biskupa u kojima su napadali i novije ublaženije Pravilnike o školskom zakonu, u antisokolskoj akciji krčkog biskupa dr. Josipa Srebrnića u njegovoj korizmenoj poslanici pod naslovom „Presvetoj Bogorodici Mariji".

Naime, u toj poslanici, krčki biskup, ma da je ona posvećena temi štovanja Bogorodice, posvećuje čitav jedan pasus ideologiji Miroslava Tyrša. Tako se prvi put desilo, i to službeno, da se o Miroslavu Tyršu govorilo u crkvama i njegovo ime, dakako sa osudom, pronijelo kroz božje hramove. Ovo što je uradio krčki biskup u Jugoslaviji, to nije učinio nijedan češki biskup, ni onaj koji je živio u Tyrševo vrijeme rada, kao ni onaj poslije punih pet decenija iza njegove smrti. Svakako, katolička crkva u Jugoslaviji imala je naročitih razloga da korigira dotadašnji propust češkog episkopata. Ali, jasno je bilo, da je ovaj udarac preko Tyrševa groba, bio u stvari namijenjen ustanovi koja je bila njegovo životno djelo t. j. Sokolstvu.

> „U posljednje doba, riječi su biskupa Srebrnića, počeo se narivavati neprijatelj Presvete Bogorodice u novom podmuklom obliku. Hvali i preporuča, širi i hvata Tyršev duh, Tyrševu ideologiju, Tyršev način mišljenja o svijetu, o čovjeku, o naciji, o državi... Tyršev je duh, duh naturalizma i materijalizma. Tyrš je uzimao svoje ideje najprije od njemačkog filozofa Schopenchauera, zavolio je kasnije tjelesnu kulturu poganskih Grka, učio se također od muhamedanaca te prešao u materijalističko shvaćanje ljudskoga društva i svijeta uo-

[31] „Jugoslavija" (Zagreb) 23. VII. 1932.

organizers, actually the bishops and priests, want to put the heritage of Stjepan Radich, a great Slav and Croat, under the hat of Jesuits.[31]

Following in the wake of the Encyclical some bishops also launched an intensive campaign against the amended Law on Schools. In his Epistle addressed to the Holy Mother Bishop Dr Josip Srebrnitch (Srebrnić) vehemently attacks the Sokol.

Although devoted to the cult of the Holy Mother in his Epistle Bishop Srebrnitch devotes a whole paragraph to Miroslav Tyrsh and his ideology which was severely criticized in all churches where the Epistle was read. What Dr Srebrnitch, Bishop of Krk, said was unprecedented in church practice. In Bohemia it never occurred to any of the bishops, at the time of Tyrsh, or fifty years upon his death to launch a campaign in the style of Dr Srebrnitch, Bishop of Krk. Evidently, the Catholic Church in Yugoslavia had a special reason to even belatedly make up for the omission of the Bohemian Episcopate. Actually, this blow to dead Tyrsh was addressed to his life achievement-the Sokol Movement.

This is what Dr Srebrnitch says in his Epistle: „As of lately the enemies of the Holy Mother have decided to change the tactics and act meanly. They started extolling and disseminating the spirit and ideology of Tyrch and his views on the world, the man, nation, state.... Tyrsh is a state of mind. He fosters the spirit of naturalism and materialism. At first Tyrch was under the influence of the German philosopher Schopenchauer and later fell in love with the physical culture of pagan Greeks. He also fell under the influence of some Mohammedan ideas and adopted the materialistic view on human society and the evolution of human species according to Darwin's theory. His ideology does not recognize God, nor the eternal life of the Soul... Tyrsh preaches freedom, brotherhood and equality in the sense of naturalistic humanism... He calls for education of the human mind and strength of will thanks to which man will love his country and his people, love freedom, be ready to defend his people, support education and moral values, but all that as part of secular culture, without God, without Christ, without Church, without prayer, even without the Holy Mother, because his ideal is the Greek ideal of Man. According to him „no one in history has ever created a better man than the Greeks." This was the approach Tyrsh, the founding father of numerous organizations for education of youth, was promoting in his work, eliminating every possible religious,

[31] „JUGOSLAVIJA" (Zagreb), July 23, 1932.

pće prema Darvinovoj teoriji. Njegova ideologija ne poznaje Boga ni neumrle duše... Propovijeda slobodu, bratstvo i jednakost u smislu naturalističkog humaniteta... Hoće da se odgaja um, volja i čuvstvo u čovjeku za ljubav prema narodu i državi, za slobodu i stegu, za narodnu odbranu, za prosvjetu i moral, ali dakako u svijetlu ovozemne kulture te dosljedno bez Boga, bez Krista, bez crkve, bez molitve – pa i bez Presvete Bogorodice, jer njemu je ideal grčki čovjek; „boljeg većeg čovjeka nije proizvelo ni jedno kasnije doba", ovako se sam izjavio. Tyrš je među Česima otac opsežnih omladinskih odgojnih organizacija; u smislu svoje ideologije izlučio je iz njihova odgojnog rada svaki upliv religioznih naročito katoličkih momenata te je neprestano djelovao da budu u vjerskom obziru ateističke. Ovo je Tyrševa ideologija. Nitko je od dobrih katolika ne može prihvatiti, jer je ona jednostavno negacija ne samo čitavog katolicizma, nego uopće vjere u Boga... Apsolutno je dakle za nas isključeno, mirno dopustiti odgoj u smislu Tyrševa duha kao što je uopće suprotno katoličkoj nauci, da je ma bilo koji odgoj isključiva stvar laičkih elemenata dotične crkvene vlasti... Ta ideologija je najveća pogibao za našu djecu... Ta se ideologija danas preporuča i širi i mnogi zbog svoga položaja niti ne mogu da je mimoilaze, premda je iz dna duše mrze i osuđuju. Ali mi hoćemo da se protiv nje borimo, da se borimo za slobodu savjesti roditeljskih prava pod vodstvom nebeske Bogorodice! Ne stoji ona na strani Tyrševe ideologije! Silna, jaka žena iz raja, Presveta Bogorodica Marija, ona je uz nas. Mi nećemo Tyrša, mi hoćemo u odgoju djece i mladeži Bogorodicu Mariju."[32]

Ovako je Miroslav Tyrš, svijetlo ime u generaciji čeških preporoditelja XIX. stoljeća, svojom nekrivicom bio uporeden dakako na svoju štetu sa Bogorodicom Marijom. Miroslav Tyrš, čovjek velike duhovne kulture i univerzalne naobrazbe, profesor univerziteta, historičar umjetnosti, kritičar, filozof, estetičar, političar, odgojitelj omladine, propovjednik idealnog zdravlja fizičkog i moralnog nije ni slutio da će jednom doći u priliku da ga se uspoređuje i unizuje u vezi sa Materom Božjom. Tyršev nacionalizam nije bio ni uskogrudan, ni šovinistički, nego oplemenjen i snošljiv. Tyrš je vjerovao da u svijetu treba da zavlada duh ljubavi i prosvjećenosti koji će pobjediti laž, mržnju i nesnošljivost i otvoriti vrata idealima čovječanstva i čovječnosti. Ovakvim su smatrali sokoli svoga osnivača, a onako je o njemu mislio i svojim vjernima predstavljao Tyrša krčki biskup Srebrnić. Dobri poznavaoci

[32] Korizmena poslanica 1931: „Presvetoj Bogorodici Mariji".

particularly Catholic influence in this regard. This was actually his ideology. No good Catholic could accept it because it simply denies not only Catholicism, but religion as such and God in the general sense.... We simply cannot recognize education based on the philosophy of Tyrsh because Catholic Church does not accept any form of secular education. Actually, secular approach to education ... is fatal for our children... Nowadays this ideology enjoys support by people on high positions. In spite of the fact that they strongly condemn its implications they support and disseminate it only because it helps them make a career. But we want to fight against this ideology, we want to fight for the rights of the parents and for the freedom of conscious under the leadership of the Holy Mother! The Holy Mother is not on the side of Tyrsh and his ideology, the Holy Mother is on our side. We want the Holy Mother to be present in the education of our children"[32]

This is how Miroslav Tyrsh, an outstanding Czech reformer and one of the most prominent personalities of his generation, although innocent, was set against the Holy Mother as a negative example. A man of remarkable spiritual culture and general education, a university professor, historian of art, critique, philosopher, aesthetician, politician, educator of youth disseminating the principles of ideal moral and physical health, could have never dreamed of being compared to the Holy Mother in such a humiliating context. The nationalism of Tyrsh was neither narrow minded nor chauvinistic. His nationalism was noble and based on tolerance. He believed in a world of love and enlightenment, a world without hatred, falsehood and intolerance, a world based on humane feelings. This is what the Sokols thought about the founder of their movement, which was in sharp contrast to what Dr Srebrnitch, Bishop of Krk preached about him to his believers. Those familiar with the life and work of Miroslav Tyrsh claim that he never denied or attacked God and the church. Dr Srebrnitch has concocted such conclusions. On the other hand, Bishop-Frano Uccelini-Titze, a highly educated and learned theologian with a rich pastoral experience, had a different opinion. He said: „I have thoroughly analyzed the principles of the Sokol Movement and in them I did not discover anything that could have a negative affect on religious feelings"[33]

[32] LENT EPISTLE TO THE HOLY MOTHER (Korizmena poslanica posvećena Presvetoj Bogorodici Mariji), 1931.

[33] Ivan Ivanchitch: THE SOKOLS AND RELIGION (Ivan Ivančić: Sokolstvo i vjera), „SOKO NA JADRANU", 1931, NO.3, 47.

Sokoli vežbači na spravama
The Sokols – Athetes practicing gymnastics on appliances

Tyrševih djela i njegova života tvrde da nije ni u jednom spisu niti odricao Boga ni crkve niti ih je napadao, sve je to pronašao dr. Srebrnić. Naprotiv drugi biskup, Frano Uccelini-Tice, učeni teolog i opće kulturni erudita, sa velikim životnim i pastoralnim iskustvom još je ranije rekao: „Proučio sam načela po kojima sokolstvo radi i uputio sam se u taj rad, ali nisam našao ništa, u čemu bi se vjerski osjećaj mogao povrijediti".[33]

Srebrnićeva poslanica izazvala je ne samo pažnju nego i veliku polemiku. Sokoli su izdali svoj odgovor „Tyrš na lomači" u kojem pobijaju Srebrnićeve optužbe protiv Tyrša.

„Kao što su plamenovi proždirali živo tijelo Tyrševog zemljaka Jana Husa (1415.), tako bi trebao da oganj gnjeva rimokatoličkog svećenika sažge i uništi osnivača sokolstva – 47 godina po njegovoj smrti (1884.); ... Sa mirnim ponosom postavljamo svoju čast i svoje grudi tom novom napadu srdžbe rimokatoličke vojujuće crkve u uvjerenju, da će se od nas odbiti valovje strasti, jer nam je možda bolje nego biskupu krčkomu poznata u sokolskom životu tvrdo prokušana riječ: „Ako s njim umremo s njim ćemo također živjeti; ako s njim trpimo, s njim ćemo također kraljevati."

[33] Ivan Ivančić, Sokolstvo i vjera. „Soko na Jadranu" 1931., br. 3, 47.

The Epistle not only aroused great interest but also triggered a hot controversy. The Sokols responded in an article entitled TYRSH ON THE STAKE in which they refute all accusations concocted by Srebrnitch.

> „In 1415 John Huss was burnt alive. By the same token, now in 1884, 47 years after his death, a Roman Catholic priest is trying to destroy the founder of the Sokols by burning him on the stake of his hatred... Against this new attack of the militant Catholic Church with pride and dignity we set our chests and honor, convinced that we shall be able to cope with that wave of hatred. We, Sokols know it perhaps better then the Bishop of Krk that if we die with them with them shall we live; if we suffer with them with them shall we triumph!"

The ensuing polemics was only an introduction to an organized attack against the Sokols. Actually, the attack on its privileged status within the school system and its ideology was only an attack in disguise on Yugoslavia and a smart effort to bring to the attention of the international community the difficulties the Catholic Church is allegedly facing in Yugoslavia. In vehement protests emphasis was placed on the evident fact that Srebrnitch was only the first link in a smartly concocted clero-fashist campaign. „In spite of different messages coming from Rome we are fully aware that the progressive ideals of the Yugoslav intelligentsia will come true only if we develop a strong national awareness, severe religious links with Rome, set up a national Church and create a genuine Yugoslav amalgamation. The ideology of Tyrsh may be helpful in this regard, because it is the ideology of truth and progress."[34] This message came from Sushak (Sušak) the most vulnerable point on the Yugoslav-Italian border and was addressed to the Bishop of Krk, highly respected by Italian fascists. Fascism was triumphing because it had found an ally against the Sokols. A reliable one, there was no doubt about it.

At that time only at the mention of these activities and only a finger pointed at someone of them triggered violent reaction and protests against cruel and unjust denunciations.

Archbishop Bauer vehemently reacted to that article claiming that Bishop Srebrnitch wanted to justify his views on the ideology of Tyrsh by producing more convincing proofs. For that purpose two new brochures were published: FIAT LUX and THE SPIRIT OF TYRSH, which, according to Bishop Srebrnitch, „contain some ideas very important for the education of our

[34] Ljubo Serdar: „BISHOP Dr. SREBRNITCH, SHOPENHAUER, DARVINISM AND THE IDEOLOGY OF TYRSH" (Biskup Srebrnić, Schopenchauer, darvinizam i Tyrševa ideologija), „NAŠA SLOGA", March 29, 1931.

Polemika koja je uslijedila ukazivala je da će uskoro uslijediti pravi organizirani napadaj na Sokolstvo. Ne samo unutar sokolskih redova nego i izvan njih, jer se osjetilo da je Sokolstvo i njegov nadahnuti favorizirani položaj u školi i njegova ideologija samo izlika da se napadne Jugoslavija i da se ukaže svijetu u kakvim se teškoćama nalazi katolička crkva. Dakako u polemici nisu izostajali i najogorčeniji protesti i upozoravanja da je Srebrnić samo avangarda jedne vješto zamišljene klerofašističke akcije. „Pa i ako nam papinski Rim drukčije poručuje, mi, nažalost, znamo da jedino u našoj jakoj nacionalnoj svijesti leži ostvarenje ideala napredne jugoslavenske inteligencije: kidanje s crkvenim Rimom, osnivanjem autokefalne crkve i stvaranjem definitivnog jugoslavenskog amalgama. Tu će nam pomoći donekle i Tyrševa ideologija, jer ona voli istinu i napredak".[34] Ovako su sa Sušaka, sa ugrožene točke na jugoslavensko-talijanskoj granici, poručivali biskupu Krka, na kog su Talijani – fašiste sa velikim poštovanjem gledali. Fašizam je likovao, jer je našao saveznika protiv sokolstva. I, s pravom.

Biskup Srebrnić htio se opravdati od svih prijekora i još više utvrditi svoje gledanje na Tyrševu ideologiju. Zato su i ponikle dvije nove brošure „Fiat lux" i „Tyršev duh", kako on kaže u cilju „vrlo važne stvari odgoja naše mladeži".[35] Ove dvije brošure još su i više utvrdile da su se sukobila dva nazora na svijet i domovinu, dakako u vezi sa Jugoslavijom, koji su se jedan od drugog sve više odmicali. Još jednom Srebrnić podvlači da katolici, u stvari klerikalci, moraju najodlučnije istupiti protiv Tyrševe ideologije. Jer,

> „U tome nazoru nema mjesta Bogu; nema mjesta kralju vjekova i Spasitelju Isusu Kristu, komu treba da se svako stvorenje klanja kao Bogu i apsolutnom gospodaru svome; nema mjesta katoličkoj crkvi i papi, koji zamijenjuje Isusa Krista na zemlji kao vrhovni poglavar njegova stada nepogriješivo vodi narode putevima istine; nema mjesta Promislu božjem, koji upravlja najvećom mudrošću... Kako se može dakle očekivati, da bilo koji dobar katolik mirno dopušta, da se ta ideologija narivava i da joj se pače povjerava odgoj njegove djece i mladeži? Pače dužnost je njegova, da se svetim ogorčenjem prosvjeduje proti svim ovakvim pokušajima!"[36]

Međutim, stav i mišljenje krčkog biskupa dra. Srebrnića nije ostalo lokalizirano. Ono je postalo opće u svim dijecezama i kod svih ordinarija, osim

[34] Ljubo Serdar, Biskup dr. Srebrnić, Schopenchauer, darvinizam i Tyrševa ideologija. „Naša sloga" 29. III. 1931.

[35] Josip Srebrnić, Crkvi slobodu. Zagreb 1932., 31.

[36] Josip Srebrnić, „Fiat lux". Zagreb 1931., 20–21.

youth"[35] These two brochures prove that the whole controversy is actually a conflict between two different concepts of life and the fatherland, in other words Yugoslavia, which were getting increasingly incompatible. Srebrnitch reiterated his call on Roman Catholics and Old Catholics to adopt a negative attitude towards Tyrsh and his ideology because:

> „In that ideology there is no room for God; there is no room for the King of the centuries and our Savior Jesus Christ who should be venerated by all of us and before whom, our God and Lord, we all should bow; there is no room for the Catholic Church, nor the Pope representing Jesus Christ on Earth, at the head of His flock leading it along the road of truth; there is no room for Celestial Providence governing this world with great wisdom... A good Catholic cannot be expected to entrust the education of his children to the system fostering that spirit. On the contrary. Every good Catholic should reject such system of education with indignation!"[36]

The views of Dr Srebritch, Bishop of Krk, spilled over the local boundaries and were disseminated in all Catholic Dioceses and by all ordinariums, except in the Kotor Dioceses headed by the old Bishop Frano Uccellinni-Titze. Srebrnitch was in constant conflict with the Sokols. When the SOKOLS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA decided to mark the Hundredth Anniversary of their founding father Miroslav Tyrsh on March 5 or 6, 1932, only a few days before the envisaged event, on February 25, 1932, Bishop Srebrnitch circulated his Epistle to all Sokol Societies in which he argues with the ideology of Tyrsh in his well known manner, rejecting it as impious and dangerous for true Catholics. His request that the Epistle be read during the ceremony aroused derision among the Sokols. In his Epistle Srebrnitch does not mention the Encyclical the Holy Father announced on Christian education because he did not want to jeopardize his authority. The Holy Father was not openly engaged in the anti-Sokol campaign, following it from the shade. Actually, Srebrnitch took advantage of every opportunity to engage in conflict with the Sokols, which is evident from the letters they exchanged, e.g. in 1932 the Bishop's reaction to their invitation to celebrate the morning mass on St. George's Day (Djurdjevski uranak), or his angry comments on the privileged status of the Sokols who on state holidays always had a prominent place in the Cathedral. When in the Summer of 1932 The Sokol Society in Supetar asked the priest to bless its flag he asked Bishop M. Pushitch (Pušić) for permission

[35] Josip Srebrnitch: „FREEDOM FOR THE CHURCH" (Crkvi slobodu), Zagreb, 1932., 31.
[36] Josip Srebrnitch: „FIAT LUX", Zagreb 1931., pp. 20-21.

u kotorskoj dijecezi kojom je upravljao starac biskup Frano Uccellinni-Tice. Srebrnić je sada stalno u sukobu sa sokolima. Kad je SKJ odredio da se 5. ili 6. marta 1932. održi u svim sokolskim društvima proslava stogodišnjice rođenja Miroslava Tyrša, onda je biskup Srebrnić uputio svim sokolskim društvima 25. II 1932. svoju poslanicu u kojoj je na svoj poznati način polemizirao sa Tyrševom ideologijom, pobijajući je kao bezbožničku i opasnu za prave katolike. Svakako je njegov zahtjev, da se poslanica pročita na samoj proslavi, izazvao opću veselost u sokolskim redovima. Ni u ovoj poslanici ne poziva se Srebrnić na papinu encikliku o kršćanskom odgoju. Naprosto stoga da ne bi u borbi izložio papin autoritet. On ostaje u pozadini čitave antisokolske kampanje. Sukobi između dra. Srebrnića je izražavao svakom prilikom kadgod se ona ukazala. O tome rječito govori prepiska između biskupa i krčkog Sokola tokom 1932. u vezi sa đurđevdanskim urankom, kad su Sokoli tražili od biskupa da im odsluži misu prije polaska na uranak ili radi biskupove ljutnje što su sokoli zauzimali vidna mjesta u katedrali prilikom raznih državnih svečanosti.

Kad je sokolsko društvo na Supetru u ljeto 1932. zatražilo od svog župnika da mu blagoslovi zastavu, ovaj se obratio biskupu M. Pušiću, koji je to načelno odbio, a pristao, ako društvo prethodno pismeno izjavi da osuđuje Tyrševa „protuvjerska, kulturna i uzgojna načela". Kad je tu biskupovu odluku objavio splitski „Križ na Jadranu" (4. IX. 1932.), razmahala se oštra polemika. U isto vrijeme izdao je zagrebački nadbiskup svome svećenstvu načelnu zabranu blagosivljanja zastava SKJ-e. U nadbiskupovoj motivaciji te zabrane kaže se da je Tyrševa ideologija osnova SKJ-e i stoga se ne može dopustiti takav crkven čin. „Dr. M. Tyrš nije bio samo bezvjerac, nego bezbožac, a napose je nastupao protiv katoličke vjere i katoličke Crkve. Prema tome je jasno, da je i njegova ideologija materijalistička i naturalistička, dakle protuvjerska, protukršćanska. Blagosivljati barjak društva sa ovakvom ideologijom značilo bi u najmanju ruku preporučiti vjerski indiferentizam. Stoga uopće ne mogu dozvoliti da se barjak blagoslovi". Nadbiskup je 1932. zaboravio, da je 1911. na Svesokolskom sletu u Zagrebu i na banketima učestvovao kao nadbiskup koadjutor sa predstavnicima ovog kaptola. Na sletu koji je također tada slavio Tyrša. Ali onda nije bilo Mussolinija ni klerofašističke direktive!

Primjerom nadbiskupa Bauera ići će i đakovački biskup Akšamović, koji je još prije kratkog vremena onako lijepo pisao vinkovačkom Sokolu.[37] Sve je

[37] Sušački „Mornar" 1. IX. 1932. poređujući radnje talijanskih prelata na granici Jugoslavije s ovima jugoslavenskih biskupa u odnosu prema Sokolu kaže i ovo: „Kad je na Rijeci biskup Celso Constantini u crkvi sv. Vida blagoslovio bodež što su ga riječke žene obuzete erotičkim furorom poklonile D'Annunziu, ovaj mitrirani prelat nije ni poslije toga zatražio od D'Annunzia da javno

who agreed to give it provided the Society accepted to previously condemn in written the anti-religious, cultural and educational principles maintained by Tyrsh. On September 4, 1932 the paper KRIŽ NA JADRANU (Cross on the Adriatic) published the text of the Bishop's decision which ignited a hot discussion. At the same time the Bishop of Zagreb prohibited his priests to bless the flag of the Sokol of the Kingdom of Yugoslavia, under the pretext that the Alliance is based on the ideology of Tyrsh. This religious act cannot be allowed because „Dr. M. Tyrsh was not only a man without religion, he was an atheist, particularly hostile to Catholic religion and the Catholic Church. Evidently, his ideology is materialistic and naturalistic which means that it is anti-religious and anti-Christian. Blessing a society fostering such ideology would, at least, mean support to religious indifference. This is the reason why I cannot allow the blessing of the flag." In 1932 the Archbishop forgot that in 1911, as Archbishop-Coadjutor, together with the representatives of his Captol he attended the All Sokol Rally in Zagreb and the festivities dedicated to the memory of Tyrsh. But, at that time there was neither Mussolini, nor the clero-fascist directives coming from these sources.

Akshamovitch (Akšamović) Bishop of Djakovo, followed in the wake of Archbishop Bauer, the same Bishop Akshamovitch who shortly before the controversy expressed his positive opinion about the Sokol organization in Vinkovci.[37] Which added new heat to the polemics.[38]

It was only the introduction to a decisive attack of the Episcopate on its most hated institution. At the Conference of the Yugoslav Episcopate, on November 17, 1932 all Bishops condemned Tyrsh and, consequently, the Yugoslav Sokols. Before the Conference Bishop Srebrnitch published a booklet FREEDOM FOR THE CHURCH (Crkvi slobodu) in which he was trying to accuse Yugoslavia for persecuting the Catholic Church. In this booklet

[37] „MORNAR", (published in Sushak), in its article of September 1, 1932, comparing the activities of the Italian Prelates across the Yugoslav border with those of the Yugoslav Bishops with regard to the Sokols, among other things says: „In the Church of St. Vitus, Celso Constantini, Bishop of Rijeka, blessed the dagger, a gift of sexually obsessed women to D'Annunzio, but the Prelate never asked D'Annunzio to publicly refute in front of the church all dirty words he has used against Christ and Catholic morality in his books on the Index of Prohibited Books. And the Holy Father, Pius XI? He very well knows who Mussolini is and what he is doing. He also knows that in Geneva, in front of some friends, Mussolini claimed that there was no God!... Before he blessed Mussolini and decorated him with the highest Order, Medal of the Golden Spur, did the Holy Father ask him to publicly, in front of the church, refute this blasphemy? NO! And before decorating the notorious bandit and arsonist Giunto and some fascists directly involved in the murder of the honest man Matteotti did the Pope ask them to repent in public for the committed crimes? NO! After his recent reconciliation with the Duce did the Pope ask him to stop persecuting our priests in the Julian region? NO!"

[38] „SOKOLSKI GLASNIK", July 14, 1932.

to dalo povoda novim, u mnogom uzbudljivim, polemikama.[38]

Tako je tokom 1932. bila pripravljena atmosfera za odlučan napad episkopata na mrsku ustanovu. Taj je uslijedio na konferenciji jugoslavenskog episkopata 17. XI 1932. kad je u čitavom zboru prisutnih biskupa osuđen Miroslav Tyrš, a s time dosljedno i jugoslavensko sokolstvo. Prije nego što je došlo do konferencije, biskup dr. Srebrnić najodlučniji zagovornik osude Sokola na konferenciji, objavio je brošuru „Crkvi slobodu" u kojoj je dokazivao da je katolička crkva u Jugoslaviji progonjena. Sada se dr. Srebrnić prvi put poziva na papinu Encikliku. I to u oba njena glavna momenta, školskom i fizičkom odgoju omladine.

> „Samo neprijatelj Crkve i Njezina Božanskog poslanstva, samo oni, koji su pogledom na crkvu velike neznalice, samo oni, koji niječu Boga i neumrlost duše, te gledaju svu svrhu čovjeka u životu na zemlji, mogu crkvi osporavati pravo odgoja mladeži. *Tog se prava Crkva nikada ne može odreći, s tim pravom Crkva živi i pada, te se mora naglasiti, da je Crkva u punom stanju progonstva u svakoj državi, u kojoj se vršenje toga prava osporava, otešćava ili pače onemogućuje.*"[39]

Dr. Srebrnić htio je nesumnjivo pokazati koliko je teško katolicima u Jugoslaviji koji žive pod hegemonijom pravoslavnih Srba. Ovo i ništa drugo. A to se i te kako rado slušalo u oba žarišta talijanskog nacionalizma, koji je strahovao od jugoslavenskog konsolidiranja. Niko, nikad ranije nije tako vješto i hipokritski izvodio jednu makijavelističko-jezuitsku politiku nego što je to činio dr. Josip Srebrnić. U tome je on za čitavo koplje nadvisio, inače velikog majstora, dr. Ivana Šarića. I zato su riječi dr. Srebrnića ukoliko se odnose na crkvu i o njenoj neslobodi u Jugoslaviji nepravedne i neistinite. One su za osudu i u onom slučaju kad bi bile samo zabluda, a ne i strahovitom cilju usmjerena tendencija. Pri kraju ove svoje knjige kaže Srebrnić:

„Sloboda, što je Crkva u Jugoslaviji uživa vrlo je gorka. Prava je ironija, govoriti o slobodi Crkve u Jugoslaviji... Svako ropstvo je zločin. Najveći je

pred crkvom opozove sve svinjarije, što ih je u svojim na index postavljenim djelima sasuo na Kristov katolički moral. A Njegova Svetost Papa Pio XI? Sveti Otac zna, ko je i što je Mussolini. Zna da je Mussolini pred jednim svojim društvom u Ženevi ustvrdio, da nema Boga!... Da li je papa, prije nego li je Mussolinija blagoslovio i odlikovao onim visokim ordenom (Zlatna ostruga) zatražio od njega, da javno pred crkvom opozove onu strahovitu hulu na Boga? Nije! A prije nego li je odlikovao poznatog palikuću i razbojnika Giuntu i neke fašiste, što su direkte učestovali u umorstvu poštenjaka Matteottija je li papa tražio od njih da se javno pokaju za ona bogomrska zločinstva? Nije! Je li nakon nedavnog ponovnog izmirenja pape Pia XI. zatražio od Ducea da ne progoni naše svećenstvo u Julijskoj Krajini? Nije."

[38] „Sokolski glasnik" 14. VII. 1932.

[39] Josip Srebrnić, Crkvi slobodu, 1932., 14.

Srebrnitch for the first time makes reference to the Encyclical only in connection with two major subjects: general school education and physical education for youth.

> „Only the enemy of the Church and its Celestial mission, only those who know nothing about the Church, only those who deny God and immortality of the Soul, only those who believe that human life is only life on Earth dare deny the Church the right to educate young people. Church will never give up that right. The future existence of the Catholic Church depends on its right to perform that mission. Therefore, it should be emphasized that the Church is, in fact, persecuted in every state which denies or in any way jeopardizes that right to the Church."[39]

Evidently, Dr. Srebrnitch wanted to emphasize that in Yugoslavia life is very difficult for the Catholics under the hegemony of the Orthodox. Serbs. This was the only intention of the booklet Also, this was music to the ears of both centers of Italian nationalism which actually feared the consolidation of Yugoslavia. Dr. Josip Srebrnitch was an absolute champion in conducting a hypocritical, Machiavellian and Jesuitical policy. He was definitely superior to Dr. Ivan Sharitch (Šarić) otherwise a grand master of that skill. Speaking about the status of the Catholic Church in Yugoslavia Dr. Srebrnitch, being what he was, completely distorted the truth and his comments were sheer falsehood. It was not his blunder. It was part of a well pondered campaign with a perfectly defined aim. At the end of his book Srebrnitch makes the following comment:

> „Bitter is the freedom which the Catholic Church enjoys in Yugoslavia. Freedom of Church in Yugoslavia is sheer irony... Every kind of slavery is a crime and the greatest of all crimes is to deprive the Church of its rights and reduce to slavery the loftiest Celestial Providence turned into reality on Earth, in the aim of alienating the believers and push them to impiety..... High State officials should be better acquainted with Church Canons, its spirit, its history and its organizational pattern. Our High officials do not know or do not want to know, anything about that.. This is the source of all our conflicts, crisis, dissatisfactions, deviations from the right course and so much injustice done to our Catholic Church and to the Catholics! Before concluding I would like to launch and appeal: FREEDOM

[39] Josip Srebrnitch: „FREEDOM FOR THE CHURCH", 1932., 14.

zločin lišiti Crkvu njezine slobode i njezinih prava, te nastojati, da bude Ona, najljepša realnost Božjih zamisli na zemlji, ropkinjom, te pače sustavno ići za tim da se narod Crkvi otuđi i zavede u bezvjerstvo... Državnici bi morali tu Crkvu temeljito poznati, do dna bi morali poznati njezin Zakonik, duh Crkve, njezinu prošlost i njezin ustroj. Naši je državnici nažalost ne poznaju ili neće da je poznaju. Radi toga, eto toliko nezadovoljstva, toliko kriza, toliko lupanja, pa i toliko velikih nepravdi Crkvi i nama katolicima!... Završujem: Crkvi Slobodu! U Krku, na blagdan Majke Božje, Kraljice Svete Krunice, 27. listopada 1932."[40]

Srebrnićevu misao prevela je najmnogobrojnija organizacija K. A. sa „Hrvatskoj slobodu". Ovdje su se tako sustekle dvije misli koje su se i jednako dopunjale i pomagale.

Na drugoj strani, u talijanskoj fašističkoj štampi, sve su ove pojave u Jugoslaviji bile registrirane i na svoj način komentirane. Kad je SKJ priredio izložbu u Beogradu, bili su prikazani i oni jugoslavenski djelovi koji su poslije Rapalla došli u sklop talijanske države, a u kojima je nekad cvjetalo sokolstvo. Naročito Rijeka, Zadar, Gorica i Trst bila su mjesta iz kojih je zračila sokolska misao. Zastavice, zavite u crno uz imena ovih gradova na velikoj geografskoj karti za milanski „Corriere della Sera" bile su strahovita provokacija. Jer, „one pokazuju da još ima braće koju treba osloboditi i da je cilj sokola da pripravi njihovo otkupljenje".[41] Zato istodobni fašistički i jugoslavenski klerikalni napadaji na SKJ dovođeni su u uzročnu vezu kod velikog dijela rodoljuba, pa i takvih koji su bili prema sokolu u kritičkom stavu, što je pristao da radi pod diktatorskim režimom. „Jugoslavenski katolički episkopat i talijanski fašizam kao po dogovoru, u isto doba, našli su se na istom terenu u borbi protiv sokolstva. Najnovija dva ispada protiv sokolstva, jedan sa strane fašista, a drugi sa strane našeg episkopata, pokazuju, jer su istodobni, da se borba protiv sokolstva vodi s jedne zajedničke fronte po jednom skupnom planu sa svim raspoloživim sredstvima".[42] Svima rodoljubima bila bi ova stvar zagonetna da nije bila i odviše očigledna. Jer decenijama je postojalo sokolstvo, decenijama su se blagosivljali sokolski domovi i zastave... Decenijama je svećenstvo bilo naklonjeno sokolstvu, koje je uvijek radilo u duhu Tyrševe ideologije. I sad se najednom otkrilo da je sve to bila jedna ogromna zabluda, da su blagosivljali ustanovu, njene zastave i domove, koja se osnivala na bezvjerskim načelima.

[40] Josip Srebrnić, Crkvi slobodu, 42–43.
[41] Još o sokolskoj izložbi u Beogradu. Jedan glas talijanske štampe „Sokolski glasnik" 9. XII. 1932.
[42] Ljubidrag Garčina, „Bezvjerac" Tyrš. „Jugoslavija" (Beograd) 30. XII. 1932.

FOR OUR CHURCH! Krk, on the Day of the Holy Mother, Queen of the Rosary, October 27, 1932."[40]

CATHOLIC ACTION, the organization with the most massive membership, took over the ideas of Srebrnitch and published them in the paper HRVATSKA SLOBODA (Croatian Freedom). This was actually the convergence of two complementary ideas.

The Italian fascist press closely followed these developments in Yugoslavia, informing about them and commenting them from their angle of vision. When the SOKOLS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA organized their exhibition in Belgrade they also indicated on the maps the parts of Yugoslavia which after the RAPPALO TREATIES were handed over to Italy, because the Sokol Movement used to flourish there, particularly in Rijeka, Zadar, Gorica and Trieste. According to CORRIERE DELA SERA it was an unprecedented provocation to put the flags wrapped in black next to the manes of these places, because it meant „that some of our brothers are not free and that the Sokols intend to bring them freedom."[41] Many patriots, even those who criticized the Sokols for accepting to continue their activities under the dictatorship, recognized the connection between the simultaneous attacks of the Fascists and Yugoslav clericals and their supporters on the Movement „The Yugoslav Catholic Episcopate and the Italian Fascists, as if by agreement, are side by side struggling against the Sokol Movement. The two simultaneous attacks on the Sokol Movement, one coming from the Fascists and the other from the Yugoslav Episcopate are evidently part of a joint front organized according to the same plan and with all available means"[42] Everything was so evident that there was nothing enigmatic about it. The Sokol Movement has existed for decades and for decades their centers and flags have been ceremonially blessed... For decades the clergy had been prone to the Sokol Movement, always faithful to the ideology of Tyrsh. All of a sudden they discovered that everything was only a blunder, that they used to bless the centers and flags of an institution based on religious indifference. Evidently, the issue was raised for completely different reasons and by different circles, both from Yugoslavia and abroad.

On November 22, at the end of its work the Bishop Conference adopted a Resolution later published in CATHOLIC GAZETTE (Katolički list), the

[40] Idem, pp. 42-43.

[41] „More Details on the Sokol Exhibition in Belgrade. a comment in the Italian Press," (Još o sokolskoj izložbi u Beogradu ....)„SOKOLSKI GLASNIK", December 9, 1932.

[42] Ljubidrag Garchina: „Tyrsh, the Infidel" (Ljubidrag Garčina: „Bezvjerac" Tyrš), „JUGOSLAVIJA", Beograd, December 30, 1932.

Svakako sve je to dalo povoda da je trebalo na drugoj strani tražiti uzroke, u i izvan zemlje.

Biskupska konferencija koja je zaključena 22. novembra izglasala je rezoluciju, koja je bila odštampana u službenom listu zagrebačke dijeceze, „Katoličkom listu". Državni tužilac pogrješio je što je bio odviše samostalan kad je našao, da rezolucija sadrži protivdržavne denuncijacije, pa ju je zabranio. Time je dao neupućenima osnove da pomisle da se uistinu istina i pravica gone. Da ju je dopustio, a s njome i otvorenu polemiku, više bi koristio u samoj stvari i državi. Dakako episkopat je uspio da je razašalje svećenstvu. Šta više objavili su je pojedini klerikalni listovi, kao na primjer dubrovačka „Narodna svijest" (30. XI 1932.), pa su onda naknadno zabranjene. Zato je donosimo u cjelosti.

Prestolonaslednik Petar u sokolskoj uniformi
The Crown Princes in Sokol uniform

„Katolički episkopat Jugoslavije sakupljen mjeseca novembra ove godine na svojim godišnjim konferencijama pretresao je važne crkvene administrativne poslove i crkveno-politička pitanja. Nakon svestranog raspravljanja stvoreni su vrlo važni zaključci i među ostalima donesene su ove rezolucije:

1. Episkopat najodlučnije prosvjeduje proti nekulturnim napadajima, što ih sustavno provode neprijatelji crkve i pripadnici nekatoličke vjeroispovijesti na vrhovnoga glavara katoličke crkve Svetog Oca Papu i katoličke svetinje.

2. Episkopat odlučno traži, da se pitanja, koja spadaju u zajednički djelokrug crkvene i državne vlasti, rješavaju međusobnim sporazumom. Napose traži, da se pitanje vjerske nastave na osnovnim, srednjim i njima sličnim te stručnim školama rješavaju na način da dođu do jasnoga izražaja prava crkve i roditelja.

3. Episkopat konstatira, da se u školskim udžbenicima obrađuju mnoga pitanja na način, koji teško vrijeđa vjeru i moral katoličke

official gazette of the Zagreb Diocese. The Public Prosecutor, being absolutely independent, decided to prohibit it as „a threat to state interests." It was a mistake because the uninformed general public was thus led to believe that everything in the Resolution was true and that the prohibition meant persecution of justice. Otherwise, the issue would have aroused only a limited public interest with no detrimental effect on the interests of the State. In the meantime the Episcopate managed to disseminate the Resolution. It was even published in some clerical papers, e.g. in Dubrovnik NATIONAL AWARNESS (Narodna svijest) of November 30, 1932, which was immediately prohibited.

Here is the whole text of the Resolution:

„At its regular Annual Conference held in November of this year the Catholic Episcopate in Yugoslavia discussed important Church and administrative matters and political issues regarding the Church. After a very detailed discussion some important conclusions were arrived at and the following Resolutions adopted:

1. The Episcopate strongly protests against uncivilized attacks on the Holy Father and Catholic holy objects by non-Catholics and enemies of the Church;

2. The Episcopate demands that the Church and the State, by mutual agreement, find a solution to all issues of common interest. Religious education in elementary and secondary schools and professional schools of the same level should be devoted special attention so as to fully guarantee the rights of the Church and parents;

3. The Episcopate has come to the conclusion that in school text books many topics are presented in a way insulting to the Catholic Church and its moral standards and grounded on distorted historical facts. The Episcopate demands immediate corrections;

4. The Catholic Episcopate protests against evident injustice done to Catholic parents by appointing mostly or exclusively non-Catholic teachers for their children. According to the Law on Education secular school teachers may also teach religion, which is unacceptable and makes this protest fully justified;

5. Owing to the fact that the Sokol of the Kingdom of Yugoslavia fosters the naturalist philosophy of Tyrsh the Catholic Church demands that Catholic youth be spared the fatal influence of that educational system;

6. The Catholic Episcopate condemns the insults and various other forms of persecution Catholic bishops, priests and Catholic intelligentsia are exposed to through mean denunciations. This prac-

crkve, i da se iskrivljuju historijske činjenice, te zahtijeva, da se ove povrede odmah uklone.

4. Katolički episkopat prosvjeduje protiv očitih nepravdi, koje se nanose katoličkim roditeljima time, što se na škole, gdje su djeca isključivo ili pretežno katoličke vjeroispovijesti, namještaju nastavnici inovjerci. Ovaj prosvjed je to opravdaniji, što nastavnici u smislu školskog zakona zamjenjuju vjeroučitelje.

5. Budući da je Sokol kraljevine Jugoslavije usvojio naturalističku kulturnu ideologiju Tyršovu, episkopat odlučno traži, da se od katoličke mladeži ukloni pogubni utjecaj ovoga odgojnoga sistema.

6. Katolički episkopat osuđuje insulte i mnogovrsne oblike progonstva biskupa, svećenika i katoličkih civilnih inteligenata na temelju neopravdanih i zlobnih denuncijacija, koje ruše sklad i mir između crkvene i državne vlasti."[43]

Jedan osobito povjerljiv izvještaj, čije informacije potiču iz jedne kaptolske Kurije u Zagrebu, upućen predsjedniku vlade mjeseca decembra 1932. govori o borbenom duhu koji je vladao na toj biskupskoj konferenciji. Pouzdanost ovih informacija je potpuna. Iz njih se vidi da su „najoštriji, najintransigentniji i najprotivdržavniji bili sarajevski nadbiskup dr. Šarić i krčki biskup dr. Srebrnić". Obojica su zahtjevali da se rezolucija sastavi u još odlučnijem i oštrijem tonu. Zahtjevali su da se sve državne vlasti sabotiraju, da se stupi u bliski kontakt sa opozicijom, i da se izposluje kod Svete Stolice opozivanje papinskog nuncija Pellegrinettija, kako bi se došlo do prekida diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Vatikana. Od toga je odvratio borbene biskupe sam nuncij Pellegrinetti, koji je došao u Zagreb na konferenciju posljednjih dana. U izvještaju se tvrdi da je čitava konferencija vođena pod predhodnim instrukcijama jezuita, koji su najenergičnije tražili da se dopusti osnivanje katoličkih gimnastičkih društava. Sve bi to trebale sprovesti organizacije „Križara", poput sličnih ustanova u Austriji i Njemačkoj, na sasvim vojnički način. Zato se nagovaraju bivši austrijski oficiri koji nisu primljeni u jugoslavensku vojsku da pristupe među Križare. Na kraju konferencije povjereno je biskupu Gariću i jezuiti Mülleru da održavaju veze s opozicijom, naročito s frankovačkim ustaškim krilom, koje vodi dr. Mile Budak najintimniji saradnik emigranta dr. Ante Pavelića. Jezuita Müller se naime trudio da poravna neskladnosti u redovima opozicije kako bi čitava opozicija (HSS i SDK) zajedno s klerikalcima i ustašama činila jednu jedinstvenu i jaku frontu, ne samo protiv vlade, nego i protiv države. Nastup ove opozicione

[43] U sedmoj točci rezolucije preporuča se svećenstvu i vjernima karitativna akcija.

tice has a negative effect on peace and harmony between the Church and state authorities."[43]

A confidential report based on information coming from one of the Captol Curiae in Zagreb, addressed to the Prime Minister in December 1932, describes the militant spirit prevailing at the Bishop Conference. These information are absolutely reliable. According to the Report „the most intransigent and hostile with regard to the state were: Dr. Sharitch, Bishop of Sarayevo and Dr Srebrnitch, Bishop of Krk. Both demanded a more severe and vehement resolution, including sabotage of state authorities, establishment of closer contacts with the opposition and recall of Nuncio Pellegrinetti in view of breaking off diplomatic relations between Yugoslavia and the Vatican. It was Nuncio Pellegrinetti who came to the Conference in Zagreb on the last day that persuaded them to withdraw these demands. According to the Report the Conference developed in line with the instructions of the Jesuits who insisted on the right of the Catholics to found their own, Catholic athletic clubs. The CRUSADEERS (Križari) should be in charge of these Athletic clubs (Gymnastic societies), like in Austria and Germany and organize them according to the military system. Therefore, all former Austrian officers who were not accepted in the Yugoslav Army were called upon to join the CRUSADEERS. At the end the Conference assigned Bishop Garitch (Garić) and Jesuit Müller to maintain contacts with the opposition, particularly with the FRANKOVCI-USTASHA wing and its leader Dr Mile Budak, the closest collaborator of Dr Ante Pavelitch, in emigration. Jesuit Müller was using his best efforts to persuade the opposition parties to overcome their differences and together with the clericals and ustashas establish a united front, not only against the government but also against the state. This newly established united front was particularly active during the elections for the National Assembly in November 1931. Archbishop Bauer convened in a conference all prominent members of the Captol, Catholic priests and members of the CATHOLIC ACTION and asked them to boycott the elections, but at the proposal of Canon Dr Raditchevitch (Radićević) the Captol rejected this idea with a great majority of votes. Only Archbishop Bauer and his closest collaborators were in favor of the proposal. Before the elections Secretary to the Archbishop, Dr Slamitch (Slamić), in a confidential circular letter, requested the boycott of elections, which was in line with the decision of the opposition. One of the conclusions of particular interest was the call of this

[43] Item seven of the Resolution recommends the priests and devoted Catholics to engage in Charitable activities.

klerikalno jezuitske fronte zapažen je kod izbora za Narodnu skupštinu u novembru 1931. Tada je održana konferencija istaknutih članova zagrebačkog kaptola i drugih svećenika i članova K. A. kod nadbiskupa Bauera, na kojoj se tražilo da sve vodeće svećenstvo apstinira od izbora. Međutim zagrebački Kaptol je na predlog kanonika dr. Radićevića odbio to sa velikom većinom, te je nadbiskup ostao osamljen sa užom okolinom. Još prije izbora uputio je tajnik nadbiskupa dr. Slamić povjerljiv akt, da se sabotiraju izbori kako će to učiniti i ostala opozicija. Od osobitog je značaja bio zaključak da se započne otvorena i odlučna borba protiv pravoslavlja. Vodstvo ove akcije povjereno je profesoru dr. Janku Šimraku, glavnom uredniku „Hrvatske straže" koji inače piše u „Katoličkom listu" pod pseudonimom dr. K. B. (Kosta Bohačevski) dok je njegov eksponent u Beogradu dr. Augustin Juretić.[44]

Na konferenciji biskupa zaključeno je da se izradi opširna poslanica svećenstvu i vjernima koju će potpisati svi prisutni biskupi i uputiti je na čitanje 8. januara 1933. Sa akcijom episkopata podudara se i politički potez dr. Korošeca sa takozvanim „punktacijama" koje je objavio ne samo u jugoslavenskoj, nego i stranoj štampi. Naime dr. Korošec nalazio se već od oktobra 1931. u odlučnoj opoziciji, istupivši iz vlade 30. septembra 1931. U punktacijama tražio je preuređenje države u federativnom smislu, kako je to prošle godine naglasila i Hrvatska seljačko-demokratska koalicija. Dosljedno tome tražio je i ujedinjenje svih slovenskih krajeva u jednu jedinicu.[45]

Biskupska poslanica katoličkog episkopata bila je objavljena ne samo u svim dijecezanskim listovima nego ju je iz njih preštampala i ostala štampa u Jugoslaviji. Rijetko koja biskupska poslanica imala je takav širok publicitet. U klerikalnoj kao i ostaloj štampi. Dakako da ju je objavila u izvodima i prokomentirala i fašistička štampa. U poslanici ponavljaju se već ranije iznošeni razlozi zašto se osuđuje Tyrš i njegova ideologija kao i svi oni koji u njegovu duhu rade. Treba podvući da se u ovoj poslanici stalno govori o „Jugosokolu" a ne i o Hrvatskom sokolu, koji je doduše tih godina bio zabranjen. SKJ je isto što i „Jugosokol" t. j. onaj sokol u Jugoslaviji do 1929., i prema tome oba stoje na istoj ideologiji, i zaslužuju jednaku osudu. Za ovaj dokaz pozivaju se

[44] Iz prepisa sa originala, ustupljenog od ličnosti, koja je autor ovog izvještaja. O tim planovima episkopata, naročito o diplomatskom prekidu sa Jugoslavijom, prodrle su vijesti u stranu štampu, češku i austrijsku („Narodny Listy" i „Neues Wiener Tagblatt"). „Ljubljansko Jutro" tim povodom donijelo je decembra 1932. članak: „Konferencija jugoslovenskih škofov v Zagrebu. Senzacionalne vesti inozemnih listov o poteku in o sklepih škofovske konferencije." Odbijajući tvrdnje da postoji progonstvo katoličke crkve u Jugoslaviji i poređujući progone julijsko-krajinskih crkava, „Jutro" tvrdi da danas nema u Evropi države koja bi sa toliko obzira štitila interese crkve i poštovala vjerska osjećanja naroda kao što je to u Jugoslaviji.

[45] „Punktacije" dr. Korošca. „Novosti" 12. I. 1933.

Conference for an open and decisive struggle against Orthodox religion. Dr Janko Shimrak (Šimrak) editor-in-chief of HRVATSKA STRAŽA (Croatian guard) was assigned leader of that project. Dr Shimrak published his article in KATOLIČKI LIST (Catholic Gazette) under the pen name of K.V. (Kosta Bohačevski). His representative in Belgrade is Dr Augustin Yuretitch (Juretić).[44]

The Bishop Conference decided to address to the clergy and believers an Epistle signed by all bishops present, to be read on January 8, 1933. This decision of the Episcopate coincides with the political action of Dr Korochetz (Korošec) who published his PUNCTATIONS (Punktacije) both in the Yugoslav and foreign press. Namely, Dr Koroshetz resigned from government on September 30, 1931 and in October 1931 joined the vehement opposition. In his PUNCTATIONS Dr Korochetz calls for the reorganization of the state on the federal principle, thus repeating the request made the previous year by the PEASANT-DEMOCRATIC COALITION (Seljačko-demokratska koalicija). He also requested that all Slovenian regions be united into one single unit.[45]

The Epistle of the Catholic Episcopate was published not only in the papers of all Catholic Dioceses but in the whole Yugoslav press as well. The wide publicity of this Epistle in clerical and secular press was almost unprecedented. The fascist press published its summarized version with comments The Epistle repeats the well known arguments against Tyrsh and his ideology and condemns all those who follow in his wake. It should be emphasized that the Epistle only speaks about the YUGOSOKOL and does not mention the CROATIAN Sokol, which was prohibited three years before. THE SOKOL OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA means for them the same YUGOSOKOL from before 1929, because they share the same ideology and therefore deserve the same condemnation. They support this statement by quoting a high-ranking Sokol official who, on January 11, 1931 said in

[44] The copy of the original document was provided by the author of this Report. The news about the plans of the Episcopate, particularly regarding the break off of diplomatic relation with Yugoslavia leaked out and was published in Austrian and Czech press. („Narodny Listy" and „Neues Wiener Tagblatt"). „LJUBLJANSKO JUTRO" (Ljubljana Morning Paper), in December 1932 published the article entitled: „CONFERENCE OF YUGOSLAV SOKOLS IN ZAGREB"... Sensational news in foreign newspapers on the course and conclusions of the Conference of Bishops in Zagreb." Denying the persecution of the Catholic church in Yugoslavia and describing the forms of persecution of our church in the Julian region the paper „JUTRO" (Morning) concludes that there is no country in Europe in which the interests of the church and the religious feelings of the people are more respected than in Yugoslavia.

[45] „Dr. KOROSCHETZ AND HIS PUNCTUATIONS" (Dr. Korošec i njegove „PUNKTACIJE"), „NOVOSTI" (News), January 12, 1933.

biskupi na izjavu prvog podstaroste SKJ koju je dao na sjednici pretsjedništva Slavenskog sokolstva u Pragu 11. januara 1931. Tada je on rekao da je Sokolstvo „po unutrašnjoj strani u srcima i dušama ostalo, kako je bilo i prije u smislu sokolske ideje. Naše sokolske organizacije sve su u duhu starih tradicija sokolskog bratstva Tyršovih ideja. Dok stojimo na čelu mi stari sokoli, u novoj organizaciji vladat će stari duh slavenskog sokolskog bratstva".

Dakle, ova slavenska misao bila je ta koja je bola oči separatističkom episkopatu. Slovenac Engelbert Gangl mogao se uvjeriti poslije deset godina kako je njegov biskup dr. Gregor Rožman 1933. koji je tada kamuflirano vršio misiju rimskog klerofašizma, otvoreno i javno surađivao sa najvećim neprijateljem Slavenstva i jugoslavenskih naroda. Prirodno je, da je ova poslanica izazvala ne samo u redovima sokola, nego u čitavoj javnosti veliko uznemirenje i revolt protiv episkopata i klerikalaca. U polemici učestvuju pored sokola klerikalci i liberalci sviju struja.

> „Sokolski glasnik ogorčen i uvređen započeo je polemiku uvodnim člankom Englberta Gangla, koji je bio ilustriran slikom sahrane Miroslava Tyrša 9. XI 1884. na Vaclavskom trgu, a u povorci se vidi svećenstvo, koje vrši crkvene funkcije. U članku je obuhvaćen cijeli problem u svoj širini. Hrabro i odlučno se podvlači da ova poslanica nije jedna izuzetna pojava crkvenih puritanaca, vezana čistim domaćim interesima, nego da je to jedna akcija, smišljena i sistematska, koja se već duže vremena vodi iz Italije protiv Jugoslavije. Propašću Austrougarske monarhije izgubila je Rimska Kurija svoje najmoćnije uporište, na kome je zidala svoju političku moć. Ultramontanizam i težnje Vatikana da nad zemljama rimokatoličke konfesije proširi svoj uticaj poslije prvog svjetskog rata, smanjile su se. Unatoč tome, Rimska Kurija ne odriče se zemaljskog carstva, koje po svemu izgleda, pretpostavlja onom nebeskom. Jer, takve su njene aspiracije, očigledne i manje upućenima, u toku svjetske politike. Ona sve to pravda time što će njena svjetska moć biti zaštitnik katoličke crkve i Kristove nauke. Toj političkoj supremaciji želi se dati posve religiozni karakter. Ovakve borbe preživjeli su mnogi narodi, koji su težili da se oslobode političkog gospodarstva Vatikana, koji teži da zadrži primat i nad svjetovnom vlašću. Za tu se ideju pušila krv, mjesto tamnjana kao slavosjev Bogu. Ona se danas služi drugim, suvremenim sredstvima, koja nose u sebi sva obilježja najveće diplomatske rafiniranosti i takta. Raznovrsno primjenjena u vremenu i prilikama pojedinih naroda gdje djeluje nuncijatura. Tu se stalno imaju u vidu psihološki momenti i politička raspoloženja naroda pa se oni isko-

Prague that „the ideas of the Sokol Movement live unchanged in the hearts and minds of all Sokols. All our Sokol societies are organized in the spirit of the old tradition of Sokol brotherhood promoted by Tyrsh. As long as we, old Sokols, stay at its head the old spirit of Slavic Sokol brotherhood will prevail in our new organization."

Actually, the Episcopate was in favor of separatism and therefore vehemently opposed to the idea of Slavic brotherhood. Engelbert Gangl, a Slovenian by nationality, ten years later, when cooperation of Bishop Dr Gregor Rozman with the greatest enemy of Slavism and the Yugoslav peoples became open and evident, discovered that already in 1933 this bishop secretly worked for Roman clero-fascists. Naturally, the Sokols and the general public were greatly disturbed by the Epistle and embittered against the Episcopate, the clericals and their supporters. The Sokols, the clericals and liberals of all colors were engaged in very animated polemics.

> „Offended and embittered SOKOLSKI GLASNIK (the Sokol Herald) initiated the polemics by publishing the editorial signed by Englbert Gangle, illustrated with a picture of the funeral of Miroslav Tyrsh, taken on November 9, 1884 at Vatslav Square in Prague, showing the participation of clergy in the procession. The article discusses the problem in a very detailed manner, emphasizing that this Epistle is not an isolated case and that it has nothing to do with the interests of clerical puritans at home. The article assesses it as a very well planned action within the campaign Italy has been conducting against Yugoslavia for a long time.
>
> With the fall of the Austria-Hungarian monarchy the Roman Curia lost the most powerful stronghold of its political authority. After the First World War the idea of ULTRAMONTANISM and the efforts of the Vatican to enhance its influence in all Catholic countries were greatly jeopardized. In spite of that the Roman Curia was not ready to give up its empire on earth, which is, obviously, the Vatican's first priority with regard to the Celestial one. These aspirations of the Vatican were obvious even to the less familiar with the developments in international politics. These activities were conducted under the guise of protection of the Catholic Church and Christianity. Best efforts were used to sell political aspirations under the label of religious matters. Many peoples trying to get rid of the Vatican's tutelage had to engage in similar struggles in which the smell of human blood replaced the scent of incense to the glory of the Almighty. Nowadays struggle is replaced by refined diplomatic means and patience. The approach actually depended on the circumstances in which the

> rištavaju, čas otvorenije čas skrivenije, već prema diktatu potreba. Rimska Kurija majstorski uspjeva da identificira svoje težnje za političkim gospodstvom sa pitanjima vjere i Kristove nauke. Ispravno držanje jednog dijela svećenstva, koje umije da diferencira politiku Rimske Kurije od Kristovog nauka smatra se u Vatikanu kao i od jugoslavenskog episkopata otvorenom nepokornošću prema crkvi, pa su takvi svećenici podložni presijama, prijetnjama, pa i kaznama, ako se ne pokore diktatu svojih ordinarija.[46] Plod ovakve višegodišnje politike hrvatskog i slovenskog episkopata je i antisokolska, antityrševska poslanica, koju je potpisalo 19 katoličkih nadpastira i njihovih zamjenika. Pri čitanju ove poslanice pojedini svećenici dali su maha ne samo svojoj fantaziji, nego i mržnji prema sokolstvu, u stvari jugoslavenstvu, u komentarima ispred oltara Boga ljubavi i zapovijesti o bližnjemu." Odlučno odbijajući sve, što se u tom pastirskom pismu pokazuje, jednovremeno sve to označuje kao „proste i nečuvene klevete, tim nečuvenije, što dolaze iz ustiju Kristovih sljedbenika, čime oni kaljaju veliko i svijetlo ime Božje."[47]

Izvršni odbor SKJ-e održao je sjednicu u Beogradu 16. I 1933. i donio je potrebne odluke povodom ove poslanice. Poslije svestrane diskusije prihvaćena je rezolucija koja je preko štampe upućena svoj jugoslavenskoj javnosti, u kojoj se odbijaju sve uvrede i klevete episkopata.

> „U tome „pastirskom pismu", koje u nizu sistematskih napadaja na Sokolstvo za posljednjih nekoliko godina iz redova visokog katoličkog klera pretstavlja najbezobzirniji i najoštriji, nastoji se zlonamjerno i na način nedostojan onako visokog tijela: tendencioznim, nevjernim i neistinitim prikazivanjem sokolske ideologije i sokolskog rada, proizvoljnim generaliziranjem i očigledno krivim zaključivanjem, mistifikacijama i providnim sofizmima, obilježiti Soko Kraljevine Jugoslavije kao ne samo protukatoličku nego i protuvjersku i bezbožničku organizaciju, koja pijankama, širenjem odvratne golotinje i rušenjem morala u našoj omladini i u našem narodu uopće potkapa i ubija vjerski i moralni život, kao i pokret koji je „nepriznavanjem poštenog hrvatskog odnosno slavenskog imena" protiv tradicija i svetinja ovih dijelova našeg naroda.
>
> Savez Sokola Kraljevine Jugoslavije najodlučnije odbija od sebe sve ove nečuvene insinuacije i objede, koje najrječitije pobijaju svi-

[46] Vidi niže slučaj biskupa Bonefačića i don Frana Ivaniševića.

[47] Pastirski list katoličkog episkopata protiv Sokolstva. Izazivanje kulturne borbe? – „Sokolski glasnik" 13. I. 1933.

Nunciature manipulated the mentality and political attitude of the general public. Also, depending on the circumstances, these activities were more or less open and evident. The Roman Curia is a true virtuoso in dovetailing its political aspirations into the matters of religion and Christianity. The Vatican and the Yugoslav Episcopate accuse of disobedience those Catholic priests who make a difference between the political activities of the Roman Curia and Church matters. They are exposed to pressure, threats, even punishments if they do not follow the orders of their Ordinariae.[46] This anti-Tyrsh and anti-Sokol Epistle signed by 19 members of Catholic high clergy is the result of a policy for many years practiced by the Croatian and Slovenian Episcopates in Yugoslavia. During the reading of this Epistle some did not know what to think and some did not hide their hatred for the Sokols which was actually hatred for Yugoslavia, and they expressed it openly in front of the Almighty, a symbol of love, his Altar and his Commandments. „The author of the article rejects with indignation all allegations in the Epistle „as mere insults coming from the followers of Christ, which is deplorable because in this way they besmirch the lofty and luminous name of the Almighty"[47]

At its Meeting held in Belgrade on January 16, 1933, the Executive Board of the SOKOL OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA, after a detailed discussion about the Epistle, adopted a Resolution addressed to the Yugoslav public and published in the Yugoslav press, refuting all insults and falsehoods concocted by the Episcopate.

„This Pastoral letter is, undoubtedly, the most brazen of all numerous affronts and attacks against the Sokol in the last few years. Coming from Catholic high clergy the text is bellow all standards; it is biased and gives a false picture of the Sokol ideology and the activities of that Movement. Generalizations are arbitrary, the conclusions evidently wrong, mystification and sophisms cheap. The main objective is to present the Sokols not only as an impious, but as an anti-religious movement which by organizing drinking parties, tolerating nudity and destroying moral principles in our youth and people in general actually undermines and destroys the religious and moral life. Moreover, „by refusing to accept the honest Croatian,

[46] See the case of Bishop Bonefachitch and don Frano Ivanishevitch, later in the text.

[47] „THE PASTORAL PAPER" (Pastirski list) OF THE CATHOLIC EPISCOPATE AGAINST THE SOKOLS-declaration of cultural war?-„SOKOLSKI GLASNIK", January 13, 1933.

ma dobro poznati sokolski ciljevi i težnje, kao i pred svima širom odkriveni sokolski život i rad, te koje mogu da proizlaze samo iz zle volje, političkog računa ili fanatičke zaslijepljenosti.

Savez Sokola Kraljevine Jugoslavije s ogorčenjem u duši diže svoj glas protiv ovakvog načina borbe najviših predstavnika katoličke crkve u državi protiv sokolstva, koje tu borbu ničim nije izazvalo i sa žaljenjem utvrđuje, da se baš sa onog mjesta odakle treba da Kršćanska ljubav i pomirljivost zrače na cijeli naš narod i cijelu našu zemlju, u tako nada sve ozbiljno vrijeme nacionalnog i državnog života, nastoji u široke slojeve našeg naroda unijeti razdor i mržnju, i raspirivanjem vjerskih i plemenskih strasti, te unošenjem zabune i uznemirenosti oslabiti otpornu snagu jugoslavenskog naroda, baš onda kada mu je ona najpotrebnija.

SKJ na prvoj svojoj skupštini od 29. marta 1931. godine u Beogradu, u onde jednoglasno primljenim rezolucijama, iznio je na jedino mjerodavan način svoje stanovište u odnosu Sokolstva prema vjeri, i, u potpunoj suglasnosti sa tradicionalnim sokolskim shvaćanjima, utvrdio: Sokolstvo kao ideja slobode, priznaje i slobodu uvjerenja i misli svakog pojedinca, i da naročito poštuje svako vjersko uvjerenje i osjećanje, smatrajući vjeru najsvetijim dijelom unutrašnjeg života svakog čovjeka; da sljedstveno jednako poštuje i ispoljavanja svakog vjerskog uvjerenja i osjećanja, i da svaki pripadnik sokolske organizacije može slobodno da izvršava zapovijesti i propise svoje vjere i crkve..."[48]

U savršenoj podudarnosti episkopatskog napadaja, u kome se pri kraju kaže pozivajući vjernike da ostanu čvrsti u vjeri otaca i neka se ne daju od te vjere odvratiti od Sokolstva „koje neće da znade za Spasitelja našega ni za pošteno naše hrvatsko i slovensko ime", došao je i napadaj glavnog organa fašističke stranke u Italiji („Lavore Fascista") koji je 12. januara 1933., dakle poslije čitanja pastirske poslanice nazvao SKJ „zločinačkom i nemoralnom organizacijom" bacivši na nju masu pogrda.

Sa svih strana zemlje gdjegod je bilo sokolskih društava, naročito iz Hrvatske i Slovenije iz posve katoličkih krajeva stizali su protestni telegrami protiv ove biskupske poslanice. Ali ne samo i sokolska društva, nego i brojne druge nacionalne ustanove osudile su ovaj biskupski postupak koji se pojavio u trenutku najživlje fašističke antijugoslavenske akcije. U tim trenucima

[48] „Politika" 17. I. 1933.

also Slavic, name in the title, the Sokol Movement actually stood up against our tradition and everything sacred to our people."

THE SOKOL ALLIANCE OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA strongly rejects all these groundless and appalling accusations and insults. The aims and aspirations of the Sokols are very well known. In their life and work there is nothing hidden from the public eye. It is the facts that refute all these slanders concocted by ill will, political calculations and fanatical blindness.

THE SOKOL ALLIANCE OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA, with bitterness raises its voice against the kind of campaign the highest representatives of the Catholic Church in this country are waging against the Sokols who have not provoked it in any way. The Sokols deplore the fact that at this crucial moment in the life of our people and our country, instead of disseminating Christian love and tolerance, the highest representatives of the Catholic Church disseminate hatred and dissent, instigate religious and ethnic intolerance and thus confuse and disturb the Yugoslav people and undermine the indispensable defensive ability of the country.

In one of the Resolutions adopted by its Assembly held in Belgrade, on March 29, 1931, the Sokols presented their attitude to religion and in line with the Sokol tradition declared that: „The Sokol Movement is based on the idea of freedom and freedom of thought and belief. The Sokols respect all religions. Every member of the Sokol Movement is free to express his religious feelings which are viewed as the most sacred aspect of his life as an individual. This means that every member of the Sokol Movement is free to respect the principles of his faith and Church and behave accordingly..."[48]

At the end of its attack on the Sokols the Episcopate calls on the believers to remain devoted to the faith of their forefathers and do not allow the Sokols to persuade them to give up that faith, because „the Sokols reject our Savior and our honest Croatian and Slovenian name. At the same time another attack came from the top of the Fascist party in Italy (LAVORE FASCISTA) which, on January 12, 1933, after the reading of the Epistle, addressed dirty insults to the Sokol Alliance of the Kingdom of Yugoslavia, even calling it „a criminal and immoral organization."

The Sokols from all over the country, particularly those from the Catholic Croatian regions and Slovenia, massively reacted to the Epistle by sending telegrams of protest. Numerous other national institutions also condemned

[48] „POLITIKA", January 17, 1933.

Venčanje jednog Sokola
A Wedding Photo of a Sokol

očekivalo se u javnosti što će reći o svemu tome oni narodni svećenici, koji su ostali vjerni nekadašnjem Strossmayerovom stavu prema Sokolstvu.

Uskoro se čuo glas kotorskog biskupa Frana Uccellini-Tice. Upitan od suradnika „Politike", kako gleda na tu poslanicu, pošto on nije prisustvovao konferenciji episkopata već njegov zamjenik, starac je spomenuo i odlučno odgovorio:

„Ja znam što me čeka, a znam što ću odgovoriti. Nikad u životu nisam se ustručavao da rečem što mislim i osjećam, pak neću ni danas. *Vjera nije* bila u pitanju. Zato poslanicu nisam potpisao i ona nije oglašena u mojoj *biskupiji*. Član sam Jugoslavenskog sokola. Bio sam i ostajem. Ne vidim u tome grijeh. Ako me pozovu da blagoslovim njihov rad, blagoslovit ću ga radi Boga. Radu Sokola u mojoj biskupiji nema prigovora, koji su osnova poslanice i vjerujem da ih neće biti."[49]

Ova izjava kotorskog biskupa odjeknula je senzacionalno u narodu, Sokolstvu kao i među klerikalnim krugovima. Više nego ma koja polemična knjiga ili održani mitinzi, odjeknuo je udarac koji se spustio na glave njegovih drugova.

[49] „Politika" 29. I. 1933.

this move of the Bishop Conference, at the moment of the most vigorous fascist anti-Yugoslav campaign. The general public expected to hear the opinion of those priests who have remained faithful to Strossmayer and his views on the Sokol Idea.

In his interview to the Belgrade daily POLITIKA Frano Uccellini-Titze, Bishop of Kotor, asked to comment the Epistle said:

> „I know what I am going to say and what to expect after having said it. I have never hesitated to say what I think and feel, nor will I do it today. IT WAS NOT A RELIGIOUS ISSUE. That is why I did not sign the Epistle and it was not read in my bishopric. If they invite me to bless their work I will do it, in the name of God and for His sake. Contrary to what is said in the Epistle I have nothing to reproach to the activities of the Sokols in my bishopric and believe that there will be no reproach in the future either."[49]

The statement of the Bishop of Kotor greatly impressed the general public, the Sokols and the clergy and caused a true sensation. His blow on the heads of his colleagues produced a stronger effect than any polemical book on that issue, or any public protest.

When they heard what the Bishop said the Sokols from Cetinje decided to go to Kotor and personally thank the old bishop for his courage and his words which were a balm on the souls of the slandered and insulted. The old Bishop was sincerely touched by their words of gratitude. Emphasizing that their national work has always been correct and in line with the principles of Christianity, he also said: „Our only true salvation lies in the harmony among the brothers of the same blood: the Serbs, Croats and Slovenes. I have been fostering this ideal since my young days and under Austria I dedicated my DIVNA GLUMA (Perfect Acting) to the harmony and love between the Serbs and Croats. I have always cherished that idea and I am not going to give it up now! Dear brothers, thank you for coming and continue to foster and disseminate the feelings of love!" On that same day the Sokols took part in the procession headed by the Bishop himself.[50]

The Meeting of the Executive Board of the Sokol Alliance, held on February 6 and 7, 1933, forwarded to Bishop Uccellini-Titze a letter of gratitude for his nice words of consolation and promised to continue to behave according to the highest moral principles and respect the faith and Church. When Tzarevitch (Carević) the Bishop of Dubrovnik refused to bless the

[49] „POLITIKA", January 29, 1933.
[50] „SOKOLSKI GLASNIK", February 17, 1933.

Kad se pročulo za ovu biskupovu izjavu, crnogorski sokoli sa Cetinja, pošli su sa Cetinja na Tripundan u Kotor da se zahvale starom biskupu za junački stav koji je *oblagorodio* duše povrijeđenih i napadnutih. Tople i zahvalne riječi crnogorskih sokola dirnule su starog vladiku. Odgovarajući im i priznavši njihov ispravan nacionalni rad koji nikad i nigdje nije dolazio u sukob s moralnim kršćanskim načelima, on im je rekao između ostaloga i ovo: „Jedino što nas može potpuno i konačno najtješnje vezati i spasiti jest sloga jednokrvne braće Srba, Hrvata i Slovenaca. Od najmlađih svojih dana gojio sam ovu misao, a u teškim vremenima, pod Austrijom, posvetio sam moju „Divnu glumu" baš „slozi i ljubavi Srba i Hrvata". Ta me misao uvijek pratila i s njom sam se zanosio pa kako ne bih i sada! Širite braćo ljubav i hvala vam što ste došli!" Sokoli su istoga dana učestvovali i u svečanoj procesiji koju je predvodio sam biskup.[50]

Sokolski savez je sa svoje sjednice Izvršnog odbora, održane 6. i 7. februara 1933. uputio biskupu Uccelliniju-Tice zahvalnost za njegove utješljive riječi obećavajući mu da će se Sokoli ubuduće rukovoditi načelima najvišeg morala i poštovanja prema vjeri i crkvi. Kad je pak dubrovački biskup Carević odbio da blagoslovi zastave sokolskih četa iz dubrovačke okoline, blagoslovio ih je u Kotoru biskup Uccellini-Tice. Tom je prilikom biskup održao rodoljubivi govor u kome se dodirnuo i poslanice. Biskup je rekao: *„Nijesam potpisao poslanicu jer su u njoj bile očite klevete.* Tužili su Sokole za ono što nijesu krivi. *Oni su poslanicom učinili veliko nedjelo.* Zato sam je kritizirao. Fakta nijesu bila istinita a na podlozi tih neistinitih fakata oni su osuđivali Sokol. Meni je zbog toga dolazilo do suza!"[51]

Još je jednom biskup Uccellini-Tice dao izjavu, poslije godinu dana, kad je spomenuo da se i poslanice samoga Svetog Oca pape mogu kritizirati 14. maja 1934., kazao je:

> „Tužili su sokole za ono zašta nisu krivi. U mojoj biskupiji sokoli su valjani, oni su sve. Ja ih sve blagosivljam. Ja sam im (t. j. biskupima) odmah kazao: nije tako. Mi u Dalmaciji živimo drugim životom. Rekao sam jednom od njih: „Ako budeš tako radio, naše će biskupe pljuvati po obrazu. Oni su poslanicom učinili veliko nedjelo. Zato sam je ja kritizirao. Fakta nijesu bila istinita, a na podlozi tih neistinih fakata oni su osuđivali sokol. Meni je zbog toga dolazilo do suza!" Ovako je govorio starac, gotovo doslovno 1933., 1934. u jednoj te istoj stvari.[52]

[50] „Sokolski glasnik" 17. II. 1933.
[51] Frano Uccellini-Tice, biskup kotorski. „Dubrovnik" 8. VI. 1937.
[52] Senatori i poslanici u posjeti kotorskom biskupu. „Štampa" (Beograd) 15. V. 1934.

flags of the Sokols from the surroundings of Dubrovnik it was the Bishop of Kotor Uccellini-Titze who did it. On that occasion, in his patriotic address, the Bishop, mentioning the Epistle, said: „I refused to sign the Epistle because it was slanderous. The Sokols did not commit the guilt they are accused of. The Epistle is a great error. That is why I criticized it. It was not based on true facts and consequently condemned the Sokols on false grounds. Tears were coming to my eyes."[51]

A year later, on May 14, 1934, Bishop Uccellini-Titze made a statement in which he said that the Epistle of the Holy Father could also be subject to criticism.

> „The Sokols are not guilty of what they accuse them for. In my bishopric they are beyond reproach. I immediately told them (the bishops) that they were wrong. We in Dalmatia live differently. I told to one of them: „If you don't change they will start spitting us in the face. Their Epistle is a big mistake. Therefore I criticized them. The facts they mention are not reliable. Their accusations against the Sokols are false. Tears were coming to my eyes!" This is what the old bishop said speaking about the same thing in 1933 and 1934.[52]

The Bishop of Kotor was not the only one to condemn the Epistle. Several priests met in Split and also condemned the Epistle and its demagogical political messages as damaging for the Church. One of the Catholic priest present at the meeting even sent a letter to NOVOSTI (News) a Zagreb newspaper, in which he explained their views. High clergy and the clericals were enraged. It was a new and vigorous condemnation of high clergy. The letter speaks about distortion of facts, lack of precision and falsehood. In addition to that he author of the letter commends the Sokols for sincerity, openness and generosity, qualities fully in line with the idea of Catholicism.

> „The Epistle is sheer demagogy. Its intention is to instigate intolerance and Pharisaism. It grossly violates the Constitution of our Kingdom. Those who should be the first to respect the law are setting a deplorable example. The Epistle is sheer Pharisaism which is very sad. The Sokols have always respected the same principles and they decided to attack them only now.

[51] „FRANO UCCELINI-TITZE, BISHOP OF KOTOR." „DUBROVNIK", June 8, 1937.

[52] „SENATORS AND MPs VISITING THE BISHOP OF KOTOR", „ŠTAMPA" (Press), Beograd, May 15, 1934.

Međutim kotorski biskup unutar svećeničkih redova nije bio osamljen u osudi ove poslanice. U Splitu našlo se na okupu, povodom objave poslanice, nekoliko svećenika koji su jednodušno osudili postupak episkopata, osjetivši da u demagoškim i političkim tendencijama poslanice ima više štete nego koristi za crkvu. Jedan od njih formulirao je njihovo gledište i uputio ga u zagrebačke „Novosti". Ovo pismo katoličkog svećenika, koji je govorio u ime mnogih drugih, izazvalo je novo ogorčenje u klerikalnim i visokim hijerarhijskim redovima. Bila je to nova i teška osuda crkvenih velikodostojnika. U tom uvodnom članku govori se o grubom izvrtanju činjenica, netočnostima i neistinama. Štoviše, dotični tvrdi da Sokol naučava iskrenost, otvorenost, nesebičnost u punom skladu sa naukom katoličke crkve.

> „Poslanica je naprotiv plod demagogije; iz nje izvire namjera potpirivanja strasti u duhu nesnošljivosti i farizejštine. Po tom i takvom sadržaju ona je u očitoj i gruboj opreci sa temeljnim zakonom, sa Ustavom naše kraljevine. I time, oni koji bi u poštivanju zakona morali prednjačiti, daju grub primjer, poguban primjer. *Rekao sam da je poslanica farizejska. To je vrlo teško za nju.* Jer, odavna, od uvijek, ima Sokol ista načela, pa kako to, da su se presvjetla gospoda sjetila tek sada... da Sokol napadnu. Čudne li baš koincidencije, da ova poslanica dolazi istodobno kad i razne „punktacije", razne izjave žalosnih emigranata i otvorena kampanja nama neprijateljske štampe! Nego, recimo otvoreno i bez uvijanja: ne napada se Sokol zbog navodnog protuvjerskog djelovanja i naročito zato i zbog toga, što je on jugoslavenska nacionalna ustanova! *Ja sam uvjeren da ne griješim kad kažem, da izvor napadaja na Sokol treba tražiti izvan naših granica.* Napadaj na Sokol ima svoju osnovu i u strahu, da ne bi Sokol okupio svu našu omladinu i onemogućio time razne „Križare", ili slične anacionalne ustanove i pokrete. Kažem anacionalne, jer se uzalud traži u izjavama takvih ustanova ili pokreta, u njihovoj štampi i jedna riječ nacionalne svijesti! Napadaj na Sokol izazvan je dalje i strahom da ne bi povampireni plemenski separatizam našao svoj put i mimo i protiv klerikalnog pokreta. Odatle ono demagoško nadlicitiranje prema raznim punktacijama."[53]

Ovaj članak izazvao je postupak biskupa splitskog dr. Klementa Bonefačića protiv don Frana Ivaniševića, koga je biskup osumnjičio kao autora. Naime biskup Bonefačić bio je još i više uvjeren da članak potiče od don Frana Ivaniševića jer je on na nekoliko dana ranije održao u solinskoj sokola-

[53] Pismo katoličkog svećenika. „Novosti" 21. I. 1933.

...Why only now? Oddly enough, the Epistle comes together with different PUNCTATIONS, statements made by miserable emigrants and an open campaign conducted by hostile press.

Let us be open and straightforward. They do not attack the Sokols for their anti-religious activities. They attack the Sokols as a Yugoslav national institution! I believe that the attacks on the Sokols come from foreign sources. The attack is also orchestrated out of fear that the Sokols may attract to their ranks all our young people, which would greatly jeopardize the activities of various CRUSADEERS (Križari) and similar anti-national organizations and movements. I say anti-national because in their statements and in their press there is not a single word about the national aspect. The attacks on the Sokols are also motivated by the fear that the clericals and their supporters could lose control over various efforts of ethnic separatism which, in the final account, might even turn against them. This is the explanation for demagogical bargaining in connection with various PUNCTATIONS"[53]

Dr Klement Bonefachitch (Bonefačić), Bishop of Split, reacted to this article, accusing don Frano Ivanishevitch (Ivanišević) of authorship. Namely, several days before the publication of this article don Frano Ivanishevitch, in his lecture delivered in the Sokol Center of Solin said that 120 000 red Yugoslav shirts are ready to stand up and give their lives against 400 000 black shirts. The Bishop sent to don Frano Ivanishevitch a copy of his letter to Dr Rachitch (forwarded on January 17, 1933) regarding the Epistle of the Episcopate in which he says:

„I have heard the big bell of the masons ringing through you in the effort to hush up the truth. On my personal behalf and on behalf of all Bishops I reject with indignation all falsehoods meant to persuade the uninformed public that the Epistle is closely connected with the Punctations, the fascist declaration and what not! The Epistle was drafted and adopted by the Bishop Conference held on November 17, 1932... and then we looked up the calendar in order to determine the most appropriate date for reading it in public. The following were the weeks of Advent and you know that there are no sermons on these Sundays. Then came Christmas and on the 8-th of January the Holiday of the Holy Family, a very suitable day for the Epistle. On the 17-th and 19-th November this was the only thing we had in mind. It did not occur to us to connect the Epistle

[53] „LETTER OF A CATHOLIC PRIEST", „NOVOSTI", January 23, 1933.

ni predavanje u kome je rekao da će protiv 400.000 crnih košulja znati ustati i poginuti 120.000 crvenih košulja Jugoslavena. Biskup je uputio don Franu Ivaniševiću prijepis jednog pisma koje je on uputio dr. Račiću (17. I 1933.), povodom poslanice episkopata. Biskup Bonefačić kaže da

„čuje da i Vama isponira glas velikog zvona masona, kojim se hoće zaglušiti, da se ne čuje istina. Kategorički i s gnušanjem odbijam od sebe, a mogu bez straha reći i za sve biskupe, insinuacije, koje se serviraju javnosti i kojima se hoće da zavede neupućene, da je poslanica u savezu s punktacijama, deklaracijom fašizma i što ti ja znam! Poslanica je odlučena i uglavnom sastavljena na sjednici biskupske konferencije 17. XI 1932... Sa kalendarom u ruci se je tražilo, kada bi zgodno bilo da se pročita. Slijedile su neposredno nedjelje adventa, a vi znate, što se bar u glavnim crkvama i većim mjestima u te nedjelje propovijeda, pa božićni blagdani. Epifanija je za dan misija, a nedjelja 8. I Sveta Obitelj. Nikad zgodnijih dana za jednu i drugu poslanicu. Tko je 17. odnosno 19. XI sanjao o svemu drugom, što se u savez donosi s poslanicom! Samo masonska perfidija može da to ustvrdi i širi."[54]

Ovako su biskup Uccellini-Tice, don Frano Ivanišević a uskoro i uzorni svećenik Vjekoslav Spinčić postali „glas velikog zvona masona". Već sutradan 18. I odgovorio je don Frano Ivanišević biskupu Bonefačiću. Objasnivši biskupu stanje našeg naroda u Julijskoj Krajini, kao i organiziranu akciju fašističkih ustanova protiv Jugoslavije, iskreno kazuje don Frano da smatra potrebnim u Jugoslaviji mobilizirati sve zdrave nacionalne snage za obranu.

„Vi mi spočitavate, riječi su don Frana Ivaniševića, da svećenik ne smije govoriti za vrijeme mira o ratu. Ja vam odgovaram da ja nisam svojim govorom poticao na rat, nego baš obratno na obranu protiv rata, te mislim, da svećenik za vrijeme mira može i mora govoriti proti takvom osvajačkom ratu, koji vrti mozgom u glavi osvajača Mussolinija, pogledom na naše primorske krajeve. Takve sam javne govore izrekao na više mjesta u Jugoslaviji, dok sam bio predsjednik Jugoslavenske matice, te izaslanik Jadranske Straže, i nitko zdrava shvaćanja nije mi što opazio." Don Frano odbija biskupovo mišljenje, da mu „imponira vlast velikog zvona masona", jer njemu imponira glas njegove savjesti i kriterij njegove pameti. „U mojem skromnom radu, vjeran načelu biskupa Strossmayera, ja sam uvijek nastojao da uzdržim ravnotežu i harmoniju između pojma vjere i domovine,

[54] Pismo biskupa dr. Bonefačića don Frani Ivaniševiću (17. XI. 1933.). Prepis s originala.

with any other document. Only perfidious free masons are capable of planting such falsehoods."[54]

This is how Bishop Uccellini-Titze, don Frano Ivanishevitch and a highly respected reverend Vjekoslav Spinchitch (Spinčić) were promoted into „the ringing bell of free masons." In his answer to the Bishop (already on the following day, January 18), Frano Ivanishevitch describes the situation and the living conditions of our people in the Julian Alps region and speaks about an organized fascist campaign against Yugoslavia. He is of the opinion that in view of the situation Yugoslavia should mobilize its patriotic forces for defense.

„He also rejected the criticism of the Bishop that war is not a topic for priests to discuss. I emphasize that in my speech I was not calling for war. On the contrary. I only spoke against the war. In my opinion in peacetime the priest should speak against an aggressive war concocted in the head of Mussolini and against his appetite for our coast. I tackled that issue in several of my public speeches in Yugoslavia, as Chairman of the JUGOSLOVENSKA MATICA and deputy of JADRANSKA STRAŽA and so far no one in his right mind has reproached me for discussing that subject in public." Don Frano also rejects the insinuations of the Bishop that „he enjoys listening to the big bell of free masons", emphasizing that „he only listens to the voice of his conscious and behaves according to the criteria of his wisdom. „In my modest work-continued don Frano-faithful to the principles of Bishop Strossmayer, I have always tried to strike the right balance between the ethnic and the religious, between the notion of Faith and the notion of the fatherland. I have never swerved from that path and I note with great satisfaction that my attitude has always been well accepted. And now, with all due respect for you as my Spiritual Father, strictly speaking about the interest of the Catholic Church only, I feel free to tell you that by attacking the Sokols the Catholic Episcopate has gone too far. It does not stand to reason, nor is it honest to say that it was you who wanted to endanger our country and particularly compromise its reputation abroad, because that would be a crime punishable by law and you could be held responsible and tried for that. Now, when Italy is supplying Hungary with weapons and concocting intrigues in the effort to flare up a war in the Balkans and Europe, Catholic Bishops

[54] LETTER OF BISHOP Dr. BONEFACHITCH TO DON FRANO IVANISHEVITCH, (November 17, 1933), copy of the original document.

te nikada nisam sašao sa te staze, a uvijek postizavao dobre uspjehe na moje veliko zadovoljstvo. A sada imajući pred očima isključivo interese naše crkve, dozvolite mi, Preuzvišeni, da Vam kao svojem duhovnom ocu u ovom pitanju iskreno kažem: Katolički episkopat u Jugoslaviji s onim nesmotrenim istupom protiv Sokola izgubio je tu ravnotežu. Nitko pametan i pošten neće reći, da ste vi onim činom hotili neumice oštetiti ugled naše države osobito u vanjskom svijetu, jer bi to bio zločin, za koji bi vas država mogla pozvati na odgovornost, ali svako će vam reći da nije bilo pametno ni taktično u ovom času, kada Italija šalje u Mađarsku oružje, kada intrigira na Balkanu i Evropi, da nam navijesti rat, nije bilo umjesno da biskupi katolički navještuju vjerski rat protiv Sokola i države, jer je Sokol Jugoslavije ustanovljen državnim zakonom i smatra se donekle polu-državna ustanova, obranbeni zid protiv propaganda izvana i rastrojenih elemenata unutra. Promislite, Preuzvišeni, bili se to usudili i pomisliti, a kamo li učiniti katolički biskupi protiv Mussolinija, koji je poznat kao izraziti ateist? Ne bi, jer su po srijedi državni interesi, koji se kod nas nažalost zaboravljaju..."[55]

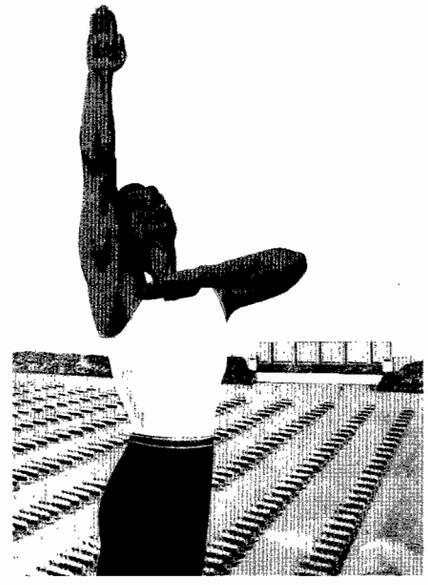

Vežba sokola
A Sokol exercising

Ovim pismom nije završena polemična prepiska između don Frana Ivaniševića i biskupa Bonefačića. Ona će na kraju završiti upotrebom duhovne sile, koja je bila na raspoloženju Bonefačiću, upotrebom crkvenih kazni kojima će biskup udariti na sjajnog slugu božjeg, starca i rodoljuba svećenika koji je bio uistinu integer vitae!

Kad su stigle u Split zagrebačke „Novosti" sa člankom „Pismo katoličkog svećenika" uznemirila se Bonefačićeva kurija. Tu se odmah pomislilo da je autor članka don Frano Ivanišević. 3. februara 1933. obratio se biskup na don Frana saopćivši mu pismeno sumnje splitskih kao i zagrebačkih klerikalaca

[55] Don Frano Ivanišević biskupu dr. Bonefačiću, 18. I. 1933. Prepis s originala.

have no justification for declaring a religious war against the Sokols and the State, Because the Yugoslav Sokol was established by a legal decision, it has the status of a semi-official organization and it represents a shield against foreign propaganda and subversive elements inside the country. Would it occur to any Catholic Bishop in Italy to engage in a similar campaign against Mussolini, a militant atheist? Never, because state interests would be at stake. But, when it comes to Yugoslavia state interests, apparently, do not count..."[55]

This was not the end of the argument between don Frano Ivanishevitch and Bishop Bonefachitch. At the end the Bishop used the authority of the Church to punish the old priest, a patriot, a devoted servant of the Almighty, a true INTEGER VITAE!

When the Zagreb paper NOVOSTI (News) with the article entitled A LETTER OF A CATHOLIC PRIEST reached Split the Curia of Bishop Bonefachitch got extremely disturbed and immediately concluded that don Frano Ivanishevitch must be its author. In his letter of the 3-rd of February the Bishop informed don Frano about his personal and the suspicions of the clergy of Split and Zagreb regarding the authorship of the LETTER published in NOVOSTI. In support to this conclusion the Bishop quotes don Frano's letter of the 18-th of January in which the reverend expressed similar views.

„The very fact that only your name is mentioned in connection with the LETTER is very compromising for you as a priest, for your honor, for the honor of the clergy of you Diocese and for the clergy of Dalmatia in general. In case it is planted by the Editorial Board it would be you sacred duty to offer a public apology and thus take the suspicion off your name and disassociate yourself from the LETTER... The Bishop, the Ordinarium of the Bishopric, the clergy of the Diocese and all devoted Catholics expect you to do your duty without any official warrant and thus behave according to the moral standards a Catholic priest is bound to honor."[56]

At that time don Frano Ivanishevitrch was in Belgrade and visited me on the 2-nd of February, 1933, On that occasion I asked my old friend to tell me all about the argument surrounding the Epistle and the background of the whole issue. I wanted the whole country to hear his voice, like in the case of Bishop Utticellini–Titze.

[55] DON FRANO IVANISHEVITCH TO BISHOP Dr. BONEFACHITCH, January 18, 1933, copy of the original document.

[56] BISHOP Dr. BONEFACHITCH TO DON FRANO IVANISHEVITCH, February 3, 1933, no 426, copy of the original document.

kao i svoje. Biskup nalazi za to potvrde i u don Franinom pismu od 18. I u kome nalazi idejne sličnosti sa mislima u članku.

„Sama činjenica, da se uopće ime ni jednog drugog svećenika iz Dalmacije ne spominje s tim člankom, t. j. u razgovorima, nego samo vaše, bez dvojbe već teško kompromitira vašu osobnu svećeničku čast, pa čast dijecezanskog svećenstva i općenito dalmatinskog, te bi Vam bila i u slučaju, da je članak potekao iz samog uredništva ili zlonamjerno podmetnut, velika i sveta dužnost, da se javno i jasno izjavite, kako biste od sebe odvratili svaku i najmanju sumnju u kakvom svom udjelu u spomenutom članku... Pravom očekuje Biskup i Biskupski Ordinarijat i Diecezansko svećenstvo i svi svijesni katolici, da ćete Vi obzirom na izloženo bez formalnog poziva ili naloga učiniti svoju dužnost, kako se dolikuje katoličkom svećeniku."[56]

Vežba sokolice
A Sokol girl exercising

U času, kad se don Franu Ivaniševiću uputilo ovo pismo, on se nalazio u Beogradu. U posjetu koji mi je učinio (2. II 1933.), kao davnašnji prijatelj, zamolio sam ga da me izvijesti o cijeloj stvari kao i pozadini poslanice, sa željom da se njegov glas čuje kroz čitavu zemlju, kao što se čuo i biskupa Uccellini-Tice. Naglasio sam da bi njegov glas i njegovo mišljenje u veliko doprinijelo razbistravanju ove neobično mučne i mračne situacije. Kao što sam predviđao i očekivao, mišljenje don Frana Ivaniševića se potpuno podudaralo s onim kotorskog biskupa. Poslije razgovora ovlastio me je don Frano Ivanišević da glavne misli iz toga razgovora objavim u „Politici". To sam i učinio već sutradan, reproduciravši vjerno taj razgovor čuvajući se da ne dodam ništa od svojih ličnih zapažanja.

„Iako mi je neugodno govoriti, reče don Frano, ipak mislim da ću poslužiti dobroj stvari, ako Vam kažem što znadem, mislim i

[56] Biskup dr. Bonefačić don Franu Ivaniševiću 3. II. 1933., br. 426. Prepis s originala.

I emphasized that his publicly expressed opinion greatly contributed to shedding light on this very painful and gloomy situation. As expected, the opinion of don Frano Ivanishevitch fully coincided with the views of the Bishop of Kotor. Moreover, he gave me the authorization to publish hid views in the daily POLITIKA, which I did, on the very following day. Our conversation was faithfully reproduced, without any of my personal comments.

This is what don Frano told me: „In spite of feeling ill at ease I decided to speak up in the hope that what I know about this subject may serve a good cause, because conflicts and blunders stem from ignorance of what the whole campaign is really about... I have been following the developments in our national life since 1880, which means for over 50 years, I am familiar with the cultural and political situation on both sides of the Drina river and Mount Velebit and I speak from personal experience. The Sokol Movement was founded in Bohemia and introduced to Dalmatia via Croatia and Slovenia. I claim with full responsibility that in the eyes of our clergy the Sokols have always been an eminent national institution whose aim, in addition to strengthening the muscles, is to strengthen the spirit in order to prepare our youth to successfully cope with foreign subversion. Nothing else. The priests close to the people support the Sokols because in their activities they have never noticed a trace of any anti-religious feeling. On the contrary. The priests from the rural areas tell me that the Sokols are their best Christians and most devoted Catholics, that they take part in Church processions, sing in church choirs and play music at church event and festivities. I am not familiar with the scholarly views of Dr. Tyrsh. In my opinion a distinction should be made between Dr. Tyrsh, the scholar and Tyrsh the Sokol. Qui bene distinguit bene docet. I have never noticed that Tyrsh used the Sokols for disseminating atheism. In 1908, as a delegate of the Yugoslav Parliamentary Club in Vienna I attended the ALL SOKOL RALLY IN PRAGUE. In 1920 I attended the same event, but this time as member of the Yugoslav delegation, together with numerous Catholic dignitaries and members of High Clergy in Prague. The Nuncio of the Holy See, next to the Pope in Church hierarchy, attended the banquet in honor of the Sokols, actually the organization founded by Tyrsh. If the Sokols were a hotbed of atheism this would be easily revealed in the fatherland of Tyrsh, in the first place, and the Catholic Church would not have been represented at the RALLY and the BANQUET. The political aspect of the Epistle is something very serious and totally inappropriate in the period of consolidation

želim, jer nepoznavanje pravoga stanja stvari najviše zavađa u bludnju i prouzrokuje ovakve sukobe... Pratim narodni život u našoj domovini od 1880., dakle preko pedeset godina, te su mi prilično poznate kulturne i političke prilike i s jedne strane Drine i Velebita, da mogu kazati, što sam doživio. „Sokol" je potekao iz Češke, a u nas se u Dalmaciji preselio iz Hrvatske i Slovenije. Mogu Vam pouzdano reći: da se „Sokol" i u našim svećeničkim krugovima uvijek smatrao isključivo kao eminentno nacionalna ustanova, koja uz jačanje tjelesnih mišica, ima za cilj da jača i duh, kako bi ga očeličila za obranu protiv infiltracije tuđinštine. I ništa drugo. Narodni svećenici podupirali su to društvo, jer u njemu nisu nikad opazili niti traga bezvjerstvu. Štoviše, obratno. Čuo sam od mnogih mojih drugova župnika na selu, gdje je bilo sokola, da su im sokoli najbolji kršćani i vjernici, oni su obično crkveni pjevači, svirači u sokolskoj glazbi spremni na svaku uslugu prema crkvi, njezinim obredima i pobožnostima. Što je dr. Tyrš u naučnom naziranju mislio i pisao meni nije poznato, ali mislim, da i tu treba razlikovati Tyrša naučnika od Tyrša sokolaša. Qui bene distinguit, bene docet. Da je Tyrš širio kroz sokolske čete bezboštvo, to ja nisam nikada i nigdje opazio. Sjećam se da sam 1908. godine kao delegat jugoslavenskog parlamentarnog kluba u Beču prisustvovao velikom sokolskom sletu u Pragu, a tako i 1920. kao član delegacije naše države iz Jugoslavije, pa sam tom prilikom vidio uz ostale odličnike i najveće dostojanstvenike katoličke crkve u Pragu, štoviše, zadnji put na banketu priređenom u čast „Sokolu", koji je zasnovao dr. Tyrš, prisustvovao je Nuncij Apostolske Stolice, iza Pape najveći dostojanstvenik katoličke crkve. Da je sokolstvo gnijezdo bezvjerstva i bezboštva, to takve pojave bi se morale pojaviti najprije u Tyrševoj domovini, van svake sumnje, da katolička crkva ne bi bila zastupana na tom sletu i banketu. Najteža je strana ove poslanice u političkom pogledu. Sasvim je nezgodna i neumjesna u ovom času i značajnom razdoblju naše državne konsolidacije, kada nam se sveta dužnost nameće, da se svi sinovi odani ovoj državi bilo kojega imena ili plemena, bilo konfesije ili profesije... i da stisnemo naše redove proti pohlepnim očima izvana i destruktivnim elementima iznutra. Niti svijesno, niti nesvijesno ne smijemo slabiti naše državno i narodno jedinstvo, jer u tome nam jedino leži spas. Nitko ne smije osporiti pravo i dužnost episkopata na duševni odgoj svojih vjernika i župa, da čupa otrovni korov na njivi Gospodnjoj, ako se on pojavi. Ali i tu treba imati velike vještine i opreznosti, da se ne dogodi, kao onom evanđelskom kosaču, koji sjekući neoprezno otrovni

of our State, when the most sacred duty of all its sons, regardless of their name, ethnic origin, religion or profession, is to close ranks against foreign aggression and domestic subversion... We must not undermine our national unity, intentionally, or unintentionally, because our survival and salvation depend on our national unity. No one should deny the right and duty of the Episcopate to take care of the spiritual education of the Catholics and work on the eradication of poisonous weeds, if they, by any chance, start growing in the pasture of Heavens, but we should be very careful no to damage the healthy wheat, as in case of the Epistle. The reaction to it should have been anticipated because such serious cuts are always risky. Therefore, an experienced surgeon, dealing with the physical and spiritual aspects of human life should avoid all negative consequences. To anticipate developments means to be open for the right counsel and guidance. As I have already said, this direct attack on the Sokols, and on top of that THE SOKOLS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA, the national organization which fosters the idea of Yugoslavism and stands in defense of its interests, is a state issue. The reaction of the state officials and all those to whom the interests of Yugoslavia are sacred is, therefore, understandable. Even the Church itself never denied the importance of state interests. It must be very painful for Yugoslav patriots to read in Italian papers their comments of the Epistle announced by the Croatian Catholic Episcopate in Yugoslavia. On the other hand, these Italian papers have never discussed the Policy of the Italian Episcopate, their balillas, or the attitude of the Czech and Polish Episcopate towards the Sokols. The country hostile to Yugoslavia is faced with enormous problems, but Italian press does not write about them. Also, some Austrian papers again report in the old style, from the period before the First World War, spreading falsehood that for the Catholics in Yugoslavia life is unbearable. As an old priest I very well know what was the status of the Catholic Church like before the First World War and what it is now. I therefore claim in full honesty that in the former Austria-Hungarian Monarchy the Catholic Church did not enjoy the rights and support it is enjoying today in the Kingdom of Yugoslavia. It is gratifying to witness the development of the Catholic Church here in Belgrade where it now has 5 Dioceses. The Catholic Church is welcome among the citizens of Belgrade who are over 80% Orthodox. The Municipality of Belgrade has granted a five million dinars worth site for the construction of the Cathedral! I have also

korov, zahvatio je i zdravu pšenicu, te nanio više štete nego li koristi, kao što se zbilo, čini mi se, i sa biskupskom poslanicom. Trebalo je prije predvidjeti kakva će reakcija nastati, jer su ovakve teške operacije uvijek skopčane sa komplikacijama, koje vješt kirurg, fizički i duhovni, treba da nastoji izbjegnuti. Znati predvidjeti znači dobro upraviti. Kazao sam da ovaj direktni nastup protiv „Sokola" i to „Kraljevine Jugoslavije" tangira direktno i državu, za čije se interese i ideale zalaže osobito taj isti „Sokol". Stoga se može i lako pojmiti i osjetljivost državnih faktora, ali i sve javnosti, kojoj su interesi domovine svetinja prvoga reda, svetinja, kojoj i crkva nije odricala svu njenu važnost, sav njen značaj. *Koliko samo boli mora da osjeti srce rodoljuba, koji čita talijanske novine, koje na svoj način komentiraju ovaj istup hrvatskog episkopata, one iste novine, koje nisu imale priliku, da kritiziraju ili hvale svoj talijanski episkopat u pogledu njihovih balilla.* Jer, nepoznato mi je, da su se talijanski biskupi digli protiv balilla, ili češki i poljski protivu svojih sokola. Koliko nevolja zemlji u inostranstvu koje nije Jugoslaviji prijateljski naklonjeno! *Nikako ne odgovara vijestima talijanskih novina, a onda i one povampirene austrijske štampe, koja propagira lažne vijesti, kao da je nepodnošljivo stanje katolika u našoj državi. Meni su kao starom svećeniku dobro poznate crkvene prilike od prije i sada, te Vam mogu kategorički utvrditi ovo: katolička crkva nije nikada u bivšoj Austrougarskoj monarhiji uživala toliku slobodu i potporu koliku uživa danas u Kraljevini Jugoslaviji.* Dosta je pogledati ovdje na Beograd kako se lijepo razvija katolička crkva, koja ima ovdje sada pet župa. Uživa veliku susretljivost građanstva, koje je više nego 80% druge vjeroispovijesti: pravoslavne. Općina grada Beograda ustupila je besplatno teren za novu katoličku katedralu, koja se ima graditi, a taj teren predstavlja vrijednost od pet miliona dinara! Sve ovo što sam Vam kazao, kazao sam i nekim biskupima u najboljoj namjeri da se spor što prije izgladi, jer je to u interesu crkve i države."[57]

Dakako, ova izjava don Frana Ivaniševića, koju je i ostala štampa prenijela, bila je nov udar i novo uzbuđenje za don Franinog biskupa dra Bonefačića. Čim je stigao 6. II u Split odgovorio je don Frano na biskupovo pismo od 3. II 1933. U tom odgovoru don Frano Ivanišević odriče da je on autor članka u „Novostima" i da je upravo radi toga što su i njega neki pitali da li je on

[57] Viktor Novak, Don Frano Ivanišević o poslanici katoličkog episkopata. „Politika" 3. II. 1933.

informed several Bishops about everything, including that valuable donation, in the best intention to help overcome the controversy, as soon as possible, because it is in the interest of both the Church and the State."[57]

This statement, reprinted in many other papers, was a new blow to Bishop Bonefachitch, who was very annoyed by what was going on. Immediately upon arrival to Split, on the 6-th of February, 1933, don Frano answered the Bishop's letter of the 3-rd of February, 1933. In his answer he denies authorship of the LETTER published in NOVOSTI and explains that the purpose of his talks with professor Novak in Belgrade, later published in an official newspaper, was to reject all such insinuations and publicly express his personal views.[58]

This letter crossed with a new letter the Bishop sent to don Frano on the 6-th of February, 1933, in which he talks about the article in POLITIKA and asks whether the text is authentic, or not.

„The Ordinarium of Bishops wants to know whether you have really talked with Dr. Viktor Novak about that issue, whether the article faithfully reflects your words, or whether it is a partial, or total mystification? You are requested to inform the Ordinarium, at your earliest convenience, in what way you intend to make up for the damage caused by the ARTICLE, regardless of the veracity of its content."[59]

I have no comment. I only suggest that these letters serve as a ground for assessing the approach of the Bishop to freedom of conscious and evaluating his moral concepts within his effort to refute the truth and distort it into falsehood. Again, the two letters crossed on the same day. In his letter of the 8-the of February don Frano Ivanishevitch replies to the Bishop:

„I confirm what I told you in my letter of the 6-th of this month, namely that I authorized Dr. Viktor Novak to publish in POLITIKA my talks with him about the Epistle, which he did. There are some slightly different nuances in the wording and style, but this is irrelevant. I take full responsibility for the content of the article because

[57] Viktor Novak: „DON FRANO IVANISHEVITCH ABOUT THE EPISTLE OF THE CATHOLIC EPISCOPATE", „POLITIKA", February 3, 1933.

[58] DON FRANO IVANISHEVITCH TO BISHOP Dr. BONEFACHITCH, February 6, 1933, copy of the original document.

[59] DON FRANO IVANISHEVITCH TO BISHOP Dr. BONEFACHITCH, February 6, 1933, copy of the original document.

njegov autor, dao izjavu profesoru Novaku u Beogradu, na čiji ga tekst upozorava kao i na cilj koji je ovim intervjuom imao.[58]

U isto vrijeme su se razmimoišla pisma don Franino, i novo biskupa Bonefačića koje je uputio don Franu 6. II 1933. Biskup ovdje govori već o članku, dotično o izjavi datoj za „Politiku" i raspituje se da li je tekst vjerodostojno reproduciran?

„Biskupskom ordinarijatu je potrebno da znade, jeste li Vi s gosp. dr. V. Novakom doista o predmetu razgovarali i jeli u spomenutom članku taj Vaš razgovor u cijelosti i vjerno prikazan ili je potpuno ili djelimično mistifikacija? Ovim Vas se poziva, da u najkraćem roku biskupski ordinarijat o tomu izvjestite, odnosno izjavite, što kanite učiniti, ako je razgovor bio iskrivljen i za popravak sablazni što ju je čak izazvao po sebi, bez obzira na njegovu ispravnost."[59]

Uzdržavajući se od svakog komentara, ostavljam da se neposredni utisci dobiveni iz tih pisama povežu sa zaključcima o jednom sasvim izuzetnom moralnom shvaćanju jednog biskupa u pogledu ataka na slobodu savjesti, kojim se želi postići poricanje jedne istinite tvrdnje, da je istina neistina. I opet istoga dana mimoišla su se 8. II pismo don Frana Ivaniševića i biskupa Bonefačića. Don Frano daje obavještenja koja je biskup od njega tražio.

„Kako sam u mojem listu od 6. ov. mj. priopćio, tako Vam i ovim listom potvrđujem, da sam ja ovlastio gosp. Viktora dr. Novaka neka moj razgovor s njime o biskupskoj poslanici objelodani u „Politici" što je on to i učinio. Za nekoje stilističke izreke, sporedne naravi, koje su potekle iz njegova pera, ne mogu da odgovaram, ali za čitav sadržaj u glavnom ja uzimljem odgovornost i u savjesti sam potpuno miran, da sam onom izjavom mnogo doprinio ublaženju onog oštraca i zlovolje što je prouzrokovala poslanica kod dobrih rodoljuba katolika, na prvi mah. Po treći put Vam, preuzvišeni, iskreno izjavljujem, da sve što sam dosada uradio i što ću i dalje uraditi to je sve u interesu i ugledu naše katoličke crkve. Eto Vam dokaza:

Pri prvom uzbuđenju proti poslanici u našem gradu, nastojao sam kod nekih članova Sokola, neka se o prelazu na drugu vjeru, kako su neke ugrijane glave mislile, niti ne govori i mogu Vam reći, da je moja preporuka dosta djelovala. Kada je ovih dana došao glas iz Zagreba i Sušaka, da se započne sa rastavom od Rima i osnuje nova jugoslavenska katolička crkva, nastojao sam kod onih, koji su se za to

[58] Don Frano Ivanišević biskupu dru Bonefačiću 6. II. 1933. Prepis iz originala.

[59] Don Frano Ivanišević biskupu dru Bonefačiću 6. II. 1933. Prepis s originala.

it actually reflects everything I said. My conscious is clear because I only wanted to slightly dull the edge of sharpness of the Epistle and mitigate its venomous effect on good patriots and Catholics. The Right Reverend, I am repeating it for the third time: Everything I have done so far and everything I intend to do in the future has been and will be in the interest of the Catholic Church and its reputation. I have proofs for what I am saying:

First, reacting to the great concern aroused by the Epistle I have used my very best efforts to convince some Sokols that it is far from being a call for religious conversion and that such interpretation of the Epistle is totally wrong. My words have produced a positive effect. Second, when the message came from Zagreb and Sushak that we should establish a new, Yugoslav Catholic Church separated from Rome, I managed to dissuade the proponents and supporters of the idea to take action in this regard. Third, during my visit to Belgrade, when I heard that the Financial Committee of the National Assembly is drafting a proposal to the Assembly to abolish the subsidies to our Bishoprics I contacted some Members of Parliament and tried to persuade them to reject that proposal, explaining that such a move would only aggravate an already hot situation which both sides should endeavor to calm down.

The Right Reverend, I feel free to tell you in strict confidentiality that in the evening of Wednesday, February the 1-st, I had a rather long audience with His Majesty in the Royal Palace, at Dedinje. On that occasion we also tackled the issue of the Epistle against the Sokols and discussed how to overcome the conflict, If you are interested to hear more about that encounter I am ready to submit to you my oral report, as already mentioned in my letter of the 6-th of this month.

I claim that everything I said is true and that I have proofs for every word I uttered. You also mention the effect of „abomination" produced by my words. I can only tell you that a possible „abominable" effect of my words is only a far cry of the negative reaction of our people to the Epistle, which, God forbidding, may have very serious negative effects on the Catholic Church in Yugoslavia if we do not put down the big fire immediately.

Acting according to their moral principles the Right Reverend Uccellini-Titze, Bishop of Kotor and many other Reverends negatively reacted to the Epistle. So did I and for the same reason, in the effort to mitigate the negative attitude towards our Church. I hope

zanimali, da se ta misao osujeti što mi je dosada uspjelo. Treće, kad sam zadnjih dana u Beogradu boravio i doznao da se u financijskom odboru Narodne skupštine predlaže ukinuće državne dotacije našim biskupima, nastojao sam kod nekih poslanika da se tome protive, jer bi se takovim neopreznim mjerama sve to više zaoštrilo ovo pitanje, koje treba nastojati s jedne i druge strane, da se izravna.

U tu svrhu, mogu Vam, Preuzvišeni, i ovo povjerljivo kazati, da sam dne 1. februara u srijedu u veče bio u dužoj audijenciji Njegova Veličanstva Kralja na Dedinju, kojom prigodom poveo se govor i o biskupskoj poslanici proti Sokolu i o načinu kako bi se sukob izravnao. O tomu, kako sam Vam već pisao 6. ov. mj. spreman sam ako želite usmeno da Vas izvijestim.

Za ispravnost moje izjave spravan sam navesti dokaza i uvjeriti Vas, da odgovara potpuno istini. Što se tiče „Sablazni" koju je, po Vašim riječima prouzrokovala moja izjava, mogu Vam reći, Preuzvišeni, da ona nije ni sjena one silne zlovolje, koja je prouzrokovana kod čitanja biskupske poslanice u našem narodu, i koja, ne dao Bog, može dati povoda teškim brigama i sudbonosnim posljedicama crkvi katoličkoj u Jugoslaviji, ako se požar odmah u početku ne ugasi.

Kao što je, Preuzvišeni biskup kotorski Uccellini Tice i mnogi drugi odlični svećenici, bili ponukovani od svoje savjesti, da iskažu svoje negodovanje prama toj poslanici, ti su isti motivi vodili i mene, da se onako izjavim u cilju, da se zapriječi zlovolja prama našoj crkvi, što se je uistinu djelomično i postiglo. Nemojte mi zamjeriti, Preuzvišeni, što Vam sve ovo napominjem, jer mi se čini, da Vam nije poznato što se misli, govori i radi van zidina Vaše biskupske palače, pak je meni dužnost kao odanom sinu i svećeniku katoličke crkve, da Vas na to upozorim i očitujem moje misli i pobude. Takve su misli i pobude i mene vodile kroz svih 47 godina mojeg svećeničkog života, takve pobude želim da me prate i dalje do groba u istom pravcu, u neodvojenom radu za Boga i narod, za vjeru i domovinu."[60]

Sa ovim pismom don Frana Ivaniševića mimoišlo se biskupovo od 8. II

„Budući Vašim odgovorom od 6. ov. mj. glede članka u „Novostima" poričući svaki udio u njem, niste udovoljili pozivu, a još manje on raspršava i može da rasprši sumnju koja se među svećenstvom u katoličkoj javnosti uporno drži, da ste Vi auktor njegov,

[60] Biskup dr. Bonefačić don Franu Ivaniševiću 8. II. 1933. Prepis s originala.

to have, at least, partially succeeded. The Right Reverend, I apologize for talking about all these matters at such great length, but I have the impression that you are not familiar with what is going on outside the walls of your Palace and that you have no idea of what people think and talk about. As a devoted son of the Catholic Church I feel it my sacred duty to bring to your attention what actions I have undertaken and what were the ideas and motives that induced me to act. During my 47 years of priesthood my ideas and feelings have not changed and I hope they will remain the same till the day I die. In my work I have never made a difference between God and my people, nor between my Faith and my Fatherland."[60]

This letter crossed with the Bishop's letter of the 8-th of February, in which he says:

„In your letter of the 6-th of this month you deny authorship of the LETTER published in NOVOSTI, but you did nothing to dispel this doubt prevailing among the Catholic priests and the Catholic public. You are, in fact, the co-author, because you admit to have authorized Dr. Viktor Novak to publish in POLITIKA what you told him about the Epistle and also authorized the reprinting of the same article in JADRANSKA STRAŽA (Adriatic Cost Guard) and NOVO DOBA (New AGE). The readers and the public were abhorred, particularly in view of your claim that all your actions were motivated by the principle: QUI BENE DISTINGUIT BENE DOCET.

I therefore call on you to publicly deny any connection with the LETTER published in NOVOSTI, publicly revoke the content and wording of the article by Dr. Viktor Novak published in POLITIKA and publicly repent. In case of the contrary the ORDINARIUM OF BISHOPS will have to take action in line with the Canonic Rules."

On the 11-th of February Bishop Bonefachitch sent a private, confidential letter to don Frano Ivanishevitch in which he does not question his good intentions, but reproaches him for publishing his views in POLITIKA, as if, in that way, he wanted to teach a lesson on patriotism to the Bishops, in a language used by the informers and free masons, and taking into account the political aspect only. The Bishop once again called on don Ivanishevitch to revoke his statement, if he wanted to avoid punishment.

In his reply to his letter don Ivanishevitch says: „As I already said in my letter of the 8-th of this month I take full responsibility

[60] BISHOP Dr. BONEFACHITCH TO DON IVANISHEVITCH, February 8, 1933., copy of the original.

Sokolski slet
The Sokol Rally

a priznajete, da je u „Politici" po Vašem ovlaštenju iznesao dr. Viktor Novak Vaš razgovor s njime, baš radi toga sumnjičenja po Vašem mišljenju i pisanju o biskupskoj poslanici – po Vašem nalogu pretiskanoj u „Jadranskoj Pošti" i u „Novo Doba" – objavljenjem toga razgovora je zgražanje u javnosti još veće postalo, jer ste se držali postavljenog načela: Qui bene distinguit, bene docet.

Stoga Vas pozivljem da posebnom izjavom kategorički odbijete od sebe svaku sumnju za članak u „Novostima" kao također da požalite i pred javnošću opozovete razgovor sa dr. V. Novakom u formi i sadržaju kako je objavljen, jer inače biskupski ordinarijat bit će ponukan da postupi prema kanonskim propisima."

Biskup Bonefačić je, međutim, 11. II, uputio don Franu Ivaniševiću privatno i povjerljivo pismo, u kome mu ne odriče dobre namjere, ali mu prigovara da s izjavom u „Politici" želi da biskupima dijeli lekcije o patriotizmu i da piše u žargonu masonstva i denuncijantstva, jer da gleda sve kroz političke naočare. I sada ga pozivlje neka opozove svoju izjavu, inače neka čeka kaznu.

Na ovo je don Frano Ivanišević, kao i na pismo od 8. II odgovorio.

„Kako sam u mojem odgovoru 8. ov. mj. izjavio ja uzimljem svu odgovornost za izjavu u „Politici" a ne mogu da odgovaram za članke u „Novostima", jer ih nisam napisao uistinu, kako sam već izjavio,

for the statement published in POLITIKA, but, in spite of its similarity with my statement, I cannot be held responsible for the LETTER published in NOVOSTI, because I have not signed it. On the other hand, you call on me to refute the article in NOVOSTI and take full responsibility for the statement in POLITIKA, which would be preposterous. Since both articles have a similar content serious people would make fun of me and I definitely do not want to become a public laughing stock. It would be even more deplorable if, at your order, I accepted to revoke everything I said to Dr. Novak and he published in POLITIKA with my permission.

The Right Reverend, you know me very well. I am not an irresponsible young boy, but a serious old man and an experienced writer who thinks twice before putting his thoughts on paper. This means that everything I said was the result of my thorough consideration of the matter, in the best intention to put down the first small flame of a big fire ignited by the Epistle. I am not a renegade. I am a devoted believer and a devoted son of the Catholic Church. I was born and educated as a Catholic, I am an ordained Catholic priest and with God's help I hope to die as a Catholic. I did not achieve what I intended to, but I am not embittered in my disappointment. I accept things as they are because I am in the service of the Almighty, not in the service of any earthly power, nor in the service of men. It is not his position, or salary, that makes a man a Man. A true Man is endowed with spiritual wealth and works for lofty aims. You demand that I revoke the statement written by my soul and my pen. That would mean lying to myself and lying to you. I do not think that there a justification for such a demand. Does it make sense? It would be a mystification, an immoral act, actually a moral suicide which my conscious and my honor do not allow me to commit. I would also like to inform you that JADRANSKA POŠTA (Adriatic Post) did not publish my statement at my request. I returned from Belgrade to Split on the 4-th of this month at 8 p.m. and the article was published in the morning edition of that same day. The statement published in JADRANSKA POŠTA was so distorted that I asked the editor of NOVO DOBA (New Age) to publish the original integral text, which he did, in order to help the reader understand the core of the problem and my good intention.

The Right Reverend, among many letters I also got this one from a Bishop[61] in which He inform me about how my statement

[61] THIS IS BISHOP UCCELLINI-TITZE.

iako po sadržaju mnogo su slični mojoj izjavi. Da se ja pak, kako mi Vi naređujete, izjavim proti ovim člancima u „Novostima", a kroz to uzmem svu odgovornost za izjavu u „Politici", izgledalo bi odveć smiješno kod ozbiljnijih ljudi, pošto su članci istoga sadržaja, a ja ne želim, da mi se ljudi u javnosti smiju. Još bi bilo žalosnije, kada bih na jedan mah požalio, kako mi Vi naređujete, sve ono što sam kazao profesoru Novaku, a on u „Politici" objavio.

Vi mene, Preuzvišeni, dobro poznate. Ja nisam lakoumno mlado đače, koje ne zna ozbiljno da promisli što piše, nego sam iskusni stari pisac, koji sam svijesno i promišljeno kazao u onoj izjavi što mislim i što želim u najboljoj namjeri, da se priguši prvi plamen požara, koji je nastao u našem narodu iza čitanja one poslanice; nisam odmetnik nego vjernik i odani sin katoličke crkve u kojoj sam rođen, odgojen, ređen kao svećenik i u kojoj uz pomoći milosti Božje, želim dovršiti moj život; niti nosim u srcu kakav prkos, zato što nisam od Vas postigao ono što sam od Vas tražio, a što me je po zaslugama išlo, jer ja ne služim ljude nego Boga, i jer visoki položaj i masna plaća ne čini čovjeka čovjekom, nego njegov duh i rad i viši cilj, koji mu lebdi pred očima. Ima li dakle smisla da izlažem i sebe i Vas, *jer mi naređujete, te da opozovem onu izjavu, koja je spontano izašla iz moje duše i mojega pera? To bi bila gadna mistifikacija, nemoralno djelo, ili točnije rečeno, moralno samoubojstvo, koje ja, Preuzvišeni, ne mogu na sebi da počinim, jer mi savjest i obraz to ne dopušta.* Istodobno dajem Vam na znanje, da nije po mojem naređenju tiskana ona izjava u „Jadranskoj Pošti" jer ja sam došao iz Beograda u Split tek u 8 sati u veče dne 4. ov. mj., a „Jadranska Pošta" izašla je istoga dana već pred podne. Ali pošto je ona prenijela izjavu rastrgnutu bez pravoga smisla, ja sam zamolio urednika „Novog Doba" neka ju pretiska u cjelini, što je on to i učinio, a da se vidi prava suština i dobra namjera.

Da Vas pak, Preuzvišeni, uvjerim koliko je odjeka i priznanja našla ona moja izjava kod dobrih katolika svećenika i svjetovnjaka, evo Vam par redaka iz pisma jednoga biskupa,[61] koji mi ovo piše:

„Dva puta sam najpomljivije pročitao Tvoj članak u „Politici" i potpisujem ga do zadnje riječi. Naš se episkopat s onom poslanicom po mome shvaćanju silno izložio: pa baš u ovom času mahnitih punktacija. Ti si učinio patriotsko djelo i veliku uslugu crkvi. Radim i ja s istim uvjerenjem. Star sam, nemamo što ni dobiti ni izgubiti, ali obraz i poštenje nadasve. Ostario sam i proštio sam toga dosta,

[61] To je biskup Uccellini-Tice.

was received and commented by the Catholic priests and devoted Catholics. Here are some excerpts:

„I have carefully read twice your article published in POLITIKA and I subscribe to every word written in it. In my view our Episcopate has exposed itself too much just at the moment when irrational PUNCTUATIONS were brought to the attention of the general public. You behaved as a patriot and did a great service to the Church. I fully share your views. I am old and have nothing to lose, or gain, but my face and honor come first. Yet, in spite of my long memory and a rich experience I simply could not imagine that the Episcopate in Yugoslavia would draft such an ugly Epistle to be read from the Altar!"

I also got a letter from a very learned priest from Split in which, among other things, he says: „Many of us are positively impressed by your sober and courageous reaction to the Epistle, for which I cordially congratulate you. Rest assured that you have the support of our best priests."

Also, two respectful Franciscans have visited me, one from the surroundings of Drnish (Drniš) and the other from Tzetina (Četina), near Sinj. Both fully endorse my way of reacting to the Epistle as useful for the Church at this moment. A number of respectful citizens, some of whom are members of Church Boards and for sure good Catholics, also support the way I reacted to the Epistle as useful for the Church. I thought that these information could interest you.

In your letter of the 8-th of this month you call on me to revoke my statement or else you intend to take action against me according to the Canonic Rules. You are fully entitled to use that right. You are my Senior. I am under your authority and you are duty bound to monitor my work. I very well understand your position and your responsibility to your conscious and to the Bishops who signed the Epistle. I admit to have violated the Rules of Church Discipline by publicly commenting the decisions of my Seniors. But, if you take into account the seriousness of the circumstances that induced me to react in this emergency situation of inflammatory feelings of hatred against our Church and an evidently pending tragedy you will understand that one of us had to breach the rules, jump over the fence and put down the fire... My reaction should not be judged as a sin but rather appraised as a merit. I am convinced that my statement was beneficial for the Church because it mitigated the negative feelings and public bitterness against our Church and I personally

ali ne bi se bio nikada nadao, da bi mogla ovakva grdoba izaći na svijetlo potpisana od jugoslavenskog episkopata s naredbom, da se štije s oltara!"

Od jednog vrlo učenog svećenika iz Splita primio sam list u kojemu mi piše: „Vaš trijezni i odvažni nastup učinio je i na mene i na druge najljepši utisak, pa Vam srdačno čestitam. Budite uvjereni, da stoje iza Vaših leđa najvrijedniji elementi našeg svećenstva."

Osim toga mogu Vam napomenuti, da su došli ovih dana do mene dva ugledna postarija župnika franjevaca, jedan u okolini Drniša, a drugi iz Četine, okolice Sinja, te najvećim oduševljenjem odobravaju moj istup kao veoma koristan u ovom času za crkvu. Također među svjetovnjacima ima veoma čestitih građana, između kojih i nekoji članovi crkovinarstva stolne crkve – dakle bez sumnje dobri katolici – koji odobravaju moj istup, jer smatraju da će koristiti crkvi. Sve ovo smatrao sam potrebitim da Vam predočim, Preuzvišeni, da vidite kako drugi ispravni ljudi shvaćaju moju dobru namjeru.

U spomenutom dopisu od 8. ov. mj. Vi mi, Preuzvišeni, javljate, da ako ne opozovem moju izjavu, da ćete postupiti prema meni po kanonskim propisima. To je Vaše neosporivo pravo. Vi ste moj crkveni starješina, ja spadam u Vašu nadležnost, jer je Vaša dužnost da kontrolirate moj rad. Pojmim dobro Vaš položaj i odgovornost prama svojoj savjesti i ostalim biskupima potpisanim na poslanici. Ja sam se, priznajem ogriješio o crkovnu disciplinu kad sam u javnosti prenjeo u pretres djela svojih pretpostavljenika; ali ako uvažite okolnost i pobude, koje su me potakle, u onom prvom času požara, strašne zlovolje proti crkvi i očite pogibelji, da netko iz naših katoličkih redova istupi i preskoči ogradu dužne discipline, samo da požar ugasi, mislim da njegovo djelo, ne smije se upisati u grijeh nego u zaslugu. Potpuno sam uvjeren i zadovoljan u svojoj savjesti da je ona izjava puno doprinijela koristi crkvi, jer je suzbila u narodu ogorčenje i njegove posljedice. Ja ću svaku Vašu opomenu i naredbu dragovoljno od Vas primiti, bude li opravdana i cilju shodna, ali molim Vas, Preuzvišeni, nemojte da čupajući korov zahvatite i zdravu pšenicu, te se ne dogodi novissimus error pejor priori.

Još ću Vas za jednu uslugu, Preuzvišeni, u interesu iste stvari zamoliti, da prilikom Vašega sastanka u Zagrebu date do znanja Preuzvišenom nadbiskupu ova moja razjašnjenja, ako li smatrate shodnim. Puno me vesele glasovi, koji dolaze iz Beograda i Zagreba, po kojima rek bi već se nastoji, da se ovaj sukob izgladi. Za ovu ple-

feel very happy for having done it. On the other hand, I am ready and willing to accept from you every reprimand serving a given purpose, but I beg you, the Right Reverend, to be cautious and by trying to pull out the weeds not to also pull out healthy wheat. I beg you not to take any action resulting in NOVISSIMUS ERROR PEJOR PRIORI.

The Right Reverend, in the interest of the same cause I would kindly ask you for a favor. Namely, when you see the Archbishop of Zagreb if you deem it pertinent, please bring to His attention my explanation for what I have done. I hear from the circles in Belgrade and Zagreb that efforts are being used to overcome this conflict, which I most cordially welcome. If you find that my modest self could be of any help in this regard I am wholeheartedly at your disposal."[62]

On the 15-th of February don Frano Ivanishevitch answered the Bishop's private letter of the 11-th of February, in a style which reflected stoical patience, modesty and readiness to help his Church in a difficult situation. On his part, the Bishop retaliated by vehemently attacking the old patriot who only wanted to draw the Bishop's attention to the possible negative effects of the Epistle on state interests. Being a patriot, like many other patriots, he was convinced that the Epistle served the interests of those who undermine our state unity, although personally he did not believe that the Episcopate did it deliberately.

„We should not close our eyes, nor turn a deaf ear to what is going on around us and to what people talk about. I wonder whether the Right Reverend Bishops have read the statements of Prime Minister Herriot and the former Italian Minister Sforza in which they openly speak about Mussollini's intention to invade our whole Adriatic coast and all our islands. I can understand the attitude of Bosnian Bishops and the Bishops in the hinterland. They are far from the coast. But we, living along the coast, the first target and the first to bear the brunt, must never forget that this tragic development will take place if we weaken the position of our state. The Right Reverend, I am deeply convinced that all those working against the unity of our state now, in the present political circumstances, are actually working against its survival. The reaction of the State is, therefore, not surprising. The strict measures are meant to save the State from destruction. The actual behavior of our Church is not wise be-

[62] DON FRANO IVANISHEVITCH TO BISHOP Dr. BONEFACHITCH, February 13, 1933, copy of the original document.

menitu svrhu, ako li moja malenkost može išta doprinijeti, stavljam Vam se od svega srca na raspoloženje."[62]

Don Frano Ivanišević odgovorio je 15. II i na biskupovo privatno pismo od 11. II, i opet pravom stoičkom strpljivošću, skromnošću i gotovošću da pomogne crkvi u teškoj situaciji. Međutim, biskup je zavitlao oštro nad glavom starog i zaslužnog rodoljuba, koji je biskupa upozorio, još jednom, od kolike je štete ta poslanica za državu. I sada se on ne može da otme uvjerenju svome i mnogih rodoljuba da se je sa poslanicom crkva postavila u službu rušitelja državnog jedinstva, iako on lično ne misli da je tu svrhu imao pred očima episkopat.

„Ne treba ipak zatvoriti oči i uši na sve ono, što se okolo nas govori i događa. Jesu li preuzvišeni biskupi čitali što je bivši ministar predsjednik Heriot izjavio, što je bivši talijanski ministar Sforza napisao o aspiracijama Mussolinija da nam svu obalu s otocima osvoji? Ne čudim se bosanskim biskupima i drugim u zaleđu, oni su daleko, ali mi sa primorja moramo imati uvijek pred očima ovu neizbježivu pogibelj, ako li se rastrojimo bilo radi koga razloga i oslabimo položaj naše države, mi smo prvi na udarcu. Moje je tvrdo uvjerenje, Preuzvišeni, da u današnjim teškim političkim okolnostima, tko radi protiv jedinstvu naše države, taj radi i protiv njezinu opstanku, pa onda nije ništa začudno, ako država poduzme korake i oštre mjere bez obzira na ma koga, a da se od propasti očuva. Je li pametno, da se naša crkva tako izlaže te stvara, iako nehotice i sebi i državi neprilika? Sve me je ovo potaklo, da u mojoj izjavi utvrdim, kako je i ona poslanica u ovakvim političkim vremenima sasvim nezgodna..."[63]

Biskup Kvirin Klement 18. II 1933. završio je svoju prepisku sa don Franom Ivaniševićem, koji je od starog svećenika tražio da u interesu crkvene discipline poreče jednu istinu, ustvari, da laže. U tome aktu izrekao je splitski biskup inkvizitorsku presudu nad svećenikom koji se nije htio pokoriti zahtjevu svoga biskupa da pred čitavim svijetom poreče što je pri zdravoj svijesti rekao s uvjerenjem da koristi crkvi. Čestitom don Frani biskup je oduzeo titulu počasnog kanonika Stolne crkve u Splitu, šest dana mu je zabranio čitanje službe Božje, a za godinu dana mu je zabranio ispovijedanje i propovijedanje i naredio trodnevne duhovne vježbe. Sve je to bilo stoga, što je don Frano „prouzročio sablazan te stoga zaslužio primjerenu kaznu... uočiv kanone C. Z. i 27, i 386 § i, 2300, 22344 i 2355, a u smislu zaključka

[62] Don Frano Ivanišević biskupu dru Bonefačiću 13. II. 1933. Prepis s originala.
[63] Don Frano Ivanišević biskupu dru Bonefačiću 15. II. 1933. Prepis s originala.

cause it is detrimental both to the Church and the State. Taking into account all the above I was induced to say in my statement that at the present political moment the Epistle is absolutely pointless…"[63]

On the 18-th of February, 1933 Bishop Kvirin Klement sent his last letter to don Frano Ivanishevitch calling on the old priest to revoke his statement in the interest of Church discipline. In other words, he asked him to lie. Since the old priest did not repent the Bishop of Split found him guilty, according to the Canonical Rules of Inquisition, only because the old priest refused to publicly and in his right mind deny a statement he strongly believed was in the best interest of the Catholic Church. „The honest don Frano lost his title of Honorable priest of the Cathedral of Split, was prohibited to celebrate the mass for six days, preach sermons and take confessions for one year and was ordered to practice spiritual exercises for three days. This was an exemplary punishment for his „abomination", according to Canonical Law i 27 and 385 and paragraphs: 2 300, 22 344 and 2 355. The Consistorium pronounced the verdict at its Meeting of the 14-th of February, for non-compliance with the order of the Ordinarium to publicly repent for the committed evil."[64]

Falsehood and mystification were behind the order „to repent for the committed evil."

The old priest was appalled and deeply offended by the unjust punishment and even more hurt by the fact that in the XX-th century coercion and punishment were used against moral scruples and wisdom. The intention was, on the one hand to stigmatize and humiliate the liberal opponent, and on the other, help the Episcopate improve its compromised reputation. Don Frano Ivanishevitch found consolation in the letters he had exchanged with the old Bishop Ucellini-Titze who completely shared his views. These letters prove that Bishops: Srebrnitch, Yeglitch and Bonefachitch, each of them in his own way, tried to convince the old priest to revoke his statement as planted on him! These letters also prove how low one may fall by using the power of senior authority in the effort to justify an erroneous approach.

When in his answer of the 7-th of February, 1933, don Frano informed Bishop Uccellini–Titze about the statement the Bishop expressed his full agreement with every word in the text. The Bishop was also against the whole campaign launched at the politically most inappropriate moment, consider-

[63] DON FRANO IBANISHEVITCH TO BISHOP Dr BONEFACHITCH, February 15, 1933., copy of the original document.

[64] BISHOP Dr. BONEFACHITCH TO DON FRANO IVANISHEVITCH, February 18 1933., catalogue no.616, copy of the original document.

konsistorijalne sjednice dneva 14. II o. g. pošto se nije odazvao pozivu ovog Biskupskog Ordinarijata, da sam pred javnosti popravi zlo!"[64]

Dakle, laž i mistificiranje javnosti trebale su poslužiti da se „popravi zlo!"

Zgranut i pozlijeđen nepravednom kaznom, a još više saznanjem, da se i u XX. stoljeću nedostatak morala i pameti nadoknađuje silom i kaznom, jer se nije htjelo poslužiti laži i mistifikacijom dvostrukom cilju. S jedne strane da se liberalni protivnik obilježi kao mistifikator, da ga se unizi kao lašca, a s druge da se tim sredstvom unekoliko popravi pomračeni ugled episkopata. Don Frano Ivanišević našao je utjehu u tom krajnjem razočaranju u prepisci sa starcem biskupom Uccellini-Tice koji je doista dijelio potpuno don Franino gledište. Iz te se prepiske vidi da su trojica biskupa, Srebrnić, Jeglič i Bonefačić, svaki nezavisno uticali na starog biskupa da i on povuče svoju izjavu kao netočnu! Jer, i ova pisma pokazuju koliko se može moralno pasti kad se silom želi opravdati rđavi postupak.

Kad je don Frano obavijestio biskupa Uccellini-Tice o svojoj izjavi, on mu je odgovorio 7. II 1933., složivši se s njime do kraja, do najzadnje riječi. Uccellini-Tice je ogorčen još i stoga što je to sve došlo u najnezgodnije političko vrijeme. Ivaniševićev gest mu je patriotsko djelo, a onda kaže, što smo već spomenuli u citatu, u don Franinu pismu biskupu Bonefačiću, još i ovo:

„Ostario sam i proštio sam toga dosta – ali ne bih se nikada bio nadao, da bi mogla onaka grdoba izaći na svijetlo, potpisana od Jugoslavenskog Episkopata, s naredbom da se štije s oltara! Samo oni nesretni zadnji kapovers! i zaključak. Po srijedi je profurtimašenje! A dokazi! Ti si ih upravo uništio! Došao si zgodno u pomoć i meni, jer što nije bilo moguće da ja učinim, to jest da ih ućeram u laž, to si učinio Ti. Sada će naši (biskupi) vikati i na Tebe, kao što viču i na mene. Imaš ti druga, imam i ja druga, pa je to neka utjeha. Šaljem Ti ga ovdje u slici, da Ti bude bliži."[65]

Don Frano Ivanišević i dalje je obavjestio biskupa Uccellini-Tice o toku svog sukoba sa biskupom, šaljući mu u prepisu sva akta. Dva Uccellinijeva pisma, od 19. II i 23. II bacaju nove zrake svjetlosti na tu antisokolsku poslanicu. Ali ne samo i na to. Jer i na moral trojice biskupa, dra Srebrnića, dra Jegliča i dra Bonefačića, koji su od starca tražili da se odreče svojih izjava, koje je javno dao protiv potpisnika poslanice.

[64] Biskup dr. Bonefačić don Franu Ivaniševiću 18. II. 1933. K. br. 616. Prepis s originala.

[65] Biskup Frano Uccellini-Tice don Franu Ivaniševiću 7. II. 1933. Prepis s originala.

ing don Frano's statement an act of patriotism. After repeating some ideas already quoted in don Frano's letter to Bishop Bonefachitch, he also said:

> „I am very old, I have a very long memory and I have very much pardoned in my life, but I could never dream that the Catholic Episcopate in Yugoslavia would one day announce such an abominable Epistle to be read from the Altar! Be it only the last misfortunate paragraph and the Conclusions. This is a trick. And the so called proofs! You have disqualified them all! You helped me a lot by proving what I tried to prove, but did not succeed. You proved that they were lying. Now our Bishops will raise hue and cry against you, like they did against me. But both of us have the same friend. This is our CONSOLATION. I am sending you His picture so that you can have Him close to you."[65]

Don Frano Ivanishevitch continued informing Bishop Uccellini -Titze about the course of the conflict with the Bishop, enclosing the copies of the relevant letters. Two letters by Bishop Uccellini, one of the 19-th and the other of the 23-rd of February shed new light not only on the anti-Sokol Epistle, but also on the moral scruples of Bishops: Dr. Srebrnitch, Dr. Yeglitch and Dr. Bonefachitch, who all three called on the old Bishop to revoke his public statements against the signatories of the Epistle.

On the 19-th of February, irritated by the reaction to don Frano's statement and his controversy with Bishop Bonefachitch, Bishop Uccellini Titze made the following comment:

> „I have never experienced anything similar in my life, nor did I expect it to happen to me. Stand firm on the ground and mind the traps. Those who speak the truth praise God. Bonefachitch is a great surprise to me, but if he decides to go too far try to contact Rome through the Nuncio in Belgrade. Yesterday I received a letter from Fra Miloshevitch (Milošević) about his visit to the Nuncio in Belgrade. We also discussed these issues He told me about numerous letters he had received, signed and anonymous. He does not agree with the anti-Sokol Epistle either. He is of the opinion that it was a mistake to generalize some cases and mention Croatia and Slovenia at the end of the Epistle. According to him the task of the Bishops is to understand and disseminate religion in the right way and behave

[65] BISHOP FRANO UCCELLINI-TITZE TO DON FRANO IVANISHEVITCH, February 7, 1933., copy of the original document.

19. II 1933. piše biskup Uccellini-Tice, ogorčen nad svime što se događa, kao refleks don Franinih izjava i raspravljanja sa biskupom Bonefačićem.

„Što slična u životu nijesam doživio, niti sam se nadao doživiti. Ti se držiš dobro i ne puštaj se smesti od nikoga. Tko govori istinu Boga hvali. Čudim se Bonefačiću, ali ako Ti dodija obrati se na Rim preko Nuncija u Beogradu. Jučer sam primio od Miloševića iz Beograda list, u kom mi piše o njegovu posjetu kod Nuncija: 'Razgovarali smo se o svim pitanjima. Rekao mi je da on prima otud razna pisma sa potpisom i bez potpisa, anonimna. On ne odobrava onu poslanicu o Sokolima. Pojedine slučajeve nije se imalo generalizirati. Svršetak poslanice - hrvatsko i slavensko ime - osuđuje. On kaže da biskupi moraju jednako misliti i naučati u pitanju evanđelja i vjere. U ostalim pitanjima mogu misliti kako hoće, pak su slobodni i u političkim pitanjima.'[66]

Na mene se obratio pismeno biskup krčki, jer da sam strašno sablaznio kod njeg cijeli svijet, pak hoće da povučem što su o meni pisali listovi - ali odrešito, a da će me on braniti! Da ga ovlastim! Kratko sam mu odgovorio, ali fino i opapreno. Između ostalog: da oni nesretni dočetak opoganio cijelu poslanicu. Naputio sam ga i na Tvoja pisanja u „Politici". I knez-biskup ljubljanski, jučer me je molio da se izjavim, je li istina što piše o meni „Vreme"? Uputio sam njega na broj 7 „Sokola" od 10. II, koji se tiska u Ljubljani, pa da će vidjeti ogromnu štetu, što su nanijeli biskupi katoličkoj crkvi, osobito u ovim stranama.

U ovom pitanju, moj dragi Frane, evo kako mislim ja: Naši biskupi javno su optužili i javno osudili Sokole; pa su tu osudu najsvečanijim načinom u božjem domu, s oltara i s amvona kroz blagdansku sv. Misu proglasili kršćanskom puku, ukim i neukim, pismenim i nepismenim. To je nešto vrlo ozbiljno i znamenito i vrlo teško. Sokoli nijesu bili pri optužbi saslušani, a oni sada i čine kroz uficijezni svoj organ sasma pametno i zakonito. To im se ne smije zanijekati. Suci koji su ih tako svečano i oštro javno osudili, dužni su po savjesti i svakom ljudskom božjem pravu pomno savjesno i pocijelo štiti ova opravdanja, pa nađu li da su ih krivo osudili, javno poreći, kako su ih i javno osudili. Ne učine li, za vijeke su se osramotili i nanijeli ogromnu štetu svetoj crkvi.

Neka se koprcaju koliko hoće, oni se neće opravdati. Da ti odgovorim s darom na dar, šaljem Ti fotografiju što sam učinio prošlo-

[66] Biskup Frano Uccellini-Tice don Franu Ivaniševiću 19. II. 1933. Prepis s originala.

accordingly. Regarding other issues, they are entitled to personal, private opinion, particularly on political matters.[66]

In his letter the Bishop of Krk informs me that my statements have shocked his congregation and demands that I vehemently reject everything written about me in various papers. This is his prerequisite for his support to me and he asks me to comply. My answer was short, decent and direct. Among other things I emphasized that the beginning and the end of the Epistle are particularly detrimental for its overall effect. I also recommended him to read your article in POLITIKA. Yesterday, the Bishop of Ljubljana asked my comment on an article on me published in VREME (Time). I referred him to SOKOL no. 7 of the 10-th of February, published in Ljubljana, from which he will see for himself how enormous is the harm caused by the Epistle.

Dear Frano, this is what I think about the issue. Our Bishops have publicly accused and publicly condemned the disobedient Bishop and pronounced the condemnation from the Altar during the holiday mass, so that all Christians, the educated and uneducated, the literate and illiterate ones may hear it. As a symbol this is a very serious and meaningful issue of crucial importance. The Sokol side was not heard. Now they react through their legal body, in a legal and rational manner. They cannot be denied the right to defense. The judges that have condemned them so severely and in such a high sounding manner are bound by their conscious and the Celestial and Secular Laws to listen to the Sokols and their arguments with due attention and if the accusations prove ungrounded publicly revoke them and exculpate the Sokols. Otherwise, the verdict they have pronounced will remain their eternal shame with a very detrimental effect on the Catholic Church.

They are trying to wiggle, let them wiggle as much as they can, but they will never be able to justify themselves.

And now I would like to reciprocate your gift. I am sending you a picture I took last January. The Almighty is much more merciful than some people over there. I have problems with my legs and eyes. They do not serve me well any more. Let me know if there is something important going on. Non fallare, non tremare! Our Catholic Church has its Codex. It is a law for all of us, from a just baptized

[66] BISHOP FRANO UCCELLINI–TITZE TO DON FRANO IVANISHEVITCH, February 19, 1933., copy of the original document.

ga januara. Dragi Bog imade milosrđa bolje nego neki ljudi tamo. I noge me pa i oči dobro služe. Slava mu i hvala! Molim Te prijavi mi se imadeš li što nova da mi pišeš. Non fallare, non tremare! Mi u katoličkoj crkvi imademo naš Codex, to je zakon za svakoga, od maloga djetešca što je kršteno danas, do Sv. Oca Pape. A sad idem na objed."[67]

Kroz nekoliko dana, 23. II mogao je biskup Uccellini-Tice da doda dvojici biskupa, koji su od njega tražili da odreče svoje date izjave, i trećega. Biskupa dra Bonefačića.

„Dok sam iščekivao odgovor na moj zadnji list gdje sam Ti bio priopćio razgovor don Antuna Miloševića sa apoštolskim Nuncijem u Beogradu, zatekao me spis tamošnje biskupske kurije u komu mi je priopćena i Tvoja osuda. Evo Ti ovdje moga odgovora, drži ga molim Te za sebe.[68] I meni biskupi Koroševci slovenski htjeli bi da nametnu brnjicu, najprije Srebrnič, za njim knez biskup ljubljanski, pa sad evo i Istranin Bonefačić. Po mome mnijenju Ti si osuđen bez povoda i nelegalno. Kada bi se pozvati na Rim molim Te prijavi mi se.

A sad moj dragi prijatelju budi miran. I meni se početkom moga episkopata dogodilo nešto slična. Bio sam kažnjen zabranom pontificalium, koja je trajala duga 4 mjeseca, a bila bi trajala i godinu. A zašto? Za jedno djelo, koje sam ja smatrao Bogu najugodnije i za moju biskupiju najčasnije i najprobitačnije. Bila mi je savjest čista, pa nijesam zbog te kazne izgubio ni pet časa moga mirnoga sna. Sve je svršilo sa imenovanjem assistens solio pontificio, da nekako poližu (u Vatikanu) grdnu svoju pogrješku. I Ti po mome sudu, možeš i kao svećenik i kao patriota kazati: Savjest mi je čista i pred Bogom i pred svijetom, a oni što su Ti krivo učinili neka dobro promisle, da se ne može Boga varati kako se može ljudima dati rog za svijeću. Ne idem dalje, a još uhvam primiti odgovor na moj zadnji list."[69]

Ovu neobično važnu prepisku po tome pitanju završilo je pismo don Frana Ivaniševića, koje je 28. II uputio biskupu u Kotor.

„Vrlo me veseli Vaš odvažni i ustrajni duh, odlična vrlina u čitavom Vašem životu, poznata nama, koji pratimo Vaš rad još sa školskih klupa, pa evo i sada u ovom okršaju sa ljudima kratkih i nebistrih pogleda. Mene je silno začudio pokušaj biskupa Bonefačića, koji mi naređuje, neka opozovem ono što sam svijesno i promišlje-

[67] Idem.
[68] Zato ovo pismo, na žalost nisam mogao dobiti.
[69] Biskup Frano Uccellini don Franu Ivaniševiću 23. II. 1933.

baby up to the Holy Father. And now I have to stop and have my lunch."[67]

On the 23-rd of February Bishop Uccellini-Titze got a letter form Bishop Bonefachitch in which, like the previous two bishops, he asks him to refute his statement.

„While waiting for your answer to my letter in which I inform you about the talks between don Antun Miloshevitch and the Nuncio in Belgrade I received from the Curia of the Bishops the information about your verdict. Here is my strictly confidential answer, just for you.[68] The Slovenian bishops, followers of Koroshetz, wanted to muzzle me as well, first Srebrnitch, Bishop of Ljubljana and now Bonefachitch, Bishop of Istria. In my opinion the accusation against you is groundless and the verdict is not legal. If you decide to appeal to Rome against the verdict let me know.

Take it easy, dear friend. Something similar happened to me at the beginning of my Episcopate. I was prohibited to pontificate for four months, although it could have been much longer. Why? For doing something that I deemed would be pleasing to God and honorable and beneficial for my bishopric. My conscious was clean and I only lost less then five hours of peaceful sleep. In order to make honorable amends they appointed an assistenens solio pontificio. In my view, as a priest and patriot you can also say: my conscious is clean before God and the whole world and those who did you wrong should remember that they can deceive men but they cannot deceive God. I will stop now, expecting your answer to my last letter to you."[69]

This very important exchange of letters ended with the letter don Frano Ivanishevitch sent to the Bishop of Kotor on the 28-th of February.

„I admire your courage and perseverance, the qualities accompanying you all your life. We who know you since your school days are very well aware of them. You displayed these qualities also now in this conflict with shortsighted people with hazy views. I was very surprised by the order I received from Bishop Bonefachitch to refute what I have declared in full awareness and after a serious consideration of the effects of my words, having in mind only the interests of

[67] Idem.

[68] Unfortunately, I could not get this letter.

[69] BISHOP FRANO UCCELLINI-TITTZE TO DON FRANO IVANISHEVITCH, February 23, 1933.

no izjavio, imajući pred očima isključivo interese katoličke crkve; ali još me nije ozlovoljio, kako doznajem iz Vaših listova, pokušaj triju biskupa, koji su od Vas tražili, da opozovete Vaše izjave. Vjerujte mi, Preuzvišeni, ja ne mogu da pojmim kako se ti ljudi usuđuju činiti takove pokušaje, koji nisu drugo nego *atentat na naše savjesti.* Kako ne mogu da uvide, da takovo opozivanje, kada bi po nesreći i slijedilo s naše strane, bilo bi moralno samoubojstvo našega poštenja, obraza i duše naše. *Te pokušaje ja smatram nemoralnim činom.*

Ali ti pokušaji s druge strane očiti su dokaz da je njihova savjest nemirna i da su htjeli proturiti sa mjesta istine (oltara u crkvi) jednu neistinu, koja im se sada osvećuje. Govorio sam ovih dana u Beogradu i Zagrebu sa mnogim vrlo odličnim našim ljudima (Hrvatima katolicima) i svi mi rekoše ovo: Biskupu Uccelliniu, kanoniku Ivaniševiću i profesoru Spinčiću crkva katolička ima da zahvali što prigodom čitanja biskupske poslanice protiv Sokola stotine i stotine tisuća katolika nije istupilo iz njezinih redova. Između tih odličnika spominjem Vam samo bivšeg bana profesora Šilovića, odličnog učenjaka i iskrenog vjernika katolika.

Velika Vam hvala, Preuzvišeni, i s moje strane, što ste im onako odriješito odgovorili, da se okane ćorava posla i onakvih pokušaja te ih dobro savjetovali, neka se vrate sa polovine puta, još imaju vremena. Uklapam Vam osudu što je Biskupski Ordinarijat izdao protiv mene. Molim Vas, četiri kazne, a zašto? Zato što sam pomogao da stotine tisuća katolika ne pobjegne iz naše crkve. Vi ste dobro rekli, da se slična nije još upamtilo u Dalmaciji. Dakako ja se osjećam i uvrijeđen i nepravedno osuđen na kaznu, koju nisam zaslužio, ali mi je savjest mirna.

I u samoj odluci koju uklapam, ima jedna točka, proti koje sam ja protestirao na Ordinarijat. Tu se krije laž, koja prikazuje u ružnom svijetlu našu kuriju. Po stilu te odluke izgleda kao da sam ja tobože priznao sablazan što je proizvela moja izjava u „Politici". Uprav protivno, kao što se vidi iz mojeg dopisivanja sa biskupom Bonefačićem proističe, da sam ja uvjeren u mojoj svijesti o dobru uspjehu i zasluzi za ugled i korist crkve, dočim je njihova biskupska poslanica proizvela veliku zlovolju i sablazan. Ja sam samo lojalno priznao, da sam propustio u formalnom pogledu propise crkvene discipline po kojim ne smije svećenik pisati o pitanjima koja se tiču crkve bez dozvole crkvene vlasti i zato su mogli udijeliti ukor i zabranu za daljnje pisanje, ali u meritornom pogledu po sadržaju i dobroj namjeri moje izjave, naime da se izgladi ovaj spor na korist crkve i države, nisu smjeli

the Catholic Church. But I have not yet lost my temper. I see from your letters that you have been contacted by three bishops who demanded that you also refute your statement. Believe me, the Right Reverend, I simply cannot understand how dare they do that. This is an attempt on your conscious. They should understand that the act of your refuting the statement would be equal to moral suicide of your honesty, your face and soul. In my view such requests are immoral.

On the other hand, all their attempts prove that their conscious is not clean and that from the loftiest place of Truth, the Altar, they were trying to disseminate falsehood instead of truth, which is surfacing and acting against them. I have contacted our people in Belgrade and Zagreb, all good Croats and Catholics and they all agree that the Catholic Church should be thankful to Bishop Uccellini, reverend Ivanishevitch and professor Spinchitch that after the reading of the anti-Sokol Epistle hundreds of thousands of Catholics did not give up their church. One of them was professor Shilovitch (Šilović), former Ban of the Croatian Banovina (Banovina Hrvatska) an outstanding scholar and a devoted Catholic.

The Right Reverend, thank you for having been so open with them and for advising them to be reasonable and come half way back before it is too late. Enclosed please find a copy of the verdict of the Ordinarium of the Bishops against me. Four sentences, can you believe it? And for what? For having prevented hundreds of thousands of Catholics from giving up their church. You rightly said that something similar had never happened in Dalmatia. Of course, the unjust punishment hurts a lot. But, my conscious is clean.

In the verdict there is an item against which I protested with the Ordinarium. It explains the root of the whole falsehood because the decisions sounds as if I had admitted the abomination caused by my statement published in POLITIKA. On the contrary. The letters I exchanged with Bishop Bonifachitch clearly show that I believed in what I was doing and was doing it for the benefit of the Catholic Church, because it is their Epistle that gave rise to great disappointment and abomination. I only admitted to have formally violated the Rules of Church Discipline according to which the priests are not allowed to write about church matters without a previous approval of church authorities. For that I could have been reprimanded and my further writing prohibited. On the other hand, the only intention of my statement was to help overcome the conflict to the satisfaction

> izdavati onakve preoštre kazne kao za kakova kriminalnog zločinca ili razvratnog svećenika, kakovim se ja pred Bogom i narodom ne osjećam, što i oni dobro znaju. Tako ja shvaćam, Preuzvišeni, a tako mislim da je i Vaše shvaćanje. Sada na zaključak: Quid faciendum? Što mislite, Preuzvišeni, bi li zasluživalo, da se protiv ovoj osudi pritužim preko Nuncija na Rim? Molim Vas, Vi me posavjetujte, ja se nisam nikada našao u ovakvom slučaju, bit ću Vam puno haran na usluzi…"[70]

U ovoj intimnoj prepisci dva uzorna svećenika, oba rodoljuba, a na visokim položajima, ugledna i priznata u narodu, odražava se unutrašnja slika metode kojom se predstavnici klerikalizma mogu poslužiti samo da postignu izvjesnu svrhu, ma da tom metodom i sa tom svrhom stoje u suprotnosti sa osnovnim zakonima kršćanskog morala.

Dok je don Frano Ivanišević raspravljao svoje pitanje sa biskupom Bonefačićem i savjetovao se sa biskupom Uccellinijem, dok su trojica biskupa nastojala da sklone Uccellinija da demantira svoju vlastitu izjavu, pojavila se na užas episkopata još jedna nova prosokolska i antiposlanička izjava u beogradskoj „Politici" 19. II 1933., koju je sva ostala štampa prenijela i dala joj najširi publicitet. Bila je to izjava starog narodnog borca i istarskog preporoditelja Vjekoslava Spinčića, uzornog svećenika, koji je u svojim visokim godinama živio u rodnom Kastvu, na domak rapallske granice, preko koje je taj rodoljub sa boli gledao na braću koja su ostala u talijanskom ropstvu, u kome nisu uživali ni vjersku slobodu!

I stari Vjekoslav Spinčić bio je užasnut pojavom episkopatske poslanice. Kad je javnost zaželila da čuje i Spinčićevo mišljenje, on se najspremnije odazvao i dopustio jednom dugogodišnjem sokolskom radniku dru Miloradu Dragiću, da razgovor sa njime objavi u beogradskoj „Politici".

Daleko oštrije, otvorenije i frontalnije istupio je Vjekoslav Spinčić protiv poslanice, nego što su to učinili sa najvećom obazrivošću biskup Uccellini-Tice i don Ivanišević. I sam sokol, na Rijeci kao đak gimnazije (1868), Spinčić je upoznao rad sokolstva u Pragu, gdje je studirao 1872.–1875. Tu je saznao da sokolska ideja predstavlja rodoljublje najvišeg stepena. Kao član parlamenta u Beču došao je u dodir sa najizrazitijim češkim rodoljubima, koji su svi od reda bili sokoli. Nikad nije čuo za ma kakav bezvjerski rad sokola, a upoznao je neke koji su bili ljudi velike pobožnosti. Jednako, kasnije u svom nacionalnom radu nikad nije sokolstvo vršilo drugu osim nacionalno-prosvjetnu funkciju, ostajući uvijek u prvim redovima borbe u preporodu Istre.

[70] Don Frano Ivanišević biskupu Uccelliniu 28. II. 1933. Prepis s originala.

of both the Church and the State. The sentence is too severe. I am not a criminal, nor a debauch priest, and they know it very well. The Right Reverend, I believe that you share my view. And now QUID FACIENDUM? WHAT TO DO? Do you think that I should lodge an appeal with Rome, through the Nuncio? I beg your advise because I have never been in a similar situation before and I simply do not know what to do. I would be very thankful to hear from you..."[70]

Two exemplary priests, on high positions in Church hierarchy, highly respected, both of them patriots, in their letters reveal that the clerics, in view of achieving a given goal, do not hesitate to resort to the methods contrary to the basic principles of Christianity.

While don Frano Ivanishevitch was discussing his issue with Bishop Bonefachitch and seeking advice from Bishop Uccellini and while the other three bishops were using their best efforts to persuade Bishop Uccellini to refute his statement the Episcopate was shocked by a new pro-Sokol and anti-Epistle statement published in POLITIKA of February 19, 1933, which was reprinted by all other papers and had a wide public echo. Its author was Vjekoslav Spinchitch (Spinčić) an old fighter for the national cause from Istria, an exemplary priest who was living in his native town Kastva, close to the Italian boarder established by the Rapallo Treaties, so that he literally could see his brothers living under Italian occupation, deprived of their religious rights.

The old Vjekoslav Spinchitch was also shocked by the Epistle. When he was asked to publicly express his opinion on that issue he did not hesitate to give an interview for POLITIKA to an old Sokol Dr. Milorad Dragitch (Dragić).

He was far more open and vehemently against the Epistle than Bishop Uccellini–Titze and don Ivanishevitch. Vjekoslav Spinchitch was a Sokol already in high school (1868) which he attended in Rijeka and later during his studies in Prague from 1872 to 1875. He realized that the Sokol Idea embodied the loftiest patriotic ideals. As Member of Parliament in Vienna he established contacts with Czech patriots who were all, without exception, Sokols He never heard that the Sokols had anything to do with atheism, and he personally knew some who were devoted believers. Later on, during his work for the national cause he got familiar with the Sokol Movement in Istria. Their

[70] DON FRANO IVANISHEVITCH TO BISHOP UCCELLINI-TITZE, February 28, 1933., copy of the original document.

„Imajući sve to na umu zaprepastila me je poslanica naših biskupa... Zaprepastilo me je tvrđenje, da je Tyrš zasnovao Sokolstvo na bezvjerstvu kad znam, da su katolički svećenici izvršili opijelo nad posmrtnim ostacima Tyrša prilikom sprovoda do mjesta vječnog počinka. Sokolstvo postoji već sedamdeset godina. Za sve ovo vrijeme ni svećenici ni biskupi katolički, ni češki ni naši, ni ma koji drugi nisu ništa prigovarali Sokolstvu. Katolički svećenici i biskupi mnogo puta su prisustvovali sokolskim manifestacijama, a mnogi od njih su i aktivni članovi sokolske organizacije. Zbog svega toga i ja sam se nedavno vrlo rado odazvao želji sokolskog društva u Kastvu da... blagoslovim zastavu kastavskih sokola.

Zaprepastila me je ta poslanica, jer poznajem mnoge dobre sokole, koji su u jedno i dobri kršćani i dobri katolici. Zaprepastilo me je tvrđenje poslanice jer nikada ni na jednoj sokolskoj manifestaciji ili zabavi nisam vidio ništa neprijatno ili nemoralno. Zaprepastila me je ova poslanica naročito i s toga, što smatram Sokolstvo kao eminentno nacionalnu organizaciju, koja baš i radi toga postoji, da goji međusobnu ljubav i snošljivost kod našeg naroda s tim, da je pripravno braniti domovinu u svima, pa i najtežim momentima.

Zbog svega toga poslanica je porazno djelovala na sve naše ljude. Naročito mi je teško kad pomislim, kako su morali duševno trpiti oni svećenici, koji su i sami uvjereni sokoli ili prijatelji Sokolstva i koji su pri tom morali čitati poslanicu u crkvama ispred oltara ili sa propovjedaonica. A trpili su i oni vjernici koji su sokoli i prijatelji sokola, a uz to dobri katolici. Uvjerio sam se da su ovi ljudi bili teško uznemireni, ne znajući prosto što da rade... *Svima ovim ljudima, koji su i meni dolazili, ne može nikako da ide u glavu, da je ona poslanica mogla biti proglašena bez znanja Sv. Stolice i njenog pretstavnika u našoj državi.* Dobri su katolici i žele da ostanu dobri katolici. I vjeru ipak ne žele da mijenjaju! *Ali ta poslanica boli tim više što se zna da i Sv. Stolica radi ruku pod ruku sa tvorcem i pročelnikom fašizma.*

U cijeloj našoj državi javljali su se protesti protiv biskupske poslanice. Ali ovi su protesti utoliko jači, ukoliko su mjesta protesta bliža granicama Italije. Stanovnici onih krajeva naročito jako osjećaju karakter ove poslanice. Na taj način može se protumačiti okolnost, da kotorski biskup i zamjenik barskog nadbiskupa nisu ni dozvolili da se čita poslanica u crkvama njihova područja. Isto tako u mnogim crkvama Dalmacije poslanica nije čitana. A protiv poslanice najžešće se protestiralo u Primorju: na Sušaku, u Kastvu, Crikvenici, Novom, u Krku, na Rabu. *Primorci dobro znaju i pamte sve ono što se*

activities were restricted to the field of national education and culture only and they were always in the first line of struggle for the renaissance of Istria.

„In view of my past experience I was shocked by the Epistle… I was appalled to hear from our bishops that Tyrsh grounded the Sokol Movement on atheism because I know that the Catholic priest celebrated his funeral mass. The Sokol Movement has been existing for seventy years. During all that time neither our, nor the Czech Catholic priests and bishops, or anyone else had a word of reproach in that regard. Catholic priests and bishops used to attend the Sokol events, and many of them were active members of the Sokols. For that reason I have recently accepted the invitation of the Sokols in Kastva to bless their flag.

I was shocked by the Epistle because I personally know many good Sokols who are also good Christians and good Catholics. I was shocked by the Epistle because I have never seen anything immoral or indecent at any of their events. I was shocked by the Epistle particularly because I deem that the Sokols are an eminent national organization whose primary task is to foster mutual love and tolerance among our peoples and prepare them to defend the country in case of danger.

For all these reasons the Epistle dismayed all our peoples I particularly have in view the priests who are great supporters or friends of the Sokol Movement and their pain when they had to read the Epistle in their churches, from the Altar or the pulpit. The Sokols, good Catholics and their friends were also dismayed. They were all so dismayed that they did not know what to do… They simply cannot believe that the Holy See and its Nuncio in Yugoslavia did not know anything about it. They are all good Catholics and they want to remain good Catholics! But the Epistle hurts, particularly in the light of the fact that the Holy See goes hand in hand with the founder of fascism, the Duce.

Protests against the Epistle were organized all over the country. The closer to the Italian boarder the more vehement they get. People living in the border region are particularly hurt by the Epistle, which explains why the Bishop of Kotor and Deputy Bishop of Bar did not allow the reading of the Epistles in the churches of their respective dioceses. In many churches in Dalmatia the Epistle was not read either. The protests against the Epistle were most vehement in Sushak (Sušak), Kastva, Tzrikvenitza (Crikvenica), Novi, Rab and Krk. People in these regions very well know and remember what is

protiv našeg naroda govori i radi u susjednoj državi. I to u svjetovnom tako i u crkvenom Rimu. Naši Primorci dobro znaju, da je tršćansko-koparski biskup Andrej Karlin, sada biskup u Mariboru, bio prisiljen i od same Sv. Stolice, da položi čast i službu biskupa u Trstu, a da napusti Trst. Oni znaju da je na Rijeci osnovana na brzu ruku biskupija, bez vjerskih potreba, već iz čisto političkih razloga. Znaju također da je iz crkvenog Rima poslat za biskupa Isidor Sain, koga je ustoličio jedan kardinal. Biskup Sain nije međutim znao naš narodni jezik, te prema tome nije mogao ni vršiti svoje biskupske dužnosti. Biskup Sain osnovao je na Rijeci sjemenište za uzgoj svećenika. Tim mladim ljudima zabranjeno je da među sobom govore hrvatski i to na jedan strašan način: kod ispovijedi morali su ispovijedati kao grijeh, ako su kad među sobom govorili maternjim jezikom.

Primorci znaju i za Sedejev slučaj, koji je dao ostavku tek onda kad mu je rečeno da je to želja Sv. Stolice… Kad je na njegovo mjesto došao potalijančeni fašista Giovanni Sirotti, to je izazvalo bol i najzad smrt Sedejevu. Na sve ovo misli Primorac, brižan zbog ovakve biskupske poslanice.

Primorci znaju i za Lateranski sporazum između svjetovnog i crkvenog Rima. Po ovom sporazumu duhovni pastiri i župnici naroda pod Italijom ne treba da znaju narodni jezik, dok mnogi svećenici-misionari uče jezike najdivljih plemena, da bi mogli poučavati i širiti kršćansku vjeru. Uslijed ovakvog postupka crkve su se ispraznile, a vjernici u njima veoma su rijetki.

Mislim da je potrebno i ovdje ukazati na fašističke postupke u Italiji. Fašizmu je posljednja stvar vjera i vjerska nauka. Čak svojim postupcima i radom fašisti vrijeđaju kršćansku nauku. Pa ipak tamošnji biskupi, ni pojedinci ni in corpore, nisu nikad istupili protiv fašizma… A ovi fašiste, sa svojim pročelnikom ne propovijedaju ljubav, nego mržnju, ne žele mir već rat. Njihovi učitelji u školama na zapadnim granicama naše države pokazuju na nas, s ove strane granice, i govore svojim učenicima i djeci našeg naroda: „Nemojte ići preko, tamo žive samo divlji ljudi koji su kadri čovjeka napasti, istući, pa čak i ubiti." Na brzu ruku sastavljeni sudovi ubijaju Mateottija, Morzinija i druge u staroj Italiji. A u Istri, Trstu i Gorici ubijaju naše Gortane, Bidovce, Marušiće, Miloše i Valentiće. Fašiste nekažnjeno napadaju njima nepoćudne ljude, naročito naše. Premlaćuju ih, zlostavljaju ih, provaljuju u kuće, pale narodne domove, provaljuju u crkve tjerajući svećenike ispred oltara. Zatvorene su ujedno sve naše

the neighboring country doing and speaking against us. Both the secular and clerical Rome. They very well remember that Andrey Karlin, Bishop of Trieste and Kopar, now Bishop of Maribor, was forced by the Holy See to leave Trieste and his service there. They also know that the bishopric in Rijeka was established in great haste, for purely political and not religious reasons. They also know that the official Rome appointed Bishop Isidor Sain, who was installed by a Cardinal. But, Bishop Sain did not speak our language and therefore could not carry out his duties. However, Bishop Sain founded in Rijeka a Clerical school (Sjemenište) for education of priests. The students were prohibited to communicate in their mother tongue-Croatian. The violation of that rule was considered a sin which they had to admit at confession.

People from the coastal region also remember the case of Sedey who had to resign at the request of the Holy See... Soon after he was replaced by the Italianized fascist Giovanni Sirotti he died of pain and sorrow. People of that region very vividly remember all that and are therefore even more hurt by the Epistle.

They also know about the Lateran Treaties between the secular and clerical Rome. According to that Treaties priests and spiritual shepherds of the ethnic groups under Italy do not have to speak their language. On the other hand, many priests-_missionaries learn the languages of wild tribes so as to be able to properly teach them religion and spread Christianity. This is the reason for empty churches and a decreasing number of devoted believers.

I think that we should also speak about fascism in Italy. Fascism could not care less for religion and religious education. Some of their activities are an offense to Christianity. In spite of that the bishops over there, either as individuals, or in corpore have never raised their voice against fascism... And these fascists and their Duce do not disseminate love, but hatred, they do not want peace, they want war. Their teachers on the other side of our border brainwash our children by advising them not to go across the border because „they may be attacked, beaten even killed by the people living there." Summary courts kill one Mateotti, one Morzini and people like them in old Italy. In Istria, Trieste and Gorizia they kill our people by the name of Gortan, Bidovac, Marushitch (Marušić), Milosh (Miloš) and Valentitch (Valentić). Fascist attack all people they find suspicious, particularly those of our origin. They beat them to death, maltreat them, break into their homes, burn their houses, break into our churches and drive the priests out. Over there we once had several

narodne škole kojih je bilo više stotina; rasturena su sva naša društva - prosvjetna i privredna.

Našem narodu u Istri ne dozvoljava se da pređe preko granice u našu državu na Trsat da se pomoli trsatskoj Majci Božjoj. *Pa sve ovo nije pokrenulo ni Svetu Stolicu ni talijanski episkopat da uzme u zaštitu povrijeđeni princip vjere i pobožnosti. A čovjeka, pod čijom upravom strašno pati naš narod u Italiji najviši vatikanski dostojanstvenici nazivaju providencijalnim čovjekom, poslatim od Boga za dobro talijanske države. Taj čovjek želi da uz pomoć Svete Stolice obnovi Rimsko carstvo, a najprije da osvoji našu Dalmaciju.* A što to znači znamo iz historije kao iz svega onoga što se zbiva u Istri, Trstu i Gorici, naime: Rimljanin gospodar, a stanovništvo zauzetih zemalja - roblje...

Kad na sve to mislim, poslanica mi postaje još teža po svome značaju. Naročito kad pomislim na doba u kome se pojavila. Italija prijeti svakoga dana, naoružava se, gradi tvrđave, brodove, nastoji da pridobije i naoruža i druge države radi toga cilja. Sve akcije uperene su protiv nas. Izdržava i neke naše emigrante koji davaju toj zemlji Dalmaciju za tobožnju Hrvatsku, koja bi nesumnjivo postala plijenom Italije i Mađarske. Uopće naslanjanje nekih naših ljudi na vanjske neprijatelje pretstavlja najodvratniju pojavu u našem životu. To je izdajstvo. Svi smo dužni da radimo unutra, u svojoj državi, da nam se kuća uredi i da jačamo ono što su nagovještavali vijesnici bolje budućnosti, zašto su dali svoje živote stotine hiljada naših ljudi... I baš u ovo vrijeme u koje podižu glavu razni protivnici naši, u vremenu kada Italija jasno i otvoreno govori što hoće protiv nas, u to doba pojava poslanice djeluje još poraznije. A to se može vidjeti još i iz toga, što je talijanska štampa, a naročito riječka, prihvatila ovu biskupsku poslanicu sa najvišim oduševljenjem.

Šta treba Sokolstvo sada da radi? Treba da prikupi sve svoje sile da se i u hrvatskim, slovenskim i srpskim krajevima što više pomnoži broj sokola, uvijek razumije se kao i do sada što nisu bili ni bezvjerci ni protuvjerci, i da sve svoje sile posvete dobru naše mlade Jugoslavije; da intenzivno rade na duševnom stapanju i produbljivanju jugoslavenskog narodnog jedinstva i da ovakvim odgojnim radom pripremaju narodu sretnu budućnost..."[71]

Ovako je Vjekoslav Spinčić na zalazu svoga života, kao prvoklasni poznavalac jugoslavenskih i talijanskih prilika, svjetovnih i crkvenih, svih političkih aspiracija fašizma i Vatikana, kroz prizmu talijanske štampe, obuhvatio

[71] „Politika" 19. II. 1933. „Novo doba", 23. II. 1933.

hundred schools in Croatian language and now they are all closed and all our cultural, educational and economic societies dissolved.

Our people living in Istria are not allowed to cross the border to go to Trsat to the Church of the Holy Mother of Trsat for prayer. In all these cases the Holy See and the Italian Episcopate did not react to the violation of the principles of religious freedom. Moreover, for the highest dignitaries of the Vatican the man most responsible for the sufferings of our people in Italy is a God sent savior of the Italian state and its well being. This man has the ambition to restore the Roman Empire with the help of the Holy See, but before that he wants to take our Dalmatia. We know from history and from the situation in Istria, Trieste and Gorityia what that means: the Romans will be the masters and the population of the invaded countries-slaves...

In the light of these facts the Epistle acquires an even more tragic meaning, at this particular moment. Italy is accumulating weapons, building fortresses and ships and trying to attract to its side and arm other countries in the pursuit of the same objective. All these actions are organized against us. They also financially support some emigrants from Yugoslavia ready to give up Dalmatia in exchange for an allegedly free Croatia which would very soon fall prey to Italy and Hungary. The support some our people accept from our enemies is the most despicable phenomenon in our national life. This is treason. It is our duty to be active inside our country, establish order at home and work in favor of our better future because these were the goals for which hundreds of thousands or our people had given their lives... And right now, when our enemies are raising their heads, when Italy is clearly and openly expressing its appetites for parts of our country. In such a situation the effect of the Epistle sounds even more terrifying, the proof being a very enthusiastic reaction to the Epistle in the whole Italian press, particularly in Rijeka.

What is the Sokol Movement expected to do? It should use its very best efforts to increase the number of its members in Croatia, Slovenia and Serbia, who, like the previous members, are not atheists or hostile to religion and work hard to the benefit of our young Yugoslavia;

Work hard on the unity of all our Yugoslav peoples and through education in this spirit pave the way to our better future....."[71]

[71] „POLITIKA", February 19, 1933 and „NOVO DOBA" (New age), February 23, 1933.

cijeli problem i označio i osvijetlio ovu poslanicu najtežom osudom, kao pravo izdajstvo.

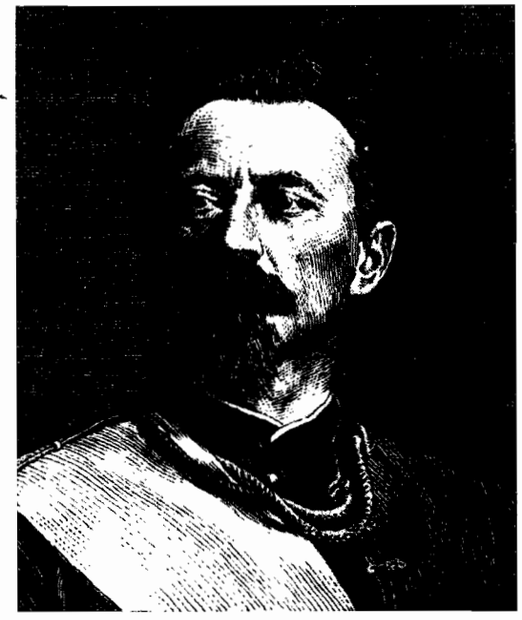

Dr Miroslav Tirš (1832-1884)
Dr Miroslav Tyrsh (1832-1884)

Starina Spinčić bio je sa svih strana Jugoslavije obasut telegramima u kojima mu se čestitalo i zahvaljivalo za taj herojski podvig ne samo prema domaćem episkopatu nego i stoga što je neobičnom odvažnošću ukazao i na svu pozadinu ovoga problema. Izjava je zaprepastila i ogorčila ne samo episkopat i sve klerikalce, inicijatore poslanice nego naročito beogradsku nuncijaturu. Spomenuto je već u Uccellinijevom pismu, kako mu njegov vikar A. Milošević javlja da nuncije nije odobravao poslanicu. Ta je izjava očigledno bila prozirni manevar pošto je nuncije dobro znao da govori pred vikarom kotorskog biskupa, sa namjerom da otkloni od Svete Stolice i Vatikana svaku sumnju. Spinčićeva izjava je utoliko još značajnija bila što je došla i od strane jednog dugogodišnjeg visokog političara i uzornog svećenika, koji je više od šezdeset godina u javnom životu Istre i Hrvatske zračio osobitim sjajem. Ovo je bio nesumnjivo težak udarac za episkopat i za sve jugoslavenske protivnike kada su osjetili, tko to sve skida episkopatu masku s lica, tako hipokritski zabrinutog za Boga i vjeru u vezi sa Tyrševom ideologijom na granicama Italije!

Kao što se pokušalo uticati na savjesti biskupa Uccellinija i don Frana Ivaniševića, tako je i sada senjski biskup dr. Ivan Starčević, u čijoj se dijecezi nalazio Spinčićev Kastav, posegao za ovim istim sredstvom, koje su koristili Bonefačić, Srebrnić i Jeglič. Biskup Starčević je 3. marta poslao Spinčiću dvojicu svećenika sa pismenim nalogom senjskog ordinarijata da od Spinčića uzmu protokolarno odgovor na izvjesna pitanja. Prema tome nalogu Spinčić je imao da kaže da li je točna njegova izjava, objavljena u „Politici", iz koje su je i drugi listovi preštampali. *Od njega se tražilo da izjavi da li je voljan da objavljenu izjavu demantira, bez obzira da li je njegova ili nije.* Zatim je zatraženo od njega da se izjasni zašto je napao Svetu Stolicu i katolički episkopat,

These are the words of Vjekoslav Spinchitch, perfectly familiar with the situation in Yugoslavia and Italy, both in the secular and clerical field and fully aware of the political aspirations of fascism and the Vatican, clearly expressed in Italian press. On the ground of his life long experience and living his last days he very well understood the implications of the Epistle and therefore condemned it as TREASON.

Telegrams of gratitude for his courage started pouring on Vjekoslav Spinchitch from all over Yugoslavia, and particularly for having revealed the background of the problem. The Catholic Episcopate, all clerics and particularly the Nuncio were appalled and embittered. In his letter Bishop Uccellini mentions that Vicar Antun Miloshevitch told him about the negative attitude of the Nuncio to the Epistle. This was, evidently, only a cheap maneuver of the Nuncio aware that he was talking to the Vicar of the Bishop of Kotor in order to dispel every suspicion about the possible involvement of the Holy See and the Vatican. This statement was particularly valuable because Spinchitch was an exemplary priest and respectful politician, who over sixty year actively participated in the public life of Istria and Croatia as one of its most prominent public figures. His statement dealt a severe blow on the Episcopate and the enemies of Yugoslavia, who were particularly shocked when they realized who was ready to unmask the Episcopate, so hypocritically concerned for God and faith in connection with the ideology of Tyrsh along the Italian border!

Now Dr Starchevitch (Starčević) Bishop of Senj, in whose diocese Vjekoslav Spinchitch lived, got the task to use the same method in his case Bonefachitch, Srebrnitch and Yeglitch applied in the case of Bishop Uccellini and Reverend Ivanishevitch. Namely, on the 3-rd of March Bishop Starchevitch delegated two priests to contact Spinchitch and deliver him personally a written order of the Ordinarium of Senj to officially answer their questions, namely: is his statement published in POLITIKA trustworthy and what are the names of other newspapers that have reprinted it; whether he was ready to refute his statement regardless of its trustworthiness; to explain the reasons behind his attack on the Holy See and the Catholic Episcopate and whether he accepts, or not, that by making that statement he has violated the principle of subordination. Spinchitch answered all these questions frankly and directly. He acknowledged authorship of his statement published in POLITIKA emphasizing that it only reflects his views on the Sokols and claimed that he did not attack the Holy See and the Episcopate. He only thought that the Pope and the bishops in Italy should be equally just towards all peoples, which is not the case now. By saying that he actually wanted

kao i to da li smatra da je spomenutom izjavom povrijedio princip subordinacije. Na sva ta pitanja Spinčić je dao jasne i precizne odgovore. On je izjavio da je uistinu autor izjave u „Politici", da je izjavom iznio šta zna i misli o sokolstvu i da nije izvršio nikakav napad na Svetu Stolicu ni na katolički episkopat, ali da smatra da pretpostavljeni, tj. papa i biskupi u Italiji, moraju biti jednako pravedni, jer se podjednako ne postupa prema svim narodima. Time je htio još jednom da podvuče postupak prema goričkom nadbiskupu Sedeju i prema nacionalnom jugoslavenskom svećenstvu u Istri, Gorici i Trstu o čemu je Spinčić opširno govorio u svojoj izjavi.[72] Poslije toga proširila se vijest da se Spinčiću prijeti sa suspenzijom „a divinis". Te vijesti izazvale su nova i uzbudljiva negodovanja. Ovu „Politikinu" vijest registrirala je i komentirala čitavim člancima dnevna štampa.

> „Kad se iznova čita ta izjava u povodu namjere, da se Spinčić suspendira „a divinis", dobiva se sasvim jasan dojam da se s profesorom Spinčićem, s izvjesnom malom razlikom, događa u slobodnoj Jugoslaviji ono, što se dogodilo pod Italijom goričkom nadbiskupu blagopokojnom Sedeju. I Spinčić postaje žrtva svog nacionalnog uvjerenja. Sedej je bio žrtvovan zato, jer se borio za afirmaciju naših nacionalnih prava u crkvi i protiv uzurpacije fašizma u fašističkoj Italiji. Spinčić je međutim ustao u obranu nacionalnih interesa i tuđim duhom prožete uzurpacije u slobodnoj Jugoslaviji. A ako bude žrtvovan, biti će žrtvovan onom istom Rimu kojemu je žrtvovan i Sedej. Zar je moguće da se uplivna zona ujedinjenog Rima u tako kratko vrijeme mogla proširiti od Gorice do Zagreba i Senja."[73]

Inkvizitori iz Senja i iz Zagreba nisu stigli da do kraja izvedu postupak prema starome borcu. Bolesni starac koji se liječio na Sušaku nije dočekao konačnu odluku. Smrt je prekinula ovu diskusiju između njega i njegovog ordinarijata. Jer 27. V. 1933. izdahnuo je veliki narodni borac i 30. maja sahranjen je sa počastima kakove se ukazuju samo najvećima u narodu. Spinčićev dugogodišnji suradnik, književnik Viktor Car Emin u nekrologu se zaustavio na posljednjem testamentarnom gestu velikog pokojnika. Posjetivši ga bolesnog o Uskrsu, Spinčić mu je veoma uzbudljivo, ali odlučnim i teškim glasom, pročitao akt senjskog biskupa od 3. III 1933. kao odgovor koji se u potpunosti podudara sa viješću „Politike" o akciji biskupa protiv Spinčića. Viktor Car Emin dodirujući pitanje Spinčića prema poslanici istaknuo je da

[72] Vjekoslav Spinčić i biskupski ordinarijat u Senju. „Politika" 19. III. 1933.
[73] Što to znači? „Novosti"17. III. 1933.

to once again raise the case of Archbishop of Gorizia, Sedey, which he described in details in his statement.[72] After that a news spread that Spinchitch was threatened with suspension „a divinis", which gave rise to new protests. This piece of news was also announced in POLITIKA and printed and abundantly commented in all dailies.

> „On second reading and in view of suspension „a divinis" for Spinchitch there is a small difference between the case of the late Archbishop Sedey in Italy and the case of professor Spinchitch in Yugoslavia as a free country. Spinchitch was a victim of his national beliefs and Sedey was sacrificed as a fighter for our national and religious rights in fascist Italy. Spinchitch raised his voice in defense of our national rights and against those who, under foreign influence, were trying to usurp them in free Yugoslavia. If he is to be sacrificed he will be sacrificed to the same Rome to which Sedey was sacrifised. Is it possible that the zone of influence of the united Rome could in such a short time spread from Gorizia to Zagreb and Senj?"[73]

The Inquisition in Senj and Zagreb did not have time to complete the procedure because the old man died in the meantime. Thus, death interrupted his argument with the Ordinarium. Professor Spinchitch died on the 27-th of May, 1933. His funeral was up to the respect he commanded. Viktor Tzar Emin (Viktor Car Emin) an outstanding writer and his collaborator in his necrology for Spinchitch mentioned their encounter on Easter when he visited the ill professor. On that occasion Spinchitch showed him the document the Bishop of Senj wrote on the 3-rd of March, 1933 which fully endorsed the views published in POLITIKA about the action of the Bishops against Spinchitch. At the end Vikrtor Tzar Emin emphasized that his attitude to the Epistle and his statement in POLITIKA stem from his steadfast principles and his awareness of the tragic history of Istria.

> „Adherence to the principles was the most outstanding feature of his strong personality. As an independent mind he was an open enemy of the Vatican policy which has always been hostile to our people. Spinchitch was a good Christian, like all of us who worked with him. But, he never missed the opportunity to reveal the machinations of Italian clerics of all grades and on all levels, who have always worked and are still working against the vital interests of our people. In Istria Spinchitch was openly against the ill-famed Bishop

[72] „VJEKOSLAV SPINCHITCH AND THE BISHOP ORDINARIUM IN SENJ (Vjekoslav Spinčić i biskupski Ordinarijat u Senju)„NOVOSTI", May 29,1933

[73] „WHAT DOES IT MEAN?", „NOVOSTI" (News), March 17, 1933.

je Spinčić bio samo dosljedan svome životnome djelu i teškim političkim iskustvima iz mučeničke prošlosti Istre, kad je reagirao u „Politici".

> „Dosljednost je bila jedna od najmarkantnijih odlika njegove snažne ličnosti. Otkad je stao svojom glavom da misli, Spinčić je bio otvoren protivnik vatikanske politike, koja je našem narodu bila oduvijek dušmanska. Spinčić je bio dobar kršćanin, kao što smo i svi mi, koji smo s njime radili, ali on nije nikada propuštao zgodu, da ne pokaže prstom na makinacije talijanskih mantijaša, onih malih i onih najvećih, koji su našem narodu radili o glavi, kao što to rade i sada. U Istri nije Spinčić otvoreno ustajao samo protiv zloglasnog biskupa Furlana Flappa, već je često i našim narodnim biskupima prigovarao, kad bi ma koliko propustili nasilnim latinizatorima".[74]

Sva ova negodovanja protiv episkopatske antisokolske poslanice nisu bila ublažena ni polemičkim člancima klerikalnih listova, ni onih dijecezanskih, pa ni „Katoličkog lista", u kojemu je dr. K. B. – Kosta Bohačevski – ili dr. Janko Šimrak, napisao nekoliko članaka polemizirajući, naročito sa don Franom Ivaniševićem. Nije ublažila stav episkopata ni izjava nadbiskupa zagrebačkog dr. Ante Bauera koju je objavila sva štampa 27. I 1933. Jer upravo poslije izjave nadbiskupa Bauera došle su izjave don Frane Ivaniševića, Uccellinija i Spinčića. Nadbiskupu je bilo do toga da skine svu odgovornost inicijative sa Rimske Kurije, da je preuzme na se i da je prebaci na čitav episkopat. Uzbuna, koja je nastala poslije objave ove poslanice za nadbiskupa je samo „beskrajna hajka" protiv episkopata i katoličke crkve. Zato je nadbiskup Bauer „na sve nekvalificirane napadaje, uvrede, klevete i grožnje imao da kaže samo ovo: „Oče oprosti im jer ne znaju šta čine!" Dakako ni Uccellini, ni Ivanišević a još manje njegov nekad intimni prijatelj Spinčić, ušli su tako u sklop „beskrajne hajke protiv episkopata i katoličke crkve", tj. sami protiv sebe. Nadbiskup Bauer ponajprije odbija da poslanica nema nikakve veze sa punktacijama, a onda se zadržava na uporno održavanim vijestima, da su toj poslanici kumovali ili da su je čak i sastavili jezuite, uslijed čega su se pojavile vijesti da treba jezuite protjerati iz Jugoslavije.

> „Ovo tvrđenje protivnika zlobna je kleveta iznesena samo zato da se može protiv Isusovaca podići hajka i bura i da se tako nađe bar neki izgovor za njihov izgon iz Jugoslavije. Ja naprotiv znam, i ovdje na javnost iznosim da su se već odavno u Beogradu javili prohtjevi da se Isusovci protjeraju iz Jugoslavije: o tome se već pisalo u javnim glasilima." Jednako je nadbiskup Bauer ogorčen kad brani Svetu Stolicu

[74] Viktor Car Emin, Vjekoslav Spinčić. „Novosti" 29. V. 1933.

Furlan Flapp, but he also openly reprimanded our bishops whenever they did not strongly oppose the imposed Latinization."[74]

The reaction to the anti-Sokol Epistle was further flared up by the polemical articles in clerical newspapers and the journals of the dioceses, and in KATOLIČKI LIST (Catholic Journal) in particular, in which Dr. K.V. (Kosta Bohačevski or Dr. Janko Šimrak) published several polemical articles mostly arguing with don Frano Ivanishevitch. The Episcopate did not change its attitude in the least, in spite of the statement made by Archbishop of Zagreb Dr. Ante Bauer, published on the 27-th of January, 1933. Don Frane Ivanishevitch, Bishop Uccellini and professor Spinchitch in fact reacted to Bishop Bauer's statement. The Archbishop was using his very best efforts to clear the Roman Curia of the responsibility for the Epistle. According to the Archbishop the vehement reaction to the Epistle is only part of „a continuous campaign against the Episcopate and the Catholic Church." To all „incompetent attacks, insults, slanders and disgust" the Archbishop reacted by saying: „Forgive them, O God...!" Thus, Uccellini, Ivanishevitch and Spinchitch „became part of a continuous campaign against the Episcopate and the Catholic Church" In other words they participated in a campaign against themselves. Archbishop Bauer also denies any connection between the Epistle and Punctuations and insists on the conclusion that the Jesuits have not only conceived but also drafted the Epistle. The public opinion reacted by requesting the expulsion of Jesuits from Yugoslavia.

„This is a mean slander conceived to launch hue and cry against the Jesuits and thus find a pretext for their expulsion from Yugoslavia. I know that Belgrade has been fostering this idea for a long time, which was also published in the media." Archbishop Bauer is also vehement in defending the Holy See and denying any connection between the Epistle, on the one hand and the Holy See and Mussolini's aspirations, on the other. „Only infernal hatred against the Catholic Church (is it possible that professor Spinchitch and Bishop Uccellini infernally hated their Churh ???) could concoct such a lie and use it to antagonize the uninformed against the Catholic Church... We, the Catholic Bishops in Yugoslavia are the only responsible ones for the Epistle. We have announced it for purely religious reasons, deeply convinced that it will be beneficial for the Catholic Church and the Christian religion in general, and also beneficial for the Kingdom of Yugoslavia. Its success lies in the fact that so far „many thoughts se-

[74] Viktor Car Emin: „VJEKOSLAV SPINČIĆ", „NOVOSTI", May 29, 1933.

i odbija vezu između te poslanice, Svete Stolice i Mussolinijevih želja. „Samo paklenska mržnja na katoličku crkvu (zar i Vjekoslava Spinčića i biskupa Uccellinija) mogla je ovo izmisliti i upotrijebiti da neupućene razdraži protiv crkve katoličke... Sva odgovornost za ovu poslanicu pada samo na nas, katoličke biskupe Jugoslavije, a mi smo je izdali iz čisto vjerskih razloga sa punim uvjerenjem da će to biti samo na dobro crkve katoličke i kršćanske vjere uopće, a ujedno i na istinsku korist kraljevine Jugoslavije. Dosadašnji njen uspjeh, – i to ne malen – je taj, da su se „otkrile misli mnogih srdaca" (Sv. Luka 2–35), te je čitavom narodu otkriveno koliko i kakvih neprijatelja ima katolička crkva u Jugoslaviji.[75]

Kad se uporede izjave Uccellinija, Ivaniševića i Spinčića s ovom nadbiskupa Bauera, onda se vidi, ne samo antipodnost shvaćanja jednog pitanja nego i gruba različnost tona i načina diskutiranja. Dok je biskup Uccellini-Tice bio i poslije poslanice odlučan da i dalje blagoslivlje Sokol za njegov rodoljubivi rad, dok su Ivanišević i Spinčić bili uvjereni da nemaju razloga da se žale na Sokol radi nekih bezvjerskih načela i bezbožničkih postupaka, ali su vidjeli prisnost podudarnosti klerofašističke štampe u Italiji sa episkopatskom poslanicom i njihovu radost koju je ona kod njih izazvala, dotle nadbiskup Bauer i dalje vidi „paklensku mržnju na katoličku crkvu" i otkrivanje „koliko i kakvih neprijatelja ima katolička crkva u Jugoslaviji". Dakako, kad nadbiskup Bauer, biskupi Jeglič, Bonefačić, Srebrnić i Starčević nisu mogli razuvjeriti ova tri uzorna katolička svećenika, odana vjeri i crkvi, to njima kao ni klerikalnim polemičarima nije uspjelo da ma i u čemu izmijene shvaćanja o toj poslanici. Štoviše, nadbiskupu Baueru nikako nije pošlo za rukom da obrani zagrebačke jezuite (kao i onda, kad se u hrvatskom saboru 1891. za njih zalagao da ih dovede u Hrvatsku), za koje je bilo još i od ranije u širokim intelektualnim redovima uvjerenje da su oni začetnici i instruktori kod svih važnijih postupaka hrvatskog i slovenskog episkopata.

Povodom nadbiskupove izjave je još jednom zauzeo načelan stav u iscrpnom izlaganju i analizi svih dijelova poslanice službeni „Sokolski glasnik" u kojoj je mogao da ukaže i na frankovačku primjesu duha koji je ovladao glavnim sastavljačem poslanice. Osim toga, ovdje se sugestivno pokazuje koliko je malo vjerska, a koliko mnogo je ova poslanica politička.

„Svakako je, politički najznačajnija pogrda jugoslavenskog sokola kad mu se predbacuje da negira pošteno slovensko i hrvatsko ime. Zar to nije politika, i to politika uperena protiv same državne ideje

[75] Izjava nadbiskupa gospodina dr. Bauera o poslanici protiv Sokola. „Politika" 27. I. 1933.

cretly fostered in the heart have been revealed" (St. Luke. 2-35) and now everybody knows how numerous the enemies of the Catholic Church in Yugoslavia are.[75]

This statement is in striking contrast with those given by Uccellini, Ivanishevitch and Spinchitch in the approach to the same issue and in the tone and spirit of the discussion. Bishop Uccellini was ready to bless the Sokol flags even after the Epistle and continued to respect the Sokols for their patriotic efforts, don Ivanishevitch and professor Spinchitch did not consider them atheists and impious and all three of them recognized the link between the Epistle and the clero-fascist press and its enthusiastic reaction to it.. On the other hand, Archbishop Bauer sees nothing but „the infernal hatred for the Catholic Church" and „identifies numerous enemies of the Catholic Church in Yugoslavia". Archbishop Bauer and Bishops Yeglitch, Bonefachitch, Srebrnitch and Starchevitch did not manage to persuade the three exemplary Catholic priest to change their mind with regard to the Epistle, nor did they manage to change its general effect. Archbishop Bauer did not manage to exculpate the Zagreb Jesuits either (He failed like in 1891 when he tried to convince the Croatian Parliament (Hrvatski sabor) to let them come to Croatia). Actually, long before that the opinion prevailed among the intellectuals that the Jesuits stand behind all important moves and actions undertaken by the Croatian and Slovenian Episcopate.

After the Archbishop's statement SOKOLSKI GLASNIK (the Sokol Herald) once more reacted to the Epistle placing emphasis on its spirit in line with the political views of the FRANKOVCI and revealing its political, rather than religious aims.

„The dirtiest accusation against the Yugoslav Sokols is the slander that they reject the honest Slavic and Croatian name. What else can it be than politics, politics against our State based on the idea of national unity and the Yugoslav name! No wonder that the Epistle was announced first abroad, in Italian press, and then in Yugoslavia. Like in 1931, during the vehement conflict between the CATHOLIC ACTION and fascism in Italy, when the Monsignories smuggled across the border the Encyclical of Pius XI and announced it abroad, and only later in Italy... The purpose of the Epistle and the aim of its authors are something quite different. Actually, High Catholic Clergy was trying to use the Epistle as a tool for its rather aggressive interference in daily politics. Their „struggle for religious and cul-

[75] STATEMENT OF ARCHBISHOP Dr. BAUER ON THE ANTI-SOKOL EPISTLE, „POLITIKA", January 27, 1933.

utemeljene na narodnom jedinstvu i jugoslavenskom imenu! *I zato nije ni čudo što se za poslanicu saznalo ranije u inostranstvu nego kod nas, i što je ona objavljena prvo baš u talijanskoj fašističkoj štampi.* Baš kao što je 1931. godine za vrijeme ogorčene borbe između K. A. i fašizma u Italiji Enciklika Pia XI, koju su monsinjori avionom prenijeli preko granice, inostranstvo upoznalo prije same Italije... Pravi cilj poslanice ima se tražiti na drugoj strani, prave težnje njezinih tvoraca uperene su u drugom pravcu. Tom poslanicom visoki katolički kler na prilično brutalan način zahvata u dnevnu politiku sa očiglednom namjerom da stvaranjem novih teškoća i zastrašivanjem sa vjerskom i „kulturnom borbom" utiče na politički razvoj događaja i da tako olakša i omogući ostvarenje svojih osnovnih težnja: osvajanje isključivog prava odgoja omladine ne samo u vjerskom nego i u etičkom i duhovnom pogledu. U tome nas potkrepljuje i činjenica da se od sedam točaka u rezoluciji sa biskupske konferencije od 17. XI prošle godine, četiri bave isključivo pitanjem odgoja omladine u školi i van nje. Na taj način biskupskom poslanicom načet je osnovni problem odnosa Crkve i Države i borba oko pitanja: tko između njih ima prvenstveno pravo na duhovno i etičko odgajanje i podizanje omladine i time na kulturno formiranje cjelokupnog našeg društvenog i nacionalnog života uopće. U tome je težište poslanice i njezin eminentno politički karakter."[76]

Dok je u Jugoslaviji papina Enciklika o odgoju omladine imala ovakvu političku primjenu, u Italiji upravo u ljeto 1931. po tom su pitanju izbile borbe između K. A. i fašizma. Tada je Vatikan morao čuti i priznati Mussolinijevu opomenu, zacijelo stoga što je bio obilježen od njega, kao lice Providnosti. Tada je Mussolini rekao da „svećenici ne treba da se bave politikom i da odgoj omladine pripada državi: ona je naša dužnost i naša briga". Poznato je da je Mussolini pomoću policije raspustio K. A. a pri ponovnom sporazumu, pri kome je žrtvovan gorički nadbiskup Sedej, svedena je K. A. na čistu duhovnu osnovu. Otada između Mussolinija i Vatikana sve do sloma fašizma vlada najskladnija harmonija.

Međutim, ovaj odnos i podudarnost pojave antisokolske poslanice sa antisokolskom fašističkom propagandom, a i vatikanskom pozadinom, vidjeli su i u katoličkom inostranstvu. Tako je jedan francuski poslanik istaknuo u „La vie catholique" da mu „izgleda, prema izvjesnim informacijama, da je Vatikan u službi fašističke vlade i da radi protiv jugoslavenskog jedinstva.

[76] Politička strana biskupske poslanice. „Sokolski glasnik" 3. II. 1933.

tural rights" was nothing but a maneuver in the effort to secure for the Catholic Church the exclusive right to overall education for the young, and not only in the religious, spiritual and ethical fields. The proof can be found in the Resolution of the Conference of Bishops, held on the 17-th of November last year. In its Conclusions out of seven items four exclusively deal with education of the young, at school and outside school. Actually, by raising the issue of education the Epistle has raised the fundamental problem underlying the Church- State relations concerning the priority in organizing not only the spiritual and ethical education of the young but also priority in shaping our overall social and national life. This is the point of the Epistle and this is what gives it a primarily political character."[76]

While in Yugoslavia the Encyclical on education of youth had the above described political aim in Italy, in the Summer of 1931 the same issue triggered a conflict between CATHOLIC ACTION and fascism. The Vatican was forced to comply with Mussollini's warning, probably because it was the Vatican that proclaimed him „leader sent by providence." Mussolini said that „the priests should stay out of politics and that the state is the only responsible for education of the young." It is a notorious fact that Mussolini has used police force to dissolve the CATHOLIC ACTION. Later on, on the ground of an Agreement according to which Archbishop of Gorizia, Sesey, was sacrificed, the activities of CATHOLIC ACTION were restricted to the social sphere only. After that, till the fall of fascism relations between Mussolini and the Vatican remained harmonious.

The Catholics abroad also noticed the link between the anti-Sokol Epistle and the anti-Sokol fascist propaganda with the Vatican in the background. LA VIE CATHOLIQUE (Catholic life) published a statement of a Member of French Parliament, who said: „According to some information the Vatican could be in the service of the Italian government in their joint effort against Yugoslav unity. In more explicit terms, Mussolini is using Pius XI to deepen the internal crisis in Yugoslavia. The French liberal Herriot expressed a similar opinion."[77]

It should be noted that in the Catholic regions 345 priests refused to read the Epistle, and some only read it in excerpts.[78]

It was not only the Sokols, a few priests, scholars, public personalities and some national institutions that protested. In many cities and towns

[76] THE POLITICAL ASPECT OF THE EPISTLE„SOKOLSKI GLASNIK", February 3, 1933.
[77] „LET US BE OPEN AND SINCERE." „NOVOSTI", March 12, 1933.
[78] THE MOST REVEREND Dr. ANTE BAUER, „NOVOSTI", January 29, 1933.

Jednom riječi Mussolini se služi Piom XI da pogorša jugoslavensku unutrašnju krizu". Ali nije bio osamljen ovaj francuski katolički glas. Slične misli je iznio i francuski liberalac Herriot.[77]

Treba reći da u katoličkim krajevima nije 345 župnika uopće htjelo da čita poslanicu, a mnogi su je čitali samo u izvodu.[78]

Međutim nije se ostalo samo na protestima sokola, pojedinaca svećenika, javnih radnika i pojedinih nacionalnih ustanova. U mnogim su gradovima održavane velike skupštine na kojima su se također čule teške riječi prijekora protiv episkopatske poslanice. Na skupštinama banskih vijeća pale su također teške riječi osuda. Tako na zasjedanju banskog vijeća u Zagrebu 27. I 1933., progovorio je i župnik dr. Mato Novosel koji je rekao da su biskupi trebali rađe da napišu jednu okružnicu kao što ju je izdao jednom biskup Strossmayer u kojoj bi ponovili njegove misli:

„Narode, znaj, tebi će dolaziti kojekakvi savjetnici, pa će ti htjeti kazati čuvaj hrvatstvo od Srba, drugi će govoriti čuvaj katoličku vjeru od pravoslavne, ali ti narode među njima ne nasjedaj, jer tim savjetnicima nije stalo do hrvatstva, ni do katoličanstva, nego je njima samo stalo do razdora, da među jednokrvnu braću bace smutnju i razdor. Samo onaj, bio on Srbin ili Hrvat, koji sije ljubav i bratstvo među jednokrvnom braćom, taj je pravi prijatelj naroda, a onaj koji sije razdor i svađu, bio Srbin ili Hrvat, taj je hudoba paklena."[79]

Jednovremeno je biskupska poslanica našla odjeka i u Narodnoj skupštini. Dr. Milan Metikoš uputio je 16. I 1933. na predsjednika vlade interpelaciju u kojoj je zatražio objašnjenja povodom toga biskupskog napadaja. I on dovodi poslanicu u vezu sa fašističkom akcijom u Italiji i političkim pobudama katoličkog episkopata tvrdeći da je poslanica izrađena u jezuitskom manastiru.[80]

7. februara 1933. podnio je Narodnoj skupštini dr. Nikola Keševljević prijedlog Zakona o razdvajanju crkve od države. Po tom Zakonu sve škole u Jugoslaviji bile bi potpuno laičke; sva crkvena imanja prelaze kao narodno dobro u državnu svojinu i imaju se kroz godinu dana podijeliti pripadnicima one crkve, čija je to imovina bila, samo je građanski brak, obavezan i priznat; matice rođenih, vjenčanih i umrlih vodit će općina; svećenici svih rangova, svih vjera obična su lica te imaju obaveze i dužnosti kao i svi ostali građani.[81]

[77] Govoriti otvoreno i iskreno. „Novosti" 12. III. 1933.
[78] Preuzvišeni gospodin dr. Ante Bauer. „Novosti" 29. I. 1933.
[79] Zasijedanje Banskog vijeća. „Novosti" 28. I. 1933.
[80] Interpelacija dr. M. Metikoša. „Politika" 21. I. 1933.
[81] Zakonski prijedlog za rastavu crkve i države u Jugoslaviji. „Starokatolik" 1933., br. 2, 6.

gatherings (called Assemblies) were organized and from their rostrums the Epistle was severely criticized. At its meeting of the 27-th of January, 1933 the Boards of the Croatian Banovina vehemently criticized the Epistle. In his statement Reverend Dr. Mato Novosel said that the bishops should reprint the text by Bishop Strossmayer in which he says:

> „Many will be coming to you, trying to persuade you to stay away from Serbs, others will keep repeating that you should protect the Catholic religion from the Orthodox, but BEWARE, because all these advisers could not care less for Croatism and Catholicism, they only want to stir up discord and disseminates hatred between the brother of the same blood. A true friend of our people, be he a Serb or a Croat, is the one who disseminates love between brothers of the same blood. On the other hand, the one who stirs up discord and disseminates hatred, be he a Serb, or a Croat, is an infernal monster."[79]

The National Assembly also had the topic of the Epistle on its Agenda. On the 16-th of January 1933 Dr. Milan Metikosh (Metikoš) in his interpellation to the Prime Minister asked him to explain this attack coming from the bishops. In his opinion the Epistle reflects the political ambitions of the Catholic Episcopate which claims that the Epistle was written in a Jesuit monastery and reveals its connection with the anti-Yugoslav activities of Italian fascists.[80]

On the 7-th of February, 1933 Dr. Nikola Kesheljevitch (Kešljević) submitted to the National Assembly a draft law on separation of the Church and State. According to that law all schools in Yugoslavia are secular; church property as a national good becomes state property and the following year it is to be distributed to the members of the church, former owner of that property; civil marriage is the only legally contracted marriage; the municipal administration is in charge of the registers of the born, married and deceased; the priests of all ranks and all confessions are before law citizens with the same duties and responsibilities like all others.[81] On the 17-th of February Ante Kovach (Kovač) on behalf of a group of MPs in their interpellation to the Minister for Physical Education asked his explanation for the anti-Sokol Epistle.[82]

[79] „THE SESSION OF THE COUNCIL OF THE BANOVINA" (Zasijedanje Banskog vijeća), „NOVOSTI", January 28, 1933.

[80] „INTERPELATION OF Dr. METIKOSH (Interpelacija Dr. Metikosa), „POLITIKA", January 21, 1933.

[81] „DRAFT LAW ON THE SEPARATION OF CHURCH AND STATE", „STAROKATOLIK", 1933., no.2, 6.

[82] „ATTACK ON THE SOKOLS IN THE NATIONAL ASSEMBLY", „NOVOSTI", February 19, 1933.

17. februara podnio je poslanik Ante Kovač sa drugovima interpelaciju na ministra za fizički odgoj naroda u vezi sa antisokolskom poslanicom.[82]

U općem vrijenju protiv nasilnog klerikalizma sazrijevala je misao da treba ukloniti glavnog uzročnika svih klerikalnih akcija, svih ekskluzivističkih stremljenja i militantnih nastojanja hrvatskih klerikalaca, jezuita u Zagrebu, Sarajevu, Splitu, Ljubljani i svuda gdje ih ima. Ovu slobodoumnu akciju poveo je dr. Oton Gavrančić, narodni poslanik i stari sokolski radnik.

Jezuitski red u Hrvatskoj pored svojih literarnih branilaca, koji su ukazivali na izvjesne njihove zasluge u historiji hrvatskog školstva, zaboravljajući istodobno na njegove nedostatke i mane u pogledu nacionalnog odgoja omladine u XVII i XVIII stoljeću, (o čemu su toliko uvjerljivo sudili u svojim raspravama Pavao Stoos, ilirski pjesnik i svećenik, naučnik Ante Mažuranić, historičar i svećenik Ivša Tkalčić a kasnije Strossmayer i Rački), ostavio je traga, kojim će se kretati samo tamne stranice narodne historije. Svi hrvatski velikani, uma i pera ukazivali su svakom prilikom na jezuitizam i jezuitski duh kojim je opterećen i vođen hrvatski klerikalizam. Najveći hrvatski pjesnik Petar Preradović svu je svoju liberalnu dušu i antijezuitski revolt izlio u rodoljubivu pjesmu „Dubrovniku" 1849., koja se nalazi među pjesmama „rodoljupkama" u izdanju „Pjesnička djela Petra Preradovića" (1873.), priređenom od književnog odbora, na čijem čelu je bio tadanji predsjednik Jugoslavenske akademije, kanonik Franjo Rački. Opisavši Preradović slavu Dubrovnika, a onda njegovu nesreću koja ga je zadesila za velikog zemljotresa (1667.), ukazuje da ga je ovom nesrećom snašla još veća, dolaskom jezuita u Dubrovnik.

„A za ovim gorje nego ovo
Zlo te snađe po zlokobnom času;
Stoput gorje, jer bijaše novo,
A ko dobro najveće na glasu:
Ono crno sjeme Lojolovo,
I po tvojoj zemljici se rasu,
I rodi ti jadom i čemerom
Stoput većom nego potres mjerom.

Jaoh raku sam iskopa sebi,
Kad no primi tu nebesku pčelu;
Koja medom laskajuć se tebi,

[82] Napadaj na Sokol pred Narodnom skupštinom. „Novosti" 19. II. 1933.

In the general agitation against aggressive clericalism the idea was gaining increasing support that the main source of the problem should be eliminated, namely that the Jesuits should be prohibited to continue their activities in Zagreb, Sarajevo, Ljubljana and elsewhere. The promoter of the action that followed was Dr Oton Gavranchitch (Gavrančić), Member of Parliament and a Sokol of long standing.

In spite of some merits for the development of education in Croatia in the XVII-th and XVIII-th century (described with due respect by Pavao Stoos, poet and priest, by Ante Mazuranitch (Mažuranić) an outstanding scholar, by the historian and priest Ivsha Tkalchitch (Ivša Tkalčić) and later by Strossmayer and Rachky) the Jesuits have left dark traces in the national history of Croatia. All outstanding Croatian intellectuals used every opportunity to emphasize the negative influence of the Jesuits and their spirit on Croatian clericalism. Petar Preradovitch (Preradović), an outstanding Croatian poet, expressed his ant-Jesuit revolt in his patriotic poem DUBROVNIK, written in 1849, later included in his Collection of Patriotic Poetry called RODOLJUPKE, published in 1873, by the Yugoslav Academy of Sciences and Arts (Franjo Rachky was chairman of the Board of Editors). In this poem Preradovitch sings about the glory of Dubrovnik, deplores its great tragedy caused by the severe earthquake that struck it in 1667, and speaks about the Jesuits in Dubrovnik as the greatest calamity of all:

„At the tragic moment even a greater calamity struck,
Worse than the former one.
Hundreds and hundreds times worse,
Because it was new and unknown,

And announced as a great blessing.
The black seed of Loyola
Was spilled all over the country,
Your country as well, and bore fruit,
Fruit of pain and sorrow.
Hundreds and hundreds times worse
than the strike of the quake.

When I welcomed that celestial bee
I did not know I was digging my own grave;
While flattering you with the mouth full of honey,
The celestial bee was secretly buzzing

A zujeći na potajnom djelu,
Tvoje djece mozak upotrijebi,
Da ti bude otrov zdravu tijelu.
Od djece si po njoj izrod steko,
A rinuo sreću na daleko.“[83]

U samom početku osnivanja hrvatske klerikalne stranke, historičar Natko Nodilo, profesor Sveučilišta u Zagrebu i veliki prijatelj Strossmayera, inače istinski religiozan, ali nekompromisno antiklerikalan, 1903. rekao je ovo:

> „Da je jezuitski duh opasan, osobito po našu slabo prosvjećenu Dalmaciju, to stoji. Jezuiti mrze na sve tekovine francuske revolucije i ludo hoće u pogledu političkom i društvenom čovječanstvo potjerati natrag u mračni i grozni srednji vijek, uz staleže nejednake, sa prevlasti crkvene hijerarhije i u samim svjetovnim poslovima. A i u crkvi površna je pobožnost njihova.“[84]

Kao Nodilo, sva je napredna omladina tog prvog decenija XX. stoljeća koja se tada formirala, bila prožeta ovim antijezuitskim duhom, videći u njemu najmoćniju prepreku narodnom jedinstvu. A ti su jezuite uveliko koristili zaštitu crno-žute bečke kamarile, na čijim je osnovama carski kamarilski sistem gradio svoju antislavensku politiku. Čitava bi se analogija dala ispisati o antijezuitskim raspoloženjima naprednih Hrvata i Slovenaca. A tih je bilo i u vrijeme biskupske antisokolske poslanice. Zato je odluka koju je donio dr. Oto Gavrančić, kad je sa svojim drugovima podnio 17. II 1933. u Narodnoj skupštini prijedlog Zakona o zabrani Isusovačkog reda u kraljevini Jugoslaviji, bila jednodušno pozdravljena. Tada je izabran jedan odbor koji je imao da prouči ovaj problem. Zakonskom prijedlogu, koji sadrži sedam točaka, dodato je jedno iscrpno obrazloženje. U njemu se kroz historijski presjek djelovanja jezuita u jugoslavenskim zemljama pokazuje sva štetnost, koja je od toga snalazila jugoslavenske zemlje. Ovaj zakonski prijedlog potpisalo je preko 50 narodnih poslanika, većinom rimokatolika.

Donosimo ga u cijelosti.

[83] Kad sam sa starim biskupom Uccelliniem 1935. i 1936. duže razgovarao o njegovoj mladosti, sa gorčinom je ispričao kako su mu jezuite u Dubrovačkoj gimnaziji nasilno promijenili njegovo ime Tice, čiji pređi potiču iz Hercegovine, u Uccellini i tako mu kroz sva dokumenta pronijeli ovo nametnuto ime. Zato se kasnije Uccellini potpisivao: Uccellini-Tice.

[84] Viktor Novak, Natko Nodilo. Novi Sad 1935., 155.

And brainwashing your children,
Turning them into poison in your own body.
Now your children are your bitter enemies,
And your happiness is given a fatal blow."[83]

In 1903, immediately upon foundation of the Croatian Clerical Party, a great friend of Strossmayer, historian Dr Natko Nodilo, a devoted Catholic but vehemently anti-clerical, said:

„I agree that the spirit of Jesuitism is dangerous, particularly for the modestly educated people in Dalmatia The Jesuits hate all achievements of the French Revolution. They want to push back into the darkness of the abominable Middle Ages the political and social life of the whole society, restore class inequalities and impose the leading role of the church hierarchy in all secular matters On the other hand, their religious devotion is very superficial."[84]

Like Nodilo the whole progressive youth of the first half of the XX-th century was anti-Jesuit, because for them Jesuitism represented the main obstacle to national unity. The Jesuits enjoyed protection of the black-yellow Court camarilla in Vienna which was the main promoter to the anti-Yugoslav policy of the Habsburg Monarchy. Books could be written on anti-Jesiut views of the progressive Croats and Slovenes. Some of them did raise their voice at the time of the anti-Sokol Epistle. This explains the warm support to the proposal to prohibit the activities of the Society of Jesus in the Kingdom of Yugoslavia Dr. Oto Gavranchitch submitted to the National Assembly on the 17-th of Februaru, 1933. A Committee was set up to study the problem. The Draft Law consisted of seven articles and a detailed Justification. It gives the history of the activities of the Jesuits in the Yugoslav countries and reveals their detrimental effect on these countries. This Draft Law was endorsed with the signatures by over 50 members of the parliament, most of them Roman Catholics.

The text of the Draft Law states:

„1. It is prohibited to the members of the Society of Jesus (SOCIETAS JEZU) to settle, stay or be active on the whole territory of Yugoslavia.

[83] During 1935 and 1936 I had long talks with the old bishop Uccellini about his youth. He told me with bitterness that in High school which he attended in Dubrovnik, the Jesuits forced him to change his family name Tice (Titze) originating from Herzegovina, into Uccellini. Actually the Jesuits changed his family name in all his documents. Later he decided to use both names: Uccellini-Tice.

[84] Viktor Novak: „NATKO NODILO", Novi Sad, 1935, 155.

„§ 1. Redu družbe Isusovaca (societas jezu) zabranjuje se nastanba, zadržavanje i djelovanje na cijelom području kraljevine Jugoslavije.

Ni red kao pravno lice, ni pojedini njegovi članovi nemaju prava od dana stupanja na snagu ovoga zakona, da se zadržavaju ma u kojem mjestu kraljevine.

§ 2. Onim članovima reda, koji su jugoslavenski državljani opredjeljuje se kao mjesto stanovanja Otok Vis, ako ne žele iseliti se.

Ono lice, jugoslavenski državljanin, a pripadnik reda Družbe Isusovaca, koje se na temelju ovoga zakona iseli, neće imati više prava da se povrati u zemlju, kao da je inostrani državljanin.

§ 3. Članovima zabranjene Družbe Isusovaca jugoslavenskim državljanima ne dozvoljava se zajedničko stanovanje na otoku Visu, već imadu svaki za sebe da žive baveći se bilo kojim poslom. Oni ne mogu da steknu nikakovim pravnim poslovima ni među živim, a niti za slučaj smrti nepokretnu imovinu.

Zateče li se 48 sati poslije stupanja na snagu ovog zakona ma koji član reda spomenutog u § 1. unutar granica države, odnosno jugoslavenski državljanin, a član reda, izvan granica otoka Visa, bit će kažnjen radi policijskih prestupaka do 30 dana zatvora, a poslije održane kazne stražarno proveden preko granice, odnosno na otok Vis.

§ 4. Zateku li se na području Kraljevine, odnosno izvan otoka Visa, poslije vremena naznačenog u § 3. ovog Zakona, bilo koji od članova reda Družbe Isusovaca, da izvršuju bilo kakvo crkveno ili građansko djelovanje, bit će krivi prestupka i kažnjeni do 5 godina zatvora, a poslije održanja kazne stražarno provedeni preko granice, odnosno na otok Vis.

§ 5. Teritorijalno nadležne prvostepene upravne vlasti popisat će čim ovaj Zakon stupi na snagu cijelu imovinu nepokretnine i pokretnine reda Družbe Isusovaca.

Ovu će imovinu unovčiti na javnim licitacijama, a utržak uložit će se koristonosno kod Državne hipotekarne banke. Od toga novca osnovat će se zaklada za uzgoj rimokatoličkih svećenika u jugoslavenskom nacionalnom duhu i za potporu siromašnih rimokatoličkih župa. Bliže odredbe donesti će ministar pravde i ministar prosvjete zakladnicom, kojoj se priznaje zakonska snaga.

§ 6. Ovaj se zakon proteže i na Lazariste, na Družbu svetog srca Isusovog kao i na svaki drugi red muški ili ženski, za koji se utvrdi da stoji u neposrednoj vezi sa redom Družbe Isusovaca.

As of the day of entering of this Law into effect the members of the Society of Jesus have no right to find themselves in any place on the territory of Yugoslavia.

2. Those members of the Society of Jesus who are Yugoslav citizens and do not want to emigrate are entitled to settle and live on the island of Krk.

The Yugoslav citizens - members of the Society of Jesus who on the ground of the provisions of this Law decide to emigrate lose their Yugoslav citizenship and if they decide to come back to Yugoslavia have the status of foreigners.

3. Members of the Society of Jesus-Yugoslav citizens are not allowed to live in groups on the island of Krk. They have to live separately and work for their living. They are not allowed to own property, either purchased, or inherited.

If one of them finds himself on the territory of Yugoslavia 48 hours upon entering into effect of this Law, or outside the island of Krk if he is a Yugoslav citizen, he will be arrested by police and sentenced to 30 days of prison. Upon having served his term he will be deported across the boarder, or to the island of Krk if he is a Yugoslav citizen.

4. If after the time determined by this Law a member of the Society of Jesus is discovered involved in any church, or secular activity, he will be prosecuted by the Criminal Court and sentenced to 5 years of prison. After having served the term he will be deported across the border, or to the island of Krk if he is a Yugoslav citizens.

5. Immediately upon entering into effect of this Law the relevant authorities on each territory will make an inventory of the movable and immovable property of the Society of Jesus.

This property will be sold at public auctions and the money profitably invested with the State Mortgage Bank (Državna hipotekarna banka). This money will partly go the Fund for education of Catholic priests in the Yugoslav national spirit and partly used for financial support to the poor Roman Catholic dioceses. The Minister of Justice and the Minister of education will issue special Decrees to regulate that matter in more details. The Decrees will have legal force.

6. This Law also applies to the Lazarists, to the Order of the Sacred Heart and all other orders of monks and nuns directly linked to the Society of Jesus.

7. This Law goes into effect after having been signed by the King and officially promulgated."

§ 7. Ovaj Zakon stupa na snagu kad ga kralj potpiše i kad bude zakonito proglašen."

Obrazloženje

„Red Družbe Isusovaca osnovan po Ignaciju Loyoli ima svrhu da se bori za papinsku vlast. Ovu svoju zadaću red provodi konsekventno od svog postanka do danas u svim zemljama u kojima djeluje. Sjedište reda je u Rimu, gdje stoluje general, takozvani crni papa. Red se dijeli na provincije. Na čelu im je provincijal (ovakova je t. zv. hrvatska, a ne jugoslavenska provincija u Zagrebu). Rade u samostanima takozvanim kolegijima. Red se dijeli na četiri klase (grada). Najniži su novaci. Novicijat traje dvije godine. Kroz to se vrijeme vježbaju u posebnim zavodima u poslušnosti i samoodricanju. Poslije dvije godine novicijata polažu tri poznata redovnička zavjeta, te prelaze u klasu (grad) skolastika. Ova klasa traje 8 do 15 godina. To je vrijeme naukovanja. Treća klasa (grad) su koadjutori. Dijele se u svjetovne (temporales) koji se skrbe za zemaljska dobra i u duhovne (spirituales) koji vrše dužnosti kao učitelji omladine, kao propovjednici i ispovjednici. Najviša, četvrta klasa (grad) jesu profesori koji treba da su svršili teologiju i koji polažu posebni četvrti zavjet bezuslovne poslušnosti Svetom Ocu Papi. Odatle i ime: professi (quatuor votorum). Između profesa bira se general reda, njegov asistent, provincijal i uopće svi časnici reda.

Po svom kućnom redu Isusovci su obvezani, da zatome svaki individualitet, radilo se o kakvom bilo prohtjevu ili kakvoj bilo sposobnosti pojedinca. Jednako su obvezani na bezuslovno slijepu pokornost svojim starješinama, na takozvanu pokornost lješina. Treba imati na umu da je organizacija uređena sasvim po vojnički. Sve njihove provincije stoje u stalnom posluhu prema generalu i svaki član ima slijepo da sluša svaki nalog svoga starijeg, koji su u praksi mahom professi, a koji su opet obvezani na slijepu pokornost prema generalu i svetom ocu papi.

Kad promotrimo ovu organizaciju sa spomenutom dužnom okolnošću sa gledišta naše države i našega raznovjerskoga naroda, dolazimo do ovih konstatacija:

1. Jezuiti ne mogu da budu nacionalisti. I tom ih priječi slijepa pokornost prema starješinama, a u zadnjoj liniji prema njihovom generalu, a taj nema nikakvog nacionalnog osjećaja ni razumijevanja. On je internacionalan. U tom im priječi njihovo samoodricanje i ugušivanje svake individualne volje. Po tome postaju prosta maši-

JUSTIFICATION

„Society of Jesus was founded by Ignatius Loyola with the task to fight for the recognition of Pope as supreme authority. Since its foundation to date the Jesuits have been using their best efforts to realize that aim in all countries in which they are active. Their See is in Rome, headed by their General called the Black Pope. The Society is divided into provinces. The head of the province is called Provintziyal (Provincijal). The See of the Croatian, not Yugoslav, province is in Zagreb. The centers of their activities are the monasteries which they call collegiums. The Society has four grades (levels). The lowest grade are the novices and they spend two years in that status. During that time they live in special institutions and practice obedience and self-sacrifice. After two years the novices take three vows of monkhood. The next is the grade of scholar, which take 8-15 years. This is actually the period of learning. The third is the grade of coadjutor and the students are divided into two groups: the secular (temporales) trained to deal with the matters connected with secular live, and spiritual (spirituales) trained for teachers of the young, preachers or confessors. The fourth is the grade of professors, usually with a university degree in Theology. They take a special vow of unconditional obedience to he Holy Father. The title professor actually comes from quator votorum. The General, his Assistant, the heads of provinces (Provicijals) and all high ranking officials of the Society of Jesus are elected from among the professors.

The Jesuits have to totally obliterate their individuality, every personal desire or propensity. They have to blindly obey their superiors„as if they were cadavers". The Society is organized according to the military pattern. All their provinces are subordinated to the General and every member has to blindly carry out the orders of his superiors, mostly professors, who, on their part, are blindly subservient to their General and the Holy Father.

The analysis of this organization from the point of view of our state interests and the interests of our multi -confessional population leads to the following conclusion: Jesuits cannot be patriots because of their commitment to blind obedience to their superiors and their General. All of them are practically depleted of national feelings and without any possible understanding for national matters. They are internationalists due to up rooted individualism. Thus they all turn into machines, each of them is reduced to one part of the machine operated by the Grand General in Rome. In their practical activities

nerija, a svaki pojedinac dio mašine, koju pokreće veliki general iz Rima. U svoje praktično djelovanje ne mogu da unesu ništa svoga pa ni nacionalnoga, kad bi se i našlo to u njima poslije toliko godina vježbanja, koje treba da svrše u zadnjoj i predzadnjoj klasi (novicijati i skolastika).

2. Sa zavjetom bezuslovne pokornosti svetom ocu Papi, koju oni polažu u četvrtom gradu uvažujući, da je Sveti Otac Papa suveren u svojoj vlastitoj državi, dolaze ili bar mogu doći u protivljenje sa dužnostima prema zemlji, u kojoj žive. Nema sumnje, prema povijesti toga reda, da će u takvom slučaju dati professi prednost svojoj prisezi (zavjetu) stranom suverenu Svetom Ocu Papi, a niži imaju da slijepo i bezuslovno slušaju naređenje svojih starješina professa, provincijala i drugih.

Kod poznavanja sposobnosti i utjecaja, koji taj red izvršuje na svjetovno svećenstvo, pa i ono najviše u svim katoličkim narodima, očito u ovoj njihovoj prisezi i mogućnosti, koju gore opisasmo, leži pogibelj za mir i red u našoj zemlji.

Po svom naopakom generalnom načelu („Svrha posvećuje sredstvo", „si finis est licitus, etiam media sunt licita"), po svojoj vjerskoj snošljivosti poznati su jezuiti širom svijeta. Štetnost Družbe Isusovaca po državu i naš narod najbolje će iskočiti, ako citiramo neumrlog vladiku Strossmayera. U jednom pismu svom prijatelju Račkom on kaže: „Moram napomenuti, da bi za naš narod od velike štete bilo, da se u teološki fakultet uvriježi jezuitizam. Nevjerstvo i jezuitizam ravno su našem narodu opasni. Gledajte, molim vas, da prepriječite a tout prix naimenovanje jezuita. Ti ljudi, (jezuiti) fanatizmom pokrivaju svoje nevaljalštine. (22. II 1874.).

Dalje je Strossmayer u pismu od 6. I 1875. drugom prilikom pisao Račkom: „Na zadaću našega bana (Mažuranića) i naše vlade spada prepriječiti da se u nas jezuitizam u buduće ne širi. Malo tko u nas misli kolika pogibelj u jezuitizmu za nas leži. Naši ljudi, koji žele mudrim se nazvati, ne vide čestoput dalje od nosa."

Narodni vladika i visoki dostojanstvenik rimokatoličke crkve, zacijelo je dobro poznavao i ispravno ocijenio red Družbe jezuita, kako ih on naziva. I mi ne možemo da za obrazloženje svoje osnove dademo bolje razloge, od ocjene oca jugoslavenstva vladike Strossmayera.

Moglo bi se prigovoriti da su razlozi Strossmayera zastarjeli i da možda današnji Isusovci po svom radu nisu jednaki onima, koje je imao prilike ocijeniti vladika Strossmayer. Ovaj prigovor mora da se

there is no individualism, there is no room for any national feeling, after so many years of intensive training during the first and second stage (novice and scholar).

At the end of the fourth grade they take a Vow of Obedience to the Holy Father, thus recognizing him as a supreme sovereign, which is not in line with the concept of authority in individual countries and personal responsibilities in this regard. Judging by the examples from the history of Jesuits there is no doubt that the professors will always give priority to their Vow of obedience to the Holy Father (a foreign sovereign) and the lower level will always give priority to their seniors: professors, provincijals and others, whom they have to obey blindly.

In view of their knowledge, abilities and influence on secular priests, even the highest ranking ones, in all Catholic countries and owing to their vow, their role may be fatal for peace and order in our country.

Their leading principle is that the end justifies the means („si finis est licitus, etiam media sunt licita"). All over the world they are famous for their religious intolerance. Bishop Strossmayer best described their detrimental effect on our state and people. In a letter to his friend Rachky the Bishop says: „If Jesuitism take root at our Faculty of Theology it will be very detrimental to our people. Atheism and Jesuitism are equally dangerous for our people. Please use your best efforts to prevent a tout prix the appointment of Jesuits. Their fanaticism is just an excuse for their misdeeds." (February 22, 1874.)

In his letter of the 6-th of January, 1875 Strossmyer writes to Rachky: „It is the duty of our Ban (Mazuranitch) and our government to prevent the spreading of Jesuitism. Very few are aware of how fatal for all of us they are. Many of those who pretend to be clever and smart are in fact intellectually nearsighted."

Evidently, the Bishop as a high ranking official of the Catholic Church, was familiar with Jesuitism and fully aware of the implications of their activities. We do not a have better justification for our approach to Jesuitism than the views expressed by Bishop Strossmayer, father of the idea of Yugoslavism.

Some may find the Bishop's arguments obsolete believing that nowadays the Jesuits are different from the ones Bishop Strossmayer had in view. This comment is out of place. The work of the Jesuits today is absolutely the same as at the time of Bishop Strossmayer

zabaci. Rad u djelovanju jezuita danas je jednak, a njihova nacionalnost, da, protunacionalnost ista. Ništa se u organizaciji Isusovačkog reda nije promijenilo. Promijenilo se samo državno stanje u kojem živi naš hrvatski svijet za vrijeme Strossmayera i danas. Tada smo živjeli u katoličkoj Austriji, a danas živimo u Jugoslaviji, u kojoj je katolička vjera izjednačena sa svima drugim priznatim i vjerama i crkvama.

Ako je u katoličkoj Austriji nalazio Strossmayer toliku opasnost u jezuitskom redu, da je tražio da se ne dozvoli njihovo djelovanje i širenje, koliko je više njegovo mišljenje opravdano danas, kada katolicizam kao što je onda bio, nije više tako rekuć državna vjera, danas, kad je kao i prije rad i nastojanje jezuita diktirano iz Rima, grada izvan jugoslavenske zemlje, koji Jugoslaviji nije nikad prijateljski sklon. Tu ne razlikujemo Vatikan od Kvirinala, jer im je politika bila i prije, a od Lateranskog ugovora naročito jednaka, t. j. talijanska. Mi jezuite osjećamo na djelu. Podzemna rabota i rovarenje njihovo postalo je nepodnosivo. Njihov legitimistički rad uperen je protiv interesa našega naroda i države. Država imade pravo da ovakav rad onemogući i da u tom cilju upotrijebi sredstva, koja joj stoje na raspolaganju. Sredstvo koje ovim zakonom preporučamo na prihvat nije novo. Red Družbe Isusovaca, prognan je bio iz katoličkih zemalja i to: iz Francuske 1594. do 1603., te 1864. i 1880. Iz Portugala 1752. i 1834. Iz Španije 1877., 1835., 1868. i nedavno, a iz mješovitih po vjeri država: iz Rusije 1820., iz Švicarske 1847. i iz Njemačke 1872. i t. d.

Iz naše je zemlje po Hrvatskom saboru prije 60 godina izagnan. Naša država koja treba vjerski mir, koja želi snošljivost između svojih građana koji pripadaju raznim konfesijama, koja želi da se u njoj poštuje naša narodna mudrost: „brat je mio ma koje vjere bio" ne može dozvoliti djelovanje reda Isusovaca, koji propovijeda protivno načelo vjerske snošljivosti. Redu kojem je naš Isus Krist došao na zemlju ne da donese ljubav među ljude bez obzira na konfesiju, nego razdor, tome redu nema mjesta u našoj zemlji.

Nastaje pitanje, možemo li mi izagnati jugoslavenske državljane jezuite iz svoje zemlje. Građani koji su najsvetijom prisegom obvezani na slijepu pokornost tuđem suverenu, ma to bio i Sveti Otac papa, ne mogu biti dobri građani ove zemlje. Ne mogu se ni smatrati državljanima jugoslavenskim, ma to formalno i bili, već državljanima onog suverena, kojemu po danoj prisezi imadu da služe. Ipak treba poštovati i formu. No treba radi reda i sigurnosti svoje zemlje

and their feelings equally a-national as ever. The organizational pattern of the Society of Jesus has remained unchanged. Only the state in which the Croats lived at the time of Bishop Strossmayer and the state in which they are living now, is different. Then we lived in Catholic Austria and today we are living in Yugoslavia which recognizes all churches and confessions.

If in Catholic Austria Strossmayer felt the danger of Jesuitism and requested prohibition of their activities, his view is even more valid today when Catholicism is no longer the state religion as in his time. But like in his time Jesuits still get instructions from Rome which is not in Yugoslavia and which has never been its friend. There is no difference between the Vatican and the Quirinal because their policy has always been identical, particularly since the Lateran Treaties-: pro-Italian. In our country we feel the effects of their work. Their subversive work cannot be tolerated. Their allegedly legitimate work is aimed against our national and state interests. The state is entitled to use all available means to prevent these activities. The legal means we recommend are not new. The Society of Jesus was expelled from the Catholic countries: France from 1594 to 1603 and again in 1864 and 1880; from Portugal in 1752 and 1834; from Spain in 1835, 1868 and 1877 and from multi-confessional countries: Russia in 1820, Switzerland 1847, Germany 1872, etc.

The Jesuits were expelled from Croatia sixty years ago, by decision of Hrvatski Sabor (the Croatian Assembly).

We need peace in the country, we want to foster religious tolerance in our multi-confessional state, we want to live by the principle according to which „a brother is dear regardless of his religion." The Jesuits who disseminate religious intolerance cannot be tolerated in our country. The Society of the name of Jesus who disseminated love among people cannot be allowed to spread discord. In our country there is no place for them.

What about Jesuits, our citizens? Do we have the right to expel them too? The citizens committed by vow to obedience to an alien sovereign, be him the Holy Father, cannot be good citizens of this country. They cannot be considered as Yugoslav citizens, although from the formal point of view they are. They are the citizens of the sovereign to whom they pledged their obedience. However, the formal aspect should be respected. On the other hand, our citizens should be prevented from undermining our state. Therefore, all Jesuits, Yugoslav citizens, should be allowed to stay at one place,

> onemogućiti svojim državljanima da potkopavaju temelje na kojima je ona sazidana. Radi toga predviđa zakon za one Isusovce, koji su jugoslavenski državljani, dozvolu boravka na jednom samom mjestu, na otoku Visu. Nego ni tu se ne smiju da bave crkvenim stvarima i ne smiju da žive zajedno, već svaki posebno. Time se želi spriječiti njihovo razorno djelovanje. Jugoslavenski državljani, koji jednom ostave naše granice ne mogu se više da povrate. Uzima se da su se odrekli našega državljanstva čim su ostavili našu zemlju. Našoj zemlji potrebno je danas spokojstvo i vjerski mir."[85]

Ovime je ponovljen prijedlog Narodnog Vijeća iz 1918. Ovime je ukazano da je i 1933. bilo potomaka starih Iliraca koji su 1849. upozoravali Hrvate: „Si cum Jesu itis, nolite ire cum jesuitis" („Ako idete s Isusom, nemojte ići s Isusovcima").

Sva je klerikalna štampa ustala u obranu jezuita. Sav klerikalni aparat dao se jednodušno na posao da spase svoje vođe. Sva sredstva mobilizirana su da se spriječi ozakonjenje ovog prijedloga dra Gavrančića i drugova. Jurišalo se na sve strane. Molilo i bogoradilo, ali i prijetilo sa svom svojom zagraničnom moći i zaštitom koju je katolicizam imao u Rimu i u svemu ostalom svijetu. Nadbiskup Bauer pošao je u Canossu, u Beograd i kao nosilac Karađorđevićeve zvijezde I stepena pojavio se i kod kralja Aleksandra i zatražio zaštitu, obećavši svu lojalnost i vjernost prema „kraljevskom domu i državi". Koja je obećanja dao nadbiskup Bauer kralju nije poznato. Ali iz upućenih krugova saznalo se da će se stvar dra Gavrančića zakočiti dok se ne vidi ima li nade da se episkopat u svom stavu prema državi preorijentira. Dok je ovako službeni predstavnik katoličke crkve intervenirao u Beogradu, u Zagrebu se reagiralo čak i sa demonstrativnim litijama Majci Božjoj Remetskoj, koju su klerikalci organizirali, „Veliki procesionalni pohod Zagrebčana u svetište Majke Božje Remetske" – kako „Katolički list" označava ovu demonstraciju „od desetka tisuća katoličkih građana", koju je vodio kanonik i duhovni vođa zagrebačkih „Križara" Msgr Beluhan.

> „Povod tom pohodu dadoše nedavni pokušaji neprijatelja katoličke crkve kod nas, da duboko u srce rane vjerske osjećaje zagrebačkih katolika i hrvatskog naroda uopće, a napose prigodom nedavno objelodanjenog prijedloga protucrkvenog zakona za izgon reda Isusovaca iz naše države." Msgr. Beluhan je u svojoj propovijedi, koju je održao pred crkvom u Remetama, istaknuo „kako su se Hrvati Zagrepčani u svakoj svojoj nevolji utjecali u pomoć svojoj

[85] Prijedlog ... dra Gavrančića o raspustu i izgonu Isusovaca. „Katolički list" 1933., br. 8, 81–82.

the island of Vis. Even there they should not be allowed to engage in church activities and should live individually, not in groups, in the aim of preventing their destructive activities. Once they leave the country Jesuits-Yugoslav citizens, lose their Yugoslav citizenship. Their leaving the country is understood as their giving up Yugoslav citizenship. Today, our country needs peace and religious tolerance."[85]

The same proposal was submitted to the NARODNO VIJEĆE (National Council) in 1918, which means that in 1933 the Illyrian idea from 1849 still had its supporters and that their warning was still present in the memory of their descendants: „Si cum Jesu it is, nolite ire cum jesuitis" („If you follow Jesus do not follow the Jesuits").

The whole clerical press jumped on its feet to defend the Jesuits and the whole clerical mechanism was set in motion to save its leaders and prevent the passing of that law. There was no door at which they did not knock, imploring, even threatening under the pretext of protection of Catholicism from abroad, including Rome. Within these efforts Archbishop Bauer decided to go to Canossa, namely to pay a visit to Belgrade as owner of KARADJORDJEVA ZVEZDA (the Medal of the highest order-Star of Karadjordje of the First Degree). He asked audience with King Aleksandar and asked his protection, promising „full loyalty to the Royal Family and the State." We do not know anything about what else Dr. Bauer promised to the King, but from a well informed circle the information leaked that the Draft Law proposed by Dr. Gavranchitch will not be discussed until the Episcopate possibly changes its attitude towards the state. Contrary to what the official representative of the Catholic Church promiset in Belgrade, Zagreb reacted differently, where the clericals protested by marching in procession to pay tribute to the Holy Mother of Remete. According to KATOLIČKI LIST (Catholic Journal)" about ten thousands Zagrebians marched in the procession lead by Msgr. Beluhan, Canonian and spiritual leader of the Zagreb KRIŽARI (Crusadeers).

„This was our answer to the recent attempt of the enemies of the Catholic Church and the whole Croatian people, and particularly to the draft law against the church, on the expulsion of the Society of Jesus from Yugoslavia." In the sermon he read in front of the church in Remete Msgr. Beluhan emphasized that „whenever they were in trouble the Croats from Zagreb addressed to their Celestial Queen for help. This time too when the enemies of the Catholic Church

[85] „DRAFT LAW .... SUBMITTED BY Dr. GAVRANCHITCH ON THE EXPULSION OF JESUITS", „KATOLIČKI LIST", 1933., no. 8, pp.81-82.

nebeskoj Kraljici. Tako se i ovaj put Hrvati katolici Zagrepčani utječu u pomoć nebeskoj Kraljici u teškim vremenima, kad su neprijatelji katoličke Crkve kod nas duboko povrijedili naše vjerske osjećaje i javno napali na naše katoličke svetinje. Naročito je nepravedan izazov, koji je nedavno učinjen u beogradskom parlamentu, kad je iznesen od nekih poslanika zakon o izgonu Isusovačkog reda preko granica naše države..." Msgr. Beluhan se naročito zaustavio na Gavrančićevoj motivaciji o bezuslovnoj poslušnosti prema sv. Ocu Papi, dakle o onome „što upravo mora da bude na najveću čast i pohvalu ovim redovnicima, jer se iz toga vidi da u njima živi pravi duh Crkve." Ocrtavši zasluge jezuita za hrvatsku kulturu, zadržao se i na njihovom suvremenom radu kao voditelja 17 raznih Marijinih kongregacija u Zagrebu, raznih listova i drugih publikacija, veoma raširenog pastoralnog rada. Štoviše, Msgr. je rekao i priznao da se *„kod njih tako reći usredotočuje sav organizatorni rad Katoličke Akcije."*[86]

Načelnu politiku u „Katoličkom listu" poveli su profesor univerziteta dr. Stjepan Bakšić i fra Petar Grabić, analizirajući Gavrančićev prijedlog i pobijajući sa klerikalnog gledišta svaki pojedini član kao i čitavo obrazloženje.[87]

Vladi i kralju su stizale rezolucije sa organiziranih zborova svećenika i protesti protiv prijedloga dra Gavrančića iz raznih dijeceza Jugoslavije. U jednom protestu se kaže da je ovaj prijedlog u „teškoj opreci sa osnovnim načelima građanskih sloboda, koje su zajamčene ustavom, i da se time pogađa red, prezaslužan za vjerski i ćudoredni odgoj hrvatskog naroda, kao i za uzgoj njegovih najstarijih literarnih velikana". U drugome se traži od vlade i Narodne skupštine da se „u interesu pravde, međusobne ljubavi i vjerskog mira u državi odbije prijedlog o izgonu Isusovaca, kao što je odmah iza prikaza bio odbijen prijedlog zakona o rastavi Crkve i Države".[88]

Dakako, i na suprotnoj strani se nije mirovalo. U neklerikalnoj štampi se kroz nekoliko sedmica o jezuitima više pisalo i polemiziralo nego ranije decenijama. Oživjela se uspomena na boravak Isusovaca u hrvatskim stranama i o aferama u vezi s njihovim odgojem u Požegi, Dubrovniku, Kraljevici i o njihovom sramotnom bijegu. Iscrpno se objašnjavala moralka Alfonza Liguorija kao i sav historijski splet zakulisnog djelovanja jezuita u Evropi u prošlim stoljećima. Za neobaviještene bila su sasvim neobična saznanja da

[86] Zavjetna procesija Zagrepčana u Remete. „Katolički list" 1933., br. 8, 83.

[87] Stjepan Bakšić, Zašto Isusovce tjeraju u progonstvo? „Katolički list" 1933., br. 8, Petar Grabić, Humanitarna i pravna podloga zakon. prijedloga dr. Gavrančića i drugova o izgonu Isusovaca. „Katolički list" 1933., br. 8, 79-80.

[88] Izjave svećenstva... „Katolički list" 1933., br. II, 121-122.

have deeply hurt our religious feelings and publicly attacked everything that is sacred to us. The draft law on the expulsion of the Society of Jesus from Yugoslavia is the latest, most hostile challenge of the Parliament in Belgrade against us. Msgr. particularly insisted on unconditional obedience to the Holy Father, which was the main motivation of Dr. Gavranchitch to submit that draft law. For the Monsignor unconditional obedience to the Holy Father is the greatest honor for the members of that order and a proof that a true spirit of the Church is living in them." Msgr. Beluhan continued his sermon by recalling the merits of the Jesuits for Croatian culture and praising their present work as leaders of 17 different Congregations of the Holy Mary in Zagreb, as editors of journals and other publications and as very active in the pastoral field. Actually, the Monsignor admitted that: „the Jesuits are at the heart of all organized work of the CATHOLIC ACTION."[86]

Dr. Stjepan Bakshitch (Bakšić) university professor and Fra Petar Grabitch (Grabić) published in KATOLIČKI LIST the draft law and from the clerical point of view refuted each of its articles and the Justification.[87]

The Government and the King were overwhelmed with protests against the draft law, coming from numerous Catholic dioceses in Yugoslavia. In one protest the draft law is qualified as„a gross violation of the fundamental freedoms of the citizens, guaranteed by the Constitution and an attack against a Society which has great merits for the religious and secular education of all Croats, including their outstanding writers of the older generation. The other protest requests the Government and the National Assembly to reject the draft law on behalf of justice, mutual love and religious peace in the country, as was the case with the draft law on the separation of church and state."[88]

The other side did not sit with its arms crossed either, but reacted in its way. A few weeks later the non-clerical press devoted to the Jesuits more attention and polemical articles than decades ago. The topics were the revived memories of their scandals in Poszega (Požega), Dubrovnik, Kraljevitza (Kraljevica), and their shameful escape. The Moral Principles of Alfonzo Liguoria and all underground machinations of the Jesuits in Europe during

[86] „THE PROCESSION FROM ZAGREB TO REMETE, „KATOLIČKI LIST", 1033, no.8, p.83.

[87] Stjepan Bakshitch: WHY EXPEL THE JESUITS? (Stjepan Bakšić: Žasto Isusovce tjeraju u progonstvo?" „KATOLIČKI LIST", 1933, no. 8, Petar Grabitch:„THE HUMANITARIAN AND LEGAL BASIS OF THE DRAFT LAW ON EXPULSION OF JESUITS" (Petar Grabić:„Humanitarna i pravna podloga zakon. prijedloga Dr. Gavrančića i drugova o izgonu Isusovaca), „KATOLICKI LIST", 1933, n.8, pp.79-80.

[88] „THE PRIEST SAY..." „KATOLIČKI LIST", 1933, no. II., pp.121-122.

su se protiv jezuita izjašnjavali ne samo napredniji mislioci, nego se među njihovim protivnicima našlo i papa, kardinala, nadbiskupa, biskupa, kanonika, katolički univerziteti, profesori bogoslovije i crkvene historije, brojni svećenici, katolički vladari, državnici i političari.

Da bi bila posve jasna ova teza dosta je bilo upozoriti na obrazloženje pape Klementa XIV., kad je 21. VII 1773. ukinuo jezuitski red sa znamenitim breveom „Dominus ac redemtor noster". Papa Klement XIV. je priznao da su se uzalud trudili njegovi prethodnici da uklone tolike optužbe protiv toga reda. I njegovom prethodniku Klementu XIII podnijet je, kao i njemu prijedlog, da Kršćanskom svijetu neće biti vraćen mir, dok se ne ukine jezuitski red. Kad je to njemu učinjeno, a tom su se prijedlogu „pridružili mnogi biskupi i drugi po položaju i učenosti i pobožnosti odlični muževi", to se on poslije zrelog razmišljanja želeći crkvi da povrati pravi i trajni mir, „diže i ukida rečenu družbu, sve njihove urede i službe, njihove domove i škole, kolegija".[89] Ovaj Klementov breve potvrdio je i njegov nasljednik Pio VI, sa tri kasnija brevea 1783, jer „nikada nije na to pomislio i neće nikada na to misliti, da učini ma i najmanji prigovor tom dekretu".[90]

Poslije sloma francuske revolucije i pada Napoleona, a iza povratka reakcije, Pije VII 1814. vraća sa bulom „Sollicitudo omnium" red Družbe Isusove a s time i nove stalne borbe u i izvan krila katoličke crkve. I doista, još od vremena osnivača reda Ignacija Loyole, kad se 1554. izjasnila protiv reda pariska Sorbona, „koji je postao opasan za vjeru i sposoban da ugrozi mir crkve... sposoban više za razaranje nego za podizanje", a tom se mišljenju pridružio pariski nadbiskup i više francuskih biskupa.[91] Nije čudo da se od 1814. dižu sve novi i novi prigovori djelovanju jezuita u Evropi. Nije nikakvo iznenađenje da su i najveći umovi Hrvatske – Preradović, Strossmayer, Rački, Nodilo, Radić i toliki drugi – zazirali od njih i u mnogo ih slučajeva pobijali.

Jezuitizam i hrvatski klerikalizam u stvari su i prije, a naročito poslije 1900., sinonimni pojmovi. Hrvatski jezuitizam bio je osnovni nosilac hrvatskog klerikalizma i poticatelj svih antijugoslavenskih i antiliberalnih akcija hrvatskih klerikalaca. Jer, hrvatski klerikalizam prekaljen jezuitskim duhom bio je uvjerenja da je ispravno naučanje jezuite Ota Zimmermanna koji je formulirao tezu, da je „bezvjerstvo uvijek u tomu ako se narodnost ne podlo-

[89] August Theiner, Geschichte des Pontifikats Klements XIV. Paris–Leipzig, II, 356–376.

[90] August Theiner, Geschichte des Pontifikats Klements XIV. Paris–Leipzig, II, 506.

[91] Stjepan Zagorac, O jezuitima. „Starokatolik" 1933., br. 3, 3–4.

the past centuries were analyzed and explained in detail. The average readers were appalled to learn that in the past not only progressive intellectuals, but also one Pope, several Cardinals, Archbishops and Bishops, Canons and the Catholic University, professors of theology and Church history, numerous priests, Sovereign of Catholic religion, statesmen and politicians were against the Jesuits.

It is noteworthy to recall the explanation of Pope Clemens XIV for abolishing the Society of Jesus (on the 17-th of July, 1773) by his famous Brevet „Dominus ac redemtor noster". Clemens XIV admitted that his predecessors in vain tried hard to keep the accusations against the Jesuits under cover. His predecessor, Clemens XIII was also asked to abolish the Society of Jesus for the sake of peace in the Christian world. When he received the same request supported by „many Bishops and other respectful personalities known as outstanding scholars and devoted Catholics „after having thoroughly considered the matter", he decided to abolish the Society of Jesus and all its services, centers, schools and collegiums for the sake of a permanent and true piece in the Church."[89] This Brevet was later approved by his successor, Pius VI and reinforced by three more Brevets he issued in 1783 „to prove that he had no objection whatsoever to the Brevet issued by Clemens XIII."[90]

After the French Revolution, the fall of Napoleon and restoration of reactionary forces Pius VII in 1814 with his Bulla on „Sollicitudo omnium" restored the Society of Jesus and thus revived permanent conflicts inside and outside the Catholic Church. It is interesting to note that at the time when Loyolla founded the Society of Jesus the Paris Sorbonne was against it „as dangerous for the religion and a threat to peace in the Church, more capable to destroy than build."

The Bishop of Paris and several French Bishops gave support to that view.[91] As of 1814 the number of protests against the Jesuits has been constantly increasing. It is not surprising that the most outstanding Croats-Preradovitch, Strossmayer, Rachky, Nodilo, Raditch and many others did not trust them and in many cases were even against them.

Jesuitism and Croatian clericalism before, and particularly after 1900 are one and the same. Actually, Croatian Jesuitism was the main promoter of Croatian clericalism and the master brain of all anti-Yugoslav and anti-liberal activities of Croatian Clericals. Imbued with the spirit of Jesuitism.

[89] August Theiner: GESCHICHTE DES PONTIFIKATS KLEMENS XIV, Paris-Leipzig, II, pp. 356-376.

[90] August Theiner: GESCHICHTE DES PONTIFIKATS KLEMENS XIV, Paris-Leipzig, II, p 506.

[91] Stjepan Zagorac: „ABOUT JESUITS", „STAROKATOLIK", 1933, no. 3, pp.3-4.

ži vjeri... Ako dođe do opreke između prave vjere i narodnosti mora vazda da ustukne narodnost..."[92]

Unatoč odlučnom stavu napredne jugoslavenske javnosti klerikalci su uspjeli kao i 1918. Samo je tada 1918. izašlo u susret nadbiskupu Baueru Narodno vijeće u Zagrebu, a sada 1933. kralj Aleksandar, koji nije imao odvažnosti da izvede ovakav odlučan potez. Jer pod njegovim sugestijama Gavrančićev predlog nikad nije stavljen na dnevni red u Narodnoj skupštini. Za ovaj njegov postupak odužio mu se naročitom blagodarnošću nekadašnji jezuitski pitomac travničke gimnazije Ante Pavelić, kao organizator marseljskog atentata. Sam pak dr. Oton Gavrančić, za svoj pothvat bio je nagrađen kada je u NDH oživotvorena jezuitska „Civitas Dei" konfiniranim prostorom u jasenovačkom logoru u strahovitoj „žici" u kojoj je podnio smrt na način kakvu nisu mogle izmisliti ni najbudnije fantazije Velikog Inkvizitora.[93]

U Narodnoj skupštini još se u nekoliko prilika raspravljalo o antisokolskoj poslanici prilikom budžetske debate u vezi sa predlogom ministra za fizički odgoj naroda. Još je jednom niz poslanika uzeo u obranu sokolstvo, njegovu akciju kao i svu nepatriotsku pozadinu koja je stajala iza episkopatske akcije.

U toku diskusije uzeo je o toj stvari riječ i predsjednik vlade dr. Milan Srškić 16. III 1933. i obilježio stav vlade u pitanju pravnih i političkih odnosa države prema katoličkoj crkvi. Dr. Srškić je odbio mišljenja episkopata da je katolička crkva gonjena u Jugoslaviji ukazujući da je upravo radi katoličke crkve mijenjano školsko zakonodavstvo, da su zadržane sve konfesionalne škole i da se u pitanju rješavanja dalmatinskog agrara crkva oslobodila plaćanja prinosa u kolonizacioni fond, čime se obezbjedila na 20% veća odšteta za crkvena imanja. Što se tiče fizičkog odgoja omladine ona ju je neutralizirala ali ne može dopustiti da nosi vjersku oznaku. Jednako je uzeo riječ i dr. Lavoslav Hanžek, ministar za fizički odgoj koji je još jednom polemizirao sa episkopatom, i branio Tyrša i njegovu ideologiju koja se prema mišljenju izvjesnih čeških svećenika ne protivi vjerskim načelima. Dr. Hanžek je u cjelosti analizirao poslanicu i u svim njenim detaljima označio je kao promašenu, zadržavši se naročito na stavu biskupa Srebrnića. Dr. Hanžek je pri kraju podvukao činjenicu da je za SKJ od velike važnosti kao i najbolja moralna pomoć i satisfakcija što su povodom episkopatske poslanice izjavili svoju solidarnost sa SKJ češki i poljski sokolski savezi. A poljski sokolski savez jednom

[92] Stjepan Zagorac, O jezuitima, 4.

[93] Vidi posljednje poglavlje: „Krvava žetva."

Croatian clericals fully subscribed to the view of Jesuit Otto Zimmerman who said: „Faithless are those who are not subservient to their faith..... In case of conflict between the national and religious interests it is the religious that always prevails over the national..."[92]

In spite of a resolute support to the draft law by the progressive Yugoslav public opinion like in 1918 the clericals won the day. Only in 1918 it was the NARODNO VJEĆE (the National Council) in Zagreb that yielded to the pressure of Archbishop Bauer, and now, in 1933 King Aleksandar was too permissive. Actually, at the suggestion of the King the proposal of the draft law submitted by Dr Gavranchitch was not put on the Agenda of the National Assembly. Ante Pavelitch (Pavelić) organizer of the assassination of the King in Marseilles, a former pupil of the high school in Travnik, sponsored by Jesuits, paid him due tribute for drafting that law. When the fascist NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA was founded and the Jesuit „Civitas Dei" re-established Dr. Oton Gavranchitch was taken to the extermination camp of JASENOVAC (Yasenovatz) and died a horrendous death beyond imagination of the most pathological mind of the Inquisition.[93]

The National Assembly had the anti-Sokol Epistle several more times on its Agenda, and particularly in connection with the budget for physical education. A significant number of the Members of Parliament stood up in defense of the Sokols and its activities and condemned the anti-patriotic background of the Epistle.

In his address to the Assembly on the 16-the of March, 1933, Prime Minister Dr. Milan Srshkitch (Srškić) defined the views of the Government on the legal and political relations between the State and Church. The Prime Minister rejected the accusation of the Catholic church that it is persecuted in Yugoslavia emphasizing that even the Law on Education was changed for the sake of the Catholic church, that all confessional schools are in place, that regarding the problem of church land property in Dalmatia the church no longer has to pay the contribution to the colonist fund (kolonizacioni fond), which has increased the compensation for church land by 20%. Regarding the physical education of youth the Prime Minister emphasized that according to the law it is to be neutral and without any religious symbols.

In his statement Dr. Lavoslav Hanzsek (Hanžek) argued with the Episcopate and defended Tyrsh and his ideology which, according to some Czech priests is not contrary to the religious principles. Dr. Hanszek made a

[92] Idem, 4.

[93] See the last chapter of THE BLOODY HARVEST.

je blagoslovio i sam Sveti Otac papa smatrajući ga kao besprikorno katoličko društvo![94] Izgledalo, da je za obranu SKJ potrebna i ovakva argumentacija!

Ovim je sa službene strane bio obilježen stav vlade prema episkopatskoj poslanici, popustljiv u školskim stvarima, a odmjeren i odlučan u pitanju fizičkog odgoja naroda. Poslije toga, još se javljaju samo posljednji refleksi ove borbe koji su ukazali da se i agresivni i militantni klerikalizam začas stao povlačiti iz prvih linija. Vidjelo se to naročito u vezi sa suđenjem koje je izazvala tužba SKJ pred Sreskim sudom I u Zagrebu. Zastupnik tužitelja bio je dr. Oto Gavrančić i on je optužio episkopat zbog kleveta u samoj poslanici. Kako episkopat nije mogao da nastupi dokaz istine, zaklonio se za propise 120. kanona crkvenog zakonika da tužitelji ne mogu uopće podizati nikakve tužbe protiv episkopata bez prethodnog dopuštenja Svete Stolice, niti u krivičnoj a niti u civilnoj stvari. 15. maja 1933. raspravljao je Sreski sud I u Zagrebu o prigovoru episkopatskog zastupnika o nenadležnosti toga suda i našao je da taj kanon Crkvenog zakonika nije u skladu niti sa glavom XXVIII krivičnog zakona, a niti sa krivičnim postupnikom, koji nemaju takve ustanove. Štoviše, oni je isključuju. Okrivljeni su se biskupi pozvali i na takozvani priviligium fori starog austrijsko-vatikanskog konkordata, po kojem se krivične stvari protiv biskupa izuzimaju iz nadležnosti građanskih sudova, a biskupima sudi Sveta Stolica u zajednici sa vladarom. Time su se biskupi pozvali na kompetenciju crkvenog suda i u krivičnim stvarima. Međutim sud je našao da je taj privilegij pripadao po tom konkordatu Svetoj Stolici i tadanjem austrijskom caru i kralju ugarskom, ali taj privilegij nije nikakvim državnim zakonom niti međunarodnim ugovorom između Svete Stolice i kraljevine Jugoslavije priznat kralju Jugoslavije, pošto između njih ne postoji nikakav konkordat. A što se tiče samog austrijskog konkordata, isti je ukinut još 1870., kad ga je austrougarska monarhija otkazala. Osim toga, taj konkordat u ovim ustanovama dokinut je i ustanovom § 3., odj. I Kriv. zakona koji kaže: „Na svakoga ko učini u kraljevini Jugoslaviji krivično djelo primjenit će se ovakav zakon" t. j. krivični zakon, razumljivo je da okrivljeni nemaju eksteritorijalni položaj, već ga imadu samo ona lica, koja taj zakon naročito spominju. Specijalno je pak taj konkordat dokinut u onim ustanovama na koje se okrivljeni pozivaju u svom prigovoru nenadležnosti sa ustanovama glave XVIII Kriv. zakona koje govore o krivičnim djelima državnih službenika i vjerskih predstavnika.

Već ovim faktom da su se biskupi zaklonili za taj nekadašnji austrijski privilegij, strahujući da izađu pred sud na kome su morali položiti dokaze za

[94] Sokolstvo u budžetskoj debati Narodne skupštine kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1933., 7–31.

detailed analysis of the Epistle, particularly the views of Bishop Srebrnitch, and concluded that the Epistle was a failure. At the end Dr. Hanszek emphasized the importance of the Sokols of the Kingdom of Yugoslavia and expressed his thanks to the Polish Sokols for their solidarity with the Yugoslav Sokols against the Epistle. The Minister recalled that once the Holy Father himself blessed the Polish Sokols regarding them as a Catholic sports society without reproach![94] In defense of the Sokols, evidently it was necessary to recall all these details!

This was the official attitude towards the Epistle. Some concessions have been made in allowing confessional schools to continue their work, but there was no concession with regard to physical education on the national level. The last echoes of this conflict indicated that even the most aggressive, militant clericalism was on the defensive. It became particularly evident with regard to the charge the Sokols brought against the Episcopate filed with the First District Court in Zagreb. Dr. Gavranchitch, the attorney for the Sokols accused the Episcopate for insult in the Epistle. Since the Episcopate had no proofs for its statement in the Epistle it referred itself to the Church Canon no. 120 according to which it is not possible to file a charge, civil or criminal, against the Episcopate without previous approval of the Holy See. The court hearing took place on the 15-th of May, 1933 before the First District Court in Zagreb. The objection of the defense attorney was rejected and the Court established that Canon no.120 was not in line with Chapter XXVIII of the Yugoslav Criminal Law and it (the Court) has to comply only with its own Rules of Procedure. The bishops then referred themselves to PRIVILIGIUM FORI provided for by the old Concordat between Austria and the Vatican, according to which the Bishops can be only charged before the Holy See and the Monarch, and not before regular civil courts. But this was not an international agreement, nor an agreement with the Kingdom Of Yugoslavia. Moreover it was abrogated in 1870 by the Austria-Hungarian Monarchy. This outdated Concordat is not in line with paragraph 3. I of the Criminal Law which says that „this Law applies to all who commit a criminal violation in Yugoslavia", which means that the indicted do not enjoy the ex-territorial status. The ex-territorial status enjoy only those expresis verbis mentioned in the Law. Chapter XVIII of the Criminal Law applies to all state employees and representatives of the church.

Afraid to appear before court, due to lack of evidence, the bishops decided to take advantage of the previous Austrian privilege, which left a bad

[94] „THE SOKOLS AND THE DEBATE ON THE BUDGET IN THE ASSEMBLY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA" (Sokolstvo u budžetskoj debati Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije), Ljubljana, 1933., pp. 7-31.

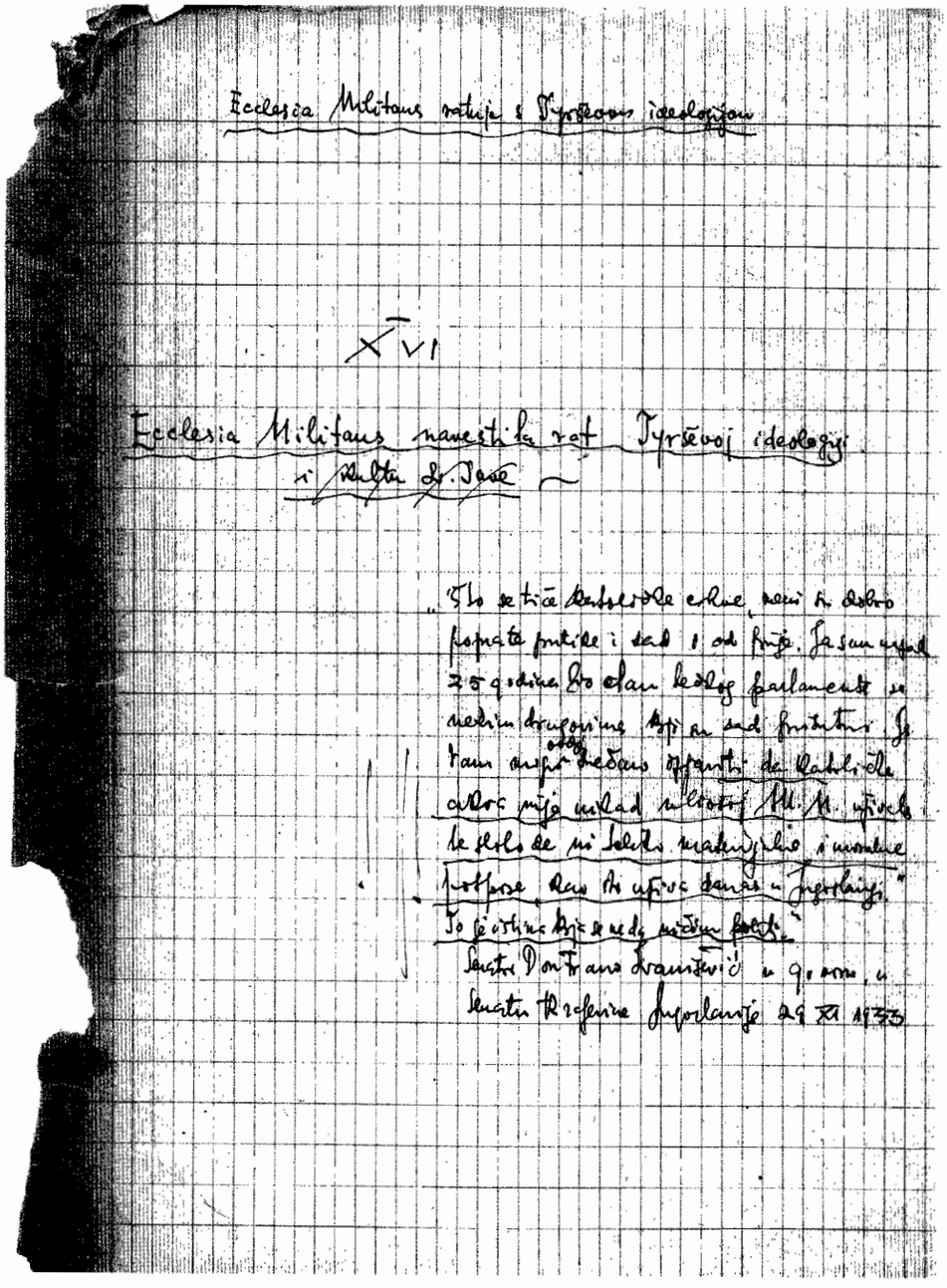

Originalni rukopis izostavljenog poglavlja V. Novaka
V. Novak's original manuscript of the omitted chapter

impression on the Yugoslav public opinion. It was also a hard blow on the Yugoslav Episcopate. Again, under the pressure of the King to withdraw the charge for gross insult the Sokol decided to comply. On the 15-th of May Dr Goranchitch on behalf of the Sokol declared that the incriminated did not withdraw their insults, nor offered any satisfaction customary in similar situations:

> „We note that they have not even tried to produce evidence before this Court for their insults in the Epistle, which proves that the insults are groundless. For us it means moral satisfaction because the indicted would have been condemned. But owing to their high position in church hierarchy and society and in view of the above conclusion we withdraw our charge."[95]

The Sokols negatively reacted to both interventions of the King in favor of the Episcopate and were unhappy about the course of action in this regard. In their view the Episcopate did not deserve such permissiveness.

At the moment when the conflict seemed to be over a new sting came from abroad and unmasked the true enemy of the Sokols and who was behind the Croatian and Slovenian Episcopate in Yugoslavia. Namely, at the meeting of the League of Nations the Italian delegates raised the issue of the Sokol Alliance of the Kingdom of Yugoslavia and in the discussion vehemently accused only Yugoslavia of being a hotbed of imperialism and as such a threat to its neighbors. Fearing the strength of the Army of the Kingdom of Yugoslavia the Italian delegates requested the Sokols to be considered as part of active army. Thus, the official Italian delegates revealed that their views on the Sokols are identical with those presented in their press, the press which was the first to publish the anti-Sokol Epistle and on that ground accuse the Sokol Alliance of the Kingdom of Yugoslavia of being a threat to peace of Yugoslav neighbors, Italy in particular. PICCOLO DELLA SERA, (Trieste) raised the same issue discussing the confessional and ethnical circumstances in Yugoslavia in the spirit and tone of the Yugoslav clerical enemies of the Sokols. These articles actually preceded the discussion in Geneva. Obviously, a continuous anti-Sokol campaign of the enemies of the Sokol ideology in Yugoslavia was closely connected with the campaign against the state of Yugoslavia. This attack was particularly vehement because it came from the official state representatives from the rostrum of the League of Nations, an international institution of the highest level.

[95] „NOVOSTI", May 16, 1933.

svaku inkriminiranu tvrdnju, oslabio je njihov moralni stav pred svom jugoslavenskom javnošću. To je bio veoma težak udar za jugoslavenski episkopat. I opet pod uticajem krune, SKJ odlučio se da povuče tužbu i da ne insistira na izvođenje pred sud okrivljenih biskupa zbog teške optužbe: klevete. 15. maja izjavio je pred sudom zastupnik tužitelja dr. Gavrančić, da optuženi nisu opozvali svoje klevete, niti su dali onu zadovoljštinu koja se obično smije očekivati i koja se daje u takvim slučajevima.

> „Konstatiramo da nisu ni pokušali dokazati svoje objede, koje su iznijeli u biskupskoj poslanici proti nama, čime je pred ovim sudom utvrđeno da njihove objede objektivno nisu istinite. Na osnovu ovih konstatacija smatramo da smo dobili moralnu nezadovoljštinu, jer bi tuženi morali biti osuđeni. No s obzirom na visoki položaj optuženih u crkvi i društvu i s obzirom na njihovu gornju izjavu ne tražimo da oni budu kažnjeni i povlačimo svoju tužbu."[95]

Oba ova postupka kralja Aleksandra, kad je intervenirao u korist episkopata u Skupštini i pred sudom, bila su u sokolskim redovima primljena negodovanjem i žaljenjem, u uvjerenju da episkopat nije zaslužio ovoliku obazrivost poslije svih svojih postupaka.

U trenutku, kad je izgledalo da će se čitava stvar stišati, još je jednom ona buknula kad je dato toj borbi protiv jugoslavenskog sokola osvetljenje koje je došlo izvana i koje je pokazalo ko je pravi neprijatelj sokolske ideje, na protivnika, s kojim se i ispred koga se našao hrvatsko-slovenski episkopat. Naime o SKJ poveli su riječ na sjednici Društva naroda talijanski delegati na konferenciji za razoružanje. Oni su poveli jednu veoma oštru i unaprijed sračunatu kampanju protiv SKJ, obilježavajući time samu Jugoslaviju kao žarište imperijalističkih težnji, opasnost za mir sa susjedima. Talijanski delegati u strahu od jugoslavenske vojske zahtijevali su da se SKJ uračuna u opće efektive vojske. Tako su talijanski službeni faktori pokazali da imaju o SKJ jednako neprijateljsko mišljenje kao i njihova štampa. Ona ista koja je *prva* objavila postojanja antisokolske poslanice i iskoristila ju je prikazujući SKJ kao ustanovu opasnu za mir jugoslavenskih susjeda, naročito Italije. Isti je problem ponovo potegnuo u diskusiju tršćanski „Piccolo della Sera", govoreći o konfesionalnim i etničkim prilikama u Jugoslaviji, u duhu i tonu jugoslavenskih klerikalnih protivnika SKJ. A upravo ovo pisanje predhodilo je ataku u Ženevi. Dakle, stalno jedna smišljena i upadljiva povezanost i podudarnost akcija neprijateljskih jugoslavenskoj ideologiji sokola, u stvari neprijateljski samoj Jugoslaviji. Ovaj napad bio je izuzetno težak. Jer on je

[95] „Novosti" 16. V. 1933.

„From a lofty rostrum the official representatives of one country were impudent enough to present before an outstanding international forum a totally biased and groundless view. But, in spite of being groundless, in view of the place from which the attack on the Yugoslav Sokols was launched and the style of its wording this accusation produces an even more serious effect." These are the words of Dr. Milan Dragitch who further on spoke about the seven decades long history of the Sokols in Slavic countries and emphasized that the basic features of their ideology and the main ideals of their founder-Tyrsh are humanism and democracy. Nationalism of the Sokols is not based on hatred. It is based on love and has nothing to do with chauvinism. And above all, the attack on this organization came from the delegates of fascist Italy whose Duce sent the following message to Italian youth:

> „Love your guns, adore machine guns and always have in mind the dagger... Learn to hate!" Carlo Sforza, leader of Italian fascist youth, has the following advise: „It is mean not to hate the enemy. Fascism must vehemently hate its enemies and openly express this hatred. Hatred for the enemies of fascism is the noblest form of its defense. Fascism is a purely religious idea. Fascism wants to draw its inspiration from those moments in history when both the cross and dagger, poison and torture were used and burning at the stake and expulsion practiced. Fascism should adhere to this school of thought-the school of overwhelming hatred. It is primarily the young generation that should be raised in that spirit if the young are to become an army- the fascist army." In his message to the girls Turatti said: „You will be good mothers only if aware that your children are primarily born to serve the country and fight its wars. The loftiest ideal of fascism is to see girls competing in target shooting." The insurmountable gap between the ideology of the Sokols and the ideology of fascism was further increased by Mussolini's following message: „War implies a paramount effort of overall human energy and ennobles the people brave enough to engage in it."[96]

Italy was, actually on the verge of war against Abyssinia (Ethiopia) with the support of the Catholic church in Italy. This was the reason for attacking the neighbor who did not approve imperialism and was ready to militarily oppose it. The Catholic church did not pronounce an anathema on this new fascist religion based on hatred, threatening with burning at the stake, expulsion, torture, poison and the holy dagger as it did in case of the Sokols.

[96] Milorad Dragitch:„ITALIAN DELEGATES IN GENEVA AND THE YUGOSLAV SOKOLS (Milorad Dragić, Talijanski delegati u Ženevi i jugoslavensko sokolstvo).

dolazio od službenih predstavnika jedne države, a učinjen je pred forumom najviše međunarodne institucije Društva naroda. „Pred delikatnim forumom na nedelikatni način službeni predstavnici jedne zemlje iznijeli su jednu tezu, lišenu svake objektivnosti i realnosti. Zbog mjesta i načina, na koji je izvršen, ovaj napad na sokolstvo izuzetno je težak, pored svega toga što ga prosti argumenti istine lišavaju svake vrijednosti". Dr. Milan Dragić, čije su ovo misli, ukazao je na sedam punih decenija rada slovenskog sokolstva sa njegovim humanističkim idealizmom i demokratizmom, vođenog stalno duhom osnivača Tyrša. Sokolski nacionalizam nije baziran na mržnji, nego na ljubavi i nema ničeg šovinističkog. I ovakvu su ustanovu napali delegati fašističke Italije, čiji je šef, uputio omladini ovakav savjet:

> „Ljubite pušku, obožavajte mitraljeze, a ne zaboravite ni sveti ubod... Naučite mrziti!" Carlo Sforza, vođa fašističke omladine govoreći omladini i poučavajući je rekao je i ovo: „Podlost je ne mrziti svoje protivnike. Fašizam mora bijesno da mrzi svoga protivnika, tu svoju mržnju mora vidljivo pokazati. Mržnja prema protivnicima fašizma to je najplemenitiji oblik obrane fašističke ideje, koja je čisto religiozna ideja. Fašizam hoće da se ugleda na onaj momenat historije, kada se prihvatio mača i krsta, kada se služio lomačom i progonstvom, mučenjem i otrovom. Fašizam treba da se ugleda na ovu školu nesnošljivosti i mržnje. U prvom redu tim duhom treba da se inspirira mlada generacija, ako želi da postane vojska – fašizma." Turatti je pak poručio mladim djevojkama: „Vi ćete biti dobre majke, koje će znati da se djeca rađaju u prvome redu za domovinu i za rat. Takmičenje djevojaka u pucanju, to je najbolji simbol onog cilja za kojim teži fašizam." Ovu fašističku ideologiju, toliko suprotnu sokolskoj dopunja i Mussolini kad kaže: „Rat dovodi do najvećeg napona svih ljudskih energija i daje pečat plemenitosti onim narodima koji imaju hrabrosti da zagaze u rat."[96]

Jer se Italija spremala za rat sa Abesinijom, za koji i u kome joj je pomogla u Italiji katolička crkva, trebalo je napadati sve one ustanove koje takvom imperijalizmu na granicama stoje u borbenom stavu. Ta nova fašistička religija koja se oduševljava mržnjom, lomačom, progonstvom, mučenjem, otrovom i svetim ubodom, nije bila anatemirana od talijanskog episkopata kao što je to bilo jugoslavensko sokolstvo. U istom koru nalaze se Mussolini, Sforza, Turatti, „Corriere della Sera", „Piccolo della Sera", „La Vedetta d'Italia", „Lavoro Fascista" sa ostalim fašističkim listovima, talijanski delegati u

[96] Milorad Dragić, Talijanski delegati u Ženevi i jugoslavensko sokolstvo.

Mussolini, Sforza, Turatti, CORRIERE DELA SERA, PICCOLO DELA SERA, LA VEDETA D'ITALIA, LAVORO FASCISTA, and all other fascist newspapers, the Italian delegates in Geneva, the Encyclical, Pius XI, the Catholic Episcopate in Yugoslavia, its Epistle, the whole clerical mechanism and the militant soldiers of the Ecclesia Militantis in Croatia and Slovenia, they were all singing the same song. This noisy maneuver in 1933 was a successful introduction to the later developments as of 1935 and in the period 1941-1945. During one decade only, as off 1933,„fascism as a new religion" after an inconceivable impetus and ascent, collapsed into the deepest chasm of shame ending up in Dante's „INFERNO."

In 1933 the National Assembly and the Senate once again discussed the Sokol issue. On the 22-nd of November the Senate discussed the draft law on compulsory physical education, in view of improving the overall health status of the population. Don Frano Ivanishevitch was one of the proponents of that draft law. His speech was imbued with the same spirit in which together with Bishop Uccellini he defended the Sokols in February of the same year. He also mentioned the anti-Sokol Epistle, the negative effects of which were prevented thanks to the awakened awareness and vigilance of Yugoslav citizens. It is interesting to note that in his speech don Ivanishevitch accused Bishop Srebrnitch of being the main author of the Epistle and also explained the anti-Sokol views of Archbishop Sharitch.

> „The Austrian rule in Bosnia was based on the religious factor... The first and foremost aim of Austrian policy in Bosnia was to instigate the conflict among the 400.000 Catholics, 600.000 Muslims and 800.000 Orthodox Serbs. It was the policy based on the „divide et impera" principle! People that have lived all their lives under such circumstances are biased, which is understandable.... I am against the methods which the defunct a-national and to us hostile Austria-Hungarian Monarchy used to implement... Therefore, I think that the understanding of the notion of church and state and the notion of religion and fatherland should be brought into harmony...
>
> As far as the Catholic Church is concerned I am very well acquainted with its past and present situation. Together with some of my collegues present here 25 years ago I was Member of the Parliament in Vienna. Therefore, on the ground of my personal knowledge and experience I can solemnly declare here and now that in the former Austria-Hungarian Monarchy the Catholic Church did not enjoy nearly as much freedom and moral and material support as now in

Ženevi, Enciklika Pie XI, jugoslavenski episkopat sa svojom poslanicom i sa čitavom klerikalnom armaturom i bojnim redovima hrvatske i slovenske Ecclesiae Militantis. Bio je to vanredno uspio bučni manevar 1933. kao priprema za događaje od 1935. i u Jugoslaviji od 1941. do 1945. Tako se u jednom decenijskom rasponu od 1933. pa dalje „nova religija – fašizam" razmahala u svoj najsilovitiji uspon ali i najsramotniju kataklizmu, povukavši za sobom u provalije Danteovog „Inferna" i – „novu religiju – fašizam".

Iste 1933. još se jednom raspravljalo u Narodnoj skupštini kao i u Senatu po ovom pitanju i problemima vezanima sa sokolskom ustanovom. 22. novembra raspravljalo se u Senatu o zakonskom predlogu o obaveznom tjelesnom odgoju, koji bi imao za cilj da putem fizičkog odgoja poradi na poboljšanju općeg narodnog zdravlja. Među predlagačima toga zakonskog predloga bio je i senator don Frano Ivanišević. Prvi govor kojim se je Ivanišević u Senatu istakao dodirnuo je ovo pitanje u istom onom duhu kakvim je prožeo svoje misli kad je mjeseca februara zajedno sa biskupom Uccellinijem branio Sokol. Dakako on se dodirnuo i antisokolske poslanice čije je zle tendencije odbila i ugušila probuđena svijest Jugoslavena. Zanimljivo je da je u svom velikom govoru Ivanišević označio krčkog biskupa Srebrnića kao prvog inicijatora, kao što je objasnio i neprijateljski stav nadbiskupa Šarića.

> „Austrijska vladavina u Bosni bazirala je na skroz konfesionalnom temelju... Sva politika austrijska u Bosni sastojala se u tome kako će podupirati borbu između 400.000 katolika, 600.000 muslimana i 800.000 pravoslavnih Srba. To je ona poznata politika: „divide et impera"! Razumljivo je da ljudi koji su proveli vijek u takvim prilikama gledaju na stvari jednostrano... Nikako ne odobravam da se metode koje su se primjenjivale u bivšoj anacionalnoj i nama neprijateljskoj Austro-ugarskoj monarhiji... Stoga je bilo potrebno da se stavi u harmoniju i pojam crkve i države, i pojam vjere i domovine... Što se tiče katoličke crkve, meni su dobro poznate prilike i sad i od prije. Ja sam nazad 25 godina bio član bečkog parlamenta sa nekim mojim drugovima koji su ovdje prisutni. Ja vam mogu ovdje svečano izjaviti da katolička crkva nije nikad u bivšoj Austrougarskoj monarhiji uživala te slobode ni toliko materijalne i moralne potpore kao što danas uživa u Jugoslaviji. (Aplauz i živo odobravanje). To je istina koja se ne da ničim pobiti."[97]

[97] Stenografske bilješke Senata kraljevine Jugoslavije. 1933., I, V, 9–12.

Yugoslavia, (A round of applause and approval). There is no argument that could refute that truth."[97]

In his speech don Frano Ivanishevitch was very open and resolute, in spite of the sentence „inflicted" on him by Bishop Dr. Bonefachitch, which he had to serve in February.

The conflict did not wither away in 1933 but, spilled over to 1934. On behalf of the Episcopate Archbishop Sharitch and Bishop Srebrnitch continued their attacks against the Sokols, to the delight of the fascist press. Since his former attacks on the Sokols were not successful Archbishop Sharitch produced a new accusation „horribile dictu", according to which the Sokols are not only faithless and impious but also republicans. The whole press reacted accordingly. At the same time Bishop Srebrnitch attacked the Sokols in his Easter Epistle (1934). Thanks to preventive censorship in force the censor deleted many of these attacks. Only the Bishop and the Curia knew about the censorship, but nevertheless very soon LA VEDETTA D'ITALIA, a fascist paper in Rijeka published the news under the sensational title: LA PASQUA CATTOLICA PROIBITA DA BELGRADO! L'APPELLO DEI VESCOVO DI VEGLIA AI FEDELI IMPEDITO DELLA CENSURA JUGOSLAVA – LIBERTA DEMOCRATICHE! (Catholic Easter prohibited by Belgrade! Appeal of the Bishop of Krk to his believers prohibited by the Yugoslav censorship. Democratic freedom!). The source of the news was more than evident and thanks to whom it was announced in the fascist newspaper, including the passages deleted by censorship, known only to the Bishop himself.[98]

Commenting on the attacks of Sharithch, Srebrnitch and the fascist newspaper from Rijeka SOKOLSKI GLASNIK emphasizes the coincidence in time and a common ideological approach of these jointly orchestrated attacks.

„Had we altered the school curriculum in the way the fascist Duce did in Italy before he bought from the Vatican for one billion liras the Lateran Treaties, of crucial importance for his policy, the Italian press would for sure have announced that the Catholic church in Yugoslavia was counting its last days and that in the religious sense we were worse than the Bolsheviks. In our country all are free to celebrate their Easter in the way they choose, whereas in fascist Italy they are allowed to celebrate it only under the insignia of their lictors..."[99]

[97] Shorthand notes of the Senate of the Kingdom of Yugoslavia, 1933., I, V, 9-12.
[98] S.Ch.:„THE HARANGUE CONTINUES" „NOVOSTI", May 13, 1934.
[99] Idem.

Don Frano Ivanišević govorio je tako slobodno i odlučno, ma da je mjeseca februara imao da izdrži kaznu kojom ga je nagradio za njegov stav njegov biskup dr. Bonefačić.

Refleksi ovih borbi nisu okončani 1933. Oni se produžavaju i 1934. Od strane episkopata nadbiskup Šarić i biskup Srebrnić dalje su produžili da napadaju Sokol na radost fašističke štampe. Nadbiskup Šarić, videći da ne uspijeva naročito protiv Sokola poslužio se novim sredstvom optuživši sokolstvo da nije samo bezvjersko nego i, horribile dictu, i – republikansko. Ova Šarićeva izjava izazvala je svakovrsne komentare u cjelokupnoj štampi. U isto vrijeme biskup Srebrnić je svoju uskršnju poslanicu (1934.) posvetio opet napadajima na sokolstvo. Kako je postojala preventivna cenzura, to je cenzor znatan dio tih napadaja izbacio. Ma da je ovaj posao cenzuriranja bio poznat samo biskupu i ljudima iz Kurije, o njemu je vrlo brzo progovorila riječka fašistička „La Vedetta d' Italia" pod alarmantnim naslovom „La Pasqua Cattolica proibita da Belgrado!" – „L' appello del Vescovo di Veglia ai fedeli impedito dalla censura Jugoslava". – Libertà democratiche". („Katolički uskrs zabranjuje Beograd! – Apel krčkog biskupa vjernicima zabranjen od jugoslavenske cenzure. – Demokratske slobode".). Naravno, bilo je sasvim jasno odakle je ta vijest potekla i ko ju je dostavio fašističkom listu. Štoviše, fašistički list donio je cenzurirane stavove koje je imao samo biskup.[98]

„Sokolski glasnik" komentirajući Šarićeve i Srebrnićeve napadaje, kao i riječkog fašističkog lista, ukazuje na podudarnosti, vremensku i idejnu, ovih zajedničkih napadaja.

„Da smo mi ono izbacivali propela iz školskih programa, kako je to učinio vođa fašizma, dok nije kupio od Vatikana milijardama lira potrebni mu Lateranski sporazum, sigurno bi talijanska štampa o tome pisala, kako je u Jugoslaviji katolička crkva u izdisaju, i kako smo u religioznom pogledu gori od boljševika. U našoj zemlji slobodno svetkuje svatko svoj Uskrs kako hoće, a u fašističkoj Italiji samo u znaku liktorskih znakova..."[99]

Sa oba napadaja, nadbiskupa Šarića i biskupa Srebrnića zabavio se SKJ na svojoj godišnjoj skupštini krajem aprila 1934. Zamjenik starješine Gangl veoma je odlučno i oštro odgovorio Šariću kao i Srebrniću.

„Sarajevski vladika ponovno proglašava naše bezvjerstvo kod kuće, a poslanica vladike na Krku otprhnula je preko naše granice i kao crna ptica grabljivica ugnijezdila se u talijanskom novinstvu da

[98] S. Č., Haranga ne prestaje. „Novosti" 13. IV. 1934.
[99] S. Č., Haranga ne prestaje. „Novosti" 13. IV. 1934.

At the Annual Assembly of the Sokols of the Kingdom of Yugoslavia, held in April 1934, Gangl, Deputy leader (zamenik starešine) sharply and openly answered to Sharitch and Srebrnitch:

> „The Bishop of Sarayevo accuses us here in Yugoslavia of being faithless and impious and the Episle of the Bishop of Krk, like a black bird of prey, has flown across the border to build its nest in Italian press and thus, from a safe and comfortable surrounding, conduct its shameful campaign against the Sokols and everything that is Yugoslav! The master brain of this scenario, whoever he might be, has committed a despicable act which we condemn and reject with disgust. The idea of republicanism which Bishop Sharitch is trying to artificially transplant from Tyrsh to the Yugoslav Sokol is utter arrogance which we also condemn and reject with disgust! The Right Reverend does not even try to provide proofs for his statement addressing it to the top level, which makes the deceit even more mean, because there is no proof that the Sokols are impious, from the top to the grass root level. This is the moral of the Jesuits who behave according to the principle that the end justifies the means."[100]

While Sharitch and Srebrnitch continued to unscrupulously attack the Sokols one of the signatories of the Epistle apparently turned away from his colleges. It happened at the Sokol Rally in Petrovaradin, on September 9, 1934. Bishop Akshamovitch did not have a firm stand with regard to the Sokols. Sometimes it was positive and sometimes negative, depending on circumstances. But, on this occasion he was to speak before the King and the Ministers, which means that his words were conceived so as to produce an appropriate effect. However, on this occasion the Janus-faced bishop- chameleon did not behave as a convert who decided to repent for having signed the anti-Sokol Epistle. His speech proves it.

> After having paid tribute to „our dear heir to the throne and Leader of the Sokols, Crown Prince Peter" the Bishop emphasized that it is heroism, a God–given, inborn quality of our people, that inspires the young to join the Sokol movement, which makes the SOKOLS OF THE KINGDOM OG YUGOSLAVIA a strong organization... Dear Sokols, boys and girls! Today solemnly entering this home, which, unfortunately is not yet completed, your sacred pledge for life should be to protect, foster and to highest level of

[100] „THE SOKOLS REACT TO ATTACKS" (Sokolstvo odgovara napadačima), „NOVOSTI", May 1, 1934.

> bi joj lakše i uspješnije bila omogućena sramotna rabota protiv nas sokola, i protiv svega što je naše! Tko je to učinio, izvršio je dvostruko podlo djelo, koje osuđujemo i odbijamo svom odlučnošću i koje možemo da kvitiramo samo najdubljim prezirom. Podmetanje republikanstva, koje biskup dr. Šarić o Tyrševoj sokolskoj ideji prenosi na nas jugoslavenske sokole, drskost je prvoga reda, koju – kako je prije rečeno – odbijamo i osuđujemo svom odlučnošću! To podvaljivanje je utoliko drskije i zlobnije, jer ga taj crkveni dostojanstvenik i ne pokušava da dokaže, i jer ga namjerice i hotimice upravlja gore, kao što je prebačeno ali ne i dokazano, – jer se dokazati ne može sokolsko bezvjerstvo bilo upravljeno dolje, na najšire slojeve, jer bi nas taj crkveni dostojanstvenik htio da onemogući na sve strane i sa svim silama, kojima se služi jezuitski moral, ravnajući se prema načelu, da cilj opravdava sredstvo."[100]

Međutim dok su Šarić i Srebrnić i dalje bezobzirno ustrajali u svom nepomirljivom i neprijateljskom stavu dotle se jedan od potpisnika poslanice okrenuo od svojih drugova. Bilo je to o sokolskim svečanostima u Petrovaradinu održanim 9. septembra 1934. Tada se na njima pojavio đakovački biskup dr. Akšamović, koji je dosad pokazao da ima oprečna gledišta o sokolima i sokolstvu. I povoljno i nepovoljno. Već prema tome kakva je situacija. Sada kada su bili u pitanju izvjesni sekvestri stav će biti zapažen i od kralja kao i resornih ministara. Međutim ovaj kameleonski i janusovski lik biskupa Akšamovića nije ovim govorom pokazao da je biskup konvertita i da se pokajao što je prošle godine potpisao antisokolsku poslanicu.

> Veličajući kralja kao i vrhovnoga starješinu SKJ „našeg prijestolonasljednika dragog kraljevića Petra" i „viteški duh koji je našem narodu urođeni dar od Boga privlači našu mladost u sokolske redove, te Soko kraljevine Jugoslavije stoji danas kao jaka organizacija... Sokoli i sokolice! Kad danas svečano ulazite u svoj dom, koji, istina, nije još potpuno završen, neka vam bude zavjet, svet i trajan: čuvati, njegovati i do heroizma usavršavati duh državnog i narodnog jedinstva pod visokom egidom Nj. V. kralja Aleksandra, a pod vodstvom Nj. Kr. Vis. prijestolonasljednika Petra... Genij roda našeg nije promjenljiv, on ne posrće, ne ide stranputicom, on je od providnosti božje, vodi sigurnim putem. U presudnom dobu svjetskog rata bratska ljubav je povezala, a svršetkom rata ujedinila, Srbe, Hrvate i Slovence u jednu državu svima nama dragu Jugoslaviju...

[100] Sokolstvo odgovara napadačima. „Novosti" 1. V. 1934.

heroic valor promote the spirit of national and state unity with his Royal Highness at its head... Our national genius is steady and unswerving and with God's blessing always following its straight path. At the crucial moment in history, the First World War, brotherly love brought together all Serbs and the end of that war brought together the Serbs, Croats and Slovenes united in one state-our dear Yugoslavia... In front of all of them I see today the celestial picture of the great hero and Liberator, King Peter I together with the Bishop of Djakovo Strossmayer the great promoter of the idea of Yugoslavism... We should learn from them. Their energy should be the source of our strength and human qualities... etc The rest of the speech was devoted to glorifying the King of Yugoslavia and the Sokols of the Kingdom.[101]

In the afternoon the ceremony of blessing of the flags took place, after which the Bishop made a short speech.

„Let our King, as a precious gift to all of us, be a lofty inspiration for further development of our Sokols of the Kingdom of Yugoslavia. Dear Sokols, boys and girls, you will be worthy of the importance vested in you only if you honor and promote the ideas of the Sokol Movement, faithfully and to the point of self-sacrifice. God bless our King and the Royal Family, God bless the Leader of the Sokols of the Kingdom of Yugoslavia Crown Prince Peter and God bless our beautiful and united Kingdom of Yugoslavia"[102]

The speech of Bishop Akshamovitch was a great surprise. He was praised by all and from all sides with great enthusiasm. For most who heard the speech it meant victory. Only a small number of the well informed did not trust the Bishop's words, who ten years later will glorify with the same enthusiasm Dr. Ante Pavelitch, leader of the Ustasha Independent State of Croatia during the Second World War and after the fall of fascism address similar words of praise to Tito, Marshal of Yugoslavia. This meant keeping pace with time out of personal interest and in the interest of the Catholic Church![103]

His superior, Archbishop Dr Bauer, did not share his view. At the time of the Sokol event in Petrovaradin the Sokols of Karlovatz (Karlovac) invited their priest to bless their Center (Home) in July 1934. The Bishop decided to

[101] „THE SPEECH OF BISHOP AKSHAMOVITCH" (Govor Biskupa Akšamovića), „POLITIKA", September 10, 1934.

[102] „DEDICATION OF THE SOKOL CENTER AND BLESSING OF THE FLAG IN PETROVARADIN" (Posvećenje Sokolskog doma i zastave u Petrovaradinu), „POLITIKA", September 10, 1934.

[103] See the last chapter of the book BLOODY HARVEST.

Ispred svih mi se danas kao neko posebno nebesko viđenje javlja duh velikog oslobodioca kralja Petra i heroja, u pratnji velikog ideologa jugoslavenske misli biskupa đakovačkog Strossmayera... Njihov rad neka bude naša škola. Njihova energija neka bude naša snaga i naša vrlina... Itd., itd. u veličanju kralja Jugoslavije i Sokola kraljevine Jugoslavije."[101]

Poslije podne istoga dana bilo je na sletištu osvećenje zastave. Poslije blagoslova održao je biskup jedan kraći govor.

„Ovaj dragocjeni dar, rekao je biskup Nj. V. Kralja, neka bude svijetlo znamenje za razvoj jugoslavenskog sokola. Sokoli i sokolice, zahvalite se dostojno pažnji koja vam je ukazana a to ćete učiniti samo na taj način, ako budete sokolsku ideju čuvali vjerno i požrtvovano. Neka Svevišnji Gospod blagoslovi i poživi našeg kralja, naš kraljevski dom i starješinu Sokola kraljevine Jugoslavije Prijestolonasljednika Petra, našu divnu i nedjeljivu kraljevinu Jugoslaviju![102]

Svijet je bio iznenađen nad ovim „obraćanjem" biskupa Akšamovića. Sa svih strana osule su se na ovog đakovačkog biskupa pohvale, priznanja, veličanja i kliktaji pobjede. Samo mali broj upućenih nije povjerovao riječima ovog čovjeka, koji će poslije deset godina jednakom emfazom glorificirati dr. Antu Pavelića, a poslije njegova sloma i maršala Jugoslavije Tita! Dakako, sve to radi ličnih i klerikalnih interesa.[103]

Međutim ovako nije sudio njegov šef na biskupskim konferencijama nadbiskupa dr. Bauera. Upravo tih dana kad su se spremale svečanosti u Petrovaradinu, karlovački sokoli obratili su se svome župniku za dozvolu da im posveti njihov dom mjeseca jula 1934. Župnik se obratio na nadbiskupa, a ovaj je postavio dva uslova koja je trebalo usvojiti pa da izda dozvolu za posvetu. Nadbiskup je zatražio da sokolsko društvo u Karlovcu izda pismenu izjavu da stoji na kršćanskom uzgojnom stanovištu i da iza katoličkog dušobrižnika a ni prije njega niko drugi ne obavlja blagoslov.[104]

Ovim svojim stavom nadbiskup je otkrio jednu vrlo važnu pozadinu cjelokupnoga pitanja. Rim nije mogao dopustiti da se pored katoličkog svećenika na istoj svečanosti i pri istom crkvenom činu pojavi koji drugi predstavnik druge vjeroispovijesti. Sokoli su bili spremni da povoljno odgovore na prvi uslov, ali na drugi nisu mogli pristati jer je u društvu bilo članova nekatolika

[101] Govor biskupa Akšamovića. „Politika" 10. IX. 1934.

[102] Posvećenje Sokolskog doma i zastave u Petrovaradinu. „Politika" 10. IX. 1934.

[103] Vidi posljednje poglavlje: Krvava žetva.

[104] Interesantna prepiska između Sokola, župnika i nadbiskupa. „Politika" 1. IX. 1934.

grant the permission under two conditions: that the Sokols submit a written statement of commitment to the principles of Christian education and that before the catholic priest no one celebrated a mass of blessing.[104]

The Bishop's attitude actually revealed a very important background of the whole issue. Rome could not accept the presence of a priest of different religion together with the catholic priest on such occasions. The Sokols were ready to give a positive answer to the first question, but not to the second one because all their members were not Catholics, which required the presence of a priest of another religion as well. This is what the Sokols said in their answer to the Bishop:

> „It is evident that you did not want to meet our kind request because the conditions you set to the Sokols are unacceptable. An attitude that does not deserve a comment. The believers only wanted the blessing of the Almighty for their work. That was all. And they were refused.
>
> The conditions you set are very difficult and we could not take the responsibility for justified revolt of all our members against us if we accepted to meet them. The conditions you set directly hurt our human and national feelings and our feelings as Sokols.
>
> We expected your first condition and even before this request were ready to comply with it. In our letter we emphasize that we have never been against any religion, or church, nor have we ever prevented any of our members from fulfilling regular Christian duties. Our answer is, therefore, clear.
>
> On the other hand, your second condition is a great surprise and disappointment to us. You allow the blessing of a Catholic priest only, and no one else, before or after him.
>
> Owing to the fact that a rather large percentage of our members are Orthodox their wish to get the blessing of their priest too is quite understandable. This is also the wish of all our members because we are equal brothers–Sokols, regardless of our ethnic origin, or religion. Complying with your second condition would mean dissemination of religious intolerance. The Sokols will never accept that. We do not want discrimination among the brothers on the confessional basis, nor shall we allow any one to hurt their religious feelings and beliefs... We shall open our Sokol center without a blessing and it

[104] „INTERESTING LETTERS THE SOKOLS EVCJANGED WITH A PRIEST AND AN ARCHBISHOP" (Interesantna prepiska izmedju Sokola, župnika i nadbiskupa), „POLITIKA", September 1, 1934.

pa se prema običajima u takvim slučajevima zatražio i svećenik one vjeroispovijesti kojoj su pripadali članovi pored svećenika većine članova društva. Sokoli su vrlo odlučno odgovorili svome nadbiskupu.

> „Svakome je jasno, čim pročita taj Vaš dopis, da Vam nije bilo stalo do toga, da nam izađete u susret osim pod uvjetima, koji su za Sokolstvo neprihvatljivi. Neobična pojava, kojoj ne treba komentara. Ljudi, vjernici, traže blagoslov božji nad svojim djelom, koji im se uskraćuje.
>
> Uvjeti koje nam postavljate tako su teški, da apsolutno ne bi mogli preuzeti na sebe odgovornost i shvatljivi odium cjelokupnog našeg članstva, kad bi na njih pristali. Oni su takve naravi, da se mi osjećamo direktno povrijeđeni u našim čovječjim, nacionalnim i sokolskim osjećajima.
>
> Što se tiče zahtjeva tač. 1. mi smo ga očekivali i na njega smo već od prije bili pripravni, pa ga usvajamo. Pošto smo u svome dopisu naglasili da nismo nikada istupili protiv vjere i protiv crkve, a još manje smo spriječavali naše članstvo u izvršivanju svojih redovnih kršćanskih dužnosti, odgovor se sam po sebi nadaje.
>
> Ali smo nemilo bili iznenađeni i razočarani točkom 2., u kojoj izričito kažete, da iza katoličkog dušobrižnika a ni prije njega nitko drugi ne obavlja blagoslova našega doma.
>
> Pošto imade u našem društvu i nekatolika, a osobito znatan procenat pripadnika istočno-pravoslavne vjere, jasno je, da oni žele i traže da se baš zajednički dom posveti i od svećenika njihovog obreda što je uostalom i opća želja cjelokupnog našeg članstva, jer smo svi bez razlike na pleme i vjeru ravnopravna sokolska braća. Kad bi mi izvršili taj zahtjev značilo bi to da smo pošli putem vjerske nesnošljivosti. Nikada sokolstvo neće pristati na to, da se odijeli brat od brata i da se vrijeđa njegovo vjersko osjećanje i uvjerenje... Mi ćemo vašom krivnjom sami svečano otvoriti naš dom – nećemo ga posvetiti. Mislimo da će i bez posvete od svećenika bditi nad nama i našim djelom providnost božja, i Bog će biti s nama i u nama utoliko više, ukoliko ga više budemo nosili i osjećali u svojoj duši i srcu. Zdravo!"[105]

Istina je nadbiskup Bauer nije rekao zašto i otkada potiče ova zabrana blagosiljanja katoličkim svećenicima izvjesnih objekata, ako ih blagosiljaju i svećenici druge vjeroispovijesti. Međutim pronašli smo da ta zabrana potiče

[105] Idem.

will be your guilt. We believe that in spite of that God and his mercy will be with us if we cherish Him in our hearts. Zdravo! (the Sokols' salute meaning Good health).[105]

Archbishop Bauer never explained the reasons behind the prohibition to Catholic priests to celebrate a mass of blessing together with a priest of a different confession, before or after him. Actually, this decision was taken by the Supreme Congregation of the Saint Officio in Rome, on December 14, 1932, exactly at the time of the anti- Epistle. It was the answer to the question of the Episcopate as to how the Catholic priests should behave in such cases. Actually, KATOLIČKI LIST published these question, but in Latin and not in Croatian language so as to attract less attention.

The questions of the Bishops in the Kingdom of Yugoslavia are the following:

„1. Is a Catholic priest allowed to celebrate a mass of blessing together with a non Catholic priest?

2. Is a Catholic priest allowed to celebrate a mass of blessing after the object has been previously blessed by a non-Catholic priest?"

Decretum S.R. Congregationis S. Officii ad dubia proposita ab Episcopis regni Jugoslaviae de communicatione in sacris[106] is a short but a very valuable document because it refutes the anti-Sokol Epistle more convincingly than any other critical analysis or comment and reveals that the anti-Sokol Epistle was conceived by the Vatican and fully supported by the Italian fascist press.

Later developments connected with Croatian and Slovenian clericalism till the fall of Yugoslavia will provide a new body of evidence on the hostile policy of the clericals, most of the members of the Episcopate and a considerable number of Catholic priest against Yugoslavia.

[105] Idem.

[106] „KATOLIČKI LIST", 1933, no. 7, p.69.

pravo iz Vrhovne Kongregacije Svetoga Oficija u Rimu, koju je donio 14. XII 1932., dakle taman poslije spremljene episkopatske antisokolske poslanice. Možemo mirno reći da upravo u ovome grmu zec leži i da ova zabrana, koja je zapravo imala najviše da pogodi sokole, došla je u vezi sa pitanjem jugoslavenskog episkopata kako da u takvim slučajevima katoličko svećenstvo postupa. Ova su pitanja bila slijedeća, kako ih „Katolički list" objavljuje, ne na hrvatskom, nego u originalu na latinskom jeziku, da ne bi dnevnoj štampi zapelo za oko. Ta pitanja biskupa kraljevine Jugoslavije glase:

„1. Smije li katolički svećenik podijeliti crkveni blagoslov jednoj te istoj stvari zajedno sa nekatoličkim svećenikom? 2. Smije li katolički svećenik crkveni blagoslov podijeliti predmetu koji je već blagoslovljen od nekatoličkog svećenika, ako katolički svećenik taj blagoslov ne obavlja istim činom i zajedno sa nekatoličkim svećenikom?"

Dakako, Vrhovna Kongregacija Svetog Oficija u Rimu odgovorila je na oba pitanja negativno.

Više nego ma koja izjava koja je kritički analizirala i pobijala antisokolsku poslanicu i više nego ma koja postavljena hipoteza o podudarnostima vatikansko-episkopatske antisokolske akcije, iza koje je bila puna i radosna suglasnost fašističke štampe, govori uvjerljivo kratki ali neobično sadržajni: Decretum S. R. Congregationis S. Officii ad dubia proposita ab Episcopis regni Jugoslaviae de communicatione in sacris![106]

Daljne pojave u razvoju hrvatskog i slovenskog klerikalizma do sloma Jugoslavije dati će nove dokumentacije o neprijateljskom odnosu klerikalizma i najvećeg dijela episkopata i znatnog dijela svećenstva prema Jugoslaviji.

[106] „Katolički list" 1933., br. 7, 69.

XV.

LIBELLUS ACCUSATIONIS

(Promemorija don Frana Ivanićevića o stavu Jugoslavenskog Episkopata prema državi, predana nadbiskupu Stepincu oktobra 1934., a 1. novembra 1934. svim biskupima u Jugoslaviji).

Split, 19. XI. 1934.

»Gospodin dr. Viktor Novak, sveučilišni profesor Beograd.

Dozrno sam da Vi sakupljate gradivo iz kojega ćete u svoje vrijeme napisati historiju o razvitku naše mlade države Jugoslavije. Poznavajući Vas kao savjesna spitelja i čestita rodoljuba hoću da Vam povjerim jednu moju »Spomenicu« koju sam nedavno upravio mladom nadbiskupu Koadjutoru dr. Stepincu u Zagrebu, a koju sam u prepisu dostavio svim katoličkim biskupima u Jugoslaviji kao što i papskom nunciju u Beogradu. I što je ona za sada privatne konfidencialne naravi molim Vas, da bez moje izričite dozvole ne biste o njoj u javnosti ništa pisali niti u društvu govorili, a tek iza moje smrti, bude li Vam potreba, ovim Vas ovlašćujem da se slobodno poslužite kada budete pisali o ulozi katoličke crkve u razvitku kraljevine Jugoslavije, te napomenite da je iz krugova rodoljubnih svećenika Hrvata bio upozoren episkopat na sporazumni rad sa interesima države.

Spomenica je napisana 1. oktobra ove godine. Po naputku biskupa Uccellinia, koji je potpuno odobrio sadržaj i cilj ove spomenice, potpisani na 1. novembra ove godine poslao u prepisu svim biskupima uz popratni list koji Vam prilažem, dakako samo za privatnu porabu.

Sa dubokim štovanjem i prijateljskim osjećajem bilježi se odani

Frano Ivanišević, senator«[1]

---

[1] Na sreću u ovim trenucima još je don Frano Ivanišević živ. Već 1937. on mi je dopustio da se koristim ovom njegovom promemorijom. Ja to činim s izrazima najveće zahvalnosti, u interesu pune naučne istine.

Don Frano Ivanišević stari nacionalni borac i glagoljaš, kao predstavnik još žive stare generacije Strossmayerovih pristalica i njegovih ideala, u Jugoslaviji je u čitavom nizu svojih postupaka pokazao kako narodni svećenik treba da služi interesima države, a da se ne ogrijesi o one svoje crkve i vjere. Za ta i takva uvjerenja on je bio spremen da strada i da doživi neprijatnosti i ovrde od svojih viših crkvenih poglavara. Unatoč tome njega nije smetalo da pr duži i da radi dalje u istom smjeru kao što je on to pokazao već god. 1919. i 1920. kad je kao inicijator splitskog sastanka svećenstva bio predlagač spomenute, već znamenite rezolucije upućene tadašnjem nunciju u Beogradu. Don Frano Ivaniševiš vidio je i osjećao jednaku kao i narodni borac Vjekoslav Spinčić, ili stari biskup u Kotoru Frano Uccellini-Tice, da je katolički episkopat sasvim pogrješno shvatio svoju ulogu u državi i da sa svojim stavom koristi njenim pristivnicima. Sa don Franom Ivaniševićem još ćemo se sresti tokom ~~narednih~~ poglavlja. Ovdje donosimo u cijelosti njegovu promemoriju o katoličkoj crkvi u Jugoslaviji, koju je uputio mladom nadbiskupu koadjutoru dr. Alojziju Stepincu 1. oktobra 1934., a 1. novembra iste godine pojedinačno svim biskupima Jugoslavije. Spomenica koja potječe iz duše i pameti uzornog rodoljuba i svećenika od velike je važnosti i za vrijeme u koje je nastala, za lica kojima je upućena kao i za svu pozadinu stava jugoslavenskog episkopata prema državi. Stoga je donosimo u cjelini.[2]

---

[2] Izostavljeni su samo nevažni dijelovi koji su od ranije već dobro poznati iz stava don Ivaniševića.

»Preuzvišenom gospodinu dr. Alojziju Stepincu, Nadbiskupu Koadjutoru — Zagreb.

Preuzvišeni! Sa velikim zadovoljstvom i najljepšom nadom pozdravio je pokorno potpisani Vaše imenovanje za koadjutora vrlo zaslužnom duhovnom pastiru zagrebačke nadbiskupije dr. Anti Bauru, ~~čijeve~~ vrline uma i srca kroz dugu periodu od 40 godina pobliže poznaje i duboko poštuje, pak je potpuno uvjeren, da ćete i Vi kao njegov odabranik na toj stolici slijediti njegove stope na čast i uhar crkve i domovine.

Potpisani, koji Vam ove retke upravlja, jest svećenik starije dobe. Rođen je 1863., ređen za svećenika 1886., obavio je razne službe u splitskom sjemeništu kao prefekt, duhovnik i ekonom; bio je na gimnaziji i realci u Splitu kao privremeni profesor, a u Vranjicu — Stolinu, pa u Jesenicama,

Izostavljeno poglavlje s korekturama V. Novaka
V. Novak's omitted chapter with corrections

Don FRANO IVANIŠEVIĆ
Na uspomenu proslave 70 godišnjice
(1863 — 1933)
U Splitu, 1 Januara 1933

Fot. Borović

Don Frano Ivanišević sa posvetom prof. Viktoru Novaku
Don Frano Ivanishevitch with his dedication to Prof. Viktor Novak

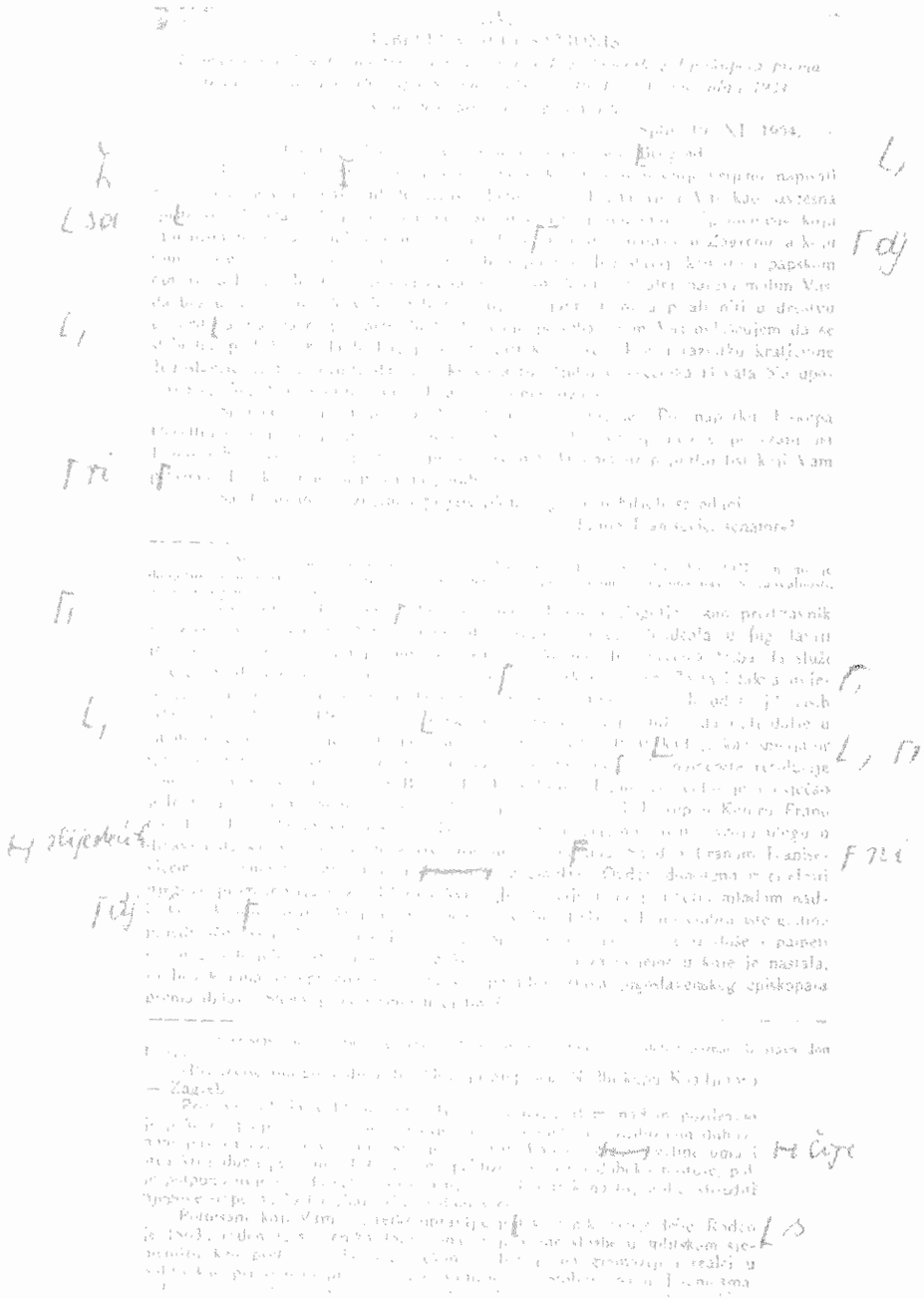

Izostavljeno poglavlje s korekturama V. Novaka
V. Novak omitted chapter with corrections

Don FRANO IVANIŠEVIĆ
Na uspomenu proslave 70 godišnjice
(1863 – 1933)
U Splitu, 1 Januara 1933

Fot. Borovic

Don Frano Ivanišević sa posvetom prof. Viktoru Novaku
Don Frano Ivanišević with his dedication to Prof. Viktor Novak

XV
LIBELLUS ACCUSATIONS

(Promemoria on the attitude of the Yugoslav Catholic Episcopate don Frano Ivanishevitch submitted to Archbishop Stepinec in October 1934, and on November 1, 1934 to all Catholic Bishops in Yugoslavia).

Split, November 19, 1934.

Dr. VIKTOR NOVAK, university professor, Belgrade

I have been informed that you collect documents for you future book on the history of the development of our young state. Knowing you as a responsible writer and sincere patriot I would like to entrust you with a PROMEMORIA I have recently presented to the young Archbishop Coadjutor, Dr. Stepinec, in Zagreb, and its copy to all Catholic Bishops in Yugoslavia and the Nuncio in Belgrade. Since, for the time being, it is a private and confidential document I kindly ask you not write or speak about it in public without my previous approval. Only after my death I authorize you to freely use this document if you find it useful for writing about the role of the Catholic Church in the development of the Kingdom of Yugoslavia. Also, in your book please emphasize that the patriotic Catholic priests–Croats advised the Episcopate to reach an agreement with the state and work jointly in its interest.

The promemoria was written in October of this year. At the suggestion of Bishop Uccellini, who had approved its content, this promemoria was signed on the 1-st of November of this year and a copy sent out to all bishops, together with a letter, a copy of which I also enclose to you, for you private needs only.

With deep respect and friendly feelings, I remain

Sincerely yours,

Frano Ivanishevitch, Senator[107]

[107] Dr. Frano Ivanishevitch is no longer among the living. But, in 1937 he gave the permission to use his Promemoria during the conflict over the Concordat. I am very grateful to him and I am using this document for the sake of truth, the whole truth and nothing but truth, particularly in the light

XV
LIBELLUS ACCUSATIONS

(Promemorija don Frana Ivaniševića o stavu jugoslavenskog Episkopata prema državi, predana nadbiskupu Stepincu oktobra 1934., a 1. novembra 1934. svim biskupima u Jugoslaviji).

Split, 19. XI 1934.

Gospodin dr. Viktor Novak, sveučilišni profesor, Beograd

Doznao sam da Vi sakupljate gradivo iz kojega ćete u svoje vrijeme napisati historiju o razvitku naše mlade države Jugoslavije. Poznavajući Vas kao savjesna spisatelja i čestita rodoljuba hoću da Vam povjerim jednu moju „Spomenicu" koju sam nedavno upravio mladom nadbiskupu Koadjutoru dr. Stepincu u Zagrebu, a koju sam u prepisu dostavio svim katoličkim biskupima u Jugoslaviji kao što i papskom nunciju u Beogradu. Pošto je ona za sada privatne konfidencialne naravi molim Vas, da bez moje izričite dozvole ne biste o njoj u javnosti ništa pisali niti u društvu govorili, a tek iza moje smrti, bude li Vam potreba, ovim Vas ovlašćujem da se slobodno poslužite kada budete pisali o ulozi katoličke crkve u razvitku kraljevine Jugoslavije, te napomenite da je iz krugova rodoljubnih svećenika Hrvata bio upozoren episkopat na sporazumni rad sa interesima države.

Spomenica je napisana 1. oktobra ove godine. Po naputku biskupa Uccellinia, koji je potpuno odobrio sadržaj i cilj ove spomenice, potpisana je 1. novembra ove godine poslao u prepisu svim biskupima uz propratni list koji Vam prilažem, dakako samo za privatnu porabu.

Sa dubokim štovanjem i prijateljskim osjećajem bilježi se odani

Frano Ivanišević, senator[107]

[107] Don Frano Ivanišević, danas već nije među živima. Ali 1937. on mi je dopustio da se koristim ovom njegovom promemorijom u vrijeme konkordatske borbe. Ja to činim s izrazima najveće zahvalnosti, u interesu pune naučne istine pogotovo jer u njoj nema ničega novog što on već ranije nije i javno iznosio i zastupao.

Don Frano Ivanishevitch was an old fighter for the national cause and Glagolitic missal, one of the last from the generation of supporters of Strossmayer and his ideals. In Yugoslavia, being a national priest devoted to its people, his whole behavior was an example of how a priest should serve the interests of the state, without violating a single principle of his church, or faith. Defending this stand he was ready to cope with great difficulties and suffer injustice and condemnation of the high clergy. Nevertheless, he continued his work in the same way he decided to follow already in 1919 and 1920, when he took initiative to organize a Meeting of the clergy of Split and was the proponent of the now famous Resolution presented to the then Nuncio in Belgrade. Don Frano Ivanishevitch, Vjekoslav Spinchtch and the old Bishop of Kotor Frano Uccellini-Titze were all three of the opinion that the Catholic Episcopate in Yugoslavia in fact misunderstood its role with regard to the state by assuming the attitude which only serves the interests of the enemies of Yugoslavia. We shall deal with don Frano Ivanishevitch in the following chapters too. Here we only want to present in extenso his Promemoria on the Catholic Church in Yugoslavia he presented to the young Archbishop Coadjutor on October 1, 1934 and November 1 of the same year a copy of the Promemoria to each Catholic Bishop in Yugoslavia, personally. The Promemoria stems from the heart and mind of an exemplary patriot and is very important with regard to the time when it was written, the individuals to whom the Promemoria was addressed and the background which explains the attitude of the Yugoslav Episcopate towards the state. The following text is a complete and unabridged original version.[108]

TO THE MOST REVEREND DR. ALOJZ STEPINEC,
ARCHBISHOP-COADJUTOR of ZAGREB

The Most Reverend! The undersigned with great pleasure, the best hopes and due submissiveness congratulates you on your appointment as Coadjutor to the very meritorious spiritual shepherd of the Archbishopric of Zagreb, Dr. Bauer whose virtues of the mind and heart the undersigned has been witnessing and deeply respecting for more than 40 years. The undersigned is, therefore, fully convinced that you, as his choice, will follow in his wake to the pride and benefit of the Catholic Church and the Fatherland.

of the fact that the document does not reveal anything new in the views of Dr. Ivanishevitch with regard to his previous attitude on this issue.

[108] Only the parts of the text reflecting the previous well known views of Dr. Ivanishevitch have been omitted.

FRANO IVANIŠEVIĆ
SENATOR

Split, 19/XI 1934

Gospodin

Dr. Viktor N o v a k
sveučilišni profesor,

Beograd

Doznao sam da Vi sakupljate gradivo iz kojega ćete u svoje vrijeme napisati historiju o razvitku naše mlade države Jugoslavije. Poznajući Vas kao savjestna spisatelja i čestita rodoljuba hoću da Vam povjerim jednu moju "spomenicu" koju sam nedavno upravio mladom nadbiskupu koadjutoru Dr. Stepincu u Zagrebu, a koju sam u prepisu dostavio svim katoličkim biskupima u Jugoslaviji kao što i papinskom Nunciju u Beogradu. Pošto je ona za sada privatne konfidencijalne naravi, molim Vas, da bez moje izričite dozvole, ne biste o njoj u javnosti ništa pisali niti u društvu govorili, a tek iza moje smrti, bude li Vam potreba, ovim Vas uoblašćujem da se slobodno poslužite kada budete pisali o ulozi katoličke crkve u razvitku kraljevine Jugoslavije te napomenite da je iz krugova rodoljubnih svećenika Hrvata bio upozoren episkopat na sporazumni rad sa interesima države.

Spomenica je napisana na 1 oktobra o.g., dakle prije tragične smrti Kralja Aleksandra u Marseillu 9 okt.o.g. Po naputku biskupa Uccellinia, koji je potpuno odobrio sadržaj i cilj ove spomenice, potpisani je na 1 novembra o.g. poslao u prepisu svim biskupima uz popratni list koji Vam prilažem, dakako samo za privatnu porabu.

Sa dubokim štovanjem i prijateljskim osjećajem bilježi se odani

Frano Ivanišević
senator

Propratno pismo don F. Ivaniševića kojim je svoju promemoriju dostavio V. Novaku
Don Ivanishevitch' letter to V. Novak attached to his Promemoria

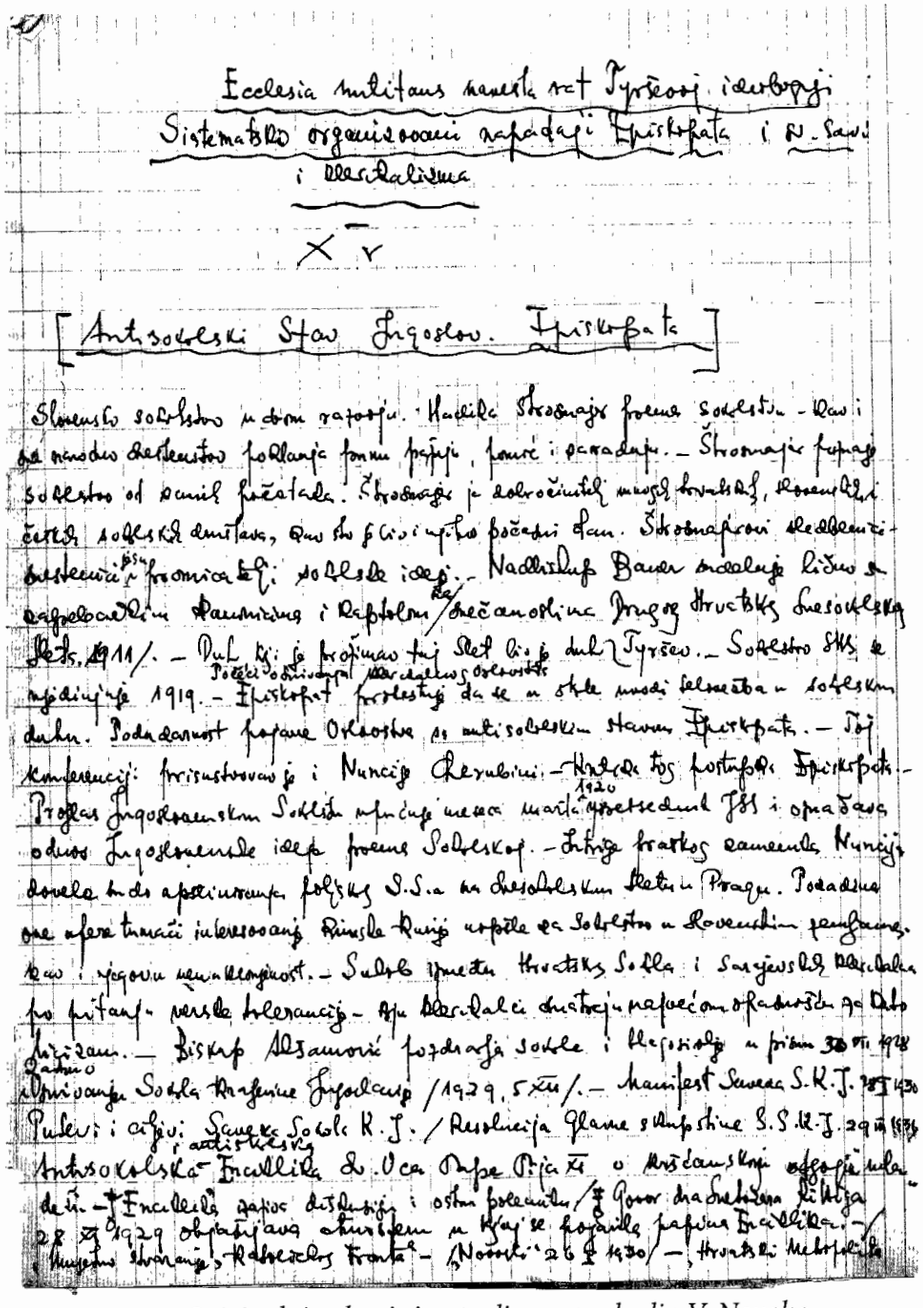

Ecclesia militans semper est Tyrsoni ideologji
Sistematsko organizovani napadaji Episkopata i N. Sav
i liberalizma

X V

[Antisokolski Stav Jugoslov. Episkopata]

Slovensko sokolstvo u svom radnju. Nadbiskup Stroosmajer proeno sokolstvo - kao i
sve narodne slobodnjačke pokrete, pozdravio. - Stroosmajer pozdravio
sokolstvo od samih početaka. Stroosmajer je dobročinitelj mnogih hrvatskih, slovenskih
čitaonica, sokolskih društava, kao što spomenuto pročitan dan. Stroosmajerovi sljedbenici
biskupi i svećenici, sokolske ideje. - Nadbiskup Bauer održavaju lični
odnos sa [illegible] i Kapitolom/svećenstvom Drugog Hrvatskog Sokolskog
Sleta 1911/. - Pod čijim je pokroviteljstvom taj Slet bio održan Tyršev. - Sokolstvo SHS je
Poklič Slovenije
najdalje 1919. - Episkopat protestuje da se u obće unosi šelemeština u sokolskom
duhu. Podudarnost pojave Orlovstva sa antisokolskim stavom Episkopata. - Toj
konferenciji: prisustvovao je i Nuncij Cherubini. - Uzrok toj postupak Episkopata. -
1920
Proglas Jugoslavenskom Sokolu upućuje mesec marta/prosvjedni list i opravdava
odnos Jugoslavenske ideje prema Sokolstvu. - Intrige francuskog ambasada Nunciju
dovele do apsolutnog prekida D.S.a sa Međunarodnim Sletom u Pragu. Podaci
ove afere tražili interesovanje Rimske Kurije upućen za Sokolstvo u Rovenskim pregovorima
kao i njegovu nenaklonjenost. - Sukob između hrvatskog Sokola i Sarajevskih liberalaca
po pitanju verske tolerancije - Ovi liberalci dostavljaju najveću optužnicu protiv Dobrovoljca.
Biskup Mišamović pozdravlja Sokole i Sokolice u prigodom 30 VII 1928
Zadnjeg
Upućivanja Sokola Kraljevine Jugoslavije /1929. 5 XII/. - Manifest Saveza S.K.J. 1930
Pulev i; odjeci: Savezne Sokolske K.J. / Rezolucija Glavne skupštine S.S.K.J. 29 III 1930
i antisokolski
Antisokolska Encyklika Dr. Uca Papa Pija XI o hrišćanskoj edukaciji mla-
deži - Encyklika zapisa dosljednje i ostra polemika/Govor dra Srebrnića Splitskog
28 XI 1929 objavljivanja akademiju u Kaju se pozivalo papinu Encyklika. -
Mjesečni Slovenski/Katolički Tjednik - (Novosti 26 I 1930/ -, Hrvatski Mjesečnik

Originalni rukopis izostavljenog poglavlja V. Novaka
Original manuscript of the omitted chapter

Don Frano Ivanišević, stari nacionalni borac i glagoljaš, kao predstavnik još preostale generacije Strossmayerovih pristalica i njegovih ideala, u Jugoslaviji je u čitavom nizu svojih postupaka pokazao kako narodni svećenik treba da služi interesima države, a da se ne ogriješi o one svoje crkve i vjere. Za ta i takva uvjerenja on je bio spreman da strada i da doživi neprijatnosti i osude od svojih viših crkvenih poglavara. Unatoč tome, njega nije smetalo da produži i da radi dalje u istom smjeru kao što je on to pokazao već god. 1919. i 1920., je kao inicijator splitskog sastanka svećenstva bio predlagač spomenute, već znamenite rezolucije upućene tadašnjem nunciju u Beogradu. Don Frano Ivanišević vidio je i osjećao jednako kao i narodni borac Vjekoslav Spinčić, ili stari biskup u Kotoru Frano Uccellini-Tice, da je katolički episkopat sasvim pogriješno shvatio svoju ulogu u državi i da sa svojim stavom koristi njenim protivnicima. Sa don Franom Ivanišević jošćemo se sresti tokom slijedećih poglavlja. Ovdje donosimo u cijelosti njegovu promemoriju o katoličkoj crkvi u Jugoslaviji, koju je uputio mladom nadbiskupu koadjutoru dr. Alojziju Stepincu 1. oktobra 1934., a 1. novembra iste godine pojedinačno svim biskupima Jugoslavije. Spomenica koja potječe iz duše i pameti uzornog rodoljuba i svećenika od velike je važnosti i za vrijeme u koje je nastala, za lica kojima je upućena kao i za svu pozadinu stava jugoslavenskog episkopata prema državi. Stoga je donosimo u cjelini.[108]

„Preuzvišenom gospodinu dr. Alojziju Stepincu,
Nadbiskupu Koadjutoru – Zagreb.

Preuzvišeni! Sa velikim zadovoljstvom i najljepšom nadom pozdravio je pokorno potpisani Vaše imenovanje za koadjutora vrlo zaslužnom duhovnom pastiru zagrebačke nadbiskupije dr. Anti Baueru, čije vrline uma i srca kroz dugu periodu od 40 godina pobliže poznaje i duboko poštuje, pak je potpuno uvjeren, da ćete i Vi kao njegov odabranik na toj stolici slijediti njegove stope na čast i uhar crkve i domovine.

Potpisani, koji Vam ove retke upravlja, jest svećnik starije dobe. Rođen je 1863., ređen za svećenika 1886., obavio je razne službe u splitskom sjemeništu kao prefekt, duhovnik i ekonom; bio je na gimnaziji i realci u Splitu kao privremeni profesor, a u Vranjicu – Solunu, pa u Jasenicama, rodnom mjestu kao župnik za više godina. Bavio se je i novinarstvom. Uređivao je nekoliko tjednika i mjesečnika za narodnu prosvjetu. Zanimao se narodnom privredom, oso-

[108] Izostavljeni su samo nevažni dijelovi, koji su od ranije već dobro poznati iz stava don Ivanišević.

The undersigned addressing you these lines is a priest in advanced age. He was born in 1863, ordained priest in 1886, in the Sjemeniste (Theological school) of Split, then he served as prefect and priest, was for a short time a high school teacher in High school in Split and for many years served as priest in Vranjice-Solun and Jasenice, his birth place. He was also a journalist and editor of several weekly and monthly magazines devoted to national education. The undersigned was also interested in national economy, particularly in cooperatives, and was member of their boards and also member of the Supervisory Board of the Agrarian Bank in Belgrade. At the request of his congregation the undersigned entered the field of politics and in the 1907-1911 period was the representative of the Sinj-Vrlika district at the Imperial Council in Vienna. Last year, 1933, the undersigned was appointed Member of the Senate of the Kingdom of Yugoslavia by Degree of His Majesty King Aleksandar and has the honor of still performing that duty.

The undersigned deemed it necessary to bring all these data to the attention of the Most Reverend to persuade Him that during his 71 year long life and 48 years of service the undersigned had ample opportunities to get acquainted with all aspects of our national life and on that ground express his modest opinion on the circumstances prevailing to day in our native country Yugoslavia. Therefore, he begs you, the Most Reverend, to accept his modest views of an old and experienced priest, presented in this confidential letter in the interest of the Catholic Church and Yugoslavia.

In every new state established after a war there are problems which cannot be avoided due to the development of some new elements, at first not sufficiently harmonized and which need time to consolidate. The historical decision... one name for the State, the flag and the question of unity of our State has been finally taken and its effects are taking root in the soul of our people. All patriots are duty bound to support the process of merging three tribal elements into one and speed it up in all spheres of our public and private life in view of developing a firm concept of one and united Yugoslavia, as conceived by our outstanding and famous the Most Reverend Bishop Strossmayer, Canon Rachky and others. The Kingdom of Yugoslavia is undergoing a period of consolidation. All secular and religious factors on the level of the State are called upon to support the consolidation efforts of the State in all their activities and institu-

bito gospodarskim zadrugama, gdje je obnašao razne časti u upravi zadružnih saveza i nadzornom odboru Agrarne banke u Beogradu. Prema želji pučanstva bio je pozvan da se bavi i politikom, te je godine 1907-1911. obnašao čast narodnog zastupnika u Carevinskom Vijeću u Beču za kotar Sinj-Vrlika, a lanjske godine 1933. ukazom Njegovog Veličanstva Kralja Aleksandra bio je imenovan članom Senata Kraljevine Jugoslavije, koju čast i danas obnaša.

Sve je ovo potpisani smatrao shodnim da dade na znanje Vašoj Preuzvišenosti, a da Vam bude moguće lakše uvjeriti se kako je u svojem životu od 71 godine i svećeništva 48 godina, imao dosta prigode da upozna život našega naroda u svim njegovim pojavama, te da izreče svoje skromno uvjerenje o današnjim prilikama u našoj domovini Jugoslaviji. Najlepše Vas stoga molim, Preuzvišeni Gospodine, da meni kao starom iskusnom svećeniku dozvolite, a da Vam ovim skroz privatnim i povjerljivim listom podastrem nekoje moje opaske i poglede u interesu katoličke crkve u Jugoslaviji.

Usvakoj novoj poslijeratnoj državi opažaju se neke trzavice, koje su neizbježive uslijed formacije novih elemenata, koji nisu sasvim homogeni a koje treba prepustiti procesu vremena da ih izgradi. Sa historičkim odlukama... o jednom imenu (države) i zastavi, pitanje jedinstvenosti naše države konačno je je riješeno i počelo je hvatati čvrsta korijena u duši naroda. Rodoljubna dužnost nameće se svima da taj proces stapanja triju plemenskih elemenata pospješimo i u svim fazama našeg privatnog i javnog života izgradimo jednu sveopću i nepokolebivu koncepciju jedinstvene države Jugoslavije, kakovu su je zamišljali uzvišeni i slavni dostojanstvenici biskup Strossmayer, kanonik Rački i drugi. Kraljevina Jugoslavija nalazi se danas upravo u tom periodu unutarnje konsolidacije. Svi državni, građanski i crkveni činbenici pozvani su da sudjeluju po svojim akcijama u svojim nadleštvima u ovom izgrađivanju državne cjeline ili barem da ne stavljaju bilo kojih poteškoća svijesno ili nesvijesno redovitom procesu toga izgrađivanja.

Potpisani je katolički svećenik. Kao takav djeluje u crkvi i narodu 48 godina. U crkvi katoličkoj rođen, odgojen, u njoj želi uz božju milost zaklopiti svoje oči. U svim njegovim poslovima bilo privatnog, službenog ili javnog rada, bilo perom ili besjedom, uvijek mu je bio na srcu ugled svoje crkve. Kad se je godine 1918. naš narod oslobodio tuđinskog jarma i stupio u državnu zajednicu sa svojom krvnom braćom Srbima i Slovencima, potpisani je nastojao da naša crkva sačuva svoj ugled i razvije svoju djelatnost. U novoj državnoj zaje-

tions, or at least not to, consciously or unconsciously, impede that unification process.

The undersigned is a Catholic priest and has been serving his church and his people for 48 years. He was born as Catholic, educated in Catholic religion and with God's blessing expects to close his eyes as a Catholic. Performing his activities, private, official or public, writing or preaching, the undersigned had always in mind and at heart primarily the interests and reputation of his Church. When in 1918 our people was liberated from foreign yoke and created a common state with his brothers, Serbs and Slovenians, the undersigned was using his best efforts to secure for the Catholic Church the respect it should command and help it develop its activities. In the new State the Catholic Church had the opportunity to establish closer contacts with the Orthodox Church. In this regard it is the duty of each Catholic priest to disseminate tolerance and foster good relations with others, in line with the paramount interests of the State. The population of Yugoslavia amounts to approximately 14 million; According to the latest population census there are 5.373.456 Catholics and 6.375.524 Orthodox, not counting the confessions with a small congregation. In spite of Orthodox majority in the State there are no signs of supremacy of one church over the other ...

The Constitution guarantees freedom to all religions. This is not a dead letter on paper. It is implemented in practice. The case in point is the live and a great progress of the Catholic Church in the Capital city-Belgrade, where the population is 90% Orthodox and the Catholics, in spite of that overwhelming majority, enjoy full religious freedom. The undersigned knows Belgrade very well, where he used to stay so many times. Catholic processions on religious holidays, like the First Communion, solemnly take place in the streets of Belgrade, in the presence of the representatives of state institutions and the Royal Court and are fully respected by the Orthodox population. A few figures illustrate the above statement.

Till the end of 1924 there were only five Catholic priests on the territory of the Belgrade Archbishopric, and today there are fifteen. There were three priests in Belgrade, one in Nish (Niš) one in Kragujevatz (Kragujevac) for these three dioceses. There were also 12 nuns-nurses in Belgrade. Today there are 5 diocese in Belgrade and in addition to the already existing ones in Nish and Kragujevatz, the new ones were set up in: Smederevo, Shabatz (Šabac) and Bor

dnici crkva je katolička došla u bližu vezu sa crkvom istočnoga obreda i pravoslavne vjere, te se je namećala dužnost svakom svećeniku Hrvatu da uznastoji podržati toleranciju i dobre odnošaje u skladu sa vrhovnim interesima države. Od ukupnog pučanstva, 14 miliona otprilike žiteljstva u Jugoslaviji, crkva katolička broji, po zadnjem popisu, 5,373.456 svojih pripadnika, dočim istočna pravoslavna crkva broji 6.375.524 vjernika, a da se ne uzmu u obzir druge manje vjeroispovesti. Iako je istočna pravoslavna crkva u većem broju napram katoličkoj, ipak se ne opaža nikakva prevlast jedne crkve nad drugom... jer je Ustavom zajamčena u Jugoslaviji potpuna sloboda svakoj vjeroispovesti. To nije samo pisano na papiru, nego se to i u djelu provađa. Dosta je pogledati na život i veliki razvitak katoličke crkve u samoj prijestonici naše države Beogradu, gdje 90% žitelja pripada pravoslavnoj crkvi, a gdje pripadnici katoličke crkve uživaju potpuno slobodu kao ni u jednom drugom mjestu. Potpisanom je dobro poznat Beograd u koji već toliko godina zalazi i dugo boravi. Katoličke funkcije obavljaju se po beogradskim ulicama (kao na primjer Tijelovo), najsvečanijim načinom uz prisustvovanje pretstavnika državnih nadleštava i kraljeva dvora te sa velikim poštovanjem i obzirom sa strane pravoslavnoga građanstva. Tomu na dokaz neka služe i ove brojke.

Do konca godine 1924. bilo je na teritoriji beogradske nadbiskupije samo 5 svećenika, dočim ih danas ima 15. U Beogradu bila su 3 svećenika, u Nišu 1, u Kragujevcu 1, kao potrebiti za te tri župe. Osim toga bilo je u Beogradu 12 milosrdnih sestara bolničarki . Danas ima u Beogradu 5 župa, a osim Niša i Kragujevca, osnovane su još župe u Smederevu, Šapcu i Boru i dvije kuracije u Valjevu i Zaječaru, svega župa i kuracija 10. Danas ima u Beogradu 170 sestara, od kojih su 104 milosrdne sestre iz Ljubljane kao bolničarke u bolnici i sanatorijumu Vračar, 48 su milosrdne sestre iz Zagreba, koje su dijelom bolničarke, a nekoje vode internat zavoda svetog Vinka i jedno zabavište, dočim je 18 sestara iz Francuske (Asumpcionistkinje), koje vode veliki intrenat „Zavoda svetog Josipa" i francusku žensku školu uz četiri razreda francuske gimnazije. U crkvama katoličkim potpisani je vidio vlastitim očima preko svečanih misa uglednih građana pravoslavne vjere, koji dolaze u naše crkve da čuju pjevanje, poučne propovjedi od naših svećenika, koji su mnogo poštovani radi svoje učenosti. Kada se obavljaju pobožnosti (kao na primjer u crkvi svetog Ante), crkva je dupkom puna, a preko 50% prisutnih jesu pripadnici pravoslavne crkve. Koliko je grad Beograd susretljiv prema

and two curatiae in Valjevo and Zayechar (Zaječar), which makes a total of ten Catholic institutions. Today there are 170 nuns-nurses in Belgrade, 104 of them are from Ljubljana and they work in the hospital and the sanatorium „Vrachar" (Vračar), 48 nuns are in Zagreb, some of whom work as nurses, some are in charge of the „St. Vincent" boarding school for pupils and a kindergarten and 18 are from France, in charge of the French secondary school for boys and girls „Saint Joseph". The undersigned has personally noticed the presence of outstanding personalities of Orthodox religion attending our churches to listen to the music and hear the instructive sermons of our priests, held in high respect as scholars. On holidays (e.g. in St. Anthony church) Catholic churches are full to capacity and over 50% of the present are Orthodox people. The best proof of kindness towards the Catholic Church is a five million dinar worth plot the Municipality of Belgrade has donated for the construction of the new Catholic cathedral.[109]

The Most Reverend, I mention this as a proof that our Catholic Church, thanks to its cultural strength, its vivid and scholarly catechization, vivid sermonizing and charitable work is getting increasingly attractive to all strata of our people. Several Eucharistic Congresses that have been organized in our country, with massive participation of the citizens, are the best proof of the freedom the Catholic Church enjoys in Yugoslavia and the respect it commands. Each Eucharistic Congress enjoyed full support of the government in securing various facilities, considering them as events which strengthen public moral and order and was solemnly marked as an important public event. This is the so called „penetration pacifique" (peaceful penetration) which gives the Church great moral strength, helps its continuous development and consolidates its place in the public life of the country. This means that the Catholic side has no ground to take a hostile position towards the other Church which, in spite of its more numerous congregation, does not in the least impede the development of the other church with a smaller congregation. The strength of each cultural institution lies in its strength, not in numbers.

Now, the Most Reverend, the undersigned would like to bring to Your attention a crucial phenomenon at the root of various kinds of misunderstanding, namely our policy of tribal (ethnic) ap-

[109] This was written in 1934. Data from 1937 are even more favorable.

crkvi katoličkoj, najbolji je dokaz u tomu, što je gradska općina darovala za novu katedralu fond zemljišta u vrijednosti od 5,000.000.- dinara.[109]

Ovo sam naveo, Preuzvišeni, kao jasan dokaz da naša crkva katolička otvara sebi put u svim slojevima našega naroda, a to zahvaljujući svojoj kulturnoj snazi žive akcije katekiziranja, propovijedanja i pastirskog dušobrižništva. Koliko je crkva katolička slobodna i poštovana u Jugoslaviji, najbolje dokazuju godišnji Euharistički kongresi, koji su se ovih zadnjih godina održali na više mjesta najsvečanijim načinom uz veliko učešće naroda, a uz sve moguće pogodnosti i susretljivosti sa strane državne vlasti, koja u tim vjerskim manifestacijama gleda jačanje javnoga morala i poretka. To je ona „pénétration pacifique", koja daje veliku moć crkvi da se konstantno razvija i učvrsti svoj položaj u javnom životu. S tog pogleda nema dakle nikakvog razloga da se s naše katoličke strane zauzimlje kakav neprijateljski stav proti drugoj crkvi, koja, iako brojno u većini, nimalo ne smeta razvitak druge crkve koja je u manjini. Aktivnost a ne brojnost daju snagu svakoj kulturnoj ustanovi.

Sada dolazi jedna druga neugodna pojava, na koju potpisani hoće posebno da upozori Vašu Preuzvišenost. To je politika ili bolje rečeno plemensko naziranje, koje izazivlje nesuglasice sa stožernom idejom državne cjeline u Jugoslaviji.

Nama je svima dobro poznat pojam i značaj katoličke crkve: univerzalnost. Ona nije označena kao istočna crkva, sa pojmom i granicama države: ruska, bugarska, pravoslavna, srpska, grčka. U tomu je velika neograničena jakost katoličke crkve, jer iz toga pojma općenitosti ona kao iz neiscrpljiva izvora prima svoju stvaralačku moć. Time ona može da traži razvitka i u predjelima koji nisu katolički, ali samo uz uvjet da svoju akciju razvije u potpunoj harmoniji s akcijom i interesima države prema onom geslu slavnoga biskupa Strossmayera: „Sve za vjeru i domovinu". U našoj narodnoj državi pojam države i domovine jest identičan.

Pošto su crkva i država upućene jedna na drugu, dvije ruke u jednom tijelu, po mojem skromnom uvjerenju u tomu se sastoji upravo najveća mudrost crkvene vlasti, da izbjegava po mogućnosti sve sukobe sa državnom vlasti, nego čuvajući svedjer svoju samostalnost, da traži načina kako će staviti u sklad i ravnotežu interese crkve s interesima države. Kako je gore izloženo, danas je najveći interes

[109] Don Frano Ivanišević piše god. 1934. Podaci iz 1937. još su povoljniji.

proach which is in contrast with the fundamental idea of the state of Yugoslavia as one entity.

We are all aware of the importance of the Catholic Church and it fundamental principle of universality. Unlike the Eastern Orthodox Church it is not confined within state boundaries: Russian, Bulgarian, Serbian Orthodox, Greek. The enormous strength of the Catholic Church in fact stems from its universality which is actually the source of its creative power. This is the ground for its presence even in the fields which are not Catholic, but only if they are in line with the state interests. Let us recall the words of the Most Reverend Bishop Strossmayer who said: „Everything for the Faith and Fatherland!"

Since the Church and the State have to go hand in hand, being two hands of the same body, in my modest belief it is up to the wisdom of the Church and its high clergy to avoid possible conflicts with State institutions and, by safeguarding its independence, establish the right balance between the interests of the Church and the interests of the State. As emphasized above, today the consolidation of all its parts is the paramount interest of Yugoslavia. Destructive trends and the negative attitude toward Yugoslavia particularly characteristic of us-Croats and some Slovenians, for ethnic reasons, should be eliminated from the state organism and the spiritual unity in the State achieved as soon as possible. This is in the best interest of our State, as our King in his Proclamation of the 6-th of January, 1929, said: „The unity of our people and our State is the loftiest objective of my rule and the supreme law for me and for all of us."

The undersigned follows with utmost attention all developments and phenomena in the public life of our Fatherland and notes with great regret that our Catholic Church does not take seriously that duty. On the contrary, under the guise of religion, intentionally or unintentionally, some from our Catholic Church undermine the efforts towards the merger of the three tribes into one political and state entity

Under the courageous leadership of our King today our international position is rather strong, mostly thank to the fact that our internal political frictions have been overcome, in other words thanks to our internal stability. Every political or religious friction, internal or external, weakens our international position, thus making our country vulnerable to aggressive appetites of our hostile neighbor.

The undersigned is a Croat by nationality and speaks his mother tongue with pride. A Croat in his genes and a Yugoslav by political

države Jugoslavije, da se njezini unutarnji dijelovi što više učvrste, a destruktivni pojmovi, koji su prošlih godina izbijali osobito kod nas Hrvata, a djelomično i kod Slovenaca, a kojima se potiču plemenske razmirice, da se sasvim odstrane iz državnog organizma, pak da se time čim prije provede duhovno jedinstvo u čitavoj našoj državi. Tu nam dužnost kategorički diktiraju najveći interesi naše države, dužnost jasno izražena u historičkom manifestu našega vladara 6. januara 1929. ovim značajnim riječima: „Čuvati jedinstvo narodno i celinu državnu, to je najviši cilj moje vladavine, a to mora biti i najveći zakon za mene i za svakoga."

Potpisani prati pozorno, sve događaje i pojave u javnom životu naše domovine, te na svoju veliku žalost opaža da u našoj katoličkoj crkvi ova se dučnost potpuno ne shvaća, nego dapače pod plaštem vjere, svijesno ili nesvijesno, izbijaju neke pojave iz kojih se dade slutiti da iz redova katoličke crkve prodire tendencija, koja hoće da oslabi proces stapanja triju plemena u jednu političku državnu cjelinu na štetu konsolidacije državnog jedinstva. Uz hrabro vodstvo našega vladara naša je politika danas u vanjskom svijetu dosta jaka, a to je od toga što su prestale unutarnje političke trzavice, naime što smo unutra jaki. Svako izazivlje unutarnje borbe bilo vjerske ili političke naravi, slabi naš vanjski položaj i tim izlažemo našu zemlju osvajačkim aspiracijama naših neprijatelja u susjedstvu.

Potpisani je rodom Hrvat. Tim jezikom govori i ponosi se. Genetički Hrvat, a politički Jugoslaven, i kao takav odani privrženik juguslavenskog državnog i narodnog jedinstva, smatra svetom dužnošću da ne ističe svoje cjeline, jer se drži one mudre latinske izreke „pars debet sacrificari pro toto". Nije tako kod onih koji nisu prožeti čuvstvom jedinstvenosti Jugoslavije, a koji kao svećenici katolici hoće da povežu u jedan pojam „katoličtvo i hrvatstvo", što mnogo nanaša štete ugledu crkve a izazivlje sukobe s onima koji se bore za cjelinu države.

Dozvolite mi, Preuzvišeni, da navedem nekoliko dokaza. Često se u crkvenim proglasima uvjek ističe Hrvati katolici! A znademo da ima katolika koji se ne zovu Hrvati. Kada je nazad tri godine bio u Sarajevu Euharistički kongres, u proglasu je bio naslov: „Katolici – Hrvati" našto su se Slovenci, kojih ima u Bosni više od jedne tisuće ćutili uvrijeđeni i isključeni. Kod više propovjedi u crkvi od naših svećenika čuje se alarm za borbu i obranu tobože „hrvatstva" i „katoličtva", što ne odgovara istini. Tim se stvara zla krv proti drugoj strani, i sasvim je naravna posljedica da državna vlast poradi javnog

option and as such devoted supporter of the Yugoslav national and state unity. The undersigned deems it his sacred duty not to insisit on separate parts, which should not have prevalence over the whole, believing in the wisdom of the old Latin saying that: „pars debet sacrificari pro toto." This is, however, not the view of those who do not support the unity of Yugoslavia, particularly the Catholic priests who identify Croatism with Catholicism, which is detrimental for the reputation of the Catholic Church and a source of conflict with those who strongly support the unity of the State.

Allow me, the Most Reverend, to submit to Your attention a few proofs which illustrate my point. In its Proclamation the Church always place emphasis on Croats-Catholics! We very well know that in our country there are Catholics who are not Croat. When three years ago the Eucharistic Congress held in Sarayevo addressed its Proclamation to Catholic Croats over one thousand Slovenians living in Bosnia were deeply offended for being ignored. In their sermons our Catholic priests often call for defense of the allegedly jeopardized „Croatism" and „Catholicism". This is not true. Croatism and Catholicism are not jeopardizes in Yugoslavia! This gives rise to bad feelings towards the other side and naturally the State reacts to that on behalf of public order. In several case school authorities had to prohibit access to school to some religious teachers who in their teaching religion or religious subjects openly supported separatism to the detriment of state unity. U have recently received the Proclamation of the St. Jerome Society marking THE DAY OF ENLIGHTMENT. I used to be its member for 45 years and its representative for 30 years. The Most Reverend, from the enclosed copy of the Proclamation on only one page You will find 15 times mentioned: „Croatian education", „Croatian people", „Croatian village", etc which sounds hostile to the people of a different name. At the end of that same page You will also find the following statement: „When the St. Jerome Society was founded in 1868 Bishop Strossmayer was among the first to welcome it. His words written then are still valid today, even more valid then at that time when He said: „Help our people by putting in their hands the right books to read, the books which will contribute to their material and social benefit, particularly now when some are trying to disseminate foreign books very often full of venom and hostility against our national being." Bishop Strossmayer was a Croat, the greater benefactor of Croatian people, this is a generally adopted view on Him, but at that time he did not speak about

poretka treba da istupi. Više se slučajeva zbilo da su školske vlasti bile prisiljene odalečiti iz škole nekoje vjeroučitelje radi takova upadnog isticanja separatističkih izraza na štetu državne cjeline.

Ovih dana primio sam od Društva svetog Jeronima proglas za proslavu „Dana prosvjete" i širenje izdanja toga velezaslužnog Društva, kojemu sam bio povjerenik 30, a član 45 godina. Kako vidite, Preuzvišeni, iz priloga, koji Vam dostavljam, na jednoj stranici toga proglasa ističe se na 15 mjesta „hrvatska prosvjeta", „hrvatski narod", „hrvatsko selo" itd. tako upadno kao da je upereno protiv drugoga dijela naroda, koji se tim imenom ne zove. Na istoj stranici pri dnu čita se ovo: „Kad je godine 1868. osnovano Društvo svetog Jeronima, među prvim pozdravima stiglo je pismo velikoga vladike Strossmayera. I njegove riječi napisane onda važe do danas, čak su one danas i aktuelnije kad kažu: „Pomozite narodu da mu u ruke pružite knjige valjane, knjige za njegovu kako materijalnu tako i duševnu korist, osobito u ovo vrijeme, kad mnogi o tom rade, da se našem narodu šire knjige tuđinske, često puta otrovne i njegovom biću neprijateljske." Biskup Strossmayer bio je Hrvat, dapače najveći dobrotvor hrvatskog naroda, što mu svak priznaje, ali u tim retcima ne ističe „hrvatski" nego „naš narod", jer je mislio i na drugi dio naroda, koji se zove srpskim imenom. I to je pisao godine 1868., dakle natrag 66 godina, kada je naš narod bio razdvojen. A kako bi pisao danas biskup Strossmayer, da je doživio ujedinjenje svoga naroda, to Vi možete pojmiti, Preuzvišeni Gospodine, koji poznate njegove jugoslavenske ideale. Hoću još nešto da napomenem. Između izdanja Društva svetog Jeronima za iduću godinu ima i knjiga „Hrvatski preporod u Dalmaciji" što potpuno odgovara historičkom činu i značaju toga pokreta. Naslov „Hrvatski preporod" nije ispravan, jer u ovom pokretu, osobito u prvom početku (1868-1870) snažno su učestvovali koliko Srbi toliko Hrvati, zato se ovim naslovom nanaša naša nepravica kad se isključuju Srbi koji su imali iste zasluge kao njihova braća Hrvati sve dok nije nažalost godine 1880. došlo do razdora. Ali jasna je tendencija u svim izdanjima toga Društva, da se posvuda ističe hrvatstvo kao neki antipod jugoslavenstva.

Bog očuvao da bi kogod iz ovih redaka imao zaključiti kao da mi hoćemo zatajiti svoje ime, koje smo majčinim mlijekom usisali, ali nas „theologia moralis" uči da i najsvetije djelo, kao što je na primjer molitva, kada bi imala izazvati zlovolju u javnosti na drugoj strani, mora se oprezno i skromno obaviti bez javnog isticaja, samo da se izbjegne lošim posljedicama. To nalaže prudentia koja je u javnom

Croatian people, he said „our people", having in mind also the part of our people called Serbs. This is what he wrote in 1868, which means 66 years ago, when our people was separated. What would Bishop Strossmayer say now had he lived to see his people united you can imagine, the Most Reverend, because you are familiar with his Yugoslav ideals. One more thing. Next year the St. Jerome Society will Publish a book CROATIAN RENAISSANCE IN DALMATIA, which is fully in line with its historical role and importance of the whole movement. But the title CROATIAN RENAISSANCE is not correct because, particularly at the beginning (1868-1870), the Serbs and the Croats participated in an almost equal number. Therefore I think that by excluding their name from the title the Society does injustice to the Serbs whose merits are as great as the merits of their Croatian brothers, till the discord in 1880. But the trend of the Society is clear: to always places emphasis on Croatism as opposed to Yugoslavism.

For God's sake, no one reading these lines should conclude that we want to forget, or keep secret, our true name which we received from our mothers when they were breast feeding us, but our „theologia moralis" teaches us that even in the loftiest act, which is prayer, we should be very careful not to utter something that would hurt the other side or antagonize it. In public life we should be prudent because PRUDENCE is MAXIMA VIRTUS of public life. At the funeral of our outstanding personality Frano Bulitch (Bulić) in Split in several obituary addresses and articles Yugoslavia was not mentioned at all, only „Croatian people" and the fatherland. And for Yugoslavia the late Frano Bulitch fought and pledged his reputation at the Peace Conference in Paris, in 1919. Moreover, no one mentioned our King who decorated the late Frano Bulitch with a Medal of the highest order. The participants noticed that some wanted to abuse the reputation of the outstanding scholar and exemplary priest to the detriment of Yugoslavia.[110] I have also read in the papers about the initiative of a Boards of Priests to build a church dedicated to King Zvonimir and establish a Bishopric in Knin. The Proclamation says: „In this Jubilee year of redemption it would be right to revive the place of remote memories. If we cannot build a sumptuous Cathedral, we at least can build a modest church on the place where the CROATIAN

[110] It should be emphasized that Archbishop Stepinec also made a speech at that funeral.

životu maxima virtus. Pri nedavnoj smrti i pogrebu našeg slavnog Frana Bulića u Splitu i Solinu čulo se više govora, čitalo se više članaka, i na više mjesta spomenuto je „hrvatski narod" i „domovina", a nigdje ime Jugoslavije, za koju je pokojnik išao godine 1919. na mirovne pregovore u Pariz i svojim ugledom mnogo doprineo, kao što ovom prigodom nije spomenuto ime našeg vladara, koji je vrlog pokojnika odlikovao najvišim ordenom. To je upalo u oko promatraocima učesnicima, koji su opazili, da su nekoji htjeli zlorabiti ugled odličnog učenjaka i svećenika na štetu jugoslavenske misli u Jugoslaviji.[110] Čitao sam u novinama da se osnovao neki odbor između svećenika za podignuće crkve kralju Zvonimiru u Biskupiji kod Knina. U proglasu se veli: „U ovoj jubilarnoj godini ljudskog otkupljenja pravo je da oživimo sveto mjesto davnih uspomena. Ako ne možemo sjajnu katedralu, a to moramo barem skromnu crkvicu da podignemo na mjestu, gdje je „hrvatski" biskup pjevao Bogu hvale, gdje su „hrvatski" kraljevi sudili narodu pravicu..." Tendenca je ovih riječi jasna.

Kakav duh provejava u nekojim redovima katoličke crkve najbolje se opazilo prije godine 1930., kada se uvela jedinstvena jugoslavenska zastava. Prije toga vijale su se na javnim tornjevima dvije zastave, jedna plemenska (hrvatska) druga državna (jugoslavenska). U nekojim crkvama opazilo se da je plemenska bila duga 3-4 metra, dočim ona državna dostizala je do 2 metra. To je očito dokaz demonstracije proti državnoj zastavi, tako da je morala više puta istupiti policija. Dozvolite mi još da navedem. Poznat mi je slučaj, kada su dva franjevca iz Dalmacije bila zamoljena od kraljevskog poslanika u Belgiji (Bruxelles) da blagoslovi jugoslavensku zastavu u nekoj prigodi kod radničkih kolonija u toj zemlji, nisu htjeli, a da se tim solidariziraju sa onim radnicima koji su neprijatelji jedinstva Jugoslavije.[111] O tom nekorektnom ponašanju ja sam obznanio M. P. Provincijala franjevaca u Splitu.

I u javnoj katoličkoj štampi opaža se isti postupak. Ako li je dnevniku „Hrvatska straža" glavni zadatak da brani katolička načela u našoj domovini, onda neka promijeni naslov u „Katolička straža", kao što je u svoje vrijeme bila u Dalmaciji „Katolička Dalmacija" pod uredništvom don Ivana Prodana u Zadru. Iz tog se lista jasno vidi da se pod plaštom vjere (katoličtva) hoće da ističe politika (hrvatstvo),

[110] Treba napomenuti da je na toj sahrani govorio i nadbiskup Stepinac.

[111] Ovdje don Frano Ivanišević misli na ustaše koji su se nalazili u Belgiji.

Bishop celebrated God and where CROATIAN kings were imparting justice..." The point of these words is clear.

The spirit prevailing in the Catholic Church was particularly obvious before 1930., when the Yugoslav flag was proclaimed the only flag in official public use. Before that two flags were in official public use: one tribal (Croatian) and the other state (Yugoslav). In some churches the Croatian flag was 3-4 meters long and the Yugoslav was hardly 2 meters long. This is an obvious demonstration against the state flag, so that police had to intervene several times. Another example. When the Charge d' Affairs of the Kingdom of Yugoslavia to Belgium (Brussels) asked two Franciscans from Dalmatia to bless the Yugoslav flag at an event in the workers' settlement they refused and sided with those workers of Yugoslav origin who were against the unity of Yugoslavia.[111] The Franciscan Provicial in Split personally revealed that incorrect act on the part of the two Franciscans.

The Catholic press is following in the same wake. If the main task of the Catholic daily HRVATSKA STRAŽA (Croatian guard) is to defend the principle of Catholicism in Yugoslavia it should change its title to KATOLIČKA STRAŽA (Catholic guard) like we had once KATOLIČKA DALMACIJA (Catholic Dalmatia), published in Zadar with Ivan Prodan as editor-in-chief. This journal clearly shows the intention to under the guise of religion (Catholicism) introduce politics (Croatism) in support of elements hostile to the unity of Yugoslavia, because without a united Yugoslavia there is no life either for the Serbs, Croats or Slovenes. The idea of the united Yugoslav state is successfully coping with all these open or secret problems and boldly marching towards that goal. I deeply believe that nothing will happen to compromise that goal, but as a Catholic priest I fear negative effects on our Church if it continues to insist on the tribal (ethnic) to the detriment of state unity. Allow me, the Most Reverend, to bring to Your attention a few more details which illustrate the spirit prevailing in some Catholic circle. Reverend -Dean Julius Nemetz (Julije Nemec) has recently celebrated the Jubilee of the Gold Mess in Karlovatz (Kamensko). In Zagreb papers (OBZOR, NOVOSTI, JUTARNJI LIST) the Jubilee was mentioned, but in HRVATSKA STRAŽA there is not a single word about the event, I have the impression, because Reverend Nemetz is and enthusiastic supporter of the idea of Yugoslavism. On the other hand, this jour-

[111] Here don Frano Ivanishevitch means the Ustashi at that time in Belgium.

naime da se podupiru elementi koji su protivni jedinstvu Jugoslavije nema spasa ni Srbima, ni Hrvatima ni Slovencima. Državna jugoslavenska misao prelazi preko svih tih javnih ili potajnih prepona i orijaški korača prema svome cilju, te sam potpuno uvjeren da ju na tom putu neće ništa zaustaviti: ali se kao katolički svećenik bojim da crkva katolička ide u susret neugodnim posljedicama bude li se držala ovog plemenskog naziranja na štetu državne cjeline. Neka mi bude dozvoljeno, Preuzvišeni, navesti još nekoliko sitnica, iz kojih se vidi kakav duh provejava u nekim katoličkim krugovima. Ovih je dana svetkovao jubilej zlatne mise u Karlovcu (Kamensko) vrijedni i zaslužni župnik-dekan gospodin Julije Nemec. U zagrebačkim novinama („Obzor", „Novosti", „Jutarnji list") bio je jubilej spomenut, dočim u katoličkoj novini „Hrvatska straža", čini mi se da nije ni slovo pisano, a to stoga što je gospodin Nemec oduševljeni privrženik jugoslavenske ideologije. Naprotiv, u tom listu pišu se članci i tiskaju slike, u ovim prigodama, o svećenicima koji su privrženici hrvatske ideologije. To nije kršćanska i svečenička ljubav. Tolerancija, koju je slavni biskup Strossmayer uvijek preporučao u općenju sa braćom pravoslavne crkve, a koju nam i naša katolička moralka preporuča u općenju bilo sa kojim drugoga mišljenja, nimalo se ne poštuje.

Kad je lanjske godine Patrijarh Varnava prošao kroz Bosnu, Hercegovinu do Dalmacije, da obavi svoj pastirski pohod, nitko u Sarajevu od kaptola nije iskazao bilo koji čin učtivosti, osim provincijala franjevaca, koji ga je pohodio. Tako isto i u Dubrovniku nitko od Kurije ni kaptola nije iskazao Patrijarhu kakvu počast, dočim je Patrijarh bio velikodušan prema gradu i svećenstvu gdje je ogromna većina katolika, te je u svome govoru na banketu u hotel Imperijalu dne 25. septembra 1933. rekao ove riječi: „A uz to upravimo naše molitve zaštitniku ovoga grada svetome Vlahu, koji je za tisuću godina branio ovaj grad, neka ga i nadalje štiti u svakoj sreći i božjem blagoslovu." Poznato je da svetog Vlaha štuje samo katolička crkva.

Navesti ću i nekoje ugodne pojave. Prošloga augusta mjeseca obavio je svoju kanonsku vizitaciju gornjo-karlovački episkop dr. Maksimilijan. U Kostajnici bio je svečano dočekan od pučanstva pravoslavne i katoličke crkve. Između katolika građana bili su prisutni katolički župnici gg. Slavko Venko i Ivica Kulir. Oni su prisustvovali na banketu pri kojemu je vladika u nazdravici pozvao svećenstvo na širenje ljubavi bratske među Hrvatima i Srbima, a u znak ljubavi zagrlio je prisutne katoličke župnike i od srca se s njima izljubio. Ovaj čin silno je oduševio prisutne da se je vidjelo i suza od ganuća. Pri

nal takes advantage of each opportunity to publish articles on and pictures of the priests–supporters of the idea of Croatism. This is not Christian and pastoral love. Our Most Reverend Bishop Strossmayer recommends tolerance in communication with our brothers Serbs, which our Catholic moral teaching also recommends in communication with anyone of different opinion but this recommendation is not honored.

Last year when the Orthodox Patriarch, His Holiness Varnava, travelled through Bosnia and Herzegovina on his pastoral way to Dalmatia there was no one in Sarayevo to pay Him respect on behalf of the Captol, except for the Franciscan Provincijal who paid Him a visit. It was the same in Dubrovnik where there was no one either to pay Him respect on behalf of the Captol or the Catholic Curia. On the other hand, the Orthodox Patriarch was very generous towards the city with the overwhelming majority of Catholics and its clergy. At the banquet in the IMPERIAL hotel, on September 25, 1933 He said: „Let us address our prayers to the Patron of this town, St Blaise (Sv. Vlaho), who had defended this town a thousand years, in the hope that he will continue to protect it in happiness and with God's blessing." St Blaise is a Catholic Saint and everybody knows it.

I would also like to bring to your attention some positive trends. Last month Dr. Maximilian, Orthodox Bishop (Vladika) of Gornji Karlovtzi (Karlovci) visited Kostajnitza (Kostajnica) where both the Orthodox and Catholic population extended Him a most cordial welcome. Revered Catholic priests Slavko Venko and Ivitza Kulir were among the Catholics welcoming the Orthodox Bishop. They were also invited to the banquet. On that occasion in His welcome address the Orthodox Bishop called on the priests of both confessions to disseminate brotherly love between the Croats and Serbs and embraced the present Catholic priests. Everybody got very exited and many were on the verge of tears. Also, Archbishop Roditch (Rodić) has recently visited Bechkerek (Bečkerek) to attend the Catholic Congress organized in that town. The population of both confession extended Him a very cordial welcome. At the railway station the old Orthodox Archpriest (Arhiepiskop) was there to welcome the Archbishop. Such cordiality is in the spirit of the teaching of our Lord and does not, in the least, jeopardize its dignity. On the contrary. It opens up a wider field for the expansion of the Catholic Church and through cooperation with the other church its active participation in moral education of our people, which is in our common interest and in the interest of

nedavnom dolasku nadbiskupa Rodića u Veliki Bečkerek, kada se priređivala velika svečanost za katolički kongres u tom mjestu, čitavo je građanstvo jedne i druge crkve iskazalo počast katoličkom nadbiskupu. Pri dočeku na kolodvoru bio je prisutan zamjenik arhijereja stari prota Stakić sa svojim svećenstvom. Ovakova susretljivost jest u duhu Kristove nauke. Ona nimalo ne umanjuje dostojanstvo katoličke crkve, dapače otvara šire polje njezinoj ekspanzivnosti, jer ne isključuje suradnju s drugom crkvom u onomu što nam je zajedničko dobro pri odgoju naroda u moralnom i materijalnom pogledu.

Vašoj Preuzvišenosti dobro je poznato i pitanje Sokola. U ovim retcima imate pred sobom svećenika, koji je mnogo toga u životu prokušao i zapamtio, pa mu dozvolite da iskaže kako misli i osjeća. Istup proti Sokolu kraljevine Jugoslavije sa strane jugoslavenskog episkopata, po mojem dubokom uvjerenju bio je netaktičan korak, koji nije ništa koristio, nego dapače naškodio ugledu katoličke crkve. Uz biskupa Uccellinija, narodnog poslanika gospodina Vjekoslava Spinčića, Msgra Kotniga, dr. Račkoga i nekojih drugih svećenika i potpisani se osjećao ponukovan, da javno osudi taj korak. To je on učinio u beogradskom listu „Politika" od 3. februara 1933. i u Senatu 29. novembra iste godine. Motivi koji su ga na to potakli jesu u prvom redu religiozne naravi. Iza pročitane biskupske poslanice bilo je nastalo u zapadnom dijelu našega naroda takovo silno uzbuđenje i ogorčenje proti katoličkoj crkvi, da je prijetila ozbiljna pogibelj od širokih masa prelaza u drugu crkvu u slučaju kada bi se svi pretstavnici katoličke crkve iskazali solidarni sa biskupskom poslanicom. Obzirom na to da preko 50% svećenstva, osobito na primorju, nije pročitalo onu poslanicu u crkvi, jer ju je smatralo skroz neumjesnom a i pogubnom, oni koji su malo dublje povirili u cilj poslanice, shvatili su na prvi mah da se i tu krije politička natruha pod plaštom vjere. Bio je i sasvim nezgodan čas, u ono doba kada se je u Zagrebu i Ljubljani govorilo o nekim „rezolucijama" i „punktacijama", prema kojima bi se imala naša kraljevina preustrojiti u posebna administrativna tijela, nezavisna od centralne uprave u Beogradu, na način da bi i katolička crkva stekla svoju samostalnu upravu u Zagrebu. Takovo zamišljeno preustrojstvo bilo bi na štetu državnog i narodnog jedinstva.

Proti biskupskoj poslanici digli su se sveopći protesti u narodu, a osobito iz redova Sokola, te danas poslije jedne godine dana, kada bi imali zaključiti bilans konačnog računa poslanice, moramo nažalost konstatirati pasiv uz ova dva loša rezultata: 1) Crkva se je

the material wellbeing of the whole population. The Most Reverend, I assume that you are well informed about the Sokols. The lines before you are written by a priest who has worked hard all his life and who has a long memory. I am deeply convinced that it was not rational of the Catholic Episcopate in Yugoslavia to adopt a negative attitude against the Sokols of the Kingdom of Yugoslavia because this decision had a negative effect, detrimental to the Catholic Church. The undersigned, together with Bishop Uccellini, Dr. Spinchitch, Member of Parliament, Msgr. Kotnig, Dr. Rachky and some other priests felt that he had to publicly condemn that attitude. The undersigned did it by making a statement for POLITIKA of the 3-rd of February, 1933 and in the Senate on the 29-th of November of the same year, primarily for religious reasons. After the reading of the Epistle people in the Western part of our country got so agitated and embittered against the Catholic Church that they were ready to give up the Catholic and adopt the Orthodox religion in case all Catholic priest support the Epistle. It did not happen thanks to the fact that over 50 % of Catholic priests, particularly those from the coastal area, did not read the Epistle, considering it out of place and fatal because they understood the implications. They were aware of its political aims and religion was only a screen. Also, the Epistle was announced at the most inappropriate moment when from Zagreb and Ljubljana some RESOLUTIONS and PUNCTUATONS were launched calling for the administrative division of Yugoslavia into units independent of the central administration in Belgrade. According to that concept Zagreb is to become the See of the Catholic Church in the country. Such redistribution and division would be detrimental to the state and national unity.

People all over Yugoslavia protested against the Epistle, the Sokols in particular. After one year the effect of the Epistle is the following: 1) From the point of view of the State the Catholic Church is an unreliable factor destroying everything the state is trying to build, including the Sokols, the organization fighting for the unity of Yugoslavia, whose Leader is the Heir to the Throne PetarII, himself; 2) By refusing to bless the Sokol flags the Catholic Church alienates a great number of young people, members of the Sokols, spiritually devoted to their Church. This means that the overall political and religious effect of the Epistle was only detrimental to the Catholic Church. Later on the Episcopate realized that fact and now it allows the blessing of the Sokols provided they make a short public

katolička izložila pred državom kao nepouzdani činbenik, koji hoće da ruši ono što država diže, naime organizaciju Sokola kao ustanovu koja se bori za jedinstvo države pod vrhovnim starješinom u osobi prijestolonasljednika Petra: 2) Uskraćuje blagoslov zastave Sokola, odalečuje se od crkve naša omladina koja se okuplja u sokolskim četama, a koja je u svojoj duši prožeta iskrenim vjerskim čuvstvom. Dakle ni u vjerskom ni u političkom pogledu katolički episkopat nije ništa postigao sa onom poslanicom, nego je dapače tim neopreznim korakom nehotice nanio štete crkvi. O tome se je, mislim, episkopat kasnije potpuno uvjerio i odustao od svoje prve odluke i zabrane te danas dopušta da se obavi blagoslov sokolskih četa uz nekoje formalne izjave sa strane Sokola. To je vrlo dobro učinio episkopat, jer je naša glavna pastirska svrha da mladost dovađamo u crkvu, a ne da je od nje odbijamo. Zdrav razum ipak prevlađuje. Nedavni govor preuzvišenog đakovačkog biskupa dr. Antuna Akšamovića, prigodom posvete Sokolskog doma u Petrovaradinu, pridigao je moral u narodu i uvjerenje da crkva katolička nije neprijateljica narodnih ustanova, kojima je cilj da rade za jedinstvo i konsolidaciju kraljevine Jugoslavije.

Prije završetka ovoga pisma dozvolite mi, Preuzvišeni, da se obazrem na nekoje historičke događaje iz nedavne prošlosti, koji mogu služiti zgodnom uputom za promatranje naših današnjih političkih prilika u Jugoslaviji. Historija je velika učiteljica života. Ono što se dogodilo pri koncu toga vijeka a završilo pred samih pet godina u Italiji, može i nama katolicima u Jugoslaviji veoma dobro poukom služiti, kako ćemo udesiti položaj i odnošaj crkve napram razvitku države. Iza velikog prevrata u Francuskoj, za nekoliko decenija slijedila je ogorčena borba glede oblika državne vladavine između monarhista i republikanaca. Crkva katolička, po svojoj naravi konzervativna, pristajala je uz stari režim (rojalista) i zalagala se za monarhiju, dočim se ogromna većina naroda izjavila za republikanski sistem. Iako je Francuska sva katolička, ipak je narod išao na drugu stranu, od čega je nastao sukob i prijetila je pogibelj razdora među katolicima, kada je stupio na stolicu Svetog Petra mudri poglavar crkve Leon XIII, koji je definitivno riješio ovo pitanje i naredio francuskim biskupima da priznadu republikanski sistem vlade, ali da nastoje na izborima da uđu u nju ljudi, koji neće biti neprijatelji vjere i crkve. Tim se uspostavila ravnoteža između crkve i države.

Za doba preporoda u Italiji također se vodila žestoka borba između crkve i države iza kako se je godine 1870. ujedinila Italija, a

statement. This is not a good decision of the Episcopate because our main pastoral duty is to attract young people under the wing of our Church, and not to alienate them. Common sense has prevailed. The recent address of the Right Reverend Dr. Antun Akshamovitch (Akšamović), Bishop of Djakovo, at the consecration of the Sokol Center in Pertovaradin produced a positive effect on the population as a proof that the Catholic Church is not a hostile institution and that its aim is to work in favor of the unity and consolidation of the Kingdom of Yugoslavia.

Before concluding this letter allow me, the Most Reverend to mention a few historical events from our recent past, which may be important for the evaluation of the political situation in Yugoslavia today. History is a great teacher. What happened at the end of the previous century and culminated in Italy only five years ago may be a good lesson to us, Catholics living in Yugoslavia and help us adopt the appropriate attitude towards the development of the State. Several decades after the historical change in France a very embittered fight over the form of state government was waged between the Monarchists and Republicans. Essentially conservative the Catholic Church supported the old Royal regime and called for the restoration of Monarchy, whereas the overwhelming majority of population gave its support to the republicans. In spite of being Catholics the French decided to support the opposite side which gave rise to a conflict threatening to develop into a great chasm between the Catholics. When the wise Leo XIII was elected Pope he solved the problem by ordering the French Bishops to recognize the republican system and then use their very best efforts to prevent the election of people hostile to the Catholic church and religion. In this way the balance was established between the Church and the State.

The Renaissance in Italy is also marked by vehement conflicts between the Church and the State. After the unification of Italy in 1870 when the secular state of the Pope was abolished until 1929, which means full 60 years in Catholic Italy the struggle was also waged for the restoration of the secular state of the Pope, against the unity of Italy. The public knows what NON EXPEDIT MEANS PROHIBITS the Catholics to participate in the political life of Italy and the elections called for the Italian government which the Vatican did not recognize. In Catholic papers such as: UNITA CATOLICA in Torino, CIVITA CATOLICA, in Rome and others openly discussed this issue, particularly in case of a war in Europe involving Catholic

papinska svjetovna država ukinuta. Od te dobe pa do 1929. godine, dakle punih 60 godina u katoličkoj Italiji vodila se borba za uspostavu papinske svjetovne države a protiv jedinstva Italije. Poznat je javnosti „Non expedit" kojim se zabranjivalo katolicima da ne sudjeluju ni u političkim ni u administrativnim izborima italijanske vlade, koju Vatikan nije htio priznati. U katoličkim novinama „Unità Catolica" u Torinu, „Cività Catolica" u Rimu i druge otvoreno su raspravljale to pitanje u slučaju kakove ratne konflagracije u Evropi, računalo se na vojnu intervenciju katoličke Španjolske, Francuske i Austrije, da oružanom silom izvojšte papinsku državu. Potpisani je bio u Italiji godine 1888. i deset godina kasnije 1898. imao je prigode da govori s uglednim crkvenim licima i doznav za njihove političke nazore, koji su se sastojali u ovome: provesti konfederaciju bivših talijanskih pokrajina Pijemonta, Venecije, Romanje, Napulja itd. Sa vrhovnim poglavicom rimskim papom, a proti jedinstvenoj Italiji pod dinastijom Savoja. Nešto slično kao što hoće, tobože, i naši federalisti, koji traže samostalnu Hrvatsku, Sloveniju, Srbiju, Bosnu itd. a ne jedinstvenu Jugoslaviju.

Kao u Francuskoj tako i u Italiji borba je dala sasvim negativan rezultat za katoličku crkvu. Od pape Pija X koji je ukinuo „Non expedit", uvjerila se Sveta Stolica, da je ta borba uzaludna i neuspješna, dapače štetna za crkvu te je u februaru 1929. godine papa Pio XI sklopio u Rimu Lateranski ugovor sa današnjom italijanskom vladom Mussolinija, odrekao se prijašnjih zahtjeva u pogledu papinske države, priznao jedinstvo kraljevine Italije, ograničio se na „grad Vatikan (Città di Vaticano)", koji uživa potpunu teritorijalnu samostalnost. Tom prigodom papa je odlikovao najvećim ordenom predsjednika vlade Mussolinija i nazvao ga je „providencijalnim čovjekom", što je znao riješiti ovo pitanje koje je zadavalo teških briga i sukoba Svetoj Stolici. Treba zabilježiti da su Francuska i Italija eminentno katoličke države, što nije slučaj kod nas u Jugoslaviji.

Na pogled ovih eklatantnih primjera iz nedavne historije, zašto, Preuzvišeni, da mi Hrvati katolici bez ikakva razloga izazivamo borbu u jednoj državi, gdje nam je potpuno zajamčena sloboda vjeroispovesti.* Ima li ikakva razloga da podržavamo neku duševnu

* U verziji ovoga teksta, koji je prošao drugu korekturu, ova rečenica je, posle reči vjeroispovijesti, prekinuta. Tu je stavljena tačka. Međutim, u tekstu pripremljenom za prvu korekturu, posle reči vjeroispovijesti stoji zapeta, pa se ta rečenica nastavlja sledećim rečima: „gdje imamo uzoritog vladara iz narodne dinastije, koja iako nije pripadnik katoličke crkve, ipak kao sin ove zemlje jednako plemenitim srcem osjeća za vjernike jedne i druge crkve, što on svaki dan dokazuje ne samo riječima

Spain, France and Austria, in view of establishing the secular state of the Pope by military force. In that regard an Agreement was signed in 1888 and in 1898 by outstanding representatives of High Clergy who shared the same political attitude. Their intention was to establish a confederation of the former Italian regions: Piemonte, Venezia, Romagna, Napoli, etc. The Pope would be at the head of this confederation, which was against the united Italy under the Crown of the Savoy Dynasty. Our federalists wish something similar. They call for an independent Croatia, Slovenia, Serbia, Bosnia, etc. and are against the united Yugoslavia.

Both in France and Italy the results of the conflict were negative for the Catholic Church. Pius X abolished the NON EXPEDIT. The Holy See realized the futility of such conflicts as detrimental to the church. In February 1929 Pius XI signed in Rome the LATERAN TREATIES with Mussolini, relinquishing all previous requests with regard to the establishment of the Papal state, recognized the unity of the Italian Kingdom and limited his territory to the CITY OF THE VATICAN (Citta di Vaticano) with ex-territorial status. On that occasion the Pope decorated the Prime Minister Mussolini with a medal of the highest order and called Mussolini „a Man of Providence", who knew how to solve this difficult issue and a source of conflict within the Holy See as well. It should be recalled that France and Italy are predominantly Catholic states, which is not the case in Yugoslavia.

The Most Reverend, why we, Croats-Catholics, do not follow these historical examples and stop making problems to the country which fully guarantees or religious freedom.* Is there a valid reason for our support to the spiritual split to the detriment of consolidation of our state and thus play in the hands of our hostile neighbors? Is there any justification for the Catholic Church to make imprudent statements which bring about frictions and conflicts, instead of disseminating the teaching of the Holy Bible and promoting peace, brotherly love and culture, which is its sacred duty?

* In the second edited version this sentence is cut after the word RELIGION. In the first version after RELIGION the text goes on... „we have an exemplary Ruler from a national Dynasty, who is not a Catholic, but as a son of this country in his generous heart he does not make any difference between the two religions, which he proves not only by his words, but also by his charitable deeds by abundantly subsidizing the Catholic Church and Catholic institutions." This favorable view about King Aleksandar was expressed only eight days before his assassination in Marseilles to someone who obviously did not like it and was in a position to eliminate it from the final version of MAGNUM CRIMEN.

podvojenost na štetu državne konsolidacije a na zadovoljstvo naših neprijatelja u susjedstvu? Ima li smisla da se neopreznim izjavama daje povoda trvenjima i sukobima sa strane katoličke crkve, koja je kao božanska ustanova vijesnica evanđelja, Kristove nauke mira, bratske ljubavi i sveopće civilizacije u narodu, kakovu ona širi po čitavom krugu zemaljskome?

Mi se ne smijemo odreći naših tradicija i prošlosti. Naše je katoličko svećenstvo od vajkada, od prvog Ilirskog pokreta godine 1835. do danas, dakle kroz čitavo jedno stoljeće, od biskupa đakovačkog Jurja Strossmayera, prvog zasnovatelja jugoslavenske državne misli do zagrebačkog nadbiskupa dr. Ante Bauera, odvažnog branitelja te misli, dok je kao član srpsko-hrvatske koalicije bio u delegacijama u Pešti i saboru u Zagrebu, stajalo je uvijek naše rodoljubno i požrtvovno svećenstvo na braniku narodne slobode, dok smo robovali pod tuđim jarmom, pa tu plemenitu tradiciju domovinske ljubavi treba da sačuvamo, njegujemo i učvrstimo u današnjoj našoj državi Jugoslaviji kada smo se tog jarma, Bogu hvala, za uvijek oslobodili. Neka dakle naša Katolička Akcija bude upućena u duhu našeg slavnog đakovačkog biskupa: „Sve za vjeru i domovinu!"

Neću više da duljim i Vama oduzimljem dragocjeno vrijeme. U najboljoj namjeri da nikome ne nanesem uvrede, pa bilo i najmanje a samo crkvi i otadžbini da iskažem svoju odanost, napisao sam ove retke, koje blagoizvolite, Preuzvišeni, pročitati kad nađete shodna vremena, te ukoliko bude vrijedilo, uzeti na znanje i uvaženje.

Sa osjećajem najdubljeg poštovanja bilježi se odani

Split, 1. oktobra 1934.

Župnik u miru, senator kraljevine Jugoslavije
Frano Ivanišević

Don Frano Ivanišević, koji je čitava života bio takoreći na mrtvoj straži i svojim rodoljubivim shvaćanjem svećeničkih dužnosti nastojao da pomogne narodu, razjedinjenom vjerama, i da kroz svoj svećenički poziv djeluje na široke neprosvjećene mase u duhu Strossmayera, nije ni ovaj put imao sreće da ga mladi nadbiskup-koadjutor, o kome će biti više govora u daljnjim poglavljima shvati i da mu odgovori po želji i njegovu srcu. Nadbiskup Stepinac,

nego dobrotvornim djelima pružajući iz svoje darežljive ruke obilne novčane potpore katoličkim crkvama i ustanovama?" Ovako povoljna ocena o kralju Aleksandru Karađorđeviću, izrečena samo osam dana pre atentata u Marselju, nekom, ko je svemoćno uticao na konačnu verziju Magnum crimen-a, zasmetala je, pa je ona, bez naznake izostavljena.

We must not reject our tradition and our past. Since the first days of the Illyrian Movement in 1835 our Catholic priest to date have always defended our national freedom while we were under foreign yoke, which means during a period of a whole century, from Strossmayer, the Bishop of Djakovo, the master brain of the idea of Yugoslavism up to Dr. Ante Bauer, Archbishop of Zagreb, a brave supporter of that idea, and as member of the of the Serbo-Croatian coalition was also member of the delegations to Budapest and the Parliament in Zagreb. We should continue to foster that noble tradition of love for the fatherland and consolidate it today when we are living in our own country and thanks God no longer under the foreign yoke. Our CATHOLIC ACTION should continue its activities according to the slogan launched by Bishop Strossmayer: „Everything for the Faith and Fatherland!"

I do not want to abuse any more on Your precious time. My intention was most honorable. I did not want to offend anyone, the least my Church and my country. By writing these lines I only wanted to prove my devotion. The Most Reverend, if you have time to read these lines and deem them useful I beg you to take them into consideration.

With deepest respect,

Devoted yours
Retired priest and Senator of the Kingdom of Yugoslavia
Frano Ivanishevitch

Split, October 1, 1934.

Don Frano Ivanishevitch (Ivanišević) as a priest and patriot, was using his very best efforts to help the people divided by religions and through his pastoral work enlighten them in the spirit of Strossmayer. Unfortunately, the young Archbishop-Coadjutor did not understand him and did not give him the answer that would satisfy his heart. Archbishop-Coadjutor Stepinac, performing that duty for only several months was still unknown to the relevant circles. He was not involved in any official activity. However, Archbishop-Coadjutor did not deem it his duty to answer this letter, like all other bishops. This was the destiny of this promemoria, which like all others, and on many other issues the priests–patriots have submitted to the attention of the Vatican, simply because they were not in line with the policy of the Roman Curia and the Captol, the See of the Archbishop of Zagreb. They had their far reaching aims-to establish a state in which the Catholic Church would be the only church and a supreme political factor. For them the end justified

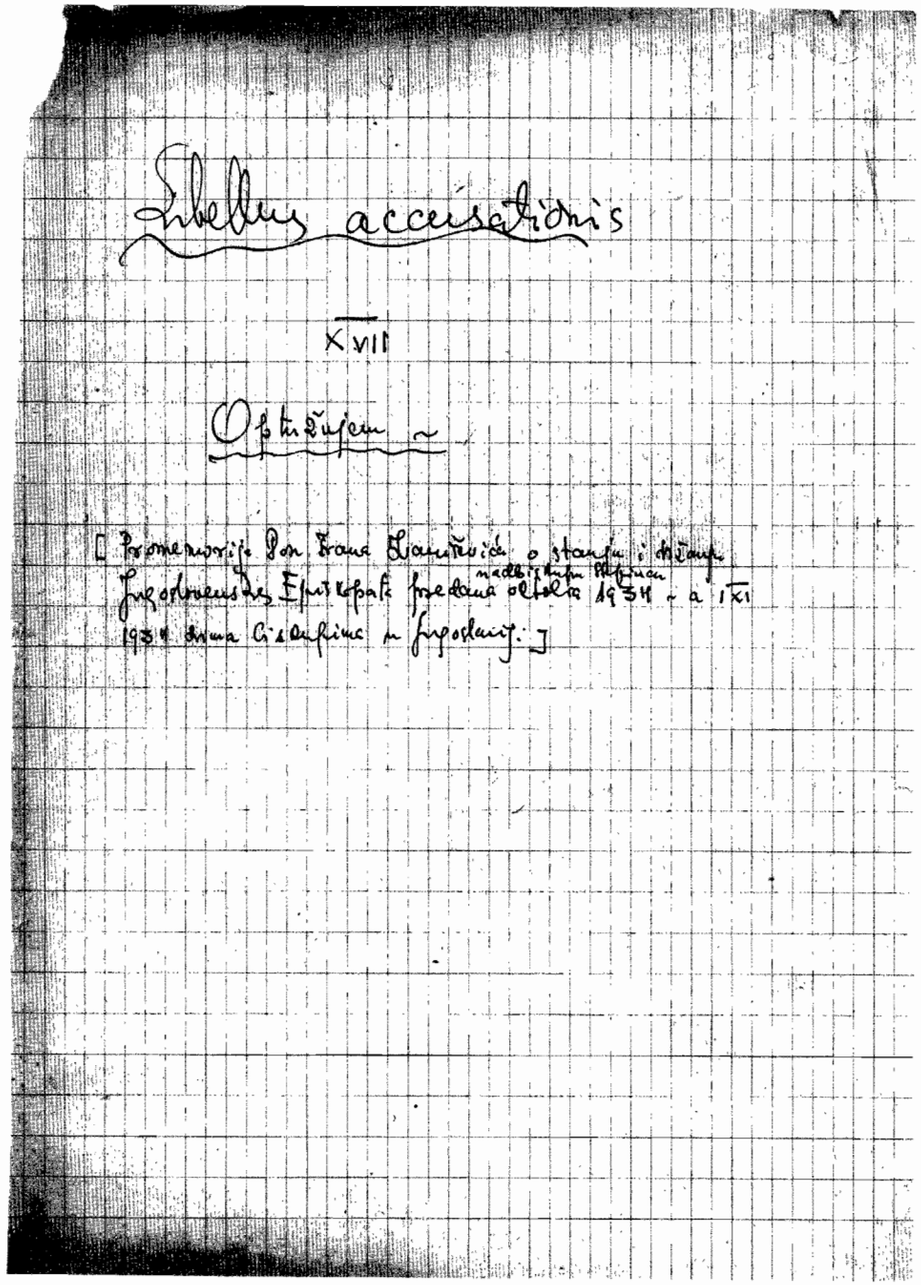
Libellus accusationis

XVII

Optužujem ~

[Promemorija Don Frana Ivanišević o stanju i držanju Jugoslovenskog Episkopata predana nadbiskupu Stepinacu oktobra 1934 – a IXI 1934 drma Cisdupima u Jugoslaviji.]

Naslov izostavljenog poglavlja
The title page of the omitted chapter

the means and therefore they accepted support from all those who could help them in these efforts regardless of who they were. Less then seven years later the developments will show how deep was the blunder of don Frano Ivanishevitch, fostering the Utopian idea of Yugoslavism strongly supported by the King and the sincerity of alleged Yugoslavism of Dr. Bauer which, also at the time of Serbo-Croatian coalition was only a means for getting the approval for his high position. When at the time of that coalition he did not succeed to get the high nomination he tried to achieve it thanks to Ban Tomashitch (Tomašić), supported by Budapest and Vienna. On the other hand, Dr. Bauer had support of the Jesuits because he strongly supported their return before the Croatian Parliament (Hrvatski sabor) in 1899. Their support implied support of the Roman Curia, particularly at the time of Pius X and his Secretary Cardinal Mery del Val.

It was just another in a series of his disappointments. This is a tragedy of a great idealism destroyed by upstarts who were not up to his knee. The assassination of the King in Marseilles has postponed the answer ad infinitum. After that tragic event the situation completely changed and clericalism gained new impetus.

[112] See the next chapter

koadjutor tek nekoliko mjeseci bio je još svim krugovima velika nepoznanica. Još se nikako nije pokazao na djelu. Međutim, nadbiskup-koadjutor nije smatrao svojom dužnošću da na ovo pismo odgovori, kao što to nisu učinili ni drugi biskupi. Dakle, i ova je Spomenica prošla, kao i sve ostale koje su se od rodoljubivog svećenstva po raznim pitanjima upućivale u Vatikan. Naprosto stoga, jer se takvi savjeti, ni takve molbe nisu ni očekivali jer nisu bili u skladu s principima crkvene politike koja je bila i ostala ista u Rimskoj Kuriji kao i na zagrebačkom Kaptolu, u zagrebačkom nadbiskupskom dvoru. Tu su imali čula samo za jedan dalekosežni cilj jedne države, u kojoj će katolička crkva biti jedini i svemoćni činilac. Odatle nastojanja, pa i pomoću krajnjih sredstava, da se takav cilj pomogne, pa od koga dolazio, pa ma tko ga izveo. Neće proći ni sedam godina, i oživotvorenje njegovo će pokazati koliko je don Frano Ivanišević bio u zabludama, i onda, kad se utopistički uzdao u jugoslavensku misao koju je dinastija propagirala, kao i u jugoslavenstvo dra Ante Bauera, koje je i u vrijeme hrvatsko-srpske koalicije bila prosto konjuktura kojom se dolazi do mitre. Kad to nije išlo pomoću koalicije, uspjelo je pomoću mađarona bana Tomašića, na čijoj se listi kandidirao, i svečano propao, prije nego što je stekao povjerenje i Pešte i Beča. Povjerenje jezuita već je davno imao, braneći njihov povratak u Hrvatsku, u hrvatskom saboru 1899. A imati njihovo povjerenje, značilo je imati i povjerenje Rimske Kurije, pogotovo u vrijeme Pija X. i njegova kardinala-sekretara Mery del Vala.

Samo Don Frano Ivanišević imao je da svojim ranijim razočarenjima doda još jedno novo. U tome je i tragika jednog velikog idealizma, zgaženog i pozlijeđenog od skorojevića koji nisu bili dostojni ni da remena odriješe s njegovih sandala. Atentat u Marseillesu odložio je za uvijek odgovor – jer sad se situacija sasvim iz osnova izmjenila – i klerikalcima su još i više porasla krila.[112]

[112] Vidi u slijedećem poglavlju.

SUMMARY

PREFACE / 8

XIV
ECCLESIA MILITANSAT WAR
WITH TYRSH AND HIS IDEOLOGY /12

XV
LIBELLUS ACCUSATIONS / 182

SADRŽAJ

PREDGOVOR / 9

XIV
ECCLESIA MILITANS RATUJE
S TYRŠEVOM IDEOLOGIJOM / 13

XV
LIBELLUS ACCUSATIONS / 183

Viktor Novak

MAGNUM CRIMEN

Priredio / Edited by
VASILIJE KRESTIĆ

Izdavač / Publisher
GAMBIT, Jagodina
Za izdavača / For the publisher
Zlatomir Lazić
Prevod / Translation
Ileana Ćosić
Dizajn / Design
Slobodan Štetić
Kompjuterska obrada / Computer processing
Nenad Zahar
Štampa / Printed by
IMPRES, Kragujevac
Tiraž / Print run
1000

Objavljivanje knjige pomoglo
je Ministarstvo kulture Republike Srbije
This book is pubished thanks to the
assistance of Serbian Ministry of Culture

ISBN 86-7624-030-2

Dva izostavljena poglavlja
Two omitted chapters
from the book

Viktor Novak

Priredio / Edited by
VASILIJE KRESTIĆ

Izdavač / Publisher
GAMBIT, Jagodina
Za izdavača / For the publisher
Zlatomir Lazić
Prevod / Translation
Ileana Ćosić
Dizajn / Design
Slobodan Štetić
Kompjuterska obrada / Computer processing
Nenad Zahar
Štampa / Printed by
IMPRES, Kragujevac
Tiraž / Print run
1000

Objavljivanje knjige pomoglo
je Ministarstvo kulture Republike Srbije
This book is pubished thanks to the
assistance of Serbian Ministry of Culture

ISBN 86-7624-030-2

Dva izostavljena poglavlja
Two omitted chapters
from the book

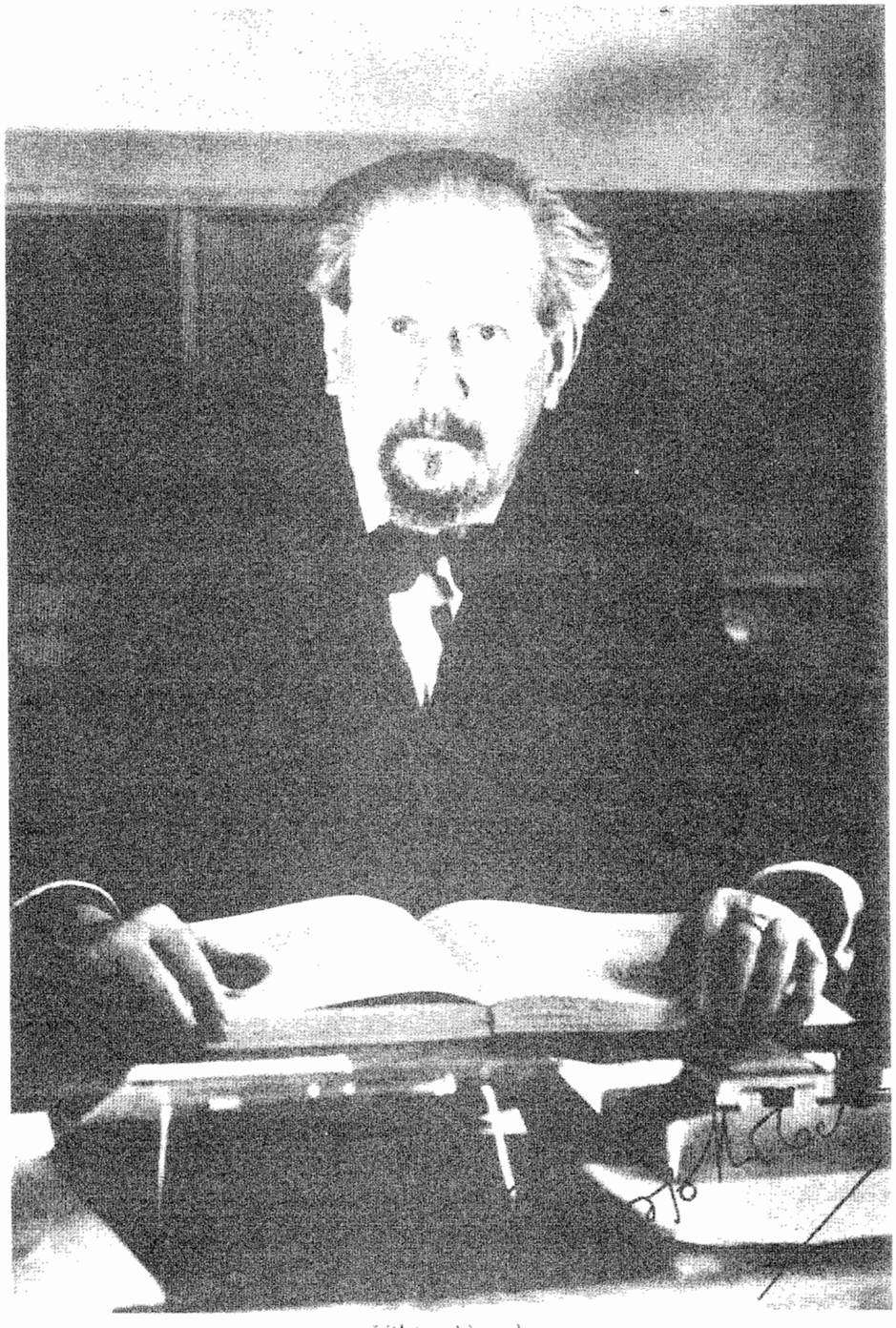

Viktor Novak

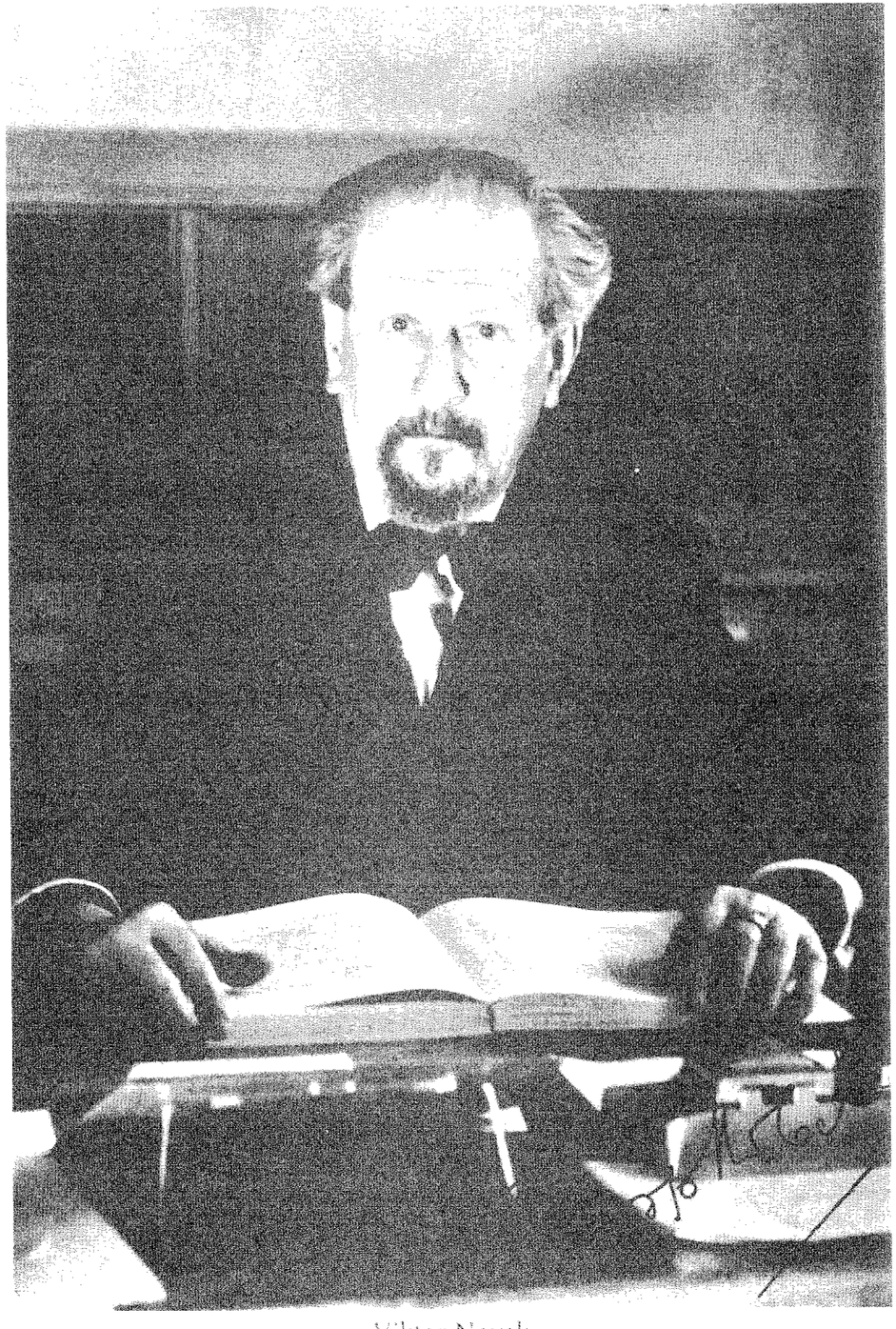

Viktor Novak